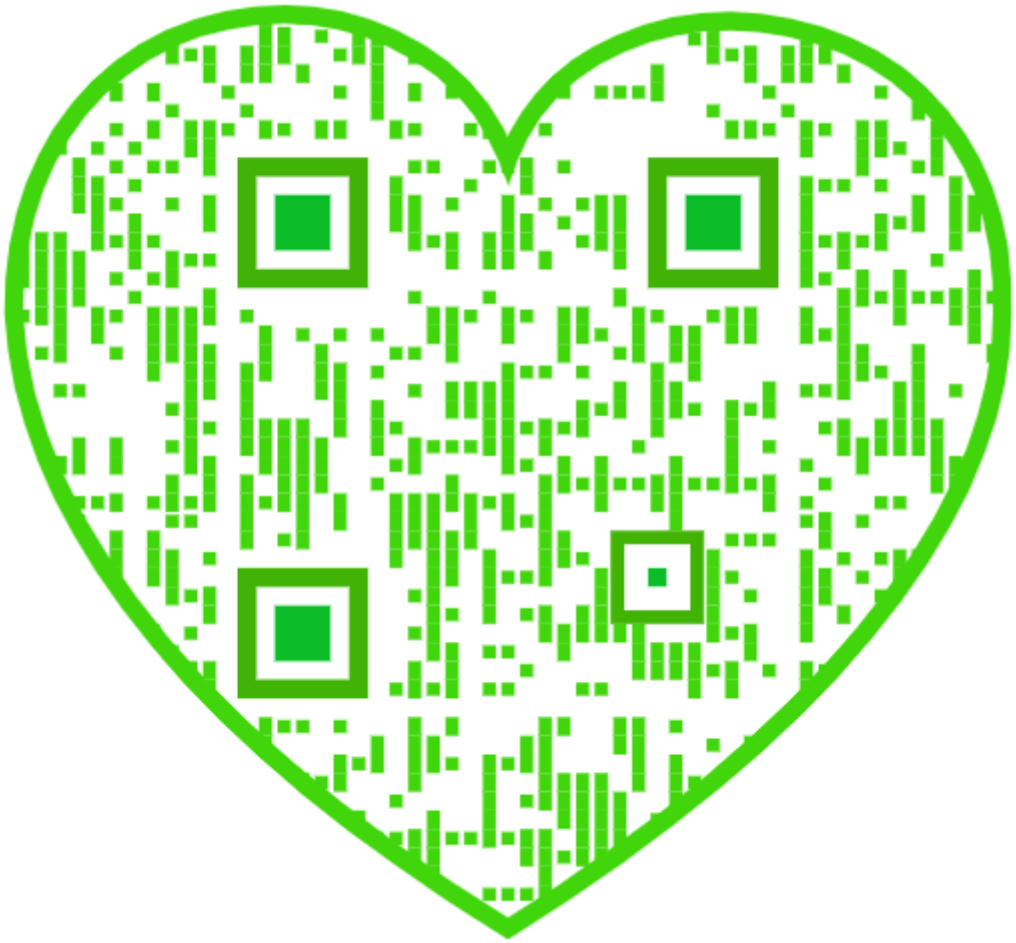
De Gids. Jaargang 93

bron
De Gids. Jaargang 93. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1929

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001192901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

[Eerste deel]

Het land van Hambeloke.

Negende hoofdstuk
Het eerste bezoek van Marie in 't oudershuis. - Van 't Bogijntje en van het wonderbare Elastiekske.

Het heengaan van Marie, die, ze merkten 't nu wel, metterdaad allengskens de tweede moeder van de jonge bent in 't gezin der Mennekens was geworden, werd gevoeld als een erge gaping. Harten en monden waren nog altijd vol van haar, en het houwelijk was nog steeds het onderwerp van alle gesprekken aan de tafel - zoowel in de keuken, van 't kleine volk rond moeder geschaard, als boven op de werkkamer, bij vader, waar als 't ware alles nog eens in 't lang en in 't breed werd herkauwd, bedisseld en betutteld.

't Was alles toch maar goed verloopen, bedacht Moeder met een zucht, maar ze miste danig haren dagelijkschen kameraad, haren ‘eersten stuurman op 't schip’: met de anderen kon ze niet zoo gezellig en open praten als met Marie, die vroege levenservaring had en al zoo'n reëelen kijk op alles. 't Was nu de beurt aan de jonge meid, aan ‘Ons Lien’, om wat meer op den voorgrond te treden. Die had tot dan toe, zonder heel veel gezag, de verplichte hoede gehad over de drie jongsten, maar nu zou zij ook van school wegblijven en gaan meehelpen in moeders huishouden. Lien was ietwat mystiek aangelegd, wat ze te bevliegen had gekregen op de school van de Apostolinnen in 't Vliegenstraatje. Daar was ook in haar tijd Marie schole geweest, maar die had haar levenslustige vriendinnen Net Pruynen en Matil Vekemans uit den Eenhoorn gehad, waar ze meê uit was gegaan, die haar vrijagie hadden meê

beleefd en veel leute meê gemaakt. Lien was wel 'n beetje in de verdrukking geraakt onder dien hoop rumoerige gasten, die haar wat bazig behandelden en wel wat verwaarloosden, omdat zij soms wat kniezerig deed en sentimenteeler was dan de anderen. Ze bracht van de kapel altijd beeldekens meê, heel zoete dingskes, met het hart van Jezus in een stralenkrans, of kleine tractaatjes over Joannes Berchmans of Aloysius van Gonzaga. Ze was de eerste goedgekeurd voor haar eerste communie, omdat ze op een fijne strikvraag van den pastoor van St. Jacobs, meneer Van Hardenberg, zoo gepast had weten te antwoorden. ‘Hoe wordt de dag waarop Ons Heer is gestorven genaamd en waarom?’ - ‘Goede Vrijdag’, had ze dadelijk wijselijk en ijverig geantwoord: ‘Ons Heer is in zijn groote goedheid en voor ons eeuwig geluk aan 't kruis gestorven, en daarom noemen ze dien dag: ‘Goeden Vrijdag.’ ‘Gij moogt gij uw eerste communie doen’, had de goede pastoor bewogen gezeid. En na afloop hadden de nonnetjes, die iets bizonders in haar zagen, haar een kapelletje in lichtgeel krullig bordpapier geschonken, waar een altaar in nagebootst was en ook een Lievevrouw in prijkte, wit en blauw, met een fijn porseleinen kopje: haar handjes waren gevouwen en de zwarte puntjes van haar oogskens staarden ten hemel. Het was wel een mooi ding. De jongens konden er niet genoeg naar kijken.

Ook op de lagere school, waar Lien allereerst was geweest bij Mme Van Laer - ze was toen heel wat minder godvruchtig en toch ook erg braaf! - had ze eens om haar vlijt en goed gedrag een opgezette wulp als bizondere prijs gekregen: die opgevulde grijze wulp, op lage stelten en met een langen bek, prijkte bestendig ergens op het bovenste schap van de schapraai in de keuken: hij maakte zoowat deel uit van 't huishouden, hij hoorde erbij, en scheen trouw te luisteren naar alles wat daar beneden onder hem aan de keukentafel werd besproken en behandeld.

- Ons Lien is ons Marie niet, dacht Moeder, want die haar hart was nog zoo jong en Marie wist altijd zoo leutig te vertellen over al haar jeugdige tegenkomsten, op een kermis ievers buiten, met Fransoo en haar vriendinnen, of aardigheden te snappen omtrent een van vaders klanten - zooals

over de onmetelijke broek van Meneer Suikerdors, waar volgens haar, een kamer in te huren was! - Marie verjongde haar altijd met haar steeds vroolijk humeur, en die twee hadden dagen beleefd, als twee aankomende meiskes op vacantie, dol van jonge levensvreugd. Ja, zoo was zij zelf ook ongeveer geweest, moeder, toen ze nog jonge-dochter was.

Dat trouwfeest in de St. Joris-gilde! Daar was toch maar geen enkel schaduwtje over gegleden! Nonkel Balten had voor een keer eens geen ruzie gemaakt en Nonkel Bart was op 't einde niet dronken geworden, ten minste niet op 't feest zelf! En die Hambeloke, dat was toch een snaaksch ouwerwetsch type! Die had daar nu zoo precies bijgezeten, lijk de schutsgeest van Antwerpen, de reus Scaldis, die van boven de Waterpoort. Hij had haar doen terugdenken aan haar oude kwartier aan de Werf, aan de Kuipersstraat, waar haar geboortehuis stond, aan de Beenhouwersstraat, de Dorelingenstraat, aan 't Vleeschhuis, den Reepenberg, de Burchtgracht, de Vischmarkt en de Palingsbrug: daar had ze, als kind van een loods die zijn taak op 't water had, haar fleurige jonge-jaren doorgebracht. Dat alles leefde nog diep in haar. Ze voelde zich op-en-top Sinjoorsch, al was haar vader van Noordbrabant ievers afkomstig. Maar de Hellebauts, de moederlijke verwanten, behoorden van ouder tot ouder, zeker sedert eeuwen, tot den Antwerpschen grond. Vader Hermans, de loods, was veel uithuizig, en moeder al te jong gestorven. Zoo waren ze bij hen thuis al vroeg aan trouwen gaan denken, die vele zusters, die allen nogal nette gezichtjes hadden en veel zin om een eigen huishouden te hebben. Vader Hermans was niet geheel onbemiddeld, althans hij kwam als loods redelijk wel aan den kost. En dan - dit was een legende in de familie geworden - dan was daar, nietwaar, die rijke oud-tante in Breda, waar ze hadden moeten van erven! Daar hadden haar vader en haar moeder het eeuwig-en-ervig over gehad: als die Tante Pien eenmaal haar hoofd kwam neer te leggen, ziet ge, dan waren ze gesteld: die was schatrijk. En.. nog altijd kwam er een floers over Dien's oogen als ze er aan dacht. Op zekeren dag was die Tante Pin, zooals ze ze later gingen noemen, doodgegaan - en vader had sito den trein genomen en was naar Holland gereden - voor de erfenis. En 't was er niks meê ge-

weest! De oude prij had hen vergeten! Er stond geen woord over hen in haar testament, waarbij ze alles aan een klooster had gelaten. En nog werden Dien's oogen vochtig, als ze, voor de honderdste maal, aan de aandachtig-luisterende meisjes en jongens, het verhaal van dat mislukte erfdeel deed en de wreede gevolgen van die mislukking. Haar vader had zich dat zoodanig aangetrokken, dat hij op de terugreis te Rosendaal een geraaktheid had gekregen en.... er-in gebleven was! Ja, zoo hadden ze dan jaren lang in een droom van toekomstige weelde geleefd! Bij alle toekomst-bespiegelingen had Tante Pin, die gierige Tante Pin, een rol gespeeld. Zij zou haar aan een uitzet geholpen hebben. Zoo waren ze niet met ledige handen in haar huishouden gekomen en hadden ze met een flinken vent op haar beurt kinderen kunnen koopen en een gezin opbouwen. Met al dat goud van Tante Pin hadden ze jarenlang de toekomst verguld - en nu was het tegengeslagen, en die goeie vader was er zelfs van gestorven. Dat leed had haar als aankomend meisje de levensvreugde wat verduisterd. Maar dan waren ze alle achtereen toch getrouwd geraakt, zij gelukkig met haren Sander, waar ze zoo van hield, naast wien ze dapper dag aan dag had geworsteld om het hoofd boven water te houden met heel dat nest van springlevende kinderen! Ja, 't leven is een zeldzaam ding, ge krijgt het allemaal niet geschoteld, en als ge 't zelf niet schept, een ander brengt u 't geluk niet op den schoot! Nu, werken, daar was zij, zoomin als Sander, die een eerste werkmaai was, - God had er zoo geenen tweeden op zijn land! - bang van.

Met het vertrek van Marie was om zoo te zeggen een nieuw kapittel in het leven der Mennekens begonnen. Marie hoorde nog tot de helden-periode, als alles nog te beginnen en het allernoodigste dag aan dag te bevechten was. Als kind had ze braaf haar plicht gedaan, en ze verdiende wel, dat ze allemaal zoo van haar hielden, en dat zij 't nu op haar beurt met Fransoo goed zou hebben. Daar had moeder ook wel vertrouwen in. Maar er zou alweer hardnekkig mogen getravakkeld worden!

Bruidegom en bruid waren, na afloop van 't feest, recht naar hun kevie getrokken in 't huisje, dat ze hadden gehuurd in de lange Ridderstraat, een winkelhuis met een glazenkas, waar ze

een kruidenierderij hadden opgezet, vlak in 't zicht van den koper-groen-bekapten toren van St. Andries. Sint-Andrieskwartier, het hartje van de stad; in den volksmond: de Parochie van Miserie. In die bochtige straat woonde niets dan werkvolk: winkeliertjes, havenwerkers, metsers, plafonneerders, schilders en.... duivenmelkers! Ge ziet vandaar, over de roode en grijze daken, naast de trapgevels, de spits van Onze Lieve Vrouwen-toren, zooals ge die nergens schilderachtiger kunt zien oprijzen. Het is *de* volksstraat: vol ravottende keuteljacht, vol stootwagentjes, en waar doorheen de leurders hun waren luidkeels venten. Door de gangskens, met de gewitte muren, komt ge op de binnenkoeren, waar de ambachtslui hun lage ook witgekalkte woninkjes zonder verdieping hebben. Daar woonde een garnaatwijf, die in de stille namiddagen door de straten van de stad toog, met den teenen korf aan den arm en den teemenden roep: ‘Gàrre-naat! gàrre-naat!’, die zoo gemoedelijk kon klinken op stille Zondagnamiddagen. Of ze ventten met korven langs de koffiehuizen en taveernen aan de Werf en in de Pelikaanstraat aan de statie ‘warme kreukelen’ of ‘wa krabben of eieren, vrinden!’ In die buurt nu was ‘ons Marie’ met haren Fransoo beland, en daar zou ze in haar winkeltje haar best gaan doen om met Fransoo - kleermaker en muzikant - haar dagelijksch broodje te verdienen.

Maar, na enkele dagen, toen de grofste bereddering achter den rug was, was Marie, die er wel wat vermoeid uitzag - als ge pas getrouwd zijt, hè? - een avond, dat Fransoo, op het theater speelde, in 't oudershuis komen aanzetten, en toen schaarde alleman zich rond de gevierde zuster, die als van een lange reis terugkeerde, en nu zeker veel te vertellen had.

Ze had het eerst volmondig over haar affaire. Ja, dat was nog wel heel wat versch voor haar. Ze moest er nog inkomen, het was nog onwennig, en de klanten - och, de concurrentie den dag van vandaag is toch zoo groot! Ze deed in van alles: in patatten, de zakken stonden vlak bij het gelint dat altijd openstond, en achter de glazenkast lagen de vijgen, de pakjes stijfsel, bloem, de knikknakskes, de solferstekken, de siroop, poeiersuiker, kandij, de groene zeep, de soda.... kortom van alles wat ge in een huishouden kunt gebruiken. Aanpakken

maar! Vader en moeder hadden het hun toch voorgedaan: ge moet er u fiks doorheen slaan.

En Fransoo! wat 'n klomp-goud van een vent. Te vijven 's ochtends vroeg zat hij al op zijn tafeltje te naaien: hij schrikte ook voor geen overwerk of voor geen schof terug, hij berekende dat niet eens als overuren, en als een stuk per se af moest zijn, stond hij op uur en tijd bij Vader Mennekens en zei: ‘Vader, hier is 't!’ En zoo iets waardeerde de oude Sander geducht. Die was werkelijk in zijn nopjes over zijn schoonzoon. Hij getuigde van hem eens stilletjes aan zijn Dien, dat hij nooit 'n serieuser jongen had gekend: ons mannen mochten er wel 'n lesje aan nemen.... Daar kwam bij, dat hij zijn dochter bij hem gelukkig wist. Gelukkig, maar natuurlijk niet zonder zorg, dat spreekt van zelf!

- Maar hoe zit dat nu met...., had moeder vertrouwelijk, in den gang, vóor Marie's terugkeer naar haar winkel, lijzekens gevraagd.

- Ja, 't is zoo, hé, moeder?

- Dan tòch!.... Och kind, ge moet toch zien, dat ge u nu niet te veel afslooft.... Dat verhuizen, dat onafgebroken in touw zijn, het haalt af, weet ge?

Moeder hielp wel, zooveel als haar eigen beslommeringen het toelieten (en dat was haast heelemaal niet) met raad en daad; ze liep, tusschen twee vuren, al eens even naar St. Andries, ze stak een hand uit in den winkel, maar wat kon dat geven? Schitterend draaide de affaire niet, die al slabakte vóór ze door Marie was overgenomen. De vraag was, of 't lang zou vol te houden zijn....

- Den moed in geen geval laten zakken, hé, alle begin is lastig.... Schep het locht, kind!’ had moeder gezeid.

Een anderen keer, toen Marie tegen den avond in de Pijp ‘thuis’ was komen aanzetten - Fransoo zaagt ge met geen oogen, tenzij vluchtig om even een werkstuk af te leveren en er een ander mee te krijgen - hielden de jongens niet af, dat ze nog eens, naar ingewortelde gewoonte, zou ‘vertellen’! Als moeder te àf was van de dagelijksche karwei, had ze aan Marie altijd de taak toevertrouwd, om de naar verbeelding en avontuur dorstende jonge striebers den vaak uit de oogen te houden met vertelselkens. Dat verstond zij, Marie, al even goed

als moeder, maar moeder had er te gauw haar bekomst van; Marie liet zich makkelijker dwingen om lange wreede of plezante dingen te vertellen en ze wist er heel wat zelf-verzonnens bij te flansen. Maar ze moest oppassen! Als ze iets ten tweede male voorfabelde, en 't klopte niet precies met de eerste lezing, dan ging er bij 't gehoor een verontwaardigd protest op!

De kinket-lamp, een blikken lamp, die de vetolie weleens op de tafel liet druipen, werd aangestoken; een buitengewoon geval, want doorgaans behielp men zich met een peerke, waar ge elkaar wel even bij zien kon, maar waar Lien en de jongens hun devoirs haast niet konden bij maken. Alle zuinigheid op een stokje dan, en de olielamp maar aan. En Marie, die zich weer plotseling geheel van den huize gevoelde, begon te fazelen van allerlei dingen, waar de jongens, naast elkaar op de bank saamgedrongen, met hoogopgetrokken wenkbrauwen en gespannen blikken naar luisterden. Ook moeder zat er bij, met haar brei, en deed haar best om zich serieus te houden.

Marie fantaseerde plezierig. Ze vond allerlei bonte trekjes uit, ze dramatiseerde de avonturen, het griezelige wist ze spannend voor te bereiden, zóo dat ge een zucht door de keuken hadt hooren wegruischen....

- Marie, ons niet doen verschieten, hé! smeekte Scharel, met een zekere popeling, en toch een begeerte om eens goed te huiveren.

- Dor kan ekik niet tegen, Marie; niet doen, hé! aldus de waarschuwing van Feeke, die met zijn rattigen bol, stokstijf zat en de vertelster steil in de oogen keek.

Zij had het over het ‘Verhangen Bogijntje’.

Een vader had twee dochters, die in den kant werkten. Al tweemaal hadden ze hem geld gegeven om wat vleesch naar den beenhouwer te gaan halen, maar hij had het ieder keer verzopen, alles in drank verteerd! Hij kreeg rouwkoop, zijn geweten begon te knagen, en nu nam hij 't vast besluit, het den derden keer niet weer te doen. Maar, niets gekort! De man had een razenden dorst, hij kon er bekanst niet meer van speeken, zoo'nen dorst! En de stem van zijn geweten zweeg, en hij dronk weer 't geld van zijn kinderen op!

Als hij nu naar huis trok, peisde de man bij zijn eigen: wat

ben ik toch slecht! En hij overlegde: als ik toch maar eens aan vleesch kost geraken!

Zoo was hij aan 't Bogijnengat gekomen.

En hij gaat onder de Roode-poort, en wat ziet em? - daar hong een bogijn te bengelen aan een haak in den muur, die haar eigen verhangen had! En hij sneed nen bil van de bogijn af, en hij nam hem mee naar huis, en hij zei: ‘zie, meiskes, da's na 'ne lekkere schenkel!’

En de meiskes aten den schenkel op.

Maar wa' gebeurde er nou?

't Sloeg middernacht op den toren van de Capucienenkerk en alles was pikkendonkeren. En op slag van twaalven, begost dat bogijntje ommers op hun kamer te spoken, al roepende:

Geeft mijnen armen bil, bil, bil!
Geeft mijnen armen bil!

Den volgenden avond spookte het weer. En weer wou dat bogijntje haren bil terug hebben.

Ja maar, dat hielden die meiskes niet langer uit, ze woûen zij niet blijven in een huis waar dat het zoo spookte, en seffens namen ze pak en zak en ze verhuisden.

Maar nou gade hooren wat dat er verder is gebeurd. Nu zagen ze opeens, dat ze in hun huis den ijzeren pot en den handvleugel hadden vergeten, en ze kosten die niet missen. Zoo, daar moest iemand zijn eigen opofferen en die in 't betooverd huis gaan terughalen. De meiskes dierven niet, ze zouden eerder van schrik gestorven zijn. Maar vader nam zijnen moed in zijn twee handen en hij zei: *ik* zal ze gaan halen!

Hij dronk eerst een halve flesch jenever leeg, om zijn eigen couragie te geven, en goê-zat kwam hij eindelijk aan in zijn oud huis. Hij stak den sleutel in 't slot, hij draaide de deur open, hij ging binnen, en.... hij wou juustekes zijn hand uitsteken om den ijzeren pot en daarna den handvleugel te pakken, toen opeens.... opeens de geest van 't bogijntje van achter een gordijn op hem toesprong en uitriep met een kelderstem:

‘*Gij* hebt mijnen armen bil!’

En ze maakte hem kapot.

Het is niet te beschrijven wat er op dat oogenblik in de hoofden van de jonge gasten omging. Ze hadden met stijgenden

angst en al bleeker gezichten het verhaal beluisterd, Scharel en Feeke met open monden.... Opeens, toen Marie vertelde, dat de begijn van achter een gordijn sprong, had Fee Scharel bij den arm gevat en er een blauwe plek in genepen, wat dezen stil: ‘amij!’ deed kuchen, maar luid dierf hij niet roepen.

En toen de vertelster het wreede woord sprak: ‘Gij hebt mijnen armen bil!’ met den klemtoon op *gij*! - dan was 't afgrijzen. Allen zagen steil, of ze een vreeselijk visioen ontwaarden.

De historie van 't doode begijntje en van haren armen bil, die voor een schenkel opgepeuzeld werd, behoorde tot de akeligste dingen waar hun verbeelding nachten lang van droomen en opnieuw van schrikken en beven kon.

Die huivering was echter ook een genot, en met telkens nieuwe ontroering konden de jongens het verhaal oneindige keeren weer hooren vertellen: ieder woord, ieder bizonderheid werd streng gecontroleerd, en als er een trekje niet geheel conform was, werd de vertelster op beslisten toon terechtgewezen.

- En nu een ander, zei Scharel, die onverzadigbaar was, en alreeds naar andere verrassingen en emoties snakte.

- Van 't Elastiekske van Hambeloke, lachte Lien al.

- Toe ja, Marie, van 't Elastiekske van Hambeloke!

Dat was een eigen vinding van haar, een soort paaivertelsel om ze met iets avontuurlijks bezig, hun den vaak uit de oogen te houden. Wat was dat voor een Elastiekske? Wist ze 't zelf? Het was voldoende, dat de problematische figuur van den ouden koetsier, met zijn magenta en zijn zware afhangende snor onder een dikken rooden gevel, eraan verbonden was.

Er was sprake in van het slaaplijf en de onderbroek van Hambeloke, en aan die kalson was een elastiekske bevestigd; en als hij aan dat elastiekske trok haalde hij zijn sokken omhoog, en ieder keer gebeurde er dan wat. Als Hambeloke iets vergeten was, snokte hij effen aan zijn elastiekske, en seffens wist hij 't weer. Hij had de wereld rondgerezen, al in een jaar of tien, en zoo'n wonderbaar elastiekske had hij nooit gezien. Met dat elastiekske kondt ge ook de gedachten lezen in 't hoofd van een ander mensch. Wie dat elastiekske bezat werd honderd jaar oud, en in alle straten, bij nacht en bij dag, kon

hij zijnen weg vinden. Met dat elastiekske kon hij verholen schatten ontdekken; aan dat wonderbaar elastiekske zat heiligdom vast; als g'er mee trokt, mocht ge een wensch uitspreken, bijv. dat ge pattaten met rookoolen en spek woû hebben: en direkt stond dat op tafel! Met dat elastiekske wist ge wat er duizend jaar geleden in uw stad was gebeurd, wat er overal in de wereld omging, en wat er later nog allemaal zou geschieden. Het was een wonderbaar elastiekske.

En Marie eindigde, terwijl Fee al een tijd met zijn hoofd op Scharels schouder lag te slapen. Zij kregen allen vaak, en moeder deed de jongsten naar bed.

Den heelen nacht lang rok het elastiekske zich uit in de gedachte der knapen, en ze droomden van alle wondere zaken die op tafel kwamen staan en van een oude stad, met kerktorens en vestingen en van 't Scheld, die breëe rivier, vol met schepen, die naar 't ander eind van de wereld vaarden al loeiend tegen den verren hemel op....

Tiende hoofdstuk.
De vrienden uit ‘de Faam’.

Zoolang ze volop in de kleine kinderen hadden gezeten, - en dat duurde nu zooal ring-aaneen twintig jaar lang! - was Dien Mennekens met haren Sander er nagenoeg nooit weer eens uit geweest. Ze had de handen van 's ochtends vroeg immers te vol met haar huishouden en 's avonds was het almaar stoppen en mazen van kousen en ondergoed, en dan deed ze ook gaarne de allerkleinsten zelf naar bed. Feeke moest nog altijd in een wieg slapen, en vóór dat hij daarin wou, moest moeder hem nog even op den schoot nemen en onveranderlijk hetzelfde kniedeuntje herhalen:

Ju ju peerdeken
met z'n vlassen steerdeken
wie rijdt er mee naar steê?
brengt voor ons Feeke
een kluppelkoekske mee!

Als ze moê gedeund en verteld was, tilde ze den kleinen op en droeg hem naar boven, en bleef dan nog een tijd bij zijn wieg zitten. Ze leerde hem dan nog een schietgebeeken opzeggen, om tijdig wakker te worden: hij moest zin voor zin herhalen:

> Heiligen Engel
> Sinte Machiel,
> Red mijn lijf
> en red mijn ziel,
> wilt me wekken metterspoed,
> niet te vroeg of niet te laat,
> als de klok zes uren slaat!

Dan teekende ze zijn voorhoofd nog met een kruiske. Een vaag stemmeke, reeds halfweg in droomenland, murmelde nog even ‘sloppel, moê!’ en dan trok zij stillekens, op haar teenen, de trap af, zette op de kleine cuisinière den moor en den koffiepot gereed voor 's anderdaags, sloot alles dicht, de klink op de vóór-en de achterdeur, den kelder op slot, en trok dan naar bed, waar ze gewoonlijk eerst nog wat moest hoesten, en dan op de eenzame sponde haar eerste slaapje deed, tot Sander zou komen, die nog laat aan 't werken was.

Uitgaan deed ze nooit, tenzij alleen een keer met kermisdagen, en dat was geen groot plezier, want Sander, die liefst zijn heete slapen in een verlaten uithoek van de stad, ergens aan de dokken, of aan de boorden van 't Scheld, ging koelen, voerde haar dan ver weg van alle menschen, die hij schuwde om een beetje tot rust te komen. Zij vond het naar, want ze had wel graag wat menschen gezien - maar, als Sander dan ging koppen of gemelijk zijn, volgde ze hem maar, schoorvoetend en moe, op zijn lange barre wandeltochten door al die verlaten kwartieren. Soms hing ze dan wel aan zijnen arm, maar veelal liep zij zwijgend, in verstokt en dof gepeins, naast haar, suf van al die lange dagen en halve nachten gesleten op zijn werktafel.

Eenmaal per week echter ging Sander uit, alleen. Dan zag hij zijn vrienden, die ieder Maandag avond te vinden waren in de oude Vlaamsche herberg de Faam, gelegen in de Pieter Potstraat.

Dien dag lei hij omstreeks negen uur 's avonds alle werk stil, hij schoor zich, trok een schoon boordje aan, tooide zich

met een kleurig plastron en verliet het huis. Als de huisdeur achter hem dichtgevallen was met een knakken slag, die nog even door 't stille huis nagalmde, was daar alles donker en stil. Alleman was te bed, moeder bad nog een vaderonsje, hoestte eens en zuchtte.... voelde haar leden zwaar en vermoeid, rekte zich eens.... dan sliep zij.

In de Faam zat reeds de wekelijksche kring van de vrienden voor een pint gersten, Leuvensch of een flesch Diestersch; eenigen hadden hunnen oliekop opgestoken, of langden een der langstelige Goudsche pijpen, met hun naamletters erop geschreven, uit het pijpenrek aan den wand.

De Faam was een oud estaminet, waar indertijd nog Door van Rijswijck, en zijn vrienden Mane Rosseels, Terbruggen en heel dat kliekje van Vlamingen hun stamlokaal hadden van gemaakt. De rook drendelde er als een grijs gewolkte naar de doorstoofde zoldering, waar de kontoeren maar half van zichtbaar waren. Er brandde een gasbek, beschut door een groenen papieren hoed. Achter den lichtbruinen in de marmer geschilderden toog stond baas Verhept, die af en toe, door op een handvat te drukken, uit zijn bierpomp steenende en piepende geluiden deed janken: 't was het gersten dat uit de ton werd opgezogen, en dat telkens schuimend ter tafel werd gebracht met een hartelijk woordje:

- Gezondheid, meneer Bervoets, - smakelijk, meneer Motte, - santus, meneer Baelde.

Daar waren nog Jan Bervoets, de horlogiemaker, Flor Heckers, een sigarenfabrikant, de klakmaker Frans de Bruyn, uit de Kammenstraat, de meubelmaker Jaakske Baekelmans, de drogist Van Pelt, Van Driessche en Toon Vrijdags. Dat waren, met Fons Melckmans de gewone vrienden, en als Sander Mennekens er, iets later dan nog bijkwam, was de ploeg zoowat kompleet.

- Ha, Sanderus jongen, zijde daar al? riep joviaal de zware smid Neel Bervoets, die zelf in plechtige oogenblikken Cornelius heette. Nu kunnen we een kaartje doen, hé!

Sander keek eens met zijn gewonen speurenden blik, de oogwimpers half dicht, onder een gefronst voorhoofd, op al die vriendengezichten, hij schudde handen, en beantwoordde hun begroeting met een gemoedelijk:

- Ja, ja.... allemaal goei!

- En is uw Marie het al gewoon in haar huishouden? En stelt Dien het goed? Maar hoe is 't in Parijs afgeloopen?

In 't begin kwam Sander niet makkelijk los, eerst moest hij rustig gezeten zijn en een tijd aan zijn pijp gezogen hebben. Als hij een tweede pint vroeg, was dit een teeken, dat hij op dreef raakte en zich aan de taveernelucht, met de door den tabaksrook heen kruisende uitroepingen, gewend had.

Hij haalde dan uit zijn zak een zorgvuldig ingepakte beenen pennehouder, waarin bovenaan een minimaal glaasje zat: daar moesten ze maar eens door kijken! Dat had hij voor zijnen Ede meegebracht uit de expositie te Parijs.

- Jandorie, ge ziet er niks door.... ha ja, nu heb ik het vast.... tiens, tiens: den Trocadéro? Maar da moet nog al groot zijn, Sanderus?

- Groot? 'k Zou 't gelooven. 't Groen Kerkhof kan er in dansen.

- Da's gemakkelijk gezeid, maar is dat dan toch zóo immaans groot? vroeg de drogist Van Pelt.

En Sander begon over Parijs en al de wonderen die hij daar pas, samen met Fons Melckmans, weer aanschouwd had. Daar waren wij te Antwerpen dan toch maar kerstekinderen tegen, zulle! Maar dan moest ge die groote confectie-winkels eens zien en die groote bazaars! De allerlaatste models, natuurlijk. En de broeken werden nu gedragen breed uitslaande op den voet en de frakken dicht ingenepen in de lenden. Aan de mouwen van de overjassen parements, en dat was een nette dracht. Enfin, Parijs is een wereldstad!

- 't Schijnt dat de café's op de boulevards zoo schrikkelijk veel te doen hebben?

- Daar kunt ge u een klein gedacht van maken, als ik u zeg, dat ge daar dikwijls tot heel den trottoir toe ziet vol zitten! En fiacres, meneer.... iedereen neemt daar 'ne fiacre, al zijn er américains genoeg, en omnibussen met de vleet.

- Zijde gij op de Père Lachaise geweest en hebt ge 't graf van Napoleon gezien?

- Gerust. Daar is daar ook ievers een weergalm, in den Pantheon, geloof ik, waar ge uw stem wel een minuut of vijf

later terug te hooren krijgt. 't Is een kurieuze stad, maar 't is allegaar dier genoeg, dat moet ik erbij zeggen.

- Hebde gij Gambetta nie hooren spreken? vroeg Jaak Baekelmans, die aan politiek deed. Dat moet nen orateur zijn van belang. Het Handelsblad gaf vandaag een uittreksel van een van zijn diskoersen. Niet da'k er t'akkoord mee ben, maar 't moet toch ne klepper zijn. Natuurlijk is hij van den Midi: die hebben allemaal nen fijnen bek!

- Och, ik hoorde overal roepen van Arabi pasja en van Mac Mahon, en ze spraken weeral van revolutie, zei Fons Melckmans, droogjes.

- Natuurlijk! Zonder revolutie houden die Franschmannen het geen jaar uit. Maar dat neemt niet weg, dat de Fransche keuken goed is.

- In de Duvals krijgt ge een half fleschke wijn bij uwen diner voor twee francs....

- Maar 't bier deugt er niet, hè?

En zoo had Sander maar werk om zijn reiservaringen te luchten: ze keken naar hem als naar een gelukkigen tap, en een beetje nijd mengde zich in de bewondering van de hokvaste huisvaders, die nog nooit de kans hadden klaar gezien om verder te geraken dan Sint-Niklaas over 't water, of Lier, of Mechelen. Een van hen was te Brussel geweest en had er het Museum Wiertz gezien, maar hij was nog ziek van alteratie: door een kijkglas had hij gezien een vrouw, die ligt te krimpen van de cholera, en dan Napoleon in de hel, met wel duizend vuisten naar hem uitgestoken! Zie, zoo'n wreede dingen vindt ge dan toch ook in ons klein landeke, en daar moet ge niet eens voor naar Parijs gaan!

Terwijl ze aan 't kaarten waren, ging de deur open en Hambeloke en Bart Mennekens traden binnen. Sander keek norsch als hij zijn broer, den zonneklopper en avonturier, alweer op de lappen zag. Daar was hij alweer, de fantastische vagebond, die zoo ongehoord ijverig de kunst beoefende ‘om niets te doen’, met de makkelijke leuze ‘naar zijn goesting te leven’! De twee mannen gingen aan een tafel zitten naast het gezelschap, en waren in een politiek gesprek gewikkeld. Ze hadden den heelen avond langs de haven geloopen. En Hambeloke vertelde van de vestingen, die na een zwa-

ren strijd eindelijk een viertal jaren geleden geslecht waren.

- Dàt waren tijden! tòen was er leven in de brouwerij! Ik heb al de meetings bijgewoond en ik heb den ouden Jan van Rijswijck hooren spreken. Zie, als ge nu van een redenaar spreekt, dàt was er eenen!

- Wat wilden ze dan eigenlijk hebben? vroeg Bart.

- Ja, de regeering, met Chazal aan 't hoofd, die eischte zoomaar honderd millioen! Honderd millioen, zeg ik u! En waarvoor? Om een nieuwen gevangenismuur rond onze stad op te trekken!

En Hambelo orakelde:

- Het was in 1858: de regeering wou een gedeeltelijke vergrooting van onze stad, die in haren vestinggordel versmachtte, toestaan langs de Noordzijde. Op de gronden nabij de oude vestingen werden zwaar-drukkende oorlogsservituden gelegd. Wat kon dat helpen voor een stad die geen asem kon halen? De Antwerpenaars eischten de algeheele afbraak van den vestinggordel, en de doctrinaire partij trok klink: ze steunden onze wurgers Chazal, Rogier, Frère-Orban, die hier door 't volk gehaat waren, men kan niet meer. Het gevolg was, dat de partijen in twee spleten en zich in verschillende kampen verdeelden. Zoo ontstond de glorieuze Antwerpsche Meeting. Dat was een anti-militaristische partij-koalitie, geleid door de Commissie van Krijgsdienstbaarheden. En Jan van Rijswijck was onder allen de sterkste spreker, de populairste volksman. Jongen lief, ik heb hem hooren spreken! Dan ging er een rilling dooruwlijf. Honderd millioen francs, zei hij, voor een werk dat tot niets nut was. Die nieuwe gevangenismuur zou immers de oorzaak worden, dat Antwerpen geleidelijk ten onder zou gaan, en per slot van rekening platgeschoten door vérdragende kanonnen, die heel de stad zouden te gruizel schieten? En voor de haven was er geen geld! De haven, die bronader van 's lands voorspoed! Niemand sprak beter dan Jan van Rijswijck. De anderen kenden onze taal niet eens, of ze radbraakten ze! Ze werden uitgelachen en uitgejouwd op de volksvergaderingen. Wilt ge eens hooren hoe Jan van Rijswijck sprak?

Aan alle tafels werd er nu gezwegen.

En Hambeloke stond recht:

‘Mannen van Antwerpen!’ zei hij, op redenaarstoon. ‘Wan-

neer ik mij aan de Werf, aan onze haven bevind, en ik zie een schip, dat met volle zeilen komt aanzetten, zie, dan ben ik gelukkig en tevreden, en ik zeg tot mijzelven: daar komt geld, daar komt goud, daar komt werk en leven voor een ieder: het is de welvaart, die komt aangedreven, met zeilen en masten. En dan voel ik mijn hart kloppen van geluk en aandoening.'

- Dat was toch wel ne klepper, onderbrak stil Neel Bervoets.

- Sjsst! zwijgen!

De smid klopte ietwat beschaamd zijn pijp uit op het tafelvlak en luisterde.

'Maar', vervolgde Hambeloke, met de stem van Jan van Rijswijck, 'wanneer ik dan buiten de stad ga en daar het goud in den grond zie delven en moordtuigen, kasteelen en batterijen uit den grond zie oprijzen, dan voel ik mijn hart aan stukken nijpen, en ik denk: ze zijn het graf van onze koopmansstad aan 't delven! Als ik hoor spreken van de verzanding van de Schelde; zie, dat het gouvernement lijdzaam en lamlendig, alles zijnen gang laat gaan, wel: dan voel ik dat mijn eigen hart gaat verzanden! Ze hebben gezeid, mijnheeren, dat ik een verzadigde ben! Is het verwonderlijk dat ik hier kom spreken? Maar, mijnheeren, als ik een vulkaan in mij had, een Oceaan van overtuigingen, ik zou er heel de zaal mee vullen om de rechtveerdige zaak van onze stad te verdedigen.'

- Bravo, bravo! Hambeloke! Dat is maar juust gezeid. Bravo!

En Hambeloke, rooder dan ooit, ging weer zitten, trotsch op het succes, dat de rede van Jan van Rijswijck door zijn mond ook hier in de Faam, zoovele jaren later, nog was te beurt gevallen.

Nonkel Bart had een lodderlijken blik en bekeek starlings heel den tijd zijnen vriend. Hij wou ook een deel van 't succes:

- En ik zeg: Antwerpen boven! En viva mijnen grooten broer Sander Mennekens! Mennekens for ever! Sander.... zei hij, en hij toonde hem zijn glas uit de verte, om te klinken.

- Komt niet te pas, zei Sander stroef. Hij schaamde zich over den estaminet-praat van zijn gekken broer.

Er werd hartelijk gelachen om die afwijkende phraseologie

van Bart, en daarmede was ook de ader van Hambeloke opeens stopgezet.

De toekomst van Antwerpen! ja, die lag al die brave burgers diep aan 't hart, en een oogenblik zaten ze daar zwijgend te lurken aan hun pijpen en na te denken.

Hoe lag ze daar toch, hun stad, prachtig aan de breede kromming van de schoone rivier. Hoe lang was er nu al sprake van, dat er nieuwe werken moesten uitgevoerd worden. Er was geen plaats voor al die schepen, die van heinde en ver naar hier gestoomd en gezeild kwamen! De kaaien moesten verbreed en vele kilometers verlengd worden! Daar was kans om hier een wereldhaven te maken. Daar was nog alles van te verwachten. Het zou schatten aanvoeren. De burgerij zou tieren, de nering bloeien overal. Maar dat eischte offers, bloedig-zware offers. Helaas, een stuk van de oude stad zou moeten afgesneden worden. Er zouden heelder straten moeten wegvallen, waar ze van kindsbeen hadden doorgeloopen, waar ze als kinderen gespeeld hadden. De historie moest wegvallen. Het was bittere noodzaak. Maar 't leven van vandaag, het belang van 't algemeen, de ‘Toekomst’ eischte het. Er moesten millioenen voor geschaft worden. Millioenen! Dorpen zouden opgeslokt worden. Nieuwe uitrusting moest overal komen. We moesten met den tijd mee. Antwerpen moest groot worden, zich uitzetten, en het moest hier weer worden aan de Werf een bosch van masten.

De woorden van Hambeloke hadden lijk een vlam in hun koppen ontstoken. De baas moest nieuwe pinten tappen. Hij was de eerste om van de groote toekomst te profiteeren.

Sander had alles met diepen ernst nageluisterd, en hij had bedenkelijk met het hoofd geschud.

Hij stapte alleen de stille nachtstraten op naar huis, naar zijn Dien, naar zijn kinderen.

- Ja 't is voor u, dat het moet gebeuren, dacht hij. Wij zullen het misschien niet beleven. Maar gijlie zult later nog groote dingen zien.

Hoog op den Lievevrouwetoren timperden de gebroken klanken van 't klokkespel over de slapende duistere stad. In de verte hoorde hij het geloei van scheepssignalen op den stroom.

En in zijn hoofd groeide een heele nieuwe stad op, met groote gebouwen, die hoog in de lucht reikten, met breede leien en

straten, levendig, druk van een bezige menigte. Hij kwam in de Pijp, in zijn enge straat, waar nu alles sliep. Ja, hij voelde dat die stad-van-hem er een was met enorme mogelijkheden, waar geweldige dingen zouden tot stand komen. Hij was er weer eens trotsch op, dat hij een Sinjoor was.

In de verte hoorde hij Hambeloke en Bart zingen het lijflied van de Sinjoren.

Glimlachend luisterde hij een poos, stak toen den sleutel op 't slot en trad binnen in zijn donker huis.

Elfde hoofdstuk.
Mijnheer Joseph Firlefijn.

- Medam, had Mijnheer Firlefijn, die op een blauwen Maandag in de Pijp was komen aanbellen, tegen moeder Mennekens gezeid, uwen zoon Gregoor heeft een fijne sopranostem: 't is een van mijn beste koralen, ja, zelfs mijn beste! En op zijn viooltje gaat hij ook al goed vooruit. Ge moest hem naar de Muziekschool laten gaan.

Dien wist niet goed wat dat was ‘een soprano’, maar het moest wel iets bizonders zijn, anders was mijnheer Firlefijn er niet expres voor naar huis gekomen om dat te zeggen. Het verheugde haar, en zij bedankte Mijnheer Firlefijn. Ook kreeg zij voor den trimester, die Gregoor in Caroluskerk had gezongen, de ronde somma uitbetaald van volle negen francs. Die had mijnheer Firlefijn, - om zijn spreekwoordelijke gierigheid ‘de Schrok’ bijgenaamd door zijn kapoenen, - voorzichtiglijk in een papiertje gedraaid - negen zilveren frangskes! en hij had ze nog een heelen tijd in zijn bevende vuisten vastgehouden eer hij ze definitief afstond.

- Dat is een paar schoenen voor Gregoor, dacht moeder bij zich zelf. Alle baten helpen! Tot de klein-mannen toe moesten 't hunne bijbrengen in 't huishouden!

Meneer Firlefijn was al jaren muziekmeester op de school Achter de Vest, tevens kapelmeester in Carolus en professor van cello in de Muziekschool.

De jongens hadden het er altijd over, dat ze zoo goed muziek leerden bij hem, maar ook dat het een raar kieken was, die Schrok, waar ze fel mee gekten. Een van den ouden eed, een

kurieus monument, al even eigenaardig als een van de oude kapellekens of trapgevels in de oude stad; een origineele, een zeldzaam exemplaar van ouden jonkman, waar ge op straat naar omkeekt; want die typische oude muzikant met zijn hoogehoed met smalle randen viel dadelijk op.

Hij woonde in de Paternosterstraat, vlak over St. Annakapel, en Gregoor moest daar, met de andere koralen en jongens, in wie Firlefijn in de les op de school bruikbare stof voor een oxaal-zanger had ontdekt, 's ochtends vroeg al, te zeven uur, een paar keer per week, aan huis komen om zich speciaal in de zangkunst en in 't muzieklezen te oefenen. Op een anderen dag moesten de verst gevorderden ook nog, even na 't middaguur komen in de sakristij van Carolus, het kleine ingangspoortje was langs de Cattevest onder den toren. En daar werden motetten aangeleerd, die mijnheer Firlefijn eerst voorzong en bij 't oefenen zenuwachtig op zijn viool begeleidde.

Joseph Firlefijn was een goedrond snugger oud heerke, met geheel gladgeschoren ronde vollemaanstronie, safraankleurig, met eenige sporen van pokskens nog hier en daar, een spierwitten schorenbol en schichtige, drukke gebaren, heel nerveus. Hij zat altijd gedraaid in een zwart lakensch pak, een ouderwetsche gekleede jas en altijd wat te korte of te hoog opgetrokken broek. Met zijn voet stampte hij de maat, terwijl hij zijn viool rhythmisch op en af liet gaan terwijl hij speelde; als afwisseling tikte hij af en toe met zijn boog iemand op 't hoofd of klopte op de muziekpartij. En met zware bibberende stem zong hij zelf ook mee. Het was een fanatiek musicus, een uit de glorieuze generatie die dweepte met Méhul, Cherubini, Rossini. Maar, vooral, met Beethoven! Hij leefde voor anders niets dan voor zijn noten. Hij behoorde tot een zeer muzikale familie. Een tante van hem was met een verren bloedverwant van den grooten meester van Bonn, behoorende tot den Antwerpschen tak der Beethovens, getrouwd: daar ging hij niet weinig trotsch op! De Antwerpsche Beethovens waren immers vermaagschapt met de Mechelsche Beethovens, waar de grootvader van den grooten Lodewijk toe behoorde: allemaal toch herkomstig uit een der Zuid-Brabantsche gemeenten Rotselaar, Leefdaal of Steenokkerzeel, waar de Beethovens oorspronkelijk vandaan gekomen waren. Hij beschouwde

zich zelf dus als zoowat aangetrouwde familie van den meester. En zijn broer zaliger Séraphin was bovendien een wereldberoemd violist, de rivaal van Henri Vieuxtemps en van Charles de Bériot geweest!

Het gebeurde in den gang van zijn kraakproper oud huis met trapgevel in de Paternosterstraat, waar de jonge koralen vóór een mahoniehouten muzieklessenaar hun stemmetjes oefenden. Mijnheer Firlefijn stond in een lange grijs-geruite chamber-cloak, die in de lenden saamgebonden was door een grijze koord met een dito floche. Op zijn dik rond hoofd droeg hij een zwart fluweelen tokske, met een klein zijden kwispeltje er boven op.

Ze hadden eerst de gamma geleerd en hoe ge maat moet houden: ge hieldt dan altijd uw gesloten rechtervuist naast uw lijf en terwijl ge de noten aanhieldt sloegt ge de maat in vier voor vier, of drie voor vier of zes voor acht, zooals het paste. Er waren ronde noten, die ge vier slagen moest aanhouden als er geen beentje aan was, twee met een beentje, dan waren er de zwarte als ze één of twee crochen droegen van boven aan 't beentje. Dan hadt ge de sleutels: er waren solsleutels en fasleutels en dosleutels. De solsleutels gebruikten ze in de wereldsche, de dosleutels in de kerkmuziek, de fasleutels in de tweede partijen voor piano of orgel en andere instrumenten. Op school werd alleen de solsleutel aangeleerd, in de kerk de dosleutel, en er was een verschil tusschen de sleutels voor de sopranen en voor de alten.

Om te weten ‘in welken toon een stuk geschreven was’ hadt ge dièzen of kruizen en de bemols, die rechts van de sleutels werden geplaatst. Als er een dièze stond was 't in majeur, met een bemol was 't in mineur. Moest ge een noot zingen met een dièze aan, dan moest ge een lachachtig gezicht trekken, en dan hadt ge vanzelf den rechten toon te pakken. Maar met een bemol moest ge somber doen en de rimpels van uw voorhoofd fronsen. Ook heette een si-bemol nooit si, maar za. Als ge za zongt, ging uw stem vanzelf omlaag en ge hadt het seffens beet. Zoo ging het dan van: do re mi fa sol la si do, dat was de gewone gamma, en het akkoord in do: do mi sol do, do sol mi do. In sol majeur ging de gamma, met één dièze aan den sleutel: sol la si do re mi fa... fa dièze, alstublieft... sol!

Het was een heele toer om dat in de hoofden van de jongens te nagelen. Want onder de gasten, die Mijnheer Firlefijn bij de muziekles op de lagere school om hun tamelijk zuiver geluid had opgemerkt, waren er toch die tegenvielen bij de latere proef. Was het van alteratie, vanwege de ontroering die de ongewone omgeving ten huize van Mijnheer Firlefijn had verwekt, met de gevolgen van dien voor de stembanden? Het gebeurde, dat er een van de dominante do niet loskon, en zijn heele gamma zong altijd maar halsstarrig haperend en blaerend de aanvangsnoot, die met acht verschillende benamingen toch altijd denzelfden klank behield! Dan was mijnheer Firlefijn woedend, en hij had den onverlaat met het ezelsgebalk wel een pees om de ooren kunnen geven. Hij kon niet begrijpen, hoe een sterveling zóó onmuzikaal kon zijn!

Er moest ook geleerd worden in welk tempo een stuk diende gezongen: er was moderato, dood-gewoon, gematigd; er was allegro, vroolijk en luchtig; er was adagio, langzaam; ge hadt nog largo, heel breed; of presto, of zelfs prestissimo, en dat ging als een sneltreintje zoo rap. Ge hadt maar werk, dat ge met uw rechtervuist de maat bijhieldt! En dan waren er nog de ‘agrement-nootjes’, heel klein naast groote noten, die daar zoo plezierig tusschen trippelden als kleine lachgilletjes!

De zang-methode van Mijnheer Firlefijn was misschien de traditioneele uit vroeger jaren, in ieder geval ze werkte doorgaans met voldoende resultaten, en hij had in zijn bestaan als kapelmeester op die wijze reeds verschillende geslachten van koralen en van instrumentale muzikanten gevormd, en er kwamen dikwijls heel goede krachten uit voort, die later alle met een glimlachende vereering gewaagden over hun ouden meester Firlefijn, toch niet de eerste de beste, en die 't nog zoo slecht niet voor had met zijn za en en zijn maatslaan....

Fransoo van Westen was ook een van zijn oud-leerlingen, en die speelde nu, niet alleen, met Nard Verspronck, een anderen oud-koraal, op het oxaal in verschillende kerken, maar ook op 't Fransch theater in 't orkest. En er werden zelfs beroemde namen van solisten genoemd, die hun eerste muzikale inwijding te danken hadden aan den oubolligen Meester Firlefijn!

Ook had Fransoo van Westen er bij vader en moeder Mennekens ten zeerste op aangedrongen, dat de jongens allemaal bij

Meneer Firlefijn in de leer zouden gaan: misschien zat er wel een muzikant in een van hen - vader zong zelf toch lijk een lijster - en ge kunt nooit weten, of dat niet nog eens in 't later leven te pas komt. 't Was een goede raad, en het gezag van Fransoo, die gaarne bij Sander Mennekens op een goed blaadje stond, was er aanzienlijk door gestegen. Hij waakte voortaan dan ook met schoonbroederlijke zorg op de muzikale ontwikkeling van de jongens, en in Gregoor had hij 't alvast gezien: daar zou nog wel eens wat uit groeien! Als ge maar hard werkt en studeert, zei Fransoo. En van mijnheer Firlefijn mocht hij geen kwaad hooren spreken. Voor zijnen tijd was dat een genie!

- Zie, als ge nou goed uw best doet, joengers, dan gaan we eens den Tantum ergo probeeren.

Mijnheer Firlefijn had eigenhandig beschreven muziekbladen voor sopraan- en alt-partijen voor den dag gehaald. En onderaan het met noten en breede duidelijke, soms wel eens bevende letters, beschreven papier, laast ge wel eens de geheimzinnige woorden: volto subito, wat wou zeggen, dat ge snel het blad moest omkeeren. Er waren ook nog andere Italiaansche aanteekeningen, waar ge eerst vreemd voor stondt, als: allegro ma non troppo, en tutti, en zulke: dat kreegt ge gaandeweg allemaal meê te pakken.

De Tantum ergo werd met de parochie-processie van Caroluskerk door de koralen altijd gezongen aan 't altaar in openlucht, dat opgericht was in 't Gat-van-Gibraltar, een plek vóór de pomp van Joannes Nepomucenus, op de Minnebroersrui. De koralen zongen het gaarne:

Tantum ergo sacramentum
Veneremur cernui:
Et antiquum documentum
Nevo cedat ritui:
Praestet fides supplementum
Sensuum defectui.

Van dat Latijn snapten ze natuurlijk geen van allen een woord, maar ze zongen het, voorgedreund door de bibberstem van mijnheer Firlefijn, of ze hun leven lang niet anders hadden gedaan!

En toen zei de muziekmeester met een zekere plechtigheid in zijn stem: ‘Nu gaan we eens een schoon motet leeren....

joengers, dat is iets van 't schoonste dat er bestaat.... den Ave Verum van Beethoven.... 't is dezelfde muziek van den Adagio in zijn tweede Sinfonie.... Van den grooten Lodewijk van Beethoven, mijn over-oud-kozijn, mannekens! Denkt's na!' En hij tastte naar zijn tokske, en lichtte het met een eerbiedig gebaar even op.

De jongens waren diep doordrongen van eerbied en verwachting. En ze zongen, een beetje valsch wel, maar haast bevend van respekt en bewondering voor die hemelsche klanken. Lodewijk van Beethoven! Dat was door hem gekomponeerd! En zij zongen dat!

Firlefijn was voldaan: het kon wel beter worden, maar ze hadden hun best gedaan en in het overheerlijke motet heel hun kinderzieltje laten zingen.

Gregoor Mennekens vooral had zijn best gedaan: zijn helderklokkend stemmetje had gekweeld als nachtegaal-geluid. Zijn oogen, warm-bruin met iets strak dweepends erin, glansden. Hij had muziek in zich, hij voelde dat, en die muziek-uren bij meneer Firlefijn griften zich onuitwischbaar in zijn jonge hart. Thuis zou hij 't op zijn viool nog eens na-spelen, want hij kende het al van buiten.

Naast Gregoor stond zijn kameraadje Henricus Oerlemans, met zwaar voorhoofd en diep-liggende weemoedige oogen; dan het tengere ziekelijke kleine Alberke Peeters, Klaas Truyens en de twee broers Frans en Flip van Ostaeyen, Bob Hellemans en Fonske Dumont. Ze waren, de eene al min of meer dan de andere, eveneens onder de bedwelming. Ze keken allemaal braaf en gehoorzaam toe, als 't uit was.

- Zie, joengers, vermits dat ge nu zoo goed uw best hebt gedaan, had mijnheer Firlefijn, na zijn zweet afgedroogd te hebben, niet zonder een zekere geheimzinnigheid gezegd, ga ik u seffens eens iets toonen, waar dat ge zult van verschieten.

Hij liet hen, onder den indruk van die woorden, pal-stijf staan, een zwijgend kindergroepje in het kraaknette portaal, met de groote grijs-blauwe en witte marmeren vierkante vloertegels, die als een groot dambord op den grond vormden. Ze keken even stilletjes rond: achter den muzieklessenaar verhief zich op een voetstuk een levensgroot kinderbeeld in gips: een Cupidootje, met blom-zoete uitdrukking en bolle wangen;

boven zijn hoofd torste het een mandje, eveneens in gips, waarin bloempotten stonden, met vuurroode geraniums in, die fraai gestreepte en zacht-getande malsch-groene groote bladeren hadden. Iets verder vóór een raam, met een gordijn, waarvan de franjes kanten bloemen droegen, stond een gerridon in ebbenhout met een bokaal waarin schichtig goudvischjes zwommen. Firlefijn was verdwenen in een donkere achterkamer, een salon, waar de gordijnen altijd dicht bleven. Niemand had daar ooit een voet in mogen zetten. Hun steelsche blikken ontwaarden er, in 't halfdonker, langs de donkerrood behangen wanden, een reeks kussen-stoelen met ronden rug, alle overdekt en omhuld met een witte katoenen hoos. Wat of daar in dat vertrek voor kostbare dingen scholen? Ze hoorden er den zachten regelmatigen tik van een pendule op een schoorsteen. De jongens loerden en vroegen zich af, wat er nu ging gebeuren.

Daar keerde mijnheer Firlefijn terug. In zijn trillende vingeren hield hij weiger vast den boog van een viool. Maar welk een boog!

- Zie, zei meneer Firlefijn, met verdoofde stem, dees is nu den boog van de viool waar mijn broer Séraphin zaliger op gespeeld heeft voor den Koning van Spanje....

Allen staarden vol ontzag naar het kostbare ding met genacreerd voetstuk, en daar ging door die beschouwing iets vreemds in hen zinderen: dàt was dus het groote heiligdom, waar hij hen zoo dikwijls reeds in bedekte termen had over gesproken! De Koning van Spanje, en niemand minder, had naar het strijken van dien boog over Seraphin Firlefijn's viool zitten luisteren. Wat een oogenblik! Ze voelden, dat het iets zaligs, iets onvergelijkelijks moest geweest zijn. En de eerbied voor den kunstenaar, die iets zoo bovenmenschelijks had volbracht, groeide zachtjes in hun zieltjes tot een vage godsdienstige vereering. Het hartje van Gregoor popelde.

Daarop mochten de jongens naar huis gaan. Op straat liepen ze een tijd zwijgend naast malkaar. Aan hun huisgenooten vertelden ze straks van het wonder dat ze hadden aanschouwd: de boog van de viool, waar Séraphin, de broer van mijnheer Firlefijn, op gespeeld had.... vóor den Koning van Spanje!

Schareltje, die nu zeven was, en al tot in de derde klasse was geraakt, hoorde het verhaal en wou zoo spoedig mogelijk ook muziek leeren bij mijnheer Firlefijn, terwijl Fee op tafel rammelde en riep: ‘En ikke ook! ikke ook!’

Leeren deed Scharel graag, al kon het 's namiddags op de schoolbanken wel eens erg slaperig zijn. Het eentonige, allegelijk opdreunen van de leesles, zat hem tot 's avonds toe in de ooren:

Timmerman, wat doet gij daar?
'k Schaaf planken tot een schrijfkast klaar!

Het letters-leeren van a - b, ab, was hij lang door. Ze leerden er al uit kleine boekjes, en er werd ook gezongen, zooals van:

In den zoeten glans der mane
vaart mijn bootje op het meer....

Het was een zagerig, maar toch wel droomerig-lijzig wiegedeuntje, waar ge de stemming van de toonlooze lange namiddagen bij de naar slaap hunkerende jongskens in terug voelde. De onderwijzer, de lange mijnheer Den Duyts, met zijn wipneus, waarvan ge de groote holten zaagt zwarten boven zijn kort ros borstelig snorretje, stond heel den tijd vóor de klas alles nadrukkelijk voor te zeggen en te zingen, en ze moesten maar altijd alles nàzeggen en -zingen.

In de derde klas werd al met Fransch leeren begonnen. Het werd ‘heel aanschouwelijk’ gegeven. Eerst noemde meneer Den Duyts een of ander voorwerp, hij wees het met den vinger aan, daarna noemde hij 't in 't Fransch. De jongens moesten al zijn bewegingen nabootsen en dan meteen, precies op denzelfden toon als hij 't voor had gedaan, de Fransche benamingen roepen, allen uit één mond.

Zoo klonk het, maar wel gebrekkig, wat het geslacht aangaat:

‘De neus!’ En ze grepen allen hun neus vast. ‘Le nez!’ Velen hadden verkeerd gehoord, en zeiden: ‘La nez’!

Waarop meneer Den Duyts wrevelig herhaalde: le-le-le nez!’

Wat niet belette, dat als hij voorzei: ‘de kin - le menton!’ zij met eenstemmigheid riepen: ‘de kin! la menton!’ en hun kinnetje vasthielden.

Ze lamenteerden het met een schapige lammenadigheid, die mijnheer Den Duyts tot woede en verontwaardiging kon brengen. Dan werd er, aan het telraam, met lange rijen van roode en gele bolletjes, geteld, geteld dat het einde er van verloren was. In 't rekenen was Scharel nog niet heel sterk. Maar hij kon nu toch al tot 123 tellen! Er was vooruitgang.

En Fee moest nu ook maar naar school. Ook voor hem - omdat al de broers Mennekens, die vóor hem op de school waren gekomen, behalve dan de twee oudsten, waar nooit veel leeren had in gestoken, zich als schitterende exemplaren hadden voorgedaan - wilde meester Ooyevaers nog wel eens een uitzondering maken. Ook Fee moest thuis van den vloer en moeder Mennekens wist zoo welsprekend een zaak te bepleiten. Dat wist Sander wel: als er een klant te manen viel moest Dien er op af trekken, hij zelf had daar tijd noch talent voor, en zij slaagde er meestal toch in om een of ander lastig betaalder murw te krijgen. Zij had altijd een zwak voor de diplomatie gehad, dat had ze wel getoond met dat kerkboek! 't Is waar, buiten de hoofdletters kende zij, ondanks haar verleden als ‘molletris’ in de Brooikeskapel, niet bijster veel. Maar ze had toch een helderen kop, en ze kon zoo innemend praten: men weigerde dat lieve moederke niet gauw iets. En vooral niet, als ze moest optreden voor haar jongens: dan verdubbelde de kracht van haar welsprekendheid, en zeker zou de brave meester Ooyevaers de laatste geweest zijn om daar aan te weerstaan.

Nu waren ze allemaal op weg naar de geleerdheid, de kleinmannen, Gregoor, het koraaltje, bracht zelfs centen in huis! Ze hadden toch allemaal gezonde bollen op hun schouders gekregen. Ja, 't was wel een zegen, kinderen te hebben, als die meêwillen! ‘Een zegen des Heeren, maar ze houden de knoppen van de kleeren....’ lachte Dien soms. Maar op de wintersche November-avonden trok zij met haar twee jongsten er toch maar mee onder haar kapmantel naar het Zielenoctaaf in de Caroluskerk, waar kleine Gregoor in de Miserere de solo van den sopraan zong. Dan luisterde zij met kloppend hart naar dat hemelsch zingen van dien jongen. Daarboven zag zij af en toe den arm op- en neergaan van mijnheer Firlefijn, die dirigeerde.

Ginds in 't duister onder 't oxaal stonden de twee onafschei-

delijke vrienden, Hambeloke en Nonkel Bart: die twee groote muziekkenners stonden veelbeteekenend tegen elkaar te knikken terwijl de kleine Gregoor zong.

De jongens Scharel en Fee, op hun blokskens, verscholen onder moeders wijden kapmantel, trappelden blijmoedig door de besneeuwde straten mee naar huis.

Twaalfde hoofdstuk.
Verwikkelingen.

Het wou maar niet vlotten, met die kruieniers-affaire van Marie in de Ridderstraat. De zaak was al verloopen, vóor zij die had overgenomen, en dan de concurrentie! De leurders weidden er heel-den-dag-door de straat af, en - misschien miste de parmantige, niet op haar mondje gevallen Marie, die bij vader alles met een hartig of doorslaand woord had zien beredderen, het engelen-geduld, dat er noodig is in den omgang met pramende, afdjengelende, en per slot nog poeffende volksvrouwkens uit de buurt, die om een halven sou min of meer voor geen kwartieren-lange bespreking terugdeinsden. Ge moest er in geboren zijn om er mee om te kunnen. Bij vader was 't met de klanten een kort en goed uiteenzetten van de zaak. Was de klant krenterig of zaagachtig, zooals vele slechte betaalders, die meer noten op hunnen zang hebben dan centen in den zak, dan werd er, vooral in het drukke seizoen, korte metten meê gemaakt: vaders voorhoofd liep vol rimpels, zijn vingers begonnen te beven, en 't gebeurde wel eens, dat hij de koepons waarover 't ging met een ruk bijeenpakte, en Marie met den klant alleen liet: ‘Salut, zulle, als ge 't akkoord zijt, laat het me weten: ik heb een stuk dat àf moet!’ En hij teende de trap op naar zijn werktafel, terwijl de klant op zijn neus keek: dat moest Marie dan maar in orde brengen. Maar kregelig worden, in den handel met de buurtvrouwen, die gaarne een praatje sloegen en sammelden over hun huishouding, en die ge niet mocht afsnauwen - anders waart ge

dadelijk als Mie Pretentie aan de kaak gesteld! - dit was de verkeerde methode. Ge moest het kennen.

En Marie kende het niet. Daar had haar moeder beter den slag van beet. Maar die kon toch haar zaakje niet komen beredderen, zij die thuis zóodanig de handen vol had. Het was een gesukkel. ‘Couragie houden, Marie!’ had moeder geraden. Dat nam niet weg, dat ze dagelijks haar moed in 't kruienieren al langs hoe meer voelde zakken.

En dan - ze voelde zich niet lekker. Fransoo, die werkte als een neger, moest er zijn vrouwtje wel eens tersluik op aankijken, als zij 's avonds soms, bleek en slap, met de hand aan de leên, moê van een heelen dag staan en babbelen, op een stoel neerzeeg. Hij had zijn kerkdienst, en dagelijks de repetities en viermaal per week 's avonds vertooning op 't Fransch theater: veel tijd om eens gemoedelijk saam te overleggen schoot er niet op over. Als Fransoo thuis kwam, vond hij haar slapend te bed, en aan haar geopenden mond zag hij, dat zijn Marie het weer hard had gehad.

Op een Zondagmiddag aan tafel bespraken ze 't geval, en Marie was plotseling in een gegrijs geschoten.

- Wat is 't nou, kind? Ja maar, zeg'is, dat gaat zoo niet verder, he!

- Och Fransoo, 't zal misschien beteren.... maar ik kan 't niet helpen.... ik moet eens uitschreeuwen.

En toen had ze hard gesnorkt. Maar Fransoo had alreeds in zijn eigen gezeid, dat ze de zaak maar zoo gauw mogelijk moesten laten schieten. Dat was geen leven meer.

En Marie ging waarlijk achteruit. Haar frissche kleur was weg, ze had goesting in niets meer en ze vroeg zich soms wanhopig af, of een mensch nu eigenlijk dáarvoor moet trouwen, om zich zóo af te beulen. En waarvoor? Wat had een mensch nog aan zijn leven?

Toen was Fransoo thuis gekomen met het nieuws, dat zij op den Oever, vlak bij de Kloosterstraat, tegenover de Paterkens, een schoon kwartier had aangeplakt gezien. Hij vond dat ze nu maar den handel in savooien, selder, groene zeep, peperkoek en pepermunt moesten opgeven, dat was niets gedaan, en ja wat hadden ze van hun leven, en op dat kwartier zou zij 't anders goed hebben.

Marie vloog aan zijnen hals en ze schreide: ‘'t Is toch waar, Fransoo, ik had het niet durven zeggen....’

- Da's nou nog beter, suste hij, en hij verademde, toen hij zag hoe zijn vrouwke weer nieuwen moed schepte.

Maar de alteratie was hevig geweest. Toen de verhuis afgeloopen was en ze op de eerste verdieping van het huis op den Oever geinstalleerd waren - Fransoo had op de Vrijdagsche markt nog een Empire-piano in palissander voor een kleinigheid opgediept en ze in hun woonkamer tegen den wand geplaatst - voelde Marie, dat ze zwaar ziek was. Ze had het al een tijd onder de leden. En ze kloeg, dat de pijn haast niet meer uit te houden was.

- Ta ta ta, dat gaat wel over, had Fransoo bemoedigend gezeid. Maar 't verergerde.

Op een Maandagavond was Fransoo van het theater thuisgekomen. Hij vond er zijn jonge vrouw huilende van stuipen en krampen in 't lijf. Gauw-gauw liep hij naar dr. Goeyaerts, die seffens kwam en een bedenkelijk gezicht trok. De oude dokter, die al de kinderen Mennekens ter wereld had helpen brengen, stond daar met zijn machtigen kop, zijn blozend gezicht, heel hoog voorhoofd, bril en donkeren baard; hij keek zorgelijk, en hij riep Fransoo apart: - Jongen, het is zóo zulle: 't is er eentje van vijf maanden al....

Maar dat gezwoeg in het groenselwinkeltje, al die zorg en die vermoeienis, ze hadden een crisis verwekt, een erge crisis, en nu moest ze maar gauw naar 't gasthuis gebracht worden.

Fransoo stond versteld, en kon eerst geen woord uitbrengen.

Moeder Mennekens kwam afgeloopen, zoodra ze 't nieuws vernam door een jongetje uit de buurt, door haar schoonzoon gestuurd.

Marie lag in de schreeuwende stuipen, en Fransoo keek hulpeloos rond. Er werd naar St. Elisabeth-gasthuis geloopen, en ze kwamen denzelfden avond nog met een berrie om de jonge vrouw weg te halen.

Toen Fransoo die berrie zag, schoot zijn gemoed vol, en hij zei, kordaat:

- Marie gaat niet weg, ze blijft hier! we gaan haar hier verzorgen. En hij zond de mannen met de berrie weg.

De dokter kwam terug, en toen hij zag, dat er nog niets gedaan was, zei hij beslist:

- Hoor, Van Westen, er valt te kiezen of te deelen, als ge uw vrouw wilt behouden, moet ze dadelijk weggedaan worden.

Fransoo schreide als een kind.

Zou hij zijn Marie nog ooit terug krijgen, zou hij haar dan zoo jong nog moeten verliezen?

De berrie moest weer gehaald worden.

Moeder was, toen Marie in de koningskamer in 't gasthuis was ondergebracht, even op 't Vleminxveld ingeloopen in de St. Jansgilde, waar ze, zelf geheel van streek, de droeve tijding vermondde aan Kozijn Anri en nicht Florentine. Het magere nichtje met de twee lange voortanden schrok geweldig: - Wat da'ge zegt, tante Dien! Uw Marie.... die nog geen zes maangeleden hier haar vroolijke bruiloft vierde.... En het goede jong zou naar 't gasthuis gaan, om haar te bezoeken.

Het was droefenis in heel de familie. En de zusters en broers van Sander en van Dien, ze informeerden dagelijks in 't huis in de Pijp, of er geen goed nieuws van Marie was. Moeder hield zich sterk, zij had met haar negen telgen zooveel mee gemaakt, en niet zoo makkelijk ging ze bij de pakken zitten. Om de kinderen niet te bedroeven hield ze kranig zich den heelen dag. Iederen voormiddag liep ze, als de mannen op hun werk en de jongens naar school waren, nog vóor ze aan 't middagpotje begon, in één vaart naar 't ziekenhuis om haar dochter te zien. Sander werkte, met verbeten woede, zwijgend en norsch, voort aan zijn stuk. Stan durfde niet te kikken, en keek soms even op naar vader: hij zuchtte aleens, maar heel stil, want vader zou zeker opgevlogen zijn, als iemand een nuttelooze klacht of een ijdel woord had geuit.

Het moest een operatie worden, anders kon Marie er in blijven. Maar de goede oude dokter was niet haastig met opereeren: hij schreef almaar voetbaden en kompressen voor. Dagen en nachten lag Marie in heete koortsen. Dr. Goeyaerts, als men hem vroeg wat hij er van dacht, bezag eens schuddebollend het koortsbriefje, hij haalde twijfelachtig zijn twee handen en zijn schouders op, en zei enkel: - Afwachten, nietwaar? Ik kom straks terug.

Moeder Mennekens leed die dagen martelpijnen. Marie, haar

lieveling! haar kameraad, waar ze om zoo te zeggen haar heele leven lang, tot aan den tijd van haar verkeering, geen uur van geweken was, Marie, de vreugde van 't huis, de kostelijke vertelster van 't Elastiekske van Hambeloke, de dappere meid, die haar in 't huishouden zoo knap bij had gestaan altijd, met wie ze samen wel en wee had gedeeld al die jaren lang, die al haar eigen druk op elkaar gevolgde kraambedden had meegemaakt en daar zelf mee behulpzaam bij was geweest, het flinke kranige kind, zij zou de éérste moeten gaan! Ze hadden wel harde en zure stonden beleefd gedurende dat kwart eeuw, waarin een kroostrijk gezin werd opgebouwd, als toen zij met 't vliegend flissijn lag, vlak voor de komst van den Lo, en een keer als vader met hersenkoortsen drie weken te bed had gelegen: altijd was Marie erbij geweest en had zich gedragen als een pracht van een kind. Ze waren allen braaf, haar jongens en ook onze Lien, en ze wou er geen enkel missen, ze waren haar allen om 't even lief, maar Marie, haar eerste, was haar vast aan 't hart gegroeid, en ze kon zich niet voorstellen, neen....dàt was onmogelijk....

En toen was in de Pijp op een middag, terwijl ze in de keuken aan 't eten zaten, nicht Florentine binnengeloopen gekomen, en had al weenend gezeid, dat Marie vanmorgen ‘zoo aardig’ had gedaan, en dat de zuster zei, dat ze er niet veel goeds in zag....

Een mes plofte in het hart van de moeder, en ze zeeg een oogenblik neer op haar stoel. Ze verbleekte. Maar ze had geen tranen. Haar jongens zaten erbij, lijk versteend. Stan, de lobbes, ging naar achter, in het hofke, op en neer stappen bij den kruidnagelboom. Hij veegde af en toe iets vochtigs weg met zijn zakdoek. Scharel en Fee begrepen niet, ze waren een spel aan 't spelen, en Gregoor had Scharel een neep gegeven om hem stil te doen zijn. Toen zweeg alles in de keuken.

Na 't maal was moeder even bij vader gegaan, op zijn atelier. Niemand wist wat die beiden elkaar hadden gezegd. Vader had in zijn rosse snor gebeten, en had een stil vloekje niet kunnen weerhouden. Hij had plotseling, met een snuffelen van zijn neusgaten, naar een lap goed gegrepen en deed of hij aan 't werk ging. Van binnen vielen de tranen.

Moeder keerde van het atelier terug, strompelde langzaam,

nu en dan even hoestend, de trap af en begaf zich op haar slaapkamer. Zij voelde aan haar borst, die zoo weê deed. Al eenige jaren merkte zij, dat het daar niet pluis was. Die oude longontsteking was toch niet geheel uitgeziekt, en als ze een erge ontroering had, en iederen morgen als ze in de keuken stilletjes omschoffelde, kwamen de buien, een schor geluid, dat narig het heele huis door klonk. Schareltje had het honderdmaal gehoord, het was zoo verdrietig, maar dat duurde zoo al jaren, en er werd bijna niet meer op gelet. In de maand Maart, als de voorjaarsvlagen woedden, en ook als in November met den motregen de eerste wintersche dagen aanbraken, dan was 't altijd het ergst voor moeder Mennekens. Dan dronk ze lindethee met kalissiehout, of het sap van afgekookte vijgen. En dat verzachtte wel.

Toen Dien 's avonds naar bed ging, doodmoe, had ze eenige aanvallen, holle hoestbuien die haar arme borst scheurden. Maar in de volle drukte van den dag bleef dat gelukkig weg. En nooit praatte zij erover. Sander hield niet van meewarig gejank, en hij had al zijn krachten noodig om zijn strijd voor 't bestaan vol te houden. Hij merkte 't wel, van zijn Dien, en het deed hem pijn genoeg, maar evenmin als zij kloeg, bekloeg hij haar. Zóó is het leven: ge moet er uw man weten te staan!

Moeder had de kleerkast geopend, waar het witgoed in kleine stapeltjes geborgen lag. Florentine had bij 't uitgaan gezeid: ‘Tante Dien, de zuster dacht dat 't van-avond kon gebeuren.... ‘En ze was, in haar voorschoot huilend, weggegaan.

En moeder nam twee groote lakens, en ze staarde er een poos op zonder kijken, ze was nu alleen, en haar hoofd zonk neer op het linnen.... die moesten dienen om haar Marie te lijken, haar lieve Marie....

Toen Dien in 't gasthuis kwam, met loomen tred, als gebroken van verdriet, vond ze aan 't bed van Marie nichtje Florentine zitten. En Marie was wakker!

- Waar ben-ekik nou? had ze, met een afwezige stem gezeid.

En ze meende, dat ze blind was: ze zag niets, niets....

Maar toen was dr. Goeyaerts gekomen, die had den pols ge-

voeld, het koortsbriefje bekeken, waar, na een steil hoogtepunt, een dalende lijn was aangeteekend, hij onderzocht de patiënte met bizondere aandacht, toen ging hij opeens tot moeder Mennekens, en hij zei:

- Wel moederke, proficiat, zulle! we zullen er Marie wel doorhalen!

En toen waren 't zalige tranen geweest: Marie gered! In de Pijp werd voor 't eerst den volgenden dag weer gepraat, en zelfs betrapte Stan er zich bij 't werk op, dat hij wou aan 't zingen gaan. Maar hij hield zich bijtijds in. Vader naaide altijd even naarstig door, maar zijn oogen keken niet meer zoo boos en hij had eens geglimlacht.

Toen Fransoo, glansend van glorie, met een afgewerkt stuk was binnengekomen, kreeg hij een borrel. Vader en Stan staken een pijp op en die drie dampten een ferme rookwolk, opwalmend naar de zoldering van 't atelier.

Marie had een miskraam gehad: de kleine Raoul (want zóó had de kleine moeten heeten, Fransoo en zij hadden met den amoureux uit de Huguenots van Meyerbeer gedweept!) was, vier maand te vroeg, en dood ter wereld gekomen. Maar zij léefde.... en 't ergste was nu achter den rug.... daar zaten nog dagen in 't Oosten, en als ze weer geheel op dreef mocht raken, was het geluk van 't moederschap haar niet ontzegd. Dr. Goeyaerts had hun die hoop toch gegeven.

Maar nu het gevaar met Marie beslist geweken was, stortte opeens moeder Mennekens in, en, na een bezoek in 't gasthuis, was ze moeten gaan liggen. Ze lag een heele week lang, en had koortsen - ze hoestte veel - maar de rust knapte haar wel weer op. Kleine Lien moest ondertusschen het huishouden besturen: en in die dagen van tegenspoed ontpopte de dertienjarige zich als de waardige opvolgster van zus Marie: als de nood het hoogst is, is de redding nabij!

De jongens hadden die dagen veel op straat geravot. Niet zoodra waren ze thuis van de school, of ze grepen naar de boterham die Lien hun dadelijk had voorgesneden van 't brood dat ze uit de schapraai langde. En luid klonken de kreten der bengels, die zich buiten in 't zweet liepen: gorie, gorie! gendarm-en-dief! of koorken-bind! koorken-bind!

En toen de schemering viel, hoorde Lien het geraas en 't

gestommel van de rumoerige kapoenen, er werd verwoed met klompen tegen de voordeur gestampt, en met verwarde haren, die tegen hun hoofd kleefden van 't zweet, kwamen Gregoor, Scharel en Fee binnengestormd, tot aan de deur achtervolgd door eenige kornuiten waar ze mee aan 't slag waren geweest: het baldadige straatjongensleven had ze te pakken, en hijgend en lachend waren ze, hongerig als jakhalzen, het huis binnengedrest. Lien, het jonge huismoedertje, beknorde ze heftig, deed ze zwijgen omdat moeder boven in slaap lag, toen kregen de jonge gasten opeens 't besef en ze zaten stil als muiskens aan tafel, Fee met den slaapdronken Spits op den schoot, en ze verlangden nu van Lien wat ze altijd van Marie hadden bekomen: een vertelsel, een heel lang, en een dat precies klopte met hetzelfde vertelsel van den vorigen avond!

Bart was op de Academie aan 't blokken voor den konkoers: hij bracht 's avonds groote witte bladen papier mee, met ‘sieraden’, acanthenloof, kapiteelen en ook een kop van een geheel haarloozen Romein, dien hij haar 't model in gips had afgeteekend: een meesterstuk, waar de jongens vol bewondering op gaapten!

Ede was nu klerk geworden bij een notaris, en hij zou weldra geld gaan verdienen. Hij zag er, met zijn blozend appelgezicht, altijd even goedgezind en vriendelijk uit: de klein-mannen keken naar hem op, en Stan en Bart noemden den Ede gaarne al lachend: ‘meneer de Notaris!’ Ede zou weldra nog een bijpost krijgen, voor het paar uren dat hij na 't notariskantoor nog vrij had: ook hem zat het ijverig werken in 't bloed.

Uit de Normaalschool waren in de laatste dagen slechts weinige brieven toegekomen. De dichtader van Lo was echter niet gestelpt. Hij stuurde het weemoedige gedicht:

Aan mijne moeder!

't Klokje wenkt, ik moet vertrekken....
Dierbre, ach, waarom een traan
Komt u 't minnend oog te dekken?....
Droefnis grijpt mijn harte aan.

Er werd verder nog herhaaldelijk gerijmd van *smarte* op *harte*, de teederste kinderliefde zegde hij uit in jongensachtig gestamel; dan begon hij met een deftig aanloopje:

Trots de ruimte die ons scheide,
Trots de zwaarte mijner taak,
Droom 'k mij steeds aan uwe zijde:
daarin vindt mijn' ziele smaak!

Maar blijvende verteedering verwekte een stukje, dat was als de eenzame klacht van den afwezige. Dit stukje werd zoo dikwijls en telkens opnieuw aan tafel voorgelezen, tot al de huisgenooten het van buiten kenden en het desnoods, op den toon van een bitter lijden, konden opzeggen: het begon vreeselijk, maar het slot was waarlijk overtuigend, en Lien was er 't hart van in, om dien armen Lo, den verren eenzamen broer:

Het verblijf in de normaalschool te Gent (gedurende mijne eerste weken)

Gevloekt, eenzaam verblijf van mijne schoone jaren,
Waar alles mij bedroeft, waar alles mij verdriet!
Waar de droefgeestigheid, gepaard met de bezwaren,
Onnoembaar in getal, mij altijd stout aanziet!
O! Was alreeds de tijd van eenzaamheid verdwenen,
Die mij in mijn verblijf geen enkle vreugde biedt,
Die, voor dat Phebus is aan 't hemelruim verschenen,
De aanstaande lastigheên mij toeroept, in 't verschiet.
O! was daar niet een vriend, die hartlijk met mij leefde,
Die mijne treurigheid een weinig van mij stiet,
En was het niet het *doel*, dat voor mijn oogen zweefde,
O! Zeker, zeker neen, was mijne plaats daar niet!

Tot zelfs de onsentimenteele Bart toe moest dezen keer bekennen, dat de Lo hier een prachtstuk had geleverd: dat was raak! Daar stak een tweede Ledeganck in dien kerel. - Maar, voegde hij er ten slotte weer droogjes aan toe, de Lo zal nog veel moeten ondervinden!

Hij en Stan waren volop bezig aan 't uitdenken hoe zij met eenige vrienden uit de Zondagschool van St. Vincentius met Carnaval verkleed zouden gaan.

EMMANUEL DE BOM.

(Wordt vervolgd).

Beeld.

Uw hoofd een schip, dat trotsch de zee bevaart,
Uw schouders heuvels zwaar van avondgeur,
Uw vingers hagedissen in de zon,
Uw haar de donkre slaap van waterplanten,
Uw heup het geheimzinnig fluisteren
Dat is en niet is, van een verre beek,
Die dichterbij een donker orglen wordt,
Een nachtelijk aanzwellend valstroomlied;
Uw wijde borst een doodelijke boog
Die de armen spannen bij hun welkomstkreet
Die als een gouden pijl mij weerloos velt,
Totdat ik, laaggestrekt in zoete wraak
Een sterker en ontembaar schutter word;
Uw lichaamsdraai de sprong van een jong paard
Wiens wilde trappelingen geen bedwingt;
Uw huid de weerschijn van windgladde rots,
Een kort geluk, een duizelend bezit,
Bestormd in radelooze hunkering,
En telkenkeer een vreemder vergezicht;
't Beroeren van Uw mond een verre reis
Vol avonturen en gevangenschap.

A. DEN DOOLAARD.

Vader en zoon.

Tusschen de spijlers door van 't ledikant
Kan ik zijn slapend hoofdje net bereiken
En met de vingers van mijn rechterhand
Over zijn zachte haartjes strijken.

- Dat heb 'k, voorzichtig, iedren nacht gedaan -
Hij wordt niet wakker. Door het diepe duister
Hoor ik zijn kleinen adem deinend gaan.
Als iedren nacht ben 'k weer geroerd en luister.

En denk in angst aan leelijkheid en haat,
Die oovral woekeren en welke ellenden,
Welke gevaren en wat onherroeplijk kwaad
Dit nu nog zuivre leven kunnen schenden.

Ik zal al oud zijn eer zijn taak begint.
Hoe spoedig slaat wellicht mijn laatste stonde..
Wat zal zijn lot zijn? O mijn teeder kind,
Zoo weerloos en zoo licht te wonden....

Maar als straks nacht weer voor den morgen zwicht
En vinkeslag ons wekt, dan zijn wij beiden
Even verwonderd om de streepjes licht,
Die langs 't behangsel en de dekens glijden.

P. OTTEN.

Dagelijksche dingen.

Iedere dag brengt klein gewin,
maar 't harte smacht naar groote dingen,
onze overmoed is niet te dwingen
en schiet verloren ruimten in.

Nochtans, o drang, dood zal u leggen
lang vóór gij nog uw doel bereikt:
geen vrouw die u dan de armen reikt,
geen tong meer om uw hoop te zeggen.

Vouw nu de vlerke, voel den grond
van leven warmer dan de wolken;
't veld is gespit, de koe gemolken,
en de avond prevelt aan uw mond.

R. HERREMAN.

Adams droom.

Hij sloot zijn oogen. Af en aan
ging boven hem de luwe wind:
hij droomde van nu op te staan
en in de schaduw heen te gaan
gelijk een kind.

Hij stond rechtop terwijl hij sliep
en kwam aan 't Paradijs -
o heldre wijs die zong en riep
vanuit het donkre boomendiep,
o heldre wijs.

Hij droomde hoe hij vreesloos ging -
de engel liet hem door -
hoe bevend om zijn schouders hing
de oud-beminde schemering
zooals tevoor' -

Een glanzend dier sprong voor hem uit
hoe waren hem vertrouwd
die fiere nek, die leeuwenhuid!....
En inniger werd het geluid
dat zong in 't woud.

Waren het vogels, engelen?
O zuiver lied dat zong,
geluk dat zonder zonde is....
Vanwaar de strakke droefenis
die in hem drong?

Hij wist het niet, hij ging hier maar
door deze schemerlaan -
Maar toen hij bukte aan een klaar'
en helle bron, wie keek hem daar
verbijsterd aan?

Twee oogen droegen een geheim,
een diepe schaduw lag
gedoken in hun klaren schijn,
o plotse grondelooze pijn,
o wreede dag -

Hij vond zich wakker uit zijn droom,
zijn oogen wijd-gesperd van schrik -
de wind ging door den luwen boom
en zingend aan den wolkenzoom
verdween een leeuwerik.

W. HESSELS.

Herfst.

O eend're stroom, waarin de dagen gaan als golven
Nu laag, dan hoog gestuwd, maar altijd in den stroom,
Wel vaak ben ik, verrukt, onder uw schuim bedolven,
Maar nimmer werd ik vreemd aan uw vertrouwden zoom.

Deez' morgen lag het licht in ongetinte glanzen
Over den steenen rand van het bedauwd balcon.
Tegen de bleeke lucht een vlucht van wilde ganzen
En 't loover, dat gestaag aan dieper verven won....

Ik weet, dit is de herfst; die ik niet droef wil noemen:
Bestendigt zij ons niet het te verwerven deel?
In rijpe pracht en de vereenzaming der bloemen
den hoog-geheven bloei op den verarmden steel.

In d'ijle atmosfeer heb dikwijls ik beluisterd
Hoe een geluid versterft en niets dan stilte laat.
‘'t Is goed, 't is goed, 't is goed....’ zoo heeft mijn hart gefluisterd,
‘Droom, dat het laatste lied zoo van uw lippen gaat.’

MARIA VAN ROYEN.

De slaapwandelaar.

Dien nacht eerst ving zijn leven aan,
nadat hij van den heeten deken
zich driftig woelend had ontdaan,
en zonder omzien, zonder spreken
met lichten tred is heengegaan -

En geen der oud vertrouwde dingen
herkende hij meer op zijn weg,
want uit het land der stervelingen
was hij voortvluchtig en op weg,
er waren geen herinneringen,
zijn droomen wezen hem den weg.

Het kraken van de donk're treden
onder zijn voet hoorde hij niet,
zijn schaduw op den muur beneden
rees lang en zwart, hij zag het niet,
al wat er omging in het heden
is ver en zonder hem geschied.

Het was alsof hij voor de helft
zijn ziel en lichaam had verloren,
of hij een schaduw van zichzelf
was, in een ijler licht geboren,
en zwevend werd hij, als een elf
zoo zwaarteloos en uitverkoren.

En bij de tuindeur stond hij stil,
hij hield den sleutel in zijn hand,

het slot ging over op zijn wil,
het voerde naar een ander land,
de holle nacht was wijd en kil,
huiverend stond hij aan den rand.

Hij was het dwalen van zijn oogen,
hij was het tastende gebaar
der witte handen, die bewogen
zonder te weten hoe en waar,
vlinderend voor hem uitgevlogen
naar een verlokkend schoon gevaar.

En in den tuin waar hij voor jaren
een kind bij bloemen was geweest,
begon nu het waanzinnig waren,
zoo eenzaam was dat en verweesd,
hij dwaalde, dwaalde in zijn staren,
maar glimlachend en onbevreesd.

Er zwiepten takken voor zijn oogen,
de nacht ging waaiend door zijn haar,
hij dwaalde stil en opgetogen
de paden langs, waar hier en daar
seringen in den wind bewogen,
hij strekte er de handen naar.

Toen is hij plotseling gekomen
waar glanzend water spiegelde,
een vijver waar als witte droomen
de lelies zacht in wiegelden,
het was of hij was teruggekomen
waar al zijn jeugd weerspiegelde.

Aandachtig boog hij zich erover,
snel joeg het diep bedwelmde hart,
de wind ging door het hooge loover,
een vreemd gedruisch groot en verward,
en daarna stortte hij voorover,
boven hem sloot het water, zwart.

Het groote suizen is begonnen,
het donker gonzen in zijn ooren,
bloemen zag hij, sterren en zonnen,
lachen en juub'len was te hooren
maar verderweg, en overwonnen
daalde hij, daalde hij verloren.

Doch uit het water opgedrongen
kwam hij weer boven naar het leven,
zijn slapend hart is opgesprongen
en zwak heeft hij geroepen even,
maar dan werd er opnieuw gezongen
en is hij dieper weggedreven -

En het werd stil. Maar weinig later
gingen er stemmen langs het water;
het openschuiven van een raam,
en dan, herhaaldelijk, zijn naam....

ANTHONIE DONKER.

Vers

De regen deelt het donker hart
zijn weenen mede en beide weenen
om evenveel, in een zelfde meenen
van zuivere smart.

Want toen zij in den regen heenging
was het de regen die haar omhing
en haar omhulde, een eeuwig ding:
dit, wat ik weet, weet ook de regen.

En het wordt niet meer tusschen ons verzwegen
sinds dit uitwisselen ontstond,
zoo zoet, dat het hart een vrede vond,
uit pijn en wanhoop weggeheven.

G. ACHTERBERG.

Verzen

Het Schaakspel des Levens.

Hoe is het einde droef van alle leven:
Hoe komt na een hartstochtelijk begin
Allengs een langzamer verloop - waarin
Wij d'eersten aandrift hebben opgegeven.

Hoe zijn de mooglijkheden opgeteld
Als in een schaakspel vol verwikkelingen
Waar de figuren door elkander dringen
En wij bestrijken bijkans ieder veld!

Maar lang voor 't einddoel, onder 't voorwaarts rukken,
Verliezen wij meestal de sterkste stukken
Dan zetten wij de laatste krachten in.

En iets van 't streven waarmee wij begonnen
Is nog in 't voorwaartsschuiven der pionnen
Zonder kasteelen zonder koningin.

Soms is 't wel dat de omwenteling der dagen....

Soms is 't wel dat de omwenteling der dagen
Langzamer wordt en 'k tot bezinning kom
En alle dingen schijnen meer voldragen
En alle vragen vinden hun waarom.

Dan is het of een wonderlijk vermeten
Ons had gedwongen in een vreemde baan
Maar weldra weer dat al zal zijn vergeten
En wij als kinderen naar huis toe gaan:

Als kindren, door een vreemdling meegenomen
Naar waar ze zien de kermismolens draaien
En staan een tijd bedwelmd in het gedruisch.

Maar in een stilte tot zich zelf gekomen
Hooren ze wind door oude boomen waaien
En achter deze boomen ligt hun huis.

J.J. VAN GEUNS.

Vertumnus.

Het weiland. Het gras geel aangeloopen, en bloemen niet vele; maar daarvoor heb je nu den nevel, die de velden van de aarde losmaakt, om ze zilver en paars, met de blauwe torens van een stad in de verte, tusschen den horizont en een wolk te laten zweven. En als je dan een uur lang je voeten door den dauw hebt nat laten worden, en eraan begint te twijfelen, of die luchtspiegeling, daar voor je uit, ooit in steen zal veranderen, dan kom je de boerderij onder zijn grauw rieten dak tegen. Een houten hek stoot je open, en je wandelt den kleinen tuin binnen, waar Jean Jacques van moet gedroomd hebben, toen hij naar den lusthof voor een nieuw menschenpaar liep te zoeken. Echter je laat de dahlia's en de asters aan een zwerm bijen en een paar pauwoogen over, je buigt de schuur om, en blijft staan in den boomgaard; met ontbloot hoofd natuurlijk. Je staart naar de honderden zonnen, die er opgegaan zijn, en op den terugweg mijmer je over een strijdperk en een sterrenhemel.

Ook het bosch heb je noodig; zoo een, waar de Sumach bloedrood is geworden, en de verwelkende blaren een verdrag met het licht hebben gesloten; evenmin kan je de zee missen, omdat alleen de damp van October de verblindende vlucht van de meeuw tot zijn recht kan doen komen, en het je duidelijk kan maken, wat een uiteen schuimende golfkam voor je geluk heeft te beteekenen.

Dan sluit je de oogen, omdat je er alle najaars, welke zich ooit onder een bruin kleed hebben begraven, bij wilt oproepen; het heidekruid geef je een nabloei, enkel opdat de hoeven van een centaur het vertrappen zullen; door een handvol braam-

bessen laat je den schaterenden mond van een faun blauw kleuren. En de herfstmaand wenk je tot je, waarin Franciscus is gestorven, en de herfstmaand, die hem voor wegtrekkende zwaluwen zag prediken; en eindelijk noodig je nog de duizend jaargetijden uit, waarin het vallen van rijp ooft het hart van een dichter verrukt heeft, en het ruischen van dor loover hem aan een rijm heeft geholpen.

Heb je zoo heel de oneindigheid, die je droom kon omvatten, vervuld van violetten mist en bronzen tinten, dan stuur je er een bevolking menschen, gnomen en de 'minions of the moon' in. De bijlslag moet er dreunen, het geweer knallen, en de bongerd moet vol van gejoel zijn. Je zorgt dat de hovenier even knoestig en verdroogd door de zon is, als de boom, waar hij een dooden tak heeft afgebroken, en de meisjes met heur manden appels, de borst gespannen en de heupen torsende, de volheid mededragen van heur eigen zinnebeeld. Van een verdwaalden reiziger zal een stormvlaag de mantelkap opwaaien, en kinderen zullen onder een eikekruin voor een bui regen schuilen; kinderen, die in geen enkel seizoen kunnen ontbreken, omdat we er zonder de commentaren van hun juichkreten en den geestdrift van hun overal om zich heen grijpende handen, noch de vergankelijkheid noch de onsterfelijkheid van zouden begrijpen.

Maar de eigenlijke priesters van het najaar zijn zij toch die ontberen, en om een gave komen smeeken uit zijn overdaad. De bedelaars, bedoel ik. Laten zij dus dat land van melk en honing binnentrekken, te beginnen met de grijsaards, die de vrienden waren van Homerus, en van wie werd gefluisterd, als ze bij de poort van den voorhof, met hun versleten sandalen en hun gebarsten waterkalebas, aangeklopt hadden, dat er een van de goden te gast was gekomen. Mét hen mogen de nederige broeders van den Poverello een magere hand uit hun pij steken, en een stralenden heiligenschijn om de stoffige armoede heen spreiden; en duld er verder dan zoo'n krom gegroeiden speelman bij, als, door Jan Steen geschilderd, voor een groene onderdeur, onder een purperen wingerd, met zijn bruine viool, op de hinkende beenen is gezet; en dat er, in godsnaam, een paar schooiers van nu onder meeloopen, een enkele, van wien zijn vraag meer dan onze gift waard is.

Zie je nu al die gezichten door den kuischen glans van October verlicht worden, doe dan een koeiersroep over de wei schallen, en drijf de runderen naar de bocht. Waar ze om hun melkers staan te loeien, stijgt hun adem zichtbaar in de koelte op, en spoedig zullen ze naar den stal moeten gebracht worden. Laat de honden, met de tong uit den bek, langs de boschpaden rennen, en, eindelijk, schud je schoot uit, steek je beide handen, alle tien vingers uiteen, in de hoogte, en geef ze de vrijheid, de vogels. Vraag, of het zoo goed is, en wanneer je nu nog al het verwordene en afgestorvene afgebroken, uitgerukt en op een hoop hebt geworpen, en de wegen, als voor een vorstelijken intocht, schoon hebt geveegd, en wanneer je dat droomschilderij met een lijst van jachttrofeeën hebt omgeven, kniel dan zelve, als de donator van een oud Vlaamsche triptiek, in een hoek neer, wacht af, en vouw de handen.

Want heel die reeks bezweringen-spiegel, pentagram en heksenketel -, noodig zijn ze geweest, opdat ik een gestalte kon oproepen.

Iedereen weet het, dat Vertumnus al sinds eeuwen is gestorven, lang voor Pan's dood nog. Ja, toenmaals kon je de godheid in een van zijn duizend herscheppingen op ieder pad, aan elken weizoom, tegenkomen. Zag je een ijverigen tuinder met zijn krom snoeimes de geile loten uit zijn olijfboomen snijden, mogelijk dat hij meer dan een mensch was. ‘Ploegt naakt, zaait naakt’, zingt Virgilius, en volgde je den arbeid van zoo'n naakt man op zijn akker, wie zal het zeggen, of je zoo niet naar een onsterfelijke tuurde. Zelfs de oude vrouw, die je heur last sprokkelhout op de schouders hielp tillen, kon Vertumnus wezen, en ook de zwerveling, met wien je het brood brak bij een knappend kampvuur van jeneverbestakken.

Niemand zal hij meer met zijn goddelijk bedrog in de war brengen, en geen mond, die ooit zijn lichtend voetspoor, tusschen dorre bladeren, zal kussen. Misschien omdat het tijden lang enkel lente geweest is in de wereld, en je dan weer een oneindigheid had van niets dan de winter.

En toch hebben wij de knieën gebogen op ons bont altaarpaneel, en bidden wij, dat hij verschijne. Ja, en hij zál het; want zagen wij het niet, in al de lange jaren, die ons hoofdhaar grijs gemaakt hebben, hoe veel van wat wij eenmaal de werkelijk-

heid noemden, tot sage is geworden, en gansche steden zelfs, waarvan onze vrienden verzekeren, dat ze er woningen hebben en leven, in het diepst van de zee zijn verzonken, waaruit ze slechts somtijds, bij windstilte, des avonds, een zwak klokkengelui opzenden, terwijl dat juist, wat eertijds de schim van een droom leek, nu schouder aan schouder naast ons wandelt, wanneer we, met den frisschen Noordenwind in ons gezicht, over onze verwachtingen loopen te denken.

Zeker, ik weet het, dat deze tijd een vijand van gestalten is, en dat een warme, rookende stroom bloeds ze meedoogenloos medegesleurd heeft.

Toch blijf ik in een nieuwen Vertumnus gelooven.

Zijn stem zal je, met een boerschen tongval, niet achter de doornen heg hooren opklinken, een beminde Pomona bezwerend, dat paren het vroomste in Gods boomgaard is. Hij zal de macht van het woord missen, en zijn gebaren zullen slechts weinige wezen. Evenmin zal hij naakt gaan, neen, een zachte wollen mantel, paars als een omgeploegd bouwland, zal hem in de schaduwen van zijn plooien verbergen. Maar zijn haren zullen in alle tinten van het najaarswoud gloeien, en zijn oogen op de koele, groene vijvers lijken, die het gebied van den zwaan zijn.

Zoo zal hij mede aan komen zitten, overal waar een venster naar den geur van het vergaan open gezet is, waar vruchten geschild worden, en donkere honingraten gebroken. En heel de kring, die met hem om den disch is verzameld, zal ernstig opzien, en den weemoed van den overvloed voelen.

Toch zullen het de éénzamen zijn, die hij het liefst zal bezoeken. Zij, die in een oud, ruim huis wonen, en jaren tevergeefs naar een kind hebben verlangd. Of een man en een vrouw, die de paden van een vervallen tuin op en neer wandelen, en een late liefde tegen hun plicht en hun eer afwegen. Ieder heeft hij een arm om den schouder geslagen, en zijn rossige hoofd zie je opschijnen tusschen hun beide gezichten. Of zoo ook: een broeienden herfstavond, welke met de droomen van zomer begoochelt, en een dichter, grijs al, springt van zijn boek op, en wil om liefde den nacht inloopen. Maar Vertumnus zit naast hem, en legt hem een hand op zijn handen. En lang nog, nadat hij heengegaan is, hangen de geuren van de bottels van

een wilde rozenhaag in de kamer, en op een aarden schotel heeft hij drie appelen achtergelaten.

O, kloppen, nauwelijks verneembaar, buiten aan de achterpoort, aarzelende schreden op de trappen, vingers, vochtig van den regen, naar de deurklink tastend, en er een klein, nat bloemblad op vergetend, schemerige gedaante, bijna onwezenlijk, die den drempel over schrijdt. Ik vertrouw er zoo vast op, dat we hem voortaan ook immer, als een zwijgende getuige, aanwezig zullen vinden bij die heiligste van de beraadslagingen, wanneer het reeds November is geworden, en de dagen, dat hij nog onder ons zal wonen, geteld zijn. Ras valt het duister, en de lamp is aangestoken. Een laatste nachtmot dwarrelt rond in den krans van haar schijnsel, want niemand is er toe kunnen komen, om de ramen te sluiten. Ze zijn om de tafel geschaard, de vader, de moeder, beide kinderen, slank en fier al, jonge menschen, naast het Najaar in den nimbus van een lichten nevel. Er wordt niet gesproken, zelfs door den heer van het huis niet, hoe gansch hij er ook van vervuld is, dat het morgen vroeg ouderdom, winter, zal wezen, en dit nu het uur voor zijn keus is. In twee oogen tegenover hem ontmoet hij een vraag als de zijne, en nu hij zich tot zijn zoon keert, ziet hij dien langzaam het hoofd omwenden naar een reisstaf en een bundel, die gereed staan in een hoek van de kamer; want op zulke avonden zijn de symbolen slechts eenvoudige. Meteen klinkt roepen buiten, van een heldere mannestem, en het meisje rijst op, en buigt zich voorover, zoodat heur haren opglanzen in een goud van rijp koren. Ach, niemand, als Vertumnus, aardsch en toch onsterfelijk, niet waakzaam zou wezen. Ja, en van wien ook zou je beter je groote gebed kunnen leeren, dan van hem, die zijn rijkdom voor niets uitdeelt, en rustig de vergetelheid ingaat, zoodra hem de laatste vrucht uit den schoot is gegleden?

Bidden -, maar ik kan hier toch niet voor eeuwig, in de wijde mantelvouwen van een middeleeuwsch burger, op den voorgrond van het schilderij, dat ik zelf ten geschenke heb gegeven, geknield liggen en afwachten. Ademloos van verlangen spring ik op, en hoewel het al nacht is geworden, ga ik. Klaar en wolkenloos staat de maan aan den hemel, en de weilanden zijn, tot de kim toe, in een stil, wit meer zonder golven

herschapen. Urenlang loop ik voort langs de sneeuwige wegen, alleen, voor mij uit, vergezeld van een avontuurlijke schaduw. Telkens houd ik de schreden in, luister. Zucht daar niet zijn ademhalen, rustig en zwaar, achter heesters? De zerpheid van het egelantiers loof, waarnaar ik weet, dat zijn kleed riekt, waait mij tegen, en ik hoor voetstappen. Ach, enkel een landlooper, die geen nachtverblijf heeft kunnen vinden, en, een beetje onvast op de beenen, een samenspraak houdt met zijn roes, dien hij niet uit heeft geslapen. Een breed water, twee naderende gedaanten. Zie, komt Vertumnus nu tot me, geharnast, zijn paard aan den teugel? Wat geeft het, dat het alleen maar een oude schuitenjager blijkt te wezen, die me zijn groet toemompelt, terwijl hij dommelig langs het oeverriet voortstrompelt, een arm om den hals van zijn grauw trekdier. Dit immers is een van die nachten, waarin je elke teleurstelling tegen een veder kunt opwegen.

Wanneer het ongemerkt morgen is geworden, en de zon de nevelen voor zich uit heeft gedreven, merk ik, bij een eenzaam buiten, waar guldenroeden en balsemienen over het hek bloeien, dat ik verdwaald ben. Ik stoot met den voet tegen een druiventros, uit een fruitmand verloren. Bruin geringde wespen hebben er zich op neergezet. Nu kan mijn Herfst niet meer ver wezen.

Een knaap kom ik tegen, barrevoets, zeker een zoon uit den woonwagen, waarvan ik de bescheiden rookvaan boven dat braambosch zie wapperen. Ik vraag hem: ‘Vertumnus?’ Hij danst voor mij uit, verbergt zich, springt schaterend tevoorschijn, en wenkt mij. Bij den duinzoom, dien we bereikt hebben, is hij eensklaps verdwenen. Dus ginder? En de hoogten beklimmend, schaam ik mij er over, dat ik straks als wijgeschenk niets dan de moeheid van een angstig hart heb aan te bieden.

Tusschen het oranje van een duindorenhelling blinkt een rossig gelaat en het warm paars van een pij op. O, Vertumnus, en als ik je herkend heb, en me naast je gezet heb, leg je mijn hoofd tegen een koelen, klammen schouder, en wikkel je me in een slip van je dampigen mantel. Een wolk gaat zwart de zon voorbij, en de rand van de zee, in de kom gevat van twee heuvels, glimt donker, als wijn in een drinkschaal. Huiverend nestel ik mij inniger in zijn omhelzing, en plotseling heb ik het be-

grepen, hoe ik de vreugde over hem moet bewaren, ook wanneer hij van mij weggenomen zal zijn. Van zekerheid glimlachend sluit ik de oogen, en dan slaap ik aan de borst van den god in, als een kind tusschen de korven en de schooven van een oogstdag.

AART VAN DER LEEUW.

De kastanjebloesem

Iederen morgen, pront vijf voor half negen, zoog de gevangenisachtige poort van het goorbruin verweerde gebouw meneer Breigeest in.

Dan, ineens uit de zonnig-lawaaierige straat van de jodenbuurt in de beschaduwde zeventiende-eeuwsche binnenplaats, zonk de stilte wat somber over hem heen, tegelijk met den ongeweten druk van de alledagplicht, die weer begon.

Over dat kleine eindje binnenplaats was zijn gang dadelijk anders dan op straat; hij nam er kleinere stappen en hij ging er een beetje gebogen, in gewichtige haastigheid met de actetasch, waar zijn boterhammen en zijn thermosflesch in zaten, wat hooger onder den arm; hij groette met een terloopschen hoofdknik het fietsenmannetje bij de rekken, dat altijd zachtjes stond te neuriën, met de vuile kartonnen nummertjes in de hand en trad dan dadelijk de steenen trap op, onder het onnoozele en veel te blauwe wapenschildje, dat als een etiketje gekleefd zat tegen den mooien renaissancegevel.

De blik van meneer Breigeest placht vervolgens, zonder dat hij er ooit een letter van las, te glijden over de geschilderde houten borden, waarop misteekende handjes wezen naar kantoren en bureaux en kamernummers, waarna hij gelijkelijk met een voet en een hand, de groezelige glazen tochtdeur openduwde en binnentrad.

Het gebouw waarbinnen meneer Breigeest zijn dagelijksch brood verdiende, was een wonderlijk samenvoegsel van holle kamers, lange spookachtige gangen, kelderachtige trapjes en eenzame binnenplaatsen; de blauwe vloersteenen zagen er altijd zwart van het uitgezweete vocht en op de muren glimmerden salpeterpluizen; er tochtte staag een kille huivering

uit de verre open deuren en achter de deuren, die gesloten bleven, was vaak het geluid van de schrijfmachines als het geklikketik van een danse macabre.

Rondom zat het gebouw gevangen in oude sombere kerken en soms, in donkere achtermiddagen, beefden eensklaps zwaarmoedige orgelaccoorden door de kille gangen en verstierven in de gewelven.

Over die gangen en langs de trappen dwaalden altijd menschen, die na een hulpeloos staren op de borden met elkaar tegensprekende handjes, naar deurnummers zochten en zoo ze die eindelijk gevonden hadden, op den terugweg weer even verbijsterd ronddoolden en doodliepen tegen muren, waarop: *Geen Uitgang* stond, tot ze een lotgenoot ontmoetten, waarna ze samen weer hoop kregen en ten slotte ook wel weer op straat geraakten; telkens schreden er door dit doolhof haastige klerken in morsige kantoorjassen en bedachtzame en deftige meneeren gingen er, die ergens in het gebouw huizende hoogere ambtenaren moesten zijn, wijl ze geen hoed droegen en op een spookachtige wijze om een hoek plachten te verdwijnen, als een verdwaalde ziel hen juist hoopvol wilde aanklampen. Ook trippelden er, meestal getweeën, zachtjes geheimpjes wisselende schrijfmachine-meisjes, een beetje kleumerig in haar grijze schorten, op de hooge roze beenen onder de korte dansende rokjes, fluisterend en lachend en van elkaar fladderend in plotse schrik, als uit een verre trap ineens de gestalte opdook van een chef; maar ook schreden en draafden daar in haastige verzekerdheid de kantoorbedienden en loopers, die den weg wisten en onverschillig en druk de trappen op en af renden en deuren lieten kleppen en andere dichtsloegen, dat het denderde door de gangen.

De kamer van meneer Breigeest was ergens op een verdieping, die hij bereikte langs een steenen wenteltrap en over een donker smal portaal dat tusschen twee steektrapjes gezonken lag en vol genummerde deuren was; daarna bereikte hij weer een wijder portaal, dat doodliep tegen een muur, waarop een beetje vlekkerig weggebeten, door de schimmeling van de verf, *Geen Uitgang* stond en vlak bij dien muur was dan eindelijk de deur, waarachter meneer Breigeest zijn werkdagen sleet.

In de kamer van meneer Breigeest hing altijd een lucht van verzuurde inkt, oude papieren en verslagen pijpenrook; meneer Breigeest kwam er zelf nooit toe die lucht te ontleden, hij werkte al meer dan dertig jaar in die kamer en die muffe samenstelling was de gewende atmosfeer geworden van zijn dagelijkschen arbeid; hij had behoefte aan dat muffe gekregen en hij toonde het ook hevig te missen op de dagen, dat in een zeldzame schoonmaakbevlieging de concierge des morgens vergeten had het venster, dat een handbreed kon opgeschoven worden, weder te sluiten, zoodat er een traag stroompje frissche lucht door de kier naar binnen aarzelde. Dan, nog eer hij zijn hoed en jas aflegde, sprong meneer Breigeest naar dat venster, hing met zijn volle zwaarte op het raam, dat het met een knars kletterend op het kozijn smakte. In de kamer was de groote loodgrijze kast, die de administraties en papieren van meneer Breigeest's ambtenarij bevatten; er waren vergeelde borderellen tegen de deuren geplakt met zorgvuldig geteekende hoofden boven lang vervallen tarieven; aan een spijkertje hing een scheurkalender, die eens, jaren geleden, op 12 October was blijven staan en sedert vergeten was; ook waren er een paar uitgeknipte prentjes uit de Gracieuse op een paneel gelijmd, dames met tournures en kleine parasols aan lange stokken, welke dames meneer Breigeest of een zijner voorgangers in een frivole bui met inktsnorren en baardjes had versierd; tegen het grauwe behang van den muur hing wat scheef een doorgebogen boekenhanger volgepropt met uniform gebonden dikke deelen van een wetsuitgave, die nooit iemand raadpleegde; daaronder stond een tafeltje met een stoffigen en reeds jaren verdroogde inktkoker en waarop verder dikke kartonnen portefeuilles lagen, met versleten groene banden, vol knoopen en etiketten met lexicografische aanduidingen.

Bij het raam stond de schrijftafel van meneer Breigeest met den bureaustoel ervoor en op die schrijftafel waren de stapels leggers en lijsten en andere documenten, vol cijfers en namen en blauwe potloodstreepen en roode inktnotities en grillig fantastische parafen, een ambtelijk abacadabra, waaruit meneer Breigeest dagelijks het logisch verband had tè ziften.

Op de schrijftafel stond ook de steenen tabakspot, die een opzittende mopshond verbeeldde en een groote aschbak met een beenen pijpenpeuter; de pijp zelf lag in een laadje.

Als meneer Breigeest uit het eenige raam van zijn kamer een blik naar buiten wierp, en dat geschiedde wel, wanneer hij om twaalf uur langzaam zijn boterhammen opat en in zijn snorrekop, die bewaard bleef in hetzelfde laadje als de pijp, de toch altijd wat verlauwde koffie uit zijn thermosflesch had geschonken, dan keek hij op een sombere diepe binnenplaats tusschen vier muren, waarvan er een gevormd werd door een brokkeligen wand van een kerkuitbouwsel met een gothisch dakfragmentje en een afgebroken gootpijp; tegenover het venster van meneer Breigeest was een soortgelijk venster, maar overigens waren er in de vier muren slechts een paar blinde ramen en een poortdeurtje met een steenen trapje ervoor, welk deurtje echter nergens op uit kwam en dan ook niet open kon.

De grond van dit binnenplaatsje was een vuilnishoop, er lagen fragmenten van allerlei aard, die langzaam wegteerden of verdwenen, stukken papier, scherven, lappen, een strooien hoed, altegader dingen die in den loop der jaren eens uit een der twee ramen waren gevallen of daaruit opzettelijk waren weggesmeten; meneer Breigeest zelf placht er zijn kapotte pijpen te deponeeren en keerde er ook zijn aschbak wel boven uit.

Maar het onwaarschijnlijk vreemde van deze binnenplaats was de kastanjeboom, die precies in het midden uit den vuilnishoop omhoog was geschoten.

Het was een wonderlijke spookachtige boom, die volgens de oudste ambtenaren, die in het gebouw werkten, er altijd gestaan had en er lag inderdaad over de verschijning van dien boom iets, wat buiten alle tijden stond; een groot deel van het jaar geleek hij op een fossiel, een versteening uit voorhistorische tijden, maar heel laat in de Lente, wanneer alle andere kastanjes al waren uitgebloeid, dan begonnen hier en daar aan de versteende takken toch knoppen te zwellen en midzomer ontloken daaruit bleekgroene blaadjes, maar zoo traag, zoo aarzelend, dat sommige ervan alweer door een Septembernachtvorst werden overvallen en zielig verschrom-

pelden, eer ze het tot een volledige ontplooiïng hadden kunnen brengen.

Het was ook een erge vermoeide boom, die het dadelijk lusteloos opgaf tegen stormen hagel en nachtvorsten; de aarzelende blaadjes scheurden, zoo gauw een hagelsteen ze maar beroerde, ze werden bruin, als er in een week geen regen viel en ze lieten dadelijk los en vielen zonder gratie, moe en slap, als de wind maar even blies. En zoo, nog vòòr den nazomer, placht de kastanje dan alweer in zijn fossielen schijntoestand teruggekeerd te zijn en stond hij roerloos met zijn magere zwarte armen omhoog, zoo'n beetje met een verwijtend smeekgebaar onder het stukje hemel, dat hem toch eenmaal uit den vuilnishoop naar boven had gelokt!

Dien Juninamiddag, toen meneer Breigeest zijn boterhammen en zijn koffie genoten had, zijn pijp had gestopt en die begeerig aansmakte in de vlam van een lucifer, wierp hij een blik door het raam en toen zag hij door het raam iets, wat hem zoo verwonderde, dat hij zijn vingers aan de lucifer brandde en die verschrikt en met een uitroep liet vallen op een legger, waar het vlammetje gauw een bruine vlak schroeide en dan doofde.

Meneer Breigeest's verwondering was geweest om het raam aan de overzijde; de kamer werd daar nooit gebruikt en daarom had men het gordijn voor het venster als in een eeuwig sterfhuis maar laten zakken. Het was een linnen rolgordijn, vaalgrijs met gelige breede streepen, maar door een barst in een der ruiten joeg de wind het roestige regenwater van de ijzeren stijlen en dat maakte een vuile bruine vlek op het gordijn, die steeds grooter werd en donkerder en waarin meneer Breigeest, als hij peinzend rookte, allerlei dingen zag, gezichten, landschappen, een kameel, maar gezichten toch het meest en bovenal een verwonderd, maar tevens spottend grijnzend gezicht van een boer met een slaapmuts op.

- Zoo vrind, zei meneer Breigeest dan wel eens hardop - Zoo vrind. Waar lach je om?

Maar het gezicht had nooit antwoord gegeven.

Nu was het gezicht ineens weg, het gordijn was opgehaald, erg scheef, zoodat het hing als een mes van de guilliotine, dat

uit zijn voegen is geraakt, maar zoowat op dezelfde plaats van het bruine fantomengezicht, keek nu het lachende snoetje van een jong meisje met een blond pagekopje, blauwe oogen, een bloot halsje en een rood jurkje.

- Precies als in een bioscoop, zei meneer Breigeest verrast, maar toen keek hij onthutst en haastig voor zich op de schroeivlek, want het meisje, dat voor een schrijfmachine bleek te zitten, had ineens het hoofdje naar hem toegewend, had geknikt en toen gelachen.

Meneer Breigeest had geenszins terug gelachen, hij hoestte en voelde een neiging om op te staan en zich te verstoppen, maar hij wist meteen dat hij dan zeker niet meer den moed zou hebben om opnieuw aan zijn schrijftafel plaats te nemen. En dus bleef hij zitten en verlegde doelloos een stuk papier en ging verzitten en trok aan zijn pijp, die weer was uitgegaan; daarna fronste meneer Breigeest zijn wenkbrauwen in buitengewoon scherpe turing op een ambstbericht, dat hij allang kende en voelde zich onbehagelijk.

In al de dertig jaren dat hij hier in deze kamer zat, waren nooit menschenblikken tot zijn dagelijksche doen doorgedrongen; hij was er altijd alleen geweest, niemand had ooit op zijn handen gekeken dan de grijnzende boer en die hinderde hem soms al genoeg, want hij kon niet verdragen, dat iemand het deed; hij bedacht hoe heerlijk het zou zijn als zijn eigen gordijn nu eens plotseling naar beneden zou vallen, maar hij durfde het zelf niet neer te laten, want hij overwoog dat, zoo hij het deed, hij morgen wellicht voor hetzelfde geval zou komen te staan.

Dus bleef meneer Breigeest zitten waar hij zat en zocht onderwijl naar een houding, waaruit moest blijken dat het gezichtje voor het andere raam hem in het minst niet geneerde.

Daar een pijp altijd een houding vergemakkelijkt, besloot hij de zijne weer op te steken en toen hij dit gedaan had en dat opsteken hem wat meer zelfvertrouwen had gegeven, keek hij een beetje schuw nog eens opzij.

Maar dadelijk keek hij weer voor zich en hij voelde groote spijt, want het gezichtje had zich ineens ook weer naar hem toegewend en had opnieuw gelachen.

- Wat bliksem, zei meneer Breigeest ineens heel barsch

tegen de schroeivlek - 't was beter als die meid op haar werk keek! en en toen draaide hij zijn stoel van het venster af, stond op en ging naar de kast waar hij echter niets uit noodig had. Hij keek op de onbruikbare tarieven en op de dametjes uit de Gracieuse en voelde zich andermaal uitermate onbehagelijk.

- Kom vooruit, sprak hij even later, toen het moedigste stukje van zijn beschroomde ziel weer tijdelijk boven dreef. Het is toch al te gek, dat ik....

En toen stapte hij weer op zijn schrijftafel toe, achteruit loopend met zijn rug naar het raam, hervond na een vlugge tasting zijn stoel en zat dan na een korten draai weer recht voor zijn schrijfvlak; zijn pijp was opnieuw uitgegaan.

Hij streek een lucifer af, hield het vlammetje bij den kop, pafte en waagde door de rookwolken heen toch weer een snellen blik naar de overzijde. Maar toen vergat hij ineens om door te trekken, want het meisje, met oogen stralend van pret, stak een vinger als een pijpensteel in haar mond, maakte hevige zuiggebaartjes, schudde dan van neen en proestte het uit.

Toen voelde meneer Breigeest, die zich andermaal haastig had afgewend, dat hij een kleur kreeg, iets dat hem sedert heugenis niet meer was overkomen en heel ernstig, met knipperende oogen en een branderig gevoel langs zijn ooren, staarde hij weer op het papier met de brandvlek. Vele minuten later bezon hij zich nogtans, dat hij wellicht het beste deed om even terug te lachen, al zag hij er wel erg tegenop, maar een vaderlijk lachje, zoo met een knipoogje van vriendelijke verstandhouding, leek hem het meest passend.

Hij wendde zich plots om en deed aldus.

Maar in stede van deze vaderlijkheid op een kinderlijke wijze in ontvangst te nemen, trok het meisje eerst een verbaasd gezicht, dan rekte ze fier het halsje, kneep de lippen samen, wierp een verachtelijken blik naar meneer Breigeest, wendde resoluut het hoofdje en begon ineens met fellen ijver te tikken.

Meneer Breigeest voelde zich andermaal zeer onbehagelijk maar nu was hij boos ook.

- Wat verbeeldt die meid zich....! sprak hij hardop.

Hij hoestte even en zette zich nijdig tot werken, maar de beteekenis der dingen, die hij las, drong niet tot hem door en

toen hij zich dat bewust werd, vloekte hij zoo wat sputterend voor zich heen, en trok aan zijn pijp, die alweer uit was, maar die hij nu toch niet opnieuw durfde aansteken.

Ineens bedacht hij, dat hij eigenlijk toch wel naar het raam kon kijken en daarbij niettemin een zeer gepaste houding kon aannemen, die hem daarenboven niet in ongelegenheid zou brengen.

De courant lag er en zorgvuldig en slimmig drukte hij daar eenige gaatjes in met het mondstuk van zijn pijp; dan ineens, wendde hij zich met de courant voor zijn gezicht naar het raam en loerde door de gaatjes. Ha, ha, dat was een gelukkige inval, zoo kon hij haar rustig waarnemen en bovendien een beetje wennen aan het gezicht ook.

Ze zat er nog, manipuleerde aan de machine, trok er een vel uit; half bloote armen had ze....

Ineens keek ze naar buiten en recht tegen de courant; ze fronste haar wenkbrauwen, dan, plots, ontspande het gezichtje zich in een joligen lach; ze greep een stuk papier, prikte er met een vingertje een groot gat in, hield dat met een hand voor haar gezichtje en gaf met de andere hand bonjourtjes.

Door meneer Breigeest voer een schok van ontzetting, hij voelde zich ellendig betrapt; hij durfde nu zelfs door de gaatjes niet meer te kijken, hij hief het blad heel hoog, las haastig onsamenhangende brokstukken van advertenties, tot een kramp in zijn armen hem noopte dit onwaardige spel te staken; hij liet de courant zakken en deed een wanhopige poging om erg onbewust maar tevens hèèl barsch te kijken. Het meisje was inmiddels opgestaan, bleef even gebogen over de machine, die ze met een zeildoeken overtrek bedekte, greep wat papieren bij elkaar en wilde blijkbaar heengaan; maar op dat oogenblik ontmoetten haar oogen die van meneer Breigeest; ze lachte zonnig, stak dreigend een vingertje op, wierp een jolige handkus en verdween.

Het was de meest bewogen dag, die meneer Breigeest in al die dertig jaren in zijn kamer beleefd had; hij was er geheel van streek van.

Het meest ontstellende was wel, dat de barsche uitdrukking op zijn gelaat het meisje niet weerhouden had om te doen, gelijk ze deed; hoe kon zoo iets luchthartig-vermetels tegen die barschheid worden ingeworpen!

Meneer Breigeest haalde uit zijn vestzak een spiegeltje, dat hij placht te gebruiken als er iets in zijn te schaars bewimperde bolle oogen was gevlogen, zette hetzelfde peinzendbarsche gezicht en bekeek zich dan.

Hij was twee-en-zestig jaar oud en droeg op zijn dik kaal hoofd een pruikje van een onwaarschijnlijke kastanjebruine kleur, dat in de scheiding wat versleten raakte, zijn gezicht was rond en gevuld, met dikke opvallend ronde wangen, welke rood gecraqeleerd waren; de neus was klein, de oogen puilden wat uit als gevolg eener schildklieraandoening in zijn jeugd, de wimpers waren geel en schaarsch en plachten wat piekig saam te kleven; de wenkbrauwen waren bijna onzichtbaar, maar boven den mond was de grauwe streep van een stoppelig grijs snorretje, dat alleen boven de mondhoeken tot vezelige dunne kwastjes mocht uitgroeien. In de ronde kin lag een kuiltje gezonken, waarin bizonder hardnekkige grijze haartjes groeiden, welke om den anderen dag aan meneer Breigeest bij het scheeren veel last veroorzaakten en hem daarbij noopten tot het trekken van veel scheeve en verwrongen gezichten; onder de kin was de vleezige hals en dan kwam het liggende witte boord met het daaronder geschoven zwarte strikje.

Meer kon meneer Breigeest in het spiegeltje niet zien, toen hij zijn eigen barschheid bestudeerde, maar het was al voldoende; hij schudde het hoofd. - Het gaat me niet af, erkende hij dan, mijn gezicht is van nature te vriendelijk, te.... sympathiek en zoo heeft het meisje het ook niet als barschheid herkend.

Hij stak het spiegeltje in zijn zak en peinsde.

- Dat dreigende vingertje en die kushand.... het waren tòch wel aardige gebaartjes.... en indien ik jonger was....

Meneer Breigeest wàs echter niet jonger en wist daarom ook niet nauwkeurig wat hij op dien voorwaardelijken wijs verder moest denken. Hij poogde derhalve nog maar wat te werken, maar hij maakte vreemde fouten, schreef een rapport op een verkeerd stuk en kreeg van een kleine optelsom driemaal een andere uitkomst.

- Dat moet uit zijn, sprak hij heel verstandig tot zichzelf. Ik ben, verdikke, toch geen kwaje jongen meer, doch wijl hij niettemin ervoer dat het niet uit was, stak hij, na een haas-

tigen en wantrouwigen blik op het venster aan de overzijde geworpen te hebben, zijn pijp weer aan en ging al rookend op en neer stappen.

Daar de lucht in de kamer, gelijk steeds, in volkomen evenwicht was en alleen verplaatst werd door het ijsberende lichaam van meneer Breigeest, bleef de rook er in fraaie, traag krommende wolken hangen en omrankten het hoofd van meneer Breigeest bij zijn terugkeer op de plaats der uitblazing met grijsblauwe aureolen; meneer Breigeest voelde het ook wel een weinig zoo.

- Indien ik jonger was....

Die aanvangszin kwam niet verder in woordsymbolen, maar op de wolkige nimbussen van de heerenbaai zweefden toch aantrekkelijke, zij het schimmige verbeeldingen van de voortzetting dier gedachte.

Het kwam echter toch niet tot klare visioenen en toen de pijp was leeggerookt keek meneer Breigeest dan ook slechts in een grijsblauwe mist. Dien middag, nog vele malen, en ook toen hij eindelijk heenging, loerde meneer Breigeest in schijnbare terloopsheid, want in waarheid steeds zeer schichtig, naar het venster aan de overzijde, waarachter niets meer te zien was dan de zwarte hoes van de schrijfmachine; in de plooien van het scheeve gordijn zat nu de spottend grijnzende boer met de slaapmuts gevangen.

Den volgenden morgen, voor het eerst in zijn langen ambtelijken loopbaan, ging meneer Breigeest met een bezwaard hart de poort in van het kantoorgebouw; hij zuchtte nu, toen hij uit de benauwd-warme straatherrie de stil-koele binnenplaats betrad, vergat het fietsenmannetje te groeten, dat nochtans doorneuriënd hem even verwonderd nakeek en raakte dan door een onhandige beweging gevangen in de terugvallende smoezelige glazen deur, waarvan hij met een voet en een hand de veering anders zoo nauwkeurig placht te berekenen, dat hij er zonder gevaar voor eenige beroering, altijd door kon, met een ruime speling aan weerskanten.

Met een gesmoorden kreet van ergernis en schrik trapte hij de deur terug, zoodat die lammig piepte in zijn scharnieren en ging dan haastig en ontevreden verder.

En toen, ook voor het eerst in zijn langen ambtelijken loopbaan, vergiste meneer Breigeest zich in den weg; hij sloeg te vroeg af, kwam in een vreemde lange gang, waar het rook als in een vochtigen kelder, bleef staan, keek zelf even beteuterd op een aanwijsbord met zwarte letters en misvormde handjes, dacht een oogenblik dat hij droomde, keerde vervolgens op zijn schreden terug en stond wat later dan toch voor de deur van zijn kamer.

Maar in stede van daar zooals altijd, dadelijk naar binnen te gaan, draalde meneer Breigeest op het versleten matje, waarover hij anders, met de kruk van de geopende deur in de hand, snel in een gewoonte-beweging met zijn schoenzolen placht te wrijven.

Hij draalde, want de kamer achter die deur was zijn gewone kamer niet meer, zijn veilig werkverblijf, rustig bedompt en eenzaam onbespied; er waarde nu iets in, dat reeds door het sleutelgat naar buiten treiterde en hem noopte even wat benauwd te slikken.

De draling scheen nogtans langer dan ze in werkelijkheid was, maar in dezen toestand ging het meneer Breigeest als in een droom; hij had alle begrip van tijd verloren en doorleefde een uur in enkele seconden.

Toen trad hij binnen, keek schuw naar het raam aan de overzijde, voelde een steen van zijn hart vallen, haalde wellustig-diep adem, want voor het raam zat niemand.

En nu dat zoo was, begreep meneer Breigeest ineens ook niet, wat hem eigenlijk zoo zenuwachtig maakte, alles was immers zoo rustig vertrouwd om hem heen en geen blik ter wereld, van wie ook, kon dit rustige toch beroeren en het vertrouwde van hem vervreemden.

Dat bestond niet; de dingen om hem heen waren precies als op alle andere dagen, alleen in hemzelf was de onrust, een gekke domme onrust, omdat.... omdat er een meisje voor dat andere raam zat te tikken!

- Bespottelijk! zei meneer Breigeest erg luid, terwijl hij heen en weer liep en zijn werk klaar legde op de schrijftafel. - Wat gaat dat kind mij aan.... wat kan het me schelen.... wat heb ik er mee te maken....!

En het was, zooal niet bespottelijk, dan toch inderdaad wel

zonderling, want nog nimmer in zijn twee en zestig jaren had een vrouw de gemoedsrust van meneer Breigeest op een dusdanige wijze uit haar evenwicht gebracht. Eenige malen was hij van kamers verwisseld omdat weduwe-hospita's wat lastigopdringerig toonden terug te verlangen naar een gelukkige echtvereeniging, doch daar was het bij gebleven.

Meneer Breigeest had twee liefhebberijen, zijn goudvisschen en zijn historische romans; de eerste bestond in het voeren en verder verzorgen van deze rustigste aller huisdieren, het tweede in het lezen en herlezen van allerlei gruwelverhalen uit de Terreur, de Jacquerie's, Quo Vadis, de Spaansche Furie; en deze twee dingen voorzagen geheel in de behoeften van zijn zinnen en geestesleven; hij placht zich volmaakt tevreden te gevoelen, wanneer hij, even opkijkend uit een beschrijving van een tuinfeest, waarbij met olie gedrenkte Christenen als fakkels brandden, door de blauwe mist van de tabaksrook zijn aquarium bespiedde, waar twee roerlooze goudvisschen hingen in een opaal wereldje van water en groene algen, met een wit steenen zeemeerminnetje op den zandigen bodem.

Elke gedachte aan vrouwen en aan de zoete dingen der liefde bleef daarbij verre, en daarom was de uitroep van vermanend zelfverwijt - Bespottelijk! dan ook zeer begrijpelijk.

Hij ging aan zijn tafel zitten, mompelde met booze oogen en een opgetrokken bovenlip nog eenige krachtige opstoppers tegen zijn eigen dwaasheid en begon dan ernstig en met normalen uitslag te werken. Wel wendde hij nu en dan het hoofd in de richting van het venster, doch wijl er niets te zien was, nam hij dit zichzelf niet àl te zeer kwalijk. - Het valt me nu op, dat ik het doe, overwoog hij - maar ik doe het ongetwijfeld altijd. Een gewoonte.... een gewoonte.... anders niet! Doch plots ging er, toen hij andermaal die gewoonte volgde, een felle schok door zijn gansche lichaam....

Hij had een half bloote arm gezien en een handje, dat de hoes van de machine trok.

En het hielp nu niet meer of meneer Breigeest tegen zichzelf redeneerde, dat het toch bespottelijk was, zijn hart bonsde en zijn handen beefden zoo, dat de pen hem bijna ontviel.

Maar hij durfde niet op te kijken van zijn werk, de trillende penpunt prikkelde en draaide stipjes en slangetjes en meneer

Breigeest's kaken gingen heen en weer; dat duurde vele minuten, want meneer Breigeest was niet jong meer en overwon niet zoo spoedig een ontroering.

Doch ten slotte bedaarde het toch, het beven ging over, al bleef het schrift nog onvast, maar midden in een geschreven zin begonnen de gedachten te stormen.

Nu zat ze daar weer.... niet kijken.... nee, niet kijken.... doorwerken.... je weet niks.... geen notitie van nemen.... gut, denkt ze, die meneer neemt het nu erg koeltjes op.... ik heb nog wel tegen hem gelachen.... een deftig type, dat geen gekscheeren verstaat.... nu ja, een grapje, zonder bijbedoelingen.... maar probeer niet om hem in het ootje te nemen... o jee.... hij is gaar, hoor.... pas op.... een lastige baas als hij los komt.... wel 'n aardig type.... niet jong meer.... nou ja die jongelui van tegenwoordig, ah foei, nee.... maar deze meneer.... correct, verbazend correct.... een man om van te houden op het eerste gezicht.... niet gekkelijk.... maar uit respect.... deftige ambtenaar.... iets keurigs en welverzorgds, zoo die mouw met die manchet....

Meneer Breigeest trok zijn manchet met een snelle beweging nog wat meer uit den mouw van zijn kantoorjaquet, dat wat vettig glom op de randen en zette, schoon hij inderdaad geen letter meer op het papier bracht, een zeer ernstig en peinzend gezicht, bracht het bovenste lid van zijn rechter wijsvinger gekromd tegen zijn mond.

- Of ze nu zou kijken?.... nou, die meneer is wel in zijn werk.... wat zoo'n man verzet op een dag.... als de buitenwereld dat eens wist.... tja, ik heb me wel een beetje vergist in het type.... zoo door die slechte ruiten leek het eerst zoo'n gewoon mannetje.... of 'n gewone meneer dan natuurlijk.... maar dat was toch erg mis.... nou, heel erg.... echt streng.. een denkerskop....!

Een ongewoon geluid deed meneer Breigeest uit zijn denken en uit de houding vallen; hij keek opzij; het meisje stond voor het raam, dat ze een eindje opengeschoven had; nu tilde ze er nog aan met een hevig dichtgeknepen mondje van inspanning; het raam piepte en knarste; haar oogen schitterden en lachten.

Meneer Breigeest lachte terug, ineens, voor hij zich reken-

schap kon geven van die daad; het meisje maakte nu gebaartjes van pijn in haar vingers door het trekken, knipperde met die vingers in de lucht, bracht ze aan haar mond en meneer Breigeest schudde grappig meewarig het hoofd en lachte weer en keek in de mooie oogen en tegen den frisschen mond. En toen ineens wist hij geen raad meer met zijn figuur en midden in een lach zette hij zijn gezicht plots weer in een barschen plooi, wendde het hoofd en keek op zijn steriele schrijftafel.

Het meisje aan den overkant zong, een jolig tralalatje, heel even maar en dan tikkerde de schrijfmachine zoo duidelijk hoorbaar, dat meneer Breigeest de sensatie kreeg of het kleine keitjes hagelde tegen zijn venster.

Maar het meisje werkte nu door en een paar maal, toen meneer Breigeest met zijn rechterhand een denkende strijkbeweging over zijn voorhoofd maakte en tegelijk door zijn vingers keek, zag hij dat ze zeer aandachtig en ingespannen zat te tikken.

Dat bevreemdde hem en stelde hem ook een weinig teleur, want hij had aldoor het gevoel gehad of ze haar mooie oogen onafgebroken op zijn raam gevestigd hield, ten einde te kunnen lachen en wenken, zoodra hij maar opkeek.

- Nou, nou, daar schijnt haast bij te zijn, sprak hij een beetje wrevelig en hij bleef nu zelf maar kijken en volgde het gedans van haar vingertjes over de toetsen en de blanke glanzing van haar armen bij het inzetten van een nieuw stuk papier; zijn hals werd moe en stijf van het opzij kijken, hij moest het even opgeven, zuchtte en blies wat voor zich heen en dan, uitgerust, keek hij opnieuw.

Maar dan zonk de onderlip van meneer Breigeest plots door een felle teleurstelling, want het meisje was weg en over de schrijfmachine zat de hoes.

- Nou, sprak hij hardop, dat is waarachtig ook wat, en hij keek en staarde naar het raam, zoo strak, tot het voor zijn oogen ging schemeren en hij onwillekeurig den blik op iets anders richtte.

En toen die vermoeide blik uit zijn bolle oogen wat zielig vergleed langs den grauwen binnenplaatsmuur en op wilde stijgen naar het stukje blauwen Junihemel, toen werd die plots gevangen door den aanblik van een wonder! Uit den ouden

kastanjeboom, zoomaar in het midden van een bleekgroene, slappe knop, was een bloesemstengel verrezen, een beetje krom, een beetje schraal en flets, met maar heel flauwtjes wat rood erin van de honingmerken, maar een bloesem alevel.

Meneer Breigeest veegde zijn oogen af, want hij dacht aan een zinsbegoocheling, maar dat was het geenszins en hij kon het goed zien, want het wonder bloeide laag aan een ouden tak, die als een bedelende arm gestrekt was naar het raam aan de overzijde.

- Bloesem, zei meneer Breigeest zacht en zijn stem beefde een beetje, waarachtig, bloesem.... ik had nooit gedacht dat het nog kon....

Hij keek er heel, heel lang naar en toen hij eindelijk het hoofd weer wendde naar zijn werk, snoot hij lang en omslachtig zijn neus en schraapte zacht en met korte schokjes een hinder weg uit zijn keel.

De oude juffrouw achter de toonbank zei, dat het een heel mooi doosje was en meneer Breigeest knikte en vond het ook. Op het glimmende deksel danste een blond markiezinnetje met een witgepruikt markiesje een menuet onder een bloeienden appelboom, die ook wel iets op een kastanje leek, vond meneer Breigeest, en in de kleeren en overal in de schaduwpartijen glansde het van ingedrukte streepjes en stippeltjes goud.

De juffrouw legde de dure bonbons erin, gehuld in veelvervige glinsterende papiertjes, met enkele naakte dikke pralines er tusschen als indecente negerkindertjes.

De doos zelf pakte ze in een ritselig paars papier, waar gouden letters op stonden, omrankt door sierlijke arabesken en ze bond het dicht met een kleurig bandje, waarin ze een lusje liet voor de pink van meneer Breigeest.

- Zou het zoo gaan, meneer?

Maar meneer Breigeest deed het pakje voorzichtig in zijn actetasch bij de thermosflesch en de boterhammen.

- O, ja, zoo kan het ook, erkende de juffrouw en ze teemde nog een groet en een bedankje als meneer Breigeest heenging.

Hij was dien morgen veel te vroeg aan het gebouw; de kar van de stadsreiniging stond er voor en groote vieze ketels

en bakken, boordevol geladen met het vuil en de afval van al de ambtelijke bedrijven, stonden opgesteld onder de poort en werden met drukke gebaren en veel lawaai in kwalijk riekende stofwolken omgekipt in de kar.

Meneer Breigeest kon er zijn gewichtig-ambtelijke houding niet bij handhaven; hij moest sprongetjes maken tusschen vuilnisbakken en sjouwende mannenlijven en geraakte zoo in een kort uitloopend drafje op de binnenplaats, waar hij tegen het fietsenmannetje bonsde, dat Hola! zei, al zijn groezelige nummertjes liet vallen en heel verontwaardigd was en den ganschen dag niet meer neuriede.

Meneer Breigeest echter was zoomin ontstemd als ontsteld over deze dingen, want iets nam zijn geest zoo in beslag, dat er voor het waarnemen van iets anders geen plaats meer was.

Maar wel zeer ongewoon waren meneer Breigeest's gedragingen, zoodra hij de glazen tochtdeur had opengeduwd en in de gang was gekomen; hij ging nu niet over de steenen met haastige doelbewuste pasjes, maar hij liep er over, of hij op zijn teenen sloop; zijn passen waren daarbij ongewoon groot en hij wendde aldus gaande telkens het hoofd argwanend naar links, naar rechts en keek achter zich, bij elken hoek, dien hij omsloeg.

Doch er ging op dit vroege uur nog niets door de gangen en portalen dan zijn eigen voetstappen; in meneer Breigeest's bolle oogen glom iets van een wel tevreden maar verlegen lachje en tusschen zijn lippen kwam telkens even het puntje van zijn tong te voorschijn, want die lippen waren een weinig droog door den zenuwachtigen toestand, waarin meneer Breigeest verkeerde.

Zoo kwam hij op het portaal waar zijn kamer was en waar zich wat verderop de deur bevond van die andere kamer en naar die laatste deur sloop meneer Breigeest nu, niet in schijn, maar in werkelijkheid, op zijn teenen met kromme knieën en een beetje angstige oogen en een wijd open mond, toe.

Zijn hand beefde toen hij de deurknop beroerde, maar het slot gaf dadelijk gewillig mee; meneer Breigeest keek dadelijk links, rechts.... dan ineens deed hij stout de deur open en trad hij naar binnen.

In de kamer was niemand, wat maar goed was ook, want

meneer Breigeest zou wellicht van schrik gestorven zijn, zoo er wel iemand geweest ware en er stonden ook geen andere dingen in dan voor het raam, dat nog open stond, met het scheef opgetrokken gordijn, het tafeltje met de schrijfmachine en een stoel.

Had meneer Breigeest's belangstelling in de letterkunde zich, in stede van uitsluitend te verwijlen bij guilliotines en marteldooden, meer in de klassieke richting ontwikkeld, ongetwijfeld zou hij dan in dit oogenblik gepreveld hebben:

> In diesem Armuth, welche Fülle!
> In diesem Kerker, welche Seligkeit!

Maar nu voelde hij niets dan een angstig hartebonzen, zijn bevende vingers haalden het ingepakte doosje met bonbons uit de actetasch, zette het boven op de omhoesde schrijfmachine en dan, met een achterwaartschen sprong, was hij weer bij de deur, op het portaal, voor zijn eigen kamer en binnen.

De slag van de deur, die hij achter zich dicht smakte, daverde als een ontploffing.

Maar meneer Breigeest lachte, hij lachte een beetje hijgend na dit opwindend avontuur en hij durfde ook wel te lachen, nu hij weer in de veiligheid van zijn eigen kamer was; het hartebonzen bedaarde een beetje, hij zette zijn hoed af, kreeg zijn zakdoek en dopte langs zijn voorhoofd en langs de randen van het roodbruine pruikje.

Hij keek op zijn horloge; kwart over acht, het uur stelde gerust, dan keek hij door het raam naar de overzijde en toen kwam de hartklopping ineens weer terug, want op de zwarte hoes zag hij het paarse pakje liggen.

Maar aan den bedelenden tak bloeide het wonder.

Als ze het pakje ziet, overlegde meneer Breigeest, zal ze eerst heel verwonderd er naar kijken, dan zal ze het open maken, haar oogen zullen schitteren, en terwijl ze er een bonbon uit snoept, zal ze, als het een beetje wil, juist in mijn gezicht kijken en dan zullen we allebei lachen en zij zal begrijpen....

En dan, och ja dan, als het eenmaal zòòver is, dan zal niets me weerhouden om met een gebaar te vragen, een vinger op

mijn vest en die zelfde vinger dan naar haar toe, of het goed is dat ik even een bezoekje kom brengen, en dan....

Maar verder durfde het avontuur, ook in de stoutste mijmeringen van meneer Breigeest niet te komen; slechts waren er in zijn brein wat fragmentarische mogelijkheden, guitige gesprekbrokjes, lachjes, en sedert hij het plaatje op het deksel had gezien, iets van schalks-hoofsche buiginkjes. Maar het zou al wel zoo zijn, een bezoekje een praatje, een drukje van haar kleine hand.... en dat alles reeds op den derden dag! Het Paradijs was immers ook pas na zes dagen klaar! Meneer Breigeest ging voor zijn schrijftafel zitten, maar hij had in het geheel geen plan om te werken, hij keek naar het blauwe stukje Junihemel, naar de fletsgroene blaadjes en den wonderlijken bloesem en toen ineens was er in dat blauwe de wiekslag van een vogel, die vogel streek neer op den kastanjeboom en begon daar zachte geluidjes te maken.

Het was een merel, maar het was een merel, die wat tegenspoed in zijn vogelleven moest gehad hebben, misschien was hij geboren in de afgebroken goot van het kerkfragment en had hij nooit andere weiden gezien dan de ongewiede binnenplaatsen van het sombere gebouw en nooit andere bloemen dan die van het huislook op de oude dakpannen; hij was mager en glansloos met overal dwarsch uitstekende veertjes, die niet meer glad gestreken schenen te kunnen worden.

Maar hij begon niettemin te zingen en het was de eerste keer in het leven van meneer Breigeest, dat het zingen van een vogel hem ontroerde. Het geluid was nochtans niet fraai, het was een beetje onzeker en pieperig, als de muziek uit een erg versleten orgeltje, maar het was onmiskenbaar het lied, het oude liedje, dat alle merels in het voorjaar eenmaal gezongen hebben en dat ze zoo gaarne willen blijven zingen, ook als hun veertjes niet meer glanzen en het keelorgeltje knarst.

Toen meneer Breigeest omtrent een uur had gewacht, werd hij zeer ongedurig, telkens meende hij in de kamer aan de overzijde schaduwen te zien bewegen, dan moest hij een paar maal slikken en bonsde zijn hart weer fel, maar het was al zinsbedrog; bij wijlen zag hij ook ineens vreeselijk tegen het oogenblik op, dat het meisje daar weer zou verschijnen, zijn jagend brein fantaseerde ijselijke mogelijkheden en een paar maal

stond hij op het punt om de deur uit te snellen en het ding nog haastig weg te grissen van de machinehoes, maar dan kwam de kalmte toch ook wel weer terug, hij keek naar den wonderen bloesem, den blauwen hemel en luisterde naar het merellied.

Tot ineens.... meneer Breigeest hoestte scherp en ging haastig verzitten....

Ze was er.

Hij had een stukje bloote arm zien glanzen en een stukje rood zien vlammen van haar jurk en dan schoot plots heur hand in het licht en greep het pakje weg.

Dus nu.... nu ging het gebeuren....

Meneer Breigeest hijgde een beetje en lachte wat stuntelig, het rommelde in zijn maag en voor zijn bolle oogen ging een haastig geknipper.

Het duurde een poos, eer hij het weer waagde om te kijken, maar toen hij zich voldoende vermand had en andermaal keek, toen zag hij iets wat hem zeer deed ontstellen, een stuk van een donkere mouw met een randje witte manchet.

Een man.....?

Dan zag hij ook een groote hand vlak bij haar kleine handje en tusschen die twee handen lichtte het paarse papier, het verdween even, dan volgde er een stoeiend druk bewegen van armen en handen.... een stukje roode jurk, een stuk zwarte colbert en dan ineens, gelijkelijk en schier tegen elkaar aangedrukt, twee gezichten, dat van het meisje en dat van een jongen man, die spottend verbaasd lachte....

Meneer Breigeest wendde haastig het hoofd en voelde een beving gaan door al zijn leden; ineens, met de rug naar het venster gewend stond hij op, schoof haastig weg, verschool zich tegen den muur naast het raam.

Een meisjeslach klaterde op, de lach van een jongen man kwam er bij, het klonk heel dichtbij, onbegrijpelijk dichtbij, maar meneer Breigeest durfde niet te kijken, hij stond doodstil en angstig en zijn hart hamerde.

Zoo kwam het, dat hij niet zag hoe het meisje en de jonge man uit het raam hingen, hoe de jonge man trachtte den kastanjebloesem te pakken, hoe het meisje hem lachend op de handen sloeg, hoe de jonge man nochtans de povere bloem greep, trok,

rukte, hoe daarna het meisje andermaal op de schennende hand sloeg en de bloesem geknakt omlaag viel en hoe ten slotte de twee lachende hoofden verdwenen, binnen het stoeien voortging, tot opeens, met een ruk, het opgetrokken gordijn naar beneden schoot....

Als meneer Breigeest eindelijk voorzichtig door een kiertje keek en daarna met een vreemd gevoel, of hij verdoofd was door een zwaren slag, weer aan zijn schrijftafel ging zitten was er in den bedelenden arm van den kastanjeboom een versche rauwe wond, de bloesem lag beneden in het vuilnis, de merel was weggevlogen en op het gordijn aan de overzijde lachte spottend de boer met de slaapmuts.

A.H. VAN DER FEEN.

Amsterdam Oct. 1928.

Jan Prins.

> ....Alles Lebendige ist eine Einheit, und der individuell gestaltete Mensch besteht nur dadurch dass er eine schöpferische Mitte, *eine* Kraft seiner Existenz hat: aus dieser einen Mitte muss hervorgehn was von ihm ausgeht und alle seine Werke und Taten, Gesten und Worte sind nur die Ausprägungen dieser Einheit in immer andrem Stoff, ihre Anwendung auf immer andre Gelegenheiten.
> *Fr. Gundolf*, GOETHE.

Deze woorden, die het uîtgangspunt omschrijven van Gundolf's magistrale Goethe-beschouwing, kunnen wij aanvaarden als princiep voor alle dichterstudie. Kunst is scheppende levensdrang, leven dat naar vorm dringt. Eerst als het kernpunt ontdekt is, waaruit zijn scheppende kracht telkens weer wordt gedreven, hetzij een overheerschend levensconflict of levensprobleem, hetzij een persoonlijke levensvisie, zien wij de eenheid van al 's kunstenaars werk, wordt ons duidelijk waarom die stof en geen andere hem trok, zien wij de noodwendige loop der lijnen die zijn werk doornerven, de organische groei van al zijn vormelementen.

Het is niet moeilijk dit dieper wezen te ontdekken in de poëzie van Jan Prins, een dichterpersoonlijkheid zoo eenvoudig, zoo open, zoo direct aansprekend.

In een zijner eerste verzen, *De Lichten*[1)], geeft hij zijn kunstbeschouwing en tevens de typeering van het eigen werk:

> Een leven ligt verbeeld in de enkele gedichten,
> die bij 't verstrijken van de jaren schaars ontstaan:
> zij liggen wijd verspreid, zooals de vuren aan
> de kust, die land en zee gedeeltelijk verlichten.

1) *Tochten* 51.

De zeeman ziet den snellen schemer dien zij stichten
in 't bouwland, en den bundel op de rotsen slaan,
en met een koenen zwaai de wateren overgaan,
de ruimte door, - en dan in nacht en nevel zwichten.

Hoe weinig is zijn oog verschenen en hoe kort
ontwikkelt beeld aan beeld zich, waar de stralen treffen.

Toch is het hem, alsof de hemel dieper wordt,
wanneer die lichtzuil in 't omringend duister schiet:

Zoo doet een vers alleen 't vele des levens niet,
maar 't enkele in ons, dat oneindig is, beseffen.

Als een lichtlach strijkt de visie van dezen dichterlijken ziener over het aangezicht der aarde en onthult in de bestraling van zijn liefde verrassingen van schoonheid; maar zwenkt ook immer weer den nachtkoepel in, zoekend het onbegrensde. En het is juist deze trek naar het eeuwige en onbegrensde, die de nuchtere aardedingen onder de belichting van dezen kunstenaar dieper kleur en sterker leven leent.

Jan Prins kent als het geheim der kunst: ‘het ervaren van het eeuwige aan het nuchter waarneembare’, verstaat als haar roeping Goethe's imperatief: ‘Und was in schwankender Erscheinung schwebt, befestiget mit dauernden Gedanken’.

Zoo eischt het recht begrip van zijn poëzie de omschrijving van wat de dichter ziet als ‘het eeuwige’. Het is niet de idee der transcendentie, als bij Guido Gezelle, die in de verschijningen van natuur en leven de hiëroglyphen leest, waarin God iets van Zijn Liefde en Grootheid aan het stoffelijk oog des menschen openbaart en heimwee wekt naar het eenmaal schouwen van Zijn volmaakte heerlijkheid. Hier is de levensbeschouwing uitsluitend *diesseitig:* het eeuwige de donkere achtergrond, waaruit de levensverschijningen in het licht treden en waarin zij weer verdwijnen, immerwisselende manifestaties van het in zijn diepste wezen onkenbare:

De wereld, zooals onze geest die kent,
ligt in den schoot van toekomst en verleden
het onvergankelijke toegewend,
dat zich voltrekt in haar verganklijkheden.[1)]

De mensch, bewuste verschijning van het oneindige, lijdt in

1) *Verschijningen* 61.

het aardsche, dat hij sterven ziet, aan den onleschbaren dorst naar het volstrekte, zijn oorsprong. Banneling uit Eden's wijd domein, staat hij aan ‘de Kust’[1] en drinkt zich de oogen vol aan ruimte en rust. Hier herkent hij zijn wezen: de oneindigheid.

Hij is ‘de Bedevaartganger’[2], die van onvoldaanheid in onvoldaanheid, bezeten van één drift, zoeken blijft naar waarheid en naar licht, tot hem blijkt, dat al zijn kennen en denken in den gesloten kring van 't eigen zijn verloopt, dat wat hem ook de waarneming moog schenken, hij zich slechts een beeltenis van 't onvolstrekte schiep, dat waar ook de gang mocht voeren der gedachte, 't betrekkelijke met zijn raadsel hem omvat, dat waar van 't wezen hij iets te doorgronden trachtte, hij enkel samenhang van schijn gemeten heeft. Zoo staat hij aan het eind der reis met ledige oogen, om in dit uur van diepste inkeer te zien, hoe de wereld met een glans is overtogen, die als uit eigen aard om elk der dingen ligt.

Dan beseft hij:

de waarheid, dat alleen
wie deel heeft aan dit leven
en 't onvoorwaardelijk
aanvaardt, wat schoon is vindt,
en dat ons, waar wij gaan,
de schoonheid is gegeven
opdat aan 't onvolstrekte
iets zinlijks zij ontheven,
waar 't eindige bij eindt
en 't eeuwige begint.

Wie het zoeken naar wat in 't leven nimmer te verwerven is prijs geeft en zich onderwerpt aan de blinde wijsheid van het lot, leert de wereld ook in haar onvolkomenheid beminnen. Hij ziet in *het Weefsel*[3] van zijn leven, ‘den geweven doek vol donkere figuren, die aan den valen tijd zijn luister lang verloor’, het glanzende verloop der naar schoone regelmaat gerichte draden. Hij aanvaardt ook het donkere werk der *Smart*[4] omdat het hem altijd weer voerde naar nieuwe vreugd. Hij is

1) *Verschijningen* 42.
2) *Verschijningen* 21.
3) *Getijden* 43.
4) *Getijden* 48.

sterk en rijp en waard de volheid te genieten van ‘het dagelijksch feest dat hem Gods genade biedt’. Hem wijkt wat ongewis en duister was voor wijder schijn, het licht der schoonheid, waarin zich alles uit dit eng bestaan vereeuwigt naar zijn natuur.

Prachtig is dit ontwaken tot de liefdesgemeenschap der schoonheid verbeeld in *de Vogel*[1]: den ganschen nacht heeft de zware weemoed van zijn matten vleugelslag de eenzaamheid doordwaald,

> Maar toen over de zee het licht is losgebroken,
> de wolkenwonden uit die stroomend zijn van bloed,
> is ruischend in dat vuur de vogel afgestoken,
> den hoogen hemel in, den morgen tegemoet.

Van dien levensgang in het licht van schoonheids jonge blijdschap zijn de drie bundeltjes, die het geheele werk van den dichter bevatten, *Tochten*, *Getijden*, *Verschijningen*, het dagboek. Een dagboek in den grondtoon: ‘Mijn God, wat is het leven goed’, geheel doorzongen van de lichte muziek der *Levensweelde*, waarmee het opent:

> Loopen door de bezonde velden,
> drinken in de gloeiende lucht,
> droomen, - en het geluksontstelde
> zingende hoofd in vreugd gevlucht, -
>
> en het gemoed voor alles open,
> alles in den stralenden kring, -
> o, door het bloeiende leven te loopen,
> dankbaar om ieder ding....
>
> En dan door die paleizen
> van kleuren wijd en zijd
> rustig het gebaar zien rijzen
> der zwijgende eeuwigheid.

Het is de zang van den levensminnaar, die zich uit een wereld, krank van begeeren en strijd, redt in 's levens droom, ‘een zelfbevochten heerlijkheid’. Zijn levensliefde, die als *de Periscoop*[2] de beelden der wereld vangt en hun zin verstaat, zit aan het hooge *Venster*[3], waar de gloed, die uit de bochtige

1) *Getijden* 21.
2) *Getijden* 15.
3) *Tochten* 24, 47.

spelonken der straten opslaat, wordt tot een zachte schijn.

Zeldzaam zijn in deze poëzie de donkere tonen, als *De Zwerver*, *Verloren*[1]. Zij keert zich altijd weer naar het licht. Het duister der wereld wordt niet ontkend, maar ontstegen in de hoogten der contemplatie, waar schoonheids nieuwe dag aanlicht. De strijd, de smart, worden niet laf ontweken, maar ook niet gezocht. Waar zij komen worden zij kloek doorworsteld, zooals het weltoegeruste schip *de Bui*[2] doorstaat, tot straks 'rond de steng (weer) de sterren samenscholen, waarlangs alweer de lange wimpel wappert'.

Hier is de trots, die zich boven duister en ondergang uitheft in het geloof aan de eeuwige vernieuwing van het leven, in telkens nieuw symbool: *de Paarden*[3], die te midden der versterving van het najaar het kouter door den akker, den schoot van 't nieuwe leven trekken, 'hun lange manen bewegen voor den hemelzoom *als sombere oproervanen*'; *de Toren*[4], 'alleen, uit al het ongewis verlichte, een zuil van duisternis den avondhemel ingeschoten, hoog boven misverstand en strijd, alleen in stilte en eindeloosheid en van de lage stad omsloten, - in al wat eeuwig is alleen'; *de Vulkanen*[5]: 'de donkere onvergankelijkheden van stilte, die tot het eeuwige zich intocht banen vanuit het schamele aardsche lot'.

De natuur, in zijn rythmische levensvernieuwing het wisselkleed der eeuwige schoonheid, zijn God, is *de* wereld van dezen dichter. Wereld, waarin hij ook het eigen bestaan slechts een vluchtige golving weet, maar met de roeping het licht der schoonheid te vangen en te weerkaatsen in dieper gloed, als 'eeuwigheidslicht'.

Jan Prins is niet de bleeke peinzer op de raadselen die het uitzicht benauwen, hij is de zeeman die komt uit het goede en sterke leven op zee met zijn wijden horizon en hooge lucht. Hij mint *de Ruime Wind*[6], 'die door de witte wolken schatert en zeeën opzet voor zijn breede borst'. Zijn Muze is frisch en onbevangen als de zeewind, 'den wadem op de wangen, die

1) *Getijden* 45.
2) *Tochten* 40.
3) *Verschijningen* 30.
4) *Getijden* 122.
5) *Verschijningen* 76.
6) *T.* 33.

nog iets ziltigs in zich houdt, van 't losgevallen haar omhangen, glanzend van louter zonnegoud'. Als voor Gorter's jonge Mei gaan op haar *Tochten* al de weelden van Hollands tuin en Hollands wateren als nieuwe schatten open. Het schuchter bottend, kleurend voorjaar, de gloed der tulpenvelden, de rust der stille slooten onder zondoorzeefde wilgenboomen, de witte wolken die aandachtig over 't lachend landschap drijven, de meeuwen, hangend aan den wind of op het bouwland neerstrijkend, de pracht van Hollands *Landjuweel*[1] in de ontwakende stad....

Dat innig zien der kleine dingen en het verstaan van hun intieme spraak is de bekoring van deze natuurvisie. Jan Prins geniet de schoonheid van zijn land met de gretige zinnen van een, die na lang verblijf in den vreemde Hollands eigen wezen dieper proeft:

> Geen land, of in den aard van menig ding
> is iets bijzonders: in de schemering
> zooals die invalt, het namiddaglicht,
> zooals dat rustig op de wolken ligt
> of, lustiger tusschen de takken glijdt
> en alles vol maakt van zijn vroolijkheid.
> In 't ruischen van den wind, den zwoelen geur
> die van de velden overtrekt, de kleur
> van 't koele water 's morgens, overal
> is iets, wat men zoo licht niet vinden zal
> in vreemde landen. En wie dat bemint,
> die heeft zijn land gekend. Voor hem begint
> een ander leven, want van uur tot uur
> aandachtig, gaat hij voortaan de natuur
> verwonderd na.[2]

Daarom weet hij, dat, hoe ook de grootschheid van de tropische natuur hem trof, hij nooit het diepste wezen van Indië in zijn verzen kan doen leven. Dat blijft den Oosterschen zanger voorbehouden. Niettemin zijn zijn Indische gedichten, als *Bali*, *Het Meer*, *De Vulkanen*, *Het Indische Land* en andere in hun beste momenten van een epische kracht, die visioenen van exotische pracht voor ons opent.

* * *

De verzen, waarin de rijke visie van dezen dichter der natuur

1) *Verschijningen* 44.
2) *T.* 93.

is weerkaatst, zijn geen proeven van plastische schildering, maar de sterk lyrisch doorleefde en dus bezielde karakteristiek der natuurverschijningen. Hier is die natuurbezieling, waaruit de mythe ontsprong, waaraan het sprookje zijn bekoring ontleent: het overvloeien der scheppende ziel in de stoffelijke wereld, zoodat deze rijk wordt van haar leven. Het 'Ik houd zoo van', dat al zijn natuur- en levensbeelden doortintelt, is het geheim van die wekkende macht. Hij ziet, hoe 'de jonge wervelwind de zwarte zeilen fel bemint en, dringend met zijn vollen druk, hen trillen doet van diep geluk', - hoe *De Zwarte Hoofden*, de lage palissaden 'van de kust de groote zee ingaan, alsof veel menschen van den oever traden en tot hun schouders in het water staan':

> De zee, het strand, de lucht, alles is wijd
> en breedgebouwd en krachtiglijk grootmoedig,
> maar zij alleen leven in nederigheid
> en pralen niet, maar waken, trouw en goedig.
>
> Dronken van stervensroode zonnepracht,
> ijdel met luister dien zij roofden,
> eischen de golven luid hun oppermacht.
>
> Maar ervoor staan hùn zwarte hoofden,
> en houden wacht.

Zoo doorlicht een liefdevolle blik, die in duizenderlei verschijning het eigen leven herkent, het donker silhouet tot schoone levensgestalte: *De Toren*[1], *Molen op Tessel*[2], *De Brug*[3].

Zoo wordt de wereld om hem heen, - een oud rijk waar de nacht op neerviel -, omschenen van schoonheids jonge blijdschap.

Een dagboek noemde ik de gezamenlijke poëzie van Jan Prins. Deze naam mag in het bizonder den tweeden bundel, *Getijden*, gelden. Het verhaalt van de weelden der getijden van liefdesgemeenschap met de schoonheid, die hij ondanks het lokken van lager lusten, als zijn allesvervullende Liefste gekozen heeft[4]. Met haar komt 'het Wonder' in zijn leven, 'de

1) *Tochten* 62.
2) *Tochten* 67.
3) *Tochten* 81.
4) *Getijden* 11.

liefde van God'. Met haar worden 'van elke levensbocht de schoone ronding en de schaduwen doorzocht', met haar 'van ieder uur de stille gift genoten'. *De Bergbaan*, *Versailles*, *Najaar*, *De Gobelins*, *Het feest*, *De Mis*, zijn gelukdoorzonde bladen uit het verhaal van hunne liefdereis. Alles ziet hij in haar licht: Maria's feest, meegevierd in het land van Van Eyck, is hem een verschijning van 'het eeuwig morgenlicht' der schoonheid; in de mis beleeft hij slechts háar verheerlijking:

> 'Ik heb u lief', zongen in Gods naam ons de koren. -
> En als een zoet geluid, voor u alleen geboren,
> zonk om uw neergebogen hoofd: 'Ik heb u lief'. -

Buiten de schoonheid bestaan voor dezen dichter geen waarden. Zooals hij het in het proza van een interview uitdrukte: 'Verdere beschouwingen, overleveringen of bespiegelingen hebben voor mij geen waarde, in elk geval geen andere dan dat zij dragers van schoonheid kunnen zijn'[1].

De zangen der 'Getijden' zijn vol van het geluk in haar aanschouwen, van het lijden in haar gemis. Waar zij ontbreekt, zijn de uren hard en koud, is het kenbare dor en van geen heil doorslopen. Waar zij verschijnt, daagt de morgen. Zij voert hem op den 'wonderwagen' ruimten in, wijder dan waar 't oog van weet, en

> de kameren gaan open
> van de wachtende natuur:
> alles staat van licht bedropen
> in dit zondoorzonken uur,
> en de paden zijn doorslopen
> overal van trillend vuur.[2]

Zij brengt hem in de stilte van den droom, waar de schimmen van herinnering herleven in beelden de gedachten. 'Dan vloeien aandacht en verbeelding samen en zooals een vogel fluit, slaat over 't innigste wat wij beramen, het eigen woord opeens de vleugels uit'[3].

II.

Het eigen woord. Dat is het wezen van den dichter. In het

1) *De Gulden Winckel*, Mei '26.
2) *Getijden* 70
3) *Getijden* 73.

woord klaart de ontroering tot bewust aanschouwen. In het woord wordt de materie, dood in zichzelf, bezield tot levensverschijning van den kunstenaar. Hoe verscheiden de stof, doorlicht van *zijn* leven, draagt zij de onmiskenbare trekken van diens geest.

Jan Prins is een lyrisch dichter. De meeste zijner verzen staan in den Ik-vorm, of wat de Getijden betreft, in den Wijvorm, daarmee aanduidende den dichter en zijn Liefste, de Muze. Zij spreken van het geluk, dat de dichter vond in de natuur, in de begenadiging der schoonheid. Maar wat deze zelfbelijdenis verheft tot kunst, is dat het subjectieve Ik zich hier verruimde tot het lyrische Ik, dat het persoonlijke gevoel zich generaliseerde tot dat algemeen menschelijke, waarin ook anderen het eigen leven herkennen.

Zoo vervult deze lyricus de roeping van den kunstenaar: ‘qui'il nous introduira à une vie profonde, passionnante, lyrique; nous aidera à posséder le monde’ (Duhamel). En 't geheim van deze kunst is, dat door de liefdevolle aanschouwing het object in zijn wezen wordt gevat, en zijn levensgeheim openbaart.

Ook de schijnbaar epische verzen, waar het Ik zich niet rechtstreeks uitspreekt, zijn sterk lyrisch doorleefd, hetzij door de bezieling, de vermenschelijking van het stoffelijke (*De schutsluis*, *De toren*), door de gevoelsatmosfeer die de schijnbaar objectieve schildering omtrilt (*Molen op Tessel*, *De Zwerver*), hetzij als verbeeldingen van 's dichters levensidee: *Eva*, die bij het zien der zoogende moederhinde, - ‘waarin de rust geboren was, die in 't nederigste schepsel wordt gewekt, als het den plicht der onvergankelijkheid voltrekt en voor zijn schamelheid zich 't eeuwige ziet welven’ - iets beseft van: ‘het leven, dat zou groeien uit hare ontvankelijkheid, en 't heerlijk openbloeien van jeugd na jeugd, tot in het uiterste verschiet der tijden, en 't oneindig zich vernieuwend lied dat liefdes aanvang zingt in 't hooge tij des harten’; *Hero*, die aan het donkere water, overschenen door het licht van haar fakkel, staat ‘in 't ontastbare opgericht, een teeken in den nacht zij zelve, - zelve een licht’.

De poëzie van Jan Prins, geboren uit zoo lichte levensvisie, gaat in krachtig, vaak luchtig rythme, is zwierig van lijn, licht van klank.

Hij houdt van den gedragen volzin, die aan het eind van den versregel zwevende blijft, vaak in het verwachting spannende enjambement, om in den volgenden, of in het slotvers van de meest vierregelige strofe in krachtige golving uit te vloeien. De lange zin, die, krachtig deinend in de zware accenten, den rijken buit der oogen draagt, bereikt meest zijn hoogtepunt in het slot:

> In 't midden van het veld, in 't midden van de weide
> waarop, een heete zee van licht, de middag gloeit,
> staat onbeschadigd, onbeschut, naar alle zijden
> zijn donkerte uitgestrekt, *de wonderboom gegroeid*.[1)]

Of in de veelvoorkomende zesregelige strofe:

> Hoog in 't heilig woud gezeten,
> met zijn vijvers, met zijn plassen,
> met zijn wuivende gewassen,
> eenzaam, in zich zelf vergeten,
> zetelt ver van 't menschbedrijf
> *'t lang verlaten lustverblijf*.[2)]

De genietende visie beheerscht het rythme van zijn vers: het versnelt in den drift om al de weelde samen te vatten, het vertraagt in het ontroerd beschouwen. Zij spreekt in de krachtige accenten, die een sterk belichtend adjectief, substantief of handelingswoord in volle waarde doen opleven:

> *Loopen* door de *bezonde* velden,
> *drinken* in de *gloeiende* lucht
> *droomen*, - en het *gelukontstelde*
> *zingende* hoofd in *vreugd* gevlucht.

Zij bepaalt de woordschikking, waarin de karakteristieke partijen in sterke betoning naar voren treden: ‘waar *lichte weiden* men in schemer *dauwig* ziet en nimfen neigen over *koelblinkende* bronnen’. Die evocatieve kracht hebben ook zijn enjambementen:

> In 't zwaar namiddaglicht staat op haar steenen voeten *de brug*.[3)]

1) *Tochten* 98.
2) *Tochten* 84.
3) *Tochten* 81.

De winter heeft zijn wreeden lust
over het land gebracht.
Om 't oude grijze stedeke
rust, diep in 't groen, de gracht.[1)]

Zoo kan ook de klank door een enkele lichte toets de atmosfeer over de landschapsschildering brengen: ‘Wat kan het 's avonds *helder* zijn als alles is bedaard, als in den *wijden* hemelschijn de wereld ligt bewaard’.

Want Jan Prins is de sterk visueel aangelegde. Het genietend kijken is hem de ware levenslust. Het licht, dat aan elk ding zijn wonderen verricht, is het leven van deze verzen. Met het oog van den schilder bespiedt hij de lichtwerking over het landschap. Zoo het vallen van den nacht over een meer in Indië:

Dat ligt in het zonlicht uitgespreid,
een ver gebied van zachtbewogenheid,
en drenkt de lucht en drinkt het licht en draagt
het naar zijn diepte waar 't, een schemer, daagt.

Tot de avond invalt en de gouden zon
de steilten afstort naar den horizon
en langzaam uit het dal de schaduw stijgt,
die hooger en hooger de overhand verkrijgt,

Zij stijgt en stijgt, tot gaandeweg de kom
gevuld is, en het late licht van om
de laatste toppen optrekt, en de kring
van bergen bleek wordt in de schemering.

Dan staat het landschap tot de boorden vol
van 't overstroomend nachtgetij, dat zwol
en statig aanwies, - en het water is
verzonken in de vroege duisternis.[2)]

Visueel ook in het gevoelig meeleven van de beweging, die weerkaatst in het rythme van zijn vers. De moede vleugelslag van den zwervenden vogel:

Den ganschen langen nacht had diep in de spelonken
een groote vogel over de eenzaamheid gedwaald.
Dan, hoog, was hij den rand der rotsen omgezwonken,
en dan weer op de zee, loom drijvend, afgedaald.[3)]

1) *Tochten* 25.
2) *Tochten* 102.
3) *Getijden* 15.

De poëzie van een dichter, die zoo sterk in het waarneembare leeft met gezonde, fijne zinnen en een gevoelige verbeelding, is frisch en eenvoudig als een natuurvoortbrengsel zelf.

De beeldende vergelijking is er zeldzaam, men wordt er niet getroffen door verrassende beeldspraak of kunstige woordformatie, maar het heel gewone woord is doorlicht van een gevoelskracht, die al zijn expressieve waarden tot het leven wekt.

Zoo werd zijn taal de klare spiegel van een rijk natuurbeleven, zoo vormde zijn liefde tot de schoonheid deze verzen tot de zorgzaam 'gesneden steenen', waarin haar verschijningen bestendigd staan.

Er zijn vlekjes aan te wijzen, waar het woord ''t niet doet': (de ruime wind) 'die met een helderheid den hemel *vult*'; (de wolkjes) 'schikken zich geduldig om den *schedel* van de maan'; het herhaaldelijk voorkomende 'prachtig' en de verzekering: 'Er is nog nooit iets prachtigers bedreven of bedacht'. Ze zijn opgeteekend uit den eersten bundel, Tochten, waar meer dan een losheid van uitdrukking het vers schaadt. Zoo lijdt een vers als 'Avondval' onder het te druk bewegen van het woord, die de avondrust verstoort. Typeerend is het slot: 'Genegenheid is overal en overal is rust'.

Verwey wees reeds op de gebreken van het nog onvolgroeide dichterschap, die hier soms hinderen: de dichter zit er nog te veel vast in een voorafbepaalde schemamaat, waar zijn eigen rythmen niet doorheen komen. Voorts constateerde Verwey een zekere tot het proza naderende losheid en een liefde voor een zwierigen volzin, met hun gevaar van ondiepte en al te gemakkelijke golving. Een gevaar, dat zich vertoont in de lange periode en waar hij den toon aanslaat van het populaire volksliedje, als in *De Bruid*.

In de *Getijden* is niet meer die luchtige, 'hupsche' toon, die in sommige *Tochten* als wat gewild aandoet. Hier is de rustige gang van het mijmerend verhaal van liefde en levensinzicht, gewonnen in het verkeer met de Liefste. Over de lichte deining van den alexandrijn of van de vijfvoetige jambe glijdt de lichtjubel van schoonheids openbaring, een enkele maal de schaduw van twijfel. Ook waar het vers zich rept in den lichteren gang der viervoetige jambe, blijft het in den toon van het beschou-

wend verhaal. De vaste maatschema's, waarin de jambe overheerscht, blijven typeerend voor het vers van Jan Prins, ook in de meer geschakeerde verschijningen. Het is gebonden in de wet der rythmische golving, als de zee. Maar, element van leven, wisselt het gevoelig in kleur en beweging naar de stemming der aanschouwing die het belicht en drijft. Van de blijde levenszang, *De Zon*[1], met zijn lichte aanzet en krachtige accenten, tot de epische rust, waaruit verschijningen als *Hero*, *de Vulkanen*[2] in gevoelige belichting en gaafheid van teekening voor ons verbeelden rijzen.

Voert zijn poëzie niet naar de diepten, waar de vragen opdringen en waar de levensadem zwaar gaat onder den druk van andere realiteit, stuit ook zijn blijde levensvisie op den donkeren horizon van 't ondoorgronde; wat wij hier genieten is die glans van schoonheids genadelicht, waarin het aangezicht der aarde als nieuwe schepping leeft.

Op bezwaren van oppervlakkigheid en eenzijdigheid antwoordde de dichter zelf: ‘ten genoege van menschen, die nu eenmaal buiten moeilijkheden en verwikkelingen niet leven kunnen, is het mij niet mogelijk, mijn inzichten te wijzigen. Ieder vogeltje zingt, zooals hij gebekt is, en wij mogen niet anders vragen, dan dat het *zuiver* zingt’.

W. KRAMER.

1) *Getijden* 17.
2) *Verschijningen* 15, 76.

Amerikaansche romans

Fannie Hurst, A President is born. - Harper Brothers, 1928. - Cornelia James Cannon, Red Rust. - Little Brown and Co., Boston, 1928. - Willa Cather, Death comes for the Archbishop. - Alfred A. Knopf, New York, 1927. - Edith Wharton, The Children. - Appleton and Co., New York - London, 1928.

Er zij een vloo en een vergrootglas. Weet echter niet dat er een vloo en een vergrootglas is, maar kijk door 't laatste heen en gij ziet een olifant; neem dan een sterk verkleinenden kijker (zoo hij niet bestaat, laat hem slijpen) richt dien op den vermeenden olifant. Wat ziet ge? Een vloo, die ge trotsch weet een olifant te zijn. Die ge beschrijven kunt, geestig, accuraat met volle ongegeneerdheid, terwijl daarachter in uw hoofd blijft spelen het bewustzijn: maar het *is* een olifant, dat groote sterke beest, dat oerwouden vertrapt en met zijn slurf boomen ontwortelt. Niets grootschers dan een drift olifanten door het woud. De grond dreunt van hunnen stap. En de zon! En de slijmerige duisternis der lianen. O, eenzaamheid!.... Kijk, wat heerlijk wordt het niet, met deze groote vormen, vaag verschuivend in uw brein, te denken aan die potsierlijke zielige sprongen van 't vlootje achter uw glas.

Nu vraagt ge verwonderd, waartoe dit alles? Ik zal het U zeggen. Na lang peinzen over de fascinatie van de boeken van Fannie Hurst, een fascinatie, waaraan ook wij Hollanders zijn ten prooi gevallen, heb ik ontdekt dat dit het geheim is, waarmee zij ons pakt. Het vergrootglas, dat is de pathe-

tische ziel dezer schrijfster, waaronder elke figuur harer schepping tot een held wordt, die een onverbiddelijken strijd heeft aangebonden. En zeker niet alleen de actieve personen uit hare werken vechten dien strijd op leven of op dood. 't Zijn niet enkel de Bertha's uit ‘De Sloof’, of de David en Rebekka's uit het boven aangekondigde boek. Evengoed de vertrapte, kniezerige vrouwefiguurtjes als het grauwe moedertje uit ‘Appassionata’, de zure brommerige kerel die vader Regan is, de sloovende Mathilda Schuijler. Ze strijden min of meer openlijk een strijd voor hun eigen idealen. Zijn daarin taai, hardnekkig, onvermurwbaar. Ze hebben daartoe de kracht en onverzettelijkheid van een jong volk, ze staan met de voeten op den bodem van een land, welks rijkdom nog is ongemeten en daarom vlaagt er een optimisme achter hunne daadkracht, waarop wij West-Europeeërs allicht met een ‘Kom, kom, niet zoo haastig,’ zouden reageeren. Wie niet zelf den aanleg heeft om zijn strijd dapper te strijden, vindt daartoe hulp van anderen. Rebekka Schuijler sleept in haar kracht haren zwakken man en zoons mede, of er gebeurt iets, waardoor onvermoede krachten worden opgewekt. De beschouwende bittere Henry Schuijler, die bij ons een cynicus ware geworden, droomt van hervorming. Hij smaalt niet, maar denkt voor de toekomst. Wanneer dan een beroep op zijn ridderlijkheid wordt gedaan, schrikt hij op uit zijn ledige contemplatie en zwemt mee met die immense school van zwemmers naar een horizon, kleurig als een operette-horizon voor ons misschien, maar waarvan tintelt het schuim der wateren, waarin zij aan zij die onafzienbare rij zwemmers voortbeweegt. Ja, van dit optimisme, te onbestorven, lillend, rauw, voor onze oudere geesten onaanvaardbaar, schoon benijdenswaardig is Fannie Hurst de vertolkster. Er mogen grootere schrijvers in 't huidige Amerika zijn verrezen, zij staan door hun reactionnaire houding tot den geest van hun land dichter bij ons dan bij 't gros hunner landgenooten. Wij herkennen het pessimisme van Dreiser, de melancholie van Sherwood Anderson, den spot van Sinclair Lewis. Wij kennen niet het optimisme van Fannie Hurst. In haar klopt het bloed van Amerika, met zijn onbekookt, maar groot enthousiasme

voor het goede; zijn bijna filistreuse ontkenning van 't leelijke en zijn makkelijk, doch overweldigend vertrouwen in de toekomst, met zijn onverwrikbaar geloof in alle burgermansdeugden, ijver, vaderlandsliefde, beschaving, moederliefde, huiselijkheid. Hier geen geheul met verrukkelijke dronkelappen of aanbiddelijke slampampers. In dat opzicht is de schrijfster topzwaar van ethischen ernst, weet ze van geen spot.

Zegt het iets dat wij onze ironie laten varen en ons hierdoor mee laten sleepen? Jazeker, het spreekt voor het ongehoorde schrijftalent van deze autrice, haar weergalooze techniek. De techniek van het verkleinglas.

Ze laat ons helden zien, maar en pantoufles, maar in pyjamas; niet alleen in pyjamas, maar zelfs in uitgestukte pyjamas, zooals bij U en mij gebeurt met witte lapjes omdat het zephir-streepje niet bij te krijgen was. En zoo dus in dit narrenpak maken zij hun capriolen, terwijl achter in ons hoofd doorleutert het weten van hun grootsche spel.

Deze karakteristiek van Fannie Hurst komt wellicht in geen boek van haar zoo sprekend tot zijn recht als in het in Januari '28 uitgekomen ‘A president is born’. Oppervlakkig gezien heeft het andere pretenties, wil het eenigszins zijn een utopie voor Binnenlandsche Politiek. Het heet dat de auteur een dagboek in handen heeft gekregen van de zuster van David Schuijler, die tegen 1950 ongeveer het presidentschap van de Vereenigde Staten zou hebben aanvaard. Aan de hand van dit dagboek reconstrueert de schrijfster de eerste achttien levensjaren van 1904 tot 1922 van den toekomstigen politicus, terwijl met voetnoten, die quasi aanhalingen uit dat Dagboek zijn, verwezen wordt naar de prestaties van den president. Behalve dan dat ons artistiek geweten op de pijnbank wordt gelegd bij zoo'n verzinsel, omdat we als rechtgeaarde Hollanders liever uit waarachtigen scheppingsdrang ontstane misgeboortes zien dan de knappe mechanisatie van de romanstructuur, wantrouwen we het politiek programma der schrijfster met haar idealen, die zoo klaar zijn als een klontje; deze verzameling eieren van Columbus, die daar voor 't grijpen ligt, deze politiek van ‘we moesten nou es’.

Maar deze journalistieke wijsheidskramerij is franje, zonder de minste beschadiging van 't boek weg te denken. Wat over blijft is een plattelands-familieroman, zoo weergaloos knap, zoo weelderig van schepping, dat ik geen enkel aequivalent zou weten. David Schuijler wordt als zevende kind geboren van een drie-en-vijftig jaar oude moeder en een nog ouderen vader. De jongste van zijn broers en zusters is bij zijn geboorte twintig jaar en als hij op de wereld verschijnt is hij oom van ettelijke neven en nichten. Die gansche woelige familie van krachtmenschen in hun worsteling met den grond, in hun levensmoed, het vechten voor hun eer, heeft Fannie Hurst met een verve neergesmeten, waarnaast de meeste boeken stumperig en anaemisch schijnen. Zelfs uit haar betreurenswaardige slordigheid spreekt de genialiteit van den auteur; nauwelijks leeft een straat, een huis, een kamer en zóó dat de meeste romanciers er zich over zouden verkneukelen, of ze vergeet het weer en roept met een paar zinnen een nieuw tafereel voor U op, even geestig en tintelend als het vorige; wat doet het er in deze omstandigheden toe of de jongen, die naast zijn schonkige zuster 's nachts de koeien drijft naar de stad of zit te peinzen aan de voeten van den wijsgeerigen broer, later president zal worden of niet?

* * *

Er wordt geschreven, in Amerika, geschreven zooals bij ons voor korten tijd geleden piano werd gespeeld! De Amerikaansche flapper beleeft heel wat avonturen en zoodra ze flapper af is, haast zij zich naar haar schrijftafel en schrijft een autobiografie in den derden persoon. Op die manier danken wij Viña Delmar haar even grootscheeps als louche geadverteerde boek ‘Bad Girl,’ dat niet veel anders is dan een bladzijden en nog eens bladzijden lange beschrijving eener bevalling, waarmede een vrijgevochten jonge dame haar emancipatie besloot.

Die algemeene schrijfwoede heeft niettemin zijn voordeelen. De gemiddelde schrijftechniek gaat vooruit en behalve dat, vele charmante geesteseigenschappen, die bij ons verscholen blijven in de intimiteit van particuliere brieven, worden aan de openbaarheid prijsgegeven. In Amerika loopen

we kans per roman kennis te maken met aardige, bebeschaafde vrouwen, behalve wanneer deze dames literaire praetenties krijgen, als ze symbolisch worden en allegorische titels voor haar werken kiezen, zooals veelal gebeurt. Dan is de aardigheid eraf. (Ik hoop dat men begrijpt dat ik werkelijke kunstwerken hier buiten beschouwing laat.) Cornelia James Cannon lijkt me zoo'n beschaafde, lieve vrouw, die een prettig boek zou kunnen schrijven over haarzelf, haar huis, haar kinderen, als zij ze heeft, maar ze moet zich niet aan 't schrijven van een pioniersroman wagen. Grootere geesten dan zij hebben daar hun nek over gebroken. De fijnzinnige Willa Cather, die bij ons al te weinig wordt gewaardeerd, blijft beneden haar peil, wanneer ze in ‘O, Pioneers!’ en ‘My Àntonia,’ het monotone bestaan van den Amerikaanschen ontginner beschrijft.

Cornelia James Cannon vertelt de geschiedenis van Mats, den Zweedschen kolonistenzoon, die het tot zijn ideaal heeft gesteld, de Amerikaansche tarwe te veredelen en immuun te maken tegen de gevreesde ziekte ‘Red Rust.’ In den tusschentijd wordt hij gemoeid in de huwelijkstragedie zijner buren, tot daarvan de man verongelukt en hij de weduwe met de vijf kinders tot zich neemt. Het is angstig te merken hoe naïef de schrijfster te werk is gegaan. Over tarwe kruising zal ze het hebben? Maar dan zal ons ook geen enkele manipulatie worden bespaard. Een verhuizing in de wildernis wordt een chronologische opsomming der gebeurtenissen. Het boek houdt soms het midden tusschen het collegeschrift van een Wageningsch student en den brief van een kind, dat niet beter weet te doen dan alle cadeautjes op te noemen, die het op zijn verjaardag gekregen heeft. Ware het niet dat deze gansche vergissing gedrenkt lag in die lieve, zonnige aandachtigheid der schrijfster, waardoor we ondanks alles verzoend zijn ermede. Intusschen komen er niet meer of minder dan dronkaards, verleiders, krankzinnigen voor in 't boek en de nagalm van een ‘plot’ zooals de ‘novelschool’ ze aanprijst. Mats sterft namelijk aan een wonde hem door zijn stiefzoon toegebracht, een week voordat de verdiensten van zijn werk worden erkend. -

Bij dit product eener toegewijde niet-kunstenares moest ik

denken aan het verhaal van Socrates, die zijn leerlingen vroeg om de definitie van een mensch, ‘Dat is een wezen met gladde huid, dat loopt op twee pooten’, zei de leerling en misschien nog wat meer, dat ik vergeten ben. En Socrates nam een haan, plukte dien en liet hem loopen, zeggende: ‘Ziedaar uw mensch.’

Arme Cornelia James Cannon, die nog wel zoo haar best heeft gedaan geen schubbetje van den poot harer hanen te vergeten.

* * *

Als in den avond de kleuren dooven en de lucht is teeder, wanneer het lachen en de muziek op de terrascafé's is verstomd, moet ik aan Willa Cather denken als aan een stille, eenzame vrouwefiguur, geïsoleerd door een eigen gracielijke broosheid, die staat te leunen tegen de ijzeren omrastering van den strandboulevard, een rank, maar geestig silhouet tegen den ontluisterden hemel. Ja, een silhouet, zoo anders dan de volle gedaantes der vrouwen, die bij mij aan de cafétafeltjes zitten, edeler misschien en stiller, meer hoorend bij de kwijnende lucht dan bij de menschen achter hunne sorbetglazen. Doch dan, als ik voorzichtig nader en kijk onder den rand van haren zwart-vilten hoed, zie ik in 't gezicht, in de oogen, opnieuw de volledige wereld gespiegeld, die ik zooeven waande achter te laten, maar geheven tot een inniger, geheimzinnig plan.

Zoo is voor mij de Willa Cather, die ons tegemoet komt uit haar werk, als een dier zeldzame wezens, die parels kunnen dragen, als een betooverde hinde, als een alle geluid overstemmende stilte, als maanlicht op klaarlichten dag. Haar ziel is diep en grillig met onverwachte kristallisaties en zij zelf is het die ons een inblik gunt door de vrouweportretten, die zij geschapen heeft in de twee juweelen van boekjes, die ze ons tusschen veel ander werk geschonken heeft, ‘My mortal Enemy[1)] en ‘A Lost Lady’[2)].

Er is verwantschap in deze vrouw met zekere gewassen, met natuurformaties, misschien wel omdat haar eigen wezen zooals zij 't ons zelf laat zien, ook niet veel anders is dan zoo

1) My mortal Enemy door Willa Cather. Alfred A. Knopf. New York. 1926.
2) A Lost Lady door Willa Cather. Grosset X Dunloo. New York 1923.

'n natuurformatie, onbesmet door conventioneele eigenschappen, die we gewend zijn vrouwen toe te dichten. Daarom wellicht zijn haar natuurbeschrijvingen zoo zuiver. Er is iets luisterends in haar stem alsof ze de echo opvangt van haar eigen wezen. De verre landschappen, die ze beschrijft, zijn als weerspiegeld in een helder meer en weer is dat meer hare ziel. Ik zou voort kunnen gaan met haar natuur in vergelijkingen te teekenen en altijd zullen de dingen, waarmee zij vergeleken wordt, symbolen zijn van al wat klaar en ijl en limpide is, water, bergkristal, klank of licht. Willa Cather heeft in Nieuw-Mexico gewoond, het land, dat historisch en geografisch bij Mexico hoort en pas in 1848 bij de Vereenigde Staten is getrokken. In ‘The professor's House[1)] begint zij te vertellen van dit land van vermummifieerde beschavingen. De eindelooze rood-poeierige vlakten zonder de minste landschapsteekening, doorvoord van diepe kloven, met zijn rotscitadellen, bar en angstwekkend als forteressen uit een reuzenwereld, die verging. Mesa's heeten ze en boven elke Mesa druilt onaflaatbaar als een schaduw tegen den overigens strakken hemel een stapeling van wolken waardoor zonlicht heensplijt of waardoor bliksems jagen in rusteloozen overgang van uur tot uur. En boven op deze Mesa's, gesteld dat de oude, in 't gesteente uitgehouwen trap in stand gebleven is en ge de gevaartes bestijgen kunt, de prangende schrik van vergane werelden, huizen, kerken, een waterput, vergeten huisraad. Op sommige van deze rotsen, zonder eenigen plantengroei als ze veelal zijn, vertegenwoordigen ratelslangen het eenige leven, op anderen huizen nog menschen, Indianenstammen, die daar veiligheid tegen uitroeiïng hebben gezocht, zelfs zijn er waar grootsche kerken sluimeren en spreken van geloofsijver en machtsbewustzijn van missionarissen die 't eerst deze gebieden gekerstend hebben. Want Nieuw-Mexico werd in 1528 voor de kerk ontdekt maar pas in 1598 slaagden de pogingen, het katholicisme onder de bevolking ingang te doen vinden. Toch zijn de schaarsche bewoners, die uit Indianen en Spanjaarden bestaan, van nature vroom. Maar de verkeerstoestanden zijn uitermate slecht. Wegen bestaan er niet. Communicatie tusschen de gehuchten is uitgesloten. In de dorpjes, die verrijzen, waar een onverwachtsche bergstroom een strook vrucht-

1) The professor's house door Willa Cather. Leipzig Tauchnitz, 1926.

baarheid heeft gebracht, leven de bewoners van de producten der eigen vallei. Maar ze zijn katholiek. Een verwilderd katholicisme, dat van vader op zoon is overgegaan zonder geestelijke leiding; waar de kinderen niet worden gedoopt en de huwelijken niet ingezegend omdat geen geestelijke bereikbaar was. In de grootere steden zwaaien priesters den scepter die, ook weer door den afstand, van contrôle hunner kerkelijke superieuren zijn afgesneden. Ze gedragen zich als grand-seigneurs, leven in openlijk concubinaat, hebben tegenover de argelooze bevolking de houding van een leenheer. Zoo was de toestand toen in 1848 Nieuw-Mexico bij de Vereenigde Staten getrokken werd, een politieke verandering, die ook reorganisatie van de kerkelijke indeeling met zich meebracht en bij deze gelegenheid drongen de misstanden van dit rijk tot Rome door. De thans volgende gebeurtenissen vormen het motief van het boek van Willa Cather. Zij beschrijft hoe twee Fransche geestelijken, Jean Marie Latour en Joseph Vaillant als bisschop en vicaris naar Mexico gezonden worden om den toestand in 't reine te brengen. Het boek is niet anders dan een kroniek van de lotgevallen dezer beide geestelijken, een beschrijving van de merkwaardige toestanden, die zij vinden van het land, de bevolking, van de Indiaansche legenden, die in die streken leven en niet het minst van de beide priesterfiguren zelf. Ik had bij mijn bespreking van het werk van Fannie Hurst de gelegenheid de aandacht te vestigen op hare virtuositeit, de zwierige kunstvaardigheid, waarmee zij in haast goddelooze nonchalance, menschen, interieurs, stemmingen schept. Willa Cather heeft niets van deze geste. Zelfs ken ik weinig auteurs, die zoo verkleumd en armzalig voortstuntelen, wanneer de inspiratie ontbreekt, maar wanneer de bezieling over haar vaardig is geworden, ontbloeit er iets anders in haar, waar schitterende en geniale belletristen als Fannie Hurst niet aan kunnen tippen. Haar vertelkunst is devoot, heeft die strakke op het innerlijk geconcentreerde aandacht, die wij kennen uit de Primitieven. Fannie Hurst weet met drie houtskoollijnen en een toets karmijn bij den mond in een vloek en een zucht een pathetische teekening op het papier te kletsen. Willa Cather vult haar blad met de fijne, nobele pennestreeken, die op zichzelf reeds het edele

bewegen eener voorzichtige pols verraden. Ze zoekt geen effecten die niet diep verantwoord zijn, ze heeft een sérafieke onverschilligheid voor de publieke opinie, schaamt zich niet voor het eenvoudige, pretentielooze woord, kent geen branie, verkiest kleurloosheid boven valsch vertoon en wint met deze strikte gehoorzaamheid aan een straf artistiek geweten twee dingen, namelijk zuiverheid en waarheid. Zuiver en waar zijn de figuurtjes der beide priesters, die op hun witte muildieren draven door de barre woestenij. Ze zijn geteekend met den ernstigen eenvoud, waarmee vrome monniken hunne heiligenlegenden behoedzaam vertellen en omdat het leven dezer beide mannen zoo bijzonder is en de wereld, waar zij werken, verbijsterend ongewoon, voelt de lezer zich als uit het lood geslagen omdat hij simpelweg en onvoorbereid deze wonderbaarlijke gebieden is binnengevoerd. ‘Kan het waar zijn?’ vraagt hij wanneer hij van deze vreemde avonturen in den schaduw van een woeker-katholicisme is bekomen en in dit verband interesseert het misschien te weten hoe de Roomsche pers op dit boek gereageerd heeft. In Boekenschouw van 15 Sept. heeft Ellen Russe een uitvoerig waardeerend artikel over het boek geschreven; daaruit leeren we dat de feiten door Willa Cather beschreven niet worden ontkend. Slechts wordt haar verweten dat zij het verval van het geestelijke leven teveel aan de geestelijken wijt en met geen enkel woord rept over staatkundige inmenging en verzet. Bovendien wordt het de schrijfster ten zeerste kwalijk genomen dat zij als katholieke thans de verregaande ontaarding van het katholicisme in die gebieden wereldkundig maakt. Zou dat bij voorstanders van het Calles-Obregon règime niet de gedachte sterken: ‘Zie je nu wel wat voor een treurige toestand het eigenlijk was onder de katholieken van Mexico!’ (aanhaling uit Ellen Russe.) Een doorslaander bewijs voor de geloofwaardigheid van Willa Cather kunnen wij niet verlangen.

* * *

Edith Wharton is een in Amerika zeer gevierde schrijfster van de oude generatie. Ze werd geboren in '62, is dus een tijdgenoote van Dreiser en Sherwood Anderson. In Holland kennen wij van het dozijn romans, dat van haar hand verscheen, in vertaling slechts het in 1911 uitgekomen

Ethan Frome. Een wat uitgedijde novelle en mineur die door een nog onvasten tastenden Balzac geschreven had kunnen zijn. Na dit verhaal van mislukte levens was het moeilijk te voorspellen dat Edith Wharton haar gevoelige psychologie zou laten varen voor de karikatuur. Toch is het waar. In den loop der jaren heeft zij zich ontwikkeld tot de Satyrica van de New-Yorksche upper ten.

Er is niet zoo heel veel originaliteit noodig om zich als schrijfster in die richting te ontwikkelen, aangezien het in Amerika mode is dat het intellect zich keert tegen het eigen land. Nergens wordt het naïef optimisme en de combinatie van puritanisme en handelsgeest zoo onbarmhartig gehekeld als in Amerika zelf door de vooraanstaande letterkundigen met H.L. Mencken, den hoofdredacteur van 'The American Mercury' aan de spits. Deze geestige en scherpzinnige criticus, aartsheiden en ras-bohémien, wiens schrijftoon wel even doet denken aan Greshoff op zijn best, is de machtige examinator, dien men passeeren moet, wil men tot de kliek der toonaangevende kunstenaars en intellectueelen gerekend worden. De Parnassus, waarvan hij de bewaker is, kan er niet anders uitzien dan als een verrukkelijk intiem cafétje (ondanks de drooglegging) waar de gasten zich vermaken met spot over de burgerij. Van achter een stevigen highball moet Sinclair Lewis daar zijn onsterfelijke 'Babbit' hebben gezien en droomde Branch Cabell zijn sarcastische allegorieën. Daar 'menckent' men er lustig op los en geniet van de rubriek 'Americana' in the American Mercury, waar maandelijks een keur van snippers Amerika op zijn dunst en op zijn dwaast vertoont. Mencken is machtig. 'Mencken says' is de aanhef, die ons voortdurend opvalt, wanneer we boekaankondigingen doorbladeren. Zijn groene tijdschrift voert een verbeten strijd met den humbug van dollarjagers en dominées en vervult in de beschavingsgeschiedenis der Vereenigde Staten een rol, die zeer in de verte te vergelijken is met onze Nieuwe Gids-beweging in de tachtiger jaren. Alleen 'the American Mercury' is niet zuiver literair, haar aanvallen richten zich meer tegen de geestesgesteldheid der burgerbevolking. Natuurlijk zijn er pseudo-Menckenisten, die meehuilen met de wolven in het bosch en meenen geen

grootere critiek op Amerika te kunnen uitoefenen dan door een overdreven idealizeering der oude wereld; op die manier sluiten zij weer aan bij den gewonen doorsnee Amerikaan, die zich werpt op beschaving (te weten West-Europeesche beschaving) en niet rust voor hij zijn trip door Europa gemaakt heeft. Dat echter blijven in overdreven dienstijver begane vergissingen, die niets toe of af doen aan het feit dat Mencken een nimmer te negeeren potentaat is. Wie dit eenmaal weet zal de brutaliteit van Anita Loos dubbel waardeeren, die het toch waagt den gevreesden criticus in haar ‘Gentlemen prefer Blondes’ met naam en toenaam met de lang niet honderd karaats-Dorothy uit wandelen te sturen.

Deze lange omweg dient slechts om U te bewijzen dat het momenteel du bon ton is satyrisch te zijn, men moet echter een sterke persoonlijkheid wezen, wil men zich aan spot kunnen wagen en al is Edith Wharton schreeuweriger geworden naarmate ze ouder werd, misschien wel tengevolge van het succes, dat zij in haar land mocht oogsten, een sterke persoonlijkheid is ze ongetwijfeld niet. Ze is geen Sinclair Lewis, die 't zich veroorloven kan zijn medemenschen in hun baadje op straat te zetten en die hun een zoo dwingend zelfportret voorhoudt dat zij in de ontstelde trekken zich zelf wel moeten herkennen. Want wat Edith Wharton ziet, dat zijn geen menschen, maar 't zijn de condities, waaronder menschen leven. Ze heeft een open oog voor de dwaasheden der maatschappij en 't is helaas een feit dat het veel makkelijker is, de dwaasheden der maatschappij te zien, dan de gezonde principes, die oorspronkelijk aan het Maatschappelijk stelsel ten grondslag hebben gelegen. Het is daarom ook alweer een goedkoope aardigheid een loopje te nemen metgenoemde dwaasheid, al moet me van het hart, dat Edith Wharton dat wel eens heel grappig doet. In ‘TwilightSleep’ van verleden jaar werd het qua si intellectualisme der millionairsvrouwen aan de kaak gesteld. Vrouwen, die klakkeloos in besturen zitting nemen, van vereenigingen, die elkanders principes bestrijden. Vrouwen die dweepen met modeapostelen, geestelijke kwakzalvers van 't ergste soort en daarvoor haar gezin ten gronde richten. In haar nieuwste boek vraagt Edith Wharton aandacht voor de slachtoffers van den rijkdom, de kinderen.

Beschreven wordt hoe zeven kinderen, (echte kinderen, voorkinderen en een stiefkind) van een uit spleen herhaaldelijk getrouwd en weer gescheiden millionairsechtpaar onder de hoede van twee gouvernantes en een kindermeid door de wereld reizen. Een oudere medepassagier gaat houden van het vijftienjarige oudste dochtertje en vlucht ten slotte naar de eenzaamheid van Brazilië om niet haar jonge jaren aan zijn ouderdom te koppelen. Het boek praetendeert een schalksche aanklacht te zijn, een dwaze harlequinade met een ernstigen ondergrond. Als zoodanig wordt het in Amerika geaccepteerd en toegejuicht. Maar het verhaal is al te onwaarschijnlijk, de kinderen zijn marionetten en wel van een grofgesneden soort, zoodat ik nooit over deze zonde eener zichzelf ontrouwe kunstenares had gerept, ware zij niet typisch voor een geestesgesteldheid, die me bij mijn Amerikaansche lectuur is opgevallen.

JEANNE VAN SCHAIK-WILLING.

Fransche letteren

André Breton, *Manifeste du Surréalisme*, Aux Editions du Sagittaire, Simon Kra, Paris, 1924; idem, *Nadja*, Editions de la Nouvelle Revue française, Paris, 1928.

Het Surrealisme wordt in het manifest gedefinieerd als volgt[1]:

‘Zuiver psychisch automatisme waardoor men zich voorstelt uit te drukken, 't zij mondeling, 't zij door schrift, 't zij op elk andere wijze, de wezenlijke werking der gedachte. Dictaat der gedachte, met afwezigheid van alle door de rede uitgeoefende toezicht, buiten alle moreele of aesthetische vooropgesteldheid.

Het surrealisme berust op het geloof aan een hoogere realiteit van sommige verbindingsvormen, welke tot aan zijn verschijnen verwaarloosd werden, op de al-macht van den droom, op het belangeloos spel der gedachte. Het streeft er naar om alle andere psychische mechanismen afdoend te vernietigen en hen voor de oplossing der voornaamste levensproblemen te vervangen. Hebben acte gedaan van volstrekt surrealisme de

1) In den tekst, pag. 42: *Surréalisme*, n.m. Automatisme psychique pur par Iequel on se propose d'exprimer, soit verbalement, soit par écrit, soit de toute autre manière, le fonctionnement réel de la pensée. Dictée de la pensée, en absence de tout contrôle exercé par la raison, en dehors de toute préoccupation esthétique ou morale.
Encycl. Philos. Le surréalisme repose sur la croyance à la réalité supérieure de certaines formes d'associations négligées jusqu'à lui, à la toutepuissance du rêve, au jeu désintéressé de la pensée. Il tend à ruiner définitivement tous les autres mécanismes psychiques et à se substituer à eux dans la résolution des principaux problèmes de la vie. Ont fait acte de *surréalisme absolu* M.M. Aragon, - etc.

H.H. Aragon, Baron, Boiffard, Breton, Carrive, Delteil, Desnos, Éluard, Gérard, Limbourg, Malkine, Morise, Naville, Noll, Péret, Picon, Soupault, Vitrac.'

Deze begripsbepaling blijft ver beneden de volmaaktheid. Een 'zuiver physisch automatisme in dienst der psyche' ware zonder twijfel juister geweest. Wat is de gedachte en wat is de wezenlijke werking der gedachte? Elk filosoof heeft daarover een verschillende meening, en Breton had in de eerste plaats *zijne* wezenlijke werking moeten omschrijven. Hoeveel beteekenissen trouwens heeft 'pensée' en zelfs 'gedachte'? Een dozijn. Vertaalde ik goed door het woord te koppelen aan denken? Wat, in waarheid, is denken? Spinoza denkt en een neger denkt. Klaarblijkelijk, en tallooze surrealistische contexten bewijzen het, bedoelde Breton met pensée: alles wat door iemands hoofd kan gaan; het directe schrift, met of zonder buiten-persoonlijke tusschenkomst, van Mme Guyon, van de spiritisten, van de mediums; de 'glossolalie' der eerste Christen-gemeenten. Maar dit zou geen dictaat *der* gedachte zijn, doch dictaat *door* de gedachte, of dicteerende gedachte. Dat daarbij de toeziende rede moet worden afgeschaft is een wensch, dien men gratis mag vormen. Elke levens-uiting, onverschillig welke, is, gecontroleerd met de gegevens en de maat van het betrokken individu, altijd redelijk, kan niet anders dan redelijk zijn. Zelfs het onredelijke is redelijk. Breton wilde vermoedelijk zeggen: niet geobserveerd door de hersens, door het bewustzijn, of iets dergelijks.

De hoogere realiteit van sommige verbindings-vormen is inderdaad een bewering welke het geloof vraagt. Hamlet zal in de wolk een walvisch, een kruiser, een tabakspijp, een kameel laten zien. Wanneer de woorden echter nog eenigen zin hebben dan is dit evenmin 'hoogere *realiteit*', als deze suggesties of imaginaties tot de verschijning der surrealisten verwaarloosd werden. Het Canticum Canticorum etc. etc. staat er vol van. Zoo weet iedereen dat de droom tot de vreemdste en onbekendste verschijnselen behoort. Maar het is een louter persoonlijke zaak of men den droom macht, laat staan almacht zal toekennen. Ik geloof dat men als wet mag stellen dat, hoe onbewuster, hoe minder cerebraal, hoe on-

historischer men leeft, de droom des te minder op onze handelingen zal kunnen ingrijpen. De droom krijgt pas kans op gezag via het bewustzijn, via de hersens, via de rede van Breton. De exploitatie van den droom komt zoo in fragrante tegenspraak tot de overige surrealistische postulaten, welke het toezicht der rede verwerpen. Om alle andere psychische mechanismen te vernietigen zou Breton den aardbol en het heelal moeten verdelgen. Met zulke grootspraken mikt hij waarschijnlijk alleen op realisme, symbolisme, unanimisme, cubisme of andere mechanismen. En wat zijn levensproblemen, wat zijn de *voornaamste* levens-problemen, welke het belangeloos spel (nog een contradictie) der gedachte, de almacht van den droom en de hoogere realiteit zullen oplossen? De Evangelies stellen andere levensproblemen dan Das Kapital, andere dan het Dooden-boek der Egyptenaren of de Republiek van Plato. Welke stelt het surrealisme Ik weet het niet.

Deze definitie dus voorspelde omtrent de surrealisten, die er mee tevreden bleken, weinig goeds.

* * *

In de ‘Evolution Créatrice’ van Bergson wordt op menige bladzijde de vraag gesuggereerd, welke de gang geweest zou zijn der menschheid, wanneer onze conscientie, op een beslissend moment onzer ontwikkeling kiezend tusschen de intuïtie en de intelligentie, geopteerd had voor de intuïtie, zich gespecialiseerd had in de intuïtie, gelijk zij zich nu specialiseerde in de intelligentie. ‘Tout se passe - schrijft Bergson[1] - comme si un être indécis et flou, qu'on pourra appeler, comme on voudra, *homme* ou *sur-homme*, avait cherché à se réaliser, et n'y était parvenu qu'en abandonnant en route une partie de lui-même.’ De conscientie van dit hypothetische wezen liet niet slechts hinderlijke bagage achter: ‘Elle a dû renoncer aussi à de biens précieux. La conscience, chez l'homme, est surtout intelligence. Elle aurait pu, elle aurait dû, semble-t-il, être aussi intuition.... Une humanité complète et parfaite serait celle où ces deux formes de l'activité consciente atteindraient leur plein développement.... En fait, dans l'humanité dont nous faisons partie, l'intuition

1) L'Evolution Créatrice 289, 290.

est presque complètement sacrifiée à l'intelligence.... L'intuition est là cependant, mais vague et surtout discontinue. C'est une lampe presque éteinte, qui ne se ranime que de loin en loin, pour quelques instants à peine. Mais elle se ranime là, en somme, où un intérêt vital est en jeu. Sur notre personnalité, sur notre liberté, sur la place que nous occupons dans l'ensemble de la nature, sur notre origine et peut-être aussi sur notre destinée, elle projette une lumière vacillante et faible, mais qui n'en perce pas moins l'obscurité de la nuit où nous laisse l'intelligence.'

Dat intuïtie en intelligentie op een zeker tijdstip gestreden hebben om den voorrang is misschien een aannemelijke veronderstelling hoewel het waarschijnlijker lijkt dat beide eigenschappen zich parallel vertoond en hare mogelijkheden parallel beproefd hebben. Men zou de prehistorie beter moeten kennen van den mensch der vijf wereld-deelen (en zoowaar van een zesde en zevende welke het intuïtieve weten voor verzonken houdt) om uit te maken of de intuïtie wellicht niet ouder is en eenmaal hare ontoereikendheid bewees tegenover de zegevierende intelligentie, of de intelligentie niet groeide op de onvermijdelijke ruïnen der intuïtie, of de intelligentie niet de stap was tot een hoogeren en verdienstelijkeren vorm. Het is zeker dat de intuïtie de talen ordende, de kunsten schiep, witte en zwarte magie regelde, wonderen ontdekte welke men samenvat in den term occultisme, - dingen die de intelligentie in de phase harer ontwikkeling niet vermocht, of nog niet vermag. Het is zeker, dat de intuïtie in vele duisternissen een voortreffelijke gids was. Het is mogelijk dat zij dichter en sneller brengt naar de verborgen of goddelijke krachten. Maar het is even zeker dat de intuïtie, voor zoover wij kunnen nagaan, tot domeinen voert, welke slechts voor de aristoi, d.w.z. de uitnemendsten in physisch en psychisch opzicht, zonder schade bewoonbaar zijn; dat zij vermogens opeischt van geest en van lichaam, energieën verslindt, waarover slechts de besten beschikken en die alle anderen voor het normale leven onbruikbaar maken, hen zelfs in hun leven bedreigen; dat de intuïtie dus principen stelt, welke in de hoogste mate on-sociaal, anti-sociaal zijn en niet veralgemeenbaar op hun organischen basis. Want zelfs de allerbesten zijn

bij de hanteering der intuïtie niet gevrijwaard voor dikwijls onnaspeurlijke excessen die, wanneer ze niet tot ziekte leiden, langs den waanzin strijken. De intuïtie daarenboven bleef tot dusverre niet alleen onzegbaar doch ook onformuleerbaar. Men vond voor haar geen adaequate taal gelijk voor de geometrie, geen adaequate teekens gelijk voor de muziek en zij zelf bleef onmachtig om deze taal of teekens te leveren. Wanneer de intuïtie ooit eenig licht wierp op onze persoonlijkheid, op onze vrijheid, op onze plaats in de natuur, op onzen oorsprong, op onze bestemming, dit licht, zoo het mededeelbaar was, nimmer was het verifieerbaar, en zelden kwamen twee intuïties tot gelijkluidende conclusies.

Het is niet buitengesloten, het lijkt zelfs waarschijnlijk, dat de menschheid de nadeelen der intuïtie proefondervindelijk heeft moeten ervaren. Zoo onze conscientie echter zich ooit bevond op een tweesprong tusschen intelligentie en intuïtie, als Herakles tusschen deugd en ondeugd, dan koos zij goed. Wanneer de hedendaagsche mensch kan handelen op afstand, goud kan maken, luisteren, spreken en zien kan naar de antipoden, zich bewegen kan in hem verboden elementen, straks den dood zal overwinnen, straks het leven, straks zal reizen naar de planeten, dan dankt hij het overschrijden dezer grenzen aan de intelligentie. De intuïtie stelde misschien de vragen, of hielp ze stellen, de intelligentie beantwoordde ze op een wijze welke de nieuw verworven macht aan elken mensch schenkt als een natuurlijke functie. Met zulk een balans, in de eene schaal resultaten, in de andere luchtspiegelingen, is het bijna onverklaarbaar dat de mensch, ondanks de tekorten, de teleurstellingen, het letsel, het onmededeelbare der intuïtie, onverminderd in den ban raakt harer attractie. En dit wilde ik constateeren: wat verondersteld wordt in onheuglijke dagen een keuze geweest te zijn werd een kamp, die steeds onbeslecht is. Ieder op zijn beurt komt voor den tweesprong, en een meerderheid schrikt nimmer terug om terwille eener onverholen illusie het ergste te trotseeren. Men zou als thesis kunnen nemen, en haar met tien duizend voorbeelden kunnen verdedigen, dat de mensch de intelligentie beschouwt als een tyran, wiens regiment hij lijdt met wrevel, wiens juk hij voortdurend bereid staat af

te schudden. Want het is zeer vermoeiend mensch te zijn.

* * *

Breton, met vele aanhangers, koos de intuïtie. Gelijk er graden zijn in de intelligentie, zoo zijn er graden in de intuïtie, waarheid als een koe zonder twijfel, doch die grif verwaarloosd wordt. Wij stellen zeker bij het dagelijksch verkeer aan de intelligentie geen exorbitante eischen, maar de gereedheid waarmee men bij de intuïtivisten alles aanvaardt wat even de dimensies verbreekt van het handtastelijke, gaat elke raming te boven. De zwakste roep uit de infra-wereld van onswezen wordt onverwijld gehoord en gevolgd. Daar wij in deze min of meer magische regionen van elk criterium afstand doen, daar het vermoeden alleen van te stevenen naar de uitpunten des levens, naar wellicht verboden gebieden, de geringste resultaten omhult met een mythisch aureool, daar niet-begrijpen immer een premie meedroeg, een bekoring, een onfeilbaar prestige, daar de intuïtie, evenals de intelligentie, cultiveerbaar is, doch niet rekbaar, niet vermeerderbaar, zoodat ieder zich vergenoegen moet met zijn karig deel, daar de cultuur der intuïtie nog in een systeemloos aanvangsstadium verkeert van aarzelend zoeken, om deze menigvuldige en andere redenen behoeft het niet te verbazen dat de intuïtie van André Breton en de overige surrealisten zeer beperkt is in hare mogelijkheden, nog beperkter in hare tenuitvoerlegging, maar dat zij desondanks beslag kon leggen op een aanzienlijk deel der Fransche letteren en beeldende kunsten, dat zij de welwillendheid tot zich kon trekken van een wegens zijn scepsis vermaard milieu.

Maar behalve haar geur van occultisme, bezit de intuïtie, gelijk men haar met leeken-middelen tracht te realiseeren, het doorslaand voordeel van te concordeeren met de orientatie van den tijdgeest. Want dat Breton het surrealisme rechtvaardigt door een verwijt tegen onze eeuw, die logisch zou zijn, tè logisch, gevangen, gekerkerd, geradbraakt in de logica, is een vergissing, en een gemeenplaats, welke even gevaarlijk kan worden voor de intuïtivisten, voor de intellectualisten als voor de rest der menschheid. Tegenover de schrikbarende evenwichtsstoornis welke wij dagelijks constateeren tusschen kunnen en willen, de trouwelooze disharmonie tusschen

mogelijk en werkelijk, moet zoowel lof als blaam der huidige logica beschouwd worden als een lichtzinnigheid of als een valstrik gelegd door onzen hoogmoed. Omdat onze booten, treinen en vliegtuigen op tijd aankomen, omdat het meerendeel onzer tijgenooten op een vast uur naar zijn werk gaat, met een vast budget rond-komt, schrijf-, reken-, ijs-, roto- en film-machines gebruikt, omdat een schooljongen draadlooze installaties fabriceert, denken wij logische menschen te zijn uit een logische eeuw. Wij bedriegen ons daarin tot ons onheil. Wij draaien de rollen om. Niet wij zijn logisch, doch de machines, en de tien of twaalf hersenstelsels, op de anderhalf milliard, die de machines schiepen. Moderne superstities, zonder toetsing overgenomen uit antieke superstities, leeren een soort van communio sanctorum die een parodie, een poets is. Gansche naties jubileeren, exulteeren in Schubert, Beethoven, of Pasteur, en annexeeren hen als erfdeel, als trots, als dagelijksch, persoonlijk bezit, na hen bij hun leven goed genegerd te hebben. Naties en steden zijn terneergeslagen wanneer een kampioen onderligt, anderen dansen om zijn triomf, alsof men hem de spieren verschaft had uit een gemeenschappelijke kas. Dezelfde collectiviteit magnifieert zich in eene ontdekking of uitvinding alsof zij gedaan waren door hersen-kwabben in serie. Een twintigste-eeuwer zou de Vertegenwoordigers der Menschheid of Helden en Heldenvereering schrijven om aan te toonen hoe groot *wij* zijn, die de groote mannen voortbrachten natuurlijk. Zoo vergaten wij dat de intelligentie die de machines schiep niet dezelfde is als die ze aanwendt.

Vijftig jaar geleden schreef Ernest Hello, die een der helderziendste waarzeggers was: ‘L'homme a la passion du malheur’. Allerwegen zie ik den mensch nog met dezelfde passie. En André Breton beweert dat we logisch zijn, tè logisch. Hij beweert dit na een recenten wereldoorlog. Hij beweert het en millioenen zijn er in hun binnenste van overtuigd. Welk een verblinding! Maar als wij logisch waren zouden wij het onverkoopbare ijzer gebruiken voor bestrating, in plaats van krijg te voeren voor afzetgebieden; wij zouden automatische sirenen plaatsen op de overwegen; de wereld zou geen tarieven en douanen kennen als uit de dagen der roofridders; wij zouden

de paket-vaarders voorzien van landingsdekken voor vliegtuigen; wij zouden geen publieke opinie kennen, een der leugenachtigste drogbeelden, en nauwlijks goed voor wilden; de groote naties zouden hun kranten verzoeken geen beschouwingen te publiceeren over buitenlandsche politiek; wij zouden alle berichten-diensten, alle nieuws-agentschappen dé-nationaliseeren; wij zouden wegen aanleggen waar automobielen haar effectieve snelheid kunnen ontwikkelen; wij zouden ons niet vergapen aan de negers; wij zouden Zuid-Amerika bevolken en ontginnen; wij zouden klassen-strijd misprijzen als een barbarisme en een impasse; wij zouden van staatswege geen enkele kunst subsidieeren om niemand te bedotten met artificieele waarden; wij zouden de chemie beletten te dooden of te wonden; wij zouden arbeidsplicht invoeren voor dienstplicht; wij zouden ieder laten doen wat hij wenscht mits hij zijn naaste niet hindert; en duizend andere verbeteringen zouden wij aanbrengen, wanneer de intelligentie een redelijk part kreeg in onze zaken. Het ongelooflijk aantal illusiemiddelen dat de menschheid zich bereid heeft uit planten en delfstoffen, vanaf de arad-ea, verjongingskruid der Babylonieërs, het ololihuqui, divinatie- en waanzinskruid der Mexicaansche indianen-stammen, tot de cocaïne der twintigsteeeuwers (illusie-middelen tot welke men ook een deel der kunsten moet rekenen) betuigt trouwens de intieme preoccupaties van ‘l'homme.... cet animal séparé, ce bizarre être vivant qui s'est opposé à tous les autres, par ses.... *songes*, - par l'intensité, l'enchaînement, par la diversité de ses *songes*’[1], niet minder klemmend dan het even ongelooflijk deficit van rationeel streven. Wanneer de mensch één dag intelligent kon zijn - doch geheele continenten verzetten zich tegen de probabiliteit van zulk een hypothese - wanneer de millioenen intuïtivisten slechts even de intuïtie konden hebben der intelligentie, dan was het aanschijn der aarde veranderd.

* * *

Met dwaze zelfgenoegzaamheid proclameert André Breton het absolute non-conformisme van het surrealisme, gelijk hij het opvat, dit wil zeggen non-conformisme met de discipline,

1) Paul Valéry, *Variété*, pag. 34.

de methode, de perfectie, de harmonie, het evenwicht, de orde, de zakelijkheid, de doelmatigheid van den Geest, dien de Grieken ordenden uit den chaos, Geest dien wij door een buitengewonen samenloop van omstandigheden van hen erfden, Geest 'qui nous a distingués le plus profondément du reste de l'humanité,[1)] Geest welks prevalente waarde wij nu nog schatten volgens Grieksche wijs. De call of the wild, ons terugeischend naar den anoniemen, utopischen, lokkenden en geluksdiepen schoot van het onbewuste, galmt machtiger over de aarde dan in de dagen van Pan of Dionysos. Hij noodigt het dringendst op 't oogenblik, dat de vraag gesteld wordt, hoe lang de numerieke minderheid van den Europeaan, die zijn suprematie verwierf door zijn intelligentie, zal opwegen tegen de rest der aarde die ons belegert, die wij initieerden in onze kracht. Op het oogenblik dat deze vraag gesteld wordt willen wij abdiceeren van het moeizaam verworvene, eeuwig bedreigde, elke dag te bewaken, te veroveren, precaire, kostbare, onschatbare goed, terugvallen tot neigingen, welke eenmaal door het vuur moesten worden weggebrand, uitgerukt tot ons heil, geofferd aan onze bestemming. Want aan Breton, die zich met een beminnelijke openhartigheid en zelfkennis vervelend als de regen noemt, ontbreken niet de heldere minuten en zoo klaar als ik, weet hij dat het surrealisme ongisbaar meer vertegenwoordigt dan een litterair probleem, dat het slechts een der stations is op de terugreis, welke wij maken van de toppen eens Bergs van Licht, terugreis die onverbiddelijk leiden moet tot de donkerten der oernatuur. Hij weet dat hij maar een bij-toon is der gigantische stem. Hij weet de bedreigingen, die schuilen op de grenzen waar bloemen, dieren en dingen spreken. Hij weet dat het stuurt naar den dood, den figuurlijken en letterlijken dood, welke hij een geheim genootschap noemt. Hij weet dat verstandsverbijstering wacht aan de eerste halte. Hij weet, dat men de barrière tusschen realiteit en surrealiteit niet straffeloos overschrijdt, want wat een zwarthuid, roodhuid of geelhuid tot element is, ageert op den blanke als gif; en dat men den ingeslagen weg niet naar believen teruggaat. "Tout porte à croire" - zegt hij

1) Paul Valéry, *Variété*, pag. 46.

zonder overdrijving - que le surréalisme agit sur l' esprit à la manière des stupéfiants; comme eux il crée un certain état de besoin et peut pousser l' homme à de terribles révoltes. C'est encore si l' on veut, un bien artificiel paradis..... Aussi l' analyse des effets mystérieux et des jouissances particulières qu'il peut engendrer - par bien des côtés le surréalisme se présente comme un vice nouveau, qui ne semble pas devoir être l'apanage de quelques hommes; il a comme le haschisch de quoi satisfaire tous les délicats .....C'est comme si l'on courait encore à son salut, ou à sa perte. On revit dans l'ombre une terreur précieuse. On traverse, avec un tressaillement, ce queles occultistes appellent des paysages dangereux. Je suscite sur mes pas des monstres qui guettent; ils ne sont pas encore trop malintentionnés à mon égard et je ne suis pas perdu puisque je les crains. Voici "les éléphants à tête de femme et les lions volants", que Soupault et moi, nous tremblâmes de rencontrer, voici "le poisson soluble" qui m'effraye bien encore un peu.....'[1)].

Dit is meer dan belachelijk of kinderachtig. Het is een heresie. Het is een hinderlaag voor alle gedesequilibreerden en gedetraqueerden. Ook dit weet Breton. Het heeft hem niet weerhouden om in een Parijsche straat een winkel te openen van surrealistische artikelen, waar de voorbijganger zich kan oefenen in direct-schrift, droomen-duiding, surrealistische pictuur, en andere tooverijen.

* * *

Ik admitteer in het genre van Poisson Soluble, dat Breton als toelichting voegde bij zijn manifest, niets dan de verzen, de Illuminations, de Saison en Enfer van Arthur Rimbaud. Omdat Rimbaud bezeten was doch gezond, gealcoholiseerd maar onaangetast in zijn evenwicht. Omdat hij het vermogen behield te observeeren dat zijne psychische spanningen eindigen moesten in waanzin, omdat hij de kracht bezat zich te exorciseeren en te midden zijner jeugd de eindstreep te zetten.

Het was een ramp voor de psychologie en voor de poëzie, dat Rimbaud bij zijn wederkeer in Frankrijk, in het Hôpital de la Conception te Marseille overlijden moest aan zijn geampu-

1) Manifeste du Surréalisme, 57, 64.

teerde been, want bij het wenden der jaren zou zijn demon hem hernomen hebben: het feit dat zijn brieven uit Ethiopië met geen woord reppen over zijn gehallucineerd verleden, bewijst dat hij er tegen vocht. Maar de eerste nieuwe revelatie viel samen met den doodsstrijd. Dit incommensurabel phenomeen van teederheid en bitter geweld, dit reactief van ongekende felheid op elk contact met menschen en dingen, kon in geen enkelen vorm, in geen enkele taal gematerialiseerd worden, want bij Rimbaud werd zelfs de teederheid destructief. Zijn *Saison en Enfer* is de smartelijkste belijdenis van bovenmenschelijke pogingen tot aanpassing, aanpassing bij zich zelf en aanpassing bij de looden wereld, waartoe een verdwaalde engel zich dwong. Er was opzettelijks in Rimbaud, maar nog dit opzettelijke kwam voort uit een natuurlijken, onontkomelijken dwang. Het wezen, dat onder het intellect ligt, en dat wij dikwijls hooren bonzen tegen de wanden van zijn kerker, het wezen dat leeft, naast ons soevereine, denkende ik, in het nog onbegrepen organisme, in het nog onbegrepen verband van ons organisme met de buitenwereld, dit gehate en sluiksche wezen dat zich laadt met onbekende stralen, dat, steeds klaar om te martelen en te dooden, als de geest in de flesch, onverhoedsche, verradelijke uitwegen zoekt, ons bespringt, ons overmant, dit jammerlijke, opstandige wezen verkeerde bij Rimbaud in een onafgebroken staat van fusie en ultra-pressie, welke alle gewaarwordingen transmuteerde, alle gewaarwordingen tegelijk verhief tot haar hoogste coëfficient. Rimbaud was het speeltuig zijner roeping, in de meest letterlijke en meest demonische beteekenis. Boven dien baaierd van vuur, waarin zijn lichamelijk oog niets meer onderscheidde, boven deze verblinding, boven deze duisternissen, in de hoogste punt van zijn geest waakte echter het kleine, bijna onmerkbare, maar vaste en onverwrikbare lichtje, waarin hij zich herschouwde, met wrangen rouw, als ‘fils du Soleil’. Het geluk was zijn fataliteit, zijn wroeging, zijn worm: zijn leven zou altijd te mateloos zijn om gewijd te kunnen worden aan de kracht en de schoonheid. Deze ontredderde, ontredderd zooals slechts een authentiek Genie kan zijn, niet om verzen te maken, niet om vivisectie te doen op zichzelf of anderen, niet om te experimenteeren in psy-

chische doolhoven, want dit alles is bij Rimbaud gevolg eener buitensporige oorzaak, deze ontredderde omdat hij zich onverwezenlijkbaar zag, omdat hij zich verworpen zag door het onvoorwaardelijk, onontkoombaar bevel uit zijn diepste essens, vond zijn redding, na een kreet (- '*déchirante infortune*' -) waaruit heel zijn hemelsche en aardsche Genie schreeuwt, in de heroïsche abdicatie, waaraan letterkundigen immer zullen voorbijzien. Omdat zijn wezen, zijn intuïtieve, demonische wezen incompatibel was met zijn geest[1)] ontvluchtte hij de poëtische genade, om welke anderen bidden. 'Je ne pouvais pas continuer, je serais devenu fou et puis .....c'était mal.' Hadde hij gekund hij zou alles vernietigd hebben wat Claudel, in mystieken zin, een *malentendu* noemde: het averechtsch hooren der stem.[2)]

Alleen hij die zich als tolk weet afgevaardigd uit de gebieden eener waarlijk hoogere realiteit kon een besluit nemen dat zijne smart niet lenigde, integendeel, en ik ken geen tweede voorbeeld eener zoo tragische en vrijwillige renunciatie. Van alle dichters der christelijke aera houd ik Rimbaud, mèt Shakespeare en Blake, voor degenen die het onmiddelijkst contact konden hebben met het Orakel, dat eertijds getuigde te Cumae en Delphi, en wanneer ik hem, dien ik aan het begin vind van het surrealisme en alle actueele aberraties, en zelfs

1) Uit een der laatste hoofdstukken van 'Une Saison en enfer':
'- Mais je m'aperçois que mon esprit dort.
S'il était bien éveillé toujours, à partir de ce moment, nous serions bientôt à la vérité, qui peut-être nous entoure avec ses anges pleurant.... - S'il avait été éveillé jusqu'à ce moment-ci c'est que je n'aurais pas cédé aux instincts délétères, à une époque immémoriale.... S'il avait toujours été bien éveillé, je voguerais en pleine sagesse....
O pureté! O pureté!
C'est cette minute d'éveil qui m'a donné la vision de la pureté! - Par l'esprit on va à Dieu! Déchirante infortune.'
En het slot: 'Un bel avantage, c'est que je puis rire des vieilles amours mensongères et frapper de honte ces couples menteurs, - j'ai vu l'enfer des femmes là-bas; - et il me sera loisible de *posséder la vérité dans une âme et un corps*.'

2) Hoe zou Lautréamont, minder authentiek, minder kunstenaar, minder '*étincelle d'or de la lumière nature*' dan Rimbaud, maar even natuurlijk en gesteld voor hetzelfde dilemma, gekozen hebben, wanneer de meedogende dood hem niet had weggerukt? De vraag bleef een temptatie tot voor de jongste generaties. Doch Rimbaud gaf het antwoord.

aan het einde, want hij is onovertrefbaar en zijn korte leven putte alle dwalingen uit, zie concludeeren dat hij *verkeerd verstond*, dan zie ik, graag of niet graag, slechts ééne consequentie. Doch van iemand als Breton, die de inconscientie als devies nam en dien ik tot alles in staat acht, zonder dat zijn geweten zal rimpelen, kan men niet hopen dat hij uit het voorbeeld van Rimbaud de eenige conclusie trekt, welke mij belangrijk schijnt. Met uitknipsels van kranten, in verschillend lettertype, plakt hij poëmen samen, die, ma foi, niet lamentabeler zijn dan wat omwentelaars der laatste twintig jaren ons hebben voorgelald als echo's der Anima Mundi. Het is zulken monsters volmaakt onverschillig dat wij dergelijke liefhebberijen, waarmee men zich amuseert op surrealistische avondjes en welke deze revolutionnairen (het spreekt van zelf dat deze snaken ook nog revolutionnair zijn) edeler en minder burgelijk achten dan kienen of zwarte pieten, het is dezen helpeloos verlorenen onverschillig, zeg ik, of wij hunne knoeierijen profanatie noemen, èn van de intuïtie èn van de intelligentie. De trucs der metaphoren zonder kop of staart, der heterogeenste termen van vergelijking, der barokste gedachtensprongen, de stelselmatige gymnastiek in alle zotheden welke het brein met een beetje toeleg en litterairen goeden wil kan uitslaan (want het directe schrift dezer narren blijft altijd min of meer litterair d.i. artificieel) de geduldige dressuur in wat Rimbaud *l'hallucination simple* noemt - ik zou geheele bladzijden kunnen copieeren uit de Saison en Enfer om te toonen dat onze imbecille tijdgenooten slechts tweede handsche naäpers zijn van technieken waarvoor Rimbaud in het aangezicht der waarheid niets meer vond dan hoon - deze wanorden, dit ijlen, die dronkenschappen, gecultiveerd zonder het genie, zonder de interieure noodwendigheid, zonder de soliede hersens van den dichter van Bateau ivre, hebben de hoofden dezer hervormers tot zulken graad ontwricht, dat bij gebreke aan alle gemeenschappelijke maat, gedachten-wisseling met hen totaal onmogelijk werd. Zij maakten met het laatste restje hunner rede van de redeloosheid een beginsel en een dogma. Wij kunnen met hen praten als met onze honden en katten doch zonder garantie dat onze woorden overkomen volgens den zin welken wij eraan hechtten. En het ergste is dat dit

nieuwe soort van geleerde dieren niet alleen legio werd, doch zich onder ons, normalen, niet terecht voelt, en behalve de litteratuur ook de maatschappij wil hervormen.

* * *

'*Nadja*' is de roman eener telepathie. Het is de deerniswekkende autobiografische geschiedenis van een meisje (men noemde ze in de middel-eeuwen folles de leur corps) dat op den hoek eener straat in relaties treedt met André Breton, zooals een dier zijn meester herkent, mediummiek is gelijk wij allen, dit wil zeggen geleidend in natuurkundigen zin, en surrealistisch optreedt met een surrealist. Zij luncht met Breton, wandelt met Breton, dineert met Breton, en doet zonder twijfel nog andere dingen met Breton, welke een surrealist echter minder gewichtig acht dan voormelde, en in den schemer laat. Zij maakt surrealistische teekeningetjes voor Breton, welke, hoewel zonder eenig talent, zonder eenige verdienste, zonder eenig karakter - tot in het handschrift - in den roman zijn afgedrukt. Doch wijl zij het ongeluk heeft haar surrealist au sérieux te nemen, oprechter is dan Breton, wegens deze oprechtheid niet taxeeren kon welk een ontstellende dosis van het banaalste burgermanschap Breton meesleepte in zijn surrealisme, hem niet *menageert*, gelijk genoemde Breton schrijft, alles wat uit haar leege hoofdje voor haar mond komt, volgens surrealistische methode eruit flapt, verveeld zij hem binnen de zes maanden en verdwijnt op niet gepreciseerde manier, doch na heftige scenes, uit het bestaan van Breton - om opgeborgen te worden in een gekkenhuis. Dit heeft voor André Breton niet de geringste importantie. Hij steekt een letterkundige hymne op haar af, waarvan het pathetische en meewarige accent mij onverdraagelijk is, en kijkt niet meer naar haar om: 'Le mépris qu'en général je porte à la psychiatrie, à ses pompes et à ses oeuvres, est cause que je n'ai pas en core osé m'enquérir de ce qu'il était advenu de Nadja.' Dit belet den hypocriet niet om krankzinnigengestichten te critiseeren als onmenschelijke instellingen, zonder voor dit probleem overigens een oplossing aan de hand te doen. Een auteur, die zijn boek illustreert met de portretten van surrealisten, die in telepathische aanraking

kwamen met hem, foto's van actrices, van een clairvoyante, van een dokter, van zichzelf, van stadsgezichten, café's, winkels, schilderijen, affiches, kortom van de geheele invloedssfeer en de correspondenties van Nadja, had zijn sinistere onverschilligheid tegenover de vrouw, die volgens alle evidentie zijn gemakkelijke prooi was, eenigszins kunnen wegdoezelen, zonder zich te verminderen in de oogen van hen, voor wie het een roem is Tribulat Bonhomet te overtreffen, die in zijne zomernachten alleen maar zwanen den nek omdraaide om haar zang te hooren. Daar ik vrees dat André Breton zulke bedenkingen niet begrijpt of niet begrijpen wil, daar zulke bedenkingen voor niet-crapuleuze mentaliteiten elementair zijn, heeft het geen nut erover te epilogeeren.

Wanneer dit boek (proeve van *practisch* surrealisme, genoteerd in een globalen stijl, welke geen enkel feuilletonist behoeft te desavoueeren) een wensch medebrengt is het deze: dat men erin slage de telepathie, die ik voor een alledaagsch verschijnsel houd, zoo spoedig mogelijk te desoccultiseeren, en met de telepathie de geheele bovenzinnelijke (juister ware onder-zinnelijke) santekraam, waar vulgaire naturen, in de overblijfselen van het oude fonds van animaliteit, een zinloos geheim zoeken. Zij boeien zich reddeloos in de onderste lagen van het psychisch spectrum, welke een hellekring vormen dien Dante niet vermoedde.

MATTHIJS VERMEULEN.

Dramatische kroniek.

Shakespeare's ‘Getemde Feeks’. Nieuwe Nederlandsch Tooneel.

Katharina en Petruchio zijn de Adam en Eva van Shakespeare's ‘Getemde Feeks’: had hij hen geen leven ingeblazen, wij zouden van deze schepping weinig vernomen hebben.

Want ‘The Taming of the Shrew’ is geen doorwrocht stuk; men gelooft de commentators gaarne als zij slechts in de hoofdpersonen, in Christopher Sly, den knecht Grumio, en enkele losse tafereelen de hand van den meester erkennen. Men gelooft hen minder bij het vele zonderlinge commentaar dat op Katharina en Petruchio gegeven werd: zij zijn zoo duidelijk.

Shakespeare bewerkt een oud stuk; hier als elders moeten wij dus allereerst op die toetsen letten waarmee hij de gestalten plotseling leven geeft; op de drie penseelstreeken van den meester die een grover geteekend gezicht bezielen. Die grovere onderschildering ligt voor de hand: het bruut mannelijk geweld temt een vrouwelijke feeks; de handeling is een klucht vol intrige.

Petruchio, bij Shakespeare, is geen bruut, geen Ferando meer; noch Katharina een feeks. Hij is, bij Shakespeare, krachtig, overdadig van levenslust: dichter, avonturier, soldaat: een Engelsch edelman van zijn tijd. Belust op geld? Inderdaad, maar meer belust op leven. Drie penseelstreken: de bruut werd een krachtige natuur, klaar voor elk avontuur: eerst als hij zóó voor ons staat laat Shakespeare hem Katharina zien; dan eerst begint het stuk.

Katharina dan, is geen feeks. Men heeft haar een mannelijke

natuur in vrouwengedaante genoemd. Maar hoe door en door vrouwelijk is haar verbitterde trots, die haar vader hoont, als hij haar aan twee vrijers te gelijk aanbiedt, die haar zuster haat; waarom?

Omdat zij, Katharina, hatelijk is? Neen; omdat zij haar zuster Bianca zeer begrijpelijk haat, en heel het huwelijkskoopmanschap van haar vader, dat haar verlaagt.

Zij immers heeft het vrouwelijk hart, dat zijn eigen uur kiest. 'What, shall I be appointed hours; as though, belike, I knew not what to take, and what to leave, ha?' geeft zij haar vader na, eer zij af gaat. En nauwelijks is zij weer op, of diezelfde vraag brandt haar de lippen 'what to take, and what to leave'.

Haar eerste woorden tegen Bianca, die volgen, zijn: 'Of all thy suitors, here I charge thee, tell, whom thou lovest best.' Zij vraagt: en hoe kies jij?

De vrouw die slechts eenmaal kiest, Katharina, staat tegenover de vrouw die ook anders kiezen kan. Voor haar is 'what to leave and what to take' levenskwestie. Voor Bianca niet. Twee karakters, nauwelijks met meer dan enkele woorden gekenschetst, botsen: en staan zij niet voor ons?

Slaat Katharina Bianca, aan het eind van die korte scène II, 1 omdat zij een feeks is? Neen. 'Is that be jest, then all the rest was so': hier slaat een adelaar tegen de tralies van een burgerlijke kooi: een fiere, vitale, verlangende vrouwennatuur zoekt vertwijfeld, 'what to take' en vindt het niet.

Het eerste wat wij daarna van haar merken is een zoetsappigen vrijer, op wiens hoofd zij een luit stuk sloeg. Een feeks? Daarentegen: een vrouw die voor de ware rechten der vrouw een luit brak, eenige eeuwen voor men er lansen voor brak.

En dan verschijnt Petruchio. Menigeen heeft in den loop der eeuwen wat tegen hem gehad: één ding kan niemand ontkennen: dat hij een màn is, meer dan eenig vrijer in dit stuk, en daar gaat het om.

Men doet Shakespeare veelal tweeledig onrecht: door uitvoerig psychologische ontwikkeling van hem te eischen, ten eerste - zooals men die, min of meer, van het tooneel van onzen

tijd gewend is - en hij geeft die niet: hij verlicht zijn figuren met bliksemflitsen: even kort soms; even onvergetelijk helder. Men ziet hem, ten tweede, te romantisch; en wie is, inderdaad, grootscher realist? Hoelang heeft het hart van zijn Julia, van zijn Jessica, van zijn Lady Anne in Richard III noodig om te kloppen, zoo dat het alle familieveete, rassenhaat, en vergoten bloed vergeet? Niet langer dan enkele replieken. Hoelang heeft Katharina noodig om te weten ‘what to take’? Niet langer.

Shakespeare schrijft geen lees-drama's, hij schrijft tooneel. Meer nog, evenveel zoo men wil, als wàt hij schrijft is voor het goed begrip de tooneelmatige plaats waarop hij het schrijft van belang: de schakeering van een scène, de tegenstelling of overeenkomst in het afgaan van een figuur en de daaropvolgende opkomst: de theatrale waarde van zijn woord, de beteekenis van de handeling. Wanneer hij hier in de ‘Getemde Feeks’ Katharina en Petruchio in de eerste scène van hun ontmoeting in elkanders armen werpt beteekent dat, alles ten spijt, dat dit hun bestemming is. En Katharina, die het weten kan, weet dat beter dan haar duizend karakterverklaarders en commentators.

Als Petruchio daarna niet meer over geld spreekt, is dat duizendmaal belangrijker dan wat hij er, daarvoor, ooit over zei. Als hij, daarna, onder het mom van verliefde zorg, zijn Katharina tot het uiterste plaagt, is dat geen flauwe plagerij, maar eer een meten van krachten, en bovendien de voortzetting van een tooneelspel, - een spel van krachten. Als zij gewillig wordt, en toegedaan, is dat niet het brute knechten van een vrouwelijke natuur - maar, eenige eeuwen plus een voor men er weer lansen om brak, een vrouw die voor de ware plichten van de vrouw haar weerstand breken liet, door hem dien zij koos. Katharina, bij alle kwelling die zij verduurt, heeft voor Shakespeare maar één traan te laten: op haar bruiloftsdag, als Petruchio te laat is en haar trots krenkt. In die traan spiegelt zich alles wat dit blijspel, als alle blijspelen van den meester, aan tragedie inhoudt: hier breekt de trots, en niet later.

Aanvaardt men dit: de rest volgt. Wat men Katharina's tragische onderwerping heeft genoemd wordt niet meer, en niet minder, dan de overgang van meisje tot vrouw, zooals

Shakespeare die scherp onderscheidt. ‘What says the married woman?’ vraagt Cleopatra, bitter, en begeerig. ‘Who ever loved, that loved not at first sight?’ vraagt Rosalind. Tusschen die twee polen springt de vonk over die Katharina leven geeft.

En als men Katharina's laatste woorden over de echtelijke plicht te onderdanig acht, dan vergeet men dat zij de eerste hulde zijn die zij haar Petruchio brengt, en dat zij gesproken worden op een feestmaal nà een feestmaal, als het hart eerder spreekt; en vóór een bruidsnacht.

Shakespeare schonk geen beker wijns om niet: ook dat heeft men vergeten, bij de beoordeeling van Katharina's laatste woorden.

Van laatste woorden gesproken, het komt mij voor dat in de laatste van dit blijspel, alles vereenigd is wat tot goed begrip noodig mocht zijn.

Hor. Now, go thy ways; Thou hast tamed a curst shrew.

Luc. 'T is a wonder, by your leave, she will be tamed so Exceunt.

Inderdaad: exceunt. Wat valt er meer te zeggen? De gemeene geest acht een feeks getemd; een ander ziet een wonder. Het wonder van Shakespeare is dat ieder er het zijne in zien kan; het is niet minder wonder dat hij dit wist, en te weten geeft aan wie het lezen wil.

Hij was grootscher, gratieuzer, begenadigder dan hier, in ‘The Taming of the Shrew’. Maar waar, dan hier, waar hij slechts enkele toetsen zette, enkele grepen deed in den vorm van een oudere klucht, ziet men meer de meesterhand?

Ik beperk mij ook wat de opvoering betreft tot enkele korte aanteekeningen. Saalborn's regie koos de Katharina-Petruchio verhouding als grondslag; de heldere lucht van een Italiaansche Shakespeare-stad als sfeer; een snel, afwisselend tempo als metrum voor zijn opvoering, en hij gaf ons een voortreffelijke voorstelling.

Hijzelf speelt een van zijn beste rollen. De inzet is meesterlijk: Petruchio is, tegenover Grumio zijn knecht, beurtelings losbarstend in kracht, en beheerscht: het karakter is daarmee in zijn grondaccoorden aangeslagen. De scène waar het hier om gaat, de eerste tusschen deze beiden, is van een felle, zinne-

lijke kracht: weerstand breekt, karakter wordt geopenbaard: Katharina en Petruchio liggen die ééne seconde in elkanders armen, die Shakespeare zag; als Magda Janssens het tooneel af rent en zich voor de gekuste mond slaat, is een der grootste tafereelen tooneel van een seizoen geëindigd: zulk een gebaar, van zulk een tooneelspeelster zegt meer van Katharina, dan elk commentaar. Aanvaardt men dit: de rest volgt....

Er rest ons de voorstelling te beschrijven. Het begin, in modern costuum, voldeed niet. Men vraagt zich af of, bij volmaakte voorstelling, dit begin ooit meer zal zijn dan een kostelijke proloog om ons in de sfeer der tooneelverbeelding te brengen; of Shakespeare het niet alleen behield om dien wonderlijken Christopher Sly, die hij later geniaal schijnt te zijn vergeten, te gebruiken als overgang die de klucht als klucht, het latere als iets anders kenmerkt. Zulk een proloog toch stelt wat volgt in een andere sfeer; terecht heeft men hier de apocriefe epiloog niet gespeeld: ze is overbodig.

Vandaar ook dat terecht het plan om alles in modern costuum te spelen, werd opgegeven: Shakespeare is modern genoeg om ouderwetsch gespeeld te worden.

Hij werd zoo gespeeld; niet zonder zwakheden: maar voor alles Shakespeariaansch: snel, waarachtig, licht en tintelend; niet als romantische illusie, maar als tooneelmatige werkelijkheid: als tooneel.

Slechts op twee eventualiteiten heb ik mij bij deze opvoering betrapt: ware het niet mogelijk de Bianca in tegenstelling met Katharina onnoozeler te spelen - het was overigens een charmante Bianca van Helène Treep Vink - dat wil zeggen zoo dat zij, de alledaagsch bekoorlijke, het bijzondere van haar zuster nog meer belicht; en ware, wellicht, Katharina's verandering niet aan te geven in het slot van V, 2: als Katharina Petruchio een kus weigert, die hij vraagt; een vraag die haar een oogenblik - een éérste oogenblik - meester maakt, en de kans tot spel laat.

Want zij heeft Petruchio's spel, in de scènes met den ouden Vincentio en de zon en de maan, dan alreeds lang doorzien, en waarom zou zij, als vrouw, niet een seconde laten merken dat zij doorzien heeft? Haar overgave aan het slot

werd er kostbaarder door; want bewuster; maar men kan zeggen dat dit een detail zou zijn voor fijnproevers. En dan, tenslotte, zou het bruiloftsfeest, nog meer bruiloft en meer feest mogen wezen, en de beide laatste replieken meer op den voorgrond gebracht, als epiloog. Maar dit zijn details - en alhoewel Shakespeare daar nooit te zuiver mee gediend kan worden - wij zijn dankbaar voor de groote lijn waarin hij hier leeft, de groote lijn en de lichte versiering: Shakespearepremières als deze zijn in Nederland zoo zeldzaam geworden, dat wij deze als zeer opmerkelijk kenmerken.

J.W.F. WERUMEUS BUNING.

Bibliographie

A.M. de Jong, Merijntje Gijzen's Jeugd, IV. In de draaikolk.

Dit vierde en laatste deel van Merijntje Gijzen's Jeugd is een geheel ander boek, een geheel ander soort van boek zelfs, dan de drie voorgaande deelen. Het is eerder een sociale roman, een roman van een gezin uit de lagere volksklasse, een kenschetsing van een typisch maatschappelijk milieu omstreeks 1900 te Rotterdam. Merijntje, dat wil zeggen het beste van Merijntje, is er niet meer in, op één enkele plaats na. Hetgeen ons in de vorige deelen, vooral in 'Het verraad', zoo bijzonder trof: de novellistische schets van een open en eerlijk jongenskarakter, het dappere warme hart van den wereldonkundigen vredestichter, die in argelooze goedheidsdrang, wat jongens zoo dikwijls hebben maar waarvoor zij zich bijna even vaak schamen, nimmer nalaat op te komen voor het Koninkrijk Gods binnen in de menschen, de kleine held die zich onvermoeibaar teweer stelt tegen de hinderlagen welke het leven voortdurend schijnt te leggen, en die in dien ongelijken strijd zichzelf nooit telt en niets en niemand ontziet, - het is er niet meer in. Uitgenomen dan die ééne enkele plaats, waar Merijntje, met al zijn doortastendheid en takt, den bootwerker Van Tol, die een paar dagen 'onder water' geweest is, een raak standje geeft en hem er toe brengt weder naar zijn vrouw terug te keeren, terwijl hij reeds van tevoren die vrouw opgemonterd en in een passende stemming gebracht heeft voor de 'joyeuse rentrée' van den in den grond zoo goedmoedigen dronkelap. Ge vindt deze passage op blz. 111-122 van dit boek. Het sentimenteele motto van de drankbestrijdingsplaat, de kinderuitroep: 'Ach, vader, niet meer!' - het tooneel is de stoep van een kroeg en men ziet een vergetelheid zoekend vader bij de slippen van zijn jas gegrepen door twee havelooze wichtjes die hem trachten te weerhouden dit onwaardig Walhalla binnen te treden, - hetgeen voor velen door zijn zekere banale braafheid zoo belachelijk is als iets dat tevens goedkoop en tragisch aandoet maar wezen kan, maar waarvan wij toch allen één voor één, ondanks de duimdikke tendentie, den onderliggenden ernst voelen, - dit gegeven is door De Jong in deze twaalf bladzijden zoo indringend, zoo persoonlijk, en vooral met zooveel kunst die geen andere macht dan eenvoud heeft, beschreven, dat ik aan iemand die mij zou vragen: 'laat mij nu eens een "staaltje" van Merijntje zien, dat mij tot de lezing van alle vier deelen zou kunnen overhalen', terstond deze meesterlijke passage zou voorleggen.

In de rest van het boek zien wij wel telkens den vogel, maar we hooren

hem niet meer zingen. Merijntje wordt in de Rotterdamsche volksbuurt, waarheen, belust op stadsgenietingen, aangetrokken door de zuigkracht van asfalt en kunstlicht, beneveld door den hoogmoed om van dorpshoorigen vrije stedelingen te worden, op een aanvangsalaris van dertien gulden iedere week, het gezin Gijsen onbezonnen verhuisd is, - Merijntje wordt een deugdzaam en pootig boertje, dat ongaarne vecht, maar als het moet 'dans une juste guerre' zijn handen weet te gebruiken; een soms wat kwezelig communie-jongentje, dat schuw is voor Joden en de griezelige praktijken welke hij meent dat zij in hun gezellige zitkamertjes achter de fruitwinkeltjes plegen te verrichten; een jeugdig socialist, een zwervertje langs kaden en dokken, een vroolijk ventertje van bosjes hout, wanneer vader Gijzen werkeloos is en het gezin, dat in boeren-trots door armenzorg noch bedeeling ondersteund wenscht te wezen, met volslagen ondergang bedreigd wordt; maar het is niet heelemaal Merijntje meer. Ik geloof, omdat de auteur machten in het spel brengt waartegen Merijntje wel tekort moet schieten. Merijntje's overwicht werkt strikt van mensch tot mensch. Het is geheel door persoonlijke invloed dat zijn zielskracht zich gelden doet op de Kruik, op Flierefluiter en op Fons. Maar hier staat hij voor een duizendhoofdig monster dat wereldstad heet en is hij meer een dupe dan een in teederheid nochtans onwrikbaar element. De Jong wilde een thema van onzen tijd beelden, ontwakend socialisme, kenterend geloof, en dergelijks; zijn held werd daar het dupe van. Dupe is hij in al die opzichten waarin Merijntje's zuivergeboren ziel iets van haar gaafheid inboet, iets van haar volstrektheid aflegt. Het tikje branie tegenover de buurjongens, zijn weerloosheid tegenover zijn verliefdheid op Esther, zijn gekrenktheid tegenover den onderwijzer die hem wegstuurt als hij zijn dubbeltjes schoolgeld niet meebrengt, het is alles heel begrijpelijk, natuurlijk, rechtmatig, maar dit staat binnen de geestkracht van iederen normalen jongen en is dus ten aanzien van Merijntje afbrokkeling, verschrompeling, verkleining van wezenlijke persoonlijkheid. Merijntje is geen pijl meer geen vuur, geen held.

Ik blijf gelooven, dat een roman in hoogsten zin staat en valt met het heroïsche van zijn hoofdfiguren, en dat men bij een kunstwerk kan spreken van een ondergang naar de normaliteit. Ik blijf dit gelooven, al heeft dit vierde deel ook, als 'tranche de vie' van een schipbreuklijdend arbeidersgezin, mij bijzonder getroffen en is het als boek een ongetwijfeld beter praestatie dan het tweede en derde deel. De keuze van de entourage om de Gijzen's heen is buitengemeen gelukkig: de socialistische bootwerker, de kleine Joodsche winkeliers, de goede kapelaan, de hardvochtige pastoor, het volkstheater, de kraampjesmarkt, de diverse speelkameraden, zij zijn allen voortreffelijk in het geding gebracht en vertegenwoordigen ieder op zeer persoonlijke wijze een stukje uitmuntend getypeerd stadsleven. De opeenvolging der gebeurtenissen: de aanvankelijke voorspoed, het aanschaffen der deftige meubeltjes, het faillissement van de fabriek waar Gijzen werkt, het ineenstorten daarmee van alle energie, de sloopende ontbering die daarop volgt, het aansporen tot gemeenschappelijk geordend verzet door Van Tol, de zachte onderhandsche hulp door de jodemenschjes, het sneeuwruimen als welkom karweitje, waarbij die prachtige beschrijving van vaders vermoeide hand op het sneeuwkarretje als Merijntje hem die nederige arbeid ziet verrichten, ja, zelfs het komisch intermezzo, het verdwalen van het Katholieke jongetje, het Joodje en den socialist in een calvinistische kerk, wanneer daar juist tegen het 'beest van Rome' ge-

fulmineerd wordt, en zij zich gedwongen zien onder het gehoor te blijven, - het is alles even goed gedaan, eenvoudig, duidelijk en met meesterschap uitgebeeld en in compositie gebracht. De Jong heeft achtergrondwerk verricht als een schrijver van hooge orde.

Maar er is niettemin schade toegebracht aan iets zeer kostbaars, er is een reine kinderstem die een begin van baard in de keel krijgt. Dit is het natuurlijke verloop der dingen, zult ge zeggen. - Zeker, maar dat mag men toch wel jammer vinden? - Het helpt weinig, of gij dat al jammer vindt, zegt ge terug, het leven gaat onbarmhartig zijn gang en lacht om onze zwakheid als wij daarom treuren. - Zeker, maar als daar eens één enkele uitzondering op bestond? Ergens diep in ons zelf, waar wij ons allen een uitzondering op het algemeene leven gevoelen? - Nu gaat ge deze algemeene uitzondering als de grondslag der kunst opwerpen, zult ge zeggen. - Zeker, dat doe ik.

N.

Dr. T. Popma, in de Nederlandsche Letterkunde. (Amsterdam, H.J. Paris.)

Een kwart van dit lijvige boekdeel is gewijd aan Byron, de overige drie honderd bladzijden aan zijn Nederlandsche navolgers. Het leven en de werken van den grooten dichter worden met vrij aanzienlijke uitvoerigheid behandeld en er zijn afzonderlijke paragrafen over de Byronhelden en het Byronisme. Het Byronisme in ons vaderland voor 1830 wordt gedemonstreerd aan Tollens, Staring, Bilderdijk, Da Costa, en de medewerkers aan de literaire tijdschriften. Over Byron's invloed op andere schrijvers, waaronder Beets, Van Lennep, ten Kate, ter Haar, Hofdijk, Thijm, Oltmans en De Genestet de bekendste zijn, wordt in een volgend hoofdstuk gesproken. Dan volgen nog een studie over Byron's vertalers en in het appendix een indrukwekkende bibliografie. Niets wat vlijt, methode, speurzin en scherpzinnigheid kunnen doen om een wetenschappelijk werkstuk te maken is verzuimd en wij mogen er aan toevoegen, dat de dissertatie onderhoudend en vlot geschreven is, zoodat ook de leek er met genoegen in zal lezen. Het is waarschijnlijk niet te gewaagd om Dr. Popma's boek een standaardwerk over het Byronisme in Nederland te noemen en dat is geen geringe lof.

De bezwaren tegen dit verdienstelijke geschrift komen meer op rekening van een universitaire traditie, dan op die van een bizondere uiting dier traditie. ‘Academisch’ beteekent onder meer: traditioneel, formeel, buiten verband met de praktijk van het werkelijke leven. Indien het eenmaal zoo heilspellend woord in dezen zin gebruikt wordt, schuilt de fout niet bij de wijsgeerige, historische, natuurwetenschappelijke faculteiten der beschaafde landen, maar uitsluitend bij de literaire. Geen biologisch of medisch student beschouwt zijn colleges als op zijn best interessante, maar voor zijn hoogere vorming waardelooze bezigheid. Menschen in het praktische leven smalen niet op het onderwijs in technische vakken of rechtsgeleerdheid. Maar waar kunstenaars en letterkundigen samenkomen, in leeraarskamers en op redactie-bureau's moet ook onze vaderlandsche opleiding van literatoren nog dikwijls een veer laten. Dit is niet geheel billijk, want er zijn ook aan onze universiteiten hoogleeraren, die behalve

geleerden, met recht ook mannen van smaak en kunstzinnigheid genoemd mogen worden en Dr. Popma's promotor is er een van. Toch blijkt uit tal van dissertaties, hoeveel er nog aan de artistieke vorming onzer jongeren ontbreekt.

Kunst is zeker gedeeltelijk ook een zaak van verstand, maar kunst, en bovenal romantische kunst is vóór alles en in diepste wezen een zaak van gevoel. Zal het hooger onderwijs in de letteren waarlijk vrucht dragen, niet 'academisch' zijn, maar voorbereiden tot het bedrijvige leven, opvoeden, als in den Renaissance-tijd, tot de rijkste en hoogste menschelijkheid en tot de heiligste genietingen - dan moet het noodzakelijk volledig bezit nemen van de wereld der ontroeringen, van atmosfeer, stemmingen, fijnere hartstochten, occulte innerlijke ervaringen, van de plastische fantasie, van woordmuziek - in het kort van al het etherische, fluïdieke materiaal, waarmee zich de hoogere kritiek al meer dan een eeuw bezig houdt.

In de meeste dissertaties vindt men niets dan een zeer grove, traditioneele onderscheiding en typeering van die subtiele innerlijke sfeer. Zal echter literatuur een leervak zijn, een ware, levende wetenschap in innigst verband met het werkelijke leven zooals de 'speciale' psychologie; zal het een kunde zijn, waarover valt te praten, die men kan doceeren en examineeren, dan moeten de kunstwerken met oneindig grooter liefde en geduld worden bespiegeld. Dan moet de student leeren zijn artistieke gevoelens met uiterste subtiliteit te ontleden, onderscheiden, herkennen, benoemen. Daarvoor zijn een psychologische morphologie en nomenclatuur onontbeerlijk.

Is zulke ontwikkeling der zielszintuigen onmogelijk, dan is de geheele artistieke behandeling der literaturen een farce. Laten wij dan terugkeeren tot het tellen van versvoeten en van tropen, tot het opsommen van biografische onbeduidendheden en het naspeuren van 'invloeden'. Laat dan de allerjammerlijkste toestand van het literatuur-onderwijs op te vele van onze middelbare scholen bestendigd blijven. Maar het is niet onmogelijk, zooals proefnemingen in het buitenland reeds hebben bewezen. De meerderheid der jonge menschen zijn niet ongevoelig, maar ongeoefend.

Het boek van dr. Popma is niet beter dan andere dissertaties. De typeering van het specifieke aroom, den klank, het rhythme, het verholen leven der verzen is hoogst primitief. Wat er overblijft van een gedicht als het tweede gedeelte van The Giaour, bijvoorbeeld, met zijn raadselachtige, zeer vervlochten aandoeningen en verbeeldingen, als men het voornamelijk als een vertelsel beschouwt, laat zich denken. De jonge doctor vlucht telkens weer (en men mag het hem niet kwalijk nemen) naar de ideeën. Wat Byronisme is als gevoelsinhoud staat nergens te lezen. En toch: wie zal een skelet beschrijven en zeggen, dat hij een mensch heeft uitgebeeld?

Byron zelf, en ook dat is weer 'academisch', is wel geen abstractie in dit boek, maar toch ook geen levend mensch. Dat dr. Popma hem niet in zijn kleinheid teekent, zal wel kieschheid zijn, dat hij hem niet grootsch kan zien is 'his misfortune, not his fault'. Als wij Byron's bloedwarme brieven nog eens inzien en wij keeren terug tot deze dissertatie, dan lijkt de dichter, alle biografische bizonderheden ten spijt, een principe, een voorstelling, hoogstens een romanheld. En zijn poëzie zweeft in de lucht als een vreemd en fraai, maar onverklaard natuurverschijnsel. Terwijl toch ieder mensch diezelfde poëzie in zijn eigen hart beleeft.

FRITS HOPMAN.

Smeekelingen
Drama, naar het Grieksch van Aischylos in Nederlandsche verzen overgebracht.

PERSONEN:

Rei der Danaieden,
Danaos,
Pelasgos, koning van Argos,
Roeper, heraut van de zonen van Aigyptos,
Rei der dienaressen,
Koninklijk gevolg, krijgsknechten, enz.

Het tooneel stelt voor een open ruimte aan de kust in de buurt der stad Argos. Terzijde van de orchestra verheft zich een heuvel met altaar en beelden van verschillende goden. De vijftig dochters van Danaos, vergezeld van hare dienaressen en haar vader die als scheepskapitein gekleed is, komen op van rechts, van den zeekant, dalen af in de orchestra, en schikken zich gereed tot den eersten reizang. Allen dragen, als smeekelingen, met witte wol omwonden olijftakken. Onderhand heeft Danaos den top van den heuvel beklommen om vandaar uit den omtrek te verkennen.

REI

Moog' vluchtheer Zeus in genade aanzien
Onze scheeplingenschaar die 't zeeveld koos
Van de zandoverstovene mondingenkust
Van den Nijl. Wij verlieten voortvluchtig
Zeus' land dat zijn weiden tot Syria strekt,
Niet ballingverstooten bij burgergerecht

Uit ons volk wegens eenige bloedschuld,
Maar mans wij ontliepen uit eigen geslacht,
Voor onheilig verfoeiend den dreigenden echt
Met Aigyptos' zoons.
Onze vader en leider in raad en verzet,
Heeft Danaos kansspelreeknend beslecht,
Uit ons nooden den eerzaamsten uitweg,
Om te vliên overhaast door de golven der zee
En te landen in Argos' geweste, vanwaar,
Ons geslacht dat zich roemt voltogen te zijn
Uit de streeling en liefde-aanblazing door Zeus
Van de horzelgeteisterde vaarze.

Wat gastguller land toch hebben wij kans
Te bereiken dan dit,
Met ons smeeklingenwapenen reede ter hand,
Deze woloverstrengelde takken?
Wien stad, land, drinkklaar water behoort,
Zoo opperste goden als gij die in de aard
Eergrimmig uw graven bezet houdt,
Gij ook, Zeus Redder, de derde in den roep,
Huishoeder der vromen, beherbergt ons,
Deze smeeklingenschare van vrouwen, in 's lands
Gastkoesterende' aêm, maar Aigyptos' kroost,
Mandrommenden lustovermoedigen zwerm,
Jaagt, vóor zij een voet in dit kleivocht land
Neêrzetten, met 't ijlroeisch vaartuig
Zee in, waar slaags met het zwalpende sop,
Door den donder en bliksem en buienaansleepende
winden verwilderd, zij ondervergaan
In de rukstormwervlende vlagen,
Eer ze ooit weêrbarstige bedden vanwaar
Godsrecht hen verweert, met als bruiden geschaakt
Ons vadervermaagden, beklimmen.

Nu roep ik vooraf te hulpe
Mijn eerwaarder van over zee,
Zeus' koejong, het godekind

Uit onze voormoeder, de bloemgrazende vaarze,
Liefdestreeling van Zeus, bezield door zijn ademblazing -
En de lotvervulde tijd werd redetreffend
Bevestigd in de benaming:
Epafos was dien zij baarde.

Onder zijn aanroep zal ik nu gedenken
Hier in onzer aloude moeder
Weidegrazige perken
Hare verledene nooden;
En wat ik aanstonds ga verhalen,
Blijkt in zijn onaanneemlijkheid
Den landsinwoners straks bewijsgetoetste waarheid:
Mijn woorden zal men inzien in hun voortgang....

Als bij geval eenig inheemsch
Vogelenwichlaar in de buurt
Mijn klagen opvangt,
Denkt hij zeker te beluistren
Stem van Tereus' onheilzaalge vrouwe Metis,
Havikvervolgde nachtegaal:

Die geweerd van haar landouwen en rivieren,
Jammerrouwt naar de gewende woonverblijven,
Onderdoor verhalend van haar kinds doem,
Hoe hij omkwam eigenmoordig door haar handen
In valstrik van wanmoederlijken wrok....

Eender verlorenverliefd in mijn leed op Ionische wijzen,
Rijt ik mijn teederen
Zonnegloedgestoofden wang
En tranen-onervaren hart.
Van klachten pluk ik tuil aan tuil
Uit angst in mijn verlatenheid van vrienden,
Of zich om dees mijn vlucht
Weg uit Aëria's land
Wel eenig wezen kommert.

Maar naar uw zuiveren blik op het recht, stamgoden, verhoort ons.
Zoo gij al 't voleindige boven ons lotsdeel
Onzer jonkheid niet in bezit gunt -
Als gij ten minste gereedlijk
De' overmoed afweert,
Houdt gij eerlijk u aan uw geboden.
Ook voor de uitgeputten uit den krijg staat
Op hun vlucht een altaar, een schuilplaats tegen den ondergang:
't Ontzag der goden.

Zij mijn toevlucht Zeus. Indien in der waarheid
Zeus' begeerte moeizaam is na te speuren,
Toch alzijds, zelfs in het dikke donker,
Samen met het zwarte toeval,
Weêrlicht vlamt zij
Voor de sterfelijk-kortzichtge volken.

Onwrikbaar valt en nimmer op zijn rug
Wat door den knik van Zeus bestendigd is
Tot een voldongen feit.
Dichtverstrengeld toch en overschaduwd
Strekken van zijn gemoed de gangen,
Om te overzien niet te bevatten.

Uit torenhooge verwachtingen
Slingert in volstrekt verderf
Hij de stervelingen.
Toch, geen geweld rust hij te wapen.
Al ding gaat bij de goden zonder moeite:
Zooals rustig gezeteld hij
Ongehinderd zijn gedachte
Van af zijn heilig gestoelte
In daden omzet.

Laat op den sterflijke' overmoed hij letten,
Waarvan in nieuwe scheuten uitbreekt
De stamtronk die ontbloeide in boosberaden plannen

Vanwegen onzen echt,
En binnen in zich draagt
Als onontkoombren prikkel
Zijn razende' opzet -
Zijn zelfbedrog miskent zijn ondergang.

Ruischend van zulk weezalig leed verluid ik
Nu schel, dan dof, tranenregen van woorden -
Aai aai! -
Glansschikkend zich tot lijkgezangen....
Nog levend vier ik mij met doodeklagen.

Om genade aanroep ik
Apia's heuvelland:
Wel verstaat ge, o aarde,
Mijn barbaarschen tongval!
Telkens stort ik mij met lijnwaadschennende verscheuring
Op mijn Sidonischen sluier.

Lichtvaardig gaan tot de goden geloften van offers
Bij welstand, als de dreiging des doods nog verre is....
Aai aai!
Aai, nooden die 'k niet uit kan schiften!
Waarheen staat mij de golf gereed te dragen?....

Om genade aanroep ik
Apia's heuvelland:
Wel verstaat ge, o aarde,
Mijn barbaarschen tongval!
Telkens stort ik mij met lijnwaadschennende verscheuring
Op mijn Sidonischen sluier.

Wel bracht het riemblad en het vlasverbreeuwd
Zeewaterschuttend huis van 't schip
Met hulp der winden zonder stormschâ -
'k Misprijs het niet - mij hier:
Maar een goedgunstig uiteind

Moge op zijn tijd
De alziende vader stichten:

Dat het machtige zaad onzer heilige moeder
Der mannen bijslaap, aai mij,
Onverhuwd, onoverweldigd moge ontkomen.

Gunstwillig laat mij gunstbegerige aanzien
Zeus' heilige maagd-dochter
Die veilig woont achter onschenbre gevelwanden:
Laat zij met alle macht
Mijn achtervolgers treden in den weg,
En onbedwongen zelf mij onbedwongen
Ontrukken:

Dat het machtige zaad onzer heilige moeder
Der mannen bijslaap, aai mij,
Onverhuwd, onoverweldigd moge ontkomen.

Zoo niet, dan zullen wij,
Dit zwartontbloeide zongeslagene geslacht,
Met onze smeeklingstakken komen
Tot de' onderaardschen Zeus, der dooden grooten gastheer....
Wij willen sterven door den strop
Als bij de goden van de' Olympos wij
Geen toevlucht vinden.

O Zeus, uit gifthaat tegen Io
Langt naar ons van den kant der goden
De wroktoorn.
Ik ken den spijt der gemalin,
Hoe hij den hemel overheert.
Want uit den norschen tegenwind komt straks
De storm.

En zal dan Zeus niet schuldig staan
Voor welgerechtigde verwijten,
Als hij den zoon der vaarze,

Dien zelf hij bij verwekking stichtte,
Zijn eer ontneemt,
Doordat hij nu voor onze smeekgebeden
Zijn aangezicht houdt afgewend?
Moog' van omhoog hij onzen roep toehooren!

O Zeus, uit gifthaat tegen Io
Langt naar ons van den kant der goden
De wroktoorn.
Ik ken den spijt der gemalin,
Hoe hij den hemel overheert.
Want uit den norschen tegenwind komt straks
De storm.

(Danaos is van den top van den heuvel neêrgedaald en spreekt van af de helling zijn dochters toe.)

DANAOS
Dochtren, nu doet verstand nood. Met verstandigen
Schipper, uw trouwen grijzen vader, kwaamt gij hier:
Thans raamde ik voorzorg ook voor wat aan wal ons wacht,
En maan dat gij mijn woorden in uw aandacht prent.
Ik zie een stofwolk, stommen voorboô van een heir,
En asgedreven bussen knarsen luider aan.
Een schildgedekten speerdrillenden drom gewaar
Ik saam met paarden en veerkrachtge wagenen.
't Zijn denklijk de machtvoerders van dit land, op weg
Ons te verkennen, ingelicht door boodschappers.
Doch 't zij vreêvaardig, 't zij met woestvergramde drift
Gewet, zij dezen uittocht rukken op ons aan,
Alzins is beter, dochtren, dat ge u onder schut
Van dit verzaam van goden op zijn heuvel zet.
Sterker dan stadswal 't altaar, ondoorbreekbaar schild.
Nu gaat en haast maakt, en uw witomwondene
Smeektakken, huldeteeknen aan gastschermer Zeus,
In uwe linker handen eerbiedvroom gevat,
Antwoordt den vreemden, gelijk aan uitheemschen past,
Woorden schroomvallig, klagelijk, nooddruftbedacht,

Duidlijk verhalend deze uw vlucht als bloedschuldvrij.
Vooreerst meêklinke niets vrijmoedigs in uw stem,
En van uw voorhoofdneedrige gelaten laat
Geen onvertogen blik los uit uw rustig oog.
Wees niet voorbarig noch ook achterhoudend in
Uw woord: licht aanstoot neemt het hier inheemsch geslacht.
Gedenk te wijken. Vreemde balling zijt ge in nood.
Vrijmoedig spreken voegt niet wie afhanklijk zijn.

REI
Vader, verstandig spreekt gij tot verstandigen.
'k Zal waken deze uw vroede opdrachten volbeseft
Te onthouden. Toezicht voere onze stamvader Zeus.

DANAOS
Talm dan niet. Den maatregel geef volvoeringskracht.
'k Zou willen dat hij reeds vlak bij u zat getroond.

REI
O Zeus, heb deernis, eer we omkomen, met ons nood.

DANAOS
Moog' hij alvast ons aanzien met goedgunstig oog.

REI
Als hij wil, komt dit alles tot gezegend eind.

DANAOS
Nu groet met uwen aanroep ook Zeus' vogel hier.

REI
Wij roepen bodes reddend vleugelruischen in.

DANAOS
En heilge' Apolloon, god die hemels balling was.

REI
Licht voelt die dit lot kende, met stervlingen mee.

DANAOS
Moog' hij dat zeker, en ons bijstaan gunstbedacht.

REI
Wien dan nog verder roep ik van dees goden aan?

DANAOS
'k Zie hier den drietand, onderscheiding van zijn god.

REI
Zijn gunst geleidde ons, zijn gunst neme ons op aan land.

DANAOS
Hier is, naar der Hellenen zede, Hermes nog.

REI
Laat hij den vrijgekoomnen goed nieuws kondigen.

DANAOS
De altaargemeenschap alledezer machthebbers
Brengt eerbied. Zet op heilgen grond u neêr als zwerm
Duiven in angst voor eensgeveêrde haviken,
Bloedeigen haters die 't geslacht bezoedelen.
Hoe toch mag vogel rein zijn, die op vogel prooit?
Hoe man die mage onwillig van onwilligen
Vader tot vrouw neemt? Zelfs in Hades na zijn dood
Komt van de schuld zijns moedwils wie zulks deed, niet vrij.
Ook daar velt over euveldaden, naar 't verhaal,
Onder de dooden 't laatste vonnis andre Zeus.
Kijkt goed uit en geeft antwoord zooals ik aangaf,
Opdat dit ondernemen voor u zege breng'.

(Danaos trekt zich achter zijn dochters terug. Van links verschijnt koning Pelasgos met gevolg en gewapenden.)

PELASGOS
Wat landsvolk in zijn onhelleenschen tooi, gesmukt
Met barbaarsche opperkleeden, voorhoofdsierselen,
Begroeten we in dees schare? Niet uit Argos toch
Of eenge streek van Hellas stamt dees vrouwendracht.
Hoe gij met geen herauten, zonder staatsgastvriend
En buiten gidsen onverschrokken hebt gewaagd
Binnen dit land te komen, dat houdt mij verbaasd.
Wel zie ik naast u naar der smeeklingen gebruik
Voor de verzaamde goden looftakken geschikt.
Dit enkel Hellas bij vermoeden vatten zal.
En billijk bleven te onderstellen dingen veel,
Was niet de tong aanwezig, die ze duiden zal.

REI
Een leugenloos woord spraakt ge omtrent mijn kleedertooi.
Doch spreek tot u als tot gemeenen burger ik?
Of heiligdoms stafwaarder? Of heirvorst des rijks?

PELASGOS
Wat dat raakt, antwoord en spreek hartgerusttot mij.
Want van den aardgeboornen Palaichthoon ben ik
De zoon, Pelasgos, heerschapvoerder van dit land.
En redetreflijk toegenaamd naar mij hun vorst,
Wint uit dees grond de volksstam der Pelasgen de' oogst.
En al 't land waardoor heilge Strymoon neemt zijn loop,
Beheersch ik naar de zijde der neêrgaande zon.
'k Vat in mijn grenzen der Perrhaiben grondgebied,
En generzijds den Pindos der Paionen buurt,
En 't Dodonaisch gebergte; eindpaal van vochte zee
Bekort ons; wat daarbinnen ligt, is mijn gezag.
De streek zelf, Apia, waar dees vlakte toe behoort,
Draagt naam vanouds in eere van heelkunstig man.
Van de' overkant toch, uit Naupaktia, Apis kwam,
Zoon van Apolloon, heelerziener, die dit land
Van menschverderfelijke monsters zuiver rooit,
Plagen die de aarde, door het zoedelzaad besmet
Van oude bloededaden, wrokgistend voortbracht,
Draakweemlende euvelstichtende saamhoorigheid.
Met middlen en bezweer'ngen daarvan leniging
Schafte Apis afdoend aan 't Argeische land, en won
Voor loon gedenking in gebeden sedertdien.
Van mij bezit gij thans verklaring en bewijs;
Nu zeg uw aanspraak op afstamming en spreek voort -
Toch, lange' omhaal van woorden mint ons stadsvolk niet.

REI
Bondig ons woord en duidlijk. Van Argeisch geslacht,
Het zaad van vaarze kroostgezegend, roemen we ons.
Dat alles zal bewijsbevestgen ik als waar.

PELASGOS
Wat gij verhaalt, klinkt onaanneemlijk, vreemdlingen,
Voor mij te hooren, hoe Argeisch is dit uw ras.
Want eer gelijkgeaarder met Libystische
Vrouwen, volstrekt niet met inheemsche, doet ge u voor.
De Nijl ook kon voortbrengen zulk een menschgewas.
En Kyprisch muntwerk in vrouwlijke beeldenaars
Is zoo geslagen naar mannengelijkenis.

Ook van zulk soort nomaden hoor 'k, die in pakzaêl
Op kemelen bereden als op rijpaarden,
Huizen in de nabuurschap der Aithiopiërs.
En waart gij boogbewapend, 'k stelde u vast gelijk
Met Amazonen manloos, vleeschverorberend.
Doch door u onderwezen, weet ik beter licht,
In welk verband Argeisch is uw geslacht en zaad.

REI
Men zegt dat oudtijds hier in het Argeische land
Io van Hera's tempel sleutelwaardster was?

PELASGOS
Dat was zij, zeker. Ook heerscht velerhand gerucht.

REI
Niet sproke ook dat Zeus met de stervlinge omgang had?

PELASGOS
Ja, en dat die verkoppling Hera werd ontdekt.

REI
En hoe liep deze twist af tusschen 't koningspaar?

PELASGOS
Argos' godinne heeft de vrouw in koe verkeerd.

REI
Genaakte Zeus niet tot die schoongehoornde koe?

PELASGOS
Zoo zegt men. In gedaante van koewulpschen stier.

REI
En wat deed daarop Zeus' gramstorige echtgenoot?

PELASGOS
Zij stelde den alziende als wachter aan der koe.

REI
Wat voor alzienden eenlingsherder hebt ge op 't oog?

PELASGOS
Argos, den zoon der aarde, dien Hermes versloeg.

REI
Wat nieuwe plaag schiep Hera voor de onzaalge koe?

PELASGOS
Een runderkwellende' en opjagenden steekvlieg.

REI
Brems noemen hem die wonen om en bij den Nijl.

PELASGOS
Ook dreef die haar het land uit op een wijden ren.

REI
Nu gij dit al verhaald hebt aansluitend aan mij -

PELASGOS
Zoo waar, zelfs naar Kanobos kwam en Memfis zij.

REI
Waar Zeus door handoplegging kroost bij haar verwekt.

PELASGOS
Wie dan maakt aanspraak 't jong der koe te zijn bij Zeus?

REI
Epafos, in waarheid naar die streelingen benaamd.

PELASGOS
En wie, als Io's nazaat, werd door hem verwekt?

REI
Libya, die aardes ruimsten akker plant en oogst.

PELASGOS
Wien verder als aan deze ontsproten meldt gij nog?

REI
Belos met twee zoons, vader van mijn vader hier.

(Danaos treedt zichtbaar op den voorgrond.)

PELASGOS
Beduid mij thans van dezen den alwijzen naam.

REI
Danaos. Een broeder heeft hij met weêr vijftig zoons.

PELASGOS
Van deze' ontsluit den naam ook in gulgeefsch bescheid.

REI
Aigyptos. Nu gij mijn oorspronkelijke afkomst weet,
Handel alsof ge ontmoette in ons Argeisch bezoek.

PELASGOS
Gij lijkt mij zeker deel te hebben aan dit land
Van ouds. Doch, zeg, hoe waagde te verlaten gij
Uw vaderwoon'ngen? Wat lotslag voer op u neêr?

REI
Vorst der Pelasgen, bont der menschen rampen zijn,
En nergens ziet dezelfde veêren gij bij nood....
Want wie verwachtte dat deze onverhoopte vlucht,

In haat voor bedgemeene' echt angstig opgejacht,
In Argos zou doen landen maagschap eer inheemsch?....

PELASGOS
Waartoe, beweert gij, zoekt bij dees verzaamde goôn
Met verschgesneden takken witomwoeld gij schut?

REI
Opdat ik niet slavin word in Aigyptos' huis.

PELASGOS
Uit haats afkeer? Of doelt ge op wat niet oorbaar is?

REI
Wat wint een vrouw met minnen die haar meesters zijn?

PELASGOS
Zoo toch wordt bij stervlingen goed en macht vermeerd.

REI
En zoo ontdoet men licht zich van rampzaligen.

PELASGOS
Hoe dan zal ik mij vroom gedragen jegens u?

REI
Aigyptos' zonen eischen -: lever ons niet uit!

PELASGOS
Bezwaarlijks zegt ge: een onbezonnen krijg aangaan!

REI
Maar Recht staat zeker hare bondgenooten bij!

PELASGOS
Als zij van de' aanvang deelnoot in den opzet was.

REI
Gij voor stads stuurstoel, dus bekranst, betoon ontzag!

PELASGOS
Met huivring zie ik dees godsbeelden overschaûwd.

REI
Ja, zwaar de toorn is van der smeekelingen Zeus!
Kind van Palaichthoon, hoor naar mij
Met gunstwillig hart, der Pelasgen vorst.
Zie mij uw smeekeling, een balling rondgejacht
Als vaarze wolfvervolgd langs rotsen afgrondsteil,
Waar zij, vertrouwend op zijn afweer,
Den herder loeiende beduidt haar nooden.

PELASGOS
Ik zie dees drom verzaamde goden onder schaûw

Der verschgesneden takken wenken in genâ.
Zij u staatsgasten onheilvrij dit zaakverloop,
En moog' de stad niets onverhoopts of onvoorziens
In veete storten; daaraan heeft de staat geen nood.

REI
Laat zeker toezien dat mijn vlucht
Geen onheil sticht
Het smeekelingen gunstig rechtsgevoel
Van Zeus den erfbeschikker!
Doch leer gij oudervarene van mij
Uw nageboorne:
Als in ontzag gij houdt wie om bescherming smeekt,
Dan zult gij nimmermeer verbruiken
Der goden gunst, die reede aanvaarden
Offers van heilig man.

PELASGOS
Voorwaar, niet aan de haardsteê mijner huiz'ngen zit
Gij neder. Als de stad besmet wordt in 't gemeen,
Geev' zich het volk gezaamlijk moeite om middelen.
Ik leg ook geen belofte van tevoren af,
Maar pas als 'k alle burgers hierin heb gekend.

REI
De staat zijt gij, gij zijt het volksbewind!
Machthebber aan geen oordeel onderworpen,
Beheert gij het altaar, den haard van 't land,
Met de' eengen stemsteen van uw hoofdknik;
Op uwen troon aleeniglijk geschepterd
Beslist gij elk belang: voor zoedelschuld behoed u!

PELASGOS
Moog' zoedelschuld het deel zijn mijner vijanden!
Doch u bijspringen kan ik buiten schade niet....
Toch, dees smeekbeên versmaden, wijs is 't evenmin....
Ik vind geen uitweg, en de vrees houdt vast mijn geest
De kans te aanvaarden, 'tzij ik handel of ook niet.

REI
Let op die toeschouwt van omhoog,
Hoeder der moeitezaalge stervelingen,
Die smeekend aan de voeten hunner naasten
Het recht niet beuren, dat hun toekomt....

Den toorn van gastgod Zeus bezorgen
Des lijders onvertrooste jammerklachten.

PELASGOS
Als heerschap voeren over u Aigyptos' zoons
Bij uw lands wet, bewerend dat gij in geslacht
Hun naast zijt, wie die 't hun betwisten willen zou?
Gij hebt u te verdeedgen op uw wetten thuis
Dat zij geen aanspraak hebben van gezag op u.

REI
Moge ik nooit of nimmer in de handen vallen
Van der mannen heerschappij! Als ondersterschen
Maatregel tegen 't boosbedachte huwlijk
Berust ik bij verdediging.
Kies tot uw bondgenoote Recht,
En uitwijs wat ontzag heeft van den kant der goden!

PELASGOS
Niet licht is 't oordeel! Kies mij tot uw rechter niet!
Al vroeger zeî ik: buiten mijn volk om zal ik,
Of ik de macht heb, dit niet doen, dat straks niet zegg',
Als af-te-biddens intreedt, de gemeene man:
'Vreemdlingen eert gij, en verderft uw eigen stad.'

REI
Dit in zijn toezicht houdt
Die al partijen stelt gelijk,
Zeus de vooroordeellooze afweger:
Hij rekent toe in billijkheid
Den boozen de onrechtmaatge,
Aan de rechtvaardigen hun vrome daden.
Als dit strikt-eerlijk doorslag geeft,
Wat pijnt ge u in afzijdigheid
Om het rechtvaardige te doen?

PELASGOS
Wel zeker noodig is diep en heilzaam beraad,
Dat een bij wijs van duiker in de diepte daal'
Met helderziend oog en in lichtsten roes van wijn,
Opdat aleerst die dingen zonder onheil voor
Den staat afloopen, dan ook voor ons zelven schoon;
En dat aan de onderpanden twist de hand niet sla,
Noch wij u, dus gezeteld op de godsschrijnen,

Uitleevren en ons schaffen grimmig huisgenoot
In de' alverderfelijken daimoon, den Wraakgeest,
Die zelfs in Hades de' afgestorvne niet vrijlaat.
Dunkt u soms niet dat nood doet heilzaam overleg?

REI
Overleg gij en word
Algerecht vrome gastvoogd voor ons!
Niet verzaak vluchtling die
Heel van ver onder snood
Banbedreig trekken kwam!

Zie mij niet losgescheurd
Van der vele goden zetels, o die houdt
Al gezag hier in 't land!
Leer der mans euvelzin,
En voor Gods toorn u hoed!

Lijd het niet aan te zien hoe in strijd
Met Recht uw smeekeling van de godsbeelden weg
Gemend wordt paardsgewijs aan haren hoofdband,
En hoe men hand slaat aan mijn fijngeweven kleed!

Weet het toch: wat van twee gij beslecht,
Gij doet het voor uw huis en kinderen meteen;
Want stand houdt dat men recht met recht gelijk betaalt.
Dees machtgeboden stammende van Zeus bedenk!

PELASGOS
Ik heb bedacht me, en hierop strandt mijn denken uit.
Als voor wilkeurgen aan te gaan al nood bestaat
Een grooten oorlog die voltimmerd staat gelijk
Scheepskiel ter helling door windassen aangesleept,
En nergens één oplossing buiten leed verblijft -:
Als uit de huizen dan de have wordt geroofd,
Die grootscheeps vull' met lading 't grootere verderf,
Dan helpt tot nieuwe have wel Schatmeester Zeus;
En schiet de tong haar boogschot niet in 't rechte doel,
Dan moge in wedstrijd 't éene woord het andre staan,
Smartelijk felle aanzetters van verweer en moed!
Maar opdat van gemeen bloed geen bloedbad ontsta,

Doet hoogst nood offren, en dat velen goden veel
Slachtoffren vallen als onheils heulmiddelen;
Of ik in deze uw veete mis den weg geheel.
In rampen wil 'k onkundig liever zijn dan wijs:
Moog' tegen mijn verwachting de afloop gunstig zijn!

REI
Hoor van vele ingetogen woorden nu het slot!

PELASGOS
Ik hoor. Aan u te spreken! 't Zal mij niet ontgaan.

REI
Ik heb borstband en gordel die mijn kleed ophoudt.

PELASGOS
Allicht bij vrouwen passend deze dingen zijn.

REI
Weet wel, 't heb daarmeê een schoon werktuig bij de hand -

PELASGOS
Zeg op wat boodschap uw bedoeling uiten wil.

REI
Als gij tot geen belofte u aan dees schaar verplicht -

PELASGOS
Wat richt het werktuig der lijfgordels voor u uit?

REI
Dat 'k met een nieuw soort taaflen dees godsbeelden sier.

PELASGOS
Naar raadslen aardt uw spreken. Duid het simpel uit.

REI
Dat ik aan deze goden me onverwijld verhang.

PELASGOS
Een woord verneem ik als een geeselstriem in 't hart.

REI
Gij vat het. Want ik heb het oogverduidelijkt.

PELASGOS
Altijd al dringen moeiten moeizaam overmocht
En menigte van nooden als een stroom op me aan;
Maar nu voer 'k binnen van verderf peillooze zee
Zwaar door te komen, en geen haven uit den nood....
Want als 'k niet uitbetaald krijg deze schuld aan u,
Dreigt gij met zoedel die niet te overtreffen is;

Als 'k daarentegen met uw neefs, Aigyptos' zoons,
Voor de stadsmuren opgesteld, den strijd uitvecht,
Hoe halen niet de kosten bitterwreeden prijs,
Dat mannen de aarde om vrouwen bloedbezoedelen?....
Toch is 't noodzaaklijk om den toorn van gastgod Zeus
Te ontzien; want hoogst geldt bij de stervlingen zijn vrees.
Gij hoogbejaarde vader dezer maagden, beur
Gij in uw armen daadlijk deze uw takken en
Op andre altaren der landsgoden leg ze neêr,
Opdat van deze uw smeekaankomst al burgers zien
't Bewijs, en geen woord afgegeven worde op mij;
Want reê tot aanklacht op zijn heerschers staat het volk.
Licht ook bij de' aanblik voelt menigeen medelij
En leert de snoodheid haten van de mannenbent,
En welgezinder is u de gemeene man;
Want voor zijn zwakkren voelt een elk toegevendheid.

DANAOS
Op hooge waarde wordt dit door ons ingeschat,
Gastvoogd te treffen eerbiedeêl en middlenrijk.
Doch uit de inheemschen geef geleide en gidsen meê,
Opdat wij vinden van de stadsschermende goôn
De voorhofouters en de zetels gastbezocht,
En dat wij zijn beveiligd op ons gang door stad:
Heel anders is in wezen kleed en uiterlijk;
Want zeer verscheiden ras kweekt Nijl en Inachos.
Neem voorzorg dat ontsteltnis geen driestheid verwekt:
't Komt voor dat men een vriend doodt uit onkenlijkheid.

PELASGOS
Rukt, mannen, op; want reedlijk spreekt de vreemdeling.
Leidt hem ter stadsaltaren en godszetelen.
En best is niet veel praten tegen wie ge ontmoet
Op gang met dees zeevaarder naar der goden haard.

(Danaos wordt door zijn geleide weggevoerd naar links.)

REI
Hem gaaft gij uitwijs. Moog' hij naar uw opdracht gaan!
Maar wat moet ik doen? Waar deelt gij mij veiligheid?

PELASGOS
Laat daar uw takken, het kenteeken van uw nood.

REI
Ziehier, ik laat ze, en geef me in handen van uw woord.

PELASGOS
Nu wend u langs het vlakke deel hier van den hof.

REI
En hoe beveiligt mij zijn vrij en open erf?

PELASGOS
Niet aan gevleugelden toch geven we u roofbloot?

REI
Doch als vijandger zij dan booze draken zijn?

PELASGOS
Zeg vrome woorden evenals gij vrome hoort.

REI
Geen wonder dat van vreeze ondurig is mijn geest.

PELASGOS
Steeds is van toezichtloozen onbetoomd de schrik.

REI
Verblijd met woorden gij en daden mijnen geest.

PELASGOS
Maar langen tijd laat u uw vader niet alleen.
Doch ik ga om bijeen te roepen 't inheemsch volk,
Opdat ik welgezind het stemme in zijn gemeen.
En 'k onderleg uw vader wat hij spreken moet.
Wacht gij op de' uitslag en vraag van de inheemsche goôn
In uw gebeden waar uw hartelust naar taalt.
Ik ga op weg dan tot dier dingen vol bestel:
Moge overreding en welslagen medegaan.

(Pelasgos met gevolg af naar links.)

REI
Der heeren heere, gelukzaligste
Van gelukzaalgen, van voleindge machten
De meest voleindge, Zeus hoogheerlijk,
Ons smeeken hoor, en laat het zijn vervuld:
Afweer den euvelmoed der mannen
Door hem in 't hart te raken:

Stort in den purperverven zeevloed
Hun zwartgebankt verderf!

Doch zie aan ons der vrouwen kant genadig aan
Onze oudvermaarde afkomst:
Vernieuw van ons voormoeder,
De vrouw door u bemind,
Den heuchelijken lof:
Wees veelgedachtig, streelberoerder
Van Io,
Door wie wij roemen uw geslacht te zijn,
Wij uit dit land afkomstge
Bijwoonsters in den vreemde.

Nu ben geraakt ik in 't aloude voetspoor
En de overwaakte gangen
Van onze bloemgrazende moeder,
De rundervoederende beemde,
Vanwaar verstandverbijsterd,
Voortgeroeid door den horzel,
Io haar vlucht neemt,
Doorwisslend vele
Stammen van stervelingen,
En op haar voorbeschikten tijd
De onstuimge zeestraat klievend,
Verovert zij in éene vaart
Het overstroomsche vastland.

Zij stort zich door 't gebied van Azia,
Dwars door het kuddenweidend Phrygië,
En steekt de stad van Teuthras door in 't land der Myziërs,
En Lydia's holle valleien,
En overtrekkende de bergen
Van de Kilikiërs en Pamfyliërs,
Kruist eeuwigstroomende rivieren
En rijkdomdiepen aardebodem,
En 't korenvolle land van Afrodita.

Zoo komt zij, opgejaagd door de' angel
Van haar gevlerkten koeier,
Tot Zeus' allevenkweekenden gewijden hof,
De sneeuwgevoede beemde die bespringt
't Geweld van Tyfoon
En 't water van den Nijl door ziekten onberoerd -
Razend in eerverloren nooden
En prikkelenverscheurde pijnen,
In Hera's dienst waanzinvervoerde.

De stervlingen op aarde toen woonachtig
Bij de' ongewonen aanblik
In vale vrees verbleekten
Met bonzend hart,
Ziende dat stuitend weidedier,
Gedaante menschvermengd,
Deels koe, en deels weêr vrouw:
Zij stonden bijster voor het wonder....
Wie was het die toen heulbezwoer
Veelverzworvene onheilzalige
Horzelgeteisterde Io?

Die heerscht door de' onvoleinden eeuwtijd, Zeus,
Heeft deernis met de stervelinge.
Door zijn pijnloos geweld
En goddelijke aanblazing
Gebroken wordt de dwang:
In droppen slaakt zij
Der tranen leedverkropte schaamte.
Zij neemt naar leugenloos getuigenis
Den vruchtlast in van Zeus,
En baart haar onberispelijken zoon,

Door lange levenstijden algezegend.
Vandaar heel de aarde roept:
‘Dit is van levenplanter Zeus
In waarheid het geslacht!’
Wie anders toch had ooit gestild
De kwalen waarmeê Hera haar belaagde?

Als gij dit noemt het werk van Zeus,
En dit geslacht van Zeus uit Epafos,
Zult gij de waarheid raken.

Tot wien der goden anders
Zou ik met rede roepen
Op grond van meer aansprakelijke daden?
Godvader zelf heeft eigenhandig ons geplant,
Van ons geslacht de oerwijze groote bouwheer,
Van wien al toeleg wacht zijn wind van zegen: Zeus.

Niet voert hij onder anders heerschappij
Zich moeiend
Van meerdren het geringere gezag.
Van niemand boven zich gezeten
Ontziet den toorn hij.
De daad staat dienstbereid als 't woord
Om te bedrijven
Al boodschap die zijn geest beraadt.

(Danaos op van links.)

DANAOS
Vat, dochtren, moed: wel staat het bij de inhoorigen.
't Volk ter vergaadring nam besluiten alafdoend.

REI
Heil oude, die mij boodschapt meest beminde nieuws!
Vertel ons waar de eindafloop toe bekrachtigd is,
Aan wat kant talrijkst haar gezag de volkshand hief.

DANAOS
Niet weifelstemmig viel der Argeiers besluit,
Maar zóo dat 'k mij verjongd voelde in mijn ouden geest.
Want stijf van rechterhanden stond de lucht terwijl
Zij volkgezaamlijk dezen voorslag wettigden,
Dat wij als vrijen in dit land ons vestigen,
Van geen meêmenschen duldende beslag of roof;
En dat van vreemden noch inwoners één aan ons
De hand sla; mocht ons worden toegevoegd geweld,
Dat dan wie van deze ingezeetnen geen hulp biedt,
Verbeure elk eerrecht en door 't volk verbannen zij.

Tot zoo'n voorstel omtrent ons overredend sprak
De koning der Pelasgen, manend dat de stad
Nooit voor de toekomst mesten mocht den grooten toorn
Van gastgod Zeus. De dubble zoedel, zoo uitheemsch
Als inheemsch, zeî hij, nu verschenen voor de stad,
Zou zijn een stalgast onverzadigbaar met leed.
Zulks hoorend, bij handheffing het Argeische volk
Gebood nog vóor den oproep dat dit wet zou zijn.
Instemmend hoorde naar des reednaars sluw vertoog
't Volk der Pelasgen, de' einduitslag vervulde Zeus.

REI
Komt, spreken wij uit voor de Argeiers als loon
Van gezegende daden ons zegengebeên!
Uit den mond hunner gasten den huldgenden dank
Zie gastgod Zeus naar zijn eerlijkheid aan
Tot een alvoleindge vervulling.

Nu is het tijd dat gij ook,
Hemelgeboren goden, toehoort,
Hoe ik voor mij verwant geslacht
Mijne gebeden uitstort.
Nimmer moge 't Pelasgisch land
Vuurverdelgen woestwulpsche Ares,
De onverzadigde aan krijgsgeschreeuw,
Die op andermans akkers inhaalt
Zijn oogst van stervelingen:
Daar zij deernis toonden met ons,
Stemden hartverblijdend besluit,
En Zeus' smeeklingen eere biên,
Dees klaagwaardige kudde.

Niet aan den kant der mannen,
Smadend der vrouwen twistzaak,
Brachten zij uit hun stemmen,
Maar zij namen in acht zich
Voor Zeus' onbekrijgbren
Wraakbezorgenden verspieder.
Welk huis toch hem verdragen zou

Onheilbroedend op zijn daknok?
Zwaar weegt zijn nestdruk.
Want zij houden heilig hun bloed,
Schermelingen van heilgen Zeus.
Daarom zullen ze op outers rein
Winnen de gunst der goden.

Dies uit overschaduwde
Monden neem' haar vleugelvlucht
De ijverzuchtige bede,
Dat nooit buitenlandsche krijg
Deze stad van mannen leêghaal',
Dat geen burgerkamp met inlandsch sneuvlen
Bloedbezoedele den grond der aarde.
Plukverboden haar jeugdbloei zij;
Moge ook niet Afrodita's bijslaap,
Stervelingenverdelgende Ares,
Scheren de bloem der kelken.

En voor de ouden van dagen
Bij de ontvangst van gezanten
Vlammen laat de rijkelijke altaren.
Zoo zij welgeregeld de staat,
Als ze eerdienen den grooten Zeus,
En den gastgod hoogst boven al,
Die bij grijs gebod het menschluk rechtstelt.
Dat steeds nieuwe opzieners des lands,
Bidden wij, hun geboren worden,
Artemis-Hekata bij 't kraambed
Toezicht voere der vrouwen.

Moog' geen mannenzwikkende
Pestplaag over deze stad
Komen met haar verwoesting,
Rei- en luitafkeerige
Tranenverwekkende oorlogsgod
Die binnenheemsch rumoer ten krijg rust.
Ver van 't hoofd harer burgers strijk'
Neêr der krankheden kommerzwerm;

Laat Lykeios genadig zijn
Haar gezaamlijke jonkheid.

Moge in ieder jaargetij
Zeus met vruchtvoldragend spruitsel
't Aardrijk overkleuren;
Op hun velden laat het grazend vee
Welig jongengezegend tieren;
En bloeien zij in al wat van de goden komt.
Naast de altaren mogen aan-
heffen dichters hun vrome hymnen;
Uit kuischmaagdlijke monden stijg'
Harpgeleidende zangstem.

Onwankelbaar de eerrechten hoede
De volksraad die de stad regeert,
Voorzorgsch gemeenebestbedacht bewind.
En eer dan oorlog uit te rusten,
Bedeelen zij den vreemdling in hun poorten
Moeitevoorkomend recht tot goed verkeer.

Steeds vieren zij de goôn die 't land bezitten,
Laurierbekranst met runderslachtende offers
Naar hunner vaderen inheemsche wijs;
Want het ontzag voor de ouders staat
Als derde in de geboden ingeschreven
Van Recht wie opperste eere toekomt.

(Danaos, die zich weêr op den top van den heuvel begeven heeft, daalt af en spreekt zijn dochters toe.)

DANAOS
Met deze uw wijze beden, lieven, stem ik in.
Doch gij, verschrikt niet op het hooren van mijn woord,
Tijding van onverwacht nieuws, die uw vader brengt.
Van dezen smeeklingschermende' uitkijk ik gewaar
Het schip. 't Is duidlijk kenbaar. Het ontgaat mij niet.
Voorhands van 't zeil de gording en de zijschermen;
Dan, vóor, de boeg met de oogen, die den weg afziet
En al te wel voor wien hij niet bemind is, naar

De stuurpen luistert, die hem ment van 't achterschip;
Aan boord de mannen komen uit met leden zwart
Dreigend van uit de blanke omhulselen te zien.
Ook de andre schepen met heel 't bondgenootenheir
In zicht zijn. 't Leidend vaartuig zelf onder den wal
Laat neêr de zeilen, roeit met vollen rieminslag.
Uw taak is, rustig en bezonnen op 't verloop
Achtgeven en niet laten van dees goden af,
Tot met verweerders en voorpleiters ik weêrkom.
Want eenig roeper of afvaardging komt allicht,
Die op u pandbeslag legt, u ontvoeren wil.
Maar niets hiervan volbracht wordt. Vreest hen daarom niet.
Toch, mochten met ons hulp wij dralen, dan is best
Geen oogwenk te vergeten dit toevluchtverweer.
Houd moed: geen stervling smaadt de goôn, of mettertijd
Betaalt zijn straf hij op den voorbestelden dag.

REI
Vader, ik vreeze, nu de schepen vleugelsnel
Aanzetten; speling laat geen minste duur van tijd.
Overbedücht mij houdt de schrik of in 't eind
Mijn loopgestrekte vlucht me in iets weezlijk nut.
Van angst, vader, ben 'k mijzelf tebuiten.

DANAOS
Afdoend, kind, immers luidt der Argeiers besluit
Houd moed, zij zullen om u strijden, 'k weet het vast.

REI
Verderflijk is Aigyptos' lustontzind geslacht
En aan strijd onverzadigd; 'k spreek tot een die weet.
Met schepen pijngevoegd en zwartblauwgewangd
Voeren zij uit naar hier in doelzeekren wrok
Met talrijke onweêrzwarte heirschaar.

DANAOS
En velen vinden hier zij, deeglijk bronsgelooid
Van armen in het gloeden van de middagzon.

REI
Laat niet alleen mij achter, vader, smeek ik u.
Niets geldt een vrouw vereenzaamd; zij vindt geen verweer.

Maar de andren zijn verderfgezind, listbedacht
In hun onvroom gemoed, om de altaren, als
De raven die zij zijn, zich niets bekommrend.

DANAOS
Toch zegt de spreuk: de wolven zijn de honden baas.
De vrucht der byblos overmag den koornaar niet.

REI
Ook die, al zijn het beesten roekeloos van aard
En godloos, moeten hoeden zich voor overmacht.

DANAOS
Allerminst snel gaat van een vlootheir 't zeekiezen.
Zoo ook het ankren, waar aan land men dragen moet
't Behoud der kabels; ook vertrouwen niet terstond
De herders van de schepen in hun ankerplaats,
Vooral als zij bereikten havenlooze kust
Terwijl de zon te nacht daalt. Staêg te baren pleegt
Aan den vakkundgen stuurman nacht bekommering.
Zoo ook gelukt de ontscheping van een heir niet schoon,
Vóor zich het schip gerust voelt op de reê. Bedenk
In uw ontrusting vlijtig gij de hulp der goôn
Te winnen. Wraken zal de stad uw bode niet,
Mij oud man, maar nog jeugdkloek door tongvaardgen geest.

(Danaos af naar links.)

REI
Aai land van heuvlen, algerechtigd eerontzag,
Wat gaat ons overkomen? Waar op Apia's grond
Moeten wij henen vluchten, of er ergens is
Eenige duisterdekkende schuilhoek?
Mocht worden ik tot zwarten rook
Die van Zeus' wolken zoekt de nabuurschap,
Of spoorloos-opgelost omhooggestegen
Als stof dat zonder hulp van vleuglen
Zich verontzichtbaart,
In 't niet vergaan!

Dan zou niet langer onontvluchtbaar zijn mijn hart,
Mijn hart dat onweêrdonker bonst.

Gegrepen heeft mij vaders uitkijkboodschap:
Van angsten kom ik om.
Ik zou bereid zijn tegemoet te gaan
Den doodelijken stuiptrek in den strop,
Eer een verafschuwd man
Dit lijf benadert:
Laat sterven mij vóordien
En Hades zijn mijn meester!

Waar vind ik ergens in den aither een gestoelt
Waaraan de vochte wolken brijzelen tot sneeuw?
Of wel steilnaakten gemsverlaten
Onafzienbaren rotspiek,
Een eenzaammokkend gierennest
In 't leêge ruim gehangen,
Dat borgde mij zijn diepen afsprong,
Eer mij het huwlijk overvalt,
Dat mijn afkeerig hart met zijn geweld doorklieft!

Niet weiger daarna ik de prooi te zijn
Der honden en het maal
Der vooglen die daar huizen!
Gestorven-zijn toch gaat vrij uit
Van jammerklachtverliefde kwaden.
Laat komen dan de dood en raken mij
Nog vóor het huwlijksbed!
Wat uitweg graaf ik nog ter vlucht
Die uit den huwlijksdwang mij zou verlossen?

Krijt hemelreikend stemgeklank,
Schriklijke zangen die den goden smeeken!
Dat zij mij eengerwijs voleindig zijn,
Verlossing zonder strijd, zie toe, o vader!
En zie niet met goedgunstige oogen aan
't Geweld: zoo zult gij recht doen.
Eerbiedig uwe smeekelingen,
Almachtige aardbezitter Zeus.

Want mij zet in zijn jachtren na

Aigyptos' kroost aan euvelmoed
Ondraaglijk, mangeweldig.
Zij zoeken in luidruchtig langen
Dwangdadig mij hun vluchteling te grijpen.
Maar in uw macht tot alles staat het jok
Der weegschaal. Buiten u om
Wat is den stervlingen voleindig?

(Een roeper verschijnt van rechts, van den zeekant, als heraut van de zonen van Aigyptos, met klein gevolg van krijgsknechten.)

REI

(verwarde kreten).

O o o! ah ah ah!
Hier komt het grijpdier,
Oeaai, oeaai!
Reeds reikt tot mij de schaduw zijner klauwen!
Eer dit gelukt, moog', roofdier, gij 't besterven!
Vlakbij komt hij aan wal,
En ik kan niets dan weegehuil uitbrengen!
Ik zie wel, dit is de aanloop
Tot nooden van geweld aan mij!
Rep u in vlucht naar eenge noodweer!
Verweelde heldenmoedigheid
Te water en te land
Ondraaglijk dreigt -
Lands koning, overschut ons!

ROEPER
Rept u, rept u naar 't schip
Zoo snel uw voeten u dragen!
Gij hoort niet? Hoort niet?
Gij zult het bekoopen
Met uitgerukte haren,
Met brandmerkwonden,
Met moordbloeddruipend afgeslagen hoofd!
Rept u aan boord van verderf in verderf!

REI
Mocht ge op de sterkdoorstroomde
Zoutrijke waterbaan
Saam met der meestren overmoed
En met het nagelvaste schip vergaan zijn,

Opdat uw bloeddorst nu
Den monsters in de zee ten maaltijd waar'!

ROEPER
'k Gelast u prijs te geven
Het gif van uw geschreeuw
En in uw hart den blinden waanzin!
Op op! verlaat uw zetels, haast u,
Onteerd en vaderstadberooid,
Naar 't schip van vrome mannen.

REI
Moge ik nimmer terugzien
't Runderkweekende water
Waaruit het bloed der stervelingen
Wasdom wint tot den bloei
Die 't leven voortplant!
Argeische ben ik van oeroude' adel,
Van diepgewortelde inheemschheid, grijsaard.

ROEPER
Maar gaan zult ge onverwijld te scheep, te scheep,
Of gij 't begeert of niet!
En met geweld, met veel geweld uit 't oog gedrongen,
Reizen in 't onderruim,
Driedubbel leed verdurend,
Omkomend zonder moeite.

REI
Aaiaai, aaiaai!
Moog' gij met zware moeite omkomen
Ergens in zeedoorstroomden godsgaard,
Uit uwen koers geslagen
Omtrent Sarpedoons veelverzande grafsteê
Door winden uit Aëria!

ROEPER
Jammer en weehuil en roep uwe goden aan!
Nog scheller zult gij roepen als ge uw beê verkrijgt!
Want nimmermeer ontspringt ge aan de Aigyptische schuit.

REI
Owee, owee!
O smaad waaraan gij, krokodil,

Blaffend hier voor de kust
U dartel gnuift!
Moge de groote Nijl
Die u in toezicht houdt,
U midden in uw overmoedig snorken
Weêr sporeloos verslorpen!

ROEPER
Komt meê, gebied ik, naar 't dubbelgeboegde schip
Zoo haastig mooglijk. En laat niemand treuzelen.
Want wordt het sleepen, dat ontziet de haren niet.

REI
O wee, vader,
Uw altaars schut wordt mijn verderf!
Naar zee dringt voet voor voet
Mij als een spin,
De droom, de zwarte schrikdroom.
O o o aai!
Moeder Aarde, moeder Aarde,
Keer weg zijn schrikwekkend geschreeuw!
O vader Zeus, kind van Aarde!

ROEPER
Geen vrees gevoel ik voor de goden hier in 't land;
Want noch mijn kindsheid noch mijn grijsheid kweekten zij.

REI
Vlakbij dringt op mij aan
De tweevoetge slang,
Als van een adder houdt zijn greep mij
En bijt mij in den voet.
O o o aai!
Moeder Aarde, moeder Aarde,
Keer weg zijn schrikwekkend geschreeuw!
O vader Zeus, kind van Aarde!

ROEPER
Neemt één van u geen vrede en komt niet meê naar 't schip,
Geen deernis toont verscheuring met haar kleeds maaklij.

REI
Omkomen we! Onvrooms ondergaan, koning, wij!

ROEPER
Veel koon'ngen zult gij aanstonds zien, Aigyptos' zoons.
Van Koninglоosheid zal voor u geen sprake zijn.

REI
Op, stadleidende vorsten, 'k word overmocht!

ROEPER
't Lijkt dat ik u ga sleepen, meêsleuren aan 't haar,
Omdat gij niet scherplettend naar mijn woorden hoort.

(De Rceper en zijn helpers slaan de hand aan de voorsten der Danaieden. Op hetzelfde oogenblik verschijnt koning Pelasgos met gewapenden.)

PELASGOS
Gij daar, wat komt gij hier doen? Uit wat eigendunk
Smaadt gij van de Pelasgen dit hun grondgebied?
Denkt ge in een staat van vrouwen soms te zijn beland?
Gij hoont Hellenen al te driest voor een barbaar,
En in veel faalt ge, en niets zet gij met oordeel recht.

ROEPER
Wat is hierin misdreven tegen recht door mij?

PELASGOS
Aleerst, niet weet ge als vreemdling te gedragen u.

ROEPER
Hoe dat niet? Wat ik kwijt was, vind en neem ik meê.

PELASGOS
Tot wat gastvoogden hier in 't land hebt ge u gericht?

ROEPER
Tot grootsten gastvoogd, Hermes, der opspeurdren god.

PELASGOS
Tot goden richt ge u, en ontziet de goden niet.

ROEPER
Ontzag heb 'k voor de goden van het Nijlgebied

PELASGOS
Maar dees hier tellen, naar 'k van u verneem, voor niets.

ROEPER
Meê voer ik dezen, tenzij iemand mij ze ontrukt.

PELASGOS
Als gij haar aanraakt, 't duurt niet lang of 't breekt u op.

ROEPER
Ik hoor u. Niet bizonder gastvrij klinkt uw woord.

PELASGOS
Geen gastvriend ben ik voor beroovers van de goôn.

ROEPER
'k Zal aan Aigyptos' zonen dit berichten gaan.

PELASGOS
Geen zorg of hoede schenkt daar mijn gezindheid aan.

ROEPER
Maar dat ik 't wete en duidelijker overbreng -
Heraut toch dient van alles scherp verslag te doen -
Hoe moet ik zeggen, en door wien me ontweldigd zijn
Dees schaar bloedeigen magen zonder wie ik kom?
Niet door getuigen hooren hierin rechtspraak wijst
Ares; met geldvergoeding slecht hij niet den twist;
Daaraan vooraf gaan zeker tuimelvallen veel
Van mannen en stuipschoppen uit het leven los.

PELASGOS
Waartoe mijn naam u zeggen? Gij zult hem op tijd,
Gij zelf als uw scheepsmakkers, leeren en verstaan.
Vrijwillig voert gij dezen slechts en toegezind
Van harten, als godvreezend woord haar overtuigt.
Zoo'n staatsbesluit eenparig volkbedongen is
Bekrachtigd, nimmer uit te leevren aan geweld
De schaar der vrouwen. Dwars hierdoor van eind tot eind
De nagel is geklonken, en blijft onverwrikt.
Dit zijn geen woorden ingegrift op tafelen
Of weggezegeld in der boekenrollen vouw,
Maar eerlijkduidlijk hoort gij van de lippen hen
Van vrij man. Maak u haastigst uit mijn oogen weg.

ROEPER
Zoo staan wij roeklooze' oorlog, lijkt het, aan te gaan.
Moge aan de mannen zege zijn en overmacht!

PELASGOS
Wel, mannen zult gij vinden in de inwoners van
Dit land, en die niet drinken gerstgewonnen wijn.

(De Roeper en zijn metgezellen trekken zich naar rechts terug.)

Doch gij gezaamlijk, met uw diere dienaarsen,
Moed vat, en optrekt naar de welverweerde stad,
Besloten in der wallen diepen kunstopzet.
En huiz'ngen zijn daar, vele van 't gemeenebest,
En zelf ook ben ik niet met kaarge hand behuisd;
Waar woon'ngen ten verblijve voor u staan bereid
Saam met vele andren. Of, is 't een begeerder gunst,
't Staat vrij ook woon'ngen te betrekken op uzelf.
Hiervan wat u het beste en hartbehaaglijkst lijkt,
't Staat vrij, bevoorkeurt. Uw beschermheer ben ik zelf
En al de burgers wier besluit dit is wat nu
Volstrekt wordt. Wat dan wacht ge op meer borggeldige?

(Pelasgos met gevolg af naar links.)

REI
Moog' dijen in goed gij om 't goede ons gedaan,
Der Pelasgen vereer.
En genadiglijk zend onzen vader naar hier,
Kloekzinnigen Danaos die in verstand
Ons en raadslag leidt. Hem past het vooraf
Overleg waar wonen wij moeten en waar
Gastvriendlijk de buurt. Elkeen staat klaar
Om vreemden van taal te bejeegnen met smaad.
Moge alles zich keeren ten beste
Met behoud van ons naam en met wrokloozen roep
Van den kant der inheemsche bevolking.
Schaart, lijfdienaressen bemind, u in stand
Gelijk Danaos wees aan een ieder u toe
Tot een dienende hulpe in haar bruidschat.

(Danaos met een Argeische lijfwacht op van links.)

DANAOS
O dochtren, den Argeiers dient te brengen gij
Gebeden, pleng'ngen, offers als de' Olympischen
Goden; want redders zijn ze ons zonder voorbehoud.
Zij hoorden 't eer gebeurde als vrienden hulpbereid
Voor mij, maar voor uw neven haatverbitterd aan.
Zij stelden tevens dees lijfwacht speerdragers in,
Opdat 'k zou voeren onderscheidend eervertoon,
En onvoorziens niet heimlijk door doodlijke speer

Sneuvlen, en wezen voor dit land een eeuwge last.
Waar wij zulk goeds genieten, uit den grond van 't hart
Eert hen met gewaardeerder dank dan ik vermag.
En tot uw vaders vele wijze-lessen reeds
U ingeschreven schrijft ook dit, dat duur van tijd
Een onbekende menigte uitwijst als beproefd.
Voor een bijwoner heeft elkeen een booze tong
Gereed; een woord van lasterslijm ontvalt haar licht.
Doch u vermaan ik dat gij mij geen schande aandoet,
Gij in dees jeugdbloei die der menschen aandacht trekt.
Heel moeilijk te beschermen is rijp zomerooft:
De beesten schennen 't en de menschen; hoe zou 't niet?
En het gediert, gevleugeld en aardwandelend,
Als 't zwelt van lichaamssappen, kondigt Kypris aan,
Bevel tot Eroos, die de bloem plukke in haar bloei.
En naar der maagden schoongebootste weeldrigheên
Stuurt wel een ieder die voorbijkomt, overmand
Door hartelust, zijn liefdevleiend oogenschot.
Hierin laat ons niet lijden tot afweer waarvan
Veel nood doorstaan werd, veel zee afgeploegd door 't schip.
En dat we onszelf geen schande, vreugd ons vijanden
Bereiden! Woon'ngen staan zelfs dubbel ons ten dienst,
Deels biedt Pelasgos, deels ook biedt de stad haar aan,
En wel buiten vergoeding. Dat is reê geschikt.
Hoed enkel van uw vader dees vermaningen,
En schat uw kuischheid dierder dan het leven in.

REI
Heil schenken ons de Olympiërs in al ander ding!
Maar wat aangaat mijn maagdom, vader, wees gerust!
Tenzij een omkeer door de goden is beschikt,
Wijk ik van mijn gezindheids eerder spoor niet af.

(Danaos en zijn lijfwacht nemen de leiding. Zijn dochters en haar dienaressen sluiten zich bij den stoet aan in opgang naar de stad.)

REI VAN DANAIEDEN
Met ons meêkomt en verheerlijkt
De gelukzalige goden,

De beheerschers dezer veste,
Zoo die wonen binnenstads als rond den stroom van
Den alouden Erasinos.
Valt op beurten, ons gezellen, met het lied in!
Laat ons lof om deze stad gaan der Pelasgen,
Niet meer eeren in gezangen
Wij den Nijlvloed met zijn monden!

Maar de stroomen die door 't land hier
Hunne wilge laafnis storten,
Rijk aan kindren die met vette
Waterscheuten de' aardebodem weeldehoon'ngen!
Heilige Artemis aanzie met
Medelijden onze schare,
En moog' niet bij dwang van Kythereia
't huwlijk op ons komen!
Doodaanbrengend zij die kampprijs!

Rei van Dienaressen
Toch versmaadt ons blijde reizang nimmer Kypris;
Want met Hera komt in macht zij meest nabij Zeus,
En de bontlistge vereerd wordt
Om haar hoogheilige werken.
Als haar helpsters in beminder moeder dienst staan
Liefdehunkring en wie nooit iets wordt geweigerd,
Hartbekorende Overreding.
Ook Harmonia heeft haar deel aan Afrodita
Evenzeer als 't fluisterkoozen der Eroten.

Ik voorvrees den vluchtgenooten - bij ingeving
Profeteer ik - booze smarten en bloedspillende oorelogen.
Waartoe anders Zeus bewerkte gunstgen vaarwind
Voor een snelzeilsche vervolging?
Licht gebeurt wat voorbeschikt is!
Niet te omgaan is Zeus' geweldge
Ondoordringbare gedachte!
Moge saam met vele vrouwen uit den voortijd
Dit der echtafkeergen eind zijn!

REIVOERSTER DER DANAIEDEN
Moog' de machtge Zeus mij weren
't Huwlijk met Aigyptos' zonen!

REIVOERSTER DER DIENARESSEN
Dat zou wel het allerbest zijn.

REIVOERSTER DER DANAIEDEN
Gij vermurwt mij onvermurwbre!

REIVOERSTER DER DIENARESSEN
Ja, en gij weet niet de toekomst.

REIVOERSTER DER DANAIEDEN
Hoe ook zou ik Zeus' gedachte,
Bodemloozen inblik, peilen?

REIVOERSTER DER DIENARESSEN
Bid uw woord dan nu met mate.

REIVOERSTER DER DANAIEDEN
Welken maatplicht onderwijst gij?

REIVOERSTER DER DIENARESSEN
Nooit de goden te overvragen.

REI DER DANAIEDEN
Spare koning Zeus mij voor
Huwelijks vijandigheid
Met den man dien 'k haten moet!
Hij die Io
Uit haar lijden heeft verlost,
Dat met heelershand hij stilde,
Heilzaam-stichtend haar bedwang.

En de zege deel' hij toe
Aan ons vrouwen - al wat beter
Is dan kwaad, en kwaad-met-goed,
Twee op één, ik neem het aan -,
En dat menschelijke rechtspraak
Saam met mijn gebeden 't voetspoor
Volg' van Recht
Langs de wegen ter verlossing
Door den god gebaand.

P.C. BOUTENS

Eenzaamheid

De woeste heide en de troeble vennen
brengen geen vrucht voort dan het stugge bloeien
van de verschrompelde' en verwrongen dennen.
De wegen slinken smal. Bloemen verschroeien.

Soms worden schorre vogelkreten ruchtbaar;
zij roepen angst voor banger zwijgen wakker.
Hoeven liggen verstrooid. 't Land is onvruchtbaar;
norsch strijdt het volk met den vijandigen akker.

Hier eindigden de donkere' aardsche krachten
die stuwende met hun hernieuwing drenken.
Als reuk van dorre kruiden waait de dag.

Ik hecht mij dieper in den schoot der nachten
en tracht de lichte wereld te herdenken
die eenmaal in Uw oog weerspiegeld lag.

THEUN DE VRIES.

Kwatrijnen.

Mijn jeugd stierf met den Herfst. En uit het somber Oosten
Rijst zilverkil en klaar, de sikkel van de maan.
Thans kom ik, zee, voor U, als voor een vrouwe staan
En bid U, wil het arme weezenkind vertroosten.

De dag stierf tragisch rood! Gij schatert, schoon het duistert,
En stoort de plechtigheid van dezen avondstond.
Doch ben ik wars van uw te mooi gekorven mond,
Ik kan niet weg van U, nu gij zóó heimelijk fluistert!

Aanschouw mijn aangezicht, die koorts, die kommervoren,
Mijn zoekersmoeden blik, mijn mond als een kwetsuur;
Oud ben ik voor den tijd. Ik had noch rust noch duur;
En alles heb ik, zee, buiten uw troost verloren.

Waarom ontwijkt gij mij? Zee, schenk mij uwen kus!
Verlaten heb ik U voor 't lokken van de steden,
Waar ik met lust en trots en wanhoop heb gestreden;
Thans ben ik weergekeerd! Arme Thalassius!

Ik heb als Odysseus, voor 't lokken der sirenen,
Mij aan den mast gesnoerd, mijn oor vol was gepraamd.
Maar blindde ik ook mijn blik - thans moest ik niet, beschaamd
Uw schoonheid, die ik trotsch verzaakte, droef beweenen.

Geweldig is de vrees des hengsten voor uw water,
Hij zwirrelt, snuift en rilt, eer hij uw mark genaakt,
Doch hij beheerscht zijn angst, en hinnikt danst en maakt
Dat ruimte's blauwe hal, galmt van zijn blij geschater.

Moet ik, bij dat der vrouw, uw leven vergelijken?
Schoon zijt ge, 't is een wet, doch ik begrijp die niet,
Want, wie u diep beschouwt, ervaart na veel verdriet,
Dat gij van wisling leeft en van bestendig wijken!

Wat pracht, wat prevelt gij? Het westen taant, het duistert.
Zwoel is de zomernacht en zwoel mijn legerstee.
Waarom bedroeft ge mij, maakt gij me bang, o zee,
Gij, die van nieuwen lust en oude liefde fluistert?

Mijn driften leert gij mij èn vatten èn bestieren;
Want gruwbaar is mijn hart, gelijk uw schoot bewoond.
Gij stormt, gij loutert U, en, stillle zee, vertoont
Verschrikte monsters in de strikken van de wieren.

De roes is botgevierd! Wars ben ik van de lusten,
Mijn geest is ondermijnd, mijn hart is als een wrak.
Van verre ruik ik, zee, uw geuren scherp en brak,
Genees me, geef me raad, en leer mij argloos rusten!

Weer zijt ge schoon maar vreemd, want lichtend van de weelde:
Smaragd en diamant gloort uit uw fulpen kleed.
De stilt is als een bosch. Doch hoor, gij slaakt een kreet
Alsof een hand, te driest, uw kuische heupe streelde.

Gij zondt me een bangen droom, die duurde tot den ochten,
Daar was een groote stem die mij te visschen hiet;
Mijn ziele werd U, zee, ik heesch het net en ziet:
Mijn buit bestond, helaas, uit grijnzende gedrochten.

De loomheid hebt gij, zee, aan minnaressen eigen,
Haar zwakheid en haar kracht, haar deemoed en haar vrees,
Haar lenden lenigheid, de rilling van haar vleesch
En de bekoorlijkheid van haar bevredigd zwijgen.

Ik en doorgrond u niet! En toch ik moet u minnen,
Gij, die zoo heerlijk zacht, maar gruwbaar wreed kunt zijn
En, in uw groenen blik, den wisselvluggen schijn
Van alle driften draagt, die wraak en dood bezinnen.

Bekoorlijk is uw lied, bekoorlijk zijn uw stilten,
Vervarelijk de stem die met uw wraaklust stijgt.
Soms treurt ge, neurt en zucht, soms juicht ge, gilt en hijgt
En huivert als een vrouw die in den lust versmilte.

Het schemert in het park! Nog brandt geen enkel toortse.
Waar komt die klaart vandaan? Als groote kandelaars,
Bezet met bibbrend licht, staan de kastanjelaars....
't Is lente! Hoor de zee! Ik hoor het aan haar koortse.

Wat overkomt me zee? Zal ik dees middag sterven?
Mijn hart slaat panisch snel, mij schroeit de koorts als vuur.
Ik duizel, smilt, ik drijf, ik vlied in het azuur
En voel, het licht vervormt mê in geuren en in verven!

Wanneer ik dood zal zijn, de zoden mij bedekken,
Dan zult ge, zee, nog zijn, wat gij aleeuwig zijt:
Dezelfde, die geen wet bewust wordt van den tijd
En die de pijn niet voelt, van komen en van trekken.

Met rozen heeft de dag uw praalbed opgeluisterd
En moedernaakt ligt gij, gestrekt.... een argloos kind.
De meeuw speelt aan uw voet, gij streelt den tammen wind.
Wiens naam toch is het, zee, dien gij, bijwijlen, fluistert?

Gij trekt mij aan en toch, al ben ik niet uw broeder,
Ik vrees u, vrouw, ik vrees - dat Adam zij vervloekt!
De man, moet vader van de vrouw zijn en hij zoekt,
In elke vrouwe, steeds de liefde van zijn moeder.

Waarom wilt gij me weer bedwelmen, weer ontroeren,
Gij, die van nieuwen lust en oude liefde spreekt?
De koets is zwart en zwoel. Gij tast naar mij, gij smeekt,
En 'k voel, als waar 't een slang, uw arm mijn hals omsnoeren.

Waarom vermomt gij u, met schijnen die bedriegen?
Zooals een muur staat gij, een burcht, van west naar Oost,
Waarop een gouden draak met purper wieken poost
Die straks, brallend van vreugd, in het azuur zal vliegen.

Daar stierf een dierbaar man! Gij bergt u in een lamfer
En schooner dan in vreugd, staat ge in den rouw, want kuisch.
Gij komt, uw zwart gewaad sleept, uit het doodenhuis,
De zieke geuren mee, van was, karbol en kamfer.

En knielend op uw strand heb ik den naam geschreven
Der zielsbeminde vrouw, die ik mijn liefde zwoer,
Doch uw jaloersche voet vertrad dien op uw vloer,
Alsof ik u alleen, geen vrouw, mijn hart moog geven.

Dit moest ik, op den duur, verduldig, van u leeren,
Dat niemand waarlijk leeft, die niet zich zelf doorgrondt
En die niet, zee, als gij, ten allen tijd en stond,
Na elke vreugd en smart, de stilte durft begeeren!

Thans stort ik me nooit meer, wellustig, in uw schoot
Of, eer uw wulpsche kus, mij kittelt door den vleeze,
Huivert me door de ziel, de vreeze voor de vreeze
Die me bevangen zal in mijn aanstaanden dood!

Daar kwam een visioen dat ik niet kan doorgronden:
Ik woonde de geboort van Aphrodité bij.
Doch plots verzwond de droom en, schittrend, rees voor mij
Een man gedorenkroond, met glorieuze wonden.

Thans kan ik nimmermeer als in mijn kindsheid rusten
Omdat mijn geest mijn hart, mijn hart mijn geest bestrijdt,
Mijn geest reikhalst naar God, schuw voor zijn majesteit,
Terwijl mijn zondig hart haakt naar den roes der lusten.

De jeugd bouwt argeloos kasteelen, forteressen
En plant de vlag en juicht, zoo ge op zijn dammen loopt!
Wee mij, en wee mijn jeugd! Zee, gij die alles sloopt!
Waarom leerde ik zoo vroeg uw bitter wijze lessen?

Ik weet hoe wreed ge zijt, sinds ik, door uwe golven,
Tot in de stilte dook van uw smaragden schoot
En er uw minnaars vond, al harteloos gedood
En onder 't zwarte wrak van hunnen droom bedolven.

Het bliksemt! flits op flits wekt siddering en ijzen.
De donder mokert. Dijk en duin kreunt, knal op knal.
Alweer een schicht! De nacht galmt als een duistre hal
En in de verte zie ik vlammende paleizen!

Waarom moet gij me wreed bedrukken, wreed bedroeven,
Gij, die met meeuwen speelt en argloos lacht en neurt.
Wat is er dezen nacht - gij ziet zoo bleek, - gebeurd?
Van wie zijn, om uw koets, dees diep geprente hoeven?

Mijn boot is vastgehaakt, het kruisnet aan de spangen
En windas en katrol storen den loomen nacht.
Ik ben de visscher van de schoonheid en ik wacht,
Wat of er, in den kil der stilte, blijft te vangen.

Vreemder dan in den nacht, zijt gij bij klaren dage,
Dies, slechts bij duisternis, schenk ik U mijn geloof!
Want, kriekt de dageraad, daar gaapt alweer de kloof,
Waarover gij noch ik ons tot elkander wagen!

Hoe komt het - roereloos verbeid ik uw ontwaken -
Dat wie uw gratie ziet ook uwen lust begeert?
Bedwelmster, gij, die koel, den hartstocht wekt en weert
En nooit uw schoonheid toont, dan met bebloosde kaken.

Wij rusten heup aan heup. Ik hoor u ademhalen
Doch, zoo uw borst zich heft, mijn adem zakt en zijgt.
Indien ons leven maar tot zulk een eenheid stijgt,
Dat onze boezems in één zelfden rhythmus dalen?

Den dam haat gij, den dijk, de diepgedeukte palen,
Toch wankelen zij niet, hoewel gij koortsig werkt.
Want zie, uw toorn ten spijt, wordt pijl en paal versterkt
Door glad-beschuttend wier en 't schild der mosselschalen.

Een schip, zeilen in top, één goud van mast tot steven
Zweeft, als een serafijn, plechtstatig wiegend aan.
O Gratievol gezicht, ik blijf en blijve staan
Als voelde ik in 't gevaart, iets van mijn eigen leven.

Mijn god! Zoo dan mijn ziel moet leven eeuw op eeuwen,
Ik wensch geen eeuwigheid, dit leven was genoeg.
Dra valt mijn hart in stof, dit hart dat zóó luid sloeg;
Geef dat de zee het vorm tot harten van de meeuwen.

Van alle zonden vrij, zee, wisch thans van mijn boezem,
Wisch van mijn hand, mijn wang, de smetten van den lust.
En laat me, eenzaam, naakt, weer liggen langs de kust,
Kuisch, als een argloos kind, midden uw zilte bloesems.

Gij, die de dijken deukt, den stoutsten dam vernielt,
O vrijheidslievende, wie geen geweld kan baten,
Gij leert me, in den grond des harten, heftig haten
Den meester die gebiedt, den slaaf die voor hem knielt.

Breng, als ik overaard zal liggen, geen laurieren,
Dit groen en past mij niet en stond me vast te schoon.
Maar gij, die vaarwel zegt, verschaf U krans noch kroon,
Leg aan mijn bleeke slaap een handvol dorre wieren.

Wie argloos tot u komt schenkt gij den slaap weldadig
Doch wee, wie voor u neigt en u zijn liefde biedt,
Hem valt geen rust ten deel, maar kommer en verdriet
Dewijl hij in u zoekt wat hem toch nooit verzadigt.

Het stille blanke huis der zuivere begrippen
Ben ik ontvloden, zee, sinds ik uw stem vernam.
Ik smacht naar U, ik haak, ik huiver, als een vlam,
En voel, van verre reeds, de frischheid van uw lippen.

Helena! En de zee werd luid van oorlogswimpels
En jaren werd de strijd verbeten doorgevoerd!
O vrouwe, wat heeft u de ziel het meest ontroerd:
Der helden wreede dood, of uw gelaat vol rimpels?

Zal U dan telkendag de dood der zon bedroeven
Gij, die u, als een jonge weduw, hult in 't zwart?
Weet gij dan niet de wijze lessen van de smart.? -
Dra bonst op de Oosterpoort de vreugd met gulden hoeven.

Ik zag van op een duin de zonne statig sterven
En rilde want een stem weeklaagde: ‘Pan is dood!’
Toen zag ik, wijl de kim vol bleeke klaarte schoot.
Een blinkende gestalt over de waters zwerven.

Door duizenden gebouwd die, stervend, de oogen sloten
Eer gij van stapel liept, vaart gij nu grootsch ten vreemd.
Boot, die, als ik, 't bestaan uit duizend levens neemt
En mij tot peinzen noopt, aan lang vergeten dooden!

AUGUST VAN HOUTTE.

Het land van Hambeloke.

Dertiende hoofdstuk.
Rubens.

Bart was primus op de Academie! Hij had den Laokoon geteekend: een naaktfiguur, een gebaard man die door slangen wordt omkronkeld, en een paar jonge figuren, die eveneens omslingerd zijn van serpenten! Het was in heel de Pijp een gebeurtenis van belang: de kleine Bart Mennekens primus! En ge moest zien, hoe hij dat gedaan had! Een vader, die piernaakt, staat te krinkelen van de pijn, zijn ledematen verwrongen, zijn oogen, twee bollen zonder oogappels, staren bedroefd naar den hemel, en de twee jongens, ook naakt, worden mee door de slangen omsingeld en omwrongen!

Hambeloke was thuis verschenen, en met Nonkel Bart, die, als peter van den jongen primus, een deel van diens glorie voor zich opeischte, stonden ze gewichtig het stuk te keuren, waar moeder, Lien, en de jongens, paf van bewondering, naar staroogden.

- En dat in 't jaar van Rubens, had Hambeloke ten slotte gezegd: Rubens, die driehonderd jaar geleden geboren werd; ievers in Duitschland, durven er sommigen zeggen, in een stadje bij Keulen; maar *ik* zeg en houd vol: te Antwerpen.... te Antwerpen, op de Meir! In 't hartje van de stad, dáar móest hij toch geboren worden! En dat zal ik bewijzen! riep hij, rood in zijn sterke overtuiging en trotsch op zijn stad, waar zùlke kerels als Rubens het licht konden zien.

Kromme Wouters, een oude vriend van Sander, een schoenmaker die er goed voorzat en met zijn broer Benedictus, in een

tamelijk groot huis woonde aan den overkant, stond er ook bij met zijn blaaskop, zijn korte bakkebaarden, en zijn poortjesbeenen. Hij wiegelde een tijd op zijn beentjes voor het meesterstuk, schoof dan zijn pruim van zijn linkerwang naar zijn rechter.

- Daar haalt de Pijp eer af, verklaarde hij, en dat we gaan vlaggen, is zeker!

Dan moest het wel iets heel bizonders zijn, want Kromme Wouters stond te boek als een gefallueerde gierigaard. Hij droeg altijd een blauw-katoenen boerenkiel en had een zijden klak op, die boven zijn opgeblazen wangen prijkte als een vlag op een modderschuit. Zijn ronde oogen keken verwaten in 't ronde, met een soort uitdagende laatdunkendheid, terwijl zijn scherpe lippen altijd bereid schenen om ‘het tegendeel’ te verzekeren. Kromme of Koppige Wouters heette hij dan ook in de buurt. Het was genoeg hem iets te prijzen, opdat hij er juist andersom zou van zeggen. Als hij een slag had gekregen, en ge zoudt hem beklaagd hebben, hij had geantwoord: ‘En als ik nou wil geslagen worden? Als ik daar nou plezier in heb?’

Ieder morgend, als de zon in de lucht kwam, trok hij er op uit naar de vroegmarkt: daar verzamelde hij afval van de kramen der groenselboeren, en hij keerde huiswaarts met een vrachtje savooiblaren, voor zijn konijnen. Want hij fokte konijnen, en de klein-mannen van zijnen vriend Sander mochten er al eens komen naar kijken. Wouters greep toen met zijn hand in den tast, klauwde ze vast bij hun grauwe rugpels en de gelepelde beestjes kwamen met ronde schrikoogen naar boven gebengeld, tot blije verbazing van Fee, die er een bizonder plezier in had, om een van die konijnen efkens tegen de lange lepelooren te titsen.

In zijn kleinen tuin, grenzend aan het gangske, waarboven Hambeloke woonde in een mansarde, stond een wonder, waar de mannen van Sander alleen met verlekkerde begeerigheid aan dachten: een groote moerbezieboom, waar in 't seizoen de lekkerste beziën aan rijpten die ge droomen kon. Moeder Mennekens kreeg aleens een schotel van die heerlijke vruchten van hem los, en dat was telkens een feest bij de Mennekens. Purper-zwarte beziën, met een aroma die door de heele keuken geurde, en een smaak, àl zappige zoetheid, om van te droomen.

- Als er eenen een hand durft aan steken, waarschuwde Kromme Wouters, slaag ik hem armen en beenen af!

Hij deed wel zoo wreed niet als hij zei, maar de lekkernij werd er te lekkerder door: de verboden vrucht! O die moerbezieboom van Kromme Wouters! Wat zou een jongen er niet om gegeven hebben om daar eens een vrijen Donderdagnamiddag in te mogen doorbrengen! Als ge ervan at, waren heel uw gehemelte en uw tong, en ook uw handen, purpergeschilderd! Er hoefde niet eens suiker bij: dat smolt op uw tong, hemelsch! Er bestond op heel de wereld niets, dat als uitgekozen lekkernij bij zoo'n handvol moerbeziën van Kromme Wouters kon vergeleken worden.

- Ja Bartje, zei Wouters, die door 't kunstwerk en de bekroning van den zoon van zijn vriend Sander waarlijk in zijn gemoed was geraakt geworden, ge zijt een oprechte Sinjoor, jongen! Ge moogt gij eens thuis in den boom komen zitten.... maar niet langer dan een kwartier, zulle!

Iedereen keek met nijd en trots naar den Bart, die deze onverwachte onderscheiding minstens evenzeer op prijs stelde als zijn primus-schap.

En nu werd in de Pijp gevlagd, en er was 's avonds een fakkeltocht, op touw gezet door al de kadeeën uit de buurt: Spietom en Dreekes van Seys, Piet Pulin, Mane Loquet, de Schavies, Juleke uit 't Herbergske, Goor Quistwater, Frans Tiderit, Sjel Magrol, Toontje Clatero, Leen de Rat, Snotlewie, die vergeten was dat Bart hem eens met blink had ingesmeerd, en nog wel tien anderen! Gregoor mocht mee een fakkel dragen en Scharel en Fee liepen arm aan arm al fluitend en schuifelend mee met hun straat-kameraden. En 's avonds kwam een muziek opzetten, een maatschappij van de mannen uit 't Peerdeken, in de Vorschengracht, die een daverend Brabançonne afgaven vóor de deur bij Mennekens!

Bart werd daarom niet hoovaardig. Moeder was danig in haar schik met zijn zegepraal, maar als Bartje het daarom nu in zijn peer had gekregen, zou vader hem algauw wat plotten laten opwinden om hem te kalmeeren.

Er waren vetpottekens, kleine glaaskens zonder voet, gevuld met water, waarboven een laagje olie en een wiekje daarin. En de schele Rubens - de beroemde Rubenskon. met de

scheeve oogen, die Bart voor het huwelijk van Fransoo en Marie had geteekend, prijkte aan 't atelier-raam van de tweede verdieping achter armoedig glimmende vetpottekens. Daar stonden de jongens in de straat reikhalzend naar op te kijken en ze zeien: ‘Zie, dat is Rubens! En dees jaar wordt hij gevierd, omdat hij driehonderd jaar oud is!’

Want Rubens was nooit gestorven, hij was onsterfelijk!

Die dagen waren de jongere broers van Bart niet weinig trotsch op hem.

Hambeloke was in zijn weer. Heel de stad door was er een buitengewone bedrijvigheid op handen. De geburen vormden commissies om op straat te palleeren, en er werden, op eigen kosten, allerlei versieringen beraamd. Dan liet de stad zelf ook nog triomfbogen oprichten op vele pleinen en in de voornaamste straten. De Pijp, waar nu pas een primus van de Academie zich had ontpopt, zou niet ten achter blijven. Kromme Wouters vergat zelf, dat hij een reputatie als gierigaard had op te houden: hij stortte twintig francs in de kas voor de Rubensfeesten in de Pijp! Zijn broer de gelddrager Benedictus, haalde het geld af bij de geburen.

Tegen de maand Augustus was de heele stad lijk herschapen in een bosch, de gevels behangen met groene festoenen, de straten beplant met kleine sparren, waarvoor kasseien uit den grond werden gelost. Jaarschriften met rijmen werden aan de gevels geplakt. Lo van Sander Mennekens zou wel voor dichtjes en spreuken zorgen. De naam P.P. Rubens stond overal gedrukt en geschreven. Er werden portretten van Rubens en van Van Dijck op straat verkocht, Rubens met zijn breede flambard op met groote zwarte pluim, en Antoon van Dijck blootshoofds in een fluweelen wambuis. De leurders riepen alom: ‘Rubens en Van Dijck, aan tien centiemen!’

De vlaggen kwamen voor den dag: de driekleur van Belgenland en rood en wit, de kleuren van Antwerpen: op die kleuren waren ze allen fier! Enkele pauselijke kanarie-gele vlaggen waren er ook bij, heel erg-katholieke menschen, 'lijk bij Uffra van Renterghem, wier broer in de kerk met de caritaat ging. De Neus Sevens-van Bael had naast zijn groote inrijpoort groote papieren omkranste kokarden laten plakken, met het wapen van Antwerpen erop, een naakte boschman en een dito

vrouw, dat van het Lucasgilde ‘Wt Jonsten Versaemt’, met een ossekop naast een kruis, dan het portret van Rubens, en de jaartallen 1577-1877. Het had veel bekijks.

Bij den Schavies Van den Berg was op den muur een feestdichtje geplakt, waarvoor Lo Mennekens den tekst had geleverd. Het luidde:

Aan P.P. Rubens,
bij zijn 300n geboortedag.

Groot man van rang en waarde
Die uw duur zweet niet spaarde,
Gij begreept goed uwen staat
Als schilder en diplomaat.

Ster van uw geboortestad,
Uw talent is hooggeschat.
Schoonste perel onzer krans
De eer aan U, geheel en gansch!

De jongens van de Pijp waren in die dagen niet te temmen. Het was vacantie, en ze waren, nu er op straat zooveel en in huis zoo weinig te doen was, onafscheidelijk saam en in een troepje bijeen van 's ochtends af. Om aan kermiscenten te geraken hadden Gregoor, Scharel en Fee een handel in japwater op touw gezet. Ze lieten een stuk jap smelten in een groote aptekersflesch, dan schudden ze die flesch duchtig op, tot het vocht schuimde, daarna verkochten ze een borreltje japwater voor de somme van dertig krieksteenen. Voor vijftig krieksteenen had g'er twee. Zoo bereikten ze een vermogen van vijftien duizend krieksteenen. Daarmee werd ruilhandel gedreven. Ze vertuikelden een vijfhonderdtal krieksteenen tegen een gebreiden toom, ontstaan door dagenlang met een draad kleurige saai door een bobijntje te trekken en tusschen eenige speldnagels te breien. Toen Scharel eenige groote moederzakken vol krieksteenen rijk was onderhandelde hij met Leen de Rat, uit de Nieuwe Bakkerij, om die duizenden krieksteenen te ruilen voor de Reis naar de Maan, van Jules Verne, met blauw en goudlinnen fabriekbandje, die deze als prijsboek op school had gekregen. Maar Leon vond tienduizend krieksteenen niet genoeg, hij eischte er een druiventros bij, van die kleine zoete druifjes als er in den wijngaard bij de

Mennekens thuis groeiden. Ja maar, daar was streng verbod om aan die druiven te raken, die anders dikwijls nog vóor ze rijp waren in de gulzige magen der jongens verdwenen. Scharel was tuk op die Reis naar de Maan, met die honderden aardige plaatjes. En hij riskeerde het om, door een komplotje met zijn buurvriend Jefke Rooses, in 't eigen vaderhuis, een tros te gaan stelen die precies boven den scheidingsmuur van de twee tuinen hing. Er was levensgevaar aan verbonden, en toen Scharel, met het bewustzijn dat hij een schelmstuk beging, boven op de ladder klaferde langs den tuin van Rooses, kwam daar plotseling de nijdige rosgeplekte Vos van Jefke aanzetten, die al blaffend hem bij het afdalen van de ladder afwachtte en hem een gat in zijn witte kous en een blauwe plek in zijn braai beet. Hij durfde niet al te hard te huilen, maar hij was doodelijk geschrikt.

Maar Leon de Rat had den tros eens gekwikt in één hand en in de andere de tienduizend krieksteenen getild, en verklaarde toen, dat hij de Reis naar de Maan wel wilde afstaan, als hij er nog een boek met postzegels bij kreeg.

Dat was nog al durven. Die Leon had een woekeraarsziel, waar heel wat van te verwachten was, al zoudt ge hem dat met zijn stopverfgezicht niet aangegeven hebben. Er waren in de verzameling postzegels een serie rare timbers van Turn-en Taxis, er was de Dikkop van Amerika en het Ratteke van Canada. Daar was een jaar lang aan verzameld en het viel lastig om ervan te scheiden. Er waren ook van die bisteren koppekes van Leopold I bij en verschillende postzegels van Beieren. Maar, als hij 't goed bedacht, zoo'n boek met wel honderd plaatjes, die ge kost kleuren met de verfsteentjes uit een verfdoos die hij bezat, het was een kostelijke bezigheid voor heel den winter, en van 't boek zelf kost ge jaren plezier hebben. Scharel deed het, en zoo bezat hij zijn eerste boek!

Hambeloke was thuis komen vertellen wat er in de stad allemaal te zien was dezer dagen. Op de Meir, vóor het Rubenshuis - waar eigenlijk alleen maar de ouders van Rubens hadden gewoond - prijkte een triomfboog, met schildering van echte schilders op. Overal staken lange gekleurde masten in den grond, waaraan wimpels fladderden. Op de Meirbrug, op de Cattevest, op de Eiermarkt, de Schoenmarkt en in heel

't omliggende was 't al vlag en wimpel dat ge zaagt. In 't Park waren duizenden en nog eens duizenden Chineesche ballonnekens of lampions aan ijzeren touwen opgehangen: het zou feëriek zijn. In de Harmonie werd den avond van de Kermis; die met de Rubensfeesten samenviel, een monstervuurwerk afgestoken, waar zeker honderdduizend menschen zouden gaan naar kijken.

- Moeder! mogen we dan meegaan? Moeder! zeg het nu! Moedèr!

- 't Zal 't aan vader vragen, beloofde moeder, en zijzelf brandde van verlangen om al die wonderdingen te zien.

- Er is geen straat, of er is wat te doen, vertelde Hambeloke verder, met een hooge borst: in deze dagen voelde hij zich als Antwerpenaar een uitverkoren wezen. Ge moet niet vragen, hier of daar, maar 't is overal! De particulieren blijven niet ten achter. Er zijn er die hun huis met roode en goude draperijen behangen. En dan, de Groote Processie gaat uit: dat komt er nog bij. In St. Jacobs, waar mijnheer Rubens begraven ligt, - die mijnheer vóor Rubens klonk op dat oogenblik als een geweldige onderscheiding - kunt ge de kapel bezichtigen, waar zijn meesterstuk ‘de Familie van Rubens’ te zien is: hij staat er zelf op, als Sint-Joris, die een vlag zwaait, dan is er zijn vader als heilige, zijn moeder en zijn twee vrouwen, Isabella Brant, zijn eerste, en dan die schoone blonde, zijn tweede vrouw, Helena Fourment. Ge moet dat zien!’

Moeder Mennekens sloeg haar handen in elkaar over de geleerdheid van Hambeloke. De jongens schaarden zich rond Hambeloke en aten hem de woorden uit den mond.

Van het Zuid- tot het Noordkasteel is het langs de Werf één pallatie. Al de schepen zullen bevlagd zijn, en op den dag van Rubens' geboorte zullen ze te twaalf uren eenstemmig hun signalen geven, loeien en fluiten: ge moet er naar luisteren!

- Is er nog wat, Hambeloke? Er staat zeker wel wat van in de gazet?

- Het Handelsblad staat er vol van, zei Hambeloke. Zie maar! en hij toonde hun een volle bladzijde, waar in 't lang en in 't breed het feestprogram was uiteengedaan.

- Rubens kwam veel in 't Museum Plantijn bij zijnen

vriend den aartsdrukker Moretus, den opvolger van zijn schoonvader Christoffel Plantijn, leeraarde Hambeloke verder. Daar ziet ge aan den gevel het schilderstuk voorstellende de Vier Filosofen, waaronder Rubens met zijn broer Filips. Het echte stuk hangt te Florence, in Italië, voegde hij er, na een poos overwegens bij. 't Is fijn!

- En dan, Hambeloke, en dan? drongen de jongens aan.

- Dan is er een stoet, hé, jongens - een groote historische optocht, waar de Reus en de Reuzin in wandelen, de Reus die in de gevangenis aaneengeknauwd is uit karton door Peeter Coecke van Aalst. En de Reus en de Reuzin draaien hun koppen en salueeren iedereen.

De jongens watertandden ervan.

- En dan hebt ge den Walvisch - geen levende zulle, maar toch levend geweest - en dan Cupido, op een dolfijn, die odekolonje spuit op de menschen hun koppen, en dan is er een schip met matrooskens, het Schip van Fortuna, dan zijn er zotten met bellekens, en al de groote mannen van Antwerpen stappen er in, met kostelijke gewaden, in pelsen, met goud geborduurd, en wat weet ik al. Maar, voor 't leste en 't beste, krijgt ge den Rubens-wagen, dien hij zelf geteekend heeft, en daar staat de Maagd van Antwerpen op die den toom vasthoudt. En Rubens, Van Dijck, Jordaens, Teniers, al die glorieuze schilders, ze wandelen ervoor en ge zult eens zien wat een ferme kerel die Rubens was!

Het was genoeg. En nog had Hambeloke het voornaamste vergeten. De Rubens-cantate van Peter Benoit, den grooten Vlaamschen toondichter, die levende Rubens, werd voor 't eerst in openlucht, uitgevoerd op het Groen Kerkhof onder de leiding van den meester.

- Ja en onze Gregoor en ons Lien zingen mee! juichte Scharel.

De stad scheen te leven in een roes van geestdrift. Het minste kind sprak over Rubens, alsof het eigen familie was. Zoo weet men te Antwerpen alleen een grooten zoon te vieren! Alles en allen werkten er, met hart en ziel, aan mee. In de scholen werd sedert zes maand geleerd aan de Rubenscantate. De algemeene repetities onder de leiding van Peter Benoit waren onvergetelijke dingen voor de kleine Sinjoortjes, die

naar den man met den leeuwenkop, den schoonen vollen baard en de donkere manen, met godsdienstige vereering opkeken. Als Peter Benoit op 't verhoog verscheen werd alles bladstil. En dan hoorden ze die vreemde stem, die zei: - Kindertjes, je moet flink zingen, hoor, en niet flauw van ta-ta.... maar: tà-tà-tà, flink aanpakken, kindertjes! Wat een heel andere taal kwam er uit den mond van dien reus daarboven, van dien half-god, dan men hier rond zich hoorde.

En den avond van de uitvoering waren Vader en Moeder Mennekens onder de toehoorders, in de duizendkoppige schare die het Groenkerkhof vulde, tegenover de fluweel-donkere grootsche silhouet van den Onslievevrouwentoren. Het was een mooie zoele zomeravond. De hemel was van een heerlijk diep nachtblauw, waar als gouden nageltjes de starren in vonkelden. Van den toren klonken over het opeens stil geworden plein de koperen bazuinstooten. Benoit verhief den arm.

En de zangers, mannen, vrouwen, jongens, meisjes vielen in met een prachtig ensemble:

> Liefste der Zustren, die troont aan de Schelde,
> Kunstkoninginne, wij allen zijn hier!

Sander was diep ontroerd. Dit was de stem van zijn volk. Hij keek naar zijn Dien, met een veelbeteekenenden blik, als wou hij zeggen: ‘hoort ge dat, Dien? verstaat ge dat?

- Och laat de kleine Peter Benoit eens zien! smeekte Dien.

En vader hief Schareltje op zijn schouder: - zie, manneke, maar houd uw voeten thuis.... zie, dat is nu Peter Benoit, onze Rubens!

De kleine zat daarboven als op een torentje, en hij vergat al het andere in de wereld.... De rijke klanken van 't orkest, de bloeiende stemmen van de zangers, de forsche bazuinen van op den toren en de beierende klokken.... dan, de duizenden lichtjes, die veelkleurig fonkelden tusschen de donkere kruinen der boomen.... dat alles werd tot één visioen, dat zich in zijn kinderziel prentte voor steeds.

Feeke stond stokstijf te staren aan de hand van zijn moeder, hij hield altijd de zangers in 't oog: opeens had hij broer Gregoor onder de zingende knapen ontdekt, en daar ginds, bij de meisjes, stond, in 't wit, ons Lien!

En moeder Mennekens had wel kunnen waterlanders krijgen van trots, als ze aan haar kinderen dacht, die aan dit heerlijke vorstelijke feest, aan dezen triomf van den geest, van de kunst en van de lieve geboortestad, het eenige Antwerpen, meewerkten.

Daar zagen ze, iets verder, Hambeloke staan, leunend tegen een boom. Bart was bij hem: die scheen Hambeloke iets te willen aan 't verstand brengen. Maar deze weerde af. Hij was lijk weggerukt. Vandaag wist hij dat zijn stad triomfeerde, zijn stad in haar grootsten zoon, de onsterfelijke Peter Pauwel! Hij haalde zijn rooden zakdoek uit, en terwijl de zangers, mannen en kinderen al te zamen, onder het hoerageroep der duizenden den slotzang herhaalden:

> Dan zal de beiaard spelen
> Van alle torentransen
> Alom de grijsheid kweelen
> Alom de jonkheid dansen!

toen hield hij 't niet langer uit, als bezeten begon hij met zijn glimmenden hoogen hoed en zijn zakdoek te zwaaien, en uit volle borst zong hij mee:

Dan zal de beiaard spelen! Antwerpen boven!

Veertiende hoofdstuk.
Op school.

De lagere school van Achter-de-Vest, waar mijnheer Charles-Louis Ooyevaers het achtbare hoofd van was, had een driedubbele arduinen dorpel. Na dien overschreden te hebben stondt ge in een voorportaal, dat rechts naar 't woonhuis van den hoofdonderwijzer, links naar zijn werkkabinet leidde. Langs de binnendeur van dit portaal kwaamt ge in een breede overdekte halle, van waar links en rechts de klassen werden bereikt. Aan de wanden van die halle prijkte een lange reeks gekleurde platen, verbeeldende beroemde figuren uit de vaderlandsche geschiedenis: van Boduognat en Ambiorix af, langs Jan Breidel, Pieter de Coninc en Artevelde, tot Leopold de

IIe toe. Naast het kabinet van mijnheer Ooyevaers hing de schoolbel, de hel-klinkende, heel 't gebouw doortinkelende bel, die aanvang en einde van den schooltijd aankondigde, tevens het geduchte dreigement waar de scholieren niet dan met een zeker ontzag, ja zelfs met angst aan dachten: wie iets ergs verkorven had, moest onder die bel gaan staan, met eigen hand aan het belkoord trekken en aldus zelf de zwaarwichtige en dood-ernstige, dikwijls wat gemelijke, maar in den grond heel gemoedelijke verschijning-met-bakkebaarden van mijnheer Ooyevaers uit zijn bovenkamer lokken, om onder diezelfde bel een strafrede aan te hooren, desnoods, in erge gevallen, met wegzending gestraft te worden! Mijnheer Ooyevaers was de ouderwetsche schoolvoogd, braaf en ordelijk, maar gestreng en op stiptheid tuk. Hij had gezag in zijn school, en de meesters waren gelukkig als hij op 't eind van een bezoek in de klas hun in zijn zilveren snuifdoos een greep liet doen: dat was een teeken, dat hij tevreden was. Maar hij kon ook wel eens erg ontevreden zijn, en als hij de klas binnenkwam trok hij vaak een gezicht alsof hij iets verdachts rook: dat was geen goed voorteeken. De jongens waren er niet heel gerust in, vooral als de hoofdonderwijzer op zijn rondgang vergezeld was van een der inspecteurs, die dan aan de scholieren allerlei vragen stelden, die ze zoo goed mogelijk moesten zien te beantwoorden, anders was 't voor hen niet pluis na 't vertrek van den inspecteur: dan regende het vermaningen, berispingen, en kwade noten.

Aan de linkerzijde van de halle, die een breede corridor was, lagen de vier lagere, aan den rechterkant de vier hoogere klassen. De twee laagste klassen en de twee hoogste grensden aan de koer, gedeeltelijk den privaten tuin van mijnheer Ooyevaers, voor 't overige de speelplaats met de retirades, waar de jongens bij de recreatie een luchtje mochten snappen. Dat gebeurde in den loop van den morgen, in dubbele rijen, na den middag konden ze er vrij rondtollen en met oorverdoovend lawaai hun gangen gaan. Midden in 't speelplein, dat met baksteenen en met kleine bolle glimmende steentjes gekasseid was, prijkte, als eerbiedwaardig overblijfsel van een vroegeren grooten tuin: een zwaar-getakte, breed-gekruinde moerbezieboom, een boom waar men nauwelijks naar durfde

op te kijken omdat er nooit dan op een dreigenden toon over gesproken werd door mij heer Ooyevaers: het was zijn eigendom, en de kostelijke vruchten ervan, waar de jongens met begeerlijkheid in de heete, dorstige zomerdagen in de klas aan dachten, als aan een verre en onbereikbare weelde, moesten integraal in de gierige magen van den hoofdonderwijzer en zijn gezin terecht komen. Deze droeg onafscheidelijk op zijn hoofd een zwart-fluweelen potsje met zwart-zijden kwispeltje. En achter zijn grooten neus, aan de punt goedmoedig bollig, stond altijd dat uitgestreken, ernstige en plichtgetrouwe gezicht, met die oogen die alles zagen.

De oudste onderwijzer was mijnheer den Duyts met zijn hoog voorhoofd, zijn ros stekelig snorretje, zijn sikje dat hij half scheen in te slikken, en zijn klein wegvluchtend kinnetje. Het was een Limburger, die altijd heel zuiver Nederlandsch, ietwat op z'n Hollandsch, sprak: ook een van den ouden eed, degelijk schoolmeester, die doorgoed van aard was maar daarom niet altijd malsch, vooral voor de jongens die den boer wilden spelen of zich rakkerachtig gedroegen. ‘Verduld, ik zal je slaan dat je niet meer op kan staan!’ was een van zijn verwoede uitvallen. Hij deed nu eens de hoogste, de achtste, dan weer de zevende, een andermaal zelfs een der lagere klassen. Na hem kwamen: mijnheer Delville, een lange sterke man, met breede blonde snor en koud grijze ambiteuse oogen, van wien de jongens zeiden, dat 't een kwaaie was, en waar ze niet erg veel van hielden, al was hij nog zoo knap; de oude dikke mijnheer van Mechelen, kogelrond hoofd, met sluw lachende oogskens, die veel in zijn neus peuterde en daarna ijverig in zijn tanden zat te koteren: een man met eigenaardige hebbelijkheden, waar de jongens dadelijk een bijnaam voor gevonden hadden: ‘de bommelarenvreter’. Hij had wellicht sadistische neigingen; immers schepte hij er genoegen in, de jongens die een of ander verkorven hadden, op de trede vóor 't bord te roepen en hen daar, ten aanzien van heel de klas, openbaar te bestraffen door hun, met het scherp van een lineaal, een vlijmende streek toe te dienen op het malsche gedeelte van hun lichaam, dat ze, rond-gespannen moesten wenden naar de leerlingen toe, die bij ieder van die kleine strafplegingen een dol, maar ietwat angstige pret beleefden!

Dat heette: ‘broekstijf’. En niet alleen als ge iets verkorven hadt, naar ook uit louter liefhebberij, als een jongen er, als een soort versnapering in de les, eens wou van proeven, paste mijnheer Van Mechelen zijn zonderlinge strafmethode, waar het schoolhoofd vermoedelijk onkundig van was, bij wijze van gewaagde scherts toe. Dan gnuifde hij en zijn neus-en-mondbezigheden verdapperde hij, staande met den rug naar de jongens, terwijl hij aandachtig een landkaart aan den wand bestudeerde. Daar had Scharel Mennekens, die geen misdaad te boeten had, ook eens de ervaring van willen opdoen, uit jongens-nieuwsgierigheid: toen de scherpe lineaalkant eenmaal zijn bil gestriemd had, was hij nimmer meer begeerig naar een herhaling van die zeldzame sensatie, en, diep beschaamd, was hij met gebogen hoofd wild terug tegen zijn schoolbank gestuikt: mijnheer Van Mechelen genoot!

Er was ook mijnheer Reus; een korte vent, met een beenderig hard gezicht, bleek en stroef, lijdend blijkbaar, waar kleine, als 't ware in zijn knokig boeren-gezicht geboorde donkere oogjes, geniepig loerden: zijn ooren stonden ziekelijk en horizontaal aan zijn hoofd; hij had het op de borst. Er was iets onzeglijk wreeds in zijn aard: hij was op zonderlinge wijze behept met een hekel tegen groote platte ooren. Nu zaten in zijn klas de twee gebroeders IJsenboot, beiden ruimschoots voorzien van ooren, ‘als tellooren’ lijk de jongens zeiden. Die hoofd-schotels van de twee IJsenboots, met hun konijnachtig voorkomen, hun groote ronde puil-oogen en hun zware onderlip, ze waren tot een legende gegroeid onder de schooljeugd: nooit werd hun naam genoemd, of die zeilachtige aanhangsels werden er spottend bij vermeld. Nu had mijnheer Reus, die zelf afstaande ooren had, hadeen onbegrijpelijke hekel aan die van de jonge IJsenboots, - kon hij geen mededingers dulden? Zoo, dat hij op zekeren dag in de klas, in een vlaag van woede, den oudsten der IJsenboots bij den kop vatte, en met zijn twee ooren lijk handvatsels in zijn greep hield en hem zoo tegen den wand plakte, terwijl hij er geducht mee trok en hem verder de huid vol schold. Daar bleef het echter niet bij. De IJsenboots waren plompe rakkers, die voor hun ouderdom zwaar gebouwd en onverwacht sterk bleken te zijn. Ze hadden hun klompen uitgedaan en er mijnheer

Reus flink mee op zijn tronie van langs gegeven. Zoodat deze met builen en wonden op zijn hoofd en met een paar blauwe oogen moest wegloopen, en een paar dagen afwezig blijven. De zaak werd stilgehouden, de IJsenboots kregen een week verlof en mijnheer Reus werd het volgend schooljaar naar elders verplaatst. Zoo diplomatisch wist de schoolbestuurder het aan te leggen, en het schandaal drong niet naar buiten.

Er waren in dien tijd, toen de beteugeling van de leerende jeugd niet schroomde hardhandig te zijn, nog wel meer van die schoolmeesters, die, als ze door de plagerijen van de moedwillige gastjes, hun zenuwen niet meer de baas waren, tot handtastelijkheden overgingen. Zoo was er nog een mijnheer Van Heule, een man lang en schraal als een ladder, die gedurende de les tusschen de banken doorliep en de jongens, wier handen niet naar zijn zin op den lessenaar lagen, met bitsig titsen van de lineaal op de kneukels tuchtigde, wat aan menig kind tranen van pijn ontrukte.

Daar tegenover waren de meesters De Block, Peeters en Van Hal toonbeelden van zachtheid. De kleine Van Hal was de eenige, die geen spot- of bijnaam van de jongens kreeg: hij was een kranig schoolman, waar men ontzag voor had en die flink orde wist te houden, zonder dat hij daarvoor hoefde te stompen noch te slaan: hij kon allerbest vertellen, en bij hem leerde men voor zijn plezier. De brave meneer Peeters, die in een pateekenswinkel woonde, had ongelukkig een neus, die aan de bizonder opmerkzaamheid van de ongenadige jonge bent niet ontsnapte: hij heette dan ook spoedig: ‘de kraaksteenenneus’! Ook de brave mijnheer Van der Linden, met zijn bleeken Christuskop, bracht het niet verder dan de verkorte benaming ‘de Linde’. Den bestuurder noemde men gehoorzaam: den Baas.

Gregoor zat thans in de hoogste klas, de achtste, bij meneer Delville. Naast Gregoor zat op de schoolbank Henricus Oerlemans, die het fraaiste schrift van heel de school had, een klepper in 't leeren, maar die toch altijd naar zijn kameraad Gregoor opkeek. Beiden zongen op 't oksaal bij meneer Firlefijn en kampten eigenlijk in de klas vriendschappelijk tegen elkaar op. 't Een jaar was Henricus aan 't hoofd, 't ander Gregoor de primus. De meester had het eens gehad over de

provincie Antwerpen, waarbij hij voortdurend den naam Heist op den Berg herhaalde: bij ongeluk viel de pen van Gregoor op 't huiswerk van Henricus en maakte een groote klad op 't mooie geschrift. Henricus keek wat valsch, maar hij wist niet, dat 't niet omspres gedaan was, - hij zweeg. Terwijl ze voortluisterden naar de aardrijkskundige les, had Gregoor, als eenige rechtvaardiging en als een soort mijlpaal en erkenningsteeken onder de inktvlek geschreven: Heist op het Blad. Dan was de vrede in een lach geteekend.

Scharel zat in de zevende bij mijnheer Den Duyts, die in zijn Limburgsche taal alle woorden scherp artikuleerde, veel zijn vinger in de lucht stak en zijn wipneus met de twee zwarte holen hoog opstak. Als 't niet ging met de jongens, herhaalde hij maar: ‘dat is verduld vervelend!’ terwijl hij de r's flink liet ratelen.

Als er een orderwijzer uit een lagere klas ziek of om een andere reden afwezig was moest een jongen uit de hoogere klassen aleens als opletter of moniteur voor diens klas gaan staan. Zoo kreeg Scharel opdracht om in de laagste klas als meester te fungeeren. Hij voelde zich niet weinig groeien, als hij daar voor die kleuters stond, wien hij, zonder dat hem eenige wenk van hooger hand was gegeven, de benamingen der letters, die op zwarte blokjes aan een raam geschoven werden, moest inpompen. Hij nam zijn taak ter harte, maar ze viel niet licht, en bij de jongens bemerkte hij een geduchte lust om in te slapen. Hij kommandeerde dan: - jongens, allemaal uit uw banken gaan staan, en.... vechten! Dat lieten de bubbels zich geen twee keer zeggen, en op minder dan geen tijd, lagen ze alle te kronkelen onder de banken, waar ze malkaar al stoeiend te pakken hadden. Maar ze wisten van geen uitscheiden en dan vond Scharel het geraadzaam even den wijsstok te langen en er onder te roffelen. Hij tikte er aleens een wat mir der zacht op den bol dan hij bedoeld had en het slachtoffer zette dan een keel op. Juist op dat onzalig oogenblik, toen Scharel met zijn ongedurige kudde geen blijf meer wist, trad de hoofdonderwijzer mijnheer Ooyevaers plechtig binnen: hij bleef dat zeldzame schouwspel een oogenblik, met een neus die allerlei ongerechtigheid scheen te speuren, nagaan, tot hij opeens met besliste stem tot den geimproviseerden jongen

schoolmeester zei: ‘Ga maar gauw naar uw klas terug, Mennekens!’ Het was een neerlaag, en Scharel schaamde zich geen beetje. Mijnheer Ooyevaers was aan meneer Den Duyts in de klas gaan zeggen: - hij staat daar lijk Vader-met-den-Stok!’

Niettemin voelde de jongen, dat er in dat vak wel iets was dat hem bekoorde: het was iets verheffends, als ge aan de jongere makkers iets kon geven van de wijsheid die ge zelf alreeds had verworven. Het duurde gelukkig een poos, vóor hem een nieuwe kans gegeven werd om van zijn pedagogische talenten te laten blijken. Die dag kwam evenwel toch, en zoo moest hij, toen mijnheer Van der Linden afwezig was, eens gaan opletten en doceeren in de vijfde, waar zijn eigen jongste broer Fee Mennekens onder de leerlingen was.

Hij kende haast al die jongens, waaronder er enkelen waren die ook door mijnheer Firlefijn uitgekozen waren om op 't oxaal te zingen: het was de kleine Bob Hellemans, die een kop had als een leeuw-van-een-paardjesmolen, 't waren Klaas Truyens met den scheeven neus, Flip, een van de twee gebroeders van Ostaeyen, en Fonske Dumont: al gasten, waar hij eigenlijk op een voet van kameraadschap mee omging en met wie hij op zijn tijd ook gaarne kattekwaad uitstak.

Fee zat naast Bob, en als Scharel binnenkwam, ietwat plechtig, zooals hij van mijnheer Ooyevaers had gezien, stootten die twee schobbejakken elkaar aan, en 't duurde niet lang of die twee hadden onder elkaar een komplotje gesmeed tegen dien melkmuil van een nieuwen meester. Scharel had, het voorbeeld van zijn ouderen broer den normalist, Lodewijk indachtig, in zich langzamerhand het idee voelen worden, dat hij, ondanks zijn eerste tegenslag, toch iets van een onderwijzersziel bezat.

Hij scharrelde in den lessenaar van den meester en legde dadelijk de hand op een klein boekje met groen omslag, waarop stond als titel: - Aanvankelijk onderricht in de Moedertaal, door G.J. Haegens. Hij bladerde het even door, en hij kreeg in den zin - hij had eerst nog de tafel van Werkzaamheden, die aan den ward hing, er op nagekeken - een les te geven over de Moedertaal! Hij zag daar diverse hoofdstukken: het Onderwerp, het Gezegde, het Werkwoord.... Er stonden

vragen in, die de onderwijzer stelde en waar de leerling op te antwoorden had. Best zoo!

Scharel overwoog een poos, en keek dan eens speurend naar zijn gehoor. Het was niet erg rustig. Er was al heel weinig aandacht. Ze praatten onder elkaar, en schenen van zijn aanwezigheid nagenoeg geen notitie te nemen. Eer hij met zijn les begon achtte hij dan ook noodig een beetje orde te scheppen in dien boel, en met een paar toetsen van den langen stok had hij al een paar moedwilligaards tot de orde geroepen. Dan voerde hij iets nieuws in: hij deelde goede en kwade noten in massa uit, en schonk of ontnam ‘buitengewone kaarten’ met de vleet. Die kaarten waren kleine vierkanten kartonnen papiertjes, vuurrood met zwarte letteren erop, en als ge vele van die buitengewone kaarten kreeg, dan kwaamt ge op 't eind van 't schooljaar in aanmerking voor een bizonderen prijs van vlijt en goed gedrag. Bovendien, als zijn aanmerkingen in den wind werden geslagen, schreef hij de namen van de schuldigen met wit krijt op 't zwarte bord, met ernaast het aantal noten of kaarten die ze verloren.

Toen had Fee zijn leuken kop dicht bij 't oor van Bob met zijn blond leeuwengezicht gestoken en hem in 't oor gefezeld:

- Bob, willen we den Scharel eens vasthebben?

- Hoe dat? zei Bob, bedenkelijk.

- Laat me doen, zei de reut. Als hij mij iets vraagt, dan krijgt 'm 'et!

- Bob Hellemans, ge zit alweer te babbelen. Ik schrijf u op voor tien kwade noten! klonk het van de trede waar Scharel doceerde.

- En 'k doen niks! pruttelde Hellemans.

- Als ge niet zwijgt, nog tien kwijt! bevestigde Scharel. Maar op 't zelfde oogenblik had Fee Mennekens, die zijn kaak tot een bal opgeblazen, daarop een slag met de vlakke hand gegeven, wat een knalletje gaf. Daarop begon hij met zijn vijf vingeren bij elkaar op zijn mondwerk te tokkelen, wat een klokkend geluid voortbracht: dat had hij eens van een goochelaar op de Vogelenmarkt gezien.

Scharel sakkerde in zijn eigen, gebaarde eerst of hij 't niet merkte.

Een ander leerling zat onder de bank en trok een makker,

die vóor hem zat, onverhoeds een klomp uit. Die riep dan luidkeels: - Flip van Ostaeyen trekt altijd mijn blokken uit!

Scharel werd zenuwachtig: hoû maar eens huis met zoo'n belhamels!

- Zie, ik zal mijnheer den Duyts roepen! riep hij.

Een groote lobbes op de achterste bank stond recht, hij was langer dan Scharel zelf, en die riep dreigend:

- Ja komt gij strakskes maar is aan den Panorama! dan zullen we er eens voor boksen! Naast de Panorama speelde Scharel met zijn kameraden dikwijls in de oude vestinggronden die daar nog braak lagen, en daar zou hij door dien bengel aangerand worden, strakjes!

Mijnheer Den Duyts was uit de zevende eens even komen kijken: 't werd toen plotseling wonderlijk stil en volmaakt ordelijk. Scharel wou eerst klagen, maar, ondanks het affront, wilde hij den deugniet, een stommen kinkel uit een steeg ergens, die niet beter wist, maar sparen, en hij zweeg, te meer daar hij niet dorst te bekennen, dat hij onder dezen bocht geen orde vermocht te houden.

Fee had zijn broer al dien tijd katterig aangestaard: den Scharel, die met hem thuis en op straat meê kattekwaad uitstak en van wie hij niet kon aannemen, dat die hier nu kwam meester spelen en orders geven!

Toch meende Scharel, dat er bij Fee nog wel broederlijke solidariteit genoeg aanwezig was om hem te helpen zijn positie als opletter eer aan te doen. Misschien was hij wel wat hard van stal geloopen, met dat toekennen en dan weer ontnemen van buitengewone kaarten. Zoodra er een bevredigend antwoord kwam op een door hem gestelde vraag, wischte hij dan ook alvast een stel kwade punten in eens uit.

Toen wendde hij zich, met een zweempje van vaderlijke welwillendheid tot Fee, dien hij als een ganschelijk aan hem bloed-vreemden jongen aansprak. Hij wou het hebben over ‘het werkwoord’.

- Wel, gij dan, Mennekens, - nog nooit was 't hem in 't hoofd gekomen dat hij zijn broerke Fee met zijn familienaam kon toespreken, - gij, Mennekens, zeg gij het eens, wat doet het paard?

Fee had zijn wraak gevonden. Zijn grauwe katoogen loens-

den vreemd, als met een gelen glans. En opeens antwoordde Fee in 't zuiverst Antwerpsch:

- Het peerd kakt.

Het was een katastroof. Al het gezag van Scharel stortte in. De jongens lachten, lijk zot. O die baldadige schobbejak! Hem zoó iets te lappen! Dat zou hij aan moeder thuis zeggen.

- Mennekens, ge zijt veertig buitengewone kaarten kwijt! bulderde hij, en zijn lange wijsstok, waar hij af en toe aleens met op de hoofden tikte, beefde in zijn hand.

De Fee had leute. Hij grinnikte diep in zich. Hij had het gedaan! En Bob Hellemans, die eerst lijk versteend zat van schrik, werd toen purperrood in zijn gezicht vanwege 't geweld waarmee hij 't onbedwingbare lachen opkropte, zóo dat hij er van opzwol en zijn oogen dreigden uit te springen. Opeens kon hij 't niet meer harden en gibberde het uit, in een lachkramp die hem de tranen uit de oogen perste.

Toen werd Scharel zich met één slag bewust omtrent den humor van 't geval: hij ook moest zich omwenden, om niet in een luid en onbedaarlijk lachen uit te bersten.

Wat een rakkers! Wat een kapoen, wat een lorias, die Fee!
God-in-den-hoogen-hemel, was dàt nu het gedroomde baantje, moest de pedagogische roeping op zoo'n schandaal uitdraaien? Neeë, hij zou dan maar geen schoolmeester worden: u zoo aldoor voor die keuteljacht afjakkeren om ten laatste beloond te worden met allerlei dolle kattekwaad.... Hij zette dien toekomstdroom maar op zij.

Vijftiende hoofdstuk.
Verdere Uilespiegelarijen.

Broer Bart had Scharel zijn kop geschoren, er was geen haar meer opgebleven, ge zaagt het vel rozig blinken, or der de gemillimeterde stoppeltjes: het glom als een zonnetje. Zijn gezond vollemaans-gezicht met de blauwe oogen straalde ervan. De jongens zeiden: ‘de Scharel hee' van de boter geëten!’

Mijnheer Den Duyts vond het iets kapitaals: hij stond in bewondering voor dien schorebol zonder weerga. En hij stuurde Scharel de hoogste klassen rond, bij Mijnheer Van Mechelen en mijnheer Van der Linden om hun zijn fenomenalen kop te vertoonen.

- Ge zij' ne jongen lijk een wolk, zeg aan mijnheer Den Duyts, dat ge een buitengewone kaart moogt hebben, had de laatste gezegd.

Dat wapenfeit van den Bart bleef spreekwoordelijk in de familie, het bleef als een prachtmonster van zijn kapperskunst in 't geheugen aller huisgenooten bewaard.

- Jongen, jongen, uw kop blinkt lijk een spiegeltje, had moeder gezeid: uw klak wordt waarlijk te groot: ge krijgt een pots met een pompon!

En Vader, Stan en al de anderen hadden er hartelijk mee gelachen. 't Was toch maar gezond en proper ook. Bart had dat kunstwerk in openlucht verricht, in 't hofke vlak over zijn duiventil naast het pompkot, terwijl in den kruidnagelboom een merel zong en de druiventrossen hoog in de wijngaardranken dofblauwig hongen en praamden als verleidend lokaas.

Het was niet de laatste Uilenspiegelarij van de Fee geweest. Op een dag was de stadsinspecteur, mijnheer Huygens in de school gekomen: hij had een gezicht, dat geheel onder een dichten kastanjebruinen baard verdween; hij was zeer bijziende, en achter zijn groote brilglazen zaagt ge zijn oogen niet; hij sprak met volmondig geluid, sterk op de letter, met malsche a's en de h's fel aangeblazen.

Inspecteurs-bezoek verwekte altijd groote ontroering, zoo bij den bestuurder als bij de meesters, en ook onder de jongens. Soms kwam de staats-inspecteur, de dikbuikige mijnheer Désiré Van Poperingen, die er, met zijn mooie zwarte bakkebaarden en zijn pince-nez uitzag als een bankier of een notaris. Ofwel was 't de inspecteur van de provincie mijnheer Beyers, een poeslief, glimlachend en krulharig zwart mannetje, die allervriendelijkst was en de jongens goed op dreef wist te brengen. Mijnheer Huygens sprak alsof zijn toehoorders alle doof waren, ieder woord klonk als een breed-galmende klok.

Mijnheer Delville vleide graag de bazen. Hij had de eerzucht om het tot hoofdonderwijzer te brengen en hij wist de besten

onder zijn leerlingen voor den dag te halen en uit hun knappe antwoorden te doen blijken wat een klepper van een onderwijsman hij zelf was. Zijn twee zonen waren ook op school. Voor den oudsten Charles zoowel als voor den tengeren Alphonse was hij alles behalve teeder: ze kregen wel eens een flinke oorvijg van hem, en eens had hij den jongsten in een vlaag van woede een ranseling op de billen toegediend. Die jongens werden door hun vader waarlijk niet bedorven. Maar kurieus was 't nu, dat bij examens of onderscheidingen die jongens altijd op den voorgrond werden getild. Nu weer, bij 't bezoek van mijnheer Huygens had hij, in de voor de gelegenheid vereenigde vier hoogste klassen, zijn zoon Alphonse een gedichtje laten opzeggen, dat die enkele dagen te voren juist honderdmaal had moeten afschrijven, omdat hij een paar fouten had begaan bij 't opzeggen. De jongen zei het nu in de puntjes op, wat schaapachtig, haastig en beangst, omdat hij wellicht weer voor een bolwassching vreesde. 't Liep echter naar wensch af, en mijnheer Delville glansde. - Da's mijn zoon, meneer de Inspecteur, zei hij met een onderdanig lachje en een hoofsche buiging voor den machtigen man. De jongens zagen het spelletje na en meesmuilden. - Straks krijgt hij toch weer van de lat, mompelden ze ondereen. En toen de inspecteur, hoogst tevreden over mijnheer Delville's kundigheden, was heengegaan, had de vader aan zijn zoontje voor heel de klas, met een energisch kompliment, vijf buitengewone kaarten verleend. Dat was voor den Fee te veel, - da's valsch! had hij geroepen. De landkaart van België, die hij pas in de les van aardrijkskunde had geteekend en gekleurd, was de beste geweest, en toch had het misbaksel van Mijnheer Delville's schrale zoontje - opperbest - gekregen en zijn werk alleen: - redelijk! Zoo iets kon hij niet kroppen. Maar dit was majesteitsbeleediging en opstand tegen 't gezag.

- Felix Mennekens, seffens de klas uit, en ga onder de bel staan! De gevreesde bel van mijnheer Ooyevaers. De Fee zag bleek van alteratie maar hij trok niets in, en, ondervraagd door Mijnheer Ooyevaers, wiens neus allervieste dingen scheen te ruiken, herhaalde hij eenvoudig wat hij had gezegd. Daar moest een sanctie op volgen. En het fatale woord klonk: - Ga naar huis, en breng uw moeder mee!

Dat hielp echter weinig. De jongen was weinig handelbaar. Bij mijnheer Delville had hij 't bepaald verkorven. En toen, een tijd later, op een snikheeten namiddag, de Fee had gevraagd, met twee vingeren in de lucht, wat op hoogen nood wees, om eens ‘naar achter te gaan’, was hij haast een uur weggebleven en ze hadden hem tenslotte gesnapt, hoog verscholen in de kruin van den moerbezieboom, waar hij de verboden vrucht gapte met volle handen!

Dit deed voor mijnheer Ooyevaers de deur toe: dit was erger dan opstand, 't was zich vergrijpen aan een's anders eigendom! Dit moest op voorbeeldige wijze bestraft worden. Ook luidde nu het geduchte vonnis:

- Ga naar huis en.... breng.... uw vader mee!

Fee had haast gehuild, want hij kende vaders rietje en zelfs had hij eens van zijn martinet geproefd! Het was een ramp. Dat durfde hij zijn vader niet te zeggen. Alreeds toen hij met een aartsslecht driemaandelijksch bulletin naar huis was gekomen had hij maar liever vaders gebrekkige en bevende handteekening nagemaakt, liever dan hem, al kon hij 't toch niet lezen, in aanwezigheid van zijn oudsten broer, het bulletin voor te leggen. Hij praatte over 't nieuwe geval met moeder die met haar jongsten rakker te doen had. Hij huilde een beetje. Wel beknorde zij hem, maar in den grond had hij toch geen ongelijk: het was niet rechtvaardig toegegaan in die kwestie met de landkaart, met die bevoorrechting van 's meesters zoon; maar daarom hoefde hij nog niet zoo brutaal op te treden! Wat nu dat paar moerbeziën betreft, zoo iets mocht toch geen diefstal heeten, 't was een jongens-streek, een kwapitserij. Meneer Ooyevaers zou er niet armer door worden. Ze zou er aan vader maar niets over zeggen, en ze ging zelf, als de eeuwige reddende engel, naar den hoofdonderwijzer toe om op haar minzame, lieve wijze de zaak te vergoelijken. Vader had het zoo druk en hij was niet wel, hij kon onmogelijk komen, maar zij kwam maar weer eens voor dien jongen pleiten: hij had beloofd zich te beteren, hij had het hart altijd op de tong, en wist, als hij boos was, zijn woorden niet te wikken. Mijnheer Ooyevaers moest in zijn goedheid maar weer eens haar zoontje verontschuldigen: zij zou hem wel straffen thuis, met water en brood veertien dagen lang.... Dat verzon ze, in haar

moederlijke zorg, zoo maar, om hem uit de litsen te trekken. De brave oude schoolman was door de moederlijke pleitrede gewonnen.

- Nu, madam Mennekens, omdat gij 't zijt.... voor eens dan, laat ik 't nog gaan. Hij zal na vier uur twee uren moeten bakken. En als 't nog gebeurt vliegt hij de school uit.

De schrik had heilzaam gewerkt en nu gedroeg Fee zich, een heelen tijd, voorbeeldig. Hij had niet meer met het rietje hoeven kennis te maken, die tuchtiging die niet naar nog smaakte! Hij was in die moerbezie-geschiedenis door 't oog van een naald gekropen. Wat was moeder toch goed!

Wel had hij 't met mijnheer Den Duyts nog een keer aan den stok. Die deed toen de zesde klas, waar Fee nu in zat. De zoon van mijnheer Den Duyts, een lange mooie jongen, met een glad regelmatig blozend gelaat - hij wilde priester worden, en zag er reeds uit als een jong seminarist - had bij tijdelijke afwezigheid van zijn vader moeten opletten.

Iemand in de klas had in den winkel bij Philomeen aan den Vlaamschen Schouwburg kleine fakkels gekocht, die kleine bruine fakkels, die aan een rietsoort groeien - en hij had er een in de klas aangestoken. Dat verspreidde een ergerlijken reuk.

De jonge Antoon Den Duyts was zeer gebelgd en pruttelde:

- Verduld, wat zijn dat al voor vieze reuken hier? Wat is dat allemaal?'

Het rook schromelijk, onbehoorlijk.

En de Fee werd verdacht. Maar ditmaal ten onrechte: Bob Hellemans was de schuldige. En Fee verklikte hem niet.

'Papa!' zei Antoon Den Duyts verbolgen, tot zijn vader, als die terug in de klas kwam, - Mennekes doet niets dan stinken!'

- Verduld! eruit dat varken! had de meester geroepen, en Fee moest de klas uit: hij zou dit jaar moeten doebleeren!

Hij zei niets, maar bitterheid verkromp zijn jongensziel. Wat waren er toch valsche kerels in de wereld! Ja 't leven op school is ook niet alles, meende hij - en hij begon verwoed te blokken. Op 't einde van 't jaar bij 't examen was Fee Mennekes de eerste in natuurwetenschappen, in rekenen en in vormleer. Ook de eerste in de gymnastiek - Mijnheer Van

den Bosch kwam in den breeden corridor speciale turnles geven - het waren hoofdzakelijk bewegingsoefeningen, maar er werden nu ook dubbel rekken en ringen geplaatst, en daarin was Fee de sterkste.

En als hij 't in zijn hoofd kreeg zong hij ook goed in de les van Mijnheer Firlefijn. Hij zong dan ook met zijn broers op 't oxaal. Wel had hij nog moedwillige dagen. Eens had hij met Bob Hellemans afgesproken, dat ze in de muziekles van Mijnheer Firlefijn die in de halle gegeven werd, zouden doen of ze zongen, maar geen geluid geven! Ongemerkt was de oude Firlefijn achter hem geslopen, hij had het spel in de gaten, achter zijn rug stond hij en boog zijn hoofd: de mond bewoog, maar er kwam geen klank uit:

- Schoebert, ge zingt niet! - had, wit van koleire, mijnheer Firlefijn geroepen, en hij had alles doen stoppen en herbeginnen: hij kwam met zijn safraan-kleurige maantronie vlak voor Fee zijn gezicht staan met fonkelende blikken: en nu zong hij!

Die muzieklessen van Mijnheer Firlefijn waren, ondanks de plagerij van de jonge striebers, genoegelijke stonden. De jongens zongen graag, en de viool van Mijnheer Firlefijn kraste voortdurend: de man gaf zich veel moeite. Ze leerden de Vriendschap van Mozart en Grétry's Waar kan men beter zijn? Tegen wintertijd leerden ze het Sinterklaas-liedje:

> Zie de maan schijnt door de boomen.
> Makkers staakt uw wild geraas.
> 't Heerlijk avondje is gekomen,
> 't avondje van Sint Niklaas.
> Vol verwachting klopt ons hart,
> wie de koek krijgt, wie de gart...

Als dat liedje gezongen werd, zag Scharel een heel winterlandschap. 't Werd koud, de takken kaal van blaren. En de maan die helder glanst aan den effen hemel en door de boomen kijkt....

Op zekeren dag vertelde Firlefijn van de Pastorale van Beethoven, die op 't concert van de Muziekschool werd uitgevoerd.

- Zie joengers, dát is van 't schoonste dat het genie van Lodewijk van Beethoven ooit heeft voortgebracht! Ge hoort

er de bladeren in ritselen, als de winden zachtkes beginnen te waaien. Er komt een onweer op, de lucht wordt laf, en in de verte hoort ge 't rommelen van den donder. De landslieden gaan schuilen onder 't rieten dak. En dan breekt het los. Het is geweldig, joengers! En later, als 't onweer over is, dan fluiten de vogels weer, en de landslieden zingen een danklied aan den Schepper. Hemelsche muziek van den grooten Beethoven, joengers!

De kereltjes waren geheel onder den indruk: die liefde van den ouden Firlefijn voor Beethoven was iets ontroerends. Ze luisterden ingetogen, en ze zongen daarna uit volle borst. En Fee begon ook al op een klein viooltje te krabben, en hij ging ook naar de Muziekschool. Dat beloofde wat!

Ondertusschen maakte hij thuis, met stokjes hout, kuben en driehoeken en cirkels, en in die dingen kon hij zich verdiepen. Met zijn Zondagsche centen had hij op de foor in een kraampje een pantograaf gekocht: daarmee sneed hij uit sigarenkistjes-hout lijsten en allerlei kunststukjes: een pijpenrek voor broer Stan op 't atelier. Alles wat mekaniek was trok hem aan. Daarbij fokte hij thuis konijntjes en op straat stak hij zevenslagers af, liet vuurpijlen en fuseeën in de lucht schieten en met Bengaalsch vuur zette hij alles in purperrooden gloed. Hij was wel een eerste kwapits, maar ook de handigste en de meest gewikste in al die dingen. En met zijn lenig lijf deed hij aan alle spelen mee: met de groote mannen deed hij over 't lijfke. Alleen falsarissen kon hij niet verdragen, hij blaakte van strijdlust, en, ze mochten grooter zijn dan hij, hij vocht geregeld met al wie onder de kameraden hem iets in den weg had gelegd. Zoo was het kakelnestje Fee Mennekens.

Scharel was heel wat meer ingetogen. Hij studeerde vlijtig. Hij kreeg prijzen, als de Zwitsersche Robinson en hij las uit de schoolbibliotheek de Aarde en haar Volken, maar vooral de Wonderreizen van Jules Verne: Vijf weken in een luchtballon, de Kinderen van Kapitein Grant, Twintig duizend mijlen onder zee. Aan vader las hij 's avonds bij de lamp aan de werktafel den Robinson en de Reis naar de Maan voor; terwijl de kleermakers driegden en naaiden, klonk zijn stemmetje, en al die wonderdingen kregen daarboven een nieuw leven, de fantasie van Jules Verne bevolkte zijn slaap met de vreemdste

droomen. Een andermaal was 't Conscience: het Goudland of Levenslust, de reis naar Zwitserland, of Een Zeemanshuisgezin en 't Geluk van Rijk te zijn of Hoe men schilder wordt. De plaatjes van Dujardin waren daarbij de gedroomde naïeve illustraties. Ook de kinderverhalen van Hoffmann Hoex: 't Wolf en Anton in 't Goudland ging en de Volksverhalen van Pieter Geiregat: alles door elkaar vormde dat een wereld van verbeelding, waar hij meer in leefde dan in de echte. Vader liet zich ook Het Handelsblad voorlezen: de feuilletons van Raoul de Xavery of Alleen op de Wereld van Hector Malot, en ook over politiek! En zoo wist Scharel alreeds, dat er een parlement bestond en dat daar redenaars waren als Beernaert of Bara, die 't met elkaar over 's lands zaken aan den stok hadden. En zoo bleef, door de voorlezingen van zijn zoontje, Sander ook op de hoogte van dat alles. Hij zei zelden of nooit iets, maar druk werkend luisterde hij scherp toe, en dacht er 't zijne bij.

Een van de aantrekkelijkste dingen op school was de leesles. Uit het leesboek van Minnaert en Vilders en van Jan van Beers las Scharel in de klas al de prozastukken. Op een warmen zomernamiddag, als de musschen in den tuin van mijnheer Ooyevaers zaten te gapen, werd ‘Musschenwijsheid’ van D. Sleeckx voorgelezen.

Dat was heerlijk. In de straat hoorde men het geroep, op verren afstand, van den aarbeien-verkooper: Aarbee ko-op! Aarbee kop-kop!’ of de vrouw met de ‘gerrenot!’ Dat waren lieve innige geluiden. De jongens zagen de lange leege warme zomerstraat, de witte zon langs de gevels - en vanwege de hitte haast geen mensch op straat.... die sleepende stem alleen, heel ver.... als zij er later in winterdagen aan dachten, kwam heel de zomer beeldelijk in hun gedachten staan.

De wijsgeerige bespiegelingen van de musschen in de dakgoot interesseerden Scharel zeer. Terwijl de meester op zijn stoel op de trede van de warmte half ingedut was, las een der jongens hard-op, terwijl allen in hun boek volgden. En het klonk:

.... - De maand Juni liep ten einde. Het weder was uitstekend schoon, doch geweldig heet: geen wolksken aan den blauwen hemel, geen windje in de zwoele lucht. Op den akker

zweetten de landbouwers, dat hun de moed verging, en zij dreigden te stikken; in de school hijgde de meester, sliepen de kleine jongens, en hadden de groote het zoo warm, dat zij niet naar den uitleg der lessen luisterden. Zelfs in den tuin klonken het gekwetter en gegons minder luid, ging het met het gefladder, getrippel en geplons minder druk.

'Daar verhief zich dreigend aan den gezichteinder een donker wolkgevaart. Het rees in de hoogte, spreidde zich uit en werd allengs zwarter. Het blauw des hemels verdween; de wind stak op. Weldra stortte de regen in dikke druppels op het smachtend aardrijk neder. Hij dreef de landbouwers van het veld, de vogels en kerfdiertjes op de vlucht; hij liet den meester ruimer ademhalen en deed de leerlingen juichen van pret.

In een der stellinggaten van de woning, door het ver uitspringend dak voor de vlaag beschut, hadden een viertal musschen de wijk genomen. Zij zaten er hoog en droog, dat is zoo comfortabel, als musschen het, bij stormig weder, kunnen wenschen. Nochtans toonden niet alle vier zich even blijde met de voortreffelijke schuilplaats. Twee harer, jonge onnadenkende echtgenooten, eerst sedert weinige dagen getrouwd, bejammerden het onderbreken van het jolig kriekenfeest en smaalden op de bui. Zij konden de gelatenheid niet begrijpen der twee anderen. Dezen, een meer bedaagd en ernstig paar, - sedert ruim eene maand gehuwd, - dat vrij onverschillig den regen zag neerkletteren en bij stroomen van het dak vlieten, hadden den kop in de opgestoken pluimen gedoken met heel het voorkomen van lieden, die niet kwaad zijn de gelegenheid te benuttigen, om hun middagslaapje te doen'.

Een kostelijk stuk, die Musschenwijsheid! De jongens smulden eraan. De redeneeringen van de oude musschen, die wijzer waren dan vele menschen, deden hen nadenken over de noodwendigheid van 'licht en bruin', van regen en zonneschijn, van geluk en ongeluk. Maar het lekkerste ervan was de fijne schildering van den kriekelaar, 'die tegen het studeervertrek des meesters zijn takken van weerszijden het venster uitbreidde', het plezante gekibbel der musschen, zooals de jongens ze zelf zoo dikwijls op straat hadden gade-

geslagen; de levendige voorstelling van de diertjes en hun snoepig leventje in den zonnigen tuin, waar de regen, die ge 't heele stukje door hoort plassen, hun een oogenblik uit verjaagd heeft. Daar steeg uit dat met zooveel gemoedelijke bonhomie geschreven verhaaltje een stemming van natuurweelde op. Het was een frissche genieting. En Schareltje benijdde het talent van den braven Dominicus Sleeckx, vader Sleeckx, dien deken van de Vlaamsche romanschrijvers, een onbewust humorist die de eerste Vlaamsche realist werd geheeten, en die in zijn aard al haast even aantrekkelijk was als de groote en alombeminde Hendrik Conscience.

En in 't geniep was hij zelf ook aan 't schrijven gegaan. Hij had al gelezen de Wolfjager en Antwerpen in brand van August Snieders, Op de pijnbank en 't Wonder van St. Hubert van zijn broeder Dr. Renier Snieders. Hij verslond Conscience, zijn Leeuw van Vlaanderen, Jacob van Artevelde, de Kerels van Vlaanderen, en die teere heideschetsen, de Loteling, Rikke tikke tak, Blinde Rosa: tot 's avonds laat pierde hij bij 't licht van een peerke, in de boeken die hij uit de school of uit de volksboekerij ‘de Toekomst’ ontleende. Ook bezat zijn broer Ede heel wat boeken: er was bovendien ergens een schrijfboek, dat uit Ede's schooltijd was bewaard gebleven. Daarin stonden zijn opstellen, en Scharel las en herlas die. De eerste aanstuwing om, in 't geheim, zonder dat een mensch er iets van wist, zijn eigen verzinsels neer te pennen, had hij van Ede. Hij had er pret in dat schrijfboek almaar opnieuw te doorlezen. Daar kwam onder andere een opstel in voor, getiteld: Eene vermaning, waar zijn broer in briefvorm, aan zijn Beminden Karel, allerlei trouwhartige en argelooze raadgevingen verstrekte.

- Het is niet zonder droefheid, dat ik mij genoodzaakt zie, U dezen brief te schrijven; maar het doel waarom ik dit gedaan heb, zal, hoop ik, mij bij u verschooning laten vinden.

Alleen reeds de prachtige interpunctie leek hem superieur: dat opstel was degelijk, solied, wars van slordigheden, zoo goedhartig en als schooljongens-stijl zoo kranig. De beminde Karel woonde, tot zijn leedwezen, de lessen niet meer met zulke leergierigheid bij als voorheen. Ede vermaande hem vaderlijk en redeneerde als een boek. 't Was ontroerend.

‘Ga in u zelven na, lieve vriend’, en meer zulke dingen. Hij toonde hem ‘de onmetelijke diepte des afgronds, dien hij zich zelven graafde’. Hij bracht hem zijn lichtzinnigheid, zijn onbehoorlijke onderbrekingen bij ernstige samenspraken onder 't oog. ‘Hebt gij, wanneer gij met eenen ouderling waart die onder den last der jaren gebogen ging, uwe woorden wel zevenmaal gewikt en gewogen, zooals dit in zulke omstandigheden betaamt?’ Zoo Karel niet anders ging handelen voorspelde hij hem ‘dat elkeen zijn gezelschap zou vluchten, en weldra zult gij u gansch alleen op aarde bevinden’. Dan kwam er nog bij, dat die onverlaat van een Karel bij de berispingen van zijn leeraars ‘niet de minste schaamte liet blijken, ja die zelfs met eene koude onverschilligheid aanhoorde. Gij glimlacht zelfs, hetgeen voor mij zooveel zeggen wil, als: Mijne heeren, bekijft mij zoo gij wilt, mij doet het niets. En gij wordt niet rood over die misdaad, gij toont in geenen deele dat gij schaamte over die oneerlijke handelwijze gevoelt. Gewis begrijpt gij de uitgestrektheid dier fout niet, Karel, anders zoudt gij er u wel van wachten’.

En dit alles werd geschreven aan een Karel, aan iemand die denzelfden voornaam droeg als bij, het was er te pikanter om.

Toch liet Ede den jongeling nog hoop op betere dagen:

‘Maar gij zult u in het vervolg van die onbetamelijkheden onthouden, ik durf er niet aan twijfelen. Gij zult gelijk weleer andere leerlingen tot voorbeeld verstrekken, en weldra - en hier kwam de prachtigste zinsnede, waar Scharel altijd zoo van genoot - weldra de drie deugden bezitten, die den jongeling versieren: de kennis in het hoofd, de bescheidenheid op de tong en het schaamrood op het aangezicht’.

Na een laatste betuiging van genegenheid, was dit onderteekend ‘uw verkleefde vriend Edward’ met een mooie krullijn eronder. Ja, die Ede kon aandoenlijk en degelijkgemoedelijk schrijven. Het was voor hem een voorbeeld en een opwekking, terwijl hij zich weder voornam de drie deugden die den jongeling sieren ook zoo spoedig mogelijk te bemachtigen.

De gedichten, die uit de Normaalschool door broer Lodewijk werden gestuurd, waren eveneens aanhitsende en tot schrijven

opwekkende dingen. Maar een dichter zou Scharel wel nooit worden: die rijmen, dat was iets waar hij geen weg mee kon, en hoe den logischen zin en de natuurlijken gedachtengang daarmee te verbinden? Het was zeker een gave, en een lastig stuk om dat te verwezenlijken.

Op zekeren dag was de jonge Delville rechtgestaan, en had aan den meester, zijn vader, in volle klas toegeroepen, dat Mennekens een roman had geschreven! Dat was hem verklikt geworden door Frans Mous, een jongen die in de teekenles gewoonlijk de eerste was, en wien hij gevraagd had prentjes te maken voor zijn verhaal. Want, hij moest het bekennen, hij had een heel cahier van 40 bladzijden vol beschreven met een vreeselijk verhaal, dat heette ‘De Wraak eens Vaders’. Het was geheel in den trant van Conscience, en er behoorden dus ook prentjes bij, zooals die van Edward Dujardin. Mous had de novelle meegenomen naar huis, had ze een tijd lang onder zich gehouden en had ze eindelijk maagdelijk van eenig prentje teruggebracht. Waarop Scharel besloot zelf de teekening te maken. En hij had daarvoor uitgekozen de plaats waar de vader met de vuist zijn voor hem neergeknielden zoon bedreigt en hem gezellig-weg, toeroept: - Mijn zoon, wees verdoemd. 't Was een onsamenhangende bloedige geschiedenis van, heere-mijn-tijd, een vader, een ridder natuurlijk, die verliefd is, niets minder of niets meer, op dezelfde meid die zijn zoon lief heeft. De vader verwenscht zijn zoon en vlucht te paard met het meisje, sluit zich vervolgens aan bij een rooverbende, en speelt daar onder ander met een collega een partij kaarten. Hij zegt: - Klaveren Zot! - waarop de roover plotseling, zeer gevat: - Nou dan, hou dit: hier is schoppen aas - en hij klampt hem bij den kop en rijdt er mee weg op zijn paard. Hij moet hem zijn dochter afstaan, kortom een heel cahier van 40 bladzijden, een van 10 centimes, boordevol!

Mijnheer Delville keek verwonderd op, als hij dat hoorde van de kleine Mennekens die zoomaar een boek had geschreven. Hij stond op 't punt hem een uur te laten bakken als boetedoening, maar hij verlangde 't schrijfboek eens te zien. Scharel schaamde zich dood, en was duivelsch tegen den verklikker, die zoo snood zijn geheim had verraden.

Gedurende de les had hij daar ruzie over gemaakt met dien lomperd van Mous, en om dat babbelen ging hij haast gestraft worden; maar toen de onderwijzer het ding had ingekeken zei hij:

'Wel, Mennekens, ge moet niet bakken. Ge zijt toch een braaf werker. Ja jongens wie weet wat er nog uit een van u zal groeien. Misschien komen uit deze klas nog mannen van waarde voort..... Kom nu gaan we voort met de les: Mennekens, hier is uw boek terug. Maar babbel niet meer!

Daar was nu echter een erg nieuws uit Gent gekomen. Lo lag in de ziekenkamer: hij had in de turnles zijn knieschijf gebroken! Wreede zorg voor moeder, en heel het huis in droefheid. Moeder en Ede reisden spoedig naar Gent, waar ze den normalist vonden, te bed, met ingebonden knie: de genezing zou een heelen tijd vergen, vooral omdat de patient maar zwakjes was: hij zag zoo bleek en was zoo afgemagerd. En dit een paar maand vóor zijn uitgangsexamen, waar hij zijn onderwijzersdiploma moest winnen. Als hij er nu maar kon doorkomen. Op zijn ziekbed, behalve het schrijven van verzen, studeerde Lo, hield zijn studie bij, blokte....

En zie: hij slaagde. Hij kwam er door met de grootste onderscheiding! En hij herstelde ook gaandeweg.

Vader en moeder Mennekens, die altijd over hun Lo bezorgd waren geweest, juichten in stilte. - Weer een van onze jongens, die er zal komen!.... ja, die kinderen van ons willen toch meê....

Dat geluk kregen ze dan toch voor al hun zorg.

En Dien had 's avonds in 't bed een flinken vaderons gelezen om Onzelieveheer voor zijn weldaad te bedanken.

Zestiende hoofdstuk.
De Pijp.

De terugkeer van den herstelden Lo was in de Pijp door zijn oude kameraden, de Schadder, Spietom, Dreekes, Piet Pulinx, Goor Rooses en al de anderen, gevierd geworden met

een algemeenen wapenschouw. Lo zou nu wel als schoolmeester voor een klas staan eerlang, maar hij had nog een flinke vacantie vóor zich, en die laatste vrije dagen wou hij nog uitvieren als straatkapoen, in gemeenschap met de makkers van jaren her. Hij beschouwde als generaal, met zijn zorgvuldig door Moeder bewaarden piotten-shako op 't hoofd, zijn heele leger, en door de straat klonk zijn ophitsend, languitgerokken commando: - O galo! - En de jongens, gewapend met houten sabels en allerlei ander oorlogstuig, galoppeerden in stormpas de heele Pijp door van aan de Kleine Pijp tot aan de Vorschengracht. Die zwerm strijdlustige kadeeën overrompelde heel de straat. De drie jongsten van Mennekens waren ook onder de soldaten, die aan de bevelen van den generaal Lo - in wien ze, om zijn lange afwezigheid, niet in de eerste plaats den broer zagen, in vollen ernst gehoorzaamden. Bezweet, met gescheurde broek of jas, met starwilde oogen in een verhit gezicht, kwamen de vier jonge Mennekens dan telkens na zoo'n krijgsoefening thuis uitblazen. Het gezag van den schralen generaal, met het bleeke spichtige gezicht en de haren die, als hij bezweet was, precies zoo slak vielen als de sluike haren van Bonaparte, dit gezag was onbeperkt. Zijn jarenlange afwezigheid, met de enkele tusschenpoozen van de vacanties, had van hem een vagelijk legendarische figuur gemaakt. Op de Normaalschool had hij geleerd zoowat op de letter te spreken en dat verschafte hem ook een zekere meerderheid op de aan hun Antwerpsch dialect verslaafde jongens. Hij was ook zoo ernstig, en sommigen wisten bij hooren zeggen dat hij gedichten maakte. Hij was van de schouderen en opwaarts grooter dan zij allen. Zij ontzagen hem. Maar moeder had moeite om niet te lachen als ze, in deputatie, den shako van den generaal naar huis brachten: ze zette dien dan maar weer op den mutsenkop in haar slaapkamer.

Eens, in de hitte van 't spel, was den generaal - ondanks al zijn gezag - een lastig ongeval overkomen: een van de jongens had een handsvol duivenboonen naar hem gesmeten, een van die boonen was in zijn oorholte gedrongen en bij 't peuteren om die er uit te halen was ze nog dieper gaan zitten. Iemand meende, dat er nu een plant in dat oor zou gaan op-

schieten, en de schrik sloeg den jongen bevelhebber en zijn makkers om 't hart. Vader Mennekens vernam 't gebeurde en heette den Lo dadelijk zijn hoofd op de kleermakerstafel te leggen. En toen, terwijl de andere huisgenooten met ingehouden adem stonden toe te zien, begon vader met de hand almaar op zijn linkerslaap te kletsen, kletsen dat die er heelemaal rood van werd. Wou hij zich roeren, dan bracht een heftig - stil! - den Lo tot zwijgen; hij zweette van angst en kreeg een stijven nek van zijn ongemakkelijke houding: na een half uur kloppens sprong opeens de duivenboon eruit, samen met een fellen zucht vanwege de opluchting: het was een Jan Steen-tooneeltje geweest, waar de huisgenooten voor maanden stof aan hadden voor nabetrachting en moeder voor bestraffende moralisatie. Was die boon daar nu eens aan 't schieten gegaan - stel u voor!

De terugkeer van de Lo had een zekere stoornis in 't huishouden teweeggebracht: de ruimte was al zoo beperkt overal, in de keuken kon er geen ziel meer bij, en waar zou die lange jongen te slapen gelegd worden? Natuurlijk met vier anderen op den geheimzinnigen zolder met de twee kermisbedden vlak op den plankenvloer. Hij moest zijn leger deelen met Ede, terwijl Gregoor aan 't voeteneind zijn heil moest zoeken. Maar als er kattekwaad in de lucht hing moest die aan 't voeteneind dikwijls met de bloote teenen van de twee ouderen van nabij kennis maken.

Aan den eenen kant van den zolder Stan en Bart, aan den anderen de drie volgenden: een kwintet, dat bij 't slapengaan nog al eens wat grappigheid uithaalde. En zoo stonden ze, op een warmen laten zomeravond eens in hun vaan aan 't zolderraam te kijken naar de overburen. Toen Ede opeens met verdoofde stem tot de anderen zei:

Mannen, gauw, komt eens zien: Hambeloke in zijn blooten flikker op zijn kamer: hij maakt zijn toilet.

En die vijf van nieuwsgierigheid blakende jonge kerels zich verdringend aan 't zoldervenster om te loeren naar de naakte verschijning van den viezen apostel daarover. Ze hielden hun asems in en tuurden hijgend naar het bizondere schouwspel.

De oude koetsier stond daar in 't gele licht van een walmen-

de peerke op een tafel. Hij had een tanig vel, zijn lange pikzwarte haren en zijn afhangende ijzervretersnor deden hem gelijken aan een oud soldaat uit Napoleons tijd. Dat vel was zeker zoo geroosterd geworden onder de Morgenlandsche zon, bij de pyramiden van Egypte. Die gewoonte om zich 's avonds op zijn zolderkamer bij warm weer met water te besprenkelen en een wasch te slaan, had hij zeker ook uit dien krijgerstijd. Hambeloke wreef zich zorgvuldig de huid met een natten doek en op zeker oogenblik greep hij zijn waterkom en goot die over zijn hoofd. Daar stond hij in 't nat te plassen als een tritoon. De jongens bewonderden zijn plastiek en nepen elkaar in den bil als er een gerucht wou maken. De man vermoedde natuurlijk niet, dat tien guiten-oogen hem bespiedden. Opeens weken ze achteruit: Hambeloke had zich naar 't raam gewend en ei hoe na of hij kreeg hun glundere koppen in 't oog. Daar hoorden ze opeens op de straatsteenen in de Pijp een flakkerend geplas, een enkele zware klets water midden in de straat: 't was Hambeloke die zijn waschwater door zijn raam gooide, midden in de straat, zonder zich eerst vergewist te hebben of bij ongeluk geen buurman of - God beware! een politieman daar voorbij liep! Dan werd het peerke aan de overzij uitgeblazen, 't visioen was weg. Zuchtend, dan opeens schaterend, doken de jonge kerels plotseling onder de lakens: er werd eerst wat gewoeld, een onderdrukt gegichel of een protest dat op een vloekje geleek werd geslaakt door iemand die plots een koelen voet op zijn gezicht gewaar was geworden. Ede riep opeens: - mannen, sloppel! - en de zolder werd opeens stil, weldra hoorde men niets dan 't gesnork van Stan en 't rustig ademen van de anderen.

De Pijp was niet alleen oorlogsveld: er was ook de keldermond naast het huis van den neus Sevens-van Bael. Daar vergaderden tegen licht en donker of na 't avondeten de kameraden uit de straat en daar werden de vertelselkens verteld. Ieder had zijn beurt om te vertellen en de Schavies had de specialiteit van de griezelige avontuurlijke vertelsels. Hij vertelde van de Drie haren uit den duivel zijnen bil: het gebeurde, dat een van de luisterende gasten het benauwd kreeg en op de spannende oogenblikken zijn gedrukte borst door een diepen zucht verloste.

De Lo vertelde gewoonlijk van 't Schoenmakerken. Daar was zoo eens een schoenmaker, en die at zoo gaarne koekebakken. Ja maar, zei zijn vrouw, we hebben wij geen pan! Ga vraagt er een hiernaast, zei de schoenmaker. Maar ze bakten zoolang tot de pan kapot sprong! En nu dierven ze die niet terug naar huis dragen. Hoor eens, den eersten die spreekt, die draagt de pan naar huis! 's Anderendaags kwamen de geburen vragen naar hun pan. Maar de schoenmaker zei niets. En als ze 't aan zijn vrouw vroegen zei die: sjip, sjip! sjip, sjip, sjip! En dat zeien ze aan al wie naar de pan kwam vragen. Die menschen zijn betooverd, zeien de geburen. En ze liepen naar de pastoor om de kwâ hand te lichten. De pastoor en zijnen koster begosten kruisen te slaan en wijwater te sprenkelen, maar dat hielp allegaar niet. De schoenmaker en zijn wijf zeien maar altijd: sjip, sjip, sjip! Maar toen pakte de koster den eemer met wijwater en goot hem heel en gansch over 't wijf van den schoenmaker. Heeft het nu lang genoeg geduurd? riep het wijf. *Gij* draagt de pan naar huis! zei de schoenmaker.

Dat had moeder hun honderdmaal verteld, en haar manier om sjip, sjip, sjip te zeggen kon niemand haar verbeteren. Als de Lo met zijn vertelsel klaar was ging het in koor op den keldermond: sjip, sjip, sjip! gij draagt de pan naar huis!

Spietom wist er een van de Schoone Schildersdochter, van de Kwade Zwarte Griet en van Kokodeike:

> 't Is Zwarte Griet
> die mij in 't water stiet!

en van een hond die zei: Wa belieft er u, mijn lief juffrouwke:

> Ze ligt er zoo warm
> in den Koning zijnen arm.

Scharel kende er geen, dat hem meer 't kiekenvleesch op 't lijf joeg, dan dat van Janneken en Mieken. Ook dat had moeder verteld. 't Was van een slechte moeder, die zot was van haar Mieke, maar die Janneke niet kon uitstaan. De kinderen hadden moeten gaan hout rapen in 't bosch en ze waren onderweg een oud vrouwken tegengekomen en dat was Deezeke's moeder. Die had hun een stuksken brood gevraagd, dat gierig

stuk van Mieke had niets gegeven, maar dat braaf Janneke had de helft van zijnen boterham gegeven. En Mieke had veel hout thuis gebracht en Janneke bijkans niets. Mieke kreeg van haar moeder nen korpendu, en Janneke niemendal. En hij vroeg ook een appel en moeder zei: ga naar 't zolder en haal nen appel uit de kist. Maar zij loozekens achter Janneke den trap op en als Janneke zijn kop in de kist stak, pardaf, zei ze, en ze sloeg de kist toe, en Janneke zijnen kop af! En de moeder kapte Janneke in honderd stukskes en ze kookte er een soep van en Mieke moest zijn beentjes in den hof onder den notenboom begraven. Maar 's noenens kwam de vader thuis van zijn werk en hij vroeg naar Janneke. Hij is hout gaan rapen, zei zijn moeder. Die soep heeft nen aardigen smaak, zei de vader. Da's nikske, ze is wat aangebrand.

Maar de vader ging na 't eten wat in zijnen hof en in den notenboom zat juist een vogeltje en die begost te zingen:

> mijn moeder heeft me vermoord
> mijn vader heeft me geeten,
> en mijn zuster heeft mijn beentjes al
> onder den notenboom gesteken.

En roef! daar viel ne volle zak met geld voor zijn voeten neer. En hij vertelde dat. En Mieke ging ook in den hof zien En 't vogeltje zong:

> Mijn moeder heeft me vermoord
> Mijn vader heeft me geeten,
> en mijn zuster heeft mijn beentjes al
> onder den notenboom gesteken.

En daar viel een blauw satijnen kleêke vóor Mieken haar voeten.

En dan ging de moeder in den hof. En 't vogeltje zong weer.... Maar krak! daar valt een zware zak met steenen op de slechte moeder haren kop en ze bleef morsdood liggen.

- En is 't nu uit? vroeg Fee.
- En daar kwam een varken met nen langen snuit.
- En 't vertelselke is uit, zuchtte Feeke, voldaan.
- Mannen, riep opeens de Schadder, hoort eens, we gaan schoentjelap doen!

En op minder dan geen tijd waren ze allemaal neergeflokt

op hun achterste in een ronde, een trok zijn schoen uit en die werd onder de beenen door gestoken en weggemoffeld. Die er aan was moest hem zien te grijpen. Maar die buitelde hals over den kop in den kring, en hij kreeg er geducht van langs.

Een anderen keer speelden ze ‘Blinde sjampetter’: een werd geblinddoekt en moest op iemand zijn rug gaan zitten, hij moest raden wat ze hem toestaken, en hij kreeg natuurlijk allerlei vieze dingen te kiezen. ‘Haas onder de klak’ was nog erger: het slachtoffer was gewoonlijk een nieuweling, die geen kwaad vermoedde, en die achterna zijn klak onder 't pompke moest gaan uitwasschen.

De Schavies, een ware acrobaat, had een gezicht waar de roetsporen nog op stonden en waar twee Uilenspiegelsche oogen waterachtig in glommen. Hij ging op zijn kop staan tegen den muur en de anderen moesten 't hem maar nadoen; hij kon wel een meter of tien op zijn handen loopen, zoo'n kunstenmaker.

- Willen w'eens eersten-manneken-achternaar doen? stelde hij voor.

En toen ging het in een sliert de heele Pijp door, en de een achter d'ander moest op 't voorbeeld van den Schavies, bellekentrek doen bij Neus Sevens-van Laer, met het gevolg dat de zwaar-gegevelde ouwe Sevens opeens buitenschoot, en den laatste, den onbenulligen Snotlowie, een geweldige pees gaf. Die huilde en snotterde deerlijk, terwijl de vluchtende bende een eind verder vluchtte en in koor aanhief het beleedigend refrein:

> Neus, neus, tsjoek tsjoek tsjoek,
> voor zeven centen peperkoek!

De Neus schuimbekte.

Maar de lenige Schavies had alweer wat anders verzonnen: hij sloeg een meuleken, en daar zaagt ge al die jongens als draaiende wielen onder de straat tollen.

Goor Rooses, een kerel met zware uitspringende jukbeenderen, ging op school in Sint-Norbertusgesticht. Zij hadden een veete met de jongens van den ‘Nattenee’. De atheneumjongens lieten zich niets welgevallen, en tusschen beide scholen werden er dagelijks verwoede vechtpartijen geleverd. Op zekeren dag kwam Goor terug met een verstuikten duim,

en dat moest gewroken worden. Het kereltje was nijdig, en hij toonde een boksijzer dat hij gekocht had en een Lierenaar, een keukenmesje, dat hij op zak had voor als de nood aan den man kwam. Eens had er een jongen van den Nattenee een zware snee in zijn hand gekregen: een vinger hing maar half aan de hand. Toen was 't uit: want de politie was er mee gemoeid, en de oorlogsdrift bedaarde een poos. Maar als 't kiezing was in de stad, dan stond de Pijp in rep en roer. Niemand wist precies waar het om ging. Er hingen overal plakbrieven van de Geuzen of de Japneuzen. Er waren ook Meetingisten, maar dat waren verkapte jappers. De Meetingisten waren tegen de forten, de liberalen er voor. En de japneuzen of kadodders waren kerkuilen, die troef kregen van de vrijzinnigen. De jongens uit de Pijp hadden er nooit over getwist tot welke partij zij behoorden, ze waren de jongens uit de Pijp en die uit de Vorschengracht en uit de Rattenklemsteeg hadden zich maar goed te houden. 's Avonds trokken ze dan ook met stok-zwaaiende benden met twee of drie op een rijtje 't kwartier door, zingend met uitdaging in de bralle stem:

We zullen ze wel kloppen
al kwamen ze met stokken
en houdt maar stand
houdt maar stand

Het rijm was dood-arm, maar het rythme geweldig, en gaandeweg werden de jongens al dapperder en geweldiger. De naam van de straat was ad libitum in te vullen: en dat moest wel rijmen, klonk het niet, dan botste het maar!

Daar klonk muziek in de verte.

- Mannen, muziek! mannen vooruit!

En in stormpas alle gelijk naar een fanfarende troep die met fakkels of lampen de straten doortogen. Antwerpen ziedde van beroering: met verkiezingsdagen stonden de hoofden der jongens op 't kookpunt. Al fluitend en schuifelend schaarden ze zich bij de betoogers of ze liepen arm aan arm vooraan. Fee en Scharel liepen altijd zoo dicht mogelijk bij het dwarsfluitje, de piccolo, die schelle geluidjes gaf welke tot boven de kroonlijst der huizen alle andere geruchten overgilde. Op de groote trom klonken ophitsend zware bommende slagen:

dan volgde gewoonlijk een aria voor 't muziek, de klaroenen schalden krijgshaftig, de klarinetten schrilden, de bombardon, breedkoperen instrument eindigend als een hoorn van overvloed, dat nu en dan werd omgekeerd om er 't sap te laten uitloopen, protterde en daverde geweldig: de menschen in de huizen kwamen door hun venster liggen, er werd van weerskanten geroepen, ruzie gemaakt, Mie Tiderit liet een fausset hooren, met twijfelachtige komplimenten voor Phil den Bever, haar buurvrouw. De muziek echter joelde in de smalle hooge straat, dat de klanken in woelige golven omhoogspatten tot tegen de daken. De Vlaamsche Leeuw werd gespeeld: dat was toen 't lijflied van de japneuzen, zij van wie de Geuzen smalend zongen op woorden van Julius de Geyter:

> Zij brullen Leeuw van Vlaanderen
> en huilen tegen ons
> zij die den leeuw doen kruipen
> doen kruipen voor Bourbons!

Ja voor Bourbons! En dat was een heele historie. De graaf van Chambord was in 't jaar 71 zijn land ontweken en had zich te Antwerpen gevestigd, zijn intrek genomen op de Schoenmarkt in 't Hotel St. Antoine. Daar echter werd door de royalisten gekuipt om de Fransche republiek omver te werpen, en de liberalen waren de republiek, de anti-papistische republiek, genegen: die Chambord moest het land uit. En 's avonds was 't la guerre, en er werden fluitconcerten en ketelmuziek afgegeven voor 't hotel waar de Bourbonsche pretendent logeerde. Maar de clericalen, die te Antwerpen smadelijk kadodders of japneuzen werden genoemd, omdat.... - ja waarom? het is een philologisch puzzle gebleven.... had het met Japaneezen iets te maken? - de japneuzen dan hadden besloten met sterke dikke eikenhouten of mispelaren stokken zich te wapenen, en ze werden gedoopt: stokslagers. Heel Antwerpen was een door revolutie geteisterde stad, en de jongens werden door de driften der politieke breugels aangestoken en ze liepen mee de eenen met deze, de anderen met gene partij.

De Lo, Gregoor en Scharel - Fee was door moeder binnengehaald en moest, schreeuwend als een pennevarken, 't bed in - waren met de trekkende bende mee de straten doorge-

loopen. Ze hoorden roepen: Naar de Jezuieten! En op den boulevard woonden ze 't spektakel bij hoe de vensterglazen van 't Jezuietencollege renkelend werden uitgegooid. Vandaar naar de Montebellostraat: naar Coremans!

> En Coremans
> en Coremans
> en Coremans met zijn scheer!

of erger beleedigingen, aangaande diens mindere of meerdere betrouwbaarheid: en daar ook moesten de ruiten het ontgelden.

Op de Meir zagen de jongens opeens tegenover het huis van Jaakske Bakelmans, een van vaders vrienden uit de Faam, twee mannen staan, die, omringd van een troepje Sinjoren, fel gesticuleerden en hevig redevoerden.

- Nonkel Bart! riep Gregoor.

- Stil, zei de Lo. Laat ons luisteren.

- Medeburgers, oprechte Sinjoren, laat mij u zeggen wat ik denk. De groote strijd is uitgebroken. Het licht vecht tegen de duisternis. Maar ik zeg u, vrienden, nolite timere.... lijk pater Schoofs in 't zielenoctaaf preekt: gij moet niet vreezen .... het licht zal zegepralen!

- Ja en ik zeg....

Dat was de stem van Hambeloke.

- Ik zeg: het zijn ontzinden die daar loopen.... zij die malkanders ruiten uitslaan, en die de stadskas alles doen betalen.... En daar is maar één ding dat ons allen aan het hart ligt, vrienden, weg met de politiek, en.... Antwerpen boven!

- De schutsgeest van Antwerpen, zei de Lo stilletjes tegen Gregoor.

- Awoert! slaagt zijn buis af! Zot! Japper! Geus! Zeeveraar! klonk het in verwarde kreten.

De troep trok verder naar het Groen Kerkhof, waar de uitslagen van de verkiezingen bekend werden gemaakt. Een duizendkoppige menigte stond geschaard voor 't Café Universel. Er werden cijfers vertoond aan de ramen. Vier van Nant van der Taelen! werd er geroepen. - Ha la la, de jap is naar den Oost, zong een groep, wat rijmde op ‘blikken doos’. Dan werden aan 't raam van de Liberale Associatie de drie-

kleurige Belgische vlag en de witte en roode kleuren van Antwerpen uitgestoken. Een luid weergalmende kreet daverde over 't plein, wegstervend onder de donkere boomkruinen. De liberalen komen zegevierend uit de stembus, stond te lezen op een lang wit spandoek. De muziek hief een Brabançonne aan. En 't volk zong het Beiaardlied uit de Rubenscantate.

EMMANUEL DE BOM.

Oogsten.

Langs den zoom van het landgoed, aan den straatweg die voorbij het gehucht en het landstadje ten Zuiden daarvan al verdere verten in gaat, staat een laan van appelboomen. De schaduwen, de bloesems, de vruchten, de bladeren vallen de uren en dagen en jaargetijden door over den straatweg, over de menschen die daar komen en gaan.

Van de zeekust in het Noorden komt de straatweg, naar het hooggebergte in het Zuiden gaat hij, van en naar wijd uiteengelegen, van elkander al verder weg wijkende, aan elkander al meer ongelijke streken en steden, daverende zeekust, bevrozen hooggebergte, wereldstad woelig als het brein van een zieke in ijlende koorts, middeleeuwsche vesting binnen vervallen muren en wallen waarover de klokkengalm roept van een gebeeldhouwde kathedraal, dorp aan wijngaarden-voedende helling, gehucht waar de scheper breiende voor zijn kudde uit gaat. Uit verten naar verten komen op den straatweg, gaan op den straatweg menschen die van elkander niet weten, elkanderen tegen, elkander voorbij langs de appelaars, gaan door de schaduwen die in den morgen van de eene rij, in den middag van de andere rij over den straatweg vallen, rechte smalle schaduwen van stammen, ronde schaduwen van kruinen, wolkig in den zomer, in den winter ijl en strak; gaan door de fladderende nederzweving van bloesem, door den ploffenden val van vrucht, door de warreling van geelbruin loover elkander tegen, elkander voorbij door de appellaan.

Veel landvolk gaat voorbij, dikke boeren met glimmendroode vollemaansgezichten, magere veldarbeiders met de zeis of den mestvork over den schouder, vrouwen op

krakenden bolderenden wagen met een ruig span er voor, die vee en veldvrucht naar de markt in het stadje brengen, ploegen ambachtsvolk, leidekkers, aardwerkers, schaapscheerders, zadelmakers, op weg naar de groote goederen van de streek, de postbode op zijn bestoven of beklonterd rijwiel, landloopers, marskramers, zwervende muzikanten op doorgeloopen voeten, benden schoolkinders. Door de gestadige rustige beweging schieten in plotselinge flitsen glimmende automobielen, zoo verschenen zoo verdwenen, de bochten uit en in waarlangs de appelaars met breede ringen van wit zijn gemerkt, een waarschuwing van verre voor den vliegenden bestuurder in de schemering. En over allen, de langzamen, de snellen, den landman, den stedeling, de kinderen, de bedaagden, vallen de oogsten van de appelaars.

Vele zijn de oogsten en velerlei.

Niet alle zijn rond, koel in de palm, geurig aan de neusvleugels, zoet op de tong, in het bloed een frischheid; maar verheugelijk zijn alle, heilzaam voor het hart. En ook wie het niet weten, dragen er van mee.

In den winter gaan de menschen haastig door de appellaan, als vluchtend klinken hun stappen op den hardgevroren weg, waar schrede en hoefslag en radergedaver zoo hard geluid uit slaan. Zij ijlen naar het warme huis, zij keeren zich krimpend in zichzelven om lijf en gedachte te beschermen tegen den snijdende wind, den aangierenden zwerm van felle vogels met scherpen snavel en spitse klauwen. Maar in het voorbijhaasten ziet toch een enkele wel eens naar de appelaars en staat er verwonderd over hoe schoon zij nu zijn voor het oog en voor de gedachte, hoe schoon, openbaring en geheimenis tegelijk, zinnebeeld van den winter, den tijd der openbaringen en der geheimenissen, overschoon een zinnebeeld.

Naakt staan de boomen; ruige zwart-omschorste stam, zware takken in krommen en bochten gewrongen, ijl traliewerk van twijgen, zwart tegen de grijze winterlucht; dat is, naakt en waarachtig, het boomenlichaam zooals het de jaren en getijden door is opgegroeid uit wat wortels uit den grond opslurpten, en wijd op de luchten uitgeworpen net van loover ving uit wind en zonneschijn, van dien verren dag af toen de kweeker het edele rijs entte op den wilden appelaar. Het ge-

heime, vluchtige, voor altijd voorbije, hier staat het openbaar en bestendig.

Maar tusschen de strakke twijgentralies, die fijn-spitse knoppen; maar in de diepe groeven en reten van de rimpelige schors het onvindbare legsel van allerlei allerkleinst gedierte, knagers, boorders, vermalers van vezel en vrucht; dat is in de duisternis verborgen, het toekomstige leven, de toekomstige dood van den boom. Koesterend beveiligt hij tegen winterwoede zijn tweevoudig lot; het zich handhaven, zich vermenigvuldigen, oneindig duren in eenderen eigen vorm, dat leven heet; het zich begeven, zich oplossen, in andere vormen oneindig duren, dat dood heet; leven de bestendiging, dood de herschepping eeuwig beide, eeuwige openbaring en geheimenis.

Als de zuilengang van een tempel, zoo ontzaggelijk, heilig, huiveringwekkend schoon, staat in den winter de appelaarlaan.

De lente komt, de tijd van alle begin; dan vangen de appelaars haar heerlijkheid als wolken in het Oosten den rooden zonsopgang.

Als een laaghangende wolk belicht de bloeiende laan den weg, een wonder van een wolk, die den morgen, den middag, den avond purper en blank doorgloort.

Met de eerste zonnestralen zijn de bijen er in, als zonnevonken schieten de gouden doorschijnig-gewiekte wezentjes door den bloesem, zoo driftig en dicht gonzen geheele zwermen door den hangenden honingschat, als volle korven brommen de boomen.

Tusschen de vroege bloemen van het boerentuintje, blauwe leverbloem, primula paars en geel, helderrooden ribesstruik, staat met de pijp in den mond de grootvader, die niet meer mee gaat naar den akker, voorbijschietende bijen na te kijken, breed van de klompen stuifmeel aan hun dijen. En hij zegt tegen de witharige grootmoeder, op het bankje tegen het huis aan bezig met verstelwerk, dat het een best honingjaar wordt van het jaar. Niet voor niets zal hij zoo ijverig geweest zijn bij zijn korven en met de suiker zoo gul!

Tusschen de bijen buitelen de vlinders om den appelbloesem, witte en gele, in blauwzwarte flitsen zwieren de

zwaluwen voorbij, de snelle jagers, die vangen in de vlucht.

Als aan de westerkim de purperen wolken van den zonsondergang verdooven, verdooft in den schemer die opwademt uit de velden, ook het purper van den appelbloesem; het verbleekt en bluscht uit. Maar nu gaat het wit aan, het begint te gloren, het glanst. In plekken wemeldicht en wolkige ijlten tintelt het boven de duisternis van de laan, een laaghangende Melkweg. De onduidelijke zoom der akkers, de bermen, de straatweg liggen schemerlicht. Minnaars gaan langzamer door den stillen glans. Zij zien op naar de zwevende klaarten, hun woorden worden inniger, dieper, hun zwijgen is zuiver zaligheid.

In den zomer, den tijd der volheid van alle krachten, geven de appelaars ronde plekken schaduw. Breed staan zij, zwaar omlooverd, schelven donkergroen ruig gebladerte dat losgaat en in vervlietende wemelingen wittig openwaait voor den wind. Doorschietende zonneflitsen maken er plotselinge snelle helderheden tusschen, belichten in een holte van den stam een verlaten nest, met het platgedrukte dons er nog in, verhelderen tegen het bruin van de schors het lichtere bruin met wit bestippeld van het snelle boomkruipertje, plat aan een tak vastgeklampt met zijn sterke grijpklauwtjes, kop omlaag, snavel in een rupsenbergende reet, ontsteken de kleuren van de bloemen in het malsch-groene gras van den berm, paarse zandklokjes, zuiver-blauwe zeepbloem, vogelwikke vroolijk rood, en geel als honing, het vlosse honingkruid, dat als honing zoo zuiver-zoet geurt.

Als de langzame slag van twaalven uit den dorpstoren heeft uitgegalmd komen de schoolkinderen de appellaan in geloopen; als door water waden zij door de schaduw, blootsvoets. Uit het laaie veld komen de oogsters, de maaiers en de schovenbindsters met rood bezweet gezicht, en gaan languit liggen in de koelte om te drinken uit de gedeukte blikken veldflesch, en te eten uit den rood en blauw geruiten brooddoek dien zij zoo zorgvuldig verstopt hebben gehouden den geheelen morgen, den knoop nog eens wat strakker aantrekkend ook, tegen de vrijpostige kraaien, met hun scherpe slimme oogen en hun sterken snavel. Voor tijdverdrijf gooit er eens een naar de kleine groene appels tusschen het groene loof.

En nu is het herfst geworden; de tijden zijn vervuld, tijden van dood en van leven. Blos van rijpe vrucht hangen prachtig-zwaar de takken; wormstekig afvalooft bestrooit den grond. Voorbijgangers door de appelaan beschouwen de boomen, beschouwen den berm, en die hem van vorige jaren kennen, roepen den appelwachter die langs de boomen strompelt, een woord toe over den oogst.

Hij bewaakt de laan voor den rijken fruithandelaar, den pachter van alle kersen- pruimen- appel- en perenlanen en gaarden der streek, die van het voorjaar op den bloei haar schattend, de laan heeft gepacht van den landheer. Onder den grooten ouden bellefleur midden in de laan staat zijn hutje van halmen, dat wel een ontzaggelijke korenschoof lijkt, de feestelijke laatste van het afgeoogste veld; de driekante opening onder aan is de deur, nacht en dag open naar zijn bed van hooi en stroo op den grond met een gescheurde paardedeken uit den stal van het landgoed overspreid. Naast de hut ligt de oude regenton die het hok is van zijn hond, het druiloorige dier altijd vlak achter zijn hielen als hij de laan op en neer strompelt, van verre zijn knuppelstok opstekend tegen jongens die hem te dicht bij de boomen lijken. Het gloedje binnen een kring van veldsteenen waarop zijn ketel gerstekoffie warm blijft port hij in het voorbijhinken eens op met dien stok in zijn gezwollen paarsig-glimmende linkervuist. De ledige rechtermouw - de arm is hier of daar aan den oever der Somme aarde en gras geworden - zit vastgespeld in den zak van zijn vervaalde versleten, overal gescheurde en ten ruwste bijeengehaalde kapotjas. De rookelooze pijp die onder zijn vuilgrijze snor uit hangt, houdt hem den smaak van tabak in het geheugen. Hij zet zich eerst schrap op zijn gezonde been, eer hij, een gezicht trekkend tegen de pijn in zijn oude wond, bukt naar een appel in het gras dien hij dan, mikkend uit zekere hand, op naastbijen hoop gooit. De rijke pachter rekent scherp; hij zou wel vragen naar het afvalooft, zoo weinig waard het is, als hem de hoop te klein leek.

Met een lichten leegen tik vallen zij in het gras, de wormstekige appels. Wind heeft niet aan hun tak geschud; uit eigen kracht werpt de appelaar hen af. Hij voedt en hoedt alleen de gave vrucht, waar ongerept in zuiver

vleesch de pitten alvast rijpen, de appelaars van komend jaar, zijn leven in de toekomst. Sap noch kracht verspilt hij aan wat des doods is, met het teeken des doods gemerkt, den zwart omranden steek dien Doods helpers en handlangers, de heimelijke maden, kevers, motten, die hijzelf den winter door heeft gevoed met zijn blad, der zwakke vrucht hebben toegebracht. Hij werpt den dood wat des doods is toe, dat uit hemzelven te voller het leven worde.

Daarom hangt het nu zoo vol aan zijn buigende takken, het schoone roode rijpe leven. De pachter verheugt zich over den rijken oogst.

Van ochtend in de vroegte is hij gekomen met knechts en pluksters en ladders op een kar.

Vier, vijf ladders staan in den grooten bellefleur bij de halmen hut van den waker, waar de oogst van alle de boomen op hoopen wordt uitgestort, soort bij soort. Telkens komt een man of meid, zwaar dragend aan de langwerpig-ronde mand, die onder het plukken aan een sport van de ladder heeft gehangen, en stort vrucht uit op een van de kleurige hoopen, den lichtgroenen, den wasgelen, den rozerooden, den glimmend purperen; geur drijfter van af op den wind. De wakershond ligt aan een lange ketting in zijn ton, de twee voorpooten en den kop over den rand; met zijn waaksche gele oogen volgt hij elke beweging der plukkers bij het fruit. Kwam een vreemde er bij, hij zou hem aanvliegen.

De groote bellefleur, waar de rozige appels van komen, is vol gezang; als de vogels tierelieren daar boven in de twijgen de jonge meiden die met hun hoofden, aardig omvouwen door den witten hoofddoek, uitblinken tegen de blauwe lucht. Eene heeft er een liedje aangeheven; de woorden zijn niet te verstaan, maar zoo vroolijk de wijs, dat allen gingen meezingen. En beneden waar de ladders tegen het zware van de takken steunen, vallen met hun groote stemmen de mannen in. De pachter fluit, half in gedachten, mee. Hij mag het wel dat zijn volk zingt onder het werk; dan maken zij te beter voortgang.

De pachter beschouwt en bedenkt den oogst. Van den groenen hoop, den gelen, den rozigen, den purperen neemt hij vrucht in de hand, weegt haar, beziet haar, beruikt haar; meet

met het oog de hoopen, gaat de laan af en op, en schat wat nog aan de boomen zit; een rijke oogst schoone vrucht.

Een voordeelige zaak blijkt het die hij van het voorjaar heeft beklonken met den landheer. Maar als die er over begint straks - hij is al te zien in de verte op zijn grooten vos - zal hij zeggen dat het hem danig is tegengevallen; veel klein goed onder de vrucht; veel afvalooft. En de markt is laag, de menschen eten liever bananen en sinaasappels dan vrucht van den vaderlandschen grond. Zoo is het sedert den Oorlog, omdat de Regeering al het vreemde goed over de grens laat. Niets is meer zoo als het vroeger was. De Landheer weet het wel; de Regeering deugt niet, het volk deugt niet, niets deugt niet sedert den Oorlog. En terwijl hij het denkt, gaat vanzelf het voorhoofd van den pachter in rimpels staan en zijn mondhoeken krom omlaag en zijn armen en handen bereiden op eigen gelegenheid zich voor tot het van opgehaalde schouders uit spreidende gebaar der gelatenheid tegenover den naderenden ruiter, terwijl met een innig welgevallen zijn rekenende verbeelding de hoopen groen en geel en rood ziet veranderen in zilverblank en klinklaar goud.

Daar komt uit de weiden achter het bosch de drift koeien van den rijken boer eraan, van den berm af bewaakt door zijn half-onnoozelen herder, den verschoppeling van het dorp. De bleeke slungel, met den sliert als hooi zoo vaal en ruig haar in de fletse oogen, trekkebeent; want de boer, bij wien de gemeente hem heeft uitbesteed, toen zijn vader, de dronkaard in de vroegte van een grimmigen winterdag doodgevroren op een mesthoop werd gevonden, heeft hem krom en kreupel geslagen gister, omdat hij de koeien op den berm had laten loopen, en eene was aan een appel gestikt, dien zij van den tak had afgerukt. Nu past hij op; hijzelf loopt op den berm en houdt de koeien er van af. Recht op de appelhoopen onder den bellefleur loopt hij aan, de sappig-bonte appels trekken hem aan zijn oogen tot vlak er bij.

Daar schiet de hond van den waker uit zijn ton; hij heeft den knauw in zijn mageren schenkel al beet, als de pachter hem met een stomp, waarvan hij tot in het midden van den weg struikelt, den berm af smijt.

‘Heb je dan nog niet eens zoo veel verstand, dat je een

kwaden bandrekel buiten zijn bereik blijft, jou stommeling?'

Van tusschen de pooten der koeien is de onnoozele weer overeind gekomen uit het stof van den weg. Terwijl hij verder strompelt bekijkt hij suf het kleverige rood aan de hand waarmee hij de pijn in zijn schenkel bevoelde. De meiden in den appelboom houden op met zingen om hem iets na te roepen. Het maakt de knechts aan het schateren. De koeienherder kijkt niet op of om; hij is het gewend zoo.

De pachter ziet hem na zooals hij daar achter zijn koeien aanslingert of hij op geleende beenen loopt; hij schudt het hoofd.

En nu bukt hij en grijpt twee handen vol appels van een glanzenden hoop.

'Hei vrind! vang op!'

De onnoozele heeft niet omgezien. 'Vrind' dat is immers niet tegen hem.

Daar vliegen de appels langs hem heen. Snel, als tegen een steenworp, is hij opzij gedoken, den arm voor het gezicht.

Maar voor zijn voeten ziet hij appels rollen; appels!

En hij hoort:

'Voor jou!'

Hij ziet om, en met open mond den pachter aan. Die knikt en roept nog eens;

'Ja! voor jou!'

Het grove gezicht vertrekt tot den zweem van een lach. Hij grabbelt de appels op uit stof en koeiendrek, stopt ze in de zakken van zijn lorrenplunje, bijt er in een dat het sap hem langs de kin druipt.

Dan pas zegt hij, want dat ongewone woord kon hij niet eerder vinden:

'Wel bedankt!'

De pachter knikt met een goedhartigen lach; de onnoozele trekt aan zijn sliert haar; zoo zien de twee die daar staan te midden van den schoonen appeloogst elkander een oogenblik aan. Dan gaat elk zijns weegs langs den straatweg die tegenovergestelde verten ingaat; naar list en winst de eene; naar slecht gedaan werk, naar slaag en smaad en weerloos verdragen de ander. En zij weten het niet, de sluwaard noch de onnoozele, wat het is dat zoo zacht hun binnenste heeft aangeraakt. Dat zoo wonderlijk en warm voelt aan hun hart.

‘Voor jou, vriend!’ - ‘Wel bedankt!’

Nooit misschien zullen zij het weten, de wan-wijze zoomin als de onwijze, dat in de ontvankelijke en vruchtbare donkerten diep onder wanwijsheid en onwijsheid op dat oogenblik iets ontstond, het begin, onnaspeurbaar nog van wat eenmaal zou worden een onzichtbare oogst, boven alle die vele en schoone oogsten uit de appelaarlaan verheugelijk.

A. DE WIT.

Het beste dat wij aan de wereld gaven.

Het ongeluk van het heele Imitatio-vraagstuk is geweest, dat het totnutoe in handen was van menschen buiten het vak. Als tekstgeschiedenis is elke auteurskwestie in den grond der zaak natuurlijk een philologisch probleem. De philologie en zij alleen is hier rechtens thuis. Maar de kerkhistorici en hagiographen hebben totnutoe dit terrein met een drom dilettanten en polemisten versperd gehouden: de eenige heel voorloopige, maar toch philologisch opgevatte, kritische uitgaaf is die van Gence uit 1826. En de systematische tekstvergelijking der verschillende handschriften, gelijk die voor iederen klassieken schrijver al lang tot in fijnigheden is uitgesponnen, is pas in 1898 door Mgr. Puyol, en dan nog op beperkte schaal, begonnen.

En voor den eersten den besten philoloog, die met wat werkmoed en speurzin gewapend, Gence en Puyol wilde navolgen en aanvullen, lag hier de volle waarheid reeds voor lang kant en klaar: ter ontdekking gereed.

Aangezien nu de vier Boeken elk afzonderlijk uitgegeven, en pas later tot één groot geheel saamgebundeld zijn, zal de tekst van elk waarschijnlijk zijn eigen geschiedenis hebben; die dus afzonderlijk dient te worden onderzocht.

Boek I.

Puyol vond 21 Latijnsche F.I. teksten, die op 33 onafhankelijke plaatsen van het eerste Boek, trouw een andere variant hadden als zijn 28 Latijnsche G.H.K. teksten. Kortheidshalve noemen wij die respectievelijk de P. en de Q. familie.

Welke van deze twee tekstfamilies is nu de oudste? Reeds de inwendige kritiek wijst evident op de prioriteit van den P. tekst, waarvan de Q. tekst de verbeterde, aangevulde, overtroevende editie is.

Toen heb ik Puyol's onderzoek eerst nog wat aangevuld. Hij had slechts vier of vijf uit Nederland afkomstige handschriften ingezien. Ik heb daarom een 60-tal uit Nederland afkomstige Latijnsche teksten uit de 15de eeuw onderzocht en vond, dat deze blijkens dezelfde varianten: ook duidelijk in de twee families P. en Q. uiteenvielen; en bovendien, dat de Q. handschriften bijna allemaal uit de kloosters van Soniënbosch en Windesheim komen; terwijl de P. tekst bij de Karthuizers thuis is. De autograaf van Thomas a Kempis blijkt de kern der Q. groep en de Musica Ecclesiastica-tekst schijnt de kern der P.-groep te zijn. Ook in verband met de leesteeken-quaestie, die trots Spitzen en Hirsche, door Denifle in dien zin is opgelost, dat we hier eenvoudig met de officieele Karthuizer interpunctie te doen hebben, blijkt dus ineens: dat Thomas a Kempis voor het eerste Boek niets is geweest dan de Q. redacteur van een P. tekst, die hem uit een Zuid-Nederlandsch Karthuizerklooster was toegekomen.

Maar hoe kwamen die Zuid-Nederlandsche Karthuizerkloosters aan dien tekst?

O, dat zeggen ze ons zelf: ‘dit boek is gemaakt door een *Cartusiensis in domo Gelriae*’, of gelijk een andere oude groep handschriften dit noemen ‘*Cartusiensis in Reno*’. Nu bewijzen we heel gemakkelijk, dat dit nergens anders op kan slaan, dan op het bekende Karthuizer-klooster Munnikhuizen bij Klarenbeek.

Deze oudere groep blijkt nu ook een oudere teksteditie te bevatten, met prae-P.Q. varianten. De grondtekst van deze groep noemen wij den O. tekst.

Deze O. tekst is evident de ietwat korrelige grondtekst van den gladder P. tekst geweest. En de Q. varianten zijn pas mogelijk, als eerst de O. tekst tot een P. tekst is omgevormd. Toch doet zich hier een moeilijkheid voor, die ik nog niet heelemaal kan oplossen. De O.-tekst mist namelijk groote stukken, die in alle P. en Q.-teksten aanwezig zijn. Zijn er die in O. uitgelaten, of is O. de oudste tekst, en zijn er die passages naderhand

aan toegevoegd? Misschien gedeeltelijk zoowel het een als het ander.

Nu zijn er echter eenige heel oude P. teksten - ik noem ze O.P.-teksten - die met den O. tekst in eenige andere tekstplaatsen opvallend overeenkomen; en dat is de groep teksten, die het bekende tractaat van Aeger Van Calcar als liber secundus Imitationis Christi bevatten. Nu was Aeger van Calcar tusschen 1375 en 1380 juist de prior van het reedsgenoemde Geldersche Karthuizerklooster te Munnikhuizen bij Arnhem aan den Rijn.

Draagt nu deze zoo ontwikkelde O.P.Q. tekst er de duidelijke sporen van, dat hij een vertaling is? Ja, zonder eenigen twijfel.

Ten le zijn hier in de oudere lezingen de uit den autograaf van Thomas al bekende Neerlandismen nog veel meer opvallend, en ten 2e regent het hier Latijnsche synoniemen: blijkbaar telkens weer min of meer mislukte pogingen om Nederlandsche woorden weer te geven. Ten 3e kunnen verschillende varianten onmogelijk uit het Latijn verklaard worden, maar alleen uit een Nederlandschen grondtekst. Ten 4de zijn vele plaatsen in het Latijn heel houterig, maar, in het Nederlandsch tintelen ze ineens van raakheid en zeggingskracht. Deze vier punten gelden uitdrukkelijk zoowel van de stukken die O. bevat, als die O. mist. Als wij hier dus met twee lagen te doen hebben, gaan ze in ieder geval beide op een Nederlandschen grondtekst terug.

Wij moeten nu den Latijnschen tekst even laten rusten, om naar de oudste Fransche, Duitsche, Engelsche, Nederlandsche, Deensche, Italiaansche en Spaansche Imitatio-handschriften om te zien. Dit was het moeilijkste en taaiste deel van ons onderzoek: aan deze 80 handschriftelijke teksten was bijna nog niets gedaan. Tot nu toe meende men, dat deze teksten in de volkstalen: allemaal uit het Latijn vertaald waren. Dat blijkt nu echter alleen voor de jongere helft het geval.

Al de oudere volkstaal-teksten hebben blijkbaar niets met de Latijnsche P. en Q. families te maken; toonen duidelijk allerlei prae-P.Q. varianten, hebben soms opvallende gelijkenissen met den Latijnschen O. tekst; maar komen onderling vooral duidelijk in een heele groep prae-Latijnsche varianten

overeen. Van de oude Fransche leeke-redactie *De l'internelle Consolation* wist men eigenlijk allang, dat deze niet van de Latijnsche editie afstamde. Welnu, dit leeke-karakter vinden we nu in een reeks Latijnsche P. en O. teksten terug. Bij verder onderzoek blijken nu zeker een achttal der oudste volkstaalteksten: twee Fransche, twee Italiaansche, een Deensche, een Nederduitsche en twee Hoogduitsche, niet vertaald naar het Latijn, maar rechtstreeks naar het prae-Latijnsche Nederlandsch. Bijna al de prae-P.Q. varianten en nog vele andere plaatsen zijn evidente Nederlandsche woorden of constructies. Bovendien blijken de twee oudste Nederlandsche tekstfamilies de α.-groep (waartoe de Windesheimsche codex behoort) en de β.-groep (waaronder de Schottenkloostertekst valt) weliswaar later, respectievelijk naar een Latijnschen Q. en P. tekst, gecorrigeerd te zijn, maar toch op tal van plaatsen den oudsten Nederlandschen grondtekst te hebben bewaard. En speciaal van het eerste caput hebben wij in het Handschrift Kieckens nog den heelen oertekst zoo goed als ongedeerd.

Er is dus geweest een Nederlandsche oertekst Ω met specifiek Nederlandsche varianten, die in geen enkele vertaling zijn overgenomen. Daarop volgt een, als ik het zoo mag zeggen: internationale Z.-tekst, die al gelaïciseerd is, met vele prae. Latijnsche en uit het Nederlandsch overgenomen varianten-Naar dezen Z.-tekst is de oudste Latijnsche O. tekst bewerkt, met z'n prae-P.Q. varianten. Uit dezen O. tekst maakten de Karthuizers eerst den O.P. tekst, en daaruit den P. tekst.

En dien P. tekst werkten eerst Jan van Schoonhoven en later Thomas a Kempis om tot den tekst Q. van den autograaf.

Is er nu in Munnikhuizen of in den verderen kring rond Aeger Van Calcar een Karthuizer te vinden, die naast een intens religieus leven ook heele sterke leeke-tendenzen had? Iemand, wiens levenservaringen in wereldliefde en bekeering, in wetenschap en wereldverachting, in Jesus-navolging en verstorvenheid: eenigszins met den inhoud van dit boek overeenkomen? Ja staan misschien in dezelfde Latijnsche en Nederlandsche handschriften ook oorspronkelijke brieven en vertalingen van iemand, die de auteur van de Imitatio zou kunnen zijn? Ja. Heeft verder wellicht de oerschrijver der Imitatio, in de frequente persoonsverwisselingen van het zelfgesprek,

een stylistischen vingerafdruk op zijn werk nagelaten, waardoor wij hem niet slechts uit twee of drie, maar uit honderd eventueele concurrenten naar het auteurschap der Imitatio zouden herkennen? Ja. Weten wij eindelijk inderdaad van Aeger van Calcar, ook uit andere bron, dat hij zijn leerlingen zoo'n dagboek in het Nederlandsch liet aanleggen? Ja. En weten wij ten slotte, ook uit andere stukken, heel zeker, dat Geert Groote inderdaad zoo'n dagboek heeft gehouden? Zijn door Thomas a Kempis in het Latijn vertaalde Conclusa et Proposita geven daar een veilig antwoord op.

En trouwens heel Boek I *is* niets anders, dan alles wat Geert Groote sinds zijne bekeering beleeft. Het begint in Cap. I. met: Het leven Christi overgaet alle leere. Wie Christus niet navolgt, begrijpt niets van zijne leer. Wat heb ik aan een definitie van berouw of ootmoed, als ik ze van binnen niet uit eigen ervaring ken, en daardoor aan God mishaag? Hier beneden is alles immers bedrog en ijdelheid. Salomon hàd gelijk.

Cap. 2 met zijn afkamming der wetenschap is zóó teekenend voor den geleerden Geert als het onvergeeflijk zou zijn op de lippen van een niet-geleerde. Cap. 3 is het verslag van zijn gesprekken met Aeger en zijn eerste bezoek aan Soniënbosch. Tegen het einde komen een paar toespelingen op Groote's naam Magnus voor, die de Salvarvilla hem blijkens P. Horns Vita in dien tijd inblies. Cap. 4 is misschien wel onecht. Het ontbreekt in O. Of het rust op een ons onbekende ervaring van een slechten hem toen gegeven raad. Cap. 5 behandelt dezelfde stof als een deel der *Conclusa et Proposita*. Cap. 6 is de pijler waar heel Geert Groote's spiritualiteit op rust. Zijn brieven komen hier voortdurend op terug.Cap. 7 handelt over Geert's algemeen bekende opschik en zelfbehagen. Toen hij dit schreef, moet hij begonnen zijn: armoedige kleeren te dragen. Cap. 8 handelt over zijn omgang met de vrouwen. Hij had haar zijn huis afgestaan, maar klaagde, dat zij hem niet genoeg met rust lieten. In Cap. 9 besluit hij zich onder gehoorzaamheid van Hendrik van Calcar te stellen en vertrekt naar Munnikhuizen. Tothiertoe is alles leek in het boek. Daar in het klooster leert hij nu volgens Cap. 10 de waarde van het stilzwijgen inzien; in Cap. 11 heeft hij het ook reeds als een echte monnik over het geluk en den ijver van

den kloosternovies. In Cap. 12 begint hij het hard te krijgen. In Cap. 13 komt zijn oude leven weer in allerlei bekoringen naar boven. De vier volgende Capittels handelen over de bekende moeilijkheden tegen de broederlijke liefde in elke religieuze Communauteit.

Hier (Cap. 18) komt er een wending in den stijl. Van nu af is Boek I niet meer een eigenlijk dagboek; maar de nog restende hoofdstukken zijn Collationes of puntjes, die hij blijkbaar voor de kloostergemeente heeft gehouden. Van hier af ook komen er afwijkingen in de volgorde en onvolledigheden in de oudste handschriften voor.

Dit is echter zeker, dat hij Munnikhuizen verlaten had, eer de twee laatste capita hunne tegenwoordige redactie kregen. Cap. 24 heeft hij waarschijnlijk in Soniënbosch gehouden bij zijn bezoek aldaar in 1379. En Cap. 25 bijna zeker te Eemsteyn. Dan wordt het: *Attende Carthusienses* en al het overige duidelijk. En hiermee is dan tevens het totnutoe onoplosbare raadsel verklaard, hoe de schrijver nu eens als wereldling tot zichzelf en de wereldlingen, dan weer als kloosterling tot zich zelf en de overige medebroeders spreekt.

Ook de inhoud stemt dus volkomen met de resultaten van historie en tekstkritiek overeen.

Boek II.

Voor Boek 2 leert Puyol, dat alle Latijnsche handschriften uiteenvallen in twee groote geslachten A en B. En al heeft deze indeeling voor de heele tekstgeschiedenis volstrekt niet de Italienissime Mussolini-waarde die Puyol er aan toekent, ze is toch reëel, en wij moeten ze eerst onderzoeken.

Puyol vond dat zijn 20 A-teksten op 48 plaatsen van het 2e Boek trouw een andere variant hadden als zijn 26 B-teksten. Ook hier begon ik met Puyol's materiaal aan te vullen, met een reeks uit Nederland afkomstige Latijnsche teksten in te zien. Ook deze bleken alle scherp uitgesproken A- of B-teksten te zijn; maar de A's waren dungezaaid en van lateren datum. B's waren er volop, en heele oude. De inwendige kritiek bevestigde ons vermoeden omtrent de prioriteit van den B-tekst

waarvan de A-lezing weer een verbeterde, aangevulde, overtroevende editie is.

Maar ook hier stooten wij, in de oudste Latijnsche uit Nederland afkomstige handschriften, al aanstonds op eenige Latijnsche prae A.B. varianten; die dus ook hier op een soort primitief Latijnschen O-tekst wijzen.

Daar A. jonger is dan B. hadden we met de onderafdeelingen van A. de families F.G. en H. hier niets meer te maken; maar des te meer met de onderafdeelingen van B: de tekstfamilies I. en K. Puyol's onderscheiding tusschen I. en K. berust op 19 lei-fossielen. En juist aan deze typische I.K.varianten knoopt zich weer aanstonds de vraag: welke lezingen zijn de oudste, die van I. of van K? Uit interne en externe criteriën blijkt I. de oudste en K. de jongere familietak te zijn; wat onafhankelijk hiervan ook nog bevestigd wordt door het feit, dat K. in allerlei punten met het reeds jong gebleken A.-geslacht overeenstemt.

Bij mijn toetsing ook dezer I.K.feiten aan de uit Nederland afkomstige Latijnsche handschriften vond ik nu verder, dat - juist als P. en Q. van Boek 1 - voor Boek 2 de I-handschriften weer bijna allemaal in Karthuizerkloosters, en de K.-handschriften als groep, duidelijk in den kring van het Windesheimsche Augustijnenkapittel zijn overgeschreven. De zuiverste Latijnsche I.-tekst is weer de Musica Ecclesiastica. En de pure K. is de autograaf van Thomas a Kempis. Daar komt hier geen Jan van Schoonhoven tusschen. Dat blijkt vooral ook hieruit, dat de Musica Ecclesiastica-tekst en de Antwerpsche autograaf, die wat I. en K.-karakter betreft de scherpste tegenstellingen zijn, in de A.- en B.-lijn als volmaakte gezworen broeders, beide precies dezelfde bezetting van 41 zelfde B. en 3 zelfde A-varianten vertoonen. Thomas heeft dus zonder den minsten twijfel den Musica Ecclesiastica I-tekst ver-K'd.

Als wij nu ook hier deze resultaten willen toetsen aan de Middelnederlandsche Imitatio-redacties, en die in de verdere volkstalen, blijken daar op de eerste plaats alle prae-A.B. varianten voor den dag te komen; maar daar vertoont zich bovendien weer een sterke groep prae-Latijnsche varianten. De groepeering der Nederlandsche en volkstaalteksten is hierbij een heele andere als van het eerste Boek. De tekst van Schot-

tenklooster was voor Boek 1 een sterk geprononceerde P.tekst, hier zouden we dus wachten, dat het een I-tekst zou zijn maar 't is een K-tekst. De puurste I van alle volkstaalteksten is echter Paul Hagens Nederduitsche tekst der Lübecker handschriften. Hier vinden we alle prae-A.B's en prae-Latijnsche varianten te zamen. We hebben hier dus een der redacties van den uit het eerste Boek reeds indirect gereconstrueerden Z-tekst in levenden lijve voor ons; die gelijk P. Hagen al aanstonds zag, blijkens de vele Neerlandismen, zelf op een Nederlandsch origineel - dat wij dus weer Ω noemen - teruggaat.

Met dezen Z-tekst gewapend, ben ik nu de Nederlandsche tekstfamilies opnieuw door gaan zoeken, en vond nu spoedig, dat niet zoozeer de uit Boek 1 bekende β of α-families; maar een paar geheel geïsoleerde handschriften: Hs den Haag 73 F 24 en Hs Gent 1339 den zuiversten grondtekst hebben bewaard. Wel is den Haag 73 F 24 later weer naar den Latijnschen autograaf, en Gent 1339 naar den Grammont-codex quasi-gecorrigeerd; maar vooral in het laatste Gentsche handschrift ligt er dat vernisje zoo dun bovenop; dat het er met een vergelijking van het Haagsche en de Lübecker handschriften heel veilig weer af is te halen; zoodat ik meen, mij uit deze bewerking voor Boek 2 een heel veiligen oertekst Ω te hebben gereconstrueerd.

Alleen in het Haagsche handschrift bleef dan ook de reeds door Paul Hagen uit de Lübecksche teksten aangehaalde plaats van Cap. 10 vs. 11 met het foutieve *debetur* geheel en al ongedeerd. Hier lezen we toch: *God gevet altoes gracie dien hem werdelijk dancbaar sijn*. Dit kan zoo in het Latijnsche *dabitur* worden omgezet. Onze Schottenkloostertekst heeft hiervoor wel een ander werkwoord, maar toch de genuiene beteekenis: *Altoes criget diegeen gracie die dancbaar is*; maar al de overige Nederlandsche teksten hebben hier iets van *moeten* of *zullen*.

Van Thomas a Kempis, die zulke revolteerende fouten[1)] argeloos uit den Musica Ecclesiastica-tekst afschreef, is dus

1) Een andere even onvergeeflijke fout is de onbehoorlijke overneming in cap. 11 van den autograaf van het overdreven zinnetje uit Gerlach Peters: *Et si Jesus vellet quod irent in infernum, ibi quoque contenti essent*, *nec minus eum amarent*, op geen twee bladzijden afstand van het zoo wijze bescheid: in Cap. 10: *Etiam si Jesus poenas et verbera dederit, gratum esse debet quia semper pro salute nostra facit quidquid nobis advenire permittit*.

onze Nederlandsche oer-tekst zeker *niet*. Maar van wie dan? Heeft dit Boek 2 misschien een duidelijken titel? Ja; het heet bijna overal: *Van der inwendigen wanderinge* of *De Conversatione interna*.

Welnu, in den huis-cataloog van het Rooklooster wordt als schrijver van *De Conversatione Interna* Geert Groote genoemd. Of juist dezelfde opgave bij Trithemius en bij onzen Akenschen Petrus Becanus op dezelfde traditie berust, is niet zoo ineens uit te maken. Maar dat uit een dezer twee kanalen het bericht over schrijver en boek verder in alle bibliographieën van Geert Groote bij Possevinus, Valerius Andreas, Fabricius, Foppens, Paquot, Acquoy, Bonet-Maury en Auger afvloeit en terugkeert is niet twijfelachtig. Maar totaal onafhankelijk hiervan is zeker het getuigenis van P. Horn, die in Cap. 9 van zijn Vita de *Exercitia spiritualiter conversandi* als een werk van Geert Groote noemt; waarmee juist de titel van Boek 2 in Hs. Gent 1339 toch maar al te bedenkelijk overeenkomt: *Een capittel van inwendiger oefeninghe*! Maar ook de derde veel voorkomende en in de Lübecksche hs. gebruikte naam *Libellus ammonitionum ad interna trahentium* roept bij den kenner onmiddellijk de herinnering aan Geert Groote's persoonlijk spraakgebruik wakker. Niet *ad interna cogentium* staat er, maar *ad interna trahentium*. Juist als hij tot Brinckerinck zeide, van ‘vele verborghenre synne uytten psalmen, die *mij inwert trecken*’. Dat *intra- of introtractus* heeft ook vs 31 van Cap. 8 in dit boek, in een paar oude Italiaansche handschriften, voor het vulgate *intractus*; en is een individueele uitdrukking van Geert Groote, die men mij totnutoe uit geen enkel ander schrijver, noch Hadewijch, noch Ruysbroeck, noch Thomas a Kempis of Jan van Schoonhoven heeft aan kunnen wijzen. Ook het ‘secundum hominem’ van Cap.12. is een persoonlijk stokpaardje van Geert Groote, dat ik anders nooit ontmoette, maar dat hij b.v. in zijn tractaat *De Matrimonio* minstens acht maal berijdt.

Dat verder het inwendig gesprek een der typische persoonlijke eigenaardigheden van Geert Groote's devotie was, blijkt niet alleen uit zijn reminiscenties uit Hugo a S^{o} Victore en diens *Arrha animae*, uit zijn commentaar op psalm 137, uit allerlei goeden raad, uit zijn brieven aan Johan Cele en Berthold ten Hove, maar in het bijzonder uit de door Hirsche (Prole-

gomena I 70 ss. en III 96 s.) het eerst juist ontlede beteekenis van de '*Moderne devotie*', door Geert Groote gepredikt. De moderne devotie werd gezet naast de doctrina moderna, de disciplina moderna, kortom de via moderna: Maar wat beteekende devotie? Devotie beteekende *innerlijkheid*. Homo devotus seu *internus* seu *interior* heet het, ook in de Imitatio, nog overal. En als *devotus* vertaald moet worden, zijn het altijd de woorden *innerlijk* en *innig* die voor den dag komen. En zoo wordt dus eindelijk het verband tusschen dit wondere boek en de heele beweging der moderne devotie duidelijk. Zoo wordt het klaar, hoe Geert Groote dit gedeelte juist pas moet geschreven hebben, toen hij uit Munnikhuizen terug, een tijd lang te Deventer vertoefde, eer hij zijn openbare prediking begon.

Wie dit tweede boek in 1425 door Thomas laat schrijven, heeft in de stroomingen der wereldgeschiedenis geen begrip van oorzaken en gevolgen, of begaat een analoge historie-fout, als wie *Het Communistisch Manifest* van Marx pas zou laten geschreven worden omtrent 1900, toen m.a.w. de wereld er reeds een halve eeuw vol van was.

Boek III.

De herkomst en tekstgeschiedenis van het derde Boek der Navolging sluit zich voor de eene helft van haar verloop allergetrouwst bij die van het tweede Boek aan; en wij zullen de overeenstemmende partij, al wordt zij chronologisch door uiteenloopende lotgevallen onderbroken, toch eerst afzonderlijk in onze gedachten samenvatten.

Welnu, net als voor Boek 2 hebben we dus voor Boek 3 onder de Latijnsche handschriften een A- en een B-geslacht te onderscheiden, en valt het B-geslacht wederom in een I- en een K-familie uiteen. Alleen blijkt hier niet aanstonds welke van beide de oudste tak is. Maar wel blijkt ook hier de I-tekst uit Karthuizerkloosters te komen; en de K-tekst die der Augustijnen van Windesheim, of concreter gesproken die van den Antwerpschen autograaf van Thomas a Kempis te zijn.

Prae-A.B. en prae-I.K.-varianten slaan ook hier de brug

naar de Nederlandsche en de volkstaalteksten; onder welke de Lübecker handschriften zich aanstonds weer door hunne oude vormen en primitieve lezingen onderscheiden; zoodat het ook hier weldra vaststaat, dat wij den oudsten Z-tekst voor ons hebben, uit welken - met natuurlijk latere mengsels - alle verdere volkstaalteksten zijn voortgekomen. En tot zoo ver stemt dus de tekstgeschiedenis van Boek 3 bijna volkomen met die van Boek 2 overeen.

Maar nu toont zich een aanvankelijk ontstellingwekkend verschil. Terwijl toch de Lübecksche Z-tekst van Boek 2 al de 12 kapittels in de traditioneele volgorde en hun volledigen omvang reproduceert, wijkt de Z-tekst van Boek 3, maar al te ongenadig van onze lectio vulgata af:

1º door de uitlating van een tiental heele capita, van een twaalftal halve capita, en nog van een vijftigtal afzonderlijke verzen bovendien.

2º door de bijeenzetting van het overblijvende, in een heel andere, op het eerste gezicht, alles-behalve aanlokkelijke volgorde.

Nu zijn er twee mogelijkheden: òf deze Z-tekst is de oorspronkelijke tekst en is naderhand tot den omvang der editio vulgata aangevuld; óf de oorspronkefijke tekst was even omvangrijk als onze editio vulgata, en de Z-tekst is daar slechts een gehavend en bedorven afschrift van.

In het laatste geval is de heele tekst homogeen; in het eerste geval is hij heterogeen; want dan hebben wij door de afwijkingen van den Z-tekst duidelijk twee verschillende lagen aangeboord:

1º eene oudere laag, waarin de editio vulgata met Z meegaat en

2º eene jongere laag, waarin de editio vulgata van Z afwijkt.

Wat is nu in werkelijkheid het geval?

Onze I.K. varianten geven afdoende antwoord op deze vraag, en bewijzen het heterogene ontstaan der beide lagen:

In de oude laag - d.w.z. de plaatsen waarin Z en de lectio vulgata overeenstemmen - zijn al de I-varianten oud, en de K-varianten jong: daar op de gewone manier uit afgeleid door quasi-verbetering, aanvulling en overtroeving. Deze oude

I. laag van Boek 3 is dus, net als het heele Boek 2, door Thomas ver-Kaad.

Maar in de jongere laag - d.w.z. de plaatsen die in Z ontbreken - zijn juist omgekeerd de K-varianten het oudst, en de I-varianten jong, en uit K afgeleid. En deze tegenstelling is niet het minst twijfelachtig. Dat wil dus zeggen, dat hier Thomas de K-man: den oorspronkelijken tekst geleverd heeft, en de I-redactie daar naderhand uit is ontstaan.

Hieruit is dus langs tekstkritischen exact-philologischen weg bewezen, dat er in onzen tekst van Boek 3 twee lagen te onderscheiden zijn.

1° de primaire laag, in herkomst en geschiedenis geheel gelijk aan Boek 2, en

2° een secundaire laag, er door Thomas a Kempis aan toe- en tusschengevoegd. En als men hierbij nog in aanmerking neemt, dat in onzen traditioneelen tekst deze beide lagen op de onwaarschijnlijkste wijze verstrooid en door elkaar geward liggen - denk aan de 10 capita, de 12 halve capita en de 50 losse verzen - en dat bij elken naad onmiddellijk de telkens omgekeerde I.K. verhouding in het oog springt, dan zal ieder onbevooroordeelde toegeven, dat wij hiermee een nieuw en zelfstandig bewijs hebben: van de prioriteit der laag, waarin de I-varianten de oudere zijn en van de posterioriteit der laag, waarin de I-varianten de jongere zijn.

En nu stellen wij ons weer de vraag, gelijk wij dat ook naar aanleiding van den O-tekst in Boek 1 gedaan hebben: komt de grondtekst van beide lagen althans uit dezelfde taal voort?

In Boek 1, moesten wij antwoorden: Ja; zoowel de stukken die O heeft, als de stukken die O mist: komen ten slotte beide uit een Nederlandschen grondtekst, en zijn pas later in het Latijn vertaald.

Maar in Boek 3 is dit juist omgekeerd. Hier komen de beide lagen niet uit een grondtekst in dezelfde taal. Terwijl toch de oudste laag - namelijk heel de Lübecksche Nederduitsche tekst - in aansluiting bij denzelfden tekst van Boek 2, op een Nederlandsche grondtekst Ω teruggaat, berust de jonge laag - de stukken namelijk die in Lübeck ontbreken - op een Latijnschen grondtekst. Dat merken we niet alleen aan het ritme en de rijmen, aan den loop en den bouw der zinnen, aan

de abstracte en geleerde woordenkeus - dingen die ten slotte allemaal nog subjectief kunnen zijn - maar het aller duidelijkst juist aan de I.K.-varianten.

De I-varianten in deze laag zijn toch alleen uit intra-Latijnsche volkstaallezingen verklaarbaar. D.w.z. we worden gedwongen om aan te nemen, dat deze jongere tekstlaag oorspronkelijk alleen K-varianten had, en van den beginne af aan Latijn was; daarna pas in het Nederduitsch vertaald werd, en ten slotte door een Hoogduitscher, die de K-varianten ver-Ie-de, weer in het Latijn is terugvertaald.

Aan één stralend voorbeeld kan ik dat voor iedereen duidelijk maken.

In vs. 9 van cap. 8 - dat geheel en al in den Lübecker Z-tekst ontbreekt en dus van Thomas a Kempis is - lezen de K-teksten eenstemmig de in den samenhang eenig goede lezing: *Me siquidem male amando*, *me perdidi: et te solum quaerendo et pure amando*, *me et te pariter inveni atque ex amore profundius ad nihilum me redegi*.

Door de tegenstelling met *te amando*, is *me amando* onverbiddelijk noodig - de heele zin is erop gebouwd! - en is de I-variant, die *me si quidem male vivendo* heeft, op intrinsieke gronden verwerpelijk, dus onoorspronkelijk of secundair.

Hoe deze lezing nu ontstaan is, weten we, meen ik, heel precies. De Lübecksche Incunabeltekst - wèl te onderscheiden van den Lübeckschen handschrifttekst - vertaalt het begin van dit vs. 9 aldus: *Ick ovel levende hebbe mi sulven verloren*; *unde dy alleine to soekende unde lutterliken leeff to hebbende*, *my unde dy hebbe ik beyde vunden*, *unde van leve hebbe ik mi gemaket noch deper te nichte*.

Gelijk iedereen uit dit zinnetje alleen al ziet, en elke Nederduitsch-kenner weet, gaat in het - kort gezegd - Lübecker dialect de Westgermaansche iu, die in het Nederlandsch een ie is geworden, in een *e*(*e*) over: *lieven* luidt daar dus *leven*; *lief* luidt daar dus *leeff*; liefde of *lieve* luidt daar dus *leve*, en *dieper* luidt daar dus *deper*.

Nu moet er blijkbaar een Hoogduitscher zijn gekomen, die zijn Lübecksch maar half kende, en *leeff* en *leve* en *deper* juist vertaalde, maar bij *leven* niet goed oplette en zoo vertaalde hij

dus *male vivendo* - hij dacht aan *leben*, niet aan *lieben*! - waar *male amando* moest staan.

Dit ééne feit, dat op zich zelf alzeker lijkt, wordt nunog aanmerkelijk versterkt door de groep van alle I. varianten in de jongere laag, die in den Z-tekst alle maal duidelijk geanticipeerd worden.

Er is dus niet te ontkomen aan de volgende wordingsgeschiedenis van onzen Latijnschen I-tekst van Boek III.

Zijn oudste laag is - juist als Boek II - niet van Thomas Kempis afkomstig, maar uit den Nederlandschen Ω tekst met behulp van Z in het Latijn vertaald. Toen Thomas a Kempis de tweede laag er in het Latijn bij gemaakt had, werd deze vermeerderde editie onmiddellijk ook weer in het Nederduitsch vertaald; en deze Nederduitsche vertaling verspreidde zich in sommige gebieden blijkbaar sneller dan de Latijnsche Thomas-tekst, zoodat een Hoogduitsche Karthuizer: van Boek III alleen de oudste I-editie in het Latijn bezat; en de door Thomas a Kempis vermeerderde editie in het Lübecker Nederduitsch[1)]. Bij zijn afschrijven wou hij nu toch het volledige Latijnsche boek overleveren, en heeft hij, de aan zijn ouden tekst ontbrekende gedeelten, uit het Lübecker Nederduitsch in het Latijn vertaald, ertusschen gelascht. Toen hij of een ander later ook den Latijnschen tekst van de tweede laag machtig werd, zijn natuurlijk verreweg de meeste dezer afwijkingen door ijverige verbetering weggepoetst; maar een reeks trouwe getuigen van deze heele verwikkeling is in onze I-varianten blijven voortleven: om aan den vroeg of laat opdagenden philoloog hun bestaansgeheim te verraden.

En nu pas kan ik op de andere volgorde in de beide edities terugkomen. Want gelijk ik al bemerkte: de volgorde bij Thomas is een andere als in Lübeck. Wij moeten nu - om den samenhang van de aanvullingen met de volgorde - wel noodgedrongen aannemen, dat bij de latere omwerking door Thomas ook de oude volgorde door de nieuwe veranderd is. En hieruit volgt weer, dat de volgorde van de ongedeerde oudste laag ons dus

1) Dat dit in dezen vóór-renaissance tijd met Imitatio-teksten meer gebeurde, weten wij van den priester van Metz, die uit Weenen aan zijn zuster een Fransche vertaling zond van de Imitatio, en in zijn begeleidenden brief bericht, dat zijn vertaling naar het Duitsch vervaardigd is, daar hij den Latijnschen tekst niet machtig kon worden. Zie de Voorrede der Antwerpsche Fransche editie van Jehan de Grave.

de oudste of ware volgorde van den ouderen schrijver zelf heeft bewaard. En nu pas lijkt het de moeite waard, die aanvankelijk verwarrende volgorde der Lübecksche Z-teksten eens nader te onderzoeken.

Bij dit onderzoek ontdekken we nu, dat we niet, gelijk iedereen vroeger van de editio vulgata dacht, de los aaneengevoegde en verder niet samenhangende geestelijke lessen van een per definitionem theoretischen novicenmeester voor ons hebben; maar de practijk des levens zelf, de zeer bewogen intieme levensgeschiedenis en de telkens onmiddellijk opgeschreven religieuze ervaringen van een heilige, die niemand anders kan zijn dan Geert Groote, de vader der moderne devotie zelf.

Wij zagen het reeds, dat Boek 1 zijn geschiedenis begint bij zijn bekeering en voortzet tot na zijn terugkeer uit het Klooster, vooral de via purgativa. Boek 2 sloot dan daarbij aan en begon de via illuminativa tot en met de zelfverloochening en het Kruis, in dat prachtige twaalfde slothoofdstuk: dat moet in 1379 en 1380 geweest zijn.

Hierop volgen nu, volgens de authentiek gebleken volgorde der Lübecksche handschriften, eerst de vier eerste capita van Boek 3, en daarna Cap. 22, 23 (zonder de gebeden), 24, 25, 27 (zonder het gebed), 28, 30, 31, 32, 33, 34 (tot aan het gebed), 35,36, 37, 38, 39, 40. Elders[1)] heb ik getoond, hoe dit stuk van het Derde boek, slechts de voltooiing en de bekroning is van het tweede boek. Wat daar begonnen werd tusschen den mensch en de ziel, wordt hier tusschen de ziel en God ten einde gebracht. In het tweede Boek streefde Geert Groote er naar: al zijn aandacht *naar binnen* te richten, om innerlijk en innig te worden, om in zelfoverleg en groeiende onthechting aan het aardsche, en zoo aldoor toenemende vertrouwelijkheid met Jesus: de zaken van zijn ziel ter harte te nemen; en nu volgt daarop in dit deel van het 3e Boek: de vertrouwelijke omgang met Jesus, den Heer. De overgave van den ridderlijken knecht hebben wij dan in Cap. 22. En dan wordt het Deus meus et omnia geleidelijk maar zeker tot hoe langer hoe strikter onteigening van al het andere doorgevoerd, totdat

1) Jac. van Ginneken: Geert Groote, de Schrijver van Boek 2 en 3 der Imitatio Christi. Studiën. Februari-aflevering 1927. blz. 85-119.

Cap. 40 eindigt met het albesluitend parool: *Du bist myn ere*, *du bist die vroude mijns herten*, *in di sal ic gloriëren*. Want dit is de ware geschiedenis van ieder Kind en God, van elk Niets en Alles. En het boek eindigt dan ook met het Apocalyptische slot: *O myne waerheit ende myn barmherticheit*, *di alleen si lof*, *eer*, *cracht ende glorie in ewicheit. Amen*. Dat hier aanvankelijk het Boek uit was, voelt iedereen nog, van zelf in alle edities of vertalingen.

Er komen in dit eerste deel, vooral in cap. 35 en 36, al merkwaardige autobiographische bijzonderheden omtrent Geert Groote en de ontwikkeling der Moderne Devotie in de jaren 1381 en 1382 naar voren, maar ik ga die hier stilzwijgend voorbij, omdat in het nu met Cap.41 beginnend tweede deel, de toespitsing op Geert Groote en op hem alleen, nog veel duidelijker uitkomt[1)]. Het was in het najaar van 1383, dat het preekverbod van den Utrechtschen Bisschop Floris van Wevelinckhoven aan Geert Groote's gezegende werkzaamheid een plotseling einde maakte. Hij was er natuurlijk verslagen en bedroefd van, te meer daar duidelijk de laster zijner vijanden hierin de hand had gehad. Hij stuurde dus van den eenen kant aan den Bisschop zijn onderwerping thuis, maar diende spoedig daarna een aanklacht tegen hem in bij den Paus. Hij vertoefde te Woudrichem. En de brieven die hij in deze maanden schreef zijn somber bewogen: *Quid hic faciam amplius*? *Utinam essem apud Dominum meum in coelis*! *Scitis dissolutiones meas quas vidistis*, *licet non praedicaverim. Non cessant tamen molestationes plurimae. Ora*, *postula instanter instantius*, *insta opportune et importune pro tuo misero Gerardo dissoluto. Opto*, *opto*, *opto quantum valeo. Est praedicandum Evangelium Christi*: *tota mihi mens*! *....Infirmus sum cervice et non datur tempus vel studendi pro corpore*, *vel scribendi ea*, *quae mihi ad firmandas meditationes essent utilia*.' Hij had dus geen tijd, om op zijn lichaamskwaal te studeeren - hij was een ervaren dokter! - noch om zijn zielsoverwegingen op te schrijven, en zoo te bestendigen. Kort daarop is hij er echter toe gekomen. En in het zelfde dagboek; waarin hij, nog niet zoo lang geleden, het tweede deel van het Boek *De Conversatione Interna: de interna locutione Christi ad*

1) Jac. van Ginneken: Het dagboek van Geert Groote in de maanden zijner schande. Studiën April-aflevering 1927 blz. 249-292.

animam fidelem betiteld had afgesloten, begon hij een derde reeks *conversationes internae* met den nu zoo begrijpelijken ondertitel: *de consolatione interna*.

De tegenwoordige titel van Cap. 41 zegt daar niets meer van, maar de oudste handschriften schetsen den zieletoestand van den schrijver reeds in den titel: *Quomodo se homo habere debeat dum despectus fuerit ab aliis*. En nu volgen dus in de Lübecksche handschriften achter elkaar: Cap. 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54 (half), 5 (half) 6,7,9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 58 (half) 56 (half), 57. Dat deze hoofdstukken samen een eenheid vormen, vinden we nog heel typisch bevestigd in het bij het eerste Boek reeds genoemde Hs. Kieckens; dat juist het begin van Cap. 41 en het slot van Cap. 57 op één blz. bijeenzet! Was dat Geert Groote's klad, dat hij later heeft uitgewerkt?

Wat hiervan zij, ik kan me niet voorstellen, dat wie het karakter en de levens-bijzonderheden gedurende de jaren 1382 en 1383 van Geert Groote kennende, deze hoofdstukken, zonder Thomas' invoegsels, onbevooroordeeld in deze volgorde wil nalezen, ook nog maar een enkel oogenblik omtrent den waren auteur in twijfel zou kunnen zijn. T.a.p. in de *Studiën* heb ik de markantste plaatsen van deze hoofdstukken:uit Geert Groote's levensomstandigheden uitvoerig toegelicht, en in de noten telkens klaar gemaakt, hoe onmogelijk er een plaats of zelfs maar begrip is te vinden voor dit tragisch conflict in het hoekske met een boekske op den rustigen Sint Agnietenberg, daar bij de stille zilveren Vecht.

Er woelt en gruwt, er tobt en schreit, er gilt en davert een zielewee en een zielestrijd - maar nu eens zonder vulgair gevloek - door deze regelen, als ik uit de Europeesche literatuur geen grootscher en dieper ken. Maar daarvoor moet men den Nederlandschen grondtekst zelf lezen en doorproeven. Wat wij vroeger in dat schoollatijn voor een kernige zet of een scherpzinnige opmerking hielden, blijkt nu de heusche oplossing van een martelende zielsvertwijfeling; openbaart zich als antwoord van den hemel op een folterend tragische intrige. Hier heeft een mensch met zijn God geworsteld om zich zelf en zijn eer, tegen een kliek van lasteraars en ijverzuchtigen, neen, om het behoud van zijn geloof zelf in Gods voorzienigheid, ten slotte zoo groot en zoo diep, dat wij hier staan plots op een

der eenzame toppen van de wereldliteratuur en wij beduusd met een verbijsterend schaamtegevoel beginnen te beseffen, dat totnutoe in de caravansera onzer literatuurboekjes, voor dit na den bijbel toch meest gelezen boek der wereld er.... geen.... plaats.... was: stakkerds van caravansera- en kramersgepeupel, dat wij waren. Trouwens God zelf heeft door de verspreiding van dit boek over de wereld een Hem waardig antwoord gegeven op Geert Groote's bede, dat misschien, als het eenmaal algemeen zal begrepen worden, meer dan een gewone gebedsvehooring of genezingswonder: de twijfelende moderne wereld zal overtuigen van de trouw, die in den hemel woont.

Boek IV.

Aan de tekstgeschiedenis van Boek 4 zal altijd de naam verbonden blijven van Mgr. van Vree, die reeds in 1851 begrepen heeft, dat er - althans van Boek 4 - vóór den Latijnschen Imitatio-tekst: een Oost-Middelnederlandsche oertekst bestaan heeft, waarvan hij het geluk had eenige fragmenten te hebben gevonden. De latere school van Spitzen en Becker heeft zijn getuigenis trachten te overstemmen, ja zelfs Mgr. Vregt uit van Vree's nagelaten papieren laten verklaren, dat de meening van den intusschen overleden ontdekker ook voor een milder uitleg vatbaar was; het heeft niet gebaat. De waarheid kan tegen een stootje. En de exacte philologie houdt geen rekening met meer of min mildere modemeeningen; zij kent alleen teksten en tekstfamilies, varianten en lei-fossielen, en daar is geen verwrikken aan. Mgr. van Vree had en heeft gelijk. Het door hem gevonden handschrift bevatte inderdaad drie hoofdstukken van den grondtekst; en ik heb er van dienzelfden grondtekst nog drie andere, gelukkig heel wat meer tekst bevattende Codices bijgevonden. In Hs. Kon. Bibl. Brussel 11171, in Hs. Canisius-College Nijmegen 31 en in Hs. Kon. Bibl. den Haag 129 G 23. plus het ondertusschen op de Deventer pastorie jammer genoeg zoek geraakte handschrift van Mgr. van Vree, hebben wij - nu althans voor Boek 4 - Geert Groote's eigen Ω tekst waarschijnlijk heel en al ongedeerd bewaard.

Moesten wij ons voor Boek 1 met één Caput van den Ω tekst

en voor de rest met den Latijnschen O-tekst behelpen; voor Boek 2 en 3 hebben wij althans een volledigen Z-tekst tot onze beschikking; maar het allerbest zijn wij met den vollen Ω tekst voor Boek 4 gesteld. Hieruit blijkt nu, dat Cap. 5, Cap. 11^2, Cap. 15 en Cap. 18 niet tot het oorspronkelijke werk behooren, maar dat het Prooemium vóór het eerste Capittel aanvankelijk veel grooter was, en dat er tusschen Cap. 1 en 2 evenals tusschen Cap. 13 en 14 elk nog een zeer sprekend kapittel is uitgevallen.

Door deze teksten wordt dus Paul Hagens theorie omtrent het afzonderlijk bestaan hebbend opusculum, dat met ons cap. 6, 7, 8 en 9 overeenkomt, niet gesteund.[1)] Zeker heeft dit gedeelte, gelijk Valart reeds opmerkte, een eigen begin en slot. Maar dat hebben cap. 1, 2, 3, 4, met de nu bijgevonden 1° en 1* capittels ook. Strikt genomen, zou men dus het vierde boek kunnen onderverdeelen in drie min of meer zelfstandige stukken

1° Cap. 1°, 1, 1*, 2, 3, 4,
2° Cap. 6, 7, 8, 9.
3° Cap.10, 12, 13, 13*, 14, 16, 11^5 17.

Alleen moeten wij dan van het laatste complex zeggen, dat het niet half zoo'n compacte eenheid vormt, als de twee vorige. Toch meen ik, om verschillende redenen, dat deze drie stukken op verschillende tijden door Geert Groote in een apart dagboek zijn neergeschreven: het eerste waarschijnlijk te Munnikhuizen, het tweede tijdens zijn prediking, en het derde tijdens zijn laatste levensmaanden. Want de twee eerste stukken hooren nog respectievelijk tot de via purgativa en illuminativa. Pas in de laatste hoofdstukken wordt ten slotte de volle via unitiva betreden.

Als wij dus alles chronologisch in ééne volgorde zouden willen zetten, zou het eerste stuk van Boek 4, in de tweede helft van Boek 1 moeten worden ingelascht; het tweede stuk zou tusschen Boek 2 en 3 worden opgenomen; en het laatste stuk alleen zou op z'n tegenwoordige plaats moeten blijven.

Thomas a Kempis, die natuurlijk veel dezer bijzonderheden

1) De door hem gevonden tekst van deze 4 capita afzonderlijk is blijkens de aanstonds te vermelden tam-litanie heel secundair.

geweten heeft, gaf dan ook een proeve van deels juiste chronologie, toen hij het heele vierde Boek in zijn autograaf tusschen het tweede en derde Boek plaatste.

Maar ik geloof, dat wij met volle erkenning der sneden en opvolgende periodes, toch het best doen, met het 4e Boek, al is het dan in zijn vorm niet zoo compact - dat is immers Boek 1 ook niet - toch maar aaneen te laten, gelijk de auteur het ons meende te moeten nalaten: als een afzonderlijk opusculum. Want als zoodanig: *De Communione* getiteld, komt het naast *De Conversatione Interna* in al de traditioneele bibliographieën van Geert Groote voor.

De eerste merkwaardigheid van onzen Ω tekst is nu dat hij, waar trouwens de juist aangehaalde titel ook al op wijst, uitsluitend over de Communie *der leeken* handelt. Alles wat in ons Boek 4 over de *celebratio Missae* en de *priesterlijke* waardigheid en den uitleg van het *dogma* handelt - dat zijn namelijk, op eenige incidenteele invoegingen na, juist de hier ontbrekende kapittels 5, 11^2, 15 en 18 - is er blijkbaar later aan toegevoegd.

Men zou aanvankelijk kunnen meenen, dat het weer Thomas a Kempis was, die er deze laatste kapittels zou hebben bijgevoegd; maar dat komt met de tekstkritiek niet uit.

Juist als bij Boek 2 en 3 leert ons Puyol voor de Latijnsche teksten van Boek 4 twee geslachten A en B te onderscheiden; en juist als daar, vonden wij dat ook hier het B-geslacht het oudste was. Maar Puyol wees er reeds op, dat de I en de K-families hier niet meer zijn terug te vinden. Wijst dit ontbreken van een pure K, die we totnutoe altijd aan Thomas hebben moeten toekennen, reeds op zijn onschuld ten dezen; in den autograaf treffen wij bovendien een paar afwijkingen aan, zooals Cap. 5 vs. 2 b.v. *o grande ministerium* voor *o grande mysterium*, die alleen de Codices van Gaesdonck en Geerartsbergen, en een paar héél alleenstaande Nederlandsche teksten uit Thomas' omgeving met hem gemeen hebben. Was Thomas de redacteur der algemeen verspreide editio vulgata in 18 Capittels geweest, dan hadden deze afwijkingen zich over veel breeder gebied moeten verspreiden.

Trouwens, nu wij eenmaal door de tweede laag in Boek 3, Thomas' waren stijl en gedachten, beter en scherper hebben

leeren onderscheiden, zien wij aanstonds dat Cap. 5, 11^2, 15 en 18 niet van hem kunnen zijn. Ik proef hier - b.v. in de laatste verzen van cap. 10 - veel meer het regelend doctrinarisme van Jan van Schoonhoven; al geef ik gaarne toe, dat hierin ook de een of andere Karthuizerprior de hand zou kunnen gehad hebben. De bekende kasuifelkwestie kan hieromtrent misschien de beslissing brengen; daar deze passage juist in het hier behandelde cap. 5 voortkomt. En zoover ik zie, is dan Zuid-Nederland waarschijnlijker dan Holland of de IJselstreek.

Het is evenwel ook best mogelijk, dat wij hier later nog meer dan één omwerker op het spoor zullen komen. Want nu reeds heb ik althans ééne plaats ontdekt, waar blijkbaar een heele reeks omwerkers en toevoegers na elkander aan den slag geweest zijn: het is de tam-litanie van Cap. 7. Geert Groote onderzoekt hier zijn geweten, en klaagt zich tegenover God aan, dat hij nog *zoo vleeschelijk* en *zoo wereldsch* en *zoo onverstorven*, *soe onbehuet*, *soe versumel*, *soe lichtveerd ch* enz. is. En in deze opnoeming brengt het zijn eigen tekst in het oudest handschrift: Brussel 11171 tot 16 × soe. De twee volgende handschriften van Nijmegen en den Haag hebben al 21 × *so*. Nu was dit natuurlijk een prachtige gelegenheid, zelfs voor geheel onbegaafde schrijvers: om hier mee een duit in het zakje te doen. De Schottenkloostertekst heeft hier dus al 26 × *so*. Het Lübecksche hschr. met alleen cap. 6, 7, 8 en 9 heeft al 31 × *so*. De Lübecker Incunabel heeft 34 × *so*, tot ten slotte onze Latijnsche vulgata de competitie sluit met 1 × *ita* en 39 × *tam*. En terwijl nu *alle* Latijnsche handschriften, en zoover ik zien kon, alle niet genoemde volkstaalteksten trouw de 39 tams van het Latijn hebben overgenomen, ligt me daar zoo waarlijk in het verre Bologna die oude Bologneesche tekst, dien wij ook in Boek 1 reeds zoo autenthiek hebben bevonden, nog gaaf van al dien lateren opsmuk. Om den tegenwoordigen tekst te krijgen moest Turrini niet minder dan 24 *cosi's* en *tanto's* cursief laten drukken (d.w.z. er uit andere teksten bij voegen). En hieruit ziet men weer eens, wat men aan zoo'n geïsoleerden volkstaaltekst heeft.

Maar de belangrijkste eigenaardigheid van onzen Ω tekst heb ik nog niet genoemd. Vooral in het eerste stuk kenmerken

zich de in de editio vulgata uitgelaten passages door de rake zeggingskracht en de plastische beeldspraak van den man uit de wereld, die over *Wein, Weib und Gesang* allerlei dingen zegt, die natuurlijk den kloosterling al heel spoedig, als ontstichtend in de ooren moesten klinken. Zonder den minsten twijfel is dit dan ook de eenige reden, dat de genoemde drie prachtige kapittels 1°, 1*, en 13* er later zijn uitgelaten, tot groote, ja bijna onduldbare schade van het geheel. Want het pakkende, het aangrijpend reëele is ermee weg. De kleurigheid vervaalt en de raakheid vervaagt. Nu pas, met deze levendige, kleurige stukken vóór ons, beginnen wij te begrijpen: hoe schitterend vlot en fel Geert Groote moet hebben kunnen preeken en praten. Aan die beelden, en die uitdrukkingen proeven wij den brillanten vrijbuiter, die van zich zelf eenmaal in nog maar half verworven ootmoed en een misschien al te breed uitvallend bijbelwoord verklaarde: Per totam Europam, in omni monte et sub omni fronde fornicavi. Van zóó'n man liet men zich ten dezen graag iets voorhouden. Hieruit bevroeden wij nu ook pas, welke de geest is, die door zijn tractaat De Matrimonio waait, waarom hij zich later zoo overdreven tegen alle sexualiteit placht te kanten, waarom hij de vrouw zoo stelselmatig streng bleef vluchten, waarom hij zich eindelijk onwaardig rekende om als priester in de openbare kerk aan het altaar des Heeren te staan. Ik weet niet, of de moderne devoten, voor hun tijd en van hun zijde, gelijk gehad hebben met deze preutschheid, maar zeker weet ik, dat de Navolging, als litterair meesterstuk, voor de menschen van thans er ineens veel heerlijker om staat te stralen, en er ook zeker hooger door stijgt: om zijn dieper en groot-menschelijker ethische waarde. Men kan den kring van Thomas a Kempis niet verwijten, dat men daar niet alles gedaan heeft, wat men kon, om het kostbaar erfstuk huns vaders, zonder opspraak onder alle klassen van menschen te brengen: van de hun toegedachte taak hebben ze zich met wonderbaar gevolg gekweten. De navolging is als een vuurtje over de wereld gegaan.

En tòch rest ons Nederlanders nog de plicht: den oorspronkelijken tekst nu eindelijk eens uit de perkamenten handschriften op te diepen; na een half millennium van streng bewaarde anonymiteit den fieren ridder Gods, eens voor goed

het visier te laten lichten; en mèt de ons nu plotseling zoo rijk toevloeiende gegevens dien geestes-heros uit ons grijs Middeleeuwsch verleden naar voren te halen.

En als het nu in dezen, nuchteren, glad koelen, braaflatijnschen marmervorm reeds was het beste, dat wij Westerlingen van het laagland aan de wereld hebben geboden, dan zal voorzeker in detoekomende eeuwen dit korrelig en bonkig Deventersch stuk gletscher-graniet nog aangrijpender en monumentaler in het aangezicht der wereld staan: als het grootste meesterstuk van onze Nederlandsche letterkunde, het heldhaftigste epos dat ooit ten onzent is beleefd en uitgezongen, onze meest onmiddellijke en felst gespannen innigheid voor alle tijden en eeuwen.

JAC. VAN GINNEKEN.

Nijmegen, 1 Januari 1929.

Kleine samenspraak over de thema's der romantiek.

Aan Mr. M. Nijhoff.

Wij spraken over Aloysius Bertrand. Ik had hem pas gelezen (mijn litteratuurkennis blijft helaas bestaan uit louter lacunes), en mijn oudere vriend kende hem nog niet. Het was een uitgave van enkele jaren geleden, die ons ten dienste stond: twee kleine deeltjes,[1] *Gaspard de la Nuit*, verlucht met prentjes naar Rembrandt en Callot, de verzamelde gedichten en proza, door den uitgever B. Guégan voorzien van den romantischen titel *Le Keepsake fantastique*, met vignetten en plaatjes naar litho's en houtgravuren van Célestin Nanteuil, Tony Johannot en andere romantische teekenaars. Eerst later kwam mij het werk in handen, onlangs onder de aegis van Fortunat Strowski aan Bertrand gewijd door een Amerikaan van kennelijk Frieschen bloede, Cargill Sprietsma, in een van die soliede, dubbele Parijsche dissertaties[2], waarbij zelfs Duitsche wetenschap soms tot populairen kout schijnt te verflauwen. Men kan nu alles wat weetbaar is omtrent Louis Bertrand

1) Gaspard de la Nuit, Fantaisies à la manière de Rembrandt et de Callot, par Aloysius Bertrand, Paris, Editions de la Sirène, 1920. - Le Keepsake Fantastique, Poésies, chroniques et essais, théatre inédit, correspondance, publiés par Bertrand Guégan, Paris, Editions de la Sirène. Collection romantique, vol. II, 1923. - Sedert dien gaf B. Guégan ook een uitgave van Gaspard de la Nuit, d'après le manuscrit de 1836, in Collection Prose et Vers, Paris, Payot, 1926.

2) Cargill Sprietsma, Louis Bertrand (1807-1841) dit Aloysius Bertrand, Etude biographique d'après des documents inédits. Dezelfde: Louis Bertrand dit A.B., Oeuvres poétiques. La Volupté et Pièces diverses, publiées d'après les manuscrits etc. - Paris. Champion. 1926. Ik citeer de beide Thèses gemakshalve als I en II.

en nog iets meer vernemen uit het eerste deel daarvan, de biografie, en vindt in het tweede zijn verspreide oeuvre, veel volledіger dan Guégan het gaf, in een philologisch praeparaat van beangstigende volkomenheid.

Het is juist honderd jaar geleden, dat de lange, magere, donkere, linksche jongen uit de provincie, op een avond omstreeks Kerstmis 1828, in den kring van Victor Hugo en Sainte-Beuve verscheen[1] waar hij de ballade voordroeg ‘dans le goût pittoresque de l'école’, die sinds zijn dood als verloren heeft gegolden, tot zij door de zorgen van zijn jongsten biograaf het licht zag.[2]

Een ander jonkman, die tegenwoordig was, Victor Pavie, herkende in den onbekenden gast - uit affiniteit wellicht, hijzelf kwam uit Angers -, ‘une de ces victimes de l'idéal et du caprice’, wier ‘dilettantisme exalté’ hen onweerstaanbaar uit de provincie naar Parijs dreef. De schuwe dichter verdween uit het gezicht der letterkundigen zoo plotseling als hij gekomen was. Eenige maanden later kwam hij bij Sainte-Beuve met het manuscript van *Gaspard de la Nuit*, dat levendigen indruk maakte op allen, die er iets uit hoorden. Het werd gekocht door den uitgever Renduel, die van een fraai versierde editie droomde, en den armen schrijver altijd wachten liet. Bertrand's jonge leven, eerst gesleten in werk aan provinciale bladen te Dijon, verliep sedert 1833 te Parijs in onbekendheid en misère, in de zorgen voor zijn moeder en zijn zuster, in armzalig worstelen om aan den kost te komen. Jaren na de eerste korte periode van eenig litterair verkeer wendt hij zich om steun tot David d'Angers, den beeldhouwer. Doch ook deze verliest hem weer uit het oog. Dan komt het hospitaal: acht maanden in La Pitié, zes maanden in Saint-Antoine, tenslotte, voorjaar 1841, in het Hôpital Necker, waar men den teringlijder bewerkt met al de hevige middelen der romantische pharmacopee. Want *alles* is in dien tijd gedrenkt in de

1) Niet ten huize van Nodier in het Arsenal, maar bij Hugo zelf. Victor Pavie, wiens herinnering staat afgedrukt in *Le Keepsake fantastique*, heeft het verhaal tweemaal en verschillend gedaan, en zich de laatste maal vergist. Sprietsma I p. 124-130 stelt de waarschijnlijkste toedracht vast.

2) Sprietsma, II p. 20.

essence der Romantiek. Ook de toch oprecht bewogen brief, waarin de trouwe David d'Angers aan Sainte-Beuve verslag doet van het heengaan en de begrafenis van den armen jongen dichter. Toen zorgde Victor Pavie, zelf uitgever, voor de publicatie van *Gaspard de la Nuit*, dat in 1842 bij hem te Angers verscheen, met een 'notice' van Sainte-Beuve.

Van dat tijdstip af wordt Aloysius Bertrand de verborgen schat, het gestreelde kleinood der dichters. Baudelaire kiest zijn procédé ter navolging voor zijn *Petits poèmes en prose*. Mallarmé, Banville, Moréas, Rodenbach, Remy de Gourmont hebben hem vereerd. De jonge Stephan George wilde hem op zijn kosten in Duitschland laten herdrukken. Zelfs de 'surréalistes' beroepen zich op hem.[1)] In de jaren 1903 en 1904 verschenen drie verschillende edities van *Gaspard* met illustraties. Toch bleef nog iets van de bekoring, die van hem uitging, gelegen in het feit, dat de meesten hem niet kenden. Hij bleef een speciaal gerecht voor dichters of die het willen worden. De bekende litteratuurgeschiedenis van Gustave Lanson neemt hem in den zeventienden druk[2)] nog niet op, en de Fransche boekhandel van een tiental jaren geleden, had, als gij naar hem vroegt, u den auteur van *Saint Augustin* geboden. Doch er zijn nog rechters op den Parnassus: sedert 1922 heeft Aloysius Bertrand een straat te Dijon, naar hem genoemd.

- En wat zegt ge van hem? vroeg ik mijn vriend. Hebt ge het mooi gevonden?

- De schoonheidsaandoening over kunst en litteratuur, antwoordde hij, is iets waarover men zoo weinig mogelijk behoort te spreken. Het is niet fatsoenlijk. In goed gezelschap spreekt men immers ook niet over zijn geloof. Mag ik uw vraag zoo verstaan, dat gij van mij weten wilt, wàt ik in Bertrand gevonden heb?

En op mijn licht onthutste toestemming ging hij voort:

- Louis Bertrand, die zich wilde kleeden als Ludovic in groen-rood-zilver, en als Aloysius in zwart-blauw-goud, is voor het begrijpen der Romantiek kostbaar, omdat hij een

1) Zie La Nouvelle Revue française, 1 juin 1925, p. 1057.
2) Van 1922. Wel diens Manuel bibliographique de la littérature française moderne.

beperkt doch zeer zuiver talent had, dat zich niet mocht ontplooien, en zich niet behoefde te herhalen. De grooten verblinden, en scheppen norm, de kleinen laten toe, de norm te toetsen. Ik bewonder de flonkerende kleinoodiën van zijn hel vernuft en pijnlijk scherp gevoel, maar roerender is hij mij in de dwepende onderworpenheid, waarmee hij cliché-werk maakte naar de mode van zijn tijd.

- Wat noemt gij cliché-werk? vroeg ik.

- Het grootste deel van hetgeen men aan verspreid werk later van hem verzameld heeft. Doch cliché-werk wil nog niet zeggen, dat het waardeloos is. Wij zijn altijd te veel uit op persoonlijke oorspronkelijkheid.

- Maar wat zeggen u dan die naar gij meent toch minder waardige proeven van zijn geest?

- Het gansche wezen der Romantiek. Gij wilt mij wel toestaan, dien term te gebruiken in een zeer ruimen zin, van laat ons zeggen 1760 tot....het doet er niet toe hoelang. De nieuwe litteraire baaierd, waarin de groote stijlen van voorheen zijn ondergegaan. De oplossing der oude Vormen van kunstschepping. Het intreden der aesthetische veelzijdigheid, waartoe de mensch in den loop der achttiende eeuw was geraakt....

- Bedoelt gij met geraakt vervallen?

- Neen. Het is niet aan ons menschen, om ten aanzien van de wendingen der beschaving van stijgen of verval te spreken. Val mij niet in de rede. In de oude groote stijlen van kunst en gedachte hadden de verschillende *thema's*, waarin zich het gezicht der tijden op de wereld condenseert, hun functie in het *formuleeren* van de grondgedachte, die den ganschen stijl bepaalt. In de sculptuur der kathedralen en het woord der Scholastiek waren de Koning, de Rechter, de Landman, de Deugden, de dingen der Natuur, evenzoovele omschreven figuren, alle geformeerd naar het beginsel van den stijl, die ze omvat, en onderling harmonisch verbonden. Elk ervan spreekt één bepaalde strofe in het koor van het geheel. Alle spreken zij niet alleen dezelfde taal, maar zeggen dezelfde dingen op verscheiden wijs.

Deze thema's zelf blijven langen tijd zeer constant. De eene tijd levert ze aan den anderen over. De meeste stammen

reeds uit de Oudheid. Maar vergelijkt men ze in hun middeleeuwsche en in hun antieke *beteekenis*, dan ziet men terstond, dat die steeds in dezelfde richting afwijkt, dat de figuren zich alle naar één kant hebben omgewend. Zoo is het nog in de Renaissance, zoo nog in de Barok: een reidans van gestalten rondom het beeld der gesluierde godin. De onontleedbare *zin* van het groote stijlverschijnsel zelf beheerscht de thema's en houdt ze bijeen. De stijl bepaalt de functie der figuren. Totdat de anarchie intreedt: in de Romantiek beheerschen en bepalen de figuren den stijl, als men daarvan nog kan spreken.

- Hoe is dat gekomen?

- Vraag mij dat niet. Laat mij snel doorgaan. Tot in de achttiende eeuw waren al die themata der verbeelde gedachte, als gesternten wentelend aan de hemelsfeer der cultuur, alleen met het bloote oog aanschouwd, ‘few and far between.’ Toen is er een geestelijke verrekijker uitgevonden, waar Cornelis Drebbel part noch deel aan had, toen heeft men de oude scherper gezien, en tallooze thema's meer ontdekt, toen zijn wij ontwaakt tot die slapeloosheid, waarvan Nietzsche spreekt, van het historisch zien der dingen. Toen erkenden wij aan al die figuren een nieuwe, eigen gedaante, die ons boeide en meesleepte, en ons belette ze te formeeren ten dienste van een vasten levensstijl. Het instrument der Romantiek was een orgel met duizend registers.

- Maar wacht eens even. Laat gij de Romantiek zoo maar klakkeloos op de Barok volgen? Is er dan geen Rococo, geen nieuw klassicisme, geen Empire?

- Lodewijken, anders niet. Een zaak van antiquaires. De geschiedenis van kunst en beschaving erkent ze niet als zelfstandige grootheden. Wil ik u bewijzen, dat Horace Walpole, een der uitvinders van de Romantiek, van geest een klassicus was, of dat Louis David, de schilder van Romeinsche frazen, romanticus is?

- Het is maar hoe men de dingen noemt, zuchtte ik.

- Een diepe waarheid. De eeuwige noodzaak, om realist en nominalist tegelijk te zijn. - Doch ter zake. Het feit, waar het op aan komt, is dat de blik verschoven werd. Van den gezichtsafstand van het redelijke en zedelijke, die alle dingen strakomlijnd vertoonde, naar iets wat daarachter

scheen te liggen. De blik kwam terecht tusschen de grenzen der oude begrippen, in een sfeer, waar de dingen zich bewogen in het négligé eener aangename onsamenhangendheid. Waar de figuren niet meer behoefden te dienen tot het staven van een opgelegden levensvorm, maar half-narcotisch genoten werden ter bevrediging van een stemming. En, let wel, zij die het droomland van den romantischen maneschijn zoeken zijn veelal de verstokte rationalisten van den klaren dag. Meen toch niet, dat eenige verstandelijkheid, eenige nuchterheid, eenig klassicisme zelfs, de romantische geesteshouding uitsluit.

- Hoe komen wij terug op Bertrand? zeide ik.

- Spoedig genoeg. Laat ons even een aantal romantische thema's opsommen. Alde oude, waaraan lang vervlogen eeuwen het eerst, en in anderen zin, vorm hadden gegeven, vindt men eronder terug. Maar daarnaast zijn er nieuwe, of althans schijnbaar nieuwe, verbijzonderd uit den ouden voorraad. Het fluitspel klinkt weeker dan te voren. De maan, is het niet vreemd? komt eerst in de achttiende eeuw op. De storm giert nieuwe geluiden. Hier opent bisschop Percy den schat der volksballade, daar vindt Horace Walpole, uit spleen en verveling, een nieuw genre van spectrale ijzing. Dan ruischen de eiken en zweven de nevelen van Ossian. Wij kunnen het sentimenteele zelf niet een thema noemen, het is een moederbodem van thema's Gij kunt de thema's rangschikken naar allerlei groepen. Bijvoorbeeld, de gothieke groep: het Kasteel, de Kluizenarij, de Ruïne, het adellijke Spook, de Kruisridder, de Zanger, enz. enz. De pathetische groep: de Graftombe in het park, de Treurwilg, de Gestorven geliefde. De natuurgroep: de Nacht, de Maneschijn, het Onweder (dat van 1760 tot 1850 niet van de lucht is). De crimineele groep, met het nieuwe sentiment van innerlijke vrijspraak: de Galg, de gevoelige Dief, de Kindermoordster. De paria-groep: de Gebochelde, de Nar, de infernale groep, de waanzinnige groep: de Vioolspeler. Gij zoudt de beide landen van romantische inspiratie, Schotland, Duitschland, zelf als collectieve thema's voor de Fransche Romantiek kunnen opvatten; het thema Duitschland klinkt bij Bertrand zeer geprononceerd. De Fransche geest heeft zich nooit zoover naar den Germaanschen overgebogen als in de dagen der Romantiek, wanneer men den

klaroenklank van het woord Latijnsch nauwelijks hoort.

- Was het niet David d'Angers, die in 1829 naar Weimar reisde, om een kolossale buste van den ouden Goethe te maken? Een symbolisch feit.

- Even symbolisch als dat Bertrand de motto's ‘Qui passe donc si tard à travers la vallée?’ en ‘C'est le tronc du vieux saule et ses rameaux penchants’ ontleent aan H. de Latouche, Le Roi des Aulnes. - Om echter voort te gaan: er zijn nog tallooze thema's meer, en elk is weer vatbaar voor uitwerking in tal van bijzondere figuren. Sommige verbeelden de nieuw gevonden middeleeuw, andere hooren in den eigen tijd. De Soldaat heeft een neiging, het tijdperk van Eugenius van Savoye te belichamen. Tot de oude thema's, die nieuwe gedaante aannemen, hooren het macabere, van flamboyanten huize, het gitaneske, met zijn oorsprongen in den schelmenroman. Achter Pierrot ligt de Commedia dell'arte. De overoude bucoliek dost zich in nieuw gewaad (hoort gij achter Trianon de trommels der Revolutie?)

- Vergeet het Dakkamertje niet, waagde ik.

- Het Dakkamertje en het Genie, verbeterde hij. Dank u. In Chatterton's dood de ellendige werkelijkheid, het liefelijke thema bij Andersen en de Duitsche schilders!

- Doch wat omtrent Bertrand?

- Terstond. Al deze thema's zijn in de Romantiek niet meer middel zooals te voren. Doel kan men ze ook niet noemen: het doelbegrip zelf in de litteratuur is inmiddels verzwakt. Laat ons van object spreken. Ook waar de romantische dichter meent, ze louter als letterkundig motief of ornament te hanteeren, heeft inderdaad de litteraire beleving zich verschoven naar de verzonken contemplatie van het thema zelf, in de schoone, nieuwe uitwerking die men ervoor vindt. Een opschuiving van het logische naar het musische. Achter al de avonturen van Walter Scott's werken ligt, als de eigenlijke inhoud, als de *zin* van het kunstwerk, het gedroomde gezicht op een oud, ver Schotland, dat trekt, dat trekt.... In zekeren zin weten de sterken, als Scott en Victor Hugo, de motieven nog te *ver*werken, te doen opgaan in het bouwsel van hun geest. De zwakkeren blijven bevangen in het uitdrukken der motieven zelf. Vandaar dat de Romantiek het tijdperk wordt

van de kleine vormen, van schetsen en gezichten, van bijschriften bij plaatjes, van vignetten, arabesken, titelbladen en culs-de-lampe. En van de verfijnde techniek, van het gevarieerde procédé. Louis Bertrand vond als zijn eigen vorm de minuscule fantaisie van één bladzijde, en besteedde er wonderen van taal- en beeldverfijning aan. Laat ons er een lezen, welke zal het zijn?

- 'La Viole de Gamba'? zei ik; neen: 'La Messe de Minuit', neen: 'La Salamandre', of 'Ondine' of 'Le Nain', of 'La Chaumière', of neen: een der Spaansche....

- Wij zullen 'Scarbo' lezen, zeide hij.

Scarbo

> *Mon Dieu*, *accordez-moi*, *à l'heure de ma mort*, *les prières d'un prêtre*, *un linceul de toile, une bière de sapin et un lieu sec*.
> LES PATENÔTRES DE M. LE MARÊCHAL.

> Que tu meures absous ou damné, marmottait Scarbo cette nuit à mon oreille, tu auras pour linceul une toile d'araignée, et j'ensevelirai l'araignée avec toi!
>
> - Oh, que du moins j'aie pour linceul, lui répondais-je les yeux rouges d'avoir tant pleuré - une feuille du tremble dans laquelle me bercera l'haleine du lac.
>
> - Non! - ricanait le nain railleur, - tu serais la pâture de l'escarbot qui chasse, le soir, aux moucherons aveuglés par le soleil couchant!
>
> - Aimes-tu donc mieux, lui répliquais-je larmoyant toujours, - aimes-tu donc mieux que je sois sucé d'une tarentule à la trompe d'éléphant?
>
> - Eh bien, - ajouta-t-il, - console-toi, tu auras pour linceul les bandelettes tachetées d'or d'une peau de serpent, dont je t'emmailloterai comme une momie.
>
> 'Et de la crypte ténébreuse de Saint-Bénigne, où je te coucherai debout contre la muraille, tu entendras à loisir les petits enfants pleurer dans les limbes.'

- Het lijdt geen twijfel, sprak mijn vriend, waarheen in de toekomst dit wijst.

- Naar Odilon Redon, zei ik.

- Gij zult al de beste stukken uit *Gaspard de la Nuit* onderscheiden, doordat ze of een der tijdgenooten, of een der lateren, hetzij dichters of schilders, doen meeklinken.

- Dan toch zeker in de eerste plaats Rembrandt en Callot, meende ik.

- In het geheel niet. Victor Pavie gaf den dooden dichter weloverlegd zonder prentjes. Hij zei: ‘Il porte en lui assez de rubis et d'escarboucles pour étinceler tout seul durant la nuit.’ Men kan, als het dan moet, *Gaspard* op vele wijzen illustreeren, maar niet met prentjes naar Rembrandt en Callot. De arme Aloysius was een wonder van divinatievermogen, getuige zijn bewerking van het thema Spanje, waar hij nooit geweest was. Maar Rembrandt divineert men niet, en wat kon hij werkelijk van hem gekend hebben? Hij concipieerde op het fraaie woord ‘rembranesque’, dat in hem klonk, een visie van ruig, noordsch clair-obscur, dat voor hem ‘Paul Rembrandt’ beduidde (de vergissing in den naam is niet van hem), en mengde daarin al de noties, die hem ‘Flandre’, ‘Hollande’, ‘le Rhin’ heetten, en daaruit smolt hij de verbeeldingen van ‘Harlem’, ‘Le marchand de Tulipes’, ‘L'écolier de Leyde’ enz. Ik wil bekennen, dat ik moeite heb, juist deze groep te genieten, omdat mijn beeld van eigen volksverleden te scherp bepaald is.

- Maar verlangt gij hier dan historische gelijkenis?

- Volstrekt niet. Doch harmonie met hetgeen in mij klinkt.

- Callot begreep hij dan waarschijnlijk toch des te beter.

- Callot begrijpt men niet met de aanbiddelijke hobby's der Romantiek. Callot vertegenwoordigt een zeer specialen vorm van Barok. Ook met betrekking tot hem heeft het ‘à la manière de’ slechts vage beteekenis. Neen, wat Bertrand meesterlijk gegrepen heeft, dat zijn de thema's Oud Parijs, Spanje, Gemaskerd Venetië.

- Zijt gij er zeker van, dat een Spanjaard of Italiaan hier niet zal reageeren, zooals gij op Bertrand's Haarlem doet?

- Vermoedelijk zal hij dat niet. Want terwijl Bertrand's Holland een romantisch verzinsel ‘made in France’ is, hebben wij hier te doen met een homogeen beeld, door die naties zelf van zich gegeven, waarmee Bertrand's uitwerking in harmonie blijft. ‘Les Muletiers’ sluit aan bij Goya, ‘la Chanson du Masque’ illustreert een Guardi of Canaletto, niet echter de meesterlijke dansers van Callot.

- Hoe zoudt gij *Gaspard de la Nuit* willen verluchten? vroeg ik.

- Enkel met Etudes, Nocturnes en Caprices van Chopin. De illustratie der toekomst: een stel grammofoonplaten bij het boek op den koop toe. Maar zonder gekheid: Bertrand was zelf een componist, die bij vergissing het woord gebruikte. Ge herinnert u ‘Le deuxième homme’? Het embryo van een grootsche symphonie. Wanneer ik zelf fantaisieën schreef, zou ik Beethoven en Mahler in het Elysium elkaar die stof laten betwisten. Overigens heeft Ravel zich hem niet laten ontgaan: er zijn van hem ‘Trois poèmes pour piano d'après Aloysius Bertrand’, onder den titel ‘Gaspard de la Nuit’, en genaamd ‘Ondine’, ‘Le Gibet’ en ‘Scarbo’.

Mijn vriend pookte in de kachel. De lezer zal hebben begrepen, dat het gesprek plaatsvond bij een potkachel. Zijn toon werd mijmerend, zijn blik dreef verder weg, en meer voor zich zelf dan tot mij gericht vervolgde hij:

- Hebben wij gewonnen of verloren? Het proces der romantische ontvankelijkheid is sedert honderd jaar steeds verder gegaan. De thema's zijn altijd talrijker geworden. Wij zijn ons doorgaans niet bewust, hoe ook in het zoogenaamde realisme bijna elk motief, al zijn het veertig op één bladzijde, reeds een door romantische verbeelding uit de werkelijkheid uitgekristalliseerd thema vertegenwoordigt. Maar door hun talrijkheid schijnen zij ineen te vloeien, de contouren zijn minder goed zichtbaar dan voorheen.

- Zijn niet vele van de romantische thema's afgestorven? Wie droomt er nog van de Graftombe en den Treurwilg?

- Er zijn er inderdaad afgestorven in het litterair gebruik. Ik voor mij ben persoonlijk nog voor alle volkomen vatbaar. Andere hebben zich in tal van onderthema's gesplitst, en zich verscholen in het Realisme. Sommige hebben zich uit het domein der belles lettres verplaatst naar dat van het verstaan van kunst en historie. Neem het besef der gothiek. In denzelfden tijd, dat voor Bertrand en duizend anderen elke spitsboog nog voor drie vierden met klimop was begroeid, zocht in Engeland de hartstochtelijke Pugin reeds met heel zijn wezen door te dringen tot de echtheid der middeleeuwsche bouwkunst, zwierf de jonge Viollet-le-Duc reeds langs de kerken van Frankrijk. Zie eens, hoe de Engelsche waterverfschilders

reeds kort na 1800 hun kathedralen weergeven in een beeld, dat de zuiverst romantische opvatting verbindt aan de fijnste gevoeligheid voor middeleeuwsche architectuurvormen. En toch wortelt deze kunst nog in het Ruïne-sentiment.

- Zoodat wij voor ons hedendaagsche begrip van middeleeuwsche kunst de Romantiek te danken hebben....

- Ongetwijfeld. En de Romantiek dankt haar vatbaarheid voor het 'Gothic sentiment' weer middellijk aan Hendrik VIII, die zoo vriendelijk was, de Engelsche abdijen te ruïneeren.

- Zoudt gij in de plaats van uw onderscheidingsvermogen voor de echte vormen van middeleeuwsche bouwkunst en beschaving niet een oogenblik den roes willen ondergaan, die den Romanticus gewerd uit zijn vaag en troebel dwaalbegrip 'Gothique'?

- Het was geen dwaalbegrip. Enkel een wat zwaar met sentiment geladen voorstelling. De liefde dwaalt niet. Ik sprak u immers reeds van die Engelsche teekenaars. Hun gehoorzame teekenstift dwaalde niet.

- Gij raakt hier een punt, dat mij ter harte gaat. Waarom schijnt ons de gezichtsfout in den romantischen blik op het verleden geringer in de beeldende kunst dan in de litteratuur?

- Maar is dat zoo? Dat moge gelden van de architectuurafbeelding, doch is het romantische historiestuk soms historisch exacter dan de roman? Gij stelt uw vraag verkeerd. Het betreft niet enkel den blik op het verleden. De tegenstelling die gij bedoelt, is deze: het romantische sentiment zelf spreekt tot ons onmiddellijker, zuiverder, met minder storingen, uit de beeldende kunst (en uit de muziek!) dan uit het woord. Dat is het voorrecht van het zwijgend spreken. En de zegen van den dwingenden vorm. De litteraire verbeelding liet alle noties vrijelijk divergeeren, divageeren, extravageeren, terwijl het beperkende handwerk den teekenaar dwong tot soberheid en reserve, maar ook daardoor in zijn werk het oneindig verschiet legde, dat nog niet door den geest des makers doorvlogen was. Neem die kleine prentjes en vignetten naar Célestin Nanteuil en Tony Johannot bij Bertrand's gedichten. Vele zijn maakwerk en marktwerk: deze kunstenaars waren van een oneindige vruchtbaarheid. Om den lithograaf Nanteuil

naar waarde te schatten, moet men andere dingen van hem zien. Maar onder die vignetten zijn er enkele, die, omdat zij niet gecompromitteerd zijn door het gesproken woord, voor óns dringen tot een dieper sfeer, ons schooner schijnen dan Bertrand's bewerkingen van de romantische thema's in zijn verspreide poëzie, die zij heeten slechts te begeleiden.

- Nu hebt ge toch van schoon gesproken, merkte ik op. Hij glimlachte.
- Vergeef mij. Ik zal het niet weer doen.

Ons gesprek neigde naar een einde. De kachel deed het niet meer.

- Wat ik zou willen weten, zei ik, is dit: wat is de beteekenis van die thema's voor de discipelen der Romantiek geweest? Waren het bakens voor hun levensgang?
- Ja, maar zeer zwak schijnende. Eêr vetpotjes langs hun pad, ter illuminatie. Aan elk ervan hechtte zich voor hen een conventie, een waan, die zij beleden, doch niet betrachtten.
- Valsche, ijdele illusies derhalve?
- Wanneer gij ze den toets aanlegt van het onromantisch oordeel, van de opperste waarheidsbehoefte, dan ja.
- Bedoelt gij daarmee de Romantiek in den grond te veroordeelen?
- Integendeel. Zij is eeuwig en onmisbaar. Zij blijft hoog en eerlijk, zoolang zij weet, een edel spel te zijn. Dit heeft Louis Bertrand (die immers zelf zijn werk *Bambochades romantiques* wilde noemen) beter geweten dan grootere tijdgenooten, en hierin ligt wellicht zijn diepste waarde. De wieg der Romantiek stond in speelsche grillen: de gothieke poppekraam van Walpole's buitenhuis *Strawberry Hill* en de mystificatie van Ossian. Uit namaak werd hier het echte geboren. Juist haar karakter van een kinderlijk verdiept spel maakt de Romantiek tot litteratuur in echter zin dan het zwaarwichtige Realisme. Een letterkunde moet zich zelf nooit ten volle au sérieux nemen. Want als zij meent, de hoogten der opperste Wijsheid te bestijgen, en het perk van het Spel verlaat, verzaakt zij haar heil. - Goeden avond.

J. HUIZINGA.

De Dichter J.H. Leopold.

Het jaar 1894 was het zwarte jaar van De Nieuwe Gids. De roemrijke jaren waren voorbij; de strijd voor de schoonheid, dien de redacteuren en hun medewerkers eensgezind hadden gestreden, was glansrijk gewonnen. Men twijfelde niet meer of met Het Boek van Kind en God, met Okeanos en Persephone, met Mei, De Kleine Johannes en De Nachtcactus was onze letterkunde een nieuw tijdperk van bloei ingegaan. Maar juist in de jaren, toen men deze nieuwe kunst begon te erkennen en te begrijpen, maakte het tijdschrift, dat er het uitgangs- en middelpunt van was geweest, een crisis door, waarin het reddeloos te gronde dreigde te gaan. Ieder van de Tachtigers voor zich beleefde moeilijke tijden, bijna allen waren zij op een dood punt gekomen. Verwey zweeg en bereidde zich in stilte voor op een nieuw doel. Van Eeden's kunst raakte op dwaalwegen. Gorter had zich van de poëzie afgewend. En Kloos scheen door zijn critisch en dichterlijk talent verraden en verlaten te zijn. Onderlinge verdeeldheid ging daarmee samen. Het tijdschrift, dat eens onder Kloos' meesterlijke leiding zoo stellig op zijn doel afging, was nu in handen van denzelfden leider volslagen stuurloos geworden. Verwey en van Eeden hadden zich achtereenvolgens uit de leiding teruggetrokken, van der Goes was aan den kant gezet. En zoo kon de jaargang 1894 een chaos worden van letterkundig minderwaardige en onwaardige producten, van willekeur, hoon en beleediging: smaadsonnetten van Kloos, wartaal van Tideman, erbarmelijk slechte verzen van Stella Violantina, en zeer zwakke nagelaten sonnetten van Jacques Perk ter opvulling der nog onbedrukte bladzijden. Deze jaargang zou niets dan een jammerlijk historisch document van de verwildering onzer letteren zijn,

wanneer daartusschen niet verdwaald waren een der Feesten van van Looy, en het fijne, teedere Scherzo van Leopold: zijn debuut. Waarschijnlijk heeft men dat toen nog niet opgemerkt als een teeken der voortschrijdende ontwikkeling onzer letterkunde, malaise en anarchie ten spijt. Thans herkennen wij het als zoodanig. De poëzie van Leopold begint daar, waar die van De Nieuwe Gids eindigde. De laatste phase van de eigenlijke Nieuwe Gids-poëzie was, wanneer we Kloos' smaadverzen als een toevallig en betreurendswaardig element uitzonderen, Gorter's sensitivistische poëzie geweest. Het waren vreemde verzen, waarover men zich geducht vroolijk maakte. Sensitivisme was een scheldwoord voor al wat raar en onbegrijpelijk scheen. Sensitivistische poëzie werd met nonsense gelijkgesteld. Er was in dit oppervlakkige en onrechtvaardige oordeel een grond van waarheid. Naar een verstandelijken maatstaf gemeten waren Gorter's verzen grootendeels onzin. Tegelijkertijd waren zij niettemin poëzie, maar poëzie uit een verkeerd en hopeloos beginsel geschreven. Al in Mei had Gorter zich beklaagd, dat het woord onmachtig was om de fijnste zielsbewegingen te verbeelden. Maar juist die fijnste zielsbewegingen wilde Gorter in de taal trachten op te vangen en weer te geven. Wat in het grammatisch systeem van de taal onmogelijk bleek trachtte hij nu in de klank te bereiken.

Wanneer *zinnen* versteeningen waren van het uitdrukkingsleven der taal, dan kon er misschien in het *woord* nog een levende beweging, een individueel karakter gewekt worden. En als het verband der woorden de ziel niet verbeelden kon, dan misschien het samenstemmen der woorden, hun gezamenlijke klankcapaciteit, hun muziek.

Om de subtiele sensaties der ziel, het bijzonder eigene der indrukken weer te geven, zocht hij de logische taal te vervangen door een sensitieve. Zoo werden zijn verzen klankverbanden. De poëzie was daarmee op dood spoor. In dubbelen zin, want de aanleidingen tot het vers, de sensaties waren reeds in hun toegespitst individueele bijzonderheid onoverdrachtelijk, en de uitdrukkingsvormen, die daaraan beantwoorden moesten, die de overdracht der sensatie bewerkstelligen zouden, waren vrijwel onverstaanbare klanksignalen. Gorter's verzen waren een hara-kiri der poëzie; en dat uit dit isolement van

het individu in een taal, die haar oorspronkelijk bemiddelend karakter had prijs gegeven, ons toch nog flitsen van de ziel bereikten, vreemd oplichtende schijnsels van ontstellende schoonheid als verschietende sterren, pijlsnel verloren gaand, zichtbaar werden, het is alleen toe te schrijven aan Gorter's bijna bovennatuurlijk talent, dat zelfs het onmogelijke een oogenblik bestond.

De poëzie moest echter van dit sensitivisme terug, of zich te gronde richten. Er kon een nieuwe poëzie verwacht worden. Het zijn Henriëtte Roland Holst geweest en Leopold, die aarzelend en onzeker, omstreeks 1895 nieuwe wegen insloegen. Van deze was Leopold het meest aan Gorter verwant. Zijn eerste verzen schenen dicht bij diens poëzie aan te sluiten. En ongetwijfeld heeft Leopold aanvankelijk de bekoring en den invloed van Gorter's verzen ondergaan.

Ook uit Leopold's eerste verzen krijgen wij den indruk, dat de taal hem te zeer een algemeenheid was, om het bijzonder eigene te kunnen bevatten.

Telkens is er, met verbreking van den logischen zinsbouw, een wegzwenken der woorden uit hun verband, een poging zich te bevrijden en te ontvluchten in de innerlijke geheimen der ziel. Het is dan of de woorden niet op ons toekomen, maar of er ergens in het vers opeens een omslaan is, een inkeer, een ontgaan, alsof de ziel met zichzelve in gesprek bleef en de woorden niet langer een veruitwendiging der gevoelens zijn, maar zelf, van hun dagelijksche beteekenis ontdaan, tot het bijzondere gevoel ingaan en in een nieuw verband komen. Men spreekt dan van moeilijk verstaanbare verzen, maar zij zijn inderdaad een bijna onmiddellijk spreken der ziel.

> een vers van een zoo uitverkoren
> zoetheid van woorden, dat de zin verloren
> wegdeinde in dit bedwelmende verband.

In de oudste verzen van Leopold is er zelfs, eenigszins als bij Gorter, een neiging om de klank der woorden te bevoorrechten boven hun beteekenis. Het mijmeren gaat dan onwillekeurig over in een neuriën, in een zwevende, droomende muziek,

In lauwe donkerte is woordenklank
in talmen, in een kalm teemen
lief langzaam, in een tragen zang
klagend, in een kalm teemen.

Enkele verzen zijn niet anders dan een nauwelijks verneembaar prevelen, een vaag mijmeren, slechts door het rijm in een ragfijn verband geweven. Het Scherzo bijv. is in zulk een droomenden, zwevenden toon geschreven, dat het zich schijnt te bewegen op de smalle grens tusschen waken en sluimeren, in een ijle mijmering die alleen nog in het rijm tot bezinning komt, maar overigens volkomen in zichzelf verzonken blijft. Zulke verzen hebben ternauwernood meer een inhoud, zij beelden niet uit, zij deelen niet mede, hun eenige inhoud is de zwevende beweging ervan. Zij hebben dien onbestemden vreemd fascineerenden gang van slaapwandelaars. Er hangt een sluier over die verzen, waar men de ziel vaag doorschemeren ziet. Zij zijn als het verhaal der droomenvrouw, dat de ziel dan nu zichzelve verhaalt, en telkens opnieuw beginnen zal, maar zich telkens weer zal bezinnen en het niet voltooien. In deze oudste verzen is de schroom, die waarschijnlijk de diepste wezenstrek is van Leopold's dichterschap, nog zoo onoverkomelijk, dat de ziel er als het ware ingehuld blijft, aarzelend om zich uit te spreken. Het is iets anders dan de trotsche terughouding, die Boutens bedoelt, wanneer hij schrijft dat dichten zich versteken is in een schoone vindbaarheid; deze terughouding is integendeel niet zelfbewust, maar een natuurlijk in zich zelf terugvlieden, als het intrekken van zeer fijne, kwetsbare voelhorens. Zoo was deze dichter als van nature aangewezen op een taal, die soms ternauwernood het vermogen der gemeenzaamheid, de macht der overdracht, bezit. Dat eigenaardige vervagende en vervloeiende zijner, veelal in gepaard rijm zich verder schakelende verzen, die bij a onvatbare beweeglijkheid, door hemzelf, naar Johan Huyts meedeelde, teekenend ‘het ontglippende’ genoemd, is dus geen toevallig en uitwendig kenmerk, maar een essentieele eigenschap zijner poëzie. Eerst veel later, op het voorbeeld der door hem bewonderde Oostersche poëzie, kwam er verandering in het karakter zijner verzen, meer vastheid en tastbaarheid, minder melodie en meer plastiek, een scherper

omlijning vooral. Er zijn reeds onder de oudere verzen enkele, die zulk een klare vormvastheid hebben en zoodoende min of meer een afzonderlijke plaats tusschen de andere innemen; allereerst de ook overigens in zijn werk alleenstaande Kerstliedjes. Zij passen geheel in het kader der Middeleeuwsche volksliederen:

> Et kwamen drie Coninghen gereden
> van verre uut orienten land.

Ook het primitief gebruik van den Middeleeuwer, de Kerstgebeurtenis, in een vers of schildering, naar zijn eigen land te verplaatsen, heeft Leopold gevolgd. Het was bitter koud, de maan stond over den dijk, er hing ijzel aan de boomen, en de heilige drie koningen kwamen van ver door de diepe sneeuw gewaad. Hier komt ook iets van den humor door, die in Leopold's verzen overigens afwezig is, maar in den dagelijkschen omgang een van zijn beminnelijke charmes was: een geestige, nooit kwetsende ironie. Wie hem gekend hebben, kunnen zich voorstellen hoe hij dat voorgelezen moet hebben, met zijn hooge stem en een vroolijke glinstering in zijn lichte oogen, en dan, rood wordend, de hand voor zijn mond in nauw bedwongen pret.

> De heilige drie Koningen hoesten en doen
> en rood zijn bei hun ooren,
> een druppel hangt er aan hun neus,
> en hun baard is wit bevroren.

In die Kerstliedjes komt een andere Leopold dan de melodieuse, subtiele mijmeraar aan den dag, een die in weinige strakke lijnen een zeer aanschouwelijk beeld kon teekenen, en het vermogen bezat tot een bijzonder concrete plastiek. Wanneer men goed leest vindt men dezen anderen, zintuigelijk gevoeligen en beeldenden dichter ook in de overige verzen hier en daar. Daarin volgde Leopold dan het voorbeeld der Tachtigers, van Gorter in het bijzonder, met waaksche zintuigen door de wereld te gaan, klaar waarnemend, een en al oog en oor voor de kleur, de beweging en de klank der dingen. Dat de dichter met open oogen rondgekeken heeft, fel benieuwd naar de toedracht van al wat er te zien is, dat weten wij uit

die verzen waarin hij van den regen vertelt, hoe die trilde over het spiegelende water, hoe de wolken wegtrokken met een afdrijvende bui, hoe de zon zich door nevels zeefde, hoe er een kind liep in de sneeuw, hoe een parelsnoer afgleed uit de schuingehouden hand, hoe een molen zwaar en log boven huizen uitkwam,

> in hun midden grommelig en plomp
> de norsche kolos, de opgaande romp
> van den windmolen; zijn onderste voet
> nog in de bedommeling en het roet
> der daken, maar al reeds beschenen
> de rijzende bouw, de metselsteenen
> en verder boven het licht als room
> op balken en spant, het hangende toom,
> de vlakke muren, den omgang en op
> de grijze wieken, den molenkop

Met vaste hand heeft hij zulke beelden in de taal geëtst. Later gewende hij zich, ook als het de ziel betrof, alleen zulke klare woorden te kiezen, die geen twijfel toelieten aan hun beteekenis. Het eerste gedicht, waarin wij reeds zulk een stelligen toon vernemen, en zulke vaste contouren ontwaren is de tweespraak ‘Gij, eersteling’. Het is of hij zich daarin vermand heeft alles, wat hij anders van het leven der ziel slechts in schemerende melodieën aanduidde en weghulde, open en bloot te geven, of hij met vastberaden hand den sluier wegsloeg. Het is een bittere onthulling. Daar lag een dicht gehouden menschenbestaan te aanschouwen, een smartelijke verlatenheid was daar en een hooghartig streven eenzamer dan de eenzame te zijn. Maar tevens werd de grondslag van dat eenzame leven openbaar, een trachten, een ademloos verlangen zich eenmaal weg te geven aan eene nog onverschenene. Er was een zieleleven, dat trots bewaard en bewaakt werd, tot het eenmaal geheel en zonder voorbehoud weggeschonken zou mogen worden aan eene andere. Zijn leven lang heeft de dichter op deze verlossing, die hem van zichzelve en zijne lasten zou ontslaan, altijd eenzamer gewacht. Meer en meer is hij dat innigst verlangen in zichzelf gaan doodzwijgen, tot het alleen nog maar naar buiten trad zooals het omsloeg in een bittere vertwijfeling. De tweespraak ‘Gij, eersteling’ is het eerste der zelf-portretten die Leopold

heeft nagelaten, en het eenige dat hij openlijk als zoodanig gaf. Hier heeft hij voor één keer de schroom en de schuwheid, die de grondtrek zijner poëzie is gebleven en tenslotte de vloek is geworden van zijn leven, beslissend bedwongen.

In het tweede der verzen, die Leopold bij den dood van Paul Verlaine schreef, vinden wij met treffende gelijkenis ook zijn eigen karaktertrekken terug, in het beeld dat hij van den gestorven dichter gaf:

> een man, die heeft zijn afgewende
> leven stil voor zich heen gevoerd,
> een poovere maar een ontroerd
> teedere en hij in zijn ellende
>
> was tot den eenigen zin gekomen
> des levens: dat wij wezen zouden
> verscholen, in geduld gehouden
> en weg verloren, zoo eerst vromen.

Zoo is Leopold ook zelf door het leven gegaan, verscholen en zichzelf verschuilende. Hij was iemand die niet uit zichzelf kon komen, en toch zoo zielsverlangend daar naar was, en eindelijk heeft hij, zoo niet in zijn afgeslotenheid berust, dan toch zich er bij neergelegd. Hij was nooit te midden der anderen, hij ging langs hen heen, en werd in zijn eenzaamheid door hen ontzien; hij zelf meende dan helaas dat hij in eenzelvigheid door hen geschuwd werd. Een teruggetrokkene was hij, maar die zich als een teruggestootene voelde. Hij was bemind en toch werd geen liefde zijn deel, alleen als hij altijd zocht te zijn, ‘alleen en zonder vriend gebleven’. Zijn eigen aard schiep altijd den afstand, die hij zelf, en anderen met hem, zoo zielsgraag hadden overbrugd. Terugschrikkende van zijn eigen vertrouwelijkheid, deed hij de toenadering, die hij zelf verlangde, te niet nog voor zij er was. En eindelijk vergroeide zijn aangeboren schuwheid tot een noodlottig wantrouwen, dat hem alle kansen op vertrouwelijkheid afsneed. Die het meest van hem hielden, hebben dit het pijnlijkst ondervonden. Zoo werd hij de afzijdige en mismoedige, in veler oogen enkel zonderlinge mensch, dien wij jarenlang gekend hebben op zijn eentonigen gang tusschen het Erasmianum en zijn woning, in Rotterdam, op zijn eenzame, altijd eendere wandelingen, buitenaf de stad, met den langzamen, eenigszins afwezigen

gang, bij zon en regen, bij wind en weer, loopende, loopende naar een doel dat ver buiten deze woelige wereld gelegen moet hebben, en luisterend, met het hoofd wat schuin gehouden, naar welke verre stemmen? Soms floot hij zacht, in zichzelve, soms ook scheen hij aandachtig, geboeid door het land, weiden en water, een schuit, een molen, den Rotterdamschen straatweg langs. Maar altijd met zichzelf alleen, ingehuld in een droom, die op eerbiedigen afstand hield.

> Mijn voeten zij gaan onder mij klis-klas
> Mijn hoofd hangt in een web van schemeringen.

Zoo herinneren wij ons hem, als een verschijning uit een andere wereld, en ik geloof dat mij hier de verbeelding geen parten speelt, want, werkelijk, zóó zagen wij hem, als een die hier wel omging maar toch in een andere wereld leefde. Slechts nu en dan scheen hij daaruit teruggekomen, daaraan ontkomen te zijn en ging er een onverwachte, levendige belangstelling van hem uit; dan hield hij dezen of genen onzer aan op straat om een grap te vertellen, of plotseling hield hij in bij het schaatsenrijden om te vragen of ik wel genoeg dichtte den laatsten tijd, klagend dat er geen geestdriftige jongeren kwamen; ook in verdriet kon hij meeleven, al ging het hem moeilijk af dat te uiten, in ‘een werend toch meewarig wezen’. Doch het waren slechts vleugen van terugkeer tot vertrouwelijk zijn en gemeenzaamheid, en zij werden allengs zeldzamer. Meer en meer bewoog zich zijn leven ver teruggetrokken van ‘het bemoeien en doorleven’ der menschen, dat hem steeds meer afkeerig maakte.

> Hoe druk, hoe druk loopt door mijn hoofd
> al dagelijksch gebeuren.

Zoo werd hij de zielseenzame mensch, die zijn leed inhulde in een mantel van ongenaakbaarheid, zoodat men zijn angstig hunkeren nog slechts vermoeden kon. Want daarachter was ongetwijfeld een door weinigen geziene, onuitsprekelijke teederheid, die zich nooit heeft kunnen geven, hoe vurig hij dat ook verlangde.

> Hoe duizendvoudig lief en zacht
> in zorg en eerbied zou ik wezen
> en zeer omzichtig.

Het bleet hem onthouden; in verlatenheid is hij, beurtelings bitter of gelaten, den weg ten einde gegaan.

P.N. van Eyck ontdekte, tamelijk verscholen in een lang gedicht, het zelfportret van den eenzame, die zijn lot onvermijdelijk heeft bevonden en zich terecht zocht in deze 'zonder deelgenoot verkozen, gelaten droefenis'.

Het is inderdaad of wij uit deze verzen het edel gevormde, ietwat lange gelaat van den dichter met de lichte, vermoeide oogen, de blauwe âren langs de slapen en den zachten, terughoudenden trek bij den mond zien oprijzen, een gelaat

> of gudsend met een regen
> de smart erop was afgezegen
> langs de gezonken wangen, bleeke
> trekken de effen weggestreken
> de donker toegenepen mond,
> waarop nog iets te trillen stond
> van opstand; fronsend in den hoogen
> was warende om de wenkbrauwbogen
> een goddelijke mismoedigheid.

De lotgevallen van den dichter hebben de bestemming tot een eenzaamheid als van weinigen, waar reeds zijn aanleg heenwees, beslist. De gedichten, samengebracht onder den titel 'Verzen 1895' wijzen op een leed, dat diep in zijn leven moet hebben ingegrepen. Eene, die hem zeer dierbaar was, werd door den dood weggenomen. Teeder herdenkt hij het geluk, den nieuwen dag die voor hen opging in den tijd dat zij samengingen, 'stille genooten in wederzijdsch inwijden', den tijd van wachten en beloften, die nu alle te niet werden gedaan, en zijn beschroomde liefde gaat dan tot de plek waarachter het meisje 'in doodsverschijnen' ligt,

> en al het menschelijk afpijnen
> is armer dan deze nu, vorstin
> van andere, gesloten koninkrijken,
> een dolende waar paden wijken
> achter de heuvels en een verschiet
> een wijdverloren, men vindt het niet.

De eerbiedige schroom voor het droef en edel wonder, den dood, het ontzag voor deze stille, witte vrede heeft een wonderbaarlijke stilte over dit gedicht gebracht, van den teeder aarzelenden aanhef af,

De bedgordijnen hangen zoo ijl
en angstig af, er beeft een vreezen
van hen uit voor dit vreemde wezen
der toegeschovenen en leeft een wijl
in een bedremmeling en wil van dezen
weren en sterft.

Misschien kent gij die wonderlijke gewaarwording, of in een groote ontroering ons gevoel uitstroomt over de dingen, zoodat deze zelf er het wezen en de gedaante van aannemen, of er een vreemde, dreigende verlatenheid, een ander uitzien is gekomen over het huis waaruit een die ons lief was heenging. Zulk een ontroering heeft zich hier meegedeeld aan het uitzien der stil afhangende bedgordijnen, alsof zij het geraden hebben dat er bij hen ‘een kostbaar verdriet voor velen, een levensbeklagen’ berust.

Niet alleen een groot leed als dit verlies, ook andere omstandigheden dreven den dichter in latere jaren meer en meer op zichzelf terug, zijn toenemende doofheid vooral, die hem steeds meer isoleerde en zijn aangeboren teruggetrokkenheid verergerde.

Het verwondert ons niet dat deze teruggetrokkenheid, waardoor hem elke uiting, elk zichzelf geven werd bemoeilijkt of belemmerd, ook een voortdurende weerstand bood aan zijn poëzie. Wij wezen al op het terughoudende, zich inhullende karakter zijner verzen. Het is of de ziel voor de woorden terugdeinst, en er zich slechts noode in geeft. Zij roept de woorden meer tot zich dan dat zij er zich in uit geeft, en indien al, dan toch altijd ‘aarzelend en nimmermeer gereed’.

woorden en gebaren
tastend zich naar buiten strekten
uit schemeringen, vreezende scharen
van blinden nog en ongewekten.

Zoo is aan de langere verzen, hoe melodieus en bewegelijk die ook zijn, toch altijd een aarzelende beweging eigen, een dralen van beeld tot beeld; soms volgen de beelden elkander op, bijna zoo talrijk als bij Gorter, maar het geeft nooit dien indruk van haastig elkander verdringen, van popelend ongeduld om iederen indruk die aanstormt recht te doen, integendeel is er een weifeling alsof het eerste beeld slechts noode door

het volgende vervangen werd, alsof de dichter zich afvroeg hoe het ook weer was, zòò of zóó, en waarbij het wel het best werd vergeleken. Zoodoende is er een zekere traagheid in deze mijmering, en de rijmen strengelen zich samen van paar tot paar, in een magische eentonigheid waarin langzaam het innigst wezenlijke der zielsontroering bezworen en gevangen wordt.

In die eigenaardige, onnavolgbare beweging zijner verzen herkenden wij den schroom van den dichter, maar ook in de beelden, die hij bij voorkeur kiest. Zijn terughouding herkent zich aan, verbeeldt zich met de ingehouden gebaren, die hij, hier of daar, buiten zich heeft waargenomen, onvoltooide bewegingen, als een beven dat de wind in takken bracht, maar al tot rust gekomen nog voor het goed en wel begonnen scheen, het schoorvoetend gaan van een kind door de sneeuw, dat niet goed weet waarheen het eigenlijk zal, het eerste opengaan van knoppen, tenhalve ontplooid, waarbinnen het licht al zijn spelingen begint, maar toch nog ingevouwen en beloken in hun eigen droomen, er op bedacht de sluimering niet te verraden

> van een teer edel hart van goud
> binnen hen, schemerend aanschouwd.

Het is alles schemering, halflicht tusschen klaarheid en donker, ritseling tusschen rust en beweging, prevelen tusschen spreken en zwijgen, mijmering tusschen droom en waken. Op de grenzen tusschen binnen- en buitenwereld, en terugwijkend naar het binnene, bewegen zich Leopold's verzen. Soms kan hij de eigen bekommering vergeten, wanneer hij zich verdiept in het beschroomde zijn eener andere, als het langzame, verwonderde ontwaken van een meisje, het slepend opgaan der wimpers en het weifelend herkennen der dingen on zich heen, maar meer nog bevangen in de droomen die zij achter zich liet dan in de nieuwe aandacht der oogen, die bevreemd en onbestemd om zich dwalen en zich eindelijk in een kuische verwondering aan het zoet geheim der eigen leden hechten, in een bedeesd en glimlachend beschouwen.

Soms weet de dichter nog verder van zichzelve weg te dwalen en zich bijna blij en onbekommerd te laten gaan in de dansende

vreugde van een kinder-partij. Leopold hield van kinderen, graag deed hij hun een hartelijkheid aan, maar het ging hem onhandig af. Het moet een stil en groot geluk voor hem geweest zijn die kinderpartij te beschrijven. Met vreugde gaat hij op in den eenparigen, zingenden rondedans om het jarige kind, genietend van dit argelooze feest, het trippen der fijne luchtige voetjes, en het heldere hooge zingen der jonge stemmen, de bonte wemeling van jurkjes en linten en het sierlijke bewegen der lenige kinder-figuurtjes - maar te midden van deze kleurige en zorgelooze vreugde herkennen wij dan opeens weer de peinzende aandacht, de in zichzelf verzonken mijmering, de talmende verwondering, het af- en aandwalen van droomen en gedachten, de wereld der ziel die zich in zichzelve besluit, ditmaal in het kind, dat ernstig en nadenkend in het midden staat, kijkend met de donkere oogen naar den vluchtigen rondedans om zich heen, maar toch in zijn eigen aandacht teruggegaan, in een bedremmeling om deze hulde, in een droomende verrukking bevangen.

> En dan in den langzamen zingezang
> dwalen haar gedachten en zij traden
> terug van deze oevers, bang
> ietwat gevoelde en dan verraden
> haar oogen en haar onzekere mond
> dat zij iets anders, iets innigers vond,
> dat zij den gang weerom inging,
> den ingang tot bespiegeling,
> waar al haar aandacht was gehangen
> over haar zelve en ingevangen
> in een verrukkelijk beschouwen.

Ook hier doet zich weder een inkeer voor; binnen den drukken omgang der dansende kinderen staat overbluft het jarig kind, en daarbinnen is er een stillere omgang van gedachten, een andere in zichzelf besloten kring, een wijlplaats van het èène in al het andere vele, wat zij als laatste in zich vond,

> het eenige ontwijfelbare,
> het voelen van het eigen ik.

Op eenigszins andere wijze heeft Leopold hetzelfde gevoeld en ondervonden als vóór hem Kloos, Gorter en Verwey: de

gescheidenheid van het ik en het ander, de onmogelijkheid uit zichzelf te treden, de onherroepelijke ingevangenheid der ziel in zichzelve, waarvan ook in Cor Cordium en in Mei sprake is. In dit opzicht is Leopold een zielsverwant der Tachtigers geweest, en zijn poëzie en leven zijn een geschiedenis der tragische eenzaamheid, zoo goed als het leven en de poëzie van Kloos, van Gorter en zelfs van Verwey en van Eeden dat in den grond zijn.

Merkwaardigerwijze is er evenwel een gedicht van Leopold, waarin een geheel ander denkbeeld zich tegenover deze idee der individueele gescheidenheid stelt, nl. *O□νου ενα σταλαγμον*.

Naar vorm en inhoud is dit gedicht iets afzonderlijks in het oeuvre van Leopold. De klare, stellige, plastische vorm van dit vers wijst op den overgang tot een anderen stijl en kondigt zijn meesterwerk Cheops aan. De idee van het gedicht, en ik vermoed dat hier de invloed van Oostersche poëzie en denkwijze zich deed gelden, behelst den samenhang en het verband van alle dingen, waardoor niets zonder invloed op den samenstel en stand dezer wereld is, maar ook het geringste zich kennen doet tot in de verste polen, of het de druppel wijn is die van de plecht in den Oceaan geplengd wordt en uitvloeit door alle wereldzeeën, of Sappho's laatste appel die door zijn val ‘den stand van afgewogenheid’ waarin de aarde hangt verstoort en met de hernomen rust een wijziging teweeg heeft gebracht in het verband der wereld, of wel de gedachten van den dichter, die uit zijn eenzelvig denken uitstroomen in samenhang met alle bewustheid en zielsbestaan, en omgekeerd in zich de oneindige stroomingen van het werelddenkleven in zijn brein doortocht verleenen. Deze gedachte van den samen-hang, die voor den dichter in zijn wereld-beschouwing misschien een troost heeft kunnen zijn (maar wel abstract philosophisch, en niet van kracht zijn leven met deze wereld te verzoenen en hem in een dragelijk verkeer ermede te brengen) wij vinden haar al eerder in een zijner gedichten, waar hij beschrijft hoe in een regendruppel, in een ‘klein trilkristal’, al de vergezichten van hemel en aarde, alle licht, alle beweging en alle gebeuren is opgevangen en bevat. Ongetwijfeld heeft de gedachte van den samenhang dezen afgeslotene beziggehouden, en wij weten niet hoezeer hij

wellicht gestreden heeft om haar in zijn leven op te nemen en tot werkelijkheid om te zetten. Wij weten slechts, dat indien dit zoo geweest is, het hem niet heeft mogen gelukken.

In oude Oostersche poëzie heeft Leopold troost en bevrediging gezocht, en er een nieuwe, weergalooze inspiratie gevonden. Hij werd de grootmeester van het dichterlijk vertalen in onze Letterkunde. Vertalen, zelfs nauwkeurig en voortreffelijk vertalen heeft zelden iets met poëzie uitstaande. Leopold's bewerken van Oostersche poëzie echter was een vorm van dichten, die men nauwelijks meer vertalen kan noemen. Het oorspronkelijke was voor hem de aanleiding tot een nieuw gedicht, het motief vond een nieuwe stem, het werd getransponeerd in een anderen, volkomen eigen toon. Zoo schreef hij, onder andere, de beide gedichten ‘En toen zij van mij opstond’ en ‘O, nachten van gedragene extase’. Ik meen dat er in onze taal geen zuiverder en verhevener belijdenissen van het opperst geluk der liefde bestaan dan deze, waarin de liefde een meer dan aardsche omhelzing is, een goddelijke eenparigheid, in een verstild en gelukzalig ontmoeten der oogen, die in het donker naar elkander opengaan en

> die het nu behaald
> geluk bewaakten en die onverdwaald
> op oog en mond, al het dierbare rustten.

Tot deze Oostersche poëzie behooren ook Leopold's vertalingen van Omar Khayyam's kwatrijnen. Hiermede oefende hij zich in het bedwingen, het bezweren zijner ontroering binnen een klein, besloten verband. Als het wereld-beeld in de regendruppel, is in het kwatrijn een wereld van ziels-leven trillend bevat en omsloten, in het onverbiddelijk rijm vast geklampt en weerkaatst tegelijk. In deze kwatrijnen vinden wij de Oostersche voorstellingen van vergankelijkheid en zielsverhuizing, de vermaning het vliedend oogenblik te genieten eer het is ontsnapt en de somber lichtzinnige verheerlijking van den wijn, maar daarnaast uitingen, die onmiddellijk van Leopold zelf konden zijn.

> Een druktemaker is, wiens naam bekend is,
> een intrigant, wiens leven afgewend is.

Waarlijk, hij ware 't wijste daaromtrent
die niemand kent en die van geen gekend is.

En de bittere, trotsche verzuchting, waarmede Leopold's eerste bundel verzen besluit:

Ik scheidde, - onverstand was allerwegen,
van al mijn parels werd niet een geregen.
De dwazen! Honderd dingen, nooit beseft
en nooit bereikt, zijn in mij doodgezwegen.

In hun klare plastiek vormen de Oostersche verzen, die reeds aan het eind van den eersten bundel voorkomen, den overgang tot Leopold's latere poëzie. Tusschen de beide bundels waarin zijn oeuvre thans is verdeeld, ligt inderdaad ongeveer de grensscheiding van vroeger en later werk, de overgang tot een anderen stijl, van het ‘ontglippende’ tot een meer concrete plastiek. De bekroning daarvan is Leopold's Cheops, waarmede thans de bundel Nagelaten Verzen opent. Cheops is een triomf over de taal. Wij moeten terug gaan tot de paradijsverzen van Vondel's Lucifer om op verzen te kunnen wijzen, die zich zoo weidsch ontplooien als een vlag van geluid. In het statig, breed uitvieren der magistrale zinnen met hun diepen galm, die door hemelgewelven lijkt te golven, zingt dit gedicht zichzelve voort, een machtig koor, een harmonie der sferen in aardsche klanken uitgevloeid. Het gedicht schijnt zich te verheffen als een pyramide van taal, hecht en onwankelbaar gebouwd, edel in zijn geledingen en fonkelend van een diepen over al zijn vlakken uitgestreken glans. Volkomener meesterschap over de taal schijnt ondenkbaar. Cheops is het monument der Nederlandsche poëzie. Wij staren op het visioen van den hemelschen optocht der ‘smetteloos verrezenen’, en op de oppermachtige barning van zonnen en werelden die door de onpeilbare hemelruimten kringen en zwermen, als in een mateloos onaardsch, een ‘bliksemend verschiet’. Het vers zelf verliest zich in de ruimten van het heelal, dat het is of onze oogen het niet meer volgen kunnen in zijn hemelsche afvaart, ‘een stout vertrek, een pralend schoon verlies’. Klein en nietig verloren is de aarde in deze ongemeten, stroomende, vlammende hemelkringen teruggebleven. Doch daar in het beschenen oeverland bevindt zich

het klein maar trotsch en koninklijk kristal, het in zijn afgemeten beperktheid toch volkomen juweel, de voltooide, massieve pyramide, de laatste aardsche woning van den Pharao Cheops. En uit den optocht der milliarden gestalten, die statig in een onafzienbaren sleep door de hemelruimten vaart, en waar zich Cheops gedwee en nederig had ingevoegd, keert hij hier terug, dralende, in zijn eigen aandacht verzonken, en bedacht op het vertrouwde en beslotene dier eigen woning, dit uitsluitend aan hem toegewezen verblijf, en hij bevindt er zich goed, zich terugvindend in de symbolen van het voormalige en wederom veilig ingehuld in eigen, zorgvuldig afgesloten sfeer. Zoo is ook Cheops een teeken geworden van Leopold's gemoedsstaat, een herhaling en bevestiging van het grondsymbool zijner poëzie, de afgeslotenheid, het in zichzelf gekeerde, de naar zichzelve toegewende aandacht en het afzien van alle gemeenschap. De voortdurende strijd tusschen zoekende eenheid en afzondering was tenslotte naar den kant van ingekeerdheid en alleen zijn beslecht.

Wel was Leopold met zichzelve overeengekomen zich terecht te zoeken ‘in dit zijn onderkomen’, zich wachtend in te schikken en zich den plicht op te leggen de minste te zijn, opgaand in de menigte en zijn dienst te doen als begeleider en als wegtrawant, maar er was een zwijgend voorbehoud in deze keuze: zich altijd terug te kunnen wenden tot zichzelf, ongezien zijn werk te doen maar ook ongezien in zijn eigen wereld te kunnen verblijven, waarheen zijn ziel zich gaarne wenden en afzonderen ging.

Afzondering en eenzaamheid, waaruit hij aanvankelijk nog een heenkomen zocht en hoopte naar liefde en gedeeld geluk, zijn in de latere poëzie van Leopold een voldongen feit geworden, met een bittere gelatenheid gedragen. In de oudere verzen is er een angstige innigheid, waarin nog een hopen trilt en een verlangen, er is een zelfbeschouwen dat weifelend een uitweg uit zichzelve zoekt. In de latere verzen is de stem vaster geworden, maar bitterder en somberder tegelijk. Al wat de dichter had gehoopt was op ontgoocheling uitgekomen. En het zachte, dringende verlangen zich eens in volle overgave te kunnen wegschenken en toewijden heeft plaats gemaakt voor het bittere berouw teveel van het innigste dat

hij bezat, te hebben weggegeven aan een wereld die het niet verdiende en het met hoon en ondank betaalde. Al het innige en teedere in Leopold vergroeide tot menschenschuwheid en afwerend wantrouwen. Men zou de tegenstelling tusschen vroegere en latere verzen kunnen weergeven met enkele regels uit zijn eerste bundel:

> O wat in loten
> van welig blij zijn,
> in denken u bijzijn
> was uitgeschoten,
> trok in tot klauwen,
> die smartend grepen
> van wild benepen
> bloedend berouwen.

Er is in de Nagelaten Verzen echter èèn glansrijke uitzondering op deze grondstemming van bitterheid en ontgoocheling, die Leopold's laatste levenstijdperk heeft beheerscht. Dat is het Albumblad. Daarin is een welige overdaad van vreugde en geluk zooals wij die overigens bij Leopold nergens aantreffen. Soms, maar zeer zelden, kon hij uitbundig zijn en opgewonden genieten. In het Albumblad is voor het eerst en voor één keer de oogenlust van den dichter, het gulzig onverzadiglijk genieten van alle bloeiende schoonheid der natuur er ten volle uitgekomen.

Het gedicht is een aanhouder de verrukking om de bloemenschatten, de schoven van kleurige rijkdom die hij brak en zich toehaalde, en die hij niet moe wordt uit te deelen en weg te schenken. Allen die hem lief zijn, heeft hij een bloementak toegedacht en zijn rijkdom is onuitputtelijk, er is geen eind aan het blijde geven. Voor allen is er genoeg, voor ‘de wereldsche vriendinnen, voor de stilleren van zin’, voor het ziekenvertrek en eindelijk voor zichzelve nog, wat er overbleef in een helder waterglas tegen de ruit in zijn kozijn gezet. En zelf, vermoeid van allen overvloed, leunt hij teruggezonken met gebogen hoofd in den stoel; het was teveel, zulk een rijkdom ging zijn wenschen en zijn kracht te boven. Er is geen ander gedicht van Leopold, waarin zijn fantasie zich zoo uitbundig heeft uitgeleefd, dat zoo wemelt van kleurige en bonte beelden, zoo doortrokken is van geuren, licht en gedruisch. Het is bijna overladen van al wat de zintuigen aan

bloemen en planten te genieten vinden. Een jaren ingetoomde levensdrang en vreugde viert zich uit, voor eenmaal, uitbundig en kwistig. Maar zulk een vreugde kon niet durend zijn, zulk toomeloos geluk moest in zijn opgang breken; dat kon geen stand houden. Het was als een laatst vaarwel aan het lichte en zoete genot van te leven. Eenzaamheid en een verlaten ouderdom ging de dichter tegemoet. De top was over en het pad lag afwaarts voerend voor zijn voet. De ongunst van het lot, dat hem geen enkele illusie overliet, verbitterde den ontgoochelde, zijn doofheid verscherpte het wantrouwen tegen de menschen. Een verlatene voelde hij zich, en een miskende. In de vereering, die hem in zijn laatste jaren te beurt viel, kon hij niet gelooven. Als een uitgestootene ging hij zijn slependen gang door het leven teneinde. Hij meed allen omgang en meende dat hij zelf gemeden werd.

> Omgang met menschen, nabuurschap:
> een slepend zeer, een chronisch lijden.

Innerlijk verdorstend naar zachtheid en intimiteit, ontzegde hij zich elke toenadering, en weerde iedereen, zacht maar onverbiddelijk, af. Zoo kwam hij geheel alleen te staan. Zijn inkeer tot zichzelve was een afkeer van de wereld geworden. Zijn eenzelvigheid dreigde in een zielsziekte over te gaan. Slechts een enkele vreugde bleef er voor hem nog over: muziek en dichten.

Poëzie diende voor Leopold niet uitsluitend tot de bekentenissen van zijn leven. Hij heeft ook het pure genot van te dichten, van iets moois te maken, gekend. Het vertalen van Oostersche schoonheid en wijsheid was voor hem de verrukkelijkste uitspanning, die hij zijn geest toestond. Mij werd verteld, hoe hij de taal wel vergeleek bij een wild steigerend paard, dat hij elken dag weer opnieuw moest bedwingen. Leopold genoot er van moeizaam te speuren en te overleggen tot hij het eenige juiste woord, dat hem dienen kon, gevonden had. Het liet hem geen rust, hij gaf geen kamp. Elk woord moest in het vers een onvervangbare plaats innemen. Een onovertroffen meesterschap heeft Leopold zich aldus verworven. Gedichten als De laatste wil van Alexander, Jezus die door de wereld ging, en het in een verwonderlijke soberheid gehouden

verhaal van Ma'an ibn Zaida (en hoeveel meer is er nog, onuitgegeven?) leggen daarvan een ongeëvenaard getuigenis af. In de kwatrijnen en andere Oostersche gedichten zijn de diepste levenswaarheden in de fonkelendste beelden gevat, een imposante diepzinnigheid is er ingezet in een volmaakt sobere taal.

Zulke triomphen over de taal konden den dichter nog een trotsche voldoening schenken. Maar de gedachte dat hij al deze schoonheid toch aan onwaardigen verspilde, vergalde het genot.

Leopold was bitter geworden, een slechte dunk van de wereld en haar bedoelingen bleef hem in het ouder worden bij.

> Des werelds vuil is uitgestort
> op alle schepselen, het wordt
> gespild, gesprenkeld rijkelijk
> op hoog en laag gelijkelijk
> en de geringste is besmeurd -
> Wie is gerecht en kan bestaan?
> Van alle wezens wijd en zijd
> is in verguizingslust en nijd
> het menschdom bovenaan.

Miskend en van alle zijden belaagd meende hij te zijn. Zijn aanleg en zijn lotgevallen beide hadden samengespannen hem zoo te maken. Zwijgend heeft hij er zich in geschikt, en het zonder verweer gedragen.

> Hoe ook het lot met kwelling U mag slaan
> wees stil, gij maakt het erger, laat begaan.

Toch bewijzen zijn laatste verzen, dat het oude verlangen, hoe verdrukt en verdrongen ook, nog in hem leefde. Er is, voor zoover zij verstaanbaar zijn, een schemering in van lichtend herinneren, een flauwe afglans van gedroomd geluk, dat hem ontastbaar en onwezenlijk maar begoochelend omzweefde. Doch ook daarboven uitgetogen rees ‘de eenzaamheid der menschenziel’.

De uitweg waarop hij zijn leven lang hoopte was er niet, het lichte land was onbereikbaar, rust en vrede vond hij niet. Hij bleef:

> een, die uit zichzelf geen pad,
> geen omkeer en geen uitweg vond.

Leopold verlangde naar rust. Bitter was hem de smaak en de nasmaak van de levensdrank geweest; een bitterheid die door het diepste ging, was het ‘eenzaam te zijn, alleen en zich miskend te weten’. Alles wat hij gehoopt had, had hem het leven onthouden. Zijn gaan op die laatste wandelingen, die hij afgetobd toch onderhouden wilde, was zwaar en als ten doode vermoeid, alsof hij tot aan de grenzen van het leven was genaderd,

> Dit zweven
> tusschen dood en leven
> en deze pijn
> O, dat het nu genoeg mocht zijn.

De woorden beven als een zucht, een laatste ademtocht. Zoo kwam het einde, deerlijker en eenzamer nog dan zijn leven geweest was, verlaten, zonder een vertrouwd bijzijn, onder vreemden, ‘alleen en zonder vriend gebleven’.

Het tragisch verloop, den neergang van dit edel, afgewend en gepijnigd leven overdenkend, zou men meenen dat het een mislukking, een ondergang is geweest. De edelste mogelijkheden bleven onvervuld. Maar zijn dichters wellicht bestemd de menschheid te dienen met een mislukking van hun leven, en de bekentenis daarvan, ‘des onverhoorden verlangens sidderende zielsbericht’?

Leopold's leven is in zijn poezie een vervulling geworden van diepe, tragische schoonheid voor allen die het aanschouwden, hoe zich daarin een ziel over zichzelve boog en de namelooze teederheden fluisterde van het onvervuld verlangen, dat meer of minder ons aller poover deel is.

ANTHONIE DONKER.

Een brief aan Anthonie Donker naar aanleiding van Leopold.

Terwijl ik je stuk herlas, mijn beste Donker, gevoelde ik een onuitsprekelijke dankbaarheid in mij opwellen voor de bescherming die je verleend moest zijn, om zoo eenvoudig en overzichtelijk over Leopold's werk en persoonlijkheid te kunnen schrijven, zonder eenig ander materiaal dan zijn verzen en enkele gymnasium-herinneringen. Welk een voorrecht! Als de duif van Odysseus ben je zonder noemenswaardig letsel tusschen duistere rotsen voorbijgevlogen!

Leopold's werk is, meen ik, voor de meeste lezers niet ‘moeilijk’ meer. Ongeveer tien jaar zijn telkens voldoende om de taal van een nieuw dichter in de ontvankelijkheid van zijn volk te doen doordringen; dan is hij ingeschikt, gelijk de beroemde wijndruppel in de zee, en zijn verzen zijn zoo verstaanbaar geworden als hun onderwerp dat maar gedoogt te wezen. Geen meetellend mensch heeft nog eenige moeite om de lyrische alleenspraak in het voortvloeien van zijn bewegende regels te blijven volgen; het ‘bnna zwijgen’ heeft afgedaan, er is hoe langer hoe stelliger een zingende en verhalende stem uit de woord-nevelen tevoorschijn gekomen; ja, wij meenen, nu wij gaan beseffen dat hij niet slechts een techniek verfijnde maar een nieuw en innig domein ontdekte, dat er nog zelden in onze taal met zulke lange ademteugen gezongen is. We zijn een zang gaan verstaan, die zich niet vertragen laat door de wedergave van visueele beelden, die niet te stremmen is door de aanwending van een of ander strofen-schema, die haar eigenzinnige curve niet onderbreekt voor welke nobele uitspraak van levenswijsheid ook; een

zang, niet duidend, niet plastisch, niet predikend; een zang gelijk die van een vogel, enkel zingend en de zingende stemtrillingen vervolgend en aandrijvend tot steeds voller en sterker vibraties uit de donkere klankholte van het menschelijk hart.

Waarvan zingt zulk een zang? Zij heeft in den aanvang geen onderwerp. 'Zij wil niets van de wereld hebben', schreef A. Roland Holst, 'zij wil enkel van de ziel zijn'. De menschelijke vogel begint te zingen, gelijk een gebed begint, met een bekentenis, met een formule, met een bereidverklaring van den wil. Alles is dan nog zwevend, en de voortgang is afhankelijk van het vermogen der stem, die zichzelf nog onwerkelijk voorkomt, om het naar buiten gestamelde woord te ontdooien, het koele visioen reeds tijdens de oproeping te doen smelten, den gereeden kracht in beweging te brengen. En daartoe is noodig, dat al terstond in den inzet een oprechtheid aanwezig is, een directheid van aantasten, een warmte van puur menschelijke goedheid, als waarover slechts weinigen beschikken, welke althans maar weinigen beschikbaar durven stellen en in het geding brengen. Waar deze goedheid wordt achtergehouden, kan schoon gesproken, maar daar kan nimmer gezongen worden. Want er is iets, dat schooner is dan schoon: het schoon-goede, zooals de Grieken het in een woordverbinding aanduidden, zelfs zij niet bij machte om het goddelijke *sub specie saeculi* te benoemen. Wil poëzie zingen, als is het maar in een zucht, dan heeft zij deel aan die goedheid; zonder haar is poëzie het edel metaal, de luidende schel, de liefdelooze tong van menschen en engelen, de nuttelooze profetie van verborgenheden, waar de H. Paulus met zooveel gloed voor waarschuwt: 'zoo ware ik niets'.

Deze goedheid is een oprechtheids-concentratie van den schrijver die geheel zijn wezen in zijn woord betrekt; het is de aandachtige moed der rekenschap; een ziele-adel, een binnencultuur, een ontroerings-bevattelijkheid, waardoor indrukken tot de diepste en kwetsbaarste plekken doordringen, maar die zich niet gewonnen geeft vóór zij een volledig antwoord heeft uitgesproken. Er is in haar een element doodsverachting. Zij ontstaat in den schrijver wanneer de liefde voor zijn onderwerp het wint van zijn schrijversijdelheid. Bij de meesten

onzer beklimt zij dan den volgenden trap: zij vernietigt de gewetenlooze vaardigheid, de deugd der jeugd; zij laat hem afstand doen van een wrevelige zelfhandhaving; zij doet hem ‘den dooden hond’ liefhebben, omdat ‘de tanden wit als paarlen’ zijn; zij maakt hem een realist in den eenigen zin waarin dit begrip belang heeft; hij is nimmermeer eenzaam; de wereld is een onuitputtelijke toevloed van openbaringen; het overstelpte hart begeert te geven van zijn voorraad; men meent als men schept, dat men niet creëert, maar slechts het waargenomene benadert. Maar Leopold? Heeft hij ooit iets geschreven zonder deze kennis der schoonheid in de school der liefde opgedaan? Lees zijn eerste verzen. Hem was deze goedheid ingeboren, een natuurlijk bestanddeel.

Ja zeker, Donker, goedheid als een aesthetisch element, dus niet vóór of na het schrijven, maar tijdens de handeling schrijven. Niet als betrekkelijke reactie op levensverschijnselen, maar als volstrekt doende toestand. De goedheid van ontkiemend zaad, de goedheid van zwangerschap, de goedheid van een boot op het water, van een kameel in de woestijn, van een koning in de constitutie, van een schaats op het ijs, - zoo is de goedheid van het ‘schrijvend-zijn’, van het heldere toegeruste denken in dienst der emotioneele natuur.

En daarmede is Leopold altijd schrijvend geweest. Zijn zang kwam steeds uit even diepe innerlijke verschieten als de wijde verten welke zij ging vervullen. De rivier werd zoo lang als de bron diep was. En zoo was er een heen en weer slaand evenwicht in zijn woord dat naar binnen en buiten een eender afstand schijnt te doormeten. Hij heeft, als iedereen, gedichten gemaakt en dichtwerk. Maar hij was altijd schrijvend, zette al het beschikbare in, hield niets terug. Hij ‘hing’ in zijn stem, die men zelfs herkent als hij letterlijk vertaalt. Zuiver lyrisch van aanleg, was hij geheel toegewezen op de ontginning van een interieur ziels-leven. Virtuositeit heeft eenvoudig buiten zijn vermogen gelegen, ieder woord moest zich telkens weder opnieuw uit een inwendige stilte losmaken, eindelijk rijp geworden in zijn roerselen. Hij bezat niets anders dan een innerlijk universum. Hij bezat niets anders, en dit nog werd, behalve als de genade van het vlijmende woord kwam, dagen lang, maanden lang, dicht gehouden.

De eerste ‘openende’ moet voor hem Gorter met zijn sensitivistische gedichten geweest zijn. Het was een pad naar het domein, een geur die hem van zijn landgoed bereikte. Elk woord bevat een kleine droom, een aanwijzing naar weerszijde, en onder zijn uiterlijke duiding is een weg die afvoert naar het gebied waar wij allen vandaan komen. En hoe ongestoorder men het woord in het zinsverband legt, hoe sterker het melodie ontwikkelt en hoe natuurlijker het zijn droom uitademt. De kortste weg blijft misschien die van den dichter, die over het zinsverband weder een versverband aanlegt, zoodat het woord, met al zijn naar weerszijde openbrekende beteekenissen, bevederd voortgedreven, rust op het ademen dat hem schraagt.

Wat zeer kenmerkend voor Leopold is, is het feit dat een eenmaal geschreven, of zelfs aangevangen, gedicht hem herhaaldelijk in den toestand waarinhij het schreef terugbracht. Hij moet telkens jaren hebben rondgeloopen met wat men een ‘kern-gedicht’ zou kunnen noemen, dat dan een zekere dwang op hem uitoefende, zoodat hij het telkens wederopvatten moest, verlengen of voortzetten. Bleef zich al dien arbeid tot één aanvankelijken opzet bepalen, wat misschien betrekkelijk toevallig was, maar waarop waarschijnlijk het gebruik van een regelmatiger metrum in de latere jaren van invloed was, dan krijgen we de ‘langere’ aparte gedichten te lezen, zooals ‘Cheops’, ‘Van Wijn Een Druppel’ en, wat voor mij het toppunt van zijn werk is, ‘Kinderpartij’[1)]

1) Hoe nutteloos overigens de vergelijking tusschen weergalooze meesterwerken moge schijnen, het komt mij voor dat ‘Kinderpartij’ nadat het precies hetzelfde, maar in eenvoudiger vorm, als ‘Cheops’ heeft gegeven, bovendien in één en dezelfde beweging, door als een spiraal in en uit te cirkelen, nog oneindig voortgaat en op een hooger gebied aanraakt wat het slot van ‘Van Wijn Een Druppel’ met barsche hunkering van redelijk inzicht ‘in omgekeerden trant’ tracht te beseffen. De beide andere gedichten zijn misschien machtiger taalmonumenten, ‘Kinderpartij’ is, mede door zijn onderwerp en karakteristiek gevoelsvermogen, de sleutel van al zijn werk. Ik moest voortdurend aan dit gedicht denken, toen ik voor het eerst Donatello's *Cantoria* in het Dom-museum te Florence zag. Men kent die teedere stoet van dansende kinderen, hun stoeiende uitbundigheid in de Florentijnsche lente; de kleine galerij, waar zij zich onbelemmerd door voortspoeden, schept voor het oog van den toeschouwer een geringe afstand, juist om hun aanvallige dartelheid iets van den ernst van een beteekenisvolle optocht te verleenen; maar op haar beurt is deze arkade door de vaart en den aandrang overmeesterd; het is of zij in wonderlijken bloei geraakt, alsof de kinderen met hun argelooze voeten de rosetten uit het marmer en het licht uit de zuilen doen ontluiken.

Vaak echter werd zulk een kerngedicht niet verlengd, maar werden er tusschenstukken aan toegevoegd, zooals een ieder zien kan die het 'Albumblad' van De Gids vergelijkt met hetzelfde gedicht in den tweeden bundel. Een ander maal ontstond een verdubbeling als 'Paul Verlaine', terwijl bijvoorbeeld 'Morgen' één doorloopend gedicht is met telkens wisselende inzetten. Maar nog vaker kwam het voor, dat de dichter, teruggevoerd tot den toestand van het kerngedicht, daaraan niet voortarbeidde, maar een nieuw gedicht, toch daarmee in emotioneel verband staande, begon op te teekenen. Het was dan, alsof hem de brokstukken bereikten van een ergens binnen in hem voortgaand verhaal, dat nog gedeeltelijk werd dichtgehouden tusschen de doorbraakpunten waarin het telkens even openlag. Hij hoopte dan maar, dat de steentjes een mozaiek zouden vormen, een mozaiek met een ononderbroken teekening. Met een eindelooze aandacht en eerbied voor hetgeen hij voelde dat hij nog niet had 'opgebracht', voegde hij de fragmenten samen en maakte er zelfs eenige malen een 'rand' omheen. ('Verzen 1895'. 'Voor 5 December'). Zoo schreef hij, behalve dan de 'langere', ongeveer geen losse gedichten. Want hij bleef er steeds op uit, om de tekort geschotenheid van een enkele opwelling meer beteekenis te geven, door het met andere gedichten, uit eender drang geboren, in onderling verband te plaatsen. Deze verbindingen noemde hij waarschij lijk voor zichzelf 'albums'.[1)] Je hebt me eens verteld, Donker, dat Leopold je den raad gegeven had, nooit anders dan 'kleine bundeltjes' uit te geven. - Voor wie het eenmaal ziet, bestaat Leopold's groote bundel uit niets dan een verzameling van dergelijke albums, en krijgt het slotkwatrijn van zijn eersten bundel, over het 'onverstand' der 'dwazen' die zijn 'parels' niet 'regen' nog een directe beteekenis.

1) Hij heeft met zijn fijne ironie en met zijn zucht een woord zoo diep mogelijk te laten doorspelen, aan dit woord vermoedelijk tal van beteekenissen gehecht: het poëzie-boek, de begeerde 'witheid' van licht, door de aaneenschakeering van vervloeiende kleuren, en misschien den aanbiedvorm voor het al te persoonlijke.

Wat zou hij wel gezegd hebben, als hem zijn tweede bundel onder oogen was gekomen in de vorm waarin die het publiek werd voorgelegd? Wij geraken hier op gevaarlijk terrein en ik heb helaas de lichtheid niet van de duif van Odysseus.

Gelijk ieder wist, was Leopold bezig een tweeden bundel voor uitgave gereed te maken. Het enkele feit dat hij aan den arbeid was, bewijst dat de somberheden, die men zijn geest in de laatste jaren toeschreef, niet de overhand behielden. Hij werkte, (mede in den zin waarin een Etna 'werkt') en dit werken was zijn wijze van eenig levensgeluk. Tal van varianten op 'Cheops', uitbreidingen in het 'Albumblad', nieuwe Oostersche vertalingen, en tenslotte wederopgevatte samenstellingen van 'vergeten liedjes' met, geheel daarachter waarschijnlijk, een recente en nauwlijks begonnen cyclus van een helder soort droom-lyriek, een nieuwe uitdrukkingswijze van de laatste jaren, toen hij, door het neerleggen van zijn betrekking, het afgerekend-hebben met menschen en buitenwereld, een interieure verlichting van verzonken droesem en een verloste luchtige blijdschap begon gewaar te worden, - dit alles speelde hem door het hoofd en was bezig uit hem geboren te worden. Hij had zijn bundel, zooals ieder dichter doet om zich 'onder pressie' te stellen, te vroeg aankondigd. De dood heeft zijn weg onderbroken als het ineenstorten van een brug. (Ik denk hier aan 'The Bridge of San Luis Rey' van Wilder.)

Erfgenamen van zijn nalatenschap hebben het handschrift gevonden en zoo goed en zoo kwaad als dat ging gedrukt. Nu is het zeer billijk dat de wet de *inkomsten* van een auteursrecht nog gedurende eenige tientallen jaren na den dood van den schrijver voor de naastbestaanden beschermt, maar het auteursrecht zelf, het droit moral dat in het handschrift belichaamd wordt, moest terstond aan de staat, aan het gemeene best vervallen, die daarvoor dan in bijzondere gevallen een uitgaaf commissie zou kunnen benoemen, van wier arbeid de geldelijke vruchten nog gedurende de vastgestelde jaren door de erfgenamen genoten werden, maar waardoor reeds terstond kwam vast te staan, dat de zorg voor de edelste cultuurprodukten van een volk slechts aan de beste handen mag worden toevertrouwd. Ik voel daar zelfs geen zweem van

onteigening in. Had de Staat, of de gemeente Rotterdam, één tiende van wat zij dagelijks spendeert aan eendagsvliegen van tooneel-experimenten, aan vitrines of bibliotheken, uitgegeven ten bate van het nagelaten werk van iemand als Leopold, en daartoe een commissie benoemd van twee zoo uitnemende deskundigen als Dr. P.N. van Eyck en A. Roland Holst, beiden op den voorgrond getreden door diepgaande publicaties over den dichter, dan was het resultaat niet minder geweest dan de aanleg van een geestelijk plantsoen, een levend bezit voor immer voor stad en land.

In plaats daarvan hebben de natuurlijke erfgenamen zich tevens als de geestelijke opgeworpen. Hun piëteit was daarbij zoo groot, dat zij zich zelfs tot geen verantwoording van hun arbeid verplicht achtten. Het posthume werk verscheen zonder voorbericht, en dat dit verzuim geen bescheidenheid maar angstvallige opzet was, bleek uit het feit dat, toen de publicatie door den kokenden ijver van eenige dagbladrecensenten in een betreurenswaardig gekrakeel werd betrokken, de ‘editors’, in plaats van als de gewoonste zaak ter wereld het beschikbaar materiaal ter hunner verantwoording aan den dag te brengen, van pure piëteit bleven zwijgen, maar den ‘publisher’ lieten terugrazen. Deze ging, in een moment van drift, ertoe over een tweetal heeren te benoemen tot een commissie van onderzoek, aan wie dan de papieren zouden getoond worden, waar zelfs de corrector van den druk geen inzage van had gehad. Maar zoo voorbijgaand was die drift, en zoo lauw blijkbaar de belangstelling die Leopold's werk in deze vorm had opgewekt, dat de uitspraak der commissie achterwege kon blijven, zonder dat een haan er naar kraaide. De steen zonk, de rimpels over het water wiegelden uit, en de doodsche stilte, die nog voortduurt, scheen zoowel aan publisher als editor, die het wachtwoord ‘zwijgen’ uitdeelde, een passende sfeer te zijn voor een figuur als Leopold, wien, volgens eigen zeggen, de vereering der jongeren zulk een onverwachte weldaad was geweest.

Gelukkig echter heeft de Nederlandsche letterkunde een beoefenaar die ons allen op het punt van psychologische intuïtie, doordringende conscientie en enorme belezenheid ver achter zich laat. Ik bedoel natuurlijk Van Eyck, lid der boven-

genoemde commissie. Hoe het zich heeft toegedragen dat hij niet als ‘jury’ een verslag heeft doen hooren, weet ik niet. Hoe dit ook zij, hij heeft niet kunnen zwijgen, en, in de vorm van een analytische beschouwing van Leopold's persoonlijkheid, in Groot Nederland, een studie gepubliceerd, welke, ondanks veel literair geharrewar dat haar niet fraaier en veel intra-psychisch ontrafelen dat haar niet leesbaarder maakt, het waardevolste document omtrent Leopold is, dat wij voorloopig bezitten. Letterkundig gesproken, zal de duisternis eerst ophouden met het verschij en van een tweede, verantwoorde, ‘open’ uitgave, bevattend al het merkwaardigs en ongepubliceerde waar Van Eyck in zijn verhandeling *passim* brokstukken van laat zien. Psychologisch gesproken, moet men maar wachten op het eerste proefschrift dat over Leopold zal geschreven worden en dat wij misschien nog beleven mogen. Tal van bijzonderheden omtrent zijn oorsprong, aanleg, jeugd en studie zijn nog onontgonnen gebied voor het beter verstaan van zijn geaardheid, waaruit deze zuivere en onveranderde persoonlijkheid al zijn werk geput heeft.

Het artikel van Van Eyck is van onschatbare waarde maar helaas voor te weinigen toegankelijk. Sta mij toe, Donker, dat ik je enkele resultaten van zijn gevoelig en nauwgezet onderzoek zakelijk voorleg.

In de eerste plaats wordt duidelijk, dat als men den huidigen tweeden bundel nog wil bezigen, men hem moet lossnijden en er vier stapeltjes van moet maken.

I. Blz. 1 - blz. 84. Definitieve, door Leopold zelf gerangschikte aanvang van den burdel.
II. Blz. 85-92 en 106-109, bijeenhoorend maar nog ongerangschikt.
III. Blz. 94, 95 en 102-105, als boven.
IV. 96-101: als boven.

De bundel bestaat dus uit een aanvang die vaststaat, en drie losse conglomeraten, die op blz. 85 beginnen. Deze conglomeraten moeten òf grooter òf er moet nog een ander geweest zijn, waar Van Eyck het ons onbekende uit citeeren kan. In ieder geval zijn deze onvoltooide ‘albums’ door den uitgever onverantwoord ontbonden en onverantwoordelijk dooreengeklutst.

In de tweede plaats stelt Van Eyck vast, dat de inzet van geen gedicht, behalve ‘De lucht was als een perzik’, in het laatste decennium van 's dichters leven mag gesteld worden, zoodat de verzamelnaam, die ge op blz. 93 vindt, ‘Laatste verzen’ enkel verwarring sticht. Evenals het vermoedelijk album-geschrift ‘Handen’ die ergens boven een afzonderlijk gedicht staat. (blz. 99)

Een klein inzicht van hetgeen bij de uitgevers heeft voorgezeten, geeft de stamelende zucht waarmee de bundel op de laatste bladzijde besluit, maar die, volgens bovenstaand overzicht geen laatste woord, maar in II op haar plaats geweest was. Deze zucht van nog troebele gevoeligheid zou nimmer voor Leopold, die het zoo ‘naar den zin’ had tijdens het aanvangen van zijn laatste arbeid, een ‘eindstreep’ kunnen geweest zijn.

> Dit zweven
> tusschen dood en leven
> en deze pijn
> O dat het nu genoeg mocht zijn.

Dit vestigt een totaal verkeerden indruk op deze plaats. Terwijl, wanneer men enkel de piëteit gehad had, om den bundel slechts te publiceeren tot zoover de dichter hem had gereed gemaakt, en daar dan desnoods, een verzameling ‘nagelaten werk’ op had doen volgen, zonder in dit onvoltooide een leiddraad te willen geven (voorwaar, een minimum piëteit!) - Leopold's laatste woord op de door hem toegedachte plaats de eindregel geweest zou zijn van blz. 84:

> elk stamelde een verhaal en ging ter ruste

een heel wat waardiger levensbesomming, en meer in overeenstemming met hetgeen zij, die ook tot in de laatste jaren met hem bevriend bleven, vermelden over zijn bevrijde blijdschap, de lichte opgeruimdheid, waarmede hij de wereld als een lastig pak afschudde en aan den intensen arbeid toog, welke de samenstelling van zijn nieuwen bundel van hem vergde. Van Eyck, die over het ‘Albumblad’ aldaar zoo openbarend geschreven heeft, gelijk maar zelden over gedichten geschiedt, laat vol licht vallen, als hij de Gids-tekst met de bundeltekst vergelijkt, op de waarde van het ingevoegde ‘Blanchefleur paneel’. Maar geeft hij zich rekenschap van de psychologische

oorsprong dezer inlassching? De rijke blijdschap doet denken aan een poëtisch ‘renouveau’ in het hart aan den dichter, een eindelijk weer gelukzalig drijven op kleuren-wemelende visies waarvan zijn schoonste gedichten uit vroeger tijdperken de verbeeldingen zijn.

Zoo is misschien voor Leopold het leven nog welgezinder geweest dan thans voor de hand ligt.[1)] Zijn eenzaamheid was voor hem geen *conditio sine qua non* der poëzie, zooals dat vaak in lyrische literatuur mode; is zij was hem een hard juk, dat hij een leven lang voorttorschte, en ten slotte wist af te schudden. Zoolang hij eenzaam was, en mistroostig, was deze begenadigde ziel even ver verwijderd van zijn wezenlijk leven, als Job toen hij op de mestvaalt zat. Maar, we lezen het in het gedicht van het laatste tiental jaren, ook hij ontmoette weder de vriendschap, waar al zijn werk het verhaal van stamelt, en hij zingt, in den geheimzinnigen gelukszin van het teedere woord: ‘wij werden thuisgebracht’.

Toen brak de brug onder hem.

M. NIJHOFF.

1) Uit een brief van Leopold, gedateerd 4 April 1925, dus één maand voor zijn dood: ‘Voor het overige heeft de “droogbloeier” het erg naar zijn zin, dat kunt u denken. Er is maar één ding jammer: dat het niet eerder gebeurd is, maar wie kon weten, dat dit nieuwe leven mij zoo goed bekomen zou, terwijl voor zoo velen de overgang van een geregelde betrekking tot een vrij bestaan zoo moeilijk is....’

Willem Royaards †

Toen Mr. J.N. van Hall in *De Gids* van November 1908 de vertooning van Hooft's *Warenar* door de N.V. Het Tooneel beschouwde, erkende hij dat De Tooneelvereeniging met het spelen van dit klassieke werk was voorgegaan, doch deed onmiddellijk hierop volgen, dat het nu was gedaan ‘op een wijze, waardoor de bijzondere aandacht en belangstelling van een groot publiek gewekt werden als nooit te voren.’ En hij herinnerde daarbij aan een vijf-en-zestig jaar oud *Gids*-opstel van Bakhuizen van der Brink, dat was besloten met het verlangen de ‘onbeteugelde kracht van luim die weleer eene zoo schatrijke taal doortintelde’ van de planken te hooren spreken tot de schare. Royaards en mevrouw Van Kerckhoven - Jonkers hadden op deze vertooning een bijzonderen stempel gedrukt: uit hen sprak die ‘onbeteugelde kracht van luim.’

Drie jaren later was Reinhardt te Amsterdam geweest met Hofmannsthal's bewerking van *Oedipus* en de heer Van Hall bracht in zijn kroniek een boek van Siegfried Jacobsohn over den Duitschen tooneelbestuurder ter sprake. Hierna had de *Gids*-chroniqueur verslag te geven van een nieuwe vertooning door Royaards en ‘de overgang (werd hem) door Siegfried Jacobsohn aan de hand gedaan,’ daar in hetzelfde boek Duitsch spel van onzen landgenoot was vermeld, met de erkenning: ‘Herr Royaards hat als deutscher Schauspieler eine schöne Zukunft.’

> Gelukkig, zou ik haast zeggen - dus ging de heer Van Hall voort - dat Jacobsohn's voorspelling niet in vervulling is gegaan. Royaards is naar zijn land teruggekeerd om er niet alleen als voortreffelijk Nederlandsch tooneelspeler, maar ook als uitnemend tooneelbestuurder, nieuw leven in onze tooneelwereld te brengen. De man, die door zijn

> vertooningen van *Adam in ballingschap* en *Lucifer* belangstelling voor het tooneel gewekt heeft in kringen waar die tot nog toe sluimerde, die ook met werk van de Musset, Beaumarchais, Balzac, voorstellingen gaf, welke men elders niet te zien krijgt, grijpt nu en dan ook in de 'oude doos' en haalt er, door zijn goeden smaak geleid, stukken uit te voorschijn, die nog waard blijken gezien te worden. Zoo nu weer *Jonkvrouwe de la Seiglière*, in een eigen vertaling'.

Twee citaten, met drie jaren tusschenruimte, en in beide de verheuging, dat Royaards zich een vroeger niet in de komedie gezien publiek wist te vormen; voldoening, maar al te wel te begrijpen bij den Amsterdammer, die reeds als Utrechtsch student had geijverd voor ons tooneel, doch zijn kennissen uit de hoofdstad nooit vond bij een tooneelvertooning, of het moest er een wezen van buitenlanders. 't Verschijnsel beteekende echter meer. In de stad waar dominee Wittewrongel Vondel eens heeft uitgemaakt voor 'een voortplanter van alle ydelheit, lichtveerdigheyt ende Heydensche goddeloosheyt', hielden confessie en conventie deftige èn nog véél andere menschen uit den schouwburg en deze afwezigheid was één van de vormen eener geringschatting van het tooneel. Wat de vriendschappelijke voogdij van Wertheim en Schimmel zoo min als de genialiteit der Bouwmeester's vermochten; wat trouwens, ondanks hartelijker betrekkingen tot het publiek, de Haspelsen te Rotterdam evenmin hadden verkregen: Royaards heeft het tooneel in Nederland ten langen leste *mondig* weten te maken. Wel bleef deze kleine zonderlingheid, dat in een tijdvak waarin eindelijk aan eenige eersten onder onze dichters en kunstenaars 'de Leeuw' is toegevallen, Royaards, eerste op het tooneel, het met de mindere orde doen moest; maar wat meer is dan alles, kreeg hij; hij werd doctor *honoris causa*.

Uiterlijke dingen? Détails? Maar we hebben het over prestige: dáárvoor kwàm hij, dééd, overwon. Uit de vele verrassingen, ons door Royaards bereid, is geene mij liever dan die van zijn Faust in het studeervertrek. Ook uiterlijk, hoeveel geestesadel! Faust van Goethe en van Royaards. Deze komediant, die zelfs wanneer hij pret-maakte niets over zich kreeg van een saltimbank, deed ook als jongeling vaak denken aan wat wij meenen te weten van Goethe. Ik heb het hem toen wel eens gezegd. Hij speelde in Tivoli onder

De Vos. Eens speelde Moor er een lievelingsrol. Royaards prees het spel geestdriftig. En daar ik hem ietwat wantrouwend aankeek: - ‘Dien kant mòet het uit, ik wìl er weerheen’. 't Was een oorlogsverklaring aan 't realisme. Professor Van Hamel had me een paar jaar vroeger achter de schermen van het Théâtre Libre gebracht en ik was met Antoine gaan dwepen. Hoe rustig en zacht was daarbij vergeleken De Vos! Wilde nu Royaards terug naar het oude? Een halven nacht heeft hij gegeven om 't mij beter te verklaren en al ging mijne liefde naar 't realisme, ik zàg er het beperkte van en besefte dat *hij* zich niet liet beperken. Hij imponeerde, ook toen al, telkens. Aan Goethe dacht ik. Of ik het zei! Niet lang daarna bezocht hij ons weer; ik had juist zitten lezen over Goethe en Merck en vroeg Royaards, of hij misschien wilde, wat Merck vond in het streven van Goethe: ‘Dein Bestreben, deine unablenkbare Richtung ist, dem Wirklichen eine poetische Gestalt zu geben’. - Ik? lachte Royaards. Of ik dàt wil? Och ja, maar dat toch niet alleen! Toch vleide hem de vergelijking met Goethe en toen hij eenige jaren later van zijn plan sprak om naar Duitschland te gaan en ik bezwaarlijks daaraan vond, viel hij uit: - En jij vondt me een Hollandschen Goethe! Ik kan waarachtig toch wel wat Kainz kan! - Méér, gaf ik toe, maar je bent geen Duitscher. - Royaards mopperde: - Hij is Hongaar.... maar 't zelfvertrouwen leek geschokt.

Héeft hij Duitsch artiest willen worden? Een zinnetje als van dien meneer Jacobsohn kàn het doen vermoeden. Achteraf beschouwd, lijkt mij deze pelgrimage, evenals het jaar van tusschen de wielen zitten met éénzelfde stuk in Engeland, iets als het afwachten van een troonopvolger. - Beid uw tijd, wees hij me eens, toen we over het Damrak kwamen en over zijne toekomst spraken. Het zou onzinnig zijn te beweren, dat deze doortastende, die de moeilijkheden niet ontweek, doch overwon, zijn drift altijd zou zijn meester geweest. Doch zoomin als hij zich ooit overhaastte om een voorstelling toch maar precies op tijd te laten beginnen, zoo min deed hij het bij de uitvoering van zijne plannen of het streven om wenschen vervuld te krijgen. Men kàn nu zeggen, dat zijn

belangrijkste tijd betrekkelijk kort heeft geduurd: laat is begonnen en vroeg is geëindigd. Doch zijn werkbeeld verschijnt in te schooner licht! Dat hij dit buitengewoons volbracht, men kan het verklaren door allereerst een woord van zijn leerling Saalborn te aanvaarden, die hem den van kunst *bezetene* noemde. Zoo is hij één van die bevoorrechte menschen geweest, die een voorrecht van hun tijd zijn. In dubbel opzicht was hij een stem, immers een geluid en een roeper. Hij had den klank om het laatste te zijn, de geestkracht om het te willen zijn. Eens in een voornacht bij een vriendschappelijk dispuut op straat, kwam een agent ons achterna en verbood zooveel 'burengerucht': Royaards moest wat zachter spreken! Doch in anderen zin héέft Royaards burengerucht gemaakt: een wekker werd hij uit tooneelslaap, dank zij de verscheidenheid èn de kracht zijner gaven. Uiterlijk had hij alles voor: met de stem, het gelaat, de gestalte: een gentleman in burgerlijk Holland. Innerlijk had hij èn aanleg èn liefde. Geboren literator was hij, *evenzeer* als geboren speler. Vandaar de buitengewone beteekenis, die met hem de voordrachtskunst in ons land kreeg. Zijn leven moest zijn een vie de combat, waarbij het in veel hem is tegengeloopen. Maar in hoeveel liep het hem mee, hoeveel bescherming en medewerking! Ook bij de eerste ging het voor hem in het groot en men besefte ook daarbij: het kan niet anders. Een vriend als Mr. P.J. van Wijngaarden, een medewerker als Frits Lensvelt - een man als Willem Royaards vindt ze. Wáre de 'schöne Zukunft' in Duitschland voor dezen Nederlander nochtans te verkiezen geweest, nu hij niet, als Mengelberg, zijn kunst kon brengen over de grenzen? Zijn liefde voor Vondel geeft het antwoord: beiden zijn immers groot geweest, door 't groot zien van hun land in hun kunst.

J. DE MEESTER.

27 Januari.

Bibliographie

Vincent van Gogh, Briefe an seinen Bruder. Zweite Auflage. (Berlin, Paul Cassirer).

Duitschland's aandeel aan het merkwaardige verschijnsel der bewondering voor Vincent van Gogh is groot en de aangekondigde actie tegen den koopman die wordt beschuldigd valsche schilderijen van hem in den handel te hebben gebracht, is daarmee niet in tegenspraak. Dat ook de brieven er belangstelling vonden, bewijst de aan het einde van 1928 verschenen herdruk. Deze bracht iets, dat de eerste druk miste en dat steilig een completeering is, namelijk een opstel - van haren zoon - over de echtgenoote van Theo van Gogh, die als jonge weduwe deze drie bundels brieven, dit prachtig verhaal van broederliefde heeft bijeengebracht en hiermee - echter niet te vroeg: niet, voordat het *werk* dit had gedaan, belangstelling voor den *mensch* Vincent wekte.

't Is vijftien jaar geleden, dat zij op dit ‘niet te vroeg’ het licht deed vallen in de korte voorrede, die meedeelt hoe zij, in April 1889 als jonge echtgenoote de woning in de Cité Pigalle te Parijs betreden hebbend, er eene lâ vol brieven vond, tot 1872 terugvoerend en toen nog gestadig aangevuld wordend. Na Vincent's dood sprak Theo erover - zooals hij het ook aan zijn moeder schreef -, dat de brieven een schat konden blijken, den doode toonend in volle klaarheid. Wat de broeder zei noch schreef en zeker evenmin bedoelde: dat óók hij met zijn edele broederliefde er een gedenkteeken door zou krijgen, is nu de conclusie van elken lezer. Naast elkaar rusten de broers te Auvers, naast elkander leven zij hier.

Vincent's peetzoon heeft begrepen, dat de lezer over haar die de brieven ontcijferde, ordende en - bijkans een kwart-eeuw na haars mans dood - uitgaf, gaarne nog iets meer zou weten, daar hare toewijding inzonderheid voor de dubbele nalatenschap van Vincent, doch ook nog in het laatste gedeelte der twee levens van beteekenis is geweest. Kortstondig was haar huwelijk, doch de geestesgemeenschap met beiden heeft voortgeduurd. ‘Trouw, toewijding, liefde’ is het opschrift van dit levensbericht.

Na anderhalf jaar van gelukkigen echt uit Parijs naar Nederland gekomen, bracht zij, met haar kleinen jongen, wat meubels mee en stapels doeken, welke toen voor waardeloos golden. Jan Veth, behulpzaam, maakte een lijst: er was werk van Monticelli, Gauguin, en dan 200 schilderijen van Vincent van Gogh, geschat op 2000 gulden samen. De ‘werkelijkheid’ was toen waarlijk niet anders. Doch in het vrouwtje bleef het geloof, door haar man haar ingeprent. Haar bewondering was standvastig en schraagde den moed van haar kloeken aard. Te Bussum nam zij menschen

in huis, doch wist meer dan een huishoud-machine te blijven, onder anderen met.... een dagboek, waar zij den 15en November 1891 in schreef: ‘ik ben niet zonder doel.’ Het opstel van haar zoon geeft nog enkele citaten. Nadat zij zich in de brieven verdiept had, een *arbeid* welke, naar ze schreef, ‘steady on’ moest worden voltooid, verklaarde zij: ‘Ik leef geheel in gedachten aan Theo en Vincent en het oneindig fijne en teedere en liefelijke van die betrekking.’ De helft van hare taak zou zijn, die fijnheid, die teerheid, dat liefelijke tot Vincent's landgenooten te brengen en daarmee tot de heele wereld, daar de brieven grif zijn vertaald.

De andere helft harer taak gold het werk. In '92 kwamen er teekeningen op een avondtentoonstelling in Arti; ‘na eindeloos heen en weer schrijven’ zou Buffa schilderijen nemen; ook Oldenzeel nam schilderijen en in September zou er een tentoonstelling in Amsterdam's Panorama volgen. ‘Dat is weer iets om een doel te hebben,’ vermeldt het dagboek. En onmiddellijk daarop: ‘Morgen zal ik met het vertalingswerk beginnen, ik wil nog wat meer verdienen.’ Realiteit en - achtergrond! Meer aanhaling is, dunkt me, niet noodig ten bewijze, hoezeer Johanna van Gogh-Bonger voortleefde in de wenschen en verwachtingen harer dooden. *Zij* wist die tot een door niemand zoo ten volle gehoopte vervulling te brengen.

Den Tweeden Kerstdag van 1928 was het acht-en-dertig jaar geleden, dat ik enkele uren in de verlaten woning der Cité Pigalle te Parijs mocht toeven. Een stapel doeken lag daar in een hoek. Mij werd vergund ze te beschouwen. Telkens bleek er een vastgeplakt aan een ander. Enkele werken herkende ik, als zelf of in duplicaat tentoongesteld geweest in het venster van den verfhandelaar Tanguy, den eersten met Theo ten volle geloovend. Ik had over Vincent gehoord door Van Rappard: hun bedoelingen kwamen in veel overeen. Ook had ik uit Parijs over Vincent geschreven. Maar zoomin als de landgenoot die mij dien Kerstmiddag in de verlaten woning bracht, dorst ik, kon ik toen verwachten, wat waarlijk realiteit is geworden, zoo'n geestdrift, dezen wereldroem! En juist als Theo's vrouw het hoopte: zonder dat het werk dit nog noodig heeft, worden de brieven ‘met pieteit’ gelezen.

J. DE MEESTER

Erts, Letterkundige almanak voor het jaar 1929. (A.J.G Strengholt, Amsterdam).

Gedurende twee jaren was Erts verschenen, een keuze door de jongere Nederlandsche schrijvers, niet of nauwelijks ouder dan veertig jaar, uit hun eigen werk, een jaarlijksche tentoonstelling als het ware van proefwerk uit de werkplaatsen onze letterkundigen, Daarna werd de uitgave gestaakt, die nu dit jaar is hervat.

Men kan er de samenstellers geen verwijt van maken, wanneer het geen goed boek is geworden, maar, wat erger is, men moet daaruit concludeeren, dat de stand onzer letterkunde verre van gunstig en zonder hoopgevende uitzichten is. Dat wij geen dramaturgen bezitten, is lang bekend, maar als men Erts leest wordt het duidlijk, dat wij ook geen prozaïsten hebben en dat de dichters op retour zijn en de nieuwe krachten uitblijven. De bloei onzer lyriek is voorbij, Voor enkele jaren verschenen nog De Wilde Kim, Vormen, en Dood en Leven; wanneer men daarbij nu Eldorado, De wilde Vaart en Grenzen vergelijkt, dan valt een aamerkelijk waardeverschil

niet te loochenen. Marsman, op wien alle hoop gevestigd was, verliet de lyriek ontijdig, Slauerhoff, de grootst aangelegde van zijn generatie, stelde met Eldorado, misschien omdat de verwachtingen te hoog gespannen waren, bijna teleur. Uit den jong-Katholieken hoek kwam veel rumoer, maar weinig poezie. Marnix Gijsen bleek, na Het Huis, uitgeput, En anderen, jonge dichters met prachtig talent, vertraagden hun eersten, gedurfden vaart en werden wijze en alwetende essayisten. Het kan zijn dat de dichters, door misplaatste voorzichtigheid en wantrouwen bij de hervatting van Erts, dit jaar niet hun beste werk inzonden, maar afgaande op wat Erts hier aanbiedt, had geen enkele dichter een vers beschikbaar, dat een nieuw, belangrijk moment in onze poezie beteekent, of dat dieper dan tevoren, doeltreffender dan vroeger werk tot den kern van den dichter doordrong. Er is geen enkel vers bij, dat voor onze poezie of voor de kennis van den dichter essentieele beteekenis heeft, tenzij dan het rauwe maar prachtige gedicht Gebed bij den harden dood, waarmee Du Perron onverwacht van een badineerend modernist een dichter met groote kansen werd. Dan is er nog een ruw maar meesleepend vers van Den Doolaard, de Ballade du jeune marin, met de prachtige vondst van het in de strophe telkens kantelend rhythme. Van Schagen gaf wederom een merkwaardig voorbeeld van zijn tweeslachtige, maar volstrekt oorspronkelijke kunst, die een eigen wezen heeft, het midden houdend tusschen proza en poëzie.

Er is een voortdurende roep om nieuw proza, en ook in Erts een streven daarnaar. Een drang naar verbreeding drijft de jonge dichters van de poëzie naar het proza. Na enkele jaren lang, en niet zonder reden, op den realistischen en den psychologischen roman te hebben geschimpt, beproeven zij nu zelf een nieuw proza, voorloopig nog te kortademig voor den langen afstand van een roman.

Maar Marsman en Den Doolaard hebben althans romans beloofd. Intusschen hebben zich nog slechts drie jongere schrijvers inderdaad romanciers getoond, Roelants en de auteurs van den Hollandschen en Brabantschen boerenroman Herman de Man en Antoon Coolen. De laatste geeft hier een voortreffelijk fragment. En in afwachting van wat komen gaat, schrijven ongeveer alle andere jongeren van en met en over elkander essay's, meestal in een zeer gewichtigen, onklaren en grootscheepschen stijl.

Het is ongetwijfeld een goede gedachte geweest, ook de jongere tooneelkunstenaars en musici gelegenheid te geven zich over hun verwachtingen en bedoelingen uit te spreken, maar de zondvloed van essay's, van woorden en nog eens woorden, doet ons snakken naar proza, eindelijk klinkende en beeldende taal, eindelijk scheppend proza. Er zijn teveel essayïsten toegelaten, er zijn teveel letterkundigen in ons land. Met een vertaling en een portret is men al Nederlandsch auteur. Sommige schrijvers waren blijkbaar zoo schraal voorzien, dat hun bijdrage veel heeft van een dronkemansgebed in een leege portemonnaie. Bijna geen enkele der essay's munt als proza uit; wij verademen bij Buning's exquise luchthartige causerie over oude, zilveren lepels. Er is stellig van de jongere dichters een vernieuwing van ons proza te verwachten; hun werkwijze, de dingen door hun eigen suggestie te laten werken inplaats van ze te omschrijven en te analyseeren, houdt groote mogelijkheden in. Maar nog niemand heeft tot nu toe in dit nieuwe proza iets belangrijks bereikt. En zoo steunt op dit oogenblik onze letterkunde eer dan op de jongeren op hen, die van een oudere generatie nog in hun volle kracht zijn, Streuvels, De Jong, Aart van der

Leeuw, Ina Boudier, Top Naeff en Carry van Bruggen. Van de jongeren ontbreken in

Erts op het appèl Van Genderen Stort, Van Nijlen, Besnard, Leroux, Herreman, Henri Bruning, Jo Landheer en de gebroeders Kemp.

Erts leidt tot de slotsom dat, als de jongeren hun beloften ons nieuw beeldend proza te geven niet glansrijk inlossen, het er met onze letterkunde slecht uitziet. Voorloopig zijn wij nog midden in het moeras der essay's.

De omslag van Erts lijkt een bruikbaar leerplankje om lezen te leeren. Lezen kunnen onze essayïsten overigens goed genoeg. Maar schrijven? Als zij eens inzagen, de bekwame scheikundigen der taal, de wijze ontdekkers van cultuursymptomen en de moeizame psychoploeteraars, dat men, als Buning, historie schrijven kan met zeven zilveren lepels als eenig onderwerp.

ANTHONIE DONKER

A. den Doolaard, De wilde vaart. (De Gemeenschap, Utrecht, 1928).

Nijhoff schreef eens dat verzen zijn gemaakt van woorden en hun stilten. Wanneer juist in die gespannen stilte tusschen de woorden, in het suggestief verzwijgen daarachter, het geheim van het dichten is gelegen, dan zijn de daverende, ronkende verzen van Den Doolaard zeker geen poëzie. Maar al in zijn eersten bundel bleek hij een talent dat men niet gering mag schatten; een dichter met een driftig verlangen naar leven, geen droomer en geen precieus rijmer. In De wilde vaart (de titel kenmerkt hem) is hij nog meestal als voordien een overmoedig, armenzwaaiend talent, maar zijn werk is toch, hier en daar, sterker, hechter geworden. Wel tuimelt hij telkens, als Hyperion uit zijn eigen vers, achterover omlaag van den Helicon, waartegen hij al te onstuimig was opgestormd, maar hij waagt zijn kansen steeds opnieuw en bereikt op den duur steeds meer. Zoodra hij het gewichtheffen met de taal afleert, zoodra zijn plastiek minder breed en druk, minder heroïsch en herculisch gaat worden, zal hij een belangrijk dichter zijn.

Plastiek is een, als met een onmerkbare beweging, samenschuiven der woorden, zoodat de taal plotseling een stereoscopisch beeld wordt; de abstracte begripsteekens worden dingen, waartusschen afstand, diepte en ruimte bestaat. In de woorden staan de dingen nu scherp en zuiver van elkander onderscheiden, afzonderlijk, bijna tastbaar en in een suggestieve ordening en verhouding. Het duurt lang voor men dit als dichter bereikt, en dan nog bereikt men het zelden. Het wordt geleerd, moeilijk en na veel verdolingen, door het samentreffen der intuïties van het talent met de onherroepelijke ondervindingen van het leven, die ons langzaam dwingen menschen te worden, begrijpende en diep ontroerde menschen, geen juichende jonge goden noch hemelstormende Titans meer, en nog geen principenrijke en geestelijk doorvoede burgers, doch getroffenen, gezengd en geslagen maar gespannen gebleven. Vuur en tranen zijn de mengstoffen der poezie. Men moet jarenlang verzen maken om een enkele maal in zijn leven te dichten. Bij de ontwijfelbare talenten is er, voorloopig, doch telkens, in regels en dan alreeds in een geheel vers die geheimzinnige verbinding, waarnaar zoovelen, rijmend en werkend, een wijs en ernstig leven lang vergeefs blijven zoeken, maar die door een onverklaarbaar toeval anderen op het onverwachtst tebeurt valt. Den Doolaard is een dier bevoorrechten. Maar onder de twee hoofdfouten

van bijna de geheele jongere poezie lijdt ook zijn werk nog in hooge mate: grootspraak en slordigheid. Het wezenlijk

groote in het leven is anders dan de afgronden des doods, de eeuwige verlatenheden en het kegelspel met werelden, sterren en zielen der modernen.

Van de eigenlijke exacte waarde der woorden geven de jongere dichters zich te weinig rekenschap. Zij overschreeuwen hun zwak taalvermogen met grootscheepsche woorden. Zij nemen geregeld genoegen met den eersten (slechts niet altijd den besten) inval, het voorloopige woord, en denken te kunnen volstaan met de heftigheid hunner aandrift, die echter nog geen ordenende inspiratie is.

Dichten is nog altijd het treffen van het onvervangbare woord. Als men zich niet door het meesleepend élan van Den Doolaard's verzen laat inpalmen, dan blijkt dat niet woord voor woord verantwoord is, maar overal vaagheden of overdrijvingen zijn bedoeling zoo ten naastenbij omgaan zonder diep doel te treffen.

Wanneer wij deze grieven tegen Den Doolaard's poezie hebben vastgesteld en aannemen dat hij deze fouten zal overwinnen, dan rest ons nog in hem een krachtig dichter te erkennen. Nu al schreef hij enkele sterke gedichten, als Pooltocht, De Ballade van den onbekenden soldaat en vooral De Ballade van de gestorven landloopers. Deze verzen zijn vol van een brandenden levensdrift, een tartenden levensdurf, die van droomen en hemelzucht regelrecht naar de aarde terugkeert en zich met wat daar te leven valt, onvoorwaardelijk verzoent. Den Doolaard moet zich diep doordringen van de verantwoordelijkheid een der weinige, wezenlijk talentvolle jonge dichters in ons land te zijn. Dan alleen zal hij, streng voor zichzelf en waakzaam over zijn taal, de prachtige verzen schrijven, die hij ongetwijfeld te schrijven in staat is.

ANTHONIE DONKER

Tantalus, oorspronkelijke roman door J. van Ammers-Küller.

Er komt in de ‘Opstandigen’ een Fransch meisje voor, kersversch uit Parijs arriveerend, ± 1840, die haar schouderophalende familie overbluft door de mededeeling van de juist uitgevonden telegrafie. Het is niet anders dan schrijvers-gemakzucht, een heldin zulke hooge troeven in handen te geven, om haar boven haar milieu te laten uitblinken; de straf echter van den hoogmoed volgt natuurlijk terstond. ‘Men noemt dit bij ons télégrapher’, zegt Sylvie wijsneuzig, zichzelf niet de gelegenheid gevend het puntje op de i te zetten en daarmede tegelijk door de mand vallend.

Tantalus nu schijnt van a tot z in Sylvie's verarmd alfabet te zijn neergeschreven. Het loont de moeite de zedelijke gevolgen van eenige dezer spelfouten eens na te gaan.

Al in de eerste zin staat de Rue de ‘Castilione’ zonder g en komt nog eens zoo voor; daarentegen worden de Tuileries aanhoudend met twee l's geschreven; de Riviera leest men hier met een onjuist accent grave op de e, en de badplaats aldaar heet Mentone; in het veelvuldig aangewend conversatie-Engelsch wisselen don't en do'nt elkaar eens af; en wat te zeggen van ‘amuzeeren’ dat misschien ‘van de Muze ontdoen’ beteekent, en van ‘revizie’ dat gelukkig nog op de laatste bladzijde met s

voorkomt? Kleinigheden. Zeker. Maar lukraak schrijven is niet leuk als het niet raak gelukt is.

Er loopt door dit boek een musicus, Robert, Amerikaan, Hollander

van geboorte, man naar schrijfster's hart, een held, die zich echter met den rol van raisonneur moet tevreden stellen. Hij bezit geen sou, wat niet wegneemt, dat hij van tijd tot tijd even zes maanden in New York gaat lesgeven en dan in staat is de rest van het jaar met een zakje dollars door Europa rond te slenteren. Kan desnoods. Ik heb er ontmoet. Ze zitten met touwen schoentjes en zonder das Pernod te drinken in de Dôme. Maar nog nooit heb ik zoo'n goedmoedigen vrijbuiter bij Larue zien gaan dineeren in een zijden avondmantel. Ze zijn van een ander snobisme.

Wat Jo van Ammers kan, is op den duur, op den eindeloozen duur van banale pagina's, ons het uitwendige van een gestalte toonen. Ontegenzeggelijk zien we tenslotte, in het twaalfde hoofdstuk, Evert, de hoofdfiguur, die nog geen moment van de planken geweest is, eindelijk in zijn menschelijke gedaante zijn eetkamer binnenkomen, met ‘het gebogene in zijn schouders, zijn sterk grijzende, blonde haar, zijn onrustige, moede oogen.’ Wij zitten, als zij dit beschrijft, met het gezin mede aan tafel, wij zien zijn matten groet, zijn suffende gejaagdheid, en het treft ons ook, hoe zwijgend hij de schotels neemt en zonder opmerkzaamheid voor zijn omgeving begint te eten. Maar als het op de interpretatie van Evert's in het uiterlijke zoo scherp weergegeven houding aankomt, weten wij, daar aan tafel, reeds meer van Evert dan hij en zijn auteur ooit zullen te weten komen.

Evert is het type van den behoorlijken maar voortdurend vreezenden man, zonder eenige durf of geestkracht, die meer de maatschappij noodig heeft dan de maatschappij hem, en die dat heel goed weet. Hij wordt door zijn situatie drijvend gehouden. Van armen adel maar schatrijk getrouwd en in de directie van enorme bedrijven opgenomen, zit hij zoo heilzaam in de knel, dat hij wel mee moet langs het pad der overgeleverde deugd, van links en rechts onder den arm genomen, en we kunnen zeker zijn, dat hij des levens gevaren ongedeerd voorbij zal worden getild en behouden in den dood en in de herinnering zijner kinderen zal aankomen. Even zeker is, dat het hem hindert, dat hij lijdt onder de verplichtingen der welvaart, welke hij aan een hem niet voor ‘vol’ aanziende schoonfamilie te danken heeft. Een afstand blijft hem scheiden van de geleende en dus ongenietbare weelde. Zijn werk, om kort te gaan, brengt hem op zakenreisjes en tijdens deze huwelijks-vacanties krijgen zijn gedachten even ruimer spel en kan hij toegeven aan zijn voortdurende heimelijke meisjesjacht; de geniepige persoonlijkheidsroes bij uitstek van een in het gewone doen zelfstandigheid missend huisvader. Wat hij met Tantalus gemeen heeft, den Lydischen koning, die den goden de gebraden ledematen van zijn zoon Peleus voorzette en uit straf in den Tartarus aanhoudend honger en dorst moest lijden, terwijl de vruchtboomen hun takken boven hem verhieven en het water onder zijn gretige handen week, begrijpen wij, voelt hij, maar de schrijfster, die de meisjes als het begeerde voorstelt, ziet het uiet. Kon hij in zijn groot huis zich slechts thuis voelen, kon hij het toegeworpene zich slechts eervol eigen maken, hij keek naar geen vrouw meer om! Eindelijk ontmoet hij het zakenreisvriendinnetje dat de treurige energie heeft om haar voetje tusschen de open deur te steken. Hij moet scheiden van zijn vrouw, zijn kinderen vaarwel zeggen, zich laten ontslaan uit de directie, en trouwen met het nonsens-meisje om met haar een bovenhuisleven aan te vangen. *Quantum mutatus*. Het wordt natuurlijk misère. Nu eerst woont hij in een Tantalus, nu eerst begint hij, in zijn terughunkering naar het ruime landhuis, naar de hem

ontslippende kinderen, naar de rustige goedheid van zijn verloren vrouw, Tantalus' kwelingen bewust te ondervinden. Zoo zagen wij hem reeds aan de eettafel in het twaalfde hoofdstuk: niet de te water gegane kruik die op breken staat, maar de zieleschemering, de pijnlijke verheldering van iemand die opeens hongert en dorst naar wat hij inziet dat het waarlijk goede des levens is, naar wat voortaan onherroepelijk onbereikbaar is, hoezeer ook voor het grijpen. Bij deze zieleschemering had het boek moeten aanvangen, dan was er een heel andere Evert opgerezen. Een Evert die nog wel ergens in het hoekje van zijn hart, in de diepte van zijn afkomst, een kracht had voelen samenballen om zich weer omhoog te stooten. En zoo niet, dan had men over hem moeten zwijgen, hem hoogstens de plaats van een armzalige bijfiguur moeten inruimen. Men weigere levensdilettanten als romanhelden. Dat is onzedelijk.

En zijn vrouw Thora? Of zij was Evert al dikwijls afgevallen en heeft hem al meer de hand niet boven het hoofd gehouden, of zij heeft, Evert kennend, ten koste van wat ook, de scheiding belet. Entweder-oder. De schrijfster heeft haar een verkeerd accent gegeven, haar namelijk tot ‘goede vrouw’ geïdealiseerd, wat Thora beslist niet is. Dit voelt zij echter, en legt, waar Thora's goedheid tekort schiet, een verklarenden nadruk op haar rijke-dochters-trots. Hoe onjuist om in de voorstelling van een waarlijk goede vrouw de gekwetstheid als vrouw niet den voorrang te geven!

De beste figuur, ook in de teekening van haar uiterlijke omtrek, is Robert's Amerikaansche vrouw, Joan. Zij is uitnemend.

Maar de schrijfster schrok er zeker voor terug, dieper op haar in te gaan. Haar geheele huwelijk, dat toch als pendant voor Evert en Thora bedoeld is, wordt blauw-blauw gelaten en we hooren minder dan een goed verstaander noodig heeft. Het is waarschijnlijk onmacht, in vertrouwen op de charme van een vlot schetsje, luchtig verdoken in een opzettelijke onvoltooidheid. Maar het wordt onhandigheid, waar het schetsje uiterlijk zoo verzorgd is, zoo voorbereid; en de ster Robert, de moderne huwelijksraisonneur, krijgt door deze slordigheid in de weergave van zijn eigen huwelijk, juist nu hij de proef op de som moet gaan leveren, iets van een droeve nevelvlek.

Mag men boeken schrijven op het puin van de karakters? De booze Ibsen deed het, maar hij nam de moeite al de stukken samen te lezen, en geen tittel of jota ging hem voorbij. Ja, om van een boek als Tantalus iets terecht te brengen, moet men een kwaadaardig roofdier-instinct hebben, en psychologie moet voor u behooren tot de exacte wetenschappen. Is dit niet het geval, probeer dan een ander genre.

Dit is weer een echt boek van, zooals een mijner vrienden zei, onbegrepen vrouwen en onbegrijpelijke mannen.

N.

Henriëtte Roland Holst, De weg tot eenheid. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij, Amsterdam 1928.

Dubbel gewin zal, dunkt mij, elke lezer van dit boek, hetzij hij met den inhoud er van sympathiseert dan wel niet, ontvangen; niemand zal zich kunnen onttrekken aan

den invloed van de ernst en oprechtheid van de schrijfster en evenmin aan de charme van den prachtigen stijl.

De openhartigheid en zin om in de behandelde materie tot de kern door te dringen, de scherpe critiek op het verloop van bewegingen waarmede de schrijfster in den aanvang sympathiseerde, maar die allengs hunne zwakheden meer en meer zijn gaan toonen, wekken bij den lezer die sympathie, die de lezing van elk werk doet ontstaan, dat uit sterke innerlijke overtuiging geboren is.

Zoo is dit een boek, dat ook voor hen, die het met veel van den inhoud niet eens zullen zijn, toch ter lezing is aan te bevelen omdat het critiek bevat, van iemand die niet wil afbreken en wie zelve veel van de gegeven critiek het meeste pijn zal hebben gedaan, omdat deze niet van buitenaf wordt gegeven maar zoo volkomen doorleefd is. Dit boek, dat naar de schrijfster ons ook mededeelt, voor een deel zeer nauw met de denkbeelden van Hendrik de Man samenhangt, geeft uitdrukking aan ook door dezen schrijver gedeelde bezwaren tegen het 'orthodoxe' Marxisme, verzet zich zoowel tegen rationalisme als tegen eenzijdig economische wereldbeschouwing en geeft evenmin als De Man eene 'oplossing', immers de schrijfster betoogt: 'geen algemeen socialistisch gedachtenstelsel, geen universeele leer van het socialisme is meer mogelijk en of ze nog weer mogelijk zullen worden, dat wagen wij niet te beslissen'. Zulke gedachten zijn natuurlijk ver af van heilstaterij of alleen zaligmakende leeren en ze zijn m.i. alleen zóó uit te drukken als Mevrouw Roland Holst dit doet wanneer er op den achtergrond een diep religieus besef opdoemt, dat de kracht vormt voor eene levensopvatting, die van geen 'oplossingen' weten wil noch kan, maar dat dan ook diametraal staat tegenover de uitingen van degenen die bewegingen leiden waarin de eenheid slechts door dwang of door voorspiegeling van materieel schoons nog tijdelijk behouden kan worden. Zoo beoogt Mevrouw Roland Holst een geheel andere eenheid dan thans door het socialisme of communisme wordt bepleit. De schrijfster besluit met te spreken over de door haar gedachte nieuwe phase van het socialisme, afwijkend van het marxisme niet echter reformistisch in de gewone beteekenis, ook niet utopistisch, een levenshouding dus die het niet voor mogelijk houdt een rationalistisch geheel van instellingen te ontwerpen, die de menschheid gelukkiger en beter zullen maken. Zij vat den 'Heilstaat' niet op als iets uiterlijks doch als iets innerlijks, als een gemoedstoestand. En zoo culmineert de critiek op socialisme en communisme daarin, dat beiden verweten wordt een werken aan den buitenkant in plaats van aan den binnenkant: een gebrek derhalve aan religie.

De schrijfster noemt dit groeiend religieus besef de 'nieuwe phase' van het socialisme en wie zal het haar misgunnen dat laatste woord nog te bezigen, zij het als reliquie.

Het spreekt van zelf, dat ieder naar eigen geaardheid critiek op het boek zal uitoefenen en wellicht zullen velen de opmerking maken, dat vooral in den aanvang de schrijfster aan tegenstellingen in de maatschappij grooter waarde schijnt te hechten dan later in de opvattingen der conclusie blijken te passen, maar welke critiek men ook hebben moge, ieder die zijn inzicht verdiepen wil in de geschiedenis van socialisme en communisme en in de levensverhoudingen der menschen in deze maatschappij zal moeilijk een werk kunnen vinden dat zoo tot den kern gaat als dit boek.

C.D.I.

Het Fascisme, door Dr. J.F. Otten. Amsterdam 1928; 320 blz.

Dr. Otten geeft in zijn boek een overzichtelijke en duidelijke beschrijving van het ontstaan, de ontwikkeling en de organisatie-vormen van het fascisme. In de eerste afdeeling, 'Het Derde Italië' getiteld, schetst hij den staatkundigen toestand in Italië vóór het ontstaan der fascistische beweging en den levensloop van Mussolini tot de aanvaarding van het gezag in October 1922. Hij beschrijft daarin eerst kort de bedenkelijke functioneering van het parlementaire stelsel in Italië, de diepe teleurstelling over de onvoldoende resultaten van den oorlog, de economische crisis en de wanorde, die als gevolg daarvan ontstond. Regeering en Parlement faalden volkomen in het ordenen dier ondragelijke verhoudingen en er vormden zich groepen uit de daarover verbitterde burgerij. Mussolini nam toen het initiatief tot de vorming van de Fasci italiani di combattimento, wier organisatie snel uitgroeide. Dan volgt de beschrijving van de merkwaardige loopbaan van Mussolini, zoon van een socialistischen smid, zelf aanvankelijk radicaal socialist, aanhanger van Sorel, onderwijzer, autodidact, leider van de radicaal-socialistische 'Avanti', echter met sterke nationalistische neigingen. In 1912 moet Sorel van hem hebben gezegd: 'Onze Mussolini is geen gewoon socialist. Gelooft mij, eens zult gij hem wellicht aan de spits van een heilig bataljon met het zwaard de vlag van Italië zien groeten. Hij is een Italiaan van de vijftiende eeuw, een condottiere, doch men weet het nog niet. Maar hij is de eenige energieke man, die in staat is de zwakheden der regeering te herstellen' (blz. 21). In October 1914 reeds voorstander van deelneming van Italië aan den oorlog, en daardoor in de socialistische partij onmogelijk geworden, in November stichter en leider van een nieuw blad, de 'Popolo d'Italia' den oorlog meemakend als bersagliere.

Het eerste program der 'Fasci di combattimento' was democratisch-syndicalistisch; Dr. Otten wijst er terecht op, dat het in haast elk opzicht het tegendeel was van wat het Fascisme later zou verwezenlijken. Geleidelijk is de beweging van haar oorspronkelijke doelstellingen afgeweken, men kan zeggen, door de consequenties van haar daden van dit program afgedrongen. Dit proces beschrijft Dr. Otten in de tweede afdeeling, 'Het Interregnum' (October 1922 - Januari 1925), om dan in de derde 'De Fascistische Staat', een analyse te geven van het resultaat. Dat is inderdaad op fundamenteele punten de tegenstelling van wat de moderne staatsrechtelijke organisatie-vormen in hun ontwikkeling te zien gaven. Zelfstandige wetgevende functie van de Regeering; geen toetsing door den rechter van de decreten aan de wet; de mogelijkheid van onderdrukking van alle parlementaire kritiek en initiatief door de bepaling, dat geen onderwerp op de agenda der Kamers gebracht kan worden zonder toestemming van het Hoofd van de Regeering, d.i. van den Minister-President; bevoegdheid der regeering om in het Wetboek van Strafrecht, van Strafvordering, het Burgerlijk Wetboek en de wetten op de rechterlijke organisatie 'wijzigingen' aan te brengen, o.a. het geheele strafsysteem (strafmaat, strafsoort) aan een herziening te onderwerpen. In één woord: alle hoeksteenen van den rechtsstaat zijn weggebroken. Verder: invoering van 'organisch kiesrecht' in plaats van het verfoeide algemeene kiesrecht; afschaffing van gemeentelijke autonomie en invoering van de 'podesta'-organisatie, d.i. éénhoofdig, ambtenaarlijk bestuur in de locale onderdeelen; afschaffing van de vrijheid van drukpers, scherpe contrôle

op den verantwoordelijken directeur, den drukker en den uitgever, confiscatie van bladen. ‘Destructieve’ kritiek is verboden. ‘Het is niet de oppositie, die ons irriteert, het is de wijze, waarop zij gevoerd wordt’; het oordeel, of de kritiek ‘destructief’ of ‘constructief’ is, is natuurlijk aan het gouvernement.

Zoo zijn dan nagenoeg alle staatsrechtelijke instituten, waarvoor bij ons geslachten hebben gestreden met taaiheid en volharding, met den inzet van een macht van kennis en scherpzinnigheid, in Italië in korten tijd afgebroken. Om wat te bereiken? Wat is het doel, de *zin* van het fascistisch systeem?

De theorie is van het fascisme niet de sterkste kant. De *daad* is voor zijn adepten belangrijk; wat malen mannen van de actie om den zin van hun daden, om theorie, om bleeke ‘ideologie’? Men is hoogstens bereid een constructie te geven van de voldongen feiten, een theorie après coup.

De staatsleer van het fascisme, waaraan Dr. Otten een drietal hoofdstukken van zijn boek wijdt, wil dan, in absolute tegenstelling tegenover de individualistische, mechanische, atomistische ‘liberale’ en ‘socialistische’ staatstheorieën organisch en historisch zijn. Het gemak, waarmee een fascistisch auteur als Prof. Alfredo Rocco een aantal, tot in haar fundamenten verschillende, staatstheorieën op één hoop gooit, is ietwat verbijsterend voor wie bij eerbied voor het objectief weergeven van wetenschappelijke redeneeringen is opgevoed. Daargelaten nog, dat de samenvatting, ‘liberaal-democratisch-socialistische staatsleer’ op zichzelve al een wonderlijk mengelmoes is, het is wel zeer éénzijdig, het is een miskenning van een groot deel der staatstheoretische literatuur, om als grondslag van *de* ‘liberale’ staatstheorie het eudaemonisme, het welzijn en genot van *het* individu aan te nemen. Hier wordt wel wat al te geniaal met den moeizamen arbeid der staatsleer, een arbeid van geslachten van scherpzinnige vorschers, omgesprongen.

Er is niet ééne ‘liberale’ staatstheorie; er is door verschillende denkers, die staatkundig vrijzinnig waren, met de staats-theoretische problemen geworsteld, en zij zijn daarin geenszins alle tot dezelfde theorie, nog wel ‘mechanische’, ‘atomistische’, onhistorische’ theorie gekomen. ‘So erscheint der Staat und das Recht eines Volkes als das Dargestellte und die Darstellung einer gesetzmässigen, wesentlichen, mit sich selbst einigen und in sich begründeten organischen Thätigkeit.’ Zoo schreef Thorbecke![1)] En beperkt men nog verder, denkt men bij de ‘theorie’ van het liberalisme speciaal aan Bentham en John Stuart Mill, dan is nog de gelijkstelling van het utilisme met het endaemonisme wetenschappelijk ongeoorloofd. ‘Eigenaardig zijn Rocco's opvattingen ten opzichte van de genoemde trias liberalisme-democratie-socialisme,’ schrijft Dr. Otten (blz. 111); hij had een sterker woord kunnen gebruiken.

Tegenover deze ‘trias’ wordt dan de ‘autoritair-sociaal-hiërarchische’ staatsopvatting van het fascisme gesteld. ‘De Italiaansche natie is een organisme, dat een hooger leven, hoogere doeleinden en middelen van handelen bezit, dan de afzonderlijke of in groepen levende individuen, die haar samenstellen. Zij is een moreele, politieke en economische eenheid, die zich volledig in den Fascistischen staat verwerkelijkt.’ Aldus Verklaring I van het belangwekkende Italiaansche Charter van den Arbeid, door Dr. Otten één der belangrijkste definities van den Stato Fascista

1) Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte, bl. 6.

genaamd. Een definitie? Zij is daarvoor toch wel te vaag schijnt het. Maar dat daargelaten, wat is hier voor nieuws naast de van ouds bekende 'organische' staatstheorieën en de theorie van de staatssouvereiniteit?

Het Fascisme is noch in zijn practijk noch in zijn theorie zoo oorspronkelijk, als het gaarne wordt voorgesteld. Dat in tijden van ernstige gevaren voor de gemeenschap, bij aantasting van de eerste levensvoorwaarden van de menschengroep door wanorde en eigen richting, een sterk centraal gezag met groote bevoegdheden ontstaat, is in de geschiedenis der staatsrechtelijke organisatie-vormen een gewoon verschijnsel. De Romeinsche staat, waarop het Fascisme zich gaarne inspireert, vormde daarvoor het belangwekkende instituut van de dictatuur. Een instituut, dat *bedoeld* was als telkens voor zeer beperkten duur werkend, voor de zeer speciale functie van voorziening in onmiddellijk dreigende groote gevaren voor de gemeenschap, zooals bij ons ter handhaving van de uit- of inwendige veiligheid elk gedeelte van ons gebied in staat van oorlog of in staat van beleg kan worden verklaard, met belangrijke uitbreiding van de bevoegdheid der executieve. Dat het geven van groote bevoegdheden aan een geniaal leider en organisator ook voor normale verhoudingen zekere voordeelen biedt, is ongetwijfeld waar. Staatsorganisatie is techniek van besluitvorming bij de voorziening in collectieve belangen; die besluitvorming geschiedt zeker met meer spoed, wanneer zij door een snelberaden, geniaal man, dan wanneer zij door groote, beraadslagende vergaderingen plaats vindt. Dat is wederom niets nieuws; en niet nieuw is ook de tegenhanger: de groote kans, dat 'power will be abused and irrevocable steps too hastily taken' (Lord Bryce). En dan: hoe vindt gij telkens den genialen man in normale omstandigheden? De snelberaden, *niet*-geniale man past niet in het systeem; hij beteekent de ruïne voor de Natie met haar 'hooger leven', haar 'hoogere doeleinden en middelen van handelen.' Wat zijn verder die 'hoogere doeleinden'? De uitlegging zal daadwerkelijk zijn bij den leider van den autoritair-sociaalhiërarchisch georganiseerden staat. Ziet hij als het 'hoogste doel,' dat de Natie zij een verzameling van 'harde en zwijgzame koppen' werkende 'in stilte als een leger aan den vooravond van den slag' (Popolo d'Italia, aangehaald in N. Rott. Ct. van 10 Januari j.l. Avondblad C), dan is duidelijk, waartoe het systeem zal leiden. Deze mannen van de daad, deze aanbidders van de 'feiten', van de macht, deze verachters van de beraadslaging, van de theorie, d.i. van de bezinning, zijn tevens fatalisten. Wij kennen de wijze en den tekst van vroeger. 'Da werden dann die ehern Würfeln unseres Schicksals geworfen'; zoo iets klinkt goed, mannelijk, krachtig. Men zet immers het eigen leven in! Achteraf, als de dobbelsteenen dan werkelijk zijn geworpen en het hooge spel moet worden betaald, is het 'de Natie' in al haar geledingen, zijn het de mannen en vrouwen van het 'Volk,' die met gekromde ruggen hebben te boeten voor de gevolgen der besluiten, welke de snel-beraden leiders van den autoritairsociaal-hiërarchisch geordenden staat in de volheid van hun macht hebben genomen. Men moet kiezen of deelen. Het is eenzijdig de voordeelen van het systeem uit te lichten en de nadeelen te verdoezelen; elk stelsel heeft zijn eigen wetmatigheid en samenhang. - De heer Otten heeft over de bezwaren minder gesproken; hij heeft zich blijkbaar meer beschrijving dan ontleding ten doel gesteld. Die beschrijving schijnt mij over het algemeen objectief. Zijn boek is een voortreffelijke bijdrage tot de literatuur over een der merkwaardigste verschijnselen-complexen van

het hedendaagsche staatsleven. ‘Veel is nog wel is waar experiment en veel moet nog verricht worden,’ zegt hij aan het slot van zijn boek, ‘maar reeds is het zeer waarschijnlijk, dat ‘Italië groot zal worden in de wereld.’ Moge het de wijsheid gegeven worden, die grootheid niet te zoeken in platvloerschen zin, ten koste van anderen.

R. KRANENBURG.

Franz Werfel, Der Abituriententag, die Geschichte einer Jugendschuld. (Paul Zsolnay Verlag 1928).

De reeële gebeurtenissen van dezen roman spelen zich in enkele dagen af, tusschen twee zittingen van den rechter-commissaris Dr. Ernst Sebastian. Hij spreekt bij het eerste vooronderzoek met een zekeren Franz Adler, die verdacht wordt van moord op een prostituée. Deze verdachte herinnert hem aan een vroegeren schoolvriend; hij raakt zelfs, tijdens en na een feestavond met zijn oud-klassegenooten van de identiteit dezer twee volmaakt overtuigd. Maar dan is dit dezelfde Franz Adler, met wien hij na gemeenschappelijke literaire bijeenkomsten en zwabbernachten als gymnasiast hun rapporten vervalscht had! Hij herinnert zich, opnieuw gekweld door een machtelooze schaamte, dat hij Adler na die vervalsching gesuggereerd heeft, dat hij (Adler) vluchten moest, om zich zoo van zijn sterksten en nobelen rivaal te ontdoen. Hij, Sebastian, had in laatste instantie vrijwel niets te duchten, expliceerde hij Adler, om het aannemelijk te maken, dat hij niet met hem meeging, omdat zijn vader een der hoogste rechterlijke posities bekleedde in het land. Om zich van de obsessie dezer herinnering te ontdoen schrijft hij in den nacht tusschen de twee zittingen waarop hij Adler in verhoor moet nemen, deze geschiedenis van zijn jeugdschuld. Op de tweede zitting blijkt echter tot zijn en ook onze ontgoocheling - want men krijgt het ontnuchterende en bijna beschamend-bedrogen gevoel dat men deze ontknooping had kunnen of moeten voorzien - dat Sebastian zich in de gelijkenis van den verdachte met zijn vroegeren schoolkameraad heeft vergist; en het boek loopt leeg als een lekke fietsband.

Werfel heeft zijn roman eenvoudig, maar gemak'lijk gecomponeerd: hij laat Sebastian tusschen de twee zittingen de jeugdgeschiedenis schrijven, die driekwart beslaat van zijn boek; men vergeet daardoor bijna, dat het verhaal in twee tijden speelt, en zich dus in twee tempi bewegen moet; dat de opgeroepen herinnering anders geaccentueerd moet zijn dan de onmiddellijke feiten, en tegelijk een directe aanwezigheid en werkelijkheid worden moet; en wat schadelijker is, ook Werfel vergat dat. Inderdaad krijgt zijn boek voor zoover hij dat door Sebastian als een obsedeerende herinnering laat schrijven in de bladzijden, die het vervalschen van de rapporten beschrijven, en de vlucht, waartoe Adler listig en hardnekkig gedwongen wordt, iets fascineerends en spannends, maar het goede gegeven, dat compositorisch vooral, in boeken ligt, die uit herinnering en onmiddellijkheid zijn opgebouwd heeft hij niet gerealiseerd. Ik vrees zelfs, dat hij het zelfs niet gezien heeft: men bespeurt niets van het leven op twee plans, die elkaar tenslotte moeten gaan raken (in dit boek op het moment van Adlers vlucht als gymnasiast, en zijn aanwezigheid nu, als verdachte, voor Sebastian, nu rechter-commissaris). - Dit is één van de dingen, die

schrijvers van de film kunnen leeren. - Voortdurend behoudt, ook stilistisch, der Abituriententag, dat volstrekt niet onleesbaar is, iets middelmatigs en schraals.

H.M.

Politiek en maatschappij

Er zijn gevallen, waarin, om op te bouwen - al is het maar één steen - moet worden begonnen met afbraak. Zoo'n geval doet zich voor bij de behandeling van de hedendaagsche politiek. Wie van het belang der veranderingen in onzen tijd overtuigd is en hiervan iets wenscht over te brengen in de politiek, moet wel beginnen met eerst te laken wat hij daarin ziet als overleefd.

De eerste hoofdstukken zijn dan ook voor een groot deel afbraak. Daarop volgt een bescheiden poging tot herstel.

Een tweede opmerking nog vooraf. Het politieke onderwerp is veelomvattend. Het eischt voor behandeling een boek. Maar boeken schrijven in een tijd, waarin men haast heeft en zich de rust tot lezen nauwlijks gunt, is nutteloos werk. De artikelvorm, welke daarom is gekozen, laat noodzakelijk groote leemten. Uit de omvangrijke materie is slechts het meest markante ter hand genomen. Aan de critiek kan het bezwaar van onvolledigheid bij voorbaat worden toegegeven.

I. Het Partijwezen in ons land.

Spiegelt zich in de daden van ons parlement af wat leeft in het volk? Om op deze vraag het antwoord te geven, moet worden nagegaan, welke de voornaamste stroomingen in het hedendaagsche politieke leven zijn.

Uiterst links een paar wanordelijken, die slechts ruzie om de ruzie willen, een enkele maal voorafgegaan door ethici,

die ideeën en werkelijkheid niet tot elkaar weten te brengen. Het *communisme* in ons land heeft nagenoeg geen positieven ondergrond. Het verlaat zich geheel op de gebeurtenissen in Rusland, dat zich in zijn historische ontwikkeling op een totaal ander punt bevindt dan wij. Het verwaarloost daarbij de rasverschillen. drijvende kracht in de politieke ontwikkeling van ons land (zooals eens de sociaal-democratie het was) is het hedendaagsche communisme niet. Het zou zich geheel moeten transponeeren en onder andere leiding komen, om als factor in de verdere politieke ontwikkeling van ons land beteekenis te krijgen.

Dan de breede stroom van *socialisme*, welke wordt geleid door de sociaal-democratie. Zijn stuwende kracht is gedurende een kwart eeuw groot geweest. Menige hervorming op sociaal terrein zou zonder zijn invloed niet tot stand zijn gekomen of zou een ander karakter hebben gekregen.

De innerlijke kracht van de sociaal-democratie werd aanvankelijk sterk gemaakt door het intellect en door de kunst. De aanhang van een keur van intellectueelen, van jongeren vooral, heeft de sociaal-democratie in het einde van de vorige en het begin van onze eeuw het frame bezorgd waarop het program der beweging zich verder kon ontwikkelen. De kunstenaars, destijds getrokken door het jonge en frissche der beweging, zagen in haar de ram, die de politieke en maatschappelijke beletselen voor de komst eener nieuwe cultuur omver kon stooten. Zij liepen met hun idealisme de beweging vooruit en gaven de bezieling, noodig voor elke groote massadaad.

Dit veranderde naarmate de sociaal-democratie meer haar heil ging zoeken in de politiek. Van haar oorsprong af toegespitst op groote maatschappelijke hervormingen, had zij naar Marx' leer het tijdstip af moeten wachten, waarop het door den voorganger voorspelde concentratieproces in de productieorganen zoover was gevorderd, dat aan socialisatie van bedrijven kon worden gedacht. Zij hield zich echter niet aan haar eigen leer, want ongeduldig, wierp zij zich, vrij spoedig na haar opkomst reeds, op de politiek. De arbeiders konden geen theoretische leer, welke de causaliteit in de maatschappelijke ver-

schijnselen verklaarde en het tijdstip van socialisatie naar de toekomst verschoof, verdragen. Zij moesten directe resultaten zien. De politiek opende daartoe de mogelijkheid.

Op het stemmental kwam het daarbij vóór alles aan. De vakvereeniging gaf het middel om tot vermeerdering van stemmental te komen. Haar strijd om betere arbeidsvoorwaarden trok leden. Vermeerdering van ledental gaf kiezers in den politieken strijd. Het één steunde het ander.

Met dezen arbeid in de breedte, verloor het intellect in de beweging aan invloed en beteekenis. Naarmate het proletariaat zich opwerkte tot ordelijke arbeidersklasse, als gevolg ook van het streven van de vakvereeniging, ging voor de kunstenaars in de beweging veel verloren. Het materialisme, dat hen in de bestaande samenleving afstootte, kwam in de socialistische beweging in nieuwe vormen op. De grondslag van het streven der vakvereenigingen was verkrijging van beter materieele levensomstandigheden voor de arbeiders. De politiek-socialistische beweging werd in haar groei hierdoor overheerscht. De meeste kunstenaars en intellectueelen, voor zooverre zij dragers zijn van nieuwe cultureele en maatschappelijke ideeën, zien in het hedendaagsche politieke socialisme daarom vrijwel niets. Voor zooverre groepen onder hen socialistische gedachten koesteren, zijn deze in den grond van gansch anderen aard dan die, welke in de hedendaagsche sociaal-democratische partij leven. Een groote cultureele idee valt bij de laatste met den besten wil niet meer te ontdekken. Het idealisme, dat haar vroegere leiders heeft bezield, is ondermij d doordat de beweging bij de massa haar kracht moest zoeken, waardoor zij vanzelf meer materialistisch werd, want het anti-materieele wordt nu eenmaal nooit massaal beleefd.

Op economisch terrein was de voornaamste eisch der sociaal-democratie, het privaat kapitaalbezit gaandeweg door het collectief bezit te vervangen. Practisch beteekende dit: oprichting en ontwikkeling van overheidsbedrijven. In deze richting is de ontwikkeling een tijdlang inderdaad gegaan.

Een vraag van beteekenis, welke terloops gesteld mag worden, is deze: in hoeverre heeft juist de politieke sociaaldemocratie in die richting stuwend gewerkt? Het Duitschland van vóór den oorlog toonde ons het model overheidsbedrijf.

Kwalitatief en kwantitatief was het daar het meest ontwikkeld. Daar werd echter juist uit conservatieven hoek de stoot gegeven. Bismarck, de socialisten-hater, bracht de 'Verstaatlichung' der spoorwegen. In Frankrijk daarentegen waar reeds tientallen jaren de sociaal-democratie politiek machtig is, heeft de ontwikkeling van het overheidsbedrijf maar heel matige vorderingen gemaakt. Volkseigenschappen en andere bijzondere omstandigheden hebben op dit alles invloed gehad. Dit moet worden erkend. Maar ook in ons land is de stoot tot de oprichting van openbare bedrijven toch feitelijk het eerst gegeven door burgerlijke radicalen. Wij denken o.a. aan de Amsterdamsche gemeente-politiek der jaren negentig.

Maar hoe dit zij, alleen bij de sociaal-democratie stond een principieele gedachtengang achter elke actie tot ontwikkeling van het overheidsbedrijf. Bij haar alleen gold het de tenuitvoerlegging van een groot beginsel; het brengen van het kapitaal onder collectief bezit; geen particuliere bedrijven, maar overheidsbedrijven.

Van den sterken druk in deze richting, is nog maar bitter weinig over. Onder de vele omstandigheden, welke deze actie verflauwd hebben, springen er twee bijzonder in het oog.

De eerste: de trustvorming is in hoofdzaak internationaal. Gloeilampen, kunstzijde, kolen, staal, margarine, worden internationaal georganiseerd. Mocht een bedrijf economisch rijp worden geacht voor transformatie tot publiekrechtelijken bedrijfsvorm, dan maakt de internationale samenhang dit practisch onmogelijk.

De tweede: de sociaal-democratie heeft niet alleen verzuimd om een goeden vorm voor het overheidsbedrijf te scheppen, maar neemt zelfs een conservatieve houding aan ten aanzien van pogingen om hierin te voorzien. Hoewel het voor haar een levenskwestie is om het bestuur der overheidsbedrijven vóór alles te richten op het *algemeen* belang en den daarvoor meest geschikten vorm te kiezen, heeft zij zich krampachtig vastgeklemd aan den organisatorischen vorm, welke rechtstreeks af te leiden viel uit het staats- en stads-bestuurlijk stelsel, door den liberalen Thorbecke meer dan driekwart eeuw geleden, dus in een gansch anderen tijd, gegrondvest. Vooral

in de gemeentebesturen werd dit een zaak van uiterst groot belang. De sociaal-democratische gemeenteraadsleden hebben in negen van de tien gevallen ook hier toegegeven (toe *moeten* geven) aan de stem, welke riep om vermeerdering of handhaving van hun kiezerstal. Terwille van het behoud der aanhankelijkheid van het gemeente-personeel werd de bedrijfsvorm vastgehouden, waarbij aan de technisch deskundige leiding de macht onthouden wordt om het bedrijf zoo goed en zoo zuinig mogelijk te leiden ten behoeve van het gansche publiek. Daarvoor in de plaats bleef - zij het gedeeltelijk in schijn - de leiding geheel in handen der gekozen politici. Zulks tot groote schade van de verdere ontwikkeling van het overheidsbedrijf, hetgeen tot gevolg had: verzwakking van de gedachte om het productie-organisme verder te socialiseeren, laten verloopen van kansen tot uitbreiding van het aantal gemeentelijke of staatsbedrijven.

Economisch gaat hiermede een kerngedachte der sociaaldemocratie te loor, waarmede automatisch een evenredig groote afsterving van haar politieke ideeën gepaard moet gaan. De sociaal-democratische politiek in ons land is dan ook gaandeweg in de laatste jaren een politiek van alledaagsch partij-opportunisme geworden. Over een tekortkoming hier of een onrecht daar wordt wat geïnterpelleerd in de vertegenwoordigende colleges, waarmede het cachet van strijders voor recht wordt gehandhaafd. Maar in hoofdzaak wordt onder den druk van de vakvereeniging, welke het ledental op peil moet houden of zoo mogelijk vermeerderen, geageerd voor het voldoen aan eischen, nagenoeg geheel liggend op het terrein van de materiëele wenschen van het oogenblik. In tegenstelling met twintig, dertig jaar geleden, voert de sociaal-democratische partij thans een volledig opportunistische politiek. Zij volgt geen groote staatkundige gedachten meer.

De actie voor ontwapening alleen zou als zoodanig kunnen gelden, ware het niet, dat twijfel rijzen kan of hierbij werkelijk een idee, waarvoor men wil strijden en zich opofferen, tot uiting komt. Daargelaten dat een ontwapeningsleus in een land, dat in de oorlogsjaren getoond heeft van militaristische smetten vrij te zijn, weinig klem heeft; - wat beteekent de leus, indien zij, die haar stellen, niet bereid zijn om de volle

consequentie ervan te dragen? Hetgeen wil zeggen, dat zij land, cultuur en taal offeren willen zoodra wij door een vreemde natie worden ingelijfd.

De ontwapeningsactie, als partijpolitieke idee gesteld, mist met alle reserves, waarmede de leiders der sociaal-democratische partij haar omwinden (op zichzelf begrijpelijk voor hoogstaande personen, die zich hun verantwoordelijkheid bewust zijn), te veel den reëelen inhoud, welke een zoodanige idee ten slotte moet hebben om een beweging sterk te doen zijn. Zij is bovendien volstrekt niet specifiek sociaal-democratisch. In Rusland, waar de Marxistische leer grondwet is, wordt aan ontwapening niet gedacht.

Het socialisme in Europa is vooral een *maatschappelijke* gedachte geweest. Als sociale beweging heeft het socialisme zwaar gestuwd en heeft daardoor ook vanzelf invloed gehad op ontelbare regeeringsdaden. Maar *staatkundig* heeft het socialisme geen vorm gevonden. Het heeft niet, zooals de liberaal-economische beweging van een eeuw terug, in een keur van wetten uiting weten te geven aan een vast omlijnd staatkundig gedachtenschema. Of Rusland het resultaat zal brengen, waarin de West-Europeesche sociaal-democratie te kort schoot, is een zaak, welke eerst na jaren kan worden uitgemaakt.

Indien de sociaal-democratie nog een kans wil krijgen om met een up to date program voor den dag te komen, zal zij de krachtproef van een groote selectie moeten ondergaan. Zij zal, om te beginnen, af moeten zien van de neiging tot vermeerdering van het getal harer aanhangers en de lust tot deelneming aan het bestuur van stad en staat voorloopig aan andere partijen moeten overlaten.

Een verjongde sociaal-democratie zou moeten steunen op een kern van intellectueelen, die de bestudeering van maatschappelijke hervormingen en nieuwe democratische bestuursorganisaties tot hun ernstige taak maakte. Daarnaast zouden vooral zij, die de moderne religieuse gedachten in zich dragen, in haar politieke leiding vertegenwoordigd moeten zijn.

Het arbeiders element in de partij zou beperkt moeten worden tot de keur der thans bij de partij aangesloten arbeiders-

groepen. Tusschen arbeiders en arbeiders is een hemelsbreed verschil. Het moge een betrekkelijk eenvoudige zaak zijn om allen onder den éénen naam van arbeidersklasse samen te brengen (een indeeling, welke theoretisch wel zin had), zoodra het op politieke realiteit aankomt zal meer rekening gehouden moeten worden met de verschillen in ontwikkeling tusschen de arbeidersgroepen onderling.

Want van de vele arbeiders, die thans nog het stemmengetal aan de sociaal-democratische partij geven, kan een overwegend deel geen werkelijke steun zijn in den strijd, dien de partij te voeren heeft ter verwezenlijking van haar oorspronkelijk zuiver gestelde idealen. Want om dien strijd met kans op succes te kunnen voeren moet een vrij hoog peil van ontwikkeling zijn bereikt. Intellectueele ontwikkeling is noodig om de economische evoluties van het productieorganisme te kunnen begrijpen, en zich een behoorlijk denkbeeld te kunnen vormen van de verantwoordelijkheden, waarvoor bestuurders der gemeenschap staan.

De werkelijk socialistische eischen, waarvoor destijds hard werd gestreden, gingen verder dan die van eenige andere partij. Wie dien strijd met kracht wilde voeren, moest zich daarom tot een vrij hoogen graad van bevattings- en onderscheidings-vermogen hebben opgewerkt. De lagere kringen der werklieden waren hiertoe slechts bij uitzondering in staat. Hun werk was te slaafsch, hun zorgen voor het dagelijksch leven waren te groot, dan dat er in hun leven plaats vrij kon komen om zich op te werken tot een nuttig lid in de groote beweging, die aanstuurde op het socialisme, zooals dit op het eind der vorige eeuw en in het begin van de onze werd gepredikt. Het aanhoudend opzweepen van alle groepen arbeiders tezamen, onverschillig van welk ontwikkelingspeil, ontaardde dan ook, *moest* ontaarden in het doen van beloften van persoonlijk voordeel aan duizenden. Volkomen menschelijk werd hierin toegehapt. Maar het collectivisme, dat toch in den een of anderen vorm de grondidee der beweging was, kwam hierdoor in het gedrang. Hoewel de strijd hiervoor zelfbeperking eischte om socialiseering (streven der sociaaldemocratie) economisch mogelijk te maken, werd juist de massa aangevuurd tot verkrijging van meer persoonlijk bezit.

Met dit alles zou de sociaal-democratie radicaal moeten breken om politiek weer gezond te worden. De partij zou het moeten aandurven zich tot kleine partij, waar elk lid wat waard is, te reconstrueeren. Elk partijgenoot zou eenig gevoel van opoffering in zich moeten dragen. De partij zou bevrijd moeten worden van den massalen drang naar meer materieel bezit om zich daardoor in cultureel opzicht sterker te maken. Zij zou weer moeten worden een lichaam met een helder hoofd en een gevoelig hart en niet als nu moeten blijven een zwaar lichaam zonder heel veel anders.

Zij zou, om kort te gaan, de methode der fascisten moeten volgen om vóór alles op intensiteit te letten en zichvoortdurend te zuiveren van ongewenschte elementen. Op deze wijze is een herboren socialistische partij denkbaar. Onder die voorwaarde zouden door haar nieuwe ideeën op de staatkunde kunnen worden geënt. Veel ervan zal ook dan niet voor verwezenlijking vatbaar blijken. Op zich zelve zou dit voor de partij niet zoo erg zijn. Het regeeren zou aan nuchterder inzicht kunnen worden overgelaten. Maar het goede, dat uit elke met overtuiging beleden politiek voortkomt, zou niet nalaten op den duur toch op het bestuur van staat en gemeente invloed te oefenen.

Of dit alles practisch nu nog mogelijk is, is een tweede. Het behoort zeker tot de denkbaarheden, dat binnen niet al te verre toekomst een scheuring ontstaat tusschen N.V.V. en S.D.A.P.[1)] Het werkelijke doel van beiden is niet hetzelfde. Indien de S.D.A.P. zich - tot behoud van stemmental d.w.z. brute macht - opoffert aan het N.V.V. is het met de socialistische beweging in ons land gedaan. Indien de zuiver-voelende leiders der eigenlijke S.D.A.P. zich daarentegen staande houden voor hun ideaal, valt de zware romp der vakbeweging op een goeden dag af, want de leiders, die nog iets van een collectivistisch ideaal vóór zich zien, kunnen, zonder dat ideaal in gevaar te brengen, niet aldoor blijven toegeven aan de wenschen-van-den-dag der duizenden.

Indien de laatstgenoemde veronderstelling waarheid mocht worden, zou de mogelijkheid eener nieuwe orienteering voor

1) Het Stenhuisgeval is (afgezien van het persoonlijk element hierin) vermoedelijk slechts een begin van verbrokkeling.

de socialistische partij ontstaan. Partijgenooten van beteekenis, naar wier stem door de massa thans niet wordt geluisterd, zouden een kans krijgen tot meer invloed. Intellectueelen, die van huis uit socialistische gedachten wel genegen waren, maar die buiten de partij waren gebleven of eruit gevlucht, omdat zij voor de brute methodes der massa-practijk terugschrikten zouden zich weer aan kunnen sluiten. Denkbaar is ook, dat bij de veronderstelde nieuwe orienteering een deel der burgerijkradicalen, der Vrijzinnig-Democraten namelijk, zich bij de Nieuw-Socialisten voegden. Dit laatste zou, uit een oogpunt van algemeen politiek belang bezien, het voordeel hebben, dat hierdoor eenige vereenvoudiging intrad in de al te groote partij-differentiatie; welke in het veronderstelde geval van afsplijting van een deel der socialistische arbeiders, anders nog grooter zou worden.

Op de sociaal-democratische partij volgt, onmiddelijk naar rechts, die der *Vrijzinnig-Democraten*. Van oorsprong een groep van, wat men zou kunnen noemen, verlichte vertegenwoordigers der liberale bourgeoisie, heeft zij in de jaren negentig en in den aanvang van onze eeuw een sneller tempo der liberale politiek bepleit. Drucker duwde Borgesius, zoo liet eens Van Houten zich uit.

Het bestaande productie-systeem aanvaardende en de theorie van den klassenstrijd verwerpende, hebben zij met ernst en overtuiging maatregelen bepleit, waardoor de hardheden, waartoe het kapitalistisch productie-systeem in de practijk leidde, konden worden verzacht. Terwijl de liberalen hun staatkunde opbouwden op het zuiver economische principe, bepleitten zij, de links-liberalen van toen, de noodzaak van sociale maatregelen.

Van meet af zijn de Vrijzinnig-Democraten de partij van het algemeen kiesrecht en van de sociale wetgeving. In hun ijver hiervoor lag hun kracht en hun beteekenis. Aanvankelijk de stuwende sociale partij, werden zij later, toen de sociaal-democratie snel in omvang groeide, door deze overtroefd. Want de vrijzinnige democratie met haar radicaal-liberale voorgangster is nooit geweest en *kon* nooit zijn een partij van groot stemmental. Haar kracht lag van meet af aan in het indi-

vidueele. Een partij van officieren, zonder manschappen, werd zij terecht genoemd. De kracht van enkele bijzondere leiders heeft in den loop der jaren aan de partij haar beteekenis gegeven. Een voorbeeld van een partij, welke van het begin af aan haar kracht vond in haar kleinheid, zij het dan dat het behoud van een klein, maar intensief sterk getal partijgenooten misschien niet altijd in de opzettelijke bedoeling heeft gelegen. In den laatsten tijd is hierin eenige verandering gekomen. Het program-punt der ontwapening is wel wat al te zeer bestemd om kiezers tot de partij te trekken; de argumenteering dienaangaande mist de intellectueele en vooral de etthische basis, waarop in het verleden het partijprogram placht te worden opgetrokken.

Het algemeen kiesrecht is verworven en om voltooiing van de sociale wetgeving behoeft nauwelijks nog principieele strijd te worden gevoerd. De meeningsverschillen daaromtrent in het parlement zijn thans meer van technischen, dan van principieel politieken aard. Heeft in deze omstandigheden het voortbestaan der Vrijzinnig-Democratische partij nog veel zin?

Nu de Sociaal-Democratische partij geen fellen klassenstrijd meer voert, niet voeren *kan*, al wordt op vergaderingen misschien het tegendeel beweerd, nu men gaandeweg tot het reëele inzicht komt, dat elke maatschappij op klassentegenstellingen, welke elkaar in evenwicht houden, is opgebouwd kan voor de meest linkschen der Vrijzinnig-Democraten weinig bezwaar meer bestaan om zich bij de grootere linksche zuster aan te sluiten.

De samensmelting van politiek en vakbeweging, waartegen de Vrijzinnig-Democraten steeds principieel stelling hebben genomen, zou een beletsel zijn. Dit beletsel vervalt echter op den dag, waarop een scheuring tusschen socialistische vakbeweging en sociaal-democratische partij tot stand mocht komen.

De meer rechts gestemde aanhangers der vrijzinnige democratie verschillen weinig van den linkervleugel van den Vrijheidsbond; vooraanstaanden onder hen liepen in den loop der jaren over.

De koloniale politiek, waarbij de Vrijzinnig-Democraten, dank zij wijlen Van Deventer en later ook Bos eenigszins

nauwer dan de meeste andere partijen betrokken werden, kan moeilijk als een intrinsiek programpunt der partij worden beschouwd. Wat een enkel koloniaal-deskundige aan nieuwe koloniaal-staatkundige denkbeelden naar voren brengt, kan moeilijk dienen om kleur te geven aan één bepaalde partij. Het Nederlandsche parlement is op het zeer speciale en moeilijke terrein der Indische politiek te onkundig, de belangstelling ervoor is dientengevolge te gering, dan dat een bepaald persoonlijk inzicht in zake koloniale politiek een partij voldoende zou kunnen kleuren. Met een koloniaal-politieke leus alleen kan de Vrijzinnig-Democratische partij zich niet scherp nuanceeren.

Oplossing der Vrijzinnig-Democraten in andere partijen zou het technisch voordeel van vereenvoudiging in de al te groote differentiatie van ons partijwezen brengen.

De *Vrijheidsbond*, de laatste afstamming van de groote Liberale partij, vormt de groep, wier politiek uitsluitend berust op de practijk van het dagelijksch leven. Ideologie, in welken vorm ook, is hun - een enkele persoonlijke uitzondering daargelaten - vreemd. Van de Thorbeckiaansche grondt gedachten is bij hen vrijwel geen spoor meer over, wanwat bij Thorbecke geestelijke kern was, is bij de hedendaagsche liberalen tot enkel vorm, geschikt voor de hedendaagsche practijk, verworden. Wat bij den grooten voorganger uit een heldere ideeën-wereld werd gekristalliseerd alvorens het voor de practijk pasklaar werd gemaakt, is voor de liberalen van nu enkel practijk, zonder eenig werkelijk, voor onzen tijd nieuw uitgangspunt.

Terwijl in Thorbecke's redevoeringen en geschriften, de kracht voor een groot deel lag in de diepere gedachten, welke *niet* gezegd en *niet* geschreven werden, laten de politieke uitingen van hen, die zich thans zijn volgers noemen, niet den minsten twijfel over. Zij denken aan concrete vragen van den dag, waaromheen elke wezenlijke staatkundige atmosfeer ontbreekt. Voor zoover daarvan nog sprake mag zijn is het een hap uit het geestelijk rijk van Thorbecke. Maar wat bij Thorbecke nieuw was, is bij de liberalen van heden oud en daardoor mist het levensvatbaarheid.

Vandaag vervullen zij de nuttige rol vergaloppeeringen in het politiek bedrijf te remmen. Vooral als op economisch en financieel terrein ongelukken dreigen te gebeuren, staat de Vrijheidsbond pal om zulks te beletten. Op dit terrein is hun deskundigheid een sterke kracht ten goede, welke in de vertegenwoordigende colleges niet gemist kan worden. De liberalen van nu zijn dan de opzichters, die de gewone practijk van het maatschappelijk leven terdege verstaan, maar zij zijn niet de staatkundige ingenieurs, die ontwerpen voor de toekomst maken. Een politiek met verschiet kennen ook *zij* niet meer, evenmin als de socialisten. Economische nuttigheid is voor hen de hoogste deugd. Maar terwijl de liberalen omstreeks het midden der negentiende eeuw zich de nieuwe ideeën-wereld uit dien tijd geheel eigen maakten en omzetten in de liberale staatkunde uit die dagen, laten de liberalen van thans niet alleen het nieuwe, dat op cultureel en godsdienstig gebied zich afspeelt, naast zich liggen, maar geven zij ook aan hetgeen ligt op hun enger gekozen terrein, te weten het economische, geen nieuwen politieken vorm. Zij vieren het begrip ‘vrijheid’ met aanhalingen uit Thorbecke, zonder er acht op te slaan, dat de maatschappelijke verhoudingen en denkbeelden vandaag anders zijn dan in de dagen van hun voorganger. Immers het begrip ‘vrijheid’ is, als zooveel, een relatief begrip. Terwijl de vrijheid op economisch gebied destijds beteekende: het bedrijfsleven te bevrijden van banden, welke zijn ontwikkeling beletten, wordt hetzelfde woord thans veel gebruikt om het scheppen van nieuwe organisatorische vormen tegen te houden.

Dit verklaart het eigenaardige verschil, dat soms te constateeren valt tusschen de opvattingen van een deel der vertegenwoordigers van den Vrijheidsbond en de gedragslijn van toonaangevende groote werkgevers. Want in hetgeen door deze laastgenoemde groep organisatorisch in de laatste jaren geschiedt op het gebied van het bedrijfsleven, weerspiegelt zich een zeer verstandig en vooral een vooruitziend inzicht in de evolutie, welke het productie-organisme doormaakt. Een zaak van buitengemeen groot belang, welke echter door de politici, die heeten het bedrijfsleven parlementair te vertegenwoordigen, vaak niet ten volle wordt begrepen. Terwijl toch

voor de liberalen de zeer moeilijke, maar hoogst belangrijke taak is weggelegd om grondig na te gaan welke staatkundige vervormingen er moeten komen om opnieuw de aanpassing van het publiekrechtelijke leven aan de groote en snelle vervormingen der bedrijfsorganisatie tot stand te brengen (gelijk Thorbecke en de zijnen dit in *hun* tijd deden) beperken zij zich tot een non possumus tegenover elke gedachte, welke te dien aanzien wordt geuit. Aan Katholieken en Socialisten (aan de eersten vooral) laten de liberale politici van heden het over om het zeer moeilijke probleem der nieuwe maatschappelijke orde te bestudeeren. Toch moest het bij uitstek de taak van den Vrijheidsbond zijn om met dezelfde vooruitziendheid op staatkundig gebied als de groote trustleiders op economisch gebied toonen, de nieuwe staatkundige vormen te openbaren, welke de veranderingen in de bedrijfsorganisatie automatisch noodig maken.

Het is een verlammend iets, dat de Vrijheidsbond op twee gedachten hinkt. Staatkundig baseert hij zich geheel op ideeën uit een lang vervlogen tijd. Voor zoover hij met nieuwe denkbeelden is meegegaan, deed hij dit in den regel schoorvoetend, gedwongen, niet uit overtuiging en niet principiëel.

Het is een zaak van groot belang, dat het bedrijfsleven, en speciaal dat deel ervan, dat de meeste vitaliteit aan den dag legt, - d.i. het deel dat de belangrijke veranderingen op het gebied der bedrijfsorganisatie voltrekt - een sterke vertegenwoordiging in de politiek krijgt. Het is zeker een der verkeerde gevolgen van het algemeen kiesrecht, dat juist de leiders, die de groote verantwoordelijkheid voor den gang van zaken in het bedrijfsleven dragen, practisch geen behoorlijke vertegenwoordiging in de politiek meer kunnen vinden. Deze leiders en de kleine groep - in hoofdzaak intellectueelen - die hun gedachten schragen, moeten zich behelpen met den Vrijheidsbond, die zich echter slechts van een behoorlijk stemmental verzekerd kan houden door vasthouding aan eenige verouderde politieke tradities.

Dit verklaart gedeeltelijk het gemis aan homogeniteit in den Vrijheidsbond. Als economische partij zou hij eigenlijk de uitgesproken vertegenwoordiging van de leiders in het bedrijfsleven moeten zijn, waardoor hij tegelijk kans kreeg om

gaandeweg nieuwe staatkundige gedachten te formuleeren; de groote constructieve veranderingen in het bedrijfsleven zouden hieraan een zekere basis kunnen geven. Hij kan die vertegenwoordiging echter niet ten volle op zich nemen, omdat hij daardoor den steun van een groot deel zijner kiezers, die de mentaliteit van de leiders in het bedrijfsleven niet of nauwelijks kunnen bevatten, zou gaan missen.

Deze twee-eenheid in een partij, welke, omdat hij tot dusver is aangewezen om de leiding in het bedrijfsleven in het parlement te vertegenwoordigen, een sterke positie behoorde in te nemen, is één der vele oorzaken van den ongezonden toestand in het politieke leven van ons land.

De *Christelijk-Historische partij* toont met de linksche partijen het markante verschil, dat zij haar leden onder alle klassen der bevolking telt, wat trouwens van alle rechtsche partijen gezegd kan worden. Hierin zit in politieken zin een kracht, welke links mist. Niet het belang van één bepaalde groep of klasse wordt door haar voorgestaan, zij vertegenwoordigt een politiek principe, dat in alle hoeken van de samenleving steun vindt. Haar politiek principe steunt daardoor op een hooger plan dan dat van het klassebelang, dat als regel louter materieel belang is.

Dit voordeel boven links wordt echter voor een deel te niet gedaan doordat de beginsels zelf van de partij in den loop der jaren verzwakt zijn. De Christelijk-Historische partij is van oorsprong de partij van die kerkelijk-gezinden, die niet tot de meest dogmatische richting behooren. Daardoor is de kloof tusschen haar en links-conservatief in de practijk niet onoverbrugbaar. De laatste Schoolwet is aan den historischen eisch der partij een heel eind tegemoet gekomen door het bijzonder onderwijs aan het openbare gelijk te stellen. Nu er zelfs kort geleden uit het sociaal-democratische kamp een stem opging om, zij het om redenen van zakelijken aard, het hooger onderwijs uit handen van den Staat te nemen, vervaagt de markante omgrenzingslijn van een der belangrijkste christelijk-historische beginselen nog meer. Practisch bezien althans, al kan theoretisch hetzelfde door de kerkelijke partij op andere - voor haar meer principieele gronden - worden bepleit.

Maar in ieder geval: haar felle strijd om het onderwijs is grootendeels volstreden.

De Christelijk-Historischen huldigen ten aanzien van de geloofspolitiek overigens vrij liberale denkbeelden. Theologische dogmatiek, welke vooral in ons land sedert eeuwen bij een deel der bevolking zoo sterk heerscht, heeft de Christelijk-Historische staatkunde niet al te sterk doortrokken.

Economisch zijn haar inzichten niet verschillend van die van den Vrijheidsbond. Vooral nu zij - wat betreft het eenige punt van twijfel: de handelspolitiek - zich beslister tot den vrijhandel gaat keeren, zijn ten aanzien van de economische vraagstukken geen wezenlijke verschilpunten tusschen haar en den Vrijheidsbond te bekennen.

Ook op sociaal terrein is hun houding in den regel dezelfde. Door haar Christelijke beginselen is de Christelijke-Historische partij aan de eene zijde wel geneigd om mede te werken aan een verdere doorvoering der sociale wetgeving. Uit een sterk ontwikkeld individualisme echter en ook door een op economisch intellectualisme gegrondveste vrees (evenals bij den Vrijheidsbond) van verkeerde gevolgen voor het bedrijfsleven van een te strakke doorvoering der sociale wetgeving, juist in dezen economisch moeilijken tijd, is de houding der Christelijk-Historische partij tegenover de sociale wetgeving een gereserveerde.

Zij drijft niet (voor zoover er nog te drijven valt), maar zij is ook niet principieel remmend.

Een samensmelting van Vrijheidsbond en Christelijk-Historischen kan eenige verheldering, althans vereenvoudiging, in de politieke differentiatie geven. Die samensmelting behoort binnen afzienbaren tijd tot de mogelijkheden. Immers is het te verwachten, dat het geloofsverschil vervaagt, naarmate ook in den liberalen kring der bevolking de tegenstand tegen het kerkelijke leven op een eind raakt enzelfs bij de jongere generaties een terugkeer tot het Christelijke levensinzicht valt waar te nemen, terwijl op economisch en sociaal terrein reeds nu geen verschillen vallen te constateeren. Een zoodanige combinatie zou op zichzelf beschouwd nog niet in staat zijn nieuwe vitaliteit in het staatkundig leven te brengen. Zij zou alleen een technische vereenvoudiging teweeg

brengen: het te groot aantal partijen zou met één verminderd worden.

De juiste vertegenwoordiging van de vooruitstrevende leiders van het bedrijfsleven zou hiermede natuurlijk niet zijn bereikt. Zoo weinig deze kleine maar beteekenisvolle groep van organisatoren haar juiste vertolking in den op het verleden georienteerden Vrijheidsbond vindt, even weinig zal diezelfde groep haar juiste plaats vinden in een combinatie van Vrijheidsbond en Christelijk-Historischen. Immers ook de Christelijk-Historischen zijn staatkundig conservatief gestemd.

Hun mentaliteit is hoogstens volgzaam. Op economisch en maatschappelijk terrein zit bij hen niet voor: drang om naar nieuwe vormen te zoeken. Consolidatie en behoud liggen in hun gevoel. Hun program geeft voor de vertolking van het nieuwe in de samenleving geen richtsnoer.

Onder de politieke partijen in ons land, die steeds een eigen schakeering hebben gehouden, is er geen, bij welke deze zoo scherp aan den dag treedt als de *Anti-Revolutionnaire partij*.

De Anti-Revolutionnaire partij vertegenwoordigt een bepaalden geest in ons land; zij heeft een sectarisch karakter. Dit sectarisme wortelt in een sterk gefundeerd en concreet omlijnd dogmatisch geloof. Ook ten aanzien van de daaruit afgeleide opvattingen over maatschappelijke en politieke vraagstukken wordt in den regel star aan bepaalde beginselen vastgehouden Het opportunisme der Roomsch-Katholieken, die zich gemakkelijk aan gewijzigde omstandigheden aanpassen en van nature gaarne meegaan, zoolang het belang der kerk niet wordt geschaad, kennen de Anti-Revolutionnairen niet of nauwelijks. Dit blijkt vooral bij de behandeling van onderwerpen, welke een specifiek kerkelijk-moreelen kant hebben. De partij weet dan van geen wijken. Leiders die door omstandigheden meer wereldsch zijn gaan denken, wat weten te geven en te nemen, niet al te strak meer vasthouden aan de dogmatisch-kerkelijke normaal, worden onmiddellijk tot de orde geroepen.

Deze nauwgezetheid, welke in het oog van anderen, meer vrijdenkenden, bekrompenheid wordt, is de zwakheid maar de kracht tevens der partij. Zwakheid omdat zij stroefheid in de

politiek veroorzaakt, die de samenwerking met andersdenkenden moeilijk maakt. De starheid immers, waarmede een scherp omlijnde overtuiging ten aanzien van verschillende punten van wetgeving en bestuursbeleid wordt vastgehouden en meer nog de kracht waarmede soms wordt getracht een andersdenkende meerderheid in het volk tot toegeven te bewegen, tot onverdraagzaamheid toe, brengen de partij in een positie, welke het haar moeilijkmaakt te regeeren. Men denke aan de Kuyper-periode in het verleden en de behandeling van onderwerden als de subsidieering der Olympische Spelen, de handhaving van de Zondagsrust, de sluiting van dansgelegenheden. Maakt dit de verhouding tusschen de Anti-Revolutionnaire partij en de andere partijen moeilijk, zoo is dezelfde eigenschap voor de inwendige organisatie een kracht. De gedachten der leden gaan sterk in eenzelfde richting, er is groote eenheid onder hen in kerkelijk-politieke opvattingen en maatschappelijke moraal.

Hun lang gehandhaafd en nog niet geheel verbroken verbond met de Katholieken is verklaarbaar, omdat zij met de Katholieken een ernstigen vijand zagen in de niet kerkelijk gezinde linkerzijde. Dit gevaar was voor de Anti-Revolutionnairen zoo groot, dat zij jaren lang met de veel beweeglijker Katholieken een verdedigingsblok wisten te vormen. Maar telkens hokte het en moest het hokken. Het optreden van enkele sterk dogmatisch-protestantsch denkende predikanten, die het Roomsch Katholicisme vreezen, en die zich van de Anti-Revolutionnaire partij afgescheiden houden, moet deze gaandeweg tot twijfel brengen ten aanzien van de voordeelen, welke een weder samengaan met de Roomsch-Katholieke Staatspartij kan bieden.

Een merkwaardigheid in de geschiedenis der Anti-Revolutionnaire partij is de rol door enkele hunner leiders gespeeld. In de eerste plaats moet hierbij natuurlijk worden gedacht aan het régime van de machtsfiguur Kuyper, in wien het exclusivisme der partij was verpersoonlijkt. Idenburg daarentegen gaf het voorbeeld van een mild, politiek beleid op koloniaal gebied. Zijn opvattingen kwamen zelfs overeen met die van den Vrijzinnig-Democratischen Van Deventer. De partij verdroeg Idenburg's gematigdheid volkomen, hetgeen behalve door per-

soonlijke, vertrouwenwekkende eigenschappen, misschien ook is te verklaren door het feit, dat voor de Indische politiek altijd weinig belangstelling heeft bestaan. In de kringen der kleine burgerij, waaronder de Anti-Revolutionnaire partij een deel van haar kiezers telt, is die belangstelling eer kleiner dan grooter dan in andere kringen van ons volk.

Colijn is de in kracht en intellect boven de partij uitstekende leider. Veel minder dan eens Kuyper een man van specifiek Anti-Revolutionnairen geest, weet deze bekwame reaal-politicus met de partij te manoeuvreeren en zich bij voortduring als haar hoofd te doen erkennen. De beteekenis der persoonlijkheid kan juist in dezen kring, ten spijt van starre vasthouding aan normen, naar waarde worden erkend. Want individualistisch zijn de Anti-Revolutionnairen wel gestemd. De tijd, waarin de partij ontstond, was individualistisch. Ook het Calvinisme werkt individualisme in de hand, al laten hierin opgesloten stellingen omtrent de waarde van het gezag ook ruimte voor gedachten in meer collectieven zin.

Van de kracht en het inzicht van een enkelen leider kan het voor een deel afhangen in hoever in het Anti-Revolutionnaire milieu de kans bestaat voor ontkieming van nieuwe gedachten op staatkundig terrein. Veel stelle men zich hiervan echter niet voor. Want tal van nieuwe levensuitingen in de geëmancipeerde, moderne maatschappij druischen in tegen de dogmatiek van den Anti-Revolutionnair. Herhaaldelijk kwam dit reeds tot uiting. Dit zal een beletsel blijken. Want al is er verschil tusschen maatschappij en staat, zoo bevrucht toch de een den ander. Er is verband. En het verzet tegen bepaalde nieuwe maatschappelijke denkbeelden moet doorwerken, zoodra diezelfde denkbeelden in staatkundige worden omgezet.

De politiek der grootste partij in het Nederlandsche parlement, die der *Roomsch-Katholieke Staatspartij*, beoogt allereerst het behoud der Kerk. In zooverre is de partij rotsvast, onbeweeglijk, conservatief. Zij is dit in alle landen, moet het ook in ons land zijn. Boven op dit fundament staat echter een beweeglijke constructie. Vasthoudend aan strenge eischen van de Kerk, blijft daarbuiten speling voor vrijheid van inzicht omtrent de politieke vraagstukken. Meer dan eens rommelt het

in de partij; arbeiders-afgevaardigden dreigen af en toe het kapitalistisch georienteerde deel der partij. Een ten aanzien der politiek meer ethisch aangelegde minderheid gaf eenige malen blijk van moed door de stem anders uit te brengen dan de meerderheid in de partij, blijkbaar op gezag, dit deed.

Met een zwakker, minder psychologisch aangelegden leider dan zij nu heeft, zou de Roomsch-Katholieke Staatspartij het gevaar van scheuring nauwelijks te boven blijven. Door het beleid van Nolens en de macht, welke de Kerk in laatste instantie op politiek wankelende leden kan uitoefenen, is het behoud der eenheid te verklaren.

De dogmatiek der Kerk staat van huis uit vijandig tegenover de ideeënwereld van liberaal en socialist. Zij vreest daarin het anti-theologische, dat in haar oog tevens anti-roomsch moet zijn. Dit wordt niet minder als gaandeweg in linkschen kring een nieuwe religieuse levensbeschouwing zich om het intellectueele denken heen gaat wikkelen. De Kerk verdraagt dit niet, omdat zij in de nieuwe godsdienstige vormen van onzen tijd iets anti-katholieks ziet. Ook al wordt in den vrijzinnigen kring niets vijandigs geprovoceerd, en ook zelfs weinig vijandigs gevoeld tegenover de katholieke levensbeschouwing, zoo moet de Katholieke Kerk in het groeiende modern religieuse inzicht, dat zich op verschillende wijzen openbaart, toch iets zien, dat kans biedt afbreuk te doen aan haar invloed en macht.

Dit valt eenvoudig te constateeren. Politiek gezien is hiervan het belang, dat een band tusschen de Katholieke partij en eenige partij van links op den duur niet kan houden.

Een tijdelijke combinatie is niet ondenkbaar, want, zooals gezegd, buiten het kernterrein der Kerk, is de katholieke politicus opportunist bij uitnemendheid. Ter bereiking van een tijdelijk politiek succes is een afspraak met Vrijzinnig-Democraten of Socialisten of met beiden denkbaar. Dit hangt af van tijdelijke omstandigheden in de politiek, van inwendige verhoudingen in de katholieke parlementaire vertegenwoordiging in het bijzonder. Indien de democratische vleugel daarin de overhand krijgt, behoort een combinatie als hier werd genoemd en waarom reeds herhaaldelijk is gevraagd, tot de mogelijkheden. Maar blijvend en essentieel kan zoo'n combinatie nooit zijn. Dit kan de Kerk niet riskeeren.

Nooit mag een te ver gaande uitwisseling van denkbeelden met anders-denkenden het behoud der levensbeschouwing van het Katholicisme in gevaar brengen en op den duur zou dit gevaar ontstaan, indien een enge band in de politiek werd gelegd tusschen Katholieken en niet-kerkelijken. In het bijzonder in ons land kan dit niet, omdat het Katholicisme zich bij ons, meer dan in niet-Protestantsche landen, fundamenteel zeer zuiver houdt.

Maar overigens is met de Katholieken in de politiek veel te bereiken. Zij zijn soepeler, breeder, veel minder streng dan hun Anti-Revolutionnaire coalitie-genooten van weleer. Als het fundament maar niet wordt aangetast, zijn de Katholieken voor nieuwe inzichten vatbaar. In Italië doen zij aan het Fascisme mede, dat daar een jonge beweging is, in Frankrijk aan de weer heel anders georiënteerde beweging in de Redressement français. Het is dan ook teekenend voor den onwerkelijken toestand, waarin onze politiek gaandeweg gekomen is, dat de Roomsch-Katholieke Staatspartij als rechtsche, d.w.z. als behoudende en b.v. de Vrijheidsbond als linksche partij betiteld blijft. Want in vele opzichten wordt door de Katholieke partij de verandering in den tijd meer gevoeld dan in den hedendaagschen liberalen kring. Dit geldt vooral ten aanzien van de moderne maatschappelijke vraagstukken.

Met grooten ernst wordt door Katholieke sociologen de mogelijkheid van veranderingen in de sociale structuur bestudeerd. Een groote liefde voor sociale vrede spoort hiertoe aan. Eigenlijk wordt in geen enkelen kring, ook niet in die der socialisten, tegenwoordig zooveel werk van het sociale probleem gemaakt, als juist bij de Katholieken. Dat lang niet alles, wat uit deze studies voortkomt, voor de practijk pasklaar is, vindt voor een deel zijn oorzaak in de onzekerheid van onzen tijd en in de ingewikkeldheid der krachten, waaruit de maatschappelijke gang van zaken resulteert. Voor een ander deel mag de oorzaak worden gezocht in het gemis aan economische geschooldheid bij het meerendeel der Katholieke wetenschappelijke en politieke leiders. De werking der wet van oorzaak en gevolg op overigens goed bedoelde sociale oplossingen wordt daardoor niet bijtijds voldoende onderkend. In verhouding tot de partijsterkte is het aantal goed geschoolde economisten bij

de Katholieken gering, in tegenstelling met de Vrijzinnig-Democraten en met den Vrijheidsbond vooral, wier grootste kracht juist op economisch terrein ligt.

Deze zwakke plek der Katholieke partij komt vooral bloot bij het offensief, dat door haar voor een beschermende handelspolitiek wordt gevoerd. Politiek geflodder moet dan de tekortkoming aan degelijke economische geschooldheid van sommige Katholieke woordvoerders goed maken. Voor de partij, zoowel als voor het land, dat door de getalsterkte der Katholieke Staatspartij van deze haar eigenaardigheid grooten invloed kan ondergaan, valt zij te betreuren.

II. Coalitie-mogelijkheden.

Hiervóór werd uiteengezet hoe ons tegenwoordig partijwezen is geconstelleerd. Zonder de verschillende programpunten te noemen en onderling te vergelijken, hebben wij datgene aangegeven, wat als de kerngedachte der partijen kan worden beschouwd. Hierop toch komt het in hoofdzaak aan. Geschreven programeischen zijn en blijven vaak doode letters. Maar in elke partij overheerscht een geest, welke haar daden bepaalt. Op dien geest, op die bijzondere gedachtensfeer komt het hoofdzakelijk aan.

Wij zien in geen partij de denkbeelden belichaamd, welke in de besten, in de meest leiding gevende personen en groepen van ons volk tegenwoordig leven. Ons geheele politieke partijwezen leeft sedert den oorlog *naast* ons volk. Het wordt niet zooals vroeger, geschraagd door hetgeen in de verschillende hoeken van de samenleving vitaal is.

Af en toe moge een kleine reflex zich voordoen, een volle afspiegeling van de groote gedachten, welke in tal van groepen van onze samenleving tot uiting komen en waardoor de snelle vormgeving in de maatschappij ontstaat, valt niet te constateeren.

In het parlement en in de pers vormt de lusteloosheid van de hedendaagsche politiek reeds lang een punt van discussie. Het parlement steekt daarbij nog zeer gunstig af bij menigen gemeenteraad, welke gedaald is tot het peil van gekibbel over

futiliteiten en persoonlijke kwestie's. Gemeenteraden van groote steden zelfs zijn berucht geworden om hun wijze van discussie. Ons parlement steekt daarboven ongetwijfeld uit. De toewijding en bekwaamheid van zijn leden staat waarschijnlijk eer hooger dan lager dan in vroeger periode's het geval was, al kan hierover nooit een zuivere uitspraak worden gedaan.

Maar het verband tusschen onze samenleving en de politiek is weg. De politieke partijen correspondeeren niet meer met de samenleving. Politiek en maatschappij leven van elkaar gescheiden. Terwijl in de maatschappij sedert den oorlog tal van nieuwe ideeën ingang vonden en daardoor hervormingen op velerlei gebied tot stand kwamen, is de politiek niet losgekomen van de oude partijprogramma's. Heel het partijwezen is nog naar vóór-oorlogsmodel geschoeid.

De leiders der partijen trachten tot nieuwe coalitie's te komen. Aan den aanvang van schier elk begrootingsdebat worden voorstellen gedaan voor nieuwe combinaties. Maar telkens falen deze. De socialisten trachten telkens weer een democratisch blok te stichten, maar vingen tot dusver bot bij de Roomsch-Katholieke Staatspartij. Het begrip democratie wordt daarbij niet geformuleerd. Ware dit geschied en had men zich rekenschap ervan gegeven hoezeer de inhoud van dit woord met de jaren is veranderd, het voorstel ware vermoedelijk niet gedaan.

Staatkundig toch is de democratie met het algemeen evenredig kiesrecht aan haar eindpunt gekomen. Alleen het referendum, een logische consequentie van wat vooraf ging, zou nog als slotaccoord kunnen worden ingezet. Maar *politiek* bezien valt aan de democratie overigens niets meer uit te bouwen. Wat op maatschappelijk gebied verder te democratiseeren valt, kan niet door de politiek geregeld worden. Het terrein der maatschappelijke reconstructie ligt buiten de zaal der volksvertegenwoordiging. Politiek kan men het economische en sociale leven een tijdje dwingen, op den duur volgt dit zijn eigen loop.

Politiek geeft dus de democratie, in den gebruikelijken zin van volle rechten geven aan het volk, geen hou-vast meer voor eenig nieuw partijverbond.

Maar in technischen zin valt voor de democratie nog alles

op te bouwen. In het lands- en stadsbestuur valt in de naaste toekomst hoogst belangrijk werk te verrichten door de nieuwe organisatie-vormen te scheppen, welke de democratische vertegenwoordigingen noodig hebben. Aan de in politieken zin ten volle uitgegroeide democratie, ontbreekt de technische bewerktuiging, waarmedezij regeeren en besturen kan. Het tegenwoordig werktuig is niet veel anders dan een opgelapt instrument uit den liberalen tijd. Wat een handelbaar apparaat was in een tijd van beperkt kiesrecht, waarin kiezers en gekozenen vrijwel tot één klasse der bevolking, die der bezitters, behoorden en waarin de taak der overheid principieel zoo klein mogelijk werd gehouden, is onbruikbaar voor onzen tijd, waarin alle groepen der bevolking kiezen en waarin de overheidstaak ontzaggelijk is uitgebreid.

In *technischen* zin valt er over voltooiïng der democratie dus ontegenzeggelijk te praten. Maar het woord '*politieke* democratie' is een ijdele klank geworden, waarmede voor de toekomst niets wordt aangeduid.

Het is daarom onbelangrijk of b.v. socialisten en roomschkatholieken, al dan niet nog in samenhang met vrijzinnig-democraten en anti-revolutionnairen een blok vormen met het etiket 'democratisch' erop. Het bloote feit, dat de tweespalten er wat door verminderen kunnen, zou misschien als een factor ten goede kunnen werken. De landsregeering, steunend op dit blok, zou zich wat vaster in het zadel kunnen voelen dan de parlementaire regeeringen in het jongste verleden, maar de nieuwe staatkunde waarop onze samenleving wacht, zou er geen dag vroeger door komen.

Moet de oude coalitie van rechts weer in eere worden hersteld? Ook dit zou onreëel zijn. De scherpe scheidingslijn van vroeger tusschen geloof en ongeloof is vervaagd. Daarmede is de reden van bestaan der oude coalitie feitelijk vervallen, altans verzwakt. Een nieuwe coalitie van rechts zou de staatkundige hervorming niet in de hand werken, eer een nieuw beletsel ervoor zijn. Want terwijl in de vorming van een democratische coalitie zooiets als een open deur intrappen moet worden gezien, is herstel van een rechtsche coalitie iets onwaarachtigs. Dit suggereert het bestaan van een tweespalt in ons volk, welke nauwelijks meer bestaat, welke in ieder geval aan het ver-

kleinen is. De geloofsstrijd vermindert, omdat een steeds grooter wordende groep in het van opvoeding niet kerkelijk deel van ons volk, bezig is zich zelf te herzien. Het hyper-intellectualisme, dat alle geloofsideeën uitsluit, raakt op den achtergrond. Staatkunde, welke werkelijk staatkunde is, tracht kloven, welke op natuurlijke wijze aan het dichtgroeien zijn, te overbruggen, in geen geval ze opnieuw open te splijten. Herstel der oude coalitie beteekent: vaneenrukken wat reeds aan binding toe is.

Nog een derde coalitie-gedachte komt zoo nu en dan tot uiting: de coalitie kapitaal tegenover arbeid. Waarmede practisch wordt bedoeld een verbond van alle partijen behalve de socialisten en misschien de vrijzinnig-democraten.

Steunt dit op de werkelijkheid? Voor wie slechts oppervlakkig ziet, kan de gestelde anthithese iets reëels tot grondslag hebben. De leuze ‘tegen het kapitalisme’ wordt in bepaalde kringen immers dagelijks gelanceerd. Wie het kapitalisme en daarmee het private eigendomsrecht als de steunpijlers van onze samenleving beschouwt en vreest voor omverstorting, zal zich willen wapenen. Een coalitie tegen de sociaal-democratie kan dan een sterk verdedigend verbond vormen.

Bij nadere beschouwing van haar omvang en duur blijkt deze zaak veel minder belangrijk dan zij in den regel wordt voorgesteld. Het productie-systeem ontwikkeld zich volgens ijzeren wetten (causaliteitswetten), waaraan de politiek niets of weinig kan veranderen. Zeker: een bepaald bewind, b.v. een socialistisch bewind, kan wetten maken, waarvan het bedrijfsleven grooten hinder ondervindt. Nieuwe sociale lasten kunnen op rekening van het bedrijf worden geschoven, zonder dat dit over de geheele linie die lasten kan dragen. Zulke zaken zijn natuurlijk voor het oogenblik belangrijk. Maar in economische zaken keert altijd op den duur de wal het schip. De economische evolutie kan kunstmatig door een wet of besluit uit haar normaal verloop gedrongen worden. Onmiddelijk treden dan terugwerkende krachten op. De evolutie schommelt terug om gaandeweg weer op haar oorspronkelijke lijn te komen. De bedrijfsleiders worden reactionnair, wordt dan gezegd. Zij doen in den regel dan niet anders dan datgene, waartoe de kunstmatig gewijzigde omstandigheden hen dwingen om hun bedrijf

intact te houden en zoo mogelijk verder te ontwikkelen. De drijvende krachten liggen om zoo te zeggen buiten den mensch, zij dwingen de maatschappij zich naar vaste lijnen verder te ontwikkelen.

Kapitalisme is een woord waarmede weinig is gezegd. Want het maatschappelijk productie-organisme wijzigt zich voortdurend. In onzen tijd gaan de veranderingen zelfs zeer snel. Wij leven, na een periode van hoog-kapitalisme, vermoedelijk thans in eene, welke als laat-kapitalisme[1)] kan worden aangeduid. Het avontuurlijk kapitalisme, dat steeds door naar nieuwe productiebronnen zoekt, maakt plaats voor een ordenend kapitalisme, dat vooral op organisatie zich toespitst. De jacht naar hooge winsten verdwijnt in menigen bedrijfstak; daarvoor in de plaats is een streven naar regularisatie van de winst waarneembaar. Het proces gaat ongestoord door, onverschillig of socialisten dan wel kapitalisten aan het politieke roer staan. De een stuurt tijdelijk wat meer rechts, de ander links. Beiden richten tenslotte op hetzelfde punt. Niet omdat zij willen, maar omdat zij *moeten*, naar vaste wetten. Zij worden zelf gestuurd.

Om kort te gaan: de politieke tegenstelling: kapitalisme tegenover socialisme steunt niet op die evolutionnaire wetten, waarnaar de maatschappij zich richt.

Daarom is ook deze tegenstelling onwaarachtig. Waarbij komt, dat ook hierdoor een kloof zou worden verwijd, welke, zij het heel langzaam aan, aan het sluiten is. Er zal ongetwijfeld veel strijd nog op arbeidsterrein gestreden worden, stakingen zullen er nog vele zijn, maar eeuwig duurt dit niet. Er zijn teekenen, welke wijzen op een streven naar verzoening, al zijn de juiste normen hiervoor nog niet gevonden. Op zoo'n moment is politieke toespitsing van den strijd uit den booze.

Geconstateerd kan worden, dat van Katholieke zijde aan de hier bedoelde antithese vermoedelijk niet gedacht zal worden. Des te beter.

1) Den lezer, wien de germanismen: hoog-kapitalisme en laat-kapitalisme een doorn in het oog mogen zijn, worde hiermede verontschuldiging aangeboden. Mij zijn goede Nederlandsche woorden, welke hetzelfde weergeven onbekend.

Men moge over de verschillende coalitie-mogelijkheden overigens denken zooals men wil, men moge er een uitkomst in zien voor den politieken toestand van onmacht van het tegenwoordig parlement, eenige voorbereiding voor een staatkunkundigen herbouw kan daarvan niet worden verwacht.

(*Slot volgt*.)

A. PLATE

Hinne Rode.

Immanuel Barnouw, die tijdens zijn rechtskundige studies in Leiden reeds als een wonder van geleerdheid had gegolden, had na den vroegen dood zijns vaders zijn ambtelijke loopbaan aanstonds prijsgegeven en zich aan een leven van afzondering en bespiegeling gewijd. Sedert dertig jaren verzamelde Immanuel Barnouw aanteekeningen en in den loop der jaren had Maghen den stapel bruine dictaatschriften, die toch reeds aanzienlijk was, toen zij hem opmerkte voor de eerste maal, al hooger zien wassen. De stapel rustte in een der vakken van het bureau, dat Vader altijd afsloot, zoodra hij gereed was met schrijven en waarvan Maghen den verwarden inboedel altijd opnieuw met nieuwsgierige en ontmoedigde blikken beschouwde. Soms zag zij hem schrijven in een dier schriften met geheimzinnige aanteekeningen; soms neusde hij in vroegere bladzijden; alle waren bedekt van onder tot boven met zijn fijn, bijna onleesbaar schrift, zoodat geen regel zoude kunnen worden toegevoegd. Eens klopte hij met zijn vlakke hand op de schriften en hief daarna zijn wijsvinger, haar aankijkend met een blik die vol beteekenis en verstandhouding was, zoodat zij, als tegenover een vreemde, verlegen glimlachte.

Immanuel Barnouw was van middelbare lengte, zeer mager en langzaam van gebaar. Zijn houding verried een zekere nalatige hoovaardij, als van een berooiden hidalgo; zijn ascetische wangen gingen bijna geheel schuil onder een verwaarloosden, grauwen baard en de blik zijner vreemde, grijze oogen was doorgaans starend en troebel, als verdrongen zich onder

zijn verward hoofdhaar alle gedachten, die een menschelijk brein bevatten kan. Hij zag de menschen nooit rechtstreeks aan, maar over hun hoofden staarde hij in de verten, die hem gemeenzamer waren dan zijn eigen omgeving? Hij ging zelden uit, alleen in den herfst of in de lente, wanneer de zon met matige warmte de straten koesterde. Zijn dracht was zeer ouderwetsch, zijn gang een weinig verstrooid en wiegend en ook hier zochten zijn grijze, troebele oogen boven de hoofden der voorbijgangers de vreemde verten, waarin zij altoos staarden. Maar doorgaans sleet hij de dagen, gehuld in een sjofelen kamerrok met wijde mouwen, lezend en schrijvend, schrijvend en lezend, peinzend urenlang in de achterkamer, waarin de zon des morgens ternauwernood een enkel uur doordrong en waar de lamp ontstoken werd, als het avondrood nog bloosde of gloeide aan den voorkant, in de open ruimte boven den tuin der dokterswoning. Alleen voor het middagmaal kleedde hij zich in een pandjesjas, die hij uittrok, zoodra de maaltijd was afgeloopen, met blijkbaar welgevallen opnieuw zich hullend in zijn tabberd. Aan tafel at hij zwijgend, dieper dan ooit, zoo scheen het, in zichzelf gekeerd. Soms zwollen zijn ingevallen wangen onder den zwaren aandrang van diepe oprispingen; dan overtoog een uitdrukking van pijn zijn vermoeid gezicht.

In den tuin, waartoe een deurraam van het studeervertrek toegang gaf, stond een duiventil, en tot laat in den avond hoorde Maghen het koeren der bescheiden en sierlijke vogels, terwijl zij wakker en overwakker in haar bedje, de donkerte verbeidde, waarin zij eindelijk zou inslapen. Maar ook als de vroege zomermorgen parelde in de volgroene popels, die de rij der overstaande huizen gelukkig aan haar oog onttrokken, hoorde zij menigmaal met ontroering het plotseling klapwieken der opwaarts strevende vlucht en het, gelijk een stormvlaag aanzwellend ruischen, wanneer de snelle vogels uit hemelhoogten kwamen neergestreken. De duiven schenen Immanuel Barnouw's eenige liefde. Hij verscheen in den tuin, wuivend met zijn wijde mouwen gelijk een priester uit een heel ver land, die een vreemden ritus begint. En als hij hen volgde, gelijk zij, heel hoog, cirkelden in de blauwe, zonnige ruimte, of als zij, klapwiekend gezeten op de schrale schouders

en armen van dezen modernen wichelaar, met onrustige halzen en minnend koeren de hennepkorrels pikten van zijn dorre lippen, dan gleed een glimlach over zijn gezicht zoo teeder, als nauwelijks een enkele maal verscheen, wanneer Maghen hem goedennacht kwam zeggen.

Immanuel Barnouw was veertig jaar, toen hij Sijtske Reyckout huwde, nauwelijks enkele jaren jonger, een onderwijzeres, die later huishoudster en lezeres was geworden bij Menno, baron van Coehoorn, een jichtigen en kribbigen grijsaard, snuffelaar en geleerde, wonend op een oude stins nabij Dokkum. Sijtske zelf stamde uit deze streek; haar vader was dokter geweest en had met zijn medicijnkastje op zijn rug te paard de dorpen en stinsen uit den omtrek afgedraafd. Immanuel Barnouw was een verre Hollandsche naneef van Menno, baron van Coehoorn en zoo had hij dezen van tijd tot tijd bezocht, toen hij in Dokkum ter griffie werkzaam was. De schaarsche keeren, dat Immanuel Barnouw op de stins verscheen, waren gebeurtenissen voor Sijtske. Immers, Sijtske had een onbegrensde bewondering voor mannen van groote geleerdheid en geleerd boven alle vergelijking was deze verstrooide en kwijnende jongeman, gelijk door Menno, baron van Coehoorn, ondanks zijn knorrigen aard bevestigd werd. Sijtske had het stelsel van menigen denker gelezen en gaarne mengde zij zich, alhoewel steeds ongevraagd, in de geleerde gesprekken der beide mannen, fabelend over de Substantie en velerlei andere diepzinnige zaken onder het spottend oog van Menno, baron van Coehoorn, terwijl het gezicht van Immanuel Barnouw onbewogen, ternauwernood geringschattend bleef. Na den dood van Menno, baron van Coehoorn, werd Sijtske in Amsterdam huishoudster bij Immanuel Barnouw. Zij trouwden spoedig; Immanuel Barnouw verliet de kamers, die hij had bewoond en betrok een benedenhuis in de Eerste Helmerstraat. Aldaar werd Maghen geboren.

Zoo waren de ouders van Maghen bejaarde menschen, toen zij een kind was. Sijtske Barnouw was een gezet vrouwtje geworden, dat zich op haar korte beenen met groote snelheid door de straten voortbewoog, terwijl zij, wanneer zij iets verloren had, gelijk een rat door de kamer heen en weder schoot. Een wakkere, vriendelijke uitdrukking rustte op haar gezicht,

dat vroegerstevig, bijna vierkant geweest was hecht van bekkeneel, ruw van lijnen misschien, maar die de ouderdom straks verslappen zou. Sijtske was altoos een praatvaêr geweest en vroeger, op de stins, vooral aan tafel, praatte zij gaarne en druk, beurtelings tot verstrooiing en ergernis van Menno, baron van Coehoorn. Immanuel Barnouw echter hield niet van spreken; zoo had zij zich leeren bedwingen en zij glimlachte, tijdens den maaltijd, heldhaftig en vermanend tot Maghen, wanneer deze, haar kinderlijke zin volgend, op uitbundige wijze velerlei vertellen wilde. Maar als zij met Maghen uitging, ijlend door de straten, zoodat het kind haar met moeite volgde, of onder de lamp des avonds, wanneer zij alleen waren, en zij waren altijd alleen, dan praatte en praatte zij, totdat Maghen niet meer luisterde, niet meer luisteren kon. Maar ook Sijtske Barnouw had haar verstrooidheden en dikwijls zag Maghen haar moeder geleund tegen de tafel naar buiten staren. De wakkere, vriendelijke uitdrukking scheen dan geheel verwaaid en straffer waren de verslapte trekken gespannen en achter het gouden lorgnet vergrootten zich de bijziende oogen, waarin de starende blik troebeler werd dan die van haar echtgenoot. Dan beschouwde Maghen met een mengeling van nieuwsgierigheid en weerzin dit verbijsterd en nadenkend gezicht en eens, onverhoeds en heimelijk, stak zij haar tong tegen moeder uit, waarna zij wegholde naar haar kamertje, zich aldaar opsloot en bitterlijk begon te schreien.

Toen Maghen een kind was, toonde Amsterdam nog geenszins het koortsig aanzien, dat sindsdien de groote steden in toenemende mate is gaan kenmerken. Op Damrak en Rokin weliswaar daverden de sleeperskarren in de drukke uren van morgen en middag en vonken spatten onder de mokerende hoeven der zware paarden, waarvan de glanzende billen rimpelden onder een zoo machtige inspanning, als zij de met tonnen wigsgewijze beladen bierkarren de steile helling van een grachtbrug optrokken. Maar op de grachten met weidsche namen was het verkeer zoo gedempt en rustig als vroeger, toen Mr. Jacob van Lennep van uit zijn oude huizing het vloeien der zonnevlekken op de steenen mijmerend volgde. Behalve handkarren en vrachtwagens en de glanzende rij-

tuigen der patriciërs, zag men enkel aapjes hotsen onder de looverzware of kale boomen en langs de gedempte kanalen, waar oudtijds in de schaduw der iepen pramen of schuiten stadwaarts of landwaarts werden geboomd, sukkelden nu paardentrams, waarvan de groene of roode lichtjes al vroeg in den winterschemer glommen, terwijl de koetsiers, wanneer zij elkaar voorbij gingen, den klepel roerden der koperen bel, dikwerf met triomfeerend gebaar.

Maar op de binnengrachten heerschte de stilte dieper dan elders en luider klonk aldaar het leken der droppels in de veege dagen die als schaduwen donkerden over de groote stad en menig verwelkt gezicht zag Maghen droomen achter de hooge ramen der verweerde en donkere huizen, wanneer zij moeder vergezelde op haar verwarde en gejaagde gangen naar belastingkantoren of wel naar een oude naaister, die een Poolsche gravin zou zijn geweest.

De jaren gingen voorbij en ieder voorjaar zag Maghen de dokterswoning aan gene zijde der straat achter het scherm der hooge populieren langzaam schuil gaan, terwijl in het najaar, als de blaren vielen, de villa opnieuw voor haar droomende blikken zichtbaar werd. Het land, dat heel ver groende, aan het einde der straat, beschouwde zij nog vaak, wanneer zij, na gebeld te hebben, wachtte, totdat haar open werd gedaan; maar niet meer geloofde zij, gelijk vroeger, dat gindsche verte het droomland was, bevolkt door elfen en prinsen, die, gezeten op éénhoornen, een vreemden luister voerden. De ratel van den aschman, dien zij uit de verte naderen hoorde, als zij des morgens heur havermout lepelde, beangstigde haar niet meer, al bleef zij zich lichtelijk ontzenuwd voelen, wanneer hij krakend en snerpend voorbij ging, gelijk zij verlicht adem haalde, als het ruwe geluid zich in de verten verloor.

Toen Maghen de lagere school had afgeloopen, bezocht zij de hoogere burgerschool voor meisjes. Zij leerde gemakkelijk, al was ze erg verstrooid en veel keek zij naar buiten, door de kleine ruiten der hooge ramen, verheugd als in het najaar het uitzicht door de iepen weer vrij kwam en zij opnieuw donker en vertrouwd, den Westertoren rijzen zag in den doorgaans grauwen hemel.

Zij had geen vriendinnetjes, want allen vonden haar een-

zelvig en wonderlijk, al was zij vriendelijk en al zong zij gaarne de abrakadabraische liedjes mee, die door de kinderen voor schooltijd en in de vrije kwartieren gezongen werden. Eens vond moeder haar gezeten in een hoek der voorkamer, dien de dalende najaarszon met een roodgouden licht verwarmde. Maghen had een gewonen stoel geschoven in dezen hoek en zat nu eenigszins vereenzaamd, te spelen met heur donker haar, dat over beide schouders neerhing en dat zij met fijne stille vingers kamde, daarbij zachtjes zingend voor zich heen:

Zakdoekje leggen,
Niemand zeggen,
Kukeleku zeit onze haan....

- Meid, wat zing je toch? vroeg moeder met een breeden lach, maar Maghen antwoordde niet en beschouwde moeder met denzelfden samengestelden donkeren blik, waarmede zij de meisjes afweerde, die met onstuimigen aandrang haar vriendschap zochten.

Eens, terwijl zij in de wachtkamer van den tandarts, die haar straks pijn zou doen, bladerde in een dervele tijdschriften, die op een wrak rococotafeltje verspreid lagen, las zij dat de bevolking van een Arabisch schiereiland door woestijnen was gescheiden van het overige Arabië. Vreemde zeden schenen te heerschen in deze afgelegen streken en zij las, dat sommige stammen de gewoonte hadden, na den maaltijd, op een teeken van hun hoofd, opeens hard te gaan gillen. Zij wilde verder lezen, maar het was haar beurt en zoo verward was zij door het gelezene, dat zij het vriendelijk grijnzend doktertje nauwelijks opmerkte en heelemaal niet meer griezelig vond, zooals vorige keeren. En, gedoken in den folterstoel, duldend dat haar kweller met het eene na het andere fijne marteltuig boorde en woelde in haar tanden, zonder haar nochtans erge pijn te doen, dacht Maghen onverpoosd aan die vreemde lieden, die na den maaltijd, op een teeken van hun opperhoofd, hard begonnen te gillen. En toen zij een kwartier later het oude grachthuisje verliet, waar Pieter Heye had gewoond, en onder de iepen, waardoor de lentewind speelde, de Prinsengracht volgde op dezen zonnigen middag, voelde zij zich opeens ver-

stijven bij de gedachte dat ook zij straks na tafel opeens hard zou gaan gillen.

Dien middag, tijdens den anders zoo stillen disch bleek Maghen zoo zenuwachtig en bewegelijk, ondanks de bestraffende blikken der moeder, dat het Immanuel Barnouw tenslotte wekte uit zijn gepeins en hij haar een paar maal met verwondering aanzag. Dan glimlachte zij hem toe in aanbidding en trachtte kalm te blijven om al spoedig opnieuw in haar vreemde onrust te vervallen. Tegen het einde van den maaltijd begonnen haar voeten opeens te trappelen en sloeg zij met haar vlakke hand een dollen roffel naast haar bord, zoodat het tafelgerei danste en een paar glazen omvielen met gerinkel. Toen stortte zij zich op haar vader dien zij uitzinnig omhelsde en ging weer zitten, blozend. Daarna werd zij heel rustig, met een heel diepen blik dien het ouderpaar niet opmerkte.

In een der straten achter het Ziekenhuis, die als de Eerste Helmersstraat in het land doodliepen, stond van den vroegen morgen tot den laten avond in winterkoude en zomerhette een omnibus, die om het kwartier de bewoners dezer buurt voerde naar het hart der oude stad. Een enkele maal gebeurde het, dat ze met dit oude voertuig van school huiswaarts keerde, bijvoorbeeld wanneer de najaarsstormen huilden over de stad en de pannen der daken op straat te pletter vielen, of als de regen gutste in te zware stroomen, of als de vorst de wegen onbegaanbaar had gemaakt. Altijd waren deze langzame en hotsende ritten stille feesten voor Maghen, maar vooral na vieren als het donker begon te worden, beklom zij popelend van verwachting de welhaast zwichtende treeplank en behagelijk weggedoken tusschen de groote menschen wier donkere kleederen glinsterden van regen of sneeuw in den warmen goudschijn van het walmend olielampje, zeide zij zich, dat het hier lekker veel gezelliger was dan thuis.

Een zomeravond vergezelde zij haar moeder, die eenige vergeten boodschappen in de buurt ging doen. Terwijl Maghen de deur dicht trok, verwonderde zij zich over de ongewone drukte op straat. Nochtans was het ternauwernood acht uur, al was de nacht reeds ganschelijk gevallen; alleen boven het land daarginds hingen, vervaarlijk, enkele wolken in een

zwakken paarsen schijn. Van beide einden der straat bewogen zich menschen in vroolijke groepen en scharen naar de dwarsstraat waarheen ook Maghen en haar moeder haar schreden richtten. Allen liepen in versnelden of haastigen stap, alle gezichten waren vergenoegd en gespannen, de meisjes schenen met zondagschen opschik uitgedost; sommigen giegelden, anderen lachten luid op; rook, vooral van cigaretten, bedierf den stillen dampkring en Maghen voelde zich heel nerveus worden. De dwarsstraat, waarin de menschen nu samenstroomden, was zoo vol, dat Maghen en haar moeder langzaam moesten loopen. Hier werden de donkere lichamen dringend en onwelriekend, de grove en schelle stemmen bromden of kreten al te vlak aan haar oor, het kirren der meisjes werd weeker, mannen loerden met strakke, heete blikken. Zij had zich vastgeklemd aan moeders arm, vagelijk beseffend dat zij dit nooit had gedaan. Dan zag zij van uit de zijstraat, waar de omnibus den ganschen dag gereed stond, vreemde, gouden glanzen deinen over de hoofden der menschen, wier gezichten opleefden met wonderlijke uitdrukkingen in dien onzekeren gloed. Meteen hoorde zij de geluiden van een draaiorgel, die allengs sterker werden en toen zij den hoek omgingen, bleef zij stom van verbazing. Aan beide zijden der straat in lange rijen, waren kramen geschaard, boven welker daken fakkels walmden, terwijl van binnen de uitstallingen verlicht werden door dievenlantaarns, waarin een kaarsvlam zich rekte. Met kwinkslag en lawijt kochten en dongen de feestgangers onder de wrakke luifels dezer snoepwinkeltjes, maar dichter dromden zij voor de getimmerten, waarop kwakzalvers zich weerden met een niet te stuiten welsprekendheid, die den suffert verbijsterde, terwijl de schrandere daverde om zooveel behendigheid. Bengels slipten met schelle kreten door de slordige rijen en verwarde groepen en ontrolden kleurige papieren linten, waarvan de wapperende flarden zich hechtten om de kapsels der vrouwen en aan de schouders der mannen. De menigte intusschen had het midden der straat ontruimd, dat nu een dansvloer was geworden, waarop de verhitte en verzotte paren zich wiegend draaiden op de wilde maten van een orgel, verlucht met luisterrijke poppen, die met starre gebaren de beurtelings ronkende en klaterende muziek bege-

leidden. Achter de hoog open geschoven vensters hunner verdiepingen en achter hun begonia's en geraniums zaten de burgers, velen in hemdsmouwen, en de vlammen der toortsen zwalpten over de voldane tronies, waarmede zij het bonte schouwspel volgden.

Toen Maghen dien avond naar bed ging, haalde zij het blauwe rolgordijn van haar kamertje zoo hoog mogelijk op en bespiedde vol verwachting de duiventil, die in het kunstlicht onwerkelijk verscheen. Ook een deel van den naburigen tuin werd verlicht en een haan, misleid door dezen valschen dageraad begon luidkeels te kraaien, terwijl een vaag geklok en gerucht van ritselende veeren verried, dat de hoenders mede ontwaakt waren. Maghen lachte, want zij stelde zich de dwaze kippen voor, gelijk zij sliepen op stok, den kop onder een vleugel, roerloos op één poot en hoe zij wakker geschrikt door den haan met hun ronde, starre oogen nu verbijsterd rondkeken. Dan echter hoorde zij koeren en zag in het gaslicht witte vogellijven onrustig bewegen. De haan kraaide onverpoosd, als begroette hij den schoonsten morgen, andere geruchten werden hoorbaar in de popels; gefladder en geritsel, piepen en lichte kreten en onverhoeds schoot een kleine zwarte vogel door de donkerte. Langzaam liet Maghen het gordijn zakken, dan kleedde zij zich schielijk uit en ging ter ruste. Het raam stond open, zij hoorde de vage geluiden van den zomernacht, waarin het leven der groote stad allengs verstilde en denkend aan de kermis voelde zij haar stemming vreemd en vreemder worden.

En langzamerhand, in den loop van vele wandelingen, waarin zij, droomend het vallen der blâren in de parken en langs de grachten volgde, en de schepen op weg naar vreemde landen in de verte van het Y wijken zag, wies in Maghen het besef harer eenzaamheid.

Eens toefde zij aan het open raam van haar kleine kamer. De schemer daalde; boven den tuin der dokterswoning kwijnde de naglans van een schoonen dag, terwijl de geuren van rozen en hooi en roode anjelieren op flauwe zuchten telkens binnendreven. Geen wagen ratelde voorbij, alleen de voetstappen der voorbijgangers murmelden eentonig en onverpoosd; zoo was het rumoer der groote stad hoorbaar als een verre bran-

ding. Opeens stond Maghen op, aarzelde een oogenblik, opende dan voorzichtig de deur van haar kamer en luisterde in de donkere gang. Zij hoorde in de voorkamer het ritselen der krant, die moeder las, en af en toe hoorde zij moeder praten, gelijk zij placht te doen, wanneer zij alleen was. Zij liet de deur open en sloop naar de trap, die zij begon af te dalen, voetje voor voetje, haar adem inhoudend. Het traphol was zoo donker dat zij nu en dan tasten moest. Soms kraakte het hout, als vermoeid en pijnlijk ondanks haar behoedzame schreden. Beneden gekomen zag zij een gouden kier onder vaders deur, gelijk zij verwacht had. De ganglamp smeulde, zoodat zij de dingen vagelijk onderscheidde. De voorzichtigheid, waarmede zij alles deed, begon haar nu te beangstigen en alvorens verder te sluipen naar vaders deur, aarzelde zij weer. Op straat gingen menschen voorbij, het scheen als streken zij langs de voordeur, terwijl hun stappen en stemmen zoo ruw klonken, dat Maghen bang werd. Zij sloop nu tot vaders deur, waarvoor zij, lichtelijk gebogen en ademloos luisterend, wachtte. Binnen was het doodstil; waarom hoorde zij moeder altijd en vader nooit? Zij tikte, maar geen antwoord noch eenig gerucht werd hoorbaar. Zij voelde zich opeens flauw worden, tikte harder.

- Ja, hoorde zij vaders stem, verstrooid.

Zij trad binnen; de gordijnen waren geschoven voor het deurraam, vader zat in zijn kamerrok met wijde mouwen te schrijven aan het bureau, onder een staande lamp, waarom een kap van gele zijde hing, in een hoek van het vertrek.

Zij bleef staan; hij had zich omgewend en beschouwde haar met een uitdrukking van toenemende verwondering. Vader was zelden verwonderd, was hij het echter, dan scheen zijn heele gezicht naar boven te trekken, terwijl zijn anders glanzend voorhoofd verduisterde onder tallooze rimpels. Beschroomd trad zij nader.

- Vader, zeide zij dan, ik kwam u maar even goeien dag zeggen.

Zijn gezicht scheen steeds meer naar boven te trekken, zoodat zijn voorhoofd nu geheel duister was; een vermoeide, zoekende uitdrukking werd zichtbaar in zijn starende, troebele oogen, als trachtte hij zich te herinneren.

- Ga je dan uit?

Zij luisterde, betooverd; zoo vaag en heel zacht had zijn stem toch nooit geklonken. Dan schudde zij haar hoofdje en stampte met een voetje als een ongeduldig paardje, dat lustig wil draven.

- O, vader, boven is het zoo mooi, het ruikt zoo heerlijk, en u zit hier, alsof het winter is.

Zijn verbazing bereikte nu haar hoogste spanning en strakker konden de rimpels van zijn voorhoofd niet worden. Maar toen ontspande zich plotseling zijn gezicht; een herinnering scheen te doemen, een herinnering aan dingen, die ook hij eens beleefd had, die ook hem hadden bekoord en ontroerd, in welken verren tijd, in een ander, vroeger leven? Toen zag zij vaders gezicht hulpeloos en droefgeestig worden en plotseling luidkeels jammerend klemde zij haar armen om zijn nek en kuste hem op zijn duister voorhoofd, zijn moede oogen, zijn holle wangen, zijn grauwen baard.

Hij had haar op zijn knieën getrokken en wiegde haar zoetjes. Het verward gerucht harer snikken overstemde het suizen der gaslamp, die sterker in vaders kamer suisde dan elders in het huis. Zij zag haar tranen vallen en breken in de weeke plooien van zijn kemelharen pij en zij voelde zijn zachten baard lichtelijk kriebelend, dringen tot in haar oor. Zij voelde zich ongelukkig, gelijk zij zich dikwijls ongelukkig had gevoeld, bezwaard door de vele dingen waarvan haar hart vol was. Op den donkeren overloop boven hoorde zij de koekoek slaan, acht uur; zij stelde zich den houten vogel voor, hoe hij telkenkeer uit zijn hok te voorschijn stortte, boog en weer verdween. Dan liet zij zich omlaag glijden, plotseling weer levendig en haar tranen drogend meende zij vader te vragen, of hij even meeging naar boven. Maar toen bemerkte zij, dat zijn blik weer rustte op de bekende bladzijden, onleesbaar beschreven met geheimzinnige aanteekeningen. Zijn gezicht had zijn gewone verdroomde uitdrukking herkregen, zijn voorhoofd glansde opnieuw en troebel en starend waren zijn vreemde, grijze oogen als altijd.

Toen zij weer boven kwam, was de naglans van den schoonen dag gedoofd en verstild waren de flauwe zuchten, waarop de

zoete geuren binnen dreven. Zij zette zich aan het open venster, waar de eerste koelte van den nacht reeds voelbaar werd en vagelijk luisterend naar de verre branding, voelde zij zich eenzamer dan zooeven.

Dikwijls, wanneer Maghen naar school ging, achterhaalde zij met haar gezwinden en kordaten pas een vreemde gestalte. Hoog van de schouderen opwaarts overzag hij de menschen met hoogmoedigen blik; zijn gang was stijlvol gelijk de trekken van zijn groenbleek gezicht dat hoekig en beenig was als zijn lichaam, terwijl zijn groote haakneus velen verblufte. Hij ging altoos omfladderd door de vleugelen van een grauwgeruiten pelgrimsmantel en hij geleek aldus in de schemering van een winterdag, doorvlaagd van regen, een vogelverschrikker, die zijn verren akker heimelijk had verlaten en door de straten gelijk een vreemde dood nu spoken ging. Harold Tenne was tooneelspeler geweest en had in wijd uitloopende stevels en kleurige, zijden wambuizen, een hand op het gevest van zijn rapier, over de planken hoogdravend gebeend. Maar lijdend aan tering was Harold Tenne; zoo had het tooneelleven met zijn opwindingen en reizen en trekken zijn krachten ras gesloopt en geëindigd als kantoorklerk was Harold Tenne.

Maghen ontmoette hem menigmaal, als zij des Zondags met meisjes van school de buitenwegen volgde om in de weide bloemen te plukken, dan scheen hij ontdaan van den luister, waarmede hij in de Eerste Helmersstraat alsnog zich trachtte te omringen. Zijn anders fiere tred was nu moede en slepend en de glimlach, waarmede hij haar groette, wanneer hij haar opmerkte, was zoo triest, dat zij met moeite haar tranen weerhield. Eens zag zij hem, even voorbij het tolhuis, staren in de verte. Zij trachtte eerst zijn blik te volgen, maar alom lagen de velden in zondagsrust verzonken en alleen zag zij een ooievaar met statigen vleugelslag zich plotseling verheffen van zijn hoog nest. Maar lang voordat de vreemde vogel zijn vlucht nam, moest Harold Tenne in deze verten hebben gestaard. Toen zag zij, naderbij gekomen, de uitdrukking van zijn gezicht, dat groener en bleeker scheen dan anders. Zoo droefgeestig en ontmoedigd en hopeloos had zij

nog nooit een mensch zien staren. Zij voelde opnieuw de tranen wellen naar haar oogen, maar zich heviglijk bedwingend, ijlde zij opeens tot hem:

- Dag Meneer Tenne....

Hij echter, aanstonds van zijn onthutstheid bekomend, hernam zijn ridderlijke houding en de waardige uitdrukking zijner afgematte trekken; hij tikte haar bemoedigend op haar wangen en vervolgde, hoog van de schouderen opwaarts, zijn eenzamen weg.

Sedert dien Zondag, was hun wederzijdsche groet vertrouwder geworden. De eerste keeren weliswaar, als zij hem voor zich uit zag loopen des morgens, met zijn grauwgeruiten pelgrimsmantel, die niet meer als in den beginne de lachlust der voorbijgangers wekte, had Maghen opnieuw, verward en ontdaan, haar lichten tred vertraagd. Maar Harold Tenne liep langzaam en verder dan zijn kantoor lag Maghens school. Zoo ijlde zij ten leste hem toch voorbij, sneller dan zij vroeger deed, terwijl haar groet haastiger en bedeesder scheen dan voor dien tijd. Maar op zekeren morgen versperden jongens met fietsen den weg tusschen de huizen en een broodkar en stil stonden Harold Tenne en Maghen naast elkaar. Hij, hoogmoedig en gelaten, zijn vuist rustend op zijn heup, zij, trappelend van ongeduld en gejaagdheid. Het was een voorjaarsmorgen; een gulden hemel welfde zich over de stad, in de verte der straat hingen blauwe dampen en de geur van het versche brood dreef in de zuivere morgenlucht.

- Komaan, jongelui,.... maande Harold Tenne, neerbuigend en welwillend en hij wuifde afwerend met zijn linkerhand.

De jongens, pratend en kijvend, sleurden hun fietsen ruwelijk ter zijde, met weerbarstig geschuur van versleten banden en gerammel van oud ijzer.

- Bengels.... meende Harold Tenne.

Zij bleven loopen naast elkaar, want de Constantijn Huygensstraat, waar zij zouden scheiden, was nabij.

- Heerlijk weertje.... hernam dan Harold Tenne.

- Heerlijk.... bevestigde zij met een hoofdknikje, meteen stilstaand, schoon de hoek der straat ternauwernood bereikt was.

- Hoe heet je toch.... vroeg Harold Tenne.

- Maghen....

- Maghen? dat is een mooie naam, Maghen, Maghen... en hij verwijderde zich haar naam bij herhaling neuriënd, als studeerde hij de eerste verzen in van een nieuwe rol.

Sindsdien spraken zij elkaar dikwijls, weldra bijna elken dag en tenslotte gebeurde het, dat Harold Tenne op zekeren morgen aanbelde om te vragen of Maghen meeging. Sijtske Barnouw had aanvankelijk vele bedenkingen, een burgerlijke man, daarenboven artiest.... Eens echter, toen zij schichtig in de gang verscheen, terwijl hij aan de open voordeur wachtte, groette hij haar op een zoo eerbiedige en hoffelijke wijze, dat zij vanaf dit oogenblik haar bedenkingen vergat.

Een Zondagmiddag, toen de ramen schudden onder den druk der westenwinden, die guur als najaarswinden waren, bracht Harold Tenne vormelijk in gekleede jas en hoogen hoed Sijtske Barnouw een officieel bezoek. Sijtske Barnouw, omritseld door tallooze gitten pronkte in glanzend zwart. Zij spraken over het weer, over de buren, over Maghen, die aanwezig was en het gesprek volgde met verholen spot. Harold Tenne sprak langzaam en nadrukkelijk. Hier scheen zijn stem dieper en gewichtiger dan buiten, edele gebaren begeleidden zijn statige volzinnen. In oogenblikken van verbazing of ontstemming steeg zijn stem tot dramatische hoogten, zoodat de kamer vol werd van geschal. Soms lachte hij een in metrische ha-ha-ha's verdeelden lach, die Sijtske Barnouw's opgewonden geproest overstemden, gelijk de bimbam van een torenklok het marktrumoer. Hij betrachtte de uiterste hoffelijkheid tegenover Sijtske Barnouw, als speelde zij de rol van een weliswaar bejaarde, maar daarom niet minder behaagzieke en bekoorlijke markiezin in de fijne comedie waarin hijzelf die van den bezadigden en ontgoochelden hoveling vervulde. Toen hij heenging boog hij zich over haar hand, zoodat zij, welhaast bezwijmend meende, dat haar een handkus nu ten deel zou vallen. Hij echter boog zich alleen maar diep, gelijk men zich buigt over de vingeren der hooge landsvrouw, zonder dezelve te beroeren en ging, zich verwonderend bij de voordeur, over de vermaakte uitdrukking die hij zag lachen op Maghen's gezicht.

Harold Tenne bewoonde met zijn kindsche moeder de tweede verdieping van een bovenhuis, eenige deuren verder dan Maghen en al spoedig kwam zij 's avonds theedrinken en vooral luisteren, want gaarne las Harold Tenne voor uit de treurspelen, waarin hij eens gedroomd had de heldenrol te vervullen. De bijna armoedige kamer waarin zij zaten was grel verlicht door het witte gloeilicht eener hanglamp, zoodat tegen het einde van den avond Maghen's oogen, gewoon aan de schemerkappen van gele zijde, waarmede de lampen in de ouderlijke woning omhangen waren, vermoeid en pijnlijk werden. In den hoek eener zwartleeren glimmende rustbank die Maghen aan een sarcophaag deed denken, schoon de sarcophagen, die zij eens in het Rijksmuseum had gezien, geenerlei overeenkomst met dit havelooze meubel toonden, zat een oud vrouwtje, altoos in schamel zwart, waarvan het stille spitse gezicht nooit eenige uitdrukking spiegelde. Soms bewoog zij haar dunne lippen en de punt van haar dunnen neus, dan scheen het als gleed een slimme uitdrukking over haar dorre trekken, die aanstonds hun gewone stilte herkregen. Haar houding was doorgaans roerloos, wanneer zij niet, hetgeen menigmaal gebeurde, een plooi van haar japon gladstreek, uren lang. Intusschen las Harold Tenne met gezwollen en schallende stem geheele tooneelen uit Corneille en Racine, Shakespeare en Hebbel, stortvloeden van poezij die het oude vrouwtje overstelpten en onbewogen lieten als een versteende kabouter onder een klaterende bergstroom. Maar des nachts als Maghen ten leste was ingeslapen en heel de stralende dwarreling van helden en wonderschoone vrouwen verdoofd was, doemde uit peillooze donkerten een sarcophaag, waarvan het deksel zich plotseling opende en waaruit een mummie rees, die zich treurend zette op den rand en met verdorde vingeren begon de kreuken te strijken uit het koningsgewaad, waarvan de luister sedert eeuwen gedoofd was.

Al spoedig gebeurde het, dat Maghen des Zondags Harold Tenne vergezelde op zijn lange wandelingen. Zoo gingen zij dikwijls het tolhuis voorbij, waar zij haar metgezel gelijk een beeld van droefenis eens had zien staan. Dan bekeek zij hem soms tersluiks, zich verwonderend, dat zijn stem niet vager en stiller werd en dat zijn gezicht geenerlei peinzende uit-

drukking toonde; maar onverstoorbaar praatte Harold Tenne over de beroemde treurspelen waaruit hij placht voor te dragen en alleen keek zij naar het hooge nest in de verte, waarop eenzaam en spichtig de ooievaar niet meer gelijk dien middag, zijn machtige vleugelen plotseling opensloeg, de vreemde vogel, die deze streken verliet als zij in het najaar onherbergzaam werden, om over land en zee te vliegen naar de heete landen daarginds, die als paradijzen waren. En Maghen dacht aan den kostbaren Perzischen pot, waaruit zilverdistels staken, in vaders kamer, geschenk van een vriend uit verre jaren, door dezen uit het Oosten medegebracht en waarvan het glazuur verweerd was als dat der heilige moskeeën op een van welker minaretten ook gindsche ooievaar misschien ten leste uitgeput was neergestreken.

Soms gingen zij rusten in een der priëelen van het Hemeltje, een landelijke herberg, die uitzag over den Amstel. Dan onthaalde Harold Tenne zijn vriendinnetje op een kogelfleschje, terwijl hijzelf een glas melk dronk. Achter hen lag een bongerd en tusschen de stammen der vruchtbare appelaars zag Maghen over de weiden en akkers heinde en verre, tot den einder waar de torens der dorpen, fijn als naalden rezen. Soms brandde de zon op haar wangen, ondanks het groene bladerdak. Zij zag en hoorde de zwaluwen babbelen op de draden, die van paal tot paal gespannen waren. Nu zwegen zij, de palen die in den najaarswind veelstemmig zongen en Maghen herinnerde zich haar beklemmingen, wanneer de vreemde liederen over het water en langs de wegen gonsden. Harold Tenne zat in zijn grauwgeruiten pelgrimsmantel behagelijk achterover geleund en staarde over de rivier; groener en bleeker dan anders scheen zijn gezicht, waarvan de gestijlde uitdrukking verdwenen was en dat nu enkel vermoeidheid toonde. Soms verzonk hij in gepeins, dat langen tijd duurde, dan bespiedde Maghen hem aandachtig en bekommerd, zich afvragend aan welke dingen hij nu dacht. Moeder had gezegd dat hem nog amper enkele jaren beschoren waren. Dacht Harold aan den dood van den vroegen morgen tot den laten avond, was de dood zijn makker, zijn trouwe gezel, waarmede hij verkeerde en gemeenzaam was als met geen ander? Soms leefden opeens zijn fletse oogen in belangstelling op, en, haastig zijn blikken

volgend zag zij een giek, bemand met vier of acht roeiers in lichte kleeding op de rivier voorbij schieten. Zij zag het zonlicht glinsteren op de druipende riemen, zij hoorde de stem van den stuurman, die zijn roeiers aanvuurde tot nog stouter inspanning. De zon brandde hun gebruinde nekken, de wind woelde in hun verwaaide haren; zij bewonderde de gelijkheid en evenmaat der edele houdingen, der schoone bewegingen. Reeds waren zij voorbij, het gezicht van Harold Tenne hernam zijn vermoeide uitdrukking en verward en beklemd voelde Maghen zich tegenover dezen vreemden, triesten ridder.

Soms lichtten zij boudweg den grendel van één der ruwelijk witgekwaste hekken, die een weiland van den straatweg afsloten en langzaam waadden zij door het gras, dat volsappig geworden, rijp voor de zeis, glansde en geurde in den heeten noen. Telkens liet Maghen zich op haar knieën neer om de paarse sleutelbloemen en de gouden dotterbloemen te plukken en tot twee ruikers te voegen, af en toe met vage blikken kijkend naar Amsterdam, dat rookte aan den einder. Dan gebeurde het, dat het zomersch voorjaar Harold Tenne verdwaasde en dat de muze van het blijspel vaardig over hem werd. Aanvankelijk was Maghen verbluft te merken, dat hij van nature veeleer bekwaam scheen een harlekijn voor te stellen dan een griekschen god of een romeinschen keizer. Zij herinnerde zich een poppenkast, die zij een zomeravond in het Vondelpark had zien vertoonen en waarin het gezicht van den overigens kortbeenigen Jan Klaassen een verrassende gelijkenis toonde met dat van Harold Tenne, in zijn ergste grimassen. Maar al doller werden zijn zotternijen, zijn stem ronkte als een cel, gilde als een fluit, mopperde als een fagot, neuriede als een hobo; hij bootste de hoogste trillers na eener zuidelijke en uitzinnige zangeres, Sarah Bernhardt in haar tragische tooneelen, een buiksprekende Amerikaan en schier alle geluiden uit hofstede en diergaarde, zoodat Maghen meende te sterven van het lachen en Harold Tenne zelf eindelijk schaterend en aemechtig neerzeeg in het gras, alwaar zijn vroolijkheid langzaam verstilde tot een geluidloozen en krampachtigen lach, die een smartelijken grijns geleek en Maghen weer ernstig deed worden.

Eens had hij onder het gaan zijn hand gelegd op haar

schouder. Een gevoel van onbehagen had haar toen bekropen en zij had stilgestaan, zich bukkend en veinzend een veter te bevestigen, die niet was losgeraakt. Hij had zijn voordracht niet gestaakt en toen zij verder gingen, bewoog hij in rythmische gebaren de hand, waarmede hij zooeven haar schouder had belast. Zij echter bespiedde hem met een mengeling van verwondering, onwil en spot.

Zij was nu vijftien jaar en geleek haar vader meer dan haar moeder. De trekken ook van Maghen waren stil, al deden zij niet zooals die des vaders droomen over een stilte als op den bodem der zeeën heerscht en waar na tallooze verkwijningen en verstervingen zeebloemen ontluiken, vreemder van aanzien dan al wat omgaat in de koortsigste verbeelding. Nauw merkbare trillingen doorgleden soms de teedere mondhoeken, waarin de dunne lippen eindigden, het glanzend vel onder de oogen, waarvan de hoeken lichtelijk waren toegespitst, zoodat een zweem van Chineesche schoonheid haar gezicht overtoog, en de blanke en effen slapen, waar de speelsche haren, blonder dan elders, krulden in sierlijke rondingen. Zoo was de kalmte dezer trekken bedriegelijk gelijk de lachende opslag der lichtbruine oogen en de gezwinde, bijna kordate gang, waarmede zij op straat menigen voetganger achterhaalde en voorbijstreefde, al geleek deze vlugge stap geenszins het gejaagd hollen der moeder.

Dien herfst, na de heropening der school kwam Maghen met een meisje samen te zitten, dat zij van aanzien kende en dat haar altoos erg geboeid had. Zij had in een hoogere klasse gezeten, maar was dien zomer niet overgegaan en aldus Maghen's buurmeisje geworden. Dien morgen, toen zij gingen zitten in de nieuwe schoolbank, groetten zij elkaar met een schuchter knikje en een vagen glimlach en dien ganschen morgen en ook dien middag spraken zij niet met elkaar. Het nieuwe lokaal was één verdieping hooger en evenals het oude aan den voorkant gelegen. Zoo voelde Maghen zich dichter bij den Westertoren, dien zij overigens alleen kon zien als de winden het gebladerte heen en weder sleurden, want ondanks dien guren zomer pronkten de boomen nog in vollen dos en

weerstonden takken en stengels het geweld der heftigste rukwinden.

De eerste dagen wilde de toenadering niet vlotten; zij meden samen te spreken en als hun blikken elkander ontmoetten, wendden zij ze haastig af met denzelfden vagen glimlach, waarmeê ze elkaar begroet hadden voor de eerste maal. Tegen het einde der week echter, toen zij onder de hanebalken der oude patriciërswoning, in de amphitheatersgewijze klimmende teekenzaal vergeefs trachtten de juiste afmetingen van een kubus te treffen, gebeurde het, dat Maghen haar roodgelakten vleugel liet vallen, dien Aline Forweyne, zoo heette het vreemde meisje, zich haastte op te rapen en haar terug te geven.

- Dank je wel, zei Maghen en daarna zuchtend, he, wat is het toch moeilijk....

- Ja, beaamde Aline, ik vind het ook nogal saai.... Meteen streek zij haar hand, een heel fijne, matte, slappe hand, bijna klemmend over haar gezicht, dat opeens gekreukt en raadselachtig als van een oud vrouwtje scheen, zoodat Maghen haar verwonderd aanstaarde. Trouwens, niet moede werd Maghen Aline te beschouwen. Zij geleek een Spaansche, olijfkleurig was haar huid, zoo meende Maghen. Aline was heel slank, met heel fijne polsen en enkels, die Maghen meermalen heimelijk bewonderde. Dikwijls slofte zij als was zij vermoeid, dikwijls ook zwikte zij, en eens, terwijl zij de trap opging, zag Maghen, die achter haar liep, haar opeens vallen of veeleer zijgen omlaag met een loome gratie, die Maghen bevreemdde. Zij stond op, klom verder, scheen ternauwernood haar val te hebben beseft. Alle deelen van Aline's gezicht schenen Maghen wonderen van fijnheid en gaafheid, behalve de kin, die onaf scheen en de te zware, schoon geenszins volroode lippen, die naar boven trokken op allervreemdste wijze, wanneer zij in gepeins verzonk, zoodat zij dan een pruilend, mijmerziek aapje gelijken kon. Haar oogen waren als die van reeën, gelijk Maghen ze gevankelijk had zien dwalen in den dierentuin, reeën, die zoo rythmisch en droomend, zoo statig en sierlijk schreden als Aline zelf, wanneer zij onder de iepen huiswaarts keerde naar de eeuwenoude woning op dezelfde Keizersgracht, nabij de Spieghelstraat.

Dien morgen vertelde Aline velerlei wonderlijks over haar vader, die elken herfst op de snippenjacht ging, vroeger in Argentinië een schapenfokkerij was begonnen, nu alleen boeken las over Mexico en dol was op paardrijden. Toen, op zekeren morgen ontmoette zij in de Leidsche straat een man, dien zij terstond voor Alines vader hield, olijfkleurig was ook zijn gezicht, maar donkerder, somberder, pokdalig hier en daar; een woeste snor zwierde onder zijn haviksneusen zwarte bakkebaarden bedekten halverwege zijn schrale, tanige wangen. Hij was minstens zoo groot als Harold Tenne, maar breeder en forscher, schoon even mager en hij beende haastig, in zichzelf gekeerd, had blijkbaar geen aandacht voor de drukte der straat. Zijn gebogen gestalte, zijn koene en lichte gang deden Maghen denken aan Roodhuiden op het oorlogspad. Hij was gedekt door een sombrero, zooals een dergelijke hoed in de boeken van Aimard genoemd werd en droeg een zwarten mantel, waarvan de vleugels, openwaaiend op den wind, hun zijden voering toonden, die glansde in de herfstzon. Nochtans geleek deze mantel geenszins den grauwgeruiten pelgrimsmantel van Harold Tenne, die een lachwekkend kleedingstuk was zonder eenige voornaamheid.

Des middags ijlde zij onder de boomen Aline ademloos tegemoet.

- Ik heb je vader gezien, hijgde zij.

Alines gang was dien dag weer sloffend, haar vage blik vager dan ooit, terwijl haar matte tint bijna geel scheen in het schelle daglicht.

- Oooo.... antwoordde zij, als verstond zij niet hetgeen Maghen zeide.

Maghen verstomde, ontnuchterd; toen voelde zij zich opeens driftig worden; zij wilde Aline bij haar pols grijpen en schudden, maar zij waagde het niet. Zij gingen zwijgend naar binnen, want de bel luidde en Maghen voelde zich ongelukkig.

Na vieren onder het huiswaarts keeren verweet zij Aline haar verstrooidheid. Zij zag de uitdrukking van Alines gezicht onwezenlijk worden, als ontwaakte zij plotseling uit verre droomen.

- Wat meen je.... vroeg zij zacht.

Maghen nam haar arm, ontwapend en betooverd en vertelde van haar ontmoeting.

Aline roemde haar scherpen blik en lachte zoo vroolijk en onbevangen dat Maghen zich opnieuw, schoon anders, verwonderde. Dan spraken zij weer over haar vader, die eigenlijk Diederik Forweyne heette, maar zich door verwanten en kennissen en vooral als hij in den vreemde reisde Don Diego liet noemen. Soms werden de huisgenooten verschrikt door gedreun of geraas van ploffende voorwerpen en, toegesneld, zagen zij Don Diego doodkalm met een lazzo gereed een ander meubel in zijn kamer te strikken. Dikwijls verliet hij Amsterdam met een valies achter zich op het paard, waarin zijn leeren rijbroek met franjes en zijn roode cowboyhemd geborgen waren; dan verkleedde hij zich in een herbergje nabij duinen of heide en reed urenlang door de eenzaamheid als vroeger in de pampa's. Hij reed altijd op hooge Spaansche zadels, voorzien van een knop, waaraan hij zich vastgreep, als het gold in vliegende vaart zakdoeken op te rapen die hij van afstand tot afstand in het zand had laten vallen.

Eens was hij uit de rijschool stiller en stroever dan anders thuis gekomen en had aan de koffietafel met zijn gewone stem gevraagd of Alines moeder ditmaal brood voor hem wilde snijden; hij meende dat zijn sleutelbeen was gebroken. De dokter werd inderhaast geroepen; het sleutelbeen wás gebroken. Hij was dien morgen ruggelings van het paard gevallen, zwijgend opgestaan, naar huis gegaan, had nog eerst in zijn kamer gezeten en gezwegen tot het oogenblik waarop hij Aline en haar moeder dermate verschrikt had.

Al spoedig en weldra elke week kwam Maghen theedrinken bij Aline en in toenemende mate voelde zij zich behagelijk in de hooge en stille kamer, waarin, naar gelang de avond viel, de schemerblauwe en watergroene tinten gaandeweg verschoten. Tusschen de zware, Hollandsche meubels, die haar aan vaders leunstoel deden denken, stonden andere, prachtige, versierd met marmer en goud, luisterrijk, bijna overrijk, nochtans bevallig, meubels die eertijds hadden behoord aan het oude, Fransche geslacht, waaruit Don Diego's moeder stamde, een geslacht, dat, met duizende andere na de Herroeping van het Edict van Nantes, uit het vaderland gebannen,

zich na vele omzwervingen in Holland metterwoon gevestigd had. Voor de schouw, waarin van den vroegen herfst tot het late voorjaar de blokken vlamden, lag het vel van een jaguar, een der tropheeën van Don Diego's wilde jachten en gaarne mijmerde Maghen, de zwarte kringen van het roofdiervel beschouwend, over het oerwoud daarginds, waarin door de altijd gelijke en vochtige warmte orchideeê welig bloeien.

Alines moeder was een Duitsche, wier schoonheid bloeiend scheen in het gedempt en gouden schijnsel der staande petroleumlampen, die het vertrek verlichtten en ontstoken werden, zoodra de blauwe of grijze schemer daalde over de stille gracht. Maar overdag, vooral wanneer wolken met schellen weerschijn dreven door de ruimte die verstoken was van zon, scheen de tint van haar regelmatig, schoon bewegelijk gezicht, te bleek, te blank, zoodat Maghen haar dikwijls bijna met spanning aanzag, als verwachtte zij ieder oogenblik het verschijnen der vlekken die dezen al te gaven tint bezoedelen zouden. Mevrouw Forweyne was uitermate nerveus, vaak krakeelde zij met de dienstmaagden en eens vond Maghen haar in vertwijfeling haar jammer klagen aan een oudere, grijzende dame waarbij zij opeens heur hand naar haar keel voer, roepend met verwilderde oogen: -ich werde wahnsinnig-. Maghen was toen erg geschrokken, maar al spoedig herstelde zich Mevrouw Forweyne, lachend en pratend als gewoonlijk, want zij lachtte veel en praatte nog meer overijld en onverpoosd. Zij nam veel slaapmiddelen, had meermalen in rusthuizen vertoefd, dan was zij zeer wereldsch en volgens sommigen zou zij door het ruwe leven in de wildernis zenuwziek geworden zijn; anderen integendeel beweerden dat haar zenuwziekte enkel zelfzucht en wuftheid zoude zijn en dat zij aldus de oorzaak was geweest van den somberen lediggang, die een langzame ondergang geleek, waartoe de zonderling, die haar echtgenoot was, zich na het mislukken zijner overzeesche avonturen blijkbaar had gedoemd.

Een enkele maal gebeurde het, dat Alines vader kwam theedrinken. Hij was altijd in het zwart gekleed en bewoog zich tusschen de statige, prachtige meubels met denzelfden koenen en lichten gang waarmede zij hem dien morgen over

het asfalt had zien schrijden. Wanneer dames aanwezig waren, kuste hij dezen de hand en tegen zijn vrouw was hij uiterst hoffelijk, haar soms schertsend toesprekend in het Spaansch, waarop zij lachend antwoordde in haar moedertaal. Maar altijd opnieuw had Maghen den indruk dat deze menschen, wel verre van gehuwd te zijn, integendeel vreemd waren aan elkaar, twee vreemdelingen van verschillenden landaard die elkaar eenige malen ontmoetten in dit grachthuis, waarvan de eene toevalligerwijze de meesteresse was, terwijl de ander morgen allicht door de wijde wereld verder zwerven zou? Hij was in het geheel niet stil en stroef, gelijk Aline hem had geschetst, schoon hij soms opeens aldus dreigde te worden. Dan werd zijn houding roerloos, de woeste brauwen fronsden zich boven de verwarde en brandende oogen, terwijl een bijna norsche uitdrukking zijn schralen, fellen kop overtoog. Een oogenblik, want reeds ontspanden zich de verbeten trekken en de verstarde houding; wederom verplaatsten zich de snelle blikken sprongsgewijze en hij hernam zonder moeite den zwierigen stijl, waarmede hij zich in gezelschap placht te bewegen. De eerste keeren scheen hij Maghen niet op te merken, zijn krachtige en lenige hand had haar kleine hand angstvallig omsloten, als vreesde hij haar pijn te doen en een vage glimlach als van iemand, wiens hoffelijke aandacht verstrooid is, had even gelicht over zijn bruine scherpe trekken. Toen, een keer wendde hij zich opeens tot haar en vroeg, terwijl zij zich voelde kleuren, naar haar vader, dien hij meende als jongmensch ontmoet te hebben, hij herinnerde zich niet meer waar, vermoedelijk in deze stad. De Barnouws waren immers Amsterdammers? Er waren rechtsgeleerden van dien naam geweest in de 17e eeuw; ook een schout die zelf een rakker was. Hier voelde Maghen haar blos feller worden, schoon zij de laatste woorden niet begreep, maar ontsteld schier was zij door den vreemden glimlach, waarmede Alines vader zijn uitspraak over den schout begeleidde. Toen zij afscheid nam, boog hij zich verstrooid over haar, gelijk hij deed bij zijn dochter, maar zij wist niet of hij heur haren beroerd had. Hij bemerkte den ernstigen blik niet waarmede zij hem aanzag, en de volgende keeren wijdde hij haar geen aandacht, tot haar voldoening en bevreemding.

Groot was het verschil tusschen de hooge, stille kamer aan den grachtkant en de armoedige grelverlichte bovenkamer, waarin Harold Tenne voortging Maghen stukken uit zijn treurspeldichters voor te lezen, ondanks de aanwezigheid der kindsche moeder, die den heelen avond roerloos zat of met haar dorre hand kreuken glad streek uit haar sjofele japon urenlang. En schoorvoetend was het menigmaal, dat zij des avonds, wanneer de winden klaagden door de straat en de regen of zelfs de witte hagel striemde haar teeder gezicht, den korten afstand doorliep, die hun beider voordeur scheidde. Maar als zij dan luisterde, scheen het haar, dat zij beter dan vroeger, toen zij Aline en haar omgeving niet kende, het hart van Bérénice, Chimène, Desdemona verstond. En, lang wakker liggend onder de dekens, terwijl buiten de winden waren aangewakkerd tot een storm, die met holle vlagen loeide door de kale popels, voelde zij zich verheerlijkt in de gewisheid, dat zij het leven dier allerschoonste vrouwen zou leven of sterven.

Intusschen, het huiselijk leven beklemde Maghen al meer en meer, vooral de noen- en middagmalen, waarbij vader met zijn lieve verstorven gezicht zonder eetlust en zonder te spreken zijn schrale happen kauwde, terwijl het drukke zwijgen van moeder haar nog meer benauwde. En als zij het goedkoop behang met zijn verkleurde bloemen beschouwde en het roode trijp der stoelen, dacht zij aan de kamer daarginds vol schakeeringen, die onwaarschijnlijk en onnaspeurlijk waren en langzaam doofden in schemeringen die geheimzinnig als nergens schenen. En de eentonige, eindelooze straat volgend, die zij van kindsbeen was gegaan en waar de gevels alle gelijk en alle leelijk waren, dacht zij aan de voorname en bescheiden gracht, waar de wandelaars allen bedachtzaam schenen, waar de schuiten langzaam voorbij gleden en waar de meisjes, die achter vensters droomden niet verschrikt werden gelijk zij onlangs, toen zij, het vallen der dorre blaren volgend, opeens een krullenjongen, wien gele vlammen uit zijn gehavenden broek sloegen aan den overkant met een waanzinnig gezicht voorbij zag hollen naar de ingangspoort van het ziekenhuis.

Zoo werd het leven van elken dag grauwer en grauwer rondom Maghen en allengs scheen het haar dat de ouders

van Aline leefden in een andere wereld dan in die, waarin zij leefde, zij en de lieden, die zij van achter de vensters dagelijks zag voorbij gaan en waarvan zij de stappen, de eentonige, rustelooze stappen als van een verdwaalde en dwalende kudde murmelen hoorde in de stilte van avonden, die zonder wind en zonder regenwaren. En langzamerhand, naar gelang Maghen het grachthuis vaker bezocht voelde zij haar afkeer en wrevel tegen haar moeder zich verergeren. Met steeds scherper wordenden blik bespiedde zij haar, vergelijkend haar jakkerenden gang met Alines zwevenden reeëngang en den veerkrachtigen, bijna onhoorbaren tred des vaders, haar ruwen toon vol schelle klanken met hun beschaafde en gedempte stemmen, de plompheid harer gebaren en houdingen, de grofheid harer trekken en vormen met de uiterste verfijning hunner gansche persoonlijkheid. Vader daarentegen, ondanks zijn sjofelen kamerrok en de schrale pandjesjas, waarmede hij aanzat aan het vluchtig maal, scheen haar geheel omtooverd door de fijne en matte atmosfeer waarvan het grachthuis haar de eerste openbaring had gebracht. En altijd opnieuw, wanneer hij tegen het uur van den maaltijd verstrooid en kwijnend verscheen, voelde zij zich, ondanks het zwijgen, dat ook hen beiden scheidde, vertrouwd en innig gestemd. Des avonds, zoodra zij haar slaapkamer had betreden, veegde zij, bijna instinctmatig de natte zoenen van haar wangen, die Sijtske aldaar placht neer te smakken en die zij niet beantwoordde, heffend met een beklemd hart haar koude wangen tot moeders babbelzieken en speekselrijken mond en, veilig onder de dekens weggekropen, verlicht, herinnerde zij zich dikwijls haar overpeinzing van heel klein meisje, indertijd gesponnen voor een olifant in den dierentuin, die zijn slurf in vreedzame afwachting van goede gaven tusschen de zware tralies heen en weder bewoog, om ten slotte behendig en gevoelig de apenootjes te plukken van haar vlakke hand. En zij, de zachte en vreemde streeling voelend op haar weldra van alle schilfers en vezels schoongekoosde hand, had zich afgevraagd waarom zij deze aanvoeling zoo zalig had gevonden terwijl zij rilde van afschuw, wanneer moeders lippen, hetgeen alleen bij vergissing gebeurde, de hare troffen.

Een Novembernamiddag, toen Maghen van uit het woon-

vertrek dat Sijtske, verdiept in haar huishoudelijke beslom meringen en altijd in zichzelf pratend zooeven had verlaten, de eerste sneeuwvlokken aarzelend tusschen den gestadigen regen omlaag zag zwieren, voelde zij opeens, aan moeder denkend, de droefheid herrijzen, die haar vroeger beving, wanneer zij weer eens heimelijk haar tong tegen moeder had uitgestoken, die verbijsterd en nadenkend, tegen de tafel geleund, naar buiten staarde of wanneer zij in de stilte van haar eigen kamer haar vuistje gebald had naar het vertrek, waarin moeder argeloos en ijverig bezig was. Sedert jaren had Maghen niet meer, zich ongelukkig voelend, bitterlijk geschreid om deze dingen; nu echter voelde zij tot haar verwondering medelijden met moeder. Waarom kon zij van moeder niet houden zooals zij van vader hield? Altijd was moeder goed voor haar; aanstonds werden haar beden ingewilligd; echt hield moeder van haar.

Buiten sneeuwden de vlokken dichter, terwijl de regen dunner was geworden en bleeker schenen de vermoeide gezichten der haastige voetgangers in dezen laten en witten middag. Sijtske kwam weer binnen, zette zich aan de tafel, spreidde een rij van spelden in den mond en begon, breedelijk uitgestald achter de naaimachine te draaien. Aanstonds overstemde het eentonig gesnor der oude machine de straatgeluiden, gelijk zij door de vensters binnen drongen. Vreesachtig beschouwde zij moeder, wier gezicht, naar gelang het draaien duurde, opnieuw verbijsterd en nadenkend dreigde te worden, met lichtelijk puilende oogen, terwijl de onregelmatige trekken grover en slapper zwollen. Toen liet Sijtske opeens het handvat los, waarmede het rad gedreven werd en staarde Maghen verbluft aan. Deze voelde een fellen bloedstroom schieten naar haar hoofd en zij bewoog haar lippen als wilde zij iets zeggen, maar enkel dwaze klanken bracht zij voort en, toen zij haar verwarring voelde toenemen, ijlde zij naar de deur, die zij haastig, bijna angstig openwrong, terwijl Sijtske goedmoedig daverde om zooveel aanvalligheid.

Nauwelijks had Maghen de deur gesloten of zij verstijfde, want uit het traphol, dat altijd donker was, rees met onhoorbaren tred, Immanuel Barnouw. Hij was gehuld in zijn kemelharen tabberd, zag haar in het voorbijgaan aan met den

wezenloozen blik, waarmee hij de dingen dezer wereld niet placht op te merken en verdween in het echtelijk slaapvertrek. Zij voelde haar hart kloppen en haar beenen beven; toen, zonder dat zij wist wat zij wilde, ging zij de trap af en vaders kamer binnen, waarvan de deur halverwege open stond. Zij zag rond, een weinig schuw; boeken, boeken, langs alle wanden boeken. Het deurraam ging reeds schuil achter de groene saaien gordijnen; de klep van het potkacheltje lagopen, zoodat Maghen den rooden gloed blaken zag. Dan vielen haar blikken op de kap van gele zijde die de staande lamp omhing en die de zomervliegen rijkelijk bespikkeld hadden. Zij aarzelde, bevangen door de stilte; het scheen als lag deze kamer diep onder de aarde. Toen hoorde zij gedempt koeren, en, aanstonds herademend, naderde zij de schrijftafel, waarop te midden van velerlei open en dichte tijdschriften, boeken, papieren, een werk van grooten omvang, schoon niet zeer lijvig, open lag. Zij las in het midden boven één der bladzijden, Mattheus, en zij verwonderde zich, meenend dat altijd het Oude en Nieuwe Testament tot den zwaren Bijbel waren samengevoegd. Haar blikken gleden over de kolommen, en plotseling troffen haar deze woorden:

- Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan een korrel mosterdzaad, die een mensch nam en in zijnen akker zaaide; 't welk wel het kleinste is van al de zaden, maar wanneer het is opgeschoten het grootste is van de tuingewassen en een boom wordt, zoodat de vogelen des hemels komen en in zijne takken nestelen. -

Nauwelijks had zij deze woorden gelezen of zij schrok weer, want even onhoorbaar als hij was gerezen uit het traphol, trad vader nu de kamer binnen. De verwondering dreigde zijn gezicht weer naar boven te strijken, toen hij haar aldus over zijn schrijftafel gebogen zag; een oogenblik, reeds was zijn voorhoofd onbevangen en glanzend als altijd. Hij kwam bij haar zitten op zijn ronden bureaustoel met lage leuning, die zoo zwaar was, dat zij hem nauwelijks van den grond vermocht te beuren; stond dan weer op, tikte met rasschen vinger het potkacheltje dicht en vroeg, opnieuw zich zettend:

- Wat wou je, kindje?....

Zijn stem klonk verstrooid en vaag, zonder de betoovering,

die haar zoo menigmaal ontroerd had. Zij schurkte zich tegen hem aan, een weinig verward en toch behagelijk; dan zuchtte zij diep en zeide, terwijl haar blik zeer peinzend werd:

- Ik las daar juist over het koninkrijk der hemelen dat met een mosterdzaadje vergeleken wordt.... ik begrijp die vergelijking niet goed....

- Gelijkenis.., verbeterde Immanuel Barnouw met zachtmoedigheid.

Zij bewoog zich levendig en verlegen en riep:

- O, ja.... dan zuchtte zij weer diep en herhaalde als ontmoedigd, gelijkenis....

Meteen wendde zij schielijk het hoofd tot vader, die met zijn fijne en dorre hand het boek binnen zijn bereik schoof, terwijl zijn geoefende oogen speurend zochten en aanstonds vonden. Toen, halfluid, las hij op zijn beurt:

- Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan een mosterdzaad, die een mensch nam en in zijnen akker zaaide; 't welk wel het kleinste is van al de zaden, maar wanneer het is opgeschoten het grootste is van de tuingewassen en een boom wordt, zoodat de vogelen des hemels komen en in zijne takken nestelen.

Zijn stem klonk nu anders dan straks; zij scheen uit dieper diepten dan waarin dit ondergrondsch vertrek gemetseld was, op een doffen rythmus te stijgen naar de vreemde hoogten waar zij toefde en hij begeleidde af en toe met hetzelfde vage gebaar deze trage litanij. Toen hij gereed was, liet hij zich langzaam achterover zinken tegen de lage leuning, terwijl zijn hand op het open boek bleef rusten. En allengs scheen het Maghen, die hem ademloos beschouwde, als breidde het licht dat op zijn voorhoofd glansde zich langzaam uit over alle de trekken, de breekbare, dierbare trekken van zijn gezicht, dat zoo stil werd, als week het leven daaruit, naar gelang het won aan dezen glans. Totdat hij eindelijk roerloos zat, zijn aardsche lichaam in donker welhaast gehuld, terwijl zijn gezicht gebaad was in dit hemelsch licht. Hoelang duurde dit schouwspel? Zij wist het niet, de glans vlood langzaam terug naar de bron, het voorhoofd, en het leven keerde in zijn trekken weder. Toen zeide hij en de naklank van den doffen rythmus

waarop hij zooeven den gewijden tekst gepreveld had, zong nog door zijn vreemde stem:

- Het Koninkrijk der Hemelen.... het Koninkrijk der Hemelen.... Zijn afglans op aarde is de vrede der ziel....

Dien nacht droomde Maghen, dat zij des middags na schooltijd op de Rozengracht heen en weer drentelde in afwachting van den omnibus, schoon er vorst noch storm was. Opeens echter vond zij zich in een doolhof van steegjes verdwaald, waar geen mensch omging. Er waren geen lantaarns, merkte zij op, alleen de gouden schijnsel van olielampjes drongen moeizaam door de groezelige ruiten der morsige winkeltjes. Toen zag zij een monnik, plotseling onhoorbaar als rijzen uit den grond; hij ging barvoets en leek stokoud en een vreemde glans blonk op zijn voorhoofd. Het volgend oogenblik stond zij voor de uitstalkast van een winkeltje, starend naar een doodshoofd, dat op een stapel zeer lijvige en zeer stoffige folianten, onder een walmend olielampje, troonde. Hier schrok zij wakker met hartkloppingen, geheel bezweet, zich aanstonds zeggend, dat vaders hand zoo geel, zoo ivoorgeel als deze schedel was. Zij hoorde den nachtwind met zachte vlagen ruischen door de ontbladerde populieren. Zij richtte zich op en, steunend op haar elleboog, luisterde zij naar deze vage en diepe muziek, totdat zij zich vermoeid voelde worden, terug liet zinken op haar kussen en weer insliep.

Den volgenden namiddag dronk Maghen thee in de hooge, stille kamer aan den grachtkant met Aline, die meer dan ooit zwijgzaam en droomziek was en haar moeder die als altijd druk praatte, vooral tegen een mooi klein meisje met gouden vlechten, dat ze wel meer had ontmoet. Maghen luisterde verstrooid, volgend het verkleuren in de schemering van een rooden wimpel aan den mast van een schuit, die tot in de kale takken reikte.

Opeens werd getikt, iemand trad binnen en toevalligerwijze Aline aanziende, zag zij het onwezenlijk gezicht van haar vriendin geheel verstard, terwijl de vage, zachte reeënoogen een uitdrukking van verdwaasdheid spiegelden. Maar op hetzelfde oogenblik, jubelend en in haar handen klappend, sprong het meisje met de gouden vlechten op, snelde

den nieuwen bezoeker tegemoet onder het roepen van:

- O, daar is Hinne... daar is Hinne... daar is Hinne... En Maghen, omziende, zag haar met uitgestrekte armen tuimelen welhaast tegen een jongen man, die lachend haar schouders omvangend, zich tot haar overboog, en, gelijk een oudere broeder hartelijk kuste met lieve woorden, op beide wangen.

Zij hing zich stralend aan zijn arm en begeleidde hem tot mevrouw Forweyne, die opeens verstomd was. Hij kuste haar de hand en zeide zich gelukkig haar het eerst zijn opwachting te maken. Ze lachte, gevleid en verward, maar sprak geen woord en ondanks den schemer zag Maghen felle vlekken woekerend verschijnen op de al te gave en blanke huid van haar nog onverwelkte wangen en fraaien hals.

De bezoeker intusschen had zich tot Aline gewend en Maghen, die hem nu recht in het gezicht zag, meende een uitdrukking van ontstemming te bespeuren op zijn in wellevende trekken geplooid gelaat, toen hij Aline aldus roerloos toeven zag. Hij reikte haar de hand, die zij nam als in een droom; haar lippen bewogen zich schoksgewijze, terwijl de verdwaasde uitdrukking in haar oogen toenam. Maar op hetzelfde oogenblik ging de deur open en Don Diego trad haastig binnen. Zoodra hij den bezoeker gewaar werd, stortte hij zich op dezen, hem uitzinnig prangend aan zijn hart, hem overstelpend met een stormvloed van Spaansche woorden. De bezoeker duldde glimlachend en lichtelijk afwerend deze buitensporigheden. Dan week Don Diego een pas, allengsovergaande in het Nederlansch en monsterde hem met bewondering, roemend zijn verbranden, gezonden tint. In de verwarring van het oogenblik werd Maghen vergeten, zoodat het ten leste Aline was, de droomzieke, die de handen van Maghen en den bezoeker samen bracht, hun namen fluisterend. Zij kon zijn gezicht niet onderscheiden, daar hij gekeerd stond tegen de hooge ramen, waardoor de schemer daalde. Haar hand rustte in de zijne, zij voelde een zeer zachten en toch vasten druk, die misschien langer duurde dan eerste handdrukken gemeenlijk duren, maar waarvan de gemeenzame aandrang geen onbehagen in haar wekte. Uit het donker, waarin zijn gelaat zich bevond, voelde zij een belangstellenden, onderzoekenden blik op zich

nederdalen, dien zij onbevreesd en glimlachend doorstond.

Kaatje, eerwaardig en schommelend, massief en vierkant, oudtijds baker van Don Diego, trad binnen om de petroleumlampen te ontsteken. Men zette zich opnieuw; Mevrouw Forweyne voorzag den gast van thee en in het licht der lamp begon hij te vertellen. Het kind zat op een schemel aan zijn voeten, zag tot hem op en al de uitdrukkingen, gelijk zij wisselden op de trekken van den verteller, weerspiegelden zich op haar gezicht. Maghen verwonderde zich over de onnatuurlijk schitterende oogen waarmede Mevrouw Forweyne zijn verhaal volgde; de felle vlekken gloeiden nog steeds, zij het zwakker op haar wangen en in haar hals. Aline zat buiten den lichtkring, een pruilend aapje gelijk; de tint van haar gezicht leek opnieuw zeer geel. Ook Don Diego zat ter zijde, geheel verstard in woeste aandacht. Maghen keek naar buiten; de roode wimpel had zich in het donker opgelost, alleen de mast was in het schijnsel eener verre lantaarn vagelijk zichtbaar. Dan wendde zij opnieuw haar blik tot den verteller; zij zag in den lichtkring een gebruinden, eenigszins mageren kop, met dunne lippen, scherpe trekken en een hoog voorhoofd, dat haar aan vaders voorhoofd deed denken en zij verwonderde zich over de diepe kassen waarin zijn bruine, donkerbruine oogen verzonken lagen. Zijn neus was gebogen en zij herinnerde zich de oude munt, die eens uit vaders zak gevallen was, toen hij een sleutelbos te voorschijn had gehaald en die toen in de plooien van zijn tabberd was afgegleden, waar Maghen haar na eenig zoeken vond. Het was een oude Latijnsche munt, had vader haar geleerd, de beeldenaar was schier geheel versleten; nochtans vermocht zij de lijnen van den neus te onderscheiden, dien vader een Romeinschen, of arendsneus genoemd had.

Zijn trekken, die aanvankelijk onbewogen hadden geschenen, werden levendiger naarmate zijn verhaal vorderde. Zij hoorde vertellen over den wiegenden tred der kameelen, die den reiziger dagenlang door de roze woestijnen gedragen hadden, over de duivegrijze landen, waar de leiders der karavanen ter bezwering der verveling op de urenlange tochten de verzen neurieden, oudtijds door de groote zangers van het land gedicht, over Gaza, een der oudste steden der

aarde, waarvan de Genesis al gewaagde en waar hij zich een Arabische merrie had gekocht, die morgen Don Diego, gelijk den proconsul, dien Flaubert in Herodias beschreef, stom van bewondering zou doen blijven.

De tijd ging ras voorbij.

Hij stond op en op hetzelfde oogenblik verhief zich Maghen. Zij zeide haastig, dat ze veel te lang was gebleven en dat zij zich reppen moest. Het kind stond halsreikend op haar teenen voor hem en hartelijk als zooeven kuste hij haar op beide wangen. Maghen ontmoette een giftigen blik van Aline, terwijl het haar tevens scheen, dat Mevrouw Forweyne bij haar wereldschen afscheidsgroet haar met zekere hoogmoedige koelte bejegende. Aan de voordeur tot waar Don Diego hen begeleid had, namen de beide mannen op Spaansche wijze afscheid van elkaar. Zij drukten elkaar de linkerhand, terwijl zij met de rechter elkander hartelijk klopten op den rechterschouder. Dan boog Don Diego verward en zwierig zich over Maghens hand; zij waren buiten.

Maghen herademde; de gracht was stil en donker, enkele vreedzame wandelaars gingen aan deze en aan de overzijde voorbij. Een handkar in de verte maakte eenig gerucht, een onzichtbare kees gromde aan boord der schuit waarvan Maghen den kleurigen wimpel in den nacht had zien vervagen.

Hij vroeg of het geoorloofd was haar een eindweegs te begeleiden. Zij antwoorddeivagelijk, verwonderd over dezen samen loop van zeldzame dingen en over het vertrouwd gevoel dat haar tegenover haar begeleider vervulde. Zij volgden de gracht tot de Spieghelstraat en terwijl hij iets zeide over de schelle drukte der Leidschestraat, bogen zij links af over de zware keien tusschen de oude gevels der dwarsstraat. Hij stelde velerlei vragen, naar haar ouders, wat zij las, of zij godsdienstig was en hij scheen het niet goed te keuren toen zij, lichtelijk kleurend vertelde, dat zij zich uit de catechisatie had teruggetrokken. De dominé was geen prettige man, hij maakte altijd grapjes over de Joden, hij was erg met zich zelf ingenomen en praatte plat. Haar geleider lachte en zag haar nieuwsgierig en welwillend aan, zoodat zij zich overmoedig begon te voelen. Hij liep eerder langzaam met groote, kalme passen, een weinig

gebogen, want hij hield zijn handen op zijn rug, een stok geklemd ondes zijn linkerarm, een deukhoed achteloos op zijn hoofd, een weinig terzijde. Zij vertelde over het gevoel van eenzaamheid, dat haar thuis altijd beklemde, over haar wonderlijken afkeer van moeder, over haar liefde voor vader, dien zij schetste als geleerde en zonderling, hetgeen in hooge mate zijn belangstelling scheen gaande te maken. Zij verwonderde zich dat zij het waagde over deze dingen te spreken met iemand dien zij voor de eerste maal ontmoette, maar hij vroeg en sprak met zooveel aandacht en voorzichtigheid, dat zij het heel natuurlijk vond. Zij liepen nu door de Leidsche Boschjes, het was windstil, bijna warm, ondanks het late najaar en toen zij omhoog keek, zag zij den hemel vol sterren. Bij de ophaalbrug van de Overtoom bleef hij staan, en, zijn hoed lichtend, reikte hij haar de hand met een zoo wellevenden glimlach, dat zij hem betooverd aanstaarde. Hij sprak de hoop uit haar spoedig te mogen weerzien en zijn spijt, dat hij haar nu niet verder kon vergezellen.

Hun oogen en handen rustten in elkaar; zijn handdruk was langer en vaster dan zooeven, zoo scheen het haar, eerbiedig en gemeenzaam.

Dien middag aan tafel drukte de stilte haar niet gelijk anders, zooveel had ook Maghen nu te peinzen. Tegen het einde van den maaltijd weliswaar voelde zij zich ietwat onrustig worden, want zij zocht in haar herinnering vergeefs naar een plaats in den Bijbel die haar indertijd eens bijzonder had getroffen. Dan werd zij van deze dingen afgeleid door de zoete dadels die zij als gewoonlijk met een mengeling van genot en weerzin at, want altijd deden de lange pitten dezer vruchten haar aan de tanden van oude vrouwen denken. Intusschen maakte vader aanstalten op te staan. Zijn servet vouwde hij nooit zelf dicht, hij legde het naast zijn bord en verhief zich dan langzaam en plechtig, gelijk een redenaar die een rede gaat uitspreken. En terwijl hij verstrooid en wiegend heenging, bedacht Maghen opeens dat zij hem moest vragen naar de plaats, waarnaar zij zocht in haar herinnering, maar, tersluiks naar moeder ziende, die al begon op te ruimen, besloot zij liever te wachten en straks tot vader te gaan als hij in zijn kamer alleen was.

Even later zat Maghen in haar kamertje met het Nieuwe Testament, waarin zij dien wonderlijken avond met vader had gelezen. Het weer was veranderd, wind opgestoken en telkens kraakten de ruiten en schudden de ramen onder zijn zwaren druk. Zij toefde eenigen tijd, alvorens de Schrift te openen en zij staarde voor zich uit. Het wassend rumoer van den storm overstemde bijwijlen het lichte suizen van het gas, dat achter zijn kap van gele zijde brandde. Het was nu stil, in huis en op straat, zoo stil, als het omtrent middernacht kon zijn en zoo diep voelde zij haar stemming, dat het haar bijna angstig te moede werd. Toen opende zij het Boek bij het leesteeken, dat vader ter plaatse had gelegd en zij las het oud verhaal:

En het geschiedde, als zij reisden, dat hij kwam in een vlek, en een zekere vrouw, met name Martha ontving hem in haar huis en deze had een zuster genaamd Maria, welke ook zittende aan de voeten van Jezus, Zijn woord hoorde. Doch Martha was bezig met veel dienens, en, daarbij komende, zeide zij: - Heer, waarom trekt Gij het u niet aan dat mijne zuster mij alleen laat dienen, zeg dan haar, dat zij mij helpe. En Jezus, antwoordende, zeide haar: - Martha, Martha, gij bekommert en ontrust U over vele dingen, maar één ding is noodig, doch Maria heeft het goede deel gekozen hetwelk niet van haar zal weggenomen worden.

R. VAN GENDEREN STORT.

(Wordt vervolgd.)

Verzen

Sonnet.

Aan Dr. Willem Royaards
bij zijn beeltenis als
Gijsbrecht van Aemstel.

Als Gijsbrecht zelf, die 't schild tot 't uiterst uur hanteert
en voerde 't zwaard voor God, tot Gabriël het keerde,
en streed zijn harden strijd, totdat de strijd hem leerde,
dat er geen strijden baat, waar God het anders keert,

Zoo heeft hij 't klein geweld der kleinen gebraveerd,
en om het groote doel al 't andere veracht,
en in des levens gloed het leven niet geacht,
en slechts een licht gezien, waar vuur hem heeft verteerd.

Royaards, die Aemstel's schild, versplinterd en verhouwen,
zoo hoog gehangen hebt, nu het uw hand ontviel,
men zag in Nederland het licht dat er op viel
en in dat eigen licht blijft uwe naam behouen.
Een strijder stoer en stug, een sterk, weerbarstig man,
Gijsbrecht in vleesch en bloed; wees eeuwig Gijsbrecht dan.

Afscheid.

Epiloog ‘In Memoriam.’

De groene, duistere klimop
fonkelt rondom den valen steen;
een regen viel, een regen ging,
er bleef een enkele waterdrop
bevend verlicht, als hing er een
betoovering rondom dien steen.

Zoo duister, glinsterend verlicht
groeide de wereld om mij heen,
haast was ik voor den dood gezwicht.
Een regen viel, een regen ging;
voorbij ging die betoovering,
vergaan was die herinnering.

Vanwaar, dat deze traan dan beeft
waaraan het hart geen deel meer heeft;
als kwam ik in een droom te staan
na alles wat mij leven gaf
zoo zag ik dit vergeten graf,
duister en groen weer voor mij staan.

En het verleden sprak mij aan.

Het was een lang verloren jeugd
die mij hier wachtte en tot mij kwam
en mij mijn beide handen nam
en aanzag, wijl een zachte vreugd
in mij was, dat hij weder kwam,
die welbekende, die zich niet
met later leven kon verstaan
en die ik hier eens achterliet,
tot wie ik weder kwam gegaan
en vond hem anders niet, getrouw
tot in den dood om deze vrouw

Dat oud verdriet kwam weer tot mij,
maar als een vreemde werd het mij,
en ik zei roekeloos en blij:
Menschen en sterren gaan voorbij,
wij zijn maar als Gods instrument
dat soms een droever wijze kent,
maar 't lied zooals het mij nu klinkt
is of het van Gods vreugde zingt.
Wat wilt ge dan, en waarom treurt
ge hier, nog altijd zoo verscheurd;
zie, deze tranen op mijn wang
zijn als van ouds, maar niet meer bang,
zij kwamen mij, en zie, zij gaan,
voorbij, als sterren gaan en maan,
een regen viel, een regen ging,
er rest een stille fonkeling,
maar in het licht dat groeien ging
van hier, werd de herinnering
een schim, een schaduw achter mij.
En met dat ik die woorden zei
weken de schaduwen van mij.
Ik stond alleen, een vale steen,
een zware fonkelende klimop,
stak in den kouden avond op.

En ik sloeg mijne oogen op.

Ik zag omhoog de eerste ster,
de weg scheen plotseling leeg en ver,
maar na dit afscheid was het mij
als werd zij helderder voor mij.
En toen ik weerging naar de stad
scheen 't licht van achter op mijn pad,

Gods licht is altijd overal,
ik wist dat het niet einden zal;
en ik wist hoe ik na die jeugd
in tranen fonkelende vreugd
geleerd heb uit het duister leed;

het is niet dat ik hem vergeet:
hij koos dit graf, een vale steen,
Gods regen fonkelt er om heen
Eens zal de regen ook zoo dalen
op mij; maar thans mag ik niet dwalen,
wegen op aarde zijn zoovelen,
maar Gods weg moeten allen deelen.
De dooden wonen bij de dooden
de levenden bij levenden,
nochtans met eendere geboden
en in eenzelfde eeuwig licht;
Gods vreugde is onze eerste plicht,
een zware taak, een heilig licht,
de arbeid van de levenden.

Wie voor zijn droefenissen zwicht
die heeft Gods louter licht vergeten;
dit is het eenigst wat wij weten:
Gods vreugde is onze eerste plicht,
een fonkelende druppel licht. -

1926. -.

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Grondslagen der planologie

> Es ist aber nicht so was unerhörtes, dasz nach langer Bearbeitung einer Wissenschaft, wenn man Wunder denkt, wie weit man schon darin gekommen sei, endlich sich jemand die Frage einfallen läszt, ob und wie überhaupt eine solche Wissenschaft möglich sei.
> Denn die menschliche Vernunft is so baulustig, dasz sie mehrmalen den Turm aufgeführt, hernach wieder abgetragen hat, um zu sehen wie das Fundament desselben wohl beschaffen sein möchte.
> Es ist niemals zu spät vernünftig und weise zu werden; es ist aber jederzeit schwerer, wenn die Einsicht spät kommt, sie in Gang zu bringen.
> IMMANUEL KANT

Stedebouw of Planologie.

Als aanduiding van het arbeidsveld is het woord, ‘stedebouw’ misleidend en onjuist. Met veel goeden wil zou men het kunnen aanvaarden als uitdrukking voor de werkzaamheid, welke ook wel stadsuitbreiding wordt genoemd. Het misbruik, dat van het woord ‘stedebouw’ en zijne afleidingen ‘stedebouwer’ en ‘stedebouwkundig’ wordt gemaakt, wijst er echter op, dat veel misverstand en daardoor veel nadeel kan worden vermeden, wanneer men het werk zuiverder kenmerkt. Het bijzondere nadeel van ‘stedebouw’ is de nadruk door de tweede lettergreep op het begrip ‘bouwen’ gelegd; waardoor de gewoonte ontstaan is bij den niet-vakman elke architectonische werkzaamheid van grooteren omvang als ‘stedebouw’ aan te kondigen.

De namen, die de fransche, engelsche en duitsche talen aan deze wetenschap geven, vertoonen dezelfde onvolmaaktheid als ons ‘stedebouw’. Het fransche ‘aménagement des villes’ is minstens even gebrekkig. Het woord ‘urbanisme’, dat in Frankrijl bezig is ‘aménagement des villes’ te verdringen,

heeft wel eenige voordeelen boven de hier genoemde aanduidingen, maar blijft het nadeel bezitten direct afgeleid te zijn van het 'latijnsche 'urbs' en juist de verbinding van het begrip 'stad' met de moderne 'stedebouwkundige' practijk is niet gelukkig.

Het engelsche 'townplanning' is in zooverre goed gekozen, dat het voorbereidende karakter van het werk door het begrip 'planning' voortreffelijk wordt uitgedrukt. De verbinding met 'town' is daarentegen minder juist. Wat Lanchester opmerkt: 'Neither town, nor planning appropriately defines a matter, that concerns much more than the town and a great deal that hardly can be called townplanning' kan ik dan ook volledig beamen.

De noodzakelijkheid een uitdrukking te vinden, die beter dan de bovenstaande het wezen der wetenschap aangeeft, is duidelijk. Het was dan ook met bijzonder genoegen, dat ik Georges Benoit-Lévy op het in 1928 te Parijs gehouden stedebouw-congres het woord 'Planologie' hoorde noemen en verdedigen. Dit woord moge eenige onvolkomenheid bezitten, het wint het verre van het hatelijke-onjuiste 'stedebouw'. De lezer zal in de volgende beschouwingen de zin van 'planologie' en haar afleidingen leeren verstaan. Hier zij volstaan met de opmerking, dat deze uitdrukking geen ruimtelijke grenzen aan het werk stelt, en met de zusterwetenschap de sociologie de laatste lettergreep gemeen heeft, hetgeen door de nauwe verwantschap van beide wetenschappen en door de begripsinhoud van 'logos' een bijzonder voordeel mag heeten.

Het Wezen der Planologie.

Aanvaarden wij voor deze studie het woord 'planologie'. De vraag of wij hier met een wetenschap, of slechts met een 'methode' te doen hebben is nog niet gesteld geworden. Tegenover de uitgebreide literatuur over de gelijksoortige vraag bij sociologie en statistiek, maakt de planologie een heel pover figuur. Dit is eigenlijk het geval met het geheele kennistheoretische onderzoek op dit gebied. Tegenover het nadeel, voortkomend uit het ontbreken van fundamenteel onderzoek naar wezen en grondslagen der planologie staat het voordeel, dat de tamelijk onvruchtbare strijd om theoretische begin-

selen hier heeft ontbroken. Toch mag in een tijdperk, waarin de planologie een belangrijke taak heeft te vervullen een voldoende fundeering van het practische werk niet ontbreken. Deze studie moge daarom opgevat worden als een poging om in dit gemis te voorzien; een poging, die aanvulling en verbetering behoeft, maar toch zal kunnen bijdragen tot de vorming van een inzicht in het wezen en de taak van een wetenschap, welke wij in de loop van deze studie zullen leeren kennen als een der belangrijkste uitingen van menschelijk werk in onzen tijd.

'Il est difficile de caractériser une science en quelques lignes, de manière à en donner une idée exacte à ceux, qui n'ont pas déjà parcouru son domaine entier.'

Beginnen wij daarom haar geheel domein te beschouwen! Tot voor luttele jaren golden de gemeentelijke administratieve grenzen als grenzen voor de planologische werkzaamheid. Men meende, dat de 'stedebouw' tot taak had het opstellen van een plan, waarop de ligging van nieuwe straten is aangegeven, terwijl aan de handhaving zelfs van een dergelijk primitief plan, niet of in geringe mate de hand werd gehouden. Geenszins werd daarbij het gemeentelijke gebied als een eenheid gezien. Men meende te kunnen volstaan met het 'te hooi en te gras' opstellen van plannen voor onderdeelen, zonder daarbij met de harmonische ontwikkeling van het geheel rekening te houden. De stedebouw beperkte zich, in overeenstemming met deze opvatting, tot het opstellen van het uitbreidingsplan voor enkele steden; waarbij in het oog moet worden gehouden, dat dit 'stratenplan' (dikwijls opgesteld door de geodetische dienst der betreffende stad) lang niet die omvang en beteekenis had van het moderne uitbreidingsplan.

Bij de opstelling van dergelijke plannen bleek echter hoe langer hoe meer, dat de administratieve grenzen een bijna onoverkomelijke hinderpaal vormen voor de opstelling van een uitbreidingsplan, dat aan redelijke eischen voldoet. Men bemerkte, dat de administratief-gemeentelijke grenzen hoogst zelden een geographische of economische scheiding beteekenen. In tegenstelling hiermede waren en zijn zij willekeurige beperkingen voor de gezonde ontwikkeling van het maatschappelijke leven; dikwijls een fossiel overblijfsel uit tijden, waarin van

maatschappelijk leven, zooals wij dat verstaan, nauwelijks sprake was. De erkenning van de gebrekkigheid van het administratieve grensbegrip leidde noodzakelijk tot overweging, of de grootere administratieve scheidingen wel geheel en al in ons moderne leven passen. En ook hier bemerkte men, dat dit soort administratieve scheiding veelal aan het economische en sociale leven schade toebrengt.

Het streekbegrip, langen tijd van zijn vroegere luister beroofd, deed weer zijn intrede, en de beteekenis van vroegere indeelingen werd erkend. Men bemerkte met verbazing het zuivere inzicht onzer voorvaderen met hunne streekbegrippen en aan duidingen als 'Kennemerland', 'Rijnland' enz. Ook leerde men door het moderne productieproces nieuwe streekvorming kennen in gebieden, waar van eenige samenhang der deelen voorheen geen sprake was, en waar de menschelijke geest en kracht zelfs de topographie van het gebied volkomen hebben veranderd. De organische samenhang van een streek (region) is echter hoogst zelden vereenigd met administratieve eenheid. Een goed voorbeeld daarvan is onder anderen het industriegebied van Lotharingen, bestaande uit de, door den oorlog beroemd geworden 'bassins' van Longwy, Briey en Nancy. Deze industriestreek was gedurende een halve eeuw door een politieke en administratieve grens verdeeld. Het gevolg was, dat beide deelen zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelden, waardoor de oorspronkelijke organische eenheid werd vernietigd. Met de politieke hereeniging van Elzas-Lotharingen met Frankrijk, wordt dit land voor de opgave gesteld, de politieke eenheid op te voeren tot een structurale eenheid, waarbij de planologie groote diensten zal kunnen bewijzen. Dit voorbeeld is met vele andere te vermeerderen. Niet alleen blijkt hieruit, dat administratieve scheidingen een bezwaar kunnen vormen op een betrekkelijk weinig uitgestrekt gebied, evenzeer bemerkt men, dat nationale scheidingen, welke in strijd zijn met redelijke grensvorming, uit den booze zijn. De Vereenigde Staten van Amerika zijn bezig het voorbeeld bij uitnemendheid te worden van de voordeelen, verbonden aan een groote politieke eenheid en het ontbreken van ingewikkelde grensscheidingen.

Uit het voorgaande blijkt, dat aan de planologie geen

ruimtelijke grenzen gesteld kunnen worden, *de geheele aarde is haar arbeidsveld*.

Aan de omverwerping van het oude en gebrekkige grensbegrip ging en gaat gepaard de opheffing der verbinding van den stedebouw met de bouwkunst. De opvatting van den stedebouw als, 'architectuur in het groot' is bezig te verdwijnen, al mogen hier en daar enkele overblijfselen van de oude opvatting nog pijnlijk merkbaar zijn.

Men gaat inzien, dat het werk van den planoloog niet beperkt is tot één uiting van de menschelijke samenleving: het bouwen.

Langszaam begint het standpunt veld te winnen, welke in de planologie een algemeene sociale wetenschap erkent. Zulks als gevolg van het algemeen op te merken streven der laatste jaren naar organisatie. De planologie heeft hier een belangrijke taak te vervullen en zal in beduidende mate kunnen bijdragen de nadeelen op te heffen, welke het gevolg zijn van een willekeurige en onsystematische ontwikkeling van het maatschappelijke leven. De planologie betreed geen nieuwe banen, zij volgt de ontwikkelingsgang van het moderne leven, en heeft nog allerminst de plaats bereikt waarop zij, gezien haar beteekenis voor de menschheid in dit verband aanspraak kan maken.

De verschillende en veelal langs elkaar heengaande pogingen om paal en perk te stellen aan verkwisting van energie en geld door rationalisatie van het bedrijfsleven, dienen niet afzonderlijk te worden doorgevoerd. De planologie moet al deze afzonderlijke pogingen vereenigen en den mensch metterdaad aantoonen, dat alle uitingen als facetten van één steen zijn. In dit licht gezien moet de planologie de mogelijkheid scheppen, dat het economische en sociale leven zich onder gezonde ruimtelijke omstandigheden kan ontplooien. Zij kan een machtige factor worden voor de geheele samenleving wanneer zij in staat is, zooals Lanchester het kernachtig zegt: 'to provide the material environment that the social requirements demand.'

Door de opheffing van het administratieve grensbegrip als obstakel voor het stedebouwkundige werk, en de daarmede gepaard gaande erkenning van den omvang van het planologi-

sche probleem, rust op den planoloog, de moeilijke taak de eenheid der verschillende ruimtelijk merkbare uitingen der samenleving als grondslag voor zijn werk op te vatten. Deze eenheid gaat verder dan het ruimtelijk waarneembare. Niet alleen, dat de planologische arbeid een gunstigen invloed kan uitoefenen op gebieden, welke ruimtelijk niet waarneembaar zijn, (psyche en gewoonten); bovendien kan geen werkelijk rationeel planologisch werk ontstaan, wanneer het niet mede berust op een diepgaand onderzoek van de psychische factoren, die voor dit werk van beteekenis zijn. Het psychische onderzoek bestaat echter nog niet. Te hooi en te gras wordt bij de opstelling van een enkel plan wel eens rekening gehouden met enkele voor de hand liggende psychische invloeden; dit blijft echter hooge uitzondering, die den regel van het volledig ontbreken van het psychische onderzoek - ook in de allerbeste 'surveys' - bevestigt.

Het spreekt van zelf, dat de direct waarneembare uitingen van menschelijk leven in de allereerste plaats de aandacht vragen van den planoloog. Van deze noem ik: a. *het wonen*, b. *het werken*, c. *de ontspanning*, d. *de verplaatsing*.

Beschouwen wij deze groepen afzonderlijk, ten einde een denkbeeld te vormen, welke invloed zij op de planologie, en omgekeerd de planologie op deze uitingsvormen van menschlijk samenleven kan hebben.

Het Wonen.

In de eerste plaats dan het wonen, d.i. de vorming van een beschutting tegen weersinvloeden, gepaard aan den wensch van individu en familie om zich onzichtbaar voor anderen terug te kunnen trekken. De planologie heeft tot taak aan deze primitieve wensch de mogelijkheid tot volledige verwezenlijking te brengen. Zij kan dit o.a. doen door de opstelling van weloverwogen plannen, waardoor ongezonde woonwijken tot geschikte woonplaatsen kunnen worden gevormd. Kan zij bij bestaande bevolkingsopeenhoopingen reeds uitstekend werk verrichten, haar groote waarde voor de samenleving komt eerst duidelijk tot uitdrukking bij de voorbereiding en daarop volgende uitvoering van de planologische projecten voor geheel nieuwe werk- en menchencentra. Hier is de moderne plano-

loog in staat metterdaad aan te toonen, dat rationeele indeeling van werk- en woonwijken volledig samen kan gaan met hoog opgevoede hygiënische eischen. De tuinsteden Letchworth en Welwijn zijn hiervan het duidelijke bewijs.[1)]

Maar ook op het continent zijn talrijke voorbeelden van den zegenrijken invloed, welke door een rationeel plan op allen en alles kan worden uitgeoefend. Tot volledige nieuwe werk- en bevolkingscentra is men nog weinig gekomen, maar reeds het feit dat regelend wordt opgetreden, waar luttele jaren geleden willekeur en verwarring heerschten, is van groote beteekenis. In ons land heeft de gemeentelijke overheid reeds nu het recht regelend op te treden. Zoo kan zij bepalingen opstellen en doorvoeren ten aanzien van den onderlingen afstand van gebouwen, hun verschijningsvorm, hun ligging ten opzichte van den openbaren weg, de soort van woningen in een bepaald gebied (villa's, eengezinswoningen, meergezinswoningen, enz. enz.) Door de wet daartoe volledig gemachtigd kan de overheid het bouwen in het algemeen volgens planologische grondslagen regelen.

Het bijzondere voordeel van planologische behandeling is, dat alleen daardoor de waarborg wordt verkregen, dat het wonen als deel van een grooter geheel wordt opgevat en maatregelen op dit gebied genomen, in harmonie zijn met de eischen, die de andere uitingen van menschelijk samenleven stellen. Zoo kan geen redelijke volkshuisvesting tot stand komen, zonder dat nauw verband wordt gelegd tusschen het wonen en

Het Werken.

Hieronder is - in planologisch verband - te verstaan het complex handelingen, dat de mensch verricht voor zijn materieele instandhouding en welvaren. Het bedrijfsleven in de meest uitgebreide zin is - voor zooverre het op het ruimtelijk gebeuren invloed uitoefend - planologisch object. De beteekenis van de planologie voor het moderne bedrijfsleven komt goed tot uitdrukking in de hoogst belangrijke ‘surveys’, in Engeland en Amerika opgesteld. Als voorbeelden van bewon-

1) Zie hierover mijn ‘Stedebouw’ uitgave van Looy, hoofdstuk: Tuinstad en tuinstadbeweging.

derenswaardige industrieele ‘survey's’ mogen hier genoemd worden het ‘Doncaster-survey’ door Patrick Abercrombie e.a. opgesteld voor dit engelsche mijngebied en het complex ‘surveys’, welke deel uitmaken van het ‘Regional Survey of New-York and its environs’. Deze zuiver planologische rapporten bevatten een groot aantal onderzoekingen en aanbevelingen, waarvan het bedrijfsleven zeer veel profijt kan en zal trekken. Juist door het in onderling verband bestudeeren van bedrijf en wonen kunnen zoowel zakelijke als geestelijke voordeelen worden bereikt. Men komt tot de erkenning, dat slechte woontoestanden niet alleen van humaniteits-standpunt onduldbaar zijn, maar eveneens een nadrukkelijk economisch nadeel voor het bedrijfsleven vormen. De verbinding van werkplaats met woning zal bij de opstelling van elk rationeel plan bijzondere aandacht vragen. De groote ondernemingen gaan er toe over woningcomplexen voor hun personeel te bouwen, die aan hooge eischen voldoen, en waarvan de ligging ten opzichte van het betreffende bedrijf gunstig is. Het is volkomen in overeenstemming met het algemeene streven naar ‘efficiency,’ dat de planologie hier haar medewerking verleent en zoodoende haar noodzakelijkheid ook voor het bedrijfsleven op duidelijke wijze aantoont.

Maar niet alleen voor de oplossing van het probleem werkplaats-woning zal de hulp van den planoloog worden ingeroepen. Overal waar het bedrijfsleven zich ruimtelijk manifesteert, heeft de planoloog een belangrijke taak te vervullen. Zoo zal men, voordat tot vestiging van een bepaalde industrie wordt overgegaan een gedetailleerd planologisch onderzoek moeten instellen naar bestaande en mogelijke verkeersverbindingen, de gunstigste plaatsing der fabrieken, de onderbrenging van het personeel enz. Ja, in Engeland zijn zeer belangrijke rapporten verschenen, die uitgebreide onderzoekingen bevatten over de exploitatie van nieuwe kolenvelden, waarbij deze exploitatie zeer bepaaldelijk planologisch wordt onderzocht.

Uit alle groote planologische rapporten blijkt het enge verband tusschen bedrijfsleven en

Het Verkeer

De onderzoekingen in New-York en elders gedaan naar de

invloed der verkeerstoestanden op het bedrijfsleven, heeft vele zakenlieden de oogen geopend voor de noodzakelijkheid van samenwerking op planologisch gebied, en het is waarschijnlijk het groote voordeel door dit werk voor het bedrijfsleven opgeleverd, dat vooral in de Vereenigde Staten de planologie door de zakenmenschen met groote financieele bijdragen wordt gesteund.

Een blik op de kaart doet zien hoe uitermate gebrekkig ons wegenstelsel is en met uitzondering van enkele gebieden is het nergens beter. De verspilling aan tijd, energie en waarde, ten gevolge van een onvoldoende verkeersstelsel is niet in cijfers uit te drukken. Men komt nu tot de overtuiging, dat snel moet worden ingegrepen om het wegennet aan te passen aan de nieuwe omstandigheden. In ons land beseft men echter nog niet in voldoende mate, dat het verkeer geen op zich zelf staande zaak is, maar slechts één van de ruimtelijke manifestaties van het menschelijke leven, dat in verband daarmede moet worden beschouwd, ten einde voldoening gevende resultaten te verkrijgen. In dit licht gezien is voor de planologie de taak weggelegd zoowel de wegen, die dienen voor het voertuig zonder vaste baan, als de spoorwegen als resultante van het menschelijke samenleven te beschouwen. Hoevele honderde kilometers rails, hoevele wegen zouden niet of anders zijn aangelegd, wanneer men spoor en weg steeds als deelen van een groot geheel had beschouwd? De toegepaste planologie toont aan, dat door veranderingen op gebieden, die met het verkeer als zoodanig niets te maken hebben, het verkeersbeeld in een bepaalde streek volkomen kan worden veranderd. Denken wij in dit verband aan den invloed, welke kan worden uitgeoefend op de verkeersverhoudingen door een rationeele onderbrenging der arbeidersbevolking.

Naast spoorbaan en autobaan vraagt het vliegtuig de bijzondere aandacht van den planoloog. ‘Que sera la vie dans vingt ans et peut-être avant vingt ans? Existera-t-il encore des routes et des rues, comme celles, qu'achêvent de défoncer les camions automobiles.. Et qui sait. L'automobile elle-même, n'aura-t-elle pas rejoint le cheval et le dernier mot du ridicule ne sera-t-il pas de ne pas avoir son avion’, vraagt Maurice Talmeyr.

De planoloog moet in de toekomst schouwen, en de ontwikkeling van het vliegverkeer leert, dat wij hier met een levensfactor te doen hebben, waarvoor hij een open oog moet hebben en waarmede bij de vaststelling van het planologische project terdege rekening dient te worden gehouden.

Daarbij zal zeker worden overwogen, dat het verkeer niet alleen hulpmiddel van het bedrijfsleven is, maar evenzeer een uiting van de menschelijke behoefte naar ontspanning. Deze is in onzen tijd van dien aard geworden, dat het complex vraagstukken, verbonden aan de recreatie tot de belangrijkste opgaven der planologie behoort. Alle drie soorten verkeer, te land, te water en in de lucht zijn voor een deel gevolg van 's-menschen lust tot ontspanning. Door het planologische vooronderzoek zal in vele gevallen vast komen te staan, dat de verschillende verkeersbanen ontlast kunnen worden door een betere plaatsing der sport- en speelvelden enz. In dit verband zij slechts gewezen op een gedecentraliseerd parksysteem, in overeenstemming met de verdeeling der bevolking over een bepaald gebied.

Een belangrijk deel van het moderne verkeer moge zijn oorzaak vinden in de lust tot ‘reizen en trekken’ louter voor genoegen, daarnaast blijft natuurlijk het zakelijke verkeer voor den planoloog van allergrootste beteekenis. Zoo brengt het verkeer te water - zoowel wat de binnenvaart als de groote vaart betreft - onafscheidelijk de vraagstukken der haven- en kanaalaanleg mede. Deze stellen op hun beurt den planoloog voor de taak de verbindingen daarmede op de best mogelijke wijze op te lossen. Het voordeel der planologische behandeling is ook hier weer het feit, dat deze de onderdeelen van het maatschappelijke gebeuren in onderling verband bestudeert en oplost, waar vroeger en nu, onafhankelijke pogingen de rationeele oplossing van het verkeersvraagstuk in den weg staan.

De Recreatie.

Met een enkel woord werd hierboven reeds gewag gemaakt van de taak der planologie ten aanzien van het scheppen der ruimtelijke toestanden, waardoor de menschen op de gunstigste wijze van sport, en spel, zee en bosch kunnen genieten. In het kader van de moderne planologie valt zeker de reserveering

van natuurmonumenten, welke niet ‘te hooi en te gras’ maar volgens algemeene planologische beginselen dient te geschieden. De verbinding van den stadsmensch met de natuur wordt zelfs in het aanvangsstadium waarin wij ons bevinden als een echt planologische opgave door velen beschouwd. Geen uitbreidingsplan van eenige beteekenis wordt meer opgesteld, of ‘het groen’ speelt daarin een zeer belangrijke rol.

Land- en tuinbouw en Veeteelt.

De tijd is voorbij, dat de bouw maar raak politiek het mogelijk maakte, voor het landbouw bedrijf benutte terreinen op te slokken voor het bouwen van huizen. Door het bestemmingsplan wordt de indeeling der gronden van het gebied waarvoor het plan wordt opgesteld verdeeld in gronden voor *wonen*, voor *industrie*, voor *ontspanning*, voor *scholen*, *kerken*, *begraafplaatsen* enz. maar evenzeer voor *landbouw*, *tuinbouw* en *veeteelt*. De planologie heeft er voor zorg te dragen, dat deze niet ten gronde gaan door een onjuist volbouwen van het platte land. De ontwikkeling van het land-en tuinbouwbedrijf stelt zeer bijzondere eischen aan de planologie, die zeker tot taak heeft de mogelijkheden door de moderne landbouwwetenschap geboden voor de rationeele exploitatie van het boerenbedrijf te steunen, door de juiste reserveering van tereinen. Hier zal nauwe samenwerking met landbouw- en tuinbouwkundige geboden zijn. In dit verband zij gewezen op de ontwikkeling de glascultuur, waardoor meerderen qualitatief dikwijls betere opbrengst wordt verkregen dan van de koude grondteelt. Bij de overwegingen, welke de grootte van de voor tuinbouw te bestemmen terreinen bepalen, zal dit feit veel gewicht in denschaal leggen.

* * *

In de voorgaande groepeering van het planologische werk werden enkele hoofdscheidingen gemaakt. Het spreekt van zelf, dat deze slechts ter overzichtelijke behandeling van het onderwerp dienst doen. Uit het hierover gezegde blijkt trouwens duidelijk, dat de verschillende uitingen van menschelijk leven en menschelijk samenleven, door den planoloog als facetten van één steen beschouwd worden, die weliswaar

afzonderlijke beschouwing nuttig en soms noodig maken, maar steeds weer in verband met de andere facetten moet worden bestudeerd. In de praktijk nemen de behandelde abstracte begrippen reëele vormen aan. Denken wij slechts aan de plaatsing van scholen in verband met bevolkingsopbouw en dichtheid; de energievoorziening met hare ruimtelijke consequenties (electrische centrales, gasfabrieken, 'Fernleitung' enz.) Zoo dient ook bij de opstelling der plannen rekening te worden gehouden met de eischen van een goede watervoorziening en afvalstoffenvervoer. Te weinig wordt nog beseft, welke gevolgen een willekeurig en op schijn-artistieke gronden opgesteld stratenplan aan onnoodige kosten voor rioleeringsaanleg medebrengt.

Het Arbeidsveld.

De verdeeling van het planologische arbeidsveld naar zijn inhoud kan gevolgd worden door de indeeling naar den omvang der projecten.

Daar is dan in de eerste plaats het *plan voor een beperkt terrein*, meestal slechts een klein deel uitmakend van een gemeentelijk gebied. Het ontstaat meestal op wensch van de betreffende grondbezitter (s), die zulk een terrein in bouwexploitatie willen brengen. Bij de opstelling van een dergelijk plan blijkt meestal, dat dit niet zinvol kan worden gedaan, zonder rekening te houden met de omringende gronden. Daarom verdient het in de allermeeste gevallen de voorkeur eerst over te gaan tot de vaststelling van *het gemeentelijke plan*, dat op het uiteraard *beperkte* gebied van één gemeente, naar zijn inhoud voor de *onbeperkte* opgave staat de ruimtelijke grondslag te scheppen voor een gezonde ontplooiing van het menschelijke leven, zooals het in de moderne samenleving tot uitdrukking komt.

Het moderne uitbreidings-, bestemmings- en bebouwingsplan behoort tot de allerbelangrijkste gemeentelijke documenten, en dient als grondslag voor het gemeentelijke beheer te worden aanvaard. Niet alleen, dat het moderne uitbreidingsplan, op grond van het planologische vooronderzoek de uitbreiding van het bebouwde oppervlak regelt; het bevat bovendien in geschreven en geteekenden vorm, vele aanwijzingen, welke de ontwikkeling van bepaalde bedrijfstakken kunnen

bevorderen, en tot de ontdekking van belangrijke momenten van het maatschappelijke leven en het naar voren brengen van nieuwe mogelijkheden kunnen leiden.

Er is in dit deel van Europa nauwelijks een gemeente denkbaar, die een volkomen zelfstandig bestaan voert. De verbinding door middel van spoor en weg, en niet in de laatste plaats de aviatiek en de radio heffen de laatste sporen van gemeentelijke afzondering op, en het gemeentelijke plan zal niet kunnen worden opgesteld, zonder dat men zich rekenschap geeft van de tegenwoordige staat en de mogelijke ontwikkeling van aangrenzende gebieden. Het zal in overeenstemming hiermede dikwijls voorkomen, dat het gemeentelijke plan op veel ruimer grondslag dan het eigen grondgebied moet worden opgesteld. Dit is bijvoorbeeld het geval, wanneer nationale of zelfs internationale verkeerswegen het gebied doorsnijden, welke oplossingen eischen, die weliswaar door de gemeentelijke overheid tot stand moeten worden gebracht, maar waarvan beteekenis en draagwijdte de gemeentelijke grenzen verre overschrijden. In de practijk behoort het juist tot de moeilijke taak van den planopsteller de locale, nationale en soms internationale problemen harmonisch te verwerken. Dat de toestand op dit punt nog allerminst bevredigend is, behoeft geen nadere toelichting. Over de rol der psychische invloeden in dit verband, zal hieronder een en ander worden medegedeeld.

Bij de vaststelling van het gemeentelijke plan zal in de meeste gevallen overleg gepleegd moeten worden met de bestuurders van aangrenzende gebieden, opdat zekerheid wordt verkregen, dat de maatregelen, door de eene gemeente genomen, niet nutteloos worden gemaakt, door het ontbreken van soortgelijke maatregelen in aangrenzende gemeenten. Hier zij slechts gewezen op de rooilijnvaststelling van een doorgaande verkeersweg, of op het bestemmingsplan, dat voortzetting op aangrenzend terreinen dikwijls noodig heeft, ten einde tot zijn recht te komen.

De moderne vorm van gemeentelijke samenwerking op het gebied der planologie is *het streekplan*. De overweging, die daartoe leidt, is in wezen dezelfde als bij eengemeentelijkplan: n.l. de behoefte de ruimtelijke toestanden in harmonie te bren-

gen met de eischen van het moderne leven. De ontwikkeling van het bedrijfsleven heft de gemeentelijke onafhankelijkheid volledig op, en eischt terecht, dat zijn ontplooiing niet wordt belemmerd door onvoldoende toestanden, welke de verschillende bedrijfsvormen nadeel kunnen berokkenen. Maar niet alleen het bedrijfsleven bepaalt de noodzakelijkheid van het streekplan. Alle uitingen van het moderne leven maken dit tot een gebiedende noodzakelijkheid.

De inhoud van het streekplan is in groote lijnen gelijk aan het gemeentelijke plan. *Het wonen*, *het werken*, *de ontspanning* en *het verkeer* blijven ook hierin de hoofdmomenten, welke natuurlijk in grooter verband beschouwd en daarmede overeenkomstig behandeld zullen worden. De grensbepaling der streek behoort tot de moeilijl ste planologische opgaven. Aan de vaststelling daarvan zal bijzondere aandacht gewijd moeten worden, daar - zooals reeds werd opgemerkt - van een samenvallen der administratieve grenzen met economischsociale scheidingen meestal geen sprake is. Zelfs de begrenzing van een bepaald gebied, dat nog zulke merkwaardige eigenschappen bezit, blijft kunstmatig, daar evenmin als de gemeente, de streek een onafhankelijke eenheid vormt.

Deze moeilijkheid moge echter geen aanleiding zijn tot het niet opstellen van het streekplan. Zij wordt hier slechts naar voren gebracht om een inzicht te geven in de bijzondere geaardheid der problemen, waarvoor de planologie gesteld is.

Het streekplan heeft nog nergens dezelfde wettelijke bevoegdheid als een gemeentelijk uitbreidingsplan. Van zuiver planologisch standpunt is hiertegen weinig bezwaar, daar het gezonde streekplan ruimte laat voor verdere gemeentelijke detailleering. Een onwillige gemeente, die een belangrijke economische of geographische positie in de betreffende streek inneemt, kan echter - zoolang het streekplan geen bindende regeling is - het werk geheel op losse schroeven stellen. Het is daarom, dat door een commissie uit het Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw voor ons land de instelling van Gewestelijke Raden werd voorgesteld. Dit voorstel is helaas den weg gegaan van vele nieuwe dingen: het is om hals gebracht, voornamelijk om in - wezen - psychische motieven die met de al of niet rationaliteit van het voorstel niets te ma-

ken hebben. Ook hier deed zich de beteekenis van het ‘psychische motief’ weer eens duidelijk merken.

Zonder wettelijke regeling is men aangewezen op vrijwillige samenwerking van de openbare lichamen, welke tesamen de streek vormen. In hoeverre deze geheel vrijwillige samenwerking tot positieve resultaten leidt, kan - gezien de korten tijd, dat het streekplan zijn intrede heeft gedaan - nog niet worden vastgesteld. De eerste resultaten zijn in verschillende landen niet ongunstig. De vooral in Amerika gebezigde methode, om naast de gemeentebesturen, ook de zakelijke corporaties samen te brengen in het streekplan-werk heeft zeker bijzondere voordeelen. Het is de vraag, of een dergelijke methode ook in dit land de meest juiste is. Hoewel het zakelijke leven zeer groote belangen heeft bij het streekplan, behoeven de motieven, die tot de opstelling daarvan leiden absoluut niet van economische aard alleen te zijn. Zoo gaat men ook wel tot opstelling van een streekplan over ter bescherming van een groote natuurreservatie, die zich over het gebied van meerdere gemeenten uitstrekt.

De moeilijkheden, verbonden aan de begrenzing van een streekplan, werden hierboven terloops aangeduid. Zij komen voort uit de omstandigheid, dat evenmin als van gemeentelijke isolatie van streek-isolatie sprake kan zijn. Men zal in vele gevallen tot een vergelijk tusschen het wenschelijke en mogelijke moeten komen. In alle gevallen zal het werk het kader van het beperkte gebied noodzakelijk moeten overschrijden. Dit zal in de eerste plaats geschieden ter bereiking van een normale voortzetting der maatregelen, voor het bepaalde gebied vastgesteld. Ik denk hier aan de groote verkeersverbindingen te land, te water en in de lucht. De beste oplossing zal in zulk een geval zijn, dat de opstelling van streekplannen zoodanig wordt bevorderd, dat het geheele nationale gebied als het ware in streekplannen wordt verdeeld.

Uit de voorgaande beschouwingen zagen wij, hoe de planolo-[1)]

1) In deze algemeene verhandeling kan geen gedetailleerde beschouwing over het streekplan worden gegeven. Verwezen wordt voor verdere studie naar het hierboven aangehaalde rapport, en hoofdstuk 11 (regionale stedebouw) van mijn ‘Stedebouw’ uitg. v. Looy.

gie ‘evolueert’ van het partieele plan ter grootte van enkele hectaren, binnen het grondgebied van één gemeente liggend, tot het streekplan, een uitgestrektheid van dikwijls meerdere honderduizende hectaren omvattend, onderverdeeld in honderde gemeenten.

Maar ook met deze nieuwe uiting der planologische werkzaamheid, is de evolutie nog niet geeindigd.

Juist bij de groote uitbreiding van het werkgebied der planologie in de laatste jaren, blijkt de onmogelijkheid tot het volstrekt vaststellen van plangebiedsgrenzen. Alle regionale invloeden, die op het streekplan invloed uitoefenen, worden op hun beurt beinvloed door extra-regionale factoren, terwijl het zeer dikwijls voorkomt, dat maatregelen in een bepaald gebied genomen, een groote invloed daarbuiten uitoefenen. Ik wijs in dit verband slechts op de aanleg van hoofdverkeerswegen in een bepaalde streek, waardoor ophooping op andere, buiten het streekplan liggende, wegen kan worden opgeheven. Ook nu reeds leidt deze opvatting in de practijk tot zeer uitgebreide planologische onderzoekingen, welke een veel grooter gebied bestrijken dan de streek, waarvoor het plan wordt opgesteld.

In het algemeen geldt, dat bij elk project, klein of groot, rekening moet worden gehouden met alle factoren, die daarop invloed kunnen uitoefenen.

Cyrus Kehr zegt hierover in zijn meesterwerk ‘A nation plan’ het volgende:

> ‘No local planning problem can receive its proper treatment until a territorially larger basis or background has been formed. Along with this came the conviction that the economic and social defects throughout our country (Ver. St.) are, in large measure, due to the fact that heretofore we have planned in a local way, the result being insufficient, unbalanced and disconnected national communication.’
> ‘In thus proceeding from the small to the larger and yet larger, the need for a larger basis or background was presented, until it was finally seen that the entire national area should be taken as an original basis or unit, for major physical planning, the planning on diminishing scale-from the major to the minor.’.

Wat voor de Vereenigde Staten met hun geweldig grondgebied nuttig is, geldt in versterkte mate voor het kleine Europa en zeker voor het geringe stipje op den wereldbol: Holland. Juist de geringe uitgestektheid van ons land, doet ons begrijpen, voor welk een gemakkelijke opgave wij hier staan, in ver-

gelijking met het complex vraagstukken, dat zich voordoet bij de opstelling van een ‘nation plan’ voor de Vereenigde Staten, zooals door Kehr gepropageerd.

Toch blijven de te overwinnen moeilijkheden om het nationale plan ook in ons land te doen zegevieren uitermate groot, daar belangengroepeeringen zich zullen verzetten tegen een wijziging in de gang van zaken, tot nu toe gevolgd bij de behandeling der groote nationale welvaartsproblemen. Maar ook hier gelden Kehr's woorden:

‘The civic and sociological pioneer must work against the enormous dead weight of prejudice which opposes doing what we have not done or doing a thing as we have not yet done it.’

De inhoud van het nationale plan is in wezen dezelfde als van het streekplan, ja zelfs van het ruimtelijk zoo beperkte communale plan. Ook hier staat de vijfvoudige manifestatie van het leven in het midden der aandacht: de voortbrenging, het wonen, het werken, het verkeer en de ontspanning.

Natuurlijk wordt opzet en inhoud van het nationale plan bepaald naar de positie en aard van de problemen der betreffende natie. Ook bedenke men, dat het nationale plan alleen te maken heeft met algemeene nationale factoren.

Het nationale plan ontleent zijn beteekenis niet alleen aan de feitelijke vaststelling van algemeene richtlijnen voor de ruimtelijke ontwikkeling der nationale gemeenschap; het kan evenzeer een machtige factor worden om de natie te toonen, dat, hoe groot de psychische en godsdienstige verschillen in een land ook mogen zijn, deze de hooge eenheid, zooals in het nationale plan nagestreefd, niet kunnen vernietigen. Het nationale plan kan een middel worden ‘to create an appreciation of the interdependence of all parts of our country; to create a broader humanitarian sympathy throughout our country’. (Kehr). Komende geslachten zullen verbaasd zijn, de moeilijkheden te vernemen, waarmede men in onzen tijd te kampen heeft gehad, om tot deze coöperatie te geraken, welke toch de voorwaarde van een gezonde materieele en niet minder geestelijke ontwikkeling van een volk is. Het nationale plan zal de oogen openen aan honderdduizenden, bevangen in een enghartig en misplaatst locaal-patriotisme, en den weg openen tot samenwerking op alle gebieden van menschelijk leven.

Het zal daarnaast leiding geven bij de oplossing van problemen, die tot nu toe als op zich zelf staande zaken werden beschouwd. Het nationale 'survey' zal b.v. met - voor sommigen - ontstellende zekerheid kunnen aantoonen, dat het verkeer slechts één der vele vormen is, waarin het maatschappelijke leven zich uit. Hiervan uitgaande, zal men begrijpen, dat de oplossing van vele euvels alleen bereikbaar is door verandering op gebieden, die oppervlakkig beschouwd, daarmede niets hebben uit te staan. Groote vraagstukken als rationeele verdeeling der bevolking over het nationale grondgebied; de organisatie van een nationaal verkeerssysteem te land, te water en in de lucht; de bouw van nieuwe werk- en wooncentra, gegrondvest op gezonde overweging, in plaats van op willekeur zooals tot nu toe het geval was; de rationeele productie en distributie van energie, water enz., al deze en nog vele andere zaken worden in het nationale plan in onderling verband bestudeerd en - na overwinning der psychische tegenstand tegen het nieuwe werk - opgelost.

Van het nationale naar het internationale plan is slechts een stap. Evenals uit het beperkte gemeentelijke plan het streekplan groeit; met even groote zekerheid zal uit het nationale plan de internationale samenwerking op planologisch gebied geboren worden.

Een nauwgezette studie der wereldkaart leert ons, dat aan een weloverlegde ordening van de ruimtelijke uitingen van het menschelijk leven zeer veel ontbreekt. Overal zien wij, dat ten top gedreven individualisme de oorzaak is geweest van een willekeurige opeenhooping van wegen, spoorbanen en bevolkingsopeenhopingen. Het nationale plan is daar, om orde in de nationale chaos te brengen; het internationale - het wereldplan - zal orde in de wereldchaos scheppen. Dit wereldplan zal zich alleen om de groote lijnen bekommeren. De groote internationale verkeersverbindingen te land, te water eninde luccht zullen in de eerste plaats in onderling en algemeen planologisch verband worden behandeld. Daarnaast zullen alle problemen de aandacht vragen, die in wezen en omvang boven de nationale plannen uitgaan. De moderne techniek wijst in haar wereldomvattende ontwikkeling den weg. Het vliegtuig en de

radio zijn haar voorgegaan en stimuleeren door hunne overwinningen op tijd en ruimte de tot standkoming van internationale ruimtelijke samenwerking. Door het verminderen van afstanden, tot voor enkele jaren met maanden tijds berekend, tot enkele dagen; door de grootsche overwinning der radiotechniek zal ook den enghartigen de oogen worden geopend voor de eenheid der menschen en de relatieve geringheid van het oppervlak der aarde. Hij zal leeren bedenken, dat slechts een vierde deel daarvan uit land bestaat, waarvan op zijn beurt slechts een fractie bewoonbaar is. Zoodoende zal de geestesgesteldheid tot stand komen, die de basis is voor deze internationale samenwerking. Niet gegrondvest op holle leuzen, maar op de overweging, dat verbetering der ruimtelijke verhoudingen verbetering op alle andere gebieden van leven teweeg zal brengen, die het tot stand komen eener gelukkige samenleving noodwendig ten gevolge zal hebben. De positieve voordeelen, verbonden aan internationale samenwerking op planologisch gebied, zijn van dusdanigen omvang en beteekenis, dat deze op zich zelf voldoende zijn om alle krachten te doen inspannen, om daartoe te geraken. Maar er is meer. De opvoedende beteekenis, die van deze samenwerking uit zal gaan, is nauwelijks hoog genoeg te schatten. Zoo zal de nauwe samenwerking van menschen, wier streven gericht is op het waarachtige belang van allen, stimuleerend werken op de ontwikkeling van andere vormen van internationale samenwerking.

Besluiten wij dit deel onzer beschouwingen met de woorden waarmede Cyrus Kehr zijn grandiooze schepping ‘A Nation Plan’ eindigt:

> ‘The World Plan will foster a finer insight and devotion on the part of the people towards their nation. The more extended planning will reveal that a narrow national spirit should give place to recognition of the interdependence between all parts of the world and the fact that no part of the world can be brought to its best untill every other part is brought to its best; that real benifit to any people must be sought through altruism broad enough to include the present people of the world and also those who will come after us.
> For all the continents, the broader planning will be a means of leading to the reduction, and let us hope eventual elimination of material and physical disorder and imperfection which hinder the highest human evolution.
> The mingling, the interchange between people of the world; the material

> improvements; and the direction of thinking to changes calculated to afford better living and more refinement, which will come as a result of the discussion, preparation, and gradual execution of a World Plan, will bring about the elimination of ingnorance and superstition and local hatred, and cause the growth of a mutual aquaintance and esteem.
> The World Plan is therefore urged as one of the most promising means of establishing a logical working basis for world harmony and world peace'.

Aan de Volkenbond de schoone taak dit werk op te nemen en door deze constructieve daad haar noodzakelijkheid aan den niet-diplomaat met der daad te bewijzen!

De Planologische Methode; *het* '*Survey*.'

Uit het voorgaande is duidelijk gebleken, dat de planologie bij uitstek een sociale wetenschap is. Alle factoren, die de ruimtelijke uiting van het menschelijke leven bepalen, dienen vóór de opstelling van het planologisch project in onderling verband te worden bestudeerd. Deze overweging leidde tot de geboorte van het planologische 'survey,' dat op zich zelf voldoende zou zijn om het nut der planologie duidelijk te bewijzen. Het 'survey' dient als basis voor het plan, dat zonder het eerste niet op te stellen is. Het onderzoek naar de ontwikkeling, aard en plaats der factoren, die tesamen het maatschappelijke leven uitmaken, is onontbeerlijk voor de opstelling van een rationeel project. Dit onderzoek is in wezen voor alle planologische arbeid gelijksoortig; hoewel de aandacht welke in het 'survey' aan de verschillende factoren wordt gewijd, samenhangt met de plaats en beteekenis, die elk daarvan in het geheele samenstel inneemt.

Het planologisch onderzoek is van zoo groote algemeene beteekenis geworden, dat men het planologische werk heden kan verdeelen in twee deelen: de opstelling van het 'survey' en de opstelling van het plan. Doel blijft natuurlijk het plan, en hoe belangwekkend de 'survey'-arbeid ook is, deze moet altijd daarop gericht blijven. Het plan is als het ware de graphische synthese van het 'survey'. Hoe beter het 'survey,' des te beter het plan. Dit wordt vooral in Engeland en Amerika wel beseft. In deze landen zijn de laatste jaren een groot aantal 'surveys' geplubliceerd, die een hoog denkbeeld geven van de qualiteiten der angelsaksische planologen. In dit verband noem ik slechts het prachtige werk van Abercrombie,

Lanchester en vooral van Thomas Adams, die zich zelf en zijn helpers in het eminente ‘survey’-werk, ter voorbereiding van het ‘Regional Plan of New York andits Environs’ een monument van de allerschoonste soort gebouwd hebben, een werk, dat geacht moet worden als een der allerbeste voortbrengselen van modern-planologischen arbeid. Dit ‘survey’ leert ons duidelijk, dat de planologie bezig is een volstrekt zelfstandige discipline te worden, die weliswaar gebruik maakt van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek op vele gebieden, maar deze op de haar alleen eigen wijze rangschikt, bestudeert en verwerkt. Enkele der hulpwetenschappen, waarmede de planologie door ‘banden des bloeds’ verbonden is, mogen ter verduidelijking van dezen gedachtengang in het kort worden aangeduid, zonder dat aanspraak op volledigheid wordt gemaakt.

Als werk voor de samenleving bedoeld, en door de samenleving bepaald, is de planologie verbonden met de wetenschap die de eerstgenoemde tot onderzoekingsobject heeft: *de sociologie*. Deze bestrijkt een wijd veld en is door de menigvuldigheid der maatschappelijke momenten en de onbepaaldheid van vele factoren onderwerp van een uitgebreiden beginselstrijd geworden, waarvan de vruchtbaarheid m.i. terecht wel eens wordt betwijfeld. Zonder ons - in het kader dezer verhandeling - te verdiepen in de theorethische bespiegelingen van Simmel, Durkheim, Gothein en vele anderen, dient toch te worden opgemerkt, dat de kennistheoretische onderzoekingen, waarmede de sociologen zich bij voorkeur bezig hebben gehouden, ook voor den planoloog van waarde zijn, daar zij een aantal maatschappelijke factoren hebben ontsluierd, die weliswaar niet tot de meest zichtbare, zelfs schijnbaar niet belangrijke momenten behooren, maar toch op de ruimtelijke verschijning van het leven diepen invloed uitoefenen. In het algemeen moet gezegd worden, dat het planologisch onderzoek door sociologische studie een zekere verfijning ondergaat, waarvan de vakman de beteekenis in de practijk heel goed bemerken kan. In dit verband noem ik de sociologische onderzoekingen naar de familie en de geloofsgemeenschappen, welker sociale beteekenis zeer groot is, en

waarmede de planoloog in sommige gevallen terdege rekening heeft te houden.

Voor de planologie zijn in het bijzonder twee objecten van sociologisch onderzoek van groote beteekenis: de bevolkingsontwikkeling en de voortbrengingswijze.

Van de samenlevingsverschijnselen, die op het planologische werk grooten invloed uitoefenen, is de bevolkingsbeweging wel een der allerbelangrijkste. Deze bepaalt immers met ijzeren noodzakelijkheid de uitbreiding van het bebouwde oppervlak der aarde. De bevolkingsbeweging is de meest vanzelfsprekende en tegelijk minst gecompliceerde factor voor het planologische werk. Zij maakt uitbreiding noodig; de getalstoename der menschheid bepaalt echter niet als zoodanig de wijze waarop deze zal werken en wonen, welke pas vastgesteld kan worden, wanneer de sociale toestand der bevolkingsgroepen - welke op haar beurt bepaald wordt door de wijze van voortbrenging en distributie - bekend is.

De bevolkingstoename is in cijfers uit te drukken tot het oogenblik, dat het planologisch ‘survey’ wordt opengesteld. Het is echter de moeilijke en delicate taak van den planoloog, niet alleen om de ruimtelijke structuur te maken voor een kort tijdvak, maar evenzeer om de voorzieningen te treffen welke komende geslachten een volkomen ontplooiing van werk en leven mogelijk zullen maken. Daarom is de *dynamiek*, meer nog dan de *statiek* der samenleving voor de planologie van beteekenis. De planoloog moet in de toekomst schouwen. De opstelling van een zorgvuldig onderzoek naar physische en psychische karakteristieken is het eenige middel om een denkbeeld te vormen van de mogelijke ontwikkeling van een gebied. Voor de profetie van den planoloog geldt echter, dat in elke toekomstberekening de mogelijkheid eener verandering der factoren als onbekende grootheid erkend moet worden, welke elke waarde kan aannemen, en daardoor het resultaat willekeurig veranderen. De planoloog zal er naar streven zijn ‘profetie’ zoo goed mogelijk te grondvesten op een nauwgezet en fijn ingesteld onderzoek en vindt in de *statistiek* zijn beduidendste hulpmiddel.[1)]

1) Voor de verhouding van planologie en statistiek zie mijn ‘Stedebouw’ pag. 13 e.v.

Evenmin als de sociologie en de planologie, bezit de statistiek een objectieve, d.w.z. onaantastbare geldigheid, - een eigenschap, waarin deze wetenschappen waarlijk niet alleen blijven. Evenals de sociologie is de statistiek dóór en dóór een 'Geisteswissenschaft', daar ze tusschen de werkelijkheid en den beschouwer als het ware een net van statistische begrippen stelt, waardoor de werkelijkheid uiteengerafeld wordt en den vorm aanneemt - voor den statistischen beschouwer - geheel in overeenstemming met deze begrippen. Zizek merkt hieromtrent terecht op, dat 'je nach der Begriffsbestimmung der Erhebungseinheit, die Zahlen sich ändern'. Men ziet, waar de planoloog zich ook wendt, overal liggen voetangels en klemmen, en dwingen hem aan de grootste voorzichtigheid een diepgaande kennis te verbinden van de diciplinen, waarvan hij gebruik moet maken.

De bijdragen door de moderne planologie geleverd tot de ontwikkeling der statistische methode zijn even talrijk als belangrijk. In het bijzonder wijs ik hier op het 'Regional Survey of New York and its environs' dat zeker een meesterwerk van statistisch-planologisch onderzoek genoemd moet worden. De algemeene statistische bureaux kunnen er zeker voordeel van hebben, dit rapport ijverig te bestudeeren. Alleen al de wijze van voordracht van het statistische materiaal kan gunstig werken op de publicaties der staatsbureaux voor statistiek.

Naast sociologie en statistiek zou ik bij de hulpwetenschappen der planologie, de psychologie willen noemen. Het wil mij voorkomen, dat hieraan in de verschillende - overigens uitnemende - engelsche en amerikaansche rapporten te weinig aandacht is besteed. Den planoloog blijkt immers dagelijks dat het oordeel van velen, die direct of indirect op het planologische werk invloed uitoefenen, vertroebelend beïnvloed wordt door psychische motieven, welke met het onderwerp in geen verband staan. Zelfs vele schijnbare objectieve oordeelvellingen vinden hun grond in subjectieve psychische momenten, die het oordeel van den betreffende zeer wezenlijk beinvloeden op een, voor het planologische werk, bijna altijd nadeelige wijze. Analyseering dier psychische momenten lijkt mij voor het planologische werk noodzakelijk, opdat een zoo

zuiver mogelijke sfeer geschapen wordt, welke ‘condition sine qua non’ voor practische toepassing der planologie is. Daarnaast vraagt de sociale psychologie bijzondere aandacht.

Het spreekt vanzelf, dat in een voorstudie als dit onderzoek, niet diep ingegaan kan worden op de beteekenis en de rol, die verschillende andere wetenschappen in de planologie vervullen. Hier moet worden volstaan met eenige aanduidingen, die elk op zich zelf uitermate geschikt zijn om tot onderwerp van speciale behandeling te worden gekozen.[1)]

Zoo wijs ik hier slechts op de beteekenis der *rechtswetenschap*, het *staats- en gemeenterecht* en niet in de laatste plaats de *rechtsphilosophie* voor den planoloog.

De handhaving van het Recht is taak der overheid, die zij met geen enkel ander lichaam deelt, en welke zij, met behulp van het positieve recht, uitoefent. Dit geschreven recht nu is resultaat van de rechtsopvattingen van een volk - of zijn regeerders, - die baseeren op een heerschend economisch stelsel en net de wijziging van dit stelsel mede veranderen.

De planologie heeft te doen met dat gedeelte van het positieve recht, dat betrekking heeft op de rechtsverhoudingen van vast ruimtelijk bezit: de grond en de onroerende goederen. De landen, die het privaatbezit van den grond als een der voornaamste grondslagen van hun rechtsorde erkennen, gaan slechts schoorvoetend over tot onteigening. Is daarentegen een gemeenschap gegrondvest op het beginsel: grond in bezit der gemeenschap, dan zal elke poging tot gedeeltelijke of geheele opheffing van dit beginsel als onrecht beschouwd worden.

Wij zien hieruit, dat van een overal en altijd geldend recht geen sprake is, en onrecht tot recht, recht tot onrecht wordt, al naar de beginselen, waarop de verschillende gemeenschappen gefundeerd zijn. *De realiseeringsmogelijkheden der planologische voorstellen hangen voor een belangrijk deel af van de geldende rechtsbegrippen*, *rechtsopvattingen en geformuleerde wetten*. Waar bijv. als in Engeland het privaatbezit een onaantast-

1) In dit verband wijs ik o.a. op mijn publicatie ‘Stedebouw en Kaartenwetenschap’, verschenen in het Tijdschrift v. Volkshuisvesting en Stedebouw, 1927, No. 4.

baar ‘heilig huisje’ is, zal de planologie heel anders te werk moeten gaan ter doorvoering harer voorstellen, dan in een land, waar geen obstakels voor overheidsingrijpen in het ruimtelijk gebeuren bestaan. In beide gevallen echter, is de uitvoering van een stedebouwkundig project slechts mogelijk door een samenstel van bepalingen, die in den vorm van bindende voorschriften en verordeningen, de uitvoering mogelijk zullen maken. Deze bepalingen zullen in overeenstemming zijn met de algemeene rechtsgronden der gemeenschap, waarvoor het plan wordt opgesteld; terwijl het plan eerst rechtskracht verkrijgt, wanneer het de verschillende administratiefrechtelijke instanties gepasseerd is en daardoor is goedgekeurd. Vele landswetten bevatten paragraphen, waarin de planologische materie in algemeene lijnen geregeld is. In ons land is dit op zeer onvoldoende wijze geschied in de Woningwet. In het algemeen moet worden bemerkt, dat de materie zoo belangrijk en van zoo specialen aard is, dat zij slechts in een aparte wet geregeld kan worden.

Naast de hierboven genoemde wetenschappen, maakt de planologie gebruik van de wetenschappen, die het onderzoek van het oppervlak der aarde ten doel hebben, waarvan in de eerste plaats *de geographie* genoemd moet worden. Tusschen geographie en planologie bestaan vele aanrakingspunten. Beide hebben tot onderwerp het oppervlak der aarde en de veranderingen, welke de mensch daarop heeft tot stand gebracht. Elk goed planologisch rapport zal een geographische monographie moeten bevatten von het gebied, dat planologisch behandeld wordt. Zulks is reeds het geval bij vele engelsche en amerikaansche projecten, waarmede kennismaking voor den geograaf van waarde kan zijn. Hoe uitstekend de betreffende deelen der rapporten ook mogen zijn, ik mag niet verhelen, dat zij van antropographisch en economisch-geographisch standpunt nog wel eens iets te wenschen overlaten. Met nadruk zij hier opgemerkt, dat, - althans wat de economische geographie betreft - het reeds meermalen aangehaalde rapport van New York zeer bijzondere kwaliteiten heeft.

Uit den innigen band, die geographie en planologie aan het oppervlak der aarde bindt volgt, dat de geteekende weergave daarvan een van de belangrijkste hulpmiddelen bij het werk van

den geograaf en niet minder van den planoloog zijn. *De kaartenwetenschap*, waarmede de naam van Max Eckert voor altijd verbonden is, verdient in overeenstemming hiermede zijn bijzondere aandacht. Wat in de laatste jaren door planologen gepresteerd is op cartographisch gebied, voldoet aan hooge eischen. Sommige kaarten mogen zelfs zonder aarzeling tot de allerbelangrijkste voortbrengselen der practische cartographie worden gerekend.

Waar de planologie een ruimtelijke taak heeft, zal de verschijningsvorm der menschelijke manifestatie voor haar van beteekenis zijn.

Dat deze - zooals somstijds nog gemeend wordt - allerminst hoofdobject der planologische werkzaamheden is, behoeft geen nadere uiteenzetting. De architectonische vorm zal altijd ondergeschikt blijven aan de sociaal-economische taak, welke de planologie ten aanzien van de volkshuisvesting enz. heeft. De planologische behandeling van het complex vraagstukken verbonden aan de volkshuisvesting, zal een gunstigen invloed uitoefenen op de vormverschijning der nieuwe woonwijken en steden. Ook hier is de taak van den stedebouw éénheid in de verscheidenheid der individueele architectonische daden te brengen.

Daar de planologie dóór en dóor een practische wetenschap is, die direct gericht is op het grootst mogelijke voordeel voor allen, kan zij een gezonde invloed uitoefenen om indivi dualistische architectonische uitingen ondergeschikt temak en aan de gerechtvaardigde algemeene belangen. In deze richting is in het buitenland hier en daar voortreffelijk werk verricht. De planologie heeft daar kunnen aantoonen, dat de beste sociaaleconomische oplossing in vele gevallen de gezondste architectonische uitdrukking meebrengt.

Zoodoende kan de planologie er toe bijdragen de verwijdering, die in sommige landen is op te merken tusschen moderne architectuur-stroomingen en het practische leven, op te heffen en te bewijzen dat de gezonde oplossing der practische eischen, ook een gezond stadsbeeld kan opleveren.

In dit verband behoeft het nauwelijks vermelding, dat de planoloog de architectonische evolutie, zooals deze zich door de eeuwen heen heeft voltrokken, tot studieobject zal kiezen.

Niet alleen, dat deze hem instaat stelt te zien hoe andere geslachten hunne problemen oplosten, maar eveneens om iets van die vormzekerheid, die groote lijn te verkrijgen, waarvan onze voorouders - ten minste getoetst aan wat men in onzen tijd allerwege ziet - het geheim mede in het graf schijnen te hebben genomen.

Naast de hierboven geschetste diciplines en wetenschappen, bedient de planologie zich bij de opstelling van 'survey' en plan nog van andere hulpmiddelen, waarvan ik hier slechts de technieken noem, die hun ontstaan en ontwikkeling danken aan het moderne verkeer. De enorme toename van het verkeer zonder vaste baan stelt de planologie voor groote problemen, en bij de oplossing daarvan zal hij een dankbaar gebruik maken van wat de moderne technieken haar kunnen bieden.

* * *

De planologische practijk maakt met de hier behandelde gebieden van menschelijk denken en werken zelden in 'abstracto' kennis. Toch is verdieping van inzicht in het wezen der wetenschappen, die hij bij zijn werkzaamheid gebruikt, voor den planoloog van groote beteekenis. Enkele tot nu toe verschenen planologische rapporten wijzen hier den weg. Hierin zijn alle speciaal onderzoekingen op de vele gebieden waarmede de moderne planologie te maken heeft tot een bewonderenswaardige éénheid gebracht. *Misschien is nog wel voor de planologie de taak weggelegd de verstoorde eenheid van alle vormen van menschelijk denken weder te herstellen*!

Uit het veelzijdige onderzoek trekt de planoloog de conclusies, welke op hun beurt de inhoud van het plan bepalen. Hij 'löst und bindet,' combineert, analyseert, en synthetiseert, en 'toovert' uit het amalgama van feiten en cijfers, het planologisch project te voorschijn, dat bepaalt, waar vele menschen zullen wonen, waar loopen, waar werken, waar spelen, en waar zij gebracht zullen worden, wanneer zij den weg van alle stof gegaan zijn. De planoloog moet bij al zijn werk denken aan de geslachten, die na hem komen, welke immers niet dan ten koste van groote offers aan geld en goed de fouten hunner voorouders kunnen herstellen. Het is daarom zijn taak door

een, met kennis en inzicht in de mogelijke ontwikkeling van een samenleving opgesteld, plan, de ontplooiing van alle krachten, die daarin leven mogelijk te maken. Hij zal dit het beste kunnen nastreven, door steeds te bedenken, dat de taak van de planologie niet alleen is *om zinvol te doen*, maar evenzeer om *zinvol natelaten*, en op deze wijze voor komende geslachten de mogelijkheid te scheppen, op hun wijze de dingen te behandelen, welke door een onoordeelkundige vaststelling en vastlegging aan het nageslacht onberekenbaar nadeel zouden kunnen berokkenen.

Het spreekt van zelf, dat één mensch niet expert kan zijn op alle gebieden, die een rol spelen bij de vaststelling van het planologische project. Samenwerking met degenen, die een bepaald onderdeel van het planologische werk tot speciaal studiegebied hebben gekozen is noodzakelijk. Vele gegevens zullen ook direct van staats- of gemeentelijke diensten te betrekken zijn, die meer dan tot nu toe het geval is, bij hun werk rekening zullen moeten houden met datgene wat voor den planoloog van waarde is, en zonder bezwaar mede kan worden behandeld. Toch zal persoonlijk, of althans direct door den planoloog geleid, onderzoek op vele gebieden noodzakelijk blijven.

Februari 1929.
DE CASSERES

Menander

I.

De tooneelvoorstellingen in het oude Athene hielden verband met den eeredienst. Maar hoe bekend dit ook is, er is geen feit, dat wij lichter geneigd zijn telkens weer te vergeten. Daar is een verontschuldiging voor: het feit spreekt niet tot ons. Tooneel en godsdienst zijn twee zaken, die we niet gewoon zijn met elkander in verband te brengen. En mogen wij ook al, wanneer we een Grieksch *treurspel* lezen of zien opvoeren, bij den Oidipus, den Prometheus, de Medea, de werking bespeuren van een hoogere macht: bij de lectuur van een blijspel van Aristophanes of van Menander blijft alle godsdienstige wijding verre. En toch werden ook deze *blijspelen* opgevoerd ter opluistering van het feest van den god Dionysos, hetzij bij de Lenaeen in het begin van Februari, hetzij in het eind van Maart bij de groote Dionysia.

Had dan voor de oude Atheners de vertooning van een comedie van Aristophanes iets weg van een godsdienstige plechtigheid? Voelden zij de aanwezigheid van Dionysos? Men moet niet overdrijven, men moet vooral niet plechtig gaan spreken van wijding en heiliging en opgaan in de godheid. Dionysos was in de stemming, waarmee zij zich nederzetten om het blijspel te aanschouwen: een carnavalsstemming. Dionysos beteekent het wegvallen van grenzen en scheidsmuren, beteekent het breken van banden en conventie, het verdwijnen van allen afstand, het dollen en dartelen van den geest in een rijk van onbegrensde mogelijkheden. Dionysos is wat de dichter Bacchylides zegt van zijn kostelijkste gave, den wijn:

wiens zoete noodzaak
In hoogste vlucht der menschen gedachten opzendt.
Aanstonds doet hij den ringmuur der steden vallen,
En ieder mensch dunkt zich een vorst te zijn.
Van goud en van ivoor stralen zijn zalen,
En hoogbeladen over het glanzend zeevlak
Brengen van 't Wonderland schepen vollen rijkdom.
Aldus peinst bij den beker het hunkerend hart.

Dit is de stemming waarin men Aristophanes' fantasieën kan aanvaarden: Een oude boer, die de ergernissen en ontberingen van den mobilisatietijd ten slotte moe geworden is en nu een afzonderlijken vrede met den vijand sluit voor zich alleen; een wijnbouwer, die op een reuzenl ever opstijgt tot de poorten van den hemel, om den oppergod aan te zeggen, dat hij nu een einde moet maken aan het leed van den oorlog; een koor van wolken, die als schoone jonkvrouwen op aarde neerstrijken, om het bij te wonen, hoe een in schulden geraakte buitenman bij Sokrates in de leer gaat; een tweetal ondernemende Atheners, die in de open ruimten tusschen hemel en aarde een stad van vogels stichten.

Ziehier enkele voorbeelden van de gegevens, waarop Aristophanes' comedies berusten. Men kan er uit zien, wat het Attische blijspel onder de handen van hem en zijn tijdgenooten was geworden.

Was geworden, uit een klein begin en na een lange ontwikkeling. Maar naar den geest is dat blijspel zeer zeker van den aanvang af geweest wat het ook nog was in Aristophanes' tijd, al was het in dien aanvang ook nauwelijks een dramatisch spel. Want de oorsprong der Attische comedie, voorzoover die oorsprong werkelijk Attisch is, ligt in den koorzang. Dat koor echter is het koor van Dionysos en Dionysos is de god der extase. Ik herhaal wat ik zoo juist al zeide: men stelle zich ook hier en in dit verband die extase liefst niet al te mystiek voor. Het woord beteekent immers niet anders dan: een buiten zich zelf treden. Vat het dus niet op als een éénworden met de godheid, als een deelnemen aan de goddelijke gelukzaligheid. Denk het meer als negatie. Stel U voor dat een mensch voor een tijd de ‘plaats waarop hij staan moet’ vergeet, dat hij het bewustzijn van zijn afhankelijkheid, het besef van de maatschappelijke meerderheid van den een boven den ander

verliest, en zich bevrijdt van de gedwongen hoogachting voor de grooten dezer aarde. En vergeet dan niet, dat men positief die bevrijding alleen kan toonen door de conventie in het gezicht te slaan en de grooten der aarde als zijn gelijken te behandelen. Maar hoe kan men dit anders en beter doen dan door hen te bespotten?

Men denkt aan een vastenavondklucht. En terecht. De Deliër Semos geeft een beschrijving van de ommegangen van Dionysosvierders, zooals ze blijkbaar in zijn tijd in de kleine steden nog veelvuldig voorkwamen. Hij vermeldt hun costuums en vermommingen en de liedjes die zij zingen en vertelt ten slotte hoe zij, in den schouwburg gekomen, zich tot het publiek wenden en iedereen bespotten, die daarvoor 't meest in aanmerking komt. Dat herinnert sterk aan een carnavalsviering. Want is ook niet daarbij de schouwburgvertooning een van de hoogtepunten? En worden dan niet de hooge heeren het liefst in het ootje genomen? De burgemeester, de wethouders, de leden van den Raad, wie maar door zijn hooge positie in het oog valt, krijgt er zijn deel, en die spot klinkt dikwijls verre van zachtzinnig. Zoo moet het ook in het oude Athene geweest zijn. Maar in een kleine beperkte maatschappij, waar alle menschen elkander kennen en ieder ten slotte den spot en den hoon op zijn juiste waarde weet te taxeeren, was dit - alles bijeengenomen - een onschuldig genoegen. Uit deze, tot een primitieve kunst gecondenseerde, dorps-spot is dan de groote politieke comedie van Attica ontstaan.

Wat is nu het bizondere aan deze politieke comedie te Athene? Dat ze onder de machtige bescherming van den god Dionysos aan de oude traditie getrouw is gebleven, ook toen Athene niet langer een dorp of een landstadje was, maar - al was het dan ook door zijn omvang geen wereldstad naar onzen maatstaf - het geestelijk middelpunt van de Grieksche wereld en het staatkundig middelpunt van een machtig rijk, dat het gros der eilanden en de meeste kuststeden aan de oostzijde van de Aegeïsche zee alsook de staten aan de zeeengten ten noorden beheerschte. En nu kan men, als men wil, die politieke comedie een soort van revue noemen of een gedramatiseerden nieuwjaarswensch van Thomasvaer en Pieternel: maar er blijft dit groote verschil, dat die comedie

geen toestanden hekelt en bespot, maar - als van ouds - personen; of beter, dat iedere werkelijke of vermeende misstand zich personifieert in een burger van vleesch en bloed, dat iedere richting genoemd wordt met den naam van dien harer vertegenwoordigers, die het meest op den voorgrond staat. De demagogie, die als slaaf van het volk dat volk tyranniseert, heet Kleon en draagt zijn masker, de intellectueele nieuwlichterij heet Sokrates, *is* Sokrates op het tooneel, de nieuwe richting in de muziek heet Melesias of Philoxenos, de oude tragedie is Aischylos, de nieuwe Euripides of Agathon.

Men ziet het: wat wij een politieke comedie noemden, is eer een spel, dat alle uitingen van het maatschappelijk leven tot zijn object neemt: kunst, wetenschap, opvoeding, staatkunde. Wonderlijk levendig was bij de menschen van Aristophanes' tijd het besef - zooals trouwens ook nog bij de groote wijsgeeren van de volgende eeuw - dat dit alles ten nauwste samenhangt: uitingen van het leven der gemeenschap, die de toekomst dier gemeenschap en dus de toekomst van den staat te samen bepalen.

Maar onder deze stond toch de eigenlijke staatkunde in het middelpunt der belangstelling en de staatkundige leiders vormden het dankbaarste onderwerp voor de spotternijen en den hoon der comici. Die dankbaarheid kwam overigens niet van de zijde der politieke leiders zelf. Zij zagen de vrijheden, die het komisch tooneel zich ten hunnen koste veroorloofde, met leede oogen aan. En dat was, naar het mij voorkomt, geen gevolg van kleinzielige lichtgeraaktheid of gekwetste ijdelheid. Niet ten onrechte beschouwden zij de hebbelijkheid der comici om over alles en allen zoo onomwonden hun meening te zeggen, als een gevaar voor den Staat, te meer omdat het dien dichters, hoezeer zij het tegendeel plachten te betoogen, er in vele gevallen eer om te doen was af te breken dan op te bouwen, eer om de lachers op hun hand te hebben dan om misstanden uit den weg te ruimen. ‘Il faut laver son linge sale en famille.’ Maar de Atheensche familie was te groot geworden voor dat werkje. In zoo'n geval ontbreekt de juiste sfeer voor het amicale plezier in de scheeve ongelukjes onzer naasten. Belustheid op schandaal en sensatiezucht komen in de plaats van geamuseerde maar vriend-

schappelijke belangstelling. De lach wordt dan geboren uit afgunst en leedvermaak en wat vroeger begrepen werd als goedbedoelde spotternij krijgt nu het karakter van een krenkenden hoon.

Daar kwam iets anders bij, dat nog belangrijker was. Het waren niet langer alleen de vaders en de zwagers, de zoons en de neven, die deze vertooningen bijwoonden: het waren ook de verre verwanten van overzee, de z.g. bondgenooten uit de kuststeden van het groote Attische rijk. Was het toelaatbaar en verstandig om in hun tegenwoordigheid den machtigen onaantastbaren Perikles ten tooneele te voeren als den koning der saters, of dien grooten man om den puntigen vorm van zijn genialen schedel als den Zeus-met-het-uienhoofd te laten bespotten. En - zoo dit er al mee door kon - mocht men dan toestaan, dat de staatsman Kleon op de planken overbluft werd door een gemeenen beulingventer, die, naar de woorden van een voor deze gelegenheid gefabriceerd orakel, nòg onwetender, nòg brutaler, nòg schaamteloozer, nòg gewetenloozer, nòg gewiekster was dan Kleon zelf. Of zou men zich - om nog één voorbeeld te noemen - maar rustig er bij neerleggen, als Aristophanes op het tooneel verkondigde, dat wat men Athene's bondgenooten noemde, de leden van den Attischen zeebond, in werkelijkheid de slaven waren van het Atheensche volk? Bij een voorstelling, die door den Staat werd georganiseerd, die - zij het ook indirect - door den Staat werd bekostigd, waarbij burgers van dien Staat hun medewerking verleenden en zijn leiders ex officio aanwezig waren, moest men - zoo meenden die leiders - voor dergelijke scènes en opmerkingen gevrijwaard blijven.

Repressailles bleven dan ook niet uit. Verschillende malen heeft men getracht de vrijheid der comedie-dichters van hooger hand te beperken. Maar het succes was gering en van korten duur. De dichters hielden vast aan hun oude voorrecht, dat een sanctie had, die sterker was dan de wil der staatslieden, de sanctie van den god Dionysos. En blijkbaar werden zij gesteund in hun verzet tegen den wettelijken dwang door de publieke opinie.

Maar wat de politieke macht der leiders niet had kunnen stuiten, stierf door de politieke onmacht der stad zijn natuur-

lijken dood. De oude comedie verkwijnt met het tanen van Athene's beteekenis als groote mogendheid. De nederlaag tegen Sparta in 404 is het keerpunt in de historie van het Attische blijspel. Als het staatkundig leven niet langer de volle aandacht en belangstelling heeft van het Atheensche volk, verdwijnt het ook van het tooneel. En het keert daar niet weer terug, ook niet als de stad zich weer opheft en in de jaren tusschen 380 en 370 een nieuw zeerijk formeert; evenmin, als later in de worsteling met Macedonië haar levensbelangen op het spel staan en de strijd der partijen - een anti-Macedonische, een pro-Macedonische, en een partij van bemiddeling - toch zeker wel stof biedt voor een politieke comedie.

Welke de oorzaken waren, dat deze renaissance uitbleef, is niet gemakkelijk te zeggen. Zeer zeker was de nieuwe eeuw door een grooter mate van verfijning in levens- en omgangsvormen afkeerig geworden van de al te groote grofheid van de oude comedie. Maar een politiek blijspel was toch ook denkbaar zonder deze ongebreidelde uitgelatenheid van taal en uitbeelding -. Ongetwijfeld was er verder in den tijdgeest een tendentie, die zich van het bizondere richtte naar het algemeene. Het was de tijd, toen Plato verkondigde, dat niet deze of die mensch onze belangstelling waard is, maar alleen *de* mensch. Tendeele hebben de opvolgers van Aristophanes, de dichters van de middelbare comedie, zich zeker door die tendentie laten leiden, maar daarnaast vinden wij toch in hun fragmenten de namen van levende tijdgenooten in grooten getale. Alleen - het zijn bijna uitsluitend de grootheden uit de heele en de halve wereld, die als mikpunt voor hun geestigheden moeten dienen, en als eens een staatsman genoemd wordt, dan is het gewoonlijk slechts om te vertellen, wat zijn lievelingsgerechten zijn en welke vrouwen hij naloopt. Zoo is dus de onderstelling niet ongerijmd: in het Athene van de 4e eeuw was de belangstelling voor het politieke leven te gering of te ephemeer, om een dramatisch dichter te kunnen inspireeren. En als men ziet, met welk een grimmigen hoon Demosthenes de onverschilligheid van zijn volk geeselt en hun lauwheid tot actie tracht te prikkelen, dan vindt men die onderstelling bevestigd.

Dit afsterven der politieke comedie beteekent tevens: het

wegkwijnen van het oude koor. En daarmee wordt de levensmogelijkheid verbeterd en versterkt voor een ander element van het oude blijspel, dat we nog niet afzonderlijk hebben vermeld: het eigenlijk dramatisch element. Want dat oude blijspel had twee wortels, één van Attischen, één van Dorischen oorsprong. Op Dorischen bodem, in de Peloponnesos, moet reeds vroeg een soort van primitieve klucht hebben bestaan, waarin kleine, aan het dagelijksch leven ontleende, gebeurtenissen in scène werden gezet. De zelfde schrijver, die ons de mededeelingen van den Deliër Semos bewaard heeft, vermeldt enkele van die primitieve kluchten. Men zou er titels voor kunnen bedenken. 'De Appeldieven' zou de eene moeten heeten, de ander 'De Dokter uit den Vreemde'. Een soort van Sequah werd daar, naar het schijnt, in actie gebracht. Op Sicilië heeft Epicharmos deze klucht verder ontwikkeld. Maar ook voor de oude Attische comedie leverde zij het dramatisch element en de geschiedenis van die eerste periode van het blijspel is eigenlijk een lange, telkens opnieuw aangevatte poging, om de beide elementen, die van actie en koorzang, tot een harmonisch geheel te verbinden. Aristophanes' Vogels zijn in dit opzicht een volkomen succes. - Ondertusschen echter creëerde die Oude Comedie reeds enkele vaste typen, zij het als voortzetting van Epicharmos, zij het in navolging van de Dorische klucht. Ten deele bleef zij daarbij getrouw aan haar principe, en duidde ook dit type aan met den naam van een levend persoon. Bij Aristophanes vinden we den Snoevenden Soldaat, den Miles Gloriosus, zooals hij later in de Latijnsche comedie heet, maar hij draagt het masker van den bekenden generaal Lamachos. Eupolis schreef zijn 'Klaploopers', maar dat waren de vrienden van den rijken Kallias. En ieder kende Kallias en zijn vrienden. Maar voor andere, vooral voor de mindere personages der bijrollen, gaat dit niet op. De slaaf Xanthias b.v. in Aristophanes' Kikvorschen vertoont reeds duidelijk de trekken van den typischen slaaf der latere comedie: lui, brutaal, gewiekst, zonder echter tegelijk de chargeering te zijn van een bestaand individu. Zelfs vinden we in dezen tijd een poging om een nieuw type uit te beelden, en dat nog wel in de hoofdrol: De Zonderling, van Phrynichos. Maar het stuk had geen succes. Blijkbaar was Phrynichos zijn tijd vooruit.

Deze tendentie tot typeering ontwikkelt zich nu in de 4e eeuw. Men zou bijna zeggen dat de tooneelschrijvers daarbij systematisch te werk zijn gegaan. In hun titels en fragmenten vindt men niet alleen *karakter*typen, de Boemelaars, de Klaplooper, de Pessimist, en *beroeps*typen in grooten getale, Boer, Vischvrouw, Fluitspeler, Schilder, Dokter, Voller, Kok, om slechts enkele te noemen, maar ook onderscheidingen naar den stand (de Rijken, de Vreemdeling) en vooral naar den landaard (de Egyptenaars, de Byzantijn, de Kariërs enz.).

Wilden de dichters het zich gemakkelijk maken, dan grepen zij naar de parodie en deze methode kwam, gezocht of ongezocht aan den bouw van het blijspel ten goede. Euripides was in de 4e eeuw zeer populair. Zijn stukken werden niet alleen veel gelezen, maar ook nog gespeeld. Wie Euripides parodieerde, was zeker door het publiek begrepen en gegoûteerd te worden. ‘Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.’ Neem een held uit een treurspel. Dik zijn gevoel van eigenwaarde aan tot verwaandheid en zijn uitingen van zelfverzekerdheid tot grootspraak, maak zijn lijden tot schijn of verplaats het naar het gebied der futiele belachelijkheid, breng zijn wonde in de borst naar zeker ander lichaamsdeel over en vooral: zorg dat zijn heldhaftigheid in waarheid gecamoufleerde lafhartigheid blijkt te zijn, en de Snoevende Soldaat is gereed. Reeds Aristophanes had enkele seènes van Euripides met goed succes geparodieerd. In sommige zijner tragedies wijst Euripides, om zoo te zeggen, zelf den weg. Zijn Menelaos-figuur in de Andromache en in de Orestes is, onder invloed van den haat tegen Sparta, op de grens van het belachelijke. In de Helena is zij al niet meer op de grens, maar er over. In dit uiterst problematische treurspel vindt men een parodistische held, Menelaos, een parodistische vorst, Theoklymenos, een parodistische profetes, Theonoë, een bazige oude vrouw als portier van het koninklijk paleis en ten slotte de kuische Helena zelf. Dit voorbeeld en ongetwijfeld ook andere oude voorbeelden, die wij minder goed kennen, hebben de comedieschrijvers der 4e eeuw zich ten nutte gemaakt. Ten slotte heeft ook buiten de parodie de comedie zich in haar vorm en opbouw aan het treurspel georiënteerd. Het is om die reden dat men

zegt, dat het burgerlijk blijspel de erfgenaam is der Euripidersche tragedie.

Men moet de vindingrijkheid bewonderen, waarmee de Atheensche dichters van de 4e-eeuw en later enkele der bovengenoemde typen telkens opnieuw hebben gevariëerd, ze hebben opgekweekt door het uitdenken van andere situaties of hebben verlevendigd door het toevoegen van nieuwe trekjes. Als voorbeeld neem ik de Kok. Er is blijkbaar geen mensch ter wereld, die inniger en ernstiger overtuigd is van de belangrijkheid van de eigen persoon en het eigen ambt dan de antieke kok. Bij Antiphanes lezen we, hoe hij, door de gewichtige manier, waarop hij volmaakt overbodige orders over het eten vraagt, den heer des huizes allereerst aan het koken brengt, bi Alexis betoogt de kok, dat de kok een wetenschappelijk vak beoefent en Dionysios werkt deze gedachte uit. ‘Generaal is ieder, die tot dat ambt gekòzen wordt, maar daarmee is hij nog geen veldheer. Cuisinier kan ieder zich noemen, die in staat is om spijzen toe te bereiden, maar aan een kok worden nog heel andere eischen gesteld. Het is van het hoogste belang, dat hij overweegt voor wie hij koken moet, eer hij begint te koken. Dan moet hij rekening houden met plaats en jaargetijde, met de positie van den gastheer, met de vraag of zijn gasten reeds vaker bij hem hebben aangezeten, en naar al deze en nog andere gezichtspunten moet hij zijn gastmaal weten te componeeren.’

Reeds in de middelbare comedie dus (want daartoe behooren de drie genoemde dichters) hooren wij den kok betoogen, dat voor een kok nog heel andere dingen noodig zijn dan kennis van de kookkunst. De schrijvers der Nieuwe Comedie blijven niet achter. Als hun koks in onzen tijd leefden, zouden ze zeker de stelling verkondigen, dat hun opleiding aan de Universiteit thuis behoort. Hun wetenschap is een exacte wetenschap, maar tegelijk een geesteswetenschap. Ze kan zich niet bepalen tot het aanleeren van wetenschappelijk koken: ze is onmogelijk zonder kennis van litteratuur en wijsbegeerte en theorie der muziek of tenminste één van die drie. ‘Dat is een mannetjessfinx, geen kok, dien ik in huis gekregen heb’ zegt in den grootsten wanhoop een gastheer bij den comicus Straton, en hij vertelt hoe de kerel hem in de zonderlingste

termen om instructies gevraagd had, zoodat hij ten slotte op de verontwaardigde vraag van den kok ‘of hij dan zijn Homeros niet kende’, het Homerisch woordenboek van Philetas had gehaald en bij alles, wat de man zei, was gaan opzoeken wat hij bedoelde. In een stuk van Damoxenos noemt een kok zich leerling van den wijsgeer Epikuros. Meer dan tienduizend gulden heeft hij in minder dan drie jaar bij hem ‘gecondenseerd’, zooals hij het noemt met een epikureïschen term. ‘Geofferd’, blijkt dat in dit verband te beteekenen. Maar daarvoor is hij nu ook in staat zijn vak te beoefenen naar de wetten der natuurkunde en op grond van een helder inzicht in de physiologie van den mensch. Meer dan dat; ‘want ik, dat moet je weten, kom niet aan 't fornuis’, zoo verkondigt hij tegen een belangstellend en minder-begenadigd medemensch. En deze:

> Hoe dan? ‘Nabij gezeten neem ik 't àlles waar.
> Anderen werken’. Wat doe jij dan? ‘Ik voorzeg
> oorzaak en uitkomst. Veel te schril de potpourri.
> Neem af.’ Je bent een dirigent, geen kok. ‘Het vuur
> moet hooger; in de maat dat vuur; de eerste pan
> snort naast de andren uit den toon - Vat je den geest?’
> O god der luite! ‘Nu wat vind-je?’ Dàt is kunst.
> ‘Verder, geen spijs, begrijp je, zet ik zoo maar voor,
> buiten verband, maar alles harmonieus vermengd.’
> Hoe dan? ‘Er zijn er die zich 't schoonste schikken naar
> de kwart. Of naar de kwint. Weer andren naar d'octaaf.
> Die intervallen neem ik daarbij wel in acht.
> En sauzen binden schoon die spijzetonen saam.

Het is, zooals men ziet, een vroege voorvader van Rostand's Ragueneau, dien we hier vinden. Bij Nikomachos beweert een kok, dat wie zijn vak beoefenen wil, beginnen moet met sterrekunde, geometrie en geneeskunst te bestudeeren.

Zoo zouden we kunnen doorgaan. Het aantal voorbeelden is veel grooter dan de zes hier genoemde. Maar ook de koksfiguur zelf was voor ons slechts een voorbeeld. Zij diende ons om te bewijzen, dat de figuren, die wij bij en nà Menander op het tooneel vinden een erfenis zijn van de z.g. middelbare comedie. Maar terwijl deze, zooals wij zagen, een groot aantal typen creëerde, heeft men zich gaandeweg, naar 't schijnt, tot een betrekkelijk klein getal figuren beperkt en zoo vinden we in de Nieuwe Comedie, die met Menander begint, van de

vroegere typen in hoofdzaak terug: de boer, de kok, de klaplooper, de koppelaar, de hetaere, de soldaat en de slavenrollen. In dit opzicht brengt Menander dus geen vernieuwing. En ook de eigenlijke karakterrollen, die men bij hem aantreft, zijn niet, wat men noemen kan, een nieuwe vinding van Menander. Nieuw was slechts, naar we later zullen zien, de wijze waarop Menander de karakters heeft opgevat en uitgebeeld. Dit was, als ik wel zie, zijn groote daad als tooneelschrijver. Of beter één van zijn groote daden. Want hij had andere verdiensten bovendien, die belangrijk genoeg waren voor de oude litteratuurgeschiedenis om hem te beschouwen als den vertegenwoordiger van een nieuwe richting en om zijn naam zoo vast aan die nieuwe richting te verbinden, dat gaandeweg de woorden Menander en Nieuwe Comedie identiek werden. Zoo kwam in de geschiedenis der letterkunde Menander naast Aristophanes, ja er waren geleerden, die Menander hooger stelden dan den grooten comicus der 5e eeuw.

In deze aureool van onsterfelijkheid is Menander's naam blijven schitteren: men zou bijna geneigd zijn te zeggen, zoolang men Menander zelf niet kende. Maar die uitlating zou onrechtvaardig zijn. Want sinds de, omstreeks 1850 voor het eerst volledig verzamelde, fragmenten door nieuwe papyrusvondsten zijn aangevuld en het materiaal groot genoeg is geworden voor een eenigszins adaequaat oordeel, achten nog altijd de meest bevoegde critici Menander den naam van den Molière der oudheid waardig. Maar een feit is toch, dat de glans van zijn roem het helderst was in den tijd, toen men van Menander niets anders kende dan zijn naam alleen en enkele getuigenissen van oude schrijvers, vooral Romeinen, die hem gelezen hadden of althans den indruk maakten hem gelezen te hebben. Voor de dichters en schrijvers der Renaissance, met name voor de Fransche renaissancisten gold Menander als het ideaal van den blijspeldichter. Ronsard noemt hem samen met Sophokles; een ander lid der Pléiade, Jodelle, daarmee nog niet tevreden, naar het schijnt, combineert zijn naam met dien van Aischylos. Men acht dat misschien ietwat overdreven. Maar als men weet, dat een ernstig man als Seneca Menander ‘den grootsten der dichters’ had genoemd, wordt deze hulde toch begrijpelijk. Wellicht prees

men ook meer het eigen streven dan den ouden dichter. Immers men zocht algemeen een voorbeeld en rechtvaardiging voor dat streven in de scheppingen der Grieken en Romeinen, en als die scheppingen zelf verloren waren, stelde men zich gaarne tevreden met een grooten naam. Ja, is niet de groote naam van een *verloren* schrijver juist het allergeschikst om voor leuze en zinnebeeld te dienen? Of is het soms niet aangenaam, dat niemand ons weerleggen kan, als wij dien schrijver alle eigenschappen toekennen, die we zelf het schoonst en het grootst achten, en is het niet gemakkelijk, dat we geheel ontslagen zijn van de verplichting om den grooten man zelf te bestudeeren en aldus ons oordeel te verifieeren?

Maar het spreekt vanzelf, dat deze onbeperkte doch daardoor ook wel heel vage bewondering niet kon voortduren. De wetenschap heeft zich van den persoon van Menander meester gemaakt. Zij heeft de fragmenten en fragmentjes van zijn werken verzameld. Zij heeft de op papyrus weergevonden brokstukken van eenige zijner comedies ontcijferd, aangevuld, uitgegeven en gecommenteerd. En al overschat zij zooals gewoonlijk, haar resultaten, en verbeeldt zich den dichter te kennen, terwijl ze slechts uit zijn meer dan honderd blijspelen een stuk of vijf ten halve of nog minder dan ten halve kent: dit neemt niet weg dat Menander niet langer leuze of zinnebeeld is, maar een historisch persoon, dien men moet zien ‘in den lijst van zijn tijd’. en over wien men verplicht is jaartallen en data op te noemen.

Menander dan is geboren in het jaar 342 voor Chr. Toen hij 4 jaar oud was, verloor zijn vaderstad Athene tegen Philippus van Macedonië den slag bij Chaeronea, en daarmee haar politieke zelfstandigheid. Twee jaren later, in 336, stierf Philippus. Maar zijn zoon Alexander bleef den toestand meester. Athene moest als te voren de suprematie van Macedonië erkennen en ofschoon de patriottische partij bleef loeren op haar kans, ook Alexander's dood, 13 jaar later, en de oorlogen der diadochen brachten voor Athene geen ingrijpender veranderingen dan dat de ééne protector voor den anderen moest plaats maken. Er is geen sprake van dat de stad zich te midden der mogendheden een leidende of ook maar zelfstandige positie herovert, en ofschoon de beste

harer zonen de groote gebeurtenissen op het wereldtooneel zeer zeker met begrip en vurige aandacht hebben gevolgd: de burgerij als geheel werd er, naar het schijnt, wonderlijk weinig door beroerd, en leefde haar eigen ietwat bekrompen bestaan, terwijl de Macedoniërs daarbuiten een half werelddeel veroverden voor de Grieksche, d.i. in hoofdzaak Atheensche beschaving.

Althans, zoo moeten wij oordeelen, wanneer we den geest van die burgerij afmeten naar den aard van het tooneel. Dat is natuurlijk onbillijk, of ten minste eenzijdig geoordeeld. Er zijn parallellen genoeg in de cultuurgeschiedenis, die dit bewijzen. Maar een feit is toch, dat het begrip voor de wereldhistorische gebeurtenissen, die bezig waren zich te voltrekken, bij lange na niet sterk en fijn genoeg was, om zich op de planken te realiseeren. Zij spiegelen zich daar slechts af in den meer vermelden snoevenden soldaat, of in den zoon, die om zijn zin bij den ouden heer door te drijven, dreigt dat hij in Azië dienst zal nemen. Athene ziet dus zeker wat daar buiten geschiedt - de wording van het Hellenisme - niet als zijn eigen zaak; en niet zonder laatdunkendheid voor de groote wereld bepaalt de burgerij haar aandacht op de eigen kleine wereld, die het tooneel haar te aanschouwen geeft.

De sujetten van dit tooneel hebben wij zoo straks voor een groot deel opgesomd. Dat waren de traditioneele typen, waarvan er sommige nog uit de Oude Comedie afkomstig zijn. We hebben een stuk van Terentius - de Phormio - waarin een dezer typen, het type van den klaplooper, de hoofdrol heeft. In een stuk van Plautus, dat een navolging is van Menander, is de listige slaaf de centrale figuur. Maar dit zijn waarschijnlijk uitzonderingen. In de Nieuwe Comedie treedt het huiselijk leven sterk op den voorgrond en het spreekt dus van zelf, dat het de leden van het huisgezin zijn, die het meest de opmerkzaamheid tot zich trekken. Nommer 1 onder deze, in leeftijd althans, is de oude heer, geron bij de Grieken, senex bij de Romeinen. Hij fungeert als vader of als oom of iets van dien aard en is gewoonlijk in meer dan één exemplaar vertegenwoordigd, omdat er meestal twee families in de intrigue betrokken zijn. Naast deze staat een vrouwelijke pendant, de moeder, of bij ontstentenis van haar een oude

huishoudster. Tegenover hen vinden wij den jongen man, neanias, iuvenis, in bijna alle gevallen een jeune amoureux, en naast hem weer het jonge meisje of de jonge vrouw, die zijn echtgenoote zal zijn of dat juist is geworden - wel te verstaan indien zij burgeres is of op het rechte oogenblik dat blijkt te zijn, zoodat een wettig huwelijk mogelijk wordt. Is dat niet het geval, dan leeft zij met hem in vrij huwelijk, of is daartoe voorbestemd. Natuurlijk kan in één en hetzelfde stuk meer dan één jongevrouwen-rol - en eveneens meer dan één jongemannen-rol - voorkomen. De in vrijheid opgegroeide vrouwen, die wij in de verschillende stukken vinden, vertoonen een aanzienlijk onderscheid in fatsoen en respectabiliteit. Hier zijn de subtielste schakeeringen mogelijk.

Men ziet: ook al telt men de vroeger opgesomde bijrollen hierbij op, de tableau de la troupe is tamelijk beperkt. Grootouders b.v. ontbreken ten eenen male, en er zijn geen andere dan volwassen kinderen. Of neen, ook baby's komen voor: een schreeuwende zuigeling achter de schermen of een vondelingetje op den arm van zijn pleegmoeder. En dat geeft dan wel eens even gelegenheid om het grootvaderlijk of grootmoederlijk gevoel te laten meespreken. Maar dat de verhouding tusschen kleinkind en grootouders een rol speelt in de verwikkeling, komt niet voor. Het spel is is een conflict tusschen twee generaties. De zoon heeft steeds juist den huwbaren leeftijd, en zijn vader is een ‘grijsaard’.

Deze jonge en oude lieden zijn over het algemeen doodgewone menschen, vooral de jonge. Want de oude kunnen wel eens zonderling zijn, zuur en schriel, of loszinnig boven hun leeftijd. Maar miskende genieën, verdwaasde idealisten, maatschappelijke hervormers, monomanen op het punt van sport, muziek of dichtkunst, onvoldragen wijsgeeren, dierenbeschermers, schoonheidsmaniakken, fantastische architecten, dito schilders of sierkunstenaars vinden we niet. De Nieuwe Comedie is dan trouwens ook geen klucht, maar een spel: een spel, dat blijspel heet, omdat het blij eindigt, maar overigens volstrekt niet van ernst ontbloot is.

Ook deze ernst echter is de ernst van gewone menschen, en zoo zijn hun conflicten. Verwacht niet, dat ge hier de botsing zult zien van twee wijsgeerige levensbeschouwingen,

of een meeningsverschil over den besten staatsvorm,[1] over de rechten der verdrukten, over godsdienst of moraal; meen niet dat het recht op geluk of de vrijheid van den kunstenaar in het geding zal komen, dat een jong meisje zal praten over de taak der vrouw in de maatschappij, of een jonge man, tegen den wensch en wil van zijn vader in, een schoone idealistische, maar uiterst onpractische roeping zal gaan volgen. Want dit spel kent eigenlijk geen andere motieven dan de zorg voor het aardsche goed en de liefde. Daaruit worden alle conflicten geboren.

Wat de problemen zijn, waar deze gemeenschap mee worstelde, is nu tevens duidelijk: twee problemen, die ons niet alleen uit historisch oogpunt belang inboezemen, het eeuwige probleem der opvoeding en, daarmee ten nauwste samenhangend, dat van de verhouding der seksen vóór en vooral ook ìn het huwelijk.

De mogelijkheid om het thema te variëeren is, naar men ziet, niet zeer groot. Groot daarentegen is wel de mogelijkheid van variatie der situatie. En deze mogelijkheid hebben de tooneeldichters gebruikt met een vindingrijkheid, die aan het ongeloofelijke grenst.

Voor ons is echter de vraag, wat Menander met deze gegevens en de traditioneele sujetten tot stand heeft gebracht. Het antwoord op die vraag zal tevens een poging zijn om 's dichters beteekenis te bepalen in de geschiedenis van het Grieksche Blijspel. Maar omdat zulk een poging van zelve leidt tot een algemeene karakteristiek van Menander's persoon, is het wenschelijk allereerst enkele der oude getuigenissen over hem te laten spreken. Het is met name Plutarchos geweest, die op verschillende plaatsen in zijn werk aan zijn bewondering voor Menander heeft uiting gegeven. Hij heeft het geheele oeuvre van den dichter gekend, gelezen en herlezen wellicht. Zijn oordeel is het beste uitgangspunt bij onze waardeering en tevens het beste middel van contrôle.

W.E.J. KUIPER

(Slot volgt).

1) In Athene was trouwens, veel meer dan bij ons, de politieke overtuiging een vaderlijk erfstuk.

Harmonie, harmonie....

I.
Opgang.

> ....deux quartiers de roche qui font
> une porte ouverte sur l'infini (vous savez
> que l'infini paraît plus profond, quand il
> est plus resserré)....
> BAUDELAIRE

De romantiek was een versche springvloed, die in verzande bedding verliep. De hevigste hartstochten vonden hun schamele dood in een onoplettende en daardoor valsche vorm. De golf leek ontembaar en oneindig, maar de sluizen ontbraken en het water vervloeide. Ontstellend is het te merken, hoe Lamartine formeel, over de oceaan heen van zijn passies, rhytmen en klanken, de klamme hand vat van zijn en onze felste vijand, de pseudo-klassicist. En hoewel deze herháálde uit leege omslag, en hij in hijgende, overvolle stameling, dan voelen we toch deze groote, verloopen schoonheid als een aan zich zelf onwaardige paradox. De suffende half-dronken boerevoerman en Phaëthon menden even slecht.

Een samenzwering groeide. Van niet-ferventen, sceptici zonder wapperende haren en gedachten, welverzorgde dichters van het miniatuur - dat ze misschien gekozen hadden, juist omdat ze, minder wijd omvattende geesten, door de roemrijke omwenteling verschrikt waren. Zij begrepen kalmer, dat dit gevoelsterrorisme episch was, maar onhoudbaar van onbesuisde eenzijdigheid. Zij vermoedden, dat wie de mysterieën van de ziel en de geheele aarde in haar volheid, met zulk een onverteerbare algemeenheid zwelgt, de levenswijn spoedig uitgeput zal vinden, en vroegen de dichter te zijn, een keurend

fijnproever, geen dronken eenoogig cycloop en roofbouwer op eigen grond. Niet meer zullen zij zich, bedwelmd orakelend buigen over een wervelende hekseketel, maar liefderijk en met gloeiende kaken boven een alchemisch samenstel van bruisende kolven en retorten, waarin essencen en krachten van mensch en dingen met vreemd fijne siddering zich doen merken, en ook waar woorden tooverachtig plotseling kleurende verbindingen aangaan, of flitsend opeen botsen. Zij hadden het bonte feest verlaten, nog voor het hoogtepunt gekomen was. - Het is de beteugelde achttiende eeuw, die in hen opstaat. Een kalme rivier, die ongerept en ongeacht een woelig meer doorsneden had. Het is het geslacht van muscadins dat klaar staat na het chaotisch schrikbewind. Het is het slag van gesloten gentlemen, waarvan Delacroix de heftigst bezetene was, én de sterkst bedwongene. Het zijn de dandys als Stendhal, wier grootste angst het is, dupe te zijn. - En zoo ook toont zich Sainte Beuve een bescheiden, wat verstandelijk en daarom aarzelend, niet ongevoelig vader van de kinderlijk intieme dichter der Bonne Chanson: een geboeid toeschouwer en verteederd minnaar van de kleine voorvallen uit het dagelijksch bestaan. In glimlachende dankbaarheid geeft hij Hugo zijn wat heel duistere middeleeuwen terug, Lamartine zijn Alp, Chateaubriand zijn savane, en als een Proust in verzen kijkt hij droomerig naar een gele zonnestraal, die hem herinnert aan alle gouden dingen die zijn dagen kleurden. Hij heeft voor gevoeld: het poëem van de wereldstad, van een meisjesvoorhoofd, van een - wat idyllische - geboorte, van eenvoudige herderlijke landelijkheid. Hij blijft voor ons de kritische epikurist van het getemperde halve licht en de speelsche herinnering, de bedaarde standaard-zanger van herfstige menschen en geluiden, van gevoelig en slapjes beleden geloof (beschaafd en zonder huivering) van avondachtig stemmingszoemen, met de ruggegraat van nauwlettende opmerking.

Zoo ligt de Icarus der poëzie op het vasteland dat hij zijn naam zal geven.

Er waren meer gevallen engelen. Het tweede experiment was Louis, gezegd Aloysius, Bertrand, de man die de geheele romantiek in zich mee droeg, maar die, minder meegesleurd

door een onbarmhartig driest genie, exakt het zefde schilderij, dat grooteren met armzwaaien hadden geborsteld, verkleind, dus verscherpt, wilde teruggeven. Hij is zich, niet geheel bewust, gaan afvragen, wat er eigenlijk met zijn dionysische tijdgenooten aan de hand was, waarvan hun fonkelende geestdrift afsprong. En aldus - ieder feeërie, alle heimwee naar Gothiek in bouwtrant en samenleving, alle belangwekkend zielige magerheid, alle meelij met misdeelden, alle Italiaansche en Spaansche exotiek (Bertrand voegt er nog de Nederlandsche aan toe), alle lyriek van persoon evenwijdig met natuur, a'le geleerdachtige pedanterie zelts van een Hugo vinden we in hem weer. Maar de verfijning heeft kritiek, dus ongeloovigheid meegebracht, en er is aarzeling gekomen in enkele van deze motieven: de daadwerkelijke spokige bezieling van de middelnacht aanvaardt hij niet zoo overgegeven meer. Alles wordt niet anders dan een grillige, soms overspannen koortsige, altijd gewoon-menschlijke droom, en de elfenkoningin Ondine is meer de belichaamde gestalte van een donkere ontroering bij nacht en regenweer, dan een als dusdanig bedoeld en buiten de rede om, gemakzuchtig, onderworpen, vereerend aanvaard bovennatuurlijk wezen. Ook de geur van warme landen is lang niet orthodox romantisch, hiervoor te gewoon, te rustig, te dagelijksch, te koel gestileerd, te klaar, te objectief. Als gepolijst, even ironisch, ijl, maar helder opmerker ziet Bertrand er het aantrekkelijke van in, dat hij welbewust, vanuit de hoogte gebruikt, dikwijls om er zijn eigen gevoelens passend in te hullen. Ook hij kende het poëtisch aforisme, en zocht ernaar, ook hij ziet, als Beuve, het onbeduidende, maar volledig teekenende, goddelijk bizondere onderdeel, hij ziet menschen, als typen en eigenaardigheden. Zijn weinige zuiver persoonlijke prozagedichten, onverdeeld prachtig en akuut áángrijpend, zijn als een vuistslag, beslist en alles zeggend, beperkt als een vers van de Bergrede. Hij verdiepte de romantische thesis, geloofde er bijna nog aan, maar gaf haar tegelijk de doodssteek.

Ik heb deze beide figuren niet vandaag in het zoeklicht geplaatst om hun eigen, zelfbereikte belang, evenmin, omdat ik een beginsel dat ik beschouwen ga, eerst in zijn oorsprong opzoeken wilde, gedreven door niet anders dan geschiedlievende

zin tot volledigheid. Maar het is, dat ik geloof aan de waarde voor heden, van Beuve's en Bertrand's ontwikkeling. Elk strijdend dichter zal meerder of minder snel hun veroveringen moeten bevechten. Zooals Beuve leeren we te beseffen, hoe alles in kern schoon is, en kuisch, en hoe het een mystiek oogenblik was, toen Ramon Gomez de la Serna een blindgeboren oude man tot tranen roerde, door hem te spreken van lantarenpalen: Wenn alles mit natürlichen Dingen zuginge, so war das immer am wunderbarsten (Malte Laurids Brigge). Maar zooals Bertrand zullen we ons zoeken, in de niet weg te smaden ontroeringen der romantiekers. Het is onwaar, dat hun leven en voelen voor ons doodgeworden is, het kwetst en verminkt onnut, op hun geest te jagen, en die voort te drijven uit ons werk. Is het wonder van liefde en dood voos geworden om Maeterlinck? Wij haten het klamme bijeenzetten van kwijnende, wazige, halfbepaalde opiumwoorden en het verdoffend domme mysterie in beklemd gesproken, bezwerende zinnen, maar droomen van een even onherkenbare wereld: die verrassende, onverzettelijk reëele, andere, gegalvanizeerde, geziene werkelijkheid is. Dit is de weg, waarlangs we komen zullen naar de krankzinnige scheppensdaad, die juist Baudelaire prostitution noemde, en zoo is het ook dat zich dit opstel richt naar dezen dichter die de omega is.

Vooreerst nog: Nerval. Hij is de laatste rustplaats voor de voltooiing van de Fleurs du Mal. De ontdekkingstocht van Bertrand zet hij door, het binnenland in. Niet de dekors en motieven van de romantiek alleen tast hij aan - zoover raakte ook intusschen de spottend spijtige en teruggeslagen onmacht van Musset -: in de (schreeuwende) worstelingen, melancholieën en hartstochten zelve van zijn tijdgenooten durft hij zijn levenswoord graven. Maar in zijn bezieling, opener en onvoorzichtiger dan die der vorige twijfelaars, laat hij zich niet meezuigen met zijn smarten, tot de grove dofheid toe: noch geestelijk zelf, noch dus in uiting. En dit werkt beslissend. Want het is wat eenerzijds de menschlijke kleinheid bepaalt van de klagend door zijn binnenstroom weggesleurde poète maudit, die tevreden zijn zonde afschuift op zijn noodlot - maar de grootheid van Faustgestalten. Anderzijds daarom ook evenzeer: Kloos' vroegverbruikte beperktheid - naast

de steeds nieuwe brandstof leverende schakeering van de eindelooze Gezelle. De romantiek aanbidt zekere dingen (liefde, natuur, socialisme) en dweept ermee. Zij haat andere (filisterij, gezag) en verplettert ze. Tragische botsing van gelijkwaardigheden kent ze niet, of ondanks zich-zelf. Zij komt niet vérder, want ze is lijdelijk, nergens keurend. Zij aanbidt dankbaar de strijd naar buiten, wanneer die tot haar komen wil: om die strijd alleen, om de dronken makende beweeglijkheid. Een nieuwe vrede gaat haar niet aan. Zij vecht nauwlijks van binnen: zij waant te weten. (Voltaire, de onbesuisde dogmatikus is het voorbeeld van een aartsromantist: onverdraagzaam en zonder inwendig drama. Van Collem tegen Mevr. Holst). Deze wereldhouding is anti-artistiek en ondiep - vandaar velen een verontschuldigend schild. - omdat ze niet verbranden wil, noch uitbranden, omdat ze geen schuld kent, maar fatale beschikking, en in uiterste gevolgtrekking ook geen slecht vers, maar een onoprecht. Haar groote oogenblikken zijn niet bepaald door haar aesthetiek, maar door een hoogere, bijna toevallige gave, waar de benaderingspogingen plotseling en toevallig de roos raakten. - Dat men zich tusschen schoonheid uit bij verrassing gelukte knutselarij of uit innerlijke rekenschap, feitelijk, soms vergissen kan, doet niet ter zake. - Dit alles vermoedde Nerval. Zijn antwoord vragende ziel was vijandig aan die van zijn vrienden. Schaduwen heeft hij nageloopen tot zijn zelfmoord toe, niet omdat het jagen voor hem de beslissende bekoring bezat, maar omdat hij in hààr vreemde wezen het woord van zijn verlangen verwachtte, omdat hij de knods van de werkelijkheid bloedend weerstond en speurde naar een nieuwe bloei, die zijn sterven bevestigen zou. Hugo aanvaardde, bereid en verheugd, maar hij, Gérard, zócht - op dood en leven. Geen blinde kreet komt over zijn lippen, want hiervoor was de zaak hem te veel wankele ernst. Maar alle modulaties had hij lief: Het oude, zangerige, schuwe, sidderende, klagende volksdeuntje, languissant - et funèbre, maar hij zal er zich niet op laten afglijden: schel doet hij het terugspringen tegen een plotseling gewijde, scherpe onbelangrijkheid, die de andere, dan grovere dingen doet aanvullen. Hij houdt van stalen legenden, hij is beklemd door zijn lichaam en de sterren en het hierna, hij zoekt te gelooven in een versche,

evangelische bevrijding van het menschenras, hij is verblind door de tragische schoonheid van zijn zwangere eeuw, die op alles een doodsche vlek werpt, maar nooit vergeet hij het voorbijgeloopen meisje en de herinnering na vele jaren, aan een huiselijke braadgeur, eens, bij thuiskomst na een wintersche wandeling. Hij kent de statige, afgecizeleerde strofe, de speelsche regels die elkaar echoën, van het geneuried liedje, naast weer het hortende, woelige, stampende van hamerend besliste woorden. Hij kent de fluisterende, alles zeggende, niets vertellende droefheid van Gaspard Hauser, te diep om hardop te worden geklaagd, en soms lijkt hij een helder fluitend jong man, voor wie de dingen verlijdelijk zouden zijn, als niet de vage doodsgedachte de landweg afsloot. Hij is geschokt door werelden en wereldgeesten: hij is een onbestemde Baudelaire, die nog de alles ordenende, alles ontplooiende, alles verhelderende mystiek van Poe, niet mocht ondergaan.

Na Nerval is voor de menschelijke ziel geen gebied meer geheel te ontdekken, nauwelijks is meer één nis in de tempel der omhoog tastende, zich oplossende poëtiek, onvermoed gebleven. De eenige stijging rest nog mogelijk in Gautier, die programmatisch aangaf en létterlijk vervulde, wat in de Fleurs du Mal zijn laatste, bezielde volmaking vindt.

II.
Hoogvlakte.

> La première condition pour faire un art sain, est la croyance à l'unité intégrale.
> BAUDELAIRE

Dit is het rustplateau, waar de wolken nog waaien, waar het leeg is, waar alleen de natuur - wind, regen, zee - volledig spreken durft en waar de overziene wereld maar soms in felle scheuten - kreten, lach en zuchten - bij de hooge luisterende pelgrim komt. De mensch staat er rustig en ongerept: zich zelf. Het vers is tot een lyrische alchemie geworden, vrij element als vuur of aether. Ik zal deze toestand van boven de menigte en deze kunst van aardschheid in eerbiedige stilte gehuld, scherper omlijnen.

In oorsprong: terugslag op geestelijke en vormende ontucht - maar de wil, om tegen de eigen hartstochten op te roeien en de kracht der katarakten te meten door ze te weerstaan. Het is haat tegen wat onwerkelijk is, vaag algemeen en grof onmassief, maar het verwoede besluit, om het volste en diepst bizondere te leven en te geven in heel zijn kadans van opponenten. Het wordt morgen, omdat het vandaag op zijn uitgesprokenst is.[1)]

Uitgebreider begrepen: het wordt de zegepraal van de zekerheid, dat in elke tragedie één onbegrijpelijk sidderend oogenblik gebeurt, dat alles in zich besluit, dat alles tot begrip verhelderd, dat van geen uiterlijke belangrijkheid lijkt, maar dat na jaren nog versch te herleven staat, wanneer een nietigheid in aanloop brengt. Waarop is de ellende of de verrukking van een vroeger stuk leven neergeslagen? Op een herinnering waaraan alle dingen van buiten vreemd zijn, maar die bestaat in enkele fotografische beelden, genomen bij geestes-flitslicht, terwijl niets om of met ons plaatshad. We vergeten een reis, een onderneming, het seizoen van een groote arbeid, een hoogst en hoogst ingrijpende omstandigheid, maar ons is bijgebleven, een wereld van toen en toen, de zon was op een windwijzer, de trem knarste en terzijde praatte - wie was het? - maar zijn tabak prikkelde engelsch. Halfeigengemaakte geuren en geluiden verzamelen een krisis, toestanden en tijdvakken, om zich, beter dan de beslissende gebeurtenissen zelf. Brusque infini de la seconde. (Fernand Gregh). Het vatten van deze onuitslijtbare brandmerken en het eene, even vluchtige en achtelooze woord dat er geheel op past, dit wordt het zoeken naar de steen der dichters, die verzen maakt en ijkt, die elke lettergreep tot een elektrische trilling en raakste strijdbaarheid inwijdt. Intusschen. Men beschouwe het voorgaande niet als bepaald binnen een willekeurig vernuftig letterkunstig spel, een verfijnde, vaak korrupte werkwil, en binnen schaak-berekeningen met koel op

1) Baudelaire ziet het van daaglijksheid ontdane, marmergladde vers uit naakte eeuwigheid gehouwen, als de wezenlooze schoonheid der eene vrouw voor de scheppende zonde. Programmatisch als dichter en minnaar van 1860 noemt hij de middelmatige Guys schilder van het moderne bestaan. om zijn juist geziene kleinigheden van tijdelijkheid, en wankelste, ontroerendste, vergankelijkste val in vrouwekleeren.

effect losgelaten stemmingen van herinnering, een zaak van talent. Ik heb zuiver het voorbeeld uitgewerkt en overbewust genomen, oervormelijk en toegesplitst naar het eenvoudigste. Maar zoo zijn ook verzen die uit oogenblikkelijke werkelijkheid opsprongen, ondergronds eenzelfde beginsel. Hier wordt voleindigd in een slág: le long fleuve de fiel des douleurs anciennes. Het is, na jaren van beweging en groei, een oogenblik waarop de omringende waterval minuten staakt te razen, dat de dingen der ziel worden terug overzien en gehoord, als in geschiedeniszelf, tastbaar en ontwijfelbaar, dat een plek buiten de aarde gevonden is, dat de wereld te bewegen zijn zou. (Was het beseffen van de Harmonie du Soir zulk een gebeurtenis? Ik neem het aan.) -

Herdenken dus is, in grootste vorm, geestelijk ons uitgebreidste woord. - Trouwens ook. Onvoldragen gegrepen en uitgeworpen projecteering van dezen aard, doet ons als de vroege landkaarten van avontuurlijke ontdekkers ter zee, mannen die landen vonden, maar ze nog niet begrepen. Na onafwendbaar logische, spiralen stijging zullen de verleden dingen opdringen en vertrouwd komen bovendrijven, met kringen op het vlak van ons bewustzijn. Het zijn als volledige oogenblikken uit een dronken macht, doorleefd, vergeten en plotseling hérzien, scherp en helder tegen de grauwe en redelooze achtergrond van omringende uren. -

Steeds wijder sprekend: ontroeringen, van verveling schoongespoeld door onnaspeurlijke processen: gedachten, beelden van ieder soort die bovenstuwen: hier raken we de Erfahrungen, waarin Rilke het wezen der poëzie deed zetelen. Lyrische alchemie: ten laatste een geheimzinnig geloof in de ongescheidenheid van geest en stof. Immers de wil om het één op te roepen door een plotseling praegnante aanwezigheid van het ander, zooals wilde, ongevangen dieren komen op een lange fluittoon. La lune blanche luit dans les bois: simpele, zakelijke, *stoffelijke*, bot noteerende, encyclopaedisch juiste vaststelling die bovenaardsche ontroering vrijmaakt. Maar men moet de bedoeling der uiterlijke begrensde dingen, maan en bosschen, én der innerlijke eindeloosheden tevens, droom, liefde, lévend gevoeld hebben, om hun grond van innige verbondenheid als wezelijk te ondergaan. - Wie nooit beklemd luisterde, weak

and weary, naar het gieren van de dreary middernacht, zal Poe niets dan een verdienstelijk alliterator achten. - En zoo wordt de bodem van poëzie een algoddelijk, beter: uiterst veelgoddelijk mysticisme, dat elk persoonlijk intuïtief aanspreekt, en van ieder antwoord eischt.

Dus ook wordt het een tweegesprek tusschen woordenbezweerder en luisteraar, subjektiever en intiemer dan in de romantische passief ondergane monoloog, waarbij de poeet zijn volkomen lijdend voorwerp verachten mocht. Ik ga U zeggen, spreek de elegiakus, welke gevoelens er bij mij woelen - ziet, ik sta hoog voor U - ik zal ze U in breedgedragen verzen voorleggen - doet ermee wat ge verkiest. Ik ken U niet, en wanneer ik U kende zou ik U waarschijnlijk verachten, omdat ge niet zoo hartstochtelijk liefhadt, als ik kon. Mijn woorden stemmen U misschien tot mijmeren. Het gaat mij niet aan.... Maar. - Ik ga je zeggen, spreekt Baudelaire, eens, welke dingen mij ontroeren (waarom en waarom zoo?) - stil, draai de lampen neer, zet je dicht naast me. Ik vond een geurend halfrond, een wijde, zoele horizon in de donkere haren van mijn liefste - en jij, waar vond je het jouwe - welk was het? Je vond er toch een? In het bewegen van haar heupen? In een wals, die haar het laatst aan je verbond? Ken je een vastland van weemoedig geluk, wanneer je de roep terughoort van de flesschenkoopman - zooals die klonk, toen je haar voor het eerst bezocht? In onhandige toonladders, als rechts beneden toen? Of ken je wellicht ook zélf een oostersch raadsel in je liefde? Maar je vond toch stellig ergens een wereld om haar - anders sluit ik mijn boek en ga heen. Mijn vers stémt niet tot mijmeren, het is het mijmeren zelf, voor wie te mijmeren heeft. Het dwingt tot onverbiddelijke, harde, zalige wedergeboorte, zooals het bij mijzelf een was.

Nu wordt duidelijk, waarom de romantische zanger het vroegst en ruimst tot de velen spreekt: hij staat ver van hen, hij mengt hen niet onbescheiden in zijn woorden, hij omschrijft schaamteloos het gemoed van een - godlof - vreemde, zij hebben maar zegging en gevoel te bewonderen, te knikken dat het zoo prachtig dreunt of klaagt en naar hun eigen omgeving terug te gaan. Maar de andere kunst wordt een indringend

huisbezoek, wendt zich fel dadelijk tot de luisteraar en doet op hem een beroep dat hij meestentijds niet verdragen wil en dat hem verschrikt, ongerijpt, besluiteloos en gekrenkt aantreft. Zoo staat de persoonlijkste lyriek het verst van de massa, terwijl de hooghartige autokratische romantiek onmiddelijk aangrijpt. Is het niet daarom ook, dat Athene begint bij de verre tyran om te groeien tot bijna de kameradenrepubliek? Vernietiging liefkoost. Ik weet dat ik hier geraakt heb aan het beginsel kunst voor het volk. (Vooreerst een onderscheiding: ik bedoel niet te spreken over werk, dat dadelijk zich richten wil tot een nationale eenheid van een welomschreven tijdvak, als de liederen van Tyrtaios, die bij de Tiende Penning, of de Noodhoorn waarin De Clercq het vlaamsch alarm blies. Vervaging der grenzen ware verwarring om woorden.) Ik houd dus staand dat de dikwijls 'raadselachtige' alchemische lyriek meer democratisch en familjair is, dan het in wijder kringen gewaardeerde vers. Zooals de onmenschelijk radikale Kristus demokrater en familjairder is, dan de algemeene zedeleeraar, die voetstoots te aanvaarden, schielijk op anderen te betrekken kernspreuken ten beste geeft. Le beau est toujours bizarre (Baudelaire). Daarom is het, dat de moderne Whitmannianen voorkomend worden ontvangen, terwijl het ontstellend klassicisme van Valéry of elders Paul van Ostayen, vreemd en gevreesd vijandig blijft. Musset is poëtisch volksmenner, dichter die het zijn publiek gemakkelijk maakt, en zegt, wat elk zich verbeeldt, gevoeld te hebben, terwijl Baudelaire - encore sa grande image - zijn intrek neemt bij tollenaars en slechte vrouwen en hen dwingt met de tooverij van zijn eigen, persoonlijke biecht, zich boven zich zelf te verheffen. Ik spreek met dezen Bijbelsch gekleurde woorden in zijn geestelijke atmosfeer. Want ligt hier niet de oorsprong van zijn geheimzinnige, korzelige uitval, toen de Fleurs du Mal door een priester te schuwen waren verklaard: il n'a même pas compris que le livre partait d'une idée catholique!

Na deze zijweg. Ieder voelend mensch heeft dus in zijn leven (zijn haat, zijn liefde, zijn afkeer of voorkeur) een reeks mysterieus bezielde, onnaspeurlijke aandoeningen, die alleen onderling verwant zijn: door eigen innigheid en eenigheid.

Spreek de Uwe uit, en de vreemde zullen komen op de roep: ze zijn in aard zeer verscheiden, niet verschillend in orde. In Uw mond zal hun schijnlijke stoffelijkheid gewijd zijn, als het minste voorwerp, waaraan Uw liefste raakte. Was het niet hieraan dat Whitman dacht, toen hij sprak:

> I will make poems of materials, for I think they are the most spiritual poems
> And I will make the poems of my body and of mortality
> For I think I shall then supply myself with the poems of my soul and of immortality

Wie romantiek zegt, als poëtisch principe, bedoelt louter: gevoelen (sentiment), dit wil zeggen een te schakeeren, te boetseeren iets. Wie alchemische lyriek zegt, neemt een tusschentrap weg, schakelt het onderwerp uit, en bedoelt, recht op het doel af: ontroering (sensation), dit wil zeggen, een onwillekeurig geestelijk ontvangenis, een zielsfeit, een volstrekt landschap, onveranderlijk, bestaand als een marmerblok. Vandaar dat de eerste het leven verraden kan in onzuivere gemaaktheid - huichelen is hiervoor een slecht woord: eerder fatsoeneeren, litteratuurfähig maken - terwijl de andere niet willens zoeken kan (pag. 416) of voorwenden of parfumeeren of kweeken of opzweepen, maar alleen: over zich laten komen, tot zich zelf terug, dwars door de zeef van het bestaan heen. Lamartine kom in dagen van bij voorbeeld geldnood. de ingebeelde, of sedert lang genezen zieke wezen, Baudelaire, in zooverre alchemikus, nooit, tot geen enkele graad. Voor hem geen kunstparadijzen, die verleiding zijn.

En hier laat ons tenslotte de beruchte onderscheiding: leven - uiting, volkomen in de steek, zooals ook de tweespalt vorm - inhoud, logisch, dus voor altijd, wegviel. Nu de breedte ontzegd is, moet de dichter tegen de scherpte in, en, wil hij niet tot onvruchtbaarheid verdoemd worden, dan zal hij zijn schatten en afgronden zonder meelij moeten meten, dan zullen zijn dagen en gehallucineerde nachten één strenge gespannen nauwlettendheid moeten worden. En zoo wordt elk horten in vormgave, gebrek in perspectivisch weten en begrepen hebben. Wanneer het al mogelijk is, óver iets te spreken dat men nog half beseft - het kortweg uitspreken voor de laaste verheldering, is uitgesloten. Overdrijving is steeds ge-

maskerd zulke onzekerheid. Breughel en Poe tegen Wiertz en Hugo. Fantastieke inwijding tegen noordsche, koortsige, vormlooze waanzinnigheid: ziekelijk of patohlogisch-artistiek. De lange, soms ondergrondsche, dikwijls nauwelijks bedwongen aandacht (patience: Flaubert.) tegen over de onmachtige angst om het verzwevend mysterie: waarvan de eene opgevangen trek, onwerkelijk zich vergroot en indrukwekkend, maar in de diepte onwaardig wordt. Hoe langer de strijd volgehouden, hoe klassieker, hoe klaarder, hoe sterker, hoe pijnlijker. En daarom: l'étude du beau, zegt alweer Baudelaire, est un duel, où l'artiste crie de *frayeur* avant d'être vaincu. 'Worstelen met de vorm'? Heeft geen beteekenis. De doodsbeklemming voor het niet te begrenzene, onomvattelijke van menschelijke ziel en zinnen, dat toch een absolute vorm bezit; het nooit kunnen grijpen van wolken aandoening, die even langs het bewustzijn komen strijken. Waarom toen? Waarom daar? Waarom zoo? En hoe de eenheid daarvan in één vers te zeggen? Studie van deze schoonheid is zeker een vernietigend tweegevecht, een dag- en nachtelijk afmattende scheikunde om het vluchtigste van wat nog ijler is dan het onvattelijkste gas, te kunnen kondenseeren tot wat ieder moeite- en gedachteloos gebruikt: klanken. Hérvatting van de voorbijgedroomde de sekonde, als van een vergeten gezicht, of een wazige, ver verloren melodie.

Frayeur. Het klinkt krampachtig als de plotseling wezelijk geworden, verstikkende doodsdroom van de duiker, die een wonder zocht onder in het element, waar hij niet leven kon en dán, in één beslissende sekonde terug moet naar zijn dampkring, overwonnen van te voren door het vijandige water. Nederlaag na verschrikking.

Minachtend, want hun naieve poëtiek benijdend, staat de zóó gekwelde dichter tegenover mannen die zich willoos bogen voor de despotie van het 'hart', roekeloos en lui, en die de kunst vernederen tot dienstbaar minister van verzenzorg (Chénier.) Wat bij de verstandsgeest Boileau onvermijdelijk was, wordt bij de lyrikus, heiligschennis. Trouwens staat de alchemist vriendschappelijk tot de beheerscht werkende klassieke. Zij bestrijken beiden een ander veld, maar hun wapenen dragen eenzelfde merk. In tegenstel tot de praatziekte

van den gevoelskoopman, die zijn hand maar verwaarloosde regels schrijven laat, zonder er meer dan belangstellend toezicht op te houden.

- We komen langs vele wegen tot het besef: eenheid. Ontroeringen scherp onderscheiden - geen verbasterende, verwazende wijsgeerigheid! -, maar niet te scheiden, herbonden tot de strakgekleurde regenboog van het vers. - Alles een mogelijk deel van alles. Een mensch in een liefde, een liefde in een herinnering, een herinnering in een klank of geur. Een mensch in een schepping, hoogste vuurpijl naar de goddelijkheid. Correspondance: het woord is sleutel van het volstrekt schoone (evenwicht en orde) en zoo tot de kosmos-kunst, en de makrokosmos.

Lyrische alchemie. (René Lalou). Het tot beeld brengen van alle dingen der ziel, het opwekken van onbegrensde geestelijke herinnering: een art mnémonique (Baudelaire). De felgekerfde plastiek van het onstoffelijke, vormwording van maatlooze elementen. Het uiterlijk tastbare als beeldend symbool - zinnebeeld, Gleichnis - genomen voor het geestelijke - en zóó alleen al hierom: kunst bij uitstek. Lyrische alchemie, taalkundig tenslotte verantwoord: het opeenwerpen van onafhankelijke tot strijdige suggestie-woorden, die een ongedachte scheikundige reaktie leveren, waarin de glans van het versgoud schittert. De steen der dichters werkte. Ondanks de dood, ontbinding, dus verwarring, die de stoffen afzonderlijk niet met, maar naast elkander tot formule ontleedde.

Er is om hen die dit gelooven geen school, maar een bijna wijsgeerige tot godsdienstige orde, eens voor steeds: hier werd bereikt wat lyriek bereiken kan: het midden tusschen romantiek en parnasse, het volkomen zwevende en het volstrekt weegbare. Ook tusschen parnasse en uiterst symbolisme, door de wortels van voortdurende voeding in het zinnelijke leven, dat ijlheid vruchtbaar maakt en de onoprechte schuchterheid der abstraktie, gevaarloos overwonnen heeft.

Hier is het grootste mirakel der poëzie, het is poésie pure.

Hk. BRUGMANS.

Verleden en heden in de beeldhouwkunst van Antoine Bourdelle.

Toen Donatello in den tijd van zijn volle kracht in Padua het beroemde bronzen beeld van Erasmo di Narni, de aanvoerder van troepen, avonturier-strateeg genaamd Gattamelata, voltooide (1453), was dit het eerste, vrij van alle verband tot een gebouw geschapen pleinbeeld van een ruiter en als zoodanig gewon het zijn bekende populaire kunsthistorische verdienste. Aan alle bouwkunstige voogdijschap ontworsteld, de meerderjarige krachten zelfstandig ontplooiende, bewees het echter in een kern van ruimtelijke verbeeldingskracht, de herkomst en het vaderschap der monumentaliteit.

Hoezeer gescheiden levend van elkander, vinden bouwmeester en beeldhouwer toch altijd weer elkanders nabuurschap, willig of onwillig, in het zoeken naar het wonder van de ruimtelijke functie hunner materie.

Maar die verkregen vrijheid van het ruiterbeeld beteekende in die jaren nog niet, dat de scheppingsdaad louter uit de persoonlijke driften van den eenzamen kunstenaar ontsprong, dat de vrijheid tegelijk isolement was geworden. In de opdracht verschuilt zich de tweede beteekenis van het beeld. Door de opdracht was er samenhang met het leven van de menschen, die openbaar een bevestigend getuigenis wilden zien van hun drang te eeren de autonome kracht in de persoonlijkheid. De regelaar, de bedwinger, de veroveraar, drie tastbare beelden van een in het verzamelwoord humanisme begrepen werkzaamheid, die zich heroïscher en waardiger op het gebied van wetenschap en denken deed gelden, maar ook in het maatschappelijk leven werkzaam was en naar symbolen zocht. Zucht naar roem en onsterfelijkheid, zich in de opdracht

bedienende van den besten beeldhouwer, schilder of architect, ziedaar een invloed van den tijd, een prikkel van buiten, die van een isolement van den beeldhouwer in het leven geen sprake deed zijn.

Maar de derde beteekenis van het beeld - en het dunkt mij waar voor vele kunstwerken - ligt besloten in de *hoedanigheid* van den weerslag in den kunstenaar van die stuwing in den tijd om hem heen.

Hoe-danig reageert hij? Uit welke diepte van innerlijke aanschouwing zal hij, de magiër, in de materie het beeld oproepen? Door de opdracht komt de stuwing en de steun van buiten, maar zoo hij deze niet voeren kan boven het tijdelijke van roemzucht en eerbetoon, zal zijn uitkomst hem nauwelijks overleven. Want alles is onherroepelijk in verandering begrepen en de generaties, die na hem komen zullen spoedig geen enkel levensverband meer hebben met zijn werk, zooals wij thans beseffen in maatschappelijk opzicht volkomen vreemd te zijn aan de voorwaarden, waaronder het ruiterbeeld van Gattamelata tot stand kwam.

Dat deze ruiter van Donatello nog voor ons leeft en een kracht openbaart, die te wonderlijker is, naarmate wij ideëel geen enkele vereeringsgrond meer hebben voor dezen avontuurlijken strateeg, dankt het beeld voorzeker aan de beeldende evoceerende macht van den vorm, die roem en eer in den tijd te boven gaande, een waardige en heroïsche menschelijkheid openbaarde, die op de pure grootheid van innerlijke aanschouwing berust.

De ietwat boersche zwaarte van paard en berijder hebben de zeldzaamheid van het gewone, dat wijs noch geleerd, rethorisch noch spitsvondig, virtuooslijk noch overbluffend is. Alle ijdelheid, alle gebaar en vertoon vaagde Donatello weg uit zijn figuur. Openbaar voor de menigte, in het volle licht schrijdend, zwicht hij niet voor de publieke hartstochten. De heimelijke grootheid van waarachtigheid en eenvoudigheid leeft in dit beeld.

Toen Verrocchio eenige jaren later het bekende ruiterbeeld van Colleoni had uitgevoerd, was in de uitvoerende begaafdheid schier een wedstrijd, doch wie scherper toeziet zal bij gelijke maatschappelijke voorwaarden een verschil ontdekken,

dat op dieper gronden rust dan een verschil in begaafdheid. In het ruiterbeeld van Colleoni krijgt het *moment* reeds kansen in het monument. De weerslag van Verrochio op de roemzuchtigheid om hem heen was in mindere mate borend door het tijdelijke en persoonlijke heen naar een hooger erkenning. Hij laat zijn held zich vertoonen, paard en ruiter hebben een allure van fierheid, zeldzaamheid en kostbaarheid, die een onderwerping beteekent aan den wil der menigte, die hem zoo wil zien. In het *gebaar* tast de kleinere roembegeerte de menschelijke grootheid reeds aan, als de begeleidende ziekte van een publieke hartstocht.

In Donatello leeft de *weerstand* nog, die dergelijke aanvallen afslaat en de krachten sublimeert, maar in de kunstenaars die na hem komen verminderen die weerstanden. De opdrachten voor prachtige ruiters, van locale en nationale grootheden, op strategisch en staatkundig gebied, groeien schier onherroepelijk samen met het maatschappelijk leven. Roemzuchtige getuigenissen van deze soort hebben geen einde meer gehad in de beschaafde staten en wij zouden geneigd zijn te stellen: ziedaar nog altijd de plaats voor den beeldhouwer in ons leven, die er verder zoo deerlijk buiten staat, ziedaar nog het verband van het sociale leven met een overigens naar de eenzaamheid verwezen kunst.

Zoo is het mogelijk in Antoine Bourdelle eene bevestiging te zien van dit gestelde; Bourdelle, officieel tot den grootsten beeldhouwer van Frankrijk gerekend, voor velen een gezag vertegenwoordigende van schier onaantastbare waarde, beroemd niet het minst door het 25 Meters hooge, in brons te Buenos-Airos geplaatste ruiterbeeld van den oud-president der Argentijnsche republiek generaal Alvear, omgeven door vier hoekfiguren van de ‘vrijheid’, de ‘overwinning’, de ‘welsprekendheid’ en de ‘innerlijke kracht’.

Ik had het voorrecht in het geweldige voorportaal van het Paleis der Schoone Kunsten in Brussel, waar een overzichtelijk geheel van de werken van Bourdelle bijeen was gebracht, dit ruiterbeeld te zien opgesteld. Ziehier, overwoog ik, een ruiterconceptie van een tegenwoordigen grooten beeldhouwer, een opdracht van het heden en eene toevoeging dus aan de reeks door Donatello en Verrochio ingezet; een schepping

opgerezen in jaren van zware rampzaligheid, begonnen immers in 1914 en voltooid pas in 1923, in een land dat tot in het hart betrokken was bij der tijden nood.

Maar ook nu zouden al deze overwegingen wijken naar een verder liggend plan, indien de Vorm, de uit de diepste lagen van het wezen van Bourdelle mystisch geboren gestalte, een wijder gemeenschap met het leven, met de domeinen van het boven-maatschappelijk leven gaf, zooals de ruiter van Donatello dat vermag. De Vorm is voor de beschouwers de bemiddeling tot een communie met hooger waarden. De Vorm, *gevoed* door een verleden (voor ieder kunstenaar een andere vruchtbare aarde), *groeit* evenwel niet van historisch voedsel, al kan dit niet worden ontbeerd, doch de mystische levenskracht zelf bepaalt naar welke maten en wetten de Vorm groeien en leven zal.

Wij zien in de vormen van Bourdelle dus niet alleen naar de historische weerspiegelingen; zijn groote cultureelgeschoolde begaafdheid heeft ten opzichte van het leven slechts een betrekkelijk belang, doch in het beeld van den modernen verren achterneef van Colleoni en Gattamelata zoeken wij hoe de aanvallen van zelfgenoegzame burgerlijkheid, holle praalzucht en het joviaal gebaar voor de menigte, weerstaan werden door een stuwing naar hooger plan in de gansche menschelijke gestalte.

Doch die Vorm stelt aanzienlijk teleur, want gevoed, doorvoed wellicht, door historische voorbeelden, verschijnt ze zonder levenskracht en als zoodanig noodwendig als een stoffelijke nabootsing van het leven, gedragen door opgeblazen gevoelens. Deze held en aanvoerder, begroetend de menigte, verschijnt in de wervelingen van een tooneelstorm, met vliegenden mantel en acteerend in den stijl van een jubilaris die zich aan eer te buiten ging. De eenheid van ruiter en paard is in de visie nog slechts zwak aanwezig. Ook de vier hoekfiguren, verbeeldingen van geestelijke waarden, komen boven die platvloersche realistiek niet uit. De ‘innerlijke kracht’ wordt als een lichamelijke inspanning voorgedragen. De vormen leven niet werkelijk, ze zijn niet gegroeide organismen, gelijk ieder werk, dat uit vormkracht ontstaat.

Een zelfde teleurstelling gaf het basrelief voor het theater van Marseille, de geboorte van Aphrodite verbeeldende (1924).

Het is een werk, dat in een tijd van slecht gevoede luchthartige kunstenaarsbravour door een zekere eruditie, een allure van klassieke cultuur, gepaard met onmiskenbare begaafdheid, zeker indruk moet maken. Doch wie andere communie zoekt dan met gerepeteerde historie in het werk van een beeldhouwer, die toch volgens de registers van den burgerlijken stand nog tot de tegenwoordig levenden behoort, wordt getroffen door de zwaarte aan materie in deze gevleugelde geboorte, die er als een lichte verrijzenis uit wil zien. En zij zou dit kunnen zijn toch, de verbeelding van een schoone mythe, ijl en stralend, zwijgend openbrekend uit nevelen, in een luister, die het geluidloos ontvouwen van bloembladen eigen is of het ontbloeiend opgaan van het groote licht.

Aan wien de schuld, dat dit relief onoverkomelijk herinnert aan de pogingen in een verzorgde operette? Aan de vormen alweder, die van de lichamen toch waarlijk conventioneel en oppervlakkig zijn en met de overweldigende hoeveelheid aan vleugelmateriaal toch geen indruk 'gevleugeld van geest' te weeg brengen? Besluipt de zwaartekracht der historie dezen historie beminnenden beeldhouwer dusdanig noodlottig, dat in den beschouwer onweerstaanbaar wakker wordt gemaakt het beeld van die deerlijk geschonden gevleugelde vrouwefiguur 'de Overwinning', van het eilandje Samothracië naar het Louvre verhuisd, armer zeker aan materie van vleugels en lichaamsvormen dan welk beeld van Bourdelle ook, doch in hare geschondenheid van een beslissende grootschheid en een overwinnende schoonheid.

Ik weet wel, dat er uitzonderingen zijn in dit oeuvre, doch wat potentie bleek in fragmenten (bijna uitsluitend de *buste*- beeltenissen zijn van beteekenis), scheen in louter vaardigheid verborgen impotentie in schier alle samengestelder werken, die grooter vermogens van beeldende conceptie en samenstelling vroegen, dan het scheppen van een buste vraagt. En omdat die beeldhouwkundige werken, van grooter compositorische problemen zwaar, zeer talrijk zijn en van een gedegen routine getuigen in het oeuvre van Bourdelle, lijkt het mij een kortzichtigheid en een gebrek aan zin voor eenheid, de fragmenten uit het verband des geheels te lichten. Juist het falen en het bepalen van ons verband met dat falen opent den blik op de verhouding

in dit beeldhouwersleven van hetgeen verwezenlijkt en hetgeen doodgeboren in kunstmatige opblazing tot schijn van leven werd. Want alle dingen, die in een leven gebeuren of als daden in dat leven opstaan, houden verband met elkander, de nederlagen met de overwinningen, de diepten met de hoogten, het geslotene met het opene. In de verhouding van hetgeen wij aan strevende en weerstrevende machten bezitten, in de betrekkingen van onze koude en warme innerlijke gebieden, ligt ons wezen, als een relief, ondoorgrondelijk in zijn eenheid, maar in relatie zichtbaar. Wie van Bourdelle - en van ieder ander kunstenaar - die relatie tusschen de bouwende en brekende machten, tusschen potentie en impotentie, tusschen ambachtelijke vormkracht en administratieve vaardigheid, niet zoekt, terwille van een zoogeheeten welwillende waardeering, die altijd het beste moet zoeken en het slechte verzwijgen, zulk een waardeering mist niet zoozeer het richtsnoer der waarheidszin, want alle waarheid die wij spreken is aan betrekkelijkheid onderhevig, doch ze mist het richtsnoer der levende eenheidszin. Ze zal de Vormen nimmer naar hoedanigheid zien, wijl ze vergeet dat de hoedanigheid van de positief verwezenlijkte vormen mede bepaald wordt door de gefaalde schijn-vormen. Er is één diepe onderstroom, die ons voert naar de overwinningen en stort met dezelfde heimelijke kracht in de nederlagen.

Wat nu werd vorm, positief levend in dezen beeldhouwer? Het zijn de bustes vooral van aanschouwde menschen, niet de bustes van verbeelde menschen (Beethoven, Rembrandt); het is een enkel maal de gansche gestalte van een vrouw. Zeldzaam inderdaad waren de oogenblikken waarin hij de diepe grootheid van het ideëel aanschouwde menschenlichaam, in de totaliteit van zijn structuur, sculpturaal overzag.

Bijkomstig is het niet daarbij op te merken, dat het grootste tal dier positieve werken uit de vroege jaren dateert. Daar is b.v. uit 1892 een bronzen relief van drie graciele zusters; geen nieuw, geen veroverend werk, maar het heeft iets van die liefelijkheid en de geestesverfijning van een Latijnschen lentedroom; het roept uit het verleden zooveel gespierder en jeugdiger lyrisch-bewogen werken van Donatello in zijn opgang.

Maar in 1905 zien wij de verdieping en verbreeding van den dichter-beeldhouwer stijgen tot het beeld van de aangrijpendste vrouwegestalte, die Bourdelle geschapen heeft, voorzoover wij zijn werk kennen. Het is de groote Penelope, zwaar als een moeizame uitbrekende muziekgolf, die opgaande breekt, bij de aanraking met een sublieme stilte. Het lichaam is groot en zwaar in verhouding tot het gekantelde hoofd, dat de gelaatsvormen heeft van hen die verkeeren in het nameloos oogenblik tusschen verleden en toekomst, waarin het leven ademloos berusting en verwachting is in éénen. Al wat het leven aan onvervuld verwachten en onophoudelijk beproefde trouw te dragen kan geven, tot het breken toe in een groote moeheid, verzamelde zich in dit vrouwebeeld tot een aangrijpende elegische sculptuur van vermoeide nobele hartstochtelijkheid.

Deze beeldhouwkunst is in alle deelen elegisch; het is de sculptuur van een eenzaam-lyrisch gemoed, dat in zijn beste oogenblikken de krachten vindt te stijgen tot de klaagzang.

Vijf jaren voor de Penelope ontstond had Bourdelle het gedenkteeken gemaakt voor Mecislas Goldberg, het in een peillooze eenzaamheid geheiligde gelaat, door de sculptuur eener niet meer menschelijke droefenis, in weerlooze overgegevenheid, verzacht. Dit is de tekst in dit gedenkteeken gegriffeld: La Paix ne règne pas sur les cîmes. - De verbeelding van het noodlottige der groote hartstochten komt na Penelope in een gansche gestalte niet weder. In een bronzen buste van Ingres (1908), schept hij den dwinger; Rodin (1910), wordt een geweldenaar van gedrongen kracht; de buste van generaal Alvear (1918), een laatdunkend gebieder van imponeerende koelte; Anatole France (1919), James Frazer (1924), zetten de reeks voort; al meer een door de aanschouwde werkelijkheid naar haar gezondheid teruggedrongen begaafdheid openbarende, de vlucht der verbeelding van vroeger tijden niet verder uitbouwende. Hier en daar ontstaat een liefelijker en gaver vrouwegestalte (de Heilige Barbara van 1915 blijft nadat jaar eene uitzondering), maar uit de diepte, in de volle gestalte van Penelope bereikt, staat geen nieuwe kracht meer op, die het bereikte vermag te voeren naar breeder verbanden en minder fragmentarische samenstellingen.

Wat bewoog, tusschen deze verdiepte fragmenten van menschelijke sculptuur, den beeldhouwer tot het vervaardigen van een basrelief voor het Théater van de Champs-Elysées, de Muziek verbeeldende in wilde lichaamsbeweging zonder gratie, waarbij Pan op zijn fluit wild en woest zit te blazen, als ware de essentie van Muziek voor dezen kunstenaar onmat g krachtsbetoon tot klankstuipen opgevoerd. Het relief is niettemin beroemd, welke hoedanigheid het meer met de beoefenaren van Muziek dan met haar wezen gemeen heeft.

Doch scherper nog was de indruk van een *fragmentarische* dieptekracht der vermogens, die nimmer tot *organische* kracht waren gerijpt, bij het ervaren van de verschillende onnoodige herhalingen, in willekeurige maten, van de eenmaal grootsche vrouweconceptie van Penelope.

Het heroïsch-noodlottige, het subliem-hartstochtelijke in deze gestalte verkleinde hij, niet alleen in de schaal der sculpturale uitvoering, maar ook in de draagkracht eener nu schier bijziende gevoeligheid. Deze verkleinde Penelope is niet *ontstaan* uit de materie, zij is willekeurig uitgevoerd, toen grooter nu kleiner, als of in de geheele conceptie van een werk, niet de proporties (bij een gedicht of prozastuk de tijdsduur, bij schildering of plastiek de ruimte) één van de noodzakelijkheden zijn voor het organische karakter der verschijning. Maar ook psychisch verdwijnt bij zulk een breuk met de materie de expressieve waarheid en grootheid der vormen. Een beeldhouwer, die slechts psychisch bekommerd is om de beteekenis van zijn figuren, kan wel de *schriftuur* aanbrengen van de psyche maar niet haar *sculptuur*. Zoo is dat daimonische wezen van deze van leed zwangere vrouw in de psychische schriftuur van Bourdelle een pijnlijke lijdende verschijning, armelijk en klein, vervreemd van alle scheppingsmachten.

Nog eenmaal schept Bourdelle een grootsche vrouwefiguur, de Maagd van den Elzas met het kind (1922), een beeld van zes meters hoog, op den top van een rots te Niederbrück opgesteld. En wederom zien we hem vervallen in willekeurige maten, in onverklaarbare schalen voor verzwakte herhalingen, gelijk van beroemde en populaire beeldhouwwerken de copieën ‘in alle maten’ voor alle milieus ten verkoop worden geboden aan touristen belust op souvenirs.

Wie deze ervaringen heeft opgedaan, vraagt zich af, hoe het mogelijk is, dat de critische gesteldheid van hen, die dit werk met kennis van zaken, voldoende geoefendheid in zien en geschooldheid van oordeel bezagen, slechts een literair-journalistieke weerklank gaf in den stijl van de luidruchtigste monumenten in dit oeuvre. Nog vreemder is het te lezen bij een Fransch criticus van geavanceerde denkbeelden, dat Bourdelle veel geleerd heeft van het werk der beeldhouwers aan de kathedralen en als zoodanig 'digne des confrères taillant le porche des cathédrales' is geworden.

Waar is de beeldhouwer van de werkorganisaties der kathedralen, die tot zijn beste werken kon rekenen, de realistische psychische *bustes* van menschen en die zich te buiten ging in een daadlustige soldateske figurant der schare? En zouden het ooit die wijze meesters van het verleden zijn geweest, die Bourdelle, dwalende en vragende in Chartres, Bourges, en le Mans, leerden het verband met de materie achteloos te verbreken en de proporties van weinig belang te achten?

Er zijn er die verwijzen naar die toch wel in groote volumina en naar een grootsch schema opgetrokken Maagd van den Elzas. Maar dan kan die herinnering toch slechts oppervlakkig een Gothische leerschool staven. Immers waar is bij de rangschikking der kunsten in die eeuwen de centrale kracht anders te zoeken dan in het complex van kunsten die gezamenlijk de *bouwende* werden geheeten.

Zoek het oeuvre van Bourdelle geduldig af en ge zult - onbevooroordeeld ziende - noch naar vorm noch naar geest iets vinden, dat naar waarheid een architectonische geloofsovertuiging zou doen vermoeden. De Maagd van den Elzas is een solitaire figuur in een landschap - aan de werking wil ik niets afdingen - maar zinloos is het deze in de nabuurschap te brengen van de monumentale vormen van kunsten uit een gemeenschap voortgekomen, terwijl deze gestalte veeleer een laat en geïsoleerd fragment lijkt van den droom, dien men van Michel Angelo vertelt, toen hij, bij een somber verblijf van vele maanden in eenzame bergen bij de kust, op zoek naar goede marmerblokken en bruikbare groeven, het vizioen ontving in de rotsen aan de kust een reeks van beelden te kappen, die

de zeelieden van hun schepen af zouden kunnen zien. Maar de nabuurschap van Michel Angelo verdraagt Bourdelle niet. Het mag dan zijn, dat de geweldige afmetingen van sommige van zijn onderuemingen uiterlijk een verwantschap zouden doen vermoeden, doch de neigingen tot rethorica, koele berekening, hol pathos en een vaak opgeschroefd, onwaarachtig enthousiasme, dat voor bezield geloof moet poseeren komen in dezen fragmentarischen naturalist te zichtbaar aan den dag, dan dat ooit een werk van hem de confrontatie zou kunnen verdragen met de gigantische verbeeldingen van de alle tegen werpingen vernietigende werken van Michel Angelo.

Hoe gevaarlijk het lichtvaardig noemen van historische voorbeelden is, door al te ijverige dwepers en bewonderaars, bewijst ook dat charmante gedichtje van den beeldhouwer met dien ietwat verzekerden ijdelen klank: la Tom! e aura pour moi la douceur du berceau...., waarbij men zich niet zonder ontroering zal herinneren uit de sonetten van Michel Angelo: (c'a miseri la morte è pigra e tardi).

- 'Want traag en langzaam voor de ongelukkigen is de dood' - Hier is datzelfde verschil, dat oppervlakkig slechts een verschil in nuance lijkt, maar wezenlijk de afstand beteekent tusschen het zoet behagen in den schijn van een gekweldheid en het dof geluid van een die zich waarlijkaangetast weet door het leven en geruïneerd door een daimonische plicht tot scheppen.

* * *

Zoo zien wij dit oeuvre, dat zeker de beste levensjaren van een menschenleven heeft gevraagd, in de eerste plaats als een begoochelende opvoering van grootsche voorbeelden van het verleden, dat voorzoover het uit leven opgestane Vormen droeg, nooit om herhalingen vroeg. Wij zien het, na Rodin, niet, zooals vrij algemeen beweerd wordt, de architectonische idee naderen, doch in volkomen overeenstemming met vele virtuooslijke en openbare begaafdheden van dezen tijd slechts op zijn best, waar het vèr van iedere organische levensfunctie, met een op het fragmentarische aangelegde innerlijkheid, in de buste-beeltenis van aanschouwde menschen tot sculpturaal-naturalisme is gekomen, van te erkennen, maar geenzins nieuw noch baanbrekend te noemen hoedanigheden.

Leven wij waarlijk nog met zulke kunstenaars, die een deel van de tijdgenooten als halfgoden vereeren? Houdt hun kunst verband met ons leven, anders dan dat wij er de ontzielde idealen, de machtelooze adoratie van het verleden ten koste van het heden en de verbluffende luidruchtigheid en openbaarheid in herkennen?

Het lijkt mij, dat het zeker niet aan Bourdelle is geweest aan wien der Kinderen dacht toen hij op een congres in 1920 over de beeldhouwers sprak: 'Van hen verwachten wij een grootsch voorbeeld. Meer dan anderen worden zij uit de vereenzaming der studie gedreven naar de harmonie der samenleving, die een der bedoelingen van onze werkzaamheid zijn zal.

Als wij in Bourdelle moesten gelooven, de vrijwel eenige grootsche sculptuur van het tegenwoordige leven te bezitten, zouden wij zeker de somberheid en de onrust in ons dragen van hen, die mee moeten helpen om de verguldsels, de krullen en de fanfares in stand te houden van een geruïneerde hofhouding. Het is een troost te weten, dat behalve de vele kleine en groote Bourdelles in alle beschaafde landen van Europa, hier en daar in stille, onooglijke en verborgen werkplaatsen, de eenvoudige en de wijze beeldhouwers van het Heden arbeiden, die het werk doen van den dag, het leven vasthouden en overdragen in de vormen, die het een duur geven in radieerende magische machten, ook voor evenwichtiger tijden, die de onze niet meer zullen zijn.

A.M. HAMMACHER

Duitsche letteren

Junge deutsche Lyrik, Eine Anthologie, herausgegeben und eingeleitet von Otto Heuschele, Zweite Auflage (Ph. Reclam jun., Leipzig).

Elk aesthetisch oordeel is, bewust of niet, uitdrukking eener aesthetica; en deze berust, met dezelfde restrictie, op een wereld- en levensbeschouwing. Maar misschien is de term beschouwing te rationeel, en zegt men beter -gevoel. Langen tijd heeft men angstvallig eenzijdig het werk alleen naar aesthetische normen gemeten, omdat het in die ziens- en denkwijze geen ander doel had dan schoonheid. Daarop kenterde de mentaliteit voor een deel, en met haar de critiek: men zocht andere doelstellingen, ook voor het kunstwerk, en noemde die goedheid, maatschap'lijkheid, god.

Ik geloof, dat die verschillende criteria stuk voor stuk anorganisch-sectarisch zijn, en in een verwerpelijken zin zeer eenzijdig: zelfs in het eene oordeelende individu onderdrukken zij andere, niet alleen gelijkberechtigde, maar zelfs meerwaardige reacties, en reeds aan zichzelf doet men zichtbaar te kort door het uitschakelen van andere dan aesthetische normen bij het oordeelend ondergaan van een kunstwerk. Maar men tracht zich wellicht tegen het verwijt dezer verminking te redden door de stelling dat het kunstwerk zelf ons deze beperking oplegt; maar juist dien uitweg zou ik willen versperren. Want het kunstwerk luistert volstrekt niet alleen naar aesthetische wetten, en vraagt bijgevolg volstrekt niet alleen om een aesthetisch oordeel; het gehoorzaamt, realiseert en versterkt tegelijkertijd andere, ethische en sociale principes, het ontspruit aan, het luistert naar, het vervult

functies van een duizendmaal essentieeler en gecompliceerder organisme, dan dat van zijn samenstellende krachten alleen; het leeft naar de scheppende levenswet zelf. Daarom is een kunstwerk duizendmaal meer dan een sociaal, ethisch of zelfs aesthetisch tractaat, zooals het genoemd is, maar een volledig vitaal, creatief organisme, en een enkel aesthetische, of ethische, of sociale critiek verminkt en vernedert zichzelf en in haar voorstelling tevens het kunstwerk.

De aesthetische, ethische en sociale principes van het kunstbeoordeelend individu, kunnen onderling strijdig zijn, maar zelfs in een mensch, in wien deze functies zich harmonisch hebben geordend, kan bij het ondergaan van een kunstwerk een gevecht ontstaan tusschen aesthetische en b.v. moreele reacties. Reeds deze tweespalt bewijst, dat ook het kunstwerk naar meerdere dan uitsluitend aesthetische principes luistert, want in het andere geval kon het dien strijd van gevoelens en overwegingen in den beschouwer niet wekken; juist de volledige vitaliteit van mensch en kunstwerk dwingt ons tot een beslissing in gevallen van botsing der normen, tot een aanvaarden of een verwerpen van een werk in zijn totaliteit. In laatste instantie zal deze keuze worden beslist door de vraag of het kunstwerk in quaestie ons levensgevoel versterkt of verzwakt; want juist omdat de verschillende functies, de aesthetische, ethische en sociale in één individu homogeen zijn, emanaties n.l. van zijn eene, ondeelbare wezen, zijn zij tenslotte voor hem onderling vergelijkbaar, en kan hij van een werk, dat hij b.v. aesthetisch bewondert maar sociaal verafschuwt (denk aan den bouw van een hierarchische monarchie gezien door een aesthetisch begaafd republikein) zeggen of hij het alles-in-alles aanvaardt of verwerpt. Men weet tenslotte voor zichzelf of men een stadspoort, die prachtig harmonieert met de atmosfeer van een grachteind, maar het verkeer hevig dwarsboomt, wil laten sloopen of niet; en in den grond lijkt deze beslissing precies op de keuze, die ons leidt in den omgang met ideeën en menschen: men accepteert ze of niet *in en om hun totaliteit*. Deze synthetische, liever organische, ondeelbare, alleen bij wijze van onderscheiding splitsbare norm beoordeelt een werk naar zijn *creatieve* kracht. Van uit één, het kunst-beoordeelend, individu is die keuze

een volledige daad, maar juist daarom vergeleken met de keuze van anderen, eenzijdig. - Ik roep uw clementie in voor dezen omweg, en vooral voor zijn onvermijdelijk didactisch accent.

* * *

Tien jaar geleden verscheen ‘Menschheitsdämmerung’, een ‘Symphonie jüngster Dichtung’. In een krachtig, soms schelpathetisch voorwoord zette de samensteller Kurt Pinthus den aard van dit werk uiteen, en legde verantwoording af van de normen, die hem bij het samenstellen hadden geleid. Hij wilde met deze bloemlezing allereerst een beeld suggereeren van het ondefinieerbaar maar zeer sterk voelbaar fluidum tijd (tijdperk, epoche) en hij deed dat desnoods met dichters en verzen die hij zuiver poëtisch beschouwd moest verwerpen. Het tijdperk dat hij bedoelde was, in jaren geteld, voorzoover men dat kan, het tweede decennium der twintigste eeuw ongeveer, en het schiep het expressionisme.

De expressionist was een nieuw mensch, als dat kan; een nieuwe schakeering van het eeuwige, oer-oude type van den in wezen onveranderlijken mensch. Want men doet het expressionisme te kort door het enkel te zien als een nieuw poëtisch program en een nieuwe creatieve practijk: het was een ruimere revolutie, een doorbreking van een verstarrend verleden en een verdorrend levensgevoel; het was de breuk, kort, luid en wanhopig met een aesthetisch, ethisch en sociaal organisme, dat het leven verengde, dat den mensch, naar de meening der expressionisten vernederde, knechtte en brak. Het was een woedend en gillend protest tegen een kapitalistische terreur, tegen een esoterisch, romantisch individualisme, tegen den oorlog, den georganiseerden massa-moord. Het expressionisme was revolutionair; links-revolutionair, nauwkeurig gezegd, humanistisch, democratisch, aktivistisch, communistisch, anarchistisch; het was één felle, verwilderde, letterlijk hartverscheurende kreet om de redding der menschheid, der wereld.

Ik laat de waarde dezer wereld- en levensbeschouwing voorloopig ter zijde; ik wijs er slechts op, dat zij meer was dan een aesthetische reactie; zij was zelfs, welbewust, een anti-aesthe-

tische reactie; zij verwierp den ijlen, verheven dichter der individualistische periode, zij was een sociaal en ethisch program allereerst. Zij was als zoodanig product en mede-producent van de (meer dan oeconomische en cultureele) wereldcrisis. De expressionisten bestreden den verdoolden, a- of anti-socialen dichter en mensch van vóór den oorlog; zij eischten actief sociaal mede-leven; zij verwerpen het droomend ontwijken van den aardschen strijd; zij verfoeien het deinend ontstijgen aan de driften van iederen dag; geen romantisme, geen esoterische aristocratie; de dichter zij mensch onder menschen, profeet en volksheld. Zijn individualiteit, zijn kleiner ik moet vervallen, en in het mede-leven met het nieuwe sociale geheel, geboren uit de proletarische klasse, hervindt hij zijn, en aller, wezenlijke persoonlijkheid, een eenvoudig, saamhoorig mensch-zijn.

Het expressionisme was centrifugaal: de mensch, het nieuwe, hervonden middelpunt van het heelal, van wereld en leven, stroomde zijn krachten en wezen uit naar alle dingen: de landschappen kregen menschelijke vormen: heuvels werden de teere heup van een meisje; boomen en torens grepen extatisch omhoog; de hartslag der menschen rhythmeerde den gang van de sterren en het maritime verkeer. De mensch (‘der Mensch in der Mitte!’ zei Ludwig Rubiner, en ‘Wir sind’ Franz Werfel), nieuw, gezuiverd, herboren zou het centrum zijn van het kosmisch en cultureel bestel. En ten slotte, zegt Pinthus, welke eigenschappen men de (gedichten der) expressionisten onthouden kan, dèze niet: intensiteit. - Ik ontken hun intensiteit. Ik zal dat toelichten.

Soms denk ik, dat het onuitstaanbaar onrechtvaardig is, de poëzie der expressionisten met dezelfde normen te meten als andere verzen, maar zij geven of gaven ze destijds toch als gedichten, en Pinthus, een hunner krachtigste woordvoerders, houdt vast aan het kenmerk der dichtheid van gevoel en gedachte, der intensiteit van expressie; en misschien is het van hun kant even gemakkelijk met een beroep op den verwilderden tijd en den barren ook stoffelijken nood, het criterium der scheppende kracht te ontwijken als voor ons om het te hanteeren; en daarnaast: juist op die ontreddering en ontbering berustte hun poëzie, en juist deze tijdselementen

wilden zij, ook door hun gedichten, uitdrukken en helpen genezen.

Ik zonder Trakl hier uit, en Heijm, en enkele verzen van enkele anderen, en onderzoek nog niet eens de resultaten van het expressionisme, maar zijn scheppende mogelijkheid. Die is uiterst gering; niet allereerst omdat het bewust politiek was,[1] omdat het den mensch profeteerde der stralende toekomst, en het verleden geeselde als een tyran; niet allereerst omdat de expressionist ook dichtend demagoog wilde zijn, opruier, aanklager, apocalyptisch profeet; niet omdat hij met zijn gedichten van steenen brood wilde maken en van de aarde een tuin, want wat doet de inhoud, het menschelijk gevoel, de materie van verzen ten slotte af of toe aan hun wezen en waarde, die ontstaat doordat een poëtisch principe, een vorm-kern, een vorm-kracht haar vastgrijpt, ordent en transformeert, doordat de poëtische functie haar zuivert en intensifieert? Neen, maar de inhoud, deze inhoud en ideologie van het expressionisme was zoo verwoed en hardnekkig, zoo blindelings en bezeten horizontaal en centrifugaal, dat alleen de samenballende, middenpuntzoekende en loodrechtstijgende tegenkracht van een genie haar had kunnen temmen, omvormen, doorlichten. De kleineren bezweken eraan. Intensiteit (van expressie, bij adaequate intensiteit van emotie), die inderdaad het kenmerk is van levende poëzie, kòn zelfs het expressionisme niet hebben, want het was, wat het wilde, nauwkeurig het tegendeel van intens: explosief. Poëzie is geen dynamiet, maar diamant. De dichter mag zijn wat hij wil, maar zonder bovennatuurlijke, boven- of buitenmenschelijke sirenische aandoening, zooals het genoemd is, is hij niets.

Drie jaar na het verschijnen van Menschheitsdämmerung (1922) schreef Kurt Pinthus in een nieuwen druk van het boek een nawoord: hij stond voor de keuze zijn anthologie te herzien of ongewijzigd te laten, en besloot tot het laatste. Hij motiveerde deze beslissing met een verwijzing naar den poëtischen toestand in Duitschland: het expressionisme was dood. - Ik zal enkele verzen citeeren.

1) Voorbeelden van goede politieke kunst: ‘Der Hessische Landbote’ van Georg Büchner, en bij ons de Geuzenpoëzie, het Wilhelmus.

August Stramm: Wache.

Das Turmkreuz schrickt ein Stern
Der Gaul schnappt Rauch
Eisen klirrt verschlafen
Nebel Streichen
Schauer
Starren Frösteln
Frösteln
Streicheln
Raunen
Du!

Georg Trakl: Der Herbst des Einsamen.

Der dunkle Herbst kehrt ein voll Frucht und Fülle,
Vergilbter Glanz von schönen Sommertagen.
Ein reines Blau tritt aus verfallener Hülle;
Der Flug der Vögel tönt von alten Sagen.
Gekellert ist der Wein, die milde Stille
Erfüllt von leiser Antwort dunkler Fragen.

Und hier und dort ein Kreuz auf ödem Hügel;
Im roten Wald verliert sich eine Herde
Die Wolke wandert übern Weiherspiegel;
Es ruht des Landmanns ruhige Geberde.
Sehr leise rührt des Abends blauer Flügel
Ein Dach von dürrem Stroh, die schwarze Erde.

Bald nisten Sterne in des Müden Brauen;
In kühle Stuben kehrt ein still Bescheiden
Und Engel treten leise aus den blauen
Augen der Liebenden, die sanfter leiden.
Es rauscht das Rohr; anfällt ein knöchern Grauen,
Wenn schwarz der Tau tropft von den kahlen Weiden.

Ernst Stadler: Vorfrühling.

In dieser Märznacht trat ich spät aus meinem Haus.
Die Strassen waren aufgewühlt von Lenzgeruch und grünem Saatregen
Winde schlugen an. Durch die verstörte Häusersenkung ging ich welt hinaus
Bis zu dem unbedeckten Wall und spürte: meinem Herzen schwoll ein neuer Takt entgegen.

In jedem Lufthauch war ein junges Werden ausgespannt.
Ich lauschte, wie die starken Wirbel mir im Blute rollten.
Schon dehnte sich bereitet Acker. In den Horizonten eingebrannt
War schon die Bläue hoher Morgenstunden, die ins Weite führen sollten.

Die Schleusen knirschten. Abenteuer brach aus allen Fernen.
Ueberm Kanal, den junge Ausfahrtswinde wellten, wuchsen helle Bahnen,
In deren Licht ich trieb. Schicksal stand wartend in umwehten Sternen.
In meinem Herzen lag ein Stürmen wie von aufgerollten Fahnen.

Jacob van Hoddis: Weltende.

Dem Bürger fliegt vom spitzen Kopf der Hut,
In allen Lüften hallt es wie Geschrei.
Dachdecker stürzen ab und gehn entzwei,
Und an den Küsten - liest man - steigt die Flut.

Der Sturm ist da, die wilden Meere hupfen
An Land, um dicke Dämme zu zerdrücken.
Die meisten Menschen haben einen Schnupfen.
Die Eisenbahnen fallen von den Brücken.

* * *

De jongste duitsche dichters zoeken aansluiting en steun bij de groote lyrische traditie, die door het expressionisme onderbroken en ondermijnd werd. Maar deze traditie is zwak, omdat zij behalve poëtisch hoogstens nog idiomatisch is, en niet rechtstreeks cultureel. Misschien is dit niet te bewijzen; misschien zijn ook in andere landen de verhoudingen en onderlinge doordringingen van poëzie, taal en volk(scultuur) onontwarbaar gecompliceerd, maar de cultureele, geestelijke en historische eenheid van het duitsche rijk is dunkt mij onloochenbaar veel problematischer, zwakker, chaotischer, minder belegen dan die van Frankrijk en Engeland. De kracht, de rijkdom, de souplesse en duurzaamheid van een taal, en dus ook van een dichterlijke traditie móeten daardoor zijn verarmd. Een oogenblik is zelfs, van dien kant bezien, het expressionisme een poging geweest met deze traditie, niet alleen om haar historische, continueele gebondenheid, maar ook om haar taalverstarring en -verijling te breken. En wat doen nu de nieuwere dichters?

Otto Heuschele geeft bij zijn anthologie een inleiding. Hij doorziet daarin scherp de uiterst moeilijke toestand waarin zich op dit oogenblik met name de duitsche lyriek bevindt. Hij zegt, dat jongere duitsche dichters zich bewust, na de even bewuste reactie daarop door de expressionisten, aansluiten bij de traditie van voor den oorlog. Zij wortelen in hun tijd, de vermoeide, tastende periode van na den oorlog,

maar zij weten dat een tijd, en de lyrische transformatie van een tijd in gedichten, waardeloos is zonder de inwerking van het boven-tijdelijke. Zij protesteeren, ook door de eenvoud, de landelijkheid, de subjectieve, en subjectivistische motieven van hun gedichten, door een drang naar het landschap, naar landelijke liefde, naar gelaten mijmering en ingetogen berusting, door inkeer en meditatie, tegen de harde, amerikanistische mechanisatie der moderne cultuur; zij wenden zich af van de fantastiek der techniek, van de enorme sportiviteiten, van de vervoeringen van metropolen en polen. Zij zijn, in één woord, niet meer wat tien, vijftien jaar her nog modern was. Zij zoeken naar een nieuwe, onzichtbare duitsche gemeenschap, naar een gezuiverd nationaal, misschien nationalistisch besef; zij willen als dichters, in de taal van hun verzen, die eenheid van land, taal en volk helpen sterken.

Misschien zijn het ideaal en de taak, die volgens Heuschele de nieuwere duitsche dichters bezielen, de goede, op dit moment, in dat land, en misschien is het onrechtvaardig hun de matheid te verwijten, waarmee zij in hun gedichten, en waarmee Heuschele in zijn inleiding en in zijn gedichten, deze taak en dit ideaal opvatten en wilden benaderen. Maar neen, het is niet onrechtvaardig: de duitsche chemici en ingenieurs, de piloten en de politici, de architecten en denkers werken aan wat voor hen is het herstel van hun land. Met geweldige energie. Waarom zou men de jongere lyrici dan niet mogen verwijten, dat zij armoedig zijn en vreesachtig, schuw voor den tijd, en voor wat boven den tijd is; dat zij provinciale epigonen zijn van groote figuren van voor den oorlog; dat hun denken traag en zwaarwichtig is, loom, oudachtig en dor. Misschien is werkelijk in abstracto de taak die Heuschele den huidigen duitschen lyricus oplegt, de juiste, maar waarom vervullen zij hem als een zwaar en zwaarmoedig stuk strafwerk? Neen, dan honderdmaal liever de expressionisten.

Ik generaliseer, welbewust. Er staan wel degelijk goede, vrij goede gedichten in Heuschele's anthologie, maar het heeft voor ons, Hollanders weinig zin, hun verzen van zeer nabij stuk voor stuk te bezien, en een figuur, die onmiddellijk opvalt en toekomst heeft, vond ik niet.

Maria Luise Weissmann: Ballade vom Namenlosen.

Er lebte weil er geboren war,
Er fand keinen anderen Grund.
Die Mutter liebte ganz früh sein Haar,
Einmal Eine dann seinen Mund,
Doch war es nicht wichtig und verging
Auch schnell, bevor ers ermessen.
Alles in allem war so gering -
Er hatte als er zu sterben anfing
Sich schon seit Jahren vergessen.

Alexander Lernet-Holenia: Die Liebe.

Vor dem Condé und den Edelleuten und Kavalieren,
die ihm wetteiferten, den Hof zu machen, erschien
ein bescheiden gekleideter Mensch von guten Manieren,
der ihn grüszte und ihn

bat, es ihm zu verzeihn, wenn er vielleicht zu verwegen
sei und es wagte, ihm die Schöne, welche er da
hätte, als ein Geschenk zu Füszen niederzulegen
für seinen Sieg von Rocroy.

Und er sagte, sein Mädchen sei noch eine Tadellose
und als eine Beauté sehr berühmt in Paris,
aber er bäte zu Gott, dasz nun seine einzige Rose
läge bei fleurs de lys.

Der Condé aber, wie nun der andere innehielt, konnte
fast nichts sagen und fand auch kaum ein Wort von Bezug,
denn an der Seite des Manns stand unerhört süsz eine Blonde,
die den Blick niederschlug. -

Auch den Demetrius trat, als ihn schon der Tod bei den Haaren
hatte, Liebe noch an auf ihrem Atlasschuh:
märchenhafter als alle die hohen Kronen der Zaren
fiel ihm Xenia zu.

Absalom lag bei den Frau'n seines Vaters, und auch noch an diesen
legten sie Abisag von Sunem, als ihn schon fror,
Salomo lag bei Sulamith und hing ihr Türkisen
um den Hals und ins Ohr.

Und von Trophäen aus Bündeln von Degen und seidenen Fahnen,
Schilden und Helmen voll Blut waren die Säle bedroht
in Ekbatana, doch Alexander lag bei Roxanen, -
Liebe ist stark wie der Tod.

Tod is stark wie die Liebe, und blaue Augen wie Raden
brechen, und strahlendes Haar welkt wie Gras bei der Mahd!
Wo sind Phryne und Thaïs jetzt und die nackten Najaden,
Wogen aus Rosenkarnat.

Wo ist Daphne und Echo und Kirke und die Sirenen,
Héloïse und Blanche und Leanor von Poitou,
Béatrix und Alice und die schöne Gräfin von Maine,
Harembourges, und du,

die sie dich ja dir selbst in Rouen als den Kandelaber
deines Ruhmes entflammt, Jeanne die Lothringerin?
Ach, wo sind sie denn jetzt, du Himmelskönigin? Aber
wo ist der Winterschnee hin!

Du, gesetzt über Tod und Leben, o Liebe! Kein Flügel
Reiter im himmelhoch aufsteigenden Staube, kein Hirt
mit seiner Herde im Wald, kein Wild in den Reben der Hügel,
wenn es die Hunde gespürt,

auch kein Fusz auf der Suche nach einem verlorenen Bügel,
keine behandschuhte Hand, soweit geritten wird,
war je im Trensenzügel oder im Stangenzügel
wie in Locken der Liebe verwirrt,

und dasz dich's läuterte, Herz! zu reiten im schneeweiszen Gleizen
und das dein Scharlach noch je würde wie Schnee so bleich,
ach, so weisz kann jetzt selbst das Heer nicht mehr sein, die schneeweiszen
Turmen von Oestereich!

Georg von der Vring: Wiesengesang.

Auf der jungen Wiese
Blüht im ersten Jahr das Hirtentäschel,
Blüht im zweiten Jahr der Klee.
Auf der jungen Wiese
Riecht's wie abends in Wolhynien,
Wo am Dorf ich, vor Tverdini steh -

Wenn wir einst das Gras geschnitten,
In die Schwemme manches Pferd geritten,
Division und Brigadier -
In der fremden Ferne,
Ach, gedacht' ich nur der lieben Liebsten,
Und mein Herz tat immer weh.
Denn in Ruszland war ich Knabe,
Ein Soldat bei Hirtentäscheln,
Kamerad in Klee.
Sagt mir, was ich heut noch habe?
Meine Liebste ist mir früh verdorben,
Und ich weisz nicht, wo ich steh.

Möcht ich wieder sie erschauen,
Wenn am Abend
In Wolhynien Grasgerüche wehn?
Ach, wo gibt es Frauen,
Die den Wahn mir nehmen,
In die Wiesen von Tverdin zu gehn!

Is het niet, bij het lezen van deze gedichten, waarvan het eerste aan Anthonie Donker, het tweede aan Chesterton, het derde aan Des Knaben Wunderhorn herinnert, alsof de tijd stilstaat? Niet, inderdaad, omdat zij tijdeloos mooi zouden zijn, maar omdat zij in vele andere tijden ontstaan konden zijn. Is dit soort tijdeloosheid een kenmerk van goede gedichten? - In elk geval zijn deze verzen, en vele andere uit zijn anthologie, niet - ondanks Heuschele's meening - kenmerkend voor den na-oorlogschen tijd; het is alsof het expressionisme, en de europeesche, de mondiale crisis, waarvan het voorgevoel, beeld en explosie, factor en splinter was, nooit had gewoed. Had Franz Blei dan gelijk? Hij noemde ergens den wereldoorlog: ein Wimperzucken der Geschichte.

H. MARSMAN

Dramatische kroniek.

In Memoriam Dr. W. Royaards

De dag van Vondel's sterven en die van Royaards' uitvaart zijn door een speling van het lot samengevallen, als om beider naam voortaan hechter te vereenigen in onze herdenking, en ons tevens met schrikwekkende duidelijkheid te doen beseffen dat wij leven in een Nederland waar men, alle huldiging ten spijt, den grootsten dichter nog steeds te gering schat en den grootsten tooneelleider aan het eind van zijn leven vrijwel werkeloos zag, en uitgeput niet zoozeer door scheppenden arbeid als door de onafgebroken weerstand die hij moest overwinnen, om tot dien arbeid te kunnen geraken.

Een Nederland, dat, om welke redenen dan ook, zijn eerste nationale dichter geen nationale herdenking wist te bereiden, en zijn eerste tooneelleider ten slotte geen waardige plaats wist te verschaffen om te arbeiden.

Dat zijn de feiten.

Er staat tegenover dat een aantal van de beste Nederlandsche geesten in Vondel hun hoogste ontroering vinden, en dat Royaards' arbeid door hen zoowel bewonderd als gesteund werd; wat niet wegneemt dat het hen in deze dagen en in dit land niettemin ontbroken heeft aan kracht of gezag om den een te eeren met een waarlijk grootsch eerbetoon, en den ander te handhaven op de plaats die hem toekwam; kortom, dat deze Februari-dag, boven verlies en herdenking, beseffen deed hoeveel er hapert in Nederland, waar het de uiting van het diepste nationale bewustzijn betreft.

* * *

Het past ons bij dezen den doode, niet allereerst een verlies te betreuren: de groote arbeid die hij schiep stelt veeleer een voorbeeld dat niet alleen met kransen, maar met blijvende bewondering en navolging geëerd moet worden.

Wij hebben, bij Royaards' leven, niettegenstaande alle erkenning, toch te weinig erkend dat een kunst leeft in haar grootste vertegenwoordigers, wat hunne gebreken ook mogen zijn; dat ieder ideaal tenslotte eer een onbereikbare ster is, waarbij men een bereikbare haven bezeilt, dan die haven zelf; dat men in de kunst als in het leven te rekenen heeft met wat te verwezenlijken valt, en dat, met alle eerbied voor het ideaal, dat wat verwezenlijkt wordt den grootsten eerbied toekomt.

Men heeft van Royaards meer gevergd dan van eenig ander op ons tooneel; omdat hij het meeste gaf. Wanneer men in zijn herinnering het repertoire nagaat dat hij tot stand bracht en in stand hield, en vooral wanneer men het vergelijkt met wat er elders in het land tijdens en na zijn arbeid aan gelijkwaardigs te zien kwam, dan blijkt zijn grootheid en onze veeleischendheid afdoende.

Niet, dat men ten onrechte de eisch stelde van enkele belangrijke premières per jaar: maar men vergat dat een theater ademhaalt door de opening van het plaatskaartenloket; en dat elke voorstelling die waarlijk boven het loopende repertoire uitsteekt thans, meer dan ooit, tijd en geld kost, en, bij wat de stedelijke regeering aan het tooneel verdient, een meer dan stedelijke, een vorstelijke steun. Wij zijn, na Royaards' heengaan als leider, tot het besef gekomen dat één groote voorstelling per jaar een kostbaarder bezit is dan tien middelmatige; dat men de eischen, aan een gezelschap gesteld, in overeenstemming dient te brengen met zijn aard, met dien verstande dat de leider die ons het groote repertoire kan brengen de groote steun behoeft, - het koste wat het kost - en dat men, zoolang de subsidie het tooneelwezen beheerscht, die macht beter benutten kan door op dictatoriale wijze de eerste man het eerste gezelschap te verschaffen en te doen behouden, dan tot eenige concessie over te gaan.

Men vergeve deze politiek-economische uitweiding: de afwijking van deze principes kostte ons Royaards.

* * *

Het kostte ons dan datgene wat zijn arbeid eigen was: het voorbeeld van zijn stijl. Ze had één gebrek: ze was, juist in de jaren dat men in geheel Europa streed voor een dynamischer, een bewegelijker tooneelspelen, meer statisch, en, in haar zwakste uitingen, verstarder dan de tijd vergde. De onwrikbaarheid die in Royaards' karakter wellicht versterkt werd door velerlei laakbare tegenstanders, kon zijn opvoeringen beinvloeden tot een zekere krampachtigheid. Niemand die hem eerbiedigt kan ontkennen dat hij een moeilijk mensch en een het onmogelijke eischend tooneelleider was. Niemand die niet evenzeer toegeeft dat hij, eenmaal zoo zijnde, de grootste is geweest en dat men zijn gebreken veelal te breed heeft uitgemeten, vergetende hoeveel de kracht die ook in hem leefde, voor ons schiep.

Men heeft, nu Royaards is heengegaan, dit diep te beseffen: dat niet de gebreken, maar vooral de kwaliteiten van den grooten kunstenaar onze kunst groot maken, en dat het tenslotte een theologische domheid van den eersten rang is om het bestel van hemel en aarde onvolmaakt te achten, maar niet minder om het karakter van den grooten kunstenaar terug te brengen tot een rekensom van positieve bezieling en kracht van verwezenlijking en negatieve tekortkomingen. Vondels slechte verzen werden vergeten, zoogoed als Royaards' minder geslaagde opvoeringen: er rest slechts de glans van wat zij inderdaad tot leven brachten.

Dat was, bij Royaards, allereerst het woord, de beteekenis van den dichter. Want nu, na de expressionistische drift die ons een hooger gespannen en bewegelijker tooneel beloofde - en het ons niet gaf - de kringloop der experimenten gesloten schijnt, rest er van Meyerhold tot Copeau slechts een verwachting: die, dat de dichter terug zal keeren tot het theater, niet als literator, maar als tooneelschepper, gelijk hij het was in alle groote tijdvakken. En bij het sluiten van dien kringloop rest ons niet anders dan de bittere erkenning dat het element der creatieve acteursheerschappij ons, tenminste in Nederland, geen noemenswaardige verbeteringen gebracht heeft, en dat, onder die heerschappij, het woord op schandelijke wijze verwaarloosd is.

Royaards' ideaal staat ons zoodoende nog steeds als voor-

beeldig voor den geest: naast zijn Vondel is er geen andere; naast zijn Shakespeare wachten wij met uitzondering van Saalborns ‘Getemde Feeks’ nog steeds een andere Shakespeare. Naast de doorwerktheid en grootsche opzet van zijn voorstellingen, naast de gaafheid van zijn beste blijspelen wachten wij nog steeds een leider die hem daarin evenaren zal; na het publiek dat hij vormde en tot erkenning dwong is ons publiek minder van gehalte worden, minder eerbiedig en minder belangstellend; na de stuwing die zijn kracht in ons tooneelleven bracht is er geen andere van gelijke kracht zichtbaar geworden.

Het karakteristieke van den Royaardsstijl was dat men, bij haar scherpe omtrekken en vaste lijnen, te doen had met werkelijke tooneelwaarden: niets was verdoezeld, geforceerd, of twijfelachtig. Men kan om Rembrandts figuren als het ware heenloopen, men kan een dansfiguur van Pawlowa beschrijven als een exact feit; men kan een Royaardsfiguur, na jaren, nog nauwkeurig opmeten, als stond hij in levende gestalte voor onze oogen: het visioen van die figuur was zoo zorgvuldig en nauw omlijnd tot tooneel herschapen dat, lang na de minuten van het tooneelspel, de herinnering kan rekenen met blijvende en vaste waarden. Die triomf over den tijdelijken aard van een vluchtige kunst kenmerkt meer dan iets anders de scheppingskracht die er vorm aan gaf.

Het is onmogelijk voortaan in Nederland een Vondel op te voeren, zonder dat men zich herinnert hoe hij klonk onder Royaards' regie; er is geen ‘Faust’ denkbaar zonder den achtergrond van zijn Faust, geen Shakespeare zonder vergelijking met de zijne; geen klassiek Grieksch theater of de schimmen van dit verleden eischen rechtvaardiging; geen comedie of men herdenkt de evenwichtigheid, de zorgvuldigheid, het typisch doorwrochte ook in den lichteren stijl, dat zijn hand kenmerkte.

Een ander theater mag eigenaardig zijn, als de Heijermansopvoeringen van het Schouwtooneel; als het Fransche blijspel bij het Vereenigd Tooneel; als een Amerikaansche klucht bij ‘De Speeldoos’ of een Amsterdamsche volks-sfeer bij het gezelschap Bouber: boven dit alles staat de stijl, de ernst en de grootschheid die het Royaards-repertoire eigen was, waarin

en een Heijermans, èn een Fransch blijspel, en, wat meer is, de belangrijkste tooneeldichters van alle tijden hun plaats vonden.

Er rest ons, bij de vaste grondslagen die hier gelegd zijn, meer eerbied en ontzag, dan treuren: er staat ons een reeks monumentale opvoeringen voor den geest en een reeks voorbeelden. Er rest ons, daarnaast, het besef dat deze ongeëvenaarde levens- en arbeidskracht te kort is geschoten in veel van wat zij verwezenlijken wilde, door gebrek, niet aan erkenning maar aan daadwerkelijken steun: er rest ons een besef van schuld, naast alle herinnering en alle eerbied. Een besef dat men nu Royaards verdween, zich, ter eere van zijn nagedachtenis en tot herstel van het Nederlandsch tooneel, terdege rekenschap heeft te geven van de huidige toestanden, en, te zijner eer, hen die door eenige steun gebaat zijn, die in ruimer mate heeft toe te meten.

Men heeft, bij Royaards' dood, in gansch Nederland, bewust of half bewust, diep gevoeld wat er ons sinds jaren ontbrak: eerbied voor de nationale tooneelkunst in haar beste vertegenwoordigers. Het is dan aan ons, en aan hen, tot taak gesteld uit dezen dood nieuw leven te herscheppen, in dit voorbeeld bezieling te vinden, de gemaakte fouten indachtig te zijn, en den grooten kunstenaar te eeren zooals hij geschapen werd, omdat hij, hoe dan ook, groot is, en het recht tot regeeren en verwezenlijken heeft, verre en verre boven alle middelmatigheid en vaag idealisme, publieke smaak en politieke partijjagerschap.

Want één ding valt niet te ontkennen: Royaards, die Nederland zijn grootste tooneel gaf sinds eeuwen, heeft zijn beste krachten ingeboet en is te vroeg gestorven door gebrek, niet aan Nederland's erkenning, maar wel aan Nederland's daadwerkelijke steun.

J.W.F. WERUMEUS BUNING.

Bibliographie.

Muntillusie, eene beschouwing over de geringe waardevastheid van ons geld, door Irving Fisher, hoogleeraar in de economie aan de Yale Universiteit te New Haven, uit het engelsch vertaald door H. van Hardenbroek, onder toezicht en met een inleiding van mr. P.J.C. Tetrode, directeur der Ned. Bank; Amsterdam, Elsevier, 1928.

Nederlandsche bewerkingen van boeken over geld hebben hier te allen tijde aftrek gevonden. Bastiat's ‘Maudit argent’ vond nog in hetzelfde jaar, 1849, waarin de ‘Journal des Economistes’ het afdrukte, een bewerker hier te lande in mr. W.R. Boer. En uit den allerjongsten tijd (1928) dateeren een bewerking van Hartley Withers' ‘The meaning of money’ door mr. S. Zadoks (in de Encyclopaedie van de Wereldbibliotheek) en het in hoofde genoemde geschrift van den bekenden amerikaanschen vechter voor de waardevastheid van het ruilmiddel Irving Fisher.

De verdietsching is niet eerste klas. Wie af en toe in plaats van dollar gulden zegt, moest Peter and Paul vervangen door Jan en Piet; en zoo zijn er meer vlekjes; vernederlandschen is iets meer dan vertalen. Maar wèl eerste klas is de inhoud.

Onder ‘muntillusie’ (‘geldillusie’ ware beter geweest) verstaat Fisher de dwaling, als zou het geld, onze rekeneenheid in het betalings-verkeer, onze waarde-meter of, liever nog, waarde-standaard, op zich zelf zijn een vast, onwrikbaar ding, gelijk onze lengte-, ruimte- en gewichtsmaten. Het is dit allerminst; (‘alleen de dollar en de maand zijn nog steeds niet stabiel’ bl. 127); door schade en schande hebben thans wel zoowat allen reeds geleerd, dat papiergeld in dit opzicht zéér ver te kort kan schieten. Maar aan het goud plegen velen nog zich vast te klampen als aan een betrouwbaar anker. Dat ook zij verkeeren in een ‘illusie’, die onheil brouwde, brouwt en zal blijven brouwen, men vindt het bij niemand zoo grondig, puntig en geestig tegelijk als bij Fisher uiteengezet. En omdat het eisch is, dat deze overtuiging gemeengoed worde, moeten wij vertalingen (die niet altijd zin hebben) in dit geval met vreugde binnenhalen.

De lezer maakt ook nog kennis met Fisher's denkbeelden aangaande de mogelijke geneesmiddelen tegen de geldziekte. Zij waren in hoofdzaak reeds van vroeger bekend. Doch hun resumptie hier is nuttig. Niet omdat de groote schare van belanghebbenden, die van haar geldillusie moet worden afgeholpen, de waarde dier geneesmiddelen aanstonds zal kunnen beoordeelen, maar wèl omdat het goed is, ook haar het besef bij te brengen, dat wij hier niet staan voor een gansch hopeloos ziektegeval.

v.B.

P.H.v. Moerkerken. Eros en de nieuwe God. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De heer van Moerkerken is een proza-schrijver van den eersten rang. De serie zijner romans is reeds tot eene aanmerkelijke grootte verlengd. De meeste bewegen zich in het verleden. Zij zijn historische tafereelen. Met dit zijn laatste werk heeft hij tamelijk ver teruggegrepen in de vervlogen tijden. Hij heeft zijn stof genomen uit het Byzantium van de vijfde eeuw: de geschiedenis van keizer Theodosius II en van zijn vrouw Eudokia.

De keizerin had liefde opgevat voor den magister Paulinus, een voornaam staatsbeambte, maar zij bewaart de trouw aan haar gemaal, den keizer. Deze komt tot de ontdekking van hun vriendschap door een ongelukkig toeval: Hij had aan zijn vrouw een appel van buitengewone grootte gezonden en zij liet die vrucht aan haar zieken vriend Paulinus brengen, die niet wetend van waar hem dit geschenk was gekomen, de wondermooie appel aan keizer Theodosius stuurde, waardoor de vorst zijn eigen geschenk terug ontving. Dit kwam hem verdacht voor en hij raadde onmiddellijk de toedracht van het geval, want de eunuch Chrysafius, ijverzuchtig op de vriendschap van zijn meester voor Paulinus, had de keizerin en den gunsteling reeds lang belasterd. De vorst beschouwde zich nu als door zijn vrouw en zijn vriend bedrogen. Op aandringen van den eunuch werd de magister naar Kappadocië verbannen, waar hij na eenigen tijd door daartoe uitgezonden moordenaars werd omgebracht. De keizerin van wie de keizer zich heeft teruggetrokken, brengt het overige gedeelte van haar leven te Jerusalem door, bezig met gebed en het verrichten van vrome werken.

Van deze feiten zijn de meeste historisch en niet door den auteur verzonnen. Zoo de geschiedenis met den appel, de ballingschap van Paulinus en Eudokia en het verder verloop van het leven der vorstin. Zij was van afkomst een Grieksche, heette oorspronkelijk Athenäis en haar vader, Leontius, was in zijn tijd de voornaamste der sofisten van Athene geweest. Door haar opvoeding was zij een beschaafde, geleerde en talentvolle vrouw. Toen zij na den dood van haar vader naar Byzantium was gereisd en de jonge keizer haar zag, werd hij zoo zeer door haar groote schoonheid getroffen, dat hij haar tot zijn vrouw maakte. Maar daar hij een zeer beperkte geest was, vond de ontwikkelde Griekin op den duur meer begrijpen bij den geleerden en ontwikkelden magister, dan bij haar man.

Zij werd gekweld door de strijdvragen, die in haar tijd in de Christenkerk waren opgekomen. Vóór haar huwelijk had zij het Christendom aangenomen en was Aelia Eudokia gedoopt geworden en hoewel zij den nieuwen godsdienst van het begin af getrouw was geweest, hing zij toch gedurende vele jaren de leer van Nestorius aan. Als bisschop Juvenalis in latere jaren te Jerusalem van haar verlangt, dat zij zich zal onderwerpen aan de besluiten der Koncilies, wenscht zij vooraf nog Simeon Stylitus te raadplegen '.... den vromen Simeon, die van zijn zuiltop bij Antiochië verleden, heden en toekomst overziet....' De heilige gaf haar den raad haar twijfelingen met Euthumios te gaan bespreken, den wijzen meer dan honderdjarigen kluizenaar, die woonde op den berg Marda in de woestijn van Ruban. Deze eerbiedwaardige monnik kende reeds door zwervende pelgrims de rampen der keizerin, die te Jerusalem in een klooster rust heeft gezocht, want niet alleen haar eigen leven is vol smart, maar zij lijdt ook om haar dochter en kleindochter, die het slachtoffer zijn ge-

worden van oorlog en gewelddaden. Bisschop Juvenalis had haar verklaard, dat haar kinderen de straf leden voor haar dwalingen, en dat maakte haar nog rampzaliger. De wijze Euthumios zegt haar:

'De straf is deze: dat gij onder die rampen zoo diep lijdt.... dat gij ze ondergaat als een vernedering van de hooge Keizerin van het Oosten,... dat gij u nog verwondert over hun mogelijkheid,.... dat gij u hadt willen wreken op den overweldiger Maximus - die al gedood is - en dat gij den Vandaal Genserik wel met eigen hand zoudt willen treffen!.... De straf is, dat gij al deze rampen ervaart als gericht tegen uw eigen zelf, uw persoonlijkheid, die zoo verheven troonde boven de aardse woelingen... Gij hebt niet ingezien, Keizerin Eudokia, dat deze rampen, die de Voorzienigheid op haar aarde zendt, een wet zijn van de stoffelijke wereld, waar de Schepper vrij liet de wisselvalligheid, de verbrokenheid,.... de zonde met haar waanzin en leed.'

Dit werk is meer een roman van ideëen en begrippen aanschouwelijk voorgesteld, dan een van uiterlijk gebeuren met spannende intrigues. De psychische gang is als een langzaam voortschrijdende lichtstraal, opkomend en wegstervend in zacht evolueerende melodieën. Vooral in dit historisch tafereel heeft van Moerkerken een groote schoonheid van stijl ten toon gespreid. Het is een subtiel gedragen proza-werk, een keurige vertelling uit de sfeeren eener hoogere bespiegeling, en hierbij zou men moeten denken aan Flaubert's *Saint Julien l'Hospitalier*, maar toch gesteld in een geheel oorspronkelijken toon. Het verschilt veel daarvan door den wijsgeerigen achtergrond en komt er mede overeen door het voortschrijden der groote lijnen van gedachten en gebeurlijkheden. Er zit in deze bladzijden een lichte voortgang, die soms aan de vlucht van een vogel doet denken. De auteur legt hier niet den nadruk op de feiten, zoodat zijn schreden worden bemoeilijkt, maar hij heeft den elan steeds in zijn macht. Zoo gaat de vertelling voort, beter gezegd, vliegt voort tot een bevredigend einde.

In Eudokia en Paulinus voltrekt zich de overgang van Heidendom tot Christendom, voorgesteld door tastbare actie der zedeleer. De genotzucht, het uitvieren der passies, door het Heidendom voorgestaan, wordt overwonnen door de hoogere geestelijke macht der Christelijke abdicatie. De man staat hier echter op meer wijsgeerigen grond dan de vrouw. Door zijn intellect en hoogheid van ziel heeft hij zich tot een standpunt opgewerkt, waar hij met kalmte alle gebeuren aanvaardt, ook den dood. Hij was een volgeling van den Christus, want '....het sterkte Eudokia als zij Paulinus met vertrouwen en zekerheid hoorde zeggen, dat de Christus niet overwonnen kon worden. Dan was de glimlach van zijn lippen weg en hij sprak met geloovigen ernst,' maar hij had met Christus' leer het beste verbonden, dat de Heidensche wijsgeeren aan de menschheid hadden geschonken.

De figuur van Eudokia is met inachtneming der historische feiten zeer schoon gebleven. Zij was een belangwekkende vrouw. Van het Grieksche epos, dat zij schreef in de latere jaren van haar leven, toen zij te Jerusalem woonde in het klooster, gesticht door de vrome vrouw Melana, zijn groote brokstukken bewaard gebleven. Zij zijn de voornaamste bron tot kennis van de geschiedenis van den heiligen Cyprianus en Justina, naar wier lotgevallen Calderon zijn *Magico Prodigioso* schreef.

F. Erens.

Theun de Vries: De Vervreemding. - De Waelburgh, Blaricum, 1928.

Zou het dan onmogelijk blijken voor den dichter van dezen tijd, waarin elke bewustwording onzekerheid impliceert, om - jeugdig en talentvol - tusschen de Scylla van het al nuchterder worden en tot manier vervallend 'poëtisch realisme' (Marnix Gijsen) en de Charybdis der steeds weelderiger opbloeiende 'romantiek' koers te houden in de zuivere wateren der poëzie, die evenveel bestanddeelen moeten bevatten van het een als het ander en beide tot een ondeelbare verbinding versmolten? Zonder namen te noemen: ga in uw voorstelling de dichterlijke productie na der laatste jaren, en gij komt tot de ontstellende slotsom, dat, in het voetspoor der ouderen, de jongeren de tradities der romantiek, veelal op de bekwaamste wijze, voortzetten. Er heeft zich klaarblijkelijk van hen, die van nature het meest zijn voorbeschikt de Muze te verleiden en te bevredigen, wederom die vlucht-drang der ziel meester gemaakt, welke het kenmerk pleegt te zijn van wereldangst en werkelijkheidsnood.

Theun de Vries heeft bewezen door een grootscheepsche productiviteit aan den dag te leggen en door de wijze waarop hij in zijn werk zijn talent (in den beperkten zin van: vormbeheersching en creatief vermogen door techniek) voortdurend heeft geoefend en verfijnd, een dichter te zijn van meer dan gewone begaafdheid. Maar daarnaast bleek uit ditzelfde werk, dat deze gaven belaagd en ondermijnd werden door de schraalheid van zijn gevoel, de ijlheid van zijn drift, de onsoliditeit van zijn vruchtbaarheid. Langzaam, maar zeker, zag men zijn bronnen verdrogen: het oorspronkelijk nog frissche en vurige leven - het vuur was wel dun en de vlam kromp weer snel - liep uit de regels weg en maakte plaats voor dien vloekwaardigen schijn van poëzie, die de vorm is van gebrek aan durvende aanvaarding van aardsche conflicten.

Zoo ontstond dan bij hem die halfslachtige romantiek, die de aarde ontwijkt en den hemel niet kan beërven: een sloome en sierlijke hang naar vaagheid en 'tusschenvormen'. De titels slechts: Adieu; Onmacht; Centaur(!); De Slaapwandelaar(!); De Vervreemding; Proteus ('Ach, in hoeveel vluchtgestalten / Ben ik niet mij zelf ontstegen'); Het einde van den Faun ('Vroegen / Laatste verlangens nog om lijfsbehoud'); Ballingschap; De Zeemeermin(!). Nergens beslissing, noch voorbehoudlooze onthechting, noch de macht en de wil tot acceptatie.

Al deze verzen zijn fraai en goed geschreven, aan talent ontbreekt het hier nimmer en nergens, integendeel: het talent redt elke wezenloosheid tot een bijna steeds onberispelijke poëzie, tot dat gevaarlijk betooverend bedrog der bedrieglijke schoonheid. Door deze gedichten vloeit een volstrekt bedwelmende toon, die het ons verbiedt dit werk af te wijzen uit hoofde van overwegingen van aesthetischen aard. De prachtige rijpheid van beeld- en klankverbinding, het van toon verzadigd woord, blijft onmiskenbaar boeiend, maar achter deze eigenschappen vermoeden wij niet, maar w e t e n wij het uitgemergeld en drooggezogen oorspronkelijk karakter, dat de qualiteiten durend zou hebben moeten voeden ten bate van waarachtige vruchtbaarheid en veerkracht.

Verzen als deze zijn 'te mooi om waar te zijn'. Tegelijkertijd worden wij bekoord door de 'schoonheid' en het veelal waarlijk magisch vermogen van den vorm, en afgestooten door de onwaarachtigheid van dit veege virtuosendom. Theun de Vries heeft nog vele, zoo niet alle, kansen: allereerst zijn jeugd, die een zoo edel dichtvermogen toch nog wel - zelfs

binnen afzienbaren tijd, bijvoorbeeld na een jaar zwijgens, denkens, rijpens - zal weten te bezielen.

Een staal van de ‘schoonheid’ moge volgen:

Onmacht.

Sterhelder waakt de nacht met glans en schaduw
En vreemde bloemen van het licht der maan.
Een vrouw zingt voor haar kind.
  Ik wandel doelloos
De verten tegen. Witte berken gaan
Siddrend en slank voorbij. Een water murmelt
Nachtelijk aan mijn zijde en sterft in woud.
De trage vogels van het najaar vliegen.
De wind spreekt in geheimen, eeuwenoud.
Nog geuren geel-verbloeid de late hoven,
Verwilderd half. Ik laat ze achter mij.
Onder vergrijsde zerken slapen dooden
Den laatsten zwarten slaap. Ik ga voorbij -
En weet niet meer voor welk visioen ik vlucht,
Van welk verlangen ik word aangedreven.
Het najaar ritselt en de dood begint
Dieper te zingen door mijn doelloos leven.

Arme, zoo verguisde, Rhijnvis Feith!

D.A.M. BINNENDIJK.

Emmanuel de Bom. - Dagwerk voor Vlaanderen. (Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam).

Onder dien mooien, hesiodischen titel is, op het initiatief van zijn vrienden, een bloemlezing uit de Bom's correspondenties in de N.R. Courant gebundeld en in een keurig boek nog eens de wereld ingezonden op zijn 60en verjaardag. De Bom heeft inderdaad véél voor Vlaanderen gewerkt: jaar om jaar heeft hij Noord en Zuid ingelicht over wat er roert in onze Vlaamsche gewesten, steeds bedacht om de schoonste figuren der Vlaamsche beschaving voor te stellen. L. Simons heeft het woord getroffen: een onvermoeid apostel voor de wederzijdsche doordringing van Noord- en Zuidnederlandsche cultuur. In een tijd als dezen, waarop sommigen gretiger naar verschillen en geschillen uitzien dan naar redenen van begrip en onderlinge waardeering, kunnen wij de Bom's werk als gezond-denkend en edelmoedig-voelend intellectueel gezant niet overschatten, en een eervolle plaats in de rij der ‘Vlamingen van beteekenis’ heeft hij reeds lang genomen. In afwachting dat hij ook besproken wordt in de serie uitgegeven door den *Sikkel*, zouden wij in den *Gids*, waar hij van den huize is, zijn persoonlijkheid nog eens even willen toelichten.

Mane de Bom behoort tot een geslacht dat van de cultuur een haast mystieke opvatting had, en hij heeft er niet weinig toe bijgedragen om de weldaad van ‘wederzijdsche doordringing’ beter te doen beseffen.

Zijn werk heeft heusch een maatschappelijke dracht, en in de Vlaamsche letteren een beteekenis die met den dag meer blijvend blijkt te zijn. Hij was een der hoofdfiguren van *Van-Nu-en-Straks* waarover men, en hij het allerminst, nog lang niet uitgepraat is. H j is eigenlijk de meest overlevende Van-Nu-en-Strakser, onvermoeibaar in Van-Nu-en-Straks-apologetiek; immers: Van Langendonck is heen, Buysse komt niet uit zijn romans, Hegenscheidt vertoeft in andere keerkringen, Vermeylen is verdiept in Europeesche plastiek en in zijn Belgischen Senators-zetel, en zoo is dus ‘de Mane’ de eenige van de oorspronkelijke V.N.S.-groep die nog door zijn dagwerk militeert voor het werk der mannen van gisteren en van....vandaag.

Het *Dagwerk* van dezen nerveuzen, fijn-besnaarden, schoonheidsdronken geest is een bijzonder eigenaardig document voor de kennis van den auteur zelf en van zijn tijd. Van huis uit is de Bom een echt Sinjoor, een zeer gezond optimist, kwistig bedeeld met de guitigheid die niet zeldzaam is bij den Brabander, en in het geslacht de Bom een echte familietrek. Men hoeft slechts zijn opstellen te lezen over Verschoren, Querido, Timmermans, de Brueghelherdenking, en zijn thans afgewerkte, verrukkelijke jeugdherinneringen *Het land van Hambeloke*, om te weten dat hij de dingen kan bekijken met schalkschen blik, dat humor, en zelfs een flinke dosis ironie, bestanddeelen zijn van zijn wezen en zijn kunst. Gesprekken met de Bom krijgen gauw een ondeugende tournure, tegenspraak stemt hem vinnig. Het leven met al zijn ervaringen heeft niet vermogen hem te buigen, integendeel, op zijn zestigsten verjaardag is hij veerkrachtiger dan ooit, en heeft een nieuwe periode ingeluid met de hier verschenen souvenirs der vlegeljaren die getuigen van een frisch gemoed: hij heeft nog altijd iets van ‘den fellen met den rooden baarde’. Er is echter nog een ander element in Mane de Bom.... Ik zou het niet aanhalen, ware het niet dat het mede geholpen heeft om op zeker oogenblik onze letteren op de baan van het fatalisme te duwen. De Bom heeft zijn definitieve vorming gekregen tusschen '80 en '95. Hij heeft gelezen en gestudeerd zooals men leest en studeert op zijn 20e jaar, met niets-berekenende geestdrift en overgave, in een tijd die in het teeken stond van het pessimistisch hyper-individualisme. Nu hebben de jonge mannen van zijn generatie bijzonder goed de kunst verstaan, het zich moeilijk te maken, te tobben over de groote problemen. Zij zwoeren bij Nietzsche, Ibsen, Stirner; en de Bom heeft véél Ibsen gelezen, véél Dostojewski, twee jaren niets anders dan de Russen, - ja, zoo'n Russisch bad, dat blijft iemand lang in de knoken zitten. En hij heeft het, gelijk zijn jonge tijdgenooten, druk gehad met zijn moreele crisis, gezwelgd in kommer om het donkerder leven, den neerslag gevoeld van ‘de tragiek’ op het bestaan, en - hij was pas dertig en schreef *Wrakken*. Bezie zijn portret in den feestbundel: Mane in 't jaar '98, de jeugdige Ibseniaan, orthodox boord, vilten hoedje, intellectueel lorgnet en een argeloos ‘stoefferke’, laatste restje van de coquetterie der jeugd. Wat een dweepersfiguur! En een dweeper is hij gebleven - mits de noodige ironie, en als hij in lichte laaie staat voor een figuur of een gedachte, kent hij paal noch perk. Men leze zijn opstellen over o.a. van de Woestijne, Timmermans' Breughelboek, enz. In den grond: romantisch vertrouwen in de suprematie van den kunstenaar in de wereldorde; gelooft aan de absolute-geniale-almacht van het dichterlijk Ik; het best tehuis in een tijd van intellectueele Sturm und Drang; literair pessimisme dat essentieel noordsch is: hij was te

Antwerpen een der gloeiendste propagators voor Ibsen. Was het een wonder dat de begrippen van die vroege Van-Nu-en-Straksers een kloof gingen graven tusschen hen en Pol de Mont? De dartelheid van de Mont moest de zwaartillende jongelui irriteeren. Het is slechts later dat zij hebben ingezien hoe onrechtvaardig zij voor de Mont geweest zijn, evenals zij thans wel zullen glimlachen wanneer zij hun levenstragiek (van de werkelijk zeer te goeder trouw pessimistische XIXe-eeuw-finale) even vergelijken met die der jonge mannen die 20 waren.... in 1914. Loyaal is het opstel over Pol de Mont 'den voorlooper der moderne literaire beweging in Vlaanderen die over de Van-Nu-en-Straks-generatie heen het hart heeft van de jongste geslachten'. De Mont's beteekenis als folklorist, kunsthistoricus, redenaar, en als *de* dichter wordt door de Bom met grooten geest van rechtvaardigheid gehuldigd. Als literair kronikeur heeft de Bom zijn hoogtepunt bereikt in opstellen zooals die over de Mont, van Langendonck, de la Montagne. Zijn diep menschelijk medegevoel drijft hem gaarne naar ingetogen naturen, naar hen die veel hebben afgezien, door het leven, sommigen door den grooten nood der Vlaamsche zaak, en met ontroerende hartelijkheid weet hij er van te spreken: zie de blz. gewijd aan Vermeersch, Jeurissen, Laermans, van der Heide..... Bijzonder mooi is ook de korte herinnering van zijn broer Joris de Bom. Zoo heeft Mane de Bom zich een meester getoond door zijn begrenzing binnen de Vlaamsche wereld. Weliswaar heeft zijn vak van correspondent over lokale toestanden die grenzen afgeperkt. In geloof echter niet dat zijn nieuwsgierigheid als essayist van cosmopolitischen aard is. Ik stel mij niet voor dat de Bom zou schrijven over Walther Rathenau of over Sir Rufus Isaacs. Opstellen over Gorki, Hauptmann zijn late echos uit zijn jeugd. Ook op het gebied der letteren leeft hij zijn beginsel na: 'Gij behoeft de wereld niet af te zwerven om interessante dingen te beleven'. Wat hij op Vlaamschen bodem beleeft bevredigt hem. Laat ons hopen dat het leven der Vlaamsche gewesten hem nog veel stof geve voor kronijken, en dat Vlaanderen lange jaren moge gediend worden door dezen aandachtigen spectator.

A.C.

Emm. de Bom. - Swane, een woudlegende in drie handelingen, naar Stijn Streuvels. (De Sikkel, Antwerpen).

'Lyrisch-dramatische transcriptie van zijn visionaire verhaal *Het Woud*', zoo heeft E. de Bom dat spel genoemd, daarbij doelend op een (onuitgegeven?) werk van Stijn Streuvels. Lyrisch èn dramatisch is die transcriptie, tevens bestemd als tekst voor een toekomstig lyrisch drama. Daarmee worden wij weer even herinnerd aan het bestaan, de mogelijkheid, de zeldzaamheid van een genre waarvan de Vlaamsche letteren eenige overigens niet zeer verkwikkelijke, specimina bezitten, doch waaraan de herinnering verbonden is van een eigenaardige periode in onze tooneelgeschiedenis. Het lyrisch drama heeft rond de jaren 1893 te Antwerpen een tijdje gefleurd en uit de onderneming, die nog in het geheugen van alle vijftigjarige Sinjoren leeft, is de Vlaamsche opera en, wat meer is, zijn ettelijke Vlaamsche zangspelen geboren. In afwachting dat des schrijvers wensch vervuld worde, n.l. 'dat een toondichter zich aan deze

stof zal meten en er de gedroomde intense en door woudklanken gedrenkte muzikale atmosfeer om weven zal', hebben wij literair van deze dramatische bewerking genoten, al stellen wij ons voor dat zij mettertijd door mooie muziek en mooie regie nog heel wat zal winnen. Onder het lezen van dat korte spel dachten wij onwillekeurig aan de nog niet lang in 't Nederlandsch gecreëerde *Geschiedenis van den Soldaat*, en wij berekenden de partij die een Vlaamsche Stravinsky en het Vlaamsch Volkstooneel uit *Swane* zouden kunnen trekken.... Doch zoover zijn wij nog niet. Laat ons thans het libretto lezen, keurig door de *Sikkel* uitgegeven, versierd met suggestieve houtsneden van niemand minder dan Frans Masereel.

Swane is een heidensche, verleidende vrouw, in wie wij de pantheistische natuurliefde van sommige Streuvels-figuren herkennen. Zij leeft in het woud, en haar hart leeft mét het woud, háar kerk. Zij doolt er, droomt en zingt, is vol uitstralende vreugde en zinnelijkheid, maar lijdt ook van heimwee naar hooger geluk. Tot zij den beeldensnijder Sancteleyn ontmoet. Deze vrome man is in bezit van een Kristusbeeld, waar-hij lang aan gewerkt heeft en dat hij met zich voert in een kist, want hij zal het brengen aan de paters van een klooster. Seffens begeert Swane het beeld, met zinnelijke drift; zij móet het hebben, alsof het haar ziel kon redden. Als Sancteleyn haar vlucht, weet zij haren man Kerlo, een kolenbrander, te bewegen hem achterna te zetten.... Hij bemachtigt het beeld en roemt het op 't dorp als zijn eigen werk. Op het bolderfeest wil hij den Kristus als prijs geven, doch hij wordt ontmaskerd wanneer Sancteleyn opeens verschijnt. Swane doolt voort, gaat den Kristus zoeken bij Sancteleyn in 't woud. Als deze haar den Kristus schenkt, zegt zij dat zij het beeld bemint om hem, doch de beeldensnijder ziet in die liefde slechts het teeken der bekeering, het wonder der bevrijding. Hij leert haar bidden. Kristus heeft haar heidensch hart geraakt. Zij wordt eindelijk meegevoerd in de sfeer van waarheid en zuivere liefde, kent de zaligmakende verlossing en wordt door de liefde eeuwiglevend.

In de Vlaamsche legenden-literatuur is het thema van Swane ons niet bekend, en wij vermoeden dat de geheele handeling een verdichtsel is van Stijn Streuvels, tenzij het thema ontleend zou zijn aan een of ander oud lied.... Het doet er overigens niet toe. Het is een 'woud-legende' en door gansch het drama gaat de adem van het woud waar de eerste en de laatste handeling haar verloop hebben. Het geheel is als een drieluik, om beurt zinnelijk, boertig en mystiek. Het is een sterke zet geweest van den schr. om ons in een drama, dat, op het abstracte af, buiten alle actualiteit staat, te doen deelnemen aan de smart van die nieuwe Kundry en haar zielestrijd vast te omlijnen binnen de grenzen van een kort en beslist spel. Van grooten eenvoud is deze legende, maar juist in die simpele en strakke aflijning ligt haar grootheid en haar adel. Zij heeft iets algemeenmenschelijks, iets episch, en al was het alleen daarom, is het een hooge zeldzaamheid in dezen tijd, die slechts kan vergeleken worden met de bewerkingen der legende van Beatrijs. Zij zou kwalijk te 'rangschikken' zijn in onze hedendaagsche Vlaamsche tooneelliteratuur; als tooneelwerk doet die lyrisch-dramatische transcriptie ons denken aan de kunst van Claudel, van Duhamel (o.a. *Lumière*) en aan de wijsgeerige drama's van Renan. Voor zijn omschrijving heeft de Bom een zeer speciale taal gekozen. Zij is van een fel bestudeerden eenvoud en primitiefheid, heeft soms den schijn van realistisch te zijn, is echter veeleer boven-realistisch

(o.a. in de beweeglijke tooneelen onder de boeren in het 2e bedrijf, het is alsof wij daar het volk hooren van Breughel of van Laermans), zij is bezield door een rythmische beweging die hier niet in bijzonderheden kan ontleed worden, maar die getuigt van veel studie en die te zamen met de handig ingelaschte liederen en volksdeunstjes de taak van den toekomstigen toondichter zal verlichten. Zijn woud-legende, verschenen om zoo te zeggen gelijktijdig met zijn critisch en romantisch werk, is een nieuwe openbaring van Emm. de Bom's veelzijdig talent. Moge hij, nadat een toondichter zich aan zijn stof zal gemeten hebben, ook de duizend vreezen en de vreugden kennen van het voetlicht!

A.C.

L. Monteyne. - Koorn en Kaf. (Uitgave Het Tooneel, Antwerpen).

De dichter Jef Mennekens heeft in de inleiding tot dit boek de loftrompet over L. Monteyne in zooveel toonaarden gestoken dat wij des schrijvers bescheidenheid en ernst niet langer op de proef willen stellen. Monteyne bezit een zeldzame gave: zijn geweten. Het is hem in 't geheel niet te doen om belletristische vaardigheid aan den dag te leggen maar uitsluitend om zijn auteurs ernstig te bestudeeren en het publiek in te lichten over hun bestrevingen en wat zij bereikt hebben. Zijn tooneelcritiek heeft bovendien het zeer te waardeeren voordeel wie niet bestendig op de hoogte kàn blijven van de tooneelliteratuur te ontslaan van de moeite om al die moderne werken te gaan zien of zelfs te lezen. *Koorn en Kaf* is een vervolg op de *Kritieke bijdragen over Tooneel* waarin hij Vlaamsche tooneelschrijvers en hun werk heeft beoordeeld. ‘Het oogenblik, zegt schr. in een nàschrift, leek ons voor een objectieve waardebepaling van onze tijdgenooten wel geschikt vermits in 1926 zoo iets als een stilstand, een aarzelen in de evolutie van onze moderne dramatiek op te merken viel: van een streven tot het invoeren van nieuwe waarden in de tooneelproductie was toen geen sprake en wij hadden enkel nog af en toe het al- of niet lukken van pogingen in een of andere der bekende en zelfs geijkte richtingen te constateeren.’ Verder zegt schr. dat hij dus elke critische scherpte heeft vermeden en dat hij als geschiedschrijver geen strijdpost heeft willen innemen. Het vaststellen reeds van het hiaat des jaren '26 is een teeken van den ruimen historischen kijk die Monteyne op de tooneelproductie heeft. Vragen wij ons nu af na de lezing van zijn boek: waar gaat het Vlaamsch tooneel naar toe? dan is er op dit oogenblik nog geen vaste richting waar te nemen. Verblijdend is het zeker dat er in Vlaanderen betrekkelijk (voor zulk klein gewest) enorm veel gewerkt wordt. Het nà-oorlogsche Vlaamsche tooneel schommelt tusschen de sociale satire en het mysteriespel. Er zijn natuurlijk afwijkingen zonder karakteristieke tijdsbeteekenis of dracht: de folkloristische stukken van Felix Timmermans, de roman-episoden die Sabbe verwerkt heeft tot burgerlijke tooneelspelen, de heroïsche historiespelen van Verschaeve. Maar de jongeren loeren met bittere aandacht in eenige sociale vraagstukken van dezen tijd, òf zij zoeken voor de onzekerheden van thans een oplossing in de mystiek. De werken van genen smaken wrang, die van de anderen worden gedragen door catholiek-mystieke rhetoriek. Daar zijn Martens, Putmans, Horemans, Schmidt, en daar zijn Crick, Bellings, Walschap, van Vlaanderen.... De invloeden die op ons

tooneel hebben ingewerkt zijn niet zoo talrijk als men wel denken zou: invloed van den tot nog toe onovertroffen Teirlinck, van sommige Franschen, van de Russische cabaretkunst. Minder van Pirandello, in 't geheel niet van geïsoleerden zooals Synge. Een enkele vraag: zou er uit de Vlaamsche legenden en vertelsels niet wat meer te halen zijn dan die eeuwige Beatrijs? Wij denken aan de hier onlangs door het Vlaamsche Volkstooneel geopenbaarde *Geschiedenis van den Soldaat?....*

Koorn en Kaf is een boek dat, als batig saldo, heel wat te denken geeft. En een criticus als Monteyne is een veilige gids in al dat struweel. Het boek is ook geïllustreerd. Op den omslag zien wij Monteyne met zijn wan. Er zijn een aantal photos van de jongeren en ook een paar minder geslaagde teekeningen. Het portret van Teirlinck 'zooals Karel Maes hem zag....' is iets verschrikkelijks

A.C.

Jozef Cornelissen. - Nederlandsche Volkshumor op stad en dorp, land en volk. I. (Antwerpen, de Sikkel).

Jozef Cornelissen is een bekende figuur in de Vlaamsche folklore. Jaren geleden gaf hij een tijdschrift uit, *Ons Volksleven*, dat een jaar of twaalf concurrentie deed aan *Volkskunde*, het tijdschrift van A. de Cock, Pol de Mont en Gittée. Met J.B. Vervliet begon hij rond 1898 voor het Antwerpsch dialect wat voorheen Priester de Bo gedaan had voor het West-Vlaamsch, hij legde het groot *Idioticon van het Antwerpsch dialect* aan. Verder heeft hij zich gespecialiseerd in de volksvertelsels en vooral in de luimige volksliteratuur. Zijn jongste werk, waarvan thans de eerste bundel verschenen is, op den omslag versierd met een 'Maanblusscher' (van Joris Minne?) is gewijd aan de studie van de spot- en bijnamen of zg. *bijlappen* van steden en dorpen in Zuid- en Noord-Nederland, met de aangrenzende Nederduitsche gewesten, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Afrika, benevens van spotvertelsels, spreekwoorden, zegswijzen op de namen dier steden, kortom al wat de Franschen verstaan onder de benaming *Blason populaire*. Schr. geeft ook de lijst van spreuken, gezegden die betrekking hebben op vreemde landen en volkeren, spotnamen, - rijmen, - vertellingen op Vlamingen, Hollanders, Walen, Joden enz., al wat men begrijpt onder de benaming *Schildburgerstreken* of *Copèreries*. Deze eerste bundel zal gevolgd worden door drie andere. Een grootscheepsche onderneming. Een encyclopedie, een summa van populairen humor. Een aanzienlijke keuze in die stof werd reeds gedaan o.a. door Pol de Mont in den *Tijdspiegel* van 1889; ook in *Volkskunde* treft men hier en daar afzonderlijke artikels over volkshumor en den bijzonderen tak der bijnamen. Doch thans is voor het eerste dat gebied der folklore het voorwerp van een grondig inventaris en wij kunnen ons gemakkelijker voorstellen, dank zij het goed-ingedeelde en alphabetisch-geclasseerde compendium, hoe onuitputtelijk de voorraad van geestige gezegden is, en welk een raak psychologisch vernuft er (nog) leeft onder het volk. Schr. heeft zich geen moeite ontzien om zijn compilatie een wetenschappelijk cachet te geven, waartoe de opgave van zijn rijke bibliographie en talrijke voetnota's ook bijdragen. Van een compilatie heeft het werk ook de gebreken. Het mist personaliteit. Wie de folkloristische inventarissen kent van Pol de Mont of van V. de Meyere, (spreuken, vertelsels of

wat ook) die weet dat hun persoonlijkheid den stempel weet te zetten op hun werk.
Zij zelf trekken den boer op, luisteren

de menschen af, teekenen de volkstaal op uit den mond des volks. Terwijl de heer Cornelissen vooral boeken heeft geraadpleegd, enorm veel boeken, en dat geeft aan het geheel wel iets dors. Mits dat (niet geheel onbelangrijke) voorbehoud, moeten wij den Schr. loven om zijn gelukkig initiatief en zijn merkwaardige en boeiende bijdrage tot de folklore.

A.C.

Paul Kenis. - Het Leven van Meester François Villon. (Regenboog, Amsterdam, Antwerpen.)

François Villon is een bijzonder aantrekkelijke figuur voor historici, philologen en romanciers. Longnon, Byvanck, Marcel Schwob, Pierre Champion hebben zijn leven, zijn werk en zijn taal uitgepluisd. Ook Stevenson hield veel van den goeden dichter en beschreef hem in *A lodging for the night*. Het legendarische van Villon's bohemenleven, zijn romantische, soms macabere avonturen, het geheimzinnige van zijn einde, de klop van zijn hart dien wij vernemen in zijn verzen, het vaak hermetische van zijn taal, zijn meer dan voldoende om de verbeelding op te zweepen, en het is een wonder dat, nu de roman-biographiën in de mode zijn, nog niet meer liefhebbers opgedoken zijn, o.a. in Frankrijk, om het wonderbaar leven van Meester François opnieuw te vertellen. Bij ons was Paul Kenis aangewezen om die onderneming te beproeven. Ik zal maar al dadelijk zeggen dat hij bijna volkomen geslaagd is. Sedert veel jaren heeft Paul Kenis zich met Villon en zijn tijd vertrouwd. Indien ik mij niet vergis Is zijn huidig boek ontstaan voor zoo wat twintig jaar toen hij het eerste ontwerp in een Antwerpschen letterkring voorlas? Paul Kenis heeft een zwak voor raadselachtige typen die zich bewegen op den kant der samenleving. Zijn eersteling *De Roman van een jeugd* heeft ons daar goed over ingelicht. Hij beschreef er niet meer dan gewone liefde, de wedervaringen van een die twaalf stielen leerde en dertien ongelukken kende. Ten tweede heeft Kenis een hevigen smaak voor het archaïsche, voor het pittoreske van den ouden tijd, dien hij in het *Dagboek van Lieven de Myttenaere* naar hartelust heeft bevredigd. Hij moest dus over Villon schrijven. Ik zie er geen in onzen lande die dat met hetzelfde succes zou ondernomen hebben.

De bronnen heeft hij handig weten te benuttigen. Aan de hand van Pierre Champion heeft hij den tijd der Coquillards leeren kennen, het Parijs en de onveilige Fransche wegen der 15e eeuw. Zoo is hij er in geslaagd een historisch betrouwenswaardig verhaal te schrijven. Hij heeft ook de auteurs met elkaar vergeleken. Van Marcel Schwob week hij af, en volgde Champion in het avontuur met Philippe de Sermoise. Het leven van Villon zooals Paul Kenis het beschrijft is beweeglijk bevolkt met een menigte typen van verdacht allooi die gelijk gevaarlijke schimmen waren rond den genialen vagebond. De beschrijvingen zijn keurig, vooral die van het oude Parijs, ofschoon die nu niet precies behooren tot de groote moeilijkheden van het métier: een schrijver die de routine heeft van Paul Kenis doet dat al spelend. Van grootere densiteit zijn b.v. de hoofdstukken VII en XIV waar Villon wordt voorgesteld in de eenzaamheid, en dichtend zijn balladen en zijn *Grand Testament*.

Of wij nu ten slotte de diepe wezenlijkheid van Villon benaderd hebben,

blijft een andere vraag? Dat Villon een groot dichter was, en een malcontent, en een vagebond, dat beginnen we stilaan te weten. Dat hij hield van slechte grappen en van goede sier, omgang had met Coquillards en langs de banen van Frankrijk doolde, dat is alles in den breede en met voortreffelijke kunst beschreven door Paul Kenis. Misschien had de groote complexiteit, die waarschijnlijk de hoogste eigenaardigheid was van zijn wezen nog meer naar voren kunnen gebracht zijn. Marcel Schwob, die een grondig Villon-kenner was, heeft op die complexiteit gewezen, waar hij in zijn essai zegt: 'La complication d'une pareile existence, la difficulté de composer des attitudes pour ces différentes sociétés, le goût même pour une mascarade continuelle font voir que François Villon n'avait pas l'âme naïve.... Dans un siècle où la force, le pouvoir et le courage avaient seuls quelque valeur, il fut petit, faible, lâche, il eut l'art du mensonge. S'il fut subtil par perversité, c'est de sa perversité même que sont nés ses plus beaux vers.' Paul Kenis weet dat ook, maar hij is er niet in geslaagd zich voldoende te ontrukken aan de sterke en begrijpelijke verzoeking van het pittoresk, en een onvergetelijk type van diepe menschelijke ellende en verschrikkelijke werkelijkheid te scheppen, zooals b.v. Rodin gedaan heeft met de *Belle Heaulmière*. Maar naast zijn reeds gewaardeerde gaven van schilderachtigheid en meeslepende vertelkunst, moet hem nog als een heel groote verdienste worden aangerekend dat hij de wording van sommige werken van Villon heeft beschreven, het ontstaan van eenige van die mysterieuze en smartelijke gedichten, een kunst die niet alledaagsch is, en die wij zelfs in den veelgeloofden *Ariel* van André Maurois moeten missen....

A.C.

[Tweede deel]

Na het afzweren van den eigenbaatoorlog.

> Het Bataafsche Volk vat nimmer de waapenen op, dan ter handhavinge zijner vrijheid, ter bewaaringe van zijn grondgebied, en ter verdediging zijner Bondgenooten. Het beveelt, tot dat einde, eene zorgvuldige inrigting zijner Krijgsmagt, bovenal ter Zee, als het bolwerk van den nationaalen voorspoed. Het gelast de stipste onzijdigheid van het Bestuur ten aanzien der mogendheden. Het bewaart, zooveel mooglijk, den vrede met alle Volken, en koomt zijne verbindtenissen met denzelven heiliglijk na. Het eerbiedigt derzelver regten, en wil, dat, in tijd van Oorlog, de rampen der menschheid, bij wederzijdsch verdrag, zoo veel doenlijk, verzagt worden.
>
> Staatsregeling 1798.

Zoolang op aarde nationale strijdmachten hebben bestaan, zijn ze dienstbaar geweest aan: *het nationaal belang*. Men kan het zoo verlicht en edelaardig omschrijven als onze staatsregeling van 1798 heeft beproefd: zelfs uit dien edelaardigen vorm spreekt de dienstbaarheid der krijgsmacht aan het nationaal belang met geen onzeker geluid. Nog in 1887 is de gedachte in de Nederlandsche grondwet vastgelegd (‘Tot bescherming der *belangen* van den Staat is er eene zee- en eene landmagt’), en geen der commentatoren neemt daaraan aanstoot.

Na inwerkingtreding van het verdrag van Parijs (verdrag-Kellogg) dient dit anders te worden. De verdragsstaten immers zweren daarbij ten opzichte van elkander den oorlog als instrument van *nationale staatkunde* af. Dus kunnen zee-, land- en luchtmacht als instrument van nationaal belang niet gehandhaafd blijven.

Zal men ze dus verdoopen in rechtsinstrumenten, ze

‘machtsmiddelen tot bescherming van internationaal recht’ gaan noemen, en verder alles laten gelijk het is? Niemand die van zulk een etiketverwisseling genezing verwacht voor deze zieke wereld.

De eerste gezette poging om, in plaats van nationale strijdmachten ten bate van elks *nationaal belang*, een strijdmacht tot bescherming van internationaal recht te erlangen was die van Cecil (eind 1922), gevolgd door die van het protocol van Genève (1924). De uitgangsgedachte van beide stelsels was: samenwerking van nationale contingenten op internationaal-onpartijdigen voet, juist niet langer als instrument voor nationaal belang, maar als beschermer van geschonden volkenrecht.

De wereld heeft dezen vorm der gedachte niet willen en niet durven aanvaarden. De volken hebben niet gedurfd: het zou immers, op een of andere manier, tóch het oude politieke belangenspel blijven, voortaan echter alle staten meesleurend in zijn maalstroom. De regeeringen hebben niet gewild: haar strijdmacht als instrument van nationaal belang konden zij niet opgeven.

Dit laatste argument is thans den regeeringen door het verdrag van Parijs uit de hand geslagen. De volken krijgen hun kans om, als zij dat willen, een strijdmachtorganisatie voor te slaan, die voor de stem van het nationale belang ontoegankelijk wezen zal.

De gedachte, die Locarno (1925) onderscheidde van het plan-Cecil (1922) en die haar verbond met het protocol van Genève (1924), was deze: militaire hulp moet worden verleend aan een aangevallen land, afgezien van het nationale belang dat een of meer der verdragsstaten met den aanvaller of met den aangevallene mocht verbinden. Zulk een afzwering van het nationale belang bij het presteeren van gewapende hulp past ten volle in het verdrag-Kellogg; maar als men de onpartijdige werking van het protocol van Genève niet vertrouwde, kon men zich ook op Locarno niet voldoende gerust voelen om nationale ontwapening aan te durven.

Te Genève zocht inmiddels een ontwapeningscommissie van den volkenbond naar den steen der wijzen: hoe men de

landen er toe zou kunnen brengen hun strijdmachten aanmerkelijk te verlagen, zonder dat men terzelfder tijd een betrouwbare en onpartijdige bescherming schiep voor het internationale recht.

Dit streven was doodgeboren: verspilling van vernuft, tijd en werkkracht.

Maar laat dan het grondverdrag van den volkenbond niet toe, nationaal te ontwapenen zonder meer? Juristen zitten met de vraag verlegen, omdat de rechtstaal van het westen voor een verplichting als hier bedoeld geen term gereed heeft liggen (de Arabische rechtstaal wel). De zaak is deze. Niet ieder volkenbondsland op zich zelf behoeft, indien internationaal onrecht geschiedt, een strijdmacht daartegen beschikbaar te hebben; doch de collectiviteit der volkenbondslanden dient naar het volkenbondsverdrag te zorgen, dat een gemeene strijdmacht beschikbaar zij. Het is er mee als met presentie van tweedekamerleden op het beginuur der vergadering: niet ieder kamerlid op zich zelf hoeft er te wezen, maar de collectiviteit der kamerleden moet zorgen, dat er ten minste eenenvijftig zijn. Durft iemand dit laatste aldus uit te drukken: de grondwet legt den kamerleden geen verplichting op ter vergadering te gaan? Zoo neen, dan mag ook niemand zeggen: het volkenbondsverdrag legt den volkenbondsleden geen verplichting op mede te werken aan gemeenschappelijke rechtsbescherming.

Wil men het internationale recht niet weerloos laten, en gelooft men noch in onpartijdige samenwerking van nationale contingenten (protocol van Genève) noch in onpartijdige rechtshandhaving door de nationale strijdmachten op zich zelf (ontwapeningscommissie), dan schiet er geen andere formule over dan een in dezen geest:

> Ondergeteekenden verbinden zich hun zee-, hun land- en hun luchtmacht (hun instrumenten van nationaal belang) af te schaffen - op een militaire politiemacht na, vergelijkbaar met wat aan het ontwapende Duitschland is gelaten -, zoodra achtereenvolgens een betrouwbare internationale luchtmacht, internationale zeemacht en internationale landmacht zal zijn geschapen en haar optreden zal zijn georganiseerd.

Door zulk een formule als uitgangspunt te nemen voor haar verderen arbeid zou de ontwapeningscommissie van Genève,

met het verdrag-Kellogg als stevig steunsel in den rug, op eenmaal ophouden naar een steen der wijzen te zoeken, en practisch organisatiewerk ter hand kunnen nemen. Een internationale strijdmacht zou in uitzicht komen, niet langer gedroomd als combinatie van nationale contingenten (na 1924 immers verworpen), maar als vrijwilligersleger in internationalen dienst. Nationale dienstplicht, die schepping van Napoleon, blijft dan alleen behouden - zoover dat nog noodig is - voor de uiterst beperkte militaire politiemacht, aan elk land toegestaan.

Van zulk een internationale vrijwilligersstrijdmacht, niet uit nationale contingenten, maar uit zich aanmeldende en uitstekend bevonden individuen van welke nationaliteit ook opgebouwd (en niet in nationale divisies vereenigd), is het denken der wereld ontstellend ver af.

Echte pacifisten willen er niet van hooren: zij willen geen organisatie, maar duurzamen vrede, en zien voorbij, dat duurzame vrede enkel kan komen door organisatie.

Echte militairen willen er niet van hooren: zij klemmen zich vast aan nationale defensie van nationaal belang - right or wrong, my country -, en zien voorbij, dat noch de volkenbond, noch het jonge verdrag van Parijs zich met dit vermolmde ideaal verdraagt. Welk een perspectief daarentegen zou zich niet openen voor den zee-, land- of luchtmilitair van roeping en aanleg, als hij zijn talent eens mocht gaan geven aan internationale rechtshandhaving in internationaal verband. Doch men weigert zoover te denken.

Echte staatslieden willen van een internationale vrijwilligersstrijdmacht, in zee-, land- en luchtposten over den ganschen aardbodem verspreid, niet weten, omdat zij niet aanstonds vóór zich zien, hoe een voor allen onpartijdige en voor allen betrouwbare werking dier strijdmacht kan worden gewaarborgd. Alsof dit niet even goed te organiseeren ware - samenwerking op de plaats der huidige tegenwerking, coöperatie in ruil voor wedijver - als men, zij het met moeite, een internationaal gerechtshof heeft weten te beramen en te verbeteren.

Het wil maar niet lukken de gedachte der volken te stuwen

in de richting van internationale defensie van aller recht. Het wil maar niet lukken, - en het móét toch lukken, zal het verdrag-Kellogg niet tot ontgoocheling voeren, den roep krijgen eener mystificatie.

Nam één der regeeringen het voor deze gedachte, waartoe de omstandigheden dringen, op, of - nog liever - nam eindelijk de ontwapeningscommissie zelf, of het Geneefsche volkenbondscomité voor arbitrage en veiligheid, het voor deze gedachte op, het pleit ware ten halve gewonnen. Men zou zich al spoedig gaan verbazen, waarom men een solutie in dezen trant maar niet heeft *willen* zien.

C. VAN VOLLENHOVEN.

Politiek en maatschappij.

Volk en politiek.
III.

Wie wat aandachtig het Nederlandsche volksleven nagaat zal tot de slotsom komen, dat dit zich over het geheel gezond ontwikkelt. Er valt een strekking tot samenwerking te constateeren, hoewel verborgen nog in een kluwen van meeningsverschil en strijd.

Het bedrijfsleven, dat zich vóór 1914 vrij regelmatig ontwikkelde, heeft op den druk der jaren 1921 en volgende gereageerd met intensieve hervormingen. Verschillende takken van bedrijf zijn met talent en energie gereconstrueerd, zoodat gaandeweg de groote moeilijkheden, welke een ontredderde wereldmarkt en een overgroeid productieorganisme opleverden, konden worden overwonnen. Ten spijt van den grooten weerstand, welken onze handel van buitenlandsche tariefmuren ondervond, nam de uitvoer van Nederland meer toe dan die van eenig ander land. De verzakking waaraan ons volk, dat in de laatste 7 jaren met niet minder dan 11% in zielental toenam, werd blootgesteld, is voor een groot deel te niet gedaan door de kennis en energie, waarmede het bedrijfsleven technisch en organisatorisch werd hervormd, alsmede door de herwonnen arbeidskracht in werknemerskring na de periode van inzinking, welke de psychisch noodzakelijke reactie van de jaren van ellende was. Ook hij, die zwart wil zien, zal moeten erkennen, dat het algemeene beeld van het streven van ons volk om zijn welvaartspeil te behouden en zoo mogelijk te verhoogen, een beeld van kracht en ernst is.

Van het sociale leven kan iets dergelijks worden gezegd, al teekenen de kleuren zich minder scherp af. Zoowel door een gegroeid sociaal besef - veel op dit gebied wordt thans algemeen erkend, wat vroeger tegenkanting vond - als door toegenomen kennis ten aanzien van de vele ingewikkelde vraagstukken van onzen tijd, is het sociale leven tot sterker ontwikkeling gekomen.

Aan de lichamelijke gezondmaking van ons volk wordt veel meer zorg besteed dan vroeger het geval was. De school en de sport doen hierbij haar invloed gelden. Niet elke voetbalmatch stemt verheffend, maar over het geheel is de grootere aandacht aan de lichamelijke ontwikkeling gewijd in alle kringen van het volk, een teeken van den opgang, die ook hierbij valt waar te nemen.

De geestelijke ontwikkeling van de jeugd heeft de volle belangstelling van kundige mannen en vrouwen van zeer uiteenloopende levensbeschouwing.

Het cultureele leven in Nederland verdiept zich. Op de vormen waarin het zich openbaart, vestigt zich de aandacht der beschaafde wereld. De bouwkunst wist het tot een modernen nationalen stijl te brengen.

Een steeds grooter kring van ons volk zoekt wetenschappelijke ontwikkeling. Het aantal wetenschappelijke instellingen in ons land neemt toe of wordt op meer moderne leest geschoeid. De Nederlandsche techniek staat hoog aangeschreven.

Het godsdienstig leven is in breede kringen van ons volk, die vroeger terecht voor anti-godsdienstig werden aangezien, ontwaakt. Het christelijk geloof wordt opnieuw basis van levensbeschouwing voor zeer velen, wien dit vroeger vreemd was.

Wij beleven een maatschappelijke wedergeboorte van ons volk. Wij constateeren vitaliteit op velerlei gebied. Maar van de politiek kan dit niet worden gezegd. De politiek in Nederland is dood. De politieke programma's zijn oud en trekken geen belangstelling meer. Er is eigenlijk geen staatkunde meer, er is enkel nog politiek in den zin van partijpolitiek en deze is vaak (vooral in gemeenteraden) van de slechtste soort. Het behoud van zetels van vertegenwoordigers, de vermeerdering van stemmental voor de partij vormen het

hoofddoel van alle politieke streven. Voor al te velen beteekent de plaats in de volksvertegenwoordiging een betrekking, welke men moet behouden.

Achter de schermen wordt ons land bestuurd door een tien- of twintigtal politici, die van hun invloed in de Kamers gebruik maken om op ministers binnenskamers hun druk uit te oefenen. De verantwoordelijke ministers staan op deze wijze niet meer vrij. Ook de sterkste onder hen moet ondershands concessies doen om zich de medewerking te verzekeren van de Kamers. Vertroebeling van verantwoordelijkheid is ingetreden, gevaarlijk in een democratischen staat, waarvoor klaarheid in de verdeeling van verantwoordelijkheid een eerste vereischte is.

Wij hebben geen leidenden staatsman. Er is geen Thorbecke, geen Groen, geen Schaepman, ook geen Troelstra en geen Lohman. Er zijn enkelen die kijk op de mogelijkheden van het oogenblik hebben. Maar de man van het ideaal, de man met een groote toekomstgedachte, waaraan hij met geduld en beleid langzamerhand den goeden politieken vorm weet te geven, is op het oogenblik niet op het tooneel.

De slapheid in de politiek, de onverschilligheid van het volk voor de politiek, is niet in de eerste plaats een gevolg van de verkiezingstechniek. Er mogen gebreken kleven aan ons evenredig kiesrecht, de kern echter van wat te laken valt, zit niet daar.[1)] Technische verkeerdheden worden immers altijd opgelost, zoodra men dit werkelijk wil.

De oorzaak de slapheid ligt in het feit, dat de politiek en de maatschappij niet meer met elkaar correspondeeren. Wat in ons volk tot leven is gekomen, heeft zijn weg naar de politiek nog niet gevonden.

Er zijn op alle gebied hinderlijke afscheidingen in ons volk, maar er is ook lust tot samenwerking. Er is vooral belangstelling voor nieuwe vorming. Wij constateerden het in materieelen zin: de reorganisatie der productieorganen. Wij wezen op onze volksontwikkeling in humanitairen zin: de

1) Fransche schrijvers meenden enkele jaren geleden in het evenredig Kiesrecht een oplossing te zien van de crisis, welke het parlementarisme in Frankrijk doormaakte. Juist het omgekeerde als bij ons, hetgeen een aanwijzing is, dat het evenredig kiesrecht niet als *oorzaak* van onze slappe parlementaire toestand mag worden gezien.

beteekenis van onze sociale instellingen. Wij zagen iets overeenkomstigs in ethischen zin: de groeiende behoefte aan godsdienstigen ondergrond en aan cultuur. Tusschen dit alles is een sterk verband. Het is één kracht, die tot hervorming drijft. Diezelfde kracht zal straks ook de politiek hervormen. Het wachten is alleen op den stoot, die de inertie der partijpolitiek zal overwinnen. Het wachten is op het initiatief van enkelen, die in staat zijn om zich aanhang te verzekeren.

Onze democratie dreigt gevaar. Het gaat erom dit onbevooroordeeld en scherp te constateeren. Wij doen niet mede met hen, die roepen om den sterken man. Een sterke man komt trouwens niet op bestelling. Hij werpt zichzelven op, handelt op eigen kracht, naar eigen overtuiging. Wij hebben in Nederland geen alleenheerschend potentaat te wachten. Het Bolsjewisme, dat door Lenin werd beheerscht, staat ver van ons af. Ons ras is anders dan het Slavische; tusschen de Russische toestanden en de onze ligt een hemelsbreed verschil. Het Fascisme op typisch Romeinsche gedachte opgebouwd in een land, waar slapheid en corruptie algemeen waren, heeft bij ons geen schijn van een kans.

Met dit alles wordt niet gezegd, dat groote gebeurtenissen elders geen invloed hebben op ons land. Het tegendeel is waar. Sterke geestesstroomingen beperken zich in onzen internationalen tijd niet uitsluitend tot het land, waarin zij opkwamen. Die invloeden zullen grooter worden, naarmate ons eigen staatkundig leven slapper wordt.

Ons volk kent geen staatkundig ideaal meer; het heeft er geen belangstelling meer voor. Het heet, dat door het algemeen evenredig kiesrecht de volkswil zich tot het uiterste door kan voeren, maar niemand gevoelt of kent in werkelijkheid dien wil. Er wordt eene politiek gevoerd die uitsluitend op partijtegenstellingen gericht is, en elken werkelijken volkswil, gesteld hij deed zich voor, onmiddellijk zou trachten te neutraliseeren. In de Kamer wordt sedert jaren over partijcombinaties gemarchandeerd. Of de combinatie zus of zoo uitvalt, doet er weinig toe. Een groote, inhoudsvolle gedachte wordt toch niet geschapen. Het gaat enkel om het stemmental. In de gemeenteraden staat de zaak nog erger. Hier worden openlijk lage doeleinden nagejaagd, wethoudersposities mis-

bruikt, of door onbevoegden soms jaren achtereen ingenomen.

Het beste in ons volk uit zich niet in onze staatkunde. De belangstelling verslapt daardoor. Wat nog aan belangstelling bij verkiezingen aan den dag treedt wordt grootendeels opgewekt door kwaadspreken over de tegenpartij en door het beloven van materieelen buit.

De politiek is altijd zoo geweest, wordt wel beweerd. Inderdaad, de gewone praktijk kan niet buiten het gelijkvloersche middel, maar in ons staatkundig verleden zijn tal van perioden aan te wijzen, waarin idealen tot uiting kwamen, waarin de kiezers richting zagen. Boven het lager plan, waarop het gewone verkiezingswerk plaats vond, kwamen opbouwende gedachten tot uiting, waardoor het gelijkvloersche werd opgeheven. Ging het in den tijd van Thorbecke en Groen niet om groote denkbeelden, welke in de burgerij van die dagen weerklank vonden? Gaf de tijd van opkomst van Troelstra en de zijnen niet boven lagere kritiek en negativisme tevens groote constructieve gedachten?

Er is een wijde kloof tusschen het nadenkend deel van ons volk en zijn parlementen (Kamers en Gemeenteraden). Ons volk vindt zijn betere gevoelens niet afgespiegeld in de politiek. Voor de democratie is dit een groot gevaar. Want dat democratieën, indien zij eenmaal zijn ingesteld, ook pertinent gehandhaafd blijven, is een gedachte, waarmede hij, die ze koestert, zichzelve in slaap wiegt. Al te talrijk zijn de voorbeelden in de geschiedenis, dat een democratie verloopt als de belangstelling voorbij is.[1)]

Onze democratie moet zich dringend herzien om gezond te blijven en om het gevaar van te verloopen te ontgaan. De gekozen volksvertegenwoordigers sussen zich in slaap door zichzelf en de kiezers wijs te maken, dat de schuld ligt bij de andere partij. Daarmede brengen zij den wagen niet opnieuw in beweging. Zij bedotten zichzelf door te zeggen, dat de bezwaren, welke thans tot uiting komen, ook vroeger geopperd zijn en dat toch de ontwikkeling van parlementarisme en democratie niet werd gestuit. Bezwaren zijn zeer zeker steeds geopperd, maar er was in geen tijden de leemte van nu.

1) Zie ook James Bryce, Modern Democracies, o.a. hoofdstuk LXXX.

Het is een toevalligheid geweest, dat het Nederlandsch-Belgisch Verdrag plotseling de volle aandacht trok voor het werk van de Kamers. Heel het volk, het intellectueele deel althans, liep een moment te hoop om zijn wil duidelijk te maken. De vervreemding tusschen het volk en het direct gekozen deel der volksvertegenwoordiging (Tweede Kamer) is toen gebleken. Het denkend deel van het volk zag één ding, dat het niet wilde. Een deel der Tweede Kamerleden kon zich echter niet losdenken van de politiek van het partijwezen, dat hen op het kussen had gebracht. Menig lid stemde anders dan hij zou hebben gedaan, indien oogenblikkelijk contact met het kiezerscorps voor deze ééne zaak vooraf plaats had kunnen vinden.

Er is gemis aan staatkundige belangstelling bij het volk, omdat het geen groote richting ziet en deze hem niet wordt voorgehouden. Loopt het één keer warm voor een groote zaak, dan bemerkt het hoe ver het van zijn eigen vertegenwoordigers verwijderd staat. Waar loopt dit op uit? Op opheffing der democratie? Maakt een autocraat zich meester van de macht? Wij zeiden het reeds: die kans lijkt gering. Ons volk is te gezond, onze volksaard leent zich daar niet toe. Dergelijke figuren komen niet uit ons ras op.

Is er kans, dat een oligarchie zich meester maakt van de macht, gelijk in den tijd van de Vereenigde Provinciën? Dit zou het ergste niet zijn, indien een sterke oligarchie, die het algemeen volkswelzijn begreep en de macht niet in de eerste plaats voor bevrediging van groepsegoïsme misbruikte, aan het roer kon komen. Het zou een andere oligarchie dan die van het regentendom van de zeventiende en achttiende eeuw moeten zijn. Een herhaling daarvan is niet denkbaar. Voor deftigheid wordt niets meer gevoeld, en over de families die in den tegenwoordigen tijd voor een aristocratie zouden moeten worden aangezien, zou men het nooit eens worden. Men denkt en voelt niet meer in familieverband. De moderne tijd ziet vóór alles de groote groep, de sekte, en de persoon. De mogelijkheid van een oligarchisch bestuur in den zin van een familieregeering is uitgesloten. Er zou trouwens een staatsgreep voor noodig zijn.

De oplossing moet van de democratie zelf komen. Blijft

deze lusteloos, dan sluipen ongemerkt gevaren binnen, die ernstige gevolgen kunnen hebben. Als ons volk niet staatkundig wakker wordt, blijft het bewind in handen van een kleine groep, die ongezien in de regeeringsgebouwen aan de touwtjes trekt. Een groep, die partijpolitiek op de spits moet drijven om zichzelf staande te houden, die ministers op het koord laat dansen of ten val brengt. Een kleine groep, die zonder openlijk verantwoordelijkheid te dragen, de lijsten voor de verkiezingen maakt, en daarmede zich zelf en haar naaste verwanten op het kussen houdt. Die naar buiten toe een wedstrijd in beloften aan de kiezers speelt om - indien deze onvervulbaar blijken, of het daardoor geboren kwaad ook naar buiten toe al te duidelijk spreekt - de schuld op anderen te werpen. Een kleine groep, die minder door gemis aan individueel karakter (al zijn er karakterloozen onder) dan wel door de positie, waarin zij zich bevindt, de politiek herhaaldelijk in een nuttelooze marchandage omzet, en een werkelijke regeeringspolitiek onmogelijk maakt.

Dit thans reeds woekerend kwaad wordt erger, indien niet tijdig nieuwe staatkundige gedachten rijpen. Indien bijtijds de oogen niet opengaan en de wijde kloof tusschen ons volk en zijn bestuur niet overbrugd wordt, wordt de staatkunde bij ons een dood ding, en de staatkundige democratie een leus, wat ze voor de helft reeds is. Wij worden dan een volk zonder staat.

Hierin ligt een groot gevaar. De staat moet het volksleven omvatten en richten. Een volk zonder staat is een gezin zonder hoofd. Onze cultuur komt niet tot haar recht, omdat de onderdeelen ervan het frame missen, dat ze te zamen houdt.

Oorzaken der sociale ontevredenheid.
IV.

De staatkunde zal voor haar eigen juiste formuleering het sociaal probleem tot in de diepte moeten peilen en niet, zooals thans maar al te vaak gebeurt, zich uitsluitend richten naar verschijnselen aan de oppervlakte. Want alleen door aan datgene wat als werkelijke onvree in het onderbewustzijn

van de arbeiders leeft een zachteren vorm te geven, stuurt men in de richting, waarin de sociale moeilijkheden van onzen tijd een stap nader tot oplossing worden gebracht, tot het geluk van de betrokkenen, maar ook tot versterking van den staat. Want een staat, waarin het grootste gedeelte van de arbeidende burgers werkt met een gevoel van onbevredigdheid, is niet sterk in zichzelf. Zoo min men een rentenier bevredigt door hem steeds meer baten in den schoot te werpen, zoo min bevredigt men de arbeidersklasse door zonder ophouden toe te geven aan verlangens en wenschen, welke op de keper beschouwd, behooren tot die algemeen menschelijke verlangens, welke op geenerlei wijze ooit te bevredigen zijn.

Met hoog loon en weinig uren arbeid wordt de sociale onvrede niet gesust. Waarmede intusschen volstrekt niet gezegd wil worden, dat zoo hoog mogelijke loonen in verband met de economische mogelijkheden zoowel voor de arbeiders individueel als voor de maatschappij niet gewenscht zouden zijn. En evenmin wordt hiermede een voor de kracht der werklieden schadelijke lange arbeidsduur verdedigd. Daarover gaat het intusschen niet, maar om vraag: welke zijn de werkelijke, de diepere, de in het onderbewustzijn verborgen oorzaken van onbevredigdheid der arbeiders? En zoo die oorzaken zijn vast te stellen komt de tweede vraag: is daaraan iets te doen? Er moet eerst een juiste diagnose worden gesteld van de ziekte, waaraan onze samenleving lijdt, eer kan worden uitgemaakt welke remedie zal worden toegepast.

Wij zien twee grondoorzaken en wel één van technischen en één van veel subtieler aard.

De ontwikkeling van het kapitalistisch stelsel - om dit gangbare, hoewel vaak verwarring stichtende woord nu maar te gebruiken - heeft vanaf het begin van de 19e eeuw het handwerk van vroeger verdrongen. In de plaats van het geluk, dat de dagelijksche handenarbeid den voortbrenger gaf, is gekomen het leed, dat de systematische, zich aldoor herhalende machinale arbeid den modernen fabrieksarbeider berokkent. In de plaats van de rustige omgeving en het langzaam tempo, waarin de handwerksman uit vroeger tijden zijn arbeid verrichtte, is de rumoerige werkplaats en de opjaging door de machine gekomen. Maar belangrijker dan dit

alles nog is de verandering, welke is ingetreden in de verhouding van den werkman tot zijn eigen arbeidsproduct. Terwijl vroeger de individueele invloed van den handwerksman op het resultaat van zijn arbeid in veel gevallen zeer groot was, is de fabrieksarbeider in onze dagen een voortzetting van de machine geworden. De arbeider van vroeger vervaardigde het product van het begin tot het einde zooal niet geheel alleen, dan toch met een kleine groep makkers. Die van tegenwoordig is schakel in een lange keten, waarvan hij het begin en het einde zelfs in zijn eigen fabriek nauwelijks kent.

Er is geen nauwgezette historische beschrijving noodig om uiteen te zetten, hoe deze verandering over de beschaafde werelddeelen is gekomen. Ieder, die zich met het vraagstuk bezig houdt, weet dit op zijn duim. Het verschil in de structuur der samenleving van den feudalen tijd vóór de Fransche revolutie met die van de moderne hoog-kapitalistische samenleving is enorm. En dit enorme verschil is oorzaak, dat onze moderne maatschappij met haar groote differentieering voor millioenen arbeiders het dagelijksche werk uiterst eentonig maakt. En nu moge na de groote verbeteringen, welke de ontwikkeling van het kapitalistisch stelsel bracht, eensdeels door dat stelsel zelf, anderzijds onder socialen en politieken drang, het overdreven zijn om den arbeid van de millioenen eenvoudig als een vloek te beschouwen, zooals somtijds wordt rondgebazuind, ontkend kan niet worden, dat het eentonige werk uit een menschelijk oogpunt bezien in veel opzichten fataal is. In ieder geval, de groote verandering, welke de arbeid heeft ondergaan, verklaart voor een deel den onvrede van den arbeider in onzen tijd.

Het menschelijk geluk hangt van meer af dan van den aard van het werk; de een vat het anders op dan de ander, persoonlijke gevoelens spelen een groote rol, ontevredenheid wordt ook in andere kringen der samenleving gevoeld. Dit alles kan ons tegemoet worden gevoerd. En bovendien kan eraan worden herinnerd, hoe ook in het verleden, toen de arbeider nog het genot van zijn eigen handenarbeid kon ondervinden, massale ontevredenheid optrad. De Fransche revolutie is er om dit te bewijzen.

Dit alles en nog veel meer, dat betrekking heeft op het

vraagstuk hoe de arbeidersklasse zich op verschillende momenten van de geschiedenis tegenover het leven stelt, zien wij niet voorbij. Maar lange psychische beschouwingen en historische verklaringen willen wij vermijden. Wij meenen echter zonder kans op tegenspraak te kunnen vaststellen, dat de vèrdoorgevoerde differentieering van den arbeid en het machinale, eentonige karakter, dat de arbeid voor het overgroote deel der werklieden heeft gekregen, het uiterst moeilijk maakt om den dagelijkschen arbeid met vreugde te verrichten. Hier ligt een oorzaak van ontevredenheid bij millioenen arbeiders: het karakter van den arbeid werkt psychologisch stuitend. Op de inspanning van den arbeid volgt niet de natuurlijke bevrediging uit den volbrachten arbeid zelf, niet het genot van iets geproduceerd te hebben. Alleen de landarbeider, voorzoover hij lang bij denzelfden boer kan werken en den gang van het bedrijf mee kan beleven, en knechts in kleine ondernemingen, kunnen nog hun levensbevrediging in den arbeid zelf vinden; bij de groote massa loontrekkenden behoort deze toestand tot een ver verleden.

De arbeid wordt daarom als een kwaad beschouwd. In de vrije uren gaat de arbeider zijn leven zoeken. Wat het eerste middel behoort te zijn om het menschelijk leven op te voeren: de arbeid, wordt naar het tweede plan geduwd. De arbeid wordt uitsluitend verricht om in de behoefte van het dagelijksch leven te voorzien. Hoe korter de arbeidsduur, hoe meer gelegenheid voor het eigenlijke leven.

Dit is thans het overheerschende gevoel. De strijd om den achturendag is er een symptoom van. Wettelijke bepalingen hebben als uitgangspunt, dat overuren alleen om dringende redenen mogen worden toegestaan, als een noodzakelijk kwaad wordt de iets langere werktijd gebrandmerkt. Het begrip ‘arbeid adelt’ bestaat voor den gewonen handenarbeid niet meer.

Hierin ligt een fataliteit, welke over onze westersche beschaving ligt. Het fatale ligt ook vooral hierin, dat het probleem in zichzelf niet oplosbaar is. Wij *kunnen* de mechaniseering van den arbeid niet tot staan brengen, ook al willen wij allen tegelijk er tegen in. Wij liggen vast aan wetten, waarnaar het productiesysteem zich verder ontwikkelt. Wie

niet mede doet komt achterop en gaat òf te gronde òf wordt gedwongen door extra krachtsinspanning weer bij te komen om in de maat weer verder mede te loopen.

Het mechanische productiestelsel kan en moet in zijn verdere ontwikkeling niet worden gestuit. In ons eigen land is dit een zaak zelfs van overwegende beteekenis. Het rationaliseeringsproces moet in vele takken van bedrijf verder worden doorgevoerd en de differentieering van den arbeid zal daardoor eer toe- dan afnemen. Wij moeten verder op dien weg om de werkloosheid op den duur binnen enger grenzen terug te kunnen drijven.

Maar al wordt hiermede de fataliteit niet afgewend, ja zelfs nog meer naar ons toegetrokken, er komt toch een streep licht. Het goede zit hierin, dat met de voortschrijdende organisatie en techniek de *uiterlijke* omstandigheden, waarin de arbeid wordt verricht, verbeteren. De mechaniseering van den arbeid vermindert niet, maar de wijze waarop, en de omgeving waarin hij wordt verricht, verbeteren wel. De moderne fabriek is als werkruimte heilig vergeleken bij wat ze vroeger was. Het electrische bedrijf heeft andere machines en een betere atmosfeer dan vroeger het stoombedrijf. De groote techniekverbeteringen op het gebied van drijfkracht en verlichting hebben een groote zuivering te weeg gebracht en de moderne bouwmethodes hebben het mogelijk gemaakt om in veel gevallen van de fabriekshal een arbeidspaleis te maken, dat zeer gunstig afsteekt bij wat ze vroeger was. Ook de hanteering van tal van werktuigen is vereenvoudigd en heeft het slaafsche karakter van den arbeid omgezet in zijn tegendeel.

Wie deze verlichting van het probleem - een oplossing is het niet - begrijpt, begrijpt tevens welke gedragslijn hij moet volgen om verdere verlichting te bevorderen. Wie het rationaliseeringsproces door verkeerde wettelijke maatregelen direct of indirect in zijn ontwikkeling remt, ziet niet het nut, dat daaruit voor de dagelijksche levensomstandigheden van duizenden kan groeien.

Maar wij herhalen: het kwaad van den gemechaniseerden arbeid wordt hiermede niet teniet gedaan. Intellectueele opwerking van den arbeider kan eenige, hoewel niet *de* ver-

betering brengen. Meer inzicht in de werking van het productie- en distributieorganisme en in den samenhang der maatschappelijke onderdeelen kan langzaam aan de waarde van den eigen arbeid leeren kennen. Begrijpen doet meer waardeeren. Wie het *waarom* weet, heeft een gevoel van oppositie, dat in hem leefde, voor de helft overwonnen. Nu sedert jaren de arbeider een bewustwordingsproces doormaakt, is het een zaak van normale ontwikkeling, dat hem naast het politieke inzicht ook het inzicht in de sociaal-economische functie van den arbeid gaandeweg wordt bijgebracht.

Deze eisch is hoog en niet in eens te verwezenlijken. Maar toch wordt hij gesteld om de tegenstelling te doen zien met het soort voorlichting, dat thans in woord en geschrift den arbeider maar al te vaak wordt toebedeeld. Ophitsing tegen andere klassen en tegen politiek anders-georienteerde makkers wordt in de plaats gesteld voor datgene wat kan helpen om de werkers tot beter inzicht omtrent hun werkelijke positie te brengen. Steenen worden voor brood gegeven.

Wij veroordeelen hiermede niet den strijd, welken de arbeiders in coöperatief machtsverband voeren tot verbetering van materiëele arbeidsvoorwaarden. Maar wel laten wij scherp uitkomen, dat voorlichting, welke uitsluitend en voortdurend zich richt op aankweeking van al maar meer onrust en onvree, zonder werkelijke kansen te geven om van de diepe oorzaak van die onvree iets weg te nemen, veroordeeling verdient.

Maar veel meer dan de intellectueele rijpwording van den arbeider, moet de moderne levensbeschouwing, welke het tijdelijke van een menschenleven weer in verhouding tot een achtergrond doet zien, redding brengen. Wij roeren hier een uiterst delicaat probleem aan. Maar wie de kern van de zaak wil onderscheiden, kan dit punt niet onbesproken laten. De materialistische levensopvatting, waartoe het liberalisme en het socialisme hebben geleid, *moesten* den arbeider van het oogenblik af, dat hij zich van zijn maatschappelijke positie rekenschap ging geven, tot onvree brengen. Wie dit aardsche leven als een afgerond iets beschouwt, waarbuiten niets wezenlijks bestaat, dat voor menschen de moeite waard is, zal aan het materieele welzijn de allergrootste waarde moeten toekennen.

In die omstandigheid moet hij, die hard moet werken om weinig te verdienen, zich alleronbehaaglijkst voelen als hij naast zich anderen ziet, die zich in weelde baden. Want het stoffelijk leven is in de materialistische gedachtensfeer, waartoe het negentiende eeuwsche intellectualisme ons heeft gebracht, het voornaamste vergelijkingspunt. De arbeider voelt zich in de materialistische beschouwing minderwaardig. Hij *moet* zich zoo voelen, hij *kan* niet anders, zoolang hij het leven niet in een ander verband kan zien.

Naarmate nu de waarde van het materialisme meer wordt gezien in verhouding tot ruimere achtergronden, richt zich de blik tot andere en verdere vergelijkingspunten.

Met de verruiming van de materialistische levensbeschouwing tot wijdere meer kosmische inzichten, komt de kans, dat ook de arbeider zijn eigen waarde niet uitsluitend meer afmeet naar hetgeen hij in vergelijking met anderen aan stoffelijke waarden in het leven ontbeert. Psychologisch kan een dergelijke omschakeling in levensinzicht van zeer groote beteekenis worden. Vrij zeker is dit ook de eenige kans op uitzicht tot tempering van de onvree in de arbeidersklasse en wel speciaal voor zoover deze voortspruit uit het hier behandelde euvel van den gemechaniseerden arbeid. Een oplossing in den gewonen zin is dit natuurlijk niet. Er is meer sprake om van *afleiding* te spreken. De blik van den arbeider, welke thans zich uitsluitend richt op datgene wat hem ontevreden moet maken, wordt afgeleid naar ruimere objecten. Door deze afleiding wordt niet de oorzaak van de kwaal weggenomen, maar zij wordt kleiner, betrekkelijker gezien. De onvree zal minder scherp worden gevoeld, omdat de arbeider de verhouding tusschen arm en rijk dan minder als het allerbelangrijkste leert zien en daardoor het thans overheerschend gevoel van sociale minderwaardigheid verliest.

De verlegging van het kernpunt der sociale kwestie beteekent noodzakelijk wijziging van sociale politiek. Wanneer een snelle en deskundig geleide verdere bedrijfsontwikkeling als een groot sociaal nut moet worden erkend, beteekent remmen door doorvoering van te hoog gestelde sociale eischen voortaan reactie, en als de aandacht wordt gevestigd op het belang van een gewijzigd levensinzicht bij den arbeider,

werkt een te uitsluitend verstandelijke opleidingsmethode averechts. Een verandering van gezichtshoek, waaronder de sociale moeilijkheden worden gezien, moet op den duur dus invloed hebben op de politieke visie. Zoo niet, dan blijft de politiek ten achter.

De idee der medezeggenschap.
V.

De democratie spitst zich echter in de laatste jaren vooral toe op één belangrijk punt: de medezeggenschap. Zij beschouwt het als haar taak erop aan te sturen, dat allen - direct of door tusschenkomst van gekozen vertegenwoordigers - mee zullen beslissen in zaken, waarbij men het persoonlijk belang voelt betrokken.

Van dit streven zijn de organisaties van het gemeenschappelijk overleg betreffende personeelszaken bij het Rijk en bij vele gemeenten het uitvloeisel. De propaganda voor medezeggenschap in het bedrijfsleven komt uit dezelfde gedachte voort. De beteekenis hiervan is echter gaandeweg van wijder strekking geworden, waardoor een eigenaardig conflict ontstaat. Want terwijl de samenleving zich in snel tempo tot een steeds hooger graad van differentiëering ontwikkelt, hetgeen groote vrijheid van beslissing en speciale bestuursdeskundigheid van de verantwoordelijke leiding eischt, wordt tegelijkertijd de idee der medezeggenschap gepropageerd.

De vraag doet zich nu voor of hierbij sprake is van een volledige antithese. Sluit de eisch van snel beslissen en speciale bestuursdeskundigheid, welke de ontwikkeling van het bedrijfsorganisme gebiedend stelt - bij het overheidsbedrijf, zoowel als bij het particuliere - den eisch van medezeggenschap uit, of valt hier te overbruggen?

Waarbij zich dan een tweede vraag aansluit, die de zaak meer uit een oogpunt van historische ontwikkeling (van causaliteit) beziet: zal, al dan niet, onder den drang der feiten de werknemer den gang van zaken in het bedrijfsleven mede beoordeelen en er mede over beslissen?

Alvorens deze vragen te beantwoorden moeten twee

reserves worden gemaakt. Ten eerste verstaan wij hier onder medezeggenschap: medezeggenschap bij de *beslissingen* van de opperste bedrijfsleiding. Ten tweede stellen wij voorop, dat deze zaak niet mag worden bezien vanaf het partijpolitieke plan, van waaraf deze en overeenkomstige zaken gewoonlijk worden beoordeeld.

Om een staatkundigen koers te bepalen, moet de uitkijk hooger worden gesteld. De vraag, wat het belang van de gemeenschap, van den staat is, wordt dan allesoverheerschend. Noch het oordeel van den politieken democraat, die zich laat gaan zonder te onderzoeken, noch dat van den conservatief, die zich nieuwe gestalten niet voorstellen kan, komt in aanmerking.

Wie vooropstelt, dat de mederegeering van allen een democratisch beginsel is, dat tot verdere ontwikkeling moet worden gebracht om de democratie te volmaken, ziet wat simplistisch. Bij de regeering van staat en stad heeft de democratie geleid tot een regeersysteem, waarbij - in theorie althans, de praktijk is anders - de wil van allen tot uitdrukking komt in de richting waarin het bestuur wordt geleid. Doortrekking van de lijn zou dan - naar wordt gezegd - beteekenen, dat hetzelfde beginsel ten grondslag moet worden gelegd aan het bestuur van de productieorganen. M.a.w. de medezeggenschap zal aan de arbeiders gelegenheid moeten geven om hun invloed te doen gelden op de gestie van de bedrijfsleiding, welke thans uitsluitend in handen is van personen, die als vertegenwoordigers van het in het bedrijf gestoken kapitaal optreden.

Deze gedachtengang is gevolg van een zeer bepaalden vorm van democratisch denken en wel deze, dat allen, die bij een zaak belang hebben, hun belang het best zien gediend door - zij het door intermediair van vertegenwoordigers - hun wil te allen tijde te kunnen opleggen aan degenen, die het commando voeren. Nu is het in de eerste plaats al een vraag van groote beteekenis of deze soort van democratie inderdaad wel klopt met datgene, wat een democratie ten slotte beoogt, n.l. *volle behartiging van het belang der burgers*. Wie zich rekenschap ervan geeft, hoe een moderne samenleving, welke op een hoogen trap van technische beschaving gekomen is,

eigenlijk voortmarcheert, moet wel tot het besluit komen, dat het stelsel om bij meerderheid van stemmen colleges aan te wijzen, welke direct of indirect zullen regeeren, een stelsel is, wel wat al te grof om een gedifferentiëerd, fijn bewerktuigd modern organisme te besturen.

De reactie op het democratisch parlementarisme (waarin dan nog de idee der medezeggenschap niet eens ten volle is belichaamd) welke in enkele landen is ingetreden, bewijst dat aan het heil daarvan twijfel is ontstaan. Deze groeit zelfs in landen, welke het democratisch parlementarisme nog volledig handhaven, en volstrekt niet alleen in kringen, welke uit zucht naar terugverkrijging van verloren rechten, de machine terug willen draaien, (wat onbegonnen werk is), maar wel degelijk ook onder degenen, die aan het behoud en de verder ontwikkeling der democratische gedachte groote waarde hechten. Dit laatste is van veel beteekenis. De twijfel aan de juistheid van de tegenwoordige vormen der democratie groeit met den dag, omdat, naarmate die vormen zich verder ontwikkelen, hoe langer hoe meer blijkt, dat het belang der burgers niet gediend wordt door de democratie in haar tegenwoordige gedaante. Om het bruutweg te zeggen: men gaat steeds meer inzien, dat onze democratie verwordt in een systeem van ‘allen meepraten over alles’, terwijl juist de leiding van een modernen staat of stad, wier ontwikkeling in snel tempo plaats vindt, vóór alles eischt: bestuur door de daarvoor meest geschikte personen, die over de noodige vrijheid van beweging beschikken om hun beslissingen op tijd en zonder neveninvloeden te nemen.

Een zoodanige bestuursvorm, op het zuiver democratisch beginsel opgebouwd, is een niet te bereiken ideaal. Het ontaardt al gauw in machtsmisbruik, hetgeen intusschen niet wegneemt, dat het als baken kan dienen, waarop tot een zekeren afstand kan worden aangestevend. Het maakt in ieder geval duidelijk, dat hetgeen ons thans als democratische vorm wordt voorgehouden, een hoogst grove vorm is, welke in de praktijk de democratische gedachte allesbehalve tot meer volmaakte verwezenlijking brengt. Dit komt het beste uit in ons gemeentewezen waar eenerzijds de volksvertegenwoordiging zelf krachtens de gemeentewet de bestuursmacht

in handen heeft en waar anderzijds de taak door tal van gemeentelijke bemoeienissen sterk is uitgebreid. Ieder, die van nabij de werking van het gemeentelijk apparaat gadeslaat, weet, dat hierbij iets niet klopt. De tanden van het raderwerk grijpen niet. De bestuursdaad geschiedt soms te vroeg, in den regel te laat. De gebruikte middelen zijn dikwijls veel te grof. Politieke discussie vernielt in veel gevallen het zakelijk motief.

Wie het democratisch beginsel zuiver wil houden en tot verdere ontwikkeling brengen, kan geen pleidooi voeren voor overbrenging der bestaande vormen van parlementarisme op het bedrijf. Wie zóó handelt dient allerminst de democratische gedachte, welke onze huidige samenleving verwezenlijkt wil zien, maar bouwt verder uit, wat in de praktijk hoe langer hoe meer bouwvallig is gebleken.

Het fijn genuanceerde moderne bedrijf, dat in snel tempo moet draaien om zijn bestaan te kunnen handhaven, eischt vóór alles *vaste hand en snel beslissen*. De fout, vandaag gemaakt, moet morgen reeds hersteld kunnen worden. De leider moet voor dagelijksche handelingen niet al te veel verantwoording behoeven af te leggen. Wie veel verantwoording af moet leggen, moet in zijn handelingen zeer consequent blijven en te strakke consequentie kan bij de leiding van de meeste bedrijven funest zijn. Bedrijfsleiding eischt een zekere beweeglijkheid en zal dit blijven eischen, ook al moet erkend worden, dat een streven naar meer stabilisatie in de praktijk der productie valt waar te nemen. Dit streven naar stabilisatie is een belangrijk verschijnsel en een democratisch belang, omdat de crisissen erdoor worden getemperd. De stabilisatie wordt in de hand gewerkt door de steeds grooter wordende samenwerking in het bedrijfsleven.

Op tal van wijzen wordt naar die samenwerking gezocht. Het productiesysteem wordt daardoor op een hooger trap van organisatie gebracht. Het is denkbaar, dat gaandeweg de productie meer op werkelijke behoefte wordt ingereden en minder uit winstbejag omhoog wordt gejaagd. Maar tot een volledig stabielen toestand krijgt men de productie nooit. De verandering der behoeften - het moge stijging of daling zijn - is inherent aan de moderne

maatschappij. Volledige stabilisatie zou beteekenen: einde.[1)]

Zoolang nu het organisme beweeglijk blijft, moet de leiding sterk zijn en moet, van haar verantwoordelijkheid bewust, snel kunnen handelen. In de praktijk beteekent dit, dat voor parlementarisme in het bedrijf thans geen plaats is. Want parlementarisme geeft het omgekeerde: het geeft een zwakke leiding, het verdeelt verantwoordelijkheid, erger: het verdoezelt die, het doet langzaam handelen.

Nog meer spreekt dit, als men bedenkt, hoezeer het huidige stadium van ontwikkeling, waarin ons hoog opgevoerd kapitalistisch productie-organisme zich bevindt, deskundig *onderhandelen* noodzakelijk maakt. Belangengemeenschappen worden gezocht, trusts worden gevormd, naar arbeidsverdeelingen in de industrie wordt ijverig gestreefd, dit alles volkomen liggend in de lijn, zooals de democratie zich die jaren lang geeft gedacht.

Zulk werk kan alleen geschieden door enkelen, met groote macht toebedeeld. Een groote mate van vrijheid in beweging bij hen, die dergelijke ingewikkelde vraagstukken tot oplossing moeten brengen, is noodzakelijk. Weinigen moeten daarin meespreken. Reeds nu kunnen de belangen van een bepaalde kapitaalgroep zich ertegen verzetten om datgene samen te groepeeren wat uit een oogpunt van nuttig kapitaalgebruik gegroepeerd zou moeten worden. Indien ook nog de belangen van speciale arbeidersgroepen den doorslag moeten geven, wordt er meer geremd in plaats van gestimuleerd. In zaken als deze is het initiatief steeds aan de enkele leiders, die door de plaats waarop zij staan, de routine, waarover zij beschikken en de verantwoordelijkheid welke zij gevoelen, de eenig aangewezenen zijn om de reorganisaties in het productie-systeem tot stand te brengen. Rationaliseering is het werk van weinigen, het duldt geen parlement.

Als de democratie zich handhaven wil, moet zij allereerst haar grondslag steviger maken. Zij dreigt te ontaarden in een meepraat-systeem en in een onreëele gelijkmaking van waarden, welke niet gelijk zijn. Onze democratie is ontzettend bang voor persoonlijke macht. Zij wil niet inzien, dat persoonlijke macht noodig is voor elke groote maatschappe-

1) Zie ook Sombart.

lijke daad. Uit vrees voor machtsmisbruik heeft zij de middelen tot tempering ervan gezocht in het streven om de macht aan allen te brengen, wat in de praktijk neerkomt op een bewind door eenige personen, als regel handige middelmatigheden, in naam der massa gevoerd. Verantwoordelijkheid wordt daardoor niet gelegd op enkelen, daartoe openlijk aangewezen en bevoegd de verantwoordelijkheid te dragen. Verantwoordelijkheid wordt bij de democratie, zooals die zich vandaag openbaart, verdoezeld, zeer tot schade dier democratie, welke vóór alles klaarheid eischt.

Medezeggenschap in de bedrijven beteekent uitbreiding van een bestaand, ziek partijpolitiek-systeem buiten de grenzen van het overheidsrégime. Het beteekent een verdere uitbreiding van politiek groepsegoïsme met terzijde stelling van competentie en zuiver verantwoordelijkheidsgevoel. Dit alles kan nooit de gezondmaking der democratie bevorderen.

Heeft het huidige régime dan geen gebreken? Moet het bezit van kapitaal hooger worden geschat dan den arbeid? Geeft de macht van het kapitaalbezit geen reden tot verzet? Moet de psychologie der arbeiders worden genegeerd?

Het antwoord op dit alles moet zijn: verwijzing naar de veranderingen, welke plaats vinden, veranderingen waarvan de oorzaak ligt buiten het democratisch streven, hier boven aangeduid. Tal van teekenen wijzen erop. Het kapitaal is meer en meer een abstracte macht geworden. Niet elk aandeelhouder heeft als vroeger een aan zijn kapitaalbezit evenredige persoonlijke macht. De machtsconcentratie is groot en zet nog voort. Rathenau heeft eens de voorstelling gegeven van een maatschappij, waarin alle kapitaal in handen was van één. Al was deze voor zijn persoon verkwistend, met de uitgave van enkele millioenen voor persoonlijk genot zou hij reeds oververzadigd zijn. Voor de rest zou de rationaliseering van het productiesysteem het best bevorderd kunnen worden door dien eene.

Dit geval is natuurlijk theoretisch. Maar het maakt duidelijk, dat machtsconcentratie aan democratisch belang niet vijandig behoeft te zijn. Het is en blijft een ouderwetsche opvatting om macht van enkelen te zien als anti-democratisch. Waar het om gaat is: hoe die macht wordt uitgeoefend, of ze *ge-*

bruikt wordt in het belang van allen dan wel of ze *mis*bruikt wordt in het belang van enkelen. De ouderwetsche democratie strijdt tegen stelsels, waar ze strijden moest tegen gevallen.

Er is veel geschermd met woorden als ‘kapitalisme’ en dergelijke. Veel inzicht is daarmede vertroebeld. Niet de werkelijk zeere plekken werden ermede bloot gelegd.

Het geluk van de moderne maatschappij hangt voor een niet gering deel samen met de wijze, waarop het kapitaal beheerd wordt. Aan het beheer door particulieren is veel kwaads toegeschreven. Er wordt aan nuttelooze dingen geld verspild, terwijl ten spijt van groote rijkdommen armoede geleden wordt tot honger toe. Niet de werkelijke behoefte is uitsluitend drijfveer voor de belegging, maar de winst. Dit zijn ernstige aanklachten, in verschillende toonaarden geuit. Het is de vraag, hoe verbetering te brengen is. Wordt deze verkregen door degenen die van de opbrengst van hun arbeid leven moeten, langs parlementairen weg mee te doen beschikken over de gestie van het bedrijf, waarin het kapitaal belegging vindt? Wij zeiden het reeds: tal van bezwaren zijn daar tegenin te brengen. *Of* een schijnmacht wordt ermede aan de arbeiders gegeven met verdoezeling van verantwoordelijkheid *of* de ontwikkeling naar een hoogere trap van organisatie van het bedrijfsleven wordt erdoor geremd. Het een noch het ander is in het belang van de arbeiders.

Het is bovendien de vraag of het meerendeel der arbeiders aan de medezeggenschap in de hoofdleiding der bedrijven veel gelegen is. Voor zoover de wensch ertoe tot uiting komt, maakt het den indruk meer gevolg te zijn van een goed gevoerde propaganda dan dat van een werkelijk sterk verlangen sprake is. Eenmaal de medezeggenschap tot stand gekomen zal blijken, dat de onvrede niet vermindert. Maar zij zal zich keeren tegen hen die beloften deden, welke niet in vervulling kunnen gaan. In plaats van binding, reconstructie, is dan meer strijd te wachten.

De diepere oorzaken van den onvrede liggen trouwens - wij wezen er reeds op - elders en niet in gemis aan medezeggenschap. In den te mechanischen arbeid en de slechte omstandigheden, waarin hij soms verricht moet worden, ligt een kern van het probleem. Een zoo snel mogelijk doorgevoerd technisch

hervormingsproces kan voor een deel hierin verbetering brengen.

Dit technische hervormingsproces is van groot belang voor de ontwikkeling van betere arbeidstoestanden. De krachten, welke die ontwikkeling stuwen, liggen in het kapitalisme zelf, niet in de democratie. Terwille van de democratie, d.w.z. terwille van de duizenden, die dagelijks hun handenarbeid geven, remme men de werking van die krachten niet. Hoe vrijer de bedrijfsleiding, hoe sterker de technische en organisatorische hervorming werken kan. Medezeggenschap hierbij geeft kans op vertraging. Op versnelling van het hervormingstempo daarentegen geeft medezeggenschap geen enkel zicht.

De kloof tusschen kapitaal en arbeid is slechts op te lossen door ook de arbeiders tot kapitalisten op te werken. Zij krijgen dan vanzelf de medezeggenschap, maar op een wijze, waarbij de geopperde bezwaren niet tellen. In Amerika is vaak de arbeider reeds kapitalist. In Europa zijn hier en daar de proefnemingen gedaan, soms met volledig, soms met gedeeltelijk succes. Verschillende factoren hebben het succes tegengewerkt. Te patriarchale opvattingen bij den werkgever, onvoldoende trap van ontwikkeling bij den werknemer, egoïsme van een vakvereeniging zijn hinderpalen geweest.

Toch is in deze richting veel te doen. De vakvereeniging kan zich van louter strijdvereeniging ontwikkelen tot maatschappelijke groep, die aan het bedrijf deelneemt, maar op een wijze, waarbij eenerzijds de medeverantwoordelijkheid binnen klaar omschreven grenzen ten volle wordt aanvaard, anderzijds de dagelijksche leiding niet in haar handeling gehinderd wordt. Het is denkbaar dat, naarmate economisch inzicht bij de leiders groeit, de wensch naar mede-deelneming op gezonde basis komt. De vakvereeniging, al dan niet in ondernemingsraden onderverdeeld, kan aandeelhouder worden in de onderneming. Zij kan dit nu reeds indien zij wil. Alleen de geest is daarvoor nog niet rijp. De vakvereeniging in ons land ziet hierin een kwestie van principe, waar de Amerikaansche vakvereeniging vrij van is en terecht. Want hier ligt een weg open om langzaam aan te komen tot de overbrugging van de kloof, welke gaapt tusschen de factoren: kapitaal en arbeid. De strijd om hooger individueel loon kan op een

bepaald daartoe geschikt moment worden omgezet in een eisch om creëering van vakvereenigingsaandeelen. Het ligt in de lijn der democratie om zoodoende tot een vorm van collectief bezit te komen, hetgeen met de eischen om hooger loon allerminst het geval is. Voor de werkgevers moet op den duur in een oplossing, als hier geschetst, iets aantrekkelijks liggen, al zal ook bij een deel van hen een verandering van geest eerst noodig zijn. Het groote bezwaar van toegeven aan loonsverhoogingseischen is immers steeds hierin gelegen, dat hetgeen eenmaal toegegeven is, straks, als slechter conjunctuur dwingt, niet anders dan met strijd weer omlaag gebracht kan worden. Het verleenen van het mede-aandeelhouderschap aan de vakvereeniging heft dit bezwaar op. Haar recht wordt dat van den aandeelhouder. De op- en neergangen in het bedrijfsleven ondervindt de vakvereeniging als ieder ander aandeelhouder. De weg waarlangs de werkgever en vakvereeniging tot elkaar moeten komen wordt geëffend. Die effening is een belang voor den Staat en behoort in goede programformules te worden uitgewerkt.

Het voorgaande behandelt de medezeggenschap in den zin, zooals in den aanhef is aangegeven, d.w.z. medezeggenschap der werknemers in de *hoofdleiding* van het bedrijf.

Onder medezeggenschap wordt soms iets anders verstaan. Men denkt soms aan advies-commissies, door de werknemers gekozen om bijstand te verleenen bij het nemen van maatregelen betreffende den arbeid in de werkplaats, zooals vermindering van ongevallenrisico, taakverdeeling, stukloonberekeningen, enz. Wij zien hierin niet een zaak van fundamenteel belang, ook niet als dergelijke commissies, binnen de door de bedrijfsleiding aangegeven grenzen, recht van beslissing krijgen.

Zulke commissies kunnen in veel gevallen nuttig werk doen. Geval voor geval zal moeten worden bekeken. Een gewone ontwikkelingsmogelijkheid moet hierin worden gezien. Dit ligt echter buiten het in dit hoofdstuk behandeld fundamenteel probleem der medezeggenschap.

Het keerpunt.
VI.

In goede politiek past allereerst: zuivere voorlichting. Indien alle voor de kiezers gebrachte eischen eens zuiver werden geformuleerd, kon het wel eens verrassend zijn hoe anders de politieke scheidingslijnen zouden loopen. Indien elke partij haar eigen program eens los van de programma's der andere partijen opstelde, hoe anders zouden dan de tegenstellingen zijn. En dit vooral indien het staatkundig begrijpen van onzen tijd kon worden verdiept. Er is behoefte aan kundige volks-psycho-analysten, om vast te stellen, welke de werkelijke politieke gedachten van ons volk zijn. Want alleen sterke politieke gedachten kunnen het vitamien geven aan een nieuwe staatkunde. Zulke gedachten zijn andere dan die, welke door middelmatige verkiezingsleiders worden gesuggereerd. Tijdelijk heeft suggestie wat effect, blijvend echter niet.

Partijpolitieke bijgedachten vertroebelen nu nog de argumentatie, beletten daarmede de politieke verdere ontwikkeling van het volk. Als ernstig voorbeeld: de verpolitiekte leuze voor ontwapening.

De eenzijdige ontwapening - d.w.z. de ontwapening los van Genève - een *volks*probleem, is door valsche vooropstellingen in een partijpolitieke propaganda getransponeerd.

Die propaganda is valsch, omdat daarbij opgeld doet de stelling, dat zij, die niet met de gedachte aan ontwapening meegaan, allen militaristen zijn, hetgeen hoogstens van een kleine kaste, die niet veel gewicht in de schaal legt, kan worden gezegd. Ons volk staat in zijn overgroote meerderheid tegenover het militarisme antipathiek. Een propaganda voor ontwapening, welke Nederland's militarisme als object van aanval kiest, is daarom onwaarachtig.

Valsch ook, omdat den kiezers niet voorgehouden wordt, waarom het in werkelijkheid gaat. Wie bij andere, door den oorlog onder den voet geloopen bevolkingen, wel eens regelmatig verkeert, weet hoeveel wrok daar hangt om het verlies van politieke vrijheid en neerdrukking van eigen cultuur. Dit gevoel heerscht bij volken, vredelievender nog dan het onze.

Eerlijkheid in propaganda eischt, dat voorgehouden wordt, wat straks aan berusting (dienst in vreemde kazernes), of aan bereidzijn voor het martelaarschap (dienstweigering aan vreemde heerschers met gevangenis- of doodstraf als mogelijk gevolg), gevergd kan worden indien, onverhoopt, de kwade gevolgen van eenzijdige ontwapening zich mochten voordoen.

Zwak en verontrustend door oppervlakkigheid, is die soort propaganda, welke met gebrek aan technisch inzicht den kiezers voorhoudt, dat elke bewapening van ons volk nutteloos moet zijn en bereidheid tot overgaaf daarom bij voorbaat is geboden. Ons volk is - al kent het zichzelf niet hierin - tienmaal sterker van karakter dan de hierbedoelde ontwapeningspropagandisten, wier werkelijke drijfveeren zuiver angstgevoelens zijn, verborgen door schijn-technische betoogen.

Bij dit alles wordt volkomen in het midden gelaten of eenzijdige ontwapening voor ons volk al dan niet aanbeveling verdient. Maar de politieke voorlichting op dit bij uitstek delicate punt zij oprecht. Voor een werkelijk sterke zaak kunnen steeds sterke argumenten worden bijgebracht.

Uit de maatschappij zelf moeten de ideeën komen, waaruit nieuwe politieke programma's kunnen worden opgebouwd. Het komt er voor de politici dan op aan om die ideeën intijds op te vangen en er klaren vorm aan te geven. Uit de tegenstellingen van aldus weer levend geworden programma's kan dan de staatkundige synthese groeien, welke ons volk thans al te zeer ontbeert. Waar thans de kracht der politiek zich bij voortduring en bijna zonder onderscheid toespitst op vermeerdering van het stemmental der partij, en zulks veel meer dan het geloof aan eenig beginsel, als richtsnoer wordt genomen, zal in de toekomst gezocht moeten worden naar werkelijke beginselen, ten volle steunend op het gedachte leven in de maatschappij.

Wie den kring van onze politici van meer nabij kent, weet, hoever de meesten onder hen, zelfs de zeer intelligenten, afstaan van wat zich op religieus, wijsgeerig, en psychologisch[1)] gebied, kortom ten aanzien van het cultureele afspeelt. De veel gelezen litteratuur over dit alles, de redevoeringen voor volle

1) Ik denk aan den invloed hiervan op het volksonderwijs in Duitschland.

zalen, gaan aan hun oog en oor voorbij. En voor zoover sommigen onder hen hier nog van weten, ontgaat hun veelal de beteekenis ervan.[1)] Om kort te gaan: de politiek wordt - zonder dat zij zich rekenschap ervan geeft - door de moderne cultureele stroomingen ondergraven. Daarvoor ook komt de politiek vanzelf niet tot formuleering van beginselen.

In den tijd van Thorbecke en Groen ging het in hoofdzaak om de tegenstelling tusschen de liberale gedachte, gewekt door de Fransche revolutie en het geloof aan het goddelijk recht in staat en maatschappij.

Na de jaren zeventig kwam de groote tegenstelling tusschen collectivisme en individualisme. Nog wordt in de practijk der hedendaagsche politiek met deze tegenstelling gewerkt, maar ze beantwoordt niet meer aan sterke maatschappelijke verschillen. De stroom van het individualisme - in hoofdzaak liberale, gedeeltelijk ook Calvinistische gedachtenwereld - ebt uit, omdat in het economisch milieu de gedachte aan het heil van een tot het uiterste opgevoerde concurrentie met den dag zwakker wordt. Het nut, de noodzakelijkheid van samenwerking wordt meer en meer gevoeld. Van het individualisme blijft voornamelijk slechts over: het geloof aan de kracht der leidende persoonlijkheid. Overigens wordt door de praktijk der zooveel grooter geworden bedrijven het collectief régime, waarin elk lid zijn werk min of meer mechanisch verricht, steeds strenger doorgevoerd. Van het gevoel voor individualisme is bij de organisatie van de legers van werkers in het bedrijfsleven niet veel meer over. Naar vaste normen verricht ieder er zijn dagtaak. Men ziet reeds ambtenaren en beambten in menig groot particulier bedrijf.

Het socialisme daarentegen is van de gedachte aan een ver doorgevoerd systeem van overheidsproductie een heel eind afgezakt. Tusschen de geesteshouding der werknemers bij overheid en particulier blijkt geen verschil. De snelle en groot-

1) Het spreekt vanzelf, dat hierbij aan de politici niet de eisch wordt gesteld dit alles haarfijn te weten. Van niemand kan zoo iets worden gevergd en zeker niet van met werk overladen Kamerleden. Maar het is toch wel een zaak van groot belang, dat er weer contact ontstaat tusschen de politiek en de moderne geestesstroomingen van onzen tijd, dat politici en intellectueelen elkaar weer meer verstaan, zooals zulks toch in den tijd van opkomst van het liberalisme en van het socialisme het geval was.

sche ontwikkeling van het op internationale leest geschoeide kapitalisme laat geen ruimte meer voor de gedachte aan overneming door den staat. De veranderingen in techniek en organisatie en het tempo, waarin deze voortgang vinden, eischen leiding op een wijze, waaraan het staats- en stadsbestuur, zooals deze thans in democratische landen zijn geregeld, nooit kunnen voldoen. Het internationale in de trustconcerns biedt bovendien een hinderpaal voor transformatie in publiekrechtelijk nationaal bedrijf, waar niet om heen te komen is. Zoo stelt het collectivisme zich meer en meer tevree met wat de oorspronkelijk op individueelen grondslag opgebouwde maatschappij ons thans aan economische samenwerking geeft te zien.

De einden van collectivisme en individualisme naderen elkaar.

In sociaal opzicht: eenzelfde verandering van gedachten. De particuliere maatschappij kon destijds geen heil zien in eenige sociale daad der overheid. Tegen elke sociale wet werd zwaar gestreden. Maar gaandeweg werden verplichtingen van bovenaf aanvaard, mits de uit de maatschappij zelf zich ontwikkelende organen het werk konden doen. Een opgang in gedachten van het nut van individueele self-help en daaruit voortspruitende sociale onverschilligheid naar sociale organisatie in den loop der jaren. En van den anderen kant een steeds sneller afslijping van het beginsel der alleen zaligmakende overheids dwang en -uitvoering. Met vaststelling van enkele normen door het overheidsgezag, met erkenning van de voordeelen der soepelheid van de in de maatschappij zelf werkende organisaties neemt men vree.

Ook in het sociale vinden de einden, collectivisme-individualisme, elkaar.

Dit alles wijst er op, dat de tegenstelling collectivismeindividualisme, waarnaar tientallen jaren lang onze staatkunde zich hoofdzakelijk richtte, zich niet meer scherp teekent.

Met deze tegenstelling is daarom voor de toekomst in de politiek niets meer te doen. Geen staatkundige synthese kan daarop worden gebouwd. Politieke woordvoerders manoeuvreeren er nog mede, de pers schrijft er nog leadings over,

maar ze vindt steeds minder weerklank in de hoofden. De maatschappelijke evolutie werkt onverstoorbaar verder in een richting, welke de resultanten der beide beginselstroomingen zoekt en daarmede verliezen deze naam en beteekenis.

De politiek eischt daarom gansch nieuwe oriënteering. Men zoekt naar formules, namen, welke de wordende maatschappelijke ideeën verkort weergeven, zooals eens en gedeeltelijk nog: het liberalisme, het anti-revolutionnaire, het socialisme elk met een enkel woord een gansche gedachtenwereld tot uitdrukking brachten.

Men spreekt tegenwoordig van ‘organische maatschappij’ - o.a. in Katholieken kring. Het woord ‘autarchie’ heeft een zekeren klank gekregen. Het ‘fascisme’, los gedacht van tyrannie en specifiek Italiaansch-Romeinsch nationalisme, geeft een skelet van een nieuwe maatschappelijke orde te zien. Mogelijk, waarschijnlijk zelfs, dat in Europa, in Nederland, een sterk streven veld wint voor een maatschappelijke orde, waarin publiek- en privaatrecht een nieuwe scheidingslijn krijgen.

Wij gissen slechts hiernaar, omdat zeker de tijd nog niet rijp is voor scherp formuleeren van opkomende gedachten. Maar gezien het tempo, waarin in tien na-oorlogsjaren zich veel ontwikkelde, is het geen profetie om op de waarschijnlijkheid te wijzen, dat binnen zeer afzienbaren tijd zich in de maatschappij nieuwe tegenstellingen openbaren, waarop weer een sterk staatkundig program kan worden opgezet.

Het gaat er dan om of Nederland politieke koppen heeft om de maatschappelijke gegevens in staatkundige behoorlijk om te zetten.

Intusschen behoeft rustige afwachting niet het parool te zijn. Er zijn onderwerpen meer van technischen dan van staatkundigen aard, welke noodig aanhangig moeten worden gemaakt. Onderwerpen, waartegenover vele, zoo niet alle politieke partijen, eenzelfde standpunt kunnen innemen, indien dezaak waarom het gaat van meet af aan eerlijk wordt gesteld en partijpolitieke bijgedachten worden afgehouden.

Wij wijzen hierbij nog eens in het bijzonder op de zeer noodige reorganisaties in het staats- en gemeentebestuur. Op

den keper beschouwd gaat het hierbij om de uitwerking van de bestuurs*techniek*, welke volgen moet op de reeds voltooide *politieke* ontwikkeling in democratischen zin.

Ons bestuursstelsel werkt nagenoeg onveranderd nog volgens de regels door Thorbecke eraan gegeven. Het stamt dus uit den tijd toen in hoofdzaak één, in getal kleine groep der bevolking - de gegoede burgerklasse - in de vertegenwoordigende en besturende colleges het voor het zeggen had. De taak der overheid was in die dagen een beperkte. De samenleving was in die dagen eenvoudiger dan nu (hoeveel minder techniek en hoeveel minder differentiatie); 'hands off' was het parool ten aanzien van overheidsbemoeiïng op maatschappelijk terrein.

Van 1848 af tot 1919 toe ontwikkelde zich het kiesrecht aldoor verder. Met de aanvaarding van het algemeen stemrecht voor mannen en voor vrouwen, werd het laatste punt bereikt (het referendum zou nog als verlengstuk van deze ontwikkelingslijn kunnen worden geprobeerd). Wij staan nu voor deze paradox: de democratie heeft, wat de ontwikkeling der politieke rechten van het volk betreft, haar baan ten volle afgeloopen; zij eischt oneindig meer dan vroeger van het staats- en stadsbestuur, tal van bemoeiïngen op economischen sociaal terrein zijn taak der overheid geworden (Amsterdam heeft 35 directeuren!); maar het bestuursapparaat, dat op dit alles kloppen moet, heeft nog hetzelfde skelet als driekwart eeuw geleden. Geen wonder, dat het hokt. Door de voor directen bestuursinvloed veel te onbeholpen geworden vertegenwoordigende lichamen, beschikken ongemerkt de regeerings- en bestuursorganen in de praktijk soms over macht, welke hun niet toekomt. Omgekeerd werken in tal van gevallen de politieke colleges en commissies als onbeholpen remmers juist daar, waar de techniek van een orgaan snel en deskundig handelen van den leider eischt. Verantwoordelijkheid en macht raken zoek tusschen de politieke en technische leiding, die als een kluwen dooreen liggen. Terwijl in schijn de democratie volkomen is, ziet zij bij de uitvoering haar werkelijke belangen niet behartigd. Het gaat dan ook om de efficiency in het bestuur, om het scheppen van het

apparaat, dat vlug en zuinig kan loopen, zoodra de volkswil het in beweging heeft gebracht.

De moderniseering van het bestuursstelsel is een zaak, waaraan de politieke partijen, die de democratie ten volle efficient willen maken - dat zijn feitelijk alle partijen - kunnen samenwerken. Want juist en scherp geformuleerd gaat het om een organisatorisch, om een technisch probleem en niet, zooals alleen bij valsche voorstelling van zaken kan worden beweerd, om een pro- of contra-democratisch geval.

Er zijn meer zulke vraagstukken, welke indien scherp gesteld, zonder kunstmatig opgezette partij-politieke antithese tot oplossing kunnen worden gebracht. De practische reorganisatie der sociale wetgeving behoort hiertoe. De tijd is nu wel rijp genoeg om te doen zien hoeveel technische kwesties eertijds tot politieke principes werden opgeschroefd. Ook hierbij gaat het - op den keper beschouwd - om een geval van efficiency, om de keuze van de voordeeligste outillage ten bate van de volkswelvaart.

Ons onderwijs, eens onze trots, het lager onderwijs vooral, is achterop geraakt. Mannen van kennis en gezag komen op grond van nauwgezette onderzoekingen tot de slotsom, dat de rentabiliteit ervan tot een laag cijfer is gedaald. In andere landen, in Duitschland vooral, is de moderniseering van het onderwijs een stuk gevorderd. Bij ons wordt, werkend naar verouderde methodes, met veel geld kennis bijgebracht, welke voor het overgroote deel der leerlingen ballast blijkt te zijn. Veel daarentegen wat rekening houdt met aanleg en karakter en voor het verdere leven waardevol kan zijn, blijft buiten het schoollokaal.

Op onderwijsgebied ligt dus voor regeering en Kamers een groote taak, welke met goeden wil, buiten den hedendaagschen politieken partijstrijd kan worden gehouden.

Op den duur echter kan technisch werk alleen niet de belangstelling der kiezers blijven trekken.

Het aanzien van het parlement loopt gevaar, indien geen staatkundige vraagstukken meer voor het volk worden gebracht en de partijpolitiek haar kracht te uitsluitend in onderlingen naijver zoekt. Het parlementarisme maakt een crisis door. Italië, Spanje, Servië, om van Rusland, waar het in de

wieg werd gesmoord, niet te spreken, zagen hun parlement te gronde gaan. In Frankrijk en Duitschland dwong de internationale politiek om de gelederen, welke uit elkaar waren gevallen, te sluiten. Niettemin wordt in Duitschland het democratisch parlement van twee zijden voortdurend bestookt. Frankrijk was bij de laatste verkiezingen zoo gelukkig den invloed te ondergaan van een beweging, welke den onderlingen naijver der partijen trachtte te stillen. Oorzaken en verloop zijn in al deze landen verschillend. Dientengevolge moeten ook de oplossingen verschillend zijn. Wij zijn geen volk, bestemd voor bolsjewisme, en voor het napoleontisch regime, dat Italië tot eenheid bracht, is bij een niet-latijnsch ras als het onze, geen plaats. Heel de situatie, de volksaard vooral, is verschillend. Evenals zij anders is dan in groote landen als Frankrijk en Duitschland, die den oorlog hebben doorgemaakt en nu nog voor zware economische problemen staan, die bovendien in de eerste plaats hun buitenlandsche politiek in goed vaarwater moeten houden.

Dit alles is bij ons anders. Maar er wordt toch op gewezen om te doen uitkomen, dat er met alle verschil toch sprake is van een internationaal geval. De West-Europeesche democratie moet wel overal haar parlementarisme opnieuw naar den eigen volkstoon stemmen, maar de buitenlandsche geluiden zullen in onzen bij uitstek internationalen tijd vanzelf medeklinken. Voor een klein volk als het onze, geldt deze invloed zeker.

De volksvitaliteit komt niet meer tot uiting in het politiek debat. Voor de democratie naar West-Europeesche opvattingen is een zuivering van het parlementaire debat een levenskwestie. Debat toch is de grondslag van gezond parlementarisme.[1)] Het sterke debat, waarin wel eigen overtuiging met kracht wordt gesteld tegenover die van andersdenkenden, maar waarbij toch ook naar overeenstemming wordt gezocht om daarmede krachtig regeeren in de hand te werken, moet weder mogelijk worden. Zonder dat dalen volksvertegenwoordigingen af tot kibbelcolleges, wat vele gemeenteraden

1) Zie ook: Carl Schmitt. Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlementarismus.

reeds zijn. Kleine haatdraging of politiek komediespel krijgen dan de overhand.

De politiek mist de geest van organisatie, welke over het bedrijfsleven, het sociale leven, ook zelfs over de sport gekomen is. Juist dit kenmerkende in den voortgang van de hedendaagsche maatschappij, ontbreekt nog in de politiek. Men hoort elkaar tijdens de debatten in 's lands vergaderzaal in veel gevallen zelfs nauwelijks aan. Indien de oorzaak hiervoor moet worden gezocht in arbeidsoverbelasting, ligt het voor de hand om de noodige verbeteringen in de werkwijze tot stand te brengen. De instelling der commissies van voorbereiding in onze Tweede Kamer was een eerste stap in die richting. Vermoedelijk echter zullen veel ingrijpender veranderingen in de werkwijze van de volksvertegenwoordiging plaats moeten vinden, waarbij o.a. delegatie van macht aan andere nieuw in te stellen colleges voor de behandeling van bepaalde onderwerpen, waarbij speciale deskundigheid wordt vereischt of waarbij slechts bepaalde groepen in de samenleving zijn betrokken, een punt van overweging kan uitmaken.

Voor het overige is het hier geconstateerde euvel een teeken van verwaarloozing van het ordelijk, vruchtdragend debat, waarvan de waarde niet genoeg meer wordt gevoeld; vermoedelijk omdat de politiek te arm aan inhoud is geworden om voldoende belangstelling voor bespreking te kunnen trekken. Wordt zij aan inhoud rijker, dan is de kans groot, dat het debat in peil zal stijgen en de belangstelling ervoor zal toenemen. Het bewijs daarvoor leveren die enkele gevallen in de laatste jaren, waarin een inderdaad belangrijke materie aan het oordeel der Kamers werd onderworpen. Wij noemden reeds het Nederlandsch-Belgisch Verdrag. De beide Kamers hadden gedurende de behandeling ervan de volle belangstelling van het land. Ook in gemeenteraden, zelfs in de laagst gezonkene, komt zoo iets voor.

Het is natuurlijk niet alleen het werk der parlementariërs om de parlementaire fabriek te rationaliseeren volgens het gangbare begrip van onzen tijd. Niet zij alleen kunnen dit werk aan. Het is een zaak voor allen, die zich schakel voelen tusschen maatschappij en politiek. Want het gaat naar ons

gevoel om een groot ding: het rendement van ons democratisch kiesstelsel.

Wie tegen dit stelsel als zoodanig pruttelt, moet een middel noemen, waarmede het uit den weg te werken is. Hij moet daarbij aannemelijk maken, dat met terzijdeduwing van naar zijn oordeel verworden democratische rechten ons land erop vooruit gaat. Daarbij moet hij letten op alle factoren, welke daarbij van belang zijn: op cultureele, economische, sociale, psychologische. Op deze laatste niet het minst. Ontneming van rechten, eenmaal aan burgers gegeven, laat in negen van de tien gevallen wrok na, bij een volk als het onze zeker. Maar los hiervan: het historisch moment voor teruggang van de democratische idee in Nederland is niet gekomen. Wie hiervoor propaganda voert, strijdt - platweg gezegd - tegen de bierka.

Omgekeerd is het voor hen, die met heel hun hoofd en hart democratisch zijn aangelegd, een vraag van het allerhoogste belang, wat gebeuren moet om het volk in de democratie te doen blijven gelooven; om te maken dat het woord democratie geen ijdele klank wordt. Zoolang zij zich blijft ontwikkelen in de richting van meer rechten aan velen geven, daarbij negeerend de werkelijke tendenzen in onze economische en sociale maatschappij, welke, om redenen van leidingstechniek vooral, naar nieuwe vormen van machtsconcentratie streeft, zoolang beweegt die ontwikkeling zich op een spoor, dat na een zekeren tijd in het zand voert. De democratie loopt dan vast, kan niet meer voor- of achteruit. De belangstelling ervoor gaat tanen. Het politieke leven raakt op den achtergrond, het maatschappelijke leven ondergaat den terugslag ervan. Wat na een onbekend aantal jaren hieruit wordt, valt niet te profeteeren. Maar dat het dien kant uit kan gaan, bewijst de geschiedenis. Geschiedenis is voor sommigen een koud, maar ze is een leerzaam vak.

A. PLATE.

Hinne Rode.

Hinne Roemer was de zoon van Steven Harper Rode, reeder en stammend uit een geslacht van Amsterdamsche patriciërs, kooplieden en regenten, wier naam in de geschiedenis der groote stad herhaaldelijk eervol werd vermeld. Met waarlijk meesterschap leidde Steven Harper de uitgebreide zaken, waarvan de omvang onder zijn beheer gestadig toenam. Een net van scheepvaartlijnen was door hem gaandeweg over de geheele wereld gesponnen en wanneer hij, in schaarsche oogenblikken van ledigheid verpoosde van zijn immer wassenden, immer beheerschten arbeid, volgde hij gaarne in verbeelding de vele vrachtschepen, die, alle stroomen en winden ten spijt, langs wiskunstige banen doelwaarts stoomden, terwijl de zeilschepen integendeel de natuurlijke wegen volgden, gelijk zij, door winden en stroomen bepaald door de zeevaarders van het voorgeslacht ten slotte moeizaam waren ontdekt.

De gestalte van Steven Harper was gedrongen, bijna stram; zijn gang was stug en bijna stroef zijn gezicht, waaraan een knevel en een sik een zekeren zwier verleenden, die geenszins misstond bij zooveel strengheid. Nochtans waren de boerten en grollen bekend, die hij met strak gezicht vooral aan gastmalen placht te vertellen. Hij ging altoos te voet, stootte bij elken pas een zwaren rottan met ivoren knop rechtstandig op de steenen neder, een eentonig en energisch geluid, dat hem aankondigde van verre op zijn gangen naar het kantoor, onder de iepen der grachten en in de stegen der volksbuurt aan den Ykant, waardoor hij altijd zijn weg nam. Zijn linkerarm met gebalde vuist rustte dan op zijn stoeren rug en soms neep hij zijn oogen een weinig toe, want hij was lichtelijk bijziende, terwijl zijn gezichtskring beperkter dan van den gewonen

sterveling was, zoodat hij menschen en dingen naast of zelfs ter zijde voor hem niet opmerkte. Hij ging winter en zomer gekleed in korte, rechthoekig gesneden jassen en hij droeg lange, zwarte dassen, gelijk schilders dragen, voorts een hoed, die hooger dan een ronden en lager dan een hoogen was, dofzwart, als zijn overige kleeding. Hij was sober en spaarzaam, zijn disch eenvoudig, schoon uitmuntend en, in tegenstelling met velen zijner handelsvrienden, die rijtuigen, zeiljachten, renpaarden hielden, versmaadde hij alle deze dingen en leefde, zich wijdend aan zijn arbeid en zijn ondeugd, onverstoorbaar verder.

Steven Harper was sinds vijf en twintig jaren gehuwd met Hester van Baerle, dochter van een vriend zijns vaders, indertijd welgesteld zeilmaker, maar die door de toenemende stoomvaart en de onbekwame leiding zijner huiselijke zaken in armoede was geëindigd. Hester was een diepe en vrome natuur gelijk haar moeder en door deze opgevoed volgens de strenge beginselen van het Calvinisme. Zoo had Hester geleerd in haar jonge jaren, dat deze wereld, verpletterd door de erfzonde, verdoemd was en dat de groote meerderheid van het menschelijk geslacht bestemd was in het helsche vuur, waar weening en knarsing der tanden was, van eeuwigheid tot eeuwigheid te lijden, terwijl God uit kracht zijner oneindige liefde een kleine minderheid alsnog ter gelukzaligheid had uitverkoren. Aldus leefde Hester in de vreeze des Heeren en bad zij van nacht tot nacht om genade voor de verdwaasden, die, in hun zonde verstokt en van de goddelijke dingen onvervuld, roekeloos verder leefden. Beter dan Hester zelf peilde Steven Harper de diepten dezer vrome natuur en de argeloosheid, de onbewustheid, waarin zij leefde omtrent zich zelf, verdiepten zijn verlangen. Zij onderging de bekoring zijner krachtige en driftige natuur. Zij huwden en werden gelukkig, maar al spoedig keerde Steven Harper terug tot zijn oude ondeugd, de forsche en rijpe vrouwen uit het volk, waarop hij verzot was met een sombere en machtige drift. Nooit ervoer Hester iets omtrent de sluipwegen van haar echtgenoot, maar in toenemende mate zag zij hem verstrooid worden tegenover haar bekoringen, schoon hij nooit in gebreke bleef haar den eerbied en de aandacht te bewijzen, waarmede hij haar altijd

omringd had. Zoo verzonk Hester dieper dan ooit in het gebed, haar kommer en vertwijfeling met al den aandrang van het eigen deerlijk en ongestild verlangen omhoog stuwend tot den almachtigen, maar onverbiddelijken God. Zij verouderde ras, geleek op vijf en veertig jaar een waardige matrone van bijna zestig. Heur ravenzwarte haar was rijkelijk verzilverd, haar onregelmatige maar fijne trekken spiegelden een uitdrukking van groote zachtheid en geduldig verzwegen leed en de tint van haar broos gezicht was mat, bijna geel geworden door de schaduw der hooge vertrekken, waarin zij schier alle de dagen des jaars sleet. Zij ging altijd, evenals haar echtgenoot, gekleed in dof zwart.

Hinne was hun eenig kind, een verwonderlijk intelligent kind, dat op zijn achtste jaar een citaat der moeder uit het Evangelie van Lukas nadenkend verbeterde. Maar al spoedig zou blijken, dat Hinne afweek van de baan, die sedert eeuwen het geslacht der Rode's had gevolgd. Niet de handel, noch de zeevaart wonnen zijn belangstelling. Zijn hartstocht, zijn geduld gingen niet uit naar de nieuwe handelsbetrekkingen, de samengestelde ondernemingen, waarvoor zijn vader en alle voorvaderen hun hartstocht veil hadden gehad en waarin hun driestheid en arglistigheid, hun eerlijkheid en geveinsdheid zoo dikwerf hadden gezegevierd. Meer en meer onttoog Hinne zijn aandacht aan een zakelijke wereld, waarvan hij overigens de groote verhoudingen stellig bewonderde en liever dan het lawijt van dokken en werven, werd hem de eenzaamheid zijner kamer, waarin de boeken zich vermeerderden in den loop der jaren en de kostbare voorwerpen, verschieten openend op landen en tijden, die hem gemeenzamer waren dan het eigen land en deze al te drukken tijd, waarvan het tempo daarenboven zich dagelijks versnelde.

Steven Harper zag aanvankelijk met mistroostigheid dezen kunstzin zich ontwikkelen in zijn zoon, maar met scherpen blik overtuigde hij zich al spoedig dat Hinne als mensch vóór alles begaafd was. De gedachte, dat zijn zoon de traditie der Rode's zou verzaken bezeerde nauwelijks zijn stugge hart, mits deze zoon bij machte zou blijken den naam der vaderen op andere wijze roem te verleenen. Steven Harper wist, dat de groote dingen des levens alleen uit een groote menschelijk-

heid ontstaan. Niet de opbrengst van den akker, maar de akker zelf, ziedaar waarom het ging; die van Hinne was blijkbaar van een andere gesteldheid dan zijn eigen, maar daarom niet minder vruchtbaar en bestemd wellicht tot nog zwaarder oogsten? Zoo voelde Steven Harper zich voldaan en gevleid en knikte hij zoetjes met een weinig geloken oogen den zoon zijn bijval toe, wanneer hij dezen plotseling doodelijk verbleeken zag en met wijde, helle oogen staren in de heroïsche verten, waarvan hij geestdriftig en welsprekend verhaalde.

Hinne voelde zich gelijkelijk verwant met den goddeloozen vader en de godvruchtige moeder. Hij aanbad zijn moeder en vele waren de uren, die zij met elkaar in vrome gesprekken sleten. Maar hij schroomde, was het wonder, haar de diepten zijner natuur te openbaren en al gewaagde hij menigmaal van zijn booze verzoekingen, hij verzweeg de vele nederlagen, waarvan de argelooze biecht haar verschrikt zoude hebben. Maar ook den harden vader had Hinne lief met een liefde, dieper, naar gelang zij gestrengelijk beheerscht was gelijk des vaders liefde voor den zoon. Hij bewonderde den stuggen gang zijns levens, zijn hoogmoedigen eenvoud, de rustige stelligheid en algemeene levenswijsheid, waarvan zijn gekwelde moeder verstoken was. En ook toen hij met vroegen speurzin den donkeren achtergrond vermoedde, waarin Steven Harper zich telkens opnieuw heimelijk terugtrok, stemden hem deze eerste en duistere gissingen vooral tot verwondering en gepeins. Vol van lange stilten en lange blikken waren de schaarsche gesprekken van vader en zoon en allengs begreep Hinne dat alles wat hem bedreigde ook den eenzamen vader bedreigd had om pas na jarenlangen kamp gedeeltelijk beheerscht te worden.

Zoo rijpte al vroeg in Hinne's ziel het besef, dat de natuur, wel verre van de moeder der vreugden te zijn, integendeel de smarten baarde, waaraan het leven rijker dan aan vreugden was. De vreugde dezer aarde schenen de hinderlagen, waarin droefenis en bitterheid den gevallene wachtten. Alleen wanneer men zich van de natuur vermocht af te wenden, hetgeen in de uren der bespiegeling het geval was, genoot de ziel vreugden zoo hoog, als niet geëvenaard konden worden. Maar op de hoogten was het eenzaam en in de dalen zwierven de vrouwen,

de onbelangrijke maar geheimzinnige, vijandinnen allen, ten spijt der lieve maskers, onvermogend den geliefde tot zijn hooge en reine eenzaamheid te volgen. Maar wanneer de ever gromde in het woud en de hinden op lichte voeten snelden door den herfst, dan rook het matte en klamme lichaam der uitgeputte en allerschoonste, zoeter en scherper dan alle geuren, die den dampkring der van zomerwellust verzadigde natuur overstelpend bezwangerde. Zoo lustte het Hinne dikwerf omlaag te dalen naar de zwoele valleien, waarin de vrouwen omgingen. En als hij dan afwaarts ging, bezwaard van hart, zij het al met lichte schreden en tusschen de stammen, in de stralen der maan, zag hij het tochtig hert met het koninklijk gewei de hinden vervolgen en hij hoorde het bronstig ronken van den zwaren ever, dan voelde hij zich bitter gestemd, peinzend, dat hij het feest des levens niet argeloos, gelijk deze dieren, genieten mocht. Dan voelde hij soms zijn hart verteerd van heimwee naar het land der Grieken, voordat het Christendom deze zonnige wereld versomberd had. Maar het harmonisch ideaal der Grieken, het ideaal van den volledigen en gelukkigen mensch, den in schoonheid en vreugde levende, was verloren gegaan, sedert de zonde was uitgevonden.

Op tennisbanen, aan gastmalen en in danszalen ontmoette Hinne de jonge meisjes en vrouwen, die zijn vriendinnen en geliefden werden; al had hij het spel der liefde reeds vroeger op andere en ruwere wijze gespeeld. In stegen en op grachten der oude stad en in de holle, sombere straten eener nieuwe wijk kende hij vrouwen, wier beroep de Bijbel zelfs niet schroomt met name te noemen en ook met de gejaagde en vermoeide meisjes uit burgerstanden en verarmde gezinnen, die zwoegden en draafden in de groote magazijnen der stad den ganschen dag, verkeerde hij menigmaal, volgend dikwerf met verteederde belangstelling de lieve blijken eener ongerepte kinderlijkheid, die hij ook bij jonge hoeren had waargenomen. En alle deze omgangen met zoovele meisjes en vrouwen, vanaf het meest schaamtelooze en ontuchtige volkskind tot het ingetogen meisje, dat des avonds met zuivere stem de liederen der meesters zong, al deze omgangen werden gekenmerkt door dezelfde innigheid, hetzelfde vertrouwen, ook al was de omgang ternauwernood aangebroken, zoodat de eerste roerselen

der nieuwe teederheid de ziele in alle onbewustheid stemde tot blijmoedigheid. Want even vaardig als hij was, hij, de geduldige sierkunstenaar van het woord, in de kostelijke samenstelling van den eurhythmischen volzin, even bedreven en geslepen was hij in het doorgronden van den geheimen aard van haar, die hij ontmoette in gezelschap of elders voor de eerste maal. Met een onfeilbaren, bij uitstek gevoeligen en tevens vernuftigen speurzin wendde hij aanstonds het gesprek in de richting, waarin de belangstelling der onbekende zich bij voorkeur bewoog en als hij dan in het eigen hart de geheime en bekende, zachte of wilde maning voelde van een nieuwe teederheid, een nieuwe begeerte, en hij voelde dat in het hart der andere dezelfde bewogenheid zich voorbereidde, dan wonnen zijn gansche persoonlijkheid, zijn gebaren, zijn voordracht een bekoring, een overmacht, waaraan weinigen zich vermochten te onttrekken.

Met welke kunstgrepen en valsche zetten speelde Hinne van jaar tot jaar dit samengesteld, dit ingewikkeld spel? Het geviel, dat hij op één dag twee of drie vrouwen omarmde en beminde en als hij dan huiswaarts keerde, lang nadat de torens van Amsterdam het klokkenspel van middernacht over de slapende stad gesprankeld hadden, verwonderde hij zich berouw noch wroeging te voelen in zijn hart, integendeel, veeleer een schelmsche gewaarwording, als keerde hij huiswaarts van een bedenkelijk blijspel. Wel deerde hem het besef, dat hij een te ruim deel van zijn kracht, zijn tijd aan deze ijdele zaken verspilde en dat de geestelijke arbeid alleen, de uren der bespiegeling vooral in de gewijde eenzaamheid zijner kamer de ware vreugden, de eenige voldoening verschafte. Dan welde en woelde in hem de oude begeerte op verre zeeën, ondervreemde hemelen of veel een voudiger, op de vaderlandsche heide, de eeuwige waarheden dichter te benaderen. En soms toog hij op reis, maar waarom anders ten langen leste dan om een keur van nieuwe en vreemde avonturen te voegen bij de oude, gemeenzame, waarvan het aantal middelerwijl zich te haastiger uitbreidde, naar gelang hij rijper werd, winnend aldus in arglistigheid, geveinsdheid, driestheid en ervaring velerlei? Zoo leefde Hinne bij tijd en wijle in hachelijke verhoudingen, bracht wanhoop en tranen in veler leven en de trouw-

sten waren het, gelijk het geschiedt, die hij het deerlijkst bedroog.

Met dat al wies de mistroostigheid in Hinne's hart en als hij, gebogen over zijn schrijftafel, de Platonische teksten ontcijferde, slaakte hij dikwerf een zucht van bekommerdheid, denkend aan hen, die verstoken van een zoo panischen levensdrang, of dezen overwonnen hebbend, in afzondering en bespiegeling, gelijk oudtijds de Helleensche wijzen temidden van hun bijen en rozen, een goddelijk leven genoten. Maar niet alleen het Platonisch ideaal, ook dat van den Epicurist, die alle vreugden der aarde gelijkelijk wist te genieten en tevens gering te schatten, bleek voor hem onbereikbaar. Dikwijls rustte zijn blik langen tijd op een kleinen, bronzen faun, die voor hem op zijn schrijftafel stond. De sater danste, het rechterbeen geheven met een bevalligheid, die zijn goddelijken oorsprong verried, terwijl de kuitspieren van het linkerbeen in edele en driftige lijnen gespannen waren, den sierlijken last weerstrevend van het jonge lichaam, dat het, alleen nu, torste. De daemon begeleidde zichzelf, blazend op een fluit, die saters uit het wuivend riet zich snijden met rappe hand en de uitdrukking van zijn gezicht was zoo kinderlijk en uitbundig, dat Hinne zich steeds opnieuw verteederd voelde. En tegenover dezen argelooze, dezen goddelijk vervulde, bemijmerde hij eigen arglistigheid en de onvervuldheid van het eigen hart, ten spijt der vele vervullingen.

Eens geviel het, toen hij des middags slenterde in de Kalverstraat, dralend het Poolsche Koffiehuis binnen te gaan, waar hij vrienden zou ontmoeten, baloorig gestemd, want de arbeid wilde niet vlotten, de groote geschiedkundige roman over de Romeinsche samenleving onder Otho; toen geviel het, dat een vrouw, die hij van aanzien kende, hem in het voorbijgaan, ondanks de drukte der straat, lachend haar adres toeriep. Hij dankte glimlachend, met herhaalde hoofdbuiging, lichtte schertsend zijn vilten hoed. Dan ging hij het Poolsche Koffiehuis binnen, waar de vrienden al bijeen waren en mengde zich weldra in velerlei gesprekken, veelal twistgesprekken over litteratuur. Daarna at hij in de ouderlijke woning en zonder zich hiervan rekenschap te geven, onderhield hij zich ditmaal in hoofdzaak met zijn vader, die goed-

geluimd was en op de hem eigen, droge wijze, eenige snakerijen vertelde, waarom de zoon alleen met zijn oogen lachte. Na tafel ging hij naar zijn kamer, meenend te lezen of verder te werken aan zijn vertaling van den eersten Alkibiades, voor welke kleine samenspraak hij altoos een bijzondere voorliefde had gekoesterd. Maar al spoedig bemerkte hij, dat hij zijn aandacht niet vermocht te bepalen tot eenig ding, totdat hij zich opeens het lachend gezicht herinnerde der schaamtelooze, bekoorlijke, die hem te midden der menigte haar adres had toegeroepen.

Even later viel de huisdeur achter hem in het slot; de slag, waarmede zij dicht viel, weergalmde in de stilte der gracht. Het mistte, de lantaarns waren omfloerst en uit de zwarte takken der najaarsboomen leekten de droppels met zwaren val. Hij volgde stille, donkere grachten en drukkere, lichtere dwarsstraten; dan stak hij het Rokin over en volgde opnieuw een doolhof van stegen en grachten, die al nauwer en stiller werden, totdat hij eindelijk, verpoozend en speurend, toefde op een heel oude gracht, waar het naar citroenen en bananen rook. Hij ontdekte al spoedig een roodverlichte kamer boven een fruitwinkel. Hij belde, het touw knarste weldra, de deur zwaaide open en een vrouwestem uit de donkerte vroeg zingend naar den naam des bezoekers. Hij besteeg de vermolmde en krakende trap; zij monsterde hem argwanend een oogenblik toen hij in de gang verscheen, die door een half gedoofde gaslamp kwalijk werd verlicht; dan, hem herkennend, sprong zij hem om den hals, hem kussend op beide wangen. Zij was gehuld in een roodzijden kimono en haar oogen waren donkerder en brandender dan hij in het vale middaglicht had opgemerkt.

Hij verliet haar na middernacht, den doolhof van stegen en grachten volgend, waardoor hij gekomen was. De mist had zich verdicht, zoodat de schaarsche voorbijgangers donkere schimmen geleken, terwijl zijn jas weldra overglinsterd was. De gouden lichtjes in de masten der schuiten, het gouden vak van een enkel raam, dat welken eenzame verborg, doorgloeiden af en toe den werkenden, wolkenden mist. Hij liep langzaam, met zijn gewonen, rustigen stap, zijn wandelstok onder zijn linkerarm, zijn handen op zijn lichtelijk ver-

moeiden rug; alleen zijn deukhoed scheen ietwat lager dan gewoonlijk op zijn rechteroor gezakt. Hij siste een wijsje tusschen zijn tanden en voelde zich behagelijk in toenemende mate, want hem scheen het, als ontstond in de diepte der ziel een stilte, de stilte, die hij van ouds kende, die het groote scheppen aankondigde. Thuisgekomen herlas hij eenige gedeelten uit den Phaidoon, luisterend af en toe met klemmende aandacht of de stilte dieper werd, de spanning zich verhevigde. Toen staakte hij opeens de lezing, want een volzin had zich ontplooid. Hij begon te schrijven en aanstonds ordenden zich de volzinnen, volgend gelijk een geschoolde en machtige heerschare zijn geestdriftige, schoon bedachtzame leiding. De uren gingen voorbij; ontstegen aan zijn omgeving, ontstegen aan alle verwarring, verheerlijkt en gelouterd, volzalig het leven aldus met zwaren aandrang in machtige volzinnen aan zijn ziel te voelen ontstroomen, werkte Hinne, totdat het kraaien der hanen den nieuwen dag verkondigde en hij, uitgeput en verzadigd, boven de grauwe daken den herfstmorgen parelen zag.

Zoo vond Hinne in zijn scheppenden arbeid de diepe vertroosting, die geen sterveling, ja, zelfs de wijsheid der Meessters hem niet vermocht te bieden. Wat deerde het leed, dat hij over anderen bracht, mits volzinnen bij tijd en wijle zich ontplooiden, die even rijk aan zin als aan schoonheid waren? Wie van het nageslacht bekreunde zich om de smarten, die de groote kunstenaar roekeloos spilde? De meesterwerken, die zijn naam onsterflijk hadden gemaakt, waren de diepe schatten, bij welker onschatbare waarde de treurnis dier lang gestorvenen ijdel was.

Hinne was nu een en dertig jaar; zijn roman over het oude Rome onder Otho, waarvan de keizer zelf de tragische hoofdfiguur was, een werk van diepe en uitgebreide kennis betreffende de samenleving dier dagen en waarin een groote stijl zich aankondigde, was voltooid en uitgegeven. Hinne verdiepte zich nu in studiën over Babylon en ondernam met dat doel de Oostersche reis, waarvan hij middelerwijl was teruggekeerd.

Toen hij, huiswaarts varend, na maandenlange afwezigheid de vaderlandsche duinen nu geenszins blond, integendeel

van een doodelijke bleekheid doemen zag in den grauwen najaarsavond, mijmerde hij, geleund tegen de verschansing, over het nieuwe leven, dat hem wachtte in de oude stad daarginds, waar hij geboren en getogen was en waar hij hoopte, ondanks alle omzwervingen, zijn onrustige dagen tot een rustig eind te voeren. Hij mijmerde vooral over de Forweyne's, die na hun terugkeer uit Argentinië een woning betrokken hadden op dezelfde gracht, waar ook zijn ouders woonden. Ook mevrouw Forweyne had als zoovele anderen zijn bekoring en overmacht niet kunnen weerstaan en beklemd herinnerde hij zich dien avond, toen zij, overspelig voor de eerste maal, na de overgave bezwijmd was in zijn armen. Het kind met haar reeëngang en haar reeënoogen, de wonderlijke vader met zijn zuidelijken aard en verwarde, brandende oogen hadden hem altijd uitermate geboeid. Hij bewonderde de hippische vaardigheid van Don Diego en vermoedde het geheime treurspel dezer ziel, waarvan de groote energieën gedoemd waren ongebruikt, onverspild te blijven. Hij reed gaarne paard met hem en bleef in hem geboeid naar gelang Don Diego zijn somber geheim in zijn hart besloot en bijna alleen, maar dan ook zeer uitvoerig, over Mexico sprak.

Met zijn van nature zeldzamen en daarenboven geoefenden speurzin had hij alras achter Alines verdroomd uiterlijk haar zinnelijkheid ontdekt, een weeke, vooze zinnelijkheid, waartoe hij zich weinig aangetrokken voelde en die hij juist bij vrouwen zonder temperament, zonder hartstocht meermalen had opgemerkt. Hij twijfelde ook of zijn pogingen den grond van haar wezen te vinden gelukken zouden. Was de ziel van Aline, gelijk nevels en wolken, bodemloos en onpeilbaar? Zoo bejegende hij haar verstrooid en lichtelijk afwerend, veinzend de verwarring niet te bemerken, die haar bij zijn komst aanstonds beving, beurtelings bekoord en afgestooten door deze droomgestalte met den al te wisselenden tint van een gezicht, dat een wonder van onbewustheid was omtrent eigen verdorvenheid. Dan speelde hij liever met Eva, het mooie kind met de gouden vlechten, dat als heel klein kind reeds hobbelpaard had gereden op zijn knie en dat hij altoos omhelsde met kussen, die hij bij al hun frischheid als minnaar genoot.

Zoo mijmerde Hinne, geleund tegen de verschansing van het langzaam deinend schip, terwijl de starrelooze herfstnacht daalde over de donkere wateren. De duinen waren nu door de duisternis verzwolgen, het land bleef zichtbaar als een dieper donkerte in de donkerte, terwijl de vuurtorens van afstand tot afstand met geregelde tusschenpoozen hun seinlichten uitzonden over de nachtelijke golven.

In Amsterdam hernam het leven zijn gewonen gang, arbeid des morgens en het eerste gedeelte van den namiddag, arbeid des avonds, als hij niet den schouwburg bezocht of muziek ging hooren of zijn schreden elders richtte; samenkomsten in koffiehuizen met vrienden, alhoewel niet geregeld, want weinig voelde Hinne voor den slechten dampkring dier koffiehuizen en den ruwen toon der bittertafels. Meermalen ging hij paardrijden, den Amstel volgend of de trekvaart langs, Haarlem voorbij, tot de zee. Eens ontmoette hij in de eenzaamheid der duinen Don Diego, gekleed als cowboy, die van verre ontstemd scheen over deze toevalligheid, zoodat beiden op grooten afstand elkander vagelijk toewuifden, terwijl ieder zijn eenzamen weg vervolgde. Soms ontmoette hij in de Kalverstraat de bekoorlijke schaamtelooze, die hem omstreeks een jaar te voren een zoo grooten dienst had bewezen. Dan volgde een zending bloemen en al spoedig een bezoek boven het fruitwinkeltje op de oude gracht, waar het in den stillen avond naar bloemen of naar vruchten rook, al naar gelang het lente of najaar was.

Een vrouw, die hij in zijn roman als model had gebruikt van een Grieksche slavin, in dienst, te Rome, van een patriciër, was hem almede trouw gebleven ondanks de wisselvalligheden van haar troebel bestaan. Zij was gehuwd geweest met een makelaar in Rotterdam tevens consul van Uruguay, gescheiden en woonde nu alleen in een der laatste bovenhuizen van een doodloopende straat in Scheveningen, met het uitzicht over duinen, enkel duinen en waar Hinne haar eens bezocht, een winterdag, toen de heuvels rondom onder de versch gevallen sneeuw als in een sprookje bedolven lagen. Van tijd tot tijd berichtte een telegram haar onverwachte komst en hij vond haar, verward en verliefd als altijd in een hoek van Krasnapolky. Zij bleef dien nacht, om gelukkig terug te keeren in haar

eenzaamheid gelijk zij, vermoeid leunend uit het portier van den straks vertrekkenden trein, zeide met een geheimzinnig lachje, dat in het geheel geen indruk maakte op Hinne.

Mevrouw Forweyne zag hij in het geheim, maar de dramatische nervositeit dezer vrouw begon hem al meer en meer te vermoeien. Hinne hield niet van jaloerschheid en achterdocht en heftige tooneelen verdroten hem geheel en al. Hij zoude het grachthuis gaarne eenigen tijd gemeden hebben; nochtans bezocht hij het vaak, wanneer thee werd gedronken in de voorkamer, die hoog en stil als de voorkamer was in het eigen ouderlijk huis. En als hij Aline van school zag komen zonder Maghen, voelde hij zich teleurgesteld, maar als zij mede binnentrad, verheugde hij zich en bleef om haar straks naar huis te begeleiden.

Zij volgden als bij een geheime afspraak denzelfden weg, tusschen de oude gevels en over de zware keien der Spieghelstraat door de Leidsche Boschjes en langs de ophaalbrug van den Overtoom. En als dien eersten keer praatte zij onbevangen over alles wat haar zoo diep ter harte ging. Hij liep altijd met zijn handen op zijn rug en zijn stok geklemd onder zijn linkerarm, zonder zijn breeden, rustigen stap te regelen naar haar kleine pasjes, zijn vilten deukhoed achteloos op zijn rechteroor, zijn hoofd een weinig genegen, opmerkzaam luisterend naar al wat zij hem argeloos vertelde.

Op zekeren najaarsdag, toen de regen in zware stroomen ruischte, hield voor het benedenhuis van Immanuel Barnouw een aapje stil en Hinne stapte uit voor zijn aangekondigd bezoek. Maghen, die hem vanuit het venster der voorkamer bespiedde, zag dat hij gedekt was door een vilten, noch door een hoogen, maar door een ronden, zwarten hoed. Even later trad hij binnen, zeer verzorgd, in een donkerblauw, gesloten pak, zoo waardig en voornaam, dat Maghen hem ademloos beschouwde. Het bezoek bij Sijtske Barnouw duurde niet lang, de bezoeker was vormelijk en vriendelijk, maar het scheen Maghen, dat zij zijn trekken nog nooit zoo scherp en onbewogen had gezien. Sijtske Barnouw, tegenover zooveel hoogheid en strakheid voelde zich blijkbaar weinig zeker en scheen verlicht, toen Maghen den bezoeker voorstelde mee naar Vader te gaan.

Nog was het studeervertrek van Immanuel Barnouw niet verlicht en de groene saaien gordijnen niet gesloten, toen zij binnentraden. Immanuel Barnouw was gekleed in zijn pandjesjas en rees bij hun verschijnen hoffelijk van zijn zetel. Zijn schaarsche haren zwierden over zijn kale kruin en zijn baard was al even weinig verzorgd. De panden van zijn ouderwetsche jas hingen verslapt en gekreukt en de broek miste al de scherpte der plooien, zoodat dit kleedingstuk geheel vormloos scheen. Met rasschen blik vergewiste Hinne zich omtrent dit alles, maar niet minder ras omtrent de natuurlijke fierheid, de stille bekoorlijkheid van zijn houding en gebaar, glimlach en stem. Zoo zag Maghen, toen zij alleen gezeten waren, Hinne's trekken geheel veranderd en ontspannen, verlicht door de warme belangstelling, waarmede hij ook haar menigmaal had aangezien. Hij zat een weinig gebogen, als beijverd Immanuel Barnouw's zachte stem beter te verstaan en naar gelang zij spraken, zag Maghen de zonnige uitdrukking toenemen op zijn trekken, waarvan zij niet moede werd de fijne levendigheid te bewonderen. Zij waren ternauwernood tien minuten gezeten of reeds dwaalde het gesprek op hoogten, waar zij hen niet vermocht te volgen. Zij hoorde den naam van Plato herhaaldelijk terugkeeren in beider mond en eens haalde Hinne hartstochtelijk en beheerscht, Grieksche verzen aan, waarbij een doodelijke bleekheid zijn gezicht overtoog, zoodat Immanuel Barnouw prijzend knikte, zijn oogen nederslaande, als voor het tragisch schouwspel, dat Hinne's voordracht opriep.

Intusschen vervaagden de hoeken van het vertrek in de dalende schemering; het zachte koeren der witte duiven waarnaar Maghen meer dan de anderen had geluisterd, verstomde gaandeweg. De haan had den stervenden dag zijn afscheidsgroet toegekraaid; nu zou hij zwijgen, wist zij, tot in het holle van den nacht, want lang voordat de sterren begonnen te verbleeken en de eerste zuchten van den morgenwind te suizelen door de groene of kale takken der popels, schalde zijn machtig geluid, doordringend en gebiedend, meldend heinde en verre den zegen van den nieuwen dag. In de duisternis, die het vertrek allengs vulde, begon Vaders voorhoofd nu merkbaar te glanzen, terwijl ook dat van Hinne, zij het veel zwakker, lichtte. Zij had de gewaarwording dat al zijn aandacht

haar nu vreemd was en dat beiden toefden op duizelingwekkende hoogten, waar de dampkring geheel anders, bijna hemelsch was. Zoo scheen het een wonder, dat zij hun stemmen kon verstaan.

Dien herfst, wanneer Hinne alleen was, verwonderde hij zich telkens opnieuw en hij zocht in de verten zijner herinnering vergeefs naar eenig gevoel, dat met deze nieuwe belangstelling kon vergeleken worden. Hij ried in Maghen een kuischheid, die in den grond misschien niet anders was dan een instinctmatig streven tot zelfbehoud, want dat ook zij verworden was, hoe lichtelijk ook, voor hem leed het geen twijfel. Van vele vrouwen had Hinne in den loop der jaren, de sombere verleiding van het Booze volgend, de ontaarding verslimmerd; maar nu, naar het scheen, zijn natuur kalmer werd en de geest won aan bedachtzaamheid, bepeinsde hij de opgave de verwording te bezweren in de ziel eener vrouw en haar te voeren tot welke hoogten? Hij peilde de toekomst; was een keerpunt nabij? Maar hij schudde het hoofd als hij zich deze vraag stelde, want geenszins voelde hij zich geneigd het vrije leven prijs te geven en zich te bepalen tot dit zeldzame en boeiende kind. Nochtans, verre of nabij, het keerpunt wachtte, het oogenblik naderde, waarop het zwervend en roofziek leven in de valleien werd verlaten en de lichte schreden zich richtten voor altijd naar gindsche hoogten. Hij gaf zich rekenschap dat voor hem deze opgave een aesthetische en in geenendeele een zedelijke was, maar het goede leven was het schoone leven en deze Platonische waarheid onaanvechtbaar.

Maghen leefde verder gelijk zij altijd had geleefd, maar Sijtske noch Immanuel Barnouw hadden aandacht voor de verandering die zich in het wezen van hun kind voltrok en zich spiegelde in haar uiterlijk. Verzadigd van glans was Maghens oog en de nerveuse trillingen die vroeger haar zuiver vel dikwerf verontrustten, bleven achterwege, naar gelang de dagen vloden, terwijl een verklaarde en stellige uitdrukking de verstrooide en droomzieke kwam vervangen, die tot dusverre op haar stille trekken placht te rusten. Elken nacht sliep Maghen nu zonder wakker te worden en urenlang te luisteren naar den wind, die omging door de popels of naar de geruchten van het nachtelijk huis. Zij sliep in terstond na haar gebed te hebben

gedaan, hetgeen zij opnieuw deed, na jarenlang in gebreke te zijn gebleven. En als zij des morgens ontwaakte en de zon zag schijnen terzijde van het rolgordijn, of als zij den regen droppelen hoorde, altijd scheen het haar, dat zij nu in een orde van dingen was opgenomen, waarin het leven anders dan vroeger, enkel vreugde was.

Weldra betrad Maghen, geleid door Hinne, een andere voorkamer, uitziende over dezelfde gracht, waarmede zij dit jaar zoo gemeenzaam was geworden. In deze kamer waarin alle dingen, meubels, behang, tapijt gele en bruine en gulden najaarstinten in alle schakeeringen toonden, vond Maghen een vrouw met zilver haar, wier brooze, onregelmatige trekken, verwelkt en vergeeld, een uitdrukking spiegelden van zachtheid en geduld, die Maghen aanstonds wonderlijk ontroerden. Buiten daalde de schemering, die zij zoo menigmaal over deze gracht had zien dalen, maar, denkend aan het andere grachthuis, besefte zij voor de eerste maal, dat zij te midden dier omgeving van verwarden luister zich altijd beklemd had gevoeld. Het gesprek dien middag, vlotte terstond, niet alleen omdat Hinne zijn moeder omtrent Maghen uitvoerig had ingelicht, maar ook door de genegenheid die het kind en de oudere vrouw dadelijk voelden voor elkaar. Hinne had Maghen verteld van het strenge geloof waaronder zijn vereerde moeder welhaast gebukt ging en Maghen, tegenover deze bejaarde en waardige vrouw, die haar een voorbeeld van gelatenheid en zachtmoedigheid scheen, voelde stemmingen ontbloeien in haar hart, zoo vroom als alleen Vader tot dusverre had vermogen te wekken.

Dit eerste bezoek werd spoedig gevolgd door andere en al schaarscher werden de bezoeken aan Mevrouw Forweyne. Dit dreigde verwijdering te brengen tusschen Maghen en Aline, wier gang sloffender was dan ooit en wier oogen nu geheel deden denken aan die eener opgejaagde en verbijsterde hinde. Maar Alines gebelgdheid duurde niet lang en ging over in een dier bevreemdingen, waarmede zij gemeenzaam was. Mevrouw Forweyne, die Maghen een zekeren tijd koel had bejegend, scheen nu bij haar aanblik van deernis vervuld, hetgeen Maghen verwonderde.

Doorgaans liepen de gesprekken tusschen Mevrouw Rode

en Maghen over het geloof en zoo kon het niet anders of Maghen onderging in toenemende mate den invloed van dezen strengen godsdienst. Van deze gesprekken was Hinne de veelal zwijgende toehoorder, enkel bedacht den invloed dezer harde leer op Maghens ziel te volgen. Want hij oordeelde het wenschelijk niet alleen, maar heilzaam waarlijk deze verfijnde en bedreigde ziel te sterken met strenge beginselen, waaraan hij de leerstelligheid, als zij tot rijpheid was gekomen, kon ontnemen, nadat zij middelerwijl met het besef omtrent de boosheid der menschelijke natuur en eigen zonde, vertrouwd was geraakt. Soms, wanneer zij huiswaarts gingen in de oude Spieghelstraat of op de Weteringschans of langs den Overtoom alwaar in de vroege donkerte het verkeer van schuiten en stoombooten nog levendig was, soms gaf zij hem haar benauwenis te verstaan betreffende de helsche straffen, waarmede Jezus zelf meermalen dreigde. Dan antwoordde hij behoedzaam, dat deze dingen ook op een overdrachtelijke wijze konden worden opgevat en uitgelegd en dat de angsten en smarten dezer aarde de helsche straffen waren, onafwenbaar gevolg van het redelooze leven der meesten, terwijl aan weinigen het voorrecht was beschoren den vrede der ziel als prijs hunner wijsheid te genieten. En aldus sprekende, voelde hij haar tot zijn geheime voldoening, door de aandrift harer ontwakende persoonlijkheid tot het volstrekte en ondoorgrondelijke, ongeloovig en onbevredigd.

Dien winter reden Hinne en Maghen schaats op de ijsbaan achter het Rijksmuseum. Des Zondags ging zij veelal bij de Rode's het middagmaal gebruiken en veel lachte zij om Steven Harper, die achter zijn stugheid zooveel geest verborg en zeer kwistig was met grollen. Na den maaltijd vergezelde zij Hinne naar zijn hooggelegen, stille achterkamer, waar de boekerij bijna even uitgebreid als die van Vader was en waar zij een kopje koffie dronken, terwijl Hinne een sigaar rookte en zij schertsten of praatten over diepzinnige zaken. Eens, terwijl zij gebogen zat over een oude uitgave van Montaigne, afkomstig van de Wildenborgh, want de naam des dichters en van het oord stonden vermeld op de eerste bladzijde, boog hij zich over haar en kuste haar op haar hoofd, zoo licht, dat zij het niet gemerkt kon hebben. Zij bleef in

dezelfde houding eenigen tijd, als verdiept in de ontcijfering van den ouden, vreemden tekst en toen zij opkeek, zag hij, dat haar trekken onbevangen waren en haar oogen zoo rein van zonde als die der wijze maagden, waarvan de Schrift spreekt. Toen zij heen ging, holde zij de trappen met zoo rappe voeten af, dat hij haar verschrikt waarschuwde; zij antwoordde met een lach, die zoo kinderlijk klonk als haar ren.

Hinne zocht dien winter meer dan vroeger den omgang zijner moeder en dikwerf bleven zij praten tot laat in den avond lang nadat de laatste rijtuigen op gummibanden onhoorbaar waren voorbijgerold. Gevolg gevend aan den diepen aandrang van zijn wezen naar harmonie, dien hij dezen laatsten tijd sterker in zich voelde worden, overtuigd weliswaar dat een rechtzinnigheid als zijn moeder beleed voor Maghen een goede leerschool was, bekommerde hem nochtans het besef, dat zijn geliefde moeder verstoken was van alle klare en kalme vreugden, waaraan zijn eigen geestelijk leven rijk was. Zoo trachtte hij haar te stemmen tot een milder geloof; zij echter, bevreesd tegenover zijn hoogmoedigen en goddeloozen zin den Schepper van hemel en aarde verstandelijk te benaderen, volhardde smartelijk in de voorgeschreven redeloosheid, waarvoor de Vaderen tachtig jaren gestreden hadden. En dikwijls, wanneer Hinne vanuit zijn studeervertrek de wolken jagen zag in den maannacht, dacht hij aan de verborgen gebieden, buiten den versten gezichtskring des menschen gelegen of integendeel door de wereld, waarin hij leefde onnaspeurlijk heengeweven en waar de raadselen misschien werden opgelost, die het denken der besten op aarde beheerschte.

Eens, terwijl hij Maghen naar huis begeleidde, ontmoetten zij nabij de ophaalbrug Harold Tenne. Blijkbaar had hij hen reeds gezien; hij groette lang voordat hij voorbij zou gaan zijn vriendinnetje met een plechtigen zwaai van zijn verweerden flambard en, naderbij gekomen, meer bepaaldelijk Hinne met een kort gebaar.

- Hoe ken je dien? vroeg Maghen, verwonderd zonder nochtans verbluft te zijn, want zij had herhaaldelijk haar begeleider begroet zien worden door allerlei wonderlijke mannetjes met lange, sluike haren, gedost in zwart fluweelen jassen, ja

zelfs in schipperstruien, schilders en dichters, kunstenaars altemaal, uitgelezen vertegenwoordigers hunner gilden, in één woord de bloem van het Nederlandsche gemeenebest.

Maghen was Harold Tenne ontrouw geworden, want beter dan deze voerde Hinne haar rond in de vreemde en schoone wereld, die haar zoo menigmaal betooverd had. En dan, ja, Harold Tenne sprak alleen over goden en helden en allerschoonste vrouwen, terwijl Hinne ook vertelde van meisjes en vrouwen met dezelfde verlangens en dezelfde ondeugden, waarvan zij zich kwalijk bewust waren gelijk zij zelf. Gaandeweg onthulde Hinne haar de ziel van den modernen mensch en zij was verwonderd dien mensch, dien zij aanvankelijk, verblind door de stralende voorbeelden van het treurspel en de breedsprakige geringschatting van Harold Tenne weinig had geacht, zoo belangwekkend, zoo rijk aan kostelijke schakeeringen te zien onder den fijnen, gulden, matten lichtval van Hinne's welwillende en diepzinnige kritiek. Maar hoe het zij, Maghen was Harold Tenne ontrouw geworden; zij had zich eenige malen achtereen verontschuldigd voor de lezingen en voordrachten in de grelverlichte kamer met het oude kindsche vrouwtje in een hoek der zwarte, leeren rustbank, die haar eens van sarcophagen droomen deed en ook des Zondags vergezelde zij hem niet meer op zijn wandelingen buiten de stad, schoon de aanblik van het landschap des winters haar niet minder dan in den zomer boeide. Zoo was Harold Tennes blik triester en de grijns van zijn krijtwit en ingevallen gezicht smartelijker dan vroeger, wanneer hij Maghen groette op straat. Voorts ging hij des morgens vroeger dan anders voorbij, terwijl zij nog heur havermout lepelde, zij meende uit bescheidenheid om haar te ontheffen van de verplichting hem te vergezellen tot het einde der straat, gelijk allengs een gewoonte was geworden. Zij voelde haar wroeging toenemen; één avond belde zij bij hem aan, maar zij wachtte vergeefs en halverwege de straat oploopende zag zij, dat de ramen van zijne verdieping donker waren. Den volgenden morgen lepelde zij haastiger dan gewoonlijk heur havermout en achterhaalde hem weldra, nadat hij, hoovaardig en gelaten, voorbij was gedeind. Zij verwarde zich in verontschuldigingen; zijn grijns was welwillend en smartelijk en hij vroeg:

- Hoe kom je aan dien Rode?

Zij vertelde en hij luister de zoo aandachtig, dat hij zijn heroische houding verzuimde te handhaven in deze Eerste Helmersstraat, waar hij haar bij uitstek betrachtte. Zij bereikten den hoek der straat en zij vroeg, ijverig:

- Zullen wij dan weer wandelen aanstaanden Zondag?

Maar hij antwoordde, voorzichtig en ontwijkend:

- Ik weet nog niet of ik dan zal kunnen, ik zal je nog berichten.....

Hij kwam niet en deinde des morgens als vroeger achteloos en heldhaftig voorbij.

Zij praatte over dit alles met Hinne, die haar ried den armen drommel niet ganschelijk te verlaten. Zij zeide beschroomd, dat zij hem nu zoo lachwekkend vond en de omgeving zoo hinderlijk en dat zij den Zondag liever bij Mevrouw Rode dan met Harold Tenne sleet.

- Hij luisterde erg aandachtig, toen ik vertelde, hoe ik je had leeren kennen en zoo kreeg ik sterk den indruk dat hij vanaf dat oogenblik zich terugtrok.....

Hinne haalde zijn schouders op en zij praatten dra over andere dingen.

Maar de volgende week was het de verjaardag van Harold Tenne en voordat hij de gelegenheid had voorbij te deinen had zij bij hem aangebeld. Hij daalde juist, gehuld in den haar zoo welbekenden grauwgeruiten pelgrimsmantel, de armoedige trap af en zij overhandigde hem met lieve woorden een ruiker herfstbloemen, een leemen potje met ganzenlever, een boekenlegger, die tevens als vouwbeen dienst deed en een kram boven een bakje, in welke kram de scheerkwast diende geklemd te worden om uit te druipen, allemaal geschenken, dewelke zij in overleg met Hinne had gekocht, die zelfs een deel der uitgaven had bekostigd, gezien de schaarste van Maghens spaarpenningen en de noodwendigheid zooveel onhartelijks goed te maken. Harold Tenne ontving deze kostelijke zaken met alle blijken der uiterste verbluftheid, zijn grijns was nu zoo wonderlijk als door geen Jan Klaassen in geen poppenkast ooit vertoond was. Maghen zag dat zijn oogen vochtig werden en toen hij naar boven ging om zooveel deugdelijks in veiligheid te brengen, raspte hij zijn keel met

een geweld, dat het Maghen al te rauw in de ooren klonk.

Zoo schenen de goede betrekkingen hersteld. Elken morgen opnieuw kwam Harold Tenne bellen aan Maghens deur en in gezelligen kout liepen zij tot het einde der straat. Maar al spoedig bemerkte Maghen dat zijn houding tegenover haar toch anders, vreemder was geworden. Hij vroeg haar nooit meer bij hem te komen, of met hem te gaan wandelen des Zondags; zijn toon klonk soms droog, en eens, toen zij over Hinne kwam te spreken, overtoog een zoo hoonende uitdrukking zijn uitgeputte trekken, dat zij hem verschrikt en bekommerd en tevens verontwaardigd aanzag. Zij verzweeg haar pijnlijken indruk dien namiddag onder het huiswaarts keeren met Hinne, gelijk hij de zeldzame ontmoeting verzweeg, die hij met Harold Tenne enkele dagen tevoren, terugkeerend van Maghens woning in de Leidsche Boschjes had gehad.

Hij was in gedachten verzonken; zoo zag hij uit het donker der Boschjes de sombere verschijning niet doemen, die hij als zoovele anderen sedert jaren door de straten van Amsterdam gelijk een vreemden dood had zien spoken. En niet voordat hij de gewaarwording had, in het schijnsel eener lantaarn, van een duisteren vleugel, die hem welhaast beroerde, bemerkte hij Harold Tenne, die vlak langs hem heen juist voorbij wilde gaan. De blik van den tooneelspeler was op hem gericht en Hinne zag twee steenharde, steenkoude oogen, die hem tot in het hart schenen te willen treffen, terwijl de afgeleefde trekken van het verwoest gezicht in haat verstijfd schenen. Hinne bleef staan gelijk Harold Tenne onder de lantaarn, terwijl om hen heen haastige voetgangers in beide richtingen voorbij gingen. Hinne drukte zijn hoed dieper in zijn voorhoofd, legde zijn beide vuisten op zijn rug en beantwoordde rustig, scherp, bereid dien doodelijken blik. Dan zag hij de wilde en starre trekken plotseling zich ontspannen en vervallen, den waanzinnigen blik dooven en Harold Tenne vervolgde, even strompelend, zijn duisteren weg.

Eenige dagen later verzuimde Harold Tenne opnieuw aan Maghens deur te bellen en sindsdien deinde hij weer hoogmoediger en jammerlijker dan vroeger voorbij. Wanneer hij Maghen op straat ontmoette, in gezelschap van Hinne of alleen, veinsde hij haar niet te zien en de uitdrukking

van zijn gezicht was nu zoo tragisch, dat zij hem in het geheel niet meer lachwekkend vond. Eens, terwijl zij over de Weteringschans huiswaarts keerden en de sneeuw in lichte vlokken begon te vallen, zeide zij tot Hinne dat zij ten slotte de houding van Harold Tenne niet begreep en toen hij meende, dat zelfs een Harold Tenne zijn ware gevoelens kon verborgen hebben, wetend dat hij, arm en ziek niet in aanmerking kwam, verklaarde zij, dat zij bij hem nooit blijk van eenig ander gevoel had opgemerkt dan van een hartelijke en neerbuigende vriendschap. Hinne antwoordde niet, en toen zij hem aankeek zag zij een duistere uitdrukking zijn ernstig gezicht versomberen.

De weken gingen voorbij en Maghen ontbeet den rug gekeerd naar de straat, maar het baatte niet, want zij hoorde den tragen, zwaren stap van den tooneelspeler, een stap, die plechtig wilde zijn en het vroeger misschien geweest was op de planken, maar die nu vermoeid en slepend klonk gelijk de stap van een pelgrim, die vóór het einde van zijn pelgrimstocht bezwijken zal. Weinige dagen voor het einde des jaars bezweek Harold Tenne aan een bloedspuwing, een morgen, toen de straat weerklonk van het onverschillig rumoer der ratelende groentekarren en hij, zich scherend gelijk een Don Quichote in ondergoed, zijn slaapsalet vol had gemaakt met zijn karikaturale gebaren.

Dien morgen na twaalven, toen Maghen van school thuiskwam, trad Sijtske Barnouw haar in de gang weeklagend tegemoet en even later ijlde Maghen naar het huis der Rode's. Zij vond Hinne en zijn moeder die zich juist wilden zetten aan de koffietafel en zij stortte zich in de armen van Mevrouw Rode, meldend met kreten en snikken het deerlijk bericht. Dien ganschen dag bleef het kind in het grachthuis en zij vroeg of zij mocht blijven logeeren, verklarend niet te zullen slapen in de nabijheid van den doode. Dien avond, toen zij haar gebedje vroeger en inniger dan anders had gedaan, voelde zij zich opeens verbijsterd door de gedachte dat God dezen ongelukkige, dezen deerniswekkende, wel als zoovele anderen in de helsche vlammen ten prooi aan duivelen zou offeren; want waarom zoude Harold Tenne niet tot de meerderheid behooren van hen, die van eeuwigheid tot eeuwigheid

vervloekt zijn, temeer daar hij tooneelspeler was geweest en alle tooneelspelers immers een leven van ontucht en schande leidden? Aldus bedroefd en verward viel zij laat in den nacht in een onrustigen slaap.

Hinne woonde de begrafenis bij onder de hooge populieren die des zomers het kerkhof beschaduwden en die hij dikwerf van verre had zien wuiven en deinen onder den blauwen of grijzen hemel, wanneer hij in sterken draf den ringdijk volgde die den polder omsloot. Er waren vele tooneelspelers, allen in hoogen hoed en gekleede jas en zoo gelijkend een verzameling kraaien, die met bedachtzame stappen elkaar naderden en waarvan de plumage doorgaans vrij glimmend was in den valen winterdag. Hun veelal grove trekken waren in tooneelernst geplooid en verstrakt terwijl hun gebaren overwogen en afgemeten waren, als bewogen zij zich op de planken onder de oogen van het kritisch publiek. Een hunner, die een trotschen jodenneus had, schoon hij geenszins een Jood was en die bij voorkeur de rollen der parvenus vervulde, hield, toen de kist in de groeve was gezonken, een gezwollen rede, waarin de verdiensten van den overledene in rederijkerstrant hoogelijk werden geprezen. En toen Hinne heenging, een anderen, eenzamen weg volgend en denkend aan den stervensmoeden kop van dezen zwakke, die hem, den sterke had gehaat met een haat gelijk alleen de verslagenen en machteloozen kunnen voelen, zeide hij zich, de wijde wereld met stelligen blik omvamend, dat in het aangezicht van den Dood de zwakken en de sterken allen gelijk waren.

De winter ging voorbij en de lente, de schrale stadslente, waarin Maghen nochtans het kweelen van merels en lijsters op de zonnige dakgoten en de geuren van ribes en meidoorn in de verzorgde plantsoenen genoot. Als het weer en de natuur heel zonnig en bloeiend waren, des Zondagsmorgens, ging zij soms instêe van ter kerke te gaan, gelijk zij sedert haar omgang met Mevrouw Rode getrouwelijk placht te doen, in het Vondelpark wandelen. Zij volgde de lanen en paden in gelukkige stemming ondanks de herinnering aan Harold Tenne, dien zij menigmaal langs dezelfde wegen vergezeld had. Dan verwonderde zij zich over het geloof in de helsche straffen, dat zij zoo plotseling had verloren en de rust, waarvan haar

eigen hart vervuld was, scheen haar het beste bewijs van den vrede, waarmede God zoowel tijdens als na dit leven de menschen zegende. Zij verwonderde zich ook, dat haar vader en Hinne, ondanks hun verscheidenheid, den vrede der ziel het hoogste goed gelijkelijk prezen. En zij begreep nu beter den zweem van kommer en deernis, dien zij dikwerf in Hinnes toon gehoord had, wanneer hij over het geloof zijner moeder kwam te spreken. Hinne bezocht van tijd tot tijd Immanuel Barnouw en altijd was Maghen bij deze gesprekken aanwezig. Zij zag in het late daglicht, dat altijd vaal scheen in deze kamer, beider voorhoofd glanzen; de liefde verwarmde de fijne trekken, die al hun scherpte verloren hadden van Hinnes levendig gezicht, en Immanuel Barnouw was meer dan ooit de berooide hidalgo, onnavolgbaar van kwijnende voornaamheid en innemende hoffelijkheid.

Dien zomer verstreek het laatste schooljaar van Maghen en zij beijverde zich nu dadelijk, behalve het snelschrift, ook het vaardig gebruik der schrijfmachine te leeren, want een plaats op de kantoren van Steven Harper Rode was haar reeds toegezegd.

Het was een koele, stille herfstdag, waarin de handelswijken der groote stad grijzer en ouder dan anders schenen, toen Maghen voor de eerste maal het lokaal betrad, waarin zij meende de eerstkomende jaren van haar leven in hoofdzaak te zullen slijten. Het vertrek zag uit over een rumoerige kade en een zeer breed water, waar een druk verkeer was van grootere en kleinere stoombooten en zeilschepen, terwijl roeibooten voortdurend in beide richtingen overstaken. De kamer geleek een oud zeemansvertrek, met staalgravuren aan den wand, zeilschepen voorstellend in storm- en oorlogsgevaar zoodat bliksem en kruitdamp op al deze prenten schrikkelijk huishielden. Een opgezette kaaiman hing aan de zoldering en boven de gebersten schouw, onder een glazen stolp, deinde met volle zeilen en dreigende kanonnen een machtig fregat.

Aan een hoogen lessenaar zat op een kruk Mr. Taco Hovijn, een lange, schrale jonge man met een onverzorgden, blonden baard, zeer bleek en nerveus. Zijn schouders, die stellig niet gebouwd schenen om lasten te torsen, en die door een tot den draad versleten pandjesjas met groenen weerschijn werden gedekt, schokten soms stuipsgewijze omhoog en dikwerf trok

hij haren uit zijn wilden baard, dien hij dan langen tijd met aandacht bekeek. Aan een groene tafel zat in het midden van het vertrek een verarmde freule, Eleonore de la Sablonière met verwelkte trekken en schichtige blikken en die in oogenblikken van gejaagdheid en ergernis met bevende vingeren plukte aan haar blouse. Zij had een zekeren zwier, onderhield zich gaarne met den schralen rechtsgeleerde, vooral over litteratuur zoodat Maghen al spoedig begreep, dat deze een dichter was en een dichter die in het vaderland niet gewaardeerd werd. Aan een laag tiktafeltje ten leste zat Zwaantje, een volkskind met roode koonen, hard en glanzend vleesch, een wipneus en schelmsche blauwe oogen, opgewekt en gezellig, ondanks haar platte uitspraak, vol grappen, die Eleonore de la Sablonière meer dan ooit aan haar blouse deden plukken, vrijend met een scheepsjongen van een dier zeilschepen uit Steven Harpers koopvaardijvloot, die enkel voeren in de wilde vaart.

Elken morgen was Maghen vroeg ter been en des winters, wanneer de late schemering nauwelijks de straten verlichtte, hobbelde zij, gedoken in een hoek der oude omnibus, tot den Dam, om vandaar met haar gezwinden en kordaten pas naar het kantoor te loopen. Zoo voerde haar weg langs den Schreierstoren en altijd opnieuw herdacht zij de klagende en weenende vrouwtjes, die op den toren eertijds de schepen nawuifden, aan welker boorden zich de geliefden bevonden, op weg naar het verre en legendarisch Oosten.

Somtijds verpoosde zij van haar arbeid, starend naar buiten en volgend de zware rookwolken, gelijk zij aan de stoompijpen ontstijgend, verijlden onder den doorgaans valen hemel en naar de kleurige wimpels, fladderend op de briezen en winden, die uit het barre Noorden, het regenzware Westen of andere hemelstreken aanwoeien.

Soms ontbood Steven Harper haar bij zich; dan schrok Maghen altijd even, want streng, bijna hard soms was Steven Harper in deze omgeving, zoodat het haar bijwijlen scheen, als veinsde hij haar niet te kennen. Hij dicteerde onverpoosd, loopend heen en weer in stuggen gang, zoodat zij, alle verstrooidheid en mijmering gestrengelijk bannend, enkel onverdeelde en ingespannen aandacht was. Een enkele maal gebeurde het, dat een grommend keelgeluid

zijn tevredenheid verried, wanneer hij de brieven herlezen en geteekend had. Doorgaans echter wendde hij zich aanstonds af en boog zich opnieuw over zijn kaarten en stukken, terwijl zij zich haastte heen te gaan.

De maanden gingen voorbij, de seizoenen wisselden en veel minder dan vroeger zag Maghen Hinne nu. Zij ging weliswaar elken Zondag het middagmaal bij de Rode's gebruiken en altijd was Hinne aanwezig. Ook bezocht hij getrouwelijk, vooral des winters, Immanuel Barnouw, overigens niet meer dan een paar maal, wetend, dat een zoo geestelijke omgang geen herhaalde bezoeken van noode had, voelend, dat elk gesprek zijn wezen bevruchtte gelijk een zware regen den diepen akker. Soms scheen hij Maghen verstrooid, ja onverschillig; soms was zijn blik vorschender dan gewoonlijk. Hoe zoude hem ontgaan, dat de zuivere uitdrukking van haar argeloos, zij het raadselvol gezicht, in toenemende mate samengesteld en onbestendig werd? En als zij zaten in zijn kamer en hij boog zich over haar om haar te kussen op haar voorhoofd, zag hij den diepen blik van haar oogen niet meer gelijk dien eersten avond, stil en rein als die eener wijze maagd. Dan gleden zijn blikken dikwerf tot den daemon, die op zijn schrijftafel danste, onverpoosd, maar wetend, dat het uur nog geenszins rijp was, verzonk hij in gepeins, terwijl zij wachtte.

Alleen in haar kamer des Zondags en ook op andere avonden, terwijl zij zich ontkleedde, toefde zij soms, alvorens ter ruste te gaan en, de diepten peilend van den nacht en van haar eigen hart, voelde zij zich ongelukkig. Zij herdacht haar gejaagde en verwarde stemmingen, wanneer zij huiswaarts keerend het avonddrukke Damrak volgde en dien verren avond, toen zij, verdwaald met moeder in de kermisdrukte eener naburige straat de strakke en heete blikken der mannen, het wulpsche lachen en de schelle kreten der meisjes en vrouwen met beklemdheid had opgemerkt. Zij herdacht de luimige verhalen van Zwaantje over de Belgische vrouw, Mélanie, die het pronkvertrek bewoonde van het arme snijdersgezin en des nachts met mannen thuiskwam; zij herdacht de zwierige verhalen van Eleonore de la Sablonière, die veel had gezien en nog meer gehoord en bij wie zij meermalen kwam theedrinken in haar smaakvol ingerichte kamer op de oude dwarsgracht,

vele verdiepingen hoog. Zoo had haar eens Eleonore te verstaan gegeven met veel plukken aan haar blouse, dat Mr. Taco Hovijn in geenen deele de vrouwen begeerde, geheel anders dan de zoon van Steven Harper, die tallooze aanbidsters had. Een anderen keer, vergezeld van Zwaantje, verliet zij het kantoor en volgde de kade, terwijl een mistige schemering het verkeer op het water aan haar blikken onttrok. Onverhoeds liet Zwaantje zich ontvallen, dat die zoon van den baas een ganf was en toen Maghen, oogenschijnlijk onverschillig vroeg waarom, beet Zwaantje zich op haar lippen, zich herinnerend, dat Maghen bij de Rode's als kind aan huis kwam en haar dus kon verklappen. Meermalen gebeurde het, dat zij werd aangesproken, soms door oude, krukkige heertjes, die haar deden lachen, veelal door jongelieden, knapen welhaast en onverzorgde mannen met grove trekken en platte stemmen. Den eersten keer was zij erg geschrokken en ijlings verder geschreden, bijna vluchtend. Maar weldra liep zij onverstoorbaar verder, zoo ongenaakbaar, dat de zot al spoedig afdroop.

Alle deze dingen verontrustten haar zonder haar te kwellen en vermeerderden soms de vage onlust, waarin zij leefde. Opnieuw lag zij des nachts uren wakker, luisterend naar de stilte van het slapend huis, waarin soms flauwe zuchten schenen om te gaan, terwijl het onverhoedsche kraken van een meubel haar menigmaal schrikken deed; of wel, zij luisterde naar de vlagen van den nachtwind door de popels en zij herdacht de eentonige palen op de verre wegen, die zij eens met Harold Tenne had gevolgd, op welker draden des zomers de zwaluwen babbelden en waarvan de geheimzinnige zangen vreemde melancholieën hadden gewekt in haar eenzame en droomende ziel. Dan bracht het gebed haar geen uitkomst; vreemd voelde zij zich aan God en denkend aan Hinne, zooals zij hem dikwerf in gepeins verzonken had gezien, scheen het haar soms, dat hij in een dampkring leefde, even geheimzinnig en beangstigend als die, waarmede het geheele leven haar omhuiverd scheen.

Intusschen had Hinne zijn verbintenis met Mevrouw Forweyne tot een vreedzaam einde gevoerd. Van tijd tot tijd

kwam hij bij haar theedrinken, en gewaagde, wanneer zij alleen waren, van het teeder voorrecht eener vriendschap, waarin de driften des vleesches waren verondersteld en opgeheven. Dan pinkte zij soms tranen weg, die hij zich beijverde te drogen, haar hand kussend en haar noemend zijn onschatbare vriendin, middelerwijl denkend aan velerlei andere zaken. Dan was Hinne voldaan zijn belangstelling voor de dochter allengs te voelen slinken en blijkbaar, Aline was verstoken van allen wezenlijken inhoud; haar ziel was een schimmig heelal, waarin het geen zin zoude hebben naar stoute avonturen op zoek te gaan. Hij begeleidde den vader af en toe op zijn ritten in de omstreken van Amsterdam; alleen, als Don Diego met zijn valies uitreed, was dit een teeken, dat niemand hem vergezellen mocht en dat hij opnieuw in de duinen of op de heide de verloren eenzaamheid der pampa's zoeken ging. De verwarde en verliefde vriendin uit Scheveningen liet Hinne twee of drie maal vergeefs wachten in een hoek van Krasnapolsky, hetgeen een snibbig briefje ten gevolge had, dat aanstonds, schier ongelezen, met veel geritsel omkrulde in het haardvuur. En wanneer hij de schaamtelooze en bekoorlijke in de Kalverstraat ontmoette, vergenoegde hij zich ditmaal alleen met een zending bloemen.

Daarentegen reed hij veel paard met een jonge en nieuwe tooneelspeelster, die uit kracht van een patricische herkomst een zwier had gebracht op de vaderlandsche planken, gelijk aldaar nog niet was aanschouwd. Zij hield de teugels, wanneer zij in vollen galop de besneeuwde hellingen der duinen opstoof, met dezelfde energie, waarmede zij de plooien van het prachtgewaad samengreep, als op het tooneel het stuk zijn hoogste spanning had bereikt. De roekeloosheid, waarmede zij begeerde het leven op alle hoogten en in alle laagten te beproeven en te genieten, boeide hem meer dan haar uitgebreide belezenheid, haar fijnen zin tot onderscheiden, haar algemeene kunstzinnigheid en sportieve begaafdheid. Hun verbintenis baarde opzien; zij winkelden in de Kalverstraat, lachend en schertsend, zonder zich te bekreunen om de verschrikte gezichten der kennissen en na middernacht gingen zij champagne drinken in de Drie Papegaaien, een koffiehuis in de Warmoesstraat, waar de uitheemsche en inheemsche

gasten veelal in avonddracht verschenen en waar de fijnste kreeften werden bereid en wilde eenden gebraden gelijk nergens anders.

Behagelijk voelde zich Hinne, gezond en krachtig; enkele uren slaap waren voldoende om hem te herstellen van alle vermoeienis. Hij diende met lichten zin den Daemon, die opnieuw vaardig over hem geworden was, hoedend nochtans, dat ooit, ook de zwaarste dronk zijn brein benevelde, wetend, dat het aldus den god aangenaam was. Onder hoogen druk leefde Hinne. De arbeid aan den grooten roman over Babylon vorderde en menigen nacht beleefde hij weer, na wilde uren gesleten in de armen zijner geliefde, den machtigen scheppingsdrang van dien nacht, toen hij huiswaarts gekeerd was van een gracht, waar het naar bananen en citroenen rook. Een sieruitgave verscheen van vertalingen dier kleinere Platonische geschriften, die hij het meest beminde, evenals een bundel sonnetten, zoo streng van metrum en rijmsnoer, zoo gebonden en luisterrijk tevens, dat deze dichtkunst, gelijk hij verwachtte en dies tot zijn voldoening, met wantrouwen en misnoegen ontvangen werd. In dezen tijd bezocht hij vaker dan anders Immanuel Barnouw en als zij tezamen de toppen van het denken bestegen, scheen het hem soms of de geesten der Meesters zweefden om hen heen, onzichtbare getuigen dezer gesprekken, waaraan ook zij hun zwijgend aandeel hadden.

Zoo genoot Hinne gelijk den echten heiden voegde, de vreugden der aarde in alle verscheidenheid. Bijwijlen scheen het hem als werd in zijn leven het harmonisch ideaal der Grieken een, zij het kortstondige, werkelijkheid. Een voorjaarsdag, ditmaal alleen tot de zee gereden, weerstond hij de verleiding niet, ontkleedde zich ras op het eenzaam strand en stortte zich in de golven. Hij zwom ver heen, de kolken niet achtend, totdat hij drijvend op zijn rug en zachtjes gewiegd door de kalme deining, starend omhoog enkel het blauw des hemels zag. Hij zwom terug tot waar het paard vreedzaam wachtte bij de ordeloos neergeworpen kleederen, maar toen hij druipend rees uit de golven, toefde hij even. De voorjaarszon koesterde zijn welgebouwd en glinsterend lichaam; een speelsche wind omwoei hem koozend; en toevend in zooveel mildheid, diep ademhalend, genoot hij de kalme vreugde, alle de overrijke en gevaarlijke krachten van

zijn wezen, ten spijt van alles, weldadig en harmonisch te weten.

Eva Gudens, het stralend kind met de gouden vlechten wies in rasschen bloei. Zij woonde met haar ouders in een villa, gelegen aan den buitenkant van het Vondelpark. De huiskamer zag uit over een der vijvers van het park, waarin witte zwanen dreven, terwijl wilde eenden zich aldaar genesteld hadden, die rumoeriger dan tamme waren, zoo meende Eva, want herhaaldelijk werd zij des nachts door hun gekwaak wakker gemaakt, hetgeen haar echter niet belette, dadelijk weder in te slapen.

Elout Gudens was jaren lang notaris geweest in Haarlem en had zich als ledig burger in Amsterdam gevestigd, toen de rijke en kindsche tante eindelijk was gestorven, op wier dood hij onverstoorbaar had gewacht. Hij was lang, mager en deftig, had een matte en holle stem, die vooral door de telefoon uit verre en diepe spelonken scheen op te stijgen, tot benauwenis van dengeen, die voor het eerst dit somber geluid vernam. Zijn bewegingen waren schaarsch gelijk zijn woorden, maar schaarscher nog was zijn glimlach. Hij leefde nauwgezet en geregeld, beheerde eigen zaken en de vermogens van verwanten met groote stiptheid, hij las veel, vooral boeken over Fransche geschiedenis en verzamelde postzegels en eieren. Voorts ging hij elken herfst met eenige Amsterdammers ganzen jagen op Texel.

Zijn vrouw was geheel anders, uitermate sentimenteel, aanstonds in tranen, goedhartig en luidruchtig, schoon verward en slordig, hetgeen aanleiding zoude gegeven hebben tot menig huiselijk krakeel zonder het phlegma van Elout. Behalve haar wereldsche bezoeken velerlei en boodschappen, waren er twee vaste gangen in Martha Gudens druk en ledig leven. Zij ging elken Zondag ter kerke en bezocht elken Woensdag een hofje, waar de min van Elout Gudens een onderdak had gevonden en waar zij met de stokoude vrouwtjes praatte, urenlang. Aan den disch vertelde zij dan velerlei, altijd in tranen, over de stichtelijkheid der kanselrede en over de vreemde levens der tandelooze besjes, waarvan velen grimmige heksen geleken, terwijl haar echtgenoot zwijgend at en Eva al even weinig luisterde.

Aanminnig en liefelijk was Eva, met altijd blozende wangen, oogen, waarvan het blauw aan zuidelijke zeeën deed denken en trekken, die bestemd schenen zich alleen tot een lach te kunnen voegen. Zij was nu zestien jaar en boeide Hinne in toenemende mate. Vaker dan vroeger bezocht hij de villa, weldra elke week en doorgaans vond hij Eva alleen. De moeder was al lang in ijlenden spoed vertrokken naar de stad; de vader verkoos het in zijn studeervertrek thee en vermouth te drinken, zijn boeken lezend over de Fransche geschiedenis en zegels plakkend, terwijl dikwerf zijn vage blikken langen tijd gleden over de ebbenhouten, met zilveren inlegsels versierde en in vakken verdeelde doozen, die zijn zeldzame eieren bevatten. Zoodra de bezoeker binnentrad, sprong Eva hem tegemoet, gelijk zij sedert haar kinderjaren placht te doen, met blijde kreten en uitgestrekte armen, maar niet meer zooals vroeger kuste hij haar op beide wangen met broederlijke hartelijkheid, integendeel, kuste hij haar nu gelijk een, zij het ingetogen minnaar, op de frissche en volle lippen, die zij hem onbevangen reikte. Soms bracht hij zijn cel mee en dan maakten zij muziek, oude, Fransche muziek, waarbij zij hem begeleidde op een clavecimbel. Zij liet hem haar laatste teekenproeven zien en zij spraken over vele dingen, volgend aan gene zijde van den vijver, met zijn stille zwanen en rumoerige eenden, in de ijle verten van het zomergroene of wintergrijze park de gebaren der wandelaars en de ruiters, die stapvoets of wel in draf voorbij reden.

En niet moede werd Hinne zich te verwonderen; dit kind, dat onstuimig en toch argeloos zijn mannelijke kussen beantwoordde, door welk wonder bleef haar ziel zoo ongerept en de uitdrukking van dit aanminnig en lieflijk gezicht zoo ganschelijk onvermengd, terwijl over Maghens stellig veel dieper gelaat de schaduwen donkerden van alle zonden? Was in dit kind de antieke en heidensche ziel herboren, was zij als de nimf die aan haar bron ontsteeg, wanneer de avond viel en door de vlakten zwerven ging, verijlend tot een nevelbeeld, wanneer de felle saters haar beproefden te verschalken, totdat zij ten leste door den kentaur gegrepen werd, die haar meevoerde, haar dragend, hoog boven de nachtelijke stroomen, naar de wilde bergen, waar de invloed der goden dieper dan in het laagland voelbaar was?

Eens, toen de noen te heet werd, ontbond zij de gouden haren, die in den zuiveren en krachtigen nek waren saamgebonden en legde zich te slapen op het Perzisch vloerkleed. Aanstonds beving haar de lichte sluimer, die oudtijds den Arcadischen herder beving, wanneer de zon haar middaghoogte had voorbijgestreefd en de schaduwen van den eik, waaronder hij rustte langer werden. De zoete, ongekuste borsten rezen en daalden op de lichte ademhaling, die aan den halfopen en volrooden mond regelmatig ontvlood en de uitdrukking van het droomend gezicht was zoo maagdelijk, dat Hinne zich ontroerd gevoelde op wonderlijke wijze. En hij, tegenover dit bloeiend en slapend kind, denkend aan Arcadië, waarheen haar ziel misschien dit oogenblik gevloden was, beweende den tijd, toen de goden zich mengden in de spelen der menschen en de vreugden der aardsche liefde genoten werden, gelijk de rozen in het voorjaar, gelijk de rijpe vruchten in den gouden herfst.

En allengs ontstond in Hinne een smachtende begeerte alle de wilde en teedere geheimen van Eva's kuische lichaam bezwijmend te doorgronden. En naar gelang hij deze begeerte voelde toenemen van week tot week, wies almede tot zijn bevreemding een beschroomdheid, die zijn blik in haar gezelschap starend deed worden, zijn houding verstrakte en zijn maag als bij een verliefden knaap bezwaarde. Huiswaarts keerend voelde hij zich belachelijk in de allerhoogste mate en hij herinnerde zich de schoone Russische in Schlangenbad tegenover wie een dergelijke bevangenheid hem verlamd had eenige jaren geleden. Gedurende veertien dagen, elken dag, was zij op hetzelfde uur verschenen in den tuin van het Kurhaus, waar hij theedronk en onverholen van aanmoediging waren haar blikken geweest. Zijn tijd was verstreken en hij had haar niet gesproken, weerhouden als door een kramp van onmacht, een voortdurende innerlijke ongereedheid, die hem verbluft en beklemd had. Nu voelde hij tegenover Eva dezelfde beklemming. Welken diepen zin verborg een dergelijk verschijnsel? Had het hem behoed voor de ergste dingen of had hij zich integendeel door eigen dwaasheid de zoetste onthouden? Een waan was de kortstondige werkelijkheid van het harmonisch ideaal der Grieken geweest; opnieuw was

hij een modern mensch vol verwarring en duisternis, waarin hij vergeefs trachtte orde en klaarheid te scheppen.

Het was najaar en Eva verwonderde zich, dat de rumoerige eenden niet trokken naar zuidelijke landen en immer voortgingen de matte herfstnachten te verontrusten. En Hinne het spel der rimpels volgend, waarmede de najaarswind den blanken vijver besloeg en de gele blaren, die vlinderden onverpoosd over struik en gras in het verre park, voelde in zijn hart het heimwee wassen naar de verre landen, waarheen de trekvogels nu togen in allerijl en naar de eenzame wateren, die, deinend van horizon tot horizon, zonder aanvang en zonder einde waren.

Op zekeren namiddag brak, toen hij de villa verliet, een herfststorm los. Blaren en stof werden opgejaagd en wervelden omhoog en Hinne, het nederzijgen der warrelvluchten volgend over de in aanbouw zijnde straat, bezon zich opeens, week af uit zijn richting, schrijdend al spoedig met versnelden, schier haastigen stap onder de zwiepende, krakende boomen van het Vondelpark. Hij bereikte weldra de tweede ophaalbrug van den Overtoom en vermeide zich een oogenblik in het voorbij gaan in den aanblik van een roeiboot, verlucht met kleurige lampions en waarin dronken studenten ijselijk kabaal maakten met mandoline, guitaar en verward gebral van schorre stemmen, tot vermaak der voorbijgangers, die lachend toefden aan weerskanten van het water. Even later boog hij de lange rechte Helmersstraat in en zag het groene land daarginds, dat Maghen in haar droomen met prinsen had bevolkt, die gezeten op éenhoornen, een vreemden luister voerden, wijken onder den onheilvollen westerhemel, waarin het laatste paarse daglicht stierf.

Hij schelde, zij opende en verstomde toen zij hem zag. Hij verzocht haar mantel en hoed te halen en mee te gaan eten in de stad. Op hetzelfde oogenblik ontgloeide de ganglamp en Hinne zag Immanuel Barnouw, gereed voor den maaltijd, gedost in zijn schrale pandjesjas, verstrooid en wiegend naderen. Hij verwonderde zich niet Hinne op dit ongewone uur in gesprek met zijn dochter te zien; hij groette hem vagelijk en hoffelijk met een lichte buiging alvorens de trap te bestijgen. Zij vroeg of Vader het veroorloofde met Hinne

in de stad te gaan eten. Immanuel Barnouw had ternauwernood eenige treden geklommen; hij toefde en zich omwendend gedoogde hij met zijn verstrooiden glimlach en een zoo gracelijk gebaar, dat Hinne zich geheel verteederd voelde. Hij deed een paar stappen voorwaarts.

- Mijnheer Barnouw, ik dank u zeer voor uw welwillendheid.

Zijn mannelijke stem, in de bedompte en drukkende ruimte, schalde welhaast, zoodat des hidalgo's glimlach stelliger werd, terwijl zijn gracelijk gebaar als verwonderd ophield. Daarna besteeg hij opnieuw langzaam en rythmisch de trap.

Weinige minuten later zaten Maghen en Hinne in een hoek der verweerde rammelkast, die hen stadwaarts zou voeren. De beide rosse knollen, gedekt door ruige, donkerblauwe dekens, stonden met moede hoofden, terwijl bestuurder en ontvanger, ingebakerd, als ware het winter, pijpen rookten en grollen tapten onder het afdak eener augurkjeskraam, waar het ook naar koffie rook. Toen de reis begon, zagen Maghen en Hinne elkaar aan. Zij zat in het zwakke, gouden schijnsel van het walmend olielampje, zoodat hij haar kinderlijken en gelukkigen glimlach goed onderscheidde, hij echter zat onder het lampen kastje, terwijl daarenboven zijn trekken beschaduwd werden door den rand van zijn vilten deukhoed; zoo meende zij vagelijk een uitdrukking van bezorgdheid waar te nemen. Zij volgden de Nassaukade en de gedempte Rozengracht. Zij zag de donkere gestalte der voetgangers dwarrelen en zij onderscheidde gebaren en houdingen achter de verlichte vensters der hooge huizen en op de donkere dekken der langs den oever gemeerde schuiten. Zij zag de gouden vuren blaken eener groote fabriek en uit de heftig bewegende boomen de blaren dichter vallen over het donkere paardenpad, dat door een ruiter werd gevolgd, die ook Hinnes belangstelling gaande maakte. En op de gedempte Rozengracht wees zij haar begeleider de oude kromme linde, die elk voorjaar, ondanks haar ballingschap, opnieuw bloeide en die nu waarschijnlijk haar dorrende takken kraste tegen de ruiten van het eerbiedwaardig grachthuis, hetwelk zij misschien in ouderdom overtrof.

Zij verlieten de omnibus op den Dam en gingen een eindweegs het Damrak op. Zij zouden gaan eten in het Blauwe hondje, het beste eethuis volgens Hinne, der stad. Al spoedig bogen zij links

af een steegje in, waar sombere pakhuizen en gapende valluiken dreigden. Een helverlichte grutterswinkel trok even haar aandacht. Dan liet Hinne haar voorgaan een kleine kroeg binnen, waar vele gedekte tafeltjes wachtten en waar gezelligheid heerschte ondanks de weinige gasten, die, gezien het vroege uur, aanwezig waren. Een kelner, in slordigen rok en met verloopen gezicht, trad buigend naderbij en begroette Hinne gemeenzaam en eerbiedig met den titel van Herr Doctor, hetgeen Maghen uitermate vroolijk stemde. Zij zetten zich aan den wand, onder het schilderij van een modern meester, voorstellend een onbepaalbaar wezen met een bavianengezicht en in smoking; gezeten aan een disch in wanorde, tegenover een vrouw met peenrood haar, op wier naakte schouders een gele kakatoe prijkte. Maghen, gewoon aan den aanblik der vaderlandsche meesterwerken, die het Rijksmuseum haar geopenbaard had, gaf Hinne haar afschuw te kennen, verheugd, toen ook hij met koelen blik het doek misprees. De kelner, middelerwijl, wachtte en Hinne bestelde om te beginnen twee koppen bouillon met dooier en citroen.

- Runderwijn - verklaarde hij daarna prijzend, zijn wijsvinger heffend in een vermanend gebaar, dat haar ontroerd aan Vader deed denken. Toen werden twee schotels reebout met roomsaus besteld en Maghen proestte, toen de schotels werden opgedragen en zij de vervaarlijkheid der porties zag. Een flesch Champagne werd met den vereischten knal ontkurkt en bij de eerste prikkelende teugen van den edelen en geurigen drank voelde Maghen haar stemming dol worden. Hinne, aanvankelijk, genoot zwijgend, gelijk den fijnproever betaamde, maar al spoedig werd hij spraakzaam en toonde zijn vindingrijkheid in woordspelingen, een schitterend vernuftspel ontstekend, waarnaar Maghen lachziek en betooverd luisterde.

De kleine ruimte intusschen was vol geworden; zij hoorde vreemde talen spreken en zag donkere, Slavische gezichten, leden van gezantschappen uit den Haag, lichtte Hinne haar in, die met enkelen hoofsche groeten wisselde. Ook wees hij haar een blijkbaar vermoeiden en bijzienden grijsaard, die alleen en weinig at, den Spaanschen gezant, hartstochtelijk verzamelaar van zeldzame uitgaven, die alle veilingen afreisde voor dat doel; voorts, temidden van trawanten, een Duitschen

tooneelspeler die van Albaneeschen oorsprong zoude zijn, een nog jongen man met een smartelijk, noodlottig gelaat, slank en bleek, Hamlet zelf, meende zij verkeerdelijk, zich verwonderend, toen haar metgezel vertelde, dat integendeel de Deensche prins gezet en kort van adem was gelijk de Engelsche tekst berichtte.

Zij zouden loopen naar zijn huis, de wind scheen verminderd en toen zij omhoog keek, zag zij sterren flonkeren. Zij voelde zich weemoedig gestemd na zooveel vroolijkheid en zij bepeinsde den vorschenden blik, waarmede hij haar meermalen beschouwd had tijdens den maaltijd. Zij liepen al spoedig onder de boomen der Keizersgracht, die zwakkelijk ruischten onder de vlagen van den wind en zij voelde zich geneigd langzaam te loopen en zijn arm te nemen en zachtjes te weenen. Hij liep met zijn rustigen stap naast haar voort, zijn wandelstok onder zijn linkerarm geklemd, zijn handen op zijn rug en zijn hoofd een weinig terzijde gebogen. Hij scheen in gedachten verzonken en ternauwernood hare aanwezigheid op te merken. Zij vond hem zoo onheusch en zij zweeg nu ook, pruilend. Het eind der zwijgzame wandeling was nabij en toen hij voor het huis zijn sleutels uithaalde, trof haar met een lichten schrik de ernstige uitdrukking van zijn gezicht. Zij gingen naar boven en toen hij het licht in zijn kamer had ontstoken, was het eerste ding, waarop haar blikken vielen, de dansende faun. Hij schoof de gordijnen dicht en vroeg, terwijl hij ging zitten, glimlachend:

- Waarover zullen we spreken?....

En aanstonds, gelijk een lichte schaduw over de aarde strijkt, overtoog de ernstige uitdrukking van zooeven opnieuw zijn gezicht en Maghen zag opeens, dat zijn blik, naar binnen gekeerd, zich mateloos verdiepte, terwijl zijn trekken zoo roerloos werden, dat het scheen, als week het leven naar onpeilbare diepten der ziel. Zoo vergingen enkele oogenblikken, waarin zij verlamd schier van schrik, hem gadesloeg. Toen hoorden zij opeens een vreemd gerucht, komend van een der vensters. Hij ontwaakte als uit een droom, waarin hij de uiterste gebieden, voorbij de verste gesternten had bevlogen.

- Wat is dat?.... zijn stem klonk onwezenlijk, nauwelijks verbaasd.

- Ik weet het niet, het kwam van daar.... en zij wees naar een der vensters.

Hij stond op, sloeg de gordijnen ter zijde en zij onderdrukte een opgetogen kreet, ziende den nacht, die zilver was van maanlicht.

- Ik zie het al.... zijn stem klonk nu weer gewoon, het is een duif....

Zij sprong op, en zag een witte duif angstig weggescholen in een hoek van het kozijn. Hij opende behoedzaam, maar de snelle vogel had zich reeds in de ruimte gestort, en vlood de starren tegemoet.

Den volgenden namiddag huiswaarts keerend van het kantoor, ontmoette zij nabij den Dam Hinne die haar niet had opgemerkt. Zij snelde op hem toe en, naderbij gekomen, zag zij op zijn trekken opnieuw de bezorgde uitdrukking, die zij den vorigen avond meermalen had meenen waar te nemen. Maar zoodra hij haar bemerkte, overtoog een verheugde glimlach zijn gezicht en, zijn hoed lichtend ter haastige begroeting, trad hij haar schielijk tegemoet.

- Ik zocht je juist, dat treft....

Zij toefden een oogenblik te midden der drukte. Sleeperskarren daverden, aapjes rammelden, de glanzende rijtuigen van enkele patriciërs gleden onhoorbaar en snel voorbij. De stemmen roesden, de paardentrammen dreunden in de oude richels en de luide, koperen bellen overstemden alle rumoer. De zon was al achter de huizen gedaald en in de schaduwgrijze straten begon een vreemde schemering te blauwen.

Haar scheen het dat dit alles een droom was en dat zij straks opeens verplaatst zouden worden ergens in een dal, waar een oud middeleeuwsch stadje samenschool onder de hoede of de dreiging van een slot, dat door een toovenaar bewoond was. Zij zag hem aan, als inderdaad betooverd, totdat zij opeens de bezorgdheid op zijn trekken herleven zag, maar nu geheel anders, een zoo teedere bezorgdheid als zij nog nooit aanschouwd had. Toen begreep zij, dat hij ditmaal om haar bezorgd was, om haar gezicht, dat verdwaasd van liefde, om haar oogen, die waanzinnig van aanbidding waren.

Maar opeens overtoog een uitdrukking van diepe droefheid zijn ernstig gezicht. Hij klemde zijn kaken op elkaar, als weerstond hij ternauwernood den aandrang der heete tranen. Hij nam haar arm en zij gingen, de spottende gezichten der voorbijgangers niet achtend. Zij, zich beangstigend, klemde zich aan hem vast. Zij volgden de stille zijde van het Rokin; hij zweeg, verstikt in deze ontroering, die hemzelf verbaasde. Hij, die onbewogen was gebleven tegenover zoovele tranen, tegenover zooveel wanhoop en vertwijfeling, hoe vermocht dit kind hem tot in het diepst van zijn hart dermate te ontroeren? Maar hij wist dat de eenvoudigste dingen ondoorgrondelijke geheimen waren. En waarom hij haar uitverkoren had, een geheim zou het blijven, dat hij zijn gansche leven vergeefs zou kunnen bemijmeren.

Hij herademde, meenend een oogenblik, dat hij nu zou spreken, zeggend, wat hij ook gisteren nog verzwegen had. Maar hij zweeg ook ditmaal, dan stelde hij opeens voor bij moeder te gaan theedrinken. Zij glimlachte ontspannen, hem ontspannen ziende en zij gingen naar de ouderlijke woning.

Dien avond aan tafel, was Hinne zeer zwijgzaam, zoodat hij nauwelijks luisterde naar de snakerijen van zijn vader en minder aandacht had dan anders voor de smartelijke trekken van zijn moeder. Tegen het einde van den maaltijd, terwijl hij druiven at, verzonk hij allengs in de beschouwing van den tros, waaraan de meeste vruchten reeds ontrukt waren en opeens zeide hij:

- Ik voel er alles voor, weer eenige dagen naar Gelderland te gaan....

De ouders zagen hem aan. Steven Harper met een stekenden, spottenden blik, de moeder vol milde bekommerdheid. Hij zag hen aan en, bedenkend dat zijn diepste innerlijk leven verborgen was voor zijn ouders gelijk dat van beiden voor elkaar en voor den zoon, voelde hij zich vreemd en somber te moede.

Slot volgt.

R. VAN GENDEREN STORT.

Verzen.

Kwatrijnen.

I.

De meesterhand, die de doorluchtige weelde
Van vlindervleugels etste en penseelde,
Heeft ook het landschap onzer ziel geschetst,
Vluchtig en vast in duizendkleurige beelden.

II.
Barnsteen.

Gewiegd in woudgeruisch en zonnebrand,
Door wilde zee geworpen aan het strand,
Werd gij, na eeuwen van onstuimig zwerven,
Het stille sieraad eener vrouwenhand.

Herfstweemoed.

.... En de seizoenen gaan en keeren weder
En zien niet om naar wat in hen verging -
Mijn hart werd tot verliezen steeds gereeder
En steeds meer open voor herinnering.

Bij den voornamen dans der jaargetijden,
Wendend en wisselend in d' oude rei,
Ruischt in mijn hart één enkel lied van scheiden,
Eén menschendiepe klacht: voorbij.... voorbij....

Want vluchtig als de bloesems zijn mijn droomen
En vluchtig als de sneeuw mijn vreugde en leed....
Maar de seizoenen blijven gaan en komen
Ook als dit hart van sneeuw noch bloesem weet....

ELISABETH REITSMA.

Descartes' levenskunst
(Briefwisseling met Prinses Elisabeth).

Wij leeren Descartes, behalve uit zijn briefwisseling, als moralist kennen in twee belangrijke geschriften, n.l. in zijn eerste, den *Discours de la Méthode* (1637) en in zijn laatste den *Traité des Passions de l'Ame* (1649). In den *Discours* geeft hij slechts de stelregels voor een ‘voorloopige’ moraal, omdat hij van meening was dat de definitieve een volledige kennis eischt van de andere wetenschappen en daarom de hoogste trede van de wijsheid is: voordat men zoover is, moet men met eenige voorloopige, zij het ook wèloverpeinsde, beginselen genoegen nemen. De *Traité des Passions de l'Ame* is meer het werk van een psycholoog dan van een moralist: de ‘levenskunst’ brengt hij alleen te pas in verband met de psycho-physiologische beschouwingen die de kern van dezen arbeid vormen. Hoewel zijn vrienden hem er toe aanspoorden, heeft hij nooit een afzonderlijke verhandeling uitgegeven over de moraal in den zin van levenskunst. In de eerste plaats waarschijnlijk omdat hij inzag dat hij niet tot die hoogte van kennis gekomen was, die het uitwerken van een definitieve moraal wettigde, maar ook om een andere reden. In het openbaar liet hij zich liefst zoo min mogelijk uit over zijn denkbeelden op dat gebied, want, schrijft hij aan zijn vriend Chanut, ‘de Heeren docenten zijn al zoo boos op mij om de eenvoudige beginselen der physica waarvan zij kennis genomen hebben en zoo vertoornd omdat zij er geen enkel voorwendsel in vinden om mij te belasteren, dat, indien ik daarna de Moraal ging behandelen, zij mij in het geheel geen rust zouden laten.’

In zijn brieven aan Prinses Elisabeth, waar hij zijn gedachten

den vrijen teugel kan laten, vinden wij zijn uitvoerigste beschouwingen over de levenskunst.

Zij was de derde der dertien kinderen (enkelen daarvan overleden jong) van Frederik V, keurvorst van den Palts, die luttele maanden den scepter heeft gevoerd over Bohemen, wat hem naar men weet den spotnaam van den Winterkoning heeft bezorgd. Toen de Ligue hem van zijn troon verjoeg, nam hij, gevolg gevende aan de uitnoodiging van zijn ooms Maurits en Frederik Hendrik, met zijn gezin de wijk naar Holland (1621). Hij had toen vier kinderen, waarvan hij er aanvankelijk drie bij familie in Duitschland achterliet. De Staten ontvingen de vluchtelingen gastvrij en wezen hun een woning toe in het Lange Voorhout, op de plaats waar nu het Ministerie van Financiën is gevestigd. Hoewel het met hun geldzaken treurig was gesteld, waren Frederik en zijn vrouw, Elisabeth Stuart, de dochter van Jacobus I van Engeland, te prachtlievend om de tering naar de nering te zetten en de verbaasde Hagenaars, gewend aan den eenvoud van hun stadhouder, kregen een schitterenden hofstoet te aanschouwen van over de tweehonderd personen, waarbij in den loop der jaren nog zeventien honden en apen kwamen. In vroolijke feesten en jachtpartijen zochten zij vergetelheid voor de ondergane vernedering en vervlogen illusies. Weinig trokken zij er zich van aan dat er geen geld was om dat alles te bekostigen en dat hun leveranciers hen soms op straat aanklampten om betaling der schulden te vorderen.

Het getal hunner kinderen groeide aan en in 1628 kwam de tienjarige Prinses Elisabeth met haar broeder Maurits, die bij hun tante de Keurvorstin van Brandenburg gebleven waren, naar Holland. De Winterkoning overleed in 1632 - waarschijnlijk aan de pest - in Duitschland, waar hij heengetrokken was om met Gustaaf Adolf van Zweden een veldtocht te beramen. Zijn weduwe weende bittere tranen, maar hoewel zij haar rouwkleederen tot den dood bleef dragen, kreeg haar oude vroolijkheid spoedig weer de overhand en zij leidde met haar kinderen een luchthartig leventje, dat meer geld bleef kosten dan hun budget toeliet en dat groote ergernis gaf in rechtzinnige kringen.

Geheel anders dan haar moeder was Prinses Elisabeth, een

ernstig, tot zwaarmoedigheid geneigd en buitengewoon begaafd meisje. Zij sprak vloeiend verschillende talen, las Latijn, had wis- en natuurkunde degelijk bestudeerd en stelde groot belang in de wetenschappelijke onderzoekingen van haar tijd. Zij had dus vele punten van overeenkomst met Anna Maria van Schurman, met wie zij dan ook vriendschap gesloten heeft. Hoewel haar broers en zusters haar dikwijls met haar geleerdheid plaagden, was zij toch geen saaie blauwkous en deelde de genoegens van het gezin, al vond zij dan ook in de studie haar grootste liefhebberij. Een harer zusters vermeldt in haar Gedenkschriften - ik vertel het als grappige bijzonderheid - dat de philosophie haar niet verhinderde er diep ongelukkig over te zijn dat af en toe een roode neus haar gelaat ontsierde: in die oogenblikken verstopte zij zich angstvallig, zelfs voor haar moeder.

Ofschoon zij van huis uit calviniste was, zag zij er geen bezwaar in vriendschap te sluiten met den katholieken Cartesius. Hij woonde sinds 15 jaar in Holland en sinds 1 Mei 1643 in Egmond aan den Hoef. Dikwijls reeds had hij over de bijzondere geestesgaven van de Prinses hooren spreken en hij wist dat zij zijn werken met belangstelling had gelezen. Hij trachtte haar dan ook een bezoek te brengen, hetgeen echter om de een of andere reden niet gelukte. Naar aanleiding van dit gemankeerde bezoek schreef Elisabeth hem uit eigen beweging den 6den Mei 1643 en deze brief was het begin van hun langdurige vriendschap. Zij was toen 24 en Descartes 45 jaar. De correspondentie voerden zij in het Fransch, een taal die Elisabeth met gemak, maar niet sierlijk schreef. De jonge Prinses vroeg hem eenige opheldering omtrent een punt in de *Méditations métaphysiques* dat zij niet goed had begrepen n.l. hoe de onstoffelijke substantie ‘ziel’ op de stoffelijke substantie ‘lichaam’ kan inwerken, m.a.w. hoe men zich de vereeniging van geest en lichaam moet voorstellen.

Inderdaad legde zij hier den vinger op een zwakke plek van het systeem. Met een zwierige hoffelijkheid, die men misschien niet bij hem gezocht zou hebben, antwoordde Descartes dat hij hartstochtelijk gewenscht had de tegenwerpingen van de Prinses mondeling te mogen vernemen, maar zich troostte met de gedachte dat hij teveel bewonderenswaardigs tegelijk

te aanschouwen zou hebben gekregen, door bovenmenschelijke redeneeringen te hooren komen uit een lichaam zoo gelijk aan die welke de schilders aan engelen geven. Na dit fraaie compliment beantwoordt hij de bezwaren die zij hem heeft voorgelegd en erkent te weinig te hebben stilgestaan bij de onderlinge werking van ziel en lichaam. De wijze waarop hij haar vervolgens tracht te verklaren hoe de twee essentieel verschillende substanties ziel en lichaam toch in den mensch een eenheid vormen, bevredigt echter de Prinses niet geheel en wij kunnen haar hierin geen ongelijk geven.

Een persoonlijke kennismaking volgde weldra op de schriftelijke. Descartes was toen verwikkeld in de moeilijkheden die de Hollandsche theologen hem in den weg legden en zijn omgang met de intelligente en pittige Elisabeth is stellig een aangename afleiding geweest voor alle ergernis die hij had te verwerken. In 1644 droeg hij haar zijn nieuwe werk, de *Principia philosophiae* op. In de woorden die hij daarbij tot haar richtte, drukte hij de vereering uit die hij voor dit bijzondere meisje koesterde en achter de wat aangedikte complimenten, zooals die ten opzichte van hooggeplaatste personen gebruikelijk waren, voelt men toch ook oprechtheid en welgemeende hartelijkheid: '....ik heb bevonden', schrijft hij o.a. 'dat tot nog toe slechts Gij alleen de verhandelingen die ik vóór deze heb doen verschijnen, volmaakt goed begrepen hebt. Want aan de meesten, zelfs onder de scherpzinnigste en geleerdste lieden, schijnen zij zeer duister toe; en ik merk op dat bijna allen die bekwaam zijn in de metaphysica, de meetkunde verafschuwen; wanneer zij zich echter op de meetkunde hebben toegelegd, vatten zij niet wat ik over de wijsbegeerte heb geschreven; ik ken slechts Uwen geest die in het een zoowel als in het andere evenveel inzicht heeft en met recht noem ik hem dus onvergelijkelijk. En wanneer ik er mij rekenschap van geef dat zulke veelzijdige en grondige kennis van alle zaken niet wordt aangetroffen bij den een of anderen Indischen wijze, die vele jaren in gepeins heeft doorgebracht, maar bij een zeer jonge Prinses, wier uiterlijk en leeftijd veeleer een der Gratiën in herinnering brengt dan Minerva met de blauwgroene oogen, of een Muze, dan kan het niet anders of ik ontsteek in de hoogste bewondering.'

Natuurlijk klinkt dit eenigszins opgesmukt, maar wanneer wij Elisabeth's brieven aan Descartes dòòrlezen, zien wij zelf hoe begaafd zij was en treffen ons de gegrondheid van haar vragen en de kracht van de argumenten die zij hem - altijd met de grootste bescheidenheid - tegenwerpt. Eerst wisselden zij dus van gedachten omtrent de vereenigde werking van lichaam en ziel; de daaropvolgende brieven zijn geheel aan de oplossing van wiskunstige vraagstukken gewijd. Naar aanleiding van de pas uitgekomen *Principia* vroeg Elisabeth hem eenige voor ons niet interessante inlichtingen omtrent een duister punt in zijn physica. Bijzonder belangrijk worden de brieven in het voorjaar van 1645. De Prinses was toen ongesteld en leed aan koortsen, gepaard aan hoestbuien. Dit vernomen hebbende, meent Descartes dat, hoewel hij geen medicus is, hij haar toch wel goeden raad voor een spoedig herstel kan geven. Hij had zich vroeger met de studie der geneeskunde beziggehouden en hield er van om, als de gelegenheid zich voordeed, zieken te verzorgen. Hij schreef de oorzaak van haar ongesteldheid toe aan de zwaarmoedigheid waaraan zij leed tengevolge van de rampen die haar gezin getroffen hadden en nog steeds troffen. Dit was hem een aanleiding om, ten profijte der Prinses, de ‘wellevenskunst’, die hij reeds in den *Discours de la Méthode* kortelijk geformuleerd had, nader uit te werken, in de hoop dat zijn vorstelijke leerlinge er de kracht uit zou putten om haar neerslachtigheid te overwinnen.

Zijn heele betoog is gegrondvest op de overtuiging dat de wil een groote macht is en dat, in 't algemeen gesproken, de geest heerschappij over het lichaam kan voeren. Om dit voor de Prinses duidelijk te maken, neemt hij zijn eigen gezondheid tot voorbeeld. Hoewel hij van zijn moeder een bleeke gelaatskleur en een droge hoest geërfd heeft en tot na zijn twintigste jaar heeft behouden, zoodat alle medici zijn vroegen dood voorspelden, is dat alles voorbij gegaan, omdat hij zich steeds gedwongen heeft om niet te tobben en opgewekt het leven door te gaan. Zoo groot was zijn macht over zichzelf dat hij zelfs had weten te bereiken nooit meer door booze droomen gekweld te worden. Omgekeerd kunnen zwaartillendheid en drukkende zorgen - zooals hij meent dat bij Elisabeth het geval is -

lichamelijke stoornissen veroorzaken. Zij moet dan ook trachten alleen aan haar verdriet te denken wanneer het noodzakelijk is en den overigen tijd haar gedachten met prettige dingen bezighouden. Natuurlijk kan men niet dadelijk weerstand bieden aan de emotie die een groot leed ons geeft, maar den volgenden dag, als we geslapen hebben, kunnen wij onze smart verlichten door naar de goede zijde die het ongeluk heeft te zoeken, want een verstandig mensch zal die altijd weten te vinden. Juist de grootste karakters hebben de heftigste hartstochten en moeten den zwaarsten strijd voeren om er geen physiek nadeel van te ondervinden, maar daar staat tegenover dat zij over de beste wapens beschikken voor de overwinning, nl. hun helder inzicht en hun krachtigen wil. Verdriet en zorgen kunnen een sterken geest zelfs van groot nut zijn, omdat zij hem gelegenheid geven zijn wil te oefenen; voorspoed werkt dikwijls verslappend en het geluk verblindt zòò, dat het wien het ten deel valt vaak ‘beheerscht’, inplaats dat hij het ‘bezit’. Hij schrijft Elisabeth een verstandigen leefregel voor: niet overdreven hard studeeren, maar wèl trachten in haar studie afleiding te vinden voor sombere gedachten. Laat zij verder verstrooiïng zoeken ‘door naar het groen van een bosch, de kleuren van een bloem, de vlucht van een vogel enz. te kijken’. Zelf - schrijft hij haar ergens - besteedt hij veel meer tijd aan rust en ontspanning van den geest dan aan studie: lichaam en ziel hebben beide hunne nooden waarin men moet voorzien. Al heeft Elisabeth's ongesteldheid een psychische oorzaak, toch moet zij aan het zuiver physieke de noodige aandacht schenken en bijv. door het drinken van water uit de bronnen van Spa een goede spijsvertering bevorderen; aderlaten kan nuttig zijn; medicijnen moet men echter slechts met de grootste omzichtigheid gebruiken. Om tot een gezonde levensopvatting te komen raadt hij haar - en hier is weer de philosoof aan het woord - voor oogen te houden dat het lichaam vergankelijk is: een kortstondig bezit dat niet opweegt tegen de onsterfelijkheid der ziel. Groote geesten, nl. zij die zich steeds van hun rede bedienen, in tegenstelling met hen die de speelballen van hun hartstochten zijn, beschouwen dan ook de rampen die hen gedurende dien korten tijd op aarde treffen, met dezelfde gelijkmoedigheid waarmee zij de slagen

van het lot in een tooneelspel afgeschilderd, aan hun oogen zien voorbijtrekken. Ieder leed heeft trouwens een weerslag van vreugde: wanneer we smart en pijn met berusting dragen, geeft deze overwinning op ons zelven ons een aangenaam gevoel van voldoening. Wanneer we onze vrienden helpen in den nood, ja, al hebben wij daarbij ons eigen leven op 't spel gezet, dan schenkt de getuigenis van ons geweten dat wij goed gehandeld hebben, ons een vreugde, die grooter is dan de droefenis over het leed onzer vrienden. En uit dit alles volgt dat de zwaarste tegenspoed ons nooit zóó zwaar kan treffen, dat het lichaam er ziek van wordt. ‘Aldus kan men zelfs als men weent en zich hevig inspant, grooter genoegen smaken dan wanneer men lacht en rust houdt.’ Wij moeten er, volgens Descartes, volstrekt niet naar streven zonder hartstochten te leven, maar die passies weten te beteugelen: ‘het schijnt mij toe dat het verschil tusschen de edelste geesten en die welke laag en alledaags zijn, hoofdzakelijk hierin bestaat dat de alledaagsche zich aan hun hartstochten overgeven en slechts gelukkig of ongelukkig zijn al naarmate hetgeen hun overkomt aangenaam of onplezierig is, terwijl de anderen zóó krachtig en zóó zuiver weten te redeneeren dat, hoewel ook zij hun gemoedsbewegingen hebben en vaak sterkere dan de gewone menschen, hun rede desniettemin de overhand behoudt en dikwijls maakt dat zelfs de slagen die hen treffen hun ten voordeel zijn en bijdragen tot de volmaakte gelukzaligheid waarvan we reeds in dit leven genieten.

Elisabeth gaf hem in een uitvoerigen brief toe, dat vooral de zorgen en moeilijkheden waarin haar familie verkeerde, de oorzaken van haar ziekte waren en dat zij de innerlijke kracht gemist had om haar neerslachtigheid te bestrijden. In vol vertrouwen onderwierp zij zich aan de leiding van haar wijzen vriend. Er waren redenen genoeg voor haar droefgeestige stemming: behalve dat, na een korten droom van roem vernederd, haar gezin als ballingen in den vreemde leefde en voortdurend - zij het dan ook door eigen schuld in geldnood verkeerde, werd het ook herhaaldelijk door rouw getroffen: naast haar echtgenoot, verloor de Winterkoningin twee zoons, waarvan de een op 15-jarigen leeftijd verdronk, en een 2-jarig dochtertje. Bovendien gaven verschillende der overgebleven

kinderen door hun ongebreidelde karakters reden tot bezorgdheid.

Descartes nam zijn taak ernstig op en zond de Prinses gedurende haar ziekte geregeld zijn beschouwingen over de moeilijke levenskunst. Overeenkomstig zijn gewoonte, legde hij zijn grondbeginselen in enkele korte formules vast, die oogenschijnlijk zeer eenvoudig lijken, maar door de daaropvolgende commentaren van groot gewicht blijken te zijn. De *eerste* is dat wij er altijd naar moeten streven zoo goed mogelijk onze rede te gebruiken, om te onderscheiden wat we in alle gebeurlijkheden van het leven doen of laten moeten. De *tweede* dat we ons vast en krachtig moeten voornemen om ál wat de rede ons voorschrijft ten uitvoer te brengen en ons niet door onze begeerten of hartstochten daarvan terug mogen laten houden. Hierin bestaat, zegt Descartes met nadruk, hetgeen wij ‘deugd’ noemen: m.a.w. *wij zijn deugdzaam wanneer wij een juist gebruik maken van onzen vrijen wil*. En ten *derde* moeten wij bedenken dat, indien wij zooveel mogelijk overeenkomstig de voorschriften van onze rede handelen, alles wat wij verder niet bezitten geheel en al buiten ons bereik ligt, en ons zoodoende aanwennen het niet te begeeren, want slechts begeerte, spijt en berouw verhinderen ons om tevreden te zijn. Verstandig zijn, niet méér wenschen dan wat verwezenlijkt kan worden, inzien dat 's menschen hoogste geluk afhangt van het goede gebruik zijner rede, dus van zijn deugd, ziedaar waar de drie stelregels op neerkomen. Zoo vormt dus de goede wil om het goede te volbrengen de basis van Descartes' moraal, maar de goede wil die, om zoo te zeggen, beschenen wordt door het licht der rede. Als belooning voor het juiste gebruik van onzen wil en van onze rede voelen wij ons gelukkig. Heeft deze laatste ons echter een slechte voorlichting gegeven, dan bewijst dit nog niet dat wij slecht zijn en wij behoeven er ons ook niet ongelukkig over te maken, *mits* wij er ons maar met stelligheid van bewust zijn dat wij naar ons beste weten gehandeld hebben. Descartes' moraal is dus nauw verwant aan het stoïcisme; hij stuurt dan ook Seneca's *De vita beata* aan zijn vriendin ter overpeinzing en wijdt een reeks beschouwingen aan diens voornaamste stelregels. Voorts toont hij aan, in den strakken en tegelijk helderen betoogtrant die

hem kenmerkt, dat de omschrijvingen die de stoïcijnen en de epicuristen van 's menschen ‘hoogste goed’ geven, slechts oogenschijnlijk tegenstrijdig zijn, doch in werkelijkheid overeenstemmen en elkaar aanvullen. Epicurus heeft gezegd dat het hoogste goed bestaat in het genot en de stoïcijn Zeno plaatste het in het beoefenen van de deugd, dus dat schijnen wel twee zeer verschillende opvattingen te zijn. Maar, zegt terecht Cartesius, er is niet noodzakelijk een tegenstelling tusschen genot en deugd. Epicurus verstond onder ‘genot’ de bevrediging die de geest gevoelt en volstrekt niet zooals sommige onwaardige volgelingen beweerden, het genot der zinnen, dat gewoonlijk gevolgd wordt door onrust, verveling en berouw. Nooit heeft Epicurus minderwaardige genietingen en wellust willen aanprijzen. Onze geest voelt slechts bevrediging en geluk, smaakt slechts werkelijk genot - wat dus volgens Epicurus het hoogste goed is - wanneer hij de deugd beoefent. Zoo komen de leeringen van Epicurus en Zeno in de practijk op hetzelfde neer: de een predikt dat men de deugd moet beoefenen, de ander dat we naar geluk moeten streven, maar men bereikt slechts het geluk langs het pad der deugd. De rol van onze rede is dus alle goede zaken die bereikbaar voor ons zijn, kritisch te beschouwen en alleen die welke van waarachtig profijt voor ons zijn, te begeeren. Lijdt zij echter schipbreuk en kiest zij verkeerd, welnu, dan blijft ons de blijde troost dat het buiten onze schuld is, en dat wij deden wat mogelijk was.

Voorts moeten wij de zeden en gewoonten van de plaatsen waar wij ons bevinden zorgvuldig bestudeeren om voor onszelven uit te maken in hoeverre wij er mee instemmen, of ze afkeuren moeten en welke, onder de heerschende meeningen, ons het waarschijnlijkst lijken. Met het waarschijnlijkste moeten wij ons desnoods weten tevreden te stellen, want alles is beter dan besluiteloosheid. Natuurlijk kunnen wij niet bij elke voorkomende gelegenheid nauwkeurig wikken en wegen welke keuze het beste is: dan komt de gewoonte te hulp. Wanneer wij langdurig en bij herhaling een waarheid overdacht hebben waaraan wij geloof hechten, dan wortelt deze overtuiging zoodanig in ons vast, dat het een gewoonte voor ons wordt dienovereenkomstig te handelen. Deze zelfde

gedachte - dit zij in het voorbijgaan opgemerkt - vinden wij bij Pascal terug.

De groote bewondering die Elisabeth voor Cartesius voelde, weerhield haar nimmer om tegenwerpingen te maken. Gewoonlijk noemt zij haar bedenkingen ‘domme vragen’, maar zij zijn in tegendeel zeer intelligent en nopen haar leermeester om allerlei duistere punten nader te verklaren. Hoe kan men altijd, zegt zij bijv., precies onderscheiden wat men wel en wat men niet moet doen: gaat dat voorschrift van Seneca niet boven onze macht?

Descartes antwoordt hierop dat natuurlijk alleen God de absolute wijsheid deelachtig is, maar dat toch enkele grondwaarheden boven elken twijfel verheven zijn; deze kunnen den mensch tot richtsnoer zijner handelingen dienen. Hij noemt er een viertal:

Ten *eerste* het bestaan van een goeden, almachtigen God. Het vertrouwen in Hem zal ons alles wat het leven ons brengt in berusting doen aanvaarden. Ten *tweede* de onsterfelijkheid der ziel en haar waarde, die hoog boven die van het lichaam uitsteekt. Als wij daaraan denken, zullen wij al het aardsche gering gaan tellen en den dood niet vreezen. Ten *derde* moeten we ons van de gedachte los maken dat de aarde het middelpunt der heele schepping is en dat zij slechts ten dienste van den mensch bestaat. Door die verkeerde opvatting hebben wij neiging ons in te beelden dat deze aarde onze voornaamste en beste verblijfplaats is en inplaats het werkelijk goede dat in ons is te onderscheiden, vervallen we in zelfoverschatting en denken we dat we God in het wereldbestuur kunnen helpen, waardoor we ons dwaze zorgen en ergernissen op den hals halen. Ten slotte is er nog één waarheid die ons van bijzonder nut kan zijn, n.l. dat elk mensch slechts een klein deel uitmaakt van de gemeenschap waartoe hij behoort - wereld - staat - gezin - dat hij daarom de belangen van dat geheel moet stellen boven die van zijn eigen persoon en in goede broederschap met het groote gezin dat de menschheid vormt, moet leven. Aan dit voorschrift voegt Cartesius echter een bedenkelijke beperking toe, waarvan Elisabeth dan ook dadelijk het gevaar heeft ingezien. Men moet dus het heil van het geheel boven dat van den enkeling plaatsen; ‘echter met mate en omzich-

tigheid, want men zou verkeerd doen met zich bloot te stellen aan een groot kwaad om slechts een kleine weldaad aan zijn verwanten, of aan zijn land te bewijzen; en wanneer iemand op zichzelf méér waard is dan de geheele verdere stad, dan zou hij ongelijk hebben indien hij zijn leven waagde om haar te redden.'

Elisabeth merkt naar aanleiding dezer lessen fijntjes op dat, als wij zoozeer overtuigd zijn van het betere leven dat onze ziel in het hiernamaals wacht en voor ons lichaam met al zijn kwalen slechts minachting voelen, we er toe zouden komen zelfmoord te plegen, om dat geluk eerder deelachtig te worden. Verder stelt zij hem de vraag - ook weer zeer terecht - hoe men altijd precies kan afwegen of in gegeven omstandigheden onze eigen verdiensten grooter zijn dan die der menschen of zaken waarvoor wij ons leven wagen: een pedant persoon zal de balans altijd naar zichzelf doen overhellen en iemand die bescheiden is zal zich onderschatten. Op de eerste opmerking antwoordt Descartes dat, al is het ook waarschijnlijk, wij toch niet met absolute zekerheid weten of wij gelukzalig zullen zijn en het daarom dwaasheid zou zijn de hand aan onszelf te slaan. Bovendien, hoe moeilijk en vol droefheid ons bestaan op aarde soms is, men kan er zich toch tevreden gevoelen, als men zich maar op de juiste wijze van zijn rede bedient. Aangezien hierbeneden het goede de overhand heeft op het kwade, moeten we het zekere niet inwisselen tegen het onzekere; laten wij den dood niet vreezen, maar hem ook niet zoeken. Descartes' optimistische kijk op het leven is geen luchthartigheid, maar de consequentie van zijn standpunt om al het kwaad dat ons buiten onze schuld treft gering te achten. 'Een klein vat', schrijft hij ergens aan Elisabeth, 'kan even vol zijn als een groot, ook al bevat het minder vloeistof; zoo kan de meest door het lot of door de natuur misdeelde, vervuld zijn door de tevredenheid die het werkelijk goede hem schenkt.'

Van de tweede vraag maakt hij zich misschien wat te gemakkelijk af door te zeggen dat het voldoende is met ons geweten te rade te gaan, wanneer wij voor de moeilijkheid staan of wij ons in bepaalde omstandigheden op moeten offeren of niet, en dat slechts kleine, lage zielen zichzelf over-

schatten, terwijl edele geesten juist roeping voelen hun medemenschen wèl te doen en weinig waarde hechten aan hetgeen zij daardoor op het spel zetten. - Hoe het zij, af en toe maakt de moraal van Cartesius den indruk wat ál te beredeneerd te zijn en door elke daad eerst nauwgezet op de weegschaal van het verstand te plaatsen, houdt hij er te weinig rekening mede dat 'het hart zijn redenen heeft die de rede niet kent'. Had de zendeling wiens geestelijke leiding onvervangbaar was bij den primitieven volksstam waaraan hij zich vele jaren gewijd had, ongelijk toen hij zijn eigen leven ten offer bracht om een jeugdig menschenetertje uit het water te redden en zou het deugdzamer van hem geweest zijn het kind voor zijn oogen te laten verdrinken, ten einde zijn eigen nuttige leven voor de bevolking te bewaren?

In den langen brief van 6 October 1645, voegt Descartes een schoone gedachte aan zijn levensbeschouwing toe. Ik heb me afgevraagd, schrijft hij aan de Prinses, 'of het beter is vroolijk en tevreden te zijn, door ons het goede dat we bezitten, grooter en van meer waarde voor te stellen dan het in werkelijkheid is en datgene wat ons ontbreekt over het hoofd te zien of er geen aandacht aan te wijden, dan méér onderscheidingsvermogen en kennis te bezitten en daardoor de juiste waarde van het één zoowel als van het ander te weten, en dientengevolge treuriger te worden'. Indien ons hoogste goed er in bestond vroolijk te zijn - aldus antwoordt hij zichzelf - zouden wij het best doen met ons zooveel mogelijk te vermaken en ons verdriet te verdrinken, of er zondige afleiding voor te zoeken. Dan zouden we ons alle zaken, der werkelijkheid ten spijt, zoo rooskleurig mogelijk moeten voorstellen en ons voeden met bedriegelijken waan. Maar dat zou verkeerd zijn, want ons hoogste goed bestaat in het beoefenen der deugd, of, wat hetzelfde is, in het bezit van al het goede dat we ons door onzen vrijen wil kunnen eigen maken en in de voldoening die dit ons schenkt. En aangezien het ons hoogere volmaaktheid geeft de waarheid te kennen, ook al is deze nadeelig voor ons, dan haar niet te kennen, is het beter minder vroolijk te zijn en méér te weten, dan omgekeerd.

'Het is dan ook niet altijd wanneer we op zijn vroolijkst zijn dat onze geest zich het meest voldaan voelt; integendeel,

de groote vreugden zijn gewoonlijk stil en ernstig; slechts de middelmatige en voorbijgaande worden door lachen vergezeld'.

Natuurlijk brengen Descartes' beschouwingen over de moraal hem tot het probleem van den vrijen wil. Elisabeth had hem geschreven dat men wèl wijsgeerig berusten kan in leed waarmee wij door het lot getroffen worden, als ziekte en rouw, maar niet in het kwaad dat onze medemenschen, die toch uit vrijen wil handelen, ons aandoen. Hierop antwoordt Cartesius dat God de eerste oorzaak is van alles, dus ook van de handelingen die de menschen uit vrijen wil volbrengen. 'Want men kan Zijn bestaan slechts bewijzen door Hem als een absoluut volmaakt wezen te beschouwen en Hij zou niet absoluut volmaakt zijn wanneer er iets in de wereld kon gebeuren dat niet van Hem afkomstig ware. De theologie onderwijst ons de voorbeschikking, maar de philosophie is op zichzelf al voldoende om ons te leeren begrijpen dat God zelfs de allergeringste gedachte die in den mensch opkomt, reeds in eeuwigheid bij hem heeft willen doen opkomen. Immers het zou tegenstrijdig zijn te zeggen dat God de menschen zóó geschapen heeft dat hun wilsdaden niet van de Zijne afhankelijk zijn, want dat komt op hetzelfde neer als te zeggen dat Zijn macht tegelijk eindig en oneindig is: eindig omdat er iets is dat niet van Hem afhankelijk is en oneindig omdat Hij dat onafhankelijke heeft kunnen scheppen'. Aan den eenen kant moeten wij overtuigd blijven van onzen vrijen wil, want wij voelen en ondervinden hem, maar aan den anderen kant mag dit ons niet de macht van God in twijfel doen trekken. 'Want de onafhankelijkheid die wij innerlijk waarnemen en voelen en die voldoende is om onze daden lof- of afkeurenswaardig te maken, is niet strijdig met een afhankelijkheid die van anderen aard is en volgens welke alle dingen aan God ondergeschikt zijn'. Om zijn bedoeling begrijpelijker te maken voor Elisabeth, die moeite had zijn theorie over den vrijen wil te aanvaarden, bedient hij zich van een beeld, daarmee eenigszins over het hoofd ziende dat een vergelijking geen verklaring is. Gesteld dat een koning het duelleeren heeft verboden en weet dat twee edellieden hevig vertoornd op elkaar zijn. Wanneer nu die koning aan die edellieden een opdracht geeft waardoor zij elkaar noodzakelijk zullen ontmoeten en

dientengevolge slaags raken, zoodat het verbod overtreden wordt, dan kan men toch niet zeggen dat de koning hen tot dat duelleeren heeft gedwongen, ook al wist hij wel en al wilde hij zelfs dat het zou gebeuren: zij overtraden het verbod uit eigen beweging en zijn daarom strafbaar.

Hoewel de toon van Cartesius' brieven steeds hoofs blijft, maakt hun vriendschappelijke omgang dat de zwierige complimenten op den duur verminderen en een meer natuurlijke hartelijkheid daarvoor in de plaats treedt. Voor de Prinses was de vriendschap met den wijsgeer een ware levensvervulling: zij vond in zijn brieven en gesprekken (als hij in den Haag kwam, verzuimde hij niet haar te bezoeken) het voedsel voor haar geest dat zij thuis ontbeerde en vooral veel steun in haar moeilijkheden en zorgen. Tot zulk een gewoonte werd het haar om zich aan hem te uiten, dat zij hem zelfs, op gevaar af van hem te kwetsen, in bittere bewoordingen schreef over een gebeurtenis die hij, als goed katholiek, moest toejuichen. Op zekeren dag deed zij de teleurstellende ervaring op dat de philosophie van berusting die Descartes haar had bijgebracht, en die haar tegen alle leed waaraan zij zelve geen schuld had, moest wapenen, als 't ware omvergeblazen werd door een voorval in haar gezin. Haar broeder Eduard was den 5den November 1645 in het huwelijk getreden met Anna van Gonzaga, Prinses van Mantua en had zich naar aanleiding daarvan tot het katholicisme bekeerd. Geen der rampen die haar hadden getroffen, aldus schreef de protestantsche Prinses aan haar katholieken vriend, hadden haar zóó geschokt en van streek gemaakt. Een broeder van wien zij zooveel hield! Had hij tenminste maar eenigszins getoond dat hij uit werkelijke overtuiging zijn oude geloof verzaakte, maar niets daarvan. En nu is hij de algemeene verachting ten prooi gevallen, weeklaagt zij, en wacht hem het verderf van zijn ziel ‘volgens mijn geloof’. Het komt wel even in haar op dat Cartesius als katholiek niet de aangewezen persoon is aan wien men dergelijke verzuchtingen kan slaken, maar zij durft het toch wel áán, omdat hij veeleer ‘een meedoogend mensch dan een femelaar’ is. Descartes antwoordde eenigszins droog dat alle katholieken ‘waartoe ik behoor’, ‘verplicht zijn’ die bekeering goed te keuren, ook al valt er in de omstandigheden

en de aanleiding wel wat te laken; want God bedient zich van verschillende middelen om de zielen tot het geloof te brengen. Natuurlijk zijn de protestanten boos, maar zoo gaat het altijd, men kan de eene partij niet behagen zonder de andere misnoegen te doen.

In 1646 trof Elisabeth een nog zwaarder verdriet dan het vorige. Het gezin van den Winterkoning werd het middelpunt van een groot schandaal. Een Fransch edelman, een zekere graaf de l'Espinay, had tengevolge van een liefdesgeschiedenis waarin ook de hertog van Orléans betrokken was, zijn vaderland moeten verlaten en was naar Holland uitgeweken. De Winterkoningin ontving hem weldra aan haar hof en hij beloonde haar gastvrijheid door Prinses Louise, een jongere zuster van Elisabeth, te verleiden. Haar broeders waren heetgebakerde jongelieden - men noemde ze de dolle Palatijnen - en een van hen, Philips, de jongste der toen nog levenden, liet den smaad niet ongestraft: hij wachtte l'Espinay op en dwong hem tot een gevecht. De weldra toegesnelde omstanders wisten hen echter te scheiden. Deze mislukte aanval bracht Philips tot een moord: op klaarlichten dag liet hij l'Espinay in zijn tegenwoordigheid door een aantal handlangers op straat ombrengen. Dit geschiedde den 20sten Juni. Heel den Haag keurde de daad van Elisabeth's broeder hevig af, zoodat Philips zich genoodzaakt zag het land te verlaten. Hij sneuvelde vier jaar later in Franschen dienst. Met den goeden naam van het Palatijnsche Huis zag het er na deze gebeurtenis treurig uit: de Winterkoningin durfde zich zelfs niet buitenshuis te vertoonen. Ongeveer twee maanden na dezen moord, den 15den Augustus 1646, verliet Elisabeth Holland. Omtrent de aanleiding van dit vertrek bestaan twee lezingen. Volgens de eene, de dramatische en m.i. de minst geloofwaardige, zou Elisabeth haar broeder tot die misdaad hebben aangespoord en was haar moeder, die, naar de booze wereld zeide, zelf een zwakje voor l'Espinay had, hierover zoozeer vertoornd, dat zij haar voor eenigen tijd uit haar omgeving verjoeg. Volgens de andere lezing, vertrok Elisabeth naar het Brandenburgsche hof om daar bij haar familie de belangen van het Palatijnsche gezin te bepleiten. Een jaar later - en dit is met zekerheid vastgesteld - stond zij trouwens op het punt om, voor datzelfde

doel, de Koningin-Moeder, weduwe van Gustaaf Adolf, naar Zweden te begeleiden. Door de tegenwerking van Christina van Zweden werd dit plan echter niet verwezenlijkt. Hoe het ook zij, Elisabeth keerde nimmer naar Holland terug. Na een verblijf te Berlijn en te Crossen, bij de Keurvorstin-Weduwe van Brandenburg, Elisabeth Charlotte, woonde zij eenigen tijd bij een harer broeders in Heidelberg - na den vrede van Westfalen hadden de Palatijnen n.l. een deel hunner bezittingen teruggekregen - en ten slotte werd zij in 1661 co-adjutrice en in 1667 abdis van het Luthersche vrijwereldlijk, keizerlijk Rijksstift voor adellijke jonkvrouwen Herford, in Westfalen. Zij ontving daar later Jean de Labadie, den uit Holland geweken piëtistischen predikant, wiens denkbeelden zij door Anna Maria van Schurman had leeren kennen. Zij stierf in 1680. In haar brieven aan Descartes rept zij alleen van een ‘nieuw ongeluk’ dat haar familie getroffen heeft, maar zij treedt niet in bijzonderheden over de tragische gebeurtenis. Vòòr haar vertrek zag zij haar vriend nog eenige malen in den Haag en zij heeft toen mondeling met hem over die droevige en delicate zaken van gedachten kunnen wisselen. Tot aan zijn dood bleef zij met hem in correspondentie en toonde onverminderde belangstelling in zijn arbeid. Nu eens schrijven zij elkaar over *Il Principe* van Macchiavelli, dan weer vertelt zij Descartes dat zij zijn *Principia* aan een geleerden Duitschen medicus geleend heeft en diens opmerkingen daarover tegemoet ziet. Al klaagt zij dat te Crossen aan den Oder alleen haar boeken haar verhinderen kunnen ‘in den hoogsten graad dom’ te worden, toch voelt zij zich gelukkiger in deze omgeving dan thuis en zij is er veel gezonder. Het trof mij dat in de correspondentie die zij vanuit het buitenland met haar vriend voerde, de rollen eenigszins zijn omgekeerd: eerst was Cartesius de geestelijke leidsman, die een droefgeestig, onevenwichtig meisje door goeden raad trachtte op te beuren. Thans schrijft hij veel meer dan in het begin over zijn geharrewar met de Hollandsche theologen en Elisabeth toont hiervoor de deelneming die wij in haar andere brieven te zeer missen.

De Heer Gustave Cohen betitelt in zijn bekende werk *Ecrivains Français en Hollande*, de hoofdstukken waarin hij

Descartes' omgang met Elisabeth behandelt: '*Un amour intellectuel*' en uit Cartesius' gedragingen en brieven meent hij op te maken dat diens vriendschap voor de Prinses van amoureusen aard was. Hij zou hebben geleden onder de gedachte dat rang en leeftijd tusschen hen te veel uiteenliepen, dan dat hij ooit andere gevoelens dan die van eerbiedige vereering voor haar mocht koesteren. De bewijzen die de Heer Cohen hiervoor aanhaalt, lijken mij - ofschoon ik hun correspondentie aandachtig doorlas - verre van overtuigend. Ik zag geen zin of Cartesius had hem even goed tot een vriend kunnen richten. De omstandigheid dat Elisabeth hem tot een soort ziele-herder in haar moeilijkheden nam, maakt den toon soms vertrouwelijker dan anders wellicht het geval zou zijn, maar, ik herhaal het, geen spoor van discrete declaraties of verborgen gevoelens, maar voortdurend de uiting van openlijke en vaderlijke genegenheid. Wanneer Elisabeth klaagt over haar geschokte gezondheid en over de rampen die haar gezin treffen, dan antwoordt hij daarop veeleer als een bezadigde Mentor dan als een bezorgde minnaar. Wij kunnen slechts oordeelen naar die brieven en naar het zeer weinige dat wij van hun omgang weten. Wat er voor verborgens schuilde in hun gevoelens kunnen wij niet raden en misschien was hun dit zelf niet duidelijk. De brieven van Cartesius zijn zakelijk gesteld, volgens een weloverwogen plan. Na een korte inleiding maakt hij haast om tot zijn onderwerp te komen en al spreken de beide correspondenten ook af en toe over hun particuliere omstandigheden - Elisabeth trouwens veel meer dan Descartes - het gaat er bij den philosoof om zijn ideeën helder uiteen te zetten en te verdedigen tegenover een bewonderende, maar tevens scherp critische leerlinge. Natuurlijk zou een amoureuse vriendschap tusschen Descartes en de Prinses zijn figuur boeiender voor ons maken, maar wij moeten het aan de schrijvers der veel gelezen serie '*vies romancées*' overlaten om in een leven te vinden wat men er graag in wil zien. Dat beiden groote vreugde beleefden aan deze briefwisseling is buiten twijfel en juist in den tijd toen het cartesianisme zoo hevig werd aangevallen en meestal geheel verkeerd begrepen werd, moet het den wijsgeer goed hebben gedaan zooveel oprechte waardeering en juist inzicht bij iemand te

vinden. Elisabeth behoorde tot het jonge geslacht waarop hij zijn hoop gevestigd had: zij stond open voor het nieuwe en was onbevooroordeeld. ‘Aan dezen wil (om haar verstand te onderrichten en het goede dat het onderscheidt te volgen) schrijft zij hem eens, ‘aan dezen wil dank ik het dat ik Uwe werken begrijp, die slechts duister zijn voor hen die ze aan de hand van Aristoteles' beginselen, of met heel weinig aandacht beschouwen, gelijk de verstandigsten van onze doctoren in dit land mij bekend hebben dat zij ze niet bestudeerden, omdat zij te oud zijn om een nieuwe methode te beginnen, nu zij eenmaal hun lichaams- en geesteskracht in de oude versleten hebben.’

* * *

De moraal die Cartesius in deze, voor zijn leer zoo belangrijke correspondentie formuleert, is een aanvulling en lichte wijziging van hetgeen hij reeds in den *Discours de la Méthode* - dien Elisabeth natuurlijk kende - daarover geschreven had.

Op twee plaatsen van zijn brieven geeft hij, zooals wij zagen, een samenvatting zijner denkbeelden: eerst noemt hij drie Stelregels, vervolgens vier Waarheden.

Van de drie stelregels is de derde gelijk aan die welke hij, eveneens als derde, in den *Discours de la Méthode* plaatste. De twee eerste luiden anders. Inplaats van, zooals daar, voor te schrijven dat wij de heerschende wetten en gebruiken moeten volgen, legt hij er nu den nadruk op dat wij ons vòòr alles door onze rede moeten laten leiden en ons aan haar voorschriften moeten onderwerpen. Niet dat hij thans, zooals sommige critici beweren, het omgekeerde beoogt van hetgeen hij vroeger verkondigde, want ook reeds in den *Discours* schrijft hij aan het slot zijner stelregels, dat hij zich voorneemt zijn leven lang zijn rede te ontwikkelen en zich te wijden aan het zoeken naar de waarheid. En omgekeerd, valt hij in zijn brieven aan Elisabeth zijn vroegere opvatting niet af, want elders schrijft hij haar: ‘De algemeene wetten der gemeenschap, die er alle naar gericht zijn elkander wèl te doen, of althans geen kwaad te doen, schijnen mij zóó goed vastgesteld, dat wie ze rechtuit volgt, zonder veinzerij of list, een veel gelukkiger leven leidt dan zij die hun nut langs andere wegen zoeken. Evenzeer als

Descartes het eenerzijds noodzakelijk acht dat de mensch de voorschriften zijner rede volgt, keurt hij het anderzijds af dat men, door eigendunkelijk optreden, aanstoot geeft, of onrust stookt. Dit verklaart m.i. de groote omzichtigheid waarmede hij zijn denkbeelden verkondigde, zijn voortdurend rekening houden met de heerschende begrippen, want in tweedracht en onrust kan de bloem der rede niet bloeien. Geen tegenspraak dus tusschen de stelregelen van den *Discours* en die der brieven, alleen, om zoo te zeggen, verschil in belichting. Toen hij voorzichtig zijn voorwaardelijke moraal opbouwde, legde hij er het meest nadruk op dat men zich moet aanpassen aan de heerschende wetten en gebruiken en thans plaatst hij, volkomen overeenkomstig het grondbeginsel van zijn philosofie, het vertrouwen in onze rede als eerste voorschrift: met zijn *Discours de la Méthode* en de daaropvolgende geschriften, had hij een hoogen troon voor haar opgebouwd, en nu is hij de eerste om zich daarvoor te buigen.

In de eerste der vier Waarheden verchristelijkt Cartesius het stoïcijnsche determinisme, tot vertrouwen in een almachtigen en volmaakten God, van wien alles afhangt en wiens decreten onfeilbaar zijn. Hieruit leidt hij af - evenals de stoïcijnen uit het determinisme - dat berusting de hoogste wijsheid is. Ook de tweede waarheid, die het aardsche leven, met zijn goed en kwaad, gering acht, behoort tot de zuiver Christelijke levensbeschouwing en past zich tevens aan bij de stoïsche beginselen. Alleen - de lezer zal het zich herinneren - gaat Descartes niet zoover om, met Zeno, den zelfmoord in bepaalde omstandigheden te billijken.

In de schoone derde waarheid toont hij zich een kind van zijn tijd, toen de telescoop meer en meer een openbaring gaf van het oneindig groote, van de onmetelijke ruimte der hemelen, waarin de aarde als een verloren stipje rondwentelt. Montaigne had het in de 16de eeuw reeds durven schrijven en Descartes herhaalt het naar aanleiding van zijn kosmische beschouwing: de mensch die dit nietig stipje bewoont, kan niet het doel en middelpunt der schepping zijn. Dit was een zeer gewaagde bewering en Elisabeth vroeg hem dan ook dadelijk of dit niet strijdig was met het dogma der bijzondere Voorzienigheid. In een brief aan zijn vriend Chanut gaat hij zelfs

nog verder en oppert hij de mogelijkheid dat ook de andere hemellichamen bevolkt zijn. Maar dat kan de theologie geen schade doen, voegt hij er geruststellend bij: Gods macht is groot genoeg om zich ook over zijn andere scheppingen uit te strekken en daar behoeft volstrekt niet uit te volgen dat Zijn Voorzienigheid hier op aarde niet is zooals wij ons dat voorstellen. We moeten alleen maar inzien dat we mogelijk niet alleen staan in het voorrecht dat wij genieten: hoe grooter wij ons Gods schepping voorstellen, hoe meer ontzag we voor Hem zullen voelen. - Fontenelle, die in 1680 zijn aardige populaire verhandeling over astronomie *Entretiens sur la pluralité des Mondes*, uitgaf, waarin hij met nog sterker nadruk dan Descartes, betoogde welk een weinig belangrijk deel de mensch in de schepping is, en welk een dwaze verwatenheid het is wanneer hij zich inbeeldt er de kroon van te zijn, trachtte het theologisch bezwaar te omzeilen door te zeggen dat de maan bijv. wel bewoond kan zijn, maar niet noodzakelijk door menschen als wij: ‘ik zet die er niet in, ik zet er bewoners in die heelemaal geen menschen zijn. Wat zijn het dan wel? Ik heb ze niet gezien en het is niet omdat ik ze gezien heb dat ik over hen praat.’ - Het geloof en de uitkomsten der nieuwere wetenschap moesten zich aan elkaar aanpassen en het is curieus de verschillende pogingen die gedaan werden om tot een compromis te geraken, waar te nemen.

De vierde Waarheid brengt Cartesius weer terug tot de stoa - want ook deze predikt haar, nl. dat het belang van de menigte uitgaat boven dat van den enkeling: de leer der algemeene broederschap. Men kan dit beschouwen als een gemeenplaats - ‘weest niet egoïst, maar altruïst’ - die men overal, in heidensche zoowel als christelijke leerstellingen terugvindt, maar het zij opgemerkt dat Descartes haar tot basis maakte van zijn praktische moraal, in een tijd toen de humanitaire denkbeelden nog weinig ontwikkeld waren en het belang en heil van den enkeling sterk op den voorgrond trad. Ik denk aan den geest o.a. geïncarneerd door Bossuet, die bijv. in vervoering geraakte bij het aanschouwen van ‘de wonderen die God gedaan heeft voor het eeuwige heil van Henriette van Engeland. Om haar aan de Kerk te geven, heeft Hij een geheel koninkrijk omver moeten werpen....

als de wetten van den staat zich keeren tegen haar eeuwig heil, dan zal God den heelen staat doen wankelen om haar van die wetten te bevrijden. Hij heeft dien prijs voor onze zielen over; Hij beweegt hemel en aarde ten bate van zijn uitverkorenen.' Descartes daarentegen ziet het menschdom als één groot organisme. Elk onderdeel - elk mensch - moet zich als een lid van het geheel beschouwen. Het moet zich weten te offeren als het noodzakelijk is, maar is het voor de gemeenschap van grooter nut dat het zich spaart, dan is dát en niet het offer, zijn plicht.

De wereld is een stip in het heelal, de mensch een kleine schakel in de gemeenschap. Zoo zien wij reeds bij Cartesius de tendens tot nivelleering, die in de achttiende eeuw - op verschillend gebied - door de uitkomsten der wetenschap en vooral onder den invloed van Leibniz' continuiteits-theorie, tot zoo machtige ontwikkeling zou komen. De astronomen hadden, toen zich hun kennis vergrootte, zeer oneerbiedig aan de aristocrate De Aarde haar adellijken titel ontnomen: zij daalde af tot den rang van andere planeten.... zij was de eerste *ci-devant*! Overal openbaarde zich weldra een zelfde neiging om de schotten weg te breken die soorten en klassen scheiden. Zij kwam tot uiting in de werken van natuurkundigen als Bonnet en Robinet, in de *Lettre sur les Aveugles* van Diderot, waarin we de evolutie-leer reeds in kiem ontwaren: er zijn geen afscheidingen in de natuur 'alles is in alles', een ononderbroken band vereenigt alle verschijnselen. Op het gebied van de classificatie der wetenschappen huldigde d'Alembert een zelfde opvatting: de meest gecompliceerde wetenschappen hebben zich uit de eenvoudigste ontwikkeld; er is geen hoogere en mindere wetenschap, de geleerde staat niet noodzakelijk boven den bedreven handwerksman. 'De wereld' schrijft Diderot, 'toont ons slechts een eindeloos aantal wezens, bijna zonder eenige bestendige en bepaalde afscheiding, er is geen enkele die men de eerste of de laatste kan noemen, alles is aaneengeketend en volgt elkaar op in onmerkbare schakeeringen; en wanneer in dat ontzaggelijke aantal gelijksoortige zaken, het ons toeschijnt of enkele als rotstoppen boven de oppervlakte uitsteken en haar beheerschen, dan danken zij dit

voorrecht slechts aan bepaalde systemen, aan vage conventies, aan zekere gebeurtenissen die geen verband met hen houden en niet aan de physische samenstelling der wezens, noch aan de bedoelingen der natuur'. Deze opvatting weerhoudt echter Diderot niet den mensch als middelpunt der schepping te beschouwen, omdat 'wanneer men den mensch, het denkende, beschouwende wezen, van den aardbodem verdrijft, dit pathetische en verheven schouwspel der natuur niet meer dan een leeg en stom tooneel is: dan zwijgt het heelal: de stilte en de nacht dalen er neer. Alles verandert in een wijde eenzaamheid, waarin de niet meer waargenomen verschijnselen donker en toonloos plaatsvinden; het is de tegenwoordigheid van den mensch die het bestaan der wezens belangrijk maakt.' ....Hier nadert Diderot dus eenigszins de Pascaliaansche gedachte dat de mensch door zijn denkvermogen zich boven de natuur verheft en haar beheerscht. Ja, tot in den zwakkeren cultus van het vaderland die de achttiende eeuw kenmerkt, vinden wij het nivelleerings-proces terug. 'Alle volken schrijft Diderot,' hebben thans een vrij juiste voorstelling van hun naburen en daardoor hebben zij minder geestdrift voor het vaderland dan in de tijden der onwetendheid.... door bij alle naties de wetten, de bijzondere gaven en de zeden onderling te vergelijken, zullen zij er zóó weinig aanleiding in vinden aan zichzelven de voorkeur te geven, dat, zoo zij al voor hun vaderland de liefde behouden, die de vrucht is van het eigenbelang, zij toch niet meer die geestdrift er voor koesteren die de vrucht is van zelfoverschatting.'

Om tot Cartesius terug te keeren, wanneer wij dus zijn derde en vierde Waarheid (de nietigheid der aarde in het heelal en de leer der algemeene broederschap) in het licht der cultuurgeschiedenis beschouwen, dan krijgen deze oogenschijnlijke gemeenplaatsen grootere beteekenis, omdat de toon die er uit opklinkt het Leitmotiv zal worden van de denkers der achttiende eeuw. De nivelleerings-tendens die wij reeds bij hem constateerden, brengt echter noch hem, noch hen die op zijn ideeën voortbouwden, tot democratische beginselen: de broederschap is slechts bedoeld in philosophischen zin; het denkbeeld van politieke gelijkheid zou pas veel later rijpen.

De kern van zijn moraal - hij ontkent het trouwens geens-

zins - heeft hij dus aan de stoa ontleend. Hij legt er echter den nadruk op dat de omschrijving die hij van de deugd geeft een geheel oorspronkelijke voorstelling van hem is. Een belangrijk verschil tusschen zijn opvattingen en die van Zeno en Epictetus is dat laatstgenoemden voorschrijven de hartstochten te onderdrukken, terwijl Descartes daarentegen het nut dat gemoedsgewegingen - zelfs de heftigste - kunnen hebben, bij herhaling aanprijst: mits zij nooit aan den teugel der rede ontglippen. 'Toen ik ze (de hartstochten) bestudeerde,' schrijft hij aan Chanut, 'heb ik bevonden dat zij bijna allemaal goed zijn en zóó nuttig voor dit leven, dat onze ziel geen reden meer zou hebben nog maar een oogenblik aan haar lichaam verbonden te blijven, als zij ze niet kon gevoelen.'

Hoewel het Godsvertrouwen een der voornaamste uitgangspunten van zijn moraal is, geven wij er ons toch rekenschap van dat het vrij onafhankelijk van het Christendom is en zich weinig onderscheidt van het determinisme der stoïcijnen, dat in de decreten der natuur een wijs beleid meent waar te nemen. De argumenten waarmee hij Elisabeth in haar ziekte en leed tracht te troosten, zijn zuiver verstandelijk. Zijn Godsgeloof is de redelijke overtuiging van den wijsgeer, niet het kinderlijke geloof van een werkelijk religieuse natuur. Men zou de opmerking die Jacques Maritain tot Bergson gericht heeft, op Descartes kunnen overbrengen, n.l. dat zijn houding ten opzichte van God, gelijk is aan die van den theoreticus tot zijn denkbeeld en niet van den mensch tegenover zijn Schepper. De wijsgeer en de Christen zijn in Descartes niet altijd eensgezind. Wij zagen het bijv. in zijn brieven aan de Prinses: als Christen aanvaardt hij het geloof in de gelukzaligheid; als wijsgeer acht hij die gelukzaligheid waarschijnlijk, maar niet zeker.

Cartesius' moraal stelt wel zeer hooge eischen aan zelfbeheersching en aan het wikkend en wegend verstand. Zij behoort bij zelfstandige, vrijheidlievende naturen, als de zijne, bij lieden als hij, die over een gezond oordeel beschikken, die een bespiegelend leven verre boven het actieve stellen en.... in omstandigheden verkeeren die hun toestaan naar hun aard te leven. Stellig is het een edele moraal, maar geschikt

alleen voor bezonken, wilskrachtige geesten: voor een Descartes, maar niet geheel en al voor Elisabeth, al betoogt zij ook zijn leefregel aanvaard te hebben. Wij zagen haar gansche philosophische gebouw als een kaartenhuis ineenstorten, toen zij de schokkende tijding ontving dat haar broeder zijn geloof verzaakt had. Zooals dikwijls het geval is bij schrijvers van een levensleer, stelde Cartesius er een op die overeenkomstig zijn eigen geaardheid was. Een meer religieuse dan zuiver verstandelijke moraal zou Elisabeth waarschijnlijk hechteren steun geschonken hebben. Zijn levenskunst is er een voor een eenzame, als Cartesius, die zich nooit aan banden heeft willen laten leggen, nooit een ambt heeft willen bekleeden, aan zichzelf en zijn eigen gedachtenleven genoeg had. Op de vraag van Elisabeth of hij, nu hij de voornaamste punten van de individueele moraal heeft uiteengezet, niet óók die der gemeenschap zou willen schetsen, antwoordt hij: ‘Ik lijd zulk een afgezonderd leven en ben er zóó ver van verwijderd gebleven mij met zaken te moeten bezig houden, dat ik, wanneer ik ondernam de beginselen neer te schrijven die men in het gemeenschapsleven zou moeten betrachten, even brutaal zou zijn als die wijsgeer die de plichten van een veldheer in tegenwoordigheid van Hannibal wilde onderwijzen.’

Zijn moraal is in de eerste plaats gericht op een krachtige ontplooiïng van den wil naar het goede. Zij streeft niet zoozeer naar het bereiken van geluk, als naar het voorkomen van de emoties die het leed ons geeft: wij moeten niet de oogen sluiten voor het kwade in het leven, niet trachten ons door ongemotiveerd optimisme om den tuin te laten leiden, maar troost, zelfs blijdschap putten uit den moed waarmee wij de rampen die ons treffen, dragen. Wij moeten in broederschap leven met onze medemenschen en onze vrienden met algeheele toewijding bijstaan in den nood, doch zonder mede-lijden in letterlijken zin, want alle droefheid werkt verslappend en als wij zelf onbewogen blijven, kunnen wij met het klaarste inzicht hulp verleenen. - Dat warme deelneming in een verdriet dikwijls hun die een leed doormaken weldadiger aandoet dan ijskoude hulp, schijnt bij onzen philosoof niet op te komen. - Somberheid haalt ons dus neer, opgewektheid en vreugde daarentegen sterken en veredelen ons; ‘wanneer de

geest vol blijdschap is, draagt dit er veel toe bij het lichaam gezonder te maken en de dingen om ons heen aangenamer te doen schijnen. En ook durf ik zelfs gelooven dat innerlijke vreugde eenige geheime macht heeft om het lot gunstiger voor ons te stemmen.' Aan deze woorden voegt Cartesius de volgende merkwaardige bekentenis toe - merkwaardig omdat zij toont dat zijn zoo sterk beredeneerde moraal, niet geheel van een irrationeel tintje ontbloot is: 'Ervaringen hebben mij dikwijls doen opmerken dat de dingen die ik met een blij gemoed en zonder eenigen innerlijken tegenzin gedaan heb, mij gewoonlijk uitstekend gelukken, zòòzeer zelfs, dat in de hasardspelen, waarin alleen het Lot beschikt, ik altijd bevonden heb dat dit mij gunstiger gestemd was wanneer ik daarbuiten redenen tot vreugde had, dan wanneer ik droef te moede was. En wat men gewoonlijk het daemonion van Socrates noemt, is zonder twijfel niets anders geweest dan dat hij zich tot gewoonte gemaakt had zijn innerlijke neigingen te volgen en dacht dat de uitkomst van hetgeen hij ondernam gelukkig zou zijn wanneer hij een geheim gevoel van vroolijkheid had en daarentegen ongelukkig als hij treurig was gestemd.

Het hoogste goed bestond niet voor Cartesius in passielooze berusting, maar in vreugdevolle overgave aan een door de rede gewettigden, schoonen hartstocht, Voor hem was deze hartstocht zijn roeping als wijsgeer, de uitwerking van zijn leer, waarmee hij, naar hij in benijdbaar idealisme meende, het menschdom geluk en waarheid zou brengen. Inderdaad, van weinig levens kan men met meer grond getuigen dat het was *une pensée de la jeunesse*, *réalisée dans l'âge mûr*.

C. SERRURIER

Menander.

II.

Er is in het werk van Menander geen enkel ding, dat Plutarchos zoo prijzenswaardig acht als de schoonheid van zijn taal.

Tegenover de bontheid en het effectbejag van Aristophanes stelt hij Menander's soberheid en de homogeniteit zijner vertolking. Men krijgt uit de woorden, die Plutarchos hierover zegt, den indruk, alsof Menander een soort van middenevenredige gevonden heeft tusschen de taal van mannen en van vrouwen, van vrijen en van slaven, van beschaafden en onbeschaafden. ‘Geen schoenmaker heeft ooit een schoen gemaakt’, zegt hij ‘of een maskermaker een masker of een kleermaker een mantel, die evenzeer paste voor een man, voor een vrouw, voor een jongen, voor een grijsaard, en voor een slaaf, maar Menander wist zich zoo uit te drukken, dat zijn taal met elke geaardheid, iedere dispositie en leeftijd in overeenstemming was.’ Men zal zich wellicht afvragen, of zulk een taal niet buitengewoon kleurloos is en uitermate òngeschikt voor karakteristiek. Maar beide bezwaren blijken bij nader toezien van allen grond ontbloot. In de eerste plaats n.l. is Menander's taal niet een middenevenredige, maar eenvoudig de stileering der omgangstaal van zijn eigen tijd. Het is natuurlijk ondenkbaar, dat toen bij alle lagen der Atheensche bevolking hetzelfde vocabularium in zwang was, maar de verschillen waren zeker minder opvallend dan in het Amsterdam van onzen tijd. Menander kon dus de uitersten vermijden zonder onnatuurlijk te worden. Het is duidelijk wat hij daarmee wint: eenheid van stijl. De vergelijking met

de tragedie ligt voor de hand. Ook in den dialoog van het treurspel is er tusschen den woordenschat van heer en van knecht geen opvallend verschil. En dit geldt niet alleen voor het *Grieksche* treurspel. Het is een kenmerk van den klassieken stijl in het algemeen, die immers nooit uitgesproken en opzettelijk realistisch is. In zooverre is dus Menander klassiek. Hij is de schepper van de taal van den comischen dialoog, al had hij daarin, zooals van zelf spreekt, zijn voorgangers.

Men moet echter niet meenen - en dit is het tweede punt - dat de fijne schakeering, waardoor de typeering en individueele kenschetsing tot stand komen, ontbreekt. Dat is trouwens ook Plutarchos niet ontgaan, al gaat hij er niet diep op in. Karakteristiek kan ook door andere middelen worden bereikt dan door woordkeus, fijnere middelen wellicht: door den zinsbouw, door den aard van het gesprokene zoowel wat zijn inhoud als wat zijn omvang betreft, en ten slotte - wat we wonderlijkerwijze bij Menander door de geschreven woorden heen kunnen hooren - door den toon, die ook den aard der tàalmuziek bepaalt. Van alle drie geef ik een voorbeeld. In de beroemde scène van ‘Het Scheidsgericht’, waaraan dit stuk zijn naam dankt, begint de geitenherder Daos, een eenvoudige onontwikkelde slaaf, aldus zijn zaak bij den scheidsrechter te bepleiten:

> Ja, dan een beetje meer terug en niet alleen
> wat ik met hèm gehad heb; zoo wordt U de zaak
> goed duidelijk. In 't kreupelhout, hier in de buurt
> van 't goed, was ik de beesten aan het weiden, 'k denk,
> mijnheer, zoowat een maand geleden, dood-alleen,
> en vind me liggen daar een pasgeboren kind
> met amuletjes en dat soort van opschik aan.

Als hij zoover gekomen is, valt zijn tegenstander Syriskos, aan wien hij het kind heeft afgestaan en die nu ook aanspraak maakt op de genoemde sieraden, hem in de rede met de woorden ‘daar gaat het over’; en Daos, bang den draad te verliezen: ‘hij laat me niet uitspreken!’ Zijn deze beide slaven niet aardig geteekend, Daos door den omhaal van zijn onverbonden zinnen, en Syriskos alleen al door het feit dat hij spréékt en zijn mond niet kan houden, totdat zijn beurt gekomen is?

In een ander stuk, ‘De Samische’, hooren wij een oude min

praten tegen het pasgeboren kindje van haar jongen meester, Moschion, dien ze vroeger zelf gezoogd heeft. Ook hier is het niet door een eigenaardig bakersvocabularium, dat dit oudje gekenschetst wordt. De woorden op zichzelf hebben niets specifieks. De karakteristiek ligt alleen in den aard van het gesprokene, omdat dit ons het wezen van het vrouwtje openbaart. Ze vindt het kindje schreiend ergens op een bed liggen, vergeten te midden van de drukke voorbereidselen van een huiselijk feest en zegt:

> ‘Dat lieve kind! Zoo'n schatje! En waar is
> je moesje dan?’ - Ze kuste het, liep er mee rond,
> en toen het opgehouden was met huilen, zei
> ze tot zich zelf: ‘ik arme ziel, zoo'n kleintje was
> Moschion zellef ook - 't lijkt of het gistren was -,
> toen ik hem zoogde en vertroetelde en nu
> is dit alweer een kind van Moschion....’

Is het uit deze enkele woorden niet duidelijk, dat dit vrouwtje tot dezelfde soort behoort als die andere voedster, van wie Menander ergens zegt:

> Je hoeft haar eventjes maar aan te stooten of
> haar ‘min’ te noemen, en ze ratelt zonder eind.
> Het bekken in Dodona, dat den heelen dàg
> heet door te klinken, als men in 't voorbijgaan het
> maar even aanraakt, kan men sneller stil doen zijn
> dan haar geratel, want zij neemt den nàcht er bij.

En ten slotte, als derde voorbeeld, dit stukje van een dialoog aan de voordeur. De soldaat Sosias heeft zoo juist zeer ongeduldig zijn verlangen te kennen gegeven om te worden binnengelaten; dan komt de portier naar buiten schieten in de stemming, waarin een moderne huisknecht zou verkeeren, wanneer er driemaal vlak achter mekaar luidruchtig gescheld was, en het volgende gesprek ontspint zich:

> (Portier) Jij ongeluk van een vent, wat wil je? waar moet jij
> naar toe? (Soldaat) Hoor jij hier thuis? (Portier) Dat kan wel, maar wat gaat
> dat jou aan?

Ik zal niet ontkennen, dat ook bij Menander in gesprekken als dit wel eens een woordje valt, dat een beschaafd en welopgevoed man niet in den mond zou nemen. Maar dat neemt niet weg, dat toch ook hier weer het voorval, de menschen

en hun stemming niet zijn gekenschetst door de plebejische klèur der gesproken woorden, maar door den aard der woorden zelf. Of is het niet prachtig van onvervalschte arrogantie, om aan den man, die U open doet, te vragen: ‘hoor jij hier thuis?’; en is het antwoord ‘dat kan wel’ niet even kostelijk van brutale laatdunkendheid? De toon, waarop die woorden zijn gesproken, wordt als het ware hoorbaar uit den geschreven tekst.

Niet minder belangwekkend naar mijn meening is een andere schakeering in de taal van Menander, die Plutarchos blijkbaar in 't geheel niet heeft opgemerkt. Tot de vaste equipementen van de comedie behoort van oudsher het parodieerend imiteeren van de taal der tragedie. Aristophanes is er een meester in om tragische verzen en tragische uitdrukkingen in de meest komische situaties te pas te brengen. De dichters der midden-comedie hebben dit ‘paratragoidein’, zooals men het noemt, nagevolgd, waarschijnlijk buiten alle verband met een bepaalde situatie, alleen om der wille van de parodie. Eigenaardig is nu, hoe Menander van dit traditioneele element gebruik maakt en het tegelijk verfijnt. In de Perikeiromene, het Gekortwiekte Meisje, staat een herkenningsscène. Een jonge vrouw, de heldin van het stuk, vindt onder dramatische omstandigheden haar vader terug. Een zonderlinge scène voor een blijspel, zal men zeggen. Want om volkomen overtuigend te zijn, vraagt zoo iets de pathetische spanning der tragedie en de sfeer van een spel, dat ons wegvoert buiten de werkelijkheid van het dagelijksch leven naar de verbeelde wereld der mythologie. Wat doet nu Menander om deze scène in de sfeer der comedie te brengen? Hij imiteert den tragischen dialoog, in zijn taal, meer nog in zijn versbouw. Het iambische vers van het blijspel heeft een speelschen en ongestagen gang als het gesproken woord van de omgangstaal. Het tragische vers daarentegen is strak. De zesvoetige iambe bestaat er in de meeste gevallen uit niet meer dan 12 lettergrepen, terwijl ze in de comedie er meermalen 15, 16 of 17 heeft. In de scène nu, waarop ik doel, ziet men plotseling, als het gewichtige moment nadert, het vers zich verstrakken. Het loopt op cothurnen, op de broozen van het treurspel. Het is alsof de sujetten zich plotseling bewust worden, dat ze een rol spelen ìn hun rol.

Zij zijn niet meer geheel de menschen, die ze voorstellen: ze voeren een tafereel uit een tragedie op. Maar daarmee is meteen het komisch karakter gered. De pathetische scène krijgt een fijn-parodistisch tintje. Ze is niet langer schokkend. Ze wordt vermakelijk.

De kenmerken van Menanders stijl, die wij tot nu toe vermeldden, waren niet geheel ongeschikt, om met een concreet voorbeeld te illustreeren. Wat Plutarchos verder zegt is van dien aard, dat men het op zijn woord gelooven moet: men kan het niet met de stukken in de hand bewijzen. Zoo zullen we het dus op zijn verzekering moeten aannemen, dat, terwijl de meeste tooneelschrijvers òf voor het schellinkje schreven òf voor een élite, Menander door de bekoring van zijn taal er in geslaagd is elk soort van publiek te pakken; dat zijn kunst zich evengoed leent voor een opvoering als voor de lectuur, en dat die lectuur zoowel het onderwerp kan vormen van een ernstige voordracht als ook kan dienen tot vermaak der gasten aan een vroolijken maaltijd. Men zou - zegt hij - bij het symposion nog beter den wijn kunnen missen dan Menander, en voor menschen van studie en al diegenen, die een ingespannen leven hebben of een drukken werkkring, is er geen betere verpoozing denkbaar dan Menander.

Intusschen - de charme van een taal, de zeggenskracht van een auteur, zijn meesterschap over het woord, allemaal eigenschappen, die men prijst in Menander, dat zijn dingen, die men wel met den tekst in de hand kan ervaren, maar onmogelijk zonder tekst kan aantoonen. Een ding is echter wel duidelijk: om de eenvoudigen te kunnen pakken, moet Menander's schrijftrant eenvoudig zijn geweest, maar hij zal een verfijnd publiek niet hebben kunnen boeien, als niet die eenvoud gekenmerkt werd door een zekere distinctie. Doch vooral: zijn eenvoud moet niet zijn ontsproten uit gemakzucht en nonchalance, maar uit levendigheid van voorstelling en vastheid van greep. Dat beteekent dus, dat Menander, wat hij te zeggen heeft, niet alleen eenvoudig zegt, maar ook bondig en raak. Een collectie van meer dan 750 van hem afkomstige of aan hem toegeschreven spreuken, de z.g. monosticha, is o.a. daar om dit te bewijzen. Maar ook hier loopen wij, vrees ik, weer met het hoofd tegen den muur. Sierlijk,

keurig, bondig, puntig: gebruikt men die woorden nog in de litteraire kritiek? Zeggen ze ons nog iets? Zijn wij nog vatbaar voor de intellectueele kwaliteiten eener taal? En zoo ja, rangschikken wij dan die kwaliteiten onder het begrip van letterkunst? Ik wil het niet onderzoeken. Voor de Grieksche taalkunstenaars evenwel was het een sport om voor een gedachte, een traditioneele gedachte, den fraaisten, den bondigsten, den passendsten vorm te vinden. Bij hen werd het epigram geboren en leefde er meer dan duizend jaar. Geen wonder, dat de Grieken zich in de taal van Menander verlustigden.

Wat Plutarchos ons verder nog over Menander zegt, betreft de moreele zij van zijn kunst. L'art pour l'art is geen antiek althans geen klassiek begrip. Goede kunst moet stichtelijk zijn op de een of andere manier, dat wil zeggen: ons opbouwen. Ze moet ons in elk geval wijzer maken; als het kan, beter. Misschien is dat trouwens wel hetzelfde. Ook als men toegeeft, dat dit het doel der kunst is, zal men wellicht de bewoordingen, waarin Plutarchos de moraliteit van Menander prijst, ietwat naïef vinden klinken. Hij drukt zich daarbij nu eenmaal uit met al de eenvoudige braafheid van zijn oprecht gemoed. Had hij gezegd: ‘wie deze kunst tot hare diepste diepten peilt, vindt altijd de gave zekerheid van een rotsvast geloof in de goedheid der menschelijke ziel; hij zal erkennen, met vreugde en wellicht niet zonder beschaming, dat, hoe ook de ziel wordt geschonden en gehavend door het leven met zijn kwaad en jammer en hartstocht, toch die goedheid als een goddelijke vonk blijft smeulen en ten slotte zegeviert’ - als hij dit had gezegd, had hij ons misschien geïmponeerd. Plutarchos drukt zich anders uit. Hij zegt: ‘de wijsheid van goede eenvoudige spreuken, die zich ongezocht onder zijn verzen mengt, verzacht ook het meest verhard gemoed en wendt het tot braafheid. Van tegennatuurlijke verhouding is in al die stukken van hem geen enkele maal sprake. Wordt de eer van een meisje geschonden, dan eindigt het steeds op welvoegelijke wijze met een huwelijk; relaties met vriendinnetjes worden, als deze driest en veeleischend zijn, op het eind verbroken, doordat de jonge man tot bezinning komt en berouw; maar is zoo'n meisje braaf en tot werkelijke wederliefde in

staat, dan blijkt zij wel het wettig kind van een vader van vrije geboorte, of althans wordt aan hunne liefde haar tijd gelaten, doordat zij de toegefelijke eerbiediging vindt, die strookt met ons menschelijk gevoel.' Zoo ongeveer zijn Plutarchos' woorden. Is het bovengezegde heel veel anders dan een zwaarwichtige parafrase van de door hem uitgesproken gedachten? Ik geloof het niet.

Tot zoover de antieke kritiek. Laat ons echter uit deze opmerkingen van Plutarchos vooral twee dingen onthouden: 1° dat deze kunst in haar beschouwing van den menschelijken aard optimistisch is, 2° - wat een uitvloeisel is van het eerstgenoemde kenmerk - dat zij in de personen, die zij teekent, dingen als *bezinning* en *berouw* weet uit te beelden. Dit kan ons een richtsnoer zijn, wanneer we terugkeeren tot de vraag, die we tot nu toe onbeantwoord lieten: wat heeft Menander gedaan met de traditioneele sujetten van het blijspel; dat is dus tevens de vraag, waarom hij de schepper heet der Nieuwe Comedie.

Men zal wellicht meenen, dat het Middelbare Blijspel, dat zijn typen deels overnam van zijn ouden voorganger, deels nieuw creëerde, nog geen intriguespel gekend heeft, maar zijn boeren, visschers, dokters, hetaeren, soldaten, buitenlanders, handwerkslui, slaven enz. enz. liet optreden in een reeks van losse tafereelen, waardoor dus het geheel meer werd wat men noemt een mimus dan een tooneelstuk. Het is zeer zeker mogelijk, dat dit wel eens gebeurd is. Vrijwel alles, wat we van deze midden-comedie weten, is afgeleid uit de titels der stukken en uit losse fragmenten. Zou men, afgaande op het gros dier fragmenten, willen generaliseeren, dan zou men tot de slotsom moeten komen, dat in deze stukken voornamelijk over eten en drinken gepraat werd, alleen iets minder over drinken dan over eten, en van het eten vooral over de heerlijkheden van de vischmarkt en de beste manier om die te bereiden. Maar het beeld, dat het gros der fragmenten geeft, is zeker eenzijdig. Die fragmenten zijn n.l. grootendeels afkomstig uit een boek van Athenaios, de 'Tafelende Geleerden'. Deze heeren interesseerden zich blijkbaar uitsluitend voor de merken van den wijn, de soorten van drinkbekers en vooral voor de gerechten, die hun geestelijke en

lijfelijke voorouders prefereerden. Als men dan nog weet, dat deze zelfde Athenaios ook een aantal plaatsen verzameld heeft om te bewijzen, dat die voorouders het gebruik van warm water reeds gekend hebben, dan kan men zich denken, wat men van hem te verwachten heeft. Dat dit beeld eenzijdig is, blijkt bovendien uit een kleine reeks van citaten, die de brave Stobaios voor ons uit de midden-comedie bewaard heeft.

Men kan daaruit opmaken, dat dichters als Antiphanes en Alexis ook over andere dingen dan wijn, geknoopte tong en lamsboutjes hun meening gezegd hebben. Zoo stond in Antiphanes' Dokter deze opmerking:

> Al wat hem smart is ziekte voor den mensch, al heeft
> Dat vele andre namen.

en in een ander stuk van denzelfden meester:

> Matig uw smart, is een der uwen heengegaan.
> Want zij zijn niet gestorven, maar den zelfden weg,
> Dien allen moeten gaan, daar 't hun is opgelegd,
> Zijn zij vooruit gegaan, en later zullen wij
> Terzelfder woning komen, waar nu zij reeds zijn,
> Daar te verblijven met hen samen al den tijd.

Ook de bewaarde titels spreken een andere taal. Ze bewijzen, dat de onderwerpen, die de midden-comedie behandelde, zeer veelsoortig zijn geweest. Maar hoè ze die onderwerpen heeft behandeld, ontgaat ons dikwijls ten eenen male. We constateeren alleen een zeker gebrek aan proportie tusschen titel en fragmenten. Als we uit den titel ‘Agroikos’ meenen te mogen opmaken, dat in dit stuk een boer ten voeten uit geteekend is, schetst het toebehoorende fragment ons de houding van een buitenman tegenover de hem onbekende vischgerechten van de stad. Verwachten wij in den ‘Boeotiër’ een diepgaande studie van het Thebaansche volkskarakter, het fragment wijst ons op de traditioneele botheid en niet minder traditioneele eetlust van dat volk. In de meeste gevallen is het volkomen onmogelijk om ook maar te gissen op welke wijze deze comici uit de door hen gebruikte elementen een blijspel hebben opgebouwd. Maar dat ze het intriguespel hebben gekend, blijkt uit allerlei korte citaten, die op een verwikkeling van dien aard betrekking hebben, en blijkt het allerduidelijkst uit deze woorden van Antiphanes, die afkomstig moeten zijn uit de proloog van zijn blijspel ‘Poësis’:

Een gelukzaal'ge dichtsoort is het treurspel toch,
daar in de eerste plaats de toedracht van het stuk
aan het publiek bekend is, vóór men nog een woord
gezegd heeft. Daarom hoeft de dichter 't onderwerp
slechts even aan te stippen. Zeg ik Oidipous,
dan weten zij de rest: zijn vader was Laïos
Iokaste is zijn moeder, weten, wie zijn zoons
en dochters zijn, 't lot dat hem wacht en wat hij deed.
Zegt men Alkmaion, dan noemt ieder bij zich zelf
meteen zijn kind'ren, weet dat hij in razernij
zijn moeder moordde, dat Adrastos aanstonds komt,
vervuld van smart en toorn, en weder heen zal gaan.
En in de tweede plaats, als hun een slot ontbreekt
en de verwikk'ling op het doode punt blijft staan,
dan laten zij het toestel in de hoogte gaan,
de vinger Gods, en daarmee is 't publiek content.
Bij ons is dat niet moog'lijk, neen wij moeten het
Van a tot z bedenken, de personen, wat
er vroeger is gebeurd, wat nu de toestand is,
afloop en opzet; en vergeet hij iets daarvan,
dan wordt zoo'n Chremes of zoo'n Pheidon uitgejouwd.
Aan Peleus echter en aan Teukros staat zulks vrij.

In dit fragment worden niet alle sujetten vermeld, die wij uit de Nieuwe Comedie kennen, maar de beide vaderrollen worden, bij wijze van voorbeeld, genoemd. En een stuk, waarbij een voorgeschiedenis, een situatie van het oogenblik, een opzet en een afloop noodig zijn, kan wel niet anders wezen dan een spel van verwikkeling en ontknooping. Wat de aard van die verwikkeling geweest is, blijkt uit de later typisch geworden eigennamen Chremes en Pheidon: een spel van ongehoorzaamheid en liefde, van lichtzinnige verkwistende zoons en schriele knorrige vaders, een spel, zooals we dat uit de stukken van Plautus en Terentius kennen, waarbij ten slotte toch alle conflicten worden bijgelegd en alles ten goede wordt geschikt. De hiermee geschetste opzet is dus geen vinding van de Nieuwe Comedie. Want Antiphanes staat in leeftijd nog dichter bij Aristophanes dan bij Menander. Alles wat men ten deze van die Nieuwe zeggen kan is dit: dat zij zich vrijwel uitsluitend tot dit soort van onderwerpen bepaald heeft, terwijl die voor de Middelbare slechts een deel van haar repertoire uitmaakten. Misschien heeft zij het genre geperfectioneerd, zooals de midden-comedie enkele genres verder volmaakt heeft, waarmee de oudere dichters zich nog niet anders dan terloops hadden bezig gehouden. Gevonden

echter, nieuw-geschapen heeft zij dit genre niet. Dat is door het fragment van Antiphanes onomstootelijk bewezen.

Waarin lag dan wel de beteekenis van Menander? Waarom begint met hem een nieuwe aera? Waarin stak hij uit boven zijn voorgangers? Wat rechtigde hem tot zijn grooten naam en tot al den lof, dien het nageslacht hem toedroeg? Waarin lag zijn bizonderheid?

Natuurlijk wordt zijn waarde voor een groot deel bepaald door de bovenvermelde litteraire eigenschappen, die Plutarchos in hem roemt. Maar dit zijn alle eigenschappen, die hij ongetwijfeld in sterker mate en grooter volkomenheid bezeten heeft dan zijn voorgangers, doch niet bij uitsluiting. Twee hoedanigheden echter bezat zijn werk, die ik beschouw als zijn persoonlijk eigendom en die het kenmerken als iets nieuws. Beide vloeien voort uit een fijn psychologisch inzicht en een meer dan gewone menschenliefde. Ze hangen, meen ik, ten nauwste met elkander samen, maar het is 't gemakkelijkst ze een voor een te noemen en te behandelen.

De midden-comedie werkte met vaste typen, deels geërfd deels door haar zelf geschapen. Zooals alle typen onderscheiden ook deze zich door één overheerschenden karaktertrek. Een boer is bekrompen, een slaaf geslepen, de soldaat een laffe opsnijder, een parasiet de incarnatie van schaamteloosheid; de Boeotiër heeft geen ander doel dan zijn maag te vullen, de kok is monomaan, een vischboer de vleeschgeworden arrogantie, een zoon is loszinnig, een vader òf te streng òf te toegevend. Het werk van den comicus bestond nu hierin, deze typen in actie te brengen, situaties uit te denken, waarin hun eigenaardigheid zich het best kan doen gelden, steeds nieuwe trekjes te verzinnen, die hun typische eigenschap illustreeren. Hoe ongeloofelijker deze trekjes zijn, hoe beter, als zij slechts grappig zijn wel te verstaan. De vrek van Plautus' Aulularia schreeuwt niet alleen moord en brand, als hij zijn schoorsteen ziet rooken, maar wanneer hij zich wascht, huilt hij heete tranen om het waschwater dat verloren gaat, en als hij naar bed gaat, bindt hij zich een blaas voor den mond, om tijdens den slaap geen adem te vermorsen. Althans dat vertelt men van hem. Dit stuk van Plautus is waarschijnlijk een navolging van een origineel van Menander; de grappen zelf zullen wel

een bedenksel zijn van den Latijnschen comicus, maar, hoe dan ook, het zijn bedenksels in den trant der midden-comedie.

Van deze typen - of zegt men beter karikaturen? - vindt men er enkele bij Menander terug, maar - en dat is het belangrijke - alleen in de bijfiguren. De kok blijft bij hem en in de geheele Nieuwe Comedie een traditioneele kok, de parasiet een echte klaplooper. Het publiek zal zich zeker met deze, naar een vaste en eenvoudige formule geschreven rollen, kostelijk geamuseerd hebben. Maar in de hoofdfiguren treedt achter het type de persoonlijkheid naar voren. ‘De boer is ook een mensch, lezer.’ Menander heeft den individueelen mensch ontdekt, die achter ieder masker schuil gaat. Het masker is het masker van de soort. Het stelt een boer voor of een soldaat of een vrekkigen ouden man. Menander heeft zich afgevraagd, wat er achter die maskers in het hart dezer menschen omging, en toen hij het antwoord op die vraag wist, heeft hij uit het oude type een nieuw karakter gevormd.

Als eerste voorbeeld nemen we den soldaat. Volgens een traditie, die waarschijnlijk, zooals we vroeger zeiden, al van Epicharmos stamt, moet de soldaat een snoever wezen, die de ongeloofelijkste verhalen doet van zijn heldendaden, maar als het er op aankomt, zoo bang is als een wezel. Het best is dit type bekend uit den Miles Gloriosus van Plautus, bewerkt naar een Grieksch origineel, waarvan de schrijver onbekend is. Hoe geliefd het type was, blijkt uit de talrijke namen, die alle op de voorgewende dapperheid van den held zinspelen. Menander moet het zelf ook als bijfiguur gebruikt hebben. In Terentius' Eunuchus vinden we een Thraso, die samen met den parasiet Gnatho uit den Kolax van Menander is overgenomen, en deze soldaten-figuur vertoont alle typische trekken van den snoever. We kennen echter twee stukken van Menander, waarin de soldaat tot hoofdfiguur is geworden, en daarmee van het traditioneele type tot een nieuwe persoonlijkheid. Een van die stukken is ‘het Gekortwiekte Meisje’, een comedie, waarvan Egypte ons althans zooveel terug heeft gegeven, dat de teekening der personen ons vrij duidelijk voor oogen staat. De figuur in kwestie heet daar Polemon, de man die aan de heldin van het stuk de kunstbewerking voltrekt, waardoor zij bedenkelijk veel op een jongenskopje

gaat lijken. Maar hij heeft van den soldaat niet anders dan een zekere bruuske heerschzuchtigheid in zijn optreden, die hem in het stuk zelf terdege wordt afgeleerd. Overigens is hij een man, die alle sympathie verdient om zijn kinderlijken eenvoud en aanhankelijke liefde. Het is of Menander aan hem heeft willen demonstreeren, dat uiterlijk, tenue en emplooi het innerlijk van een mensch niet uitmaken, en dat men een ieder moet beoordeelen naar zijn eigen individueele wezen.

Belangwekkender nog dan Polemo is een andere soldaat, Thrasonides: Misoumenos heet naar hem het stuk, waarin hij voorkomt, d.w.z. de verfoeide. Van deze comedie heeft een der papyrus-vondsten ons enkele fragmenten teruggegeven. Reeds vroeger had men getracht uit de overgeleverde brokstukken en enkele aanwijzingen bij oude schrijvers het verloop van dit drama te reconstrueeren. Een poging daartoe vindt men b.v. in Guizot's bekende boek over Menander. Thrasonides heeft een jonge krijgsgevangene, Krateia. Hij krijgt dat meisje lief. Zij is zijn slavin, hij kan haar dus dwingen. Men denke aan Agamemnon en Kassandra. Maar dat wil hij niet, hij wil haar liefde winnen. Zij echter verfoeit hem, om zijn grootspraak, om zijn soldateske manieren, zijn litteekens, om alles wat een vrouw in een man verfoeien kan. Uit een van de oude fragmenten scheen te blijken, dat Krateia er ten slotte in toestemt Thrasonides aan te hooren. Waarschijnlijk - zoo meende men - zwoer hij bij dat gesprek den duren eed, dat hij een ander mensch zou worden. Maar het antwoord, dat men uit twee bewaard gebleven regels het meisje in den mond legde, gaf den minnaar weinig hoop. Dat antwoord immers luidde dan:

> Omdat zich nu uw aard onder den schijn versteekt,
> totdat al gauw de wijn dien valschen schijn verbreekt.

Teekenend voor de traditioneele opvatting van de soldatenfiguur is het nu, dat Guizot het door hem gedachte slot van den Misoumenos aldus formuleert: ‘et sans doute Thrasonide se voit enlever sa maîtresse par un rival, qui n'a pas besoin de serments pour faire croire à l'élégance de ses manières et à la douceur de son amour.’ En even teekenend voor Menander is het, dat - zooals nu uit de nieuwgevonden fragmenten met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid blijkt -

de afloop precies andersom geweest is. Thrasonides moet Krateia tot vrouw gekregen hebben, natuurlijk niet dan nadat eerst haar vader verschenen is, om een regelmatig huwelijk mogelijk te maken, en niet zonder dat zich ook Thrasonides' vader in de aangelegenheid gemengd heeft, maar hoe dan ook - hij verkrijgt het geluk, waarnaar hij smacht en dat hij om zijn nobele houding verdiend heeft. Hoe Krateia haar tegenzin overwint, of alleen al de openbaring van zijn fijngevoelige eerbied voor haar vrouwelijke waardigheid voldoende is geweest om Thrasonides van verfoeide tot beminde te maken, vermeldt het schamele overschot der historie niet en doet in dit verband ook weinig ter zake. Van belang is voor ons, dat hier een ‘soldaat’ optreedt met alle uiterlijke hebbelijkheden en veel van de innerlijke eigenschappen van den Snoever, maar die naast die eigenschappen een schoon en zuiver gevoel bezit: respect voor het meisje, dat hij liefheeft. Of moeten we liever zeggen: eerbied voor de echtheid van zijn liefde, die hij niet wil schenden door een daad van geweld? Om het even, het is in elk geval Menanders nieuwe waarheid: het masker maakt niet den man.

Een tweede bewijsstuk van deze stelling vind ik in zijn Agroikos, zijn Buitenman. Onder de titels van de Midden-Comedie zijn er drie met dien naam. Het type deed blijkbaar opgang. De Buitenman van Antiphanes, de oudste onder de drie, wordt blijkens een der fragmenten bespot om zijn onkunde van de culinaire verfijningen in de stad. Hij staat dus niet al te ver af van den Buitenman in Theophrastos' Charakteres, waar de boerschheid wordt gedefinieerd als ongemanierde bekrompenheid. Antiphanes beschouwde, naar het schijnt, dit trekje als een bizonder gelukkige vondst: we vinden de hier vermelde verzen uit zijn Agroikos woordelijk terug in een ander stuk van hem, dat den naam draagt van den boer Boutalion. Maar Menander's Buitenman zegt van zich zelf:

> 'k Ben maar een buitenman, daar kom ik rond voor uit,
> en met de dingsigheden in de stad niet al
> te goed bekend, maar door mijn leeftijd heb ik toch
> wel eenig inzicht.

Deze woorden, onder de oude fragmenten bewaard, vloeien

zeker niet voort uit een ‘ongemanierde bekrompenheid’. Een nieuwgevonden fragment stelt ons nu in staat het portret van Menanders Boer te completeeren. We hooren daar wat de slaaf Daos over hem vertelt aan de arme weduwe Myrrhina, wier dochter deze bejaarde landman - Kleainetos is zijn naam - tot vrouw wenscht. Ik vertaal de geheele passage, ook omdat ze ons een goeden indruk geeft van het komisch effect, dat Menander uit zoo'n tafereeltje weet te halen: de snaaksche Daos met zijn heugelijke tijding en tegenover hem de oude Myrrhina en haar nog oudere vriendin Philinna:

D.
Hé, Myrrhina, geluk en voorspoed. M. Insgelijks.

D.
Ik zag je niet zoo gauw, m'n brave en eerbre vrouw.
Hoe gaat het u? Ik heb een schoon bericht, waarvan
ik u eens wilde laten snoepen; beter nog,
een kostlijke gebeurtenis op komst, als 't god
belieft. Ik wou de eerste zijn, die 't u vertelt.
Je moet dan weten, dat Kleainetos, bij wien
uw zoon aan 't werk is, nu een dag of wat geleên,
toen hij zoo eens zijn wijngaard hakte, het houweel
dwars door zijn been gehakt heeft, met een fermen slag.

M.
O groote god! D. Nee, houd u kalm en hoor het eind.
Door die verwonding, op den derden dag daarna,
liep d'ouden man de lies op en een zware koorts
nam hem te pakken; hij was er beroerd aan toe.

PHILINNA.
Ik wou dat jij oprukte! is me dat een goed
bericht, dat jij komt brengen? D. Oudje, hou je mond.
Toen moest hij noodig iemand hebben, die hem kon
verzorgen, maar al 't slavenvolk, barbarenvolk,
waar hij van afhangt, liet hem fluiten, maar uw zoon
deed anders, deed of het zijn eigen vader was.
Alles wat noodig was verrichtte hij, hij streek
de zalf uit, wreef hem, wiesch de wond af, bracht hem wat
te eten, sprak hem moed in, en terwijl het leek,
of hij het nooit zou halen, hielp hij door zijn zorg
hem op de been. M. Die lieve jongen. D. Ja, dat is 't.
Hij had gelijk ook. Toen de baas hem bij zich had
en eindelijk eens tijd vond - vrij van zijn houweel
en al 't gezwoeg, werkezel dat hij is - vroeg hij
dan ook eens naar het leven van den jongen zelf,
hij wist er, denk ik, wel zoo 't een en ander van....
En toen de jongen daarop inging en hij ook
een woordje repte van zijn zuster en van U
en van uw moeite om rond te komen, overkwam
hem iets van meegevoel: hij vond dat hij bepaald
zijn dankbaarheid moest toonen voor de goede zorg.
Hij zag zijn eenzaamheid, en dat hij oud begon
te worden, en hij werd verstandig. Want hij heeft

zijn woord gegeven, dat hij 't meisje trouwen zou.
Dat is de hoofdzaak der geschiedenis.

Een boer, die meegevoel ondervindt, of, zooals Menander het uitdrukt, een algemeen-menschelijk gevoel heeft, dat moet iets nieuws geweest zijn. Maar daarmee eindigt het nog niet. De resteerende fragmenten vertellen ons, dat het meisje, dat Kleainetos tot vrouw wenscht, haar hart al aan een ander heeft geschonken, een rijken buurjongen. Maar haar armoede staat blijkbaar een huwelijk in den weg. De oude man krijgt dus gelegenheid om het pas-verworven verstand, waar Daos van spreekt, op een nog verstandiger manier te gebruiken en zijn genegenheid en dankbaarheid aan het gezin van zijn redder op nog edelmoediger manier te bewijzen. We kunnen er zeker van zijn, dat door zijn bemoeiïng de twee gelieven elkander krijgen. Wellicht blijkt hij zelf een oude vriend van de moeder van het meisje en vindt nu in haar een levensgezellin. Maar hoe dat zij, zeker is dit: Menander heeft ook hier willen toonen, dat de nobeler gevoelens niet het eigendom zijn van één stand, van één klasse, van één soort van menschen, maar evengoed kunnen huizen achter de veel-bespotte maskers, waar men ze niet verwacht. Of op een gegeven oogenblik, door een toeval, een schokkende gebeurtenis, een ontroerende herinnering, daar kunnen ontwaken.

Want dit is het tweede en niet minder treffende kenmerk van de psychologie en de uitbeelding van Menander: hij heeft begrepen, dat de handelingen van den individueelen mensch niet altijd typisch zijn. En dat niet alleen, omdat niemand de zuivere vertegenwoordiger is van zijn type, maar vooral omdat er ook in het karakter een gedurige groei en verandering gaande is. Sterker nog! omdat een bekeering mogelijk is.

Ook die gedachte en haar uitwerking is, als ik wel zie, in het Grieksche blijspel geheel nieuw. Wellicht echter kan men in de Grieksche tragedie een enkele maal iets vinden, dat in die richting gaat. Ik bedoel in den Philoktetes van Sophokles, waar de jonge Neoptolemos, die aanvankelijk Odysseus belooft hem in de uitvoering van zijn listige plannen behulpzaam te zijn, door het gezicht van Philoktetes' lijden tot andere gedachten wordt gebracht. Maar hier is toch eer van ínkeer dan van bekeering sprake: de eigen nobele aard

zegeviert over de door anderen ingeblazen snoodheid. Een betere analogie geeft Euripides' Aulische Iphigeneia. Uit angst en klachten rijst daar plotseling een bezielde gedachte omhoog, en Iphigeneia, die zoo pas nog haar vader om het leven gesmeekt heeft, gaat vrijwillig den offerdood tegemoet, om het geluk en de eer van haar volk te dienen. Is het niet teekenend, dat Aristoteles in zijn Poëtica een aanmerking maakt op de inconsequentie dezer figuur? Dat is, naar het mij voorkomt, een zeer sterk bewijs, hoe ongewoon een verloop als dit in het Grieksche drama was.

Of Menander door het voorbeeld van Euripides geïnspireerd is, laat zich natuurlijk niet uitmaken, maar het is duidelijk, dat wij bij hem deze zelfde tendentie vinden. Het menschelijk karakter is voor hem geen gegeven grootheid, waardoor van den aanvang tot den dood alle handelingen stelselmatig en als het ware mechanisch worden voltrokken. Het is een altoos voortgaande groei. En iederen dag kan er een voorval komen, waardoor onze innerlijke en uiterlijke gedragslijn wordt gewijzigd.

Iets van dien aard vertoonde ons reeds de figuur van Kleainetos in het zoo juist geciteerde fragment. Een man, die hard is voor zich zelf en voor anderen, en van het leven niets anders kent of kennen wil dan het zwoegen en sloven op zijn akker. Totdat een ernstige verwonding hem aan den rand van den dood brengt. Dan beseft hij de waarde van het leven en kent de dankbaarheid. Nauw verwant aan dezen Kleainetos is Menedemos in een van de bekendste stukken van Terentius, den Heauton Timoroumenos, den Zelfkweller. Menedemos heeft door zijn strengheid zijn zoon van zich vervreemd. De jongen is weggeloopen en heeft dienst genomen in het Macedonische leger. Menedemos, door berouw en grenzenloos verdriet gepijnigd, gunt zich zelf geen vreugde of ontspanning meer. Maar als de zoon terugkeert, dan is de eens zoo strenge vader zoo bevreesd om hem een ander maal te verliezen, dat hij omslaat tot het alleruiterste van meegaandheid en toegevendheid. In de beide soldaten-figuren, die we boven vermeldden, den Polemon van het Gekortwiekte Meisje en den Thrasonides in de Verfoeide kan men hetzelfde proces opmerken. Maar duidelijker en overtuigender tevens spreekt

Menander zijn denkbeeld uit in het stuk, dat het gaafst uit de nieuwe papyri te voorschijn is gekomen, het Scheidsgericht.

Charisios is zeer kort na zijn huwelijk met Pamphile voor een paar maanden op reis gegaan. Als hij terugkeert, vertelt zijn vertrouwde slaaf Onesimos hem, dat Pamphile ondertusschen bevallen is en het kind heeft te vondeling laten leggen. Hij concludeert onmiddellijk, dat zij schuldig is. Woede en verontwaardiging maken zich van hem meester. Hij zal niet naar Pamphile terugkeeren, maar bij een vriend zijn intrek nemen. Zijn leed zal hij wel verzetten. Kameraden genoeg, wijn in overvloed! Een gehuurde fluitspeelster zal de feestmaaltijden opluisteren, misschien zal zij hem Pamphile doen vergeten. Hij vergeet haar niet. Zijn verdriet blijft even groot. Maar ondertusschen is onder de kostbaarheden van een gevonden kindje, dat door een kolenbrander is aangenomen, een ring ontdekt, die Charisios heeft toebehoord. Charisios had het voorval, waarbij hij dien ring verloor, maar liever willen vergeten. Een maand of wat vóór zijn huwelijk had hij zich in het duister bij een nachtelijk feest vergrepen aan een meisje, dat hij niet kende. Nu zegt de fluitspeelster, ofschoon zij de ware toedracht al doorzien heeft, dat zij de moeder van het vondelingetje is, en Charisios, als de vader herkend, komt tot het besef, dat dezelfde misslag, waarom hij zijn vrouw tot het uiterste gekrenkt heeft, door hèm is begaan. Wanneer hij dan nog een gesprek heeft afgeluisterd, waarin Pamphile aan haar vader weigert in een breuk met Charisios toe te stemmen, volgt de crisis. We hooren dat het eerst uit den mond van den slaaf Onesimos:

> Goed wijs is hij niet heelemaal. Nee, hij is gek.
> Wat zeg ik? Stapel is hij werk'lijk, stapelgek.
> 'k Spreek van mijn meester, van Charisios: een vlaag
> van melankolie heeft hem gegrepen of zoo iets.
> Wat zou je anders kunnen denken, dat er was?
> Zoo straks stond hij den heelen tijd voor aan de deur,
> almaar naar buiten glurende, de arme man.
> Vóór 't huis op straat besprak de vader van mevrouw,
> zoo 't schijnt, het een of ander met haar. Hoe hij toen
> van kleur verschoot, is gruwlijk om te hooren zelfs.
> En daarbij kermde hij ‘o zoete liefste, o
> de lieve woorden, die je spreekt’ en sloeg zich hard
> op 't hoofd; en na een tijdje weer ‘o welk een vrouw

was mij geschonken, vóór de vloek mij trof.' Tot slot,
toen hij dat alles afgeluisterd had en weer
naar binnen was gegaan: verwoed gebrul, geruk
van haren, geestverdwazing, zinsverbijstering.
En telkens zei hij 'ik vervloekte ploert! terwijl
ik zoo iets heb gedaan en zelf de vader ben
van een onecht kind, wist ik geen greintje meelij zelfs
voor haar te vinden, die dit zelfde ongeluk tróf....
Gevoellooze barbaar!' Zoo staat hij op zich zelf
te schelden, dat het dreunt, met bloedbeloopen oog.
Ik heb de koude rilling, kippevel van angst.
Want krijgt hij in dien toestand mij in 't oog, den man,
die dit heeft uitgebracht, misschien slaat hij me dood.
Daarom ben ik maar stilletjes eruit gegaan.
Maar waar naartoe? Wat uitkomst vind ik? - 'k Ben gepierd,
het is met mij gedaan! de deur slaat dicht, hij komt
op straat! Zeus redder, red mij, als het moog'lijk is.

Onesimos tracht zich te verstoppen, maar Charisios, buiten gekomen, klaagt zich zelf opnieuw aan, kalmer dan in de door den slaaf herhaalde woorden, maar met een dieper bewustzijn van den afstand tusschen wat hij zich zelf meende te zijn en wat hij in werkelijkheid is:

De feillooze man des geestes, die de waarheid zocht
en ijvrig speurde naar het wezen van goed en slecht,
zelf onbesmet, onlaakbaar, in zijn wandel was -
Het leven heeft mij ferm gestraft en welverdiend;
het liet mij merken dat ik maar een menschje ben.
'Jij nietig baasje snuift en bralt van hoogmoedswaan,
verfoeit je vrouw om ong'luk buiten hare schuld?
Dan zal ik toonen, hoe jij zelf gestruikeld bent.
En zij zal over jou zachtmoedig spreken, jij
bejegent haar met smaad. Een ongelukskind en nog
een botte onredelijke kinkel blijk jij dan.'
Dat leek nogal op jouw gedachten, wat ze straks
tegen haar vader zei, dat z'om het leven met
hem saam te deelen bij haar man gekomen was,
dat zij het ongeluk, dat hem getroffen had,
niet mocht ontvluchten. Maar jij, die je voor wou doen
als een verheven, wijze en onkreukb're geest,
jij bleek al spoedig een laaghartige barbaar.
Dat was een slim plan, dat, driedubb'le lafaard, jij
voor had met haar! Geen man zal om haar komen, tot
op 't eind een schooier haar tot vrouw neemt, de huwlijksgift
haar vader voor zich houdt. Haar vader? Wat gaat mij
haar vader aan? Ik zeg hem ronduit: Smikrines,
laat mij met rust! Mijn vrouw wil niet bij mij vandaan.
Wat schud en trek je dan aan Pamphile?

Over de beteekenis dezer passage lang uit te weiden, is niet noodig. Men ziet hier de karakterontwikkeling, de bekeering, zou men bijna kunnen zeggen, voor de oogen van den toeschouwer zich op het tooneel voltrekken. Menander heeft begrepen, dat het leven een leerschool is. ‘Hebt gij het leven uitgebeeld, Menander, of het leven U?’ heeft een Alexandrijnsch criticus gevraagd. Ook dien trek van het leven heeft de groote blijspeldichter niet verwaarloosd. Maar ik wil de zoo juist geciteerde verzen gebruiken, om terloops op iets anders te wijzen, op de vrouwefiguren bij Menander.

Het Grieksche blijspel is voor de vrouwen niet bepaald vriendelijk geweest. Wie de fragmenten der Grieksche comici opslaat, vindt op de eerste pagina de volgende verzen:

> De vrouwen zijn een ramp, maar beste maats
> Er is geen huis te houden zonder ramp.
> Want trouwen is een ramp, niet trouwen ook.

Dit is het Leitmotiv. Ontelbare malen vindt men deze gedachte in ietwat anderen vorm terug. Ook bij Menander ontbreekt zij niet. Er is blijkbaar geen zekerder weg tot lachsucces bij het eene geslacht dan dat men kwaad spreekt van het andere. Maar toch geven Menanders vrouwefiguren ons een ander beeld. Beminnelijk zijn zij en waardig, bescheiden, hulpvaardig, goedhartig, verdraagzaam, standvastig, en al deze deugden worden verhelderd en verlevendigd door een innemende guitigheid. Wat wil men meer? En toch is er meer. Want Pamphile is meer dan dat. Zij is heldhaftig. En zij is niet de eenige. Glykera, het gekortwiekte meisje, die om haar broers belang de smadelijkste bejegening ondergaat van den man, met wien zij samenleeft, is het evenzeer. Chrysis in de Samische niet minder. Zij wordt door haar man en meester het huis uitgestuurd en begrijpt zeer wel, waarom. Het behoeft haar slechts een woord van opheldering te kosten om zich zelf te redden, maar zij spreekt dat woord niet, omdat ze daardoor een ander in grooter ongelegenheid zou brengen. ‘En de verwikkeling van het stuk in de war zou sturen’ zal men zeggen. Zonder twijfel: die stilzwijgendheid is een van de voorwaarden der intrigue. Maar is het niet bizonder, dat Menander zijn intrigue bouwt op de deugd der vrouw, inplaats van op haar ondeugd?

Dat Menander geen andere blijspelen heeft geschreven dan de zulke, waarin zich op de bovenbeschreven manier voor de oogen der toeschouwers de beteekenisvolle verandering in het karakter van den hoofdpersoon voltrok, dat laat zich niet bewijzen. Maar een feit is, dat in de meeste stukken, waarvan zich de intrigue laat reconstrueeren, wij iets van dien aard zien gebeuren. Bij Polemon en Moschion in het Gekortwiekte Meisje, bij Moschion in de Samische, bij Thrasonides in de Verfoeide, in de Thesauros, in de Plokion wellicht. Mij althans schijnt de pointe van dit stuk hierin te hebben gelegen, dat de onderdanige echtgenoot van een rijke vrouw voor het eerst van zijn leven zijn wil doorzet, wanneer hij bewerkt, dat zijn zoon niet trouwt met de rijke erfdochter, die de moeder voor hem op het oog heeft, maar met een arm meisje, dat hij liefheeft. Doch van vele dezer stukken is ongeveer niets over, van andere slechts weinig. Bij Terentius en Plautus bezitten wij eenige volledige stukken van Menander, echter omgewerkt en veranderd, in welken graad weten we niet. Maar in de beste daarvan vinden we weer hetzelfde principe. Zeer schoon en pakkend, door het dramatisch en komisch effect, in de Broeders van Terentius, een blijspel dat verdient om gelezen te worden. Maar ik laat dat stuk achterwege. Er is een ander, bekender stuk, dat nog meer onze aandacht verdient: de Aulularia van Plautus, een comedie die niet allèèn haar roem dankt aan het feit, dat Molière haar in zijn Avare gevolgd heeft. Ook dit moet een stuk van Menander zijn. Dat staat niet objectief vast, maar waarschijnlijk is het wel. Bij Molière is Harpagon als vrek geboren en als vrek zal hij sterven. Zijn laatste woord is ‘ma chère cassette’. Is dat ook bij Menander zoo geweest? Menanders stuk heet de Dyskolos, de Neetoor, niet Philargyros, de Vrek. Het prototype van Molières Harpagon was merkwaardigerwijze geen gierigaard, maar een man met een slecht humeur. Hij is niet als vrek geboren, maar hij wordt een gierigaard door den schat, dien hij vindt. Opgegroeid en oud geworden in de uiterste armoede wordt hij plotseling vermogend. Is het wonder, dat de gedachte zijn schat weer te verliezen hem gek van angst maakt? Is het wonder, dat hij niet weet, hoe hij het geld moet gebruiken, een man, die door het leven verbitterd en verzuurd

is en de waarde van den rijkdom niet kent. Zoo is dus ook deze gierigaard van Menander geen type, maar door de omstandigheden en het toeval is hij de man geworden, dien wij zien bij het begin van het stuk. En die man blijft hij niet. Plautus' Aulularia is geschonden, het slot ontbreekt. Maar van dat ontbrekende slot zijn twee fragmenten bewaard:

> 'Tien kuilen groef ik, iedren dag'

en

> 'Bij nacht vond ik geen rust, bij dag geen rust.
> Nu zal ik kunnen slapen.'

Dat zijn woorden van den vrek, den vrek, die, nu hij zijn gestolen en weergevonden schat aan zijn dochter als bruidsgift heeft meegegeven, van een obsessie bevrijd is. Hij is genezen en bekeerd, genezen van zijn vrekkigheid, misschien ook van zijn slecht humeur, nu het lot hem in staat gesteld heeft zijn dochter gelukkig te maken door een wettig huwelijk met een braven onbezorgden jongen man, en nu het blijkt, dat hij zich aanstonds zal kunnen oefenen in de schoone en teedere kunst van grootvader-zijn.

In dien trant eindigt ook Hooft's Warenar, dat is - zooals de dichter zegt - 'Aulularia van Plautus, Nae 's Landts gheleghentheyt verduytschet.' Men acht daar de bekeering van den vrek zwak gemotiveerd. Niet ten onrechte. Maar het komt mij voor, dat de bekeering van Warenar toch vooral haar overtuigingskracht mist door een al te groote soberheid en nuchterheid in de uitbeelding. De twee boven aangehaalde fragmentjes van Plautus spreken een geheel andere taal. Zij bezitten dat eigenaardige pathos, dat een scène als deze alleen aannemelijk kan maken; en als men denkt aan de wijze waarop Menander in het Scheidsgericht Charisios' berouw en bezinning ons voor oogen voert, dan kan men veilig beweren, dat hij in zijn Dyskolos den juisten toon moet hebben getroffen.

Als er één stuk van Menander was, dat ik mocht terug vinden, dan zou ik wenschen dat het dit blijspel was. Ik ben overtuigd, dat het niet alleen zijn naam, maar ook zijn werk

naast dat van Molière zou stellen. Naast Molières beroemdste comedie zou de Dyskolos van Menander niet slechts met eere genoemd worden, maar het zou een werk mogen heeten van, zoo al niet een dieper, dan toch een rijker en vromer menschelijkheid dan de Avare.

W.E.J. KUIPER

Twee Friesche klassieken in hun jeugdwerk

Op het Schouwburgplein te Weimar staat het bekende dubbele standbeeld van Schiller en Goethe, de eerste met slanken hals, het hoofd eenigszins achterovergebogen en de oogen over den beschouwer heen in de verte gericht; de laatste breed, stevig, met rustigen blik het leven vóór hem bekijkend. Zóó ongeveer zal Friesland zijn beide klassieken Tjibbe Geerts van der Meulen en Waling Dijkstra dienen af te beelden, wanneer het, eenmaal ten volle beseffend, wat het aan hen te danken heeft, deze beide mannen op voor landgenoot en vreemdeling zichtbare wijze wenscht te gedenken. Voor zoo'n gedenkteeken is het wellicht nu nog te vroeg: de volle erkenning van hetgeen beide schrijvers voor Frieslands taal en letterkunde hebben beteekend, heeft zich nog niet met voldoende scherpte en nauwkeurigheid in hoofd en hart van het Friesche volk ontwikkeld en vastgezet. Rietschels standbeeld werd in 1857 opgericht, 25 jaar na Goethes en meer dan een halve eeuw na Schillers dood, nadat in den tusschentijd twee dichtergeneraties, die van de Romantiek en van het Junge Deutschland waren opgekomen, hadden gebloeid en waren ondergegaan. Zoo ver staan wij in Friesland nog niet van de literatuurperiode af, waarop bovengenoemde schrijvers hun stempel hebben gedrukt: sedert den dood van Tjibbe Geerts zijn niet veel meer dan 20, sedert dien van Waling Dijkstra pas 15 jaar verloopen. In de laatste jaren van hun leven roerde zich een jong dichtergeslacht, hetwelk in de volle bewustheid, dat een tijdperk in de Friesche letterkunde was afgesloten, onder den naam van Jongfriezen allengs voor den dag kwam en zich een jaar na den dood van Waling Dijkstra met een manifest, dat

tevens een programma voor de toekomst bevatte, officieel aandiende.[1] Thans zijn de Jongfriezen zoowat over hun Sturm-und-Drang-jaren heen en beleeft de literatuur een tijd van bloei, waarvan het hoogtepunt nog niet bereikt schijnt. Trotsch en terecht trotsch op hetgeen zij gedaan hebben en in de toekomst ongetwijfeld nog zullen doen, zijn zij niet in het bezit van den juisten maatstaf, waarmee hunne onmiddellijke voorgangers moeten worden gemeten; zij hebben overigens voorloopig nog andere en noodiger dingen te doen dan in een afgesloten verleden te staren. In elk geval, zij zijn het naast-volgend geslacht en dus tot een oordeel over het naastvorig geslacht het minste bevoegd. Daarbij komt, dat het werk van beide schrijvers door het ontbreken van volledige kritische uitgaven nog moeilijk is te overzien. En zoo blijft het aan een volgend geslacht voorbehouden, een scherp en eerlijk beeld van de beiden te geven, dat met gerustheid in het museum der Friesche literatuurgeschiedenis kan worden neergezet. Dan is het voor een standbeeld als dat van Rietschel nog vroeg genoeg.

Neemt de toekomstige beeldhouwer een trouwe kopie van de portretten, zooals wij die in tal van Friesche uitgaven aantreffen, dan krijgt hij een groep, die in meer dan één opzicht aan die van Rietschel herinnert. Leggen wij de afbeelding van Tjibbe Geerts uit *Ald en Nij*[2] naast die van Waling Dijkstra uit *Net nij ek net wei*[3], dan zien wij daar een smal, beenig gezicht met een spitse neus en een paar felle, borende oogen; het andere gezicht is breeder, vleeziger, de oogen zijn rustig en bezonken, zij boren niet, maar laten menschen en dingen naar zich toe komen - Maar alvorens ik verder ga, het volgende. Ik denk er niet aan, de tenslotte toch bescheiden dichtertalenten der beide Friezen te vergelijken met het genie van Schiller en Goethe. Ik weet ondanks mijn vereering voor de beide eersten heel goed, dat dichters, die tot een klein gebied als Friesland spreken en voor dat kleine gebied eigenlijk ook alleen interessant zijn, niet genoemd

1) D. Kalma, De Jongfryske Biweging (Dokkum, z.j.).
2) Ald en Nij. Forsprate en neilittene skriften yn rym en onrym fen Tjibbe Geerts van der Meulen (Birgum z.j.).
3) Net nij ek net wei. Rym en onrym út earder en letter tiid fen Waling Dykstra, 3 dln. (Ljouwert 1912).

mogen worden naast dichters, die het woord richten tot en aangehoord worden door een gebied als Duitschland of misschien de geheele beschaafde wereld. Friesland: de wereld, ziedaar de verhouding tusschen de beide tweetallen en tegelijk de basis, waarop ik gerechtigd ben parallellen te trekken tusschen de beide Duitsche en de beide Friesche klassieken en waarop de lezer wellicht bereid is verder te lezen.

Maar aan het etiket klassiek blijf ik toch voor onze beide Friesche schrijvers vasthouden. Zij hebben de Friesche volkstaal gehanteerd met een gemakkelijkheid en een vrijheid, die voorbeeldig genoemd kan worden; zij hebben aan die taal een bruikbaarheid en soepelheid gegeven, dat men voor het Friesch als volkstaal voorloopig geen verdere ontwikkelingsmogelijkheden ziet; zij hebben werk voortgebracht, dat als model kan dienen, daaronder is althans een klein gedeelte van blijvende waarde. - Van Goethe en Schiller is vaak gezegd, dat hun geschiedenis de literatuurgeschiedenis van hun tijdvak is geweest[1]; hetzelfde kan met minstens evenveel recht van Waling Dijkstra en Tjibbe Geerts worden beweerd. Wordt de klassieke periode in Duitschland ingeleid door Herder, die met een der beide classici al vroeg in persoonlijke aanraking gekomen, dezen als een weliswaar niet zooveel oudere, maar als een veel en veel rijpere vriend den weg kon wijzen, dien hij in den vervolge had te bewandelen, de Friesche classici vonden hunnen Herder in den persoon van Harmen Sytstra, dichter zooals zij, den begaafden vriend van den nog geheel onrijpen Tjibbe Geerts; opvoeder gelijk Herder, en als deze een man, die meer nog dan door zijn werk door zijn suggestieven geest op de jongeren inwerkte, wiens gedachten en plannen over de klassieken heen wezen naar een verdere toekomst, die hijzelf hoopte te benaderen door het schrijven van een groot opgezet nationaal epos, waarin de volkstaal tot een literaire kunsttaal zou zijn veredeld[2]; een droomer verder, die in de wereld van zijne ideeën leefde, die, gelijk Herder

1) Vgl. b.v. Weitbrecht, Deutsche Literaturgeschichte der Klassikerzeit.^{2} (Leipzig 1910) p. 20.
2) T.G.v.d. Meulen, Moaije blommen fen ús Frysce Letterkroane. (Lemmer 1880) p. 284 v.

moeilijk in den omgang, zijn omgeving dikwijls van zich vervreemdde, doordat zij hem niet begreep en hij ook niet altijd moeite deed om zich te doen begrijpen.

Er zijn meer parallellen te trekken. Onze beide dichters krijgen reeds tijdens hun leven een bijna onoverzienbaren sleep van volgelingen achter zich aan, onbeduidende napraters grootendeels, die zelden de hoogte van hunne meesters bereiken, nimmer boven hen uitkomen, niets nieuws brengen en ook niet die pretensie hebben. Ook de Friesche klassieken hebben hunne epigonen gehad en de laatsten hebben met hun massa-produktie de reputatie hunner klassieke voorgangers geen goed gedaan.

Dat Waling Dijkstra en Tjibbe Geerts, die tijdgenooten waren, elkaar gelijk de beide Duitsche klassieken persoonlijk leerden kennen, is bij de kleinheid van hun gemeenschappelijk operatieterrein niet anders te verwachten, de afstanden zijn in Friesland, waar men ook woont, in urengaans af te meten; merkwaardiger is, dat zij elkaar ook in geestelijken zin vonden en een vriendschap sloten, waarin ondanks beider literaire successen voor nijd of afgunst geen plaats was; merkwaardig ook, dat zij, gelijk Schiller en Goethe, de handen ineensloegen tot een gemeenschappelijke onderneming, aan die van de beide eersten niet ongelijk. Want zooals dezen na den Xenien-strijd alras met nieuw eigen dichtwerk voor den dag kwamen, dat zij in Schillers beroemden balladenalmanak voor het jaar 1798 onder het volk brachten, zoo zorgden ook de beide Friezen voor nieuwe produktie, die zij langs een nog direkteren weg dan die der beide Duitschers aan den man brachten: door voordrachten op winteravonden in Friesche dorpen en steden. Sedert 1860 zijn die voordrachtavonden onder den naam van *Fryske Winterjounenocht* (= Friesch winteravondgenoegen) algemeen bekend geworden. Vóór mij ligt het programma van de eerste *Winterjounenocht*, gehouden te Heerenveen op den 25en October 1860: het bevat zes ten deele grappige, ten deele ernstige stukken, drie van Waling Dijkstra, drie van Tjibbe Geerts, proza en poezie. De laatste heeft deze wintersche zwerftochten door Friesland slechts korten tijd volgehouden, vond verdienstelijke opvolgers in Gerben Colmjon en Auke Boonemmer. De eerste daarentegen heeft ze, ver-

gezeld van dezen, later ook wel alleen, gedurende een lange reeks van jaren voortgezet. Voor het hedendaagsche geslacht heeft het woord *winter jounenocht* een wat onbehagelijken klank, de Jongfries wordt korzelig, als hij het hoort; hij denkt daarbij aan ruwe, soms ook nog flauwe moppentapperij met een scheut sentimentaliteit er door heen en dan verder wat gebazel over deugd en fatsoen. Dit denkbeeld berust slechts tendeele op den altijd en overal voorkomenden wrevel van het jongere geslacht, dat, op de schouders van het oudere geslacht staande, dit kwalijk neemt, dat het niet zoo ver kan zien en het kortweg verdraait zich een beetje uit te rekken of op de teenen te gaan staan, om ook wat van het nieuw ontdekte land in het oog te krijgen. Het is voor een ander deel een begrijpelijke boosheid over het misbruiken van de Friesche taal voor flauwiteiten, een boosheid overigens, die zich niet zoozeer richt tegen onze beide klassieken en hun eerste helpers als wel tegen den stroom van navolgers, die hun hoorders niet opvoedden, slechts trachtten te amuseeren, die op het Friesch het odium van stal- en herbergtaal drukten in een tijd, dat het zich tot kultuurtaal begon te ontwikkelen en die zoodoende deze ontwikkeling in den weg stonden. Ook *deze* epigonen hebben den naam van hunne klassieke meesters geen goed gedaan.

Ik trek mijn laatste parallel: Goethe en Schiller waren twee geheel verschillende dichternaturen en waren zich van dat verschil bewust. Als pendant schrijf ik hier een vierregelig getuigenis van Waling Dijkstra over, dat eenige weken na den dood van zijn vriend is neergeschreven:[1)]

> Wy wiene in pear en net in pear
> En just dèrtroch mei elkoar klear.
> Hwet de iene hie, hie de oare net,
> Sa ha wy't altyd mei 'noar redt.[2)]

Schiller heeft in twee brieven aan zijn vriend[3)] ‘de som van

1) Byblêd fen ‘Sljucht en Rjucht’, 7 Maeije 1906.

2) Wij waren een paar en niet een paar
En kwamen juist dáárdoor met elkaar klaar.
Wat de eene had, had de ander niet,
Zoo zijn wij altijd met elkaar uitgekomen.

3) van 23, 31 Aug. 1794.

hun beider bestaan getrokken'. Hij heeft dat daar in zoo klare duidelijke bewoordingen, tegelijk in een zoo omzichtig verzorgden stijl, laat ons zeggen op een zoo klassieke wijze gedaan, dat wij zijn meening over het verschil in beider individualiteit daaruit volledig leeren kennen.

Verder is het bewustzijn van beider verschil in innerlijke konstitutie, in dichterlijke visie der dingen voor Schiller de aanleiding geweest, grootendeels in de jaren 1794, 1795, dus vlak, nadat de vriendschapsbond tusschen de beide 'antipoden des geestes, die door meer dan een aardmiddellijn van elkaar gescheiden waren,' eindelijk tot stand was gekomen, '*Über naive und sentimentalische Dichtung*'[1] te schrijven. Heti s de zelfstandigste en origineelste van Schillers kunst-theoretische verhandelingen. Alhoewel aanknoopend bij Kants begrip van het *Naieve*, alhoewel de antithese: *Natuur-Kultuur* en de eenheid dezer beide historisch-philosophische begrippen in het toekomstig *Ideaal* reeds in Kants *Kritik der Urteilskraft* aantreffend, gaat Schiller in de toepassing daarvan op de dichtkunst geheel zijn eigen weg; het besef, dat zijn vriend Goethe en hijzelf tegenvoeters waren, deed hem dien weg inslaan, zijn vertrouwdheid met de voornaamste schrijvers uit vroeger en later tijd deed hem dien weg veilig bewandelen. *Naief-sentimenteel*[2]: met deze termen, waarop Schiller als op een stuk metaal een duidelijk leesbaar en onbedriegelijk muntstempel heeft geslagen, wordt het verschil in wezen of liever de tegenstelling der dichter-persoonlijkheden van Waling Dijkstra en Tjibbe Geerts afdoende uitgedrukt. Het is inderdaad zoo, als in het boven geciteerde versje staat, zij waren een paar, maar elkaar totaal ongelijk, daarom vulden zij elkaar zoo prachtig aan; wat de eene niet had, had de ander, daarom waren zij zoo uitermate geschikt om tezamen iets te ondernemen.

Wat was dat nu, dat de eene had en de ander niet had?

1) Schillers Werke, hgb. von Ludwig Bellermann (Leipzig u. Wien, z.j.) VIII 310 vv.
2) deze vertaling van 'sentimentalisch' wordt hier gekozen ter vermijding van het Duitsche woord. Wat het beteekent, zal uit hetgeen volgt blijken; het begrip 'sentimenteel' in den gewonen zin (= overgevoelig) is niet hetzelfde, maar valt er wel onder.

Als antwoord op deze vraag geef ik uit Schillers opstel kort aan, waar het hier op aankomt.

1. Wij (d.w.z. de menschheid) *waren* natuurprodukten; wij waren aan natuurwetten gebonden; wat wij waren, waren wij geheel, volmaakt - wij *zijn* ten deele kultuurprodukten; wij hebben ons van de natuurwetten ten deele vrijgemaakt; wij zijn onvolmaakt, half - wij moeten trachten deze vrijheid te behouden en de volmaaktheid te bereiken: dat is de eenheid, de vrijheid in de gebondenheid, het Ideaal.

2. Dichters zijn overal de bewaarders van de natuur.[1)] Zij *zijn* zelf natuur (naief) of zij *zoeken* de natuur (sentimenteel).

Het wezen der poëzie is, alles wat in den mensch is, zoo volledig mogelijk uit te drukken.

De naieve dichter, die in harmonie is met de hem omringende werkelijkheid, zal in die werkelijkheid, waarvan hij een stuk is, het mensch-zijn volledig uitgedrukt zien: hij zal beproeven de werkelijkheid weer te geven; om dat te kunnen moet hij ontvankelijk zijn voor die werkelijkheid: hij is meer passief dan aktief - de sentimenteele dichter, die de harmonie met de werkelijkheid heeft verloren, zal in het boven de werkelijkheid uitkomende ideaal het mensch-zijn volledig uitgedrukt zien: hij zal beproeven de werkelijkheid tot ideaal te verheffen; om dat te kunnen, moet hij het ideaal in zich voortbrengen: hij is meer aktief dan passief.

3. De werkelijkheid is een eindige grootheid, de verdienste van den naieven dichter schuilt in het *bereiken* van die grootheid - het ideaal is een oneindige grootheid, de verdienste van den sentimenteelen dichter schuilt in het *benaderen* van die grootheid.

Niets is gemakkelijker dan het werk van den naieven of van den sentimenteelen dichter naar beneden te halen door het te meten met den maatstaf, dien men te voren eenzijdig uit het werk van den ander heeft geabstraheerd.[2)]

4. De naieve dichter heeft zich te hoeden voor verslapping, voor afdaling tot alledaagschheid, voor gebrek aan geest: hij

1) ‘Natur in dieser Betrachtungsart ist nichts anders als das freiwillige Dasein, das Bestehen der Dinge durch sich selbst, die Existenz nach eignen und unabänderlichen Gesetzen.’
2) dat gebeurt met het werk van Waling Dijkstra.

vervalt er licht toe - de sentimenteele dichter heeft zich te hoeden voor geexalteerdheid, voor overschrijding der grenzen van het menschenmogelijke, voor gebrek aan nuchtere objektiviteit: hij komt er licht toe.

5. Aangezien de sentimenteele dichter gedwongen is te toeven in een werkelijkheid, die de ongebroken natuur heeft vervangen, maar die ook in tegenspraak is met het onbereikte ideaal, zoo kan hij 1° deze werkelijkheid als voorwerp van afkeer en tegenzin hetzij schertsend hetzij bestraffend behandelen (*satire*), 2° de verloren natuur en het onbereikte ideaal als voorwerp van rouw en droefenis behandelen (*elegie*), 3° deze beide, als zoo niet in werkelijkheid, dan toch in waarheid d.w.z. als idee bestaande, als voorwerp van vreugde en vervulling behandelen (*idylle*). De sentimenteele dichter is tijdens zijn arbeid hetzij satirisch, hetzij elegisch, hetzij idyllisch gestemd; (van ev. vorm of inkleeding van satire, elegie, idylle wordt hier afgezien, de drie termen worden alleen gebruikt met het oog op de stemming van den dichter.)

Deze nog al schematische inhoudsopgave van Schillers verhandeling is geenszins als een uitweiding te beschouwen, integendeel daarmee zijn onze beide Friesche klassieken volledig en wat hun dichterpersoonlijkheid betreft, voorzoover ik het zie, afdoende gekarakteriseerd: Waling Dijkstra was een naief, Tjibbe Geerts een sentimenteel dichter. - En zij hebben zich onmiddellijk als zoodanig aangediend. Vóór mij liggen twee bescheiden bundeltjes, bijna de eerste, waarmee de dichters vóór het licht kwamen. Het eerste is getiteld: *Blommekrânske for da Fryske berntsjes*.[1] *Rym en onrym fen Waling Dijkstra* (*Freantsjer*[2] 1851), het tweede: *Mîn suchten en mîn sangen. In hânfol blommenût de Wâlden*, *de Friesen oanbean*[3] *fen T.G. van der Meulen* (*Freantsjer* 1859).

De titels zeggen al iets. Dat bloemenkransje van Waling Dijkstra is een kransje van veldbloemen, van pinksterbloemen, boterbloemen, vooral madeliefjes, die op de Friesche greiden vanzelf groeien. Waarom heeft de jonge dichter zich met deze bevallige, hier en daar een beetje didaktisch getinte, bijna

1) kindertjes.
2) Franeker.
3) aangeboden.

zonder uitzondering zingbare en gemakkelijk van buiten te leeren versjes en deze doodeenvoudige, onopgesmukte vertellinkjes zonder eenige literaire pretensie tot de Friesche jeugd gewend? Hoe komt het, dat de dichter zich heeft kunnen vrijhouden van dien gewild kinderlijken toon, dien kinderen met zoo'n zekerheid als onwaar aanvoelen, dat deze poesie in tegenstelling met de kinderpoesie van zijn dagen zoo naief is? Dat komt daarvandaan, dat hij met de jeugd innerlijk verwant is, dat de kindertjes een stuk van de hem omringende natuur zijn, waarmee ook hij zich één voelt; zijn hart is niet meer dan de klankbodem, waaruit de tonen, welke van buiten uit de Friesche kinderwereld tot hem komen, weer opklinken; het ontvangt en geeft terug; wat het ontvangt, is lief en kinderlijk, zoo komt het terug, niet of nauwelijks veredeld; dat is ook niet noodig.

Geheel anders zijn Tjibbe Geerts' zuchten en zangen, voor een groot deel zuchtende zangen, ontboezemingen van een dichter, die de gebrokenheid van het leven als een breuk in zijn hart voelt; slechts zelden slaat de dichter den schertsenden of bestraffenden toon der satire aan, b.v. wanneer hij de drankzucht hekelt, in zijn jonge jaren veel meer dan thans de vloek van het Friesche huisgezin; gewoonlijk zijn het weemoedig-elegische klachten, die wij te hooren krijgen. Van de 28 gedichten, die het bundeltje bevat, handelen er niet minder dan 10 over een doode of over den dood en bij die 10 zijn er 3,[1)] waarin de dichter opzettelijk op zondagmorgen den doodenakker bezoekt, om bespiegelingen te houden over dood en eeuwigheid. ‘Voorwaar, voorwaar zeg ik u, indien het tarwegraan in de aarde niet valt en sterft, zoo blijft het alleen; maar indien het sterft, zoo brengt het veel vrucht voort. Die zijn leven liefheeft, zal het verliezen; en die zijn leven haat in deze wereld, zal het bewaren tot het eeuwige leven;’ met deze vrome gedachte uit het Johannes-evangelie is de dichter in een van die gedichten van huis gegaan op een neveligen herfstmorgen om den gestorven zomer in weemoed te gedenken, om de stilte van het kerkhof, waar de bladeren vallen, te laten spreken met de woorden van zijn eigen bewogen hart, om zijn gesprek met de dooden

1) niet 2, zooals de inhoudsopgave aangeeft.

te beginnen en aan zijn onvergetelijke moeder, die daar rust, de belofte van vroomheid en godsvertrouwen te hernieuwen. Een andermaal staat hij aan het graf van een lieven, jonggestorven vriend, mijmerend over de vergankelijkheid van het stof en zich verlustigend in het weerzien. Het gedicht herinnert aan de *Elegie auf den Tod eines Jünglings* van den jongen Schiller: wij worden niet zoozeer deelgenoot gemaakt van des dichters rouw als wel van zijn gedachten over zijn rouw. - Waling Dijkstra heeft nog jong aan het graf gestaan van zijn vrouw en zijn zoontje en in twee innige liederen stort hij zijn droefheid uit; ze zijn uit denzelfden tijd als de liedjes uit het *Blommekrânske* en te vinden in *De Frîske Húsfrieun*[1] van 1852. Ook hij brengt het zoover, dat hij tegenover God kan zwijgen, maar inplaats van als Tjibbe Geerts naar zijn dooden toe te gaan om hun te vertellen van hetgeen zijn hart beweegt, ondergaat hij de indrukken van buiten, hij hoort met zijn stoffelijk oor de stilte in zijn door het weggaan van zijn twee lieven vereenzaamd huis, hij voelt de wreede scheiding als een physieke wonde, waarvoor de tijd balsem moge schenken. Tjibbe Geerts zegts tot zijn overleden vriend:

In laits hiest om dîn mûle
Do 'st sakkeste în de kûle,
In laits fen himelrêst.
Dêrîn koe 'k, tocht my, lêse
Ho 't în dîn ein moast wêse:
'Tank Heare, 't is my bêst!'[2]

Waling Dijkstra klaagt:

Ik sit hjir nou allinne
To tinken ho 't hjir wier.
Deastil is 't om my hinne
Hwêr koartlyn freugde hearske oer 't flier
Troch ûnderlinge minne.[3]

1) De Friesche huisvriend, een tijdschrift.

2) Een lach had je om den mond,
Toen je in den kuil zakte,
Een lach van hemelrust
Daarin kon ik, docht my, lezen,
Hoe het bij je einde geweest moet zijn:
'Dank, Heere, het is mij best.'

3) Ik zit hiet nu alleen
Te denken, hoe het hier was.
Doodstil is het om mij heen,
Waar kortgeleden vreugde heerschte in de kamer
Door onderlinge liefde.

Tjibbe Geerts brengt het in zijn bundeltje ook meer dan éénmaal tot de idylle. Hij vindt de ongebrokenheid van het leven terug in de zaterdagavondstemming van een vlijtig boerengezin, dat zich na een week van hard werken om de huiskamertafel schaart, blij in de verwachting van den komenden rustdag; ook het meer behandelde, in des dichters jonge dagen nog niet zoo verbruikte thema van den op zaterdag naar huis terugkeerenden arbeider, die verwelkomd door vrouw en kind na het gebruik van een eenvoudig avondmaal de moede leden uitstrekt op het harde leger en geruster slaapt dan menig rijkaard op zijn peluw, ontbreekt niet. De hoogste idyllische bevrediging bereikt de dichter echter, wanneer hij de bruiloft bijwoont van de dochter uit het eerste gezin met een zoon uit een andere even degelijke en welgestelde boerenfamilie. In stemming en sfeer herinneren deze drie idyllen levendig aan die van den Duitscher Johann Heinrich Voss. De dichter bereikt hier een realisme, dat in zijn naïviteit sterk aan Waling Dijkstra doet denken. Maar toch heel wat anders is. Het is n.l. niet waar, dat de dichter het soliede, maar toch niet zeer verheffende leven van de hoogst achtbare boerenmenschen, die hij bezingt, als het hoogste beschouwt of voor zichzelf zou begeeren. Hij spreidt over deze inderdaad zeer schoone werkelijkheid slechts tijdelijk den glans van het volmaakte, het vervuldzijn. Of - wat ook zeer wel mogelijk is - hij heeft uit zijn eigen geest, nog meer uit zijn lektuur het materiaal bijeengehaald voor een tijdelijk in elkaar gezet ideaal, betreedt daarmee de boerengezinnen, ziet aldaar de vervulling en kan nu ook, gelijk Waling Dijkstra, realistisch zijn in zijn gezang. Dat ideaal is een ideaal, bestaande in landelijk geluk, beleefd door onbedorven menschen, die rein gebleven zijn door hun vertrouwelijken omgang met de natuur en waar de kultuur nog weinig vat op heeft gekregen. Anders gezegd: de sentimenteele Tjibbe Geerts, die in zijn hart de gebrokenheid, de halfheid van het moderne kultuurleven ervaart, wendt zijn blik terug en ziet in de verte het zalige Arkadië liggen, waar de boerenmenschen uit zijn gedicht nog ten deele wonen, maar dat de menschheid en hijzelf hebben

verlaten. Tenslotte is de dichter te zeer kind van zijn tijd om zijn figuren ook nog een herdersstaf in de hand te drukken, maar de Arkadische zefir waait voelbaar door zijn gezang. Het zijn realistische idyllen naief van vorm, maar sentimenteel van stemming.

Er bestaat nog een andere idylle, die welke daar begint, waar ideaal en leven in elkaar sluiten; zij bezingt geen wereld van landelijke onschuld, maar een wereld van gelouterde redelijkheid, geen geslacht, dat rein is, omdat het de zonde niet kent, maar een geslacht, dat de zonde heeft overwonnen. Het is de idylle, die niet achteruitziet naar het verlaten Arkadië, waar geen levensproblemen zijn, maar vóóruit naar het onbereikte Elysium, waar alle levensproblemen zijn opgelost. Zoo'n idylle is Schillers juichende ode *An die Freude*, welke ons echter toch niet meer dan een voorgevoel, een belofte van dien zaligen toestand vermag te geven - het is immers de Cherub, niet de mensch, die voor God staat en zijn heerlijkheid aanschouwt - en welke nog de verheerlijking door Beethovens genie behoeft, om die volle blijdschap te verwezenlijken, welke Schiller bedoelt: eerst de muziek voert ons in Elysium binnen. De idylle bestaat, maar de poesie heeft niet de middelen om haar te bereiken, slechts om haar te benaderen. Welnu, tot dat laatste heeft Tjibbe Geerts in zijn bundeltje ook een poging gedaan. De dichter is op een herfstmorgen vóór zonsopgang naar buiten gegaan, in diepe mijmering ziet hij het eerste rood aan de oosterkim en terwijl zich Gods prachtige werken allengs vóór zijn oogen onthullen, voelt hij een verheven blijdschap in zich opkomen, dat die Almacht hem, den trillend in het stof gebogen nieteling, niet vergeet, dat de Onbegrijpelijke louter liefde is, ook voor hem, dat hij eenmaal voor Zijn troon zal staan en Hem zien. Boven het gedicht staat *God*, het is de geest van den jongen Klopstock, die ruischt door de statige Alexandrijnen van het vrome lied. Het begint aldus:

> Hwa is Hy, op hwaens wink it liocht ût de ôfgroun dage?
> Hwa is 't, by hwa dat wird, dy skeppingskreft bistoe?
> Dy al dy stearren în hiar fêste renbaen jage,
> Hwaens greatme nimmen grounje of fetsje of fiemje koe?
>
> By hwa dat wird, dy macht, dy skeppingskreft en glorie
> Fier boppe sinne, moanne en stearren giet? - It liocht,

It liocht fen 't liocht, dat sinkt, noch taent, noch scil foroarje,
Skoan sinne, moanne en stear en ierde în 't neat forfliucht.[1)]

Van al deze dingen treffen wij bij Waling Dijkstra niets aan; in het *Blommekrânske*, dat immers voor kinderen bestemd is, natuurlijk niet, maar elders evenmin.

Het toeval heeft echter gewild, dat in *Mîn suchten en mîn sangen* ook een kinderversje staat en nog wel over hetzelfde onderwerp als een der gedichtjes uit het *Blommekrânske:* een moeder wiegt haar huilend kindje in slaap. Bij Waling Dijkstra wordt de kinderlijke toon geen oogenblik verlaten, de gedachten van de moeder zijn niet meer dan spontane reflexen van het moederhart op de gedragingen van het kindje, komen niet boven de zorg voor het lichamelijk welbevinden van het kind uit en als het straks slaapt, moet zij gauw weer aan haar huishoudelijke bezigheden; de moeder van Tjibbe Geerts blijft, als het jongetje insluimert, in gedachten verloren zitten, philosopheerend over de moederliefde, zich verdiepend in het ongewisse lot, dat haar ventje wacht en de zorg voor later opdragende aan onzen Lieven Heer. Waling Dijkstra zingt aan het eind:

Och myn scatsjen! och myn scatsjen!
Werom harkest net nei my?
Sliep, ei sliep nou dochs in hortsje;
Ik wol ek wer graech hwet bortsje;
Strak is mem wer klear for dy:
Derom jaen dy del en swy![2)]

1) Wie is hij, op wiens wenk het licht uit den afgrond daagde?
Wie is het, bij wien dat woord, die scheppingskracht bestond?
Die al die sterren in haar vaste loopbaan joeg,
Wiens grootheid niemand peilen of vatten of bevamen kon?

Bij wien dat woord, die macht, die scheppingskracht en glorie
Ver boven zon, maan en sterren gaat? - Het licht,
Het licht des lichts, dat zinkt noch taant noch zal veranderen,
Schoon zon, maan en ster en aarde in 't niet vervliegt.

2) Och mijn schatje! och mijn schatje!
Waarom hoor je niet naar mij?
Slaap, toe slaap nu toch een poosje,
Ik wil dan ook weer graag wat spelen;
Straks is moeder weer klaar voor jou:
Ga daarom rusten[3)] en wees stil!

Tjibbe Geerts daarentegen:

Soeye, nane, soeye!
Sile, skoue, roeye!
Sa giet ûs libbensboatsje foart,
Soms foar de wîn en mei in hoart,
Den ha wy wer to kampen
Mei lyen en mei rampen.
Troch laits en trien, troch wille en krûs
Wîst God ûs nei ûs îvich thûs.
Benn' we as in bern sa tear
Forboun mei God de Hear,
Den fine we 'n lieafde as 't boike by mem,
En o, yet folle mear![1)]

Het zal wel geen toeval zijn, dat Waling Dijkstra zijn gedichtje *Hikes*[2)] *Widsesangkje* (= wiegeliedje) noemt en Tjibbe Geerts *Memme Widsesang* (= Moeders wiegelied): de eerste wil het hebben over *een* moeder, die hij kent en heeft waargenomen, de tweede over *de* moeder, zooals hij zich die denkt.

En nu beider verhouding tot de natuur. Ook hier weer dezelfde tegenstelling. Voor Tjibbe Geerts is zij slechts interessant, inzoover zij hem iets te denken geeft, in zoover zij een zeker parallellisme vertoont met eigen stemmingen en gedachten en daarvoor als draagster, als symbool kan dienen; de natuur zelf krijgt de lezer niet te zien, slechts wat de dichter uit haar gemaakt heeft; geheel anders Waling Dijkstra, die geheel argeloos en zonder bedoeling de natuur betreedt, die rustig, passief, maar met wijdgeopende zintuigen ontvangt en het ontvangene onveranderd teruggeeft; de lezer krijgt de natuur te zien, zooals zij is, ongerept. Des dichters naieve

1) Wiegelen, wiegje, wiegelen!
Zeilen, duwen, roeien!
Zoo gaat ons levensbootje voort,
Soms voor den wind en met een ruk,
Dan hebben wij weer te kampen
Met narigheid en met rampen.
Door lach en traan, door vreugde en kruis
Wijst God ons naar ons eeuwig thuis.
Zijn wij als een kind zoo teer
Verbonden met God den Heer,
Dan vinden we een liefde als 't knaapje bij moeder,
En o, nog veel meer!

2) Hike is een Friesche vrouwennaam.

natuurbeschouwing is het ook, die hem instaat stelt, zijn jeugdigen lezers dieren vóór oogen te voeren, die als menschen doen en spreken: er staan in het *Blommekrânske* een paar fabels in den trant van Phaedrus of Gellert.

Ter vergelijking schrijf ik af van Tjibbe Geerts:

Ik seach in roas, in wîlde roas
Sa frieunlik ût de toarnen loaitsen;
De moaye kleur bifoel mîn each
En 'k tochte gau dy roas to ploaitsen
En siere er mei mîn libbenspaed.
Mar do mîn hân de stâlle fette,
Do fielde 'k ho de skerpe toarn
Sîn angels în mîn fingers sette.
Gau liet ik los en sint dy tiid
Doar ik gjin freamde roas bitroue.
'k Wol op mîn wei allenne mar
Op wolbikende frieunskip boue.[1)]

Bij *libbenspaed* wordt het den lezer al duidelijk, dat de dichter de roos niet zag, maar dat hij haar dacht, dat althans de roos, als hij haar gezien heeft, hoogstens een in des dichters onderbewustzijn aanwezige ideeëngroep naar boven heeft gebracht, die hij dan gaat uitstallen. Minder opzettelijk gaat de dichter te werk in het zeer zingbare en ook wel gezongen lied *Op de heide*. Maar ook hier laat hij de schoonheid van de heide niet vol op zich inwerken, hij gebruikt alleen datgene wat hij voor zijn verliefde stemming, waarmee hij de heide betreedt, - zijn geliefde woont daar - gebruiken kan:

Op de heide weidsje skiepkes,
Dêr de hoeder 't each op haldt;
O! mocht ik dy skeper wêse,
'k Wier de lokkichste op 'e wrald.

1) Ik zag een roos, een wilde roos
Zoo vriendelijk uit de doornen kijken,
De mooie kleur beviel mijn oog
En 'k dacht gauw die roos te plukken
En sieren daarmee mijn levenspad.
Maar toen mijn hand den stengel vatte,
Toen voelde ik hoe de scherpe doorn
Zijn punten in mijn vingers zette.
Gauw liet ik los en sinds dien tijd
Durf ik geen vreemde roos vertrouwen.
'k Wil op mijn weg alleen maar
Op welbekende vriendschap bouwen.

By Mary gong ik den sitten
En ik sei: ‘Mîn nomle faem!
Sêft as dou en froed fen sinnen
Is by my nen skiep of laem.
Gean mei my de heide lâns,
Friss'lje my in blommekrâns.[1)]

Daarnaast leggen wij Waling Dijkstra's bekende liedje van den ‘Rijzenden zomermorgen’, een van de laatste nummers uit het *Blommekrânske*, ontelbare malen gezongen op een melodie, die zich geheel tegen den tekst aanvlijt, als een soepel kleed elke lijn van dezen volgend; ontelbare malen gezongen, maar nooit afgezaagd, alom in Friesland herinneringen wekkend aan gezellige samenkomsten in de dorpsherberg of aan gemoedelijke zanguurtjes in den familiekring:

Hwet bist dou ljeaflik;
Rîzende simmermoarn!
't Opgeande sintsje
Laket my oan.
't Hoantsje krait: kûkelû!
't Douke ropt: roekoekoe!
Ik wol ek sjonge,
Fleurich fen toan.

'k Woe for gjin goune
Da 'k yet to sliepen lei;
't Is my sa nochlik
Ier oppa dei.
Protters dy tsjotterje,
d' Exters dy scatterje;
Olles is fleurich:
Ik ben it mei.[2)]

1) Op de heide weiden schaapjes,
Waar de hoeder het oog op houdt;
O! mocht ik die scheper wezen,
'k Was de gelukkigste op de wereld.
Bij Marie ging ik dan zitten
En ik zei: ‘Mijn lieve, brave meid!
Zacht als jij en zedig van zin
Is in mijn oogen geen schaap of lam.
Ga met mij over de heide,
Vlecht mij een bloemenkrans.

2) Wat zijt gij liefelijk,
Rijzende zomermorgen!
't Opgaande zonnetje
Lacht mij toe.
't Haantje kraait: kukleku!
't Duifje roept: roekoekoe!
Ik wil ook zingen
Fleurig van toon.

Ik wilde voor geen gulden,
Dat 'k nog lag te slapen;
't Is mij zoo behagelijk
Vroeg op den dag.

Hier is slechts de helft van het lied overgeschreven, het eerste en het laatste couplet, maar wat er tusschen ligt, is niets dan een naakte, bijna katalogus-achtige opsomming van hetgeen de dichter ziet en hoort: niettemin is het ook daar één en al popelend leven en gracieuze beweging; nergens een wijsheidsregel of een bespiegeling als van iemand, die zich van de natuur heeft losgemaakt en ze nu welbewust onder een zekeren gezichtshoek gaat bekijken: hoe zou de huppelende versmaat dien ballast ook mee kunnen dragen. De naieve natuurlijkheid van den dichter krijgt het klaar, de nog al erg materialistische gedachte - of het is eigenlijk maar een inval, gedachten staan in het lied niet - nl. dat hij voor geen gulden nog in zijn bed zou willen liggen, tot het dichterlijk niveau van het gezang op te trekken; de poëtische onbevangenheid brengt het zóóver, dat het woord *nochlik* niet stoort; de niet-Friesche lezer dient nl. te bedenken, dat het woord in de eerste plaats een lichamelijk welbehagen uitdrukt, hier van iemand, die lekker geslapen, zich frisch gewasschen en goed ontbeten heeft. Een gedicht werkt door wat er in staat, nog meer door wat er niet in staat; welnu, voor den Frieschen lezer ontrolt zich het heele Friesche zomerlandschap in zijn onvergelijkelijke pracht: hij ziet het, hoort het, ruikt het. Het lied is als kinderversje bedoeld blijkens den titel van het bundeltje, waarin het verschijnt, maar het is niet dáárom naief: groote menschen zingen het net zoo lief. Of moet ik ‘zongen’ zeggen: de tijd, waarin wij thans - ook in Friesland - leven is voor de waardeering van deze en dergelijke poesie niet gunstig.

Verder voert de zanger zijn jeugdige hoorders in de greide om eieren te zoeken, in de boerenschuur, waar gekarnd wordt,

Spreeuwen, zij kweelen,
De eksters, zij schateren;
Alles is fleurig:
Ik ben het mee.

om zich met hen er over te verwonderen, dat van het gras de edele boter komen kan, en natuurlijk op de ijsbaan, om zich te verlustigen in het schaatsenrijden.

In de beide verzamelingen, waarmee de beide klassieken in hun jonge jaren vóór het licht kwamen, bearbeidt ieder zijn eigen terrein en vertoont ieder zijn speciale voortreffelijkheden en gebreken. Bij den sentimenteelen Tjibbe Geerts treft de rijkdom aan gedachten, de persoonlijke houding tegenover de zienlijke en onzienlijke wereld; hij is bijna overal interessant - alleen wordt hij hier en daar te opzettelijk en dan volgen wij hem ongaarne; bij den naieven Waling Dijkstra treft de onmiddellijkheid, de poëtische zakelijkheid, wat hij ons vóór oogen voert, is gewoonlijk interessant, hemzelf zien wij niet - alleen blijft hij steeds aan den buitenkant staan, ook wanneer die buitenkant niet belangwekkend is. Tjibbe Geerts deelt ons zijn kijk op de dingen mee, bij hem overheerscht het subjektieve; Waling Dijkstra de dingen zelf, hij is objektief. Tjibbe Geerts neigt tot de lyrische ontboezeming, Waling Dijkstra tot het episch verhaal. De veel grootere bewegelijkheid van den eerste verlangt een veranderend metrum; met een fijn gehoor voor zijn eigen wisselende gedachten en stemmingen begaafd, bouwt hij zijn zwaar beladen Alexandrijnen, zijn redeneerend-betoogende vijfvoetige jamben, zijn luchtig dartelende trochaeën. Een volledige bundel van zijn lyriek ware een dankbaar objekt voor rhythmische studiën. - De veel rustiger geest van Waling Dijkstra spiegelt zich in het gelijkmatig golvend rhythme zijner verzen, springende overgangen heeft hij nergens; zijn verzen hebben de grootere gaafheid en de zuiverder ronding. Treffen wij bij Tjibbe Geerts hier en daar reeds een sterk literair gekleurd Friesch aan, Waling Dijkstra komt nergens boven de volkstaal uit, maar hanteert die volkstaal dan ook met een souvereine beheersching, dat men er ten volle en meer dan bij zijn dichter-kollega den naam klassiek op kan toepassen. Hij ontwikkelt in dezen vroegen bundel reeds een buitengewone rijmtechniek. Deze zal later overgaan in een rijmvirtuositeit, die zijn werk niet ten goede zal komen. Ik heb hier het oog op latere rijmelarijen, blijkbaar zonder eenige moeite neergeschreven, maar soms zoo eindeloos uitgesponnen,

dat de lezer dra tot een punt komt, waar hij niet begrijpt, waarom de schrijver niet ophoudt, maar op het eind zoo ver heen is, dat hij niet begrijpt, waarom de schrijver niet doorgaat, want reden om op te houden is er dan allang niet meer.

Uit het voorgaande volgt de plaats, welke beiden later in de literatuurgeschiedenis zullen innemen en thans tendeele al hebben ingenomen: Tjibbe Geerts' sentimenteele stuwkracht drijft verder, werkt in de toekomst: hij kan zelfstandige volgelingen krijgen, dichters, die doen zooals hij, maar die hetzij door een grootere beheerschtheid van hun gemoedsleven, hetzij door een steviger kritiek van hun gedachteleven verder komen op het pad, dat hij heeft ingeslagen. Het wil mij voorkomen, dat voor de Jongfriezen met Tjibbe Geerts nog wel wat te beginnen is. Wat zij o.a. in hun vaandel schreven: een harmonische verklanking van hetgeen er in de diepten van het dichtergemoed aan eeuwigheidsverlangen en waarheidsdrang leeft zonder daarbij te denken aan leesbaarheid of succes bij een bepaald publiek - bij Tjibbe Geerts treffen wij dat aan, althans de pogingen daartoe. De beoordeeling, in hoever die pogingen ook gelukt zijn, hangt af van den graad der affiniteit tusschen dichter en lezer -. Waling Dijkstra's naieve volmaaktheid daarentegen laat nauwelijks verdere ontwikkeling toe, wijst niet vooruit. Volgelingen heeft hij gehad als het zand der zee, veel meer dan Tjibbe Geerts, hij heeft werkelijk school gemaakt, hij scheen zoo gemakkelijk na te doen; maar van zijn leerlingen is niemand boven hem uitgekomen of heeft hem bereikt. De Jongfriezen kunnen met zijn werk niets aanvangen. Maar toch zijn ook zij hem de grootste dankbaarheid verschuldigd: hij heeft hun in zijn tot klassieke hoogte opgevoerde volkstaal een van de allergewichtigste uitrustingsstukken gesmeed, die zij behoefden voor hunne eerste tochten in nieuw te ontdekken land. En ofschoon de nieuwere schrijvers dat werktuig voor hun doel geschikter hebben gemaakt, zullen velen van hen toch moeten erkennen, dat zij zich aanvankelijk met het oude door Waling Dijkstra niet alleen gesmede, maar ook meesterlijk gehanteerde werktuig hebben getraind. Er zal, nadat het tegenwoordige geslacht is uitgebloeid, een nieuw geslacht ontbloeien met een ander kunstideaal; de taal zal zich opnieuw moeten

aanpassen. Wij willen hopen, dat de jongeren van nu, die dan de ouderen zullen zijn, aan hen, die na hen komen, een Friesch zullen nalaten, even zuiver en ongerept, even Friesch als wat zijzelf hoofdzakelijk uit de handen van Waling Dijkstra hebben ontvangen. Dat zal niet gemakkelijk zijn. - Het door de Jongfriezen ontdekte land heeft hij nog wel in de verte zien liggen, maar verlangen om het te betreden heeft hij nooit getoond. Tjibbe Geerts had, vóórdat men van dat nieuwe land iets bepaalds begon te weten, zijn hoofd reeds neergelegd.

G. GOSSES

Nabetrachting in Burlingtonhouse.

Wie in bewondering en diepe ontroering hun omgang hielden door de zalen van Burlingtonhouse, langs deze werken der Hollandsche schilderkunst onzer zestiende en zeventiende eeuw (ik verwaarloos thans het latere), en nadien weer aan het gewone leven zijn teruggegeven, vragen zich af wat in waarheid hen overkomen is? Wat is het waardoor zij zoozeer uit het veld zijn geslagen, en waardoor een zeldzame gemoedsaandoening zich van hen heeft meester gemaakt? Immers zoozeer zijn zij gefascineerd, dat het schijnt alsof een magische kracht op hen is uitgezonden, die ze gemaakt heeft een korten tijd tot willige begenadigden eener hoogere wereld.

Is deze kunst zoo extreem en bovenmenschelijk dat wij in een vervoering geraken zoo wij een tijdlang alleen met háár omgaan? Dit raadsel vraagt oplossing; want het is niet maar deze of gene tot exaltatie neigende mensch, maar het zijn talloozen, die (het zooveel procent snobbisme daargelaten) met groote kracht geboeid zijn door het kunstwonder en op wier roep duizenden van verre zijn toegekomen om aanschouwers te zijn.

De oud-Hollandsche kunst is er geen, die in *subjectieve* aanvoeling den vorm der ervaarbare werelddingen verwaarloost, zooals de impressionistische kunst der negentiende eeuw haar onmiddellijke aandoening op de plaats der dingen zelf zet, en de laatstgenoemde door eerstgenoemde vervangt. De impressionistische schilder zoekt geen bezonkenheid, maar fixeert het moment waarin de ziel haar aandoening verkreeg, en wil ook niet anders dan aan deze uiting geven. Het subjektief-levendige, het tijdelijk-nu is zijn element. Ook

al gaat hij vaak dit momentane te boven tot een verbreeding des inhouds, hier ligt zijn kracht en hier zijn stijl.

De oud-Hollandsche kunst, die de waarneembare vormen der dingen niet verwaarloost, maar bewaart, is nochtans niet op deze vormen zelf gericht. Zeker, een tafel, een wolk, een mensch, een rivier, een zee, een boom schildert zij zóó dat wij niet behoeven te raden of de tafel een tafel en de wolk een wolk is. De vormen hebben voor den schilder hun *objectieve* gelding. Maar niet omdat deze voorwerpsvormen zelf hem boven al ter harte gaan. Misschien gaan ze hem ter harte en weet hijzelf niet waarom, maar dan is dit laatste de hoofdzaak: dat hijzelf niet weet waarom. Hij ontdekt in ze, en in hun verband met het visueel-geheel dat hem tot schilderij wordt - hij ontdekt in ze het ik-en-weet-niet-wat, dat hem fascineert. Hij geeft zich over aan de voorwerpswereld; hij stort zich daarin, dusdanig, dat deze vormen hun stoffelijke voorwerpelijkheid verliezen en *tot wonder worden*. Hij verheft ze in de tweede macht.

In de ervaarbare wereld verkeert elk ding, elk gebeuren, elke beweging, laat ons zeggen: in de eerste macht: een boom is een boom en een kar een kar; maar met zulk een sterkte van zienerstemperament wendt zich de schilder tot onze wereld van voorwerpen, dat ze uit hun neutrale eerste-machtsbestaan naar een andere machtssfeer magisch worden voortgedreven. Op een der groote stukken van Jan Steen ligt links in den hoek een baksteen geschilderd (een grappige toespeling op den naam des schilders) bij een kleine ruptuur van den steenen vloer waar hij inhoort. In de ervaarbare werkelijkheid heeft zulk voorwerp niets belangrijks. Op het schilderij is hij een lust voor de oogen: een klein wonder.

Evenzoo de stofexpressie bij een Terborch (de rok, de mantel, het jak). Zij is niet maar weergave van de stof (zijde, fluweel, linnen): zij is een *wonderbare* stof-expressie, welke wonderbaarlijkheid niet hierin ligt dat de stof wonderbaarlijk juist is weergegeven. Deze kunst geeft niet de illuzie van werkeheid, maar de illuzie van *over-werkelijkheid*, d.i. van over de stoffelijke werkelijkheid heen te grijpen, en te onthullen áán de stoffelijkheid datgene dat niet meer stoffelijk is.

Deze kunst dringt door de stoffelijke vormen heen niet tot

hun innerlijk leven (wat wij bijv. bij Verster vinden) maar tot *het* innerlijk wezen, de binnensfeer aller werkelijkheid: de Idee.

Hier ligt de *bezonkenheid* dezer kunst, die principieel van de impressionistische kunst verschilt, daar zij niet in subjektieve ontroering bestaat, maar evenmin in objectieve observatie. Zij bestaat in een dóór-gronding waardoor de geziene voorwerpen, gestalten en bewegingen naar de algemeene idealiteit der wereld worden heengedreven. De observeerende kunst is aan haar voorwerp gebonden; het realisme is afhankelijk van de uiterlijke gestalte der wereld. Deze kunst der oud-Hollanders is on-gebonden en maakt de voorwerpen aan zich dienstbaar. Zij dient niet, maar heerscht; zij bekijkt niet, maar geniet haar visie, zij kopieert niet, maar zij schept. De dingen in de ervaarbare wereld hebben oppervlakte, maar in deze schilderkunst hebben ze diepte. Het naar zijn oppervlakte bestaande heeft geen kracht van fascinatie; hetgeen zijn diepte onthult fascineert. Alle diepte is dezelfde diepte: de algemeene grond waar*uit* het bestaande ontstaat. De diepteafmeting der dingen ligt hierin, dat het goddelijk scheppingsvermogen in ze openbaar wordt: de scheppende kracht van den kunstenaar ontmoet in de dingen de scheppende kracht van God, waardoor de kunstenaar in de geschouwde voorwerpen een melodie tot ontwaking roept, een stem tot leven wekt, die daarin ongeboren op aanroep wacht om te gaan klinken. Voor den kunstenaar zijn deze binnen-vertrekken en landschappen en menschengestalten als een klok die geluidloos hangt zoolang geen hand haar aanstoot (het neutrale gemoed ziet de dingen zooals ze waarneembaar zijn door de zinnen). Maar als dan ook in zijn vervoering de kunstenaar stoot aan het metaal, verheft zich uit al deze dingen de wonderklank. De oud-Hollandsche Kunst is mystisch realisme.

Haar grootheid ligt elders dan de grandezza der Italjaansche kunstschepping. Zij ligt inwaarts. Alle stof is haar lief. Zakelijk is zij in de uitbeelding van het zichtbare voorwerp; psychologisch in haar fijnzinnige aanwijzing van den zielsinhoud door gelaat, houding, gebaar (Terborch!), maatschappelijk in haar ten tooneele-voering van menschengroepen. Maar zij is ten slotte nòch zakelijk, nòch psychologisch, nòch maatschappelijk,

doch idealistisch door haar wereld over te dragen in de sfeer van het wonder, de wondere sfeer der Idee. Zij geeft aan haar wereld *glans*, niet maar de uiterlijke, doch de innerlijke. Het licht is een harer machtigste werkmiddelen; naar dit licht is niet het bekende daglicht, veeleer het licht van een onbekenden dag.

Het dichterlijk weten van het wonder wordt bij sommigen dezer schilders tot stilte (Saenredam), bij anderen tot bakchantische levenslust (Hals, Leyster) of tot peinzenden inkeer (Ruysdael). Bij eenigen werkt het in de gestalte eener ernstige aandacht (Terborch), bij anderen als intieme verheerlijking (de Hoogh), als grootsche allure (Vermeer), of als de lach eens gods over de menschelijke dwaasheid (Steen). Bij Rembrandt nadert dit weten de aanbidding. Waar is hier plaats voor de 17de eeuwsche benardheid van het calvinistisch zondegevoel, of der egocentrische godsangst? Deze kunstenaars genieten de verruimdheid, doordat *eros*, een groote liefde die in allen brandt, hun ziel uit de wereld der stoffelijke belangen tot belangeloosheid omhoog voert. En de beschouwer hunner werken wordt meegesleept in de betoovering, waardoor deze minnaars der zinnenwereld profeten van het Onzienlijke zijn.

Aerdenhout.
J.D. Bierens de Haan

Richtingen onzer nieuwe poëzie.[1)]

I.

Voorspellingen zijn altijd hachelijk, ook op litterair gebied. Het is vermakelijk, in 1929 nog eens te herlezen, wat Dirk Coster tien jaren geleden in zijn boekje 'De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren' heeft geprofeteerd (als dit woord niet te driest is met betrekking tot een, die zooveel slagen om den arm houdt). Toch, indien ooit iemand reden had om zich bij de voorspelling van een geestelijke strooming te vergissen, dan was het Coster, toen hij in 1919 een 'humanitaire' kunstinrichting voorzegde. Alles wees in de door hem aangegeven richting (d.w.z. alles wat aan de oppervlakte zich vertoonde, schreeuwde en schreef), en men behoefde hem dus geenszins te betichten van zijn wensch den vader der gedachte te hebben laten zijn. - Niet wat hij voorspeld heeft is zijn zwakheid geweest, maar dat hij dit heeft toegejuichd.

Want het waren ellendige jaren, de eerste jaren van den vrede. Zelden zal een generatie een beeld van zoo verachtelijke depressie hebben aangeboden als toen. Vier eindelooze jaren van een oorlog, die grootsch had kunnen zijn, als hij niet onder de valsche en vooze leuzen der 'menschelijkheid' gevoerd was, gevolgd door een algemeene stemming van katterigheid, waarin alle groote dingen der menschheid neer-

1) Naar aanleiding van: Anthonie Donker, Grenzen (Hijman, Stenfert Kroese & Van der Zande, Arnhem); Hendrik de Vries, Silenen (Hijman, Stenfert Kroese & Van der Zande, Arnhem); J. Slauerhoff, Eldorado (C.A.J. van Dishoeck, Bussum); John Ravenswood (J. Slauerhoff), Oost Azië (De Gemeenschap, Utrecht); J.J. van Geuns, Het uur der sterren (C.A.J. van Dishoeck, Bussum); A. den Doolaard, De wilde vaart (De Gemeenschap, Utrecht). (Alles 1928)

gehaald en de lafheid als deugd geprezen werd. Het was de tijd, waarin de namen van schrijvers, van het allergeringste spoor van beteekenis ontbloot, zooals die der Clarté-groep e.d. onmiddellijk de wereld over werden gebazuind, omdat zij eenige vage en vormelooze divagaties tegen den oorlog hadden losgelaten; waarin kleine talenten als Duhamel plotseling tot groote schrijvers werden gepromoveerd en waarin (het ergste misschien) inderdaad belangrijke, zij het ook niet bepaald groote, schrijvers, zooals Galsworthy, in een seniele zucht om mee te doen met de jeugd (waarvan zij, dat is nu eenmaal de aan dergelijke knievallen inhaerente wraak, altijd het verkeerde deel kiezen) hun reputatie gingen vervlakken met eindelooze herhalingen van een zekere bescheiden opstandigheid, die volkomen uit den tijd was.

Het is er verre van, dat men zou kunnen beweren, dien tijd te hebben gehad. Integendeel, wij zitten er nog midden in; maar - en dit stemt hoopvol - het is vooral uiterlijk. Vanbinnen is een heel andere groei begonnen: de edele groei, die van alle tijden is en die door de huidige woekeringen zijn stuwing voortzet. De dichtbundels die, elk voor zich en op zijn wijze een bloeseming van dien groei, de aanleiding van dit opstel zijn, zijn daarvan het duidelijkste bewijs.

Tien jaren geleden scheen er een periode in de Nederlandsche dichtkunst afgesloten te zijn, vijf jaar geleden scheen dat misschien nog zoo. Onder de jongere dichters verwekte dat misschien een zeker ongeduld.[1)] Maar waar en wanneer is er ooit een tijd van onintermittente kunst geweest? Eerder moet men zich erover verwonderen, dat de stilten in onze dichtkunst, sinds deze een kleine vijftig jaar geleden weer ontstond, zoo kort hebben geduurd. Zonder eenigszins toe te geven aan die ondragelijke speciaal-Nederlandsche zelfgenoegzaamheid (een uiting van nationalisme - of liever provincialisme, waar juist onze overigens anti-nationalen zoo sterk mee behept zijn) is het overduidelijk, juist wanneer men naar het buitenland kijkt (iets wat onze ouderen veel te weinig

1) Men zie bijv. H. Marsman, De Lamp van Diogenes (De sprong in het duister, De tweesprong; maar ook de voorrede).

hebben gedaan, misschien omdat dit voor hen te beschamend zou zijn geweest en dus uit een intuïtieve zucht van zelfbehoud, of liever zelf- en elkaaroverschatting), dat het in geen der groote landen van Europa in de verste verte mogelijk is, dat er binnen een tijdsverloop van een of twee maanden zes bundels poezie het licht zien, waarvan zelfs de minste nog zeer de moeite waard en de beste iets buitengewoons is.

Het kenmerkende van al deze nieuwe dichtbundels is: dat zij een traditie van voor den oorlog voortzetten. Marsman moge beweren, dat er een scherpe scheiding tusschen de poezie van voor en die van na den oorlog is[1)] - en in een zekeren zin heeft hij gelijk, maar daarover straks - er is in elk geval veel meer overeenkomst, juist wat betreft de allerjongste poëzie. Hij (Marsman) is er trouwens zelf om dit te bewijzen: men vergelijke zijn eerste verzen maar eens met zijn laatste. Het groote romantische verlangen sterft allerminst uit (zooals Coster in 1924 schreef en in 1927 ongewijzigd herdrukte[2)], integendeel. Dichters als Slauerhoff en Den Doolaard zijn in hun diepste wezen eigenlijk de Byrons van dezen tijd. Zij zullen dit misschien niet graag hooren, maar ik geloof niet, dat daar eenige andere reden dan een vooroordeel voor is en bedoel dit geenszins als een denigratie, eerder als het tegendeel. (De dichterlijke waarde van Byron blijve hier buiten bespreking, ik noem zijn naam natuurlijk alleen als dien van een representatieve figuur). Natuurlijk zie ik heel goed, dat er verschillen zijn tusschen de oude romantici en deze dichters, die men de hedendaagsche romantici zou kunnen noemen, dat kan bovendien niet anders bij menschen, die een eeuw verschillen. Maar - als tijdgenoot is men uiteraard te zeer geneigd, verschillen te zien en te hoog aan te slaan - hoeveel meer verwantschap is er, als men op formalistische elementen niet te zeer den nadruk legt, tusschen dichters als de hier genoemde en Byron dan tusschen Byron en bijv. Milton.

Dit is trouwens te begrijpen. Men moge in onzen tijd een zekeren weerzin gevoelen voor die sentimenten, die men als speciaal-romantisch beschouwt, dit neemt niet weg, dat er

1) Id. id. (Coster en wij.)
2) Zie de inleiding tot ‘De Nederlandsche poëzie in honderd verzen’.

in die sentimenten iets was, dat van oudsher het wezen der poëzie heeft uitgemaakt en dit denkelijk zal blijven uitmaken. De romantiek lijkt mij ten slotte het meest in discrediet geraakt door met haar, dikwijls zeer nauw, samenhangende verschijnselen, waarvan het bij tijdgenooten, en zelfs bij lateren, volkomen begrijpelijk was, dat zij deze als onverbrekelijk met haar samenhangend, ja tot haar wezen behoorend, hebben beschouwd: een zinneloos opblazen van gevoeligheden, een mallotige ontevredenheid, vooral het revolutionnaire mysticisme en het totaal ongemotiveerde geloof in den 'vooruitgang' en de 'menschheid', waaraan onze hedendaagsche wereld nog ziek gaat. Er was echter in de romantiek ook iets heel anders en de werkelijk allergrootsten, zooals Baudelaire en Barbey d'Aurevilly, hebben dat duidelijk genoeg bewezen. (Het is dan ook verre van toevallig, dat deze romantici zelf de grootste vijanden van de gangbare romantiek en haar verdwazingen zijn geweest). Hetzelfde gevoel, dat in den kleinen en kleinmoedigen tot het klassieke: 'donnezmoi l'impossible ou je me casse la tête contre le mur' werd, was in de grooten het diepe besef van de onverbeterlijke ontoereikendheid van deze wereld en dezen mensch, dat zelfs in de meest grootsche en daadkrachtigste tijden den mensch heeft vervuld en misschien voor het eerst in onzen tijd is vervangen door dat ignobelste van alle idealen: het 'geloof in de menschheid'.

Men zou mij kunnen tegenwerpen, dat ik het woord romantiek hier in te ruimen zin gebruik, zoo ruim, dat het eigenlijk synoniem wordt met: elke ware poëzie. Ik geloof echter niet dat dit het geval is, al gebruik ik het ook in een ruimeren dan in den enkel-historischen. Er is ten slotte een andere soort van poëzie, geenszins de mindere van de romantische, en het heeft dus wel degelijk zin, over romantische dichters te spreken, zelfs ten aanzien van die allergrootsten.

Aan dit, wat men dus de 'eeuwige romantiek' zou kunnen noemen, deel te hebben, ermee verwant te zijn - ik kan niet inzien, dat iemand zich daarover zou hebben te schamen en zeker niet in een zoo verworden en verwarden tijd als dezen, waarin een klassieke kunst voorshands niet mogelijk schijnt. Immers, de derde (eenige) mogelijkheid is: een kunst, die zich-

zelf ontkent, in theorie dus totaal onmogelijk en in de praktijk alleen tot het leiden van een zeker kwijnend bestaan in staat door het verloochenen van zijn eigen theorieën. (Men zie hierover het uitnemende - hoewel ten aanzien van Gide niet geheel billijke - stuk van Gerard Bruning: Van André Gide tot André Breton[1]. Onder deze definitie zijn eigenlijk alle zoogezegd speciaal-moderne kunstrichtingen samen te vatten, die haast even snel vergaan als ontstaan zijn en die men zich alleen nog herinnert als iets ongelooflijk kinderachtigs, dat seniel werd terwijl men ernaar keek.

Ja, het bewijst wel, hoezeer de romantiek tegenwoordig in discrediet is geraakt, de nadruk en de herhaling, waarmee de jongere dichters ontkennen, er iets mee te maken te hebben. Of voelen zij hun geweten? Het is toch te gek, de verwantschap te loochenen van de piratenpoëzie van 1929 met die van 1829, de zucht naar reizen en andere landen, die velen der modernen bezielt, en die van hun voorgangers van een eeuw terug, welke door een dezer voor goed is vastgelegd in die onsterfelijke regel:

L'espoir d'arriver tard dans un sauvage lieu.

Verwantschap; maar dit is nog iets anders dan identiteit. En deze overweging brengt mij meteen op het tweede deel dezer inleidende beschouwingen en dat van het eerste de natuurlijke aanvulling, immers de keerzijde, is. Verwantschap onderstelt verschil en zonder op dit verschil te wijzen zouden deze opmerkingen, hoe vluchtig zij ook blijven, bepaald onvolledig zijn. (Over dit verschil te spreken heeft bij ons altijd een eigenaardige moeilijkheid, omdat de Nederlandsche romantici, behalve misschien Hofdijk - en dan nog -, eigenlijk van zoo weinig beteekenis zijn geweest en men dus steeds voor vergelijkingen naar het buitenland moet gaan, hetgeen dan weer andere elementen in het geding brengt, waardoor de vergelijking minder juist wordt, maar hieraan is nu eenmaal niet te ontkomen).

Het verschil tusschen de jongere romantische dichters ten onzent (zoo zal ik ze nu maar blijven noemen, al vrees ik hun toorn) en de oudere zal zich misschien het eerst als iets vooral formeels voordoen. Niet veel, om niet te zeggen niets,

1) In zijn: Nagelaten Werk. Pag. 113.

is er overgebleven van den grooten lyrischen zwaai, waarin de ouden hun geweldige klachten over het ingeschapen leed dezer wereld, hun hunkeringen naar bovenaardsche liefden en paradijzige landen drapeerden. Het vers der jongeren is ruw, botsend en gewild-slordig. Hier is wat tegen, maar ook veel voor: met de rhetoriek van het vers verdween ook die van het gevoel. Men vergelijke bijv. eens de Afrikaansche Elegie van Slauerhoff[1)] met zelfs Baudelaire (Parfum Exotique e.a.). Ik koos opzettelijk dezen dichter, omdat hij van de Fransche romantici verreweg de grootste, de meest reëele, de naaktste, zou ik willen zeggen, is en ontveins mij niet, dat mijn vergelijking nu minder eclatant wordt dan wanneer ik bijv. Hugo had genomen, maar dit heeft toch dit voor, dat zij in werkelijkheid meer bewijst dan wanneer ik een zeer rhetorisch dichter had genomen, bij wien het verschil met de modernen er duimdik opligt.)

Ik ben hiermee al vanzelf van het louter-formeele terrein op het materiëele gekomen. Het kon ook niet anders. Er zijn in de kunst geen louter-formeele kwesties (of misschien is het juister, te zeggen: alles is een kwestie van vorm; in dit verband maakt dit echter geen verschil). De oudere romantische dichters leden ontegenzeggelijk in hun zwakke oogenblikken aan een onware exaltatie, en zelfs in hun beste hebben zij een behoefte aan verheviging van hun gevoelens, die den moderne wel eens den indruk kan geven, dat het toch eigenlijk niet zoo erg met hen was, en die hun tegenstanders dan ook ter dege hebben geëxploiteerd. Maar dit is onjuist (ik spreek natuurlijk van de goede romantische kunstwerken), dit is niet anders dan de romantische stijl en pleit evenmin tegen de echtheid dier kunst als het vaak wat pompeuse der klassieke eenvoud tegen de echtheid daarvan. Stijl is er tenslotte in elk kunstwerk; de gewilde stijlloosheid van sommig modernisme is niets anders dan een stijl, die zichzelf niet erkent (of erkennen wil).

Iets anders is echter, te trachten, zooveel mogelijk te vermijden, dat een stijl een vooraf bepaalde, haast klakkeloos overgenomen vorm wordt (meestal van voorgangers, bijna altijd van zichzelf; hiertegen te vechten is haast onmogelijk)

1) Eldorado pag 21.

te maken dus, dat poëzie aandoet als volkomen ‘natuurlijk’ (ik weet er geen ander woord voor, maar ben mij bewust van het gevaarlijke ervan; ik bedoel natuurlijk geenszins wat ‘men’ natuurlijk noemt en wat in wezen niets anders is dan populair), d.w.z. als woorden, die als dagelijksche zijn en toch meer, als het ware gesproken met de absolute stem der ziel. En als er een ding is, dat ik als het wezen der moderne poëzie zou meenen te mogen aangeven, of althans als het doel, waarnaar elk modern dichter behoort te streven, dan is het: na zoovele stijlen, zoovele rhetorieken en in een zoo verwarden en van grootheid, tenminste collectieve grootheid, verstoken tijd als de onze, een kunst te zoeken, natuurlijk als ademhalen, waarin de woorden niets meer willen schijnen dan zij zijn en een vers aandoet, alsof men het in gewone alledaagsche woorden niet anders zou kunnen zeggen. (‘Alsof’, ik accentueer dit woord, want daarin zit heel het wezen en de reden dezer kunst). - Yeats heeft er zulke in zijn latere periode geschreven, en Jammes in zijn kwatrijnen, om enkele voorbeelden te noemen. Deze poëzie mag ons de romantische toppunten, zooals Le Crucifix, 1811, La maison du Berger, niet doen vergeten, zij is er in elk geval geen imitatie van en voor ons het beste, dat bereikbaar schijnt.

In het volgende kan de toepasselijkheid van deze beweringen op de dichters, die van het maken ervan de aanleiding zijn geweest, worden overwogen, terwijl dan tevens gelegenheid zal zijn voor eenige meer detailleerende opmerkingen, waardoor aan de individualiteit dier dichters meer recht wordt gedaan.

II.

Slauerhoff is ongetwijfeld de rijkste onzer jongere dichters, quantitatief gesproken; maar als men dit constateert is zijn qualitatieve waarde eigenlijk al verondersteld, want bij een veelschrijvend onbeteekenend of middelmatig dichter heeft het eigenlijk geen zin, van rijkdom te spreken. Binnen enkele jaren tijds heeft hij vier bundeltjes uitgegeven, die, naar het schijnt, nog maar een deel van het door hem geschrevene

vormen. Een dergelijke hoeveelheid - gegeven de hoedanigheid ervan - heeft groote beteekenis. Het is meer, honderd goede gedichten te hebben geschreven dan tien (als die honderd en die tien even schoon zijn). En al die gedichten gaan maar over één ding, in duizenden vormen: het groote avontuur des levens. Zeeschuimers en bannelingen, zwervers en deernen, en de gloeiende exotische landschappen en de eeuwig-reizende schepen - dit zijn de hoofdmotieven van deze poezie der oceanen. Wij worden aan de voorgeganen van een eeuw terug herinnerd, maar er is toch een ander element, of beter accent, in deze verzen: zij zijn realistischer, juister wellicht: reëeler, dan die van een eeuw terug. Bij de oude romantici was veelal iets geboursoufleerds, zoodat men dikwijls het gevoel krijgt ‘alsof zij het erger maakten dan het is’. Deze poëzie is directer, er is een toon van grooter ontgoocheling, van meer waarheid in. De oorzaak, voorzoover die buiten den dichter te zoeken is, ligt waarschijnlijk in de wereld, waarin zij zijn ontstaan.

Want het is een wel heel andere wereld, die, waarin de dichters van nu schrijven, vergeleken met die van de romantici. Een ontluisterde, ontadelde wereld, waarin het avontuur, het uiterlijke althans, steeds meer zijn mogelijkheid verliest en de eenzaamheid steeds meer alleen innerlijk mogelijk blijkt. De Vigny, zeker een van de grootste der romantici en wiens werk het minst door den tijd is aangetast, heeft het al voorspeld, en La maison du Berger is een onsterfelijk gedicht geworden. Toch heeft deze verandering, althans voor Slauerhoff's poëzie, een voordeel gehad: zij heeft er een element van rhetorieklоosheid (het woord is niet fraai, maar het drukt mijn bedoeling het best uit), een nerveus uitspreken der dingen vlak bij die dingen zelf, gebracht, dat aan de ouderen vreemd is. Het vers van Slauerhoff lijkt vaak slordig en kunsteloos (is het een enkele maal ook wel), maar men merkt op den duur wel, met welk een uiterst subtiele kunst het geschreven is, een kunst echter niet in den zin van iets cerebraal bedachts, daarvoor is deze poëzie weer te spontaan, maar van die intuitieve kunstvaardigheid, die den grooten dichter eigen is.

Men vergelijke dit vers maar eens met het in schijn zooveel exuberanter van Den Doolaard (voornamelijk in het eerste

deel van zijn bundel ‘De wilde vaart’), dan ziet men wel, hoeveel meer de dikwijls haast nuchtere regels van Slauerhoff zeggen.

Met deze vergelijking, die ook uit den aard van beider poëzie deels voor de hand ligt, ben ik meteen op den tweeden hier te bespreken dichter gekomen. Vergelijkingen zijn soms zeer nuttig, maar zij zijn dikwijls ook zeer onbillijk voor een der vergelekenen. Dit zou ook hier het geval kunnen zijn en ik haast mij dus, iets naders en beters over Den Doolaard te zeggen. Ik vergeleek trouwens slechts het eerste, zwakste, deel van zijn nieuwen bundel met het werk van Slauerhoff. Een vergelijking tusschen beide dichters als geheel ware onbillijk, omdat Den Doolaard, vergeleken bij Slauerhoff, veel meer een beginner is. Bijna heel het eerste deel van ‘De wilde vaart’ is nog echt jeugdwerk, vol van niets-zeggende verbiage. Maar in het tweede deel, ‘Balladen’ getiteld, neemt hij revanche. Daarin staan althans twee gedichten (de Ballade der gestorven landloopers en de Ballade voor een donkere vrouw), die zonder eenig voorbehoud schoone, oorspronkelijke gedichten zijn, werk van een dichter, van wien zeer veel verwacht kan worden en die zijn bundel, waarin trouwens, zelfs in het eerste deel nog meer goeds staat, tot een belangrijke verschijning maken.

Beter nog dan Slauerhoff en Den Doolaard kunnen Donker en Van Geuns tezamen worden besproken. Zij hebben één kenmerkende eigenschap gemeen: dat zij veel minder ‘modern’ zijn dan de twee eerstbesprokenen - waarmee ik geenszins iets te hunnen nadeele wensch te hebben gezegd. Terwijl Slauerhoff en Den Doolaard voortgekomen zijn uit de richting, waarvan Het Getij het begin, maar volstrekt niet het hoogtepunt (integendeel) is geweest, en van de ouderen misschien alleen eenigszins aansluiten bij Roland Holst, Nijhoff en Werumeus Buning, zijn Donker en Van Geuns klaarblijkelijk, hoewel niet voortgekomen, dan toch aanhangers van die richting in onze poëzie, wier naam met het tijdschrift ‘De Beweging’ verbonden is, en het feit, dat hun beste werk zoo vrij van epigonisme is, toont aan, dat die richting dus

nog niet dood is. Hun poëzie is die van de volzin, zooals Verwey die destijds omschreef: het klare, regelmatige, gedragen vers, elegisch van klank en van inhoud. Maar deze nagekomenen, en vooral Donker, overtreffen hun voorgangers in een belangrijk, zij het ook negatief punt: zij zijn veel vrijer van de fouten, die de 'Bewegers' in hun zwakke momenten wel eens aankleefden (hoewel dit door de vijanden dier richting altijd mateloos overdreven is voorgesteld en erger: alsof die fouten als deugden bij die dichters golden): een zekere gemakkelijke, te woordenrijke strooming van gladde, betoogende meer dan zingende, verzen.

Maar ook innerlijk hebben Donker en Van Geuns veel met elkaar gemeen en dit hangt samen met het elegische, dat den grondtoon van hun wezen vormt. Twee dingen belagen den levende: het hart wordt ouder en de wereld wordt ouder. Wat zal de dichter daartegen doen? In zijn vers de twee paradijzen des menschen terugzoeken: de historie en de jeugd. Donker doet voorshands voornamelijk het eerste, Van Geuns beide. In de gedichten over kinderen moeten zij elkaar herkennen: een gedicht als 'Kinderen' (Grenzen. pag. 22) moet Van Geuns uit het hart gegrepen zijn. Donker gaat ten slotte hooger dan Van Geuns: in de 'Verzen uit Davos' wordt het elegische tot een tragiek, die Van Geuns niet bereikt, maar die hem, als hij haar bezat, wellicht voor een zekere matheid zou behoeden, waarvan zijn verzen nu niet altijd vrij zijn. Maar waarom te vergelijken en te kiezen, inplaats van ons te verheugen over twee verzenbundels, die elk zoo schoon zijn als 'Grenzen' en 'Het uur der sterren?'

Ten slotte de plaquette van Hendrik de Vries. Deze raadselachtige poëzie sluit elke rubriceering, ja elke definitie, uit. Zij schijnt los van haar voorgegane evenzeer als van haar gelijktijdige. Als ik dezen dichter lees vraag ik mij telkens af, of hij eigenlijk niet de geniaalste is, dien wij bezitten. Maar misschien laat ik mij te zeer fascineeren door het vreemde van deze gedichten, die altijd op mij den indruk maken van door een medium geschreven te zijn. Het is een poëzie van droomen, niet van den droom in den zin van dichterlijke verbeelding,

die de natuurlijke aarde herschept tot een hoogere harmonie, maar van de droomen van een koortsige, die van de aardsche gezichten, zelfs de gewoonste, - een landelijk dorp, een schoolgebouw - beangstigende visioenen maakt, waardoor menschen, door helsche pijnen gefolterd, spoken. Dit is zeker: binnen de grenzen dezer poëzie - en die grenzen sluiten eigenlijk alles van de wereld uit, zooals wij die beminnen, - is zij een verbijsterend-geniale creatie, die alleen naast het schoonste wat er op dit gebied is gemaakt, zooals door Edgar Allan Poe, kan worden gezet.

J.C. BLOEM

Christiaan Huygens.[1)]
(14 April 1629-8 Juli 1695).

14 April 1629, dus bijna precies drie honderd jaar geleden, werd Christiaan Huygens, een der grootste natuurkundigen van alle tijden, geboren.

De mij vereerende uitnoodiging om hier in deze plechtige bijeenkomst een kort overzicht te geven van zijn aan de wetenschap gewijd, eenvoudig en waardig leven, en van zijn wetenschappelijk werk, heb ik gaarne aanvaard.

Huygens' wetenschappelijk werk rust op een merkwaardig breede basis. Wiskunde en astronomie, mechanica en natuurkunde zijn de vakken waaraan zijn hart hangt.

Bewonderenswaardig praktisch opticus in het begin van zijn loopbaan, zien wij hem groeien tot een diepzinnig theoreticus en stichter van de golftheorie van het licht.

Om Huygens' werk te begrijpen, moeten we ons verplaatsen in den stand der natuurwetenschap toen Huygens begon met zijn studie in de vakken, die hij met nieuwe ontdekkingen en uitvindingen zou verrijken, en waarin hij een omwenteling zou teweegbrengen.

In bijzonderheden kan men den gang van Huygens' onderzoekingen, den oorsprong zijner ontdekkingen, bijna van dag tot dag naspeuren, zooals dat bij geen enkel natuuronderzoeker het geval is. Huygens' dagboeken, met piëteit bewaard, bevatten in chronologische volgorde een schat van gegevens, die verwerkt zijn in de Huygens-uitgave der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen. In tien lijvige deelen is Huygens' correspondentie gepubliceerd, daarop

1) Rede, op den 300sten gedenkdag van zijne geboorte uitgesproken in het Groot Auditorium der Leidsche Universiteit op 13 April 1929.

volgen de niet uitgegeven werken, terwijl tenslotte Huygens' werken, in de editie van 's-Gravesande bijeengebracht, zullen worden opgenomen, en een wetenschappelijke biographie van Huygens de reeks zal sluiten.

Door de toelichtingen bij de correspondentie en bij de wetenschappelijke werken is de oriëntatie in een zoo verdeeld geheel eerst mogelijk geworden. Bovenal ook is dit gemakkelijk gemaakt door de systematische tabellen betreffende de behandelde wetenschappelijke onderwerpen, waarmede Korteweg elk deel verrijkt heeft. Behalve deze tabellen volgens zijn origineel systeem heeft Korteweg tevens aan de redactie der deelen zelve en der ‘Avertissements’ een uiterst werkzaam aandeel genomen.

Het is zeker een geluk geweest dat het werk van den grooten natuurkundige der zeventiende eeuw onder leiding van zoo uitnemende mannen als David Bierens de Haan, Bosscha en Korteweg kon worden uitgegeven. De hooge standaard die gedurende de publicatie der vijftien verschenen deelen kon worden gesteld zal naar wij alle reden hebben te vertrouwen ook in de toekomst worden volgehouden. Wij verheugen er ons over dat het einde der publicatie in zicht begint te komen.

Het is tenminste te hopen dat geen finantieele bezwaren zich zullen verzetten tegen het voltooien van het grootsche monument, dat wij bezig zijn voor Huygens op te richten. De wetenschappelijke zin van ons volk is, 300 jaar na Huygens' geboorte, wel tot zulk een peil gerezen dat een Maecenas of de Nederlandsche Regeering op ieders instemming kan rekenen door de middelen beschikbaar te stellen om de uitgaaf te voltooien van de scheppingen van een van Nederland's grootste zonen, den evenknie van een Newton en een Galilei, van een Gauss en een Fresnel.

Christiaan Huygens was de tweede zoon van den staatsman, diplomaat en dichter Constantijn Huygens. Zijne moeder, Suzanna van Baerle, stierf toen hij 8 jaar oud was. Zij had veel neiging tot de wetenschap maar kende geen Latijn, zooals haar zoon later opteekende.

Behalve Christiaan waren er nog drie broers en één zuster.

De opvoeding der kinderen Huygens was toevertrouwd aan

een gouverneur, bijgestaan door verschillende vakonderwijzers. Vader Constantijn was door den aard zijner betrekking herhaaldelijk op reis, maar de verhouding tusschen vader en kinderen blijft zooals uit de correspondentie blijkt steeds zeer hartelijk.

De inspanning die van de kinderen gevergd wordt is ongeloofelijk. Op zijn tiende jaar leert Christiaan de Latijnsche dichtkunst en de viool, op zijn elfde de luit en op zijn twaalfde de logica. Later naast het Latijn ook het Grieksch, het Fransch en de clavecimbel, en dan, aangename afwisseling voor Christiaan, de werktuigkunde. Werktuigen konden nu nagemaakt worden en (uiterst belangrijk voor zijn verdere ontwikkeling!) binnen het jaar had Christiaan zelf een draaibank vervaardigd, waarvan hij ongetwijfeld veel profijt heeft getrokken.

Christiaan werd toen hij juist zestien jaar was geworden als student aan de Leidsche Academie ingeschreven tegelijk met zijn één jaar ouderen broeder Constantijn. Zij hadden hun voor-academische opleiding voltooid door behalve paardrijden en dansen in de twee laatste jaren ook nog de wiskunde onder meester Stampioen te beoefenen. De lijst der door Stampioen aanbevolen boeken over wiskunde en verwante vakken vindt men in de Oeuvres T.I afgedrukt. Aan het slot geeft Stampioen de vermaning: ‘Niet dat het deese voorverhaelde boucken alleen sullen doen, maer daer wert oock noch toe vereist: vooreerst een clouck verstant, ten andere geduerige naersticheidt, ende eindelijck oock een volcome lust, ende nijver tot soodanige weetenschappen die als dan, niet alle te gelijck, maer verlancksamerhant, ijder int particulier door langdurige studi connen vercregen worden.

Ock selfs daer noch wat bij te practiseeren tot het gene dat men geleesen heeft, vordert veel meer, als altijt ende geduerich (sonder eijgen practijck) inde boucken te suffen. &c:

Dit lesten wert op het alder hoochsten gerecommandeert’.

Ook vader Constantijn gaf zijn zonen goede raadgevingen mede in den vorm van een: ‘Norma studiorum et vitae reliquae praescripta Constantino et Christiano Hugeniis, Academiam Leidensem adituris.’

Wij kunnen alleen den eersten zin citeeren: ‘Surgent

hora quintâ', die ons thans ietwat overdreven voorkomt.

De beide broeders werden ingeschreven als student in de rechten. Evenals thans, was de studie der rechtsgeleerdheid een voorbereiding voor velerlei betrekkingen. Maar toch mag men wel onderstellen dat de zorg van den vader voor een ambtelijke toekomst der zonen de keuze bepaald heeft. Want de dienst van het Vaderland en van het Huis van Oranje was in de familie Huygens traditie.

Te Leiden woonden de broeders 'op 't Steenschuur, inde Hartogh van Saxen'. Christiaan volgt met zijn broer van het begin af van zijn verblijf te Leiden de lessen van Professor Van Schooten, een zeer bekwaam wiskundige, bevriend met Descartes. Wij bezitten den voortreffelijken leergang door Van Schooten voor zijn veelbelovenden leerling opgesteld. Reeds op 17-jarigen leeftijd gaf Christiaan een zeldzaam blijk van vernuft door een onderzoek over de kettinglijn (d.w.z. de gedaante van een aan beide einden opgehangen koord), de eerste wiekslag van zijn genie, en door Descartes geprezen in een brief, aan een oom van Christiaan gericht.

Den grootsten invloed op de ontwikkeling van den geest van den jeugdigen Huygens heeft over de eeuwen heen het werk van Archimedes uitgeoefend, en daarnaast en in andere richting dat van Descartes.

Archimedes heeft een werk over de drijvende lichamen nagelaten, dat de mathematici van den tegenwoordigen tijd, na zooveel eeuwen, met groote bewondering en verrassing vervult.

Huygens heeft dit werk bestudeerd en het moest op hem een groote aantrekking uitoefenen en tot navolging prikkelen. Het bracht hem op het gebied der mathematische physica, waaraan hij zooveel zou toevoegen. Zijne studies heeft Huygens, toen 21 jaar oud, samengevat in een werk, getiteld: 'De iis quae liquido supernatant Libri 3.' Het bevat onderzoekingen over drijvende balken en cylinders, en werd door Korteweg uitgegeven.

Met het door Archimedes en Huygens behandelde onderwerp hebben daarna tot op onzen tijd de geleerden zich bezig gehouden. Maar het blijkt uit een mooi onderzoek van Korteweg,

dat Huygens op belangrijke punten reeds verder was gekomen dan zijn opvolgers. Huygens' bescheidenheid wat betreft zijn eerste werk was zoo groot dat hij 2 jaar later op het manuscript ervan schreef: ‘dit alles moet worden gewijzigd’; en op lateren leeftijd voegde hij er aan toe: ‘Het meeste hiervan, indien niet alles, moet verworpen worden, want deze beschouwingen zijn van weinig nut, ofschoon Archimedes er zich mee bezig heeft gehouden’; en eindelijk:

‘Ik heb deze beschouwingen over de drijvende lichamen in mijn eerste jeugd geschreven, toen nog geen belangrijker werk voor mijn geest was gekomen. Maar er is in deze zaken geen enkel nut, of tenminste weinig. Onder de eerste stellingen kan men er enkele bewaren, en dan ook het gedeelte dat over de drijvende cylinders handelt. De rest kan in het vuur worden geworpen. (Reliqua vulcano tradenda).’

Wij vinden hier voor het eerst de aan Huygens eigen meening uitgedrukt, dat mathematische beschouwingen zonder waarde zijn wanneer zij zonder praktische toepassing blijven. Later heeft hij ditzelfde nog anders uitgedrukt door te zeggen dat het tijdverlies was om kromme lijnen te bedenken, met het eenige doel om bijzonder moeilijke meetkundige problemen te behandelen.

In onzen tijd is men van Huygens' meening teruggekomen, want het is toch wel gebleken dat de toepassing der wiskunde op de natuurkunde het gebruik van nieuwe concepties, nieuwe formules eischt, die eerst onafhankelijk van elke toepassing ontwikkeld zijn geworden.

Naast het voorbeeld van Archimedes is het dat van Descartes geweest dat op Huygens' ontwikkeling van den grootsten invloed is geweest. Vader Constantijn was persoonlijk met Descartes bekend en bevriend en droeg hem groote vereering toe.

Van Schooten, de leermeester van Christiaan, ging in zijn bewondering voor Descartes nog verder, hij achtte hem onfeilbaar. Inderdaad zijn de nieuwe wiskunstige methoden van den Franschen philosoof bewonderenswaardig, maar de physische dwalingen in zijn philosophisch systeem konden een zoo diepdoordringenden geest als Huygens niet ontgaan. Maar zelfs

de dwalingen van Descartes hebben een nieuwen impuls aan den vooruitgang der wetenschap, in het bijzonder aan de leer van het licht kunnen geven. Van de ruïnen van het systeem van Descartes bleven in Huygens' opvatting der natuur behouden de eisch van de mechanische verklaring van alle verschijnselen en de verwerping van alle vormen van werking op een afstand.

Descartes stierf in 1650, toen Christiaan dus 21 jaar was. Onder den indruk van het verlies zendt hij aan zijn broeder Constantijn een gedicht, waarvan het slotvers luidt:

> 'Nature, prends le deuil, viens plaindre la première
> Le Grand Descartes, et monstre ton désespoir;
> Quand il perdit le jour, tu perdis la lumière,
> Ce n'est qu'à ce flambeau que nous t'avons pu voir.'

Maar al spoedig daarna is in de meening van Huygens over Descartes een groote verandering ingetreden, toen hij in 1652 zijn eigen meening over de wetten der botsing[1)] tegenover die van Descartes moest stellen.

Hoe Huygens later over Descartes dacht kan men nalezen in de opmerkingen die hij gemaakt heeft bij het leven van Descartes door Baillet. Hij schetst de oorzaak van de bekoring van Descartes' werk aldus:

'Mr. des Cartes avoit trouvé la maniere de faire prendre ses conjectures et fictions pour des veritez. Et il arrivoit a ceux qui lisoient ses Principes de Philosophie quelque chose de semblable qu'a ceux qui lisent des Romans qui plaisent et font la mesme impression que des histoires veritables. La nouveauté des figures de ses petites particules et des tourbillons y font un grand agrement. Il me sembloit lorsque je lus ce livre des Principes la premiere fois que tout alloit le mieux du monde, et je croiois, quand j'y trouvois quelque difficulté que c'etoit ma faute de ne pas bien comprendre sa pensée. Je n'avois que 15 à 16 ans.'

Terwijl hij samenvattende tot deze conclusie komt:

'Nonobstant ce peu de verité que je trouve dans le livre des Principes de Mr. des Cartes, je ne disconviens pas qu'il

1) Deze belangrijke onderzoekingen zijn in T. XVI der Oeuvres (ter perse) opgenomen.

ait fait paroitre bien de l'esprit à fabriquer, comme il a fait, tout ce systeme nouveau, et a luy donner ce tour de vraisemblance qu'une infinité de gens s'en contentent et s'y plaisent. On peut encore dire qu'en donnant ces dogmes avec beaucoup d'assurance, et estant devenu autheur tres celebre, il a excité d'autant plus ceux qui escrivoient apres luy a le reprendre et tacher de trouver quelque chose de meilleur. Ce n'est pas aussi sans l'avoir bien merité, qu'il s'est acquis beaucoup d'estime; car a considerer seulement ce qu'il a escrit et trouvé en matiere de Geometrie et d'algebre, il doit estre reputé un grand esprit.'

Wij kunnen niet de vruchten van Huygens' onverpoosden arbeid stap voor stap vervolgen. Van vier wiskundige werken die hij tusschen 1651 en 1656 concipieert, mogen alleen genoemd worden de 'Rekeningh in spelen van Geluck', het eerste geschrift dat over kansrekening verschenen is, en dat de grondslagen bevat van de waarschijnlijkheidsrekening, die eerst in de nieuwe theoretische natuurkunde haar groote toepassing heeft gevonden.

Een ander gebied der natuurkunde en weldra der astronomie begon Huygens' aandacht te trekken.

Nadat een poging om een volgens theoretische formules geslepen lens te krijgen mislukt was, kwam Christiaan in 1655 er toe zelf lenzen te slijpen, daarbij geholpen door zijn broeder Constantijn. De methode om lenzen te slijpen en te polijsten, die zij bezigden was zoo uitstekend, dat zij met hun kijkers veel betere beelden verkregen dan hun voorgangers. Binnen een jaar had Huygens, toen 26 jaar oud, een nieuwe satelliet van Saturnus ontdekt en het raadsel opgelost van de veranderlijke 'hengsels' der planeet. Deze ontdekkingen werden, volgens de gewoonte van dien tijd, aan de wetenschappelijke wereld meegedeeld in anagrammen. Het geheim van het eene werd in 1656 in een klein geschrift van Huygens opgelost, van het andere eerst in 1659 toen in het Systema Saturnium de veranderlijke gestalten van Saturnus verklaard werden door de phasen van een dunnen ring, die een hoek van 28° met de ecliptica maakt. Nog een derde waarneming

van beteekenis werd door Huygens in 1656 gedaan, toen hij de nevelvlek van Orion in bijzonderheden teekende.

Ongeveer in denzelfden tijd dat de gebroeders Huygens zich met het vervaardigen van verrekijkers begonnen bezig te houden, legden zij zich ook toe op de constructie van microskopen. Terwijl Christiaan in het begin de voorkeur geeft aan microskopen, die uit twee lenzen zijn samengesteld, meent hij omstreeks 1677 dat een kleine bol van glas beter voldoet en meer effect geeft. Hij neemt dan ook een actief aandeel in het vervaardigen en het gebruik dezer glasbolletjes. Door het werk van Leeuwenhoek over de infusoriën en andere microskopische objecten daartoe opgewekt, begint hij een merkwaardige reeks waarnemingen met het microskoop. Uit Huygens' aanteekeningen (1678-1692) is het thans deskundigen geleerden nog mogelijk de organismen te identificeeren die Huygens heeft waargenomen. Evenals Leeuwenhoek heeft Huygens bacteriën gezien. Soms overtreft Huygens Leeuwenhoek zelf in het waarnemen van details, en het verrast natuurkundigen dat Huygens reeds toen de voordeelen had opgemerkt, die de waarneming van een verlicht voorwerp tegen een donkeren achtergrond, zoogenaamde donker veld belichting, bij de waarneming door het microskoop soms oplevert.

Gedurende al de jaren van Huygens' praktische werkzaamheid met de lenzen van kijkers en microskopen, heeft hij zich met de theorie dezer instrumenten beziggehouden.

Sedert 1653 is hij met het te boek stellen van zijne theoretische uitkomsten bezig, maar met velerlei wijzigingen komt de Dioptrica eerst na zijn dood van de pers.

Deze uitgaaf was door Huygens toevertrouwd bij testamentaire beschikking aan de Volder en Fullenius. Maar de uitgaaf van deel XIII der Oeuvres overtreft verre wat zij gegeven hebben.

Het ligt voor de hand dat Huygens voor zijne astronomische waarnemingen behoefte had om nauwkeurig den tijd te kennen en te meten.

De groote, en voor de praktijk van de lengtebepaling op zee veelbelovende, uitvinding van Huygens, het slingeruur-

werk, dateert van 1656. Een patent van de Staten-Generaal voor deze uitvinding werd reeds op 16 Juni 1657 door hem verkregen. Een korte beschrijving der constructie gaf hij in 1658 in een klein geschrift, maar eerst in 1673 verscheen zijn groot werk, het ‘Horologium Oscillatorium’.

Dit boek bevat verschillende belangrijke ontdekkingen op het gebied der wiskunde en mechanica.

De belangrijkste daarvan is wel de oplossing van het vraagstuk van de beweging van een uit verschillende massadeelen bestaand lichaam. Nog niet zoo zeer wegens de oplossing zelf, maar om de hypothese die Huygens als grondslag voor zijn oplossing gebruikt en die eigenlijk een bijzonder geval is van wat wij thans het behoud van arbeidsvermogen noemen. De wetten der middelpuntvliedende kracht worden zonder bewijs aan het einde van het Horologium Oscillatorium meegedeeld. Zij vormen een der grondslagen van Newton's Principia.

Het Horologium is opgedragen aan den koning van Frankrijk, Huygens' patroon sedert 1666. In 1665 werd Huygens door den grooten Colbert uit naam van Lodewijk den veertiende aangezocht naar Parijs te komen onder verleidelijke voorwaarden. Van het voorjaar 1666 tot 1681 heeft Huygens in de Bibliothèque du Roi, grenzende aan het paleis van Colbert, gewoond en meegewerkt aan het tot stand komen en den bloei der Fransche Koninklijke Akademie van Wetenschappen (Institut de France). In Parijs heeft Huygens zijn ‘Traité de la Lumière’ geschreven, en voortdurend gewerkt aan zijn wiskundigen arbeid.

Hij heeft er ook zijn mooie en meest verspreide uitvinding, mag ik wel zeggen, gedaan, die wij allen in onze horloges bewonderen: de spiraalveer aan de onrust.

Roemer en Cassini waren met Huygens pensionnaires du Roi. In de mathematische afdeeling der jonge Academie zetelden naast Huygens, De Roberval, Frenicle, De Carcavy, Buot, Picard en Mariotte.

Huygens' onverpoosde arbeid kan niet in deze korte rede worden samengeperst.

Wel kunnen wij nog een enkel voorbeeld van de klaarheid van zijn geest geven, zooals die zich ook afspiegelt in zijn

meening over een vermeende uitvinding of over den aard van ons weten.[1)]

Natuurlijk kwam men telkens bij Huygens met vermeende theorema's, soms hem nog aangeboden door een hooggeplaatst tusschenpersoon. Over den auteur van een ‘gepretendeerde’ quadratuur van den cirkel schrijft Huygens aan den bemiddelaar:

‘Sijn wetenschap in de Geometrie moet niet veel wesen, dewijl hij eyndelijck besluyt dat de Circomferentie des Cirkels is tot den Diameter als 16 tot 5, 't welck al waere het een Engel uyt den Hemel die het seyde, geenszins bij my soude aengenomen worden, zoo seecker weet ik het contrarie door veeler ende oock mijn eygene demonstratie. So dat het niet pijne weerdt is na te soecken, wat misslag hij begaan heeft in de sijne, 't welck anders licht te vinde waere.’

Diepzinnig en duidelijk is Huygens' beschrijving over den aard van ons weten:

‘In geene zaak is ons weten volstrekt zeker, in alles slechts waarschijnlijk. Maar er zijn graden van waarschijnlijkheid, die zeer ongelijk zijn, en sommigen als van 100.000 tegen één, zooals in de meetkundige bewijzen, die valsch kunnen zijn, maar zoo menigmaal en zoo lang beproefd zijn, dat er haast geen reden is, om er de juistheid van te betwijfelen, vooral van degenen die kort zijn.

In zaken van natuurkunde is er geen ander bewijs dan bij het ontcijferen van geheimschrift, waarin men begint met onderstellingen op losse gissingen op te werpen. Wanneer deze dan in zooverre juist blijken, dat zij eenige goed aaneensluitende woorden doen vinden, schrijft men aan die onderstellingen eene zeer groote zekerheid toe, ofschoon er anders geen bewijs voor is, en het niet onmogelijk is dat men er nog andere kan vinden die meer met de waarheid overeenkomen.’

Hoezeer een tijdgenoot, J. Chapelain, de Fransche taal van Huygens bewonderde, moge uit een citaat uit een brief blijken.

‘J'ay eu peur d'abord de vous respondre en ma propre langue. Lorsque j'ay leu ce que vous m'aviés escrit en cette

1) Een voorbeeld van Huygens' treffende wijze van uitdrukken vindt men in zijn schets ‘over de constructie van het oog en de theorie van het zien’. Oeuvres T. XIII p. 797. Ze is te lang om hier te plaatsen.

langue, d'un stile si pur, si desambarassé et si peu commun à nos François mesmes, il m'a semblé que vous me mettiés a une dangereuse espreuve, et que si l'on conferoit jamais mes paroles auec les vostres, il se pourroit faire que l'on vous prist pour le naturel et moy pour l'Estranger. En effect pour eviter cette petite honte, j'ay pensé recourir au Latin pour m'acquitter de ce que je vous dois, m'estant beaucoup moins desavantageux de vous estre inferieur en un langage emprunté qu'en celuy qui m'est propre.'

Deze woorden brengen ons het meesterschap in herinnering, dat Lorentz, de aan Huygens verwante natuurkundige, over de taal bezat. Evenals bij Huygens was ieder woord uit de pen of den mond van Lorentz van zonnige helderheid.

Indien Lorentz nog onder ons was zou hij zeker zijn bewondering voor het genie van Huygens onder woorden gebracht hebben, zooals hij Fresnel eerde in de korte toespraak, die hij in October 1927 bij den 100sten herdenkdag van Fresnel's levenseinde te Parijs hield. Vier jaar geleden heeft Marcel Brillouin den indruk dien Lorentz' taal op hem maakte neergeschreven:

'Et d'abord, quel émerveillement d'entendre un étranger parler notre langue avec une telle perfection de forme et de fond - admiration mêlée d'un peu de jalousie - car enfin, c'était du français que nous entendions, pur de tous ces mélanges de mots vulgaires ou d'argot dont notre vie d'écoliers et la lecture des journaux quotidiens ont laissé la tare dans le language de la plupart d'entre nous. Mr. Lorentz parle une langue qui, par la simplicité et l'aisance de sa syntaxe, par l'exacte propriété des formes, fait invinciblement penser aux meilleurs écrivains du XVIIIe siécle.'

Het werk dat Huygens de onsterfelijkheid waarborgt is zijn 'Traité de la Lumière', waardoor de trillingstheorie of golftheorie van het licht geboren wordt.

Geschreven tijdens zijn verblijf in Frankrijk in 1678, wordt het door hem in 1690 in Leiden uitgegeven.

'Men kan er niet aan twijfelen,' zegt Huygens 'of het licht moet bestaan in de beweging van een of andere materie. Want hetzij dat men zijn ontstaan beschouwt, men vindt dat hier op aarde in het bijzonder het vuur en de vlam het uitzenden,

welke beide zonder twijfel deeltjes die in snelle beweging verkeeren bevatten, omdat zij oplossen en smelten vele der meest vaste stoffen; het zij dat men zijn uitwerkingen nagaat, men ziet dat wanneer het licht bijeengebracht wordt, zooals door concave spiegels, het de eigenschap heeft om als het vuur te branden, d.w.z. de deeltjes der lichamen te ontbinden; wat zonder twijfel beweging aantoont, tenminste in de ware Philosophie, waarin men de oorzaak van alle verschijnselen in mechanische redenen zoekt. Dit moet men volgens mijne meening doen, of wel alle hoop opgeven om ooit iets in de Physica te begrijpen.'

Het belang van Huygens' boek kan in weinige woorden worden weergegeven. Hij begint als met bewezen aan te nemen de ontdekking van zijn collega Roemer, die in 1676 te Parijs uit een eigenaardige onregelmatigheid in de tijden der verduistering van Jupiter's satellieten besloot dat het licht zich voortplant met eene bepaalde snelheid, en niet - zooals Descartes aannam - oogenblikkelijk. Dat laatste werd algemeen aangenomen. Want wordt een door den bliksem in den donkeren nacht verlicht landschap niet in zijn geheel overzien?

Maar voor Huygens was dus de eindige voortplantingssnelheid van het licht bewezen.

Het licht moet zich in een middenstof voortplanten, die onderscheiden moet zijn van de lucht; Want is er niet de buis van Torricelli, waaruit men het kwik kan laten wegzakken, zoodat er een luchtledige ruimte overblijft, waardoor het licht toch ongehinderd door blijft gaan? Zoo komt dan Huygens tot het begrip van den wereldaether, waardoor het licht van de zon en van de sterren tot ons komt. Met Huygens begint de *physica van den aether*.

In dien aether plant zich nu het licht voort in de golven, die zelfs door elkaar heen kunnen loopen; ook de golven die over een wateroppervlak in verschillende richtingen loopen, doen dit zonder elkaar te hinderen. 'Zoo komt het ook' zegt Huygens 'dat door een zelfde opening vele waarnemers gelijktijdig verschillende voorwerpen kunnen zien, en dat twee personen op het zelfde oogenblik elkaars oogen kunnen zien'.

Huygens kan uit zijn grondvoorstellingen en met het door hem ingevoerde begrip 'golffront' de wetten van de terug-

kaatsing en de breking van het licht afleiden en moet dan aannemen dat het licht in glas en in water zich langzamer voortplant dan in de lucht. Dit werd eerst door eene directe proef honderd vijftig jaar later door Foucault bewezen.

In het tweede deel van zijn werk bestudeert Huygens de wetten van het toen nieuw ontdekte verschijnsel der dubbele breking in kalkspaath, 'l'étrange Réfraction du cristal d'Islande'. Een juweel van een onderzoek, waarin het golfoppervlak voor een éénassig kristal wordt afgeleid, en wordt aangewezen hoe in elk geval de loop der lichtstralen kan worden gevonden.

Huygens ontdekt ook, bij proeven met twee stukken kalkspaath, het verschijnsel, dat wij tegenwoordig noemen de polarisatie van het licht. Hij meent dat de lichtgolven, die het eene kristal hebben doorloopen een zekeren vorm of dispositie verkrijgen en daarom in het tweede kristal zich anders gedragen. Maar hoe dat precies gaat, kon hij niet tot zijn eigen voldoening verklaren.

Huygens' theorie kwam te vroeg. Zij had niet al het succes dat zij verdiende. Eerst meer dan een eeuw later voerden Young en Fresnel de golftheorie tot volledige overwinning. Tenminste zoo scheen het een tijd lang. Maar onbegrijpelijk bleef het om met de wetten van de mechanica en de theorie der elasticiteit de eigenschappen van den aether af te leiden.

Een geheel andere weg kon worden ingeslagen toen proeven bewezen dat licht en electriciteit in de nauwste betrekking staan. Langs den weg van Faraday, Maxwell en Hertz komen wij bij Lorentz, die in zijn electronentheorie zeer precies de eigenschappen van den aether en van de ponderable stof van elkaar scheidt. Als aether neemt Lorentz den onbeweeglijken aether van Fresnel aan, die zoo nauw met die van Huygens verwant is.

Ook in de allernieuwste ontwikkeling der natuurkunde is de golftheorie gebleven en zij is zelfs thans het meest vruchtbare gebied der natuurkunde. Heden willen wij met bewondering en eerbied aan Huygens terugdenken.

Misschien kunnen wij onze gevoelens nog het best uitdrukken met de woorden van Virgilius, die een van Huygens' intelligente bewonderaars kort na diens dood hem gewijd heeft:

‘Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.’

Deze mensch is waarlijk van het geslacht der Goden geweest.

P. ZEEMAN.

Politiek, enkeling en gemeenschap.[1)]

De politiek zal nooit thuis hooren in de koele sfeer van redelijke overleggingen en zakelijke beschouwingen, de sfeer der kalme objectiviteit. Haar onderwerp maakt dit onmogelijk; de regeling van de talrijke belangen, waarbij steeds verschillende groepen van het volk betrokken zijn, kan slechts ten deele een gevolg zijn van redelijk overleg; de overtuiging of levensopvatting, het gevoel en het directe belang, spreken steeds mee. Dikwijls komt pas uit den strijd van belangen het algemeen belang, uit den strijd van eenzijdige en partijdige opvattingen de onpartijdigheid voort - wanneer deze er nog uit voortkomen. En naarmate de kring van het volk dat zich werkelijk met de politiek bemoeit, en de kring van belangen, waarmede zich de politiek bezighoudt, in omvang toenamen, werd deze steeds meer een ‘strijdperk’, waar strijd een belangrijk deel der activiteit in beslag nam.

Zal dus de politiek uiteraard, door de samengesteldheid van alle maatschappelijke belangen en vraagstukken en door de noodzakelijke subjectiviteit in de opvattingen ook van den meest onpartijdigen politicus, nooit bedreven kunnen worden geheel ‘sine ira et studio’, in den goeden zin is politiek toch een samenwerking op het gebied der staatkunde van verschillend gezinden tot een ver boven alle partijbelangen uitgaand doel - een zaak niet van politici, maar van de gemeenschap.

Het lijkt echter veelal anders. De politiek is geen gemeenschapszaak meer, zij is partijzaak geworden. Politiek is partijpolitiek. Zij is verdeeld in een aantal ‘politiekjes’ en wordt beheerscht door evenveel vooropgestelde meeningen omtrent hetgeen behoort te geschieden en behoort te worden. Ieder

1) Dit artikel werd geschreven in aansluiting aan de artikelen van Ir. A. Plate over ‘Politiek en Maatschappij’.

der politieke partijen tracht de ontwikkelng der maatschappij te beïnvloeden in de richting van eigen 'ideaal' en is geneigd tegen te werken de ontwikkeling, voor zoover die in andere richting gaat.

Hiervoor is invloed noodig. Uitbreiding van macht, kwantitatieve versterking der partij, is daartoe het middel: de invloed stijgt met het aantal stemmen waarover men beschikt. Verlies van stemmen is daarom het ergste wat een partij overkomen kan. Natuurlijk is deze zorg voor de macht slechts middel; doch een middel, waaraan zooveel waarde gehecht wordt, kan licht doel worden. Wat dan ook niet zelden gebeurt: de overweging wat 'de kiezers' zullen zeggen is dikwijls van minstens evenveel invloed als de overweging wat het algemeen belang of 'de beginselen' zouden eischen. Er moet gelet worden op de kwantiteit. Waarbij de kwaliteit wel eens tekort moet komen.

Deze verheffing van wat slechts middel kan zijn: de versterking der kwantiteit, tot doel of nevendoel, geeft aan de praktijk der politiek dikwijls iets onzuivers. Daarbij komt een opportunisme, dat soms weinig overeenkomt met de beginselen. De ontwikkeling der maatschappij gaat nu eenmaal niet steeds in de richting die de politieke partijen voor de eenig juiste houden. Zij zijn dus wel verplicht hun beginselen, en althans hun handelen, steeds min of meer aan te passen aan deze maatschappelijke ontwikkeling. Dit moet eenerzijds aan de tegenwoordige politiek wel een stempel van opportunisme geven, maar is anderzijds oorzaak, dat het principieele verschil tusschen de politiek van verschillende partijen (voor zoover ze zich op den bodem der werkelijkheid plaatsen) dikwijls zoo weinig te bekennen is.

Desniettemin worden al te dikwijls de 'beginselen' (waarachter ook wel eens belangen schuil gaan) naar voren gebracht, gewoonlijk niet met het doel een zoo goed en praktisch mogelijke oplossing te vinden voor de verschillende vraagstukken, waarover beslist moet worden, doch meestal om de voortreffelijkheid van eigen opvattingen boven die van anderen in het licht te stellen; om den woordenstrijd tusschen de partijen te strijden, ten aanhoore van het publiek, dat soms de frases bewondert, meestal zich er niets van aantrekt en

vaak zich eraan ergert. Meermalen moet praktisch werk, moeten maatregelen van technischen aard, blijven liggen, omdat er niet genoeg ‘politiek’ aanzit, en de afgevaardigden er dus niet genoeg belangstelling voor - en verstand van hebben.

Uit dezen strijd van vooropgestelde beginselen en meeningsverschillen ontstaan belemmeringen voor een gezonde ontwikkeling, wrijving, verlies van energie en tijd. En bovendien een weerzin tegen de politiek bij de velen, die wel bereid zouden zijn mede te werken aan een zakelijke en doelmatige behandeling der onderwerpen, die nu eenmaal geregeld moeten worden, maar niet bereid zijn hun tijd te geven en energie te verspillen aan de eindelooze en dikwijls onvruchtbare discussies over of naar aanleiding van partijbelangen en ‘beginselen’, niet geneigd ook om mede te doen aan de al te groote waardeering van eigen, de al te geringe waardeering van anderer opvattingen.

Wat noodig is, is een zakelijke, constructieve politiek. D.w.z. een politiek, die, op den achtergrond van een bepaalde overtuiging of levensbeschouwing, gericht is op concreten, reëelen arbeid, op hetgeen in de gegeven omstandigheden met de gegeven krachten en stroomingen verwerkelijkt kan worden. Een politiek, die niet - zooals nu al te dikwijls het geval is - uitgaat van de overweging of bepaalde voorstellen en handelingen propagandistische waarde voor de partij en voor de afgevaardigden kunnen inhouden, of er een politiek succes in kan zitten, maar die de wenschelijkheid en mogelijkheid van voorgestelde of voor te stellen maatregelen in de eerste plaats onderzoekt op hun praktische, technische verdiensten, op doelmatigheid en algemeen belang - dit algemeen belang dan opgevat zoo min mogelijk in partijpolitieken, zooveel mogelijk in objectieven zin. En die daarbij gedragen wordt door een levende overtuiging.

De politiek zij constructief. De taak van een politieke partij is niet doorvoering van eigen beginselen, versterking van eigen macht, bestrijding van andere partijen. Haar taak is: opbouw der maatschappelijke orde, in onderlinge samen-

werking van allen, die daarvoor kennis en tijd beschikbaar willen stellen.

De politiek moet er naar streven de staatswerkzaamheid steeds zooveel mogelijk aan te passen aan de behoeften der maatschappij en aan de opvattingen die in haar leven. Zij moet trachten met de gegeven middelen en mogelijkheden de maatschappelijke orde op te bouwen in de richting, die de ontwikkeling van het maatschappelijk leven aangeeft. De verschillende stroomingen in het volk, de verschillende richtingen in de politiek zullen trachten deze richting te beïnvloeden, waardoor tot uiting en tot vorm komt wat in de maatschappij leeft. De politiek kan slechts trachten zoo zuiver mogelijk dezen vorm te doen aanpassen aan den inhoud, en niet den inhoud om te vormen door hem te dwingen in een (meer of min willekeurigen) vorm. Deze inhoud is het maatschappelijk leven, dat zich ontwikkelt door en in den arbeid en de samenwerking van individuen en corporaties, waarbij belangen en ideeën beiden richtinggevend zijn.

De politiek moet dus den staatkundigen vorm construeeren van het maatschappelijk leven. Hierin ligt een zekere tegenstrijdigheid: het maatschappelijk leven is, als een doorgaande ontwikkeling, een proces van groei. Het vastleggen in een vorm beteekent echter het brengen van verstijving in een materie, die tot dan in ontwikkeling was, het consolideeren van een groeiproces. Toch is vorm noodzakelijk, doch het is even noodzakelijk verstarring te voorkomen. Knellende vormen werken verstarrend, zij worden alleen als last ondervonden en hebben het gevolg, dat het leven ze verlaat en daarnaast nieuwe banen, nieuwe vormen opzoekt. Dit is het lot van iedere wetgeving, die teveel regelen wil, waarbij de wetgever niet genoeg boven de te regelen materie staat om de tijdelijkheid van het bereikte stadium van ontwikkeling en de betrekkelijke waarde van zijn opvattingen van dat oogenblik in te zien.

De starheid van een tot in onderdeelen gaande regeling, die haar basis in het maatschappelijk leven mist, omdat dit nog niet tot een consolidatie van de opvattingen op dat punt gekomen is en de dingen nog in ontwikkeling zijn, knot of forceert deze ontwikkeling. Dergelijke opgelegde uitvoerige

regelingen zijn geen daden van echte politiek, van staatkunde, maar wettenmakerij, het werk van ambtelijke bureau's en van een groep politici.

Slechts die vorm past bij het maatschappelijk leven en wordt als goed en rechtvaardig gevoeld, die ruimte laat voor ontwikkeling en groei, waarin de opbouwende krachten in de maatschappij zoo vrij mogelijk kunnen werkzaam zijn en waarbij tevens het algemeen belang gewaarborgd is. Zoo vrij mogelijk: alleen in een zekere mate van vrijheid kan de arbeidskracht, de energie van individuen en van gemeenschappen tot volle ontplooiïng komen. Belemmeringen dier vrijheid veroorzaken belemmeringen van den arbeid en wrijvingen en kweeken een stemming tegen de overheid, wier overvloedige inmenging door ambtelijke instanties als onredelijk en bezwarend wordt gevoeld.

Regeling door de overheid is steeds noodzakelijk, waar de belangen van den een tegen die van den ander beschermd moeten worden, waar de vrijheid van den een ten behoeve van de vrijheid van den ander moet worden ingeperkt. Iedere regeling echter, die te veel in details gaat, die te veel voorschrijft, te veel de vrijheid tot eigen handelen en van eigen initiatief aan banden legt en te zorgvuldig de bescherming van bepaalde belangen tot in onderdeelen uitwerkt, is een belemmering van de bewegingsvrijheid, die de activiteit verslapt en den wil om zelf in deze richting werkzaam te zijn, doodt, en daardoor de natuurlijke ontwikkeling belemmert. Bij de steeds meer samengestelde verhoudingen der maatschappij kunnen alle belangen echter niet meer door de overheid verzorgd worden door middel van uitvoerige dwingende regelingen - alsof ieder burger ten opzichte van de gemeenschap eigenlijk een soort dief ware, die niets liever zou doen dan de gemeenschap en zijn medeburgers benadeelen.

Niet dwang zij het leidend beginsel, maar vrijheid. De enkeling moet, binnen een algemeen raam, vrijgelaten worden om in vrijheid en op een wijze, die met zijn arbeid en bij zijn verhoudingen het beste past, het algemeen belang te behartigen, in onderling overleg van direct belanghebbenden. Pas in tweede instantie trede dan de overheid op om daar waar het

niet mogelijk bleek in vrijheid tot een bevredigende regeling te komen, een dwingende regeling toe te passen.

Alleen door hem gelegenheid te geven in vrijheid mede te werken, kan de individu opgevoed worden tot lid der gemeenschap, tot sociaal individu, die weet, dat hij alleen kan bestaan en arbeiden in en door de gemeenschap en zich daarom in vrijheid verantwoordelijk gevoelt voor de gemeenschap en zijn medemenschen. Het systeem van dwang bewerkt dikwijls juist het omgekeerde; de individu wordt weerbarstig tegen de op alle gebied met dwingende regeling optredende overheid, die hem niet toelaat op zijn wijze te zorgen voor zijn belang en voor het belang van anderen; hetgeen hem niet zelden brengt tot een houding van anti-sociaal individualisme.

De vrije individualiteit behoeft echter niet antisociaal te zijn. De individu is toch in de eerste plaats een gemeenschapswezen: taal en geschiedenis, zede en belang maken hem in allerlei opzicht tot deel der gemeenschap. Door de geheele kultuur en door de maatschappelijke orde waaraan hij deel heeft is hij op allerlei wijzen verbonden met zijn medemenschen en met het geheel. In dit sociale wezen, dit product van een bepaalde kultuur, leeft de individualiteit, de eigen aard der persoonlijkheid, die hieraan bezieling en leven geeft.

Ontwikkeling op ekonomisch en kultureel gebied heeft den tijd, dat één klasse feitelijk buiten den kring der gemeenschap en der kultuur stond, voor goed afgesloten. Naarmate de gemeenschap in bevolking talrijker en dichter wordt en in uitgestrektheid steeds omvangrijker (door het steeds intenser wordend contact met andere plaatsen, andere landen en andere werelddeelen), neemt het aantal banden toe, waarmede de enkeling met tal van anderen en met de gemeenschap verbonden is: de individu is door de ontwikkeling van het ekonomisch leven, door de ontwikkeling der techniek en door de ontwikkeling der denkbeelden geleidelijk meer een sociaal individu geworden - bewust, of onbewust, of hij het wenscht of niet. En daarom kan individueele vrijheid niet meer de beteekenis hebben, die deze vroeger kon hebben: individualisme buiten de gemeenschap, maar moet deze beteekenen: de vrijheid om de, mede door de gemeenschap gevormde, eigen

persoonlijkheid in overeenstemming met deze gemeenschap en binnen haar kring, tot gelding te brengen.

Het contrast: individualisme - socialisme heeft zoo in wezen zijn zin verloren. Een individualisme, dat niet sociaal is, ontkent de werkelijkheid: de banden, die op alle gebied (geestelijk en ekonomisch, door omgeving en afstamming) de individu aan de gemeenschap binden. Een socialisme, dat niet individueel is, ontkent eveneens de werkelijkheid: de persoonlijkheid als het meest waardevolle, de behoefte aan vrijheid van ieder mensch en het feit, dat hij alleen in vrijheid tot volle ontplooiïng van zijn krachten komen kan. Op alle levensgebied oefent de gemeenschap (ook in anderen vorm dan de Staat) haar macht uit, die niemand haar meer zou willen ontzeggen, die grootendeels als vanzelf sprekend wordt aanvaard; in alle beperking door de gemeenschapsmacht wordt toch weer gestreefd naar zoo groot mogelijke vrijheid tot ontplooiïng van eigen persoonlijkheid.

Socialisme en individualisme zijn twee begrippen voor één ding: de mensch - gezien in zijn twee opzichten: als wezen op zichzelf en als deel der gemeenschap. Beide zijn zij abstracties van de werkelijkheid: de mensch is noch het een, noch het ander, maar beide tegelijk.

De maatschappij te willen omvormen naar een dezer twee begrippen getuigt niet alleen van eenzijdigheid, maar ook van een tekort aan werkelijkheidszin. Kende men vroeger aan dergelijke algemeene abstracte begrippen meer werkelijkheidswaarde toe, voor ons ligt de werkelijkheid meer in het concrete, het bijzondere en individueele. Generaliseerende begrippen en abstracte schema's geven geen oplossing voor de praktische behandeling van concrete maatschappelijke vraagstukken. Alleen in de politiek doen zij als ‘beginselen’ nog opgeld, omdat deze nog slechts ten deele met de werkelijkheid verband houdt. Zij is geen afspiegeling der maatschappelijke werkelijkheid meer, daarom is de levende kracht der politiek meestal zoo gering, en mist zij iedere bezieling en frischheid. In haar tegenwoordigen vorm is zij een uitlooper van vroeger tijd, toen zij opkwam als een jonge en sterke uiting van een groeiende, nieuwe maatschappij. Zij had een levende taak: het vinden van den staatkundigen vorm voor

de maatschappij, die, na den val van het ancien régime, geboren was uit de revolutie en de Napoleontische oorlogen. Er ontstond een krachtig politiek leven, geleid door levende beginselen.

Doch toen dit vruchten gedragen en zijn taak volbracht had (reeds lang voordat de laatste hand hieraan werd gelegd door de grondwetsherziening van 1917, die oplossing van den schoolstrijd en het meest algemeen kiesrecht bracht), ging het zwaartepunt in de samenleving zich steeds meer verplaatsen naar sociaal-ekonomisch gebied. Andere problemen kwamen op en andere methoden werden noodzakelijk. Doch de politiek bleef zooals ze was, haar beginselen werden leuzen, zij kon geen leiding meer geven, en de klove tusschen politiek en maatschappelijk leven werd geleidelijk grooter.

Om de politiek weer reëel te doen worden, om het verband tusschen politiek en maatschappij weer te herstellen, zal in de eerste plaats de politieke actie zich moeten aanpassen aan de verhoudingen en eischen der concrete werkelijkheid van heden. Een der dingen, die daarvoor het meest noodig zijn, is, dat deze niet meer bezien wordt in het schema: individualisme of socialisme: de gemeenschap omvat beide. Doch daarvoor is weer eerst noodig dat, ook voor den enkeling, het begrip ‘gemeenschap’ een realiteit worde.

Dit begrip gemeenschap is echter zeer algemeen en zeer vaag. Gewoonlijk dient het om aan te duiden dat onoverzichtelijke en ingewikkelde geheel van verhoudingen, die op allerlei wijzen de individuen samenbinden tot een geheel. Deze gemeenschap is voor den enkeling echter een theoretisch begrip, geen concrete werkelijkheid. Concreet en werkelijk zijn alleen bepaalde verhoudingen met bepaalde menschen en in bepaalde opzichten. *De* ellende in het algemeen deert ons niet, slechts een concreet geval van menschelijke ellende ontroert en kan ons gemeenschaps- en verantwoordelijkheidsgevoel wekken. *Het* algemeen belang laat ons koud: slechts een bepaalde maatregel of daad, van welker nut voor breeden kring wij overtuigd zijn, of wel het belang van een bepaalde groep, kan onze belangstelling oproepen. Het algemeen belang wordt opgebouwd uit al deze partieele belangen en men draagt het meest bij tot het algemeene belang door de

concrete partieele belangen, die binnen ieders bereik liggen of kunnen liggen, zoo zuiver mogelijk te dienen.

Zoo kunnen wij ook onmogelijk veel voelen voor *de* gemeenschap, maar wel voor een concrete gemeenschap, die voor ons werkelijkheid is. Doch op ieder gebied gingen vroegere gemeenschapsbanden verloren of werden losser. De concrete gemeenschappen, waarin vroeger het leven zijn vormen - en zijn steun - vond, worden steeds meer opgelost. Een verandering in zedelijke waardeeringen is hiervan, naast ekonomische en technische oorzaken, de grond. De ontbinding der gilden was hiervan een eerste, reeds lang geleden, verschijnsel; het steeds gemakkelijker en omvangrijker en intensiever wordend verkeer voltooit deze ontbinding. Doch nieuwe gemeenschapsvormen komen hiertegenover op. Alle kultuur eischt gemeenschap, en opleving van kultuur doet nieuwe gemeenschappen ontstaan. De groei der bevolking en het steeds samengestelder worden van het maatschappelijk organisme, de technische en ekonomische ontwikkeling, maken in toenemende mate samenwerking op allerlei gebied noodig en scheppen overal nieuwe belangen en belangengemeenschappen. Het zijn belangen uit beroep of bedrijf, belangen van algemeenen of kultureelen aard, of wel belangen, die een bepaalde streek gemeen heeft, welke een basis vormen voor deze nieuwe gemeenschappen. Deze nemen, naast de reeds bestaande, geleidelijk een belangrijke plaats in de samenleving in en vormen den tusschenschakel tusschen den enkeling en het geheel. Het individueele belang is hier deel gaan uitmaken van het belang van een grootere of kleinere gemeenschap; het vindt daarin zijn kracht en zijn beperking, het krijgt ruimer sfeer en sociale beteekenis. Het individueele en het sociale element kunnen hier tot een zekere eenheid en tot evenwicht komen.

Deze verschillende, uit het maatschappelijk leven opgekomen gemeenschappen zullen (evenals vroeger eenmaal de gemeenten) ook officieel hun aandeel moeten krijgen in de regeling en behartiging van hun speciale belangen, wat in werkelijkheid reeds hun taak is. Terwijl de vertegenwoordiging der geheele volksgemeenschap waakt voor die belangen, die aan allen gemeen zijn, de algemeene richting aangeeft en de kleinere

gemeenschappen en hun bevoegdheid in het verband van het geheel plaats en houdt, zou dan de uitvoering en de regeling van de zorg voor de bijzondere belangen met al hun details overgelaten moeten worden aan deze gemeenschappen.

Wanneer op deze wijze, door inschakeling van uit den arbeid der maatschappij opgekomen organisaties, de politieke vertegenwoordigende lichamen ontlast zouden kunnen worden van de regeling van alle mogelijke belangen in alle bijzonderheden, wanneer dit niet meer zou behooren tot het terrein van de 'politiek', zou deze misschien weer gezond kunnen worden en weer kunnen worden het organisme, waar tot uiting komen de algemeene beginselen, die ten opzichte der maatschappelijke ontwikkeling werkelijk in het volk leven. De uitwerking hiervan voor de practijk zou dan voor een groot deel moeten worden overgelaten aan de kleinere gemeenschappen, waar concrete, praktische belangen tot zakelijken arbeid dwingen en waar geen plaats is voor partijstrijd en frases en voor het streven naar politieke successen. Op deze wijze zou de politiek weer tot deel van het maatschappelijk leven, tot gemeenschapstaak kunnen worden.

Een dergelijke politiek zou, in het verband van reëele gemeenschap, aan de persoonlijke vrijheid ruimte kunnen geven om te werken en tot gelding te komen. Zij zou de algemeene regelen moeten geven, waarbinnen plaats voor persoonlijke vrijheid en persoonlijk initiatief kan zijn en die de vrijheid van den een met die van den ander, de vrijheid van de eene gemeenschap met die van de andere groep, doet overeenstemmen: het kader waarbinnen plaats is om zelf te werken en uit te voeren. In de tweede plaats zou zij bijzondere regelingen moeten geven, die dwingend zouden moeten ordenen, waar de vrijheid van belanghebbenden om in onderling overleg hun belangen te regelen geen bevredigend resultaat heeft kunnen opleveren.

In deze richting kan de individueele vrijheid zich verder ontwikkelen: de vrijheid om eigen persoonlijkheid tot gelding te brengen, gesteund en tegelijkertijd beperkt door deze concrete gemeenschapsbanden, levend gemaakt zoowel door de opwekking als door den weerstand daarin gelegen. Gemeenschapsbanden, die ontstaan zoowel door een verdere van binnen

uit en dus in vrijheid gegroeide organiseering van allerlei belangen, als door een verderen groei van sociaal bewustzijn en sociale verantwoordelijkheid - zoowel tegenover menschen als tegenover de kleinere gemeenschappen en de eene groote, waarvan wij allen deel uitmaken. Want dit vorme steeds den ondergrond van alle persoonlijkheid: de overtuiging, dat wij in laatste instantie mede verantwoordelijk zijn voor allen, niet slechts in onze eigen omgeving, maar ook in de groote gemeenschap, waartoe wij behooren.

Het is in deze richting, dat de ontwikkeling der samenleving schijnt te gaan in voortgaande organiseering uit erkenning van gemeenschap van belangen en in het algemeen van gemeenschap van kultuur - want het zijn volstrekt niet alleen de directe of de materieele belangen, die de menschen samenbinden. En waar deze gemeenschappen in vrijheid worden opgebouwd zullen de banden en beperkingen, die aan alle gemeenschapsleven eigen zijn, veel meer overeenkomstig de eigen persoonlijkheid en de persoonlijke belangen van de daardoor gebondenen kunnen zijn en zal er in het verband dezer gemeenschappen - en in ruimer kader in het verband van *de* gemeenschap - meer plaats zijn voor individueele vrijheid.

In de gemeenschap zal meer plaats zijn voor persoonlijke vrijheid, naarmate er in de persoonlijke vrijheid meer plaats is voor de gemeenschap.

Op deze wijze worde aan de leden der gemeenschap vrijheid gelaten om zich te ontwikkelen tot wat ze zijn: sociale wezens, individuen, wier gevoel van sociale verantwoordelijkheid of ‘socialisme’ geen van buiten toegevoegd aanhangsel is of in eenige door den Staat afgedwongen handelingen bestaat, maar bij wie dat voortkomt uit hun individualiteit. Want de individualiteit ware slechts half, zoo zij alleen de eene zijde van den mensch zou bevatten: zijn zijn op en voor zichzelf, en de andere zijde: zijn zijn als deel der gemeenschap, zou verwaarloozen. Alleen wanneer, in het verband der gemeenschap, de eigen persoonlijkheid tot uiting kan komen, kan een mensch zijn arbeid het best verrichten en de gaven ontplooien die hij heeft. Daarvoor is noodig zoowel reëele gemeenschap als een sfeer van vrijheid. Het is de taak

der politiek om, zoover het in haar beperkte macht gelegen is - en voor zoover dat in onze georganiseerde en gemechaniseerde samenleving nog mogelijk is - de waarborgen te scheppen voor een zoo ruim mogelijke sfeer van maatschappelijke vrijheid in een in vrijheid gegroeide gemeenschap.

J. BIERENS DE HAAN JR.

Hinne Rode.

Den volgenden morgen bereikte hij Arnhem tegen het noenmaal. Hij had in een kort briefje Maghen den vorigen avond zijn voornemen bericht. Als vanouds nam hij zijn intrek in de Zeven Heuvelen van Rome, een ouderwetsch logement met een beroemden wijnkelder, gelegen op de markt. De keuken was voortreffelijk, degelijke spijzen op degelijke wijze bereid en waarvan de porties aan die uit het Blauwe Hondje deden denken. De gasten sliepen, echtelieden en vrijgezellen, onder een groenen luifel in twijfelaars altemaal.

De eetzaal, vroeger gelagkamer der herberg, was bestrooid met fijn zand als in het goede, oude verleden, toen de diligences daverend voorrolden en in de pijpenlade, waarin de portier huisde, hing aan de zoldering een koperen kooi, waarin een groene papegaai, volgens een legende van het logement, sedert meer dan honderd jaar een ieder, die binnentrad begroette met de woorden: Goeden morgen, Jacob.

In deze omgeving voelde Hinne zich behagelijk en toen hij, eindelijk gezeten in de eetzaal voor een bord dampende erwtensoep, waarin behalve tomaten ook varkensooren onmiskenbaar dreven en hij de zware slagen van den ouden toren dreunend hoorde vallen over de stad, voelde hij de spanning allengs wijken, die hem deze laatste dagen had beklemd.

Ook tijdens dit verblijf, gelijk hij tijdens vorige verblijven altoos had gedaan, bezocht Hinne een verren neef zijns vaders, Sijmen Sijmensz., die met zijn wederhelft genaamd Barbara een zonnig huis op de Rijnkade bewoonde. Den dag van zijn aankomst had hij in den hoofschen stijl, die toen nog gebruikelijk was en dien hij zelf met voorliefde bezigde, een schrijven gericht tot dezen neef om hem te verwittigen van zijn komst.

De boodschapper bracht weldra het antwoord, een schrijven, waarin zijn heusch verzoek dien avond bij hen te mogen theedrinken, op niet minder verzorgde en minzame wijze werd aanvaard. Met vereering en teederheid herdacht Hinne altijd deze bescheiden en waardige menschen. Hun echt was kinderloos gebleven. De godsdienstige zin der echtgenoote vond in de vrome natuur van den vrijzinnigen man een fijnen en diepen echo. Neef Sijmen daarenboven muntte uit door een bijzondere geletterdheid en uitgebreide kennis, die den jongen neef op het zeerst hadden bekoord. Altijd had Hinne zich aangenaam gekoesterd in dezen warmen, lichten dampkring, dien de echtelijke liefde fijner dan elke bloemengeur doortoog en alhoewel nicht Barbara met haar stil, spits gezicht en haar eendengang en neef Sijmen met zijn hippopotamischen kop verstoken waren van alle schoonheid, besefte Hinne, dat deze beide menschen in de waarheid van hun hoogen eenvoud het goede en schoone leven vertegenwoordigden.

Tweemaal bezocht hij hen en sleet weldadige uren onder het vreedzaam lamplicht, gezeten in een der fraaie, zware armstoelen, erfenis der vaderen, terwijl het theewater neuriede in de stoof en de kachel snorde. Dan herdacht Hinne dikwerf het studeervertrek van Immanuel Barnouw, waar de vrede der ziel ademde als hier, alleen een vrede der ziel geboren uit een vervreemding aan, een versterving van het leven, bedroevend en schrikwekkend voor de meesten, maar die voor den geplaagde, hunkerend naar verlossing uit de hel zijner zinnelijkheid, een geheime en machtige bekoring had. Hier integendeel het volle, warme leven met al zijn smarten en vreugden, verstild, verdiept, tot een klare bezonkenheid. En als hij langs de Rijnkade hotelwaarts keerde en de slapende Betuwe donkeren zag aan gene zijde van den nachtelijken stroom, onder een hemel, waarin een enkele star flonkerde, scheen het hem als zwegen alle aarzelingen in de verste diepten van zijn hart.

Hij reed veel door de bosschen en over de heide van het oude Gelre. De herfstpracht was voorbij en de boomen stonden grootendeels ontbladerd. De dagen waren windloos en grijs, de boschverten verloren in bleeke en grauwe dampen, waarin paerse en roode of gulden tinten dreven als een zonnestraal

uit den bewolkten hemel viel. De zangen der vogels waren verstomd, alleen het krijschen der Vlaamsche gaaien weerklonk af en toe en de draf van het paard op de harde wegen overstemde het ritselen der vallende blaren en de geruchten van eekhoorns en woudduiven, die sprongen of wiekten door het hout en van de bange hazen, die bij zijn nadering ijlings vloden. Maar als hij herten en reëen vrijelijk dwalen en snellen zag door het woud en over de heide en de grijze kraaien in vrije kringen drijven door de stille ruimte, voelde hij zich, denkend aan zijn naderende gebondenheid, meermalen angstig te moede.

Wanneer hij, de eenzame wegen der Veluwe volgend, een hofstede voorbijging, hoorde hij dikwerf het krijschen der verschgeslachte varkens, die met doorgesneden keel, opgehangen aan een der achterpooten, langzaam dood bloedden. En deze jammerlijke kreten, die in een al zwakker wordend rochelen eindigden, aldus gehoord in de herfstelijke natuur, die zelve stervende was, vervulden zijn hart met mannelijke verslagenheid.

Hij bleef in Arnhem vijf dagen en keerde Zaterdag naar Amsterdam terug. Maghen wachtte hem onder de lange kap van het station. Het was reeds nacht en zij beschouwde, verloren in gedachten aan hem, beurtelings de bonte lichtjes der schepen, die op het Y voorbij voeren en de vreemde, bleeke, gele, vale tinten in de vettige rookpluimen, ontstijgend aan de pijp eener locomotief, die onder den grellen lichtval van een booglamp regelmatig pufte. Sedert dien avond, toen zij met hem gegeten had in het Blauwe Hondje, was Maghens leven opnieuw geworden, gelijk het in den aanvang van hun omgang was geweest. Na haar gebed voelde zij zich wederom geheel bevredigd, verzadigd van vertrouwen. Des nachts luisterde zij niet meer naar de geruchten van het slapend huis of naar de klachten van den wind door de ontbladerde populieren en als zij des morgens ontwaakte en de gouden banen der zon aan weerskanten van het rolgordijn glanzen zag en zij hoorde den haan zijn morgenroep schallen naar alle windstreken, voelde zij als in dien eersten tijd het leven opnieuw enkel vreugde. Het briefje weliswaar, dat hij haar ten afscheid had geschreven, was veeleer laconisch geweest; hoe echter zoude zij de verborgen

teederheid, die het behelsde, hebben misverstaan? Hij zond haar vanuit Arnhem nog een brief, gering van omvang, schoon uitvoeriger dan het afscheidsbriefje en waarin hij gewaagde van zijn eenzame ritten door de bosschen en over de heide en van de hoeven, waaruit het krijschen der geslachte varkens klonk. Deze brief, waarin met geen woord over zijn innerlijken staat gerept werd, maar waarvan zij de somberheid aanstonds doorvoelde, maakte op Maghen een diepen indruk en gesterkt voelde zij zich door de gedachte haar aandeel te hebben aan zijn zwaarmoedigheid. Avond aan avond herlas zij tijdens zijn afwezigheid de schaarsche brieven, die hij haar uit verre oorden in de jaren, die verstreken waren, gezonden had. Brieven uit Tanger, Lugano, Karlsbad, en eerst nu verscheen haar de volle diepte der belangstelling, die zijn oogenschijnlijk koele, schoon welwillende volzinnen verborgen. Een brief uit Lugano herlas zij telkens weer, hij beschreef daarin hoe hij lag in het warme gras van een kloostertuin, waarin de krekels sjirpten, languit gestrekt en, ondanks de schaduw van het heilig oord, een deel van Nietzsche voor zich, waarin hij overigens weinig las, want hoe zou hij zich kunnen verzadigen aan den aanblik van het landschap, dat zich voor zijn oogen uitbreidde? In de ravijnen en boomgaarden woedden de herfstkleuren in orgieën van purper en goud, terwijl de bergen onder den gulden hemel in glooiende lijnen langzaam verdroomden, tot waar, heel ver, het meer van Lugano als een azuren scherf, lichtelijk dampend, glansde. Ook deze brief maakte nergens eenig gewag van eigen indruk of stemming, maar de gelukstoon, die daarin doorklonk, werd haar nu pas ten volle verstaanbaar.

Zoo deerden haar de zwoele invloeden der drukke avondstad niet meer, wanneer zij van haar kantoor huiswaarts keerde, noch de verre herinnering aan de straat vol kermisdrukte, waarin zij dien avond met moeder verdwaald was geraakt. De verhalen ook van Zwaantje en van de verarmde, nerveuse freule verontrustten haar niet meer en wanneer zij Mr. Taco Hovijn, hoog op zijn kruk een haar zag trekken uit zijn blonden, wilden baard, dat hij dan langen tijd aandachtig en droefgeestig bekeek, voelde zij voor dezen zonderling niet meer gelijk vroeger een afkeer, integendeel een gevoel van deernis, dat zich dan weldra uitbreidde tot het overmoedig volkskind,

tot Eleonore de la Sablonière zelve, vooral wanneer zij deze in de verte staren zag met een blik, waaruit alle schichtigheid geweken was en die nu enkel onuitsprekelijken weemoed spiegelde. Maar gelukkig bovenal was zij, toen zij bemerkte, dat deze milde stemming nu ook haar moeder gaandeweg omving. Zoo voelde zij haar hart in stilte rijpen en zij dankte des avonds den Schepper van hemelen aarde voor deze goedheid.

Eindelijk stoof de trein binnen, razend en plotseling, als bij een overval, zoodat Maghen bijna schrok. Zij vonden elkaar spoedig ondanks de drukte en zij bewonderde hem met een aandrift van geheel haar wezen, gelijk hij, rijzig en krachtig, fijn van trekken, uiterst verzorgd en toch eenvoudig, mannelijk voor haar stond. Hij verwonderde zich over haar rustig en helder gezicht; zij echter bemerkte terstond de bezorgde uitdrukking, die zij zoo goed kende.

Zij zouden gaan eten bij Mevrouw Rode, zij besloten te voet te gaan; hij had na de reis behoefte om te loopen. Onderweg vertelde hij van zijn wederwaardigheden en naarmate hij vertelde, scheen het haar dat zijn stemming beter werd. Hij lachte opgeruimd, toen hij gewaagde van de papegaai in de pijpenlade van den portier. Dan kwamen zij te spreken over het pakkend drama van Schnitzler, Der grüne Kakadu en toen zij het huis binnen gingen, meende zij, dat hij geheel was opgemonterd.

Aan tafel ook was hij zeer spraakzaam en vertelde uitvoerig van het echtpaar Sijmensz, de gekscherende opmerkingen van Steven Harper niet achtend en zich wendend tot zijn moeder. En Maghen was verheugd de vereerde vrouw verteederd te zien glimlachen en aandachtig te zien luisteren naar wat hij mededeelde over deze beide gelukkigen.

Na tafel, terwijl zij handwerkte, vertelde hij over zijn nieuwen Chaldeeschen roman en over de oude bedolven steden van het Tweestroomenland, dat hij had bereisd enkele jaren tevoren, steden, eenzaam gelegen temidden van woestenijen, waarin wilde dieren zwierven en wilde stammen elkander rusteloos bestookten, steden omringd door zeven muren, binnen welke de akkerbouw gedreven werd en de kudden weidden en waarvan de laatste ringmuur dermate omvangrijk was, dat een ruiter in galop hem ternauwernood in vier en twintig uren omwervelen kon. En van de priesters verhaalde

hij, die de altijd klare nachten sleten op de tinnen hunner tempels, verloren in de beschouwing der gesternten, de eeuwige wetten ontdekkend, volgens welke de werelden wentelen in de oneindigheid. En aan de gastmalen slempten en zwelgden de heerschers op tronen, waaromheen gevallen koningen rondkropen met afgehouwen handen en voeten, zich aan de afgekloven beenderen verzadigend, die door den dronken tyran hun in het gezicht geslingerd werden. Maar Maghen werd bleek bij het hooren dier gruwelen, zoodat hij opstond en, haar kussend op haar voorhoofd, om vergeving bad voor zijn taktloosheid. Daarna zuchtte hij diep en toen zij zich verbaasde, gewaagde hij mismoedig van zijn toenemenden afkeer tegen onderwerpen als die, waaraan hij nu bezig was en waarin het gold machtsbegeerte en zelfverkwisting te verheerlijken. Veeleer voelde hij zich nu geneigd tot een Grieksch gegeven van zelfbepaling en diepen inkeer.

Maghen had juist den draad heel ver uitgehaald en toefde een oogenblik als bevangen in deze houding, terwijl een lichte blos haar wangen kleurde. Hij beschouwde haar, verwonderd over haar bevalligheid, schoon hij die toch meermalen in stilte had geprezen. Eenige oogenblikken vergingen; zij had haar arbeid hervat en zat nu roerloos met neergeslagen oogen; alleen haar rechterarm bewoog in hetzelfde gebaar, regelmatig en zeker; de lichte blos van zooeven was geweken uit haar ovaal gezicht en zij scheen nu zeer bleek. Toen zeide hij opeens:

- Maghen....

Zij liet den arm zinken, dien zij opnieuw wilde heffen en zag hem aan met een samengestelden, onbepaalbaren blik, waarin een helle glans blonk.

Dien avond was het bijna middernacht, toen Maghen eindelijk haar woning bereikte. De regen viel in zware stroomen en door de rammelende ruiten van het aapje vermocht zij de nummers der huizen niet te onderscheiden. Zoo schrok zij, toen het voertuig opeens stilhield en zij greep de hand van haar begeleider, die het druipend portier opende, haar manend te wachten, totdat hij de voordeur zou hebben ontsloten. Het zware stroomen was nu ten volle hoorbaar. Alleen de vlagen

door de popels in den tuin der dokterswoning overstemden af en toe het luide ruischen. Hij wenkte intusschen en zij slipte behendig uit het rijtuig, zij kusten elkaar haastig op natte wangen en zij verdween. Hij trok de deur zachtjes achter haar dicht, zij sloot en tastte in de vertrouwde donkerte naar boven. Maar nauwelijks had zij het kamertje bereikt en de gaslamp aan den muur ontstoken, nauwelijks had ze hoed en mantel afgerukt, in een hoek gesmeten of zij stortte zich op haar knieën voor het bed en begon te bidden, te bidden met een zoo mateloozen aandrang, dat zij zich een oogenblik voelde duizelen en meende te bezwijmen. De minuten vergingen, zij volhardde in dezelfde houding, telkens bewegend, als worstelde zij om dieper en dieper te dringen in de onpeilbare diepten van het gebed. Allengs voelde zij zich kalmer worden, de zware en snelle slagen waarmede haar hart mokerde en mokerde werden flauwer en trager en opeens hief zij haar hoofd, snakkend naar adem, luisterend en zich afvragend of het de regen was dan wel het gaslicht, dat zoo luide suisde in haar ooren. Zij stond op, zonder zichzelve te antwoorden, ontkleedde zich en ging ter ruste. In bed, in het donker, gaapte zij een paar malen, slaakte een diepe zucht en sliep.

Toen Hinne de huisdeur der grachtwoning had gesloten, terwijl het lekkend aapje onder den altijd stroomenden regen weg rammelde in de nachtelijke stilte, voelde hij zich opmerkelijk verlicht, zoodat hij, voorzichtig de donkere trappen beklimmend, met vorschenden blik aanstonds woelde in zichzelf. Hij ging de slaapkamerdeur voorbij, begeerend nog eenigen tijd in zijn werkkamer te mijmeren en toen hij eindelijk, rustig gezeten aan zijn schrijftafel, spelenderwijs een kleinen uil van groenen onyx ter hand nam, glimlachte hij, bedenkend, dat instinctmatig zijn hand naar dit zinnebeeld der wijsheid was uitgegaan. Toen herdacht hij dezen avond, dezen vreemden avond, waarin hij opeens, als door een daemon overvallen, die niet had afgelaten, hem voortdurend had opgepookt en met welke gloeiende stekels, alles had gebiecht van af zijn groote avonturen en geruchtmakende verbintenissen tot zijn laaghartigste zonden, gepleegd in de bordeelen en de schandkamers der ellendigste hoeren. Zij had toegehoord en hem aangestaard, doodelijk bleek en strak, in ademlooze spanning, in aller-

diepste aandacht en, naar gelang hij biechtte en roekeloozer zijn belijdenis werd, had hij gevoeld dat zij alles begreep.

Hij speelde nog steeds met den kleinen uil en hij bemijmerde de vertwijfeling, waarmede hij aan het einde van zijn biecht gesproken had over een huwelijk, hij bemijmerde de barmhartigheid, die hij had gevoeld toen hij haar aldus geheel verbijsterd en sprakeloos had gezien en hij vroeg zich af of niet bij geval de barmhartigheid het wezen aller liefde was, zoodat elke liefde, wanneer dit wezen ontbrak, gedoemd scheen in de hel der zinnelijkheid verteerd te worden.

De dagen gingen voorbij en bevolkt met nieuwe beelden was Maghens brein. In de grauwe vroegten van den naderenden winter spiedde zij door de kwalijk gewasschen ruiten der nauwelijks vorderende omnibus naar de bloemenmeisjes, die om den Westertoren, kouwelijk zich wikkelend in haar sjaals, de gesloten kramen openden en de fleurige uitstallingen begonnen te schikken. In een dier kramen had Elsje bloemen verkocht, ook aan Hinne, vele bloemen had zij aan Hinne verkocht en bekoord had zij hem weldra door haar kinderlijken aard en frissche jonkheid. Maar Elsje was nu weg, Elsje was getrouwd, gelukkig getrouwd met een tuinder en woonde in Kennemerland. Zij had een zoon van Hinne, die zou worden opgeleid voor de koopvaardij, tenzij hij tuinder wilde worden als zijn tweede vader. Ook had Hinne verteld van het zonnige, lachende vrouwtje, dat om hem haar echtgenoot had verlaten, den dichter van het treurspel Odysseus en Nausikaä en van het blijspel in één bedrijf over Casanova. Zij was na hun korte verbintenis hertrouwd met een anderen kunstenaar, zij het een in ruste, en vermoedelijk had Maghen haar wel eens ontmoet, haar kinderwagen duwend, waarin een harer zonnige kinderen lag, want dezelfde buurt bewoonde zij als Maghen. Een Zondagmorgen met regenachtig weer dwaalde Maghen door de vale straten met hooge huizen, denkend middelerwijl met bekommerdheid aan den verlaten echtgenoot, die nu zijn eenzaam leven op kamers in den Haag sleet, werkeloos uitziende over eentonige kweekerijen tot den Delftschen toren daarginds. Maar dien morgen dwaalde Maghen door de Zondagstille buurten zonder Floortje, het zonnig lachende vrouwtje achter haar kinderwagen tegen te komen, zoodat zij, teleurge-

steld en toch verlicht, tegen de koffie weer naar huis ging.

Vroeger placht zij van het kantoor rechtstreeks naar de Dam te loopen en zich daar te nestelen in de omnibus. Nu echter ging zij soms verder, de smalle en volle Kalverstraat in, waar het gaan dikwerf bemoeielijkt werd door drukke rijen heerige schoolknapen, terwijl winkelende dames uit den deftigen stand, vergezeld van kinderen, bescheidenlijk doken in taartjeswinkels, waar de jeugd op zware koppen chocolade met slagroom en vele gebakjes onthaald werd. Maar in de donkere menigte spiedde Maghen naar de rijkgedoste vrouwen, die met vasten tred en hoogen gang en drieste blikken schreden. Sommigen waren in tijgerbont gehuld, velen droegen zilvervossen; de oorhangers schitterden in de schaduw der breedgerande hoeden, de zware boezems welfden, de helle oogen lonkten, de uitdrukking der gezichten was uitdagend en onbeschaamd, en menigmaal betrapte Maghen glimlachen en knipoogjes. Zoude Hinne alle deze vrouwen?.... Maar dergelijke middagen ontzenuwden haar en door de Leidschestraat zich huiswaarts reppend, dacht zij aan de Nes en aan de Pijp en de luimige verhalen van Zwaantje over deze vreeselijke buurten, waar zij zich nooit alleen zoude wagen en waarvan Hinne de trouwe bezoeker geweest was?

Eens, toen zij de Leidsche Boschjes bereikt had, vertraagde zij haar gejaagden gang en zij herinnerde zich dien eersten avond, toen hij haar begeleid had tot de ophaalbrug. Het was bijna warm en windstil en toen zij omhoog keek, zag zij den hemel vol sterren, gelijk dien avond. En opeens voelde zij de droefheid breken in haar hart en tranen brandend wellen naar haar oogen. Waren alle beelden maar even beminnelijk als die van Elsje en Floortje, als dat van het boerenmeisje, dat hij in het geurig hooi bemind had, een zomernacht in de Betuwe, toen de zilveren glanzende ruimte doortrild was van het rythmisch sjirpen der onvermoeide krekels. Maar alle deze vrouwen en de onbekenden, die hij in het geheim had bezocht ook op zijn buitenlandsche reizen en de winkelmeisjes van vroeger, die draafden den heelen dag en die hij had verlaten of verstooten, en de vreemdelingen uit alle oorden der wereld, die hij had ontmoet op hooge bergen en in zuidelijke landen, vrouwen verzot op avonturen, onwaarschijnlijk van verdorven-

heid en de danseressen en negerinnen en de gesluierde vrouwen, die hij in het Oosten had gekend en de tooneelspeelsters, want velen waren aan Linda vooraf gegaan, die zij had zien spelen, gelijk Linda zelve, allerminst vermoedend, dat deze vrouwen straks in zijn armen rusten zouden; en de getrouwde vrouwen uit zijn eigen omgeving, waarvan de nerveuze Mevrouw Forweyne misschien de laatste was geweest en de wonderlijke vriendin uit Scheveningen, die hij in Krasnapolsky ten leste had laten wachten en voor wie zij een diepe verachting voelde, zonder zich deze verachting geheel te kunnen verklaren en het eenzame, zwijgzame meisje, dat met een witten kater alleen het oude stadje op de Veluwe bewoonde en wier doodelijk gekrenkte ziel zij aanvoelde met vreezen en beven en de lersche uit Parijs, die haar man ruineerde, een flegmatischen Brit, die na elke ruzie zich dekte met zijn slappen hoed, en, zijn pijp geklemd tusschen zijn tanden, zwijgend heenging. En de gemeene barones, die op het Lange Voorhout in den Haag woonde en op wier landgoed in Gelderland hij aan jachtritten deel had genomen, die gevolgd werden door bacchanalen, opgeluisterd door narren en dwergen, als in den feodalen tijd, waaruit de gastvrouw stamde.....

En hoevele anderen nog? want hoe zoude zij alle deze vrouwen kunnen tellen, deze drommen elkaar verdringende vrouwen, myriaden vrouwen, die soms des nachts in helsche vluchten door haa. droomen spookten. Hoe waren zijn lippen niet versleten onder zoovele kussen, hoe zijn trekken zoo allerfijnst gebleven, hoe konden zijn oogen nog zoo rustig staren, wanneer hij nadacht, zoo zuiver glanzen als hij met Vader in gesprek was?

Zij volgde de boomlooze Overtoom, waar een nog druk verkeer van puffende en riekende petroleumbooten gaande was. Zij repte zich, benauwd door de walmen en de drukte. Het groene land daarginds, het droomland was in den nacht verzonken; de sikkel der maan stond boven de straat en een kille zucht zwol even door de popels aan den overkant, waarvan de laatste dorre bladeren ritselden. Alleen in haar kamertje weende zij bitterlijk. Maar zij wist, dat dit groote verdriet, deze opstand alles vergeefs zou zijn en dat zij hem zou lief-

hebben en aanbidden, ook al zou hij dingen misdaan hebben, die duizend maal duizend maal erger waren.

De weken gingen voorbij en Maghen kwam nu ook des Woensdags bij de Rodes het middagmaal gebruiken. Dan gebeurde het meermalen, dat Hinne tegen zes uur aanbelde in de donkere Helmersstraat, Maghen noodend op de wijze der verrassing mede te gaan gastmalen in het Blauwe Hondje. Het jachtseizoen, zoo meende hij, gebood het genieten van wildbraad en gevogelte en, schoon hij zelf geen jager was, al had hij wel eens hazen en eenden geschoten, hij vermocht nochthans met stelligheid te bepalen of de herten en reeën waarvan hij de kostelijke borsten of ruggen genoot, in beuken- dan wel in eikenwouden geveld waren.

Zij zagen elkaar zoo betrekkelijk veel; de bevangenheid, bijna schuwheid, die zij in den aanvang had getoond, had hem overtuigd, dat zijn driftige biecht haar diep had bewogen. Zoo nam hij zich voor nimmer meer te reppen over deze dingen die, langzaam wijkend in Maghens herinnering, gaandeweg zouden ophouden haar te kwellen en te verontrusten. Nochtans kwam hij veel te spreken over zichzelf in de avonduren, die zij in zijn kamer sleten, over het verlangen, dat in den laatsten tijd steeds dringender was geworden naar zelfbepaling en gebondenheid, over de beduchtheid zijn Noormannenaard niet te boven te komen, gedoemd te blijven tot een zwerfziek bestaan, waarin de ouderdom eindelijk een uitkomst zou brengen, die zonder waarde was. En hij vertelde meermalen als een oud verhaal, waarnaar zij betooverd luisterde, hoe hij in den eersten tijd van hun omgang een nieuwe opgave had voelen ontluiken in zijn hart, Maghen te leiden en te hoeden, de gevaren te bezweren, waardoor zij bedreigd scheen en die zich nog schuil hielden in de diepten van haar natuur; en hoe hij allengs had begrepen, dat de kern van deze opgave niet anders dan zijn eigen wil tot zelfbehoud geweest was. Ook verklaarde hij menigmaal, dat hij nog niet gereed was voor het huwelijk; dan werden zijn woorden en blikken vaag en verzonk hij in zichzelf; zij echter voelde den dampkring, waarin hij diep en langzaam ademhaalde, niet meer gelijk vroeger aan als geheimzinnig en beangstigend en gelijkend op dien, waarmede het geheele leven haar toen omhuiverd scheen.

En langzamerhand in den loop van vele gesprekken herwon Maghen het intuitief inzicht, waarmede zij dien avond naar zijn biecht geluisterd had, een inzicht dat dikwerf dreigde te verduisteren en verduisterde, maar dat nu, verdiept en verklaard, wederkeerde. En zoo herwon ook haar gezicht, schoon nog voller en fijner, zijn vroegere uitdrukking van rustige aanbidding; de helsche vluchten spookten niet meer door haar droomen en wanneer overdag in oogenblikken van moeheid of zwakte de onrust opnieuw dreigde, zeide zij zich nadrukkelijk, dat dit oogenblikken van moeheid en zwakte waren, bestemd straks weer voorbij te gaan.

Eens doofde Hinne de lamp en schoof de zware gordijnen terzijde, zoodat het licht der volle maan in twee blanke banen op het vloerkleed rustte. Alle voorwerpen waren duidelijk zichtbaar, vanaf den peinzenden uil en den dansenden faun tot de donkerroode tonen van Adriaan Brouwers binnenhuis en de satijnen zilverglans van den gemaskerden Pierrot, die op dit schilderij van Fragonard, zwierig achter een rozenstruik verscholen, een zilveren fluit bespeelde voor de schoonste, die van ontroering schier bezwijmde. Zij hadden geschertst over de valschheid der stelling, die aan vrouwen een onbestendig karakter toeschreef, een stelling die, meende Maghen, veeleer voor den man gold. Hij erkende de gegrondheid dezer opmerking en stelde de vraag of het puntdicht van Frans den Eersten, dat deze vreemde koning op welk oogenblik van bitterheid met een diamant gegriffeld had op het venster van een der ontelbare kemenaden van het kasteel te Chambord, of bij geval dit puntdicht niet herzien kon worden in den geest der waarheid. Wat was eenvoudiger? twee woorden vervingen twee andere en de verbetering was geschied, zonder dat het puntdicht geschaad was in zijn onberispelijken vorm:

> Souvent homme varie,
> Bien folle qui s'y fie.

Dan spraken zij langen tijd over den prachtlievenden koning en hoe hij met verstrooiden zin enkele dagen toefde in de betooverde sloten, die door zijn koninklijke luimen in de vallei der Loire verrezen waren, om daarna temidden van zijn geheele hof, minnend en jagend verder te zwerven naar andere kasteelen.

De winter begon drie weken na zijn terugkeer uit Gelderland. De wind, die tot dusver in grillige spelingen uit het Zuiden en Westen had gewaaid, was opeens gekeerd en blies nu uit het Oosten met scherpe vlagen, zoodat allerwegen grachten en vaarten dichtvroren in weinige nachten.

En vanuit de hooge ramen der voorkamer beschouwde Maghen dikwerf de bonte drukte op het ijs, het jolijt der klauwende kinderen en de geoefende rijders, die vaardig zwierden van brug tot brug, de bezemende mannen en de zoopjes.

Hinne had dezen tijd gesleten in afzondering en bespiegeling, veel arbeidend, schoon meer lezend dan schrijvend, mijdend het Poolsche koffiehuis en de Kalverstraat en de drukke twistgesprekken der litteraire vrienden, mijdend Linda en Eva, onwillig van zijn kuischen omgang met Maghen af te wijken.

Toen echter de winter aanbrak en de eerste kou in zijn verschgeschoren wangen beet, ervoer hij met een schok, dat in zijn binnenste almede een ommekeer zich voltrokken had. Dien eersten barren wintermiddag toog hij te voet naar de villa, gelegen aan den buitenkant van het Vondelpark. Het was toevalligerwijze de middag waarop hij haar placht te bezoeken en toen hij binnentrad, sprong zij hem inderdaad als gewoonlijk met blijde kreten en uitgestrekte armen om den hals, verbazing noch ontstemming toonend of veinzend over een zoo lange afwezigheid. Hij kuste haar op de volroode, halfopen lippen gelijk hij placht te doen en voelde als vroeger de teedere zwellingen der zoete, ongekuste borsten. En opeens, het geleek een duizelingwekkende openbaring, besefte hij, dat hij genezen was van zijn bevangenheid, zijn ongereedheid. Hoe nu, hadden alle de wonderlijke ervaringen dezer laatste weken alleen gediend om hem te verlossen van den ban, die hem tegenover dit kind had beklemd en verdwaasd en belachelijk gemaakt? Maar deze gedachte bezwijmde in de verbijstering die hem overstelpte. Hij voerde haar mee naar den divan waarop Perzische tapijten en kussens lagen. De ruiten kraakten onder den druk der oostenwinden en sneeuwvlokken begonnen te stuiven en te zijgen over den vijver, die na een nacht vorst lichtelijk bevrozen glansde. IJdelheid! de vlammen in de

schouw woeien hun warmen adem om deze heidensche gelieven, het was de zon van Arcadië die ter kimme begon te dalen, want de middaghoogte was voorbij gestreefd en nu breidde zich in de loome velden de heete stilte waarin Pan rondging.

Elout Gudens zat in zijn verre kamer en genoot zijn thee en zijn vermouth, af en toe met vage blikken koozend de ebbenhouten doozen met zilveren inlegsels, die zijn zeldzame eieren behelsden, lezend zijn boeken over de geschiedenis van Frankrijk. Martha Gudens draafde in de besneeuwde winterstad van bezoek tot bezoek, van winkel tot winkel. De dienstmaagden bereidden den maaltijd boven de verschgevoede vuren en de oude knecht zat in den kelder messen te slijpen en betreurde den winterslaap van den groenen kikvorsch, die des zomers vanuit zijn schuilhoek elken dag naar hem toekroop.

Dien avond was Maghen opnieuw de dischgenoote der Rodes en zij verwonderde zich over de levendigheid van Hinne. Weliswaar toonde zijn gezicht niet de uitdrukking die haar het dierbaarst was. Sterk waren zijn trekken gelijk zij plachten te zijn wanneer hij van verre ritten terugkeerde of wanneer hij geschermd had, welke oude sport door hem wederom ter hand was genomen. Maar liever zag zij zijn trekken verfijnd en verdroomd, schier onwezenlijk, gelijk zij waren, wanneer hij over de hoogste dingen dacht of sprak. Hij omringde haar dien avond met teedere zorgen en kuste haar vaker dan anders op oogen en handen, mijdend haar lippen gelijk hij altoos deed en zij, lijdzaam, begreep. Intusschen naar gelang de avond vorderde, werd hij stiller. De sneeuwvlokken ritselden tegen de ruiten en zij luisterde bijwijlen langen tijd naar dit wintersch gerucht. En allengs zag Maghen de uitdrukking die haar zoo dierbaar was, in een rusteloos wisselspel verschijnen en verdwijnen. En zachte vragen begonnen te dringen naar haar beschroomde lippen; welke vreugde was dien dag zijn deel geweest? waarom en vanwaar was hij zoo opgewekt, bijna uitbundig teruggekeerd? Achterdocht schaduwde even over haar hart en zij voelde zich bedroefd worden; maar toen zeide zij zich dat geen ander gevoel immers zijn liefde voor haar vermocht te evenaren, deze onheidensche liefde in een hart zoo heidensch; waarom zoude zij zich bekommeren of beang-

stigen om gevoelens en hartstochten die spelenderwijs voorbij mochten glijden over de oppervlakte van zijn zonnig hart, zonder de liefde te deren die in zijn diepten leefde?

Toen hij dien avond alleen was, speelde hij niet met den kleinen uil van groenen onyx, maar hanteerde den dansenden faun. Hij voelde geen wroeging, zeide zich alleen, dat hij zijn opgave verzwaarde; de gedachte aan het huwelijk stemde hem somber; strengheid, gebondenheid, inkeer, zelfbepaling, dat beduidde voor alles het prijsgeven van tal van geneuchten, die bloei en glans aan zijn leven geschonken hadden; hij erkende redelijkerwijze, dat het huwelijk, aldus begrepen, een hoogeren levensstaat vertegenwoordigde, maar hij voelde in de diepten zijner natuur zich zamelen een nameloos verzet. En Hinne, de rozige naaktheid herdenkend, die in den gouden weerschijn der vlammen dien middag zijn wilde prooi geweest was, denkend aan Maghen, de stille en diepe, die in zijn hart een gevoel gewekt had, dat hem tot dusverre vreemd was gebleven, betreurde den Oosterschen staat, waarin het mogelijk, want geoorloofd was, vele vrouwen vrijelijk te beminnen en lief te hebben.

Hinne had Linda gedurende den zomer niet gezien; de toonneelspeelster placht de warme maanden van het jaar te slijten in een dier rustige kleine badplaatsen, verscholen in het gebergte, waaraan Duitschland rijk is. Maar hij had haar bij den aanvang van het nieuwe speelseizoen geheel verwaarloosd, bevangen als hij was in zijn hartstocht voor Eva. Toen vertrok hij plotseling naar Gelderland, weken gingen voorbij en het werd winter. Eindelijk op zekeren dag kwam hij zijn opwachting maken. Zij ontving hem voorkomend en gracelijk, gelijk hij verwacht had, zonder een zweem van spijtigheid en zij vroeg niets. Hij echter verscheen haar nu, gebruind door de Arcadische zon, zoodat zij alle haar tooneelgaven van noode had om hem te misleiden, waarin zij niet slaagde. Hij bewonderde haar houding, genietend opnieuw het tintelend gesprek en voelde zich verteederd, toen zij ten leste in zijn armen zonk.

Buiten daalde reeds de nacht en vanuit de hooggelegen kamer beschouwde Hinne het groote stadsgezicht, dat hij zoo menigmaal bewonderd had. Vier grachten mondden hier uit en

vormden een soort kom, omsloten in wijde, grillige lijnen door de hooge huizen van kaden en grachten, die zich telkens openden naar alle windstreken. Hij overzag de Overtoom, wemelend van scheepslichtjes als een Venetiaansch kanaal schier in haar gansche lengte; hij overzag de in flauwe lijnen golvende Nassaukade, tot waar in het Westen, achter de warreling van schoorsteenen en hijschbalken, het laatste daglicht grauwde. Dan volgde zijn blik een anderen waterweg in Oostelijke richting; hij zag de huizenrijen opengooien en een torenspits gelijk een minaret doemen onder den zwaar bewolkten, starreloozen winterhemel, die aldaar wijder en wijder werd. Alleen de stille en smalle Leidsche gracht, die uit het Noorden onder oude boomen haar bescheiden aandeel van schuiten aanvoerde, bleef voor den toeschouwer onzichtbaar.

Zij stond nu naast hem en ten spijt der donkerte meende hij haar lippen te zien trillen, terwijl een vermoeide uitdrukking, de uitdrukking eener doodelijk vermoeide ziel, zich spiegelde op haar fijne en schoone trekken. Hij herkende deze uitdrukking, hij herinnerde zich verzuchtingen, geslaakt in oogenblikken van ontgoocheling en moedeloosheid en waarin zij gewaagd had van het mateloos verlangen dat haar zoo dikwijls beving, het tooneel voor altijd vaarwel te zeggen, zich terug te trekken op het land, in een gelukkig, vreedzaam huwelijk.

Zij had haar hoofd gelegd op zijn schouder en omklemde zijn bovenarm met beide handen. Zoo mat had hij haar nog nooit aangevoeld. Toen begon haar heele lichaam te beven, en zij fluisterde bijna klappertandend: - als je gewild hadt.... maar het is altijd hetzelfde met jullie allemaal.... en dat is natuurlijk mijn schuld....

Hij zweeg in verwarring, de stilte was nu zoo diep, dat hij haar tranen hoorde druppelen en ritselen op haar zijden kleed en, denkend aan Maghen, aan een gelukkig, vreedzaam huwelijk, ergens op het land, vond hij geen woorden.

Eenige dagen later ontmoette hij bij Linda den dichter Rogier van Herstal, dien hij tot zijn vrienden telde, al zagen zij elkaar nauwelijks een enkele maal van jaar tot jaar, want verscholen in Walcheren, leefde Rogier, hij, de dichter der Zeeuwsche stroomen, der groenende eilanden, die weken en doemden in parelgrijze of zondoorgloorde verten, al naar gelang de boot

van den zanger haar speelschen boeg wendde. Rogier van Herstal was een opmerkelijk mensch, zijn dracht was zwierig en toch sober, zijn gang rhythmisch, zijn tengere gestalte welgebouwd. Hij was niet sterk, dikwijls lijdend, hetgeen zijn natuurlijke bevalligheid en aangename omgangsvormen verfijnde; veeleer zwijgzaam en eenigszins hoovaardig van zelfbewuste terughouding. Zijn oogen die goudbruin waren, schenen raadselachtig en betooverden de vrouwen. Zoo waren ook zijn verzen, betooverend en raadselachtig en Hinne, voor alles geboeid en bekoord door de Grieksche klaarheid, misprees tot zijn verdriet te vaak deze Keltische schemering, waarin schimmen doolden, die hem vreemd en vreemd waren. Zeer vrij van vorm waren ook zijn verzen, een andermaal betreurde Hinne, die oneindiglijk hechtte aan het betrachten van een gestreng metrum, het overvloeien dezer schoone verzen, waarbij het welluidend rijm verloren ging. Rogier van Herstal was beroemd; de jongeren verdrongen zich om hem en eerden hem als een der grootste dichters aller tijden.

Rogier vertelde dat hij den winter in Amsterdam zou slijten. Hij had een paar kamers gehuurd op de Reguliersgracht en hij roemde de schoonheid dezer dwarsgracht, waarvan alle de oude woningen ongeschonden waren gebleven. Maar hij vreesde zijn eiland en de Zeeuwsche stroomen niet zoo lang te kunnen derven. Toon en houding van Linda en Rogier schenen ongedwongen en zij maakten gekscheringen en toespelingen gelijk het oude vrienden vergund is. Hinne nam zijn aandeel aan het wuft gesprek en vermaakte zich heimelijk, want aanstonds had zijn scherpe blik de ware toedracht doorzien.

Sinds dien bezocht hij haar niet meer; hij zond haar een korf fraaie winterrozen met een ernstig, teeder schrijven; zij antwoordde met enkele hartelijke regelen zonder meer, zoodat hij, voldaan en verlicht, zijns weegs ging.

Rogier ontmoette hij meermalen, op straat of aan de bittertafel en eens of twee keer dronken zij koffie in de achterzaal van het Poolsche Koffiehuis, met het wijde uitzicht over de drukke en de stille zijden van het Rokin. Dan spraken zij over hun arbeid, hun plannen, over de toekomst der vaderlandsche letterkunde, over de vrienden. Linda's naam werd soms

terloops genoemd. Dan werd het zwijgzaam gezicht van Rogier geheel en al raadselachtig, terwijl Hinne's strenge trekken strenger dan ooit in hun geslotenheid schenen.

Rogier bracht een bezoek aan Hinne's moeder, gelijk hij bij langere verblijven in de hoofdstad placht te doen. Hij werd eenige dagen later genoodigd het middagmaal te komen gebruiken. Maghen was aanwezig en toen zij eindelijk gedrieën in Hinne's kamer zaten, voelde zij zich eerst recht aangetrokken tot den hoffelijken dichter, wiens smoking even onberispelijk als die van Hinne zat. Zoo ontplooide zich voller haar glimlach en verscheen in haar houding een zekere behaagzucht, maar telkens wendde zij den blik tot Hinne, om zich te vergewissen of geen ontstemming schaduwde over zijn gezicht. Maar integendeel scheen het haar dat haar speelsche zin hem veeleer bekoorde en vermaakte, zoodat zij toenam in wuftheid, eenigszins spijtig onder den onbewogen en doorgrondenden blik van Rogier.

Eens, terwijl zij theedronken met Mevrouw Rode in de voorkamer en zich verlustigden aan den aanblik van het ijsvermaak der menigte op de bevroren gracht, zeide Maghen, naar aanleiding van Rogier, over wien zij gesproken hadden, dat Hinne eigenlijk geen enkelen vriend had. Hij was toen nadenkend geworden en had na eenigen tijd geantwoord, dat hij weinig mededeelzaam van nature was, geloofde dat een al te groote gemeenzaamheid den ondergang bereidde van elke vriendschap. Er waren mannen, voor wie hij vriendschap gevoelde, maar hij kende ze ternauwernood en wenschte ze niet nader te leeren kennen. Hij achtte de menschen niet; de groote vereering was alleen van verre mogelijk. De vrienden die elkaar trouw bleven tot in den dood, leefden alleen in mythen en sagen. Toen had hij opnieuw gezwegen en was in gepeins verzonken, waaruit hij eindelijk ontwaakte, zeggend, dat hij den laatsten tijd droomde van een episch gedicht in blanke verzen, een voorval behandelend, een gouden middaguur uit het heroisch leven van Heracles en Yolaos in de door Pan gewijde omgeving van het Attisch landschap.

De winter duurde en de heidensche spelen herhaalden zich in den gloed der Arcadische vlammen. Het gevaar bekoorde

beiden, de deur was op slot weliswaar, maar opziende van zijn ebbenhouten doozen of Fransche geschiedboeken, zou Elout Gudens opeens den ouden knecht of wel een der geblaakte dienstmaagden met een boodschap kunnen zenden naar de dochter des huizes. De aanblik dezer heidensche naaktheden van zomergloed verzadigd tegen dien winterschen achtergrond zoude een schilder begaafd als Watteau misschien tot zijn meesterwerk bewogen hebben. Na de spelen klonken cello en clavecimbel als vroeger, nieuwe teekenproeven werden overgelegd en zij spraken overvele dingen, volgend met vage blikken, waarin telkens vermaak of belangstelling opleefden de menigte die krioelde op het ijs van den anders eenzamen vijver.

Hij had haar verteld van zijn verlangen haar te beminnen, van zijn vreemde bevangenheid, van den bewogen herfstavond, toen hij haar verlatend, plotseling was afgeweken uit zijn weg, Maghen gehaald en met haar gegeten had in het Blauwe Hondje. Zij luisterde, glimlachend, beminnelijk en onbewogen, zoodat hij zich verwonderde.

Eens, toen Eros zich genadiger dan anders over beiden ontfermd had, was het verzet dat zich in hem had opgestapeld, eindelijk losgebroken. Hij spotte met strengheid en gebondenheid, met inkeer en zelfbepaling en hoe ze meer mochten heeten, de hersenschimmen en muizenissen. Het slachtoffer was hij van deze rampzalige samenleving, die gegrondvest was op het beginsel der beperking, verarming, uitputting van den vrijen en sterken mensch, terwijl integendeel de groote kunstenaar leefde uit kracht eener zoo wijd mogelijke ontplooiing en uitstraling zijner geheele persoonlijkheid, maar hij zoude zich niet laten knotten en nekken, hij zoude...., aldus toornde Hinne, schuimbekkend en verbitterd met vlammende woorden en vlammende blikken, doodelijk bleek en strak, zijn vuisten ballend. Maar even later lachte hij, Eva om vergiffenis biddend voor zooveel dwaasheid, haar tevens manend zich te kleeden, want zij liep nog steeds in argelooze naaktheid rond; en hij genoot zuiverlijk als kunstenaar nu van de schoonheid en bevalligheid der lijnen en vormen, der bewegingen en standen. En terwijl zij zich aankleedde, verzonk hij, haar beschouwend, in diep gepeins, het oude gepeins, dat hem menigmaal schier verontrust had. Was in dit kind de

antieke en heidensche ziel herboren? Was zij een nimf in moderne gestalte en dook zij gelijk oudtijds haar wilde zusteren terug in de diepe bron, wanneer de uchtend kriekte en de saterspelen van den nacht voorbij waren? En ook al zouden alle faunen van Arcadië haar teederen schoot beminnen, haar ziel, wanneer zij deze al bezat, bleef, onkreukbaar zijnde, ongerept. De smarten der liefde, het verlangen, het treuren, de bittere jaloerschheid zouden niet woeden in de diepte, noch strijken over de oppervlakte dezer ziel, waarvan het geheim niet te ontraadselen scheen, of zij peilloos van diepte, dan wel verstoken van allen inhoud was? Zoude zij haar naaktheid met dezelfde argeloosheid ontblooten, wanneer zij Maghen zijn echtgenoote wist en zoude zij, wanneer hij voor altijd was heengegaan een nieuwen minnaar dulden met denzelfden glimlach en dezelfde oogen, waarin geen schaduw van zonde ooit voorbij zou glijden?

De winter ging voorbij, het werd voorjaar en stiller, dieper werd de blik, waarmede Maghen hem beschouwde. Nooit, zoo scheen het haar, waren de uitdrukkingen van zijn gezicht zoo levendig en wisselend, zoo onbestendig en samengesteld geweest. Zij merkte ook op dat hij weinig neiging toonde haar vader te bezoeken en eens voelde zij zich gegriefd door den toon, een schertsenden, bijna spottenden toon, waarop hij gewaagde van den duiventil. Neef Sijmensz had een schrijven tot hem gericht om inlichtingen betreffende Apuleus; hij was in gebreke gebleven dit schrijven aanstonds te beantwoorden, gelijk hij zich spijtig liet ontvallen in haar aanwezigheid. Hij arbeidde nu, over alle gegevens beschikkend, met groote verbetenheid aan zijn chaldeeschen roman, elken dag van één tot half vier en hij vorderde met groote sprongen, gelijk hij verklaarde. Overigens had zij soms den indruk als stelde hij haar gezelschap nog meer dan gewoonlijk op prijs. Hij was eens merkbaar bewogen, bijna ontzenuwd, toen zij voor het middagmaal te laat dreigde te komen en eens toen zij, koortsig en zwaarverkouden was thuisgebleven, was hij bij het toevallig vernemen van dit bericht dienzelfden middag komen aansnellen met bloemen en bonbons, een geblokte ananas, rozig en versch, ponden bedauwde druiven en alle blijken eener diepe bezorgdheid. Maghen was niet bedlegerig en zoo brachten

zij een bezoek aan Vader, maar tot haar verwondering was Hinnes gezicht in de schemering glansloos gebleven, terwijl zij bijna met schrik in zijn houding een onzekerheid, een zweem van onhandigheid bespeurd had. Zoo was zij het ten slotte die bekommerd achterbleef, terwijl hij verlicht heen ging.

Zij waagde het niet hem vragen te stellen; zij voelde zich in toenemende mate zeker van zijn liefde. Zoo trotseerde zij zonder te veel moeite de gedachte, dat hij was gewikkeld misschien in oude verbintenissen of nieuwe moeilijkheden. Zij kon geen eischen doen gelden, zij waren niet getrouwd, niet eens verloofd, hij had eerlijk bekend, dat hij nog niet gereed was.... Zij scherpte zich in, geduld te oefenen, eindeloos geduld, haar liefde te koesteren, te temperen, opdat zij hem niet zou benauwen of schichtig maken en hem te omringen met een zachtjes brandende, smeulende, gloeiende aandacht, waarin hij zich behaaglijk zou voelen.

Zoo peinsde Maghen in de verweerde rammelkast, die haar voerde naar het kantoor, onder den opgezetten kaaiman van het oude zeemansvertrek des avonds onder de lamp bij Moeder, wanneer zij samen verstelwerk af deden en zij moeders verwarde verhalen beantwoordde, met geduldige vragen of zachte ironieën, want de hekel was ternauwernood een herinnering.

Hij reed nu paard en schermde bijna dagelijks. Hij had haar verteld van zijn meester in de vechtkunst, die eigenlijk doodgewoon Durand heette, welken naam hij vervangen had door dien van Scoronconcolo, den vechtmeester van Lorenzo, Lorenzo den Brutus der Renaissance, die zijn vaderstad Florence verloste van den tyran, gelijk het drama van Alfred de Musset in grootsche trekken verhaalt. Scoronconcolo was in een provençaalsch stadje kappersjongen geweest; hij had in vele ledige uren met zwaarmoedigheid den mistral hooren fluiten en veel gezworven in de bouwvallen der arena, buiten het stadje gelegen, denkend met bewondering en heimwee aan de heroïsche spelen, die hier hadden plaats gehad. Hij was zich bewust van zijn behendigheid en kracht, hij had op jaarmarkten en kermis vele worstelaars gelegd, tallooze boksers verslagen. Hij toog op goed geluk naar Parijs, alwaar hij na velerlei wederwaardigheden de minnaar werd eener

markiezin de Grimaldi, om eindelijk, vergezeld van Saleh met een zwaren buidel al dan niet verdiende penningen naar Amsterdam te vluchten, waar hij een school voor vechtkunst opende op de Prinsengracht nabij de Westermarkt. Saleh was een reusachtige neger, gehuld in een blauwen burnoes, gedekt door een blauwen tulband en als hij binnentrad, beschouwde Scoronconcolo hem met den rustigen, voldanen, koozenden blik, waarmede in de wildernis het eene roofdier het andere veerkrachtig en onhoorbaar met zwiepende staart naderen ziet. Scoronconcolo was van gemiddelde lengte, breed geschouderd en getaand, hij had een laag voorhoofd, scherpe wreede tanden, helwit blinkend, onder een gitten knevel, die krijgshaftig was opgedraaid. Zijn bewegingen waren langzaam, zijn trekken kalm, gelijk veelal bij heel sterke mannen en als hij glimlachte, dan was zijn glimlach onverhoedsch en kinderlijk als van een slapende, die uit een milden droom ontwaakt.

Tal van Amsterdamsche jongelieden beoefenden de mannelijke spelen gelijk zij onder de kalme leiding van Saleh in de vechtzaal werden geleerd, terwijl Scoronconcolo gelijk Mars zelf rondging, met bliksemende oogen en donderende stem, de vechtende paren aanvurend met hoonlach en schrille kreten, alles voorgedragen met provençaalsche radheid, een regenhoos, een hagelslag van Fransche klanken, waarvan de dikwerf snaaksche zin aan velen ontging. De vechtgenooten verbroederden zich al spoedig, afspraken volgden en des avonds vond men elkaar in den Sperwer, een nachtkroeg in het hart der oude stad, waar meiden dansten onder de rammelende begeleiding van een pianist, die overdag fotgoraaf was en des zomers aan het Kalfje van aldaar toevende bezoekers haastige portretten maakte, die hij ter plaatse ontwikkelde en onderdanig aanbood. Het gezelschap werd al spoedig rumoerig, het meeste succes had natuurlijkerwijze Saleh, die gelijk een zwarte god troonde boven de verlepte meiden en beschonken lieden om hem heen. De meiden kregen dikwerf ruzie, want allen wilden hossen en wippen op de dijen van den geweldenaar, die altijd kalm bleef en zich nooit bedronk, zoomin als Scoronconcolo. En dikwijls bemerkte Hinne den vreedzamen blik waarmede zij elkander als roofdieren van gelijke kracht beschouwden. Maar vooral wanneer de cowboys kwamen,

zwol de drukte tot een tumult. Zij waren gekomen uit Amerika in de vroege lente en gaven drukbezochte voorstellingen in de uitgestrekte en verwilderde tuinen van een verlaten en vervallen landgoed, even buiten de kom der stad. Stieren werden met lasso's gestrikt, kleine groene en roode ballons opgelaten en als zij hooger dan hooge kerktorens gestegen waren met feillooze zekerheid te berste geschoten door de cowboys, die op hun snelle merries heen en weder galloppeerden en de wilde paarden, ondanks de waanzinnigste bokkesprongen, vermochten niet de berijders af te werpen. Don Diego, uit den aard der zaak als cowboy gekleed en met de overigen Spaansch sprekend, sleet welhaast den ganschen dag in hun midden en was bij deze magere en gespierde jonge mannen op wie drinkgelagen geen vat schenen te hebben zeer gezien om zijn rijkunst en zijn mildheid. Ook Hinne verscheen des morgens dikwerf te paard in het wilde gebied en volgde gaarne knie aan knie met Don Diego den vliegenden galop dezer kentauren, de oude renbaan om en om, die nauwelijks te herkennen was. Eens daagde Don Diego een der snelste hunner met Hinne tot een wedren uit, waarbij hijzelf en zijn vriend de uitheemsche merries zouden berijden, die sneller waren dan hun eigen dieren. De cowboy aanvaardde de uitdaging en gelijk een stormvlaag stoof de groep tot driemaal toe de renbaan om, totdat onder de bijvalskreten der hoedenzwaaiende makkers de cowboy als eerste de eindpaal voorbijschoot een hoofdlengte voor de beide andere neus aan neus volgende paarden. Dien avond genoten de winnaars Don Diego en Hinne rijkelijk spijs en drank in het Blauwe Hondje. Daarna begaven zij zich in luimige stemming naar de Sperwer.

Zoo sleet Hinne ook menigen zoelen en stillen lentenacht in deze omgeving, waar de dampkring door de walmen van tabak en sterke dranken, gemeen reukwerk en de uitwaseming der verhitte, onfrissche lichamen ten eenenmale verpest was. Thuisgekomen baadde en reinigde hij zich zorgvuldig, zoodat Mevrouw Rode in haar slapelooze uren het zachte stroomen van het water hoorde. Hij las alvorens zich ter ruste te leggen enkele bladzijden, regelen uit een der boeken, die op zijn schrijftafel altijd binnen zijn bereik lagen en waarin hij dage-

lijks bladerde en bepeinsde de vraag, of inderdaad het hoogste inzicht zonder het goede leven onmogelijk was.

Hij staakte allengs zijn gangen naar de vechtzaal; de cowboys vertrokken en de stilte keerde weder in de verwilderde tuinen der verlaten heerlijkheid. Intusschen, naar gelang de lente vorderde en de zoelten en geuren der natuur hem prangender omgleden, voelde hij zich bijwijlen zoo gelukkig, dat een verwondering hem beving. Wat beduidde een dergelijke gewaarwording van geluk, was zij een voorgevoelen van het gelukzalig leven waartoe hij rijpte in de matelooze verborgenheid, die het beperkt verstand niet meer bestraalt? Hij doorzag glimlachend den zin van het Arcadisch avontuur, deze heidensche verzotheid die afnam middelerwijl, den zin ook der felle sporten die hij had gepleegd; van het nachtelijk kroegleven, waarvan hij walgde. Eens had hij gedroomd van velerlei meetkundige figuren, die elkaar verdrongen en immer wisselden; één figuur alleen was, temidden dezer dwarreling stellig gebleven, scherp omlijnd, een driehoek. Hij had de symboliek van dezen droom aanstonds begrepen, de driehoek was zijn liefde voor Maghen, de andere vervloeiende figuren waren de driften en luimen waarvan zijn leven vol geweest was.

Eens volgde hij de trekvaart, op weg naar de zee. De zon brandde als in den zomer, en blanke wolkgevaarten zeilden statig door de blauwe ruimte. Het gras der vruchtbare weilanden, die heinde en ver zich strekten, deinde af en toe met volle glanzen onder de lichte winden, die uit het Zuiden spelend kwamen aangestreken. Het vee graasde wijd en zijd en bedrijvigheid heerschte om de welvarende hoeven; blanke en bruine zeilen gleden in de verte langzaam voorbij en aan de kim spiegelde menige torenspits het barnend zonlicht. Hij reed in gematigden draf en genoot het stralend schouwspel, hoevele malen genoten als bij den eersten aanblik. Gaarne weliswaar volgde hij de eentonige slingerwegen der eindelooze heide en de gouddoorvloeide lommerlanen der eeuwenoude bosschen, hij herzag Hollands kalme schoonheid altijd met een liefde, waarin misschien het welgevallen herleefde dat zijn voorvaderen vervulde, wanneer zij, behaaglijk gezeten in luisterrijke karossen, hun machtige provincie bereisden.

Toen herinnerde hij zich opeens wat zijn moeder dien morgen

aan het ontbijt verteld had over de beterschap van Tante Brigitta, haar zuster, die in een krankzinnigengesticht nabij Haarlem verpleegd werd, lijdend sedert haar jongemeisjesjaren aan vlagen van waanzin. Hinne had haar het laatst gezien eenige jaren geleden, toen zij, vergezeld van een verpleegster, haar zuster bezocht. Zij was toen reeds bijna vormloos van zwaarlijvigheid, moeizaam sleepend haar arme voeten die door het dolen in de nauwe cel, wanneer de waanzin haar voortdreef, deerlijk gezwollen waren. Zij droeg een bril, waarvan het linkerglas vervangen was door een zwart plaatje, het oog bedekkend, dat zij met beide vuisten had blind geslagen in een der moorddadige razernijen, die zij, niet bij machte op slachtoffers te ontladen, tegen zich zelve keerde. Zij had heur haren uitgerukt en zoo groot was haar kracht in dergelijke matelooze oogenblikken, dat zes sterke mannen haar nauwelijks vermochten in bedwang te houden. En dikwerf, in het holle van den nacht thuis gekomen, had Hinne aan Tante Brigitta gedacht, wanneer hij deze opnieuw een prooi der vreeselijke ziekte wist en hij stelde zich voor, zooals zij gebonden lag in het kalmeerend bad, het arme brein bestookt door welke helsche visioenen. Nooit zoude hij den blik vergeten, waarmede zij eens gezegd had aan tafel, dat de hel nergens anders was dan hier op aarde. De waanzin duurde maanden, om eindelijk, uitgeput, allengs te wijken. En zoodra zij herstelde hernam Tante Brigitta de vreedzame bezigheden, waarmede zij de goede dagen haars levens vulde. Zij speelde piano, maakte handwerkjes, volgde het dagblad, las vooral sprookjes en kinderboeken, voerde een uitgebreide briefwisseling en hervatte den arbeid aan den Franschen roman, waarvan de heldin Louise heette. Maar de grootste vreugden waren de rijtoeren met verwanten in de omstreken bij zonnig weder. Ofwel de kleine reizen naar den Haag en Amsterdam, waar zij de gast was van lieve menschen, die haar met snoeperijen welhaast overlaadden en wedijverden in hartelijkheid. En des avonds alvorens zich ter ruste te leggen, dankte zij God voor alle goede dingen, die zij ook dezen dag had mogen genieten en van de oneindige goedheid, waarmede het Hem behaagde haar ziekte zoo lang reeds verre te houden.

Hij reed om Haarlem heen, zonnige landwegen volgend en

zonnige dorpsstraten, waarin de geluiden weerklonken van het vreedzaam handwerk. Hij hoorde den smid in zijn smidse hameren en hij zag den timmerman schaven temidden zijner krullen. De dwaze hoenders met verschrikte kraaloogen en voorzichtigen tred pikten tusschen de zware keien en witte duiven kwamen neergestreken en koerden behaaglijk met kruivende halsveeren in de warmte der zon. Velden van tulpen, narcissen, hyacinthen vlamden telkens op in roode, gele, paarse kleuren. De villa's volgden elkaar; tuinders waren bezig om de fleurige perken en langs de verzorgde paden; bejaarde eigenaars wandelden voldaan en speurend rond en de frissche kreten van spelende kinderen overstemden gemakkelijk zijn eentonigen draf.

De duinen lagen voor hem. De zon brandde in zijn nek en glansde op de huid van den fraaien, kloeken goudvos, die hem reeds tal van malen alom door Hollands schoone warande had gedragen. Een frissche zeewind woei op de kammen der duinen, maar in de lage kommen broeide de warmte als in den zomer. Duinrozen waren ontloken en wiegden zich op de hoogten en langs de helling. Hij zag de bange konijnen weer met hun onhandige buitelingen, de dwaze langooren, waarvan de aanblik hem altijd met teederheid vervulde en hij zag een fazant, vlammend van rood en goud, gevolgd door een heir van vale kuikens, die zich verdrongen in zijn vorstelijk spoor. Het beeld van Tante Brigitta week gaandeweg, het beeld van Maghen, de diepe en stille, herrees, en dravend duin op, duin af, de zee tegemoet, die hij eindelijk bij scherven tusschen de ruige toppen der duinen glanzen zag, in Zuidelijke blauwte, voelde hij zijn stemming dieper en dieper worden. En toevend ten leste op een duintop den afgrond van het strand onder zich, starend in de oneindigheid van blauwe zee en blauwen hemel, dacht Hinne opnieuw aan Tante Brigitta en aan de zonden van het ongewisse leven, aan het hoogste inzicht, dat zonder het goede leven onmogelijk was. Toen, langzaam dalend naar het strand en weldra in kalmen galop de branding volgend, diep en bijna snakkend ademend de versche, zonnige, zilten lucht, besefte hij dat hij eindelijk gereed was.

De jaren gingen voorbij en de aanblik der groote stad veranderde. Electrische trams loeiden nu door de asfaltstraten en langs de gedempte Burgwallen, waar indertijd de strompeldraf der oude knollen van omnibus en paardentram vermoeid weerklonken had.

Alleen in de buitenwijken, die allengs het naburig dorp dreigden te verslinden, rolden nog dergelijke ouderwetsche vehikelen, die den spot en de verwondering van den haastigen stedeling, aldaar verdwaald, gaande maakten. In plaats van de langzame, hotsende aapjes schoten nu snelle auto's met korte, felle of langgerekte, doordringende hoornstooten met plotseling schrikwekkend gedruisch van aangezette, slechtwerkende motoren in wolken benzinestank door de toenemende drukte der groote verkeerswegen. En erger dan vroeger, wanneer de zware sleeperskarren daverend voorbijrolden, sidderden nu de huizen onder het bolderen der vrachtauto's. Een barbaarsch bouwwerk was op het Damrak verrezen, dat deed denken aan de woonstee van een Gothisch koning en waarin de groote zwendel van het zakenleven zich voltrok en de stemmige harmonie der oude grachten werd al vaker verbroken door moderne bouwsels, die als doornen staken in de gramstorige of weemoedige oogen van menigen bejaarden en rechtgeaarden Amsterdammer. De diepe stilte, die des nachts op de grachten heerschte tot het grauwen of glanzen van den morgen, werd nu telkens verscheurd door de beestachtige en liederlijke kreten der sirenen, waarmee de auto's, de hoeken der dwarsstraten omzwaaiend, de sluimerende gracht opstevenden. Dikwerf ontstond op straat plotseling een opschudding, de menschen bleven staan, keken omhoog, wijzend nadrukkelijk en zenuwachtig met gestrekte vingeren in de lucht; een vliegtuig heel hoog boven de stad, op breede wieken, dreef rustig voorbij. De fatsoenlijke taartjeswinkels, waarin vroeger eerwaardige dames vergezeld van kinderen, bescheidenlijk wegdoken, werden uitgebreid of vervangen door groote theehuizen, waarin al dan niet uitheemsche roodjassen in een hoek onder palmen, op jammerhouten kwijnende wijzen vedelden.

Tien jaren waren Maghen en Hinne nu getrouwd. Zij hadden voor de geboorte van hun eerste kind veel gezworven, want verlangend was Hinne geweest zijn vrouw, die nooit het vader-

land had verlaten de schoonheid der aarde te doen aanschouwen. Zoo bevoeren zij de eenzame wateren der groote oceanen, den Nijl, den Ganges, en gezeten op ezelen en kameelen en kolossale olifanten, bezochten zij, door de brandende woestijnen en de tropische wildernis moskeeën, pagoden en paleizen, waarvan de luister en de omvang ondanks het verval onwaarschijnlijk bleven. Daarna hadden zij vele jaren gesleten in Zwitserland en ten leste het ouderlijk huis betrokken, waarin de moeder alleen nu woonde, want Steven Harper was, gezeten aan zijn schrijftafel door een beroerte plotseling getroffen, neergebliksemd, temidden van zijn arbeid, toen Mr. Taco Hovijn het vertrek nauwelijks had verlaten.

Veel was in die tien jaar gebeurd. Don Diego was niet teruggekeerd van een der verre ritten, waarin hij, als cowboy gekleed, de eenzaamheid van duin of heide naar alle hemelstreken doortoog. Visschers hadden een verwilderd paard gevangen dat met zwaaiende stijgbeugels en ledig zadel door de duinen rende en de bestuurder van een schelpenkar zijn eenzaam wagenspoor volgend, had den zonderling gevonden, gestrekt in de helm, tegen een delling; de revolver waarmede hij zich door beide slapen had geschoten, lag naast hem. Mieren en torren aasden om en in de beide wonden en vliegen gonsden in het rond. Hij was geheel versteend, zijn ongesloten oogen staarden met blinde blikken in de grauwe ruimte; nog toonden zijn trekken de norsche, trieste uitdrukking die hem tijdens zijn leven gemeenzaam was geweest.

Na dezen zelfmoord was Mevrouw Forweyne opnieuw zenuwziek geworden; zij had de grachtwoning verlaten, waarin zij toch alleen woonde, want eenzelviger nog dan vroeger was Don Diego geworden in de laatste jaren van zijn leven en Aline, haar dochter zwierf in Duitschland en de Oostenrijksche landen van badplaats tot badplaats, bevangen in haar vreemde droomen en almede in vreemde avonturen. Gelijk haar vader doolde zij gaarne alleen, schoon te voet, met haar sierlijken, statigen reëengang en haar verdwaasde, droomzieke reëenoogen over de Boheemsche heuvelen en door de wouden van den Taunus tot verbazing dergenen die haar uit Holland kenden en haar ontmoetten op deze eenzame dwaalgangen, waarin zij niemand herkende. Mevrouw For-

weyne liet zich opnemen te Wiesbaden in de inrichting van een beroemden zenuwarts en weldra hoorden Maghen en Hinne niets meer van haar.

Eva's moeder stierf en na haar dood leidden vader en dochter een zwervend leven. Uit verre landen ontving Hinne af en toe een schrijven, waaruit de argeloosheid en aanminnigheid spraken, die hem zoo deerlijk hadden bekoord. Dan voelde hij zich vervuld van weemoed zijns ondanks en hij bepeinsde wederom het wonderlijk avontuur, dat in zijn wezen mystisch was geweest. Want geen twijfel kon het lijden, ten spot van alle stelligheden des verstands, hun beider zielen hadden vertoefd in Arcadië; een openbaring was hun beider deel geweest, als wellicht geen sterveling ooit ervaren had. Eva stierf in den heeten Soedan aan felle koortsen; zij was eén en twintig jaar.

Immanuel Barnouw leefde zijn onwerkelijk leven verder, gehuld in zijn tabberd, gebogen over de vreemde karakters zijner Helleensche en Hebreeuwsche teksten, hetzij de zomer bloeide en geurde, hetzij des winters de vlokken den duiventil omstoven. Hij volbracht nog steeds gelijk een uitheemsche wichelaar den ritus der voeding, terwijl dezelfde stille glimlach zijn dorre trekken overtoog, wanneer de sierlijke en dierbare vogels klapwiekend kwamen neergestreken op zijn ivoorgelen schedel en zijn schrale schouders. Hij ging niet meer in lente en najaar wandelen gelijk hij vroeger deed, wanneer de zon met matige warmte de straten koesterde. Immanuel Barnouw vereenzaamde op zijn bevrozen en glanzende hoogten, vooral nu de bezoeken van den schoonzoon gaandeweg schaarscher waren geworden. Zij hadden elkaar ontmoet en begrepen in de ontkenning des levens; nu had zich Hinne van deze ontkenning afgewend en trad hij voor het verstorven aangezicht van dezen mensch, als bevestiger des levens. Zoo doofde allengs de glans op het voorhoofd van Immanuel Barnouw, naar gelang zijn bezoeken zich herhaalden.

Sytske Barnouw was stiller geworden na Maghens huwelijk. Zij kon nu niet meer babbelen achter haar bergen verstelgoed, onder Maghens oog dat velerlei stemmingen spiegelde en dat voor Sytske al dieper, al milder was geworden, zonder dat Sytske zich hiervan ooit rekenschap had gegeven. Zij praatte

nog wel hardop en in zich zelf, gelijk zij altoos had gedaan; maar zij werd deze gewoonte gaandeweg ontrouw en vaker zat zij met de handen in haar schoot, werkeloos voor haar verstelgoed te staren voor zich heen. Dikwijls ook weende zij stil en overvloedig, want eenzaam en bedroefd gevoelde zich Sytske na Maghens vertrek. Eenzaamheid en droefenis, deze twee dingen, die Sytske nooit gekend had, waren haar nu geopenbaard.

Vier kinderen had Maghen in voorspoedige bevallingen ter wereld gebracht, twee knapen en twee meisjes. De knapen heetten Hinne en Steven, de meisjes Maghen en Hester. Zij waren allen bevallig en welgebouwd, met onbevangen blikken en lieflijken glimlach. Aan tafel zaten zij zwijgend en rechtop en antwoordden allen met bescheiden stemmen, als Grootmoeder of een der ouders hen iets vroeg. Wanneer het gebeurde, dat Grootmoeder, verstrooid, een hunner een schotel reikte, waarvan zij zelve nog niet had genomen, dan wees het kind den schotel af met de woorden: - Na u, Groma.

Zij oefenden zich soms in de stijlvolle manieren van een vroeger tijdvak; de knapen zwierden fluweelen baretten, door zorgzame Grootmoeder voor dit doel vervaardigd over den vloer, die in hun verbeelding in het stof der aarde was omgetooverd en de zusjes knakten haar statige buigingen neder en weken daarbij drie passen, gelijk het voegde. De knapen overigens waren vechtersbazen en wildebrassen, die vaak met blauwe oogen en gehavende kleeren van school kwamen. Voorts waren zij verzot op de natuur en haar velerlei gedierte en des zomerswanneer het gezin toefde op het schoone landgoed nabij den IJsel, een onlangs geërfd bezit, togen zij vroeg op jacht in de bosschen en op de heide, in de kreeken en de kolken van den omtrek; zij brachten egels en hagedissen, schoone kapellen en zeldzame kevers mede en eens verschrikten zij thuiskeerend, allen, want omkronkeld met ringslangen waren hun halzen en armen en alleen hun stralende, verhitte gezichten en de aanblik der onschuldige dieren stelden den toegesnelden vader gerust.

Maghen waakte over het viertal met onverpoosde aandacht, een aandacht echter, die nimmer voelbaar werd en zoo de kinderen een speelruimte overliet, waarin zij zich vrijelijk

ontplooien konden. Nochtans was Maghen streng, maar haar moederlijke liefde verzachtte deze gestrengheid en doordrong de argelooze kinderharten, zoodat zij altijd gehoorzaam en eerbiedig waren en zelfs de driftige naturen der knapen zwichtten voor haar zachte terechtwijzingen en vooral voor Vaders strengen blik.

Maghens schoonheid was geenszins verwelkt; zij verzorgde haar lichaam na elke bevalling op velerhande doelmatige wijzen, het voorts buigzaam en krachtig houdend door massage en paardrijden. Zij nam toe in schoonheid, zij bloeide en rijpte als een bloem in de volheid van den zonnigen vroegzomer. Maar ondanks de genietingen dier eerste jaren vergat Hinne het zeldzaam gevoel niet, dat het wezen van zijn liefde voor Maghen bepaalde. Het gebeurde, dat een gezegde, een uitdrukking van zijn gezicht haar opeens verontrustte; dan kon haar stem onvast worden en dalen, gelijk de stem van een kind, dat met moeite zijn tranen weerhoudt en de uitdrukking van haar gezicht werd zoo hulpeloos, dat terstond de vreemde ontferming vaardig werd in de diepten van zijn hart.

De groote roman over Babylon was voleindigd; hij had in schoone hexameters de kalme vreugden van het echtelijk leven bezongen. Nu werkte hij sedert jaren aan den Griekschen roman van inkeer en zelfbepaling. Hij had zich in den beginne verwonderd over de traagheid, waarmede deze arbeid vorderde, maar hij had al spoedig de diepe reden hiervan doorgrond. Denkend aan den verren avond, toen hij huiswaarts gekeerd was van een oud grachtje, waar het naar bananen en citroenen rook, vroeg hij zich af, schoon zonder bekommerdheid of deze roman verstoken zou blijven van de toppen, die hij, door het Booze aangevuurd en voortgejaagd, bereikt had. Maar verzadigd van wanorde was Hinne en hij genoot de orde van het heelal waarin hij nu leefde en waaruit de zuivere volmaaktheid alle eentonigheid bande, als op den eersten dag.

Zoo genoot Hinne het huwelijk en hij verbaasde zich menigmaal dat zijn oude drang naar een avontuurlijk, zwerfziek bestaan zoo gemakkelijk was overwonnen of veeleer gedoofd. Hij gaf zich rekenschap dat, behalve de gulden warme dampkring, waarin zijn leven nu gebaad was, ook zijn immer rijpende was-

dom zijn aandeel had aan dit geluk. En wanneer hij, verpoozend van zijn arbeid in de oude werkkamer, waarin zijn geestelijk leven was ontbloeid, de zware olmen in den tuin overtogen zag door den goudglans der dalende zon, herdacht hij menigmaal de wilde gebergten in Oostersche landen, die hij met bevreemding had zien verstillen in den gouden namiddag.

R. VAN GENDEREN STORT.

EINDE.

Verzen.

St. Michaël en de engelen.

In den avondblauwen dag
ordent tusschen aarde' en hemel
zich het stralende gewemel
dat Gods rijk aanschouwen mag.

Tusschen aarde' en hemel wordt
Michaël met al de zijnen
door de jongste seraphijnen
plechtig voor den nacht ontgord;

en een groote witte rust
zinkt op helm en kruiszwaard neder;
ernstig sluit zich kleed en veder
en de slagtoorts sterft gebluscht.

Maar een zilveren bazuin
roept hun omgang van de kimmen;
en zij gaan als lichte schimmen
zwevend binnen in Gods tuin.

Sneeuw

Tusschen versteende winterlanden
in de kleine besneeuwde steden
leven wij driftelooze dagen
verwonderd om den eenzelvigen tijd.

Avondzonnen gaan daaglijks verloren
in de urnen van donkere wolken;
hun asch waait over 't verwezen westen.
Vergetel wendt zich de aarde af.

Dan sneeuwt de nacht om ons dicht. De straten
zinken slapend terug in het duister.
Wij leven gevangen met de gestalten
der droomen die wij zwaarmoedig beminnen -
zonder vertwijfeling, hoop of geluk.

Het water vloeit

Het water vloeit. God buigt om tengre wolken
een schaduw zijner heerlijkheid.
Zijn engel schrijdt zacht jubelend voorbij.
Ik luister diep naar dezen
van teedren hartstocht muzikalen nacht.
Lang en ontfermend gaat een voorjaarsruischen
over de ledige' aarde naar den einder;
de kindermonden over wie het streek
glimlachen in den slaap; en de geliefden
die sluimerdronken hoorden, laten
inniger handen rusten om beminde hoofden;
en inniger ontvangt der vrouwen schoot.

THEUN DE VRIES

Verzen

Gewezen eenheid.

VOOR H.M.

Rivieren licht stort verre maan
over de onbewogen zee,
wij blijven aan de branding staan
en zien de waatren opengaan:

Verminkten rijzen naar het licht,
zwart zijn hun wonden en verdord.
herken, herken mijn aangezicht!
de waatren vallen weder dicht.

Gij die dit zaagt en met mij waart,
hoe zult gij ooit mij nader zijn?
wie in God's diepten heeft gestaard,
vindt asch en sintels in zijn haard.

Gebroken avond.

Met sterren is de lucht bespreid,
de hand talmt die het venster sluit.
ik weet: ik ben nog niet bereid.
aan 't raam voorbij kantelt de tijd.

Een vogel scheert door 't duister heen,
ik hef mijn blinde oogen niet.
wat angst een noodlotsteeken scheen
wordt Gods-spraak nu ik eindlijk ween.

H. VAN ELRO

Leege dag.

Het is vandaag zoo'n leege dag
En nergens is het zomerlicht.
Geen mensch zet hier een blij gezicht
Of plooit zijn lippen tot een lach.

En, toen ik niemand vroolijk zag,
Sloot ook mijn hart zich somber dicht.
Nu doe 'k, als elk, gewoon mijn plicht,
Omdat het toch niet anders mag.

Want alles draait hier om ‘de zaak’,
Ofschoon geen mensch er hart voor heeft; -
En ieder weet precies zijn taak,
Waaraan hij toch zijn ziel niet geeft.
Ik zorg maar dat 'k er iets van maak,
Schoon heel mijn hart van heimwee beeft.

HERMIEN MANGER.

Maria te Canne

Tusschen Eben en Canne steeg een kuische maan:
dit is het uur dat Maria moet gaan

over de heuvels, in den zachten val
en witte slaap van het schemerdal.

De peppels trillen, een oeroud lied
zingt de snelle beek tusschen bloemen en riet.

Daar rijst zij over den zwarten kling
als een ster die haar eigen stralen ving:

een zilveren vlam voor de mergelgroeve,
een witter droom dan een witte hoeve.

Haar voeten zijn liefelijk in de dalen
als duiven die door den schemer dwalen.

In een slanke band van violieren
laat zij het rijke hoofdhaar zwieren,

het gelaat leliestil. Op den zuiv'ren schaal
van haar kleine hand zingt een nachtegaal

en het rankste hert aan een band van zij
danst voor haar uit op de bloemenwei.

Bij den driesprong kust zij de vurige wonden
van haar Zoon, die gekruist werd voor mijn zonden:

de nagelgaten zij worden rozen
die purperdiep in het maanlicht blozen.

Zij schudt de boomen, een roode regen
van appelbloesem valt op de wegen.

En recht op mij aan - maar niet voor mij -
lachende, zwevende gaat zij voorbij,

den boomgaard in waar een droomend kind
op de helling slaapt en den hemel vindt.

Zij legt het de lichte handen op,
het kind staat zingend en stralend op,

voor die zuiverheid houdt zij buigend klaar
de zachte wieg van haar armenpaar

en over de schietbeek, de waterval
voert zij het ijlende uit het dal.

'Moedermaagd', smeek ik, 'die zóó bemint,
zoek in mijn schamelheid naar het kind,'

en loop haar na, een laatste maal
hoor ik de zang van den nachtegaal.

In de zwarte mond van de mergelgroeve
stuift zilveren licht. Bij de witte hoeve

staat een schuldig man die haar Zoon bedroog:
tusschen Eben en Canne stijgt de maan omhoog.

JAN ENGELMAN.

In het stadje van Sint Nikolaas.

Aan Gertrud en Walther Porzig.

Bari, begin Maart '29

In het noorden sneeuwt het nog. Laat het sneeuwen. Ik zit hier op de door de zon verwarmde steenen van het havenhoofd, en terwijl ik de visschersbooten met hun gele en bruine zeilen nastaar, wil ik er op mijn gemak over nadenken, hoe de goede Sint, dien ik van mijn jeugd af aan allerminst orthodox, maar zeer oprecht heb vereerd, hoe Sint Nikolaas er toe kwam, meer dan zevenhonderd jaar na zijn dood zijn graf en zijn bisschoppelijk stadje Myra in Lycië, waar de Saracenen de baas waren, te verlaten, om naar hier te verhuizen.

I.

Middeleeuwen, die tot diep in de 19e eeuw duren en een nieuwe tijd, die niet veel nieuws te vertellen heeft, liggen zelfs in Italië zelden zoo eigenaardig naast elkaar als in het stadje Bari. Vlak bij het station aan de lijn Foggia-Brindisi ligt het nieuwe Bari met zijn volkomen regelmatig en vervelend rooster van moderne straten, zijn gerechtshof, post, universiteit, theater, palazzo comunale en wat er verder bij hoort. Daarvan gescheiden door een breed en slecht geproportioneerd corso - natuurlijk Vittorio Emanuele - ligt genesteld in een karteling van de apulische kust het oude Bari met zijn zuidelijke en zijn noordelijke haven, zijn grillig kronkelnet van honderd stegen en straatjes, die alle in een kring schijnen te loopen, met zijn middeleeuwsche vesting en zijn twee kerken. Bij een van die twee woont de tegenwoordige aartsbisschop, in de andere resideert Sint Nikolaas. Inderdaad,

hij houdt er hof op zijn aristocratische manier, want zijn kerk herinnert nog altijd aan het vroegere paleis van den byzantijnschen katapan: het geheele heiligdom is door een muur omgeven en wij betreden de residentie door een statige poort.

Terloops gezegd, hij is ook daarin een aristocraat, dat hij zich nog bij zijn ouden griekschen naam laat noemen. Nikolaas luidt in het italiaansch Niccolò met een dubbel accent op de eerste en de laatste lettergreep. Toen ik echter daar straks, gewend om van Niccolò Pisano of van Niccolò da Uzzano te spreken, een verfomfaaid priestertje naar de kerk van San Niccolò vroeg, keek hij even verbaasd, glimlachte en verbeterde: San Nicōla met één c, een a op het eind en een sterken klemtoon op de tweede lettergreep. De heilige heet dus Νι□□λαος of Νι□□λας.

Bari had, voor Nikolaas er zijn intree deed, al heel wat achter den rug. Op een wandeling door het museum krijgt men van de oudste tijden het een en ander te zien. Al voor 1000 v. Chr. waren de kleine bocht en het kaapje bewoond. Eenige urnen uit iets latere nederzettingen zijn van dezelfde soort als die uit de Terramaren noordelijk van de Apennijnen: overal zien wij de bekende gehoornde handvatsels. Daarna volgt invloed van den overkant, van de dalmatische kust, van Illyrië. Wij zijn in den tijd van de Messapiërs, wier vroegste inscripties uit de 2e of de 1e eeuw v. Chr. zijn, maar wier vaatwerk, dat in een nieuwen stijl elementen van de terramaren-urnen opneemt, zeker een eeuw of vier vroeger gedateerd moet worden. Jammer, dat de illyrische archaeologie tot nu toe een verwaarloosd vak is.

Over de rol die Bari omstreeks de 3e eeuw v. Chr. tusschen de steden van Groot-Griekenland gespeeld heeft, weten wij niet veel. Onder de Romeinen is Barium een belangrijke haven, het is municipium en drie groote straten verbinden het met Beneventum, Tarente en Brindisium. Horatius is er op zijn bekende reis voorbij gekomen en heeft er, als ik hem goed begrijp, een aangenaam vischdiner verorberd.

Langen tijd hooren wij weer weinig, maar in de verwarring van de 8ste eeuw n. Chr. komt er nieuw leven. In den strijd tusschen het oosten en het westen, tusschen Gregorius II en III

en Leo den Isauriër, wordt Bari tijdelijk een onafhankelijk hertogdom. Daarna beginnen de Saracenen van uit Sicilië hun verovering van Zuid-Italië. De zuid-italiaansche potentaten, voortdurend met elkaar in oorlog en voortdurend op den zoek naar bondgenooten, halen zelf de ongeloovigen in hun land. Napels in zijn strijd met Beneventum begint er in 837 mee, en wanneer in Beneventum een paar jaar later Radelgijs en Sikonolf het aan den stok krijgen, doet de eerste hetzelfde. De Saracenen maken van de gelegenheid gebruik; zij veroveren wat zij kunnen; zij plunderen de kusten, in het westen dringen zij herhaaldelijk tot Rome door, in het oosten verwoesten zij Ancona en bedreigen Venetië: in dien tijd - sedert 841 - wordt Bari een saraceensche haven en een belangrijk militair steunpunt, dat de noord-italiaansche Karolingers bij hun pogingen de orde in het zuiden te herstellen altijd opnieuw trachten te veroveren. Om de verwarring nog te vergrooten maakt zich de mohammedaansche bevelhebber op zijn beurt onafhankelijk van den siciliaanschen emir, en nadat wij een hertog van Bari hebben gehad, krijgen wij nu een wali van Bari, die zijn strooptochten over Napels en Capua tot aan Monte Cassino uitstrekt.

Nog eens - omstreeks 866 - rust Lodewijk II, het achterkleinkind van Karel den Groote, een expeditie tegen de ongeloovigen uit. Daar er een vloot noodig is, om Bari te omsingelen wordt met Byzantium onderhandeld - en dit is voor de Grieken het teeken opnieuw in de geschiedenis van het stadje in te grijpen. Terwijl de italiaansche Karolingers hun laatste kracht verspillen, stijgt de byzantijnsche macht; Basilius I, de hardhandige slavische pikeur en zijn opvolgers bouwen in het oosten en in het westen een dam tegen de saraceensche overstrooming. Apulië wordt byzantijnsch en te Bari heerscht voor de verandering een grieksche katapan van wiens paleis wij reeds gesproken hebben. Het onweer is echter nog niet van de lucht - nog in 1002 poogde een mohammedaansche vloot Bari opnieuw te veroveren, met een venetiaansche vloot kwam de doge Pietro Orseolo de stad te hulp en tot op den huidigen dag stuurt op de verjaring van het ontzet de podestà van Bari een ‘cordiale e affettuoso telegramma’ aan de magistraat van Venetië.

Maar ook de grieksche overheersching bevalt de Barensen op den duur niet. In 1010 staan ze op en benoemen weer een eigen hertog. Nieuwe strijd, en dat duurt tot het nieuwe volk dat naar Zuid-Italië gekomen is, zich met de zaak gaat bemoeien. De zonen van Tancred van Hauteville zetten de eeuwenlange reis van de Noord-Germanen naar het zuiden en oosten weer een stukje verder voort; zij beginnen Grieken en Saracenen uit het middendeel van de Middellandsche zee te verjagen. Wat als Vikingertocht begonnen was, wordt langzamerhand kruistocht. Robert Guiskard heet hertog van Apulië en Calabrië en heeft ook Bari in zijn macht.

Onder den zoon van Robert verhuisde Sint Nikolaas.

II.

Wij bezitten over die verhuizing oude en uitvoerige berichten. Authentiek? Zeer zeker, in zoo verre ze een nauwkeurige beschrijving geven van een voorval zooals er in dien tijd meer te vinden zijn.

Drie schepen uit Bari zetten in het voorjaar van 1087 koers naar Antiochië. Onderweg overleggen de schepelingen of het niet mogelijk zou zijn, de beroemde reliquie, het gebeente van den heiligen Nikolaas met Gods hulp uit Myra te rooven. De kerk, waar hij begraven was, lag betrekkelijk eenzaam; er zou wel niemand in de nabijheid zijn, die het hun kon beletten. Eenigen zijn er voor, anderen er tegen. Ten slotte komen zij aan de lycische kust in de buurt van Myra voor anker. Zij sturen een vreemdeling, dien zij aan boord hadden, uit, om poolshoogte te nemen. Hij komt met slechte tijdingen terug: de saraceensche bevelhebber van het stadje, waar de kerk een paar mijl van af lag, was gestorven, ter eere van zijn begrafenis was er veel volk uit de nabuurschap gekomen. Geen kans dus. Zij hijschen de zeilen en stevenen maar weer naar Antiochië. Maar in de haven van hun bestemming ligt een Venetiaansch schip en door gesprekken met het andere scheepsvolk komen onze Barensen er achter, dat hun noordelijke buren hetzelfde oogmerk hadden gekoesterd als zij. De Venetianen hadden zelfs stangen en hamers aan boord om hun plan uit te voeren. Dat mag niet - dus maar weer spoedig

terug naar Myra. Toen zij de klein-aziatische kust in zicht kregen, was hun moed alweer bekoeld; zij aarzelen opnieuw; zouden zij niet liever stilletjes voorbij varen? Het goddelijk bestuur was van een andere opinie: door de macht van den Schepper krijgen ze windstilte en tegenwind; zij worden huns ondanks gedwongen weer bij Myra voor anker te gaan. Zij zenden nog eens een paar man op verkenning uit: ditmaal is het kerkje eenzaam en verlaten, er is geen volk en geen geestelijkheid - enkel drie monniken, die het heiligdom bewaken. Zij laten nu een paar kameraden op de schepen achter en marcheeren gewapend en in slagorde, alsof zij den vijand tegemoet gingen, de drie mijlen landwaarts. Bij de omsloten kerk aangekomen, leggen zij hun wapens af en bidden. Na beëindigd gebed vragen zij de monniken, waar het lijk zich bevindt. Die drie, die hen voor bedevaartgangers houden, vertellen het argeloos en geven hun, zooals zij gewend zijn, van de kostbare olie, die onophoudelijk uit het heilige graf sijpelt. Er gebeurt een wonder. Lupus, tegelijk priester en hun aanvoerder, ontvangt dien balsem in een glazen fleschje; hij laat het bij ongeluk op den marmeren vloer vallen en ziet - het is nog heel. Nu kunnen zij niet langer aarzelen. Zij vertellen den monniken, dat zij op bevel van den paus te Rome met hun schepen gekomen zijn, om het heilige lichaam te halen en naar hun vaderland te brengen. ‘Wanneer gij ons wilt helpen, betaalt ieder van onze schepen u honderd gouden soldi.’ De monniken zijn verbaasd en verontwaardigd. ‘Hoe kunt gij het wagen, wat geen sterfelijk mensch straffeloos gewaagd heeft; hoe durft gij geld bieden, voor wat tegen goud, noch zilver, noch edelsteen kan worden opgewogen?’ Intusschen, de wachters weten, dat men al vroeger gepoogd heeft, stukken van het lijk mee te nemen, en dat dit steeds mislukt is, zij zijn overtuigd, dat de zaak ook nu moet mislukken, zij wijzen dus nog eenmaal de plek.

De zon gaat onder, het begint avond te worden. Het gevaar van de onderneming en de onbekendheid met de streek dringen tot spoed. Zij zijn maar met hun veertigen - er kan ieder oogenblik iemand uit het stadje komen. De monniken worden gegrepen en vastgehouden. Buiten de kerk worden schildwachten uitgezet. Daarbinnen beginnen Lupus, zijn

vriend Grimoald en eenige anderen met bevende stem te bidden en litanieën te zingen. Terwijl zij daarmee bezig zijn, breekt de matroos Mattheus met een ijzeren stang de marmervloer op. Daaronder is metselwerk. Ook dit wordt weggehakt en er verschijnt een vaas van marmer. Zij delven verder; de oude kalk en mortel slaan zij met bijl en hamer weg en werpen ze uit de kuil. Weer een laag verdwijnt, en nu komt hun uit het graf plotseling die 'geur van ietwat liefelijks tegen', nu stijgt de reuk van heiligheid op, die hun ziel verkwikt.

Mattheus steekt zijn rechterhand in het graf, hij voelt de heilige olie en nu weet hij, dat hij den allerkostbaarsten schat, dien hij met onuitsprekelijk verlangen gezocht had, heeft gevonden. Dat het hem hierbij niet bang om het hart wordt, dat hij nooit te voren zoo kalm en zoo onbevreesd geweest is.... dat bewijst, dat de Engelen hem bij zijn taak ondersteunen.

Het gebeente is gevonden - maar de schedel ontbreekt nog. Mattheus moet met beide voeten in het vochtige graf springen om hem te vinden; het gaat niet anders. Maar nu heeft hij ook het heilige hoofd in zijn handen. Terwijl zijn lichaam en zijn kleeren van de welriekende vloeistof druipen, klimt hij naar boven.

Het doel is bereikt: nu naar de schepen. Zij hadden in de haast vergeten iets mee te brengen, waarin zij het godsgeschenk behoorlijk konden transporteeren. Lupus, die bij de heilige handeling zijn priestergewaad aan had, trekt zijn tunica of zijn paludamentum uit en wikkelt er de overblijfselen in. Hij gaat vooraan met zijn wonderbaarlijk lichte last en ook hem loopt de geurige balsem in druppels over de schouders. De wapens worden weer aangegord en zoo brengen de prijzenswaardige roovers hun allerkostbaarsten buit uit de schatkamer des Heeren naar de kust. Indien de berichtgever het wel heeft, vergezelden hen de Engelen en stemden in met hun lofgezang.

Bij de schepen aangekomen, ontstond twist tusschen de bemanning: ieder van de drie schepen wilde het lijk aan boord hebben. Na kort beraad besloten zij het gebeente te bergen op het schip van hem, die tot het welslagen van de

onderneming het meest had bijgedragen, het schip van Mattheus. Maar zij zwoeren, dat alleen bij gemeenschappelijk besluit van alle deelnemers over de reliquie kon worden beschikt. De beenderen werden in een nieuw linnen doek gewikkeld en bewaard in een houten wijnvat.

Ondertusschen hadden de bewoners van het stadje Myra de lucht van den diefstal gekregen. IJlings liepen zij naar de kust, bedroefd en toornig rukten zij zich haar en baard uit en riepen met wanhopige stem om hun heilige. Te laat; de kleine vloot was al onder zeil en voer naar het eilandje Magistre.

Nu kwam er echter iets onverwachts: opnieuw tegenwind! Hoe was dat te verklaren? Hadden zij de verkeerde reliquie aan boord? Of behaagde het, wanneer dit inderdaad zijn gebeente was, den heiligen Nikolaas niet, dat zij hem meenamen? Zij werden angstig, begonnen benauwd te droomen en elkaar van hun zonden te vertellen. Daar kwam het uit: terwijl Mattheus aan het werk was, hadden verscheiden matrozen stilletjes stukken van het geraamte verduisterd; een zekere Romuald zelfs twee tanden. Zoolang niet al die deelen en deeltjes waren teruggegeven, kon er van een behouden thuisreis geen sprake zijn. Eindelijk zwoeren zij allen dat nu niemand meer iets had - en toen draaide de wind. Een van de schepelingen had weer een droom, hij zag een eerwaardig man voor zich staan, en hoorde hem zeggen: ‘vrees niet en wees standvastig, want ik zal met u zijn.’ Op zijn vraag: ‘Heer wie zijt gij?’ kreeg hij een versus leoninus ten antwoord:

Sum Nicolaus ego, vobiscum qui modo dego.

Bovendien voorspelde de eerwaardige, dat zij in twintig dagen Bari zouden bereiken.

Wij hadden geen ongelijk, toen wij zeiden, dat het de wensch van den heilige was, naar het avondland te verhuizen - maar hij wilde in zijn geheel aankomen, niet in stukjes en beetjes.

Van nu af aan zeilden zij voor den wind. Onderweg, toen zij ver van alle kusten en eilanden waren, vloog er een klein vogeltje aan boord, dat nu eens op het schip heen en weer fladderde, dan weer tam tusschen de manschappen trippelde en eindelijk verdween. Ook roken zij in de avondschemering telkens weer die wonderbare onbekende geur.

In de haven van San Giorgio, dicht bij Bari, lieten zij het anker vallen; de reis was volbracht. Sint Nikolaas nam eerst zijn intrede in de kleine basilica van Sint Eustacius en trok later in het paleis van den katapan.

III.

Ziedaar het oude bericht over de Translatio - ik heb, geloof ik, geen woord gebruikt, wat er niet in te vinden is. Wie lust heeft, kan konstateeren, dat het hier beschreven graf, uit de 4e eeuw na Chr. met zijn oliekruik - laten wij, om haar bij den naam te noemen *lekythos* zeggen - sprekende gelijkenis met een antiek graf vertoont; hij kan er over nadenken, of dat vriendelijke vogeltje een antieke zielevogel of een late verdwaalde trekvogel geweest is. Ik voor mij wensch er niets anders uit te lezen, dan hoe een van de belangrijkste heiligen van het oosten in dien tijd in eigen persoon naar het westen geëmigreerd is en hoe de geheele adriatische kust van Venetië tot Bari de beteekenis van dien overgang begreep.

In eigen persoon! - want al lang voor de 11e eeuw was zijn naam en zijn roem in het avondland bekend. Vermoedelijk was ten tijde van de nauwe betrekkingen tusschen de duitsche keizers uit het saksische huis en Byzantium de vereering van Sint Nikolaas in het westen doorgedrongen. Hij behoorde als het ware bij de geestelijke en wereldsche trousseau, die Theophano haren bruigom Otto II meebracht. Otto III had hem het klooster te Burtscheid gewijd en in de 10e en het begin van de 11e eeuw vinden wij in Stablo, Brauweiler, St. Maximin, Gorze, St. Vannes, Hohenburg, Zwifalten, Lipbach, Komburg, St. Emmeran, Benediktbeuren, Quedlinburg kerken die zijn naam droegen. Reginald von Eichstädt was de eerste die in het avondland zijn leven in latijnsche verzen beschreef. De beeldende kunst is spoedig gevolgd; afbeeldingen uit de geschiedenis van Sint Nikolaas vinden wij op het doopvont in de kathedraal van Winchester, zeker niet later dan het begin van de 11e eeuw.

Maar zijn groote populariteit kreeg hij eerst, toen hij zich verwaardigd had zelf in het westen te verschijnen. Eerst toen

rezen overal waar water was, aan rivieren en zeeën, zijn kerken en kapellen uit den bodem.

En ook toen eerst begon zijn taak. Want zooals ieder heilige had hij een aardsche taak. Die was niet gering. Wanneer wij het aantal gevallen nagaan, waarin men zijn hulp kan inroepen en vooral wanneer wij het aantal betrekkingen, beroepen en handwerken opsommen, die onder zijn bescherming staan, dan wordt het een heele lijst. Advokaten en notarissen; visschers en vischhandelaars, zeelieden, matrozen, scheepstimmerlieden en handelaars in scheepsgerei; apothekers, kruideniers en parfumeurs; korenkopers, korenmeters, molenaars, bakkers, bierbrouwers en zaadhandelaars; linnen- en lakenwevers, lakenscheerders, kantwerksters en knoopendraaiers; kinderen, meisjes en jongens, scholieren en klerken, rekenmeesters en schoonschrijvers; kaarsenmakers en wasboetseerders; koorknapen en priesters; reizigers en pelgrims - dat is maar een keus uit de lieden, die onze Sint te verzorgen heeft. Daarenboven kan men hem aanroepen bij storm, watersnood en brand, bij het trouwen en bij onvruchtbaarheid in het huwelijk; om gestolen voorwerpen terug te krijgen of wanneer men onschuldig veroordeeld is; op reis, wanneer men rheumatiek heeft, of wanneer men verliefd is.... In zijn goeden tijd moeten zijn ooren getuit hebben. Steden als Parijs, Berlijn en Antwerpen, het hertogdom Lotharingen en het bisdom Luik, het koninkrijk Napels en het keizerrijk Rusland hebben hem tot patroon gekozen - maar vooral aan de adriatische kust te Venetië, te Ancona en in Bari wordt hij vereerd.

Men pleegt de functie van een heilige in verband te brengen met zekere wonderen die in zijn min of meer officieele levensbeschrijving, in zijn vita vermeld staan. Bij Sint Nikolaas ziet er dat zoo uit: omdat, naar het bericht van de vita, de heilige als zuigeling in de wieg de handjes biddend vouwde en op vastendagen bij zijn min de borst niet wou nemen - daarom beschermt hij de kinderen; en draagt er zorg voor dat zij behoorlijk gedoopt worden en hun eerste communie doen; omdat hij op een goeden dag gehoord had, dat een vader uit armoé zijn drie dochters wilde prostitueeren, en omdat hij daarna 's avonds telkens geld voor een bruidschat door het

raam wierp (het kwam in de schoenen van de meisjes terecht) - daarom is hij de patroon van het huwelijk, van verliefden, maar ook van wevers, kantwerksters en van alle winkeliers, die iets verkoopen, wat met een uitzet samenhangt; omdat hij bij een hongersnood een schip met graan uit Spanje liet komen - daarom beroepen korenkoopers en wat dies meer zij zich op hem; omdat hij het gebed van een kinderloos echtpaar verhoorde en later hun zoon, die verdronken was, in het leven terug riep - daarom kan men in hem een helper in den nood zien, wanneer de nakomelingschap uitblijft.... En zoo voort.

Daar is iets waars in. De Legende is het meest gelezen boek van de middeleeuwen, het boek dat voor lezers en hoorders de plaats bekleedt die in onzen tijd de couranten en het sprookjesboek, de novellen en het traktaatje, de reisbeschrijving, het historische prentenboek, de populair wetenschappelijke verhandeling innemen. Dat groote geliefkoosde boek is er zeker ook door groepen van handwerkers, kooplieden of ambtenaren en ook door lieden, die zich in bijzondere levensomstandigheden bevonden, vaak op nageslagen om te zien of hier niet een beschermheer voor hun dagelijksch doen of een helper in den nood was te vinden. Menig heilige kan op die manier aan zijn patronaat gekomen zijn. Maar die verklaring is er een, die toch meer in de late dan in de vroege middeleeuwen te pas komt, zij rekt naar den herfst, zij is in zekeren zin een omkeering.

In den tijd, waarin wij ons bevinden, in de 11e eeuw heeft een heilige van den beginne af aan een karakter. Hoe grooter heilige, hoe geprononceerder dat karakter is. De wonderen, die in zijn vita worden opgeteekend en die zijn heiligheid tastbaar bevestigen, zijn van dat karakter afhankelijk, zij zijn een illustratie van zijn bijzondere macht. Die wonderen zijn dus niet oorzaak, maar zij zijn het gevolg van zijn hemelsche vermogens en zijn aardsche ambtsverrichting.

Laten wij dus niet zeggen, dat Sint Nikolaas, omdat hij op een reis naar Egypte en het heilige land een storm voorspeld had, en toen zijn voorspelling was uitgekomen een uit den mast gevallen matroos opwekte, of omdat hij bij een andere gelegenheid benarde schepelingen, die zijn naam hadden

aangeroepen uit de branding redde - daarom patroon moest worden van alles wat met schepen en scheepsvolk samenhangt. Maar laten wij zeggen, dat Sint Nikolaas in de eerste plaats vooral een menschelijk-bovennatuurlijk wezen was, dat macht bezat over alles wat met zee en haar golven en die haar bevaren in verband stond. Een wezen, dat in staat was stormen te doen bedaren, maar ook ze te verwekken, schepen en schepelingen te redden of te verdelgen. Want de macht, die een onheil afweert, is de macht die dat onheil beheerscht en dus eveneens de macht, die ons dat onheil oplegt. Er schuilt een diep middeleeuwsch begrip van die macht in het dwaze rijmpje:

> O, heiliger Sankt Florian,
> Verschon' mein Haus, zünd' andre an.

Iemand zou nu kunnen vragen hoe Nikolaas aan die macht kwam. Bij die vraag zal hem waarschijnlijk weer te binnen schieten, dat zoowel zijn geboortestad: Patara als de stad, waar hij bisschop werd: Myra, havens aan de lycische kust zijn, die, al vinden wij ze in de antieke litteratuur niet al te vaak vermeld, zonder twijfel voor schepen, die van Griekenland de westkust van Klein-Azië of de eilanden Lesbos en Chios over Rhodus en Cyprus naar Syrië en vice-versa voeren van belang waren. Wij kunnen er aan herinneren hoe Paulus op zijn reis van Cesarea naar Italië of Sidon, eerst bezuiden Cyprus, daarna langs de pamphilische kust en dan naar Myra voer, om daar over te stappen op een schip, dat van Alexandrië naar Italië bestemd was. Was er misschien in een van die havens of in allebei een heiligdom van een lycischen zeegod? En was Nikolaas misschien....? Zoodra wij ons in die richting bewegen, verschijnt er een onbegrensd aantal ‘misschiens’.

Wij weten van het leven van Nikolaas niets anders dan wat in zijn viten te vinden is - de mededeeling, dat hij het concilie van Nicea heeft bijgewoond, is evenmin ‘historisch’ als zijn gevangenschap onder Diocletianus. Wij weten dat de *legende* een vorm is, die uit een geestelijke occupatie ontspringt, en dat in dien vorm alle bestanddeelen zoo worden ingericht, dat zij aan de behoefte voldoen in ons leven en bij onze handelingen een onnavolgbaar voorbeeld ter navolging te bezitten. Wij weten, dat die occupatie en die vorm - die wij met het

slagwoord *imitatio* aanduiden - zich geenszins tot het christendom bepalen, maar wij weten tevens, dat zij in de christelijke middeleeuwen een zoo eigenaardige beteekenis, een zoo eigen stijl krijgen, dat het mogelijk wordt ze van evenwijdige verschijnselen uit andere tijden te onderscheiden. ‘Supposé que l'on puisse démontrer l'origine païenne d'un certain nombre de rites chrétiens, ces rites ont cessé d'être païens lorsqu'ils ont été acceptés et interprétés par l'Eglise,’ zegt Dom Cabrol en wat voor de liturgie geldt, geldt niet minder voor de legende. Het is de aantrekkelijke paradox van alle kultuurgeschiedenis, dat zij in de algemeenheid van haar phenomenologie de bijzondere waarde van het moment moet weten te bewaren.

De heerscher over het water, die op het eind van de 11e eeuw den weg van het oosten naar het westen vond, was zeker geen nieuwe geboort, maar hij mag overigens geweest zijn, wat hij wil, hij was in zijn tijd een groot heilige, een macht die - in den zin van het begrip imitatio - aan de christenen den zeeweg van het westen naar het oosten wees. Meer dan wijzen! Hij maakte dien weg. Schreef ik latijn, dan zou dat heeten: pontem fecit - want het latijnsche *pons*, brug is hetzelfde woord als het grieksche *pontos*, dat zee en het oudindische *pánthàs*, dat pad beteekent, alle drie wijzen zij op den indogermaanschen wortel *pent* die ‘komen en gaan’ omvat. Maar zee, brug of pad - Nikolaas was de belichaamde mogelijkheid ze te betreden: ik overdrijf naar middeleeuwsche opvatting niet, wanneer ik zeg, dat hij ze in zijn persoon voorstelde. Hij was het eind en het begin van een traject voor pelgrims, waarop zich weldra duizenden van gewapende bedevaartgangers naar den lande van over zee zouden begeven.

Uit Bari vertrok in het najaar 1096 - nog geen tien jaar na de aankomst van Sint Nikolaas - onder Robert van Vlaanderen, de afdeeling kruisvaarders, die de reis naar Constantinopel en het heilige land ter zee maakte; twee andere afdeelingen onder Robert van Normandië en Steven van Blois - aan wien Urbanus II het vaandel van Sint Pieter had toevertrouwd - overwinterden te Bari en volgden in het voorjaar 1097.

Wie wil weten hoe het er in die dagen in onze haven uitzag,

moet het feest van Sint Nikolaas, dat, in tegenstelling met het noorden, waar Nikolaas een winterheilige is, op den dag der translatio, 7 Mei, gevierd wordt, meemaken. De heilige verlaat zijn hof en zijn processie gaat eerst door de straten van de oude stad. Daarna bezoekt hij de haven; zijn altaar is op twee samengekoppelde barken opgeslagen, hij bestijgt dien zeewagen - en nu paradeeren voor hem ongeveer duizend schepen en sloepen uit alle havens en haventjes van het zuiden, met hun latijnsche dwarszeilen, die hun middeleeuwsche gedaante nog volkomen bewaard hebben.

* * *

Hij had een goede keus gedaan. Het apulische stadje, dat al in zijn vroegste tijden met Dalmatië en Illyrië had samengehangen, waar Grieken en Franken, Saracenen en Noormannen beurtelings hadden geheerscht en hun traditie hadden achtergelaten, was de plek, waar het oosten in het westen kon opgaan, de plek van waar de macht van een heilige, die overal waar wij zijn heiligdom vinden het water regeert en dus aan visschers goede vangst en aan reizigers behouden thuiskomst belooft, zich naar het noorden kon uitbreiden. Overal, waar hij kwam, heeft hij zijn taak vervuld - wij kunnen er in Holland van meepraten. Overal bezat hij een eigenaardige vatbaarheid zijn houding naar de zeden van het land te wijzigen. Maar toch bracht hij overal iets van het oosten mee. Getuige zijn grieksche naam in Bari, getuige zijn zwarte knecht bij ons.

Hij was niet de eerste heilige, die uit het oosten verhuisde: Sint Joris was hem onder de Merovingers vooraf gegaan, en heeft van zijn kant den kruisvaarders den weg gewezen naar het land van zijn afkomst. Sint Nikolaas was ook niet de laatste. In de vijftiende eeuw loopt ook de epiloog der kruistochten ten einde. De nederlaag van Nicopolis in 1396 had bewezen, dat zij voorgoed gedaan waren. De schijnvereeniging in 1439 moest tevens doen blijken, dat het westersche en het oostersche christendom niet te vereenigen waren. Het kruistochtplan van Philips den Goede bleef ijdele parade. Kort daarna kwam het bericht op, dat het huisje, waar Maria geboren en gestorven was, waar zij de boodschap had ontvangen en Jezus tot zijn twaalfde jaar had opgevoed, zich

van het oosten naar het westen had begeven en dat de pelgrims niet meer in Nazareth behoefden te zoeken, wat zij aan de adriatische kust, in Loreto, konden vinden. Is het toeval, dat de vrome legende de overbrenging door Engelen plaatste juist in dat jaar 1291, waarin eertijds de laatste bezitting der Latijnen in het Heilige land, Saint Jean d'Acre, verloren was? De geschiedenis van de translocatio der Santa casa staat, zooals men weet, op ietwat losse schroeven: ut pie creditur et fama est, schrijft Julius II al in 1507. Beschouwen wij die legende echter in verband met die van Sint Joris en vooral van Sint Nikolaas, dan krijgt zij in dien samenhang innerlijk houvast. Zij beteekent het einde van een reeks, waarvan Sint Nikolaas het midden is. De translatio van het reliek van den bisschop van Myra is een hoopvolle brug - de translocatio van het op één na grootste reliek van het oosten is een geresigneerd besluit: avondland en morgenland zijn voor goed gescheiden, het morgenland heeft afgedaan. De volken van Europa beginnen er om zoo te zeggen al aan te denken, hoe Columbus op zijn karveel ‘Santa Maria’ in westelijke richting naar een nieuwe wereld zal varen.

ANDRÉ JOLLES.

George Moore en het Engelsche naturalisme.

De miskenning van kunstenaars bij hun leven is een verschijnsel te frequent dan dat het nadere aanduiding zou behoeven. Minder veelvuldig, hoewel niet zelden, doet zich het omgekeerde voor: dat een in zijn eigen tijd geëerde en bewonderde, achteraf zal blijken overschat te zijn door den tijdnoot. Een voorbeeld van dit laatste verschijnsel is het eigenaardige geval: George Moore. Geboren in 1853, is Moore, thans een vijf-en-zeventig-jarige, de Nestor van de Engelsche romanschrijvers. Maar welk een geheel andere Nestor dan de onlangs overleden Thomas Hardy! Naast dien groote, dien man uit één stuk, schepper van zoo vele kloeke, strakke, donkere maar houvast-gevende verhalen, ontkomt ons Moore als een letterkundige Pimpernel, een veelkleurige vlinder, een bloem die bij aanraking dort. Wij zullen trachten, in de volgende paragrafen, een phase uit dit veel-geschakeerde schrijversleven vast te leggen, en wel die waarin Moore zich aan de wereld toonde als een discipel van den Medanschen Meester, Zola. Slagen wij hierin, dan zal duidelijk worden hoe het mogelijk was dat de Hollandsche tijdgenoot Netscher, in ditzelfde tijdschrift,[1)] schrijven kon: ‘Moore's naam is voor Engeland geworden wat die van Zola voor Frankrijk is’; en: ‘De banierdrager van het naturalisme in Engeland moest dus wezen een vrijheidsheld....’

Arme Moore! Hoeveel banieren hebt gij nadien nog moeten torsen! En: vurige Netscher, hoe voorbarig was uw verheerlijking van den tijdgenoot!

1) Zie ‘De Gids’ van Januari en Februari 1886.

Als jongen van even twintig, half-verweesd, het ruim voldoende vaderlijk erfdeel in den zak, trekt Moore naar Parijs, om schilder te worden. Dit mislukt, maar uit de asch van den mislukten schilder rijst de eerste, werkelijke Engelsche naturalist. In '*Les Confessions d'un jeune Anglais*' (1886) lezen we hoe Moore het Fransche naturalisme ontdekte: 'Eens op een dag, toen ik op hem (M. Duval) zat te wachten, nam ik de *Voltaire* op. Hij bevatte een artikel van M. Zola. *Naturalisme*, *la vérité*, *la science* werden daarin ongeveer zesmaal herhaald. Nauwelijks in staat mijn oogen te gelooven las ik: dat men behoorde te schrijven met zoo min mogelijk verbeeldingskracht, dat "plot" in een roman of tooneelstuk ongeletterd en kinderachtig was, en dat de kunst van M. Scribe van touwtjes en ijzerdraad was. Ik stond op van mijn lunch, en roerde de suiker om (in mijn koffie), een beetje duizelig, als iemand die een hevige slag op het hoofd heeft gekregen.'

Het Naturalisme heeft Moore in zijn greep. Hij koopt alle vroegere nummers van de *Voltaire* en verslindt de vurige bladzijden van den grooten leider. 'Het denkbeeld van een nieuwe kunst gegrondvest op de wetenschap, in tegenstelling met de kunst van de oude wereld die op de verbeelding rustte, een kunst die alle dingen zou verklaren en het moderne leven in zijn geheel zou omvatten in zijn eindelooze vertakkingen; die, als het ware, een nieuw geloof in een nieuwe beschaving zou zijn, vervulde mij met verbazing, en ik stond als met stomheid geslagen voor de grootschheid van deze opvatting, en de torenhoogte van deze eerzucht. In mijn koortsachtige verbeelding zag ik hoe een nieuw ras van schrijvers zou opstaan, en met de hulp van den roman een schitterender en rechtmatiger einde maken aan het werk dat de profeten begonnen waren; en bij iedere verdere ontwikkeling van de theorie van de nieuwe kunst en zijn algemeene toepassing, nam mijn verbazing toe en verstikte mij mijn bewondering.'

Angstig zoekt de jonge proseliet naar het verlossende woord van den Meester met betrekking tot de dichtkunst. Eindelijk vindt hij het verwachte artikel: ook de poëzie kan vernaturaliseerd worden. Een poging met de '*Roses de Minuit*' mislukt: zij zijn te romantisch. Hij beraamt een boek dat vervuld zal zijn van de vreugden van Bougival en Ville d'Avray. Het

zullen gedichten zijn van Vleesch en Bloed. Helaas! deze gedichten werden nooit gedrukt.... en nooit geschreven!

In Moore's eersten roman is de invloed van Zola nog niet zeer sterk. Zijn onderwerp, dat de schrijver op Fransche wijze een ‘anecdote’ noemt, is de liefdes van een jongen schilder, een egoïsten, verwijfden kwibus, die, profiteerend van zijn verhoudingen tot drie vrouwen, het doel van zijn eerzucht bereikt n.l. zijn verkiezing tot lid van de Akademie. In het voorbericht tot de herziene uitgave (1907) vertelt de auteur ons dat hij een ruwe tekst heeft gesmeed uit zijn herinneringen aan Balzac, Zola en de Goncourt. Deze herinneringen moeten wel zeer vaag zijn geweest, want slechts met moeite herkennen we enkele trekken van de Fransche Meesters in dit tamelijkslappe boek.

Opmerkelijk is dat Moore in dezen roman nog niet gekozen heeft tusschen de twee richtingen in het naturalisme. Naast eenige zeer realistische tooneelen, ontmoeten we meer romantische en zuiver beeldende, waarin het *decoratieve* element overheerscht. Veel te lange kritische beschouwingen over schilderkunst en historie stuiten den gang van het verhaal. Als om deze fout te herstellen worden dan door den schrijver eenige ‘naturalistische’ motiefjes ingelascht. Een voorbeeld hiervan is de meer dan absurde scêne waarin de tweede liefde van den schilder, 's morgens in bed, een lange, bloemrijke oratie houdt over de historie der Fransche koningen, - terwijl hij haar telkens onderbreekt met opmerkingen als: ‘lig nou stil’ of ‘sokophouders draag ik niet, omdat ze me pijn doen.’

Al de fouten van den beginneling zijn in het tweede boek, ‘*A Mummer's Wife*’, schitterend overwonnen. Hoewel Moore dit verhaal zelf een realistischen roman noemt, is het misschien de meest echt-Fransch-naturalistische roman in de Engelsche taalgeschreven. Met ‘*Esther Waters*’ is het Moore's voornaamste bijdrage tot dit genre. Een korte analyse moge deze uitspraak staven: Kate Ede, de sentimenteele vrouw van een asthmatischen winkelier, wordt verliefd op haar tijdelijken kommensaal, den reizenden tooneelspeler en operette-manager Lennox. Deze, een goedhartige, zorgelooze klant - type Micawber, maar zonder diens humor en philosophie - neemt haar, op

haar aandringen, mee, als hij met zijn gezelschap op reis gaat. In 't begin heeft Kate moeite te wennen aan de luchtige manieren en opvattingen van de Bohémiens. Langzamerhand schikt zij zich. Het blijkt nu dat Kate een goede stem heeft en aanleg voor de operette. Onder leiding van Lennox en Montgomery, den dirigent, studeert zij een paar rollen in en debuteert met veel succes. Zij is echter nerveus en prikkelbaar, en in een vertrouwelijke stemming deelt zij aan Montgomery mee: dat ze een kind verwacht. Op haar verzoek brengt Montgomery Lennox hiervan op de hoogte en dringt er op aan dat hij Kate zal trouwen. Dit geschiedt, en korten tijd is Kate gelukkig. Maar het tooneelgezelschap raakt in moeilijkheden. De koristen worden ontslagen en Lennox richt een nieuw gezelschap op, onder den goed-gevonden naam: 'The Constellation', waarin Kate, Montgomery, een zekere Williams en hijzelf de sterren van de eerste grootte zijn. Het ongeluk vervolgt hen echter en op een somberen Novembermorgen wordt het gezelschap ontbonden. Kate en Dick gaan naar Manchester, en hier bevalt Kate van een meisje. Het kind sterft na drie weken, waarop Kate, hoewel gebroken van verdriet, wederom in de operette gaat optreden. En nu begint de langzame degeneratie van dit zwakke karakter, die, moge zij niet opwekkend zijn - de 'bourgeois' klacht tegen het naturalisme - ieders bewondering voor den ontleder moet afdwingen. Kate raakt verslaafd aan den drank, wordt steeds prikkelbaarder, leugenachtiger, twistzieker, jaloerscher, kortom, ontwikkelt alle menschelijke ondeugden, die ook in haar, embryonaal, aanwezig waren. Zoo ontstaat een verwijdering tusschen Lennox en haar, die nog grooter wordt als hij kennis maakt met een Mrs. Forest, Moeder van het Klooster te Yarmouth, een dame behept met letterkundige idealen. Lennox, die veel geduld met Kate heeft gehad - hij is een paar keer door haar met een mes gestoken - kan niet langer met haar samenwonen. Hij geeft haar twee pond per week, en stuurt haar een dokter, die aanvankelijk eenig succes met haar heeft. Op een morgen ontmoet zij bij toeval haar eersten echtgenoot. Deze is ook weer getrouwd, met de vroegere winkeljuf, maar is niet gelukkig, hetgeen Kate een gevoel van voldoening geeft. Zij maakt een afspraak met hem, maar is

den volgenden morgen niet in staat haar bed te verlaten: in haar opwinding heeft zij weer te veel gedronken. Nu gaat het snel achteruit: haar oude kwaal laat haar niet meer los, en, uitgebrand, sterft ze in uiterste eenzaamheid.

Moore etaleertin '*A Mummer's Wife*' al de paraphernalia van den naturalistischen roman. Het verhaal is gedetailleerd en goed gedocumenteerd. De auteur moet een grondige studie gemaakt hebben van het leven van den reizenden tooneelspeler zoowel als van het zakelijke gedeelte van operaondernemingen. Ook blijkt hij goed bekend te zijn met dat verschrikkelijke menschensoort: de kostjuffrouw; met het leven op huurkamers, met de pathologie der dronkenschap en der hysterie, en vele andere onderwerpen den naturalisten dierbaar. De felst-gekleurde bladzijden zijn die welke de bevalling van Kate schilderen. Zij brengen ons de beschrijving door Zola van Germaine's accouchement voor oogen, en zijn daarvan een waardige tegenhanger.

Als er een aanmerking moet gemaakt worden op het naturalistisch karakter van het boek zou het deze zijn: dat de personen niet zoo gewoon, niet zoo alledaagsch zijn als zij behooren te zijn. Al is het niet onmogelijk dat een gewone vrouw uit den kleinen burgerstand zich, in korten tijd, tot een operette-ster ontwikkelt, alledaagsch is het niet, en dat is in strijd met de theorie. Ook Lennox heeft te veel romantische charme. Wij zeiden reeds dat hij aan Micawber doet denken. Zeker is het dat zijn optimisme, gemoedelijkheid en vindingrijkheid in een naturalistischen roman uit den toon vallen. Daartegenover staan de scherp-geteekende figuren van Kate's moeder en eersten echtgenoot, van het winkelmeisje, van Montgomery, koristen en anderen, wien allen een goede plaats zou toekomen in een keur-collectie van naturalistische karakters.

Meer dan eenige andere is deze roman van Moore ook een experiment, en als zoodanig verwant aan den Franschen 'roman experimental.' Het experiment in '*A Mummer's Wife*' is: het plotseling veranderen van levensomstandigheden en milieu; het object is Kate Ede. In een motto, ontleend aan Victor Duruy's *Introduction Générale á l'Histoire de*

France, vóór in het boek, lezen wij: verander de omgeving waarin de mensch leeft, en na enkele generaties zult ge zijn physiek, zijn gewoonten en een groot aantal van zijn denkbeelden hebben veranderd. Wat zal er van Kate worden - zoo heeft Moore zich het probleem gesteld - gerukt uit haar rustige, dorre burgermansomgeving en geplaatst in de zorgen- en zedelooze omgeving der Bohémiens? De oplossing die hij geeft is echter niet overtuigend. Wij kunnen niet aannemen dat iedere, dat *de* vrouw zoo verandert als Kate verandert. Zij is een individu, geen type; haar ontwikkeling is het gevolg van vele duidelijke en minder-duidelijke oorzaken, van buiten zoowel als van binnen. Moore voelt dit zelf en zegt: 'Kate Ede was het resultaat van eeuwen van overgeërfde gewoonten en gedachtenvormen, en als hieraan wordt toegevoegd een tikje lichtzinnigheid, zoo gewoon van aard, dat het in den winkel te Hanley onopgemerkt was gebleven, zal men begrijpen hoe weinig geschikt zij was de psychologische, ja zelfs de physieke veranderingen door te maken, die haar nieuwe leven eischten. Zij was de vrouw die de natuur bij het millioen uit zijn werkplaats levert, die allen in staat zijn de plichten van het leven te vervullen, mits de condities waarin zij geplaatst zijn, en die hen hebben voortgebracht, onveranderd blijven. Zij zijn als goedkoop meubilair, dat bestand is tegen de gewone slijtage, zoo lang de oorspronkelijke atmospheer waarin het samengelijmd werd, bewaard wordt: verander deze, en het valt in stukken.'

Dit is fraai gezegd, en wij nemen aan dat Kate stuk moest. Maar hoe dan te verklaren het gevoelen van Kate als ze, na al die veranderingen, haar eersten man weer ontmoet: 'Kate's Bohémien-achtigheid vloeide weg zooals het water wegvloeit als een sluis plotseling geopend wordt, en ze werd de werkende vrouw uit den burgerstand, altijd denkend aan en bereid te werken in het belang van haar huisgezin.' Wederom nemen wij aan dat dit gevoel van Kate zuiver is, maar dan bewijst Moore het tegenovergestelde van wat hij bewijzen wil: Kate Ede is *niet* veranderd, zij is nog dezelfde burgerjuffrouw van vroeger, ondanks alle gewijzigde omstandigheden en omgeving. Moore's motto had dus beter kunnen luiden: Verander de omgeving waarin de mensch leeft, en hij gaat ten gronde!

Bij het verschijnen van '*A Mummer's Wife*' werd Moore begroet als de leider van het Engelsche naturalisme, niet in het bijzonder door zijn landgenooten, maar voornamelijk door geestdriftige buitenlanders. Een enkel blad, zooals de *Pall Mall Gazette*, bevatte een tamelijk gunstige kritiek. Maar de meeste en bekendste tijdschriften namen een conservatieve houding aan, hoewel vele erkenden dat het boek 'clever' was. '*Society*' en '*The Weekly Echo*' wezen op Moore's gelijkenis op Zola, al bedoelden zij daarmee geen onverdeeld compliment. Zola zelf bewonderde het boek en beloofde een voorbericht te schrijven voor de Fransche vertaling. Dit voorbericht werd echter nooit geschreven, want tusschen de revisie der vertaling en hare publicatie had zich Moore's opinie over Zola gewijzigd, en met het oog op deze afvalligheid moest Zola zijn belofte wel verbreken. In de '*Confessions*' zegt Moore hiervan het volgende:.... (Zola) was genoodzaakt zijn belofte om een Voorbericht te schrijven te breken, en dit moet een hevige slag voor hem geweest zijn, want hij was een methodisch man, voor wien elke verandering van plan onaangenaam en enerveerend was. Hij vroeg mij, in een brief, naar Médan te komen; hij wilde met me praten over de 'Confessions'. Heel goed herinner ik me hoe ik daar met dien besten Alexis heenging in den Meitijd, terwijl het jonge koren zes duim hoog stond op het veld, en ik mij verheugde aan de sappige weelderigheid van de Oise. Ik herinner mij dien mooien morgen, en den armen Meester, die mij een beetje schoolmeesterachtig berispte. Hij was bedroefd, in die vreeselijke kamer vol gebrand glas en ziekelijke antiquiteiten. Hij lag op een sofa mij de les te lezen tot het tweede ontbijt. Toen dacht ik dat de berisping voorbij was, maar na een wandeling in den tuin gingen we naar boven, en hij begon opnieuw, terwijl hij zei dat hij niet boos was. 'Het is de wet der natuur', zei hij, 'dat kinderen hun ouders verslinden. Ik beklaag me niet.'

Reeds in 1886[1)] is Moore verloren als leerling van Zola. Hij is onverschillig geworden voor den Meester, spreekt geringschattend over 'de stinkende modder van het naturalisme' en bekent een aanbidder van Balzac, en alleen Balzac, te zijn.

1) Het jaar van Netscher's artikel!

Hij verwijt Zola dat hij geen stijl heeft: ‘er is niets dat ge niet in Zola zult vinden, van Chateaubriand tot de verslagen in de Figaro. Hij zoekt onsterfelijkheid in een nauwkeurige beschrijving van een manufacturenwinkel; maar als de winkel onsterfelijkheid had te verleenen dan zou hij die schenken aan den manufacturier, die den winkel schiep, en niet aan den romanschrijver die hem beschreef. En zijn laatste roman “L'Oeuvre”, hoe uitgesponnen, en één-frank-per-regel in de “Gil Blas”! Geen enkele nieuwe of juiste opmerking. En dan die telkens-herhaalde, vreeselijke phrase: “la conquête de Paris”. Wat beteekent dat eigenlijk? Ik heb nooit iemand gekend die eraan dacht Parijs te veroveren; niemand heeft ooit gesproken over het veroveren van Parijs, behalve misschien een paar provincialen.’

Behalve in den stijl en het onderwerp heeft Moore ook zijn geloof verloren in de documentaire methode en in het ophoopen van de details. Als een man werkelijk artist is, zegt hij, zal hij zich herinneren wat noodzakelijk is en vergeten wat nutteloos is; maar als hij aanteekeningen maakt, zal hij zijn artistieke digestie verstoren, en het resultaat zal een menigte trekjes zijn, zonder samenhang en zonder het elegante rhythme der synthese.

Intusschen had Moore ook den strijd aangebonden met Mudie en de uitleenbibliotheken in het algemeen. Mudie had zijn ‘*A Mummer's Wife*’ niet willen publiceeren en wel omdat op ‘*A Modern Lover*’ kritiek was uitgeoefend door twee bedaagde dames van buiten. Eerst in een artikel in de *Pall Mall Gazette*, en later in een pamphlet getiteld: ‘*Literature at Nurse*, *or Circulating Morals*’, critiseert hij scherp Mudie's eigenmachtige censorschap. Na een kort résumé van den inhoud van zijn boek, en een aanhaling van de gewraakte passage, beschuldigt Moore Mudie, in zijn pamphlet, van domme en willekeurige uitoefening van zijn zedenmeesterschap. Hij staaft deze beschuldiging met aanhalingen uit drie wèl door Mudie gecirculeerde romans, n.l. ‘*Nadine*’, door Mrs. Campbell Praed; ‘*A Romance of the Nineteenth Century*’ door W.H. Mallock en ‘*Foxglove Manor*’ door Robert Buchanan. Tot Moore's eer dient gezegd dat hij zeer ridderlijk blijft tegenover zijn collega's, ridderlijker dan volstrekt noodig,

want de citaten die hij geeft stellen hen ver beneden de middelmaat. ‘Zij behoeven geen verdediging tegen de Philistijnsche beschuldiging van onzedelijkheid, en het zou belachelijk zijn als ik - uitgebannen als ik ben door den stichter en voorzitter van onze Engelsche Academie: de Deftige Uitleenbibliotheek - hen beschuldigde, of er slechts op zinspeelde dat zij het Mudie-code verder hebben overtreden dan ik. Ik zeg dus niets. Ik werp geen steen. Al wat ik wil is bewijzen hoe dwaas en waardeloos het censorschap is dat een doodgewone handelsman zich aanmatigt uit te oefenen over de letterkunde van de 19de eeuw, en hoe hij de beslissingen van de geheele Engelsche pers eigendunkelijk op zij zet.’

Moore's artikelen verwekten een langen en vinnigen dagbladstrijd, doch de aanstichter kwam er, over 't geheel genomen, goed af. En dat verdiende hij: want niet alleen sprak hij voor zichzelf, hij wilde ook dienen, en heeft, zonder twijfel, het bestaansrecht en de bestaansmogelijkheid der realistische letterkunde gediend.

Moore's pamphlet was verschenen in 1885, bij Vizetelly en Co., Catharine Street, Strand. Als we den naam Vizetelly lezen, duikt een satertje op uit het geboomte der tachtiger jaren, en maakt ons, op verren afstand, aan 't lachen. Henry Vizetelly was de man die den euvelen moed bezat Zola bij het Engelsche publiek te introduceeren. Tusschen 1884 en 1889 gaf hij een aantal vertalingen uit van Zola's romans, waarvan de laatste, die van ‘*La Terre*’, hem drie maanden hechtenis bezorgde! Het proces-verbaal van de rechtszitting waarin Vizetelly verhoord en veroordeeld werd is een kostbaar stukje zedengeschiedenis. Teekenend voor de opvattingen der Engelschen is wat een criticus, bijna een kwart-eeuw later, aan Vizetelly meent te moeten verwijten: het formaat, de illustraties en het woord: ‘realistic’ op het titelblad gaven den indruk dat hier pornografie werd aangeboden. Waren de boeken minder opzienbarend uitgegeven dan zou er geen schandaal zijn uitgelokt! Korten tijd na het proces tegen zijn vader begon E.A. Vizetelly een serie nieuwe vertalingen te publiceeren door bemiddeling van de uitgeversfirma Chatto and Windus. Deze vertalingen zijn gekuischt, waardoor hun

lot en dat van hun vertaler, minder tragisch werd. Echter konden in deze serie niet alle boeken van Zola worden opgenomen. Daarom vereenigden zich - maar eerst in 1894 - een zestal Gallophielen, onder aanvoering van Texeira de Mattos, tot een (quasi-) wetenschappelijk gezelschap, '*The Lutetian Society*', dat de uitgever werd van zes onverkorte, ongekuischte vertalingen. De namen dezer vertalers spreken voor zichzelf. Zij waren: Havelock Ellis, Arthur Symons, Ernest Dowson, Victor Plarr en Percy Pinkerton. De romans die zij vertaalden waren: *La Curée*, *l'Assommoir*, *Nana*, *Pot-Bouille*, *Germinal* en *La Terre*. De oplage was zeer klein: driehonderd exemplaren op uit de hand gemaakt papier, en tien op Japansch perkament. Aardig is wat Victor Plarr, in zijn boekje over Ernest Dowson, hiervan schrijft: 'Met zijn zessen waren we bezig de bekendste romans van Zola te vertalen, en als visschen aan den haak worstelden we wanhopig om het ultra-letterlijke te ontkomen. Maar als een kalm forellenvisscher hield Mr. Texeira de Mattos, onze talentvolle leider, ons streng naast het redacteursbootje, en liet ons geen enkelen keer wegschieten in de diepten van het Britsche fatsoen, waarnaar wij hunkerden. We hadden het vreeselijke voorbeeld van Mr. Vizetelly voor oogen.... maar wij schreven voor geleerden en werden beschermd door onze klaar-blijkelijke oprechtheid en door afschrikwekkend-hooge prijzen.'

Behalve de Vizetelly's waren er nog andere kampvechters voor Zola en het Naturalisme. W.T. Stead, een man met voor zijn tijd breede denkbeelden, verleende gastvrijheid aan R.H. Sherard om in een reeks artikelen in de *Pall Mall Gazette* - dezelfde krant waarin Moore's eerste aanval op Mudie was verschenen - den naam van Zola te rehabiliteeren. Mr. Grein van het Independent Theatre had, in 1891, den moed om *Thérèse Raquin* voor het voetlicht te brengen, en het Engelsche publiek de moraliteit van Zola's leeringen aan te toonen.

In 1893 kwam Zola naar Engeland, als gast van het Institute of Journalists. Hij werd, door velen, vriendelijk ingehaald. Vóór zijn vertrek gaf hij een afscheidsdiner in het Savoy. Sherard vertelt daarvan: 'Het was een zeer weelderige maaltijd, die voor mij echter bedorven werd door het leeg-

blijven van één stoel. Dat was de stoel van George Moore, die, zooals Zola zeide, zijn uitnoodiging onbeantwoord had gelaten. Ik wist dat Moore zich van hem had afgewend, en dat hij een artikel voorbereidde waarin hij zou verklaren waarom hij dat gedaan had. (Dit was het artikel dat later in "*The English Illustrated Magazine*" zou verschijnen.) Ik voelde dat, zeker als Zola's positie in Engeland nu scheen te zijn, de afvalligheid van Moore, dien ik altijd beschouwd heb, en nog beschouw, als een der eersten, zoo niet den allereersten, van onze Engelsche romanschrijvers, die positie in gevaar zou kunnen brengen, en in ieder geval zijn onverzoenlijke vijanden krachtig zou aanmoedigen. De avond was er, voor mij, totaal door bedorven.'

Ongeveer gelijktijdig met de schrijvers van het '*Manifeste des Cinq*' heeft Moore zich van Zola afgewend. Hij valt terug in den stijl van zijn eersten roman, voor zoover we, met betrekking tot dat werk, van een stijl mogen spreken. In zijn derden roman, '*A Dramain Muslin*,' kunnen wij niet meer zien dan een concoctie van Flaubert, de Goncourt, de Maupassant en Balzac, gekruid met eenige druppels Moore'sche aesthetiek. Terwijl hij meent zijn modellen te hebben verbeterd, heeft hij, inderdaad, een slecht en onbelangwekkend boek geschreven. Het is een staaltje van zijn ijdelheid dat hij dezen roman vergelijkt met Ibsen's '*Poppenhuis*,' en de voorkeur geeft aan zijn eigen schepping: omdat die tenminste 'objectief' is.

Tastend gaat Moore zijn duister-geworden weg. Het blijkt moeilijk, alleen te loopen. Noch '*Spring Days*' (1888), noch '*Mike Fletcher*' (1889), noch '*Vain Fortunes*' (1890), beantwoorden aan de van hem gekoesterde verwachtingen. Gosse's aarzelende getuigenis: 'I venture to put forth the view that the novel of experiment has had its day,' schijnt waarheid te worden. Had de loopbaan van Moore hier opgehouden, dan zou hij bekend zijn gebleven als de schrijver van een werkelijk-goeden, naturalistischen roman, en een aantal tamelijk-leesbare aftreksels van vele 'ismen'. Het jaar 1894 brengt echter de verrassing: '*Esther Waters*'.

'*Esther Waters*' is de roman van een dienstmeisje. Te ver-

gelijken dus met '*Germinie Lacerteux*,' met '*Un Coeur Simple*,' met '*Geertje*.' Maar hoe veel frisscher is Esther dan Germinie, hoe veel voller dan Félicité, hoe veel pittiger dan Geertje! Ook zoo heel anders dan Kate Ede, de vrouw uit den kleinen burgerstand, is deze vrouw uit het gezonde volk. Was Kate in de eerste plaats experiments-object, Esther is voor alles: mensch. Met Kate, de door de omstandigheden ondergegane, hebben we medelijden. Met Esther, de krachtige, opofferende moeder, lijden we mee.

Minder methodisch, minder wetenschappelijk, minder objectief dan '*A Mummer's Wife*,' draagt '*Esther Waters*' toch nog sporen van naturalistische afkomst. De tot in de details verzorgde beschrijving van het bookmakersleven boeit ons echter zoo zeer dat wij de documentaire werkwijze niet achten. Evenzoo vergaat het ons met de zeer realistische beschrijving van Esther's accouchement. Hoewel deze passage in den Franschen stijl is bewerkt en dicht nadert aan de 'clinique de l'amour' blijven we meeleven met de hoofdpersoon en verliezen haar, ondanks alle naturalistische entourage van dokters, zusters, studenten en instrumenten, geen seconde uit het oog.

Het is of al het gebeuren in Esther's leven tegen een warmen, beschermenden achtergrond staat. Ten deele kan dit het gevolg zijn van de omstandigheid dat een groot gedeelte van het boek op het buitengoed van de familie Barfield speelt. Maar ook achter de gebeurtenissen in Londen, ja zelfs achter het stuk zedeloos leven in William's taveerne, waar langs den voorgrond een stoet van maatschappelijk-gezonkenen voorbijtrekt, blijft beschermend, verwarmend, stralend de eeuwigvrouwelijke aanwezigheid van Esther kenbaar.

Wil het schijnen of in '*Esther Waters*' de banier van het naturalisme nog eenmaal opgestoken wordt, spoedig daarna heeft Moore haar voor goed weggeborgen. De drie studies in het volgende '*Celibates*' hebben niets meer met het Zol(a)isme, en zeer weinig met Flaubertisme of de Maupassantisme uit te staan. De fijn-psychologische studie van Mildred Lawson, een romantische, mystieke vrouw met veel passies en veel minnaars, wijst op een mogelijken invloed van Bourget of van Henry James. Reeds de aanvangs-alinea van het eerste

hoofdstuk toont duidelijk Moore's zwenking naar den meer romantischen, decoratieven schrijftrant: ‘De hooge, dubbele stokrozen ademden zwaar in den duisteren tuin; de teedere zoetheid van de jasmijn bewoog zich als op de teenen naar de vensters; maar het was de pijnlijke geur der leliën die Mildred wakker hield. Terwijl ze zich van de eene zijde op de andere wierp draaiden de herinneringen aan den dag om en om in haar hoofd, luid-tikkend. En ze kon iedere gebeurtenis zien, zoo duidelijk als de cijfers op de wijzerplaat van een grooten klok.’

Duidelijker nog dan in ‘*Celibates*’ is Moore's permanente afvalligheid te constateeren in ‘*Evelyn Innes*’ (1898), dat met zijn mystieken toon en verfijnde innigheid als van een herboren kunstenaar schijnt. Vóór de 19de eeuw is afgesloten heeft Netscher's banierdrager en vrijheidsheld het veld geruimd voor George Moore den Tweeden, psycholoog en *écrivain artiste*.

Moore heeft geen school gemaakt. Zijn naturalistische periode is daarvoor te kort geweest. Met tijdgenooten als Gissing, Crackanthorpe, Dowson, George Egerton en anderen komt hem echter de eer toe den Engelschen roman voor goed van zijn Victoriaansche boeien te hebben ontslagen. Een eer die hem door den criticus van onzen tijd - met een buiging naar het volgende geslacht - ruim worde toegemeten.

November 1928.

W. VAN MAANEN

Kant's religiositeit[1].

'Die Absicht dieses Buches geht nicht auf "Kants Religions" philosophie,' über die es zudem zahlreiche und darunter verdienstliche Arbeiten gibt. Sondern auf 'Kants Religion', die als solche überhaupt erst auf zu weisen, sodann des näheren zu bestimmen, endlich in einigem Umfang auch schon als das zu erkennen war, was sie für Kant überhaupt ist: das - neben dem metaphysischen - wichtigste Motiv der gesammten kantischen Philosophie,' aldus Herman Schmalenbach in het voorwoord tot zijn scherpzinnige en voor den huidigen stand der wijsbegeerte zoo bizonder belangwekkende monographie over den religieuzen achtergrond van Kants philosophie, waarvan wij hieronder een kritische bespreking willen trachten te geven.

Om te beginnen schijnt ons de titel (Kants Religion), welke Schmalenbach aan zijn werk gegeven heeft, minder gelukkig en licht verwarring wekkend. Tweeërlei kan men er onder verstaan: 1° Kants verhouding tot een historisch bepaalde religie-vorm; 2° zijn opvattingen omtrent het religieuze als zoodanig. Beide echter betreffen het door den schrijver behandelde onderwerp niet. Wat het sub 1 genoemde aangaat, spreekt dit wel voor zich zelf; ten aanzien van het sub 2 vermelde staan de zaken anders. Ware Kant niet als kind van zijn tijd een 'verlichte' geest, doch een homo religiosus als b.v. Luther dan zouden wij tegen den gewraakten titel geen bezwaar kunnen hebben, immers Luther is zich zijn religieuze 'Einstellung' ten volle *bewust*, Kant evenwel - en om dit te bewijzen schreef juist Schmalenbach zijn boek! -

1) Herman Schmalenbach, Kants Religion.
Berlin, Junker und Dünnhaupt Verlag, 1929.

verbergt achter zijn (in den geijkten zin) aan den godsdienst vijandig systeem een religiositeit, welke in diepte en zuiverheid met die van Luther en Calvijn op één lijn te stellen is. Het begrip ‘Religion’ duidt objectief en subjectief op een adequaat bewuste geesteswerkelijkheid, doch niet als ‘religiositeit’ op een psychische dispositie, *onafhankelijk* van het feit of men zich haar als zoodanig heeft gerealiseerd. Met andere woorden: de felste atheïst kan meer religieus ‘gevoel’ bezitten in zijn pink dan de vurigste apologeet in handen en voeten te samen, maar men zou de zin der woorden geweld aan doen, indien men in dit verband zou spreken van een atheïstische religie. Zoo kan men m.i. ook niet spreken van Kants ‘religie’, tenzij men zijn ‘Religionsphilosophie’ beoogt, en juist háár wil de schrijver, naar hij het zelf uitdrukkelijk in zijn boven geciteerd voorwoord mededeelt, *buiten* beschouwing laten. (Wij zullen in het verloop van dit artikel nog zien in hoeverre hij dat terecht heeft gedaan).

Men vergete niet, dat wij het hier met een zoogenaamde ‘philosophische Grenzfrage’ te doen hebben, waarbij het niet te onderschatten gevaar bestaat, dat wijsgeerige termen zonder meer psychologisch worden geïnterpreteerd. Om misverstand en verwarring te voorkomen lijkt ons daarom het bezigen van een ‘psychologische’ term als religiositeit verkieselijker. De zekere modernistische vaagheid en halfslachtigheid, welke haar aan mocht kleven in sommiger oogen wordt door des schrijvers concise uiteenzettingen in den vervolge ruimschoots gedekt.

* * *

Niet zooveel jaren geleden zou het bare dwaasheid geleken hebben een onderzoek in te stellen naar den religieuzen achtergrond van Kants philosophie en inderdaad men zou slechts naar zijn verhandeling ‘Die Religion innerhalb der Grenzen der bloszen Vernunft’ hebben te verwijzen om alle ontdekkerslust ten snelste te doen vergaan. Wat daar toch, gelezen buiten het groote verband der drie kritieken, staat opgeteekend, moest wel de meening voet geven, dat de Koningsbergsche wijsgeer van allen religieuzen zin zou zijn gespeend. Dit geval

trouwens staat niet op zich zelf. Het is bekend, dat men Kant op grond van zijn ‘Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen’ tot voor kort ook als verstoken van alle aesthetische zin heeft beschouwd. Voor een deel berust dit wanbegrip misschien op een verouderde terminologie, doch in hoofdzaak vloeit het, naar ons wil voorkomen, - ook Schmalenbach's onderzoek wijst in deze richting - voort uit een formalistische opvatting van Kants ethiek. Wie achter het ‘kille’, ‘ijzeren’ gebod van den kategorischen imperatief niet de grootste en diepste zelf-ontdekking weet te zien van den westerschen mensch, zal ten eeuwigen dage blind blijven voor Kants sterk-bewogen, zuivere religiositeit en voor de zeldzame klaarheid zijner aesthetische inzichten.

Zoowel de Zwitsersche Theologie (Karl Barth: Dogmatik) met haar dialektische methode, welke principieel van de Hegelsche verschilt, als het herlevend kriticisme (B.J.H. Ovink: de Zekerheid der menschelijke Kennis) doen ons Kants systeem als berustend op het primaat van de praktische - boven de zuivere!!! - rede zien en zij bewegen zich daarbij geen stap buiten zijn spoor. Zij toonen zich echter niet langer bevangen door de rationalistische inkleeding van vele zijner stellingen en uitspraken, maar weten (zonder inlegkunst) het historisch beperkte van het algemeen menschelijk geldende te onderscheiden. De psychologische ‘onderdompelingen’, welke de bestaande wijsgeerige stelsels noodzakelijk zullen hebben door te maken, opdat men aan de hand van hen (anders is wel niet mogelijk: het denken moet immers steeds voortbouwen op hetgeen gedacht *is*) zal kunnen komen tot een nieuw inzicht in de metaphysische hoofdproblemen, vinden wij natuurlijk bij Barth noch Ovink ter sprake gebracht. Beiden gaan, de een als theoloog, de ander als philosooph, van *eigen* denken (in verband met aan Openbaring, resp. aan de geschiedenis der wijsbegeerte ontleende gegevens) uit. Zij behoefden in hun kwaliteit van ‘scheppende’ persoonlijkheden deze psychologische ‘kuur’ niet te doorstaan.

Het is nu de schoone verdienste van Schmalenbach, dat hij dit zoo bij uitstek nuttig en vruchtbaar, doch uit zuiver philosophisch oogpunt eenigszins ‘bijkomstig’ werk, ten aanzien van het door hem gekozen onderwerp met zooveel

tact en met zoo'n waarlijk uitnemende kennis van zaken heeft tot stand gebracht. Want: het moest verricht. Wil de wijsbegeerte uit haar slaafsche akademische staat weder worden opgeheven tot een met levensbloed - en niet met college- en examengelden! - betaalde ‘wijsheid’, dan zal zij zich, ten naaste bij als homoeopathisch middel, een psychologisch ‘bad’ moeten laten welgevallen. In aansluiting hiermee zij gewezen op een voortreffelijk werk van Hugo Fischer, ‘Erlebnis und Metaphysik’ (München, C.H. Beck' sche Verlagsbuchhandlung, 1928), dat dezelfde methode volgt als dat van Schmalenbach, maar een algemeenere strekking heeft.

* * *

Voor wie tot de erkenning komt, dat Kant's systeem culmineert in de aanvaarding van het primaat der praktische Rede, moge het niet twijfelachtig zijn, dat zich achter deze grandioze ethische wending van den menschelijken geest het meta-ethische onmiddellijk verborgen houdt; eerst een nauwkeurig en geduldig onderzoek, ook van het werk der vóór-kritische periode, vermag deze vermoedens te bevestigen. Dat dit meermalen dwars in gaan moet tegen positivistische en idealistische voor onderstellingen van diverse neo-kantiaansche ‘richtingen’ zal wel niemand verwonderen. Als zoo vaak in eenigermate gecompliceerde systemen hangt ook in dat van Kant alles van de plaatsing der accenten en - op den duur - van een kritisch-historische toetsing der gebezigde termen aan het huidig wijsgeerig spraakgebruik af. Schmalenbach is genoopt, vooral ten aanzien van het laatst genoemde punt, hierop bij herhaling te wijzen. In het bijzonder waar het zijn aesthetische beschouwingen betreft, is Kant's uitdrukkingswijze sterk verouderd en levert derhalve een stellig verre van ondenkbaar gevaar op zijn bedoelingen mis te verstaan. En, een dergelijk misverstand moet, bij den innigen onderlingen samenhang zijner hoofdwerken, wel verstrekkende gevolgen met zich brengen. Waar Schmalenbach's methode een zuiver psychologische is, op de onthulling van ‘Erlebnisse’ achter door Kant gebezigde uitdrukkingen en zinswendingen verscholen, ondervindt hij van een en ander slechts

‘plaatselijke’ moeilijkheden, welke betrekkelijk spoedig - door vergelijking met gelijkluidende of synonieme expressies - zijn op te lossen; indien hij echter (wij dienen deze mogelijkheid tenminste in het oog te vatten!) een systematisch-wijsgeerige methode had gevolgd, d.w.z. indien hij niet van de ‘Erlebnisse’, doch van hetgeen door Kant opzettelijk ‘probleem’ gelaten werd, ware uitgegaan, zou hij een voorafgaand kritisch-historisch onderzoek naar Kant's terminologie niet hebben kunnen ontberen. Dit alles trouwens klemt te meer, aangezien, naar men weet, Kant niet zelden zelf onzeker was in het gebruik zijner termen; men denke slechts aan het door elkander bezigen van de woorden ‘transcendent’ en ‘transcendentaal’, die toch in zijn systeem van principieele beteekenis zijn.

Het is te hopen, dat Schmalenbach zijn psychologische onderzoekingen aanvult met de wijsgeerig-systematische, waarvan hierboven sprake was. Zoo als thans het resultaat van zijn arbeid voor ons ligt, kan het bezwaarlijk volledig en afgesloten worden geacht. Want ten eerste zal het mogelijk blijken louter uit een hernieuwde wijsgeerige interpretatie van Kant's kritieken zijn buitengemeen diepe religiositeit glashelder aan te toonen (de Zwitsersche theologie en prof. Ovink - de laatste het meest systematisch - hebben daartoe reeds belangrijke bijdragen geleverd) en ten tweede zal het (daarná) noodzakelijk zijn ook Kant's Religionsphilosophie’ weder ter hand te nemen. Het moet doenlijk zijn, zij het niet dan na een uitvoerige voorbereide historische uiteenzetting, ook daarin even sterke sporen aan te treffen van Kant's religiositeit als in zijn hoofdwerken. Het behoort, psychologisch, eenvoudig tot de onmogelijkheden, dat *hier*, waar hij zich bewust en opzettelijk met de religie heeft bezig gehouden, geen aanknoopingspunten met de religieuze grondgedachten, waarop zijn overig werk opgetrokken is, zouden te vinden zijn. Zelfs al zouden wij zijn religieus ‘gevoel’ er ‘dubbel vermomd’ moeten ontmaskeren, het is onaannemelijk, dat wij zouden stooten op een vacuum.

* * *

De diepte van Kant's religiositeit wortelt in de erkenning

der menschelijke beperktheid op een terrein, waarvan zij het langdurigst en het hardnekkigst was geweerd: het denken. Men meende ‘alles’ te kunnen denken, Kant nu toonde aan, dat men (voorondersteld natuurlijk, dat men met dit denken een kennen beoogde) in zijn denken aan onoverschrijdbare grenzen gebonden is, dat men ‘God’ niet kennen kan, doch dat - aan den anderen kant - ons denken eerst mogelijk is door de ‘realiteit’ van het Absolute. Wàs *dit* niet, ook niet de geringste kennis zouden wij in staat zijn te verwerven. Dit wat het theoretisch gebruik der zuivere rede betreft. In haar praktische toepassing zien wij hoe juist deze negatieve zijde van ons denken ons ruimte laat om te ‘willen’, d.w.z. onze vrijheid verwezenlijkt tegenover de natuurwet der causaliteit. De ‘Urteilskraft’ ten slotte, die tusschen intellect en wil, natuur en vrijheid bemiddelt, leert ons dat het einddoel van alle menschelijk leven nergens dan in het ‘Unbedingte’ kan worden gevonden.

Deze consequente, van de beperktheid van het menschelijk denken uitgaande, houding tegenover de absolute transcendentie Gods is het, die - paradoxaal - Kant gemaakt heeft tot een der diepste religieuze denkers onzer westersche cultuur. In zijn stelsel is geen plaats voor oostersche ‘monistische’ passiviteit, alles er in is spanning, van pool tot pool! De uitbanning van allerhande, uit den aard der zaak anthropomorphe gods-voorstellingen, zooals vóór hem de scholastiek en in zijn tijd de dogmatische metaphysiek, er nog talrijke kende, maakte hem niet tot een atheïst, gelijk men, bevangen in oude vooroordeelen, pleegt te veronderstellen, doch versterkte en verklaarde slechts zijn religiositeit. Want als ‘God’ niet woont binnen ruimte en tijd, wanneer hij werkelijk en volstrekt ‘nergens’ voor ons menschen te vinden is, waarom zou Hij dan niet hier (op deze plaats en dit oogenblik) en overal (op alle plaatsen en oogenblikken) tegenwoordig zijn? Als wîj God niet kennen, waarom zou Hîj ons niet ‘kennen’? Kant stelt deze vragen niet met zooveel woorden, doch hij dwingt òns (zijn lezers) ze te stellen; hij maakt, *dat* wij ze stellen moeten en dat we ze niet anders dan *zoo* stellen kunnen. En zou Kant ze dan niet zichzelf hebben gesteld?! Ten aanzien van al hetgeen met ‘God’ te samenhangt, is juist dit het

grootsche en ontzagwekkende van Kant's wijsbegeerte, dat hij zich voortdurend scherp bewust blijft van de (menschelijke) onmogelijkheid iets wezenlijks uit te zeggen omtrent God's bestaan en Zijn eigenschappen. Alle Godsbewijzen, ook de diepzinnigste en meest verhevene, zijn ontoereikend en door Kant als zoodanig gekwalificeerd. Eerst in dit licht krijgt een uitspraak zin als de volgende uit de Kritiek der reinen Vernunft, waarmede de gezamelijke Neo-Kantianen niets wisten aan te vangen en die zij maar het liefst stilzwijgend aan zich voorbij zouden willen laten gaan: 'Ich muszte also das *Wissen* aufheben, um zum *Glauben* Platz zu bekommen.'

Zou, van dit zinnetje uitgaande, ook systematisch-wijsgeerig niet Kant's religiositeit helder en overtuigend kunnen worden aangetoond? Ook Schmalenbach citeert het, doch benut het, van zijn standpunt volkomen terecht, 'psychologisch', d.w.z. subjectief. Doch zou het niet mogelijk zijn deze uitspraak ook objectief tot haar recht te doen komen, ongeveer als thema, waarop Kant's kritische 'symphonie' is gecomponeerd? Zonder dat men hem terstond met haar en huid als 'philosoph des Protestantismus', etc. bij de een of andere kerkelijke richting onderbrengt! De krisis der westersche cultuur is waarlijk ernstig (en gevaarlijk) genoeg om ons er rekenschap van te geven wat Kant ook voor *ons* religieuze leven beteekenen kàn; of ons dor en vermoeid geworden 'geloof' - dit verschijnsel teekent zich op elk aspect van ons geestelijk leven met langzamerhand onloochenbaar geworden duidelijkheid af - misschien van hem nog eenige weerstandskracht ontvangen mag.

Niet het religieuze leven in engeren zin wordt, zooals gezegd, uitsluitend door dit geloofs-manco, getroffen, doch gansch ons geestelijk (sociaal, aesthetisch, intellectueel) leven; dus eveneens.... de wijsbegeerte. En daarom hebben wij dan ook in den aanvang van dit opstel betoogd, dat het boek van Schmalenbach van bizonder gewicht is voor den huidigen stand der philosophie. De mogelijkheid immers bestaat, dat een alzijdige herleving van het kriticisme het wijsgeerig denken vermag te wekken uit den toestand van doodelijke vermoeidheid, waarin zij zich op het oogenblik ondanks (of misschien juist is het ervan een symptoom!) een

geforceerde productie bevindt. En deze vermoeidheid vindt ongetwijfeld haar oorsprong in het algemeen geloofs-manco van den menschelijken geest. Schmalenbach nu heeft door zijn pittig en punctueel geschreven boek ons den weg tot 'beterschap' gewezen; hij heeft Kant laten zien van een zijde, die men - te lang! - in het donker liet en die ons niet slechts op zîjn wijsbegeerte nieuwe perspectieven opent, maar die óók deze eeuw te denken geeft en voor problemen stelt, waaraan een vorig geslacht zich in voorbarige vadzigheid reeds lang waande ontgroeid.

* * *

Eén dezer problemen wordt gevormd door de antinomie, welke bestaat tusschen de absolute transcendentie God's en zijn 'inwerkende' Liefde, tusschen Zijn 'unbedingte Jenseitigkeit' en Zijn 'Vaderschap'. Paradoxaal, wij zagen het, is de brug niet moeilijk te slaan en zij is dan ook voor het interne geloofsleven, dat nu eenmaal alleen in paradoxen tot uitdrukking kan worden gebracht, volkomen voldoende. Anders wordt het echter, wanneer wij deze antinomie over de totaliteit van ons geestelijk leven zien uitgestrekt. Dan baten geen paradoxen en staan wij onverbiddelijk voor de keuze: òf de werkelijkheid der cultuur te loochenen (haar alleen te aanvaarden als in den grond der zaak zondig, onvruchtbaar 'menschen'-werk) òf afstand te doen van de souvereiniteit Gods (en ons weer met een 'onze lieve heertje' spelen op ons eigen houtje) te vergenoegen. Brunner (en ik vermoed ook Barth) en Gogarten kiezen onvoorwaardelijk het eerste. 'Die Mystik und das Wort' en 'Illusionen' wijzen dat zonder meer duidelijk uit. Een tweede kwestie echter is of deze keuze, die wel wat al te zeer 'uit wanhoop' (niet geheel ten onrechte heeft men de Zwitsersche theologen wel eens van 'desperadotheologie' beticht, ofschoon men zich van hen zeker niet met dit woord zal kunnen afmaken!) schijnt te zijn geschied, op den duur zal vermogen te handhaven. In elk geval: voor ons aanvaardbaar is zij niet. De cultureele realiteit, hoe 'barbaarsch' zij ook veelal nog moge zijn, spreekt te sterk tot ons, dan dat wij haar ook maar voor een oogenblik van ons af zouden kunnen zetten.

Doch dit alles doet niet verder ter zake. Waar het hier op aankomt is, als laatste punt, na te gaan, hoe Herman Schmalenbach zich in zijn werk tegenover dit vraagstuk stelt. De antinomie, zooals vanzelf spreekt hier in 'psychologisch' gewaad gestoken, wordt als volgt opgesteld en tot 'oplossing' gebracht: 'Denn in jenem höchsten stehen vor Gott, das dennoch ein *stehen bleiben vor* Gott ist, vollzieht sich auch die Wendung, dasz nun, wo die Sinne mehr vor sich sehen, Gott selbst dauernd bildnislos, völlig transcendent bleibt, die Seele also eigentlich überhaupt kein Gegenüber hat - in ihr das Bewusztsein reift: die ungeheuzen Erlebnisse müssen aus ihr selbst, aus ihren eigenen verborgenen Tiefen aufgestiegen sein; aus einer Schicht des Selbst, die hinter allem Erscheinenden liegt, nie unmittelbar zutage tritt und nun als der Gedanke des Intelligiblen Ich, genialer noch des trancendentalen Ich philosophischen Begriff erhält.' (blz. 129). Wij moeten onbesproken laten, in hoeverre deze 'terugval' tot het personalisme, werkelijk berust op opvattingen dien aangaande van Kant; de door S. geciteerde uitspraken, welke hij op zijn boven aangehaalde uiteenzetting ten bewijze hiervan doet volgen, schijnen ons overigens niet ganschelijk afdoende te zijn daartoe.

Inderdaad legt Schmalenbach hier de vinger op de wonde plek aan alle onkritische transcendentie-leer. Want: hoe weten wij, dat 'God' transcendent is; wij weten *niets* van hem; alleen, dat hij 'het gansch Andere' moet zijn, wil het zin hebben Zijn naam te gebruiken. Of Hij 'transendent' of 'immanent' is, kunnen wij niet uitmaken, nu niet en nooit. Wat rest ons dus? te zwijgen. Maar, wanneer wij aangesproken worden?....

Descartes zeide: Cogito ergo sum, ik denk, dus ben ik. Het personalisme redeneert: ik denk 'God', dus is Hij. En wanneer men niet weet wàt kan worden gedacht, dus 'onkritisch' denkt, valt tegen deze redeneering niets in te brengen. Want, niet waar, wij kunnen 'alles' denken, een koe met zes pooten, een mensch met drie handen, waarom zouden wij ons dan 'God' niet kunnen denken? Het is slechts de vraag of dit denken tot een kennen voert.

Zoodra het denken met het oog op de mogelijkheid tot een

zekere kennis te geraken kritisch wordt onderzocht en aldus aan het denken grenzen worden gesteld, waarbuiten het zijn zin verliest, moet van alle godsvoorstellingen de absolute ontoereikendheid zichtbaar worden. Zij kunnen hoogstens uitwijzen boven zich zelf. Ook de meest 'erhabene' godsvoorstelling kan niet 'sluiten' op God. Zij kan de - altijd relatieve - waarde van het ik doen stijgen, zoodat men inderdaad, psychologisch beschouwd, tot een 'Erhabenheit in unsrem Gemüte' kan concludeeren op grond van 'erhabene' godsvoorstellingen; doch achter ons 'ik' om die redenen een 'transcendentaal ik' te postuleeren is ontoelaatbaar. Op deze wijze wordt de dogmatische metaphysiek door een achterdeurtje weder toegang verschaft tot het terrein der 'theoretische Vernunft'. Moest niet reeds het feit, dat door Kant het ik ('als denkende Natur') beschouwd wordt als één der drie regulatieve Ideeën 'der blosz spekulativen Vernunft', tot voorzichtigheid in deze hebben gemaand?

De transcendentie Gods kan in philosophicis niet anders dan in haar volkomenheid worden opgevat. Zij begint daar waar het denken eindigt. Doch ook, naar reeds werd opgemerkt, zonder haar zou het denken onmogelijk een aanvang kunnen nemen. Het Absolute maakt eerst de relativiteit mogelijk. Hoe zouden wij tot onderscheidingen kunnen geraken, indien wij niet wisten van betrekkelijkheid? En hoe zouden wij kunnen denken zonder te onderscheiden?

Zoo is het Absolute voorwaarde en einddoel van het denken. Het A = A, waartoe ten slotte alle wetenschap komen moet, typeert dit 'onweersprekelijk'.

En thans de antinomie? Schijnbaar hebben wij haar slechts scherper, nòg onontkoombaarder gesteld. Doch zien wij nu niet tevens duidelijker haar absurditeit? Wij behoeven maar den weg te volgen, dien Kant bij het 'oplossen' zijner bekende antinomieën gevolgd heeft, om ook van deze te worden bevrijd. De theoretische toepassing der zuivere Rede vermag ons niets anders te leeren dan de absolute transcendentie Gods, haar practische toepassing echter leidt ons 'rechtstreeks' in Zijn armen: (Uw wil geschiede....). En van daaruit ook laat zich verstaan de taak, die wij hebben tegenover onze 'cultuur' en die is van een geweldige, alles om-

vattende positiviteit. Doodelijke zwakte of diabolische hoogmoed is het ons af te wenden van de ‘tijdelijke’ werken. Het Westen sterft, als het de spanningen van zijn ziel verslappen laat of breekt, als het met americanisme of orientalisme heult. Daarom, zooals Goethe geworsteld heeft met het oogenblik en Meister Eckhart met de eeuwigheid, moeten wij de strijd aanbinden met onszelf en onze ‘beschaving’. Wie uit deze wereld vlucht, verraadt God. -

R. HOUWINK

Over een tango, Zeemansvrouwen, Speenhoff en Stanislavsky

Toen Lucie binnenkwam was dit voor Joost en Robert een niet onwelkome noodzaak om een gesprek te staken, dat naar aanleiding van Goethe's Iphigenie ontstaan was, en dat zich had voortgezet in even edele als ijdele overwegingen omtrent de mogelijkheid van een dramatische kunst, die het maatschappelijk en geestelijk leven van dezen tijd tot volkomen samenvattende uitdrukking zou brengen.

Lucie echter, - blond, lief, onverstandig, - wond de grammophoon op en richtte met haar gestrekte hand de naald op een zwarte plaat. Een oogenblik later zette de tango Plegaria[1)] in.

'Dat verlost ons tenminste van Goethe,' zei Robert die opstond en met kennelijk welbehagen het vertrek heen en weer ging loopen.

'O, hadden jullie het over Goethe?' vroeg Lucie, met aandoenlijk verlangen naar deelname.

'Inderdaad', zei Joost, 'maar nu hebben we het over de tango -'

'En terecht,' vervolgde Robert; en voor zich heensprekend:

'Dit erotisch klagen overtuigt mij tot in mijn huid, en de kunst heeft maar al te weinig meer met onze huid te maken. Hoor je dien man zingen? Voel je niet lichamelijk, dat hij alleen is achtergebleven en nu terug wordt gezogen naar de herinneringen aan haar, met wie zijn leven eens - hoe kort misschien - een trotsch en pralend branden was. In zijn stem heeft de voortaan verteerende nostalgie toch de donkere, haast roofdierlijke vitaliteit niet kunnen doven.... En hoor

1) Plegaria. Tango chanté. (Odéon No. A. 165098. b.)

nu dat meer gedempte koor van stemmen achter zijn stem: wordt dat niet gezongen door hen, aan wie al eerder hetzelfde lot zich voltrok, dat zich thans aan hem voltrekken gaat? Geen van hen kent meer het afzonderlijk zingen, en zelfs tezamen zingen zij niet meer luid; maar zij zingen hem onherroepelijk naar zich toe, en al tracht hij zichzelf nog overeind te houden in dit hartstochtelijk klagen over de ééne, die híj alleen verloor, zij zullen hem neerzingen naar de schaduw van hun gedempt en onpersoonlijk lied.... Ja, wat kan het zijn in dit soort muziek, zooals ook in de Portugeesche Fado's, dat onmiddellijk ons bloed bevangt op een wijze en met een hevigheid, waartoe geen andere muziek het vermogen heeft?'

'Het is niet alleen,' antwoordde Joost, zich op de divan uitstrekkend, 'de macht dezer muziek zelf; maar die van het hooger geestelijk niveau (noem het eens Beethoven) vergt een dergelijken, voortdurend persoonlijken, volhardingsmoed, dat een zekere groote vermoeidheid er bijna een element van schijnt te vormen. Het is de vermoeidheid, waarmede de Prediker zegt dat de zon op- en ondergaat, en die, volgens hem, niet is uit te spreken. Van dit zwijgen maakt het onpersoonlijke in ons gebruik om aan het woord te komen.'

'Zoo is het,' viel Robert in, 'het onpersoonlijke: het vóórpersoonlijke, zou ik willen zeggen. En wat jij van den Prediker zei, herinnert mij aan een bijzonder diepzinnige en suggestieve bladzijde, die Yeats schreef in de voorrede bij Lady Gregory's "Gods and Fighting Men", waarin hij in 't kort een onderscheid maakt tusschen twee poëziën, waarvan de eene, de persoonlijke, staat onder den invloed van de zon, en de andere, de volkspoëzie, onder die van de maan.'

De tango Plegaria was uit, en Lucie, de schijf tot stilstand brengend, zeide over haar schouder:

'Als ik jullie zoo hoor spreken, is het mij een raadsel, waarom jullie onlangs zoo opgetogen van "Zeemansvrouwen" naar huis kwaamt -'

'Dan zal het je nog meer verbazen, te hooren dat wij er de volgende week weer heengaan,' zei Joost.

'En dat alleen,' voegde Robert erbij, 'omdat een stuk van Schnitzler, dat wij eergisteren zagen, en een stuk van Heyermans van vorige week, ons diermate ontvankelijk maakten

voor de waarde van een goed volksstuk als “Zeemansvrouwen”, dat wij het weer noodig hebben gelijk een verkleumde een borrel.’

‘Wat ons trekt,’ hernam Joost, ‘naar “Zeemansvrouwen”, is dat wij daar het volk ondergaan als volk, als hevig organisch geheel, en niet als theoretische menigte.’

‘En dat,’ vervolgde Robert, ‘het zich zoo voordoet, is omdat het opgroeit uit een beperkte maar rijke voedingsbodem en daar sterk en diep in wortelt.’

Toen Joost:

‘Deze bodem is de stad, de stad bij uitstek, *urbs nostra*, Amsterdam. Wij zijn de eeuw voorbij, waarin industriëele opkomst gepaard ging met volksongezondheid, en zuiverder gevoelsleven zich in een hunkering naar landelijke eenzaamheid uitte. Er is weer schoonheid in het beeld dat bij het woord *stad* voor ons oprijst. De steenen van plaveisels en huizen snijden den mensch niet meer van de natuur af, zooals voorheen, om hem over te leveren aan een armtierige verschrompeling. Met de snelheid der verkeersmiddelen, de trein, de fiets, de auto, varen er weder vleugen buitenlucht door de straten, waar vroeger de schepen, de pelgrims en de kermisklanten voor zorgden.’

‘En als een Paard van Troje heeft de radio de muren geslecht,’ vervolgde Lucie met komische hoogdravendheid.

‘Helaas een Paard, waarbinnen de Grieken dreigen te verstikken,’ hernam Joost. ‘Maar wat ik zeggen wil, is dat er weer stadsgeluk bestaat. Intensifieering van gevoelsleven door gelijkgestemdheid. Er is niets vernederends meer in het feit, dat onze buren menschen zijn als wij, en naast het recht van de afzondering, die wij voor onze intiemste en verhevenste gedachten opeischen, erkennen we als gelijkwaardig de meesleepende macht van wat ik gaarne “gebundelde gevoelens” zou willen noemen, gemeenschappelijke sentimentaliteiten, waar men zich vroeger voor schaamde. Ik bewonder in Zeemansvrouwen, dat het een geheele straat, met zijn kroegje, zijn waschvrouw, zijn oude bestjes, zijn kinderen, zijn matroos, zijn pooier, voor ons doet leven in een atmosfeer van saamhoorigheid, waarvoor geen gezamelijk antagonisme tegen de

"betere stand" wordt te hulp geroepen. De sterke *couleur locale* die van de decors en het buurtdialect uitgaat, werkt tot dit eenheidsgevoel mede, maar sterker nog, meen ik, is de afwezigheid van eenige zweem van maatschappelijke haat of van verkleinende hunkering naar het lot der hoogere klassen. Wat het volk hier leeft, is waard in het nobelst en fijnste menschenhart geleefd te worden. De matroos die aan den wal blijft om zijn vrouw te beschermen, terwijl zijn hart naar de wijde ruimten smacht; de vrouw die terwille van haar kinderen de hoop op den trouweloozen minnaar opgeeft; de manke waschvrouw die met haar ruwe goedgehumeurdheid zichzelf, en, met haar levenservaring, al de anderen voortdurend opbeurt en voorthelpt; de pooier die waarachtig houdt van de hem onttrokken kinderen; de jeugdige slop-dandy, zoo opgetogen met zijn stroohoed en zoo gul in zijn bewondering; de oude bestjes die maar een druppeltje drank en een beetje feestelijkheid noodig hebben, om het hart weer eens zondagsch en warm te voelen dansen in den borst; - middelmatige personnages, weliswaar, maar wier alledaagschheid de groote menschelijkheid nergens aantast. Het is alles waard geleefd te worden. Het is zelfs in diepen zin avontuurlijk. Wij zien voortdurend groei en wisseling; geen hoofdfiguur verlaat het tooneel, zonder in de scène waarin hij optrad eenigszins gevorderd te zijn in de richting van zijn wezenlijk leven, hetgeen wellicht de eerste eisch is der tooneelschrijfkunst. Er is, psychologisch gesproken, voortdurend iets gaande, en in iedereen tegelijk. En deze gebundelde en vruchtbaar op elkaar inwerkende energie, die men handelingseenheid zou kunnen noemen, is op de meest naïeve en tevens meest oorspronkelijke wijze ook in den tijd samengebonden. Voor ieder bedrijf vond Bouber een geëigend uur van stemming. Het is, in het eerste bedrijf, Oudejaars-avond, een moment van "stilstaan" dat iedereen nog voelt, wiens ziel zich niet aan het tijdelooze stuksleet. Het is, in het tweede bedrijf, feest in de steeg: de vrouw keert terug uit het hospitaal en de deur van haar woning is met rozen omhangen; een dag dien men nooit vergeet. Het is, in het derde bedrijf, een uur van eerlijke en innige explicatie, waarin een menschenbestaan van binnen uit een keerpunt neemt. En het is, in het vierde,

Kerstavond; de kerstboom staat in het kroegje op het tooneel; en als het menschelijk gedobber een einde neemt, als met vereende krachten de boot over de branding is geduwd en de vrouw, de man en de kinderen op het bankje voor den boom te zamen zijn neergezeten, terwijl de kaarsen worden ontstoken, - dan voelt een ieder, zonder dat daarover met een woord behoeft gerept te worden, dat de groote vaart begint, dat in de oogen dier menschen de woeling der hartstochten plaats maakt voor een vastberaden koersen; en men hoort, als men daar ooren voor heeft, in het "stille nacht, heilige nacht" dat bij de buren gezongen wordt, een verre echo van hetgeen de herders hoorden op het veld van Ephrata.... Vergeef me, beste menschen, mijn rhetorische uitweiding. Maar inderdaad, deze feestelijke, ernstige momenten, waarin een tijdsstilstand het bewegen der handeling eveneens tot stilstand dwingt, samenpakt, opheft en tot gezamenlijke eenheid voert, hebben, als kunstgrepen van verfijnde eenvoud, mij bijzonder getroffen. Wanneer ik me niet vergis, begint ook Tchegoff's "Drie zusters" met een verjaardag....'

'Om bij "Zeemansvrouwen" te blijven,' nam Robert het woord, 'in diezelfde eenheid, datzelfde organisch verband, leven hier ook het stuk en het spelen van het stuk. Ik voel - en naar het mij schijnt, niet alleen omdat ik het weet - dat het geschreven werd door één van de spelers voor zijn medespelers, ingesteld op hun beste en meest levende hoedanigheden. Het kreeg daardoor iets als een behuizing, waar zij graag onderdak zochten, en waar de warme gastvrijheid - en de drank, niet te vergeten, die er met zulk een hartelijke regelmaat getapt wordt - hen van zelf ertoe brengt zich tot elkander te verhouden op den grondtoon van menschelijkheid zonder schaamte of voorbehoud. Ik betwijfel of - althans in onzen tijd - een andere ontstaanswijze een zoo welhaast lichamelijk waarneembare atmosfeer van zulk een overtuigende intimiteit zou kunnen bereiken. Is het, goedbeschouwd, niet hetzelfde groeiproces - het verschil van teelaarde nu even daargelaten - waaruit de stukken van Molière en Shakespeare ontstonden?'

'Nee, dat gaat te ver,' protesteerde Lucie, die de goden

liever goden liet en onbereikbaar, om zich niet door een heimelijke verveling beschaamd te moeten voelen. ‘Je kan dan even goed Speenhoff in één adem met de groote dichters noemen.’

‘Wat ik, al was die ééne adem mijn laatste, niet zal aarzelen te doen. Men kan een mooie villa en een trotsche burcht niet in één adem noemen, maar die burcht en een op z'n weg daarheen gelegen goede taveerne wél, en ik verzeker je, dat de ware burchtheer, liever bij het goede vuur in die taveerne een heete groc drinkt dan een cocktail bij de centrale verwarming in de villa. Maar om op “Zeemansvrouwen” terug te komen, en in het bijzonder op het spel. Ik herinner mij niet - uitgezonderd bij het spel van de Russen - zoo volkomen bevrijd te zijn geworden van het bewustzijn een vertooning te zien, en deze bevrijding is te danken aan een samengaan van intensiteit en eenvoud-zonder-nadruk, zòò vanzelf en overtuigend als wij het in de zalen, waar wij gewoonlijk heengaan, allang ontwend waren. Ik denk aan de wijze, waarop Willem de zeeman Rooie Leen, aan het slot van het 1ste bedrijf, een zoen geeft, na haar beloofd te hebben voor haar bevalling van het kind van een ander te zullen zorgen en haar te zullen trouwen als hij weer aan de wal komt, en hoe hij, na die zoen, kortaf door verlegen goedheid, zegt: “zoo is 't net gepast” - Ik denk aan de onovertrefbare soberheid, waarmee hij haar in het 3e bedrijf bekent, dat hij het leven aan de wal niet meer uit kan houden; ik denk ook aan háár spel, vooral in dat heerlijke 2e bedrijf en in het laatste bedrijf, waar ook haar verschijning een onvergetelijken indruk nalaat; en dan, van begin tot eind, het spel van Manke Mie, dat alle tot de draad versleten platitudes over de goedheid van het leven, over de lach-en-de-traan, en wat-al-niet, tegen wil en dank weer tot gouden waarheden maakt. Ik ben absoluut zeker, dat Shakespeare, als hij dat gezien had, haar bloemen had gestuurd, èn, waarschijnlijk, een flesch Anisette, of wat was 't ook weer, dat zij zoo graag gebruikte. Door het noemen van enkele spelers doet men den anderen echter onrecht, want allen spelen - en met welk een volkomen natuurlijk en ontheoretisch samenspel! - rechtstreeks van uit het midden van het leven. Zelfs in de sentimentaliteit -

en mag een goed volksstuk die wel weglaten? - is het echt. Als Heyermans sentimenteel wordt geeft hij mij een gevoel, dat hij iets met mij voor heeft - dat hij mij lid wil maken van de S.D.A.P., of iets dergelijks; maar als hier aan het slot b.v., de zeeman Rooie Leen en haar kinderen in de zeemanskroeg op kerstnacht weer tot zich neemt, en het kerstboompje wordt aangestoken, is dat echt, zooals een ruwgekleurde, sentimenteele volkskerstprent echt kan zijn. Het eenige essentieele verschil met de grootste dramatische kunst is eigenlijk, dat hier in dit stuk, uitsluitend van uit het dagelijksch leven gespeeld wordt, zonder overzicht of achtergrond. Ik denk weer aan de goede taveerne, gelegen aan den weg, die naar de burcht omhoog stijgt.

Wij hebben in Amsterdam - en niet ten onrechte - in bewonderende overgave geluisterd en gekeken naar het spel van de Russen; ware echter de Amsterdamsche volksziel te Parijs of Berlijn évenzeer in de zwang der mode als de slavische ziel, dan ben ik overtuigd, dat dit stuk van Bouber, door deze menschen gespeeld, évenzeer terecht door een internationaal publiek met éven warme bewondering zou worden ontvangen.'

'Die overtuiging heb ik ook,' zei Joost, 'temeer omdat mijn twee blijvendste herinneringen aan waartoe tooneel in staat is, zijn: een stuk van Tchegoff door Stanislavsky in het Russisch en "Dybuk" door de Joodsche kunstenaars in het Yiddisch, beide stukken dus in talen waar ik geen syllabe van versta. Als wij de interpretatie niet begrijpen, heeft het beeld de neiging teekenender te worden. Ik had de gewaarwording, alsof de tooneelopening een verzonken vierde wand was van de ruimte waarbinnen zich de gebeurtenissen afspeelden. En tijdens de opvoering van Zeemansvrouwen heb ik zitten denken: zou het mij niet nog meer treffen, als ik minder van de taal verstond? Want hoe kernachtig de expressies ook zijn mogen, hun markantheid pleit meer voor hun zuivere geboorte dan voor een hooge vlucht, en het stuk zelf heeft een veel breeder en dieper beweging dan zijn taal vermag uit te drukken. Die taal is precies toereikend voor hetgeen deze voortreffelijke spelers voor hun creaties noodig hebben, maar zij is soms voor een publiek, dat lager zit (en staat) dan het schellinkje, niet

voldoende. Wij moeten het dikwijls doen, zooals in het tooneeltje bij den kerstboom, met wat Cicero “een welsprekend zwijgen” noemde. Het stuk voert ons op een toren, maar is niet bij machte het uitzicht te beschrijven. Dit verricht een schrijver als Tchegoff nog op den koop toe, maar misschien valt hem dit lichter, omdat de slavische ziel van nature meer geneigd is dan de onze tot meditatieve beschouwingen gedurende gesprekken en situaties. Hoewel, ook Gorki schiet hier tekort. Terwijl een stuk als “Dybuk” eigenlijk, wat tooneel betreft, een voortdurende illustratie is van een hoog en volstrekt geestelijk gebeuren. Zulke maatstaven voor zeemansvrouwen aanleggen klinkt misschien onzinnig, al weet ik geen grooter lof. Waar ik naar heb zitten verlangen, bijvoorbeeld in de vierde acte, als de zeeman terugkeert, is een alleenspraak, zooals Figaro houdt onder de kastanjeboomen; of, als dezelfde zeeman de kinderen terughaalt, een speech als die van Prospero tegen Ferdinand en Miranda. Lachen jullie maar! hoe kan ik duidelijker mijn bewondering voor dit stuk uitspreken, dan door het tot op zulk een hoog plan vermeldingswaard te achten, en te zeggen dat de kracht ervan naar de groote taal behoefte doet gevoelen, die ik, als ik geen Hollandsch verstond, er ook gereeder zou hebben bijgedacht. Jouw eigen improvisatie, Robert, op het onverstaanbare Spaansche lied der Plegaria is daar een voorbeeld van. Maar ook Zeemansvrouwen zelf geeft een proef op de som: die liedjes, namelijk, van Louis Davids in de eerste acte. Heeft het iemand gehinderd, dat, gedurende het zingen, de realistische voortgang van het tooneel door een soort tableau vivant onderbroken wordt? Integendeel, deze liedjes doen uitmuntend hun dienst als tegemoetkoming voor de grootere taal waarvan ik sprak. Ce qu'on ne peut pas dire, on le chante.’

‘Wat mij aangaat,’ hernam Robert, ‘ik moet bekennen, dat ik naast, of liever: achter, het onmiddellijk genot, dat het bijwonen van dit stuk mij geeft, voortdurend iets als schaamte voel. Schaamte, niet alleen omdat wij, beduimeld als wij zijn door een onevenredige intelligentie, zoozeer vervreemd raakten van deze oorspronkelijke voedingsbodem, maar schaamte ook eenigszins om mijn bewondering van dit stuk en zijn ver-

tooning, of beter nog: om een soort blijdschap, waarmee ik in die bewondering iets als zelfkwelling voel. In die schaamte vraag ik mij af, of er ten slotte in die bewondering ook nog niet een nuance van intellectueel snobisme-à-rebours erkend moet worden. Misschien wel.... Bouber moge 't mij vergeven, als 't zoo is. Wij zijn nu eenmaal zoo geworden. Misbruikten wij de grijze hersenstof niet als een soort stopverf, waarmee wij de gezonde poriën van onzen geest grootendeels dichtstreken? maar wij noemen dat liever: bezinning, inkeer, wat-al-niet. Tenslotte meen ik, dat onze intelligentie zich niet meer zonder dit soort snobisme tegen zichzelf, of tegen eigen misbruik, kan keeren, dan alléén wanneer zij zich vereenvoudigt, of door de intuïtie wordt vereenvoudigd, tot enkele door het hart erkende concepties. Zoo zou ik willen zeggen, dat kunst, groote of kleine kunst, alléén waarachtig levend is, als zij of wortels, of vleugels heeft, en heeft ook het gevleugelde niet zijn nést in het gewortelde? In de lyrische poëzie zou men Browning een gewortelde en Shelley een gevleugelde kunnen noemen. In een overwegend lyrische kunst blijft, wellicht, een vernieuwing door de gevleugelde kracht nog mogelijk. Maar de dramatische kunst eischt allereerst uitsluitend wortels. Is het daarom niet, dat moderne vergeestelijkte pogingen tot tooneelvernieuwing mij al te vaak doen denken aan groote vogels, die hun nest verloren, neerstrijkend in doode boomen; wij hooren - o, zeker: hoog boven ons - een aanhoudend geluid, maar het is een gerucht van rusteloos klapwieken en angstig krijschen. En nu ik dan toch aan het pessimisme toe ben, wil ik meteen maar verklaren, dat “Zeemansvrouwen” mij wèl genot, maar geen hoop geeft. Het is, midden in een oude wijk van onze moderne en “vooruitgaande” stad, een nog levende knoestige boom, waarin de musschen en de meezen hartelijk bleven kwinkeleeren - laten wij er dankbaar voor zijn, wij, die moeten vreezen, dat de groote wouden voor de stadsuitbreidingen hebben moeten wijken -’

‘Jij koestert nog altijd Ruskin's haat tegen de stad,’ viel Joost in. ‘Heeft Breitner je nog niet doen zien, dat het een landschap is van den diepst ontgonnen grond ter wereld?’

‘In elk geval,’ zei Lucie met een diepe zucht, die juist aan diepte een bekoorlijk tekort verried, ‘hebben jullie dit bereikt: dat jullie de volgende week niet zonder mij naar “Zeemansvrouwen” gaan, en dat ik nu de tango Plegaria weer op ga zetten.’

A. ROLAND HOLST.

M. NIJHOFF.

Wilhelm von Bode

Drie en tachtig jaar oud is Bode, op 1 Maart, in Berlijn overleden.

Een patriarch, deze opper-museumdirecteur, dien Scheffler eens ‘een Bismarck van het museum’ noemde en dien Thode, fijner tegelijk en moediger, gewagend van het oer-germaansch karakter van zijn scherp gesneden kop, met een viking heeft vergeleken. Omdat zijn leven rijk was aan koene tochten, onverschrokken gevochten veeten en schitterende buit, aan de ontdekking van onbekende landen, den bouw van trotsche burchten en de stichting van nieuwe gemeenten, omdat hij ook een meesterlijk strateeg was, aristocratisch regeerde en zijn vasallen gul beleende....

In deze woorden van hulde op zijn zeventigste jaar, klinkt al iets van het verzet, dat later, en ook bij zijn dood, luider is uitgesproken, maar dat op zichzelf op een hulde lijkt, omdat hij vóór alles een figuur en een karakter was, een figuur, die om haar grootheid tot ópzien noopte, een karakter, dat om zijn hoeken aanstoot gaf.

Als alle groote organisators was hij exclusief en tyranniek.

Greco heeft hij uit zijn museum geweerd. De moderne kunst hield voor hem op met het impressionisme, dat hij nauwelijks compleet aanvaardde, voor wat daarna kwam had hij een aan haat grenzende verblinding. Rodin vervulde hem met wêerzin. Wie onder de vakgenooten zich tegen zijn beleid of zijn meeningen verzetten durfde, was in het keizerlijke Duitschland van vóór den oorlog een gebroken man. Von Tschudi, dien hij, en hij alleen, voor Berlijn had kunnen redden, heeft hij naar München laten gaan. De tiara van Saïtaphernes is

uit het Louvre verwijderd, maar de Florabuste heeft Bode in het Kaiser-Friedrichmuseum gehandhaafd....

Dit alles schijnt niet meer van bijster groot belang, nu wij het al op een afstand kunnen zien, en als de prijs van het grootsche werk, dat hij nalaat.

De Berlijnsche musea, niet veel anders dan een vorstelijk rariteitenkabinet en schilderijengalerij, toen hij, kort na den Fransch-Duitschen oorlog, als assistent eraan werd verbonden, heeft hij in omvang van gebouwen meer dan verdubbeld, aan inhoud en gehalte verveelvoudigd, en tot de, voor wetenschappelijke studie, best-ingerichte van de wereld gemaakt. Hij was de eerste, die in het groot brak met het systeem van nuchtere tentoonstelling, die boeiende en instructieve geheelen maakte van schilderijen en sculptuur uit een zelfde tijdvak, die voor de schilderijen de groote waarde van *echte* oude omlijstingen begreep - van echte!

De enorme sommen, die hij voor de verwezenlijking van zijn plannen noodig had, heeft hij weten te krijgen door kapitalisten voor zijn wagen te spannen, hen tot verzamelaars te maken, die aanvankelijk in de oude kunst vooral een goede geldbelegging zagen, maar die ten slotte, door zijn hartstocht meêgesleept, uit liefde voor de zaak, hem met groote schenkingen ondersteunden. Hij kocht nu niet alleen voor Berlijn, maar tegelijk voor deze verzamelaars, en had ook de hand in den aankoop voor tal van Duitsche musea, als Maagdenburg en Straatsburg vooral, waar adepten van hem de leiding kregen. Zoo kon hij het koopen zoo voortreffelijk organiseeren, dat hij een tijdlang de kunstmarkt van Europa volkomen beheerschte en zelf zijn prijzen bepalen kon.... tot hij werd verslagen door Amerikaansche geldmagnaten, die hij vergeefs belaagd heeft met invectieven.

Zooals hij het kapitaal in dienst van zijn zaak gesteld had, deed hij het ook het moderne verkeer: altijd tusschen de wielen, op reis naar tentoonstellingen, kunsthandelaars en veilingen in de groote centra, of naar stillere oorden, waar hij een nog niet uitgehaald nestje liggen wist.

Dit roerige bedrijf van den fel-hartstochtelijken antiquiteitenjager en zijn positie als de almachtige chef in een bureau, waar van zóóveel musea en collecties, in Duitschland en daar-

buiten, het opperste bewind gevoerd werd, gaven hem iets van een spoorweg- of petroleumkoning, maar beletten hem niet een vurig student te blijven en een geleerde te worden van den allereersten rang. Want de groote, de bijna onfeilbare kenner is hij geworden door het contact van alle uren, dat hij in zijn museum en op zijn reizen had met de werken van kunst, die hij najoeg en betuurde, omdat hij ze - als Bredius, met wien hij veel heeft samengewerkt - liefhad uit een wezenlijken schoonheidsdrang.

Hij was de geboren 'amateur', en uit zijn liefde putte hij een kennis, die hij bewust wist uit te breiden en op te bouwen, omdat hij - aanvankelijk bestemd en opgeleid voor advocaat - ook met die scherpzinnigheid en zin voor het systematische begaafd was, die goeden juristen eigen is. In dit opzicht herinnert hij aan Courajod, die overigens, met zijn bescheidener aard en teêrder gemoed, bij alle gelijkenis in loopbaan en ontplooiïng, zoo zéér van hem verschilde....

Rembrandt gold een van zijn oudste bewonderingen en de bewondering-zelf voor de rijpe werken van den meester deed hem vragen en zoeken naar wat daaraan was voorafgegaan. Zoo werd hij de ontdekker van verscholen werken uit Rembrandt's vroegen tijd, de eerste, die van zijn ontwikkelingsgang een helder beeld ontwierp en, met Hofstede de Groot, de bewerker van die monumentale uitgave van Rembrandt's oeuvre, die wel definitief zal zijn.

Hij heeft ook voor andere meesters pionierswerk gedaan, het genie van Frans Hals in het volle licht gezet, de grootheid van Hercules Segers helpen ontdekken. Zóózeer is hij wellicht de beste kenner van onze zeventiende-eeuwsche schildersschool geweest, dat zijne toeschrijvingen, naar Friedländer's getuigen, vrijwel algemeen erkend en als vanzelfsprekend zijn geworden en men al vergeet, dat zij van hem afkomstig zijn. Nog een paar jaar vóór zijn dood gaf hij een nieuw boek over Adriaan Brouwer, en het onderwerp zelf bewijst hoezeer het de schoonheid is, die hij liefhad.

Hij bezat een kieschkeurig oog voor houding en gehalte, hij had in hooge mate 'qualiteitsgevoel', en hij was een 'kenner', niet in den beperkenden zin van den expert, dien het om een etiket en een taxatie te doen is, maar een kenner met het

edeler bedoelen een kunstwerk, een artist, een tijdvak voluit en wezenlijk te verstaan.

Nog jong, in 1887, schreef hij een ‘Geschichte der deutschen Plastik’, die vandaag wel ten deele verouderd, maar nog altijd onmisbaar is. En in een tijd, waarin dat niet meer mogelijk scheen, heeft hij voor het ‘Deutsche Museum’, dat alleen zijn geest voltooid zag, een verzameling Duitsche beeldhouwkunst weten bijeen te brengen van het beste gehalte. Maar sinds hij Italie had leeren kennen, hing zijn hart toch vooral aan de Italiaansche sculptuur, en hij werd de schrijver van een nieuw hoofdstuk in het boek der kunsthistorie, toen hij de kleine bronzen begon te verzamelen, waarvan de diepe beteekenis, als dikwijls de meest persoonlijke uitspraak van de artisten, lang was miskend. Met deze vondsten en zijn studies over het Italiaansche meubel en den albarello heeft hij ons begrip van de renaissance wezenlijk verruimd en verfijnd. Zooals hij iederen pelgrim over de Alpen aan zich verplicht heeft met zijn geregelde revisie van Burckhardt's ‘Cicerone’, en wien niet met zijn grootscheepsche publicatie van de monumenten der Toscaansche renaissance-sculptuur.

Het was altijd een greep als Bode een nieuwe belangstelling vond.

Hij heeft zelf eens verteld hoe de in de jaren zeventig begonnen invoer van Perzische kleeden in Duitschland hem gevoelig maakte voor de veel rijper schoonheid in kleur en teekening van de oude oostersche tapijten, die hij, op zijn reizen, in groot aantal in kerken, musea en paleizen had gezien en die hem bijzonder interesseerden, omdat hij ze zoo telkens weêrgegeven vond op schilderijen, al van den tijd van de Italiaansche en de Nederlandsche primitieven af. Voor de coloristen onder de vijftiende-eeuwsche Venetianen en de Hollanders van de zeventiende eeuw meende hij zelfs te mogen denken aan invloed van de harmonieuse kleurenweelde van deze weefsels. Niet tevreden met het weinige, dat men toen - nog vóór Karabacek's onderzoekingen over de opschriften - van die boeiende dingen wist, begon hij, naar aanleiding van een prachtig oud-Perzisch tapijt in zijn museum, een studie, waarbij hij voor de dateering een leiddraad vond in de schilderijen. Zoo werd hij een der grondleggers van de wetenschappe-

lijke studie der tapijtkunst, maar begon nu de oude tapijten ook te verzamelen en schonk ten slotte aan zijn museum zijn eigen rijke collectie ervan. Abdoel Hamid had in denzelfden tijd aan Wilhelm II het prachtige portaal van het kasteel Mschatta, uit de buurt van Damaskus, geschonken - en om deze twee elementen rangschikte hij nu een geheel nieuwe afdeeling van zijn museum: de kunst van den Islam, die een schitterend geheel geworden is.

Ongeloofelijk veelzijdig en ruim in appreciatie van alle oude kunst, ontwierp hij ook een Oost-Aziatisch museum voor de schatten van kunst, die als ethnographica in stoffige kasten verscholen waren....

Ik heb gepoogd een denkbeeld te geven van de nieuwe gedachten, die hij aan de kunstgeschiedenis en het museumwezen gaf - meer in bijzonderheden bij zijn zeshonderd groote en kleinere geschriften stil te staan, waaronder veel polemiek en vlotte journalistiek is, heeft hier geen zin.

Het is dankbaarder nog iets te zeggen van zijn methode. Hij was van alle lyrische kunstbeschouwing afkeerig, en ook het wijsgeerig schouwen, het zoeken naar wat aan alle kunstverschijnselen ten grondslag ligt, trok hem niet aan. Hij was geen artist en geen filosoof, maar veeleer een philoloog. Hij zocht zorgvuldig naar alle documenten, om uit een reeks van aanwijzingen een waarschijnlijkheidsbewijs te construeeren voor wat, tenslotte, het kijken hem had geleerd. Want hij was geen kunsthistorische notaris; hij kéék, en had vertrouwen in wat hij met zijn oogen zag.

Hij had een feilloos visueel geheugen, en in het profiel, dat Veth van hem teekende, ziet gij den blik van die scherpe oogen, die in laatste instantie zijn beste instrumenten zijn geweest. ‘Croire c'est regarder’ had de leus kunnen zijn van zijn rijke leven.

JAN KALF.

Bibliographie.

Th. van Welderen Rengers, De verhouding van België tot Engeland en Frankrijk vóór den oorlog; Leeuwarden, Januari 1929, N.V. Noord-Nederlandsche Boekhandel.

Kennisneming van België's verhouding tot Engeland en Frankrijk vóór den oorlog is ook voor de ontwikkeling van België's verhouding tot Nederland thans, na den oorlog, van niet gering belang.

Deze laatste verhouding wordt - ieder weet het - door de Vlaamsche kwestie grondig vertroebeld. Van bizonder nut voor hen, die gaarne hun oordeel over België en zijn verhouding tot ons land in de eerste plaats door hun meening over het Vlaamsch geding laten beheerschen, kan het zijn, het geschrift van den heer Rengers opmerkzaam te lezen, hoewel het niet is samengesteld met dit doel alleen en er méér uit valt te putten.

Indien de schrijver terecht overhelt naar de meening, dat in de jaren die den oorlog voorafgingen, België oprecht gestreefd heeft naar onafhankelijkheid en naar al-zijdige onzijdigheid, al groeide daar te lande in de leidende kringen steeds sterker de overtuiging, dat vooral uit het oosten gevaar dreigde, en indien juist is zijn opvatting, dat de druk van Wallonië op Vlaanderen bij de onderdrukkers samenging met den wil tot politieke onafhankelijkheid óók ten opzichte van Frankrijk - en de heer Rengers weet zijn, met alle voorzichtigheid getrokken, slotsommen wel aannemelijk te maken - dan heeft zijn betoog zoowel tot Belgen als tot Nederlanders iets wezenlijks te zeggen.

Tot menig Nederlander: herzie uw oordeel over België in een richting van beter wederzijdsch begrip. Tot menig Belg: zoo gij inderdaad prijs stelt op duurzaam goede verhouding tot uw noorderbuur, herzie dan, om hiertoe het pad te effenen, grondig uw houding jegens de Vlamingen.

v.B.

H. Marsman, De Lamp van Diogenes. - De Gemeenschap, Utrecht 1928. - Prismareeks No. 1.

Dezen bundel essays binnen het uiterst beperkte bestek eener boekaankondiging te moeten bespreken, ontslaat mij - ik zeg: tot mijn spijt - van elke verplichting tot het grondig beschouwen der fundamenten, waarop het critisch werk van Marsman gebaseerd is. Dit onderzoek zou ongetwijfeld - zoo het zou plaats vinden voor het openbaar gericht van dit tijd-

schrift - een polemisch karakter dragen, en - ook daaraan twijfel ik niet - een polemiek ten gevolge hebben. Men begrijpe dus de redenen, waarom ik mij hier zal bepalen tot een kenschetsend overzicht van den inhoud van dit boek, en tot een summiere aanduiding van de twistpunten die het oplevert.

Marsman opent den bundel met een, om zijn scherpte van aesthetische formuleering, prachtig citaat uit Nietzsche, dat ik hier niet gaarne onvermeld zou laten: Man ist um den Preis Künstler, dasz man das, was alle Nichtkünstler 'Form' nennen, als *Inhalt*, als 'die Sache selbst' empfindet. Damit gehört man freilich in eine *verkehrte Welt:* denn nunmehr wird einem der Inhalt zu etwas blosz Formalem, - unser Leben eingerechnet. En vlak daarachter, in de Inleiding, schrijft hij, den titel van zijn boek expliceerend: 'ik zoek... onder dichters allereerst of uitsluitend *menschen*, gestuwden door scheppingskracht'.

Ried men dus, afgaande op Nietzsche's, met instemming geciteerde, woord, dat de schrijver zich uitsluitend bij zijn critischen arbeid zou bekommeren om het *kunstenaarschap* en niet om de 'menschelijkheid', die (blijkbaar) te verloochenen is ten bate van het aesthetisch saldo, - het voorwoord leidt ons een anderen weg op, namelijk dien der humaniteit of der vitaliteit. Want 'gestuwden door scheppingskracht' zegt nog niets omtrent het aesthetisch resultaat; zegt zelfs eer iets omtrent het gestuwdzijn, dus over het *passieve* der menschelijke werkzaamheid, dan over het *actieve* der scheppende levensoverwinning. Onder deze 'gestuwden' mogen wij met een gerust geweten ook rekenen die 'Nichtkünstler', welke hun werk verrichten met bezieldheid, en het - volgens Verwey's theorie - volvoeren in het besef hunner eeuwige taak. Zoodat Marsman in zijn Inleiding niets, maar dan ook niets, aangaande het wezenlijk kunstenaarschap heeft gezegd, laat staan zijn opvatting van dit kunstenaarschap, op heldere en hechte *aesthetische* overwegingen gegrond, geformuleerd.

Het komt mij voor, dat 'De Lamp van Diogenes', en daarmede de heele critisch-essayistische bezigheid van Marsman, op een aesthetisch tweeslachtigen en derhalve onzuiveren en onjuisten grondslag rust: hij halveert den dichter, en hij leest de 'scheppingskracht' niet slechts uit de aesthetische vormkracht, die de eenige meter daarvoor mag zijn. Wezen en effect der scheppingskracht zijn bij den kunstenaar nu eenmaal volkomen identiek, en de criticus heeft de plicht zich om het primaire leven van den mensch geenszins te bekommeren, doch zich met het secundaire leven van het werk des te intensiever bezig te houden. Krachtens het citaat van Nietzsche had Marsman zich ronduit tot de Vorm-waarde der besproken schrijvers moeten bepalen, en hij zou daarmede tegelijkertijd het beslissende woord over hun scheppingskracht hebben gezegd.

Voor zoover deze oriënteerende aanduidingen tevens afwijzende oordeelvellingen zijn geworden, kunnen zij een directen steun vinden in de zinsneden die op de pagina's 103 en 104 van 'De Lamp van Diogenes' worden aangetroffen, met name waar Marsman spreekt over zuiverheid van vorm en zuiverheid van materie als over *twee verschillende*, bij het kunstwerk gescheiden te beschouwen, *substantiën*. Dit aesthetisch dualisme noem ik, als *elk* dualisme, een wijsgeerige misvatting. -

Het merkwaardige van Marsman's critisch werk is, dat men - hoewel het aesthetisch credo voor velerlei tegenwerping vatbaar moet worden geacht - ten volle van de opstellen zelf kan genieten, en wel in twee opzichten. In de eerste plaats wil ik hier mijn bewondering uiten (met een

enkel voorbehoud) voor Marsman's stijl, die zoozeer zijn persoonlijk, onvervreemdbaar, eigendom is, dat zelfs het kleinste critiekje van zijn hand het stempel van dit stilistisch vermogen draagt en het opheft tot dien graad van goedgeschrevenheid welke wij met den naam ‘proza’ plegen te betitelen. Al deze essays nu behooren, litterair gesproken, tot het gebied van de prozakunst, meer dan menige, in ‘eigenaardig’ nederlandsch gestelde ‘creatieve’ roman. Marsman's taal is snel, vurig, lenig van rhythme; bezit zelve al de eigenschappen, welke hij van andermans voortbrengselen vergt. Zij wordt gekenmerkt door een vitaal élan, dat, verre van een hortende beweging in de woordenreeksen te ontketenen, er een prachtige, volhardend stroomende, mobiliteit aan verleent. Zoo ontdekken wij in zijn proza hetzelfde element, dat ook aan zijn gedichten - zelfs aan zijn ‘modernste’ - zulk een betooverende kracht heeft geschonken: die sublieme verbinding van realistisch woordvermogen en romantische bewogenheid. Een enkele maal - en dit was mijn voorbehoud - worden fragmenten van zijn werk te tastend geschreven; nog in statu nascendi verkeerend, worden formuleeringen aan het daglicht blootgesteld, en deze te haastige en toch diepborende werkwijze heeft een noodlottigen invloed op de stilistische hoedanigheid van sommige essays. Een te groot aantal adjectieven drijft dan een enkel substantief naar het einde van den volzin, die tegelijk de scherpste formuleering van hetgeen de schrijver wil zeggen, moet schenken. Nog steeds blijkt de waarheid: dat de kern van den volzin niet gelegen is in benaderende adjectieven, doch in het samenvattend substantief. De queridoïaansche adjectievenberg onttrekt meer het vergezicht aan onzen aandacht, dan dat het perspectieven op nieuwe gebieden onthult. -

Naast deze prozakwaliteiten, die Marsman verheffen tot een schrijver van den eersten rang, valt zijn psychologisch inzicht in de natuur van den kunstenaar met nadruk te vermelden. En met name: zijn intuïtie voor den geestelijken toestand van een dichter voor en tijdens het creatief moment. Met niets ontzienden denkdrift dringt hij, bij de beschouwing zijner objecten, door tot de elementen van geest en bloed, dispositie en aanleg, die in het creatief beginsel resulteeren en daaronder worden geordend. En hier, bij de beschrijving dezer gebeurtenis, missen wij wel het pijnlijkst de erkenning van het feit, dat het bij de intrede van het scheppend moment niet meer mensch en levensstof zijn, die dienen tot inhoud van den kunstvorm of tot bewerkbare materie, maar dat de z.g.n. materie van den kunstenaar *onder* het scheppen, *door* het scheppen, ontstaat als, laten wij het noemen: kunststof. Met deze kleine maar den doorslag gevende aanvulling zou de dubbelzinnigheid van 's schrijvers aesthetisch credo zijn opgeheven. -

Tot de beste stukken uit ‘De Lamp van Diogenes’ reken ik de studies over Henriette Roland Holst, Hendrik de Vries (‘Silenen’), Gerard Bruning, en Henry de Montherlant, die alle, een voor een, voortreffelijk van (onzichtbare) ontleding en van zichtbare synthese zijn, bovendien vast en sterk van schriftuur. Daarna noem ik de meer polemisch-critische artikelen ‘Coster en Wij’, en ‘Coster en Bruning’, terwijl ‘Gerard Bruning en de Schim van Van Deyssel’ het onderscheid in persoonlijke doelstelling tusschen Bruning's en Van Deyssel's schrijversschap raak en onweerlegbaar karakteriseert.

Het opstel over Herman van den Bergh, in 1922 geschreven, had of gesupprimeerd of herschreven (en her-dacht en her-toetst) moeten worden.

Dat over Blaise Cendrars belicht deze merkwaardige figuur wel voldoende, maar knoopt in zijn adoreerende bewoording slecht aan bij Cendrars', grootendeels minderwaardig, 'Moravagine', dat nu juist meer schrijftafelfantaisie dan menschbevrijdende wereldwijdheid doet gevoelen.

Deze 'Lamp van Diogenes' is een boek met brandende liefde voor onze litteratuur en een onverwoestbaar geloof in haar leefkracht geschreven. Mogen de stimuleerende bedoelingen ervan bij onze jongeren met dezelfde liefde tot wezenlijk effect worden omgezet!

D.A.M. BINNENDIJK.

Emm. de Bom - Psychologie van den Antwerpenaar. (Antwerpen, de Sikkel).

Antwerpen is een der zeldzame steden die een rijke stadsliteratuur bezitten. De groote West-Europeesche steden hebben eigenlijk betrekkelijk weinig goede monographiën geïnspireerd! Ik bedoel van die echt prettige, practische, leesbare boeken, in den trant van het charmante *Paris vieux et neuf* van Huard en Billy. Daar hebt gij nu Brussel. Dat bezit niets van dien aard, behalve een beknopte synthese door Karel van de Woestyne in zijn opstel over Maurits Niekerk, maar dat is niets, vergeleken met *Eloge d'Anvers* van Edmond de Bruyn. Zuiver-historische werken, bv. Hymans' *Bruxelles à travers les âges*, die men overigens niet leest, laten wij opzettelijk ter zij. Over Gent is mij niets bekend. Brugge werd beschreven door Fierens-Gevaert in zijn *Psychologie d'une ville*. Dan zijn kleine steden er soms beter aan toe, indien zij het voorrecht hebben eenen Timmermans te bezitten, die zijn stadje glorifieerde in *Schoon Lier*. Maar Antwerpen! De psychologie van den Antwerpenaar is al heel wat uitgediept sedert den tijd toen S. Blereau den 'opregten Sinjoor' in het Muzen-Album voor 1843 voorstelde in dezen trant: 'zijne gestalte is iets of wat boven de middelmatige, ja wij zouden kunnen zeggen tamelijk lang.... Hij draagt onverschilliglijk eene lakenen klak of een hoogen ronden hoed met breede kanten.... hij wandelt steeds met de handen op den rug en het hoofd gebogen: dat U dit echter niet bedriege, want gedurig dwalen zijn oogen links en regts, en niets kan aan zijne opmerkzaamheid ontsnappen,' enz..... Om maar niet weer terug te gaan tot het vaak geciteerde *La nouvelle Carthage*, waar eenige aspecten van de Antwerpsche 'ziel' worden voorgesteld, doch die ten slotte behoort tot het imaginair werk, noemen wij in de allereerste plaats het nog altijd onovertroffen essay van Edm. de Bruyn, zij het dan ook geschreven 'in bazuinend Fransch met een overvloed van rijke, ondagelijksche woorden' (want daarmee heeft de Bom toch wel dien *Eloge* bedoeld?). Daar hebt gij het oolijke volksboek, zonder literaire pretenties, van E. Poffé: *Plezante mannen in een plezante Stad*, zeer ordinair, doch vol rake observaties. De Sikkel gaat het *Weerspiegeld Antwerpen* uitgeven waarin alle schrijvende Sinjoren van dezen dag hun herinneringen gaan vertellen, en in den reeds lang aangekondigden *Lof van Antwerpen* door Dr. J.A. Goris zullen wij het beeld van Antwerpen zien verrijzen uit de verhalen der vreemde bezoekers van de laatste vijf eeuwen. Onze stadsliteratuur

is nu met een nieuwe eenheid verrijkt. Het plaketje van E. de Bom zal gretig gelezen worden, want de auteur is een volbloed Antwerpenaar die

sommige lagen van de Antwerpsche gemeenschap goed kent, reden te meer, gevoegd bij zijn hooge literaire waarde, om van hem te verwachten dat hij de psychologie van den Antwerpenaar eigenaardig zou weten te belichten. De Antwerpenaar *is* nu eenmaal een rare vogel. Hij staat alleen in den lande. Hij wordt benijd, dus gevreesd. Hij heeft altijd origineele opvattingen van decentralisatie die Brussel met spijt moet dulden. Jonge gebeurtenissen hebben weer eens bewezen dat Antwerpen het land soms door zijn luimen weet te verrassen, waarbij de gemeenschap dan ook op haar kop krijgt van het land dat voor geen onderscheid der schakeeringen vatbaar is en zich verontwaardigd afwendt van het enfant terrible! Het portret van dien ‘lastigen apostel’ in België heeft E. de Bom meesterlijk geteekend. Dat is geen vaag compliment. Er is geen trekje uit zijn opstel weg te laten zonder aan het conterfeitsel te schaden. De dikwijls besproken en dus spreekwoordelijk geworden weelderigheid van den Antwerpenaar, zijn smaak voor sierlijkheid, zijn ernst en degelijkheid in wetenschap en handel, zijn kunstgeest, worden er met geestdrift, jovialiteit en gezonden, sympathieken humor afgeteekend en belichaamd in eenige historische figuren. En alle typen en voorbeelden van karaktertrekken zijn zoo gelukkig gekozen dat men op het slot niet anders kan dan met den schrijver zeggen: Amen. Aantrekkelijk gul en familiaar is dit boekje in één adem geschreven, en er valt niet tegen te stribbelen, al aarzelen wij nu en dan voor sommige gewaagdheden, bv. waar de apostelen van Jordaens' *Laatste Avondmaal* voorgesteld worden als Antwerpsche natiebazen.... Maar dat is slechts détail.... De gelukkige toon van het levendig, frisch essay bevestigt wat ik in een vorige recensie van de Bom zei: hij is een onverbeterlijk humoristisch dweeper. En met een lichte variante zou men het woord van Permeke op hem kunnen toepassen: ik schrijf niet zooals ik zie maar zooals ik gaarne zou zien.

Wat geeft zoo'n klein octavoboekje al niet te denken!

Met al mijn dankbaarheid en sympathieke bewondering voor den Mane poog ik toch in deze gure Paaschdagen eens uit te maken waarom hij mij niet volkomen bevredigt.... Is het hier en daar een geforceerde noot? Is het de pompeusheid van het barok? Misschien....Heeft het iets antieks? Dat kon niet anders. 't Is het gevaar dat dergelijke stoute experimenten bedreigt. Stout noem ik het om een groote-stads-bevolking, met al haar lagen en maatschappelijke schakeeringen, in één type te willen uitbeelden. Vooreerst doet de Antwerpenaar van de Bom te veel denken aan den Sinjoor van vóór vijftig jaar, aan den tijd der eerste groote, moderne uitzetting van Antwerpen, aan de eerste historische stoeten, aan de opkomst van het liberalisme, aan den tijd van het ‘groot College’. De Sinjoor van de Bom heeft iets cantate-achtigs. Ten tweede lijkt mij het portret niet volledig, in dezen zin dat ten minste één der zeer sterke eigenschappen van den Sinjoor niet genoeg naar voren gebracht is. Maar de Bom heeft een vast afgelijnd ensemble willen voorstellen zooals dat verschijnt in zijn retrospectief vizioen, en.... hij heeft *den* Antwerpenaar behandeld zooals Beets den Noord-Hollandschen boer of den Leidschen peuëraar. Maar deze zijn individueele typen. En de Antwerpenaar is een collectief type. Dat ensemble van eigenschappen heeft de Bom opgezet uit karaktertrekken van kunstenaars en van kunstwerken, die ongetwijfeld veel eigenaardigheden van het Antwerpsche wezen vertegenwoordigen, en de drievuldigheid Rubens-van Dijck-Jordaens, alsmee Plantijn, Leys, de Braekeleer, Jan van Rijswijck waren onvermijdelijke, ofschoon niet

geheel nieuwe, illustraties, even goed als de aarts-degelijkheid en bezadigdheid hadden kunnen gepersonnifieerd worden door Max Rooses en de argelooze blijheid des gemoeds door Neel van Deuren. Doch het ontbreekt den Antwerpenaar van de Bom vooral aan kracht, aan soliditeit. De Sinjoor is dieper en sterker dan de Pallieter-achtige joviale bruur van de Bom. Zoo is er niet genoeg nadruk gelegd op het zakelijk handelsgenie van Antwerpen. Want Antwerpen is toch eerst en vooral een handelsstad, nietwaar? Heeft de Bom niet te veel gestaard op de edele schilders en de rijkvoorziene tafels der patriciërs, daarbij vergetend te denken aan de beurs, aan de kantoren en de stapelhuizen waar de oorsprong te zoeken is van welstand en macht? Antwerpen, - dat is niet slechts jolijt en kunst (over de tegenwoordige kunst zou nogal wat te zeggen zijn); dat zijn niet alleen processies en stoeten, gemaskerde bals en begrafenissen in gouden koetsen. Dat is ook de zorg van de concurrentie op de wereldmarkten; dat is de gedurige jacht der vermetele speculaties; dat is de paniek der krachs; dat is de roes der snel opgetimmerde en wankelbare fortuinen; dat is die heel bijzondere nuchterheid van het kunstminnend publiek dat, achter joviaal gelaat, hevige zinnelijke appetijten heeft; dat is het cynisme der begeerten die soms geleid hebben tot in de dikste duisternis der misdaad, waardoor Antwerpen bekend staat in de annalen der criminaliteit. En de intellectueelen van vandaag? Daar hadden wij van onzen tachtiger-die-een-negentiger-zou-willen-zijn mogen verwachten dat hij zijn gevolgen verder zou getrokken hebben dan zijn vóór-oorlogsche vizioenen. Dan had hij zijn Antwerpenaar misschien kunnen volledigen met eenige eigenaardige trekken van een dichter zooals Paul van Ostayen, van een schilder zooals Flor Jespers, en wij zouden er anderen kunnen noemen die iets kunnen weergeven van vandaag, onrust, cynisme of luchtig plezier, en die enkele facetten belichten van de Antwerpsche ziel.

Antwerpen en den Antwerpenaar heeft de Bom bekeken door een grooten rozen bril. Wie zich weet los te maken van de bekoring van de voor des Sinjoren eigenliefde vleiende rhetoriek, en van die romantische exaltatie waarvoor de oude Guicciardini ten slotte aansprakelijk zou moeten gemaakt worden, die zal bv. wel glimlachen met dien vreemdeling die zich ‘zoo lekker voelt’ op de Keyserlei, alsof die van banaliteit schreeuwende straat zooiets was gelijk sommige echt-parijsche straten of de arcaden van San Marco. Sla ik mijn observatiepost op in het café Aeckerlin, dan zie ik daar een gemengde menigte van flâneurs en zakemenschen voorbij trekken; ik herken er, in physionomies, en houding, en gang, en gebaren, veel goeiigheid, degelijkheid, al wat ge wilt, behalve dien zg. Sinjoren-zwier die, zooals men weet, zou geërfd zijn van Sir Anthony van Dijck, tenzij hier en daar een laatste bescheiden survivance in den flambard van een ‘artiste’. Dan hebt gij daar nog de mildheid der Antwerpsche maagd in wier schoot ‘zich diverse nationaliteiten hebben neergevlijd’. Weer een moeilijke kwestie.... Ik ben de schitterende bladzijden van de Bruyn gaan herlezen, over het assimilatie-vermogen van Antwerpen. En ik vraag mij nog af, is dat allemaal wel zóó zeker? Niemand zal ontkennen dat er zich hier, - zooals trouwens in heel België, - veel bloed gemengd heeft na al die vreemde overheerschingen, doch - heeft Antwerpen wel zoo gulzig ‘opgeslorpt’? Laatst kuierde ik op de Vrijdagmarkt, niet die van Antwerpen, maar die van Wentworth-street in Whitechapel, en het trof mij: wat zien er al die Joodsche kramers Engelsch uit. Maar bij ons? Veel zonen van het Oude Volk leggen nooit

hun levieten en hun baarden af. Vóór den oorlog had de Duitsche colonie haar eigen kneipen met Stammtisch en symbolische miniatuur-Zeppelins; zij had haar Turnverein en haar Liedertafel, en er werd gedronken en geturnd en gezongen, maar niet op zijn Antwerpsch. En de steeds talrijker metoeken die tegenwoordig het voetpad in beslag nemen blijven absoluut on-Antwerpsch (dank, o huiselijke goden!) al foxtrotten zij dapper met onze maagden en annexeeren soms een flinken Antwerpschen bruidschat.

De waarheid is dat Antwerpen zich sedert een twintig jaar deerlijk aan 't vervormen is. Eén der symbolen van die metamorphose zien we op de Meir. Die had vroeger een patricisch cachet, is thans een ordinaire breede straat, eigenaardiger door haar afmetingen dan door haar huizen. Ach, men verwachte van mij evenmin als van mijn vriend de Bom dat ik Antwerpen zal belasteren! Maar op onze stad is des dichters woord toepasselijk: gij zijt niet meer gelijk weleer! Dat er nog veel sympathieke typen van ouwerwetsche Sinjoren zijn dat zal niemand betwisten, maar zij zijn niet meer zoo heel zichtbaar in de al langer hoe complexer wordende menigte van elementen die innig-vreemd blijven al doen die zoo'n beetje Antwerpsch. Daarom is het een gewaagd spel om in dezen tijd een doorsneetype te willen opbouwen, dat historische deugden vereenigt, gesymboliseerd door een reeks kunstenaars die gaat van Rubens tot de Braekeleer doch die al min en minder beantwoordt aan de huidige werkelijkheid. Had de schrijver zich wat minder laten begoochelen door zijn retrospectieve historische illusies, dan zou hij voor het epicurisme der volle taaflen en vette kapoenen nog sterker tegengewicht gevonden hebben dan ‘ernst en bezonkenheid’! Dan zou hij rekening gehouden hebben met de grondelijke metamorphosen der stad, met de zedelijke en economische verschijnselen die invloed hebben op het collectief karakter. Hij zou gedacht hebben aan de infiltering van landelijke organismen die hier hun kapitalen komen beleggen en hun torenhuizen optrekken; aan het Strebertum dat groot en klein beweegt naar een zelfde doel van grove materialiteit, naar haastig genot liever dan naar degelijk bezit; aan de verwaandheid der nieuwbakken rijken; aan het aplomb der sjacheraars; aan de uitroeiing of geleidelijke verdwijning van volksche eigenaardigheden gelijk stoeten en vastenavondpret; aan den triomf der mechanica op onze jaarlijksche kermis, aan de verdwijning van patriciërshuizen, den woekergroei van banken en bioskopen; aan de isoleering der intellectueelen; aan den vooruitgang van den football en den achteruitgang van het liberalisme, - dan, ja, dan zou zijn essay voorzeker niet zoo aardig geweest zijn, en voorzeker minder sympathiek, wegens de bitternis.... Maar, hij heeft dat alles beseft. Want hij schreef: ‘wij zullen die uitgelaten stad niet laten vernielen of bederven!’ Kreet des harten van een braven zoon die echter weet dat er tegen den tijd niet kan ingegaan worden. Hij weet ook dat het al langer hoe moeilijker zal worden om van een gedurig zich uitdeinende en complexer wordende gemeenschap één enkel alles omvattend beeld op te stellen. Maar wij zijn hem des te dankbaarder omdat hij, nu het nog niet heelemaal te laat is, van een reeds moeilijk af te teekenen curieus type in bekoorlijken, haast muzikalen vorm, een figuur heeft opgebouwd waarbij hij door hartstochtelijke en beminnelijke fantazie mild geholpen is geweest, en omdat hij in zijn hulde aan Antwerpen en het Antwerpsch karakter, een onberekende en gulhartige hulde heeft gebracht aan het leven zelf.

A.C.

L. Monteyne - Spiegel van het Modern Tooneel in Vlaanderen. (Antwerpen, Jos. Janssens).

Een boekje om veel uit te leeren, en in zijn beknoptheid zóó rijk aan overwegingen dat het slechts in een zeer volledig artikel zou kunnen besproken worden. (Het ware wenschelijk dat het gelezen werd in een land van groote tooneelcultuur, Frankrijk of Duitschland: men zou daar staan kijken van het intense tooneelleven in ons kleine Vlaamsche hoekje). Schr. is hier veel verder gegaan dan in zijn vorige boeken over VI. tooneel. Hij gaat recht naar een gewichtige kwestie van den dag: Hoe reageeren de tooneelschrijvers op de groote geestesstroomingen? Is het huidig VI. tooneel een spiegel van dezen tijd? Terloops werpt hij ook ettelijke neven-kwesties op die wij hier in het midden zullen laten: Of het theater gemeenlijk zoo sterk den invloed van het volk ondergaat? Of er een enkele kunst-vorm in Vlaanderen zóó sterk den tijdsgeest ondergaan heeft als het tooneel? Van grooter onmiddellijk belang is zijn vaststelling dat het tooneelleven in Vlaanderen berg-op-waarts gaat. Er is sedert den oorlog enorm gewerkt, tal van talenten hebben zich geopenbaard en men mag zeggen dat het oude regiem gedaan heeft. Toch klaagt schr. over het gebrek aan oorspronkelijkheid en heeft den moed bij al de jongeren, die hij in zijn andere werken en ook hier met breeden geest beoordeelt, een faillissement vast te stellen. Eén maakt uitzondering, H. Teirlinck in wiens werk de geest van deze periode het krachtigst leeft. Toch is hij er, volgens Monteyne, niet in geslaagd aan zijn zinnebeeldige voorstellingen de onmiddellijke treffende duidelijkheid en het algemeen karakter der middeneeuwsche symboliek te geven. Zijn gaafste werk, *Ave*, vervalt in abstractheid. Sprekend van de satire waarin de na-oorlogsche opstandigheid zich weerspiegelt, verwijt schr. haar te groote cerebraliteit en de verwaarloozing van het gevoel, waartoe het VI. Volkstooneel bedenkelijk veel heeft bijgedragen. Na een zeer duidelijke omschrijving van de voornaamste richtingen en het historiek van de officieele schouwburgen van Antwerpen, Brussel en Gent, wordt ook de vernieuwing van de regie bestudeerd. Een hoogst typisch verschijnsel is dat sedert 1919 het tooneel in Vlaanderen beheerscht wordt door de regisseurs. Schr. vindt hier gelegenheid tot een treffende en scherpe parallel tusschen de regie-opvattingen van Dr. de Gruyter en die van Johan de Meester. De eerste eerbiedigt het woord, het literair element, terwijl de andere de reactie vertegenwoordigt tegen auteur en acteur ten gunste van een nieuwe conceptie der plastische voorstellingskunst. Met schr. zijn wij het eens waar hij de gevaren signaleert die aan de tweede gewaagde stelling verbonden zijn en die kunnen gevat worden in één zin: het spectakel slokt den tekst op. Er zou echter heel wat te zeggen zijn ook op sommige stellingen van Dr. de Gruyter, o.a. deze ‘dat een goed opgevoerd stuk bij den toeschouwer niet den indruk moet laten van de wedergave van een karakter, maar den sterken indruk van de gaafheid der tooneelen’. Men mag zich vóór deze stelling en menige andere die de basis van het modern tooneel vormen, afvragen in hoeverre er nog rekening gehouden wordt met het inzicht van den schrijver? Is het zóó verkeerd onder den indruk te blijven van de karakter-uitbeelding van Hedda Gabler of John Gabriel Borkman? Moet de sterke incarneering van Hamlet noodzakelijk schaden aan de rythmische opeenvolging van ‘gave’ tooneelen? Of dreigt ook niet daar een gevaar, n.l. ter wille van die gaafheid der tooneelen de door den schrijver blijkbaar bedoelde karaktertypen te doen ver-

bleeken tot bloedlooze figuren? Dat kon toch ook de bedoeling niet zijn? Wie zal niet de voorkeur geven aan de sterke, ofschoon melodramatische typeering van Shylock door Louis Bouwmeester boven de anemieke interpretatie die wij hier vóór den oorlog wel eens te zien kregen van een Engelsch gezelschap, waar de type van den jood niet naar voren gebracht werd, wat ten slotte een stuk gaf met misschien gave tooneelen doch zonder de minste dramatische spanning? De uitstekende mise-au-point van de rol van den regisseur verdient ook overweging. Geestig is wat schr. daar zegt over de 'dienende regisseurs' en den 'ensceneerenden dictator'! Bedenkelijk, bijzonder voor tooneelschrijvers, is het dat de regie thans staat in het teeken der dictatuur. Het is de zegepraal van den vorm op den inhoud, van de stof op de ziel, de miskenning van de literatuur op het tooneel, waarbij de acteur verlaagd wordt tot een nabootsings-instrument. Schr. ontwikkelt ook voortreffelijk het realiteits-begrip bij Teirlinck en bij de Meester; ook de afbreuk met het vroeger romantische ster-systeem dat uitgediend heeft (het herleeft trouwens met woeker in de bioscoop!) wordt besproken, en de opoffering der individueele prestatie aan het ensemble. Verheugend is het dat nà den oorlog zooveel gerealiseerd werd, in vergelijking met de trage tooneel-evolutie vóór 1914. Toch vergeten onze auteurs nog te veel zichzelf te zijn. Streng maar rechtvaardig zegt L. Monteyne o.a.: 'De zin voor Shaweske paradoxen en het geuren met een Strindbergiaansch egoisme waarvan wij sporen ontdekken in het werk van sommige auteurs-met-belezenheid mag ons evenmin misleiden als de toon van intellectueele superioriteit die zich andere schrijvers aanmatigen'. Anderzijds dreigt de kwestie 'acteur of regisseur?' te vervallen tot byzantinisme. De periode van experimenten is voorzeker zéér belangwekkend, doch zij zouden wel eens kunnen leiden tot onvruchtbaarheid. Het wordt tijd dat wij wat minder druk artistiek doen en wat meer mensch worden. Ten slotte wijst schr. er op dat er slechts redding te vinden is in een sterke algemeene cultuur die de auteurs zal toelaten de wonden van hun tijd te peilen.

Onder het lezen van dit gedachtenrijk en overtuigend boekje hebben wij ons meer dan eens deze vraag gesteld, die wij den schr. in overweging geven: Bezorgt hij zich niet te veel over den tijdsgeest dien de schrijvers zouden moeten uitdrukken? Hij klaagt op het slot van zijn werk *dat wij geen drama bezitten waarin onze tijd en onze volksgeest zijn essentieele uitdrukking vindt*. Deze idee nu is de grond van zijn boek, ja een der premissen van zijn critiek op het modern tooneel. Zonder op de definieering van 'tijdgeest' en vooral van 'volksgeest' in een bibliographie te kunnen ingaan, vragen wij ons ook af of de tegenwoordige tooneelcritici, tooneelauteurs en L. Monteyne wel voldoende rekening houden met de geschiedenis en zelfs met de verzuchtingen van heden, om het heil van het theater te verwachten van die *tijdsweerspiegeling* die reeds in de inleiding voorgesteld wordt als een onbetwistbare levensvoorwaarde, en die onder het gezag gesteld wordt van den Duitschen geleerde Rudolf Franck waar deze het tooneel bepaalt als *Spiegel und abgekürzte Chronik des Zeitalters?* Werden satirieke blijspelen van Aristophanes, sommige van Molière *(Précieuses ridicules)* ingegeven door tijdelijke en plaatselijke toestanden, dan zijn toch over geheel de geschiedenis ontelbare werken aan te halen die niet kunnen beschouwd worden als de spiegel van hun tijd. Wat onzen tijd betreft hebben wij, na het overzicht van Lod. Monteyne, den indruk dat er misschien te veel gestreefd wordt naar uitbeelding van huidige zedelijke

of economische toestanden. Dat maakt het tooneel wel levendig; actualiteit is een factor die de aandacht moet spannen vermits de toeschouwer een oplossing verwacht voor vraagstukken die hem kunnen aan het hart liggen; maar het verwijdert de auteurs van de menschelijke ondervinding die van alle tijden is. Groote tooneelschrijvers hebben zich weinig om actualiteit bekommerd. Tegenwoordig achten velen zich verplicht hun onderwerpen te putten uit hun kleine omgeving, waardoor hun werk dan ook slechts voor die kleine omgeving beteekenis kan hebben. Zeker is dit ook weer al een gevolg van de na-oorlogsche malaise, waarvan wij de oplossing graag aan meer bevoegden overlaten.

A.C.

Refereinenbundel 1524 (Antwerpen, de Sikkel.)

Wij wenschen hier de aandacht te vestigen op deze nieuwe uitgave van den *Sikkel* die een zeer merkwaardig document uit de Nederlandsche literatuur gepubliceerd heeft. Deze *Refereinen* zijn toegeschreven aan Jan van Styevoort, vicaris van St. Marie te Utrecht, en berustten tot hiertoe in de Pruisische Staatsbibliotheek te Berlijn. Prof. de Vooys schijnt de meening te zijn toegedaan dat publicatie bezwaarlijk was, ter wille van de onkieschheid van vele verzen. Prof. J. Prinsen deelde die meening niet. De *Sikkel* heeft den knoop doorgehakt en de uitgave als privé druk in 't licht gebracht. De uitgave, waarvan de eerste bundel verschenen is, werd bezorgd door Dr. F. Lyna, Bibliothecaris der Manuscripten van de Kon. Bibl. te Brussel, en Dr. W. van Eeghem. Deze bundel bevat werk dat waarschijnlijk van de pen is van dien Jan van Styevoort zelf, blijkens de gebezigde Zuid-Nederlandsche taal, naast gedichten die door hem werden bijeengebracht. Prof. J. Prinsen schreef over dit tot hiertoe weinig bekend werk: ‘Men vindt er de meest uiteenloopende stof in den meest verschillenden vorm behandeld. Er zijn refereinen van geestelijke strekking die de goddelijke zaken verheerlijken en de zonde bestrijden; er zijn er met de meest luchtige en realistische schildering van de wereldsche wellusten; er zijn er die overvloeien van lichtzinnige dwaasheid. Vooral zijn zij het bewijs dat, trots alle gekunsteldheid, de natuurlijke schoonheidsdrang nog werkte in persoonlijkheden met een zuiver gevoel en macht tot scheppen.’ Prof. J. Prinsen voegt er bij dat tegenover dezen bundel de *Refereinen* van Anna Bijns (die dagteekenen van 1528) bijna verbleeken. Dat *bijna* is wel door voorzichtigheid ingegeven. Hoeveel levensvreugd en levensleed er uit van Styevoort's gedichten moge spreken, toch is er o.i. nog meer diepe hartstochtelijkheid bij de Antwerpsche Zuster. Zij was meer strijdend, dramatischer in haar vlijmende verzen tegen de ketters, vooral in het tweede deel van haar werk, waaruit de verontwaardiging oplaait in felle, toornige taal. Doch de gulle ontplooiing der dichterlijke gevoelens wordt bij haar dikwijls belemmerd door betoogende, dogmatische inzichten. Van Styevoort's gedichten zijn kenschetsend voor de emancipatie van het denken en zeggen in dien tijd van deftige rederijkerij. Achter de vroolijkheid leven sterke moraliseerende inzichten en uit het leven worden realistische schilderijen opgezet die de samenleving toonen in haar waren aard. Enkele gedichten zijn niet meer dan rhetorische rijmelarijen zonder beteekenis

(gedichten *Opt A B C, op dat woort Maria* enz....) De overgroote meerderheid getuigt van geestige, onbevangen levensobservatie. Eenigszins heeft het ons bevreemd dat de *Refereinen* niet door een korte inleiding worden voorgesteld. Komt die soms in den tweeden bundel?

A.C.

De Kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders, ingeleid en toegelicht door Robert van Roosbroeck. I. (De Sikkel, Antwerpen).

Het lokaal bronnenmateriaal over de godsdiensttroebelen binnen Antwerpen in de XVIe eeuw is vrij schaarsch en in het algemeen niet zeer betrouwbaar. Daar is b.v. het befaamde *Antwerpsch Chronijkje*, dat niet alleen sterk beinvloed is door de Spaansche omgeving, maar soms van een besliste partijdigheid, en bovendien onvolledig na 1567. Ook kan het niet beschouwd worden als een spiegel van het Antwerpsch leven; eigenlijk is het niet meer dan het journaal van een ouderwetsch annalist. Nuchtere rapporten van kooplieden kunnen zelfs objectievere beteekenis hebben, doch die hebben dan weer geen begrip van den zin der gebeurtenissen. De *Chronijk* van Godevaert van Haecht kwam destijds in Hollandsche handen en was langen tijd in bezit van Abraham Gronovius, bibliothecaris der Hoogeschool te Leiden tot 1774; na ettelijke avonturen kwam zij ten slotte terecht bij een nazaat van Generaal van Merlen, die het werk in 1899 aan het Stadsarchief van Antwerpen schonk, waar het met de grootste zorg bewaard werd door wijlen Jos. van den Branden, stadsarchivist, die zich wel wachtte het aan iemand te laten zien. Minder Cerberus-zorg is er sedert eenige jaren te vreezen van de Antwerpsche archivisten en vooral van den tegenwoordigen Bestuurder van het Archief Dr. Floris Prims. De uitgave, thans bezorgd door R. van Roosbroeck, is een belangrijke aanwinst voor de kennis der godsdiensttroebelen in de Scheldestad. Godevaert van Haecht heeft werkelijk gevoel voor de objectiviteit; hij geeft de dingen weer zooals ze zich hebben voorgedaan; het is menschelijk dat hij niet buiten de meest aangrijpende gebeurtenissen gaat, doch met een breeden geest van verdraagzaamheid weet hij het karakter der feiten op betrouwenswaardige wijze weer te geven. Hij was een man uit het volk, zoon van een schilder en familie van Tobias van Haecht, van wien het Antwerpsch Museum een *Toren van Babel* bezit; hij weerspiegelt dus goed den volksgeest en geeft over de gebeurtenissen en de personen de opvatting weer van den derden stand; ook geeft hij de aandacht te kennen van het volk voor de geloofsgebeurtenissen in den vreemde. In deze kroniek wordt ook duidelijk het aandeel dat de secte van de Lutheranen genomen heeft in het politiek gebeuren. Het oordeel van deze secte over de politieke gebeurtenissen heeft overigens des te meer objectieve waarde, daar zij er zelf niet rechtstreeks in betrokken was. Terecht bemerkt van Roosbroeck dat Antwerpen in zijn optreden gedurende de godsdiensttroebelen eigenlijk koersgevend was, dank zij het cosmopolitisch karakter van de stad, die een viersprong was waar alle geestelijke stroomingen bijeen kwamen en vanwaar zij uitgingen over een deel der Nederlandsche gewesten; Antwerpen had dus méér dan een lokale beteekenis en andere steden

hielden er de oogen op. De *Chronijk* is van groote beteekenis voor de studie van de kerkelijke toestanden en de ont-

wrichting van het Roomsch-Catholiek leven; bijzondere waarde heeft ze na de periode van 15 April 1567, t.t.z. na de pacificatie der stad; periode voor dewelke de gegevens zeldzaam zijn. Over meeningen zooals die ten opzichte van Alva en het Spaansch gezag, worden wij door Godevaert van Haecht niet minder goed ingelicht dan door de Geuzenliederen.

A.C.

Max Brod, Zauberreich der Liebe (Paul Zsolnay Verlag 1928).

Max Brod is een in zichzelf verdeelde natuur, tenminste als romancier; zijn laatste roman is boeiend als detective-story, merkwaardig om zijn persoonlijke geloofsbelijdenis (gesymboliseerd in den edelen Richard Garta), verrassend bij stukken om zijn psychologie en verteltrant, maar geen eenheid, geen organisme. Tot op zekere hoogte lijkt 'Zauberreich der Liebe' compositorisch op 'Die Frau nach der man sich sehnt', omdat zij beide geweven zijn uit herinnering en onmiddellijke realiteit, die ieder haar eigen karakter en toon moeten hebben, en tevens al contrasteerend, opgeheven dienen te worden in de hoogere eenheid van het boek als totaliteit. In 'Die Frau nach der man sich sehnt' maakte Brod het zich op dit stuk bizonder gemak'lijk: de onmiddellijke werkelijkheid van het boek beperkte hij tot één hoofdstuk aan het begin en één aan het eind. Daartusschen lag de herinnering, die niet alleen, tot haar voordeel, zoo levend en vurig verteld werd, dat zij meer dan realiteit werd, maar die tegelijk, tot nadeel van het totaal, den aanhef en het slot volmaakt overbodig maakten. Of was de toegesproken persoon onmisbaar - zooals dan in het 'Zauberreich' Solange Douglas als luisterende onmisbaar zou zijn - juist om te bewijzen, dat het leven van Erwin Mayreder - hier van Christof Nowy - alleen als herinnering nog waarde en werkelijkheid had, en dus de directe feitelijkheid geheel daarbij wegviel? In elk geval schijnt Max Brod de methode die hij in zijn vorige boek in dezen gevolgd had, niet onaanvechtbaar te vinden. Hij zoekt hier naar een vaker doordringen van herinnering en realiteit, naar een dieper contact, naar een levendiger afwisselen en ingrijpen tusschen die twee, maar ook op deze manier bereikt hij geen eenheid; en opnieuw blijkt zijn tekort aan compositorisch vermogen met zulke gegevens, en vooral, dat hij herinneringen beschrijvend een veel zuiverder en sterker kunstenaar wordt dan bij het verbeelden der directe aanwezigheid. Daarom o.m. werd 'Die Frau nach der man sich sehnt' sterker en gaver, vooral glanzender. 'Das Zauberreich der Liebe', dat intusschen een zeer boeiend boek blijft, is doffer en brokkeliger; maar vol verrassende bladzijden, vol scherpzinnig gevoel voor de machten, die liefden en droomen bedreigen en kunnen vernielen, vol fascineerende suggestie van de verhoudingen van zijn figuren. Verbijsterend knap van psychologie, hier en daar, en vrijwel steeds, ondanks de storende en omslachtige essays, die hij zijn menschen vertellen laat, over dingen die hém vervullen, van een uiterst zuivere en bewogen humaniteit.

H. MARSMAN.

Hollanders in en uit den vreemde.

Eerste hoofdstuk.

I.

Heette zij vroeger een pracht van een meisje, Paula bleef een heerlijke vrouw. Geen van de vrienden die dat ontkende. Toch, weinigen die haar aan Dolf misgunden, zelfs in dat voor het hout der liefde altijd wat wormstekig Brussel. Vijanden maakte Dolf ook daar niet en in liefdetrouw was hij een voorbeeld. Om Paula plezier te doen, werkte hij: hemzelf was toe te zien genoeg - dit deed hij dan ook met verwarmende aandacht, op straat, onder vrienden en bij exposities. Te Delft al ging hij voor een typ' door en onder de leden van Architectura behield hij den naam van een dilettant, die zeker wat had kunnen worden, als hij door zijn vele geld niet levenslang geweten had, wat pracht van een inval de duivel kreeg, toen hij de luiheid tot oorkussen koos.

Dolf werkte dus, den laatsten tijd. Hij had een huis gebouwd te Ukkel, een villa die hij met Paula bewoonde. Mooi huis? Ook dat: weer erfde hij, nu gehéél onverwachts, van een verre nicht. Dus, met zijn smaak en een portemonnaie, nog vol en toch weer bijgevuld.... Maar hij kolfde ook verder gelukkig. Terzij van de Chaussée, den hoofdweg, in de smalle Rittwegerstraat, een laan veeleer die geleidelijk daalde, had hij drie burgerhuisjes gekocht met erachter een grooten tuin, zacht glooiend en waarin vruchtboomen stonden met nog allerlei ander hout. Iets later vond hij, er juist tegenover, grond dien men hem voor een schijntje wou laten. Zoo maakte hij daar een dubbel gedoe, een huis in een tuin met een over-

tuin en hier èn daar een keur van boomen, van welke er slechts enkele stierven. Het huis werd Hollandsch, doch modern en dit toch weer zonder zonderlingheid. 't Was deftig, dank zij het materiaal; 't had stijl door logica en eenvoud; 't was Hollandsch, ook in degelijkheid, waarbij het vriendelijk bleef en gezellig. Daar troonde nu Paula als châtelaine. Hij prutste kalm aan dit en dat. Van zijn groot boek ‘Oud Vlaamsche Huizen’, het vorige jaar in Den Haag verschenen, zou Van Oest een Fransche editie bezorgen, bekort doch tevens bijgewerkt, zoowel in den tekst als met illustraties. En voor de ‘Nederlandsche Club’ had hij bij lichtbeelden boeiend gesproken over ‘Vlaamsche Kunst ten onzent’; ook de gezant was erbij gekomen en - Paula was hem voorgesteld.

- Wat, heeft Van Hooren een voordracht gehouden, die luiwammes? verbaasde zich Wijbrands, een maand later bitterend op de Club.

- Hebt u zijn huis gezien? werd hem gevraagd.

Wijbrands wist niets van een huis, doch bij de waardeering van enkele leden, zoowel voor de villa als voor den bouwer, bond hij in: talent? jawel, hij was tegelijk met Van Hooren in Delft, iedereen mocht hem er even graag lijden, maar ja, zoo'n patriciërszoon architect, in Nederland's deftige dreven en zeden, waar architect en metselaarsbaas met den marchand tailleur op de mat staan....

- En Cuypers dan? had er zich een verzet die, Wijbrands' grol voor ernst aanvaardend, den spreker vasthield aan zijn woorden: juist Wijbrands, zoo wel overtuigd van zijn aanzien!

- Ons land is daar nu toch lang overheen, decreteerde kalm Van Baerle, onbetwist patriciër, nog het landgoed bij Naarden aanhoudend, ondanks de villa Avenue Brückmann, waar hij Nederland's hooge belasting ontweek.

Wijbrands droop af, slechts half tevreden. Sterker dan bij de drie bezoeken, deze dagen te Brussel gebracht, was hij in de Club getroffen door een onmiskenbare stroefheid in de toch maar heel vage gesprekken, waarin *de zaak* was aangeroerd. Er bleef nog wel genoegzaam tijd; eind Februari: meer dan een jaar; maar Wijbrands had er de reis voor gemaakt, uitbrekend uit voor een deel dringend werk, om ook te Brussel zijn stekken te steken, voordat er iemand ook maar

genoemd werd, als de man voor een bouw die in *zijn* lijn lag.

Te Amsterdam was hij al in December begonnen; Van der Meulen, den secretaris der Nederlandsche Hoofdcommissie, had hij nu ook wel op zijn hand; Van Buuren, de voorzitter, wist van zijn wensch en dat hij zich er aan wou geven als aan iets, juist voor hem geschikt, óók door zijn oude relaties met Brussel, waar hij na Delft twee jaar gewerkt had. Nu vielen deze relaties tegen....

Nochtans bleef Architect Wijbrands vol moed. Maar toen, na weken die rijden tot maanden, terwijl hij zich minder wist opgeschoten dan zijn doelbewust aanhouden vroeg; werd hij opgeschrikt, en nog wel tegen het Beursuur, bij een ontmoeting op de tram, waar collega Wessels stond, die begon over Dolf van Hooren. Hij had hem den vorigen dag gesproken, toen Van Hooren uit een vergadering kwam van de Hoofdcommissie voor de Nederlandsche Afdeeling op de Wereldtentoonstelling te Brussel.

- Hè?! gaf Wijbrands zijns ondanks zich bloot. O, die lange rij deftige woorden, die Wessels alle langzaam uitsprak, als noemde hij iets dat de ander niet kende! Verder wist Wijbrands zich te beheerschen. Welzeker, Brussel, de Expositie; Dolf? zoo, was die hier geweest? Gunst, hij had hem graag weer eens ontmoet; zóó lang geleden; de vroolijke Dolf; was ie alleen, liet ie Paula daar ginds? Ha-há, dus schoot ook Holland op! 't Kon wel iets worden, zoo'n Brusselsche Worldsfair.... Maar.... was Dòlf daarvoor overgekomen? Zou die? En de vent had nog nooit iets gebouwd!

- Hij schijnt zich te specialiseeren op villa's.

- Ja? Dat valt me van 'm mee. 'k Dacht dat hij niets deed dan rentenieren en japonnetjes koopen voor Paula. Villa's zeg je? Wie bouwt ze niet! Maar op die tentoonstelling zal men toch iets anders willen dan een villa!

- Ja, òns afdeelingsgebouw.

- Bleksem!.... Nou da's 'n aardige opdracht.

Plotseling haast hebbend, stapte hij af, na een vluchtigen handdruk met Wessels. Hij was op weg naar de Warmoesstraat en hier stond hij vóór de Munt. Wèg drong hij zich in de Kalverstraat-volte. Was me dat.... Het kon niet waar zijn! Dolf! die luiwammes! Hij gepasseerd!

Beraden keerde hij weldra om; hij kon nu niet met zijn beschuitvent gaan praten. Thuis zou hij hem opbellen: spijt verhinderd, onverwacht en dringend werk. Naar Van Buuren? Of Van der Meulen? Naar geen van beiden; thuis, alleen! Zijn gewaardeerden cliënt Van der Klem beleefd excuus vragen voor het uitstel, want zelfs zoo'n stommen beschuitjesbakker moest hij, Willem Wijbrands, lid van het hoofdbestuur van den Bond van Architecten, in het oog houden, te vriend! nu de hooge Amsterdammers voor een min of meer officieel gebouw op een wereldtentoonstelling dicht bij de grens, iemand namen uit hun côterie, die wel nog nóóit wat gepresteerd had, máár een neef was van die of die, die weer bevriend was met die en die.... O, de vervloekte kliek! je zou ze....

Schoudertrekkend zuchtte Wijbrands. In al zijn jaren van werken, werken, had hij zóó'n miserabele teleurstelling niet beleefd.

II.

Den ochtend na de kennismaking met dien blufferigen en veel van een intrigant weg hebbenden architect uit Amsterdam, belde meneer Van Baerle zijn jongen vriend Van Hooren op: - ‘Ben je daar, Dolf? Och, kom eens praten.’ En toen het societeitsgesprek nauwelijks een etmaal oud was, zag Dolf in dat hem gevaar bedreigde.

Meneer Van Baerle beschermde Dolf, hoewel hij alles van hem wist. Vroeg had de jongen zijn vader verloren en als het eenige kind zijner moeder zoomin bij haar als bij zijn voogd den steun gevonden of het toezicht, voor zijn karakter dringend noodig. Zoo stelde hij alle leeraars te leur. Zonder dat hij examen doen moest, toegelaten op het Gym', raakte hij het tweede jaar achter; overgegaan naar de H.B.S., ondanks bezwaren bij moeder en voogd, kwam hij aanvankelijk daar op dreef, later ging het weer wat minder, doordat hij te veel tijd vermorste met teekenen en liefhebberijen als het verzamelen van vlinders; toch deed hij vrij goed eindexamen, maar na lang te hebben geweifeld, was hij het jaar van de vierde klasse gekomen met het plan: architect. En het wèrd

te Delft studeeren, studeeren met veel fuiverij en een menigte beuzelingen; zelfs liep hij te Leiden Chineesch college! Hij sjeesde niet, al duurde het lang, maar toen wou hij een wereldreis maken. Terwijl hij in China zat, stierf zijn moeder; meneer Van Baerle leerde hem kennen na zijn terugkeer ventre à terre. Het was bij een der drie halve-zusters, de vele jaren oudere dochters van meneer Johan van Hooren uit diens eerste huwelijk met Antoinette Winsema, de zuster zijner latere vrouw. Twee van dat drietal waren getrouwd en een van deze was hartsvriendin sedert de jeugd met mevrouw Van Baerle, hoewel zij tien jaar in leeftijd verschilden. Om Annie de Ridder plezier te doen, interesseerde meneer Van Baerle zich voor den wel zeer begaafden jonkman. Veel invloed kreeg ook hij niet op hem. Trouwens was altijd de moeilijkheid, dat hij hem raden kon, afraden soms, maar dat Dolf nooit iets wezenlijk slechts deed. Zelfs zijn trouwen met die Paula, na twee jaar bestendige liaison, was dom, was grievend voor de zusters en sloot den jongen buiten hun kring; maar er scheen op die vrouw niet veel te zeggen, al moest er iets zijn in haar verleden, dat nu maar beter niet kwam aan het licht. Dolf dééd, als was hij wel gelukkig....

Toen ruim een jaar later meneer Van Baerle, in zijn het gestel bedreigende ergernis over de exorbitante Nederlandsche belastingen, te Naarden van verhuizen sprak: een sluiten van Beukenhorst, dàt nóóit-gedachte; en zelfs dorst reppen van Monaco, als belastingloos dorado; werd Brussel de stad waar zijn vrouw in berustte, als over de grens en niet zóó ver; tot zij verschrikt riep: ‘Dolf van Hooren!’ een schrikbeeld dat Brussel onmogelijk maakte. Van Baerle vond dit bezwaar overdreven; hij had Dolf vóór het trouwen gewaarschuwd: - ‘Weet wel, je plaatst je buiten je kring’ en Dolf was te veel gentleman, om ooit iets indiscreets te doen.

- Aan de andere kant, zoo sprak Van Baerle, bang dat ook Brussel zou worden verworpen en hij te Naarden zou moeten blijven, gekweld door dien bruten belastingdruk; kan ik, persoonlijk, ik, niet jij, de jongen misschien van eenig nut zijn.

Zoo was dan ook beloofd aan Annie, toen die verbaasd,

veeleer onthutst, hoorde dat zij gingen wonen te Brussel, de stad, waar Dolf nu met die vrouw was....

Meer dan een vol jaar lag hier tusschen. Meneer Van Baerle had woord gehouden. Dezelfde voortvarendheid die den bejaarde, wel niet meer dagelijks maar dikwijls, de reis had doen afleggen naar Amsterdam, toen hij niet langer was in zaken, daar zijn vier neven wijlen hun vader en hem, den kinderlooze vervingen; dreef hem te Brussel naar de 'Club', hoewel er elementen waren die niet zijn sympathie verwierven; deed hem Belgische kennissen zoeken, zelfs famieljes, voor zijn vrouw; doch voerde vóór alles hem op een morgen, terwijl de winterzon luisterrijk gloorde, naar een derde étage in een wijde straat op een heuvel, waar monsieur Van Hooren moest wonen. De verlegenheid, hier veroorzaakt, ontstemde meneer Van Baerle geenszins: zij had iets deemoedigs, echt jonge menschen, opgeschrikt door bijzonder bezoek. De vrouw van Dolf had opengedaan, hij wist terstond dat dit de vrouw was, al droeg ze iets dat op nachtkleeding leek onder de aangeschoten peignoir.

- Monsieur Van Hooren?

- C'est ici. Veuillez entrer, Monsieur, je vais l'appeler.

't Fransch klonk correct en zij was mooi; zelfs had ze, in deze vreemde kleeding, de houding, de uitdrukking van een dame. In de kamer waar ze hem liet, klotsten haar muiltjes weg over het hout; toen zoefde een fluisteren door de stilte, dat even iets luider werd, zenuwachtig; toen niets, geluidloosheid die duurde met eens een plof of daar wat viel.... Het wachten verdroot Van Baerle niet, 't vermaakte hem.... Eindelijk vlugge geluiden en Dolf:

- Mijn God, Meneer Van Baerle! Wat een verrassing! Hoe gaat het u?

Sedert kwam hij naar meneer Van Baerle, soms uit zichzelf, doch meestentijds, nadat die hem had opgebeld.

Zoo was het ook nu geweest over Wijbrands. In meer dan een maand had Dolf niets van meneer Roelofsz gehoord.

- Maar waarom schreef jij niet? laakte Van Baerle.

Ja!.... Dolf was bang onbescheiden te zijn. Hij zei dit goedig, keek zóó ongelukkig; en wat Van Baerle geheel voor hem innam: zijn wat grievende onderstelling, dat Dolf dan ook

niets zou hebben ontworpen, beantwoordde deze met het ontrollen van vele groote teekeningen, minutieus, aantrekkelijk werk.

- Laat die hier, vroeg meneer Van Baerle.

En daar Dolf verwonderd keek:

- Ik zal morgen naar Amsterdam gaan, ik heb er nog wel wat anders te doen en ik spreek dan Van Buuren en Roelofsz. Blijf thuis. Als ik seinen mocht, reis je me na.

Met bei zijn welverzorgde handen de rechter van zijn beschermer omklemmend, dankte Dolf; hij was getroffen. En toen meneer Van Baerle hem drie dagen later te Amsterdam aan een lunch in de 'Groote Club' ontving, waar vier heeren van het hoofdbestuur voor de Nederlandsche Afdeeling mee aanzaten, beleefde de gastheer plezier aan Dolf, zoo levendig en toch bescheiden sprak hij over de teekeningen, hoorde bezwaren aan, refuteerde, doch noemde zijn arbeid niets dan een voorbeeld, hoe het misschien zou kunnen worden.

Ruim vier weken later had de vergadering plaats, waarin de architect Ir. A. van Hooren definitief de opdracht kreeg.

III.

Dolf noemde zijn taak het Japansche doosje. Niet een gebouw had hij te zetten, zooals het zeggen eerst geweest was: de heeren hadden aldoor beknibbeld; er kwam géén Koloniaal Paviljoen, wat voor Dolf *het werk* zou geweest zijn, en zèlfs geen afdeelingsgebouw; niets dan een stuk bouwwerk in een gebouw, eigenlijk wanden, louter wanden, eenige groote, vele kleine, waarvoor hij almaar moest passen en meten. En dan had hij nu al te confereeren, telkens was hij 'in conferentie': het werd een mode-, een standaardterm voor Paula en de kennissen. 'Monsieur l'architecte hollandais'; ook als hij uit was, vroeg men naar hem en stond zij de lui telefonisch te woord. Paula vond het een mooien tijd; het hoorde zoo: de man naar zijn werk en zij aan hare bezigheden, die véél waren in dit groote huis, al had ze hier een vrij goed meisje. Verbannen was nu *de* vijand verveling, voor hem en haar; was dat geen winst? Hiermee bedoelde ze een antwoord op zijn gezeur over slechte betaling en over de onkosten die hij

maakte, nu al, zonder dat hij ze terugkreeg. Wat beteekende dit klagen? Om geld had hij toch nooit gegeven! Wat had het huis hem niet gekost; toen was 't niet anders dan betalen bij zijn dubbele taak van ontwerpen en bouwen; aannemer, opzichter, alles was hij, soms zocht hij dagen naar dit of dat en altijd moest hij onmiddellijk dokken en nooit vond hij dat toen te veel.

- Hoe kan je het vergelijken? zei Dolf. Ons eigen huis, dat ik zelf heb gebouwd, voor jou, ons nestje, waar ik nu uitvlieg, dag aan dag om met vlegels te praten over kramen voor winkelwaar.

- Meneer Van Baerle moest je hooren! Hij is van morgen hier geweest.

- Wat? Groote goden, dat zeg je me nou pas. Wat moest ie van me, kwam ie binnen?

- Natuurlijk, heel gezellig gepraat.

Dolf vond het allerminst natuurlijk, doch wachtte zich deze gedachte te uiten. Glimlachend keek hij naar zijn vrouw.

- Je hebt hem ingepalmd? Jou slimmerd!

- We spraken enkel over jou. O ja: ook even over de tuin. Hij was hem eerst heelemaal rondgewandeld, omdat hij hoopte er jou te verrassen! Maar hij was het met me eens, dat je nu komt tot je bestemming.

- Kraampjes timmeren en verven! Nee, kijk niet boos, ik ben ondankbaar. Jij en grootpapa Van Baerle weet alleen wat ik behoef.... Eén ding: mòcht ie nog 'es komen, zeg er dan niks van dat ik het land heb.

- Waarom zou ie nog 'es komen? Hij kwam nu toevallig langs.

* * *

Eenige uren vóór dit gesprek was er 13 Avenue Brückmann in eenzaamheid een vraag gedaan, welke leek op het antwoord van Paula. Van Baerle had haar zichzelf gesteld. Waarom zou hij nog eens gaan? Waarom zou hij *niet* nog weer gaan? Hij vroeg het zich vóór den scheerspiegel af, terwijl hij zorgvuldig het huidvlak beschouwde. Dolf was een mooie, jonge vent. Van Baerle wist, dat ook hij eens knap was. Adèle had

van hem gehouden. Hij had gehouden van Adèle. Doch hun jaren ontvredigden door het verlangen, beiden wenschten ze vurig een zoon, steeds hopend dat zij niet onvruchtbaar mocht blijven. Beiden raadpleegden medici. Zij was er een ganschen zomer voor weg. Daarna sprak zij met dominee Lamers, die haar had herinnerd aan Saraï, doch tevens vermaand: zij mocht morren noch klagen, kinderen zijn een geschenk van God. Toch werden de winters op Beukenhorst lang. Eens gingen zij naar de bergen met Kerstmis, maar zij bleken te stram voor ijssport en hij reikhalsde naar kantoor. Toen probeerden zij concerten, zelfs komedie te Amsterdam; na tafel reden zij nog naar Utrecht, eens reisden zij voor een concert naar Den Haag; maar het gaf niet wat zij behoefden, want nooit was Beukenhorst hun liever. Nu nam de duivel hem te pakken. Het meisje leek zoo zacht als willig; door een groet in de tram kwam het tusschen hen aan en toen sleepte dat zich voort, het werd iets geregelds, haast een gewoonte. Maar hij kreeg schampscheuten van vrienden, zelfs drong een Beursgrap tot hem door en zijn broer zei: - Henk, maak er een eind aan, zoo niet om ons, dan om Adèle. - En op zijn ontkennen, wéér: - Denk aan Adèle, die nu nog niets schijnt te vermoeden. - De waarschuwing had hij verteld aan het wicht, zóó dacht hij haar te kunnen vertrouwen. Hij, ezel! Ja, ezel, nu zag hij dat in. Willem met zijn: ‘maak er een eind aan’, dat hij beleedigend had gevonden, hoewel hij begreep: Willem denkt aan Adèle, als naar wie eenmaal *zijn* liefde gegaan is en die nu bedrogen wordt door zijn broer. Een ezel.... nóóit had hij ‘geleefd’! Wat dat eigenlijk was, wist hij nog niet; of het moest iets afschuwelijks zijn. Geluk? Dáár?.... Dolf gaf nu het antwoord, de knappe, rijke, de vroolijke Dolf. Hij vond blijkbaar geluk bij zoo'n ‘vrouw van de vlakte’, maar hij had 'r dan ook getrouwd! Hij leefde om haar als een banneling, buiten zijn kring van familie en vrienden, althans voor zoover deze waren getrouwd. Wel maakte hij kennissen, hier in Brussel en kreeg hij heerenbezoek uit Holland, maar verder.... Alleen in den vreemde met haar! Haar, die mooi was. En die van hem hield. Maar groote God, tot welken prijs!....

Zou Van Baerle nog eens bij hen aangaan?

Eerst opbellen, dan; en een afspraak maken, dat hij niet wéér niemand thuisvond dan haar.

* * *

Uit een brief van mevrouw Adèle van Baerle-Sperckelens aan hare vriendin mevrouw Annie de Ridder-Van Hooren:

'Van Baerle was gisteren bij je broeder, althans belde hij er aan, daar hij toevallig in de buurt kwam. Maar Dolf was naar de Wereld-tentoonstelling; hij moet er nu vaak een groot gedeelte van den dag zijn. Om den afwezigen vriend niet te kwetsen, ging Van Baerle niettemin binnen, toen het vrouwtje zelf hem de deur opende. Zij maakte een gunstigen indruk op Henk, door wat ze zeide en heel haar behaviour en zij legde belangstelling aan den dag in de nieuwe taak van Dolf. Van Baerle verwacht, dat je broeder succes met zijn tentoonstellingswerk zal hebben.'

IV.

Over België's tweeden Koning is en wordt verschillend geoordeeld. Hij moet een pretmaker geweest zijn. Wanneer hij en zijn intimus Edward elkander te Parijs ontmoetten, kregen de kroniekschrijvers der boulevard-kranten de hoofden en de handen vol om naar den trant van Alphonse Daudet het vorstelijk gelag te beschrijven. Maar Leopold Twee deed ook andere dingen, 'nature prodigue et exigeante,' overeenkomstig de leerspreuk van den zijn tijd zoo wel begrepen hebbenden Alexandre Dumas Fils. 's Konings doortastendheid naastte een brok van de wereld en schonk het zijn land als een eerste kolonie, meer dan twee millioen vierkante kilometer, nadat er negers waren gekweld in naam van den metterdaad absoluten monarch en de rubberboom was geveld, in plaats van zorgvuldig te worden gekweekt. Toch moest nog aan België worden geleerd, in Congoland te durven vertrouwen en daartoe zou nu ook deze Wereldtentoonstelling medewerken.

Kon Nederland hierbij achter blijven, buurstaat met oud

koloniaal bezit? Den Haag wilde weder niets officieels doen. Amsterdam aarzelde, delibereerend. Van Baerle nam ook hieraan geen deel, doch vertrouwde op enkele vrienden, dank zijn Oost-Indische relaties, zoo oud als de firma Van Baerle zelve. Absurd zou het wezen, zoo *wij* ons onthielden.... Helaas, de laksheid zegevierde, onder allerhand voorwendsels traag, tot er onverwachts wind in het zeil kwam, weliswaar van een kant dien Van Baerle niet wenschte. Weer deed hij de reis naar Amsterdam, doch nu bleek zijn oudste neef, flinker alleen dan de drie broers samen, met Roelofsz overlegd te hebben en bij ‘bonne mine à mauvais jeu’ die nieuwe voorstanders welkom te heeten, om zoo een meerderheid te vormen, een nieuwe, die vond dat men wel moest meedoen. Door aan het plan ‘Koloniaal Paviljoen’ een eigen financieelen grondslag te geven, werd de dreigende breuk vermeden, het Hoofdbestuur bleef hoofdbestuur en de subcommissie te Brussel vernam het besluit dat het paviljoen kwàm, uit een briefje, kort en droog, door Van der Meulen onderteekend.

Van Baerle had Dolf met opzet onkundig gelaten van de oneenigheid. Wel had hij aan zijn belang gedacht. Dolf schrikte nu van Van der Meulen's briefje. Hij wist zich nochtans te beheerschen, doch op den motorrit naar huis kreeg hij bijna een bekeuring door niet te letten op een verkeerssein. Eindelijk thuis, was hij een-en-al gal en nogmaals kreeg Paula de grief te hooren, dat hij om haar zich had ingelaten met heel dien rommel, die malle kermis, die niets werd dan een jacht op lintjes.

Hun oude têtes-à-têtes werden schaarsch. Paula trok er ook nog al eens uit om niet te bezwijken voor de verleiding gemeenzaam met Céline te doen, het meisje dat de vaste werkvrouw die op de étagewoning te Vorst kwam, hier in de villa als noodig verving. Meestentijds ging ze naar Toetie Walter, die avenue de Waterloo woonde. Soms deed ze 't heelemaal te voet: het was een stevige wandeling, gezond voor haar die veel te dik werd.

Toen ze, den morgen na die stuurschheid met Dolf, van een praatje bij Toetie te voet terug ging, hoorde zij achter zich plotseling praten:

- Ja, wel zeker, het hek van den dam, dan gaat ook mevrouw aan de kuier.

Omziend, keek ze in het lachende gelaat van den ouden heer Van Baerle. Hij liep met haar op, aan haar linker kant; zij moest vertellen waar ze vandaan kwam en hoe of Dolf zich hield, die stakker. Van haar bezoek vertelde ze graag en lachte mee om dat malle Toetie, niet-mooie verkorting van Antoinette. Zoo, was die getrouwd met Carel Walter? Dat deze hier woonde, wist Van Baerle en zonder dat zij het hoefde te zeggen, begreep hij dat de echtgenoote iemand voor haar was om mee te verkeeren, als ook getrouwd, ook.... boven haar stand: met den jongsten zoon van Professor Walter, daarom óók buitenslands gegaan, na trouwens te Gent gestudeerd te hebben.

- En Dolf? vroeg hij om af te leiden.

Dolf had veel werk, meer dan plezier.

- Beklaagt u hem? vroeg meneer met een lachje. Nu, hij had dan goed nieuws voor Dolf; zijn vrouwtje mocht hem er mee verrassen. Er kwam een Koloniaal Paviljoen, niet groot, want hier voor was het te laat, maar iets in dubbelen zin aparts en dat meneer Van Hooren zou bouwen, ten minste.... als dit nu niet ging naar Wijbrands.

- Wat denkt u? vroeg Paula. Meneer dacht het beste, maar zekerheid geven kon hij nog niet. - Vraag aan je man me op te bellen. - ‘Je’ dacht ze verwonderd, hoe familiaar.

Het werd een maaltijd als van ouds. Dolf glorieus. - Maar zei ie ‘je’? Zeg us, er dreigt me toch geen gevaar? - Toen hij opbelde, na het eten, kwam Mevrouw aan de telefoon, wat een hachelijk moment gaf. Dolf wist niet, of hij iets zou zeggen, iets van verheuging haar te spreken; maar het leek hem te mal, onbescheiden; dus zocht hij het in den klank zijner stem. Meneer bevestigde Paula's zeggen: de bouw was zeker en waarschijnlijk zou die worden opgedragen aan Dolf; hij moest er met niemand over spreken.

De avond werd blijer nog dan de maaltijd. Dolf erkende: als dat paviljoen kwam, zou de tentoonstelling wat voor hem waard zijn. Kreeg Wijbrands dit, dan trok hij zich terug, dan had ie maling aan heel den rommel.

- Zal niet, dorst Paula troostend helpen.

Werkelijk werd hem de opdracht gegeven, na weken ook van 's avonds werken en scherpe bespreking te Amsterdam. Strak hield men daar het stuur in handen, zonder veel ruggespraak met Brussel. Achter den steun van Van Buuren en Roelofsz, waar Van der Meulen in berustte, scheen Van Baerle's invloed door, nu nog geholpen door zijn neef. Ook repte Dolf zich naar diens huis, den dag dat de definitieve brief kwam. Meneer ontving hem.... met Mevrouw. Het was hunne eerste ontmoeting na jaren. Deed zij niet erg gereserveerd? Allengs werd zij toeschietelijker, vooral nadat hij verteld had van Annie, bij wie hij te Amsterdam logeerde en die een dineetje gaf met Roelofsz en Christiaan van Leeuwenburgh, voor wien hij nu al wist, wàt te maken in 't Koloniale Paviljoen. Toen hij weg wilde gaan, liet Meneer hem uit, doch wenkte in de vestibule naar 't jassenkamertje te volgen.

- Hoe ben je met de menschen hièr?

- Meent u met de commissieleden? Heel goed. David Davids tot nu toe niet, maar de anderen tutoyeer ik.

- Kom je ook bij hen aan huis?

- Van Angeren ging ik mijn opwachting maken, twee dagen na onze eerste bijeenkomst; hij was niet thuis, ik gaf me kaartje. Naar de anderen ging ik niet.

- Wij zijn altijd openhartig, nietwaar? Natuurlijk ontstaat er veel meer contact in de loop van een lange zomer en dat zich niet tot de heeren beperkt. Ook de leden van 't hoofdbestuur zullen herhaaldelijk overkomen, zonder, maar ook met hun dames. Het kan iets penibels geven voor jou.... Begrijp me goed, Dolf. Onlangs heb ik met genoegen kennis met je vrouw gemaakt. Maar ik lunchte te Amsterdam met je zwager Jan den Duycker. Die vroeg: hoe moet Dolf nu doen? Naar me later is gebleken, had zijn vrouw daar ook al met Annie en De Ridder over gesproken. Annie nam haar zuster kwalijk, dat die haar man niet had tegengehouden. Je weet, hoe de Den Duycker's zijn, zeer hoovaardig en nog al bekrompen en Jan is een vriend uit de kindsheid van Roelofsz. Toch weet ik, dat hij niet gestookt heeft tegen de opdrachten die je zou krijgen. Roelofsz was meer op je hand dan Van Buuren, speciaal voor het koloniale gebouwtje. Maar tusschen

je werk en de daag'lijksche omgang ligt de moeilijkheid, de kloof. Zelfs mijn vrouw wou je eerst niet ontvangen; je weet hoe de dames zijn in die dingen. Daarom spreek ik er even over, niet om te raden: doe zus of zoo; de omstandigheden moeten je leiden, maar je bent althans gewaarschuwd.

- Dat was ik, al vóór mijn huwelijk. Juist Den Duycker, meer dan iemand, heeft me dit woedend kwalijk genomen. Trouwens was hij nooit op me gesteld en ik van mijn kant heb indertijd Lucie's trouwen ellendig gevonden, al waren wij beiden veel minder intiem dan Annie altijd met me geweest is. Paula maakt zich geen illusies van nieuwe toestanden, deze zomer; ze zou het al heel prachtig vinden, als ze bij de opening van de tentoonstelling een kaart kreeg, dat ze die praal kon zien.

Bemoedigend knikte Meneer hem toe; Annie de Ridder had gelijk: Dolf was een charmant-eenvoudige jongen.

V.

De nieuwe taak verheugde Dolf, hij vond nu waarlijk voldoening in 't werk. Heel een ploeg Nederlandsche werklieden was met twee opzichters naar Brussel gestuurd en Dolf had hen, weliswaar in overleg met een Belgische commissie ad hoc uit het tentoonstellingsbestuur, onder dak moeten brengen. Daar deze huisvesting slecht beviel, was hij er nogmaals op uitgetrokken en dank zij de hulp van een Brusselschen kennis had hij althans voor een gedeelte der menschen betere, zij het veraf, gevonden, waarna echter die afstand telkens bezwaar gaf. Ondanks nog grootere moeilijkheden, groeide Dolf in den levenstrant in; hij wende aan een dagelijksch omgaan met de meest verschillende menschen, onder wie onheusche waren, die hij dan troefde met lachend gelaat. Eén van de Hollandsche ploegbazen was een bijzonder onplezierig man, doch nadat Dolf hem ten aanhooren van werklieden eraan had herinnerd, dat hij zelf vier dagen te voren bijna op hetzelfde uur had voorgesteld, wat hij nu dollemanswerk schold, bond Nurks wel in, al bleef hij brommen en de bout werd gelegd, zooals Dolf het van den aanvang af had gewild. Hij ging nu des morgens al vroeg van huis en bleef geheele

dagen weg en moest beurtelings op twee plaatsen verkeeren, daar de plek voor het koloniale gebouwtje vrij ver was verwijderd van 't hoofdgebouw, althans van wat heette ‘Section hollandaise’, waarin hij zijn kantoortje had. Zijn motorwiel diende alleen voor de reis, daaglijks van Ukkel naar de terreinen, die meer dan een half uur achter den Cinquantenaire lagen. 't Vehikel was een geschenk van Paula en hierom met haar naam gedoopt; eerst had hij den tocht gedaan per tram, want zijn fiets was al lang niet meer te gebruiken.

Bij een menigte lessen in smaak en meer dan dubbel zoovele in wansmaak, kreeg hij er telkens in volkenkunde. Deze vergelijkende studie deed aan zijn vaderlandsliefde geen afbreuk, in weerwil van Romijn, den ploegbaas, die blijkbaar niet tegen de Brusselsche lucht kon, noch tegen een leven ver van zijn vrouw. Dolf had den Belgischen ambachtsman door en dit al vóór den bouw der villa. De ruiten ingewaaid bij een windhoos aan hunne heuvel-étage te Vorst hadden het jeugdige echtpaar Van Hooren voor het leven een indruk gelaten van maandaghouden en langer gespijbel als Brusselsche onvermijdelijkheden. Daar tegenover was de Belg, zoowel de Vlaming als de Waal, den doorsnee-Hollander de baas in makkelijkheid of handigheid, een aangeboren bedrevenheid bij licht, maar ook bij moeilijk werk dat, van te voren soms onderschat en dan gebrekkig of slecht gedaan, vaak elk die toekeek was meegevallen en, terwijl ook de Hollandsche werkman er bijstond, onder Belgische handen voortreffelijk klaarkwam. Baas blijft er altijd boven baas: geen, op al de terreinen der expositie zóó door moeder natuur beweldadigd met handen en voeten en heel het lichaam, geschikt om alles klaar te spelen en zonder dat óóit iets van inspanning bleek, als de Japanner, die voltigeur, die goochelaar met als geschut zware bouten, die wandelaar in de lucht over spanten welke hèm hielden, waar hij niet doorheen viel. Twee lange achtermiddagen van zijn ongeloofelijkerwijs kostbaar geworden tijd nam Dolf, die een geboren flaneur was, af van zijn werkuren om te genieten - ook om te leeren, zooals hij thuis zei, na van een les, in de Japansche afdeeling gekregen, twee dagen later bij zijn Indische dak grif te hebben gebruik gemaakt.

Zwaar woog hem dikwijls het contact met vaderlandsche elementen, sommige moeilijker dan de ploegbaas. Hij bromde het rijmpje ‘the fault of the Dutch’, of besefte de waarde van 't woord ‘parmantig’, niet naar den zin van het Spaansch ‘paramento’, want zwierig waren die Hollanders nóóit, maar in de beteekenis die het bij ons kreeg, als al te duidelijk zelfbewust. 't Was waar dat afspraken met Belgen, om te beginnen die voor een ontmoeting, de onzekerheid hadden en hielden der weersgesteldheid in deze, te veel regen brengende voorjaarsweken; dáárnaast stond een Hollander vast als de bank, véél vaster ook dan Dolf van Hooren. Maar o, die traagheid in 't besluiten en dan die bezwaren, ook ná overeenkomst, tegen elk détail dat niet was behandeld! Altijd de vrees voor koud water dat brandt.

De subcommissie vergaderde Dinsdags, doch vrijwel dagelijks kwamen de leden in de afdeeling en in het koloniale paviljoentje, dat wilde nu zeggen den aanbouw, kijken. Van de vergaderingen mocht de architect der Nederlandsche tentoonstelling niet wegblijven, zelfs niet den middag van Paula's verjaren; en bij hunne dagelijksche bezoeken wisten de heeren medeleden telkens iets om hem op te houden - soms waren het gegronde bezwaren, maar dikwijls louter futiliteiten. Van Alphen werd Dolf's genius: geduld was wèl een schoone zaak. Eens botste hij lichtelijk tegen Davids, maar het bescheid dat hij kon geven, kwam ten goede aan zijn prestige. Als financier der sub-commissie moest David Davids de beurs dichthouden; ook Dolf begreep dien plicht volkomen, doch nam soms aanstoot aan den toon, waarop een bezwaar hem werd kenbaar gemaakt. Zijn lidmaatschap van de kleine commissie was in zoover precair, als hij.... betaald werd. Wel kreeg hij niet meer dan een schrale vergoeding en was dit te Amsterdam erkend, vooraf en toen hij werd benoemd. Ook de heeren te Brussel wisten en Davids kon op zijn vingers natellen, dat Dolfs manier van nu te leven, heele dagen op het terrein, den architect tot uitgaven bracht, waarbij 't ‘salaris’ deerlijk slonk. Toch was dit niet de eerste keer dat Davids, weliswaar onder zelfspot en met eerbiedsbetoon voor de kunst, Dolf een verwijt over geld dorst maken. Dolf's bemoeiïngen om aan de mopperende werklieden een beter

kosthuis te bezorgen, hadden de eerste botsing veroorzaakt; met een: ‘Ja, niet alle verandering is verbetering’, dorst de penningmeester toen het ontoereikende van Dolf's tusschenkomst onderstrepen. Dezen keer was het geen min of meer noodzakelijk ingrijpen van Dolf geweest om werklieden tevreden te stellen die dreigden met naar Holland teruggaan; maar het doen van iets duurders als architect, hoewel de commissie het goedkoopere wilde. In 't paviljoen had Davids gezwegen, terwijl Dolf aldoor dicht om hem heen was, toen hij de wandbekleeding ontdekte; maar den Dinsdag daarop vroeg hij aan het einde der vijfhoofdige beraadslaging het woord voor een ‘weliswaar pijnlijke kwestie’.

- Onze architect, zoo sprak hij, die toch lid is van onze commissie, heeft, ondanks 't hier genomen besluit, nadat hem het hooger krediet was geweigerd, nochtans de wandbekleeding doen plaatsen, die wij te duur gevonden hadden. Waarvoor dienen onze besluiten, als er hier geen rekening mee wordt gehouden?

- Meneer de Voorzitter, zei Dolf, rekening heb ik ermee gehouden, want het surplus is niet geboekt, omdat het al is afgerekend.

- Afgerekend? vroeg president Van Angeren.

- Ja, ik heb het zelf betaald. De heeren houden mij ten goede? Ik ben ermee buiten me boekje gegaan, maar uw bezwaar was alleen financieel en omdat ik als architect liever niet de verantwoordelijkheid van dat werkelijk veel mindere aspect wilde dragen, heb ik uw eenig bezwaar ondervangen.

- Maar Meneer de Voorzitter, kwam nu Messner.

- Mag ik er nog bijvoegen, haastte Dolf zich, dat het werk niet kon worden uitgesteld, anders had ik vandaag verzocht mij, buiten bezwaar van de kas, m'n gang te laten gaan. Ik hoop, dat ook meneer Davids dit argument zal billijken, zooals ik als uw medelid het zijne heb geëerbiedigd, door de kas niet op hoogere kosten te jagen.

- Meneeren, zei Van Angeren en glimlachte met de tevredenheid die uit zelfvoldoening haar kracht put, immers wist hij een woord dat ad rem was; nu ons medelid Van Hooren de eigendunkelijke handelwijs van onzen zeer bekwamen en in elk opzicht verdienstelijken architect wel voor zijn rekening

wil nemen, kunnen wij er ons dunkt me bij neerleggen, te eer daar deze bouwmeesters-onbehoorlijkheid het uiterlijk van 't paviljoen zeker ten goede komt. Niemand heeft hier tegen bezwaar? Dan verklaar ik het incident onder dankzegging zoowel aan onzen nauwlettenden penningmeester als aan onzen ondeugenden architect gesloten.

VI.

Dienzelfden avond kwam Céline:

- 'Ier ies mineer Davieds om mineer.

Dolf keek juist ‘De Koophandel’ in, zijn Hollandsche krant, die weer twaalf uur te laat was bezorgd, en schrikte van de mededeeling. Er waren maar twee mogelijkheden: òf Davids maakte nieuwe ruzie, òf hij kwam zoete broodjes bakken en het laatste zou Dolf nog onaangenamer vinden dan het evenmin prettige eerste. Ook had hij Paula niets verteld - nu keek ze hem aan: wat mocht dat wezen?

Schouderophalend verliet hij de huiskamer en schrikte bij 't opendoen van de parloir-deur. Vliegensvlug moest hij zich rekenschap geven om geen gek figuur te maken. Niet Davids was dit, maar Davids' broer; niet de rijzig en zwaar gebouwde, de mooie jood met den deftigen baard, David Davids, hun thesaurier; maar zijn broer-en-medefirmant - was die trouwens niet de oudste? - gebochelde dwerg met donkeren bril.... Céline had wijselijk licht gemaakt; in den schemer zou Dolf van het monster geschrikt zijn.

Toch had de bril heel wel gezien; dat even deinzen van Van Hooren was al voldoende voor den stakker, nooit welkom waar men zijn broer verwachtte. Echter wàs David nummer twee! Hij, Sam, was het hoofd, had hun handel gemáákt. Eén kuch en hij was zijn ergernis meester. En nu begon hij en zijn taal stelde hem resoluut op den voorgrond: het was geen wij, aldoor een ik, dat meneer Van Hooren kwam nooden tot nog weer een taak op de Expositie, nu voor de Firma Gebroeders Davids.

Verbouwereerd hoorde Dolf het aan. Was er verband met de ruzie van 's middags? Kwam de bult om goed te maken, kon zijn komst nù toeval zijn, of.... wilde hij iets doen

tegen dien broer, die naar de Beurs ging voor de firma, die zich vertoonde, overal, juist omdat hij zich kon vertoonen? Dolf wist zóó weinig van het tweetal: self made men en millionairs, dank zij de Kaapsche diamanten, dank zij geluk ....maar toch dit niet alléén: eerste klas vaklui, zei laatst Roelofsz - zoo kende men hen dus te Amsterdam, hoewel zij, jaren hier gevestigd, indertijd te Antwerpen waren begonnen, daar uit de Jodenbreestraat gekomen.

Nu.... Wel een aardig plan was dit en geestig stelde de kleine het voor. Vier ton diamanten, geen kleinigheid!.... De bult lei het uit als een willig offer, uit zuivere vaderlandsliefde te brengen: renteloosheid, heel een zomer, vier ton alle dag te kijk in een nieuw soort automatische safe.

Luisterend herkreeg Dolf kalmte. En rustig vroeg hij:

- Is het ùw plan, dat u ermee bij me komt, of heeft uw broer....?

- Mijn plan is 't; maar mijn broer keurt het goed. Ook dat u het uitvoert heeft zijn adhesie.

- Prachtig. Dan wil ik het heel graag probeeren.

En zij bespraken mogelijkheden, in verband met plek en ruimte.

Na 't onderhoud verzelde Dolf zijn bezoeker tot de chaussée: heel eenvoudig nam die de tram, de broeders hielden niet eens een auto. Nu kon hij alles aan Paula vertellen, ook de kleine bisbille van 's middags.

VII.

Van het vijftal der Brusselsche sub-commissie was niemand méér gentleman dan de schatrijke Robert Messner. Op zijn vermogen blufte hij nooit; wel had hij het telkens over zijn leeftijd, hoewel zijn buikje, zijn grijzende haren niemand in onzekerheid lieten. Of zou hij verlangen dat iemand dacht: de vijftig voorbij ben en blijf je een kind? Nu had hij zich fonkelnieuw speelgoed gekocht, aangeschaft òm de Expositie. Geen auto, een victoria, maar met een koetsier, een Waal die Fransch sprak en een reuzerozet op den hoed droeg, een kokarde in Amstels kleuren. - Mijn geboortestad! praalde Messner. Hij kwam ermee naar de vergadering. Wel moest hij

uitstappen aan een hek, maar voordat Van Angeren's hamer viel, wisten zijn mede-commissieleden, dat hij zich had ‘voorzien van rijtuig’ en vóór het einde der bijeenkomst had hij den voorzitter en Corvet uitgenoodigd mee te rijden, weliswaar den een na den ander, want hij had maar voor één gast plaats. Dolf mocht Messner, dat kind, graag lijden en nu het toeval er zich mee moeide, daar de motor naar den reparateur was en Dolf dus met de tram moest reizen, zei hij als derde genoodigde ‘graag’, maar wees meteen op den grooten omweg, dien het rijtuig kreeg te maken. Uit Messner's antwoord bleek ander bezwaarlijks: Mevrouw Messner kwam hen halen, Dolf zou dus met haar kennismaken en zij stilhouden vóór de villa.... Maar ging Messner al prat op zijn Hollanderschap en blonken de kleuren van Amsterdam boven den hoed uit van zijn koetsier, hij had voor het besef van Dolf de vroolijke gemoedelijkheid, eigen aan het land van Tell: - zijn vader was immers een Zwitser geweest. Tegenover zoo iemand wou Dolf niet terug, dus deed hij zijn best op een improvisatie, wel niet om excuus te vragen, maar toch om het vrouwtje te doen begrijpen dat hij zich voelde in gebreke, nu hij van haar rijtuig zou profiteeren, hoewel hij haar nooit een bezoek gebracht had. En het toeval schoot te hulp. De corpulente, onlenige Messner wou absoluut op het strafbankje zitten en 't schouwspel van de dikke handjes, angstig de dunne metalen zijleuninkjes omklemmend, veeleer voor kinderhand bestemd, werd bij het wiegelen van het rijtuig over den embryonalen zijweg, waar Messner Pierre gelast had te wachten, van zulk een gave grappigheid, dat Dolf meteen op zijn gemak was en zelfs niet vroeg van plaats te ruilen.

Mevrouw Messner was mooi en géén vijf en dertig. Er moest een verschil zijn van twintig jaar. Was er in Messner's uitspraak niets, dat aan het buitenland deed denken, Mevrouw had zegswijzen, woorden, klanken van onwederlegbaar Germaanschen oorsprong. 't Bemoeilijkte Dolf's positie niet. Ook gaf hij onbezorgd zich over aan de genoegens van den rit. Hij wist zich naast een mooie vrouw op een mooien voorlente-namiddag en vond het heel prettig terug te groeten, toen tweemaal een kennis verrast naar hem opkeek. Alles aan Brussel was nu nog plaisant. Van den zomer met de

sprinkhanenplaag der aan en af vliegende vreemdelingen zouden ook deze buitenlanen goor zijn in de stoffige broeiïng; nu was de stad nog frisch en proper en deze open equipage een vervoermiddel, beter passend bij iemand als Ingenieur Van Hooren dan zoo'n werkmans-motorfiets, waar een pet met oogkleppen bij hoorde. Licht'lijk wiegend nu en dan, zweefde het rijtuig over het asfalt der breede Avenue Louise. Dolf kon niets tegen een omweg hebben. Het mevrouwtje moest bij den Rond Point even stoppen voor iets noodigs: zij mòest iets zeggen aan haar modieste, 't zou niet meer dan een kort oogenblik nemen. Druk werd de conversatie niet. Te genoeglijk namen zij deel aan de wedvaart op en af der eindelooze voertuigen-rijen, dan dat zijzelf niet zouden zwijgen bij al dat suizen en snorren der ritten, zich niet beperken tot enkele woorden, abrupte uitinkjes van bevinden midden in zooveel mondain vertier....

Reden zij hier elken dag? dééd Messner niets meer? hóe waren zijn dagen? Deze gemeenzaamheid, plotseling - beiden toch woonden zij lang in Brussel - ontstond als vanzelf bij hun tête-à-tête, terwijl mevrouw Messner de heeren deed wachten - - wèl langer dan een oogenblikje en nadat Dolf aan Pierre beduid had, hoe straks de Rittwegerstraat te bereiken. De vragen kruisten tot tijdverdrijf van 't kleine bankje naar de groote, een opengebroken intimiteit.

- Mijn vrouw is eene Freiin von Weiring, deelde Messner des nietgevraagd mee, doch daar het rijtuig eensklaps voortging - Pierre vond het geraden nu vast te keeren - werd aan de indrukwekkendheid dezer mededeeling door een hachelijke zwenking van heel des sprekers bovenlichaam afbreuk gedaan.

- Von Weiring zu Habenichts, overlei Dolf. Het huwelijk werd ermee verklaard en ook haar houding in het rijtuig, geheel zooals het een barones past, die over zich op het kinderbankje geen baby in frisch voorjaarspakje, maar haar twintig jaar ouderen man heeft zitten, man zonder adel, met wel veel geld. Die Messners bleken trouwens deftig! De grootvader, fabrikant te Lausanne, was lid geweest van den Stendenraad; zijn erfenis kwam te laat voor zijn zoon, die, om ruzie verhuisd naar Holland, daar zelf al iemand was geworden van groot

gezag op onze Beurs. Ook hij liet die, nu dubbele, schatten aan één enkelen telg na - helaas, bij al dat geld niets anders, niets van de geestkracht der twee generaties; slechts van de moeder een hartelijkheid, waarmee Robert de slaaf werd der mooie Freiin.

Mooi is ze, dacht Dolf, toen de rijke cliënte, uitgeleid door een diep buigend tweetal, eindelijk te voorschijn kwam. Zij reden nu door het laatste gedeelte der lange, lange Brückmann-laan en Dolf bespeurde welvoldaan, dat hij met dezen kloeken omweg het eerste gedeelte, waar de Van Baerle's bij hun five o'clock voor het venster plachten te zitten, dank zij het toilet-gedoe was ontweken. De gedachte voerde verder. Deze rit was het eerste gevaar, waartegen Van Baerle hem had gewaarschuwd. Had hij moeten weigeren? Straks stapte hij uit, bedankte - en klaar. Morgen kon hij een kaartje pousseeren, desnoods met drie, vier mooie bloemen uit den voorraad van Isabelle of Maison Roesinge Cokentrys.

- Zeg 'es, vroeg Messner als na een inval, is Jan den Duycker niet met een juffrouw Van Hooren getrouwd?

- M'n zuster.

- Zoo? Is dat je zuster? Ik dacht haar ouder....

- Is ze ook. Mijn vader is tweemaal getrouwd geweest. Zusters die veel in leeftijd verschilden.

Nu was er plotseling discours en dat niet door rumoer gestoord werd. Een Hollandsche weî van familiebetrekking, Beursrelaties en meer Amsterdamsch', lag na deze onthulling open.

- Nederland is niet groot, lachte Dolf, de tanden toonend aan zijn buurvrouw.

Zij lachte terug:

- U naamt siech uwe frau te Brüssel!

- Nee, nee, ook zij is Nederlandsche. Maar allebei prefereerden we Brussel! Een fantazie van de huwelijksreis. En van de eerste morgen de beste. We werden door muziek gewekt, een optocht was zich aan 't formeeren. Ik weet niet hoeveel corporaties, maar niets dan rooie socialisten - me vrouw wist nauwelijks wat dat was! We hadden tijd ons aan te kleeden, trokken mee, de halve stad door, toen brak opeens een onweer los, met regen, nee maar, onmeedoogend! Ik raakte die morgen voor goed overtuigd dat een opstand kan worden

bedwongen met niets dan spuiten van de brandweer. Want in eens was de Wetstraat leeg. Waar konden de scharen zoo gauw zijn gestoven! Wij stonden, nat tot op het hemd en dat om elf uur in de morgen. Maar in de volkskroeg waar we schuilden, was 't zóó plaisant, zoo gemoedelijk vroolijk, dat we allebei dachten aan Hollandsche stijfheid en beseften: hier is het prettig.

Vernuftig koutte, vertelde hij door, tot hij moest waarschuwen: - Là, à droite.... en zij de Rittwegerstraat in draaiden. Dankbaar prees hij den prettigen rit als een wel grooten omweg voor 't paard.... toen hij Paula zag staan bij het hek, afscheid nemend van Toetie Walter en vol verbazing starend naar hem. Verschrikt reikte Toetie een vluchtige hand - ja, nu kon het waarlijk niet anders, voorstellen moest hij, druk deed hij het woord, doch wist zich ondienstig als diplomaat, daar hij de oogentaal zag der vrouwen, beider verheugd aanschouwen van jeugd. Twee jonge vrouwen in de lente. Een huis met raamdeuren aan een bordes, een kamer waar de theetafel wachtte....

Niet eens bij tijds stak hij de hand uit, om het jonge mevrouwtje bij haar uit het rijtuig wippen overbodige hulp te bieden en even later zaten zij - un bon quart d'heure, was Pierre bevolen; doch tweemaal kreeg hij van binnen een wenk; praten bleef men tot lang over zessen.

Dolf dacht telkens aan Van Baerle; helaas, zelfs Paula mocht niets aan hem merken. Gevaarlijk spel, toch vroolijk meedoen; hij kon hier immers niets tegen beginnen! Het was de coup de foudre geweest die liefde, maar ook vriendschap ontstaan doet. Paula was trouwens onweerstaanbaar, zij veroverde man en vrouw en het regende complimentjes over ‘dit plekje’, het huis, den tuin, hoewel zij niets te kijken kregen dan wat er hier door de vensters te zien was. Dolf besefte: dit deed het noodlot. Twee gezonde, jonge vrouwen, die beiden naar een aanvulling haken, beiden hier zijn neergezet in een voor haar gekochte weelde, buiten haar land en zonder den omgang dien beider levenslust verlangt....

Het laatste woord was een eerste afspraak. Paula ging met mevrouw Messner toeren. Maandag? Woensdag? Nu dan, Dinsdag - Dinsdag vier uur naar het Bois.

VIII.

Tusschen Emma Messner en Paula van Hooren is een geregelde omgang ontstaan. Vroeg is de lente warm dit jaar; komt Emma dikwijls met haar rijtuig, graag stapt zij na den rit mee uit, want wat aan haar woning ontbreekt, is een tuin: hoe zou die er zijn in hun deftige straat! Op distinctie is zij gesteld; dus ook op de distinctie der straat; vaak spreekt zij van ‘bai oens ien Deutschland’, als het brok van de wereld dat weet hoe het hoort; maar in een merkwaardige dupliciteit, een verzet dat zich eigenlijk tegen haar man keert, roemt ze het künst'ners-bestaan van Dolf en prijst Paula gelükieg, dat die het mag deelen. Da ies ja niemals Langeweile.... Paula is kinderlijk in haar schik; zelfs treurt ze weinig over Toetie, voor wier vriendschap dit te veel was, na één ontmoeting met ‘dat mensch’, waarvan Dolf de mislukking mee aanzag. Door de drukte der Expositie, die hem vaak ook zijn avonden kost, maar waar hij prettig mee vervuld is, ondanks de tallooze beuzelingen die erger dan tijdroovend zijn, daar ze hem soms wanhopig maken, omdat het nietigheden zijn, nonsenskwesties, verward en verwarrend, ruzie gevend, tegenwerking tot van de hoogste autoriteiten; kan Dolf zich weinig bemoeien met Paula, gaat ook die omgang meest langs hem heen; doch de ontmoeting van Emma en Toetie heeft de stakker bijgewoond, onmiddellijk inziend: hier loopt iets mis.

Den ochtend erna houdt Rob hem aan dicht bij den ingang der Expositie. Ontmoeting van vrienden na vele weken. Als ‘pers’ heeft Rob Molenaer overal toegang; als correspondent voor Brussel van de Amsterdamsche ‘Koophandel’ komt hij, later dan de twee andere Hollandsche krantemannen, nu om ‘Nederland’ te zien en vraagt den architect naar Paula. Beter dan iemand weet hij immers, hoezeer Dolf erop gesteld is, dat de vrienden belang stellen in zijn vrouw.

- 'k Zag haar gisteren in een equipage met een andere mooie vrouw.
- ....Verplicht! die andere is mevrouw Messner.

Messner? Rob blijkt 'm niet te kennen.

- En jij bent 'n habitué van de Club!

- Ik? Ik kom er zelden of nooit en van een Messner weet ik niets.

- De centraliseerende macht van de Club! Ik ken Messner uit de Tentoonstellings-commissie. Zijn vrouw is Duitsche....

- Aardig voor Paula.

Beeldde Dolf zich maar wat in, of was er iets vreemds in de stem van Rob? Rob meende het natuurlijk goed. Dolf keek zijn vriend er even op aan. Want vrienden waren en bleven zij, al leefde de ander teruggetrokken, voor een kranteman veel te eenzelvig; en was hij in maanden niet bij hen geweest. Dolf vertrouwde Rob ten volle. Toen hij hem kort na zijn trouwen terugzag, na zijn oud-kameraad van de Amsterdamsche H.B.S. in de Delftsche jaren nog wel te hebben ontmoet in Den Haag, had het noemen van Jan den Duycker volstaan om de oude intimiteit te wekken, sympathie uit gedeelden afkeer geboren: Jan was Rob Molenaer's volle neef en hun vaders hadden elkander als zwagers gehaat. Paula was er toevallig niet bij, zoo kwam Dolf ertoe te spreken over zijn trouwen en Jan's gekonkel om De Ridder en Annie met hem te doen breken.

- Als ie gekund had, zou hij me zelfs financieel benadeeld hebben.

- Dat heeft z'n vader de mijne gedaan.

- En zulke lui hebben de mond vol over fatsoen!

Rob had zich altijd beijverd vriendelijk voor Paula te zijn, al hield hij zich ‘liever buiten de vrouwen’, zooals hij haar later eens had beleden. Wéérhield hem een niet beantwoorde liefde? Ook Dolf onderstelde, maar wist van niets. Eenzelvig was Rob altijd geweest, ook daarin het evenbeeld van zijn vader, die, na zijn veertigste getrouwd, buitenshuis alleen om zijn werk gaf. Rob's werk? Men hoorde er zelden of nooit van, want wie hem over ‘De Koophandel’ sprak, hoefde niet tot de intiemen te hooren om als antwoord een schouder-ophalen te krijgen. Pecunia causa hield hij de krant aan; hetgeen hij te weinig gaf aan berichten, vergoedde hij met onderhoudende brieven. Nu was hij te laat met de Expositie, doch dank zij voorlichting van Dolf, kon hij na een tweede ontmoeting en een tocht met hem samen door al de gebouwen, twee uitvoerige correspondenties sturen, waarin ook over de andere

landen cijfers stonden, bijzonderheden, die geen courant nog had gegeven.

Bij het glas vermouth, den tweeden keer, begon Dolf zelf weer over Paula, vertelde wat Van Baerle gezegd had en hoe het noodlot daarmee spotte.

- Jammer, zei Rob, jullie hadt het zoo goed!
- Maar zij wou meer, dat is het zure.
- Waarom?
- Hoe meen je?
- Om wie wou ze meer?
- Ja.... Ook om mij, om ons allebei. Bang voor de verveling, zooals ze zei.
- Jullie leventje wàs abnormaal. De liefde was er en het geld. Maar niet het gezin.... Jullie intimiteit beperkte zich tot elkaar en het huis, met.... kennissen als tijdpasseering. Jij hadt nog vrinden, zij.... nou ja, als ze Toetie vriendin wou noemen.
- Het huis geeft 'r bezigheid, 's zomers de tuin....
- Meer dan speelgoed? De voldoening van het harde, heilige moeten, zooals Toetie dat heeft met 'r overleggen om alle maanden toe te komen? Dat is bohème, bij jullie niet; bohème die zorg, dus toewijding eischt. Paula's vrees voor verveling pleit voor haar liefde.
- Zeker. Och, ik klaag ook niet.
- Je vraagt je af, waar voert dat heen?
- 'k Ben bang.... dat meneer Van Baerle gelijk heeft....
- Een vrouw blijft altijd maatschappelijk wezen. Ze kan niet leven - ze houdt het niet uit - enkel voor en op zichzelf.
- Een wijsgeer ben je, spotte Dolf.

Maar in de oogen van den goeierd zag Rob een verdoffing - was 't weemoed, of angst?

Rob's eenzaamheid drukte hem niet, dien avond, terwijl hij wéér voor ‘De Koophandel’ schreef over vertier en plezier te Brussel, waar héél Amsterdam van zou willen genieten.

(*Wordt vervolgd*).

J. DE MEESTER.

Vlaanderen.

Mijn land is even mooi als ieder ander.
De menschen zijn er achterlijk? Akkoord!
wat geestelijke kennis enzoovoort
betreft; maar in den grond niet minder schrander
dan volken wier beschavingspeil voldoet
naar luid van statistieken. Kort en goed:
de Vlaming had zijn deugden en gebreken
zoomin als één voor 't kiezen. Op zijn land
te smalen, evenwel, kan slechts een kwant
die nooit er liep te droomen langs de beken.

AMAND SIMOENS.

Vroege schemer.

Mijn stemming stijgt en daalt met 't drijven van de wolken;
Als 't alles om mij heen verstild, versomberd ligt
Dan kan mijn ziel ook niet dan 't zwijgend wee vertolken
Dat om mij henen hangt in 't zinkend avondlicht.

Want in mij is geen glans, die 't duister kan doordringen
En die te heller straalt hoe zwaarder 't donker is,
En daarom buig ik 't hoofd: als laag de wolken zinken
Dan zinkt ook in mijn ziel een vage droefenis....

ANNA BRUGGEMAN.

Vers.

Sinds land en zee ons van elkander scheiden
denk ik elk uur aan u met droefenis.
Niets weegt mij in den eend'ren gang der tijden
zoo zwaar, zoo smartelijk als uw gemis.

Wat lieflijk was, is in verdriet verkeerd.
Eén staag verlangen kwelt mijn moede zinnen:
Welk leed is bitterder dan dit: verteerd
te zijn van liefde en niet te mogen minnen?

De liefste dingen brak het leven stuk,
maar eenmaal heeft de milde dood erbarmen
en voert ons, huiv'rend van zoo groot geluk,
schreiend tesamen in elkanders armen.

P.J. MEERTENS

Willem van der Vlugt
(12 Maart 1853-5 Nov. 1928.)

I.

Van der Vlugt was een dier persoonlijkheden die tusschen twee tegengestelde tijdperken staan en reeds deswege een eigen plaats innemen. Allesbehalve behoudend zonder meer, wijl hij voor menschen van andere overtuiging en gezindheid gansch ‘open’ wilde zijn en het oude alleen handhaven voorzoover het loutering doorstond in den smeltkroes der kritiek, bleef hij toch temidden van het andere of nieuwe veelal de vreemdeling die den gang van zaken en de ontwikkeling der verhoudingen met een zekere, soms al te groote bezorgdheid gadeslaat. Zoo lag het geheel in den aard, niet van zijn persoon want die was juist op de menschen en dus op de gemeenschap ingesteld, maar van de omstandigheden en verhoudingen, dat Van der Vlugt ten slotte op meer dan één levensgebied, althans naar zijn gevoelen, vrijwel alleen, immers op een bepaald eigen standpunt te staan kwam en een eenzamen weg ging. Naar zijn politieke overtuiging een ‘liberaal’ van afwijkende snit met eigen politieke en sociale idealen, voor wien ‘concessies’ even lafhartige beginselverzaking beteekenden als welk theoretisch beroep of practisch terugvallen ook op de z.g. rechten van ‘meerderheids’ - en ‘allemansbewind’, in religieuze gezindheid zeker niet ‘rechtzinnig’ maar evenmin ‘vrijzinnig’ of ‘modern’ in den geijkten zin des woords -, was het hem niet mogelijk ter ‘linkerzijde’ zich te voegen of te blijven in de bestaande partij-verbanden. Des te gemakkelijker was het hem, zich in zijn onderwijs en gesprekken geheel te geven. In kerk, staat en maatschappij

aan geen partij-opvattingen, partij-taktiek of derzelver leuzen gebonden, kon hij vrij en zelfstandig, zonder aanzien van persoon of groepeering, elks woorden en daden beoordeelen en waardeeren naar de z.i. objectief geldige maatstaven van waarheid, gerechtigheid en innerlijke zuiverheid. De hoogheid van zijn persoonlijkheid bleek juist daarbij niet het minst. De schetser van dit herinneringsbeeld, zelf - 'si parva magnis componere licet' - in nog meerdere mate een wandelaar op eigen paden ter 'rechterzijde' dan Van der Vlugt ter 'linker' en wellicht juist daardoor zoozeer met hem verbonden, aarzeit dan ook niet hem een toonbeeld te noemen van karakterintegriteit. Zelfs in de meest intieme gesprekken deed zijn oordeel over menschen en dingen een greep naar het innerlijke, naar het wezenlijk waardevolle in mensch en samenleving, los van uiterlijken staat of toestand, werd gelaakt of gewaardeerd, onafhankelijk van richting en overtuiging, vrij van persoonlijke gevoeligheden en geraaktheid. Indien noodig (daarvan getuigen ook zijn geschriften) spaarde hij kritiek niet, onverbiddelijk afbrekende hetgeen hem naar grondslag of methode ondeugdelijk en gevaarlijk voorkwam, doch bij voorkeur met opbouw van al wat z.i. ontwikkelingswaard was. Natuurlijk heeft hij bij dat alles somstijds gefaald, wijl hij in zijn kijk en beoordeeling gebonden was aan eigen uitgangspunt en overtuiging, en de standplaats aan de raaklijn van twee tijdvakken op gezichtshoek en gezichtskring vaak meer van invloed was dan de beoordeelaar zich kon bewust zijn. Daardoor treedt echter zijn streven naar onbevangenheid en objectiviteit des te beter in het licht. Zooveel het een mensch bewust mogelijk is, vond men bij Van der Vlugt aanneming of verwerping om de *zaak*, goedkeuring of misprijzen naar *innerlijke* houding en waarde der *persoonlijkheid*, onverschillig of de menschen die de zaak bepleitten dan wel wier persoon in het geding was, in gevoelen met hem overeenstemden of niet en hem al dan niet wel gezind waren. Hoogstwaarschijnlijk lag in die onkreukbaarheid van wil en karakter het geheim, waarom Van der Vlugt bij velen in zoo hoog aanzien stond. Hij kweekte over en weer vertrouwen, want wekte het niet alleen bij vriend en tegenstander, maar wist het ook zelf te geven op ongeevenaarde wijze.

II.

De eerste keer dat ik, ruim twintig jaar geleden, den reeds grijzenden hoogleeraar in zijn studeerkamer ontmoette, staat mij voor den geest als ware het gisteren gebeurd. De stemmige hooge zaal op de eerste verdieping van het patriciërshuis aan de Hooigracht, de drie wanden bijkans geheel schuil gegaan achter vol-gerijde boeken-planken in statige kasten, aan de achterzijde twee vierkant-geruite vensters met uitzicht op den grooten, tot de Middelste gracht doorloopenden tuin en op de geveltjes aan de overzijde, vormde door haar aparte sfeer voor zulk een ontmoeting wel de beste plaats en omgeving. De ‘new-comer’ had er inderdaad een gewaarwording, eensklaps te zijn overgeplaatst in een wereld die men elders weinig of niet meer aantreft. Dat studeervertrek paste bij Van der Vlugt gelijk de harmonische omlijsting en achtergrond bij een schilderij.

Onmiddellijk werd de bezoeker getroffen door de bijzondere beleefdheid waarmede de heer des huizes hem ontving. Van der Vlugt was, zoowel in innerlijke houding als in zijn optreden naar buiten, een type van den ‘gentleman’. Tegenover ieder, van welken rang of stand hij zijn mocht, was hij in hooge mate vriendelijk en voorkomend. Uniek was de keurige wijze waarop hij, zonder een zweem van hooghartigheid, dienstboden en werklieden, in huis of tuin met eenige karwei belast, behandelde en te woord stond. Hij behoefde trouwens om het ‘bewaren van den afstand’ zich niet te bekommeren, want die handhaafde zich te zijnen aanzien op natuurlijke wijze en kon dus opzettelijke hulpmiddelen ontberen. Zoo gold zijn vriendelijkheid allen zonder onderscheid en was zelfs jegens den gemeenen man, nimmer neerbuigend. Integendeel, het kwam in Van der Vlugt niet op, dat iemand uit minder welgestelde kringen of zonder de deftige manieren welke met het aanzien en den welstand der voorgeslachten samenhangen, daarom reeds minder-waard of -waardig zoude zijn. Uitdrukkingen als ‘van lageren stand’ of ‘van burgelijke afkomst’ wekten, in geringschattenden zin gebruikt, steeds zijn ergernis op. Zelf van nature zeer begaafd, en met een ongeëvenaarde belangstelling toegerust; bovendien door

zijn geboorte en opvoeding in gedistingeerden en bemiddelden kring van jongs af in de gelegenheid geweest zijn gaven te ontplooien; thuis op velerlei gebieden van kunst en wetenschap, theoretische en toegepaste; daarbij een goed spreker en causeur, met een sterk geheugen en dus overal zichzelf, - wist hij tegelijk in anderen die, door geboorte minder ruim bedeeld en door de omstandigheden des levens minder bevoorrecht, een zoodanige veelzijdige ontwikkeling dan wel zulk een uitingsvaardigheid moesten ontberen, onmiddellijk als bij intuïtie het oorspronkelijke en waardevolle te ontdekken. Want het ging hem bovenal om den innerlijken mensch en voor nobele karaktereigenschappen als belangelooze hulpvaardigheid, zoomede voor waarachtige beschaving, wellicht verscholen achter een ongepolijste levenshouding, had hij een scherp oog. Met hoeveel blijde vervoering beschrijft hij b.v. (Maart 1921) - na in zijn brief eerst zijn hart te hebben gelucht over den jammerstaat waarin Europa's volkeren te vervallen dreigden door den, sommige mogendheden t.a.v. elkander blijkbaar beheerschenden ‘duivelschen geest’ en door de ‘kapitaliseering van volkomen onvruchtbaren haat’, welke hij zelfs in ‘weldenkende gemoederen’ als niet het geringste kwaad der oorlogsnaweeën meende op te merken - de volgende voorvallen, aan een Oostenrijksche douairière in ons land overkomen. In de catastrophe ongeveer van alles beroofd, was zij, ter begeleiding van een kinder-transport, ‘zwart van honger en vrijwel sans le sou’ naar Nederland gekomen, waar zij gedurende een aantal maanden bij eenige families hartelijke gastvrijheid genoot. Zoo maakte zij op zekeren dag ‘heen en wêer’ een uitstapje naar X.

> Uit discretie reisde zij derde klas. Levendig en met het hart op de tong was zij daar dadelijk in vertrouwelijk gesprek met een paar boertjes en boerinnen uit Staphorst. Zij vertelde van de ellende in Oostenrijk. Ondanks het verschil der talen verstond men elkaar. Zij roemde de Nederlandsche gastvrijheid, maar klaagde dat zij zoo lang geen Oostenrijksche couranten had gelezen. En zie, wat gebeurt? Terwijl zij te IJ van trein moet verwisselen en eenige oogenblikken zit in de wachtkamer, komt één der Staphorster boertjes tot haar met een kop koffie en een beschuit, die hij vóor haar plaatst met de woorden: ‘ik dacht zoo, je zou wel trek hebben.’ En een paar dagen later in Z. terug, ontving zij daar van het andere boertje een paar recente nummers van de Weener ‘Neue freie Presse’ door vriendelijke bezorging van des Staphorster's zoon, werkzaam op een kantoor te Rotterdam. Nog sterker!’ (En dan volgt het opgetogen verhaal,

> hoe de genoemde dame ten slotte door een kinderloos echtpaar, in een onzer badplaatsen eigenaars van een bekend pension waarmede in de afgeloopen zomer goede zaken waren gedaan, belangeloos werd opgenomen en verzorgd). 'Daar zit nu onze Oostenrijksche sinds welhaast vijf weken in het mooiste paar kamers van het huis, voortreffelijk gevoed, van alle kleine geriefelijkheden tot briefpapier, postzegels en naaigaren rijkelijk voorzien, door hare uiterst discrete gastvrouw zelfs zooveel mogelijk in kennis gebracht met beschaafde dames ter plaatse, en dat alles geheel om Gods loon. Doen zulke feiten niet bemoedigend aan?'

Uitermate hulpvaardig - te tijd en ontijde, steeds was hij bereid anderen bij te staan - doch niet minder fijngevoelig, getuigde zijn helpen in aard en wijze steeds van een weinig geëvenaarde kieschheid en distinctie. Wel goed bedoelde doch desondanks in den grond hinderlijke, want opdringerige gedienstigheid en bemoeizucht waren Van der Vlugt te eenenmale vreemd. Hij was even kiesch in het hulp verleenen als in het hulp vragen. Zelf voor den geringsten dienst schier overdreven dankbaar, was hij wel zeer gevoelig voor ieder blijk van innerlijke erkentelijkheid doch wars van alle opzichtig dankbetoon. Wanneer hij n.l. aan menschen of belangen zich wijdde, persoonlijk of door in de beurs te tasten, deed hij het van ganscher harte en zonder bijbedoelingen.

Van zijn persoonlijk medeleven met anderen ware hier menig treffend staaltje uit eigen en anderer ervaring te vermelden. Wij zullen het echter bij een enkel laten. In de briefwisseling - het eerst in den na-zomer van het jaar 1920 - verschijnt onder de bezoekers, wier verblijf op den Tongerschen 'Korrenberg' wordt beschreven, een dame uit een Koerlandsche familie, die, aan de Bolsjewistische terreur te Petrograd ontkomen, na velerlei wederwaardigheden en ontberingen in Nederland een veilige haven vond. Al ras was Van der Vlugt onder den indruk van de 'in hooge mate stichtelijke' wijze waarop zij de deels aanschouwde, deels zelf doorstane ellende vertelde en haar lot droeg. Ook in haar verdere lotgevallen blijft hij - ruim anderhalf jaar heeft zij als huisgenoote in den familiekring verkeerd - onverflauwde deelneming toonen, want uit de brieven verdwijnt zij sindsdien niet meer. Ten slotte wordt in een brief d.d. Sept. 1925 omstandig verhaald, hoe zij - na kort te voren in Duitschland en Finland een ernstige ziekte te hebben doorstaan, welke haar aan den rand van het graf bracht -, voor een familie-

aangelegenheid naar Nederland gekomen, met haar vader den ‘Korrenberg’ bezocht en ondanks de (door een nieuw Deensch middel vrij snel tot staan gebrachte) ziekte welke zij onder de leden had, tot verbazing van allen zich heel monter en opgewekt toonde. ‘Het was bewonderenswaardig, hoe die twee’ - bedoelde dame en haar vader - ‘zich groot hielden voor elkaar, beiden welbewust van den nog altijd neteligen toestand; maar beiden den ander bemoedigend door schijn van gerustheid. Zij deed opgewekt, ging mêe uit rijden, wandelde zelfs. Kortom: een vreemde zou niets aan haar hebben vermoed.’ Dan volgt een beschrijving van de geestkracht van den vader, gewezen chirurg te Petrograd, die van alles beroofd was en zelfs zijn levenswerk: een lijvig manuscript over zijn vak, door de bolsjewieken op straat had zien verbranden, en wien nu buiten zijn land het praktizeeren niet veroorloofd was, en die desondanks een levendig onderhoudend gast bleek. Waarna dit brief-hoofdstuk eindigt met de zinsnede: ‘Men hoeft niet te vragen, of ook niet de temming van de ziekte der dochter een psychischen ondergrond heeft.’ Welk een intens persoonlijk medeleven komt ons uit een dergelijke teekening tegemoet! En niet minder uit een volgend kapittel dat als een blijde tijding verhaalt, hoe het reeds genoemde Deensche geneesmiddel, aanvankelijk met even groot succes, wordt aangewend bij een jong Doopsgezind predikant, wiens leven in nog meerdere mate een strijdperk was waarin de ‘mens sana’ het ‘corpus morbosum’ trachtte de baas te blijven, en die eveneens in den gastvrijen huize-Van der Vlugt gedurende langen tijd als zieke huisgenoot was opgenomen.

Op moreele en sociale gronden placht hij mildheid en mededeelzaamheid niet slechts in theorie krachtig te bevorderen, in dat opzicht een getrouw discipel van zijn leermeester Buys In de laatste jaren heeft het hem vaak gehinderd, dat hij om reden van andere verplichtingen en door den zwaren belastingdruk verhinderd was, op het stuk van steunen en geven in het oude spoor voort te gaan, en nog meer dat philantropie zooals zij van oudsher geoefend werd, tot een maatschappelijk onding, immers een ‘sélection à rebours’ door kunstmatige bestendiging der ‘non-valeurs’ in het bestaan dat zij niet waard zijn, dreigde te worden in dezen tijd nu de ‘misdeelden’

door het algemeen kiesrecht de koorden van anderer beurs in handen hebben.

Van fijngevoeligheid tot over-gevoeligheid is, wanneer de omstandigheden er naar zijn, slechts één schrede. Zoo heeft Van der Vlugt die zich in zijn Kamer-periode geheel overwerkt had (de eerste symptomen openbaarden zich in 1905) en, als gevolg daarvan, een overgevoeligheid der hartzenuwen te verduren had welke in ernstige doch niet levensgevaarlijke onregelmatige hartwerking, gepaard met psychische, somtijds periodieke angstgevoelens, zich uitte, zich het uitbreken, het voortwoekeren en den nasleep van den wereld-oorlog persoonlijk al te zeer aangetrokken. De niet geringe kans dat Nederland in den (of in een) oorlog betrokken zou worden, de politieke verwikkelingen in binnen- en buitenland, de nood en ellende in centraal-Europa, de bezorgdheid die bij zulke onzekere toestanden hem vervulde voor kinderen en kleinkinderen, de ‘verwording des tijds’ welke hij in alle landen en in alle lagen der maatschappij meende te zien openbaar worden, en de duistere toekomst die bij een dergelijk heden de wereld klaarblijkelijk tegenging, - dat alles heeft hem diep bewogen en in een staat van voortdurende spanning gehouden. Daarbij kwelde hem het zelfverwijt, dat hij zich aan zijn angsten en zorgen al te zeer overgaf en zoo weinig geloof en vertrouwen kon toonen. ‘Ik weet het wel’ - zoo schreef hij mij eens - ‘die stemming is noch dankbaar, noch heldhaftig. Zij blijft diep beneden Abraham's “de Heer zal voorzien”. Maar dat ik mij zelven in deze verbijsterende “crisis” zoo tegenval, maakt ook al mijn hart niet toegankelijk voor “rust” en voor “genot”.’ Een passage die ons een blik gunt in het hart en in de ziel van iemand, die ook in geestelijken zin heeft verstaan de beteekenis van Job's woord: ‘heeft niet de mensch een strijd op aarde?’

Inderdaad, aan innerlijke rust en gemakzucht zal Van der Vlugt zich weinig hebben bezondigd. Het was hem eenvoudig niet mogelijk, te midden van zoo sombere toestanden en gebeurtenissen als de bladen gedurende een reeks van jaren bijna dagelijks berichtten uit alle deelen der wereld, persoonlijk gelukkig te zijn en zich erover te verheugen, zelf met de

zijnen voor die ellende gespaard en van dergelijke beproevingen verschoond te blijven. Aan een vriend, een vermogend industrieel, antwoordde hij op diens lierzang over huiselijk geluk en voorspoed, dat hem ‘de lezing der kranten het zoo moeilijk maakte, van eigen voorspoed volop te genieten’. Toen deze in zijn wederantwoord gewaagde, dat het hem juist zoo dankbaar stemde, met de zijnen gespaard te blijven voor al dat leed in het ronde, kon Van der Vlugt naar aanleiding daarvan van zich zelven alleen getuigen: ‘die stemming gaat mij slecht af’.

Dezelfde teer-, zoo niet over-gevoeligheid kwam bij hem tot uiting, waar het zijn kinderen, zijn kleinkinderen of zelfs de jeugd in het algemeen gold. Iedere miskenning of teleurstelling, die het leven aan eerstgenoemden bracht, trok hij zich erger aan dan indien zij hem persoonlijk ware overkomen. Hun zorgen waren zijn zorgen, ja wogen hem zwaarder dan deze. Zooals wij nog hooren zullen, lagen de kleinkinderen hem al bijzonder na aan het hart. Maar toch ook de jeugd in het algemeen. Het volgende is daarvan een sprekend voorbeeld. Onder de hem bekende oorlogsslachtoffers die extra-voeding hoog noodig hadden, bevond zich een Duitsche knaap, ‘een alleraardigst kereltje van veertien’, bij een bevriende familie ondergebracht en met liefde verzorgd.

> ‘Ieder had schik in hem. Wat mij slechts uiterst pijnlijk trof, dat waren de kijkjes die zijne gesprekken ons gunden in de geestelijke atmosfeer die dat opgroeiende Duitsche geslacht omvangt. Het ademt louter wraak, “den Rachekrieg gegen die Franzosen”. Spreekt men van “oorlogsjammer”: “Ach was! es giebt zuviele Leute in Europa. Periodisch soll man etliche Millionen aufräumen.” En dan wordt door de meesten in zijne omgeving gelachen. Ik vind dien, van nieuwe onheilen zwangeren geest heelemaal niet grappig.’

Behalve van een overgevoelig medeleven met en bezorgd zijn voor anderen, spreekt ons al het bovengenoemde van den hoogen ernst waarmede Van der Vlugt het leven opnam. Reeds bij zijn ambtsaanvaarding klonk het als een motto: ‘Ernst ist das Leben’. Dat is de grondtoon van zijn leven gebleven tot het einde toe. Het lijden dat de oorlogsjaren en niet minder de na-oorlogstijd hem brachten, hing ten nauwste samen met de droefenis en de verontwaardiging, in hem ge-

wekt door de lichtvaardigheid en gewetenloosheid waarmede in verschillende landen een betrekkelijk kleine ‘clique’ zich vergreep aan 's menschen hoogste goederen en belangen. Ook in personen kon hij oppervlakkigheid moeilijk verdragen en was derhalve geen bewonderaar van het vlugge, brillante talent, dat, bij alle vlotheid en uiterlijk effect, in wezenlijkheid vluchtig en gemakkelijk over de problemen heenglijdt. Daarentegen kon ieder degelijk werker en grondig onderzoeker op zijn sympathie en bewondering rekenen. Zelfs was een andersgezind en andersdenkend tegenstander hem liever dan een geestverwant die, vertrouwende op zijn aanleg en geestesgaven, het zich te gemakkelijk maakt. En dat kon moeilijk anders. Want alles wat Van der Vlugt zelf ondernam, onverschillig de soort van arbeid en den aard van het levensgebied waarop deze betrekking had, deed hij met een ernst die wel steeds aan de zaak waarom het ging, een buitengewone behartiging verzekerde, maar aan den anderen kant de betrachting van de ambts- of andere plichten en dus het leven in het algemeen, buitengemeen verzwaarde en somwijlen vrijwel onmogelijk maakte. Men heeft mij verteld hoe hij, in 1873 benoemd tot voorzitter der maskerade-commissie en in 1875 hoofdpersoon in den optocht welke het zestigste Leidsche lustrum heeft opgeluisterd, niet alleen met zijn medeleden de maskarade geheel zelf organiseerde, waartoe o.m. reizen naar Parijs werden gemaakt voor costuum-studie, maar ook zich volkomen had ingewerkt in leven en persoonlijkheid van Prins Willem I, als hoedanig hij moest optreden. Alle ooggetuigen weten, hoe zwaar hij zijn ambt nam. Hetzelfde kan worden gezegd van de wijze waarop hij zijn functies vervulde in het bestuur der Algemeene Doopsgezinde Societeit en in Leiden's Doopsgezinden kerkeraad. En een der redenen waarom hij zich tijdens zijn verblijf op het Binnenhof totaal overwerkt heeft, is wel dat hij, alvorens zijn stem over eenig wetsontwerp uit te brengen, zich op de hoogte wilde stellen van de materie welker regeling aan de orde was, teneinde tot oordeelen bevoegd te zijn. Zoo loopt het verhaal, dat de geachte afgevaardigde voor Leiden, die uit den aard der zaak met fabriekstoestanden niet dagelijks in aanraking kwam, bij de behandeling van een desbetreffend voorstel, in wind en weer de

steenfabrieken langs den Rijn afliep om zich het noodige inzicht te verwerven.

Lag dus bij Van der Vlugt het accent overwegend op den ernst, zulks wil geenszins zeggen dat het hem aan humor ontbrak. Juist aan den fijnen humor die hem eigen was, had hij mede zijn reputatie te danken van aangenaam-onderhoudenden gastheer, smakelijk verteller, geestig tafelredenaar, en gezelligen briefschrijver. Als correspondent zal hij zijn weerga niet gemakkelijk gevonden hebben. Zijn omvangrijke brieven gaven nimmer bloote opsommingen doch steeds levendige beschrijvingen van feiten en gebeurtenissen. De verhandelingen, daarin vervat, over een onderwerp van den dag waarvan de schrijver vervuld was, of betreffende ter hand genomen boeken of studiën, werden niet dor of ongenietbaar. Hij verstond in bijzondere mate de kunst, zich op papier zoodanig uit te drukken, dat elke vertrouwelijke brief tot een levende uiting van zijn persoonlijkheid werd. In woorden-keus en stijl, door toonaard en accentuatie, uit de symboliek en beeldspraak, trad de briefschrijver zoo hoorbaar en tastbaar te voorschijn, dat alle afstand als 't ware werd weggevaagd en de ontvanger bij het lezen, inzonderheid bij het voorlezen, Van der Vlugt in levenden lijve voor zich zag. Gedurende zeven jaren (eerst een periode van vier en later nog een van drie jaren) heeft hij met gulden en verheven trouw door zijn uitvoerige brieven ons trachten te vergoeden, hetgeen we misten door de onmogelijkheid van persoonlijke gesprekken. Elk dezerzijdsch schrijven werd per keerende mail beantwoord. En ons was het altijd een heugelijk feit, wanneer in den mailbundel een briefomslag met het unieke handschrift zich bevond. Een enkele maal moesten andere handen de taak overnemen en was de brief gedicteerd, wijl schrijven hem zelf verboden was. Aan het slot van zijn laatsten brief welken wij van zijn eigen hand ontvangen mochten (hij dateert van 16 November 1927) komt zijn voorgevoel tot uiting dat het einde der briefwisseling nabij is: ‘Misschien mag mijn trouw als correspondent-tot-dusvèr mij eenige aanspraak erop geven, dat Ge niet al te scherp op gelijkheid let en aandringt tusschen mijn geven en mijn nemen. Vale et amare perge (T.T.) W.V.’ Daarna kwamen de brieven der familieleden met de be-

richten van het ziekbed, waarvan hij, ondanks tijdelijke opflikkeringen en het overbrengen naar zijn geliefd Tongeren, niet meer zou opstaan.

Ik kan niet nalaten, nog enkele passages uit zijne brieven af te schrijven.

Uit het verslag van een vergadering aan een rechtswijsgeerig onderwerp gewijd:

> '....En zoo kwam er ook van de gedachtewissling weinig te recht. De, bij zulke gelegenheden nooit ontbrekende, Mr. J.A. Levy kwam het eerst achter de katheder met een geharnaste verdediging van Kant, die zijns- en ook mijns inziens door den inleider schromelijk was misteekend. Na nog een paar niet zeer geslaagde opmerkingen van andere sprekers, bleek, dat de nieuwe vereeniging van revolutionair communistische "intellectueelen" onder de aanwezigen was vertegenwoordigd door drie propagandisten, die allen zich hadden opgegeven als gegadigden tot deelneming aan het debat. Intusschen had ik ontdekt, dat het in de zeer spaarzaam verlichte zaal te éenen male ontbrak aan kunstlicht. Nadat dus zekere Heer A. uit B. een vrij lange rede had gehouden tot aanbeveling der communistische-(integenstelling tot de "archaïsche"-) ethiek, zat er niets anders op, wilden we niet tegen het einde van des inleiders repliek in Egyptische duisternis zitten, dan de gedachtewisseling maar af te breken. Hetgeen geschiedde; maar niet dan nadat de heeren propagandisten met grooten nadruk binnen den kortst mogelijken tijd eene nieuwe samenkomst hadden verlangd tot voortzetting der ontijdig afgesneden discussie.'

Over de, in 1920 door van der Vlugt voorgezeten 50ste vergadering der Nederlandsche Juristenvereeniging te Maastricht:

> '.... Dat ik, die, behoudens deelneming aan één debat, nooit iets voor dat genootschap had gedaan, nu juist die jubileums-samenkomt moest openen met eene feestrede en voorzitten! En dat ik daarbij het eerelid Levy moest uitluiden, die, en niet heel ten onrechtel, indertijd zoo heftig was opgekomen tegen mijne benoeming te Leiden! Het aardigste van die heele geschiedenis was de tegenwoordigheid van mijn' oud-contubernaal Heemskerk, die in hartelijke woorden er aan herinnerde, dat wij juist sinds 50 jaar bevriend waren.'

Tenslotte nog deze zinsnede uit een brief waarin hij zijn ervaringen mededeelt, opgedaan bij de voordrachten, Juli 1925 in het Haagsche Vredespaleis gehouden op uitnoodiging der 'Academie de droit international' over het werk van Hugo de Groot en zijn invloed op de ontwikkeling van het volkenrecht:

> '....Opmerkelijk, hoe het blanke ras overal op zich zelf gelijkt! Van een' getrouwen toehoorder, dien ik zeer goed had kunnen houden voor een

> Leidsch schoolhoofd, hoorde ik achteraf, dat hij een Bulgaar was! Na mijn slotwoord kwam een klein buikig mannetje mij tot dank de hand drukken; hij stelde zich voór als een oud-president van Mexico! Ik zou dat achter zijn kale hoofdje en achter zijn gebrild, blomzoet gezichtje niet hebben gezocht.'

Over Van der Vlugt's streven naar objectiviteit werd boven reeds gesproken. Die geestes-instelling heeft degenen die hem goed kenden, nimmer verwonderd. Want zeldzaam is zijn dorst naar eerlijkheid, louterheid, 'fair play'. In 's menschen doen en laten, voorkomen en optreden kon hij onoprechtheid, ja zelfs alles wat naar 'pose' of vertoon ook maar zweemde, eenvoudig niet uitstaan. De botsing met, en men mag wel zeggen: de antipathie tegen een figuur als Dr. Abr. Kuyper, waarop wij later terugkomen, vindt m.i. hier zijn ondergrond, meer nog dan in hunne in sommig opzicht innerlijk-tegengestelde religieuze levenshouding of in de antithese tusschen den parlementairen meester-op-alle-wapenen met zijn politieke behendigheid en den als politicus onbedreven geleerde. Om soortgelijke redenen kon Van der Vlugt de innerlijke persoonlijkheid van den Engelschen staatsman, William Gladstone, niet bewonderen en stelde hij hem te dien aanzien zelfs verre achter bij diens grooten staatkundigen tegenstander, den zeldzaam genialen doch onverbloemden 'Streber', Benjamin Disraeli. Op zichzelf moet reeds de geestelijke rethoriek waarvan de leider der 'Liberal party', in en buiten het parlement, in het openbaar zich te bedienen placht, als blijk van den vertrouwelijken voet waarop het, naar zijn meening althans, hem vergund was met den Almachtige te verkeeren, in religieus opzicht 'the grand old man' stempelen tot een tegenvoeter van den, in geloofszaken zeer schroomvalligen Mennist. Doch, afgezien nog daarvan, wraakte deze wel het meest in 'den voorzanger van Hawarden' diens 'snorkende, maar nooit met het merk der echte oorspronkelijkheid geteekende, grootendeels agitatorische deugdverheerlijking'.

Ook aan de pers stelde Van der Vlugt dezelfde hooge eischen van eerlijkheid en goede trouw, met het gevolg dat zij hem vaak aanstoot gaf. Volgens het oordeel van deskundigen, toonen juist zulke 'overspannen' vorderingen duidelijk, dat men zich geen voorstelling maken kan van het voeren van

de hoofdredactie van een dagblad met al de beslommeringen en gebeurlijkheden alsmede de moeilijke, momenteele beslissingen daaraan verbonden. Daartoe is h.i. al te groot het contrast tusschen het uitzicht van de rustige privé-werk- en studeerkamer en dat op den woeligen openbaren weg uit het redactie-vertrek. Hoe dat zij, het is begrijpelijk dat in twee sferen zoo onderscheiden van bouw en samenstelling, de kritische beschouwing der studie en het actieve partij-kiezen dan wel oppositie-voeren ter bewerking van de publieke opinie, de gevoelens over hetgeen al of niet oorbaar is, wel eens uiteenloopen. Ook dan hield Van der Vlugt echter voet bij stuk en weigerde toe te geven, dat de journalist met een beroep op de moeilijkheden van zijn ambt zich of zijn staf zou mogen veroorloven, het met de eischen van goede trouw en waarheid ook maar iets minder nauw te nemen. Elk tekort in dat opzicht werd zijnerzijds onverbiddelijk gelaakt, al betrof het een bevriend blad of een hoofdredacteur wien hij overigens groote achting toedroeg. Juist de eigenaardige gevaren welke de journalistiek, de goede niet uitgesloten, als zoodanig aankleven, vergden z.i. op dit punt bijzondere waakzaam heid.

> Studie verlangt opschorting, bescheidenheid van het oordeel; perswerk vlugge beslistheid. Een man van studie is nooit klaar, een persman, als zoodanig, moet steeds met alles klaar zijn; een man van studie zoekt waarheid, een persman heeft ze; een man van studie worstelt met zich zelven, met zijne gedachten, met zijne woorden; een persman vecht utsluitend tegen ‘de anderen’ en spijst zich zelven en de zijnen met ‘clichés’.’ Zoo loopt de journalist steeds en overal het gevaar èn van ‘onbevattelijkheid voor alle betoog dat rein-zakelijk overtuigen en niet door persoonlijke “virtuositeit” overrompelen wil’ èn van zelf zich te spenen van de ‘onbevangen methode die rustig voor en tegen afweegt en aan links noch rechts hare critiek spaart’. Daarom moet men in de wereld van het dagbladwezen den maatstaf angstvallig zuiver houden en stipt toepassen.’

Voor Van der Vlugt gold de eisch van loutere zakelijkheid en goede persmanieren zoo onvoorwaardelijk, dat hij niet aarzelde een bijdrage te laten terugnemen, welke met zijn toestemming ontleend was aan vriendschappelijke briefwisseling zijnerzijds en reeds op de redactie-tafel lag van een onzer groote bladen, toen dit blad z.i. de ‘indigniteit’ beging, zijn oude medestanders niet met zakelijke gronden doch met insinuaties te bestrijden. Zoo schreef hij in dit verband:

> ‘er is geen bodem aan de diepte, waarin men omlaag glijdt, er is geene grens aan de vuilaardigheden, waarin men ten slotte tegen elkaar opbiedt, als men eenmaal begint met afwijking van den strikten eisch: onder mannen van eer vecht men met de fleuret, d.i. met argumenten, niet met den knuppel, d.i. met smaadwoorden’ ....‘Zakelijk afkeurenswaardig was deze polemiek. Zij was, daaraan houd ik vast, in persmanieren “das radikale Böse”. Over te springen uit de sfeer der reëele argumentatie naar die personeele insinuatie, te zeggen, in plaats van “Gij hebt ongelijk om deze en die reden”, “Mannen broeders, hij beweert dat maar omdat hij er dit of dat belang bij heeft”, dat is: in beginsel aanvaarden de satanische tactiek der “sociaal democratie”, die alle coöperatieve gedachtenwisseling uitsluit en het woord tot puur-en-simpel-strijdmiddel prostitueert.’.... ‘Voor dat schuiven van verdachtmakingen in de plaats van bewijsgronden is er geen excuus. Want de gewone verontschuldiging: “Jan Kiezer, die ten slotte de lakens uitdeelt, bereikt ge niet met argumenten, alleen met invectiven”, haar admetteer ik niet. Ik erken de souvereiniteit van Demos in vragen over fatsoen evenmin als in vragen over recht. En allerminst gun ik het beneficie van een beroep op zulke demagogenwijsheid aan een blad, dat tot heden de democratie tegenstond en, naar ik hoop, zal blijven tegenstaan ter eere en in den naam van het monarchaal beginsel.’

Het is al weder zijn dorst naar eerlijkheid en waarheid, zijn afkeer van allen schijn geweest, die het Van der Vlugt onmogelijk maakte, ondanks den van verschillende zijden op hem geoefenden aandrang, bij gelegenheid van het veertigjarig professoraat (14 Januari 1920) een openbare huldiging te aanvaarden. Hij gevoelde zich tegen het einde van zijn loopbaan in menig opzicht teleurgesteld en terneergedrukt - daartoe droeg de psychische depressie welke hij, zooals we gezien hebben, doormaakte, in belangrijke mate het hare bij -: allereerst over de ontwikkeling der dingen in binnen- en buitenland, doch niet minder over de resultaten van zijn levenswerk en het slagen in zijn ambt. Fanatiek vereerder als hij was van stijl en vorm, heeft het hem hoe langer hoe meer gehinderd, dat de trant van spreken en schrijven, dien hij zich eigen had gemaakt en waarin hij van een stijlist als Groen van Prinsterer een niet onwaardig leerling hoopte te wezen, zelfs bij de oudere tijdgenooten zoo weinig waardeering vond en de jongere generaties voor een telkens grooter deel van hem vervreemdde. Steeds meer trok hij het zich aan, dat zijn college-rechtsphilosophie, ondanks de inspanning welke hij zich er voor getroostte wat vorm en inhoud betreft, slechts door een gering percentage der studenten werd bezocht. Bij dezen stand van zaken wilde hij niets weten van openlijk

hulde-betoon met den schijn en het vertoon daaraan nu eenmaal eigen. ‘Ge zult begrijpen,’ - zoo schreef hij mij - ‘waarom het mij tegen de borst stuitte, mij dien dag te laten bejubelen en.... door allerlei vertegenwoordigers der academische jeugd, omhangen met blauwe, roode en paarsche linten, (te) laten flikflooien als hun “geliefde(n) leermeester”.’ Slechts werd daags te voren aan de (oud)-leerlingen gelegenheid gegeven, bij monde van de Mrs Adr. Oppenheim en Gerbert Scholten, van hun erkentelijkheid te doen blijken door de aanbieding van een album, bevattende ruim 150 namen, en de ontvouwing van het plan, het portret van den jubilaris te doen schilderen ter plaatsing, na zijn verscheiden, in de senaatszaal van Leiden's academier[1]. Deze wijze van huldiging heeft Van der Vlugt ten slotte geheel kunnen bevredigen, wijl zij oprecht gemeend was en grootendeels voortsproot uit zuivere gevoelens van vereering, vriendschap en genegenheid. Van de keuze van den schilder (Kamerlingh Onnes). diens arbeid en het kunststuk maakt hij dan ook verder met blijkbare voldoening gewag:

> ‘Het zichtbare bewijs van de waardeering mijner oud-leerlingen: het portret, geschilderd door Menso Onnes, is nu gereed gekomen. Na eerst een middag te hebben gebruikt, om mij van alle kanten te bekijken, heeft Onnes in vijf zittingen zijne taak volvoerd. Het waren tijdroovende, maar zeer genoegelijke karweien. Onnes is gelijk al zijne brôers, een man van geniale oorspronkelijkheid, een onderhoudend en pakkend prater. Als kunstenaar, is hij geheel “self-made”. Hij begon, als jongen, te schilderen met sla-olie, niet wetende, dat die oliesoort voor zulk werk geheel onbruikbaar is. Pas nadat hij zijn eigen weg al gevonden had, is hij te Rome op een paar ateliers van bekende meesters zich verder gaan bekwamen. Over het mysterie van gelijkenis eener schilderij verkondigde hij eigenaardige theorieën, die mij niet altijd duidelijk waren. Het verschil tusschen eene geslaagde photo en een goed geschilderd portret ligt, volgens hem, hierin, dat de photo maar een oogenblik weêrgeeft, het kunstwerk, daarentegen, een geheel leven. Dat was mij niet erg helder. Wat daarvan zij, de bekenden, die het stuk hebben gezien en mij hun indruk meêdeelden, betoonden allen zich over de gelijkenis wel voldaan. Zelf heb ik daarover, natuurlijk, geen oordeel.’

Uit al hetgeen we neerschreven, kan voldoende blijken, dat Van der Vlugt, die zich op wijsgeerig gebied een aanhange

1) Een reproductie van het portret vindt men in den bundel waarin negen zijner belangrijkste geschriften zijn bijeengebracht, bij het verlaten van zijn leerstoel uitgegeven door de Leidsche faculteit der rechtsgeleerdheid (uitgave van A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, Leiden 1923).

noemde van het ‘kritisch-idealisme’, in de praktijk van het leven een onvervalschte idealist was en juist daardoor niet ontkwam aan de pessimistische buien, welke plegen heen te gaan over het hoofd van hem die uit en voor idealen leeft. Gaarne gaf hij zich en leefde voor anderen; steeds weer zocht hij het goede in de menschen op, wist hen te helpen en te waardeeren. Mogelijk was hij daarbij wel wat al te goed van vertrouwen en hebben onder de talloozen die hij bij hun studie, in moeilijke levensomstandigheden, te hunner introductie in de maatschappij, met raad of daad terzijde stond, ettelijken zich dat vertrouwen niet waardig getoond. Hoezeer hem dat ook deerde, minder om zichzelf dan wel om de betrokkenen, nimmer hebben teleurstellingen van dien aard hem uit de grondstelling van zijn leven kunnen wegdringen: in en voor anderen het goede te zoeken en te doen. ‘Het is beter honderdmaal bedrogen te worden dan éénmaal iemand weg te zenden, die verdient te worden geholpen’ - ziedaar de zinspreuk waaraan hij zich hield. En het was waarlijk niet zoo moeilijk, hem te misleiden, zich uiterlijk aan hem voor te doen anders dan men innerlijk was, onder een of anderen schijn van hem profijt te trekken. Want Van der Vlugt's bereidvaardigheid en goed vertrouwen vonden hun wortel in den kinderlijken eenvoud die, ofschoon voor den oppervlakkigen aanschouwer verborgen achter het schijnbaar gekunstelde van zijn optreden, in werkelijkheid de grondtrek vormde van zijn wezen. Zoo was hij, naar de woorden van Paulus, ook een ‘kind in de boosheid’ en onderstelde, totdat het tegendeel bleek, vaak argeloos in zijn medemenschen even zuivere beweegredenen, goede oogmerken en verheven idealen als hemzelf bewogen.

Die innerlijke eenvoud openbaarde zich ook op andere wijze. Niet het minst hierdoor, dat Van der Vlugt die t.a.v. de eeuwige dingen met diepen ootmoed vervuld was en alle eigengerechtigheid schuwde, tevens in de aardsche verhoudingen geenszins eigen roem en eer najoeg, noch er naar streefde zichzelf glansrijk in het middelpunt te plaatsen of ook maar een, rondom hem geweven schoonen schijn te handhaven. Van zijn eenvoud in dat opzicht geeft een treffend staaltje het ‘interview’ dat Annelèn van het ‘Algemeen Handelsblad’ in 1924 met den hoogleeraar hebben mocht ten

tijde van het bezoek der Finsche journalisten aan Nederland, en op 16 Augustus van dat jaar openbaar maakte in de bekende rubriek van het Amsterdamsche blad: 'Van Mensch en Ding'. Hoor Van der Vlugt vertellen, hoe hij 'door den loop der omstandigheden' een der voorvechters is geworden in den strijd voor de Finsche zaak:

> 'Het was in het jaar 1899, dat ik werd uitgenoodigd, adhaesie te betuigen met het internationaal petitionnement, door geleerden van eenige bekendheid ten bate van Finland's vrijmaking op touw gezet.
> Ik had mij in die dagen met de Finsche quaestie niet meer bemoeid dan ieder beschaafd mensch, die geregeld de kranten bijhoudt. Maar al had ik dan van Finland's positie nooit eenige studie gemaakt, toch begreep ik voldoende het onrecht, deze natie aangedaan, om aan het petitionnement mede mijn naam te kunnen geven.
> Nadat een aantal handteekeningen was verzameld, wendde het Finsche comité zich tot den jongen Kern, een der weinige Nederlanders, die van de Finsche taal een studie hebben gemaakt. Hem werd gevraagd, uit de Nederlandsche adressanten iemand te kiezen, bereid om deel uit te maken van de deputatie, die zou trachten, den tsaar het petitionnement te overhandigen.
> Kern wendde zich allereerst tot de enkele hoogleeraren, die lid waren van de Russische Academie van Wetenschappen, maar noch zijn vader, noch prof. De Goeje, noch de hoogleeraar Van Herwerden, alle drie trouwens reeds hoog op jaren, voelden iets voor het denkbeeld.
> "Wie nu?" overlegde Kern met zijn vader.
> En de oude professor antwoordde op zijn eigenaardig-snuffelende manier:
>
> "Vraag het Van der Vlugt. Ik heb pas gelegenheid gehad, de ondervinding op te doen, dat hij een fatsoenlijk man is."
> Enkele maanden tevoren, tijdens het gewone rectorale diner, had ik (n.l.) een tafelrede gehouden, om den, van de Molukken teruggekeerden professor Martin te huldigen.
> Zonder het te willen, schijn ik in dien toast een zin te hebben gebruikt, die aanleiding kon geven tot misverstand. De collega's althans kwamen mij vertellen, dat Kern zéér verstoord op mij was. Daar ik, die hoog tegen den anderen collega opzag, dit misverstand buitengewoon onaangenaam vond heb ik den hoogleeraar een briefje geschreven, getuigende van mijn bijzondere hoogachting.
> De zaak was daarmee de wereld uit. En Kern van zijn kant meende zich niet beter te "revancheeren" en mij niet duidelijker te kunnen bewijzen, dat alles tusschen ons weer was als van ouds, dan door de aandacht van zijn zoon op mij te vestigen. En zoo werd ik dan door den jongen Kern uitgenoodigd. Ik vond, dat anderen eerder aangewezen waren dan ik. Waar Duitschland oorspronkelijk vertegenwoordigd zou worden door den grooten Virchow, die op het allerlaatste oogenblik van zijn keizer een tegenbevel kreeg; waar Frankrijk den beroemde Trarieux, oud-minister van justitie en aanvoerder in den strijd om licht in de Dreyfuszaak stuurde, daar meende

ik, dat ook Nederland een geleerde van internationale beroemdheid: een Lorentz, een Onnes moest afvaardigen.
De jonge Kern kon mijn opvatting volkomen begrijpen. Maar toen ook

deze heeren zich lieten excuseeren, begreep ik, dat ik niet langer mocht aarzelen.
Den korten tijd, twee dagen slechts, die mij nog restte, gebruikte ik om mij zooveel mogelijk voor te bereiden. Dag en nacht en ook nog in den trein, heb ik gelezen, geëxcerpeerd, vergeleken. En kwam desondanks als zeer versch recruut in het Finsche staats-recht, te Petersburg aan.
Zoo werd dus mijn toast, bij het rectorale diner te Leiden gehouden, feitelijk wel de aanleiding, dat ik in direct contact kwam met de Finsche quaestie.

Een tweede toast zou, andermaal, aanleiding worden, dat men in Finland mijn bemoeiïngen wel héél hoog ging aanslaan.
Want toen wij dan, wij zes afgevaardigden, nadat onze pogingen om den tsaar te spreken, definitief waren mislukt, over Finland de thuisreis aanvaardden en in dat land op ontroerende, onvergetelijke wijze werden ontvangen, toen wilde het toeval, dat ik onverwacht aan een lunch te Helsingfors het woord moest voeren. Ik dacht in dat moment, in die enkele minuten die ik had om mij voor te bereiden, plotseling aan den journalist Charles Boissevain.
In een van zijn Van Dag tot Dag-artikelen had hij in die jaren verteld, hoe hij, tijdens een feestmaal in Amerika, dat hij destijds bereisde, sterk het gevoel kreeg te zitten tusschen voorvaderen, tusschen menschen van wie eens zou worden getuigd, dat zij mee hadden geholpen tot den opbouw van het groote rijk.
Boissevain's gedachte maakte ik tot de mijne. Ik zeide in mijn toast onder anderen, dat er iets mooiers is dan altijd te teren op het verleden, namelijk het hopen op de toekomst. De Finnen, die weinig hechten aan uiterlijke welsprekendheid, maar die vooral de gedachte waardeeren, waren enthousiast over mijn woorden. Mijn toespraak is als het ware de tekst geworden van de Finsche geschiedenis uit de moeilijke dagen. En wàt ik later ook heb mogen doen voor de Finsche zaak, steeds daarin voorgelicht door den voortreffelijken Finschen politicus Leo Mechelin, die eenvoudige speech heeft men nooit vergeten. Zij wordt tot op den huidigen dag met mijn portret in de boekwinkels geëtaleerd.
Tijdens die lunch in Helsingfors en ook later nog, hebben wij, alle zes, sterk onder den indruk van de aangrijpende ontvangst, verklaard, dat ieder van ons, terug in eigen land, zijn best zou doen om, als de gelegenheid zich voordeed, de Finsche zaak in het openbaar te behartigen.
Door den loop der omstandigheden ben ik de eenige geweest, die dat heeft kunnen doen. De Skandinavische leden der deputatie: Nordenskjöld, Brögger en Hansen, niet-juristen als zij waren, waagden zich geen van drieën op het gladde pad der juristerij. Trarieux werd kort daarna ongeneesziek en Emilio Brussa, de Turijnsche hoogleeraar, stierf eenigen tijd later.
Dit feit en ook de omstandigheid, dat ik voortdurend met den knappen Mechelin contact ben blijven houden, heeft de Finnen, hoe langer hoe meer versterkt, in de legende, dat ik het ben geweest, die van het begin af aan alles op touw heb gezet en die hen vrij heb gemaakt.....'

Over den persoon van Van der Vlugt in den kring der zijnen mogen wij uiteraard niet veel zeggen. Dat is ook niet noodig, want uit het geschetste beeld kan men zonder nadere toelichting afleiden, hoe in het eigen gezin zijn praktisch

idealisme zich heeft kunnen uitleven. Als echtgenoot en vader kon hij daar aan zijn liefde, trouw en toewijding den subliemsten vorm geven. Aan den anderen kant zijn juist de sfeer welke zijn echtgenoote (dochter van den Leidschen hoogleeraar in de theologie, Rauwenhoff, met wie Van der Vlugt den 3en Aug. 1882 in het huwelijk trad) in huis en hof rondom hem wist te scheppen, en de wijze waarop zij hem steeds in alles heeft terzijde gestaan, voor de ontwikkeling zijner persoonlijkheid onmisbare voorwaarden geweest.

Ook in den breederen familiekring nam Van der Vlugt een bijzondere plaats in. Zelf had hij een zwak voor maagschap en familieleven, inzonderheid wanneer het op Tongeren onderhouden werd. Met hoeveel innige genoeglijkheid maakte hij melding van de 'gentilesamenkomsten' in de kerstvacantie aldaar, het kerstfeest in de school, den gemeenschappelijken kerkgang op Oudejaarsavond (den 31en December 1911 'bedroeg de "gens" die ter kerke toog, negentien koppen') en de familie-reunie, na terugkomst, op den 'Korrenberg' of elders, waarbij de jongeren gewijde liederen en muziekstukken speelden op de piano.

Maar het meest werd toch genoten, toen in later tijd de kleinkinderen in het grootouderlijk huis logeeren kwamen. 'Het is een heerlijkheid!' - zoo jubelt de oude heer. -

> 'Het lijkt wel, of het leven mooier wordt, hoe duidelijker men de grens gaat zien, evenals een landschap, weerkaatst, maar tevens omlijst in een' spiegel.' Welke jubelkreet echter aanstonds in een verzuchting gesmoord wordt, zoodra hij aan de toekomst denkt: 'Als er eindelijk maar eens vrede kwam, vrede in de gemoederen. Een vader is niet meer een held. Een grootvader nog minder. Kinderen en kleinkinderen maken week..... Welke zeventiger ziet, onder omstandigheden als in ons werelddeel bestaande, en bij den heerschenden tijdgeest, zijne nakomelingschap nog zonder weemoed aan?'

Niettemin waren het toch de meest onbezorgde en gelukkige tijden, wanneer des zomers de kinderen met de kleinkinderen op Tongeren hun intocht hielden, eerst nog gezamenlijk doch al spoedig na elkaar, het totaal aantal 'ingezetenen' van den 'Korrenberg' somtijds opvoerend tot achttien, klein en groot. Dan teekenen de brieven hoe de grootvader temidden van het jonge volkje zich verlustigde, ter bevestiging waarvan deze ééne aanhaling:

‘....de zeven kleinkindertjes, die in twee sectiën achtereenvolgens gedurende de maanden Juli en Augustus de Veluw'sche lucht kwamen opsnuiven. Als altijd tot groot genot van ons ouderen, niet in de laatste plaats van “Opa”. Een keurverzameling van Münchener kinderprenten uit de rijke collectie van vriend Boekenoogen diende den ouden heer in sombere morgenuren als stof voor vele verhalen, die in den smaak schenen te vallen. Niettegenstaande, of misschien wel omdat zij mij vaak deerlijk mishaagden. Want zelden werd mijne Duitschgezindheid op zwaardere proef gesteld dan door de grove, veelszins anti-paedagogische grappen, waarmeê de scheppers dier “Bilderbogen” de Duitsche “Kinderstuben” meenen te mogen opvroolijken. Wat een verschil met de smakelijke en fijne verhaaltjes in “La Semaine des enfants” of “La Bibliothèque rose”!’

III.

In en buiten zijn ambt is Van der Vlugt altoos een hard werker geweest. Totdat hij zich aan het eind van zijn Kamerperiode (1907) gansch en al overwerkt had, mocht hij, kerngezond als hij was naar lichaam en ziel, over een buitengewone werkkracht beschikken. Daarenboven kende zijn belangstelling geen grenzen. Als ‘encyclopedist’ poogde hij zich met ten naaste bij het geheele terrein der rechtswetenschap min of meer vertrouwd te maken. De beoefening der wijsbegeerte des rechts bracht van zelf de ethische vragen in het algemeen binnen zijn gezichtskring. Niet minder heeft hij steeds bijzondere aandacht gewijd aan de problemen der staathuishouding en maatschappelijke ordening. Doch zijn belangstelling reikte verder dan zijn eigen vak- en de daaraan grenzende wetenschappen. Historische studiën en lectuur hebben steeds tot zijn meest geliefkoosde bezigheden behoord. Voorts waren de muzen in den huize-Van der Vlugt geziene en welkome gasten. Zij waren trouwens reeds goede bekenden uit het ouderlijk huis te Haarlem, waar de letteren beoefend werden - de begaafde moeder (uit de bekende predikantsfamilie Hinlopen) verdiepte zich met enkele vriendinnen in Dante, Goethe en andere schrijvers -, en de jonge Van der Vlugt den tijd van Klopstock, Lessing, Herder en Goethe (tot zijn latere ‘ontgoocheling’!) heeft leeren ‘verheerlijken’, terwijl een kunstzinnig vader, mede-bestuurder van Teyler's stichting, zijn kinderen en gasten onthaalde op schetsen van eigen hand en op de vruchten zijner kennis aangaande schilders en hun kunst. Geen wonder dus, dat de hoogleeraar in de

literatuur, klassieke en moderne, goed thuis, en voor schilderkunst en muziek verre van onverschillig was. Van nature een religieus mensch, bleef ook naar deze zijde het uitzicht steeds open. De vriendschap met geleerden van den eersten rang als de Leidsche collega's Kamerlingh Onnes en Lorentz, zorgde dat de ontwikkelingsgang op het gebied der natuurwetenschappen werd gevolgd, zooverre een leek dat mogelijk is. Terwijl buitendien de omgang met den bekenden D.W. Stork uit Hengelo, den Leidschen lakenfabrikant Krantz, en den Rotterdamschen bankier W.A. Mees, gelegenheid boden, met de wereld van het praktische zaken- en bedrijfsleven en hare urgente problemen althans eenige voeling te houden.

Van der Vlugt's colleges en geschriften dragen van die waarlijk encyclopedische kennis en belangstelling alle kenmerken en toonen, naast een zeldzame verscheidenheid van behandelde onderwerpen, een buitengewonen rijkdom van stof. Men leze slechts de, aan den reeds genoemden bundel toegevoegde lijst[1)] van titels zijner vlugschriften, tijdschrift-

1) In deze - zie het woord waarmede de faculteit den bundel inleidt -' bij benadering volledige lijst van zijne geschriften en in druk verschenen redevoeringen, te rekenen sinds de aanvaarding in 1880 van het hoogleeraarsambt', heb ik twee opstellen niet vermeld gevonden: een bespreking van het rapport, door een commissie uitgebracht aan den Bond van Vrije Liberalen over het Belgische stelsel van ouderdomsverzorging ('Economische Kroniek', Onze Eeuw 1911), en 'Eenige opmerkingen over Samuel von Pufendorf', verschenen in den bundel staathuishoudkundige opstellen, welke ter gelegenheid van het aftreden van den Leidschen hoogleeraar Greven (1916) het licht zag. Overigens zij die lijst hier aangevuld door de vermelding.
1e van het, op 25 September 1879 'ter verkrijging van den graad van Doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht aan de Hoogeschool te Leiden' verdedigde proefschrift: 'De Rechtstaat, volgens de leer van Rudolf Gneist - 1e deel: 'De Rechtstaat';
2e van de, na hare afsluiting in 1923, openbaar gemaakte geschriften:
'Algemeene Inleiding tot de Rechtsgeleerdheid' (Haarlem, Tjeenk Willink en Zoon, 1925), bevattende in boekvorm de stof van het algemeene gedeelte van 's hoogleeraars encyclopedie-college.
'Huig de Groot' (Haagsch Maandblad, 1925); van dit artikel is een, meer uitgebreide Duitsche bewerking verschenen in: 'Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland' 1925, häft 3.
'L'Oeuvre de Grotius et son influence sur le développement du droit international', waarover hij op uitnoodiging der 'Académie de droit international' in 1925 een cursus van acht voordrachten gaf in het Haagsche Vredespaleis, welke serie in druk is verschenen in hare 'Recueil des cours' 1926;
'Wetenswaardigheden uit de aanvangsgeschiedenis der vaste gezantschappen' (Gids 1925);

'Rudolf Stammler' (Gids 1926);
'Jonkheer A.F. de Savornin Lohman' ('Grotius', Annuaire international pour 1926).

artikelen, dagblad-opstellen, boek-besprekingen en redevoeringen, gelijk zij in de noot hieronder nader is aangevuld. Welk een schat van weten heeft hij blijkens die reeks van geschriften van grooteren of kleineren omvang, omtrent honderden vijftig in aantal, gedurende de halve eeuw zijner werkzaamheid vergaderd niet alleen maar tevens op welsprekende wijze en met vaardige pen tentoongespreid. Grootendeels in de eigen moedertaal doch, zoo de aard van het onderwerp het meebracht of de zaak welke hij door zijn woord diende, het noodig maakte en zijn stem tot een ander volk of tot het wereld-geweten moest doordringen, in een der drie talen die een meer internationaal karakter dragen dan het, tot een kleine groep sprekers beperkte Nederlandsch, en welke hij alle volkomen beheerschte. Van zijn weinig geëvenaarde werklust en werkkracht zijn al die werken zijner hand de sprekende getuigen.

Te pijnlijker moest het hem treffen, toen hij telkens duidelijker bemerkte, dat zijn krachten niet meer waren als vroeger. Langen tijd bleef hij de oude energie ontwikkelen, ten einde door moeizamen en gezetten arbeid de depressies te overwinnen, welke de onregelmatige hartwerking bij perioden in den dampkring zijns levens veroorzaakte. Wanneer hij in 1918 en 1919 schrijft over dien ‘hinderlijken doorn in het vleesch’, voegt hij er terstond aan toe, dat daartegen ‘niets anders helpt, dan werken en nog eens werken. Dat geeft tenminste afleiding, al maakt het door de geestelijke vermoeidheid, die het wel eens te weeg brengt, de kwaal eigenlijk niet beter’. Met een geestkracht en volharding, welke in hooge mate bewondering afdwingen, heeft hij gedurende de laatste vijftien jaren van zijn leven dien zwaren kamp volgehouden. Zoo nu en dan waren er, deels tengevolge der overmatige inspanning, inzinkingen welke den medici aanleiding gaven, hem voor een tijd buiten gevecht te stellen en zelfs alle briefwisseling te verbieden. Des te grooter was dan zijn vreugde,

wanneer zijn sterk gestel wederom zegevierde, het weer ging ‘met de bereidvaardigheid van het lichaam’ en dit hem bij de uitvoering van zijn plannen geen onoverkomelijke hinderpalen in den weg legde. Met dankbare voldoening maakte hij b.v. melding van de bijdrage, in den aanvang van 1920 ‘na een veeljarig zwijgen’ ten beste gegeven in de afdeeling Letterkunde der Koninklijke Academie van Wetenschappen, handelende over den nieuwen ‘Codex juris canonici’, en van het erop volgend ‘pakkend debat, zeer levendig, maar zonder vergrijp aan de “courtoisie”.’ Of van het gelukken van de kracht-prestatie in 1921, toen de omstandigheid dat de, door de Finsche Regeering te verstrekken informatiën hem slechts vijftien dagen vóór den fatalen termijn bereikten, hem noodzaakte binnen dien korten tijd zijn ‘Réponse au livre bleu du gouvernement de Suède’ èn op te stellen èn te Genève in te leveren:

> ‘Ik was inmiddels ziek geworden van het wachten. Nú stonden te mijner beschikking vijf dagen voor het schrijven, vijf - voor den druk, en drie - voor de verzending naar Genève; waarna de wijze heeren nog twee maal vier en twintig uur hadden, om zich erin te werken. Maar het is gelukt. Net even!’

En niet minder heeft hij zich verheugd over het slagen van de, onder zijn werken reeds genoemde acht voordrachten in het Haagsche ‘Vredespaleis’ over Hugo de Groot (1925), inzonderheid over het feit dat zijn krachten toereikend gebleken waren en ook zijn stem tot het einde voldoende uithoudingsvermogen behouden had. Maar ondanks dergelijke hoogtepunten gevoelde hij zich toch langzaam maar zeker, soms zelfs met snelle afglijdingen - ‘ik voel mij veel ouder dan een jaar geleden’ schrijft hij Maart 1922 -, bergafwaarts gaan. En dat was hem een pijnlijke gewaarwording, ook al was hij zich volkomen ervan bewust dat ‘niet alleen “elck dingh heeft synen tyt”, zooals een wandschrift der sociëteit Minerva ons leert, (maar) ook elke mènsch verkeert in dat geval’. Het viel Van der Vlugt zwaar, ten slotte alleen ‘receptief werk’ te mogen doen, zich te moeten beperken tot ‘lectuur’, waarmede hij tot zijn laatste ziekbed zich bezig gehouden heeft. Het lag niet in zijn aard, bloot ‘opnemend’ te zijn. Hij had

een natuurlijke behoefte aan ‘produceerenden’ arbeid, aan het zich uiten door spreken en schrijven. En dan door huisarts en huisgenooten zoo ‘kort’ te worden gehouden!

> ‘Nog steeds’ - begin Juni 1926 werd dit geschreven -’ ben ik herstellend patiënt. Met eten en drinken op regiem. Met geestes-arbeid ad idem: couranten en romans. Dat moet nog minstens tot September of October zoo blijven. Van werken, zelfs van andere dan zeer beknopte briefwisseling geen sprake. Vooral dat verplichte zwijgen met de pen hindert mij.... ik had tegenover het lezend publiek nog zooveel op het hart.’

Doch het was hem klaar en duidelijk, dat zijn schrijversloopbaan was afgeloopen. Tegen het einde van dat jaar zeide hij dus vaarwel (bij de toezending van drie der present-exemplaren zijner voorlezingen over Hugo de Groot, waarop de uitgever hem vele maanden had laten wachten, bestemd voor zijne, in Indië vertoevende Leidsche oud-collega's van Kan en Oppenheim, en voor steller dezes). Hij begreep, dat dit het laatste was, wat wij van zijn hand zouden ontvangen, en besloot aldus zijn brief: ‘En hiermeê zeg ik als auteur, U drieën vaarwel met de belofte, dat Gij van mij, in dié hoedanigheid, geen' last meer zult hebben. De drukfoutenduivel heeft mijnen lezers en mij in de laatste jaren al meer dan genoeg parten gespeeld.’

De vijf brieven welke na dat afscheid nog volgen, spreken alleen over ‘ontspanningslectuur’. Maar overigens gewagen zij, evenwel zonder te klagen, van het ‘plantenleven’ waartoe de werker van weleer thans is geworden,

> ‘eene existentie van bourgeois satisfait’, waarin ‘vaderlijke en grootvaderlijke interessen’ den boventoon voeren. ‘Gelukkig blijft mijne stemming opgewekt, zoodat zij niet zitten opgescheept met een gedesoeuvreerden ouden brommer’..... ‘Ik hoop maar, door voorzichtige zelfbeperking en zorg voor afwisseling in staat te zijn dat behoud van een draaglijk humeur nog wat vol te houden.’

Den zijnen en zijn omgeving ook maar eenigen onnoodigen last te bezorgen door een prikkelbare gemoedsgesteldheid of ondankbare klachten, zou Van der Vlugt het meest hebben verdroten. Want tot zijn laatsten ademtocht dacht hij aan anderer belang meer dan aan zichzelf. Zoo was het hem, toen hij aan gemeenschappelijke tochten of wandelingen niet meer deelnemen kon en zelfs in de Tongersche dreven aan huis gebonden was, een groote troost, de anderen in hun bewegings-

vrijheid niet te behoeven belemmeren. Sprekende over den zomer van 1927, den laatsten dien hij in redelijke gezondheid op Tongeren heeft doorgebracht (in 1928 mocht hij er wel zijn laatste levensmaanden slijten doch grootendeels aan het ziekbed gekluisterd, al kon hij - een maand vóór zijn dood - in de rolstoel nog genieten van de zeldzaam mooie najaarstinten), en over de vele familieleden en gasten toen in de Tongersche huizen aanwezig, voegt hij er met blijkbaar welgevallen aan toe, hoe ‘het voor de betrokkenen een voordeel (was), dat de patriarch bekend stond als vlijtig lezer; dat vergemakkelijkte hèm het t'huis blijven, gelijk ook den jongeren gastheeren en gastvrouwen de, onder andere omstandigheden denkbare, moeilijkheid van hem t'huis te laten. Zoo waren alle partijen met zijn boeken gebaat.’

(*Slot volgt*.)

Batavia, Maart 1929.
SCHEPPER.

Grey en het Engelsche Kabinet voor den oorlog.

> 'It is of vital importance to the world that there should be a true account of the events that led op to the great war; without this there can be no right understanding of the causes of the war; and without such understanding nations will not perceive how to avoid the recurrence of another and greater disaster.'
> Grey, 'Twenty-Five Years' I. pag. XV.[1)]

I.

In September 1928 is in Engeland een boekje uitgegeven, dat aanteekeningen inhoudt over de houding van het Engelsche Kabinet in de laatste week van Juli en de eerste van Augustus 1914. Het relaas is opgesteld door Lord Morley, Lord President of the Privy Council in dat Kabinet, die naar aanleiding van de beslissing om aan den oorlog deel te nemen,

1) De aangehaalde boeken worden tusschen haakjes aangeduid als volgt:
Grey: 'Twenty-Five Years' (1925) als: Grey.
Winston Churchill: 'The World Crisis' I (1923) als: Churchill.
Callwell: 'Field-Marshal Sir Henry Wilson. His Life and Diaries.' (1927) als: Wilson.

Morley: 'Memorandum on Resignation' (1928) als: Morley.
British Documents on the origin of the war. Vol. XI (1926), Vol. III (1928) als: Brit. Doc.
Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914 (uitgegeven 1922-1926) als: Grosse Politik.
Poincaré: 'Au service de la France', I-V, (1926-1928) als: Poincaré.

met een zijner collega's, Mr. John Burns, ontslag nam.

De titel is: ‘Memorandum on Resignation, August 1914’; er is voor de uitgaaf in 1928 een inleiding bij geschreven door Mr. Francis Hirst, oud-hoofdredacteur van de ‘Economist’, een bekend publicist.

Deze publicatie, die min of meer tegen de traditie in, meedeelt, wat er in den boezem van het Kabinet in die weken is voorgevallen, heeft nog al wat stof opgejaagd.

Uit Grey's ‘Twenty-Five Years’, uit Churchill's ‘World-Crisis’ en uit het dagboek van Generaal Wilson blijkt eveneens, dat in Juli 1914 slechts enkele leden van het Kabinet, n.l. Grey, Asquith, Churchill en Haldane de juiste situatie kenden. Ook Lloyd George zal haar wellicht begrepen hebben, maar Morley noemt zijn houding ‘a riddle’, welk woord ook anderen in andere omstandigheden wel op de lippen komt, als het noodig is Lloyd George's houding te bepalen.

De grief van Morley en Loreburn drukt de laatste als volgt uit (Morley, pag. XV): ‘You have been misled for a long time, like many others, as to the true relations with France and as to Grey's inward conception of them.’

Voor den buitenstaander klinkt die grief in den aanvang zeer zonderling. Hoe is het mogelijk, dat in een Kabinet leden van de beteekenis van Lord Morley, negen jaar lang niets van de meest gewichtige handelingen hunner collega's bevroeden?

In een artikel in de Quarterly Review van Januari 1929 van J.H. Morgan ‘The Riddle of Lord Haldane’ (er blijkt nog al eens iets raadselachtigs te zijn in de gedragingen van Engelsche staatslieden!) wordt een oordeel van Haldane over Morley aangehaald: ‘Anyhow (Campbell Bannerman) kept Morley out of the secrets of the entente with France. But Morley must have been very dense for he was present at the meeting of the committee of the Imperial Defence (1906) at which General Grierson and others expounded the plan of military cooperation with France. As for the Anglo-Russian entente, Morley's memory is all at fault- he never did object to it.’

Dit werd gezegd den 17en December 1917.

Toch besefte Morley wel den ernst van den toestand, want den 11en November 1912, eenige dagen dus nadat in het

Kabinet de briefwisseling Grey-Cambon was behandeld, teekent Sir Almeric FitzRoy, secretaris van den Privy Council in zijn dagboek aan: ‘Lord Morley spoke this morning with great gravity of the European situation and the possible crystallization of irreconcilable purpose on the part of the two groups of Powers.... He intimated, that he at least would be no party to war arising out of such a situation....’ (Sir Almeric FitzRoy, ‘Memoirs’, pag. 196).

Maar evenmin als in 1906 schijnt Morley dieper op de zaak te zijn ingegaan en ook Grey heeft hem niet ingelicht.

Mr. Hirst zegt: ‘Neither Morley nor Loreburn seemed to have paid much attention to Crowe's Memorandum at the time, as they were both immersed in their work.’ Hij bedoelt hier de beroemde memorie van Sir Eyre Crowe van 1 Januari 1907 over Engeland's buitenlandsche politiek, waarover later zal worden gesproken.

Dit gebrek aan belangstelling geldt niet alleen voor de buitenlandsche aangelegenheden. De Engelsche ministers schenken elkander een zeer groote discretionnaire regeermacht; zoozeer, dat Sir Almeric FitzRoy den 14en December 1909 in zijn dagboek schrijft, dat ‘it has resulted in a departemental independence not far from ministerial anarchy.’ (‘Memoirs’, pag. 390).

Maar toch blijft het voor een zoo goed ingelicht publicist als J.A. Spender, de man, die Grey heeft bijgestaan bij de uitgifte van zijn ‘Twenty-Five Years’, een raadsel, dat mannen als Morley en Loreburn in Augustus 1914 klaarblijkelijk geen flauw vermoeden toonden te hebben, van wat Grey al sedert jaren met Frankrijk had afgesproken.

De manier van werken in een Engelsch Kabinet heeft meer eigenaardige kanten. Te zijner tijd komt wel ter sprake de bemoeiing van den Minister van Binnenlandsche Zaken Churchill met Oorlog en met buitenlandsche politiek.

De persoon van Grey is niet gemakkelijk te doorgronden. Hij heeft iets vaags; iets weinig tastbaars; gij meent zijn aard begrepen te hebben en het volgend oogenblik ontsnapt hij aan uw doorzicht.

Men krijgt den indruk, dat zijn omgeving ook niet altijd begreep, wat zij aan hem had. Generaal Wilson begrijpt niets

van hem en meent, dat hij slap en wankelend is, in moeilijke oogenblikken ‘sinfully procastinating’. Dit oordeel zal dezen hartstochtelijken soldaat des te eerder op de lippen komen, omdat Grey klaarblijkelijk geen belangstelling koesterde voor militaire aangelegenheden. Hij zegt dit zelf, en Wilson, die eens een conferentie van Grey met eenige Canadeesche Ministers bijwoonde, is er over geschokt hoe weinig belangstelling Grey schonk aan het militaire element in de aanhangige questie.

Aan zijn departementale medewerkers, den Permanent Under-Secretary Sir Arthur Nicolson, en den Assistent Under-Secretary Sir Eyre Crowe schonk hij, als men op de stukken moet afgaan, niet zijn volle vertrouwen, in ieder geval niet waar het betrof de verhoudingen in het Kabinet. Ook deze mannen schenen niet geheel op zijn standvastigheid in moeilijke oogenblikken te rekenen. Dit zou men tenminste afleiden uit de opwekkende en aanvurende briefjes, die zij hem in de crisisweek stuurden. (Brit. Doc. XI, nos. 101, 368, 369, 446). Ik moet hier echter terstond bijvoegen, dat ook hier weer niet alleen op den schijn moet worden afgegaan. Zoowel in het Kabinet als in het Departement werden allerlei middelen aangewend om een bepaalde meening aan zekere personen bij te brengen. Later kom ik terug op de geschiedenis van de briefwisseling Grey-Cambon van 22 November 1912; ook zou het interessant zijn om precies te weten hoe Lloyd George er toe gekomen is om den 21en Juli 1911 zijn beroem de Mansion House rede te houden; en de brief, dien Mr. Eyre Crowe den 31en Juli 1914 aan Grey deed toekomen (Brit. Doc. XI no. 369), waarin hij dezen de argumenten aanbrengt, die er voor pleiten, dat Engeland aan den Franschen kant in den oorlog gaat, vertoont allerlei teekenen, dat hij ook voor anderen, misschien zelfs wel alleen voor anderen bedoeld is geweest. Op de wijze waarop hij nu gepubliceerd is, wekt die brief den indruk, dat Grey den 31en Juli 1914 niet wist, wat hij wilde; terwijl van elders bekend is, dat hij reeds den 26en Juli verklaard had te zullen aftreden, wanneer het Kabinet Frankrijk in den steek zou laten, als dit in den oorlog ging.

Een ander argument, dat Grey vaster in zijn schoenen stond, dan de meesten aannemen, steekt voor mij in zijn groote rede van den 3 Augustus 1914. Voor iemand, die de politiek

van Grey heeft bestudeerd, is die rede een meesterstuk van fijne politieke psychologie; het is de rede, die op dat moment gehouden moest worden als sluitstuk van een jarenlange tactiek om het Kabinet en de natie onverdeeld in den oorlog te brengen. De moreele bindende kracht van de afspraken met Frankrijk, die zijn gemaakt met de verkapte bedoeling, om Engeland aan Frankrijk vast te leggen; de Belgische aangelegenheden, die eveneens zoodanig in elkaar zijn gezet, dat de daaruit voortvloeiende feiten een sterken indruk op het Engelsche volksgeweten zouden maken, zijn dien dag door Grey met een meesterschap voor het Huis ontwikkeld, die alleen mogelijk was, wanneer die rede lang te voren was doordacht. De rede is een kunststuk van iemand, die het klavier der parlements- en volksconscientie volkomen beheerscht; zij was een improvisatie, maar de motieven waren jarenlang overpeinsd. Wie haar voorgeschiedenis heeft leeren kennen denkt onder het lezen bij voortduring aan een andere beroemde redevoering, die drie honderd jaar lang de bewondering der menschen heeft gaande gemaakt. Grey's bedoelingen waren echter zuiverder dan die van Antonius.

Van de persoonlijkheid van Grey straalde geen kracht uit; niet van hem roept Churchill uit, dat hij was ‘solid as a rock’; dien indruk wekt Asquith; in Churchill's bewondering voor Grey steekt iets sympathiek-neerbuigends.

Was Grey geen oerkrachtige natuur, wilskracht had hij zeker. Jarenlang heeft hij zijn doel voor oogen gehouden: hoe wordt een in meerderheid anti-oorlogsch gestemd Kabinet en een Parlement, waarin de Liberalen een meerderheid hadden van 126 stemmen en bovendien 42 Labourmannen zetelden, er toe gebracht om onverdeeld den oorlog te aanvaarden?

Altijd hield hij zijn doel, dat hem van 1905 af voor oogen stond, vast. In de practijk der politiek kostte hem dit inspanning, misschien bittere tweestrijd, maar hij hield vol. Zijn gemoed was van zachter metaal als dat van Churchill, maar zijn wilskracht was misschien grooter; hij was tenax propositi; al mag hij misschien oogenblikken van inzinking hebben ondervonden, ten slotte heeft hij zijn doel bereikt. Hij maakt niet den indruk van iemand, die zijn wil kan opleggen. Niet door geweld of kracht, maar door middelen van intellectueelen

aard, door behendige tactiek, door overleg en combinatie weet hij zijn doel te bereiken.

Door redeneering moet hij steeds weer op nieuw zijn geest bij het doel bepalen, dat bij een Churchill een deel van zijn gevoelsleven uitmaakte. Voor Grey waren oorlog en geweld iets abstracts; zij bestonden voor hem meer als begrippen dan als realiteiten.

Churchill voelde zich eerst recht leven in het gewoel van den strijd.

Grey's spiritueele levenshouding gaf hem een zekere ‘alfooness’, die vertrouwelijkheid uitsloot; niet uit hooghartige trots, maar uit vrees voor het geestelijk grove.

Asquith scheen zijn volle vertrouwen te genieten en wederkeerig stelde deze hem hoog. Lord Beaverbrook schildert de verhouding tusschen deze twee mannen als die van de wijde oceaan en de hooge berg, wiens voet door zijn wateren wordt bespoeld! Deze politieke tegenstander zocht een ongewoon beeld om zijn hooge achting voor beiden uit te drukken.

Ook voor Haldane had Grey geen politieke geheimen gedurende den tijd van zijn ministerschap; de doctrine, dat te eeniger tijd Engeland Frankrijk moest bijstaan om Duitschland terug te dringen, had in Haldane een evenzeer overtuigden aanhanger als in Grey.

Het is eigenaardig hoe dikwijls de gedragingen van de leiders eener democratische politiek, die wil rusten op de goedkeuring van de natie, onbegrijpelijk voorkomen. Men heeft Grey een geslaagden Hamlet genoemd; men schrijft artikels over het ‘dualisme’, over het raadselachtige van Haldane's houding; men spreekt van ‘the riddle of Lloyd George's behaviour’. Men heeft wel gezegd dat het verschil tusschen Tory en Whig hierin lag, dat de eerste wilde regeeren met een oligarchie zonder meer, de ander eveneens met een oligarchie, maar steeds gedekt door de formeele goedkeuring van het volk. Maar die formeele goedkeuring is zelden langs den rechten, direct op het doel afgaanden weg te verkrijgen.

Sommigen zeggen dat Grey een weifelaar is, die in zwijgzaamheid zijn kracht zoekt.

Ook dit is niet aannemelijk; Grey had een vast doel.

Asquith had volledig vertrouwen in hem en steunde hem door dik en dun.

Grey dacht in den grond over de aansluiting van Engeland bij Frankrijk en Rusland, geheel gelijk als Nicolson en Crowe. Ook wisten deze even goed als Grey, dat het Kabinet allerminst eenstemmig deze meening deelde. Maar de ambtenaar, ook de hoogste, staat tegenover zulk een situatie anders als de minister. Voor den ambtenaar zijn de ministers der andere departementen vrij wel buitenstaanders; voor den Minister zijn het collega's, op wier samenwerking hij is aangewezen op grond van de belangrijkste beginselen; die met hun stem zijn voorstellen moeten verwezenlijken.

Vandaar, dat de Kabinetstactiek van Grey, die dit lot deelt met tallooze andere ministers, zelfs aan zijn hoofdambtenaren soms zwak zal hebben toegeschenen. Nicolson en Crowe behoorden bovendien niet tot de Liberale Partij, naar ik meen, wat volledige politieke vertrouwelijkheid niet mogelijk maakte. De Whig of de Liberaal is van huis uit meer bereid om te regeeren met de instemming van de natie en de medewerkers dan de Tory of de Conservatief, die het even goed met het land kan meenen, maar vast overtuigd is, dat hij beter dan anderen het heil van het land kent, en het tijdverknoeien vindt om het publiek of ook de minder belangrijke onder de regeerders, de ‘wasters’, zooals Generaal Wilson een deel der ministers betitelde, te overtuigen.

Een andere vraag is of aan Grey zelf zijn politiek en haar consequenties wel altijd even helder voor oogen stonden; of zij haast niet, vooral in de eerste jaren van zijn ministerschap een stemmingspolitiek genoemd kon worden, die nog niet een scherp geteekend beeld in zijn eigen geest had aangenomen. Trouwens eerst later kwam de noodzaak van vaste plannen duidelijker naar voren.

Voor Generaal Wilson was de oorlog tegen Duitschland levensdoel, waarnaar hij als vakman verlangde; voor Grey was het een kwaad, zij het dan een onvermijdelijk.

Wanneer men waarneemt hoe twee strijdlustige figuren als Churchill en Wilson van den zomer van Agadir af, misschien in overleg met Nicolson en Crowe, onder aanwending van al hun felle energie, hun doel trachtten te bereiken, en zich be-

ijverden om Grey's meer algemeene denkbeelden uit te werken in de bijzonderheden, dan krijgt men den indruk, dat men wel kan spreken van een beginsel-politiek van Grey, maar dat tal van concrete maatregelen strekkende om die politiek te verwezenlijken door anderen zijn ontworpen en aan Grey gesuppediteerd. Ook zijn, en dit gaat verder, soms door niet in de eerste plaats verantwoordelijke personen handelingen verricht, die de uiterste consequenties der entente vrijwel onontkoombaar maakten en men vraagt zich af, in hoeverre Grey hiervan op de hoogte was.

Maar wat of door anderen met of zonder Grey's medeweten is gedaan om Engeland in Augustus 1914 moreel gebonden te doen zijn, die handelingen gingen altijd in de richting van Grey's politiek en zij strekten tot het succes van de tactiek die hij toepaste om, wanneer het eenmaal tot een crisis kwam, zijn politiek van samengaan met Frankrijk door het Kabinet en de natie te doen aanvaarden.

Ter karakteriseering van Grey's politiek kan men zijn uiting tegenover Morley in Juli 1914 aanhalen: ‘The policy of Germany is that of a great European agressor, as bad as Napoleon’.

In dien gevreesden aanval op Europa, in die Duitsche greep naar de continentale hegemonie lag een levensgevaar voor Engeland, meende Grey en hij wilde zijn politiek er op inrichten, dat, wanneer het kritieke oogenblik aanbrak, dat het vasteland in twee kampen tegen elkaar optrok, een onverdeeld Kabinet en een onverdeelde natie, zelfs al had zij geen juist inzicht in het gevaar, dat Engeland bedreigde, toch Duitschland met de volle macht van het Britsche wereldrijk zou weerstaan.

Voor het ontwerpen van de noodige détailmaatregelen voor de uitvoering van dit plan had Grey weinig aanleg; dat lag niet in zijn lijn. Dit nu hebben anderen op zich genomen; behalve zijn departementale medewerkers, vooral Churchill en Wilson; Grey heeft zich volledig met hun handelingen vereenigd en dikwijls tegenover Kabinet en natie de aangeraden politieke tactiek gevolgd; ook klaarblijkelijk hunne inzichten

in bijzondere onderdeelen van buitenlandsche politiek overgenomen.

Grey is volgens den Engelschen moreelen standaard zonder twijfel een edel mensch. Hij zoekt zich zelf niet; offert alles voor Engeland op; zoekt geen roem; is bereid allerlei verdenking op zich te laten laden. *Zijn ééne groote hartstocht is Engeland*. De rest van de wereld is iets waarmee men zich noodgedwongen moet bemoeien, maar zij blijft een noodzakelijk kwaad.

Als iets Engeland te na komt, moet dat tot elken prijs en op wat voor wijze ook vernietigd of onschadelijk gemaakt worden. Grey is geen man van het zwaard; maar als Engeland alleen door het zwaard te trekken een gevaar kan afwenden, moet dat zonder aarzelen geschieden; dan komt bij hem de ‘woeste’ patriot boven, die volgens Generaal Huguet in elken Engelschman steekt.

Krijgslisten zijn hem antipathiek; hij heeft geen gevoel voor militaire zaken; men kan er echter niet zonder - want Engeland moet beveiligd blijven.

Alle middelen zijn goed - eerst Engeland en dan de moraal in publieke aangelegenheden. Voor zich zelf zal hij geen enkele ‘ungentlemanlike’ handeling geoorloofd achten; maar waar het Engeland aangaat, heiligt het doel de middelen.

Zijn ambtgenooten misleidt hij en hij ziet zonder mededoogen, hoe ze zich zelf compromitteeren. Vijf jaar lang, van 1906-1911, vervolgt hij zonder een van zijn ambtgenooten (behalve Haldane, die geheel dacht als Grey) er in te kennen een politiek, die Engeland gereed maakt voor ingrijpen aan Fransche zijde tegen Duitschland.

Bespeuren eindelijk zijn collega's dit vagelijk, dan weet hij ze meesterlijk om den tuin te leiden, en hun een verklaring te laten afleggen, waardoor zij zich *moreel binden*, terwijl zij in den waan worden gelaten, dat het gaat om een waarborg voor de vrijheid van beslissing.

En zelden leest men een bitter woord tegen Grey. Integendeel, hij is ‘the most beloved statesman in English history’, zegt een Amerikaansch geschiedschrijver. Al is dit misschien overdreven, Grey geniet een groote achting.

Als het om Engeland gaat is de Engelsche staatsman zelfs in staat tot het hoogste politieke offer, dat van zijn eigen prestige. Zijn misleide collega's gelooven in Grey's zuivere bedoelingen, en vergeven hem de onzuivere handelingen, waarvan zij zelf slachtoffer zijn geworden.

Een Franschman, die de Engelschen zeer goed heeft leeren kennen, de Generaal Huguet, die van 1904 tot 1912 militair attaché te Londen is geweest en aan de voorbereiding der militaire entente een overwegend aandeel heeft genomen, heeft in 1928 een boek uitgegeven: 'L'intervention militaire britannique en 1914'. Generaal Huguet is klaarblijkelijk in de hoogste mate teleurgesteld door de houding der Engelschen na den oorlog; zijn boek is een zoo felle kritiek op den Engelschen staat en de samenleving geworden als men zelden leest. Eigenaardig daarbij, dat het is opgedragen aan de nagedachtenis van een Engelschen nationalist, zooals er weinigen zijn geweest, den Generaal Wilson.

Huguet nu heeft het over het cynisme van den Engelschman, wanneer het gaat de belangen van zijn land te bevorderen. Eerst haalt hij de uitspraak aan van Emerson, dat de Britten zoo spoedig het hun politiek gedrag betreft, noch regel noch beginsel kennen;.... hun buitenlandsche politiek is zelden rechtvaardig of edelmoedig. Vervolgens zegt Huguet, na erkend te hebben, dat de Engelschen als individuën veel goeds hebben, 'dans leur vie publique au contraire, la collectivité devient âpre, implacable, peu scrupuleuse, parfois perfide, et forme aujourd'hui la race peu sympathique, dont l'abaissement serait en général accueilli dans le monde avec un soupir de soulagement et de délivrance'.

Generaal Huguet was gedurende de eerste achttien maanden van den oorlog als hoofd der Fransche missie verbonden aan het Engelsche hoofdkwartier; op een der belangrijkste tooneelen van den wereldoorlog, het Fransch-Engelsche, heeft hij een groote rol gespeeld, hoewel achter de schermen. Van zijn oordeel dient men kennis te nemen, maar er steeds bij te bedenken, dat zijn verwachtingen klaarblijkelijk te hoog gespannen zijn geweest. En dan, welke staat handelt niet egoist? Het is zelfbedrog iets anders aan te nemen. De Engelschen doen het slechts wat openlijker dan de anderen.

Als men zijn levensbeschrijver mag gelooven dan is Sir Henry Wilson, de latere veldmaarschalk, de groote man geweest, die de Anglo-Fransche *militaire* Entente heeft georganiseerd. (Field-marshal Sir Henry Wilson, His life and diaries', Londen, 1927).

Toen Generaal Wilson den 4en December 1914 ten hove at zeide Lord Stamfordham tot hem, 'that he was more responsible for England joining the war than any man.' Wilson voegt in zijn dagboek daaraan toe: 'I think this is true.' (Wilson 1, pag. 189).

Grey zegt, dat hij van de militaire afspraken niet in bijzonderheden op de hoogte was. Hij had den Staf reeds in 1906 meegedeeld, dat er in overleg met den Franschen Staf plannen moesten worden ontworpen voor het geval Engeland aan den kant van Frankrijk tegen Duitschland zou vechten. Hoe die plannen er uit zagen, beweert hij niet te hebben geweten. Of dit geheel juist is waag ik te betwijfelen. Vooreerst kwam de uitwerking er buitengemeen op aan, ook in verband met de houding tegenover België. Alle spoorregelingen en dergelijke zaken zal Grey wel niet geverifieerd hebben, maar dat hij, althans in de latere jaren zoo weinig van die plannen afwist, als hij soms laat voorkomen, schijnt mij uitgesloten.

Grey, met zijn vreedzame liefhebberijen voor planten en dieren, zal vermoedelijk weinig verwantschap gevoeld hebben met een door en door militaire figuur als Generaal Wilson en geeft de eer van het gereed-zijn van het expeditie-corps aan zijn politieken vriend Lord Haldane, van beroep advocaat, eveneens een liberale imperialist, die echter al in 1912 als minister van Oorlog is afgetreden; die zonder twijfel een zeer krachtige stuwende kracht is geweest bij de totstandkoming van de expeditiemacht, maar die het eigenlijke werk toch aan den Staf moest overlaten. Het bleek in 1910, dat wel de mannen van de E.F. er waren, maar dat voor de mobilisatieen transport-regelingen geheel onvoldoende was gezorgd. Daarin heeft Wilson toen voorzien.

Grey noemt Wilson nooit. Misschien speelt in de verhouding tot Wilson ook de binnenlandsche politiek een rol. Wilson was een der leiders der 'Ulster-die-hards' en daardoor aan

Asquith en Grey, vooral na de Iersche crisis van het voorjaar van 1914, zeer antipathiek.

Volgens Wilson's dagboek heeft Asquith daarom hem in den winter van 1914/1915 niet tot Chef van den Staf willen benoemen.

Heeft Grey eerst meer vagelijk en sedert 1911 zeer concreet de Entente in *al* haar consequenties gewild, en hieraan kan men niet twijfelen, dan moet men hem onder de bekwame vak-politici rangschikken; want dan heeft hij met behendigheid zoo gestuurd, dat hij het Kabinet en het Engelsche volk daarheen bracht, waarheen hij het wilde hebben.

Ik zeg dit zonder bedoeling van afkeuring. La politique n'est pas oeuvre de saint. Ik geloof, dat er voor zijn politiek heel wat gronden aan te voeren waren. Het is zeer waarschijnlijk, dat de politiek van Grey achteraf door de groote meerderheid van het Engelsche volk wordt goedgekeurd. Zooals J.A. Spender in de 'Daily News' van 28 October 1928 zegt, schijnt het nu aan vele Engelschen duidelijk te zijn, dat al was Duitschland in alle opzichten in zijn recht in 1914 (wat Spender ontkent) een overwinning van Duitschland over Frankrijk en een Duitsche hegemonie op het vasteland een groot gevaar voor Engeland zou hebben opgeleverd.

Generaal Wilson echter fulmineerde tot den 5en Augustus 1914 tegen Grey's weifelmoedigheid. Als militair zal hij zijnerzijds weinig oog gehad hebben voor de interne politieke zwarigheden, waarmee de Minister van Buitenlandsche Zaken te kampen had.

Prof. Martin, (Statesmen of the War, 1928, pag. 151) schrijft van Asquith: 'Politics necessarily involve intrigues and forms of cleverness which were repugnant to his nature. As for war, that also calls for a certain cynicism.'

Deze uitspraak kan zeker ook voor Grey gelden. Maar hoezeer intrigue en oorlog hem tegenstonden, hij heeft ze toegepast en aanvaard, omdat hij het in Engeland's belang achtte. Ten koste van hoeveel strijd zal misschien niemand ooit weten. Grey was geen robuste natuur, maar zijn plichtsbesef, zijn wilskracht, hebben hem zijn neigingen doen overwinnen. Dit zijn echter slechts surrogaten voor kracht en temperament.

Grey zag den onvermijdelijken oorlog aankomen; hij oordeelde, dat Engeland daaraan moest deelnemen, maar hij zal voor het uitzicht gehuiverd hebben; ofschoon ook hij zeker niet eens den omvang van den ramp, die het menschdom zou treffen, heeft vermoed.

Elke honderd jaar schijnt Engeland aan een coalitie deel te moeten nemen om de hegemonie van een continentale macht te voorkomen; omstreeks 1600 was het Elizabeth, die Engeland leidde; bij den overgang van de 17e in de 18e eeuw stond Koning Willem III op de bres en omstreeks 1800 nam Pitt de leiding tegen Napoleon.

Honderd jaar later is Grey de man van den Engelschen oorlog, van den afweer van den 'European agressor'. Bezat hij het staatsmansgenie der drie anderen? Hij heeft den oorlog gewild; maar de noodzaak pijnigde zijn gemoed; hij heeft geintrigeerd, maar met tegenzin; bij hem soms de twijfel of het goed was; of hij van tweeërlei kwaad het geringste had gekozen.

Maar toch, als Duitschland weder een greep doet naar de hegemonie, zoo schrijft hij in 1925, (Grey 11, pag. 274) dan moeten Frankrijk, België en Engeland weer handelen als in 1914.

Grey heeft sedert 1905 aangestuurd op een alliantie met Frankrijk, voor het oogenblik, dat de onvermijdelijk geachte oorlog zou uitbarsten. Maar terwijl hij overtuigd was dat het belang van Engeland deze gedragslijn eischte, begreep hij, dat noch het Kabinet, noch het Engelsche volk tot een alliantie-politiek was te brengen door verstandelijke redeneering, door logische deductie uit de feiten en vermoedens. Alleen buitengewone middelen, zeer sprekende daden zouden de Engelsche natie tot oorlogsbereidheid kunnen brengen. 'British public opinion cannot be manipulated to make up its mind to war beforehand.' (Grey 11, pag. 267.)

'Nothing less than the deeds of Germany would have converted the British nation to war. To act in advance of those deeds would have led to an exposure of division worse than the guarded attitude which we maintained, which brought our country into the war united.' (Churchill, pag. 204.)

Hoe moest nu èn Kabinet èn volk er toe gebracht worden, dat beide op het groote moment Grey's politiek zouden aanvaarden niet alleen, maar ook onverdeeld hem zouden volgen?

Aan de bereiking van dit doel zijn de voorbereidingen van de jaren 1910 tot 1914 gewijd geweest.

De tactiek van den Minister Grey heeft na den oorlog, tot op den huidigen dag tot vrij wat geschrijf aanleiding gegeven. In het najaar van 1928 is in het reeds genoemde boek: 'Statesmen of the war' van William Martin, den hoofdredacteur van het Journal de Genève, een karakteristiek van den Engelschen minister gegeven, die naar mijn bescheiden meening ten eenenmale onjuist is.

Grey wordt door Martin voorgesteld als het type van den Engelschen gentleman, door en door Engelsch, min of meer bekrompen, onwetend op velerlei gebied, die eigenlijk door anderen op sleeptouw werd genomen.

'Sir Edward Grey did not dare to take such terrible responsability; he lacked courage and foresight.' zoo zegt de schrijver. Hij meent dat Grey te veel invloed hechtte aan persoonlijke relatiën tusschen diplomaten; dat hij een verkeerd inzicht had in de Europeesche aangelegenheden; dat hij de verhouding van Duitschland en Oostenrijk falikant beoordeelde - kortom dat Grey eigenlijk een braaf burger was maar iemand die in een ander land dan Engeland nooit op zulk een hoogen post was gekomen en had behooren te komen.

Afgemat door slapeloosheid, nu eens weenende, dan weer heftig verontwaardigd en onoverwinnelijk, zoo schildert Walter Page, de Amerikaansche ambassadeur, ons Grey in de crisisweek; in het nachtelijk uur gepijnigd door den twijfel of hij wel goed handelde.

Dit laatste zal misschien waar zijn; een menschelijke ziel heeft vele facetten en zeker behoort Grey niet tot het geslacht der titanen, die af en toe een hunner leden onder de menschen doen optreden.

Hij was geen man van opbruisende energie; van daemonische activiteit, zooals Churchill of Lloyd George; van overweldigende physieke of moreele kracht; maar hij was een staatsman, die het eenmaal als juist erkende doel met de grootste vasthoudendheid voor oogen hield en in het be-

wustzijn van zijn verantwoordelijkheid niet schroomde middelen aan te wenden, die hij in het verkeer tusschen individuën niet geoorloofd zou achten. Hij hield als het ware er een menschelijk en een staatsmansgeweten op na. Ieder die hem nabij kwam, roemde zijn ‘fine character’; zelfs een man als Morley, die begreep, dat hij jarenlang door Grey om den tuin was geleid, heeft slechts woorden van persoonlijke sympathie voor hem.

Wanneer men overtuigd is van de eerlijkheid der bedoeling, van den brandenden ijver voor Engelands welzijn, dan vergeeft men in politieke kringen elkaar in Engeland veel, zeer veel.

Haldane ontkent, dat Morley misleid is, omdat hij alles had kunnen weten, als hij gewild had; meer belangstelling had getoond. Maar het niet spontaan inlichten van Morley, die in naïveteit of in intellectueele nonchalance niet begreep, was misleiding door nalating, wat gelijk staat met misleiding door een verkeerde voorstelling van zaken te geven.

In Mei 1914 zijn de Engelsch-Russische onderhandelingen, als complement van de Fransch-Engelsche afspraak van 1912, gevoerd. ‘Malgré l'élasticité des formules, et le peu de précision des termes,’ schrijft de ambassadeur Benckendorf aan Sazonov den 20en Mei 1914 (Livre Noir, II, pag. 323) ‘il s'agit de *coopération active*.’

Grey heeft deze zaak in het Kabinet gebracht en in één zitting heeft dit de quaestie afgehandeld en de afspraak goedgekeurd. Benckendorf schrijft: ‘Je ne sais ce qui s'est passé. Je sais pourtant qu'il a suffi d'une séance et qu'il n'y a eu aucune opposition. *Il est vrai que c'est parce qu'on n'a pas demandé plus*.’ Ook toen is dus door Grey niet spontaan meegedeeld, dat de afspraak met Rusland de belofte inhield van ‘coopération active’, toen hij bemerkte, dat de Ministers de portée van de zaak niet vermoedden.

Wat Grey gedaan heeft ten opzichte van zijn volk, n.l. op geheel eigen, volstrekt eigen verantwoordelijkheid het te brengen in een situatie, die den eisch om aan den oorlog deel te nemen vrij wel onafwijsbaar maakte; wat hij gedaan heeft ten opzichte van zijn collega's, die hij jarenlang opzettelijk een blinddoek voor de oogen bond, die hen zelf ten slotte

een ongelukkig figuur moest doen slaan; wat veroorzaakte, dat zijn ambtgenooten tot vlak voor den oorlog over de buitenlandsche verplichtingen woorden spraken, die eenige maanden later als boerenbedrog konden bestempeld worden - dit alles toont, dat hij, al behoort hij niet tot de grootsche figuren, bij een betrekkelijk zachtaardig gemoed en bij allerminst gewelddadige neigingen over een wilskracht beschikte, die maakte dat voor een groot deel het gebrek aan natuurlijke sterkte werd geneutraliseerd. Deze tengerheid liet hem onderhevig aan de inzinkingen, waarin een crisis hem kon storten; maar zijn wil overwon ten slotte deze zwakte en hij heeft Engeland gebracht, waarheen hij het wilde leiden.

Wat was dat doel? *De verzwakking van Duitschland*, *niet de vernietiging*. De oorlogsbedoelingen van Engeland en Frankrijk ten opzichte van Duitschland waren niet identiek. Dat generaal Huguet dit niet heeft ingezien is de reden van zijn teleurstelling.

Duitschland's macht ontwikkelde zich te sterk; zij moest geknot; maar het gevolg van den oorlog mocht niet zijn dat Frankrijk daardoor in een al te krachtige machtspositie werd geplaatst.

Deze politieke overweging hield bij voortduring Grey en ook Churchill bezig. Toen Engeland's doel bereikt was en aan de macht van Duitschland een geweldige slag was toegebracht, kwam de overweging naar voren, dat Duitschland weder opgebouwd moest worden om tegenover Frankrijk (Rusland was voorloopig uitgeschakeld) een tegenwicht te vormen.

Het is typisch, dat op den dag van den wapenstilstand zelf dat vraagstuk een punt van gesprek uitmaakte tusschen Lloyd George en Churchill. (‘The Times’ van 11 Februari 1929) De roes der overwinning benevelde hun hoofden niet!

In wezen was het een preventieve oorlog, die Engeland voerde. De eenige reden waarom het Frankrijk en Rusland steunde was, dat er gevaar voor Engeland kon ontstaan, wanneer het niet aan den oorlog deelnam. Engeland zelf werd niet aangevallen en het beoogde geen bijzondere doeleinden

door den krijg te bereiken. Het wenschte een mogelijk gevaar te keeren.

Wanneer ik zeg, dat de oorlog, wat Engeland betrof, een preventieve was, bedoel ik daarmee geen blaam. Ofschoon Duitschland, naar mijn meening, niet direct schuldig is geweest aan het uitbreken van den oorlog in 1914, kan men zich wel voorstellen, dat zijn houding bij andere volkeren ongerustheid opwekte in den aan den oorlog voorafgaanden tijd.

Het is niet te ontkennen, dat er in Duitschland in de laatste 20 jaren voor den oorlog een chauvinistische geest oplaaide. Het zal wel waar zijn, dat de Duitsche Regeering, zooals v. Bülow (1916), von Bethmann-Hollweg (1919) en graaf Waldersee laatstelijk in 1928 verklaarden, zich niet direct door de Alduitschers liet beinvloeden. Ware dat zoo geweest, dan was er immers terstond oorlog gekomen. Maar waar, zooals v. Bethmann zelf zegt, de conservatieven en de nationaal-liberalen sterk doortrokken waren van Alduitsche denkbeelden, (v. Bethmann-Hollweg, 'Betrachtungen zum Weltkriege,' I, pag. 23) moest toch gerekend worden met de mogelijkheid, dat die strooming te eeniger tijd een grooten invloed zou kunnen uitoefenen.

Eyre Crowe zette reeds in 1907 uiteen, dat bewust of onbewust, Duitschland naar de continentale hegemonie voortschreed, dat het daarvoor zich een vloot zou aanschaffen, die Engeland zou bedreigen. Toen door de plannen van v. Tirpitz die vlootbedreiging in 1912 bedenkelijke afmetingen aannam, werd de ongerustheid in de verantwoordelijke Engelsche kringen zeer groot.

Of het wantrouwen, dat in Engeland tegenover Duitschland heerschte gegrond was, wil ik hier niet onderzoeken; dat het bestond is niet onbegrijpelijk.

II.

Ik zeide eenige malen dat Grey zijn ambtgenooten onvoldoende had ingelicht. Het is noodig deze bewering waar te maken.

In het laatst van 1905 trad Grey op als minister van Buiten-

landsche Zaken. Het volgend jaar had de conferentie plaats van Algeciras en van dat moment nam de Anglo-Fransche toenadering, die in 1904 meer het karakter had gehad van een liquidatie van hangende kwesties, dat van een Entente aan. Grey voelde de vrees in zich opkomen, dat het vooral Duitschland zou zijn, dat in de naaste toekomst het meest de positie van Engeland zou bedreigen.

Den 1en Januari 1907 dient Mr. Eyre Crowe bij Grey zijn memorie in, waarin de verhouding van Engeland tot Duitschland op meesterlijke wijze wordt behandeld. (Brit. Doc. III, pag. 397-420.) Lord. Morley, die deze geheime memorie met nog enkele andere ministers en hoofdambtenaren ter lectuur ontving, heeft in den aanvang daaraan niet voldoende aandacht geschonken; maar na zijn aftreden in 1914 is hij tot het inzicht gekomen, volgens zijn vrienden, dat dit stuk een sleutel is voor de politiek van het Foreign Office. De quintessens van het Memorandum ligt, naar mij toeschijnt, in de volgende periode:

> 'If it be considered necessary to formulate and accept a theory that will fit all the ascertained facts of German foreign policy, the choice must lie between the two hypotheses here presented:
> Either Germany is definitely aiming at a general political hegemony and maritime ascendancy, threatening the independence of her neighbours and ultimately the existence of England;
> Or Germany, free from any such clear-cut ambition, and thinking for the present merely of using her legitimate position and influence as one of the leading powers in the council of nations, is seeking to promote her foreign commerce, spread the benefits of German culture, extend the scope of her national energies, and create fresh German interests all over the world, wherever and whenever a peaceful opportunity offers, leaving it to an uncertain future to decide whether the occurrence of great changes in the world may not some day assign to Germany a larger share of direct political action over regions not now a part of her dominions, without that violation of the established rights of other countries which would be involved in any such action under existing political conditions.

* * *

> It will be seen, on reflection, that there is no actual necessity for a British Government to determine definitely which of the two theories of German policy it will accept. For it is clear that the second scheme (of semi-independent evolution, not entirely unaided by statecraft) may at any stage merge in the first, or conscious-design scheme. Moreover if ever the *evolution-scheme* should come to be realized, the position thereby accruing to Germany, would obviously constitute *as formidable a menace to the rest of the world* as would be presented by any deliberate conquest of a similar position by 'malice aforethought.'

De gedachtengang van Eyre Crowe komt dus hierop neer: hetzij dat Duitschland er bewust naar streeft, hetzij dat het een onvermijdelijk gevolg is van Duitschlands groei, dit land schrijdt naar de hegemonie op het vasteland; Duitschland vormt dus met den dag meer een bedreiging voor de rest van de wereld, ook voor Engeland.

Grey stuurde het memorandum aan Campbell-Bannerman, Asquith, Morley en Haldane met de opmerking, dat hij het van zeer groot belang achtte.

De hier boven aangehaalde gedachten hebben bij voortduring de politiek van Grey ten opzichte van Duitschland beheerscht.

Toen de oorlog in 1914 in aantocht was, formuleerde Eyre Crowe den 24en Juli de consequentie van dit richtsnoer in een kantteekening op een brief van Sir George Buchanan, ambassadeur te St. Petersburg. (Brit. Doc. XI, pag. 82.) Zij luidt als volgt:

> 'Should the war come and England stand aside, one of two things must happen:
> *a.* Either Germany and Austria win, crush France and humiliate Russia. With the French fleet gone, Germany on occupation of the Channel, with the willing or unwilling cooperation of Holland and Belgium what will be the positiou of a friendless England?
> *b.* Or France and Russia win. What would then be their attitude towards England? What about India and the Mediterranean?
> Our interests are tied up with those of France and Russia in this struggle, which is not for the possession of Servia, but one between Germany aiming at a political dictatorship in Europa, and the Powers who desire to retain individual freedom.'

In zijn aanteekening omtrent een gesprek met Sazonov, dat 24 September 1912 plaats vond, schrijft Grey, als volgt, over den grondslag van de Britsche politiek ten opzichte van Duitschland (Grey, I, pag. 198):

> 'If Germany was led by her great unprecedented strength to attempt to crush France, I did not think we should stand by and look on, but should do all we could to prevent France from being crushed. That had been our feeling in 1906 and in (1911).... If Germany dominated the policy of the Continent it would be disagreeable to us as well to others, for we should be isolated.'

Deze aanteekening komt overeen met het grondbeginsel van het Memorandum van Eyre Crowe.

Op pag. 336, deel I van zijn boek, memoreert Grey de overwegingen, die de Kabinetsministers, welke voor steun aan Frankrijk waren, daarheen leidden:

> 'We felt that to stand aside would mean the domination of Germany; the subordination of France and Russia; the isolation of Britain; the hatred of her by both those who had feared and those who had wished for her intervention in the war; and ultimately that Germany would wield the whole power of the Continent. How would she use it as regards Britain? Could anyone feel comfortable about that question?'

Ook hier weer dezelfde gedachten.

Van 1907 tot 1910 heeft Grey's meening, dat Duitschland verzwakt moest worden nog niet tot afdoende afspraken met den Franschen Staf geleid. Wel is men in Engeland onder Haldane's bestuur begonnen het expeditieleger te organiseeren.

In Augustus 1910 is Generaal Wilson, van wien bekend was, dat hij zich geheel voorbereidde op een oorlog van Frankrijk en Engeland tegen Duitschland, tot Director of Military Operations benoemd, onder welke functie de werkzaamheden verbonden met zulk een gezamenlijk optreden ressorteerden. Met intensieve bedrijvigheid is onder Wilson's leiding de organisatie van de Fransch-Engelsche samenwerking voortgezet, vanzelfsprekend in het diepste geheim.

Het is onaannemelijk, hoe 'militärfremd' Grey ook geweest moge zijn, dat hij de beteekenis van Wilson's benoeming niet heeft begrepen; de benoeming zal zonder twijfel in overleg met Grey hebben plaats gehad. Op pag. 71 van zijn gedenkschriften zegt Grey zelf, dat het de plicht is van het 'civilian Government to see that the highest professionsl posts in the Admiralty and the War Office are filled by soldiers and sailors but qualified for them.'

Dit geldt natuurlijk in de eerste plaats voor de meest politieke post in het ministerie van oorlog.

Trouwens meermalen blijkt, dat Wilson's vele reizen naar Parijs met bepaalde goedkeuring van Grey geschiedden. Desniettegenstaande moppert Wilson tot Augustus 1914 over Grey's weifelzucht; terwijl Grey Wilson geen enkele maal in zijn 'Twenty-five Years' noemt.

Sedert 1904 ontstond reeds onder Lansdowne aan het Ministerie van Buitenlandsche Zaken het inzicht, dat het belang

van Engeland meebracht dat het in geval van een Europeesch conflict aan de kant van Frankrijk zou moeten staan.

Grey volgde in December 1905 Lansdowne op en was overtuigd van den aanvang af van de juistheid van deze politiek. De Marokkocrisis in 1906 versterkte hem in die meening.

De Minister van Oorlog, Haldane, ofschoon niet bepaald anti-Duitsch gezind, stemde met deze theorie in en wenschte in ieder geval, dat voor het geval van een Europeeschen oorlog een Engelsche expeditie-macht gereed gemaakt werd. Hij heeft hier dan ook het initiatief toe genomen; eerst echter in 1911 na de tweede Marokko-crisis is die organisatie op de krachtigste wijze doorgezet.

In 1910 trad Sir Arthur Nicolson als Permanent Under-Secretary in het Foreign Office op. Haldane trad in 1912 als Minister van Oorlog af, maar bleef in het Ministerie.

Tot het najaar van 1911 was het Kabinet, uitgezonderd dan Haldane, door Grey niet anders dan zeer vaag ingelicht. Klaarblijkelijk vroegen de andere ministers niet naar volledige inlichtingen. Morley b.v., die reeds in 1907 van het Crowememorandum had kennis genomen, was hier nimmer op teruggekomen.

J.A. Spender (‘Life, Journalism and Politics’, I, pag. 241) vertelt, dat hij op een goeden dag in het najaar van 1911 in de kamer van den Minister McKenna met dezen zich over de buitenlandsche politiek onderhield, toen Lord Loreburn binnen kwam. Toen de Lord Chancellor hoorde, waarover het gesprek liep werd hij ontstemd en ‘said that it was monstrous that I (Spender) a mere journalist, should know things that were unkwown to him, Cabinet-Minister and Lord Chancellor, and he went on to denounce the hole-and-corner system which had placed foreign policy in the hands of a little group of Liberal Jingoes ever since the Government was formed.’

Loreburn heeft in een boek, ‘How the war came’, dat in 1919 verscheen, die klacht ampel herhaald; maar Spender heeft, dunkt mij, niet geheel ongelijk, wanneer hij zegt: ‘If the journalist knew more than the Minister about elementary things, it was certainly no blame to the journalist.’

Evenals wel in andere landen voorkomt, interesseert de

buitenlandsche politiek de Engelsche politici niet, voordat de nood aan den man is.

In Maart 1911 was het met de betrekkelijke rust voor Engeland gedaan.

In die maand trad de groote vijand van Duitschland, Delcassé, in het Fransche Ministerie, en reeds eenige weken later werd een expeditie naar Fez voorbereid.

Den 5en April 1911 deelde Jules Cambon, ambassadeur te Berlijn, aan von Kiderlen-Wächter mede, dat Frankrijk meer en meer een actieve politiek in Marokko meende te moeten gaan voeren, en eenige dagen later schreef v. Bethmann-Hollweg aan Cambon terug:

'L'expédition à Fez pourrait bien compromettre les relations franco-allemandes' (l'Europa Nouvelle, December 1927 pag. 1742. Grosse Politik, XXX, pag. 86.)

De tweede Marokko-crisis was geboren.

Klaarblijkelijk heeft toen de Fransche Minister van Buitenlandsche Zaken den ambassadeur Sir Francis Bertie gevraagd om eenige schriftelijke toezegging van Engeland. Althans Grey stuurt de depêche van Bertie, die (volgens Grey) in 1925 aan het Foreign Office niet meer te vinden was, aan Asquith ter kennisneming. (Grey I, pag. 94.) Uit den brief aan Asquith blijkt, dat zelfs deze, die als Prime-Minister in 1908 was opgetreden, niet wist dat de Fransch-Engelsche militaire conversaties, die in 1906 ook met zijn medeweten hebben plaats gevonden, sedert dien onafgebroken waren voortgezet.

Asquith schijnt die mededeeling op dat oogenblik weder voor kennisgeving te hebben aangenomen, althans eerst 5 September 1911 schrijft hij aan Grey dat deze conversaties hem toch gevaarlijk voorkomen (Grey I, pag. 95): 'especially the part which refers to possible British assistance.'

Grey antwoordt daarop (8 September 1911), dat de conversaties 'no doubt have given an expectation of support. I do not see how that can be helped.'

Deze briefwisseling geeft een eigenaardigen kijk op de Engelsche regeer-methoden, en de groote bevoegdheid die een individueele minister zich meent te mogen assumeeren. Immers

niet alleen blijkt uit deze brieven van Grey, dat hij de andere ministers jaren lang onkundig had gelaten van handelingen, die volgens hem de verwachting van Engelsche hulp bij de Franschen moest opwekken, maar uit de mededeelingen van generaal Wilson in verband met die van Fransche zijde, weet men nu, dat in Juli 1911, dus eenige weken voor den brief van Asquith, die bedenkingen opperde tegen militaire besprekingen, door den Engelschen Generalen Staf de *uitdrukkelijke belofte* van hulp aan den Franschen Staf is gegeven.

Nu zou nog verondersteld kunnen worden, dat de Engelsche Staf, die belofte geheel op eigen gezag heeft afgelegd; in de eerste plaats lijkt het echter ondenkbaar, dat de hoogste Engelsche militaire autoriteit, hoe groot ook haar politieke invloed evenals in alle groote landen moge zijn, haar gezag zou wagen door een belofte af te leggen, waarvan zij nog niet wist of die gehonoreerd kon worden. Maar er zijn aanwijzingen, die grond geven tot het vermoeden, dat sommige regeeringsorganen in Londen er niet onbekend mee waren.

Den 1en Juli 1911 verscheen de ‘Panther’ voor Agadir; die dag is daardoor tot een dies ater voor Europa geworden.

In den kleinen kring van ingewijden te Parijs en Londen, was dadelijk alles in rep en roer. En nu treedt in Londen een figuur op, die verder op den loop der zaken een, naar mij voorkomt, zeer grooten invloed heeft uitgeoefend, Winston Churchill: ‘the splendid condottiere’; de man met ‘the daimonic energy’; van ‘the adventurous politics’; die den 26en Juli 1914 terstond ‘his shining armour’ aantrok.

Als Minister van Binnenlandsche Zaken had hij slechts indirect met de buitenlandsche politiek te doen, maar hij had er altijd levendig belang in gesteld, evenals in militaire aangelegenheden.

Tijdens de Agadir-crisis was hij dag aan dag bezig en offerde zijn vacantie daaraan op. Grey woonde in dien zomer in Churchill's huis en beide ministers spraken elkaar zeer veel. Ook met Wilson, dien Grey weinig zag, had Churchill een drukken omgang, en eveneens met Lloyd George, ‘who was not actually the most popular man at the time’. (Churchill, pag. 48.)

Den 19en Juli was de crisis op zijn hoogst. De Fransche Conseil Supérieur de la Guerre vergaderde dien dag en ook de Engelsche Staf was in groote spanning. Des avonds ijlt Generaal Wilson naar Parijs en confereert daar de beide volgende dagen. Churchill en Lloyd George bespraken met elkaar herhaaldelijk den stand van zaken. Den 21en komt Lloyd George bij Grey en zegt, dat hij des avonds in het Mansion House, in een vergadering van City-menschen, moet spreken en meent daar een duidelijk woord aan het adres van Duitschland te moeten richten. Of Grey dat goed vindt. Lloyd George leest Grey voor wat hij wil zeggen en Grey keurt dat goed. (Grey 1, pag. 224.)

's Avonds houdt Lloyd George de historisch geworden dreigende 'Mansion-House-speech', voor een gehoor, dat allerminst de beteekenis er van vermoedde. Den volgenden dag was Duitschland op zijn achterste beenen en Paul Cambon zeide in 1919 tot Lloyd George: Na uw rede van 21 Juli 1911, gevoelde Frankrijk zich zeker van de Engelsche hulp.

Als men bedenkt dat Lloyd George Minister van Financiën was en dus met de buitenlandsche politiek niet direct te maken had; dat hij niet wist van de geheime besprekingen tusschen den Engelschen Staf en den Franschen; dat hij, volgens Grey's verhaal, toen hij zijn rede gereed had, niet wist, dat Duitschland nog niet geantwoord had op de Engelsche vraag om inlichting van 4 Juli, wat naar het zeggen van Lloyd George zelf de aanleiding moest zijn van zijn rede; dat het hoogst ongewoon genoemd mag worden, dat een zoo gewichtige officiëele uitspraak, waarvan oorlog of vrede kon afhangen, door een willekeurige minister zou worden gedaan *op eigen initiatief;* dat dienzelfden dag Generaal Wilson vergaderde met den Franschen Staf met de bedoeling het Fransche operatieplan van Generaal Michel met zijn offensief in België, op zij te doen schuiven, waarop alleen kans bestond als Frankrijk zeer sterke aanduidingen kreeg van de richting van Engeland's politiek; dat Grey van zijn Kabinet niet zeker was, en het dus zeer aangenaam moest vinden als een der andere, niet als francofiel bekend staande ministers een dreigement tegen Duitschland uitsprak, - als men dat alles bedenkt, dan krijgt men den indruk dat Lloyd George den 21en Juli in onvol-

ledige kennis van zaken door Grey en Churchill naar voren is geschoven, om de belangrijke verklaring af te leggen.

Grey, aan het einde van zijn boek nog eens op de beroemde rede terugkomend, zegt echter: 'In 1911 Lloyd George acted at his own initiative'. (Grey, II, pag. 265.) Hier past een groot vraagteeken.

Churchill beweert eerst den 27en Juli 1911 door een samenloop van omstandigheden zijn aandacht aan de buitenlandsche aangelegenheden te hebben gewijd; hij was daar dan snel in thuis, want den 13en Augustus stelde hij zijn memorandum op, dat de strategie, die Frankrijk en Engeland tegenover Duitschland moesten volgen, behandelt.

Er kan m.i. niet aan getwijfeld worden of dat memorandum, hoewel Generaal Wilson het 'fantastic and ridiculous' noemt, geeft op de belangrijkste punten diens meening weer.

Herhaaldelijk blijkt hoe nauw het contact was tusschen Wilson en Churchill; reeds in den zomer van 1911 en nog meer sedert October 1911 toen Churchill Minister van Marine werd.

Beiden waren overtuigde strijders voor de idee, dat Duitschland ter neer geslagen moest worden, als Engeland zijn positie wilde behouden; zij dachten geheel als Grey, Nicolson en Eyre Crowe.

In het dagboek van Wilson komen echter voortdurend uitingen van wrevel ten opzichte van Grey voor, dien Wilson als te aarzelend, te weifelmoedig teekent. Maar kan men op deze uitingen aan? Wilson was een geslepen diplomaat, en zelfs zijn dagboek moet met de grootste reserve worden gelezen.

Hij moest twee doeleinden verwezenlijken: ten eerste moest, om Engeland tegenover Duitschland te doen staan, een politiek worden in elkaar gezet, waarbij deze, geholpen door de strategie, een zoodanige situatie schiep, dat de publieke meening van Engeland uit moreele gronden zich gerechtigd zou achten aan den oorlog deel te nemen, en ten tweede moest die politieke strategie zoodanig worden ingericht, dat er geen nadeel voor Engeland van den Franschen kant uit voortvloeide; Frankrijk mocht evenmin de hegemonie op het continent verkrijgen als Duitschland. In hoeverre nu al de hiertoe aangewende middelen zijn toegepast in overleg of met

voorkennis van Grey is niet na te gaan; maar hun uitwerking ging in de richting, die Grey wenschte.

Voor geen van de beide doeleinden kon men uitkomen, en daarom moest de schijn worden gewekt, èn door Grey, èn door Churchill, èn door Wilson, dat zij niet van elkaar afwisten; van gemeenschappelijke actie verluidt nooit een woord.

Voor den buitenstaander schijnt het echter onaannemelijk, dat Churchill Lloyd George tot de Mansion House-rede aanspoorde, zonder dat Grey dit wist; dat Wilson de belofte van hulp aan Frankrijk in Juli 1911 deed, zonder dat Grey hiervan wist; dat Bertie Poincaré in 1912 opzette om een geschreven stuk betreffende de Entente te eischen zonder dat Grey of ten minste zijn bureau dit wist.

Neemt men het medeweten van Grey niet aan, dan is het alternatief, dat hij door de groep Churchill-Wilson-Nicolson geblinddoekt naar den oorlog is geleid. Ik geloof dit ten eenenmale niet. Al lang voordat Churchill en Wilson zich met de Entente-zaken bemoeiden, had Grey in samenwerking met Haldane den grond daarvoor geprepareerd.

Wel schijnt Grey te theoretisch aangelegd; hij had niet genoeg ‘devilry’ in zich om de politiek practisch te verwezenlijken. Hij liet het grovere werk aan anderen over. Hij maakt den indruk, dat hij, hoezeer in groote trekken zijn doel ziende, niet altijd in staat was, om juist te onderkennen welke practische maatregelen de situatie eischte en op behendige wijze moest hem dan door anderen een juist inzicht in de détails worden bijgebracht.

Toen de crisis in 1914 kwam, bleek met welk een meesterschap alles was voorbereid om eerst het Kabinet en daarna de natie in een situatie te brengen, dat het één en onverdeeld in het strijdperk trad.

Er waren verschillende vraagstukken, waarmee zich de activiteit van Grey en zijn geestverwanten bezighield.

1e. Duitschland *moest* de aanvaller zijn voor het oog der wereld.
2e. Duitschland *moest* de neutraliteit van België schenden.
3e. België *moest* zich actief tegen die schending verweren.

Deze drie punten waren van belang met het oog op de

oorlogsbereidheid van de Engelsche publieke opinie en het Kabinet.

En verder moest de oorlog niet in België, maar in hoofdzaak op Fransch gebied worden gevoerd, om de Franschen uit België te weren aan den eenen kant, en anderzijds, omdat de oorlog langdurig moest zijn, als men Duitschland wilde verslaan. Maar dit kon men moeilijk vooraf aan de Fransche natie aannemelijk maken. De questie van Antwerpen, die in October 1914 zulk een grooten invloed heeft uitgeoefend op den gang der gebeurtenissen vloeide uit het Belgisch-internationale vraagstuk voort.[1)]

De grootste omzichtigheid werd vereischt om deze verschillende denkbeelden practisch uit te werken.

De aartsconservatief en Ulsterman Wilson zal bij sommige liberale en Labour-Ministers reeds door deze eigenschappen niet het vertrouwen genoten hebben. Van Asquith wordt dit in Wilson's biografie uitdrukkelijk gezegd.

Het behoeft daarom niet onwaarschijnlijk geacht te worden, als Wilson zijn geestverwant in imperialisme Churchill heeft verzocht om van tijd tot tijd zijn (Wilson's) denkbeelden onder zijn eigen (Churchill's)vlag aan het beoogde adres te brengen.

Ook is herhaaldelijk na te speuren, dat Wilson in zijn dagboek in de jaren vóór den oorlog zich over zijn eigen inzichten onjuist uitlaat. Klaarblijkelijk heeft hij gevreesd, dat dit dagboek te eeniger tijd publiek zou kunnen worden, en is daarom op zeer gewichtige punten òf onvolledig òf opzettelijk onjuist geweest.

Dat Wilson en Churchill samen overeen kwamen, dat de politiek-strategische overwegingen van den eersten door den ander als zijn eigene onder de oogen van de Ministers zouden worden gebracht, blijkt het duidelijkst uit de wording van Churchill's brief aan Grey van den 31en Augustus 1911.

Wilson vertelt in zijn dagboek (pag. 102) dat Churchill hem den 28en Augustus verzoekt om een brief over politieke strategie, over Antwerpen en de eventueele omtrekkende beweging der Duitschers in België, opdat hij dien aan Asquith en de andere Ministers kan toonen.

1) Zie mijn brochure: ‘De verhouding van België tot Engeland en Frankrijk vóór den oorlog.’ (Januari 1929).

Den volgenden dag verzendt hij een brief over die onderwerpen aan Churchill. In 'The World Crisis' schrijft Churchill den brief af, dien hij, Churchill zelf, 30 Augustus 1911 opstelde en aan Grey zond; daarin wordt de grondslag voor de politiek ten opzichte van België uiteengezet, en van Antwerpen gesproken. Aan het slot vraagt Churchill aan Grey, den brief aan Asquith te laten lezen.

Ofschoon in deze episode door Churchill van Wilson niet wordt gerept, lijkt het wel zeker, dat Churchill als tusschenpersoon is opgetreden, om de ideën van Wilson onder de oogen van Grey en Asquith te brengen.

Den 5en September 1911 smeden Churchill en Wilson klaarblijkelijk een klein complot om een samenspreking tusschen Grey en Wilson te kunnen tot stand brengen. (Wilson I, pag. 102.)

Een zeer belangrijk product van de gemeenschappelijke diplomatie van Wilson en Churchill lijkt mij het Memorandum van den laatste van 13 Augustus 1911 over het Fransche operatieplan. Hierover heb ik elders het een en ander gezegd.[1)] Er werd door Churchill heel wat diplomatie toegepast om de ministers met strategische denkbeelden vertrouwd te maken.

TH. VAN WELDEREN RENGERS.

(Slot volgt.)

1) Zie mijn brochure: Iets over de Fransch-Engelsche operatieplannen van 1914. (Mei 1929).

Rijk en gemeenten.

Om in ons land zelfstandige gemeenten aantetreffen, sterk en prat op haar macht, moet men teruggaan tot den tijd, toen nog slechts de eerste spanten zichtbaar werden van een koepel daarboven, van een de gemeenten overheerschend rijk.

Ons vraagstuk van de geldelijke verhouding tusschen een oppermachtig rijk en afhankelijke gemeenten bestond destijds niet, kòn niet bestaan. Wat wèl bestond leek meer op het tegendeel: de landsvorst afhankelijk van der gemeenten goedgeefschheid.

Eerst als de rijkskoepel zich strakker en strakker is gaan spannen en hieronder de gemeenten nog slechts kunnen ademen bij rijks-genade, pas dan zijn de voorwaarden voor het ontstaan van ons vraagstuk vervuld.

Bestaat echter eenmaal deze toestand van een den gemeenten boven het hoofd gegroeid rijk en van door het rijk overschaduwde gemeenten, in hoeverre zal dan het rijk aan de gemeenten nog ademtocht gunnen?

De mogelijkheden liggen hier tusschen twee theoretische uitersten.

Het rijk kan - in den zin van: het rijk beschikt over de macht hiertoe - de gemeenten, nu *zijn* gemeenten, behouden als niets dan indeelingen-van-gebied, behandelen als zijn administratieve hoorigen. Precies immers gelijk het zichzelf, zuiver administratief, splitst in departementen van binnenlandsche zaken, van waterstaat, van financiën en zoo verder, maar zonderdat een dezer departementen geldelijk zelfstandig is, evenzoo kan het rijk zich administratief-territoriaal splitsen in gemeenten, hem ten volle ondergeschikt. Eigen geld behoeven dan zulke rijksdeelen evenmin als eenig ministerie.

Zulk een uiterste bestaat misschien wel nergens. Het andere uiterste - de gemeenten financiëel volslagen zelfstandige staatjes in den staat - laat zich in den modernen staat even moeilijk denken.

Echter neigen alle practisch wèl denkbare mogelijkheden hetzij naar de eene, hetzij naar de andere dezer beide polen. Het rijk kan twee kanten uit.

Het kan de gemeenten vrij laten uitsluitend in het redderen van haar eigen huishoudingen. Financieele gemeentelijke zelfstandigheid is dan niet verder van noode dan de eischen van huishouding strekken en er valt alleen te waken tegen wanklanken, die gemeentelijke belastingen kunnen doen hooren in het rijksbelastingstelsel. Een rijk bijvoorbeeld, dat de eerste levensbehoeften van zijn burgers onbelast wil houden en dat wenscht te zijn één tolgebied, zal zijn gemeenten het heffen van bepaalde accijnzen en van invoerrechten verbieden. Ook in dit kader nog past het, de gemeenten te verklaren tot die ‘administrative lichaamen, ondergeschikt en verandwoordlijk aan het Uitvoerend Bewind’, als welke de eerste staatsregeling der Bataafsche Republiek, van 1798, scherpste reactie tegen het staatsrecht der Zeven Provinciën, zich de gemeenten dacht.

Het rijk echter kan ook anders. En ons rijk doet anders, al sinds 1801.

Het kan oprecht prijs stellen op gemeenten, sterk uit eigen kracht. Om der gemeenten wil; uit gevoel voor de historische traditie. Doch ook om zijn zelfs wil; omdat het niet wil dooden wat leeft, maar alle bestaande levende kracht wil behouden, wil inpassen in *zijn* geheel en benutten tot *zijn* voordeel, beseffend zelf beter te kunnen functioneeren bij behoud en groei van plaatselijke energie. Zelf wil het nut trekken van de geestkracht zijner vrije burgerijen. Een deel van zijn eigen rijkswetten wil het ter plaatse laten uitvoeren, niet door rijksambtenaren, die het stationeert en verplaatst over heel zijn gebied, maar door de organen zelve der plaatselijke burgerijen.

Doch zoodra gedraagt niet het rijk zich naar dit besef, of het vindt, onmiddellijk en onafwendbaar, het vraagstuk van de financieele verhouding tusschen zich en zijn ge-

meenten op zijn weg, een vraagstuk, dat de geesten zijner staatslieden nimmer meer zal loslaten.

Wij zijn niet zoo gelukkig, voor deze twee vormen van gemeentelijke zelfstandigheid goed-vaderlandsche termen te bezitten. Voor de vrijheid-in-eigen-huishouding behelpen we ons met ‘autonomie’; voor de uitvoering van rijkswetten door de gemeente-organen met ‘zelfbestuur’ als we nederlandsch willen spreken of - en dit meestal - met ‘selfgovernment’ als we niet opzien tegen een engelsch, dat de Engelschen zelf (die van ‘local government’ spreken) niet verstaan.

Trots de gebrekkige naamgeving staan inmiddels deze twee instellingen in den nederlandschen bodem vast geheid. Doch we betalen er den hoogen prijs van het onsterfelijk probleem der financieele verhouding tusschen rijk en gemeenten voor.

Met deze teekening van het vraagstuk - juist thans weer in het brandpunt der parlementaire belangstelling - is niets onaangenaams jegens de ministers De Geer en Kan bedoeld. Hun wetsontwerp heeft met een kloeken ruk het vraagstuk (van welks lijdensgeschiedenis zoo aanstonds een kort verhaal) geheven op een hooger plan, met ruimer uitzicht, dan waaraan onze wetgevende en andere belangstellenden ooit gewend zijn geweest.

Toch mag men weigeren, te gelooven, dat thans het vraagstuk op zijn sterfbed ligt.

Het wortelt in de taakverdeeling tusschen rijk en gemeenten. Men kan zich, in een levenden staat van levende gemeenten, beide bereid tot aanvaarding van nieuwe plichten die de groei der maatschappij hun kan opleggen, deze verdeeling niet denken als in een vast blijvende gedaante bevroren voorgoed. Voor wisseling van gedaante, voor groei van bemoeienis ook, behoort het financieele kader ruimte te laten.

Of het nieuw ontworpen kader zóó is ontworpen, dat het inderdaad de noodige ruimte biedt, is van den dag zijner geboorte af de vraag geweest. De wijzigingen, die het onderging reeds tijdens het overleg tusschen regeering en commissie van voorbereiding, dus nog eer het voor het mondeling Tweede-Kamer-debat was rijp verklaard, toonen, dat het aanvankelijk tekort schoot in het licht der thans beschikbare

gegevens omtrent de geldelijke nooden der gemeenten. En wie verstout zich te voorspellen, welke taal deze gegevens zullen spreken over een twintig, dertig jaar?

Nederland heeft gemeentelijke invoerrechten en accijnzen gekend.

Deze invoerrechten worden verboden in art. 52 der Burgerlijke en Staatkundige Grondregels van 1798: ‘van de aanneming der Constitutie af, zal er aan den doorvoer, koop en verkoop, van alle voordbrengselen van den vaderlandschen grond, gelijk mede van alle goederen binnen deze Republiek bewerkt of vervaardigd, door en in alle Departementen en Plaatsen, geenerlei belemmering, hoe ook genoemd, worden toegebragt’. En de accijnzen sneuvelen - op luttele uitzonderingen na, die ook al weer zijn uitgestorven - in twee tempo's, in 1851 en in 1865, beide keeren door Thorbecke's hand.

Sindsdien blijft het vraagstuk der financieele verhouding tusschen rijk en gemeenten branden. De gemeenten toch, bij de Gemeentewet van '51 geroepen tot autonomie zoowel als tot zelfbestuur, krijgen hierdoor èn eigen kosten èn rijks-kosten[1)] te dragen; zij worden echter beknot in het heffen van belastingen en behoeven dus hiervoor andere inkomsten.

De wet van '51, die den eersten forschen aanval op de gemeente-accijnzen doet, verschaft haar deze inkomsten door de vanouds bekende hoofdelijke omslagen meer naar voren te schuiven en door, tot hooger bedrag dan vóór '51 gold, opcenten toetestaan op de grondbelasting. Later zijn deze opcenten nog herhaaldelijk verhoogd.

En in '65, als de rest der gemeente-accijnzen wegzinkt, brengt het rijk een dubbel offer. Het doet afstand van zijn eigen 21½ opcenten op de grondbelasting der bebouwde eigendommen en schenkt deze, met afronding naar boven tot 25, aan de gemeenten. En het staat verder vier vijfden van de opbrengst zijner personeele belasting aan de gemeenten af.

Deze greep naar het personeel is achteraf min gelukkig

1) Deze verkorting voor ‘kosten in 's rijks belang door de gemeenten als organen van zelfbestuur gemaakt’ zij hier en verder geoorloofd.

gebleken. Zijn fout, als maatregel van compensatie, is geweest, dat een verbruiksbelasting van de schrale beurzen (de accijnzen) plaats maakte voor een van de volle (het personeel). Deze, op zichzelve loffelijke, daad, kon onmogelijk behoorlijke vergoeding bezorgen aan de talrijke gemeenten met vele behoeftigen en weinige rijkaards, terwijl juist deze gemeenten als rijksorganen van zelfbestuur - men denke alleen maar aan de armenzorg - op zware lasten konden komen. Zij moesten trachten, het te stellen met den aanwas, dien binnen haar grenzen het personeel beliefde opteleveren.

In 1885 wordt deze uitkeering der vier vijfden gefixeerd. Hiermede werd bereikt, dat verdere verslechtering der numerieke verhouding tusschen arme en gezeten burgers de arme gemeenten voortaan niet meer kon deren, maar hiertegenover stond, dat ook aan de gemeenten in beteren doen thans de was van het personeel ontglipte.

De toestand wordt onhoudbaar. Een noodwet van 1892 trekt drie ton uit voor gemeenten, die door Gedeputeerde Staten voor extra-hulp in aanmerking zouden worden gebracht. Vooral ‘arm Friesland’ - het was de tijd van de landbouwcrisis en van de staatsrechtelijke rebellie in Opsterland en Weststellingwerf - heeft hiervan geprofiteerd.

En dan komt de wet van 1897, die, na al een paar keer op de helling te zijn geweest, thans staat te worden vervangen door de wet-De Geer-Kan.

Andere maatregelen hebben, in het laatste tiental jaren, de werking der wet van '97 trachten te steunen.

De middelen van meer dan eene gemeente zijn sinds 1918 door opcenten op de dividend- en tantièmebelasting versterkt;

in de jaren '18 tot '22 is aan de gemeenten rond een zesde van de opbrengst der oorlogswinstbelasting uitgekeerd;

sedert '20 werkt het in dit jaar voor de gemeenten verruimde belastinggebied;

een nieuwe noodwet van '21, die twee jaar dienst doet, verhoogt al naar de behoefte met 20 tot 100% de uitkeeringen volgens de wet van '97;

hiernaast zijn bizonder noodlijdende gemeenten nog bizonderlijk geholpen.

Het is alles ongenoegzaam gebleken; deels was het trouwens als noodmaatregel voor den crisistijd bedoeld.

Deze wet van '97, van Sprenger van Eyk en Van Houten, staat in kwaden roep.

Zij is gekunsteld en ingewikkeld.

Maar vooral: zij heeft onvoldoende geholpen. De feil van zware lectuur te zijn zou men haar gaarne hebben vergeven, had zij maar afdoende baat gebracht toen zij eenmaal liep.

Zij staat wellicht in iets te kwaad gerucht.

Er zit een stelsel in. Dit stelsel is zeker aanvechtbaar, maar ook dat der heeren De Geer en Kan, door de Tweede Kamer ten slotte zonder hoofdelijke stemming aanvaard - een der manieren, waarop dit staatslichaam wetsontwerpen pleegt binnen te halen met gejuich -, wacht nog de toets der praktijk.

Dat het goed inzet, door tal van benarde gemeenten ruimer te behuizen, is belangrijk, maar zegt voor de toekomst te weinig. Ook de regeling van 1897 schonk aanvankelijk bevrediging en zoolang zij dit deed bleef de critiek bescheiden. Eerst later komt deze in volle felheid los en vindt dan een gemakkelijk punt van aanhechting in den omslag van rekensommen, die het wetje bergt en die Oppenheim - en niet hem alleen - tureluursch heeft gemaakt.

Waarop kwam - zeer in 't kort; den lezer zal ik sparen - dit stelsel van '97 neer?

Het nam als uitgangspunt de overweging, dat de nood der gemeenten twee oorzaken had: de rijkskosten en het accijnsverbod; '65 en '85, met hun eerst ('65-'85) veranderlijke en meest wassende, dan (na '85) gekristalliseerde uitkeering uit een andere en door anderen betaalde verterings-belasting dan de oude gemeente-accijnzen, waren tekort geschoten; er moest dus, zoo redeneerde men, een regeling worden ontworpen, die zoowel de rijks-kosten in betamelijkheid vergoedde als den gemeenten bezorgde wat zij uit accijnzen, indien nog geoorloofd, hadden kunnen trekken.

Met veel vernuft trekt dan de wet op deze dubbele gedachte haar stelsel op. Elke der twee oorzaken kreeg tot taak, een bestanddeel te leveren van de den gemeenten toegedachte compensatie.

Het eene bestanddeel, dat de rijkskosten wilde goed maken - niet ten volle, maar gedeeltelijk, want het gemeentelijk zelfbestuur bracht mee, dat de gemeenten zelve eraan meebetaalden -, werd afgeleid uit de bevolkingssterkte op 1 Januari 1896 en was per hoofd der bevolking iets hooger voor gemeenten met toen meer dan 20.000 inwoners dan voor de kleinere.

Het tweede bestanddeel, dat de accijns-derving wilde vergoeden en dat zich kenmerkte door die ingewikkeldheid, die nu al ruim dertig jaar een nachtmerrie is voor docenten en studenten in het nederlandsche staatsrecht, werd berekend door nategaan, wat de gemeenten hadden kunnen heffen van die ingezetenen, die wèl in accijnzen zouden hebben meebetaald maar niet meedroegen in de andere gemeentebelastingen.

Zoo verkreeg men voor elke gemeente twee sommen; deze telde men op en het verkregen totaal deelde men op het inwoner-tal van 1 Januari 1896; het aldus verkregen en dan eens en vooral vaststaand cijfer wordt nu telken jare met het nieuwe inwonertal vermenigvuldigd om het bedrag, dat de gemeente toekomt uit 's rijks schatkist, te vinden.

Den lezer is dit, vrees ik, reeds ingewikkeld genoeg. Toch geeft het van dezen trek der wet van '97 nog slechts een flauwe schaduw.

Maar het gezegde kan volstaan om te doen begrijpen, aan welke principieele critiek - dus afgezien van die ingewikkeldheid - deze wet op den duur zich heeft bloot gegeven. Op den duur toch, nadat de in den beginne gewekte bevrediging had uitgewerkt, ging men haar meer op de keper bezien en ontdekte er fout op fout.

Een fout was alvast, dat een der uitgangspunten (groote gemeenten hebben, ook relatief, meer rijkskosten dan kleine), daargelaten of het op zichzelf juist was, onjuist was uitgewerkt. Een gemeente, die eerst na 1896 boven de 20.000 inwoners klom, zeg tot 25,000, profiteerde hiervan alleen doordat hiermee haar vermenigvuldigingscijfer tot 25.000 steeg, maar dit werd vermenigvuldigd met een getal, kleiner dan voor de gemeenten, die op Nieuwjaarsdag 1896 reeds boven de 20.000 reikten. Snel groeiende, maar oorspronkelijk kleine gemeenten

dreigden - wat niet gehoefd had - aldus heel spoedig uit haar kracht te groeien.

Er waren echter zwaarder bedenkingen. En blijkbaar lastig te verhelpen.

Twee staatscommissies hebben erover gedokterd.

De eerste, de commissie-Godin de Beaufort van 1903, die rapporteert in 1907, geeft het op, laat de rijksuitkeering die ze was en bepaalt zich tot een plan van herziening der gemeentebelastingen. De belangrijke wet van 1920 tot verruiming van het gemeentelijk belastinggebied is hieruit geboren.

De tweede, de commissie-van Lynden van Sandenburg van 1921, die verslag uitbrengt in 1927, komt wèl met een plan, maar de regeering verwerpt dit en komt met een eigen.

Wie de wet van 1897 poogt te lezen is gauw geneigd te zeggen: haar stelsel is te gekunsteld om juist te kunnen zijn. Maar de te regelen stof is nu eenmaal weerbarstig en in zulk geval biedt eenvoud nog niet een waarborg van juistheid.

Ook gaat het aanhangig wetsvoorstel in zijn critiek op het bestaande stelsel zeker te ver.

Eene der grondgedachten van '97 en die de jongste der twee staatscommissies zou overnemen - dat de gemeenten recht hebben op vergoeding voor rijkskosten - verdient bescherming tegen deze critiek. De uitwerking dezer gedachte moge gebrekkig zijn geweest, zoolang men handhaaft het bestaande stelsel, dat den gemeenten zelfbestuur laat, is het redelijk en dus recht, dat de opdrachtgever (het rijk) zijn lasthebbers (de gemeenten) in staat stelt, te doen wat hun gelast wordt. Het rijk kan zeker niet alle kosten van zelfbestuur voor zijn rekening nemen en de gemeenten in alle vrijheid mooi weer laten spelen van zijn geld, maar het mag nog veel minder, zelf mooi weer spelende van gemeentegeld, een stuk rijkswerk zonder vergoeding door de gemeenten laten opknappen.

Deze redeneering heeft alvast haar nuchterheid vóór. Wat stelt hier tegenover de toelichting der regeering op haar wetsontwerp, dat thans de Tweede Kamer reeds aan de Eerste zond?

Hetzelfde wat haar thesaurier-generaal, lid der tweede staatscommissie, reeds had opgemerkt in een nota bij het commissoriaal verslag, waarin hij stelling nam tegen het

standpunt der meerderheid en waaruit toen al onmiddellijk viel afteleiden, dat de kansen voor dit commissie-stelsel om tot regeerings-voorstel te worden verheven laag stonden.

De Grondwet - aldus deze redeneering - draagt (art. 144) aan de gemeenten zelfbestuur op, maar zwijgt van een recht der gemeenten op vergoeding hiervoor. En de Gemeentewet werkt deze gedachte uit, zwijgt eveneens van een recht op vergoeding, ja, brengt zelfs (art. 205) deze kosten van zelfbestuur onder de gemeente-uitgaven. Waar is hier een spoor van recht der gemeenten op vergoeding te vinden?

Deze redeneering is niets dan juridisch formalisme. Bewijst zij iets anders dan (wat ieder weet) dat de gemeenten haar aanspraak niet met beroep op een wetsartikel kunnen staven? Het is een armelijke rechtsbeschouwing, die met zulk bewijs genoegen neemt. Er zijn dingen van zoo simpelen aard, dat Grondwet en wetten veilig ervan kunnen zwijgen; zij spreken vanzelf. En zoo spreekt het ook vanzelf, dat een rijkswetgever, die een stelsel van plaatselijk zelfbestuur - terecht! - verkiest boven een van straffe centralisatie in de uitvoering van rijkswetten, de consequentie moet aanvaarden: het werk, dat ik van mij afschuif, behoor ik, althans ten deele, te blijven betalen, nu de gemeenten, welker belastinggebied immers door mij is geregeld en beperkt, uit eigen kracht hiertoe niet ten volle bij machte zijn.

Zit echter niet in dit ‘ten deele’ het zwakke punt van het pleidooi ten gunste der gemeenten? Hebben dan niet de gemeenten recht op het volle pond? En erkennen zij en haar vrienden, genoegen nemende met minder, dan niet, dat zij *recht* - toch niet een rekbaar ding! - op uitkeering missen?

De tegenwerping faalt. Dat de gemeenten mee-betalen aan het zelfbestuur is volmaakt redelijk, in de eerste plaats omdat de gemeenten een deel der rijkskosten wèl zelf kunnen dragen en voorts omdat dit zelfbestuur óók een gemeentebelang is: de gemeentebesturen plaatst het op een hooger peil en de gemeentenaren kan het niet onverschillig laten, dat rijkswetten op hen worden toegepast door hun eigen vertrouwensmannen.

Een moeilijkheid blijft hier alleen de verdeeling der kosten over beide partijen. Hoe rijks- en gemeentebelang zich hier

onderling quantitatief verhouden, is niet te zeggen. Al naar de omstandigheden - meer draagkracht aan den rijkskant dan wel aan dien der gemeenten - medebrengen, zal de wijze van verdeeling verschillend kunnen uitvallen. Het beginsel echter, dat verdeeling redelijk is, wordt niet aangetast door het feit, dat de verdeelings-formule in zekeren zin product van willekeur moet blijven.

De thesaurier-generaal had met zijn nota - daad van afweer - gemakkelijker werk dan de ministers De Geer en Kan met hun memorie van toelichting en hun wetsontwerp - daad van opbouw.

Deze ministers zijn dan ook over hun eigen redeneering gestruikeld. Hun toeleg was, aan de gemeenten een uitkeering te verschaffen ‘op ruimeren voet dan in de bestaande wet vervat is.’ Waarom ruimer? Omdat de gemeenten veelal het niet zelve kunnen helpen, zoo de belastingdruk er zwaar is; omdat de oorzaken hiervan elders dan bij de gemeenten liggen; omdat - men geniete thans de voorzichtige formuleering der regeering zelve - ‘het huidige overmatige verschil in druk tusschen de gemeenten onderling voor een aanmerkelijk deel berust in andere factoren dan welke van de gemeentelijke gestie afhankelijk zijn.’ En leest men tekst en toelichting van de nieuwe uitkeeringsformule - de ‘tooverformule’, schertste goed-gehumeurd minister De Geer, het ‘rad van avontuur’ iets wranger het Kamerlid Van den Tempel - dan ziet men als bedoeling aangegeven, dat rekening zal worden gehouden met deze twee factoren: de eigen draagkracht der gemeenten èn hare uitgaven in 's lands belang.

Een en ander past geheel in den gedachtengang, die een recht der gemeenten op vergoeding voor rijkskosten vooropstelt, maar tegen de stelling, dat zulk een aanspraak niet zou bestaan, botst het op. Het rijk is toch niet zoo ruim bij kas, dat het onverplicht aan de gemeenten geschenken kan doen?

Men verblijde zich derhalve over het feit, dat één grondbeginsel, dat eigen is aan de wet van 1897 en waarop de staatscommissie-Van Lynden had willen voortbouwen, schoon thans met de lippen verloochend, metterdaad beleden blijft.

En nu de tweede grondgedachte der thans nog bestaande, maar reeds ten doode opgeschreven wet: de gemeenten hebben aanspraak op vergoeding voor de ontneming, in 1851 en '65, van de bevoegdheid tot heffing van accijnzen.

Hier wordt de wet zonderling onlogisch.

Hoe verhouden zich tot elkaar de rijkskosten en de accijnsderving? Naar het inzicht van den wetgever: als twee in beginsel gelijkwaardige, op één lijn staande, motieven tot rijkshulp, elk van beide zich latende brengen onder een cijfer en samen dus onder twee cijfers, welke dan, bijeengeteld en aan nog andere rekenkundige bewerkingen onderworpen, ten slotte aanwijzen de door het rijk aan de gemeenten uittekeeren som.

Zulk een stelsel nu vergrijpt zich aan de logica.

De gemeenten behoeven geld voor haar rijkskosten. Zij hadden dit geld *kunnen* blijven putten uit accijnzen. Zij hebben dit niet *mogen* blijven doen. Derhalve hebben zij aanspraak op vergoeding. Men kan nu deze beschouwen òf als vergoeding voor de rijkskosten (nu niet meer kwijtbaar uit accijnzen) òf als vergoeding voor de accijnsderving (die, onvergoed, de rijkskosten onbetaalbaar maakt). Doch wat men niet kan doen is: deze vergoeding te construeeren als waren het er twee, één voor rijkskosten naast één voor accijns-derving. Als ik jegens u verplicht ben tot levering uit mijn inkomen van iets, dat mij *f* 1000. - kost, en gij verkleint mijn inkomen met *f* 1000. - maar laat mijn verplichting tot levering in stand, dan verkrijg ik jegens u niet aanspraak op *f* 2000. - (*f* 1000. - voor de leveringsverplichting + *f* 1000. - voor de inkomst-derving), maar op niet meer dan éénmaal *f* 1000. -, die men òf op de leveringsverplichting òf op de inkomstenderving kan baseeren, maar niet op beide samen.

De wet van '97 telt in beginsel dubbel geld aan de gemeenten toe. Dat in feite deze hiervan niets hebben bespeurd, ligt niet aan het stelsel der wet, maar aan de wijze-waarop, aan de concrete cijfers-waarmee zij dit stelsel (dat door zijn noodeloos dubbelen opzet intusschen noodeloos gecompliceerd is geworden) heeft uitgewerkt.

Een andere grief:

Als uitgangspunt voor de berekening der rijksuitkeeringen aan de gemeenten de al langer dan zestig jaar doode en begraven gemeente-accijnzen te nemen, heeft geen zin.

Het had al niet veel zin in 1865; het had er heel geen meer in 1897, laat staan in 1929.

Die inkomsten uit accijnzen vóór 1865 moeten in belangrijke mate schijn-inkomsten zijn geweest. De accijnzen immers waren voor een bedenkelijk groot deel echte armeluisbelastingen, drukten de armen nog dieper neer en hadden hiermee de strekking om vele uitgaven der gemeenten en inzonderheid de kosten van armenzorg optedrijven.

En thans, na meer dan een halve eeuw, hebben alle gemeenten zich naar het nieuwe stelsel geplooid, geleerd te huishouden, goed of gebrekkig, zonder accijnzen. Ook de economische structuur van vele gemeenten heeft zich sterk gewijzigd. Indien thans gemeenten in nood verkeeren, dan ligt de oorzaak elders dan in Thorbecke's accijns-wetgeving. Wie gelooft, dat weder-invoering van die bonte rij van heffingen, welker namen veelal herinnerden aan de tijden van Republiek en Middeneeuwen, dat opwekking uit den doode van gemaal en bestiaal, van recht van waag en ronde maat en van zoovele andere heffingen op eerste levensbehoeften en eenvoudige genotmiddelen, waarmede onze voorvaderen vertrouwd zijn geweest - gesteld, zij ware als belastingmaatregel verdedigbaar - nu nog de gemeenten afdoende in staat zou stellen tot vervulling harer taak in onzen tijd? En zoo niemand dit gelooft, dan mag ook niemand ter berekening van wat thans den gemeenten van rijkswege toekomt zijn uitgangspunt nemen bij deze grafrelicten.

De ministers De Geer en Kan doen dit dan ook in geenen deele.

Een hunner groote verdiensten is, het vraagstuk van zijn voorgeschiedenis zoo goed als geheel te hebben losgemaakt.

Frisch en forsch is hun wetsontwerp en zijzelven zijn bij de, toch wel moeizame, voorbereiding allerminst in hun aanvankelijken opzet vastgeroest; lenig van geest en toegankelijk voor opbouwende critiek zijn zij gebleven. Vooral de vruchten van hun overleg met de commissie van voorbereiding ge-

tuigen hiervan. Die van het Kamerdebat - toen blijkbaar de ministerieele reserve van punten, waarop concessies mogelijk waren, grootendeels was uitgeput - zijn armer.

Een paar grepen ter toelichting. Grepen uit een rijkgeschakeerd geheel, die het gansche samenstel niet dan onvolledig weergeven. De te verwerken stof is van de soort, waarover men gemakkelijker een boek dan een artikel schrijft.

En één algemeene opmerking vooraf:

Het is meer dan een formaliteit, dat ook de minister van binnenlandsche zaken Kan de memorie van toelichting heeft geteekend. Bij het Kamerdebat deed hij er het zwijgen toe; zijn ambtgenoot De Geer verdedigde het ontwerp met groot talent en ongemeen succes. Toch blijft het mede een ontwerp van mr. Kan, die reeds in de staatscommissie van 1903 - waar het probleem onontwarbaar werd bevonden en ten slotte naast de tafel belandde - in bondgenootschap met mr. Treub denkbeelden heeft bepleit, die in enkele hoofdlijnen van het nieuwe stelsel duidelijk herkenbaar zijn: de overdracht aan de gemeenten van de volle opbrengst der personeele en van het grootste deel der opbrengst van de grondbelasting.

Deze twee rijksbelastingen leenen hiertoe zich bij uitstek. Als er één voorwerp van eigendom echt gemeentelijk is, in de beteekenis van: aan een bepaald gemeentegebied gebonden en in zijn wel en wee van gemeentelijke gestie afhankelijk, dan is dit de grond. En onze uiterlijke levensstaat, waarnaar als bron van inkomst de personeele belasting ziet, is alweer in belangrijke mate gemeentelijk in den zin van: zich openbarend in de manier-waarop en ter plaatse-waar wij wonen.

Zal afstand van het personeel in 1929 niet terugval in de fout van 1865 zijn? Neen. Toen beoogde deze afstand vergoeding voor de ontneming van accijnzen en daarvoor deugde hij niet. Thans is het doel: algemeene versterking der gemeente-middelen, en hiervoor deugt hij wèl.

De eerste opzet van het ontwerp was ietwat anders: het personeel zou als rijksbelasting verdwijnen, maar de gemeenten kregen bevoegdheid tot het heffen van een verteringsbelasting van denzelfden aard, tevens echter tot vrij ver gaande gemeente-

lijke modificatie dezer belasting, bijvoorbeeld tot toevoeging van nieuwe grondslagen.

Dit is gewijzigd; de belasting blijft er eene van het rijk, geheven door rijksambtenaren, maar elke gemeente krijgt de zuivere opbrengst der belasting binnen haar gebied, met, wederom, bevoegdheid tot modificatie naar plaatselijke behoefte. Deze bevoegdheid gaat nu echter minder ver dan in het eerste ontwerp: een gemeente mag wèl grondslagen schrappen, niet nieuwe bedenken. Zoo is het administratief eenvoudiger; de gemeenten behoeven niet een eigen inningsapparaat te scheppen. Dat er progressie mogelijk is in het tarief der belasting naar den grondslag huurwaarde, is te danken aan een, door minister De Geer vriendelijk bejegend, amendement-Van Gijn.

Elke gemeente krijgt verder drie kwart van de zuivere opbrengst (in hoofdsom) der grondbelasting, ter plaatse geheven. In het eerste ontwerp hadden de gemeenten te kiezen tusschen de opbrengst van gebouwd en die van ongebouwd. De verandering is een verbetering voor het platteland, waar veelal, anders dan in de steden, deze twee opbrengsten elkaar naderen, zoodat de keuze tusschen de twee zou neerkomen op òf de eene òf de andere helft, terwijl de steden, die natuurlijk bebouwd zouden kiezen, haast de volle som konden machtig worden.

Elke gemeente behoudt voorts het recht, een forensenbelasting te heffen. Of juister: krijgt een nieuw recht op een nieuw soort forensen-belasting.

De bestaande regeling maakt onderscheid tusschen de werken de woonforensen; beide soorten belast zij naar hun inkomen; beide laat zij in totaal vier derden betalen van wat ze als nietforens zouden hebben betaald, maar van de opbrengst uit een werkforens trekt zoowel de werk- als de woongemeente elk de helft, twee van de vier derden dus, terwijl van de opbrengst uit een woonforens de normale woongemeente drie, de vacantiegemeente een van de vier derden trekt. Aldus sinds 1920.

Vóórdien - sinds 1897 - kende men de heffing der vier derden ook, maar gold zoowel ten aanzien van werk- als van woonforensen voor de verdeeling over de twee gemeenten

de ééne maatstaf van drie van de vier derden voor de eigenlijke woongemeente (die, waar de werkforens slaapt en zondag houdt en waar de woonforens buiten zijn vacanties verblijft) en één van de vier voor de andere (voor de werkgemeente der werk-, voor de vacantie-gemeente der woonforensen).

De regeling van '20 was een verbetering; die van '97 hechtte te veel aan het slapen, te weinig aan het waken en werken.

Toch bevredigde deze regeling van '20 per slot niemand.

Waarom in onzen tijd van steeds verbeterd locaal en interlocaal verkeer het forens-zijn te beschouwen als iets gelijk een fiscaal vergrijp, te straffen met een derde deel belasting extra?

De vraag, meende onze regeering, beantwoordde zichzelve: door heel de forensen-belasting moest een streep worden gehaald.

Dit antwoord is echter de Kamer te kras geweest.

Het ging op, zoo dacht zij, voor de werkforensen; laat dezen in hun werkgemeente voor hun werklocaliteit volstaan met gewone personeele belasting naar de huurwaarde te betalen en laat hen in hun slaap- en woongemeente inkomstenbelasting voldoen op gelijken voet als hun niet forenseerende medeburgers.

Maar het ging, meende de Kamer, niet op voor de woonforensen, de lieden met een eigen vacantie-verblijf waarvan meer dan negentig dagen in het jaar wordt geprofiteerd.

Moesten dezen dan in hun vacantie-gemeente belast blijven op den voet van '20, naar den maatstaf van hun inkomen?

Ook dit niet; deze maatstaf was hier foutief. De gevonden oplossing (een vrijzinnig-democratisch amendement, dat vrijwel overeenkwam met een wetsontwerp-De Geer van een paar jaar geleden, dat onafgedaan is gebleven) lijkt gelukkig. De belasting der woonforensen wordt nu een verteringsbelasting, niet naar het inkomen te heffen, maar naar de mate van weelde, die men als forens ten toon spreidt, inzonderheid naar de huurwaarde van het vast vacantie-verblijf en naar den tijd, dien men er vertoeft.

Het amendement is aangenomen met een meerderheid van slechts één stem; zelfs heeft men eerst zich verteld en ge-

meend dat het verworpen was. De sterke tegenkanting zal moeten worden verklaard uit wat mr. Van Gijn het best onder woorden bracht: deze vacantie-verblijven vallen reeds, gelijk ook de kantoren der werkforensen, onder de personeele belasting (welker opbrengst nu aan de gemeenten komt) en bovendien nog onder eventueele gemeentelijke opcenten op deze heffing; moeten zij tot drie keer toe belastbaar zijn?

Men kan rustig antwoorden: zeker, waarom niet? Hier is inderdaad weelde; den omvang van deze weelde heeft de forens geheel in zijn macht; welnu, hiernaar betaalt hij; zijn winst, vergeleken met den toestand van nu reeds twee-en-dertig jaar lang, waarin hij voor dezelfde weelde naar den onredelijken maatstaf van zijn inkomen betaalde, kan belangrijk blijken.

Werk- en woonforensen beiden winnen bij de nieuwe regeling. De eersten het meest; met den gewonen burger komen zij op één lijn te staan; hun geval wordt dan ook meer en meer een van gewone burgerlijkheid. De tweeden wat minder; hun geval is dan ook nog steeds dat van den man, die zich een extraatje kan gunnen, waarvan de gewone sterveling wèl droomen maar niet proeven kan.

Toch kijken denkelijk niet alle werkforensen blijde.

Het wetsontwerp immers heeft nog een anderen kant, door de regeering sterk belicht, in het oog van menigeen op zijn minst even belangrijk en aantrekkelijk als heel zijn overige inhoud, maar die voor vele bemiddelde werkforensen bekoring moet missen.

Het is een toegift boven de verbetering der financieele verhouding tusschen rijk en gemeente. Een toegift; want deze verhouding ware te zuiveren geweest ook zonder gelijktijdig nastreven van nog een ander doel: nivelleering van belastingdruk over heel Nederland.

De regeering heeft dit haar nevendoel - het slechten der vluchtheuvels, thans toevluchtsoord voor diegenen onzer medeburgers, wier bereidwilligheid om naar hun draagkracht mee te betalen in de gemeene lasten aan deze draagkracht niet evenredig is - in haar overig plan derwijze verwerkt, dat het hiermede één organisch geheel is gaan uitmaken.

Dubbele winst heeft dit meesterstukje van legislatieve techniek haar bezorgd:

het geheele wetsontwerp kwam te deelen in de sympathie, die dit denkbeeld van nivelleering aanstonds ontmoette; in deze gunstige atmosfeer kon de behandeling inzetten;

de nivelleering en grootendeels de overige inhoud waren tot één verweven; hoe moeilijk werd nu het indienen, hoe gemakkelijk het afwijzen van ingrijpende amendementen, die bij dezen bouw van het wetsontwerp haast noodzakelijk méér moesten treffen dan waarop zij eigenlijk mikten.

Dit nevendoel immers wordt bereikt door een gemeentefonds te scheppen, onder rijksbeheer, gevoed uit rijksbelastingen (welker taak de nivelleering wordt), maar bestemd om over de gemeenten te worden verdeeld naar de reeds even genoemde tooverformule, die èn de draagkracht èn de rijkskosten der gemeenten wil aangeven.

Rekenkundig minbegaafden zullen ook van deze formule schrikken; zij schrikken van alle formules; maar de wet van 1897 maakte het veel erger in dit opzicht en de nieuwe formule boezemt meer vertrouwen dan haar voorgangster in. Zij stelt niet, gelijk deze, de verrassende vraag, welk bedrag behoorde te kunnen worden gehaald uit leege zakken, maar informeert naar feitelijke draagkracht en verklaart zich, blijkt deze onbevredigd, tot bijpassen bereid. Tot bijpassen, in de eerste plaats uit het fonds, maar in tweeden aanleg, bij uiterste noodzaak, als het door de wet den gemeenten gewaarborgd minimum in het gedrang komt, zelfs uit de gewone staatsinkomsten.

Het fonds-denkbeeld zelf is niet oorspronkelijk. Wèl deze uitwerking, de verbinding met het nivellatie-denkbeeld. Reeds een ontwerp-Treub uit 1915 kende een fonds en buitenslands kende de wetgeving het nog eerder.

Bekend was ook één ernstig principiëel bezwaar. Het is ook thans weer opgerakeld: de formule van uitkeering, die wil doen weten wat een gemeente noodig heeft, kan dit moeilijk uit iets anders afleiden dan uit de feitelijke kosten, die de gemeente zich oplegt, maar de zuinigste gemeenten, die zichzelve op rantsoen hebben gesteld, zijn dan de minst behoevende en trekken aan het kortste eind.

Dit bezwaar heeft nog niemand weten te ondervangen. Het gold tegen Treub's fonds; het geldt tegen dat van De Geer en Kan.

Tegen Treub's fonds gold nog een ander bezwaar: dat het zou worden gevoed uit rijks-accijnzen. Dit geldt niet tegen het nieuwe fonds, waaraan geheel andere bronnen zijn toegedacht.

Dat zulk een fonds, mits zijn wingebied voldoende rijk en zijn verdeelingsformule deugdelijk zij, de gemeenten inderdaad kan brengen in beteren doen, is duidelijk zonder meer.

Hoe het zijn neven-roeping, het slechten van heuvels en vullen van dalen, zal kunnen vervullen, eischt echter een korte toelichting. Deze wijst tevens de mildste voedingsbron aan en baant verder het pad naar de beantwoording van nog een vraag van moeilijk te overschatten gewicht: tot welken prijs de gemeenten haar lotsverbetering zullen koopen.

Wij krijgen een nieuwe belasting, een rijksbelasting met voor het gansche land uniform tarief, den nivellator, want hiervoor verdwijnen de onderling sterk uiteenloopende gemeentelijke inkomstenbelastingen, ook die, welke den vorm van opcenten op de rijksinkomstenbelasting hadden gekozen.

Deze nieuwelinge vervangt en unificeert ze. Zij zal zijn van gematigde progressie, in de lagere klassen van aanslag iets hooger dan de gewone rijksinkomstenbelasting, die blijft, maar in de hoogere klassen aanzienlijk lager.

Haar opbrengst stort zij in het fonds.

Dit fonds wordt verder in hoofdzaak gevoed - weer een der winsten, te danken aan het werk der commissie van voorbereiding en tevens een tweede nivellator - door vijftig opcenten op de vermogensbelasting.

Volledig zal nochtans de nivelleering niet worden bereikt, want de gemeenten erlangen bevoegdheid tot opcentenheffing op de fondsbelasting. Reeds hieruit zal verschil van druk tusschen gemeente en gemeente kunnen blijven voortkomen; niet alle gemeenten toch zullen even hard hakken met het opcenten-bijltje; maar dit druk-verschil zal geringer zijn dan tegenwoordig mogelijk en veelvuldig werkelijkheid is, vooral

doordat de bevoegdheid tot heffing van opcenten tamelijk eng is begrensd.

Kamer en regeering hebben moeite gehad, het over deze opcenten eens te worden.

Het vraagstuk was netelig om meer dan één reden.

De bestaande gemeentelijke inkomstenbelastingen komen te verdwijnen.

Is deze prijs, gevraagd voor de nivelleering en voor de andere goede dingen, die het wetsontwerp belooft, dit offer waard?

Het antwoord op deze vraag hangt natuurlijk ook hiervan af, hoe hoog de opcenten op de fondsbelasting mogen oploopen en of zij progressief mogen zijn.

Progressieve opcenten op een reeds progressieve belasting doen wat zonderling aan. Toch verdienen zij niet de qualificatie van mr. Van Gijn, een financiëel monstrum te zijn. Zij zouden den hoon verdienen, waren belasting-heffer en opcentenheffer dezelfde macht, het rijk bijvoorbeeld; dit zou zich een bepaalde progressie-schaal kunnen kiezen, zwak of scherp, maar dan ook aan zijn eigen keus, in één schaal neergelegd, gebonden zijn. Hier evenwel zal het rijk de belasting en zullen de gemeenten de opcenten heffen. Dunkt nu den gemeenten de rijksprogressie te zwak en wil men haar vrijheid laten, deze voor haar belastinggebied te verscherpen, dan is technisch de eenige mogelijkheid, progressieve gemeente-opcenten toetestaan. De wetgever kan dan ook hier weer een breidel aanleggen, zoo goed als de nog bestaande regeling (sinds 1897) de progressie der gemeentelijke inkomsten-belastingen inperkt.

In den beginne wilde de regeering geenerlei opcentenprogressie vergunnen. De commissie van voorbereiding heeft haar tot mildere gezindheid weten te brengen: progressie werd toegestaan, maar tot een maximum van tachtig. Echter in dezen eigenaardigen vorm (die behouden is gebleven), dat het cijfer 80 niet werd genoemd, maar, als maximum, werd verwezen naar de op de grondbelasting der gebouwde eigendommen door de gemeente metterdaad gelegde opcenten, die wettelijk tot tachtig kunnen gaan doch ook eronder kunnen blijven.

Dit stelsel remt en is kennelijk als rem bedoeld. Wil voortaan een gemeente progressie in haar opcenten op de

fondsbelasting, het heffingspercentage, toegedacht aan de hoogste inkomens-klassen, vindt als limiet de gemeentelijke opcenten (niet de maximaal geoorloofde, maar de werkelijk gehevene) op gebouwd, met name dus op huurhuizen, welke opcenten niet progressief mogen zijn en in de meeste gemeenten op de huurders plegen te worden afgewenteld. Met andere woorden wordt dus den gemeentebesturen dit beduid: als gij uw hooge inkomens wilt belasten naar hun draagkracht en gij meent, hiertoe progressie te behoeven, gaat uw gang, maar weet wel, dat gij dan tegelijkertijd de huurders binnen uw gebied moet treffen met een belasting, die, in opcenten uitgedrukt voor allen gelijk, juist hierdoor de zwaksten onder hen het zwaarst zal drukken.

Het Kamerdebat heeft de begrenzing der opcenten op de fondsbelasting iets verwijd. Tachtig is niet meer de uiterste grens. Maar ook deze verwijding is weer gebonden aan strak bindende voorwaarden.

Als regel blijft voorop staan: opcenten op de fondsbelasting worden op alle aanslagen tot een gelijk getal geheven. Dus geen progressie.

Van dezen regel mag echter worden afgeweken: geleidelijke progressie is geoorloofd, mits het hoogste opcentencijfer niet overschrijde de opcenten op gebouwd. Wat op zijn hoogst dus tachtig kan worden.

Evenwel - en hier komt de verwijding - kan onder bepaalde omstandigheden het aantal opcenten op de fondsbelasting honderd worden. Laten echter de gemeenten zich hierover niet te spoedig verheugen. Want deze sprong op honderd is slechts toegestaan onder een drievoudig beding: geen progressie, noch bij de eerste tachtig, noch bij de volgende twintig opcenten; de overige heffingen moeten tot, naar het oordeel der Kroon, redelijke bedragen zijn opgevoerd; de verhooging tot honderd moet noodig zijn om de begrooting te doen sluiten.

Vooral de twee eerste voorwaarden zijn sterk belemmerend. Honderd opcenten?; goed, maar dan op de kleine aanslagen evenzeer als op de groote; en dan eerst de overige heffingen opgevoerd tot redelijke bedragen! Zoo luidt de machtspreuk uit Den Haag, die de gemeenten bindt aan handen en voeten.

Bindt volgens een stelsel - dat der tweede voorwaarde, die een bepaalde volgorde van gemeentebelastingen voorschrijft - dat gebloeid heeft vóór 1851, maar nadien geleidelijk en bijna geheel verdwenen was; een terugtred tot vóór Thorbecke.

Behalve belemmerend is een der voorwaarden hinderlijk onduidelijk.

Wat is bedoeld met ‘de overige heffingen’, die eerst tot redelijke bedragen moeten zijn opgevoerd? Alle overigens aan de gemeente geoorloofde heffingen, de lange lijst van geoorloofde retributies incluis? Dan blijft er van de gemeentelijke vrijheid van doen of niet-doen al bitter weinig over. Of alle overigens door de gemeente feitelijk uitgeschreven heffingen? Dan zou de gemeente zich tot maar enkele dezer kunnen bepalen, zich verder reddende met de honderd opcenten.

Elke dezer twee uitleggingen laat zich echter verdedigen. De Eerste Kamer kan aan de regeering nog een zoogenaamd authentieke interpretatie ontlokken. Maar binden kan deze de opvolgende regeeringen niet.

En thans nog iets over aard en bedrag van den prijs, die gevraagd wordt met name voor het begeerlijk goed der nivelleering.

Het kost moeite, zich te overtuigen, dat hij niet overmatig is.

Radicaler breuk met ons verleden op belasting-gebied, tegelijk ingrijpender besnoeiïng van gemeentelijke bevoegdheid, is hier te lande wel zelden begaan. En de regeering maakt niet den indruk, ten volle te beseffen wat zij verricht.

De gemeentelijke inkomstenbelastingen gaan, in de gedaante der oude hoofdelijke omslagen, terug tot in de middeneeuwen; die van het rijk niet verder dan tot 1892.

Het is waar, Hendrick de Keyser's en Heemschutten willen niet tieren in fiscalen grond (al steekt er waarheid in de spreuk, dat oude belastingen altijd beter dan nieuwe zijn) en piëteit voor den ouderdom telt onder rivaliseerende belastingen niet mee onder de erkende deugden. Maar in dit wetsontwerp ontbreekt deze deugd toch wel op uiterst vrijmoedige wijze.

Het schiet een geduchte bres in de gemeentelijke autonomie.

Het moest dit doen. Juist omdat het, beginselvast, de nivelleering najaagt.

De ongelijkheid van belastingdruk komt - soms is het noodig, aan zeer eenvoudige waarheden te herinneren - nergens anders vandaan dan doordat de eene gemeente veel, de ander weinig heft, waartoe beide gemeenten vrijheid hebben krachtens haar autonomie, die vrijheid van doen en van laten is.

De ongelijke druk is vrucht der autonomie. Een wrange vrucht, het zij grif toegegeven. Maar ge raakt deze vruchten niet kwijt zonder den boom te havenen.

Men moet hierom niet beproeven, het voortestellen, alsof het middel tegen de ongelijkheid van druk doodonschuldig is. Er zit vergift in. Dat we soms moeten slikken tot herstel van gezondheid. Maar dat we ons niet laten toedienen als suikerwater.

De haast, waarmee voorstanders der nivelleering dit haar karakter hebben ontkend, heeft zich gewroken.

Wat zegt men bijvoorbeeld van het beroep op onze provincies, die evenmin - werd dan betoogd - inkomstenbelastingen mogen heffen en aan wie toch niemand autonomie ontzegt?

Alsof provincie en gemeente hier vergelijkbare grootheden waren! Het zijn de behoeften van een autonoom lichaam, die bepalen hoever zijn autonomie moet strekken, en het is de omvang zijner werkzaamheden, die bepaalt hoever zijn behoeften reiken. De gemeenten nu hebben onder de werking van Thorbecke's Gemeentewet een activiteit ontplooid, welke die der provinciën (die veel zuiverder het karakter van administratieve lichamen en van organen van toezicht op gemeenten en waterschappen vertoonen) vele malen te boven gaat.

Een staat als de onze, die niet zweert bij het beginsel van centralisatie, die integendeel hecht aan gemeentelijk leven en gemeentelijke daadkracht, handelt onberaden met financiëel zijn gemeenten te kortwieken. En zoo klemt dus wel zeer de vraag, of deze ingrijpende vernauwing van gemeentelijk belastinggebied, schrille tegenstelling met de verruimingswet van 1920, den gemeenten nog voldoende ruimte van armslag laat.

Beslissend antwoord op deze vraag kan slechts de toekomst geven; het heden beschikt over de twee gegevens, noodig ter beantwoording, te weten den toekomstigen ondernemingslust der gemeenten en den rijkdom harer bronnen van inkomst, slechts over het tweede en over dit nog maar gedeeltelijk.

Over het eerste gegeven beschikken wij uiteraard nog niet, maar het is geenszins ondenkbaar, dat binnen niet te langen tijd - de eerste jaren zal het wel schikken - er gemeenten zullen komen, groote gemeenten vooral, die breeder de wieken willen uitslaan dan de kooi, die De Geer en Kan haar timmerden, zal blijken te gedoogen.

Voorzoover wij over het tweede gegeven beschikken, zijn er enkele lichtpunten.

Deze zijn ontstoken *nadat* het wetsontwerp in eerste gedaante bij de Kamer kwam; zij zijn aan de regeering *gevraagd* moeten worden en overmatig scheutig is deze niet geweest; herhaaldelijk heeft zij, met een 'niet te aanvaarden', amendementen in de wieg gesmoord. Zoo bijvoorbeeld de poging om aan de gemeenten nog een bescheiden eigen inkomstenbelasting te gunnen.

Deze houding was begrijpelijk en, van regeeringsstandpunt, geheel verdedigbaar. Steeds toch dreigde het gevaar, dat het belangrijk nevendoel der nieuwe wet, de nivelleering van belastingdruk, zou worden tegengewerkt door den gemeenten een vrijere hand te laten aan de belastingkraan. Beknotting van belastingvrijheid is inderdaad de prijs gebleken, te betalen voor het slechten der befaamde vluchtheuvels.

Welke zijn deze lichtpunten?

Grootendeels zijn zij reeds genoemd; zij zijn te zoeken onder de veranderingen, die het wetsontwerp heeft ondergaan na zijn indiening.

Men kan er nog aan toevoegen de verwerping van een amendement-Kortenhorst, dat de zakelijke bedrijfsbelasting aan de gemeenten wilde ontnemen. Men behoeft niet te dwepen met deze, van 1920 dateerende, belasting; haar druk is dikwijls averechtsch, want zij houdt geenerlei rekening met den bloei der belaste bedrijven, behalve dan voorzoover deze in het aantal er werkzame arbeiders tot uiting komt, wat een slechte maatstaf is. Toch kan men haar bezwaarlijk een plaats

ontzeggen in het geheel der gemeentebelastingen, waarin zij een versterking vormt van het zakelijk element, dat er niet in ontbreken mag. Bedrijven met veel arbeiders jagen de gemeenten op kosten; het is redelijk, dat deze bedrijven in deze kosten deelen; even redelijk als (om één voorbeeld van een andere zakelijke gemeentebelasting te geven) dat huisen grondeigenaren straat- en weggeld betalen.

Er zijn dus lichtpunten.

Op den prijs van de nivelleering is iets afgedongen. De Kamer is van oordeel gebleken, dat de regeering aanvankelijk overvroeg.

Toch heeft dit besef bij de Kamer niet sterk geleefd.

Reeds negen jaar geleden trouwens, toen zij het wetsvoorstel tot verruiming van het gemeentelijk belastinggebied behandelde en aanvaardde, viel op, hoe weinig stemmen een toch hoogst-principiëel amendement-Van Beresteyn er haalde, dat bedoelde, de opsomming der gemeentebelastingen in art 240 inplaats van limitatief enuntiatief te maken, gelijk art. 238 dit voor de retributies (de heffingen voor het gebruik van gemeente-diensten, -werken en -inrichtingen) is.

Het amendement had geheel gepast in het wetsontwerp van toen. Het was zelfs het oorspronkelijk voorstel der regeering zelve, die echter gezwicht was voor bezwaren van de commissie van voorbereiding en verder in dit opzicht lauw is gebleven. Maar de Kamer sprak la mort sans phrase erover uit.

Een amendement van dezelfde strekking en met dezelfde waarborgen - dat gemeentebesturen wèl nieuwe belastingen mogen uitdenken, mits niet met dezelfde grondslagen als die eener rijksbelasting - zou ook geheel hebben gepast in het kader der oppositie van 1929. Er is niet van gerept. De oppositie is te schuchter gebleven.

Rustig heeft men in de Gemeentewet de zonderlinge tegenstrijdigheid laten staan, dat de gemeenteraden wèl nieuwe retributies mogen verzinnen - een bevoegdheid, die na 1920 van temeer beteekenis is geworden, nu uit retributies een matige winst mag worden gemaakt - maar niet op belastinggebied hun ‘vindingrijkheid’ (uitdrukking van jhr. Van Beresteyn) mogen toonen. Thans, bij de jongste Tweede Kamer-debatten, is er in dit genre enkel een niet voortgezette

poging van mr. Van Gijn geweest om het vernuft der gemeentebesturen zich te laten scherpen op het uitdenken van nieuwe grondslagen voor de personeele belasting.

Eischt misschien de Grondwet deze limitatie in haar art. 147, dat de Gemeentewet opdraagt, ‘algemeene regels’ voor de plaatselijke belastingen te geven? Het is wel beweerd, maar wie kan ontkennen, dat ook een in beginsel en met beperkingen vrij latende regel een ‘algemeene’ regel is; wie volhouden, dat alleen uitputtende regels ‘algemeen’ zijn?

Neen, de verklaring van deze houding der Kamer moet zijn haar overtuiging, misschien haarzelve slechts ten halve bewust, dat de Staten-Generaal het heft der gemeentebelastingen in handen moeten houden. Niet de Kroon beslisse in elk voorkomend geval bij de hanteering van haar goedkeuringsrecht, maar bij voorbaat en voor lang beslisse de wetgever, die blijkbaar nog niet genoeg heeft aan de verantwoordelijkheid van de raadslieden der Kroon jegens de Kamers voor de hanteering van het goedkeuringsrecht, niet genoeg ook aan zijn eigen natuurlijke bevoegdheid om bepaaldelijk niet gewenschte belastingen, accijnzen bijvoorbeeld, den gemeenten te ontzeggen. Hoewel toch het verleden van den nederlandschen wetgever op het stuk van gemeentefinanciën niet vlekkeloos is en hoewel het wel eens is vertoond, dat een gemeente een nieuwe, bruikbare belasting uitvond.

In het jongste geval - nu de regeering erop uit was om, terwille van de nivelleering, de gemeenten de slagpennen te korten - moest intusschen deze overtuiging der Kamer, die het voor de gemeentelijke vrijheden niet vierkant dorst of wilde opnemen, wel van den beginne af de ministers sterk, de Kamer zwak doen staan.

En zoo hebben deze twee staatsmachten samen, onder de bij al haar soepelheid straffe leiding van een zeldzaam kundig minister-president, een nieuw stelsel opgebouwd, waarvan de eerste werking met vertrouwen, de verdere alleen met open critisch oog mag worden afgewacht.

D. VAN BLOM.

Wat ik heb gezien in Rembrandt's Nachtwacht.

Ik wil probeeren, de twee volgende stellingen aannemelijk te maken:

I. De menschen op het doek van Rembrandt zijn menschen, die - toen ze op weg waren naar een schuttersfeest, of toen ze bezig waren zich klaar te maken voor een schuttersfeest - overrompeld zijn door een werkelijk ernstig bedoeld, plotseling door de heele stad geslagen alarm.

II. De troep zelf, - ik bedoel de troep zonder de beide officieren - is niet aan 't marcheeren, verwijdert zich niet van de plaats waar ze zich op dit oogenblik bevindt en zal zich voorloopig ook nog niet verwijderen. De beide officieren verlaten de troep. De troep zelf blijft op de appèlplaats achter - voorloopig achter - onder commando van den man met den uitgestoken rechterarm.

I.

Neem ik deze voorstelling aan, dan heb ik in de eerste plaats geen moeite met de tegenstelling, tusschen de kleeding van deze menschen en de gezichten; tusschen de kleeding, die wijst op een feestelijke gelegenheid, en de gezichten, die absoluut niets feestelijks hebben.

In de tweede plaats heb ik geen moeite met het mooigekleede kind. Dit kind is op de appèlplaats gekomen om dien middag feestkoninginnetje te zijn. Ik neem aan, dat ze vroeg op de appèlplaats aanwezig is en daar aan, gehaald en vertroeteld is. Toen is er ineens iets gebeurd, waar zij niets van begrijpt. En nu loopt ze daar verschrikt en verwezen,

tusschen de groote menschen rond. De troep is haar bestaan totaal vergeten. Ze huilt niet, ze is ook nog niet op het punt om te gaan huilen, maar ze is toch op weg er naar toe; en als ze huilt, dan zal ze huilen met lange zenuwsnikken, zooals kinderen doen, die uit den droom wakkerschrikken.

II.

Dit is mijn voorstelling:

Door heel Amsterdam worden op dit oogenblik de roffels geslagen, op alle appèlplaatsen komen op dit oogenblik de compagnieën bijeen; alle officieren begeven zich op dit oogenblik ergens naar toe - ik neem aan dat er ergens een krijgsraad belegd is.

Ik wil beginnen te spreken over den trommelslager en ik wil vragen: Is dit werkelijk de meest aangewezen houding voor iemand die met zoo'n reusachtig instrument over de straat moet loopen? Is dit werkelijk de houding, die dit soort van menschen in deze omstandigheden bij voorkeur aanneemt? En dan: Waar loopt deze man - als hij loopt - naartoe? De man staat met z'n linkerschouder naar ons toe; de linkerschouder is hooger dan de rechter; de nek is iets gedraaid; hij heeft het gezicht naar het publiek. De beide officieren staan met den rug naar het gebouw; waar staat deze man met den rug naartoe? Als deze man tegen een helling opliep, en als hij dan de trom op de linkerheup had hangen, niet om er op te trommelen, alleen maar om hem mee te sleepen, zooals een visch-vrouw tegen een duin oploopt, dan zou hij misschien in een houding loopen, die min of meer zou lijken op de houding, die hij nu heeft; maar dan liep hij schuin tegen de troep in, dan liep hij bijna tegen de stoep op. Ik kan trouwens die vragen weg laten. De man kan niet loopen. De rechterknie is gebogen; het linkerbeen is gestrekt; tegen de dij van het linker- en de knie van het rechterbeen - in die holte - rust de trom. Als de man een voet wil verzetten, moet hij het linkerbeen verzetten, en als hij het linkerbeen verzet smijt hij de trom radicaal om zich heen. Ik wil verder vragen: Wie van al deze menschen trekt zich iets aan van die trom? Ik zeg niet: Wie

is onder den indruk van dit geroffel; ik geloof dat de stemming zeer sterk beïnvloed is daardoor; maar wie doet iets of wie laat iets op het signaal van de trom? Geen mensch, niemand; daar is niet een van deze menschen, die in dien zin om die trommel iets geeft. Het is m.i. duidelijk. Deze man slaat de trommel niet voor de menschen, die er zijn, maar voor de menschen, die er nog niet zijn. Er zijn nog menschen thuis, er zijn nog menschen onderweg, er zijn nog menschen, die van niets en van niemendal weten; voor dat soort van menschen roffelt deze man. De man staat stil. De troep is nog niet voltallig en de man slaat nog altijd alarm.

Ik wil spreken over den schutter in 't rood, in z'n rood costuum, met z'n rooden hoed. Ik wil vragen: Is dat werkelijk mogelijk, kan dat? Kan iemand loopen - fiks doorloopen - en tegelijk een geweer laden? Kan iemand marcheeren en laden tegelijk? Dat is m.i. absoluut onmogelijk; dat weet ieder die ooit van z'n leven een geweer in handen gehad heeft. De man moet stil gestaan hebben; in ieder geval zoolang als hij hier mee bezig is. Zie naar het gezicht van dezen man; is dit het gezicht van iemand, die twee dingen tegelijk doet? De man is volkomen aandacht, z'n heele aandacht is bij het busje, is bij de hand, die het kruit doet in het geweer. Dit is geen geforceerde aandacht; geheel van zelf, geheel spontaan zijn z'n gedachten bij z'n geweer. De man staat stil; de man is apart gaan staan; de man is de stoep af, het trottoir af op straat gaan staan, om geen last van de anderen te hebben, en laadt daar in alle kalmte, zonder eenige opwinding, z'n geweer. Zie naar de voeten van dezen man, en zie naar de voeten van de twee officieren; waar zou deze man heenloopen, als hij liep?

En zoo gaat het met alles, zoo gaat het met de kleinste kleinigheden. Neem ik - volgens de gangbare opvatting - aan, dat de troep uitrukt, aan 't marcheeren is, dan kom ik met bijna iedere hand en ieder gezicht en iedere loop-richting voor de wonderlijkste moeilijkheden. Neem aan, dat de troep stilstaat of in ieder geval niet - nog niet - van de appelplaats weggaat en alles wordt duidelijk; men kan het stuk lezen als een boek in de moedertaal.

Rechts op de schilderij, in den hoek achter de vlag, is nog

net even een hand zichtbaar, een hand, die een lans vasthoudt. Dat is dus wel een heele kleinigheid. Maar wat een manier voor iemand, die loopt - vlug loopt - om een ding zoo vast te houden. Neem aan, dat de man klaar is en wacht en rust op z'n lans en de houding wordt de meest natuurlijke, die denkbaar is.

Ik wil over den vaandrig spreken. De man staat op de stoep; de linkerhand in de heup, in de rechter de vlag, de oogen zien langs de vlag in de lucht. Zal de man in deze houding de stoep afkomen, de hand in de heup, in de rechter de vlag, en dan zoo naar de straat toe tree voor tree?

Achter den vaandrig staat een man met een helm op. De man staat absoluut roerloos. Dit is een kop, zooals op een penning voorkomt. Dit is een kop als een buste; dit zou een borstbeeld kunnen zijn, zoo strak, zoo roerloos, zoo volstrekt onbewogen staat deze man.

Links op de balustrade, daar zit zelfs iemand, en hij zit daar met een gezicht, alsof hij daar voorloopig zal blijven zitten; en hij zit daar met een gezicht, alsof het voor hem een opluchting zou wezen, als hij kon loopen; als hij maar iets kon doen om de spanning te verdooven, die hem innerlijk martelt. Achter de vlag - die man is ziek, ziek van de dingen, die komen zullen.

Daar in dien hoek staan nog twee menschen, die zouden desnoods - als ze in een andere omgeving stonden - desnoods kunnen loopen; maar dan loopen ze in geen geval in het tempo van de officieren; dan zijn het menschen, die doodbedaard op straat op en neer loopen en ondertusschen buitengewoon verstandig met elkaar loopen te praten; ik geloof trouwens niet dat ze loopen; als ze loopen, dan zullen ze zeer binnenkort op hun voeten moeten gaan letten; rechts is de balustrade; links de stoep, links de onderste tree van de stoep; is er iets in hun houding, dat er op wijst, dat ze zich rekenschap geven van deze dingen? En dan de omgeving, als men den man ziet op de balustrade, en den man achter de vlag, den schutter in 't rood, en den man, waarvan alleen de hand zichtbaar is en alles wat daar - moeilijk onderscheidbaar - nog voor die twee menschen is, dan wordt het duidelijk, dat ook deze twee menschen niet loopen; dat deze twee

menschen stilstaan en waarschijnlijk met elkaar spreken.

Aan den anderen kant van de stoep staan twee menschen achter den arm van den man met de uitgestoken rechterhand. Is er iets in de houding of in de gezichten, dat er op wijst, dat ze zich ergeren aan deze hindernis; is er een spoor van opwinding of haast om voor dien arm heen te komen of onder dien arm door te komen? Dan is er nog iets. Dat geldt trouwens bijna van alle menschen. Als deze menschen uit de poort-opening komen, en ze moeten met de officieren mee, hoe komen ze dan daar in dien hoek te staan? En als ze niet uit de poort komen, als ze ergens anders vandaan komen, onverschillig vanwaar, hoe komen ze dan nog in dien hoek te staan? En de menschen op de stoep, als deze menschen met de officieren mee moeten, waarom komen ze dan in deze richting de stoep af? Wat een wantoestanden worden dat daar in dien hoek. Men lette eens op de lans van den man, die zich nog net even uit de poort-opening wringt; die lans ligt als een slagboom voor de lansen van de menschen in dien hoek. Rembrandt heeft de lans extra-zichtbaar geschilderd, rood en geel aan de punt.

En dan de officieren; waar komen deze menschen vandaan en hoe komen ze zoo op straat te staan? Volgens mijn opvatting komen deze menschen nergens vandaan. Ze hebben daar op die plek staan te praten, ongeveer op dezelfde plaats waar ze nu nog zijn; ze zijn nu pas beginnen te loopen; ze zijn pas bezig aan hun eersten stap. Dit laatste geldt eigenlijk alleen van den kapitein, niet van den luitenant.

Ik wil spreken over den man met den uitgestoken rechterarm. Het is duidelijk, waar deze man mee bezig is; de poort is verstopt, daar kan niemand uit, men kan zien, wat een geduw en gedrang dat is; die poort moet vrij, dat is de opdracht, die hij geeft aan den man achter hem. Dat is de eerste daad van dezen man; orde-scheppen op de appèlplaats. Hem is het commando pas overgedragen; dat heeft de luitenant gedaan. De luitenant heeft met dezen man gesproken, en is nu net juist terug gekomen. Het geweer van den schutter in 't rood met den helm op, dat is pas nu in deze houding gebracht. Het gezicht van dien man is het gezicht van iemand, die zich buigt en z'n aandacht inspant, om opnieuw aan 't

werk te gaan. De kapitein heeft op straat staan te wachten, en is direct opnieuw beginnen te spreken; want deze man is aan z'n eersten stap, maar hij is niet aan z'n derde of vierde woord. De man gaat heelemaal op in z'n onderwerp. Dat is een groot verschil tusschen hem en den luitenant. Hij heeft den luitenant terug zien komen, heeft hem opgewacht, is met hem in den pas gaan loopen en is tegelijk weer beginnen te spreken; hij is met z'n gedachten van z'n onderwerp niet weggeweest.

Ik geloof, het is mogelijk na te gaan, wat deze man zegt. Hij is in ieder geval met een klinker bezig; zoover ik, als leek, zien kan, is het een ‘o’ of een ‘u’; met de ‘u’ van ‘nu’, daar is deze man mee bezig. ‘Als je nu toch weet....’ zooiets zegt deze man. En met dat ‘nu’ is de hand naar beneden gegaan. ‘Als je nu....’; aan die ‘u’ is hij juist toe. Want ik geloof, dat deze menschen door Rembrandt doorleefd zijn van 't gezicht af, tot de voeten en de vingertoppen toe.

Er schijnt publiek op straat te staan. Ik maak dat op uit de gezichten van de beide menschen achter den arm. Deze menschen voelen zich bekeken. Maar zie, hoe verschillend dit is verwerkt door elk van beiden.

Ik wil nog spreken over de menschen, die vlak achter de officieren staan. De figuren van deze menschen hebben waarschijnlijk een eigenaardige rol gespeeld, bij het tot stand komen van de m.i. onjuiste opvatting van dit stuk. Dat men de troep gezien heeft als een troep, die uitrukt, dat ligt aan de figuren van deze menschen. Dit zijn vrijwel de eenige menschen, die - als ze liepen - loopen zouden in de richting van de officieren. Men heeft de officieren gezien, en deze menschen daar achter, en heeft toen al de anderen aan 't loopen gezien. Maar ook deze menschen loopen - voor zoover ik zien kan - niet. De man met den helm op is met z'n geweer bezig; op dit oogenblik nu hij hier mee bezig is en zoolang hij hier mee bezig is, zal hij toch noodzakelijk stil moeten staan. En het gezicht van den man met de groote muts, is niet het gezicht van iemand, die haast heeft of loopt. Tusschen hem en den kapitein staat nog de jongen met z'n geweer; maar hij kijkt niet naar den jongen, en niet naar het geweer, en niet naar den kapitein, en ook nog niet naar z'n

eigen hand; als iemand, die automatisch een beweging uitvoert, en zelf nog net even weet, dat hij die beweging uitvoert, als iemand, die met z'n gedachten bij iets anders dan z'n directe omgeving is, zoo ziet deze man er uit.

Ik wil herhalen en samenvatten:

De troep zelf is nog niet aan 't marcheeren. De troep is nog niet voltallig. Door heel Amsterdam worden op dit oogenblik de roffels geslagen. Zoo spoedig mogelijk - zoodra ze voltallig en volledig bewapend is - zal de troep uitrukken onder commando van den man met de uitgestoken rechterhand. De officieren begeven zich nu reeds ergens naartoe. De figuur van het meisje, het gulden-wit van den luitenant, en de kleuren van de kleeren van velen van de anderen, doen nog denken aan het feest, dat niet is gevierd.

HENDRIK VAN APELDOORN

De oude mensch

De Nieuwe Mensch. Essays door Just Havelaar. (N.V. Van Loghum Slaterus' Uitgevers-Maatschappij. Arnhem. 1928.)

I.

Wanneer heeft het nut, een schrijver aan te vallen? Dit is een vraag, die ik mij dikwijls gesteld heb. Twee categorieën van schrijvers moeten in elk geval worden uitgezonderd. In de eerste plaats zij, die een behoorlijke bestrijding onwaardig zijn. Daaronder vallen allen die uit baatzucht of stompzinnigheid den geest des tijds in het gevlei komen. En in de tweede plaats natuurlijk zij, wier werk zoo volkomen waardeloos is, dat de vergetelheid vrijwel met de publicatie daarvan begint en een aanval daarop dus eigenlijk niet anders is dan een onnoodige persoonlijke krenking, waarmee niets of niemand gebaat is.

Dat ik mijn weerzin tegen het schrijven van een bestrijding overwin, is dus een blijk, dat ik den heer Havelaar niet tot een dier beide zoo juist omschreven soorten reken. Toch zou ik wellicht nog niet tot een bespreking van zijn laatste boek gekomen zijn, omdat hij, hoe volmaakt antipathiek dit boek mij ook is, als schrijver een zoo absoluut eerlijken, zij het soms ook wat pretentieusen, indruk op mij maakt, ware het niet, dat er ten slotte een voor mij beslissende reden is, die mij elk bezwaar, elken weerzin tegen polemiek doet overwinnen. Het is deze: dat de heer Havelaar meer dan een schrijver, meer zelfs dan een leider: een type is.

II.

Een type, en een speciaal-Hollandsch type; niet dat het nu bepaald uitsluitend ten onzent voorkomt, ook Engeland en vooral Amerika - maar zóó erg zijn Havelaar en de Havelarianen gelukkig niet - krioelen ervan, maar het is, geloof ik, zelfs al onduitsch en zou in de Romaansche landen vrijwel onbestaanbaar zijn. Het is het type van die menschen, die niettegenstaande, of juist door, hun braafheid een mateloos veel grooter gevaar voor, het symbool van een oneindig veel diepere inzinking van een volk beteekenen dan alle slechte en oppervlakkige menschen bij elkaar, het type van wat men misschien het best kan noemen: de moraliseerende dilettant.

Het is curieus, hoe een herinnering iemand bij kan blijven. Behalve ‘De Nieuwe Mensch’ had ik nooit iets van den heer Havelaar gelezen als, jaren geleden, een boekje over Vincent van Gogh. Uit dat boekje nu heb ik één zin altijd onthouden, hoe hij woordelijk luidde weet ik natuurlijk niet meer, maar hij kwam hier op neer: Als de latere geslachten eens willen zien, hoe wij - dat was dan de generatie van den heer Havelaar in het algemeen, en de heer Havelaar zelf in het bijzonder - hebben geleden, dan zal Vincent van Gogh daarvan de tolk zijn.

Zoo'n zinnetje karakteriseert voor mij den heelen mensch. Alles wat des dilettanten is, kan men eruit halen: zijn gevoel, dat zoo oprecht en tevens zoo slap is, de wil om dit op te schroeven tot het plan, waar de waarlijk hartstochtelijken branden en lijden, en o zoo angstvallig weggedrukt de wetenschap, dat zij dit niet kunnen, dat zij met al hun eerlijke toewijding, met hun dikwijls echte, zij het ook niet oorspronkelijke, smaak, met de rustelooze inspanning van gemoed en geest, dilettanten zijn en dilettanten zullen blijven.

De lezing van ‘De Nieuwe Mensch’ heeft dezen indruk algeheel bevestigd. Daar is al dadelijk die voor den dilettant zoo karakteristieke neiging, om zich altijd alleen met de hoogste problemen der menschheid ‘ab zu finden’ (De Arbeid, Het Persoonlijk Idealisme, De Natuur en de Ziel, Het Christendom, Fatum en Lotsbestemming, De Onsterfelijkheid, De Nieuwe Mensch, zoo heeten de essays, waaruit dit boek bestaat).

Die neiging uit zich o.a. ook in de keuze der geciteerde schrijvers. Men weet bij auteurs als de heer Havelaar altijd vooruit precies wie dat zullen zijn: Goethe, Ibsen, Nietzsche, Dostojefski, dan de musicus Beethoven en de schilders Rembrandt en Van Gogh, alles wat heeft 'gestreden', 'geworsteld' enz. enz. (Op geestelijk gebied zijn onze brave 'religieuze democraten' altijd even razende Roelands als zij op aardsch gebied pacifistisch zijn). En nu zal ik wel de laatste zijn om de grootheid dezer gestalten te loochenen. Neen, de heer Havelaar heeft gelijk, volkomen gelijk, en toch weer volkomen ongelijk ook. Het is *zooals* hij het zegt en het is toch weer niet zoo, omdat *hij* het zegt. Natuurlijk zal ik niet de onbillijkheid begaan van hem met zijn bewonderingen te vergelijken. Maar iets moet er toch zijn, een moeilijk onder woorden te brengen verband, een subtiele identiteit, waar, het spreekt vanzelf, alle zuiver artistieke gaven geheel buiten staan, een zekere gelijkvormigheid, zij het ook geen gelijkheid, van wezen tusschen den bewonderaar en de bewonderden, wil bewondering iets beteekenen. Ik kan mij volkomen begrijpen, dat die groote geesten iets van zich zouden herkennen in de verworpenste of zelfs de simpelste menschen ter wereld. Ik kan mij dit niet denken ten aanzien van een vagen, hoezeer ook edelen, leekepreker als de heer Havelaar. Iemand als hij lijkt mij de meest volmaakt-denkbare tegenstelling tot al wat in de wereld het creatieve vertegenwoordigt (kunstenaars en geleerden volstrekt niet alleen, maar scheppenden in den ruimsten zin), en waartegenover deze alleen een soort van horror vacui kunnen gevoelen.

Ik kan dit illustreeren met een voorbeeld, aan het boek van den heer Havelaar zelf ontleend, een voorbeeld, dat wederom niet maar een op zich zelf staand, min of meer toevallig, iets is, maar in hooge mate karakteristiek voor dien schrijver en zijns gelijken, die helaas legio zijn. Over Shakespeare en Goethe schrijft hij:

> De kunstenaar Shakespeare overtreft oneindig den kunstenaar Goethe. Het kunstwerk Hamlet is een oneindig levensrijker schepping dan het kunstwerk Faust, dat in de allegorieën der verstandelijkheid verzandt. Maar toch behoudt de Faust een beteekenis, die de Hamlet nooit bezitten kan. Faust is de volledige en door-geleefde uitbeelding van den nieuwen mensch. (Het Persoonlijk Idealisme. pag. 65).

Analyseert men dit citaat, dan vindt men natuurlijk in de eerste plaats den man van smaak, die den Hamlet als dichtwerk boven den Faust stelt. Smaak echter kan tot op zekere hoogte verstandelijk zijn en behoeft in elk geval bij niemand altijd samen te vallen met neiging. Naar welk van deze beide kunstwerken 's heeren Havelaar's hart neigt, kan men, ook al heeft men de aan dit citaat voorafgaande beschouwingen niet gelezen, zonder moeite daaruit afleiden.

Deze voorkeur nu vind ik niet allereerst smakeloos of dom, maar vooral typisch-dilettantisch. En niet omdat ik als kunstenaar - dit moet men altijd van de Havelarianen hooren - kunst uitsluitend aesthetisch (dit is trouwens nonsens) zou beoordeelen. Een kunstwerk is een geheel van vele elementen, waarvan het schoonheidselement natuurlijk wel het beslissende, maar nog geen eens het belangrijkste uitmaakt. Maar omdat gezegde Havelarianen geen begrip hebben van wat zij in hun philosophisch jargon zouden kunnen noemen: de immanente waarheid der kunst. Een kunstwerk, dat in de allegoriëen der verstandelijkheid verzandt, (ik oordeel hier niet over den Faust, maar citeer alleen den heer Havelaar) heeft niet alleen geen beteekenis, die een ander nooit bezitten kan, maar heeft *in het geheel geen* beteekenis. Maar dit is een van die eenvoudige waarheden, die de dilettant, ook al zou hij ze met den mond belijden, nooit *werkelijk* beseft. Aan zulke eenvoudige waarheden hebben van alle tijden her zij die zijn elkaar herkend uit hen die schijnen.

III.

Ter kenschetsing van het werk een paar citaten, die volstrekt zonder eenige kwaadwilligheid gekozen zijn. Zij onderscheiden zich in niets van elke andere passage in dit zoo gelijkmatig voortkabbelend en - babbelend en - zabbelend proza.

> Eerst een doelbewust scheppende menschheid zal de wijding kennen van rust en stilte en levens-vreugde. Zij zal deel hebben aan dat leven, waartoe het offer van den arbeid voert. (De Arbeid. pag. 41).
> Een nieuw natuurgevoel is een nieuwe religie. (De Natuur en de Ziel. pag. 101).
> ....het is de groote gedachte van onzen tijd deze Religie der Ziel eindelijk te bevestigen. (Het Christendom. pag. 153).

> Onze dooden leven, zoolang zij leven in ons hart. En zóólang werken zij. Onze dooden leven, zoolang één mensch op aarde hen met een persoonlijke liefde herdenkt. Onze dooden leven het leven van een mensch. (De Onsterfelijkheid. pag. 187).
> Men versta den zin der tijden. Niet langer het vraagstuk der onsterfelijkheid staat in het centrum der religie, maar het besef der eeuwigheid. (De Onsterfelijkheid. pag. 194).
> Alle 'vooruitgang' moet worden verstaan als een evolutie in de richting van het *Beginsel*. (De Onsterfelijkheid. pag. 208).
> De diepte van een mensch wordt bepaald door de mate, waarop het eeuwigheids-bewustzijn hem beheerscht. (De Onsterfelijkheid. pag. 211).
>
> Het is 't doel der religie ons leven een eeuwigen zin te geven. (De Onsterfelijkheid. pag. 217).
> Alleen het bindend gemeenschaps-besef, dat is de groote humaniteitsidee die uit de persoonlijkheids-gedachte voortkomt en die haar *zuivert*, vormt een algemeenen norm voor allen. (De Nieuwe Mensch. pag. 260).
> Want persoonlijkheid is niet hij die zich handhaaft, maar wie zich weggeeft en toewijdt terwille van wijder rijkdom dan zijn gewichtigheid. (De Nieuwe Mensch. pag. 261).

Zulke zinnen zijn de meest zuivere voorbeelden van wat ik bij mijzelf altijd noem: aphorismen voor vegetariërs. Gelukkig ken ik enkelen, niet van de minsten, die dit met mij eens zijn. Maar voor het 'beschaafde', 'ernstige' publiek is zooiets klokspijs. Zulke vage platitudes zijn het, waardoor schrijvers als Havelaar den naam van een 'fijnen geest' krijgen bij vrijzinnige dominé's, religieuse socialisten enz. (Men vulle maar in, het aantal van dergelijke personen en groepen in Nederland is gewoonweg niet te tellen).

Maar er is erger.

> Zie de zuivere vrouw: hoe zinnen-leven, ziels-leven en verstandsleven in haar onscheidbaar verweven blijven. 't Is de reden van den haast religieusen eerbied, die haar in alle eeuwen beschut heeft. Alleen de ontredderde of geperverteerde vrouw kan deze geniale universaliteit verliezen en haar leven splitsen. Maar elke splitsing beteekent voor haar een verscheuring. (De Natuur en de Ziel. pag. 113).[1)]

Als men zooiets gekwijl noemt, drukt men zich wel zoo zacht mogelijk uit. Zulk idealisme is erger dan de ontuchtigste realiteit. Men kan er tusschen twee haakjes zeker van zijn, dat het juist de 'ontredderde, of geperverteerde vrouw' is, die dit idealisme het meest zal gouteeren. (De voorliefde van

1) Zulke dingen schijnt men aan de Stem wel héél mooi te vinden. Dirk Coster schrijft vrijwel hetzelfde. (Over Edith Werkendam. Verzameld Proza. Tweede bundel. pag. 125 e.v.)

minder fatsoenlijke meisjes voor liedjes en tooneel, waarin de vrouw op niet zoo literaire, maar in wezen volkomen identieke, wijze wordt geïdealiseerd, is trouwens bekend). De werkelijk ‘zuivere vrouw’ zal den schrijver in zijn gezicht uitlachen of hem met een ietwat verachtelijk schouderophalen voorbijgaan.

Nog een paar citaten. Ditmaal is er weer een andere zijde van den moraliseerenden Hollandschen dilettant aan het woord: de philister.

> Wanneer men een ernstige poging doet de evangeliën onbevangen te lezen - wat niet gemakkelijk, maar toch mogelijk is - dan treedt met groote duidelijkheid de mensch Jezus uit de religieuse mythe naar voren. Wij aanschouwen dan een profetische persoonlijkheid, wij volgen een subliem leven, wij zijn getuigen van een grootsche lotsvervulling. Het probleem van de wording der evangeliën wordt slechts erger verwikkeld, indien men de zoozeer klaarblijkelijke realiteit van de persoonlijkheid Jezus ontkent. Ik ga in deze beschouwingen van de veronderstelling uit, dat Jezus bestaan heeft, hoewel die veronderstelling tevens het besef inhoudt, dat het vraagstuk geen essentieel belang heeft. (Het Christendom. pag. 121).
> Mij vervult een bewonderende eerbied voor den diepen zin van 't Christus-drama. Ik erken ontroerd een eeuwige waarheid in het verhaal van dit heilig leven, met zijn aangrijpende tragiek, zijn heroïsche en mystische strekking. Ik herken hier een algemeene geestelijke sfeer en een gemoedstoon, die ons, Westerlingen, diep vertrouwd werd. (Het Christendom. pag. 125).
> Ruwe soldaten in den trein, menschen, die ik niet gaarne beesten noemen zou, omdat ik de waardigheid der beesten niet krenken wil, heb ik hun leeg rumoer en hun cynisch brallen opeens hooren staken, ik heb hen opeens kinderlijk en beschroomd zien kijken, toen een schamel oud mannetje met ontroerenden eenvoud herinnerde aan een van Christus' uitspraken. (Het Christendom. pag. 155).
> Het historisch Christendom is gestorven; maar het schijnt somtijds, of Christus zelf des te klaarder verschijnt, nu er geen ‘Christelijke’ cultuur is, geen Christelijke kunst, nu geen priesters hem ons prediken, geen theologieën hem bekleeden, geen kerken hem beschutten, maar wij hem in zijn eenzaamheid zien staan, los van de geschiedenis; vaak schijnt 't of wij nu eerst de taak gaan zien, die hij ons blijvend oplegt, nu wij hem in ons geweten hervinden. Het schijnt of wij nu eerst, even, gaan vermoeden, wat een universeel Christendom, wat een religie der menschelijkheid, eenmaal zou kunnen beteekenen. (Het Christendom. pag. 160).

Deze citaten spreken eigenlijk voor zichzelf. Vooral dat over de schreeuwende soldaten in den trein is prachtig. Dit is nu de brave burgerman tout craché. (De democratie, zelfs de ‘religieuze’ schijnt toch niet zoo puik op haar aanbidders te werken, als zij iemand uit het milieu, waar de heer Havelaar

ten slotte vandaan komt, tot zulke gevoelens brengt). Ik geef toe, dat zulke soldaten wel eens wat hinderlijk kunnen zijn, maar ik zou mij er toch nooit zoo aan ergeren als de heer Havelaar. En bovendien ben ik geen democraat, zooals hij. En dan: welk een misselijk-afgezaagd en bovendien innigignobel beeld: 'die ik niet gaarne beesten noemen zou enz.' Eindelijk: als die soldaten zoo onmiddellijk inbonden na het ingrijpen van dat schamele oude mannetje, dan was het met hun cynisme toch niet zoo heel erg gesteld - hetgeen ieder, die meer kennis van het volk heeft dan democraten als de heer Havelaar, hem trouwens wel vooruit hadden kunnen zeggen.

Ten slotte nog een citaat om het beeld van den schrijver Havelaar te completeeren. Het sluit geheel aan bij het vermelde over Vincent van Gogh en wat ik daarover opmerkte.

> Ik heb Christus lief met een liefde, die iets van de eeuwigheid in zich draagt. Van mijn jongensjaren af worstel ik met mijn liefde voor Christus, die ik niet begrijp, die boven mijn begrijpen altijd weer uitrijst. (Het Christendom. pag. 154).

Men zou mij volkomen misverstaan als men mijn grief tegen een dergelijke uiting het vermoeden waande, dat de heer Havelaar dit niet of althans maar half *meent*. Integendeel. Maar de zaak is deze: een Francis Thompson mag zooiets zeggen, een oud vrouwtje uit de Calvinistische binnenlanden van ons vaderland ook (maar die zal het niet doen); een Just Havelaar niet.

IV.

Wanneer wij de strekking van het door den heer Havelaar in de verschillende essays van zijn boek betoogde in het kort zouden willen weergeven, staan wij voor een groote moeilijkheid. Zijn betoog is van het soort, dat als zand tusschen de vingers wegloopt. Als men een van deze essays uit heeft en zich afvraagt: wat heeft hij nu eigenlijk gezegd? dan is de eerste gedachte altijd: niets. Als men het stuk dan nog eens doorkijkt, krijgt men ten slotte het schemerige vermoeden, dat hij toch iets heeft willen zeggen. Maar dat is dan zoo absoluut onbelangrijk, tenzij het bepaald onjuist is, dat het

niet opvalt. Neem bij voorbeeld het eerste essay: De Arbeid. Vier en dertig bladzijden heeft de schrijver noodig om te komen tot de hierboven reeds geciteerde slotsom: ‘Eerst een doelbewust scheppende menschheid zal de wijding kennen van rust en stilte en levens-vreugde. Zij zal deel hebben aan dat leven, waartoe het offer van den arbeid voert.’

Als ik zooiets lees, vraag ik mij altijd met stomme verbazing af: wat zijn dat nu toch voor harleveensche harlekijnen voor wie zoo 'n zin ook maar iets zegt? Maar ik weet het al, dat zijn natuurlijk idealisten, d.w.z. negentig percent van de moderne en negen en negentig van de moderne Hollandsche menschheid. Voor de enkele anderen zegt dit net evenveel als bijv.: als de zon er niet was, zou er geen dag zijn, of: als je loopt kun je niet stilstaan.

Ter kenschetsing van den auteur Havelaar doet men dan ook beter met niet zoozeer zijn gedachten en meeningen (zoo zal ik dat nu maar bij gebrek aan een beter woord noemen) na te gaan - wien dat lust staan trouwens zijn werken klaar - als wel den ondergrond van die meeningen en gedachten. Dat die ondergrond op zijn stevigst uit drijfzand bestaat, spreekt van zelf. Laten niettemin enkele citaten daarvan een indruk pogen te geven.

> Wij hunkeren naar dieper bewustheid omtrent de geestelijke waarden en idealen, welke onze zwerverige en verdeelde menschheid leiden en hereenen kunnen, maar de dogmatiek is ons verdacht. (Het Persoonlijk Idealisme. pag. 47).

> Wij wantrouwen het dogmatische, in alles. Den groepsmensch wantrouwen wij, die zijn waarde ontleent aan de beginselen zijner groep. Want geen andere waarden kennen wij ons toe, dan die welke binnen ons liggen. (De Nieuwe Mensch. pag. 232).

> De Mensch die vraagt, heeft gewoonlijk meer besef van de verheven en goddelijke waarheden, dan de mensch die antwoordt. God legt ons niet de taak op de groote vragen te beantwoorden, maar ze te doorlijden. (Fatum en Lotsbestemming. pag. 163/4).

> De mensch is niet zondig.... Hij kan laag zijn en zwak en verdorven; we kunnen hem ‘slecht’ noemen; - maar het woord ‘zondig’ heeft zijn fatale verschrikking en zijn realiteit voor ons verloren; want God verlaat ons nooit gehéél. (De Nieuwe Mensch. pag. 250).

> Onze zedelijke, wijsgeerige en religieuse inzichten worden bepaald door de eeuwenoude tradities van een humanistisch, democratisch Christendom. Nieuw slechts is: de ondogmatische en wetenschappelijke geest, de exacte werkelijkheidszin, de persoonlijke waarheidsliefde en het massale verantwoordelijkheidsgevoel. (De Nieuwe Mensch. pag. 256).

Bepalen wij ons voorloopig bij deze citaten en beschouwen wij ze wat nader.

De eerste twee herhalen voor de zooveelste maal nog eens dat wat het credo der moderne wereld zou kunnen worden genoemd. Het is misschien niet zoo oud als de weg naar Kralingen, die zeer oud schijnt te zijn, maar in elk geval toch al een paar eeuwen oud. Hoe afgezaagd echter ook, het schijnt nog steeds een bron van innigste voldoening voor alle vage en zwakke zielen te zijn. Stelt u ook eens voor, een wereld, waarin niet ieder zotje zijn eigen zottigheidje zou (of vreeselijker nog: mocht) denken! Die ramp ware niet te overzien. (Dat er nog een andere manier dan die van den heer Havelaar of van de dogmatici is om de wereld te bezien, n.l. die van de ervaring, de menschenkennis, de levenswijsheid, dat wat vroeger in Frankrijk philosophie werd genoemd, is iets wat de Havelarianen nooit zullen beseffen. Maar gaan wij verder.)

Het derde citaat sluit geheel bij de vorige aan, maar voegt er bovendien de fatale noot aan toe, die aan alle slappe geesten zoo bijzonder welkom schijnt te zijn. Men kent het type: de Peinzer, de man met de diepe rimpels, door denken en lijden gekerfd, in het voorhoofd en die den heelen dag niets anders doet dan wereldraadsels niet oplossen.

Nu het vierde citaat. Dat is in hooge mate karakteristiek voor den heer Havelaar en de zijnen. ‘Zondig’ immers wil niets anders zeggen dan: ‘van nature slecht’. De term zondig kan dus alleen worden gewraakt door die razende humanitairen, voor wie de mensch van nature niets dan goed is. Zoo mal is de heer Havelaar natuurlijk niet en hij zou dus eigenlijk niets tegen het woord zondig behoeven te hebben. Maar hij heeft er een idiosyncrasie tegen, want het herinnert hem aan het dogmatisch Christendom (brrr!) En dus wordt het woord zondig afgekeurd om de waarlijk-fantastische reden, dat God ons nooit geheel verlaat. Zondaren dus zijn volgens den heer Havelaar menschen, die geheel van God verlaten zijn! Ik heb, als ik mij wel herinner, wel eens iets anders in de door den heer Havelaar zoo geprezen evangeliën gelezen.

Ten slotte het vijfde citaat. - Maar eerst een parenthese. De schrijver haalt hier een meer door hem toegepast trucje

uit, dat ik eigenlijk onbehoorlijk vind. Het is dit: over ‘humanistisch’ te spreken als hij ‘humanitaristisch’ bedoelt. Het laatste woord heeft namelijk, niettegenstaande het gebral van de heeren humanitaristen en het feit, dat de meeste menschen nog volstrekt geen tegenstander, integendeel bewonderaars van die richting zijn, toch een beetje een weeë klank gekregen. Wat doet de heer Havelaar nu? Hij boort den gouden ring van een ouden en eerbiedwaardigen naam door den neus van zijn leelijke aapje. Maar dit is niet behoorlijk. Erasmus was een humanist. De heer Havelaar is een humanitarist. Die twee hebben niets gemeen.

Nu het citaat zelf. Dat onze zedelijke, wijsgeerige en religieuze inzichten bepaald worden door de eeuwenoude tradities van het Christendom kan men niet anders dan den schrijver gereedelijk toegeven. Dat dit Christendom humanistisch (lees: humanitaristisch) en democratisch zou zijn, is zeer bepaaldelijk onjuist. Zelfs al zou men, met den heer Havelaar, aannemen, dat het Christendom dit *behoort* te zijn, dan nog blijft het feit bestaan, dat het dit pas - zeer gedeeltelijk trouwens nog maar - geworden is, toen het moest concurreeren met of onder den invloed kwam van het socialisme, dus in de laatste halve eeuw. De ondogmatische en wetenschappelijke geest is dan ook ouder dan het democratische Christendom. Wat de rest van het citaat betreft, de exacte werkelijkheidszin, de persoonlijke waarheidsliefde en het massale verantwoordelijksgevoel, dat zijn weer van die woorden, die tot de paraphernalia van het idealisme schijnen te behooren en waarover, na wat daarover reeds gezegd is, dus niet meer behoeft te worden gesproken.

V.

De lectuur van een zoo vervelend boek als ‘De Nieuwe Mensch’ wordt een enkele maal toch nog opgevroolijkt door een door denschrijver niet gewilde geestigheid: het is bekend, dat dezulke altijd de aardigste zijn. I.c. zijn dat die plaatsen, waarin de schrijver, men vergunne mij dit woord: nattigheid voelend, zich bij voorbaat gaat verdedigen tegen de aanvallen op zijn zwakheden, die hij verwacht, of grappiger nog, die zwakheden in anderen gaat gispen. Alleraardigst is het bij voorbeeld, hem

te hooren smalen op ‘zoekende zielen.... tobbende gewetens .... misgeboorten der filosofie.... twijfelaars, moedelooze pedanten, warhoofden en redeneer-gekken’. (Het Persoonlijk Idealisme. pag. 81/2). Of dit:

> Ik meen niet, dat 't hier gezegde (n.l. dat er een afzonderlijke Christelijke ‘sfeer’ is)’ een vaagheid kan genoemd worden: voor menschen van bepaalden aanleg zijn zij(?) de meest stellige realiteit. (Het Christendom. pag. 151).

Dat ‘van bepaalden aanleg’ is werkelijk onbetaalbaar. Helaas, het is maar al te waar: voor menschen van een bepaalden, of liever een onbepaalden, aanleg zijn vaagheden de meest stellige realiteiten, waartoe hun welmeenend en nevelig brein zich kan opwerken.

Nog drie citaten en van deze zijde des heeren Havelaar kan worden afgestapt. (Ik citeer ditmaal, in tegenstelling met mijn gewoonte, zooveel, omdat ik een schrijver niet wil bestrijden, zonder de bewijsstukken - voor zoover de critiek dan ooit iets kan ‘bewijzen’ - over te leggen). Ik geef deze zonder commentaar.

> Zal ik, het persoonlijk idealisme stellend tegenover en verheffend boven het geobjectiveerd idealisme van een voorgeschreven moraal, van een dogmatisch vastgesteld wereldbeeld, zal ik, zoodoende, niet al onze zwakheden in 't gevlei komen? Er zijn velen, die ons verwijten, het geloofsleven zijn kracht te ontnemen en de ziekte der onzekerheid te bestendigen, te verergeren, door deze ziekte als een gezondheid voor te stellen. (Het Persoonlijk Idealisme. pag. 42).
>
> De vraag dient echter overwogen, of deze dogma-vrees geen vermomde uiting is van dezelfde zwakheid, die ons in de verwildering voerde, of wij onze individualistische ongevormdheid niet heimelijk liefhebben en deze vooze liefde verromantiseeren tot een leer der anti-dogmatiek, een leer, die zich van alle levensbeschouwingen onderscheiden zou door in 't geheel geen leer te blijken doch veeleer een aandoening. (Het Persoonlijk Idealisme. pag. 47. Dit citaat sluit aan bij het hier te voren uit die bladzijde aangehaalde).
>
> Vaagheden kunnen gevaarlijk zijn. (Het Christendom. pag. 143).

Alvorens nu tot een slotbeschouwing over het boek en den geest van zijn schrijver over te gaan, nog een opmerking, en wel deze: dat Havelaar, evenals zijn medefirmant Coster, ook al die malle neiging heeft om als geestelijke held, zoo niet als martelaar, te poseeren. Hij schrijft:

> Er is eenigen moed toe noodig, nà den moord op Jaurès, nà het geestelijk en politiek bankroet van Wilson, nà den moord op Rathenau, nà de triomphen van Lenin en Mussolini, na de baldadige minachtingen der jonge, Europeesche intelligentie, een religieus, democratisch humanisme (lees alweer: humanitarisme) als toekomst-visie te blijven handhaven. (De Nieuwe Mensch. pag. 256).

Zulke dingen schrijft Coster ook altijd. Ik herinner mij een volkomen analoge uiting van hem, waarin hij zooiets betoogde als, dat het onmiddellijk na den oorlog geen prestatie was, humanitarist te zijn, maar dat daarvoor nu moed noodig is.

De zaak is echter deze: dat er in de eerste plaats in dezen tijd, althans in dit land, nergens werkelijk persoonlijke moed voor noodig is. Wil men echter absoluut spreken van moed, als men denkbeelden verdedigt, die bij het groote publiek gehaat zijn, dan zou men daarvan desnoods kunnen spreken bij verdedigers van het bolsjewisme en vooral van het fascisme, maar zeker niet bij de lofredenaars van het humanitarisme. Alles wat officieel is, de heele groote pers, zij staan onmiddellijk klaar om de democratie, den Volkenbond, de bestrijding van den oorlog enz. enz. alles wat den heeren humanitaristen dierbaar moet zijn, te bewierooken en tevens om alle zuiver-nationaal-voelenden te verketteren als bloedige militaristen, anti-semieten, verouderde bekrompenen enz. Nu vind ik dit heelemaal niet zoo erg. De moderne wereld zal heusch wel uit zich zelf aan zijn eigen gebreken in elkaar zakken en dan weer moeten worden gered door hen, die zij thans het meeste hoont, en wier historische taak dit trouwens is: de zoo gesmaalde ‘reactionairen’. Maar het maakt mij toch altijd even kregel, als ik de laffe vleiers van de moderne wereld en den modernen mensch zich de kroon zie trachten toe te eigenen, die aan hun bitterste tegenstanders toekomt. Dit is even weerzinwekkend als de rhetoriek der hedendaagsche goedgekleede, goedgevoede en oppermachtige socialistische arbeiders, die zich nog steeds proletariërs noemen en over zichzelf sentimenteel doen, totdat hun zelfbeklag in schelden of slaan verkeert.

VI.

Zouden wij nu de strekking van 's heeren Havelaar's boek

in het kort willen samenvatten om daar een eindbeschouwing aan te wijden, dan staan wij, om hiervoor reeds begrijpelijk gemaakte redenen, voor groote moeilijkheden. Wij zullen misschien het best doen met ons uitsluitend te bepalen tot het laatste essay uit den bundel, dat er tevens, en terecht, want het is, voor een deel althans, verreweg het minst vervelende eruit, den titel aan gegeven heeft. Natuurlijk gaat het niet aan, een stuk van een goede veertig pagina's, zelfs maar deels, te citeeren, en ik ben dus wel genoodzaakt samen te vatten, hopende den schrijver niet te veel onrecht te doen.

Deze begint met een van zijn standpunt zeer juist onderscheid te maken tusschen de begrippen ‘de nieuwe mensch’ en ‘de moderne mensch’; het eerste is, zegt hij, een ‘bezielende utopie’, een ‘verbeeldings-waarheid’. (pag. 220).

‘Twee machtige idealen’ vervolgt hij, ‘heeft de ongeloovige eeuw, die achter ons ligt, eer zij stierf, aan ons overgedragen’. Het zijn ‘de levensbeschouwingen, die in Nietzsche en Dostoievsky hun machtigste gestalte verkregen’. De taak van den nieuwen mensch is: deze beide te omvatten ‘in een nieuwe mythe, die Nietzsche's geloof in de volstrekte immanentie Gods en in de goddelijke zelfgenoegzaamheid van den mensch zuivert van individualistische machts-instincten en die Dostoievsky's geloof in de reddende krachten der ziel, in de god-geroepenheid van den tragisch-heroïschen mensch, zuivert van Christelijk-dualistische en middeleeuwsch-theocratische elementen’. (pag. 222/3).

Daarna gaat hij over tot een soms werkelijk rake typeering van den ‘modernen mensch’. Deze ‘kenmerkt zich door ongeduld’ en ‘door zijn intellectueele ongedurigheid’. ‘Hij kan niet nalaten zijn theorie in de werkelijkheid te doen ingrijpen! Nog eer een aesthetische, filosofische of religieuse gezindheid zich in scheppingen bevestigd heeft, is zij reeds tot een “isme” verstrakt en zijn de boeken reeds geschreven, die dit “isme” verketteren of verkondigen’. Anderen zien den modernen mensch, nuchterder, maar ook simplistischer, in bepaalde typen: ‘de punktueele, uniforme, vermechaniseerde ambtenaar’, ‘de groot-industrieel, de bankmagnaat, de organisatorische leider van 't moderne economische leven’. Weer anderen in ‘den

gezonden, conflictloozen, zelf-tevreden Amerikaan, met zijn gespierd en bloozend gelaat, waar in de witte tanden lachen', Charley Chaplin, Pallieter of den Fliere fluiter. (pag. 224 t/m. 227).

De heer Havelaar vergeet - is het overmatige bescheidenheid? - althans een type van den modernen mensch, datgene wat m.i. het ergste van alle is: de moderne idealist, tenzij hij dezen, wat ten slotte mogelijk is, onder de eerstgenoemden rekent. Deze vormt dan toch echter een zoo speciaal en veelvuldig voorkomend type daarvan, dat hij wel een afzonderlijke vermelding waard was geweest, ter onderscheiding van de andere theoretici.

'Als 't meest imponeerend kenmerk dezer wereld geldt de machine, de geest der techniek. Geen tijdperk kan in dit opzicht met 't onze ook maar vergeleken worden'. (pag. 228). Zakelijkheid is het parool van onzen tijd. 'Wij streven - of worden gestuwd - naar een periode van democratisch col lectivisme'. (pag. 230).

De heer Havelaar heeft om menige reden bezwaar tegen dezen gang van zaken, en vooral tegen de eenzijdige verheerlijking daarvan. Over de machine zegt hij: 'Van dezen God zonder ziel, zonder vroolijkheid of ernst, ons heil te verwachten, na alle vervlakkingen en infamiteiten die hij bracht, schijnt niet naïef, doch infantiel. (pag. 229). Het tijdperk der techniek zal 'misschien verstarren door nog slechts kuddemenschen te dulden, die discipline boven overtuiging stellen'. (pag. 229).

Tot dusver - tot bovenaan pag. 232 - gaat alles betrekkelijk goed. Maar dan ontwaakt de idealist weer in den heer Havelaar en slaat hij aan het vaticineeren. 'Geen saluut brengen wij aan het geijkte.' '*Levenden* willen wij zijn.' 'Wij gelooven dat de psychologie een bijna heilige taak heeft te vervullen.' 'Een kenmerk van den modernen mensch is, dat hij zijn conflicten niet langer loochent.' (pag. 233 t/m. 235). Daarna komt hij weer, twee pagina's lang, tot inkeer. 'Wij zullen ons niet aan illusies troosten.' 'De groot-stedeling vertegenwoordigt onze wereld: hij leeft zonder tradities, godsdienstloos, vaderlandsloos. Zijn leven mist grondslagen. Hij is

beschaafd, maar heeft geen cultuur.[1)] Zijn verstand is gespitst, maar zijn ziel slaapt. De techniek wordt zijn geloof. Zijn massale feest is de sportmanifestatie. De politiek zijn hartstocht. Men kan zich die wereld sociaal gelouterd denken (....) Maar zou zij dan een *diepe* wereld zijn geworden? (pag. 236/7).

De rest van het essay is een slappe herhaling van het voorgaande. 'Niet met den hamer en niet met 't ontleedmes, maar met het hart willen wij filosofeeren.' 'Twee positieve krachten vonden wij in onze wereld: de waarachtigheid en de intensiteit; zij samen vormen het hart onzer moraal'. (pag. 240/1). 'De nieuwe mensch: een deemoedige heldennatuur. (pag. 252). Enz. enz. enz.

Ik heb dit essay zoo uitvoerig besproken, niet in de eerste plaats omdat het *mij* het beste van den bundel scheen, maar vooral omdat ik uit het feit, dat de schrijver er zijn boek naar genoemd heeft, meen te mogen afleiden, dat ook hij het als het cardinale beschouwt. De vraag dient nu gesteld: welke is de gestalte van den schrijver, zooals die uit zijn werk naar voren komt? In de eerste plaats dit: bedrieg ik mij niet, dan is hij een van die auteurs, die beter zijn dan hun werk. Losse opmerkingen, waarvan ik er zoo juist enkele aanhaalde, bewijzen dit. Maar hij is een van die menschen, die zich voortdurend plagen met de vraag: Hoe kan ik een broodje opeten en het toch nog overhouden? en zich maar niet willen neerleggen bij het eenige juiste, en bovendien zoo voor de hand liggende, antwoord: het kan niet. Als men, zooals de heer Havelaar ten slotte doet, de moderne wereld ziet als 'een booze wereld, zonder grootheid of schoonheid' (pag. 242), waarom dan toch altijd maar met een dwaze hardnekkigheid de eenig-mogelijke conclusie uit den weg te gaan, dat dus het modernisme in zich zelf niet deugt (het modernisme, dat is dan wat aan onzen tijd in het bijzonder, in tegenstelling met dat wat groote tijden groot heeft gemaakt, eigen is)? Waar-

1) De bedoeling van den schrijver is natuurlijk volkomen duidelijk, maar ik zou toch even de opmerking willen maken, dat het zoo verkeerd is, beschaving en cultuur, welke woorden in wezen het zelfde beteekenen, tegenover elkaar te zetten en dan aan het nieuwere modewoord cultuur de edele beteekenis te hechten, waardoor het goede Nederlandsche woord beschaving gedeclasseerd wordt.

voor zich troosten met allerlei vaagheden, waarvan de vaagheid zelf wel aantoont, dat de schrijver er zelf eigenlijk niet heelemaal *in* gelooft, al gelooft hij er wel *aan?*

Ik zou den heer Havelaar deze vraag willen stellen: Gelooft gij oprecht, dat iemand ter wereld voor uw uitgebeende idolen - ik zeg niet een martelaarschap (dat is een veel te groot woord), ik zeg zelfs niet een persoonlijk offer, hoewel deze eisch toch niet zoo onbillijk zou zijn (behalve dan een geldelijk offer, maar dat zegt ten slotte niets, het is een bekend feit, dat bijv. kooplieden, die een leven lang intensief en met succes achter de duiten aan hebben gezeten, als zij ouder worden behoefte krijgen aan het steunen van idealismes, welke dan, aangezien zij de realiteit nooit anders hebben leeren kennen dan in de gedaante van zichzelf en hun kornuiten, hun niet klakkeloos en baldadig genoeg kunnen zijn), maar een werkelijk echt, vurig, levend enthousiasme zou kunnen gevoelen, zooals zij dat doen, die zich aan den aanvang van een nieuwe wereld voelen staan - welke wereld, dat laat ik voor het oogenblik daar, laten de communisten aan Rusland, de fascisten aan Italië denken - als het menschengeslacht

> fuer einen augenblick
> ergriffen von dem welthaft hohen schauer
> vergass der feigen jahre wüst und tand.

Hij zal mijn vraag misschien met ja beantwoorden en dan ook zeker meenen, dat het zoo is. Maar het is niet zoo. Het moderne idealisme is goed voor dat speciale soort van meisjes, of beter vrouwen, die zonder oud te zijn toch hun tijd om te huwen eenigszins hebben laten voorbijgaan, en dergelijken, daar is het zelfs geknipt voor. Maar verder ook voor niemand.

VII.

Wat is nu de ondergrond van dit alles? Uit welke sfeer is de denkwijze, die door den heer Havelaar en zijn medehumanitaristen wordt voorgestaan, gesproten? Men is natuurlijk geneigd, aan de namen der door den heer Havelaar geciteerde auteurs te denken, die, zooals ik reeds opmerkte, zoowat verplichte nummers zijn in die kringen: Dostojefski,

Tolstoi, Ibsen, Nietzsche en enkele anderen. (Strindberg noemt hij niet. Is dit een toeval? Zoo niet, dan pleit het voor hem). En natuurlijk hebben die auteurs veel tot zijn geestelijke vorming bijgedragen. Maar wanneer ik aan 's heeren Havelaar's geestelijke voorouders denk, dan denk ik eigenlijk aan heel andere menschen, bijvoorbeeld aan zijn ouderen stadgenoot Tollens. Hij moet zich hierdoor niet beleedigd achten. Ik zie heel goed, dat een geest als Just Havelaar op een hooger intellectueel plan staat als de brave Hk. Tollens Cz. (Daartegenover staat weer, dat Tollens enkele gedichten gemaakt heeft, die nu wel geen meesterwerken zijn, maar waarvan het mij toch niet zou verwonderen, als zij het proza van den heer Havelaar overleefden; noch zou ik dit onbillijk vinden). Mijn bedoeling is deze: dat dezelfde geest, die een eeuw geleden Tollensen maakte, thans Havelaars maakt en dientengevolge, dat het precies dezelfde geestelijke kringenzijn, die thans Havelaar bewonderen, als die, welke het een eeuw geleden Tollens deden. Natuurlijk ook alweer: mutatis mutandis. Maar de mutanda zijn in hoogste instantie bijkomstigheden.

Huet - een van de zoo bitter weinige groote en eenzame Nederlanders uit de vorige eeuw en een van die gestalten, die ons met de jaren steeds dierbaarder worden - heeft Tollens in een meesterlijke studie geschetst (Litt. Fant. en Krit. dl. VI pag. 97). De omtrek van het beeld, dat hij daar van Tollens en zijn bewonderaars ontwerpt, past wonderwel op dat van den heer Havelaar en de zijnen, als men, zooals gezegd, het accidenteele van den tijd wegdenkt. Zoo was natuurlijk Tollens kerkscher dan Just Havelaar, maar dit was niets dan een gewoonte van zijn tijd. Beiden echter huldigen een soort van vroomheid, die slechts braafheid is, beiden een soort religiositeit zonder religie. Het treffendst is echter nog wel hun overeenkomst op het gebied der menschenliefde. Wat bij Tollens philanthropie was, is bij Havelaar humanitarisme. Dit laatste pretendeert natuurlijk heel wat meer te zijn, maar beide begrippen zijn ten slotte schakeeringen van hetzelfde. En ik voor mij weet zelfs niet, of ik ten slotte niet de ouderwetse philanthropie, hoezeer deze tot neer buigendheid en huichelarij aanleiding kon geven en gegeven heeft,

zou prefereeren boven het thans woedende humanitarisme, omdat de philanthropie toch altijd nog bestond in een contact tusschen mensch en mensch en tot grondslag het gevoel van de onwaardigheid en zwakheid des menschen had, zoodat zij, hoe ook verbasterd, althans nog afschaduwing van de caritas was, terwijl de grondslag van het humanitarisme is en blijft: overschatting van den mensch.

En dit zou dan de nieuwe mensch zijn! Neen, dit is de oude mensch, het product van achttiende-eeuwsch rationalisme, negentiende-eeuwsch pessimisme en, later, al de verschillende soorten van idealismes, waaraan West Europa zijn langzame ineenzakking dankt, terwijl in Rusland dezelfde, maar versnelde, gang van zaken geleid heeft tot de twee toestanden, die elkaar altijd op den voet volgen: revolutie en cesarisme (van een tyran of van een groepje tyrannen, dit verschil is slechts bijkomstig). De oude mensch, waarvan het nog geen eens zeker is, of het fascisme Italië zal afhelpen, hoewel daar althans in theorie de mogelijkheid bestaat.

VIII.

Ik ben hiermee eigenlijk aan het eind van mijn beschouwingen gekomen, maar heb nog één opmerking op het hart, die eigenlijk zoo los van mijn betoog staat, dat ik gemeend heb, haar voor het laatst te moeten bewaren. Zij betreft twee ook door mij vereerde schrijvers.

De eerste is Paul Verlaine. Deze wordt in een adem genoemd met Romain Rolland (godbetert) en, wat minder ergerlijk, maar even dom is, Van Gogh, Tolstoi en Ibsen. Over hen zegt de heer Havelaar:

> ... deze vrije en geconcentreerde geesten, deze zelfstandigen, hebben het religieus bewustzijn van onzen tijd het overtuigendst uitgedrukt. (Het Persoonlijk Idealisme. pag. 69).

Het kost mij moeite, nog parlementair te blijven tegen iemand, die zooiets schrijft. Verlaine! Verlaine, wiens onvergankelijke glorie het juist is geweest, dat hij door al zijn leven van gezwabber en dronkenschap heen, niet alleen religieus in den vagen zin van den heer Havelaar, hetgeen niets zou zeggen

en waarop herhaalde libaties zelfs een stimuleerenden invloed kunnen hebben, maar geloovig Katholiek is gebleven, d.w.z. dat hij in een tijd en in een milieu, waarin het moeilijker dan ooit was, veel moeilijker en dus veel verdienstelijker dan bij voorbeeld nu, niet aan den geest van het modernisme toe te geven, een standvastigheid heeft betoond, een vasthouden aan de traditie, die al zijn zwakheden op wereldsch gebied, evenzeer te boven ging als het oneindige het eindige. En zoo iemand vergelijkt de heer Havelaar met Rolland en lijft hem eigenlijk vrijwel in bij de Amersfoortsche school voor wijsbegeerte (als die nog bestaat) of bij de Stem! (Hij noemt het dan wel: het religieuse bewustzijn van onzen tijd uitdrukken, maar dat is in zijn mond ten slotte niet veel anders).

De tweede is Emily Brontë. Van haar zegt hij:

> ....dat, wat een chaotische schepping als Emily Bronte's Wuthering Heights toch zoo groot doet zijn, het is dit aanvoelen van 't elementaire in den mensch, wat mede iets van zijn goddelijkheid inhoudt; 't is dit: dat de stem der natuur dóórtrilt in haar somber-vurig boek. (De Natuur en de Ziel. pag. 112).

Dit is natuurlijk lang en lang zoo dom niet als zijn uitlating over Verlaine. En toch is er weer één woord, dat voor mij de geheele waarde van de verdere, juiste, hulde te niet doet. En niet omdat ik zoo'n muggenzifter ben, maar omdat dit woord weer zoo typisch voor den heer Havelaar is. Ik bedoel natuurlijk het woord: chaotisch.

De zaak n.l. is deze: dat Wuthering Heights (behalve m.i. het feit, dat de schrijfster het geheele verhaal laat vertellen door iemand, die de gebeurtenissen heeft meegemaakt, hetgeen mij altijd een onnoodige compositorische complicatie heeft geleken, die echter ten slotte van haast geen belang is), nog daargelaten de verdere onvergelijkelijke eigenschappen, die het boek bezit en waarin hier niet behoeft te worden getreden, een buitengewoon helder en evenwichtig opgezet verhaal is. Maar wat is de zaak? Het boek is inderdaad, zooals de heer Havelaar terecht zegt, vervuld van het elementaire in den mensch. Het zal altijd een wonder blijven, grooter dan welk er in de heele litteratuur misschien geen is, hoe een schrijfster, wier omstandigheden het zoo onmogelijk als denkbaar schenen te

maken, een dergelijk boek heeft kunnen schrijven, zoo brandende van oirhartstocht. Dat is het boek: hartstochtelijk, maar niet chaotisch, integendeel. D.w.z. voor ons. Niet voor den heer Havelaar en zijn idealisten. Voor die is n.l. het hartstochtelijke op zichzelf al chaotisch.

IX.

Alvorens van den nieuwen mensch en zijn beschrijver afscheid te nemen stel ik mij nogmaals de vraag, die ik mij aan den aanvang dezer beschouwingen ook al heb gesteld. Had ik het recht, bovenal: was het nuttig, deze te houden? Het antwoord hierop kan ik misschien het best geven door mee te deelen, wat mij ten slotte genoopt heeft, een taak te aanvaarden, die mij geenszins aanstond. Men vindt dit ook in het boek van den heer Havelaar, maar na het slot, waar eenige boeken van denzelfden schrijver worden aangekondigd met waardeerende zinnen uit recensies daarop. Over een ander werk van Just Havelaar, dat (natuurlijk) Humanisme heet, schrijft Dr. P. Minderaa - een naam, dien ik mij van smaakvolle boekbesprekingen in het Weekblad voor Christendom en Cultuur herinner - in ‘Eltheto’:

> De idealen van dit boek zijn de hoop van veel jonge hunkerende harten. Zij danken Havelaar voor de nieuwe, warme liefde tot die idealen, die zijn woord hen leert.

Ja, dat is het, wat mij ten slotte toch tot schrijven heeft gebracht. Maar deze gedachte is ook onverdragelijk: dat jonge menschen, wier leeftijd aan alles meer behoefte heeft dan aan dit onmannelijk geteem, zullen worden gesuggereerd, dit ‘idealisme’ te wanen. Jeugd, die vraagt om avontuur, kracht, vlotheid, misschien zelfs een enkele maal om poëzie, dit surrogaat ervan voor te zetten, hoe goed dat ook bedoeld mag zijn, het is, ik herhaal het, een onverdragelijke gedachte. - Men heeft tegenwoordig een overmatige bezorgdheid voor de jeugd. Men bakert ze, als ware zij kievitseieren of de eerste aardbeien. Paedagogen en zich modern voelende moeders schrijven vellen vol over de gevaren, waaraan de tegenwoordige jongelingschap blootstaat. Dancings worden als niet veel minder dan gehenna's geschilderd. Maar het ergste kwaad zien

zulke stukkenschrijvers niet, zouden zij trouwens niet kunnen zien, omdat zij er zelf van doordrenkt zijn en het als een deugd beschouwen. Het is dit: een idealisme na te streven, dat in wezen niets dan slapheid en vaagheid is; den nieuwen mensch te zien, zooals de heer Havelaar hem beschreven heeft, en die een grooter tegenstelling is tot den mensch tout court, die van alle tijden is, dan alle door de braven geschuwde exemplaren van dit toch gelukkig nog steeds niet geheel verhavelariseerde menschenras.

J.C. BLOEM.

(Erratum. - In mijn artikel ‘Richtingen onzer nieuwe poëzie’ in de A p r i l-aflevering van dit tijdschrift leze men op pag. 157, regel 18 van boven, inplaats van ‘eerste’ ‘tweede’.)

Het sprookje van de rolverdeeling.

De Onderwijsraad heeft op 11 Mei j.l. in een plechtige zitting, die werd bijgewoond door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en enkele oud-leden, zijn tienjarig bestaan gevierd met een toespraak van den voorzitter, Prof. Sijmons. Deze gaf daarin een overzicht van de voornaamste werkzaamheden, in die tien jaren door den raad verricht, om daarmede de vraag te beantwoorden, of het lichaam had kunnen voldoen aan de verwachtingen, waarmede het was opgericht.

Ware er bij de bescheiden viering gelegenheid geweest tot gelukwenschen, ik zou de mijne gaarne hebben aangeboden, niet zoozeer den raad als zoodanig als aan zijn voorzitter, mijn hooggeschatten leermeester en ouden vriend Sijmons. Ik doe dat hierbij nog, hoewel ik er, zeer tegen mijn zin, een bestrijding op moet laten volgen van een woord, door hem in zijn redevoering gesproken. Maar ik weet, dat Prof. Sijmons de eerste is om toe te stemmen, dat men het in alle vriendschap over zakelijke punten oneens kan zijn, en het, als het noodig is, elkaar ook in het openbaar kan zeggen.

Ons zakelijk geschil in dezen is, dat Prof. Sijmons gelooft in het bestaan van een rolverdeeling voor de Universiteiten, en ik niet. Ik bedoel niet, in haar eventueele wenschelijkheid, maar in haar feitelijk bestaan. Om dit doctrinaal geschilpunt op te helderen, is het noodig, de teksten eenigszins uitvoerig aan te halen. Prof. Sijmons zeide, volgens het verslag in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 14 Mei j.l., ochtendblad A, in den loop van zijn rede het volgende, waarin ik enkele zinsneden cursiveer.

> ‘Een tweede omvangrijke, moeilijke en kiesche arbeid was de zoogenaamde “rolverdeeling” of “distributieregeling”, leelijke namen voor een mooie zaak: de poging om door een doelmatige verdeeling van leerstoelen over de universiteiten tot een toestand te geraken, die, zonder tekort te doen aan de gerechtvaardigde eischen van de zich uitbreidende en specialiseerende wetenschap, bezuiniging op de uitgaven zou meebrengen. Er is ten slotte een regeling, *naar men toen mocht meenen met algemeene instemming van de faculteiten aan de drie rijksuniversiteiten*, aan den minister aangeboden en *door dezen* geaccepteerd. Zij voldoet uitstekend.... op het papier: in de wereld der realiteiten blijkt zij het echter telkens af te moeten leggen tegen de *begeerlijke driften*, die naar het schijnt aan een college nog meer inhaerent zijn dan aan het individu.’

De Minister antwoordde hierop:

> ‘Gij hebt, M.d.V., ook gesproken over het werk der Eerste Afdeeling, met name het academisch statuut en de doelmatige verdeeling van leerstoelen over de Universiteiten, en daarvan getuigd, dat zij uitstekend voldoet.... op het papier!, maar in de wereld der realiteiten het telkens blijkt te moeten afleggen tegen de begeerlijke driften, die aan een college nog meer inhaerent zouden zijn dan aan het individu. Ligt hier niet eene vingerwijzing in, dat het bekende gezegde “de school moet het leven dienen,” ook geldt voor de Hoogeschool, de Universiteit?’

Beide verklaringen behelzen een bevestiging van hetgeen de Minister bij de behandeling der begrooting van onderwijs voor 1929 had gezegd in de Tweede Kamer op 6 December 1928, respectievelijk geschreven in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag. - Op een pleidooi, bij monde van Mevrouw Van Itallie-Van Embden, voor de instelling van leerstoelen in de moderne talen aan de Universiteiten te Leiden en te Utrecht, antwoordde de Minister in bovenbedoelde kamerzitting onder andere:[1)]

> ‘Maar nu eenmaal krachtens een rolverdeeling in Groningen de moderne talen worden gedoceerd, zou ik het buitengewoon onaangenaam vinden voor de rijksuniversiteit te Groningen, wanneer zonder behoorlijke compensatie de moderne talen van daar werden weggenomen en overgeplaatst werden naar Leiden of Utrecht.’

Hier maakte een interruptie er den Minister opmerkzaam op, dat van zoo iets geen sprake was, waarop hij zich corrigeerde, om te vervolgen:

> ‘In 1924 heeft er een rolverdeeling plaats gehad. Op die rolverdeeling zijn nu de leerstoelen voor de moderne talen in Groningen geplaatst. Ze zijn er en ze zullen er dus moeten blijven ook. - Gaat het nu aan, nu men.

1) Handelingen der Tweede Kamer 1928/29, blz. 860, 2e kolom, ot

> aan de andere universiteiten even het hoofd op gaat steken en zegt: wij wenschen ook de moderne talen aan onze universiteit te doen onderwijzen, dat wij nu die vier jaar geldende rolverdeeling plotseling gaan wijzigen en aan Leiden en Utrecht de volledige opleiding van de moderne talen gaan schenken enz.'

Zooals men ziet, spreekt de Minister van de rolverdeeling in veel stelliger termen dan Prof. Sijmons. Afgaande op de ministerieele woorden, zou men verwachten, die rolverdeeling, zooal niet in het Staatsblad, dan toch in eenig ander officieel stuk, dat van de totstandkoming kond gaf, en er de beginselen van omschreef, aan te treffen. Inderdaad vindt men hetgeen hieromtrent verhandeld is alleen als bijlage V van het *Verslag van de Staatscommissie voor het Hooger Onderwijs*, *ingesteld bij K.B. van* 24 *Febr.* 1923 *No.* 8.[1] De Onderwijsraad doet daar, op 30 April 1924, den toenmaligen Minister ingevolge diens verzoek toekomen 'een algemeen advies omtrent de gedragslijn, welke bij de verdeeling over en de instelling en splitsing van leerstoelen aan de verschillende universiteiten door de Regeering zou zijn te volgen.'[2] De Raad geeft den Minister in overweging, 'de bedoelde gedragslijn vast te leggen in een schrijven aan de colleges van curatoren, de senaten en de faculteiten, waarbij een afschrift van de hierbij aangeboden adviezen zou kunnen gevoegd worden, een en ander om te bevorderen, dat de aangenomen regels, als er aanleiding toe is, inderdaad zullen worden in acht genomen.'[3] Wat er dan volgt als proeve van een zoogenaamde rolverdeeling, wordt door den Onderwijsraad ingeleid als 'eenige denkbeelden (die zij de eer heeft) in overweging te geven omtrent de wijze, waarop de bovenbedoelde differentiatie in de praktijk tot stand zoude kunnen komen.' Er was eenig overleg tusschen en met de faculteiten voorafgegaan, zonder dat dit tot een algemeene harmonie van gevoelens, of een samenvattend compromis had geleid. De Gemeentelijke en de Vrije Universiteit te Amsterdam hadden beide verklaard, zich van medewerking te willen onthouden.

De Minister zond, alvorens over de hem aanbevolen gedragslijn zijn oordeel definitief te vestigen, de voorstellen van den

1) Algemeene Landsdrukkerij, 1924.
2) p. 91.
3) p. 95.

Onderwijsraad ter beoordeeling aan de Curatoria. Deze raadpleegden de Senaten, deze weer de Faculteiten. Wat er tenslotte, op grond van dit beraad, door de verschillende Curatoria aan den Minister is bericht, is uit den aard der zaak niet bekend, maar zeker is het, dat het resultaat van een en ander, en de conclusie, door den Minister uit de ontvangen beoordeelingen getrokken, nimmer in eenigen definitieven vorm aan de Universiteiten zijn medegedeeld. Blijkens de Memorie van Antwoord, staatsbegrooting 1925, hoofdstuk V*a*, blz. 20 beschouwde de Minister zich destijds nog in overleg ‘met de Curatoren-colleges der Rijksuniversiteiten... inzake de uitvoering van de differentiatiedenkbeelden, door de eerste afdeeling van den Onderwijsraad in overweging gegeven en door de Staatscommissie ondersteund.’

Dat is alles wat er ter zake is geschied. Dat is de grond van het ‘bestaan’ eener rolverdeeling, in 1924 ‘gemaakt’. Indien dit inderdaad genoeg is, om voor onze Universiteiten wet en regel te scheppen, dan staat het er met haar noodlottige onmondigheid nog droeviger voor, dan men meenen zou. Een ‘gedragslijn’, door den Minister aanvaard, in de optimistische veronderstelling, dat de Universiteiten er wel mee accoord zullen gaan. Men zou het een *eenzijdig gentlemen's agreement* kunnen noemen, een figuur, die nog veel voor de toekomst belooft.

Maar laat ons zien, hoe de Minister zijn gedragslijn in acht nam. Juist in de dagen dat hij haar heet te hebben aanvaard, hadden eenige milde heeren het plan opgevat, om de Utrechtsche universiteit te beschenken met een volledig opleidingsinstituut voor den Indischen burgerlijken en rechterlijken dienst: professoraten derhalve in Indisch recht en tropische staathuishoudkunde, in land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, geschiedenis van Nederlandsch Indië, Maleisch, Javaansch en Islam. Het zouden bijzondere leerstoelen moeten zijn. Maar de Regeering zou aan de op te richten stichting, volgens art. 170 der wet op het hooger onderwijs de bevoegdheid tot de instelling hebben te verleenen, - dus ook kunnen weigeren -, en blijkens blz. 116 van het bovenvermelde *Verslag*, regel 16, hield het rolverdeelings-schema van den

Onderwijsraad ook wel degelijk rekening met bijzondere leerstoelen. Bovendien gold het hier niet, zooals tot dusver art. 170 was toegepast, een enkelen leerstoel, maar, gelijk gezegd, een compleet opleidingsinstituut, bestemd en bedoeld, om dat te Leiden concurrentie aan te doen.

Nu telde de proeve van zoogenaamde ‘rolverdeeling’ van 1924 het koloniale recht onder de vakken, die slechts aan ééne Universiteit in ruimeren omvang vertegenwoordigd behoorden te zijn (blz. 102) en wees daartoe Leiden aan, terwijl ‘de Indonesische studiën’ in de letterkundige faculteit gerekend werden onder de studierichtingen, ‘voor wier bloei het noch noodig, noch ook maar gewenscht is, dat zij aan elke Universiteit door een afzonderlijke leerkracht worden bezet’ (blz. 113). Onder het hoofd: ‘Studierichtingen beperkt tot ééne faculteit’ leest men op blz. 115/6: ‘De leerstoelen voor de Indonesische talen, voor land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.... zijn een privilege der Leidsche Universiteit, en behooren dat, in verband met de te Leiden aanwezige verzamelingen en de aldaar gevestigde leerstoelen voor koloniaal recht, te blijven.’

Men zou derhalve verwachthebben, dat de Minister - wien het toch zeker om den geest en niet om de letter van zijn gedragslijn te doen was -, in 1925 den milden heeren ten antwoord hadde gegeven: - Heeren, dat gaat niet. Een enkele bijzondere leerstoel, à la bonne heure. Maar een gansche opleidingsschool! Dat zou bijna lijken op sabotage van 's rijks eigen instituut. - En indien de milde heeren alsdan hadden gezegd (wat zij den volke verkondigden): Excellentie, wij achten het noodig, dat er tegenover de opvattingen, welke te Leiden beleden worden, gelegenheid zij, andere te hooren, - dan zou men gehoopt hebben, de Minister hadde geantwoord: - Heeren, mijn gedragslijn, zoo juist aanvaard, laat het niet toe. Men zal u toestaan, aan het ‘centrum der Oostersche studiën’ eenige bijzondere leerstoelen te vestigen. Du choc des opinions.... niet waar? En te Leiden vindt gij de hulpmiddelen.

In plaats daarvan verscheen in het Staatsblad No. 365 het K.B. van 25 Augustus 1925, waarbij het ‘Fonds ten behoeve van de Indologische studiën aan de Rijksuniversi-

teit te Utrecht' werd aangewezen als bevoegd om bij de juridische faculteit aldaar vijf bijzondere leerstoelen te vestigen (thans zijn het er zeven, één meer dan het getal der staatshoogleeraren in de geheele faculteit), en in de letterkundige faculteit zeven (tot heden niet alle bezet). Van rolverdeeling sprak niemand, en men verneemt niet, dat de eerste afdeeling van den Onderwijsraad collectief haar ontslag indiende.

Het werd 1928. De letterkundige faculteiten te Leiden en te Utrecht, reeds lang doordrongen van het feit, dat het een pure belachelijkheid is, dat de studie der leidende culturen van de westersche wereld aan twee zoo belangrijke hoogescholen van staatswege zoo goed als niet vertegenwoordigd is, besluiten in dezen tegenover de Regeering één lijn te trekken. Maar bij het eerste geluid, in dien toon aangeheven, klinkt het wachtwoord: rolverdeeling. Misschien zal iemand denken: de Regeering wil thans, door nauwgezette inachtneming van haar 'gedragslijn', toonen, beter van memorie te zijn dan in 1925. Het tegendeel is het geval. De Minister kent zijn eigen gedragslijn niet. De 'Voorstellen van den Onderwijsraad'[1] van 1924, op welke men zich thans als het charter der rolverdeeling beroept, rangschikken de zoogenaamde moderne talen onder die studiën, wier specialiseering aan bepaalde Universiteiten blijve voorbehouden, maar 'die in haar kern overal toegankelijk moeten zijn' (blz. 113 ond.). Hoe dit laatste te verstaan is, wordt duidelijk op blz. 116:

> 'Een eenigermate volledige vertegenwoordiging van de studie der moderne talen heeft op dit oogenblik, behalve Amsterdam, alleen Groningen.[2] De Afdeeling acht de bestendiging daarvan billijk en gewenscht, in dien zin, dat van de drie Rijksuniversiteiten Groningen ook in de toekomst aangewezen blijve voor het onderwijs in de Germaansche en Romaansche filologie in zijn vollen omvang. Dit sluit niet uit, dat ook in Leiden en Utrecht de gelegenheid *moet bestaan*[3] om zich langs wetenschappelijken weg voor het leeraarsambt in *Fransch*, *Duitsch en Engelsch*[3] te bekwamen; de buitengewone beteekenis der levende vreemde talen, in de gebruikelijke beperking, voor ons volk en de rol, die zij spelen bij ons voorbereidend hooger onderwijs, zullen deze studiën dus moeten doen rangschikken onder die, waarvan de volgende § handelt.
> § 4. *Studierichtingen aan alle faculteiten gerepresenteerd*, *doch niet overal in gelijken omvang of met dezelfde specialiseering*.'

1) Aldus genoemd in den Inhoud van het Verslag.
2) Thans ook Nijmegen.
3) Cursiveering van mij.
3) Cursiveering van mij.

Het maakt den indruk, alsof de Minister, noch toen hij op 6 December j.l. in de Kamer sprak, noch toen hij op 11 Mei de woorden van den Voorzitter van den Onderwijsraad met welgevallen herhaalde, duidelijk voor oogen heeft gehad, wat het schema der zoogenaamde rolverdeeling inderdaad inhield.

Tenzij men zou moeten aannemen, dat de rolverdeeling, waarop de Minister doelt, een geheel andere is dan die, welke de Onderwijsraad indertijd aanbeval. Noch de behandeling der Indische leerstoelen te Utrecht, noch de praktijk in zake de moderne talen strooken met het ons bekende stuk. Met huivering vraagt men zich af, of er dan wellicht een geheime rolverdeeling bestaat.

Wat mijn vriend Sijmons met 'begeerlijke driften' heeft bedoeld, begrijp ik niet. De wensch van Utrecht en Leiden naar moderne talen, in het ontwerp zelf als billijk en noodig erkend, kan het in geen geval geweest zijn.

De Minister zag op 11 Mei een vinger wijzen naar het bekende gezegde: de school moet het leven dienen. Maar de richting, waarin die vinger wijst, is, schijnt het mij, een weinig anders dan de Minister bedoelde. Dat de school het leven dienen moet, geldt inderdaad in nog hooger zin voor de Universiteit dan voor het Middelbaar en Lager Onderwijs. Zij kan evenwel aan dien eisch alleen voldoen, wanneer zij, wat alle goede Universiteiten altijd zijn geweest, nog iets meer is dan enkel een school, namelijk een centrum van wetenschap en cultuur. Hiertoe kan zij, in het tegenwoordige uiterst ingewikkelde staatsbestel, alleen blijven groeien, als men haar vrijheid laat, om, zij het onder onvermijdelijke contrôle van regeeringswege, zelf te bepalen, wat tot haar ontwikkeling noodig is. Onder rechtstreeksche voogdij van een staatsdepartement, bijgestaan door een raad, aan wien slechts de behartiging van *onderwijs*belangen tot taak is gesteld, gedijt een Universiteit niet. De vinger wijst in de richting, die hoe langer hoe meer door alle bij de zaak betrokkenen als de hoog noodige wordt erkend: die van meerdere zelfstandigheid der Universiteit.

J. HUIZINGA

Bibliographie.

Uit den Achterhoek, door H.W. Heuvel; Deventer, AE. E. Kluwer, - 1928.

Wie Heuvel's 'Oud-Achterhoeksch boerenleven' kent, zal zich over den herdruk van deze verspreide opstellen, weer door des schrijvers vriend H. Odink gebundeld, verblijden. De verschijning wijst erop, dat het vorig boek zijn weg heeft weten te vinden. Lukt ook dit, dan mogen we nog verdere bundeltjes verwachten. We hopen erop.

Deze aantrekkelijke bijdragen over achterhoeksche volkskunde, gevoelig en nauwkeurig, wekken wel eenige jaloezie. De Achterhoek komt thans in onze belangstelling en in ons weten sterk naar voren. We gunnen het hem graag; welk een rijkdom immers aan wetenswaardigheden blijkt daar te hebben gescholen. Was Heuvel er niet geweest, deze schat zou ons voor goed verloren zijn gegaan, want snel sterft al dit oude af. Maar hoevele streken van ons land toonen niet eenzelfde beeld van rappe moderniseering en hoe weinige vinden bijtijds hun genegen beschrijver!

Eén ding echter moeten de heeren Kluwer en Odink toch nog eens ernstig samen bepraten. Ik wees er al op bij de aankondiging van Heuvel's vorig boek (Gids 1928 III bl. 424), doch herhaal het met aandrang. Eén bundel zal toch de laatste worden en deze zal de waarde van alle samen sterk kunnen verhoogen door een alfabetisch register op alle streekwoorden en plaatselijke eigenaardigheden, dat den weg wijst in wat anders wèl verzameld, maar toch moeilijk vindbaar blijft.

v.B.

Pinksteren door J. van Oudshoorn. Amsterdam. v. Holkema & Warendorf's U.M.z.j. (1929).

De verschijning van Willem Mertens' Levensspiegel is destijds een gebeurtenis geweest en, meen ik, door allen, die met eenige kennis van zaken in onze letterkunde belangstelden, ook als zoodanig gevoeld. De enkele, die het boek uit andere motieven dan smakeloosheid misprees, deed dit in elk geval niet uit enkel-litteraire.

Als de heer Van Oudshoorn inplaats van zijn romansfilmscenario's schreef - buitenlandsche natuurlijk, wij zijn daar veel te deugdzaam voor - zou hij zijn geheele oeuvre onder één titel kunnen samenvatten: Uit de hel van het sexueele leven. Vroegrijpe jeugd, of zooiets dergelijks. Men mag zich door het onderwerp van dezen schrijver afgestooten voelen, het valt niet te loochenen, dat het op meesterlijke wijze behandeld is. In ons land althans was nooit voor hem de psychologie der menschelijke abjectie zóó

uitgebeeld. Maar er was meer. Zijn weergave van de uiterlijke wereld, al trad deze, bij de innerlijke vergeleken, altijd meer op den achtergrond, of juister: was deze meer achtergrond, stond niet minder hoog. Bij geen hedendaagsch prozaist is het Hollandsche landschap, het Hollandsche kleine stadje ooit met hartverscheurender innigheid verbeeld, behalve bij Nescio.

'Louteringen' handhaafde den schrijver op het peil, waarop zijn eerste meesterwerk hem had gebracht, handhaafde hem er volkomen (dit zij uitdrukkelijk erkend), maar bracht hem er niet het minst bovenuit. In zeer groote lijnen is dit tweede boek een - geslaagde - reprise van zijn eerste. Voor wie echter mocht denken, dat Van Oudshoorn dus eigenlijk daarmee had gezegd wat hij te zeggen had, moet de bundel verhalen, in de Nederlandsche Bibliotheek verschenen, een verrassing zijn geweest. Deze openbaarde n.l. een nieuwe zijde van dit talent, die behalve aan het siot van Willem Mertens (en daar m.i. verre van gelukkig) nog niet gebleken was: de fantastische. Het verhaal 'De tweede fluit', dat in dien bundel voorkomt, zou niet alleen bij ons, maar zelfs in Engeland, een van de beste korte vertellingen zijn, die er bestaan en dat wil in het land van de short story heel wat zeggen.

Maar daarna kwam de achteruitgang - al de groote bewondering, die ik voor Van Oudshoorn voel kan mij dit niet doen verdoezelen. 'Zondag', door den schrijver 'een poging tot conflict' genoemd, heeft mij altijd een weinig geslaagde, en vooral weinig interessante, poging geleken. 'Tobias en de dood' heb ik niet uitgelezen. Ik zeg niet: heb ik niet kunnen uitlezen. Een boek van iemand als Van Oudshoorn heeft altijd nog wel zooveel kwaliteiten, dat men het nooit behoeft weg te gooien, omdat men er niet door kan komen. Maar: toen ik de lezing ervan door toevallige omstandigheden had onderbroken, ben ik er later nooit meer toe gekomen, die te hervatten. Dat zou mij bij Willem Mertens' Levensspiegel niet gebeurd zijn, noch zelfs bij Louteringen, dat weet ik zeker. Maar den Willem, dien ik vervolgens als Eduard, daarna onder weer andere namen had gekend, nu nog eens onder de benaming van Tobias te moeten slikken, het was waarlijk niet aanlokkelijk.

En nu 'Pinksteren'. Het spijt mij, het te moeten zeggen, maar dit is wel het minste wat Van Oudshoorn heeft geschreven. Men kan bij iemand van zijn beteekenis natuurlijk nooit zeggen, dat het heelemaal niets is, vooral niet als men denkt aan wat op het gebied van het verhalende proza in ons vaderland nog voor litteratuur doorgaat. Maar daar staat dan tegenover, dat men dit, juist met het oog op de beteekenis van dezen schrijver, eigenlijk weer wel kan zeggen en zelfs moet zeggen, wil critiek eenige waarde hebben.

Het laatste boekje van Van Oudshoorn beschrijft twee vrijende paartjes, die den avond van den tweeden Pinksterdag in een rendez-vous gaan doorbrengen. Dit, voorafgegaan door de beschrijving van eenige dagen uit het leven dezer jongelui, waarin het Pinksterjolijt wordt voorbereid, maakt geheel de inhoud van het verhaal uit. Men ziet het, een ietwat poover gegeven voor een boekje van ruim honderd, zij het ook kleine, bladzijden. Nu zou het natuurlijk zeer goed mogelijk zijn geweest, dat de schrijver er een voortreffelijke novelle van had gemaakt. Maar dit is niet het geval. Het goede in dit boekje is een herhaling, voor de zooveelste maal, van het goede uit zijn vorig werk; het slechte, dat is wat bij iedere herhaling afgesleten, vergroofd en verdoft wordt, omdat een herhaling

uiteraard het frissche van het oorspronkelijke mist. Het beste in het verhaal is misschien nog de karakterizeering van de verhouding tusschen Arie en Marie, maar heel veel heeft dit ten slotte ook niet om het lijf. Voor de vorige hoofdpersonen van Van Oudshoorn kon men, hetzij afschuw, hetzij medelijden, hetzij zelfs een gevoel van gedeeltelijke gemeenzaamheid in de onbekende en nog meer onerkende afgronden van het eigen menschelijk wezen gevoelen, deze Pinksterpaartjes laten ons volmaakt koud en veroorzaken niets dan verveling.

Daar komt nog iets bij. Is het, omdat men weet, dat deze schrijver in Berlijn woont? Is het - dit zou iets waarschijnlijker zijn - omdat hij een taaltje schrijft, dat men geen eens meer van germanismen wemelend Nederlandsch kan noemen, maar niet anders dan slecht-vertaald Duitsch? Misschien, maar dit kan toch nog maar voor een zeer klein deel de vreemde indruk verklaren, die de laatste boeken van Van Oudshoorn op mij hebben gemaakt en die ik niet beter weet te vergelijken dan met een fotografische plaat, waarop twee opnamen over elkaar heen zijn gemaakt. De schrijver noemt de plaatsen, waar zijn verhalen spelen, nooit en dit is natuurlijk zijn volste recht, meer: het hoort bij dit eenerzijds fel-realistische, maar aan den anderen kant toch ook weer zoo verbeeldingrijke werk, dat er een zekere afstand tegenover de werkelijkheid wordt genomen. Zoo krijgt men die landschappen, die, juist doordat zij in zekeren zin aan de realiteit ontheven zijn, werkelijker zijn dan die realiteit zelve. Zoo kán men die krijgen, althans, en zoo heeft Van Oudshoorn dit in zijn eerste boeken ook gedaan. Maar daarvoor is noodig, dat de verbeelding de werkelijkheid te boven stijgt. In ‘Pinksteren’ krijgt men telkens den indruk, dat er heel iets anders gebeurt, dat er twee werkelijkheden door en over elkaar heen worden geschoven. Daar loopt een onmiskenbaar Berlijnsche stadsstraat plotseling op Hollandsche duinen uit enz. En deze opmerkingen gelden ook voor de personages uit de vertelling. De eene jonkman uit het verhaal is op en top een jongen uit een groote stad in een groot land, bijv. Berlijn en het werkt bepaald komisch, dat hij Arie heet.

Langer behoeft bij dit boekje, dat tot zelfs in zijn enkele bijfiguren (de eigenaar van het rendez-vous, de Buldog) een herhaling van bekende dingen is, niet te worden stilgestaan. Wij kunnen ten slotte alleen de hoop uitspreken, dat Van Oudshoorn zal weten, hetzij zich te vernieuwen, hetzij te zwijgen. En ons verder troosten met de gedachte dat, wat deze schrijver in de toekomst ook mag doen of laten, zijn naam als een van de weinige groote Nederlandsche prozaïsten van dezen tijd gevestigd blijft.

J.C. BLOEM

Erich Maria Remarque: Im Westen nichts Neues. (Propyläen. Verlag, 1929).

De eerste ongewone verdienste van Remarque's oorlogskroniek is deze: ze werd niet tendentieus. Ik laat daar, of een boek onvermijdelijk lijden moet door een strekking, maar hier lag de leus zóó vlak voor de hand, dat het vrijwel volkomen vermijden daarvan een daad is van sterke wilskracht. En wanneer Remarque indirect door zijn

boek pacifistisch wil werken - wat een duistere vraag blijft, al meent men het vrij algemeen - dan zal deze prachtige open loyaliteit, dit volkomen gemis aan smal,

sectarisch drijven, aan sentimenteele, geborneerde phrases tegen het militarisme, de regeeringen, de beursspeculanten, den staat en de staatsmacht, een oneindig-diepere uitwerking hebben dan de felste brochure. De openheid en vitaliteit van Remarque ontzenuwen zelfs het requisitoir, dat zijn inleiding op één punt opstelt: zij spreekt immers van de vernieling, die de oorlog in een generatie teweegbracht, ook wanneer zij aan de granaten ontkwam; en nergens in zijn kroniek blijkt van deze moreele vernieling een zweem: geen van de mannen, waarop hij zijn blik concentreert, heeft de oorlog ploertiger, botter, infamer gemaakt; voorzoover zij dierlijker werden, groeide hun schaamte; zij wonnen een krachtig kameraadschapsgevoel, een besef van offervaardige verantwoordelijkheid; zij hebben zoo fel en weerloos geleefd in het meest infernale levensgevaar, dat de stompzinnige stomheid der burgers thuis en aan het front hen tegelijk wezenloos en stuitend treffen. Daarvan zijn zij vervreemd; in de zatte veiligheid leerden zij zich onwennig en onveilig gevoelen, maar moreel ontwricht zijn ze niet; - ze zijn, bijna allen, gedood.

Ik zal niet trachten van dezen afschuw'lijken duizendvoudigen moord een impressie te geven. Lees Remarque. En geheel afgezien nog van zijn (mooglijke) strekking, en van uw reactie daarop: het is een kunstwerk geworden, zooals er in deze jaren weinig verschenen: dapper, sober en sterk. Een ongehoorde wilskracht alleen is in staat dit inferno zoo infernaal en volkomen rustig, helder en vast te herscheppen, en alleen een phraseur kan Remarque verwijten, dat hij dit pas na tien jaar deed. Hij deed het dan ook na tien jaar tienmaal beter dan de psychopathen, die onmiddellijk na '18 hun sensationeele, nerveuze pamfletten lanceerden. Zijn loyauteit en levenskracht - want wie dit boek schrijft, is niet vernield - stelden den schrijver in hem in staat ‘Im Westen nichts Neues’ te schrijven zooals het werd: zuiver, sterk en aangrijpend.

H. MARSMAN.

[Derde deel]

De Liberalen en de verkiezingen[1)]

In den verkiezingsstrijd is door het evenredig kiesrecht wel een groote verandering gekomen. In twijfelachtige districten placht het vroeger hard tegen hard te gaan. Een candidaat had er zijn uiterste krachten in te spannen om het district voor zich te winnen, en het gehoor kwam onder den indruk: dezen man wil ik in ieder geval, of: dezen man wil ik niet. Er was toen meer venijn in den verkiezingsstrijd, omdat er meer passie was met al de gevaren van dien; - maar goede zijden had die hartstocht óók. Tegenwoordig loopen wij niet te hoop voor een man: wij worden geacht het te doen voor een beginsel. De strijd moge dan gezuiverd zijn, verslapt is hij tevens. Wij stemmen op een partij; aan welken persoon onze stem ten slotte ten goede zal komen, wordt door heeren in den Haag, in een soort hokuspokus dat boven ons begrip gaat, uitgerekend. Nu, tot welke richting wij ons het meest getrokken voelen, dat weten wij wel zoo ongeveer. Ik behoef het mij niet op een kiesvergadering te laten vertellen, dat ik mij het meest thuis voel in het bedehuis van mijn geloofsgenooten, waar de overtuigingen waarin ik ben opgevoed, verklankt worden door geëerbiedigde voorgangers, in heilige woorden die mij vertrouwd en boven alles dierbaar zijn. Of wel, ik leef en ga op in de belangen der klasse waartoe ik behoor, belangen waarvoor een harde strijd gevoerd wordt, waaraan ik met opoffering van tijd en geld hartstochtelijk deelneem. Mijn klasse ontrouw te worden aan de stembus, ik denk er niet aan. De militante Christen, de overtuigde sociaal-democraat, zijn afgericht in andere kaders dan die van

1) Met gebruikmaking van eene verkiezingsrede, 6 Juni door mij uitgesproken te Rotterdam.

het eigenlijk staatkundige leven en vervullen hun staatkundige functie werktuigelijk, als een toegift op de kerkelijke of maatschappelijke gebondenheid waarin zij verkeeren. En in hun staatkundig denken door kerk of klassebelang gekluisterd zijn verreweg de meeste mannen en vrouwen van Nederland. Wij die dit niet willen zijn, maar bij de staatkundige handeling die eens in de vier jaren van ons gevergd wordt, ons willen laten leiden door ons inzicht in de behoeften van den staat, zijn wij er van doordrongen, dat het niet genoeg is ons staande te houden te midden van de zuiging naar links en naar rechts, maar dat het onze taak is het beginsel waaruit wij leven uit te dragen naar de massa, door woord en daad anderen op te wekken te zien, te gevoelen, te handelen als wij? Het lot der gemeenschap is in handen van allen gelegd, van Jan, Piet en Klaas; en als zij in staatkundigen zin onopgevoed blijven, zullen Jan, Piet en Klaas niet in staat zijn ons te regeeren, maar wel, ons voor eenigen tijd in handen te spelen van een Mussolini of Lenin. Tegen autocratische verwording, tegen politieke slavernij handhaaft zich de democratie alleen door een hoog plichtsbesef en een waakzaam beleid, en het is aan ons liberalen opgelegd, daarin het voorbeeld te geven. Weg dus met de wankelmoedigheid die u voordeunt: het zal onzen tijd wel duren, want als gij en ik en onze kinderen verslappen, duurt het onzen tijd niet.

De staatkundige functie waartoe wij op 3 Juli geroepen worden heeft zijn belang niet verloren, al mag het onmiddellijk zichtbaar wordend effect van een verkiezingsactie nog zoo gering schijnen. Vroeger was dat anders. In 1905 wist ieder wat een liberaal succes beteekende: Kuyper weg. In 1913 wist ieder dat een stem op de concentratie het eenig middel was, om aan protectie te ontkomen. Thans is het effect eener verkiezing niet zoo duidelijk meer. De eerste proefneming met algemeen mannenkiesrecht en evenredige vertegenwoordiging, in 1918, bracht geen eigenlijke regeeringsmeerderheid te voorschijn. Dat wat men de linkerzijde placht te noemen, die niet langer produceeren kon, was al in 1913 gebleken. Concentratie en sociaal-democratie te zamen veroverden toen 55 zetels en brachten daarmede het kabinet-Heemskerk ten val, maar konden het niet door een eigen kabinet vervangen: de sociaal-

democratie weigerde daarin plaats te nemen, en een eerste extra-parlementair kabinet, het kabinet-Cort van der Linden, trad op. Het nieuwe kiesrecht van 1918 noodzaakte vervolgens iedere partij, over het geheele land alleen voor zichzelve op te trekken; drie burgerlijk-democratische partijen: de Unieliberalen, de Vrije Liberalen, de V.D., namen aan de verkiezing deel, maar veroverden te zamen niet meer dan 15 zetels; de S.D.A.P. kreeg er 22; niet minder dan 11 zetels gingen ter linkerzijde verloren aan parasieten op het algemeen kiesrecht, waarvan men thans moeite heeft zich zelfs de namen te herinneren: E.B., middenstands-, plattelanders-, onderofficieren-, amusements-, rapaillepartijen van diverse nietkerkelijke nuanceering. Vooral ter linkerzijde meende men zich dit spel te kunnen veroorloven, met het gevolg dat 48 nietkerkelijke leden gekozen werden, die behoorden tot niet minder dan 11 verschillende politieke organisaties; wat ten tijde van Pierson - Borgesius nog regeerkrachtige linkerzijde was geweest, had zich gezelfmoord; een linkerzijde als regeeringsbasis bestond niet meer. Rechts was het iets beter, maar niet veel beter: er werden 52 leden verkozen van kerkelijke kleur, maar waarvan er slechts 50 tot de drie verbonden partijen der R.K., A.R. en C.H. behoorden, en de 2 anderen beschouwd werden en zich trouwens zelf beschouwd wilden hebben als doornen in het coalitievleesch. Men had dus, hoe men het keerde of wendde, een Kamer zonder regeeringsmeerderheid; desniettemin achtte een coalitiekabinet zich gerechtigd, op te treden. Het is een volkomen wankel kabinet geweest, dat zich eindeloos heeft moeten vervormen om in het leven te blijven; de naam van den premier was nagenoeg het eenige dat onveranderd bleef. Het opmerkelijke is nu, dat dit kabinet zich meer en meer als een zakenkabinet is gaan gedragen, ondanks het feit dat de gunst der Nederlandsche vrouwen, die in 1922 voor het eerst aan de Kamerverkiezingen deel namen, het aantal coalitiezetels op 59 bracht, dat is één meer dan indertijd de geheele regeeringsmeerderheid van Kuyper had bedragen. De vrouwen, die de stemmen op liberalen en sociaal-democraten, vergeleken bij 1918, bij lange na niet verdubbelden, verdriedubbelden bijna de stemmen op de rechterzijde. Zij hebben weinig wil van haar werk gehad: het

kabinet-Ruys bleef even hulpeloos als te voren. Het struikelde weldra over de vlootwet, bij de behandeling waarvan de regeeringscoalitie uiteenviel, en nam weliswaar op verzoek der kroon de portefeuilles weder op, doch heeft in zijn tweede periode, die tot 1925 duurde, zich van elke principieele politiek onthouden, en als een zakenkabinet geregeerd. De verkiezingsstrijd van 1925 ging buiten het kabinet om, dat geheel onafhankelijk van den nog niet bekenden uitslag der verkiezingen op den dag der stemming zijn ontslag indiende.

Is nu de machteloosheid der coalitie door den stembusuitslag van 1925 aan haar bezocht; m.a.w. heeft het kiezerscorps van Jan Alleman en Kaat Allevrouw metterdaad erkend, dat het zich in 1922 vergist had? Eenigermate, ja. De coalitie viel terug op 54 zetels; de R.K. namen te nauwernood in stemmenaantal toe, de A.R. en C.H. daalden niet onbelangrijk. Een opmerkelijk verschijnsel bij de verkiezingen van 1925 was het verminderen der wilde stemmen ter linker- en haar toeneming ter rechterzijde: bij links van alle schakeering daalden zij van 1922 op 1925 van 241.000 tot 193.000; bij rechts namen zij toe van 128.000 tot 162.000, m.a.w. het afbrokkelen der groote partijen hield op een verschijnsel te zijn, dat zich voornamelijk ter linkerzijde voordeed; de namen Arts, Kersten en Lingbeek deden voortaan in vermaardheid voor geen communist of plattelander onder. Op straffe van verder stemmenverlies hadden voortaan met name de C.H. zich te herinneren, dat hun politiek verbond met Rome bezorgdheid wekte bij kiezers die tijdens de kiescampagne voornamelijk plachten te worden bijeengetrommeld ter verdediging van wat men noemde het protestantsche karakter der natie. De leiders der coalitie konden, ja moesten weten dat tot de regeering van een coalitiekabinet de vaste grond ontbrak; desniettemin werd het kabinet-Colijn ineengetimmerd, om bij de eerste moeilijkheid de beste smadelijk te vallen.

Het had niet aan adviezen ontbroken, om de onwezenlijk geworden hoofdverdeeling der partijen in eene linker- en rechterzijde te vervangen door eene verdeeling in democraten en conservatieven. De beide partijen van links die de democratische vlag in top voeren, beschikten te zamen over 31 stemmen; de toeval der R.K. zou dan eene, in getal indruk-

wekkend lijkende, regeeringsmeerderheid van 61 leden tot stand brengen. Om premier te worden van een democratisch kabinet was de heer Marchant bereid het gezantschap bij den Paus, waartegen hij zooeven gestemd had, aan de R.K. cadeau te doen, en zijn eigen nationale ontwapening, leus waaraan hij voor een goed deel zijn 187.000 stemmen van 1925 dankte, zorgvuldig achter slot te houden. Maar de heer Nolens deed liever geen zaken met dezen koopman. Wat hebben inderdaad R.K., S.D.A.P.'ers en V.D. gemeen? Een zekere onbeschroomdheid in het gebruik van het staatsgezag tot tempering van sociale misstanden, een tekort aan critische scherpte in het onderkennen der grenzen die aan elke staatswerkzaamheid op dit gebied gesteld zijn, een grove, niet op de ondervinding gegronde voorstelling van het vermogen van sociale wetgeving. Deze overeenkomst heeft ten gevolge, dat men het genoemde gezelschap bij stemmingen in de Tweede Kamer wel eens te zamen ziet, maar daar elk der drie omtrent de verdere stappen die op den voor een oogenblik tezamen betreden weg te zetten zouden zijn, geheel verschillende voorstellingen heeft, levert die aanvankelijke eenstemmigheid tot een welafgeronde regeeringspolitiek geen grondslag op hoegenaamd. De heer Nolens heeft dit ingezien en voor de samenwerking bedankt, en het ontbreekt ten eenen male aan teekenen dat hij er thans anders over denken zou dan eenige jaren geleden. De combinatie Nolens - Alberda - Marchant wordt enkel in petto gehouden als ‘uiterste noodzaak’, dat is te zeggen als schrikbeeld, als middel om de C.H. bij de coalitie te houden. Dat het schrikbeeld werkt, de C.H. komen er in verkiezingsdagen niet voor uit: het zou hun kiezers naar ds. Lingbeek doen overloopen. De partij bijeen te houden ten koste van wat onoprechtheid, dat schijnt de som der C.H. staatsmanswijsheid. Strijden zij voor de coalitie? Zij willen het niet gezegd hebben. Zullen zij, bij behoud van hun machtspositie, er toe medewerken het kabinet - de Geer door een coalitiekabinet te doen opvolgen? Het zal afhangen van het beding dat zij na de verkiezingen met den heer Nolens kunnen treffen. Hoe onsoliede het beding kan zijn waarmede de begeerte naar portefeuilles ten slotte genoegen doet nemen, de ervaring van 1925 heeft het bewezen. Onze plicht onder-

tusschen is, ons uiterste in te spannen opdat de coalitie de 50 zetels niet hale, en het land daarmede voor een nieuwe demonstratie van haar politieke onmacht te bewaren.

Te verhinderen dat een ander de macht verkrijge waarnaar men zelf erkent niet meer te kunnen staan, is dat een loffelijk doel voor de liberale staatkunde? In de gegeven omstandigheden, ja. De geheele coalitie is in oorsprong niets dan een afweerorganisatie tegen de liberale schoolwetpolitiek, aan welke met de liquidatie dier schoolwetpolitiek de grond is ontzonken. Dat zij nog bestaat, is een gevolg van de wet der traagheid, die combinatiën die eenmaal innerlijke kracht hebben vertoond maar waaraan de ziel ontvloden is, nog eenigen tijd bijeen doet blijven uit gewoonte, uit vrees voor het onbekende, en niet zonder oogwenk naar de voordeelen van het regeeringsgenot. Maar het regeeren levert niet enkel genot op, ook zware en dure plichten, en de coalitie kan ze niet nakomen. Zij is in de wereld van na 1918 gesteld geworden voor reëele vragen: de onevenredigheid van het staatsbudget, de werkeloosheid, de trilling van den indischen dampkring, de verhouding tot België, de strijd tot behoud van Nederland's uitvoermogelijkheid, het bijwerken onzer economische outillage, de houding tegenover de vraagstukken van vredesbewerktuiging en internationale ontwapening. Ik zeg niet dat alles wat in verband met deze vraagstukken door onze regeeringen sedert 1918 ondernomen, voorbereid, beproefd of nagelaten is, verkeerd is geweest, ver van daar. Ik zeg alleen, dat het nimmer de coalitie als zoodanig is geweest, die wij voor goede oplossingen hebben dank te zeggen; zij zijn veelal gevonden buiten haar en haar onderlinge geheime afspraken om, en vaak tegen die afspraken in. Ik herinner aan den jammerlijken invloed van haar bestaan op het votum der Tweede Kamer inzake het Belgische verdrag, een votum dat mede door inspanning van liberale krachten ongedaan is moeten worden gemaakt. Onze moeilijkheden zijn inderdaad ons aller zaak, en niet door het blijven hangen aan versleten partijleuzen, alleen door nationale inspanning en nationale samenwerking zullen wij ze overwinnen. Die samenwerking, wij weten het allen, zal in de gegeven omstandigheden niet onder leiding kunnen staan van een liberaal partijkabinet,

en wij bejammeren dit niet te zeer; de tijd der partijregeering in Nederland heeft voorloopig uit, en honderd keer liever dan een nieuwe proefneming met den blooten schijn er van, een nieuw kabinet Kan - De Geer.

Het is voor ons een opluchting, den onmogelijk geworden strijd voor een liberale regeering openlijk te mogen opgeven, om des te feller door te strijden voor behoud en versterking van den liberalen invloed. Het is waarachtig geen zelfingenomenheid, het is onze innige, op studie van onze geschiedenis gegronde overtuiging, dat Nederland zonder onverpoosde medewerking der liberale gedachte niet kan worden geregeerd. Die liberale gedachte, waarvoor stond zij in het verleden, wat is er van te wachten voor de toekomst?

Te zeggen dat het liberalisme ontsproten is aan de Fransche Revolutie, die bewering mogen wij met Dr. Kuyper, die haar propageerde, begraven achten. Kuyper's geheele voorstelling van den Nederlandschen liberaal was een caricatuur. Vrijheidsideaal, verzet tegen gewetensdwang, afkeer van al wat zwelgt in machtsvertoon, vertrouwen in de macht der zede boven die der wet, begrip voor de waarde van zelfstandige medewerking der burgers en hunner vrije organisatiën aan het staatsdoel, belangstelling niet enkel in den leerstelligen inhoud maar vooral niet minder in de humanitaire waarde van den godsdienst, dat alles was aan het land van Erasmus niet vreemd, dat alles behoort tot het wezen van onze Republiek die altijd een door libertijnen mede geregeerde staat geweest is. Onze staatkundige hervormingsbeweging van het laatst der 18de eeuw ging aan de Fransche Revolutie vooraf en was eerder aan de geestesontwikkeling der angelsaksische wereld dan aan die in Frankrijk verwant. Politieke omstandigheden, van Nederlands wil onafhankelijk, hebben die eigen, nationale hervormingsbeweging in haar jeugd achterhaald en Nederland, als zooveel andere deelen van Europa, doen opgaan in het weinig verwante Fransche staatsleven met zijn centralisatie en machtsvergoding. 1813 doet die indrukselen niet verdwijnen, en het ontzenuwde volk laat toe dat het koningschap der Oranje's in menig opzicht het Bonapartisme tot voorbeeld neemt. De catastrophe van 1830 is noodig om het staatkundig plichtsbesef van den Nederlandschen burger tot wasdom te

brengen. Men heeft het liberale tijdvak dat met 1848 aanvangt, genoemd een klasseheerschappij en doet dit dan meestal met smaad; maar dien smaad behoort men thuis te laten. In 1848 was nog slechts een deel der natie tot de geregelde vervulling van staatkundige plichten in staat en daardoor gerechtigd. Wat men van de liberale burgerij mocht eischen, was dat zij het kader schiep waarbinnen een tot leven gewekte natie in steeds breederen kring deel kon krijgen aan het vrije staatsleven, en dat einddoel is de Thorbecke van de veertiger jaren zich volkomen bewust geweest; van hem is de erkenning dat het beginsel van het algemeen kiesrecht in den geest der eeuw ligt, en de voorspelling, dat het zich trapsgewijze zal verwezenlijken. De instellingen die hij schiep lieten volkomen toe, een zoodanige ontwikkeling de hand te reiken en den Nederlandschen staat te democratiseeren zonder schokken. Ook in de politiek die er toe dreef het Nederlandsche volk tot zijn taak in de wereld voor te bereiden, het economisch weerbaar en staatkundig bevoegd te maken door krachtige onderwijsbemoeiing van overheidswege, is niets waarvoor het liberaal geweten zich zou behoeven te schamen. De liberale klasseheerschappij heeft aan het gansche volksleven een krachtigen en onvermijdelijken stoot gegeven; zij heeft dat volksleven verrijkt niet alleen door wat zij aanbracht als geschenk, maar ook en bovenal, wij erkennen het gaarne, door den weerstand dien haar geschenk opwekte. Geen staatkundige partij zal zoo lang en zoo onafgebroken het staatsleven beheerschen als de liberale partij dit in Nederland gedaan heeft, zonder in eenzijdigheid te vervallen; dit lot van alle zich tot de leiding eener gemeenschap gerechtigd achtende groepen is ons niet bespaard gebleven. Te laat heeft de liberale partij ingezien, dat de mobilisatie van volkskracht, die zij beoogde, niet juist behoefde te geschieden langs de lijnen die zij zelve voor die heugelijke gebeurtenis had uitgestippeld; dat die mobilisatie noodzakelijk ook andere, diep in de ziel van groote volksdeelen verscholen liggende idealen tot leven zou wekken, dan waarmede zij zelve zich gemeenzaam had gemaakt. 1878, de schoolwet-Kappeyne, is een fout geweest, een fout van engheid en van wantrouwen in de toekomst. die aan de liberale partij zwaar bezocht is geworden:

een afwijking van Thorbecke's ruime opvattingen uit de mooie jaren vóór 1848, die zouden hebben medegebracht waarachtige eigen krachtsontwikkeling te eerbiedigen en tegemoet te treden waar men ze vond. De liberale partij heeft zich daardoor voor langen tijd de godsdienstigoudgeloovigen tot bitteren vijand gemaakt, het voorbeeld van Engeland, waar katholieken en de geestverwanten der Nederlandsche calvinisten over het geheel op de liberale zijde zijn gebleven, leert hoe onnoodig. En deze ramp is over ons gekomen op het oogenblik zelf dat het economische liberalisme, de verheerlijking der vrije concurrentie, noodzakelijk door een tegenstrooming moest worden afgewisseld, die twijfel leerde aan de volstrekte geldigheid der oud-liberale opvattingen van volksgeluk. Sedert heeft het liberalisme onafgebroken moeten vechten op twee fronten tegelijk, en in die gevechten heeft het zware verliezen geleden. Hoe zware, de stembusuitslagen der 20ste eeuw zijn daar, om het te leeren.

Wanneer wij niet versagen, wanneer wij blijven strijden ondanks al, wanneer wij in een toekomst der liberale gedachte juist in Nederland onwrikbaar gelooven, is het om de volgende redenen:

De partijen die zijn opgerezen ter rechter- en ter linkerflank van de onze, en die thans de onze in getalsterkte ver en ver te boven gaan, schijnen ons te lijden aan veel krasser benepenheid, aan veel gevaarlijker begripsverenging dan de onze in onze slechtste dagen het ooit geweest zijn. Een scherpziend buitenstaander (want bij mijn weten is hij niet bij eenige staatkundige partij aangesloten), Ir. A. Plate, heeft onlangsin de *Gids* van onze staatkundige partijen een treffende karakteristiek geleverd.[1)] De sociaal-democratie ziet hij aan Marx' voorspelling, dat de voortschrijdende concentratie der productie-middelen den omslag tot hare socialisatie tot noodzakelijk eindpunt hebben moet, metterdaad ontrouw. Het een en het al harer werkzaamheid zou moeten zijn, alles tot dien omslag (althans theoretisch) in gereedheid te brengen, en dit is juist de taak waarvan zij zich in toenemende mate afkeert. Zij gaat op in den strijd om betere arbeidsvoorwaarden in het huidige, volgens de leer tot zelfvernietiging gedoemde stelsel; zij is

1) Zie *Gids* Maart 1929, bl. 304 v.v.

daarmede, onder den druk der vakvereeniging, van een volstrekt idealistische tot een volstrekt materialistische partij ontaard. Practisch zou de taak der sociaal-democratie, zoolang de door Marx voorspelde catastrophale omslag uitblijft, moeten zijn, stuwkracht te wezen bij de oprichting en het tot ontwikkeling brengen van overheidsbedrijven, als het eenig middel om kapitaal in collectief bezit te brengen; in werkelijkheid heeft de sociaal-democratie niet alleen verzuimd een goeden vorm voor het overheidsbedrijf te scheppen, maar neemt zelfs tegen alle pogingen om hierin te voorzien, een remmende houding aan. Terwille van den dierbaren politieken steun van het aangestelde personeel wordt aan bedrijfsvormen vastgehouden, waarbij aan de deskundige leiding de macht ontbreekt het bedrijf zoo doeltreffend en zuinig mogelijk te leiden ten dienste der gemeenschap, en dus aan het doel zijner oprichting te doen beantwoorden. De sociaal-democratische politiek is standspolitiek geworden in den meest enghartigen zin. Staatkundig is zij volstrekt onvruchtbaar; zij vermag niet, als de liberaal-economische beweging van een kleine eeuw terug, in voor allen geldende wetten uiting te geven aan een vast omlijnd staatkundig gedachtenschema. Het collectivisme, dat de grondidee der beweging was, is in de verdrukking gebracht door aanhoudende ophitsing der massa tot het verwerven van meer persoonlijk bezit. Kunnen de arbeiders dit verwerven zonder dat het geheel schade lijdt, niemand die het hun misgunnen zal; - maar den bodem van het Marxisme hebben zij daarmede verlaten.

Kenmerk der kerkelijke partijen is haar sectarisch karakter, dat wortelt in een scherp omlijnd dogmatisch geloof. Dit kenmerk, kracht in tijden van verdrukking, wordt zwakte, nu deze partijen, alle verdrukking te boven, voor de noodzaak van vlot constructief staatkundig werk geplaatst zijn, en zij beoordeeld gaan worden naar wat zij in zulken arbeid vermogen. Zij staan tegenover die taak altijd vooringenomen door de bijgedachte aan het behoud van de macht eener kerk of van de onwrikbaarheid eener bepaalde bijbelverklaring. Als leiders en beheerders der geestelijke toekomst van ons volk zijn zij reeds hierom gedisqualificeerd, omdat zij in de religieuse vernieuwing, die een der heugelijkste verschijnselen is

van den tegenwoordigen tijd, en die de neiging vertoont zich boven en buiten overgeleverde kerkelijke vormen te voltrekken, een greep zien naar de eigen traditioneele heerschappij over de geesten der getrouwen. In meerdere of mindere mate wantrouwen de kerk en de secten alle nieuwe vormen; zij staan voor het minst begriploos tegenover alle geestelijke verheffing die zich buiten hun kaders om voltrekt. En onze tijd, met zijn internationale nooden waartegen de kerken machteloos zijn gebleken, schreeuwt om geestelijke wijding boven kerk- en leergeschil.

Hooge geestelijke dracht, soepelheid in de vormgeving die nieuwe maatschappelijke krachten heeft op te vangen en te leiden, van wie zullen zij te verwachten zijn dan van de liberale opinie in den ruimsten zin? In een wijsgeerig geschrift van 1824 in de Duitsche taal, dat tot de latere ontwikkeling zijner denkbeelden den grond gelegd heeft,[1)] noemt Thorbecke de kostbaarste en voor het staatkundige leven gewichtigste functie van den menschelijken geest 'die Thätigkeit der Gestaltung', de kracht om leven over te gieten uit innerlijke overtuiging in naar buiten werkenden vorm. Die kracht, zegt hij, wordt door niets zoozeer bedreigd als door autoriteitsgeloof in zijn onderscheiden schakeering. Er is een autoriteitsgeloof dat alle vormen waarin eenmaal leven werd uitgestort, voor alle toekomst conserveeren wil, niet als historische curiositeiten maar als alleen toegelaten gebruiksvoorwerpen. Er is er een ander dat uitsluitend beteekenis toekent niet aan wat was of is of worden gaat, maar aan wat naar idealistische overtuiging in de toekomst behoorde te zijn, en naar de al of niet gelijkvormigheid daarmede de waarde van het tegenwoordige afmeet. Een autoriteitsgeloof van de eerste soort hebben onze kerkelijken; - een van de tweede soort hadden, in hun grooten tijd, onze socialisten. De nijpende vraagstukken van het heden kunnen geen van beiden met de krachten, die zij aan hun onderscheiden geloof ontleenen mogen, aan; de ervaring heeft het geleerd, en ten overvloede. De kerkelijke partijen staan tegenover de werkelijkheid machteloos, en de

1) Zie mijn opstel *De jeugd van Thorbecke*, herdrukt in *Historie en Leven* II, 109 vv.

sociaal-democratie gebruikt de macht die zij ontegenzeglijk heeft niet langer in dienst van haar in een ijl verschiet verbleekend ideaal. Welnu, dan roepen die vraagstukken om onze krachten; - dan hangt de toekomst der liberale geestesrichting daarvan af, of zij wederom zal willen en zal kunnen, wat Thorbecke voor zijn tijd tot stand bracht: de aanpassing van den publiekrechtelijken vorm aan de gebleken levensbehoeften van den eigen tijd, behoeften die zich laten omschrijven als geestelijke en technische versnelling in het ruimen van slagboomen welke op het terrein der staatkunde nog eene kracht verlammen die opstreeft in ons volk, die zich heeft leeren uiten op velerlei geestelijk gebied, in zoo menig particulier bedrijf, in den durf en de gezondheid van zoo menig sociaal initiatief; in het werk onzer kunstenaars, onzer bouwmeesters, onzer technici. De vereeniging, de innige doordringing van geest en techniek, dat is waaraan ons sociale, en met name ons staatkundig leven behoefte heeft, en daaraan te wanhopen zou verraad zijn aan de zaak van Nederland.

Wanneer gedachten als de bovenstaande in ons leven, moeten wij dan onze stem aan de liberalen geven, of mogen wij ze ten goede doen komen aan wie in menig opzicht ons na staan: de vrijzinnig-democraten, de christelijk-historischen?

Wat ik u bidden mag, laat het na. Wij liberalen zijn niet volmaakt, wij zijn niet altijd goed gedisciplineerd, ook liberalen hebben zwakke oogenblikken. Maar het peil van onze praktijk, de innerlijke noodzakelijkheid vooral van ons staatkundig bestaan, zou ik met die van onze nabuurpartijen geen oogenblik willen ruilen. In den strijd om algemeen kiesrecht en sociale wetgeving zijn de V.D. eene voorhoede en trekkracht voor de liberalen geweest; zij zijn het geweest door de uitnemendheid hunner officieren, en hebben in dien tijd niet overdreven gewicht gehecht aan het getal hunner manschappen. Maar Kerdijk en Drucker en Bos zijn heen en in hun beteekenis niet vervangen, want de tegenwoordige leider werkt met leuzen die een Molengraaff de partij den rug deden keeren; de argumenteering voor hun nationale ontwapening, is zoo terecht door Plate gezegd, mist èn intellectueele, èn ethische kracht. Het is èn ondoeltreffend èn een ontwijken

van de moeilijkheid der taak, den strijd voor ontwapening te verleggen van het internationaal naar het nationaal terrein. Nationale ontwapening (gesteld zij ware te bereiken, wat bij aanhouding van politietroepen slechts in naam het geval zal zijn) vertroebelt het vraagstuk, dat noodzakelijk verband moet houden met toenemende bewerktuiging van den vrede, en dus in zijn natuur zelve van internationalen aard is. Het is heel wat beter, Nederlands houding te Genève in het middenpunt der belangstelling te brengen, dan zich over te geven aan een ijdel, immers onoprecht vertoon. Wat, in den huidigen toestand der Oostersche wereld, nationale ontwapening voor Indië zou beduiden, ik behoef er niet bij stil te staan.

En dan de democratische leus. De democratie is in Nederland in den volsten zin doorgevoerd en haar te propageeren is dus volkomen uit den tijd: het komt er op aan, haar te ordenen. Is het aanhouden van de democratische leus bedoeld als antifascistische manifestatie, dan mag gezegd dat daarvoor geen afzonderlijke partij naast de liberale noodig is: aan fascisten zullen wij nooit ofte nimmer onze partij in handen geven.

En de C.H.? Willen zij zich meer en meer naar de soms bij hen doorbrekende overtuiging gedragen dat zij op sociaal en nationaal terrein in veel opzichten met liberalen kunnen samenwerken, het zal ons van harte welkom wezen. Tot hunne partij overgaan doen wij niet. Zij keert zich nu eens af van de coalitiepolitiek, die wij onvruchtbaar en veroordeeld achten, dan weer hunkert zij naar het behoud van een officieele of semi-officieele positie te midden van de oude bondgenooten, naar een zaak m.a.w. waarbij geen enkel liberaal, en naar wij meenen ook geen nationaal belang gemoeid is. Het zal tot zuivering van den politieken hemel bijdragen als de C.H. bij toeneming nuchtere, verstaanbare politieke taal leeren spreken; aan nederduitsch-hervormden trommelslag, die de natie te hoop wil jagen voor wat door niemand belaagd wordt en alleen bij de oefening van eigen innerlijke kracht baat kan vinden, is geen behoefte. Ons interesseert niet de lyriek dezer partij, maar haar houding tegenover reëele politieke vraagstukken, en dan beklemt ons, moet ik zeggen, om slechts één ding te noemen, hun onvastheid op het gebied der handels-

politiek, adres aan klompenwetje en bietenpremie, bij de behandeling van welk laatste ontwerp zij den heer Weitkamp niet alleen lieten staan, zooals de liberalen het Bierema wèl deden. Als stuwkracht tot maatschappelijke hervorming, als slaker van maatschappelijke verstijving, verdient, naar ik meen, de C.H. partij boven de liberale in geen opzicht de voorkeur.

In andere landen dan het onze is onlangs gebleken dat de liberale gedachte nog groote levenskracht bezit; nergens treffender dan in Engeland, waar, sedert de voorafgaande verkiezing, de stemmen op liberalen verhoudingsgewijs meer zijn toegenomen dan die op conservatieven of socialisten. Bestond daar evenredig kiesrecht, de liberalen zouden er bijna honderd zetels meer innemen dan zij nu bezetten. Wat zich in Engeland heeft voorgedaan, is nu of weldra in Nederland niet onmogelijk, want het liberalisme maakt deel uit van de Nederlandsche sfeer even goed als van de Engelsche. Het is zoo oud als eerbied voor de vrije uiting der menschelijke persoonlijkheid het is, en vertrouwen in den wil en in het vermogen van vrije menschen om het leven voor elkander dragelijk te maken. Het beroept zich op de liefde en den goeden wil die in de menschen leven liever dan op eenig uitwendig gezag dat hun is opgelegd; - gelooft niet in een menschelijke samenleving aan onveranderlijke voorschriften onderworpen, maar aan haar plicht en haar vermogen, haar instellingen gedurig naar gebleken behoefte te herzien.

Die herziening is een werk van het verstand. De zedelijke overtuiging die in den mensch leeft is daarbij allerminst werkeloos, en alles waaruit die zedelijke overtuiging haar voedsel trekt heeft onzen eerbied; maar een onmiddellijke werking der goddelijke waarheid op de staatkunde van den dag nemen wij niet aan; zulk een werking te willen voorschrijven verlamt de staatkunde en verontreinigt den godsdienst. De staatkunde vergt van ons een oordeel over de wereldsche behoeften van het oogenblik; bij de eenvoudige herhaling onzer godsdienstige belijdenis is zij niet gebaat. Evenmin bij de kennisgeving dat wij loon- of hoofdarbeider of acteur of winkelier of landbouwer zijn. Het is niet als leden van een kerkgenootschap of vakver-

bond dat wij geroepen worden de Tweede Kamer samen te stellen, maar als burgers van den Nederlandschen staat. Zien wij dit voorbij, dan doemen wij onze volksvertegenwoordiging tot machteloosheid. Als wij kiezers en kiezeressen blind verkiezen te blijven en ons voldoende laten ophitsen, kunnen wij wel aan onze candidaten vragen: zijt gij R.K. of Nederduitsch Hervormd of lid van een christelijke, neutrale of socialistische vakvereeniging en daarnaar onze stem bepalen, maar de kwesties die zij, eenmaal gekozen, in de Tweede Kamer te behandelen krijgen stellen hun die vragen niet. Of Nederland ontwapenen zal naar zijn eenzijdig besluit dan wel in den gang van den Volkenbond, of het al dan niet den vrijhandel zal handhaven, al dan niet zijn stelsel van sociale verzekering of zijn onderwijs vereenvoudigen kan, of en wanneer het de poenale sanctie in Indië kan opheffen, of Amsterdam zijn Rijnverbinding verkrijgen moet door de Geldersche vallei dan wel langs Wijk bij Duurstede, wat profiteeren al zulke vragen bij een indeeling der kamerleden naar kerkgeschil of naar klassevooroordeel? De resultaten van het evenredig kiesrecht wijzigen zich maar zeer langzaam en ik vrees dat de meerderheid der Nederlandsche kiezers en kiezeressen ditmaal nog niet zal kunnen afleeren van het kiesrecht gebruik te maken alsof het een kerk- of klasseplicht in plaats van een nationale plicht ware die hen riep; - zooveel te raadzamer dat die daaraan niet mee willen doen een vereenigingspunt zoeken om te midden der algemeene verbrokkeling hun kracht niet gansch en al verloren te doen gaan. Het aangewezen vereenigingspunt in Nederland nu is de Liberale Staatspartij die den ouden naam weder heeft aangenomen, alle kiezersvangende practijken van lagere orde heeft afgezworen, en aan de formuleering van haar beginsel nieuwe zorg besteedt.

Dat beginsel is onmisbaar in de geheele wereld. Laat mij die verzekering met redenen mogen omkleeden.

De meesten van U hebben de ervaringen van den wereldoorlog in herinnering, en voor zoover gij hiertoe te jong zijt, hebt gij toch wel van het boek van Erich Maria Remarque gehoord: *im Westen nichts Neues*. Vijftien jaar is het nu eerlang geleden dat er een ongehoord schandaal over Europa losbrak. Een werelddeel hebben wij aanschouwd, het meest

zelfbewuste en trotsche van alle, dat het stuur over zichzelve verloren had, en zijn rijkdommen en techniek slechts tot eigen vernietiging aanwendde. Een geheel geslacht van jonge mannen is toen aan den Moloch opgeofferd, immers voor zoover het niet geslacht werd, in zijn lichamelijke en geestelijke gezondheid geknakt. Wat vermochten tegen dien gruwel toen de organisatiën wel die zich nu nog vermeten Nederlands staatkundig leven te mogen beheerschen? Wat de kerken, ook de meest internationaal vertakte? Wat de socialistische Internationale? Niets. Zij moesten handenwringend toezien dat de edelste volken van Europa in elkander tegelijk het geloof in de menschheid wurgden. Er scheen geen ander einde te voorzien dan de stilte van een lijkenveld, het nederzinken in een algemeene uitputting. De staatkunde lag in duigen; geen leus, geen verklaring van een politicus waarin men nog geloofde. Wat heeft ons uit dien poel der vertwijfeling opgeheven, wat houdt ons, ondanks velerlei teleurstelling, nog staande in den strijd om een beter geordende samenleving der volken? Het is de daad van den veelgesmaden Wilson geweest, wien ondanks zijn kennelijke gebreken de wereld voor dit ééne en gewichtigste dankbaar blijve, dat hij geloofd heeft in ons aller wil een uitweg uit het verderf te zoeken, en in ons vermogen er een te vinden. Nog altijd zoeken wij, maar de verbeten wil daartoe is ons levensbehoefte geworden, de voorwaarde van ons zedelijk bestaan; al zoekende doen wij ervaring op, ook bittere, maar het geloof in een volkerengemeenschap die zich zal leeren besturen omdat haar zelfbehoud het vergt, is niet gedoofd. Geen priesterwoord of lettergezag heeft ons die verlossing gebracht, maar de liberale gedachte in haar toepassing op internationaal gebied: de eerbied voor elkanders persoonlijkheid, het vertrouwen in elkanders redelijkheid en vernuft, het inzicht in de volstrekte noodzaak van een gemeene vormkracht. Wilson, en hierop komt het aan, heeft het kader geschapen waarbinnen de goede wil zich verheffen kan van welmeenend theegesprek tot internationalen machtsfactor.

De pijlers van den supranationalen bouw moeten natiën zijn; - stevig moeten die pijlers wezen, en dus gezond de natiën. De Nederlandsche nationale politiek nu is niet gezond.

Blijft zij in verstarring verkeeren, dan herinnert ons aanstonds een of andere nationale schande, een nieuw Karnebeektractaat of een nieuw Curaçao, dat niemand de eer en het aanzien eener natie handhaaft dan zij zelve. Beter de kwaal te voorkomen dan ze te moeten genezen. Voor Nederland's toekomst, haal op!

H.T. COLENBRANDER.

Curaçao.

> ‘Mijne meening is, dat de werkzaamheid der politie gericht is geweest op handhaving van de binnenlandsche orde.’ (Minister Koningsberger in de Eerste Kamer, 19 Juni 1929).

Het bedenkelijke van het Curaçao-geval is, dat de Nederlandsche regeering in de behartiging van een rijksbelang gemis aan verbeeldingskracht heeft getoond. Curaçao is rijksdeel in een anderen zin dan een dorp op de Drentsche hei. Wordt door welk toeval ook te Odoorn het gezag voor een oogenblik onder den voet geloopen, krijgt de politie het er te kwaad, wordt de burgemeester er opgelicht, dan blijft dit alles plaatselijk nieuws binnen de sfeer van het rijk in Europa. Wat nu te Willemstad plaats had was nieuws uit en over een wereldrijk en wordt als zoodanig verbreid en beoordeeld.

> De Bintang Timoer plaatst de opmerking, dat de overval is op te vatten als een *maloe besar* (een zeer beschamend feit) voor Nederland. Het geheele geval - aldus het blad - bewijst, dat het kleine Nederland niet in staat is om de onder zijn gezag staande landen te beschermen....
> De Sin Po constateert, dat Nederland niet in staat is om de verantwoordelijkheid voor zulke uitgebreide koloniën te dragen. (Aneta).

Zulk een weerklank zou door een ordeverstoring te Brouwershaven in Indië niet zijn opgewekt.

Dat het buiten onze macht geweest zou zijn, op Curaçao de middelen te onderhouden waarmede het eiland tijdens vroegere bestuurswisselingen in Venezuela beveiligd werd, - wij weten beter. Men is zorgeloos geweest, met het gevolg dat de som der wijsheid van de vertegenwoordigers van het Nederlandsch imperiaal gezag hierin heeft moeten bestaan, vrijbuiters die te Willemstad wapens komen stelen om die

tegen Venezuela te gebruiken, zoo spoedig mogelijk - naar Venezuela te helpen. De gouverneur heeft nog juist zooveel adem over, dat hij den loods kan bevelen daarmede spoed te betrachten.

Doel van den staat is, eene rechtsorde te handhaven, en als die staat zich over drie werelddeelen uitbreidt, zullen zijne waakzaamheid en machtsmiddelen aan dit feit geëvenredigd moeten zijn, of hij beantwoordt niet meer aan de reden van zijn bestaan.

Het is heel ernstig, dat wij ons dit te binnen moeten brengen. Gelukkig gaat het noodzakelijk redres onze kracht niet te boven. Aan ons te toonen dat wij ook willen wat wij voorzeker kunnen. Geen vrije in- en uitloop meer van misdadigers in ons rijk!

H.T. COLENBRANDER.

Hollanders in en uit den vreemde.

Tweede hoofdstuk.

I.

Gaat het, dacht Molenaer, zou het gaan?.... Weggedoken in een hoek der buffetkamer van het Koloniaal Paviljoen, keek hij dwars door de volle veranda, recht naar den belangwekkenden kant, waar Paula gestadig in vroolijk gesprek zat. Hij zag er ook weer Amsterdammers. Er waren er al vele geweest, dadelijk bij l'Ouverture Officielle en met hen menschen uit andere plaatsen. Eenigen hadden braaf volhard, totdat de Koning in de Nederlandsche Afdeeling zou komen; ook keerden er daarvoor terug, doch menigeen verscheen voor het eerst om dat bezoek en het Grand-Hôtel-Feest, dat ons Hoofdbestuur 's avonds zou geven. Daarna ging haast iedereen weg. Maar nu werd het echt *de* tijd voor geregeld bezoek uit ons land. En nu zat daar Mevrouw Van Hooren.

Bij de opening was zij ziek, bij het Nederlandsch feest niet beter. Dolf kwam alleen en werd befuifd, algemeen werd zijn werk gewaardeerd, het was een onbetwist succes, ook in de pers, zelfs die van Brussel, zoowel als in ‘Times’ en ‘Figaro’. De boy, hij was er kinderlijk blij mee! Maar wel drukte hem Paula's ziekte, dit vreemde: de krachtige Paula niet wel en dat de dokter mysterieus deed, eerst van de nieren sprak, toen van verzwakking, een algemeene apathie, waarvan hij de oorzaak niet wist te ontdekken....

Nu was daar gelukkig niets meer van over, zat ze hier op het beste plekje, rayonnant, de mooiste vrouw, veel mooier dan die zoele Duitsche, om wie gelachen werd als om haar man,

met zijn Oud-Amsterdamsche kleuren op de kokarde van z'n koetsier.

Zou het gaan? En zou het blijven? Rob vreesde voor zijn braven vriend. Hij wist een zin uit een boek van Couperus, telkens schoot die hem door de gedachte. Was 't niet in ‘Van oude menschen’? ‘O, die huizen, die Hollandsche huizen, alles netjes onderhouden, maar het was of achter iedere deur iets stond te wachten.’ Wachtte ook hier iets achter de deuren, onder de tafeltjes, tusschen de stoelen, in het rustig gehouden buffet, waar Dolf z'n stijl leek voort te leven door de manier waarop er bediend werd met de prachtigonhoorbare zwartjes, slaven van den pedanten Ober, maar aristokraatjes naast den philister die, uiterlijk volbloed Nederlander, ‘de quoi écrire’ aan Rob gebracht had, na één jaar kroeg-praktijk te Brussel.

Helaas schoot dit geschrijf slecht op! Rob begon het ook meer om een houding te hebben, wanneer Van Waveren zou verschijnen. Paula hield zijn aandacht vast, niemand zag dat hij op haar loerde. Bedreigde haar ‘het Hollandsch loeren’? Ach, de klacht in dat woord van zijn Vader! Rob's vader wist zich omloerd, omloenscht. Loeren is spieden, ook spieden op buit, zooals de kat het op de muis doet; maar tevens bestaat het als kunst om de kunst; dat noemde zijn vader Hollandsch loeren, een tijdverdrijf, genotrijk spel, beoefend in dorpen en groote steden, speciaal beoefend op de Beurs, hoewel daar eveneens om 't knauwen. Zou de schatrijke Dolf geen vijanden hebben, menschen die 'm zijn geld benijdden, en anderen met het geld zijn vrouw? Bij Jan den Duycker was het verwaandheid: *zijn* zwager dàt huwelijk èn architect. Maar toen laatst die Wijbrands zoo vriendelijk deed, Dolf door een lorgnet bespiedend waaronder zijn neus nog spichtiger uitstak, had Rob gedacht aan het Fransche ‘lorgner’, dat met ons loeren één stamvader heeft en zich afgevraagd: drááit de vent hem een loer? vooral toen ie informeerde naar ‘Paula’. Dolf maakte zich handig er af met een ‘dank je’, zonder van ongesteldheid te reppen, blijkbaar denkend: wat gaat het je aan! Maar deed hij nu niet onvoorzichtig? Over zijn angst scheen hij heen te zijn, soms was het of ie met Paula geurde....

- Molenaer, jij hier!

Collega Zegers, de Brusselsche man van het ‘Haagsche Dagblad.’

- 'k Zit op me hoofdredacteur te wachten.

- Van Waveren? Is die in Brussel? Ik dacht al: jij bij de five o'clock!

Rob glimlachte, schoof wat in op de bank, Zegers wou wel een praatje maken.

- Ik heb je hier nog niet gezien! Trouwens, jij vertoont je zelden.

- Dat is het juist, bekende Rob, Van Beuringen en jij doet het beter. Er zit geen journalist in mij, ze weten het wel in Amsterdam en ik heb al 'n reprimande ontvangen, dat ik met deze kermis laat was. Van Hooren, die ik ken van de Burgerschool, heeft me charmant op dreef geholpen en wat ik dank zij hem kon zenden, bezorgde me een brief van de baas, de eerste pluim die ik ooit van 'm kreeg, helaas met het verzoek erbij een kamer voor hem te bespreken, mijn stukjes hadden zijn reislust gewekt! Ik moet me nu dus wel vertoonen. Gisteren was Van Beuringen ook hier.

- Krijg jij je onkosten vergoed?

Rob moest lachen om de vraag; zelfs zijn kranten betaalde hij zelf.

- Kapitalisten!.... plaagde Zegers, terwijl hij het zwartje de vermouth betaalde. En hij vertelde, hoe de provinciale bladen waarvoor hij dezen zomer ook werkte, op het loon hadden afgedongen, door hem gezamenlijk aan te stellen. Voor de fuif in het Grand-Hôtel had hij een gala-pak moeten huren! Rob verklapte, dat zijn baas hem den vorigen dag had verweten, niet zijn best gedaan te hebben lid van de Hollandsche subcommissie te worden.

- Van Beuringen heeft het gevraagd, wist Zegers. De mededeeling benauwde Rob. Door kranten te lezen en nu en dan zijn vriend Hoste van ‘Het laatste nieuws’ lastig te vallen, had hij gemeend genoeg te doen voor het Brusselsche correspondentschap. Eens was hij in de Kamer geweest om te weten hoe die er uitzag. Met deze verfoeilijke tentoonstelling was hij nu midden in het leven gegooid en merkte dat de twee concurrenten veel meer hun best deden dan hij. Als hij Van Hooren niet had gekend....

- Wie is die krijgsman toch? vroeg hij aan Zegers, den blik naar de tafel met landgenooten.

Zegers kon geuren: - Ken je die niet? Man, dat is de kolonel. De liplap naast 'm is z'n vrouw. Meegebracht uit een Javaansche kampong. Misschien nog familie hier van de bedienden. Maar heb je Hamsterhuis niet opgemerkt bij de fuif in het Grand-Hôtel? Stak als een Saul boven iedereen uit. Hoort tot de menschen die komen-en-blijven.

- Is ie lid van de commissie?

- Ja natuurlijk, voor dit paviljoen. Daarvoor gedetacheerd commissaris! De zwartjes hurken voor 'm neer. Z'n uniform lucht ie alle dag. De Brusselaars kijken 'm trouwens na en spreken van ‘le général’. Kolonel is ie sedert z'n pensionneering. Hij schuift het liefst naast professor Van Leeuwen, die doodgoedig luistert naar z'n gezeur maar nooit iets antwoordt dan: - Gelooft u? Van Hooren kreeg al ruzie met 'm, want op alles had ie te zeggen en nu ontloopen ze mekaar.

- Moeilijk in de kleine ruimte!

- O maar de five o'clock telt niet mee. Daar is het aldoor wapenstilstand, behalve de steken onder water en 't afneuzen van mekaars handelingen in verband met de lintjesregen.

De lintjesregen, begeerd en geducht!.... maar daarvoor had men toch nog tijd. Als de krijgsman dáárop bleef wachten!

- Hij niet alleen! verzekerde Zegers. Trouwens, hij is gedetacheerd. - En het tweetal monsterde verder. De oude Endepoel, die ook hier weer was met zijn in heel Europa verbreide cacao, delibereerde kollegiaal met den jongen Heyinck der thee en koffie.

- Looyen schijnt weer naar Haarlem te zijn.

- Looyen?

- Ken je die ook niet? Slecht op de hoogte. De avond van het Grand-Hôtel concurreerde hij met de kolonel in het uitsteken boven de menigte. Allebei alléén met het lichaam. Toch moet ie een eerste klas zakenman zijn.

Rob moest bekennen, van Looyen's zaken niets te weten.

- Bierbrouwerij De Olifant! Je hebt z'n brouwsel net gedronken.

- Huibers en Koning?

- Dat is de firma. Tegenwoordig is Looyen eenig firmant. Maar bij z'n vrouw heeft ie een vennoot.

En daar Rob, zonder veel belangstelling, hem vragend aankeek, vertelde Zegers met animo wat een pret dat ook hier op de veranda had gegeven, aldoor die ménage à trois van den kolossalen bierbrouwer, de plantureuse blondine en het kleine, magere ex-officiertje, jonkheer van Zeylingen, dat ontslag uit den dienst had genomen om met de Looyen's te kunnen reizen, winter en zomer overal heen.... waar de brouwer z'n vrouw met het ventje alleen liet.

- Je bent op de hoogte! erkende Rob, maar op eenigszins smalenden toon.

En Zegers kaatste den bal terug:

- Moest jij ook zijn, journalist!

Rob keek met weerzin naar de veranda. Hij dacht aan de enkele, maar lange weken, toen hij op proef zat in de Kamer als verslaggever voor de ‘Morgenbode’; hoe daar op die perstribune de hooghartigheid en het cynisme in vunze grollen hem hadden gehinderd, waarmee men er sprak over menschen en dingen. Bij de redactie had hij geklaagd en Meindersma, de chef de bureau die lang de Kamer had ‘gedaan’, gaf de verklaring: - Hoe zou het anders! Dacht je dat in een rijkelui'skeuken het oordeel gunstig is over ‘boven’? Dat erbij moeten zijn en er niet bij hooren, meeleven en er buiten staan, het góóit verzet door de nervositeit van 't bij de haast vermoeiend werk. Ik ben geen journalist, dacht Rob weer. Maar zonder de krant kòn hij er niet komen!

En met plichtmatige hoffelijkheid haastte hij zich den baas tegemoet, toen die zich, meer dan een uur te laat, op de trap der veranda vertoonde. Zegers wilde voorgesteld worden, maar droop daarna gevoeglijk af en op hetzelfde oogenblik kwam Dolf de veranda in met meneer en mevrouw Van Angeren. De ruimte liep opeens propvol, ook met niet-Hollandsche beau-monde. Ons Paviljoen was een succes, geblazeerdheid wil exotisme: Hollandsche dranken, door zwartjes opgediend. Paula was vlug uit den matten leunstoel gerezen en ongedwongen, juist als thuis bij de komst van goede vrienden, ruimde zij bij het veranda-hek in. Van Angeren had zijn plaatsje naast haar, doch nu zette Dolf aan haar anderen kant

een stoel voor Van Waveren en een voor Rob. Dolf kende Van Waveren's grief tegen Rob, dat die te weinig kwam onder de menschen. Hier kreeg de baas een anderen indruk, mét Rob naast den president, alleen door de mooie Paula gescheiden.

't Was nu een kring van veertien menschen, enkelen waren alweer gegaan, juist was ook David Davids gekomen, die zich anders nooit vertoonde; Van Waveren had hem straks overgehaald bij het bezoek aan de diamanten. En nauw'lijks gezeten bij zoovele vreemden stak de hoofdredacteur van wal met een zwaar compliment aan Davids. Eigenlijk herhaalde hij, wat Rob in ‘De Koophandel’ van meer dan een maand geleden over de vier ton edelsteenen, door Gebrs. Davids tentoongesteld, had verteld; 't geen weer niets anders was geweest dan een herhaling van de diamantkundige inlichtingen over deze Kaapsche schatten die Sam Davids had verstrekt, met details door Dolf gegeven over de merkwaardige safe en het door hem ontworpen ‘gebouwtje’, als iets afzonderlijks en bijzonders tusschen te vele banaliteiten. Maar bij den baas werd dat alles een toost, langs de tot coteletten geknipte bakkebaardjes werkelijk als.... uitgeblaft. Rob dacht aan den naam Waf-Waf, waaronder vrijwel heel Amsterdam den hoofdredacteur van ‘De Koophandel’ kende. Dat spel met zijn naam, hoewel een Beursmop, bleek ook nu karakteristiek. Dankbaar zei hij zich voor de geestdrift, herboren in hem ouden man, bij 't zien van zooveel kostbaarheid, die een even veelvuldige schoonheid was, kalm neergelegd voor iedereen zichtbaar en weggegoocheld bij handverdraaien, als weergekeerd tot de donkere diepten, waaruit zij eens werd te voorschijn getooverd. Ook dezen kwinkslag stal de Baas, hij had in z'n eigen krant gestaan, Rob zelf had 'm van Samuel Davids; maar wat David nu hiervan mocht weten, hij zat te spinnen als een poes en liet het hoofd met zwaren baard heen en weer gaan in den halsboord, net als verliefde doffers doen. Rondom de tafel werd zacht gegiegeld; juffrouw Pieck keek Van Waveren aan, als zei hij onbetamelijkheden en het zwijgen waartoe hij de anderen dwong met deze theetafel-redevoering, lei iets beklemds op een paar gezichten, de kolonel keek strijdvaardig-beleedigd en zelfs professor Van Leeuwen keek

sip; maar 't einde was een te hartig ‘bravo’ van Van Angeren's zelfvoldaanheid en veel welwillend bedoeld gelispel naar den blozenden diamantjood.

Men moet maar lef hebben, dacht Rob, en.... plezier in aanstellerij! Doch onmiddellijk kneep het besef over zijn eigen machteloosheid; hij bestond immers grootendeels van de courant, waarvoor hij alles behalve een eerste kracht was; zijn and're verdiensten beteekenden weinig en zijn enkele effectjes.... Het baantje dànkte hij aan Waf-Waf, die hem op recommandatie benoemde, die zelf de krant wel niet gesticht, maar juist met druktemakerij veel voor het stijgend succes gedaan had.... De zelfkritiek was smartelijk, droef dook Rob weg náást zooveel wil, met moeite zei hij iets terug op enkele minzame banaliteiten, van hier en daar tot hem gericht. Te sterker trof hem de houding van Dolf. Goeie hemel, hoe was die veranderd; of was de minzaamheid komedie, dewijl hij eenmaal zat in het schuitje en.... om Paula ‘er in’ te brengen?

Van Angeren deed charmant met haar en zijn vrouw lachte telkens om Dolf, die Ten Bouwhuis Reinders plaagde, omdat de koning van België niet eens gekeken had naar zijn ‘stand’.

- Uw schuld, plaagde de ander terug, had u me een betere plaats gegeven.

Het leek een geschil, maar het bleef een grap. Verstoord was eigenlijk niemand op Dolf. Een mooi resultaat, maar wat had hij gewerkt! Wie zou dat vroeger hebben vermoed! Rob dacht aan den tijd te Vorst, toen hij den kameraad der Amsterdamsche H.B.S. alleen-met-'n-vrouw had teruggevonden, rijk maar erg gedesoeuvreerd, nu hij een honk had buitenslands en in den vreemde niets te doen. Rob's medewerking, korten tijd, aan het boek ‘Oud Vlaamsche Huizen’, was het begin hunner nieuwe vriendschap. Toen spoorde hij Dolf tot doorzetten aan! Nu.... Zelfs de af- en aan-schuifelende zwartjes keken mieneerr Dôlf naar de oogen, gehoorzaamden hem als een toewan bezaar.

Maar wat bezielde juffrouw Pieck? Haar broer, lid van het Hoofdbestuur, had haar, zei ze, vooruitgezonden en liet nu blijkbaar op zich wachten: - wou ze zich wreken op het gezelschap? Straks keek ze minachtend naar Waf-Waf, nu

zei ze Dolf onaangenaamheidjes, omdat hij pleiten dorst voor Brussel als prettiger woonstad dan Amsterdam.

- Dus u woont hier voor uw plezier?

- Dacht u voor me displezier?!

Aj, dacht Rob, waar gaat dat heen! Gelukkig leidde Messner af met te spreken van het ‘paleisje’ dat Vriend Van Hooren zich gebouwd had. En Davids de zwijgzame ging zich te buiten met de plechtige verklaring, dat Ingenieur Van Hooren te Brussel de eer van de Hollandsche bouwkunst hooghield. De heer Van Angeren stemde weer, nu met een lachend ‘bravissimo’ in, waar Paula om glimlachte, bijna koket.

Wat dreef Rob, achter die beuzelarijen een gevaar te zien voor Dolf? Zelfs in dat lachje der brave Paula? Haar trouw was door heetere vuren gegaan dan ooit de vleitaal zou kunnen zijn van een overrijpen ijdeltuit als Van Angeren. ‘Waschecht’ zei Carel Walter eens, na een avondje op de étage te Vorst, waar een Fransch-sprekende en Franschdoende Brabantsche schilder, dien Rob er later nooit meer ontmoet had, haar onbescheiden complimenteerde. Dolf dééd veel, om haar en voor haar, maar zij was dankbaar, gaf hem liefde; 't gevaar dat Rob duchtte, moest komen van buiten. Hij wist niet, waardoor de gedachte hem drukte; men zat hier ongedwongen bijeen; alleen die juffrouw Pieck keek zuur, omdat haar broer op zich liet wachten; Dolf gedroeg zich, als was hij de gastheer, hulpvaardig, minzaam voor iedereen, met louter wenken de zwartjes regeerend. Nu riep hij Zegers aan bij het voorbijgaan; straks had die zich uit de voeten gemaakt. Dolf zocht hem een goede plaats in den kring, de Baas deed minzaam uit de hoogte en Zegers kreeg den stoel van Davids, die het voorbeeld volgde van Endepoel en professor Van Leeuwen. De kring vertoonde verscheidene gaten, de kolonel kwam naderbij, trouw achternagegaan als door een schaduw door zijn ook daarbij zwaar zuchtende liplap.

- Heeft iemand honger? vroeg Paula lachend en zette een mandje gesloten op tafel.

- Prachtvruchten uit de tuin, ried Messner. Doch er kwam gebak te voorschijn, waarmee zij de tafel noodend

rondkeek. Het waren bobbelige koeken met kokosnoot, specialiteit van Brussel en Ukkel. Van Angeren deed wellevend begeerig en de kolonel nam er twee, een gaf hij met edel gebaar aan zijn vrouw door. Dolf verweet Paula: - Je komt te laat. Nu namen nog enkelen, uit beleefdheid; ook Van Waveren en de Messner's. Maar de gezelligheid was weg, Van Waveren keek op zijn polshorloge. Toen kwam er stemmenrumoer van de trap.

- Eindelijk! zuchtte juffrouw Pieck. Het was haar broer, met Roelofsz en Christiaan van Leeuwenburgh. Rob zag, dat Dolf er even door schrikte: had zijn voorgevoel niet bedrogen? Doch als met een ruk werd Dolf zich weer meester, het toeval kwam hem trouwens te hulp. De kolonel was opgestaan, hierdoor kwamen de nieuwe bezoekers tegen zijn hooge gestalte te botsen en laag achter hem stond zijn vrouw met de maar voor een klein gedeelte afgeknabbelde koek in de hand.

- Kolonel! riep Roelofsz met klinkenden eerbied en boog meteen voor de vette liplap: - Hoe gaat het u, sedert het Grand-Hôtel? en stak de hand uit naar die met de koek, waardoor hij bijna in het gebak greep. Toen dorst de Amsterdammer lachen, maar de Indische lachte niet en ook haar echtgenoot bleef ernstig. Als om de situatie te redden, drong Dolf nu Paula vlug naar voren en geestig bij den toestand passend, waren èn stem èn gelaat toen hij vroeg:

- Meneer Roelofsz, mag ik u nu mijn vrouw voorstellen, ongesteld bij uw vorige overkomsten?

Roelofsz was dol op mooie vrouwen. Vóór hem stond Dolf met pret in het oog en naast Dolf lachte een pracht-brunette, met veel distinctie kleurig gekleed. En deze westersche vroolijke schoonheid was naast die hideuze verbolgen liplap zulk een plezierige tegenstelling, dat Roelofsz niet dacht aan wat hij wist over Dolf's bezwaarlijke liefde, maar verheugd in die stralende oogen kijkend, lachend met een handdruk vroeg:

- Is u weer beter, Mevrouw Van Hooren?

Vraag, die slechts een reden tot voortlachen was, gezien haar zomersche gezondheid.

Zitten gingen de heeren niet meer. Iedereen was opgestaan en weer deed Van Waveren druk; hij wou en zou op de Ten-

toonstelling eten, met zijn jongen vriend Molenaer. Maar Roelofsz zei dat men hem niet losliet en zoo leidde die late komst bruusk tot een wijziging der plannen. Rob hoefde niet bij zijn chef te blijven; binnen 't kwartier was hij met de Van Hooren's rustig op weg naar de tram voor Ukkel.

II.

Met drie van de invloedrijkste leden der Tentoonstellings-commissie voor Nederland had Bernard van Waveren gegeten, terwijl ook Mary Pieck mee aanzat, en nadat men die naar het hotel had gebracht, waren de heeren nog samen gebleven. Het oordeel over hetgeen ‘De Koophandel’ tot nu aangaande de Nederlandsche Afdeeling had meegedeeld, was volstrekt niet ongunstig geweest en toen Rob zich den volgenden morgen bij zijn chef aanmeldde, werd hij vriendelijk ontvangen, evenwel zonder een woord van spijt, nog veel minder een van excuus over de plotselinge verandering in de plannen van den vorigen avond.

Vooral zijn oude vriend Eduard Pieck had er bij den hoofdredacteur op aangedrongen, dat de courant spoedig werk zou maken van het door Professor Van Leeuwen zoo welverzorgde wetenschappelijke gedeelte der Nederlandsch-Indische afdeeling. Rob schrikte; verwachtten de heeren zóóveel? En hij herinnerde zich, Van Beuringen twee dagen te voren in de veranda te hebben gezien, pratende met Van Leeuwen en kolonel Hamsterhuis. Gelukkig bedoelde de Baas iets anders, royaal-gezind uit ijdelheid, dank zij zijn rijke tafelgenooten: hij wenschte een stuk van Professor zelf.

- Weet jij, waar Van Leeuwen logeert?

Zijn gissing gevend voor een weten, noemde Rob het Grand-Hôtel. Hij trof het: hij had juist geraden en zelfs bleek de professor thuis; zoo zaten zij weldra in diens kamer. Eerst toen herkreeg Rob een begin van gemoedsrust: die rit uit de bovenstad naar beneden, zonder dat hij iets wist van professor's adres, iets meer dan dàt er Hollanders waren, leden van de hoofd-commissie, die in het Grand-Hôtel plachten te toeven....

Rob bleek nochtans voorbestemd dezen ochtend een deerlijk

figuur te slaan, daar de professor wel bereid was iets voor ‘De Koophandel’ te schrijven, doch eerst zich houden moest aan zijn belofte om nog dezen zelfden namiddag Van Beuringen, den correspondent van ‘Het Morgenblad’ rond te leiden. Professor keek den Baas èn hem aan; de Baas vond het blijkbaar beneden zich Rob nu in het gesprek te mengen, maar noemde het een-bijzondere gunst, dat Professor voor zijn blad zèlf schreef. Buiten gekomen beperkte hij zich tot de schamperheid:
- Dus komt mijn vacantie ‘De Koophandel’ ten goede.

- Ja, dank u wel, zei Rob ootmoedig. Hij wist: géén traktementsverhooging, ook al deed hij nu verder zijn best, zelfs al schreef hij heel-goede brieven: journalistiek is omgangmet-menschen en hij was eenzelvig.... zooals zijn vader, te zeer het tegendeel van Moeder....

De baas deed van geen ontstemming meer blijken. Dolf moest mee lunchen in 't hotel doch, alvorens naar boven te rijden, kochten zij aan den boulevard chocola voor mevrouw Van Waveren. Een half uur later zat Rob voor een oxtail in een veranda, groen als een tuin en voelde zich klein, vol zelfverwijt, want de Baas was de goedheid zelf: hij sprak eerbiedig over Rob's vader als een door het Lot wreed achtervolgde en vroeg hem naar zijn ‘verdere werk’, wist dat hij te Leiden las voor studenten, noemde 't een aardige onderscheiding, maar trok hem meteen weer midden in 't leven, als *zijn* bestaan, als het *al* voor de krant, datgene waar hij, Waf-Waf, voor bestond, doch ook vàn bestond, geëerd en welvarend, gezien op Beurs en Heerengracht.

- Er buiten en dáármee erboven! dacht Rob. De rijke Dolf hàd dit gewild, hij had daarbij gedurfd, gekùnd, doch ook hij ging den anderen kant uit, uit eerzucht, om Paula, of allebei.

Het was, als zag de Baas hem denken. Telkens al had hij het over ‘de heeren’, de drie van den vorigen avond bedoelend; nu vertelde hij, dat ‘de heeren’ plezier hadden getoond in ‘die Paula, dat mooie maîtresje van Dolf van Hooren’.

- Maîtresje? verzette Rob zich kalm; ze zijn al bijna vier jaar getrouwd.

- Nou ja. Maar zeg 'es, hoe gaat dat nu? Wordt zij hier geaccepteerd door de dames?

Rob knikte, bang voor het woord te veel.

- Meneer Roelofsz had bij zijn vrienden Van Baerle een heel andere indruk gekregen.

- Ik ken mevrouw Van Baerle niet. In het Paviljoen heeft Dolf me laatst voorgesteld aan meneer. Maar bijvoorbeeld de Messner's bezoeken hen druk, mevrouw neemt Paula vaak mee uit rijden.

- Hoe ken jij ze?

- Twee jaar met Dolf in dezelfde klassen op de Burgerschool. Toen vond ik hem hier getrouwd terug en hielp wat bij een boek dat hij maakte, met platen, over oud-Vlaamsche kunst. U weet dat me neef Jan den Duycker met zijn zuster is getrouwd. Die heeft om het huwelijk met hem gebroken, maar met De Ridder is Dolf heel goed; van de winter bij de besprekingen voor de tentoonstelling heeft hij er telkens gelogeerd.

- Ze is heel mooi....

- Maar ook heel lief. En een dame, al deed hij een mesalliance.

- Erger....

- Hoe meent u?

- Och, je begrijpt wel....

Moest Rob nu zeggen: nee, ik begrijp niet? Moest hij liegen, loochenen, veinzen? Of moest hij vragen: helpt ù mee? Kon hij dezen man, die zijn chef was, vertrouwen? Dezen typischen ‘public man’, met zoovele relaties onder de rijke standgenooten van den rijken Dolf, vaak verwanten van verwanten, of wederzijdsche famieljeleden als Den Duycker van Dolf en hem zelf?

- Ik wéét alleen van 'n mesalliance en dat ze daarom pas zijn getrouwd, na een tijd samen te hebben geleefd. Maar ik weet ook hoe lief hij haar heeft, hoeveel hij voor haar heeft over gehad en niet uit passie alleen, uit liefde. Misschien dat medelijden daarbij kwam, maar dat is van voordat ik hem hier terugvond.

- 't Is jammer van hem, hij heeft alles voor.

- Ja, Dolf is een prachtvent, knap en goed. Een rasartiest, zelfs in zijn luiheid. Dat hij daar nu niet meer aan

toegeeft, maar zijn best doet, bij 't werk en in alles, het is, dat wéét ik, onder haar invloed. Zij zag, dat hij zich met niets-doen verveelde, toen heeft ze om hem een huis willen hebben, een eigen huis dat hij moest bouwen en om haar plezier te doen, héèft ie gebouwd, Villa Paula, een zalig home. Meneer Van Baerle heeft hem toen, blij met die plotselinge werklust, over het Hollandsche werk op de tentoonstelling gesproken.

- Zoo..... Je neemt toch koffie, hè?

En de Baas trok zijn sigarettenkoker.

Na den lunch was Rob zijn leidsman op een gedeelte van de tentoonstelling, dat de Baas nog niet gezien had. Er waren vele nieuwe dingen, die Van Waveren interesseerden en waar Rob over had geschreven, na de wandelingen met Dolf. En de belangstelling van Waf-Waf voor wat Rob hem aan kon wijzen, bracht dezen in zoo'n prettig humeur dat hij, 's avonds vrij gelaten, over het logies te Brussel een stuk voor de krant schreef, frisch en vroolijk, zooals naar hij wist, noch Zegers noch Van Beuringen kon.

III.

Rob had zijn dagen verstandig verdeeld. Tweemaal in de week ging hij naar de Tentoonstelling; verder bléèf hij ‘diligent’, zich hierbij richtend naar den term uit een collegiaal-bedoelde waarschuwing van Zegers en woonde bijvoorbeeld een meeting bij van Vlaamsch-gezinde Brusselaren in het mooie ‘Vlaamsche Huis’ op de Markt. Overigens schreef hij aan zijn roman, die hem vaak met hoop vervulde, zoodat hij hem sturen wou naar een tijdschrift, waartoe hij met October moest klaarzijn. Het was het droeve verhaal zijner jeugd, Vader, Moeder, voldoende onherkenbaar gemaakt, maar met de deernis die hij voelde èn voor Zijn leven èn voor het Hare, als juist in liefde dubbel treurig. Een boek der aanhankelijkheid aan beiden, uit het besef: zij konden niet anders en deden aldoor wat zij konden in het belang van hun zoon en hun dochter. Achter het werk schemerde Minny, het ideaal waarover hij treurde.

Terwijl hij schreef, kwam Madame hem storen: - Monsieur,

il y a du monde pour vous. - In de spreekkamer Paula en Dolf.

- Storen we?

- Nooit! dat weet je wel.

Zij kwamen om zijn hulp bij een plan. Dolf was naar een reeks van fuiven geweest, officieele en niet-officieele, één van tweehonderd francs het couvert, waar hij mee gastheer had gespeeld van Belgische en andere oomes. Ook Hollanders hadden diners gegeven, Van Angeren een zeer officieel, waar louter heeren waren geweest, en een voor landgenooten met dames, waarbij dus Paula was genoodigd, die weer naast Messner had gezeten. Dolf zou nu ook iets willen doen, maar iets niet-deftigs, voor Hollandsche menschen, een avond-ontvangst in zijn tuin en zijn huis. Paula wilde lampions, liefst electrische, in oranje. Dolf noemde dat een klein detail. De vraag was, wàt heel een avond te doen.

- Dansen? vroeg Rob.

- Het kan erbij. Een strijkje moet er natuurlijk zijn.

- Eén buffet wou 'k in de tuin en dan een of twee in huis.

- Dus mooi weer.

- Ja! als het regent....

- Maak 'n post scriptum: Blijf weg bij regen.

- Als jullie nu even ernstig wilt zijn. Men zit en staat en wandelt buiten. Wie lust hebben, kunnen nu en dan dansen. Maar verder moet er wat gebeuren. Wat? Daar kwel ik m'n hersens vergeefs mee.

- Goeie muziek?

- Dus geen gewóón strijkje. Of bedoel je solo-nummers? Paulsen? Dutoit?....

- Niet al te serieus!

- Iets kan goed zijn en niet serieus.

- Verheyen, met een Vlaamsche voordracht?

- Speenhoff!

- Liever iets minder bekends, dat de Hollanders hier vinden.

Er werden nog namen genoemd en dingen; Rob beloofde na te denken. Toen Paula aandrong: nu moeten we weg, kwam Dolf los met iets dat hem aantrok. Drie van de voormannen der Hoofdcommissie waren de vorige week met de voltallige

Brusselsche sub-commissie als een groep gefotografeerd. Die koppen wilde Dolf uitknippen en gebruiken voor karikaturen, die hij zou trachten te teekenen om ze als lichtbeelden te vertoonen.

- Met muziek!
- Maar ook gedichten. Genre de Schoolmeester. Die maak jij, Rob....

IV.

Als een wedrenpubliek bij de eindronde, als schooljongens in den opwindenden tijd tusschen de laatste brokken examen en de tijding van den uitslag, zoo waren de talrijke Nederlanders, wederom naar Brussel gekomen, niet als het vulgus om te kijken, maar om te vernemen, met zekerheid, welke belooning zou worden hun deel. Het waren, naar 't heette, de exposanten; de jury's hadden hun taak volbracht, ze waren rond geweest, meer dan eens soms, maar nog ‘kwamen zij bijeen’, nog werd er ‘beraadslaagd’: gedongen, gepingeld, genegotieerd, geïntrigeerd....

Doch vlijmender was de andere wedkamp, dat leek geen strijd meer om de knikkers, maar waarlijk om het recht van 't spel, haast als het vechten van diplomaten, den vrede regelend na oorlog. Intrigue, negotiatie ook, maar waarbij de passies der volkeren telden, niet enkel de wedijver van bedrijven.

Nog schéén er geen enkele uitslag verkregen; Van Angeren, met een noodlootsbeweging van beide armen rond vóór zich uit achter den eensklaps opkrommenden rug, als wou hij een dier met voelhorens lijken, gaf telkens dit overbodig antwoord:

- Wanneer? Ik wéét het niet! Maar het kòmt.

En nu, onder dat koortsig verbeiden, vernam men plotseling, dat de Sjah kwam. Van de baden te Contrexéville wipte Zijn Majesteit even over. Vele grapjes deden opgeld. Geenszins naar Brussel, naar Spá kwam de Sjàh, maar dat mocht Contrexéville niet weten, anders hield men hem daar nog vast en moest hij eerst zijn pension betalen.... Tegenover een vorstelijk gast werd de grap onbehoorlijk gevonden, zooals dat verhaal van een gala-maaltijd aan het statige Engelsche hof, waar de Sjah bij het dienen van sperges wat hij van de dingen

niet opat achter zich had weggeslingerd, zoodat de lakei die dicht bij zijn stoel stond plotseling vol zat met deze resten op de rood-en-blauwe livrei, waarna King Edward als bijdehand gastheer het voorbeeld volgde van den Sjah, wat weer volstond om heel het hof een bombardement van aspergeslierten te doen ondernemen op de knechten, onbewegelijk achter hun rug.

- Een oud verhaal! wist de kolonel, toen Corvet er op de veranda mee aankwam, waar nu geen plaats ooit onbezet bleef tusschen vier en halfzeven. Kon die dwaasheid al zijn gebeurd, in geen geval met dezen Sjah.

- Alsof, ging Corvet hier tegenin, ooit iemand Sjah's uit elkaar heeft gehouden!

- Hoe bedoelt u! dreigde de ander.

- Kolonel, een kat is een kat. Maar we spreken Fransch te Brussel en zoo blijft een sjah een sjah.

Rob zuchtte zijns ondanks. Mijn God, wat een plebs! En daar zat hij dagelijks bij. Want Dolf had hem pas gewaarschuwd: - Je moet je in deze weken vertoonen. Wel zou hij probeeren hem vlug te helpen aan de lijsten van prijzen en lintjes, maar het kon toch dat een ander door present te zijn hem voor kwam.

Zoo was Rob telkens weer present en beidde hij nu de komst van den Sjah. Ernstig werd deze afgewacht, zelfs Dolf trok een zwaarwichtig gezicht. Kees van Angeren was magnifiek; die jas kwam versch van den grooten René, wellicht was er vannacht aan gewerkt. Maar nu de tragiek! niet aan Kees kwam de eer toe, Zijne Majesteit welkom te heeten.... Hoe men nerveus kan trantelen, Mr. G.J.M. van Buuren, Willem Roelofsz A.W. zn. en Christiaan van Leeuwenburgh gaven er proeven van om de beurt, dan liep de een en dan de ander, terwijl de een stond met den derde, die daarna de noodige pasjes deed. Van Angeren was weggerend, weer met de armen rond vóór zich uit, blijkbaar dacht hij: ik mag tòch niet.... Neen, daar kwam hij alweer te voorschijn en gaf Van Leeuwenburgh een wenk; maar ook Van Buuren had wat gezien, posteerde zich, nu met Van der Meulen die op het laatste moment uit een hoek schoot, doch vlugge Kees draafde allen voorbij.

Helaas werd het een kluit anonymi, want niemand zag zich voorgesteld. De directeur-generaal van de tentoonstelling, iets achter den Sjah naast een hoveling stappend, kondigde dezen ‘les Pays-Bas’ aan; de hoveling vond het blijkbaar onnoodig, Zijn Majesteit dáárover in te lichten en langzaam maar zeker schreed men voort, voetje voor voetje, volmaakt onverschillig, tusschen de rijen buigende menschen, waarachter te zien was ....wat niet werd bekeken. De Nederlandsche nijverheid, al deze goederen, deze producten van onze fabrieken, van ambacht, handwerk, onze kazen, koeken, dranken, ze waren lucht voor den schrijdenden Heerscher.

Maar tòen, onverwacht, een halt!

De meer dan volmaakt tegenwoordige tijd van een bezoek dat een langs-loopen was met zelfs geen teruggroet op al het buigen, slaafs door ‘la section hollandaise’ volbracht, kreeg een hiaat en werd verleden, doordat er nu toch wat gebeurde. Stil stond de Sjah; geschok van menschen, dringend, wringend, weggedrongen - en dit Nederlandsch' geschiedde. Terwijl èn Mr. Gijs van Buuren èn Roelofsz èn Nicolaas van der Meulen èn ook, hoe spijtig, Van Angeren niets ter wereld konden beginnen, niets presteeren, zich zelfs niet bewegen; had het diskrete politie-kordon, nette mannen in burgerkleeding die ook over dezen alleenheerscher waakten, ruimte gemaakt voor een oponthoud waarbij, zichtbaar voor wie konden zien, de Sjah met zes van zijn hovelingen, de directeur-generaal van de Tentoonstelling, *de* Kolonel in groot tenue en naast hem ditmaal niet zijn liplap, maar, andere nieteling, Samuel Davids, als een vreemde groep kwamen te stáán en Sam, zoo diep als mogelijk buigend, iets dat niet-klein was aan den Sjah bood, die het nàm, vlùchtig beschouwde en dóórgaf. De omstanders zagen daarna een val. Een val in den zak van een hoveling. Rob stond op een tafel achter de rijen. Hamsterhuis had hem gewenkt: Kom mee; die ging met Sam naar het mooie huisje, waarin de safe met diamanten. Rob klom ijlings op een tafel aan den overkant van het huisje, zoodat hij zien kon wat gebeurde. Zien dat het geschenk viel, haast op den grond. Want des Heerschers hovelingen droegen zwarte, nauwsluitende jassen met boven de dijen beginnende panden, die

tot over de enkels reikten. Rob zag iets zwaars, was 't edelsteen? bobbelen tot het lag in den jaszak, bij den hak des hovelings. Dit gebeuren had iets beklemmends. Want de kleine stoet ging voort en dadelijk was er het volle dringen van losgelaten nieuwsgierigheid. Rob had vóór zich een duwen naar Sam toe, onzichtbaar zelf, maar het was vóór het huisje en 't kolonelsgoud stak hoog eruit.

Het kostte Rob tijd en dranggeduld, zijn toeverlaat Hamsterhuis te bereiken. En toen deed deze zonderling. Straks had hij hem minzaam gewaarschuwd en nu gaf hij nauwelijks antwoord. Maar de spotter Corvet verried het geheim, al grinnikend, in volle naaktheid. Sam was het slachtoffer van David. Zoo'n knapperd, die zich er tusschen liet nemen! Want in de zaken was hij primus. Maar David had het uiterlijk voor en bleek daardoor de meest gewikste bij alles wat niet de zaken betrof. Trouwens had hij gepleit voor zijn broer, dat die een ridderlint mocht krijgen als exposant der diamanten. Maar dit verzoek was vlak geketst. Hij, David, werd al officier, dat was niet alleen voor zijn thesaurierschap. Men kon die dingen ook moeilijk scheiden. De diamanten-étalage wàs verdienstelijk, iets bijzonders en dat de waarde der edelsteenen juist dezen zomer ongewoon stéég, zoodat ze met stilliggen winst bezorgden, grooter dan als ze waren verhandeld, bleef buiten beschouwing als niet te voorzien. Maar het thesaurierschap der sub-commissie, zij het die te Brussel zelf, had wellicht geen officierskruis gegeven, als er geen rekening was gehouden met Davids' niet te scheiden deel aan 't belangwekkende zijner sectie. Hier lag een voetklem met punten voor David, want hun tentoonstelling wàs vàn Sam, zijn idee en ook zijn daad - heel de zaak immers stichting van hem! Zoo leek dit bezoek van den Sjah een uitkomst. Natuurlijk bracht die lintjes mee, indrukwekkend al door den naam: de orde van ‘De Leeuw en de Zon’. Dáár er een van te krijgen voor Sam! - Hoe?.... Zoù het lukken met een geschenk? Een huldeblijk in diamanten? David kwam op het idee in den nacht. Sedert Sam wist, dat ‘het’ was beslist, al wachtte men dan nog op een bericht, viel er geen land met den man te bezeilen, zelfs dreigde hij met ontbinding der firma en David kon zonder Sam niet voort. Eerst sprak David met vrienden erover, men gaf hem gelijk

en men wees hem den weg, maar Sam moest dan alleen vóór de safe staan om zwijgend en buigend ‘het’ aan te bieden. De rest ging via den Gezant....

‘Het’, daar zaten de broers mee in. Plotseling waren zij weer eendrachtig. Want Sam waardeerde David's intentie. Ook wist hij zichzelf geen man voor commissies. En ridderorden kreeg je dáármee, eerder dan door te exposeeren. Hij zou tevreden zijn met dit, een decoratie zoù zijn deel zijn: David had al het lint gekocht, hoe vonkten die kleuren op Sam zijn jas! Toen vroeg David: - Wat zullen we geven? - 't Was of hij nadruk op dat ‘we’ lei. Hierom wou Sam, dat het niet te duur werd. Trouwens bléef het geschenk een waag; de Sjah kon denken: hebben is hebben en zelfs niet denken aan iets-terug-doen. David zei toen: - Niet te duur?.... Wat zou je denken, Sam, van dat? - En hij nam een brok erts van de tafel, aan één kant als bezaaid met steentjes. - Als we dat geven? Het lijkt nog al veel, door de vorm, doordat het iets groots is.... Sam accepteerde, de slimheid waardeerend.

Maar wat de beide broers vergaten, was dat de oostersche despoot, kundig misschien in niet zóóvele zaken, stellig van twee dingen wel verstand had: oog voor hun schoonheid en hun waarde, namelijk vrouwen en edelgesteenten. Het door-geven-zonder-meer bewees, dat de Sjah ontevreden geweest was, zich haast beleedigd had gevoeld, daar iemand zoo stòm kon zijn lastig te vallen, Hèm, met een miserabel stuk erts.

In geen dagblad kwam hier iets van. De aanbieding bleef totaal verzwegen op dringend verzoek van het Hoofdbestuur, dat de drie correspondenten bijeenriep, onmiddellijk na het vertrek van den Sjah.

Rob vond het wel even jammer, schoon in zijn hart hij meelij voelde met dien rijken mislukte, dien bultigen broer van den glanzig-mooien David.

V.

Terwijl hij zijn schommelstoel even liet deinen, als op de streelende maat van het strijkje, luisterde Roelofsz vermaakt

naar Dolf, wiens kop juist tot den bordesrand reikte, nu hij in den tuin op het gras stond. Dolf vertelde van Hollandsche werklui, hoe veeleischend die waren geweest, weerspannig den Belgischen leeftrant verwerpend, telkens vol zelfbewustzijn verklarend: ‘we bennen 'et nie' sau gewaun.’ Een ploegbaas gedroeg zich werkelijk hondsch, maar had ook, een paar dagen vóór zijn vertrek, een kloek pak slaag van den kostbaas gekregen, toen hij de kostvrouw vuilheid verweet. De jongeren stelden zich nog al eens aan, probeerden dat zelfs te doen in een Fransch, de weken van hun vertoef geleerd.

- Toevallig, vertelde Dolf er bij, waren daar ook twee Japanners, maar die distinctie, die kalmte, die rust, altijd hoffelijk voor de vrouwen en zonder een lonk of brutaal gebaar.

Roelofsz erkende: het ‘volk’ bij ons!.... Maar was het Brusselsche wel beter?

- Minder lastig, meende Dolf, ze gaan hun gang, maar hebben geen praatjes, ze twijfelen nooit aan hun eigenwaarde, maar loopen er dan ook niet mee te koop.

Roelofsz, niet gansch overtuigd, keek hem na, nu hij met een pirouette zich naar een groep keerde op het gazon. - Jij loopt evenmin met je waarde te koop, dacht Roelofsz vol sympathie voor den gastheer. Handig had Dolf het aange egd om dit gezelschap bijeen te krijgen, als gasten van zijn dierbare Paula. En zij.... Hij wendde zich om naar de kamer. Een prachtverschijning, zooals ze daar stond onder het licht en à trois quarts naar buiten. Die zilvergrijze japon was een vondst, schijnbaar eenvoudig, zonder garneering en maar weinig uitgesneden. Een parelsnoer als eenige tooi. Het haar als bij mannen op zij gescheiden, dik golvend over de helft van het voorhoofd, tot dicht bij de forsch en breed zoomende wenkbrauw, boven het donkere, 't groote oog naast den man-lijk-wilskrachtigen neus. Een kop van energie èn goedheid. De lippen, welvend, fijn verloopend, met welbewuste decisie gesloten over het volmaakt gebit. Roelofsz dacht: straks dans ik met 'r. Of zou hij haar nu tot een wandeling nooden?

- Ik ga de gastvrouw eens complimenteeren met het groote succes van haar avond, zei hij tot Reinders die naast hem zat. Zijn daad dwong anderen op te rijzen of de stoelen te verschuiven en wéér wist hij zich niet-meer-lenig. Zoù hij

dansen? Zou hij het wagen straks een dans te hebben met haar?

Bij de entrée der salons bleef hij staan. Tentoonstellend Nederland leek present. Men zat ook hier nu dicht opeen, al waren er gesloten groepen. Mary Pieck kapittelde Looijen, die haar, suffend en puffend, liet praten. Zijn vrouw zat achter hen met Van Buuren; Van Zeylingen stond er geduldig naast, terwijl Annie van Buuren boos naar hem opzag. Mevrouw Van Buuren, een andere groep, disputeerde met Corvet, wiens vrouw wel zeer voyant gekleed was, blijkbaar heel en al verbrusseld. Eduard Pieck en Van Leeuwenburgh praatten met dames die Roelofsz niet kende, wellicht de vrouwen van Prins en Bronkhorst die zelf, met Westerman in een hoek, ook hier over zaken schenen te spreken; Westerman's vrouw zat verveeld erbij. Paula.... O, in den tweeden salon zàt zij nu, met de Van Angeren's, Mien van der Meulen en nog een vrouw die Roelofsz niet wist thuis te brengen. Zwijgend stond Heyinck achter haar. Doch nu kreeg zij hem in het oog. Zij zat daar als geboren gastvrouw, die weet dat alles is geregeld. Hoe burgerlijk leek Mien van der Meulen naast haar, die waarlijk wàs femme du monde door volledig gemak van houding.

Zij spotte: - U kreeg het toch buiten niet koud?

- Daarom zoek ik nu warmte bij u, dorst hij terugplagen, daarbij zorgend dat zijn toon de grap verzachtte.

- Hoe vindt je dit huis? Hier komt men bij, na al die hitte op de Terreinen, zei Heyinck en keek naar de gastvrouw.

Doch de vraag was voor Roelofsz bedoeld, zij het bij wijze van carambole. Ook kaatste deze gretig terug, door ‘het plekje’ als ‘uitgelezen’ te prijzen. Nochtans appuyeerde hij niet, al lokte 't wandelen nu minder. Ongedwongen vertelde zij van het geluk dat Dolf met den grond had, niet duur en dàn een overtuin.

- Gaan we niet eens kijken? vroeg Heyinck.

En Roelofsz moest het zien gebeuren, dat die hem voorging met de gastvrouw, terwijl hij volgde met Mien van der Meulen; achter hen kwamen nog andere gasten, als schapen die den hamel nadoen.

Toen hoorde Roelofsz: - Meneer Van Baerle!.... Paula's toon was vol blije verrassing. Ja, Van Baerle was schandelijk

laat, maar hij kon niet eerder komen: zijn vrouw was ongesteld geworden.... Roelofsz hóórde den ouden heer jokken. Doch Paula's vreugd scheen onvermengd. Rondziend zocht ze naar haar man.

Maar zie, als was er op haar gewacht - of misschien op Van Baerle? dacht Roelofsz - daar ontvonkte een ruiker van lampions, alle oranje, boven den tuin in de duisterdichtheid der boomen. Het strijkje zette Wilhelmus in; Roelofsz had Dolf een wenk zien geven; en uit het donker terzij van het huis klonk, waarlijk plechtig, baritonzang die de gewijde woorden deed hooren. Heyinck probeerde mee te zingen, maar Roelofsz gaf hem een por in den rug en Paula keek verbaasd naar hem op. De schoone, warme solozang werd slechts even, door rinkelend glas, gestoord. Het bleef weliswaar bij het eerste couplet, toen riep Van Angeren hoera, enkelen deden hem aarzelend na. Er was een ontspanning van praten, bewegen, door een nieuwe verrassing gestoord, daar de overtuin rood verlicht stond en de Brabançonne klonk. Heviger werd het lawaai van het volk, buiten het hek tezaam geloopen. Dolf had politie aangevraagd, er stonden ook een paar agenten die ruimte hielden voor de gasten om naar den overtuin te gaan. Céline kwam met twee bakken broodjes voor de kinderen van de buurt. Roelofsz vleide: - Aan alles gedacht. Doch Paula gaf de eer aan Dolf; hij had vrienden onder het volk, doordat hij vrijgevig was met vruchten. Zij lachte: - Ze gappen die anders toch.

Nu klonk er dansmuziek uit het huis. De overtuin liep weldra leeg. Roelofsz mocht ditmaal Paula leiden en zij vertelde van Molenaer, dien ze zagen draven, de trap op. Rob maakte den boel op het atelier klaar. Daar zou.... Maar eerst kwam er zang in den tuin. Er wèrd gedanst, te weinig paren, ook bleek de ruimte wel gering. Dolf zag 't en wees het buffet in den tuin, waar schaarsch van werd gebruik gemaakt. Om meer menschen naar buiten te krijgen, verzocht hij Wilmerink te beginnen. Die stond in het duister weer naast het huis; het gelaat naar den dalenden hof, zong hij, met ‘Bergen op Zoom’ beginnend, zacht begeleid door het goede strijkje. Drie van de oude liederen zong hij; toen kondigde Dolf aan: ‘Prinses Juliana’, muziek van den zanger

op woorden van ‘een vaderlander’. Dat gaf de welkome explosie van algemeene luidruchtigheid. Ook de champagne werkte mee. De binnenbuffetten hadden het druk, doch flink werd er ook in den tuin gepimpeld, als Corvet kwam vertellen aan Paula, die weer op haar plaats zat, nu naast Van Baerle, met de Van Buurens en juffrouw Pieck. Het woord van Corvet had bij niemand succes, maar Paula nam het kordaat voor hem op: hij was de ‘Vaderlander’ van straks en men zou nog meer van hem hooren....

* * *

Dit gebeurde een groot uur later als het ‘slot finaal’ van den avond, zoo door Molenaer aangekondigd.

Met een scheepsroeper na gongslag waren van de vestibule alle gasten uitgenoodigd, de trap op, naar het atelier.

- Hier te dansen! verzuchtte Roelofsz, toen hij als cavalier van de gastvrouw, de eerste was, die de ruimte aanschouwde. Met al de gasten liep zij vol, zelfs moesten enkelen blijven staan tot Dolf om stoelen had geroepen. Toen wàs daar dan een zaal vol menschen, tentoonstellingsgasten van Dolf en Paula, op elf na uit ons land gekomen. Rob diende als ceremoniemeester. Hij kondigde aan, dat de heer Piet Heyinck wel zoo minzaam had willen zijn een gedeelte van de Film, door hemzelf op Java gemaakt als beeld van zijn koffie- en theebedrijf, waarvan de bloei aan ieder bekend en de geur het succes van het Paviljoen was, voor dezen avond af te staan. Hierna zou de heer Wilmerink nog enkele oud-Hollandsche liederen zingen. In een tweede film zou het geëerde publiek iets van zijn eigen voorouders zien; de spreker mòcht er niet meer van zeggen. En dan kwam er een.... brutaliteit, waarvoor hij te voren excuus vroeg, als Brusselsche zwanze, un-ver-schämt, maar óók oud-Hollandsch door oprechtheid.

Heyinck's film was interessant en geen der gasten had hem gezien, hoewel hij een reis door ons land had gedaan, na een zegetocht over Java. De Voorouders deden even ontstellen, tot Roelofsz het sein gaf voor lachgedaver. Hij althans begreep, waardeerde! Dank zij een vriend der directie van Artis had Corvet deze beelden gekregen, heel een reeks Menschachtige Apen, voor de feestgelegenheid door Rob als conférencier van

den avond in min of meer helder verband gebracht met het Koloniaal Paviljoen en voor de feeststemming aangeboden als portretten van aller famielje. Een pracht van een Orang Oetang kwam eerst, à tout seigneur dus tout honneur; belangwekkend óók waren de Chimpansees; en door ‘verwante trekken’ te wijzen met den mensch in het algemeen, present company excepted, kreeg Rob de zaal wel met zich mee. Uiterst voldaan kwam hij achter het scherm, waar Corvet het werk gedaan had. Nu ‘De Hollanders in den Vreemde, op hun plaats in het Alphabet,’ een ‘beleedigingsspel door Trio.’ Rob schoot er een harlekijnspak voor aan en kwam met een minimum-draaiorgel binnen.

Het waren de platen, door Dolf geteekend met hulp van de koppen der groote foto, onlangs van de commissie gemaakt, het Hoofdbestuur met Brusselaren. Iedereen werd er tusschen genomen, Dolf zelf niet het minst en vóór ieder ander. Hoofdmotief waren natuurlijk de lintjes, sedert een week officieel verdeeld. Het eerste lichtbeeld was: Lintjesregen over Stadhuis en St^{e} Gudule. Het tweede: die regen over een trein, D-trein Amstèrdam - Bruxelles. Toen over Adolphe, een architect, die haast van hoogmoed was ver....wricht; twee regels die volgden, rijmden wel. Dolf werd voorgesteld als een passer, twee lange beenen en een scharnier dat zijn kop gaf, niet geflatteerd, met oogen scheel-aanbiddend omhoog naar waar het officierskruis hing, één groot-gekleurd in lintjesregen. Rob, bij het draaiorgel, zong de rijmen naar den trant van den Moord te Raamsdonk.

De B. was Van Buuren, luidruchtig geprezen als de Baas die het al bijeen bond. Hier was het contrast van de vorige prent, geen spoor van spot, een goed portret van een flink en blij gelaat. Rob ‘zong’ hier niet en 't orgel zweeg; hij wierp de regels geestdriftig de zaal in, die met geroep en geklap fiat gaf. Maar nu kwam de C, het was Corvet, die in een eigengemaakt kwatrijn duchtig werd over den hekel gehaald, zoodat men lachend protesteerde en mevrouw Corvet beklaagde. Geen van de anderen kon nu nog boos zijn.

Het gevaarlijkste beeld gaf den Kolonel; doordat hij voor het feest bedankt had, nam Trio hem beet zonder eenig protest, juist tot rumoerige pret van de zaal. Een beeld, dat

klaarlag, van zijn Liplap, had Trio kieschheidshalve geschrapt; nu deed wéér het Lintje dienst voor de L. Toen kwam Messner: zijn beeld was behouden, hoewel hij, zoo min als zijn vrouw, was gekomen, maar tegen den avond had afgeseind, plotseling naar Amsterdam. In dezen welgelijkenden Zwitser, dikbuik met glanzig-drijvende oogen onder een schuin gedragen koetsiershoed, was Dolf beter dan waar ook geslaagd. Een manteljas en de zweep completeerden. En de voordrager had plezier van het rijm:

> Dit is Messner, een buik als een doopvat;
> Wat Pierre op den hoed heeft, krijgt de Baas in het knoopsgat.

Voor de S had Trio den Sjah willen nemen, den Sjah met beide broeders Davids; maar het gebeurde gaf Sam te veel leed. Dus had men de broers al gebruikt bij de D; Sam op den achtergrond, haast niet te zien, want op de bestuursgroep stond David alleen.

> D zijn de droom van alle vrouwen;
> De twee broeders Davids - wie zou ze niet trouwen?
> Ze brachten vier ton Diamanten bijeen
> En tot nu ging geen enkele Dief er mee heen.

't Gedicht, met nadruk op ‘tot nu’, had ook bij de broeders veel bijval gevonden.

Nadat de Z. aan Holland's Zaken, nu te Brussel vertegenwoordigd, een beslissende Zege had toegewenscht, wat in beeld was gebracht met een Geld-Zak, waarop de drie bestuurderskoppen: Van Buuren, Van der Meulen en Roelofsz; kondigde Rob een toegift aan en Wilmerink zong een fonkelnieuw lied op een oude wijs van Speenhoff. Diens Schutters waren hier de Ridders; de foto een omvangrijk beeld en velen zongen het refrein mee op de Nieuwe Ridders der Exposisjon.

Toen warrelden al die gasten de zaal uit. Paula had zich gerept naar beneden, opdat het er gezellig zijn zou. Maar hoe zij de dames tot zitten noodde: het was al laat, de auto's wachtten. Enkelen namen nog even plaats; gaven, als Paula zei, een voorbeeld. Ook Van Baerle wilde weg, Dolf zou hem naar zijn rijtuig brengen, Paula geleidde hem tot de voordeur.

- Hartelijk dank, dat u toch nog kwam.

Over Mevrouw werd niet gesproken; het ‘toch nog’ kon op ziekte doelen. Buiten, met Dolf, was Meneer oprecht.

- Ik wou je niet dupeeren, jongen. En nu Van Buuren er was met zijn dames....
- Innig dank, alweer, Meneer.

* * *

Bedankt had enkel de Kolonel. Dolf had niet anders van hem verwacht, ook om hun vele onaangenaamheden. En de plaat, nu het vroolijkst succes, had dan, met een makker rijmpje dat Corvet er eerst voor maakte, den menschen minder plezier gedaan.

Maar wat zou er zijn met Messner? Toen alle gasten het huis uit waren, Dolf de bedienden had weggestuurd en Paula van de keuken kwam, waar nog al niet veel bleek gebroken, zat Rob in de groote kamer te soezen, den hond op schoot stil in een hoek. Ook nummer drie van het Trio was weg, om zijn vrouw reed Corvet met Heyinck, hoewel ook hij niet ver te gaan had.

- Alles liep goed, hè? verblijdde zich Dolf.
- Voortreffelijk, erkende Rob.
- Gelukkig dat je bij besteld hadt, er staan nog maar drie flesschen champagne.
- Bronkhorst had 'm om, lachte Dolf. Hoe von' je Van Angeren met zijn speech! Hij hoort zich toch zoo dolgraag spreken.
- Van Buuren had het moeten doen.
- Och wat 'n onzin! Kees dee 't voor z'n lol. Zelfs de Sjah had ie toe willen spreken!
- 't Spijt me van Emma, peinsde Paula.
- Ze is natuurlijk mee met 'r man.
- Heeft hij geseind? vroeg Rob.
- En laat.
- Uit Amsterdam?

Dolf knikte van ja. Rob had op de lippen: - Ik sprak hem van morgen. Doch hij bedacht: wat kwam dat er op aan? Messner had misschien gevlogen. Trouwens, hij had laat geseind en de trein van over éénen was kwart vóór zessen in Amsterdam.

VI.

Rob zat met zijn boek. Zijn brein nam het werkwoord, met de zuurheid dat hij juist nooit zat, zóó weinig thuis-en-stil-aan-het-werk.... Nu zat zijn bol nog vol champagne. Toch zou hij maar iets voor ‘De Koophandel’ schrijven over het feest, al was er geen pers. De Baas zou zeggen: des te beter. En Paula, als ze dat las in de krant....

Een tik op de kamerdeur, Dolf stond vóór hem, bleek, ontsteld.... Rob sprong van zijn stoel.

- Ik heb een ontmoeting gehad met Messner!

Rob besefte terstond: dit beteekende onraad, dit was het heel den zomer gevreesde. Maar hoe kon het in verband staan met Messner?

- Wijbrands heeft zich gewroken, de ploert!

Neergevallen op den leunstoel, hield Dolf met moeite tranen in. Rob ging naast hem staan:

- Blijf kalm. - En om wat te zeggen, al dacht hij iets anders: - Wat kan je een ruzie met Messner schelen....

- Emma! Het kan me schelen om Pau....

Rob wilde Dolf cognac inschenken, die weerde af: - Nee! stel je voor....

En opgestaan, vertelde hij. Per motor reed hij naar het terrein, toen Messner hem wenkte, Place Stéphanie. De goeiert kwam hem te voet tegemoet, want, zei hij: - Ik wil toch nog eerst met je spreken. - Zij gingen de Avenue Louise en verstopten zich in een zijstraat. Daar barstte Messner in verwijt los over opgedrongen vriendschap; Dolf had kunnen en moeten begrijpen, dat hij Emma niet mocht wagen aan intimiteit met Paula.

- Messner is een grijsharig kind, anders had ik hem neergeslagen. Gelukkig moest ik de motor houden, ik voelde me gehandicapt, zonder dat.... Maar ik hoorde hem aan. Ach, de sukkel deed zijn boodschap en dus zijn best om boos te zijn, maar 't verwijt kwàm niet van hem. Wijbrands had 'm een briefje geschreven, uit Amsterdam, dat ie kwam naar Brussel, of hij hem in vertrouwen kon spreken. Emma wilde bij het bezoek zijn en Wijbrands vond dat dadelijk goed. Pau wàs geen vriendin voor haar; hij, Wijbrands mòcht niet

langer zwijgen, na wat ie gezien had in 't Paviljoen. Nu had ie gehoord van de fuif die er kwam, ik was een groote intrigant, protégé van de kindsche Van Baerle.... Maar dat mevrouw Messner omging met Paula, dáár moest een stokje voor worden gestoken, al had ìk nu het officierskruis.

- O!

- Natuurlijk! Dat is het alleen. De patser wreekt zich via me vrouw om het lintje èn om het werk en hield er handig rekening mee, dat ìk officier ben en Messner ridder. Toch was Messner ook daarom niet boos. Emma bedacht van het telegram, dat Wijbrands zou sturen uit Amsterdam, hij ging nog gisterenmiddag terug. Messner weigerde hier te seinen. Och, de kerel zit er mee in, daarom kwam ie me tegemoet; hij woù geen vijandschap met mij; dat ie re-ken-schap vroeg, was boodschap, hoewel Emma zoo vroeg nog niet wist, dat ie het huis uit en naar me toe was. Ze had ‘niet geslapen’ en lag nog in bed.

Rob dacht: Wat een kinderspel. En dáárvoor woonde Dolf te Brussel! Doch hij zag de bedreiging voor Dolf, als ellendig ontwaken daags na een feest.

- Al je gasten zijn op je hand, Pau was de koningin van het feest, als je Roelofsz over haar hoorde!

- 'n Aftandige Don Juan die haar mooi vindt.

- En Van Baerle dan?

- Heeft me gewaarschuwd, 'k heb het je indertijd verteld.

- Gisteren is ie toch gekomen.

- Zonder zijn vrouw....

- Die ongesteld was. Daardoor kwam hij zelf zoo laat.

- Och, dat jokte hij natuurlijk.

- Ik zag Van Buuren afscheid nemen; ook zijn vrouw en zóó complimenteus.

- Doordat ze niet wisten....

- Geloof je dat, Dolf? Zoù over je huwelijk niet zijn gesproken, toen je in aanmerking kwam voor de opdracht? Maar als het zoo is, weet Van Buuren nu nòg niet.

- Wat bedoel je?

Dolf keek wantrouwig.

- Dat alles afhangt van jouw taktiek. Jij moet Wijbrands dadelijk vóór zijn.

- Vóór zijn? Hij is naar Holland terug.

- Maar als de motten lei ie larven. Ga jij ronduit naar Van Buuren, of begin desnoods met Roelofsz. Ze hebben Paula leeren kennen, wisten, weten, òf weten nog niet. Maar ze hebben een indruk van gisteravond. Vertel jij hun van Wijbrands' laagheid, jaloezie die op die manier stookt. Alles hangt af van het eerste effect, daarom moet je er dadelijk bij zijn.

- Misschien heb je gelijk, zei Dolf.

- Weet Paula?

- Nee, natuurlijk niet.

- Mag ik dan naar háár gaan om te vertellen?

- Jij?! Waarom!?

Er was iets als dreiging in toon en blik.

- Dolf, besef je haar gróóte liefde? Weet je, wat ze voor je gedaan heeft? Ik weet het en ik zal 't je zeggen. Haar ziekte was gesimuleerd. Ze heeft magnifiek komedie gespeeld, zelfs jullie dokter vloog er in. Alleen uit vrees jou last te geven, wanneer Amsterdam er zou wezen met dames, hield ze zich ziek, liet haar kaart ongebruikt, die zóó begeerde voor l'Ouverture. Eén vertrouwde werd plotseling noodig. Geloovend in me vriendschap voor je, heeft ze mij toen vertrouwen gegeven.

- Wàt?!

Nu keek de vriend Rob aan. Toen, de handen vóór het hoofd, zakte Dolf slap in den stoel.

- Pau was minder gerust dan jij, tot in de allerlaatste weken. Aldoor vreesde zij een omkeer. Aan verraad heeft ook zij niet gedacht, maar wel had ze angst dat mevrouw Van Baerle of je zwager me dierbare neef.... niet zouden komen met verraad, als nu die afgunstige patser Wijbrands, maar iets konden stremmen, iets tegenwerken, uit standstrots of door hun begrip van fatsoen. Ja, Paula had een zware zomer, ander soort inspanning dan van jou. Maar nu dit verraad op 'r valt als het onweer, waarvoor jullie gisteren allebei bang waart en dat diskreet is weggebleven, nu moèt je vechten, allebei. Het moet, je kunt nu niet terug. Niet om jezelf en niet om haar. Ga jij naar Van Baerle, bel hem op of je hem even alleen kunt spreken. Of maar ineens naar Van Buuren en Roelofsz. Ik ga naar Pau en wacht je daar.

Dien namiddag was het echtpaar Van Hooren, als gastheer en gastvrouw van ‘zulk een avond’, het middelpunt in 't Paviljoen. Roelofsz had er een bowl besteld en hield een gloeiende toost op ‘de gastvrouw’, bedoelend die van den vorigen dag.

Rob was te voren geweest bij Messner: ‘Monsieur ne pouvait recevoir.’ Hij dacht, met Dolf, de man wil anders, maar het was de trots der vrouw. En de toestand bleef gevaarlijk. Ach, die Hollanders in den vreemde!....

Het stuk in ‘De Koophandel’ leed er niet onder, een feestverslag van een vroolijken avond. Zegers' krant nam het grootendeels over, tot ergernis van Zegers zelf, die zoo min als Van Beuringen was genoodigd. - Enkel tentoonstellingsmenschen, zei Rob. - En jij dan? siste Van Beuringen nijdig.

Nogmaals Hollanders in den vreemde.

VII

Rob stond in Van Baerle's huis. Een oude, historisch-Hollandsche dienstmeid, zwaar in het zwart en met kornet, had wantrouwig de voordeur geopend, doch op het Hollandsch van dien vreemde die zeide dat meneer hem wachtte, hem zuchtend geleid door de vestibule, fel in de verf, met véélkleurig glas, hèt Brusselsch-rijke van twintig jaar her, naar een wat muffige jassenkamer, smal en hoog met een raam op den tuin, dat merkwaardigerwijs potdicht zat.

- Als ik zijn hart nu maar open, dacht Rob. Hij kwam vol meelij, maar ook vol haat, vol nijd tegen het Paviljoen. O, die veranda, die eendenkooi, die broedplaats van vrouwen- en mansbehaagzucht, van achterklap en van intrigue, en alles, alles tweede-handsch. Het bedierf zijn heelen zomer. De tentoonstelling zou nog dàt zijn, als 't Paviljoen er niet bij was gekomen. Weer was zijn roman totaal blijven liggen, dagelijks moest hij naar 't Paviljoen, hoe vaak hij zich voornam over te slaan. Nu ging hij tweemaal per dag - om Dolf. Hij had het voor den goeiert over, maar 't had zijn haat aan ‘daarginds’ verhevigd. ‘Daarginds’, die hellehoek uit Brussel, met iets-uit-Holland als het ergste - ach, hoe kalm was 't

hier in Ukkel, ook Van Baerle's huis stond nog haast op de grens!

Een stap klonk, Rob wendde zich naar de deur en groette bij een lichte buiging.

- Waarde Heer, u woudt me spreken.

Rob zei, dat het was over Dolf; Van Baerle had dat straks begrepen, al noemde Rob telefonisch geen naam. Hij noodde Rob mee naar zijn kamer en daar kwam deze met de vraag: of het niet mogelijk zou zijn, Mevrouw De Ridder en haar man te nopen tot een bezoek aan Brussel.

- Hè? Waarvoor? En waarom vraagt u mij dat?

- Ik durf het vragen om uw vriendschap zoowel voor Dolf als voor zijn zuster.

- Uw voorstelling is niet heelemaal zuiver. Mijn vrouw is bevriend met mevrouw De Ridder en vooral om zijn zuster plezier te doen, heb ik me geïnteresseerd voor Dolf. Het werk dat hij nu hier mocht vinden, kreeg hij wel eenigszins onder mijn invloed. Maar vriendschap is er met zijn zuster en of 't een vriendendienst zou zijn, haar nu te bewegen naar Brussel te komen....

- Het zou zóóveel waard zijn voor Dolf.

- Voor Dolf? Ja!.... Maar hij was gewaarschuwd. Hij heeft een te hoog spel gespeeld.

- Kon hij anders, Meneer Van Baerle?

- Kon hij anders? Hoe bedoelt u?

- Het een heeft tot het ander geleid. En toen de heeren uit Amsterdam zóó charmant waren, ook tegen haar....

- Doordat ze niet wisten, wat nu bekend schijnt.

- Was dat nog zóó onbekend? Zijn Delftsche vrienden wisten allen en ook bijvoorbeeld meneer Roelofsz....

- Die ongetrouwd is, zonder vrouw kwam.

- Ik heb zóó te doen met beiden. Het is van beiden groote liefde.

En Rob vertelde van Paula's ziekte, met hoeveel wilskracht die geveinsd werd, ook tegen den ongeduldigen dokter die, ontevreden over zichzelf, telkens allerhand strikvragen deed. Hij zei, dat Paula het alles om Dolf deed, bang dat hij ontevreden zou worden, op den duur, in werkeloosheid.

Meneer Van Baerle hoorde het aan. Hij erkende, dat Paula

goed voor haar man was. Maar bracht Dolf geen grooter offer met haar te huwen, ondanks alles?

- Ondanks alles?

- Haar verleden.

- Kent u dat verleden, Meneer? Dolf klaagt dikwijls: - Als men wist! Wist, zoo bedoelt hij, dat wat men haar val noemt, het gevolg is geweest van haar afkomst en jeugd. Haar grootvader, Franschman, werd hier koloniaal en bleef na zijn diensttijd in Nederland wonen. Met hem was de achteruitgang begonnen, want zijn vader was advokaat. Laat met een vrouw uit het volk getrouwd, kreeg hij één zoon, de vader van Paula, die wist van fortuin dat er zat in Frankrijk en heel zijn leven daarop gehoopt heeft, gepocht, gepoft, de meneer uitgehangen onder een lange reeks nonsensbaantjes. Tweekeer is hij getrouwd geweest, de tweede maal met een vriendin van zijn dochter, van wie hij toen ook nog een kind kreeg, de dus wel voorbeschikte Paula, hoewel wonderbaarlijkerwijze gezond. De haat of afgunst van de zuster op die ex-vriendin en het kind, hebben Paula's jeugd vernield. Weduwe, leefde dat mensch met een zanger, ook een nietswaardig individu, die Paula zangeres zou maken en daarvoor.... alles van haar eischte. In hoever het stoken, de haat van de zuster daarbij in het spel geweest zijn, weet Dolf zelf niet; dit is zeker, de vent lokte haar naar een cabaret, waar ze gezongen heeft - en de rest. Lang geduurd heeft dat leven niet. Dolf heeft haar uit die ellende verlost en nam haar mee, ik meen naar Duitschland. Hij is haar eenige liefde geweest; wat voorafging, was dwang tot vuilheid, die hij vergaf, vergat, niet telde, maar die nu helaas herleeft....

- Door zijn schuld.

- Dan, door zijn liefde. Of door hun wederzijdsche liefde, zij wil voor hem, wat hij voor haar wil, daarom werkte hij, doet hij zijn best, want eerzuchtig was hij nooit.

De oude heer zuchtte:

- Het is heel moeilijk.

En Rob, die daarin geen weigering hoorde, praatte door en hing een beeld op van de kleingeestigheid in 't Paviljoen, waar Paula komen bleef, elken namiddag, maar waar dan twee partijen zaten, de vrienden van Emma en die van haar!

- 'k Zou bijna zeggen: Komt u eens kijken, om Holland op z'n smalst te zien, Holland op zijn smalst in den vreemde. 't Is geen gekwetste eerbaarheid, maar onvoldane ijdelheid. De ontevredenen zitten om Messner, die 't land heeft, even hard als Dolf; hij was content met z'n ridderlintje! Maar zijn vrouw heeft de Kolonel op haar hand, die, evenals zij, nog extra boos is doordat iemand, Dolf weet niet wie, verteld heeft van de grapjes op hen bij de lichtbeelden van het feest, het plagerijtje met Messner's koetsier en 't spotten met de hooge krijgsman.

- Ai!

- Jawel, dat komt er bij; de grond is jaloezie om lintjes en om exposantenprijzen.

- Maar wat heeft Dolf daarmee te maken?

- Niets, maar hij werd officier, de Kolonel en Messner ridder. En malcontente exposanten verwijten hem dat hun ‘stand’ niet deugde, de plek, de grootte, vorm of kleur, alsof dat invloed op hun prijs had. Hoe de jury's de prijzen bepaalden, wat er gemarchandeerd is, gekonkeld, weet Dolf zoomin als u en ik; maar zelfs Hollandsche juryleden zitten daar 's middags en hooren het aan, dat er wordt gehakt op Dolf, ‘d'n arsjitekt’, als schuld aan alles.

- Onzin.

- Vuile kleingeestigheid, Nederlanders over de grens, boos dat ze onkosten hebben gemaakt voor een reclame die niet genoeg opbracht; jury- en commissieleden, boos dat zij geen lintje kregen, of, als de kolonel, een kleintje. Prachtig houdt zich Samuel Davids. Wanneer hij komt, is 't met zijn broer die officier werd - hij kreeg niets, zelfs geen douceurtje van de Sjah. Beiden zijn op de hand van Dolf. Meneer Van Angeren blijft neutraal, net als meneer en mevrouw Van der Meulen. En de Van Buuren's bleven charmant, al de dagen na het feest; maar u weet, die zijn al weg; meneer komt enkel nog voor de sluiting. Wel héél grappig is Corvet; z'n vrouw gaat toeren met de Messner's, dat voorrecht, nu ontzegd aan Paula; en hij is de grootste maatjes met Dolf.

- Hoe lang moet dat zoo nog duren?

- Tot de sluiting. Er komen nog feesten! Of.... bedoelt u mijn gepraat?

- Uw?.... Welnee! het interesseert me. Ik vind het zelfs wel amusant. Zulk een kleinzielige ijdelheid! Met zakenbelang heeft dat niets te maken. Ik wist wel van de lintjesjacht, die hoort bij elke expositie. Maar zulk gedoe in 't Paviljoen! Als Professor Van Leeuwen het wist! En me neef - hij gaf zich moeite en is maar één dag komen kijken.... Maar nu, waar u in het begin over sprak. Vooral na wat u mij verteld hebt, lijkt een bezoek van mevrouw De Ridder me niet anders dan pijnlijk voor haar en voor Dolf. Trouwens, ik weet dat zij Brussel meden, in weerwil van de Expositie, juist om de functie van haar broer. Zij gingen naar Zwitserland langs de Rijn.

- Hun komst zou een tegenspraak zijn van de laster. De familie die Paula aanvaardt.

- Ja, maar dat doet de familie niet. En laster is er slechts ten deele. Er is een verleden. Maar ook zonder dat, Dolf deed zoo'n krasse mesalliance en - na een lange liaison. Daar stapt men heusch niet zoo licht over heen, ondanks de demokratische leuzen. 't Is nog iets anders, twist te wekken, zooals Den Duycker heeft gedaan, of hier naar 't Paviljoen te komen, in die zoo onfrissche sfeer en mee te doen aan mal vertoon.

- ....U neemt me niet kwalijk, Meneer Van Baerle?

Opgestaan, glimlachte Rob bescheiden.

- Kwalijk? Integendeel, ik benijd Dolf een hem zoo toegedane vriendschap.

* * *

Rob ging niet naar het Paviljoen. Dolf mocht van dit bezoek niets weten; wellicht was hij er door gegriefd. Zijn geestkracht zou er zich tegen verzetten. - Ik kom er zonder hen! zou hij razen. Koppigheid? Liefde? Allebei. Doorzetten tegen de plagerij in. En - niets futiels minderwaardig vinden, te min om aandacht aan te schenken.

Dit alles, *waarvoor?* Groote goden, waarvoor?!

Con amore was Rob naar Van Baerle gegaan. Maar na het openhartig praten gaf hij den ouden heer gelijk; 't was beter dat Annie de Ridder niet kwam; de smaad was toch niet meer te stuiten, doordat hij middel was, geen doel. 't Kon Prins en Westerman wat schelen, dat Paula gezongen had in 't

Alhambra; hun tweede-prijs, die maakte hen razend. Daarom scholden ze mee op Dolf, hoewel ze kwamen naar zijn feest.

Waarom bleef Dolf niet rustig thuis? Omdat ie eenmaal zat in 't schuitje. Waarom was hij het alles begonnen? Om niet langer niets te doen. Niet om *dit* werk, alleen: om werk. Het was de zege van de daad. Dolf miste liefde voor het werk, maar had lust gekregen in arbeid, in bezig-zijn, in doortasten, doen. Wat hij nù deed was administratie; administratie en conversatie! Toch, peinsde Rob, ben ik zijn vriend. Als vriend ben ik naar Van Baerle geloopen, maar door hetgeen die ouwe heer zei, voel ik den afstand tusschen ons beiden, scherper dan ooit in al deze maanden. Dolf doet, zonder displezier, wat ik verwerp, afschuwelijk vind. Dóórdat, zoo hij wilde, hij 't ook kon laten? Oók doordat hij niet wenschte iets anders te doen. Zoomin als liefde voor het werk, had hij ooit eerzucht voor een werk. Liefde had hij, stellig, voor Paula; verder altijd veel liefhebberijen; maar niets dat exclusief hem dreef. Hier dreven.... de omstandigheden, willige dienaren van het lot. Iets moèt den mensch nu eenmaal knechten!

Maar daarbij bleef de vraag: Wat nu?

Wàt, voor den aan bezigheid gewende, aan omgang, invloed, nu zelfs strijd - wanneer de tentoonstelling afgeloopen, 't geen Dolf er bouwde afgebroken en slechts zijn huis er nog zou zijn, met souvenirs van succes en - ruzie?

J. DE MEESTER

(Wordt vervolgd).

Sonnetten.

De Fontein.

Van uit den spiegel van het donker nat
heb ik mijn klaterenden straal geheven,
ik hunker naar de kleuren die het leven
in 't wisselspel van mijn kristallen spat,

mijn voeten zijn van wier en dras omgeven,
van schuif'lend kruipsel, aal en waterpad,
maar waar mijn kruin den blauwen hemel vat
zie 'k bruisend uit op zon-vergulde dreven.

Toch stort ik weder gorg'lend naar den vloed,
duik onder, rijs weer op in licht en gloed
en, tuim'lend, blijf ik aan den top behooren,

tot eindelijk, de moe-geleefde dag
mijn zilvren pijl knot met zijn wreed gezag
en 'k in den stillen vijver ben verloren....

De Toren.

Waar eeuwen stierven bleef de toren recht
met zijn omspoelden buik en kartel-tinnen,
hij is een drinkebroer wiens heete zinnen
zich vieren in krakeel en zwaardgevecht,

en hoe 't gemeene volk den kost moet winnen
deert noch den ridder, noch zijn wapenknecht,
een overschuimde kruik, een blonde vlecht
en schaam'le spelers die een lied beginnen....

Nu glanst een zwarte vleugel in den toren,
de doode wachters, blank-geharnast, hooren
't verliefde spel der jonge, blonde vrouw,

zij luistren, roerloos, met gebogen hoofden
en wat de droomen van hun jeugd beloofden
herleeft, als bloemen in den morgendauw....

Tine.

Ik heb uw kussen en hun overmoed
met mijn onnoozel herte niet verstaan,
het was mij deugd reeds aan uw zij te gaan,
dweepziek, in velden onder avondgloed....

O, vrouw, o, teederheid, o, droeve waan,
wat was het leven mild, de wereld goed!....
Zwijg, drieste stem van het onstuimig bloed,
ik bad een droom, een aardeloosheid aan....

Tine, gij waart al vrouw en ik nog kind,
maar 'k heb uw blonde wezen zóó bemind
dat ik mijn jeugd niet zonder U kan denken,

en, ouder in den eindeloozen strijd,
zie ik Uw hand mij naar dien zuivren tijd
als naar verloren paradijzen wenken....

FRANÇOIS PAUWELS.

Twee kwatrijnen.

Afzonderlijk gegroeid staan de oude boomen
Grijs, aan hun grond gebonden. Doch hun blaren
verwaaien samen neer in het eind der jaren:
Het sterven zal ons tot elkaar doen komen.

Mijn voeten gaan nu waar uw voeten gingen
En in uw sporen vind ik weer die oude pijn,
Die ik U bracht. Alleen Uw stem bleef zacht voor mij,
En zingt op mijn verlaten wandelingen.

OLGA. M.

Zomer.

Een groene weide wit en geel doorbloemd,
Een paard dat onder 't grazen even kijkt
Naar waar lang uitgestrekt zijn veulen slaapt;
En, badend in het water tot de kniên,
't Roodbruine, zwaargeuierd horenvee
Dat met de staarten naar de bremzen slaat;
Daarboven gouden zon uit wijd azuur
Neergloedend, alverloomend, albedwelmend;
En allentheen slechts weiden, water, hemel,
En overal die eenzaamheid, die stilte....
O vredig landschap uit mijn kindertijd
Hoe is uw aanblik mij vertrouwd! - Ik zie
Mij weer als knaap in zulk een zomerweelde.
Op kievitsbloemen lig ik aan de beek
En tuur naar sierlijk-ranke waterjuffers
Die, trillend met haar gazen vleugels, heen
En weder schieten boven 't glimmend vlak
Waarin zich 't luchtgewelf en de oever spieglen;
Op 't water schrijft een kevertje zijn schrift....
Wat verder staat, gelijk een wijsgeer peinzend,
(Tenwaar' hij slechts op visch of vorschen loerde)
Een reiger op één been in 't ritslend riet
Totdat hij, mij op eens ontwarend, schrikt
En, met geklapwiek hoog in 't blauw gestegen,
Op trage vlerken naar het westen roeit....

J. DECROOS.

Willem van der Vlugt.

IV.

Ruim veertig jaren heeft Van der Vlugt het hoogleeraarsambt vervuld. Den 25en September 1879 als leerling van Buys te Leiden gepromoveerd, beklom hij daar op 26 jarigen leeftijd, zoo aan den studenten-tijd onttogen, zonder eenigen doortocht en praktijk in het maatschappelijk leven, 14 Januari 1880 den katheder om voortaan aan de ‘spes patriae’ de encyclopedie en de wijsbegeerte des rechts te doceeren. Bij de groote belangstelling die, zooals reeds werd opgemerkt, Van der Vlugt in het algemeen eigen was en niet in de laatste plaats mede tot de samenleving zich uitstrekte, bevreemt het ons niet, dat hij later in bepaalde opzichten betreurde, zoo jong reeds met de professorale toga te zijn bekleed. Want met hoeveel liefde ook aan zijn ambt verbonden en hoezeer opgaande in zijn werk, was hij allesbehalve blind voor de schaduwzijden ervan. Een ‘geleerde’ toch in den engeren zin van dit woord, gevoelde Van der Vlugt, ondanks zijn studiezin en uitgebreide kennis, zich wezenlijk niet. Even weinig als het hem te doen was om abstracte wetenschapsbeoefening van recht of logica op zichzelf. In het vermelde ‘interview’ over Finland, ruim vier jaren vóór zijn heengaan verleend, zegt hij uitdrukkelijk: ‘....ik ben meer moralist dan jurist. Juridische haarkloverijen laten mij koud. Ik voel er alleen iets voor, als het belang van een vertrapte, van een verongelijkte partij er achter zit’. Die uitlating teekent hem. Het ging hem niet om de wetenschap als zoodanig maar om een,

door hare beoefening beter gefundeerde, juiste ethische levenshouding en om een richtige sociale ordening. Door het ontvouwen en bepleiten van de waarheid des rechts, wilde hij bovenal de gerechtigheid dienen en anderen, in de eerste plaats de studeerende jongelingschap, daartoe opwekken en bezielen. Zijn wetenschappelijk onderzoek was gericht op het ontdekken van de beteekenis der rechtsidee en hare richtlijnen voor onpartijdige rechtsvinding en rechtsbedeeling. Daartoe behandelde hij in de collegezaal de rechtsproblemen in verband met de aangrenzende gebieden van geesteswerkzaamheid en dolf de grondbeginselen op der verschillende beschouwingen, die in den eeuwenouden strijd om het recht elkander den voorrang betwisten. En hij deed dat in de hoop, dat het hem gelukken mocht den jongeren die zich voorbereiden voor het leven, inzicht te geven in de wereld der eeuwige en onvergankelijke ideeën van waarheid, gerechtigheid, heiligheid en schoonheid, opdat zij in latere jaren in hun maatschappelijken arbeid door de idee en door haar alleen zouden worden geleid en gedragen. Nog zie ik den glans in zijn oogen, toen hij mij de volgende bijzonderheid verhaalde betreffende een jurist, die zijn colleges over de wijsbegeerte des rechts indertijd gevolgd had. Als jong meester-in-derechten bij een financiële instelling te Rotterdam werkzaam, zag hij zich in het begin der oorlogsjaren genoopt, dien werkkring prijs te geven, wijl daar praktijken plaats hadden, die hij langs de richtsnoeren welke de Leidsche rechtsphilosoof hem had leeren trekken, niet zetten en verwerken kon. Op die wijze heeft Van der Vlugt, door het gesproken woord en door zijn geschriften, op niet weinigen en in breeden kring in ethischen zin ingewerkt. Bij zijn overlijden is eerst recht gebleken, hoevelen zijn heengaan als een gemis in hun leven gevoelden.

Als hoogleeraar streefde hij er in de eerste plaats naar, zijn studenten aan te zetten tot zelfwerkzaamheid en zelfstandig kritisch toetsen en denken. Want vruchtbaar universitair onderwijs is z.i. niet mogelijk, tenzij de docent zich steeds middel en nimmer doel van het leeren acht. Leerlingen te kweeken, die bij de inzichten van den meester zweren en op diens beschouwingen ja en amen zeggen, achtte hij geheel in

strijd met het wezen der academische vorming en met des hoogleeraars roeping. Dus heeft hij autoriteit in uitwendigen zin met betrekking tot zijn studenten gezocht noch begeerd. Bij gesprekken, gedachtenwisselingen of zelfs redetwisten in de intimiteit van zijn studeervertrek had men gewoonlijk meer het gevoel van een samenzijn met een, - het spreekt wel van zelf: veel ouderen en in geleerdheid en wijsheid onvergelijkelijken! - mede-*student* dan met een professor. Zoozeer wist hij den leerling te bewegen tot het uiten van de eigen gedachten, tot het geven van een kritisch oordeel, tot het handhaven en verdedigen van het zelf ingenomen standpunt. Die houding jegens de jongeren - trouwens niet haar alleen! - had Van der Vlugt gemeen met Savornin Lohman, die al evenzeer bij ieder onderhoud in zijn hooggelegen werkkamer aan de Haagsche Trompstraat een jeugdigen bezoeker in verwondering en bewondering bracht over de wijze waarop door den grijzen staatsman, Minister van Staat en een van Neerlands leidslieden gedurende de laatste kwarteeuw, op volkomen voet van gelijkheid elk tegen-argument van den onervaren beginner naar zijn waarde en gehalte geschat en gewogen werd. Bij beide mannen die elkander over en weer hooge achting toedroegen, was die merkwaardige houding de vrucht van hun eenvoud en karakter-grootheid.

Een groot aantal leerlingen in engeren zin heeft Van der Vlugt om allerlei redenen niet gehad. Voor wijsgeerige beschouwing is de Nederlandsche rechtsgeleerde slechts zelden warm te maken. En de a.s. jurist is in den regel van zijn vakstudie zoozeer vervuld, dat hij er moeilijk toe te bewegen is, uit zichzelf en zonder den dwang van het examen, naar wijsgeerige oriëntatie en ontwikkeling te streven. Bovendien werden ettelijke studiosi afgeschrikt door Van der Vlugt's sierlijken en beeldrijken betoogtrant en de ouderwets-oratorische wijze waarop hij zijn colleges placht te geven. Zoo vond slechts een betrekkelijk klein aantal studenten den weg naar zijn rechtsphilosofisch college. Maar op hen heeft hij dan ook grooten invloed geoefend.

Onder de ‘legenden’ welke over hem in de studentenwereld de ronde deden, bevond zich, zonderling genoeg, mede deze, dat Van der Vlugt ‘altijd hetzelfde dictaat gaf’. De

historische achtergrond dier overlevering is niet moeilijk te ontdekken. In opzet en indeeling vertoonden des hoogleeraars colleges een zekere gelijkvormigheid, die vooral in het algemeene gedeelte waarin uiteraard telkens dezelfde stof behandeld werd, sterk naar voren trad. Oppervlakkige toehoorders die alleen afgaan op den schijn en den zintuigelijken indruk, trokken daaruit de conclusie, dat telken jare vrijwel hetzelfde repertoire gegeven werd en zoo van oudsher. Maar ingewijden weten, hoe dwaas die bewering was. Want niet alleen de bijzondere gedeelten van zijn encyclopedie-college, telkens aan een ander gebied van het recht gewijd, en de rechtsphilosophische ‘capita selecta’ welke op de algemeene inleiding volgden, doch niet minder het algemeene gedeelte en die algemeene inleiding zelf werden gedurig door Van der Vlugt geheel omgewerkt en bijgewerkt, waarbij met veranderingen in den stand der problemen en nieuw verschenen literatuur alleszins rekening gehouden werd. Naar den vorm moge dus Van der Vlugt's dictaat den indruk hebben gemaakt, altoos ‘hetzelfde’ te blijven, de inhoud mocht nochtans bogen op een bestendige vernieuwing en verjonging.

Hoe het menig student bij het aanvankelijk volgen van Van der Vlugt's colleges gegaan is, daarvan werd een aardig staaltje in een onzer dagbladen (‘Het Vaderland’) vermeld. Op de voorzijde van zijn dictaat-omslag had een aankomend student (October 1911), in wanhoop over den stroom van welsprekendheid dien hij door middel van zijn pen binnen de dijken van het dictaatschrift brengen moest, deze ontboezeming gekrabbeld:

> Geweldig redenaar, gij van der Vlugt,
> Die door te hooge vlucht elke gelegenheid
> Tot maken van dictaat ‘pro hoc et nunc’ afsnijdt,
> Och maak ons niet beducht
> Door zoo'n welsprekendheid.

Gelukkig wist de jeugdige dichter er zich door heen te slaan, want aan de achterzijde van den omslag gaf hij enkele maanden later (December 1911) van zijn gewijzigde gevoelens aldus in versmaat blijk:

Fijnzinnig redenaar, gij van der Vlugt,
Gewend thans aan Uw trant,
Zoo hoofsch, zoo elegant,
Ben 'k nu niet meer beducht
En volg Uw hooge vlucht.

In zijn philosophische rechtsbeschouwing heeft Van der Vlugt zich gesteld op het standpunt van Kant's ‘kritischidealisme’. Aangesloten bij een der Neo Kantiaansche scholen heeft hij zich echter niet. Veeleer was hij op dit gebied een ‘eclecticus’ die aan de daarmede verbonden gevaren van minder kritisch ‘syncretisme’ niet altoos is ontkomen. Voor het leggen van een kennis-theoretischen grondslag en bij zijn wijsgeerige oriëntatie heeft hij, behalve Kant's werken zelf, vooral de geschriften geraadpleegd van ‘de eerste gidsen der nieuwere Kantianen’, waaronder F.A. Lange, Otto Liebmann, Wilh. Windelband. Inzonderheid de laatstgenoemde heeft met zijn normatieve en teleologisch gerichte methode op Van der Vlugt's gedachtengang veel invloed gehad. Deze kwam in het kort hierop neer. Door kritisch beproeven van alle verschijnselen in het maatschappelijk leven, welke wij onder de begrippen ‘moraal’ of ‘recht’ hebben leeren ordenen en samenvatten, op hun gehalte en waarde, dienen wij de grondwetten te vinden, welke de praktische rede zelf ons stelt voor onze gedragingen jegens onszelven èn jegens elkander, normen van hoogere orde die deswege op algemeen-geldigheid aanspraak mogen maken en wier toepassing ons waarborgt, dat handel en wandel, zoowel t.a.v. de eigen persoonlijkheid als m.b.t. den naaste, recht, richtig, naar behooren zullen zijn. Doch niet alleen het gebied van praktisch willen en handelen zag hij op die wijze dualistisch gewelfd en in spanning gehouden tusschen zijn en gelden, tusschen de natuurlijke werkelijkheid van 's menschen behoeften, belangen, wenschen en strevingen eenerzijds en de idealistische richtlijnen der kritisch toetsende, waardeerende en schiftende gerechtigheids-idee aan den anderen kant. Ook in het rijk van het theoretisch kennen en weten schouwde hij dezelfde dualistische structuur, met dit onderscheid dat het hier aankomt op inzicht in de wetten welke de theoretische rede ons voorschrijft bij alle waarheids-onderzoek, normen wien al weder

in zooverre algemeene geldigheid moet worden toegekend, dat van hare aanwending in de eerste plaats afhangt, of het resultaat, de geponeerde stelling, het gehouden betoog, de geleverde verhandeling, waardevol wezen zal, immers op juistheid, op richtigheid, op waarheid aanspraak maken kan. Op dezen normatief-teleologischen grondslag bouwde Van der Vlugt later voort met materiaal en constructies, ten deele ontleend aan den rechtsphilosoof der Marburger school, Rudolf Stammler. Daaruit mag men echter niet de gevolgtrekking maken, dat Van der Vlugt een ‘Marburger’ was of wezen wilde. Want die Neo-Kantiaansche richting met haar kenlogische methode en streng stelselmatigen gedachten-bouw op het gansche gebied der wetenschappen, ja der menschelijke cultuur, - behaagde hem allerminst en hij heeft er zich nimmer mede vertrouwd kunnen maken. Hoe gaarne hij ook overigens aan Stammler de eerste plaats toekende onder de levende beoefenaars van de wijsbegeerte des rechts en zijn groote beteekenis erkende voor deze wetenschap, aan wie hij ‘een nieuwen adem’ ingeblazen heeft, diens hoofdwerk ‘Theorie der Rechtswissenschaft’ is hem toch wezenlijk vreemd gebleven. De grondslagen waarop het gebouwd is, wijken dan ook al te zeer af van die welke Van der Vlugt voor zichzelf gelegd had. Dat belette hem evenwel niet, onderdeelen uit Stammler's bouw-werk over te nemen, welke zijn instemming en bewondering wegdroegen. Zoo b.v. diens - toch wezenlijk Marburg'sche! - fundamenteele onderscheidingen: vorm en inhoud (gevormde stof), begrip en idee, welke onderscheidingen hij zonder meer overbrengt in zijn eigen sfeer. Dan diens ‘richtiges Recht’-gedachte als natuurrecht met veranderlijken, naar de maatschappelijke omstandigheden zich wijzigenden inhoud, in tegenstelling èn tot de positivistische rechtsbeschouwing èn tot de oude natuurrechts-gedachte. Voorts ook Stammler's denkbeeld der speciale gemeenschap of bijzondere maatschap, waarin elk der partijen wier behoeften en belangen wederzijdsche afweging vragen en wier rechten en verplichtingen dus over en weer dienen te worden geregeld en afgepaald, in gedachte te brengen zijn (onverschillig of het nu betreft den staat of een zijner onderdeelen aan den eenen en een zijner burgers aan den anderen kant, dan

wel heel gewone enkelingen aan beide zijden), ten einde in elk concreet geval dat afwegen en afpalen te doen plaats hebben overeenkomstig de eischen der rechtsidee en aldus een regeling te treffen, die beide partijen zoo goed mogelijk dienstbaar maakt aan de bereiking van hare gemeenschappelijke doeleinden zonder echter één van haar op te offeren aan de ander of aan de gemeenschap zelve. Ten slotte, dit zij het laatste voorbeeld, de algemeene richtlijnen van elkander verschuldigde 'achting' en van gezamenlijk 'deelhebberschap' tusschen de, in één ordening en tot een geheel verbonden enkelingen of groepen, door Stammler getrokken ter verbinding van de elementen der rechtsidee met de positiefrechtelijke regelingen van het menschelijk streven en handelen van allen dag.

Dergelijke onderdeelen nam Van der Vlugt over uit Stammler's op 'Marburger' grondslagen en met 'Marburger' methoden opgerichte, grootsche gebouw. Maar overigens ging hij toch zijn eigen weg. Bij de formuleering van het rechtsbegrip treedt hij wel in Stammler's spoor doch 'met een goede "dosis" dichterlijke vrijheid' en zonder aan te knoopen bij diens kritische analyse als fundamenteele methode. Naast Stammler's omschrijving van het begrip 'recht' als 'onschendbaar, souverein verbindend, willen', luidt Van der Vlugt's meer uitgewerkte begripsbepaling: '"Recht" is wilsuiting, die menschen verbindt tot onderlinge dienstbaarheid aan elkanders bedoelingen, afgezien van hunne instemming en zonder van eenig doen hunnerzijds duur en uitgestrektheid harer gezagsoefening over hen te laten afhangen'. Sterker nog blijkt de afwijking, wanneer we beider bepaling van de rechtsidee met elkander vergelijken. Bij Stammler, het ligt geheel in zijn 'Marburger' lijn, is de idee des rechts niets anders dan de volstrekt-geldige methode om elken, door het rechtsbegrip (tot 'recht') gevormden rechtsinhoud op uniforme wijze te leiden in de juiste richting, n.l. in die van het vrije en zuivere willen, welke 'methode' (in den oorspronkelijken zin van dit woord: logisch stelselmatige wijze van wetenschappelijk onderzoek en behandeling) hij dan samenvat in haar formeellaatste eindpunt, het hoogste richtpunt en de leidster van alle rechtsvinding: de gemeenschap van vrij en zuiver willende

menschen. Anders de omlijning welke Van der Vlugt - die echter bij de toepassing hier en daar weer Stammler's gedachtengang volgt - aan de rechtsidee geeft: ‘Recht is (naar zijn idee) het geheel dier, als door een onpartijdige te verrichten, afbakeningen van grenzen voor verplicht en geoorloofd doen en laten, welke, als onontbeerlijke voorwaarde, waaronder-alleen wij onze zedelijke bestemming in vrijheid vermogen te vervullen, desnoods door dwang mogen, of moeten worden gehandhaafd’. Deze definitie is, van Stammler's standpunt beoordeeld, als omschrijving van de volstrektgeldige ordenings- en richtings-methode welke wij ‘idee’ noemen, onzuiver en minder juist, terwijl zij bovendien deelen bevat, die thuis hooren in het naaste gevolg der elementen van het rechtsbegrip. Van der Vlugt geeft haar echter nadrukkelijk de voorkeur boven Stammler's omschrijving, wijl de eerste een levensbeginsel van het recht accentueert, dat z.i. in de laatste ten onrechte gemist wordt, t.w. de onpartijdigheid. Bovendien wil hij in haar tot uitdrukking brengen, dat recht en zedelijkheid (in haar engere, specifieke beteekenis) niet slechts naar soort en begrip doch tevens in den omvang van het veld dat zij bestrijken en dus van hun inhoud onderscheiden zijn, hoe n.l. het recht in zooverre een ‘ethisch minimum’ mag worden genoemd, als het voor de vervulling van de hoogere en verder strekkende eischen welke de zedelijkheid den mensch stelt, onmisbare voorwaarden en krachtdadige wegbereider is. Stammler daarentegen ziet de verhouding tusschen recht en moraal anders, immers als tweeërlei onderscheiden methoden van ordenen van het willend bewustzijn: de eerste ter verbinding, uitwendig en van-buitenaf, van de oogmerken der samenlevende en samenwerkende gemeenschapsgenooten; de laatste ter regeling van 's menschen afzonderlijke, d.w.z. van anderer willen en handelen losstaande, begeerten, strevingen, daden, enz., welke alleen van binnen-uit, door de eigen innerlijke gezindheid bepaald worden. Zoo vindt bij hem het recht zijn hoogste uitdrukking in de zuivere gemeenschaps-idee doch de moraal in de idee der innerlijke zuiverheid van wil en willen. Ook bij deze zienswijze valt het gebied door het recht beheerscht, binnen het uitgestrekter veld der moraal, maar de verbindingslijnen tusschen

beide terreinen loopen toch anders dan volgens Van der Vlugt's beschouwing.

V.

'Politicus' is Van der Vlugt wezenlijk nimmer geweest. Wel was hij enkele jaren lid der Tweede Kamer (1902-1907) doch de kronkelpaden en de gladde banen van het Binnenhof waren voor zijn gang niet geschikt. Daartoe was hij niet praktisch en niet soepel genoeg doch had daarenboven te veel 'scrupules'. Wie t.a.v. elk onderwerp waarover hij zijn stem uitbrengen moet, zelf nauwkeurig het voor en tegen overwegen wil, wie de behandeling van menschen en dingen ter wettelijke regeling van hunne verhoudingen, alleen kan zien als toepassing in concreto van persoonlijk beleefde, ideale richtlijnen en beginselen, - hij kan in de politieke sfeer van een 'vertegenwoordigend' lichaam, waar men zelf slechts partijbestanddeel is en in den regel langs partij-lijnen geschouwd en beslist wordt, niet ademen, laat staan zijn weg vinden. Zoo is het dus Van der Vlugt gegaan. In 1902, bij een tusschentijdsche verkiezing, door de 'Vrije Liberalen' candidaat gesteld in het rechtsche district der Sleutelstad en tengevolge van het aanzien dat hij daar bij alle groepen der bevolking genoot, met een geringe meerderheid gekozen, heeft hij - in 1905 herkozen - vijf jaren als 'geachte afgevaardigde voor Leiden' op het Binnenhof verkeerd. Met den reeds vermelden afloop. Later sprak hij over zijn Kamer-jaren als den tijd zijner 'zwartste stemming'. Zoo weinig heeft hij zich in de Kamer op zijn plaats gevoeld. De omstandigheden konden dan ook niet ongunstiger geweest zijn.

De politieke arena dier dagen weerklonk juist van het 'antithese'-geroep als alles-beheerschende strijd-leuze, volgens welke partijen zouden uiteenvallen in twee, al of niet tot coalities verbonden groepen: de eene ter rechterzijde in verband met de nationaal-Christelijke traditie, de andere aan den overkant buiten de traditie geraakt, tusschen welke twee groepen, als door een natuurlijke en onoverbrugbare kloof gescheiden, op alle principieele punten van wetgeving en staatsbeleid samenwerking onmogelijk en alzoo bestrijding de eenig

richtige verhouding ware. Een man als Van der Vlugt wiens geestes-aanleg en levenshouding geheel op synthese gericht waren, moest die leuze wel zeer mishagen. En nog meer het gebruik dat ervan gemaakt werd bij verkiezingen en bij de politieke volksvoorlichting in het algemeen. Zoozeer stuitte hem dat alles tegen de borst, dat reeds de weerzin hem belette objectief door te dringen tot den (historisch verstaanbaren) achtergrond van de religieus-politieke gemoedsgesteldheid, geesteshouding, doeleinden en beweegredenen der mannen die in afval van den Christus de bron meenden te zien van alle politieke misgrepen en de verkeerd geleide volksontwikkeling in het jongste verleden, en mitsdien van de 'antithese'-leus voor land en volk alle heil verwachtten. Voor Van der Vlugt viel èn de leuze zelf èn het hanteeren ervan als wapen in den kamp om het regeeringskasteel, onder de meest afkeurenswaardige strijdmiddelen, ja onder de uitingen van bederf onzer politieke zeden, wijl hij voor zich overtuigd was, dat bij deze wijze van strijdvoeren waarheid en waarachtigheid werden opgeofferd aan politiek winstbejag. Dat hij den toenmaligen minister-president en leider der antirevolutionnaire partij, den man die de 'antithese' in vleesch en bloed belichaamd, en, haar bovendien metaphysisch en theologisch bezield en vervolgens tot politieke leuze verheven had, - dat hij dien man nu niet bepaald een goed hart toedroeg, is volkomen begrijpelijk. Dr. Abr. Kuyper is, voor zoover ik weet, de eenige figuur jegens wie Van der Vlugt de goede gezindheid welke hem van nature t.a.v. zijn medemenschen eigen was, zich heeft laten ontglippen en over wie hij niet anders dan met blijkbare antipathie kon spreken. Hij bleef hem zien in het eenzijdige en daardoor valsche licht, waarin felle parlementaire bestrijding de deelnemers over en weer te plaatsen pleegt onder heftig bewogen politieke verhoudingen - men denke slechts aan den strijd over het 'jus promovendi' der confessioneel gefundeerde, bijzondere hooger onderwijs-inrichtingen, in de eerste plaats Kuyper's 'Vrije Universiteit', het politiek en kerkelijk geesteskind welks groei en bloei den stichter het naast aan het hart lag! Op die wijze is het hem te eenenmale onmogelijk geweest, in en achter de politieke figuur, zooals zij door de camera obscura der eigen

Tweede Kamer-ervaringen op den bodem van zijn geestesleven weerkaatst is, den anderen Kuyper te ontdekken, waarvan de Groningsche hoogleeraar Aalders ons het volgende karakterbeeld vormt[1] uit de sporen, welke diens werkzaamheid als predikant, bij de Betuwsche boeren en arbeiders zijner Beesd'sche gemeente 35 jaar later nog nagelaten hadden: een man van kracht maar tevens van groote gevoeligheid en teerheid; een realist die aanpakt, desnoods op niets ontziende wijze, doch wiens alles onderst boven werpend realisme gevoed en gedragen wordt door een hooger beginsel, door ‘een ideaal van kerk en staat, van het geheele leven, dat hij gedeeltelijk in het verleden vindt uitgedrukt en voor het grootste deel in Gods Woord ziet geopenbaard’; waarop hij het portret verder schetst als volgt:

> ....‘een gecompliceerde figuur, maar die toch iets zeer naiefs aan zich had’.... iemand die ‘behoort tot de “heelen”, die handelen moeten en niet wachten kunnen’.... ‘vóór alles de wils-natuur, die niet kan wachten, maar moet werken, die behoefte heeft om te zien en te tasten de realisatie van wat hem voor den geest staat als visioen van hooger werkelijkheid’ ....‘(maar) ook een man van diep gevoel en scherp intellect’.... ‘een man van wondere veelzijdigheid, maar die deze veelzijdigheid verbond in de eenheid van zijn persoon. Hier ligt voor mij het geheim van den invloed, waardoor hij eenerzijds zoovelen onvoorwaardelijk heeft aangetrokken en tegelijk anderen onherroepelijk afgestooten.’

Van der Vlugt heeft behoord tot de laatstbedoelde groep. Het beeld dat hij zich gevormd heeft van Kuyper in den politieken strijd is gansch anders dan dat van den Groningschen theoloog. De tegenstelling tusschen de twee figuren was veelkantig. Over het contrast tusschen beider geesteshouding en psychische instelling werd reeds gesproken: Van der Vlugt wars van allen uitwendigen schijn tegenover Kuyper's neiging tot ‘pose’ en uiterlijk vertoon om den invloed dien zij op de schare mogelijk maken. Dat contrast werd te schrijnender voelbaar, naarmate het door een vrijwel tegengesteld gericht zijn in vorm en uiting van godsdienst en godsvrucht, in zekeren zin gevoed en versterkt werd: de strijdlustige Neo-Calvinistische staatsman die juist den vollen klemtoon legt op de tastbare doorwerking en de zichtbare uitwerking van wat hij

1) In den 83en jaargang van ‘Eltheto’, Maandschrift der N.C.S.V., blz. 68 v.v. (December 1928).

‘de ordinantiën Gods’ acht, op elk terrein des levens, die dus zijn God wil uitdragen in de wereld, in staat en maatschappij even zeer als in kerk en gezin, met alle uitwendigheid welke daarmede noodzakelijk gepaard gaat, - tegenover den religieuzen geleerde uit ‘het stille volk der Doopsgezinden’, voor wien de band met God van zoo persoonlijken en intiemen aard is, dat de omgang met Hem steeds verborgen dient te blijven, een geheim der binnenkamer, dat wel indirect in doen en laten der daardoor geheiligde persoonlijkheid naar buiten treedt maar nimmer rechtstreeks langs de openbare wegen van dagblad-artikelen, partijprogramma's en verkiezingspamfletten. Het gebruiken van de religie als wachtwoord voor de stemmende burgers of als bindmiddel van politieke partijen, achtte hij een zich vergrijpen aan hare heiligheid. Naast de genoemde tegenstellingen komt nog deze van sociologisch-psychologischen aard: Abraham Kuyper, in wezen een autocraat, bewoog zich als aanvoerder der, van oudsher Calvinistische ‘kleyne luyden’ die hij ‘uit het diensthuis’ uitleidde, volkomen met democratische allures en in democratische banen; - Van der Vlugt daarentegen wien alle heerschzucht vreemd was, achtte de steeds minder beteugelde democratie een ramp voor ons volk en voor de volkeren van Europa. Bij dat alles voege men ten slotte de moeilijke en onaangename positie waarin de Leidsche hoogleeraar, met zijn scrupuleuze natuur, zich geplaatst zag als parlementair beginneling tegenover den geslepen politicus en partij-leider, die in zijn wegen en middelen om een gesteld doel te bereiken allesbehalve kieskeurig was. De sfeer was dus voor het ontstaan van antipathie in hooge mate geschikt.

Van der Vlugt's misnoegen en mistroostigheid over de antithese-politiek worden eerst recht duidelijk, wanneer men bedenkt, hoe zij de verwezenlijking belette van de staatkunde welke hij als de beste voor ons land gedurig heeft bepleit en nagestreefd: het samengaan der ‘middengroepen’, aaneensluiting van die vleugels der rechter- en der linkerzijde, welke naar elkander toegekeerd waren: de Christelijk-historischen en de gematigde Liberalen. Die twee groepen toonden z.i. voor gemeenschappelijk staatkundig beleid op een voldoende

aantal punten overeenkomstig inzicht en zouden tot gezamenlijk handelen zeker geraken, indien zij beide maar niet stonden onder de ban der antithese en dientengevolge den boozen geesten onmiddellijk aan de overzijde der fictieve kloof, op ostentatieve wijze den rug hadden toe te wenden. Een tiental jaren heeft hij in eigen kring en daarbuiten voor die formatie geijverd. Toen uit de ontwikkeling der politieke verhoudingen dat denkbeeld hoe langer hoe meer een hersenschim bleek en de waarschuwing van den pleitbezorger ‘de stem eens roepende in de woestijn’, niet alleen aan de overzijde doch ook in den eigen kring, heeft hij niet geaarzeld zich terug te trekken en van zijn politieke geestverwanten te scheiden. Men leze daarover het afscheidswoord, waarmede hij in December 1912 de redactie verliet van het maandblad ‘Onze Eeuw’. Hij wilde niet mede verantwoordelijk wezen voor het kwaad dat ons volk z.i. onafwendbaar te wachten stond, zoolang de behoudende vrijzinnigheid haar invloed te bestendigen zocht door de schare den rooden lap van het clericalisme voor te houden, en zich niet bewust wilde zijn, hoe zij daarbij eenerzijds geregeld in de kaart speelde van Dordt en Rome, en aan den anderen kant tevens telkens meer afhankelijk werd van de gelederen der uiterste linkergroep. In dit verband is het niet misplaatst uit een brief zijn beschouwingen over te nemen, in Juni 1913 kort na de verkiezingen voor de Tweede Kamer neergeschreven:

> ‘Hoe ik over de verkiezingen en haar uitslag denk, kondt ge wel raden. Bij geen vroegere gelegenheid was mij de waanzin van een regeerstelsel, dat de eindbeslissing over 's lands zaken prijsgeeft aan de domheid, voorgelicht en opgehitst door de waanwijsheid, zoo pijnlijk klaar geworden. Enkele duizenden onnoozele lieden, met eenige dominé's vooraan, laten zich door een paar tientallen pers-muskieten van strict onkerksche observantie het hoofd op hol brengen met zalvende predikatiën over wat “echten” godsdienst kenmerkt of ontsiert; zij worden door dezelfde slimmerds kopschuw gemaakt voor het gevaar, waarmede Rome en Kuyper “onze” Nederlandsch-Hervormde Kerk bedreigen; fluks met pak en zak overloopend van rechts naar links, verplaatsen zij in een tiental districten de meerderheid, maar zonder het feit te niet te doen, dat vermoedelijk de grootere helft der kiezers in den lande den rechtschen partijen getrouw blijft. Dra is de concentratie-pers gereed, om het naar alle windstreken uit te bazuinen, dat “het volk” een ontwijfelachtig vonnis heeft geveld over de dubbelzinnigheden der “christelijke” politiek, dat het met vast geluid gekozen heeft tusschen de “reactionnaire” grondwetsherziening der gecoaliseerde en de “vooruitstrevende” der geconcentreerde groepen (van

> welke keuze in den verkiezingsstrijd zoo goed als geen sprake is geweest), en dat dus nu een bewind "ad hoc" moet optreden, om die laatstgenoemde herziening aan de orde te stellen. Kan het ongerijmder? En nu mijne oude vrienden de "vrije liberalen". Zij verkondigen met ophef, dat ze, nu ja aan de roodere concentratie-elementen iets hebben toegegeven op het stuk der vroeger verlangde tegenwichten tegen meerderheidsalvermogen; maar dat dan toch maar op het stuk der sociale wetgevings-paragraaf hun haan heeft koning gekraaid, en dat, op militait gebied hun leider vrij blijft, de vaderlandslievende lijn van dus ver te volgen. En zie: daags na hunne "overwinning" zegt Troelstra, die hen in zijne macht heeft, het hun onomwonden: "Gij moogt nu medewerken aan hetgeen Gij ons hebt toegegeven. Maar van de "sociale wetgeving", waar Gij naar eigen inzicht dacht te handelen, blijft Ge tot aan de invoering van het algemeen kiesrecht af; indien Ge 's lands defensie poogt te verzorgen naar de wenschen van Uw leider, vindt Ge ons tegenover U; het eenige, wat Ge, buiten ónze grondwets-herziening, aan de orde moogt stellen, is een maatregel van reactie in den schoolstrijd, die, de kloof tusschen U en rechts onoverbrugbaar makend, Uwe groep finaal in mijne handen speelt", Arme overwinnaars!'.... 'En dan te denken, dat heel de venijnige "campagne", in het gezicht der verkiezingen door "De Standaard" tegen de Ned. Herv. Kerk en de "Christelijk-Historischen" gevoerd, naar alle waarschijnlijkheid een fuik is geweest, ter verschalking der Van Hoogenhuizens en Wagenaars opgezet door den "eminenten" Leider, om zijn "vriend" Heemskerk het betaald te zetten, dat deze 5 jaar geleden zich tersnede het rijmpje heeft herinnerd: "qui va à la classe, perd sa place"! Het "trucje" van die zoete wraakneming is wel volkomen geslaagd.'

Uit verschillende brief-citaten en kenschetsen heeft men bereids kunnen opmaken, dat Van der Vlugt van den onbeperkten democratischen regeeringsvorm geen bewonderaar was. Waar hij maar kon, heeft hij in theorie en praktijk, in politiek-sociale en in kerkelijke verhoudingen, daartegen stelling genomen. Die houding paste geheel bij het gezichtspunt waaruit hij de volksregeering beschouwde en dat hem op grond van den gang en de feiten der historie het eenig mogelijke toescheen: 'democratie niet eindpunt van ontwikkeling maar doorgangsstadium naar Caesarisme'. Het 'allemansmeerderheidsbewind' waarbij, met de moeilijkste vragen van de sociale ordening en de juridischen bouw der samenleving, de hoogste beginselen van gerechtigheid en vrijheid in laatsten aanleg komen voor 'het forum van Jan Kiezer', die zelfs door de besten zijner voorlichters moet worden bewerkt op zeker virtuoze, maar dier beginselen wezenlijk onwaardige wijze welke in ophitsende tegenstellingen haar kracht zoekt, - dat bewind moet, wanneer het roer niet tijdig gewend wordt, wel uitloopen op een staat van zaken, waarin ten slotte alleen

het krachtige centrale gezag van den alleenheerscher wederom vastheid en orde zal kunnen scheppen. Bij die zienswijze is het geen wonder, dat Van der Vlugt alles in het werk stelde, tot de omwerping van het roer het zijne bij te dragen.

Wijze ironie in 's menschen gang en 's werelds beloop heeft, als ware het ter vereffening dezer animositeit jegens de democratie en hare methoden, Van der Vlugt ten nauwste verbonden met het lot van een volk dat democratische vormen en instellingen allerminst schuwt. De lezer weet reeds uit het geciteerde Handelsblad-'interview', hoe hij in 1899 aan het internationaal petitionnement ten behoeve van Finland heeft deelgenomen en lid werd der aanbiedingsdeputatie die, na te Petersburg het hoofd te hebben gestooten, in het verdrukte land zelf een warme ontvangst vond. De banden, daar ter plaatse en in zulke bewogen oogenblikken geknoopt, zijn nimmer meer verbroken doch steeds hechter geworden. Vele jaren heeft Van der Vlugt met woord en daad voor de Finsche zaak gestreden. Ook later, toen in 1920 de jonge republiek door de beweerde aanspraken van Zweden op den Alandarchipel, een stuk van haar grondgebied bedreigd zag, wist zij niet beter te doen dan de hulp in te roepen van 'den oudsten vriend - zooals een Finsch diplomaat het uitdrukte - dien Finland in Europa bezat'. En niet tevergeefs. Het heeft dien 'vriend' zelf de grootste voldoening geschonken, dat zijn Aland-adviezen en verdediging der Finsche rechten voor het forum der volkeren zulk een goeden uitslag hebben mochten. Onmiddellijk na de, voor Finland te dier zake gunstige uitspraak van den Volkenbond, noodigde de Finsche Regeering het echtpaar Van der Vlugt officieel uit tot een reis naar en door het vrij geworden land. In den zomer van 1921 hebben de Heer en Mevrouw Van der Vlugt - tezamen (een bezoek aan de Finsche vrienden was reeds in 1912 voorafgegaan) voor de tweede maal en hijzelf voor den derden keer - vijf weken lang verblijf gehouden 'in het prachtige land der 36.000 meren'. Was reeds in de officieele wereld te Helsingfors, in het Zomerpaleis van den President en het buiten van den 'Justizkanzler', het onthaal feestelijk en meer dan hartelijk, de reis door het Oosten des lands werd een ware zegetocht door de

roerende en spontane uitingen van 's volks dankbaarheid, welke de grijze voorvechter wiens portret ginds menige huiskamer siert, aan de stations en de meer-oevers in ontvangst nemen moest. Tijdens dit verblijf heeft Van der Vlugt het internationale adres dat in 1899 aan den Tsaar niet had kunnen worden overhandigd en in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage een ‘safe-deposit’ gevonden had, plechtig overhandigd aan den President der Finsche Republiek. Ruim twee jaren vóór zijn dood deed Finland een laatste beroep op hem, waaraan hij echter geen gehoor heeft mogen schenken, hoezeer zijn hart daartoe ook drong. In Juli 1926 kreeg Van der Vlugt n.l. een uitnoodiging van de Duitsche en van de Finsche Regeering, den voorzittersstoel te willen innemen in de commissie van arbitrage en verzoening, welke bij mogelijke Duitsch-Finsche geschillen bemiddelend optreden zal. Zijn lichamelijke gesteldheid reeds veroorloofde het aanvaarden van deze vereerende opdracht niet, wijl hij, die met den, hem tot het einde bijgebleven ernst nimmer eenige taak of functie als een ‘sinecure’ beschouwd heeft, toenemende doofheid en andere ongemakken onoverkomelijke hinderpalen achtte voor een goede waarneming van een zoo verantwoordelijken post, waartegen hij zich ook overigens niet meer opgewassen voelde. Kon hij dus voor Finland niet langer werken, de ‘vriend’ der Finnen is hij gebleven tot den dag van zijn ontslapen. Die vriendschap, in het huwelijk van zijn oudsten zoon met een Finsche als gesymboliseerd, gold, naast Finland's groote persoonlijkheden - den staatsman Leo Mechelin, leider van het verzet tegen Rusland, de philantrope Mathilde Wrede wier qualificatie ‘engel der gevangenen’ veelzeggend is, kunnen hier met name genoemd worden -, ook het Finsche volk zelf, de Finnen als zoodanig, die ‘vele goede eigenschappen gemeen hebben met de betere Hollanders; weinig humoristisch, wat zwaar op de hand, maar solide, hartelijk en eenvoudig en vol kunstgevoel’. Aan zijn groeve, toen het hart dat in 1926 (blijkens het antwoord op een huldetelegram, hem gezonden tijdens een maaltijd, door de Finsch-Nederlandsche vereeniging aangericht ter eere van een Finschen Evangelischen bisschop die ons land bezocht - zie N.R.C. van 5 Nov. 1928) wel nog maar zwak klopte, doch

zoolang het kloppen bleef, ook voor Finland klopte, ten slotte niet meer sloeg, legden een vertegenwoordiger der Finsche Regeering en twee kransen, één der Regeering en één van den President persoonlijk, een stil en sprekend getuigenis af van hetgeen Van der Vlugt voor Finland geweest is en hoe groot een verlies het Finsche volk door zijn heengaan leed.

Hetgeen Van der Vlugt bewoog, voor Finland's rechten te strijden en dien strijd vol te houden, was vóór alles zijn drang naar gerechtigheid ook in het internationale leven en, als keerzijde, zijn diepe bewogenheid bij elke rechtsverkrachting, verovering en onderdrukking, welke een machtige nabuur in de volkeren-gemeenschap zich veroorloofde ten koste van een zwakker lid. Geheel dezelfde drijfveren deden hem in de jaren van den Boeren-oorlog (1899-1902) naar de pen grijpen en zich richten tot het Britsche volk. En gedurende den wereldkrijg heeft het hem diep gegriefd, dat allerwegen het recht met voeten werd getreden. Hèt groote toekomstgevaar heeft hij sindsdien steeds meer gezien in de verbreidheid der ‘echte Europeesche groote-mogendheid-stemming’ - zelfs in den landhonger van sommige kleine staten zich openbarend! - een stemming welke z.i. niet zoozeer met de zinspreuk van het Jingoïsme: ‘Right or wrong, my country’, als veeleer met de volgende woorden het best geteekend wordt: ‘Right is what my country profits by; wrong it cannot be’.

Op dien donkeren achtergrond stemde het buitenlandsch beleid van Nederland dat tijdens en na den oorlog zijn politiek van stricte neutraliteit en internationaal hulpbetoon heeft weten te handhaven, hem tot des te grootere vreugde en dankbaarheid. In 1920 gaf hij daaraan in een zijner brieven aldus uiting:

> ‘Het eenige wat mij te midden van den heksensabbath der overwinnende “democratieën” goed doet, is de waardige houding van ons eigen landje: het rustige geduld tegenover België, de fiere weigering om den keizer uit te leveren, de ruime hulp aan de hongerende volkeren van middel-Europa, het practische pogen om, naar de mate onzer krachten, Duitschland door crediet verstrekking op de been te helpen, het initiatief van onze geldmannen tot herstel der “valuta” en, in afwachting daarvan, tot tijdelijke uitschakeling van het ruilmiddel uit het wereldverkeer. Zelfs al mocht dat alles ons voorshands niet gelukken, ja, nieuwe moeilijkheden berokkenen, reeds het gebaar, het pogen doet weldadig aan, en zal ons, hoop ik, met en naast de fiere onbaatzuchtigheid van ons zeevolk, dat, na

> den roof onzer koopvaarders door Amerika, den Yankees zulk eene verbluffende les gaf in het "honos ante divitias", op den duur door weldenkende geschiedschrijvers met eene "bonne marque" worden aangerekend.'

VI.

In vele opzichten is Van der Vlugt een 'sociaal' voelend mensch geweest. Dat toont reeds de boven geschetste wijze waarop hij met anderen placht mede te leven, in hun zorgen kon deelen, alsook zijn beurs openen om bijzondere of algemeene nooden te lenigen en voor maatschappelijke belangen bij te dragen. Voorts hebben wij opgemerkt, hoe de sociale ellende, die gedurende de inflatie jaren breede kringen van Centraal-Europa teisterde, hem belette, van eigen voorspoed te genieten. Zoo vond het ook bij hem weinig instemming, toen einde 1920 de Senaat der Leidsche Universiteit besloot, ondanks den nood der tijden, den 8en Februari weder te vieren met den, vóór den wereld-oorlog gebruikelijken 'diës'-maaltijd. En geen geringen aanstoot nam hij aan de wijze waarop men in dien tijd aan de internationale bijeenkomsten te Genève door kostbare feestmalen luister meende te moeten bijzetten, terwijl een groot deel van Europa in een toestand van verarming en nijpende ontbering verkeerde. Na een beschrijving te hebben gegeven van de rampzalige ervaringen dergenen die de beteekenis van dien toestand aan den lijve hadden ondervonden en door gastvrije Nederlandsche families weer wat op peil gebracht werden, kan hij den volgenden uitval niet terughouden:

> 'En dan verhalen ons de dagbladcorrespondenten uit Genève van de Lucullische festijnen, waarmeê de heeren van den volkenbond dag aan dag zich en elkander den maag bederven! (Zouden zij daar) nooit van Belsazar hebben gehoord? En is er nu, onder die uitverkorenen aller "beschaafde" regeeringen, niet één man, die den anderen eens onder het oog durft te brengen, van hoe slechten smaak, om niet meer te zeggen, het getuigt, als de officieele "redders" van Europa zich te goed te doen aan truffels en champagne, terwijl het, te redden, werelddeel verhongert?'

Hetzelfde sociale medegevoel openbaarde zich in de patriarchale houding van den 'squire' jegens zijn grond-hoorigen of pachters. Op Tongeren vierde men ieder jaar met boeren en arbeiders kerstfeest in de school; bij het schijnsel van ge-

kleurde lichtbeelden werd de geboorte-geschiedenis verhaald en een toepasselijke toespraak gehouden. Wanneer den 22en Februari 1913 ‘Baas de Zoete’ den dag herdenkt, dat hij vijftig jaar geleden op dat buitengoed in dienst kwam der familie Rauwenhoff, reist de hoogleeraar mede daarheen om hem bij dat halve eeuw-feest te huldigen. Ook de Tongersche dorpsschool was een stuk familie-zorg en hoe ging het Van der Vlugt ter harte, dat door de nieuwe onderwijswetgeving in 1919 met de financieele zorg tevens het zeggenschap over haar, den bezitters grootendeels uit de handen werd genomen: ‘Alweêr een stukje aartsvaderlijkheid, dat voor den geest dezes tijds niet mag blijven bestaan!’

Bij patriarchale zorg voor de bewoners van eigen grond, bleef hij echter niet staan. Gaarne wilde hij medewerken aan de opheffing en ontwikkeling der arbeidende klasse in het algemeen, en wel in den geest van Arnold Toynbee. Het Leidsche ‘Volkshuis’, onder welks stichters hij (met zijn collega's Drucker en Greven) behoorde, legt daarvan een sprekend getuigenis af. En zoo ware er meer te noemen. Toen hem voor de oprichting van een klein coöperatief bedrijf onder leiding van een paar jonge doch energieke arbeiders, gevraagd werd, met anderen het benoodigde minimum aan kapitaal bijeen te brengen, deed hij daaraan gaarne mede, wijl proefnemingen op het gebied der, in Nederland steeds kwijnende coöperatie hem voor de arbeidersbevolking zeer heilzaam schenen.

Een zoodanig sociaal besef en sociale werkzaamheid van meer individueel-helpenden aard, is de plant welke bij de grond-gesteldheid en in het gedachten-klimaat van Van der Vlugt's persoonlijkheid ten bate der wijde menschengemeenschap juist kan gedyen en vrucht dragen. In dat opzicht verschaft zijn leven ons het beeld van den milden en barmhartigen gever, den medelevenden en mededeelenden bezitter die, zelf in zijn bezit steunende op de ordeningen van het positieve recht, op zijn beurt gehouden is dat bezit, voor zichzelf en ten behoeve van anderen, te gebruiken overeenkomstig de voorschriften van hogere orde, de geboden van richtig recht en goede zeden. Hoe zou hem de nieuwe tijdgeest dan sympathie hebben kunnen inboezemen, die door het steeds

krachtiger aanzetten van de belastingschroef - z.i. een gevolg hiervan dat, met het kiesrecht, de ‘misdeelden’ de koorden van de beurzen der bezittenden gegrepen hebben - al dergelijke persoonlijke sociale toewijding en zorg hoe langer hoe moeilijker zoo niet onmogelijk maakt? Ook daarom was de ‘democratie’, door wie en in wier naam deze fatale gang van zaken bewerkt werd, hem een doorn in het oog. Want, eenvoudig en weinig gecompliceerd van nature als hij was, bovendien in het werkelijke leven zelden of nooit gevoerd buiten de levens-sfeer en -verhoudingen der kringen van patriciërs of der meer of minder welgestelde burgerij, was hem de bestaande juridisch-sociale orde zonder meer gegeven punt van uitgang en basis voor opbouw. Zoodoende bleven wezenlijk buiten zijn gezichtsveld de vragen waardoor de grondslagen onzer ‘kapitalistische’ nationale huishoudens en wereld-huishouding zelf ‘problematisch’ worden: de kritische, deels zelfs kritieke vraag-, geschil- en wrijf-punten tusschen de onderscheiden maatschappelijke klassen, aangaande constructie en inrichting onzer samenleving met hare juridische basis en geraamte, aangaande de verhouding tusschen ‘kapitaal’ en ‘arbeid’ in het economische voortbrengings- en verdeelings-proces, e.d., - voorzeker troebele quaesties wier probleem-stelling op zichzelf reeds zoo groote moeilijkheden meebrengt dat hare oplossing voorshands nog achter den menschelijken gezichtseinder verborgen blijft, maar waarin desondanks de machtige socialistische en communistische bewegingen geworteld zijn en haar voedingsbodem vinden. En evenmin kon hij bij zijn (in den dieperen zin des woords) ‘naieve’ beschouwing worden verontrust door de gedachte, of ten gevolge onzer ‘kapitalistische’ levenshouding door al ons werk in de samenleving, geestes-arbeid en zelfs geestelijke arbeid in engeren zin geenszins uitgezonderd, bij den een meer bewust, bij den ander meer onbewust, niet een grondtrek loopt van èn individueel- èn klasse-egoïsme, welke, zonder dat wij het telkens voldoende beseffen, met de hooge beginselen van gepredikte sociale gerechtigheid, loutere gezindheid jegens den naaste en persoonlijke heiliging aan God, te eenenmale in strijd is. Zeer raak heeft John Galsworthy in zijn ‘Forsyte Saga’ deze ietwat benauwende situatie ge-

teekend, wanneer de jonge Jolyon, tijdens hun gesprek in de ‘Hotch Potch’-club, aan Bosinney voorhoudt, hoe zonder ‘Forsytes’, allen min of meer de slaven van hun bezit doch juist daardoor de solide helft van Engeland, geen kunst, geen wetenschap en zelfs geen religie, mogelijk zou wezen, hoewel zij zelven in geen dier dingen geloof hebben en ze alleen maar benutten. In een wereld waar, afgezien van enkele goederen van hoogere orde, krachtens hare fundamenteelste ordening vrijwel alles van waarde ten slotte ‘betaald’ moet worden, geldt inderdaad dat ‘art, literature, religion, survive by virtue of the few cranks who really believe in such things, and the many Forsytes who make a commercial use of them’. Zonder ruime ‘Forsyte’-hulp kunnen namelijk die weinige ‘dwazen’ wel heel weinig zichtbaars en tastbaars uitrichten. Want dat de ‘Forsyte’-functie met die ‘dwaasheid’ des geloofs in een en denzelfden persoon is vereenigd en door haar in zekeren zin wordt veredeld, gelijk het bij Van der Vlugt het geval was, is en blijft toch een bijzondere en, naar menschelijk begrip, toevallige omstandigheid!

Zonder die ‘dwaasheid’ des geloofs zou Van der Vlugt niet de idealist hebben kunnen zijn, die hij geweest is. In en achter de zichtbare en vergankelijke dingen dezes tijds zocht hij steeds het onzienlijke en eeuwige, dat volstrekte waarde heeft. Het uitzicht op die hoogere wereld met haar verzoenende harmonie van volmaaktheid in de waarheid èn de liefde, heeft hem zijn leven door geschraagd en gedragen. Daarom kon hij zich, te midden der schrijnende wanklanken en conflicten die inhaerent zijn aan de dualistische werkelijkheid waarin wij verkeeren, ‘een monist in hope’ noemen en uit die verwachting leven.

Van nature was hij een ‘religieus’ man, een mensch met innerlijke vroomheid, zich bewust van eigen ‘zonde’ tegenover God, den Heilige, en van onherstelbare tekortkomingen jegens den naaste, een mensch die zich zelfonderzoek en zelfkritiek niet spaarde en derhalve bij ervaring wist, wat zelfverwijt beteekent. Gedurende enkele jaren van mijn studententijd hebben wij, iederen Zaterdagmiddag te zamen een praaten leesuurtje gehad - o.m. zijn aan de orde geweest gedeelten

uit het hoofdwerk van den Kerkvader Augustinus: ‘De civitate Dei’ -, waarbij vooral religieuze onderwerpen besproken werden. Aan die amateur-theologische bijeenkomsten denk ik met dankbaarheid terug. Want zij hebben mij in het bijzonder in staat gesteld, een blik te slaan in Van der Vlugt's ziele-leven.

Uit een Mennisten-geslacht gesproten, is hij met hart en ziel Doopsgezind geweest. Aan het kerkelijk leven van dien kring heeft hij altijd krachtig en getrouw deelgenomen, is vele jaren lid geweest van den kerkeraad der Leidsche gemeente alsook van het bestuur der Algemeene Doopsgezinde Societeit en curator van haar predikanten-seminarie. Zijn ideëen aangaande kerkverband (in den vorm van broederschap), onbeperkte individueele vrijheid in geloofsbeschouwing en -formuleering, het uitsluitend persoonlijk karakter van het geloof, e.d., waren, gelijk boven reeds bleek, onvervalscht Mennonitisch. Gaarne leidde hij zelf op Tongeren de reeds genoemde kerst-viering in de school en accentueerde daarbij de ‘stichting’ door woord en beeld. Welk een belangrijke factor zijn wijding vormde voor het slagen van zulk een eenvoudige plechtigheid, toont wel dit opgetogen berichtje:

> ‘Het kerstfeest in de school liep dit maal bijzonder goed. De lichtbeelden waren nu behoorlijk verzorgd, de lantaarn en de glaasjes op temperatuur gebracht, zoodat ze niet besloegen, de gekleurde, maar wat banale prentjes van vroeger door meer artistieke vervangen. De voorstelling van den engel bij de herders was bepaald mooi. Ook die van den t'huis komenden verloren zoon. Behalve de geboorteverhalen vertelde ik de bergrede en eenige gelijkenissen. Ik voelde, dat ik op dreef was. “Meneer moest nog dominé worden,” zeiden een paar boeren.’

Opgevoed in een ‘vrijzinnig’ ouderlijk huis en gedurende zijn studententijd veel verkeerende in den familie-kring der ‘moderne’ theologen Kuenen en Rauwenhoff, kon het ‘modernisme’ in zijn rationalistischen vorm Van der Vlugt later niet bevredigen, wijl hij de geestelijke verhouding tusschen den mensch en God, zooals zij is uitgedrukt in de karakteristieke Bijbelsche termen: ‘verzoening’, ‘zonde’ en ‘genade’, steeds meer onvoorwaardelijk erkende en innerlijk beaamde. In dat opzicht gevoelde hij zich aan de z.g. ‘ethischorthodoxe’ richting meer verwant dan aan de intellectualistisch-‘moderne’. Toch, juist omdat hij *van nature* religieus

was, bleven voor hem de godsdienstige betrekkingen geheel binnen de menschelijke sfeer: geloof was hem wezenlijk ideëenaanschouwing, het ideale inzicht in ethisch-constructieve waarheid; de wedergeboorte meer een verbeteringsproces dat zich in 's menschen ziel gradueel voltrekt; het gebed een geesteshouding welke, door de daaraan eigen ootmoed en devotie, den bidder innerlijk verdiept en opheft. Wel leidde die overheersching van het menschelijk element in de religieuze verhoudingen bij hem geenszins tot een, in beginsel op 's menschen eigengerechtigheid gegronde en gebouwde, naturalistisch-pantheïstische en monistisch-optimistische godsvereering welke, wijl zij alle grenzen tusschen God en den mensch vervaagt en vervlakt, in wezen tot mensch-vereering wordt. Daartoe waren onderscheid en afstand tusschen de heiligheid Gods en het zedelijk bederf der menschheid, door besef en beleven hem te diep in de ziel geplant. Loopt evenwel door het eenzijdig, zoo niet uitsluitend naar voren brengen van den menschelijken kant der relatie welke in de woorden ‘religie’ en ‘geloof’ tot uitdrukking komt, de andere zijde die in haar toch wezenlijk de voornaamste is, niet groot gevaar ten slotte geheel uit het gezicht te verdwijnen? God is dan immers niet meer de gansch Andere, Die door het praktisch redelijk-zedelijk inzicht van den zondigen mensch op zichzelf nog niet te kennen is en daarom telkens ingrijpt in de historie en Zich openbaart door apostelen en profeten, welke ‘Openbaring’ culmineert in Jezus Christus, den ‘Gezondene des Vaders’, die ons tot den Vader brengt, wijl hij ons den Vader toont en verklaart. Hoe kunnen dan het geloof en het religieuze leven (de Gods-dienst) de worsteling en de spanning behouden zonder welke wij - althans volgens de Geloofsbelijdenis en -ervaring der Christelijke Gemeente van negentien eeuwen - tot God, den Eeuwige, den ‘Absolute’, den Heilige, niet komen kunnen, noch mediteerend, noch door het gebed, noch in onze comtemplatie? En hoe kan men, tenzij men in de bedoelde relatie het mysterie harer andere, hare ‘absolute’ zijde innerlijk aanvaardt en dientengevolge juist het geestelijk wonder in het geloof, de wedergeboorte, het gebed, dus in de gansche verhouding tot God alles-beheerschend acht, aan den Persoon èn het Evangelie van Jezus

Christus, waardoor in den grond alle menschelijke verhoudingen, de ethische en natuurlijk-religieuze evenzeer als de andere, doorbroken en ‘verkeerd’ worden, de hun toekomende centrale plaats en beteekenis toekennen, waarmede zij, naar hun eigen pretentie, als 't ware staan of vallen? Zonder de verborgen zekerheid van het ingrijpen Gods Die in Christus de wereld met Zichzelven verzoent (Paulus), niet slechts in de historie van het menschelijk geslacht maar ook in het persoonlijk leven van den enkeling, met de daaraan verbonden eschatologische verwachtingen voor de geestelijke vernieuwing van de eigen persoonlijkheid in haar zondig bestaan en de geestelijke herschepping van een wereld die in het booze ligt, - zonder de erkenning, de visie en de ervaring van dat mysterie moeten Jezus' prediking, de volstrekte eischen die Hij ons stelt, zijn houding tegenover de menschen (den rijken jongeling, de farizeërs, de tollenaren en zondaren, degenen die hem onder zekere voorwaarden volgen willen, zijn engeren discipelen-kring, enz.), en zijn beloften aangaande de toekomst o.i. volkomen onverstaanbaar blijven en zelfs onaanvaardbaar zijn.

De lezer vergeve mij deze uitweiding. Zij bedoelt slechts aan te duiden den aard onzer theologische gesprekken. Ondanks zoo diepgaande verschilpunten hebben wij elkander toch steeds voldoende begrepen en de band is er niet door verslapt doch ten nauwste aangehaald. En in twee hoekpunten hebben wij ten minste elkander telkens weer ontmoet - al scheen mij, uit de positie welke de leermeester verdedigde, het eerste punt slechts door een sprong bereikbaar -: 1e. Voor de persoonlijke betrekking tot God zijn ònze ‘verzoening’ èn Gòds ‘genade’ conditio sine qua non; 2e. de weg ter erlanging van beide loopt, naar het Evangelie van Jezus Christus, rechtstreeks van de ziel tot God en omgekeerd, zoodat iedere ‘bemiddeling’ van kerk of clerus daarop slechts hinderpalen kan stellen.

Een merkwaardige figuur is met Van der Vlugt heengegaan. Hij laat in de wereld en bovenal in vele harten een, door geen ander te vervullen plaats ledig, niet alleen in den kring der zijnen, maar in veel wijdere cirkels wier omtrek reikt ver buiten

Hollands landpalen. Reeds den 12en Maart 1923, toen hij zijn zeventigsten verjaardag vierde, doch eerst recht na de mare van zijn overlijden, is openbaar geworden hoevelen hem, om zijn persoon en werk, achtten, eerden, liefhadden. Op het eenvoudige familie-kerkhof van zijn geliefd Tongeren waarvan hij het natuurschoon, in het groene zomer- en het witte winter-gewaad, in den tederen lente-dos en de fel-schitterende herfstkleuren, zoo intens genoten heeft, is zijn stoffelijk overschot aan de aarde toevertrouwd, als van een patriarch temidden van zijn geslacht. Maar wij zien over zijn graf heen, waarin slechts zijn stof ter ruste werd gelegd. Zijn geest en werk duren voort, door allen die hij heeft gewekt en bezield en wier leven en werken op verschillend gebied der samenleving de vrucht kan worden geacht van het zaad dat hij heeft gestrooid in den akker van hun geest en den bodem van hun hart.

SCHEPPER.

Batavia, Maart 1929.

Grey en het Engelsche Kabinet voor den oorlog

III.

Men kan langzamerhand door de vergelijking van de mémoires van Poincaré, Grey, Churchill en Wilson, die geen van allen op zich zelf voldoende zijn, met vrij groote waarschijnlijkheid de geschiedenis reconstrueeren van de tot standkoming van de historische correspondentie tusschen Grey en Cambon van 22/23 November 1912, welke als het beslissend document den doorslag heeft gegeven in de Parlementszitting van 3 Augustus 1914.

De brief van Grey aan Cambon luidt als volgt:

> Foreign Office,
> November 22, 1912.
>
> Mij dear Ambassador, - From time to time in recent years the French and British naval and military experts have consulted together. It has always been understood that such consultation does not restrict the freesom of either Government to decide at any future time whether or not to assist the other by armed force. We have agreed that consultation between experts is not, and ought not be, regarded as an engagement that commits either Government to action in a contingency that has not arisen and may never arise. The disposition, for instance, of the French and British fleets respectively at the present moment is not based upon an engagement to cooperate in war.
> You have, however, pointed out that if either Gevernment had grave reason to expect an unprovoked attack by a third Power it might become essential to know whether it could, in that event, depend upon the armed assistance of the other.
> I agree that, if either Government had grave reason to expect an unprovoked attack by a third Power, or something that threatend the general peace, it should immediately discuss with the other whether both Governments should act together to prevent aggression and to preserve peace, and, if so, what measures they would be prepared to take in com-

mon. If these measures involved action, the plans of the general staffs would at once be taken into consideration and the Governments would then decide what effect should be given to them.
Yours etc.,
E. GREY.

De brief van Cambon aan Grey is een terugslag op den brief van Grey, behalve dat de zinsnede over de opstelling der vloten er niet in wordt aangetroffen.

Die zinsnede, in formeel juridischen zin juist, maar onjuist ter kenschetsing van de werkelijke bedoelingen, zal het Engelsche Kabinet hebben moeten gerust stellen. In verband daarmee valt de aandacht op twee brieven van Churchill van 31 Januari en 23 Augustus 1912, beide handelend over de vlootregeling met Frankrijk. De laatste brief, waarvan de inhoud in strijd is met dien van den eersten, is geschreven in de periode, toen de vlootregeling in het Kabinet een punt van behandeling uitmaakte; hij geeft den indruk voor intern gebruik in het Kabinet te zijn bestemd geweest. (Churchill, pag. 97 en 112).

De brieven komen nader ter sprake.

Voordat ik iets meedeel omtrent de geschiedenis van de wording zijner briefwisseling met Cambon, wil ik er de aandacht op vestigen, dat Grey, toen hij den 3 Augustus 1914 met zijn brief als grondslag zijn beroemd betoog hield, de laatste zinsnede, die betrekking had op de reeds bestaande plannen van de Fransche en Engelsche Staven, die diep geheim waren gebleven, weg liet; nl. de woorden: ‘If these measures involved action, the plans of the general staffs would at once be taken into consideration and the Governments would then decide what effect should be given to them.’

Grey zelf geeft in zijn gedenkschriften (Grey II, pag. 16) van die weglating, die bij de door hem tegenover het Parlement gevolgde tactiek noodzakelijk was, een verklaring, die weinig overtuigend is: ‘it may be.... an accidental omission, or perhaps I thought the sentence unimportant, as it did not effect the sense and main purport of what had a already been read out.’

De werkelijke reden voor de weglating zal wel daarin gelegen hebben, dat de inhoud van den zin niet paste bij het betoog.

Den 28 April 1914 was aan Grey in het Huis gevraagd, of het juist was dat ‘demands for a further military understanding between the Powers of the triple entente, with a view to concerted action’ waren gesteld, en Grey had een pertinent ontkennend antwoord gegeven.

Grey kon dus moeilijk twee maanden later voorlezen, dat zulke plannen reeds eenige jaren lang tusschen Frankrijk en Engeland bestonden; bij een belangrijk deel van het Huis zou dan de stemming, die hij beoogde op te wekken, bedorven zijn.

Een week voor de interpellatie van 28 April had Grey *persoonlijk* te Parijs aan Sazonov ‘le consentement des Anglais’ gegeven ‘à la conclusion d'une convention navale avec la Russie, semblable à celle qu'ils avaient conclue avec la France’ in September 1912 (Sazonov, Les Années Fatales, pag. 140).

Deze conferentie had argwaan opgewekt; vandaar de vraag in het Parlement.

In Mei 1914 werd deze maritieme overeenkomst verder voorbereid en er werd met Rusland afgesproken, dat men den Engelschen Admiraal Prins van Battenberg, die met de zuster van de Russische Keizerin was gehuwd, in Augustus naar St. Petersburg zou zenden om de overeenkomst te teekenen. ‘On espérait en Angleterre, que vu ces relations de parenté, le voyage du prince en Russie n'attirerait pas l'attention spéciale de la presse et la méfiance des Gouvernements centraux.’

De geschiedenis van de briefwisseling Grey-Cambon begint met een verhaal bij Poincaré 1 pag. 170. Het veel besproken bezoek van Lord Haldane te Berlijn in Februari 1912. (Grosse Politik XXXI, passim) had geen resultaten opgeleverd en Grey had zich gehaast om dit aan den ambassadeur Paul Cambon mede te deelen; Poincaré gevoelde zich gerustgesteld.

Eenige weken later, den 27en Maart 1912, vraagt de Engelsche ambassadeur, Sir Francis Bertie, aan President Poincaré om een onderhoud. Hij verzocht den Franschen Minister een oogenblik te vergeten, dat hij Engelsch ambassadeur is

en waarschuwt nu als particulier Poincaré, dat deze veel te gerust is omtrent de stemming in het Engelsch Kabinet.

Duitschland heeft, althans zoo zegt Bertie, aan Haldane gevraagd om een verbintenis van welwillende neutraliteit, wat natuurlijk beteekent de neutraliteit ten gunste van Duitschland prijs te geven.

Grey weigerde dit ‘mais il est entouré de collègues, dont plusieurs souhaitent un rapprochement avec l'Allemagne’.

Cambon, zoo vervolgt Bertie, moet zich niet voldaan toonen; hij moet krachtig te Londen spreken.

Deze merkwaardige démarche van den particulieren Engelschman, die overigens ook ambassadeur was, maakte indruk op Poincaré en wordt terstond aan Cambon te Londen meegedeeld. Er volgen nu besprekingen te Londen van den Franschen ambassadeur met Grey en Nicolson, waarbij Cambon dus waarschijnlijk krachtig zal zijn opgetreden, overeenkomstig Bertie's advies. Nicolson deelt, ook weder als particulier, mede, dat de voortgezette besprekingen met Duitschland niet ernstig gemeend zijn, en op niets zullen uitloopen. Dit is dan ook het geval geweest en den 18en April kan Cambon naar Parijs melden, dat van een toenadering tusschen Londen en Berlijn niet meer zou komen. ‘Cambon était soulagé, Sir Arthur Nicolson lui avait dit que Sir Edward Grey ne l'était pas moins.’

Cambon wendt nu overeenkomstig Poincaré's wensch, pogingen aan om iets op papier te krijgen omtrent de Entente, ‘fortifier l'Entente cordiale par des textes précis.’

Sir Arthur Nicolson zegt, dat hij dit ook wenscht, maar dat Grey zoo iets niet kan doen buiten het Kabinet om; ‘il exprime la crainte que certains Ministres tournés vers le Labour Party n'osassent prendre un engagement de cette sorte.’

De aangelegenheid blijft daarop eenige maanden rusten.

Het eigenaardige karakter van de démarche van Sir Francis Bertie springt in het oog. Het is vrijwel onaannemelijk, dat een gezant een dergelijken stap, waarbij hij een buitenlandsche regeering opzet om wantrouwen tegenover zijn land te toonen, op eigen gezag zou ondernemen. In dit geval is het des te onwaarschijnlijker, omdat uit de dépêches van

den Engelschen ambasadeur kan worden begrepen, dat hij een uiterst beminnelijk vertegenwoordiger mag zijn geweest, maar geen groot politicus. Eveneens bespeurt men bij de lezing, dat hij niet in de geheimen van de Engelsche staatkunde ten opzichte van het land, waar hij geaccrediteerd was, is ingelicht geworden. Geheel anders dan bijv. Sir George Buchanan te St. Petersburg, die klaarblijkelijk daarvan beter op de hoogte was.

Men staat wel eenigszins verbaasd, als men in een particulier briefje van den ambassadeur aan Grey van den 3 Augustus 1914, den dag dus dat Frankrijk met Duitschland in oorlog geraakte, leest:

'My dear Grey, I am not surprised at H.M. Government declining to send a military force to France. I think that it would be of advantage to us, to give naval aid in the war,' enz. (Brit. Doc. XI, No. 566) De meerderheid der ministers wilde nog niet weten van de zending der expeditie-macht en dit was den vorigen dag aan Bertie meegedeeld.

De ambassadeur wist dus tot aan den dag van de oorlogsverklaring niet, dat Grey sedert 8 jaren bezig was een expeditie-macht uit te rusten, om die terstond in Frankrijk te gebruiken en dat zes divisies volledig uitgerust, gereed stonden om over het Kanaal gezet te worden; hij dacht nog een welgemeenden raad te kunnen geven, terwijl dienzelfden morgen de mobilisatie-order was uitgegaan.

Het schijnt wel uitgesloten, dat een functionaris, die zoo weinig op de hoogte was, uit zich zelf zou komen tot het doen van een stap, die zoozeer in strijd was met een normale opvatting van zijn taak, wanneer hij niet wist, dat die stap in den geest was van het Foreign Office. De ambassadeur is zonder twijfel daartoe aangespoord, hetzij onder de roos door het Foreign Office zelf, hetzij door een ander hooggeplaatst persoon, op wiens verantwoordelijkheid hij meende den stap te kunnen wagen.

Zooals reeds is gezegd, ging Grey in April 1912 niet in op het verzoek van Cambon om iets van de Entente op papier te zetten.

Maar eenige weken later kwam Churchill tot de Franschen met het verzoek om een maritieme overeenkomst, waarbij

aan de Engelschen, die hun Noordzeevloot wenschten te versterken de verzekering werd gegeven, dat Frankrijk zijn geheele vloot in de Middellandsche Zee zou concentreeren, zoodat de Engelschen daar hun slagschepen niet meer noodig zouden hebben. Engeland zou dan de bescherming van de Fransche Atlantische en Kanaalkust op zich nemen.

In de Engelsche pers werd dit onderwerp in den zomer van 1912 behandeld en ook in het Parlement werd er den 22 Juli door Churchill over gesproken. Daar de openbare meening zeer verdeeld was, heeft men de publieke behandeling laten doodbloeden.

Reeds den 31 Januari 1912 had Churchill (pag. 97) aan Grey een brief geschreven over het denkbeeld om, in verband met de aanhangige Duitsche plannen, alle slagschepen in de Noordzee te concentreeren en dit soort schepen dus uit de Middellandsche Zee terug te nemen.

'*This means relying on France in the Mediterranean; and certainly no exchange of system* (*i.e. the Entente*) *would be possible*, even if desired by you.'

Toen reeds werd dus de beteekenis van de eventueele overeenkomst met Frankrijk door Churchill duidelijk in het licht gesteld. Kwam men tot een regeling dan was men aan de Entente voor goed gebonden.

Daarom doet een andere brief van Churchill aan Grey en Asquith gezonden den 23 Augustus van hetzelfde jaar, toen de onderhandelingen over een schriftstuk, dat de Entente zou moeten bevestigen, in vollen gang waren, vreemd aan. In dien brief bepleit hij de wenschelijkheid van een document, dat de vrijheid van Engeland zou moeten stipuleeren, als er een vlootovereenkomst tot stand komt. Terwijl hij in Januari aan Grey had geschreven, dat de vlootregeling zou beteekenen: 'relying on France in the Mediterranean', schrijft hij nu aan Grey en Asquith:

'*Neither is it true that we are relying on France.... in the Mediteranean*', als wij de slagschepen naar de Noordzee brengen.

Op grond van het schrikbeeld, dat Frankrijk, wanneer oorlogsgevaar dreigde zou kunnen zeggen: 'op uw advies en door schikkingen met uwe admiraals hebben wij onze

vloot uit de Atlantische Oceaan teruggenomen en nu zijt gij verplicht ons te beschermen', meent Churchill in Augustus 1912, dat er een brief moet opgesteld worden om de vrije keuze van Engeland in een tijd van crisis te waarborgen.

Maar men vraagt zich af, of dit door hem ernstig gemeend kan zijn. Als iemand zich moeite heeft gegeven, naast Wilson, om Engeland door militaire en maritieme regelingen aan Frankrijk te binden en het de feitelijke beslissingsvrijheid te ontnemen dan is het Churchill geweest. Waarom is hij dan nu zoo beangst, dat Frankrijk een moreel recht zou kunnen doen geldend maken? Het ware dan wel zoo doeltreffend om geen document te geven; want voor zoover Frankrijk dat document wenschte was het om Engeland moreel te binden; het wist wel, dat formeel het Kabinet of Grey hun land niet konden vastleggen in een verbond.

Churchill wist, dat in denzelfden tijd van Engelsche militaire zijde alles werd gedaan om de samenwerking met Frankrijk onverbrekelijk te maken. Zijn scherpzinnigheid moet begrepen hebben, wat de bedoeling was met het geschreven stuk.

De niet-ingewijde Kabinets-ministers, door persberichten wantrouwend geworden, wenschten volgens Grey ook een geschreven stuk over de Fransch-Engelsche verhouding, maar met een bedoeling, die tegenovergesteld was aan die van Cambon en Bertie; zij wenschten de vrijheid van keus voor Engeland ongerept te bewaren.

De brief van den 23 Augustus 1912 van Churchill aan Grey en Asquith is een bescheid, naar welks bedoeling de onderzoeker moet gissen.

Diens gedachten gaan soms in een andere richting. Wanneer men leest, dat 6 Juni 1912 Poincaré in een brief aan Isvolsky (Livre Noir I) verklaart, dat hij verandering in de bestaande verhouding tusschen Engeland en Frankrijk niet noodig acht, omdat door het wezen hunner politiek de samenwerking geheel voldoende is verzekerd; dat het de Engelsche ambassadeur is geweest, die hem aanspoorde om meer zekerheid te vragen; dat Poincaré den 17en Augustus 1912 te St. Petersburg tegenover Sazonov (Livre Noir II, pag. 339) de Fransch-Engelsche samenwerking als vaststaand schildert en Grey d i t den 24en September 1912 te Balmoral aan Sazonov be-

vestigt (Livre Noir II, pag. 347); wanneer men bovendien bij Poincaré leest, dat begin September 1912 de order werd gegeven om de Fransche zware schepen naar de Middellandsche Zee over te brengen, maar dat deze order een vergissing was (sic!) in aanmerking genomen de Engelsche omstandigheden, waarom hij dan ook herroepen werd; dan komt de gedachte op of de wensch om iets op papier te stellen ook in de bureaux van Londen kan zijn geboren en het document in hoofdzaak voor Londensch gebruik was bestemd.

Het initiatief van de vloot-overeenkomst was van de Engelschen uitgegaan, althans van Churchill, en Poincaré en Cambon hadden deze gelegenheid aangegrepen om terug te komen op het door Bertie geinstigeerde verzoek om ‘etwas geschriebenes’. (Poincaré I, pag. 215 en vgl.)

Zij begrepen, dat Grey Engeland niet formeel kon binden, zonder het Parlement te kennen, maar men kon wel een afspraak maken, ‘à nous concerter en cas de complications menaçantes et de décider qu'en pareille hypothèse nous rechercherions ensemble les moyens les plus propres à nous mettre mutuellement à l'abri d'un péril de guerre.’ Zoo omschrijft Cambon den 21en September 1912 zijn voorstel.

‘Cambon insista auprès de Sir Edward Grey; Sir Edward Grey insista auprès de Mr. Asquith’ zegt Poincaré. Eindelijk gaf Asquith zijn toestemming, op voorwaarde dat de redactie door het Kabinet werd goedgekeurd.

Grey heeft toen klaarblijkelijk de zaak op zulk een manier aangebracht en behandeld, dat de oningewijde ministers den indruk kregen, dat zij hem den brief hadden afgedwongen, ‘extorted’ (Morley, pag. 18).

De brief, die feitelijk een waarborg voor de alliantie inhield en als zoodanig èn door Frankrijk èn door Rusland is beschouwd, hield het Kabinet in welks naam hij werd geschreven voor een waarborg voor Engeland's vrijheid.

Uit de verschillende stukken kan men niet in bijzonderheden nagaan, hoe dit alles in den boezem van het Engelsche Kabinet werd behandeld.

Toen de pogingen om een schriftstuk te verkrijgen in April bij Grey mislukt waren, heeft Cambon het voorstel van Churchill gebruikt om daardoor zijn doel te bereiken.

Dat Churchill den 23en Augustus 1912 Grey en Asquith waarschuwde om Engeland *moreel* niet 'too tightly' aan Frankrijk te binden, is moeilijk te rijmen met de politiek, die hij overigens volgde; men denkt onwillekeurig aan een andere bedoeling en ten aanzien van de niet-ingewijde ministers en hun aandrang om een document, komt de gedachte aan een 'marché de dupes' op.

Grey zelf spreekt niet over deze voor-geschiedenis, en doet voorkomen, wat niet met de feiten overeenkomt, dat de briefwisseling haar oorsprong alleen vond in den wensch der wantrouwende ministers.

Wanneer Cambon den 1en Augustus 1914 toen het Kabinet aarzelde, aan Nicolson voorhoudt, dat, waar de Fransche vloot in 1912 *op verzoek van Engeland* naar de Middellandsche Zee is gevaren, Engeland nu *moreel* verplicht is om de Fransche Noordkust te beschermen, *erkent Grey terstond de juistheid*. (Brit. Doc. XI, no. 424; Grey II pag. 3).

Toen heeft zich dus voorgedaan het geval, waarvoor Churchill 23 Augustus 1912 Grey en Asquith meende te moeten waarschuwen.

'How tremendous would be the weapon', riep Churchill toen uit, dat Frankrijk heeft, als het ons in een crisis voor de voeten werpt dat *op ons verzoek* de Fransche noordkust is ontbloot! (Churchill pag. 112). En om dat gevaar te *voorkomen*, gaf hij den raad een brief op te stellen.

In Augustus 1914 had Churchill niet het minste bezwaar tegen deze situatie.

Na eenig heen en weer geschrijf is de door Poincaré aan Cambon aangegeven redactie door Grey in hoofdzaak overgenomen en de zaak is den 30en October 1912 in het Engelsche Kabinet behandeld en afgedaan, waarop de brieven den 22en en 23en November zijn gewisseld.

Uit de voorgeschiedenis blijkt, dat beide brieven zijn bedoeld om er te zijner tijd een moreele verbintenis uit af te leiden; evenals bij alle bepalingen, zoowel politieke als militaire, van Engelschen kant werd ook weer het voorbehoud gemaakt, dat de Regeeringen formeel vrij zijn.

Die vrijheid van Engeland, die Grey altijd voorop stelde bij zijn afspraken, was noodzakelijk. Hij kon met alle kracht

probeeren om Parlement en natie tot zijn gevoelen te brengen; maar als dit eens niet gelukte, mocht hij de natie niet gebonden hebben; ook eischte de loyauteit tegenover Frankrijk en Rusland, dat hij die restrictie voortdurend maakte. Hij zelf is aan die afspraken geheel trouw gebleven; hij heeft op de meest intensieve manier gewerkt om Engeland aan den kant van Frankrijk en Rusland te brengen en te houden; hij heeft *alle* middelen daartoe gebruikt. Maar als zijn pogingen in Engeland gefaald hadden dan had *Engeland* geen woordbreuk gepleegd.

Dat sommige Franschen, Cambon en Huguet, bijvoorbeeld, dat anders inzagen, kan men zich wel eenigszins begrijpen; zij hebben een onbeperkt vertrouwen gesteld in Grey's macht om de natie naar zijn wil te doen besluiten; maar dit verandert niet aan het feit, dat Grey en Asquith met recht konden zeggen, dat Engeland niet gebonden was. De juridisch aangelegde Poincaré erkent dit: ‘En 1914, le gouvernement britannique se considérait, avec raison, comme libre’. (I, pag. 222).

De ‘vrijblijvende’ formule was echter vrij wel illusoir, omdat Grey met groot meesterschap zulk een stel maatregelen had genomen, of onder zijn verantwoordelijkheid had laten nemen, dat aan Engeland, formeel vrij zijnde, in werkelijkheid niet anders overbleef, dan aan Frankrijk's kant in den oorlog te gaan; terwijl de in het leven geroepen situatie Engeland bovendien *volledig bereid maakte om dat te doen*. Het bewijst het staatmanschap van Grey, dat zijn stelsel van politieke maatregelen, waardoor hij zijn volk tot den oorlog wenschte te brengen, zoozeer in overeenstemming was met de nationale aspiratiën en gevoelens, dat het de natie onverdeeld in den oorlog deed treden.

Al bleef Engeland dus in rechtskundig opzicht vrij, de feitelijke beslissingsvrijheid van het land was opgeheven.

Zooals van Fransche zijde in November 1912 na de wisseling der brieven werd gezegd: ‘nous étions heureux d'avoir renforcé l'Entente’ (Poincaré I, pag. 223); men begreep niet meer te kunnen krijgen; terwijl van Engelsche ingewijde zijde volmondig erkend werd, dat al deze verklaringen, al mocht de reserve van vrije beslissing voor de regeering er bij gemaakt zijn, toch in den grond de meest vergaande ver-

wachtingen moesten opwekken en dus moreel Engeland bonden.

Daarnaast verkregen de militaire besprekingen over de werkwijze te land en te zee een steeds inniger karakter en bonden daardoor feitelijk.

In een, ook in ander opzicht belangrijk artikel heeft Generaal Morgan, lid van de inter-geallieerde Contrôle-commissie te Berlijn, in de Revue des Deux Mondes van 15 Juni 1925 in het licht gesteld, dat met of zonder een geschreven verbintenis, het gemeenschappelijk *inrichten* van operatiemaatregelen een prijsgeven van de beslissingsvrijheid beteekent; men kan de verhouding hoogstens nog negeeren op het beslissend oogenblik, maar men kan niet meer positief een anderen kant uitgaan; bij de tegenwoordige legerorganisatiën moet een plan maanden, jaren lang vooruit gereed worden gemaakt.

Uitvoering geven aan de militaire besprekingen beteekent practisch een alliantie en hiervan waren de ambtenaren van het Foreign Office, zoowel als Poincaré en Cambon zich bewust.

Ook Grey heeft dit zeer goed begrepen.

De aandacht worde er op gevestigd, dat die beslissingsvrijheid niet geëntameerd wordt door het *maken* van een conventie met een andere Mogendheid, maar door het *inrichten* der weermiddelen en het treffen der voorbereidingsmaatregelen, die uit de militaire conventie voortvloeien. Als twee generale staven een overeenkomst treffen, maar deze in de brandkast opbergen en er verder niet naar omkijken, zal zij de politieke bewegingsvrijheid van een staat weinig beinvloeden. Dit was niet het geval ten aanzien van de Fransch-Engelsche conventie; de Engelsche weermacht kon slechts in actie treden overeenkomstig deze afspraak en niet anders.

Grey meende dat de oorlog onvermijdelijk was; dat Engeland voor zoover hij kon zien aan Franschen kant moest deelnemen, maar wenschte, daar hij alleen zijn land niet kon binden, toch altijd een slag om den arm te houden. Wanneer er iets op schrift gesteld werd, dan was een document noodig, dat twee kanten had; dat naar den eenen kant Engeland, als Kabinet en Parlement niet wilden, vrij liet,

maar aan den anderen kant als een moreele verbintenis, zoo noodig, opgevat kon worden.

De niet-ingewijde Engelsche ministers hadden in den loop van 1911 en 1912 lont geroken. Grey in zijn mémoires zegt, dat zij in November 1912 verlangden, 'that the fact of the military conversations being non-committal should be put into writing.' (Grey I, pag. 96). En de ministers waren verbaasd, zegt hij, dat hij daartegen geen bezwaar had.

'We proceeded to draft the letter in the Cabinet,' vervolgt Grey zijn relaas. Dit kan niet geheel juist zijn, want volgens Poincaré was het concept door Cambon opgemaakt en door Poincaré nagezien. (Poincaré I, pag. 219).

Deze laatste mededeeling verklaart wel de uiting van Grey, dat hij 'anticipated no difficulty whatever on getting a satisfactory exchange of notes with Cambon.' (ibidem, pag. 96).

En weer, zegt Grey, kreeg hij den indruk dat de wantrouwende ministers verwonderd waren, over de ondubbelzinnige bewoordingen, waarmee hij en Asquith accoord gingen.

De voorstellingen, die de oningewijde ministers zich gemaakt hebben over de bemoeiïngen van Grey met Frankrijk moeten eenigszins verward zijn geweest. Immers zelfs het Kabinet kon zonder het Parlement geen verbond met Frankrijk sluiten; laat staan dat Grey alleen dit kon doen. Maar dan had de constateering van het vrijblijven, ook al waren er militaire pourparlers gevoerd, geen zin meer.

De quintessens van den brief lag juist in de zinsnede, die Grey den 3en Augustus 1914 wegliet, en waarbij het geheele Kabinet zijn sanctie gaf aan de militaire besprekingen, die tot nog toe officieus waren geweest; door die sanctie werden de verwachtingen van Engelsche hulp aan Frankrijk zoo zeer versterkt, dat de verhouding bijna het karakter van een verbond kreeg.

De niet-ingewijde ministers hebben niet gevoeld, dat zij door het 'vrijblijven' vast te leggen, iets deden, dat vrijwel van zelf sprak; maar daarentegen door hun goedkeuring te geven aan militaire samensprekingen de feitelijke beslissingsvrijheid van Engeland ophieven.

Grey, die deze beteekenis van den brief zeer goed wist,

achtte het niet gewenscht die aan zijn collega's uiteen te zetten.

Lord Morley zegt, dat de ministers den brief ‘had extorted’ van Grey, die hun steeds had voorgehouden, dat de afspraken met Frankrijk weinig of niets te beduiden hadden.

Deze voorstelling, dat Grey, die het reeds met Cambon over den brief eens was, zich dezen in het Kabinet als het ware door zijn ambtgenooten liet afdwingen, klopt met Grey's eigen mededeeling, dat de ministers een schriftelijke bevestiging eischten van Grey's herhaalde bewering, dat ‘the conversations really did not commit the country’.

Om het kort uit te drukken: in denzelfden brief, dien de Engelsche ministers eischten om 's lands vrijheid te waarborgen, zag Poincaré een middel Engeland zoo sterk te binden als mogelijk was.

Verscheidene ministers, hielden nog in 1913 en 1914 redevoeringen waarbij zij in volkomen oprechtheid beweerden, dat Engeland zich tot niets had verbonden en dat er geen schijn van een verbond was; terwijl terzelfder tijd de Russen de Engelschen als contractueel verbonden beschouwden, de Fransche Staf vast op de Engelsche hulp rekende en België zijn legerorganisatie wijzigde met het oog op de overeenkomsten van November 1912, die de eigen Engelsche ministers als volkomen onschuldig beschouwden!

Burns en Trevelyan hebben zich later bitter beklaagd over de wijze, waarop zij misleid waren en Morley zegt ronduit, dat de ministers ‘onoprecht’ door Grey en Asquith zijn behandeld. (‘disingenuously’).

Generaal Maurice in de Amerikaansche ‘Foreign Affairs’ van October 1928, zegt:

> ‘Those whose business it is to think of statecraft, particularly in countries with a democratic system of government, are usually far too occupied with the daily demands of the political situation to give regular and consistent thought in time of peace to an eventuality which never may arise.’

Deze beschouwing geeft misschien de juiste verklaring van het steeds opnieuw verbazende feit, dat de diplomatieke en militaire voorbereiding voor den oorlog jaren lang niet tot de meeste Kabinetsministers doordrong, terwijl Grey

het ongeraden achtte uit zichzelf den sluier op te lichten.

Lord Crewe, een der ministers van 1914, die de eeregast was op een maaltijd van de 'United Association of Great Britain and France' op 14 November 1928, zeide daar, sprekende over 'geheime diplomatie' (klaarblijkelijk naar aanleiding van Morley's Memorandum) het volgende:

> 'What the country will not stand and what the country will rightly refuse to stand, is that it should find itself tied either by an explicit arrangement or *even by an obligation of honour*, without knowing beforehand what that obligation is to be.'

Lord Crewe behoorde, ofschoon Spender (Life, Journalism and Politics I, pag. 161) hoog van zijn invloed in het Kabinet opgeeft, toch vermoedelijk ook tot de zeven ministers, die door Grey niet of onvolledig waren ingelicht. Ook hij zal eerst in Juli 1914 gehoord en begrepen hebben hoezeer Engeland 'under an obligation of honour' stond.

Uit de naspeuring van deze geschiedenis houdt men een sterken indruk over, dat de pogingen om een geschreven stuk betreffende de Entente te verkrijgen in elkaar zijn gezet door de hoofdambtenaren van het Foreign Office in samenwerking met Churchill en Cambon. In hoeverre dit buiten Grey om ging, kan men niet geheel nagaan. In den aanvang scheen Grey er niet op in te willen of te kunnen gaan, maar in den nazomer van 1912 was hij bereid en hij heeft het Kabinet tot het goedkeuren der briefwisseling gebracht.

Daar de bedoeling van dezen maatregel geheel strookte met Grey's politiek is het aannemelijk, dat hij in het voorjaar geen kans zag om van het Kabinet een dergelijk stuk te verkrijgen, en dat daarom een andere weg is gevolgd.

Het was Grey's constante zorg om zich persoonlijk niet te ver te wagen, en niet door zich in de oogen van het Kabinet en de publieke opinie te compromitteeren zijn doel in de waagschaal te stellen.

Toen de crisis in 1914 aanving, schreef de Russische ambassadeur Benckendorff den 26en Juli aan Sazonov: 'Je crains que.... Grey.... redoute que s'il s'engage plus avant, il ne serait pas soutenu.'

Dit was juist; even verder schrijft hij: 'Je ne réussis pas

encore à arriver à faire lever le masque à Grey ces jours-ci.' (Un Livre Noir II, pag. 330).

Men weet nu (Morley, pag. 2) dat Grey dezen zelfden dag in het Kabinet het masker heeft afgeworpen en verklaard heeft, dat als Frankrijk in den oorlog ging en Engeland het niet bijstond, hij zou aftreden. Grey zelf heeft dit te kennen gegeven in zijn mémoires (Grey I, pag. 312).

Uit den brief van 22 November 1912 'that thin and deceptive document.' (Morley), dat Grey in de Parlementszitting van 3 Augustus 1914 produceerde, leidde Grey toen de Engelsche verplichting af.

Wanneer men bedenkt, dat de Engelsche Kabinetsleden, waaronder volgens Sir Francis Bertie eenigen, die toenadering tot Duitschland wenschten, in October 1912 van meening waren, dat zij aan Grey een verklaring afgedwongen hadden waardoor de niet-gebondenheid van Engeland zou komen vast te staan; dat deze verklaring echter, op aansporing van Engelschen kant verlangd, ontworpen en gedeeltelijk geredigeerd was van Fransche zijde met de bedoeling om Engeland zoo vast als de omstandigheden het toelieten te binden; dat Grey den 3 Augustus 1914 uit diezelfde verklaring, de moreele gebondenheid van Engeland afleidde; dan kan men begrijpen, dat de oud-minister Lord Crewe tegen geheime diplomatie waarschuwde en zeide: 'he was afraid that during his six years he and others were engaged in the sinister practice of secret diplomacy.' (Times, 15 November 1928).

Zoolang de verhoudingen tusschen Staten moeten worden geregeld zal men met andere middelen moeten werken, dan wanneer het gaat over die tusschen particulieren.

'People cannot', zegt terecht de Amerikaansche ambassadeur Houghton, bij zijn afscheid van Engeland op 6 Maart 1929, 'people cannot regard and discuss international affairs in much the same way that they regard and discuss their personal affairs.'

Maar men kan niet het feit wegredeneeren, dat er iets bijzonder onaangenaams in steekt, om menschen van gelijke beschaving, en zedelijke levensbeschouwing als hoedanig men Duitschers, Franschen en Engelschen, toch kan beschouwen,

bezig te zien elkaar te bestrijden met middelen, die hun, die ze aanwenden hartgrondig moeten tegenstaan, en in wier gevolg misleiding van eigen medewerkers onontkoombaar schijnt.

Want niet alleen in Engeland heeft in het Kabinet gemis aan openhartigheid bestaan. Hier stuit het des te meer tegen de borst omdat een Engelsch Kabinet altijd in een zekere kameraadschappelijke atmosfeer leeft; maar in Frankrijk deden dezelfde verschijnselen zich voor.

De President-Minister Viviani, tevens minister van Buitenlandsche Zaken, wist, naar het schijnt, in Juli 1914 weinig of niets van de situatie; hij heeft, toen hij dit bespeurde, de consequentie aanvaard en is den 4en Augustus als minister van Buitenlandsche Zaken afgetreden.

In de Duitsche politiek was het al niet anders gesteld.

De sterke karakters regeeren ten slotte de wereld, en deze vinden onder elke regeering haast altijd wel de middelen om hun wil door te zetten. Zoowel in Oostenrijk als in Frankrijk en Rusland is dit het geval geweest. Ook in Engeland.

IV.

Hoe België er toe gebracht werd om de rol te spelen, die noodig was om Engeland aan Frankrijk's kant in den oorlog te brengen, heb ik elders meegedeeld.

Maar ook was noodig om goed te laten uitkomen, dat niet Frankrijk de aanvaller was.

In de laatste jaren is men erg sceptisch geworden omtrent het begrip ‘aanvaller’. Ook reeds voor den oorlog begrepen velen dat bijna altijd elke partij de wederpartij als aanvaller zou weten voor te stellen; maar dit inzicht was lang niet gemeen goed geworden.

Het was noodig, wilde Grey Engeland aan den oorlog doen deelnemen, dat de Engelsche publieke meening en het Kabinet in Frankrijk den aangevallene zagen.

Reeds in 1908 scheen Clemenceau te begrijpen, dat dit de conditio sine qua non voor Engelsche hulp was; in zijn gesprek

met Grey op 28 April drukt hij er reeds op: (Grey 11, pag. 292):

'France is so disposed to peace that, if there were war between her and Germany, it would be a war.... in which she was not the agressor.'

De briefwisseling Grey-Cambon van 22/23 November 1912 spreekt van 'an act of agression from a third Power'; en in de crisis-week is dan ook de bestendige zorg van Frankrijk, toen het bespeurde dat het Britsche Kabinet aarzelde, om duidelijk te maken, dat Frankrijk niet de 'agressor' was.

Reeds in 1906 had Grey (1 pag. 77) begrepen: 'If France appeared to be agressive, Britain would not help her.' In 1914 was Frankrijk zich hiervan bewust: 'Ce n'est pas la France qui prend des mesures d'agression' (Viviani aan Cambon, 30 Juli 1914, Brit. Doc. XI, no. 319 ter mededeeling aan het Britsche Kabinet).

'Bien que l'Allemagne ait pris ses dispositifs de couverture à quelques centaines de mètres de la frontière.... nous ne l'avons pas fait.' (ibidem).

'Nos avant-postes sont en retrait à 10 kilomètres en arrière de la frontière... le gouvernement tient à montrer à l'opinion publique et au Gouvernement britannique que l'agresseur ne sera en aucun cas la France.'

'Ces éléments.... vous permettent de faire la preuve au Gouvernement britannique de la volonté pacifique de l'un et des intentions agressives de autre.' (Brit, Doc. no. 338, 31 Juli 1914, Viviani aan Cambon; ter mededeeling aan het Britsche Kabinet).

Sir Arthur Nicolson aan Grey, 2 Augustus 1914: 'I presume you have received the enclosed telegram. The action of Germany *clearly constitutes her the agressor*. (Brit. Doc. XI. no. 446)

Hierbij was ingesloten een telegram van Viviani aan Cambon van 2 Augustus 1914 met mededeeling dat de Duitschers vijandelijkheden op Fransch gebied hadden verricht (wat niet juist was). (Brit. Doc. XI no. 473).

Generaal Sarrail (Revue Politique et Parlementaire, 10 Mai 1921) 'dit avoir été prévenu verbalement qu'au point de vue diplomatique le gouvernement (français) *souhaitait des engagements sur le territoire francais*, afin de bien montrer à tous que *nous étions attaqués*.' (Renouvin, Les origines

immédiates de la guerre, pag. 177) ‘Les préparatifs militaires (de l'Allemagne) prennent chaque jour une intensité et une accélération nouvelles. La France, resolue à faire jusqu'au bout tous ce que dépendra d'elle pour maintenir la paix, s'est bornée jusqu'ici aux mesures de précaution les plus indispensables.’ (Poincaré aan den Koning van Engeland, 31 Juli 1914).

Het schijnt mij toe, dat het een punt van groote zorg voor de politieke strategen aan Engelschen en Franschen kant, Wilson en Foch, is geweest, om zoo duidelijk mogelijk de situatie te construeeren, dat Frankrijk de dupe was van een ‘unprovoked attack’ en dat hiervoor ook van het Plan XVII gebruik gemaakt kon worden, met zijn offensief aan weerskanten van Metz.

Frankrijk moest overvallen schijnen in Juli 1914, zoodat het zijn operatieplan te elfder ure zou moeten prijsgeven en een ander aannemen (dat intusschen in bijzonderheden gereed was gemaakt).

‘Notre plan conçu dans un esprit d'offensive’, telegrafeert de Fransche Regeering naar Londen, hebben wij laten schieten om daardoor te toonen, dat ‘les Français et les Russes ne tireront pas les premiers.’ (Brit. Doc. XI, no. 319. Fransch Geelboek 1914 no. 106).

Toen de Fransche Generale Staf in zijn groote werk ‘Les Armées françaises dans la grande guerre’ in het eerste deel (1922) pag. 76 de samenvatting van de telegrammen van 30 en 31 Juli 1914 door Viviani aan Cambon gericht, gaf, heeft hij de woorden: ‘conçu dans un esprit d'offensive’ weggelaten. Vermoedelijk vond de Staf, dat deze woorden een eenigszins eigenaardigen indruk zouden maken, in verband met de werkelijke toedracht der operatiën in 1914.

Misschien dat het Plan XVII ten deele ook heeft gediend om de Duitschers in den waan te brengen, dat de Franschen een ernstigen aanval aan weerskanten van Metz bedoelden; het zou een bijkomstig voordeel zijn meerdere Duitsche troepen in Lotharingen te binden.

De geheele voorbereiding van Fransche zijde (spoorwegnet, concentratieplan enz.) wijst er echter op, dat men toch met

zekerheid verwachtte, dat de groote strijd aan den Belgischen kant zou worden gestreden en dat men in Frankrijk de Duitschers zou afwachten, in ieder geval tot na de schending der Belgische neutraliteit.

Generaal von Kuhl (‘Der Marnefeldzug 1914’) ziet de hoofdbeteekenis van het Plan XVII in het doel om den indruk te wekken, dat de Fransche Staf er niet aan dacht om de Belgische onzijdigheid te schenden. Zoodra die uitwerking was verkregen kon men het terzijde schuiven.

Het is zeker, dat men het Plan XVII in 1914 gebruikt heeft om dezen indruk te weeg te brengen; maar voor dit doel had men geen plan voor een offensief in Lotharingen noodig; men had dan kunnen volstaan met de variante als hoofdplan aan te nemen.

De Fransche schrijver Jean de Pierrefeu, tijdens den oorlog redacteur van de communiqués van het Fransche hoofdkwartier, zegt van het Plan XVII, dat de Fransche Staf ‘voulait être surpris ou faire semblant de l'être.... afin d'encourager les Allemands à se décider pour la manoeuvre débordante.’

De Pierrefeu zocht de aanleiding tot deze houding in den avontuurlijken aanvalsgeest van den Staf, waartegen hij te keer gaat in zijn boek ‘Plutarque a menti’. Het is zeker dat de Fransche Staf verrast wilde schijnen, maar de reden daarvoor was van ernstiger karakter dan de Pierrefeu vermoedt, die zich tot tolk heeft gemaakt van een groep teleurgestelde officieren.

De hoofdreden voor het plan zal geweest zijn, dat, toen men terwille van de Engelsche hulp van het Belgische offensief moest afzien, hiervoor met het oog op de Fransch-Russische overeenkomst een ander zij het ook niet ernstig bedoeld offensief in de plaats moest worden gesteld. Van Franschen kant vertrouwde men Rusland niet voldoende om het geheel in de Fransch-Engelsche plannen in te wijden en de kans te loopen, dat de Russen hunnerzijds ook van het offensief afdragen.

V.

Door de hiervoren omschreven middelen is het gelukt om

een situatie te scheppen, die het Engelsche Kabinet dwong om tot den oorlog te besluiten, toen Duitschland tot den aanval overging.

Alle uiterlijke bewijzen waren aanwezig, die aantoonden, dat Frankrijk niet een aanval had uitgelokt, dat het zelfs, toen de oorlog onvermijdelijk scheen, niet aanviel, dat Frankrijk dus niet de 'agressor' was.

Vervolgens bleek, dat Duitschland en niet Frankrijk de neutraliteit van België schond en dat België zich daar met de wapenen tegen verzette. Door drie afspraken waren op Engeland, al was steeds de restrictie van goedkeuring door het Parlement, indien noodig, aan de toezegging verbonden, moreele verplichtingen gelegd, waaraan het zich niet zonder groot bezwaar voor zijn prestige kon onttrekken.

Frankrijk had op voorstel van Engeland zijn vloot naar de Middellandsche Zee overgebracht en zijn noordkust bloot gegeven, tenzij Engeland de zorg daarvoor op zich nam; een gevolg van de vlootregeling van 1912.

Frankrijk had een moreele vordering op Engeland tengevolge van de tusschen Grey en Cambon gewisselde brieven van November 1912 in verband met de verwachtingen, die waren opgewekt door de voortdurende en volledige besprekingen der Generale Staven

België had recht om aan te nemen, dat Engeland voor zijn onafhankelijkheid zou opkomen na de gedachtenwisseling in 1912, terwijl ook in het tractaat van 1839 redenen voor ingrijpen lagen.

Het Kabinet had eigenlijk in Augustus 1914 geen vrije keus meer, want tegen geen der afspraken van 1912 had het zich verzet, al moge de meerderheid der ministers destijds niet de beteekenis hebben doorgrond en al mocht zij den 2en Augustus klagen, dat 'the Cabinet was being rather artfully drawn on step by step to war.' (Morley, pag. 15).

Ik zal mij wel wachten iemand te veroordeelen; de staatsman, in wiens hand het lot van een volk is gelegd, *moet* somtijds wegen bewandelen, die den onverantwoordelijken mensch rechtstreeks naar de hel zouden voeren.

Wie de ernstige gelaatstrekken van Grey beschouwt,

waarop de zorgen hun wreeden stempel hebben gedrukt, krijgt onwillekeurig den indruk, dat deze afgetobde figuur menigen bitteren strijd zal hebben gestreden en dat hem het regeeren meer leed dan vreugde heeft gebracht.

Lord Morley, in wiens gemoed naast hartgrondigen afkeer van de gevoerde politiek ook de zelfbeschuldiging het hoofd opstak en die begreep, dat hij zich niet genoegzaam op de hoogte had gehouden, uit geen woord van wrevel tegenover Grey en denkt alleen met eenige bitterheid terug aan de ‘paternal benignity’, die hij altijd voor Churchill had gevoeld.

De laatste van zijn kant betreurt na de crisis bij de samenkomsten van Kabinet het gemis van de uitgezochte hoffelijkheid van Morley.

In den laten Zondagmiddag van den 2en Augustus, na afloop van de Kabinetszitting, ging een gebogen gestalte langs het ‘Strand’, een regenscherm onder den arm, zonder zich te bekommeren om het opgewonden gewoel der menigte rondom hem, den blik vol zorgelijke droefenis. Ramsay Macdonald ontmoette hem. ‘Het is voorbij, ik ga,’ zeide Morley, wiens eervolle loopbaan op dat oogenblik werd afgesloten.

VI.

Laat ik een samenvatting van het hiervoor geschrevene geven.

Sedert omstreeks 1905 kwam Grey tot de overtuiging, dat de macht van Duitschland verzwakt diende te worden; Duitschland's groeiende macht was een gevaar, dat bezworen moest worden, desnoods ook door oorlog. Engeland moest als er een conflict losbarstte aan den kant van Frankrijk en Rusland staan.

Grey was echter een te weinig combatieve natuur om uit zich zelf de noodige practische consequenties te realiseeren. Hij kon den oorlog beredeneeren, maar hem niet als een realiteit voelen. Bovendien was het een uiterst moeilijke taak om een liberaal Kabinet, dat gedeeltelijk op Labour steunde, tot de aanvaarding van een oorlog als een mogelijk politiek middel door redeneering alleen te brengen.

In het Kabinet was Haldane van 1906 tot 1912 minister van oorlog, van 1912 tot 1916 Lord Kanselier, een volledig geestverwant van Grey, maar van harder hout gesneden; hem en Grey kan men evenals Asquith liberale imperialisten noemen. Aan alle drie was het abstracte nader dan het reëele; zij benaderden de dingen door den geest meer dan door het sentiment. Van Haldane, dien Lord Haig den grootsten minister van oorlog noemt, dien Engeland ooit heeft gehad en van wien zijn vriend Generaal Morgan in de Quarterly Review van Januari 1929 zegt, dat hij is 'the true victor of the war', erkent deze biograaf 'but his heart was not in it.'

Zich rekenschap gevend van het karakter der drie leidende figuren in het kabinet, hebben energieke mannen, in het departement Sir Eyre Crowe en Sir Arthur Nicolson, in het Kabinet zelf Winston Churchill, in den Generalen Staf Sir Henry Wilson met lijdelijke of positieve goedkeuring van Grey de voorbereiding ter hand genomen en een tactiek gevolgd, die hierop neerkwam, dat men geleidelijk zulke maatregelen zou nemen, of zulke schriftelijke bescheiden met Frankrijk zou wisselen, dat wanneer bepaalde daden door Duitschland zouden worden verricht de consequentie dier maatregelen en schriftelijke afspraken moest zijn, dat het Kabinet en het Engelsche Volk zich moreel verplicht achtten naast Frankrijk te gaan staan. Alleen moreele overwegingen zouden het liberale Kabinet en de publieke opinie onverdeeld in den oorlog voeren.

In hoeverre bij dit alles Grey als leider optrad, of dat hij soms werd geschoven, of dat hij soms anderen naar voren schoof, is voor de geschiedenis van ondergeschikt belang; in beginsel aanvaardde hij deze tactiek en nam er de verantwoordelijkheid voor op zich. Hij erkent dit zelf uitdrukkelijk: 'What was directly due, in some measure at any rate, to my presence at the Foreign Office was: that the Government and the country were not divided.... and that close touch with France and Russia, especially with France was preserved for nine years....' (Grey II, pag. 45).

Sir Eyre Crowe kan men beschouwen als de man, die de theoretische grondslagen voor de verhouding van Engeland

tot Duitschland onderzocht, formuleerde en onder de aandacht bracht.

Sir Arthur Nicolson heeft vooral gezorgd, dat de verhouding tot Rusland, die hij tijdens zijn ambassadeurschap te St. Petersburg grondig had onderzocht, aan de bedoelingen van het Foreign Office bleef beantwoorden.

Winston Churchill heeft sinds het voorjaar van 1911 een overwegend aandeel gehad in den subtielen arbeid om de maatregelen te nemen en de voorbereidingen te treffen, waaruit, als de Duitschers de bepaalde verwachte daden verrichtten, de moreele verplichtingen van Engeland als het ware automatisch geboren zouden worden, al mocht het land formeel zich zijn vrijheid hebben voorbehouden.

Sir Henry Wilson heeft als krijgsman-diplomaat in overleg met de politieke strategen van den Franschen kant de militaire maatregelen voorbereid, die voor het vormen van de gewenschte politieke situatie noodig waren.

Lord Haldane heeft door de vorming van de ‘Expeditionary Force’ en de schepping van het instituut der ‘Territorials’ gezorgd, dat Engeland de grondslagen heeft gelegd voor een belangrijke deelneming in een eventueelen oorlog op het continent en het groote gezag van Asquith heeft dit alles gedekt, eerst door zijn stilzwijgende, later door zijn positieve goedkeuring.

Al is met een systeem van subtiele methodes het Engelsche Kabinet en de natie tot den oorlog gebracht, hieruit mag niet de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de natie, in den vulgairen zin van het woord, bedrogen is.

Uit heel de houding van het Engelsche volk terstond bij den aanvang van den oorlog, tijdens de groote beproeving en na den vrede moet men wel afleiden, dat het grootste deel der natie in de diepten van haar ziel bereid was om haar plaats in de wereld tegen de opkomende macht van Duitschland met de uiterste inspanning te verdedigen; Duitschland's opgang, waarin zij een bedreiging voelde voor de eigen machtspositie, te weerstaan.

Dat Grey, Haldane en Asquith, mannen voor wie een krijg niets aantrekkelijks bood, in dit opzicht hun homogeniteit met de volksconscientie hebben gevoeld, zelfs waar die zich

zelf nog niet bewust was geworden, toont, dat zij een der gaven bezaten, zonder welke een staatsman geen werkelijk volksleider kan worden.

Een der felste critici van Grey moet in 1926 erkennen: ‘And still Lord Grey is more revered in England today than in 1914.’ (Barnes, ‘The Genesis of the world war,’ pag. 535)

Het grootste deel der verantwoordelijkheid voor Engeland's deelneming aan den oorlog moet op zijn schouders worden gelegd. Graaf Benckendorff schrijft 6 April 1915 aan Sazonov: ‘Let me add that there is a feeling, which almost never quits Grey and that to some extent is justified - namely, that in the moment of the indecision of the English public and of all the ministers it was Grey above all who dragged England into the war and that for this reason he always has a feeling of the most profound personal responsability.’

Deze uitspraak is niet alleen gewettigd door Grey's optreden in de crisisweek van 1914, maar eveneens, en dit kon Benckendorff in 1915 niet in de volle beteekenis weten, door Grey's geheele politieke beleid, van 1906 af.

TH. VAN WELDEREN RENGERS.

Gewestelijke plannen in Duitschland.

'Landesplanung' is tegenwoordig in Duitschland schering en inslag. Geen wonder, de groei van het bedrijfsleven, de ontwikkeling van het verkeer hebben de vroeger min of meer geïsoleerde steden en dorpen in een onderling verband samengebracht als nooit te voren. Het gaat er niet meer om de ontwikkeling van een enkele gemeente als een geheel te bezien en te leiden, maar geheele streken saam te vatten, aan de ontwikkeling van een gewest als geheel leiding te geven.

Het is ook voor ons land niet nieuw. Toen in 1924 te Amsterdam het Internationaal Stedenbouwcongres werd gehouden, was het op aandrang van Nederland dat het gewestelijk plan aan de orde werd gesteld; Bakker Schut wist in zijn praeadvies duidelijk te demonstreeren dat dit niet geschied was uit nieuwsgierigheid naar een buitenlandsche curiositeit, maar dat ook in Nederland de behoefte er aan zich uit de praktijk had ontwikkeld. Hij kon reeds aangeven welke gebieden binnen onze grenzen in het bizonder om samenvattende leiding vroegen.

Men kan in het algemeen zeggen dat de behoefte aan regelend ingrijpen zich dan doet gevoelen, wanneer voor verschillende doeleinden het gebruik van den grond wordt opgevorderd en zonder dat regelend ingrijpen onoordeelkundig gebruik staat te wachten - een gebruik, waarbij de een den ander schaadt. Gewoonlijk komt de behoefte aan den dag in dichtbevolkte streken, of in streken, waar een sterke toeneming van de bevolking en van het bedrijfsleven staat te wachten. In ons land doet zich daarnaast nog een vrijwel eenig geval voor, nl. de

nieuwe vestiging in een totnogtoe geheel onbevolkt, zelfs nog niet eens bestaand landsdeel: de Zuiderzee. Op kleiner schaal geldt dat ook voor bij ontginningen.

Behoeven we ons dus niet meer te verdiepen in de vraag of en waarom er behoefte bestaat aan gewestelijke plannen, dan wordt het van groot belang ons er rekenschap van te geven hoe het werk moet worden ter hand genomen. Tastend zijn we in Nederland bezig onzen weg te vinden. In het buitenland is men ons, met name in Engeland en Duitschland, vooruit.

Wat daar gebeurt, kan voor ons land een les inhouden, mits we er op bedacht blijven dat klakkeloos aanvaarden van wat elders als de beste oplossing is gevonden, nimmer op onzen weg kan liggen. Elke buitenlandsche oplossing is gebazeerd op de bizondere behoeften, op den staatsrechtelijke toestand, op den volksaard. In Engeland en Duitschland is zij niet dezelfde.

De tegenstelling ligt echter niet, zooals men allicht zou veronderstellen, in vrijheid eenerzijds en gezag andererzijds. Ook in Duitschland wordt het gewestelijk plan - behalve in een enkel, maar dan ook het belangrijkst gebied - ter hand genomen in vrijwillige samenwerking van gemeenten, zooals dat in Engeland gebeurt. Zoowel in Engeland als in Duitschland is het in den regel een hoogere autoriteit, die, formeel of niet formeel, daartoe het initiatief neemt, in Duitschland vaak de Regierungspresident, te vergelijken met onzen Commissaris der Koningin, in Engeland de centrale Regeering. In beide landen bezit indirect het hooger gezag de bevoegdheid tot dwingend ingrijpen; in beide landen wordt van die bevoegdheid alleen als stok achter de deur gebruik gemaakt. Wel is de pressie op de gemeentebesturen in Duitschland, overeenkomstig het geldend staatsrecht, allicht wat krachtiger dan in Engeland, en zal ook tegenover de particuliere eigenaars wat forscher worden opgetreden. Maar ook daarvan make men zich geen overdreven voorstellingen.

In beide landen - en dit is voor ons van belang, omdat hier wel de meening wordt verdedigd dat men er met een niet al te ingrijpende herziening van de paragraaf der Woningwet, welke het uitbreidingsplan behandelt, zou zijn - is niet

het vaststellen van een plan, dat dan maar door de gemeentebesturen verder moet worden uitgewerkt en uitgevoerd, het einddoel, maar is de hoofdzaak praktisch leiding te geven aan de ontwikkeling van het in het oog gevatte gebied. Die leiding kan niet bestaan in het enkel vaststellen van een algemeen plan; zij moet van blijvenden aard zijn. Dit volgt eigenlijk reeds uit den aard van het gewestelijk plan, dat immers bovenal te doen heeft met de bovengemeentelijke belangen. Deze kunnen niet tot hun recht komen, wanneer de uitvoering aan de gemeenten wordt overgelaten. Wat moet geschieden is veelal niet in de eerste plaats een belang van de betrokken gemeente, of althans niet in die mate dat de kosten, aan de uitvoering ervan voor die gemeente verbonden, evenredig zouden zijn aan het voor haar daaruit te trekken profijt. Dat spreekt in het bizonder bij wegaanleg en bij het behoud van natuurschoon.

Ook kan een gewestelijk plan niet voor eens en altijd worden opgemaakt, noch kan een periodieke herziening, bv. om de tien jaar, het de noodige levensvatbaarheid waarborgen. Juist omdat het plan van algemeenen aard is en in de plaatselijke uitbreidingsplannen zijn uitwerking vindt, zal het telkens wijziging behoeven. De toetsing aan de detaileischen van de plaats immers vergt, hoezeer dan ook slechts op details, inbreuk op het algemeene plan, aanpassing. De behoefte aan wijziging ook in den grooteren opzet, kan bovendien alleen worden gekend, wanneer steeds voeling wordt gehouden met de werkelijke ontwikkeling. Blijft het plan, zonder dat een daarvoor aangewezen lichaam voortdurend met de uitvoering in contact komt met de bevoegdheid om telkens naar gelang van de behoeften tot herziening over te gaan, onveranderd gedurende tal van jaren, dan wordt het òf als een dood ding terzijde geschoven en boet zijn aanzien in, of het wringt als een keurslijf de ontwikkeling van het gewest in ongewenschten vorm.

Bovendien ligt het voor de hand, wanneer men een gewest als een geheel beschouwt, zich niet eenigszins dogmatisch te beperken tot die opgaven, welke uitloopen op aanwijzing van de bestemming van den grond (wat het juridisch karakter van het uitbreidingsplan is), maar ook een open oog te hebben voor die intercommunale voorzieningen, welke om te worden

uitgevoerd het gebruik van den grond, in den vorm van zich over het geheele gebied uitstrekkende strooken, eischen: water voorziening, electriciteit, gas, vuilafvoer. Daar komt tenslotte bij dat een permanent lichaam bij zijn werk er ook kijk op krijgt wat andere lichamen in dezelfde lijn kunnen doen, met het oog daarop aansporend kan werken en veelal ontbrekende samenwerking kan bevorderen.

Kort geleden heeft de chef van den dienst der gewestelijke plannen aan het Engelsche Ministerie van Gezondheid, G.L. Pepler, in een lezing te Amsterdam verteld wat de aanleiding was voor het totstandkomen van deze plannen. In de eerste plaats was het de mijnbouw geweest, welke ertoe had gedwongen leidend op te treden om het ontstaan van een chaos te voorkomen, of in een reeds min of meer chaotischen toestand de nog bereikbare orde te scheppen. Een industrieel gewest als Manchester en omgeving vroeg om ingrijpen. Een zich ver over haar administratieve grenzen uitbreidende stad - Londen - stelde de vraag aan de orde hoe haar gezonde ontwikkeling in goede banen te leiden. En ten slotte riep ook het natuurschoon, inzonderheid de Zuidkust, om een dergelijk beschermend optreden. In Duitschland lag het niet anders. Het bedrijfs- leven van een geheele streek, van een enkele zich krachtig buiten haar gebied uitbreidende stad eischte voorziening. Meer dan in Engeland liet zich daarbij de moeilijkheid gevoelen dat de grenzen van Kreise, provincies en landen niet samenvallen met die van als ekonomische eenheid zich ontwikkelende gebieden, zoodat verschillende autoriteiten tot regeling naar eigen inzicht bevoegd waren; eenheid is dan moeilijk te bereiken.

Willen we uit de lessen van Duitschland profijt kunnen trekken, dan lijkt het van belang een viertal punten in het bizonder na te gaan, en wel de volgende: de samenstelling der Landesplanungsorganisaties, de door haar ter hand genomen werkzaamheden, de bevoegdheden ten aanzien der verschillende overheidsorganen, en de bevoegdheden zoowel van de centrale organisatie als van de andere overheidsorganen, tegenover particulieren.

Er valt dan dadelijk een scherpe onderscheiding te maken tusschen het Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk eenerzijds en alle andere organisaties andererzijds. Het lijkt daarom van belang het eerste, het oudste en tevens de organisatie, die buiten Duitschland de meeste aandacht heeft getrokken, afzonderlijk te beschouwen. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat een zeer sterke persoonlijkheid, de tegenwoordige Voorzitter-Directeur R. Schmidt, zijn stempel op deze organisatie heeft gezet; hij heeft haar wording voorbereid, tot haar ontstaan den stoot gegeven, haar organisatie vorm gegeven en haar werkzaamheden geleid.

Het Roergebied, een ieder weet het, vormt den Noordelijken overgang van het Duitsche heuvelland aan de Oostzijde van den Rijn naar de laagvlakte. In het Zuiden stroomt de Roer tusschen dit gebied en het Bergsche land, in het Noorden vloeien de in de richting Oost-West verloopende vlakke heuvelruggen ervan over in de laagvlakte van Westfalen. Van oudsher gaat een van de groote verkeerswegen van Duitschland erdoor. Wat uit West of Oost kwam, vermijdde het Zuidelijk gelegen bergland en trok door dit gebied heen, over den Hellweg en over Duisburg, waar aan den Rijn het bergland ophoudt en de Roer in den grooten stroom valt, en waar de ‘Keulsche bocht’ naar het Zuiden opengaat. Daar sloot de Oost-Westweg aan aan den ouden weg naar het Zuiden langs den Rijn; ook in het Oosten ligt op niet grooten afstand een weg van het Noorden, die over Cassel en Frankfort Zuidelijker den Rijn bereikt. Een rij van nederzettingen ontwikkelde zich langs den verkeersweg Oost-West op den lagen heuvelrug aan de Noordzijde van de Roer; Duisburg, Mühlheim, Essen, Dortmund zijn oude welvarende steden. Drie stroompjes, de Roer als de meest Zuidelijke, de Emscher en de Lippe, alle in Oost-Westelijke richting naar den Rijn vloeiend, markeeren het land. Dat bracht mede dat ook binnen het gebied het verkeer zich in hoofdzaak in Oostwestelijke richting en omgekeerd ontwikkelde; de verbindingen van het Noorden naar het Zuiden waren schaarsch en bezwaarlijk; ze zijn dat gebleven.

Het is een gezegend land; de landbouw bloeide er

van ouds; bosschen van fraai loofhout bedekten de zacht golvende heuvelen; daarvan is zelfs nu nog veel overgebleven. Twee stammen met verschillend karakter waren er neergestreken, in het Oosten de Westfalen, in het Westen de Rijnlanders; het gebied strekt zich ook nu over twee provincies, Rijnland en Westfalen, uit.

In den grond sluimerde het zwarte goud, in het Zuiden langs de Roer steeg het tot aan de oppervlakte en werd al vroeg in gebruik genomen. Naar het Noorden daalt het bekken dieper, tot 1100 Meter, maar worden de kolen, die in het Zuiden mager zijn, vetter van gehalte; daaraan wordt meer en meer waarde gehecht met het oog op de te verkrijgen bijproducten. Toen de industrieele ontwikkeling van Duitschland inzette, bleek de waarde van dezen bodemrijkdom: mijnbouw en industrie namen er een ongekende vlucht: wie Essen noemt, denkt aan Krupp. In 1926 leverde het Roergebied ongeveer 80% van de geheele steenkoolproductie van Duitschland, 80% van het ruwijzer en staal, en 80% van het walsproduct. Ook voor den oorlog was het reeds zoo.

De oude steden op den rug tusschen Roer en Emscher hadden aan de ontwikkeling het eerst deel. Toen de kolen uitgeput of althans schaarscher werden, kwamen ook de dieper gelegen lagen in exploitatie; hun vetter gehalte bevorderde dat. Nieuwe rijen nederzettingen, dorpen, gehuchten, kwamen tot ontwikkeling, groeiden tot steden uit. Hamborn, thans een stad van ruim 120.000 inwoners, dankt zijn opkomst aan één werk, dat van Thyssen; in 1871 was het nog een onaanzienlijk dorp. De mijnputten, thans niet minder dan 255, vestigden zich overal. Nog steeds gaat de ontwikkeling in Noordelijke richting voort.

De industrie heeft zich vooral langs den Hellweg, den heuvelrug, waarop de oudste stedenreeks is gelegen, ontwikkeld, maar ook meer naar het Noord Westen, naar den Rijn toe, waarlangs de grondstof het goedkoopst wordt aangevoerd. De aanwezige bevolking was niet talrijk genoeg om de voor de ontwikkeling der industrie vereischte arbeidskrachten te leveren, uit andere gedeelten van Duitschland, uit het buitenland, met name uit het Oosten trok het bedrijfsleven volk aan: ‘Im Westen ist gut verdienen’. In 1871 telde het

gebied 780.000 inwoners; in 1924 bijna 4.000.000. Negen groote steden kwamen tot ontwikkeling, tezamen met meer dan 2.000.000 inwoners. In het geheele gebied wonen gemiddeld 998 menschen per vierkanten Kilometer (het getal is voor Nederland ruim 200), in het eigenlijke kolengebied stijgt het cijfer tot bijna 1600.

Het verkeer ontwikkelde zich tot elders ongekende afmetingen, een dicht net van spoorwegen spreidde zich over het land uit; de bescheiden riviertjes waren niet in staat het scheepvaartverkeer te bevatten; een kanaal in de richting Oost-West, het Rijn-Hernekanaal, dat op het Dortmund-Eems-kanaal aansluit, moest worden gegraven; ook de Lippe wordt gekanaliseerd.

Waar de Roer in den Rijn valt, aan het groote vaarwater naar zee en naar het binnenland, ontwikkelde zich de haven van het gebied, Duisburg-Ruhrort, tot de grootste binnenhaven van het vasteland. Daarnaast heeft Mülheim aan de Roer beteekenis.

Het dichte spoorwegnet heeft een lengte van 1250 K.M., 1/40 van het geheele Duitsche net, maar 1/3 van het geheele Duitsche goederenverkeer had er vóór den oorlog plaats. (Thans ongeveer 1/4.) Op de hoofdlijnen liep elke drie minuten een trein, nog geheel afgezien van het intenzieve personenvervoer. Naast de openbare lijnen liggen die van de mijnondernemingen en de industrieele werken, met eenzelfde lengte als het hoofdnet. Het tramwegnet is 1500 K.M. lang. Het geaccidenteerde terrein brengt mede dat al deze lijnen zich op verschillend niveau kruisen. Op sommige punten lijkt het een warnet van viaducten.

Langs geordende banen ging de ontwikkeling niet. De mijnputten werden geslagen waar de kolenlagen daartoe aanleiding gaven, soms dicht bij bestaande nederzettingen, veelal in het vrije veld en in het bosch. Ze liggen zelden verder dan 1 à 2 K.M. uit elkaar. De industrieele ondernemingen begonnen zich in de nabijheid der oude steden te vestigen; later zochten ze ook kleine plaatsjes op. De landbouw verschrompelde; de boschbouw, het natuurschoon leed ernstig schade. Niet alleen omdat het zijn plaats moest afstaan aan de industrie en de woonwijken, maar ook omdat het kolenstof, de giftige gassen

der industrieën erover heen streken. Vooral de later tot ontwikkeling gekomen nederzettingen dijden uit tot onoogelijke opeenhopingen van industrieele ondernemingen, mijnputten, hoogovens en slakkenbergen, alles zwart, waartusschen de woonwijken zoo goed en (veelal) zoo kwaad als het ging hun plaats kregen, dikwijls in aansluiting aan een mijnput, die een arbeidersbevolking van 1000 à 2000 man opeischt, elders, en dan ook wel beter (Krupp!), bij een groote industrieele onderneming, waar het aantal arbeiders grooter is. Met name in het middengebied dichtbij den Rijn bleef van de natuur, van de gelegenheid tot ontspanning niets over. Vormeloos ontwikkelden zich de gemeenten uit de toevallige samenvatting van bij mijnputten en industrieën gelegen woonwijken; een organisch geheel met een kern, en met gevoel van saamhoorigheid werden ze al te vaak niet. Binnen één gemeente liggen dikwijls meerdere onsamenhangende buurten, al zijn de afstanden niet groot. Want zelfs de steden zijn dichtbijeen gelegen, nergens verder dan 9 KM. uiteen. Het geheele gebied groeide uit tot één groote, onbehouwen, ordelooze nederzetting, hier dichter aaneengesloten, daar ruimer verspreid met ertusschen hier stukken bouwland, daar stukken bosch, soms gelukkig groote, samenhangende stukken, elders enkele boomen.

Administratief trad een steeds verder gaande versnippering in. Wanneer een landelijke gemeente, tot een Landkreis behoorend, in den industrieelen ontwikkelingsmaalstroom werd meegesleept en haar aantal inwoners zag groeien tot meer dan 30.000, trad zij automatisch uit het Kreisverband. Sedert 1896 was dit met niet minder dan 16 gemeenten het geval. De steeds verder gaande versnippering werd slechts ten deele goedgemaakt door telkens opnieuw plaats hebbende annexaties.

Pogingen om in dezen chaos de althans nog bereikbare orde, in het belang van het bedrijfsleven, van de bewoning en van de ontspanning te scheppen, konden niet uitblijven. Ze werden het eerst in 1910 ondernomen, en wel ten behoeve van het behoud van de bosschen. Voor het Bezirk Dusseldorp werd een Grünflächencommission ingesteld, met den toenmaligen wethouder van Essen, R. Schmidt, als Geschäftsführer. Deze deed zelf een stap verder door in 1912 een Denkschrift te

publiceeren, waarin op het opstellen van een gewestelijk plan voor het geheele Bezirk werd aangedrongen. Ook in dit geschrift was het behoud van natuurschoon uitgangspunt. Maar zeker niet minder aandacht wordt erin besteed aan de volkshuisvesting. Ook het verkeer wordt onder het oog gezien, en de vestiging der industrie wordt, zij het in de laatste plaats, besproken. Helder wordt in dit nu reeds oude geschrift de beteekenis van het gewestelijk plan uiteengezet, hoe de gemeenten geen gesloten eenheden meer vormen, maar aan alle zijden hun belangen verbonden zien aan omliggende gemeenten, hoe maatregelen noodig zijn, welke de competencie van een enkele gemeente te boven gaan, in het bizonder ten aanzien van het verkeer en het natuurschoon.

Het duurde ondertusschen tot 1920 voor een verdere stap kon worden gedaan, maar deze was dan ook van beteekenis. Bij Pruisische wet van 5 Mei werd het Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk in het leven geroepen. Schmidt zag zich als de leider ervan aangewezen.[1)]

Het is teekenend dat in tweeërlei opzicht de definitieve opzet afwijkt van de gedachten, in Schmidt's Denkschrift ontvouwd. Niet voor het Bezirk Dusseldorp zou een algemeen plan moeten worden opgesteld, maar voor het Roerbekken, wat wil zeggen dat de grenzen van twee provincies en van drie Bezirke werden doorsneden. De eenvoudigste oplossing was dat niet zonder meer; immers het bracht mee dat een bizondere voorziening moest worden getroffen ten aanzien van de bevoegdheid der nieuwe autoriteiten tegenover die, reeds in Provincie en Bezirk aanwezig. De redenen om van den aanvankelijken opzet af te wijken moeten dan ook wel dwingend zijn geweest.

1) Het Verband was niet de eerste organisatie met bovengemeentelijke beteekenis in dit gebied. De Emschergenossenschaft zorgt voor de afwatering van het gebied in het Noorden, dat van Lippe en Emscher. Het Ruhrverband stelt zich ten doel het water van de Roer te reinigen en rein te houden; het zorgt tevens voor de drink- en bedrijfswatervoorziening. Lid van dit Verband is de Ruhrtalsperrenverein, die groote stuwbekkens heeft gebouwd en de waterkracht daarvan levert aan in de nabijheid gelegen electriciteitswerken. In het voorbijgaan zij erop gewezen dat deze stuwen op groote schaal worden dienstbaar gemaakt aan de ontspanning der bevolking, omvangrijke strandbaden worden erlangs aangelegd.

Dat waren ze; immers de noodzakelijkheid werd ingezien om het geheele industriegebied, maar ook uitsluitend dat industriegebied, samen te vatten. Daarom werd de streek ten Westen van den Rijn, tot de Limburgsche grens toe, thans nog landelijk, met het oog op haar te verwachten ontwikkeling binnen de verbandsgrenzen betrokken, maar bleven Barmen, Elberfeld en Crefeld, op eenigen afstand, maar ook in het Bezirk Dusseldorp gelegen, bleef ook Dusseldorp zelf er buiten. De aard van het bedrijf spinnerij en weverij (katoen en zijde) in de eerste plaatsen, verwerkend metaalbedrijf (machines en buizen) en handel in Dusseldorp was anders dan die van de groote werkplaatsen aan de Roer.[1)]

Ten nauwste met deze afwijking hangt de tweede afwijking van Schmidt's uitgangspunt samen. Niet het behoud van het natuurschoon, maar de regeling van de geheele stedebouwkundige ontwikkeling van het gewest behoorde onder het oog te worden gezien. Na den oorlog moesten de mijnen tot uiterste krachtsinspanning in staat zijn om de bij den vrede van Versailles opgelegde verplichtingen tot kolenlevering te kunnen nakomen. Maatregelen behoorden derhalve te worden ge-

1) Of in de toekomst de eenheid van het gebied zoo sterk behouden zal blijven, wordt wel betwijfeld. Het vloeibaar maken van de brandstof, het gebruik van gas, dat tegenwoordig over grooten afstand wordt vervoerd, maken den band tusschen ijzerindustrie en mijnen losser. Ook wordt de eenzijdige ontwikkeling als economisch bedenkelijk gezien en vestiging van meer verwerkende industrie, zoowel van metaal als van kleedingstoffen, bepleit.

nomen om hun onmiddellijke ontplooiing te bevorderen, wat niet in de laatste plaats beteekende dat een sterke toevloeiing van werkkrachten moest kunnen plaats hebben, welke in behoorlijke omgeving woongelegenheid zouden vinden.[2)] Het natuurschoon werd niet vergeten; het behoort tot de behoorlijke omgeving der woongelegenheid. Uitgangspunt was het niet langer.

Dit domineeren van het ekonomisch motief en van de noodzakelijkheid om de nieuwe werkkrachten onderdak te verschaffen, was zijnerzijds weer van invloed op de begrenzing van het gebied; het was juist de mijnstreek, zoo tegenwoordig als toekomstig, ten aanzien waarvan bizondere maatregelen noodig zouden blijken.

Thans de organisatie van het nieuwe lichaam. Dit is in hoofdzaak te zien als een Zweckverband van gemeenten.

Het beslaat thans een gebied van 3840 vierkante Kilometer. Aan enkele streken erbuiten werd bij de wet de vrijheid gelaten zich bij het Verband aan te sluiten; daartoe behoorde bv. ook Dusseldorp. De termijn voor aansluiting is verstreken, zonder dat van de gelegenheid is gebruik gemaakt, een hernieuwd bewijs dat de samenvatting van het Verband op een ekonomische eenheid is gegrondvest. Wel is de wenschelijkheid gebleken om op enkele punten de grenzen te verruimen, zoo ten Oosten van Wesel aan de Noordgrens, en in het Zuidoosten ten einde Hagen en Iserlohn mede te omvatten. Maatregelen in deze richting zijn in voorbereiding.

Het Verband omvatte aanvankelijk 18 Stadtkreise en 11 Landkreise, tezamen met 350 gemeenten. In deze samenstelling heeft in de acht jaren, gedurende welke het Verband bestaat, een vrij ingrijpende verandering plaats gehad. Op groote schaal is overgegaan tot grenswijziging der gemeenten, met het doel administratieve eenheden te maken van wat economisch een eenheid was. Thans zijn er 20 Stadt- en 10 Landkreise met 289 gemeenten.

De afgevaardigden van de Kreise (de gemeenten binnen

2) Aanvankelijk meende men dat het Verband zelf den arbeiderswoningbouw ter hand zou nemen. Dit is anders geloopen. Er werd een afzonderlijke organisatie gesticht, welke de middelen tot bekostiging van den woningbouw verkreeg uit een voor dit doel van elke ton kolen geheven belasting. Bovendien zijn verschillende vereenigingen tot stand gekomen, die den arbeiderswoningbouw met behulp van gemeentesubsidies en subsidies uit de opbrengst der Mietzinssteuer (belasting op het oude woningbezit) ter hand namen. Ook de werkgevers bouwden, een oude tradicie voortzettend. In de behoefte is echter nog lang niet voorzien; het tekort wordt thans nog op 75.000 woningen geschat bij een voorraad van bijna 840.000. In het geheel behooren 180.000 van deze aan ondernemingen, waarvan 150.000 aan de mijnen. Er zijn 380.000 mijnwerkers, zoodat één werkgeverswoning op 2½ mijnwerker komt. Het aandeel van den particulieren bouw in de jaren na den oorlog - natuurlijk met overheidssteun - is vrij groot, ruim 35% van het aantal woningen, in de nog overwegend landelijke gedeelten van het gebied nog iets hooger.

den Landkreis zijn niet individueel vertegenwoordigd) vormen de helft der algemeene vergadering van het Verband, welke in totaal 172 leden telt; de andere helft bestaat uit vertegenwoordigers van de organen van het bedrijfsleven[1)], telkens evenveel werkgevers als werknemers. Uit deze algemeene vergadering is een dagelijksch bestuur van 16 personen van gelijke samenstelling gekozen. Als zeventiende is de door de algemeene vergadering voor 12 jaar benoemde Directeur dil van den Ausschuss. Deze laatste koos den tegenwoordigen Directeur, Dr. Schmidt, tevens tot zijn voorzitter. Hij wordt bijgestaan door eenige eveneens voor 12 jaar benoemde Beigeordnete.

Voor de functies, welke volgens het Pruisisch staatsrecht aan de staatsorganen zijn toebedeeld, is een afzonderlijke instantie geschapen. Dit staatsrecht brengt mede dat de staatsoverheid enkele bevoegdheden bezit, welke in Nederland bij de gemeenten zelf berusten. Tevens dient zij in enkele gevallen als beroepsinstantie. Als zoodanig fungeert normaliter de Regierungspräsident, dat is de hoogste ambtenaar in het Bezirk, boven wien de Oberpräsident staat, de hoogste ambtenaar in de Provinz, te vergelijken met den Commissaris der Koningin in Nederland. Deze beide ambtenaren zijn, voor zoover het aangelegenheden van het Verband betreft, uitgeschakeld en vervangen door den Verbandspresident, die wordt bijgestaan door een Verbandsrat, en den Minister. De Verbandspresident heeft derhalve eenerzijds ook bevoegdheid en fungeert als beroepsinstantie; hij is tevens voorzitter van de algemeene vergadering. Zijn werkzaamheden eischen den geheelen persoon op, zijn functie is geen bijbetrekking.[1)]

Wanneer men nu nagaat, welke de taak van het Verband is, dan treft het den Nederlander, die de Roerorganisatie steeds heeft hooren noemen in verband met gewestelijke plannen,

1) Mijnwezen, metaalindustrie, bouwbedrijf, overige industrie en handel, land- en boschbouw, handwerk, staatsspoor, post.

1) Het loont niet in te gaan op de onderlinge verdeeling der bevoegdheden tusschen de verschillende verbandsorganen, directeur, dagelijksch bestuur, voorzitter daarvan en algemeene vergadering, noch op die van den verbandspresident en den verbandsraad. De bevoegdheid van den Directeur is zeer groot, de algemeene vergadering behandelt uit den aard der zaak slechts algemeene aangelegenheden en komt normaliter slechts eenmaal in het jaar bijeen.

dat van zulk een plan in de wet van 1920 geen sprake is. Het verband is ingesteld ‘zur Förderung der Siedlungstätigkeit’. Met het oog daarop kunnen verschillende maatregelen worden genomen, direct door het verband of op zijn aandringen door de gemeentebesturen, maatregelen, welke in de wet worden aangegeven; het opstellen van wat wij en ook Engeland onder een gewestelijk plan verstaan, d.w.z. een groote kaart, waarop de hoofdlijnen der toekomstige ontwikkeling zijn aangegeven, wordt niet uitdrukkelijk genoemd. Het is duidelijk dat het Verbandsbestuur geen leiding zou kunnen geven zonder een voorstelling van de groote lijnen der toekomstige ontwikkeling. Er worden dan ook tallooze kaarten opgemaakt, zoowel van den bestaanden toestand als van de lijnen der toekomstige ontwikkeling. Maar het einddoel van de werkzaamheid van het Verband is niet het opstellen van een kaart en het verleenen van rechtskracht daaraan, maar het geven van leiding aan de geheele ontwikkeling van het gebied, het verwezenlijken *in concreto* van wat in groote lijnen op kaarten en in plannen is neergelegd.

Zoo is het uitdrukkelijk in de wet uitgesproken: art. 1 noemt inderdaad de rooilijnvaststelling, d.w.z., het verleenen van rechtskracht aan plannen, daarnaast ook andere administratieve maatregelen als het verleenen der Ansiedlungsvergunning en het medewerken aan het uitvaardigen van bouwen woonverordeningen. Maar ook daarmede is de werkzaamheid niet uitgeput. Zuivere bestuursdaden, de zorg voor de lokaalspoorwegen, de ‘Sicherung und Schaffung’ van natuurruimten, het ter hand nemen van ekonomische werkzaamheden vinden naast de boven genoemde vermelding.

Om deze taak naar behooren te kunnen volbrengen is een voortdurende werkzaamheid noodig. Natuurlijk is aanwijzing van de toekomstige bestemming van den grond een zeer belangrijk onderdeel van het werk. Maar ook daarvoor is een doorloopende werkzaamheid noodig, een nagaan of wat in algemeene lijnen voor den geest staat, in concreto een anderen vorm behoort te verkrijgen, hoe die vorm behoort te zijn, welken invloed de verandering wederom op het algemeene plan heeft, enz.

Ten aanzien van dit stedebouwkundige werk in engeren

zin is, zooals voor de hand ligt, het werk aldus tusschen het Verband zelf en de gemeenten verdeeld dat het Verband heeft te zorgen voor datgene wat van bovengemeentelijke beteekenis is, terwijl de gemeenten voor zichzelf en, voorzoover noodig, voor de uitvoering van de maatregelen van bovengemeentelijke beteekenis, door het Verband vastgesteld, op hun gebied hebben zorg te dragen. In overeenstemming met dit beginsel is de wettelijke bevoegdheid geregeld. Het Verband is de bevoegde autoriteit, met uitschakeling der gemeente, ten aanzien van de eerste groep aangelegenheden. Wanneer op de medewerking der gemeenten een beroep wordt gedaan en deze niet wordt verleend, heeft het Verband subsidiaire bevoegdheid.

Boven de taak der afzonderlijke gemeenten ligt volgens art. 16 der wet van 1920 de zorg voor:

a de intercommunale wegen, speciaal wanneer daarop verkeer langs rails zal plaats hebben;

b het behoud van natuurschoon, hetwelk voor de ontwikkeling van het Verbandsgebied als geheel van belang is;

c het rezerveeren van strooken grond ten behoeve van den aanleg of de uitbreiding van verkeersmiddelen;

d het rezerveeren van grond ten behoeve van vliegvelden.

De bevoegdheid om concessie te geven voor het gebruik van wegen ten behoeve van lokaalspoorwegen en tramwegen is van de gemeenten en Kreisen op het Verband overgegaan.

Ook het verleenen van Ansiedlungsgenehmigung (noodig voor bouw buiten de bebouwde kommen, beneden wordt hierop teruggekomen) berust bij het Verband.

In 1922 is een wet tot bescherming van bosschen tot stand gekomen. Daarin is o.m. bepaald dat het kappen van nog niet rijp hout in een op een register ingeschreven bosch alleen met vergunning van een aangewezen autoriteit mag geschieden en dat deze afhankelijk kan worden gesteld van nieuwen aanplant. Voor het Roergebied is als bevoegde autoriteit de president aangewezen.

Waar in de praktijk ten aanzien der onder a en b genoemed aangelegenheden de grens ligt tusschen de bemoeiing van het Verband en van de gemeenten is niet zonder meer uit de wet af te lezen. Met name welke als ‘Grünflächen’ te behouden terreinen algemeene beteekenis bezitten, welke wegen moeten

worden beschouwd als van belang voor het doorgaand verkeer, moet in concreto worden uitgemaakt. Daartoe dienen registers, waarin deze Grünflächen en wegen worden aangewezen, registers, wier aanhouding de wet voorschrijft; ze moeten om de drie jaar worden herzien. De eerste werkzaamheid van het Verband bestond dan ook in het opmaken van deze registers. Het inschrijven op het register van natuurgebied beteekent niet, zooals men wel eens heeft gemeend, dat dit gebied reeds als zoodanig zijn bestemming heeft gekregen, maar alleen dat het Verband zich voorbehoudt daaromtrent een beslissing te nemen en deze beslissing niet overlaat aan de gemeentebesturen.

De definitieve aanwijzing van het te beschermen en als natuur te behouden gebied heeft plaats door het vaststellen van rooilijnen. Daartoe heeft, zooals zooeven bleek, het Verbandsbestuur de bevoegdheid. Maar het kan de vaststelling aan de gemeentebesturen (niet die voor de verkeersstrooken) overlaten. Deze zijn onder goedkeuring van het Verband zelf bevoegd, zoolang het Verband zelf niet tot rooilijnvaststelling overgaat (art. 16, 1-3).

In de praktijk komt het hierop neer dat veelal voor te beschermen gebied van verbandswege rooilijnen worden bepaald, maar telkens, wanneer een - beneden nader te vermelden - bestemmingsplan door een gemeente wordt opgesteld, daarin de nauwkeurige begrenzing van het gebied wordt aangeduid. Ook wanneer op grond daarvan de definitieve rooilijn van gemeentewege wordt vastgesteld, wil dit zeggen dat deze vaststelling niet alleen in overleg, maar ook overeenkomstig de wenschen van het Verbandsbestuur plaats heeft. Immers dit beschikt in beginsel over de daartoe vereischte bevoegdheid.

Uit den aard der zaak beteekent de opnemig in het register de erkenning dat een gebied van genoeg belang is om op behoud ervan aan te sturen. Praktisch heeft dit het gevolg dat bouw er uiterst moeilijk wordt. De definitieve vaststelling van de grenzen op het plan der gemeente, waarbinnen het terrein is gelegen, heeft veeleer het karakter nauwkeurig de begrenzing vast te stellen van een toch reeds beschermd terrein dan van een eerste daad ter bescherming van een voor-

loopig slechts in het algemeen als te behouden gesignaleerd stuk natuur. Immers, komt er een bouwaanvraag binnen voordat de rooilijn is vastgesteld, dan kan er toch niets gebeuren tot dat dit is geschied.

De inschrijving van te beschermen natuurgebied heeft op zeer ruime schaal plaats gehad, geen wonder in een streek, welke niettegenstaande alles, vergeleken bij ons land, nog over zoo veel bosch beschikt. Niet minder dan 37% van het geheele gebied van het Verband met een totale oppervlakte van 1410 K.M.^{2} is in het register ingeschreven. Daarbij heeft men niet alleen het oog gehad op samenhangende stukken van grooten omvang. Deze zijn er in de eerste plaats onder begrepen; enkele zijn 50 K.M.^{2} groot. Maar ook kleine stukken, welke voor een gezonde ontwikkeling van een of meer nederzettingen behooren te worden behouden, zijn opgenomen, stukken van slechts enkele H.A.

Ook het wegenregister werd spoedig opgemaakt. Daarop werden wegen met een totale lengte van 1300 K.M., waaronder 430 K.M. nieuw, gebracht. Bij de vaststelling is streng systematisch te werk gegaan. Men heeft ernaar gestreefd een stelsel van wegen in de richting Oost-West en Noord-Zuid te ontwerpen.

Het Verbandsbestuur bezit de bevoegdheid de rooilijnen voor deze wegen niet alleen buiten de bebouwde kernen vast te stellen, maar ook daarbinnen. In de praktijk is ondertusschen gebleken dat dit laatste buitengewone moeilijkheden medebrengt. De kosten der verbetering, aan te brengen binnen het bebouwde stadsgedeelte, komen voor rekening van de gemeente.

Ten slotte zijn ook de Verkehrsbänder, de strooken, welke vrij dienen te worden gehouden met het oog op den aanleg van spoor- en autowegen, en ook van kanalen, vastgesteld. Deze vaststelling heeft niet plaats door inschrijving in een register. Voor deze worden onmiddellijk vanwege het Verband de rooilijnen vastgesteld. Hun lengte bedraagt reeds 425 K.M.[1)]

1) Volgens het Baufluchtliniengesetz brengt de vaststelling van een rooilijn tevens mede dat het buiten de rooilijn vallende terrein door het gemeentebestuur zonder nadere onteigeningsprocedure kan worden overgenomen. Deze regeling zou geen beteekenis hebben voor Verkehrsbänder, voor welke niet tevens vaststond wie t.z.t. het vervoermiddel zal aanleggen. Daarom geschiedt tegenwoordig deze vaststelling niet eer dan nadat hieromtrent zekerheid bestaat.

Ten deele dienen deze nieuwe strooken om uitbreiding te kunnen geven aan het zoo zwaar belaste net van het reeds in volle ontwikkeling staande gebied; groote beteekenis heeft de vaststelling voor het Noorden, waarheen, zooals boven bleek, de verdere uitbreiding van het bedrijfsleven zich meer en meer orienteert. Tijdige vaststelling heeft niet alleen beteekenis voor de spoorwegen zelf, maar ook voor den verderen groei der gemeenten. Immers men zal erop uit zijn de nieuwe lijnen zoo veel mogelijk zoo te traceeren dat ze geen barrières tusschen samenhangende wijken vormen (waarvan ook Nederland weet mee te praten).

Naast deze directe bevoegdheid van het Verband treedt de subsidiaire, welke het kan uitoefenen, hetzij wanneer de lagere organen hun taak niet naar behooren vervullen, hetzij wanneer reeds dadelijk, zonder dat bepaalde nalatigheid aanwezig is, een overnemen door het Verband van wat in gewone omstandigheden tot de taak der gemeentebesturen behoort, gewenscht lijkt.

Zoo kan - de regeling loopt parallel aan die van art. 32 van onze Woningwet - de Verbandsausschuss (art. 16. 1.2), teneinde de gezonde ontwikkeling van een nederzetting te bevorderen, welke op het gebied van meer dan één gemeente zal plaats vinden, van gemeenten verlangen gezamenlijk rooilijnen vast te stellen en een uitbreidingsplan op te maken voor het betrokken gebied. Wordt aan dit verzoek binnen een gestelden termijn niet voldaan, dan kan het Verband zelf het plan opstellen (art. 16. 1. 2).

Ook kan een bouwverordening voor een gebied van verbandswege worden vastgesteld (art. 22). Aangezien zulk een verordening tevens de indeeling in wijken met verschillende bestemming op grond van een erbij behoorend Wirtschaftsplan kan inhouden (waarover beneden meer), is deze bevoegdheid van groot belang. Zoolang van dit recht door het Verband geen gebruik is gemaakt, behoeven de bouwverordeningen der lagere autoriteiten en de wijziging daarvan goedkeuring van het Verband (art. 22).

De vaststelling van rooilijnen en van uitbreidingsplannen kan bovendien worden verlangd, zoowel van een enkele gemeente als van meerdere in onderling overleg, wanneer ‘siedlungspolitische’ overwegingen dit wenschelijk maken, waarbij in het bizonder op het behoud van natuurschoon en het openhouden van terrein voor toekomstige intercommunale wegen en spoorwegen de klemtoon valt. Ook hier treedt het Verband zelf op, wanneer aan het verlangen niet wordt voldaan (art. 21. 2).

Ten slotte kan het Verband pressie op de gemeentebesturen uitoefenen, in zoover de wet bepaalt dat de organen der gemeentebesturen hun medewerking op verzoek van den Verbandsvoorzitter hebben te verleenen (art. 23).

Deze onderscheiding in hetgeen tot de onmiddellijke verbandsbevoegdheid behoort, en wat in eerste instantie aan de competencie der gemeentebesturen is overgelaten, beteekent niet dat de eerstgenoemde maatregelen van meer beteekenis zouden zijn geacht; het criterium was veeleer wat al dan niet dadelijk als van bovengemeentelijk belang moest worden aangezien. Maar van evenveel waarde als maatregelen om natuurruimte te sparen en om flinke wegen op de juiste plaats tot stand te brengen door aanwijzing van de toekomstige bestemming zijn die, welke beoogen de ontwikkeling der nederzettingen in goede banen te leiden, ervoor te zorgen dat mijnbouw en industrie gelegenheid vinden zich op de juiste plaats te ontwikkelen zonder schade aan andere belangen toe te brengen, te zorgen dat de woongebieden, voorzoover ze reeds bestaan, zich op gezonde wijze kunnen ontwikkelen en daartoe ook in de toekomst de gelegenheid behouden, en, voorzoover ze nieuw moeten ontstaan, tot stand komen en kunnen groeien onder de gunstigste voorwaarden.

Zoo verstaat het Verband het dan ook. Het wijdt evenveel aandacht aan deze vraagstukken als aan verkeerswegen en natuur. Aangezien echter de vraag waar de gunstigste plaats te vinden voor mijnbouw en industrie en voor woongebied zich, binnen het raam van het van verbandswege vastgesteld toekomstig wegennet en van het te behouden natuurschoon, op het gebied van elke gemeente of althans van elken Kreis opnieuw voordoet, ligt het voor de hand dat te dezen geen

algemeen plan wordt opgemaakt, maar telkens met elk gemeente- of Kreisbestuur opnieuw de vestiging onder het oog wordt gezien, waarbij het onderling verband natuurlijk niet wordt vergeten. Formeel is te dezen het woord aan de lagere autoriteiten, de gemeentebesturen. Formeel, want op deze werkzaamheid der gemeenten heeft het Verbandsbestuur natuurlijk in werkelijkheid krachtens zijn subsidiaire bevoegdheid een ver gaanden invloed.

De splitsing in de bevoegdheden van het Verband beteekent dan ook niet dat in de praktijk het Verband afwacht welke plannen de gemeenten aan het Verband voorleggen. Schmidt beschrijft in zijn praeadvies voor het Amsterdamsche congres duidelijk hoe het gaat. Telkens wordt een bepaald gebied (veelal een geheele Kreis) onderhanden genomen. In de eerste plaats wordt nagegaan waar industrie en mijnputten hun plaats behooren te vinden, in verband met de mogelijkheden van het verkeer en de aanwezigheid van natuurschoon. De noodige aansluitingen aan het spoorwegnet, eventueel de wenschelijkheid om havens aan te leggen, worden onder het oog gezien. Daaromtrent wordt zekerheid verkregen door besprekingen met de kringen der betrokkenen. Heeft men hieromtrent het noodige inzicht gekregen, dan is de volgende stap na te gaan, hoe groot de arbeidersbevolking van deze werken zal zijn. Omvang en juiste plaats van vestiging voor de te verwachten bevolking worden bepaald. Daarbij wordt op velerlei omstandigheden gelet: de windrichting in verband met de schadelijke gassen der industrie, den afstand van deze, de ligging van ontspanningsgebied, de mogelijkheden van het verkeer, de te verwachten verzakkingen van den grond als gevolg van den mijnbouw. Bij de voorbereiding wordt rekening gehouden met de reeds door de inschrijving in de registers vastgestelde stukken natuurschoon en de voor landbouw te reserveeren terreinen, met de vanwege het Verband vastgestelde rooilijnen langs wegen en met de Verkehrsbänder. Ze vinden in het plan hun juiste begrenzing. Natuurlijk komt het daarbij voor dat bosch of ander natuurschoon, dat aanvankelijk als te behouden is opgenomen in het register, moet worden prijsgegeven.

Uit het aldus opgemaakte plan blijkt tevens welke ter-

reinen blijvend voor landbouwdoeleinden ter beschikking zullen staan. Dit is voor den landbouw van veel beteekenis; immers daardoor vervalt de onzekerheid, welke uit de mogelijkheid dat woonwijken en industrieën inbreuk op het landbouwgebied maken, voortvloeide. De landbouwer weet thans dat hij rustig zijn terreinen kan exploiteeren en daaraan kosten en moeite op langeren termijn kan besteden.

Om aan een aldus opgemaakt plan (dat men wel 'Wirtschaftsplan' noemt; wij zouden het bestemmingsplan noemen; het is teekenend dat de Wirtschaft voorop staat) rechtskracht te verleenen, is dan eenerzijds vereischt de definitieve vaststelling van de benoodigde rooilijnen, andererzijds het uitvaardigen van een bouwverordening, welke voorschriften bevat aangaande den aard der bebouwing in de verschillende gedeelten. Deze bouwverordening kan, zooals boven bleek, door het Verband worden vastgesteld; vaststelling kan ook aan de gemeentebesturen worden overgelaten. Deze weten echter dat weigering van medewerking niet zal baten; in dat geval immers treedt het Verband op.

Op velerlei wijzen kan het Verband dus de gemeentebesturen zijn aanwezigheid doen gevoelen en ten slotte naar zijn hand zetten. Van den 'stok achter de deur' wordt echter in de praktijk zoo min mogelijk gebruik gemaakt. Overtuigd dat het ten slotte met onwillige honden toch kwaad hazen vangen is, wordt steeds gestreefd naar vriendschappelijke samenwerking met de gemeentebesturen. Dat deze tot zulk een samenwerking bereid worden gevonden, mag ondertusschen wederom, althans ten deele, worden teruggebracht op de wetenschap dat de stok inderdaad achter de deur staat.

Het Wirtschaftsplan is niet ten volle gedetailleerd, maar bevat toch de belangrijkste aanwijzingen voor de toekomstige ontwikkeling der nederzetting; het legt het karakter daarvan vast. Wanneer men bedenkt dat zulke plannen herhaaldelijk betrekking hebben op thans nog onbeteekenende dorpen, waar echter in de toekomst enkele schachten zullen worden geslagen, welke de vestiging van een groote mijnwerkersbevolking tot gevolg zullen hebben, springt het belang daarvan in het oog. In den regel streeft men ernaar de nederzetting niet te sterk te centralizeeren, maar binnen het gebied ver-

schillende, door strooken groen gescheiden, kolonies, in aansluiting aan de te verwachten werken te ontwerpen. Laagbouw staat voorop.

De eigenlijke detailleering van het plan, wat wij het uitbreidingsplan in engeren zin zouden noemen, volgt later. Veelal wordt daarbij de hulp van het Verband ingeroepen.

Er werd reeds de klemtoon op gelegd: het Verband is in zijn werkzaamheid op stedebouwkundig gebied niet beperkt tot het nemen van administratieve maatregelen; het is een volledig bestuursorgaan en neemt dan ook alle werkzaamheden van uitvoerenden aard ter hand, welke boven de kracht of de bevoegdheid der gemeentebesturen liggen. Zooals reeds bleek, wordt dit niet in detail in de wet uitgewerkt; zij volstaat ermee het nemen van 'wirtschaftliche Massnahmen' als behoorend tot de competencie van het Verband te noemen; daarnaast de 'Förderung des Kleinbahnwesens' en de 'Sicherung und Schaffung' van wat wij natuurruimten noemen.

Om met de lokaalspoorwegen en tremwegen te beginnen. Er is aan de mogelijkheid gedacht dat de exploitatie van deze, in hoofdzaak om grooter eenheid te bevorderen, door het Verband zelf zou worden ter hand genomen. Zoover is het niet gekomen. Maar wel hebben deze middelen van vervoer de aandacht van het Verband gehad, met het gevolg dat betere verbindingen, betere aansluitingen zijn bereikt.

Onder de 'wirtschaftliche Massnahmen' neemt de wegenbouw een belangrijke plaats in. Toen eenmaal was uitgemaakt, hoe het net van wegen met intercommunale beteekenis er op den duur zou moeten uitzien (aan de reeds boven vermelde slechte verbindingen in de richting Noord Zuid werd bizondere aandacht besteed), ging men over tot het opstellen van een werkprogram voor een aantal jaren. Het omvatte de verbetering van vele bestaande wegen, maar ook den aanleg van nieuwe, de laatste vooral tot ontlasting van bestaande wegen binnen bebouwde kommen. De uitvoering van dat plan werd met ijver ter hand genomen. Ze heeft niet plaats van verbandswege, maar door den eigenaar van den weg (in veel gevallen de gemeente) overeenkomstig de aanwijzingen en op kosten van het Verband. Eigendom van het Verband zijn, noch

worden deze wegen; nadat ze gereed zijn, blijven ze in onderhoud bij dengene, aan wien ze behooren. Deze werkzaamheid is van grooten omvang. In een Bericht van 1927 kon Schmidt mededeelen dat op 43 plaatsen niet minder dan 100 K.M. weg in aanbouw of verbetering waren. Wanneer een gemeente aan den nieuwen aanleg of de verbetering van een weg, welke volgens het register als Verbandsstrasse wordt beschouwd, groote behoefte gevoeld, staat het Verbandsbestuur toe dat de weg wordt verbeterd onder belofte dat het daarvoor benoodigde bedrag te zijner tijd, d.w.z. wanneer de verbetering overeenkomstig het Verbandsprogram aan de orde zou komen, aan de gemeente zal worden gerestitueerd.[1)]

De rijwegen zijn 9 M. breed; fietspaden worden er niet langs aangelegd. Wel wordt echter met de wielrijdersorganisaties onderhandeld, ten einde tot den aanleg ervan te komen. Naast den rijweg (die breeder dan 9 M. wordt, wanneer er ook een trem over moet loopen) worden, waar noodig woonstraten tot een breedte van 6 M. geprojecteerd, door groene strooken gescheiden van den weg voor het doorgaand verkeer. Met de voetpaden en voortuinen tezamen komt men aldus op een afstand tusschen de rooilijnen van 40 à 42 M. en, wanneer op den weg een trem loopt, van 48 tot 50 M. Alleen de aanleg van den eigenlijken rijweg wordt door het Verband bekostigd.

D. HUDIG.

(Slot volgt.)

1) Op de geldmiddelen, noodig voor de uitvoering van deze werken, wordt beneden teruggekomen.

Een kwart eeuw na Tsjechow's dood

De 2/15 Julie 1904 stierf te Badenweiler de Russiese schrijver Anton Tsjechow. Een groot humorist, en als zodanig door Russen en niet-Russen gelijkelik bewonderd! Is echter deze letterkundige grootheid een voldoende reden om van zijn 25-jarige sterfdag een herdenkingsdag te maken? Is er veel nieuws toe te voegen aan hetgeen in allerlei landen in deze kwart eeuw over hem geschreven is? Ik zelf wijdde een uitvoerig opstel aan hem in de Gids-aflevering van September 1913 en ik zou geen aanleiding vinden om tans weder over hem te schrijven, ware het niet dat de snelle ontwikkelingsgang der Russiese letterkunde in deze twintigste eeuw ons Tsjechow's dood doet zien als het eindpunt ener periode. Tsjechow was de laatste van die ‘klassieke’ Russiese schrijvers, van die grote realisten zonder enige literaire doctrine, wier uitbeelding van mens en samenleving haar specifiek karakter ontleende aan een warmer menseliefde, aan een grotere intimiteit tussen schrijver en beschrevenen, dan men in andere literaturen pleegt aan te treffen. Natuurlik was deze ‘klassieke’ stemming der Russiese letterkunde niet op eens weggevaagd met Tsjechow's sterfdag, wij vinden haar bij menige schrijver tot op de dag van heden, maar geen van hen bezit die harmoniese begaafdheid en die humor, die Tsjechow's werk hebben gemaakt tot een tafereel niet alleen van het leven van afzonderlike mensen, maar van een hele periode van 't Russiese volksbestaan.

Toen Tsjechow stierf, had de vermaardste schrijver ener jongere generatie, Gorjkij, reeds het hoogtepunt van zijn roem bereikt. Ook Gorjkij leeft warm mede met zijn helden, maar hij mist Tsjechow's humor en objectiviteit. Zelf is hij ‘bloot-

voeter' en Wolga-arbeider geweest, en toch geeft hij ons van deze typen uit het Russiese leven een beeld, niet vrij van romantiese trekken. In een latere periode zal hij streven naar een meedogenloos-getrouwe reproductie van de barbaarse sfeer, waarin hij zijn jeugd doorbracht; maar ook dan voelen wij in zijn realisme een zekere opzettelikheid of gewildheid, al wordt hij ook niet geheel ontrouw aan de humaniteitstradities der klassieke letterkunde. Iets dergelijks nemen wij bij Andrejew waar: verbitterd tegen het leven, beziet hij dit van uit een grimmig en duister 'sousterrain', evenals de ongelukkige, aan wie eenmaal Dostojewskij zijn 'Mémoires uit mijn Sousterrain' in de mond had gelegd; maar de verzoenende tonen van Dostojewskij's kunst ontbreken hier, en, een schrijver van geringere begaafdheid zijnde, vervalt hij herhaaldelik van het grandiose in het groteske.

Intussen was reeds in het einde der negentiende eeuw de zgn. 'decadente' kunstrichting begonnen, die zich o.a. kenmerkt door een grote belangstelling voor alle mogelike buitenlandse literaire tendenties en scholen. Zo werden symbolisme en andere -ismen mogelik, die, hoeveel goeds en schoons zij mogen hebben voortgebracht, niet meer zo spontaan en onbevangen tegenover het leven staan als de grote klassieken van vroegere generaties. En toen kwam de revolutie, en met haar een nieuwe kunst en nieuwe kunst-theorieën. 'En toch draait zij!' schrijft Erenburg: het leven hier op aarde ontwikkelt zich snel in nieuwe banen, er komt een nieuwe kunst, constructivisties; Tsjechow's Oom Wanja en zijn Drie Zusters (kort geleden nog de geliefde stukken van het Russiese toneel) hebben afgedaan! Shakespeare, Dante, Homerus mogen na zoveel eeuwen nog niet vergeten zijn, Erenburg negeert dat conservatisme van de menselike smaak totaal en schijnt ernstig te menen, dat inderdaad de kunst, die hij ziet opkomen, niet alleen in Rusland maar ook elders, weldra de kunst der voorafgaande generaties geheel waardeloos zal maken. Nergens ter wereld heeft het futurisme zulke triomfen gevierd als in het revolutionnaire Rusland! En in de proletariese staat komt ook een proletariese kunst op: Gladkow en anderen pogen de moderne mens, de vrije, energieke arbeider met zijn frisse levenskracht, zoekend naar nieuwe levensvormen en deze ge-

leidelik tot realiteit makend, als het hoogste mensheidsideaal ons voor ogen te stellen. Collectivisme, inplaats van het vroegere individualisme! Wanneer anderen geneigd zijn, in een roman als Gladkow's ‘Cement’ eenzijdige klassekunst te ien, dan zal de communistiese ideoloog daarop antwoorden, dat omgekeerd de vroegere kunst, Tsjechow enz., het werk ener bekrompen bourgeois-klasse was, terwijl tans de universele algemeen-menselike kunst in wording is. Hoe zal het nageslacht al het zoeken en pogen en theoretiseren der tegenwoordige generatie beoordelen? Het ziet er naar uit, alsof de Sowet-Russiese kunst terugkeert tot het individualisme. Van Fedin's roman ‘De Broeders’ is de hoofdpersoon een musicus, wiensinnerlik leven betrekkelik weinig geschokt wordt door de vreselike dingen, die hij in de revolutiejaren doorleeft, en Mitjka Weksjin, de centrale figuur uit Leonow's nieuwe boek ‘De Dief’, doorleeft een zedelike regeneratie, soortgelijk aan die van zo menige held van Dostojewskij. Dit is reeds herhaaldelik door de kritiek opgemerkt, en de namen Leonow en Dostojewskij zijn daardoor reeds zoveel in één adem genoemd, dat het mij gewenst voorkomt uitdrukkelik er op te wijzen, dat vooralsnog de overeenkomst zich beperkt tot een gemeenschappelik romanmotief; Leonow moge een onloochenbaar schrijverstalent bezitten, Dostojewskij en hij zijn toch geen gelijkwaardige grootheden. Fedin en Leonow behoren beiden tot de zgn. ‘Meelopers’, de niet-proletariese auteurs van Sowet-Rusland en de twee genoemde boeken zijn van 1928; het ziet er niet naar uit, of deze auteurs hun draai zullen nemen in de richting der proletariese letterkunde; en dat geldt ook van andere ‘Meelopers’. Eer een terugkeer tot individualisme, dan een zwenking naar het collectivisme.

Onder de uitgeweken Russen handhaafden zich trouwer de tradities der klassieke kunst dan in de Sowet-staat. Voor Boenin, Sjmeljow enz. is nog altijd de individualiteit het heiligste wat de mens bezit. Maar de wereld waarin zij leven is een andere dan die, waarin Tsjechow geleefd heeft. Deze kon de liefdevolle beschrijver der Russiese ‘intelligentsija’ zijn, doordat er in zijn tijd een ‘intelligentsija’ van honderdduizenden mensen in Rusland bestond, met hoge humaniteitsidealen en tegelijk met verontrustende karakterzwakheden.

De revolutie sloeg haar uit elkaar, en wat in Tsjechow's dagen werkelikheid was, is nu geschiedenis geworden. Gelukkig de historiese periode, die een beschrijver als Anton Tsjechow gevonden heeft!

Onder de klassieke Russiese schrijvers zijn het vooral Toergenew en Tsjechow, die als de geschiedschrijvers der ‘intelligentsija’ mogen beschouwd worden. Vóór Toergenew's ogen ontwikkelde zich de ‘intelligentsija’ van een klein kringetje idealistiese jongelui tot een talrijke sociale groep, samengesteld uit elementen van allerlei rang en stand; snel volgen elkaar de steeds nieuwe ideën op en voortdurend verschijnen er nieuwe typen van maatschappelike werkers; Iwan Toergenew bestudeert en beschrijft al die nieuwe stromingen en mensen als een belangstellend vriend. In Tsjechow's tijd bestaat de ‘intelligentsija’ uit honderdduizenden, verspreid over heel Rusland. Nog steeds een innerlike drang om het goede te doen, om nuttig te zijn voor mens en maatschappij, maar daarnaast een ziekelik onvermogen om de goede gedachte in een goede daad om te zetten. Deze machteloosheid tegenover de eisen van het praktiese leven, waaraan reeds verschillende helden uit Toergenew's werken leden, schijnt in Tsjechow's periode tot een epidemiese ziekte te zijn geworden. Er zijn uitzonderingen, maar het is merkwaardig, dat deze, de actieve naturen, ons vaak minder sympathiek zijn dan de zwakkelingen. Een van de geheimen van Tsjechow's kunst is zijn wonderbare gave om zijn eigen visie van de mens ook aan hen, die van nature of door gewoonte anders voelen, te suggereren: liefde en sympathie, niet verachting wekt hij bij ons op voor de zwakkeling, bij wie het goede niet verder komt dan de goede gedachte. Hierin zet hij trouwens de traditie zijner voorgangers voort: ook Gontsjarow's Oblomow, de incarnatie van de traagheid, kan men slechts liefhebben en niet haten of verachten, en Dostojewskij's werken zijn een voortdurend, overtuigend pleidooi voor de zondaar, die in zijn diepste wezen even zuiver van gemoed is als zo menige deugdzame mens.

Intussen kan men, Tsjechow lezende, uitnemend begrijpen, dat gedurende de crisissen, die Rusland de laatste vijf en twintig jaar heeft moeten doorstaan, de ‘intelligentsija’ niet

in staat is geweest een leidende rol te spelen, evenredig aan het peil harer beschaving, en dat de boljsjewieken, pretenderende snel een gezonde basis voor een nieuw sociaal leven te willen scheppen, de medewerking der oude ‘intelligentsija’ daarbij niet hebben begeerd. Hierbij kwam trouwens de politieke antipathie tegen een groep, die in haar overgrote meerderheid niet communisties gestemd was.

Het boljsjewisme interesseert zich niet voor de mystieke diepten der menselike ziel. Het kent slechts een aardse samenleving, die het tot een hoger peil van volmaaktheid wil omhoog heffen. Daarvoor zijn praktiese werkers nodig, wier innerlik leven geen individuële instincten kent, die remmend kunnen werken op het dienen der collectieve idealen. En de proletariese literatuur moet zulke typen als Gleb en Darja uit Gladkow's ‘Cement’ hoog boven al Tsjechow's piekerende Iwanow's, Oom Wanja's, Kowrin's stellen. Ruslands klassieke letterkunde en het boljsjewisme zijn van elkaar gescheiden door diametraal tegengestelde wereldbeschouwingen. De officiële Sowet-opvatting en haar letterkundige propagandisten kennen de mens slechts als een der kleine onderdeeltjes van een gecompliceerd geheel, die zich geen hoger einddoel stellen dan een praktiese, harmoniese samenleving, welke op haar beurt weer de mens tot een gelukkig, door de verwezenliking van aardse idealen bevredigd wezen zal opvoeden. De klassieke letterkunde erkent echter naast deze zijde van de mens een andere, die zij voor reëler houdt en die zich uit in een hongeren en dorsten naar een individuëel geluk, dat zich niet laat invoegen in het kader van materiële situaties en betrekkingen. Dostojewskij ziet des mensen bestaan geheel in het licht der in het Grieks-orthodoxe geloof zo sterk dominerende motieven van de zondeval en de daardoor noodzakelike onvolmaaktheid van de aardse mens enerzijds, Christus' bevrijdingsdaad en de mogelikheid van opstanding uit de doden anderzijds. Tsjechow, minder religieus dan Dostojewskij, spreekt ook minder dan deze van het leven hiernamaals, maar ook zijn door ongeluk bezochte helden hopen op een tijd van ‘rust’, die toch zeker eenmaal zal komen (Oom Wanja), op een toekomstige eeuw, waarin de zin van ons lijden van tans zal geopenbaard worden aan wie dan zullen

leven (De drie Zusters). Aardse voorspoed moge voorbijgaan, wat overblijft dat is de schone ziel van de lijdende mens (De Kersetuin). Tsjechow's toekomst-visioenen mogen minder dan die van Dostojewskij in overeenstemming zijn met het Russiese kerkgeloof, zij worden anderzijds evenmin als die van Dostojewskij bevredigd door een verwezenliking van zuiver materiële of sociale idealen. Zo was Ruslands klassieke letterkunde: zal de toekomstige literatuur wederom staan in het teken van dit individualistiese idealisme?

N. VAN WIJK.

Bibliographie.

L. Baekelmans - *Het Geheim van de Drie Snoeken*. (Ned. Uitg. Mij Amsterdam).

Een nieuw boek van Baekelmans moet gij niet openen voor de nieuwigheid. Aan een openbaring had ik mij dan ook niet verwacht. Onder het lezen van *Het Geheim der drie Snoeken* dacht ik: wat is die wereld toch beperkt.... Baekelmans komt niet over de grens der oude stad, die der jaren '60, afgelijnd door de huidige boulevards. Hij wandelt het Klapdorp op en af, loopt tot in de Koepoortstraat, denkt er met weemoed aan de gezellige avonden in *den Zwarten Ruiter*, snuffelt daar in de buurt in de straten met de schilderachtige namen: Zwartzusterstraat, Driesch, Kommekensstraat, en komt ten leste te recht aan de kaai, in de herberg van Tille. Hij komt minder aan de Veemarkt; vermijdt de Burchtgracht. (Er leeft daar een soort volkje dat hij nooit beschreven heeft, en dat voor een schrijver gelijk Baekelmans ook niet zoo heel gemakkelijk te benaderen is, een geheel nieuw stukje Antwerpsche en cosmopolitische menschheid dat nooit ontgonnen is in de letteren, op den rand van de samenleving - en van den afgrond). Onderwegen ziet hij zijn oude kennissen, kruideniers, estaminetbazen, pâtissiers. Hij heeft een zwak voor matrozen en waterklerken; zijn meiden zijn weemoedig gelijk Tille, sommige spreken Duitsch en heeten dan Käthchen. Wij weten op voorhand welk personeel wij gaan ontmoeten, renteniertjes, horlogemakers, bureeloversten, vroedvrouwen, korsetmaaksters en gardecivieken. En zij blijven onveranderd. De verscheidenheid zit in de veelheid der typen, niet in hunne karakters. De drogist is een onverbeterlijk cynicus, de gardevil een bangschijter, de klerk is misnoegd en alle Brusselaren zijn stoeffers. Het gezelschap doet denken aan oude volksprenten met ‘allerley beeldtenissen der ambagten’. Zijn verhalen spelen meer in het antiek, dan in het modern Antwerpen. Zijn artisten en flierefluiters gaan dansen in de Variétés en drinken seef in het ‘Wit Stoopke’. Dat midden en die ouderwetsche zeden, die voortleven onder de goede lieden die nog geen Ford bezitten, beschrijft Baekelmans meesterlijk. Zijn groote, oorspronkelijke kracht zit in den toon van zijn verhalen. Hij gaat broederlijk om met zijn menschen. Men heeft nooit den indruk van die superioriteit van Buysse die een tikje trotsch is. Ook niet van Buysse's coup-de-pouce. Noch van het cynische van Elsschot. Maar hij bezit de zeldzame gave van den humor en ik zie niemand in zijn omgeving die den humor zoo beheerscht. Soms op het kantje van het sentimenteele, als hij te veel luistert naar de melancolische harmonica's der haven, en dan staat hij dichter bij Erckmann-Chatrian dan bij Dickens.

In zijn beschrijvingen, in zijn gesprekken knalt die humor los, onverwacht, zonder moeite. Dit boek is er mede gevuld, zonder in de banale, onbeduidende aardigheid te vervallen, gelijk dat vroeger wel eens het geval was. Dit werk staat veel hooger dan bv. zijn *Sinjoorkens* of *Zonnekloppers*. Baekelmans heeft het talent om een atmosfeer te scheppen. Daarin zou ik hem willen vergelijken met Henri de Braekeleer of Willem Linnig Jr. Er is bij hem een aandachtige sympathie waarmee hij de menschen en de dingen beschrijft, gelijk de Braekeleer secuur en geduldig de steentjes schilderde van de Gratiekapel, den gelen toog van de estaminet *Het Loodshuis*, en Linnig de kostelijke typen der *Antwerpsche Bruiloft*. Maar er is bovenal de manier van vertellen, die de dingen drenkt in een bad van oud geel-achtig licht. Heel goed is in dezen bundel de schets *Zangers*, historie van een vader en zijn zoon, allebei verloren kosten die weemoedig op den boemel zijn, erg archaïek en in dezen tijd ondenkbaar, maar dat doet er niet toe. Ook de kostelijke *Winteridylle* is van een superieure ironie. Maar vooral de kleine novelle waar het boek naar geheeten is, *Het Geheim van de drie Snoeken*, waarin hij vooreerst een welbekend en onlangs verdwenen oud uithangbord ver-eeuwigd heeft. Hij vertelt daar van een kruideniersdochter die aanleg heeft voor de zangkunst en er uit knijpt met eenen leermeester die Malcorps heet (Baekelmans weet zijn menschen altijd raak te doopen). De type van den zwijgzamen kruidenier Boeckstijns is voortreffelijk getypeerd, zijn houding bij den terugkeer van de verloren dochter is meesterlijk. Ik stel dat onmiddellijk naast en even hoog als de kleine verhalen van Maupassant.

A.C.

Hollanders in en uit den vreemde.

Derde hoofdstuk.

I.

Het slot van den tentoonstellingszomer had Dolf volslagen neerslachtig gemaakt. Waarom was hij het alles begonnen! Financieel was de zomer een strop; hun feest, al het toeven op de terreinen kostte meer dan hij verdiende. Wel had hij niet gewerkt om geld en in zooverre lof iets waard is, had hij ruim voldoende gekregen, in kranten, vakbladen, bij de jury; ook het lintje gaf men hem dáárvoor. Maar wat, als vanzelf en geleidelijk sterker, het streven werd van beider leven, die omgang, hij een middelpunt en Paula gevierd als was ze de gastvrouw, dagelijks in die groote veranda, het had plezier gegeven, connecties, meer dan hij zich voorstelde in het begin; maar het genot hield een bitteren nasmaak! Kwalijk had men hem genomen, dat hij nog iets anders zijn wou dan de bouwmeester tout court en... dat hij waagde zich te vertoonen met ‘een vrouw over wie werd gesproken.’ Zoo had Van Angeren rustig gezegd, toen hij hem vroeg: - Zeg, President, is er iets gaande tegen mij?.... Het was twee dagen vóór de sluiting. Hij kon niet boos worden over de woorden, een antwoord op zijn domme vraag dat niet beleedigend bedoeld was, een kil-neutrale explicatie en familiaar als een ‘wij onder ons’. Van Angeren noemde Van Baerle nog, ‘die je altijd welgezind bleek’, als argument dat het Dolf z'n schuld was. Van Buuren gaf een afscheidsmaal, louter heeren, *de* autoriteiten, stijf, vervelend, waar de woorden over ‘den bouwmeester’ vol waardeering, maar toch door den toon weinig

aangenaam waren. Er klonk reserve; die goeie Corvet had gemeend: gestook van Wijbrands.... Daarna ebde alles weg. De vergaderingen van de sub-commissie, één nog met Van Buuren, Roelofsz en Van der Meulen, waren zakelijk en koel. Corvet lanceerde vruchteloos grapjes. De goeierd gaf toen thuis nog een fuifje; er kwam een briefje van zijn vrouw, Paula wou niet, Dolf dreef door.... en zij gingen, maar Messner bleef weg! De stakker wou zijn rijtuig kwijt zijn, hij hield het om zijn vrouw nog aan, doch drie kille regenweken hadden een eind aan het toeren gemaakt.

Die regen was haast zinnebeeldig. Hij viel ook te Ukkel op tuin en huis.... Dolf zag het stille leed van Paula en juist dat stille gaf hem zorg; vol wroeging dacht hij: wat ben ik begonnen!

Met Toetie was de vriendschap hersteld. Twee woorden van Carel, drie van Dolf, van beiden een lachend de schouders ophalen; toen een bezoek met rozen van Paula, waar Carel bij werd weggestuurd, een lang bezoek, niet zonder tranen, tot het plotseling leek of er nooit wat geweest was.

Maar nu deed Paula zonderling. 't Was of zij iets verheimelijkte. Iets anders dan ontgoocheld-zijn. Dolf vroeg zich vergeefs af, wat het kon wezen. Soms meende hij zich maar iets te verbeelden: zelf was hij immers gedesoeuvreerd. Hij giste, folterde zich met vragen, zelfs ondervroeg hij eens Céline, maar hij vond niets en begreep niet, tot Carel hem aanhield, avenue Brückmann en op een toon van verwijt de vraag deed: - Dolf, heb jij Toetie geld geleend? - Dolf bezwoer: - Geen rooie cent. - Thuis vertelde hij de vraag; Paula bloosde; nu begreep hij! En dankbaar, gelukkig, trok hij haar tot zich. Was het dat? Dus niet iets anders?

- Anders?

- Ja, ik wist dat er iets was. Iets dat je niet zei. Tusschen ons een geheim! En dat na die nare zomer.

- Náre zomer....

- Vondt je niet? Des te beter.... Máár Mevrouw, nù dat gèld! Wie gaf u volmacht?....

- 't Is van me eigen spaarbankboekje.

- Niet van het huishouden?....Goeje schat!

Dolf wilde weten hoeveel het was en daar zij weigerde te

spreken, greep hij lachend naar haar sleutels.... Het einde van het ravotten was, dat ze beloofde terug te brengen zooveel als ze van haar boekje gehaald had. Bleef de kwestie van het leenen. - Als Toetie het noodig had! pleitte Paula. - Dan zei ze 't aan haar man, vond Dolf. - Carel heeft het immers niet. - Dan had hij het aan mij kunnen vragen. Ik had gegeven of niet gegeven, maar daar voor jou geen geheim van gemaakt. Waarom heb je het voor me verzwegen?

- Het was mijn geheim niet.

- Dat is het juist. Je gaf 't ook van je eigen geld, hoewel je weet: mijn geld is jou geld. Dat je zwijgen moest, dat was het erge. Was 't niet het eerste geheim tusschen ons? Over geld! En dan zoo weinig! O maar, ik ben er niet rouwig om. Weer zien we 't leed dat geld berokkent. Dat leed zal tusschen ons nooit zijn, zelfs als het mis ging met effectjes, ik ken me vak en ik kan werken. Maar - er was nu een kleinigheid, die jou bezwaard heeft, mij beangst. Na van de zomer.... 'k Vroeg me af: kwam er iets als verwijdering, heeft mijn vrouw me wat te verwijten, dat ze niet zeggen wil en dat 'r drukt....

- Me drukte, dat er een geheim was.

- Juist!.... Is dat niet prachtig, Pau? Hoe lang zijn we nu al samen? En het zoo onnoozel feit dat je een miserabel bedrag van je meest eigen-persoonlijk geld uitleende zonder het mij te zeggen, drukte je.... Schat! Zie je, da's nu liefde, dat is huwelijk.... God nog 'es toe.... Als je dan denkt.... ik zeg niet aan Wijbrands, maar aan zoo menige huwelijkssmeerpoes, die, om met nòg meer vertrouwen bij haar zijn vrouw met wijven te kunnen bedriegen, schamper sprak van jou en mij....

Paula weende.

- Goeje Dolf.

In beiden was er diepe weelde. Toch welde daar weer de gewaarwording door van vreugde, voor beiden verloren gegaan, van leegte na zoovéél gevuldheid. Paula wist: weer zijn w'alleen. Zij voelde den druk het sterkst om Dolf. Zij had 'r huishouden, al die kamers, den tuin, ook in den winter, den hond.... Maar Dolf, nu alles was weggehaald, de afbraak meest voor het ontruimen verkocht; Dolf had nu louter lange

dagen. Wel zette hij een mooi groot werk op, dank zij veel kieken heel den zomer, motieven van kunstnijverheid, naar foto's geteekend met waterverf: dingen uit Noorwegen, Polen, Japan, uit Spanje, zelfs uit Mexico, voor ons iets van 't oud-Indische, alles op de Terreinen verzameld, en waar hij zijn tekst van zou doen vertalen. Maar leek Van Oest aanvankelijk happig, de kosten werden al te groot, tenzij Dolf zelf.... En daar wou hij niet aan, ondanks het dringen en drijven van Paula. - Jij wilt me failliet hebben! lachte hij, de zomer was al duur genoeg. - Het laatste zei ie op anderen toon; Paula voelde: het is niet het geld, teleurstelling maakt 'm gemelijk. Ook over zijn Fransche ‘Van Vlaamsche Kunst’ bleek Van Oest achteraf ontevreden. Doch dit zou heel iets anders worden, iets nieuws, met kunst van dezen tijd en van - Pau' wist niet hòeveel landen. Dolf liet zich tegen Rob ontvallen: - Het zou een beeld geven van het mooiste op de heele Expositie. - En alles eigen werk van hem; eerst eigen kieken en die gebruikt tot een eigen kleurbewerking, waarvoor bij de foto's stond aangeteekend, hoe de kleuren waren verdeeld. Mocht dat mislukken op wat geld? - Om mij plezier te doen, vleide Paula. - Ik hèb het geld niet, jokte Dolf. - Dan treft het dat we erover spreken; ik had kousen willen koopen; 'k heb acht paar liggen die kapot zijn; maar nu doe ik dat evenmin. - En 's avonds vond hij haar, druk aan het stoppen. Zij maakten grapjes en plaagden elkaar, maar Paula zag: hij raakte ontmoedigd; twee teekeningen deugden niet, een liet hij half voltooid verdrogen, de lust ontbrak die af te wasschen. Toch moest hij aan den arbeid blijven, anders dreigde weer verveling.

Toen kwam, het was een week vóór Kerstmis, Samuel Davids hem weer bezoeken. Dolf zat boven te teekenen, de wanden hingen vol kleurige dingen, herinneringen der expositie. Sam kwam vertellen, dat hij verhuisde; hij had een Slijperij gekocht, te Amsterdam op den Achterburgwal; aanvankelijk trok hij in bij zijn neef, maar dat leven daar was te vermoeiend, hij wou er niet blijven, ook voor zijn gezondheid; wel hoopte hij dat het gezin dan meetrok: wonen wou hij te Muiderberg, daar had hij grond gekocht van een boer; of Dolf er een villa zou willen bouwen.

- Ik? In Holland!?

- Te Muiderberg.... U zoudt heen en weer kunnen reizen.

- O ja, dat is geen bezwaar! Maar u begrijpt, het overvalt me....

Davids toonde nu een boekje, hij had het gekocht te Amsterdam, een Geschiedenis der Bouwkunst door meneer J. Godefroy. De slappe handjes bibberden; diep gebogen moest hij zoeken: toen:

- Kijkt u eens.

- Dat? Het is geen villa! Het museum Lambert van Meerten....

- Ja, maar ik vind het een pracht van een huis.

- Zeker! Maar.... voor een villa buiten....

- Iets in die trant zou ik dolgraag hebben. Of....

Weer zocht hij, nerveus voorover. Toen was het een landhuis te Wassenaar.

- Mooi, zei Dolf. Maar nog al groot. En als ik eerlijk zeggen mag, tusschen die villa en Lambert van Meerten zie ik weinig overeenkomst.

- Juist, lachte Sam, wel groot verschil. Ik laat ze u alleen maar kijken om u een idee te geven, hoe vrij u zijn zou bij 't ontwerpen.

- Maar, meneer Davids, wat zal ik zeggen! Wat anders dan dankbaar: ik doe het graag?

- Afgesproken. Nu één ding. Op de man af: ja - of neen. Als u neen zegt, maakt u wat anders. Maar het liefst had ik een tuin - en er staat nog al hout op me grond - met een villa als de uwe... U schrikt? Maar lacht! Begrijp me wel, van binnen moet het anders worden. Ik trek er, hoop ik, in met een gezin, dat van me neef, er zijn drie kinders en ik wensch dat er meer zullen volgen. Dus u begrijpt: van binnen anders, maar uitwendig, als geheel, iets in de trant van deze villa, die ik nauwkeurig heb opgenomen, toen ik die avond uw gast mocht zijn.

- Uitstekend, zei Dolf.

- Geen enkel bezwaar?.... Ook niet, denkt u, bij uw vrouw?

- Welnee, meneer Dávids....

Sinds dat gesprek, had architect Van Hooren werk. Ook het

tentoonstellingsboek ging door. Hij stemde toe in een garantie.

II.

- Ken 'et uw swager wese, menheer? - had Jan den Duycker moeten hooren en moeten hooren van zijn tuinman - die ginter an 't bauwe gaet foor die jaude?

- Ik denk het niet, baas. Onwaarschijnlijk! Meneer Van Hooren woont in Brussel.

Koudstraal wist het, ook van 'n huis, dat menheer Dolf zich daar zelf gezet had; maar hij had 'm meenen te zien, denzelfden rijzigen, knappen man en nog niemendal veranderd, zooals-t-ie rondliep om op te meten.

Menheer haalde stug de schouders op, onverschillig, het kon hem niet schelen. Koudstraal prevelde nog wat, van dat ie toch zoo vast geloofde; maar volgde zijn patroon den tuin in.

Jan den Duycker wàs niet onverschillig. Hij had gehoord dat die rijke jood Davids uit Brussel hier naar Muiderberg kwam; den vorigen zomer had hij gelezen van diamanten te Brussel te zien, heel bijzonder tentoongesteld, waarbij de architect Van Hooren genoemd werd als maker van 't mooie gebouwtje. Hij zag een infame mogelijkheid. 's Avonds liep hij aan bij Annie, die nooit had willen breken met Dolf, om te vragen of zij iets wist. Zij wist, dat Dolf in-stad geweest was, één dag; hij had nog opgebeld, terwijl zij juist visites maakte. Zijn komst kon voor het tentoonstellingswerk zijn dat misschien nòg niet was afgewikkeld, zooals De Ridder zich haastte te zeggen. Jan den Duycker zei toen maar niets meer; De Ridder vroeg hem wat over de Beurs; knorrig liep Jan den Duycker naar huis.

Te Muiderberg - de broer zijner vrouw - in dienst bij dergelijke joden!

Jan dacht aan 't Muiderslot en Hooft; Dolf met zijn kunstenaarsverbeelding: dat waren artiesten, toen, op het kasteel! De drost, een dichter, maar tevens een heer! In het archief van zijn geslacht wist Jan dat een schrijven lag van den drost, een brief van Oogstmaand 1713 over een kwestie van waterkeering aan zijn voorvader Thomas den Duycker. Was dat toen Hooft? Jan wist het niet zeker, de onder-

teekening was onleesbaar, het kon een andere drost geweest zijn. Maar zulke relaties hield een Den Duycker hier bij Muiden twee eeuwen geleden - Dolfs relatie was die smous. In dat paviljoen te Brussel, waar men heel den zomer door societeit hield, ook voor dames, was iets ontstaan als burgeroorlog tusschen menschen die zich gevleid voelden bij conversatie met mevrouw Paulien van Hooren en meer beschaafde Nederlanders, die een ex-juffrouw van de vlakte eerder geschikt vonden om achter het buffet te staan dan om mee aan één tafel te zitten. Dat Van Buuren bij haar op visite ging! Roelofsz.... nu ja, als cavalier seul, altijd in vlam voor mooie vrouwen....

Vroeger gaf Dolf te weinig om geld, al had hij ruzie durven maken over dat eene rubber-aandeel uit den trommel van tante Winsema. Wanneer hij nu werkte voor menschen als Davids, kon het uitsluitend zijn om het geld. Wellicht ook al de macht van zijn vrouw, want goedkoop zou die niet wezen. In elk geval deed Dolf indigne. Vroeger logeerde hij telkens op Broekland, hij wist dat het eeuwen in hun geslacht was, wist dat zijn zuster met haar gezin er elken zomer maanden toefde; toch zette hij hier een huis voor Davids, mat den grond op; hij, Dolf van Hooren, in dienst van 't gammele leipje Davids. En de landheer van Broekland stond machteloos, nu Koudstraal hem niet bijtijds had gewaarschuwd, dat Fongers, in het nauw gedreven, grond naast zijn hoeve wou verkoopen. Bij Fongers kon hij nog rechten doen gelden, maar dat er schuin over zijn oprijlaan een huis gezet werd voor poerim-joden, hij moest het zonder verzet gedoogen.... Toen hij er met Lucie over sprak, had ze hem onwijs aangekeken. Er viel met haar geen land te bezeilen. Dat hij veranderde van chauffeur, had ze hem weer kwalijk genomen; Piet was toch ook haar chauffeur!

Hij zou nu aanloopen bij Van der Meulen, die zich ook al had laten verleiden om naar die fuif van Dolf te gaan; maar later erkende: een rare jongen, voor wien er niemand bestaat dan zijn vrouw; die nooit iets deed zijn leven lang en nu in de Hollandsche Sectie dacht dat hij de lakens uitgaf, alles wou regelen naar zijn inzicht, alsof er geen subcommissie bestond en zelfs niet eens het Hoofdbestuur....

In den namiddag bellend bij Van der Meulen, vond Jan den Duycker alleen mevrouw.

- Dag Mien.

- Gunst, Jan, wat een verrassing! We hebben je in geen maanden gezien. Maar nu is Niek juist uitgegaan.

Zij was hem tot de helft der als een zaal zoo breede tuinkamer tegemoet gekomen en stond daar, klein in de holle ruimte.

- Gaat Niek ook 's middags nog naar de fabriek? Ik dacht dat de dokter het had verboden.

- Je weet hoe hij is. Hem thuis te houden! Maar Van Oord had opgebeld. Dus was er een reden.... Toch is hij moe. Ook Brussel heeft wat veel gevergd.

- Heeft hij weer al het werk gedaan?

- Och, hij wil nooit en nergens anders.

- Ik kwam om hem over me zwager te spreken, die munt slaat uit de expositie, maar op een zonderlinge manier.

Jan den Duycker vertelde zijn grief, vroeg niet wat Mien vond van die vrouw, doch kon niet verhinderen dat ze het zeide.

- Het lijkt me wel een beschaafde vrouw, al deed Dolf een mesalliance.

- Beschaafd? Maar dan toch.... met een luchtje. Nee, dat huwelijk blijft een schande. Als hij zich nu maar couche wou houden, maar opeens gaat meneer zich weren. Ook je man heeft hij geërgerd met zijn bemoeizucht en zijn toon en nu liet hij zich in met een jood die Muiderberg onveilig wil maken. Hij zet me daar een huis voor die vent!

- .... Onaangenaam voor je....

- 't Is indigne. En ik kan er niets tegen beginnen.

- Ach, famielje....

- Zeg dat wel.

Mien zat in haar leunstoel als verscholen, een dor, een nietig wezentje. Jan den Duycker dacht aan het bezoek, in Maart aan de nieuwe afdeeling in Niek's fabriek gebracht, waar toen ook Mien gekomen was en zij te midden der vele vuren en onder den schijn der elektrische lichten leek op het flakkerend olielampje, trouw toch meelichtend in een gang. En die was de liefde van Willem geweest! Haar ouders trouwens,

als de zijne, hadden gewenscht, gehoopt tot het eind, dat de jongste zoon hunner vrienden Den Duycker trouwen zou met hun eenige dochter. Nog wist Jan alles van een avond, toen hier gekiend was of pandverbeurd in deze zelfde, vrijwel onveranderde, altijd ongezellige kamer. Wim was toen doodelijk van Mien. Toch was 't een bleekneus en niets mooi. Vroolijk was ze, hartelijk, goedig, maar wel stond ze op haar stuk en liet zich door Wim's weeë trouw niet afbrengen van haar vroegtijdige voorkeur. O, wat had het Jan gegriefd! *Zijn* broer, als onder de suggestie van beider ouders geduldig volhardend in zijn verliefd-zijn op een meisje, dat leelijk was, of niet bevallig en een domineeszoontje verkoos boven een jongen als Willem den Duycker.... Dat domineeszoontje bléék later een wonder. Maar of Mien gelukkig werd? Bewonderen deed ze Niek altijd nog: straks weer met dat: - 'Je weet hoe hij is.' Heel Amsterdam had dit trouwens geweten en ervoer 't ook nu voortdurend, ondanks het remmen der medici, want Van Oord deed niets alleen, schaamde zich nooit aan elk te doen blijken, dat hij enkel in naam directeur was. Had Niek daarom de aanstelling doorgedreven? Jan wist dat het juist over deze benoeming met Wim als president-commissaris maandenlang gespannen had. Er wàs iets gemompeld van oude veete, alsof Wim zich met zóó iets zou wreken! Wreken waarom? Wim trouwde goed, beter dan één van de zusters of broers, present company not excepted. Niek?.... Hij leefde voor zijn werk en dat hij zijn vrouw's famielje voor de schande van een Indisch faillissement had weten te behoeden, kon hem zijn tot een levensvoldoening. Maar dit en gelukkig getrouwd zijn.... Het kinderlooze huwelijk met een lichamelijk onaantrekkelijk en geestelijk onbelangwekkend menschje als Mien van den Sande moest voor een man nòg vol van geestkracht, ook nu zijn lichaam niet meer meewou, het tegendeel van een stimulans zijn. Hij had die niet noodig.... Zeker, dat was het; maar daardoor telde Mien ook niet. Heel het huwelijk telde weinig in dat bestaan van werken, werken. En het aspect van deze kamer, even akelig als vroeger, bij die door alle vrienden der ouders toen al bespotte ouderwetschheid, waaraan Mien nooit veranderd had, karakteriseerde Niek's huwelijk. Ingetrouwd was hij in dit huis. Trok de eenige zoon naar Java

om er in minder dan zeven jaar aan 't bijna seculaire aanzien der Van den Sande's een einde te maken, waarbij slechts het ingrijpen van den schoonzoon het allerergste vermocht te voorkomen en dit kort vóór den dood des vaders; zedig inwonend bij Mien's ouders, werd Niek aller steun en redder, vijf jaar nadat hij met schoonvaders geld het fabriekje had kunnen koopen, nu *de* fabriek van stoomwerktuigen voor Amsterdam en Nederland, ondanks dat nijpend moment van gevaar, toen de hulp aan den zwager verleend, waardoor wel het vermogen wegslonk maar de famieljenaam gered werd, zijn eigen krediet en aanzien bedreigde. Kranig dééd Niek.... Toch bleef hij een vreemde, in de famielje en in hun kring, bijna een parvenu op de Beurs, al vond men het geslacht Van der Meulen, dank zij zijn neef den gegoeden notaris, nu ook in Vorsterman van Oyen met een zestiende-eeuwsch begin. Ach neen, zulke romantische liefde! De firma Ringers en Van den Sande telde niet meer mee op Java. En niemand wist Niek te beletten, niet een anderen Van den Sande, evenmin een van de jonge Den Duycker's in de stoomfabriek te halen, maar zijn eigen neef Van Oord, trouwhartig maar dom, van goeden huize maar aan geen mensch op de Beurs bekend, uitsluitend geparenteerd aan Niek en een slap product van Delft. Zoo werden de oude namen verdrongen. En hijzelf, hij Jan den Duycker, voelde zich bij gedachten als deze vaak verward raken onder bezwaardheid. In een tijd van gemeenschapsleuzen verdiende de persoon waardeering en zeker was Niek van der Meulen iemand. Uit een moeilijk, maar belangwekkend Duitsch boek over Napoleon, onlangs op het Leesmuseum in handen gekregen, had Jan den Duycker iets overgeschreven, het waren niet meer dan enkele woorden, doch nu kende hij ze van buiten. Juist door den bijzonderen vorm, had de bewering hem aangetrokken, dat de zoogenaamde tijdgeest het altijd nog weet voor te stellen, ‘als drohe eine weitere Verdünnung und Entleibung des gestalthaften Menschen zugunsten des socialen Menschheitsideals.’ Napoleon was bij uitstek ‘gestalthaft’ - toch was en bleef hij een parvenu voor de Fransche emigranten. Toutes proportions gardées voelde Jan bij diepen haat aan wat het ‘sociale Menschheitsideal’ van dezen tijd, is onder erkenning van Niek's verdiensten, juist om

de ook voor zijn geslacht tellende zaken der Van den Sande's, in den te Harlingen geboren fortuinloozen domineeszoon die den schoonvader voor een bankroet behoedde en 't fabriekje, hem geschonken, opvoerde tot een groot bedrijf, iets van wat l'ancien régime tot op Elba en Sint Helena moest hebben gehaat in Napoleon.

En nu hij, na een kort bezoek aan het jeugd-idool van zijn broer, bezoek dat niet had opgeleverd wat hij hier was komen zoeken; van het ongezellige, comfort-ontberende Heerengrachthuis naar zijn betere woning zich wendde, wist hij het sterk: èn Niek èn Dolf deden wat hem diep verhasst was.

Maar daarbij was Niek een bijzonder mensch en Dolf niets dan een verwende kwajongen.

III.

- Ik denk, zei Dolf, aan een avond hier, toen ik Sam voor de eerste keer zag. Céline kwam binnen: d'ar waes minier Davieds. Ik meende David te zullen vinden, met wie ik een kleine oneenigheid had. Toen zat daar dat gebrild gedrocht. Het is nu.... meer dan een jaar geleden. Merkwaardig, die mentaliteit van joden! Ze maken heibel, lijken driftig, maar hoe weten ze zich te beheerschen! Als Jozef, bij den baas z'n vrouw en bij z'n broers, tot ie Benjamin weerzag. Sam liet nooit jaloerschheid merken en lachte om het geval van de Sjah. 'k Herinner me, eens in het Paviljoen, dat Corvet erover begon aan een five o'clock met beiden. Ook de Kolonel zat aan en Kees van Angeren met vrouw. Sam nam de firma in het ootje, die bestond uit hemzelf en David, over dat dure bezoek van de Sjah, die geen blik sloeg op de kast, ondanks de vier ton diamanten, en de hulde knorrig doorgaf.

- Ik zag, lachte Rob, hoe die bobbelend wegzonk in de put van een hovelingsjas.

- Ook op ons feest hield Sam zich prachtig en zijn portret leek toch naar niets; 'k had, zonder een foto, maar zoo wat gekrabbeld. Toch moet het verdriet toen al hebben gewerkt, David had zijn officierskruis en op een ding van de Sjah was geen kans meer. Eens, in de afdeeling, hield hij me aan en stelde zijn neef voor, Samuel Davids; ik ben zijn oom, zei-d-ie

goeiig er bij. Er was dus aanleiding voor het grapje: peetoomsuikeroom; beiden lachten.

- Hij heet naar z'n grootvader, lichtte de oom in.
- En net als u.
- Ik naar me vader, 't is telkens de naam van de oudste zoon.

Weer die vindicatie: oudste. Maar van oneenigheid merkte ik niets..... En nu speelt David de fiere rol. Sam, zegt ie en neemt een air bonhomme aan, was immers nooit een man voor Brussel! Hij zal zich, daar te Muiderberg, buiten, stil en dicht bij zee, gezonder voelen, minder oud.... De slijperij zwijgt David dood. Toch moet die een streep door zijn rekening zijn, niet alleen om het geld, aan de firma onttrokken, maar ook, nog meer om Sam's advies, dat woog, voor David en voor derden. Sam is een tragische figuur, buitengewone capaciteiten, lichamelijk gehandicapt. Hoe zijn moed hem er bovenuit helpt, blijkt nu hij, vijf-en-vijftig oud, zoo maar een nieuw bestaan begint. David Davids heeft.... iets zijigs. 't Woord klinkt barok voor zoo'n forsche man, maar in de zij-industrie zou ik hem, juist bij datzelfde buiten en binnen, meer een representatieve figuur vinden dan in de diamantwereld. Begrijp me wel, 'k bedoel dan kunstzij! Similor past hem misschien nog beter. O, die prachtige hooge-zijden, glanzend boven zijn glanzige baard! David beschikt over heel wat slimheid die hij, als alles, bescheiden toont en zonder bescheidenheid doelbewust aanwendt. IJdel op zijn mooie lichaam, uiterst zorgvuldig gekapt en gekleed, is hij ook praalziek in omgangsvormen, een mooie Jood, een keurig man, tevens een mensch die zich keurig voordoet. Zijn vriendin woont niet bij hem in, komt zelfs nooit bij 'm over de vloer; alleen: 's zomers te Ostende, waar ze logeert in een ander pension, wandelt ze 's avonds met hem aan zee. Daar doet ze precies even zedig als hij. En d'er pensionhoudster weet te zwijgen. Verleden jaar ging hij Vrijdagsavonds en was Maandag om negen uur altijd present. Drie-en-vijftig, millionair. Dus ook de wilskracht van zelfbeheersching; maar vadsig, slap als zonder vuur bij de nooit rustende lava van Sam. Eens ben ik hier op hun kantoor geweest. Ze hadden er ieder een kamer aan straat, door een open deur verbonden; Sam's eerste

zorg was: dicht die deur. Daarbij zag ik zijn moeilijk bewegen. Laatst zei ie me dat ie de kamer aanhield, trouwens heeft ie nog geld in de zaak, wat, gezien zijn doen in Holland, respect geeft voor zijn portemonnaie.

- Zit David niet in de slijperij?

- Dat is juist de groote wraak! Sam, te Antwerpen begonnen, heeft David uit Amsterdam laten komen, David vooruitgeduwd, David moest doen, maar Sam hield, met een zweep, de teugels; alleen - vertoonen deed ie zich nooit, zoo min aan klanten als employés. Enkel de intimi kenden de weg (dat ik die gaan mocht, leek een wonder!) en 't personeel wist: naar meneer Sam gaan, waartoe bevel kwam over schijven, beteekende òf een gruwelijk standje òf een bijzonder plezierige pluim, plezierig ook door een daad bij het woord.

- Hoe weet jij dat toch allemaal?

- Van Rosa, mijn gastvrouw in Amsterdam.

En, daar Rob nog vragend keek:

- Rosa Zadoks, het mooie nichtje, dat met de jonge Sam getrouwd is en dus de gastvrouw in het huis, waar Oom Sam is ingetrokken en ik nu elke keer logeer. Dat nieuwe leven van den oude! Te Amsterdam is alles zóó anders dan het in België is of was. 't Is zijn fabriek, hij directeur, neef Sam is onderdirecteur, maar Oom, 't was Rosa die het zei, Oom is overal tegelijk. Ze beven voor 'm en lachen nooit meer.

- Lachen, hoe meen je?

- Eens mochten ze lachen. O, die man is tragisch-geestig! De dag dat ie de zaak heeft overgenomen, die slecht ging, maar die hij goed betaalde, riep ie het personeel bijeen, met pal naast zich de vorige baas, die rust noodig had als het heette. Toen klom ie boven op een stoel, nam zijn bril af, hield een speech, kort, heel duidelijk, haast vroolijk, maar duidelijk ook door de toon van gezag. - Mannen, zei-d-ie, kijkt me aan. Ik ben de nieuwe directeur. Als jongmaatje en jonggezel heb ik in dit gebouw gewerkt. Toen ben ik driest naar den vreemde getrokken en heb er moeilijke jaren gehad. Maar later ook veel betere. Nu ben ik terug in me vaderstad; Amsterdam! zoo geliefd bij de joden, al sedert hoeveel lange eeuwen! En ik verkreeg hier de directie. Bekijkt me goed; nu mag je lachen, want ik zie er wat zonderling uit. Dat weet ik zelf natuurlijk

het best. Daarom, lach zooveel je wilt, lach om mijn uiterlijk daar ik bij sta.... Vanzelf werd er even gemompeld, gesmoesd, al om dat doen van de nieuwe patroon. Toen, na een moment: - Ziezoo, nu is het uit, hè? Nu weet jullie. Voortaan lach je niet meer. Nu zullen we rustig kennis maken, voordat we allemaal aan het werk gaan. En hij sprak er een aantal aan, toonde zich overal op de hoogte, ook van latere installaties, waarvan in de jaren dat hij er werkte niemand nog iets vermoedde of wist. Hij is en zal blijven de ziel van de zaak - die gáát, nu plotseling weer krachtig, ondanks veelzijdige malaise. En dit bedrijf hangt zóó aaneen....

- Het is geniaal.

- En hij sympathiek. Werkelijk een prachtig mensch. Als alle grootvaders zich gedroegen, zooals hij in het huis van zijn neef....

- Krijg je de lofrede op oom Sam!

Paula stond in de deur en lachte.

- Als hij Dolf maar wat beter betaalde!

Rob keek vragend van haar naar hem. Dolf haalde lachend de schouders op. 't Was onzin, Sam betaalde best, maar juffrouw Paula was jaloersch, omdat ze niet meemocht naar Amsterdam.

- Eenmaal bèn ik meegeweest. En nu, in Mei, naar Amsterdam! Onze tuin wordt veel te mooi.... Maar zooveel geestdrift om een jood....

- Ze is niet wijzer, smaalde Dolf en keek vol liefde naar haar op.

IV.

- Neen Fongers, daar wordt niet meer aan veranderd. Als je Koudstraal hadt verzocht, mij te verwittigen dat je die grond moest verkoopen, had ik met je kunnen spreken. Het buitensporige bedrag dat... hoe heet de jood, betaalde, hadt je van mij er niet voor gekregen, deze gedachte kan je een troost zijn; ik had je geboden wat de grond waard is, misschien had ik ook het hout betaald, bouwland kan het toch niet worden, dat heeft je vader al begrepen, daarom deed hij er nooit wat aan. Maar, lekker met de malle prijs, die je d'n

nieuweling dorst vragen, heb je verder niet nagedacht. Het was je recht, zooals mijn recht is, me goed voor wandelaars te sluiten.

- De nekslag voor Fongers, menheer Den Duycker. 'Et recht van wandeling was 't er altoos.

- Recht van wandeling was er nooit, vriend. De wandeling werd toegestaan. Ook om de familie Fongers te helpen. Ik weet nog toen ik jongen was, dat Japiks, de toenmalige tuinman, mijn vader verzocht - hij hield twee koeien, de toestanden waren nog zóó anders, de loonen weet ik hoeveel minder - een hut en tafels te mogen zetten onder de boomen achter zijn woning. Japiks was een goeie tuinman, me vader weigerde, om je moeder. Trouwens, jullie hadt toen aanloop; nu was het niets meer, de laatste jaren.

- 't Kon weer wat worden, menheer Den Duycker.

- O! Je meent: met die joden naast je? Neen maar, nu ben je me al te oprecht! Ten koste dan toch van de rust op Broekland. Fongers, je levert me daar het bewijs, dat ik verstandig deed met de sluiting.

De landheer wenkte dat Fongers gaan kon. Grimmig bleef Jan den Duycker alleen. Achter àl dit zag hij Dolf; Dolf, die hem eens op een - fout betrapt had, toen met dat rubberaandeel van Tante; Dolf, die nu Koudstraal had aangesproken: ‘toch zoo'n vrindelikken heer’; Dolf, die zijn koffiemaal haalde bij Fongers, de dagen dat hij ernaast aan het werk was, in dienst van dat wangedrocht van een jood, om wien hier zelfs vrouw Koudstraal lachte, met haar: - Wèrkt de jongehéér, bouwt die een woning voor dìe man?

Dolf was hier nog populair!....

Het sluiten van Broekland was noodig maar moeilijk. Gewoonterecht bestaat nu eenmaal, de jeugd uit het Broek moest erover naar school, ook veel daglooners namen de weg. Altijd was dat zoo geweest. Verder kwam er, behalve 's Zondags, eigenlijk niemand dan bedelvolk, waar voldoende op werd gelet. Dus.... Maar in Gelderland deed men niet anders. Daar waren overal haast bordjes, uitgelegd als tegen de stroopers. Om hier het stroopen te beperken, moest er ten minste nog één man meer bij. Maar alles was altijd gegaan.... als het ging. In den Kozakkentijd liep het ook wel! Wanneer

Grootvader daarvan vertelde.... Het huis - als dat 's winters maar goed bewaakt werd. Dus: dit verbod wàs nu - om Dolf. Tegen de jodengezichten - om Dolf. Jan den Duycker's trots kwam in opstand tegen wat hijzelf verbood. Hij wist: sop dat de kool niet waard was; plotseling zes dure bordjes met ‘Verboden, artikel zooveel’. Het volk zou om den landheer lachen. En dat - dóór Dolf, met zijn leelijken smous. Jan den Duycker was innig verstoord. Wat kreeg men toch weinig hulp van zijn volk; Koudstraal had het dus geweten, dat Fongers er zoo leelijk voor stond; met het plan dat brok van zijn land te verkoopen, liep die man al jaren rond; waarom den heer nu niet gewaarschuwd, hij had dan nog kunnen zien wat hij bood, al bleef het onder den prijs van Davids! Maar Fongers wenschte nieuwe menschen en Koudstraal dacht misschien als hij. De macht van den landheer moest worden gebroken, desnoods met bijstand van Jan Rap, nadat die zich onbehoorlijk verrijkt had. O, het was een ellendige tijd! De loonen, telkens weer verhoogd, veel gereeder dan onder Vader, die haast tot het eind op zestig cent bleef. En toch geen hulp, zelfs niet van Koudstraal, die het met den groentenverkoop maar best had. ‘Nieuw bloed’ zou ook hier wel de leus van het volk zijn, zooals voor de gemeenteraden. Maar Jan zou ze dan nieuw láten bloeden! Fongers moest er nu maar aan. Zijn moeder was Vaders hobby geweest, maar in den zoon zat niets geen fut en die gedachte: ‘het kon weer wat worden’ ten koste van de rust op Broekland, gezegend als uithoek van Muiderberg, juist nog terzij van de zomerherrie, verdiende het tegendeel van een belooning. Dus weer eens aanloopen bij den notaris; haast had het niet, integendeel; Fongers hàd nu immers geld; beter gewacht, maar - uitgekeken, zelfs niet meer vertrouwd op Koudstraal. Jan den Duycker's grimmigheid week. De bereddering op Broekland, futiliteiten naar hij erkende, naast de belangen zijner firma, ze ging hem evenzeer ter harte. Hier had hij waarlijk het rijk alleen; hier op het fâmieljegoed sedert eeuwen, gold Jan den Duycker's wil als wet. De bordjes stonden, een halt voor die joden, als straf voor hun vriendschap met Dolf van Hooren.

V.

De architect had plezier in het werk, dat wist Van Oirschot, de kwieke knaap, door Wessels vol welwillendheid aan Dolf als opzichter bezorgd; dat wist de aannemer, al het volk; dat merkten ze elken keer bij Fongers; en dat drong ook tot Het Broekland door. Dikwijls kwam hij het hek voorbij en herhaaldelijk zag hem iemand, die juist uit- of binnenging. Dolf vond dien toestand meestentijds grappig, hij was in een perfect humeur.

Toch waren er wel moeilijkheden. Daar zijn oomzegger Thomas den Duycker bij het voorbijgaan hem niet had gegroet, onthield hij zich van een groet aan de meisjes, toen hij ze tegenkwam met hun broer. Maar toen die kinders den volgenden dag per auto uitreden met de moeder, nam hij háár aanziend wel den hoed af. Lucie groette verward terug. Zie, dacht Dolf, nu is dat klaar, ik groet me zus en daarmee uit. Vreugd beleefde hij aan Koudstraal, dien het noodlot den weg op voerde, tweemaal, juist toen hij er aankwam. Den eersten keer zag de man iets aan de sloot, dat hij noodig moest onderzoeken, weshalve menheer Dolf hem niet stoorde; de tweede maal keerde hij resoluut om, zoodra hij Dolf bij de villa gewaar werd. Er was hem dus een consigne gegeven, na dat zoo hartelijke weerzien.

Dolf stond gesignaleerd als vijand! Maar, zoo peinsde hij plezierig, naast mijn rubber-stuk heb ik er geen, waar mijn brandkast zoo aan verknocht is. Toch was de koers dezen zomer gedaald....

Dolf's moeilijkheden lagen elders. Nu de heer van Broekland wenschte, dat niemand hen langer voor vrienden aanzag, berustte Dolf in een vijandschap, waarbij hij ook Lucie verloor. Maar nu moest Sam daar ook van weten, anders dreigde er pijnlijks met Paula tijdens hun toeven bij Jan Tabak. Sam had dat zoo charmant bedacht! Voor de definitieve verdeeling van de vertrekken en hun bestemming zouden Pau en hij als gasten, met Sam, den jongen Sam en Rosa, drie dagen in dat hotel logeeren om van daar het huis te bezoeken en a costi te beramen. Voor het eerst allen samen naar Muiderberg! En al zijn familie-ruzies het tegendeel van ongewoon, al ging het ook

slecht tusschen Sam en David, Dolf wilde geen misverstand over Paula: Sam moest dus weten van twist en oorzaak, nauwkeurig alles van Paula weten vóór de reunie bij Jan Tabak. Dolf had de diepe overtuiging dat Sam 't vertrouwen waard zou blijken. Toch zag hij tegen het onderhoud op, wist hij zich gepreoccupeerd, terwijl er nu juist aan het werk enkele gebreken bleken, die Van Oirschot waren ontgaan, waarvan hij trouwens zelf het eene niet dan toevallig had ontdekt. De aannemer dorst bezwaren maken; het was te laat, 't kon zoo wel blijven; Dolf wist: zijn plicht was vol te houden, maar het besef: ik ben hier vreemd, eigenlijk heb ik ook haast géén ervaring en bovendien ligt die te Brussel, deed iets ontstaan als verlegenheid, iets als gebrek aan zelfvertrouwen, en dat zoo dicht in de buurt van Lucie, nu het luie broertje eindelijk werkte.... Hij dacht aan de ruzie met David Davids, indertijd over wandbekleeding; hij kon hier toch geen schâ betalen?! Maar dat gevoel van ongewendheid, van vreemd-staan in zóó'n klein geschil vóór een grove aannemerstronie, bracht hem toch even van de wijs. Wàs hij het zieltjezonder-zorg, *de dilettant*, dien zijn voogd in hem zag? Nog? Altijd? Maar dit was lafheid! De eigendunkelijkheid, die zijn oom hem even dikwijls had verweten, deed hem de wandbekleeding maken tot ergernis van David Davids. Doch dit was dilettantenlafheid. Zijn plicht als bouwmeester te verzaken en dat bij een taak voor een goeierd als Sam, een consciëntieuzen werker als Sam!....

Dolf moest er het hek van Broekland voor langs om den aannemer op te bellen. En dáár was hij weer even het rijkelui's-zoontje, dat dacht: moet ìk, met zoo'n ploert van een vent? Maar hij ging en hij sprak: telefonisch, doch met rustige, sterke stem, dat het niet kòn, zoo, niet blijven mòcht, dat hij er geen genoegen mee nam - en opeens was het antwoord anders, de toon, de woorden: geen verzet meer! Dolf dacht: zag 'k nu dáár tegen op? Wat een kalf, ik! Hij had het gevoel, Sam die hem zoo ten volle vertrouwde, háást laf te hebben tekort gedaan. En toen hij weer langs Broekland liep, wist hij: kwam Lucie daar aan, ik stapte lachend op haar toe.

Den nacht bracht hij opnieuw bij Sam door. Twee glazen rijnwijn met selterswater veegden de stoffigheid uit zijn keel.

Ook wachtte hem koude kip met sla, waar hij nog een glas wijn bij dronk. Eenmaal in zijn kamer alleen, vond hij zich een ellendeling dat hij had kunnen aarzelen met dat opbellen van den aannemer. Een schoft? Maar anders was hij dat geweest! Een waarschijnlijk rookende schoorsteen en bij de minste vorst gevaar voor waterafvoer uit de keuken. Van Oirschot had het behooren te zien, maar hij was aansprakelijk. En deze menschen vertrouwden hem: het was, of hij hun een weldaad bewees!

Den volgenden morgen sprak hij met Sam. Zij tuften samen naar Muiderberg, om het regenen was de auto gesloten - zoo kon hij spreken, alles zeggen, doch Sam bleek het haast alles te weten, ook het hooghartig gedrag van den zwager. Hij dankte Dolf voor diens vertrouwen. Over de houding van Dolfs verwanten matigde hij zich geen oordeel aan; maar dat Dolf die vrouw wou hebben en dùs haar trouwde.... wie zou het niet doen! - Een pracht van een vrouw en een schat van een vrouw, met wie een man gelukkig zijn mòest....

- Meneer Den Duycker denkt toch niet, dat ik om hem daar wonen kom? Om u weer met hem te verzoenen?!.... Ik had aan de notaris geschreven, of die ook grond wist bij Muiderberg. Van Broekland had ik nooit gehoord.

- Nooit gehoord? Als mijn zwager dàt hoorde, was hij daarmee alleen al beleedigd!

- Dit schijnt hij nog al gauw te zijn.

VI.

Prachtig Juli-weer, warm, niet tè. Een ruime auto uit het hotel, de mand met lunchwaar achterop en een kelner naast den chauffeur. Zoo bij Fongers voorgereden en in Indianenpas een achterpad langs, zich door rommel gewerkt en gekeken heel het huis door. Rosa had een paar bezwaren, die wel waren weg te nemen. Sam en Sam junior toefden boven op de platform om 't gezicht. Hadden we de kinders mee! was de goedhartige wensch van den oudoom. - Hij sait wat! spotte jonge Sam, maar de toon was dankbaarheid. Oom was hun grootvader geworden, hoewel de wezenlijke nog leefde.

De bouwmeester had zijn best gedaan, al wat hier paste te

gebruiken van 't geen Sam had behaagd in Ukkel. Daar hoorde het huis niet bij de omgeving, hier stond het in dubbelen zin alleen, door wat geboomte gescheiden van Fongers. Ook aan den anderen kant was hout en tevens erachter een smalle strook: de bouwmeester had zorg gedragen, dat er bijna niets gekapt werd, slechts wat strikt noodig was voor het huis. Zoo ontstond ook hier wel die intimiteit, meer dan iets anders te Ukkel gezocht. En van binnen wèrd het gezellig! Dolf voelde dit sterk als geleider van Rosa. Een moeder liep naast hem en overlegde, regelend en combineerend. Tweemaal vroeg zij raad aan Paula. En Dolf dacht: als die moeder was.... Hemzelven drukte de leegte nooit. Haar? Het was hem nooit gebleken. Nooit hadden zij over een kind gesproken, de lijn hunner liefde liep altijd erlangs. Zelfzucht? Ja. Maar niet alleen. 't Begin hunner trouw sloot kinderen uit, bij al de ruzie, daarover ontstaan. Toch voelde Dolf nu iets als wroeging, of meer ontstemdheid, dat het zoo wàs, dat Pau niet alles had gekregen, hoewel zijn hart haar alles gunde, dit juist de trots in zijn gevoel was: Pau had zijn volle, diepe liefde, de eerste en de eenige, máár liefde van.... een dilettant. Dankbaar was hij Sam geweest, gisteren voor dien gullen uitroep over Pau's begeerlijkheid. Hoe ze was, wat zij kon geven, bleek ook nu uit de hartelijkheid, waarmee ze deelde in de vreugde en al de plannen van Rosa àls moeder. De kinderen kwamen bij alles te pas, hoe het gaan zou, ook met school en dat ze niet vereenzamen mochten en of de dokter vertrouwen verdiende, plannen, vragen van een moeder, dikwijls kinderlijk naïef. Ook Rosa trouwde geldelijk goed. Haar vader had ‘geen rooie cent’. Trouwens, ook Sam's vader was niet rijk; wat die verdiende was ‘dank zij de Ooms’ of eigenlijk alweer Oom Sam, die ook voor dezen broer gezorgd had, al liet hij hem te Amsterdam. Dat, zei Rosa, is onder joden geloof ik meer dan bij andere menschen. En Dolf dacht aan zijn rubber-aandeel.

Zij lunchten op de grens der bezitting, nu nog met een enkelen, langs grofgehakte sparrepalen getrokken ijzerdraad afgesloten. Men keek er ver over de vlakte; Dolf vertelde, dat de straatweg hier twee soorten grond afscheidde. Ook op Broekland groeiden sparren, doch met allerhand ander hout. Men voelde de zee er, maar ook het broek.

- Het broek? verwonderde zich Paula. Zij bleek bij den vreemd gevonden naam te hebben gedacht aan het kleedingstuk.

- Dat is nu Brussel! plaagde Dolf. Mijn zuster zou op le pays du pantalon wonen. Over de zuster die hem negeerde en de verdere familie werd openhartig met allen gesproken, hoewel telkens slechts terloops. 's Avonds werd dit echter anders. Het was zeer vol bij Jan Tabak en een druk jongelui's-gezelschap zat gelukkig niet dicht naast hen. Maar Dolf onderscheidde al gauw zijn neef, toen de rumoerigheid dier tafel onaangenaam werd voor de andere menschen. Thomas was tweede-jaars-student, dus was het zeker een club studenten; misschien een dineetje dat hij hier gaf - waarom moest dat juist vandaag zijn!

- Wat 'n kwajongens! zei jonge Sam.

Dolf vertelde nu, wien hij erbij zag. Van de tafel die ernaast was, stond de oudste der heeren op, liep naar binnen, bleef vrij lang weg. Toen hij weer zat, kwam de chef in de deur, bedremmeld keek hij naar de jongens. Toevallig waren zij juist nog al stil, ook waagde hij niet hun iets te zeggen. De menschen naast hen haastten zich blijkbaar; een jongere heer zei iets tot den kelner, het scheen een klacht - de bediening wàs langzaam. Ook was 't rumoer nu weer begonnen; even ontstond er een luide ruzie waarbij één jongen dreigend opstond; anderen, om te sussen, zongen; nu riep Thomas om champagne. Hij scheen dus werkelijk de gastheer. Maar champagne: men was hen niet kwijt, nog; en de chef tolereerde nu alles! Van 't verzet der auto-menschen hadden zij blijkbaar de lucht gekregen; toen die opstonden, stonden ook zij op, allen gewend naar die eene tafel; allen zwegen, stonden strak, bogen diep bij het gaan der dames, doch schreeuwden in koor een Ha ha ha! toen 't gezelschap bij de deur was. Deze vreemde manifestatie verwekte blijkbaar ontsteltenis aan de andere tafels der zaal. De chef liep tweemaal aan en af, duidelijk zijn zenuwen toonend. Thomas riep hem dringend tot zich. Hij stond onthutst, wrong de servet en verdween bruusk met een buiging. Eén kwajongen hoonde hem na; van een tafel keek iemand Dolf aan, als vroeg hij: - Wat vindt u daarvan? Dolf vònd niet meer, hij zat te laaien; de rust van zijn gastheer hield hem in toom. Hij dacht aan het feit dat hij schermen geleerd

had, ook deed hij in gedachte grepen, op zijn reis bij Japanners geoefend, voor het worstelen doeltreffend. Doch het pijnlijke van zich hier machteloos te zitten verbijten in ergernis over den zoon van Lucie, verminderde door de nabuurschap van Sam die van het alles niets scheen te merken en met een: - 'Och, laat ze toch' tegen zijn neef de volle maat gaf der zelfbeheersching. Deze hield aan, óók bij het ergste. Weer waren menschen heengegaan en tusschen hun tafel en die der studenten was een open ruimte ontstaan. Dolf zag de jongens kijken en spotten, maar onder al het lawaai dat ze maakten klonk niets dat bedoeld leek tegen de zaal. Tot plotseling - Dolf zag overleg, nekkenbuigen en gemompel, een lied kwam uit verscheiden kelen, het oude lied van 'De Broeders van Jozef'. De zangers waren blijven zitten. Blijkbaar wilden ze hiermee tarten, hopende dat er gereageerd werd. - Laat ze! maande de gastheer zacht. Deze kalmte maakte driester. Luider, haast algemeen kwam het refrein: - 'O vader Abraham, wie had gedacht, dat jou geslacht'....

- Ober, krijgen wij vijf kopjes koffie? klonk, toen het uit was, de stem van den gastheer, niet luid, maar als eenige klank in stilte.

En weer wist Dolf: de rustige kracht.

Oom Sam, als zat hij daar alleen, veegde zorgzaam brilleglazen. Het gehavend gelaat leek nòg erger geschonden, doch 't gebaar was zegevierend.

VII.

Dolf was nog tweemaal naar huis geweest, maar toen het met den bouw naar het eind liep, besloot hij geheel er bij te blijven en nam ook voor 's nachts zijn intrek bij Fongers. Het was er bedompt, niet-proper en slordig, een zonder zorg gelaten rommel; maar met een fiets was hij spoedig aan zee, vaak nam hij tweemaal daags een bad en kwam daarna de nacht wel door. Dáár vroeg naar bed te gaan was het ergste, maar Fongers, die dienstvaardig zijn wou, bleef graag praten met menheer om kwaad te spreken en te klagen. Overdreef de man fantastisch, of dacht hij hem plezier te doen met al dat wraakgeroep over 'het Broekland', dat meest wou zeggen menheer Den Duycker? Dolf hoorde dingen waarvan hij ver-

steld stond, èn gierigheid èn dwingelandij. Strikvragen, daarna gedaan aan de vrouw, gaven telkens bevestiging. Sedert den avond bij Jan Tabak had Dolf voorgoed met zijn zuster gebroken. Hij hoorde aan dezen kant van den weg bij zijn geachten vriend Samuel Davids. Er was, erkenden zijn gedachten, iets kinderachtigs in die onderscheiding, maar kwam zij niet voort uit het werkelijk leed, door Jan den Duycker hem aangedaan? Bij 't hooren hoe deze anderen kwelde, was hij tot deernis te eer geneigd. En toen de waard, niet voor het eerst, maar nu vrijmoediger precizeerend, vertelde van dat laatste bezoek, toen menheer hem dreigend verweet grond aan Davids te hebben verkocht, waarmee het sluiten van Broekland verband hield, lag het antwoord van Dolf voor de hand.

- Vertel dat ook eens aan meneer Davids.

- Als meneer het zou willen doen....

Ja, Dolf zou er over spreken. - Hij deed het. - En de uitslag was een nieuw bezoek aan den notaris, die een dubbele akte moest maken, een van verkoop, een van verhuring. Sam werd eigenaar van het goed, al wat Fongers aan vast bezit had. Maar deze kreeg het huis met stal in huur en dan met optie-jaren en daarbij het gevraagd verlof tot een uitbouw met veranda en tot het zetten van een hut voor dagjesmenschen of logés.

Zoo waren Fongers-en-vrouw geborgen, nog voordat omstreeks half Augustus de familie Davids kwam. Fongers kon het niet onder zich houden. De vrijheid was te zoet een wraak! En het moment, toen Koudstraal zei, wel met een grafstem vol indignatie, maar zoo dat menheer 't met eenen beet-had: dat die Fongers, gladde kerel, nu ook zijn huis en erf verkocht had maar 'et in huur hield vàn menheer Davids; was voor den strengen heer van Broekland een oogenblik om te verbleeken en met al den trots van den landheer zich dupe te weten van parvenu's, nog wel van jóódsche parvenu's. Hierbij dacht hij niet aan Dolf.

VIII.

De derde Zondag in Augustus. Mevrouw Lucie den

Duycker heeft vele gasten. Er zijn er Zaterdagmiddag gekomen die zullen blijven tot Maandagmorgen; er komen er alleen voor den Zondag. Wéér heeft Adèle afgeschreven; toen Mama Vrijdag nog telefoneerde nu dezen Zondag toch te komen, was het antwoord der schoondochter: schreef u juist, Alfred kan onmogelijk weg. Ja, als haar jongen zich zóó liet regeeren.... Toch is 't weer een ergernis voor Lucie, al brengt elk samenzijn met Adèle bisbilles, allerlei moeilijkheden. Maar zij heeft de Den Duycker's uit Bloemendaal, op wier komst Jan zeer gesteld is; de meisjes hebben drie vriendinnen; Thomas kreeg een clubgenoot over, Gijs Coopman, wel geen intimus, maar volgens hem de kraan van de club en juist iemand voor de meisjes, met renommée op het tennisveld. Ook zullen zoowel De Ridder en Annie, als Roelofsz en Christaan Leeuwenburgh vóór de lunch komen en blijven eten. Ieder jaar in de vacantie hebben zij één of twee zulke dagen, een gewenschte réconfort in de trage eentonigheid buiten en voor de gasten een verfrissching. Augustus brengt wat er van verlangt wordt. 't Is droog en warm - zeer warm in stad, maar hier aldoor betrekkelijk koel; men heeft de zeelucht en de schaduw. Jammer dat Kees de Ridder niet kwam, vooral nu er van Edu geen sprake kon zijn; verleden jaar is die er tweemaal geweest, toen met zijn gezin in vacantie te Noordwijk; nu smoren zij in de hitte van Londen. Maar Kees, dat hij het heeft afgeseind, vinden de meisjes op Broekland niet aardig. De gastheer zweeg op hun beklag: Kees is gevraagd en nu hij wegbleef, weet Lucie dat haar man content is. Een huwelijk tusschen neef en nicht heeft naar zijn meening groote bezwaren. Alleen zóó'n huwelijk? denkt Lucie: Jan en zij zijn geen famielje. Maar hij bedoelt weer iets aparts, iets van gezondheid of erfenis; altijd denkt hij het eerst aan die dingen. Zij ziet in Kees een schat van een jongen, verweg den besten uit Annie's gezin. Intusschen, Coopman lijkt ook heel aardig; jurist als Thomas; hij komt bij zijn vader, die een eerste advocatuur in Den Haag heeft. Ach, als ook Thomas advocaat werd! Maar nu Alfred heeft geweigerd, moet Thomas natuurlijkerwijs in de firma. 't Is al mooi, dat Jan hem nog eerst laat studeeren; 't heeft trouwens strubbeling gegeven, maar nu legt Jan zich geheel er bij neer: Thomas is zeer gezien in zijn

club en de zaken gaan een kant uit, waar rechtsgeleerd advies kan helpen, vooral bij betrekkingen buitenslands. Thomas vindt hier zijn vriendinnetje Trees - de jeugd zal zich wel amuseeren, ook zonder den al te verliefden Kees, die Lucie aan Oom Dolf doet denken. Maar dat Alfred is weggebleven...

Mevrouw Den Duycker loopt langzaam het huis door. Wel kan zij bouwen op de booien, maar telkens ontdekt zij nog dit of dat en Jan is zóózeer op stiptheid gesteld! Dit is zijn dag: vele gasten op Broekland, werkelijk voelt hij zich hier meer thuis dan op de Keizersgracht en de Beurs. Och, hij hecht sterk aan traditie en die ligt voor de Den Duycker's op Broekland, al voegde nooit iemand dien naam bij de van. Zal Thomas later Broekland krijgen? Het lijkt zoo weinig iets voor Alfred, al is hij van den oudste de oudste.

- Treesje!.... Kindje, zoek je iets?

Het meisje bloost.

- Ik dacht dat Thomas....

O, lieve leeftijd van oprechtheid!

- Thomas is aan het biljarten met Coopman. Hij zocht je straks, jokt de moeder erbij.

- Dank u wel, lacht Trees verlegen en zweeft gewichtloos de breede trap af.

Dat een gang door het huis niet nutteloos is, blijkt tot haar voldoening mevrouw Den Duycker, wanneer zij èn in de kamer waar Annie en De Ridder zich zullen verfrisschen en voor het diner verkleeden èn in die van Roelofsz en Leeuwenburgh de vensters dicht vindt bij open blinden, zoodat de zon er vrijelijk blakert.

Even tikt zij bij Suze den Duycker: natuurlijk zit die alleen te lezen.

- Wil je niet liever buiten gaan zitten?

Suze antwoordt met luikende oogen. Ze zegt:

- Lucìe, op Zondagmorgen ben ik wel gaarnee en poosje alleen.

- Maar laat ik je dan naar de moshut brengen, daar zit je ver van iedereen af. Trouwens, je man is met Jan naar de beek om er misschien een bad te nemen en de meisjes tennissen.

- Ik blijf liever hier, ontvalt het aan Suze; maar het klinkt als een zucht der vroomheid.

Zij, denkt de gastvrouw, weet zelfvoldaan in de heele famielje Den Duycker zichzelf hèt religieus element, en dan nog maar als aangetrouwde.

* * *

De biljartkamer is en blijft koel. In tennispakken het huis uitgeslenterd, hebben Thomas en zijn logé, nadat zij langzaam à deux ontbeten, bij het vernemen dat de meisjes al meer dan een half uur buiten zijn, natuurlijk om te tennissen, even gepraat met Mama bij de honden en zich teruggehaast naar binnen, waar zij aanvankelijk weinig spreken en van één Clubsessel naar een tweeden elkaar sigaretten, 'vlammetjes' en een paar illustraties toewerpen, in het volle genot van arglistige luiheid. Papa, weet Thomas, is gaan baden. Heeft neef Boudewijn meegekregen. Eigenaardige liefhebberij, als er in huis drie badkamers zijn. Weer dat wanbegrip van 'de natuur'. Dikke spinnen, mieren, muizen, huizen in wat hij 'de kamertjes' noemt; het watervloeit, maar nooit is 't helder. En 't kost een half uur om er te komen.

- En dan terug! beaamt Gijs Coopman.
- Dat vooral. Bad zonder nut. Enfin, dan nemen zij hier een tweede.
- Gaan jullie niet in zee? vraagt Gijs.
- Niet vaak. Het is de Zuiderzee! Ook is 't vrij ver en dan vooral, 's Zondags stinkt er alles naar knoflook, dagjesmenschen, voornamelijk joden. Muiderberg is vergeven van joden. Gelukkig niet aan deze kant. Maar het duinzand en het water, alles stinkt aan zee naar knoflook.

Na lichten klop komt Mientje binnen en brengt een blad met fleschjes soda.

- Water uit het ijs, jongeheer. Mevrouw zei, de sjerrie stond in de kast.
- Krijg jij ze, nonchaleert Thomas het oudje.

Dikke Mien zijgt zuchtend neer, zoekt en vindt in het laagrond kastje drie karaffen, neemt er twee en zet ze tusschen de jongeheeren naast het blad met fleschjes soda.

De jongeheer zwijgt en Mientje vertrekt.

- Lollig meubel, zegt Gijs die haar nakijkt.

- Wie, de meid? Noem jij dat lollig?

Zuchtend hijscht Thomas zich uit den leunstoel, tast in een binnenzak, tast in een tweeden en heeft een kleine portefeuille.

- Kijk, die is lollig.

Een kleine foto. Zegevierend schenkt Thomas sherry, voor Gijs die zuchtend ook overeind komt.

- Schattig!.... Wie?

- Whàt's in a name! Werkt bij Hirsch te Amsterdam. Maar wil weg. Beweert naar Brussel. Kan, zegt ze, daar als mannequin of als tweede essayeuse. Had ook een brief.... die niet veel zei.... Toch kost het geld, meer dan ik heb! Maar Alfred heeft me nu geleend.

- Je broer? Hé, dorst je die dat vragen?

- Ja! Hij is de braafheid zelf. Leeft alleen voor vrouw en werk. Maar vertrouwen kan ik 'm wel. En waar moest ik anders poffen?

- Mozes?

- Dank je. Dan ben je weg. Trouwens, verliezen doe ik haar toch en ik heb 'r ook niet alleen. Maar.... eenig uitstel van excecutie, Brussel of een nieuwe gril, is toch wel vierhonderd pop waard.

- Bliksem....

- Ja! Maar is 't geen schat?.... Wat?!

Weer is de deur geopend, nu zonder kloppen, weer is 't Mientje. Mevrouw laat vragen, of de heeren - nu zegt het oudje duidelijk heeren - weten dat de jonge dames wachten op het tennisveld. Juffrouw Treesje was net hier, ze liep den jongeheer Thomas te zoeken.

- Goed. Ja, ga maar!.... Ouwe zeur! Nee, 'k meen daarmee niet Mama. Maar wat zeg je van zoo'n voogdij! Het is geen wéér voor tennissen.

- Tennist deze dame ook?

- Stik, zegt Thomas en grijpt naar de foto.

- Beste jongen, doe jij niet dom. Je spreekt nu al van executie en leent veel geld voor 'n paar weken uitstel. Ze is heel mooi.... Maar zij niet alleen. Treesje lijkt me nog anders een schat.

- Zeker. Maar dat heeft nog tijd.

Thomas glimt van zelfvoldoening. Gijs ziet hem aan. Wordt korzelig.

- Tom pas op, ook voor jezelf.
- Wat wil mijn biechtvader daarmee zeggen?
- Dat fotopopje is iets heerlijks. Ik neem aan dat ze nog gezond is....
- Zeg!
- Nee, wind je niet op voor niets. Ik ben niet bang dat zij je ziek maakt. Maar elke liaison, hoe kort, kan toch wat anders achterlaten, in jou, iets afslijten of vergroven. Treesje zal daar niets van merken, al laat je haar nog drie jaar wachten. Maar jou zal het.... minder gelukkig maken; je zult niet in zóó'n hemel zijn, als je met iemand als Treesje kunt worden.
- Maar Gijs, je preekt volledige kuischheid.
- Ja.
- En jij dan?
- Ik heb nog niemand liefgehad, maar houd me met dat andere in.
- Heusch?
- Ja, wist je dat niet, Tom?
- Ik kan dat niet! Ik wil 't ook niet! Jij bent dan net zooals me broer. Ik kan er ook geen kwaad in zien. Bij onze zeden van laat trouwen!
- Jij kunt trouwen, wanneer je maar wilt. Trees heeft niets dan ééne zuster. Haar vader is de suikerlord. En ze kwam nu al de trap voor je op....
- Och vent, schei uit. Twee-jaars-student. En dan nog een poos in de leer voor de firma. Vijf jaar moet het zeker nog duren.
- Het hàngt van jou af. In elk geval, laat haar nu niet langer wachten. Kom. Gauw mee. Waar is me racket?

* * *

Jan den Duycker neemt altijd een Engelsch ontbijt, hij heeft het zijn neef ook voorgezet. Dus, houdt hij hem onder het eten voor, moeten we niet te gauw gaan baden, het water van de beek is koel.

Nochtans verlaten zij het huis. Eerst zitten zij in de groote veranda en kijken verstrooid of verveeld de krant in. Wat hun werkelijk interesseert, economie en beursberichten, lezen zij morgen wel, op kantoor. ‘De Koophandel’ ligt daar in drie exemplaren. Dan staan zij op met een nieuwe sigaar en kuieren langzaam naar de moshut. 't Gesprek loopt even traag als zij, soms valt er een zwijgen minutenlang, waarna de vroegere praat hervat wordt; een weet er dan wel waar zij zijn gebleven.

- Wat heeft zij eigenlijk tegen Adèle? vraagt Boudewijn in de hut, na zwijgen. De sigaar, maar half verbrand, heeft hij onder de tafel geworpen; nu steekt hij een eigen sigaret aan.

- Zij? vraagt Jan, een seconde absent. Lucie? Wat die heeft tegen Adèle? Dat ze met haar zoon getrouwd is.

- En ze heeft het aangemoedigd?

- Dat is juist het zonderlinge. Het lijkt een spel van kat en muis, hoewel 't daar niets mee heeft te maken. Hij moest haar nemen, maar toen hij haar had, deugde Adèle niet meer voor hem, dat wil zeggen niet meer voor haar, in haar oog van jaloersche moeder. Zelfs hun kinderen deugen niet. Dat is Lucie 'r ergste wreedheid. Bijvoorbeeld: - Wat is Jan toch een snoes, jammer dat hij een beetje scheel kijkt.

- Scheel, mijn jongen? Maar Mama!....

- Zie je het niet? Dan verbeeld ik het mij. Maar kijk eens goed, bij het wakker worden.

En Adèle heeft een ellendige nacht. Of over dingen uit hun huis, meubels, meiden, intieme vrienden, en hoe de zaken gaan bij Alfred. Kinderlijke plagerijen, die niets anders dan plagerij zijn, maar Adèle toch ontrusten, al weet ze dat het plagerij is, zonder ander motief dan plaaglust, plaagbehoefte, en tegen één mensch, maar tegen dat mensch alleen om de functie. Alf' heeft haar gezegd: als ik ongetrouwd was en morgen trouwde met een meisje, dat U, Mama hadt aanbevolen, aangepraat méér dan Adèle, dan zou precies hetzelfde gebeuren. Van de eerste dag af na de huwelijksreis, misschien ook al in de brieven op reis, zoudt u me vrouw trachten zwart te maken.... Ja, die Van Hooren's!

- Maar Annie is zacht.

- Annie? Ja. Maar Lies?.... En Dolf!.... Willen we verder gaan?

En zij loopen. Zwijgen meest en rooken niet meer. De gast uit Bloemendaal zegent het lommer, thuis wandelt hij ongeveer nooit en nu ziet hij zon op een land in de verte. Het goed lijkt keurig onderhouden.

- Daar heb je eer van, vleit hij den gastheer.

- Me tuinman Koudstraal is een lamstraal - de woordspeling dateert nog van Alfred - die me op allerlei wijzen besteelt, het ergst met de groenten die hij verkoopt. Maar hij heeft de wind eronder, dagdieverij bestaat niet op Broekland, nu niet, maar evenmin als we weg zijn. Daarom laat ik dat met de groente.

Boschbes staat er dichtgedrongen aan beide zijden van hun pad, waarvan de kanten rechtgesneden en sparwortels hier en daar weggehakt zijn. Boudewijn die met strandschoenen loopt, behoeft hier nergens op te passen. Ook als landheer weet Jan wat hij wil! Zal Boudewijn nu van die aandeelen spreken, die Jan hem indertijd vast heeft beloofd, nadat hij de bijstorting door had gedreven, waar hij zelf voor zoo weinig aan deelnam? Boudewijn ìs ervoor gekomen. En Jan als hoofd van de famielje, als de meesttrekkende in de firma.... Maar Jan is ook altijd nog chef van de firma, Alfred heeft er niet in gewild. Thomas ...fuift, als die óóit klaar komt.... Het is voorzichtig in Gods naam te wachten, het blijft een wissel op de toekomst. Als Jan ooit aankwam met een schoonzoon!...

- Was je vrouw niet wel vanmorgen?

- Suze? Hoe dan?

- Ze leek zoo stil.

- Mijn waarde, dat was om de Zondagochtend. Dan past inkeer in eigen gemoed. Ze is nu naar boven met bijbelsche boekjes.

- Vreemd. Jou vrouw!

- Le mariage. Ik heb veel van haar gehouden. Trouwens... verder gaat het goed. Maar zoo'n bevlieging na de veertig.... Voor haar is het goed dat we buiten wonen. In de stad loopt het meer in het oog....

Opeens staat Jan, als vastgeklemd; strak kijkt hij naar het eind van het laantje. Zijn metgezel volgt verwonderd zijn blik.

- Is er wat? vraagt hij.

- Stil. Ga mee.

Niet vlugger dan zij gingen tot nu, maar rechter nog de hooge gestalte, treedt de landheer op het delict af, dat hij toevallig heeft ontdekt, den boosdoener dien hij zelf betrapt, blijkbaar daar in het kreupelhout, achter de badplaats, den oorsprong der beek. Tersluiks beschouwt hem zijn metgezel. Den stok die tot hiertoe hem diende als staf, laat hij dreigende kwispelen vóór zich uit. Strak het hoofd, den neus als snuivend, den mond vol vastbesloten wil, dreigt de blik: de landheer dreigt, stroopers, visschers, wat het zijn mag, zooals zijn neef hem ook zag dreigen in zaken, waar hij nochtans zelf....

- Wat mòet dat hier! Verboden Toegang! buldert hij, nu zij de plek zijn genaderd.

Boudewijn ontwaart twee mannen tusschen struikgewas aan het water. Zij kijken op, doch blijven staan. Nu tikt de eene aan den hoed, nu werkt hij zich door het lage hout heen. En nogmaals tikt hij aan den hoed.

- We zouden net naar Koudstraal, zegt hij.

- Wat doe jij hier op het landgoed? Dat kost je een procesverbaal, man! Je wist dat de toegang verboden is.

De landheer raast de woorden uit, de toon is eenenal gramschap en schimp, neerbeukend op den schuldigen landman, die hem blijkbaar welbekend is. Maar die kijkt om. Uit dichte struiken wringt zich met inspanning de tweede, een oud, zich moeilijk bewegend gedrocht, heerachtig, bultenaar, hoornen bril op. Terwijl het hoofd, waaraan blad bleef hangen, slap, gebukt zich keert naar Fongers, vraagt de oude:

- Meneer Den Duycker?

- Ja! ik ben meneer Den Duycker en vraag wat dit gedoe beteekent, op Zondagmorgen aan mijn beek!

Rustig zegt de bultenaar:

- We onderzoeken de beek, meneer.

- Jij onderzoekt? Hier op mijn landgoed?

- De beek is daar verstopt, *menéér*, daar bij de oorsprong, achter de badplaats, het water kan niet meer door het gaas; 't is toch al weinig, wat er komt, nu.

- Wat gaat jou dat aan? Mijn beek?

- Nee pardon, 't is ook de mijne. Ik kocht de boerderij van

Fongers. En *u*, *meneer*, schijnt te vergeten, dat het contract over de wederzijdsche verplichtingen, waardoor ik verantwoordelijk ben voor de waterkeering op dat erf, me.... ik meen in artikel vier, het recht geeft, ten allen tijde de beek in zijn geheele loop te schouwen.

- En.... die man dan?

- Die is in me dienst. Hij is me pachter, maar ook in me dienst. Juist voor akevietjes als dit. De beek zit daar totaal verstopt. Als u het zelf aan Koudstraal wil zeggen....

- Ik weet wat ik aan me tuinman moet zeggen!

- Ja, pardon, dit wist u niet en uw tuinman blijkbaar ook niet. U hebt daar.... een bad, maar het water stroomt niet, zóó zit het gaas er toegestopt. Daarvoor wilden we naar uw tuinman. Want het moet toch schoongemaakt. Bij Rotteveel ligt het dróóg te stinken, ook Fongers heeft om zóó te zeggen géén water.

- En daarvoor durft u's Zondagsmorgens zonder permissie op Broekland komen.

- Ten allen tijde, staat in het contract. Maar ik wil wel tot morgen wachten! Als uzelf wilt spreken met Koudstraal...

- Zoo, wilt u wel tot morgen wachten! Als u dan nu maar opmarcheert.

- Welzeker meneer, met het grootste genoegen. Zoo aangenaam is het niet in uw nabijheid. We waren hier, krachtens mijn recht, voor zaken; vooral om Rotteveel te helpen. Dag... meneer!... O, vraag 'eskuus....

De blinde botst tegen Boudewijn aan, die verbluft toekijkt en luistert.

- Wie ìs dat? vraagt hij een oogenblik later.

- Dat....dat is een rijke smous, die ik als overbuur moest krijgen en voor wie me zwager het huis heeft gebouwd.

Jan smijt een deurtje open en dicht van wat zijn zoon géén kamertje vindt.

Zijn gast doet hem ontredderd na.

IX.

Na hun eer slecht- dan welgeslaagd bad, in water door woede gebracht tot beroering, toen het waarlijk volslagen stillag,

onververscht om vooral niet te worden ontreinigd, dank zij Koudstraal's zelfzuchtige slimheid; heeft de gastheer zijn hekel gelucht, zijn wrevel, al zijn ergernis; doch na een inleiding in dien geest wéér, toen het uit was, aangedrongen: - 'k Vertel het je in vertrouwen, Boud, we hebben als jongens hier samen gebaad, wat nog plezieriger was dan in zee, omdat we naakt in de boomen klommen en de zoontjes van Japiks de tuinman sarden. Herinner je nog, de eene die ‘aap’ zei, omdat ik hem inwreef met dennenaalden? Maar je hoort de ellende, die neerviel op Broekland: deze buren en Dolf in hun dienst. Praat er niet van, tegen Lucie, vooral ook niet in Amsterdam. 'k Heb dom gedaan met boos te worden, maar ik herkende de jood van verre en dacht geen oogenblik aan dat contract.

Meer ontnuchterd dan bekoeld, zijn de heeren thuisgekomen. Ook daar blijkt ontsteltenis, door tijding van ‘iets met een auto.’ De Ridder en Annie zijn gekomen, afgehaald aan het station Naarden-Bussum, maar Roelofsz en Leeuwenburgh nog niet; er schijnt iets met hen te zijn gebeurd; uit hun naam is er opgebeld, dat men niet wachten zou met de lunch, zij hoopten later nog te komen....

Het maakt de gastvrouw zenuwachtig: heel haar ontvangst raakt in gevaar. En als er een auto-ongeluk ìs, als zij iets hebben of één wat heeft.... moet de verpleging dan hier gebeuren? De boodschap luidde wel ‘later komen’, maar kan dit niet zijn om niet te verschrikken, om niet ineens het ergste te zeggen? In elk geval: *het* loopt nu mis. Zòu zij zeggen, op te dienen? Zal men beginnen? - Wat dunkt je Annie, zullen we wachten nog, óver eenen, of vindt je dat ik kan laten dienen? Annie, verstandig, onthoudt zich van raad, Lucie wacht nog tien minuten: dan, het is bij hallef twee! geeft zij een wenk en de gong dreunt het huis door.

Gisteren, toen niets deed vermoeden, wat hem vandaag gebeuren zou, heeft de landheer zijn tuinman gewezen, welke bloemen hij wilde op tafel, wat voor de lunch en wat voor 's avonds. Nu staan de rozen, voor 's avonds bedoeld, waarachtig op de middagtafel! De gastheer heeft zijn geestkracht noodig om te bedenken dat hij Boud verzocht heeft met geen woord te reppen van wat hem straks is overkomen, hetgeen

straffeloosheid beteekent voor Koudstraal, bij deze bloemen en voor de beek. Anders.... zoo'n vlegel die schuld heeft aan dàt en nu zich weer met de bloemen vergiste!....

De wijnorders blijken juist uitgevoerd.

Jan zit tusschen Suze en Annie. Naast deze en aan het hoofd naast Lucie zijn stoelen voor de afwezigen open. Aan den anderen kant der gastvrouw zit Boudewijn naast de oudste des huizes. Dan volgen al de jongelui. 't Is ondanks die gapingen vroolijk, gezellig. En het hors d'oeuvre is prachtig verzorgd. Geen van de dames neemt er sherry, Thomas zet een glas naast Treesje, dat hij zelf dan plaagziek leegdrinkt. Hij amuseert haar, denkt de vader. Coopman disputeert over modes, het blijkt een middel om Bets te vleien; de gastheer heeft ook daar plezier in. Tom weet beter zijn vrienden te kiezen dan Alfred vroeger ooit vermocht: het bezwaar van een vroege verliefdheid...

Plotseling gaat de deur wijd open: Roelofsz, Christiaan, allebei! Jan den Duycker is opgevlogen, drukt beiden hartelijk de hand. Tom zet in: Lang zullen zij leven! En al het jonge volk zingt mee; zijn vader vindt het een goede gedachte, al is het op het kantje af. Hij wenkt Mientje: - Gauw bouillon. Roelofsz biedt allerhand excuses, het is alleen zijn domme schuld, of eigenlijk van de meid bij Annie: niet te verstaan per telefoon. Daardoor kwamen zij beiden per auto, heelemaal van Amsterdam. Het ongeluk? Ja, de chauffeur is gekwetst, gelukkig niet erg, hij zit nu in den trein; de auto is wel erg gehavend.

- Hoe kwam je dan hier? vraagt Jan den Duycker.

Hierop krijgt hij dit tot antwoord:

- Dank zij je buurman, de jonge Davids. Hij kwam met zijn auto langs en hield dadelijk op om te helpen. Toen ie hoorde dat we naar Broekland moesten, bood ie aan ons mee te nemen. Zijn oom heb ik ontmoet te Brussel, op die aardige fuif bij Dolf. Wonen die menschen nu hier in de buurt? De man heeft een schat van een rosblonde vrouw. Christiaan was natuurlijk smoor.

- Of jij! riposteert Roelofsz' metgezel.

Er wordt gelachen.

Maar Boudewijn ziet, dat de gastheer sinister kijkt.

(Slot volgt).

J. DE MEESTER.

Verzen.

Maannacht.

Langzaam klimt de maan achter kleine daken:
Een dag die stiller is dan dagen zijn
Giet zich koel aan mijn oogen uit, een schijn
Van in verstorven rust glashelder waken.

Het is een onverwacht verplaatst geraken
In een bestaan dat er nog niet kan zijn,
Of reeds voorbij; ik ken het niet als mijn
Gebied; het zal mij tot een vreemde maken.

En ik geloof niet meer wat, nog zooeven,
Achter mij werklijk bleef. Een streng licht vult
Strak, bleekblauw, met vernieuwing onze dreven.
Al het vroegere wordt erdoor onthuld:

Dat het vergoed wordt en wordt opgeheven,
Verijdeld, weggevaagd tot ander leven.

Uitgeleide.

Ik denk aan u.
Waar bleef mijn weerstand? argeloos gevoegd
Binnen de grenzen nu
Van een verminderd ondervinden.
Uit het gesproken woord keer weer!
Beklemmend in de
Steedlijke vroegt
Luid schennend schalt door ochtendlijk verkeer
Wat niet meer fluistren kan met een geheim verweer:
Glanzende en wonderlijke en nauw verstane
Prevelen van weleer.

Eens gingen mijne wegen
Door deze zelfde stad (en ik was jong)
Uw wachten tegen
In eendre banen.
Maar tot dit laat cortège werd ik thans genood
Dat mij kwam halen:
Van 's morgens dwalen
Totdat fel dansrumoer deze angst wegzong
In de taverne waar de nacht
Me eenlijk te vinden placht -
En gij zijt dood.

VICTOR E. VAN VRIESLAND.

Misschien....

Misschien dat ge nog aanwezig zijt
op de plaats waar gij gebleven zijt,
waar ik van u ben weggeleid
zijwaartsche bosschen in
door een die mij niet meer bevrijdt
dan op uw woord.

O dit eenzame land

en niet te weten of gij zijt
alleen gegaan naar 't eeuwig eind
of dat ge voor de dood
mij hier nog zingende bevrijdt.

Misschien dat ge nog aanwezig zijt
op de plaats waar gij gebleven zijt,
weenend het hoofd in uwe schoot.

G. ACHTERBERG

De rattenvanger van Hameln.
(R. Browning, The pied piper of Hamelin).
Een Kindervertelling, geschreven voor W.M.

Aan W.C. Hudig.

I.

In Brunswijk, niet ver van Hannover,
Daar ligt het stadje Hameln.
De Wezer, aan den zuiderrand
Spoelt er haar golven langs den kant;
Er is geen mooier plek in 't land.
Daar hangt dit vers mee samen
Van hongersnood en van gevaren,
Die er voor haast vijfhonderd jaren
De burgers overkwamen.

II.

Ratten!
Zij vielen honden en katten aan,
Zij rukten de kind'ren van moeder's tepel,
Zij lieten geen kaas in den kelder staan,
Zij likten den kok de soep van zijn lepel,
Zij openden vaatjes met zoutevisch,
Zij nestelden zich in de kleerenkist,
Zelfs liepen de vrouwen haar praatjes mis,
Ze bedierven het smoezen
Met piepen en roezen
Doordringender dan een jazz-band is.

III.

Toen liepen de menschen als één man
Voor het stadhuis tezamen.
Zij riepen: ‘wij weten er alles van,
De Heeren moesten zich schamen.
Hebben wij daarvoor je toga's gekocht,
En dure bontkragen uitgezocht?
Wat deedt ge aan de ramp die ons bezocht?
Je denkt zeker: we worden een daagje ouder,
Dat bont zit behaag'lijk om onzen schouder.
Maar Heeren, wij zweren 't, wanneer niet blijkt
Dat dank zij jelie de rattenplaag wijkt,
Dan staat ge volgende week aan den dijk!’
De burgemeester (hij was geen held),
Is bij deze woorden dood'lijk ontsteld.

IV.

In de raadsvergadering zaten zij zoo
Uren bijeen, tot de voorzitter sprak:
‘Ik gaf voor een tientje mijn toga cadeau,
Het liefste had ik mijn biezen gepakt.
Er wordt iets onmogelijks van ons gevergd,
Mijn hersens heb ik gekweld en getergd,
'k Heb schele hoofdpijn, het wordt te erg,
Een koninkrijk gaf ik voor een val!’
Wat denk ge, dat nu gebeuren zal?
Een lichte tik op de deur, dat 's al.
‘Mijn hemel,’ riep hij, ‘wat zou dat zijn?’
(En in zijn zetel werd hij nu klein,
Zoo dik en zoo breed als hij anders mocht zijn.
Hij keek uit zijn oogen al even helder
Als 'n verlegen oester in den kelder;
Zijn oogen glinsterden naam'lijk alleen
Wanneer er een boutje op tafel verscheen).
‘Het minste geritsel maakt dat ik schrik,
Geschuif op de mat en een vingertik,
Daar zit ik al voor in mijn rikketik.’

V.

‘Binnen,’ riep hij zoo goed als het ging.
En binnen kwam er een vreemdeling.
Een rood en gele mantel viel
Hem zonderling tot op de hiel.
Zelf was hij mager, dun en schraal,
Met blauwe oogen, zoo scherp als staal,
Een don'kre tint en lokken licht,
Geen baarddons was er op zijn gezicht.
Een fijne glimlach speelde er om
Zijn lippen, niemand wist waarom,
En naar een herkomst werd gegist
Die geen der vroede vaad'ren wist.
Een zei: ‘'t Is of uit 't graf vandaan,
In 't laatste Oordeel uitgegaan
Mijn grootvader is opgestaan.’

VI.

Voor de groene tafel ging hij staan;
‘Mijne Heeren, bij dezen kondig ik aan
Dat ik met hulp van geheime magie
Al wat maar in de stralen van
De zon op aarde bewegen kan
Aan mijn toovermacht onderworpen zie.
Het is mijn gewoonte die dieren te lokken,
Die aan het menschdom schade berokk'nen,
De mol, de pad en de salamander,
In dit geval ben ik dan rattenvanger.
(En zie, om zijn hals ontwaarden zij
Een lint van roode en gele zij,
Dat juist als zijn mantel was getint;
Een fluit hing er onderaan het lint;
Die scheen zijn dunne vingers te lokken,
Het was of zij werden aangetrokken
Door de fluit die tusschen de plooien gleed
Van zijn bizar en oudmodisch kleed.
‘Zoo arm als ik ben, in Tartarije

Vermocht ik den emir te bevrijen
Van ontelbare, dichte muggenzwermen.
Ik kon den khalif van Barbarije
Tegen een vampyrinvasie beschermen.
En nu de vraag die u bezig houdt,
Hoe gij de ratten verdrijven zoudt,
Ik los ze u op voor honderd pond goud.'
'Honderd, wel duizend!' riepen de vaad'ren,
Verheugd om dit einde van hun vergaad'ren.

VII.

De rattenvanger kwam op straat.
Een listig lachje om zijn mond
Is al wat zijn geheim verraadt,
De macht die in zijn fluit bestond.
Zeker van wat gebeuren gaat
Heeft hij de lippen toegespitst.
Een groen licht in zijn oogen flitst
Alsof men zout in vlammen spritst.
Bij de eerste tonen van de fluit
Ontstond een onderdrukt geluid,
Een mompelen dat morren werd,
Gedempt maar zwellend uit de vert',
En plots was heel de weg versperd.
Ratten, groote kleine, maag're,
Vette, grauwe, zwarte, taan'ge
Jonge rotten, oude paaien
Vaders, moeders, ooms en neven,
Door elkander malsche, taaie,
Renden, staart en snor geheven,
Overhaast en bij het leven,
Naar den speelman toegedreven.
Alle straten liep hij door,
Fluitend, lokkend ging hij voor,
Tot ze kwamen bij de Wezer,
Waar ze in plonsten en verzonken,
Waar ze allen in verdronken.
Een slechts, stout als Julius Caesar

Zwom er over, redde het leven
Om waar er nog ratten bleven
Van de ramp verslag te geven.
‘'t Was een schrille, schelle fluit,
't Gaf van verre een geluid
Als van appels die men versch
Uitdrukt in een vruchtenpers,
Openen van pekelvaten,
Waarin zoutevisschen zaten,
Of de kurk werd afgedaan
Van een flesch met levertraan,
En er zong een stem zoo zoet,
(Lieflijker dan spel van snaren):
Ratten, komt, weest welgemoed
Maakt u op, aanziet bij scharen
't Paradijs der pekelwaren.
Schraapt en schranst op groote schaal,
Lunch, ontbijt en avondmaal
Vóór mij hing een suikerton
Uit zijn duigen, als een zon.
'k Liep al wat ik loopen kon.
't Lokte, lokte als in droomen,
'k Voelde, vlak erbij gekomen,
Plots de Wezer me overstroomen.’

VIII.

Toen had men de klokken eens moeten hooren,
Ze luidden zoo luid, het schudde den toren.
De burgemeester riep fier: ‘vooruit,
Haal nu met poken de nesten uit.
Roep alle timmerlieden terstond,
Laat er geen gaatje meer openstaan.’
Maar over het marktplein kwam voldaan
De listige rattenvanger aan.
‘Met uw welnemen, Heeren, mijn duizend pond.’

IX.

Duizend! De burgemeester keek
Diep op zijn neus en de raad werd bleek.
Er moesten toch feestgelagen zijn
Met Graves, Bordeaux en Moezelwijn.
Zoo'n som kon niet half in het grootste vat
Dat men onder in den raadskelder had.
En rijkelijk veel was het toch wel
Voor zoo'n kakelbonte kermisgezel.
De burgemeester zag hem eens aan,
En zeide met nadruk: ‘welverstaan
Was de hongersnood al vrijwel gedaan
En, mij dunkt, wat dood is zou op kunnen staan.
Je loon zal je weliswaar niet ontgaan,
Zonder een fooi ga je hier niet vandaan,
Een flinke duit krijg je mee op zak,
Maar die duizend pond waarvan ik je sprak,
Je voelt wel dat daar geen ernst in stak.
Bovendien is de schatkist totaal geplonderd,
Wees dus zoo goed, neem genoegen met honderd.’

X.

De rattenvanger gaf norsch bescheid:
‘Ik duld geen getreuzel, ik heb geen tijd.
Met middagmaal zou ik in Bagdad vertoeven,
Ik heb beloofd van de soep te proeven,
Die de opperkok voor mij heeft bereid,
Want ik heb des Kaliphs keuken bevrijd
Van een hevige schorpioenenplaag.
Marchandeeren, dat doe ik niet graag,
Ge weet het, Heeren, hoeveel ik vraag.
En denk, wanneer het mij gaat vervelen,
Ik kan nog een ander wijsje spelen!’

XI.

De burgemeester riep: ‘Dacht je dat
Je den kok van Bagdad voor je had,
Dat ik bang voor zoo'n luien schooier was
Met een looze fluit en een bonte jas:
Wij zijn voor geen dreigementen beducht.
Blaas op je fluit en vlieg in de lucht.’

XII.

De straat op ging hij nogmaals dan,
En nogmaals haalde hij uit
Het lange, gladde riet een lokkend zoet geluid,
En op de eerste tonen van
Zijn meesterlijk gefluit,
Was er een rits'len, dat leek op reppen
Van kleine voeten, een klompjes kleppen,
Een botsen, een buitelen en een dringen
Geklap in de handen en vroolijk zingen;
Als er gerst wordt gestrooid op het erf voor de kippen,
Dan is het een rennen en een trippen,
Zoo kwamen de kinderen nu bij scharen,
Jongens en meisjes, met blonde haren,
En tanden die wit als parelen waren,
Dansend en springend, en hand in hand
Volgden zij allen den muzikant.

XIII.

De burgemeester bleef stokstijf staan,
De raadsheeren waren doodlijk ontdaan,
Geen lid van hun vinger verroerden zij.
Zingende trokken de kindren voorbij,
Een onbekommerde, bonte rij.
De burgemeester, de vroede raad,
Zij zagen hen gaan, zij wisten geen raad,
Zij sloegen het schouwspel angstig ga,
En de kinderen liepen den speelman na.
Zij keken, keken, hun hart kromp ineen.

Ging het den kant van de Wezer uit? Neen.
De speelman hield nu meer westwaarts aan,
Hij scheen naar den Koppenberg te gaan,
En al de kinderen er achteraan.
Zij voelden hun hart weer lichter slaan.
‘Hij komt toch nooit op den heuvelrug,
Het fluiten wordt minder fel en vlug,
De kinderen komen weldra terug.’
Maar zie, zoodra zij den voet bereiken
Begint de bergwand opeens te wijken.
Plotseling opende zich een hol,
De speelman ging voor, het stroomde vol,
De een na den ander, en achter den laatste
Sloot zich de bergwand dat het weerkaatste.
Verdwenen zij allen? Neen één was er lam,
Hij kon hen niet volgen, en deze ontkwam.
In latere jaren, wanneer men hem
Ondervroeg dan zei hij met zachte stem:
‘De stad is doodsch sinds mijn makkers verdwenen.
Het was onvergeet'lijk en om te weenen;
Ik kon zoo vlug niet, ik bleef beroofd
Van al wat de speelman ons had beloofd.
Naar een liefelijk land zou hij ons geleiden,
Waar water glinsterde tusschen de weiden,
Waar bloemen met diepere kleuren bloeiden,
En waar de menschen zich niet vermoeiden.
Daar was de hemel zoo glanzend blauw,
En iedere spreeuw was daar een pauw,
De hond was er sneller dan het hert,
Het paard ging gevleugeld, en er werd
In dat land door de bijen niet gestoken.
Het heeft er nooit iemand aan iets ontbroken.
Mijn lamme voet zou er zijn genezen,
Zoo werd mij gezegd, maar het mocht niet wezen.
Opeens werd het stil - wat had ik gehoord?
Verlaten stond ik buiten de poort
En miste al wat mij had bekoord.
Ik was nog kreupel zooals voorheen,
En naar dat land kan ik nooit meer heen.’

XIV.

Helaas, helaas, arm Hamelen!
Hoe menig burger viel nu in
De tekst die staat geschreven in
De Schrift, dat rijken evenmin
Ooit zullen ingaan tot den hemel,
Als door het oog der naald een kemel.
De vroedschap zond naar Noord en Zuid,
Naar Oost en West de mare uit,
Zilver en goud zooveel hij wou
Werd aan den speelman uitgeloofd,
Als hij slechts weder brengen zou
De kinderen die hij had geroofd.
Doch al hun moeite was verloren,
Nooit zou men van de kind'ren hooren,
Zij waren met den speelman heen.
De raad bepaalde nog alleen,
Dat er geen acte geldigheid
Mocht hebben, zoo er niet de tijd,
Het jaar vanaf de ramp geteld,
Nauwkeurig in zou zijn vermeld,
‘Aldus is hier door ons beschreven
En dus gedaan, zóó lang na wat
Er is geschied in deze stad
In het jaar dertienhonderd zeven.’
Ook noemde buitendien de raad
Den weg, waarlangs de kind'ren gingen,
Van toen aan Rattenvangerstraat.
Het werd verboden er te zingen,
Er zou geen fluit of tamboerijn
Ooit spelen en geen herberg zijn.
Dus werd de burgerij verplicht.
Doch waar de ramp had plaats gevonden,
Werd een gedenkzuil opgericht.
Ook op het groote kerkraam stonden,
De woorden, die het volk verkonden
Wat met de kind'ren is geschied,
Zoodat men het nog heden ziet.

Tenslotte zij nog dit vermeld:
In Transsylvanië woont een stam,
Waarvan de nabuurschap vertelt,
Hoe zij naar oude zeden leven,
Die moeten worden toegeschreven
Aan wat hun vaad'ren overkwam.
Voor vele eeuwen zouden dezen
Uit het ondergrondsche zijn verrezen,
Uit een ver land dat niemand kent,
En Hameln heet of daaromtrent.
Doch meer is er niet van bekend.

XV.

Dus, Willy, wij weten wat er op staat,
Wij houden ons beiden aan dezen raad:
Al gaat het om ratten, wat recht is is recht,
En wat wij beloofden, dat blijft gezegd.

ANTHONIE DONKER

Ballade van Judas Iskariot.

Personen.

DE MEESTER.
JUDAS SIMONSZOON ISKARIOT, Penningmeester van de Twaalf.
SAFIRA, zijn vergeten zuster.
TABITHA, zijn versmade verloofde.
HERODION, zijn vroegere kameraad.
BAR-SJAMMAI,}Geldwisselaars van 't Voorhof.
JOHANAN,}Geldwisselaars van 't Voorhof.
MEIR,}Geldwisselaars van 't Voorhof.
BAR-SJEM,}Geldwisselaars van 't Voorhof.
DE HOGE PRIESTER.
MALCHUS, zijn hoofdbediende.
PHILIPPUS.
ANDREAS.
SIMON ZELOTES.
THOMAS.
MATTHEUS.
ANDERE APOSTELEN.
DRAGERS VAN 'S HOGEPRIESTERS PALANKIJN.
VOLK.
LEGIOEN-SOLDATEN.

Tijd: '*Witte Donderdag*'.

I.

‘Die ziet z'n eigen zuster niet....
Judas!.... Judas!!
'k Woon hier! Waar hòl je naar toe?’ -
‘Wie loopt voor de Meester voelt liefde als roe,
Safira.’ -
‘O, is 't weer om die valse profeet,
Dat j'als Jood en als zoon je plichten vertreedt
Op de drempel van Paas? Dat onz' ouders in leed
Zich verknagen? Jou wens ik 'n dubbel verdriet,
Judas!’ -
‘Smaal!.... 't Is me minder dan 't stof aan m'n kleed,
Safira.
Hem dien ik, Hem!’
(In Jeruzalem
Blaakt et losse gesteent in de straten.)

II.

‘Loop jij je liefste zóó voorbij,
Judas?.... Judas!
Ze smacht zich in 't ziekbed om jou!’ -
‘Apostelschap duldt vriend noch vrouw,
Tabitha.’ -
‘Och, Judas, ik heb j' altijd geloofd, -
Hoe kàn ik et nu?.... Door wingerd omloofd
Zie 'k ons bei in Engedi.... Je arm steunt m'n hoofd,
En je kust me en streelt me, vol innig gevlei,
Judas!....’ -
‘Da's acht'r ons. 'n Zwaard heeft vaneen ons gekloofd,
Tabitha.’ -
‘'n Zwaard?’ - ‘Zijn Stem!’ -
(O, *Jeruzalem*,
Klokte, *klapwiekte 't niet in je straten?)*

III.

‘Wat zwoeg je! - is 't niet heet genoeg,
Judas?.... Judas!

Kom mee, naar m'n huis, 't is er koel!' -
'Waar kom je vandaan? - Wa's daarginds voor gejoel,
Herodion?' -
'Ik kon 't niet meer aanzien, ik werd er ongans
Van 't Hosanna-geschetter, en palmgroen en krans,
En 't gehip van die ezel, - 't leek David ten dans!....
En ze riepen, 't was Davids Zoon die hij droeg,
Judas!' -
'En Hij is 't! Nu is 't uur! Nu is 't Israels kans,
Herodion!
Straks kronen we Hem!'
(O, Jeruzalem,
Hoe schallen en juichen je straten!)

'Wat schreeuw je! Word j' opeens 'n leeuw*?*
Judas, Judas....
En ik kende j' als vos, jaren her!' -
'Geen vos en geen leeuw! Hij de Zon, ik 'n ster,
Herodion!' -
'O, 'k heb geen bezwaar! - Ieder weet wat 'm past.
Maar kom toch de deur in! We kleven hier vast!
Ik heb water en rustbed en wijn voor m'n gast,
En hier ben je welkom al blijf j' ook 'n eeuw,
Judas!' -
'Dring niet aan, ik ben uitgebrast,
Herodion.' -
'Hè?' - 'Nù hoor 'k aan Hem.'
(In Jeruzalem
Verzoemt het gedruis van de straten....)

'Jij vol van z'n dienst, is je beurs even vol,
Judas?.... Judas!
Je bent wel 'n man van gewicht?' -
'Ik wòrd et, is eenmaal 't Rijk gesticht,
Herodion!' -
'Inmiddels dunkt me je buidel plat.
'n Hoveling wordt meest rijker geschat!
Laat zien.... Hier dat ding!.... 'k Tel er dertig, - maar dat
Is toch om te schaatren!.... Die tas is één hol,

Judas!' -
'Van goud straalt morgen Zijn koningsstad,
Herodion,
Met één woord van Hem!'
(Hees van drift is z'n stem.
Buiten blakert de zon op de straten.)

'Mij goed.... Maar die tas is toch leger dan 't moet....
Judas, Judas!
't Fonds komt duizend en duizend te kort!' -
'Van honger heeft nooit 'n apostel gemord,
Herodion.' -
'Och wat! Ieder karig bestaan is gebrek!
En nood fnuikt helden en heir.... Wees niet gek!
Vertienvoud j'armzalige dertig - 'n stek,
Die, amper geplant, hoog als boom wolken groet,
Judas!' -
''k Zie et ánders: 'n roes met ontnuchtrend gewek,
Herodion!' -
'En je winst is voor Hèm!'
('n Vos in de klem....
Leeg, stil en zwoel zijn de straten....)

'Zo wild is m'n Mammon geen keer nog verspild!
Judas, Judas!
Dit spel is betjoend door je baas!' -
'Van jou zijn de bikkels - die schimpscheut is dwaas,
Herodion.' -
'Vergeef - ruw tegen 'n gast was ik nooit -
Maar - is 't *mijn* hand die m'n sjekels vergooit?
Dan is 't *mijn* hand gauw die de huizen afschooit!
Je spel heeft me kaalgeschoren, gevild,
Judas!' -
'Twee uur geleden was *ik* berooid,
Herodion....
En m'n winst is voor Hèm!'
(Fors is z'n stem....
Stil!.... Warrig gedruis door de straten.)

IV.

‘Wie telt hier sjekels? Is Judas die held?
Herodion, Herodion!
Dobbel jij met 'n roov'r en bandiet?’ -
‘Zover mij bekend is hij d' enigste niet,
Bar-Sjammai.’ -
‘Zwijg, nar!.... Maar 't is zo: na maanden gewroet
Werkt z'n meester in 't licht, met 'n zweep! Kijk, van bloed
Druip-klontert m'n baard - op m'n kleed staat z'n voet!
En op 't Voorplein, in slachtvuil en slijk, ligt m'n geld,
Herodion!’ -
‘En 't mijn zit in Judas z'n beurs. 't Ging met spoed,
Bar-Sjammai!....
En de wijn is me brem....’ *(In Jeruzalem*
Doorkrijsen de wislaars de straten!)

‘Hij perst, de schavuit, dat z'n buidel haast berst....
Herodion, Herodion!
Laat je 'm gaan, je bent hooploos onteerd!’
‘Wie hier is genodigd, wordt hier niet gedeerd,
Bar-Sjammai.’ -
‘Bescherm jij 'n dief? Is je kleed nog van jou?
Schéúr 't, zoals ík dee, als drager van rouw!
Maar let op die tas, let op hand, plooi, mouw!
Hij rood-oogt, 'n rat die 't gebit zich verknerst....
Nee, Judas!
Ik ga je voor.... Laat me los!.... Gauw, gauw!
Johanan!....
Meir!.... Bar-Sjem!’.... *(In Jeruzalem*
Slaat 'n vechtvlam uit vuurhete straten!)

‘Ontgrijp 'm die buidel!’ - ‘We delen gelijk!’ -
‘Hou vast, Bar-Sjammai!’ -
‘Hij is dol!’ - ‘Da's 'n smak op de grond!’ -
‘Blijf liggen op straat als 'n schurftige hond,
Iskariot!’ -
‘Zwaar is die tas!’ - ‘Deelt Herodion mee?’ -
‘Die mag hunkren!’ - ‘'t Is *zijn* geld!’ - ‘Nee!

't Was van Judas!' - 'En nu is 't van geen van twee!' -
'Voor ons ieder 'n vierde!' - 'De buit is rijk,
Bar Sjammai!' -
'Hij vergoedt wat Iskariots baas ons misdee,
Johanan!
De beurt is aan hèm!'
(En Jeruzalem
Ziet ze gaan, schuw door d'eenzaamste straten.)

V.

'Malchus, zeg.... wat spert hier de weg?' -
''t Is Judas Iskariot!
Hij bloedt uit z'n hoofd, en hij raast!' -
'Zet neer m'n draagstoel.' - 'Maar d'r was háást,
Hogepriester....'
'Zet neer.... ('t Eeuwge grauw.... stage last, weinig nut...
En ik ploeg met m'n brein, ruim de stenen bij 't mud,
En vergeefs.... En de beetre stand dommelt en dut
Tot de gore Romein ons bewerkt met z'n eg....)
Iskariot!
Hoe ontstond dit schandaal?' - 'Ik ben uitgeschud,
Hogepriester!
En 't geld was van Hèm!'
(Geld - van Hèm?
Wat nieuws hier in pleinen en straten?)

'Hoeveel?' - 'Dertig sjekels.' - 'Bestemming?' - ''t Feest.' -
'Judas, Judas!
Trouwt dient wie durft bàng zijn als 't moet.' -
'Ik weet et.... weet et maar al te goed,
Hogepriester.' -
'Maar bang dúrven zijn is verwrongen natuur....
Da's 'n strijdhengst tot stappen genoopt.... Hij vat vuur.
Al z'n kruine-gewaai schudt ie los.... En 't stuur
Van de ruiter doet onder voor 't willen van 't beest....
Iskariot!....
Wat was dat van morgen?' - 'Zijn koningsuur,

Hogepriester!' -
'Schuilt 'n koning in hèm?'
(Hard raspt die stem.
De ogen zijn brandende gaten.)

'Doodwonden geheeld, - slappe zielen doorvonkt, -
Rug-gestrengd.... Hogepriester,
Bewijst dat 'n koning of niet?' -
''n Zwervende vorst met 'n zeer vaag gebied,
Iskariot.' -
'En wat zou 't, is Zijn heir en Zijn hofstoet klein!
Grootse gang, fiere zegen.... 'n Oog, stralend-rein
Als 't zuiverst gesteent!.... Hij geen vorst, wie zal 't zijn?
Ieder wóórd van Hem is gezag!.... Et *gongt*,
Hogepriester!' -
'Gongslagen zijn leeg!.... En wat zegt de Romein,
Iskariot?
Heeft die óók nog 'n stem?'
('n Dreunende stem!
Dreunstap van bezetting-soldaten!)

'Daar gáán de geweldenaars.... Wie durft z' aan?
Durf jij, Iskariot?
Durft *hij*, met z'n woord van gezag?'
'Zendt Hij m' in de speren, ik sterf met 'n lach,
Hogepriester!' -
''n Lach! Als je neerzinkt, aan flarden gekerfd,
En je weet niet of 't nùt doet, of 't báát dat je sterft!
Of je dood niet de wijngaard van Mozes geërfd
Open gooit voor 'n jakhalze-storm! Vloek de waan,
Iskariot,
Die et wij-vat der wereld, die Júda, verschérft!' -
'Hogepriester!
Geen waan schuilt in Hèm!' -
(Schril trilt z'n stem!
De krijgstred verdreunt door de straten....)

'Malchus, hei.... hou die dragers opzij!....
Iskariot, Iskariot,

Nooit, schreeuwt overtuiging zo schril.’ -
Ze schreeuwt, praat, fluistert, precies als ze wil,
Hogepriester!
En ik weet, - want ik zag!.... 't Was op Nazareths rots -
Grijphanden, krijstongen van ‘lasteraar Gods’....
Bergspleet aan de voet.... En als huisvrouwen Lots
Versteef et geboefte, - en Hij bleef vrij!’ -
‘Iskariot!
Dat was louter begoochling!’ - ‘Woordegebots,
Hogepriester!
Geen hand raakte Hèm!’
(En hees is z'n stem.
En 't is zwoel in Jeruzalems straten.)

‘Ik zàg!’ - ‘Maar wie ook?.... Wie getuigt voor die dag?
Discipels, Iskariot?
Die zijn allen belezen van blik!’ -
‘Voelt de hechtheid van Sinaï zandstormgewrik,
Hogepriester?
De berg weet en stáát, duizendwortlig en diep,
En getuigt -’ ‘Van Mozes!’ - ‘Van Hem die me riep
Uit de stuiving omhoog, die tot berg me herschiep,
'n Omdreigwolkte berg, met als taal dònderslag,
Hogepriester!’ -
‘De slag treft 'n oor dat maar zelden sliep,
Iskariot!
En dat waakt in Jeruzalem.’
(Stroef zaagt die stem.
Hij is waardig - en Judas verwaten.)

‘Getuig.... als daarpas 't Zone-Davids-gejuich,
Bij z'n intocht, Iskariot,
Zijn rit door de heilige stad!’ -
‘Open hulde voor Hem die mijn hulde al had,
Hogepriester!
Morgen de zege!’ - ‘'t Gepeup'l is te voos....
Is z'n gunst niet 'n rietstengel, brozer dan broos?
Betaal 't met je trouw, koop geschrijn voor altoos!
Bij 't holste - van - hart is et willigst gebuig....’ -

‘Hogepriester!’ -
‘Wrocht 'n Gideon ooit met 'n kudde iets groots,
Iskariot?
Zal 't nu anders, met hem?’ -
(Bethlehem!
Loopt geen kudd' om de Herder te blaten?)

‘Maar geteld zijn de uren, want wit is 't veld,
Voor de oogst, Hogepriester!
Zijn Zienerswoord schalde wis!’ -
‘De heiden zal maaien met sarrend gesis,
Iskariot!
Besef wat aan 't erfdeel Abrahams wacht:
Een avondbrand vol bloedige pracht, -
Dan: stortende torens en huilende nacht,
En pestwalm in d'ochtend, en plettrend geweld!
Zwijg, Iskariot!
Wat wordt, - zegt Jezaja - door 't Noorden gebracht?
Verwoesting, Iskariot!
En et Noord bracht hèm!’ -
(Verwoesting - door Hèm?
Trok de Vree niet in Hèm door de straten?)

‘Nooit krenkt ons 'n vrede die Jezus ons schenkt,
(Jesses loot, Hogepriester!)
Wanneer lam naast leeuw zich vermeit!’ -
‘En ons dienstjuk, verschopt, aan de wegrand leit,
Iskariot!
En de zeis van Zijn taal de geweldenaar zicht!
En 't zwaard van Zijn lippen de boosdoener richt!
En koe weidt naast panter. En 't schuldloze wicht
Steekt handjes in 't hol van de slang! O, wie 't brengt,
Iskariot, -
Wie als vòrst ons twaalfstammig Godsrijk hersticht....’
‘Hogepriester!
Heel d'aard komt aan Hèm!’ -
(Aan Hem, heel aan Hem?
Zijn de stenen niet los in de straten?)

‘Bewijs me je woord, en Zijn paleis

Help ik bouwen, Iskariot!
'k Zalf Hem als 'n Samuel 't hoofd!' -
'O, 'k heb et gehoopt, verwacht, geloofd,
Hogepriester!....
Et kroost van Aäron en Abjathar
Brengt hulde aan 't licht van Bethlehems star!
Levieten omstuwen de zegekar,
En 'n stralende morgen verslindt alle grijs....' -
'Iskariot,
Ontruk j' aan die eindloze wervel en war!' -
'Hogepriester....?' -
'Geen lierzang op mij of op Hem!'
(Barre stem!
Maar gedoft - scherp van oor zijn de straten....)

'Toon, toon 'm in majesteit, Hem, Davids zoon!
Als daarginder, Iskariot!
Als in Nazareth! Doe et van nacht!' -
'Hoe dwingt 'n discipel z'n Meester tot Macht,
Hogepriester?' -
'Och kom! Welke vorst, door trawanten ommuurd,
Hebben d'eigen trawanten de ziel niet doorgluurd
Tot in d'uiterste schuilhoek? De hand niet bestuurd,
Zèlf in speer-gelid, stram om de troon?....
Juda!
Is jouw Joodse hart nog zo luttel ontvuurd?' -
'Hogepriester....' -
'Is dan vonkloos m'n stem?'
(Wéér in de klem....
Zal geruk en gespartel 'm baten?)

'Kies! uit et Noord komt hengste-gebries,
Iskariot!.... Juda!
Hoeven daavren door Asjer en Dan!' -
'Geen keus.... plicht als Jood bij de moed van 'n man,
Hogepriester....' -
''t Is wel ....Dragers, Malchus! - voor 't grauw volle trog,
Voor valse profeten ontmaskerd bedrog, -
Voor helden 'n taak, pletter-zwaar, roemrijk toch!

Hier.... dertig sjekels, - herstel van verlies,
Isk...., *Juda*!
Kom welk uur je wilt! Kom vanavond nog! -
Vooruit, Malchus -
Tijds rad heeft geen rem!....' -
(In Jeruzalem
Waart verwezen 'n man door de straten.)

VI.

'Die ziet z'n eigen broeders niet....
Judas!.... Judas!
't Is hier! Waar zeul je naar toe?' -
'Voor dertig sjekels geen zaal.... ik ben moe,
Philippus.' -
'Rust dan binnen.... Ik keek naar je uit....
'n Schitt'rende dag, met 'n heerlik besluit!
Voor de Meest'r en Jeruz'lem als bruigom en bruid
Zongen vogels en Schare om beurten et lied!....
Judas!
Je tuurt maar en tuurt, zonder enig geluid!' -
'Philippus,
Is 't nu zéker, met Hèm?....'
(In Jeruzalem
Broedt scheemring en stil zijn de straten)

'Klopt twijf'l aan je deur? *Hier* gaat ze voorbij!
Judas, Judas!
Apostel - en wankel van geest?' -
'Apostel.... en wank'l - en de koenste gewéést,
Philippus.' -
'Makker, 't is moeheid. Dat komt weer terecht!
De zaal brengt j'op adem. En straks sta je recht
Als voorheen! *Zijn* woord - en geen strijdbaarder knecht
Van 't Godsrijk-in-aantocht dan jij,
Judas!' -
''t Godsrijk - lang, lang is et voorzegd,
Philippus, -

Is 't in aantocht, met Hèm?'....
(Praatstem-aan-stem....
Zaalkoelte: vèr zijn de straten....)

'Hij liet ons zaal-en-bediening om niet.' -
'Bereekning, Andreas!
Bar-Ezra dingt naar de gunst!' -
'Aanhang-werven is heden geen kunst,
Zelotes.' -
'Juist.' - 'Wat 'n dag!' - Eén palmtakke-veld!' -
'Eindloos gejuich!' - 'Iedre vlegel 'n held....' -
'Behalve de wislaars!' - 'Ze hebben 't gemeld
Aan Pilatus....' - 'Allicht.' - ''k Wou 't graag ongeschied!' -
'Kijk! daar is Judas!' -
'Aanschouw de bestierder van Israels geld,
Zelotes....' -
'Die zorg gun ik hèm!' -
(Méér zorg is voor hem!
Zorg.... hij is stil.... d'andren praten.)

'Wat moet die teil aan Petrus' voet?' -
'Hij wil niet, Thomas!' -
'En de Meester knielt en beveelt....' -
'Bar-Jona geeft toe....' - 'Hij wil méér!' - 'Wordt misdeeld,
Mattheus!' -
''n Les!' - 'Nu Johannes....' - 'Dat treuzelt en zeurt....' -
'Deze voetwassing heiligt....' - 'Waardig gekeurd
Voor apostel zijn w'allen....' - 'Hoe *zijn* bloed kleurt
Naast et mijn' wil ik zien in 't gevecht!' - 'Wéér bloed,
Zelotes?' -
'Stoot Judas aan.... 't is zijn beurt....' -
'*Judas Iskariot!*' -
''k Word koud van die stem....'
('s Meesters stem!
Judas schrikt, - *strekt de voeten gelaten....)*

‘Stil is Judas.’ - ‘Somber en stil
Is de Méester, Philippus!
Wijn, matsen.... is 't féést metterdaad?’ -
‘Hij zwóégt naar 'n woord!’ - ‘St’.... - ‘*Wee! hier 's verraad*,
Arme schapen!
De Herder in leven, *de lamm'ren gekooid*, -
De Herder geveld, - *heel de kudde verstrooid*,
Buit voor de wolf!.... Met bloemen getooid
Ben ik paasoffer!.... Ga dan met haastige wil!’ -
‘Rabbi!.... Rabboni!
Wij willen et niet!.... Wij verraden U nooit!....
Spreek óók, Iskariot!’ -
‘Ben ik 't, Heer?’ - ‘*Hij!.... 't Bloedloon is bij hem!*’
(In Jeruzalem
Dreunt 'n deur - ijlt 'n stap door de straten.)

WILLEM VAN DOORN.

Naschrift.

Littéraire waterspeurders kunnen, bij eventuele ‘bronnenstudie’, het zich gemakkelik maken door het raadplegen van de uitstekende verzameling *English and Scottish Popular Ballads*, Edited from the collection of *Francis James Child* by Helen Child Sargent and George Lyman Kittredge, Boston and New York). Aan de 13e-eeuwse Judas-ballade, die daarin is opgenomen (blz. 41), dank ik, behalve de schampere zuster van Judas, ook het idee hem op 'n boodschap uit te sturen. Dáár was het 'n uitgaan om voedsel te kopen, ik heb er van gemaakt het huren van 'n zaal geschikt om er het Pascha te vieren. De dobbelpartij komt uit 'n overlevering van de Wenden (‘Haupt & Schmaler’ I, 276), de sympathieke ‘toeschietelike’ figuur van Philippus werd mij gesuggereerd door Handelingen VIII. Wat Simon Zelotes betreft, houde men in 't oog, dat deze ‘ijveraar’ oorspronkelik 'n man des gewelds was. Op de ‘aardse’ voorstelling, die zelfs de apostelen hadden van het komende ‘Godsrijk’, behoef ik hier niet in te gaan.

Gewestelijke plannen in Duitschland.

(Slot).[1)]

Men kan de totnutoe beschreven werkzaamheid zien als onmiddellijk uit de opgaaf van het Verband, zooals de wet deze formuleert, voortvloeiend. Daarnaast verricht het nog tallooze andere werkzaamheden, waarbij dat in mindere mate het geval is, hoewel ze natuurlijk op 'stedebouwkundig' gebied in den ruimsten zin des woords liggen. Juist daarin komt het typisch synthetisch karakter van alle stedebouwkundig werk duidelijk aan den dag, het zien en het leggen van verband tusschen werkzaamheden van autoriteiten, vereenigingen, particulieren, die vaak de neiging toonen onafhankelijk van elkaar te werk te gaan en toch met pezelfde aangelegenheid in aanraking komen. In hoofdzaak is het te dezen de taak van het Verband contact te zoeken met alle mogelijke autoriteiten en lichamen. Ten deele komt dit aan eigen werkzaamheden ten goede, ten deele leidt het ertoe dat andere tot samenwerking worden gebracht of ter hand nemen, wat anders zou zijn nagelaten.

Het meest teekenend, maar volstrekt niet het eenige wat het Verband op deze wijze verricht, ligt op het gebied van behoud der bosschen. Deze hebben veel te lijden. Niet alleen als gevolg van de zich uitbreidende bebouwing. Maar ook van de bevolking. Hout wordt clandestien gekapt, blad dat den bodem bedekt wordt weggehaald, klein vee wordt in het bosch te grazen gezonden, de jeugd beschadigt

1) Aan het in de vorige aflevering vermelde valt nog toe te voegen dat in 1927 van Verbandswege een bouwverordening voor het geheele gebied is uitgevaardigd. Uit den aard der zaak houdt deze geen wijkindeeling voor elke gemeente in, maar slechts de algemeene onderscheiding der wijken. Voor elke gemeente zal telkens in concreto zijn uit te maken voor welke gedeelten de onderscheiding zal hebben te gelden.

de stammen bij de vangst der meikevers, onvoorzichtige bezoekers stichten brand, kampeerders vernielen onopzettelijk. En ten slotte blijken, zooals reeds werd vermeld, vele van de inheemsche boomsoorten niet bestand tegen de zwaveligzure gassen, welke zich vooral bij de cokesbereiding ontwikkelen. Om hiertegen in te gaan heeft het Verband nu tallooze middelen bedacht. Aanplakbiljetten, welke de beteekenis der bosschen pakkend uiteenzetten, worden in scholen, jeugdherbergen, tremstations opgehangen. Een waarschuwing tegen het stichten van brand verricht elders haar dienst. De schoolautoriteiten zijn ertoe gebracht jaarlijks in de scholen de jeugd over het belang der bosschen voor te doen lichten. Met het oog daarop is een brochuretje opgesteld. Een film is voor hetzelfde doel vervaardigd. Daarin wordt ook het kampeeren behandeld. Bij de policie is erop aangedrongen in de bosschen te laten patrouilleeren. Een onderzoek is ingesteld naar de houtsoorten, welke tegen den verderfelijken invloed der gassen bestand zijn. Er wordt op aangedrongen deze bij nieuwen aanplant te gebruiken. Bovendien wordt deze nieuwe aanplant bevorderd, een maatregel, welke noodig is, omdat een ekonomische exploitatie van het bosch, juist tengevolge van deze ongunstige invloeden, meer en meer onmogelijk wordt (zelfs de staat heeft bosschen van de hand gedaan). Die bevordering geschiedt door het verstrekken van premies, welke het Verband van het Rijk ter beschikking krijgt. Beter dan geldelijke steun is echter het verstrekken van jonge boompjes voor nieuwen aanplant. Met het oog daarop zijn van Verbandswege kweekerijen aangelegd van tegen gas bestand hout, en worden in de laatste jaren de premies verleend in den vorm van plantmateriaal. Bij het nemen van al deze maatregelen wordt overleg gepleegd met de betrokken boschautoriteiten. Ze hebben resultaat; in 1926/1927 werden 200 H.A. bosch nieuw aangeplant, altijd nog te weinig, maar de middelen zijn onvoldoende. Op verbandskosten zijn in sommige bosschen brandwachten ingesteld. Bij de gemeenten wordt er op aangedrongen bosschen aan te koopen. Daarbij verleent het Verband zijn bemiddeling; soms is dit, als een gemeente niet over de middelen beschikte om dadelijk tot

aankoop over te gaan, erin geslaagd een regeling tot stand te brengen, tengevolge waarvan de eigenaar zich verplichtte geen boomen te rooien en de gemeente hem daarvoor schadeloos stelde, tot tijd en wijle tot aankoop kan worden overgegaan. Bij aankoop worden aan het Verband van rijkswege subsidies ter beschikking gesteld, zij het op bescheiden schaal (in 1928 60.000 M.). - De vraag werd onder het oog gezien of de bosschen tegen de nadeelige invloeden der gassen zouden zijn te beschermen. Een commissie ter bestudeering van deze vraag werd ingesteld; zij ging na hoe en waar deze gassen ontstaan en of bij de ovens voorzieningen zouden zijn te treffen, welke het ontstaan en de verspreiding zouden kunnen voorkomen, helaas met een negatieve uitkomst.

De kerkelijke autoriteiten, zoo Katholiek als Protestant, hebben gevolg gegeven aan het verzoek van het Verband om bij kerkelijke feesten het gebruik van groen binnen redelijke grenzen te houden. De spoorwegbesturen zijn bereid gevonden de bermen der spoorwegen te beplanten, mits de arbeidskosten door de betrokken gemeenten worden gedragen.

In het belang van de bosschen is deze, als ik het zoo noemen mag, niet-dadelijk-stedebouwkundige bemoeiïng misschien het intenziefst geweest; dat wil niet zeggen dat ze ook overigens niet heeft plaats gehad, en tot gelukkige resultaten heeft geleid. Ik put slechts uit één jaarverslag, dat van 1927.

De kruisingen à niveau van spoorwegen met straatwegen of tremwegen zijn op kaart gebracht, de betrokken gemeentebesturen, de directies van spoor- en tremweg geraadpleegd en bij elkaar gebracht; maatregelen worden beraamd om de misstanden uit de wereld te helpen, niet altijd, maar dikwijls met succes. De moeilijkheden, welke de tremwegen ondervinden, omdat ze herhaaldelijk bij het kruisen van bedrijfssporen moeten wachten, geven aanleiding tot overleg met de directies der ondernemingen. Omtrent de samenvoeging van gemeenten, over grenswijzigingen is advies gegeven. Bij het definitief vaststellen van wegtracees worden mijnbouw- en waterbouwautoriteiten, de besturen van provincies, de Landesplanungsverbände, welke aan het Roergebied aansluiten, betrokken. Met spoorweg- en gemeenteautoriteiten wordt de definitieve plaats voor aanleg van toe-

komstige, voor verbreeding van bestaande spoorlijnen en voor uitbreiding van stations besproken; ook de industrie wordt daarin, waar noodig, betrokken. Het ontwerp voor een nieuwe electrische tremwegverbinding, welke voor de bevolking uit het Noorden de mogelijkheid zal openen om gemakkelijk in het Roerdal ontspanning te vinden, werd op verzoek van de plaatselijke autoriteiten uitgewerkt. Met de organisatie voor natuurmonumenten wordt voeling gehouden; de vogelbescherming is door het Verband aan de orde gesteld, mede als middel tot bestrijding van schadelijke insecten. Aan de bevordering van rationeele bouwmethoden en vermindering der bouwkosten wordt medegewerkt. Op verzoek van den Kreis Essen heeft het verband aldaar de Bauberatung op zich genomen. Bij de noodzakelijk gebleken herziening der aanwezige kaarten en de te dien behoeve te verrichten landmeterswerkzaamheden is aan den dag gekomen dat samenwerking van vele daarbij betrokken organisaties en lichamen wenschelijk was; het Verband heeft daartoe het initiatief genomen.

Uit het bovenstaande blijkt hoezeer het opmaken van een gewestelijk plan slechts een onderdeel is van de werkzaamheid eener organisatie als het Verband, en hoezeer het om het beoogde doel te bereiken aankomt op een doorloopende activiteit.

Over het natuurschoon mogen hier nog enkele mededeelingen worden ingelascht.

Optimistisch ten aanzien van het behoud der bosschen is het Verbandsbestuur niet, wanneer deze in eigendom zouden blijven van de tegenwoordige bezitters; op den duur zal overgang in overheidsbezit onvermijdelijk zijn.

De vraag wie in dat geval eigenaar zou moeten worden is nog niet gesteld. De wet laat ongetwijfeld de mogelijkheid open dat deze bosschen eigendom van het Verband worden. Voorzoover de daarvoor benoodigde middelen niet uit de gewone inkomsten van het Verband zouden zijn te vinden, laat het zich zeer wel denken dat verschillende overheidsorganen voor dit doel zouden bijdragen. Zoo geschiedt het immers ook in Engeland, waar herhaaldelijk buitenplaatsen door een op initiatief van een gewestelijk comitee tot stand

gekomen organisatie van gemeenten en graafschappen werden verworven, welke dan uit openbare middelen de benoodigde gelden bijeen brengen.

Voorloopig verrichten in dat opzicht de gemeenten belangrijk werk, waarbij het Verbandsbestuur, zooals bleek, veelal den aanstoot heeft gegeven. Trouwens reeds vroeger waren bosschen van beteekenis in het algemeen belang door gemeenten verworven. Duisburg spant de kroon met haar groote stadsbosch. Ook Krupp heeft in de onmiddelijke nabijheid van Essen een uitgestrekt boschbezit, dat niet zoo spoedig zal verloren gaan.

Zelfs betrekkelijk kleine gemeenten hebben bijgedragen tot het behoud van voor haar inwoners als ontspanningsgebied belangrijk terrein, dat waarschijnlijk anders zou zijn verloren gegaan. Het is waarschijnlijk dat de zegenrijke werkzaamheid van het Verband zich niet alleen heeft doen gevoelen in directe aansporing tot aankoop, maar dat zij in het algemeen bij de gemeentebesturen het besef verlevendigd heeft van het belang van dit behoud. Ongetwijfeld is het oogenblik daarvoor gunstig geweest. Na den oorlog is in Duitschland de beweging voor Körperkultur in den ruimsten zin des woords aanmerkelijk toegenomen. Het prachtig strandbad te Duisburg, het nog in aanbouw zijnde strandbad aan de Stausee bij den Hohen-Syburg leveren daarvan in dit gebied het bewijs. De behoefte om naar buiten te kunnen gaan in de vrije natuur, - bij de Duitschers, die in dit opzicht zooveel meer gezegend zijn dan wij, reeds lang bestaande - is dientengevolge nog sterk toegenomen.

Het behoud van ongeveer 8000 H.A. bosch, dat, in hoofdzaak in het middelgebied van het Bezirk gelegen, groote aaneengesloten oppervlakten beslaat (er is in dit middelgebied nog 31.000 H.A. bosch aanwezig), wordt thans in het oog gevat. Dit bezit moet, naar men meent, in overheidshand worden gebracht. Daarvoor is een bedrag van ongeveer 20.000.000 M. noodig. Tot aankoop ineens kunnen de gemeenten niet overgaan. Maar dit behoeft ook niet, omdat verschillende stukken niet dadelijk zijn bedreigd. Een geleidelijke uitvoering van dit voornemen (men denke aan onze duinstreek) lijkt echter niet onmogelijk.

In de laatste jaren is speciaal aandacht besteed aan het eigenlijke Roerdal, dat nog bizondere landelijke bekoring bezit, ook door de aanwezigheid van veel bosch, en dat dientengevolge voor de geheele streek als ontspanningsoord van groote waarde is. Men is bezig er een Wirtschaftsplan voor op te maken. Daarbij zal weliswaar aan de bestaande industrie de mogelijkheid van verderen groei worden gewaarborgd, maar nieuwe vestiging zal niet in de hand worden gewerkt. Toekomstig woongebied zal zóó worden ontworpen, dat het zoo min mogelijk schade aan het samenhangende ontspanningsterrein aanbrengt. Dat geldt ook voor plaatsen, geschikt voor kampeeren, voor jeugdherbergen en voor weekendhuisjes. Wegen om het gebied te ontsluiten, zullen worden aangelegd.

Het Verband heeft uit den aard der zaak behoefte aan beschikking over eigen geldmiddelen. Niet alleen tot dekking van administratiekosten, als huur, personeel, kantooruitgaven. Trouwens deze beloopen op zichzelf reeds een bedrag van een klein millioen. Maar ook voor den wegaanleg en de wegverbetering. Daarom is het Verband dan ook bevoegd verklaard belastingen te heffen op den voet van de voor de provincies geldende regeling. Zoo stond in 1928 een bedrag van 3.500.000 M. ter beschikking van het Verband. Daarnaast worden nog voor een gering bedrag retributies geheven; ook wordt voor het verrichten van werkzaamheden voor een bepaalde gemeente, b.v. voor hulp bij het opstellen van een uitbreidingsplan, vergoeding ontvangen.

Voor den aanleg van de wegen neemt men niet zijn toevlucht tot het sluiten van leeningen; men ziet ertegenop aldus het budget met een groot bedrag voor rentebetaling en aflossing te belasten. De geheele aanleg wordt uit de loopende inkomsten bestreden; deze worden op niet onbelangrijke wijze aangevuld door de gelden, welke van rijkswege worden beschikbaar gesteld voor productieve werkverschaffing.

De kosten van wegaanleg en wegverbetering komen niet ten laste van die Kreise, welke in de eerste plaats daarbij belang hebben (tot welke regeling het Verband formeel be-

voegd zou zijn), maar van alle leden gezamenlijk. Werd het eerste systeem gevolgd, dan zou een eindelooze reeks van moeilijkheden zijn te wachten. Nu worden deze niet geheel omzeild; immers bij het opmaken van het program van uitvoering der werken komen de verschillende belangen der Kreise aan den dag, maar de moeilijkheden zijn toch minder groot.

Om tegemoet te komen aan de bezwaren van op den rand van het gebied gelegen gemeenten, welke nog ten deele landelijk karakter bezitten, en minder draagkrachtig zijn, tracht men ernaar ten behoeve van deze ook minder dringende werken van Verbandswege te bekostigen, hetzij dan voor wegaanleg of wegverbetering, hetzij voor wederbebossching, zoodat deze geheel terug krijgen wat ze aan het Verband betalen.

In het bovenstaande is in groote lijnen een overzicht gegeven van de werkzaamheid van het Verband, en is met name uiteengezet over welke bevoegdheden dit beschikt tegenover de autonome organen op zijn gebied, de Kreis- en de gemeentebesturen. Van belang lijkt het thans nog na te gaan hoever de bevoegdheden, zoowel van het Verband als van de lagere organen tegenover particulieren gaan en of deze voldoende zijn om de doorvoering van het plan te verzekeren.

Deze bevoegdheden berusten volgens de algemeene Pruisische wetgeving bij de plaatselijke besturen, zij het ook dat de staatsorganen daarbij een rol vervullen, eenerzijds analoog aan het toezicht van Gedeputeerde Staten te onzent, andererzijds meer direct. Zooals in het bovenstaande tot uiting kwam, zijn deze bevoegdheden ten aanzien van uitdrukkelijk genoemde aangelegenheden bij de wet van 1920 overgedragen aan de Verbandsorganen; daarbij vonden ze een, zij het ook niet zeer ver gaande uitbreiding.

De belangrijkste dezer bevoegdheden bestaat in het bovenstaande reeds herhaaldelijk vermelde vaststellen van rooilijnen en van een bestemmingsplan, dat deel uitmaakt van de bouwverordening. Daarbij komt de Ansiedlungsgenehmigung, welke moet worden verleend voor elken bouw buiten de bebouwde kom.

De bevoegdheid tot het vaststellen van rooilijnen door de

gemeentebesturen is geregeld in de welbekende wet op de Baufluchtlinien van 1875, herzien bij de Woningwet van 1918. De vaststelling van rooilijnen behoeft de goedkeuring van het staatstoezicht. Bij plaatselijke verordening kan worden bepaald dat aan wegen, welke nog niet voldoen aan de voorschriften betreffende den aanleg en die nog niet voor het openbaar verkeer zijn opengesteld, geen woningen mogen worden gebouwd.

Waar overeenkomstig de wet van 1920 het Verband zelf tot vaststelling van rooilijnen overgaat, bevat deze wet zelf een regeling, welke zich aansluit aan de voorschriften der wet van 1875/1918 (art. 17), behoudens een na te noemen aanvulling.

De bevoegdheid om rooilijnen langs wegen vast te stellen is bij de Woningwet van 1918 uitgebreid tot rooilijnen voor parken, speel- en ontspanningsterreinen. De wet van 1920 gaat voor het Roergebied iets verder; het Verband kan ook voor de bovengenoemde natuurruimten - welke uit den aard der zaak van grooter omvang zijn dan parken, speelen ontspanningsterreinen - rooilijnen vaststellen. Hier is een der gevallen aanwezig, waar niet alleen een bevoegdheid wordt overgedragen, maar ook verruimd; een dergelijke uitbreiding is ook gelegen in de toekenning der bevoegdheid om rooilijnen voor Verkehrsbänder en vliegvelden vast te stellen.

De bevoegdheid tot aanwijzing van de bestemming, de tweede maatregel, berust op de Woningwet van 1918. Zij gaat minder ver dan onze Woningwet. Immers wel wordt de bevoegdheid erkend om hinderlijke bedrijven uit bepaalde wijken te weren, en wijken aan te wijzen, waar alleen woningen mogen worden gebouwd, maar voor de overige gedeelten der gemeenten kent de wet alleen de bevoegdheid om de dichtheid van bebouwing, het toelaatbaar gebruik van den grond te regelen. Een ‘Abstufung der baulichen Ausnutzbarkeit’ is mogelijk, geen voorschrift dat in sommige gedeelten der gemeente alleen voor bepaalde doeleinden mag worden gebouwd (b.v. voor den landbouw, zooals thans bij ons in praktijk wordt gebracht), of dat bouw geheel zou zijn verboden. Slechts kan worden bepaald dat aan wegen, waar-

voor geen rooilijnen zijn vastgesteld, alleen open bebouwing met gebouwen van niet meer dan één verdieping zal zijn toegelaten.[1)]

In de derde plaats valt de aandacht te vestigen op het Ansiedlungsgesetz van 1904. Deze wet (welke deel uitmaakt van de omvangrijke Siedlungswetgeving, en aanvankelijk alleen gold voor de grensgebieden, waar de buitenlandsche elementen zouden worden geweerd) bepaalt dat voor den bouw van elke woning buiten de bebouwde kom een bizondere vergunning noodig is. Deze vergunning moet worden geweigerd, wanneer er geen behoorlijke weg bestaat, en kan worden geweigerd, wanneer eigenaren van aangrenzende terreinen kunnen aantoonen dat het gebruik van hun terrein ten behoeve van land-, tuin- of boschbouw door het verleenen der vergunning zou worden benadeeld. Daarnaast bezit op grond van de Verbandswet van 1920 (par. 20.2) (ook hier vindt een bestaande bevoegdheid uitbreiding) de Gemeindevorsteher het recht zich tegen het verleenen der vergunning te verzetten, wanneer het algemeen belang de weigering der vergunning gewenscht maakt.

Het Verbandsbestuur beschikt derhalve indirect over het middel om de vergunning te weigeren; het kan n.l. door den Gemeinde-vorsteher bezwaren te berde laten brengen. In de praktijk lijkt het ondertusschen niet zoo heel gemakkelijk van deze bevoegdheid gebruik te maken om bouw buiten de bestaande kommen te beletten, eenvoudig omdat men deze op een bepaalde plaats uit stedebouwkundig oogpunt minder aangewezen acht.[2)]

Ook aan de vestiging van industrieën kan leiding

1) Of de bevoegdheid om bepaalde gedeelten eener gemeente uitsluitend voor doeleinden van landbouw te bestemmen werkelijk niet bestaat is twijfelachtig. In den Landkreis Dusseldorp geldt b.v. een verordening van 20 December 1927, welke aangeeft (daarbij dient een kaart als bijlage, maar het wordt ook in de verordening zelf nauwkeurig omschreven) tot hoever zich de bebouwing rondom de bestaande kernen zal mogen uitbreiden, terwijl wordt bepaald dat het overige gebied wordt beschouwd als landwirtschaftlich.

2) Bij het verleenen van de vergunning kunnen zekere prestaties van den aanvrager worden verlangd om tegemoet te komen in de kosten, welke het gevolg zijn van de Ansiedlung en van een daardoor noodzakelijk geworden ‘Aenderung oder Neuordnung der Gemeinde-, Kirchen-und Schulverhältnisse’.

worden gegeven. Voor deze immers is overeenkomstig de wet van 1900, de Reichsgewerbeordnung, vergunning vereischt van de plaatselijke overheid. Met de Rijksregeering is overeengekomen dat de verzoeken om vergunning in handen worden gesteld van het Verbandsbestuur om advies. Bovendien liggen dergelijke verzoeken ter visie, zoodat ook langs dezen weg, zij het ook indirect, door het Verband invloed kan worden uitgeoefend.

Met de opgesomde bevoegdheden gewapend, lijkt het mogelijk de ontwikkeling van het gewest langs de als juist erkende lijnen te leiden. Bebouwing kan worden voorkomen, waar deze niet behoort plaats te vinden. Op den aard der bebouwing kan invloed worden uitgeoefend.

Toch past eenige reserve. Deze geldt niet den overgangstoestand, gedurende welken het te sparen natuurgebied op de registers is ingeschreven, maar de vaststelling der rooilijnen niet heeft plaats gehad. Immers het zal moeilijk zijn voor den grondeigenaar om in deze periode op een ingeschreven terrein te bouwen. Zoodra er een bouwaanvrage mocht binnen komen, kan worden overgegaan tot de definitieve vaststelling van de rooilijnen. Feitelijk beteekent het brengen op het register een bouwverbod.

Twijfelachtig daarentegen lijkt het of bouw buiten de kommen en in om zijn natuurschoon beschermd gebied mag worden belet aan bestaande wegen. Wel maakt het den indruk of zoowel het genoemde Siedlungsgesetz als de wet van 1920 zelf daartoe de mogelijkheid openen, maar het schijnt niet gemakkelijk van deze gebruik te maken.

Moeilijker nog ligt het ten aanzien van het natuurgebied zelf. Hier immers komt het niet alleen aan op het weren van bebouwing, maar op het behoud van het gebied in den staat, waarin het zich bevindt. Het Baumschutzgesetz van 1922 biedt eenige uitkomst. De gemeentebesturen kunnen op grond daarvan een register aanleggen van boschgebied en oeverstrooken, welke niet mogen worden aangetast. Ook enkele boomgroepen en boomen kunnen aldus worden beschermd. Volgens mededeeling van Schmidt in zijn praeadvies voor het Internationaal Stedebouwcongres 1924 komt bovendien aan den Directeur van het Verband de bevoegdheid toe om

het kappen van boomen te verbieden, althans om aan elke vergunning daartoe de voorwaarde te verbinden dat de gekapte gedeelten opnieuw zullen worden aangeplant[1)].

Hoe staat het bij het nemen van maatregelen, welke in het eigendomsrecht ingrijpen met de rechten der particuliere grondeigenaren en met name met hun aanspraak op schadevergoeding, wanneer hun belangen door overheidsmaatregelen in het gedrang komen? Een wettelijke regeling daaromtrent bevat het Baufluchtliniengesetz, dat in art. 13 de gevallen aangeeft, waarin schadeloosstelling behoort te worden verleend, en uitdrukkelijk bepaalt dat aanspraak daarop in andere gevallen niet bestaat. Zij is alleen aanwezig wanneer terreinen aan de gemeente voor openbaar gebruik moeten worden afgestaan, wanneer een rooilijn door een bestaand gebouw wordt getrokken en dit gebouw tot aan deze rooilijn wordt afgebroken en wanneer een nieuwe rooilijn een aan een reeds voor bebouwing in aanmerking komenden weg gelegen onbebouwd terrein snijdt.

De wet op de boombescherming van 1922 gaat iets verder. Op het daarin vermelde register kunnen wel de te reserveeren objecten worden gebracht. Maar de overheid is slechts gerechtigd gedurende een tijdvak van 10 jaar vergunning om te rooien te weigeren. Wanneer binnen dien tijd niet tot verwerving is overgegaan - onteigening met het oog daarop is mogelijk - moet de vergunning worden verleend. Gedurende den tijd, voor welken de kap is verboden, is de overheid verplicht schadeloosstelling te verleenen aan den eigenaar.

Bovendien heeft de onteigeningswet indirect gevolg. Zij immers bepaalt dat bij onteigening moet worden vergoed de volle waarde van den te onteigenen grond. Veelal bestaat bij het publiek de opvatting, dat terrein, gelegen binnen een ‘Grünfläche’, minder waard zou zijn dan een terrein daarbuiten. Het Verbandsbestuur huldigt deze opvatting niet. Wanneer aangrenzend terrein in waarde stijgt, stijgt ook de waarde van het open te houden terrein. Op den duur zal

1) Te dezen aanzien lijkt de zaak niet helder.

tot aankoop of onteigening van overheidswege moeten worden overgegaan en daarbij zal (dit is ook de opvatting van de rechterlijke macht) de prijs moeten worden betaald, welken het terrein in verband met zijn ligging waard is. Weliswaar wil dit zeggen dat de eigenaar van een stuk grond, dat zulk een bestemming heeft verkregen, eenigen tijd zal moeten wachten tot hij de waarde ervan kan realizeeren, terwijl zijn buren daartoe reeds vroeger in de gelegenheid komen, maar daarin is, zoo meent het bestuur, niets onbillijks gelegen. Immers niemand heeft recht op realizatie van de waarde van zijn grond op den tijd, die hem het meest aanstaat; elke leiding van de overheid ten aanzien van de ontwikkeling der gemeente brengt mee dat het eene terrein vroeger, het andere later in exploitatie komt.

Volgens bovenstaande opvatting heeft de aanwijzing van de bestemming ‘om niet te worden bebouwd’ dus zelfs niet de strekking de waarde van het betrokken stuk grond te ‘bevriezen’; er wordt ook ten aanzien van deze terreinen met waardevermeerdering gerekend.

De beperking van het recht op schadeloosstelling tot slechts enkele in de wet genoemde gevallen heeft niet tot gevolg, dat men in het Roerkolengebied de vrijheid zou vinden met deze belangen roekeloos om te springen.

Dit is ook niet de strekking der wettelijke regeling. Immers de wet van 1875/1918 schrijft voor tervizielegging van alle plannen tot vaststelling van rooilijnen. De autoriteiten, welke deze zullen vaststellen, moeten trachten tot overeenstemming te komen met de getroffen eigenaars. Wordt deze niet bereikt, dan bestaat voor hen de gelegenheid tot beroep op een hooger autoriteit. Een analoge regeling is in de wet van 1920 opgenomen ten aanzien van de rooilijnen, welke van verbandswege worden vastgesteld. (art. 17)

Het Verbandsbestuur is uit eigen beweging nog verder gegaan. Voor het brengen van te beschermen gebied op het verbandsregister - een daad, welke, zooals bleek, niet anders beoogt, althans formeel, dan de bevoegdheid van het Verbandsbestuur ten aanzien van deze gebieden tegenover de gemeentebesturen vast te leggen - houdt de wet geenerlei bepaling in, op grond waarvan de grondeigenaren zouden

moeten worden gekend; alleen de gemeentebesturen (wier bevoegdheid immers wordt bekort) moeten worden gehoord. Het Verbandsbestuur heeft nu besloten, onverplicht ook de grondeigenaren te hooren, voordat gronden in het verbandsregister worden ingeschreven. Het overweegt nog verder te gaan en ook wanneer het gemeenteplan nauwkeurig wordt vastgesteld (waarbij, zooals boven bleek, de begrenzing van het te sparen gebied veelal correctie ondergaat), de gelegenheid te openen voor de grondeigenaren om voor hun belangen op te komen.

Een enkel voorbeeld uit de praktijk moge bewijzen dat het Verband tot een redelijk geven en nemen bereid is. Een groot grondbezit rondom een kasteel was als te rezerveeren terrein op het register gebracht. Toen bleek dat een industrie voornemens was zich daar te vestigen en er aanleiding bestond om het ontstaan van deze niet tegen te gaan, werd in onderhandeling getreden met het gevolg dat de industrie een terrein, onmiddellijk grenzend aan het bewuste boschgebied, voor vestiging verwierf. Den eigenaar van het bosch ontging dus een belangrijk voordeel. Hem is toen toegestaan bebouwing van zijn bezit tot een behoorlijke diepte langs een bestaanden weg.

Ook het bouwen binnen landelijk gebied wordt niet rigoureus belet. Waar zulke bouw het karakter van het terrein niet aantast, wordt hij toegelaten. Dit wil zeggen, dat bouw voor landbouwdoeleinden vrij staat. Maar ook bouw langs wegen op terrein, dat reeds het karakter van bouwgrond heeft verkregen, wordt binnen beschermd gebied niet tegengegaan.

Op dezelfde wijze wordt ten aanzien van verkeersstrooken te werk gegaan. Wanneer de aanleg van den spoorweg, ten behoeve waarvan de strook wordt gereserveerd, vermoedelijk eerst over 15 of 20 jaar zal plaats hebben, wordt bouw aldaar tot wederopzeggens toe toegestaan.

Het betrekkelijk gering verzet van de zijde der grondeigenaren tegen de ingrijpende maatregelen van het Verbandsbestuur is zeker ten deele te verklaren uit het feit dat na den oorlog particuliere bouw zonder overheidssteun vrijwel uitgesloten was. Dit belemmert uit den aard der zaak het bedrijf

van grondexploitanten zeer sterk. De woningbouw is alleen mogelijk met medewerking der overheid; deze kan erop aansturen dat alleen wordt gebouwd op terreinen, welke in een goed geordend uitbreidingsplan daarvoor in de eerste plaats in aanmerking komen. Met andere woorden de grondeigenaren kunnen er niet op rekenen dat hun terrein, ook al bestonden geen beperkende bepalingen, zou worden bebouwd. - Industrie en mijnbouw hebben hunnerzijds geen reden om zich te verzetten; immers bij het opstellen der 'Wirtschaftspläne' behooren ze tot de eerste, die zich over hun belangen hebben uit te spreken, en wier gerechtvaardigde wenschen van beteekenis zijn bij de inrichting van het plan.

Het is voor een buitenstaander, ook al heeft hij een bezoek aan het gebied gebracht, niet mogelijk zich een wel gevestigd oordeel te vormen over de sedert 1920 bereikte resultaten. Toch zal men met een gerust hart mogen zeggen dat veel is tot stand gekomen, dat zonder het in het leven roepen van het Verband niet, of althans veel moeilijker zou zijn bereikt. De algemeene ontwikkeling van het gebied wordt naar weloverwogen lijnen geleid. Waar de industrieën zullen komen, waar de nieuwe woonwijken, is en wordt na ampel beraad vastgelegd. Aan de verbetering van het in veel opzichten onbevredigend wegennet wordt de hand geslagen, niet alleen op papier, maar ook met de daad. Het natuurschoon wordt op krachtdadige wijze beschermd. Voorkomen wordt de vernietiging, bevorderd wordt dat het waar mogelijk in handen van de overheid komt om tot ontspanning der bevolking zijn belangrijke functie te vervullen. De ontwikkeling van het spoorwegnet is onder het oog gezien; maatregelen zijn genomen om de totstandkoming van nieuwe lijnen mogelijk te maken; het bedrijf der lokaalspoorwegen is tot meerdere eenheid gebracht. De rookplaag wordt bestreden.

Om tot dit resultaat te komen is een krachtige organisatie geschapen, met ver reikende bevoegdheden, ver reikend tegenover de lagere overheidsorganen, ver reikend tegenover de grondeigenaren, ver reikend ten aanzien van de uitvoering van werken, welke voor de ontwikkeling van het geheele gebied van belang zijn.

Het is ongetwijfeld merkwaardig dat, toen na 1920 in verschillende streeken van Duitschland de behoefte werd gevoeld om, evenals in het Roerbekken, de ontwikkeling van een gewest als een geheel te bezien en maatregelen in het belang van dat geheel te nemen, het voorbeeld van de Roer nergens werd nagevolgd. Overal kwamen min of meer losse organisaties tot stand, zonder bevoegdheden tegenover de bestaande overheidsorganen, zonder de bevoegdheid om werken zelf in uitvoering te brengen.

De toestand aan de Roer was dan ook bizonder. Nergens heeft zich de industrie, tezamen met mijnbouw, zoo intenzief ontwikkeld, is de geheele streek zoozeer geworden tot één groote werkplaats, nergens is een bevolkingsdichtheid bereikt als in de Roer, ook in het Middel-duitsche industriegebied niet. Nergens was dan ook de chaos zoo dichtbij, nergens leefde men reeds zoo zeer als in sommige gedeelten van het Roerkolengebied in een chaos. Van een spoorwegverkeer als in deze streek droomt men elders niet; een haven als Duisburg is in het binnenland nergens elders te vinden. De behoefte aan meer orde kon dan ook nergens zoo sterk worden gevoeld. Ook de industrie zelf, de mijnbouw leed onder de chaotische toestanden. Al stonden ze aanvankelijk gereserveerd tegenover het optreden van het Verband, al spoedig werd de beteekenis ervan ook voor het bedrijfsleven ingezien. Aan de vestiging van nieuwe woongelegenheid *moest* leiding worden gegeven.

Ook andere factoren speelden een rol. Het ekonomisch karakter van de streek is weinig gedifferencieerd. Mijnbouw en zware metaalindustrie bepalen het; ze zijn gedecentralizeerd over het geheele gebied, niet samengehoopt op bepaalde punten. Hun belangen loopen parallel, niet tegen elkaar in. De landbouw is ontwricht en heeft niet veel meer in te brengen; hij gaat over naar tuinbouw, welke in de behoeften der nabijgelegen groote steden heeft te voorzien. Ook de zoo welbekende tegenstelling tusschen de gemeenten onderling is, zooal aanwezig, van geheel anderen aard dan elders. De gelijkmatige verspreiding van den mijnbouw heeft geen gemeenten met zuiver landelijk karakter in stand gelaten; elke gemeente kent het fel kloppend leven van de moderne industrie. Wie

er nog geen deel aan mocht hebben, weet dat het haar te eeniger tijd te wachten staat[1)].

Ten slotte had het feit dat een streek met zoo uitgesproken samenhangend karakter zich uitstrekte over twee provincies en drie Bezirke stellig invloed; er moest een nieuwe instancie worden geschapen om eenheid van behandeling te waarborgen.

Buiten het Roergewest werd de Landesplanung ter hand genomen in het Middelduitsche Industriegebied ten Westen van Leipzig; ook de omgeving van Leipzig, Dusseldorp kwam aan de orde, Boven Silezië, Munsterland, Keulen, Chemnitz. Voor de omgeving van Frankfort aan den Main en van Hamburg zijn de eerste stappen gedaan; de riviermonden bij Wilhemshaven en bij Lübeck worden in het oog gevat.

Het karakter dezer streken loopt sterk uiteen. Krachtige ontwikkeling der industrie gaf den stoot in het Boven-Silezisch gebied, de exploitatie van bruinkool in Midden-Duitschland met Leipzig en rondom Keulen; in Dusseldorp was reeds sedert 1910 het denkbeeld van een gewestelijk plan aan de orde, behoud van natuurschoon, zorg voor doorgaande wegen speelden er een rol; de belangen der zee-havens moeten aan de riviermonden worden behartigd.

Als in deze gewesten de organisatie een lossere werd, behoeft dat niet te verwonderen. Men stond er tegenover een andere werkelijkheid. Wanneer, zooals o.a. in de Regierungsbezirke Keulen en Dusseldorp, het Landesplanungsgebied samenviel

1) De herziening der gemeentegrenzen is in een acuut stadium gekomen. Volgens het Pruisische staatsrecht treden, zooals boven werd vermeldt, gemeenten in een Landkreis gelegen, wanneer ze 30.000 inwoners gaan tellen, uit den Kreis en worden Stadtkreis. Dientengevolge bestaan in het gebied zuiver stedelijke gemeenten (welke telkens omliggende kleine gemeenten annexeeren) en halfslachtige kleine gemeenten zonder veel financieele draagkracht. Schmidt bepleit het behoud der Landkreise (waarvan echter de middelsteden deel zouden moeten blijven uitmaken) met uitbreiding van hun bevoegdheden, zoodat de diensten, welke de draagkracht der kleine gemeenten te boven gaan, aan den Kreis zouden overgaan. Als ander uiterste is de vorming van één groote Roerstad bepleit.

met een bestaande administratieve indeeling, lag het voor de hand niet een nieuw bestuurslichaam te scheppen, welks territoir die indeeling zou dekken. Elders kwam de moeilijkheid juist uit den anderen hoek: het Landesplanungsgebied lag niet over Bezirke of Provincies, maar over staten verspreid. Men deinsde ervoor terug zich over de grenzen tusschen deze heen te zetten. Dat is het geval in de omgeving van Hamburg, van Frankfort, in het Middelduitsche industriegebied.

Zoo komt het dat er in geen van deze gewesten sprake is van uitschakeling van bestaande administratieve autoriteiten, van het scheppen van een nieuw publiekrechtelijk lichaam, van het verleenen van nieuwe publiekrechtelijke bevoegdheden. Aan de bestaande wettelijke regeling wordt geen tittel of jota veranderd; de wetgeving is bij het in het leven roepen der nieuwe organisaties niet betrokken. Vrijwillige samenwerking, het gebruik maken van de normaliter te beschikking staande rechtsmiddelen, moeten tot het in het oog gevatte doel leiden.

Tot goed verstand der situatie zij in herinnering gebracht dat Pruissen (het zou te ver voeren ook ten aanzien der andere staten in details te gaan) is verdeeld in provincies met een direct door de kiezers gekozen bestuur. Tevens is in de provincie een hoog Staatsambtenaar aanwezig. De Provincie kan belasting heffen en heeft een taak, welke vrijwel overeenkomt met die, ook te onzent door het provinciaal bestuur vervuld. De zorg voor de intercommunale wegen behoort daartoe; de Staat houdt zich daarbij geheel afzijdig. Evenals te onzent zijn voorzieningen, welke de krachten van de afzonderlijke gemeenten en Kreise te boven gaan, door de Provincie ter hand genomen: krankzinnigengestichten, ziekenhuizen enz. worden door de provincie beheerd.

De provincies zijn verdeeld in Bezirke. Deze bezitten geen door de kiezers gekozen bestuurslichamen; aan het hoofd staat de Regierungspräsident, een staatsambtenaar, die in sommige aangelegenheden belast is met het toezicht op de gemeentebesturen, en, zooals reeds boven werd vermeld, enkele directe bevoegdheden van politioneelen aard bezit binnen de gemeenten. In sommige van deze beschikt hij over een aan hem ondergeschikt ambtenaar; in de kleine gemeenten fungeert de burgemeester als zoodanig.

Op twee punten is te dezen zijn bevoegdheid van groot belang. De Ortspolizeibehörde heeft n.l. haar goedkeuring te verleenen aan de vaststelling van rooilijnen en van het, uit rooilijnen samengesteld, bebouwingsplan. De goedkeuring mag weliswaar alleen geweigerd worden uit overwegingen van policioneelen aard (o.a. verkeer) en met het oog op 'ein hervorgetretenes Bedürfniss nach Klein- oder Mittelwohnungen', maar daaronder is allicht het noodige te brengen. En tegenover deze beperking staat dat de Ortspolizeibehörde juist op grond van de aangegeven redenen de vaststelling van rooilijnen kan *eischen*.

Bovendien kan de Bezirksausschuss, een klein college, niet direct gekozen, dat in sommige gevallen als beroepsinstancie fungeert, en waarvan de Regeeringspresident voorzitter is, een beslissing nemen, wanneer het rooilijnen betreft, waarbij meer gemeenten zijn betrokken en deze het niet eens kunnen worden. Ten slotte is de Ortspolizeibehörde de autoriteit, welke de plaatselijke bouwverordening - welke een wijkindeeling kan inhouden - vaststelt.

Over geldmiddelen van eenige beteekenis beschikt een Bezirk niet.

Als men de Landesplanung aan bestaande administratieve grenzen wenscht te doen aansluiten, komt het Bezirk als basis daarvoor vanzelf in aanmerking. Het is niet te groot; er is meer kans dan bij de zooveel uitgestrekter Provincie dat het ekonomischen samenhang bezit.

De vermelde bevoegdheid van den Regeeringspresident ten opzichte van de gemeenten pleit voor samenvatting in Bezirke, en het toekennen van een leidende functie aan dien ambtenaar. Hij nam dan ook veelal het initiatief.[1)]

Maar alleen kon hij er niet komen. Immers hij is Staatsambtenaar, en het zou onverstandig zijn - zoo de mogelijkheid daartoe al bestond - van hoogerhand forsch in te grijpen in wat tot de bevoegdheid der gemeenten behoort. Daar komt bij dat, zooals bleek, het Bezirk noch over ruime geldmiddelen

1) Daar komt bij dat de tegenwoordige Pruisische Minister een warm voorstander van de Landesplanung is en de - onder hem ressorteerende - Regeeringspresidenten heeft aangeschreven hun aandacht aan deze aangelegenheid te wijden.

beschikt, noch, zooals b.v. de Provincie, over een ambtenarenstaf, die de Planung zou kunnen ter hand nemen.

Het lag dus voor de hand binnen het Bezirk op samenwerking van de steden en Landkreise onder leiding van den Regeeringspresident aan te sturen. Zoo werden organisaties in het leven geroepen, in den vorm van rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, waarvan de Landkreise en de steden de constitueerende leden zijn. Ook aan de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven werd in deze lichamen een plaats ingeruimd als raadgevende leden[1].

Het behoeft geen betoog dat deze lossere organisatie-vorm niet zonder invloed kon blijven op de wijze, waarop de werkzaamheden werden ter hand genomen. Terwijl in Essen een vorstelijk gebouw een uitgebreid personeel herbergt, en het budget, afgescheiden van de voor den wegaanleg benoodigde gelden, 800.000 M. opeischt, wordt in de andere organisaties met een bescheiden staf, die onderkomen vindt in een paar lokaliteiten van het Regierungsgebouw, volstaan en betalen de constitueerende leden niet meer dan 2 of 3 Pf. per inwoner.

Uit de werkzaamheden valt de wegenbouw geheel weg. Dit wil niet zeggen dat de wegaanleg en de wegverbetering de aandacht niet zouden vragen. Integendeel, ik heb den indruk dat, meer nog wellicht dan in het Roerkolenverband, de belangstelling allereerst op de wegen is gericht. Maar te dezen is het voornaamste streven van het Landesplanungsverband zich rekenschap te geven van de eischen van het verkeer, contact te zoeken met de verschillende instancies, die bij de totstandkoming van een weg zijn betrokken of daarbij belang hebben - dat kunnen gemeenten, Kreise, spoorweg- en waterwegautoriteiten, de provincie, grondeigenaren, verkeersorganisaties enz. zijn - en, nadat een bepaald inzicht is verkregen, op de uitvoering door het bevoegde orgaan, dat is de provincie, aan te sturen. Technische plannen, waarbij het tracé van den weg definitief wordt bepaald, de aard der uitvoering vastgelegd, worden door de Verbände niet opgemaakt;

1) Het in de Roerorganisatie gevolgde systeem om bovendien in elke groep vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers op te nemen, nauw samenhangend met de naoorlogspsyche, vond elders geen toepassing.

deze zorg blijft berusten bij de daartoe geroepen overheidsorganen.

Niet alleen van de uitvoering van technische werken onthouden zich de Landesplanungsorganisaties, ze bezitten als losse privaatrechtelijke vereenigingen noch verordenende, noch besturende bevoegdheid. De maatregelen, welke het Roerverband reeds in eerste instancie kan nemen, het aanwijzen van natuurgebied, van verkeersstrooken, liggen buiten haar competencie. Maar ook die bevoegdheden, welke het Roerkolenverband kan hanteeren, wanneer de gemeenten niet handelen, zooals ze dat naar de meening van het Verbandsbestuur behooren te doen, ook die bevoegdheden staan niet ter beschikking. Ook hier kan slechts indirect te werk worden gegaan. Natuurlijk kan elk Landesplanungsverband zich, met behulp van kaarten, een beeld vormen van de toekomstige ontwikkeling van het gewest. Het kan zich daarna tot de gemeentebesturen wenden en, evenals in het Roergebied, trachten een plan voor de gemeente opgesteld te krijgen, waarin de beginselen van het gewestelijk plan zijn verwerkt. Maar met dwang is dit niet te bereiken.

De overredingskracht van den Directeur, die, veel op reis, zijn mannetjes leert kennen, en zijn krachten, al naar gelang van zijn persoonlijke begaafdheden, kan aanwenden, moet uitkomst brengen. Een stok achter de deur is er echter. Immers de Regeeringspresident kan, met behulp van zijn bovenvermelde bevoegdheden, helpen. Nu deze tot oprichting het initiatief nam, ligt het voor de hand dat hij, voorzoover hij daartoe in staat is, zijn medewerking verleent. Maar hij is daartoe niet verplicht en zal het inzicht van het Verband niet in elk geval onvoorwaardelijk deelen. Waar hij medewerkt, bereikt het Verband dus indirect zijn doel.

Indirect zelfs in den tweeden graad, omdat immers ook de Regeeringspresident slechts zelden met dwang zal ingrijpen.

Zijn bevoegdheden reiken niet zoo ver als die van het Roerverbandsbestuur. Maar hij zal ook niet tot het uiterste willen gaan, omdat het geen gering verschil maakt dat hij de hem volgens het algemeene recht toekomende bevoegdheden moet aanwenden tot het bereiken van een ongetwijfeld geoorloofd doel, waaraan echter bij de verleening der bevoegd-

heden niet werd gedacht, terwijl voor de Roerorganisatie dit doel uitdrukkelijk in de wet tot plicht is gesteld en de bevoegdheden met het oog daarop zijn verleend.

Ook een andere omstandigheid maakt de positie der Landungsplanungsverbände zwakker dan in het Roergewest. Plannen voor een Kreis of gemeente, hetzij als Wirtschaftsplan, hetzij als gedetailleerd bebouwingsplan, kunnen door het personeel van het Roerverband, als de betrokken autoriteit dit verzoekt, zonder bezwaar worden uitgewerkt; er staat personeel van eerste kwaliteit voor ter beschikking. Maar hoe zou de Directeur van een der andere Verbände met zijn bescheiden staf dit werk kunnen ondernemen? Een gereede gelegenheid tot dieper gaand contact ontvalt hem aldus.

Wat de werkzaamheden aangaat, welke ook in het Roersiedlungsverband noch tot de eigenlijke bestuurstaak, noch tot de technische opgaven behooren, de tallooze bemoeiingen, waarvan boven voorbeelden werden gegeven, in beginsel is er geen enkele bedenking tegen, waarom niet ook de Bezirksverbände deze ter hand zouden nemen. Waarom zou een lichaam met gezag geen pogingen aanwenden om lastige wegkruisingen te verbeteren, om natuur te sparen en bosschen te beschermen? In de praktijk komt het echter aan eenerzijds op de beschikking over geldmiddelen, welke voor vele, zij het ook niet voor alle van deze werkzaamheden een vereischte zijn, andererzijds op het gezag, het aanzien, dat de organisatie geniet. Dit kunnen de Bezirksorganisaties verwerven; het Roersiedlungsverband beschikt er krachtens zijn opzet over.

Samenvattend mag worden gezegd dat het doel van de lossere organisaties in de Bezirke geen ander is dan in het Roersiedlungsverband, het geven van doeltreffende stedebouwkundige leiding aan de ontwikkeling van een gewest, maar dat de weg naar dit doel niet dezelfde is. Directe maatregelen van uitvoering worden niet genomen, over dwingende administratieve bevoegdheden wordt niet beschikt; besprekingen, overleg tusschen de uitvoerende organen, aandrang, samenbrengen is de hoofdopgaaf. Met name op het laatste behoort het volle licht te vallen, omdat het karakter van elke stedebouwkundige bemoeiing er zoo sterk uit spreekt, het karakter van synthese, van het erkennen van samenhang, het

bevorderen van samenwerking tusschen organen, welke, zelfstandig werkende, van een anderen hoek uit met dezelfde aangelegenheid in aanraking komen. Men herinnere zich slechts welk een belangrijke plaats juist dit bevorderen van samenwerking (tusschen spoorwegen-, lokaalspoorwegen-, weg-, bosch-, landmeter-, ruilverkavelings-, natuurbeschermingsautoriteiten en organisaties enz.) ook in de werkzaamheid van het Roerverband inneemt. Ook daar is van het botweg opleggen van een machtigen wil geen sprake; ook daar speelt het wekken van belangstelling, het bijbrengen van inzicht, het verwerven van vrijwillige medewerking een eerste rol; zelfs dit machtige Verband zou niet alle bemoeiingen, welke het in het belang van het gewest geraden acht, aan zich kunnen en willen trekken, al ware het alleen omdat deze bemoeiingen, slechts op een bepaald punt van stedebouwkundig belang (men denke b.v. aan het werk der bosch-autoriteiten), overigens onderdeel zijn van een op ander gebied liggende werkzaamheid.

Niemand beter dan de Directeur van een Landesplanungsverband is in staat om dit inzicht in de noodzakelijkheid van samenwerking, om deze erkenning van de aanwezigheid van een grooter verband te bevorderen.

Hij immers heeft voortdurend contact te zoeken met de verschillende betrokkenen: hij verzamelt aldus op één plaats, in zijn eigen hoofd, maar ook op kaarten, tal van gegevens, die tot een algemeen inzicht leiden, dat elders slechts partieel aanwezig is. Zijn woord zal dus, waar het den wegaanleg betreft, zoowel tegenover de Provincie als tegenover de gemeenten gezag bezitten. Waar een gemeente tot het trekken van rooilijnen of het opstellen van een geheel uitbreidingsplan overgaat, waar de plaatselijke Polizeibehörde een wijkindeeling met behulp van een bouwverordening gaat bewerkstelligen, is hij de aangewezen raadsman, die er een wakend oog op houdt dat de plaatselijke plannen in het groote verband passen.

De werkzaamheden van een Verband zijn niet zonder reden met die van een clearing house vergeleken. Veel komt er binnen, van vele kanten, veel gaat er uit, naar het juiste adres. De statuten van het Dusseldorpsche verband geven een helderen kijk op den aard dezer werkzaamheid. Taak van den Directeur is: de zorg voor goed technisch kaartenmateriaal

(stafkaarten, kadaster, luchtopnamen), het op kaart brengen van wat aanwezig is, het overzichtelijk samenvatten van wat door verschillende autoriteiten wordt voorbereid, zoowel wat reeds publiek is gemaakt, als wat in de verschillende bureaus onder handen is genomen, het verkrijgen van eenheid in deze verschillende voornemens. Dit laatste moet in hoofdzaak geschieden door persoonlijk overleg. - Het blaadje, dat het Keulsche Verband verspreidde om zijn werkzaamheid te introduceeren, geeft eenzelfde beeld. Het Verband 'will eine Stelle sein, bei der alle gleichgerichtete Bestrebungen sich sammeln und einigen und bei der entgegengesetzte Wünsche miteinander in Einklang gebracht werden. Er will als Sammelstelle der vielfältigen Planungen, die allerorts entstehen und oft unnütze Kosten verursachen, dahin wirken, dass allzureichliches, unnötiges Planen eingeschränkt wird. Seine Tätigkeit soll von dem Bestreben geleitet sein, für den Ausgleich der Einzelinteressen der Kreise, Gemeinden und Behörden eine vermittelnde Stelle zu sein, die allseitiges Vertrauen geniesst'.

Naast de Bezirksorganisaties vraagt Midden Duitschland de aandacht. Hier is de organisatievorm nog losser. Het samenhangend industriegebied (overigens met verschillend karakter in zijn verschillende gedeelten) strekt zich uit over twee Bezirke in Pruissen, en over gedeelten van de staten Saksen, Thüringen en Anhalt. In Saksen bestaan voor dit doel organisaties. Ook in Oost-Thüringen is het werk ter hand genomen. Het Bezirk Merseburg, de stad Maagdeburg en de staat Anhalt hebben samenwerking gezocht. Het in het oog gevatte gebied is aanmerkelijk grooter dan het Roerkolengewest; het beslaat ruim 9000 K.M.^{2}, telt 2000 gemeenten en Gutsbezirke, en bevat ruim 2.000.000 inwoners. Het Bezirk is niet, zooals in Dusseldorp en Keulen tot een eenheid samengevat, maar binnen het Bezirk is tot differenciatie overgegaan. De centrale organisatie is gesplitst in 11 constituenten. In 7 daarvan wordt de voorbereiding van het werk door een commissie ter hand genomen, in den staat Anhalt, in een tweetal gemeenten en in een der Landkreise wordt het plan ambtelijk uitgewerkt. Voor de bewerking zijn de Richtlinien van den Regeeringspresident van Merseburg aanvaard. Het zwaartepunt der

bewerking ligt dus bij de 11 genoemde constituenten; de taak van de centrale organisatie, welke niet eens rechtspersoonlijkheid bezit, bestaat voornamelijk in het ter hand nemen van die vraagstukken, die voor alle elf van belang zijn (voornamelijk de groote verkeerswegen en vliegterreinen en de te sparen natuurruimten, maar ook economische opgaven als waterverzorging), het houden van contact met de constituenten, en ook met de Landesplanungsorganisaties in de aangrenzende gebieden.

Ook in deze organisatie is het bedrijfsleven betrokken; het draagt een deel der kosten.

Hier is dus alles op vrijwillige samenwerking, op gemeenschappelijk overleg, op het samenbrengen van alle betrokkenen ingesteld. Zelfs de stok achter de deur, door den Regeeringspresident gehanteerd, komt niet voor den dag. Er bestaat echter voor de lagere autoriteiten bizondere aanleiding om zich aan de plannen der centrale organisatie aan te sluiten, omdat de exploitatie der bruinkoolvelden overal een revolutie in de verhoudingen te weeg brengt, tegen welker nadeelige gevolgen alleen kan worden gewaakt, wanneer met grondige kennis van zaken tijdig maatregelen worden genomen. Ook de beweging der bevolking en de noodzakelijkheid om buiten de bruinkoolvelden terrein voor woningbouw open te houden (de forensenbeweging is enorm) moet de neiging om zich naar de aanwijzingen van de centrale organisatie te voegen, versterken. Te meer waar voor den vereischten woningbouw staatshulp noodig is.

Over het gebied bij Frankfort valt nog niet veel te zeggen; het ziet ernaar uit dat hier enkele gemeenten van beteekenis in onderling overleg tot een bevredigende oplossing zullen trachten te komen. Zoo staat het ook met de zeehavens, met dit verschil dat ook een staat tot samenwerking bereid moet worden gevonden. Hoe de juist tot stand gekomen regeling tusschen Hamburg en Pruissen zal werken, valt niet te zeggen.

Uit het bovenstaande zou men de gevolgtrekking kunnen maken dat het ook buiten het Roergewest wel goed gaat. Inderdaad valt er op goede resultaten te bogen[1]. Is dus een

1) De plaatsruimte laat niet toe daarvan verslag te doen.

apparaat van zoo markant karakter als in het Roergebied tot stand gekomen, elders wel noodig? Deze vraag wordt algemeen in Duitschland ontkennend beantwoord. De totstandkoming van zulk een straffe organisatie is niet alleen uitgesloten, omdat men het thans niet meer zou aandurven zoo diep in de bevoegdheden van bestaande overheden in te grijpen, als waartoe men in de radicale dagen onmiddellijk na den oorlog bereid was. Maar ook omdat men ze om andere redenen niet gewenscht acht.

Ter verklaring daarvan zij in herinnering gebracht dat geen streek in Duitschland een zoo uitgesproken eenheidskarakter vertoont als het Roergewest.

Zoo omvat het Middelduitsche industriegebied niet alleen de bruinkolenvelden en de in verband daarmee tot ontwikkeling gekomen industrie-gebieden, maar ook zuivere landbouwstreken, welke vermoedelijk nooit deel zullen nemen aan de sterke industrieele ontwikkeling. In het Bezirk Dusseldorp is het evenzoo; wat er overbleef van het Bezirk, nadat het Roerkolenbekken als een eenheid was georganizeerd, vormde het object der nieuwe Landesplanung. Het omvatte de industrie- en handelssteden, maar evenzeer zuiver landelijk gebied; het is geografisch niet eens een samenhangende eenheid; het Roerkolengebied snijdt het in tweeën. In Keulen is het niet anders; de in het Zuidwesten gelegen, zich gedeeltelijk in het Bezirk Koblenz voortzettende bruinkoolformatie gaat een krachtige industrieele ontwikkeling tegemoet; het vreedzame Bergsche land zal zijn rust, naar het zich laat aanzien, nog vele eeuwen ongestoord kunnen genieten.

In het Roergebied dus reeds dadelijk, of althans binnen afzienbaren tijd, overal maatregelen noodig, en overal van denzelfden aard: tot bevordering van den groei van een zelfde industrie, tot behoud van een door diezelfde industrie bedreigd natuurschoon. Elders gebied, waar maatregelen noodig zijn, naast streken, die men met een gerust hart kan laten voor wat ze zijn. Waar maatregelen worden vereischt, zijn ze bovendien van anderen aard; Barmen-Elberfeld en Dusseldorp zijn niet op één lijn te stellen. Men kan in zulk gedifferencieerd gebied vier soorten van gemeenten onderscheiden; gemeenten, waar niets te doen valt, stedelijke gemeenten met domineerend

karakter, op wie het gewest min of meer is geöriënteerd, met goed verzorgde eigen diensten, plattelandsgemeenten met krachtige industriëele ontwikkeling, en plattelandsgemeenten, waar een sterke aandrang van bevolking of van bedrijfsleven voor de deur staat. Tusschen deze bestaan of ontstaan tegenstellingen van belangen, welke een autoritair optreden van hooger gezag moeilijk maken, en naar een oplossing in der minne doen zoeken, maar welke omgekeerd, het valt niet te loochenen, ingrijpen met dwangmaatregelen, wanneer vrijwillige samenwerking niet valt te bereiken, meer dan ooit kunnen vereischen.

Het valt te begrijpen dat men huiverig was een al te straffe organisatie in het leven te roepen om te midden van deze belangentegenstellingen een besissing te nemen, en dat men op den Regeeringspresident het oog sloeg, die immers reeds een autoriteit tegenover de gemeentebesturen is.

Een tweede reden voor een andere regeling is deze dat buiten het Roergebied de wegaanleg stellig nergens aan de Landesplanungsorganisatie zal worden overgelaten; deze behoort in beginsel bij de Provincie. In het Roergewest moge ook in dit opzicht het buitengewoon sterk uitgesproken industriëel karakter van het gewest een argument zijn geweest om de zorg voor de wegen geheel te leggen in de handen van hen, die ook overigens aan de stedebouwkundige ontwikkeling leiding hadden te geven, stellig speelde daarbij ook een andere omstandigheid een rol. De ontwikkeling van het wegennet was n.l. in Duitschland, evenals ook elders, in het algemeen achtergebleven bij de ontwikkeling van het verkeer. De provinciale ambtenaren waren gewoon geweest de wegen vooral van technisch standpunt uit te bezien; de stedebouwkundige zijde was in het gedrang geraakt; ook dat is elders voorgekomen. Dadelijk na den oorlog was de wegverbetering in de Roerstreek acuut; thans wordt allerwege ingezien dat het wegennet, met de auto als hoofdvervoermiddel, op andere wijze moet worden gespannen dan nog geen vijf en twintig jaar geleden kon worden aanvaard. De provinciale besturen zien dat in; ze beschikken over een staf van technici; ze zullen er dus niet spoedig genoegen mee nemen dat hun deze werkzaamheid, als in het Roergebied, wordt ontnomen. Daartegen

pleit ook dat, om een samenhangend net van hoofdverkeerswegen te verkrijgen, het in het oog te vatten gebied van grooten omvang moet zijn; zelfs de provincie zal nog over haar grenzen moeten heen zien.

Acht men derhalve de vestiging der Landesplanung op de basis van een organisatie als in de Roerstreek onmogelijk en ongewenscht, dat wil niet zeggen dat men meent er te kunnen komen met een regeling, zooals in de Bezirke of in het Middelduitsche Industriegebied in praktijk is gebracht.

Tegen de samenvatting in Bezirke wordt als ernstig bezwaar geopperd, wat boven reeds aan den dag kwam, dat onmogelijk a priori kan worden aangenomen dat de grenzen van een Bezirk en van de in het oog te vatten ekonomische eenheid zouden samenvallen. Er wordt betoogd dat dit noch in Keulen, noch in Dusseldorp het geval is, ten nadeele van de zaak. Er bestaat zeker geen bezwaar tegen landbouwgebied, streken met bosch, samen te voegen met industriëele gedeelten, voorzoover deze beide elkaar aanvullen, maar het heeft geen zin ze bijeen te brengen als samenhang ver is te zoeken.[1)]

Dat geldt voor b.v. het Noordelijke gedeelte van het Bezirk Dusseldorp. En evenmin is het omgekeerd juist een gebied, dat een industriëele eenheid vormt, in tweeën te snijden, omdat er een Bezirksgrens doorloopt, zooals met het bruinkoolgebied bij Keulen gebeurt.

Voor dit betoog valt veel te zeggen. Wie echter de basis van het Bezirk verwerpt, laat tevens den invloed van den Regeeringspresident vallen. Er bestaat dan behoefte aan een anderen stok achter de deur.

Maar ook zij, die tegen de indeeling in Bezirke geen bezwaar maken, kunnen erkennen dat de indirecte bevoegdheid van den president niet in alle opzichten het ideaal is, dat thans

1) In dit verband rijst de principieele vraag of in laatste instancie het geheele gebied van een land onderdeel moet uitmaken der Landesplanung, zooals wel wordt beweerd. Ik kan mij met deze opvatting alleen vereenigen, in zoover ze ervan uitgaat dat van elk gedeelte van een land behoort te worden nagegaan of er reden voor is het in een gewestelijk plan te betrekken, hetzij in een algemeen plan in zijn vollen omvang, hetzij alleen voor bepaalde doeleinden, bv. voor verkeer of voor behoud van natuurschoon. Maar zelfs in een dicht bevolkt land als het onze zullen er ook dan nog heel wat streken over blijven, welke men veilig aan hun natuurlijke ontwikkeling kan overlaten.

bij onwil der gemeenten niet alles kan worden bereikt wat wenschelijk is, dat de positie der organisaties een zwevende is[1)], en dat een regeling zou zijn te verkiezen, waarbij meer direct zou kunnen worden ingegrepen tegenover gemeentebesturen, welke hun medewerking niet vrijwillig verleenen.

Zulk een regeling verwacht men van de reeds lang voorbereide Pruisische wet op den Stedebouw, waarin ook de Landesplanung zal zijn geregeld. Ik kan op het ontwerp hier niet diep ingaan, hoop dat elders te doen. Hier zij kort vermeld dat volgens het laatste ontwerp gemeentebesturen, die tot een zelfden Kreis behooren, door het Kreisbestuur op verzoek van een der gemeenten kunnen worden verplicht gezamenlijk een plan op te maken. Ook kan het Kreisbestuur zelf het opstellen van een plan voor den geheelen Kreis of voor gedeelten daarvan ter hand nemen. Tegenover gemeenten, welke niet in eenzelfden Kreis liggen, is de zelfde bevoegdheid aan den Regeeringspresident verleend, met dien verstande, dat het gewestelijk plan wordt opgemaakt niet door hem, maar door een commissie, samengesteld uit vertegenwoordigers van Landkreise en van stedelijke gemeenten, van den Regeeringspresident en van de Provincie. Bestaande Landesplanungsorganisaties kunnen voor dit doel worden aangewezen. De organisaties beslissen bij meerderheid van stemmen, terwijl de door haar genomen besluiten bindend zijn voor de betrokken gemeenten en Kreise. De gemeenten zelf hebben ieder voor hun gebied het betrokken gedeelte van het plan vast te stellen. Hebben ze aan deze verplichting binnen een bepaalden termijn niet voldaan, dan heeft de vaststelling op voorstel van den Regeeringspresident plaats door den Bezirksausschuss. Moet de Landesplanung een gewest omvatten, dat zich buiten de grenzen van een Bezirk, resp. van een provincie uitstrekt, dan is niet de Regeeringspresident, maar de Oberpresident (de provinciale staatsambtenaar), resp. de Minister, de aangewezen autoriteit. - Bovendien is het provinciaal bestuur bevoegd de bestemming voor verkeersstrooken vast te leggen, en is daartoe verplicht, wanneer de Regeeringspresident dit verlangt.

De inhoud van het gewestelijk plan is geen ander dan het

1) Zoo kunnen bv. de constituenten te allen tijde uittreden.

eveneens in het wetsontwerp geregeld plaatselijk bestemmingsplan; het kan voor alle mogelijke doeleinden de bestemming aanwijzen.[1)]

In den aanvang van dit artikel werd opgemerkt dat het zaak was zich rekenschap te geven van de samenstelling der organisaties, van de door haar ter hand genomen werkzaamheden, van de bevoegdheden ten aanzien van de verschillende overheidsorganen en van die tegenover particulieren. Eerst is met het oog daarop het Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk besproken, daarna zijn, korter, de andere organisaties de revue gepasseerd. Ten aanzien van de laatstgenoemde aangelegenheid, de bevoegdheid tegenover particulieren, valt geen opmerking meer te maken. Ze valt buiten het Roergebied weg voor de centrale organisaties, maar is bij de plaatselijke besturen uit den aard der zaak in denzelfden omvang aanwezig.

Nog tot het vaststellen van één karaktertrek van alle Landesplanungsorganisaties bestaat aanleiding. Wat in den aanhef als algemeene eisch werd omschreven, en wat voor het Roerverband in den breede werd uiteengezet, blijkt ook voor de losser in elkaar gezette organisaties te gelden: hun werk put zich niet uit in het totstandbrengen van een kaart. Deze zet zich niet zonder meer in werkelijkheid om; met de betrokken autoriteiten moet voortdurend contact bestaan, ten einde te bevorderen dat naar gelang het leven zich ontwikkelt, tot uitvoering wordt gebracht, wat het leven verlangt; aanpassing is voortdurend noodig. Het leven blijft zich ontwikkelen, onwrikbare banen kunnen daaraan niet worden voorgeschreven; wat in wording is, eischt telkens hernieuwde overweging; telkens opnieuw is overleg met de betrokken autoriteiten noodig. Brandt zegt het in zijn voortreffelijk boekje[2)] duidelijk:

1) Een moeilijkheid, welke in Duitschland nimmer onder het oog is gezien, is wat er moet gebeuren, wanneer de beschouwing van een streek als geheel een indeeling van gebieden wenschelijk maakt, welke voor enkele gemeenten bepaald nadeel beteekent, b.v. omdat uitbreiding der woonwijken voor meer gegoeden er niet past, of omdat onevenredig groote terreinen voor industrie moeten worden gereserveerd. Waarschijnlijk is deze moeilijkheid in het Roergebied nimmer aan den dag gekomen wegens het gelijkvormig karakter van alle gemeenten; in het meer gedifferencieerde Middelduitsche gebied moet zij zich buiten de eigenlijke bruinkooldistricten voordoen.
2) J. Brandt, Landesplanung 1929, p. 23.

'Wichtiger und schwieriger als die Planung ist ihre verwaltungstechnische Durchführung'. En hij citeert: 'Ohne Verwaltung bleibt alle Planarbeit Stückwerk. Verwalten ist unendlich schwieriger als Planen, nicht in intellektueller Beziehung, aber vom Standpunkt erfolgreicher Zusammenarbeit'. Deze taak kan alleen een permanent lichaam vervullen.[1)].

Midden Duitschland levert de proef op de som. Meer nog dan elders is, zooals bleek, de taak van de centrale organisatie aldaar een bescheidene; wat elders door deze geschiedt, behoort hier in hoofdzaak tot de taak der constitueerende lichamen; zij zelf heeft voornamelijk het allergrootste verband in het oog te houden. Het leek dan ook bij de oprichting of na eenigen tijd haar bemiddelende functie zou kunnen worden gemist. De praktijk bewees het tegendeel. Immers de plannen, door de constitueerende lichamen ontworpen, bleken geen 'endgültige Planungen' te zijn en te kunnen zijn. 'Die Entwicklung der Wirtschaft ist stätig im Fluss, so dass die Pläne in mancher Hinsicht rasch überholt werden. Es ist daher notwendig alle Veränderungen an den Vorbedingungen der Pläne laufend zu beobachten und die Pläne entsprechend zu berichtigen'. Het algemeene plan is iets geheel anders dan het plaatselijk, door rooilijnen vastgesteld plan, dat voor onmiddellijke uitvoering in aanmerking komt; het is veeleer een samenvatting van 'Gedanken und Ueberlegungen'. Het omzetten van deze in den definitief vast te leggen vorm van een plaatselijk plan eischt voortdurend overleg met een centraal orgaan.[2)]

De conclusies voor Nederland? De titel van dit artikel sluit ze niet in. Laat ik ze niet trekken. Er is, naar verluidt, een wetsontwerp op komst tot herziening onzer Woningwet, welke tevens onze stedebouwwetgeving bevat. Het zal allicht het gewestelijk plan niet ongemerkt voorbijgaan. Gelegenheid tot nadere overweging der lessen uit Duitschland bestaat dus.

D. HUDIG.

1) In nog hooger mate geldt dit, waar 'bijkomende' werkzaamheden worden ter hand genomen: boschbescherming, vuilafvoer, gas-, electriciteitsvoorziening.
2) Städtebau 1929 p. 8

Opperbevel.

(Een Inleiding.)

I.

In de stukken over de legeraanvoering, die in dit tijdschrift het licht hebben gezien, is nu en dan sprake geweest van een opperbevelhebberschap. Meestal vond men er, voor dit en aanverwante begrippen, de term eenhoofdige leiding gebruikt. Dit geschiedde voorbedachtelijk. De titel opperbevelhebber is in den jongsten tijd wel eens oneigenlijk gebezigd en heeft dan tot verwarring geleid. Er werd al vroeger de aandacht op gevestigd, dat in de beschouwingen over de voorbereidingen van een oorlog, bij de regeering omtrent de beteekenis van een opperbevel misverstand heerschte, zóó zelfs, dat het een kwalijk begrepen bevelsorganisatie voor de weermacht in vredestijd heeft ten gevolge gehad. Te oordeelen althans naar de jongste legerorganisatie en de bevelsregeling door den minister van defensie in het openbaar zijn toegelicht. Eenhoofdigheid in leiding en opperbevel dekken elkander niet wederkeerig. Een opperbevel is eenhoofdig, maar in den loop der tijden heeft een eenhoofdige leiding maar bij uitzondering berust bij een opperbevelhebber. Of dit het geval was, had zijn uitdrukking in de instructie en hing samen met het al of niet volle van de macht, die aan den generalissimus over het hem toegewezen gedeelte van het oorlogsapparaat was gegeven.

Van een onderzoek der omstandigheden, die tot het instellen van een opperbevel kunnen leiden, is in het openbaar nooit iets gebleken. Hier te lande niet, maar ook niet elders.

Bij het nederlandsche legerbestuur heeft een benoeming, zoodra de weermacht zou mobiliseeren, steeds in de bedoeling gelegen. Het onontbeerlijke was bij onze strategen altijd weinig minder dan een axioma. Dit verduidelijkt waarom het overbodig kan geschenen hebben om aan de functie van een opperbevel een verklarende en ietwat ingaande studie te wijden.

Het plan van een benoeming is onafscheidelijk van de voorstelling, die men van een, aan Nederland aangedanen oorlog, altijd voor oogen heeft gehad. Het is het beeld, dat aan de regeering van nu, nòg voor den geest staat. Kort na haar optreden heeft zij in de tweede kamer de schets onzer voorbereidingen nog eens ten voeten uit gegeven. De minister van defensie heeft toen, meer als motief van verblijding dan als een toelichting of een argument, met de verklaring, dat hij ons weerstelsel 'een goed stelsel zou willen noemen', er nog eens bij vernieuwing den officieelen ijk van deugdelijkheid en betrouwbaarheid in geslagen.

In een bijeenkomst van 'Krijgswetenschap' laatstleden februari bleek generaal van Munnekrede, voor een in te stellen opperbevel, zich bij de oude opvatting te hebben aangesloten. De voordracht had tot titel: 'De leiding van den oorlog'. De zin waarin de generaal die woorden wenschte opgevat te zien kon eerst toepasselijk zijn, wanneer ons land zou worden meegesleept in een nieuw gewapend conflict in West-Europa.

> 'Dan is het *geheele* volk rechtstreeks bij den krijg betrokken en dan zal het probleem van de leiging van den oorlog zich voor de leidende figuren in zijn volle breedte en diepte doen gevoelen. Op *dat geval hebben de hierna volgende beschouwingen betrekking*.'

Volgens den heer van Munnekrede is, te oordeelen naar de door hem voor de oorlogsleiding als grondslag aangenomen norm, in westelijk Europa een nieuw wapenconflict geenszins onwaarschijnlijk. Niet onmogelijk dat dit juist gezien is. Minder duidelijk schijnt te zijn, hoe hij, als sprak dit uit zich zelf, van die norm maar stilzwijgend aannemen en vooropzetten kon, dat ons land in het wapenconflict zal worden meegesleept. In 1914 is daar geen poging toe gedaan en sedert zou men meenen, is toch hopenlijk ook ons lidmaatschap van

den volkenbond niet geheel ontbloot van eenigen waarborg daartegen. Het is aan de debatteerende strategen in krijgswetenschap blijkbaar niet opgevallen, dat de generaal voor het verweer, dat onze plicht zou zijn en in 1914 ook ons plan was, geen aandacht heeft gehad. Wie intusschen mèt den generaal van meening is, dat wij in het geweld der actie meegesleept zullen worden, doet verstandig zich omtrent een nederlandsche leiding van den oorlog, niet zooveel voorstellingen en illusiën te maken als hij. De heer van Munnekrede neemt in deze een standpunt in dat bij een generaal moet teleurstellen en bevreemden. Hij denkt zich onzen tegenzin, om aan een west-Europeesch wapenconflict mee te doen, als al te onbeteekenend. Een gansch normale zaak is dit meegesleept worden voor Nederland niet. Zóó zoetsappig zou het waarschijnlijk niet in zijn werk gaan. Weinigen zullen met den heer van Munnekrede willen eens zijn, dat ons geheele volk, nadat wij in den oorlog zouden zijn meegesleept, zich rechtstreeks bij den krijg betrokken zal gevoelen. Althans niet zooals de generaal bedoeld heeft. Het tegendeel is rationeeler en wèl zoo aannemelijk. Zou men ons, buiten den volkenbond om, in een krijg willen meeslepen en aldus onze zelfstandigheid en ons recht van zelfbeschikking aantasten, dan zal, naar men verwachten mag, de staat met zijn leidende figuren het geweld beantwoorden en het trachten te fnuiken, zooals behoort. Van nagenoeg alles, dat deze generaal in zijn voordracht besproken heeft, zal dan, om het kennelijk tendencieuse van het uitgangspunt, eerst recht geen sprake kunnen zijn.

Met de toelichting in een vorig artikel, dat voor een nederlandsch opperbevel, in een bondgenootschappelijke actie geen plaats is, moet dunkt me zijn ingestemd. Mocht voor ons een gemeenschappelijk optreden aan de orde komen nadat reeds een opperbevel ware ingesteld, dan zou de positie daarvan dra vervagen en vervallen. Niet onwaarschijnlijk, dat al bij een eerste bespreking van de toe te passen strategie, onze opperbevelhebber tusschen de stoelen zou zitten. Niet uit kleinmoedigheid of na zich te hebben laten wegdringen, maar uit een natuurlijke en algemeen werkende oorzaak.

Men herinnert zich het voor publicatie bestemd oordeel

van den laatstelijk afgetreden veldlegercommandant, dat men zich in Nederland moet losmaken van het begrip, dat wij geroepen zouden kunnen worden om geheel alleen op te treden tegen een van de groote mogendheden. Indien wij dit deden zou dat waarschijnlijk geen misstand te aanschouwen geven. Het begrip van een veroveringspoging is langen tijd uitgangspunt en richtsnoer geweest van onze defensiezorgen. Voor een natie die met zooveel volken in bondgenootschap leeft, kan het denkbeeld van samengaan als partijgenoot met anderen, niet abnormaal aandoen. Daarentegen zou het geval van een oorlog voor Nederland als partij alleen, in dit tijdsgewricht, hoewel niet volstrekt ondenkbaar, toch zoo weinig normaal zijn, dat men het voor de bepaling van punten van uitgang als het militie-contingent, de legersterkte, de organisatie, de uitrustingen en de voorraden, op den duur niet zal kunnen handhaven. Ik mag er aan herinneren, dat het vooropzetten van meer actueele grondslagen niet een prijsgeven beteekent van alles wat thans locaal voor een gebiedsverdediging is in orde gebracht. Wat men daarvan in stand moet houden is op andere plaats uiteengezet. Vooral de inundatiën zullen in een validen staat van voorbereiding moeten blijven.

Wanneer men als grondslag van de vredesvoorbereidingen het geval van een geïsoleerd oorlogvoerend Nederland loslaat, zal men er vanzelf toe komen om ook de automatische instelling van een opperbevel te doen vervallen. Men behoort dan in oorlogstijd een opperbevelhebber alleen dàn te benoemen, wanneer er naar het oordeel van de regeering aanleiding toe is.

Van een samenloop, die voor Nederland de benoeming wellicht in overweging zou brengen, kan men zich wel situatiën denken. Het is mogelijk, dat bij een geschil met een kleinen staat het pact van den volkenbond willekeurig uitgelegd en geschonden wordt en dat de conseil, beducht voor de uitbreiding van het losgebroken wapengeweld, zooals reeds is voorgekomen, de inbreuk voorshands met vertoogen tracht te beteugelen. Een toestand dus waarin de bond, om erger te voorkomen, een bedreiging of molest van ons gebied een poosje zou laten betijen. Een andere samenloop zou zijn,

dat wij als bondslid in een om zich heen grijpende oorlogvoering gemengd, niettemin voorshands op eigen krachten aangewezen blijven, omdat de macht, die door en voor den bond opgevorderd is, aanvankelijk in andere oorden zou schaak en in bedwang gehouden worden. In deze conjuncturen, waarvan men het aantal stellig uitbreiden kan, zouden wij zonder hulp zijn en dus desvereischt voorloopig ons zelf moeten redden. In dergelijke gevallen is het denkbaar, dat bij de regeering de instelling van een opperbevel in beraad komt.

Men zal hebben opgemerkt, dat de geschetste toestanden allerminst het kenmerk vertoonen van normen. Sedert ons lidmaatschap van den volkenbond is het geval van een geisoleerd oorlogvoerend Nederland te weinig normaal om er voor een regeling der bevelvoering een norm aan te ontleenen. Men heeft er voor geenerlei toebereiding een bruikbaar richtsnoer meer aan. Of voor Nederland des ondanks toch nog eens een op zich zelf staande strijd zal moeten gestreden worden, weet niemand. Van geen samenloop kan de graad van gebeurlijkheid worden vastgesteld. Maar zooveel schijnt wel zeker, dat de detailverzorging van een oorlogvoering buiten de aanwezigheid of een beïnvloeding van den volkenbond, alleen als bij een wonder baat kan geven. Men moge bedenken, dat het niet van verzekeringen en van de wijsheid zijner regeering afhangt, of Nederland een krijg op eigen hand zal voeren. De inspanning, ten koste gelegd aan een weerbaarheid op die wijsheid gegrond, kan onze paraatheid in het algemeen niet verhoogen. Voorbereidingen met het oog op een locaal of bijzonder geval missen veelal de vatbaarheid voor aanpassingen elders en doen allicht afbreuk aan de eischen van gereedheid in het algemeen.

Wie zaakkundig zorg heeft gedragen voor de strijdmiddelen eener algemeen toepasselijke strategie, gaat de toekomst het best toegerust tegemoet en heeft dit resultaat met de minste risico en kosten. Men weet immers niet of men met een leger of met schepen of misschien met beide te doen zal krijgen. Evenmin of men tegenover veel of weinig zal staan. Hoe de toestand zal zijn maakt voor het aanwenden van de weermacht en voor een doelmatige regeling der aanvoering groot

verschil. Als norm moet aangenomen worden, dat het rijk in Europa bij een oorlogvoering niet als partij zal alleen staan. Het zou al te simplistisch zich maar aan een vooropgeplaatst isolement te houden en zich daarvoor in te richten. Machtige mogendheden zijn er, met een te voren beraamd plan, wel eens in geslaagd een toestand in het leven te roepen, die hun in vredestijd reeds voor oogen stond. De gevallen vormen een eigen rubriek en staan daarin op zich zelf. Of zij nog zouden kunnen voorkomen, is lang niet zeker. Ook voor de groote legers heeft van oudsher de eisch gegolden, dat men alvorens strategisch toe te tasten, zich eerst moest oriënteeren. Men weet dat zelfs voor den grooten Caesar, na gekomen te zijn, het niet overbodig is geweest, eerst te zien en pas daarop volgde de overwinning. Een reeds in vredestijden vooropgezet operatieplan is, wat men zou kunnen noemen, een grootstaatsche gedachte. Het onderstelt zoo al niet een voornemen van overvalling dan toch een zeer nauw en zeer na voorbereid eigen initiatief. Bij kleine volken kan dat niet opkomen. Men zou in de krijgsgeschiedenis tot de huurlegers moeten terug gaan om het anders te bevinden. Sedert hebben de lagerrangsstaten een strategie van ‘zien komen’ toegepast. Niet in alle opzichten bracht hun dit achterop. Ook voor Nederland heeft het zijn goede zijde gehad.

Wie zich daarvan wil rekenschap geven moet zich tot het tijdvak bepalen, dat over de departementen van oorlog en marine nog geen partijmannen als minister stonden. De ministers handelden toen niet maar zoowat soeverein op eigen dunk. Zij begrepen als ervaren deskundigen, dat ze ten aanzien van de levensvragen der defensie in de eerste plaats de generale- en marinestaven voor hun plannen moesten trachten te winnen. Colijn was in de groote fout niet vervallen. Met staatkundig inzicht en groote nauwgezetheid werkte deze minister met het technische hoofdbestuur der defensie samen. Nog herinner ik mij een correspondentie van den minister over een belangrijken grondslag van een nieuw ontworpen militie-wet met den chef van den generalen staf, die aldus werd besloten: Hoewel ik het niet met u eens ben, heb ik, om met uw meening rekening te houden, het ontwerp overeenkomstig uw voorstel gewijzigd. Ook de latere politieke

ministers hebben wel offers aan anderer meening gebracht, maar zij deden dit meestal meer in het bijzonder aan die van dezen of genen staatkundig-bevrienden of invloedrijken afgevaardigde.

Toen generaal A. Kool de leiding van ons krijgswezen had, kreeg men het vooruitzicht op een troepensterkte, die het uitbrengen van een veldleger zou mogelijk maken. De generaal had, - voor dit doel kortstondig als minister van oorlog opgetreden, - het gestrande ontwerp-Eland vlot gemaakt en in het Staatsblad gebracht. Weer terug aan het hoofd van den generalen staf moest de chef de beginselen traceeren, die voor het gebruik der vermeerderde strijdkrachten zouden gelden. Sedert hield men zich aan de leer, dat voor de mobiele troepen geen taak kon worden vastgesteld en geen maatregel van tegenstreven of afweer kon worden ontworpen, vóór er licht zou zijn gekomen en men inzicht zou hebben in den toestand. Men behoorde zich gemeenzaam te maken met het bezwaar, dat aanvankelijk van het vijandelijk opzet tijdstip, plaats en omvang onbekend konden zijn. Aangenomen moest worden, dat in weerwil van een waakzame diplomatie, dit de regel zou wezen. De onbekende factoren zouden in beginsel voor ons even zooveel aansporingen zijn, om den voorsprong te benuttigen, dien kleine staten met een snelle mobilisatie zich kunnen verschaffen. Wanneer men de bezettingen en bewakingen der liniën, die daar een omvangrijk spoedwerk van inrichten en gereedmaken hebben, vlug ter plaatse bracht, kon men met de mobiel te bezigen macht temporiseeren. Na de opkomst zou het, in ruime groepen te saam gebrachte leger, om en nabij een aantal grootere spoorwegstations in afwachting blijven. Die tijdspanne, wellicht een week, misschien maar enkele dagen, gaf aan de legerleiding gelegenheid voor vorschen en ophelderen, en vervolgens naar men hoopte, tot nog tijdig beraad. Zoo zag men de eischen in die dagen.

De tegenwoordige minister van defensie ging op 22 december 1926, - hij heeft het overigens voor en na herhaaldelijk gedaan, - voor de aanwending van het leger van een taak uit, waaromtrent geen twijfel kan rijzen. De minister baseerde de juistheid van zijn voornemens in zake de bevel-

voering op een defensieplan, dat werd voorgesteld als tot in details uitgewerkt te zijn. Hij bracht onder de aandacht, dat de opperbevelhebber dit plan grondig moet kennen en er de ten-uitvoerlegging grondig van moet hebben voorbereid. Woordelijk luidde de toelichting aldus:

> 'Wat de vredesvoorbereidingen betreft, het is toch niet noodig dat de aanstaande opperbevelhebber op de hoogte is van alle details der voorbereidingen. Als tusschen hem en den chef van den generalen staf een behoorlijk contact bestaat, zoodat hij het ontworpen operatieplan grondig kent en zich op de ten uitvoerlegging daarvan grondig voorbereidt, als hij geheel op de hoogte is van de groote lijnen, dan is hij alleszins in staat om de operatie te leiden.

De militaire bureelen zijn altijd wat kritiesch geweest ten opzichte van ministeriëele uiteenzettingen, die men in de handelingen leerde kennen. Men moest er altijd rekening mee houden, dat een militair-ministeriëele redevoering soms het uitgewerkt stenogram is van een eierdans. Toch hebben zij dikwijls nuttige aanwijzingen gegeven omtrent punten van beleid, die in de departementale correspondentie onaangeroerd bleven, omdat ze, door anderen behandeld, òf te zwaar aandoen, òf tusschen de woorden wegglijden. Voor vragen als het opperbevel geldt dit uiteraard niet. Ik moet betwijfelen of men aan de behandeling van die vraag in de staten generaal eenig voordeel kan gehad hebben. Met een zinsnede als die van zooeven is dit stellig niet het geval geweest. Een voor het leger ontworpen operatieplan, als men nog niet weet tegenover wien men staan zal en waar men den vijand zal vinden! Een plan, waarvan de opperbevelhebber, in behoorlijk contact met den chef van den generalen staf, grondig zou zijn op de hoogte gekomen en voor welks uitvoering hij zich grondig zou hebben voorbereid.... Mij dunkt, het moet voor de latere lezers even onbegrijpelijk zijn geweest als voor de hoorders en voor dezen even onbegrijpelijk als voor den minister zelf. Eenige leden der eerste kamer hebben daarop een uitzondering gemaakt. Met een verwijzing naar een dezerzijdsch artikel, spraken zij in het verslag over de defensiebegrooting voor 1929 het vertrouwen uit, dat in de hoofdlijnen van het defensieplan, zooals deze in de rede van den minister van 22 december 1926 waren geteekend, geen verandering is gebracht. Voor het plaatsen van het vertrouwen

dezer leden had de gelegenheid waarlijk gelukkiger kunnen zijn.

Toch was, als men op de regeering afging, de geste niet onlogisch. Aan een onveranderd behoud der hoofdlijnen en aan de vastheid van het defensieplan zou, in het beeld, dat de regeering van haar defensiezorgen heeft gegeven, nagenoeg alles zijn gelegen. De eischen van het plan waren het voorname motief voor een gecentraliseerde legeraanvoering reeds in vredestijd en men moest waarborgen hebben, dat omtrent de groote strategische gedachte bij de autoriteiten één lijn zou zijn. Voor den minister was het op dien grond een:

> ‘noodzakelijkheid, dat degene, die in tijd van oorlog de troepen commandeert, in tijd van vrede ook voldoenden invloed moet hebben om te waarborgen, dat de groote strategische voorbereidingen in zijn lijn vallen..

Aangaande het operatieplan zijn, voor wat den omvang betreft, bijzonderheden bekend gemaakt, die aandacht verdienen, ook omdat zij op de vraag van een opperbevel een leerzaam licht doen schijnen.

> Ik stel mij voor dat voortgegaan zal worden in de richting waarin men thans werkzaam is, dat men zooveel mogelijk troepen, die vroeger vast verbonden waren aan het vestingstelsel, gaande weg geschikt zal maken om meer in rechtstreeksch verband met het mobiel gedeelte te werken....

Het operatieplan, dat de opperbevelhebber grondig in zich moet hebben opgenomen, is blijkbaar in verhoudingen gedacht, die als norm toelaten, ook te rekenen op het bijbrengen van een beslissing met de wapenen. Men dacht er aan te bekwamer tijd een beslissing voor te bereiden. In het operatieplan is grootstaats aangenomen, dat wij op den tegenstander te eeniger tijd het stoffelijke en moreele overwicht zullen hebben, dat noodig is, om het tijdstip en de plaats van de geweld-crisis te kunnen kiezen.

> Als het tot een beslissing moet komen, moet alles wat zich maar even laat verplaatsen, overgebracht worden naar de plaats waar de beslissing wordt gezocht, om de overwinning te kunnen bevechten. Nu gevoelt men toch wel dat waar dit moet geschieden, er één veldheer moet zijn, die het geheel beheerscht. De reservetroepen dringen van zelf in het veldleger in, vormen daarmee één strijdmacht; de praktijk zal dus zijn, dat men na zeer korten tijd geen afzonderlijk veldleger meer heeft maar een strijdend leger, waarin het gros van de weermacht is geabsorbeerd, het is dan toch zeker de allervoornaamste taak van den opperbevelhebber om dat leger persoonlijk aan te voeren.

In het antwoord op het zooeven genoemde verslag van de eerste kamer heeft de regeering meegedeeld, dat in de opvattingen omtrent de landsverdediging, sedert de ministerieele rede van 22 december 1926, geen verandering was gekomen. De memorie liet volgen:

> Hoe de weermacht in geval van oorlog of oorlogsgevaar zal optreden, hangt van de politieke en militaire situatie af.

Het is niet moeilijk om in te zien dat in deze laatste zinsnede, voor het aanwenden van de weermacht een breeder beginsel wordt in uitzicht gesteld. Er is voor het gebruik der mobiele strijdkrachten plaats ingeruimd voor meer en minder en wat den vorm betreft, overeenkomstig de eischen en de verscheidenheden der praktijk, zelfs voor velerlei. Men zal echter tevens hebben beseft dat het veranderlijke en wisselvallige van het aanwenden een onttroning beteekent van het tot dusver toegelichte officiëele stelsel. Het defensieplan, dat de groote strategische gedachte heette te belichamen, en dat de basis vormt zoowel voor de organisatie als voor de bewapening en de bevoorrading, moest als gevolg van het wisselvallige van den politieken en den militairen toestand, wel in een verren achtergrond geraken. Aan de toerustingen voor dit plan zijn al geruimen tijd ieder jaar vier millioen gulden ten koste gelegd. Ook aan ‘eenige leden’ der eerste kamer zal de ommekeer niet zijn ontgaan. Zij zullen hebben begrepen, dat de nieuwe verklaring van den minister, in het plan op welks ongereptheid zij hoopten te kunnen vertrouwen, het aprioristische en het universeele, heeft ten niet gedaan.

In dezelfde memorie van antwoord las men, dat voor elk denkbaar geval de vereischte tegenmaatregelen zijn overwogen en voorbereid. Dit laatste kan men veilig aannemen. Sedert in de organisatie op een mobiel leger moest gerekend worden, heeft de generale staf, met het gereed maken van de vereischte plannen ten deze, zich van zijn taak altijd nauwgezet gekweten. Men kan er gerust op zijn, dat het betreffende bureau de denkbare gevallen met de noodige nuanceering zal hebben onderscheiden en daarin allicht verder zal zijn gegaan dan de minister, toen hij in zijn rede van 15 december 1927 verklaarde:

> Hoe ik de zaak ook bekijk, telkens komt het er op neer, dat in elk oorlogsgeval een groote inmenging zal moeten zijn van troepen als vestingartillerie, genie, enz. bij het veldleger. Als ik die troepen in vredestijd onder één leiding stel, dan krijg ik het voordeel, dat er zal zijn: eenheid in opleiding, eenheid in toepassing van de voorschriften, enz.

Blijkbaar is de groote ‘inmenging’ voor den minister een verschijnsel van iedere politieke en militaire situatie. De vermenging der troepensoorten had echter in de concentratie-gedachte der vredesorganisatie geen argument moeten zijn. Een veldleger onderstelt een voor het gevecht zelfstandig en organiek ingericht geheel. Zou het blijken noodig te zijn, daar geregeld andere formatiën aan toe te voegen, dan ware dit een reden om de organieke samenstelling van het leger te herzien. Altijd zoolang het noodig wordt geacht het veldleger als zoodanig in stand te houden. Al in vroege tijden heeft men voor verschillend bedrijf en handwerk in den oorlog bijzondere troepen onderscheiden en steeds is het op het gevechtsveld voor deze de taak geweest, elkander, samenstrijdende, aan te vullen en te steunen. Het in verband optreden van de soorten heeft echter met het latere verschijnsel van vermenging weinig uit te staan. Dit is voortgekomen uit de invoering van verspreide gevechtsvormen. Met het algemeen worden dier methoden was het in de strijdende groepen met een locaal strenge afscheiding der werkkringen gedaan. Men heeft sedert niet meer kunnen voorkomen, dat in heete uren van strijd, mannen uit verschillende afdeelingen en van allerlei soort door elkander warren. De vermenging is gedurende het gevecht overal onherstelbaar gebleken. Zij pleegt met de plaatselijke versterkingen en de aanvullingen van verliezen gaandeweg grooter te worden. Al sedert jaren beschouwt men het verslappen van het verband en de verwikkeling van het commando in die mate als regel, dat sedert de gevechtsvoorschriften er bepalingen voor bevatten. Het verschijnsel moest in de verslagenheid, die de moderne roffelvuren en het giftgas hebben te weeg gebracht onvermijdelijk nog heviger worden. Maar moeilijk is te vatten, hoe de minister in de ‘inmenging’ een argument heeft kunnen zien voor een concentratie van het bevel en van een gecentraliseerd beheer over alle troepen in tijd van vrede. De poging om de organisatie begrijpelijk

te maken is ook met dit argument zeker niet gelukt. Men zou eenheid in opleiding en in de toepassing der voorschriften hebben. Nota bene, eenheid van opleiding voor kanonier, torpedist, huzaar, pionier, mitraillist, telegrafist, enz.! En eenheid in de toepassing van voorschriften kon er evenmin van verkregen worden, waar de voorschriften zelf in groote meerderheid hemelsbreed verschillend zijn. Hoe ik de zaak bekijk, zij blijft den indruk maken, dat men de organisatie in haar vreemden vorm heeft vooropgezet en eerst achteraf naar verklaringen heeft gezocht om haar aannemelijk te maken. De minister van defensie en de afgetreden legercommandant staan in hun opvatting alleen. In de onvermijdelijke verwarring van de strijdende elementen is nergens een motief gezien voor de leer, dat het vredesbeheer van alle wapens en bijdiensten moet berusten bij den toekomstigen legercommandant. Voor het vredesbeheer geldt overal de regel, dat men maar in één vak ten volle autoriteit kan zijn. In het stuk over het vredesbevel is daar meer uitvoerig over gesproken; ik mag het daarbij laten.

Het is aan twijfel onderhevig of men voor de centraliseerende vredesorganisatie der landmacht onder een legercommandant, aan den minister van defensie dezelfde vrijheid van beweging en even ruim baan zou hebben gelaten, indien de regeering ook in mei en december 1926, in den kring van haar verklaringen de stelling had opgenomen, dat de wijze, waarop de weermacht zal worden aangewend, afhankelijk is van de politieke en militaire situatie. Daarmede zou zijn uitgesproken, dat het aanwenden afhankelijk is van een politiek gewricht, dat in ingewikkeldheid en beteekenis zeer verschillend kan zijn. Allicht zou men uit die stelling meer algemeen begrepen hebben, dat wie voor het organiseeren van een weerbaarheid, van een bepaalden politieken toestand wil uitgaan, daarvoor een situatie moet aannemen, die als norm, omdat zij denkbaar en niet onwaarschijnlijk voorkomt, inderdaad aannemelijk kan heeten.

Nu de centralisatie voltrokken is, brengt de minister op een, in het verslag gestelde vraag naar den ‘huidigen opzet der defensie-plannen’, in zijn memorie het veranderlijke van de voor het leger te bestemmen strategie onder de aandacht.

De stelling, dat deze afhankelijk is van de politieke en militaire situatie, mag men welhaast een axioma noemen. Zij kan voor de organisatie niet meer baten maar heeft toch eenige opklaring gebracht en opent zelfs uitzicht op grooter helderheid.

Al dadelijk verleent de stelling een onmiskenbaar relief aan de daaruit ongezocht oprijzende vraag, welke de situatie mag zijn waaraan voor het defensieplan, dat op 22 december 1926 werd toegelicht, gedacht is. De generaals, die volgens den minister van defensie, met de door de regeering 'voorgestane regeling' hebben ingestemd, gingen van een rechtstreekschen aanval op Holland uit en van een actief gevoerde verdediging daartegen, waarvan het 'in de lijn vallende' de leiding van het leger betrof. Zij namen, evenals de minister, een opperbevel aan, dat de te velde actief optredende macht persoonlijk en rechtstreeks zou aanvoeren. Het defensieplan van de regeering is in zijn grondslag het zelfde, maar het heeft in zijn opbouw de accomodatie op den voorgrond gebracht van een actieve strategie met zooveel mogelijk de volle sterkte van alle strijdbare korpsen en groepen der landmacht.

De vredesorganisatie heeft die strategie zoo na mogelijk voorbereid. Kon onze weermacht de bestemming hebben om een gevechtsgroep of een vleugel uit te maken van een groot, aanvallend, bondgenootschappelijk front, - niet met een volkenbondscontingent maar met de geheele landmacht op haar oorlogssterkte, - dan zou, met de middelen die beschikbaar waren en de omstandigheden die men moest in acht nemen, de organisatie niet doeltreffender kunnen zijn ingericht. Ik kom daar nog even op terug. Omdat men moet aannemen, dat dit resultaat toevallig is, kan het de vraag omtrent de aan de organisatie ten grondslag liggende militaire situatie niet ophelderen.

Bij een eerste overdenking van de vraag meent men, dat de grondslag van het in december 1926 toegelichte plan gemakkelijk zal kunnen bevroed worden. Zeker is, dat het uitgangspunt geen sporadische samenloop kan zijn van moeilijk te voorziene omstandigheden. Een defensieplan, waaraan men algemeenheid heeft toegerekend, dat de geldigheid heeft van een norm, welke voor de voorzieningen der defensie het

vlak van uitgang vormt, onderstelt ten opzichte van den grondslag waarop het is ontworpen, in de eerste plaats eenige waarschijnlijkheid. Men mocht bij de gerezen vraag aan een situatie denken, die men zich gemakkelijk kan voorstellen. Het moest een toestand zijn, die wel is waar onzeker bleef, maar dien men toch kon voorzien en waarop men zich in die mate verwachtte, dat men er tegen wilde toegerust wezen.

De eischen van den militairen toestand kon men voor een deel uit het defensieplan zelf afleiden. Waar het noodig is geacht, in vredestijd, ondanks de bezwaren, de geheele weermacht onder een centraal legerbevel bijeen te brengen, kan dit voor de militaire eischen, waarvan is uitgegaan, vermoedelijk slechts beteekenen, dat de situatie een optreden met onze vereenigde weermacht, ban en achterban, zal vorderen.

Tegen de verwachting in heeft men, omtrent het politieke uitgangspunt, niet zoo aanstonds vastheid. Ook niet indien men zich er bepaaldelijk voor zet. Het inzicht in de vraag blijkt verre van gemakkelijk te zijn. Zelfs als men langen tijd ambtshalve met deze materie is belast geweest, wanneer men meer dan tien jaren achtereen de strategische voorzorgen van de landmacht heeft moeten ontwerpen en op peil houden, slaagt men er niet in voor het officiëele defensieplan zich een begrijpelijke situatie voor te stellen. Ik ben niet tot het begrip van een toestand kunnen komen, die overtuigen en tegelijk bevredigen zou.

Men moge zich nog eens inprenten aan welke eischen wij, naar luid van het plan beantwoorden moeten. Welke is de strategische grondslag, die volgens het legerbestuur, in een situatie als politiek en militair is aangenomen, voor Nederland zal dienen? Bij het bijeenbrengen van de hoofdlijnen zal ik dit zooveel mogelijk in de bewoording der officiëele toelichting doen.

Ad. 1 Bij een mobilisatie komt het gros der weermacht onder een eenhoofdig commando op volle sterkte in legerverband bijeen.

Ad. 2 Indien het geheele veldleger in actie wordt gezet worden ook alle andere troepen ter versterking gezonden.

Ad. 3 De reservetroepen dringen van zelf in dit veldleger in en vormen daarmee één strijdmacht.

Ad. 4 Na zeer korten tijd zal er geen afzonderlijk veldleger meer zijn, maar een strijdend leger, waarin het gros van de weermacht is geabsorbeerd.

Ad. Als het tot een beslissing moet komen, zal alles wat zich even laat verplaatsen, overgebracht worden naar het punt waar de beslissing wordt gezocht.

Men moet erkennen, dat omtrent de groote lijnen weinig onzekers is overgebleven. Opnieuw vraagt men zich af wat toch de politieke toestand kan zijn, die met de eischen welke voor ons op den voorgrond zullen komen, aan deze lijnen actualiteit zal geven. Wie tot taak kan hebben of roeping gevoelt om zich in de ratio van onzen politiek-militairen toestand te oriënteeren, dient de vraag in het oog te houden en moet, vóór hij duidelijk antwoord heeft, van geen wijken willen weten.

den Haag, 11 april 1929.
L.M.A. VON SCHMID.

(*Wordt vervolgd*.)

Het dagboek van Benjamin Constant.

Goede dagboeken zijn meestal een leerrijke en onderhoudende lectuur. Daar voor wordt vereischt, dat de schrijver opteekent met oprechtheid. Hoe minder hij het mededeelen aan het publiek op het oog heeft, hoe beter zijn notities zijn. Hoe meer hij zich er van kan onthouden aan anderen iets te willen vertellen, anderen te overtuigen, hoe beter zijn positie als dagboek-schrijver is. Iemand die dat wat hij heeft beleefd, opteekent geheel voor zich zelf, om te kunnen onthouden wat hem is gebeurd en hoe uiterlijkheden op hem hebben ingewerkt, zal iets zeer boeiends leveren. Zijn woorden zullen met graagte worden gelezen, al maakt hij zich zelf nog zoo slecht.

Maar zelden wordt een oprechte biecht door den schrijver van een dagboek gesproken. Het schijnt wel zeer moeilijk zijn zwakheden te bekennen. Iedereen is geneigd de aandacht van anderen op zich zelf te vestigen, maar dan een welwillende aandacht bij een eventueel lezer te voorschijn te roepen. Kan men een schrijver er van beschuldigen zijn eigen natuur geen geweld aan te doen?

Al weet hij, dat hij alleen voor zich zelf opschrijft, dat het hem gemakkelijk zal vallen het opgeschrevene voor anderen geheim te houden, dan nog is het een groote overwinning zijn zwakheden en slechtheden te formuleeren, want iemand die zoo iets doet, pleegt geweld aan zijn eigen ziel. Wij kennen nog niet de gevolgen van een dusdanige operatie. Leidt zij ten goede? Zuivert zij de ziele-substantie of neemt zij iets daar van weg, dat tot haar vitaliteit bijdraagt? Voorzichtigheid zal hier zijn geboden. Het instinct van zelfbehoud moet niet geheel worden onderdrukt.

De groote schrijver Benjamin Constant, de auteur van den kleinen roman *Adolphe*, die een meesterstuk is, heeft een journaal nagelaten, die ook vandaag nog met belangstelling kan worden gelezen. Nog niet lang geleden heeft men dit dagboek voor het eerst gepubliceerd. Er werd toen gezegd, dat het ongeloofelijk oprecht is.

Nieuwsgierig heb ik het dan ook bladzijde na bladzijde gelezen, steeds verwachtende, dat de auteur van *Adolphe* geweldige dingen over zich zelf zou zeggen. En wat heb ik gevonden? Een voortreffelijk geschreven dagboek, maar van voor den opteekenaar compromitteerende bizonderheden geen spoor. De vertrouwelijke mededeelingen gaan niet verder dan hetgeen men ook aan een goeden vriend kan vertellen. Zoo de volgende regels, waar in hij zijn zwakheid zoo veel mogelijk opbiecht:

'Je ne cesse de songer à ma position. Je m'agite dans le tiraillement d'une misérable faiblesse de caractère. Jamais il n'y eut rien de plus ridicule que mon indécision: tantôt le mariage, tantôt la solitude, tantôt l'Allemagne, tantôt la France, hésitant surtout parceque qu'au fond je ne puis me passer de rien.'

In de uitgave, die D. Melegari van dit journaal heeft gegeven wordt gezegd, dat de 'heilige Augustinus minder oprecht over zich zelf heeft gesproken dan de sceptische vriend van madame de Staël.'

Deze bewering kan moeilijk worden gehandhaafd. Augustinus en Benjamin Constant zijn beiden oprecht. Zij zeggen dingen, waar van de bekentenis hun zeer zeker moeilijk is geweest, doch de indruk van Augustinus door zijn *Belijdenissen* gegeven, is, dat hij een veel slechtere meening had over zijn eigen persoon dan Benjamin Constant over de zijne. Augustinus zoekt zich te vernederen tegenover God en de menschen, terwijl Benjamin Constant dat niet verlangt te doen. Er is dus hier een verschil. Doch overigens mag het dagboek van den auteur van *Adolphe* heeten een onpartijdig oordeel over zijn eigen persoon. Hij zegt zijn tekortkomingen, maar hij geeft ook nu en dan uiting aan het goede en voortreffelijke, dat hij meent te hebben gedaan.

Ook is de stijl van dit nauwelijks twee honderd bladzijden

tellende journaal van een klassieken eenvoud, scherp en duidelijk. Als litterair monument is het onberispelijk. Wanneer men dit dagboek zou willen vergelijken met dat van Amiel, dien anderen Franschen Zwitser, kan men zeggen, dat dit laatste mooier is, meer wijsgeerig, meer dichterlijk. Het bevat mooie brokken poëtische opstijging van sentiment, brokken, die op zich zelf geheelen zijn, niet tot complete kunstwerken volgroeid. Doch dat van Benjamin Constant is als *journal* onberispelijk van klaarte. Men kan hem altijd opslaan en steeds wordt men geboeid door het oprechte accent van den schrijver. Hij beantwoordt beter aan de eischen, die men aan een dagboek moet stellen. De auteur geeft den indruk deze opteekeningen zooveel mogelijk voor zich zelf te hebben gedaan en van dit principe bijna niet te zijn afgeweken. Hij heeft ze opgeschreven in Grieksche letters om te ontkomen aan de onbescheidenheid van zijn onmiddelijke omgeving. Omtrent de bedoeling, waar mede hij schreef, vindt men deze woorden:

'Après avoir pris toutes mes précautions pour partir et voyager toute la nuit, ma chambre était chaude, mon lit bon: je suis resté. C'est l'image de tous mes projets.

Pour occuper ma soirée je relis mon journal; il m'a passablement amusé. Peut-être n'eut-il pas fait la même impression *á ceux* dont je parle, cependant aucun d'eux n'écrirait autrement sur ses *amis*. En commençant je m'étais promis de ne parler que pour moi, et cependant telle est l'influence de l'habitude de parler pour la galerie que quelquefois je me suis oublié. Bizarre espèce humaine qui ne peut jamais être complèment indépendante! Les autres sont les autres, et l'on ne fera jamais qu'ils soient *soi*.' (pag. 104).

Uit de eerste regels van dit citaat blijkt, dat hij niet de slaaf was van zijn eigen besluiten. Doch om een doel te bereiken is deze slavernij niettemin noodzakelijk. Hier zien wij zijn opgaan in de bekoorlijkheid van het oogenblik, waarbij hij niet over den muur van moeilijkheden durfde heen zien en in onvruchtbare dadenloosheid verviel.

Benjamin Constant was wat men zou kunnen noemen een dilettant, maar een geniale dilettant. Wanneer men zijn persoon doorgrondt, komt de beteekenis van het woord dilettantisme, met helderheid te voorschijn en men begrijpt, dat een dilettant hij is, *wiens talent uit een innerlijken aandrang niet in een bepaalde richting wordt gestuurd*.

Het is moeilijk te zeggen, wat een dilettant is, maar noem mij een naam en ik zal u zeggen of de qualificatie op hem toepasselijk is. Een heldere omschrijving heb ik er nergens van gevonden. Men zou er ook de volgende van kunnen geven: *Dilettant is hij die den wil voorop zet en beurtelings, dan hier dan daar zijn werkzaamheden richt*.

De auteur van *Adolphe* beproefde vele uitingen van den menschenlijken geest: de geschiedenis, de wijsbegeerte, de tragedie, den roman, het filologisch onderzoek, de sociale politiek. Hij was een groot redenaar en een staatsfilosoof. Wat heeft hij al niet beproefd! Zijn geest was een compendium van allerlei mogelijkheden. Op de vrouwen schijnt van hem een buitengewone bekoring te zijn uitgegaan; niet genoeg echter om *zijn* persoonlijkheid te doen overheerschen en zijn onafhankelijkheid te bewaren. Madame de Staël noemde hem *le premier esprit du monde*. Sainte Beuve *le plus grand des hommes distingués*. Timon karakteriseert hem in zijn *Livre des orateurs*, als den meest geestige der politieke redenaars. Hij was een der eerste cosmopolieten, een eigenschap meer van de moderne menschen, dan vindbaar in vroegere tijden. Doch zoo als het gebeurt met alle dilettanten: er blijft van hen weinig duurzaams over voor de nageslachten. Alleen de *Adolphe* leeft nog voort in den tegenwoordigen tijd en met hem ook zal nog lang worden gelezen zijn *journal*.

Ja, hij was de werkelijke dilettant, die door de kracht van zijn wil schoonheid of wetenschap beurtelings te voorschijn riep. Bij hem stonden de uitingen van kunst en wetenschap op een tamelijk gelijk vlak. Zij concentreerden zich niet in een toppunt b.v. dat der tragedie, zoo als bij Schiller. Maar al is bijna alles van hem in onze dagen verouderd, in zijn eigen tijd oefende hij op de Europeesche menschheid een grooten invloed uit. Hij ontstak de jeugd in geestdrift, zelfs Napoleon had voor zijn geestesgaven een grooten eerbied. Zijn naam

leeft nog voort en alhoewel slechts zeer weinigen zich bij dien naam het juiste denkbeeld van zijn persoonlijkheid voorstellen, toch blijft hij hangen aan den horizon van het verleden als een verre ster, die nog flikkert met weifelende, onbestemden gloed.

Het dagboek van Benjamin Constant munt uit door bizondere geestigheid, iets dat men niet zou hebben verwacht. Wel een bewijs, dat iemand geest kan hebben voor zich zelf alleen, dat de geestigheid niet alleen wordt uitgelokt door anderen. Zoo kan men er lezen:

‘Cette bibliothèque est bien l'enblème de la vie d'un homme qui n'a jamais su ce qu'il voulait faire de sa vie présente; tâchons au moins d'en bien employer le reste. Schlegel donne un cour de philosophie qui est curieux par le soin qu'il prend de ne pas parler de ses propres opinions.’ (pag. 89).

‘Si je n'avais pas l'espoir du prochain départ de Mme de Staël, pour Vienne, cette existence serait insupportable. Pour me consoler, je passe mon temps à m'imaginer comment tout irait, si tout allait bien.’ (pag. 143).

Ook zijn deze bladen overstrooid met scherpe menschkundige opmerkingen, b.v.:

‘....Comme je me sentais en pleine propriété de la vie et quelle différence dix ans ont apportée dans mes impressions! Tout me semble précaire et prêt à m'échapper. Ce que j'ai ne me rend pas même heureux. Mais j'ai passé l'âge où les vides se remplissent et je tremble de renoncer à quoi que ce soit, ne me sentant pas la puissance de rien remplacer.’ (pag. 68).

Belangrijk ook zijn deze opteekeningen als document voor de geschiedenis van den tijd. Wij vinden hier dikwijls een merkwaardig oordeel over mannen en vrouwen; een oordeel waar in zuivere realiteit schuilt, zoo waar en helder als men het zelden aantreft. Zoo werpen zijne woorden op de groote mannen van de glansperiode der Duitsche litteratuur een verrassend licht. Wanneer wij ons met hen hebben beziggehouden door middel van boeken, documenten en litteratuurgeschiedenissen en meenen hen goed te kennen, blijkt het na de lezing van dit dagboek, dat wij ze ons toch niet hadden

voorgesteld met zulke vaste lijnen, zoo goed uitkomend tegenover anderen, zoo als zij nu door Benjamin Constant zijn gebeeldhouwd. De oorzaak daar van is, dat deze menschen, vooral Goethe en Schiller, ons steeds als halfgoden worden aangeboden door de litterair-historici van hun land, terwijl zij door den auteur van deze opteekeningen opjectiever en onafhankelijker, als *menschen* worden gegeven. Hij gaat met hen om als met gelijken. Schiller komt hem een bezoek brengen. Hij ontmoet hen op de soirées, hij soupeert met hen. Door dat zij met iemand van een andere nationaliteit in aanraking kwamen, moesten zij de omtrekken van hun wezen beter doen uitkomen. Zoo schrijft hij over Goethe, Schiller, Wieland. Over de beide Schlegels treft men hier ook veel aan, wat hunne persoonlijkheid betreft.

Zoo vind ik o.a. de volgende zinnetjes:

'Je travaille peu et mal, mais en revanche j'ai vu Goethe. Finesse, amour-propre, irritabilité physique jusqu'à la souffrance, esprit remarquable, beau regard, figure un peu degradée, voilà son portrait.'

'Souper très intéressant chez Goethe. C'est un homme plein d'esprit, de saillies, de profondeur, d'idées neuves. Mais c'est le moins bonhomme que je connaisse. En parlant de *Werther* il disait:

'Ce qui rend cet ouvrage dangereux, c'est d'avoir peint de la faiblesse comme de la force. Mais quand je fais une chose qui me convient les conséquences ne me regardent pas. S'il y a des fous à qui la lecture en tourne mal, ma fois tant pis!'

'Soupé avec Schiller et Goethe. Je ne connais personne au monde qui ait autant de gaieté, de finesse, de force et d'étendue dans l'esprit que Goethe.'

'J'ai soupé chez la duchesse, avec Wieland et Goethe. Décidement il y a bien de la bizarrerie dans l'esprit de celuici.'

'J'ai lu la pièce de *Guillaume Tell* véritable lanterne magique mal arrangée, mais avec beaucoup plus de beautés scéniques qu'il n'y en a dans les autres pièces de Schiller.... Pris congé de Goethe. Singulier système que celui de ne compter le public pour rien et de dire à tous les défauts d'une

pièce: *Il s'y fera*! Au fait je crois que Goethe n'est pas très fâché des absurdités de Schiller.'

Het was vooral omdat Benjamin Constant een Fransche Zwitser was, dat hij de Duitschers heeft kunnen begrijpen, beter dan een Franschman dat ooit heeft gedaan en daarom is zijn getuigenis dan ook van groote waarde. Hij was graag in Duitschland en hij ging graag met Duitschers om. Zoo zegt hij op pag. 102:

'Un des invités croit que le prussien est une autre langue que l'allemand. L'ignorance de mes chers compatriotes est pour moi une suite continuelle de surprises.... J'ai hâte d'aller chercher en Allemagne des hommes dont les habitudes et les opinions soient plus analogues aux miennes.... Ou je suis fou, ou je dois être à Weimar dans trois semaines.'

Ook vind ik in dit dagboek:

'J'ai la visite de Schiller.... Il est vrai que les poësies *fugitives* des Allemands sont d'un tout autre genre et d'une tout autre profondeur que les nôtres.'

Hier werpt deze geniale dagboekschrijver onverwacht een zoeklicht op den aard der Fransche poëzie. Het is waar, dat wanneer de Engelschen en Duitschers *goede* dichters zijn, zij in den grond grootere dichters zijn dan de Franschen. Dezen zullen dit nooit toegeven, omdat zij een dergelijke uitspraak nooit zouden begrijpen. Alleen een buitenstaander kan hier oordeelen.

De poëzie der Franschen is steeds verweven met de sonore dictie, die even goed in een redevoering op haar plaats is. Bij de Engelschen en de Duitschers zit de poëzie meer op den bodem. Zij vormt de individueele innerlijkheid van een niets ontziend, eenzaam sentiment. Fransche poëzie is steeds meer conversatie en staat daar door dichter bij de rhetoriek dan de poëzie der Engelschen en Duitschers, die voor het dichterlijk sentiment een dieperen en zwaarderen grondslag hebben.

De Fransche poëzie is het sentiment der bovenste lagen van de menschelijke ziel. Zij vibreert meer aan de oppervlakte. Zij gaat dan ook meer in de breedte dan in de diepte. Daarom zijn de goede Fransche dichters talrijker dan de Duitsche. Victor Hugo is het type van den Franschen grooten dichter.

Hij is de zegger van de dwingende kracht. Men moet zijne woorden *ondergaan*, maar in dit *ondergaan* komt de zuivere menschelijke ziel, al is het dan ook een weinig, tegen den dichter in opstand. De groote Duitsche en Engelsche poëten dwingen niet. Zij laten de andere menschen vrij en daarom aanvaarden deze en nemen gemakkelijker op en genieten zuiverder dat wat zij hooren.

Dit geldt natuurlijk niet voor het proza, waar in de Franschen de onbestreden meesters zijn.

Het dagboek van Benjamin Constant behoort tot de boeken, die kunnen *herlezen* worden, de eenige categorie, die volgens Schopenhauer het lezen waard zijn. Het bekoort en houdt de aandacht levendig door onverwachte sprongen en verrassende opmerkingen en wendingen. De schrijver behoort tot onzen eigen tijd omdat hij den blooten *esprit* en de zuiver rationalistische wereldbeschouwing van de achttiende eeuw minachtte. Zijn litteraire schatting is voor ons niet meer beslissend, maar zijn oordeel over menschen en hunne verhoudingen tot elkaar is van een duurzaam belang.

Door de uitgave van zijn *journal intime* zijn wij een belangrijk man van de vorige eeuw rijker geworden. Zijn naam is niet langer een klank, die er enkel op duidt, dat er een mensch is geweest, die zoo werd genoemd. Hij handhaaft zijn wezen met kracht in de wisselingen der veranderende tijden, waarop hij wel geen decisieven invloed heeft gehad, maar waar in hij toch een groote rol heeft gespeeld en die misschien niet geheel zouden zijn geweest, zoo als zij nu zijn, indien hij aan de gebeurtenissen niet had deelgenomen. Zijn figuur is van historisch belang. Hij die naar de kennis van het begin der 19de eeuw nieuwsgierig is, biedt zij een voor de instructie noodzakelijk onderwerp.

Belangrijker nog is zijn gecompliceerde persoonlijkheid voor de psychologen en voor de snijkamer van Sainte Beuve was hij dan ook een welkom object. Allerlei ineengestrengelde draden moesten worden ontward. Zijn leven heeft steeds eenheid gemist. Hij voelde behoefte aan den godsdienst maar

miste het geloof. Hij was zonder vaderland. Zijn geheel leven lang heeft hij naar liefde getracht, maar hij heeft ze nooit kunnen vasthouden volgens het denkbeeld, dat hij zich had voorgenomen te verwezenlijken. Van een zeker standpunt gezien, is alles hem ontzegd gebleven. Ten slotte kan men beweren, dat hij nog het meest litterator was van alles wat hij heeft willen zijn: hij was een groot proza-schrijver. Sainte-Beuve besluit het *portrait litteraire*, dat hij van hem gaf met de volgende woorden:

'Il a le triste honneur d'offrir le type le plus accompli de ce genre de nature contradictoire, à la fois sincère et mensongère, éloquente et aride, chaleureuse et terne, romanesque et antipoëtique, insaisissable vraiment: telle quelle est, on n'en saurait citer aucune de plus distinguée et de plus rare.'

Benjamin de Constant de Rebecque werd geboren te Lausanne in 1767; zijn moeder stierf bij zijn geboorte. Zijn ouders waren afkomstig van Fransche families, die sinds meer dan een eeuw in Zwitserland waren gevestigd. De familie van zijn moeder was in den tijd van den Bartholomeus-nacht daar heen gevlucht. Zijn vader was kolonel in dienst van onze Staten-Generaal. In zijn jeugd stond Benjamin in vriendschappelijke verhouding tot Madame de Charrière, de bekende Hollandsche Belle van Zuylen, schrijfster van verschillende boeken in het Fransch.

Aan het hof van Brunswijk, waar hij op verlangen van zijn vader een diplomatieke betrekking had aangenomen, trouwde hij toen hij twee en twintig jaar was met Wilhelmine de Cram, hofdame van de groothertogin. Hoewel de jonge vrouw wordt beschreven als leelijk, door de pokken geschonden, ouder dan Benjamin en zonder fortuin, was de jonge echtgenoot haar genegen en het huwelijk leed schipbreuk door haar eigen ontrouw. Een echtscheiding volgde, waarop hij Brunswijk verliet en zich naar Parijs begaf. Daar ontmoette hij in 1794 Madame de Staël, met wie hij een relatie aanknoopte, die tien jaar zou duren. Om daar aan te ontsnappen sloot hij in 1804 een tweede huwelijk met Charlotte von Hardenberg,

even als zijn eerste vrouw een Duitsche. Ook deze verbintenis bracht hem niet, wat hij er zich van had voorgesteld en in later jaren vatte hij liefde op voor Madame Récamier, die weinig beantwoord werd.

In 1815 maakte Napoleon hem Conseiller d'Etat en droeg hem op een ontwerp voor een grondwet samen te stellen. Na Waterloo wist hij zich te handhaven en werd in 1819 lid van de Chambre des Députés. De politiek nam hem steeds meer in beslag en hij bleef daar in werkzaam tot aan zijn dood in 1830. In de latere jaren van zijn leven was het spel zijn eenige hartstocht en vermaak.

FRANS ERENS.

De krisis der religie.

Kantteekening. Het hier volgend artikel, onder denzelfden titel als dat van dr. J.D. Bierens de Haan in De Smidse (Nummer 3, Jaargang IV), wil trachten de daar behandelde problemen in een ander licht te bezien. Het bedoelt geen directe kritiek op des schrijvers wijsgeerige vooropstellingen - zij ware in dezen vorm geheel misplaatst - doch het zal het aanwezig zijn van principieele verschilpunten ten aanzien van een en ander moeilijk buiten beschouwing kunnen laten.
R.H.

I.

'Idee en God zijn hetzelfde,' zegt dr. Bierens de Haan op blz. 380 van zijn Menschengeest en elders (op blz. 415) spreekt hij van 'de identiteit van mensch en God.' Wij vragen ons af of het niet zinneloos is op deze wijze het godsbegrip te binden, eenerzijds aan een bepaalde wijsgeerige terminologie, anderzijds aan dengene, die juist als het ware de gansche problematiek van het Goddelijke in zich draagt.

Hoe nauw dr. Bierens de Haan zijn religieuze opvattingen met zijn wijsgeerige bespiegelingen in verband brengt, blijkt wel ten duidelijkste uit de volgende passages van zijn bovengenoemd boek: 'Religie als geloof is een kennis Gods *en veronderstelt een redelijk-idealistische wereldbeschouwing*....'[1] (blz. 373); en nog sterker op dezelfde bladzijde: 'Voor het religieuze geloof is een redelijk idealisme *vanzeljsprekend*....'[2] Wanneer wij dan nog op blz. 378 vinden vermeld: 'De religie *steunt* op de rede die de tegenstelling (n.l. tusschen God en

1) Cursiveering van mij, R.H.
2) idem.

wereld) heeft aanvaard en overwonnen,'[1] dan weten wij met fatale zekerheid, dat alle arbeid van Kant tevergeefs is geweest en dat wij weder in de dichte nevelen van een dogmatisme zijn aangeland. Zoo wreekt zich het principe der z.g. vrije vroomheid, dat aan alle formeele gebondenheid meent te kunnen ontstijgen en zich daardoor in des te knellender banden gevangen geeft.

De vereenzelviging toch van Idee en God beduidt tweeërlei: 1° een miskenning van de religieuze werkelijkheid in haar vollen 'dynamischen' omvang; 2° een overschatting der menschelijke persoonlijkheid.[2] Wie zelfs aan de 'hoogste' idee meer dan een regulatieve functie toekent - en dat doet men ongetwijfeld, zoodra men haar met God identificeert - zegt meer dan hij verantwoorden kan, hij stapt van het gebied der wijsbegeerte over op dat der religie en overschrijdt daarmede de grenzen zijner bevoegdheid zonder daartoe gerechtigd te zijn (want de term 'idee' hangt naar zijn inhoud uitsluitend van philosophische vooropstellingen af). Het zeggen, gelijk dr. B. de H. doet omtrent Idee en God: 'Zij zijn echter hetzelfde uit ander gezichtspunt; want de theoretische rede zegt Idee, en de religieuze bewustheid zegt God'[3], kan dan ook geen andere zin hebben dan dat òf een philosophisch begrip in een religieuzen term wordt getransporteerd, òf - en deze mogelijkheid hebben wij thans onder de oogen te zien - de werkelijkheid der religie niet verder wordt uitgestrekt dan tot het wijsgeerig domein; dat, met andere woorden, God niet veel anders vermag te zijn dan de bekroning van het hoogste menschelijk denken. De fundamenteele, *van ons uit* onoverbrugbare tegenstelling tusschen God en al het menschelijke, waar zonder de religie geen eigen werkelijkheid bezit, doch als van alle markten thuis bij schoonheid, zedelijkheid en redelijkheid moet leenen, is in deze gedachtengang volkomen weggewischt. Het eigene der religie, datgene wat alle gebieden van ons individueel en maatschappelijk leven

1) idem.
2) Het zou ons te ver voeren hier verder op de gesignaleerde identificatie van God en mensch in te gaan; trouwens, wat van haar te zeggen is, loopt in menig opzicht parallel met het hier besprokene.
3) blz. 381.

doorbreekt, waarvan Simmel zoo kernachtig verklaarde: ‘es bedeutet das ganze Dasein in einer besonderen Tonart’[1], wordt hier verzwakt en beperkt tot een dialektischen ‘kunstgreep’, die met elke ‘kritische’ ingetogenheid spot: ‘Het Goddelijk Zelf-bewustzijn onderscheidt zich van zichzelf (hetgeen schepping is, en waarin het bestaan eener wereld besloten ligt) om zich met zichzelf te vereenigen’[2]. Kan het anders dan dat deze ‘mystische’ religie in den Boeddha-glimlach’[3] eindigt en dat ‘de reidans’ der verlosten en het bazuingeklank der engelen van Fra Angelico’[4] vanaf dit standpunt geen genade vindt! ‘De zaligheid is niets dat in gedragingen bestaat’ heet het terzelfder plaatse en elders: ‘Wie voor het religieus geloof het religieus leven in de plaats stelt misduidt den diepen zin der kennis Gods’.[5] Zou niet met meer recht ten aanzien van de religieuze werkelijkheid het omgekeerde kunnen worden beweerd?

Hoe het ook zij, één ding is zeker: wanneer de wijsgeer zich op andere dan philosophische wijze met de religie bezig houdt, wanneer hij het wezen der religie in wijsgeerig materiaal poogt uit te drukken en meent God met de laatste uitkomst van zijn denken te kunnen identificeeren, begeeft hij zich op wegen, die, langs een individualistische omweg, terugvoeren naar een dogmatisch, vóór-kritisch denken, waaraan hij zich reeds sedert lang waande ontgroeid. Of men zijn religieuze overtuigingen op een theologische of op een philosophische ‘dogmatiek’ baseert maakt in dit opzicht geen verschil. En liever is mij dan een theologische, die ‘historisch’ uit het geloof is gegroeid dan een wijsgeerige, die zich met pijnlijk aandoende zelf-verzekerdheid op ‘de menschelijke bewustheid’ als goddelijke openbaring[6] beroept. Daarenboven: kan de religieuze werkelijkheid wel zonder een dogmatiek, d.w.z. zonder ‘vormen?’ Is het ons, menschen, mogelijk deel te hebben aan het Absolute? Wanneer dr.

1) Georg Simmel, Die Religion, blz. 12, Frankfurt, 1922.
2) blz. 391.
3) blz. 417.
4) blz. 417.
5) blz. 371.
6) blz. 417.

Bierens de Haan in de Smidse[1] van de religie verklaart, dat zij is, 'het bewuste loslaten van de ervaringswereld', dan vragen wij ons af, of hier de wijsgeer niet iets 'onmogelijks' poneert, of hier niet een willen, een gericht zijn, dus in den grond der zaak 'een idee' wordt gehypostaseert tot een beleving. 'De menschelijke geest', aldus prof. Ovink in zijn onlangs verschenen boek 'De Zekerheid der Menschelijke Kennis', moet aan het slot van alle filosofeeren nog even niet-vanzelfsprekend, nog evenzeer probleem, mysterie zijn als in het begin. De grootste winst van alle filosofeeren is: een minder in vooroordeelen bevangen kijk op het mysterie van ons mensch-zijn'.[2] Wij vreezen, dat dit met dr. Bierens de Haan's beschouwingen, die culmineeren in een zoo zeker weten omtrent het wezen van den 'menschengeest' als wij aan het einde van zijn meergenoemd boek in den volgenden zin vinden samengevat: 'De menschengeest in zijn vierzijdige redelijkheid is in den Kosmos het punt, waar de Idee, na zich tot natuur te hebben vereindigd, de natuur te boven stijgt en zichzelf terug vindt[3], niet het geval zal zijn.

Wij hebben getracht met deze bladzijden zoo beknopt mogelijk stelling te nemen ten aanzien van Dr. B. de H.'s opvattingen aangaande de religie; wij willen ons thans uitsluitend bezig houden met de religieuze werkelijkheid, zooals zij zich voordoet aan ons, die, ook als neutralen, in geestelijken zin den vuurdoop der wereldoorlog hebben ondergaan en voor wie het idealistisch zoowel als het materialistisch stelsel onwederroepelijk ineen is gestort Dit laatste, trouwens, is feitelijk niet anders dan een 'verkeerd' idealistisch systeem!

II.

De religieuze werkelijkheid is voor alles *levens*-werkelijkheid. Zij staat, bewust of onbewust, in het centrum van ons

1) Jrg. IV, blz. 84.
2) Prof. Dr. B.J.H. Ovink, De Zekerheid der menschelijke kennis, blz. 329, Zutphen, 1929.
3) blz. 419.

geestelijk *leven*, en is eerst in de tweede plaats een als bizonder te ziene (hoogste) uiting van den menschelijken geest. Wat het idealisme bij zijn beschouwingen altijd weer over het hoofd ziet, is, dat het z.g. spelersstandpunt in den mensch primair is, m.a.w. dat alle speculatie door het leven zelf beperkt wordt, dat de menschelijke geest *niet* is oneindig en almachtig, doch 'gevormd' en daardoor begrensd. En dat het aanvaarden van deze begrenzingen niet een daad van zoetsappige vroomheid is, doch het resultaat van een denken, dat dien naam met eere draagt en werkelijk een 'denken' en niet een 'weg-denken' is. Het is de groote verdienste van Kant met onweerlegbare klaarheid te hebben aangetoond, dat ons denken, wil het tot een kennen voeren, aan bepaalde vormen gebonden is. Slechts van dit 'kritisch' standpunt uit loopen wij de kans ons niet aan vruchtelooze zelf-overschatting te buiten te gaan.

Allereerst dienen wij in de religieuze werkelijkheid een (ondefinieerbaar) aspect van onze totale levenswerkelijkheid te zien, een openbaring van het levensmysterie, daarna hebben wij pas het recht - en tot op zekere hoogte de plicht! - het z.g. toeschouwersstandpunt in te nemen en ons philosophisch op de religieuze werkelijkheid te bezinnen. Want wij mogen nooit vergeten, dat 'leven oorspronkelijker is dan alle door discursief-dialektisch begripsdenken te verwerven inzicht'.[1)]

De onderscheiding van het spelers- en toeschouwersstandpunt ten opzichte van de religieuze werkelijkheid is noodzakelijk om een goed begrip te krijgen van datgene, waarin de krisis der religie bestaat. Immers zij wortelt juist in de spanning tusschen beide! Doch hierover zoo dadelijk, wij dienen eerst de religieuze werkelijkheid nog wat nader te beschouwen.

'Der Mensch', heeft Goethe eens gezegd, 'verlange nicht Gott gleich zu sein, aber er strebe, sich als Mensch zu vollenden'. In deze (van ons uit) absolute tegenstelling tusschen God en mensch bestaat, zooals wij reeds zagen, de religieuze werkelijkheid. De wijsbegeerte moge niet anders uitkomen

1) Ovink, blz. 109.

dan met de eenheid des geheels, de religieuze werkelijkheid is in den grond ‘dualistisch’ van aard, zij kan (als iedere werkelijkheid!) niet buiten polaire spanningen. Het bizondere nu der religieuze werkelijkheid echter is, dat haar ‘levens-’spanning een absolute is, onuitroeibaar, on-over-denkbaar. Hoe zou zij anders *geloots*-werkelijkheid kunnen zijn? Voortdurend is zij het denken (en met hem de Rede en alle redelijkheid) een steen des aanstoots; geen wereldbeschouwing kan haar omsluiten, geen dogmatiek, geen als historisch geïnterpreteerde openbaring (Jezus!) haar aan zich verbinden. De Goede Boodschap wordt nu en vandaag gezegd, zooals zij in alle eeuwigheid gezegd is en gezegd zal worden tot ons.... menschen!

Zoodra wij ons zetten om ons over deze religieuze werkelijkheid wijsgeerig te bezinnen verandert zij; zij toont ons òf haar historische veelvervige mantel òf haar psychologisch masker. En wij hebben de keuze ons met deze attributen tevreden te stellen of in hardnekkige verblindheid hen houdend voor wat zij niet zijn ‘onze eigen religie’ op te bouwen.... een armzalig nagemaakte bloem. Want dit is juist het wonderlijke van ‘echte’ religieuze werkelijkheid, dat zij eerst leefbaar wordt *door* haar historische vormen en haar psychologische maskeering *heen*, terwijl haar ‘Ersatz’ deze uiterlijkheden meent te kunnen ontberen en God ‘zoo maar’ in het diepst van zijn trotsch gemoed gezeteld weet. De metaphysiek, welke dan ontstaat, wemelt van individueele dogmatismen en zinkt tot haar vóór-kritisch stadium terug.

Dr. Bierens de Haan heeft, helaas, gemeend de religieuze werkelijkheid als zoodanig (het Ding an sich!) te kunnen kennen en het heeft hem tot tallooze uitspraken verlokt, die met de realiteit van het geloof niets meer te maken hebben. De mystische ‘religie’, waaraan hij zijn hart heeft verpand, is van alle elementaire religieuze beleving gespeend. Zij is het monumentaal besluit van een met groote zorg en diep inzicht opgebouwd wijsgeerig stelsel, doch religie in den eigenlijken zin van het woord kent zij niet. En dáárom (hoe paradoxaal het ook klinke moge!) is zij echter evenzeer als wijsbegeerte nog niet volkomen ‘af’: zij wijst op zichzelve

terug, in stede boven zich zelf *uit*. Zij sluit *af*, waar zij te ontluiken had....

Wanneer dr. Bierens de Haan op blz. 401 van zijn meer genoemd boek schrijft: 'God is Liefde die zich zelf liefheeft. Deze liefde is oneindig omdat hier subjekt en objekt niet tegen elkaar begrensd zijn, maar hetzelfde, zoodat de liefde aan alle begrensdheid vreemd is en dus oneindig', dan geeft hij ons zelfs geen wijsbegeerte meer, doch een monsterlijk voorbeeld tot welke nietszeggendheid Hegelsche dialectiek het brengen kan. Welke zin heeft 'liefde', wanneer 'subjekt en objekt hetzelfde zijn?' En is het geen leêg woordenspel dan van 'oneindige liefde' te spreken? Wat beduidt een 'God', die 'Liefde' is 'die zich zelf lief heeft'; bezigt hier de schrijver niet een even verwerpelijk anthropomorphisme als zij doen, die van God's jaloerschheid spreken? 'Voor God is de wereld', heet het kort hiervoor, 'niet anders dan een zelf-onderscheiding om op zichzelf te zijn gericht'.[1] Hoe weet dr. Bierens de Haan in vredesnaam wat de wereld voor God is?! Omdat ik zelf in mijn diepste wezen God ben, zal ongetwijfeld het antwoord moeten luiden. Maar wie voelt niet, dat dit alles dwaasheid is, waar het om een werkelijk 'kennen' gaat; wie is niet doordrongen van de volslagen ontoereikendheid van dit of een dergelijk antwoord, dat zoo ganschelijk de 'nur'-menschelijkheid van het kennen als zoodanig aan zich voorbij laat gaan, en dat 'God' tot een zielige aangelegenheid maakt (want: wat weten wij van de ziel?!) Omdat niets buiten *God* is[2], zouden *wij* daarom Hem kunnen kennen.... als aanwezig in ons?[3] Is dit geen geweldige Trugschluss, die berust op de toekenning aan God van een menschelijk of aan den mensch van een goddelijk kenvermogen, juist zooals men het nemen wil, doch in beide gevallen even ontoelaatbaar. Begrippen zijn gewillig, gewilliger nog dan papier, dat als materie tenminste een zekere eigenzinnigheid bezit; begrippen zijn rek- en krimpbaar zonder limiet, wanneer men ze althans buiten verband met onze levenswerkelijkheid gebruikt. Zoo kan men 'God' met wel-

1) Menschengeest, blz. 401.
2) idem, blz. 412.
3) idem, blz. 412.

lust rekken en krimpen doen, wanneer men maar zorg draagt, dat men Hem niet met ons leven in aanraking brengt. Doch wanneer wij Hem eenmaal als Heer over ons leven hebben erkend, ontzinkt ons de moed tot dit spel, onverantwoordelijker wellicht dan wij meenen in een tijd, die tot in haar voegen door ik-zucht en eigenliefde is gescheurd.

III.

De krisis der religie wortelt niet in 'de onmogelijkheid om een empirische stof voor het religieus bewustzijn aan te wenden', zooals dr. Bierens de Haan veronderstelt.[1] De geheele wereld staat voor het religieus bewustzijn open en juist deze universaliteit schijnt mij één der kenmerkendste karaktertrekken der huidige religieuze beleving te zijn. Paradoxaal zou men het misschien zóó kunnen uitdrukken: het religieus bewustzijn heeft geen (bepaalde) empirische stof noodig, juist omdat het *alle* empirische stof 'gebruiken' kan. Wij zouden de krisis der religie eerder willen zoeken, gelijk wij hierboven reeds aangaven, in hetgeen wij de spanning tusschen het spelers- en het toeschouwersstandpunt ten opzichte van de religieuze werkelijkheid hebben genoemd, doch haar, evenals dr. Bierens de Haan, voor alles een specifieke (en dus niet een louter historische) beteekenis willen doen toekomen.[2]

Dat het wezen der religie een krisis in zich draagt, staat derhalve buiten beschouwing. Slechts de vraag naar haren aard is problematiek. Dat dr. Bierens de Haan dien in boven aangeduide richting zoekt, schijnt mij volgens zijn idealistische denkwijze zeer begrijpelijk, alleen.... overtuigend is zij voor ons niet. De tegenstelling toch tusschen empirie en metaphysiek ten aanzien van het religieus bewustzijn bestaat, naar reeds uit het voorgaande blijken mocht, volgens onze meening niet. De religieuze werkelijkheid doorbreekt deze philosophische realiteit volkomen; veeleer heeft juist voor

1) De Smidse, Jrg. IV, nummer 3, blz. 84.
2) idem, blz. 82: 'de krisis behoort tot het wezen der religie zelf".

háár deze antithese geen zin, omdat voor haar het ervaarbare de strekking heeft zich in een 'voetspoor' Gods te veranderen en omdat zij God principieel onderscheiden weet van ook de verhevenste *menschelijke* gedachten (wij zijn *bijgelooviger* dan de eerste de beste hottentot, indien *wij* de werkzaamheid onzer rede houden voor een *zelf*-openbaring van God aan *ons*!!!).

'Speler' en 'toeschouwer' is de mensch in eenen, d.w.z. louter 'spelenden' en 'toeschouwenden' kunnen slechts in abstracto bestaan. Altijd leeft hij in beide sferen; de spanning tusschen beide maakt zijn levenswerkelijkheid uit; de theoretische en de praktische rede kunnen alleen *te samen* ons werkelijkheidsbewustzijn dragen. In de zedelijke werkelijkheid komt men zonder oordeel niet uit en toch is het oordeelen iets 'onzinnigs', want wat weten wij van goed en kwaad (alleen God is goed!) Als 'speler' kunnen wij niet oordeelen, als 'toeschouwer' moeten wij het!

Als 'speler' in de religieuze werkelijkheid staat God ons nader dan ons eigen bloed, als 'toeschouwer' kan hij voor ons niet anders dan het gansch-Andere, het volstrekt-Andere zijn. De krisis der religie nu, die tevens haar wezen onthult, bestaat in de spanning tusschen deze beide 'standpunten'. Wie zich uitsluitend tot het eerste bekent - dit doet dr. Bierens de Haan - maakt van de religie een metaphysiek; wie zich in blinde eenzijdigheid slechts met het tweede bezig houdt - dit doet tot op zekere hoogte[1)] de Zwitsersche theologie -, verstart haar tot een 'mechanische' dogmatiek. Beide miskennen de waarde der religieuze *werkelijkheid*, die, als alle werkelijkheid, in spanningen tot uitdrukking komt en niet in 'logisch' overwonnen of 'op scherp gezette' tegenstellingen. Juist in het feit, dat God is *Onze Vader in de hemelen* schuilt de gansche onuitputtelijke rijkdom der religie; daarzonder gaat zij op in elk gewenscht wijsgeerig of theologisch systeem.

Religie als spanning is altijd méér dan welke harer vormgevingen ook, omdat zij in zich draagt het weten: krisis te zijn. Zij erkent den vorm en zijn noodzakelijkheid en juist

1) Het is niet gemakkelijk op dit punt schrijvers als Barth en Gogarten b.v. met volkomen duidelijkheid te verstaan.

daarom kan zij 'vrijzinnig', kan zij meer dan vorm, *universeel* zijn. Geen verwissching van grenzen beduidt deze universaliteit, geen opgeven van den 'christelijken vorm', die voor ons westerlingen niets minder dan een conditio sine qua non is voor het religieus beleven, doch een diep en vurig doorleefd besef van onze menschelijkheid, die alleen aan het betrekkelijke (en daartoe behooren alle formuleeringen!) de heerlijkheid van het Absolute vermag te zien ontbloeien. Alle pogingen haar 'direkt' te naderen voeren ons slechts dieper de duisternis in. Of de mystiek tot deze 'directe' nadering behoort, gelijk zoowel dr. Bierens de Haan als Brunner[1], van tegenovergesteld standpunt, schijnen te meenen, lijkt ons twijfelachtig, doch kan hier niet verder worden onderzocht. Wat dr. Bierens de Haan betreft en zijn herhaald beroep op Angelus Silezius, het wil ons voorkomen, dat dr. B. de H. het slachtoffer geworden is van zijn theoretische gepraeoccupeerdheid en dat hij aan een spreuk als de op blz. 409 van zijn 'Menschengeest' geciteerde;

> 'Gott ist so viel an mir, als mir an ihm gelegen,
> Sein wesen helf ich ihm, wie er das meine, hegen.

gevolgtrekkingen verbindt, die ver uitgaan boven den 'naïeven', *on*-bespiegelenden geest van den Cherubinischen Wandersmann.

Ten slotte nog iets over 'den Christelijken vorm' als integreerend bestanddeel van ons geloofsleven. Orthodoxen zullen ons beschuldigen, dat wij een centraal geloofsfeit degradeeren tot een formule; links-vrijzinnigen, dat onze opvatting riekt naar dogmatiek. Beide oordeelen zijn overdrijvingen van dezelfde religieuze werkelijkheid naar verschillende richtingen. Zoowel wie God 'zonder Christus' als wie Hem 'alleen in Christus' zoekt, zoekt vergeefs. Wie[2] zonder Christus' zoekt, overschat zijn menschelijkheid; wie 'alleen in Christus' zoekt, onderschat God's majesteit, die ook het hechtst, ten volle 'verzekerd' geloof *gebroken* aan Zijn voeten wenscht.

1) 'Die Mystik und das Wort,' München, 1928.
2) Met deze 'wie' zijn natuurlijk alleen 'wij', Europeanen van de twintigste eeuw, bedoeld!

Niet het minst in dit punt spreekt zich de krisis der religie onoverstembaar uit. Dat blijkt zoowel uit de werken van Karl Barth en zijn school als uit die van een Roessingh en uit de toenemende verlevendiging van het geloofsleven in vrijzinnig-protestantsche kringen[1], waarin juist deze en dergelijke vragen naar voren komen.

Anders dan 'de innerlijke beleving van onze hoogste redelijkheid, ons weten van den Oneindige'[2] is onze religieuze werkelijkheid ootmoedig aanvaarden van God's volstrekte boven-redelijkheid zoowel ten opzichte van het eigen innerlijk als ten aanzien van de wereld, die ons omringt; het weten van onze eindigheid en het gelooven (dat alle weten te boven gaat) van God's liefde en Vaderschap.

* * *

De religieuze opvattingen, zooals zij door dr. Bierens de Haan in het vijfde gedeelte van zijn 'Menschengeest' zijn neergelegd, achten wij aan zijn wijsgeerig stelsel, dat ons, ofschoon het ons als geheel niet meer bevredigen kan, met diepe bewondering en groote erkentelijkheid vervult, een ontsierend uitwas, geboren uit de begrijpelijke, doch daarom nog niet te rechtvaardigen, drang een nog onvoltooid systeem van menschelijke denkarbeid met een goddelijken bovenbouw te besluiten, als het ware God ten getuige aanroepend voor de waarheid der verkregen uitkomsten.[3] Wij meenen in alle bescheidenheid, dat dit 'zelfs' den idealistischen wijsgeer niet geoorloofd is en dat van alle wijsbegeerte eêr een socratisch weten dat wij niets weten, daar onze hoogste wijsheid immers '*bloot menschelijke wijsheid*'[4] blijft, de laatste uitkomst kan zijn dan een kennen van God.

In vroeger tijd zou het reeds veel zijn geweest, indien de philosophie de religie als haar bekroning zou hebben erkend.

1) Zooals b.v. de belijdenis-kwestie in de Ned. Prot. Bond met als voorloopig resultaat Dr. Hooykaas' 'Tien Punten van ons Geloof' en de wijziging der beginsel-verklaring bij de Rem. Broederschap.
2) De Smidse IV, 3, blz. 84.
3) De 'sluitendheid' van welke wijsbegeerte ook kan o.i. nimmer meer zijn dan een.... Idee!
4) Ovink, o.c., blz. 561.

Doch, verschillen de toenmalige absolutistische neigingen van het rationalisme in wezen wel veel van idealistische leermeeningen, gelijk door dr. Bierens de Haan verkondigd, die de religieuze werkelijkheid abstrateeren tot een idealistische metaphysiek?

R. HOUWINK.

Amerikaansche letteren.

Thornton Wilder: The Cabala.
The Bridge of San Luis Rey.
The angel that troubled the waters.
(Longmans Green & Co.)

Wanneer wel eens het gesprek loopt over Amerikaansche literatuur blijkt mij herhaaldelijk dat voor den doorsnee-Hollandschen lezer deze letteren vertegenwoordigd worden door twee namen, te weten *Fannie Hurst* en *Thornton Wilder*, bien étonnés de se trouver ensemble. Fannie Hurst heeft met haar aan Heijermans verwant sentiment en haar bravoure Holland ingepalmd meer dan haar eigen landslui. Thornton Wilder, hooghartig intellectueel, verstandelijk aestheet, wist met *The Bridge of San Luis Rey* Europa voor zich te winnen.

Voor alles zij gezegd dat geen dezer beide schrijvers typisch geacht mag worden voor de Amerikaansche literatuur. Deze, geschoord door den grooten pessimist Dreiser, een schrijver van de eerste orde, door Sinclair Lewis, den Daumier der Amerikaansche letteren, omspoeld door het melancholieke gemurmel van Sherwood Anderson, fungeert als geweten dat de in chauvinistische verblinding voortjachtende massa een ‘halt!’ toeroept. Fannie Hurst zegt niet ‘halt’ doch ‘ga je gang maar’. Ze vertolkt eerder het chauvinisme dan dat ze ertegen waarschuwt. Thornton Wilder waarschuwt niet en vertolkt niet en schijnt met de Amerikaansche Cultuur niet in verband te staan. Hij is een Schöngeist van Europeesche allure en de ravijnen van West-Amerika, de rotskasteelen der Inca's of de wolkenkrabbers van New-York vertellen

hem niet meer en niet minder dan de Hollandsche windmolens of de gondels van Venetië.

Hij is een nog jong auteur (even over de dertig). Vóór ‘The Bridge of San Luis Rey’ is ‘The Cabala’ van zijn hand verschenen, zoover ik na kon gaan, zonder veel opzien te verwekken en onder den invloed van zijn succes is ‘The Angel that troubled the waters’ uitgekomen, een verzameling dramatische momenten, tusschen drie personen, den duur van elk drie minuten bij lezing niet overschrijdend, die hij op zijn zestiende jaar begon te schrijven en waarvan de laatste vier gedurende 1927 en '28 zijn ontstaan. Het werk van Thornton Wilder is het laatste dat men succes bij de massa voorspellen zou en de algemeene beduusdheid, die gevolgd is op de verschijning van ‘The Angel that troubled the waters’ en de oprakeling van ‘The Cabala’ schijnt erop te wijzen dat het blinde toeval ook mede zijn deel gehad heeft aan 't ongehoorde succes dat ‘The Bridge of San Luis Rey’, misschien wel terecht, mocht oogsten.

* * *

Voor mij staat een fruitmand met reinetten en bellefleuren, sinaasappelen, bananen en citroenen. De rinsche geur der appelen past bij de zon, die over den mand schijnt en de kleuren samensmelt tot een feest van gelen en rooden. Zelfs mijn dienstmeisje is blijven staan, getroffen door 't weelderige tintenspel. De kinderen werpen begeerige blikken er naar toe en reeds heb ik een appel uit het knuistje van mijn jongste moeten redden.

Doch er is nog een andere wijze om deze mand met fruit te bekijken dan haar te beschouwen als een verzameling vruchten, verrukkelijk voor oog en smaak. Er bestaat nog de mogelijkheid om den inhoud der mand te bezien als de merkwaardige ontmoeting van in verschillende werelden gekweekte producten. Een ontmoeting die verrassend, wonderlijk, een tikje tragisch en wie weet enkel zot kan heeten. Die even de snaren in u beroert, die trillen bij een goed geplaatste paradox.

Denk u deze citroenen, die in korven gewiegd hebben langs den rullen rug van een muildier. Stel u voor de blauwe scha-

duwen, die het dier met zijn last aftastte langs een steilen rotsweg in Palermo, terwijl de blootvoetige drijver met een dorren tak de vliegen wegmept van zijn geduldigen kop.

Of de bananen, waarvan de boom, een strak geveder, zich roerloos afteekende tegen den tropischen hemel; onaandoenlijk stond hij boven het huilen der kamponghonden of het gekwebbel der bronzige vrouwtjes bij den kali, om pas uit zijn stilte te worden weggeschud, als een kleine naakte jongen langs zijn stam naar boven klimt, teneinde den vruchtentros te breken. En daarnaast onze eigen vaderlandsche appelen, in neveligen ochtend aan den boomgaard ontroofd, door welks stammen een wei met koeien als een gouden verschiet begint op te doemen.

Nu liggen zij tesamen, deze wezens, die bij hun geboorte tot zoo 'n verschillend lot schenen voorbestemd, die als 't ware spreken in verschillende talen. Ze liggen samen in de fruitmand eener Hollandsche vrouw. Zijn ze vijandig, verbaasd, verbijsterd of geamuseerd?

Thornton Wilder dan is een natuur bij wien deze kant der zaak zich het eerst opdringen zou, indien ik hem voor mijn fruitmand voerde. De smaak der vruchten, hun schoone schijn zou hem slechts zeer bijkomstig treffen en misschien niet eens tot hem doordringen, want reeds ware hij in gedachten bezig combinaties te scheppen, bizarrer, wreeder, ontstellender dan die van mijn tamme appelen met citroenen. Reeds verliest hij zich, met een pijnlijken glimlach, in de voorstelling van een perzik tusschen een hoop aardappels en knollen of bundelt hij een orchidee tusschen paardebloemen, ziet hij een maansteen kwijnen tusschen scherven van het ordinairste glas.

Vooral in ‘The Cabala’ komt deze neiging sterk tot uiting. Daar zijn de figuren enkel als maansteenen, schoon, eenzaam, nutteloos. Menschen, die voor hun noodlot leven en geen betrekkelijk, dagelijksch bestaan hebben. Vruchten zonder smaak en zonder kleur, maar vol tragiek. De schrijver heeft een milieu gezocht, waarin dergelijke bijzondere wezens bestaanbaar waren en heeft dat gevonden in een bepaalde côterie in Rome, bijgenaamd ‘The Cabala’. Zooals ontdekkingsreizigers in Australië op dier- en plantvormen gestuit

zijn, die niet mee zijn geëvolueerd, maar nog de vormen vertoonen van tienduizenden jaren geleden, zoo zijn er ook in de samenleving plaatsen te vinden, waar nog principes heerschen, die de overige maatschappij reeds duizenden jaren achter zich weet. The Cabala is een kring van invloedrijke personen, meest vrouwen, gegroepeerd om een ouden kardinaal, die zich ervoor beijvert de onschendbaarheid van het koningschap in de Roomsche dogmatiek opgenomen te krijgen. Ze gelooft in de leuze, zooals bijna tweeduizend jaar geleden de Romeinen op die plek in de goddelijkheid hunner keizers geloofden. Maar bij haar intriges, haar spel, haar hartstochten, haar feesten treedt nog een andere gelijkenis aan 't licht, de gelijkenis namelijk met de Romeinsche godenwereld en Thornton Wilder herinnert aan het eind van zijn boek aan een oude legende, die zegt dat de Romeinsche goden niet sterven kunnen, maar blijven rondwaren in de gedaante van zekere uitzonderlijke personen. Misschien hebben we in de Cabala wel zoo'n verdwaalde rest mythologische figuren te zien.

Mijn weergave van het boek klinkt verward, maar het boek is in hooge mate verward, verward en gezocht. Dat neemt niet weg dat de figuren zelf merkwaardig boeien. Ze doen aan als mysterieuse lampen voor een onbekend licht, die onbegrijpelijk en overbodig lijken totdat dat licht ontstoken is; maar dan ook stralen zij in wonderbaarlijke schoonheid. Tracht men haar schijnsel te verklaren dan blijkt telkens weer dat dit de afglans is van den hoogeren zin van haar bestaan. We zien de menschen een oogenblik verlicht tot hun absolute beteekenis, stervelingen geprojecteerd tegen de eeuwigheid en op zulke momenten is het gemis aan aardschen ballast, dat deze ijle gestalten kenmerkt, niet hinderlijk meer. ‘The Cabala’ heeft in principe alle qualiteiten van ‘The Bridge of San Luis Rey’ in zich, de taciteïsche taal, het gestyleerde van den verhaaltrant. Het boek is in zijn soort af. Geen zin van Wilder zal zich ooit verstooten tegen de goede vormen der literatuur. De auteur vergalloppeert zich nooit, hij is steeds geacheveerd. De zwakte van zijn werk is slechts te vinden op de punten, waar de zielen zijner gestalten hun vlucht willen nemen, voordat

hun lichamen zijn gegroeid, of dat hij gedachtenstelsels tegen elkaar uitspeelt voordat zijn oordeel is gerijpt, zooals in ‘The Cabala’, waar Katholicisme en Heidendom een soort spiritistischen een doelloozen rondedans uitvoeren voor onze verbaasde blikken.

De figuren uit ‘The Cabala’ zijn prototypen van de figuren uit ‘The Bridge’ en ze zijn dikwijls even belangrijk. Toch beteekent ‘The Bridge of San Luis Rey’ een geweldige vooruitgang, want daar is de auteur zich bewust geworden van het wezen van zijn talent. Werden in ‘The Cabala’ de figuren in een geëmbrouilleerde fabula geplaatst en werd het aan de genade der inspiratie overgelaten of hun hoogere zinrijkheid zou worden aangetoond, in The Bridge maakt de auteur die zinrijkheid tot den eigenlijken inhoud van zijn boek.

Ergens in Peru stort op zekeren ochtend, in den jare 1714 een brug in, waarbij vijf personen om het leven komen. Een Jesuiet is getuigen van het ongeluk en verzamelt alle gegevens omtrent het leven der slachtoffers ten einde uit te vinden of uit deze gegevens op te maken is, waarom God juist deze vijf menschen en op dát oogenblik sterven liet.

De Jesuiet brengt zijn werk niet tot een eind, maar zijn aanteekeningen vallen den auteur in handen, die nu in staat is de levens der slachtoffers te reconstrueeren. Hij komt tot de slotsom dat deze menschen op het moment, dat de brug onder hen instort, van 't leven geleerd hadden, wat voor hen te leeren was en dat het daarom, nu ze als 't ware door het leven heengegeten zijn, logisch was, dat ze bij den dood belandden.

De Marquesa de Montemayor, een uiterlijk afstootende vrouw heeft den hartstochtelijken wensch de genegenheid van hare dochter te winnen. Zij tracht dit te bereiken door een serie tintelende brieven te schrijven naar Spanje, waar deze dochter is getrouwd. In haar liefde tot haar kind is ze een dwingeland, haar gebeden zijn bevelen om haar dochter gelukkig te maken. Doch op den duur ziet ze haar zonde in. Ze geeft met een ‘uw wil geschiede’, haar gevecht tegen het noodlot op en verongelukt den dag, nadat de loutering zich in haar heeft voltrokken.

Pepita, het weeskind, voorbestemd om opvolgster te worden van de abdes van het klooster te Lima, heeft de verstervingen, die haar werden opgelegd in nederigheid aanvaard. Ze is bereid voor den hemel en sterft.

Esteban en Manuel waren tweelingen, zoo verknocht aan elkander, dat deze liefde alle andere ambities doodbrandt. Manuel sterft en Esteban, niet bij machte zijn liefde op een ander doelpunt te richten, wordt door den dood van deze taak verlost.

Uncle Pio, bohémien en kunstenaar wordt als hij de kunst onverschrokken ten einde toe gediend heeft, weggerukt.

Het zieke, erfelijk belaste kind Don Jaime, wordt de te moeilijke taak des levens bespaard.

'*The Angel that troubled the waters*' is een verzameling van zestien samenspraken, tusschen drie figuren. In zijn voorwoord zegt de schrijver dat hij er van jongsaf plezier in heeft gehad om in zulke bondige gesprekken iets essentieels vast te leggen. Geen wonder. Deze zestien samenspraken zijn niet meer of minder dan zestien onvoldragen romans in den trant van 'The Bridge of San Luis Rey'. Ik maak me sterk dat The Bridge er in voorgeboortelijken toestand niet anders dan als zoo'n samenspraak heeft uitgezien. Ongeveer als volgt:

God, de Heer.
Michaël, de comtessa de Montemayor is een hartstochtelijke, scherptongige vrouw. Wat zullen we doen om haren trots te breken?

Aartsengel Michael:
We zullen haar afstootelijk van leelijkheid maken, de lepra taste hare kaken aan opdat de menschen zich van haar afkeeren. De Perichole zinge spotliedjes op haar in den schouwburg.

God, de Vader.
Ik vrees, Michael, dat deze beproevingen, schoon wreed, niet in staat zullen zijn haar deemoed te leeren.

Michael.
Keeren wij het hart harer dochter van haar af. Ze zij ongeliefd, ja gehaat, zelfs door haar eigen kroost.

God de Vader.
Hoe denkt ge dat ze daarop reageeren zal?

Michael.
Om de aandacht van haar kind op zich te vestigen, zal zij de vurigste brieven schrijven, die ooit een Spaansche pen....'

God.
Goed, goed, het worde wereldlitteratuur.

Michael.
Maar, vader, en de beproeving?

God.

Mijn zoon, weet ge dan niet dat de roem bij 't menschengeslacht pas na den dood verschijnt?

MICHAEL.

Ge hebt het gezegd.

(Zeventig jaar verstrijken, hetgeen in den hemel zeven tellen duurt). De hemelsche klokken luiden. engelenzang weerklinkt.

Michael.
Hoort ge dit?

Stem van de aarde der comtessa:
Heer, uw wil geschiede.

God.
(slaat een kruis) Het noodlot zij geloofd, het is tijd.

Michael.
Door welk middel?

God.
(neemt een touw en breekt dat)

Stem der comtessa:
De brug breekt. De brug.... de brug!'

Ziehier, lezer, het ei van 'The Bridge of San Luis Rey' een dag na de bevruchting.

'The Angel that troubled the waters' is een heele broedmachine van zulke eiëren vol. Zestien avonturen, die een mensch, niet met zijn evenmensch, maar met God, hier of in het hiernamaals kan beleven worden u hier in embryonalen toestand voorgelegd.

Niet dat ik hiermee zeggen wil dat 'The Angel that troubled the waters' onbelangrijk zou zijn. Het tegendeel is waar. Het eenige wat ik zeggen wou is dat deze verzameling beschouwd dient te worden als wat bladen losse krabbels, voorstudies tot schilderijen. Het zou jammer zijn wanneer deze, mijns inziens wat voorbarige publicatie, de voltooiing van de eigenlijke kunstwerken, waarvan deze stukjes de voorboden schijnen, in den weg stond.

* * *

Vraagt men mij nu tenslotte of ik dezen ongewoon succesrijken schrijver tot een van de waarlijk grooten reken, waartoe Dreiser zeker behoort, dan moet ik helaas zeggen: nee. Wat hij ons brengt is het beste, volkomenste, interressantste, wat een auteur van de tweede orde kan schenken. Hij is een Anatole France geen Balzac. Doch als literaire verschijning is hij bedriegelijk omdat hij zich in dieptes beweegt, waar velen nooit of pas na lange worsteling aan toe komen. Vergeet dan echter niet dat deze man diepte won, door oppervlakte te derven.

Hij behoort tot de menschen, die zich spontaan zoo interesseeren voor het ding an sich, dat ze bijkans immuun lijken voor het ding in zijn tijdelijke relaties. Ik bedoel de menschen, die het brood eten en niet een broodje, die het sacrament des huwelijks beleven vòòr ze iets van een persoonlijke verhouding hebben bespeurd. Voor wie de eeuwigheid makkelijker aanspreekt dan het uur, dat de klok slaat; die het

leven beschouwen als een geweldigen border, waarbij iedere plant is overgepoot uit een imaginaire kweekplaats der soort. Het ‘al spelende leer ik’, van den gewonen mensch, die door tweeduizend keer in den appel te bijten, misschien iets omtrent het wezen van den appel te weten komt, slaan zij over, maar steeds bespieden zij de manupulaties van den grooten Tuinman, die zijn kweekbedden wiedt en met deze wijsheid gewapend vergeten zij de gedragingen eener reëele plant gade te slaan.

Zijn zulke menschen kunstenaar, dan ‘greifen sie nicht hinein ins volle Menschenleben’, dan laten zij hun figuren niet plezierig tuimelen door elkaar heen tot de kosmos, die onder hun handen ontstaat een afspiegeling lijkt der goddelijke wereld, maar ze treden op als een deoculus, een krabbel in margine van de hand, die een godheid schiep, een mikrotheos; dan knutselen ze met zielen, probeeren een nieuwe chemie met zielestof, verzinnen wetten, waaraan deze zielen gehoorzamen moeten, verbeelden in één woord hemelingen naar het beeld van den mensch, inplaats van menschen naar het beeld van God. En hierin ligt het groote bezwaar dat ik tegen Wilder koester. Het feit, dat hij het voor zijn kunst noodig acht zijn literairen disch slechts te voorzien van kaviaar en van artisjokken, is voor mij ook al een aanduiding dat hij niet tot de allergrootsten behoort, voor wie, om tot slot van Deyssel na te spreken, een verrukkelijk peerdrupsje voldoende is om over God te schrijven.

Ramon Guthrie: Parachute. (Harcourt Brace and Company.)

Ik weet niet, lezer, of gij houdt zooals ik van den clown. Den bedeesden en daarom onbeschaamden, den weemoedigen en daarom lachenden, de lenige en daardoor onbeholpen figuur, wiens voeten gehoefd moesten zijn als die van Satan, de ooren spits als van een faun, de oogen droef. Ik weet niet of ge ook zoo geniet van zijn fantaisieën en obstinaat blijft gelooven aan een reëel leven, dat zooal niet congruent aan 't leven binnen de piste, gelijkvormig daarmee is. Ik althans,

ondanks mijn ervaringen dat er een hemelsbreed verschil bestaat tusschen den kunstenaar als mensch en in zijn werk, blijf me vastklampen aan de illusie dat ik achter den hoogen clownlach als van een bangen vogel, den artist kan zien glimlachen, dat achter zijn grappen en kwinkslagen het scherpe kijken van den mensch opdoemt, dat in zijn klappen weergalmt het leed, dat deze mensch te dragen kreeg. En zoo schep ik me dan een denkbeeldige figuur, een tot normale verhoudingen getransponeerden clown, wiens leven dezelfde overgangen van luim naar weemoed en van weemoed naar uitgelatenheid kent als de clownerie, waarbij echter de fantastische kleuren zijn gedoofd tot die, waaraan we gewend zijn, de grillige contouren vereenvoudigd tot de vormen, die ons dagelijks omringen. De clown zonder poeder en pailletten, maar in colbert-costuum, zooals de zon de plaats heeft ingenomen van de sissende schijnwerpers.

Stil lezer, lach me niet uit, ik weet dat zulk een gedaante niet bestaat, dat er het entweder oder heerscht van òf clown onder kunstlicht òf burgermeneer in de zon.

Het is dus eigenlijk een volkomen imaginaire gedaante van imaginairen geest, imaginaire kracht en imaginairen weemoed, die ik loslaat op de burgerij. Maar als hij eens bestond, welke kwade kansen zou deze laatste maken, zoodra hij in actie kwam.

En ziet, nu is er een Amerikaansch schrijver, die deze veronderstelling voor mij heeft uitgewerkt, die het kostelijk gegeven heeft aangegrepen: de clowns in de samenleving, oftewel de kei in het drabbige water, in een boek, dat door de Amerikaansche reclame wordt verwaarloosd en daarom in volkomen onbekendheid is gehuld, ik bedoel, '*Parachute*' van *Ramon Guthrie*, mij dierbaar boven veel.

Niet dat dit boek op het eerste gezicht deze grondgedachte zou verraden. Poeder en pailletten zijn bij de beide vliegofficieren, die de hoofdpersonen zijn, ver te zoeken. Dat ze echter wel derivaten zijn van personen uit een fantastische harlequinade blijkt uit het onwaarschijnlijke lef van den een, uit de meer dan natuurlijke gespannenheid des geestes van den ander. Le mâle magnifique en Hamlet in moderne versie, ze tuimelen arm in arm een preutsch, keurig, fatsoendelijk

luxe-stadje binnen en hun optreden is als een stoomwals, waaronder alle duffe conventie verpletterd wordt, al vergaat onkruid ook niet en verheft zich weer zoodra de wals voorbij gedenderd is, tot de oude, taaie onnoozelheid. Maar het is om te gnuiven voor wie meemaakt, hoe Tony Rickey, een soort Mooie Karel, een onbehouwen stuk kerel, met lef, hart, branie en panache, zich in de meest sélecte, hautaine cercle van 't stadje binnen dringt zijn wijfje uit zoekt (de eenige grande dame) en haar meesleept naar zijn leger. Te zien, hoe door den diabolischen toeleg van Sayles, het gespuis in 't stadje roerig wordt, hoe kappers en winkeliers in boorden en manchetten beginnen op te spelen en zich verstooten tegen alle, tot dusver zoo angstvallig in acht genomen goede vormen. Hoe door een handig opgezette Köpenickade de financieën van 't stadje van streek raken, de jongedochters gedupeerd worden. Ja, deze clowns ontvangen geen oorvijgen, maar deelen ze uit. Het zijn de gegalloneerde stalknechts, die met de hand tegen hun kaak weghinken. En onder dit alles door, de diepe ondertoon, van levensbeuheid van Sayles, die met zijn zelfmoord eindigt, de felle passie van Tony voor Natalie.

Om ons tiert onkruid overal, maar een oogenblik hebben we, dank zij dit verrukkelijke boek, mogen toezien, hoe een natuurmensch er met zijn sterke voeten tegenaanschopte, zagen we mèt Sayles alias Ramon Guthrie, met een grimmig genoegen, verwant aan smart, menschen gelijk uw buren rechts en uw buren links stikken in hun waanwijze benepen domheid; en zoo al dit niet verheffend is voor de ziel, het is 't dubbel en dwars voor 't hart, althans voor 't mijne.

Naschrift.

De firma Querido heeft het vorig jaar het lofwaardig initiatief genomen Theodore Dreiser's geweldige boek ‘Een Amerikaansche tragedie’ in Hollandsche vertaling uit te geven. Ik heb tevergeefs gewacht op den storm van verontwaardiging, die uit het literaire kamp na de verschijning van dit werk zou opstijgen; - het bleef windstil. Thans voel ik me geroepen een woord van protest te uiten over de verminking van Dreiser's meesterwerk, waarin nog wel een onzer fijnzinnigste dichters en critici, namelijk J.W.F Werumeus Buning de hand heeft gehad. Wat ter wereld heeft toch Buning bewogen Dreiser als een geplukte kip aan 't Nederlandsche publiek voor te stellen? Welke motiven hebben hem ertoe gevoerd de 840 bladzijden Amerikaanschen text tot 499 te besnoeien en aldus te maken tot een sensationeel romannetje, wat in 't oorspronkelijk een sombere noodlotstragedie is?

Ik weet dat Dreiser's boeken kolossen zijn, barbaarsch van structuur, die uit elke omraming uitbarsten en spotten met alle literaire compositieleer, door op détails in te gaan, die met het eigenlijk verhaal ternauwernood in verband staan. Ik onderstel dat Buning zijn lezers de moeite heeft willen besparen door Dreiser's omwegen heen te baggeren, maar de eigenlijke schoonheid van zijn boek onthoudt hij hun op die wijze ook. Dreiser wordt wel eens de Amerikaansche Dostojewskij genoemd en er zou een interessant essay te schrijven zijn door ‘An American Tragedy’ met ‘Schuld en Boete’ te vergelijken. Beide boeken behandelen den moord. Het groote verschil ligt niet zoozeer in 't temperament en genie van beide schrijvers dan wel in 't feit dat Raskolnikov's daad vanuit een christelijk standpunt wordt beschreven, terwijl Dreiser zijnen Clyde Griffith den vrijen wil gedeeltelijk ontzegt. Daarom is de psychologie van Raskolnikov dieper, dan van zijnen Amerikaanschen lotgenoot, maar de macht, die den laatsten tot moord verleidt, ontvangt den vollen gloed, welke bij Dostojewskij in de hoofdpersoon convergeert. De macht, waartegen Clyde Griffith niet op kan, is de maatschappij, het gruwzame werktuig van het noodlot. Beschrijft Dreiser een straat, een

slop, een fabriek, een patriciershuis, ook al staan deze niet direct in verband met de personen van 't verhaal, dan is 't alsof hij de schubben en horens en vangarmen beeldde van 't monster, dat den mensch in zijn klauwen gevangen houdt. Buning toont ons den Laokoon waaruit de slangen ten deele zijn weggebikt, hetgeen ik niet anders dan als een artistieke doodzonde kan beschouwen.

JEANNE VAN SCHAIK - WILLING.

Bibliographie.

Ludwig Renn: Krieg. (Frankfurtur Societäts - Druckerei. G.M.B.H., Abteilung Buchverlag, Frankfurt am Main.)

Ik beschouw de sprinkhanenplaag van oorlogslitteratuur, en het feit, dat zij als manna verslonden wordt, als één der afschuwlijkste modes van het moment. Ik kan mij begrijpen, dat vlak na den oorlog tientallen schrijvers zich schoon moesten schrijven, en vloeken, aanklagen en getuigen; ik kan mij, zoo mooglijk, nog beter begrijpen, dat iemand dit, mutatis mutandis, pas na tien jaar doet; ik kan mij desnoods nog begrijpen, dat duizenden na hem, - toen zij van hem gehoord hadden, dat zijn beklemming week met het verschrijven ervan - hun ervaringen gingen noteeren; maar ik weiger te gelooven, dat die notities gepubliceerd moesten worden; en dat zij regenereerend zullen werken; want dat is alleen mogelijk als zij de volle zwaarte(-kracht) van dit infernale gegeven in evenwicht weten te brengen door de volle stijgkracht, die het wezen van ieder kunstwerk is, ondanks de aard van zijn substantie; en ik neem bij voorbaat niet aan, dat er binnen een tijdsverloop van enkele maanden plotseling tien, twintig boeken kunnen verschijnen, die deze dubbele ontroerings- en zuiveringskracht zouden hebben. Men kan zich buitendien ergeren aan het feit, dat er met name met iets als de oorlog door schrijvers en lezers zoo weerzinwekkend gesold wordt, maar tenslotte is ook deze ergernis dwaas: deze mode zal denkelijk nog sneller vergaan dan gewoonlijk, en is, après tout, het sollen met dezen oorlog ergerlijker dan dat met eenige andere werkelijkheid?

‘Krieg’ van Renn is een eenvoudig, knoestig, onbeholpen en onbehouwen boek; uiterst simpel, maar dikwijls zeer suggestief van visie, psychologie en noteering; rauw en trouwhartig; boersch en vervelend. Ik heb het gevoel, dat Renn zijn ervaringen zeer getrouw heeft gerelateerd; maar zij werken in dezen vorm doodelijk monotoon, vermoedelijk juist door hun natuurgetrouwheid: hij had ze iets anders moeten.. niet verdraaien, of zelfs maar groepeeren, maar eenvoudig zién: een artist kijkt (en registreert) al direct anders. Buitendien schrijft Renn, in al zijn kortheid, zoo doodelijk vermoeiend - doordat ieder dier korte zinnen een lompe goedhartigheid en ongespannenheid heeft, een irritant gelijkmatige loomheid en traagheid - dat zij bijna hun eind niet bereiken; want hun lapidaire houterigheid is geen gedrongenheid of felle kernachtige concentratie, maar een al te eenvoudige eenvoud, die toonloos en brokkelig wordt: alleen een bijna dierlijk geduld houdt het vol zoo eenvormig en ongeschakeerd te spreken, te schrijven, te zien, te eten, te lezen en te leven. Ik heb het gevoel, al lezend, alsof een goedige, domme, neen niet domme, maar zoo lobbesachtig-trouw-

hartige, dat men zelfs de intelligentie van zijn hart dreigt te vergeten, hoekige en verlegen boerenjongen mij avond en avond in een dorpsherberg zijn ervaringen meedeelt. Ik wil hem niet storen, hoewel ik soms na een kwartier al op spelden zit, want hij moèt eens spreken met iemand, van wien hij ten onrechte aanneemt, dat hij hem beter begrijpen zal dan zijn dorpsgenooten; ik wil zelfs niet wegblijven, en hem tevergeefs laten wachten, want het is een ongeformuleerde afspraak tusschen ons, dat ik hem vele avonden aanhooren zal, totdat hij alles zal hebben gezegd. Wij zitten avond aan avond tegenover elkaar voor het venster, en drinken veel en zwaar bier; de zomeravond schemert over de heuvelachtige akkers; en hij vertelt, grof, dof en duidelijk; zijn korte zinnen klotsen als klompen; ze zijn moe, of stijf, het loopen ongewoon. Soms zegt hij iets prachtigs over het noord-Fransche landschap, over zijn moeder, over den luitenant; maar voor de rest is het alles hetzelfde, van het eerste woord tot het slot; er gebeurt niets, doordat er tienkeer hetzelfde gebeurt; af en toe, als hij een aanval beschrijft, imiteert hij de geluiden der kogels, granaten, shrapnells. -

Ik vrees intusschen, dat de oorlog vooral zóo is geweest, maar een boek erover als dit is een vergissing, omdat het die ondefinieerbare ziens- en zeggenswijze mist, die de feiten hun felste beteekenis laat, door ze (iets) anders te zien en te zeggen (dan ieder ander). Dan pas worden zij aangrijpend en het geschreven geheel waarin een schrijver ze samen vat, levend. Dan verkrijgt dit geschreven geheel ondanks de gruwelijkheid van zijn stof een trillende luciditeit; en ik geloof, dat het gevoel van den lezer, verhelderd door die lectuur, ook intellectueel een zuiverheid kan bereiken, waarin hij op volle scherpte kan nadenken over het feit, dat de aanleiding was van het boek. Dit ongelooflijke is, in casu bij Renn, dat men daar nauwelijks toe komt. Dit zou, aestheti(cisti)sch gezien, een enorme verdienste kunnen zijn; het lijkt mij eerder een gebrek.

H. MARSMAN.

Het Musiceeren en Concerteeren in den loop der tijden, door Constant van Wessem. De Spieghel, Amsterdam 1929. 159 blz.

Het nieuwe werkje van den heer van Wessem verscheen als vierde deel van de serie ‘Cultuurhistorische Studiën’ in een keurig-verzorgde uitgave met aardige illustraties. De schrijver, van wien menigeen zich met genoegen de ‘Inleiding tot de moderne muziek’ zal herinneren, heeft ditmaal de toonkunst eens van een anderen kant willen bekijken, dan gewoonlijk door muziekhistorici gedaan wordt. Hij wilde geven een schildering ‘van de zeden en gewoonten bij het uitvoeren en spelen van muziek, het musiceeren en concerteeren in de verschillende tijdperken van onze cultureele ontwikkeling.’

Bij wijze van inleiding krijgen we dan eerst een kleine beschouwing over het plezier in musiceeren of ‘muziek maken’; in een reeks volgende hoofdstukken worden we verder geleid van den tijd der ‘Fahrende Lüte’ tot dien van mechanische muziek en jazzband, waarbij de auteur zich alle moeite geeft om de aandacht zijner lezers vast te houden door een vlotte behandeling der stof en vermijding van droge

opsomming. We lezen over de ontwikkeling der zwervende speellieden, die ‘musiceerende zondaars’,

tot eerbare beroepsmusici. Velen zullen met belangstelling kennis nemen van hoofdstukken als ‘De Oud-Hollandsche Muziekherberg’ - waarin heel wat is ontleend aan Scheurleer -, ‘Fêtes galantes’, ‘De Koninklijke Muziek-Tyran’. We hooren een en ander over de opkomst van 't moderne orkest, zooals zich dat heeft geformeerd op 't eind der achttiende eeuw; brengen een bezoek aan ‘Felix Meritis’, de oudste Amsterdamsche concertzaal, om dan weer te worden geamuseerd met allerlei over de prestaties en ‘trucs’ der groote virtuozen. Een aantal kleine ‘Kreislertjes’ passeert de revue, waarop de auteur ons verplaatst naar het muzikale Parijs tijdens de romantiek. Via de exaltatie der Wagnerianen belanden we tenslotte bij onzen tijd, dien ‘van het rythme en van zakelijke beknoptheid’.

Zooals gezegd, de hr. v.W. heeft dit alles op onderhoudende wijze behandeld en ik twijfel dan ook niet of zijn werkje zal bij velen in den smaak vallen. Hij heeft bovendien vrij wat literatuur doorgelezen en zijn kennis meermalen goed te pas gebracht. Het frissche boekje laat in meer dan één opzicht een sympathieken indruk achter, niet het minst om de gezonde afkeer van aanstellerij, van valsch pathos evenzeer als van mechaniseering.

Aan den anderen kant heb ik echter ernstige bezwaren. Vooreerst gaat het m.i. niet aan bij werk als dit te spreken van ‘Studiën’: dat is geen vlag voor deze lichte lading. Daarvoor blijft het alles tezeer aan de oppervlakte. Van dieper doordringen in de stof is nauwelijks ergens sprake; er wordt veel te sterk gewerkt met anecdotes. Ook de titel wekt verwachtingen, die lang niet worden vervuld; men kan niet blijven spreken van ‘in den loop der tijden’, als de muziek der primitieven wordt voorbijgegaan en, in verband met een beperkte opvatting van musiceeren, waarbij het den uitvoerder te doen moet zijn om het muzikaal genot *in de eerste plaats* (blz. 13), de geheele kerkmuziek wordt uitgeschakeld. - Voorts treft het zonderling den schrijver telkens bij voorkeur den nadruk te zien leggen op het minder mooie of het belachelijke in de muziekbeoefening. Wie zich er toe zet te spreken over de vreugde in het maken van muziek, behoort toch ernaar te streven zooveel mogelijk positief te zijn; de heer van Wessem schijnt echter vaak liefst negatief; hij vertelt ons veel over de tekortkomingen der 16e eeuwsche muziekliefhebbers, doch niets over het edele enthousiasme voor de toonkunst, dat in dienzelfden tijd evengoed bestond (men denke slechts aan Ronsard); we hooren veel over allerlei heeren in de 18e eeuw, in wier schatting de muziek leefde in dienstbaarheid, doch geen woord over de schoone traditie van La Pouplinière noch over de werkzaamheid van iemand als Poniatowski. Daar kan men toch onmogelijk vrede mee hebben.

Ook mag ik niet nalaten te wijzen op een ernstig tekort aan objectiviteit: een wikkend en wegend historicus kan men den heer van Wessem moeilijk noemen, ik vind algemeenheden (b.v. op blz. 129!) en eenzijdigheden te over. In populaire geschriften zijn die zeker niet minder uit den booze dan in streng-wetenschappelijke. Het oordeel over Frederik II is b.v. weinig rechtvaardig; kan men van iemand, die voor de muziek genoeg eerbied toonde om te vergen dat ‘niemand op de hofconcerten een woord mocht spreken’, die ‘dank zij voortdurende studie op vrij hoogen leeftijd nog in staat was zijn cadenzen er correct uit te brengen’, die ‘de moeilijkste passages langen tijd oefende’ en die in zijn composities ‘meer geleerd dan muzikaal’ blijkt (wat niet wijst op oppervlakkigheid) - zeggen, dat zijn liefde voor de muziek een soort ‘hobby’ was, ‘zooals hij als soldaat een

liefhebber was van lange grenadiers'? (daarvan bezat trouwens zijn vader het privilege). - Het virtuozendom komt er al heel ongenadig af. Zoo moet de argelooze lezer den indruk krijgen, dat Liszt louter een razende Roeland was 'met lange haren, uitstaande als manen'. - De auteur spreekt van het 'opzichtig carnaval' en van 'de bacil' der romantiek; dat wekt scheeve voorstellingen. - Bij de schildering van het muzikale Parijs dier dagen ziet de schrijver vooral door Heine's bril, dus ook hier regeert de charge. - De kenschetsing van Wagner's muziek is mede hoogst onbillijk; haar 'ware wezen' wordt geacht 'misleidende luidruchtigheid', zij is de kunst 'van de exaltatie der onbevredigende gevoelens'. Wel verzekert de hr. v.W. op dezelfde pagina hiermee niets te willen zeggen tegen het blijvende van Wagner's genie, doch me dunkt dit is met die woorden al voldoende afgemaakt. - En in het laatste hiofdstuk moet onze eigen tijd het weer erg ontgelden; zou werkelijk het geven van concerten tegenwoordig 'verlorene Liebesmüh' zijn? Zoo jammerlijk is het er toch niet mee gesteld!

In zijn geheel staat m.i. dit boek achter bij vroeger werk van den schrijver. De heer van Wessem is beter muziekkenner dan historicus. Eenigszins revanche neemt hij in het aanhangsel, 'Oude Instrumenten': de om die speeltuigen hangende sfeer weet hij ons goed te suggereeren.

E.W. SCHALLENBERG.

De Werken van Vondel. Tweede deel. 1620-1627. Amsterdam. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. 1929.

Dr. Sterck vervolgt het verhaal van Vondel's leven gedurende de reeks van jaren, die als rijpste vrucht den *Palamedes* brengen. De heer L. Simons geeft het eerste deel van een studie over Vondel's dramatiek, daarna volgen de werken zelf, met de uitvoerige aanteekeningen van de hand van Dr. Moller, die daarbij in het vervolg zal worden bijgestaan door Prof. De Vooys. Aan het slot is opnieuw Dr. Sterck aan het woord met Literatuuropgave, Bibliographie en Aanvullingen en Opmerkingen, daarna nog Dr. Moller met Tekstkritiek, Afwijkende Lezingen, Nadere Verklaringen enz. Genoeg om te doen zien, met welk een onvermoeide zorg deze standaard-uitgave wordt voorbereid. Achtentwintig illustraties verlevendigen het geheel. De typographische uitvoering maakt opnieuw het hanteeren van het boek een genot. Een bijzondere vermelding verdient het portret van Du Bartas, naar een photografie, afgestaan door den Heer E. de Saluste du Bartas te Parijs, die haar daartoe opzettelijk liet vervaardigen. Het origineel, te Auch, is naar allen schijn een penteekening; het zou ook een ets kunnen zijn; men zou den aard der afbeelding gaarne vermeld hebben gezien.

J.H.

Hollanders in en uit den vreemde.

Vierde hoofdstuk.

I.

Rob Molenaer was niet verbaasd.

- Me voorgevoel! lachte hij.
- Voorgevoel?
- Dat ook jij naar ons land terug zoudt komen. Dat mij de eer te beurt zou vallen, tot een voorbeeld te zijn voor een man als ingenieur Adolf van Hooren. Haast zei ik: zoo blijkt het toch ergens goed voor, dat Waf-Waf me Brussel misgund heeft. Ook gij zult moeten wennen, Heer!
- Hoe lang is 't nu, arme jongen? vroeg Pau en keek Rob lachend aan, met een schijn van deernis in stem en oogen, die niets wou zijn dan plagerij.
- Ik, chère madame, spook van een spotster, zit me nu vijf maanden hier te ver....velen.
- Verveel je je?
- Als ik er tijd voor vind! 't Is werken in zoo'n krantenkazerne.
- Dolf komt om te kùnnen werken.
- Ja, zei Dolf, ik heb het te pakken! Soms denk ik: die vervloekte Sam, de goeiert draagt schuld aan al m'n ellende!
- Ellende! verweet zijn vrouw koket.
- Dan geen ellende, dan plezier. Maar jij zult je Ukkelsche tuin betreuren.
- Gek toch, die mannen, wijsgeerigde Paula. Nu het verkocht is, met prachtige winst, treurt Dolf dat hij zijn huis niet meer heeft. Eerst was 't: we zitten met het huis!

- En nu wil zij, dat ik hier bouw. Maar de grond is duur in Holland.
- Te Brussel niet? vroeg Rob ongeloovig.
- In Ukkel kreeg ik hem goedkoop; vooral de overtuin voor een schijntje.
- In Muiderberg is ie evenmin duur, zei Paula, als was zij precies op de hoogte.
- Nou ja, maar dat zou onzin zijn!
- Kon jij te Brussel geen werk vinden?
- Als teekenaar had ik wel wat kunnen krijgen, of wat dan heeten zou assistent. Maar geen opdracht om te bouwen.
- Och, hij heeft ook niet gezocht.
- Gezocht? Ik heb niet aangebeld: heeft meneer of mevrouw ook 'n villa noodig? Maar de relaties die ik had, heb ik gebruikt om nieuwe te krijgen. Zelfs korte tijd op de Hollandsche Club, hoewel ik al te duidelijk merkte, dat men me liever zag gaan dan komen. Nog altijd boosheid om 't paviljoen! Er wordt daar nagekletst over die tijd - en 't is nu bijna twéé jaar geleden! met Hollandsche kleine-stads-jaloerschheid. Ongeloofelijk, toch waar! De heeren waren extra-boos, omdat ik er al die tijd niet geweest was. Nu wou men me blijkbaar er niet meer hebben. De grappen vlogen om me ooren. In ‘mijn’ paviljoen, daar kwamen de dames, dáár had ik het toch zóó gezellig gehad. Nu dat gedaan was, lang voorbij, kwam ik faute de mieux naar de Club. Waarheid! Gretig voorgezet, getruffeld met nijdassigheden, die zelfs het paviljoen niet spaarden. Als bouwwerk was 't maar half geslaagd. Ook naar het oordeel van Hollandsche vaklui.... Ik kaatste terug met te vragen naar Wijbrands, of die nog wel eens op de Club kwam. 't Was dom, want ik kreeg de waarheid te hooren, dat Wijbrands al járen uit Brussel weg was: hij keerde bijtijds terug naar zijn land, omdat ie begreep als vreemdeling in België nooit carrière te maken. Toen ik, doodkalm: - Misschien ga ik ook. En nu het toeval dat me diende! Het zeggen werd oververteld aan Messner, die me een brief schreef: WelEdele Heer, dat ie bereid was me huis te koopen. Ik terug: Weledelgeboren. Maar toen ie kwam praten, was 't je en jou.

- Dolf's gemoed werd weer een-en-al vriendschap, toen Messner betalen wou wat ie 'm vroeg.

- Slecht mensch, die vrouw van jou, vond Rob.

- Merk je dat nu pas? De ramp van me leven. Liefst liet ik 'r rustig achter in Brussel.

- Gisteren zei ie dat ik 'm naar hier drijf.

- Dan heb ik gisteren één keer gelogen. Je schikt je hierin wel naar mij. Ik wil aan 't werk. Misschien een gril, maar ik kan niet meer lanterfanten. Toen 'k als jonghelingh me vak koos, was ook dat kiezen misschien een gril; 't vak heeft als alles onaangenaamheden, toch wil ik probeeren er iets in te doen - hoe, dat heb ik nog niet voor mekaar. Praktisch sta ik er leelijk buiten. Het is een weldaad geweest van Oom Sam, dat ie het met me heeft durven wagen; nog wel hier, waar ik kwam als een vreemde!

- Vreemde, jij! In Amsterdam!

- Juist in Amsterdam, Mevrouw, al mocht ik er u indertijd ontmoeten. Ik wil niet zeggen: Brussel is achter, maar wel is de kunst van het bouwen hier verder. En de praktijk van het vak verschilt. Mijn eigen huis, nu ja, dat ging, al hebben ze me beetgenomen. Alles bijeen, bij de prijs van de grond, kwam het pand me niet te duur en ik krijg er nu heel wat meer voor. Maar van Oom Sam was het stellig een waag - die ik dank aan de Groote Soirée! - en zonder de prachtige hulp van Wessels, die me niet enkel een opzichter leende, die me geraden heeft en gewaarschuwd, zoodat de boel ten slotte liep, had ik Oom Sam niet goed kùnnen bedienen, bij me totaal gebrek aan ervaring. 'k Zal Wessels' hulp ook niet vergeten! Gisteren was ik even bij hem, morgen zullen we samen eten. Kom jij dan ook Rob? Met ons vijven, ten minste als hij zijn vrouw nog meekrijgt; gisteren maakte zij bezwaar. Zes uur precies vóór Américain. Wij lunchen bij Rosa op Muiderberg.

Rob deed zijn best, maar hij zat zich te schamen. Hij zag verten in 't luchtige praten van Dolf en in zijn toekomst zag hij weinig, terwijl zijn heden lag in dit hok van een naargeestig vertalersvertrek, naast de rumoerigheid van die redactie, waar hij gerekend werd toe te behooren. Het tweetal was hier doorgedrongen: zij, nagegluurd uit open deuren - nooit bleef er immers één deur gesloten.... behalve die eenige,

achteraan, waar Molenaer zich kniezerig opsloot. Wel was dit bezoek hem een blije verrassing, daar de Brusselsche intimiteit bleek gebleven, ook voor 't besef van Dolf en Paula. Maar overrompeld was hij toch, in de schamelheid van zijn gedwongen verhuizing. Dolf die met plezier terugkwam; wien niemand een eisch stelde, dan - hij zelf!... En ik, dacht Rob, met mijn eeuwig beklag, alleen omdat een ander van mij eischt....

II.

De invitatie nam hij aan. Hij stak zich al vóór het ontbijt in gala en borstelde hevig na in zijn cel, toen het tijd werd voor 't rendez-vous. Wessels vond hij er, niet Mevrouw.

Ontsteld dacht hij even aan Dolf's ervaring bij andere, te nette vrouwen, maar Wessels' verhalen stelden gerust: er was daar een nest vol kinderen, dat de moeder nooit alleen liet. Rob zag dat de schildering Paula in het minst niet deerde en het werd een gezellige maaltijd. Een afspraak bleek te zijn gemaakt tot wat Dolf ‘de kongsi’ noemde: Wessels en hij zouden samenwerken; doch hoe en wanneer moest nog worden geregeld. Eerst ging het echtpaar den boedel halen, Wessels noemde een garde-meubles, en dan wilde Dolf een studie-reis doen, waar Pau hem bij zou vergezellen. Wessels zou in den tusschentijd uitzien - waarnaar, werd met halve woorden besproken en Rob vermeed onbescheiden vragen.

Wel liet hij zich overhalen van het eigen doen te spreken. Het werk aan de krant viel in zooverre mee, als hij nooit de straat op hoefde. Waf-Waf had hem te lang doorzien en vond hem eigenlijk minderwaardig: heelemaal geen journalist, daarom onbruikbaar als correspondent. Een Vlaming deed nu het werk daarginds, hij hoorde hier bij ‘Buitenland’, werkte mee aan de zuiderpost: België, Frankrijk, Italië, Spanje, onder leiding van Van Goyen, die als ‘chef van Buitenland’ troonde en het dagelijksch overzicht schreef. Met de vertaling van telegrammen had Rob aanvankelijk moeite gehad; rebussen waren het, door de verkorting en de fouten bij het seinen. Maar nu zat hij ook daar wel in en wist

zich voorgoed geborgen; te Brussel bleef 't helaas een schopstoel, telkens de man die achteraan kwam.

- Rob op zijn hofje, plaagde Paula.

- Heb je nog tijd voor jezelf? vroeg Dolf.

- Dat is vriendetaal, lachte Rob. En hij bekende, meer voort te maken, nu de avonden na de krant, dan ooit op heele dagen te Brussel.

- Rest het probleem van de kwaliteit, maar opschieten doe ik hier veel beter.

Dolf informeerde naar *den* roman, die, naar hij dacht, al had moeten verschijnen.

- Af, maar ik houd hem nog wat in me la. Zal je wel 'es de uitlegging geven.

En weer vertelde hij van de courant: die vreemdheid, voor iemand aan stilte gewend; die professioneele nervositeit, met ruzies over kleinigheden en groote besluiten, opeens genomen, in een soort fatalistisch wagen, omdat er één tiran, de tijd, is. In zulke momenten toonde Waf-Waf, anders het rumoerige ongeduld zelf, een kalmte die den toestand beheerschte en meestal deed hij een goeden greep, soms tot verbazing van Van Goijen, die eerst zijn ergernis moeilijk verborg.

- Waf-Waf is de baas?

- Ja, waarachtig, altijd; alleen in Beurszaken laat ie zich leiden, voor 't weinige dat de courant daar leidt.

- Je meent de Beurs, met groote b.

- Allebei! Van zijn portemonnaie laat ie het toezicht ook aan de directie, die voortdurend poffen moet. Hij heeft en houdt een optimisme, dat Van Goijen nog al bezwaart, maar dankt juist daaraan zijn gewildheid, want hij is populair in de stad.

- Niet in alle kringen, wist Wessels. Zijn bijnaam is geen compliment.

- Och, zei Rob, dat weet ik niet. Waf-Waf de druktemaker, nu ja. Niemand neemt hem geheel au sérieux. Maar doet men dat ooit de journalistiek? Wenscht het publiek daar volledige ernst? De krant was altijd *het* closetpapier - tegenwoordig niet meer, men heeft nu beter.

- En dat zegt een krantenschrijver!

- Deemoed, Dolf, na zelfkastijding. Toch doet een krant

wel degelijk nut. Daarom vraag ik jou: heb je geen lust, wanneer je voor je vak op reis gaat, bouwkunst-brieven te schrijven voor ons?

Pau was de eerste die opveerend ja zei. Dolf, vond ze, moest dat zeker doen. Ook Wessels zag er wel wat in. Dolf moest er eerst eens over denken.

Men reed om de koffie naar 't Vondelpark. Er zaten veel menschen vóór 't paviljoen. Dolf legde een nog bestaand hartzeer bloot toen hij, met Rob achter Wessels en Paula, paviljoens ellendige dingen noemde. En daar de bediening te wenschen liet, door langzaamheid en slordigheid, prees hij zijn zwartjes, gedruischloos en vlug. 't Gaf aanleiding tot wederzijds vergelijken. Rob kreeg zijn Hollandsch ontbijt van de meid, een del dat van zijn karnemelk dronk en er op de gang water bij schonk; zijn hospita heette nu ook mevrouw, anders dan die van z'n vroegere kamers, maar knoeide net zoo hard met het boekje. En heibel maakte ze over zijn thee, omdat hij die meebracht en zelf wou zetten. Niets liep er rustig, zooals in Ukkel, waar Madame in de derde persoon sprak en zuinig was, oók - o, triomf! - op haar woorden. Hier vond men hem blijkbaar veels te groo'sch, maar deftig genoeg om bedrogen te worden met de waar en met den prijs.

- Amsterdam is onmogelijk duur.

- Duurder dan Brussel? vroeg Wessels verwonderd.

- Voor wie de adressen daar weet, ongetwijfeld.

Paula meende dat Rob gelijk had, althans voor behoeften als de zijne.

- Eén verbetering hier bij het eten is, dat ik nu ook groente krijg. Die was in Brussel niet te betalen.

- En karnemelk?

Ja, dat was waar, daar was daarginds niet aan te komen. Als Sjarlot er nu maar geen water bij deed!

Na een paar maal in de richting van zijn polshorloge te hebben gegluurd, verklaarde Wessels te moeten verdwijnen.

- Als we hem brachten? stelde Dolf voor. Zijn kortste weg is door het park.

Weer wandelde Paula naast den gast. De vrienden kwamen achteraan en Rob gaf uiting aan zijn vriendschap. De duister-

nis onder het lage loover stemde tot een vertrouwelijkheid, die hem van allen schroom onthief.

- Ik vind het heerlijk, dat jullie hier komt!
- Hoe sta je met de andere vrienden?
- Iets van het clubje heb ik nog. 's Zaterdagsavonds, vrij geregeld. Op Zondagen heb ik visites gemaakt, zelfs ging ik één keer naar Lucie....
- Maar je roman? ontweek Dolf vlug.
- Klaar, maar voorloopig opgeborgen.
- En je hadt al een datum voor 't publiceeren?
- Er is me te veel aan dat boek gelegen; 'k meen niet om literaire waarde, maar om de indruk die het zal maken. 't Geeft, niet in de feiten, wel in gevoelens, glashelder een afbeelding van me jeugd, Vader, Moeder, die allebei trekken, aan ons twee kinders en ook aan elkaar, om het gezin bijeen te houden. Was dat behoud die worsteling waard? Wij kinderen geven niets om elkaar, al te verschillende karakters en opgegroeid onder oneenigheid. Dáárin de opvoeding?.... Toch ben ik dankbaar en bewonder me beide ouders; echtscheiding is iets afschuwelijks. Vroeger was het in Holland exceptie, maar de meening erover verandert. Als nu de indruk van mijn boek, zoo overvol van huuw'lijksleed, was dat het vóór de echtscheiding pleit, zou ik me schamen jegens me ouders. Ik wilde uiting geven aan lééd; me boek is, als je wilt, tegen het léven. Bij al het optimisme in Holland, vrees ik verkeerd te worden verstaan. Daarom laat ik het nog wat liggen. 't Komt wel, maar misschien gewijzigd.
- En je werkt?
- Ja. Heel iets anders. Dat vertel ik later wel!

* * *

Rob tikte den volgenden dag bij den Baas; deelde dien mede dat Dolf van Hooren uit Brussel weer naar Amsterdam kwam en zich hier dacht te associeeren, maar, ook omdat hij nog geen huis had, eerst een paar maanden wou op reis gaan, een architektonische studiereis, met Noord-Duitschland te beginnen, waarover hij Reisbrieven wenschte te schrijven - of het iets voor ‘De Koophandel’ zijn kon.

- Komt Van Hooren naar Holland terug? En.... die vrouw?

- Mevrouw van Hooren komt mee, natuurlijk. 't Zal een verhuizing zijn voor goed.

- Zoo.... Dat lijkt me een heel besluit... Wat zal je neef Den Duycker zeggen?

- Van Hooren heeft met hem gebroken.

- En De Ridder?

- Daar is hij goed mee.

- Enfin.... En nu wil hij reisbrieven schrijven? Kan ie dat?

- Ik denk van wel. Over Oud Vlaamsche Kunst schreef ie uitstekend. En zijn tekst bij gekleurde schetsen van ambachtskunst op de Brusselsche tentoonstelling was even duidelijk als kort. Dat boek had veel succes in Duitschland.

- Laat hij dan 'es komen praten.

Dolf kreeg een opdracht voor zes feuilletons, die hij onderteekenen zou.

III.

De reis werd anders dan Dolf bedoeld had. Het oppakken vermoeide Paula, zij deed er veel zelf bij en vooral onderging ze sterk den weemoed dit plekje van zooveel geluk te verlaten. Toen de laatste wagen was weggereden, zoodat er alleen nog hun koffers stonden; toen Dolf een paar kleine dingen betaalde en ook Céline haar geld zou krijgen, barstte Paula uit in snikken.

- Ach, Madàm'! Céline schoot toe, terwijl ze ook iets als een snik deed hooren en Dolf deinsde bij de gedachte, zijn vrouw naar vreemde streken te voeren, waar hij zijn vak vond en zij niets.

De auto, opgebeld, stond vóór het hek.

- Wacht nog even, zei Dolf. Eén boodschap....

Hij reed naar het Ukkelsche postkantoor, schreef daar een lang telegram voor Holland, behoorlijk ‘antwoord betaald’ erboven; en keerde toen terug.... naar haar, met sterk het besef: niet meer *naar huis*, die holle leegte *was* dat niet meer...

Eén sleutel had hij in den zak, den tweeden mocht Céline houden, die den volgenden morgen terug zou komen, en schoonmaken met twee femmes de ménage.

'Laat ik om deze sleutel denken,' met die gedachte reed hij voort en hij wist: de kleinigheden zijn ook nu het ergste, 't meeste, maar ze zijn een afleiding tevens, net als bij een sterfgeval.

De koffers werden opgeladen. - Vaarwel, Céline, je komt dus morgen! Ik breng mijn sleutel bij meneer Messner. - Nu naar de Corvet's, die met hen zouden eten.

- Wat een bak van een wagen! vond Pau.
- Niet goed? De koffers en onze gasten?
- Ja!.... Och, jij denkt zoo heerlijk aan alles. - En zij vlijde zich tegen zijn borst.

Dolf kreeg zijn geheim op de lippen, maar hij wist het te bewaren. Eerst de Corvet's. Van hen naar de Walter's. Dan met zijn zessen naar Messner's huis. Dolf liet de auto iets vroeger stoppen, stapte uit: - Monsieur est là? Neen, meneer en mevrouw waren uit. Behoorlijk zwaarwichtig gàf hij den sleutel. Alles was voorbereid voor morgen: het meisje zou vroeg in het huis zijn met werksters; maar hier was een sleutel; als afgesproken met meneer Messner, had het meisje den tweeden gehouden.

- Bien compris?

De dienstbode lachte, die knappe meneer trok zóó'n ernstig gezicht....

- Hè, hè, zei Dolf, nu zijn we d'r.
- Waar? vroeg Paula met een lipje.
- Aan het eind van lijdensdagen.
- Och....

Corvet en Toetie troostten. Met zulk een prachtigen tijd vóór de borst! Op reis met je man en dan te huilen.... Dolf dachtverschrikt: deed ik verkeerd? Doch toen een besteller, betrekkelijk vlug, in het 'Hooge Huis' te Boschvoorde, blijkbaar hopend op een fooitje, zelf in de zaal het telegram bracht, voelde Dolf zich verlicht en voldaan, zóó was het beter, als ten minste.... En ja, het kon, er was te Zandvoort plaats voor Pau. Dus begon hij er dadelijk over: na de vier dagen hier tot afscheid, deze laatste van bezoeken, van een algemeen vaar-

wel, zou hij Pau naar Rosa brengen, er was een kamer in het hotel; hij bleef één dag voor ten minste twéé baden en deed dan het eerste stuk reis alleen.

- Nee.... zei Paula.
- Ja! zei Dolf.
- Goeie lievert....

Het plan wàs goed. Paula toonde duidelijk vreugde. Rosa wàs een vriendin geworden en terwijl die voor de kinderen zorgde, kon zij wat zijn voor Oome Sam, die nu wel deerlijk scheen verouderd en maar zelden mee naar het strand dorst, dus meest alleen bleef op de veranda.

Vlug vlood de avond van het zestal, het was met de beide Corvet's weer aan en Toetie huilde na de Heidsieck. De volgende dagen werden één hurrie van in de war geloopen ontmoetingen, mislukkende bezoeken en te luidruchtige ‘regrets’. Dolf ging afscheid nemen van Messner, ook voor het regelen van de betaling; Emma was uit, naar haar echtgenoot zei; later bleek dat de goeiert gejokt had, Emma was ‘niet al te wel’. Dolf, vol meelij met den slaaf, rijk in de liefde zijner vrouw, repte zich weg: zij wachtte bij Toetie - nog eens zou hij met haar het huis zien....

Céline had haar best gedaan, de rommel bleek overal opgeruimd. Ach, wat was het een goed, lief huis....

- Geen berouw?
- 't Is beter jongen. Nù kun je in Holland nog iemand worden.
- Vrouw! Mijn vrouw! Mijn moedige schat....

Zij wilden niet sentimenteel doen. Dus - het hek van den overtuin was gesloten en Céline had den bos - wrongen ze zich aan den buiten-zijkant door een der gaten in de heg en zaten er éven nog op de bank, genoten nog ééns van het wijde uitzicht, met rechts tusschen de boomen het kerkje, dat van een trouw van eeuwen sprak.

* * *

Hij bracht haar naar de vrienden te Zandvoort, baadde nog 's avonds, wéér vroeg in den morgen en toefde dien dag te Amsterdam, waar hij een regeling trof op de Bank en een

onderhoud had met Wessels. Toen belde hij nog even Pau op.

- Ik ga naar Parijs!
- Hè?
- Dan naar Keulen!

En hij reisde met den nachttrein. De lust was al te groot geweest. Wel verweet hij zich dilettantisme, maar twee dagen nàm hij ervan: eerst om Rouaan terug te zien en dan, één middag, den dom van Chartres. Den derden dag, weer te Parijs, overtrof hij zich in vermetelheid en bezocht den grooten Eiffèl, aan wien hij op de Tentoonstelling te Brussel was voorgesteld en die, goedhartig-hoffelijk, hem allerlei ontwerpen toonde, eenig materiaal-gebruik uitlei en met briefjes van aanbeveling naar twee bijzondere werken zond. Zoo werd dit begin toch geen dilettantisme! Integendeel had hij onmiddellijk stof voor een eerste feuilleton, waarvan hij het klad schreef, sporend naar Keulen: oud-Fransche schoonheid, Rouaan en Chartres, nieuw-Fransche schoonheid, beton en ijzer. In herinnering van reisjes, als student naar Keulen gedaan, bezocht hij enkele oude gebouwen, zelfs het Gürzenich zag hij terug met plezier en inzonderheid stond hij lang vóór den koenen Sankt-Gereons-koepel. Zijn aandacht ging naar bruggenbouw, naar wat de steenen Rijnbrug verving, dit schoon en edel gebruik van ijzer. Hierna toefde hij vrijwel een ganschen dag te Mülheim in de verffabrieken en voelde haast zich nog student, vervuld wéér van wat eens voorbeelden waren, als lessen voor een móóg'lijke toekomst. Zoo stoomde hij ook door de haven van Duisburg. Het was alles één machtige geestesverfrissching, die hem de liefde hergaf voor zijn vak, als voerend tot alle mogelijkheden, open liggend in heel de landstreek met installaties van nijverheid, waarbij de chemie orakeltaal sprak. Tusschen de oude groote bedrijven, den mijnbouw, het ijzer, de textiel, waren veel-verschillende jonge ontstaan. Voornamelijk op het gebied der chemie. En consortiums bleken gevormd, die gansche industrieën beheerschten. Dus niet een klein werk, groot geworden; maar versmelting, samenvatting tot één overheerschende organisatie, met ook hier aan het hoofd een veldheer, een strijdbaar held, o! innig Duitsch. Geleerden, uitvinders, ingenieurs, maar vóór alles organisators. Soda, aniline, kunstzij; dan weer bier of alkohol;

aluminium, papier; en steeds als machtigste, het staal.... Dolf hoorde van unie's, trust's, concern's, van zeer verscheiden geweldigheid; eerbiedig werd over mannen gemompeld, als te bewonderen en te vreezen - en nu en dan sprak hun macht uit een bouw, nog anders dan door omvang, zwaarte of, wat hij ook zag, machtsvertoon. Kracht, in een bouw verzinnelijkt, 't kwam voor, dàn zonder iets ‘protzigs’ eraan. Doch meestal zag hij meer forschheid die lomp was, drukkend, breed, niet ingehouden.

Zelfs Düsseldorf trof daarmee het meest. Weelde, te veel; geen schoone weelde; geene die meer was dan scheen. Stof te over voor feuilletons; zelden bezieling tot woningbouw.

Van Düsseldorf trok hij naar Hagen, waar hij den arbeid zag van Osthaus. Hij kocht foto's, schetste wat; doch er was niets dat hem op een idee bracht. Overal overweldiging; nooit, ook in woningen, nooit het decente, de trots die wil bescheiden zijn. Wat hij ontdekte van nieuwe luxe, zoowel aan huizen als stratentooi, deed hem slechts denken: zoo wil ik het niet. En zuchtend verweet hij zich: hoe dan wèl?

Toen had hij een interessant avontuur. Teruggekeerd te Düsseldorf, maakte hij in de eetzaal van het hotel door het toeval van eene kleine beleefdheid kennis met een ongeveer dertigjarigen adellijke, die in Californië had geboerd en nu, na zijns vaders dood, was teruggekeerd naar het landgoed zijner famielje, waarvan hij het bestuur wilde moderniseeren. 't Bezoek aan dat Rittergut nam een dag, maar Dolf had geen spijt van dit tijdverlies, want hij vond Duitsche degelijkheid, verfrischt door Amerikaansche ervaring. De Duitscher had zich vrijgemaakt; ontvlucht aan den leiband eener vanzelfsprekende, immers zelfgenoegzame traditie, had hij pas naar huis willen komen, nu zijn inzicht het goed zou besturen. Dolf voelde zijn kleinheid bij zulke geestkracht: hij, de meneer, teleurgesteld, vrijwel door al wat hij gezien had, omdat het zijn Hollandschen smaak niet voldeed; zag hier de macht van den wil tot de daad, Duitsch zelfbewust, op wreedheid af, maar ook volstaande om iets te bereiken, om naar eigen begrip te doen.

Hooger dan Hamburg wilde Dolf, nu hij Paula had achtergelaten, niet gaan, hoewel Kopenhagen lokte: Deensche

weelde, Deensche smaak. Na te voren een Hamburgsch hotel te hebben aangewezen, werd hij er door brieven van haar verblijd en vond hij er ook een korten van Wessels, die voorloopig beslag op grond had gelegd. Bij de beslissing was geen haast, zelfs leek het voorzichtig niet snel te besluiten, om vooreerst nog buiten de aandacht van heeren grondspeculanten te blijven. Maar een vooruitzicht was er dus. Zij konden vóór den winter beginnen....

Om dit beginnen reisde Dolf, om indrukken, voorbeelden... niet van bruggen! evenmin van boerderijen; van mooie heerenhuizen, villa's, en eigenlijk had hij nog niets gezien dat hem hiertoe inspireerde. De reis een inval van rijkelui's zoontje? Het oude verwijt van dilettantisme kneep nogmaals, nu door eenzaamheid. De bewondering voor den jongen baron, die wel niet ronduit had erkend op vaders dood gewacht te hebben, voordat hij naar Duitschland terug wou keeren, maar wiens leven, acht jaar lang, een voorbereiding was geweest, en in een hard, een ruw bestaan, tot het boerenwerk van nu, waarbij 't bezit den arbeid diende en deze wezenlijk eenig doel was; oefende invloed op Dolf's gedachten, op zijn besef: *het* moet, *ik* moet. - 'Jij neemt het te gemakkelijk, Dolf!' De standaardbeschuldiging, jaren lang, van dien trouwen raadsman, zijn voogd. Maar nu wou hij graag aan het werk....

Om iets te doen, bleef hij 's avonds thuis en schreef twee feuilletons achtereen: over ernst bij grondbezit, als aanschouwd in dien jongen baron; en over Hamburg, Hafen-und Groszstadt, waar, meer dan het ijzer nog, het beton hem nieuwe toepassing getoond had.

's Nachts schoot hem het bestaan te binnen, hier in Hamburg van een neef, Onno Winsema, zonderling mensch. De mooie Onno, als hij genoemd werd, of Onno met den mooien baard. Hij moest nu in de vijftig zijn en was ongetrouwd gebleven. Wat hij deed? Hij had wat geld, al leed zijn vader groote verliezen. Dolf vond den naam in het adresboek, stuurde 's morgens een stadstelegram en reed er in den avond heen. Het duurde wat, eer werd opengedaan. Toen: vijftiger met sneeuwwit haar, prachtig kroezend om de slapen en nog mooier in een baard, breed, fijn krullig en twee palm lang. Een eigenaardig zelfbewustzijn deed Onno eenzame avonden wenschen,

na dagen van toewijding middenin drukte. Aan een stuk zelfkant van de stad had zich de uiterlijk-oude eenzelvige een gezellig home gemaakt, met ‘leerzaam huisraad’, als hij zei. Aangezien Dolf geen acht sloeg op het woord, legde Onno het ongevraagd uit: hij respecteerde onze dichters, al leefde hij ver van het vaderland, en zoo waren Jan Luycken's verzen over de meubels hem werkelijk lief. Het huisraad en de verzen beide, met nog wel andere dan van Luycken, maakten zijn eenzame avonden kort in noodige rust na dagen van herrie. Want zijn betrekking in het door gestadig geldgebrek gedrukte Toevluchtshuis voor Scrofuleuze Kinderen was te minder een sinecure, daar alleen met het schrijven van briefjes en een ‘komt u, zie en oordeel’ de belangstelling der talrijke min of meer krachtige steunpilaren werd levendig gehouden.

- Eerst de briefjes, dan bezoeken! Overdag spreek ik zóóveel menschen, dat ik 's avonds graag alleen blijf.

- Maar.... En Dolf bewoog tot opstaan.

Onno beperkte de aansporing om te blijven tot een kalme handbeweging. Maar hij vertelde nu, gul-openhartig. De bij het noemen van verwanten terloops gedane mededeeling, dat hij na Tante Winsema's dood moeite had met Jan den Duycker - hij ‘gaf 't een advokaat in handen’ - kon Dolf, naar die antwoordde, enkel plezier doen, vooral daar Jan onmiddellijk inbond en, hoewel langzaam, ten volle betaalde. Onno hield weinig relaties met Holland. Na de verliezen van zijn vader, had men hem hier een betrekking geboden, min of meer uit medelijden. Hij raakte verloofd met een ziekelijk meisje, wier vreugde weldoen was geweest. Haar toewijding stichtte dit toevluchtsoord.

- Ik heb haar beloofd ervoor te zorgen, zei hij beminnelijk eenvoudig, en gaandeweg is 't een betrekking geworden, aangenamer dan die ik eerst had. Gelukkig viel Vader's erfenis mee, hij werkte zich dank zij Oom Gerard op, want de toelage die ik krijg van het Huis, is natuurlijk heel gering.

Dolf vroeg, of hij het Huis eens zien mocht; het was een vraag uit beleefdheid gedaan. Doch het bezoek, den volgenden morgen, werd waarlijk meer dan een verrassing. Een ziekelijk jong-meisje en de wat zonderlinge vreemdeling die haar de

liefde gaf van zijn leven, bezielden deze aanvankelijk door baatzucht en kleinzieligheid tegengewerkte stichting zoodanig, dat er niet alleen van lieverlede zeer goede geneesheeren aan verbonden raakten, maar door verbouwen en vergrooten het Huis tot een model-inrichting kon worden, waar Onno de technische voordeelen, telkens door nieuwe bijzonderheden aangevuld, alle van toonde en verklaarde.

Getroffen drukte Dolf zijn hand en liet een geschenk voor de stichting achter.

En hij verliet de machtige stad met het eigenaardig bewustzijn, door niets er zoo te zijn getroffen, als door het dubbele bezoek aan een landgenoot-bloedverwant, met wiens ‘mooiheid’ in de famielje gespot werd, die zijn ongewonen, opzichtigen baard telkens streelde met zelfbehagen; maar wiens toewijding-over-het graf op een toen nog betrekkelijk jong leven voor altijd had beslag gelegd, en het geleidde tot de daad. Wat en hoe die daad nu zijn mocht, bijzaak was 't: zij vulde een leven.

IV.

- Wat doe jij? vroeg Jan den Duycker en keek zijn zwager verbolgen aan.

Prettig vond ook De Ridder het niet. Die Wessels was een burgerman en 't werd ‘Wessels en Van Hooren’.

- En daar de schoonzuster bij, gromde Jan. De snotjongen doet het om ons te tergen.

- Hij doet het, omdat hij werk wil hebben.

- Kon ie dan te Brussel zoeken.

- Hij heeft er gezocht, maar niets gevonden. Niets dan dat boek, dat hem geld heeft gekost.

- En hij staat op geld tegenwoordig!

De Ridder zweeg. Dàt verwijt van Den Duycker....

- In elk geval protegeer jij hem niet, hè? Makkelijk zal hij het hier niet hebben. Er zijn zóóveel architecten! En al wordt er dwaas veel gebouwd....

- Nu restaureert hij De Beukenhorst.

- Hè?

- Van Baerle keert terug. Gisteren is hij bij Annie geweest.

Maakte nog al 'n zielige indruk, echt geknakt door de dood van z'n vrouw. Dolf was herhaaldelijk bij hem geweest. Je weet, hij heeft Dolf veel geholpen. Het huis te Naarden is in verval; al die jaren leeggestaan.... Dolf brengt er centrale verwarming in. Van Baerle krijgt een nicht Sperckelens bij zich.

- .... Weet je nog, dat ie dat scharreltje had? Gaat ie trouwen met die nicht?

- Och wel nee. Ze paste zijn vrouw op en komt nu mee naar De Beukenhorst.

- Maar.... onze zwager centrale verwarming? Dat is toch niets dan loodgieterswerk! Dolf is ontoerekenbaar. Zijn heele leven heeft ie geluierd en nu aanvaardt hij zoo'n karwei.

- Nee, nee, het is een onderdeel! Je weet, hoe Van Baerle op Beukenhorst is. Ergernis over de hooge belasting heeft hem vijf jaar geleden het land uit gedreven en, wat Annie weemoedig stemde, zijn vrouw kon nooit te Brussel wennen, men kan zeggen: ze liet zich verhuizen; en nu ze dood is, komt hij terug, in weerwil van de hooge belasting.

- Hij is uit zaken, betaalt dus minder.

- Nu ja, maar het zal nog een aardig bedrag zijn. De reden waarom hij weg wou, bestaat nog. Maar in zijn eenzaamheid wil hij terug, ofschoon juist hij daar wel kennissen had, zelfs had ie er voor haar gezocht. Gelukkig heeft hij nu die nicht, die van tante moet hebben geërfd en dus, geborgen voor het leven, zich schikt in een jaar of wat Naarder stilte. Om de Beukenhorst weer bewoonbaar te maken voor iemand op leeftijd, in Brussel verwend, moet er heel wat vernieuwd en verbeterd en dat is Dolf wel toevertrouwd.

- Je praat of je Samuel Davids was. Die bazuint ook de roem van zijn vriend uit. Tom zat laatst met hem in de stoomtram en mocht het aanhooren: Sam tegen 'n smous, niet minder griezelig dan hij, aan het opsnijden over z'n huis, gebouwd door zijn Brusselsche friend Van Hooren.

- Ben je er wel eens in geweest?

- Ik? Nee!

Jan's gelaat vergrimde. Zachter, als kostte het spreken hem moeite, wierp hij de verwensching uit:

- Ik zou gaan kijken als het in brand stond. Maar we

kunnen van Dolf plezier beleven. Hij is een zieltje zonder zorg, nog altijd even roekeloos. Verbeeld je, nu zoekt ie overal grond, nu wil de waaghals zelf gaan bouwen! 'k Heb er toevallig van gehoord; te Hilversum is boschgrond te koop, achter de 's-Gravelandsche weg, iets van de weg af, maar gunstig gelegen. Een makelaar kwam er laatst mee bij mij, hij had een voorstel tot combineeren, maar wat ie vroeg was veel te veel. Toch zei ik niet onmiddellijk nee en nu belde hij gisteren op, een kooper had zich aangemeld.... We praatten wat door, 'k hield vol: te duur; toen, als om mij te overtuigen dat deze nieuweling serieus was, zei hij: ik kan het u ook wel zeggen, 't zou wezen voor een nieuwe firma, waar uw zwager lid van is; die wil daar twee of drie villa's bouwen.... Voel je, wat dat beteekent voor ons?

- Voor ons?
- 't Gebeurt met het geld van Dolf.
- O!.... Maar mijn God, wie denkt nu daaraan! Dolf is zestien jaar jonger dan ik.
- Jij hebt kinderen, hij niet.
- Maar dan blijft er toch zijn vrouw.
- Ja, als hij dat deed, háár alles maakte....

Schrikwekkend was Jan den Duycker's stem, de brave De Ridder ontstelde ervan. Hij voelde deernis met Den Duyckers: de slaaf te zijn van zulk een geldzucht! Half om hem te helpen en half om te striemen, dorst hij onzeker de oplossing aan:

- Als je gelooft aan die mogelijkheid, weet ik geen andere raad dan deze: leg je bij het huwelijk neer en bied je zwager de hand der verzoening.
- Dàt.... nóóit, sprak Den Duycker en op een toon, of hij zich verbond tot iets edels. Als zag hij een uitweg voor zijn begeeren, zoo zei hij zachter, schuw voor verraad:
- Dan vraag ik nog eer curateele voor 'm.

De Ridder lachte, doch niet van harte: een dwaze uitval, maar wat een wreedheid!

Hij zou dit gesprek verzwijgen voor Annie.

V.

Al had ‘Oom’ met nog zooveel aandacht geluisterd, Dolf vond zijn goeden vriend deerlijk veranderd. Hij zag 't al dien enkelen dag in Zandvoort, waar de strandherrie Oom beklemde, zoodat hij wegschool in den tuin. Maar nu hier te Muiderberg, in die vrijwel volledige stilte, ontstelde Oom's houding nog veel meer dan toen. - Te veel van het broze lichaam gevergd, Rosa zei 't met weemoedigen glimlach. En toch, hoe nog die hersens werkten! Dolf vroeg zijn meening bij vele getallen en toen hij, met de staten vóór zich, twee cijfers dom verwisselde, rees het hoofd, dat aldoor gebogen geweest was, terstond omhoog en door den bril, de roodomrande donkere glazen, vonkte de tegenstand der gedachte: veilig bleven getallen daar staan.

- Dat klopt niet, kwam zacht uit den mond zonder tanden. - Oom had zijn gebit ook vanmorgen vergeten. -

Toen, nadat Dolf de vergissing bespeurd had, verklaarde Oom traag, want hij wilde secuur doen, dat de becijfering niet onjuist leek. Verder mocht zijn advies niet gaan. Wessels' ramingen maakten den indruk, dat de man niet over één nacht ijs liep; alleen, die grondprijzen.. Ook Oom zelf had te veel betaald voor zijn lap, maar hij begeerde hier te wonen en kocht uitsluitend voor genoegen; bij Dolf, die zaken deed, stond het anders!

- Of lijkt het je noodig, eerst schâ te lijden?

Hij lachte, een spotlach, och, zoo goedig. Toen deed hij even ongeduldig, ook tegen Rosa die hem berispte.

- En ik haal u een schoone zakdoek! Foei, hoe vies! - En het glanzig mevrouwtje liet juist genoeg van vuilheid blijken tot een vroolijke zege bij Dolf en bij Oom.

- Is deze malle regeling noodig, ik vind het onzakelijk edelmoedig. Je firma bouwt, maar jij betaalt, jij draagt de volle risico. Had dan bestaande panden gekocht, als je graag geld in huizen wou steken.

- Ik waag wat geld, volkomen waar; maar de firma mocht niet wagen. 'k Beschouw het als een sleutelgeld om te komen in een firma. Wie zou ons zóó maar die opdracht geven? Wij

bouwen huizen als reclame voor de firma die huizen wil bouwen en deze eerste behooren aan mij.

- Maar zoo doe jij dubbel op!
- Wat men niet weet! U denkt hieraan? Ik zeg het u in vertrouwen als vriend.
- En als je vriend maakt Oom bezwaar.
- Vergeef me, Oompje, voor deze keer!
- Wat zijn je plannen met die huizen?
- Verkoopen? verhuren? Het is een kansspel. Maar lange tijd leegstaan mogen ze niet; dat zou het tegendeel zijn van reclame.
- Dus wil je er desnoods op verliezen?
- Als 't niet anders kan, och ja. Vóór alles moeten we vooruit.
- Heel goed, heel frisch, met reclame beginnen, maar dan de firma, niet jij persoonlijk.
- En als ik bij het eerste huis van het dak val? Wessels heeft niets! Ik zie me zwager Den Duycker al loopen, als erfgenaam qualitate qua en betaling eischen van Wessels, droef alleenresteerend firmant. Nee, dan zou bouwen met hypotheek nog beter voor ons zijn geweest.
- In mijne firma kom je niet! Is me dat een man van zaken....
- Een huizenbouwer, anders niet, Oom. En onder ons: ze worden goed.
- Ja, dat zal wel, als jij het geld geeft! Niet-duur bouwen kun je niet, dat mocht ook ik eens ondervinden.
- Oompje, wat heb je de bokkenpruik op!- Houdt dit huis, bij storm en vorst?
- Nou, ja.... Maar.... Zeg me liever eens, correspondeer je nog met die neef?
- Die neef?
- Van dat gesticht in Hamburg.
- Nee. Hoe vraagt u dat?
- Och, zoo maar. 't Lijkt me net zoo'n dwaas als jij bent. Zijn Jaarverslag ligt daar, op me bureau. Neem 't maar weer mee. Eén biljetje van achterin heb ik voor mij er uitgescheurd.
- Biljetje?

Dolf was opgestaan. Bladerend zag hij wat Oom bedoelde.

- Hebt u?....

- Ja, ik heb ingeteekend. Aan die inrichting draag ik graag bij. Als men mij, toen ik vier jaar oud was en, zooals het heet in de volksmond, door de klieren werd opgevreten, in zoo'n gesticht had doen verplegen, zat ik nu niet in deze stoel.

- Goeie Oom Sam, ik dank u wel.

- Net zoo'n papiertje zit er nog....

- Ik zal het gebruiken, dank voor de wenk.

- Wacht niet tot je failliet bent, bòuwer!

VI.

Dolf had het advies gevraagd van Oom Sam, niet uit wantrouwen tegen zijn medefirmant, maar tot contrôle van zichzelf. Op de Nederlandsche Bank had hij altijd raad ontvangen bij 't beheer van zijn bezit, na de décharge van zijn voogd, die er uitstekend voor wist te zorgen. Nooit kon hij dezen evenaren; 't was ook geweest op diens advies, dat hij zich aan de Bank toevertrouwde en niets zonder voorlichting deed. Het vrijmaken nu van geld voor de firma, als hij aanvankelijk bedoelde, was een reden geweest tot conferenties, waarbij zijn raadgever niet had verheeld, Dolf's voornemens gevaarlijk te vinden. Die Wessels mocht een voortreffelijk mensch zijn, nooit had hij zelf met geld gewerkt: een bouwmeester, wien men opdrachten gaf tot het maken van ontwerpen, waarvan aannemers daarna de uitvoering kregen voor rekening van opdrachtgevers. Nu zou er plotseling kapitaal zijn, waarmee de firma, ook Wessels, zou werken.... De bedenking had invloed op Dolf. echter niet om zijn belang: - hij zag het risico voor de firma en begreep nu Wessels' vrees, die telkens aarzelde bij een kans om geschikten grond te koopen. Toen stelde Dolf een afscheiding voor: de firma W. & v.H. zou bouwen, twee of drie panden tot reclame, maar als in opdracht van Dolf persoonlijk. Zoo werd hij plotseling ‘bouwspeculant’ en hij besefte het gevaar - niet enkel voor zijn kapitaal; er was ook dit, dat bij den bouw hij meer te zeggen kreeg dan Wessels, om wiens ervaring het hem te doen was. Slechts door het perikel scherp te beschouwen, de mogelijkheden oprecht te bespreken, ook dit, dat hun inzichten zouden verschillen, kwamen de twee tot de over-

tuiging, dat zij elkander volledig vertrouwden. Wessels had bezwaar gemaakt: mocht hij dit offer van Dolf aanvaarden? Hij had er met Paula over gepraat, die toen tot Dolf zei: - Vraag 't Oom Sam.

En dit raadplegen kreeg thans een staart.

Dolf had nauw'lijks het huis verlaten, of Oom zei aan Rosa het kantoor op te bellen van Wessels en als deze thuis mocht zijn, hem te verzoeken voor een dringende aangelegenheid per auto naar Muiderberg te komen.

Rosa verzette zich, Oom moest rusten.

- Domkop, ik heb hem toch zoo maar niet hier!

Oom strompelde naar zijn ligstoel in de ruime en rustige slaapkamer, Rosa sloot er de gordijnen; de kinderen, thuiskomend, kregen een standje: druktemakers, egoïsten, die nu nooit eens dachten aan Oom.... Maar Wessels was niet op kantoor gebleken.

Echter kwam hij nog vóór den avond. Oom wilde hem alleen ontvangen.

- Ik ben u dankbaar, zoo begon hij, dat u aan mijn verzoek voldoet. Vanochtend was uw compagnon hier, mijn hooggeachte vriend Van Hooren, die me van het plan vertelde om villa's te bouwen in Hilversum. Hebt u de voorkeur nòg voor die grond?.... Mooi zoo. Ik ken het perceel toevallig, 't ligt namelijk al een heele tijd braak, doordat men er zooveel geld voor wil hebben. Schuin ervóór is de villa van iemand die ook doet in diamanten, Van Dantzig, hij sprak mij erover aan. Een eerste gegadigde is u niet! Men houdt er merkwaardig vast aan de prijs, die hoog is, zelfs voor Hilversum. Ik heb dit niet aan Van Hooren gezegd en zou het ook aan u niet zeggen, als ik... nu moogt u zich verbazen, u niet wou voorstellen: kóóp de grond, máár koop hem voor mij en gaat u er samen voor mij aan het bouwen.... Meneer Wessels, ik merk dat mijn doen u bevreemdt. Ik zei u, dat u zich moogt verbazen! Toch heb ik de vijf nog zoowat bij elkaar en ben ik vrij van sterke drank. Wat ik zou wenschen, dat u deedt, vraagt een zeker kapitaal, dat ik in staat ben op tijd te fourneeren. Ik had nooit een betamelijk lichaam, maar sta nu wel heel onvast. Dat, met allerlei bijkomstigs, maakt dit najaar bijzonder geschikt om, laat ik maar zeggen, te likwideeren. Mijn broer heeft de firma te

Brussel ontbonden, hij durft op zijn ouden dag Parijs aan, trouwens is hij pas getrouwd; mijn neef met wie ik samenwoon krijgt nu alleen de slijperij, waar ik als jongen ben begonnen en die niet lang geleden akelig zwak stond.... Gelukkig kwam dat nog in orde en me neef heeft er zijn bestaan. Een gedeelte van mijn vermogen zou ik nu wenschen te bestemmen voor een gesticht, dat helaas heeft ontbroken toen ik een kind was met scrofulosis. Daar zou ik dus een aantal scrofuleuze kindertjes van de toekomst tijdelijk willen bijeenbrengen. Wil uw firma dat te Hilversum voor mij bouwen, legt u dan gauw beslag op de grond. Omdat ik me wéét een man van de dag, ga ik morgen in Amsterdam naar mijn notaris en regel mijn nalatenschap in verband met dat *Rosa Davids Huis* - zoo zou ik de stichting wenschen te doopen. Het moet worden iets werkelijk goeds. Een neef van architect Van Hooren staat in Hamburg aan het hoofd van een dergelijk huis.... O, weet u ervan? Ja, Dolf was vol bewondering. Die neef zal ons wel adviseeren, beiden moet u natuurlijk daarheen, ook moeten we hier deskundige voorlichting zoeken; en als u, vóór of na mijn dood, te Hilversum dat huis gezet hebt, hoop ik dat het voor u een reclame, beter nog dan die villa's zal zijn.

Wessels' kaak had geen oogenblik rust. De lippen beefden, openden niet. Hij dorst niet zien in dien donkeren bril, niet naar het bultig dwergelijf, zwaar máár broos, een beenderkast, even onhandzaam als makkelijk breekbaar, waarop een kop, niet groot maar topzwaar, nu, door de botjeshand gesteund, scheef tegen den rand van den stoel gezakt: hèt levende aan dit voos karkas, maar dan ook wel zóó vurig levend, zóó eenenal wil en zelfbewustzijn, dat Wessels, ontroerd, niet dacht aan zichzelf, niet aan wat hem werd aangeboden, maar aan dezen edelen laatsten-wil. Hij schaamde zich niet, dat zijn oogleden trilden. En die over hem begreep het.

- Dit nooit deugend brok lichaam, meneer, is de droeve metgezel van een niet-makkelijk leven geweest. Mijn verschijnen heeft altijd verschrikt. De eerste maal dat Dolf me zag, die door de natuur zóó bevoorrechte jongen, moest ik het zien hoed-ie van me ontstelde, hij meende mijn broer in de kamer te vinden en dat is nu juist een pracht van een man. Vreemd, hè? Zelfde vader en moeder en maar achttien maanden er tusschen.

Ik zag, hoe Dolf zich wòu beheerschen en dat nam me voor hem in. Toen - zijn liefde voor zijn vrouw!...We zijn werkelijk vrienden geworden, van hem en haar, ik en de mijnen. De mijnen, zoo noem ik me neef en nicht, bij wie ik een pracht van een levenseind heb.... 'k Wil nu met David, me broer, niet ruilen.... Ik vertel u dat alles, erg openhartig, maar als u mijn voorstel aanvaarden wilt, leeren we toch mekaar meer kennen..

Nu dorst ook Wessels volkomen oprecht zijn.

- Meneer Davids, zei hij, ik mag het wel zeggen: als u wist wat u is voor me compagnon!.. Ik heb er hem wel eens mee geplaagd, zooals-t-ie vol is van.... 'Oom Sam.' Wat hij voor mij is, zal u begrijpen. Mijn gansche bestaan wordt opeens iets anders. Maar dat ik nu ook nog mijn deel zou krijgen, als u me toestaat het zoo te zeggen, van uw genegenheid voor hem.... Nee?,.. Ik néém het zakelijk, maar hoe had ik ooit vanzoo'n zaak kunnen droomen! Ik kan alleen maar erkentelijk danken..

- Nee, hoor eens!.... Het hoofd veerde op in spot. - Eerst de zaken, me waarde heer Wessels! Néémt u het aan?.... Goed. Afgesproken.

En Wessels drukte, eerbiedig, die knoken.

VII.

Rosa Davids had geen gemakkelijk leven. Leek een winter eindeloos in de stilte van Muiderberg, daar aan die laan, parallel met den hoofdweg waar de tram nog wat vertier bracht, aan bezigheid en moeilijkheden ontbrak het haar dagen allerminst. 's Morgens begon het met haastige drukte, voor Sam, voor Oom en de kinderen. Dan lag opeens de leegte vóór haar, 't gezinloos-zijn van vele uren. Een bezoek was iets bijzonders; wel belde er nog al eens iemand op, uit Amsterdam meest, of uit Bussum; en ook zij van haar kant belde, al zei Sam telkens: niet te vaak. Dat hij opbelde wenschte ze niet, want dan was 't dat hij niet thuiskwam. Zoo wachtte zij, wachtte de kinderen af en trachtte de meisjes tevreden te stellen, die telkens over zóó'n eenzaamheid morden.... Twee winters waren voorbijgetreuzeld. Maar dezen winter had ze Oom! Oom, die niet meer naar Amsterdam ging en wiens thuis-zijn haar leven veranderd, maar het tegendeel van vermakkelijkt had. Want al

het leeg-zitten maakte hem lastig, hoezeer hij zijn best deed beminlijk te zijn. Het fulmineeren was over hem zelf, ook ging het meestentijds tegen hem zelf, tegen wat heetten zijn kwaje gewoonten, maar wat de gevolgen der lichaamsgebreken, van ziekte en van ouderdom waren, zijn morsen, zijn slordigheid, al zijn vergeten, die dwaze ongeredderdheid, die hem meer ergerde dan haar, maar die voortkwam uit zijn nerveusheid, zijn vrees dit niet te doen of dat; hartstochtelijk vasthouden aan het leven, met een, ieder die bij hem kwam, treffende geestkracht.

En hij kreeg zoo wat bezoeken! - De meeste, weliswaar, aan bed. Ook stond de telefoon ervóór, soms belde men driemaal op éénen morgen en bleef hij eindeloos in gesprek, telkens ruziënd met de juffrouw, die de aansluiting dreigde te breken. Alles voor en over het Huis, 't Huis dat heeten zou naar.... haar.

De biecht dáárover was het geheim, dat zelfs haar man niet kennen mocht! Rosa Davids.... dat was zij. Maar Ooms keuze bedoelde niet haar.

- Roosje, zoo had hij gesproken, je kinderen laat je Opa zeggen. Dat is een weldaad geweest voor mijn hart, veel grooter dan je kondt denken of gissen. Ook enkel naar jou bedoeling was 'tvéél. Ik, gebrekkige, geestelijk Opa voor de kinderen van mijn mij liefste verwant, de stamhouder en die mijn naam draagt. Maar.... Jou Moeder wèrd.... Rosa Zadoks.... Werkelijk gehoopt heb ik nooit, dáár voor leed ik te veel in me jeugd, lichamelijk en geestelijk, juist ook door me te zien, als ik was. Toch, wakend-gedroomd, de witte nachten en véél uren onder het werk, omdat ik vlugger dan wie ook vooruitkwam en hopen dòrst eens rijk te worden; gedroomd, me voorgesteld.. vól eerbied, want nederig was ik altijd in me liefde; gedacht als aan iets dat wel nooit zou gebeuren, maar dat al heerlijk was om aan te denken.... Tot Levi Zadoks kwam en kreeg. Gedroomd! Gehoopt! En.... ja! gehunkerd, hèb ik naar een.. Rosa Davids, ik gebrekkige, ik het monster! Zij heeft het, méén ik, nóóit vermoed. Hoe zou, van zóóveel onbeschaamdheid, zij, mooi meisje, mij hebben verdacht?.... Had ik nù nog moeten zwijgen? Dertien jaren na haar dood! Je man, je kinderen, iedereen mòet denken dat het Huis naar jou heet,

als dank voor de weldaad van je gastvrijheid, je zorg, de goedheid van je liefde. Reden genoeg om je meter te maken! Maar - - ik heb er lang over geaarzeld: - - ik vond het, juist omdat ik je liefheb als de goeie vrouw van Sam, niet eerlijk jou dit te verzwijgen, die.... bijbedoeling, als je wilt: *het liefdegeluk van mijn leven* gemaakt tot Schutsnaam van 't Huis dat mij heeft ontbroken, dat ik dáárom geef aan de toekomst.

Rosa had niet veel weten te zeggen, wat Oom Goddank begrijpelijk vond. Zij begreep niet, waarom hij het haar nog vertelde. En dat zij er niets van mocht klikken aan Sam! Want de menschen wisten al: 't had in het Israëlietisch Weekblad gestaan, dat de stichting het ‘Rosa Davids Huis’ heette, met erbij dat het geen joodsche stichting werd. En Sam was daarop aangesproken, aangevallen mocht je wel zeggen, grapjes maar ook stekeligheid en dit het meest door de familie, toch al jaloersch om de slijperij. - Zoo'n peetoom, nah! En dan daarbuiten! Had Sam, of had Rosa dien uithoek bedacht om er den suikeroom op te bergen? Over Oom David werd minder gezwetst, op dezen vuilik werd minder gescholden, nu ook zijn geld aan de neven ontging, daar ieder afgaf op Oom Sam.

Toch moest Rosa ook daarover hooren, want Oom Sam was er diep door gegriefd. Zóó iets onzedelijks èn zoo dòm! Oom Sam, die toch heel goed kon zwijgen, vermocht deze ergernis niet te verkroppen, hierover begon hij telkens weer, eens in presentie der kinderen; doch toen wist Rosa af te leiden. Tegen haar en tegen Sam, tegen wie er kwam van de familie, zelfs tegen niet-joodsche dorpsgenooten begon Oom over zijn dommen broer. Totdat zij uit één woord begreep, dat achter deze afgunst stak het leed over wat hèm gehéél was onthouden. Jaloersch was Oom nooit op zijn broer geweest, maar wel op dat gave, rijzige lichaam, waaraan vanzelf ruimschoots ten deel viel, wat aan zijn schamelheid bleef onthouden. En zie nu, hoe David daarvan profiteerde, de mooie welgeschapene! Het was, het was de schuld van Brussel, van zeden, inzichten, toestanden dáár. De rijkaards troefden elkander met vrouwen, zooals met auto's en vroeger met paarden. David begon dit uit ijdelheid. Gehinderd had het Sam altijd, ook, daar hij zich grondlegger van hun fortuin wist. Maar spreken deed

hij nooit erover, omdat het een zaak alleen van geld leek. Juist daar het wezen was getrouwd en de man dezen toestand duldde, kon het voor David immers niet meer zijn dan een genoegen, dat hij betaalde. Toen Oom vernam, dat de man zich liet scheiden en daarbij hield de kapperszaak, twee huizen voorbij de Place Brouckère, waar zijn broer háár ingezet had, lachte hij: jammer van David's frankskens. Máár toen Sam uit Amsterdam als nieuws bracht: - 'Ik heb Oome David gesproken, hij trouwt en komt dan ook naar Holland', toen schrikten èn Roos èn hij van Oom Sam; toen werd de bultige blinde schrikwekkend en laaide de kracht van zijn geest uit het dreigend: - Dat zal ik verhinderen.

Oom Sam belette inderdaad. Doch zijn inzinking zag alleen Rosa, omdat zij kreeg zijn klagen te hooren, want nu jammerde hij over David, die niet slecht was, zedeloos niet, niets dan ijdel, uit ijdelheid dom, dom-ijdel op een vrouw die een slet was. Ostende maakte hem ijdel op haar, Ostende en Brussel bedierven David: Oom Sam had bij hem moeten blijven, dan was het nooit zoover gekomen. Ach, waarom liet hij David los!....

Na dezen klaagdag, bot erop, maakte Oom het haar met wat anders lastig. 's Namiddags, toen zij was gaan rusten, daar zij meende dat Oom sliep en zij, in haar vijfde maand, voelde dat ze niet op mocht blijven; kwam Saar, het meisje: - Mevrouw! mevrouw! hoort u niet? uw Oom is wakker.... Meteen stond hij vóór haar, in sjamberloek, alleen uit zijn kamer hierheen gestrompeld: er deugde iets niet aan de telefoon en hij moèst Dolf of Wessels hebben. Rosa repte zich naar benee, het toestel uit de huiskamer werkte en even later had Oom zijn zin, maar zij meende flauw te vallen, nog meer van schrik dan van vermoeidheid. Veel hield zij van Oom, ook zij was hem dankbaar, innig graag wilde ze wat voor hem zijn; maar o, dat ongeduld, die drift, waarmee hij alle dingen deed! Zij wist het; juist daardoor werd hij die hij was; had hij, in weerwil van 't vooze lichaam, zich nooit door wat ook laten weerhouden. Zooals te Brussel op het kantoor, waar al de heeren voor hem beefden: al die welgevormde Belgen voor den mismaakten Amsterdammer; zoo was het gegaan op den Achterburgwal, waar hij zich eerst op de kaak had gesteld,

aan aller bespotting zich bloot gegeven en juist daarmee den indruk gelaten van niets en niemand ooit te vreezen. Zoo had hij zich door het leven geslagen met een geestkracht die ieder verwon, doordat hij het aldoor zichzelven deed. Maar dat, zoo beleed hij haar, was niet meer, nu. Hij wist zich aftandig, niet slechts in den mond. Daar alléén zou het weinig hebben beteekend! Hij wist zich afgetobd, opgesoupeerd; desnoods wou hij er wel plotseling uit zijn. Of.... eerlijk gesproken, hij had het gewild; maar nu, nu, met het Huis vóór oogen: als hij dit ééne nog mocht beleven, *zijn Rosa Davids Huis geopend* - dat bad hij God, hem nog te gunnen.

- Jou huis, Roos!

De jonge vrouw vermocht niet te zeggen: - Het huis van me moeder! Niet deze en geen andere hardheid. Ondanks de inspraak van haar lichaam: ‘denk toch aan het kind dat je draagt’, zeide haar iets als haar moedergevoel, den man die zwijgend haar moeder bemind had met de trouw van een held in verworpelingslichaam, te moeten bijstaan tot het einde met een geduld dat wat leek op het zijne, opdat hem gewerd die suprême voldoening: het huis te zien met Háár naam in den gevel.

VIII.

Dolf hoopte wel eenmaal weer villa's te bouwen, zooals hij tot nu tweemaal had gedaan. Op het eerste stuk zijner reis was hij weliswaar geboeid door belangwekkender dingen dan villa's, massiviteit en moderniteit van forscher beteekenis dan het woonhuis. Doch Engeland had hem den lust hergeven om aan de hedendaagsche woning, het huis der weelde en dat van den eenvoud, de inspanning van zijn aandacht te schenken. Wat hij gezien had aan de Theems en meer nog wat hem aan zee verblijdde, die mooie weken wéér met Paula, die beiden een tweede liefdereis werden na de vreemdheid der dubbele scheiding, eerst van het huis, toen van elkaar; het was hem tot een verrassing geweest, zoowel door de mate van levensvreugd, als door de distinctie bij flinkheid en vrijheid, die al dit Engelsche aan den dag lei, na de gedruktheid, den dwang in Duitschland, beide, gedwongenheid en zelfdwang. Aan

Engeland's zee had Dolf geweten: men verwijt mij een dilettant te zijn, het is omdat ik mijn vrijheid liefheb, omdat ik ook arbeid wil doen als plezier, wil zien als plezier, als plezier wil geven: zoo, in de eerste plaats, het woonhuis. Hier dacht hij met schrik aan het Rittergut, waar die jonge baron hem gebracht had, die het Amerikaansche meevoerde als import - door hem verduitscht tot een dwingelandij.

Hun buurman aan zee was ook architect; hij trachtte Fransch te praten om Paula en lachte telkens zelf om flaters. Zoo werd die omgang schielijk gemeenzaam en nu stelde hij zijn vrouw voor, die enkele dagen naar Londen geweest was en beter overweg kon met Paula, dank zij een kostschool te La Rochelle. De heeren zaten tot laat in den avond en praatten over Arts and Crafts, over Morris' apostolaat, over Engelschen, Dolf onbekend, ook over Berlage en De Bazel en wat Dolf nu gezien had in Duitschland. Den voorlaatsten dag bood Cheveley een autotocht naar een spinnerij aan, welke het eigendom was van een neef, die ook Dolf had laten nooden. Mrs. Cheveley vond het te warm en ook Paula bleef graag aan het strand. De nog nieuwe fabriek had een grooten omvang, zij was frisch, vol licht en lucht, alles was er proper en vroolijk en de rit erheen genoeglijk. Ook met dezen Cheveley schoot Dolf heel gemakkelijk op en verheugd bespeurde hij, dat zijn gastheer Twente kende en veel waardeering had voor het werk, daar.

Eerst tegen elven kwamen de twee in het strandhotel terug. Mrs. Cheveley wachtte hen op. Paula?... Die was wat onwel geworden, misschien de hitte, de felle strandzon.... Mrs. Cheveley had voor een arts gezorgd, Paula sliep nu.... Dolf ging zien, doch toen hij haar in rustigen slaap vond, kwam hij nog even naar beneden. Met een iets verlegen lachje gaf Mrs. Cheveley hem de hand, haar man bleef achter en vertelde, wat de medicus volgens zijn vrouw, vermoedde.... Kon dat zijn? Wist Dolf ervan? Een of twee dagen moest hij nu wachten, voordat Mrs. Van Hooren mocht reizen....

Dolf, bij de thuiskomst wel geschrikt, was gerustgesteld toen hij Paula zag slapen. Nu, op die door den echtgenoot kiesch gedane mededeeling, raakte hij opeens geheel in de war. Paula.... dat? Niets kon hij vragen! Mrs. Cheveley was naar

boven, maar toch.... En Paula, Paula sliep. Natuurlijk moest hij haar láten slapen, heel stil zich uitkleeden, mèt dat.... raadsel, deze vreemdheid, ongeloof'lijk....

Hij slaagde erin zijn bed te vinden, zonder dat zij was wakker geworden. Bij den nachtschemer van het geopende raam, waarbij hij zich had uitgekleed, kon hij niets in haar bed onderscheiden. Maar zacht-rustig ademde zij. Zoù het waar zijn, kon het wezen? Wat een ander leven opeens! Het was.... wat hij dikwijls voor Pau gewenscht had. Hemzelf.... zoolang hij niets over haar wist, kòn hij voor zichzelf niet blij zijn. Maar zij ademde geregeld, voor ongerustheid was geen reden; toch, àls zij even.... dáár bewoog ze.... neen, ze sliep voort; dat zij zich omlegde, was misschien een gevolg van zijn kijken geweest.

Het licht uit een wijden September-strand-hemel doorgloriede hun ruime kamer, toen Dolf ontwaakte en - haar zag zitten, in bed, de oogen starend naar hem. Hij was al bij haar. - Schat, hoe ben je? - Best! - Maar wat is het dan? - Ja, ik weet niet.. Nu zat hij op den rand van haar bed, haar hand in de zijne, zij spraken niet.

Zij wisten dat zij samen waren.

* * *

Het eind van die reis, voor zijn vak ondernomen, was voorzichtige vlucht om het ‘thuis’ te bereiken, dat een pension in de Vondelstraat zijn zou. Toen Paula hier veilig was aangekomen, wist Dolf zich ‘akelig sentimenteel’: hij dacht aan Vader en aan Moeder, met dankbaar ontzag aan de hulp van zijn voogd; hij voelde opeens famieljezwak en zou zijn drie zusters graag hebben omhelsd. Maar reeds dien nacht kwam zekerheid, dat de Engelsche dokter zich had vergist. Of kon de terugreis nadeelig geweest zijn? De dokter die 's morgens kwam, meende van niet. Paula moest zich rustig houden. Verder wist hij niets te zeggen. En ook daarna viel niets te zeggen, in enkele dagen was Paula de oude en Dolf vroeg zich af: was het droom, of vergissing? Verwonderd was hij over de kalmte, waarmee zij dezen toestand aanvaardde, licht spottend met dien Engelschen dokter. Dus was zij niet teleur-

gesteld? Hij dorst er niet meer over spreken. Hij voelde - hier is *zij* niet gewoon. De oude zielewond, het ‘verleden’?

Wat kon het anders in haar zijn, die te Ukkel dol op 'r hond was en nu bij dit geen.... leegte voelde? Dolf besefte dat ieder woord, voortaan dáár nog over gesproken, gevaarlijk zijn kon voor hun liefde. Gelukkig wist niemand hier iets van hun ‘vlucht’, behalve de dokter, wien zwijgen plicht was. De tocht over zee was voldoende verklaring voor de mevrouw van het pension en ook Wessels en Rosa kregen te hooren, dat Paula toch niet tegen zeereizen kon.

Wat bleef, was alleen de vreemdheid voor Dolf, de ontgoocheling, dat deze *waan* blijkbaar hem meer was geweest dan haar. Hij moest dus maar vergeten in werk. En dit kwam, zij 't niet aan villa's.

De Beukenhorst was lang verwaarloosd, ook voordat meneer Van Baerle verhuisde: zoo viel daar zeer veel aan te doen, al pruttelde de eigenaar telkens, dat het hem werkelijk veel te duur werd. Dolf nam deel aan Wessels' praktijk en toen was er opeens: de stichting. O, dat staan vóór zieken Oom Sam in het kantoortje der Slijperij, waar hij straks den notaris ontving, omdat hij de twee bezoeken niet aan kon! Oom's overkomst was toch al een daad, maar nu werd dan ook alles ineens geregeld, met den notaris en met architecten.

Den grond had Wessels iets goedkooper dan aanvankelijk gevraagd was. Dolf vond dit een pracht-prestatie; doch bij de mededeeling aan Oom, ontving hij op dat woord ‘goedkooper’ de verbetering: minder duur.

Uit Hamburg kwam een gunstig antwoord op Dolf's bericht en verzoek om advies. Onno noemde twee medici als te raadplegen specialisten a costi. Dolf bracht aan beiden een bezoek, vond een welwillende ontvangst en kreeg de belofte van beider steun. Oom drong intusschen aldoor op spoed aan. - Hij léét op het Huis, verklaarde Rosa. - En zoo hij zich graag met alles bemoeide in tallooze telefoongesprekken, hij had immers den sleutel die alles opent. Op zijn verlangen had de notaris nog eens aan de architecten bevestigd dat, nu de kosten der stichting zelfs nog niet geraamd konden worden, de heer Samuel Davids weliswaar een limiet had gesteld, maar zoo dat de heeren gerust konden zijn. Wessels had aan Van

Oirschot verhooging gegeven en daarbij een assistent. Dus kon hij nu met Dolf naar Hamburg. - Mijn man is een ander mensch, zei mevrouw en daar hij bij was spotte zij met de borst die hij plotseling zette. De reis op zichzelf was ‘een genot, grooter dan hij als jongen gedroomd had.’

Dat hij dit waard was, bleek te Hamburg, waar hij ook Onno trof door vernuft. Vijf dagen bleven zij en schouwden. De bouwmeester ontving hen ten zijnent en toonde nog een vroeger plan. Hij wees op eigenaardigheden in verband met de situatie, waaraan zij niet zouden gebonden zijn en noodde op een Bierkomèrs van architecten en andere Künstler.

Thuis togen beiden aan het werk om vroeg in het voorjaar te kunnen beginnen. - ‘Veel tijd heb ik niet meer!’ ontrustte Oom Sam. - ‘Het Huis doet hem goed! stelde Rosa gerust. Zijn vorige winters waren minder.’ - Zelf wachtte ze binnenkort den baby, doch nooit mocht dit een reden zijn om uit te stellen, wat moest gebeuren.

Zoo werden dan de specialisten Professor Van Lingen en Dr. Van Warmelo met Wessels en Dolf op een Zondagmorgen te Bussum van den trein gehaald en reed het viertal naar Villa Rosa, waar een feestmaal wachtte van Jan Tabak, met twee bedienden in den rok. Daarna had een eerste bespreking plaats en verraste Oom Sam's doortastendheid weer. Niet alleen had hij telefonisch en door aan Rosa gedicteerde briefjes met Professor Van Lingen overlegd over de noodzakelijkheid van een te stichten ‘vereeniging’, welker bestuur het Huis zou beheeren; hij had ook reeds een lijstje van mogelijke candidaten voor dat bestuur en Van Lingen bracht zelfs al het antwoord, door het lid van Gedeputeerden Mr. Hinlopen gegeven. In beginsel was die bereid het voorzitterschap van de vereeniging te aanvaarden.

- Dat is dus daar een begin, zei Van Lingen. Hoe stonden nu heeren architecten? Dolf keek Wessels aan, liet hem verslag doen. Er kwam een gebouw met een bijgebouw, naar de aanvankelijke bestekken. De plekken waren uitgemeten, met rondom een flink terrein. Op het grootste deel van den grond konden de boomen intact gelaten worden, al moest er wel kloek in gekapt.

Nu ontrolde Dolf hun arbeid. Er waren van beiden ver-

scheiden bestekken, waartoe ook voorbeelden uit ons land waren geraadpleegd; en duchtig rekening was er gehouden met het bezwaarlijke van een lateren aanbouw, die te Hamburg noodig was geweest. Hier legde het terrein geen beperking op. - 'Ik evenmin, Professor,' zei Oom. Van Warmelo bromde 'zeer te waardeeren', Van Lingen bleef in de bestekken verdiept. Oom keek Dolf aan, die vriendelijk knikte. Oom deed wat druk; ach, zenuwachtig! Zijn leeftijd en zulk eene schenking uit geld, dat hem niet was aangewaaid!.. Van al wat Onno had geprezen, als nieuw of als bijzonder belangrijk, vond maar weinig hier groote waardeering. Ook dokter Van Warmelo gaf uit zieken- of herstellingshuizen ten onzent voorbeelden van te verkiezen inrichtingen. Over de grondslagen van den bouw raakte men het niettemin eens; heeren architecten zouden zoowel te Amsterdam als te Utrecht en te Leiden hun licht nog eens opsteken en heeren deskundigen waren bereid in den loop van de volgende maand het plan in loco na te zien.

Van Warmelo bleek te Hilversum welbekend en daar Dolf zich bereid verklaarde er een tijdelijk thuis te zoeken, ook omdat zijn vrouw over het pension te Amsterdam vele klachten had, noemde de dokter er een van goede reputatie, op enkele minuten afstands van de plek der werkzaamheid.

IX.

Wessels had er nog al wat werk bij, doch 'het karwei te Hilversum' legde beslag op 'de heele firma', de compagnons, Van Oirschot met zijn assistent en nog een opzichter, dien men gehuurd had. Bij vele praktische moeilijkheden richtte Dolf zich naar de ervaring van zijn ouderen mede-firmant; doch inlichting, nader van Onno gekregen, maakte indruk, zelfs op Van Lingen; en in wat hij behaaglijkheid noemde, toonde Dolf zich onwankelbaar. Te gereeder luisterde Wessels, daar de heer Davids steeds *zijn* huis, dus Dolf, als beslissend prees voor den smaak.

Sam en Rosa, Dolf en Paula vormden zijn gezin voor den oude. Over de anderen, broeders en neven, had hij een oordeel, vaak ongevraagd; maar wenschten zij raad of moreelen steun,

dan leefde Ooms familiezwak op en Rosa, hersteld, maar druk met haar jongste, moest voor hem schrijven of telefoneeren met al de haast die zijn leven beheerscht had.

Dank zij de stoomtram, de bus of haar fiets, kwam Paula vaak naar Muiderberg, voor een enkelen maaltijd, soms ook voor den nacht, nadat zij Dolf had opgebeld, die wel per motor achterna kwam, maar nu door het tweeledig werk, te Amsterdam en Hilversum, zijn meeste dagen zwaar gevuld zag.

Toen verblijdde Onno hen met een bezoek. Langdurig sprak hij met Dolf en Wessels en lunchte met Paula te Muiderberg. Geruimen tijd zat hij alleen met den oude. Daarna werd Paula binnengeroepen.

- Mevrouw, begon Oom Sam heel plechtig, ik nam de vrijheid u hier te verzoeken, naar aanleiding van een belangrijk gesprek, dat ik met meneer Winsema voerde. Zijn voorlichting in zake het Huis is van het grootste belang voor ons. Nu vertelde hij me zijn taak te Hamburg, vroeger door een dame verricht, het algemeen secretariaat. De toestanden daar en hier verschillen, in zoover het de financiën aangaat. Daarvoor zal hier veel minder te doen zijn. Toch is een secretaris noodig, om te beginnen al voor het contact met de betrekkingen van de verpleegden. Meneer Winsema is overtuigd dat dit werk hier even goed, misschien nog beter kan worden toevertrouwd aan een secretaresse, die dan niet in het Huis, maar wel te Hilversum moet wonen. Na overleg met de neef van uw man vraag ik u, mevrouw Van Hooren, of die functie niet iets kan wezen voor u....

Paula verbleekte, haar oogen knipten. - Goeie Oom Sam, dacht zij, lieve man. - Ook dacht ze dadelijk aan Rosa, met wie ze onlangs intiemer dan ooit had gesproken, wie ze zelfs de korte illusie, waarmee vooral Dolf uit Engeland was gekomen, in vertrouwen had verteld: Rosa vond de teleurstelling erg. Maar zij antwoordde: - Kinderen, wij? Och, beste Roos, zoo is 't veel beter. Bij de vijandigheid van de familie, zelfs De Ridder maakte verwijten dat Dolf nu toch naar Holland kwam, is 't goed dat er geen kinderen zijn; ze zouden misschien eronder lijden, bijvoorbeeld.... als Dolf eens kwam te vallen. En toch! Van Hooren's of geen Van Hooren's.... Dolf's oudste vrienden blijven weg, op een paar van de Delftsche tijd

na. Hij heeft nu werk en ik heb hem, hij is me broer en me man en me kind. Natuurlijk had ik het ook wel gewild, maar ik voel dagelijks: beter zoo, nu mijn gestel 't niet meer gewild heeft.

- Maar zul je je niet vervelen? vroeg Rosa. In pension en Dolf veel weg!.... Ja, dáár had zij niets op geweten en nu kwam dit.... van Oom èn Roos....

- Zou ik het kunnen? vroeg ze aan Oom.

- Kunnen? Secretaresse spelen? Maar natuurlijk, als je maar wilt. Jullie moet te Hilversum blijven wonen.

- Dat wou Dolf toch. Wéér gaat ie bouwen!

- Kijk eens aan. Alleen moet Mr. Hinlopen, lid van Gedeputeerden, die zich bereid heeft verklaard onze voorzitter te worden, het goedkeuren.

- O!....

- Hinlopen is een vriend uit me jeugd. Ik zou mijn nicht hem aanbevelen, zei Onno en zag haar doordringend aan, anders dan hij gewoonlijk deed. Wel streelde hij ook nu zijn baard.

Paula prevelde een: - Dank je.

- Dan komt dat voor mekaar, zei Oom. Je wordt meteen mijn secretaresse voor alles wat het Huis betreft, want Rosa heeft het nu te druk met Jacobje in de luiers te leggen.

* * *

Onno sprak met den vriend zijner jeugd, lang en volkomen openhartig. Toen stemde die toe in Paula's benoeming.

Ook met Dolf sprak Onno oprecht. Oom Sam had Paula het eerst genoemd. - U weet? had Onno gevraagd. - Ik weet. Ik respecteer mevrouw Van Hooren, zij werd de intiemste vriendin van mijn nicht, die ook weet heen te zien over vooroordeel en allebei hebben we sympathie voor de liefdetrouw van uw neef. - Ook De Ridder had Onno bezocht, voorzichtigheidshalve op het kantoor.

- Eerst wist ie heelemaal niet wie ik was. Toen hield ie tot het eind een afstand, omdat ik begonnen was over jou. 't Was onaangenaam voor de heele familie, dat je terug dorst komen naar Holland. Trouwens hadt je dit blijkbaar begrepen, want je was nog maar één keer bij hen geweest.

- Ik zei hun, waar ik met Paula logeerde, 't pension was

een kwartier van hun huis, ze vroegen niet of ik haar kwam presenteeren en kwamen evenmin naar mij toe.

- Tracht het nog bij te leggen, ried Onno. Maar groote God, wat is Holland klein!
- Toch een goed land, glimlachte Dolf. Jij zit natuurlijk vast aan Hamburg?
- Ik heb het gesticht - en me souvenirs.

X.

De dagen, zoo schielijk tot weken wordend, hadden zich opgestapeld tot maanden - weer was het mid-zomer en klaar was het Huis.

- Oom wacht erop, zei Rosa nu.
- Ze reppen zich heusch, verzekerde Paula.

Het meubileeren was haast voltooid. Daarna wilde Oom komen kijken. Paula aarzelde.

- Zou je het toestaan? Wacht hij niet beter de opening af?
- Hij wil 't.

Doch toen het alles gereed was, belde Rosa: - Oom komt niet! Hij wacht nu maar liever de inwijding af.

Ook daarvoor moest echter nog veel geregeld. Het Bestuur zou voltallig present zijn, maar dan kon dit lid niet, dan weer een ander. En het voornaamste: de Koningin-Moeder had zich goedgunstig bereid verklaard voor de opening uit Soestdijk te komen en Hare Majesteit was nu in Duitschland.

Toen de vorstin in het land terug en uit Soestdijk bericht was gekomen, dat het Hare Majesteit den Donderdag der volgende week behagen zoude het Huis te bezoeken, leek het opeens of er niets gereed was, liepen menschen en meeningen angstig dooreen en vergat men de reeds verschenen patientjes. Mevrouw Van den Bosch, de kinderlooze weduwe, na werkzaamheid te Amsterdam pas hier directrice geworden, had haar eerste discussie met dokter Elzas, den ruim dertigjarigen Rotterdammer, op aanbeveling van zijn promotor Professor Van Lingen na een vierjarige werkzaamheid in het stedelijk ziekenhuis zijner geboortestad aan het Huis Rosa Davids verbonden, met vrijheid tot een eigen praktijk.

Men begon met tien patientjes, doch er was plaats voor

driemaal meer. Aanvragen kwamen telkens in, maar het parool was: niet alles opeens. En juist nu bleek dit verstandig. Als die Donderdag maar voorbij was!....

De schrikkelijkste angsten doorleefde Oom Sam, hoewel hij zich met niets bemoeide: voor alles waren er immers menschen. Zoo druk als hij het zich vroeger maakte, zoo schijnbaar rustig hield hij zich nu. Zijn dokter kwam om den anderen dag en ook Dr. Elzas had hem onderzocht. Die had gesproken van een rolstoel bij de opening in het Huis te gebruiken. De oude heer had niets geantwoord, doch tegen zijn dokter pakte hij uit: een rolstoel en Haar Majesteit! Zoo'n vlegel zonder savoir vivre, of misschien wel socialist!.... Dokter kalmeerde, een welvertrouwd vriend; als Davids beloofde beneden te blijven en er stond daar een stevige leunstoel, mocht hij gaan...

- Och natuurlijk, zei Davids, U komt toch ook? Kijken! En dus niet voor mij!

XI.

Oranjezon. En een hevige hitte. Oom had een landauer besteld, hun auto was niet mooi genoeg. Tweemaal liet hij Saartje bellen, of het rijtuig nog niet kwam, meneer moest naar de Koningin. Rosa schrikte toen ze hem zag, hij had zich gekleed met hulp van Sam en nu stond hij daar in rok. In rok en met een witte das. Grauwgeel was het gehavend gelaat, het linkeroog leek bloeddoorloopen, zooveel zij zien kon achter het glas. Zweet parelde tusschen het schaarsche hoofdhaar.

- Wat ben u deftig! - Meer dorst ze niet zeggen. Kort keelgegrom was het eenig antwoord. Hij drong, alleen, voort naar het rijtuig.

- Meer dan tijd, zei hij. Zijn jullie klaar?

- 'n Kleerborstel! fluisterde Rosa haar man toe. Hij begreep. - Of.... wacht! riep zij. En vlug liep ze naar de zijgang en kwam met een wijden stofmantel aan. Dien lei ze voorzichtig Oom om in het rijtuig. Hij zat alleen op de bank, in ruimte. Rosa en Sam gingen over hem zitten. Saartje zou met de twee oudste kinderen volgen in de auto. Het andere meisje bleef met de schoonmaakster bij de kleintjes. Oom zijn broeder, de vader van Sam en de drie oudste neven waren,

met vijf mannen uit de slijperij en een achttal diamantvrienden met hunne vrouwen, uit Amsterdam genoodigd. Omnibussen zouden aan het station staan. Voor de dames en heeren van het Bestuur waren rijtuigen besteld. De regeling had tot Paula's eerste taak behoord, evenals het bestellen van de ververschingen. Voor loopers, ook door den tuin, was gezorgd. 's Avonds te voren, plotseling, had Oom nog over allerlei bijzonderheden laten navragen.

Maar gerust was hij allerminst. En de hitte hinderde. Boos trok hij den stofmantel half van zich af.

- Oom, het stuift zoo, zei Sam bezorgd.

- Ik heb de kleerborstel, knikte Rosa.

Hij bleef verstoord kijken, angstig-verstoord. Den zakdoek leenend van haar man, boog Rosa lenig zich heen over Oom en veegde de zweetdroppels weg van zijn hoofd.

- We zijn nog op tijd, was al wat hij zei.

Sam keek hem aan, op dit uur in rok! Maar Oom had het niet anders gewild. Sam wist: het was de Brusselsche rok, voor de Expositie gemaakt, waar hij mee ging naar het feest bij Dolf en dien hij ook den morgen aanhad, toen de Sjah niet wou weten van zijn geschenk en hij gehoopt had op een lintje. Zou er.... was het niet mogelijk, dat hij nu een lintje kreeg? Voor een dergelijke stichting? De-Oranje-Nassau-orde! Als de Koningin-Moeder die meebracht!.... Het zou wel niet, maar 't kon toch zijn. Zou Oom zelf op zóó iets hopen? Assie 'm kreeg, Oranje-Nassau! hij, Samuel Davids ridder.... Maar 't zoù wel niet. Ach, voor hen joden.... Al heel mooi dat Hare Majesteit kwàm.

't Was, of Oom Sam's gedachten ried.

- Je weet dat je Uwe Majesteit zegt, als de Koningin je aanspreekt, zei hij onverwachts tot Rosa.

- Uwe Majesteit? - Mevrouw!

- Nee, Uwe Majesteit.

- Weet u dat zeker?

- 'k Zal het aan Mr. Hinlopen vragen. Vraag jij het mij dan.

- Maar Oom, wat denkt u? De Koningin zal ons niets zeggen! U.... misschien.

- Nee, u natuurlek!

Het stoof wel erg, vooral was het warm. Waarom niet in de auto? dacht Sam, dan waren wij nu er al geweest.

* * *

Vergiste de oude zich, of was het ongewoon druk in Hilversum? Op pleintjes en telkens op hoeken van straten groote groepen als wachtende menschen. - Hij droeg voor dit feest zijn scherpsten bril, die hem eigenlijk was verboden, maar nu kòn hij nog al zien, en zoo zag hij dikwijls menschen; ook.... Ja, de 's-Gravelandsche weg, nu zouden ze er al heel gauw zijn; en ja, hier stonden vàst menschen-die-wachtten, wachtend op de Koningin, de Koningin Die om het Huis kwam....

Hij, Samuel Davids was verteederd. Hij wilde niet, streed tegen alle ontroering, want daarmee gingen zijn oogen tranen en hij wilde vandaag goed zien. Zien háár Huis, van Rosa Davids, die Rosa Zadoks was geweest; en in dat huis de Koningin.

.... Daar waren ze. Nu zoù hij flink zijn. Samuel Davids, het is *de* dag. Flink!....

Daar hield hij stil voor het huis. Nu zag-en-wist-hij. Véél zien deed hij niet. Niet zag hij den Naam, zwart op groen in de kroonlijst. Maar dien hàd hij gezien bij zijn vorig bezoek. Wel zag hij de Vlag, uit het dakraam gestoken. En ook zag hij de lieve gordijnen. Men had hem er vroeger al over verteld. Neteldoek, als zandloopers in het midden saamgeplooid, één van vorm vóór alle ramen. Dat in de stemmige deftigheid, de zachte strakheid van den gevel, louter baksteen met groen houtwerk.

- Stapt u uit, Oom?

- Hè?! O ja....

Stomkop, hij was in gesoes blijven zitten. Rosa steunde hem met Sam. Daar was Hinlopen, andere heeren, handen staken naar hem uit. Hij glimlachte.... ach, hij was zwak en oud....

* * *

Bevend hoorde hij alles aan. En zag véél minder dan hij wenschte. Maar dwong zich tot niets, want nu dankte hij God, dat hij erbij was, nu Dit gebeurde. Nu Hinlopen zei, dat het

goed was, dit Huis, nuttig en goed en een mooi gebouw, hulde krégen Wessels en Dolf, hulde Van Lingen en Warmelo; ook iets vriendelijks over Paula, ja, dat zou Roosje veel plezier doen. Maar wéér over hem, nu! Van ‘edele wraak, door wilskracht op het lot genomen, de krachtige geest die het zieke lichaam beheerscht, bedwongen en geleid had tot een volledig resultaat, als makelaar èn fabrikant, dit laatste op hoogen leeftijd begonnen; resultaat, dat zijn schoone bekroning wou vinden in weldadigheid, liefde voor 't kind, die wéér niets anders dan edele wraak, *vergelding* zijn wou, schenkend velen kinderen, juist wat de eigen jeugd te kort kwam’...

De woorden waasden door zijn bewustzijn, hij wist alleen dat het àlles wàs, dat men van hem sprak, zijn kindsheid en lijden, zijn werken en nu dit, zijn ‘wraak’.... 't Was in zijn hoofd èn leeg èn vol, soms vreesde hij te zullen bezwijmen; tot hij het woord ‘Uwe Majesteit’ hoorde.... De Koningin! Die óver hem zat, aan Wie hij straks was voorgesteld, Wie nu gevraagd werd het Huis te beschouwen.... Dan moest hij opstaan! Ieder stond op!....

Rosa, achter hem, steunde Oom en naast haar stond hun vriend de dokter, die afwerend suste: - ‘Laat hem, laat’.... Het was een bezwijming, niet iets ergers.

* * *

Schielijk kwam Dolf het kamertje uit, het hokje van de Directrice, waar men Oom Sam had ingedragen; toen hij verrast Rob tegen het lijf liep.

- Ben je er toch? Ik zocht je vergeefs.
- 'k Zat bij de andere kranten te schrijven.
- Zoo? Da's aardig! Maak het móói, zeg!
- Al was 't alleen om die goeie ouwe. Hoe is ie?
- O, hij kwam weer bij. Zenuwen en groote zwakte. Nu kreunt ie dat ie onbeleefd was tegen Hare Majesteit.
- Och, de stakker.
- Ik moèt naar boven. Hinlopen leidt de Koningin rond, maar misschien moet ik inlichting geven.

- Hinlopen en.... de secretaresse.
- Hè?
- Hij wenkte haar, ik zag het, en toen vroeg Hare Majesteit iets aan Pau.
- Dank je, zei Dolf en hij repte zich weg.

J. DE MEESTER.

Verzen

Uitblijvende Lente

Wanneer komt de Westenregen?
En de zoele zonneschijn daarop?
Honderd wondren winterlijk verzwegen
Wachten hartediep in knop.

Zooveel jaren die almeer ontvanklijk
Uwen bodem murwden voor Gods zaad,
Stelden u te hulploozer afhanklijk
Van dit aardsch getij en zijn verraad.

Wat in liefdes hartdoorzonden morgen
Tierde tegen weêr en wind,
Moet gij moeizaam nu verspenen en verzorgen,
Oud, toekomstverloren kind,

Dat voor goed noch gunst u liet bewegen
Tot den wereldwijzen doodendans,
Altijd klaar om op te wegen
Heel uw nooddruft voor de schaamle kans

Om nog eenmaal in alzijdsch doordringen,
Binnenbloei in buitenbloei verbeeld,
Met den nachtegaal verdwaasd te zingen,
Door den god in u bespeeld,

Tot hij breekt door de verbroosde wanden
Op zijn nieuw gevleugeld pad,
En gij zelf vergaat in schoonste schande,
Uitgewoond verworpen vat.

In druk

Zoolang het gaat, zoolang het gaat -
Of het al trager en al zwakker slaat,
O Liefde, laat
Het tot uw einddoel reiken,
En in uw onverkorten dienst bezwijken,
Dit in zijn machtloosheid almachtig hart
Dat met u elk belagen heeft getart,
En zooals steeds ook nu
Nog in elke' ademhaal naar u
De dompe wereld dringt uit hare voegen...
Zijn last zelf houdt het opgericht -:
O alles buiten u is ledig zwoegen,
En ook uw zwaarste jok is licht.

Ruiter in den dom te Bamberg

Voor G.W.J. Bruins.

O Hart dat nog maar hunkert te vergaan
Spoorloos uit dit armzalige vertoon
Onder het hemelsch spel van zon en maan,
Dat onverschillig schijnt al dingen schoon, -

Bedenk u nog... Bleef daar geen tent, geen woon?
Voor glimlachs naaktheid vogelvrij-spontaan
Geen horst, geen nest door vuige hulde en hoon
Zoo onaantastbaar als onaangedaan?

Nergens voor u zulk nameloos ontkomen,
Gedragen op den vloedgang van zijn tijd
In menschlijk-bovenmenschlijke eenzaamheid,
Naar God ontbloeid in wereloos gepeins
Temidden van de eender versteende grijns
Van gelukzalige en verdoemde vromen!

Liedje van de straat

Verraadt mij niet: helpt mij den schijn
Redden zoolang ik hier moet zijn.

Liever vandaag dan morgen ga 'k
Dees dool uit tusschen droom en vaak,

Uw sleurgang die mij heeft gevat
Als een karnbeest zijn blinde rad,

En rukte me uit mijn lichte vaart
Om verre spil van eigen haard

Die aan zijn straalsnoers strakken zwier
Mijn hartslag hield in zijn bestier

En zoo geruste aanhanklijkheid
Aan ander hart mij toegevlijd,

Dat god noch dood had aangerand
Ons luchtig evenwichtbestand

Dat nimmer vleug van duizeling
Uit al der heemlen afgrond ving...

Eén afblik in den onrustbuil
Van uw ondiepen schemerkuil,

Eén dwaalgedachte die verging
In deernis naar een waardloos ding,

Heeft onze hooge rust gestort
Neêr uit haar bovenluchtsche sport,

Den eeuwenlang voordroomden tocht
Dien nimmer sterveling volbrocht,

Getwee gevleugeld in te gaan
Tot dat ontstoffelijkt bestaan

Dat elk van u in bleeksten nood
Besluipt door tunnel van den dood....

Vraagt verder niet naar loop en duur
Van onvertaalbaar avontuur.

En spaart uw hoon en derenis
Aan een in wien verzegeld is

Het wonder dat men niet verraadt
Dan door de koen volvoerde daad.

Zelfportret

‘*Het Atelier*’ *van Vermeer van Delft in de verzameling Czernin*.

Voor altijd blijft geheiligd het gewone
   Licht onzer dagen in dit blank bewijs
Hoe goden toch met menschenkindren wonen
   Voor een verloren uur der dagereis.

   O ziel die in uw middagklaar gepeis
Zoo innige verzekerdheid zaagt tronen,
   En dorst en mocht in dees doorzichte wijs
Het masker uwer vleezen trekken toonen!

   Hier staat uw ongekend gelaat gebeeld
Uit duizenden millioenen te herkennen,
   Naar 't meer is afgewend, te min verheeld
In afglans waar geen oog aan wil gewennen,
   Geluk dat elk onnoozel aardeding
Dooft en herschept in zijn bespiegeling.

Rondeel.

Uit een benauwd hart harteblij te zingen,
In rouw te lachen, 't is een hard gelag;
Nooit één gedachte dragen aan den dag,
In lieven glimlach 't bang gevoel te dwingen:

Dat stelt mij nood als dagelijksch bedingen,
En 'k dien, of ik mijn staat verhelen mag,
Uit een benauwd hart harteblij te zingen.

Want als harts heimlijke geborelingen
Draag 'k felsten rouw en zwaarsten tegenslag,
En 'k heb, in afweer van hoon en beklag,
Schrei'n te verlachen en met bitterst wringen
Uit een benauwd hart harteblij te zingen.

(CHRISTINE DE PISAN)

Liedje van de straat

Niet veel, en toch oneindig veel,
Een aalmoes tot een koninkrijk,
Een gift die laat u even arm of rijk,
En helpt mij tot mijn onbesombaar deel -
Ik vraag niet veel.

O woestenij waardoor ik toog
Van eender vreemden tot 'k u vond -:
Uw ziel lacht aan den dorpel van uw oog;
Onmidlijk uit uw hartegrond
Bloeit rood uw mond....

Daar bleekt de diepe opalen scheur
In 't hart der omme donkerheid:
Eén oogenblik weêr kiert de deur
Die uit den kerker van den tijd
Ergensheen leidt....

In tijdeloos vertrouwen leen
De gave obool, de penning voor het veer -
De goden roepen voor den laatsten keer! -:
Eén oogopslag leef met mij zielgemeen
En hartgelijk inéen!

Doodenmasker voor Hugo von Hofmannsthal

Voor welke ontmoeting staat in 't eind gebouwd
Dit weidsch en wonderbaar beperkt tooneel
Dat onze jeugd al niet bevatten kon,
Den jong-opstandigen verbannen god
Die zong zijn heimwee tot zoo hellen schal
Of ieder oogenblik de starre wand
Moest storten als een vlamverteerd gordijn
Voor zijn verschamelde geheimenis?....
En later toen bestorven onrust zich
In eigen ziel als maatloozer plankier
Vereffende, waar allengs toegang won
Dit ongerijpt geslacht in travestie
Van andere eeuwen wijs en schoon getucht?....
Nog altijd wachten wij. Eén ding staat vast:
Dit wilde spel, dit doellooze vertier,
Deze in zichzelf teruggeslangde jacht
Die niets behaalt dan duizlender versnelling,
Wat mag het anders zijn dan de achtergrond
Van 't wonder dat wij beiden?.... Werd onze aandacht
Niet tot beminde grondelooze ontroering,
Het zwijgen dat het onverschillig woord
In zijne naaktheid kleedt tot onzen knecht;
De eerlijke stilte rond ons overleg
Met dit klein leven waar ons hart opspringt
Tot daad of groet waarvan wij zelfs niet weten
Of het een welkom of een afscheid is,
En met den dood die werd ons dus vertrouwd
Dat hij ons als sluipmoorder overvalt?....
En wat blijft mij van u uit deze onze eerste
En laatste ontmoeting als uw zuiverst beeld?....
Ik zag in 't hart van uw verscheurde land
Een zomers bloeiend overschaduwd dal

Met schemerglimpen als verloren oogen
Waar zonlicht danste op weggesloten meer,
En allerwegen praatten stemmen aan
Van blinde waatren tot een wijd gemurmel
Van goddelijke wanhoop, ingehouden
Verdicht tot uit zijn duistere genâ
De klare flonkerdroppels parelden.

P.C. BOUTENS.

Gedichten.

I.

Altijd maar hopen, hopen, nooit versagen,
Nacht in, nacht uit, trouw op den uitkijk klimmen
Of in het waas der ongewisse kimme
Het flakkervuur der vreugde niet zal dagen,
En ondertusschen, zacht-melodisch, klagen
Terwijl de sterren, rijzen en verglimmen
En ondergaan, maar dan, ten laatste, grimmen
En machteloos 't onwrikbaar noodlot dragen!

Zooals de wachter op het grieksch tooneel
Den slaap verdrijft met weemoed-zoet beklag
Tot Agamemnons vlam en vloot verschijnt,
Zóó kort ik ook mijn tijd met zacht gekweel,
Doch onheil wordt mijn lotsbestel en ach!
Dat plechtig koor dat om een grijsaard deint.

II.
Genade, nacht, genade, word toch koel
En heet de krekels minder luid te zingen,
Bedaar de worken in hun zwoele poel
En vaar zacht aan met kille suizelingen!
Ik hijg, ik smacht, ik keer, ik wend, ik woel
En wil den stuggen slaap tot mildheid dwingen,
Maar mijn hart jaagt al luider en ik voel
Mijn angstig bloed zich door mijn polsen wringen.

Beklemd lig ik in maffe duisternis
En, wijl ik koortsig wentel op de sponde,
Reik ik de klamme hand en tast in 't ronde.

Wat of ik zoek, ach, wist ik wat het is
Dat ik begeer? - 't Is of mijn diepste wezen
Hunkert naar iets, waarvoor ik tevens vreeze!

III.

‘Gij zult in uw triomf, als in uw ondergangen,
De held zijn die zich-zelf de diepste deernis wijdt,
Een, die vol wisselkoorts, want met zich-zelf in strijd,
De hoop verzaken zal den vrede te ërlangen;

Gij zult, doch vruchteloos, uw liefsten wensch ten spijt,
Het onderhandsch verzet des harten ondervangen
Tot, op het laatst, de lust U in zijn strik zal vangen
En de adder, die hem dient, U overvalt en bijt.
Want, gij doorgrondt uw hart, gij peilt zijn polsslag niet.
Verwekt en door de drift beheerscht van duizend harten
Eischt het een voortbestaan, eer dat de dood het stuit.

Gij, gij wilt geestelijk, des levens oerdrift tarten,
Gij pantsert uwen wil en oefent dien, maar ziet,
Gij valt, tot eigen smaad, den wellust steeds ten buit.’

IV.

Wanneer ik lig te bed, en dat ik in mijn harte
De driften wrenschen hoor naar weeldes zwoelen schoot,
Dan rijs ik overeind, om dat geweld te tarten
Met het eenbaarlijk beeld van den ontvleesden dood!

En op den staanden voet, druipen de duister machten
Onthutst en rillend af en wordt mijn hart weer stil,
Dan pleeg ik overleg, in raadskring van gedachten,
Waarom en hoe ik mijn bestaan beperken wil!

Want, heb ik niet genoeg de wrang-gestomde wijnen,
Ten kelk van elk genot de zore drab geleegd,
Heb ik niet, trouwe gast der heimlijkste festijnen,
De schandelijkste daad niet schaamteloos gepleegd;

Trok ik niet veel te vaak, moe, door de morgenlanen
Wars van den zwoelen zoen en weeldes weeke borst,
Zag ik, bezoedelde, de morgenster niet tanen
En leschte ik, met den dauw, den schroei niet van mijn dorst;

Heb ik niet, te vergeefs, geworsteld en gebeden
Toen het geloof in àl wat heilig was bezweek,
En, in mijn kenniskoorts en bitter zelf-ontleden,
Wat schoon was zóó beschouwd, tot het gewoonheid bleek;

Ja, mijn bloed-eigen hart, mijn heimelijkste wenschen
Niet onverpoosd gepeild en mij dan afgekeerd
Opdat ik, nu ik weet, wat daar voor driften wrenschen,
Weet, dat geen enkel drift ooit de verzaadheid leert;

In roes van lust, een kind, dat mij niets vraagt, zou wekken
En vader staamlen laat en streelen koon en kin,
Dat ik dan, later, door het leven heet te trekken
Waar droefheids last meer weegt dan vreugdes klein gewin?

Neen, kind, ik zal U nooit uw sluimer doen verlaten,
Want is de slaap niet zoet van wie niets-wetend zijn?
Wekte ik voor uwe ziel een lichaam, zou het baten,
Dan eerst werdt gij bewust en wisheid leidt tot pijn!

Wat zou het nieuwe hart uw oude ziel wel leeren,
De ervaring waar gewis de nieuwe proef niet waard?
De mensch, in lust ontstaan, blijft pijnlijk lust begeeren
En gaat, na elken roes, met nieuw begeer bezwaard.

O, kind blijf gij den droom der lichaamloozen droomen,
De vree, die U omzweeft, wordt niet door mij gestoord.
Blijf zonneschijn, blijf wind, blijf water, bloemen, boomen,
En weet niet wie gij zijt; ik gun u geen geboort.

Wat U bewustheid leent, zal ik in mij verdrukken,
De hartstocht, waar hij dreigt, bedwing ik met mijn wil,
Vermomd, of niet vermomd, zijn list zal steeds mislukken,
Nooit valt mijn jagend hart aan niemands borst meer stil.

Bewust van 't vruchtelooze leven zal ik derven
Het huiselijk geluk, der mannen toeverlaat;
Door vrouw noch kroost omringd, wil ik, vereenzaamd sterven
Tevree, dat er een deel der smart, met mij vergaat.

V.

Gebeurt het dan, wat eens gebeuren moet,
Dat ik, verward als in onzichtbre strikken,
Mijn hoofd niet meer ter peluw kan verschikken
En koortsig rondkrab in het beddegoed,
Totdat ik, eensklaps strijdensmoe, voorgoed,
Na een paar zuchten en supreme snikken,
Roerloos blijf liggen met verglaasde blikken,
De vingers grauw, de wangen zonder gloed;

Zie mij dan aan, maar wil me niet betreuren
Want, om een doode klagen kan niet baten,
Daar elk toch, als zijn tijd komt, sterven wil;
Maar sluit mijn oogen die uw goedheid beuren
En zeg vaarwel, niet morrend, maar gelaten
En leg den slinger van den tijd niet stil!

AUG. VANHOUTTE

De vreugdevonk

Nu hij zijn huis zoo dicht genaderd was, spande hij zich in om wat sneller te loopen. Het halve uur dat hem straks restte voor den maaltijd, dat rustigste oogenblik van den dag, - zijn kop thee en een sigaar - het verbrokkelde sinds de ziekte van zijn vrouw. Zoo graag had hij het behouden, het was hem liever dan de veel wijdere uren van den avond. Het eerste rusten na den werkdag, zijn leunstoel bij het raam, 's zomers in de volheid van het durende licht, 's winters achter gesloten gordijnen, een staande lamp dicht boven zijn hoofd. Jarenlang had hij dit halve uur veroverd op de aanvechtingen om in een café te gaan zitten en een borrel te drinken; de ongekende intimiteit van bars en koffiehuizen lokte hem, maar hij bezweek niet. Besefte hij zelf hoezeer de sleur van het leven hem te pakken had? Hij voelde het als ontrouw, zijn huis niet zoo gauw mogelijk te betreden, zijn lippen te drukken op de wang van Elien, zijn vrouw, nadat hij iets zou hebben gedronken waarvan zij dan liever niet weten mocht.

Nu haastte hij zich en, even hijgend door de hooge stoep, stak hij den sleutel in het slot. Er was een verpleegster in huis, zuster Gerda. Hij, Dirk, vond het vreemd dat dit jonge meisje zooveel verantwoordelijkheid kon dragen. Ze zorgde voor de huishouding, verpleegde een ernstige-zieke, kookte het eten. Haar bezig te zien - ze was wat druk in haar bewegingen - gaf hem een onbehagelijk gevoel. Hoeveel meer ervaring en kennis bezat Elien, - en toch kon hij op zuster Gerda heel weinig aanmerken.

Hij hing zijn jas en hoed aan den kapstok, liep naar boven. - In de ziekenkamer was het heldere najaarslicht gedempt; er hing een flauwe geur van medicijn; roerloos in het witte bed

lag Elien. Dagen, weken-lang had hij haar zoo aangetroffen. Wat zuster Gerda aan haar deed, kon hij alleen vermoeden, - evenals alle andere uitingen van haar ziek-zijn dan een doodelijk vermoeid en uitgestrekt liggen in de kussens.

- Dag vrouwtje, zei hij fluisterend.

Ze keek naar hem op, haar zwakke oogleden trilden, haar lippen bewogen niet. De beklemming van heel den dag neep zwaarder om zijn borst. Onhandig verschoof hij een stoel en ging naast haar zitten. Het bed was hoog; nu hij tegen de bolle matras aankeek, kreeg het voor hem iets van een praalgraf. Hij kon onmogelijk tegen haar praten wanneer hij zat, en, omdat hij de gewone vragen nog niet had gedaan, stond hij weer op en boog zich over haar heen.

- Heb je erg veel pijn?

Nu tuitte ze haar lippen, zooals een kind doet.

- Gaat het nogal?

Met het dicht doen van haar oogleden beduidde ze: ja.

- Kan je even alleen zijn met mij? een half uurtje?

Kwam er nu een flauwe glimlach om haar mond? en hoe had ze plotseling haar hand boven het laken gelegd? Hij drukte die hand, voorzichtig. Veel woorden en gevoelens sprongen in hem op, - hij bedwong ze, - want was niet iedere vraag een marteling voor haar? Hij ging weer zitten en keek voor zich uit. Wat stonden de dingen levenloos stil in deze kamer; de spiegel ving geen lichtflitsen, het witte steenwerk van de waschtafel was koud en doodsch. Hij mocht niet verwachten dat zuster Gerda hem thee zou brengen, - ze was druk bezig in de keuken. Als hij de huiskamer was binnen gegaan, zou ze wel zijn gekomen, en dan had hij meteen kunnen vragen naar het bezoek van den dokter. Ondoordacht liep hij door naar Elien, voelde zijn moeheid en de stille beklemming van haar toestand. De dokter gaf geen hoop meer, ze moest sterven. Maar nu, terwijl ze nog leefde, was ze zoo ver van hem af, - dat bedroefde hem misschien op dat oogenblik het meest. Het was voor menschen niet gemakkelijk elkaar nader te komen, dacht hij. Als je jong was, besefte je dat niet; je meende jezelf te geven, geheel en al; - maar misschien bleven de eenvoudigste en zuiverste gevoelens altijd ongezegd. Een kind zou misschien

den moed kunnen hebben ze te uiten, maar had niet het vermogen. En met de kennis van het eigen hart en de beheersching van de taal, groeide die wellevendheid, die liefde, die veel verzwijgt.

Elien verroerde zich nog altijd niet; hij rekte zijn hals uit om haar gezicht te zien. Haar oogen hield ze gesloten, toch meende hij dat ze niet sliep. Haar borst bewoog heel licht met haar adem, en haar even geopende mond drukte een aandachtig denken uit, - of het ondergaan van iets, een luisteren? De gedachte ging plotseling door hem heen: Als ze nu stierf, dan mocht hij niet klagen, - had hij haar ooit zoo gelukkig gezien? Maar het volgende oogenblik vond hij de uitdrukking van haar gezicht smartelijk-weemoedig; het was of de milde oogleden zouden wegtrekken in starre pijn, of de mond huiverend zou openvallen, de lijn van de smalle wangen verlengend, zoodat alleen de jukbeenderen en de scherpe neus uitstaken. - Hij wendde zijn gezicht af.

Op dat oogenblik werd de deur geopend, en zuster Gerda kwam binnen. Ze groette op normaal-luiden toon. Dan zei ze: Ik hoorde u naar boven gaan, en heb thee voor u ingeschonken.

- Is de dokter.... vroeg hij fluisterend.

- Ja, de dokter is geweest. Hij vond mevrouw.... Ze aarzelde even.... iets beter. Wel mogelijk dat we nu een paar rustige dagen krijgen.

De zieke had haar oogen opgeslagen, en Dirk trad aan haar bed. Bijna onhoorbaar zei ze: Ga jij nu je thee drinken. - Dus ze had alles verstaan. Hij haatte het, dat zuster Gerda over haar sprak alsof ze.... alsof ze een kind was. - Nu wachtten ze beiden op zijn weggaan, - maar moest hij niet juist hier zijn, dicht naast Elien? Hij twijfelde.

- Ik wou daar graag zitten, zei de zuster, niet onvriendelijk, maar beslist. Het was of ze door hem heen keek naar den stoel, die achter hem stond.

In enkele stappen was hij bij de deur, opende die haastig.

Beneden in de huiskamer zag hij zijn zoon Wim. Die zat in zijn vaders leunstoel bij het raam, hield een krant uitgevouwen voor zijn borst.

- Dag vader. Wim's toon was heel lichtelijk neerbuigend.

- U wilt hier zitten, natuurlijk, en ik zal u thee inschenken. Hij stond langzaam op. - Hoe is het boven?

- De zuster zei dat mijn thee klaar stond.

- Ja, die heb ik genomen, anders werd ze koud. Moeder nog hetzelfde?

- E ja, maar heel rustig nu.

- Zoo; de schijnbare beterschap misschien, voor het einde. - Wimstudeerde medicijnen. Met een beleefden glimlach reikte hij zijn vader een kop thee. Die voelde zich onrustig tegenover de zelfverzekerdheid van zijn zoon.

- Dank je. Komt dat veel voor, zoo'n ne....

- Wat? zoo'n vleugje van leven op hetlaatst? Wim trok met zijn schouders, als gold het iets vergeeflijks. - Och ja, maar het duurt gewoonlijk niet lang, vierentwintig uur, misschien.

- De dokter zei: Enkele dagen.

- O, nou.... Hij hing op de armleuning van een stoel, bekeek den glanzenden lakneus van zijn schoenen. Hij kleedde zich heel correct, meest in donker-blauw cheviot, en zijn dassen en sokken waren stemmiger dan men van zoo'n jongen man mocht verwachten. - Is Emmy hier nog geweest? Emmy was zijn getrouwde zuster.

- Dat weet ik niet, ik ben nauwelijks thuis. - Een beetje zenuwachtig roerde hij in zijn thee. Wim, zijn eenige zoon, op wien hij trotsch was, irriteerde hem den laatsten tijd. De jongen stelde een koele levenswijsheid ten toon, en deed al zijn best bezadigd en blasé te zijn; - als hij wist hoe vlegelachtig het stond! Dat hij zich onaangedaan toonde door de ziekte van zijn moeder, - dat was nog tot daar aan toe, maar dat er nooit eenige vreugde bij hem doorbrak, een krachtig gevoel van jong te zijn, en het leven te willen omhelzen....

Elien had ook weinig levensvreugd gekend, maar ze was een vrouw, niet heel sterk, en.... In ieder geval was ze altijd zuiver geweest, zonder eenige pose.

- Nog een kop thee? vroeg Wim, en strekte een blanke, verzorgde hand uit.

De hand van den vader beefde licht, toen hij den kop overreikte.

- Iederen morgen denk ik: ik zal niet naar kantoor gaan,

zei hij, als in een plotselinge behoefte om te spreken. De dokter zou me waarschuwen als.... Maar hij kan zich vergissen, en de zuster ook.

Over zijn schouder heen zei Wim: Maar u kunt niets voor moeder doen, het wordt een doelloos wachten.

- Doelloos? de stem van den vader schoot even uit.

- Ik meen: Ze is voor alles te zwak. Waarschijnlijk komt er een toestand van bewusteloosheid, en.... De welwillende glimlach week niet van zijn gezicht.

- Ja, ja, zei de ander haastig.

Zuster Gerda kwam binnen en droeg de soepterrine voor zich uit.

- Wilt u aan tafel gaan? - Haar toon was opgewekt.

's Avonds kwam Emmy. Ze was een jong-getrouwde vrouw en verwachtte haar eerste kind. De vader kuste even haar blozende wang; hij zag dat haar oogen sterk blonken.

- Alles goed? vroeg hij.

- O ja, dank u. En moeder? Zeker nog hetzelfde als vanmorgen.

- Hoe was ze vanmorgen?

Emmy bezon zich. - Och, vrij kalm; lang niet zoo onrustig als de vorige dagen.

- Er schijnt nu wel een volslagen rust te zijn gekomen, zei hij.

In Emmy's wangen verdiepte zich de gloed; het was duidelijk dat ze zich niet bedroog: haar vaders woorden deden haar geen beterschap verwachten, maar een spoedig einde. - O, zei ze, dat is gelukkig voor moeder; - als de pijn maar eens aflaat.

Ik merk nooit dat ze zooveel pijn heeft, ik zie haar heel stil liggen, zwak, uitgeput, maar.... Zijn toon klonk licht verongelijkt.

Zacht zei de ander: Zoo beheerscht ze zich tegenover u. Ze kent de uren, zonder klok, ze weet wanneer u komt.

- Maar 's avonds....

- Dan heeft ze meest al een paar injecties gehad.

Ze vermeden het, elkaar aan te zien, gingen alle twee zitten. Op luchtigen toon vroeg Emmy: Is de krant er al? Hij lag

onder haar bereik. - Straks ga ik wel naar boven, even voor dat de nachtzuster komt. Nu sloeg ze de krant open. - Waar is Wim?

- Dat weet ik niet, ik geloof dat hij is uitgegaan.

- Hm. Vanmiddag heeft hij weer bij me koffie gedronken. Hij kan die stilte in huis niet verdragen, de kamers zonder moeder.

Met eenige bitterheid zei de vader: Dan zal hij straks wel heel uithuizig worden.

- Nee, ik heb hem gezegd... Ze brak af, sloeg haastig een blad om.

De vader vervolgde: Ik geloof trouwens niet, dat hij zoo aan moeder gehecht is; - als kind, ja, veel meer dan jij; - maar de laatste jaren....

Emmy keek hem aan; in haar oogen blonk een eenvoudige goedheid. - We zullen het misschien nooit van elkaar weten. Wim heeft een muurtje om zich heen gebouwd van.... een glimlach, en een beetje spottende beleefdheid, en een schijneerbied voor oudere menschen. Nou ja, dat laatste moet u goed begrijpen.

Hij viel haar in de rede. - Zoo, ja, ik begrijp het ook wel, maar ik had liever....

De eenvoud van jullie moeder, die schijnt wel verloren te zijn gegaan.

Weer hief Emmy haar hoofd op, en haar lippen weken vaneen. - Het leven is nu anders dan toen u jong was, zei ze, maar och.... Ze dacht aan woorden van Jaap, haar man: Jij bent het zuiverste wat ik ken. - We houden toch allemaal veel van moeder, voegde ze erbij, Jaap ook.

De vader antwoordde niet. Hij probeerde aan zijn kinderen te denken, den tijd dat ze geboren werden, hun jeugd, - maar dat viel hem moeilijk, en hij zag niets dan heel vluchtige beelden. Elien was geen vrouw die gauw vergat. Het eerste kind was gestorven. Ze leed ontzettend bij de geboorte, ze bleef zwak daarna. Als ze den jongen voedde, dan stonden er tranen van pijn en inspanning in haar oogen. 's Nachts had ze weinig rust; hoeveel duistere uren werden er doorgetobd met het schreiende kind; - de dagen begon ze met een moe lichaam. Hij voelde diep: dit was een smartelijk moederschap. Het kind stierf,

een jaar oud; Elien was ontroostbaar. De kleine Emmy werd geboren twee jaar later; - nu ging alles voorspoedig. Maar de angst van de moeder scheen grooter te zijn dan haar geluk. Lachte ze methaarkind? wasze blij? hij zag het nooit. Vaak huiverde hij bij de gedachte dat ze dit kind niet lief had, en hij zou het haar bijna hebben verweten. Maar haar zorgen waren eindeloos, en haar aandacht onafgebroken. Zou het niet natuurlijk zijn geweest als ze langzamerhand had vergeten, toen haar weer een zoon was geboren? Misschien vergat ze ook wel, maar ze kon niet meer overgegeven blij zijn. Niet meer.... had ze het ooit gekend? En de kinderen, beseften die.... hun gemis? hij moest hun liever nooit iets verwijten.

- Zou je nu niet naar boven gaan? vroeg hij zijn dochter.

Ze stond meteen op. - Ja, het moet toch wezen.

Voorzichtig sloot ze de deur achter zich.

Nu zat hij dus weer alleen. Waarmee ook waren zijn gedachten bezig? Ja, hij vroeg zich af, of Elien ooit blij was geweest? Dertig jaren duurde hun huwelijk, en de tijd bracht voor- en tegenspoed. Hoewel, eigenlijk wist hij van geen tegenspoed. Toen hij een jongen was, had hij veel vrienden; hij ging vroolijk en luchthartig met hen om. Dikwijls viel er een af, dat veroorzaakte hem geen groot verdriet, en een nieuweling werd met geestdrift opgenomen. Maar onderwijl was er één die altijd bleef, een vriend trouw en warm, - hij noemde hem zijn ‘Levensmakker’. Nooit was hij eenzaam; alle toevallige en losse gesprekken die hij met schoolkameraden had gevoerd, werden naar voren gebracht als hij alleen was met zijn liefsten gezel. Dan schitterden zijn oogen, en zijn gedachten flitsten, overmoedig en vrij. Zijn liefde voor den makker was groot en diep, zijn gehechtheid onverbrekelijk. Veel later eerst, toen hij Elien had leeren kennen, veranderde er iets aan zijn houding tot den vriend. Het leek soms of hij, de robuste jongeling, vervangen was door het tengere meisje. Als hij meende den lach te zien van die donkere oogen, dan schoof er haastig iets voor dat beeld, en hij dacht aan den schuchter-vragenden blik van Elien. De greep van den een verzwakte; in plaats daarvan was er de aarzelend-teere klank van haar stem, die hem bijbleef. Was het mogelijk dat de ‘levensmakker’ geheel haar gedaante aannam? Inplaats van den krachtigen arm die zijn

borst omknelde en zich verruimen deed, was er haar onzichtbare nabijheid, die hem zijn rug deed strekken, en zijn overmoedig hoofd buigen.

Zoo werd hij ouder.

Soms hoorde hij plotseling den gretigen lach van zijn ouden makker, en hij wist dat die niet gestorven was, noch geheel verdrongen. Hij kon Elien hierover niet spreken. Ze werd hem heel vertrouwd en dierbaar, maar ze had zijn besten makker geschaad, - en dat moest hij zwijgend verduren.

Bleef Emmy heel lang boven? en waar was zuster Gerda? Gewoonlijk kwam ze hem groeten voor ze ging, en hij praatte dan even met haar, plichtgetrouw. Weer was het avond geworden; hij telde de dagen van Elien's ziekte niet meer, als in het begin, hij gaf zich over aan het onvermijdelijke.

Nu leunde hij achterover in zijn stoel; zijn oogen vielen dicht. - Ik hoefde niet zoo moe te zijn, dacht hij nog, het was niet druk op kantoor. Toen sluimerde hij.

De morgen lichtte aan den hemel, grauw en koud. Een haan kraaide, twee, drie maal, bleef dan stil. Tot de kamer waar Elien lag, drong het licht nog nauwelijks door, - alleen de beide hooge raamvlakken waren iets duidelijker zichtbaar geworden.

Elien sloeg haar oogen op. Ze hoorde een paar musschen sjilpen, zag de gesloten gordijnen, waarachter aarzelend de nieuwe dag begon. Ze besefte niet, dat ze ernstig ziek was en er een verpleegster bij haar waakte; ze was zich op dat oogenblik niet bewust van haar lichaam, en haar geest wist niets van den tegenwoordigen tijd. De nachtzuster was in een leunstoel naast het bed van de zieke in slaap gevallen, een diepen, droommenloozen slaap.

En Elien leefde weer in haar jeugd.

Het huis van haar vader was groot en rumoerig: een doktershuis. Haar ouders waren beide sterke, wilskrachtige menschen. Elien was het jongste kind en ze had drie broers. De oudste daarvan wilde niet oppassen; hij werd al vroeg onder vreemden gestuurd; - dikwijls kwam hij zelfs in de vacanties niet thuis. De tweede jongen had den aard van zijn vader, was werkzaam en leergierig. Terwijl de andere kinderen zelden in

de groote, achthoekige hall mochten komen, die tot wachtkamer was ingericht, zat Ko er veel, - hij had er zijn eigen schrijftafel en zijn boeken. Op zijn zeventiende jaar werd hij student in de medicijnen, en de patienten van zijn vader, die hem eenige uren van den dag bij zijn studie omringden, keken met bebewondering naar den tengeren knaap, die zich door niets liet afleiden. Zelfs sloeg hij zijn oogen niet op, als zijn vader de deur van de spreekkamer opende, maar menigeen zag de blikken van den dokter vol trots en liefde gaan naar den zoon.

De derde jongen, Kees, spande zich niet in om te leeren, maar zijn verstand was bijzonder goed. Hij lachte Ko uit om zijn mooie raporten en zijn eerzucht, voorspelde hem dat hij, Kees, het veel verder zou brengen in de wereld, dat hij succes zou hebben waar hij maar wilde.

- De wereld, zei Ko dan smalend, ik ken alleen de wetenschap, en den armen, zieken mensch.

Kees dorst luidkeels te schateren.

- Jij, ging Ko voort, jij weet nog niet eens wat je wilt, jij zult altijd een dilettant blijven.

Elien, het jongste zusje, begreep hun woorden niet geheel. Ze hield van Kees, omdat hij vroolijk was en hulpvaardig, ook om zijn blauwe oogen en zijn blonde haar. Maar voor Ko had ze ontzag, bijna evenzeer als voor haar vader. Ze geloofde ook stellig dat hij het ver brengen zou, - niet door zijn geleerdheid, ze vond Kees veel knapper, - maar door zijn onbeschroomden durf, en zijn wilskracht. Het gebeurde een enkele maal dat moeder haar de hal instuurde terwijl er patienten waren; ze moest een vaas met bloemen neerzetten, of de laatste aflevering van een tijdschrift brengen. Ze liep zacht, knikte de menschen toe, de menschen met hun vreemde, strakke gezichten. Als ze geen pijn hadden, keken ze onverschillig of in zichzelf gekeerd. Jonge moeders zagen alleen hun kinderen; een enkel oud vrouwtje glimlachte tegen haar. Ze draaide zich haastig om, en ze haatte Ko, omdat hij daar kon zitten, bezig met zijn eigen werk, zich wel bewust van zijn houding. Als vader plotseling te voorschijn kwam uit zijn kamer, dan was zijn blik op de menschen gericht; hij zou hen genezen, helpen, - maar Ko keek alleen in zijn boeken en, heimelijk, naar zichzelf.

In huis was zij ‘het meisje’. Niemand verwachtte dat ze

van de school zou houden, of dat ze knap zou zijn. Toen ze eindexamen had gedaan (dat had haar veel inspanning gekost) wist ze niet wat ze met haar leven doen zou. 's Avonds in bed dacht ze vaak aan haar broer Wim, dien ze zoo weinig zag, en die ‘slechte neigingen’ had. Haar ouders wilden haar naar het buitenland sturen; - ze vroeg of ze alsjeblieft niet hoefde. Hield ze zooveel van haar huis? maar er waren altijd dingen die haar drukten.

- Nu was ze geheel dat jonge meisje, een beetje lang en spits, met zacht bruin haar en grijze oogen. Haar bleeke mond weifelde tusschen een glimlach en een ontroerd trekje van pijn of afkeuring. Ze leefde in het oude huis, waar zooveel omging, waar dagelijks vreemden kwamen, met hun lasten. Ze waren allen om haar; - ze zag het opene, lachgrage gezicht van Wim, dien ze heimelijk had lief gehad, Ko, die een goed man zou worden, en Kees naar wien ze het liefste keek. Wat verder weg, maar duidelijk, in een helder gelijkmatig licht, zag ze haar vader en moeder, sterke menschen, die het leven lief hadden. En ook waren er vele patienten van haar vader, oude vrouwen vooral, die om troost vroegen, en zelf maar vast begonnen met hoopvol te glimlachen, - hoopvol, maar toch droevig, uit een gekwetst, maar geduldig hart.

En iets in haar was er anders dan het ooit geweest was: ze gloeide van binnen, niet brandend, maar zacht en levenwekkend, alsof er een vonk gevallen was, die smeulen bleef. Ze wist zich gelukkig; er was veel leed, maar toch voelde ze zich blij. Ze was jong, het eigenlijke leven kondigde zich aan, en ze wilde er graag aan beginnen. Waarom aarzelde ze nog? - maar in die aarzeling lag vreugd.

Plotseling was het beeld weg. Even nog kwam het gezicht van haar moeder terug, een vol en blozend gelaat, met tintelende oogen; - toen zag ze Dirk, en de levensherinnering leek zonder onderbreking zich voort te zetten.

Ze had een grooten kring van vrienden en vriendinnen gekregen; 's zomers werd er getennisd, 's winters waren er feesten binnenshuis. Al die meisjes waren vroolijker en luider dan zij. Ze hadden veel meer woorden en lachjes, - maar misschien zeiden ze minder. Zoo behendig waren ze, dat ze de taal wisten te gebruiken als schuilhoek bij het verstoppertje spelen. Elien

kon dat niet; ze zweeg, en gaf zich ook daarin open en bloot. Als ze dit voelde, dan brandde er vaak een blos in haar wangen, en haar geest zocht verward en hulpeloos naar bedekking. Ze merkte wel dat er minder op haar gelet werd dan ze vaak meende, toch bleef de angst om zich bespottelijk te maken haar kwellen. Zich heelemaal onttrekken aan dien kring, kon ze niet; ze voelde een behoefte aan andere, jonge menschen, al wilde ze dit nauwelijks weten. Ze besefte niet, dat ze zich voorbereidde op het huwelijk, in de stilte van haar hart, en openlijk, door bij haar moeder de huishouding te leeren. Het was haar altijd weer een verrassing, als een meisje en jonge man uit haar kring zich verloofden. Ze kon niet begrijpen dat er ernst was geweest in hun spel, en dat de stuwkracht van het leven zoo sterk was.

In den loop van eenige jaren veranderde het troepje vaak; menige jonge man trok de wereld in, enkele meisjes trouwden buiten dien kleinen kring, en nieuwelingen sloten er zich bij aan. Dirk Hofman was trouw gebleven; al liet hij zich niet heel geregeld zien, hij toonde zich toch telkens weer in hun midden.

Er kwam een lente waarin velen zich verloofden. Als Elien de namen zou hooren: ‘Weet je't al? Marietje en....’ of ‘Truus heeft zich verloofd met....’ dan telkens voelde ze haar hart een oogenblik stil staan. Ze glimlachte bij voorbaat, ze keek in de oogen van de spreekster, haar lippen bewogen mee.

En dan.... nee, de spanning brak, Dirk Hofman had zich niet verloofd.

Men ging dien zomer nog met elkander uit, al dunde ook het troepje. Toen, op een mooien herfstdag, zou er samenkomst zijn even buiten het stadje, aan den rand van het bosch. Er was iets looms in Elien, terwijl ze daar heen liep; bijna voelde ze een heimelijke verwachting, en, uit angst, een klein verzet. Ze ging toch voort; haar vrijen arm zwaaide ze langs haar dunnen witten rok, en haar grooten stroohoed hield ze in haar hand. Ze zouden gaan roeien op de vaart; ze hield wel van het water, maar het zonlicht was er soms zoo fel, en dat maakte haar moe. Ze geloofde dat ze niet sterk was; - klaagde ze niet dikwijls over hoofdpijn? en in den middag werd het leven haar eigenlijk te zwaar. Het zou zeker beter zijn als ze nooit trouwde. Je kon een ander toch ook niet alles zeggen, al hield je van ekaar, -

en dan werd je heel eenzaam. Ze had soms zulke vreemde gedachten, die waren niet onder woorden te brengen, en het deed pijn, als je het probeerde.

Ze liep wel langzaam, - ze zou misschien te laat komen, en dan waren de anderen al weg, - maar ze verhaastte haar stappen niet. De zon scheen over het oude groen van de boomen, warm en koesterend. Nu naderde ze de open plek waar ze zich zouden verzamelen; links was een kleine vijver, recht voor haar uit een grasveld, en daar tegenover begon het bosch. Aan den zoom van het bosch stond een bank; daarop zat iemand met zijn gezicht naar haar toe; een opgeheven gezicht, donkere oogen onder een hoog voorhoofd. Dirk Hofman.

Ze voelde een groote moeheid in haar knieën; bijna meende ze in elkaar te zullen zakken, maar dat duurde niet langer dan een oogenblik. Hij was alleen; niemand zou er komen dan hij, - en zij. Ze zouden dezen dag samen zijn, en ze moest naar hem toeloopen over dat grasveld, dat haar heel groot leek, een effen groene vlakte, waarin ze struikelen kon. - En ze liep voort; haar hart trilde, en ze beet op haar lippen; ze had zich aan hem overgegeven, maar ze wist het niet. Onbeschermd voelde ze zich, temidden van een groot leven, - maar ze had een doel, en dat zou ze bereiken.

Met een bijna klanklooze stem zei ze: Dag; - waar zijn de anderen?

Hij reikte haar geen hand en keek haar ook niet aan; - bijna vloog er een snik uit haar keel, maar ze beheerschte zich.

- Er is niemand gekomen dan jij en ik, zei hij; - zullen we gaan?

Ze knikte toestemmend.

Nu liepen ze samen voort, haar beenen waren loom en zwaar. Dirk, - hij had zich niet verloofd met een van de andere meisjes, hij wachtte op haar, ze wist het nu zeker. Maar als het niet waar was? Och stil, ze wist het zoo duidelijk.

In de kleine roeiboot herstelde ze zich wat. Ze zette haar hoed op, legde haar handen in haar schoot. Dirk hanteerde de riemen. Haar voeten zouden misschien de zijne kunnen raken; verder was de afstand vrij groot tusschen hen. Een heerlijke frischheid steeg uit het water; het bijna rimpellooze vlak

glansde van een zilverig licht. Onder een overhangenden wilg lieten ze zich drijven, en hij sprak woorden die niet vreemd klonken, en toch heel nieuw waren.

Hij zei:

- Ik zou wel heel goed moeten zijn, om jouw man te mogen worden.

Ze sloeg haar oogen naar hem op. - Maar je wilt toch wel?

- Ja, antwoordde hij, en de klank van dat eene woord bleef lang tusschen hen trillen.

Hun lichamen naderden elkander niet; zij bleef in den stuurstoel zitten en hij op de roeibank. Hij kuste haar nog niet, dien eersten dag. En er bleef een beklemming over haar. Was het verkeerd dat ze naar hem toekwam over dat grasveld? - moest het altijd zoo zijn, als je je verloofde? Andere meisjes lachten zooveel, en leken onbekommerd, - maar voor haar was ook het gelukkige leven moeilijk.

Het gelukkige leven.... Ja, ze had getrild van vrome blijdschap dien zelfden dag, toen ze naar huis terug liep, alleen, want Dirk had ze gevraagd haar niet meer te vergezellen. In haar witte jurk ging ze langs de groen en gouden wegen, fijne gele berkenblaadjes lagen in het gras, en de lage zon kleurde de wolkenvegen in den azuren hemel roze-rood. Ze dorst niet naar huis te gaan. Hoe moet ik het zeggen? herhaalde ze in zichzelf, - ik kan het niet zeggen. Ze zullen aan een gewone verloving denken, en dit is anders.

Ze was bang, maar nu eerst wist ze waarom: bang dat haar vreugd zou breken op de minder innige gevoelens van haar ouders, haar broers. 't Was of haar ziel glimlachte, nu dat jonge meisje in haar herleefde en zij het tevens objectief zag. Zij.... wie was zij nu? Ze wilde zich inspannen om dat te doordenken, maar ze kon het niet.

Het bleeke licht werd niet langer vastgehouden door de raamvlakken, - het stond binnen in de kamer, het omvatte haar. Was dit de dood? Ze zweefde al in de ruimte, - een haan kraaide den hemel open.

Zuster Gerda vond de pols van mevrouw heel zwak, en ze besloot haar zooveel mogelijk met rust te laten. Zij, de voortvarende en zakelijke verpleegster, zij aarzelde met het ingeven

van de medicijn. Voor het eerst zag ze in deze patient niet langer de zieke, maar de vrouw die stierf, en ze had eerbied voor den doodstrijd. Zij en mijnheer Hofman stonden een oogenblik samen voor het bed.

- Zal ik thuisblijven zuster? vroeg hij, en zijn oude stem klonk kinderlijk.

Ze antwoordde niet dadelijk. Haar verantwoordelijkheid was groot; het zou zeker veiliger zijn als hij thuis bleef, maar hij maakte haar onrustig, want ze had medelijden met hem, en kon toch niet met hem praten. Ze keek naar het bijna verdroogde en gelige gezicht van de vrouw.

- Het is beter dat u gaat, zei ze langzaam, maar komt u tegen den middag even terug, dan zullen we verder zien. Het kan zijn dat de pols nog wat beter wordt, voegde ze er na een oogenblik bij.

Hij ging, en ze begon de kamer op te ruimen. Onwillekeurig maakte ze er een spelletje van, voor haar zelf onhoorbaar te bewegen, en heimelijk gaf het haar plezier, dat dit haar nooit geheel gelukte. Ze verzette de medicijn-flesch onhoorbaar, stofte de tafel af, - maar als het heel stil was, meende ze nog haar hart te hooren kloppen. Of vòelde ze het alleen? Misschien zijn er uiterst fijne, zintuigelijke waarnemingen, dacht ze, waarvan niet meer is te zeggen of ze ons bewust worden door het gevoel of het gehoor, het gezicht of de smaak. Een grensgebied. -

Onderwijl ging ze herhaaldelijk naar de zieke kijken. Die leek te sluimeren....

Toen de jonge mevrouw was gekomen, zei zuster Gerda haar: Het was toch wel goed, als u nu hier bleef.

Emmy's blik werd doffer. - Waken, bedoelt u? vroeg ze.

- Och, zoo u wilt, er is een nachtzuster. Het klonk onverschillig.

- Maar niet meer weggaan, en mijn man.... hem waarschuwen.... Terwijl ze sprak, knoopte ze herhaalde malen haar mantel open en weer dicht. Ze zou het liefst dadelijk naar haar man zijn toegeloopen om het hem te zeggen, maar wist dat ze blijven moest en dit nieuwe aanvaarden. Het viel haar niet gemakkelijk. Een dag in haar eigen huis was kort

en licht. Maar haar ouderlijk huis had ze acht maanden geleden verlaten, en sindsdien was het onbegrijpelijk voor haar veranderd. Ze wist dat ze er niet ongelukkig was geweest, maar ze achtte dat oude geluk niet meer. Dikwijls kon ze niet laten erop te schimpen: het kwam haar zoo kaal en dor voor. Sinds haar huwelijk voelde ze zich jong, met een hevigheid die ze nooit gekend had. Iederen dag leerde ze iets van het leven, en vroeger, meende ze, had ze niets geleerd. Ze was werkzaam geworden, ordelijk en zeer stipt. Vroeger ging ze lusteloos naar kantoor, werkte er traag, en haar vrije uren thuis verknoeide ze, - althans zoo zag ze het nu. En in haar hartverweet ze haar ouders, maar vooral haar moeder, die kleurlooze, slappe jeugd.

Ze had haar mantel aan de kapstok gehangen, en liep naar boven. Het gezicht van haar moeder gaf haar een schok; in één nacht was het zoo veranderd. Het had geen menschelijke tinten meer, en nauwelijks een uitdrukking. - Maar waardoor was het dan zoo ontroerend? Door schoonheid? of door de herinnering aan liefde en goedheid? - Ze wist het niet.

Ze ging zitten, legde een oogenblik haar rechterhand op het kussen, trok die toen terug.

Natuurlijk zou ze blijven; het leek haar nu plotseling niet meer zoo moeilijk. Moeder zou gauw sterven. Was het vreemd dat ze geen eenzaamheid voelde bij die gedachte? ternauwernood iets van gemis. Och, ze had haar moeder immers niet meer noodig? - Zou ze haar kind Elien noemen, als het een meisje was? ze hield wel van dien naam. En ze peinsde er wat op voort. Het werden haar gewone fantasieën, over kinderen, en de nooit verminderende liefde van Jaap, haar man. Totdat ze meende haar moeder te hooren zuchten. Ze wendde snel haar blik, en de zieke sloeg haar oogen op.

- Emmy, zei ze.

De jonge vrouw voelde iets nijpen om haar hart; een plotseling gevoel van verzet kwam in haar op, - angst ook voor een onafwendbaren slag.

- Moeder, hoe gaat het? u ziet er nu wat beter uit dan straks, minder.... minder bleek.

- Goed, zei de zieke, heel goed.

- Zult u gauw weer beter zijn?

Die woorden leken niet tot de ander door te dringen. Zacht

maar verstaanbaar zei ze: Ik denk zooveel.

- O ja? waarover?

Het was duidelijk dat de moeder niet antwoordde. Ze zei: Ik ben heel gelukkig geweest, meer nog dan dat: vol vreugd.

Emmy waagde voorzichtig de woorden: Toen u een jong meisje was.... Maar nu deed de moeder haar oogen weer dicht. De zweem van een blos bleef over haar uitgeteerde wangen.

En Emmy dacht aan haar moeders jeugd; - ze wist daar niet heel veel van. Haar grootvader was een gevierde dokter geweest, hij verdiende veel geld. Zijn huis was groot en vol antieke meubelen. Er waren drie zoons en een dochter. Grootmoeder was een opgewekte vrouw; - de jeugd van haar moeder leek haar benijdbaar. Geen wonder dat moeder dit had herdacht. Maar waardoor was ze later zoo.... bijna droefgeestig? of tenminste zelden blij en fleurig? *Haar* jeugd had het beïnvloed, gedrukt, haar jonge-meisjestijd bekneld.

Zou moeder werkelijk beter worden? neen, de dokter zei dat het niet mogelijk was, en misschien wenschte zij, Emmy, het ook niet; - want zou ze later wéér haar huis kunnen uitgaan, en hier terugkeeren? om haar moeder dan te zien sterven, en..

Ze was wel hard, misschien. Bijna voelde ze zichzelf moeder, en het leven kon niet altijd zijn zooals we het ons wenschten. Wat dorst ze te weten van haar eigen leven? zou het geen onverwachte jaren kunnen brengen, leed en moeiten? Ze voelde zich zeker van Jaap's liefde, - maar haar kinderen, zouden die haar liefhebben? - Ze was nog jong, ze kon haar moeder niet missen.

- Moeder, zei ze zacht.

Maar de zieke lag onbewegelijk.

- Moeder! - Ze meende dat ze haar stem had aangezet, en toch klonk die nog wankel en schraal.

Er kwam geen antwoord.

En de zieke overdacht haar leven. Toen ze twee jaar getrouwd was, kreeg ze een zoon. Het zware lichamelijke lijden bij de geboorte verschrok haar en stoorde haar geestelijk evenwicht. Haar vader, die aan haar bed kwam - ze was door een jong specialist geholpen - hoorde haar heesch en star fluisteren: dit is verschrikkelijk, en ik heb het nooit geweten. -

Ze kreeg koorts en was dagen-lang in gevaar; daarna beterde ze maar langzaam. Haar jongen was zwak, een bleek, voos kindje, dat moeite had met het drinken. Zij, die het leven gevoeld had als een blinde dwang van de natuur, en zich erover had ontzet, zij onderwierp zich nu aan dien dwang met een onbewuste, maar bijna gretige slaafschheid. Ze verzorgde haar kind; urenlang had ze het op schoot, waschte en zalfde en poederde het, voerde het met eindeloos geduld de dunne melk, die zijn zwakke ingewanden niet zou schaden, en hem moest doen groeien en sterk maken. De jongen schreide veel en klagelijk; haar zachte woordjes om hem te sussen leken haar de trieste begeleiding van zijn klaagzang. Ook haar vader merkte eens op: dit is het lied van het droeve moederschap.

En het kind stierf, ruim een jaar oud. Het had niet leeren loopen of staan, het had geen gearticuleerden klank geuit, nauwelijks een bewust gebaar gemaakt. Diep in haar hart keurde Elien het goed, dat haar kind stierf; - maar zelf verlangde ze niet meer te leven. Na de zeer stille begrafenis bleef ze in haar bed liggen, volkomen apathisch. Toen dit eenige dagen had geduurd, riep Dirk haar vader, vroeg hem, haar in het ouderlijk huis terug te willen nemen en te verzorgen, - hij kon het alleen niet aan. Maar de dokter schudde zijn hoofd. Neen, zei hij, ziek is ze niet, ze hoort hier, bij jou, en hoe eerder ze haar eigen plicht herkent, hoe beter. Plotseling liep hij naar haar toe.

- Je moet opstaan, zei hij, je man is alleen en heeft je noodig.

Ze antwoordde niet en bleef roerloos liggen; als ze gedurfd had, zou ze den vader haar rug hebben toegekeerd. - Maar den volgenden morgen stond ze op, en hervatte haar werk aan de ontbijttafel. Het was een grauwe winterochtend; vaal plekte het licht om hen heen uit den machteloozen westelijken hemel.

Wat waren ze beiden nog jong, zij en Dirk; ze zag hun smalle, vermoeide gezichten, schuw blikkend naar elkaar; hun trekken, onvast nog, weifelden. Zij stond bij de theetafel toen Dirk zijn stoel achteruit schoof. Hij kwam achter haar, maar aarzelde nog. Ze draaide zich om en reikte hem een vollen kop thee. In zijn verlangen naar hun beider zielsvrede achtte hij daarop niet. Hoekig strekte hij zijn arm uit, raakte haar pols, zoodat de thee viel. De kop en schotel braken in scherven, het

heete vocht stroomde over haar rok. Ze herkende plotseling zijn schuchtere liefde, en glimlachte temidden van haar verwarring, - en die glimlach was bevrijdend voor hen beiden.

- Och vrouwtje, wat ben ik weer stom-onhandig; - heb je je gebrand?

- Ik geloof het niet, zei ze langzaam terug, maar wat ben ik nat!

- Ga wat anders aantrekken.

Ze ging. Toen ze weer in de huiskamer kwam, stond hij nog steeds. Ze voelde dat zijn toenadering niet weer mocht mislukken, en legde haar armen om zijn schouders.

- Houd je nog van me? vroeg hij.

Ze knikte ja.

- We hebben elkaar toch uitgekozen, niet?

- Ik heb jou gekozen. Terwijl ze deze woorden zei, steeg het bloed in haar wangen, want ze wist dat ze hem had vergeten voor haar kind. Maar ze keerde tot hem terug. Was het leven niet mooi, waarin dit mogelijk bleek? En later kreeg ze twee gezonde kinderen. - Maar had ze ook toen niet veel getobd, en was het haar niet alsof ze haar eerste kind nooit zou vergeten? - Hoe klein had ze haar leven geleefd, hoe angstvallig. Dorst ze gelukkig te zijn met haar kinderen? of bleef de wijding van de vreugd ontbreken? - De wijding van de vreugd? Maar die kende ze nu, die doorgloeide haar, en zou haar altijd blijven bezielen. Kijk, ze voelde haar lichaam niet; sterven was een zuivering van den geest, misschien. Ze wilde graag sterven, als ze daardoor de vreugde leerde zien.

Ze dacht plotseling aan de zee.

Toen de kinderen klein waren, was ze dikwijls met hen naar het strand gegaan. Dirk wilde dat graag, - hij hield van de zee. Nergens, zei hij, ken ik zoo'n machtig evenwicht in de natuur als aan de kust van Holland: de zee, en het wijde duinenland. De golving van beiden, en de groote kleureenheden, met alle rijke wisseling daarvan. - Ze wist niet of zij het wel zoo zag; voor haar waren er zooveel andere dingen verbonden aan een dergelijken uitgang. De kinderen wilden op bloote voeten aan het strand spelen; - ze liet het toe, maar waarschuwde voor de onverwachts hooge golven, als voor een

ernstig gevaar. In een reistasch had ze drooge kleeren en handdoeken meegenomen, zoodat de kinderen heimelijk lachten om haar woorden, en nooit rustten voor ze drijfnat en brooddronken uit de zee te voorschijn kwamen. Dan knorde ze wel, maar het klonk zwak en pitloos, en niemand achtte erop.

Na het baden moesten ze een groote wandeling maken, dat was gezond, zei Dirk, - en ze stemde dat toe, maar de vermoeienis was vaak teveel voor haar. Het zand was altijd mul, en de zon scheen te brandend, of de wind was te guur. Aan wedstrijden in het beklimmen van een duin hoefde ze niet mee te doen, maar ze moest evengoed naar boven, en zag de anderen dan staan, triomfantelijk en sterk. Waarom het toch 'verderop' altijd zooveel prettiger was dan 'dichtbij'? Haar man en kinderen hadden de sterke zucht in zich naar het onbekende. Ze liepen langs de zee en wilden datgene bereiken wat vaag aan den einder had geschemerd; ze doorwandelden een bosch en speurden voor zich uit. Hun geest was bezig met wat achter de bochten zou zichtbaar worden.

Maar zij kon de menschen begrijpen, de eenvoudige, stille zielen, die op het allereerste duin bleven zitten, - niet op den top, die zou wel omrasterd zijn, maar enkele meters boven het niveau van den weg. Ze waren buiten, ze zaten in het zand, en konden een glimp van de zee zien. Hun beenen strekten ze recht voor zich uit, hun armen hingen slap langs hun lijf, en zoo keken ze, niet nieuwsgierig, eer met een zeker welgevallen, naar de menschen die langs trokken. Menschen met kinderen, menschen met honden, met klapstoeltjes, met mantels en badgoed, met emmertjes en schoppen, met fietsen en trekkarren; - lange drommen van menschen, die allen 'verderop' wilden. - Haar geest bleef achter bij die eenvoudigen, - haar lichaam boog onder de vermoeienissen van de ontdekkingsreizen.....

De zee, het bosch, de landen en de rivieren, ze zag alles in een wijden blik. En, vreemd, ze herkende de schoonheid, - met eenige verwondering.

En die verwondering werd tot blijdschap, en de blijdschap tot een groot en diep ontzag. Het was of zijzelf grooter werd, - en toch bleef er geen enkele gedachte meer aan het zelf in haar.

Naast het bed zat de zoon, en tuurde voor zich uit. In huis was het stil. Hij had de nachtverpleegster naar beneden gestuurd, want als hij niet alleen was met de zieke, dan viel het hem moeilijk zijn eigen gedachten te denken. Een enkele maal keek hij naar het verstilde, witte gezicht, - dan beefde er iets in hem en de rol die hijzelf speelde, werd grooter en echter. Hij kon natuurlijk niet naar de kroeg gaan, vanavond.

De lui zouden hem missen. Hij zag de bekende zaal, vol donker-gekleede jonge mannen rondom de tafeltjes, de rookflarden en -pluimen, het bewegen van de handen, de geanimeerde gezichten. En dan hoorde hij stemmen, overmoedige, luide, en beheerschte, die mat klonken. Telkens vroeg iemand: Waar blijft Hofman? - en een ander haalde zijn schouders op. - Hofman? ik geloof dat zijn moeder sterft.

Er waren natuurlijk lui die geen moeder meer hadden, - bovendien, je sprak daar niet over. Maar een moeder die stierf, - dat was wat anders, - en als je daardoor niet op een belangrijke kroegjool kon komen. Hij zou wel graag plotseling willen binnen stappen, om een uur of elf bijvoorbeeld, zeggen: God, ik moest er eens even uit, die dood treuzelt zoo. En dan meteen een sigaret aansteken, ernstig, zich wat voorover buigend naar de ontstoken lucifer van een ander.

- Dank je. Hoe staat het hier? wie kletst het hardst, vanavond? - en steeds, in een verren blik, iets houden van herinnering aan dit ziekbed.

Waarachtig, sommige kerels beseften den ernst van het leven nog niet. Een onbezorgde jeugd, die had ook hij gekend, maar het verschil zat in den aanleg. Daarom hield hij van zijn moeder, die een diep levens-besef had. - Hij keek naar haar. En zoo te kunnen sterven, dacht hij, zoo waardig en stil; - (maar hij had nooit eerder den doodstrijd gezien, en besefte niet hoe klein en berekend zijn gevoel was.)

Na de begrafenis zou hij heel hard gaan werken, - zijn groote verdriet trachten te dempen met de studie. Hij wilde niet een gevierd huisdokter worden, zooals zijn grootvader was geweest, - dat leek hem te goedkoop. Jovialiteit, goede manieren en een ijverige plichtsbetrachting - hij had er een klein lachje voor. Maar een academische loopbaan - assistent zijn van een bekend professor; - hoe vaak was het gebeurd

dat de roem van een hoogleeraar langzaam maar zeker over ging op zijn helper.....

De zieke had haar oogen opgeslagen en zag haar zoon. Hij keek niet naar haar, en ze wendde haar hoofd wat van hem af, zoo weinig, dat het misschien voor een ander niet te merken zou zijn geweest, maar zijzelf voelde het.

Nu herleefde de tijd toen de gedachte in haar was: misschien houdt Dirk van een andere vrouw. - Ze hadden zoo weinig vrienden; er kwamen haast nooit menschen bij hen, - alleen haar broers met hun vrouwen, en de ongetrouwde zusters van Dirk. De gedachte deed haar pijn; ze wist niet hoe die ooit in haar was gekomen. Dirk stond nu aan het hoofd van de zaak, die zijn vader had opgericht, en zijn inkomsten waren ruimschoots voldoende voor hun eischen. Ze wist dat Dirk hard werkte, ze begreep dat hij al zijn gedachten noodig had voor zijn zaak. Maar toch - als hij 's morgens naar kantoor liep, als hij voor of na beurstijd ging koffiedrinken in de stad, waarvan was hij dan vervuld? Ze maakte het zich bewust dat ze zijn bestaan van handelsman, heel zijn dag van werken, had verwaarloosd in de som van hun leven. Dat samenleven, meende ze, werd opgebouwd in de avonduren en de vrije dagen. Maar nu ontdekte ze een machtigen factor, die er wellicht de grondslagen van legde: zijn uren zonder haar.

En ze dwong zich vertrouwelijk met hem te zijn. Ze sprak hem over dingen, die ze vroeger niet had aangeroerd, ze legde haar grootste kuischheid af, en had plotseling een levenskennis die hem verbaasde. Dan vroeg ze zijn oordeel over allerlei, luisterde aandachtig, trachtte haar eigen gevoelens zoo zuiver mogelijk weer te geven.

En ze vergiste zich niet in de uitwerking hiervan: ook hij werd vertrouwelijker. Hij vertelde haar, dat hij sinds kort een dame-boekhoudster had, een gescheiden vrouw, die haar werk flink en accuraat deed. Elien toonde zich niet verbaasd toen het bleek dat hij de levensgeschiedenis van die vrouw tot in de puntjes kende, en de vraag: wanneer heeft ze je dit alles verteld? hield ze zorgvuldig in. Ze luisterde en uitte woorden van medelijden, - maar dat ze de vrouw in haar huis zou kunnen noodigen, kwam niet in haar op, en Dirk vroeg haar niet dit te doen. - Ze informeerde sinds-

dien meermalen naar mevrouw Elburg, kreeg een antwoord dat haar nooit ontwijkend leek; - en zoo zou ze gerust hebben kunnen zijn, maar was het niet, - niet geheel. Ze vroeg zich af wat die vreemde vrouw voor Dirk beteekende, en wist geen antwoord. Zijn verhouding tot háár was niet veranderd, maar het leek haar plotseling mogelijk, dat Dirk een tweede leven leidde, waarin andere vrienden optraden, waarin misschien zelfs een andere vrouw zijn liefde had. Dat leven binnen te dringen, het te onderzoeken, daarvoor schrok ze nog terug.

Dien winter werd Dirk ziek. Hij hield zijn bed, had al gauw hooge koorts; - de dokter constateerde na enkele dagen longontsteking. Nu was het Elien of ze zijn leven geheel in haar hand hield, - en ze werd rustig. Nooit was ze zoo sterk en onvermoeid geweest als in dezen tijd. Ze verpleegde haar man, - hij was van haar afhankelijk als een jong kind van de moeder; - maar tevens zag ze in hem dengeen die háár leven schraagde, en dien ze daarvoor behouden moest. Toen hij herstelde, na weken, kwam op een avond onaangekondigd mevrouw Elburg, en vroeg naar hem. Emmy, die haar de deur had open gedaan, liet haar binnen. - Moeder, zei het kind, mevrouw Elburg vraagt naar vader. De inleiding had niet beter kunnen zijn. Elien voelde dit, en glimlachte vriendelijk. - Komt u toch binnen, ik ben blij u te zien. Ja, het gaat nu goed met hem, heel goed. Ik heb een enkele maal bericht gestuurd, daar weet u natuurlijk van, - en Vrieze, de procuratie-houder, is dikwijls naar hem komen vragen. Me dunkt, u kunt wel even naar boven gaan, als u wilt. - Ze ging de bezoekster voor, opende voorzichtig de deur van de ziekenkamer. - Dirk, daar is mevrouw Elburg, - en liet hen beiden alleen.

Was ze zoo zeker van hem? had hij geen ander leven dan naast haar? Maar toen ze alleen in de huiskamer zat - ze stuurde Emmy naar bed - toen viel alle zekerheid van haar weg, en ze doorleefde een half uur, dat verwonderlijk lang en vol was. Ze dacht aan haar verloving, aan Dirk's woorden: Ik zou wel heel goed moeten zijn om jouw man te mogen worden, - en daarin hoorde ze voor het eerst verzet. Verzet, - zwak en machteloos misschien, maar toch.... een wringen met de schouders, een zich los willen maken van haar. En was dat in hem gebleven? had het lang gesluimerd, en stak het zijn kop

weer omhoog? - Een andere vrouw zat bij hem, een vrouw die hij waardeerde en beklaagde. Zou hij nu zijn handen uitstrekken naar.... naar een nieuw geluk?

Toen de bezoekster gegaan was en zij zoo argeloos mogelijk bij haar man binnen trad, zag ze hem rustig liggen als in gepeins.

- Waarom ben je er niet bij gebleven, vroeg hij, ze is iemand die behoefte heeft aan de sympathie van andere vrouwen.

Inwendig trillend antwoordde ze: Dat wist ik niet.

- Het zou toch heel natuurlijk geweest zijn, als je het verlangen had getoond haar te leeren kennen.

Ze dacht: Is het niet ook heel natuurlijk, dat ik dat verlangen niet heb?

Maar ze zweeg. Even later zei ze: Het hoefde toch niet juist dezen avond? je bent nog zwak, je moet je veel ontzeggen.

Maar toen hij beter was en weer naar kantoor ging, kwam hij al gauw met de mededeeling thuis dat mevrouw Elburg ontslag had genomen. Haar vroegere schoonvader, die oud en eenzaam was, had haar hulp ingeroepen.

Elien dacht: Wil die vrouw mij sparen, sinds ze me gezien heeft? of is alles wat ik denk onjuist?

En weer kwelde haar de onzekerheid.

Maar nu verhief haar geest zich daarboven. Ze zag zich een wereld vol vrouwen, jonge, bekoorlijke vrouwen, die den tijd hadden hun uiterlijk te verzorgen, vrouwen die hun werk goed deden en recht hadden op waardeering en eerbied, die de bitterheid van het leven hadden geproefd en een zacht en diep medelijden verdienden. - Maar los van die allen, ergens boven of naast die wereld, leefden zij en Dirk, - Dirk, die niet het geluk had gekozen, misschien, - maar de goedheid. En de goedheid gaf een vreugde, die meer was dan geluk.

Er was een tijd gekomen, dat ze 's zomers met haar man op reis ging. Den eersten keer was ze verbaasd over zijn ingenomenheid met het plan, zijn geestdrift en blijdschap. Iederen dag kwam hij met wat inkoopen thuis, - een koffer eerst, dan een reisdeken, een bergstok, een pet, een thermos-flesch, en

nog veel meer. Ze keek verbaasd naar al die dingen. - Maar man, zei ze, dat hebben we toch niet *noodig*!

- Natuurlijk wel, antwoordde hij, en in zijn oogen zag ze een kinderlijke genegenheid voor wat hij bijeen gebracht had. Toen glimlachte ze, en streek met haar hand over de ruige reisdeken. - Alle vreemde plaatsnamen die hij haar noemde, alle wegen, rivieren en gletschers, 'Schluchten', passen en meren, ze kon ze niet onthouden. Het reisplan was voor haar onoverzichtelijk, een verwarring van namen. Ze was bang voor den eersten treinrit van vierentwintig uur, die haar een ondragelijke hoofdpijn zou bezorgen, ze had een vagen angst voor onbekende steden en volle hôtels, - maar ze ging moedig op weg.

Het reizen maakte Dirk jong. Ze had niet geweten dat hij zoo'n scherpe opmerkingsgave bezat, en ze verwonderde zich over zijn liefde voor het onbekende. In de nauwe coupé vermoeide haar zijn bewegelijkheid, en later, in de wijde natuur, was het de bewegelijkheid van zijn geest, die haar niet met rust liet....

Ze dacht aan een treinreis in den vallenden avond; - ze was moe, - bij het instappen zei ze zichzelf niet anders dan: laat ik me goed houden. Ze zat aan het venster en reed achteruit. Dirk, tegen zijn gewoonte, was zwijgzaam. Ze geloofde dat ze niet naar buiten had gekeken, vóór die vreemdeling instapte, aan een klein station, en tegenover haar was gaan zitten. Hij was een lange, magere man, in touristen-costuum; zijn zware Rucksack gooide hij in het net, met een bundel touw en Steigeisen. - Wat zitten zijn kleeren slordig, dacht ze, en wat zijn ze vuil. - De vreemde wendde zich naar het raampje, dat openstond. Ze zag aan heel zijn houding dat hij doodelijk vermoeid moest zijn; - zeker was hij hoog in de bergen, bij de eeuwige sneeuw geweest. Zijn gezicht was scherp van lijn, en gebruind, maar dof; zijn oogen leken lichtschuw, de leden hingen zwaar; - zijn smalle mond, die naar voren kwam, ging smachtend open naar de duisternis. Zilverig licht waren de lijnen van de bergen tegen de donkere, diep-blauwe lucht. En de man hief dat matte, vermoeide gelaat naar omhoog; - de oogen bijna dicht, vangend de koelte van den avondwind. 't Kon zijn dat hij bad. - -

Elien verwonderde er zich over, dat ze zoo duidelijk dit beeld in zich droeg. Ze had wel scherp naar den man gekeken, maar wist niet dat hij haar zoo ontroerd had. - Nu was het haar of zijzelf uit dat venster leunde, of ze den klank hoorde van het bruisende, gulpende water. Ze voelde het zachte donker, de lucht die nog lauw was, met frissche, nachtelijke stroomen erdoor, ze zag de zwarte, rechte dennen op de berghellingen, en in de weiden de bloemen; - de sterke, diepe kleur leek erin gebrand. Ze zag de droge distels, die glansden als zilveren schubben, de doorzichtige teere vogelmelk. En ze dacht ook plotseling aan den kleinen, bruin-oogigen jongen, die haar een bouquetje bergcyclamen aanbood. Ze zijn verlept, had ze hard-op gezegd, en de jongen week een stap achteruit. Maar Dirk kocht een bosje, betaalde het kind goed, en nam de slappe bloemetjes met zich mee in zijn hand. Later zette hij ze in een glas, en den volgenden morgen waren ze weer frisch geweest; - in het heldere water reikten hun donkere stelen.

Ze had later nog veel reizen gemaakt, haast altijd naar de bergen en de groote meren, en altijd omdat Dirk het wilde. De eene keer leek veel op den volgenden; gewoonlijk ging ze moe heen en kwam moe terug; dankbaar wel, en met woorden van liefde en bewondering, - maar zonder de ontroering die ze had zien huiveren over het gelaat van dien vreemde.

Viel nu haar eigen mond niet hunkerend open, en sloot ze haar zwakke oogen niet voor de te groote straling van deze wereld? Ze zou nog ééns de kleuren willen zien, alle kleuren van het geweldige, wit-gloeiende licht, waarmee de dingen van deze wereld zich tooiden. - Nog eens? - neen, het was genoeg geweest. Ze kon haar oogen niet meer openen, en haar herinneringen niet meer oproepen, maar ze voelde, terwijl ze stierf, de brandende vreugd om het leven.

In een hoekje van de nacht-stille kamer zat haar man. Voor zijn gedachten was Elien al gestorven, en waakte hij bij een doode. Met zijn handen stutte hij zijn zware hoofd, zijn ellebogen rustten op een tafel; - hij wist dat hij langen tijd zoo zou kunnen zitten. De nachtverpleegster was er nog, maar verroer-

de zich niet. Op de tafel brandde een ouderwetsche petroleumlamp; het electrische licht had de zieke teveel gehinderd.

Hij wilde aan haar leven denken, en begreep niet goed, waarom dat zoo moeilijk was. Als hij erg zich inspande, dan zag hij haar gezicht, de blauw-grijze oogen, die bijna nooit getinteld hadden; - wel geglansd, zacht en wijs. De tinteling in andere oogen had hem vaak bekoord.

Elien dempte zijn levensvreugd, - hij had dit in den tijd van zijn verloving al geweten. Toch had hij haar lief, en hij was gelukkig met haar; - maar hij kon zich niet uiten, en hij verborg zijn ontroeringen. Het leven leek hem dikwijls vaal en dor, - er spatten geen vonken uit, en door de vonken moest een mensch altijd opnieuw ontbranden.

Neen, hij kon niet denken aan haar leven, - alleen aan het zijne. Misschien zou dat ook gauw voorbij zijn, - hij wist niet of hij het hoopte. Hij was nu zeker te oud geworden om alleen te kunnen genieten? - om tot die hoogten te stijgen, waar Elien hem niet had kunnen volgen? - En ook zijn kinderen zouden hem niet willen begeleiden, - die hadden hun eigen levenskring. - Dus zou hij eenzaam zijn. - Hij kende de eenzaamheid niet meer, - Elien was hem een trouwe kameraad geweest, een makker, in de laagvlakten van het leven.

Maar was hij nu niet onbillijk? Misschien wandelde ieder alleen op de toppen en bestond er geen samen beleven van vreugd. - Natuurlijk had hij dit wel gehoopt toen hij jong was. En Elien zelf? Trouw en goed was ze geweest. Veel tegenslag hadden ze niet gekend, - en eigenlijk geen smart. Zou hij een gemis aan smart moeten prijzen, - zou hij daar dankbaar voor moeten zijn?

Hij stond op en wilde naar het bed loopen. Juist toen hij zich omwendde, zag hij dat de nachtzuster hem een teeken gaf. Op zijn teenen kwam hij nader. Hij zag Elien liggen, roerloos en strak, - maar neen, het was Elien niet meer.

- Mevrouw is gestorven, zei de zuster zacht.

Hij wist hoe heel, heel anders de dood was dan het leven, maar het trof hem opnieuw, en met een diepen slag. Haar gelaat was als gebeeldhouwd, het leek massief, onvergankelijk, en toch ver buiten zijn bereik.

Langen tijd stond hij daar; - de zuster trad terug. Hij voel-

de niet dat hij een geliefd wezen aanschouwde, maar het was hem of hij door dit gespannen kijken nog enkele aardsche oogenblikken lang de schoonheid mocht kennen van een menschenziel. En door die schoonheid ontroerde hij tot een bijna heilige vreugd.

ELISABETH ZERNIKE.

De Amelandsche troebelen onder Marijke-Moai.

Het hier volgend, zuiver historisch verhaal speelt op Ameland halverwege de eerste helft der achttiende eeuw.

Het eiland behoort dan nog niet tot Nederland. Eerst een kleine driekwart eeuw later, na den val van het Stadhouderschap in 1795, zal het zonder veel ophef bij eenvoudige inbeslagneming worden ingelijfd, een vermeerdering van vaderlandsch gebied, waarvan onze geschiedboeken plegen te zwijgen.

Het is in 1723, als onze geschiedenis inzet, nog de eeuwen heugende Vrije en Souvereine Erfheerlijkheid, die kort geleden, in 1704, onder het gezag der friesche Oranjes was geraakt. De weduwe van Hendrik Casimir den Tweede, Amelia van Anhalt-Dessau, had in dit jaar voor haar zoon Johan Willem Friso het landje gekocht (voor 170000 caroli-guldens) van de Schwartzenbergs, die op hun beurt het hadden geërfd van Rixt van Donia, de in 1681 overleden moeder van Frans Duco, den een paar maanden vóór haar kinderloos gestorven laatsten mannelijken Vrijheer uit het oude heerschersgeslacht der Camminga's, welks macht over Ameland zich in de middeneeuwen verliest en welks stamboom volgens de overlevering in de vrouwelijke lijn tot Radboud reikte.

Eene der merkwaardigheden van dit miniatuurstaatje van een paar duizend boeren en zeevaarders was de vrijheid van godsdienst voor alle gezindten en de volkomen staatkundige gelijkstelling van alle op één na, van de Mennisten die buiten de regeeringsambten bleven; nog heden ten dage zijn Roomschen en Doopsgezinden er opvallend talrijk.

De rechten der Roomsch-Katholieken dagteekenden van 1629.

Dan wordt nl. Amelands onzijdigheid in den oorlog tusschen Spanje en de Republiek op verzoek van Vrijheer Pieter den Derde door de Infante Isabella erkend onder het uitdrukkelijk beding, dat de roomsch-katholieke godsdienst er vrij en openlijk zal worden uitgeoefend en de Amelanders op hun kosten een priester behoorlijk zullen onderhouden.

Dat Isabella deze voorwaarden stelde, is even begrijpelijk als dat Camminga ze aannam. Een papenhater kan hij moeilijk zijn geweest; uit zijn geslacht zijn lang velen roomsch gebleven; hij zelf was dit niet, maar wèl met een roomsche freule Ockinga getrouwd; zelfs ging later het verhaal, dat hij roomsch zou zijn afgestorven. Maar afgezien nog van zijn verholen of openlijke sympathieën, de neutraliteit van zijn visschend en zeehandel drijvend randstaatje was hem licht een mis van een deel zijner onderdanen waard en, bovenal!, zijn onderhandelaar in Brussel is de Jezuïetenpater Gerardus Carbonellus geweest, die vooraf met hem op zijn stamslot Jelmera-State te Ballum de noodige afspraken had getroffen.

Aan Carbonellus' invloed zal ook zijn toe te schrijven, dat aanstonds de bediening der statie in handen der Jezuïeten komt.

Loyola's orde behoudt haar tot in 1723. Onbestreden, naar het lijkt. Slechts één keer daarvóór is er aanwijzing van eenige moeilijkheid: in 1702 nl. achten een zes-en-twintig Amelanders het geraden, den Paus te verzoeken, de statie en de kerkelijke functies te laten blijven bedienen door een pater van de Societas Jesu, die sinds menschenheugenis (zeggen zij niet zonder overdrijving) het zoo voortreffelijk heeft gedaan. Wat aanleiding tot dezen stap heeft gegeven, blijft te raden; vacant toch was de plaats niet, er wás toen een pater-jezuïet, Johannes Dolck (sedert 1698) en deze is er tot zijn dood gebleven.

Dolck sterft den 3den September 1723 en na zijn overlijden breekt een ernstige crisis uit. Zelfs lijkt het korten tijd, of de dagen van het Roomsch-Katholicisme op Ameland zijn geteld. Niet aldus is het geschied. Wèl zijn de Jezuïeten er voorgoed verdwenen, maar Rome blijft er sterk, tot op den huidigen dag.

Vanwaar deze crisis?

Door een vrij grof verzuim van de zijde der orde. Haar

‘overste’ toch in deze landen, die Dolck's opvolger had aan te wijzen maar hierop ‘toestemming en approbatie’ van de Erfvrouwe diende aan te vragen, loopt hierop vooruit. Na een korten tusschentijd, waarin de dienst werd waargenomen door een priester, die in de eerste helft van het jaar, toen Dolck al ziek was, op het eiland was gekomen, komt reeds in October, zonder ‘approbatie’, pater Philippus van Gorp op Ameland. De maand is echter nog niet om, of Maria Louise van Hessen-Cassel (Johan Willem Friso's weduwe, de in Friesland populair gebleven Marijke Moai, die toen voor haar minderjarigen zoon het eiland regeerde) doet door haar raadordinaris en secretaris De Hertoge uit Leeuwarden bevel naar Ameland uitgaan om den niet geadmitteerden priester uit te wijzen.

Den 1sten November bereikt deze last den executeur Metz te Ballum, nog denzelfden dag zegt deze Van Gorp aan ‘om ten spoedigste hem van desen lande te begeven en noeit daer weder op te comen’ op ‘pene van arbitrale straffe volgens de placaten tegens de Jesuyten gestatueert’ en Van Gorp kan weinig anders dan beloven, per eerstvertrekkend schip naar Amsterdam te zullen zeilen.

De nu herderlooze kudde blijkt Maria Louise te hebben verzocht om op hare beschikking te willen terugkomen. Vergeefs. Aan verzoekers wordt beduid, dat Van Gorp door zijn eigenmachtige komst ‘heeft gemanqueert aen het respect en het regt’ der Souvereine Erfvrouwe, en ‘ten synen opzigte’ wordt het verzoek ontzegd. Maar onmiddellijk volgt als pleister op de wonde: dat Hare Hoogheid ‘sal.... sorge dragen, dat de supplianten metten eerste werden voorzien van een ander bequaem rooms geestelijk persoon, onberispelijk van gedrach, leven en wandel, om onder de supplianten den dienst als priester en pastoor in plaetse van den overledene waer te nemen.’

Stond toen reeds vast, dat het niet wederom een Jezuïet zou worden? Het beroep, bij Van Gorp's uitzetting, op de plakkaten tegen deze orde doet zulks vermoeden; al was dit beroep voos, want deze plakkaten mogen in Friesland hebben gegolden - vernieuwd waren ze er nog in 1708 - op het Ameland golden zij niet en het lag heel niet in de lijn der

amelandsche Vrijheeren om wetten van Friesland of van de Republiek zonder uitdrukkelijke afkondiging van hunnentwege als voor hun Heerlijkheid geldig te beschouwen.

Wellicht ware de bekrachtiging, indien behoorlijk gevraagd, wel verleend geworden en heeft thans de Vrijvrouwe het gepleegd verzuim als welkome aanleiding benut. Maar wellicht ook niet; antecedenten, die haar persoonlijk aan de orde bonden, bestonden niet, want Dolck's benoeming was van vóór haar tijd, nog uit het tusschenbestuur der Schwartzenbergs.

Vast staat enkel, dat op het gepleegd verzuim onmiddellijk de rake weerslag der uitwijzing volgt en dat nog in hetzelfde jaar de toegezegde bekwame en onberispelijke opvolger van Dolck wordt aangewezen in den persoon van een uit dien kring, die hier te lande met de Jezuïeten-orde vocht op leven en dood, den kring, die sinds 1702 ook met Rome leefde in breuk, dien der Oud-Katholieken, zooals het later gebruikelijk is geworden, hen te noemen.

Leider van dezen kring was destijds Cornelius Steenoven, die den 14den December uit zijn leidsche pastorie op de Hooigracht, het huis met den Barmhartigen Samaritaan, dat thans staat te worden gesloopt, in zijn kwaliteit van ‘algemeen stedehouder’ van het aartsbisschoppelijk kapittel van Utrecht en van het bisschoppelijk kapittel van Haarlem, ‘beide de stoelen open staande’, aan den ‘zeer eerwaerde Heer Carolus Ignatius Pennaert, priester’ bij ‘zendbrief’ de macht verleent ‘om onder de goedgunstige bescherminge van Haare Hoogheid de Princes van Vrieslant etc. etc. etc. in het eijlant Amelant het woord Gods te prediken, biegte te hooren ende de andere herderlijke sacramenten wettelijk te bedienen.’

Nog den 20sten derzelfde maand zendt de Prinses haar bericht van approbatie op deze benoeming aan burgemeesteren en regeerders van Ameland, met last, dat hare ‘onderdanen, professie doende van de roomsch-catholique religie’, Pennaert moeten aannemen ‘als haren wettig gezonden priester en leeraer.’ Hij krijgt dezelfde voorrechten en immuniteiten en dezelfde wedde als zijn voorganger - Dolck trok jaarlijks van de drie dorpen samen *f* 200. -, waarin Hollum en Nes elk *f* 80. - en Ballum *f* 40. - bijdroegen; in 1787 is het pastoors-

inkomen uit de openbare kas nog ditzelfde bedrag - en hem zal de inmiddels verzegelde en door Metz geïnventariseerde inhoud van kerk en pastorie moeten worden overgedragen.

Van wie was dit denkbeeld om op Ameland de Jezuïeten te vervangen door hun geslagen vijanden, die zij nu als toen niet nalaten, Jansenisten te noemen, een kwalificatie, waartegen de Oud-Katholieken toen als nu protest aanteekenden?

Het blijkt uit niets. Meer dan gissen, dat het initiatief bij de Oud-Katholieken, die in Leeuwarden een ijverig pastoor hadden, is geweest, kan men niet. Maar deze gissing vindt steun in het feit, dat zij juist in dezen tijd bizondere activiteit ontplooien: hun vicariaat kiest in 1723 Steenoven tot bisschop en in 1724 wordt hij tot aartsbisschop van Utrecht gewijd.

Hoe dit zij, de poging is gedaan. Zij is echter volslagen mislukt. Een, twee jaar houdt zij aan en de geschiedenis van deze enkele jaren is uit in de archieven bewaarde correspondentie nagenoeg volledig op te bouwen. Algeheele uitgaaf ware een roman-in-brieven. De stoffe is zóóveel papier allicht niet waard. Maar om het stukje geloofs- en kerkestrijd, dat zich erin afspeelt, en om enkele der personen, die er hun rol in spelen, verdient zij toch wel een beknopt verhaal.

* * *

De brief van approbatie der Vrijvrouwe kan door den benoemde zelf naar het eiland zijn meegebracht.

Pennaert komt er immers reeds op 21 December 1723 aan en wel in gezelschap van een man, die meer dan hijzelf uit de stukken naar voren treedt en die ook stellig een figuur van grooter beteekenis is geweest dan hij: Servais Hoffreumont, zich teekenend in zijn brieven Dubuisson, een pastoor uit het bisdom Luik, die om zijn tegenstand tegen de bul Unigenitus (de bul uit 1713 van Clemens XI tegen de Jansenisten) het daar niet kon houden en in 1722 naar Holland uitwijkt, waar later Steenoven's, nog in 1725 opgetreden, opvolger Barchman Wuytiers hem aanstelt tot hoogleeraar in de godgeleerdheid aan het seminarie te Amersfoort.

Waarom kwam deze toen reeds ruim zestigjarige geleerde met pastoor Pennaert mee? Alleen om den jongen man - van amper drieëntwintig jaar - tot steun te zijn?

Veel later nog - getuige het de 'Tegenwoordige Staat van Friesland' van 1787 - wist men op Ameland te vertellen, dat 'in 1723.... zeker Bisschop der Jansenisten hier eene Kweekschool (zocht) op te rechten' en inderdaad heeft Dubuisson op Ameland enkele studenten - naar het schijnt echter nimmer meer dan twee - onder zijn leiding gehad. Van deze jongelingen weten wij zelfs, dat de een middelmatig en de andere veelbelovend was, en van Dubuisson, dat overwogen is, hem meer leerlingen te zenden.

Meer dan een legende lijkt niettemin dit voornemen om op Ameland niets minder dan een seminarie te stichten niet te zijn geweest.

Het kwam vaker voor, dat een priester enkele jongelieden tot het ambt opleidde. Zoo wordt dit ook vermeld van den in roep van groote geleerdheid staanden Laurentius Tietgat (ook Tijdgat of Tiegang genoemd), die in aanmerking is gekomen om Pennaert op Ameland te vervangen en die dan gaarne, om der inkomsten wille, daarheen zijn leerlingen zou hebben meegenomen.

In de voorhanden brieven wordt wel af en toe van een kweekschool als van een op den duur onmisbare instelling gerept. Maar zonder plaatsaanduiding. In Vianen komt er later (tot 1762) een klein, in Amersfoort het groote seminarie. Beide plaatsen, in Utrecht en Eemland, onmiddellijk onder het oog des aartsbisschops, waren zeker beter hiertoe gelegen dan Ameland.

En een tijdgenoot-tegenstander van deze Oud-Katholieken, de nog nader te noemen Backhusius, die in 1726 over de amelandsche beroeringen schrijft, spreekt van het kweekschoolplan met geen woord.

Pennaert en Dubuisson zetten dan samen voet aan wal.

De dagen vóór Kerstmis moeten hun wel bizonder donker hebben geschenen. Beiden kwamen van verre, waren Zuid-Nederlanders. Dubuisson verstond nauwelijks de taal des lands. Voor Pennaert, een Vlaming, zal dit bezwaar niet hebben gegolden. Maar er waren andere!

De Prinses mocht al hebben gelast, pastorie en kerk ter beschikking van den nieuwen priester te stellen, doch de

gemeente - opgestookt door Van Gorp, onderstelde Dubuisson - stoorde zich niet aan het landsvrouwelijk bevel. Toegang in de kerk kunnen de twee niet krijgen en als zij 't pogen dreigt men, hen eruit te werpen.

Met Kerstmis echter zijn zij, en zonder verzet te ontmoeten, erin. Maar hieraan was dan ook het volle amelandsche overheids-apparaat - secretaris, executeur en burgemeesteren - te pas gekomen. Thans evenwel had de weerspannige gemeente (onder leiding van ‘un dit-on Doanes’, zooals Dubuisson Douwe Ones verhaspelt, en van Pieter Pieters Former, die Pennaert al dadelijk brutale vragen over zijn jansenisme hadden gesteld,) een ander dreigement: in de kerk komen bij Pennaert doen wij niet!

‘En quoi - schrijft Dubuisson al op den tweeden Kerstdag - ils ont bien gardé leur parole’, want er waren onder de mis en de preek den dag tevoren maar zeven of acht katholieken en vier hunner behoorden nog tot het gezin van den executeur-fiscaal Metz (die om zijn ambtelijke positie blijkbaar moeilijk weg kon blijven); het overig publiek, zestien of zeventien personen, bestond uit nieuwsgierigen van ander geloof.

En in de pastorie vergaat het hun niets beter. Hier is het een vrouwmensch, dat hun het leven vergalt, een ‘dévote’, Margaretha Hoendrix, die de bevolking opzet en alle sleutels, den huissleutel incluis, onder zich houdt. Dubuisson en Pennaert hebben samen maar één kamer. ‘Elle est comme un dragon’, schrijft Dubuisson tot tweemaal toe.

Wederom wordt dan de Overheid gemobiliseerd, nu tegen juffrouw Hoendrix, die aanzegging krijgt, binnen drie dagen het eiland te verlaten, maar er den tijd voor neemt: gisteren was zij er nog, klaagt Pennaert's metgezel den 4den Januari 1724, en hij besluit, nog denzelfden dag naar Leeuwarden te vertrekken om de omgeving der Prinses intelichten.

Het was dan ook wel bar. De dévote had alle bedden weggehaald en onder de oogen der beide geestelijken de pastorie vrijwel geheel leeggesleept. Pennaert moest ergens een bed leenen en eten, drinken, vorken, messen en servetten uit de herberg laten komen. Zelfs neemt zij, in Pennaert's bijzijn, op 28 December tusschen drieën en vieren het crucifix van het altaar weg.

‘Pennaert - rapporteert Dubuisson in een soort note verbale voor Leeuwarden - n'a pas voulu user, comme il pouvait, de son droit de peur qu'il n'arriva quelque tumulte’; het mensch - meent hij - moet worden gearresteerd en ondervraagd, opdat zij niet mèt al de gestolen meubelen van het eiland verdwijne!

Van Kerstmis tot begin Januari - klaagt Dubuisson verder - loopt het schamel kerkbezoek nog terug; zelfs Metz en zijn kinderen kerken niet meer; en de Overheid is veel te slap: ‘wij hebben een pater, die Jansenist is,’ roepen zelfs de kinderen op straat.

Als eenig wapen - vertelt hij nog - heeft Pennaert geduld gebruikt, overeenkomstig de gematigdheid, die hem vanwege de Prinses in den omgang met zijn gemeente was aanbevolen.

Ja, zij denken er - twee weken na hun aankomst! - reeds over, het eiland te ruimen. Maar - verzekert Dubuisson te Leeuwarden uitdrukkelijk - eerst zoo er geenerlei vrucht te oogsten blijkt en Pennaert's verblijf dus gansch nutteloos zou zijn; ook dan echter slechts met gedoogen van de Prinses.

Als Dubuisson in Leeuwarden aankomt, is evenwel Maria Louise reeds van veel op de hoogte. Nog vóór Kerstmis immers, den 23sten December, hadden burgemeesteren haar over de gebeurtenissen na Pennaert's aankomst verslag uitgebracht. Zij wist al van het verzet der gansche roomsche gemeente onder leiding van Former (over Douwe Ones schijnen burgemeesteren te hebben gezwegen), van grove beleediging, Pennaert aangedaan door een Willem Borst, en ook van Margaretha Hoendrix' verstekingen en ontvreemdingen.

Dubuisson zal een en ander hebben onderstreept, toegelicht en aangevuld; onmiddellijk toch nadat hij in Friesland's hoofdstad kan zijn aangekomen, op 6 Januari '24, geeft de Prinses aan burgemeesteren hare bevreemding te kennen: ‘sulx strekt tot verachting van onse bevelen en van onse souvereyne oppermacht’.

Zij bericht aan het college, dat men op Ameland de komst kan tegemoetzien van haar eersten commies ter secretarie Johan Frederik van Leeuwen (die tevens secretaris van het Krijgsgerecht van Friesland was), voorzien van mondelinge

opdracht harerzijds. In afwachting van diens komst beveelt zij evenwel reeds aanstonds Metz, de roomsche gemeente als hare ‘ernstige meening’ op het hart te binden, ‘dat zij Roomschgezinde den priester.... Pennaert zullen hebben te erkennen... bij pene... na bevind van zaken.’

Zij gelast voorts, Borst en Former aantezeggen, dat zij bij eerste herhaling *f* 6. -, bij tweede *f* 12. - boete zullen beloopen en bij derde zich zullen blootstellen aan ‘arbitrale correctie’ en geeft tevens nauwkeurige instructies inzake Hoendrix. Deze moet den inboedel van wijlen Pater Dolck terugbezorgen, het ‘groot kruys’ weer op het altaar doen stellen, het doopen trouwboek aan Pennaert teruggeven en onder eede, ‘sonder eenige mentale reservatiën’ betuigen, dat zij niets heeft achtergehouden; zoolang zij hiermede in gebreke blijft, moet zij op eigen kosten in het slot te Ballum worden gevangen gehouden.

De dévote echter heeft zich tijdig aan dit haar toegedacht verblijf op Jelmera-State onttrokken. Zij verdwijnt van het amelandsch tooneel en uit onzen gezichtskring. Van Groningen afkomstig, zal het haar weinig moeite hebben gekost, met haar dienstmaagd zich aan een mennisten schipper, die de twee vrouwen niet kende, voor te doen als twee groningsche meiden, die naar Amsterdam wilden. En de schipper neemt, nog den 4den Januari, de beide juffers in zijn visschersschuit naar Friesland mee.

Later vertelt men, dat zij brieven bij zich had voor den pauselijken nuntius te Brussel. Geheel ongelooflijk klinkt dit niet; tegen het slot van dit verhaal toch zal blijken, dat dit stukje amelandsche geschiedenis ver naar het zuiden ruchtbaar is geworden. Bovendien: zij blijkt het plan te hebben gekoesterd om terug te keeren, want ruim een week na haar vertrek komt er een schipper van Amsterdam terug met het verhaal, dat de juffrouw hem had aangeklampt: als je een dag wilt wachten, vaar ik mee naar Ameland. Maar wachten kon of wilde hij niet en het eiland en Margaretha zien elkander niet weer. Mogelijk was dus dit reisje naar Amsterdam vooral bestemd om een belangrijken brief een veilig eind op weg te helpen. Ook op Ameland geloofde men - Van Leeuwen schrijft dit aan De Hertoge - ‘datse nog so sot sal wesen

om eerstdaags te komen.' Zij is ten slotte slimmer geweest.

In een lateren brief, van 8 Februari '24 van Dubuisson aan pastoor Krijs te Amsterdam, wordt verhaald, dat 'les habitans catholiques sont très scandalisés du faux serment qu'a fait la fameuse Dle Hoendrix; ses plus affidés en ont de la confusion; aussi aura-t-elle lieu de s'en repentir peutetre toute sa vie: car on va lui faire son proces dans toutes les formes'; zij heeft uit Groningen al de wijk naar Westfalen genomen.

Welke deze valsche eed is geweest en wat er van dat proces is gekomen, blijkt niet. Maar tegen het eind van het jaar wordt zij weer vermeld als verblijf houdend te Groningen, in dat stuk met den, ± vijf folio-bladzijden beslaanden, curieuzen inventaris, met behulp van Van Leeuwen door burgemeesteren en secretaris opgemaakt van de goederen, door de voortvluchtige verduisterd en ten huize van twee eenvoudige oude menschen, Gerrit Andries en vrouw, in beslag genomen: het ontvreemde 'groot kruys' en een complete pastorie-inboedel, waarin zelfs de zwavelstoklade met zwavelstokken en een tabakstopper-tandstoker niet ontbreken.

In den loop van 1725ten slotte wordt de rekening voor al deze bemoeienis ingediend; zij beloopt, nadat de pensionaris van de heerlijkheid ze nog had 'gemodereert', niet minder dan 122 gulden, 11 stuivers en 8 penningen, waarvan alleen 13 gulden en 10 stuivers voor de verteringen en 5 gulden en 10 stuivers voor de wagenaars.

Het heeft, naar men ziet, meer dan de helft van een pastoors-inkomen gekost om Pennaert weer aan zijn gestolen meubelen te helpen. Hoe verging het hem verder?

Den 10den Januari komt de afgezant der Prinses, Van Leeuwen, hem te hulp, twee dagen later gesterkt door twintig soldaten met een sergeant en een korporaal onder bevel van luitenant Plasburg. Gedeputeerde Staten van Friesland hadden den 10den het detachement op verzoek der Prinses te harer beschikking gesteld.

Op het Hof te Leeuwarden waren nl. nieuwe onrustbarende berichten binnengekomen. In den nacht van 6 op 7 Januari zouden de 'roomsgesinde onderdanen' van Hare Hoogheid hun 'stoutheyt en opiniatriteyt' zoover hebben

gedreven ‘dat deselve geweld in den pastoriehuyse hebben gepleegt en selfs met scherp daerin hebben geschoten’; ja, zij zouden hebben ‘gedreygt, om hulpe van buyten te versoeken’. Als ‘rupture van Haer Hooghts gesagh’ waren deze euveldaden den volgenden dag - dus nog vóór Van Leeuwen's komst - aanstonds aan De Hertoge gerapporteerd, samen met het voor Pennaert in Januari zeker onwelkom feit, dat men zijn turfzolder (waar, bleek later, een voorraad lag ter waarde van 26 caroli-guldens) had toegespijkerd.

Het verhaal van de schietpartij, dat latere geschiedschrijvers gaarne navertellen (waarbij het reeds tegen het eind der 18de eeuw uitdijt tot schieten door de ruiten der kerk gedurende den kerkdienst, om den pastoor het leven te benemen), is waarschijnlijk reeds in zijn eerste lezing sterk gekleurd geweest. Van Leeuwen, die de zaken niet zonder gevoel voor humor in zijn brieven bekijkt, vermoedt, dat de schutters te zoeken waren onder de ‘gereformeerde en baldadige jongens, daer Nes geen gebrek van heeft.’

Plasburg had strenge orders. Zijn instructie hield in, zich ter beschikking van den magistraat te stellen en overal ‘de concert’ met Van Leeuwen te handelen, goede discipline te handhaven en de goede ingezetenen te beschermen tegen ‘overlast ofte geweld’, in 't kort, zich te gedragen ‘voorsigtig en als een ervaren officier’. Bij de weerspannigsten der ‘roomsgezinden’ zouden zijn manschappen worden ingekwartierd.

Zij zijn er nauwelijks twee weken gebleven. Reeds den 25sten Januari gelast Hare Hoogheid Plasburg's terugkeer, met vermaning om ook op zijn terugmarsch zorg te dragen, dat niemand ‘reden van klagten’ worde gegeven. Slechts zes man, onder den sergeant, zouden voorloopig blijven.

Geheel overeenkomstig den raad van Van Leeuwen, die de zaken nimmer overdreven tragisch heeft opgevat, noch gevoeld heeft voor deze voor Ameland ongewone militaire machtsontplooiing. Zoodra hij vernomen had van Plasburg's landing bij Ballum met zijn tweeëntwintig bewapenden, betuigde hij aan De Hertoge, dit overdadig te vinden: de helft ware genoeg, want ‘de wijven.... schreijen en de mannen beven all reeds’. Maar een dag later vindt hij - de soldaten waren er nu eenmaal - het toch maar 't best, dat zij blijven

tot tijd en wijle de gemeente den priester zal hebben aanvaard.

Hij heeft het druk gehad op het eiland, met hooren en berispen van Amelanders bij tientallen, met controleeren, wie er in de kerk kwamen, en met het voeren van een, zijnerzijds tot in bizonderheden afdalende, briefwisseling met De Hertoge; uit de antwoorden van dezen hoogen vertrouwensman der Prinses blijkt, dat maar een enkel van Van Leeuwen's epistels ons is verloren gegaan.

Dadelijk na zijn aankomst in Nes, op den middag van den 10en Januari, ontbiedt hij den ouden burgemeester Sjoerd Andries, een der ‘roomsgezinden’, en schildert hem ‘de vrugten en beloningen van ongehoorsaeme en oproerige onderdanen met alle couleuren af’. Den ouden man ‘begonnen de tranen over de ogen te loopen’; noch hijzelf, noch iemand van de gemeente - zoo verzekerde Sjoerd Andries - zou ooit mankeeren in respect voor Hare Hoogheid; den priester zouden zij laten ‘voor 't gene hij was’; maar bij hem in de kerk komen? dit nooit!

Dan komt een der verzetleiders, Former, binnen en doet forschere taal dan Sjoerd Andries hooren: op het nooit komen in de kerk voegt hij ‘swaere eeden’; de geheele gemeente - betuigt hij - heeft bij een acte zich hiertoe verbonden; wat zij begeert is: een andere priester, ‘tzij van wat order het wilde.., mits door een nuntius van den Paus gezonden’; wordt deze wensch ingewilligd, dan willen zij zich verbinden, de pastorie te herstellen in den staat van bij Dolck's dood (‘dit seggende - teekent Van Leeuwen ter zijde en ter snede aan - sullen deselve wel weten waar t goed is’).

Hun eisch van een anderen priester, een niet-Jezuïet desnoods, maar een die den paus trouw is, Van Leeuwen wijst hem onbewimpeld af: hebt de goedheid - zegt hij - die gedachten geheel te bannen; het is en blijft ‘haer hooghts absolute welmeyning’ dat gij u onderwerpt ‘aen de leere van den ordentlijk beroepene Priester Pennaert.’

Reeds dit eerste mondeling treffen met de opstandigen moet Van Leeuwen wel den indruk hebben bijgebracht, waaraan later De Hertoge in een brief aan hem deze uitdrukking zou geven: gij zult al uw rethorie wel van noode hebben om deze lieden te overtuigen, dat Pennaert's zending goed en wettig is.

Voorloopig laat hij het erbij en zoekt de andere partij, Pennaert, op. Deze vertelt hem, dat sedert de schietpartij alles ‘tranquil’ is geweest en dat hij ‘tot naeder ordre van haer hooght ferm en constant sal houden, al was 't ook dat hij nog soo lange voor stoelen en banken soude prediken’.

Ook Van Leeuwen vreest geen ‘feitelijkheden’ en gelooft (dienzelfden dag, waarop te Leeuwarden de sterke arm in beweging wordt gesteld) ‘vast dat hier geen militie noodigh sal wesen’, als de priester maar in enkele kleinigheden (welke, zegt hij niet) toegeeft en men den opstokers te verstaan geeft, dat het de Prinses ernst is.

Uit de pastorie naar de herberg teruggekeerd, stelt Van Leeuwen daar zijn rapport, dat nog net met den schipper op Holwerd mee kan. Een rustige omgeving voor briefschrijven was dit niet: ‘het gezelschap hier voorgenoemd, en dat nog vermeerdert, laat niet toe dat ik in meer ordre kan schrijven.. versoeke nogmaels excuse dat dit niet beter heb kunnen doen, Uwedgestr. de menschen hier kennende, sal wel wil geloven, dat mijn hoofd rond om loopt’.

Van Sjoerd Andries en Former kan hij zich maar niet ontslaan, zoo vervolgt hij twee dagen, ditmaal in een brief van twaalf zijdjes, zijn relaas over dien eersten middag; nauwelijks was toen de brief den holwerder schipper meegegeven of deze twee mannen hervatten hun discours; ‘en gelyk alle haere stellingen de geheele agtermiddag maer beuselingen waeren sonder fondament, was 't sulks niet minder doe se het lijff vol oosters bier hadden’. Eerst weerspreekt hij hen zachtzinnig, daarna op hoogen toon: onderwerpt je, opdat niet je ‘sotte onderneeminge en beloften aen banditen gedaen’ je te laat zullen berouwen. Het baat alles niets; het antwoord blijft: wij zijn getrouwe onderdanen van Hare Hoogheid, ‘maer in de kerk gaen wij niet’.

Van Leeuwen vraagt dan, of zijn in zijn bijzijn met den pastoor willen spreken: Dit wordt goedgevonden; Pennaert komt aanstonds ‘en dese vrienden, haere stellingen en sentiment waerin de priester met haer verschilde met de gewoonte van dit volkje onnosel genoeg voorgesteld synde en ordentlyck uyt een boekje omtrent de groote van een drie botjes almanak en bij haer een gebede-boekje alles klaer aengetoont wesende,

beantwoorde de priester deze botte ijveraers met de uijterste sagtsinnigheijt en moderatie.... en verwierp wat zij verwierpen, behalve de sendinge van den Paus.... daer hij veele kragtige reden van bijbragte maer alle welsprekentheijt hebben hier bij haer soo veel ingang als in een muyr.'

Toch geeft Van Leeuwen hun de eer na, zich in zijn tegenwoordigheid beleefd te hebben gedragen en telkens weer hun eerbied te hebben betuigd voor Hare Hoogheid 'en bij 't noemen van de naem haer hoed afneemende'.

Van de befaamde verbonds-acte heeft hij afschrift mogen nemen. Hij voegt dit bij zijn brief. Het ontbreekt in het dossier, maar wij kennen zooal niet den tekst, dan toch den inhoud uit de recesboeken: het stuk was van den 22sten December 1723, den dag na Pennaert's aankomst, en negen en vijftig leden der roomsche gemeente in Nes en Buren verbonden zich hierbij 'om gedurende het verblijf van den aengestelden priester C.J. Pennaert niet in syn gehoor ofte dienst te komen, haer uyt de kerke te ontholden tot dat een ander rooms catholyk priester alhyer soude wesen gesonden'.

Van Leeuwen's eerste dagen gaan heen met de menschen te hooren; het kwam alles op hetzelfde neer: deze 'catholijken... schijnen alle één hoofd en één mond te hebben, oordeele ik beter die praetjes vijftig mael met patientie te hooren als twee maal te rapporteren'. En allen deden een zelfde poging om hem, Van Leeuwen, te koopen; de een bood hem f 100. - de ander f 200. - of meer, zoo hij maar zorgde, dat zij een anderen priester kregen. En of hij al antwoordde: ik heb dat geld niet noodig, gebruik het liever om de pastorie weer bewoonbaar te maken -, niemand leek dit te verstaan en elk begon er opnieuw over.

'Om eens ontslagen te worden van dat volkje' zoekt hij dan andermaal Pennaert op en beziet 'de gelegentheijt van huys en tuyn'. Die hem meeviel 'behalve dat er geen een bedde is'.

De pastoor vertelde hem, dat er uit Leeuwarden een als officier 'gedegiseert' Jezuïet, Jan Dantziger, was gekomen, die al ten huize van een roomsche, Renouw, met anderen zou hebben vergaderd. Anderen bevestigen hem dit verhaal, maar verder hoort men er, ook in Van Leeuwen's brieven, niet meer van.

Een paar dagen later - Plasburg met zijn soldaten is inmiddels aangekomen en een paar raddraaiers zijn gevangen gezet - blijkt het kerkbezoek te zijn gestegen tot elf; wel twintig menschen bovendien hebben den 15den Januari Van Leeuwen beloofd, den volgenden dag in de kerk te zullen komen, 'De vrese is er in'; alleen nog een paar jonge kerels 'blijven onverset en seggen nog, liever te willen sterven, of haer laeten branden, eer in de kerk te willen komen'. Maar de ouderen liggen hem gedurig uit verlegenheid om de ooren: 'het hooft drayd my sodaenig dat ik onmogelijk in beeter orde kan schrijven'.

Toch heeft Van Leeuwen van zijn, het moet erkend: zeer leesbare, brieven wil gehad. De Hertoge prijst een ervan als 'historisch' en hij geeft hem een loftuiting voor zijn gedragingen: 'al het verrichte word geapprobeert en gelaudeert'. Boven andere moet om toon en inhoud hebben uitgestoken een, ons niet bewaarde, brief van den 16den Januari, die blijkens het antwoord uit Leeuwarden daar bizondere voldoening heeft gewekt.

De Hertoge heeft dit 'aengenaeme en triumphante bericht' aan de Prinses voorgelezen; 'en ben er selffs mede geweest bij den Heere Generaal, die ik, om sijn swaare verkoutheyt, gemengt met wat koorts, niet heb kunnen spreeken, maar Zijne hoogeb. het relaes gelesen hebbende heeft mij doen zeggen dat hem het bericht sonderling hadde voldaen'.

Niet minder tevreden was de Prinses: 'Onze genadige Furstinne, die, met reflectie op het quaedaerdige humeur der eylanders gevoed door aenhitsing van jesuits-gezinde, over den uitslag der onderneming wat bekommert was, betuigde een sichtbare vreugde over het so geluckige succes, met bevoeging dat UwE. sich daerinne met wijsheyt, ijver, getrouwheyt en applicatie hadde gedraegen, dat ik beantwoorde met het gene ik, na waarheyt, en tegelijk als oprecht vrund, aen uwe merites schuldig ben dat zeekerlijk een goede impressie zal hebben gemaekt'.

Vermoedelijk heeft dit aangenaam en triumfant bericht behelsd, dat de gevangen verzetleiders (over wie we nog te spreken komen) mede namens hun volgelingen het hoofd in den schoot hadden gelegd. Den 17den Januari immers wordt

dit heuglijk feit officieel schriftelijk vastgelegd en Van Leeuwen kan er den 16den van hebben geweten.

Men heeft te Leeuwarden ten paleize en in des generaals ziekekamer te vroeg gejuicht. Maar Van Leeuwen had er het voordeel bij, dat hem in dezen brief van De Hertoge, die ook voor zijn carrière alle goeds beloofde, wordt vergund om, na bereddering van nog een paar dijkzaken, ‘op sijn gemak, in gerustheyt’ terug te keeren. Kort na ontvangst - De Hertoge schreef op 21 Januari - zal dit zijn geschied; den 22sten immers schrijft Van Leeuwen hem, dat hij over een paar dagen weer in Leeuwarden hoopt te zijn.

Toch was het verzet nog geenszins gebroken. In dezen laatsten brief - waarmee ook Van Leeuwen ons verlaat - openbaart hij nog zijn voornemen om ‘overmorgen eenige stijfkoppen nae de Roomse Kerk te krijgen’ en spreekt hij nog van ‘eenige opstookers’, die de goede menschen van onderwerping terughouden. Dat de priester deze week een kind heeft gedoopt, is het eenig succes, dat hij weet te berichten.

Van die opstokers duidt hij er hier twee met name aan: de vrouw van Metz en een van hun zoons.

Deze roomsche ambtenaars-familie zat inderdaad in deze tijden pijnlijk tusschen twee vuren. Metz zelf is er waarschijnlijk niet zonder schrobbeering afgekomen. Op klachten van Van Leeuwen, die ons niet nauwkeurig bekend zijn (‘de fiscael zelfs moet niet verschoent worden, daervan de reden naeder verhope voor te dragen’, schrijft hij 15 Januari) antwoordt De Hertoge den 19den: ‘den fiscael is mij te wonder ontvallen, sullende hij zijn wandevoir zoowel als andere moeten beteren, en daer zal ik met ernst op aandringen’. En over Metz' vrouw en hun zoon Ocke bezitten wij een ambtelijk getuigenis, van den burgemeester van Ballum Bentfort. Persoonlijk heeft deze magistraat Ocke namens zijn moeder de in het slot te Ballum gevangen gezette roomsche armvoogden op zondagmorgen 16 Januari hooren aanmanen, niet van het katholiek geloof aftevallen, maar daar constant bij te blijven. En een mede door Bentfort onderteekend getuigenis van zijn dienstmaagd Tatske behelst, dat het meisje bij Metz' vrouw was geweest om melk te halen, welke gelegenheid de vrouw te baat nam om van de gevangen verzetleiders te zeggen: ‘nu sitte se daer, late se mij

maer ook halen, ik agt mij gelukkig om het geloof halven te sitten, segh dat maer'.

Dat de vrouw van een ambtenaar aldus voorging in kleinachting van het gezag, teekent den toestand. De roomsche gemeente voelde wat haar werd aangedaan als onrecht. Zoowel bij haar als bij Pennaert en de Overheid was eerlijke overtuiging.

Ook in hun twist, wie rechten had op kerkgebouw en pastorie. De gemeente kon bijna honderd jaar oude brieven overleggen, dat de gebouwen haar geschonken waren door een Johannes Hendriks uit Harlingen, wiens nakomelingen daar nog woonden en - betuigden de woordvoerders der Roomschen - zeker niet zouden goedvinden, dat een Jansenist erin trok; de Prinses, ja de gemeente zelve, miste dus het recht, ze over te dragen aan een 'die in leere meer met haar verschilde als zij met de gereformeerden'. Bleef evenwel de Prinses op haar standpunt staan, de gemeente zou kerk en pastorie willen prijsgeven, mits van Hare Hoogheid vergunning krijgende, in Buren een eigen kerk te stichten. Aldus de gemeente.

Hiertegenover produceeren echter Pennaert en Dubuisson, zoodra zij de kerkeregisters weer in handen hebben, een bewijsstuk, dat Adriaan Wittert, overleden in 1698, grootvader van de in 1724 nog in Amsterdam wonende en toen oud-katholieke dragers van dezen naam, huis en pastorie aan de gemeente heeft geschonken; elken eersten zondag van Mei werd deze weldoener in den kerkdienst herdacht.

De gevangenzetting van twee roomsche voormannen is in 't voorbijgaan al een paar maal aangeroerd.

Deze was bevolen door de Prinses. Nauwelijks had deze nl. kennis gekregen van het schieten door de pastorie-ruiten of zij gelast, behalve de zending der militairen, om Gerrit Haentjes en Douwe Ones, armvoogden der roomsche gemeente en volmachten van hun dorp, mannen van aanzien dus in hun kring en te duchten als leiders der rebellie, op het slot te Ballum te kerkeren. Aan het schieten zijn deze twee waarschijnlijk geheel onschuldig geweest; de last tot gevangenzetting strekte zich echter ook verder uit, tot 'sodanig anderen, als het gewelt in het priestershuys en aan desselfs persoon hebben ge-

pleegt'. Maar het was onzeker of deze anderen ooit zouden worden ontdekt en op Gerrit en Douwe had men aanstonds vat. 'Om anderen ten exempel gestraft te worden' - zoo luidt dan ook de instructie uit Leeuwarden - zal dezen twee 'crimineel proces' moeten worden gemaakt.

'In 't hondegat' gaan zij den 12 den Januari.

Het feit brengt dadelijk de roomsche gemeente op de been; reeds den volgenden dag requestreeren niet minder dan drieënvijftig mannen tot hun vrijlating: zij allen stellen zich borg, dat Douwe Ones en Gerrit Haentjes niet zullen uitwijken, maar voor het gerecht zullen verschijnen; zij doen een beroep op het goede hart der Erfvrouwe: beide gevangenen zijn 'swack van lichaam en swaarlijk gebrooken, welcke breuken bijaldien mochten coomen uijt te gaen, deselve persoonen in pericul souden weesen omme haer leven te verliesen'.

Ook Van Leeuwen weten zij te winnen. Dienzelfden 13den Januari ondersteunt hij hun verzoek. Een tweede rekest (van den 14den), van een broer van Gerrit en een zoon van Douwe en waar buitenop 'periculum in mora' staat aangeteekend, komt het eerste steunen en nog denzelfden 14den bericht De Hertoge, dat de Prinses in vrijlating onder borgtocht bewilligt.

De gevangenschap duurt dan ook maar enkele dagen. Zij eindigt echter niet, zonder dat de twee gevangen volmachtenarmvoogden op een extra-ordinairen rechtsdag, den 17den Januari, een stuk teekenen, waarbij zij verklaren, de befaamde verbondsacte van 22 December 1723 voor zichzelf en voor de andere teekenaren 'te royeeren en te niet te doen houdende deselve alsof noyt geschiet was'.

Tenzelfden rechtsdage worden zij, overeenkomstig den last van Hare Hoogheid, onder borgtocht ontslagen.

Hun strafzaak komt nog een paar keer voor en eindigt den 10den Mei '24 met veroordeeling 'wegens begane excessen ten processe gemelt' (den lezer der recesboeken wordt evenwel de aard dezer excessen onthouden) van Douwe Ones tot 35 en van Gerrit Haentjes tot 50 goudguldens boete en in de kosten van het geding.

Wat wij weten van de solidariteit der roomsche gemeente in deze dagen staat ons borg, dat de twee veroordeelden door deze zware boeten niet tot den bedelstaf zijn gebracht.

Gerrit Haentjes' broer Gosse en Douwe Ones' zoon Gerloff waren in persoon hun verzoek bij De Hertoge gaan toelichten. Zij leken hem ‘van de slimste niet te weezen’, maar blijkbaar wel vatbaar voor intimidatie. Hun immers heeft hij erop gewezen, ‘dat had men tot het uitterste moeten gaen om soldaaten te zenden, men ook den scherprechter soude kunnen doen overgaen, om rebellen te straffen’.

Ditzelfde denkbeeld, om den beul van Friesland ‘in tractement te nemen’, oppert ook Van Leeuwen.

Juist echter op dit tractement blijft de zaak voorloopig hangen. Wat betaalde - vraagt De Hertoge aan Van Leeuwen op den 19den Januari - de Heerlijkheid voor ‘desen man of liever die van diens redoutable caracter voor desen?’ Deze som worden wij niet gewaar, maar wèl, dat meer dan twee maanden later, den 1en April, Hare Serenissime Hoogheid een strafvonnis van het amelandsche Gerecht bevestigt en mededeelt, dat de Heeren van den Hove hebben goedgevonden, den scherprechter tot uitvoering van het vonnis te machtigen ‘sich.... tegens behoorlijk salaris, te willen laten gebruyken’ op Ameland.

Ware het niet, dat hierbij met zooveel woorden een door den scherprechter uit te voeren sententie wordt vermeld, men zou geneigd zijn, te denken, dat de aanwijzing van den man met het redoutabel karakter enkel bangmakerij is geweest.

Tegen wien toch was de sententie geveld?

Niet tegen de twee oude, gebroken volmachten; dezen immers kwamen er met geldstraf af.

Geprocedeerd is, op dezelfde rechtsdagen als tegen hen, ook tegen Borst en Former. Maar een vonnis tegen dezen vindt men niet; deze gedingen schijnen in het zand te zijn verloopen.

Wij vinden één vonnis van geeseling. Een meester-smid te Nes, Worp, was gevangen gezet als verdacht van inbraak in de pastorie. Hij bleek echter heel andere dingen op zijn kerfstok te hebben: heling (ten bate van zijn smederij) van gestolen goederen en aanzetting van jonge knapen tot diefstal. Het gerecht veroordeelde hem den 28sten Maart '24 tot verbanning gedurende vijf jaar en bovendien ‘omme door den scherprechter aen den paal omtrent de kaak tot Ballum op te regten vast gebonden en wel strengelijk gegeeselt te worden’.

Worp moet dus de man zijn geweest, wien op den 1sten April te Leeuwarden de beul werd toegedacht. Maar even daarna - den 12den wordt dit medegedeeld in een zitting van het gerecht te Ballum - komt een nieuwe beschikking af, waarbij de Prinses, het banvonnis bevestigende, van de geeselstraf gratie verleend. Of de beul is te duur gebleken, óf het vonnis tegen Worp is als aanleiding gebezigd om op de Amelanders met het dreigement van den scherprechter indruk te maken.

De misdadige smid overigens bleek de hem betoonde genade niet waard. Den 17den Mei '24 is hij, trots zijn banvonnis, alweer op het eiland terug. Hij krijgt er dan, den 16den Juni, nog twee jaar verbanning bij en wordt, maar nu voorwaardelijk (zoo hij het nog eens mocht wagen, vóór zijn tijd terug te komen), tot openbare geeseling veroordeeld.

Een ander verzetsman, die gerucht in de stukken maakt, was de reeds genoemde meester Willem Borst. Wien ‘de schurk uijt de oogen siet’, heeft Van Leeuwen hem geteekend. Een verdacht personage, uit Friesland verbannen en toen uit Blija naar Ameland overgestoken en daar blijkbaar geduld. De Hertoge is er verbaasd van: ‘Hoe komt het - vraagt hij Van Leeuwen - dat desen knaap (daervan UE soo levendig het pourtrait heeft gemaekt) op het land geadmitteert is? heeft hij 't burgerrecht verkregen of is hij, van elders gebannen, op het eyland, als op een vrijplaets, gekomen sonder eenige toestemming dat onvergeefflijk is voor diegeene die daervan de opsigt is aenbevolen?’

Nog vóór Pennaert's komst geraakte Borst al met de amelandsche Overheid in botsing. Hij had nl. konijnen geschoten en dit placht op het eiland streng te worden gestraft, als inbreuk op het jachtrecht van den Heer, die een *f* 1500. - à *f* 2000. - 's jaars (een aanzienlijk deel van zijn inkomsten, die in deze jaren schommelen tusschen netto ± *f* 4400. - en *f* 6000. -) trok uit de ‘duinmeierij’, de verpachting van de konijnenvangst[1]. En hij vervalt in November 1723 in een boete van twaalf caroli-guldens.

1) Gelijk Ameland wel van konijnen heeft gewemeld, zoo het amelandsche recht van bepalingen tegen de konijnenstrooperij. En deze twee dingen hielden verband. Volgens een oud verhaal, eind 16e eeuw, krioelde eens het eiland van konijnen, op welke plaag de eilanders, ‘na veel denkens en herdenkens’ een groot getal wilde katten loslieten, die zij veldwaarts injoegén en die de konijnenholen uitgroeven. Het middel bleek patent, maar verkleinde met den wildstand de inkomsten der heerlijkheid. En dan komen in de Statuten van 1622 en in latere verordeningen merkwaardige bepalingen tegen het honden- en kattengevaar. De honden moesten geblokt gaan en groote honden werden afgemaakt; maat was hierbij een ring op het slot te Ballum; alleen den honden, zoo klein dat zij door den ring gingen, werd vergund te blijven leven. Tegen de katten hielp een ander, nog vernuftiger, middel: ‘item sal een yegelijck sijn kat ofte katten d'ooren aent hooft gehouden wesen af te snyden’, verordineert Sicco van Camminga in 1622, wel wetende, dat een kat zonder ooren zich niet waagt aan de kitteling van zand in een konijnenhol. Een en ander heeft het voor den Heer begeerlijk, maar voor zijn onderdanen jammerlijk gevolg, dat wederom de konijnen er talrijk worden als het zand der zee. In 1767 verstouten zich de Hollumers en de Ballumers, aan te dringen op uitroeiïng van dit gedierte en er wordt een officieel rapport uitgebracht, dat het belangenconflict fel belicht: ‘de duinmeijerije bevind sig.... in seer florisante toestand en is het groot aantal conijnen op het eijland bijna ongelooflijk selvs soodanig, dat men die over all waar men ook komt bij honderden siet loopen’.
De klacht der ingezetenen, die zelfs hun primitieve zeewering van zodenen wierdijkjes door de konijnen zagen vernielen, was dus zeker niet ongegrond. Toch krijgen zij nul op hun rekest: hun wordt nl. geantwoord, ‘dat de pagt van de duijnmeijerie (doende tegenwoordig

Grof heeft hij Pennaert bejegend. Maar ergers en preciezers wordt ons niet meegedeeld en Borst's strafproces deswege schijnt te zijn doodgeloopen.

Later trouwens heeft hij zich met den pastoor verzoend. Dit blijkt uit een brief van Pennaert aan De Hertoge van bijna een jaar later (9 Januari '25). In des priesters handen was een rekest van Borst aan de Vrijvrouwe gesteld en Pennaert geeft hierover zijn bevinden. Borst blijkt in zijn verzoekschrift wel iets meer te hebben gezegd dan hij kon verantwoorden. Pennaert kan bevestigen, dat Borst met hem thans in vrede leeft en naarstig ter kerke komt. Maar dat hij den bekeerling zou hebben verzekerd, dat, als deze maar trouw bleef kerken, ‘alles gedaan zou zijn,’ ontkent de pastoor ten stelligste. Zulks im-

jaarlijks f 1790. -) het voornaamste inkomst van Sijne Hoogheid op het Eijland was, dat 't dierhalven ten uittersten onredelijk soude wesen, gelijk sij ook selvs avoueerden, dat Sijne Hoogheid, door het doen exstirperen der conijnen, van deze revenue gefrustreert soude werden, sonder een convenabel equivalent daarvoor te genieten en dat wanneer sij een ander vast en permanent fonds wisten aan te wijsen, waardoor de Cassa van Sijne Hoogheid voor het gemis van de tegenwoordige regt der conijnevangst konde worden gededommageert, sij sig daarover alsdan nader.... konden adresseeren’.

mers, betuigt hij, hangt niet van mij, maar alleen van Hare Serenissime Hoogheid af; wèl vergunt hij zich, ‘ootmoediglijk’ in dien geest te intercedeeren.

De bekeering van dezen suspecten konijnenstrooper, waaraan 's mans eigenbelang wel niet vreemd was, is een van Pennaert's weinige successen geweest.

December 1723 en Januari 1724 waren de roerige maanden.

Hierna wordt het rustig en slinkt ook de omvang der correspondentie.

Met deze rust keeren ook moed en hoop bij Dubuisson en Pennaert weer.

Den 8sten Februari schrijft de geleerde Luikenaar uitvoerig - maar hijzelf noemt het: en abrégé - aan den amsterdamschen pastoor Krijs:

‘Les choses, Mr., ont reussi jusqu'ici au dela de toute esperance; non que nons soions fort avancés, car vous savez, mieux que moi, que des ouvrages de cette nature, qui sont comme les chef-d'oeuvres de la toute puissance de Dieu et de sa misericorde infinie, et le fruit des travaux et des souffrances d'un Dieu mort sur une croix pour notre salut ne se font que peu a peu dans le cours ordinaire de la sagesse de sa Dieu, et que le plus petit commencement doit nous faire admirer, adorer et bénir la puissance, la bonté et la sagesse infinie de Dieu, ce que j'ai la joie de voir de nos yeux, apres avoir été témoin oculaire de cette opposition universelle’;.... sinds den tweeden Zondag na Driekoningen (6 Januari) is de kerk op zon- en feestdagen vol mannen zoowel als vrouwen, die met groote aandacht luisteren, ‘et a en juger par la contenance exterieure la plupart au moins y trouvent du gout et de la satlsfaction’;.... op den catechismus wint Pennaert ‘le coeur des enfans, et par consequent celui de leurs parens; ceux qui continuent d'etre les plus opposés sont forcés d'avouer qu'il preche bien, et qu'il l'emporte de beaucoup sur le P. Dolck, dont ils ne laissent pas de demeurer infatués; ils se reduisent a dire qu'il cherche a les surprendre par ses sermons, mais que c'est un Janseniste et qu'il ne viendra point a bout; il y en a de l' autre costé, qui paraissent tres affectionnés a Mr. Pennart, et qui entreprennent hautement sa defense; en quoi, disent ils,

aux opposés, est il Janseniste? On a forgé tant de calomnies l'une apres l'autre, dont la fausseté parait maintenant avec evidence; dites nous donc en quoi il est Janseniste? Les opposés demeurent muets'; een van hen - de man is getrouwd met een nicht van pater Dolck - had als eenig antwoord: 'non seulement il est Janseniste mais c'est un homme diabolique'.

Den dag vóór Maria Lichtmis (2 Februari) had Pennaert - verhaalt Dubuisson verder - voor het eerst biechtelingen en sindsdien heeft hij er geregeld; de eerste, die kwam biechten, was een der vroegere opposanten, een 'venerable vieillard.... respecté ici comme un des mieux censés'; elken dag komt deze oude man van Buren, zijn woonplaats, op een halve mijl afstands van hier, de mis bijwonen en te zijnen behoeve doet Pennaert nu het morgengebed vlak aan de mis voorafgegaan..; 'un de ceux qui ont été a confesse (fils de ce bon vieillard).... disait hier a Mr. Pennart, qu'il y avait vingt hommes qui lui etaient affectionnés; il voulait dire sans doute des plus affectionnés: car il y a plusieurs Nicodemes qui se demontreront avec le tems'; zes heele gezinnen zijn openlijk voor Pennaert, met uitzondering alleen van één jonge pas getrouwde vrouw (zij diende vroeger bij den organist), 'qui reste tres opiniatre; c'est la belle fille du bon vieillard qui la est capable de la chasser de sa maison, si elle persiste'.

Dezen goeden grijsaard maar boozen schoonvader ontmoeten we een klein jaar later andermaal, nu in een brief (van den 9den Januari '25), dien Pennaert aan De Hertoge richt om dezen van de 'geschapentheid' zijner gemeente op de hoogte te houden. De brief onderscheidt de gemeenteleden in verleiders en verleiden. Onder de laatsten (die 'zo haast zij de zaaken van bij'er aangezien hebben,.... hun vorig gedrag (hebben) verfoeit en liever gehad, van hunne opstookers bespot en gehoont te worden dan de orders en oppergezag van H.S.H. te blijven tegenstreven') is wel de voornaamste de man, die de eerste was om openlijk Pennaert voor zijn herder en leeraar te erkennen en die hierin is blijven volharden: Sikke Claassen.

De reden, die Pennaert ertoe noopt, uitzonderlijk over hem te schrijven, is, dat men op het eiland nog altijd beducht is voor voortzetting van de strafprocessen tegen de weerspan-

nigen van een jaar geleden, waartoe ook deze welmeenende en vrome ouderling had behoord. En deze gedachte kan de pastoor niet verdragen: de man heeft het waarlijk al hard genoeg, ‘hij woont in 't midden der dommekragten’ en loopt er gevaar voor zijn leven; ‘nu plakken zij een schimpbriefje aan zijn huys, daar hij jansenist, antichrist etc. in genoemt word; dan hangen zij hem een ketel met modder etc. aan zijne duure; nu roepen zij hem na en schelden hem uit voor afvalder etc.; dan schuijfelen zij hem uijt, als zij hem zien nae de kerk gaen; en wat zouden zij hem niet uitkrijten, ziende dat hij (behalve alle haar mishandelingen) nog bovendien van H.E., als een van hun grootste weerspannige, wierd gestraft!’

‘Je ne regarde que Dieu dans la protection qu'il nous a procuree en la personne de madame la Princesse; elle nous est aussi avantageuse, qu' elle nous estait absolument necessaire’. Aldus had Dubuisson verzekerd in zijn brief, waarin verder het verzoek treft om toezending van gebedenboeken en van de vier evangeliën; de brieven der apostelen lijken hem voor de meesten nog te zware kost.

Pennaert zal Dubuisson's dankbare stemming hebben gedeeld. Toch - ook dit blijkt uit den brief van zijn wijzen vriend - was in die dagen van herleefde hoop zijn gemoedsrust nog gemakkelijk te verstoren.

Krijs had hun den afval gemeld van een, wiens naam in Dubuisson's antwoord niet wordt genoemd: ‘l'apostasie de celui dont vous me parlez me penetre le coeur de douleur; j'ai dû pourtant la dissimuler, parce que notre bon Mr. Pennart en etoit tout consterné, et n'a pas cessé depuis de temoigner sa surprise et sa douleur; j'ai cru lui devoir dire bien des choses a cette occasion; la chute des autres est notre instruction, nons y voions une image vive de notre faiblesse, de notre inconstance, et de notre corruption.... voila.... que j'ai cru devoir dire a Mr. Pennart, qui apprehende, a mon avis, trop les difficultés de la charge pastorale, et qui s'en forme par avance des montagnes, qui lui paraissent insurmontables....’

Ik waag de gissing, dat de man, wiens afval Pennaert dermate had geschokt, Tilemannus Backhusius is geweest, tot voor kort nog oud-katholiek pastoor op Nordstrand, wiens

onderwerping aan Rome in die dagen veel gerucht moet hebben gemaakt en die, zooals uit een bekend boek van zijn hand blijkt, juist in de eerste maanden van 1724 schriftelijk heeft gepoogd, ook Pennaert te bekeeren. Niet Pennaert zelf heeft hem hierop geantwoord, maar ‘een zeker Jansenist’, die moeilijk iemand anders dan Dubuisson kan zijn geweest en die hem in een ongezouten latijn, waar geen woord fransch bij was, van bescheid heeft gediend.

Backhusius gewaagt ervan, hoe hij Pennaert vriendelijk heeft vermaand om Ameland te verzaken en, zijn heil indachtig, zijn factie den rug toe te keeren. Maar dit welwillend vermaan kan vergezeld zijn geweest van soortgelijke beschouwingen als hij twee jaar later in zijn boek aan den jansenisten-inval op Ameland wijdt en dan wordt de toon van het door hem ontvangen en afgedrukte antwoord begrijpelijk. Hoogelijk prijst hij de trouw, aan de kerk betoond door de amelandsche gemeente: door beden, noch bedreiging, noch vleitaal te bewegen, onder Pennaert's gehoor te komen, met uitzondering van maar weinigen, die 't niet aandurfden, de Overheid te weerstreven. Deze lof is begrijpelijk; op elk, die de vergeelde stukken leest, moet nu nog deze houding indruk maken. Maar voor de ‘jansenisten’, wier gelederen hij pas verliet, heeft Backhusius geen goed woord over: hun is het er enkel om te doen, geen enkele statie te verliezen; niet liefde voor het volk, maar liefde voor staties bezielt hen! Een man als Dubuisson, die wel gaarne de Imitatio Christi citeert, maar die dagelijks den zachtmoedigen jongen priester naast zich zag tobben en werken, moet hierdoor wel tot verontwaardiging zijn opgezweept.

Thans duurt het tot in het najaar van 1724, eer we nieuws vernemen. Inmiddels is veel veranderd.

Steenoven is tot aartsbisschop van Utrecht gewijd. Dubuisson en Pennaert bieden hem hun gelukwenschen aan. Hij ontving er meer in deze dagen.

Uit een ervan, een hooggestemden brief van den leeuwarder pastoor Petrus Johannes Meindaerts, die later (in 1739) zelf aartsbisschop zou worden, blijkt dat te dien tijde - de brief is van den 24sten October - te Utrecht geen mindere maatregel dan prijsgeving van Ameland, maar op zijn minst vervan-

ging van Pennaert door een ander, in ernstige overweging is.

Meindaerts ontraadt dit ten stelligste: ‘Hetgeen uw Hoogw. wegens Amelant melt sal zeer moeilijk uijtgewerkt worden, vermits Haar Hoogheyt die zaak nog even ijverig behartigt. Wie zal dog derven zoo Hooge Prinzesse, wiens zoon van zoo groote verwagtinge is, te leur stellen. Zulks zou ons waarlijk 't zijner tijde zuur konnen opbreken. Alleen de verwisselinge van H. Pennaert in een ander zal zelvs zoo vlot niet gaan: dewijl gisteren deze ruijlinge op zijn schoonste aan de Heer de Hartog, Haar Hoogheijts Raad, voordraagende, hij niet anders antwoorde: dan dat men hiermede nog eenige tijdt most vertoeven en afwagten of d' Amelanders deze winter niet zouden te overhaalen zijn. Hoe zoud nu het Hof het verlaaten smaaken, is dat alleen een veranderinge 't zelve niet gevalt?’

Er is in deze dagen ook sprake van Dubuisson's vertrek. Dit blijkt uit andere brieven. Pennaert zou dan alleen op Ameland achterblijven, zonder Dubuisson's dagelijksche bemoediging en zonder de gezelligheid van diens studenten. Had hij hiertoe de kracht?

Dubuisson legt, in een brief van 24 October, het geval voor aan Thierry de Viaixnes, een uit Frankrijk (wegens weigering om de bul Unigenitus te onderteekenen) uitgeweken Benedictijner, die drukke correspondentie met talrijke kerkelijke personen onderhield, en deze brieft wat Dubuisson hem schreef vier dagen later aan den aartsbisschop over: Pennaert ken ik - had Dubuisson geschreven - voldoende om te kunnen zeggen, dat hij, naar de krachten die hij bezit, niet in staat is, alleen op Ameland achter te blijven; laat men hem hier alleen, men loopt naar mijne meening gevaar, hem voor altoos onbruikbaar voor onze kerk te maken; ‘je lui souhaiterais plus de foy, de courage et de resolution; mais enfin, ce sont là des dons de Dieu tout gratuits’; Pennaert koestert reeds argwaan, dat men hem hier alleen wil laten, ‘et je l'en vois tout désolé et déconcerté’; gister nog zeide hij mij: laat men mij ergens waar men wil, kapelaan maken en ik trek er zoo heen.

Gelukkig voor Pennaert is hem de beproeving van deze scheiding bespaard gebleven. Althans den 19den Juni van het volgend jaar, 1725, is Dubuisson nog op Ameland en complimenteert van hier den nieuwen aartsbisschop Barchman

Wuytiers, mede namens Pennaert, die op dat oogenblik in Leeuwarden is, et ‘nos jeunes écoliers’, met zijn verkiezing.

De brief van October '24 verraadt intusschen wel een gansch andere stemming dan het hoopvol schrijven van Februari.

De volgende maand is Pennaert, ontboden wellicht, in Holland. Hij is bij Thierry in Amsterdam te gast, op weg naar Utrecht, naar Mgr. Steenoven, en zijn gastheer bereidt den aartbisschop voor op dit bezoek: wij hier mogen den jongen pastoor graag en het is goed, dat hij u zijn redenen ontvouwe; ‘il m'a assuré qu'il serait docile à vos avis et soumis à vos ordres, j' espère que votre Grandeur en sera contente et qu' elle le renvoira bientot aupres de son Raphael, en attendant qu'on le puisse mieux placer’.

Een paar weken later, den 24sten November, blijkt Pennaert inderdaad naar zijn schutsengel en zijn eiland te zijn weergekeerd. ‘Met vertroostinge’, maar in afwachting van verandering, schrijft de aartspriester van Amsterdam Doncker aan Mgr. Steenoven.

Nog vóór Pennaert's afreis naar Ameland echter heeft Dubuisson, wien het geval kennelijk geen rust laat, wederom over zijn jongen vriend een brief geschreven, thans aan een ander uit den amsterdamschen kring van geestverwanten, De Brigode Dubois, een handelsman, die aan de Keizersgracht tusschen de Prinsenstraat en de Leliegracht woonde in het huis, dat vele jaren lang een onderdak verschafte aan om de bul Unigenitus uitgeweken fransche geestelijken en waarin zich ook de kapel bevond, in welke Steenoven tot aartsbisschop van Utrecht is gewijd.

Den inhoud van dezen brief kennen wij niet, maar wat wij er wèl van weten geeft te denken. Dubois heeft het nl. geraden geacht, niet jegens Pennaert zelf van den brief te reppen, wèl hem aan Steenoven ter inzage te zenden.

Pennaert, op Ameland terug, houdt dan de briefwisseling met Doncker aan en deze geeft er den 2den December den aartsbisschop verslag van.

Deze blijkt Pennaert over een benoeming te Vianen, dat zonder pastoor was, te hebben gepolst en Pennaert weet niet, wat te antwoorden: ‘hij schijnt verlegen omdat hij niet weet hoe doen moet: het eylant te verlaeten en aan de wolven

wederom over te geven schijnt vreemt, en misschien aen Haere Hoogheit de Princes, die haer gesag zo zeer in deze zaek gewaegt heeft, zeer onaengenaem wezen zal. Maer zo er een ander priester gezonden mocht worden, tegen wien de reden, die deze eylanders tegen H. Pennaert hebben, geen plaets zou hebben, zou deze zaek, die aen de Princes vertoond zou moeten worden, in te schikken zijn. Maer waer vinden wij zo een priester?'

In onzen kring vinden wij er geen, moet Doncker's gedachte zijn geweest.

'Het gelieve U.H.W. - vervolgt hij - deze zaak te overwegen. Ondertusschen blijft Vianen wachten na een pastoor. En aen dat groote werk, 't geen men daer voor heeft, is ten uyterste gelegen voor onze kerk.'

Dit groote werk te Vianen zal de kweekschool zijn geweest, die er eenigen tijd heeft bestaan. 'Monsr. Buisson - schrijft Doncker verder - zou met zijne twee studenten zonder H. Pennaert niet wel derwaerts kunnen gaen: want die twee heeren komen zeer wel over een, 't geen misschien bij een ander om veele reden zo wel niet voegen zou, want de heyligen van dezen tijdt al wat wonderlijk zijn'.

'Als U.H.W. - besluit Doncker - zijne vordere meininge aen H. Pennaert gelieft bekent te maeken, zal dit over Amsterdam het gereetste zijn, omdat alle weeken schepen vaeren na dat eyland.'

Opnieuw grijpt dan de pastoor van Leeuwarden in. Hij immers zal wel den brief uit deze plaats aan Dubois hebben geschreven, waarvan deze den 9den December dit 'extrait' aan den aartsbisschop zendt: 'Nous sommes assurés qu'on ne peut oter M. Pennaert d'Amelant sans encourir la disgrace eternelle de la Princesse: nous craignons que son ressentiment ne retombe sur-nous. La Princesse a beaucoup d'affection pour le clergé, mais l' ingratitude changera l'affection en une disgrace plus grande et plus a craindre qu'on ne pense'. 'Il convient, Monseigneur - voegt Dubois hieraan toe - que vous soiez informé de tout'.

Waarom men zoo beducht was, de gunst van Maria Louise te verspelen, blijkt uit een brief van Dubois aan Steenoven van zes dagen later: er stond meer dan de amelandsche gemeente, er stond niets minder dan een bisdom Leeuwarden op het spel.

‘On peut - aldus extraheert Dubois een brief van Meindaerts - avoir besoin de la protection de cette Princesse en bien des occasions; et surtout dans l'affaire d'un suffragant, qu'on pourrait sacrer sous le nom d'Eveque de Leuwarden; car il parait qu'il sera absolument necessair d'en venir là; c'est a dire a sacrer quelque suffragant, pour pouvoir se perpetuer dans le pais’.

Het is bekend, dat van dit bisdom nooit iets is gekomen. Haarlem heeft men willen laten vóórgaan; hierin kwam vertraging en deze belette, verdere aandacht aan Leeuwarden te schenken, dat volgens een plan van 1726 na Haarlem in aanmerking had zullen komen. Aldus de gangbare voorstelling. Er is reden om hiernaast plaats te vragen voor den factor ontstemming bij de Prinses, die in 1725 en 1726 het tegen de amelandsche oppositie ten slotte heeft afgelegd.

Wij beschikken over twee brieven, in April '25 gewisseld tusschen haar en haar ‘conseiller’ Vultejus. Deze was op weg naar Zevenbergen, om er de rekeningen van deze stad en landen, een heerlijkheid der Oranjes, optenemen en had op zijn doorreis in Den Haag bezoek gehad van den secretaris der spaansche ambassade, die hem verzocht had, bij zijn meesteres een goed woord te doen voor hare roomsche amelandsche onderdanen; dezen had men - meende de secretaris te weten - een niet-orthodox priester opgedrongen, tot groot verdriet der inwoners, die men met militaire macht gedwongen had ter kerke te gaan; waarom - vroeg de secretaris - kan niet weer een Jezuïet worden toegelaten?; de vorige priester was ook van deze orde en in Friesland laat men de Jezuïeten toe. Uwe Hoogheid, besluit Vultejus, hebbe de goedheid, mij te onderrichten, wat ik den secretaris moet antwoorden.

Op dezen brief van den 23sten geeft de Prinses den 28sten April '25 bescheid. Gij kunt - instrueert zij Vultejus - den secretaris antwoorden, dat de benoemde ‘avoit bon témoignage par rapport à ses moeurs et à sa conduite’ (beide brieven zijn in het fransch); het rapport, dat den secretaris is uitgebracht, als zou de nieuwe priester ‘par force et à main armée’ zijn geïnstalleerd, is ‘malicieusement controuvé’; ik heb - verklaart Hare Hoogheid - een afschuw van allen goddienstdwang; dat detachement van enkele soldaten heeft

bloot gediend ‘pour reprimer l'insolence de quelques peu de gens, qui taschoient de mettre tout en désordre et qui commettoient même plusieurs violences’; na herstel der orde is de troep teruggeroepen en thans is alles er rustig. En wat de vraag betreft: waarom niet weder een Jezuïet benoemd?, laat zij Vultejus antwoorden, dat zij, zich hiertoe geenszins verplicht achtende, zich heeft geregeld naar wat de Heeren Staten van Friesland in hun provincie hadden verordend, t.w. er geeneen Jezuïet te gedoogen; de gezantschaps-secretaris moet slecht zijn ingelicht, want nimmer in deze resolutie herroepen; bevindt zich ergens in Friesland een Jezuïet, dan moet dit zijn in het verborgen en buiten weten der Overheid.

Dit alles was juist; alleen de opstandigheid der roomsche Amelanders iets te schril gemaald.

Doch wat vooral in dezen brief opvalt, is dat Maria Louise de twisten der katholieken onderling, waarin zij zich met Pennaert's benoeming onvoorzichtiglijk had gewaagd, blijkbaar hartgrondig beu is: ‘je ne veu prendre aucune connoissance des disputes et animosités, qui regnent parmy les ecclesiastiques de la communion romaine’.

En deze geestesgesteldheid der Vrijvrouwe van Ameland, die tevens ‘Regentinne’ van Friesland was, kan aan de vestiging van een oud-katholiek bisdom Leeuwarden kwalijk bevorderlijk zijn geweest.

Pennaert is dan tegen het eind van November 1724 op Ameland terug.

Er wachten hem nieuwe ergernissen. En wederom staan zijn oude tegenstanders, de roomsche armvoogden Gerrit Haentjes en Douwe Ones, aan de spits van het, nu stiller, verzet.

Reeds een jaar geleden, was er - herinnert Pennaert in een brief aan De Hertoge - op Nieuwsjaarsdag een armenzorg-‘oproer’ geweest. Gebruik was nl., dat op dien dag de priester na de preek de mannen bij zich in huis verzocht om den oudsten der twee armvoogden door een nieuwen te vervangen; de aftredende had hierbij een recht van voordracht. Maar op 1 Januari '24 had de gemeente door ‘tsamenrottinge’ buiten hem om de armvoogden aangesteld en dezen hadden, inplaats van bij hem, hun rekening afgelegd bij twee anderen (waar-

onder Former), ‘die zich aanmaatigden, des priesters plaatse te bekleeden’. Deze armvoogden voorts hadden in 1724 nagelaten, de jaarlijksche armen-collecte te houden. Thans dreigden zij zelfs, hem bij het opnemen van de rekening de ‘leege beurs over te geven’, hem op deze wijze belemmerend in zijn armenzorg.

Pennaert treft hierom tijdig zijn maatregelen en brengt De Hertoge op de hoogte, met gevolg, dat de Prinses aan het Gerecht (bestaande uit de zes burgemeesters der drie dorpen Hollum, Ballum en Nes-Buren) nog op 30 December order zendt om zoo noodig de armvoogden, bij voortgaand verzet, allebei door andere te vervangen en alvast zekerheidshalve, met het oog op den jaarlijkschen ommegang, hun een vertrouwd persoon der roomsche gemeente toetevoegen.

Tot drie keer toe, ook al vóór Nieuwjaar, herinnert de pastoor zijn gemeente aan de verkiezing. Echter komen er na de nieuwjaarspreek niet meer dan vier mannen in de pastorie. Een van hen is de ons bekende Sikke Claassen. En Gerrit Haentjes, de aftredende armvoogd, ontbreekt. De aanwezigen besluiten, hem opheldering te vragen. Dit geschiedt in allen vorm, door een ambtenaar, die schriftelijk verklaart, dit als antwoord te hebben ontvangen: ‘daar waar voerleden jaar een in de Buren gemaekt, dat kostte nu wederom geschieden, en niettemin hij waar niet van de gemeente, se souden wel sorge dragen voer haare armen’.

Den 6den Januari roept Pennaert dan weer de mannen, ‘die in de preek waren’, bij zich binnen en deelt hun het antwoord van den weerspannigen armvoogd mede. Het zal hem eenige genoegdoening hebben geschonken, dat de aanwezigen weigeren, met dit antwoord genoegen te nemen. Het was immers niets anders dan een vierkante betuiging, dat men met Pennaert zich niet als van één gemeente rekende en wel zelf voor zijn armen zou zorgen. Een kleine overwinning voor den pastoor was ook het besluit om den volgenden dag bijeen te komen tot verkiezing van een nieuwen armvoogd. Den 7den echter komt het hiertoe nog niet. Want Metz, de executeur, komt dan ter vergadering en zegt, eerst burgemeesteren te willen raadplegen.

Dit college wijst twee dagen later hem, Metz, aan als den

derden man, die den 22sten met de armvoogden zal hebben rond te gaan, ‘opdat - de formuleering is van Pennaert - door hunne omgang bij *alle* roomsch-katholijke hunne schuurzucht zou gedemt worden’. Metz voor dezen vertrouwenspost te zien aangewezen, doet bevreemdend aan. Ook ditmaal heeft Pennaert geen vreugde aan dezen man beleefd. Maar Metz' positie was blijkbaar na Van Leeuwen's vertrek, trots het bij De Hertoge tegen hem opgewekt misnoegen, ongeschokt gebleven. Zijn veel-omvattende betrekking - als executeur was hij deurwaarder, commissaris van politie, strandvonder en officier van justitie gelijk - moet hem op het eiland, waar hij de eerste vertegenwoordiger van den Vrijheer was, tot een man van gezag en in het Gerecht (het college van burgemeesteren), waar hij als fiscaal (openbaar aanklager) fungeerde, tot figuur van meer invloed dan de veelal ongeletterde leden van het college zelf hebben gemaakt.

Den dag na den ommegang, den 23sten dus, vindt de aanwijzing van een opvolger van Gerrit Haentjes plaats; ‘in 't bijwezen van verscheide onzer gemeente’, verhaalt Pennaert in den laatsten brief, dien we van hem kennen, van den 2den Maart, waarin hij aan De Hertoge verslag uitbrengt over de jongste gebeurtenissen en in het bizonder uitweidt over den 3den Februari, den dag, waarop Gerrit Haentjes afrekening en overdracht deed.

De ‘beurs’ blijkt sinds Januari '24, toen zij van de vorige armvoogden was overgenomen, te zijn geslonken van f 94, 14 stuivers en 6 penningen tot f 75. -, 11 stuivers en 4 penningen. Natuurlijk!, zegt Pennaert; de armvoogden behoorden een paar keer 's jaars te collecteeren en zij hebben het in 1724 niet één keer gedaan en in 1725 eerst nadat het Gerecht het hun had gelast; ‘men presumeert met gront, dat zij uijt enkele kwaadwilligheid veronagtsaamd hebben om te gaan’. Zoo raakt de beurs leeg, wat onverantwoordelijk is èn met het oog op de armen èn omdat er te haren laste een lijfrente loopt.

Men lette ook, zegt hij, op wat er door de beurs is uitgegeven: ‘onder d'artikels van den uytgift is voornamentlijk aanmerkenswaardig die 5 guld. voor scheerloon van P. Dolck; een aardige handel voorwaar! uijt de rijke gemeentens putten en zenden de Jesuïten 't geld na Brabant, en de arme gemeentens overlasten

zij zelfs met baartgelt: zijn dit voor 't land geen voordeelige ingeseetenen?'

Was de rekening zelve onbevredigend, niet minder de wijze waarop de aflegging der rekening dien 3den Februari in de pastorie geschiedde:

'Ik kan 't niet uijtdrukken wat vinnige bitterheid Gerrit Hantjes en Douwe Oones alsdan lieten blijken, ja zo verre vervoerde hen hunne hartstogten, dat zij weigerden een glas wijn, 't geen ik hen meermaals lieftalliglijk opdroeg, met mij te drinken; de andere bijwezende waaren niet weinig verargerd door de onbeleefde handel deser dommekragten'.

Toen de 'arme-meesters' de uitgaven hadden opgegeven, vroeg hun de fiscaal Metz, of zij niet wisten, dat bij het sluiten der rekening de pater tien gulden placht te ontvangen. Dit is, antwoordden zij, noch schuld, noch verbintenis, maar alleenlijk goedwilligheid en gunst, zij waren niet van zins, dit thans te doen. 'Hieruijt - schrijft Pennaert - bleek wederom hun verbitterd gemoet; ik wilde hier niet op aanhouden, opdat ik niet besmet zou zijn of schijnen met de schandvlek van begeerlijkheid en geldgierigheid, hetgeen in een leeraar zeer berispelijk is (Timotheus 3:3); waart dat zij 't mij opgedragen hadden, ik zou 't ontfangen hebben met dankbaarheid, als een betuiging door welke zij mij voor wettigen opvolger van P. Dolk erkenden; maar ik had ook voorgenoomen die 10 guld. aan de armen-buurs weder te geven, om te toonen, dat ik niet het hunne, maar hen zogt'.

Hij vraagt: waarom hebt gij in 1724 geen ommegang gehouden?

Een der armvoogden: de gemeente was overbelast met soldaten en had dus niets voor de armen te missen.

Pennaert: 'men word dit niet eens gewaar in de kroegen en herbergen, want die zijn zo wel gefrequenteert als op andere jaren, ja nu meer als dit, want voor desen bleven zij althans ten tijde van de dienst uyt de kroeg', maar nu leeft gij zonder wet, zonder godsdienst, zonder conscientie; wat gij zegt strijdt met Haentjes' verklaring, dat gij wel voor uw eigen armen zoudt zorgen.

De andere armvoogd: het is voldoende, als we genoeg hebben voor de armen van dit jaar.

Pennaert: de beurs is er niet om uitgegeven, maar om in stand gehouden te worden.

De rekening moest eindelijk worden gesloten en geteekend. Ik was ‘verlegen’, betuigt Pennaert; ‘ik had gedagt van de fiskaal onderstuunt te worden, maar hij hield zig zonder beweging; ik moest dan mijn eigen raadsman zijn, en dagte de rekeninge niet te mogen ondertekenen tenzij met deze bepalinge: zonder den agterstal te prejudicieren’.

Pennaert sluit een zijner brieven aan De Hertoge in dezen zijn tweeden amelandschen winter met de hoop te uiten ‘dat UE. deze mijne vrijmoedigheid niet zult kwalijk afnemen, maar dat UE. veeleer zig zal erbarmen over degeene, die, gelijk Paulus t' Ephesen, nu over 't jaar in een geduurig wilde-beesten-gevegt is, ik zeg, die met onverstandige en hardnekkige dieren te doen heeft (1 Corinth. 15:32)’.

Hoevele maanden dit gevecht nog is voortgezet, is niet nauwkeurig bekend.

Volgens sommigen zou Pennaert, voorgoed, vertrokken zijn den 18den November 1725. Een ander bericht noemt dezen datum als dien van Pennaert's laatsten (en tienden) doop. Wat van dit laatste zij, zijn vertrek van het eiland valt vermoedelijk eerst verscheidene maanden later. Wij kennen nl. een stuk van den 2den Maart 1726, waaruit blijkt, dat aan Pennaert ‘op zijn respectueus te kennen geven dat hij elders tot roomsch catholijk pastoor beroepen was, en derhalven met behoorlijke eerbied zijn dimissie verzocht’ hem deze door Hare Hoogheid ‘wel genadigst’ is verleend; de datum van ingang der dimissie wordt hier niet genoemd, maar wèl wordt er den burgemeester van Ballum Bentfort, den fiscaal Metz en den secretaris Sanders opdracht verstrekt om bij Pennaert's vertrek de kerksieradiën over te nemen en te verzegelen, benevens om ‘tot grooter securiteyt’ - men zal zich Margaretha Hoendrix hebben herinnerd - in de pastorie ‘twee adsistenten te logeeren, toter tijd toe, dat door haer hoogheyt een ander pastoor zal zijn gesonden en aengesteld’.

Vermoedelijk valt dus Pennaert's verlossing omstreeks Maart 1726; het is niet aannemelijk, dat men maanden lang de

kerksieraden en de pastorie onverzegeld en onbewaakt heeft gelaten.

Van hem is voorts bekend, dat hij in Juli 1726 het pastoorschap te Egmond aan Zee aanvaardt, dat hij in 1752 als pastoor naar Enkhuizen overgaat, dat hij stichtelijke werken heeft geschreven, die hij zelf drukte en verspreidde, en dat hij den 3den Juni 1757 overleden is.

Zijn opvolger op Ameland komt in Juni 1726; de Prinses is dan op reis, maar haar ordinaris raad en eerste secretaris Duncan schrijft den 19den dezer maand uit Oranjewoud aan ‘burgemeesteren, reght en raeden’ van Ameland, dat de brenger van zijn brief, Theodorus van Bemmel, geboortig van Nieuwkoop in Holland, ‘synde een wereltlijc rooms pastoor, die sedert eenigen tijt de roomsch kerk te Wassenaer onder den wereltlijcken roomsch pastoor Destordeur als capellaen heeft waergenomen’, door ‘Mefrou de Comtesse’, zoodra zij op haar hof te Leeuwarden zal zijn teruggekomen, in allen vorm tot pastoor op Ameland zal worden benoemd; de Prinses begeert evenwel, dat hij ‘hoe eer hoe liever beginne met t oeffenen van synen dienst’, weshalve de verzegeling in de kerk te Nes moet worden weggenomen en Van Bemmel in 't gebruik van kerk en meubilair gesteld. De definitieve aanstelling komt den 27sten Juli 1726 af.

* * *

De verliezende partijen in dit kleine drama zijn de Jezuïeten (die voorgoed hun statie op Ameland verloren) en de Oud-Katholieken (wier poging, er zich te nestelen, zoo deerlijk mislukte) tezamen geweest.

Winnende partij was de roomsche gemeente. Deze had, welbeschouwd, maar één nederlaagje te boeken: de afwijzing van haar verzoek aan de Vrijvrouwe om Van Gorp's uitwijzing ongedaan te maken. Maar aanstonds na de komst van den tot geen prijs gewilden Pennaert liet wèl de gemeente, bij monde van Former tegenover den afgezant der Prinses, de Jezuïetenorde los, maar stond op haar eisch: een andere priester, mits een, die den Paus erkent! En deze eisch gaat met Van Bemmel's benoeming derdehalf jaar later in volkomen vervulling.

En Maria Louise? De mislukking van Pennaert's pastoraat

was zonder twijfel voor de Prinses een pijnlijke nederlaag. Op erkenning van den door haar gewilden pastoor staat zij in den aanvang met den meesten klem. Wat er in den beginne aan werkdadig verzet mag zijn geweest of mag hebben gesmeuld - Van Leeuwen en Plasburg hebben het bezworen. Maar het lijdelijk verzet, dat hierna inzet, is machtiger geweest dan de Souvereine.

Toch hebben de Heeren van Ameland het strijdperk niet als geheel geslagenen verlaten.

De Jezuïeten komen er niet terug.

In Van Bemmel's aanstelling van den 27sten Juli 1726 staat met zooveel woorden: ‘dat hij sigh in de voors. bedieninge in alle ordentelijkheid en getrouwigheijd, ten beste van zijne gemeente, en in de obedientie en 't respect 't geen hij aan Ons, als zijne souverayne, verschuldigt is, zal hebben te gedragen’.

Acht men deze formule van gehoorzaamheid aan het wereldlijk gezag - met stilzwijgen over mogelijk nog grootere obedientie aan den Paus - niet sterk genoeg?

Een latere Vrijheer was blijkbaar van deze meening.

Onder het bestuur van Maria Louise's zoon en opvolger Willem den Vierde doet wederom een nieuwe pastoor op Ameland zijn intree: Henricus Artz, de derde na Van Bemmel.

Op 31 Juli 1750 had de Prins Artz' beroep bekrachtigd en den 26sten Augustus verschijnt de nieuw benoemde pastoor op Jelmera-State ter zitting van het Gerecht.

Hier legt hij ‘op zijn priesterlijk woord in plaetse van ede’ een merkwaardige verklaring af, die in het Recesboek wordt opgenomen en door hem ‘in kennisse der waerheit.... eigenhandig vertekent’ wordt.

Deze verklaring luidt aldus:

‘Dat hij een hertelijk afkeer heeft van het gevoelen dergenen, welke leren, dat de Paus ofte enige andere kerkelijke overigheit de magt heeft om de onderdanen te ontslaan of dispenseeren, wegens ketterije of om enige andere oorsaek, van den eedt en gehoersaemheit aen de burgerlijke overigheit en dat men geen trouw en onderdanigheit schuldig is aen dengenen, die in de kerkelijke ban en buiten den schoot van de roomsche kerk zijn,

en dat hij, Henricus Artz, niet alleen het tegendeel van die

stellingen gevoelt, maer ook na sijn uiterste vermogen sal inboesemen aen de leden van sijn gemeenschap en deselven, so door sijn voerbeelt als door sijn leer, sal vermanen tot gehoorsaemheit en trouw aen Ons als sijnen Souverainen en wettigen Heer en aen den officier, de volmagten en geregten doer ons gestelt,

dat hij bovendien niet sal contribueren met raet of daet, directelijk of indirectelijk, in eniger manieren, om door enige ingesetenen van voors. Onse Erfheerlijkheit te doen destineren, beloven of geven enig gelt of geltswaerde of wat het ook anders soude mogen wesen aen of ten behoeve van enige buitenlandsche kloosters, collegiën, seminariën, kerken of andere roomse gestigten en gemeenschappen,

en eindelijk, dat hij generhande absoluitie nog dispensatie van den Paus ofte van ijmant anders sal versoeken nogte aennemen tegens de bovenstaende zijne verklaring ofte tegen enig deel ofte lidt van deselve, geene uitgesondert'.

Deze knap gestelde verklaring van 1750, blijkbaar door gebleven wantrouwen ingegeven, was het passend en voor den Souverein van Ameland niet onbevredigend sluitstuk op de troebelen van vijfentwintig jaar geleden.

D. VAN BLOM.

Naschrift.

De rijksarchieven Den Haag ('Nassausche Domeinen' en het daar pas geordend archief der Oud-bisschoppelijke Clerezie) en Leeuwarden (de recesboeken van Ameland) verschaften meerendeels het materiaal voor deze schets. Hiernaast het archief der Provincia Neerlandica Societatis Jesu te Maastricht.

De in deze archieven aanwezige archivalia waren totnu door de schrijvers over dit onderwerp, die veelal zich bepalen tot het kort verhaal uit den 'Tegenwoordige Staat' (1787, Friesland II bl. 377) slechts zeer ten deele benut.

Deze schrijvers worden deels reeds vermeld in Houwink's leidsche proefschrift van 1899 'De staatkundige en rechtsgeschiedenis van Ameland tot deze eeuw' bl. 135; ook dit boek kon ik hier en daar voor mijn doel bezigen. Verder zijn te noemen Backhusius 'Plenaria sedis apostolicae in missionem batavam asserta jurisdictio ac praetensi trajectensis capituli inanitas', 1726, bl. 181, de deelen III (1876) bl. 93 en XXII (1895) bl. 222 van het

‘Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht’ en de ‘Stemmen voor Waarheid en Vrede’ jg. XLVIII (1911) bl. 753.

Gegevens, meest personalia, betreffende den kring der Oud-Katholieken omstreeks 1725 (ontleend van ‘De Oud-Katholiek’ 1888 no. 2, 1906 no. 3, 1924 no. 21), ‘Recueil de divers témoignages’ bl. 213, Dupac de Bellegarde ‘Histoire abrégée’ bl. 356, 384, ‘Chronicon congregationis oratorii’ bl. 180, ‘Gedenkboek’ bl. 46, 58, 62, Bennink Jansonius ‘Geschiedenis der Oud-Roomsch-Katholieke Kerk’ bl. 254, 334 en ‘Naamlijst van pastoors van de oud-katholieke kerk’ bl. 44) dank ik aan pastoor G.A. Smit te Leiden.

Opperbevel.

Een inleiding.

II.

De meergenoemde memorie van antwoord aan de eerste kamer bevatte, omtrent den politieken toestand, waarvan voor onze militaire organisatiën is uitgegaan, een bijzonderheid, die een aanwijzing kan zijn en die als zoodanig van eenige beteekenis zal blijken. Men had, bij een vraag aangaande de hoofddenkbeelden van de defensie te land, ook den omvang ter sprake gebracht:

> Bestaat het voornemen de grenzen te verdedigen of worden de grensprovinciën aan de landzijde geheel of grootendeels spoedig ontruimd?

De minister verklaarde in zijn antwoord:

> zeer beslist de verzekering (te kunnen) geven, dat de wel eens verkondigde meening, dat het veldleger in geval van oorlog of dreigende neutraliteitsschending, zich achter de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, dus in de Vesting Holland, zou terugtrekken, tot het rijk der fabelen behoort.

Aan de inkleeding van deze verzekering kan men opmaken, dat de steller gedacht moet hebben aan een vijand in het oosten. Alleen in een actie naar die windstreek zou bij een ontruimen der buitenprovinciën van ‘terugtrekken’ achter de waterlinie sprake kunnen zijn. Omtrent een retraite uit het zuiden zou men van achter de rivieren hebben gesproken. Ook moet in het regeeringsantwoord zijn voorbijgezien, dat een opstelling der weermacht in de westelijke provinciën voor een geval van oorlog of dreigende gebiedsschending, niet maar tout court mag aangezien worden als het uitvloeisel van een terugtocht. In die vergissing kan alleen

iemand vervallen, die aan een actie naar het westen in het geheel niet denkt; vermoedelijk omdat hij van een oorlog of bedreiging uit een andere richting eenzijdig vervuld is. Voor den minister moet dit wel de militaire situatie zijn, voor welke het defensie-plan is ontworpen. Men kan haar in de aangehaalde strophe bevroeden, echter niet met beslistheid vaststellen. Er kunnen intusschen in officieele stukken legio plaatsen worden aangewezen, die het vermoeden steunen, dat van de verwikkeling, voor welke de op 22 december 1926 omschreven strategie zou moeten dienen, het brandpunt in het oosten ligt. Hoe men zich mag hebben voorgesteld, dat dáár eerlang de oorlogsfakkel nog eens zal vuur vatten en tegen Nederland zou woeden, is niet gemakkelijk te gissen. Men kon meenen, dat over onze oostelijke grens de kool voor langen tijd verglommen was. Stuursche accenten zijn, bij mijn weten, tegen onze staatslieden daar niet gebezigd. Het zal uit dit stuk nog blijken, dat in het antwoord aan de eerste kamer een tweede zinsnede voorkomt met een, hoewel bewimpelde, vingerwijzing in oostelijke richting. Het weinig waarschijnlijke als norm van een tegen ons gerichte agressie uit het oosten, maakt een der moeilijkheden uit voor een buitenstaander, die tot klaarheid wil komen omtrent den toestand, voor welken de gestipuleerde strategie bestemd is.

In de memorie van antwoord is aan de besliste verzekering van zooeven een beschouwing vastgeknoopt, die evenzeer opmerkzaamheid vordert. Wat zij beoogd heeft, is niet voor ieder duidelijk. De beschouwing moet een weerklank zijn op de herinnering van ‘eenige andere leden’ in het onderdeel defensiestelsel van het verslag. Misschien dat de namen dier leden, voor de personen die de herkomst der opmerkingen mogen weten, aangaande de bedoeling, licht zouden ontsteken. Zooveel schijnt zeker, dat de aanknooping gezocht en niet bijzonder geslaagd is. Er was sprake van het al of niet verdedigen der oostelijke grensprovinciën. Van een propaganda om dit na te laten, waartegen de minister in zijn antwoord afwerend optreedt, was in het verslag geen zweem te bekennen geweest. Na het denkbeeld omtrent het teruggaan

achter de waterlinie naar het domein der legenden te hebben verwezen, laat het antwoord volgen:

> Het verspreiden van deze fabel is niet zonder bedenking omdat zij bij de ons omringende mogendheden ongerustheid zou kunnen verwekken, waarvoor geenerlei aanleiding is.

De overweging is wonderlijk. Zij moet, waar men haar ook geplaatst zou hebben, iemand die met de geschiedenis onzer militaire voorbereidingen eenigermate in details bekend is, wel op de gedachte brengen van een gemaakte boodschap. Het denkbeeld is inderdaad wel eens verkondigd. Men heeft zich voor onze strijdmacht langdurig voorgesteld, om, nadat de inundeering en de opruimingen onder dekking zouden hebben plaats gehad, er mede achter de stellingen terug te gaan. Maar dat is vele jaren geleden. Men moet tot het militie-contingent van 11.000 man en tot den diensttijd van vijf jaren, dat is meer dan een kwart eeuw, terug om de meening te achterhalen. Het verdedigen der polderstreken was toen de eenig toepasselijke strategie. Er stond geen andere mogelijkheid tegenover. De beperking was een gedwongen fraaiigheid. Voor een meer omvattende verdediging zouden geen troepen beschikbaar zijn geweest. Dat het denkbeeld sedert nog aanhangers zou hebben gehad en zelfs, nu nog, voorstanders zou tellen, kan slechts losweg en bij inval aangenomen zijn. Het heeft geen steun in de feiten. Laat staan, dat er voor den minister een aanleiding zou zijn om tegen het verspreiden van de fabel bedenkingen te maken en daar gerusstellende verzekeringen aan te verbinden. Te recht heeft de eerste kamer het ten deze meegedeelde niet al te tragisch opgenomen. Er is in de memorie blijkbaar behoefte geweest aan een aanloop. De gekozen materie - overigens naar litteratuur - zal daarvoor geschikt hebben geschenen. Met den aanloop wilde de minister bijdragen tot het voorkomen van ongerustheid. Deze zou echter in een verzonnen propaganda voor een denkbeeldige fabel niet haar oorzaak gehad hebben kunnen. Omdat de mededeeling blijkbaar, om het voorkomen van onrust begonnen was, zal men zich deze uit andere oorzaken moeten heboen voorgesteld.

De aangehaalde zinsnede uit de memorie van antwoord was niet alleen chronologisch ongelukkig maar ook weinig

deskundig. Het is niet gemakkelijk te begrijpen hoe de minister van defensie heeft kunnen denken en duchten, dat een mogelijke opstelling van onze strijdmacht, westelijk van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, dus in onze polder- en duinterreinen, die toch in sommige gevallen noodig en logisch zal zijn, voor de ons omringende rijken een reden van ongerustheid zou wezen. En nog wel in die mate, dat men het dienstig kon achten, een kwasi-gelegenheid te baat te nemen voor het openbaar bericht, dat op het punt van het terugtrekken onzer troepen, voor mogelijke ongerustheid geenerlei aanleiding zou wezen.

In dit duister schijnen twee punten vast te staan. Vooreerst dat minister Lambooy ongerustheid uit voormelde oorzaak bij de ons omringende mogendheden waarschijnlijk en gemotiveerd zou vinden; en voorts, dat maatregelen van defensie voor ons bedenkelijk kunnen zijn indien zij bij de ons omringende mogendheden ongerustheid zouden verwekken. Noch het een, nog het ander kan, naar mij wil toeschijnen, uitvloeisel wezen van goed defensie-beleid. Het is het omgekeerde van hetgeen andere staten nastreven. Wanneer ons militair systeem en onze plannen in het buitenland niet in den smaak mochten vallen, kan dat voor ons geen argument daar tegen zijn. Onrust bij een nabuur deswegen zou altijd samenhangen met diens eigen voornemens en eigen maatregelen. Uiteraard zijn die aan ons niet bekend. Hoe zou de onrust zich willen openbaren? Hoe zou zij voor ons verstaanbaar kunnen zijn? Als wij haar alleen maar mogelijk achten en onderstellen, kan zij ook zeer goed slechts in onze verbeelding bestaan. Men zou willen meenen, dat hoe meer de plannen, die onze zekerheid bevorderen, het buitenland in twijfel houden en misschien onbehaaglijk aandoen, hoe beslister dit voor die plannen een vermoeden van doeltreffendheid kan wezen en hoe meer vertrouwen wij in hun preventieve werking kunnen hebben.

Zoo staat de zaak voor Nederland en zijn regeering indien het een politiek voert overeenkomstig de eischen van neutraliteit of zelfstandigheid. Wij moeten voor onze weerbaarheid met eigen nooden te rade gaan en onze voorzieningen alleen naar eigen inzicht en behoefte bepalen. Wanneer men

door een politiek van neutraliteit of zelfstandigheid wordt geleid, kan de vraag, of na een mobilisatie onze aanvankelijke opstellingen in anderer kraam te pas zouden komen, niet in het hoofd van een, voor de defensie verantwoordelijk, bewindsman rijzen. Ik weet wel en heb ook wel in het oog gehouden, dat een regeering met dit soort zaken allicht beter bekend is dan een ambteloos burger, maar des ondanks, komt het mij voor onbegrijpelijk te wezen, hoe een nederlandsch defensie-minister er toe kan geraken, in het openbaar zorg te betoonen, dat bij onze buren, omtrent een voornemen, aangaande de opstelling en het gebruik onzer weermacht bij mobilisatie, ongerustheid zou worden verwekt. Is het wellicht mogelijk, dat het kabinet op het stuk der defensiepolitiek niet ten volle homogeen is? Hebben onze departementen van algemeen bestuur een zelfde hoofdkwartier en een zelfde militair wachtwoord? Het is inderdaad klemmend en actueel de vraag te stellen, hoever de zorg in het voorkomen van ongerustheid bij den minister van defensie zal willen gaan? Ook zelfs, hoever zij misschien al is gegaan?

Het onderwerp is netelig. Maar eenmaal er voor aangespannen mag ik mij aan het hooge belang, dat er bij betrokken is, niet onttrekken. Men moet de gerezen vragen wel opperen ten aanzien van een legerbestuur, dat zooveel zorg aan den dag legt om aangaande een min of meer principieelen maatregelvan defensie, bij de belendende mogendheden, het verwekken van ongerustheid te voorkomen. De aanleiding voor de opgeworpen vragen moge tot oplettendheid stemmen. Want wien eigenlijk meent de minister voor ongerustheid te vrijwaren? De ons omringende mogendheden? Het adres is algemeen. Maar de zorg tegen het verwekken van ongerustheid kan niet voor elk der ons omringende rijken in alle aangelegenheden een zelfde beteekenis hebben. Ook indien wij de zekerheid konden erlangen, dat onze buurstaten, in de eerste toekomst, uitsluitend vredige en evenwijdig loopende wegen willen bewandelen, zou het verschil in apreciatie van militaire plannen, bij hen niet zelden toch groot zijn. In het bijzonder moet men dit aannemen voor vragen, die het ‘inzetten’ of het voorbereidend opstellen van het leger betreffen. Een groepeering, westelijk van de waterlinie, die in een aantal

gevallen onvermijdelijk zal zijn, en die volgens den minister de omringende mogendheden ongerust zou kunnen maken, zal dunkt mij, onzen oostelijken nabuur veelal op zijn minst onverschillig kunnen laten. In die opstelling zou men, het is waar, ons minder gemakkelijk kunnen 'meeslepen.' De minister van defensie weet wel, dat voor de buurstaten de militaire verhoudingen verre van identiek zijn. Hij moet zich het verschil als de oorzaak hebben voorgesteld van de door hem mogelijk geachte ongerustheid. De minister zal de zaak aldus hebben bekeken. Na een mobilisatie kan, ongeacht het doel waarvoor deze mag bevolen zijn, de opstelling van onze strijdkrachten voor de naburen verschillend uitvallen. Zij kan onbewogen laten, gunstig zijn, maar ook teleurstellend en tegenspoedig. Dit laatste dan, volgens den minister, blijkbaar soms zóó, dat daaruit bij een nabuur allicht ongerustheid zou kunnen voortkomen. Aangenomen dat dit zoo is, mocht het een reden wezen om omtrent onze plannen op dit punt een gemotiveerde, openbare mededeeling te doen? Gunstig of onrustwekkend, hoe heeft de minister dit beoordeeld? Gunstig met betrekking tot wien? Stellig niet ten opzichte van volken in een ander werelddeel. Hier kan alleen geoordeeld zijn met betrekking tot een van onze andere naburen. De belangen van de ons omringende mogendheden zijn niet dezelfde. Soms zullen onze maatregelen voor de stategische positie van een bepaalde groep geruststellend zijn, alleen *omdat* zij aan de positie van een anderen nabuur voordeelen onthouden. Waar de belangen der buren dikwijls tegen elkaar ingaan, is het voor een nederlandsch minister van defensie een eerste eisch, dat hij zich daarbuiten houdt.

Het moet wel voor velen curieus zijn hoe het legerbestuur een zoo elementaire overweging veronachtzamen kon. Niet onwaarschijnlijk dat de politieke situatie, waarvan de regeering voor haar organisatie en haar strategie is uitgegaan, ook dit punt zal ophelderen. Voorshands moet het een vraagteeken blijven, te meer curieus, omdat het uit een boodschap is ontstaan, waarvoor niet de minste aanleiding bestond en waarvan men zich blijft afvragen op welke ongerustheid zij het oog kon hebben. Onbeduidend kan het oogmerk niet

zijn geweest, waar de minister van defensie er zelfs de openbaring van een internationaal-partijdig standpunt voor heeft over gehad.

Ik heb mij niet tot taak gesteld de wordingsgeschiedenis van onzen militairen toestand, uit hetgeen de regeering met het weerwezen voor heeft, op te sporen. Ik zou er ook niet de middelen toe hebben. Het lag op mijn weg mij zooveel mogelijk klaarheid te verschaffen omtrent de regeling der bevelvoering. Uit de toegelichte actieve strategie is aan de dag gekomen, althans nader gebleken, wat ongeveer het legerbestuur beoogt met de centralisatie onder een eenhoofdige aanvoering. Overigens kan het zoogenaamd defensie-plan eerst helder zijn, wanneer het noodige licht zal schijnen over de politieke situatie waarvan de regeering is uitgegaan. Dat deze zich op het oosten had gericht kreeg in het vorenstaande een veelszins overtuigende bevestiging. De conjunctuur moet aan het legerbestuur wel duidelijk voor den geest staan. Het heeft er in de hoofdlijnen de te voeren actie al reeds voor kunnen vaststellen. Als buitenstaander blijft men daaromtrent in het duister tasten. Voor een zelfstandigen staat, die dus zijn eigen wegen kiest, is zoodanig vooruitloopen op de feiten, theoretisch alleen mogelijk ten aanzien van een actie, die hij zich heimelijk voorstelt, onverwachts te doen in treden.

Onze militaire toestand is onevenwichtig, hij is tevens van een vreemde geheimzinnigheid. Het geheime verdient op zich zelf geen verwijt. Ten opzichte van hetgeen geheim behoort te zijn moet men tweeërlei onderscheiden. Namelijk de politieke situatie waartegen men toegerust wil zijn, en de militaire voorzorgen zelf.

Met de situatie is het altijd aldus geweest. De toestanden waarvan men uitging waren weinig ingewikkeld. Men rekende met enkele standaard-gevallen, al naargelang van de windstreek naar welke men moest front maken. Omdat de afwerende actie tegen geen enkelen nabuur onvoorbereid bleef, kon, als van de maatregelen nu en dan iets uitlekte, niemand daaraan aanstoot nemen. Er was zelfs geen klemmend argument om de standaard-situatiën geheim te houden. Het spreekt van zelf, dat men van de gevallen nimmer afkondiging

van de daken heeft gedaan. Maar ze zijn in het openbaar en in de officieele omschrijvingen herhaalde malen aan de orde geweest. Aan termen als: oorlog met Duitschland, spannende betrekkingen met België, bedreiging met een fransche of een engelsche landing op onze kusten, kon niemand iets anders zien dan normale waakzaamheid en theorie. Het willen verheimelijken, dat ook wij tegen eventualiteiten voorzorgen namen, zou geen grond, geen zin en geen resultaat hebben gehad.

Geheel anders staat het met aard, vorm en omvang van de plannen en voorzorgen zelf. Het gebruik der mobiele macht moest in iedere situatie overeenkomstig de gelegenheid en de omstandigheden geschikt worden. Het aanwenden van reserven bleef onbepaald. Ook de groepeering, de sterkte en de bevelvoering hield men geheim. Daaromtrent moest een aanvaller plaatselijk in het onzekere verkeeren. Allicht kon hij dan voor verrassingen komen. Van geheimhouding mocht men in elk geval tijdwinst verwachten, omdat een vijand in zijn handelingen omzichtiger moest zijn.

In die tegenstelling is nu alles omgekeerd. Minister Lambooy heeft voor de vraag wat al en wat niet geheim behoort te wezen, de hekken verhangen. Bij hem is de situatie met zorg verzwegen en staat de actieve taak van de in één commando vervatte weermacht in de redevoeringen en de stukken. Het is niet recht duidelijk wie in die mededeelingen belang heeft kunnen stellen, want los van eenige aanduiding omtrent haar toepassing in het onderstelde oorlogsgeval of omtrent eenige toepasselijkheid in het algemeen, heeft men er weinig aan. Straks zal blijken, dat het openbaar vertoon ons noodlottig kan worden. De minister mag achteraf meedeelen, dat het aanwenden van de weermacht zich zal voegen naar de politieke en militaire situatie, dit kan niets aan het feit veranderen, dat zoowel de strijdmacht als haar strategie voor één geval zijn ontworpen. Sedert staat tusschen deze beide het richtsnoer der voorzorgen gespannen. Alle troepen die vast verbonden waren aan het vestingstelsel zijn gaandeweg geschikt gemaakt om meer in rechtstreeksch verband met het mobiele gedeelte te werken. De ééne conjunctuur is voor evident gehouden. Aan deze zijn voor de toekomst de groote kansen

toegekend. In haar behoeften moest onbekrompen voorzien worden. Als de oorlog uitbrak zou de actualiteit van het aangenomene stellig aan den dag treden.

Het moet ten slotte ook anderen belang inboezemen, waarom van het in alles voorop gedachte geval nooit eenige aanduiding is gegeven. Het hieromtrent gevolgde beleid staat waarlijk op zijn kop. Wat geheim moest blijven is uitvoerig meegedeeld en openbaar gemaakt en wat tot staving van de toch wel zeer bijzondere organisatie en van de grootscheepsche strategie zonder bezwaar had kunnen zijn bekend gemaakt, is de minister overal stilzwijgend voorbijgegaan. Voor die terughouding is het moeilijk een motiveering te vinden. Het loopt toch maar over theorie en voorzorg, over mogelijkheden, over onderstelde wrijvingen en geschillen? Het moet gemakkelijk zijn het uitgangspunt op te helderen. Een situatie, denkbeeldig geconstrueerd, maar te gelijk als zóó kwaadaardig ondersteld, dat het nederlandsche volk, met alles wat weerbaar is, er voor zal moeten te wapen snellen en vechten, kan niet anders dan een gegeven zijn, waarmede men voor den dag kan komen.

De in het vorenstaande herhaaldelijk gerezen vraag is echter niet het voornaamste. Gewichtiger dan een opheldering omtrent het ontstaan van den toestand, is de toestand zelf. Deze moet inderdaad bedenkelijk heeten. Tegenover de gevaren, waarin wij verkeeren, valt de vraag in het niet, hoe Nederland daarin is verzeild geraakt. Voor mij lijdt het geen twijfel, dat de bijzondere geschiktheid van onze strijdmacht om er aanstonds mee in een groot militair verband te worden opgenomen, voor staat en dynastie een gevaar oplevert, dat men moeilijk kan overschatten. Uiteraard zal de toelichting wat summier moeten zijn. Maar ik zal toch duidelijk zeggen waarin het gevaar bestaat. Natuurlijk, dat daarvoor het terrein moet worden betreden van casuïstiek en theorie; het zal intusschen in engeren zin niet zijn een casuïstiek van mij.

Wanneer in westelijk Europa een politieke conjunctuur er toe mocht leiden, dat de niet uitgelokte, uit Midden-Europa onderstelde agressie aan de orde komt, en daartegen

tot afweer een groote actie van het westen uit, zou worden ingezet, kan Nederland, eerst met douce violence maar aldra met forschen dwang, voor het geval geplaatst worden, om een doortocht van vreemde troepen over zijn gebied goed te keuren. In de aldus theoretisch aangenomen omstandigheden zou aan onze regeering maar weinig tijd voor beraad kunnen worden toegestaan. Het dilemma, waarvoor zij zich gesteld zou zien, zal dan allicht de beteekenis blijken te hebben van: wie niet mèt ons kan, moeten wij aanmerken als tègen ons. Uit tijdwinst zou het ultimatum ook de rechtstreeksche opvordering kunnen inhouden om aan de actie mee te doen. De veiligheid van het verwerende front op den noordelijken vleugel, gevoegd bij een begrijpelijke tendenz om den geesel van den oorlog zoo snel mogelijk buiten het eigen gebied te brengen, kunnen militair gesproken, de opvordering onvermijdelijk doen schijnen. In deze of een soortgelijke configuratie zou de regeering voor een hachelijke beslissing staan. Wat ook haar besluit mocht wezen, altijd zou het ons noodlottig zijn. Een staat kan niet, als ieder van zijn burgers, die voor de verzaking van zijn heiligste drijfveeren wordt geplaatst, uitbarsten in een: Périsse mon nom et ma mémoire pourvu... etc. Voor een staat is het voortbestaan de hoogste wet. Hij moet van tweeërlei kwaad altijd het ééne tegenover het andere in de weegschaal leggen.

Zoo zou het kunnen gebeuren, dat Nederland tegen wil en dank, bij een bondgenootschappelijke beteugeling van Duitschland zich aangetrokken en ingelijfd zag. Tot een afweer zouden de bondgenooten zich stellig niet bepalen. Het zal dan om Duitschlands vernietiging gaan.

Of voor het opdoemen van die gebeurtenissen kansen bestaan en of de toeleg, om ons daarin te betrekken, waarschijnlijk zou zijn, is niet te zeggen. Wel echter dit. Het is bekend en er zijn nu en dan nadere teekenen, dat de beweegreden, die met een niet uitgelokten aanval uit het oosten zou ontstaan, in het westen al min of meer uitgewerkt, rondwaart. Men zou te ver gaan met aan te nemen, dat men den aanval verwacht en zich met het denkbeeld al bij voorbaat had vertrouwd gemaakt. Maar het westen rekent er mee en heeft er zich bondgenootschappelijk op voorbereid. Dit is behoedzaam en

ook niet anders dan goed recht. Een duitsche agressie zou een krachtige tegen-actie in werking brengen, die waarschijnlijk den aanval zou tegemoet ijlen en in een bepaalde lijn zou trachten hem op te vangen en te stuiten.

Of er nu in het westen al of niet, hier of daar, misschien bij nacht en ontijd, een schimmig voornemen spookt om, met een breuk aan het volkenbondspact, Nederland bij de westersche actie te betrekken, is niet uit te maken. De opzet zou misdadig zijn. Wij kunnen in elk geval belangrijk bijdragen, dat het denkbeeld niet tot werkelijkheid zou worden. Wat mèt onze medewerking misschien gemakkelijk zou zijn, zal zonder deze allicht het aanzien van een waagstuk hebben. De organisatie en de sterkte van onze wapenmacht en het onontbeerlijke van een afdoend verzekerde flank beheerschen de uitvoerbaarheid van den uitval naar het oosten in bijzondere mate. Straks zal worden toegelicht, dat wij het voor ons fatale element ontbinden en herleiden kunnen in voege, dat het zich ten onzen gunste keert.

Het is van veel belang, dat dit voor dadelijk geschiedt.

Het zou namelijk weinig juist zijn, zich het kwaad te uitsluitend als voor een verre toekomst te denken. De politieke verhoudingen zijn, niet het minst als gevolg van de economische, weinig stabiel. Het geeft een somber uitzicht op de komende tijden, dat West-Europa zijn heul zoekt in wapeningen, voor welke het de middelen ternauwernood beschikbaar heeft. Er is een stijgende onzekerheid omtrent de mogelijkheid van oplevering van verdelgde milliarden. De onspoed kan ontstaan vóór Midden- en West-Europa de stoffelijke schade van den grooten oorlog ook maar ten halve zouden te boven zijn. Aan ons kan de ramp beteekend worden als wij van een provocatie uit het oosten, nog een eerste notie zouden moeten krijgen. Van langen duur zal het vernietigingsproces niet kunnen zijn. Naargelang de mijn spoediger zou springen, zal haar uitwerking meer van een verplettering hebben dan van een oorlogvoering.

Er kunnen, buiten de argumenten aan de strategie ontleend, nog andere motieven werken om Nederland in de verwarring en in de eindrekening te betrekken. Oorlog is nu eenmaal de tijd van groote grepen. Een geprest strijdgenoot

maakt het de leiding niet licht ten volle naar den zin. Bij het scheiden zou Nederland gemakkelijk kunnen beticht en aangewreven worden van in velerlei te zijn te kort geschoten. Ook de religie, staag bedacht op wederopbouw, koerst soms door lijden tot verblijden. Hoe voor Nederland, hier en overzee, na den vrede de kaart zou zijn, weet niemand. De vraag moest in verband van de geopperde motieven eens aangeroerd worden, al zal het goed zijn haar niet te vaak te herhalen.

Het is een wezenlijk gevaar van de weermacht, zooals minister Lambooy en luitenant-generaal Muller Massis haar hebben georganiseerd, dat zij zoo bijzonder handelbaar en passend zou zijn om bij het ondersteld bondgenootschappelijk exploot aangeschakeld te worden. Na een mobilisatie zal de wapenmacht, in een alles omvattend verband tot een eenheid gemaakt, daarvoor volle vatbaarheid hebben. In deze bladzijden is het meermalen moeilijk genoemd zich een politieke norm te denken, die de, door den minister aangegeven, strategie toepasselijk zou maken; voor de situatie, die hier tegen wil en dank en 'ruw' opgedrongen ondersteld is, schijnt die strategie als geknipt. Kon men nu, bij overeenkomst of afspraak, nagenoeg zekerheid hebben gehad, dat het geval 'tegen wil en dank' zal komen, dan ja. Maar in een volstrekte onzekerheid daaromtrent zou deze politieke en militaire situatie, naar mij voorkomt, wel het alleronmogelijkste uitgangspunt moeten heeten, dat een nederlandsche regeering als grondslag voor haar voorbereidingen kan kiezen.

Generaal van Munnekrede nochtans heeft den bedoelden toestand voor zijn 'leiding van den oorlog' als uitgangspunt vooropgezet. Het was voor de leiding, die moest worden voorbereid, het geval par précellence. Het bleek reeds, dat de politieke norm van den generaal gedacht is voort te vloeien uit dezelfde of soortgelijke omstandigheden. In tegenstelling met andere mogelijke oorlogsgevallen, zou eerst zij het probleem van de leiding in zijn volle diepte en breedte doen gevoelen. De formule is: Ons land meegesleept in een nieuw gewapend conflict in West-Europa.

De toestand, waarvan de generaal uitgaat, maakt het opmerkelijk dat hij in de voordracht, voor de elders uiteen-

gezette bezwaren van een automatisch ingesteld opperbevel, geen aandacht had over gehad. Het is er echter niet minder duidelijk om, dat Nederland, indien het bij een vreemd conflict zou zijn aangetrokken en zou gedwongen worden om aan een krijg van anderen deel te nemen, met een vreemde opperste leiding zou moeten rekenen. Onder deze is voor een nederlandsch opperbevel geen plaats. Waarom dit verdoezeld? Wij zullen het punt nog terloops ontmoeten.

Het standpunt van den generaal in het algemeen, eischt niet minder oplettendheid. Meegesleept worden onderstelt geweld of althans een uit feitelijkheden bestaande usurpatie. Nadat een vreemde macht ons die zou hebben doen ondergaan, zal bij ons volk wel niet de ware onderworpenheid zijn om aan den strijd of aan de leiding van den oorlog deel te nemen. Aan het eind van de verhandeling bleek, dat de heer van Munnekrede zich voorstelt, dat wij 'op ruwe wijze uit onzen langen vredesslaap' zouden zijn gewekt. Maar daarna is het land spoedig van den schrik bekomen. Het is gemoedelijk en gelaten. Het meeslepen schijnt zonder verzet te gaan. Als bij overreding of afspraak, zonder schokken. Uit het debat, dat op de lezing volgde, bleek dat in de voorstelling van den generaal het eerste schot pas zou vallen in een latere periode. Namelijk eerst nadat wij meegesleept en bij de vreemde actie ingelijfd zullen zijn en onze opdracht van den volkenbondsschender zouden hebben aanvaard.

Van onze verhouding tot dezen is thans genoeg gezegd. Ik kan het overigens laten bij hetgeen daarvan in het vorige stuk is geschreven. De verhouding tot den schender is niet het eenige bezwaar. Het mag een axioma heeten, dat men, meegesleept in een conflict, zich niet bij de ééne partij kan laten aansluiten en zich door haar in den strijd kan laten meetroonen, zonder zich tègen de andere te verklaren. Hoe kan het mogelijk zijn nu reeds te bepalen of daar te eeniger tijd genoeg aanleiding voor zal wezen? Voor den generaal telt ook dit bezwaar blijkbaar niet. Bij hem staat als norm vast, dat de Nederlanders de strijdgenooten van hun medeslepers zullen zijn.

De heer van Munnekrede moet voor zijn leiding, van de weermacht zijn uitgegaan zooals deze door minister Lambooy

is georganiseerd. Voor het gebruik in den onderstelden politieken samenloop, nam hij een inschakeling aan bij een westeuropeesch aanvallend, althans meeslepend, legerverband. Het zal dan juist om de faculteit gaan, die in onze wapenmacht door minister Lambooy onwillekeurig zoo goed verzorgd is. Mij dunkt de generaal moet de organisatie en de strategische stipulatie van het voorgenomen gebruik, wel alleszins voortreffelijk vinden. Hij en de minister zijn tweelingbroeders. Er is tusschen beiden geen fundamenteel of principieel verschil.

Een niet onbelangrijk punt breng ik gaarne nog in duidelijk licht. Het gewapend conflict, dat de heer van Munnekrede vooropzet en waarin ons land zou worden meegetrokken, onderstelt een toestand, die als geval identiek zou zijn aan de situatie van opvordering en dwang, welke ik hier in bespreking nam. Er is intusschen dit groote onderscheid. Bij mij is het geval een hypothetisch aangenomen casus, terwijl de toestand voor den generaal de blijvende norm is, zonder welke van 'De leiding van den oorlog' 'in den zin, waarin ik (de generaal) die woorden hier zou willen opvatten', nog geen sprake zal zijn.

De heer van Munnekrede heeft het nieuwe gewapende conflict in West-Europa met beslistheid als waarschijnlijk aangenomen. Onze deelneming daaraan is voor hem de norm van 'den oorlog'. Van ons aandeel wilde hij de leiding bespreken. Die leiding moest worden voorbereid. Mocht men de regeling verzuimen en haar te zijner tijd willen improviseeren, dan zou zij aan het vernietigend oordeel van de krijgsgeschiedenis niet ontkomen.

Van het conflict bleef de aard in het midden. Hoe het ondersteld was te zijn ontstaan, wie de indringers zouden zijn en wat zij zouden beoogen, kwam niet ter spraak. Nochtans moeten aanleiding en oogmerk aan den generaal eenigermate bekend zijn. Anderen werden in de voordracht ondersteld:

> heel goed te weten, dat geen enkele regeering ons volk in een oorlog zal storten, wanneer het niet gaat om de verdediging van onze heiligste rechten, nadat alle middelen om wapengeweld te voorkomen zijn uitgeput.

Voor den heer van Munnekrede kon dit slechts een weinig overdachte fraze zijn. Zij was inkonsekwent en in de uiteen-

zetting een volmaakt hors-d'oeuvre. Want voor hem zal de ‘leiding van den oorlog’ immers niet zijn bij een regeering, die middelen uitput en daarna stort, maar bij een, die op ruwe wijze uit den staat van vrede is gestooten en die gestort wordt. Of om geheel juist te spreken, die zich laat storten. Ik duidde er reeds op, dat het heilige recht, waarvoor het volk van Nederland, aan de zijde van zijn belager, zou meevechten aan den generaal moet voor den geest staan. Tot eenige mededeeling van het daaromtrent aangenomene is het echter ook bij hem niet gekomen.

Het blijft te hopen, dat de regeering omtrent den politieken en militairen toestand, van welken zij voor haar legerorganisatie en haar actieve strategie is uitgegaan, een aannemelijker mededeeling zal kunnen doen. Een overdaverd Nederland, dat zich in voorbedachten rade georganiseerd en toebereid zou hebben om voor den misdadigen indringer een waardevol strijdgenoot te zullen worden, kan van háár leiding het uitgangspunt niet zijn. Nog afgezien, dat een toerusting voor dit resultaat dubbel ongerijmd zou wezen, indien de aanranding niet als zeer waarschijnlijk moest worden aangenomen en diensvolgens min of meer als norm zou hebben vooropgestaan.

‘Zoo kan het gebeuren’, aldus was de onderstelling, dat wij bij een bondgenootschappelijke actie naar het oosten, zullen zijn aangeklampt. Onze wapenmacht zal dan staan onder een vreemde opperleiding. Hinderlijk in hooge mate zal ons dan de uitvoerigheid zijn, waarmede tegen rede en gewoonte in, de toe te passen strategie in het openbaar officieel is toegelicht. Want men zal de regeering daar eventueel aan houden en het zou blijken, dat zij er deerlijk aan vast zit. Wilde het staatsbestuur voor eigen dienst en eigen veiligheid, uit de organisatie reserve-troepen of een legerafdeeling losmaken, dan zou daar aanstonds verzet tegen zijn. Dit kan niet missen. Ten opzichte van een plan, dat de regeering in het openbaar uitvoerig geschetst en aan de volksvertegenwoordiging ter beoordeeling heeft gegeven, zal, als het op het stuk van toepassing komt, de vreemde leiding geen principieele wijziging toelaten en zeker zal men dan niet

goedschiks er troepen aan kunnen onttrekken. Deed de regeering het toch, dan zou ieder échec en ook elk ontoereikend resultaat dááraan geweten worden. Het zou ons bij de afrekening duur te staan komen.

Het gebondene betreft de gansche weermacht. Ik weet niet of wel voor velen goed duidelijk is, dat ook de vijf oudste militie-lichtingen daar instantelijk in begrepen zijn. Deze bedoelt de heer Lambooy als hij in het plan van reservetroepen spreekt. De minister heeft herhaaldelijk doen uitkomen, dat in de situatie, welke hij als normaal had aangenomen, de legerleiding van meet af over de reservetroepen moet kunnen beschikken. Uit een zinsnede, in het eerste stuk dezer inleiding aangehaald, bleek dit. De andere plaats luidt:

> De commandant aan het front moet vrij zijn om, rekening houdende met de vaak wisselende omstandigheden, over zijn eigen leger en over de reserve-troepen te beschikken, ten einde zoo een harmonisch geheel te maken, om de tegenpartij te bestrijden.

In de schets van het legerplan heeft de minister zich beijverd om den commandant aan het front voortestellen met een gezag, dat in het volvoeren van de taak, over allen alles zou te zeggen hebben. Hoewel dit weinig deskundig is en eigenlijk een leekengedachte moet heeten, zal de regeering daar eventueel tòch aan gebonden zijn. Voor zooveel een opperbevel betreft, kom ik hier nog op terug. De minister zag in zijn schets over het hoofd, dat de aanvoerder van een groot oorlogsverband een ambtenaar blijft, die gezag heeft, niet uit kracht van zijn aanwijzing of benoeming, maar uitsluitend krachtens zijn instructie en dat de regeering in de instructie schrijven en zich voorbehouden kan, wat haar overeenkomstig de eischen van den toestand zou goeddunken.

Mocht het lot er toe leiden, dat wij met het huidige plan aan een bondgenootschappelijken uitval zouden worden aangehaakt, dan zal de regeering het groote kwaad aan den lijve beleven van openbaringen omtrent zaken, die geheim behooren te zijn. Voor den eigen dienst en de eigen administratie is dit ook volstrekt onnoodig geweest. Soortgelijke mededeelingen kunnen, voor zoover men ze aan de staten generaal wil doen, in comité of in geheime stukken geschieden.

Ik sprak zooeven van ‘aangehaakt’. Het beeld is misschien euphemistisch. Want lang niet onwaarschijnlijk zouden wij, in de grensprovinciën opgesteld, naar het front gedreven worden terwijl in tweede linie, achter de inundatiën, allicht een vreemde troep zorg zou betoonen voor het bezetten van onze stellingen.

Vermoedelijk zal het de aandacht getrokken hebben, dat hier nergens gewag was van den chef van den generalen staf. Deze autoriteit heeft in het bijzonder tot taak de organisatiën en alle aanwijzingen en voorbereidingen van strategischen aard te ontwerpen. Hoe de onlangs afgetreden chef van den generalen staf tegenover de organisatie en de strategie van de regeering heeft gestaan, is in het openbaar niet gebleken. Van den commandant van het veldleger weet men, dat bij hem ‘de regeling niet het minste bezwaar ontmoet’ heeft. Toen de minister haar in de tweede kamer ontvouwde is hem te verstaan gegeven, dat hij de zaken te veel door den bril van den legercommandant bekeek. De heer Lambooy heeft toen geantwoord:

> Naar mijn meening is de bril van den commandant van het veldleger niet minder deugdelijk en helder dan die van den chef van den generalen staf.

Over het bijzondere inzicht, dat in die opmerking onmiskenbaar is, vindt men in het stuk over het vredesbevel een kleine aanteekening. Indien het denkbeeld van den minister ware verwezenlijkt, om ook den chef van den generalen staf onder de orders van den legercommandant te plaatsen, zou de regeering, in de geschetste omstandigheden, over geen enkel deskundig en gekwalificeerd orgaan hebben beschikt, waarop zij, ten aanzien van onvermijdelijke maatregelen, tegenover den generalissimus, zich zou hebben kunnen beroepen. Het wonderlijk beleid om op onbekende behoeften vooruit te loopen en zich te gedragen alsof de vorm van een aanstaande oorlogvoering reeds in bijzonderheden bekend was, met name het openbaar vastleggen van een oorlogsverband, dat voor een groot front bijeen gebracht, en voor een grootstaatsche strategie bestemd werd, konden een regeering, die voor het geval kwam, slechts binden en bezwaren. Zij zal machteloos staan en zich tot leidelijk toeschouwen

moeten bepalen. Voor de gestes der aanvoering zal tusschen haar en haar generaal altijd de generalissimus opdoemen en wat betreft de sterkte, de organisatie en de beschikbaarstelling der troepen, zal voor de regeering alles chose jugée zijn.

Wat de aanvoering betreft zou nog in het bijzonder de ministerieele theorie omtrent het opperbevel, in de gedachte omstandigheden, den staat kwalijke parten spelen. Het behoeft niet nog eens te worden toegelicht, dat in het onderstelde strijdgenootschappelijke optreden, voor den commandant van het nederlandsche vak of vleugelvak geen behoefte is aan een zelfstandigheid boven het gezag van den minister van defensie. Dit tòch toe te kennen kan slechts schaden en zal op zijn zachtst schablone zijn. Wanneer bij het mobielmaken de benoeming van een opperbevelhebber zal hebben plaats gehad, - men weet o.a. uit de redevoering van 22 december 1926, dat dit in het voornemen ligt, - moet men verwachten, dat de generalissimus daarna, niet aan de autoriteit van onzen legercommandant zal wenschen getornd te zien. Ook voor dezen maatregel zal de vreemde leiding kunnen wijzen op het openbaar voornemen en de opvatting kunnen huldigen, dat een vormelijk ingestelde bevelspositie, die men in vredestijd overdacht en geregeld heeft, voor den duur van den oorlog behoort in stand te blijven. Onze legercommandant zou al spoedig voor den eisch staan om van zijn exceptioneel gezag het gebruik te maken, dat de generalissimus hem zou voorschrijven. In het belang der krijgsverrichtingen, maar evenzeer in het belang van de vreemde regeering. Het onbedachtzaam beleid zou alzoo vele onzer bestuurszaken binnen het bereik gebracht hebben van een buitenlandsch generaal. Wij zouden in de aangelegenheden die de generalissimus kon goedvinden, met de oorlogsleiding in verband te brengen, zooals volkswapening, belastingheffing, enz. ons aan toezicht en aan gedurige inmenging hebben bloot gesteld. Het voornemen van een automatisch ingesteld opperbevel moet voor de regeering, die dit zou treffen, een struikelblok worden. Het zal een bron zijn van wrijving en moeilijkheid met al de gevolgen van dien bij het regelen van den vrede.

Indien een duister beleid kon bedoeld hebben voorbereidingen te treffen, waarmede in de onderstelde omstandigheden

een regeering, die anders zou willen, overal en altijd aan het kortste eind zou staan, had het de regelingen niet doeltreffender kunnen vaststellen en bekend maken.

Men moge zich ten slotte nog eens verwerkelijken, dat het onheil, waarin de huidige toestand den staat kan brengen, samenhangt met casuïstisch aangenomen omstandigheden. Een mogelijke realiteit daarvan wordt niet beïnvloed door wat wij ons voorstellen en verwachten. Voor wie den befaamden, niet uitgelokten aanval van Duitschland aanstaande acht, kan het gevaar zelfs een norm zijn; in het algemeen is het verre van denkbeeldig. Het zou, zoo men het niet onder het oog zag en misschien meende het naar de wijze der struisen te kunnen ontwijken, ons gedurig met de ellende van een overweldiging bedreigen. Een eerste en krachtig voorbehoedmiddel daartegen is openbaarheid. Deze is echter niet genoeg. Wij zullen den stier bij de horens moeten grijpen.

'Zoo zou het kunnen gebeuren', schreef ik hiervoren, dat Nederland tegen wil en dank bij een verpletteringspoging van Duitschland zou opgezweept en aangetrokken worden. Het bleef in het midden of een regeering, die voor het dilemma zou staan dit besluit zal nemen. Mijns inziens zou het zoo niet moeten gaan. Wat ons zou overkomen, welke poging men in het werk stelde of wat ons zou worden aangezegd, nimmer kan het onze zaak zijn, in kort geding en onder dwang, tot een actie van een vreemd troepenverband toe te treden. Het moet voor niemand twijfelachtig blijven, dat wij in geen geval wenschen deel te nemen aan een west-europeesch geweld, dat niet met het volkenbondspact zou strooken. Een verklaring in dien geest is echter onvoldoende. Daarvoor zou in het conflict de verlokking te groot kunnen zijn, om des ondanks ons gebied in den oorlog te betrekken en te trachten de nederlandsche wapenmacht in de sfeer der feiten te slepen.

Aan den onwil om mee te doen kunnen wij een duidelijk en klemmend aanzien geven, dat verdere verklaringen zal overbodig maken. Wat Nederland als deelgenoot begeerlijk doet zijn, dient het aan zijn eigen veiligheid af te stemmen. Dien factor moet het ontbinden en tot een waarde herleiden,

dat voor mogelijke speculaties geen uitzicht op voordeel meer bestaat en dat er zelfs geen kasteelen van lucht meer op te bouwen zullen wezen.

De illusie zou zijn, dat wij op den noordelijken vleugel, aan het zwaartepunt van een bondgenootschappelijke actie, de stabiliteit zouden waarborgen, die het, zonder onze medewerking, te eenenmale mist. Omdat die vleugel zwak en onzeker zou zijn en om zoo te zeggen in de hel zou hangen, is zijn ombuiging naar zee en de steun van een strijdmacht van 350.000 man van de grootste beteekenis. Niet onwaarschijnlijk, dat onze houding het geheele plan zou beheerschen. Zij is stellig van zooveel gewicht, dat zoolang er voor een west-europeesche actie naar het oosten, kans op een aanleiding zou blijven, er ook dezerzijds voorzorg behoort te zijn tegen speculaties, om ons daarin goed- of kwaadschiks te betrekken.

Naarmate men in het westen mocht meenen, dat men aan een actie tegen Duitschland op den duur niet ontkomen kan, is het alles behalve denkbeeldig, dat men ook den maatregel voor onvermijdelijk houdt, om Nederland daarbij tot meedoen te dwingen. Of dit gelukken zou staat te bezien, maar maakt niet de hoofdzaak voor ons uit. Ook als het niet gelukte zouden wij in het onheil van een oorlog en met het uitzicht op een gehavenden vrede zitten.

Al vroeger is eens uiteengezet, dat men aan den onwil om zich te wikkelen in een vreemd conflict van staten, die het met hun woord aan den volkenbond niet al te nauw zouden blijken te nemen, geen duidelijker uitdrukking kan geven dan met een daad. Het politieke tijdsgewricht is zóó, dat voor Nederland de legersterkte van 350.000 man over kwade kansen blijft zweven. Wij moeten die sterkte terugbrengen tot veel minder. Aan een invloed op zwaartepunten in een west-europeesch conflict moet de gedachte niet blijven kunnen rijzen. Ons leger zal voor niemand meer een voorwendsel en voor een internationale actie slechts een quantité négligeable mogen zijn. Voor kleine staten is het opvoeren der legersterkte een groote dwaling. Er is geen verhoogden waarborg mede bereikbaar. Integendeel, voor hen kan, boven de goede grens, vermeerdering van voorzorg allicht vermindering van veiligheid beteekenen.

Een legersterkte niet grooter dan 120.000 man schijnt de meest wezenlijke eisch geworden voor den vrede en ons voortbestaan. Daarvan zouden hoogstens 75.000 man als mobiele troep moeten uitgerust zijn. De reductie is ook van algemeen standpunt verkieselijk en toelaatbaar. Kleine staten kunnen met hun leger aan hunne rechtmatige belangen geen klem bijzetten. Nog minder kunnen zij met de massa imponeeren. Hoe wij ons wilden inspannen, aan een cijfer-concurrentie met een onzer naburen zou geen gedachte kunnen zijn. Die moet ons ook niet invallen. Verstandiger is het, den os en den kikvorsch voor oogen te houden. Wanneer Nederland, goed en vast beraden, zich op die les instelt, zal het bij anderer ongedurigheid onbewogen kunnen blijven.

De spanning elders schijnt een gevolg van onrust, die werkt op onrust. Eenerzijds een niet onverklaarbare roes, tot daden in staat, en die voor daden wil toebereid wezen. Locaal vermoedelijk niet weinig gestimuleerd door aandriften, welke indien de bom zou barsten, in het troebele water groote dingen hopen op te visschen. En daartusschendoor de vrees dat het tij ongebruikt zou kunnen verloopen en het besef, dat men de buitensporige wapening niet kan volhouden zonder te verarmen. Gelukkig is het niet uitgesloten, dat het gezond verstand op de onrust en de spanning de overhand houdt. Men zal nog wel eens bedenken, dat de ultra-moderne oorlogstechniek alles wat glorie kon voorspellen, heeft ingeboet. Zij is de afschuwelijkheid en de onzaligheid zelve geworden. Ook de overwinnaar kan er niet anders dan verminkt en berooid van huiswaarts keeren.

Een mobiele macht van 75.000 man heeft als instrument voor den hedendaagschen grooten krijg geen beteekenis overgehouden. Nederland zal er mede kunnen volstaan. Het zal desvereischt er zich mee kwijten kunnen van de plichten in den volkenbond. De sterkte is ook toereikend om zich, voor het inwendige, te handhaven als een stevig geordende staat. Zij zal nog veelszins waarborgen, dat wij niet roekeloos onder den voet geloopen worden. De macht is daarentegen onbeteekenend genoeg om buiten aanmerking te blijven in speculatieve berekeningen van hoogere, onevenwichtige, internationale en militaristische politiek.

Indien de nederlandsche staat tot een doeltreffende vermindering der legersterkte zal besluiten, zullen velen ons er om eeren en niemand ons er om veronachtzamen. Wij zullen in den maatregel toegejuicht worden door het beste deel van alle volken. Toen de entente aan het eind van den grooten oorlog er - gelukkig maar - in was geslaagd den duitschen ultra-militaristischen toestand klein te krijgen en in duigen te drijven, werd te Versailles aangenomen, dat het duitsche rijk voor zijn inwendige stabiliteit en voor het beschermen van zijn rechtsorde met 100.000 man kan volstaan. Indien de west-europeesche volken, en vooral ook Midden-Europa zelf, in waarheid vredelievend zijn, en dit ook blijven, heeft de duitsche regeering aan die wapenmacht genoeg. Deze geeft den noodigen waarborg voor de stevigheid en voor het handhaven der instellingen. Op den duur zal er economisch misschien aanleiding zijn om het duitsche rijk de opgelegde beperking te benijden.

Onze vredelievendheid kan niemand in twijfel trekken. A plus forte raison moet een macht van 120.000 man voor Nederland, in aller schatting, toereikend zijn. Zij zal een vooruitziende staatkunde teekenen. Voor Nederland is deze een levensvraag. Steunende op het volkenbondsrechtelijk verdrag moet onze politiek buiten den bond zich onveranderlijk blijven richten op zelfstandigheid. Wat ons op korten termijn aan geweld mocht bedreigen of worden aangedaan, het devies moet zijn: onthouden, niet meedoen. Fais ce que doit, advienne que pourra.

De inleiding is lang geworden. Om de regeling van ons opperbevel kringelt zich de geheele onzuivere militaire toestand heen. Het was noodig het daaruit los te maken. Het instituut onderstelt een situatie van oorlog of oorlogsgevaar. Goed moest uitkomen, dat het van die rechtstoestanden niet een conditio sine qua non is. Wanneer in of tijdens een oorlogvoering de gebeurtenissen er toe leiden, dat onze weermacht binnen onze grenzen alleen zou staan en dit oogenschijnlijk voor eenigen duur zal zijn, kan het aanbevelenswaardig en zelfs noodig worden, de strategische zaken over te dragen aan een in te stellen opperbevel. Nadat de regeering

dit exceptioneele besluit zou hebben genomen, zullen de besturende organen in den staat aanstonds eenigszins gemeenzaam moeten zijn met de positie van, en de verhoudingen tot het incidenteele ambt. Aan het voornemen om dit bijzondere punt eener bevelsorganisatie op zich zelf staand te bespreken, wordt in twee volgende stukken uitvoering gegeven. Het eerste zal eenige beschouwingen bevatten, gewijd aan het staatsrechtelijk probleem. Het tweede bestaat uit enkele bladzijden, die de eischen en de taak van het ambt betreffen.

Den Haag, 11 april 1929.

L.M.A. VON SCHMID.

Hoofdlijnen van binnenlandsch bewind in Sowjet-Rusland.[1)]

Het tegenwoordige Rusland is ongeveer 1/6 van de landoppervlakte der aarde of 620 maal zoo groot als Europeesch Nederland. Volgens de volkstelling van 17 December 1926 had het ruim 144 millioen inwoners; voor 1928 werd het aantal geschat op 150 millioen en men neemt aan, dat de bevolking met ongeveer 3 millioen per jaar vermeerdert. Het volk is niet één ethnografisch geheel; bij de volkstelling van 1926

1) Nieuwe openbaringen worden hier niet beoogd. Doel is slechts om op grond van rechtstreeksche kennisneming van Russische bronnen - pers en rapporten, - gesteund door een kort, oriënteerend verblijf in Rusland, in een zoo kort mogelijk bestek enkele hoofdbeginselen van regeeringsbeleid aan te wijzen, waarvan de kennis kan strekken om hetgeen in Rusland geschiedt begrijpelijk te maken. Het overzicht wordt kortheidshalve beperkt tot het tegenwoordige Rusland. Een volledig inzicht zou natuurlijk ook mededeelingen omtrent geschiedenis, rasaanleg en aardrijkskundige gesteldheid eischen, omdat de wording van het volkskarakter van revolutionnairen en conservatieven daaruit duidelijk is en omdat het tegenwoordige cultuur- en materieel bezit grootendeels door het verleden bepaald wordt. De aard van dit artikel brengt ook mede, dat men Stalin hier niet genoemd vindt, Immers, anders dan Lenin, wiens geschriften en redevoeringen het onfeilbare ‘symbolum fidei’ der Russische Kommunisten zijn, wordt Stalin in de officieele beschouwingen, in de pers en in rapporten zelden vermeld en ik kan uit eigen ervaring niet nagaan, wat het initiatief van Stalin is.
De volgende afkortingen worden in den tekst gebezigd: B. (bolsjewieken, bolsjewisme of bolsjewieksch), K.P. (kommunistische partij); Izw. (het officiëele dagblad Izwestia); R. (Roebel; volgens officiëelen koers ± *f* 1.28, waarbij echter te bedenken is, dat naar de Russische statistiek op 1 April 1929 4.35 R. van 1913 evenveel koopkracht voor den kleinhandel had als 10 R. van 1 Apr. '29, terwijl de verhouding van onzen gulden ongeveer is *f* 6-*f* 10, waarvoor men betere kwaliteiten koopt dan in Rusland.)

hield men rekening met 187 nationaliteiten en 151 talen of dialecten; een verkiezingsstatistiek voor Groot-Rusland over 1927 acht 29 nationaliteiten belangrijk genoeg om ze afzonderlijk naast een rubriek ‘overigen’ te vermelden. De talrijkste nationaliteit is die der Grootrussen, die in 1926 ruim 77½ millioen in aantal waren, terwijl hun taal door 81 millioen inwoners gesproken wordt; dan volgen de Oekrajners met ruim 31½ millioen, van wie er echter 3½ millioen niet Oekrajnisch spreken. De Duitschers telden 1.238.500, van wie 379.600 in de Duitsche Wolga-republiek en 393.900 in Oekrajne. De Israëlieten waren 2.600.900 in getal.

De sociale samenstelling der bevolking was in het economisch jaar 1926/27 als volgt. Het aantal personen, dat in de steden economisch werkzaam was, bedroeg 15 millioen; daarvan worden tot de rubriek ‘proletariaat’ gerekend, omdat zij in loondienst werkzaam zijn, ruim 10½ millioen, van wie 4 7/10 millioen arbeiders, 3 4/10 millioen ambtenaren en 2½ millioen ‘overigen’ (waarschijnlijk straatventers, bestellers, koetsiers e.d.). Tot de niet-proletarische kostwinners rekent men ruim 2 millioen huisnijveren en ambachtsbaasjes, 375.000 ‘overigen’ (waarschijnlijk advocaten en doktoren e.d.), 779.000 kleine halfkapitalistische ondernemers en 75600 als ‘bourgeoisie’ gekenmerkte personen met een gemiddeld inkomen van 4845 R. per jaar, van wie er 45900 als kleine en 29700 als groote en middel-kapitalisten worden aangeduid (kooplieden, fabrikanten). Dan wordt nog een niet nader omschreven groep (w.o. geestelijken?) van 1.382.000 genoemd. De inkomstenbelasting van 1926/27 treft nog 761 inkomens van 8000 R. tot boven 24000 R., 514 van 7000-8000 en 1029 van 6000-7000 R.

De plattelandsbevolking, die de groote meerderheid vormt, was in 1926/27 wat de kostwinners betreft aldus samengesteld: arbeiders 2½ millioen; ambtenaren 116.000; zelfstandige bedrijfshoofden (boeren) 20.213.000 met ongeveer 23 millioen bedrijfjes; van deze laatsten behoorden er 5.037.000 tot de ‘armen’ (inkomen van gemiddeld 329 Roebel per jaar), 14.280.000 tot de middenboeren (sjerjednjaki, ink. gem. 643 R.p.j.) en 896.000 tot de ondernemers (koelaki, ink. gem. 1568 R.p.j.). Terloops zij hier reeds opgemerkt, dat het aantal

arme boeren in de laatste jaren een teruggang, dat der andere een stijging vertoont.[1)]

Sedert de invoering van het Bolsjewieksch bewind is nu nog een gansch andere onderscheiding der bevolking van belang geworden en wel die tusschen de Bolsjewieken en hun aanhang en de rest, een onderscheiding, die in het B. spraakgebruik geformuleerd wordt als die van proletarische of Marxistisch-Leninsche en die van burgerlijke of kleinburgerlijke ideologie. Dit zijn woorden. Maar deze formules dekken twee zeer reëele en psychisch en ethisch zeer diep gewortelde levenshoudingen, die voor een goed begrijpen van het optreden der Bolsjewieken en van de overige bevolking van het grootste belang zijn, en daarom is een nadere uiteenzetting ervan zonder wetenschappelijke vaktermen zeer noodig.

Onder burgerlijk verstaat men de levenshouding, die, als basis voor de levensontplooiing, bezit en vrije verwerving van materieele goederen noodig acht en het leven op de goederenverwerving wil hebben ingericht. Voor de verwerving en de genieting ervan is vrijheid noodig. De samenleving is onmisbaar om genot te verschaffen in hoogeren of lageren zin, de verkrijging en het verkregene te beschermen, en zwakken te helpen. Op dezen grondslag kan een hoog zedelijk en geestelijk leven het ideaal, zijn maar dit leven behoeft zich niet noodzakelijk geheel onder de gemeenschapsidee te stellen.

Dit is de levenshouding van de overgroote meerderheid van het Russische volk. Zij gelijkt dus heel veel op die van het Westen met dit verschil, dat het ‘grootkapitalistische’ (de lust tot breede machtsontplooiing, het plezier in actie, in groote ondernemingen en organisatie) er zeer zwak in is, het kleinburgerlijke (knus gezinsleven, degelijke gezinswelvaart, angst voor ruime perspectieven) er in overweegt. Dan ontbreekt hier een sterke, als van zelf sprekend aanvaarde, door het bloed van voorouders bezegelde, traditie van burgerlijke en staatkundige vrijheid; de lijfeigenschap werd in Rusland vastgelegd, toen de 80-jarige oorlog bij ons bijna

1) Deze gegevens zijn ontleend aan een dit jaar verschenen rapport, getiteld: Tjazjest oblozjenia (Belastingdruk). Onder de kostwinners zijn niet medegeteld de volwassen familieleden van de boeren die, zonder in loondienst te zijn, met hen medewerken.

al gewonnen was (1592) en werd eerst in 1861 opgeheven.

Tegenover deze mentaliteit staat nu een even levende en vaste, maar meer bewust gedragene van den volgenden inhoud. Een sterk op de toekomst gericht ideaal van een maatschappij, waarin alle menschen zich in volle vrijheid naar lichamelijke en geestelijke eigenschappen kunnen ontplooien, ieder, die arbeidt, genietende van wat de aarde, wetenschap, techniek en kunst en zijn eigen aanleg mogelijk maken; dit alles overwulfd door een intensen, het geheele psychische leven doordringenden, gemeenschapszin. Daartoe is noodig, dat de gemeenschap de beschikking heeft over alle middelen voor productie en voor geestelijke ontwikkeling. Dit is algemeen socialistisch. Zij wordt specifiek, nl. Marxistisch, of historischmaterialistisch, wanneer men de beweging in deze richting grondt op een dialektische ontwikkeling van kapitalisme door klassenstrijd naar socialisme of communisme, steunende op een wetenschap, die den inhoud van het geestelijke leven en van sociale structuren (ethiek, familie, recht, staat, kunst, wetenschap) uitsluitend - zij het dan dynamisch en met eenige wrijving - laat bepalen door de, onder de heerschappij van het eigenbelang staande, productieverhoudingen, en die zoowel den Staat als de religie beschouwt als, in de ideale samenleving geheel te verdwijnen, middelen van de kapitalistische klassen om haar macht over de anderen uit te oefenen en te versterken. Deze geesteshouding aanvaardt als wenschelijkste vrijheid voor den mensch zijn ongebreidelde, alleen door eigen gezondheid en door de gemeenschapsidee beperkte, uitleving en kweekt een sterke, onpersoonlijk gekleurde, belangstelling voor exacte, technische en historische wetenschap, voor economie en kunst, met een neiging om het spontaan scheppend geestelijke element in den mensch zoo klein mogelijk voor te stellen.

Ook dit is nog geen bolsjewisme. Dat worden deze beschouwingen eerst, wanneer zij zich verbinden met de overtuiging, dat een op deze wetenschap gegronde toekomststaat met het boven aangegeven ideaal in Rusland nu reeds kan worden aangevat en dat voor het streven naar verwezenlijking daarvan alle vormen van geweld, waarover men beschikken kan, geoorloofd zijn, mits dat geweld rechtstreeks gericht zij op het doel

en tenminste de opperste leiders vervuld zijn van een alle individualiteit opzuigende liefde voor de gemeenschap. Deze gemeenschapsliefde moet dan, zoodra de strijd werkelijkheid wordt, tijdelijk overgaan in een volmaakt trouwe aanhankelijkheid aan de organisatie, die den strijd leidt, en zij heeft voor consideraties betreffende individueele vrijheid, die het doel in den weg staan, geen plaats. Met deze mentaliteit gaat gepaard een waardeering van het tegenwoordige en van den tegenwoordigen mensch slechts als middel voor het toekomstdoel, wat praktisch neerkomt op een bereidheid tot lijden en ontbering. Dit is het bolsjewisme waarvan Lenin de groote kerkvader is en de praktische leider was, die in het openbaar niet gekritiseerd wordt. Het B. heeft zijn organisatie in de kommunistische partij. Zij onderscheidt zich van andere partijen o.m. hierdoor, dat het lidmaatschap niet enkel adhaesie aan het programma beduidt, maar dat van de leden praktische medewerking aan het partijdoel wordt geeischt; dit laatste is een der hoofdpunten, die in 1903 de instemming der meerderheid (Russisch: bolsjinstwó) verkregen. Haar leiders zijn menschen, die vóór de revolutie hun geheele leven hebben gegeven aan hun ideaal en hun krachtigste jaren in den strijd daarvoor hebben doorgebracht, wien daarom de ontbering van het heden voor een betere toekomst vanzelfsprekend is, en wien het met hun ideaal grimmige ernst is. Met trots spreken zij van ‘de bekende bolsjewieksche koppigheid en hardnekkigheid’.

De partij had in den aanvang der revolutie niet veel leden; maar in Juli 1917 reeds ongeveer 200.000, in 1921 705.000, waarna een ‘zuivering’ volgde, die het aantal in 1922 op 500.000 bracht. Volgens een mededeeling van Jaroslafski (Izw. 30 April jl.) telde zij op 1 Januari 1929 1.580.000 leden en candidaatleden. Een nieuwe zuivering is op 15 Mei aangevangen. Behalve over haar leden beschikt de partij over een jeugdorganisatie van meer dan twee millioen, waarvan de rijpere jeugd is georganiseerd in den Jeugd-Communistenbond en de jongere in de Pionierbeweging.

Deze numerieke minderheid heeft thans de leiding in handen. Zij is er in geslaagd anderen, die door energie en intellekt de overige bevolking zouden kunnen leiden, machte-

loos te maken door dood, verbanning, vrijheidsberooving of schrikaanjaging. Zij organiseerde zich voortreffelijk, heeft de beschikking over de geordende physieke macht (leger en politie) en heeft het Russische volk een origineele, vernuftig uitgedachte, staatsorganisatie gegeven, waarvan zij zich eveneens voor haar doeleinden bedient. Haar eigen organisatie komt in hoofdzaak hierop neer.[1)] Aan het hoofd en in het centrum staan uit de partij gekozen lichamen, die geoutilleerd zijn om het gansche staats- en maatschappelijk leven te overzien en te controleeren. Van groote beteekenis zijn haar kleinste organisaties - de cellen - die zich bevinden in alle organen van den staat en van andere organisaties (vakvereenigingen, coöperaties, ook in het leger en op de schepen), en die zoo noodig onmiddellijk met het centrum verbinding kunnen krijgen en zijn machtsmiddelen kunnen inroepen. Dit stelsel van regeering door partij-almacht heet de ‘dictatuur’ en, hoewel het neerkomt op de dictatuur van de partij en dus van de leiders der partij, is het betiteld als ‘dictatuur van het proletariaat’, omdat ondersteld wordt, dat hetgeen zij wil allereerst door het proletariaat als wenschelijk wordt aanvaard. Men ontmoet echter ook herhaaldelijk de erkenning, dat het georganiseerde proletariaat nl. de in 23 vakvereenigingen georganiseerde 11 millioen werkers, door de partij geleid wordt, evenals zij en het proletariaat als de leiders optreden van de boeren. In het in 1919 vastgestelde partijprogramma wordt er zelfs op gewezen, dat de constitutie eenige voorkeur gaf aan het ‘nijverheidsproletariaat’ in vergelijking met ‘de meer verbrokkelde kleinburgerlijke massa's op het platteland’.[2)] Deze dictatuur is intusschen naar B. opvatting niet de ideale regeeringsvorm.

1) Leidend beginsel van den organisatievorm is volgens het reglement ‘het demokratisch centralisme’. Sterk is de partijtucht. Zelfs de inkomsten der leden zijn geregeld. Geen communist mag uit een of meer betrekkingen te zamen meer dan 225 R. per maand verdienen. Uitzonderingen worden toegelaten voor opbrengst van litterairen arbeid, (mits 20% in de partijkas gestort wordt), voor arbeiders in stukloon en voor dienst in het buitenland.
2) Die waardeering voor de arbeiders komt ook uit in allerlei systemen om de boeren door arbeiders te laten ‘voorlichten’. Zoo het systeem van ‘chefschap’, d.w.z. dat de arbeiders van een bepaalde fabriek, schutspatroon van een dorp zijn. Zoo zijn bij de verkiezingen van dit voorjaar ‘arbeidersbrigades’ uitgezonden om de boeren in de dorpen te ‘helpen’ in den verkiezingsstrijd tegen de ‘rechtschen’. Deze brigades deden een enkele maal weleens meer; zij gingen evenals de Stadhouders onzer Republiek ‘de wet verzetten’ en lieten allerlei plaatselijke functionarissen ontslaan.

Zij is slechts het middel om alle klasseheerschappij te breken en alle burgerlijke ideologie uit te roeien; als dit geschied is, dan, maar ook niet eerder, kan een toestand van volle burgerlijke en staatkundige vrijheid intreden. In de wetgeving vindt men de partij nergens genoemd.

Nu moet men zich de verhoudingen niet zoo denken, alsof er in Rusland allerwege de tegenstelling zou bestaan: B. of burgerlijk. Er zijn allerlei tusschenvormen. Dit begint al in de partij zelf. Er zullen wel partijleden zijn, die ter wille van de macht of om andere redenen van persoonlijk belang lid zijn geworden. De voorgenomen zuivering onderstelt dit ook. Omgekeerd telt de partij buiten haar leden veel trouwe medewerkers, b.v. onder de hoogere ambtenaren, ingenieurs en geleerden. Hoewel bij velen hunner de liefde voor arbeid en hun algemeene sociale zin wel meer tot medewerking prikkelt dan sympathie met alle beginselen en methoden der partij, zijn er waarschijnlijk ook wel, die met haar door dik en dun gaan. Stellig vindt zij door haar vele proletarische leuzen, haar talrijke beloften, steun bij het fabrieksproletariaat. En hier vooral zijn het ook de materieele en cultureele resultaten van den arbeid der partij, die de sympathie bepalen. De partij is er daarom bij haar algemeene politiek steeds op gericht den materieelen en cultureelen toestand der arbeiders te verbeteren. Deze komen voor haar in de eerste plaats. Dan volgt het belang der boeren. Zij acht het ook van zeer groot belang, dat zij onder haar leden zeer veel arbeiders en boeren telt om te voorkomen, dat, zooals wij hier zouden zeggen, zij een ‘heeren en damespartij’ wordt. Op 1 Januari jl. waren er 881.516 arbeiders lid of 62,3% van het totaal, tegenover 21% boeren en 15% ambtenaren. Het partijreglement maakt den toegang tot de partij gemakkelijker voor arbeiders en soldaten dan voor boeren, en voor boeren gemakkelijker dan voor ambtenaren. Doch men moet er in elk geval op rekenen - en de K,P. weet dit ook zeer goed - dat sympathie voor de partij bij de groote massa, evenals de trouw van het leger, geenszins

beteekent afstand van ‘burgerlijke ideologie’. Dat men in vele arbeiders- en boerenwoningen ikonen en religieuse plaatjes kan aantreffen naast portretten van Lenin en andere B. leiders, teekent wel den toestand. Zeker kan men aannemen, dat het nieuwe regeeringsstelsel zich ook inburgert, en dat er belangstelling voor de ‘sowjets’ (raden) groeit. Maar men zal hierbij de belangstelling in het bestuursapparaat als middel voor algemeen gewenschte doeleinden, moeten onderscheiden van belangstelling voor de K.P.

Deze beschouwingen zijn noodig om te bevorderen, dat men de B. goed begrijpt. Wanneer men niet alle elementen tegelijk in het oog vat, loopt men gevaar van eenzijdige en dus verkeerde beoordeeling. Twee typen daarvan worden hier vermeld. Het eene is het buiten Rusland het meest voorkomende. Men denkt dan bij B. of K.P. het allereerst aan de Terreur, de barbaarsche en bloedige geweldmethoden, waardoor de partij zich in revolutie en burgeroorlog den weg naar de macht gebaand heeft. Men denkt aan de geringschatting of bestrijding van wat voor ons waarde heeft: het huwelijk, den godsdienst, de vrijheid; aan de volle, verwaarloosde gevangenissen, de royeering der staatsschulden. En dan stelt men zich allicht den toestand in Rusland voor als een van bestendige wanorde, angst en armoede, de B. als ruwe barbaren, onhebbelijk in hun persoonlijk optreden.

De andere eenzijdigheid ondergaan zij, die met belangstelling in Rusland vertoefden, of grondig kennis nemen van litteratuur en min of meer idealistisch zijn aangelegd. Dit komt daardoor, dat het B. dogma zoo geweldig veel ruimte laat aan de uitwerking van allerlei idealen van humaniteit, van wetenschap, van organisatie en techniek, dat men, alleen hierop lettende, dankbaar gestemd wordt. Bij een vergelijking met het vooroorlogsch Rusland acht men de onvrijheid thans niet zoo erg; men ziet, hoeveel gedaan wordt voor hen, die vroeger geheel veronachtzaamd en geëxploiteerd werden. Men verneemt de belangstelling voor kunst en wetenschap, men bemerkt, welk een hoog ontwikkelde en ernstige menschen tal van communisten zijn, men ervaart hun krachtigen arbeid niet alleen aan de materieele en intellectueele maar ook aan de zedelijke ontwikkeling van arbeider en boer, aan de verbetering van

de positie der vrouw, aan het opwekken van plichtsgevoel, van kameraadschap, men hoort van de krachtige bestrijding van het antisemitisme en andere vooroordeelen, van de groote waardeering voor zedelijke en intellectueele eigenschappen, blijkende uit tal van voorbeelden van zeker niet uit byzanthinisme te verklaren persoonsvereering bij verjaardagen, jubilea, begrafenissen. Wie waardeering heeft voor harden, voor organiseerenden en wetenschappelijken arbeid, bewondert het organisatievermogen, waarmede de K.P. een staat en een leger heeft gevormd en leidt, vakvereenigingen en sociale verzekeringen in het leven heeft geroepen, de energie, waarmede de gansche volkshuishouding van het ontzaglijke land tot herleving is gebracht, de handigheid, waarmede de partij bij het dagelijksch beleid zonder voortdurend geweldmethoden te gebruiken, voor *de* eenheid, *haar* eenheid, in het staatsbestuur weet te zorgen; men waardeert de degelijke rapporten, die over alle gebied van het maatschappelijk leven verschijnen en op de structuur daarvan zeer veel licht werpen Men ziet het opgewekte leven op allerlei terrein van geestelijke cultuur, den rustigen arbeid in rechts- en staatswetenschap, de belangstelling voor de verschillende nationale minderheden en de halfbeschaafde volken van de Unie. En men maakt een vergelijking van de elkaar vernietigende en opvolgende revolutionnaire regeeringen in Frankrijk met de stabiliteit in Rusland, welks president nu al 11 jaren zijn ambt bekleedt. Men wijst op het onbloedige van den tusschen rechts, links en centrum gevoerde fellen broedertwist. Men kan ook tal van democratische elementen in het systeem, vooral in het bedrijfsleven, vinden zoo dat onlangs zelfs een boek kon verschijnen getiteld ‘Sowjetskaja Demokratia’, waarin allerlei demokratische trekjes van het stelsel worden besproken. Het feit, dat bij elke zaak van belang een beroep wordt gedaan op de ‘medewerking der massa’ kleurt het milieu met een democratisch glansje. Gaarne organiseert men betoogingen, optochten, congressen van allerlei soort.[1)]

1) Deze geestelijke omwoeling van het geheele volk met het doel de besten naar voren te brengen om mede te werken aan het B. ideaal en het harde werken, dat noodig is, veroorzaakt door de herhaalde kwetsingen van geprikkeldheid, die voor het huidige tijdsgewricht karakteristiek schijnt, waarover men fijne opmerkingen vindt in een artikel in de Izw. van 26 Juni jl. blz, 4.

Zoo is men geneigd te denken, dat het B. over zijn geweldmethoden heen is en zich geen andere taak meer stelt dan die, dat het de volkshuishouding tot nieuwen bloei, het volk tot ontwikkeling, brengt om het geleidelijk te doen overgaan in een zich in volle vrijheid regeerende half socialistische half privaatkapitalistische gemeenschap.... Maar dan vergeet men geheel, dat dit alles onderdeelen zijn van een werkmethode, die het verre maatschappij-ideaal nimmer uit het oog verliest, die met evenveel felheid en oude hardheid aanslagen op eigen machtspositie afweert (in 1927 en nu onlangs na geheim proces door de G.P. Oe. uitgesproken en dadelijk uitgevoerde doodvonnissen) en anderen in slecht verzorgde gevangenissen opsluit, al zijn er enkele idyllische gevangenissen, zooals de Lefortsche in Moskou, die men den vreemdeling toont. Dat in de partij tal van idealisten zoowel als machtsfanatici op den uitkijk staan, die de economische rapporten grondig bekijken om te zien, of zich geen ‘nesten’ van kapitaalmacht in handen van particulieren vormen in de stad (kooplieden, kleinindustrieelen) of op het land (nijvere boeren, koelaki), die gevaarlijk kunnen worden voor de macht der partij in het bijzonder of voor het bereiken van het socialistisch ideaal in het algemeen; blazen zij alarm dan begint een nieuwe koers van dwang. Op godsdienstig terrein ziet men hetzelfde. Deze spanning nu maakt het leven onder het Sowjetbewind naar Westersche opvatting onzeker en onvrij. Zij hangt onmiddellijk samen met de beschouwing van de staatsorganisatie als een instrument voor het einddoel, of, anders gezegd, als een middel van het proletariaat om de klassenmaatschappij te vernietigen; veelzeggend is het, dat men de wetgeving ook officieel gaarne betitelt als ‘revolutionnaire’ wettelijkheid. Eigenlijk lijdt ieder daaronder; ook de in het praktische bestuurswerk opgaande kommunisten zelf. Immers de gansche rechtstoestand is het resultaat van een compromis tusschen de zuiver bolsjewieksche mentaliteit en de burgerlijke levenshouding. Ieder richt zich,

als er zulk een verhouding door wet of gebruik is vastgelegd, daarop in en past zijn arbeidsmethoden en levensgewoonten daarnaar aan. Maar men staat dan telkens bloot aan het verwijt, dat men niet ‘proletarisch’ of zuiver socialistisch leeft of handelt en telkens kunnen nieuwe wetten of scherper toepassingen van bestaande wetten tot verandering dwingen; dikwijls is dat ook een gevolg van economische moeilijkheden, die ontstaan of eensklaps geconstateerd worden. Het meest echter lijden onder dezen toestand, zij, die geheel arbeiden op het gebied, dat de K.P. tijdelijk aan de burgerlijke mentaliteit vrij gelaten heeft, tengevolge van compromissen waartoe zij noodzakelijk, maar ongaarne moest overgaan. Zoo allen, die in het particuliere bedrijf zelfstandig werken: de kooplieden, de industrieelen, de welvarende boeren. Zoodra er bevliegingen komen van vrees, dat zij te veel wel vaart verkrijgen, wordt een nieuwe koers ingeslagen om hen te verdringen, of reeds wanneer zij in hun gewone leven handelingen verrichten, die logisch uit hun bedrijfshouding voortvloeien, maar strijden tegen de B. moraal, die als strafbare of contra-revolutionnaire speculatie kan brandmerken, wat hun volkomen geoorloofd schijnt, is het met hun vrijheid gedaan. Het ondergaan van ‘administratieve maatregelen’, of vrijheidsstraf en confiscatie, staat hen te wachten. Wanneer zij het voorwerp worden van een principieele bestrijding, kan men hen door weigering of beperking van crediet en leveranties, door bemoeilijking van bewegingsvrijheid, door het aanzetten van de belastingschroef en door het opstoken van hun personeel het leven onmogelijk maken.

Aan soortgelijke onzekerheid staan zij bloot, die in het godsdienstig leven op den voorgrond treden. Zij weten nooit met zekerheid van te voren, in hoever hun optreden kan worden beschouwd als het misdrijf van ‘het gebruiken van de religieuse vooroordeelen van de massa's met het doel van omverwerping van de arbeiders- en boerenmacht of voor het opwekken tot tegenstand tegen haar wetten en besluiten.’ De bepaling van het strafwetboek, die analogische toepassing toelaat voor het geval in het strafwetboek ‘rechtstreeksche aanwijzingen van bepaalde soort misdaden ontbreken’ versterkt deze rechtsonzekerheid.

Deze moeilijkheden zijn natuurlijk een gevolg daarvan, dat de K.P. er nog niet in geslaagd is haar wil geheel te verwezenlijken ‘steeds blijft zien naar het nog te veroveren terrein en als ieder op geweld steunend dictator in een sfeer van wantrouwen leeft. In sommige opzichten is de K.P. er wel in geslaagd haar streven geheel door te zetten; nl. overal waar ten afweer van anderen physieke macht en vreesaanjaging alleen voldoende en medewerking van niet-kommunisten niet moeilijk te verkrijgen was. De justitie, de politie en het leger heeft zij geheel in de hand. Met behulp daarvan is geen openbaar politiek optreden tegen haar mogelijk. De gansche periodieke en wetenschappelijke pers heeft zij door censuur of doordat die staatsbedrijf is, in haar macht en dus ook het drukken van schoolboeken.[1)] Wel kan er evenals vóór de revolutie, nog wel een ‘ondergrondsche’ pers van tegenstanders bestaan, zooals indertijd Trotzki en zijn groep er een hadden, die ontdekt is, maar de invloed daarvan zal wel miniem zijn. Het schoolwezen is, juridisch, maar nog niet t.o. van de mentaliteit van een deel van het onderwijzend personeel, in handen der K.P. Het overige der opvoeding beheerscht de K.P. nog minder. Door de vorming van de bonden van jonge communisten en van pioniers bereikt zij een belangrijk, maar toch nog klein deel van de jeugd en dan nog slechts een grooter deel der stadsarbeiders dan der boeren. Meer kan zij over het heele land werken door de jaarlijks opkomende recruten te beinvloeden. Die wil men graag maken tot propagandisten voor het B. in de dorpen; de behandeling en voeding der soldaten tijdens hun dienst is goed en welwillend en onderscheidt zich uiterst gunstig, ook al door den korten diensttijd, van het oude regiem. Wanneer zij met grootverlof gaan, worden er allerlei middelen aangewend om te bevorderen, dat zij thuis niet meer onder de kleinburgerlijke ideologieën geraken. Maar de rest van de jeugd heeft men nog niet te pakken. Bepaaldelijk klaagt men over den invloed, die het religieuse leven van het

1) Toch durfde de Izw. van 3 Mei j.l., nog onder de nawerking van het met een groote militaire parade gevierde 1 Mei-feest, in vette letters verkondigen: ‘De Russische pers is de allervrijste pers in de wereld, aangezien zij uiting geeft aan de oorspronkelijke gevoelens, stemmingen en verlangens van de millioenen, die arbeiden’!

huisgezin op de kinderen oefent, waardoor de verlichtende werking van de school geneutraliseerd wordt. Daarom is men thans druk aan het overwegen, of men de scholen, die godsdienstig neutraal zijn, niet *anti*-godsdienstig zal maken. Daarover wordt veel geschreven en de minister van Onderwijs heeft in een artikel in de Izw. van 26 Maart jl. zijn bijval geuit.

Een in het voorjaar verschenen boekje van Grigori Nozjnitzki bevat interessante mededeelingen over een hieromtrent onder onderwijzers gehouden enquête. Men is intusschen alvast begonnen met de Paaschvacantie dit jaar eenige weken te vervroegen, opdat de kinderen met Goeden Vrijdag en Paaschmaandag (3 en 6 Mei) op school zouden moeten zitten en de Izw. bracht allerlei berichten, dat men er naar streefde de Paaschdagen tot gewone werkdagen met antigodsdienstige propaganda te maken - desondanks is de Izw. zelf in de Paaschdagen niet verschenen!

De strijd tegen den godsdienst is nl. kort geleden opnieuw ontbrand, omdat het godsdienstig leven, in beginsel reeds aan het Marxisme antipathiek, tot groote ontsteltenis van allerlei correspondenten, een zeer sterke vlucht is gaan nemen. Geen wonder. De revolutie heeft de kerk van haar vermogen beroofd en het lidmaatschap van elke kerk als een bewijs van burgerlijke ideologie aangemerkt. Daardoor bleven alleen zij bij de kerk, die werkelijk religieus zijn en daarvoor offers in geld en carrière en vrijheid over hebben. Tegelijk heeft de ontneming van de bevoorrechte positie der Orthodoxe kerk het sectenwezen, in het bijzonder het baptisme, doen opbloeien. In Rusland beteekent de groei van het religieuse leven het opkomen van een sterke geestelijke macht tusschen K.P. en individu en de kiem voor een nog gevaarlijker organisatorische macht. Daar komt nog bij, dat de kerkelijke elementen nauwverbonden zijn met hen, die ook materieelen steun kunnen verleenen, en dat priesters en religieuse leiders in werkelijkheid ook in het openbaar hier en daar bij de verkiezingen tegen de door de K.P. gewilde candidaten zijn opgetreden. Het curieuse hierbij is, dat men de preeken ook al gaat kneden in termen aan het B. en Sowjet-taaleigen ontleend en soms religieuse liederen op de wijze van revolutionaire liedjes zingt. Het baptisme is al zoo verbreid, dat men

naar analogie van *kom*somol (jonge communist) reeds gaat spreken van *bap*somol! Geen wonder dus, dat deze opleving ook politiek de aandacht trekt. Onlangs is een nieuwe wet op de kerkgenootschappen afgekondigd (Izw. 26, 27 en 28 April) die het toezicht verscherpt en b.v. geen andere dan plaatselijke godsdienstige vereenigingen toelaat, die geen rechtspersoonlijkheid kunnen bezitten en zich niet dan met toestemming van de overheid kunnen vereenigen. Bovendien verbiedt het strafwetboek reeds het godsdienstonderwijs aan minderjarigen in anderen vorm dan dien van privaatles.

De K.P. heeft voor de bestrijding van den godsdienst een bijzondere organisatie geschapen, den bond van atheïsten, die 600.000 leden telt en een eigen blad uitgeeft 'De Atheïst'. Er wordt echter geklaagd over te weinig activiteit van de leden. Men vraagt zich af of de bestrijders van den godsdienst (die in elk geval dit succes kunnen boeken, dat b.v. de Izw. het woord God nimmer met een hoofdletter schrijft!) eenig begrip van het wezen van de religie hebben. De bestrijding draagt ondanks haar felheid een zeer naïef karakter.[1)]

De belangrijkste poging tot positieve verwezenlijking van het B. doel, is de organiseering van het productiewezen. Hier beteekende het optreden der K.P., dat zij een zuiver socialistisch stelsel van productie en verdeeling zou opzetten met behulp van het dertig millioenenleger van producenten, die bijna allen den eisch stellen: geldloon naar arbeid en vrije beschikking over het verdiende geld. M.a.w. het zuiver socialistische stelsel was hier onmogelijk en de besluiten van Maart 1921 leidden dan ook een stelsel van productie en verdeeling in, dat grootendeels steunde op deze 'burgerlijke' mentaliteit en dat men, zeer kleurloos, betitelde als N(ieuwe) E(conomische) P(olitiek). Het komt hier op neer. De Staat beheerscht den

1) In zijn in Juni jl. gehouden congres, waar men ook den braven staatspresident Kalinin met een rede tegen de religie liet optreden (Izw. 19 Juni) besloot de Atheïstenbond den strijd krachtig aan te pakken. Een dd. 18 Mei jl. (Izw. 22 Mei) tot stand gekomen herziening van de grondwet van Groot-Rusland bevordert dit door in art. 4 de vrijheid van godsdienstige propaganda te schrappen en alleen de vrijheid van anti-godsdienstige propaganda te erkennen! In de Krasnaja Niwa van 1 Juli 1929, vindt men op bladz. 17 een afbeelding van een vliegtuig, dat met den naam 'De Atheïst' prijkt, gebouwd is uit vrijwillige bijdragen van 'werkers' en op 16 Juni plechtig aan de oorlogsluchtvloot werd overgedragen!

buitenlandschen handel, het geheele bankwezen, het transportwezen, de telegrafie, telefonie en radio. Voorts het overgroote deel der grootindustrie, die in 1921 al genationaliseerd was. De arbeiders en ambtenaren worden bezoldigd overeenkomstig de verschillende, meest naar 'burgerlijken' maatstaf bepaalde waarde hunner prestaties voor de productie en het stukloon wordt regel, waar het maar mogelijk is. De gansche bodem blijft wel staatseigendom, maar daarop wordt een erfelijk individueel gebruiksrecht gegeven aan de boeren, die onmiddellijk na de revolutie het land der grootgrondbezitters grootendeels in bezit hadden genomen, niet voor den Staat, maar voor zich. De exploitatie wordt den boeren overgelaten met vrijheid van verkoop hunner producten en de Staat moet zien, dat hij zooveel mogelijk van hen koopt voor de voedselvoorziening der bevolking, den uitvoer en om de nijverheid met grondstoffen te voorzien (katoen, vlas, hennep, suikerpeeën, oliezaden en.... graan voor wodka). De kleine nijverheid wordt overgelaten aan particulieren en coöperaties en de groothandel wordt naar gelang van behoeften tusschen staat, coöperaties en particulieren verdeeld. In alle overheidsbedrijven wordt de commercieele bedrijfsvoering aanvaard. De Staat dekt zijne behoeften, zoover de winsten uit bedrijven en handel niet voldoende zijn, uit belastingen, die tevens door de sterke progressie een sociale werking hebben, om te groote kapitaalvorming van particulieren te voorkomen. Een uitgewerkt belasting- en begrootingsysteem wordt daardoor noodig. Tevens wordt een systeem van binnenlandsche leeningen ingevoerd.[1)]

De resultaten van dit economisch stelsel voor de jaren

1) Het eindcijfer der begrooting voor '28/'29 bedraagt in uitgaaf ruim 7.681 millioen R. en ruim 7.730 millioen in ontvangst. Hierin zitten echter onder de uitgaven ± 1700 millioen exploitatiekosten van spoorwegen, post en telegrafie en onder de inkomsten ± 2 millioen daaruit; bovendien zijn de budgetten der republieken in het bondsbudget vervat. Het totaalbedrag der staatsleeningen was op 1 Apr. '29 reeds 2042½ millioen R. Zij bestaan uit kleine coupures, werden vroeger met dwang, later met min of meer zachte sociale pressie, geplaatst. Er zijn premieleeningen bij, die met prijzen uitloten. De stukken kunnen voor belastingen in betaling worden gegeven, maar dit jaar verzocht men, met het oog op den moeilijken financieelen toestand, dit niet te doen. In Juli is een nieuwe leening, van 750 millioen R., uitgeschreven.

1925/26, '27/28 en de raming voor '28/29 toont het volgende staatje,[1] dat in % aangeeft het aandeel van elk der sociale sectoren, berekend naar de bruto-productie, resp. het handelsverkeer. O. beteekent overheidsbedrijf; C. coöperatie; P. particulier bedrijf.

	groot industrie.			**klein industrie.**			**Landb. en veeteelt.**			**groothandel.**			**kleinhandel.**		
	O.	**C.**	**P.**	**O.**	**C.**	**P.**	**O.**	**C.**	**P.**	**O.**	**C.**	**P.**	**O.**	**C.**	**P.**
1925/26	89,6	6,4	4	1,7	15,4	82,9	1,1	0,8	98,1	50,4	42,5	7,1	15,4	40,7	43,8
1927/28	90,9	7,4	1,7	2,2	30,2	67,6	1,3	1,1	97,6	41,6	57,1	1,3	13,9	62,7	23,4
1928/29 (raming)	90,7	7,7	1,6	2,4	37,1	60,5	1,5	1,5	97.	38,9	60,2	0,9	13,1	67,4	19,5

Men ziet uit dit staatje het overwegen van de overheid in het grootbedrijf, van de coöperatie in den groot- en kleinhandel; van de particulieren in de kleine nijverheid, maar in veel sterker mate in landbouw en veeteelt, waar de 23 millioen particuliere boerenbedrijven werken naast pl.m. 3100 overheidsboerderijen en ongeveer 32500 collectieve landbouwbedrijven.[2] Men ziet echter nog meer; en wel, dat er allerwege een geleidelijke terugdringing plaats heeft van den privaten bedrijfsvorm. Dit is geen toevallig verschijnsel maar een resultaat van een bewuste politiek om uit handel en nijverheid den particulier ‘weg te drukken’. Hier toonen cijfers, wat de hierboven aangeduide onzekerheid in het privaatbedrijf beteekent. Het beduidt tevens, dat de behoeftevoorziening van het geheele volk steeds meer afhankelijk wordt van de staatsnijverheid en de coöperatiebureaucratie.

Hier ligt nu een der vitaalste punten van het B. stelsel. Tevredenheid bij de bevolking is slechts te bereiken, als de levensbehoeften goedkoop, van goede kwaliteit en talrijk zijn, en wanneer het distributiestelsel (groot- en kleinhandel) vlot werkt. Daaraan ontbreekt nu veel; het ‘in de rij staan’ voor

1) Getrokken uit de Contrôle-cijfers van de Staatsplannen-commissie, '28/'29 blz. 424.
2) In het jaar '26/'27 waren er 15671. Deze verdubbeling hangt samen met den strijd tegen de koelak en het aansporen der boeren om zich te vereenigen. Het geschiedde echter volgens de Contrôle-cijfers (blz. 240) zonder plannen en zonder ernstige organisatorische of technische hulp.

de winkels is een berucht verschijnsel. Wel is het reeële volksinkomen per hoofd, voor het eerst in 1928, iets gestegen boven dat van 1913 en wordt een kleine verdere stijging verwacht, maar dit prikkelt de vraag, vergroot de ‘warenhonger’ en de ontevredenheid bij niet-bevrediging. De moeilijkheid ligt hierin. Om te zorgen, dat het stijgende arbeidsloon der industrie-arbeiders ook een reeële stijging beteekent, moet de regeering hun de levensmiddelen voor lage prijzen verschaffen. Daarom kan zij aan de boeren geen hooge prijzen daarvoor betalen, nog daargelaten, dat zij het graan ook noodig heeft voor uitvoer naar het buitenland, ten einde daarvoor machines en grondstoffen te koopen. (In '27/'28 werd weinig, in 1929 wordt geen graan uitgevoerd.) Maar de boeren willen niet voor lage prijzen leveren, als zij voor hun geld zich niet voldoende kunnen voorzien van kleeding, werktuigen en al wat zij verder noodig hebben. Die voorziening wordt belemmerd, doordat deze waren soms geheel of gedeeltelijk ontbreken als gevolg van onvoldoende productie of van slechte exploitatie van de dorpscoöperatie en doordat het voorradige te duur is. Die duurte is het gevolg van allerlei gebreken in de industrie, gebreken van technischen aard, fouten in de leiding, onvoldoende rationalisatie, te geringe productiviteit van de arbeiders door onvoldoende vakkennis, dronkenschap, slappe arbeidstucht. Maar ook, omdat de K.P. er op uit is om lotsverbetering eerder aan de arbeiders dan aan de boeren ten goede te doen komen, zoodat de arbeidsloonen hoog zijn in vergelijking met het algemeene peil der inkomsten van den boer. De Izw. van 23 April jl. sprak in een hoofdartikel zelfs van een ‘extrabelasting’, die de boeren betalen, wegens de hooge prijzen van nijverheidsartikelen’.[1)]

1) Met zorg worden de prijsbewegingen nagegaan en statistisch bewerkt. Stelt men 1913 op 100, dan was het indexcijfer van alle kleinhandelsprijzen te zamen, in het jaar 1927/'28 gemiddeld 205 en op 1 Jan. '29 216 De gemiddelde groothandelsindex voor landbouwproducten was 156 en op 1 Jan. '29 166 en die voor nijverheidsartikelen 187 en op 1 Jan. '29 187,6. Om het nadeel voor den boer vergeleken met 1913 goed te zien moet men den index voor landbouwgroothandelsprijzen, respectievelijk 156 en 166 (die natuurlijk hooger is dan hetgeen aan den boer betaald wordt; de prijzen, die de boer van zijn graanproducten maakt, worden voor 27/28 op 123,1, voor 28/29 op 144 geschat), vergelijken met den index der kleinhandelsprijzen voor nijverheidsartikelen 205 resp. 216. (Controlecijfers blz. 501 en 504 en Maandrapport Staatsbank v. 31 Jan. '29 blz. 9.) Daartegenover staat, dat 35% van de boeren van belasting zijn vrijgesteld, dat zij geen pacht meer betalen en dat zij dus in het algemeen meer van hun eigen product voor zichzelf gebruiken.

De eerste vorm, waarin de boeren hierop reageeren, is het terughouden van hun graan, een neiging, die ook bevorderd is, doordat in de politieke redevoeringen de beschimping van de kapitalistische staten steeds samenging met het voorspellen van een nieuwen oorlog. Op verschillende manieren trachtte men het aanbod van graan te bevorderen en den boeren een prikkel tot verkoop te geven: door toezending van waren naar het platteland, vervroeging van de belastinginning, verhooging van belasting op rijke boeren, uitschrijven van een goed rentende leening, die een aansporing kon zijn tot geldbelegging en het niet gebruiken van het geld voor aankoop van waren. In het voorjaar van 1928 is men er toe overgegaan de gegoede boeren, die in afwachting van betere prijzen weigerden te verkoopen, als speculanten langs administratieven en strafrechtelijken weg te vervolgen en hun voorraden te confiskeeren; bij ongeluk zijn vele plaatselijke autoriteiten in haar ijver te ver gegaan en hebben zij ook middenboeren hardhandig aangepakt, wat bij deze veel verbittering wekte, en niet de bedoeling der K.P. en Regeering was. Ten leste deed men, waarmede men had moeten beginnen: men verhoogde de aankoopprijzen.

Het groote gevaar is nog niet een opstand - de ontevredenheid uit zich nu in herhaalde moorden op het platteland gevolgd door doodvonnissen - maar dit, dat de boeren reageeren met vermindering van de productie. Het zegt veel, dat het totaal bezaaide terrein in 1927/28 nog slechts 98,5% en het met graan bezaaide oppervlak slechts 94,6% van dat van 1913 was, en dit ondanks de snel toenemende bevolking; per hoofd over de heele bevolking waren de cijfers 90.5% en 87.8%. Hier is een noodtoestand voor het systeem, die ter dege beseft wordt. Velen, onder wie de zakelijkste practici, hebben de eenige uitkomst gezien in een vrij laten van het initiatief van de meest energieke elementen der bevolking: men wilde den boeren ruime gelegenheid geven om tot welstand te geraken en de welvarende en energieke boeren steunen; in den handel en de industrie wenscht men

evenzeer meer vrijheid en een ruime concessiepolitiek, en de rechtstreeks voor de verbruikers werkende industrie wilde men met meer kracht ontwikkelen dan de zware industrie. De voorstanders worden als menschen met een 'rechtsche afwijking' gekenmerkt. Niet zonder logica, want een consequente doorvoering van dit systeem zou geleid hebben tot tal van particuliere machtscentra, die op den duur zich tegen de K.P. zouden doen gelden, en in elk geval tot een afscheid van het socialistisch ideaal. De strijd is met felheid ook binnen de K.P. gevoerd en heeft blijkbaar voorloopig nog niet tot de uiterste maatregelen geleid, waaraan Trotzki, (die juist het omgekeerde had gewild en de boeren veel meer had willen exploiteeren ten bate van de ontwikkeling der industrie) heeft bloot gestaan; de leiders hebben zich voorloopig loffelijk onderworpen en sommigen, zooals de vakvereenigingspresident Tomski, zijn uit hun ambt gezet. Ook bij de verkiezingen voor de dorps- en gemeenteraden, die in Februari en Maart van dit jaar zijn gehouden, was de strijd tegen de rechtsche 'afwijking' en het schimpen op welvarende boeren en NEPmannen schering en inslag. De partijmeerderheid schijnt het succes te hebben gekregen, dat in de belangrijke colleges de partijleden en partijloozen, die zij als anti-rechtschen in de raden wilde doen verkiezen, met zachten drang ook verkozen zijn,[1)] nadat men eerst met alle energie, ieder die maar eenigszins als niet kiesgerechtigd was aan te merken wegens het in dienst hebben van arbeiders of wegens zijn burgerlijk verleden, van de lijsten had geschrapt.

Men zal dus nu voorloopig voortgaan met als den ideaalboer den middelgrooten boer aan te wijzen, den koelak het leven moeilijk te maken door zeer hooge belasting, het weigeren of verhinderen van aankoop of huur van landbouwmachines, van kunstmest, van goed zaaizaad, van landbouwcredieten. In Juni jl. is een decreet vastgesteld, dat de boeren onder bedreiging met zware straf en verbeurdverklaring

1) Vooral voor de gemeenteraadsverkiezingen in Moskou is hard gewerkt. Zij hebben de heele maand Maart geduurd, maar Moskou kan zich nu ook beroemen op een verschen gemeenteraad van 2526 leden, waarin 1579 leden der K.P., die goed linksch zijn. (Izw. 2 April '29.)

dwingt hun graan aan de regeering te verkoopen op de wijze door de meerderheid van een dorp bepaald.

Men is intusschen niet blind voor de moeilijkheden en men kent de zwakke plekken van de economische huishouding. Er zijn tal van tegenwerkende elementen en men vindt ze in openbare stukken herhaaldelijk vermeld; zij betreffen overigens niet alleen het economische leven, maar doen zich (behoudens natuurlijk de zuiver technische) evenzeer gevoelen in het staatsbestuur en in het inwendige partijleven. Dat is dan vooreerst de achterlijkheid van den landbouw, die zuiver extensief is, maar daarbij nog de meest primitieve hulpmiddelen bezigt, het stelsel van braak liggen toepast en kunstmest nauwelijks kent, ja niet eens voldoende veemest heeft. Die achterlijkheid wordt bevorderd door de verbrokkeling in kleine bedrijfjes, waarbij de exploitatie van het land bemoeilijkt wordt door de verwarde ligging van verschillende perceelen van een boer, als gevolg van het nog altijd werkend stelsel van den ‘mir’, al wordt de naam niet meer gebruikt (de oude naam voor de vergadering van de leden der mir, de schod, bestaat nog, zelfs wettelijk, en het orgaan functionneert naast den dorpsraad en verricht zelfs veel van diens werkzaamheden; hieromtrent bestaat een interessant, op nauwkeurige enquête gebouwd, rapport van M. Rezoenof). Daar komt dan bij de geringe intellectueele ontwikkeling van de bevolking; het analfabetisme is, ondanks zeer energieke bestrijding nog lang niet verdwenen. (Naar de volkstelling van 1926 waren er in de Unie boven 8 jaren nog 60.4% analfabeet; voor Groot Rusland was het cijfer 42,2%. In 1929 zullen nog 24% van de leerplichtige kinderen in de dorpen geen scholen kunnen bezoeken wegens gebrek aan scholen en onderwijzers.) Het ontbreekt voorts aan voldoend technisch geschoold personeel, zoowel in den landbouw (agronomen) als in de nijverheid. Deze laatste werkt met veel verouderd en versleten materiaal. Het transport buiten de spoorwegen wordt bemoeilijkt door een jammerlijk slecht, (om te huilen' zegt het straks te noemen regeeringsboekje) wegennet. Ditzelfde boekje noemt als fouten (bl. 68) een onvoldoende projecteering en vooruitdenken. De verlengde fout is gebrek aan energie in het doorzetten en afwerken. Veel kwaad doen allerlei vormen van bureaukratie: angst voor initiatief, den

baas spelen, onbeschoft optreden tegen het publiek, niet nauwkeurig en met machtsoverschrijding uitvoeren van instructies en van wetten, waardoor ook veel noodelooze verbittering bij de bevolking ontstaat, omslachtigheid in de administratie, paperassen-manie, parallelisme, te veel instanties en te weinig verantwoordelijkheidsgevoel. Daarbij komen dan nog bepaalde karakterfouten als een veel verspreide omkoopbaarheid, die tot tal van openbaar gevoerde strafprocessen aanleiding geeft, drankzucht en vooral bij de arbeiders gemis aan arbeidstucht, waarover ernstig geklaagd wordt.

Herhaaldelijk vindt men oproepingen tot de 'massa' of bepaalde organisaties om een of meer van deze euvelen te bestrijden. Na de onthullingen in het Sjachty-proces (voorjaar en zomer 1928) is allerwege de leus 'zelfkritiek' aangeheven.

De rechtsche beweging heeft nu ditgevolg gehad, dat de K.P. er met alle kracht naar wil streven om het gansche openbare leven in zuiver socialistische richting te brengen. Daartoe is men in de eerste plaats begonnen met een uitzuivering uit de partij en uit de overheidsorganen, van alle tegenwerkende elementen. De partijzuivering geschiedt zelfs in openbare vergaderingen, waarin ook partijloozen toegang hebben en mogen meepraten. Maar in hoofdzaak moet de verbetering in den toestand komen van een energieke en grootsch opgezette aanvatting van het productieve leven. De leus is aangeheven, dat men de vooraanstaande kapitalistische landen niet alleen moet inhalen maar ook vooruitkomen. De socialistische staat moet toonen, dat hij in alle opzichten beter produceeren kan dan de kapitalistische landen. De grootindustrie en vóór alles de electrificatie en de productie van productiemiddelen moeten machtig aangepakt worden. Voor den landbouw wordt de uitkomst gevonden in snelle vereeniging van bedrijfjes tot collectieve bedrijven van grooten omvang en een intens doorgevoerde industrialisatie. Dit alles is vastgelegd in het zoogenaamde vijfjaarsche plan, dat door de conferentie der K.P. van 29 April is vastgesteld. Dit is geschied bij een resolutie, die tegelijk ook alle andere fouten van intellekt en karakter onder de oogen zag, deze nauwkeurig aanwijst en de middelen tot verbetering noemt. Deze resolutie, thans ook aanvaard door de 1678 leden van het hoogste orgaan

der Unie, het Radencongres, dat om de twee jaar een week bijeenkomt, is van nu af leidraad voor alle regeerings- en bestuursorganen. Ter wille van het belang ervan moge deze bespreking eindigen met een kort overzicht van haar inhoud. Men vindt ze in de Izw. van 30 April en 1 Mei jl.; zij telt 18 fijngedrukte kolommen. Zij is verdeeld in vier deelen, elk gesplitst in hoofdstukken en paragrafen. Hoofdstuk I behandelt het vijfjarig plan voor de geheele volkshuishouding; hierover was gerapporteerd door Rykof (voorzitter ministerraad der Unie), Krzjizjanofski (voorzitter staatsplannencie.) en Koejbysjef (voorzitter Opperste Nijverheidsraad). Men vindt hier de ramingen voor 1932/33, waarvan de samenvatting is: daling der productiekosten der nijverheid met 35%; van het bouwbedrijf met 50%; verhooging van de arbeidsproductiviteit met 110%; van den oogst met 35%; uitbreiding van het bezaaide land met 22%, maar dit alles is slechts mogelijk bij de allerstrengste arbeidstucht, waartoe dan een hartstochtelijke oproep aan de arbeiders geschiedt. Op eigenaardige wijze geven vele arbeiders en boeren hieraan thans aan dezen oproep gehoor, doordat nl. personeel van verschillende fabrieken of afdeelingen van fabrieken, of boeren van verschillende dorpen met elkaar formeele ‘wedijver’-contracten sluiten, waarin zij goede productie beloven.

Het tweede hoofdstuk, waarover gerapporteerd is door den staatspresident Kalinin, handelt over de ‘wegen voor verheffing van de agrarische huishouding en verlichting van den ‘belastingdruk van den middenboer’. Hierin komt ook een goedkeuring voor van de laatste agrarische belastingregeling, die op de grootste boeren, welke 4-5% van het totaal vormen, 30-45% van de totale belastingopbrengst legt. Het derde hoofdstuk, waarover Jakoflef rapporteerde, heet: ‘resultaten en eerste taak van de bestrijding van het bureaukratisme in al zijn vormen’; hier wordt geconstateerd, dat men door het scherpe werk, dat in de laatste twee jaar op dit gebied is gedaan, al 100.000 menschen heeft ontslagen en 300 millioen Roebel bespaard. Onder de vele maatregelen wordt ook een zuivering van het personeel van het ‘sowjet-apparaat’ geeischt. Het vierde hoofdstuk eindelijk decreteert op rapport van Jaroslafki de zuivering en toetsing van de leden en candidaatleden der partij en geeft de methoden hiervoor aan.

Het is typeerend voor de openhartigheid, waarmede men in Rusland pleegt te kritiseeren op het gebied, dat ter kritiek wordt toegelaten, dat men uit het lezen van deze resolutie den indruk zou ontvangen alsof alles even slecht was. Er is in de laatste jaren met de beschikbare middelen en krachten ook veel gedaan. Een goeden indruk daarvan geeft de hier volgende bijlage, die een inhoudsopgave is van een boekje, door de regeering uitgegeven voor binnenlandsch gebruik bij de verkiezingen. Het is getiteld: 'grondresultaten van het werk der Regeering der U.S.S.R.' Het is uiterst sober van stijl, wijst op tal van fouten en leemten en stelt hetgeen gedaan is niet overdreven voor. De publicatie ervan is een aardig voorbeeld van den democratischen weg der overreding, die de Sowjetregeering weet te gebruiken. Als tegenhanger geeft bijlage II een recent voorbeeld van den weg van geweld en schrikaanjaging der G.P. Oe.

J.J. BOASSON.

Bijlage I.

Inhoudsopgave van het door de regeering voor de verkiezingen van 1929 uitgegeven boekje, getiteld: 'Grondresultaten van het werk der Regeering van de U.S.S.R.' 171 blz.

Buitenlandsche politiek. Vredespolitiek. Toenemende vijandschap jegens de USSR van den kant der imperialististische staten. Strijd voor de ontwapening.

Verdediging.g Militair onderwijs en politieke opvoeding in het Roode Leger. Materieele toestand van de soldaten. Techniek. Territoriaal militiestelsel.

Staats- en Administratieve organisatie en Nationaliteitenpolitiek. Verkiezingsresultaten van 1927. Versterking van de lagere sowjetsorganen. Organisatie van raden van de nationale minderheden. Uitbreiding van rechten en plichten der raden. Aandeel van vrouwelijke arbeiders en boerinnen in de sowjetorganisatie. Arbeid van de raden van dorpen' steden en districten. De nationaliteitenpolitiek en de financiën. Uitbreiding van de budgetrechten der autonome republieken. De economische organisatie van Oezbekstan en Witrusland. De nieuwe administratieve organisatie op economischen grondslag en de nat. politiek (b.v. het inlijven van de Duitsche-Wolgarepubliek in een Beneden-Wolga-district). Bevordering der cultuur in de nationale republieken.

Economische organisatie. In het teeken van de industrialisatie. Zware en lichte nijverheid. Kapitaalinvesteering. Vergrooting en nieuwe outilleering van oude ondernemingen. Nieuwe aanbouw. Nieuwe productietakken. De strijd voor de verlaging van de productiekosten. Vermeerdering van het aantal arbeiders. Toeneming van de productiviteit van den arbeid en van het arbeidsloon. Arbeidsbescherming. Overgang naar den 7 urigen

arbeidsdag. Fouten in de kapitaaluitbreiding en bestrijding daarvan. Financiering van de nijverheid.

De Agrarische huishouding. Ontwikkeling daarvan en onze agr. politiek. Maatregelen tot ontwikkeling en reorganisatie. Melioratie. Transmigratie en kolonisatie. Voorziening met zaad, met machines, traktoren en kunstmest. Agronomische hulp en strijd tegen ongedierte. Het sluiten van regeeringscontracten voor den aankoop van landbouwartikelen. Gelden credietwezen. Kollektieve en overheidsboerderijen. De coöperatie. De graaninzameling.

Staats- en plaatselijke begrooting. Groei van de staatsbegrooting. De inkomsten. Budget en volkshuishouding, cultureele en sociale zorg en defensie. Vermindering van bestuursuitgaven. Belastingpolitiek. Staatsleeningen. Plaatselijke begrooting.

Handel. Verbruik van agrarische en nijverheidsproducten. De warenhonger en het privaatkapitaal. Beginselen van handelspolitiek. Regeling van de markt voor grondstoffen en producten van veeteelt. Regeling van de markt voor nijverheidsartikelen. Coöperatie en particuliere handel. Buitenlandsche handel. Invoer en uitvoer.

Arbeidsvragen. De 7 urige arbeidsdag. Strijd met de werkloosheid. Sociale verzekering.

Vervoer. Herstel en uitbreiding van het spoorwegvervoer. Toeneming van het vracht- en passagiersverkeer. Electrificatie van spoorwegen. Rationalisatie. Nieuwe lijnen. Het vervoer op zee en rivieren. Het verkeer op de wegen en de toestand der wegen. Ontwikkeling van het autoverkeer.

Volkshuisvesting.

Cultureele en sociale zorg. Kleuterzorg. Volksschool. Kinderbescherming. Vakonderwijs. Politieke voorlichting en ontwikkeling op school en door speciale inrichtingen (clubs, dorpsleeszalen). Wetenschappelijk werk.

Volksgezondheid. Hygienische voorlichting. Bestrijding van sociale ziekten; van beroepsziekten. Moederschaps- en zuigelingenzorg. Gezondheid van kinderen en rijpere jeugd. Geneeskundige hulp. De Kurgelegenheden (sanatoria). Financiering van de gezondheidszorg.

Revolutionnaire wettelijkheid. Verband met de massa's. Versnelling van de afdoening van gerechtszaken. Arbeid van rechter en O.M. Crimineele politiek. Arbeidszaken.

Zorg voor ouden en invaliden. (Valt buiten de sociale verzekering).

Bijlage II.

De Izwestia van 24 Mei jl. bevatte plotseling de volgende bekendmaking in vette letters:

Van wege het vereenigde Staatspolitieke Bestuur (O.G.P.Oe Bs.)

Door het vereenigde Staatspolitieke Bestuur zijn contra-revolutionnaire organisaties ontdekt in het spoorwegwezen en in de goud- en platinanijverheid van den Bond, die ten doel hadden omverwerping van de sowjetmacht, hulp aan vreemde interventie en herstel van de kapitalistische orde in het land.

Zij trachtten haar doel te bereiken langs den weg van benadeeling en van desorganisatie van deze takken van volkshuishouding.

De ideologische inspireerders en praktische leiders daarin waren:

In de contra-revolutionnaire organisatie van het verkeerswezen:

A. (naam voluit *Bs.*), gewezen erfelijk adellijke, gewezen voorzitter van het bestuur van de maatschappij der particuliere. Moskou-Kazan spoorwegen, haar grootste aandeelhouder. In den laatsten tijd was hij chef van de economische sectie van het centraal plannenbestuur van het spoorwegministerie.

B. (naam voluit *Bs.*) gewezen erfelijk adellijke, gewezen chef van het vervoer: In den laatsten tijd lid van het presidium van de Bondsvereeniging van ingenieurs en president van haar transportafdeeling, lid van het centraalcomité van het spoorwegministerie voor vrachtvervoer.

In de contra-revolutionnaire organisatie in de goud- en platina nijverheidt:

C. (naam voluit *Bs.*) gewezen medewerker van den minister van handel en nijverheid in de regeering van Kerenski, gewezen commandant van de verdediging van het winterpaleis in de Octoberdagen van 1917. In den laatsten tijd gewezen professor van het Leningraadsche mijninstituut.

Het college van de O.G.P.Oe heeft in zijn vergadering van 22 Mei 1929 de zaak van de bovengenoemde organisaties onderzocht en *besloten*: A, B en C, als contra-revolutionnaire kwaaddoeners en onverzoenlijke vijanden van de sowjetmacht, te fusilleeren.

Het vonnis is ten uitvoer gebracht.

De overige deelnemers van de genoemde contra-revolutionnaire organisaties zijn veroordeeld tot opsluiting in concentratiekampen voor verschillende tijden.

De pl. verv. voorzitter van de O.G.P. Oe.

Moskou 23 Mei 1929.

G. JAGODA

Korten tijd later vond men in de Izw. een niet-officieele mededeeling van de ten laste gelegde feiten.

Bibliographie.

Victor de Meyere - De Vlaamsche Vertelselschat. (Antwerpen, de Sikkel)

Het werk waarvan de twee eerste deelen hier vroeger besproken werden is met dit derde deel volledig, althans, voegt schrijver erbij, de eerste verzameling van de door hem uit den volksmond opgeteekende sprookjes. Het is de verdienste van V. de Meyere een groote keuze van sproken te hebben verzameld die hij zelf heeft afgeluisterd en in genoegzaam ongekunstelde woorden heeft neergeschreven om den indruk te wekken van frissche oorspronkelijkheid en authenticiteit. Daarbij moet men met blijdschap erkennen dat er nog zooveel sproken leven onder het volk, al kunnen wij, stedelingen, daar eigenlijk weinig of niets van bemerken. De verzameling van de Meyere bedraagt driehonderd en drie nummers. Schr. had zijn hoop gezet op een nog afgeronder aantal, ‘vijfhonderd volksthema's die van voor eeuwen den frisschen adem van het verleden hebben bewaard van de primitiefste wijze van denken, voelen en zien van onze Vlaamsche menschen.’ Hij zag zich echter verplicht aan meer uitgebreide lezingen den voorrang te geven, zoodat b.v. de dierensproken zijn moeten achterwege blijven. Met den Schr. hopen wij dat deze *Vlaamsche Vertelselschat* bruikbaar materiaal zal brengen voor de vergelijkende Folklore. Wij hopen echter nog meer: dat kunstenaars door den Vertelselschat zullen aangespoord worden om inspiratie te zoeken in de vertelsels. Wat een rijkdom van te verwerken stof voor het tooneel! Wij denken hier o.a. aan operateksten. Wanneer men bedenkt welk een partij de Russen hebben weten te trekken uit hun sagen en vertelsels (om hier terloops één enkel voorbeeld te noemen: Rimski's *Gouden Haan*) dan wenscht men dat ook onze tooneelschrijvers het fantastisch materiaal zouden gaan ontginnen dat daar voor het grijpen ligt en dat zich leent tot verwerking voor het aan mechanische en andere middelen zoo rijke modern Tooneel. Het is dus niet uitgesloten dat het standaardwerk van Victor de Meyere in de toekomst een verdere dracht heeft dan de door hem bescheiden gewenschte zuiver folkloristische. Voor 't oogenblik heeft hij aan de Vlaamsche wetenschap een grooten dienst bewezen, waarvoor wij hem dank zeggen.

A.C.

Dr. Jac. Van Ginneken S.J. - Op zoek naar den oudsten tekst en den waren schrijver van het eerste Boek der Navolging van Christus. Taalvergelijkende Spoor-naspeuringen. (Kon. Vlaamsche Academie voor Taalen Letterkunde.)

Van dit werk, dat niet voor leeken bestemd is, zullen wij niets anders mededeelen dan de conclusie. Het zeer substantieel boek laat zich niet samenvatten. De wordingsgeschiedenis der *Imitatio Christi* wordt er onderzocht door de methode der philologische tekstcritiek die slechts door specialiteiten in dat vak kan beoordeeld worden. Toch heeft het ons getroffen dat die schijnbaar dorre studie op een ongewoon levendige en zelfs pittige wijze door den geleerden Hoogleeraar doorgevoerd is, en, zij het ook dat binst de lektuur de vergelijking met het ongeëvenaard voorstellings-genie van b.v. een Renan zich soms opdrong, toch moesten wij met bewondering erkennen dat het taaie boek zelfs voor een oningewijde leesbaar is. Nu de conclusie. De schrijver van den oertekst der *Imitatio Christi* was een 14e-eeuwsch Karthuizer in Gelderland aan den Rijn, die later geen Karthuizer is gebleven. Hij heette Geert Groote, en was een zonderling die alles heel anders deed als de gewone menschen. De tien eerste hoofdstukken van het 1e boek moeten eenige losse fragmenten zijn uit een dagboek, *Ordinationes status sui*, geschreven tusschen 1374 en 1377 te Deventer. In 1377 trad Geert Groote, meenende voor goed, het Karthuizerklooster te Munnikhuizen binnen, en was toen Karthuizer. In het klooster schreef hij Cap. 11-22. Nu is het merkwaardig dat, van Cap. 18 af, de hoofdstukken, in tegenstelling met de voorgaande, die een mengsel zijn van dagboek en collatie, veel uitvoeriger zijn en dat er zelfs een oratorische structuur waar te nemen is. De Collaties van dezen novies maakten grooten indruk, en de Prior der Karthuizers, Hendrik Aegher, besloot den wonderen novies in de wereld te sturen ter grooter eere Gods. Zoo gebeurde het dat Geert Groote, waarschijnlijk langs Groenendaal, Eemsteyn en Utrecht, waar hij zich diaken liet wijden, terugkeerde naar de wereld, naar Deventer, alwaar hij dan Cap. 23-25 van de *Imitatio* zou geschreven hebben. Van het hybriede karakter van het eerste deel van zijn werk zegt Dr. Van Ginneken: ‘Het boek kreeg door de nieuwe hoogere richting van zijn kloosterlijk zieleleven wel een gecompliceerd karakter, maar voor de huisgenooten en collega's van dichtbij of veraf werd het er zeker niet minder om gewaardeerd en genoten. De laatste, meer als kloostercollatie bedoelde stukken, werden nu echter ook nog gewoon aan het als dagboek gemeende eerste deel toegevoegd, en zoo ontstond dan een twee-, ja een drie-slachtig werk, dat voor een derde deel als leek, voor een derde als novice, voor een derde als geestelijke vader gedacht was, en in zijn boezem dus de kiem droeg tot de latere dubbele, nu overal aan het licht komende ontwikkeling.’

Dr. Van Ginneken heeft uit de philologische tekst-vergelijking besloten dat Groote na het schrijven van Cap. 22 in zijn dagboek, het Klooster Munnikhuizen heeft verlaten; in dat hoofdstuk toch komt voor het laatst de aanspraak *bruer* voor.

Dus Geert Groote zal wel degelijk de schrijver zijn van den Nederlandschen oer-tekst van het eerste boek der Navolging. Geestig voegt Dr. Van Ginneken er aan toe: ‘En wie toch liever met Thomas à Kempis of Gerson wil houden, moet maar eens probeeren, ter ontwrichting van mijn bewijsketen, uit dezen vroegsten voortijd

evenveel historische en tekstkritische gegevens bijeen te halen, en even goed de heele samenstelling, en alle moge-

lijke onverwachte détails omtrent ons eerste boek en zijn schrijver en zijn tekstverbreiding te verklaren. Ik wacht heel rustig de contra-praestatie mijner tegenstanders af; maar zal mij door het eeuwige beroep op een langer hoe bloedarmer blijkende traditioneele meening nu niet meer laten imponeeren, maar, als ik hier opnieuw mee afgewezen wordt, met Mirabeau gaan neuriën: 'Il y a des gens qui ne changent jamais de pensée; c'est qu'ils ne pensent jamais'.

A.C.

Johannes Koepp - Untersuchungen über das Antwerpener Liederbuch vom Jahre 1544 (Antwerpen, de Sikkel).

Het is een prijzenswaardig initiatief van 'de Sikkel', de uitgave van dit lijvige zuiver-wetenschappelijk werk te hebben aangedurfd, waarmede de kennis van het beroemde *Liedboeck* zeer bevorderd wordt. Het eenige oorspronkelijk exemplaar van het *Liedboeck* bevindt zich in de Landsbibliotheek te Wolfenbüttel. Daar werd het ontdekt door Hoffmann von Fallersleben die het graag benuttigd had, doch eerst na twaalf jaar werd het hem toegestaan een klein gedeelte van den inhoud op te nemen in het 2e deel van zijn *Horae Belgicae*, en slechts drie en dertig jaar later kon het gansche werk in nieuwen druk de wereld bereiken! Dit geschiedde in 1855, dank zij de zorgen van den uitgever Carl Rümpler te Hannover. Hoe geestdriftig H.v.F.'s Liederboek onthaald werd kan men nog lezen in de recensie van Snellaert in de *Eendragt* van den jare 1855. In zijn recensie bemerkt Snellaert voor het eerst wat zelfs aan Hoffmann von F.'s aandacht ontsnapt was, n.l. dat het Antwerpsch Liederboek 'in het keizerlijk plakkaet van den laetsten July 1546 onder de verboden boeken staet.' Blijkbaar werd het boek om zijn vrijen geest zóo grondig uitgeroeid dat het in 1569 niet eens meer voorkomt op den Index van den Hertog van Alva. Het Liederboek was bestemd voor het publiek eener groote stad, richtte zich tot een bevolking die zeer zinnelijk aangelegd was en waar hoogere cultuur in verval was. Daarom weerspiegelt het Antwerpsch Liederboek des geest des tijds en kunnen wij ons een voorstelling maken van den zedelijken toestand des volks, 'von seinem ganzen Thun und Treiben,' zegt H. von F, 'wie es zich belustigte, zechte und liebte, wie es zich ernsten und wehmütigen Gefühlen hingab, wie es die Zeitereignisse auffasste und seine Theilnahme daran in Lieder darthat.' In het boek van Johannes Koepp komen de commentariën voor den tekst. Van elk lied bespreekt hij uitvoerig den tekst, den geschiedkundigen grondslag en de melodie. Dan volgt de integrale tekst van 1544, beslaande 122 blz. Na den tekst zijn het de nota's over den historischen grondslag die vooral onze aandacht gevestigd hebben. Zij zijn rijk aan opmerkingen over het maatschappelijk leven der XVIe eeuw in onze gewesten en brengen een schat van wetenswaardigheden aan den dag die verborgen zitten in die meestal weemoedige balladen.

A.C.

Justus de Harduyn - Den val en den opstand van David met bijvoegh van de seven leed-tuyghende Psalmen. (Voor de Seven Sinjoren uitgegeven door 'de Sikkel' te Antwerpen).

Een episch gedicht en een op muziek gestelde paraphraseering van de zeven boetpsalmen die in 1620 verschenen bij Jan Van den Kerckhove te Gent. De Harduyn werd toen door zijnen uitgever bescheiden genoemd: 'hooft der Duytscher Poeten'. Hij was het werkelijk, en verdient in een welbezorgde uitgave in eere te worden hersteld, vermits hij dan toch de zuiverste dichter is uit de eerste helft der XVIIe-eeuw in Zuid-Nederland. In de *Proefstuxkens* heeft Dr. Dambre hem reeds voorgesteld als den schakel tusschen Van der Noot en Poorters, en den voorganger van Michiel de Swaen en Guido Gezelle. De schepping van dat David-poema weerspiegelt de crisis die bij den dichter heeft plaats gevonden. Hij komt er tot het besef van zijn eigen grenzen. 'Het bijbelverhaal van de zonde en de boetvaardigheid van Koning David had hem zoo getroffen dat hij zich vereenzelvigd gevoelde met David, gevallen door zinnelijken hartstocht, verzoend met God door boetpleging en leedwezen, en hij verlangde naar het bezingen van dit zinnebeeld dat zoo treffend zijn eigen levensynthesis uitbeeldde.' De Harduyn behoorde echter tot een tijdperk dat in oorspronkelijkheid en levensfelheid ten achter staat bij de XVIe-eeuw; zulks blijkt o.a. uit het feit dat hij zich vergenoegt met het overnemen van het antiek ideaal, via de Pleiade, en het nabootsen van de inspiratie en van de vormen der Fransche lyrische dichters. In zijn Inleiding zegt Dr. Dambre zijn overtuiging dat Harduyn den grondslag van zijn gedichten gevonden heeft niet bij Theodorus Beza (zooals vroeger beweerd werd door Prudens van Duyse) maar bij Remy Belleau, met wiens teksten die van Harduyn een streng volgehouden parallelisme vertoonen. De vraag is of de zeer getrouwe navolging van Belleau niet ontaardt in plagiaat? Dat gevaar heeft Harduyn weten te ontwijken. Zijn frissche verbeelding en zijn meesterlijke taalbeheersching hebben hem ten slotte toch gered en in menig opzicht wint hij het van zijn voorbeeldigen meester, b.v. waar hij blijken geeft van meer kieschheid en de vrij grove zinnelijke beelden van Belleau niet alleen handig maar zelfs sierlijk weet te paraphraseeren. De oorspronkelijkheid van Harduyn is het best waar te nemen in de beelden en wendingen, verzen en fragmenten waarin hij zijn liefde voor het schilderachtige kan uitdrukken. Daar zegeviert dan zijn rijke natuurlijke aanleg die ons doet betreuren dat een dichter van zijn begaafdheid niet meer op eigen wieken gevlogen heeft. Maar de nabootsing was zóo in de mode dat het hem niet kwalijk kan genomen worden dat hij niet wist te ontsnappen aan de gewoonten van zijn tijd. Dat hij zich heeft weten te vermeien in de schildering der natuur en zijn natuurgevoel heeft uitgewerkt in levendige, frissche tafereeltjes, is een verschijnsel dat al uitzonderlijk genoeg is in zijn tijd die de natuur zoo wist te drapeeren in allegoriën; hij verdient dus een bijzondere plaats in de Vlaamsche dichtkunst der XVIIe-eeuw. Dr. Dambre, die met Dr. R. Foncke de verdienste deelt, Harduyn te hebben gerehabiliteerd, wijst op de onmacht des dichters die nooit geheel uit den ban der Pleiade-dichters los kon komen, doch voegt er terecht aan toe: 'het was de schaduw van Renaissance-onmacht, doch er door heen schemerde toch immer de zachte zielegloed van den gevoelvollen priester-dichter en daarom blijft hij ons lief.'

A.C.

[Vierde deel]

Seppl.

Zonder hem, hem die later Seppl zou zijn, ware de dag zwart geweest voor Bäbeli.

Madame Sylvia voor wie zij sedert Nieuw Jaar werkte, had haar met het halve weekloon weggestuurd.

Hoe zouden Moeder en zij er nu komen?

En dat terwijl zij zóo, zóo haar best had gedaan op dien hoed!

Bij die gedachte, bij dat vlijmende gevoel van onrecht, welden de tranen overnieuw op en biggelden lauw over haar wangen. Bäbeli was zoo ellendig dat zij ze maar liet loopen, zij dacht er niet aan of iemand het zag.

Zij zat alleen op de bank voor het Pavillon d'Azur, met den rug naar het terras waar sierlijk-gekleede menschen thee en liqueur dronken bij Jazz-muziek. Het gouden blauw van de baai van Nice onder een zonnehemel speelde door het floers van haar tranen heen. Zij zag en zag niet, blank boven het zeeblauw op een dobberende ton, een bader daar lustig drijven. Schrijlings op het groote vat, uit den naburigen Vieux Port wellicht, de haven van wijn en olijfolie dragende schepen, hierheen geschommeld, blonk de jonge man met den blinkenden golfslag op en neer.

En de hoed was wèl mooi! dat tikje oranje tegen duifgrijs was precies nagedaan naar het model in den elegantsten winkel op de Promenade des Anglais. Dat het boven die rimpels en dat grauwgele gezicht niet stond - lag dat aan den hoed? De oude coquette met haar lonkjes in den spiegel en haar tikjes tegen die rossige pruik en haar scherpe tong! En omdat Madame Sylvia tegen een klant niets durfde zeggen, daarom zei zij als zij boos werd tegen een werkster te meer.

En altijd verhaalde zij het op haar die een vreemdeling was - een boche zooals zij haar, Duitsch-Zwitsersche, noemde - altijd op haar! Bäbeli kon die buien voelen aankomen.

Als een dame niet tevreden was geweest over een bestelden hoed, als een klant vier vijf zes modellen had opgepast en niets kocht, als een voorbijgangster die de étalage had gemonsterd verder ging in plaats van binnen te komen, dan wist zij al dat Madame in de deur tusschen magazijn en atelier zou komen staan en beginnen over werksters die hun loon niet waard waren. die hun vak niet verstonden, die geen begrip hadden van een hoed, geen zier smaak, geen oogen om te zien wat er werd gedragen op de Promenade en in het Casino, geen vingers om een lint te strikken - dikke Duitsche worsten in plaats van vingers hadden die Boches!

'Ik ben een Française en daar ben ik trotsch op! Ik behoef geen Boches om mij heen te dulden! Zwitsers dat zijn Boches voor mij.'

De andere meisjes - zij waren alle Niçoises - giechelden. Zij durfde niet opzien van haar werk, zij voelde haar vingers, zoo fijn en spits van top als zij waren, stijf en grof worden onder Madame's blik, zij werd koud van angst dat zij gedaan zou krijgen. En nu, na al haar geduld, na al dat haar uiterste best doen, nu was zij tòch weggejaagd en met het loon voor de halve week maar, onder voorwendsel dat zij materiaal had verknoeid, en gehouden was dat te vergoeden.

'Zoo iets zou bij ons niet gebeuren!' dacht Bäbeli.

'Bij ons' dat was in het aardige dorp aan het meer van Zürich waar Bäbeli geboren en getogen was, en waar Moeder en zij genoeg verdienden te samen en het zoo goed hadden, tot die twist in de familie begon die alles bedierf. Zij waren blij geweest toen, met het aanbod van een vriendelijke klant in het Grand Hôtel hen beide als kamenier en als verpleegster mede te nemen naar Nice. Waren zij toch maar gebleven! Zoo goed als de dame voor hen geweest was, en zoo mild met geld toen zij genezen verder reisde, nu zaten zij hier verwezen, onder vreemden vreemd, doodarm in een stad van rijken, waar voor arme menschen geen plaats is.

Met een snik riep Bäbeli:

'Och als wij maar terug konden naar huis!'

Zij begreep dat zij overluid had gesproken toen een voorbijganger haar spottend aankeek. Hij zeide iets, op een smalenden toon.

Zij verstond niet wat. Maar toen zij den man aanzag, zijn brutaal gezicht onder de livereipet en zijn grijnslach, begreep zij dat het iets leelijks geweest was. Zij wendde het gezicht af, voelend dat zij kleurde. De man ging een schrede verder en bleef staan, met den rug naar haar toe. De ellebogen op de balustrade keek hij naar den jongen man op de ton, die op het strand toe dobberde. Onder zijn linkerarm had hij een zwart en bruin dashondje. Hij droeg het achteloos. En, plotseling, greep hij het bij het nekvel, zoo ruw dat het jankte, en smeet het in zee.

Bäbeli sprong op met een kreet.

'O, o! het verdrinkt!'

De knecht keerde zich naar haar om met een breeden grijns.

'Natuurlijk verdrinkt het mormel. Daarvoor gooi ik het in zee. En wat heb jij er mee te maken, hé?'

Jammerend riep Bäbeli naar den jongen man op de ton.

'Meneer, meneer, helpt U toch!'

De kleine hond beproefde op een hulpelooze manier te zwemmen, plaste, spartelde een oogenblik, ging onder en kwam weer boven, hapte naar lucht, zonk.

De jonge man op de ton schoot het water in en dook. Toen hij oprees aan het strand, had hij het hondje in den arm. Het hing slap.

'Is het dood? Is het dood?'

Over de balustrade gebogen riep Bäbeli angstig.

Hij schudde het hoofd.

'Enkel maar bewusteloos van het water slikken.'

Hij hield het bij de achterpooten in de hoogte. Een gulp water liep uit den openhangenden muil. Met het kleine dier tegen de borst klom hij de trap op naar het Pavillon d'Azur.

De menschen op het terras keken verbaasd naar hem.

Een kellner kwam er aan met een glas cognac op zijn blad dat hij neerzette voor een jong paar aan een tafeltje.

De jonge man greep het.

'Met Uw verlof! voor een drenkeling.'

En hij goot het hondje den alcohol in de keel.

Het proestte, verslikte zich, kokhalsde, niesde, dronk.

De jonge man zette het op zijn pooten. Het bibberde jammerlijk maar het bleef staan.

‘Ziedaar! hij is zichzelf weer.’

In een vervoering van medelij en ontferming strekte Bäbeli haar armen uit.

‘O! geeft U hem mij!’

Glimlachend gaf de jonge man haar het hondje.

‘Het bibberen is maar zenuwachtigheid - hij is nog wat ontdaan. Geeft U hem een schoteltje warme melk en laat hem slapen, dan weet hij morgen van niets meer.’

De jonge vrouw aan het tafeltje zat hem aan te zien of zij een beeld beschouwde. Van het terras af keken lachende, spottende, geërgerde gezichten. Een politieagent verscheen.

‘De trawant der deugd. Ik breng mijn onwelvoegelijk ik in veiligheid.’

Met een sprong over de balustrade was hij in zee en zat weer op zijn ton.

‘Adieu Mademoiselle. Het beste met Uw hondje!’

De politie-agent fronsde zijn wenkbrauwen tegen hem.

De jonge man tikte tegen zijn druipend haar.

‘Uw zeer nederige dienaar, mon général! U ziet, voor zoover ik met mijn geringe krachten en onder deze zeer bijzondere omstandigheden het vermag, streef ik er naar Uw zedigheid te sparen.’

De gasten op het terras lachten. Waardig wendde de agent zich af.

De livereiknecht was het hek binnengegaan van de vorstelijk-prachtige villa Voronides tegenover het Pavillon d'Azur. De tuinman die het grasperk rolde scheen hem iets te vragen. Hij ging verder zonder te antwoorden.

Met het rillende hondje tegen zich aan gedrukt ijlde Bäbeli naar huis. Zij hield het beschut onder haar hals-sjerp. Nu en dan lichtte zij een slip op en bekeek het. Het was een heel jonge zwart en bruine dashond; ‘Zwart met bruin afgezet’, dacht de kleine modiste.

Dicht bijéen boven de heldere bruine oogen staken twee ronde geelbruine stippen af tegen het glanzige zwart van zijn

voorhoofd; een veeg bruin liep van den dikken neus de bovenlip langs, zijn borst was bruin en bruin de teenen van zijn breede glimmend-zwart genagelde pooten, en er zat een bruine ruit onder zijn nog korten en stompen staart, die aan den binnenkant, precies zoo ver als de bruine ruit reikte, ook bruin was; het leek wel of een kwast vol bruine verf tusschen achterdeel en stijf ingetrokken staart door was gehaald. Bäbeli drukte hem liefkoozend tegen zich aan. Als zij hem toeknikte:

'Zoet hondje! braaf beestje!' kwispelde hij flauwtjes met dien korten stompen staart.

'Was je dan zoo dankbaar, mijn diertje? wacht maar, hoe wij je te goed zullen doen!'

Zoo licht als de wind liep zij de steile huistrap met hem op.

Haar moeder zat aan een tafel vol naaiwerk.

'Moeder! zie eens! Is het geen schat?'

Als ware het een afschijn van het rozige meisjesgezicht gleed een bleeke glimlach over het moede wezen der moeder dat niet oud nog was, maar oud leek door de vele scherpe rimpels van de zorg en de holle slapen der ziekte.

Bäbeli vertelde wat den kleinen hond was weervaren.

'Nu mag ik hem toch houden, Moeder?'

'O kind! en wij hebben zelf niet genoeg te eten!'

De blijdschap verschoot uit Bäbeli's oogen. Als een steen viel de gedachte haar op het hart dat zij nog minder zouden hebben dan anders deze week.

Met haperende stem bekende zij weggejaagd te zijn door Madame Sylvia en met het halve weekloon maar. De moeder begon plotseling haastig te naaien.

Bäbeli viel haar om den hals.

'U bent toch niet boos op mij, Moeder?'

'Neen kind, het is je schuld niet. Wij zijn vreemdelingen hier, daar komt het van.'

'O!' kreet Bäbeli nogmaals. 'Waren wij maar weer thuis! Bij ons helpen de menschen elkaar!'

De moeder zuchtte.

'Ja; voor arme menschen is het hier geen goed land.'

Bäbeli aarzelde eenige oogenblikken.

'Moeder als ik morgen een ander atelier vind, mag het hondje dan blijven?'

‘Het zou beter zijn het naar het politie-bureau te brengen, kindje.’

‘O, moeder! hij is nog zoo klein! En waartoe? De eigenaar zal hem niet laten zoeken, een man die hem wilde laten verdrinken! Is het niet schandelijk zulk een wreedheid?’

Zij stond op.

‘Moeder! ik ga er nu dadelijk op uit. Een uur tijd heb ik nog. Het is een goed seizoen; ik vind wel werk.’

In de deur zag zij om.

Terwijl ik weg ben brengt U hem toch niet naar de politie?’

‘Neen, neen! dat beloof ik. Hij moet eerst eens heel en al bekomen.’

Zij nam de melk van de kachel en schonk een schoteltje vol dat zij voor den kleinen hond neerzette. Hij slobberde gretig. Gerustgesteld ijlde Bäbeli de steile trap af.

In de schemering pas kwam zij terug. Zij had niets gevonden.

‘Moeder! een dag nog! het was wezenlijk ook al te laat vandaag. Morgen U zult het zien, vind ik iets.’

‘Een dag nog dan, kind.’

Bäbeli hield haar hand boven haar kopje toen de moeder haar melk wilde inschenken.

‘Ik heb er geen trek in vanavond, Moeder. Drinkt U toch!’

De moeder dacht:

‘Eenig pleizier moet het kind toch hebben in haar leven! En zij heeft hier ook geen kameraadjes zooals thuis. Dat jonge volk van Nice! En zooveel als zij altijd van dieren heeft gehouden!’

Want Bäbeli had als klein kind al de honden van Neef Franz den houtvester voor speelnooten gehad; en nù kon de moeder haar nooit voorbij den winkel in de buurt krijgen waar voor de spiegelruit allerlei speelgedierte, groot en klein, ten toon was gesteld; Japansche goudvisschen met sluiers van staarten en vinnen fonkelend in een glazen kom, een terrarium met grauwe dwergschildpadjes, een nest Siameesche katten, donkerbruin met blauwe oogen, de jonkjes vastgezogen aan de moeder, koddige jonge terriers die uitgelaten met elkander stoeiden, een eekhoorn in zijn tredmolentje, een kooi vol tropische vogels. Bäbeli bleef er voor staan en slaakte kreten van verrukking. De winkelier was al eens in de deur gekomen om haar binnen te nooden.

Terwijl zij het vaatwerk omwiesch, zei Bäbeli opeens:

‘Wij zullen hem Seppl noemen moeder.’

Seppl heette de dashond van Neef Franz.

Zij had met het thuiskomen in de schemering een oude gescheurde mand medegenomen van den aschhoop in den binnenhof; die hechtte zij handig met touwtjes aaneen en maakte er een nest in van de lappen van moeders naaiwerk. Seppl ging er lekker in liggen, toen zij het mandje voor haar bed zette. Het eerste waarnaar zij keek, toen zij wakker werd in den ochtend was dat kleine zwarte hondengezicht met de helder bruine oogen.

Toen zij uitging om werk te zoeken vroeg zij nog eens:

‘Moeder! U wacht toch met alles tot ik terug kom?’

‘Ik wacht kind. Ga maar gerust.’

De morgen was pas goed begonnen, daar kwam zij terug en vroolijk:

‘Moeder! een groot atelier! en zulk een vriendelijke patronne! en twintig francs meer in de week geeft zij dan Madame Sylvia! Moeder! nu houden wij Seppl toch? Het komt alles door hem, hij brengt ons geluk aan!’

Met Seppl op haar schoot vertelde zij. Zij was den Phare de Nice ingegaan om de advertenties na te lezen, daar kwam een heer op haar toe. ‘Hoe is het met uw hondje?’ En dat was de jonge man op de ton, die Seppl had gered! Hij werkte op de redactie van den Phare. Zij had hem gezegd wat zij zocht. En hij:

‘Dat treft prachtig! Juist is deze advertentie opgegeven. Als U er dadelijk heengaat is U allen anderen een halven dag voor.’

Toen zij er heen, en nu was alles in orde. Morgen al kon zij komen.

‘U ziet Moeder! alles door Seppl! hij is onze porte-bonheur!’

Maar Frau Winterhalter keek wat zuinig.

‘Ik heb hem eens bekeken, kind, en hij heeft schurft. Daarom natuurlijk hebben die menschen hem weggedaan. Het spijt mij voor jou en ook voor het aardige diertje, maar er zit niet anders op, dan dat je hem toch maar naar de politie brengt. Dan wordt hij pijnloos dood gemaakt.’

Bäbeli slaakte een kreet.

‘Hem doodmaken?! Schurft is toch wel te genezen!’

‘Maar de veearts! en de medicijnen! Wat denk je wel dat dat alles zal kosten?’

Bäbeli zei:

‘Ik ga naar den meneer van den Phare. Die zal er wel raad op weten.’

Zij bracht hem Seppl.

‘Ik ken een besten vee-arts, die helpt U gratis, voor negenen op de kliniek. Wacht U even, ik geef u een briefje aan hem mee.’

Hij liet haar met een buiging de deur uit, toen een zwart en bruin dashondje uit een voor den Phare de Nice wachtenden auto wipte en blaffend het trottoir over kwam.

‘Ziet U eens! of het een tweeling of drieling of vierlingbroertje van Uw Seppl was! Seppl kan gecoiffeerd zijn met de gelijkenis; dat hondje is het schootdier van Madame Voronides de toonaangeefster in Nice dezen winter. Daar staat zij voor het raam, voor de beurstelegrammen natuurlijk, zooals iederen dag. Hiervandaan rijdt zij dan naar haar bankier.’

Een enorme zwartoogige en zwartharige vrouw in vuurrood en regenboog-paars stond de rijen cijfers te bestudeeren door een in goud gevatte face-à-main, die aan een zware gouden ketting om haar door een driedubbele onderkin verbreeden hals hing. Zij las met een oplettendheid die haar gitzwarte wenkbrauwen tot een streep te samen trok boven de ronde zwarte oogen en de vleugels spande van den scherp als een sperwersnavel tusschen de geverfde hangwangen vooruitspringenden neus.

‘Die uit alle fatsoen gedineerde Koningin van Scheba, die tot een sfeer uitgedijde regenboog, die helaas, al te solide en onvergankelijke zeepbel - ik vind zoo gauw geen vergelijkingen meer, bont en bol genoeg! de gemalin van een Roemeenschen Petroleumkoning, is een liefhebster van honden. Zij heeft er, zegt men, die afkomstig zijn uit de stallen van den voormaligen Czaar van Bulgarije. Wie weet of dit er niet een is uit het allerdoorluchtigste nest!’

Het hondje blafte tegen een anderen hond.

De bonte bolle dame wendde zich toornig om.

‘Ulrich! hoe dikwijls heb ik je al gezegd Tommy vast te houden als ik uitstap! Met al dat gespuis op straat dat loopt te loeren op mooie honden!’

De chauffeur sprong uit den auto en bukte naar het hondje, dat de open deur van den Phare de Nice binnenliep.

Voor Bäbeli uit drentelend kwam juist Seppl naar buiten.

De chauffeur greep hem.

‘O chauffeur! mijn hondje!’

Met en langen arm had de journalist den anderen dashond te voorschijn gegrist uit het bureau.

‘Hier is Uw hondje, chauffeur.’

‘Pardon Monsieur, Madame. U ziet hoe gemakkelijk men zich kan vergissen.’

Hij hield Bäbeli wie hij Seppl op den arm had gegeven Tommy voor.

‘Zij lijken op elkaar als twee druppels water.’

De twee hondjes besnuffelden vriendschappelijk elkanders vochtigen zwarten neus.

De bonte bolle dame wierp een minachtenden blik eerst op Seppl, toen op den chauffeur en toen op Bäbeli.

‘Alleen iemand die geen oog op honden heeft kan zich in die twee vergissen.’

De chauffeur ondersteunde haar terwijl zij zich weer in den auto heesch. Zij nam Tommy op den schoot. Bäbeli voelde haar misprijzenden blik op Seppl en op haar zelve terwijl zij zich naar den veearts spoedde.

De veearts die gelachen had terwijl hij het briefje van den journalist las, bezag Seppl oplettend.

‘Dat is een buitengewoon mooi hondje Mademoiselle, dat mijn vriend Gal mij daar recommandeert! Die is inderdaad de kuur wel waard! U zoudt een aardige som voor hem kunnen krijgen!’

Hij schreef een recept.

‘Ik dien U wel te waarschuwen Mademoiselle - de verzorging zal U veel tijd kosten en veel moeite. En.... het is geen smakelijk werk! Maar het ergste; deze soort schurft is besmettelijk. U zult zéér zéér voorzichtig moeten zijn; alleen met handschoenen aan hem behandelen, en altijd zorgvuldig zich ontsmetten. Maar ik weet een man hier die zieke dieren ter verpleging opneemt; ik zou U raden het hondje aan hem te brengen. Ik zou het U met aandrang raden.’

‘Hem aan een vreemde overlaten nu hij ziek is! O neen, o

neen! Voor de besmetting zal ik wel goed oppassen, en de moeite heb ik graag voor hem over, graag! Als hij maar weer gezond wordt!'

'Hij wordt gezond, daarvoor sta ik U in.'

Bäbeli herhaalde het tegen haar moeder.

'Nu houden wij hem toch?!'

De moeder leek eerst onverbiddelijk; het gevaar voor Bäbeli schrikte haar af; en het dier te laten oppassen door dien man van wien de veearts had gesproken - wat zou dat niet kosten? Zij wilde van niet anders meer hooren dan van de politie. Maar Bäbeli betoogde, beloofde, overreedde, bad, schreide tot zij zich liet vermurwen. Een diepe kast op den gang waarin Bäbeli handig ruimte maakte werd zijn ziekenkamer. En Bäbeli verpleegde hem met inwrijvingen en baden, een uur vroeger uit bed en een uur later er in daarvoor.

Het verstandige kleine dier leek te begrijpen dat alles gebeurde om zijn bestwil. Gewillig liet hij zich behandelen met zalf en poeder, water en zeep. Als Bäbeli hem weer in zijn mand zette, likte hij dankbaar haar hand. Hij kwispelde als hij haar stem maar hoorde.

Hij genas. De laatste smet der ziekte verdween van zijn huid die glansde als prachtig Japansch lak, veeltintig zwart. Hij mocht het ziekenvertrek uit en de huiskamer binnen, die ook werkkamer en eetkamer en keuken en slaapkamer van moeder en dochter was. Bäbeli maakte een nieuw mandje voor hem dat overdag bij de kachel en 's nachts voor haar bed stond. Aan tafel zat hij op een stoel tusschen haar en de moeder in. Hij wou niet in zijn mandje 's avonds, voor hij zag dat Bäbeli klaar was met het opruimen van de kamer, en zich begon uit te kleeden; dan wipte hij er in en keek haar nog eens met een lodderig oog aan voor het inslapen. En als zij 's ochtends wakker werd, was het eerste wat zij zag de blik van de twee helder-bruine oogen uit dat smalle lange wijsneuzengezicht. Hij lei beide voorpooten op haar deken en jankte door den neus, tusschen vroolijkheid en ongeduldige ergernis in, van 'Kom nu, kom nu, kom er nu uit! ontbijten!' Hij was niet af te slaan van Bäbeli.

Hij groeide en gedijde. Zijn dikke neus werd fijn en lang, zijn stompe staart rank; recht in lijn met den rug droeg hij

hem, teeken van zuiver ras. Hij zette zijn wonderlijke kromme pooten, eerst naar buiten en dan weer naar binnen gebogen als de gewrongen voeten onder Japansch bronzen vaatwerk, sierlijk neer.

De jongeman-op-de-ton, Charles Gal van den Phare de Nice, kwam telkens kijken hoe hij het maakte. Bäbeli eischte bewondering voor hem, in het bijzonder voor zijn pooten; juist naar den eisch gekromd. En Gal krenkte haar zonder het te willen of te weten, met de onderstelling dat die verwringing der pooten die het ras kenmerkt, ontstaan moest zijn door een ziekte in het beendergestel van een verren dashondenvoorvader, aangekweekt misschien door jagers die in die vergroeide lage pooten de mogelijkheid hadden ontdekt voor jacht op den das in zijn diep gegraven hol met de enge gangen. Maar hij maakte die onbedachtzaamheid weer goed met een bewijs van den alouden adel van het dashondengeslacht. In een werk over Egyptische kunst toonde hij Bäbeli de afbeelding van een dashond, metgezel van een vorstelijk jager aan den wand van zijn eeuwen heugend praalgraf. De majesteit die uit het rechtlijnige profiel straalde en de ranke gestalte, in strakgevouwen gewaad doorschijnig gehuld, scheen adelend af op het dier.

‘Zie, Mademoiselle Bäbeli, wat aristocraten dashonden zijn! Voor duizenden jaren, toen de voorouders van Europa in grotten een dierlijk bestaan beschutten tegen verscheurende dieren, waren de voorouders van Seppl de levensgezellen der doorluchtigsten eener natie, die in kunst en diepste wetenschap een onvergelijkelijk schoonen bloei uitvierde.’

En hij aaide Seppl die het zich liet welgevallen. Seppl was Monsieur Charles genegen. Of hij hem kende als zijn redder uit den dood? Wanneer hij hem op weg van het atelier naar huis zag aankomen, van verre al groetend met een zwaai van zijn hoed, rende hij hem tegemoet.

Hoe langer hoe veelvuldiger werden die toevallige ontmoetingen van Bäbeli en Charles Gal op straat. Als hij vrij had van den Phare bracht Gal den avond bij haar en haar moeder door. Zij leerden elkanders leven kennen. Vol medelij overdacht de jonge man dat der beide vrouwen: arm, hulpeloos, eenzaam in de rijke vreemdelingenstad. Hij pijnde zich

af met denken over mogelijkheden van hulp die hun fierheid niet zou krenken. Bäbeli bewonderde de wilskracht waarmee de jonge man van zijn arbeid aan den Phare de Nice - arbeid die hem tegen de borst was - het middel maakte om tegen alle belemmeringen en hindernissen in een oppersten wensch te verwezenlijken. Dien wensch had hij haar toevertrouwd: menschen een zacht gevoel in te boezemen tegenover dieren. Een school die de kinderen opvoedde in dat gevoel was het middel daartoe. Zulk een school wilde hij oprichten. Zijn artikels in den Phare de Nice maakten propaganda daarvoor. Maar hij moest altijd weer den tegenstand overwinnen van den directeur en van zijn oogendienenden hoofdredacteur. Immers alleen als tijdverdrijf van genotzoekers en naäpers van genotzoekers kon de Phare de Nice de winsten maken die de aandeelhouders verlangden. Zij wilden causeries van Gal, anecdoten omtrent bekende figuren met een prikkelende behoedzaamheid medegedeeld, beschrijvingen van prachtige feesten. Het was een eindeloos pleiten en betoogen, schikken, bedenken; Gal moest zeemanschap gebruiken. Soms kwam hij in de verzoeking den strijd op te geven. Maar hij zag een afgebeuld paard op straat, een zieken hond overgelaten aan zijn ellende, een blind zangvogeltje in een kooi, en medelij, plichtsbesef, moed herleefden.

‘Hoe ik het winnen moet weet ik niet - maar winnen zal ik. De goede zaak wint het altijd.’

En hij streelde Seppl eens over den rug. Seppl duwde zijn langen neus onder de hand van den baas, legde hem beide voorpooten op de knie, zag hem aan met vroolijke oogen:

‘En laat ons nu eens prettig gaan spelen!’

Seppl speelde graag. Als hij wou stoeien zette hij zich schrap op zijn breede voorpooten, dook met kop en borst omlaag en slingerde zijn lang, lenig achterlijf als om een spil in halve slagen heen en weer onder doordringend gekef. Bäbeli deed alsof zij hem wilde slaan. Hij deed alsof hij haar wilde bijten. Hij werd al stouter. In het begin was hij bang geweest voor de trap; maar nadat hij eens, met een vaart Bäbeli na uit de kamer, over de bovenste treden heen was geschoten, en de halve trap afgerold, toch weer op zijn pooten terecht gekomen onderaan, was die vrees overwonnen, die misschien

voortkwam uit het besef van zijn lengte van lijf en kortheid van pooten, voor steile afdaling ongeschikt.

Nu werd het oppassen voor Bäbeli dat hij haar niet naglipte uit de deurkier als zij naar het atelier ging. Zij moest hem vastleggen; en hij gilde dat de voorbijgangers op straat opkeken naar het raam. Hij probeerde het touw stuk te bijten; nog maar juist bij tijds zag Bäbeli dat het al aan flarden en vezels was.

Monsienr Charles bracht haar een mooien ketting en halsband met ‘Seppl’ op een koperen plaatje. Maar toen zij hem dien den volgenden ochtend om wilde doen - weg was Seppl! Nergens te vinden, geen zoeken hielp en geen roepen en lokken. Bedroefd ging zij naar het atelier. Net dat zij de deur in wilde, daar sprong Seppl tegen haar op.

Wat te doen? Al de meisjes vroegen Madame hem te laten blijven. De goedhartige vrouw liet het toe.

‘Mits hij jelui niet afhoudt van je werk!’

Bäbeli verborg hem in den hoek bij het venster onder de franje van het gordijn. En hij begreep dat hij zich koest moest houden; zelfs den neus niet stak hij te voorschijn.

Madame die schik in hem had, zooals hij, toen Bäbeli om twaalf uur opstond en haar hoed opzette, onder de franje uit schoot, en als een dolle om haar heen sprong, zei, zij mocht hem meebrengen voortaan. Hij werd de lieveling van het heele atelier. De meisjes brachten hem lekkerbeetjes mee, die zij hem tersluiks toestaken en die hij ophapte met een smak van zijn tong en een dichtklappen van zijn tanden dat allen aan het lachen maakte. Bäbeli deed verhalen van zijn slimheid en zijn trouw. En het eene meisje zei, dat had zij nooit geweten, dat een dier zoo nadacht en zoo voelde, en een andere, die een verdrietig leven had en ziekelijk was en bits, bekende dat zij vroeger haar moeders ouden hond dien zij 's avonds altijd moest uitlaten, wel eens ruw had behandeld, maar sedert zij Bäbeli en Seppl te samen had gezien, sloeg zij hem niet meer, maar aaide hem eens, zoo nu en dan, en nu werd het dier heel anders, vroolijk in plaats van bang.

Bäbeli nam hem mee als zij boodschappen ging doen; dan droeg hij het boodschappenmandje. Hij hield zijn kop heel hoog en keek rechts noch links. De andere honden respec-

teerden zijn werk; er was er geen die hem lastig viel of die trachtte hem af te leiden. En uit ramen en winkeldeuren zagen glimlachende gezichten den zelfbewusten hond na, die vervuld van plichtbesef en gevoel van verantwoordelijkheid het lieftallige meisje begeleidde. Seppl begroette zelfs zijn zeer goeden vriend Monsieur Charles, wanneer die hem en Bäbeli zooals zoo vaak tegenkwam, en dan een eindweegs met hen opliep naar huis, niet anders dan met een vriendelijk doch ingehouden kwispelstaarten, als hij dus in functie was.

Maar de moeder die bezig aan een oude japon van een klant door Monsieur Charles haar bezorgd, zat uit te tornen, aaneen te rijgen, te passen en te meten, te naaien op de machine, te strijken, om voor een weinigje geld van oud nieuw te maken, dacht al vaker over dat gezegde van den veearts dat Bäbeli haar had overgebracht: 'Dat is een bijzonder mooi hondje; daar zoudt U een aardige som voor kunnen maken.'

Zij moesten terug naar Zwitserland; de dokter had het gezegd: 'Het is geen wil nu maar een moet.' En waar moest het geld vandaan komen? Zij was naar den consul gegaan. Die had haar uitgelegd dat zij recht had op ondersteuning van haar gemeente en zelfs aangeboden den brief aan den gemeenteraad op te stellen. Maar verschrikt had zij bedankt. Haar broeder Jacob die met een rijke trotsche vrouw was getrouwd, behoorde tot de notabelen van het dorp. Wat zou hij wel zeggen als zijn zuster om hulp bij de gemeente kwam! Zij had hem geschreven hoe het met haar en Bäbeli stond; hij had niet geantwoord.

Als nu die 'aardige som' voor Seppl haar eens uit den nood kon helpen?

Zij nam hem mee naar dien dieren-koopman voor wiens venster Bäbeli haar zoo vaak vasthield.

De man die met een oogopslag den mooien hond en de armoedige vrouw met haar bedeesd gezicht had geschat op wat zij voor hem waard waren, trok bij haar vraag de wenkbrauwen op en spreidde de handen uit als iemand die een ingewikkelde zaak maar niet zoo voetstoots kan beslissen.

'Echt ras. Madame Voronides heeft er mij precies zoo een laten aanbieden: de ouders komen uit de stallen van den Czaar. Maar hij had schurft - ik heb den knecht die het niet

wou gelooven de plek laten zien. Ja - een mooi hondje zou het wezen als hij niet zoo onderkomen en verwaarloosd en half-verhongerd was - een scharminkeltje!'

Frau Winterhalter slaakte een uitroep.

'Wij geven hem elken dag melk! een halven liter!'

De koopman lachte minachtend.

'Een halven liter melk! Rauw vleesch en eieren en levertraan - dat is wat hij moet hebben!'

Geheel ontsteld staarde Frau Winterhalter hem aan.

Hij haalde de schouders op.

'Wat wilt u Madame? Een jong dier heeft zooveel noodig als een kind. Wat meent u wel dat mij het onderhoud kost van mijn dieren? Daar kon een gezin met zes kinderen van leven!'

Hij liet zijn woorden den tijd om uit te werken. Toen, terwijl hij Seppl die binnensmuils gromde, als meewarig over den rug streek:

'Wilt U een goeden raad hebben? Geeft u hem mij in commissie, nù, zóo als hij is. Voordeel zie ik er niet in - maar daar! ik heb medelijden met dien hond! Ik kan het niet aanzien dat een stom dier gebrek lijdt. Zoo ben ik nu eenmaal. Laat hem hier, Madame. Ik zal hem ordentelijk voeren en onderwijl eens uitkijken naar een liefhebber. Voor minder dan vijfhonderd francs geef ik hem niet af. Wat hij mij gekost heeft aan voer en verzorging trekken wij er af en natuurlijk tien percent voor de moeite: de rest is voor U. Als gezegd - een zaak is het niet - maar ik zou dat beestje in het leven willen houden.'

Vijf honderd francs! Dat was de redding! Maar toen dacht zij aan Bäbeli.

'Ik zal er met mijn dochter over spreken, het hondje is van haar.'

De koopman riep haar na:

'Wikt en weegt U niet te lang! Zulk een aanbod krijgt U niet alle dag!'

Zij ging Bäbeli afhalen van het atelier. Seppl rende vooruit.

'Het zou ons een heel eind op weg helpen kind, voor de reis. Zoo ineens zoo'n som!'

Bäbeli had zoo snel een traan weggepinkt, de moeder

kon gelooven dat zij het scherpe stof, voor den Mistral de straat afvliegend, uit haar oog wischte.

'Ja, Moeder! het zou aardig helpen voor de reis.'

'Willen wij Seppl dan maar dadelijk brengen? Beter doorgevlogen dan doorgekropen als het er toch van moet komen.'

Zij keerden om.

Maar Bäbeli die op haar atelier leerde rekenen, vroeg op hoeveel de koopman het eten en de verzorging van Seppl stelde? En toen de moeder antwoordde dat wist zij niet, hij had geen cijfers genoemd dan alleen die vijfhonderd francs, deed het kind haar begrijpen dat de sluwaard haar dan zou kunnen afschepen met zoo weinig als hij wilde. Geheel terneergeslagen gaf zij het toe.

'Moeder, laat ons eerst Monsieur Charles om raad vragen; hij weet altijd raad! En morgen met den Zondag maken wij er nog eerst eens een prettigen dag van met Seppl in Montboron daar kan hij in het bosch loopen.'

De moeder had een onbegrensd vertrouwen in Monsieur Charles die zoo dikwijls al geholpen had. Zij stemde toe. Bäbeli dacht:

'Hij vindt er wel iets op dat wij Seppl niet behoeven te verkoopen.'

Zij gingen vroeg. Bäbeli droeg het mandje met de boterhammen en de flesch melk voor hun drieën. Zij had Seppl den nieuwen halsband omgedaan, het geschenk van Monsieur Charles, en den ketting, zooals die haar had geraden, omdat dassen eigenzinnig zijn en niet onder appèl te krijgen; zij hield hem stevig vast. De moeder droeg de parapluie van het huisgezin, dien zij meenam bij alle weer.

De Mistral had uitgeraasd. Warm was de dag en stil.

Over de tuinen heen der huizen langs het strand, waar de gouden appels schitterden tusschen het donker-blikkerende oranjeloover, blonk veelkleurig de zee, teeder blauw, violet, groen, met breede purperen streepen hier en ginder boven ondiepten. Aan weerszijden van het steile paadje voorbij Hotel Victoria dat naar het pijnwoud klimt, was het bont van bloemen. Tusschen de zwartige boomkruinen scheen de hemel bijna paars. De zuivere fijn prikkelende naaldengeur maakte het ademen een genot. Tusschen varens en bere-

bessenkruid dat al in bloei stond, fluweelig scharlaken met goud van stuifmeel oversprenkeld, lichtten overal groote kelken en trossen wit, fijn geel, purperrood.

Frau Winterhalter zei:

'Het is bijna zoo mooi als bij ons aan het Meer!'

Bäbeli deed Seppl den ketting af; hier was hij veilig.

Plotseling klonk van achter struikgewas een kort boos geblaf, schel als dat van Seppl wanneer hij weg wilde en werd vastgehouden. Seppl stond stil, spitste het driehoekje aan den binnenkant van zijn breede flapooren, blafte vroolijk terug, en rende naar den onbekenden kameraad.

Bäbeli ijlde hem na, om het boschje heen.

Daar stond zij plotseling tegenover een talrijk gezelschap dat op den met dennenaalden bestrooiden grond gezeten een picnic hield. Een groote zwaarlijvige vrouw in het zwart-en-oranje, te zwaarlijvig blijkbaar om het zich nederlaten op den grond te wagen, zat op een vouwstoel met een tafeltje voor en een knecht in liverei achter zich; Bäbeli herkende Madame Voronides. Aan haar stoel vastgebonden kwispelde de kleine dashond, Seppl's evenbeeld, hem tegen. Hij had een parelgrijs lakensch kleedje aan met een zakje op zij, waaruit de punt van een geborduurden zakdoek te voorschijn stak. Vriendschappelijk beroken hij en Seppl elkander.

Madame Voronides sloeg met haar servet naar Seppl en raakte hem in het oog. Hij jankte.

'Ulrich! jaag dien leelijken hond weg.'

Bäbeli had hem al gegrepen. Zij haastte met hem terug naar Moeder.

Aan den voet van een heuveltje door een grooten pijnboom bekroond, vonden zij een mooi plekje om hun maal te houden, maar Seppl gunde zich den tijd niet voor zijn portie brood en melk. Hierheen, daarheen draafde hij. Eerst blafte hij zich schor tegen een eekhoorn in een boom; toen wierp hij zich op een molshoop en boorde zijn kop er in terwijl hij met zijn sterke breede voorpooten wroette en groef dat de kluiten vlogen. Bäbeli riep hem hij luisterde niet. De moeder wilde hem vastleggen, Bäbeli zei:

'Laat hem voor dezen eenen dag maar eens zijn vrijheid genieten, zooals wij ook!'

Van de lange wandeling, de zeelucht, den zonneschijn was de moeder moe geworden; met haar rug tegen den pijnboomstam viel zij in slaap. Bäbeli ging bloemen plukken. Zij dacht of Monsieur Charles misschien klanten zou weten voor wie zij hoeden kon opmaken 's avonds thuis. Toen dacht zij niet meer aan hoeden maar alleen nog aan Monsieur Charles. Zij lette niet meer op Seppl.

Seppl was overal en nergens. Hij rende in wijde kringen, den neus op den grond. Er was van alles in dit bosch! Hazen, konijnen, vossen, egels, veldmuizen, mollen, wezels, stekelvarkens, bunzings, eekhorens; hij wist niet welk spoor het eerst te zoeken. Hij joeg op geheele menigten tegelijk van onzichtbare, sterk ruikende dieren. Zijn scherpe witte tanden stonden naar bijten. Midden in een vaart hield hij soms opeens stil, een voorpoot in de hoogte roerloos, in een extase van luisteren, zijn breede flapooren naar een geluid gericht verneembaar voor hem alleen; en opeens stoof hij weer vooruit. Daar, plotseling, zag Bäbeli zijn achterpooten en staart verdwijnen in een donker hol tusschen de wortels van den grooten pijnboom op het heuveltje.

Zij schoot toe en greep in het hol. Daar was niets dan leegte.

‘Seppl, Seppl! waar ben je?’

Geen geluid antwoordde.

Zij wierp zich op den grond en trachtte naar binnen te turen zag enkel donkerte, voelde kilte tegen haar gezicht. Zij greep de parapluie. Die verdween in het gat. Hoe ver liep die onderaardsche gang wel door in den heuvel?

Zij barstte in snikken uit.

‘Moeder, moeder! wat beginnen wij nu?’

De moeder trachtte haar tot kalmte te brengen. Neef Frantz had toch dikwijls verteld dat zijn Seppl in alle konijnenholen kroop en het konijn er uit jaagde; hij had er dikwijls genoeg een meegebracht van een wandeling in het bosch. Dat probeerde Seppl nu zeker ook.

Maar Bäbeli liet zich niet gerust stellen. Als Seppl eens bleef steken in een nauwen kronkelgang? Als hij eens verdwaalde in dien doolhof diep onder in den donkeren grond? Als het hol instortte en hem levend begroef?

‘Och, och, och! wat beginnen we? Och had ik maar beter op hem gelet! Nu krijgen wij hem misschien nooit meer terug!’

De moeder ging om den heuvel heen. Zij zocht naar andere uitgangen. Een oud hol had er vele had neef Franz gezegd.

Bäbeli was gaan zitten naast den donkeren ingang waarin Seppl was verdwenen.

‘Gaat U maar naar huis Moeder! Wie weet hoe lang het nog duurt. Ik wacht op hem.’

‘Kind waar denk je aan? Zou ik je nu alleen laten hier in het bosch? Het kan wel nacht worden misschien! Neef Frantz' Seppl is eens een dag en een nacht weggebleven in een konijnenhol.’

Bäbeli herhaalde:

‘Gaat U als je belieft naar huis. Ik blijf hier.’

Plotseling schoot een grijs konijntje voorbij en was weg.

‘Daar! Hij heeft het konijn er uit gejaagd! Nu komt hij dadelijk zelf!’

Van over een heuveltje klonk schel geblaf.

‘Hoe komt hij nu ineens daàr?’

In zijn parelgrijzen paletot met de punt van den geborduurden zakdoek uit zijn zak, kwam de dashond van Madame Voronides de helling tegenover den heuvel met het konijnenhol afgerend, den neus op den grond, en stoof het gat in.

Enkele minuten later verscheen de chauffeur; hij floot schel en zag zoekend om zich heen.

Bäbeli haastte op hem toe.

‘Hier, hier! hij is het konijnenhol in! Onze hond is er ook in. Kunt U ons niet helpen om hem er uit te krijgen!’

De chauffeur bezag nauwlettend den zanderigen grond aan den ingang van het hol.

‘Dit is het hol van een das.’

Bäbeli die schrok van de voorstelling van het groote sterke dier in gevecht met Seppl, zei dat er toch een konijntje was uit gekomen daareven.

De man haalde de schouders op.

‘Ja, dat kan wel zijn. Een konijn huist wel met een das. Ik heb eens een groot oud hol blootgelegd - gangen had het van wel dertig en veertig pas lang - waar een konijn en een

vos te samen met den das in woonden. Ziet u hier, zijn spoor.'

En hij wees Bäbeli het onmiskenbare spoor, de lange strepen met de diep ingedrukte nagelpunten van het zware beest, dat als een beer op de geheele voetzool loopt.

De chauffeur, ten gevolge van den Oorlog in Roemenië in den dienst van den petroleum-magnaat gekomen, was van beroep een jager, geboren en getogen in de wildrijke wouden van Silezië.

Hij ging Madame Voronides zeggen wat er was gebeurd met Tommy en zien of er in de buurt een geweer te leenen viel en gereedschap om te graven.

Bäbeli liep hem achterna.

'Is het gevaarlijk voor Seppl in het hol?'

Hij haalde de schouders op.

'Er is altijd gevaar van instorten, dan is de hond levend begraven.'

'Maar de das?'

'Nu; in de gangen vecht hij niet, die zijn te nauw. Alleen in zijn leger midden in waarop al de gangen uitkomen, dat is een ruime krocht, daar stelt hij zich te weer. Maar een goede hond valt den das niet aan; hij blaft om den jager te waarschuwen. Die graaft dan een kuil naar de plek waar hij het blaffen hoort - een geheel bijzonder geluid is het dat de hond geeft als hij den das heeft gevonden, een jager vergist zich niet daarin. 'Het is waar dat er wel honden zijn al te fel, die een das te lijf gaan; die bezuren het!'

Bäbeli zag hem aan met oogen vol angst.

'Een das is sterker en scherper in het gebit dan een vos; hij bijt vreeselijke wonden. Een jongen hond dien ik eens had, heeft een das den strot afgebeten. Het was een oude sterke das, de hond maar een jong dier. In den regel komen zij er af met wonden. Zij kunnen doodbloeden, wel is waar, als er niet tijdig hulp komt.'

Hij ging.

De moeder trachtte Bäbeli te troosten, die bleek naast haar zat, de oogen op den ingang van het hol.

'Het is mijn schuld! Ik had beter op hem moeten letten. Arm dier! Arm klein dier!'

‘Kind, wees toch niet zoo angstig! Zoo slim als Seppl is! Je zult zien, ineens komt hij er uit! Hij heeft altijd geluk bij een ongeluk. Hij was op punt van verdrinken en Monsieur Charles redt hem. Hij had de schurft, en jij geneest hem. Nu loopt hij het dassenhol in en meteen komt er een jager die hem uit gaat graven. Het kon toch niet gelukkiger!’

Het was waar, Seppl had geluk en bracht geluk aan: Monsieur Charles, het werk op het atelier van de vriendelijke modiste inplaats van Madame Sylvia, Moeder's klant.

Eindelijk kwam de chauffeur terug; hij droeg spaden en een hooivork. Een geweer zei hij, was niet te vinden geweest; nu zou hij den das insluiten, alle uitgangen van het hol versperren en wachten tot de honden hem in een hoek hadden gedreven waaruit hij niet meer weg kon; dan groef hij den kuil. Op den toon van iemand die het moet verdragen dat een ernstige zaak waaraan hij arbeidt wordt verwaarloosd als een beuzelarij, gromde hij dat hij nog geen hulp van den tweeden chauffeur en den knecht kon krijgen, omdat zij den picnic moesten overbrengen naar de helling tegenover het hol. Madame wilde haar gasten onder den maaltijd het schouwspel aanbieden van de jacht. Hij begon den uitgang waarin de twee honden verdwenen waren te dichten met aarde en steenen.

Bäbeli zei beschroomd:

‘Nu kunnen de honden er toch ook niet uit.’

‘Dat willen zij niet eens, zij zijn er veel te fel op den das te vangen.’

Bäbeli volgde hem bij het werk. Welk een menigte uitgangen had het hol! De jager zei, een das was een listig dier, hij zorgde goed voor wegen van ontkomen.

Plotseling gooide hij de spade neer liep het heuveltje op en wierp zich languit op den grond, het oor tegen de aarde.

‘Zij hebben hem! Maar hij zit diep. Een voet of vijf moeten wij graven straks.’

Het gedempte geblaf dat alleen zijn scherp en wel geoefend oor had opgevangen, hield op. Hij kroop een eind verder en luisterde wederom tegen den grond; een eind verder nogmaals.

‘Hij is ontkomen, een anderen gang in, nu zijn zij het spoor bijster.’

Hij hernam zijn arbeid, het inmetselen van het vervolgde

dier dat door dien menigvuldig-kronkelenden doolhof, zijn duister nest, her en der vluchtte voor de onontkoombare vijanden.

‘Soms werpt hij een dam van aarde achter zich op waar de honden niet doorheen kunnen; dan duurt het lang voor zij langs allerlei omwegen weer bij hem kunnen. Uren achtereen soms moeten zij zoeken.’

Bäbeli vroeg of de das een schadelijk dier was? en hoorde van neen. Hij voedde zich 's zomers van plantenwortels, vruchten, van kevers en torren, veldmuizen en kikvorschen en dronk in een patrijzen- of fazantennest de eieren uit. Des winters sliep hij in zijn warm met mos en dorre bladers bekleed hol. Met het voorjaar werd hij wakker. En hij zat zich graag te koesteren in de zon aan den ingang van zijn hol. Het was een aardig gezicht een dassenmoeder zoo te zien met haar jonkjes die om haar heen stoeiden.

‘O arm dier! waarom jaagt men er op?’

De jager haalde de schouders op.

‘Om de jacht; om het pleizier. De das is slim, hij weet dat de menschen op hem loeren, daarom gaat hij overdag als er overal menschen zijn in het bosch en op het veld, niet uit zijn hol, maar wacht op den nacht wanneer zij slapen. Hij is oorspronkelijk een dagdier; uit voorzichtigheid is hij een nachtdier geworden. Ah! weer!’

Het gedempte geblaf klonk flauw verneembaar en zweeg weer.

‘Zij jagen hem op en neer. Hij was veel dichter bij dan zooeven; niet meer dan een voet onder den grond, schat ik. Maar hij is al weer weg!’

De tweede chauffeur van Madame Voronides en de chauffeurs van drie harer gasten kwamen den jager helpen. Het gezelschap had zich om den op nieuw gespreiden maaltijd geschikt, op de kleine hoogte tegenover den heuvel van den das.

De gasten complimenteerden de gastvrouw.

‘Welk een romantisch intermezzo, lieve Madame!’

‘Ja, daar is waarlijk niemand in Nice die zoo iets bedenken zou, zoo iets volkomen origineels!’

‘Ah! wat zal Nice zijn zonder U! Kunt u niet tot het einde van het seizoen blijven?’

‘Inplaats van muziek aan tafel een jacht en die wij zien als uit onze loge een drama!’

Een van de heeren, die voor groot liefhebber doorging van de jacht, betreurde het dat dassen zoo zeldzaam werden. Zij dienden beschermd te worden tegen uitroeiïng en ook de nog altijd niet in haar wezen en oorzaken bekende ziekte die hen teistert, behoorde men te onderzoeken.

‘Maar de wetenschap bekommert zich daarom maar weinig!’

Er werd gesproken over den chauffeur Ulrich die zich zoo plotseling ontpopt had als jager, gevraagd wie die twee vrouwen waren met wie hij telkens in gesprek was, en geantwoord, niemand kende hen, maar hun hond die pas op Tommy was afgekomen, was ook in het hol.

‘Arme Tommy! als de chauffeur hem maar heelhuids er uit krijgt! Het zou al te erg zijn anders! Eerst Bobby dood aan de schurft en nu....’

Madame Voronides viel de blonde jonge vrouw die haar beklaagde in de rede.

‘Lieve Lady Eveleen, Bobby is niet gestorven aan de schurft. Dat was een leugen van dien ellendigen Baptiste, dien ik heb moeten wegjagen om zijn brutaliteit en luiheid; en gestolen had hij zeker ook nog. Dien dag dat ik in Parijs was, bij mijn zoon Manuel, heeft hij Bobby verdronken om af te zijn van den last van de verpleging. Toen hij eenmaal weg was kwam het uit. De tuinman had het gezien hoe hij met het diertje naar den boulevard voorbij het Pavillon d'Azur ging en het in zee wierp.’

Lady Eveleen riep:

‘Voorbij het Pavillon d'Azur zegt U? en die knecht was in groene liverei? Een lange kerel met een brutaal gezicht? En het hondje precies Tommy, zwart en bruin?’

‘Ja, ja, ja, ja! O Lady Eveleen, hebt U het gezien? Mr. Brown ook, misschien? Zoudt U het willen verklaren bij de politie? Dan kan ik dien schurk van een Baptiste misschien nog doen straffen!’

Mr. Brown zei bedachtzaam:

‘Mijn vrouw en ik hebben inderdaad een livereiknecht een kleinen hond in het water zien werpen, dat herinner ik mij, omdat het ruwe van de daad mij trof en ook dat een man die

vlak bij in zee baadde - hij zat schrijlings op een ton - het hondje redde en aan land bracht. Hij vroeg mij mijn glas cognac om het dier bij te brengen.'

Lady Eveleen riep:

'En toen heeft hij het aan die vrouw gegeven die daar stond en zij is er mee weggegaan, juist toen een politieagent er aankwam.'

Madame Voronides riep opgewonden:

'O Lady Eveleen, hoe zag die man er uit? En zij, die dievegge?'

'Nu: dievegge....'

'Natuurlijk Mr. Brown, natuurlijk is zij een dievegge als zij mijn Bobby steelt! En hij ook, die man op zijn ton in zee! Wat beduidt dat, zich zoo te vertoonen op het terras vlak voor den Boulevard! Daaraan alleen al herkent men den Bolsjewik! Geen schaamtegevoel en alles voor hem alleen! Die twee hebben natuurlijk gezien dat het een kostbaar exemplaar was, daarom hebben zij hem niet naar het politie-bureau gebrachtzooals eerlijke menschen gedaan zouden hebben! De steler en de heler.'

'Pardon Madame, maar een dier dat de eigenaar laat verdrinken!'

'Maar ik heb Bobby niet laten verdrinken, Mr. Brown! Ik zeg U immers dat heeft achter mijn rug dien dag dat ik uit stad was, die slechte Baptiste gedaan. Och Lady Eveleen! bedenkt U zich eens goed; zoudt U het signalement van die twee niet kunnen opgeven aan de politie?'

'O! Signalement, politie!'

Een jonge man zei lachend:

'Mr. Brown heeft gelijk - wat prozaïsche woorden! Die jongeling op een wijnvat in zee lijkt mij een verschijning uit de antieke godenwereld, een Triton en Bacchus in eenen!'

Lady Eveleen riep:

'Inderdaad dat was hij! Als een god kwam hij daar op uit de zee, naakt, een en al glans!'

Mr. Brown wierp een spotachtigen blik op zijn vrouw.

'Nu ja John, zoo goed als naakt dan! dat streepje badcostuum!'

'O Lady Eveleen! hoe choquant!'

'Lady Eveleen, ik hoop dat U een waaier bij zich hadt om u achter te verbergen!'

‘Mr. Brown! wat zegt U van Lady Eveleens geestdrift voor klassieke schoonheid in jonge mannen?’

De jonge vrouw ging voort:

‘Ja, als een antiek beeld stond hij daar voor ons! Maar toen hij terug kwam om den kellner den cognac te betalen, in zijn kleeren, was hij maar heel gewoon zooals andere jonge mannen hier in Nice; ik zou wezenlijk geen beschrijving van hem kunnen geven.’

Madame Voronides riep:

‘Maar die vrouw die Bobby mee heeft genomen?’

‘O dat was werkelijk niet iemand wier gezicht men zou onthouden. Een naaistertje, een winkeljufje, zoo iets, zoo alledaagsch mogelijk.’

Mr. Brown zag zijn vrouw van ter zijde aan.

‘Lady Eveleen meent dat haar kleeren die van een naaistertje of winkeljuffertje waren, armelijk en alledaagsch. Zijzelve was waarlijk niet alledaagsch; een allerlieftalligste verschijning.’

Rondom in den kring riepen jongelieden.

‘Een beschrijving, Mr. Brown!’

‘Nauwkeurige bijzonderheden als het u belieft!’

‘Wij stellen ons allen ter beschikking om haar te gaan zoeken in Nice!’

Lady Eveleen haalde de schouders op.

‘Ik zou willen wedden John dat je haar niet zoudt herkennen als je haar straks tegenkwaamt.’

Een van de heeren stond op.

‘Ik ga eens zien hoe onze jagers vorderen.’

Het was weer stil geworden op de plek waar de jager het gedempte blaffen had vernomen; de mannen die den kuil groeven leunden op hun spaden, bezweet en lusteloos. De jager kroop over den heuvel, telkens luisterend tegen den grond. Bäbeli had de oogen niet van hem af,

‘De aarde zal toch niet ingestort zijn en de honden levend begraven?’

Hij schudde het hoofd.

‘Neen ik hoor beweging. Nu eens dichter bij de oppervlakte dan weer dieper omlaag. Zij zetten hem na.’

Bäbeli vroeg waarom hij een hooivork had medegebracht? En hoorde, enkel bij gebrek aan beter.

‘Voor een das hoort een dassegaffel of nog beter een krabber, een stalen priem gedraaid als een kurketrekker; dien stoot men hem in het lijf en trekt hem uit zijn hol als een kurk uit een flesch.... Al menigen das heb ik daarmee gespietst! Maar vraag hier eens naar zoo iets! De Franschen zijn geen jagers, zij weten niet wat een dier toekomt. De eerste de beste neemt een geweer en schiet op al wat hij ziet, op zangvogeltjes, op een hert voor het begin van den bronsttijd, op een hinde, wat zeg ik! op een hinde die een kalfje bij zich heeft. Ik heb het met mijn eigen oogen gezien anders geloofde ik het niet. Niet op wild jagen zij, maar op wildbraad, als slachters. “Vleeschjagers” noemt men bij ons zulke ellendelingen. Zij hebben geen hart voor het wild en geen medelijden, zij eeren God niet in zijn creatuur.’

Hij spuwde op den grond van verachting.

Daar schoot Seppl van onder een bos varens uit. Bäbeli greep naar hem.

Maar hij, onder haar handen uit, was het gat weer in dat nu open lag onder de varens.

De jager prees hem.

‘Dat is een echte dashond! komt kijken of de jagers op hun post zijn en meteen terug naar den das! Die geeft het niet op, al moest hij een dag en nacht in het hol blijven. Zoo iets is ingeschapen; dat is met geen dressuur te verkrijgen. Een beste hond! Een hond die wat waard is.’

Hij hield op; aan vrouwen was zulk een hond niet besteed. Hij dichtte den uitgang onder de varens die hem ontgaan was bij het zoeken.

De schelle stem van Madame Voronides riep; met een wrevelige beweging stiet hij de spade in den grond en ging naar zijn meesteres.

‘Ulrich! waarom hebt ge Tommy niet gepakt?’

‘Ik vraag Madame wel excuus het was Tommy niet, het was de hond van die dames, de hond dien Madame vanmorgen van Tommy wegjoeg. Hij lijkt precies op hem. Hij is ook in het dassenhol.’

‘Die hond van van morgen leek in het minst niet op Tommy; een heel gewone straathond. Zou ik Tommy niet kennen?

‘Madame, Tommy had toch een kleedje aan.’

Madame Voronides antwoordde driftig:

‘Alsof hij zijn paletotje niet verloren kon hebben in het hol! Ulrich ik verzoek u beter op te passen als Tommy weer te voorschijn komt.’

De man antwoordde niet.

‘Beveelt Madame dat wij verder graven?’

‘Graaft verder en haast u wat meer!’

De jager keerde terug naar den kuil, dien de mannen groeven boven een dof aanhoudend geblaf. De tijd begon den gasten lang te vallen. Zij hadden eindelijk gedaan met eten en peuzelen aan versnaperingen. Enkelen waren al opgestaan en slenterden door het bosch. Iemand brak het zwijgen met den naam van den verloren Tommy.

Madame Voronides riep:

‘Kon ik die twee maar vinden!’

Mr. Brown ried:

‘Looft U een hooge premie uit voor het terugbrengen.’

‘Neen Mr. Brown! dat zou tegen mijn principes zijn. Een premie looft men uit aan een eerlijken vinder. Deze twee menschen zijn niet eerlijk. Zij hebben niet gevonden, zij hebben genomen. Als ik hun geld gaf zou ik oneerlijkheid beloonen - stelen en helen. Het zou aanzetten zijn tot diefstal, tot speculeeren op de gehechtheid aan een lievelingsdier, op de edelste gevoelens van het menschelijk hart. Dat mag ik niet doen.’

Mr. Brown dronk zwijgend zijn wijn uit.

Niemand zei iets.

Daar barstte door de dun geworden aardlaag het gebas der honden uit met een woede die de lucht verscheurde. Het bosch werd vervuld van het moordzuchtige getier. De vrouwen hielden de handen tegen de ooren. De jager schreeuwde:

‘Wij hebben hem, wij hebben hem!’

Het gezelschap sprong op. Allen haastten naar den kuil waarin hij tot aan de schouders toe stond.

Hij had de spade weggeworpen. Met de scherpe vork in de hand stond hij gebukt.

Daar kwam onder in den kuil, waar een bres was in den wand, iets grauwgeels te zien, een borstelige rug. De honden gilden. De geelgrauwe borstelige rug kwam het opene in.

De jager hief met beide handen de vork in de hoogte, en

stiet de tanden in het dier. Toen haalde hij het uit zijn schuilhoek, wrikte het op, tilde het omhoog. Twintig handen grepen er naar. Een spartelend bloedend lichaam viel op den bestrooiden boschgrond. De jager heesch zich uit den kuil. Hij plantte den das den voet op de flank en trok hem met een ruk den vork uit. Langzaam kwam bloed afgedruppeld over de grauwgele borstels.

De honden waren er plotseling, hijgend, de tong uit den muil. Elk aan een kant van de prooi grauwden zij tegen elkander. De jager keek naar de bel bloederig schuim die aan den hoek van den muil opborrelde en langzaam aflekte langs het wit van de wang waar de streep zwart overheen loopt naar den schouder.

'Ik heb hem in de long geraakt.'

De das sloeg om zich heen met zijn sterke pooten. Een van de honden kreeg een schop waarvan hij achteruit vloog, den staart tusschen de beenen, maar dadelijk kwam hij terug en zette zich weer naast den das.

Een heer die een wandelstok in de hand had, gaf hem een por in de ribben.

'Hij heeft nog kracht genoeg.'

'Zoo'n dier is taai. Het verdraagt veel meer dan een mensch. Ik heb in den oorlog wel gewonden vervoerd die op het transport naar de barak stierven aan veel geringer wonden dan hij nu heeft.'

Een ander van de gasten vroeg:

'Is het vleesch goed van smaak?'

'Neen, men kan het niet eten. Dat laten wij liggen voor den vos en de kraaien.'

Madame Voronides bezag het stuiptrekkende lijf door haar face à main.

'De kleuren zijn leelijk-vuil geel en zwart. Alleen de witte kop is wel aardig met die zwarten dwarsstreep. Maar voor een pels is het haar veel te ruig.'

De jager zei:

'Al de jagerregimenten hadden vroeger ransels van dassenvel. Het stond heel goed!'

De heer met den wandelstok stelde voor:

'Een weitasch er van zou misschien wel aardig zijn voor Monsieur Voronides.'

En een onderdrukt lachen ging door de groep der gasten Madame Voronides veinsde onopmerkzaamheid. Zij richtte haar zwarte oogen en face à main op Bäbeli, die door den kring gedrongen bukte naar Seppl.

‘O! zijn poot!’

‘Hij is den das te na gekomen, Mademoiselle. Nog maar een onbesuisd jong beest zonder ervaring; misschien de eerste maal dat hij op jacht is?’

Bäbeli ijlde met Seppl naar haar moeder. Zij nam haar zakdoekje om den half doorgebeten poot te verbinden, de moeder bond den haren er over heen. Maar het windsel was dadelijk doortrokken en druipend van bloed.

Zij begon te schreien.

‘O, wat is het allemaal akelig!’

En wist niet of zij het meest haar kleinen lieveling beklaagde met de wreede wond in zijn poot, of den doodgemartelden das, het onnoozele dier, of de menschen die het eene dier africhten op het andere, en, tot gruwelijke genoegens zichzelven ophitsend, lijden aan hun ziel terwijl zij leed aandoen. De jager kwam met verband.

‘Dat ten minste heb ik in het veld geleerd, een goed verband leggen.’

Toen hij er gereed mee was aaide hij Seppl eens over den kop. Seppl likte zijn hand. Mr. Brown sprak Frau Winterhalter aan, om haar zijn auto aan te bieden.

‘Het is een lange weg naar stad, Madame. Mademoiselle - Uw dochter niet waar? - schijnt zeer ontroerd. En uw kleine hond mag niet loopen nu.’

Lady Eveleen was hem nieuwsgierig gevolgd. Zij zag Bäbeli aan, deed haar oogen wijd open, keek nog eens goed, en haastte naar haar gastvrouw.

Een oogenblik later kwamen zij te samen terug. Madame Voronides hijgde; zij repte zich wat zij kon op haar vleezige voeten die over het strakke schoeisel heenpuilend dat de opgeperste aderen bol opstonden door de ragfijne zijden kous, zwikten bij elken stap op die hooge puntige hakken. Zij waggelde recht op Bäbeli toe, voor wie Mr. Brown het portier open hield van zijn auto.

‘Een oogenblik, als ik U mag verzoeken Mr. Brown.

Mademoiselle geeft U mij mijn hond terug, dien u daar op den arm hebt.'

Verbaasd zag Bäbeli in de zwarte toornige oogen.

'U vergist zich, Madame. Dit is onze eigen hond. Hij lijkt precies op den Uwen. Uw chauffeur heeft hem al eens daarvoor aangezien. Maar hij is de onze. Ziet u maar zijn naam staat op zijn halsband!'

En zij wees der van drift roode vrouw het Seppl op het geschenk van Monsieur Charles.

Madame Voronides krijschte.

'Ah! met een halsband meent U te kunnen bewijzen dat de hond van U is! Een halsband is gemakkelijk om te doen! Maar deze hond is van mij, uit hetzelfde nest als Tommy, op wien het geen wonder is, dat hij zoo precies lijkt! Mijn Bobby is het dien een slechte bediende, dien ik daarvoor ook heb weggejaagd, in zee heeft gegooid. En de man die hem daaruit heeft gehaald, heeft hem aan U gegeven, inplaats van behoorlijk aan den politie-agent die er al aan kwam. Maar voor dien heeft hij zich wel vlug uit de voeten gemaakt!'

Bäbeli had eerst sprakeloos gestaan van verbijstering; maar nu vond zij woorden.

'Hij heeft zich niet "uit de voeten gemaakt", uitgelachen heeft hij dien agent!'

Madame Voronides werd woedend, Een toornig rood vlamde op haar wangen.

'Ik zeg wat ik weet! Deze heer en dame hebben alles gezien. Die man heeft een glas cognac weggenomen van hun tafeltje. U ziet, ik heb getuigen, ontkennen helpt u niet.'

De moeder deed een stap naar voren en legde den arm om Bäbeli.

'Mijn dochter heeft niets te ontkennen, Madame, zij heeft geen kwaad gedaan!'

Mr. Brown zei strak:

'Er heerscht hier een misverstand. De agent kwam enkel en alleen om dien heer te waarschuwen dat badcostuum niet geoorloofd is op den Boulevard en enkel daarom ging de bader weer in zee. Wat mijzelven betreft, ik moet weigeren als getuige te worden aangeroepen. Ik ben niet bereid te verklaren, dat ik mademoiselle herken als dat jonge meisje dat

ik vier maanden geleden enkele minuten zag. En wat den hond betreft, voor een niet-kenner als ik, is er geen verschil tusschen den eenen dashond en den anderen.'

Lady Eveleen zweeg, verlegen over de scène en haar eigen figuur.

Maar Bäbeli richtte zich op.

'Ik ontken niets, Madame. Ik heb monsieur Charles te hulp geroepen toen ik Seppl zag verdrinken en hem meegenomen naar huis omdat ik medelijden met hem had. Hier is hij.'

Madame Voronides greep hem als greep zij een prooi.

* * *

Hoeveel Seppl voor haar was geweest, Bäbeli begreep het pas goed toen hij er niet meer was. Zij miste hem aldoor. Miste dien blik uit heldere bruine oogjes en die twee vertrouwelijke pooten op haar deken bij het wakker worden, dat jolige om haar heen springen op weg naar het atelier, dat listige te voorschijn gluren onder de gordijn-franje uit terwijl zij zat te werken, die luidruchtige vreugde bij het samen naar huis gaan, die tevredenheid vlak tegen haar aan, 's avonds onder de lamp en de speelsche liefkozingen van het jolige wezentje, onder haar naarstigen arbeid met moeder te samen en de zorgelijke besprekingen.

Op het atelier misten zij hem ook, Madame vroeg naar hem en al de meisjes. Hij had vroolijkheid aangebracht.

Toen Bäbeli in antwoord op al de vragen naar Seppl zei, dat de rechtmatige eigenaar hem had opgeëischt riepen allen: 'Hoe zoo? hoe kon nog recht gelden na verwerping?'

Want zij wisten dat Seppl van verdrinken was gered. Maar op den naam van Madame Voronides werden allen stil.

De moeder had dadelijk Seppl's mandje en zijn kommetje weggezet waar Bäbeli die niet meer zou zien. En zij trachtte haar te troosten; zij moest maar bedenken dat Seppl het nu veel beter had dan zij het hem konden geven. Maar toen riep Bäbeli en de tranen kwamen haar in de oogen:

'Neen hij heeft het niet beter dan bij ons, hij heeft het niet zoo goed! Wij hielden van hem, en hij hield van ons; hij was gelukkig hier. Dat is hij niet bij Madame Voronides. Houdt zij van hem? Toen hij ziek was heeft zij hem overgelaten aan dien knecht, dien zij kende voor een ruw mensch.

Toen hij in het dassenhol zat en haar eigen hond ook en wij hadden zulk een angst, maakte zij er een feest van voor haar gasten. Nu zal zij hem aankleeden als een pop met belachelijke prullen die hem hinderen. Daar vraagt zij niet naar, voor zichzelf vindt zij het aardig. Neen, zij geeft niets om hem. Het is haar immers aan te zien, zij denkt alleen om zichzelf!'

De moeder sprak niet meer over hem. Zij begreep hoezeer Bäbeli zich haar onachtzaamheid in het bosch verweet; en zeker ook wel het tegenhouden van de zaak met den hondenkoopman. Nu hadden zij Seppl verloren en in het geheel niets in de plaats. Zij onderdrukte zoo goed als zij kon den hoest die haar weer kwelde sedert opnieuw de mistral woei en de lucht een wervelende stofwolk was.

Twee dagen na dien bedroefden dag van Seppl's verlies kwam Bäbeli lusteloos terug uit het atelier, daar zag zij haar moeder uit het venster wenken met een blij gezicht.

Zij vloog de trap op.

'Seppl?'

'Och wat, Seppl! Oom Jakob heeft het geld gezonden voor de reis. Zondag zijn wij thuis!'

'O moeder, o! moedertje!'

Zij vielen elkander in de armen, tegelijk lachend en schreiend van vreugde.

En de moeder, beurtelings verhalend en voorlezend uit den brief van broeder Jacob die schreef dat zij haar huisje weer kon betrekken want juist hadden de huurders het ontruimd, was er al in gedachten en aan het schoonmaken en aan het inruimen, ging door den tuin en wees Bäbeli waar zij akelei wilde zaaien en waar duizendschoon. En Bäbeli riep:

'En ik krijg mijn kamertje weer, niet moeder? en zie het groene meer in den zonsopgang als ik wakker word!'

Maar toch, terwijl zij de dorade bakte die Moeder in de uitbundigheid harer vreugde had gekocht voor een feestmaal met een gougloppe van den confiseur voor dessert, een echten Zwitserschen Gugelhopf, terwijl zij den goudig glanzenden visch bakte, zuchtte Bäbeli:

'Als wij nu Seppl mee konden nemen naar huis!'

De moeder had het ook al gedacht. Zij zei:

‘Kind, wij zullen neef Frantz vragen om een hondje als er weer een nest is van zijn Seppl.’

Want zij waren verzoend nu met de familie. Allen kwamen haar opzoeken. Zij zaten met haar en Bäbeli op de tuinbank onder den grooten appelboom die nu haast ging bloeien. Al de oude klanten kwamen terug, zij behoefden niet te zien op een penning, de kost van een hondje kon er goed af.

‘Wij vragen Neef Frantz om een mooi hondje en dat noem je dan weer Seppl.’

Bäbeli antwoordde niet.

Zij gingen te zamen zitten naaien aan die oude japon die voor een heel klein weinigje geld nieuw moest worden, een, twee, zeven moest die nu af en zij haastten zich, daar hoorden zij den tred van Monsieur Charles op de trap.

En zijn vroolijke stem kwam om de deur:

‘Mogen wij binnenkomen met ons beiden?’

Daar stond hij, lachend. En van zijn arm viel meer dan sprong Seppl op Bäbeli's schoot. En hij had zijn twee pootjes op haar schouders en deed zich pijn aan het gewonde, maar jankte nog scheller van vreugd en likte haar in haar hals, om haar kin, op haar wang, waar hij haar maar kon raken. En Bäbeli die hem zachtjes afweerde en liefkoosde tegelijk riep maar:

‘Seppl, mijn Seppeli!’

En Seppl jankte onbedaarlijk, al scheller, buiten zichzelf van blijdschap, half dol, het was of hij zou barsten van geluk, zijn hart had geen ruimte genoeg meer in dat kleine lichaam. Bäbeli had haar twee armen om hem heen - zij drukte hem tegen zich aan.

‘Nu hebben wij elkander weer! Seppl mijn vriendje! Nu neemt ook niemand je mij weer af!’

De jonge man vroeg, bevreemd, wat er dan toch was gebeurd met Seppl? En kreeg meer te raden dan te vernemen uit het bij stukken en brokken gedane verhaal van de moeder, die van den hak op den tak springend tegelijk van broeder Jakobs brief sprak en van Seppl in het hol van den das en Bäbeli's onverzettelijk besluit liever den geheelen nacht aan den ingang te wachten dan zonder hem heen te gaan.

De plotselinge aankondiging van scheiden had Charles

zulk een schok gegeven dat hij niet meer hoorde wat Frau Winterhalter verder zei; geheel verloren staarde hij op Bäbeli.

Hij dacht:

'Nu gaat zij heen!'

Frau Winterhalter ging voort:

'En toen zei die Engelsche dame 'Mijn man en ik hebben het gezien en die meneer - dat was U, Monsieur Charles! - nam een glas cognac weg van ons tafeltje, en Madame Voronides....'

Charles had zijn bezinning herwonnen: bij dien naam van Voronides sprong hij op.

'Die? Die? Dan weet ik het einde al van de geschiedenis, zij heeft U Seppl afgenomen!'

'Afgerukt!' riep Bäbeli.

'Ja dat zal zij wel gedaan hebben - als een roover zijn buit. Ik ken die vrouw. Ik heb haar moeten interviewen voor den Phare. "Onze illustre Gasten" heette die reeks artikelen, die de hoofdredacteur had bedacht; de doorluchtigheid straalde uit de vertering in de groote hotels en de pleizier-inrichtingen van Nice. Zij was de eerste dier doorluchtigen, die hun portret in den Phare wenschten te zien. Dat is geen vrouw! Dat is een ijdelheid, een hebzucht, een begeerte naar macht. Alles is bezit voor haar, de aarde en haar volheid. Als een zeeroover op de zee zoo zeilt zij op de petroleum. Altijd meer buit! Altijd grooter macht! Haar man, haar zoon, haar villa hier, haar hotel in Parijs, haar landgoed in Roemenië, haar parelsnoer waarvoor de grootste juwelier in Londen tien jaar lang de parels bijeen heeft doen zoeken, haar diamanten tiara die de kroon der Koningin overschittert - dat alles is voor haar een en hetzelfde - bezit, oorzaak en genot en teeken van macht. Zij begeert niet anders, zij kan zelfs niet begrijpen dat iets anders begeerlijk zou kunnen wezen. Zij heeft U Seppl afgerukt, niet omdat zij van hem houdt - zij kàn niet liefhebben - maar omdat hij bezit is; hoewel nog zulk een klein bezit, toch bezit; bezit dat haar macht toont, haar rang in de wereld; hij komt uit een koninklijken stal! Daarom wil zij hem, daarom alleen!'

'O! Monsieur Charles! U zegt alles wat ik den heelen tijd heb gedacht! En nu houd ik Seppl; hij zou al te ongelukkig zijn bij haar.'

De moeder schudde het hoofd.

‘Monsieur Charles, U meent het zoo goed met ons! Maar brengt U toch Bäbeli niet op zulke gedachten! Recht is recht al valt het nog zoo hard er aan te gehoorzamen. Morgen aan den dag gaat Seppl naar Madame Voronides terug. Zouden wij gestolen goed houden?’

‘Goed! Goed! is Seppl een ding? Heeft hij geen gevoel en geen verstand? Heeft hij niet ook zijn recht in de wereld?’

Bäbeli had het hartstochtelijk uitgeroepen, haar oogen flonkerden.

Gal zag haar aan met een langen blik.

‘Mademoiselle Bäbeli, als U wist hoe dankbaar ik U ben voor dat woord! Het recht van het dier! Wie denkt daaraan? Wij menschen beschouwen alles als geschapen om onzentwil, dingen en wezens. De dieren, meenen wij, zijn er voor ons gebruik of misbruik, ons genoegen, onze baat, onzen dienst, wij kunnen met een dier doen wat wij willen, het heeft zich niet te verzetten. Een voerman mag een oud uitgemergeld paard voor de veel te zware kar voortranselen tot het er bij neervalt. Een boer mag zijn ganzen het dons uit de bloedende borst plukken voor zijn dekbed, hij mag hen opsluiten in een kooi waarin zij zich niet kunnen bewegen en hen volproppen met ballen voer die hij hun de keel in duwt, terwijl hij hen zonder een druppel water laat versmachten, opdat de zieke lever zal zwellen en zwaar worden op de schaal van den opkooper voor den fabrikant van pâté de foie gras. Een jager mag klemmen zetten waarin het beknelde dier, met gebroken beenderen worstelend om los te komen, zichzelven verscheurt. Wie verbiedt het hun? Het is hun recht! Wie verbiedt Madame Voronides van een aardigen verstandigen aanhankelijken hond een stomp speelding te maken, hem vast te houden tegen zijn zin, en hem terug te halen als hij wegloopt! Het is haar recht, niet waar? O Mademoiselle Bäbeli, hoe zal ik mij verheugen als U Seppl medeneemt naar waar zij hem nooit meer kan vinden!’

De moeder bleef standvastig.

‘Als het recht van een mensch staat tegenover het recht van een dier, moet het recht van het dier wijken, Monsieur Charles.’

Gal geraakte in drift.

'Als die vrouw een mensch was, zou zij zelve dat diertje dat Bäbeli heeft gered, gekoesterd, verzorgd, genezen en dat in zijn dankbaarheid aan haar hangt, aan Bäbeli hebben gegeven. Neen, Madame! het gaat hier niet om het recht van een mensch; maar om de botviering van ijdelheid en heerschzucht aan een weerloos wezen, om het recht dat macht is tegenover het recht dat goedheid is.'

Hij hield zich in.

'Ik vraag U vergiffenis als ik te ver ben gegaan. Dit is een zaak die mij in het hart raakt. Van kind af heb ik gevochten voor het recht van het dier op goedheid.'

Haastig ging hij heen. De twee vrouwen hoorden hem stilstaan op de trap of hij terug wou keeren. Maar toen ijlde hij het huis uit.

'Hij meent het goed met ons en goed met Seppl, Monsieur Charles. Hij is een goed mensch! Maar al te onstuimig en onbesuisd. Zooals toen op een wijnvat over de zee, zoo, denk ik soms, schommelt hij over het leven.'

Bäbeli antwoordde niet.

De moeder hernam:

'Het is maar een geluk dat die Mevrouw onzen naam en ons adres niet weet. Anders had zij Seppl al terug laten halen. Want zeker begrijpt - niet zijzelve dat geloof ik niet, - maar zeker begrijpt die chauffeur wel, dat hij naar ons is teruggeloopen. Nu kunnen wij de eer aan ons houden. Ga morgen zoo vroeg mogelijk, kind. Beter doorgeloopen dan doorgekropen, met een verdrietig ding waaraan niets is te doen.'

Daar het kind niet antwoordde, zei de moeder ietwat streng:

'Je denkt aldoor aan Seppl, maar denk nu ook eens aan ons. Zouden wij ooit pleizier van Seppl kunnen hebben als wij hem hielden? En als Oom Jakob en als Neef Franz, die verstand heeft van honden, ons vroegen hoe wij aan zulk een kostbaar dier kwamen, wat zouden wij dan moeten antwoorden? Denk daar eens over na!'

Bäbeli zei bedrukt:

'Ja, moeder.'

De twee waren al te bed, toen zei de moeder door den donker naar Bäbeli sprekend:

‘Het is waar, de dieren hebben recht op goedheid, maar wij menschen die moeten vechten om ons dagelijksch bestaan, worden voor goedheid te hard.’

Dien geheelen nacht lag Bäbeli wakker. Zij dacht na, zooals zij nog nooit in haar jonge leven had nagedacht. Het was waar wat moeder zeide, het was waar - o! nog veel meer waar! - wat Monsieur Charles zeide.

Zij richtte zich op van haar kussen, en met het hoofd op de hand zag zij op Seppl in het schijnsel van de straatlantaarn dat door den reet der dunne gordijnen kwam. Flauw glansde zijn zwarte rug er in met een gebogen glimp. Hij sliep vast.

‘Seppl, je bent naar mij toe gevlucht als naar je veiligheid. En nu moet ik je zelf uitleveren aan die harde vrouw.’

Zij stelde zich voor hoe hij weer zou wegloopen en telkens weer - hij liet zich immers niet vasthouden! en kwam voor een gesloten deur, en daar bleef zitten janken tot de buren hem wegjoegen. Een ruw mensch schopte hem de trap af. Hij zwierf door de straten, hongerig, doodmoe, vervuild. Eindelijk pakte de politie hem op; die maakte hem af. En haar kussen werd nat van tranen.

Maar eindelijk dacht zij of het niet mogelijk zou zijn dat Madame Voronides medelijden kreeg met Seppl en hem bij haar liet? Zij was toch moeder; zij had een klein hulpbehoevend wezen gekoesterd en gekust. Zoo hard als zij Monsieur Charles leek kon zij zeker niet zijn. Het kwam er maar op aan den weg te vinden naar haar hart, het goede woord te spreken dat de goede plaats vindt. Terwijl Madame Voronides al zachter werd in haar voorstelling - zij lachte en speelde met een kindje nu - zocht Bäbeli naar dat goede woord. Want hoe Madame Voronides te doen begrijpen dat Seppl liever bij hen beiden was dan bij haar, zonder haar te vertoornen voorbij alle mogelijkheid van toegeven?

Het ochtendlicht scheen haar al in de oogen, toen geloofde zij dat zij het gevonden had: bij een leven in de vrije natuur als overeenkwam met zijn aard en zooals hij het zou hebben te samen met moeder en haar aan het Meer, zou hij toch gelukkiger zijn dan in de groote steden, in Nice of in Parijs, waar hij om het gevaar op de straten altijd aan den ketting gehouden moest worden.

Seppl woog zwaar op haar arm toen zij, tusschen hoop en vrees, hem een half uur ver naar de Villa Voronides droeg.

Zij dacht hoe licht hij was geweest toen zij hem naar huis droeg uit de zee. Hij was goed gegroeid bij moeder en haar, al had hij dan niet al dat dure voedsel gekregen dat de hondenkoopman noodig noemde en evenmin elken dag vleesch, zoomin als zij zelven....

Seppl keek onrustig, toen zij hem het hek binnendroeg; een smalle sikkel wit stond langs het bruin van zijn afgewende oogen. Zij aaide hem.

'Straks gaan wij weer samen naar huis Seppl.'

Maar hij beefde.

En Bäbeli's hand beefde ook, toen zij op den knop drukte aan de monumentale deur.

De opendoende livereiknecht sloeg een blik op haar die haar van het hoofd tot de voeten opnam, en zei, de ingang voor personeel was aan de achterzijde van het huis, en daar zou haar het geld worden gebracht. En hij stak de hand uit naar Seppl's nek.

Seppl trok de lip op en gromde door zijn tanden.

Bäbeli zei moedig.

'Ik verzoek Madame te mogen spreken.'

De knecht in de prachtige groene liverei met de gouden knoopen keek haar aan, aarzelde, en liet haar met Seppl op den arm binnen in een kamer, waar een bijzonder sierlijk gekleed jong mensch met een gouden polsband aan de rechter hand een sterk geparfumeerde sigaret zat te rooken onder het bladeren in een geïllustreerd tijdschrift.

'Bobby, Monsieur Gorovei. Hier is iemand die hem terugbrengt.'

Het jongmensch stond langzaam op, slenterde naar een groote schrijftafel, ontsloot een lade en reikte met een beweging die zijn gouden polsband deed schitteren, Bäbeli drie bankbiljetten toe.

'Vijftienhonderd francs. Wilt u natellen en teekenen?'

Hij schreef op een blad papier en legde het met een pen er naast op de tafel.

Bäbeli zag hem verbaasd aan.

Eenigszins ongeduldig en zeer uit de hoogte zei hij:

'De premie die Madame heeft uitgeloofd voor het terug-

brengen van Bobby. U hebt de advertentie gezien in den Phare van dezen ochtend. Wilt u de quitantie teekenen? - Bobby! in je mand!'

Bäbeli was een stap teruggedeinsd, zij klemde Seppl vast tegen zich aan.

'Ik heb die advertentie niet gezien. Ik verzoek Madame te mogen spreken.'

Het jongmensch zei nog meer uit de hoogte:

'Madame is op dit uur niet te spreken voor' - hij veranderde het woord dat hem op de tong lag, snel in 'voor vreemden.' Ik ben de secretaris. Ik heb opdracht deze zaak te behandelen. Wil de quitantie teekenen en Bobby hier laten, Mademoiselle.'

Bäbeli kleurde.

'Madame zal mij, geloof ik, ontvangen wanneer zij weet dat ik haar Seppl kom terugbrengen.'

En in antwoord op den blik tusschen verbazing en onbeschaamdheid in van den secretaris, voegde zij er op vasten toon aan toe;

'Ik zal hem aan niemand afgeven dan aan haarzelve.'

Zij zag Monsieur Gorovei recht in de oogen.

Hij scheen op het punt iets te zeggen. Maar haalde de schouders op, en nam een telefoon-hoorn in de hand waarin hij eenige radde woorden sprak van een taal die Bäbeli niet verstond. Echter hoorde zij: 'Bobby'. Er kwam antwoord in een schelle kregele stem. De secretaris beval den knecht 'dit jonge meisje' bij Madame te brengen.

Een wit marmeren vestibule door en een trap op die een heuvel van bloeiende mimosa, camelia en azalea geleek, bracht de man haar naar een groot vertrek, heel en al blauw van binnenschijnende zee en hemel. Blakend in vuurrood lag Madame Voronides op een sofa in de volle zon.

Zij riep met haar schelle stem:

'Bobby! ongehoorzaam dier! Eigenlijk moest ik je aan Ulrich laten brengen dat hij je afstrafte met de karwats.'

Toen pas zag zij Bäbeli aan.

'U! U! Waarom hebt U hem niet dadelijk teruggebracht in plaats van te wachten op een advertentie? De premie was natuurlijk bedoeld voor een vinder die niet wist wie de

eigenaar was van het dier. Mijn secretaris zegt mij dat U hem alleen aan mij wildet afgeven; waarom? Hij had order om uit te betalen.'

Bäbeli, onthutst door haar toornigen blik en toon, en door dat herhaalde woord van geld, begon te stamelen.

'Wij hebben niets geweten van een premie Madame, wij lezen geen couranten. En Seppl is pas gister avond laat gekomen, Monsieur Charles bracht hem. Hij zat voor de voordeur.'

'Ah! en wie is die Monsieur Charles die zoo maar een hond medeneemt van de straat om hem cadeau te doen aan een kennis?'

Bäbeli voelde zich verloren. Madame Voronides kon Charles niet anders dan kwalijk gezind zijn.

'Monsieur Charles is hij die Seppl gered heeft uit zee. Hij is altijd heel goed voor hem geweest. Hij heeft ons ook geholpen aan een veearts die hem van de schurft heeft genezen. Hij houdt van dieren.'

'Die man die op een wijnvat dreef en die Mr. Brown zijn cognac wegnam? Ah! dat is de tweede maal dan, dat hij zich mijn hond toe-eigent om er naar zijn goedvinden over te beschikken. Ik vroeg U zijn naam, wil mij dien zeggen!'

'Wat heb ik gedaan?' dacht Bäbeli. 'Nu zal zij hem aanklagen!'

'Nu? U schijnt niet te begrijpen, Mademoiselle, dat verzwijgen zoo weinig als ontkennen helpt in dit geval. Er zijn genoeg getuigen geweest van dat ongepaste tooneel - dat hebt U toch kunnen ervaren in Montboron, nu pas, toen die heer en dame U herkenden. Nu dan: Hoe heet die eigenmachtige vriend van U? Monsieur Charles wie?'

Bäbeli wist zich niet meer te redden.

'Monsieur Charles Gal.'

'Wat! Gal? Gal van den Phare de Nice?'

Bäbeli durfde niet opzien, terwijl zij haar ja murmelde.

Anders had zij gezien hoe het dreigende gezicht tegenover haar als doorbrekende zon zoo blijde werd. Want de Roemeensche die op den eersten blik bekoord was geworden door de Provençalen-schoonheid van den jongen man, had van dat vraaggesprek voor den Phare de Nice een herinnering behouden

als ware hij bekoord geworden door haar; en het artikel over haar (door den hoofdredacteur met forsche streken eigenhandig bijgewerkt), dat de reeks van Nos Illustres Hôtes opende, had gesmaakt naar meer. Zij had al besloten Monsieur Ch. Gal een invitatie te zenden voor een feest dat het schitterendste zou worden van het seizoen en dat prinselijke gasten met hun tegenwoordigheid zouden vereeren. Wat hij schreef zou niet een Compte Rendu zijn van het banale soort met enkel de namen der voornaamste gasten en eenige gemeenplaatsen, maar iets 'geziens', ja! iets dichterlijks. Monsieur Gal, het was hem aan te zien, was een dichter.

Op een toon die Bäbeli verrast en blijde deed opkijken, zei zij:

'Hoe, Monsieur Gal van den Phare was dat? Dien ken ik zeer goed; een buitengewoon talent! Dat juist hij het moest wezen die mijn Bobby redde! Als U mij dat gezegd hadt in Montboron, Mademoiselle, had ik hem dadelijk geschreven om hem te bedanken. Hoeveel genoegen zou het hem gedaan hebben te weten dat hij mij zulk een dienst had bewezen! Maar dat verzuim zal dadelijk worden ingehaald. Nu begrijp ik dat U mij zelve wildet spreken, Mademoiselle. U hadt wel gelijk! Mijn goede Gorovei zou van de zaak niets hebben begrepen.'

Met een vriendelijk gebaar strekte zij de handen naar Seppl uit, om hem op den schoot te nemen.

'Bobby, het zal mij niet verwonderen als je te avond of te morgen nog eens verheerlijkt wordt in de litteratuur. Dat was een dichter die je redde, Lady Eveleen Brown zei een Grieksche God! Bacchus en Triton in eenen! Wat een avontuur voor een kleinen ondeugenden ongehoorzamen hond! Kent U monsieur Gal nader, Mademoiselle?'

Al kon zij de oorzaak van den omslag in Madame Voronides stemming niet bevroeden, Bäbeli begreep dat zij er haar en Seppl's voordeel mee kon doen.

'Hij komt nu en dan bij ons om te zien hoe Seppl het maakt, Madame. Hij stelt veel belang in hem. Hij is zulk een dierenvriend! En Seppl schijnt het te begrijpen en te begrijpen dat hij hem dank schuldig is. Als hij Monsieur Charles hoort aankomen op de trap, begint hij te kwispelen en te blaffen.' Madame Voronides glimlachte.

‘Monsieur Gal is een dierenvriend zooals alle zeer goede menschen.’

Zij aaide Seppl die schichtig keek.

Bäbeli voelde in zich opkomen en onderdrukte meteen een verzoeking om op dierlievende gronden Gal te laten pleiten voor de gave van Seppl aan haar. Zij zocht en werd al onzekerder en banger omdat zij den overgang niet vond naar wat zij nu, meende zij, moest zeggen.

Madame Voronides die zag hoe zij bloosde en verbleekte, dacht aan wat haar het vanzelfsprekende leek, het geld.

‘Wat ik daareven zei omtrent de premie, Mademoiselle, vervalt nu natuurlijk geheel en al. Zij komt u ruimschoots toe! En te meer nu U er in het geheel niet van wist, doch uit eigen beweging, zoo loyaal mogelijk, kwaamt om mij Bobby terug te brengen en het geheele zoo ingewikkelde en interessante geval te verklaren. Het is mij een waar genoegen u uwe goede zorgen voor Bobby althans financieel te vergoeden!’

Zij richtte zich halverwege op uit de kussens en tastte in een kleine Boule-secretaire naast de sofa. Zij schoof de bankbiljetten in een enveloppe.

‘Dank U, Mademoiselle! en dankt U voor mij ook Madame uw Moeder.’

En zij reikte Bäbeli de enveloppe toe.

De wisselvallige blos schoot Bäbeli zoo vurig in het gezicht, dat de tranen haar in de oogen sprongen. Zonder goed te weten wat zij deed, weerde zij die zware, van goud en edelgesteente flonkerende hand vol geld af, en tastte naar de andere.

‘Geen geld Madame, geen geld voor Seppl! O, Madame! ik....

Hulpeloos zag zij Madame Voronides aan met smeekende oogen.

Seppl stond onrustig op. Hij maakte een piepend geluid in zijn keel.

Madame Voronides zei eenigszins koel:

‘U zult mij toch zeker niet willen beletten mijn verplichtingen na te komen, Mademoiselle. U hebt onkosten gehad door mijn hond. Die wensch ik te vergoeden. Of is misschien vijftienhonderd niet genoeg? Ik heb aan de rekening van den veearts niet gedacht, ik beken het.’

En zij zocht naar een vierde bankbiljet.

Wanhopig en met het gevoel dat nu toch alles vergeefsch was en verloren riep Bäbeli:

‘Neen, neen, neen, Madame, geen geld! wij willen geen geld aannemen voor Seppl, wij willen hem niet verkoopen! O, Madame! hij is van U! Maar wij houden zooveel van hem, hij is als een kameraadje, een kleine vriend voor ons! Madame ik kan hem niet missen! U wilt toch dat hij gelukkig zal zijn, U....’

Zij kwam niet verder, zij barstte uit in snikken.

‘O! vannacht wist ik zoo goed wat ik moest zeggen, en nu ben ik alles vergeten! Madame weest u goed, laat u mij Seppl behouden!’

Madame Voronides staarde haar aan, sprakeloos van verbazing.

‘O! nu zijt U boos op mij, ik wist het wel!’

Bäbeli liet zich neervallen op een stoel en sloeg beide handen voor het gezicht. De tranen drupten haar langs de vingers.

Met een huilenden kreet was Seppl op haar schoot, en likte driftig haar handen. Zijn kort hijgend janken klonk als schreide hij met haar mee.

Madame Voronides zag, bevreemd, op het weenende meisje en den kleinen hond die haar trachtte te troosten.

En daar gebeurde iets zonderlings in haar. Het bewustzijn van hier en nu verzonk en òp rees het leven van dertig jaar geleden. Zij was jong, verliefd, gelukkig, de vrouw eindelijk, na al die bittere jaren wachtens in armoede, van haar knappen Manuel, de moeder van een schoonen eersteling, zijn evenbeeld. En daar zat hij op den grond, haar kleine Manuelito, dood ongelukkig onder vaders al te strenge berisping voor een kinderlijk vergrijp, snikkend, met zijn vuistjes in zijn oogen; en zijn kleine terrier Jack, zijn onafscheidelijke speelkameraad, was tegen hem opgesprongen en likte hem jankend in zijn gezichtje. En zij zelve, ook schreiend, haalde den vader er bij, die het jonkske met hond en al op den arm nam.

‘Schrei maar niet, Manuelito, vader is niet boos meer.’

‘Manuel, Manuelito!’ dacht Elena Voronides. ‘Je was zoo bedroefd, mijn jongetje! En Jacky wou je troosten, het trouwe diertje, de kleine kameraad....’

En plotseling stond zij op en boog zich over Bäbeli en Seppl. Met een zachte beweging nam zij de handen weg van dat beschreide gezicht dat haar angstig aanzag met blauwe oogen door tranen heen brandend, met een zachte stem zeide zij en wischte van de gloeiende wang de tranen af:

‘Schrei maar niet mijn kind! als het dan zulk een groote vriendschap is tusschen U en Seppl, dan moet gij beide toch te samen blijven. Neem hem weer mee! Ik schenk hem U.’

Welk een thuiskomst was dat voor de twee!

* * *

Seppl had zijn stap al gehoord op straat. Maar zóo dat hij het huis binnenkwam, Bäbeli. En zij sprong op dat Seppl van haar schoot viel.

Gal barstte de kamer binnen.

‘Bäbeli! De school komt er! En er gebeure wat wil, voor vijf jaar zijn wij veilig!’

Bäbeli juichte het uit.

‘O Charles! wat een geluk!’

Hij greep haar beide handen.

‘Ik ben den koning te rijk!’

Hij straalde.

Bäbeli lachte hem toe door tranen van vreugde heen. En zij dacht:

‘Hoe schoon is hij! de goedheid straalt hem ten oogen uit!’

Frau Winterhalter had het eindelijk voltooide werk uit de handen laten vallen.

Zij nam haar bril af om den jongen man te beter te zien.

‘Het is niet te gelooven! Maar juist als met den brief van broeder Jacob: er gebeuren tòch nog wonderen!’

Gal greep Seppl op, die blaffend naar zijn hand hapte.

‘Dit is de wonderdoener. Seppl heeft de school gesticht!’ Zich werend tegen het uitgelaten dier dat wou stoeien, verhaalde hij.

Madame Voronides was in hoogst eigen persoon hem komen bedanken voor de redding van ‘haar Bobby’ en had met zulke geestdrift zijn moed en Bäbeli's toewijding en ‘Bobby's’ dankbare aanhankelijkheid en de verdiensten van goede menschen en goede dieren jegens elkander geprezen, dat hij

de kans had gewaagd om haar te winnen voor zijn denkbeeld van een school waar zachtheid jegens dieren geleerd zou worden. En zij had hem dadelijk het dubbele gegeven van wat hij als het noodige had genoemd.

'Ik heb haar onrecht gedaan, ik heb niet gezien wat achter dat bonte en bolle verborgen was. Seppl, jou kleine toovenaar! Jij hebt het te voorschijn doen komen toen je het vrouwtje troostte. Neen, ik zal haar nooit meer de Koningin van Scheba noemen. Zij kreeg de tranen in de oogen toen zij mij vertelde van haar zoontje, dien zijn kleinen hond ook zoo troostte. Die Manuelito is vandaag de Petroleum-Koning van Parijs. Wat een geheugen hebben vrouwen. Dertig jaar is dat geleden, als het een dag is. Voor haar was het op dat oogenblik gebeurd.... Wie of wat ben je toch eigenlijk, Seppl, dat je zulke wonderen verricht?'

Bäbeli nam hem in haar armen.

'Je bent een aardig zieltje, dat er uitziet als een kleine zwart-en-bruine hond.'

AUGUSTA DE WIT.

De verkenning

Wie vanuit Weenen Boedapest
wil gaan verkennen, doet het best
de boot te nemen. Uit het blond
alom zijn van den morgenstond
raakt men vanzelf, naar de rivier
zich uitzet, in het dagvertier
van aldoor levendiger licht.
Dan komt ook spoedig her en der
voller bedrijvigheid in zicht,
en is het spel van lief en leed
in gang, eer men het zelf goed weet.
Maar wagen wij ons niet te ver
al dadelijk dit voorland in.
Vangen wij aan bij het begin.

De boot heeft al iets aangenaams,
iets ruims, gemoedelijks, iets Vlaamsch
haast, zou men zeggen; want zoo heet
immers bij voorkeur, wat zich breed
en gastvrij aanbiedt? Maar hier is
't wijdere nog geheimenis
der landen, waar het altijd feest
en vastenavond schijnt geweest
aan ons, die bij het water huizen.
Hier is het Oosten, hier begint
het nachtverhaal. De steppenwind
vaart aan, heet als een ademtocht...

Wij hadden zóó ons plaats gezocht,
dat tusschen vóór- en achterkluizen
niets meldenswaardig ons ontging.
Eerst was het de verademing
van het ontmeren, van het loom
zich te verplaatsen op den stroom,
en van het los van alles zijn.
Het water, bij de waterlijn,
kwam in beroering, en er viel
een witte regen van het wiel.
Een golving rees tegen den boeg,
en een breed dubbel schuimspoor droeg
de stroom naar achter, tot één langen
kronkel. - De reis was aangevangen.

Wij zijn al gauw buiten de stad
en in het Donau-landschap, dat
nù even golvend, dan weer vlak,
geleidelijk ten einder glooit.
Dorpen liggen er wijdverstrooid,
de torens met gebuikte spitsen,
de huizen, diep onder hun dak
gedoken, met geheele ritsen
vierkante vensters, zes of acht
of meer zelfs, en waarachter men
bijkans nog het gelaat verwacht
van Schubert of van Beethoven.

Wij hadden heel wat passagiers
aan boord, Duitschers en Magyaren
en Balkanlieden, en er waren
zoowat een zestig fuseliers,
aflossing voor de grenswacht. Goed
geschoold kwam van het voorschip ons
hun koorzang telkens tegemoet,
en zonk dan weer in het gegons
der stemmen weg. Zoo kwamen wij
de grens- en aanlegplaats nabij.

Tweeledig, zee- en legermacht,
vonden wij ons bijeengebracht:
de een waakte over het scheepsgebeuren
en de ander, op de plecht geplant,
stond nauwgezet, wat zich te land
aan militairs voltrok, te keuren.
Een Oostenrijksch majoor te paard,
gekneveld en gebakkebaard,
ontvangt de pas ontscheepte troepen,
die inderhaast over de kaai,
gehoorzamend den sabelzwaai
van hunnen hopman, samengroepen.
Er wordt gericht, - en uit de flank,
op plots ontploften koperklank,
gaan met gestrekten pas de beenen.
De trom rijdt aan, achter zijn hit, -
en zwenkend is het slotgelid
al om een huizenhoek verdwenen.

Dan gaat de boot weer verder. Na
de hoogten van Bratislava
komt een gedeelte, waar men uur
aan uur met de riviernatuur
alleen is. 't Oever-wilgenrijs
buigen zich kreken doelloos binnen
en reigers, van den kant, beginnen
hun vlucht, eenzaam of paarsgewijs,
en met hun wiekslag drijven zij
langzaam over de woestenij
van land en water. Maar dan wordt
het weer bewoond om ons, en kort
daarop, met een geduchten draai,
schieten wij in de havenbaai
en meren wij te Komarom.

Wat later zien wij Estergom
oprijzen, met zijn kathedraal
hoog boven de rivier, portaal
van Hongarije, zetel van

zijn eersten priestervorst. Hoe kan
een bouwwerk, zelf niet zóó van waarde,
tot zulk eene ongeëvenaarde
beteekenis geraken door
zijn plaatsing? In den avondgloor
stond het, de in steen gehouwen trots
van Hongarije, op zijnen rots, -
werd heel 't eindeloos land rondom
opgang alleen tot Estergom.

Nu liet de fabel niet meer af
van onzen speurtocht. Wijd en zijd,
naardat het daglicht ons begaf,
onthulde van 't Hongaarsche land
zich innerlijker werklijkheid,
eigener aard, - zoo het bestand
van hart en zinnen 't ons gebiedt:
dat men vaak wezenlijker ziet
en dieper schouwt bij minder licht.
Zoo lag dan ook dit vergezicht
klaarder bezonken, - nu de haard
van hevig zonnevuur bedaard
was, - ruimer naar het scheen
van land en hemel, om ons heen.

Bijtijden kwamen wij voorbij
drijvende bouwsels, met opzij
een waterwiel, dat door den stroom
werd rondgedraaid. Zij lagen zwaar
verankerd, drie soms bij elkaar,
en maalden graan. Als uit een droom
hadden zij iets gedrochtelijks,
iets zonderling onwezenlijks.

't Was bijna donker, toen de stad
in zicht kwam. Van te voren had
de heuveldoortocht zich vernauwd,
en tusschen hellingen, bebouwd
met zomerlustverblijven, zocht
de stroom zijn weg in bocht op bocht.

Dan, langzaam, week aan de eene zij
't heuvelmassief, de bedding nam
een scherpe wending, en daar kwam
geleidelijk het uitzicht vrij
op een vóór ons gelegen kom
van donkerte, maar waar rondom
de heuvels dicht stonden bestoken
met lichten, als een uitgebroken
lichtbloeseming tegen een wand
van duisternis, waarvan de rand
nauw onderkenbaar overging
in het gewelf dat, al besterd,
onzinnelijker voortzetting
uit zinnelijker aanvang werd.
En zoo in ons ook was voortaan
het toch al wankele onderscheid
van aardsche en eigen werklijkheid
in de ééne ervaring opgegaan,
die niet meer afdeelt wat men rond
of binnen zich te aanschouwen vond.

Daar lag, in 't midden van de kom,
een eiland, waar de stroom bij glom.
De lengte was een mijl of wat,
de breedte minder, en het had
een opgaand bosch van populieren
en weiden tusschen de rivier en
dat bosch. Omtrent den houtzoom was
er schemering, over het gras,
van feestlicht en van dansmuziek.
Nabij den oever dreef een giek,
waaruit het telkens weer gitaarde.
En telkens ook zag men gepaarde
wandelgestalten, waar de maan
hen niet kon volgen, binnengaan.

Geen onzer was verbaasd geweest
als eenig heidensch zomerfeest
of Bachusviering, met geluid

van tamboerijn en rietpijp, uit
dat bosch te voorschijn was gebroken,
en van geen wonder waar gesproken,
had zich een optocht, rijk verkleed,
over die weiden met een breed
gebaar van hofdans voortbewogen.
Maar die verwachting bleef bedrogen.
Ongerept dreef het eiland in
de stilte van dit nachtbegin.

O, - gij Venetiaansche tijden....

Intusschen steeg aan beide zijden
het stadsbeeld uit den oever op:
vage kontoeren van paleizen,
van kerken, torens, aan den top
gekroond, die in den avond rijzen
en zich in de rivier weerkaatsen.
Daktuinen hangen in de lucht,
volop verlicht, en wandelplaatsen
zijn wemelig nog van gerucht
en van beweging. Donker gaat
de wijde spanning van een brug
tusschen haar peilers voor ons open.
Het koppel wielen draait terug
en stopt. De zware loopplank slaat
omlaag. - De vaart is afgeloopen.

Wij hebben weder vasten grond
onder de voeten. In het rond
zijn huizen, menschen, alle dingen
van allen dag. Zij komen, dringen
zich aan ons op, en gaan voorbij.
Maar onbeleedigd laten zij
wat eenmaal rust in het gemoed,
ons tot ons zelven komen doet,
wat ons, verzameld in geduld,
den innerlijken dag vervult,
wat wij omwaken, niet van zins
daar iets van af te staan.

JAN PRINS.

Over Tolstoi.

I. Inleiding.
Tolstoi's eenheid.

Er is een tijd geweest - in de laatste jaren voor, gedurende, en vlak na den wereldoorlog, dat Tolstoi's ster leek te verbleeken. Zijn faam als episch-psychologisch kunstenaar scheen verduisterd te worden door den roem van Dostojewski. Het kon ook wel niet anders of een geslacht, dat de ergste schuld op zich had geladen en door de meest schrijnende disharmonie werd verscheurd, moest met magnetische kracht getrokken worden tot Dostojewski's troebele, smartelijke, afgrondduistere en tevens puur extatische levensuitbeelding. Het scheen als gingen dien verwachtingen van een naderend rijk van den Antichrist in vervulling en als kon enkel de voorbehoudlooze verdeemoediging, de absolute zelfverzaking, waartoe zijn pathetische stem had opgewekt, de menschheid redden van een gericht, dat goeden en boozen bedreigde. Vergeleken bij Dostojewski's fascineerende subtiliteit scheen Tolstoi's psychologie haast kinderlijk eenvoudig. Vergeleken bij de serafijnsche onstoffelijkheid, waarmee Dostojewski's lichtgestalten boven het leven uitzweven, schenen Tolstoi's lieflijkste geesteskinderen nog met een overmaat van aardschheid bezwaard. Aan velen van hen, die lang in het schemerwoud van Dostojewski's mystiek verwijld hadden, leek de doorzichtige atmosfeer van Tolstoi's innerlijke wereld àl te koel van licht, bijna rationalistisch-nuchter.

Tolstoi's ten achterstelling bij Dostojewski als episch kunste-

naar kon niet lang duren, zoomin als zijn betrekkelijke verwaarloozing als religieus, ethisch en sociaal denker. Zij hebben ook niet lang geduurd. Tolstoi heeft aan de wereld nog oneindig veel te geven. Wie staat als kunstenaar zoo open en onbevangen tegenover het leven als hij; wie leert het ons zoo liefhebben, door ons alle rijkheid en schoonheid daarvan te openbaren? En wie kan ons tot zulk een steun zijn bij de nieuwe rangschikking der levenswaarden, waartegen de menschheid zich zoo heftig verzet en die zij toch zal moeten doorzetten, wil zij tot een hoogeren vorm van samenleving kunnen overgaan?

Reeds vóór de internationale herdenking van Tolstoi's honderdsten geboortedag op 28 Augustus '28, viel een sterke opleving van de belangstelling in zijn persoon en zijn werk te constateeren. Natuurlijk deed die herdenking de belangstelling nog toenemen. Alle facetten van Tolstoi's genie, alle trekken van zijn wezen zijn opnieuw met liefdevolle aandacht onderzocht; de verschillende kanten zijner werkzaamheid werden in tal van geschriften in het licht gesteld. Daarbij verschenen in de laatste jaren een groot aantal biografische dokumenten, waarvan sommige, zooals de brieven van Tolstoi aan zijn vrouw, van groote waarde zijn voor de kennis zijner persoonlijkheid.[1)] In alle landen worden pogingen gedaan om, met gebruikmaking van het steeds toenemend materiaal, de beteekenis van Tolstoi's levenswerk voor de kultuur van onzen tijd vast te stellen.

Tolstoi's werkzaamheid is buitengewoon veelzijdig geweest; daarbij heeft zij zich over een tijdsduur van bijna zestig jaren uitgestrekt. Dit alles maakt het niet gemakkelijk, de geestelijke eenheid van die werkzaamheid te begrijpen. De moeilijkheid hiervan wordt nog vergroot door het feit, dat Tolstoi zelf de eenheid van zijn werken en streven niet altijd beseft heeft. Integendeel: vooral in den eersten tijd na zijn ‘geestelijke wedergeboorte’ geloofde hij innerlijk geheel vernieuwd te zijn en keurde hij niet enkel zijn vroeger leven, maar ook haast al zijn vroeger werk, onvoorwaardelijk af.

1) In Rusland zelf zwelt de stroom der Tolstoi-literatuur onophoudelijk aan, bijna elk nummer van ‘Das neue Ruszland’ bevat een opgave van nieuw-verschenen biografische dokumenten en werken over Tolstoi.

Op het voetspoor van den meester zelf hebben biografen en essayisten vaak het onderscheid tusschen den Tolstoi van vóór en van na de groote geestelijke krisis veel te absoluut opgevat. Mede aan hun verkeerde voorstelling is het toe te schrijven, dat Tolstoi in het bewustzijn der meeste menschen heden ten dage voortleeft als een uiterst dualistische figuur. Ja, men kan wel zeggen, dat in dit bewustzijn heden *twee* Tolstoi's leven, die weinig of niets met elkaar gemeen hebben. De aanhangers en vereerders van elken dier twee bekommeren zich zoo goed als niet om den anderen. Slechts bij uitzondering hebben de bewonderaars van Tolstoi's letterkundige werken uit den tijd vóór zijn 'wedergeboorte' ook belangstelling voor zijn werkzaamheid als religieus en ethisch hervormer. Omgekeerd zijn er onder hen, die Tolstoi als hun leider op zedelijk en maatschappelijk gebied erkennen, niet weinigen die, - hoe vreemd dit ook klinke - 'De Kozakken', 'Oorlog en Vrede' en 'Anna Karenina' nooit hebben gelezen.

De eene zoomin als de andere kategorie van Tolstoivereerders lijken mij tot het volle besef van zijn grootheid doorgedrongen te zijn. Hoe kan men daartoe doordringen, zonder zijn geestelijke eenheid te erkennen? Aan beide kategorieën schijnt een scheur te gaan door Tolstoi's wezen. Ook zijn leven valt voor hen uiteen in twee helften, waartusschen geen verband bestaat.

In de eerste, grootere helft van dat leven gedraagt Tolstoi zich, zooals voor een man van zijn stand gebruikelijk is: hij neemt met hartstocht deel aan wereldsche vermaken en droomt van een schitterende militaire loopbaan. Wanneer het hem niet gelukt, vooruit te komen in het leger, poogt hij zijn grondbezit produktief te maken en zooveel mogelijk geld te verdienen met zijn letterkundige werken. Maar dan, in de overgangsjaren van volgroeide kracht naar rijpen leeftijd, is het of zijn eerste persoonlijkheid hem ontvalt. Na een vreeselijke, langdurige innerlijke worsteling wordt hij omstreeks zijn 50ste jaar, zooals hij het noemt 'ten tweede male geboren'. Van nu af aan verwerpt hij haast alles, wat hij in de eerste helft van zijn leven hartstochtelijk had aanvaard. Hij veroordeelt zijn vroegere leefwijze als slecht en de meeste zijner geschriften als nutteloos, zoo niet als onzedelijk: tevens acht

hij ze haast alle artistiek-minderwaardig. Hij, de kultuurmensch en kunstenaar, verwerpt de geheele moderne kultuur en bijna de geheele moderne kunst, als enkel dienend tot tijdverdrijf voor een groep ‘maatschappelijke parasieten’. Hij, de edelman, verklaart alle sociale voorrechten in strijd te zijn met het Evangelie. Hij, de grootgrondbezitter, veroordeelt het privaatbezit van den grond als het ergste van alle maatschappelijke euvelen, de hoofdoorzaak van de onvrijheid en de ellende der volksmassa's. Hij, de vroegere officier, wekt op tot weigering om belasting te betalen en tot dienstweigering, dat is tot ongehoorzaamheid aan den staat. Hij, de geloovige Christen, bestrijdt fel de Kerk als de gevaarlijkste van alle maatschappelijke machten, omdat zij het volk dom houdt en misleidt. Hij, eens ‘een groote minnaar zonder ruste’, verdoemt de geslachtsliefde als de ergste vijand van zedelijke reinheid en geestelijke groei, de groote bron van zonde en bederf. Hij, eens zelf de slaaf van ontelbare begeerten, ziet ‘het stoppen van het gat der begeer lijkheid’, dat is de matiging der stoffelijke behoeften, als de weg tot oplossing der sociale kwestie. De rijken wekt hij op, vrijwillig afstand te doen van hun voorrechten, handen-arbeid te verrichten en terug te keeren tot een eenvoudig leven op het land. De armen vermaant hij, het hun aangedane onrecht zonder wrok te verdragen en niet te vervallen in het kwaad der afgunst. In alle menschen poogt hij het besef te wekken, dat geluk niet verkregen wordt door de bevrediging van, uit hun aard onleschbare, begeerten, maar door de zegepraal der dienende liefde over genotzucht en zelfzucht.

In deze tweede levensfaze stelt Tolstoi zijn dichterlijke gaven onvoorwaardelijk in den dienst zijner religieus-zedelijke idealen. Wat hij in die jaren schrijft, is hetzij tendenzkunst, kunst geschreven met de al dan niet bewuste bedoeling, de waarheid van bepaalde zedelijke beginselen te demonstreeren, of wel het is betoogend en leerend.

In dit beeld van Tolstoi, dat duizenden heden in zich omdragen, zijn de tegenstellingen van zijn wezen absoluut onopgelost gebleven. Daarom is dat beeld onbevredigend. Daarenboven is duidelijk, dat het niet gelijkend kan zijn. Hoe verschillend de manifestaties van Tolstoi's wezen in de opeenvolgende fazen van zijn leven ook waren, - in de kern, in

het allerdiepste was dat wezen één. Een zoo sterke persoonlijkheid als Tolstoi kan onmogelijk tot in den wortel gespleten zijn geweest. Tolstoi is evengoed en evenzeer één, als Goethe één was. Ook tot diens eenheid moeten wij leeren doordringen. Of kost het ons soms geen moeite, om den Leipziger student, den overgevoeligen droomer, die Werther schreef, den onstuimigen fantast van de Sturm-und-Drangperiode, te vereenzelvigen met den zelfbewusten minister van Karel August van Weimar en met den olympischen staatsraad? Loopen de Götz en het tweede deel van Faust, wat stijl en geest aangaat, wel veel minder uiteen dan 'de Kozakken' en 'Opstanding'?

Beter misschien dan met Goethe, - dien Tolstoi trouwens, althans op lateren leeftijd, hartgrondig verafschuwd heeft - kan men den dichter van Oorlog en Vrede met een nog grooter gestalte der wereldliteratuur vergelijken, - wij bedoelen met Dante. Ook deze maakte omstreeks het midden van zijn leven een zware geestelijke krisis door: ook hij werd geestelijk opnieuw geboren en zag van dien tijd af met afschuw op zijn vroeger leven terug. Ook hij beschouwde, sedert de ware zin van het aardsche bestaan hem geopenbaard werd, dat bestaan als een oefenschool, om het geestelijk element in den mensch tot rijpheid te brengen. Ook hij stelde sedert het oogenblik dier openbaring zijn genie in dienst van zijn religieuze idealen en de daaruit afgeleide politieke denkbeelden. Toch komt het niet bij ons op, Dante's persoonlijkheid als dualistisch en zijn leven als in twee helften uiteenvallend te zien. Dit komt niet bij ons op, al begon voor Dante na het grootsche visioen, waarin de verdorvenheid der menschelijke ziel, haar loutering en haar opgang tot God hem geopenbaard werden, in waarheid een nieuw leven, - zooals ook reeds een nieuw leven voor hem begonnen was, nadat hij Beatrice had aanschouwd. Wij houden vast aan de eenheid van Dante's wezen, wij zien die in den krachtigen, voortdurenden drang tot verwezenlijking van een steeds louterder en verhevener zelf, die den dichter der Divina Comedia bezielde.

Diezelfde drang maakt, geloof ik, ook de eenheid van Tolstoi's wezen uit.

In zijn dagboek heeft Tolstoi den drang naar zelfverwezenlijking een even onweerstaanbare menschelijke aandrift ge-

noemd als de aandriften van zelfhandhaving en voortplanting dit zijn, - een sleutel tot het begrip van tal van menschelijke daden, die anders onverklaarbaar schijnen.[1)]

Zulk een sleutel is de drang naar zelfverwezenlijking ook met betrekking tot Tolstoi zelf en tot de uiteenloopende manifestaties van zijn wezen in verschillende levensfazen.

De drang naar zelfverwezenlijking leeft zwakker of sterker in alle menschen. Die drang werkt in den mensch, wanneer hij zich stort op de dingen, om ze te genieten of ze te vervormen. Die drang drijft hem, om tallooze malen lief te hebben op telkens nieuwe wijze, - op zooveel verschillende wijzen als hij verschillende dingen, wezens en ideeën liefheeft. Het kind verwerkelijkt zichzelf in zijn spel, de jongeling in zijn passies, de koopman in zijn zaak, de industrieël in zijn fabriek, de militair in den oorlog of in de voorbereiding tot den oorlog, de moeder in haar kinderen, de kunstenaar in zijn werken, de geleerde in zijn theorieën, de hervormer in de maatschappij.

In de groote meerderheid der menschen leeft de drang naar zelfverwezenlijking niet onafgebroken-krachtig. In de meesten is hij een vonkje gelijk, dat slechts nu en dan hooger opvlamt. Somtijds ook dooft dit vonkje op lateren leeftijd geheel uit. Traagheid, moedeloosheid, onverschilligheid, verstikken het met hun zware dampen. Dan worstelt de mensch niet langer, om tegen de macht der omstandigheden in, iets van zijn zelf te realiseeren, hij streeft niet langer naar zelfvolmaking, dat is naar ontplooiïng van zijn hoogste zelf: hij werkt, omdat hij moet, omdat de noodzakelijkheid hem dwingt te werken, maar hij poogt niet langer, iets van zijn persoonlijkheid in zijn werk te leggen. Vaak ook bezwijkt de drang naar zelfverwezenlijking in de worsteling tegen de stugge materie, vaak legt hij het af tegen den invloed van geestdoodenden beroepsarbeid of van een vijandig milieu. Dan houdt de mensch op, oorzaak, werkende kracht in de dingen te zijn; hij leeft verder als niets- dan-produkt, niets-dan-gevolg van oorzaken buiten hem zelf.

Het onderscheid tusschen de gewone stervelingen en de genieën, wier voetstappen een diep spoor achterlaten in het

1) Journal intime, 1895/99, bl. 251.

zand der tijden, wordt voor een groot deel bepaald zoowel door de verschillende mate, waarin de drang tot zelfverwezenlijking in den eenen en den anderen leeft, als door het verschillend doel, waarop hij gericht is, en door de verschillende mogelijkheden, die den eenen en den anderen tot zijn verwezenlijking ten dienste staan.

In Tolstoi was de drang tot zelfverwezenlijking uiterst krachtig en haast tot aan zijn dood toe, bleef hij onverzwakt. Verder beschikte Tolstoi over buitengewoon vele en doeltreffende middelen, om dien drang door te zetten.

Gedurende heel zijn lange leven heeft Tolstoi niet enkel *bestaan*, maar waarlijk *geleefd* -; hij heeft aldoor gestreefd naar zelfverwezenlijking en tevens naar de verwezenlijking van aan àl hooger, volmaakter zelf. Een ànder zelf is het, dat Tolstoi poogde te verwezenlijken in zijn jeugd en in zijn ouderdom; in de levensfaze, waarin hij er voornamelijk naar streefde ‘comme il faut’ te zijn, èn in de faze, waarin hij trachtte te leven naar de geboden der Hoogste Liefde.

Maar hierin bestaat de eenheid van zijn wezen: dat hij zijn leven lang aan het streven naar verwezenlijking van datgene, wat hij op een gegeven oogenblik als zijn hoogste zelf beschouwde, al het andere ondergeschikt heeft gemaakt. Dit streven ter wille heeft hij in zijn jeugd geworsteld, zonder eenige hulp of aanmoediging van anderen, tegen zijn fouten en driften: traagheid, ijdelheid, zinnelijke lust; - heeft hij op rijpen leeftijd gebroken met levensgewoonten, die hem tot een tweede natuur geworden waren (vleesch eten, rooken) en afstand gedaan van genoegens, die sterke atavistische instinkten in zijn wezen bevredigden (de jacht). Ter wille van dit streven is hij, toen de dood naderde, zijn huis en zijn gezin ontvlucht, om arm, naakt en eenzaam, alléén met zijn geweten en zijn God, in te gaan tot de eeuwigheid. Met ontroering leest men in Tolstoi's dagboek van de jaren 1847 tot 1855 - dat is in den tijd tusschen zijn 19e en zijn 26e jaar - het relaas zijner innerlijke worsteling om het ideale zelf te verwezenlijken, dat hem sedert hij een knaap was voor den geest zweefde, en waar hij oorspronkelijk zoo ver van verwijderd was. Men ziet in dat dagboek, hoe de drang tot zelfverwezenlijking, aanvankelijk haast uitsluitend gericht op uiterlijke vaardigheden als rijden, schermen,

dansen, enz., weldra omgezet wordt in een vurig streven naar zelfzuivering, zelftucht en zelfveredeling.

Tolstoi heeft heel zijn leven moeten vechten tegen de bandeloosheid zijner aandriften. Als een hulpmiddel in dien strijd schreef hij zichzelf talrijke levensregels voor, véél te talrijk, zooals hij in zijn ouderom heeft erkend, om ze alle te kunnen opvolgen. Zijn jeugddagboek is vol dergelijke regels, die op alle mogelijke dingen, zoo als dagverdeeling, studie, lichaamsoefeningen, optreden in de wereld, enz. betrekking hebben. Uit sommigen daarvan proeft men den linkschen, onhandigen jongen, die Tolstoi was, - den provinciaal, pogend zijn aangeboren verlegenheid door opzettelijke parmantigheid te kompenseeren. Zoo neemt hij zich voor, 'nooit met de minste toespeling of steek onder water genoegen te nemen, maar die integendeel altijd betaald te zetten[1)] en stelt zich tot plicht 'bij het binnenkomen in de balzaal onmiddellijk uit te noodigen tot den dans en een wals of polka te dansen'.[2)]

Een groot deel der regels, die Tolstoi zich in die jaren stelde, getuigen van matelooze eerzucht, Ook blijkt uit hen, welk een chaos het was in zijn binnenste. In alles wil hij uitblinken, het hoogste bereiken, maar wat het hoogste is, weet hij niet. Hij zou allen willen dwingen, hem lief te hebben en te bewonderen. Zonder dat liefde en bewondering hem toevloeien, kan hij niet leven. Hij is rampzalig over zijn leelijkheid: zijn breede neus, zijn dikke lippen, zijn kleine, diepliggende oogen met den harden, stekenden blik, zijn laag en somber voorhoofd. Als kind vervalt hij tot driftbuien, die zijn omgeving angst inboezemen. Als jongeling geeft hij zich over aan de uitspattingen van spel, drank en zinnelijke lusten. Maar tusschen het brullen van eerzucht, genotzucht en ijdelheid door komt telkens een andere stem op uit de diepten van zijn wezen. Zij fluistert hem in: geef den armen één tiende van uw inkomen; laat u niet langer bedienen, immers 'de knecht is een mensch als gij'. Zij spreekt tot hem, 'anderen lief te hebben zonder wederliefde te eischen, is de eenige weg naar geluk'. Al zijn krachten spant hij in, om den chaos in zijn hart te ordenen, de slechte neigingen uit te wieden, de goede aan te kweeken. Telkens

1) Dagboek van December 1850.
2) Dagboek van Januari 1852.

struikelt hij en bezwijkt voor de verleiding. Maar zoo vaak hij struikelt, zoo vaak richt hij zich weer op. Na elken misstap neemt hij zich heilig voor, ‘zijn leven te veranderen’. Vol enthoesiasme stelt hij de nieuwe regels op, die hem moeten helpen, zijn voornemen in daad om te zetten. Ondanks alle mislukkingen blijft zijn zelfvertrouwen onverminderd. Op zijn 23e verjaardag neemt hij het vaste besluit, evenals zoovelen dit voor en na hem hebben gedaan om ‘een nieuw leven te beginnen’. Maar eenige dagen later moet hij aan zichzelf bekennen: ‘tot mijn ongeluk blijf ik steeds dezelfde: plotselinge veranderingen zijn onmogelijk’.[1)] Zoo leeren de vele teleurstellingen, die hij ten opzichte van zichzelf ondervindt. hem allengs zelfkennis.

Niet door het wonder eener plotselinge verandering zou Tolstoi het ideaal van goedheid en heiligheid, dat in zijn kinderjaren voor hem was opgeflitst, benaderen, maar door onvermoeiden arbeid aan zich zelf, door levenslangen strijd tegen zijn zwakheden, zijn ondeugden en zijn driften. In zijn jeugd begon hij dien strijd. En door dien strijd legde hij den grondslag van datgene, wat ook de hoogst begaafde, ook het genie behoeft, willen zijn krachten en vermogens tot volle ontwikkeling komen, - karakter.

II.
Wezen en groei.

In Tolstoi's wezen lag zoowel de mogelijkheid tot zeer uiteenloopende vormen van werkzaamheid, als de drang, die alle te realiseeren. In geen enkele faze van zijn ontwikkelingsgang heeft hij uitsluitend naar één kant geleefd. Van nature waren de drang naar lichamelijke activiteit en de begeerte naar zinnelijk genot het sterkst in hem. Maar ook de dorst naar kennis verhief zich reeds krachtig in den zestienjarigen student, die zich te Kazan in Montesquieu verdiepte en vol verrukking Rousseau's ideeën over de oorspronkelijke goedheid van den mensch en de schoonheid van het primitieve leven in zich opnam In zijn stormachtige jeugd ontwaakte

1) Dagboek van Januari 1852.

reeds in Tolstoi, tusschen wereldsche vermaken en uitspattingen door, het verlangen naar zelfkennis en naar inzicht in het wezen der dingen. Hij proefde de vrucht der filosofie en werd niet verschrikt door haar bitterheid. Omstreeks zijn 22ste jaar kwam de drang in hem op tot uitbeelding zijner innerlijke wereld. In den tijd, dat die drang ontwaakte, was hij aspirant-officier en droomde van een schitterende militaire loopbaan. Later, ook in de jaren dat Tolstoi de groote werken schiep, die zijn roem zouden verbreiden door de geheele wereld, bleef hij nog over een overschot van konstruktieve energie beschikken. Dit blijkt wel uit zijn praktische bemoeiingen op allerlei gebied, als landbouw, paardenfokkerij, bijenteelt enz.

Een paar maal heeft Tolstoi openbare ambten bekleed, die allesbehalve een sinecure waren. Wat zijn theoretische en praktische werkzaamheid op paedagogisch gebied aangaat, - zij zou voor vele energieke en begaafde menschen een levenstaak op zichzelf zijn geweest. Tolstoi was van nature evengoed een daadkrachtige als een denker en droomer. Zijn aard ging niet minder uit naar het bouwen van nieuwe levensvormen als naar het uitbeelden en verbeelden des levens. En het is misschien te danken aan een reeks toevallige omstandigheden, dat hij zijn genie niet gedurende een groot deel van zijn leven in dienst heeft gesteld van de militaire eerzucht, die zijn jeugd beheerschte.

Ook dan, wanneer wij enkel Tolstoi's werkzaamheid op dichterlijk en ethisch-sociaal gebied beschouwen, treft ons haar veelzijdigheid. In zijn persoonlijkheid zijn de trekken van den epischen dichter, den apostel en den religieus-socialen hervormer vereenigd, - een eenheid, die in tijden van primitieve kultuur regel was, maar in West-Europa sedert eeuwen verloren ging. Zoo in Rusland de eenheid van kunst, politiek en godsdienst bijna tot in onze eigen dagen bewaard bleef, dan was dit een gevolg van de achterlijkheid der politieke en maatschappelijke levensvormen in het Tsarenrijk. Het absolutisme stelde zich iedere normale differentieering in den weg. Men kan die achterlijkheid en de uit haar voortvloeiende euvelen ten volle erkennen, zonder zich te ontveinzen, dat de ontplooiïng van een universeele figuur als Tolstoi onmogelijk

ware geweest in een demokratischen staat en een maatschappij van ver doorgevoerde arbeidsdeeling. In zulk een maatschappij is de literatuur of - om een typeerende uitdrukking te gebruiken - de ‘woordkunst’, een beroep als andere beroepen, dat verondersteld wordt zoowel den geheelen mensch in beslag te nemen, als hem ongeschikt te maken voor het praktische leven.

In Rusland bestond in de vorige eeuw tusschen dat leven en de literatuur nog een zekere synthese. Tolstoi was geen ‘letterkundige’ in de West-Europeesche beteekenis van het woord, geen vakmensch, die het voortbrengen van schoone verbeeldingen niet slechts als zijn ‘roeping’ beschouwde, maar ook als zijn uitsluitend ‘beroep’. Behalve letterkundige is Tolstoi in de verschillende fasen van zijn leven jurist, militair, bedrijfsleider van een groot landgoed, vrederechter, afgevaardigde in de zemstwo, onderwijzer en opvoedkundige, exegist en theoloog geweest. Het spreekt vanzelf, dat deze veelzijdige werkzaamheid hem in aanraking bracht met menschen uit zeer verschillende levenskringen, zoodat hij zijn aangeboren gaven van waarneming en ontleding, onbelemmerd door sociale scheidsmuren, oefenen kon. Zoo ontstonden de epische werken van Tolstoi's mannelijken leeftijd op het breede fundament eener veelomvattende kennis van menschen en dingen. De praktijk-des-levens droeg tot dat fundament de steenen aan.

Gedurende Tolstoi's jongelingsschap gaat zijn drang naar zelfverwezenlijking onstuimig naar zeer verschillende kanten uit. Zijn eerzucht is grenzenloos en zijn zelfvertrouwen onbeperkt, al blijkt óók uit zijn dagboek, dat hij bij oogenblikken te kampen heeft tegen sterke minderwaardigheidsgevoelens. Wanneer hij op zijn 19e jaar, na een mislukt examen, zijn studie aan de universiteit te Kazan opgeeft en besluit, zich voorgoed op het familielandgoed Jasnaja Poljana te vestigen, maakt hij voor de eerstvolgende jaren het volgend program van werkzaamheden op: ‘de studie der rechtswetenschappen voortzetten; zich bekwamen in de geneeskunde en in de landbouwkunde, theoretisch zoowel als praktisch; de fransche, russische, engelsche, italiaansche, duitsche en latijnsche talen bestudeeren, evenals geschiedenis, aardrijkskunde, statistiek

en mathesis.' Verder stelt hij zich tot taak, een dissertatie te schrijven over Montesquieu's Esprit des Lois, eenig inzicht te krijgen in de natuurwetenschappen en te streven naar den hoogsten graad van volmaaktheid in muziek en schilderkunst.

Het is typisch voor de slingeringen, waar Tolstoi in zijn jeugd aan onderhevig is, dat hij, eens te Jasnaja Poljana, dit zorgvuldig opgestelde program weldra volkomen in den steek laat en zich met een ruk naar de praktijk orienteert. Hij krijgt een zóó sterken indruk van den ellendigen toestand der boeren, dat hij besluit al zijn kracht aan de verbetering daarvan te wijden. Spoedig echter begrijpt hij, dat wat hij wil onzinnig is. Hij zelf is immers oorzaak van de vreeselijke armoe zijner boeren: op zijn bevel of op dat van zijn zaakwaarnemer wordt het grootste deel van de vruchten van hun arbeid hun ontnomen. Hoe jong Tolstoi nog is, hij kàn zich niets wijsmaken. Maar hij is nog lang niet bij machte, een uitweg uit den doolhof der sociale toestanden te vinden. In arren moede verlaat hij Jasnaja Poljana en keert naar de stad terug, om de studie der rechtswetenschap weer op te vatten, - ditmaal te St. Petersburg. Hij neemt zich heilig voor, geregeld te werken, examens te doen, ambtenaar te worden. Hij gelooft, zooals hij aan een van zijn broers schrijft, 'ditmaal werkelijk veranderd te zijn'. Maar weer houdt de verandering geen stand en een poos later schrijft hij mistroostig aan dienzelfden broer: 'ik reisde zonder eenige aanleiding naar St. Petersburg en deed daar niets anders dan leven, geld uitgeven en schulden maken'. Hij wordt 'rood van schaamte', onder het schrijven van dien brief, waarin hij hem om 3500 roebel vraagt. 'Nu moet ik betalen voor mijn vrijheid en mijn filosofie', verzucht hij. Inderdaad heeft Tolstoi duur voor de dwalingen van zijn jeugd betaald. Met onrust, berouw en wroeging heeft hij ervoor moeten betalen, reeds in de dagen zijner jeugd. En later, toen de roes der jeugd vervlogen was, kon Tolstoi aan het twintigjarig tijdvak van zijn leven, waarin hij zich later verweet, 'alle misdaden zonder uitzondering' begaan te hebben, niet terugdenken zonder afschuw en ontzetting.

Een tijd lang werd Tolstoi's leven àl verwarder en wilder. Het verlangen, los te komen uit de ranken die hem omstrikten en zich zelf te hernemen, vervulde hem met onrust. Maar om zich

zelf te hernemen, moest hij loskomen uit verhoudingen, welker slaaf hij geworden was, en verleidingen ontvluchten, die hij te zwak was om te weerstaan, maar die, wanneer hij ervoor bezweek, niets achter lieten dan schaamte en wroeging. Hij moest weg uit Petersburg en Moskou, weg uit het gezelschap der lichtzinnige pretmakers, leeghoofden en eerzuchtelingen, die zich zijn vrienden noemden. Intuïtief begreep hij, dat hij enkel door ver weg te gaan, aan het verderf, den ondergang in niets-doen en liederlijkheid, kon ontkomen. Eens was hij op het punt geweest te gaan: hij sprong in den reiswagen van een familielid, die op weg was naar Siberië. Maar hij was in het minst niet uitgerust voor zulk een reis en moest terug. In April 1851 deed zich de kans voor, waarnaar hij hunkerde. Zijn oudere broer Nikolaas, die als officier in den Kaukazus diende, keerde, na zijn verlof in Rusland te hebben doorgebracht, naar zijn garnizoen terug. Tolstoi besloot, hem als 'junker' (aspirant-officier) te vergezellen. Twee jaar bleef hij in den Kaukazus: daar vond hij den toegang tot zijn dieper zelf.

In Tolstoi's kaukazischen tijd valt zijn *eerste* 'wedergeboorte', die, al heeft zij veel minder de aandacht getrokken dan de tweede bijna twintig jaar later, voor zijn ontwikkelingsgang van even groote beteekenis is geweest. Uit een roes van zinnelijke bedwelming ontwaakte hij tot het besef van de waarde zijner ziel en de schoonheid van het geestelijk leven. Als gymnasiast had hij, zooals zoovelen zijner makkers, zijn kindergeloof verloren. Maar in de betrekkelijke eenzaamheid van zijn nieuw bestaan, omringd door een grootsche, ongerepte natuur en door zuivere, sterke menschen, in patriarchale verhoudingen levend, voelde hij weldra de voosheid van het materialisme, dat zijn verstand een tijd lang als het toppunt der wijsheid aanvaard, maar zijn dieper ik altijd verworpen had.

In de ongenaakbare pracht der blinkend witte bergtoppen, die den horizon afsloten, zag hij het zinnebeeld van Gods majesteit, en ook in zijn hart vond hij den Onnoembare, in zijn innerlijke spanningen, in het reiken van zijn geheele wezen naar goedheid, zuiverheid en liefde.

In een brief aan zijn oudere bloedverwante en trouwe vriendin, de hofdame Alexandra Andrejewna Tolstoi - een

der menschen, die hij het meest heeft liefgehad en door wie hij zich het best begrepen voelde - heeft Tolstoi jaren later bekend niet meer te begrijpen, hoe men tot een dergelijke graad van exaltatie kon komen, als hij zelf in den Kaukazus bereikt had. ‘Het was een tijd vol marteling’, schrijft hij haar, ‘en toch ook weer vol zaligheid. Nooit eerder en nooit later bereikten mijn gedachten een dergelijke hoogte, nooit zag ik zoo diep in het leven als in dien tijd, die twee jaren duurde. Alles wat ik toen vond, zal mijn overtuiging blijven. In deze twee jaren van onafgebroken geestelijken arbeid ontdekte ik een oude, eenvoudige waarheid, maar die ik zóó weet als niemand anders: ik ontdekte, dat de onsterfelijkheid bestaat en dat men voor anderen moet leven, om eeuwig gelukkig te zijn.’[1)]

Een der oogenblikken van geestvervoering, die Tolstoi in den Kaukazus doorleefde, heeft hij in zijn Dagboek beschreven. Ik laat die beschrijving hier volgen, omdat zij, beter dan lange beschouwingen, duidelijk maakt, hoe de dichter, met den sterken vleugelslag der jeugd, in die jaren momenteel het besef der identiteit tusschen zijn diepste ik en het Hoogste Zijn bereikte, dat hij later pas, na lang en moeizaam zoeken, als een blijvende zekerheid verwierf.

‘Het is mij niet mogelijk het zalig gevoel te beschrijven, dat mij doortrilde (bij het doen van zijn gebed, H.R.H.). Ik begon met het Onze Vader en de andere gebeden, die ik gewoonlijk zeg, maar bleef nog lang daarna in gepeins verzonken. Beschouwt men het gebed als een verzoek of een dankzegging, dan bad ik niet. Ik wenschte iets onzegbaar hoogs en verhevens, maar uiten kon ik het niet, hoewel mij zelf heel duidelijk was wat ik wenschte. Ik wilde gelijk worden aan een bovenaardsch wezen en smeekte God, mij mijn zonden te vergeven: neen, dat vroeg ik niet, want ik voelde dat, waar mij deze zalige oogenblikken geschonken werden, mijn zonden reeds vergeven waren. Ik dankte God, maar zwijgend, niet met woorden. Mijn ziel was één gebed, één dankzegging. Het gevoel van angst was geheel verdwenen. Geen geloof, geen hoop, geen liefde maakte zich los van dat alles-overheerschende

1) L.N. Tolstoi's Briefwechsel mit der Gräfin A.A. Tolstoi, brief van 3 Mei '59, bl. 140.

gevoel. Stil: dit was het gevoel, dat mij gisteren avond beheerschte: het was de liefde tot God, de liefde, die alles wat goed is in zich heeft.'

De sterke en zuivere indrukken van natuur en menschen, die Tolstoi in den Kaukazus onderging, vormen het reëele weefsel, waarop zijn fantasie later het betooverend patroon heeft geborduurd van 'de Kozakken', een der bekoorlijkste lyrische romans van levensdrang en geluks- verlangen, die ooit geschreven werden, een poëeem in proza, bloedwarm van realiteit en toch doorglansd van poëtische schoonheid.

Maar 'de Kozakken' is niet Tolstoi eerste werk. Wel begon hij reeds in zijn Kaukazischen tijd aan dit verhaal, maar pas eenige jarenlater, toen hij van dien tijd alweer min of meer losgekomen was, maakte hij het af. Zijn eersteling was geen onmiddellijke vrucht van de indrukken, die hij in den Kaukazus onderging en van de gevoelens, die hij er doorleefde: zij was de vrucht van zelfbezinning, gerijpt in eenzaamheid. Uit deze zelfbezinning werd in hem de drang tot schrijven geboren, - uit hetverlangen, den gang van zijn innerlijk leven tot aan het punt, dat hij bereikt had, naar buiten te projekteeren en het milieu uit te beelden, waarin zijn ontwikkelingsgang zich voltrokken had.

Het gebeurt slechts zelden, dat een jong dichter den tijd zijner kinder- en jongelingsjaren tot onderwerp van zijn eerste werk maakt. Doorgaans verdiept de mensch zich pas in de herinnering aan die jaren, wanneer het land der kindsheid reeds voor hem verschemert en hij daarnaar terugverlangt als naar een paradijs van onschuld, liefde en vreugde. Jonge menschen plegen niet veel belangstelling te hebben voor een levensstadium, dat nog zoo kort achter hen ligt, en ook jonge dichters strekken zich in den regel naar het komende. Zij hunkeren, om datgene te verbeelden, wat zij enkel door het verlangen kennen. Wanneer een jong kunstenaar zijn loopbaan begint met de uitbeelding der ervaringen en indrukken van zijn kinderjaren, dan wijst dit op een zeer bijzonderen aanleg. Hij toont daardoor, meer zin voor de werkelijkheid te bezitten, meer liefde voor de waarheid en meer verlangen háár bovenal te dienen, dan de overgroote meerderheid der menschen. Dit alles was bij Tolstoi het geval. Echter moet

men onder werkelijkheidsverlangen en waarheidsliefde in verband met den grooten russischen dichter vooral niet de zucht tot slaafsche navolging des levens verstaan. Van deze ‘kopiëerlust’ was Tolstoi volkomen vrij en reeds in zijn eerste werk bewees hij die vrijheid. Even kenschetsend voor zijn aanleg als de keuze van zijn onderwerp was de wijze, waarop hij dit behandelde. Dat zijn eersteling een meesterwerkje werd, was, evengoed als aan de scherpe waarneming, de feillooze ontleding en de nauwkeurige uitbeelding der werkelijkheid, te danken aan Tolstoi's vermogen, die werkelijkheid te gebruiken als het materiaal, waaruit de verbeelding haar kleurige tapijten weeft. In ‘Kinderjaren’ en niet minder in beide vervolgen daarop - ‘Jongelingsjaren’ en ‘Jeugd’ - ondergingen werkelijke menschen, voorvallen en gebeurtenissen in den smeltkroes der verbeelding een zóó ingrijpend proces, zij maakten in dat proces zulke veranderingen door, dat zij onherkenbaar werden. De werkelijkheid ging onder en herrees, omgetooverd tot schoonen logen. Een bewijs hiervan is wel het bekende feit, dat, toen ‘Kinderjaren’ kort na de voltooiing in een russische tijdschrift onder pseudoniem verscheen, de naast bloedverwanten van den schrijver zich verbaasd afvroegen, wie toch zoo goed op de hoogte kon zijn van sommige intieme bijzonderheden uit hun leven en dat hunner familieleden en vrienden, die, geloofden zij, aan niemand buiten hun eigen kring bekend waren. Dat Tolstoi zelf zich achter den held van het verhaal verschool, leek geen hunner. mogelijk.

Hoeveel inspanning Tolstoi's letterkundige eersteling hem gekost heeft, wij weten het uit zijn dagboek en uit enkele van de brieven, die hij in dien tijd aan zijn pleegmoeder Tatjana Ergolski schreef. Hij was geen geboren virtuoos; alles ging bij hem van binnen naar buiten: hij kon niet veinzen, in zijn stijl zoomin als in zijn optreden. Klaarheid en vastheid, hij kon ze niet voorwenden, eer hij ze in een moeilijke worsteling verworven en tot zijn onvervreemdbaar bezit had gemaakt. Een schijnbaar meesterschap ten toon spreiden, zoolang in zijn binnenste nog troebelheid heerschte, de gedachte niet geheel doorzichtig, het gevoel niet geheel beheerscht, de voorstelling niet tot absolute helderheid ge-

bracht was, - Tolstoi vermocht het niet: hij was er te waarachtig voor. Zeker bestaat er verband tusschen de linkschheid en onhandigheid, waar hij als knaap en jongeling aan leed, en de inspanning, die het hem in zijn eerste werken gekost heeft, om zijn innerlijke wereld in gave helderheid uit te beelden. Enkel langs den weg der ordening van den chaos in zijn binnenste kon hij den vorm tot klaarheid brengen. Daarom moest hij zoo zwoegen, eer wat hij geschreven had hem voldeed. Driemaal werkte hij het verhaal geheel en al om, toen pas scheen zijn werk hem 'niet geheel en al slecht' toe. 'Zoo ik geduld genoeg had', bekende hij aan zichzelf in zijn dagboek, om mijn vertelling een vierde keer over te schrijven, zou er waarschijnlijk iets zeer goeds te voorschijn komen'.

En ziet: deze jonge man, die zichzelf voortdurend beschuldigt van gemakzucht, traagheid en gebrek aan doorzetting, vindt in zijn wezen plotseling reserves van aktief geduld, die hij niet wist te bezitten. Den 23sten Mei 1852 teekent hij in zijn dagboek aan: 'Vanmorgen "Kinderjaren" voltooid: het begin is zeer slecht, maar ik laat het nu kopiëeren en stuur het meteen weg.' Vier dagen later vat hij het werk weer op: hoofdstuk na hoofdstuk wordt, eer hij het den kopiïst meegeeft, opnieuw zorgvuldig onder de loep genomen en verbeterd.

Het schrijven der herinneringen aan zijn kinder- en jongelingsjaren is ongetwijfeld voor Tolstoi een bevrijdingsproces geweest, dat den weg vrij maakte voor nieuwe innerlijke ervaringen en verderen groei. Echter moet het zich verdiepen in wordingsfasen, die nog betrekkelijk zoo kort geleden achter hem lagen, ja, waarvan hij aan de laatste nog tenauwernood ontgroeid was, vaak zeer pijnlijk voor hem zijn geweest. Zoo zullen wij de ontboezeming in het dagboek, dat 'het schrijven hem tot het uiterste tegenstond', wel moeten verklaren. Hierbij kwamen nog zijn voortdurende slingeringen tusschen het intuïtief besef zijner waarde en den twijfel aan zich zelf. Het bewustzijn zijner kracht was in den jongen adelaar nog niet ontwaakt, hij besefte nog niet hoe hoog hij kon stijgen. 'Ik ben niet overtuigd, geen talent te bezitten', erkent hij in zijn dagboek, 'maar ik heb geen geduld en geen geschooldheid: ik ben niet zorgvuldig en ik bezit niets groots, zoomin

in mijn stijl als in mijn gevoelens en gedachten.' Niet lang daarna schrijft hij mismoedig: 'ik bezit geen spoor van talent.'

Op zijn eenzame tochten door de wouden en het gebergte, gedurende de stille uren van inkeer en arbeid, die hij, alléén in zijn woning of zijn tent, sleet, ontdekte Tolstoi de kostbare gave, hem door de natuur geschonken. Hij leerde de hunkeringen van zijn hart stillen en de gevoelens, welker wilde, matelooze kracht hemkwelde, verzachten, door ze te projekteeren in de gestalten, die zijn verbeeldingskracht uit waarneming, - ook zelfwaarneming - intuïtie en verlangen schiep. De herschepping zijner innerlijke ervaringen tot poëtische verbeeldingen en poëtische gestalten is voor Tolstoi van zijn Kaukazischen tijd af tot aan het einde zijner dagen de groote, duurzame vreugde van zijn bestaan geweest, - de eenige, die hem trouw bleef in alle teleurstellingen, moeilijkheden en verdrietelijkheden des levens. 'Ik schrijf niet uit eerzucht, maar omdat de arbeid mij bevrediging schenkt', verzekert hij zijn pleegmoeder in een brief uit dit levensstadium. Al te letterlijk moet men deze verzekering niet opvatten: eerzucht was wel degelijk ééne in het komplex van krachten, dat Tolstoi aandreef te schrijven. Maar de drang te scheppen en het geluksgevoel, uit het gehoorgeven aan dien drang geboren, waren zeker de sterkste faktoren in dat komplex.

De natuur, die Tolstoi rijk bedacht met gaven, maar hem het aangeboren meesterschap over den vorm onthield, heeft hem daarmee de verleiding bespaard van te jagen naar virtuositeit, naar het opvoeren van den vorm ten koste van den geestelijken inhoud. In een dubbele worsteling - worsteling tegen de chaotische wereld in zijn binnenste èn tegen de stugge materie der taal - veroverde Tolstoi de vreugde van het scheppen, dat is van het getrouwelijk uitbeelden zijner tot klaarheid gebrachte gevoelens en geördende voorstellingen. In den loop van die worsteling heeft hij zijn stijl uitgehouwen in het prachtige marmer der russische taal, heeft hij het ruime, eenvoudige rythme gevonden, waar alle schommelingen van zijn gevoel, alle deiningen zijner gedachte zich in konden voegen.

Voor Tolstoi was het ordenen zijner innerlijke wereld een

titanische taak, niet slechts omdat die wereld zoo buitengewoon rijk was, maar ook, omdat zij uit zoozeer tegenstrijdige elementen bestond. De jeugdige Tolstoi - en hoevéél van den jeugdigen, ook in den ouderen en ouden Tolstoi voortleefde, doet beter dan wie ook Gorki ons begrijpen in zijn bewogen herinneringen aan zijn grooten ouden vriend, - de jeugdige Tolstoi was een wezen, bezeten door elementairen levenshonger, de zoon van een jong volk met een oneindige, onuitputtelijke vitaliteit. ‘God Pan’ luidt de titel van het suggestieve opstel, dat Stefan Zweig in de Tolstoi-aflevering van ‘Europe’ den meester gewijd heeft. ‘Panisch’ was Tolstoi's aanleg zeker, waren zijn ongebreidelde driften en teugellooze begeerten, was zijn mateloos-sterk erotisch verlangen en was óók de supernormale samenstemming van zijn organisme met het groote natuurleven. Veel inniger dan de normale kultuurmensch voelt Tolstoi zich aan de natuur verbonden, veel sterker en spontaner deint hij op hare rythmen mee. Wanneer het voorjaar van de bergen daalt, de uilen zacht roepen door het fluweelen duister en het jonge sap door de gewassen omhoog stroomt, dan voelt ook de dichter dat zijn bloed zich vernieuwt: zijn kracht wil bloesem en vrucht worden. Als een wouddier snuift hij de geuren der ontwakende aarde op; de kleuren en geluiden der lente maken hem dronken. Elk voorjaar opnieuw komt die dronkenschap over hem, van zijn kindertijd af tot hij een oud man is. Door zijn lichaam trilt het elementaire verlangen naar éénwording met het universum: zijn bloed schreeuwt om bevrediging, in zijn hart beginnen ‘vogels te zingen als in jongen boom’. Als Tolstoi op zijn 49ste jaar - het getal zeven en de veelvouden daarvan speelden, naar hij geloofde, een belangrijke rol in zijn ontwikkelingsgang - ‘ten tweede male geboren wordt,’ dan worstelt hij met alle macht, om den ouden mensch te overwinnen, dat is het panisch-dionyzisch element in zijn aard te onderdrukken. Hij wil voortaan enkel leven naar de Rede, die de openbaring van den goddelijken Algeest is.

Van dien tijd af zet hij zich schrap, elk jaar opnieuw, tegen den onstuimigen drang der lente. Maar elk jaar bezwijkt hij weer. ‘Ditmaal heb ik lang geworsteld’, bekent hij eens aan

een vriend, ‘maar ten slotte heb ik het moeten opgeven: de lente heeft overwonnen’.

Van Tolstoi's ontzaggelijke vitaliteit getuigt zijn sterk gebouwd, gevoelig, maar kerngezond lichaam; borstwering, waarin de ziekte ruim tachtig jaar lang niet één kwetsbare plek vond om een gevaarlijke bres te maken. Heel dien langen tijd bewees het hem alle diensten, die hij ervan vergde, vaak tegen alle redelijkheid in. Van die vitaliteit getuigen zijn veerkrachtige spieren, zijn voortdurend-gespannen zenuwen, bij iedere aanraking trillend en tevens over een haast onuitputtelijk weerstandsvermogen beschikkend. Van de ontelbare seinen, uit alle deelen van het universum op ons toestroomend, registreert elk zijner zintuigen een veel grooter aantal dan de gemiddelde mensch vermag. En daarenboven registreert hij die seinen onvergelijkelijk veel zuiverder en krachtiger. Zijn gezicht neemt, tot in zijn hoogen ouderdom, de fijnste lichttrillingen waar, die het menschelijk oog kan onderscheiden, evenals zijn gehoor de fijnste trillingen van den aether. Zijn reuk is zoo scherp als die van de natuurmensch, wiens wel en wee van de scherpte zijner zintuigen afhangt. Alle gewaarwordingen, die Tolstoi ondergaat, worden door zijn centraal zenuwstelsel stipt geregistreerd en vinden hun weg naar de schatkamers van zijn geheugen. Dáár worden zij allen bewaard, geen enkele gaat verloren, noch boet een enkele door de jaren iets van haar glans en aroma in.

Talrijke, krachtige, zuivere, fijn geschakeerde gewaarwordingen vormen het materiaal, waaruit Tolstoi's wereld van voorstellingen is opgebouwd. Vandaar dat die wereld zoo onvergelijkelijk veel rijker is dan die der meeste menschen.[1)]

1) In zijn herinneringen, ingelascht in Biroekow's biografie, heeft Tolstoi zelf eenige gewaarwordingen beschreven, die hij zich uit zijn eerste levensjaren herinnerde. Hier volgt een dier beschrijvingen als een voorbeeld van de verbazingwekkende zuiverheid, waarmee Tolstoi reeds als tweejarig kind zeer samengestelde indrukken, waar op zijn minst vier zintuigen - gezicht, gehoor, reuk en tastgevoel - bij te pas kwamen, opnam, en van de absolute nauwkeurigheid, waarmee zijn geheugen ze tientallen jaren later reproduceerde.
‘Ik zit in een houten tobbe, geheel omwikkeld door een nieuwe, maar niet onaangename geur van het een of ander, waar men mijn lichaampje mee inwrijft. Het waren waarschijnlijk de zemelen, die men in het water had gedaan, waarmee ik gewasschen werd. De nieuwe indruk dringt zich aan mij op en voor de eerste maal geef ik mij met welbehagen rekenschap van mijn kleine lichaam met de ribbetjes aan weerskanten van de borst, en tevens merk ik de donkere, gladde wangen van de kindermeid op, haar opgestroopte mouwen en het warme, dampende water met de lucht van zemelen, het geplas, maar vooral de gewaarwording, die ik telkens kreeg van iets glads wanneer ik met mijn handjes over de natte wanden van de badkuip streek.’

Tot aan de religieus-zedelijke krisis, die Tolstoi in de jaren 1877/81 doormaakt, neemt de uitbeelding van gewaarwordingen in de werken van den dichter een voorname plaats in. Maar het verschil tusschen Tolstoi en de min of meer dekadente West-Europeesche sensitivisten is, dat die uitbeelding bij hem nooit om haar zelfs wil geschiedt, uit louter behagen in het zinnelijk leven en de wereld der verschijnselen. Integendeel staat zij, de uitbeelding, bij Tolstoi altijd in dienst van een bepaald doel, n.l. de openbaring van het verborgen wezen van de natuur en de menschen door het omschrijven van hun uiterlijke eigenschappen of bijzondere kenmerken.

Om het wezen der dingen is het Tolstoi te doen: zijn fijne en scherpe zintuigen zijn de dienaren, die hij gebruikt om wegen te bouwen en bruggen te slaan naar het hart des levens. De subtiliteit dier zintuigen stelt hem in staat, analogieën op het spoor te komen, die den meesten ontgaan, en het identieke te bespeuren in de veelheid der verschijnselen. Tolstoi hoort niet enkel ‘het gras groeien’, - om een spreekwijze te gebruiken, waarmee men zintuigelijk zeer fijn bewerkte wezens pleegt aan te duiden, - maar de kleuren zingen voor hem, de tonen roepen kleurvoorstellingen in hem wakker en de fijnste vormen, de geringste bewegingen der lichamen openbaren hem de essentie van het zieleleven. In het schijnbaar ongelijksoortige ontdekt hij essentieële gelijkheden en het uiterlijke teeken wijst hem het spoor naar het innerlijk geschieden. Het fijne spel der handen en der gelaatstrekken, de glimlach en de oogopslag, de gang en houding der menschen, de intonatie hunner stemmen, hun wijze van te kuchen of te schrapen of hun vingers te doen kraken, - al die tallooze kleine eigenaardigheden, waardoor iedere mensch zich van alle andere menschen onderscheidt, - zij zijn voor Tolstoi geen op zichzelf staande, onbeduidende toevalligheden, maar uitings-wijzen, openbaringen der persoonlijkheid. Tolstoi is

een meester in het voorstellen van het onstoffelijke door het stoffelijke van het innerlijke door het uiterlijke teeken. Sensitivisme, intuïtie en aandacht zijn de essentieele eigenschappen, waarop dit meesterschap berust.

Fijne, scherpe, uiterst ontvankelijke zintuigen, een oneindigsterke vitaliteit en een matelooze levensdrift kenmerken Tolstoi's somatischen aanleg, maar zij maken bij lange na niet zijn geheele wezen uit. In dat wezen is de apollijnsche zin voor maat en harmonie even krachtig als de dionyzische vervoering. De filosofische beschouwing doordringt er de verbeelding; de ontelbare indrukken, die de zinnen ontvangen, worden door het ordenend en kiezend verstand gerangschikt naar hun waarde voor het leven. Tolstoi's geestelijke aanleg stelt hem in staat, harmonie te brengen tusschen het bijzondere en het algemeene, richtingslijnen uit te zetten, waaraan de verbeelding zich oriënteeren en van waaruit zij haar ranken uitzenden kan. Hij bezit, met andere woorden, de zeldzame gave der kompositie.

Maar Tolstoi's aanleg omvat nog meer dan dit alles. Zooals de mateloos-sterke drift naar lichamelijke eenwording met andere wezens de lichamelijke, vleeschelijke uiting van zijn dionyzischen eenheidsdrang is, zoo is het oneindig sterke verlangen naar eenwording met het Eeuwig Beginsel des Levens, door zuiverheid des harten en onzelfzuchtige liefde, de geestelijke uiting van dienzelfden drang, - den drang zijn diepste zelf te vinden door zich te verliezen in het Absolute. Uit het diepst van zijn hart ontsprong het verlangen, volmaakt te zijn zooals de groote Vader volmaakt is, geheel vól met den wil zich te geven, met de Liefde, die niets meer vraagt voor zich zelve, omdat zij het verschil tusschen zelf en niet-zelf niet meer kent.

Tolstoi's grootheid ontspringt uit de ongewoon hooge mate, waarin hij eigenschappen en vermogens vereenigde, die elkaar in den regel uitsluiten. Zijn buitengewoon sterke gave van zelfwaarneming en zelfontleding - reeds als kind was hij in hooge mate dat wat men ‘overbewust’ noemt, d.w.z. hij zag zichzelf voortdurend door het leven gaan - deed geen afbreuk aan de spontaniteit en de warmte van zijn gemoedsleven. Drang te bewonderen en lief te hebben ging in hem samen met

een scherp kritischinzicht in de feilbaarheid en onzuiverheid van alle menschen, ook de besten en zuiversten. In Tolstoi's oeuvre vindt men geen enkelen ‘held’, dat is geen enkelen mensch, gezien met verheerlijkende oogen, geen enkele, die in alle oogenblikken van zijn bestaan vrij is van menschelijke zwakheden, vrij van zelfzucht, ijdelheid, onbestendigheid, kleinheid.

Volgens sommigen was Tolstoi overmatig kritisch ingesteld: uit zijn uitbeelding van de menschen zou blijken, dat hij hen niet liefhad. Hem zouden meer de slechte dan de goede menschelijke eigenschappen getroffen hebben en het zou hem een behoefte zijn geweest, den nadruk te leggen op het kleine, zielige en leelijke in den mensch.

Wie aldus over Tolstoi oordeelen, begrijpen hem niet. Wèl schiet zijn blik bliksemend neer op de geveinsdheid, den leugen, zooals de sperwer neerschiet op zijn prooi. Wèl sleurt hij de donkere passies, die in het hart huizen, uit hun holen en geeft hij ze aan de verachting en den afschuw der menschen prijs. Maar verontwaardiging, toorn en hoon ontspringen bij Tolstoi altijd uit teleurgestelde liefde - liefde, die lijdt omdat zij niet vrij uitstroomen kan tot anderen.

Waarneming bestrijkt het bewuste psychische leven: het onderbewuste openbaart enkel de intuïtie. Zoo Tolstoi's uitbeelding van het psychisch geschieden oneindig meer in de diepte gaat, dan die der meesters van het westersch realisme, dan is dit te danken aan het feit dat hij, wat zij niet vermochten, ook het onderbewuste psychisch leven zijner personen tot uiting brengt. De oneindige stroom des levens gaat door hen heen. Wij voelen dien stroom in hun spreken en hun zwijgen, hun élan en hun verstrakkingen, hun zich-geven en hun zich-afsluiten: wij voelen hoe onder de diepten in hen, waartoe de dichter ons toegang geeft, diepere diepten opengaan, die niemand ooit betrad. Wij voelen, dat zij ondoorgrondelijk zijn en onpeilbaar. Daarom brengen Tolstoi's personen ons telkens nieuwe verrassingen: de geestelijke omgang met hen verrijkt ons, zooals de werkelijke omgang met menschen, in wien de polsen des levens voller en sterker kloppen dan in ons zelven. De betoovering, die van Tolstoi's gestalten uitgaat, is vooral een gevolg van den rijkdom van hun onderbewust zieleleven.

De groote West-Europeesche realisten - Stendhal, Balzac, Flaubert, de Maupassant - beeldden uitsluitend of bijna uitsluitend gevoelens en gedachten van hunne personen uit, die deze ten volle bewust werden. Tolstoi gaat anders te werk: het is of hij die gevoelens en gedachten betrapt op het oogenblik, dat zij opduiken uit het onderbewuste, nog doortrokken van de innige, broeiend-warme sfeer van dat ondergrondsche leven, waarin zij zoo straks weer zullen terugzinken. Men behoeft slechts enkele bladzijden van De Kozakken, Oorlog en Vrede of Anna Karenina te lezen, om telkens weer getroffen te worden door een uitdrukking als: 'hij (of zij) dacht', 'hij (of zij) voelde', met betrekking tot gevoelens of gedachten, die den persoon in kwestie niet of slechts half bewust konden zijn. Het is duidelijk dat Tolstoi onder deze uitdrukking zoowel onder- of half bewuste als ten volle bewuste gevoelens en gedachten verstaat. Hij heeft de diepere stroomingen van het bewustzijn uitgebeeld, niet, zooals dat in de huidige literatuur vaak gebeurt, in aansluitsng aan bepaalde wetenschappelijke theorieën, verstandelijk dus, maar spontaan en intuïtief, lang eer de psychologische wetenschap het bestaan dier stroomingen proefondervindelijk vastgesteld had en begonnen was, ze systematisch te doorvorschen.

Wie onder realisme de letterlijke nabootsing van het leven verstaat kan Tolstoi niet tot de realisten rekenen. Zijn personen zijn nimmer portretten, ook geen zelfportretten, zoomin als de gebeurtenissen, die hij verhaalt, eenvoudig aan de werkelijkheid ontleend zijn. Tolstoi is in zooverre realist, dat zijn verbeelding de werkelijkheid tot grondslag nam: in de werkelijke menschen, de werkelijke voorvallen, de werkelijke situaties vond hij de ontelbare motieven, die hij voor zijn kleine en zijn groote komposities gebruikte. Bij het gebruik dier motieven echter trad de verbeelding souverein op. Zij liet weg, laschte in, vervormde en veranderde naar welgevallen. En tevens hief zij elk voorval, iedere bijzonderheid uit de sfeer van het alledaagsche, - het woord gebruikt in de beteekenis van wat vaal, kleurloos, dor en leeg aan zin is. Alles wat Tolstoi aanraakt krijgt kleur, warmte, inhoud en beteekenis, het krijgt deel aan het rijkere, diepere leven, dat wij poëzie noemen, aan de sfeer, waarin ook kleine en nietige dingen

openbaringen van het groote en heerlijke worden.

Zij die Tolstoi als de grootste der moderne realisten beschouwen, hebben gelijk, wanneer men onder realisme een wijze van uitbeelding der innerlijke wereld verstaat, waarbij ook de stoutste vlucht der verbeelding altijd ondergeschikt blijft aan, en beheerscht wordt door, de organische behoefte van den kunstenaar aan waarheid en aan den drang, haar te dienen.

Heel Tolstoi's oeuvre, van den eersten regel tot den laatste, is van waarheidsdrang doortrokken. Volgens zijn aard kòn hij niet anders dan streven naar waarheid: oprechtheid, in den zin van waarachtigheid, is vrijwel de eenige goede eigenschap, die hij zichzelven toekent.[1)] Alle onduidelijkheid, vaagheid en duisterheid in kunst waren hem een gruwel, omdat hij daarin een gemis aan oprechtheid en waarachtigheid zag en tevens een bewijs, dat de kunstenaar niet veel belangrijks te zeggen had, òf dingen, waarvoor hij zich in het diepst van zijn hart schaamde. Wanneer een kunstenaar goede en belangrijke dingen te zeggen had, dan behoorde hij die, vond Tolstoi, ook zoo eenvoudig en helder te formuleeren, dat zij voor iedereen begrijpelijk waren.[2)]

Tolstoi's waarheidsdrang blijkt uit zijn stijl, zijn wijze van voorstellen; niet minder echter openbaart die drang zich in de kwaliteit van zijn gevoel. De kristallen zuiverheid van Tolstoi's gevoel is een zijner heerlijkste kwaliteiten en tevens de bron der grootste schoonheden in zijn werk. In de literatuur is die zuiverheid betrekkelijk zeldzaam. Er zijn tijdperken, waarin ook de grootste dichters, onder den noodlottigen

1) Op zijn 27ste jaar schreef Tolstoi in zijn dagboek een zedelijk zelfportret, waarin hij zichzelf als volgt karakteriseert: ‘Ik ben weinig ingetogen, besluiteloos, onbestendig, dom, ijdel, opvliegend en zóó traag, dat nietsdoen een bijna onoverkomelijke gewoonte voor mij geworden is.’ Maar hij erkent, oprecht te wezen.

2) Tolstoi was zoozeer overtuigd, dat men domme en slechte dingen niet op heldere, duidelijke wijze kan uiteenzetten dat hij, toen eenige russische paedagogen, wier opvattingen hij verderfelijk achtte, hem eens zijn meening vroegen over de oprichting van een opvoedkundig tijdschrift, verklaarde daar niets tegen te hebben, mits alle meeningen volkomen oprecht uitgesproken zouden worden en men niet zou probeeren, iets weg te stoppen of te verbloemen. De lezers, dacht Tolstoi, zouden dan zelven het dwaze of verderfelijke van de verkondigde denkbeelden inzien.

invloed van den algemeenen smaak, niet tusschen echt en valsch, dat is opgeschroefd en onzuiver, gevoel onderscheiden. Sentimentaliteit en retorika bederven hun werk, zooals ranzige boter het een fijn gebak doet en een leelijk bijgeluid een mooie stem. Tolstoi's gevoel daarentegen verliest ook in de aandoenlijkste en meest pathetische passages nooit zijn kwaliteiten van volkomen gaafheid, natuurlijkheid en zuiverheid. Nooit is Tolstoi sentimenteel, nooit gezwollen, nooit retorisch of duister, nooit werkt hij op effekt, nooit zijn de karakters zijner personen onwaar of verwrongen.

Wanneer liefde tot de waarheid in een kunstenaar zoo sterk is, dat zij voor hem boven àl het andere gaat, dan kan hij niet romantisch zijn. Romantiek veronderstelt het leggen van overmatigen nadruk op bepaalde gevoelselementen en het opzettelijk verzwakken van andere. Zij eischt het weglaten van alles wat bij de uitbeelding van situaties en karakters den lezer of toeschouwer kan herinneren aan de nietigheid ook van den grootsten mensch, de zwakheid ook van den edelsten, de afhankelijkheid van den sterksten van het toeval en de uiterlijke omstandigheden. Romantiek eischt van den kunstenaar, dat hij moedwillig zijn oogen sluit voor het feit, dat ook zijn ‘held’ een gebrekkig en feilbaar wezen is, dat deel heeft aan de algemeene menschelijke zwakheid.

Tolstoi kón zijn oogen niet moedwillig sluiten voor de waarheid: vandaar dat men in zijn geheele oeuvre niet één enkele figuur vindt, die tot de romantiek gerekend kan worden. Het rationalistisch element in zijn geestelijken aanleg beïnvloedde ook zijn fantasie: deze was allerminst fantastisch. Zij behoefde het buitengewone niet en versmaadde het bizarre; geen van beide had zij noodig: haar gloed ontstak aan den ‘gewonen’ mensch, het ‘gewone’ voorval, de ‘gewone’, natuurlijke werkelijkheid. Over dien mensch, dat voorval, dat brok werkelijkheid boog Tolstoi zich heen en verdiepte zich daarin, zóó lang en zóó aandachtig, tot zij hem den onuitputtelijken rijkdom en de ondoorgrondelijke diepte des levens openbaarden.

Waarheidsdrang kan voeren tot cynisme, wanneer hij opkomt uit een liefdeloos gemoed. Maar in Tolstoi was die drang verstrengeld met sterke sociale gevoelens; hij ging

samen met liefde voor den mensch en de menschheid, niet abstrakt en schematisch, maar innig en warm. Niet bij toeval spreekt Tolstoi in zijn 'Biecht' over de sterke, 'bijna lichamelijke liefde', die hij altijd koesterde voor de boeren, het volk; (let wel: *altijd*, niet pas na zijn wedergeboorte) niet bij toeval onderteekende hij brieven ook aan persoonlijk onbekenden, bij voorkeur als 'uw broeder'.

Met het verlangen de menschen te begrijpen, te doorzien, tot op den grond hunner ziel te zien, zijn in Tolstoi's wezen het verlangen met hen mee te voelen, meer nog: te voelen met hun gevoel, en de behoefte aan broederlijk-innige verstandhouding, onafscheidelijk verbonden.

Tolstoi verlangt vollediger te kunnen begrijpen, om warmer te kunnen liefhebben. Daar, waar dit onmogelijk is, waar liefde en waarheid botsen, daar begint voor Tolstoi het groote, pijnlijke konflikt, naar welks oplossing hij met alle krachten van zijn wezen gestreefd heeft, zonder haar ooit geheel te vinden. Tolstoi heeft niet alle werkelijke menschen kunnen liefhebben, evenmin als alle schepselen zijner verbeelding. Onder deze laatsten zijn er, die zijn verontwaardiging verstoot uit den kring der menschelijke gemeenschap; - monsters zonder geweten, 'adders zonder hart', bereid alle andere menschen op te offeren aan hun genotzucht en heerschzucht, zooals Helena en Anatole Koeragoein. Anderen zijn er, tegen wie hij een instinkmatige antipathie gevoelt, zooals Karénin, zonder dat hij hun daarom alle zedelijke eigenschappen ontzegt. Maar nooit vinden wij bij Tolstoi de houding van harde, koude verachting voor den mensch, die bijv. in Flaubert zoo pijnlijk aandoet. Tolstoi ziet in den mensch altijd den glans, hoe verduisterd ook, zijner goddelijke afstamming: de erkenning van menschelijke onwaardigheid, verstoktheid en degradatie vervult hem met schaamte en het is duidelijk, dat hun uitbeelding voor hem gepaard gaat met pijn.

Tolstoi heeft geen raadselachtige gestalten uitgebeeld: er is in zijn figuren niets troebels, vaags of schimmigs zooals in vele figuren van Dostojewski. Integendeel zijn alle personen in zijn werken met vaste omtrekken geteekend; al het gebeuren, het innerlijke zoowel als het uiterlijke, wordt in een helder licht gezet. Voor Tolstoi was het leven een onpeilbaar

water en de menschenziel een ondoorgrondelijke stroom. Maar ondoorgrondelijkheid en onpeilbaarheid zijn iets anders als troebelheid. Tolstoi is nooit troebel. Dit is juist zoo zeldzaam schoon en aantrekkelijk in zijn poëtisch realisme: de vereeniging van doorzichtige helderheid met de uitbeelding van rijk en diep, onuitputtelijk rijk en oneindig diep leven.

Tolstoi was een meester in het uitbeelden der uiterlijke wereld. Hij is de geboren epikus, die geen dingen beschrijft, maar gebeurtenissen voorstelt. Episoden als de nachtelijke sledevaart in Oorlog en Vrede en de jacht van Ljewin met zijn vrienden in Anna Karéna behooren in hun levendigheid en aanschouwelijkheid tot het schoonste verhalend proza van alle tijden. Niemand vermag beter dan Tolstoi de stemming van een zonsondergang, een wintermorgen of een voorjaarsnacht, die van een feest, een sterfbed, den vooravond van een gevecht, van een veldslag, zóó voor ons te doen leven, dat wij haar lichamelijk ondergaan. Alle uiterlijke dingen ontvangen bij Tolstoi van de innerlijke, de gemoedsbewegingen, hun stempel, - heel de zichtbare wereld is voor hem, hoe zeer hij haar ook om haar zelfswil liefheeft, in de eerste plaats symbool van innerlijk gebeuren.

De uitbeelding van innerlijk gebeuren, van het zieleleven der menschen, in zijn innigen, voortdurenden samenhang met de uiterlijke wereld, op zoodanige wijze dat de fijnste gevoelsschakeeringen die hij beschrijft, op den lezer overgaan en door hem worden meegevoeld, dat is het, waarin Tolstoi alle andere epische dichters van onzen tijd overtreft. De onuitputtelijke rijkdom van dit gebeuren verklaren de bekoring die van Tolstoi's werk uit gaat en het feit, dat dit ons altijd weer opnieuw boeit. Hoeveel verhalende proza-werken zijn er, die wij tien en meer keeren kunnen overlezen, zonder ooit genoeg van hen te krijgen, zooals wij het de Kozakken, Oorlog en Vrede, Anna Karenina en vele kleinere werken kunnen doen? Hoe vertrouwder de sfeer van deze werken ons is, des te grooter het genot, waarmee wij ons in haar verdiepen. Hun personen hebben ons altijd wat nieuws te zeggen: telkens keeren wij tot hen terug, gedreven door het verlangen, ze nog dieper en beter te leeren kennen.

De oorzaak van den overstelpenden innerlijken rijkdom van

Tolstoi's figuren ligt natuurlijk in de bijzondere rijkheid en diepte van zijn eigen zieleleven. Om de honderden en honderden menschelijke gestalten uit te kunnen beelden, die in zijn werken leven, heeft hij tallooze werkelijke menschen moeten observeeren, hun uiterlijk moeten waarnemen en hun innerlijk ontleden. Maar óók heeft hij die gestalten allen gevoed met de krachten zijner eigen ziel, in hen allen iets van het levenswater uitgestort, dat in hem zelf onophoudelijk omhoog borrelde. Zijn eigen verlangens en droomen, zijn eigen hunkeringen, zijn konflikten en de oplossingen die hij vond, heeft hij in hen afgebeeld. Sommigen van hen dragen duidelijk zijn trekken, ze belichamen enkele zijner voornaamste eigenschappen, in hen heeft hij een groot stuk van zijn bewuste zelf geprojekteerd. In anderen daarentegen krijgt iets van datgene in hem zelf vorm en gestalte, wat zijn bewuste wil altijd poogde te onderdrukken. Maar zeker zijn onder al die honderden menschelijke wezens slechts weinigen in wien niets overging van Tolstoi's eigen wezen.

Het is vaak niet mogelijk, om de grens scherp te trekken tusschen het dóórdringen van Tolstoi in andere wezens, door sympathie en meegevoel, tot vereenzelviging toe, en het projekteeren in die wezens van iets van hem zelf. Het is niet mogelijk, omdat Tolstoi feitelijk met de gestalten zijner verbeelding samengroeit. Nooit heeft hij in zijn werk zijn persoon opzettelijk uitgebeeld, in al zijn werken echter vindt men veel van hem zelf terug.

Er zijn boeken, die ons uitermate boeien, wanneer wij ze voor de eerste maal lezen, maar ons bij een tweede lezing bitter tegenvallen. Het komt niet bij ons op, ze daarna nogmaals open te slaan. Ze gaven ons alles wat ze ons te geven hadden. De personen, die in hen voorkomen, kennen wij van binnen en van buiten: ze interesseeren ons niet langer. Zoo wij daarentegen van Tolstoi's personen nooit genoeg krijgen, dan is dit, doordat ons uit hun wezen telkens iets nieuws toevloeit, we zien ze telkens weer in een ander licht. Hun achtergronden zijn ontelbaar. Geen dichter kan zijn gestalten een rijker innerlijk leven geven, dan uit hem zèlf omhoog welt; hij kan hen niet sterker doen deinen in bewogenheid en hartstocht, dan de kracht der deining is in zijn eigen

gemoed. Hij kan hun geen grootheid ingeven, zoo hij zelf maar klein is, geen adel, zoo hij zelf vulgair is, geen diepzinnigheid, zoo zijn eigen ziel vlak is. Zijn wezen stelt grenzen aan zijne verbeeldingskracht, die deze niet kan overschrijden. Wij zien dit b.v. aan Balzac: een genie was hij zonder twijfel, maar in de stof, waaruit de natuur hem kneedde, was een element van vulgariteit gemengd. Daarom is het hem nooit gelukt, echte aristokraten naar den geest voor te stellen. Een prins Andrej had Balzac nooit kunnen uitbeelden, omdat hij niet potentieel Andrej kon *zijn*.

Wanneer een kunstenaar menschen poogt te scheppen, wier innerlijk gehalte dat van zijn eigen wezen te boven gaat, dan forceert hij onverbiddelijk de grenzen van zijn talent. Het resultaat is op zijn best een halve mislukking. Zijn personen zijn niet echt, maar opgeschroefd, zij loopen op stelten inplaats van op hun geestelijke beenen. Tolstoi kon menschen uitbeelden, die wij liefhebben, bewonderen en hoogschatten zoowel om hun fijn en diep gevoelsleven, als om den adel van hun gemoed en de hooge vlucht van hun gedachteleven, omdat hij zelf de teederste gevoelens bezat en voor de edelste gedachten toegankelijk was. Hij kon zich alle konflikten tusschen hartstocht en plicht, tusschen zelfzucht en liefde, zinnelijk begeeren en redelijk inzicht bij anderen indenken, invoelen en inleven, omdat de kiem van al die konflikten in hem zelf leefde. Hij kon een Oljenin, een Peter Besoekhow, een Andrej Bolkonsky, een Stepan Kassatsky, een Njechloedow (of beter gezegd: een aantal Njechloedows[1)] uitbeelden, omdat hij zelf potentieel Oljenin, Besoekhow, Bolkonsky, Kassatski en Njechloedow was. Hij kende begeerten zoo bruisend sterk, dat zij elke stem van redelijkheid en liefde tot zwijgen brachten; hij kende overgave aan het genot van de zinnelijke liefde, van den drank, de jacht, het kansspel, het gevecht, zóó hartstochtelijk en absoluut, dat heel het leven er door werd opgeslurpt. Berouw en wroeging kende hij, heet, bitter, schrijnend berouw, haast van den tijd af dat hij een kind was. Maar ook het reiken naar, en het bereiken van, den

1) Aan de figuren, in wien Tolstoi bewust zijn eigen ervaringen, gevoelens en denkbeelden projekteerde, heeft hij herhaaldelijk den naam Njechloedow gegeven.

hoogsten menschelijken staat kende hij, de vervoeringen der onzelfzuchtige liefde, het losraken van het kleine, hardnekkig en driftig levende, tusschen vrees en hoop geslingerde ik, van den grond der begeerlijkheid, het opgenomen worden van dat ik in den algemeenen levensstroom en het een worden daarvan met de Essentie des Levens. Wie het dagboek van Tolstoi's jeugd leest, ziet die jeugd verloopen in een dubbel rythme: het toestorten op de wereld en het zich afwenden van haar, het opgaan in de dingen en het uit hen terughalen van de liefdeskracht. En wie Tolstoi's leven in zijn geheel beschouwt, die komt tot de erkenning, dat het in het groot door ditzelfde rythme beheerscht wordt. In de eerste helft van zijn leven werpt hij zich op de wereld om haar te bezitten en tevens om zich zelf in hartstochtelijk genot en hartstochtelijke aktiviteit te verwezenlijken. In de tweede helft haalt hij, met behulp van askese en geestelijke oefening, zijn liefdeskracht terug uit de dingen en doet haar invloeien tot zichzelf.

Aandacht en liefde zijn de krachten door middel waarvan Tolstoi zoo diep in alle wezens doordringt, dat hij in hen iets van zich zelven herkent en zich met iets in hen vereenzelvigt. Meegevoel is de beweegkracht, die zijn verbeelding aan het werk zet. Door meegevoel en verbeelding dringt hij in het wezen van kinderen door, tot daar, waar de golven hunner argelooze dartelheid hem omspoelen; - in dat van meisjes en knapen, nog onbewust van het natuurverlangen, zachtjes aankloppend aan de deuren van hun hart; - in dat van jonge vrouwen, schuchter ontwakend tot de zoetheid der liefde; van jonge moeders, voor wie heel de wereld in hun kindje belichaamd is; - van oudere moeders, geheel en al ondergedoken in de liefde voor hun gezin, dat is hun wereld. Men hen allen vereenzelvigt hij zich. Hij dringt even diep door in het wezen van het eenvoudige volk, primitief in zijn voelen en denken, als in dat van de grooten en machtigen der aarde, van eerzuchtige wereldlingen en verfijnde aristokraten. Zeker zou hij niet het een èn het ander zoo goed vermocht hebben, had hij niet van beide, de heerscherskaste èn het volk, iets in zich gehad. Ondanks zijn boersche uiterlijk, was Tolstoi van wezen door en door aristokratisch: vandaar, dat hij zijn leven lang ande-

ren op een afstand hield, ook dan wanneer hij dit niet wenschte. Het lag niet in zijn macht, datgene te veranderen of te verloochenen, wat de vrucht der eeuwen, de erfenis van een lange reeks voorvaderen was. Heerlijk is het, in Gorki's herinneringen aan Tolstoi te lezen, hoe de ‘oude toovenaar’ door één enkel woord, een gebaar, een blik, ‘den vrijpostigen geestverwant’, die, den afstand vergetend, hem te dicht wilde naderen, deed terugdeinzen. Maar ook aan het volk, de boeren, voelde Tolstoi zich nauw verwant. Wellicht stroomde ook hún bloed door zijn aderen en verklaart dit de ‘bijna lichamelijke liefde’, die hij voor hen gevoelde, lang voor zijn ‘wedergeboorte’. In het volk zag hij groote reserves van goedheid en wijsheid opgehoopt: van het volk alleen, wist hij, konden de hoogere klassen leeren hoe te leven en te sterven als christenen betaamt. Van het volk ontving hij als kind, als jongeling en als man zijn diepste religieuze impulsies en als een van het volk te worden was wat hij vele jaren lang begeerde en beproefde, al slaagde hij daarin nooit geheel.

HENRIETTE ROLAND HOLST.

(Wordt vervolgd).

Een dringende eisch.

Toen Hoffman von Fallersleben, jong en romantisch, zijn hart kwam uitstorten bij den Utrechtschen hoogleeraar Simons, van wien hij inlichtingen hoopte te verkrijgen over oudere Nederlandsche literatuur, werd hij met een stortbad van echt Hollandsche nuchterheid opgefrischt; met oogen vol verbazing keek de professor den rondtrekkenden Duitschen student aan en zei slechts: ‘Mijnheer, hier in Nederland zijn wij niet gewoon, letterkundige reizen te ondernemen.’ De jonge student heeft zich echter niet gestoord aan deze terechtwijzing en zijn wetenschappelijke reis voortgezet; in Leiden vond hij een ruimer opvatting en een schat van materiaal. Wij zijn hem nu dankbaar voor zijn pionierswerk en voor de vrucht van dien arbeid: de Horae Belgicae.

De eerste systematische verzameling van volksoverleveringen was alweder van een Duitscher: de ‘Niederländische Sagen’ van J.W. Wolf en ware het niet, dat L.Ph.C. van den Bergh's merkwaardig boek ‘Nederlandsche volksoverleveringen en godenleer’ een zevental jaren eerder verschenen was, wij zouden de belangstelling voor het volksleven in Nederland geheel op buitenlandschen invloed moeten terugvoeren. Men heeft sindsdien in Nederland niet stilgezeten, maar toch schijnt het wel, of men eerst dan tot het ‘lagere volk’ wil afdalen, wanneer het nationaal besef in bijzondere mate wordt geprikkeld. Het is stellig geen toeval, dat Friesland hier, Vlaanderen ginds de gewesten zijn, waar het meest de belangstelling voor de volksoverleveringen zich heeft geopenbaard, waar ook het folkloristisch onderzoek tot samenvattenden arbeid heeft geleid.

De oorzaak van de lauwheid voor onze volkstraditie na

te sporen, ligt hier niet in mijn bedoeling; zij is er geweest en is er, helaas, bij velen nog. De gevolgen zijn niet uitgebleven: tot in de allerlaatste jaren zijn wij, op alle gebieden der volkskunde, ver ten achter bij de andere volken van Germaanschen stam en deze achterstand zal, vreezen wij, op geene wijze meer in te halen zijn. Indien men straks zal komen tot een synthese van de resultaten, die het folkloristisch onderzoek bij de Germaansche volkeren bereikt heeft, dan zullen wij met nagenoeg leege handen staan, dan zal men ons niet anders kunnen beschouwen, dan als een onderdeel van den Duitschen stam en bij gebrek aan voldoende gegevens, het Duitsche stempel op ons volk drukken.

Dit zou onjuist zijn en onbillijk. Wij zijn anders en bezitten eigen cultuurwaarden. Ons aandeel aan de alomvattende Germaansche cultuurgeschiedenis behoefde niet gering te zijn; ook wij hebben te geven uit eigen volksrijkdom. Maar zoolang wij dit, jaar na jaar, achteloos laten verloren gaan en niet de verplichting voelen onzen volksaard nauwkeurig te bepalen, zoolang zijn wij ook niet waard een afzonderlijke plaats in het rijkgeschakeerde beeld der Germaansche volkscultuur in te nemen.

Meer dan elders - dit spreekt wel van zelf - is de beoefening der folklore in Nederland van toevallige omstandigheden afhankelijk geweest. De brandende geestdrift der gebroeders Grimm heeft van den aanvang af het veld der volkskunde wijd uitgebakend en de ijver van vele generaties van Duitsche onderzoekers heeft dit uitgebreide terrein intensief bewerkt en op menige plaats de grenspalen nog verzet. Er is aldus een wetenschap ontstaan, die zich bescheidenlijk folklore - of wil men liever: volkskunde - noemt, maar die inderdaad niet veel minder is dan een geweldige encyclopaedie, waarin de meest uiteenloopende takken van onderzoek hun plaats hebben gevonden. De volkskunde is geworden tot een cultuurgeschiedenis in den ruimsten zin van het woord. Een cultuurgeschiedenis evenwel, die zich beperkt tot de grondslagen der beschaving, zooals deze zich in den loop der eeuwen zoo rijk ontplooid heeft in West-Europa. Zij bepaalt zich in hoofdzaak tot al datgene, wat in breede lagen van het volk aan cultuurgoederen aanwezig is en kiest zich mitsdien tot object veel

eenvoudiger verschijnselen, dan bij de bestudeering der ‘hoogere cultuur’ het geval is. Zij kent geen Vondel, maar slechts sprookjesvertellers en liedjeszangers, geen Rembrandt, maar alleen boerenschilders, geen wereldberoemde bouwmeesters maar handwerkslieden. Dit mag de reden zijn, dat de folklore zoo menigmaal met medelijdenden glimlach bezien wordt: reikt die cultuur hooger niet, dan tot het niveau van eenvoudige lieden uit stad en land, hoe gering is dan hare waarde naast die schitterende beschaving, waaraan de edelste en verhevenste geesten hebben medegewerkt.

Deze zienswijze is onjuist en alleen te verklaren uit het feit, dat sinds zoovele eeuwen de hoogere cultuur een voorwerp van ernstige studie is, terwijl daarentegen de volkscultuur geen nader onderzoek werd waardiggekeurd. Wie de beteekenis van folkloristische onderzoekingen wil aantoonen, zal zich dan ook niet inlaten in een vergelijking met de voortbrengselen der hoogere beschaving, integendeel hij zal onmiddellijk toegeven, dat de cultuur van den gemeenen man van een lagere orde is, maar tevens - en dit is van belang - sui generis. De waarde dier volksoverleveringen is niet gelegen in datgene, wat op elk bijzonder gebied van menschelijke werkzaamheid als het hoogste is bereikt, maar in de aanwijzingen, die zij, in haar onderling verband, kunnen geven betreffende de geestelijke structuur van dat volk. De beoefenaar van literatuur- en kunstgeschiedenis wordt allermeest getroffen door de groote stroomingen, die door het cultuurleven van ons werelddeel zijn heengegaan en tegen dien achtergrond van algemeene strevingen, welke in de opeenvolgende perioden geheerscht hebben, teekenen zich, hier sterker, ginds vager, de nationale eigenaardigheden af. De folklorist ziet in de eerste plaats het volkselement, dat zich in allerlei levensuitingen aan hem openbaart en hij ziet daarna de rimpelingen, die de stroomingen der hoogere cultuur op dien kalmen, peilloosdiepen spiegel hebben te voorschijn geroepen.

Folkloristisch onderzoek moet daarom streven naar synthese van al de verschillende uitingen der volkscultuur. Toen de romantische droomers tot het volk keerden, om daar hun vermoeiden geest te verfrisschen, was niets hun onbelangrijk; zij waren opgetogen over een volkslied en over een schilder-

achtig boerenhuis; luisterden met evenveel graagte naar een sprookje als naar een bezweringsformule, zagen met evenveel blijde verbazing een volksdans als een stuk houtsnijwerk of weefkunst. Een universeel geleerde als Grimm, die met een bewonderenswaardige intuitie het verband van de huidige volkscultuur en de beschaving der heidensche oudheid zag, vond overal stof tot vergelijking en verdieping: de Oudgermaansche mythologie vond menige verklaring in het latere volksgeloof; de tegenwoordige zeden en gebruiken waren een overblijfsel van oudere juridische of godsdienstige opvattingen; gereedschappen, door archaeologische vondsten aan het licht gebracht, beantwoorden in vorm en gebruik aan die, welke nu nog ten plattenlande worden gebezigd.

Men zocht dus overal en teekende alles op. Het gevolg was een stortvloed van wetenswaardigheden, die in geen enkel verband met elkander stonden, dan alleen dit, dat zij onder het volk waren opgeteekend. Uit deze ordelooze massa haalde de mytholoog, wat hij meende te kunnen gebruiken, de beoefenaar der rechtshistorie vond daar iets van zijn gading, evenals de literair-historicus, de ethnoloog, de archaeoloog en vele anderen. Op die gebieden, waar het contact van de volksoverleveringen met de voortbrengselen der hoogere cultuur het gemakkelijkst werden gevonden, zocht men ook het ijverigst, wat alweder tot gevolg had, dat het eene onderdeel der volkskunde nauwkeurig werd afgezocht, terwijl het andere braak bleef liggen. Het materiaal, dat werd bijeengebracht, had dus in hooge mate een toevallig karakter.

Dit is ook een der voornaamste tekortkomingen in de kennis van onze Nederlandsche volksoverleveringen. Men heeft hier gedurende de geheele 19e eeuw niet anders dan gegrasduind. Het was in het algemeen de lust tot het verzamelen van curiositeiten, meer dan inderdaad wetenschappelijke belangstelling, die tot de studie der folklore dreef. Op enkele loffelijke uitzonderingen na, bedreef men dus deze studie uit liefhebberij en het gevolg was natuurlijk, dat men hoofdzakelijk dat opteekende, wat men de moeite waard vond, wat dus, gemeten met de maatstaf der hoogere cultuur, op een zekere waardeering aanspraak kon maken.

Laat ons niet onbillijk zijn: ook in die landen, waar de

volksoverleveringen op voorbeeldige wijze zijn verzameld en onderzocht, bestaat hetzelfde euvel. De folklore is langzaam, heel langzaam, gegroeid tot een wetenschap, die zich haar doel bewust is geworden en in staat is tot het organiseeren van de veelsoortige onderafdeelingen, waarin zij zich in den loop der jaren had verdeeld. Maar dit moeten wij daartegenover stellen: in die andere landen is men ten slotte tot het inzicht gekomen, op welke wijze deze studiën moeten worden aangepakt, men heeft daar geleerd, welke methoden het doeltreffendst waren tot bereiking van het steeds scherper gestelde doel. En men heeft bij ons niets, of bijna niets geleerd en nog zoo weinig gedaan.

Wat wij verzuimd hebben, kan een vergelijking met wat in andere landen bereikt is, leeren. Ik kies daartoe de Skandinavische rijken, daar mij hier de verhoudingen het best bekend zijn en ik stel op den voorgrond Zweden, daar dit land in zielental Nederland het dichtst nabij komt. Want, opdat de verhoudingen in het juiste licht zullen komen te staan, herinner ik er aan, dat de bevolking dezer landen is: voor Denemarken 3,4 millioen, Noorwegen 2,7 millioen en Zweden 6 millioen. Deze volken zijn dus elk aanmerkelijk kleiner dan het Nederlandsche; zij missen bovendien dat geweldig koloniaal gebied, waarop onze welvaart voor een groot deel is gegrondvest. De economische factoren zijn in de Skandinavische landen stellig niet zooveel gunstiger dan bij ons.

Te beschamender zal de vergelijking voor ons uitvallen.

* * *

In 1913 werd door den Koning van Zweden een commissie ingesteld, die belast werd met het bestudeeren van de wijze, waarop de bescherming en bewaring der cultuurmonumenten het doeltreffendst kon worden georganiseerd. Negen jaar later verscheen het verslag van de werkzaamheden dezer commissie in druk, bestaande uit twee deelen, samen omvattend bijna 700 bladzijden. De conclusies dezer commissie, hoe belangwekkend op zichzelf ook, liggen buiten het onderwerp, dat ik nu wensch te behandelen; slechts wil ik er op wijzen, dat bij het overzicht der wettelijke maatregelen tot bescherming van cultuurmonumenten in de overige landen van Europa Neder-

land ontbreekt; laat ons hopen, dat dit te wijten is aan onvoldoende documentatie der Zweedsche commissie.

De zorg, die de Zweedsche regeering reeds in 1913 bleek te bezitten voor de bescherming der overblijfselen uit het volksverleden, strekte zij in 1920 nog verder uit, door een tweede commissie in te stellen, waaraan werd opgedragen, 'een voorstel in te dienen, hoe de inzameling en het onderzoek van de Zweedsche volkscultuur op de beste wijze zou kunnen worden ontworpen en georganiseerd'. Het verslag, een boekwerk van 350 bladzijden, is een voortreffelijke studie, waarin niet alleen wordt vastgelegd, wat in Zweden en elders aan dergelijken folkloristischen arbeid is verricht, maar bovendien plannen tot organisatie werden ontwikkeld, die gelijkelijk getuigen van breeden blik en praktischen zin.

Laat ons dadelijk vooropstellen, dat in de Skandinavische landen reeds heel veel bereikt was. In Kopenhagen, zoowel als in Oslo bestaat een door den Staat gesubsidieerd folkloristisch centrum, gevestigd in een der zalen van de Universiteitsbibliotheek en bestemd om het verzamelde materiaal te bewaren en te bewerken, niet minder evenwel om voortdurend het bezit uit te breiden. In Zweden zijn er zelfs een aantal centra over het geheele land verspreid, van zeer verschillenden omvang en arbeidssfeer, maar alle toch getuigend van de levendige belangstelling die ginds overal in den lande voor de volkstraditiën aan den dag wordt gelegd. Het verslag der Commissie, dat al deze lichamen behandelt, vermeldt de volgende:

A. Organen van den Staat:

1. Hyltén-Cavallius-Stichting voor Zweedsch folkloreonderzoek aan de Universiteit van Lund.
2. Het Instituut voor Onderzoek der Zweedsche dialecten te Upsala.

B. Organen, die door den staat worden ondersteund:

1. De Dialectenvereenigingen te Lund met haar gemeenschappelijk Centraal Bestuur.
2. Nordiska Museet te Stockholm.
3. Het Muziekhistorische museum.
4. De Commissie voor de Volksmuziek.

C. Afzonderlijke organen:

1. Het Instituut voor plaatsnamen- en dialectenonderzoek aan de hoogeschool te Göteborg.
2. Cultuurhistorische vereenigingen en musea buiten Stockholm.
3. Vereenigingen voor huisvlijt (hemslöjd).
4. Volksuniversiteiten.
5. Organen voor de jeugdbeweging.
6. Organen voor de volksontwikkeling.

Wie deze lijst doorleest, moet wel onder den indruk komen, dat er in Zweden hard en in breede kringen wordt gewerkt aan het bewaren en onderzoeken der volkscultuur, dat vele organisaties zich de zaak der volksoverleveringen aantrekken en bovenal, dat op menig gebied het particulier initiatief met succes heeft ingegrepen. Wij zullen straks een vergelijking maken met ons eigen land. Eerst zal het wenschelijk zijn na te gaan, welke gebieden dit folkloristisch onderzoek in Zweden omvat, daar wij in het bovengenoemde lijstje naast vereenigingen voor muziek andere voor spreektalen en plaatsnamen vonden. Dit overzicht kan tevens duidelijk maken, hoe uitgebreid het onderzoekingsgebied der folklore is. De Zweedsche Commissie immers rekent tot haar werkzaamheid:

1 De opvattingen en het karakter van het volk, zooals deze zich openbaren, behalve in de hieronder te noemen bijzondere gebieden, in geloof en bijgeloof, natuuropvatting en moraal, traditiën en levensbeschrijvingen e.a.m.

2 Volkseconomie. Hiertoe behooren de verschillende middelen van bestaan met de daaraan verbonden ervaringen van het volk betreffende de natuur, de diersoorten, de gewassen en weersgesteldheden; dus de jacht en de visscherij met de daarbij behoorende gereedschappen; de landbouw met agrarische instellingen en werktuigen; de veeteelt, de boschbouw en allerlei nijverheid en verdere nering; handel en koopmanschap e.a.m.

3 Het leven in huis en de dagelijksche arbeid. Hieronder vallen de inrichting van het boerenerf en -woning, de huishouding met de zorg voor het vee, de bereiding van de levensmiddelen, verzorging van vuur en licht enz.

4 Volkshygiene en volksgeneeswijzen.

5 De familie. Hiertoe behooren de opvattingen en de overleveringen betreffende de familie; de verhouding van den huisvader tot de andere leden van het huisgezin, van den boer tot zijn dienstpersoneel, vervolgens zeden en gebruiken bij verloving en bruiloft, geboorte en doop, sterven en begrafenis; de verdeeling der erfenis enz.

6 Het maatschappelijke leven. Hiertoe worden gerekend in de eerste plaats de uiterlijke vormen van de dorpsgemeenschap en het dorpsbestuur; eigendomsgebruiken en -benamingen; eigendoms- en arbeidsgemeenschap, de gemeenschappelijke gebruiken op de feestdagen van het jaar, en verder het openbare leven, de kerk, het onderwijs, het armbestuur enz.

7 Spel en vermaak met dans, kinderspel en sport enz.

8 Beeldende kunsten, zooals ornamentiek en schilderkunst; de textiele kunstnijverheid.

9 De volksliteratuur met sagen, sprookjes, volksliederen, raadsels, spreekwoorden enz.

10 De muziek met lok- en herdersroepen, gezangen, dansmelodieën enz.

11 De taal, en wel niet alleen de streektalen van het platteland, maar ook de dialecten der steden en de kringtalen en dergelijke meer. Bij het verzamelen en onderzoeken der taal behoort ook de taalvorm, d.w.z. de uitspraak, verbuiging en woordvorming, zinsbouw en eigenaardigheden van uitdrukkingswijze en beteekenisinhoud; de woordenvoorraad uit het oogpunt van zijn rol als uitdrukking voor de gansche voorstellingswereld van het volk, de benoeming der voorwerpen, werkzaamheden en verhoudingen, die binnen het gebied der volkscultuur vallen.

12 De plaatsnamen vormen een deel van de taal en hun onderzoek is onverbrekelijk verbonden met het taalonderzoek. Maar zij nemen toch een bijzondere plaats in wegens de veelzijdige cultuurhistorische, streekhistorische en andere zakelijke - zelfs praktische - belangen, die hier te zamen optreden met de belangen der taalwetenschap en welker onderzoek daarom ook bijzondere maatregelen vereischt.

Uit deze lange opsomming blijkt duidelijk, hoe wijd vertakt het onderzoek naar de volkscultuur is. Een enkele vereeniging, hoe veelzijdig ook samengesteld, kan dit gansche terrein onmogelijk bestrijken. Indien men organisatie wil bereiken, moet men dit niet doen op de wijze, die moderne staatsbesturen als het alleenzaligmakende middel plegen te beschouwen, nl. door een straf doorgevoerde centralisatie; integendeel men zal goede resultaten alleen dan bereiken, als men door arbeidsverdeeling en afbakening van werkgebieden de beschikbare krachten op de nuttigste wijze inzet. Die verdeeling moet in twee richtingen geschieden. Allereerst dienen verschillende takken der folklore als volstrekt autonome onderzoekingsgebieden te worden gescheiden: de muziek vraagt andere begaafdheid en andere kennis dan de bestudeering van bouw en inrichting van het boerenhuis, de studie der streektalen en der plaatsnamen zijn kwalijk vereenigbaar met die van de maatschappelijke en familiale levensvormen.

Dit spreekt eigenlijk vanzelf en de natuurlijke ontwikkeling had er dan ook reeds toe geleid, dat er zich verschillende instellingen gevormd hadden met streng gescheiden werkingssfeer. Maar van veel meer gewicht moet worden geacht een decentralisatie in geografisch opzicht: in de verschillende landsdeelen moeten afzonderlijke centra aanwezig zijn, die het onderzoek ter plaatse zoo doeltreffend en intens mogelijk ter hand nemen. Naast het Openlucht-museum te Stockholm zijn er dan ook verschillende andere in de Zweedsche provincies, die gelegenheid bieden het gewestelijke materiaal in zijn eigen omgeving te bewaren en te bestudeeren. Wat door overbrenging naar een enkel centraal museum licht dood materiaal kan worden, behoudt daarentegen het volle leven, indien het bewaard wordt in de streek, waar het van nature thuishoort. De aard der studiën in zulke districtsmusea zal dan ook anders zijn dan in een centraalmuseum: hier vergelijking van het materiaal der verschillende landstreken, die leiden moet tot typologische ordening en bestudeering in grooter verband, ginds echter het onderzoek van een beperkte gemeenschap in al hare levensuitingen, om te geraken tot de nauwkeurige vaststelling van haar, door plaats en afkomst bepaalde, eigenaardigheden.

Men zal begrijpen, dat dit alles niet mogelijk is zonder financieele offers. Er zijn allereerst de lokalen en de gebouwen noodig, om het verzamelde materiaal op te bergen. Gebruiksvoorwerpen en producten van kunstnijverheid vinden hun weg naar cultuurhistorische verzamelingen en musea van allerlei slag. De aanteekeningen op het gebied der volksliteratuur, van zeden en gebruiken, bijgeloof en geneeswijzen dienen ook behoorlijk geordend en gecatalogiseerd te worden, willen zij aan het wetenschappelijk onderzoek dienstbaar worden gemaakt. Derhalve: niet alleen gebouwen en meubilair maar vooral menschen, geschikt en geschoold om dit werk te doen. Leiders van folklore-instellingen, conservatoren van handschrift-collecties, wetenschappelijke assistenten, dat zijn de ambtenaren, die moeten worden aangesteld en voor hun diensten beloond. Daarnaast eindelijk moet men aankweeken een staf van medewerkers, over de verschillende gewesten zoo gelijkmatig mogelijk verdeeld, die zich belasten met het verzamelen van materiaal op het platteland zelf en die in opdracht en onder leiding van de centrale instellingen de overleveringen opteekenen. Dit werk mag men niet verwachten dat uitsluitend belangeloos geschiedt en een, zij het ook in de meeste gevallen, bescheiden belooning moet kunnen worden uitbetaald aan degenen, die hun tijd en moeite hebben gewijd aan dezen verzamelarbeid en hunne handschriften met aanteekeningen aan de folklore-instituten afstaan.

De Zweedsche Commissie heeft haar taak breed opgevat; zij heeft ook de verplichtingen der gemeenschap niet gering geacht. Misschien vraagt men zich af: na deze schoon klinkende theoretische bespiegelingen, hoe is nu de praktijk gebleken? Het antwoord op deze vraág zal den Nederlander wellicht eenigszins verrassen. Reeds in 1912 voteerde de Rijksdag een bedrag van 4.500 kronen voor de inzameling, opteekening en bestudeering van Zweedsche volksoverleveringen aan het Folklore-archief te Lund. In 1918 verwierf de Universiteit aldaar een dotatie van 30.000 kronen voor dezelfde doeleinden en de Staat, wel verre er van af zich nu voortaan ontslagen te achten van de verplichting tot verderen steun, verhoogde in 1920 zijn subsidie tot het dubbele van voorheen. Hierbij is het niet gebleven; andere instellingen in het land

vroegen en verkregen steun. Zoo werden aan het Instituut tot het onderzoek der dialecten te Upsala de volgende bedragen uitgekeerd: in 1918, dus nog in het laatste oorlogsjaar, een som van 8.000 kronen, in 1919 van 13.400 kronen, in 1920 van 17.100 kronen en in 1921 en 1922 elk van 28.600 kronen.

Daarnaast gaven de gewestelijke besturen grootere en kleinere subsidies aan de instellingen, die het folkloristische onderzoek in de verschillende landsdeelen organiseerden. Getallen noemen zou hier weinig zin hebben; wel kan het dienstig zijn tot het bepalen van den omvang der openbare subsidies uit de gewone geldmiddelen, eenige totalen te vermelden: in 1921 was de som der Staatsbedragen 44.600 kronen, die der gewestelijke subsidies 20.500 kronen, in het volgende jaar waren deze getallen onderscheidenlijk 44.600 en 17.800 kronen.

Men is in Zweden scheutiger dan bij ons. En met verbazing vraagt men zich af, hoe het mogelijk is, dat in een land, kleiner dan het onze in zielental, zulke bedragen aan ‘onproductieve’ doeleinden kunnen worden geofferd. Als verklaring van dit voor ons ongewone verschijnsel kan men allereerst aanvoeren: omdat ginds de offervaardigheid zooveel grooter is dan bij ons. Indien men ziet, welke fondsen daar door de particulieren geschonken worden ten bate van universiteiten, musea en ander cultureele instellingen, dan constateert men met beschaming, hoe weinig door gefortuneerde Nederlanders deze verplichting wordt gevoeld, op enkele uitzonderingen na in de allerlaatste jaren, die er op kunnen wijzen, dat ook in dit opzicht de gemeenschapszin is toegenomen. Welke advocaat of dokter, rijk geworden in Indië, zou er aan denken een deel zijner schuld aan de hoogeschool, die hem zijn wetenschappelijke opleiding gaf, af te doen door een belangrijke dotatie? In Zweden is dat geen zeldzaamheid, ofschoon daar de kapitalen niet uit eigen koloniën kunnen toevloeien, maar in den vreemde moeten worden bijeengegaard. Die offervaardigheid der particulieren heeft tot gevolg, dat ook de openbare lichamen zich verplicht gevoelen, cultureele belangen op ruime wijze te steunen. De mentaliteit van den burger bepaalt die van zijn staatsorganen.

Niettemin, de wil tot geven is niet voldoende; men moet

daartoe ook de fondsen kunnen vinden. Welnu, in Skandinavië past men naar onze begrippen misschien merkwaardige, maar stellig toch ook zeer navolgingswaardige methoden toe. Gelden, verworven op zaken, die voordeelen afwerpen, hoewel zij nu niet bepaald cultuurbevorderend werken, gebruikt men ten bate van instellingen, die wèl de cultuur dienen, maar financieel noodlijdend zijn. Zoo heeft men in Noorwegen van overheidswege de exploitatie der bioscopen in handen genomen en verdient daarmee sommen, die zes cijfers bedragen en meer. Hieruit subsidieert men schouwburgen en opera's, die juist door de bioscopen in den grond worden geboord; hieruit verstrekt men de noodige fondsen aan musea en wetenschappelijke verzamelingen, ondersteunt men schilders en schrijvers.
In Zweden heeft men tot hetzelfde doel de opbrengsten der staatsloterij bestemd. Volgens een mij verstrekte opgave zijn van 8 September 1921 tot 14 December 1928 in het geheel 4.173.344 kronen uit deze opbrengsten *alleen voor folkloristische doeleinden* besteed. Ik noem uit de gedetailleerde lijst enkele sprekende getallen. In 1922 werd aan de Cultuurhistorische Vereeniging van Zuid-Zweden een bedrag van 407.641 kronen uitbetaald, in 1926 opnieuw aan dezelfde instelling 435.820 kronen. Of wil men een overzicht van de subsidies in een enkel jaar? In 1927 werden de volgende bedragen verleend:

Cultuurhistorische Vereeniging van Zuid-Zweden	200.000 Kr.
Plaatselijke vereeniging in Halland (voor museumruimte	200.000 Kr.
Vereeniging van Noord-Smaaland (eveneens voor museumgebouwen)	200.000 Kr.
Oudheidkundige vereeniging van Värmland	150.000 Kr.
Verbond van Gästrike-Hälsinge	137.000 Kr.
Museumvereeniging van Jämtland	136.000 Kr.
Vereen. voor plaatselijk onderzoek in Norrland	100.000 Kr.
Oudheidkundige vereeniging van W. Götland	100.000 Kr.
Oudheidkundige vereeniging van Västmanland	75.000 Kr.
Provinciale vereeniging van Norrbotten	66.000 Kr.
Provinciale vereeniging van Västerbotten	50.000 Kr.
Vereeniging der vrienden van Gotland	50.000 Kr.
Raad voor volkscultuur in Dalarne	50.000 Kr.
Oudheidkundige vereeniging in Upland	50.000 Kr.

Museumvereeniging van Södermanland	50.000 Kr.
Vereeniging van Smaaland	50.000 Kr.
Stichting tot instandh. van Skottbergska gaarden	40.000 Kr.
Museumvereeniging van Bleinge	40.000 Kr.
Vereeniging voor oude architectuur	30.000 Kr.

In *een jaar* tijd besteedde dus de Zweedsche Staat aan de zorg voor zijne volksoverleveringen een som van 1.774.000, d.w.z. *een en drie kwart millioen kronen*.

* * *

Keeren wij na dezen weemoedigen blik in het Beloofde Land van Zweden tot de harde Nederlandsche werkelijkheid terug. Ik weet niet, hoeveel nullen men van bovengenoemd bedrag schrappen moet, om het bedrag aan te geven, dat de Staat der Nederlanden aan het bewaren, inzamelen en bestudeeren van onze volksoverleveringen besteedt. Maar laat ons aannemen, dat onze Regeering dit verzuimt uit onwetendheid, omdat zij niet eens beseft, dat er zulke behoeften bestaan en zulke belangen worden verwaarloosd, daar zij anders gaarne met beide handen zou geven, om het kostbaarst bezit van het Nederlandsche volk, zijn eigen cultuur, op een passende wijze tot voorwerp van staatszorg te maken. Laat ons dit een oogenblik veronderstellen, ook al vreezen wij, dat wij den bodem der nuchtere werkelijkheid, waarin een rechtgeaard Nederlander tot de enkels vastgezogen zit, in al te steile vlucht verlaten.

Wij stellen dit voorop: er is in ons land tot heden nog maar weinig gedaan aan de systematische inzameling en bewerking van de volksoverleveringen. Enkele collecties als die van kleederdrachten en kamerinterieurs in het Rijksmuseum en het Suassomuseum, zoomede in provinciale verzamelingen, het Openlucht-museum te Arnhem e.a.m, bewijzen, dat men, begrijpelijkerwijze, voor de materieele volkscultuur het eerst en het best heeft gezorgd. Maar dit alles is weinig bij wat moet worden gedaan. Dit tekort is een gevolg van het gebrek aan belangstelling, dat mede aansprakelijk is voor het zeer geringe aantal vereenigingen hetzij van plaatselijken aard, hetzij het geheele land omvattend, die op een lijn te stellen zouden zijn met de goed georganiseerde en methodisch uit-

gebouwde Zweedsche instellingen. Dit stemt dus niet hoopvol. Toch meen ik in de laatste jaren een sterke kentering te bespeuren, die voor de toekomst veel goeds belooft.

De stichting ‘De Waterberg’ is hiervan een zeer verheugend symptoom, omdat hier op eene voor Nederlandsche verhoudingen waarlijk grootsche wijze de openluchtmusea van het buitenland zijn nagevolgd. Wie het park bij tusschenpoozen van enkele jaren bezoekt, zal tot zijn verrassing bemerken, dat daar met kleine middelen veel bereikt wordt. Het eindelijk beschikbaar gestelde Rijkssubsidie maakt het mogelijk met den bouw van het museumgebouw althans een aanvang te maken. Daarnaast noem ik met bijzondere ingenomenheid de folkloristische filmopnamen door den heer D.J. van der Ven, die nu eens het buitenland ten voorbeeld strekken kunnen. Hoe hier het financieren dezer kostbare onderneming ook met de grootste moeilijkheden gepaard ging, weten ingewijden beter te vertellen dan ik, - des te verblijdender is het, dat de regeering zich hier niet van steun heeft onthouden. Reeds vele jaren is, op instigatie van De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, een onderzoek van het Nederlandsche boerenhuis aan den gang, waarvan wij mogen hopen, dat binnen niet al te langen tijd de eerste tastbare resultaten voor ons zullen liggen. Op het gebied der volksgeneeskunde werden wij het vorige jaar door twee belangrijke onderzoekingen verrast: de boeken van de geneesheeren Bakker en Van Andel. Zelfs een zoo bescheiden werkje als De Breischei van den heer Wiegersma begroet ik als een belangrijk verschijnsel, omdat hieruit blijkt een groeiende waardeering voor de voortbrengselen van de Nederlandsche boerenkunst. Wanneer krijgen wij onze wetenschappelijke uitgave der nationale kleederdrachten, die tegenwoordig op ontstellende wijze aan het verdwijnen zijn? Wie geeft ons een goed gedocumenteerde monografie over het boereninterieur, over de plattelandskunstnijverheid en nog zooveel andere dingen meer?

Maar zooals gezegd, er is toch licht aan den horizon. Wie had voor tien, twintig jaar durven voorspellen, dat er in een welverzorgde uitgave een bundel sprookjes zou verschijnen, dateerend uit een tijd, toen de beroemde verzameling van

Grimm nog het licht moest zien? De jeugdorganisaties, na den oorlog welig opgeschoten, toonen hier te lande evenals in Zweden, volle belangstelling voor nationale overleveringen. Van Roomsch-Katholieke zijde propageert men de oude volksdansen, maar wij vinden een zelfde streven bij de A.J.C., die op hare bijeenkomsten zelfs oude volksgebruiken in eere herstelt. Het is mij niet bekend, of de Volksuniversiteiten, die hier te lande vooral in de steden werkzaam zijn, ook haar aandacht wijden aan de zaak der folklore; zij zouden op dit gebied een buitengewoon nuttigen arbeid kunnen verrichten. Ten plattelande eindelijk tracht men hier en daar gewoonten en feesten, die in onbruik dreigden te raken, weder te doen herleven; men is in de 20ste eeuw trotsch op dingen, waarvoor men zich in de 19e eeuw schaamde.

Het spreekt vanzelf, dat ook de wetenschappelijke belangstelling is verlevendigd. De laatste jaren zagen enkele nieuwe periodieken verschijnen, die zich in het bijzonder aan folklore wijden. Een bundel als ‘Bij ons in het land der Saksers’ is een zeer typeerend verschijnsel en het staat gelukkig volstrekt niet alleen. Het onderzoek naar de streektalen zal met meer kracht ter hand worden genomen. De bestudeering der plaatsnamen, die sinds 1901 bijna geheel had stil gelegen, vertoont nieuw teeken van leven, sedert in 1928, na lange tusschenpoos, een nieuw deel der Nomina Geographica Neerlandica is verschenen; de leiders zullen er evenwel zelf van overtuigd zijn, dat het bereikte tot dusver nog zeer schamel is, vooral indien wij daarnaast leggen, wat in de Skandinavische landen bereikt is of ondernomen wordt. Het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie organiseerde in het voorjaar van 1929 een cursus voor folklore te Amsterdam. Eindelijk noem ik als laatste hoopvol teeken de instelling van een Folklore-Archief door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Ook in Nederland wordt het belang der folkloristische naspeuringen door velen ingezien en er wordt met ongekenden ijver gewerkt. Maar ik zeg dit niet, om der Regeering een voorwendsel te verschaffen om in haar onverschillige houding te blijven volharden. Want juist nu zich alom in het land de belangstelling richt op het volksleven, heeft de Regeering den

onafwijsbaren plicht, ter elfder ure, de folkloristische studiën op krachtige wijze te steunen, in de eerste plaats door de doeltreffende organisatie der arbeidskrachten, die helaas in slechts zoo beperkte mate beschikbaar zijn. Periculum in mora!

Een Staatscommissie is geen panacee. En zonder den vasten wil de voorstellen van een dergelijke commissie ten uitvoer te brengen, kan zij een volksmisleiding zijn. Maar op welke wijze de Regeering het ook wenschelijk zal achten, hare bemoeienis tot de folklore uit te strekken, twee dingen zijn er, die noodzakelijkerwijze door haar met kracht ter hand moeten worden genomen: subsidieering van folkloristischen arbeid, zooals ik dien zooeven in vage trekken heb omschreven en daarnaast, om dien arbeid zoo vruchtdragend mogelijk te doen zijn, snelle en praktische instelling, verbetering of organisatie der lichamen, die dit werk zullen hebben uit te voeren.

Het is hier niet de plaats, een uitgewerkt programma van werkzaamheden voor te stellen. Maar ik wil toch in korte trekken aangeven, hoe ik mij voorstel, dat in de naaste toekomst zou moeten worden gehandeld, wil men in korten tijd met de beschikbare krachten eenig bevredigend resultaat bereiken.

Dankbaar aanvaardend de organisaties, die er reeds bestaan, zal de Regeering door niet al te bekrompen subsidieering haar in staat moeten stellen, haar taak ruim op te vatten. Door onderling overleg moeten de terreinen van werkzaamheid worden afgebakend; waar lacunes zijn, dient de regeering het initiatief te nemen, deze aan te vullen. Daar de oppervlakte van ons land klein is, kan meer dan in Zweden, de folkloristische arbeid worden gecentraliseerd. Maar het dient nogmaals met nadruk te worden gezegd, de regeering mag niet schromen, de bestaande organisaties door subsidieering minder noodlijdend te maken. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde moge een mooi gebaar maken door een instelling van een Folklore-Archief, indien daarnaast niet de mogelijkheid wordt geschapen om ten plattelande volkskundemateriaal te doen verzamelen door betrouwbare personen, die voor hunne moeite een bescheiden belooning ontvangen, dan zullen de doozen van dit Archief alleen de bladen der kaart-alfabeten bevatten.

Het is verder noodzakelijk, dat een centraal lichaam in het leven worde geroepen, dat aan de folkloristische onderzoekingen leiding geeft. Wij hebben reeds te lang gewacht en er zijn in ons land streken, waar onmiddellijk het volksleven moet worden geregistreerd, er zijn uitingen van volkscultuur, die tegen bioscoop en radio niet lang bestand zullen zijn. De onderzoekingen moeten dus op de juiste plaats worden ingezet, anders verbruikt men tijd en moeite voor wat nog best had kunnen wachten en laat men aan den anderen kant verloren gaan, wat nog voor de wetenschap had kunnen worden gered. Dit centrale orgaan heeft niet alleen een regelende en bemiddelende taak, het moet ook inderdaad de leiding in handen kunnen nemen; het zal dus over fondsen moeten beschikken, waardoor het in staat gesteld wordt, daar zelfstandig op te treden, waar bestaande organisaties ontbreken of te kort schieten.

En eindelijk dienen naast den Staat ook de Provinciale Besturen het folkloristische onderzoek, elk in zijn gewest, op krachtige wijze te bevorderen. Subsidieering van gewestelijke vereenigingen, in ruimer mate dan tot nu toe het geval was, is een onafwijsbare eisch. Maar ook door organisatie van het onderzoek binnen de grenzen van de provincie kan hier veel nut worden gesticht, om versnippering van krachten te voorkomen en onderlingen naijver te verzachten.

Hiermee wil ik volstaan. Men zal hebben ingezien, naar ik hoop, dat hier groote volksbelangen op het spel staan en dat voor het doorvoeren van een organisatie, als ik bedoel, veel tact, maar vooral ook veel doortastendheid noodig zal zijn. Mijn bedoeling was slechts, om nog eens, onomwonden, aan Volk en Regeering duidelijk te maken, dat men bezig is een onherstelbaar verzuim te plegen, waarover komende geslachten zich bitter zullen beklagen. Misschien is het nog niet te laat. Er kan nog veel worden gered en vastgelegd. Indien men maar de kracht heeft, de kleinmoedigheid te bestrijden, die zegt, dat er bij ons volk toch niets van dien aard is te vinden. Indien men althans de bereidheid heeft tot eenig offer.

Hier hoor ik den voorzichtigen burger vragen, of het dan nut zal afwerpen. Ja, welk nut verwacht gij van de beoefening der geschiedenis? Waartoe zijn literatuur, kunst, godsdienst

nuttig? Meet men het nut van een zaak evenwel niet af naar hare koopwaarde op de goederenmarkt, dan durf ik te antwoorden: de volkskunde kan inderdaad, op onverwachte wijze, haar praktisch nut daadwerkelijk bewijzen.

Men kan natuurlijk aldus redeneeren: gesteld eens, dat in de komende jaren, door de maatregelen, die gij aanbeveelt, de inzamelingen der volksoverleveringen met kracht werd ter hand genomen. De leggers van het Folklore-Archief zouden jaarlijks met duizenden bladzijden schrifts verrijkt worden; talrijke musea zouden hunne verzamelingen aanzienlijk kunnen uitbreiden; nieuwe films zouden worden opgenomen; allerlei wetenswaardigheden zouden in goed bewerkte publicaties aan het licht worden gebracht. Gesteld dat dit zoo ware, wat dan nog? De folkloristische tijdschriften van Europa zijn sedert jaren oceanen van feiten en feitjes geworden, die den wetenschappelijken onderzoeker meermalen tot wanhoop brengen, en zou Nederland, dat in wijze terughoudendheid slechts magere beekjes had doen toevloeien, nu op zijn beurt stortvloeden ontketenen?

Indien de folklore zich tot heden meer kenmerkte door verzamelen dan door verwerken, dan had dat zijn goede reden. Zonder een behoorlijk materiaal is elk wetenschappelijk onderzoek onmogelijk. De 19e eeuw was voor de folklore niet anders dan een koortsachtig bijeenbrengen van snel verdwijnend en verwordend materiaal. Men is nu voor een groot deel daarmee gereed, nu geldt het alleen nog maar de tekorten, die op sommige gebieden zijn blijven bestaan, aan te vullen. Nederland is tot heden zoo een terra incognita. En het geslacht van tegenwoordig zal zich moeten voorhouden, dat de tijd van wetenschappelijk bewerken voor ons nog niet gekomen is, misschien zullen onze kinderen of kleinkinderen dat kunnen doen, indien wij althans den aanvang maken met den nederigen arbeid van het verzamelen en catalogiseeren.

Maar wij kunnen zoo te werk gaan, dat in den kortst mogelijken tijd de lacunes worden aangevuld en dat op gebieden van beperkten omvang het benoodigde materiaal vrijwel volledig bijeengebracht wordt. Laat ik als voorbeeld nemen Friesland, als een provincie met sterk sprekende volkseigenaardigheden. Hier heeft men reeds in menig opzicht belang-

rijken arbeid verricht. Archaeologisch is dit gewest op voortreffelijke wijze onderzocht; het boek van Boelens legt er getuigenis van af. Er is geen provincie, dat ons in anthropologisch opzicht zoo volledig bekend is als Friesland; aan Dr. Nyessen komt hiervan de grootste eer toe. Ook op folkloristisch gebied is veel bijeengebracht; het boek van Waling Dykstra is een unicum voor Nederland; het Friesch museum te Leeuwarden is een der rijkste verzamelingen in ons land. Indien men nu in Friesland al deze takken van onderzoek vereenigde, indien men ze aanvulde met onderzoekingen op het gebied van sociologie en recht, indien men het plaatsnamenmateriaal en de volksgebruiken grondig bestudeerde, dan zou men kunnen geraken tot een totaalbeeld van den Frieschen volksaard, die oneindig dieper kennis en inzicht verschafte en op veel vertrouwbaarder gegevens berustte, dan de vage algemeenheden, die men nu gewoonlijk te hooren krijgt. Een dergelijk synthetisch onderzoek zou er toe bijdragen, de gewestelijke eigenaardigheden scherper te profileeren.

En dit is van gewicht in een land als het onze, waar zooveel rassen en stammen over en door elkander geschoven zijn, waar een eenheid gegroeid is uit zooveel ongelijksoortige elementen. Want tast de Hooge Overheid niet somtijds mis, doordat zij zich vergist in de mentaliteit van een der vele volksgroepen in ons land? En om van nut te spreken, zou het nuttig effect van onze volkskracht niet hooger kunnen worden opgevoerd, indien men duidelijk wist, op welk gebied elk gewest het beste zijn aandeel aan de algemeene cultuur zou kunnen bijdragen.

Folkloristisch onderzoek, op breede basis gesteld, zal zijn verrijking van de kennis van ons volksverleden, zal tevens zijn verruiming en verdieping van ons inzicht in onzen volksaard.

Zal de Regeering eindelijk den wil en den moed hebben tot dergelijken waarlijk cultureelen arbeid?

Ik herhaal: periculum in mora.

J. DE VRIES.
Leiden.

De eigenschappen van den Oosterling.

Europa in zijn wereld-machtspositie heeft de andere werelddeelen in den triomftocht zijner beschaving opgenomen, en feitelijk van de aarde één groote economische eenheid gemaakt.

Zóó heeft het zichzelf het probleem geschapen van het verkrijgen van het saamhoorigheidsbesef der rassen, zonder hetwelk de schoone, steeds in omvang en luister toenemende, stoet ten slotte in den poel der wanorde zal verdwalen; maar dat zoo moeilijk te verkrijgen is, omdat daartoe de scheidsmuur tusschen de rassen omver gehaald moet worden, dien de natuur of de natuurlijke evolutie, dan wel die beide, er tusschen opgericht hebben. Dat saamhoorigheidsbesef dat dus onmisbaar is, kan niet bestaan zonder onderlinge waardeering.

En die onderlinge waardeering is er niet.

Vanzelf kon zij niet ontstaan omdat zij tegen de natuur der dingen in gaat, omdat ontstaan en wezen zelf der rassen zich er tegen verzetten. Gewèrkt aan haar ontstaan is er nog niet door den mensch, of niet dan in geheel onvoldoende mate. Integendeel! Hij heeft de rasseninstincten den vrijen teugel gelaten niet alleen maar ze ook gevoed, en zoo afkeer gekweekt van de gekleurde rassen voor het blanke en minachting anderom.

Het rassenprobleem is dus eigenlijk besloten in de vraag: ‘Hoe kan onderlinge waardeering der rassen gekweekt worden, in de plaats van de bestaande minachting en afkeer?’

De oplossing van dit probleem is Europa's taak.

Een onderdeel van die taak is aan Nederland ten deel gevallen in Ned. Indië. De regeering alléén kan haar niet volbrengen.

Het persoonlijk element in de rassensentimenten is daartoe

te sterk. Zij worden door personen direct beïnvloed, en niet door de goede gedachten en daden der politiek, welke van de gedachten en daden der personen meer de gevolgen zijn dan de aanstichters, en dus meest achter die sentimenten aankomen.

De regeering met haar huidige ruime politiek van verzoening, gericht op de associatie der rassen, levert slechts de werkplaats waarin Nederland's zonen en die van Indonesië die taak volbrengen kunnen.

De school en de Pers, die machtige instrumenten voor het wijzigen der mentaliteit, zullen hen tot die volbrenging in staat kunnen stellen.

Het heeft geen nut zulks aan te toonen, vóórdat het bovenstaande meer algemeen als waar en juist zal zijn erkend geworden.

De taak en haar object moeten daartoe nader omschreven worden.

Allereerst is dan noodig een goed inzicht nopens de slechte rëactieverschijnselen, welke de bovenbedoelde minachting moet te voorschijn roepen en een juist begrip van het ontzettend kwaad dat zij moet stichten op elk gebied der aanrakingen tusschen het Oosten en het Westen.

Voor het meten van den omvang van dit kwaad bestaat in het Westen geen maatstaf.

De Westerling kan slechts hopen dien omvang bij benadering juist te schatten nadat gij zich rekenschap heeft weten te geven van de *karaktereigenschappen van den Oosterling*, die met de minachting in oorzakelijk verband kunnen staan.

Het onder volgende gelde daarvan als proeve.

Er is daarin meer bepaald sprake van Javanen; het geldt echter in de hoofdzaken voor alle Oosterlingen, daar bij allen, juist andersom als bij den Westerling, *de psychische waarden* die het leven opleveren kan *de eerste plaats* innemen en de materieele de tweede.

Vóór alles moeten twee waarheden van allerhoogste beteekenis worden ingezien. Te weten:

1. Het oordeel van den Europeaan, óók van den tusschen de keerkringen levende, over den Oosterling, zoo als mensch en als werker, is uitsluitend gebaseerd op zijn waarnemingen

binnen de grenzen van het westersch economisch productie en consumptie proces, waarin hij hem betrokken heeft. Hij ontmoet hem slechts binnen het kader van dat proces, en daarbuiten kent hij hem niet. De uitzonderingen bevestigen den regel.

2. De Oosterling, kennis makend met iets dat hem geheel nieuw en goeddeels onsympathiek is, en waarom hij volstrekt niet gevraagd had, is binnen dat kader zichzelf niet, doch een reactieverschijnsel op de indrukken die zijn geest en ziel er ontvangt.

Dit gezegd zijnde willen wij trachten eenige der bovenbedoelde karaktereigenschappen te schilderen.

Wij noemen dan in de eerste plaats: *het sterk ontwikkeld gevoel voor persoonlijke waardigheid* den Oosterling eigen.

Hij hecht in buitengewone, in voor den Europeaan haast onbegrijpelijke mate, aan die waardigheid.

Men moet haar beteekenis voor den man in het Oosten vergelijken met wat de kuischheid is voor de vrouw.

De bevrediging van dat gevoel schenkt hem geluk, zijn kwetsing ellende. Gediend, geacht, gezien, geëerd, bewonderd te worden heeft voor hem de beteekenis welke rijkdom, geriefelijkheid, kennis en zinnebekoring hebben voor den Europeaan.

Het gemis dezer psychische waarden geeft hem ellende, veel grooter dan armoede, onwetendheid, ongerief en een eentonig bestaan hem geven kunnen. Deze karaktertrek blijkt voortdurend en overal. Ook uiterlijk valt hij op, door den langzamen afgemeten gang, door de taal en de wijze van spreken en door de soberheid van gebaar.

Men denke aan de vijf à zes verschillende woordjes, die in het Soendaneesch en Javaansch bestaan voor de persoonlijke voornaamwoorden ‘ik’ en ‘gij’, die alle voor een verschillende trap van waardigheid dienen en op welker juist gebruik de Inlander zeer gesteld is.

Zij blijkt ook uit de groote waarde toegekend aan de mooie kleeding. De hongerige schamele Westerling zal als hij geld ontvangt eerst eten koopen en daarna kleederen; de Oosterling doet het andersom en begint met de kleeren.

Want men meene vooral niet dat deze karaktertrek slechts

den deftigen inlandschen aristocraat kenmerkt. Van prins tot koeli hebben allen gelijkelijk die angstvallige zorg voor de persoonlijke waardigheid.

Als een koeli voor het eerst met een Europeaan in zakelijk contact komt, begint hij met de verklaring dat hij maar een dom mensch is en niets weet noch kent. Dit dient om te voorkomen dat de Europeaan het hèm zal zeggen; of ten minste om, àls hij het hem zegt, te kunnen antwoorden of denken: 'dat heb ik immers zelf gezegd'. Die ietwat zonderling aandoende verklaring dient dus om zijn persoonlijke waardigheid uit het gedrang te houden.

Met een hadji, een eenvoudig man, kwam ik eens over de bedevaart naar Mekka te spreken, die hij tweemaal gemaakt had met een tusschenpoos van 15 jaar. Hij was opgetogen over zijn laatste reis die veel prettiger was geweest dan de eerste. Toen ik naar de reden daarvan vroeg noemde hij *niet* het eerst de verbeterde verzorging en de toegenomen geriefelijkheid aan boord van de hadjischepen, maar wel.... dat hij op een stoel had mogen zitten als hij aan boord bij den dokter of administrateur moest zijn; dat was vroeger niet zoo geweest, toen moest hij neerhurken op den grond en daar had zelfs geen matje gelegen.

Dergelijke opmerkingen hoort men van koelies die in een hospitaal genezing hebben gevonden; niet over de medische of chirurgische behandeling spreken zij en niet over het eten, wel over de ondervonden welwillendheid en liefderijkheid.

Als de allerarmste miserabele koeli eens een sommetje gelds in handen krijgt, dan zal hij eten koopen of kleeren of een werktuig, dat hij dringend noodig heeft?

Neen, dan haalt hij zijn mooie pak uit de bank van leening en geeft een feest!

Hij noodigt dan zooveel mogelijk vrienden en bekenden, en zijn geheele dorp hoort er van. Er wordt gegeten bij hem aan huis en met veel plechtig ritueel wordt de geboorte, dood, of besnijdenis bezegeld, die als aanleiding tot het feest diende.

Hij is dan De Man Die Een Feest Geeft, hij wordt als gastheer geëerd, zijn drempel wordt overschreden door die hóóger staan dan hij.

Het feest stelt hem, tijdelijk althans, schadeloos voor het

gemis der zoo begeerde zielewaarde der waardigheid, die hem, allerarmste niet beschoren is.

Allen Westerlingen is steeds opgevallen het keurig rustig gedrag van Inlanders bij feestelijke gelegenheden. Het verschijnsel is in tallooze schetsen en reisbeschrijvingen met lof vermeld. De verklaring is zeer eenvoudig. Het keurig gekleed zijn en gezien worden en groeten in ontvangst nemen en waardig niets doen, dàt *is* het feest.

Teekenend voor deze karaktertrek is ook de groote gevoeligheid van den Inlander voor belachelijkmaking, vernedering, beleediging in tegenwoordigheid van anderen, en zijn zorg om er zich op de een of andere wijze genoegdoening voor te verschaffen.

Tallooze Europeanen hebben dit door last en moeite in hun zaken, door schade aan hun bezittingen of letsel aan hun persoon ondervonden, en talloozen zullen het nog moeten ondervinden vóór de oorzaak goed begrepen zal zijn.

Hoe ver die zorg gaan kan ondervond nog onlangs een japansch kultuuremplyé die een Inlander wilde dwingen naakt met hem mede te loopen naar den baas om gestraft te worden. De man had met een kameraad gebaad op een verboden plaats. Zij lieten zich gewillig uit het water jagen en er ontstonden geen moeilijkheden vóór bleek dat de Japanner 's mans broek niet wilde teruggeven dien hij weggenomen had. Dát was té erg voor des koeli's waardigheidsgevoel en hij sloeg den Japanner dood!

In de tweede plaats noemen wij als volkskaraktertrek: de *geringe behoefte aan zelfstandigheid* en de neiging tot afhankelijkheid. De Oosterling is gaarne dienaar en dan tevens beschermeling van iemand dien hij machtiger acht dan zichzelven; machtiger zoowel in moreel als in materieel opzicht.

De Westerling aanvaardt den staat van dienstbaarheid en afhankelijkheid, de Oosterling zoekt hem.

Hij ontwijkt gaarne zooveel mogelijk het risico dat aan zelfstandigheid en eigen initiatief verbonden is. Dat risico is de kans op mislukking van hetgeen hij ondernemen zou, en die mislukking zou een ernstige slag beteekenen aan zijn waardigheidsgevoel toegebracht.

De dienstbaarheid bij den rasgenoot is ook niet zwaar. Zij

bestaat voor de helft uit het bewijzen van eer door het in eerbiedigen stijl overal vergezellen en volgen van den meester; deze betaalt zijn dienaar dan ook voor de helft met beschermingswilligheid en afgestraalde waardigheid.

Ja, afgestraalde waardigheid is óók waardigheid en dat is almee een stimulans voor de neiging tot dienstbaarheid.

Dit verklaart ook wel gedeeltelijk den sterken band van trouw en aanhankelijkheid, die den dienaar bindt aan den meester, dien hij en zijn omgeving achten kunnen. Een band die leidde tot de meest verheven daden van zelfverloochening en moed, waarvan de politieke en economische geschiedenis van Java vol zijn.

Deze volkskaraktertrek heeft ten gevolge dat voor den Inlander de *personen* vooral beteekenis hebben, terwijl de *begrippen* en de *Zaken* meer op den achtergrond blijven.

Het is in Indië een algemeen bekend verschijnsel dat dikwijls de persoon van den leider van eenig bedrijf of instituut een totale ommekeer brengt in den gang van zaken. De nieuwe persoon kan plotseling van iets dat goed loopt een warwinkel maken, en omgekeerd iets dat met mislukking bedreigt schijnt, plotseling tot bloei brengen; zulks zonder dat men den eerste eenige bepaalde fout kan aanwrijven en zonder dat men den tweede iets bijzonders ziet doen.

Dat komt dan door verschil in het innerlijke dier personen, speciaal wat betreft hun denken en voelen ten opzichte van hun inlandsche helpers, en de enorme beteekenis die dat voor dezen heeft.

In de derde plaats moeten wij noemen, *de voortreffelijke* omgangsvormen van den Oosterling, en de wezenlijke beschaafdheid die hij toont door zijn oplettendheid om de gevoelens van anderen te sparen en te ontzien.

Deze karaktertrek van den Javaan is overbekend; alle ethnologen vermelden hem en honderden hebben zijn lof gezongen.

Men meent echter nog te veel dat hij slechts in de hoogere inlandsche standen te vinden is; men acht hem onvereenigbaar met een vies broekje als éénig kleedingstuk. Vooroordeel, gedachteloosheid, dwaling!

Het geheele volk heeft die fijne manieren van koeli tot prins en van prins tot koeli.

(Het volk niet beoordeelen naar Uw bedienden s.v.p. lieve lezeres; de éénige die gij er van zaagt en die gij met de op minachting gegronde houding tegemoet zijt getreden bovendien).

'Landman en Edelman tegelijkertijd', schreef van Soest, en nooit werd juister woord gebruikt.

De Inlander, óók die met het vieze broekje, is voor het waardigheidsgevoel van anderen even angstvallig bezorgd als voor zijn eigen.

Hieruit spreekt ook *redelijkheid*. Inderdaad is redelijkheid de vierde volkskaraktertrek die genoemd moet worden.

De Javaan, landbouwer bij uitnemendheid, leerde haar van de natuur die hem beloonde dan wel strafte naar mate hij met hare eeuwige onveranderlijke wetten rekening hield, dan wel ze veronachtzaamde. De natuur die zich in het tropisch land zoo krachtig uit, zoowel gevend als nemend. Redelijkheid blijkt o.a. uit het bekend feit dat de koeli zijn werk voor een ander dàn het best verricht als men hem de bedoeling er van goed heeft doen begrijpen. Zulks óók als hij bij die bedoeling en het te bereiken doel niet het allergeringste belang heeft.

Redelijkheid toont de Inlander ook door de wijze waarop hij straf aanvaardt en óvermaat er van, voor fouten door hem erkend.

Dàn, mits de overmaat niet al te groot zij, kan men zelfs zijn persoonlijk waardigheidsgevoel kwetsen zonder zijn wraakzucht te wekken.

Redelijkheid blijkt ook uit zijn verkeer met den 'Tjina Mindring'.

De Tjina (Chinees) Mindring (vermindering) is een chineesche venter van allerlei kleedingstoffen vooral, die in duizendtallen het platteland afloopt om aan de huizen (huisjes), op afbetaling, zijn waar te slijten.

Het woord 'mindering' slaat wel op de afbetaling in ongeregelde payementen al naar het den kooper schikt.

Er bestaat als regel van de door afgifte der goederen ontstane schuld geen ander bewijs dan een notitie in het boekje van den venter. Ook al had hij bewijsstukken, dan nog zou

het hem ondoenlijk zijn, in geval van wanbetaling, langs den weg van Rechten het hem toekomende te verkrijgen; de rechters zijn te ver weg en ook anderszins te moeilijk te benaderen voor eene civiele procedure.

Maar er behoeft ook geen ander bewijs te zijn dan datgene dat de kooper voor zichzelve heeft, in de ontvangen goederen die in zijn huis aanwezig zijn. Hij komt zijn verplichtingen na!

Op zijn redelijke trouw aan de aangegane schuld is geheel het omvangrijk bedrijf der Tjina Mindring gebaseerd.

Men zal hier het bekend feit tegenover stellen dat de koeli zich zoo dikwijls onttrekt aan zijn finantieele verplichtingen tegenover den Europeaan. Alle Europeanen in Azië weten daarvan mee te spreken.

Dit verschijnsel laat zich echter zeer wel verklaren, door zijn kinderlijke noties op economisch gebied, en uit zijn bovenbeschreven opvatting van het dienstverband.

In de eerste plaats moet men bedenken, dat het bijna altijd gaat om de terugbetaling van genoten voorschot bij indiensttreding. Aangezien de dan ontvangen gelden grootendeels dienen voor de bestrijding van kosten, direct en indirect, door de indiensttreding veroorzaakt, ontbreekt de zichtbare tegenwaarde die hem zich duidelijk schuldenaar zoude doen gevoelen.

Verder mag niet vergeten worden dat het voorschot den koeli meestal gegeven wordt door koeliwervers, die bij zijn werving belang hebben, en die de voorwaarden en omstandigheden onder welke hij zal werken te rooskleurig afschilderen. Als dat dan erg tegenvalt, dan blijft er al weinig meer over van zijn gevoel een schuld te hebben.

Bedacht moet worden dat ‘de houding’ dikwijls aanleiding is tot de kwade trouw van den schuldenaar.

Ook in deze kwestie ziet hij vóór alles de *persoon* van den schuldeischer, en als die hem met ‘de houding’ bejegent, dan zal hij hem niet dan met grooten weerzin zijn schuld kunnen afbetalen, en veeleer in de wanbetaling een geschikt middel zien om zich eenige genoegdoening te verschaffen voor het gekwetst waardigheidsgevoel.

Dan moet men er nog aan denken dat hij zich tot op zekere hoogte beschermeling voelt van zijn werkgever, en hulp van

dezen, ook buiten de zuiver zakelijke verhoudingen, een natuurlijke zaak, ja bijna, een plicht acht. Als de koeli een der talrijke huiselijke feestjes moet geven, die met geboorten en sterfgevallen samenhangen en door de goede zede worden voorgeschreven, dan vraagt hij daarvoor geld in voorschot aan zijn werkgever. De terugbetaling traineert dan veelal en het geld komt lang niet altijd binnen.

Dat is volgens Europeesche opvattingen natuurlijk heel erg. Dáár hebben wij echter niets mee te maken; het gaat in dit verband er om hoe de koeli zelf zijn daad vindt. En *hij* vindt het heelemaal niet erg. Integendeel, hij vindt het bijna ongepast, in elk geval onbegrijpelijk, dat zijn werkgever-beschermer niet meebetaalt aan dat bijna verplicht huiselijk feest, en dat hij, rijkaard bovendien, zoo *al* het voorgeschoten geld tot den laatsten cent terug hebben wil.

Ten slotte moet nog gedacht worden aan ónderbetaling, die het den koeli dikwijls moeilijk maakt een aangegane schuld volledig te erkennen. Als hij niet of nauwelijks toekomt met het ontvangen loon, dan voelt hij onderbewust het ontvangen voorschot meer als een hem toekomende betaling.

Zoo valt er in de onredelijkheid van den Inlander, in geldzaken tegenover den Europeaan, nog zeer veel redelijkheid te speuren.

Wij noemden dus als sterk naar voren komende karaktereigenschappen der volkeren waarmede Nederland in Indië te

maken heeft:

Sterk gevoel voor persoonlijke waardigheid.

Zich gaarne hechten aan, kijken naar, rekenen met personen, en niet met zaken.

Fijn beschaafde omgangsvormen.

Redelijkheid.

C.M. HAMAKER Sr.

Juli 1929.

Tweeërlei subjectiviteit.

J.J. Poortman. Tweeërlei Subjectiviteit. Ontwerp eener centrale Philosophie. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink & Zoon - 1929. 555 pagina's.

Van een groot deel der Nederlandsche wijsgeerige producten kan men den inhoud op het eerste gezicht vrijwel raden. Zij komen òf uit de school van den (thans overleden) Leidschen leermeester of uit die van den Groningschen. Zij tonen aan hoe vele leerlingen[1)] geneigd zijn het standpunt van hun leermeester ongewijzigd of nagenoeg ongewijzigd over te nemen en zich dan geroepen gevoelen deze overgenomen wijsheid in een boek neer te leggen. Van den heer Poortman kan dit gelukkig niet worden gezegd. Hij wil geven een eigen ‘centrale philosophie’. Maar hij verkeert toch zoozeer onder den ban van zijn Groningschen leermeester, dat hij zijn philosophie steeds ontwikkelt, hetzij in aansluiting bij, hetzij in tegenspraak met uitingen van Heymans. Deze laatste worden dan veelal geciteerd met de eenigszins naïef klinkende woorden ‘Heymans *zelf*[2)] zegt, enz.’ Dat dit niet de beste wijze is om een zelfstandige philosophie te ontwikkelen, ligt voor de hand.

De schrijver zelf is zich deze tweeslachtigheid van zijn boek wel bewust. ‘....dit boek (is) geworden’, heet het in het voorwoord, ‘tot de misschien uitvoerigste studie of monographie over grondslagen en bijzonderheden van Heymans' philosophie, die er tot nu toe is verschenen. Hiernaast is “Tweeërlei subjectiviteit” een poging om te komen tot den

1) Of zij in letterlijken zin bij den bedoelden hoogleeraar op de collegebanken hebben gezeten doet natuurlijk niet ter zake.
2) Cursiveering van mij.

opbouw van een (voor zoover dat gaat) oorspronkelijk stelsel van wijsbegeerte: een "centrale philosophie". De constructie heeft zich daarbij nauw aangesloten bij genoemde monographie, zoodat telkens als het ware de bouwsteenen uit Heymans, stelsel worden genomen om te trachten hen in andere orde weer samen te voegen. Dat ik deze handelwijze, die voor mij psychologisch nu eenmaal zoozeer voor de hand heeft gelegen, niet zonder aarzeling heb toegepast, hoezeer zij dan ook wetenschappelijk geoorloofd mag heeten; dat het mij persoonlijk zeer onaangenaam is geweest om aldus geregeld stelling te moeten nemen tegen mijn academischen leermeester, dat wil ik ook hier nog eens uitdrukkelijk betuigen.'

Het komt mij voor, dat de schrijver beter had gedaan te wachten met het schrijven van een boek tot het voor hem 'psychologisch voor de hand had gelegen' een eigen standpunt in de philosophie op andere wijze te bereiken dan door te trachten de bouwsteenen van een bepaald ander stelsel in andere orde weer samen te voegen. Misschien is hij daarvan niet zoo ver verwijderd als hij zelf meent: hij heeft verschillende werken met goed begrip gelezen; en eigenlijk stelt hij zelf zijn procedé ook te ongunstig voor: hij bouwt niet uitsluitend met bouwsteenen van Heymans, maar hij verwerpt deze ook dikwijls en grijpt naar andere. Alleen meent hij dan altijd uitvoerig te moeten motiveeren, waarom hij onder alle mogelijke meeningen dit maal niet die van Heymans aanhangt.... hetgeen voor een zelfstandig philosophisch werk niet noodig is.

Vragen wij thans naar den hoofdinhoud van 'Tweeërlei subjectiviteit'. De gedachtengang van den schrijver gaat uit van de beroemde vraag hoe synthetische oordeelen a priori mogelijk zijn. En hieruit blijkt dat, had de schrijver zijn gedachtengang in aanleuning aan een bestaand philosophisch geschrift willen ontwikkelen, hij dat had moeten doen in aanleuning aan de geschriften van Kant. Kant heeft deze geweldige vraag het eerst gesteld. Zij is in zijn handen het vaste Archimedische punt geworden, van waar uit hij de wijsgeerige problemen omzette, zoodat een philosophisch geschrift uit de na-Kant-sche periode iets geheel anders is als een vóór Kant - al vallen soms philosophen in de vóór-Kant-sche periode terug. En indien de heer Poortman meer

met Kant's antwoord geworsteld had en zijn meeningen in aansluiting met dit antwoord ontwikkeld had zonder te veel bijwerk, dan komt het mij voor, dat zijn boek een logischer inhoud of althans een meer stelselmatige en doorzichtige structuur zou hebben gekregen.

Het antwoord van Kant is bekend. Die oordeelen zijn alleen mogelijk, wanneer zij niet betrekking hebben op de eigenschappen van dingen buiten ons kenvermogen, daar wij deze alleen door ervaring (d.i. à posteriori) zouden kunnen te weten komen. Zij kunnen alleen betrekking hebben op de voorwaarden, waaraan ervaringen moeten voldoen om voor ons denkvermogen mogelijke bewustzijnsinhouden te zijn. Deze vormen kunnen vaststaan a priori d.w.z. vóór of althans onafhankelijk van de bijzondere bewustzijnsinhouden, die in onze ervaring (à posteriori) optreden.

Omgekeerd (en dit is de bekende Copernicaansche omwenteling van Kant) besluit Kant hieruit, dat de inhouden onzer synthetische stellingen a priori (b.v. die aangaande ruimte, tijd, causaliteit, substantie, enz.) dus niet bestaansvormen voor dingen buiten ons kenvermogen zijn, maar denkvormen van het denkend subject, zoodat, waar zij aan deze stellingen voldoen, de dingen zich schikken naar ons kenvermogen en niet onze denkbeelden zich regelen naar de dingen. zooals men voorheen gemeend had.

Dit alles is zeer bekend en wordt ook door den heer Poortman behoorlijk uiteengezet. Maar onmiddellijk daarop komt hij met de vraag naar een rechtsgrond voor die oordeelen. Het zou wel kunnen zijn, dat zij een aan ons allen gemeenschappelijke dwaling inhielden, meent hij. Die vraag naar een rechtsgrond is vrij verbazingwekkend. Bekend is de grap, waarin aan een boer de verklaring wordt toegeschreven, dat het niet zoo verwonderlijk is, dat men de grootte, den afstand, de chemische samenstelling, de temperatuur enz. der sterren heeft bepaald. ‘Maar wat mij verwondert,’ zeide hij, ‘dat is, hoe men achter de namen der sterren is gekomen.’

Ik weet natuurlijk wel, dat er verschilpunten tusschen de twee gevallen zijn. De namen worden door ons willekeurig aan de sterren toegekend, terwijl de ruimtelijkheid, tijdelijkheid enz. wel door ons aan de lichamen wordt verleend, maar niet

willekeurig doch volgens de dwingende eischen van den vorm van ons voorstellingsvermogen. Maar de rechtsgrond is in beide gevallen toch dezelfde, althans voor dengenen die Kant's oplossing niet geheel verwerpt. Het is n.l. deze: wij behoeven geen dwaling te vreezen, maar spreken met apodictische zekerheid, omdat de ster buiten onze naamgeving geen naam ‘an sich’ bezit en omdat de lichamen buiten onze ruimtelijke vormgeving geen vorm ‘an sich’ bezitten.

Het bijzondere van den heer Poortman ligt nu hierin, dat hij eensdeels Kant's oplossing aanvaardt, anderdeels den rechtsgrond der synthetische stellingen à priori, volgens welke deze een overeenstemming van onze denkbeelden met iets anders zouden constateeren, niet wil loslaten. En hiertoe gebruikt hij de ‘Tweeërlei subjectiviteit’. Dat wij die stellingen kunnen uitspreken komt, zegt hij, omdat zij de denkvormen formuleeren van ons zelf d.w.z. van de empirische, individueele subjecten (infrasubjecten). Maar behalve die infrasubjecten neemt de schrijver het bestaan van een absoluut wezen aan, het ideaal kenvermogen of suprasubject. En hun juistheid ontleenen die stellingen daaraan, dat zij de vormen zijn gesteld door het suprasubject.

Wat zijn wij hierdoor verder gekomen, zal men vragen. Wanneer de bewering van Kant wordt toegegeven, dat wij de eigenschappen der dingen ‘an sich’ niet a priori kunnen kennen, waarom kunnen wij dan wel de gedachten van het suprasubject a priori kennen? Dat moet verklaard worden, doordat wij deel hebben aan het suprasubject, zegt de schrijver. Wij zijn niet verstoken van den Geest, zou men in een andere school zeggen.

Een soortgelijke gedachte op de namen der sterren toegepast, zou als volgt luiden: Behalve de astronomen is er nog een supranaamgever voor de sterren. De sterrekundigen weten, dat b.v. een bepaalde ster Antares heet, omdat zij dien naam zelf gegeven hebben. Maar de naam is juist, omdat hij overeenkomt met de naam door den supranaamgever aan die ster toegekend. Gelukkig hebben de sterrekundigen deel aan den supranaamgever.

De constructie van den heer Poortman is natuurlijk volstrekt niet nieuw. De opvatting, dat de wereld de gedachten-

inhoud zou zijn van de scheppend denkende Godheid, van het Absolute, van den absoluten Geest of hoe men het noemen moge, en dat wij als microcosmos deze gedachten pogen na te denken komt in vele lezingen in de oudere philosophie voor. En dit feit toon al wel aan, dat zij toch niet zoo onnoozel kan zijn, als ik haar door mijn vergelijking heb voorgesteld. Ook is de afstand van de opvatting van Poortman tot die van Kant en de Kantianen niet zoo groot, als uit het bovenstaande zou schijnen. Ook volgens Kant zijn bedoelde stellingen niet alleen de voorwaarden voor het denken van een bepaald of van meerdere individuen, maar de voorwaarde van kennis 'überhaupt'. En de Kantianen spreken veelal van het normatief karakter van die stellingen, van het *gelden* ervan, dat uitgaat boven het *zijn* van den inhoud en van de waarheid van onze denkbeelden voor zoover zij overeenkomen met de denkbeelden van het ideaal denkvermogen. Maar dit ideaal denkvermogen vervult toch weer een wat andere plaats dan bij Poortman. Het is meer een samenvatting voor de juiste wijze van gegevens combineeren en niet een afzonderlijk bestaand wezen.

Bij Kant blijft alles, voor zoover hij philosophie bedrijft, immanent in den gewonen zin des woords. Bij Poortman zijn de gedachten van het 'suprasubject' *voor ons denken* transscendent; de overeenstemming van onze gedachten met die van het suprasubject kan alleen door een beroep op een unio mystica worden tot stand gebracht. Bij Kant is dat in zekeren zin ook het geval, maar hij geeft scherp aan, dat daar iedere wetenschap ophoudt: 'um zum Glauben Platz zu bekommen, muszte ich das Wissen aufheben.' En men kan misschien de portée van Kant's philosophie niet beter karakteriseeren dan door deze woorden. De portée van het boek van Poortman is dan: deze onderscheiding tusschen het gebied van het 'Wissen' en dat van het 'Glauben' weer te verdoezelen. En het was de al te letterlijke wezenlijkheid en de quasi-logische afleiding van het bestaan van het suprasubject, die ik meende ad absurdum te moeten voeren door de vergelijking met de namen der sterren en niet zoozeer de opvatting van de tweeërlei subjectiviteit op zich zelf. Integendeel. Het is niet overbodig eens te wijzen op de twee beteekenissen van het woord subjectief. Wanneer men

zegt, dat de Euclidische ruimte iets vóór heeft boven andere zoo genaamde ‘ruimten’ als zijnde de ruimte van ons voorstellingsvermogen, dan bemerkt men veelal, dat dit op den hoorder den indruk maakt, dat men het gebied der objectieve waarheden verlaat en overgaat op dat der subjectieve, willekeurige meeningen. Geheel ten onrechte. Eerder zou men kunnen zeggen dat men het gebied der physische waarheden verlaat om dat der psychologische te betreden. Maar nog beter - want de studie van de ruimtelijke wereld, al is deze ook ‘onze voorstelling’ blijft toch het gebied der physica - zegt men dat men het gebied betreedt, maar wordt aangetoond dat, juist om deze reden, sommige ruimtelijke eigenschappen niet onafhankelijk zijn van gnoseologische verbanden.

Het ligt voor de hand, dat er den heer Poortman veel aan gelegen is het bestaan van een wereld buiten ons bewustzijn aan te toonen waarmee onze voorstellingen zullen moeten overeenstemmen om juist te zijn. Hij bestrijdt dan ook met nadruk het solipsisme. Nu is het niet zoo zeer de vraag of men deze leer aanneemt, wat nagenoeg niemand doet, maar veeleer in hoever en op welke wijze men haar afwijst. De meest voorkomende opvatting is naar ik meen, dat zij praktisch onaanvaardbaar, maar niet op theoretische gronden te weerleggen is. De beweering, waarmee de heer P. er zich van af maakt[1)] n.l. dat dan toch maar de grootste solipsist niet op de rails zal blijven staan, als er een trein nadert, houdt geen steek. Ik pak b.v. niet met mijn handen een gloeiende kachel aan. Maar dat doe ik, omdat vroeger mijn (misschien alleen in mijn voorstelling bestaande) hand in (dito) aanraking kwam met een (dito) gloeiende kachel en dat toen een pijngewaarwording is gevolgd. Ik vrees thans (misschien ten onrechte) een soortgelijk gevolg van een soortgelijke ontmoeting. Het feit dat de pijn binnen mijn bewustzijnsinhouden ligt (d.w.z. dat *ik* de pijn *voel*) geeft hier den doorslag; of de kachel er slechts in of er ook buiten ligt is irrelevant.

Zoo komt het mij voor dat er verscheidene bezwaren tegen wijze van samenstellen en inhoud van dit boek bestaan en dat

1) Pag. 172.

ernstig betwijfeld moet worden op het opportuun was, dat de schrijver thans een zoo groot werk schreef. Maar aan den anderen kant zie ik erin - en zoo ik dat er niet in zag zou ik het niet in de Gids vermeld hebben - een ernstige poging een zelfstandige positie tegenover de problemen der philosophie in te nemen. En er valt niet aan te twijfelen of die poging moet, wanneer zij ernstig wordt voortgezet, succes hebben. Het grootste gevaar van deze praematuure publicatie lijkt mij, dat de schrijver zijn gedachtenrichting erdoor zou vastzetten en dat hij later meer zou trachten het eenmaal ingenomen standpunt te verdedigen, dan het onderzoek naar de waarheid voort te zetten.

J.D.V.D. WAALS JR.

Karel van de Woestijne gestorven.

Hij was, overdenkt men, als men onder den indruk van zijn doodstijding de lijvige bundels nog eens in de hand heeft genomen en doorgebladerd, - hij was in de eerste plaats een artiest. Hij werd bewoond, van tijd tot tijd geteisterd, geplunderd en leeggeschud omlaaggehaald, door een eigenzinnig, vreemd en doorgaans met al zijn wrok en nukken machteloos hart, een hart, bedoel ik, dat de stijgingen van een verstandelijk en geestelijk bewustzijn, wanneer die voorkwamen, niet vermocht te volgen en met de volle stuwing van warm bloed doordringen, zoodat de toppunten van zijn ongeëevenaard stoute kunstenaarspogingen immer iets kouds behielden, iets ijzigs, iets winterlijk-heiligs, iets van ‘de stalen naald, wit en scherp in den guursten maar puursten der hemelen,’ zooals hij hetzelf zoo voortreffelijk noemde, deze man die alles omtrent zichzelf beter wist en feller uitsprak dan ooit iemand het zal kunnen zeggen. Maar behalve met dit zwakke hart, wel verstaan, was hij geboren met een zoo ongemeene en reeds vroeg-rijp geschoolde taalmacht, met een zoo sterk klankbord in de borstholte, - ge moogt dit gerust letterlijk opvatten, - dat de zucht die hij slaakte een zang werd, deze zang een noodzakelijke gewoonte, en deze gewoonte een onleschbare natuur. Dit van geaardheid, bijna dierlijk, artiest-zijn, deze lichamelijke potentie om gedurende de lengte van een leven de stem vibreerende te houden in de keel, verzen te ademen, rijpe regels van zich af te schudden als vruchten, boeken in zich te laten wassen als boomgaarden, en dit alles dragend de klank en voerend het merk van den tot in het geringste onder deel herkenbaren meester, komt in Vlaanderen, - ik denk aan Gezelle, ik denk aan Rubens, ik

denk niet het laatst aan Vondel, tusschen welke reuzen Karel van de Woestijne in de oogen van het nageslacht een waardige plaats gaat innemen, - komt ginds meer voor dan bij ons, noorderlingen, waar de meesters zwijgen als zij klimmen.

Van de Woestijne heeft geklommen, geklommen naar de hemel weet wat voor barre abstracties in zijn geest, naar wat voor zuiverende kilten van onbewoonbare ontstegenheden, en het is denkbaar dat deze zijde van zijn werk, waarin hij soms van het getal en soms van de chemie spreekt, voor hemzelf de quintessens inhield van wat hij zocht uit te drukken. Zij verklaart althans iets van de buien van bitterheid, norschheid en teruggestortheid, waarin hij dertig jaar lang verzen schreef van kwalijk-aanvaarde aardschheid, als het hart hem weer achterhaalde en een ‘modderen man’ van hem maakte.

Maar hij heeft nimmer gezwegen; noch van zijn spiraalstrakke tochten naar de ledige ruimten, noch van zijn huilende nederlagen naar de diepte zijner natuur toe. En daar hij in deze natuur een steedsgereedliggend taalinstrument vond wachten, is het begrijpelijk, dat deze vaak evenzeer grootsche als schaamtelooze inzinkingen zoo gedurig de aanleidingen tot zijn poëzie werden, terwijl hij - globaal gesproken - voor het proza, dat hij in een soort super-constructie hanteerde, de met koele wellust genoteerde en geforceerde reisbeschrijvingen naar hooger streken bewaarde. En zoo komt hij me voor, deze dichter en deze prozaïst, onafscheidelijk verbonden maar elkanders bloed bevechtend, - met de vleeschelijkheid van zijn stem, de directheid van zijn instincten, de rauwheid waarmede deze instincten zoo goed als ongezuiverd woord vinden, zijn zware stemmingen die nimmer los-droomen, zijn moedelooze mijmeringen die nimmer weg-ijlen kunnen van het ding dat hij begeert, begeert en begeeren blijft, maar, aan den anderen kant, met zijn verbannings-gevoel binnen dit aardsche, zijn gekrenkte hooghartigheid, zijn uitdaging en opstand, zijn doelname naar de laatste grens van eenzelvige bewustheid, zijn in 't zicht houden van nog maar één enkel punt van aanschouwen: God, niets dan God zelf, niets dan den absoluten Vader waartoe alles terug moet stijgen -, zoo komt hij me voor als de Kentaur, waarover hij zoo dikwijls ge-

schreven heeft, met het bleeke uitgeteerde gelaat naar den hemel gekeerd, terwijl het, buiten den kleinen lichtkring van zijn bewustzijn, ergens in zijn donker lichaam, stampt en kromt en met de ongeduldige hoeven slaat, tot het een ontspanning, een bevrijding en een physiek genot is, te laten uitvieren, wegrazen, te laten doodloopen, neen, daartoe nog aan te drijven, waardoor, aan het eind, de zalige matheid als een wapenstilstand intreedt.

Wapenstilstand. Een volledige verzoening is niet mogelijk geweest. Is misschien nooit mogelijk. Vergt, kan men theoretiseeren, andere elementen dan een enkel zichzelf in de hand nemen en een innerlijke gescheurdheid overwinnen. Vergt misschien een volk dat luistert. Had hij dat? Had hij Vlaanderen? Had Vlaanderen hem? - Vergt misschien een zich afkeeren en zwijgend klimmen. Beethoven. Rembrandt. Werd hij daartoe oud genoeg? Heeft de dood de zijde van zijn hart gekozen en hem belet den drempel van den ouderdom, de helderheid en de verzoening te overschrijden?

* * *

- Ge zult ondervinden dat in den beginne, als ge zijn boeken doorbladert, u niet anders dan losse regels aanspreken. Als trage en toch betrekkelijk plotseling voltooide afzonderlijkheden doemen vreemde en warme woordcomplexen voor u op. ‘'k Heb mijne nachten meer doorbeden dan doorweend’ - of ‘De dag schuift vóór den Dag gelijk een lucht vol rozen’, of (wie herinnert zich dit niet uit De Modderen Man?) ‘Ik ben alleen met u, o Venus, felle star’ - of (uit Het Zatte Hart) ‘O late dag, gij smaakt naar water en naar rozen’ - of ‘April, April, o lichte woede.’ - Er ontstaat een zekere atmosferische geladenheid waarin ge u bevangen gaat voelen. Het gedicht heeft iets kreunends, iets langzaams, en omwolkt u met een donkere ongevormde aandrift. Het woord is hier de beursche zinnelijkheid der gedachte, en zoo zwaar is de zucht van het gekneusde rythme waar de regels op gaan, dat deze zinnelijkheid één moment iets heeft van levenswijze berusting, van vermoeide in lichamelijkheid bevredigde rijpheid. Hoe kan men het genot van een teedere hand door uw haar, beter weergeven, tenslotte, dan door

te zeggen dat die hand schoon is? Bestaat de schoonheid der wereld elders dan in de gewaarwording van onzen eigen hartstocht? Daar is iets van de herfstwijsheid van den Prediker in den diepsten zin van Karel van de Woestijne's beste verzen: zoek het genot van uw hart, want alle dingen zijn in hun eindeloozen wederkeer ‘ijdelheid en kwelling des geestes.’

Zoo ongeveer schreef ik enkele jaren geleden naar aanleiding van het verschijnen van een zijner bundels, en ik neem dit over, omdat ik steeds het lezen zijner ‘bralle boeken’ als een physieke gewaarwording onderga. ‘Ik lees hem onder mijn huid,’ zooals een mijner vrienden zei, en het is ondenkbaar dat komende geslachten daar ongevoelig voor zouden zijn.

Alle vleesch had zijn weg bedorven, zooals hij boven de Modderen Man schrijft. Wat het ‘vleesch’ is, en het hinderende daarvan, nooit is het in het Nederlandsch zoo vleeschelijk uitgesproken. Maar wat zijn ‘weg’ was, kunnen we voorloopig nog slechts vermoeden. Hij had, evenals bij ons Albert Verwey, en het komt meer voor bij poëtisch uiterst productieve naturen, den durf verzenbundels van te voren te beramen en in de volgorde een voortgang van het gemoedsleven aan te wijzen. Er is misschien zulk een aanwijzing in de volgorde der onderdeelen van ‘Het huis van den dichter’, een volgorde die zich eenigszins gewijzigd en vereenvoudigd herhaalt in De Modderen Man, God aan Zee en Het Bergmeer. We vinden deze titels, en het woord ‘bergmeer’ als een geestelijke opgave, terug in een der stoutste, en sterkst autobiografisch getinte, verhalen die hij ondernam: ‘De Heilige van het Getal’, in de Bestendige Aanwezigheid, geschreven 1913, terwijl de verzenbundel ‘Het Bergmeer’ eerst onlangs is verschenen.

‘De Heilige van het Getal’ zal een der belangrijkste documenten omtrent zijn geestelijke figuur blijven. Maar wellicht zijn er, die den Engel der Nederigheid aan het slot niet zonder een glimlach zien nederdalen, en die in 't algemeen de ‘stalen naald, wit en scherp’ niet als een geestelijk doel, maar als een wanhopigen noodsprong uit den ‘bedorven weg’ willen inzien. Zij vragen van den dichter niet de genialiteit der steigeringen, maar die van het hart, en beoordeelen zijn inzinkingen, gelijk hij zelf ook deed, als ‘onuitsprekelijk-droef

en - laf'. Ook voor hen heeft Karel van de Woestijne geschreven, in de gezuiverde uren van wapenstilstand, om deze term nog eens te mogen bezigen, als het vleesch herinnering werd, herinnering en goede droom. Ik denk in de eerste plaats aan het verhaal van 'De boer die sterft', eveneens uit De Bestendige Aanwezigheid, misschien het gaafste wat we van hem bezitten, waar de zintuigen van den boer op zijn doodsbed in de gedaanten van vertrouwde dorpsgenooten voor hem verschijnen. Ik denk aan de bezonnen, rijpe verzen, waar het overluchtsche met het aardsche gemeenzaamheid heeft, en waar Engelen als de Gasten, de Getuigen, de Knechten of Bedelaars, in een warme, menschelijke vorm aanwezig zijn. Ik denk aan zijn droom, een levensgeschiedenis te schrijven van Admetos, waar Apolloon als herder bij inwoonde. En ik denk aan zijn weergalooze landschaps-beschrijvingen die al aanvangen met dat altijd even wonderbaarblijvend 'Huis mijns vaders', aan de naar water en weiland geurende verzen bij den oever van de Leie geschreven, aan zijn oproepingen van teedere huiselijkheden waar 'het zoete linnen' wordt geplooid, en aan de 'Zeven gebeden' uit den eersten bundel, waarin de dichter, bij al zijn innerlijke gesplitstheid, hunkert naar den eenvoud van het goede, vredige leven, dat hij in het landelijk dorp met zooveel liefde waarneemt.

Laat ik eindigen met het eerste dezer Zeven Gebeden voor u over te schrijven:

De oude getouwen, en de smidse in blij bedrijf
en 't zingend visschers-lied in de arme Leie-dorpen....
- God, ben ik uit den kreis van uw genâ geworpen,
dat ik zoo eenzaam bij de vreê dier needren blijf?

- De avond, gelaat van rust aan mijnen kus gelaten,
is droef der treurnis van mijn moede dierlijkheid;
en 't schamel brood, o God, dat mijn dagen aten,
werd buiten 't plegen van uw zegening bereid.

En zwaarder weegt de last van uw bestaan me, en lóomer
in de oogen 't beeld van die in vredig werken staan..,
- De schromple menschen gaan naar 't einde van den Zomer;
ik ben de vreemdeliug die naar de Hér fst moet gaan.

M. NIJHOFF.

Bibliographie.

Prof. Dr. Ph. Kohnstamm, Schepper en Schepping, deel II, Persoonlijkheid in Wording. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1929.

Na het eerste deel van Schepper en Schepping, Het Waarheidsprobleem, dat de kentheoretische fundamenten legde, waarop de schrijver zijn stelsel van personalistische wijsbegeerte op bijbelschen grondslag opgetrokken heeft, is thans verschenen het tweede deel, dat beoogt te geven een schets eener Christelijke opvoeding.

Wanneer wij de vraag hier rusten laten in hoeverre het mogelijk is eenig wijsgeerig stelsel op den Bijbel te doen steunen, een vraag trouwens, die bij een bespreking van het eerste deel zou moeten worden gesteld, en waarop wij bij een andere gelegenheid uitvoerig hopen in te gaan, een vraag bovendien, welke o.i. in laatste instantie het personalisme als zoodanig niet in het geding behoeft te brengen, dan wil daarmede voor alles gewezen worden op de *praktische* belangrijkheid van dit boek. Deze opzettelijke relativeering van des schrijvers principieel standpunt intendeert geen onverschilligheid ten aanzien van zijn beginselen, noch eenige onderschatting van hun waarde, doch wij zijn van meening, dat het voor het oogenblik gewenschter is, volkomen los van dit alles, de nadruk te leggen op de groote beteekenis, die dit opvoedkundig projekt toekomt als leiddraad in het labyrinth der moderne paedagogische opvattingen. De helderheid en objectiviteit, waarmede het een denkbeeld geeft van de hedendaagsche stroomingen op het gebied der opvoedkunde en jeugdpsychologie, maken het tot een oriënteeringsmiddel bij uitstek voor hen, die zich in deze materie te verdiepen wenschen.

Doch - en dit is ongetwijfeld van nog grooter praktisch belang - het oriënteert niet uitsluitend ten opzichte van de stroomingen, maar evenzeer ten aanzien van de problemen, die binnen het bestek eener moderne systematische opvoedkunde vallen. Afgezien van zijn plaats en beteekenis in het geheel van des schrijvers wijsgeerig stelsel, welke eerst te beoordeelen valt, wanneer al de beraamde deelen tot stand gekomen zijn, is dit boek in zijn volledigheid en overzichtelijkheid als handleiding onovertrefbaar. En wij meenen, dat wij den auteur geen onrecht doen, wanneer wij ons in deze bespreking uitsluitend tot deze zijde van zijn werk bepalen. Want wat toch is feitelijk dringender voor hen, die het nog wagen te gelooven aan een toekomst van de menschelijke persoonlijkheid, dan dat zij zich bezig houden met de vraagstukken, welke de wording dier persoonlijkheid in de tijd, waarin zij leven, met zich mede brengt? Openbaart zich in het

wordende niet gelijkelijk, dat wat geweest is en dat wat zijn zal? Het wordende heeft allerwege zijn eigen werkelijkheid, ook datgene wat bestemd is uit te groeien tot menschelijke persoonlijkheid. Maar deze eigen werkelijkheid is niet een vreemd en ver, barbaarsch rijk, dat met het onze geen samenhang heeft, doch een oceaan die ons dagelijks en aan alle kanten omspoelt. Zoolang wij leven, sterft het wordende niet in ons.

Dit overgrijpen als het ware van het leven van het kind in dat van de volwassene en omgekeerd van dat van de volwassene in dat van het kind, bepaalt de mogelijkheid van alle paedagogiek. Zij is niet, tenminste in haar diepsten zin, een spekulatieve vinding van den menschelijken geest, ontstaan in een bepaalde historische periode van verstandelijke eenzijdigheid of overrijpheid, gelijk nog zoo vaak door bewuste en zeker niet minder door volslagen onbewuste Rousseau-isten wordt beweerd, doch een natuurlijke uiting van den levenszin zelf, die den mensch aan het kind en het kind aan den mensch gegeven heeft. Het kind, dat zonder de levende aanraking blijft van den mensch, verkommert; de mensch, die zonder de levende aanraking blijft van het kind, verdort. Daarom is paedagogiek voor alles bepaald door de wereldbeschouwing aan welke men zich gebonden weet, gelijk prof. Kohnstamm terecht heeft ingezien. Meer dan vele psychologiseerende bijdragen zouden doen vermoeden, raakt zij de laatste dingen, die tusschen menschen uitspreekbaar zijn. Het is misschien goed dit hier eens nadrukkelijk te vermelden, omdat uit hoofde van allerlei politieke bijgedachten, die met hetgeen waarom het thans gaat waarlijk niet het allergeringste hebben uit te staan, het epitheton ‘christelijk’ een onaangename nevenklank gekregen heeft en op deze wijze menigeen van de lectuur van dit boek zou kunnen worden afgeschrikt, in de veronderstelling verkeerend, dat ook hier ons een dergelijk wansmakelijk produkt zou worden voorgezet. Niets echter zal den lezer blijken minder juist te zijn. Niet de geringste onzuivere tendenz verbergt zich achter dit bijvoegelijk naamwoord. Waar hier ‘christelijk’ wordt gezegd, wordt teruggewezen naar dit hecht verband tusschen wereldbeschouwing en paedagogiek, dat het noodzakelijk maakt stelling te nemen op gevaar af ‘blind’ te hebben gekozen, liever dan te volharden in een volstrekt onvruchtbare, in den grond der zaak daemonische ‘neutraliteit’. Een ‘neutrale’ opvoeding is een opvoeding zonder ideaal en een opvoeding zonder ideaal is een opvoeding tot niets, d.w.z. *geen* opvoeding. Het traditioneele ‘laissez faire’, dat als alle verantwoordelijkheidsgevoel is opgeteerd, aan de orde komt, heeft daaraan nimmer iets kunnen veranderen. Wie niet zelf menschwaardig te leven tracht, welke ook zijn wereldbeschouwing mag zijn, kan geen deel hebben aan hetgeen zich in de wording der persoonlijkheid voltrekt. Wie er zich toe bepaalt het stekje in een bloempot te zetten, zal nooit de plant in bloei en vruchtenweelde zien; hij zal moeten gieten op gevaar af van te veel of te weinig. Leven beteekent in gevaar zijn, handelen een schuld op zich nemen....

Hoezeer dit in het bizonder geldt ten aanzien van de opvoedkunde heeft prof Kohnstamm op meerdere plaatsen uiteengezet en het i s vooral dit groot verantwoordelijkheidsbesef, dat zijn werk telkens weer maakt tot een boek, dat geschreven is voor onze tijd en voor onze samenleving. Want niets hebben wij meer noodig dan het weten, dat wij verantwoordelijk zijn voor de toekomst, dat wij allen met ons leven antwoord zullen moeten geven aan onze kinderen als zij ons vragen waarom zij in deze leege en zinlooze wereld geboren zijn.

R. HOUWINK.

René Schickele: Symphonie für Jazz. (S. Fischer, Berlin.)

Een reclamemanchet suggereerde (en een critiek deed dat na) dat Schickele hier een beeld had ontworpen van het leven na den oorlog in Parijs en Berlijn: een tegelijk aangrijpende en vroolijke liefdesgeschiedenis vormde de intrige, die soms, behalve in de steden, die ik al noemde, gesitueerd werd aan een zwitsersch meer, soms in een badplaats aan de noordzee, soms elders, ik weet niet meer waar, ik vermoed in Deauville of in Cannes; het lot kerkerde mij in het hart van den zomer in het hart van ons land, en ik verheugde mij op een vleug cosmopolitisme, mondaine frivoliteit en charmante loszinnigheid. Want al sprak de reclamestrook grootsch van: het na-oorlogsche leven in Berlijn en Parijs, en van: de moderne liefde, hij beperkte en concretiseerde deze vage platitudes tegelijkertijd tot een suggestie van zomersche wereldschheid in goede kringen en goede hotels (maar liet natuurlijk de moderne nuance der liefde, al weet ik nog steeds niet, waarin die bestaat, geheel onbestemd). Ik moet bekennen, dat ik mij op de lectuur heb verheugd: want al erken ik voortdurend scherper, dat het wezen der moderniteit niet te omschrijven is, en dat moderniteit het wezen niet raakt, er bestaat een totaliteit, een ondefinieerbare resultante van tegelijk essentieele en actueele levenskrachten en -phenomenen, die de gemeenplaats: het moderne leven teweegbracht, en al kan een hedendaagsch boek natuurlijk niet meer dan enkele aspecten daarvan reflecteeren, telkens weer grijp ik naar boeken die dit beloven, omdat ik deel van den tijd ben, en hij mij, zelfs of juist wanneer ik hem verwerp, aangaat, raakt, fascineert: het felste antimodernisme is misschien tegelijk het felste modernisme, omdat deze tijd haar woordvoerders zoozeer ter harte gaat, dat zij hem te vuur en te zwaard bestrijden. Alleen de volmaakt onverschilligen voor actualiteiten zijn inderdaad unzeitgemäsz, of liever: buiten-tijdsch, buiten-tijdelijk. - Maar wie is dat? Mij althans zal vermoedelijk de verhouding tusschen essentie en actualiteit lang en fel blijven boeien.

Schickele heeft mij sterk teleurgesteld, juist misschien doordat hij zoozeer aan mijn oppervlakkigen wensch tegemoet kwam: veel meer dan een flakkerende, mousseerende mondaniteit geeft hij niet; zijn intrige is brokkelig en geweldig verward. Ik zou bijna zeggen, dat hij kans ziet door een vreemde barokke zegswijze, een zin van tien woorden onduidelijk te maken. Slechts enkele figuren krijgen vorm, zelden karakter: alleen een vreemde rukkende halsstarrigheid markeert soms hun wezen, maar het nivelleerende is dan tegelijk weer, dat zeer uiteenloopende naturen door juist dien éénen zelfden trek worden verscherpt van contouren, maar tevens vervaagd, doordat deze woedende koppigheid de (uniformeerende) eigenschap blijkt van zeer diverse karakters. Inderdaad voert Schickele ons rond in uitstekende wagens, naar goede hotels, naar zonnige zeeën, meren, bergen. De menschen waarmee hij ons in zijn 'Symphonie' wil boeien zijn moderne musici en beeldhouwers, diplomaten, erotomanen, communisten, politici, en hun vrouwen. Meestal weet hij de volmaakte verwarring en redelooze complicaties van hun verhoudingen te omgeven met een flikkerende atmosfeer van licht, vreemd gemengd uit sneeuw en zonneschijn en gedempt kaarslicht van musicale soiree's; men kan zelfs zeggen, dat zijn boek uit weinig anders bestaat: het merkwaardige is, dat men deze half-natuurlijke, half-kunstmatige licht-atmosfeer vrijwel overal in zijn boek ondergaat, volmaakt onafhankelijk van de plaatsen, de situ-

aties, de menschen zelfs, die hij beschrijft, en dat deze gemengde impressie vrij lang nawerkt. Maar als roman, met name als moderne roman is zijn boek vrijwel waardeloos: slechts een enkele maal bijt door de egale lichtflikkering, zooals ik die aangaf, het accent, waarmee het mondaine ons fascineert; waarom wij de boeken die het suggereeren, au fond, dunkt mij, lezen: de ontgoocheling, de door werkelijk wereldschen dapper-doorstane smartelijkheid, die de droesem is der frivoliteit. Te zelden doordringt die u hier; te zelden leeft een mensch een sterk eigen leven(smoment); te zelden onderscheidt zich Berlijn van Parijs; maar de atmosfeer, die het boek - helaas overal - doorflikkert, zou in een merkwaardig gedicht te kristaliseeren zijn.

H. MARSMAN.

Aino Kallas, Doodende liefde, (Eros the Slayer) vertaald door Herman Hana. Wereldbibliotheek.

Het is geen gewoonte in dit tijdschrift het verschijnen van vertalingen aan te kondigen, maar ik verzeker u, dat het onder oogen krijgen van wat men werkelijk een vertaling mag noemen, dan ook een groote zeldzaamheid is. Aan overzettingen - ik gebruik met opzet dit leelijke woord, om het fatsoenlooze der Hollandsche plunje aan te duiden, waarin buitenlandsche boeken hier doorgaans de markt worden opgestuurd en daar met hun Engelsche beenen, Duitsche schouders, Scandinavische ruigheid en Russische weemoed, slobberend in een slap confectie-Hollandsch, moeten rondwandelen, - aan overzettingen geen gebrek. Maar vertalingen - arbeid, bezield, al is het maar voor een duizendste part, met den ernst waarmede de Hoogmogenden een Synode te Dordrecht bijeenriepen; arbeid, die zich de vragen stelt, hoe verrijk ik de Nederlandsche uitdrukkingskracht; hoe drijf ik, door welke verborgen bronnen te benutten, de uit heemsche gedachte reeds door de enkele werking van sterke taal ons bewustzijn binnen; in welk Nederlandsch had de buitenlander zijn boek geschreven ware hij Nederlander geweest en voor de vorm van zijn concepties op Hollandsch aangewezen; - vertalingen blijven schaarsch. Dacht u dat Shakespeare zijn stukken geschreven zou hebben, als hij slechts over de woordenschat van den overigens zoo verdienstelijken Burgersdijk had beschikt? In de verste verten niet. Figuren als Lear en Imogen, denk u eens even in dat ze niet bestonden, vergen reeds in den aanvang, voor de over hen broedende en mijmerende gedachten, al terstond een dusdanige taalgevoeligheid om tot klaarheid en uitdrukking te geraken, dat een jota ontbrekende juistheid of een tittel tekortschietende teederheid voldoende geweest was, om hen voorgoed in onwezenlijk duister te hebben laten blijven. De auteur ‘was er niet uitgekomen’, zooals men zegt. Wat men van een vertaler eischen moet, is dat hij, alle overige conceptionneele deugden van een oorspronkelijk schrijver even terzijde gelaten, een gelijkwaardig taalvermogen bij zijn arbeid ter zijner beschikking heeft.

Zoo zijn vertalingen zeldzaamheden. Leest u nog eens ‘Akëdysséril’ door Van Deyssel, of King Lear en Richard III door A. Roland Holst, waarvan zoo juist bij Stols te Brussel een bijzonder aardige uitgave verschenen is, wanneer u naar

voorbeelden zoekt. Op het gebied van proza, in elk opzicht een meesterstuk van vertaalkunst is ‘De sloof’ van

Fanny Hurst door mevrouw J. van Schaik-Willing. Ge ziet, ze zijn er gelukkig, die zeldzaamheden.

Daartoe behoort zonder twijfel ook de voortreffelijke bewerking die Herman Hana ons geleverd heeft van ‘Eros the Slayer’ door de Finsche schrijfster Aîno Kallas. Voortreffelijk, maar tevens stoutmoedig. En dit niet alleen, omdat hij, gelijk een voorbericht vermeldt, niet direct uit het Finsch maar uit het Engelsch vertaalde, maar vooral omdat hij voor dit merkwaardig boekje een even merkwaardig, maar voor zijn doel alleszins gewettigd, Nederlandsch heeft opgedoken en dit heeft weten vol te houden, daarmede als 't ware een speciaal vervaardigd instrument bezigend, hetgeen alleen reeds onze bewondering afdwingt. De beide novellen, hier vereenigd, deden voldoende van zich spreken om de inhoud bekend te veronderstellen. Maar ik heb, voor het verschijnen dezer vertaling, nimmer beseft, dat het mogelijk was, zonder eenig archaïsme in de spelling, het Hollandsch van de zeventiende eeuw, waarin de Predikant van Reigi het verslag van zijn ontzettend huwelijksleven boekstaaft, als geëigende klankbodem te gebruiken voor een vertelling, die wat onderwerp betreft eer van Strindberg of Hamsun schijnt te dateeren. - Die echter hier, in dit Hollandsch, stroef, vreemd en verheven, in deze taal van gele akten, staten-vertaling en zeevaarders-kronieken, juist door zijn grimmige nuchterheid van een meedoogenlooze hardheid wordt. De eenige vergissing, voorzoover ik kan nagaan, is de titel. - ‘Eros’ is niet ‘Liefde’, wat een christelijke bijsmaak heeft. Neen, in deze noordelijkste parochie, waar eerst een Protestant het Christendom gaat brengen, doolen nog de spoken der onuitroeibare goden; en het is een heidensche Eros, de Vernieler, die, ten spijt eener vurige prediking, den drempel binnendringt, die het hart van den somberen, robbenjagenden predikant en dat zijner bloedschuwe vrouw onmerkbaar behekst, en het huis in puin doet neerstorten.

N.

Mien Proost: Het Middelbaar Onderwijs en andere gedichten. - Utrecht. De Gemeenschap. MCMXXIX.

Poëzie? Poëzie?

Een zeventienjarig meisje, leerling van de laatste klas van een R.K. Lyceum, die een bundel gedichten onder bovenstaanden titel publiceert, boezemt mij in de eerste plaats belang in als ‘slachtoffer’. De jeugd op school gevoelt zich - zij verheelt het zelden - lijdend: de school fungeert meer als gevangenis dan als opvoedingsinstituut, de leeraren meer als cipiers en kwelgeesten dan als weinig-benijdenswaardige ambtenaren, belast met de plicht en soms bezield met den lust om de ‘slachtoffers’ geestelijk vaardig te maken voor het leven. Er groeit een steeds feller wordend zelfbewustzijn, er ontwikkelt zich een streven naar bevrijding, de sport doet haar alles- en allenbeheerschende eischen aan geen doovemansooren hooren, - en er is voor die jeugd slechts één schuldige, die haar de volkomen overgave aan de verleidingen des bloeds onmogelijk maakt: de School; de school, die eischt.

Het kinderleven heeft, goddank, zijn vijand, dien het niet kan overwinnen of verslaan dan door hem gedurende een vastgestelden tijd te gehoorzamen. De wrok groeit aan. En het eenig wapen, dat zich leent

aan dien haat uiting te geven, is de ironie en de spot. Een schimpwapen, dat juist in de puberteit wordt gewet door de grenzenlooze onbevangenheid en den onbevooroordeelden critischen zin die den zestien- of zeventienjarigen eigen is.

De tragiek van de(n) scholier: zijn onvrijheid.

Het verweer van de jeugd: haar spot.

Maar deze tragiek is even gewenscht als het verweer boeiend. Naast de kalverliefde, die door 'thuis' wordt tegengewerkt, vervult de 'school' in het jonge leven van den scholier de behoefte aan tragiek. Ontneemt men, d.w.z. zich paedagogen noemende lieden, dezen tragischen kant aan het dagelijksch bestaan van den puber door de school te hervormen tot een tweede huiskamer, den leeraar tot een tweeden vader enz., dan zal zich onherroepelijk de spot in te erger mate tegen het instituut met alles wat erbij hoort keeren. Het kind verwacht en verlangt geen zoete toespraken, geen inwilliging van elken als gril opkomenden wensch; het hunkert naar tegenwerking en tegenstand der ouderen, opdat het, gedreven door de onrechtvaardige bejegening, zijn veerkracht sterkt, zijn vindingrijkheid scherpt, zijn zelfstandigheid ontwikkelen kan. Daarom haat, veracht en bespot de gezonde jeugd den paedagoog, die de ruwe kanten van den dagelijkschen omgang wil effenen en op deze wijze allerslechtst op het latere leven voorbereidt. Paedagogie, A.J.C., jeugdbeweging, - de weerbare jongen en het fiksche meisje, de Sturm-und-Drangknaap, wien alle problemen bestormen en voor wien elk ding een probleem wordt en de jonge vrouw in wie de lusten en driften ontwaken, zij doorzien dit alles als romantische vervreemding van de tragische realiteit, die bij alle tastbare ellende toch het eenig boeiende en verrukkende voor hen is. Zoo daalt de 'school' hoe langer hoe meer in de achting, en de waanzin der 'lichamelijke ontwikkeling' vaart er wel bij. -

Uit de mentaliteit van het gezonde, critische, 'anti-paedagogische' meisje van zeventien jaar werd dit bundeltje schoolversjes geboren. Als snaphots zijn zij rank en scherp, de omtrekken zijn vast van lijn en daarin werd tegelijk het karakter getypeerd en beoordeeld. De 'school' komt er in tevoorschijn als verachtelijk en bespottelijk, de zalvende hervormers worden met nog vlijmender hoon naar huis gestuurd. Ik bewonder ronduit het schaamteloos observatievermogen van deze jongedame, die zich Mien Proost noemt, en nog meer het allergeestigst schetsen van haar weerzingevoelens. Er steekt in deze kleine versjes een bewijs van Mien Proost's psychologische, rücksichtslose, waarneming, die zich wellicht mettertijd op andere wijze nog zal kunnen openbaren; voorloopig manifesteert deze gave zich in dit anecdotische, nonchalante, genre uitstekend.

De vormen, waarin de jonge dichteres haar bevindingen en gevoelens uitdrukt, behooren zelden, uiterst zelden, tot wat wij onder 'poëzie' plegen te verstaan. Daarvoor blijft haar expressie te dicht bij de aanleiding; daarvoor emancipeert zich de eigenlijke creatieve vorm te weinig van de stof, van het onderwerp. Het is dan ook zoo begrijpelijk, dat een zoo jeugdig, pas beginnend schrijfster, die juist deze, voor haar bij uitstek belangrijke stof, deze, voor haar bijna het leven zelf zijnde, gebeurtenissen tot grondslag van haar dichtwerk maakte, onder invloed kwam van den dichter, die - met veel grooter scheppingskracht begaafd - eveneens een anecdotische stof rhythmisch bewogen en tot poëzie wist te maken. Ik bedoel Marnix Gijsen; en tegelijk zult gij beseffen, hoe een Mien Proost de materie harer poëzie primair moet achten en Gijsen den vorm als het

superieure gevoelt. Mien Proost is een gevangene van haar merkwaardig cynische, sentimenten en grijpt de uitdrukking die zich het dichtst bij deze gevoelsaard bevindt: het blijkt de praegnante nuchterheid te zijn, die Gijsen op zoo meesterlijke wijze heeft gehanteerd. Bijvoorbeeld in 'De Cerberus' (de concierge) schrijft zij:

> Hij spreekt ons nooit aan.
> Hij knikt enkel maar; hij hinkt.
> En hij lacht als in de gang een van ons zingt.

Dit is geheel Gijsensch.

Ik herhaal: zoo iets is, gegeven deze dichteres, en gegeven deze vooropgezette stof, begrijpelijk en vergeeflijk (vergeeflijker dan een aanwijsbare imitatie als 'Nobile, Nobile en de biskwietjes' in 'Café Noir', dat bijna regelrecht weggeloopen is uit Marsmans 'Salto Mortale').

Op haar best is Mien Proost, wanneer het anecdotische langs heimelijke wegen gevoelens losmaakt en een scherp, precies en scheppend rhytme uit zich losslaat. Dan intensifiëert het geval zich tot een werkelijk tragisch lot, of de ironische bitterheid van toon wordt getransformeerd door een soepele rhytmiek (Taai-Taal; Literatuurles; Jeugd-Erotiek I).

Met dat al moeten wij ten aanzien van dezen zaken niet te serieus worden. De versjes zijn stuk voor stuk aardig, zoolang zij het schoolleven betreffen, en vrijwel alle mislukt als zij zich buiten dit bestek begeven. Zoodat de vrees gerechtvaardigd is, dat de originaliteit meer in het onderwerp dan in den poëtischen vorm en het dichterlijk vermogen dezer jonge dame schuilt. En dat moge een hachelijke diagnose te noemen zijn in poëticis.

Tot slot wil ik H.H. Paedagogen speciaal opmerkzaam maken op hun vonnis, zooals dat geveld wordt in 'Het Lied der dronken Paedagogen', en Mien Proost zelf laten spreken door enkele karakteristieke citaten.

De leeraarskamer.

> Hun praten grommelt de gang op
> als een ver onweer.
> Onopengesneden ligt op hun tafel
> 'Redelijkheid onzer Geloofsleer'.
>
> Zij staan voor het raam, en
> steken de duimen in hun fraai vest.
> Of er al een van de veertien
> mij onderscheidt van de rest?
>
> Neen.
> zij bemomplen de radio,
> - reinigen inmiddels hun mond -
> vrouwen, periodieke verhooging,
> de directeur en hun vakverbond.

Literatuur-les.

> Verlaine heeft slecht geleefd
> en was heel dikwels dronken.

Hij had een leelijk gezicht,
ons heeft hij gedichten geschonken.

Het mooist is ‘Sagesse’,
dat schreef hij in staat van genade.
Van de rest deugt niet veel,
toen was hij met zonden beladen.

O, Paul, o, Verlaine,
ik kots van de poëzie,
Geef mij La Fontaine
que j'aime à la folie.

D.A.M. BINNENDIJK

Dr. F. Prims. - Geschiedenis van Antwerpen. II. De XIIIe eeuw, Ie boek. De Rechtsorde (Brussel. De Standaard).

Van den omvang dezer *Geschiedenis* kunnen wij ons thans een beter denkbeeld vormen dan bij den aanvang van het werk. Het Ie deel deed voor het geheel veel bescheidener afmetingen voorzien. Dit IIe deel nu zal vier boeken bevatten waarvan het Ie verschenen is en de 2 volgende eerstdaags zullen uitkomen. Dit boek gaat van 1190 tot 1296, t.t.z. van den vroegsten vestingbouw tot den vooravond van den eersten stedelijken opstand. Eigenaardig voor de methode is deze bondige verklaring: ‘Naar den geest der XIIIe eeuw zelfs hebben wij de periode behandeld in haar geheel met een logische - scholastieke - indeeling,’ waarbij wij slechts betreuren dat die verklaring niet meer wordt toegelicht. Na de bespreking van de gezagvoerders behandelt schr. de gemeenschap, de maatschappij der XIIIe eeuw, en van deze bestudeert hij hier en in de volgende bundels van het IIe deel: de rechtsorde, de economische - en de geestelijke orde. In de economische orde zullen de landbouw en de ambachten, de handel, de behoeften en verbruik behandeld worden. Met ongeduld zien wij het topografisch beeld van Antwerpen te gemoet dat zeker voor den grooteren kring van lezers een zeer aantrekkelijke episode van het werk zal zijn en die de schr. bekent met geestdrift te hebben bewerkt. ‘In feite, zegt hij, is dit een meer documentaire studie, iets minder synthetisch dan alle het overige, maar hoe verleidelijk was het niet, geholpen door een massa archieven, straat in straat uit door het Oude Antwerpen der XIIIe eeuw te gaan dat ons tot hiertoe gesloten was, en er de menschen te treffen,... met vermelding desgevallend van hun ambacht en bedrijf. Voor vreemden kan dit kapittel misschien minder belang opleveren, voor den Antwerpenaar, zoo hopen we, zal het een geliefkoosd hoekje uit het boek worden. Wij zelf, in ieder geval, hebben het met voorliefde bewerkt.’ Daar het te geringe critische apparaat in het Ie deel aanleiding had gegeven tot critiek, heeft schr. voor dit 2e deel iets meer gedaan en de volledige lijst gegeven met datum van alle Antwerpsche stukken die benuttigd werden. In dezen zeer systematisch opgestelden bundel vinden wij al de hoedanigheden van den vorigen bundel terug: een voortreffelijke helderheid in de beschrijving van de historische feiten en vooral van de ingewikkelde en subtiele instellingen der middeneeuwen. De levendige vlotheid van den stijl komt den schr. hier weer ten goede in de voorstelling van de vrij dorre stof der maatschappelijke instellingen. Met belangstelling hebben

wij kennis genomen van de nieuwe historische theoriën des heeren Prims. Zoo heeft hij b.v. de meening te niet gedaan als zouden de schepenen oorspronkelijk moeten gekozen geweest zijn in zeven geslachten of *schaken* van de hooge burgerij die het monopolie der stedelijke magistratuur zouden bezeten hebben. Uit de akten blijkt dat het schepenambt alles behalve monopolie was. Een andere belangwekkende theorie is die van den oorsprong der steden, waar schr. een andere meening is toegedaan dan Prof. Pirenne. Volgens den Gentschen historicus zijn de eerste steden ware colonies van kooplieden en ambachtslieden geweest, en kwamen de municipale instellingen tot stand tusschen een bevolking van inwijkelingen van alle kanten toegestroomd en die aanvankelijk buiten het grondrecht stonden. Volgens Dr. Prims zijn de steden een schepping van de handelaren *ter plaatse* en dient er veel minder rekening te worden gehouden met de uitheemsche elementen. De heer kan niet meer voorzien in alle banale diensten. Naar gelang de agglomeratie groeit, stijgen voor hem de kosten, vooral die der nieuwe vesten. Wanneer de lasten worden overgenomen door de gemeenschap krijgt deze haar eigen financies en ook meer rechten. Karakteristiek is bij den schr. de economische ontwikkeling die voor den dag komt, vooral naar aanleiding van het aanleggen van nieuwe vestingen. De ontwikkeling van dat standpunt zal echter hare natuurlijke plaats vinden in den 2en bundel, de economische orde, die op dit oogenblik waarschijnlijk reeds verschenen is.

A.C.

Larrios.

Was het telkens een toeval dat mij jou deed vinden onverwachts op plaatsen zoo ver van elkaar vandaan als het op aarde maar kan. Waarom moest ik je telkens weervinden waar ik je toch iedere keer reddeloozer verloor. Aan noodlot kan ik niet gelooven want jouw lot kon ik nooit deelen, nauwelijks aanraken en om te weten of ik het eens heb gewend, daarvoor heb ik niet lang genoeg geleefd.

Was het telkens toeval? Welke boosaaardige voorzienigheid deed mij je anders vier maal in de vreemdste omstandigheden vinden en bijna terstond weer verliezen?

Het begon, lang geleden. Europa was nog niet langzaam stervend, maar het land waardoor ik reisde, was toen al dood. Van een ondermijnd lichaam kunnen ook de uiterste ledematen al vroeg mummificeeren terwijl het zelf nog schijnbaar gezond kan voortleven. Ik spoorde over de heete harde vlakten, waar de hellingen zoo traag verloopen, waarop zoo weinig huizen staan, zoo weinig kudden grazen en zoo veel steenen liggen en rotspunten uitsteken als knokkels door een dorre huid. Ik was in een der zuidelijke havens van een schip gedrost, omdat aan boord het voedsel nog bedorvener was dan de geest der schurkenbemanning. Ik hoopte in Bordeaux een ander te vinden, een beter als het ging. Eerst loopend, toen met een vrachtwagen meerijdend uit de zuidelijke hitte over de steile ijskoude kam der Sierra Nevada en toen weer naar de heete hoogvlakte afdalend bereikte ik in drie dagen Granada. Ik sliep in een park en waagde mijn lompen en mijn verflard gemoed niet in het vorstelijk Alhambra, maar nam in den vroegen ochtend den trein naar Madrid, bijna twee dagen in een derde klasse afdeeling hokkend waar

soldaten sliepen op de banken, in dekens op de vuile vloer, al dood vermoeid van ik weet niet welke veldtocht tegen een pronunciamento in het zuiden. In Madrid waagde ik mij ook niet in de Plaza de Toros hoewel het een Zondag was. Ik wist toch dat het zien van bloed mij nu ondragelijk zou zijn. Ik liep gejaagd de nog uitgestorven stad door en spoorde verder naar het Noorden en ik geraakte in dien ijlen vreemden toestand na een lange slapeloosheid waarin men niet meer weet of men hongerig is of van voedsel walgt, uitgeput of nog tot lange marschen in staat. Met een leger dat zoo is, kan men nog veldslagen winnen, of plotseling alles verliezen in een paniek doordat een soldaat het geweer weg werpt. Tenslotte sliep ik door elk oponthoud, door elk station heen en eindelijk wekte mij een schokkende stilstand. Het was in Burgos. De plompe kathedraal stond in de verte in een kudde lage grauwe huizen, waar het einde van den langen trein was stilgestaan voor een rij stadshuizen van de afzichtige kazerneachtige bouw, die men overal vindt, zelfs in het doode Spanje. Ik wendde mij weer af en sloot de oogen. De trein bleef lang stilstaan en zette zich eindelijk met een ruk in beweging en toen scheen mijn hart stil te staan door ik weet niet welke plotselinge wanhoop om dit vertrek. Wat kon hier zijn in deze stad waar ik nog nooit was geweest, waarvan ik alleen wist dat er een oude kathedraal stond waarin Colon begraven lag. Ik sprong naar het venster en zag niets dan de lange veranda's voor de rood baksteenen huizen, door schotten van grond tot dakgoot loopend in een reeks van hokken verdeeld. Ik wilde mij weer afwenden. Toen verscheen jij op een der veranda's van het laatste huis. Toen is het begonnen. Je boog je over de vervelooze balustrade. Eerst zag je niet op, terwijl ik jou in een oogopslag van top tot teen en van je opperhuid tot in je diepste innerlijk in mij had opgenomen. Toch zag je er uit als zoovele spaansche vrouwen, een mantille om je slanke schouders, in je houding toch een loom en slanke manier van zich bewegen kunnen verradend en natuurlijk een roode bloem in het al te glanzend haar. Je oogen kon ik niet zien, maar ried hun kleur en blik aan je overige verschijning. Toen je ze opsloeg vlak voor het reeds snel voorbijgaan weinige meters van het treinraam af zag ik ze vol

ontzetting, ze waren vol van een lijden dat eeuwenlang geduld heeft gehad en zich toch aan smart en onderwerping niet heeft gewonnen gegeven maar daartegenin groot is geworden en een enkel onzeggelijk iets schijnt af te wachten om fier te worden en onweerstaanbaar alsof die lange vernedering alleen willekeurig uit een vreemde wellust van zelfbeproeving werd ondergaan. Zoo zag je naar mij op en ik vergat alles, zelfs dat ik voorbijgesleurd werd en toen ontwaakte ik door de foltering die allen overvalt, plotseling voor een levensgroote beslissing geplaatst, welke een enkele seconde vertraagd niet weer genomen kan worden en welke terstond genomen ook voor eeuwig onherroepelijk is. Dit is de ware doodsstrijd, hoewel midden in het leven, waarbij de latere dood een pijnloos wegzweven is en ik bleef roerloos en verloor je, Larrios. Ik liet je alleen onder vijanden en misschien was je duldzaamheid juist toen tot het einde opgebruikt en moest je ineenstorten en hun ten prooi vallen. Zoo doorleefde ik jouw bestaan in een seconde samengeperst en leed dat, roerloos meegevoerd. Toen vloog ik op en zou misschien zijn uitgesprongen maar op dat moment legde je rustig je hand boven je zware wenkbrauwen en groette naar mij met de andere; ik kon mij niet vergissen; ik was de-eenige die zich zoo ver uit den vertrekkenden trein voorover boog en ik wist; je wilde mij weerzien en riep mij gebiedend tot je. Nu geen noodsprong: in Valladolid zou ik uitstappen, terug loopen desnoods onder een kar hangend, maar onderweg kwam ik tot mijn oude twijfelen en vertwijfelen zelfs; was zij wel anders dan de velen in dit land, die vroom en dom en schoon knielen in de donkere kathedralen met dezelfde afwezige devotie of zij veelbeproefde vrouwen of veelgebruikte hoeren zijn. En als zij een geheim in zich droeg, zou zij dit zelf weten, levend in een verstarring waaruit geen ontwaken mogelijk was? Zou zij niet verlegen lachen als iemand tot haar kwam zeggend: zie mijn voeten zijn wond, want voor jou ben ik van Valladolid naar Burgos geloopen? Waarom geloopen? Omdat ik geen geld had en je toch weer wilde zien. Waarom wilde je mij weerzien als je toch geen geld had om mij te betalen?

Waarom dat gebaar? Kon het uit gewoonte zijn? Maar tot iemand, die nooit terugkwam. Maar in den trein

hoorde ik een gesprek van kooplieden die wekelijks heen en weer van Bordeaux naar Madrid spoorden. Ik wilde niet meer denken maar ik kon ook niet slapen. Wezenloos staarde ik over de dorre vlaktes toen op eens, het werd al donker en regen dreigde, zag ik weer een oude kathedraal, nu alleen staand en, onder de zware slagschaduw die met de zon verbreedt en versmalt als door eb en vloed, nooit geheel opgeheven stonden bloemen rillend in den wind, de roode blaren trillend fladderend langs den zwarten vochtigen steen. En toen sloot ik mijn oogen. In Valladolid stapte ik dus uit, maar wankelde al voor ik het perron af was, duizelig van honger. Geld had ik niet, het biljet naar Bordeaux was nog mijn eenigst aardsch bezit. Larrios, vergeef mij mijn twijfel, mijn achterdocht niet, al zijn zij voortgekomen uit het leven dat ik leid en niet uit mijzelf; - vergeef mij dat ik verder ging, je steeds meer verlatend: ik zou je alleen stervend hebben bereikt. In Bordeaux kon ik een schip vinden, weer beter worden, wachten en je zoeken van uit de naaste haven. Ik vond een schip, maar het had bestemming naar Seattle; dat was ver van je af, maar ik dacht toen dat de dood nog verder van je af lag.

* * *

Toen kwam de tweede keer. Na tien maanden had ik, steeds overgaand van schip op schip, Santander bereikt en kon met de trein naar Burgos gaan. Ik liep dagen lang door de straten, ik zat urenlang in de kathedralen, ik bezocht alle markten, ik wachtte als de fabrieken uitgingen en hoorde menig spottend woord en 's avonds liep ik langs de schaarsch verlichte straten, maar op een avond werd het mij klaar, dat ik je niet zou vinden, want wie vond ooit door te zoeken? In Burgos kon ik niet langer blijven, maar Spanje kon ik ook nog niet verlaten. Het was mij alsof ik mij in dit land nog met je samen voelde. Ik trok zuidwaarts en een avond, na een langen tocht door het gebergte kwam ik aan de uitgedroogde rivier die langs het oude moorsche Malaga de zee bereikt. Ik zag het liggen tusschen twee heuvels door onder het vlokkend avondrood, de goorwitte huizenblokken met de zwarte plekken der verlaten gronden ertusschen. Tegelijk begon het te regenen, de gele verbrokkelde bedding vulde zich langzaam

met water dat eerst de bodem grauw kleurde en dan door de vele geulen ging stroomen. De muilezelkaravanen die eerst den zachten rivierweg hadden gevolgd, klommen nu naar boven en sukkelden verder over het steenig oeverpad. Op hun doorgezakte ruggen droegen de lastdieren de afmatting van den langen dag door den zwaarmoedigen avond. Ik kon ze niet, sneller gaande, voorbij komen. Als ik ergens aan de berm bleef zitten, dan gingen de drijvers een osteria binnen en stond ik op dan hadden zij hun glas geledigd en trokken verder, vlak voor mij uit. Zoo naderde ik, gaande als laatste in dezen droefgeestigen stoet, de stad. Het was harder gaan regenen. De rivier schuimde nu over de volle breedte en droeg dorre struiken onder de bruggen door. Dien dag had ik niets dan hard brood gegeten, een glas wijn had ik niet durven drinken, dat maakt later het loopen zoo zwaar. Ik was bezweet en doornat geregend; mijn kleeren kleefden aan mijn huid en ik werd bevangen door de grauwe triestheid, die alleen de zwerver kent die bij avond nooit bezochte steden nadert waar de lichten en de avondrust stralen als buiten hem om. De voorstad begon zich uit te breiden. Lage zwarte huizen met diep liggende gebroken vensters; de karavaan verspreidde zich op een duister plein en opeens stond ik alleen en toen miste ik weer dit eerst verwenschte gezelschap. Toen dacht ik niet aan jou; ik vervloekte mijzelf dat ik mij hier voortsleurde inplaats van op een schip door de ruimte te zweven. Ik leunde tegen een brug, een gestalte kwam uit een smalle donkere zijstraat op den oever toe, de rok opgetild; onder een regenscherm scheen een bleek gelaat; een lelie in een groote zwarte kelk daarover gehangen. Ze liep met lichte passen als ontspannen na een zwaar dagwerk. Toen kwam zij recht op mij aan en zag ik dat jij het was, die ik haast niet meer zocht en met een wonderlijk barmhartig gebaar hield je dat scherm tegelijk boven onze hoofden en raakte je lijf het huiverend mijne. Ik liep sprakeloos met je mede, wist niet wat te doen; had te lang gewacht, had te veel gedacht, wilde je tenslotte met zachten drang een glas wijn in een verlichte herberg laten drinken. Maar je lachte en greep mijn mouw en wrong het water eruit en trok mij meteen mee. Vele stegen gingen wij door, vele trappen gingen wij op.

Een klein kamertje, achter twee smalle ramen een ondiep duister, daarin stak je een kleine lamp op die meteen een bruin Mariabeeldje verlichtte: toen zag ik je kamer: een bed, een tafel, waarop een naaimachine. Aan den wand twee banale schilderstukjes, op een plank wat aarden vaatwerk, dat was alles. Zelfs de japansche meisjes, die op een zelfde matje hurken, slapen, haar opmaken, eten en zich den bezoeker geven hebben meer. Een vaas met een takje, een bloem er rank uitbuigend, een scherm met een vlucht reigers erop, een sierlijke waaier.

Je maakte je niet dadelijk klaar zooals zij die haast hebben om te verdienen, de engelschen die met schorre stem zeggen: have you short time; de japanschen die vlijtig aan hun bruidschat sparen, en de spaansche fabrieken betalen ook veel te weinig. Je hielp mij uit mijn loodzware kleeren en hulde mij in een ruig wollen gewaad. Had een monnik hier bij jou met zijn geloof zijn pij laten liggen? In elk geval was het een warm gewaad. Nog lang lag ik huiverend onder de dekens terwijl jij werk afmaakte aan je machine en knielde voor het bruine beeldje en toen zong je zacht en eentonig, zoodat ik rustend wakker bleef. Het was al laat toen je je gewaad aflegde en bij mij kwam. Veel liefde heb ik niet van je geëischt: spoedig sliep ik in en toen de morgen grauwrood over de muur aan de overkant verrees was de plaats naast mij ledig. Wat moest ik doen? Den ganschen dag daar blijven kon ik niet. Met alles wat ik nog zeggen moest, jarenlang gezwegen, viel het mij te zwaar. Ik had alleen gevraagd: wist je in Burgos dat ik terug zou komen, en jij: ja, maar niet hier. Ik kon het niet meer uithouden, liep een paar straten en merkte op een klein rumoerig plein dat ik was verdwaald. Welke straat was ik uitgekomen? Met afschuwelijke schrik schoot het door mij heen: gevonden en dadelijk weer verloren en ik dwaalde in het warnet van smalle straten. Toen ging ik terug naar de rivier en trachtte vandaar uit den weg te vinden, klom trappen op en af, wist niet eens of je kamertje op de vierde of vijfde verdieping lag: ik klopte aan vele deuren en werd verjaagd. 's Middags beklom ik het blakende Alcazador, hoopte van bovenaf te ontdekken wat ik van benedenaf niet had gevonden. Ik zat daar op een brok puin en werd wezen-

loos; ik meende uit een venster een vrouw te zien hangen met zwart haar en een roode bloem, wilde opspringen, maar de zware last op mijn schouder drukte mij neer. Zigeuners stonden om mij heen en een meisje had een zware kruik op mijn rug gezet; allen lachten maar het meisje zag mijn wanhoop bij het ontwaken en zette de kruik van mijn rug af, aan mijn lippen. 's Avonds liep ik uren lang de verlichte straten op en neer. Hoopte ik jou te ontmoeten of een ander te vinden, waarmee ik je kon vergeten? Je weet hoe de wanhoop alles verwart; haat en liefde.

Ik viel uitgeput in een drankhuis neer in een hoek en dronk om mij te verdooven; mijn hoofd zonk op tafel, een harde stomp in mijn rug, ik vloog op tegen een zwaren man met een hangbuik, een roode plooinek en waterige oogen.

What the hell you want?

A man: my quartermaster ran away.

Where are you going?

Everywhere; my ship is a good old tramp.

Ach Larrios als ik je toch in Malaga niet terug kon vinden waarom dan niet everywhere? Ik sloeg toe, kreeg dertig peseta's in handen en kocht een versleten uitrusting en 's avonds lag ik reeds in een stampend logies tusschen het uitschot der zeeën.

De Glenmore was geen slecht schip. Terwijl op velen de hangmat de eenige rustplaats is en bij het aanbreken van den dag moet worden op geheschen, hadden wij hier elk een kool tot toevluchtsoord: drie boven elkaar en drie achter elkaar langs de wanden van het logies, maar met een gordijn kon je toch een plek afschieten, waar je alleen en onbespied lag. Aan de wand was plaats voor een paar portretten of platen: allen schenen dat het mooiste te vinden wat zij nooit zagen. Een chinees had zijn wand met een hollandsche molen en een marker meisje versierd, de bootsmaat, een noor, lag te staren naar een hoog gekapte geisha met de Foedji achter zich, aan zijn voeteneind. Mijn wand bleef leeg, van wie zou ik een portret ophangen: ik wilde alleen jou voor oogen hebben, Larrios en ik zag ook altijd jouw gezicht, alle trekken en met mijn mes trok ik lijnen als ik slapeloos in de kooi lag en langzaam begon het te lijken. Het hout verkleurde en op een morgen

in het eerste licht zag ik duidelijk je gezicht: misschien kon ik het alleen zien maar ik zag het. Alleen in het volle licht werd het weer onduidelijk. Toch was ik bang dat een ander het zien zou en toen ik in een oud London News een kopje vond dat er een beetje op leek hing ik dat ervoor zoodat de plek was bedekt en ik je zien kon door de plaat opzij te schuiven. Toen kwam de dag dat door een zware aanvaring de Glenmore in het dok moest en wij allen werden afgemonsterd. Dat gebeurde in Swansea; wij wachtten in het zeemanshuis op een ander schip. 's Nachts ben ik over de werf naar het verlaten schip geslopen; de wacht hield mij eerst tegen maar liet mij door toen ik mompelde iets te hebben vergeten en hem een shilling gaf. Daar in den nacht op het doodstille schip heb ik je uit de wand gesneden en meegenomen. Twee weken later kon ik vierde officier op de Elefanta worden, kreeg een hut met de derde officier, jij lag in een lade: je dubbelgangster stond op tafel. Jou zag ik alleen als ik van wacht kwam maar je was veranderd: je gezicht leek lijdender. Ik werd bedroefd als ik het zag. Lang keek ik er niet naar. Ik was bijna nooit alleen. Ik had je wel op mijn borst willen laten tatoueeren om je altijd bij mij te hebben, maar wie zou dat kunnen? Je naam heb ik zelf onder mijn arm in mijn huid gebrand. Toen wist ik niet. Hoopte ik niet dat je zelf hem nog eens lezen zou. De jaren gingen voorbij met de chineesche kust op en af te varen.

Eens lagen wij in Changhai aan de Upper Wharf op orders te wachten twee uur van de stad af met de steamlaunch die vier keer per dag ging. De eerste nacht al waren wij ons gagevoorschot kwijtgeraakt aan de russische dranklokalen en bleven verder aan boord. Het was winter - de hutten waren slecht verwarmd, de lichten gingen om half tien uit. Het eten werd haastig en kleumend in de kille messroom gegeten. 's Nachts eenzaam in de kooi.

Ieder leefde in zijn hut als in een cel. Gekaart werd er niet. In stilte dronk ieder de hoeveelheid jenever op, die hij noodig had om er bovenop te blijven. Die hoeveelheden waren zeer verschillend. Ik had niet veel noodig. Ik staarde maar naar een stuk hout.

Op een avond, een tien minuten voordat de lamp uitgaan

zou, kwam een oude scheepsmakker van de Glenmore mij opzoeken. Wij mopperden en klaagden samen, zooals zeelui doen als zij van hun stilliggende schepen bij elkaar uit buurten gaan, over de koude, het slechte voedsel, de plundering die ons wacht in de haven zoodra wij een voet aan wal zetten. In dit klagen is er zeker troost. Men hoort weer eens dat het aan boord van andere schepen ook al niet beter, of nog minder is. Toen waarschuwde het licht, uit en aan, nog 5 minuten. Jorgen stelde voor toch nog even naar de wal te gaan, hij wist een zaak in de chineesche stad waar 't goedkoop was en toch vrij eerlijk toeging. Het lokte even, nu het doodstille scheepsdonker dreigde, naar een huis met licht, al was het ook valsch rood licht te gaan. Maar ik wist waar het op uit liep, ik had geen damn'd en weigerde. Jorgen wilde mij borgen. Ik bleef halsstarrig. Hij nam onder het praten het London News plaatje van de wand.

Wil je Dolly dan niet eens weer zien, die is uit de St. George, die zit nu daar in.

Wat was dat. Ik greep mijn glas, leegde het, ging door den grond, toen ik weer bij kwam scheen het mij of ik jaren was weggeweest. Maar Jorgen zat nog met het plaatje in zijn klauwen en herhaalde maar: het is ze, beslist het is ze.

Ik probeerde te lachen. ‘Het is al een jaar geleden uit een magazine geknipt, het was een countess of zoo iets geloof ik.’

‘Dat kan toch. Je weet toch dat ze daarvoor een dancing girl met een aardig snuitje nemen als ze de hertogin zelf niet kunnen kieken. Daarom noemen die dansmeisjes zich zeker allemaal gravin of barones. Nu een dancing girl kan ook sing song girl worden. Het is Dolly die vroeger in de St. George was en nu daar,’ herhaalde Jorgen koppig. ‘Nu, misschien is ze het toch niet. Laten we ook maar niet gaan.’ Maar nu wilde ik weten. Ik dook uit een lade de houtsnede op, 't was voor het eerst dat ik je liet zien. Meteen ging het licht uit en toen kwam het bij een aangestoken lucifer weer te voorschijn, duidelijk. Jorgen stond erop te staren. Lang zweeg hij. Toen:

‘Sprekend, beslist het is ze.’

Ik de trap op, Jorgen mij achterna. ‘Blijf toch kalm beneden, het duurt nog een uur voordat de laatste launch gaat. Een sampan haalt het niet bij dit tij.’ Maar ik had er al een aan-

geroepen, de eenige die nog onder het Steigerwerk in het kolkend water lag en een dollar eischte voor de overtocht.

Traag wrikte de oude veerman ons over de breede stroom, natte sneeuw woei het afdakje in. Tusschenbeide verlichtte het lampje een grillige plek van het gele water. Wij dreven ontzettend af en kwamen nog drie jetties van de stad af uit.

Een half uur loopen. Een half uur in de tram. Een rikshaw door de concessies. Een draagstoel door de chineesche stad. Het duurde uren, ik leed jaren. Achter elkaar gingen wij door de stegen op de zwiepende stoelen, onder 't gekreun der dragers in 't gekrijsch van de menigte die uit de open huizen in de straten puilde. En onderweg zat ik mij af te vragen: zou je 't zijn? En zou 't over de brug zijn? Neen, dat in godsnaam niet.

Maar het was wel over de brug.

(De blanke vrouwen eens in een huis over de brug, komen nooit meer op de europeesche grond dan om er begraven te worden).

Wij gingen over de zig zag brug.

Jorgen haastte de koelies. Door nog een paar nauwe vuile kronkelende stegen kwamen wij op een donker pleintje, onverlicht zoodat de vaal roode transparant in de blinde muur al het licht was dat dat daar scheen. Daaronder een lage deur, verveloos, de karakters half uitgewischt. De sneeuw sloeg langs de muur, begroef langzaam de bedelaars die daar hurkten en hun hand uitstaken naar de late gasten.

Wij stieten de deur open. Een grijze boy dommelde op een stoel. Vier steile trappen. Een koude parlour, duivelsch armoedig. Een album op de wrakke tafel. Ik sloeg als een bezetene de bladen om. Een, twee, drie, twintig, dertig; je was er niet bij.

Wat is er, riep Jorgen die mij op mijn stoel zag zakken. Ja wat was er? Ik kwam weer bij. Was ik bedroefd of verlicht, dat.... jij.... er.... niet.... bij.... was? Ach Larrios, ik was bedroefd, ik wou je vinden en jaren wachtte ik. Wat kon de plaats mij schelen waar het zijn zou. Ze is er niet bij, zei ik schor. - Geef mij dat boek eens. Toen Jorgen: hier. Je hebt ze overgeslagen. Daar staat ze, zie maar. Dan moest ik je vinden hier! Mijn hand slingerde over no. 39. Hier this one. De oude boy slofte weg.

Het duurde heel lang. Soms sprong ik op om weg te loopen. Dan viel ik weer op mijn stoel neer. Jorgen zag mijn onrust. Hij zei bezorgd ‘als ze maar vrij is. Ze heeft veel bezoek. Het is net chineesch nieuwjaar geweest.’ Ik tastte in mijn rechterzak. ‘Geef hier dat ding!’ Een worsteling ontstond. Toen kwam de boy beneden. ‘No. 39. Candoo.’ Ik wou opstaan, maar kon de deur niet uitkomen. Jorgen bracht mij sussend en er niets van begrijpend. ‘Don't be a fool. Take a short time. Over een uur haal ik je.’ Ik stiet een deur open, viel over een scherm en daarachter lag je, Larrios, in een kimono, die je opensloeg toen ik binnenkwam.

Ik trok het gewaad toe, ging naast je zitten. Streelde je blauwe haren, je naam stamelend. Misschien was je wel je naam vergeten, dacht je dat ik dronken was. Zoo zat je te staren. Toen zei ik Larrios, Burgos, Malaga. Toen begon je te lachen en zei achter elkaar een rij plaatsen op: Marseille, Port Sald, Colombo. - Schuld, ziekte vaak. - Toen weer je harde aangeleerde lach. Maar ik lachte niet. Je stiet mij aan. Ik bleef zoo zitten. Toen weenen, lang weenen. Waarom? Was je gekrenkt - in je beroepseer, Larrios? Ik moet het haast gelooven. Want toen ik mijn kleeren uittrok, begon je gezicht op te klaren. Dacht je toen dat ik je gebruiken ging en dan verlaten? Waarom zou ik dan eerst met zooveel moeite hebben bedroefd?

Dat was heel moeilijk. Maar 't was nog moeilijker je te doen begrijpen dat je nu mijn kleeren moest nemen, mijn geld en weggaan. De boot nemen en op mij wachten, in Manila. Daar was je veilig onder het amerikaansch goevernement. En toen je eindelijk begreep en toestemde zoo vol verwondering als ik ooit een mensch zag, toen wilde je dat ik je eerst nog nemen zou en ik geloof weer dat je boos was en vernederd dat ik niet wilde, dat ik je haastte je aan te kleeden en je deed het niet dan na de plechtige belofte dat ik je in Manila een jaar voor niets zou hebben. Mij bekroop wel de gedachte, dat je met de oude Larrios minder gemeen had dan het ruwhouten portret dat ik van je had. Maar ik zou je weervinden, Larrios, al moest ik daarvoor doen wat je vroeg. Een jaar - voor niets gebruiken - ik zou je geleidelijk weer leeren liefhebben. Ik zou je wel weer opdelven. Hoe kan een mensch

nog zoo hoopvol zijn na acht jaar zwalken om een vrouw, na acht jaar van dat leven!

Je was bijna klaar en ik wilde je kimono aanschieten. Maar, daar werd geklopt. Je kromp ineen en greep mijn arm: niet open, niet open doen.

O Larrios, dit was toch niets; er gebeuren wel zonderlinger dingen dan deze verkleedpartij. Maar je was bang, bang dat je nu niet weg zou kunnen. Ik was blij met je angst, vergeef mij.

Het was Jorgen die kwam zien waar ik bleef.

Hij zag met een oogopslag wat er gebeuren moest maar was om mij bezorgd.

Maar ik zeg: ik kom er wel uit, gauw ga weg, laat je overjas hier Jorgen. En zij gingen. Zoo was de derde maal; een haastig gejaagd uur. De eerste was een blik uit den trein, de tweede een nacht van uitgeputte slaap. En aan die drie ontmoetingen hing mijn ellendig leven als een gebroken brug over wrakke peilers. Jarenlang. Ik lag dan op die divan te rekenen, nu betaalt Jorgen de waard terwijl jij vooruitgaat, nu stap je in een stoel, nu ben je de chineesche wijk uit, goddank.

De deur ging open en een iersch matroos werd binnengelaten. Hij verried mij niet. Splendid joke, zei hij, toen ik hem wat uitleg gaf en ging een deur verder.

Maar bijna dadelijk daarna kwam een chinees die het geen joke vond en misbaar maakte, zoo hevig, dat de waard en twee knechten aankwamen zetten en mij daar vonden; in plaats van de lotos van het huis, een uitvaagsel der zeeën. Ik werd door de twee knechten in nek en ellebogen gegrepen. De waard ging heen en kwam terug met twee koelies, die bamboes droegen, komfooren en tangen. In de komfooren werden gloeiende kolen gedaan. Ze bonden mij. De waard zei dat ik hier onder chineesche wet stond. Zelf maakte hij een tang heet. Ik besloot geen kik te geven. Maar toen de tang in mijn vleesch stond, slaakte ik toch een gil, bedwong mij toen een oogenblik, maar kon niet, kon mijn kaken niet op elkaar houden.

Toen werd de deur opengetrapt en de Ier van straks, twee andere blanken en alle vrouwen van het huis drongen het vertrek binnen. Een twee sneden met een mes, ik was weer vrij. De Ier duwt mij de deur uit, de waard en de helpers kunnen

zich niet door het gedrang van vrouwen heenwerken. Achter ons hooren wij: banzaai, evviva, hoera, slaan de buitendeur dicht, de Ier weet er nog een zware steen voor te wentelen, van de bovenmuur afgetrokken. Wij rennen, stooten koelies opzij, slaan alle hoeken om die wij kunnen. Achter ons dreunen alarmgongen - wij rennen voort tusschen grijnzende gele gezichten en slingerende lantarens door. Er komt geen einde aan, zullen wij nog ontkomen? De heele chineesche stad is over een uur in opstand. Dan moeten wij eruit zijn. Wij staan stil achter een mesthoop, daar is nog geen mensch. De morgen begint te grauwen. Daar komen drie rikshaws aan die late gasten hebben gelost in een der huizen. Als zij ons zien, rennen zij op ons los, leggen de loopstokken vlak voor onze voeten. Goddank, zij weten niets van de vervolging. The Bund, beveelt kort de Ier de voorste, en in een ongeloofelijk korte tijd een paar stegen door de poort uit en wij rijden op de Avenue Edward, een andere wereld.

Waar moest ik Jorgen vinden? Met de Ier moest ik eerst een kroeg in, drinken, drinken op deze dolle grap, deze narrow escape. Eindelijk is hij zat, half gestikt in lachbuien en whiskeys. Ik breng hem op zijn launch, mijn redder die ik nooit weer zal zien.

Nu Jorgen zoeken. Waar zou hij mij wachten. De heele verdere dag liep ik The Bund op en neer, soms even uitrustend in het russisch theehuisje in het smalle wayside park waar het wrakhout van de groote stad en de schepen samenspoelt. De beechcomers, de verhongerde russen, de prostituées die geen werk meer kunnen krijgen, de rikshawkoelies die niet meer kunnen loopen.

Daar zit ik en wacht. Komt Jorgen nu niet voorbij. Larrios is weg, daaruit weg, prevel ik om mij moedig te houden. Tegen middernacht sta ik op, plotseling met zekerheid naar Alcazar, daar zal ik Jorgen vinden. Hij is er. Hij zit in een hoek met andere Noren. Hij ziet me, staat op, drukt mij op een stoel, schuift een glas voor mij, ik drink. Hij vertelt de anderen wat. Zij lachen en knikken goedkeurend. Eindelijk vat ik moed. Waar heb je ze gelaten? Jorgen grijnst. Ze wou eerst niet. Maar ze zit al op de boot. De Suzanna. Ik ken de kapitein. Ze heeft een goede hut. Zestig dollars. Misschien moet zeer nog wat voor doen.

Nu eerst bedenk ik dat ze ook in europeesch Changhai vrij veilig was geweest. Waarom die dolle haast. Nu zijn wij weer gescheiden. Waarom? Ik wilde ze vèr, vèr weg hebben: daarvandaan.

Jorgen staart mij aan. Cheerio, over een paar dagen is ze bij haar landslui. Daar wou je ze toch heen hebben, daar heeft ze zeker nog wel iemand!

Hoe goed dat Jorgen dat zei. Want nu weet ik waarom ik dat wilde. Zoolang zij in Shanghai zit, is ze een prostituée. In Manila is ze weer de spaansche, de vrouw uit Burgos, uit Malaga.

Weet je geen schip dat daarheen gaat Jorgen, zeg ik. Evenmin als toen, die eerste keer, heb ik geld over om naar je toe te gaan. Alles gaf ik je om je ticket te betalen.

Jorgen tuurt in zijn glas. Eindelijk: de Long Shan komt er wel eens. Anders weet ik er geen een.

In het donker ga ik naar boord terug, laat de sampan wachten. Ik heb in een paar minuten een kist gepakt, geef de watchman een dollar, slaap dien nacht op de Broadway, monster op de Long Shan als kwartiermeester.

's Middags varen wij de Yangtse af. Ik sta op dek, waar de Glenmore voorbij waar Jorgen op zit, de Elefanta, die nog aan de wharf ligt, leeg, verveloos, half onttakeld. Niemand zie ik, niemand ziet mij staan op het dek van de Long Shan de rivier afvaren, Larrios tegemoet. De slagkruisers langs, die op het midden van de rivier liggen. - De spaansche is klein en vuil en heeft de vlag half stok. Dat stemt mij droevig. Waarom?

Larrios varen wij tegemoet. Het zal nog maanden duren voor wij Manila aanloopen. Wel komen wij op Cebu, op Mindanao, nimmer in Manila, nimmer op Luzon zelfs. Anders had ik van elke haven een tocht gewaagd over land.

Waarom nooit een vracht naar Manila. Eens zijn wij onderweg van Hongkong, maar raken in een typhoon, moeten shelter zoeken bij Hongkong en de lading wordt overgescheept.

En dan geef ik het op en word wat ik nooit van mijn leven was, passagier, dekpassagier, zit drie dagen tusschen Chineezen en Philippino's op een luik, starend naar Manila zooals een Hadji naar Mekka. Het riekt er slecht, het eten is walgelijk,

de crew ziet mij met verachting zitten. Wat geeft het. In mijn gordel heb ik honderd dollar. Die kan ik toch beter aan Larrios geven dan aan een scheepvaartmaatschappij. En als wij de baai van Manila invaren voel ik mij als de gouverneur, als Columbus.

Larrios, ik had mijn gedachten waar ik je vinden zou. Je moest leven. Maar ik nam aan dat je niet meer het zelfde zou leven om mijnentwil niet, om je ontsnapping niet. Wat bleef er dan over. Naaien kon je hier niet, dat zou je ook wel verleerd hebben. Met je vingertjes over een machine gaan en op een kantoor zitten, dat kon je ook niet. Wat blijft er over voor een vrouw die niemand heeft en zich niet aan iedereen wil geven? Op de dansvloer zou ik je wel vinden, dat was mijn vaste overtuiging.

Ik begon met St. Anna, waar een vloer is voor drie honderd paren tegelijk. Daar zat ik drie nachten lang achter whisky. Maar nooit zag ik je tusschen de Philippina's die bij het dansen haar mantille omhouden, hun armen met de uitstekende mouwen sierlijk van het lichaam af gebogen.

Ik zocht verder in steeds obscuurder gelegenheden waar het internationaler is.

Overdag dool ik in het Intramuros en schuil voor het felle licht in de grauwe schemer der kathedralen.

Een Vrijdagmorgen. Lang heb ik rondgeloopen. Ik loop de San Pedro binnen, alleen om rust te zoeken in een hoek. En daar in de kleurlichte verte bij het altaar zie ik je naast een pilaar geknield liggen en ijl naar je toe, wil je omvatten, kerk en sluier niet achtend. Maar ik zie in een vreemd van schrik ontzet gelaat en vlucht uit de holle kerk als had ik een spook gezien. Dagenlang dorst ik niet in kerken komen; gelukkig zijn er ook straten zoo nauw dat bijna den ganschen dag erover schaduw ligt. Het Intramuros is groot, maar ik kom wel tien maal door dezelfde straten. Elke dag. Wat zoek ik nog. Ben je hier niet allang vandaan, ergens opgeborgen waar ik je niet zoo gemakkelijk uit kan halen? Zoo gaan de dagen voorbij. Ik loop mompelend op straat, verwezen met een stok voor mij uit tastend, nagezien, of lig tegen een kaaimuur te dommelen tusschen bedelaars met zweren bedekt, die de vliegen aanlokken en afgedankte matrozen die geen schip

meer kunnen krijgen. Ben ik ook al zoo ver? Ik weet het niet, ik zal het niet meer probeeren, hier wil ik blijven al moest ik er verrotten.

's Nachts slaap ik in de godowns tusschen zakken tabak of rijst, weet ik het. De koelies laten mij uit medelijden liggen.

Een ochtend ben ik vroeg verjaagd en dwaal in de eerste schemer Manila uit, naar de streek waar op lage heuvels de landhuizen liggen. Ik zie ze niet, mijn gelaat is ter aarde gewend, ik volg de weg. Om een bocht ik weet niet waarom zie ik op een groene glooiïng met prachtige perken een roze wit huis staan tegen het azuur. Ik blijf daarheen staren.

Na een tijd blaffen een paar honden. Zijn die op mij losgelaten?

Neen. Ze worden aan de leidsel gehouden door een vrouw, slank in een donker gewaad, een zweep in de hand, daarmee spelend, in houding en gelaat: zij.

Het is bijna angstig van rust; wij in een vroege open morgen alleen een grasveld tusschen ons, de blauwe lucht over ons heen. Geen trein die mij voorbijrukt, geen schip waarop ik hoor, geen huis dat jou gevangen houdt.

Ik hoef mij niet te haasten. Dit is het eene oogenblik, de plek waar ik over bijna alle zeeën op aan ben gevaren.

Langzaam ga ik 't pad op, jij blijft daarboven staan en ziet ergens heen, niet naar mij. Herken je mij niet, Larrios? Altijd waren wij toch vermomd!

Je wilt in huis terug gaan. Maar een gebaar van mij onder 't opstijgen verbiedt je dat. Je laat de honden los, maar ze verroeren zich bijna niet. Een gaat dadelijk liggen, de ander loopt bij je om.

Maar op het oogenblik dat ik je genaderd ben, zoo dicht dat ik in je oogen kan zien, ben je verder weg dan ooit toen ik je zocht van zee op zee.

‘Larrios. Ken je mij niet meer.’

‘Zie je niet dat het anders met mij staat, dat ik zoo....’

‘Elke keer was je een andere. Wat geeft dat. Wat heb ik gezocht. Laat mij rusten.’ En ik wil aan haar gaan rusten. Ik had haar oogen toch gezien!

Ze gaat een stap terug.

‘Begrijp je dat niet, zòò kan je hier toch niet blijven.’

Ze wijst op mij, ze wijst op het huis daarachter.

Ik zie; in dat huis is weer een eigenaar, machtiger dan die arme chineesche waard, hij laat haar vrij rondloopen.

'Kom vanavond terug dan zal ik je dat geld van de boot teruggeven, kleed je dan, kom terug, dan misschien....'

Het heeft geen twee minuten geduurd, in weinige woorden, is Larrios in mij omgebracht, Larrios die jarenlang in mij leefde. Hoe kan men het overleven als het zoo gauw gaat? Wel werd ik al die jaren ouder, terwijl ik de heuvel weer afging. Zij, achter mij, riep nog iets, maar het was al voorbij. Ik heb niet meer omgezien.

Ik hoef mij het leven niet te nemen. Als ik vannacht, of over een paar nachten weer in een logies lig van een nameloos schip, een stuk vuil tusschen ander vuil en de nacht en de zee staan om het schip, is het dan niet evengoed, vooral als ik nooit meer aan land kom en lig onder de lage balken, in de smalle kooi, molm hout tegen hoofd en voeten en boven mijn lichaam, is dat niet hetzelfde als -

En als ik, de eerste nacht van land af, een stuk hout dat mij jarenlang na was als een deel van mijn lichaam, samenbindt met een steen en dat neer laat vallen van de plecht; een, twee, drie, voor eeuwig; is dat niet evengoed als een touw om mijn hals, of een roosterbaar aan de voeten?

Alles kan zoo blijven. Wat is er ook veranderd?

J. RAVENSWOOD

Verzen.

Keizer Hadrianus.
Villa Hadriani.

Dit zijn de tuinen waar de grijze keizer
Mijmert over zijn reizen langs den Nijl.
Het schoonste bouwwerk boeit hem slechts een wijl:
Steeds gaan zijn schreden naar den zonnewijzer.

Zijn lange leven, meest op reis gesleten,
Ziet hij voorbijgaan hier, een droom gelijk.
Waar was de grens van zijn onmeetlijk rijk?
Hij weet niet meer hoe alle steden heeten

Die hij bezocht. Hij ziet nog vaag de kusten
Waarheen hem 't honderdriemig praalschip droeg.
Is 't al wat nog het leven van hem vroeg:
Van laatsten tocht in dezen tuin te rusten?

Waaraan herinneren hem de seringen?
Hij had de Grieken boven alles lief.
Maar hier waar zich hun beeldenweelde hief
Peinst hij over den diepsten grond der dingen.

De buitenwereld wordt hem allengs armer.
De Goden - nooit heeft hij aan hen gelóófd.
Hij minde slechts de lijnen van het hoofd
En hoe de heupen glansden in het marmer.

Nog altijd in gedachten staat de keizer
Der wereld - die der wereld ijdelheid
Doorzag - en volgt het voortgaan van den tijd
Over het blad van de' ouden zonnewijzer.

Napoleon.
De opmarsch naar Parijs na de landing uit Elba.

‘Vuur!’ De soldaten stonden als een muur,
Afwáchtend - maar bewogen niet de loopen.
Toen knoopte hij zijn grijzen rijjas open:
‘Wilt gij uw Keizer dooden? Geef dan vuur.’

Zij knielden neer, zij kusten 's Keizers klêeren.
‘Vergeef! Weer volgen we U tot 's werelds end!’
Zoo 't vijfde, zoo' het zevend regiment,
Toen Gij den adlaar hief, Labédoyère!

Van toen af werd zijn opmarsch niet gestoord.
Grenoble brak de deuren uit haar poort.
Hij had nog slechts één doel: de Tuilerieën!

Na dertien dagen was hij in Parijs.
Toen vatten zij den Keizer bij de knieën
En droegen hem de trap op van 't Paleis.

Napoleon.
Het einde.

Nog waren zijn gedachten bij het heir.
Nog riep hij zijn maarschalken bij de namen.
Maar eindlijk toen de laatste dagen kwamen
Zeide hij: ‘hoofd.... armee....’ en toen niets meer.

Een paar getrouwen waren hem genoeg.
Het was zijn laatste nacht, hun laatste waken.
Des morgens dekte 't lijk met zijn blauw laken
De mantel dien hij bij Marengo droeg.

J.J. VAN GEUNS.

Gedichten.

I.

Hard is het leven als verdroogd, zwart brood
En bitter soms als giftig paarse bessen.
Maar God is wijs en goed, zijn liefde groot,
'k Onthield het goed uit oude, vrome lessen.
'k Herinner mij nog zooveel jaren later
Dat zonderling en ongegrond verhaal.
Maar aan mijn lichaam vreet een trage kwaal,
En ik besta als Tantalos aan 't water.
Hunkerend aan den rand van liefde en leven,
Zóó dicht bij het geluk verkommer ik.
Als ik wellicht gefaald heb en misdreven,
'k Hield toch iets over van mijn kinderblik.
Waarom viel ik zoo diep in ongenade?
Ik wilde zacht en teeder voor een vrouw
Zijn, spelen met een kind, en om het kwade
Dat ik bedreef had ik oprecht berouw.
O God, geloof mij, dit is geen vervloeken,
Het is een angstig en opstandig smeeken.
Eenzaam en ziek blijf ik naar liefde zoeken
En ik houd vol totdat mijn oogen breken.

II.

Vanavond overdacht ik lang mijn leven.
Ik zag dat bijna alles mij begaf.
Koelbloedig heb ik toen dit opgeschreven:
Van tranen en van klachten zie ik af.
Ik was gezond, mijn lichaam werd wormstekig.
Toch klopt mijn pols en ik ontsprong den dans.
Mijn bloed is vurig. Zie, ik ben hardnekkig.
Verliezers spelen hoog, wagen hun kans -
En ik had lief - er is geen woord op aarde
Waarin het helder heil dier liefde straalt.
Zij ging en ik bleef achter en ontwaarde
Het duister dat de sterren achterhaalt.
Nu ga ik door de nachten en de dagen,
Klein schip door niets dan zee en lucht omringd.
Hij kent een vrijheid bitter en volslagen,
Die door een leegte verder gaat en zingt.

III.

't Bevreemdt mijzelf wat ik tenslotte vond:
Ik hield mij voor verslagen en doorwond,
Doch goed en kwaad dat ik hier ondervond,
Het sloot een onvermoed maar diep verbond.
Wonderlijk leven, eindelijk doorgrond,
Het duurt zijn tijd totdat men het verstaat,
Tot men zijn eigen somberheid verlaat
En met een glimlach in een stil gelaat
Lijdzaam en onbekommerd verder gaat.

HERFST 1928
ANTHONIE DONKER.

De apotheker.

Mijnheer de apotheker,
twee druppels in een beker,
drie poeders in een vat,
als 't regent word ik nat.

Temidden zijner flesschen,
vergift, delicatessen,
gelijk de oude Faust
verzint en smelt en saust

hij onkruid tot triakel,
metalen tot mirakel.
Hij distilleert, hij brandt
rozijnen weer tot zand.

De hand op toovernamen,
Bengaalsch vuur in zijn ramen,
helpt hij Mevrouw en meid
in één barmhartigheid.

Zij gaan om medicijnen,
's nachts als de sterren schijnen,
en eischen met de bel
kinine en narcosél.

A.W. GRAULS.

De gelukzalige.

Van vader op zoon had het geslacht, waaruit Tanchelm stamde, het eerzaam bedrijf van herbergier beoefend in het welvarend stadje, gelegen aan de smalle, snelvlietende rivier, die het verkeer met andere steden en dorpen onderhield, stroomafwaarts tot de zee, stroomopwaarts naar de verten daarginds, waar de bergen blauwden. Heuvelig was het beminnelijk landschap, waarin het stadje tierde en de burcht, die het beschermde en bedreigde tevens, verhief zich op één der lage heuvelen, waarvan de vruchtbare glooiïngen bedekt waren met akkers en weiden, zoodat de boekweit, wanneer het oogsttijd was, geurde als honing en in wonderschoone schakeeringen van zoete kleuren bloeide, terwijl de bellen der kleine, gesikte geiten en der zwaargeschofte koeien melodisch weerklonken in de stilte van den avond ofwel van het zonnig middaguur, waarop een ieder rustte. Tanchelm had zijn vreugde aan deze schoone dingen en als hij zwierf met één der mooie meisjes uit het stadje in de vreedzame, harmonische omgeving, werd hij niet moede haar te wijzen op bekoringen, die, volgens zijn schalksche zeggen, de hare evenaarden. Zij echter liet haar vochtigen, smachtenden blik noode over het landschap dwalen en verloor zich liever in de zalige aanschouwing van zijn bemind wezen. En wanneer zij aldus zwierven bij middagtij en zonnegloed, terwijl de felle wijnen sliepen in de zware, blauwe druiven en hij zag hoe haar lippen voller en rooder zwollen, dan voerde hij haar mede langs de geitenpaden naar de olijfgaarde, waarvan het gras zacht als sameet was en in welker schaduw zij elkaar uitzinnig beminden.

De herbergier was een welgesteld en verstandig man en

zoo liet hij den zoon, den kunstenaar, met heel zijn speelschen zin den vrijen loop. Met vaardigheid rijmde Tanchelm sonnetten, en hij teekende met enkele rassche houtskoolstreken hetportret der schoone edelvrouw, die, toevend in de herberg, terwijl haar lieden zich beijverden de karos met versche, trappelende rossen te bespannen, een oogenblik zijn betooverd model was. Na zulke proeven gewerden hem meermalen vele maanden later brieven, kwijnende brieven, geschreven in landen, waarvan hij de namen niet kende en waarin de grauwe sloten zich droefgeestig verhieven in regen en nevel.

Des avonds zette Tanchelm zich gaarne onder de plataan, die in den heeten zomernoen zijn werkplaats en de herberg gelijkelijk beschaduwde. Dan zong hij met zilveren stem de oude, inheemsche wijzen, waarmede de poorters gemeenzaam waren, zichzelf begeleidend op een luit. De wandelaars staakten hun loomen slentergang, de warme oogen der vrouwen glansden, heur wangen bloosden en zij beschouwden vol liefde den jongeling, die bevallig was in aller oogen. Na het avondmaal opende Tanchelm wijd de deuren van zijn werkplaats en de burgers, gewoon aan den aanblik van het kunstwerk, beschouwden met kennersblik de heroïsche groepen en beelden uit marmer, in brons en zilver gehouwen of gegoten, en dikwerf nagelde één hunner een klinkdicht op het zware hout der deuren, waarop zijn bewondering in welluidende verzen stond vermeld. Zoo was Tanchelm niet alleen de minstreel en de roem van het stadje, hij was ook de Eros, die onbevangen en beminnelijk omging en de schoonsten gelukkig maakte.

In den burcht wies de dochter van den burchtheer tot een schoone, blonde maagd. Zij daalde meermalen, gezeten op haar sneeuwwitten telganger ofwel in haar draagkoets, als het weder slecht was, omlaag naar het stadje om wel te doen. Dan ging een stille wijding om binnen de wallen; aller aangezichten glansden en velen leefden verheerlijkt tal van schoone dagen, als in het voorbijgaan de jonkvrouw hen had gegroet, ja toegesproken. En de priesters, in de overvolle kathedralen, waarin des Zondags de vrome poorters het woord des Heeren hoorden, prezen de welhaast hemelsche deugden van deze eenige dochter der landsvrouw.

Maar op zekeren somberen herfstdag berichtten marskramers het vreeselijke: de zwarte pest sloopte de streek daarginds en trok als een noodlottige cirkel samen rond de stad. Toen verscheurden de vrouwen haar kleederen en de verdwaasde mannen bedronken zich. Maar in een der overvolle kathedralen sprak een monnik, onlangs uit het barre Noorden naar deze zonnige landen gekomen; hij was hoog van de schouderen opwaarts en bezield waren zijn trekken als die van een profeet. Hij sprak en bezwoer dat het doodelijk gevaar kon worden afgewend, indien de jonkvrouw naakt te paard door de straten der stad zou rijden, zonder dat één menschelijk oog haar zou bespieden.

Alle de klokken van alle kathedralen beierden en beierden, allerwegen waren de velden uitgestorven en de zonnige straten van het stadje verlaten, toen de jonkvrouwe, gezeten op haar sneeuwwitten telganger, het slot verliet en langs de slingerwegen, tusschen de bloeiende wijngaarden, omlaag daalde naar de open stadspoort. De burgers hadden zich verstoken in de diepte hunner huizen, waarvan de deuren en blinden gegrendeld waren en velen hadden zich aan de voeten des Heeren gestort en baden met al den aandrang van hun vurig hart om genade voor de jonkvrouwe en voor de benarde stad. Jongeren, toen zij eindelijk den langzamen stap naderen en voorbij gaan hoorden, bezwijmden of smoorden de kreten, die aan hun geprangde borst ontstegen.

Tanchelm had zich opgesloten in zijn werkplaats, maar hij wist, dat ter hoogte van het menschelijk oog een speurgat zich bevond, door den vorigen bewoner, een bultenaar, die den roep van een toovenaar had, aldaar geboord. Tanchelm wachtte, het scherpe oog door het speurgat gericht, totdat ook hij den langzamen stap naderen hoorde. En hij zag het roomblanke lichaam, het sneeuwwitte ros, den gouden stroom der haren, het heilig aangezicht. Wat echter geschiedde? Duisternis was alomme en terwijl hij luisterde, geheel verbijsterd, naar den stap die langzaam wegstierf, begreep hij....

De jaren gingen voorbij en één der mooie meisjes, die hij in het sameet der olijfgaarde had bemind, had zich in een

aandrift van geheel haar minnend hart den blinde gewijd. Zoo was hij niet alleen, zij las en zong voor hem, zij deelden peul en maal, volgens het woord des dichters, en tezamen wandelden zij, zwervend over de bloeiende heuvelen en langs de oude wegen, de slingerwegen en geitenpaden, al leidde zij hem nu vooral naar de rozengaarden, omdat het zintuig, waarmede hij de geuren der aarde genoot, zich verfijnd had na zijn blindheid.

Zoo was hij niet ongelukkig, al leed hij dikwerf bitterlijk, wanneer de machtige scheppingsdrang zich opnieuw deed gelden en hij werkeloos speelde met zijn nerveuse handen. Maar geneigd tot wijsheid was Tanchelm.

Vreemdelingen waren zich metterwoon komen vestigen in stad en land; zij waren verdreven uit hun vaderland door Oostersche heerscharen, woeste horden, waarvan vooral een helsche ruiterij de schrik was, samengesteld uit schoone jongelingen, aan wie alle omgang met vrouwen ontzegd was, zoodat de aldus verhevigde driften in den slag losbraken en rondvlaagden gelijk een cycloon. Velen dier vreemdelingen hadden have en goed prijsgegeven om alleen zekere voorwerpen te redden, die hun boven alles kostbaar en dierbaar schenen. Zoo zagen de bewoners der goede stad hen vaak buiten de wallen, liggend in het gras, aan den oever eener murmelende beek, in de schaduw van een plataan, verdiept in de lezing hunner geheimzinnige papyrusrollen. Tanchelm verkeerde gaarne met hen, want velen waren kunstenaars en geleerden en naar gelang zij beter de taal des lands spraken, werden hun gesprekken belangrijker en diepzinniger, zoodat Tanchelm hunkerde naar de uren, waarop zij zouden wederkeeren. Zij waren zeer blank van huid, spraken een schoone, welluidende taal; voorts waren zij zeer beschaafd, hoffelijk en bevallig.

Zoo geviel het, dat één hunner, die het bedrijf van brillenslijper beoefende, een nog jonge man hem voor het eerst sprak van zekeren wijsgeer, die geleefd had eeuwen geleden voor de geboorte van den Verlosser en die geleerd had, dat deze zonnige wereld niet meer dan een schimmenrijk was, een gebrekkige afschaduwing van een rijk, dat hij het ideeënrijk noemde en waarin de reine oerbeelden glansden van alle dingen dezer wereld. De aanschouwing van dit geestelijk rijk

was alleen mogelijk op de wijze der bespiegeling; dan onttoog de vrije geest zich aan de aardsche dingen en streefde omhoog tot het gelukzalig leven. Toen had Tanchelm angstig gevraagd of dus daar boven ook het oerbeeld van een vrouw, van een paard zouden stralen in eeuwige volmaaktheid. De vreemdeling had het bevestigd en zich toen verwonderd over het hemelsch licht, waarin het gelaat van Tanchelm gebaad scheen.

Sindsdien kende Tanchelm geen bitterheid noch droefenis meer, want hem was duidelijk geworden, dat het eeuwig Schoone, waarvan de kunstenaar de uitbeelding vergeefs beproeft, hem geopenbaard was, het ondeelbaar oogenblik, waarop hij tevens het gezicht verloren had. Niemand kan God zien en leven.

R. VAN GENDEREN STORT

Over Tolstoi.

II.
Wezen en groei. *(vervolg)*.

In zijn jeugdwerken blijft Tolstoi binnen den kring zijner eigen levenservaring: hij beeldt daarin zijn innerlijke wereld uit en die van menschen, welke hij goed gekend heeft, of beschrijft gebeurtenissen, waarbij hij zelf betrokken is geweest. Al die werken, de ‘Herinneringen’, de ‘Verhalen van Sebastopol’, de ‘Kozakken’, ‘Huwelijksgeluk’ kunnen, evenals de kleine vertellingen en schetsen uit de jaren 1852/59, beschouwd worden als fragmenten van een uitvoerige autobiografie, waarin de werkelijkheid overal wordt aangeraakt door den tooverstaf der verbeelding. Wij bewonderen in hen de aanschouwelijkheid der voorstelling, de treffende typeering van personen en milieu's, de warmte, de zuiverheid en de rijke nuanceering van het gevoel, de poëtische schoonheid. Strenge kompositie zoeke men in de jeugdwerken van Tolstoi echter niet: ook de grooteren daarvan bestaan uit een reeks tafereelen, die door de onzichtbare band van eenheid van gevoel en stemming bijeen gehouden worden.

Hoe rijk en bekoorlijk de ‘Herinneringen’ en de ‘Kozakken’ ook zijn, hoe sterk en treffend de ‘Verhalen van Sebastopol’ - vooral het tweede, waarin Tolstoi's onverbiddelijke waarheidsdrang over de konventioneele gevoelssfeer in hemzelven zegeviert, is dit, - hoe zeer de gedempte gloed, de verteederde atmosfeer en de harmonische evenwichtigheid van ‘Huwelijksgeluk’, de rijkdom van motieven in ‘Poli-

koeschka' ons verrukken - zoo zijn toch al deze werken uit Tolstoi's jeugd nog méér dan om hun eigen schoonheid belangrijk om hun verhouding tot de monumentale werken uit het tijdvak zijner volgroeide kracht. Allen zijn zij feitelijk détailstudies, waarin Tolstoi de techniek van het letterkundig ambacht in de puntjes geleerd, zijn voorstellingswijze gevonden en zijn stijl gevormd heeft. Ook worden in die studies reeds de voornaamste innerlijke thema's aangegeven, die hij in zijn latere epische werken telkens weer opnemen en tot volle ontwikkeling zou brengen.

In 'Oorlog en Vrede' ging Tolstoi van de bekoorlijke, rijke en treffende detailstudie tot de monumentale kompositie over. Alléén van alle moderne prozaschrijvers is hij erin geslaagd, een werk voort te brengen, waarin het leven van de eenlingen en de massa's in een bepaald historisch tijdperk getild wordt in de sfeer der epische aanschouwing.

De kwalifikatie 'episch' verdient 'Oorlog en Vrede' om verschillende redenen. Ten eerste om de grootsche wijze, waarop Tolstoi zijn werk heeft opgebouwd, om het ruime, vrije rythme, waar het op deint, zoodat geen oogenblik het gevoel van overvolheid, van te veel bij ons opkomt, om de eenheid-van-geest, die het doortrekt en om de harmonie van elk onderdeel met het geheel, die het beheerscht. De verschillende plans, waarop 'Oorlog en Vrede' gebouwd is, vloeien in dit epos niet anders in elkaar, dan in de werkelijkheid het geval is. Wij zien de groote gebeurtenissen, waar het lot der volken voor langen tijd van afhangt, zich oplossen in ontelbare kleine voorvallen, zonder dat het wereldgebeuren in onze oogen ontluisterd wordt. Integendeel: terwijl Tolstoi het sprookje van den almachtigen invloed van den genialen eenling op dat gebeuren vernietigt, wekt hij tevens eerbied en bewondering voor de krachten des levens. Hij doet ons zien, hoe de groote wendingen der historie zich voltrekken door het werken van onbewuste krachten in de volksmassa's, uit de diepste bronnen van het zijn opborrelend, en hoe het genie van den grooten leider - dat die leider een militair is, is een bijkomstige omstandigheid, - in essentie hieruit bestaat, die krachten te bespeuren, te eerbiedigen en hun dan den vrijen loop te laten.

Zooals het gebeuren in ‘Oorlog en Vrede’ speelt op verschillende levensplans, zoo treden de daarin voorkomende personen op als onderdeelen van verschillende generaties. Telkens klotst door het werk het rythme der eeuwige wording, - een zee, waarin geslacht na geslacht zich verheft, aanzwelt, den oever toestreeft en wegzinkt in het onpeilbare verleden. Dwars echter door dit levensrythme heen, gaat in ‘Oorlog en Vrede’ nog een ander. Het leven is niet enkel beweging, drama, eeuwige botsing der elkaar opvolgende geslachten: het is ook *struktuur*. In ‘Oorlog en Vrede’ wordt die struktuur zichtbaar. Zij bestaat uit een aantal verschillende levenskringen, die elkaar telkens snijden, terwijl de grooteren tevens de kleineren dekken. Zulke levenskringen zijn het gezin, het geslacht, de koterie, de stand of klasse, de leger-eenheid, het leger in zijn geheel en ten slotte de natie, - de algemeenste levenskring of levensgemeenschap, die alle kleineren omvat. Alle personen, voorkomend in Tolstoi's epos, blijven ons bij als scherpomlijnde lichamelijk-geestelijke individuen, en tevens als onderdeelen van de verschillende maatschappelijke groepen, de verschillende levenskringen. Bij Tolstoi is rondom de eenlingen nooit een leegte; hij ziet deze nooit geisoleerd van het familie-milieu en het sociale milieu, waartoe zij behooren. Het is Tolstoi zoowel gelukt, ons de eenlingen te doen zien, elk als een wereld op zichzelve, als ons te doen voelen, hoe zij allen onverbrekelijk verbonden zijn met algemeener levens-eenheden en samenhangen met het aller-algemeenste, het leven en het Al.

Het episch karakter van ‘Oorlog en Vrede’ wordt echter nog door andere oorzaken bepaald. Tolstoi beeldt daarin het leven uit van tallooze menschen, allen voortgedreven door begeerten en strevend naar het verwezenlijken van bepaalde doeleinden. Hun streven botst telkens niet enkel tegen dat van anderen, maar ook tegen de onpersoonlijke macht van toevallige, vaak onbelangrijke en nietige omstandigheden. Deze omstandigheden doen zich aan den mensch voor als het onverbiddelijke noodlot, waartegen zijn eigen wil te pletter loopt. Niet enkel de blinde begeerte, ook de redelijke wil brijzelt tegen de macht van het onvoorziene en onverwachte, tegen het onredelijke toeval. De zorgvuldigst be-

raamde plannen ten spijt, zet het irrationeele zich door.

Echter, al voert Tolstoi ons in 'Oorlog en Vrede' - en niet dáárin alleen - telkens de nederlaag voor oogen van het rationeele, zoo beteekent dit geenszins, dat hij het irrationeele als de opperste kracht des levens beschouwt. Wie dit meent, heeft de grondgedachte van 'Oorlog en Vrede' niet begrepen. Die grondgedachte is het geloof aan een intuïtieve kracht, niet onderhevig aan dwaling, zooals het verstand dit is, en niet in hoogmoedige zelfoverschatting tegen de irrationeele krachten ingaand. Zij stelt zich niet zoo zeer bewuste doeleinden, als dat zij vitale impulsies volgt, zij wortelt in levensinstinkten en draagt toch een zedelijk karakter. De individuen zoowel als de volken, die haar gehoorzamen, leidt zij veilig door de verwikkelingen van hun bestaan. Zij wordt gevoed uit de bronnen der goddelijke liefde, zij verwezenlijkt Gods wil op aarde: zij heeft deel aan een wereld, in welke de tegenstelling rationeel - irrationeel niet bestaat.

In verschillende perioden van zijn leven heeft Tolstoi zich verdiept in de homerische gedichten, zij gaven hem intens genot. In Homeros vond hij alles vereenigd, wat hij in poëzie het hoogst stelde: spontaan, zuiver gevoel, warme natuurlijkheid, naïeve zinnelijkheid en rijke plastiek. En ook vond hij in de homerische gedichten het besef van een levenssfeer boven de aardsche verheven, het diepe ontzag voor de machten, die de wereld bestieren en der stervelingen lot bepalen, - hij vond in hen, met één woord, een sterk religieus gevoel. Toch zal Tolstoi in de homerische poëzie zeker een geestelijk element gemist hebben; en wel het geloof, dat de hoogere macht, die het leven in stand houdt en ordent, er eene is van álomvattende, heel het universum doorstralende liefde, waar alle echte, dat is alle onbaatzuchtige liefde op aarde emanatie en afspiegeling van is.

Tolstoi beeldt in zijn werken den natuurlijken mensch uit, den mensch, die met beide voeten staat in het aardsche, zinnelijke leven, en wiens hart in dat leven verankerd is. Maar *enkel* kind der aarde is de mensch bij Tolstoi nooit. Het besef van zijn goddelijken oorsprong werd wel is waar in hem verduisterd, verloren ging het echter niet en het verlangen naar hereeniging met de goddelijke kracht,

die bron en voedster van alle leven is, leeft in hem voort.

De kritici, die Dostojewski als uitbeelder-des-levens boven Tolstoi stellen, missen in den dichter van ‘Oorlog en Vrede’ de weergalooze psychologische subtiliteit, die den schepper der Karamazows kenmerkt. Men kan gereedelijk toegeven, dat zij daarin gelijk hebben. Het is echter de vraag, of een zóó verfijnde en subtiele ontrafeling van het zieleleven zijner personen, als wij in Dostojewski bewonderen, Tolstoi's kunst ten goede gekomen zou zijn. Wij althans kunnen ons haar niet anders denken dan als een element van verstoring der schoone harmonie in Tolstoi's werk, een harmonie, berustend op de doorloopende voorstelling der uiterlijke en innerlijke wereld als een innig samenhangend geheel. Daar, waar de ontrafeling van het psychologisch gebeuren in de levensuitbeelding een zoo voorname plaats inneemt als bij Dostojewski, eindigd zij met alle aandacht op te eischen, zoodat de uiterlijke wereld voor hem dan ook zoo goed als niet bestaat.

Maar ook zijn er onder Dostojewski's vereerders, wier oordeel over Tolstoi niet vrij is van een zekere geringschatting, omdat, naar zij meenen, de personen uit zijn werken gevangen blijven binnen de grenzen der natuurlijke wereld, de ‘midgard’ der noorsche godenleer. In Dostojewski's gestalten daarentegen onderwerpt het daemonenrijk zich somtijds den mensch en wordt vleesch en bloed in hem, terwijl in sommigen zijner figuren de engelen uit den hemel schijnen neergedaald.

Wat de sfeer aangaat, waarin Tolstoi's gestalten bewegen, zeker, zij is bijna geheel die van ‘midgard’, van het natuurlijke leven. Nooit buigt hij met ons, gelijk Dostojewski doet, over den rand dier huiveringwekkende krachten, waar de zwavelwalm uit opstijgt van het rijk der duisternis. Tolstoi's personen zijn duivels noch engelen: ook in de slechtsten onder hen herkennen wij wezens van gelijke beweging als wij, en ook de zuiversten bezitten de engelachtige reinheid niet, die Aljoscha en prins Myschkin hoog boven onze wereld doen uitzweven.

Een geslacht, dat ziel en wereld ziet als tot hun diepsten grond gespleten en het beeld dier gespletenheid boven alles stelt, moet Dostojewski wel vereeren als de grootste en diepzinnigste uitbeelder-des-levens dezer tijden en Tolstoi op de

tweede plaats terugdringen. Immers, het besef dat de hoogste schoonheid bestaat in de harmonische verbinding van uiteenloopende levens-elementen, is in en voor zulk een geslacht verloren gegaan. Bij Tolstoi geen absolute verscheurdheid, geen afgrond, die het goddelijke en het daemonische scheidt. De goddelijke schoonheid en goedheid zijn voor hem een levensfluïdum, alles doortrekkend en in alles werkzaam, al is het dan ook in verschillende mate. Daar, waar dit fluïdum ontbreekt, houdt het leven op en heerscht de dood.

Tegenover Dostojewski's grandioze verscheurdheid stellen wij Tolstoi's niet minder grootsche, maar veel minder opzettelijke, zich veel minder opdringende harmonie. Tegenover Dostojewski's tooverachtig clair-obscur Tolstoi's klare monumentaliteit en vaste omtrekken, tegenover Dostojewski's martelende zelfverscheuring en zelfkastijding Tolstoi's vreugdevolle arbeid aan den opbouw van het hooger zelf, aan zelfvolmaking.

Voor Tolstoi behoeft de mensch geen bovennatuurlijke krachten, met behulp waarvan hij soms een enkel maal, een enkel oogenblik de scheidingswand doorbreekt, die tusschen midgard en asgard oprijst. Die wand bestaat enkel in 's menschen verbeelding. Zooals het rijk-der-duisternis dáár begint, waar absolute zelfzucht het hart verdorren doet, zoo gaat de hemel open, daar waar onzelfzuchtige liefde de sterkste is.

In alle vreugden, uit haar opwellend, in alle smart, die den mensch loutert, in alle manifestaties der zichzelf vergetende liefde, ziet Tolstoi openbaringen Gods. Smart en droefheid zijn voor hem wegen tot hooger volkomenheid, wanneer zij deemoedig worden aanvaard. Ook vreugde is zulk een weg, zoo zij geboren wordt uit het streven, anderen gelukkig te maken. De groote, koninklijke weg tot het Godsrijk is de dienende, zich erbarmende Liefde, de Charitas. Dat zij die weg is, Tolstoi heeft het altijd - ofschoon niet altijd bewust - geweten. Wij hebben de erkenning daarvan in zijn jeugddagboek niet noodig: het staat in elke bladzijde van zijn werken gegrift. Door dienende liefde schiet het menschelijk hart vleugels aan, zoodat het, alle aardsche zwaarte ten spijt, opwaarts kan wieken tot God. Liefde brengt den twijfel in het hart tot rust, zij schenkt het vrede, zij vervult

het met het onuitsprekelijke-heerlijke besef, - haar symbool is voor Tolstoi het zachte, smettelooze blauw van het oneindig uitspansel, - dat het leven een zin heeft en dat die zin groot en heerlijk is.

In den tijd, dat Tolstoi 'Oorlog en Vrede' schreef, bezat hij onbewust alles, wat hij later zoo hartstochtelijk zoeken en door ontzaggelijke inspanning van wil, verstand en gevoel, verwerven zou. Hij bezat volle verzekerdheid over den zin des levens, over de heerlijkheid daarvan. Hoe had hij ooit zijn grootste werk kunnen schrijven, zonder die verzekerdheid te bezitten? Elke regel daarvan is gedrenkt met het besef, dat niets van wat geschiedt zinneloos, maar alles vol zin is, - dat liefde de natuurlijke gesteldheid der ziel is, de verbinding tusschen het eindige, beperkte individu en het oneindige, universeele leven.

Voor Tolstoi was het paradijs in dien tijd geen sfeer, waartoe slechts enkele begenadigden onder de menschen toegang hebben. Integendeel: het lag midden in het leven: het was een aspekt, dat het leven aannam, altijd en overal waar onschuld, oprechtheid des harten en liefde de overhand hadden op schuld, geveinsdheid en liefdeloosheid. Zulk een paradijs was voor Tolstoi het leven van kinderen. In de bijzondere sfeer van dat paradijs, fantastisch en toch reëel, zonnig en toch door smart en strijd overschaduwd, is Tolstoi verder doorgedrongen dan wellicht één ander dichter. Heerlijke bloesems heeft hij daaruit meegebracht. Er bestaat, zoover ik weet, in de wereldliteratuur geen schooner, waarachtiger en bekoorlijker uitbeelding van gelukkig kinderleven dan het leven, dat in de gedeelten van 'Oorlog en Vrede' beschreven wordt, waarin Tolstoi ons in het gezin der Rostows binnenvoert, ons inwijdt in de teedere geheimen en schuchter-verborgen dweeperijen van het opgroeiend kindertroepje in dat gelukkig gezin en ons hart verkwikt met de voorstelling van de zorgelooze, dartele vroolijkheid dezer onschuldige jeugd. Het kinderlijk gemoedsleven is in deze episoden uitgebeeld met zoo liefdevolle overgave, met zulk een pure en verteederde innigheid, dat iedere ademtocht, iedere trilling van dat leven op ons wordt overgebracht. Tolstoi's kinderfiguren zijn geen kleine heiligen, zij hooren thuis in de natuurlijke wereld, maar

over die wereld verbreidt zich, overal waar zij komen, een blijde glans, uit argeloosheid, verwachting en onschuld geweven.

Behalve het kinderparadijs zijn er nog andere gezegende landen op Tolstoi's aarde, - andere paradijzen, waar toe allen kunnen ingaan, wier hand Liefde leidt. Eigenlijk gaan zij niet zoozeer daartoe in, dan dat zij zelven ze scheppen. In deze paradijzen bloeit de roos der vreugde temidden van de doornen der smart. ‘Oorlog en Vrede’ is er vol van, en ook in ‘Anna Karénina’ zijn zij te vinden. Het geluksgevoel, Peter Besoekhow vervullend gedurende de weken van lichamelijk ontberingen en angsten, dat hij, met de andere russische gevangenen, door Napoléon op diens terugtocht meegevoerd, de broederlijkheid der eenvoudigen leert kennen, - de extatische vreugde, prins Andrej uittillend boven lichaamspijn en zielesmart, wanneer hij, na zijn doodelijke verwonding, den medeminnaar, die hem onzegbaar gegriefd en het dierbaarste ontnomen heeft, vergiffenis schenkt: - de spontane welling van grootmoedigheid, waarin de kille, dorre Karénin Anna haar ontrouw vergeeft, als zij schijnt te moeten sterven - het zijn alles flitsende openbaringen van den vrede Gods, uit smart en pijn geboren, die haast alle menschen kennen, al vermogen slechts enkelen hem vast te houden. In het deemoedig gebaar, waarmee Natascha neerknielt voor den stervenden Andrej, om hem vergiffenis te vragen voorwat zij hem aandeed, - in de liefkoozingen vol hartstochtelijke innigheid, waarmee deze meest betooverende van Tolstoi's vrouwelijke gestalten haar arme moeder, wier geest dreigt te bezwijken onder het verlies van haar jongste lieveling Petia, tot het leven terugroept, - in de zusterlijke genegenheid van Natascha en prinses Marie voor elkaar, die, na den dood van Andrej, hun gewon de harten haast onbegrijpelijk snel tot heeling brengt, en, ten slotte, om deze voorbeelden niet al te zeer te vermeerderen, in de rustige, zelfbeheerschte teederheid, waarmee de jonge, onervaren Kitty intuïtief al datgene doet wat gedaan moet worden, om het droevige sterfbed van haar zwager Nikolaas te verzachten, - in al deze en in vele andere episoden beeldt Tolstoi het gezegend vermogen der liefde uit, om in de duisternis der smart een

weinig licht te doen vallen, door haar bitterheid een paar druppels te mengen van zachten weemoed of extatische vreugde, - dat is in haar iets te brengen van de sfeer van het paradijs.

In de werken, die Tolstoi tot aan de geestelijke krisis der jaren 1877/81 schreef, heeft hij de heelende en reddende kracht der liefde en haar ‘paradijzen scheppend’ vermogen, voornamelijk uitgebeeld in vrouwelijke gestalten. Dat zijn inzetting tot de vrouw ná die krisis zeer sterk is veranderd, dit wordt, behalve door talrijke uitlatingen in zijn brieven en dagboeken, met onbetwistbare zekerheid bewezen door de vrouwenfiguren, voorkomend in de werken van zijn ouderdom. Er is onder die figuren niet ééne van het eerste plan, die, met de verheerlijkende oogen der liefde gezien, ons de oneindige heerlijkheid en onbegrensde kracht der liefde openbaart.

Zelfs Katja uit ‘Opstanding’ is niet zulk eene figuur. Zeker: de overwinning der ware, onzelfzuchtige liefde op zinnelijkheid en genotzucht wordt in Katja aanschouwelijk gemaakt. Echter niet zij is het in de eerste plaats, waarin die overwinning wordt uitgebeeld. De hoofdpersoon van het boek is Njechloedow: van hem gaat de handeling uit; zooals zijn zinnelijke hartstocht schuld is, dat het lagere, dierlijke in Katja werd opgewekt en tijdelijk overheerschte, zoo roept zijn zelfverloochende liefde het hoogere weer in haar wakker.

Een der zeer weinige vrouwenfiguren uit Tolstoi's latere werken, in welke de zedelijke schoonheid van zichzelf tot het uiterste vergetende liefde wordt uitgebeeld, is Praskowia Michailowna, de arme weduwe uit ‘Vader Sergius’. Dag in dag uit slooft deze nederige dienaresse Gods zich uit, om haar drankzuchtige schoonzoon, haar ziekelijke dochter en haar lastige kleinkinderen te verzorgen, zonder dat ooit de gedachte bij haar opkomt, daarmee iets verdienstelijks te doen. De argelooze goedheid en deemoed van deze arme van geest zijn het, die den, door de geloovigen als een heilige vereerden, inwendig echter nog van hoogmoed en ijdelheid stinkenden monnik, den weg wijzen naar ware vroomheid. Maar de zelfvergeten Paschenka is toch slechts een nevenfiguur, door Tolstoi in grauwe tinten geschetst. Haar beeld blijft ons bij,

eerder als dat eener goedige sloof, dan als de inkarnatie van de heerlijke kracht der liefde. Wij voelen haar niet als een symbool van het vrouwelijke wezen. Veel méér is dit het geval met Makownina, de behaagzieke wereldlinge, die met haar geraffineerde duivelskunsten den armen Sergius het vuur zoo na aan de schenen legt, dat hij enkel door zich een vinger af te hakken zijn zinnelijke begeerte meester wordt. Wat haar beweegt, is geen hartstocht, zelfs geen zinnelijke opwelling, maar een afschuwelijk mengsel van nieuwsgierigheid, ijdelheid en driestheid.

Evenals in 'Vader Sergius' symboliseert in de 'Kreutzersonate' de vrouw de verleiding der vleeschelijke begeerte, het satanisch element, dat de ziel bedreigt met verderf. Zij trekt den man naar omlaag, zij ontsteekt in hem den brand der passie en de razernij der jaloezie: zij zuigt hem het merg uit de botten: zij breekt zijn vleugels en fnuikt den wasdom der goddelijke krachten in zijn ziel.

In de levensfase, volgend op de geestelijke krisis die hij tegen zijn vijftigste jaar doormaakte, heeft Tolstoi in de vrouw in de eerste plaats het wijfjesdier gezien, dat den man bekoort, en desatan, die hem tot doodzonde en vertwijfeling, tot moord of zelfmoord brengt.[1)] Enkel door absolute overgave aan God, zooals bij de Paschenka's,[2)] of aan een groote idee, zooals bij de vrouwelijke revolutionairen in 'Opstanding' het geval is, ontkomt de vrouw aan de vloek, waarmee haar sexualiteit haar belast.

Echter, zoomin de Paschenka's als de revolutionairen zijn specima van normale vrouwelijkheid. Dergelijke specima zijn in de werken, die Tolstoi na Anna Karénina schreef, even zeldzaam, als zij in de aan zijn 'wedergeboorte' voorafgaande werken talrijk zijn. De normale vrouw, met haar menschelijke deugden en zwakheden, is na zijn vijftigste jaar voor hem ondergegaan in het wijfjesdier met haar satanische instinkten. Zijn eigen gevoelens voor de vrouw schijnen zich in zijn ouder-

1) In de 'Kreutzersonate' vermoordt Pozdnisjew uit jalouzie zijn vrouw en in 'de Duivel' slaat Irteniew de hand aan zichzelve.
2) In de 'valsche Koepon' komt ook een Paschenka-type voor; de goede Maria Semionowna, die haar moordenaar smeekt, toch te denken aan zijn eigen onsterfelijke ziel.

dom onmiskenbaar bewogen te hebben tusschen angst en afschuw. In zijn ‘Herinneringen aan Tolstoi’ erkent Gorki, herhaaldelijk pijnlijk getroffen te zijn door den groven, schamperen toon, waarop Tolstoi zich tegen hem over het vrouwelijk geslacht uitliet. ‘Er was in zijn woorden iets gekunstelds, onwaarachtigs, en tevens iets zeer persoonlijks. Het was of hij eens geraakt werd en vergeven noch vergeten kon.[1)]

De indruk, door haast alle vrouwefiguren in Tolstoi's latere werken teweeggebracht, wordt nog versterkt door verschillende uitlatingen in Tolstoi's dagboek uit de jaren 1895/1903. Er is geen twijfel mogelijk, of de psycholoog-epikus, die van alle moderne schrijvers misschien de diepste kenner van het vrouwenhart is geweest en zeker degene, die de liefelijkste en nobelste vrouwenfiguren heeft geschapen, koesterde in zijn ouderdom jegens de vrouw een felle, onverzoenlijke wrok. Die wrok had zich in hem vastgezet en heeft hem tot in zijn laatste levensjaren beheerscht.

Het kan niet anders, of die wrok moet in pijnlijke persoonlijke ervaringen gegrondvest zijn geweest. Tolstoi, de levenslange vijand van onwaarachtigheid, valsche schaamte en huichelarij in alles, ook in sexueele dingen, Tolstoi heeft het zijn toekomstige biografen onmogelijk gemaakt om de enorme beteekenis, die erotische gevoelens en ervaringen in zijn leven hebben gehad, met stilzwijgen voorbij te gaan of daar vluchtig overheen te glijden. Met een aan cynisme grenzende openhartigheid heeft hij o.a. tegen Gorki de buitensporige kracht zijner sexueele aandriften in zijn jeugd en de toomelooze wijze, waarop hij ze botvierde, erkend[2)] In ‘Biecht’ herdenkt hij met bittere wroeging de jaren zijner jongelingschap, toen hij, ‘met hart en ziel begeerend goed te zijn’, toch telkens tot zonde verviel, doordat er niemand was in zijn omgeving, die hem helpen kon. Integendeel vonden allen het vanzelfsprekend, dat hij aan zijn begeerten toegaf; zelfs prezen zij hem daarvoor. In Tolstoi zelf echter brandde het verlangen naar een zuiver en ingetogen leven; zijn losbandigheid vernederde hem in eigen oogen en vervulde hem met afkeer jegens zich zelf.

1) Reminiscences of L.N, Tolstoi, bij Maxim Gorky, bl. 58.
2) Zie Gorki's Reminiscences, bl. 17/18.

In het dagboek uit Tolstoi's jeugd vindt men verschillende boutades over de vrouw, die een soortgelijke verbittering, een soortgelijke *ressentiment* verraden, als de schampere uitlatingen van zijn ouderdom. ‘Beschouw de aanwezigheid der vrouw in de samenleving’, schrijft hij op zijn 20ste jaar, ‘als een noodzakelijk kwaad en vermijd haar zooveel mogelijk. Immers hoe ontstaan in ons de wellust, de lichtzinnigheid en vele andere ondeugden, zoo niet door haar? Aan wie de schuld, dat wij aangeboren neigingen, zooals onze vastberadenheid, onze kracht, onze bedachtzaamheid en waarheidsliefde verliezen, zoo niet aan haar?’

Men kan de schouders ophalen over deze ontboezeming van den jeugdigen vrouwenhater, wiens levenspraktijk zoo weinig in overeenstemming was met de hierboven verkondigde theorie. Echter is die ontboezeming niet, zooals in dergelijke gevallen vaak voorkomt, de smartkreet van een teleurgestelden minnaar, maar de tot zichzelf gerichte opwekking van een om bevrijding worstelenden mensch. Tolstoi was zich in zijn jeugd bewust, dat de buitensporige kracht zijner erotische gevoelens en begeerten dreigde, zijn verderf te worden. En waarschijnlijk besefte hij ook, dat hij in zijn sexualiteit een vijand had, tegen wien zijn wilskracht, zijn geweten, zijn verlangen om op een hoog plan te leven, onafgebroken vele jaren lang zouden moeten strijden, zonder ooit definitief te kunnen overwinnen. Dit blijkt uit talrijke passages in zijn dagboek, waarin hij zijn zwakheden en ondeugden ontleedt en plannen uitdenkt, om ze krachtdadig te bestrijden. ‘Speelzucht, wellust en eerzucht’, schrijft hij op zijn 27ste jaar, ‘zijn mijn grootste vijanden. Tegen de eerste, een baatzuchtige neiging, die allengs tot gewoonte wordt, is het mogelijk te strijden; daarentegen is de strijd tegen de wellust zeer moeilijk, omdat zij door de verbeelding wordt opgezweept en in kracht toeneemt, wanneer men zich inspant om haar te beheerschen.’ Als de beste hulpkrachten in dien zwaren strijd beschouwt Tolstoi geestelijken arbeid en lichamelijke inspanning. Van succesvolle worsteling tegen zijn eerzucht kon in dat levensstadium nog geen sprake zijn, omdat Tolstoi, zooals hij zich zelven bekende, eer en roem in die dagen hooger stelde dan alle dingen ter wereld, ‘hooger zelfs dan het goede.’

Van den tijd af dat Tolstoi in den Kaukazus het dieper ik terugvond, waartoe het leven, dat hij van zijn 15de tot zijn 25ste jaar leidde, hem den weg had versperd, en nog meer sedert hij begon zijn innerlijke wereld in woorden uit te beelden, heeft hij ongetwijfeld voortdurend een aanmerkelijk deel zijner erotische gevoelens gesublimeerd, ze omgezet in den stroom van belangelooze emotie en geestelijke energie, die eerst zijn poëtische werken, later ook zijn paedagogische en sociale werkzaamheid, bevruchtte. Zonder die omzetting, dat is dus ook zonder de tot haar voerende, ontzaggelijk zware worsteling voor zelftucht en zelfbedwang, zou Tolstoi nooit geworden zijn, die hij werd. Echter is het hem waarschijnlijk toch niet gelukt, den geheelen stroom zijner erotische gevoelens hetzij hun natuurlijken loop te laten of te sublimeeren. Een deel van die gevoelens heeft hij, althans in sommige levensfasen, ongetwijfeld met groote kracht onderdrukt en die onderdrukking zal de bitterheid en schamperheid, die zijn uitlatingen over de vrouw in die fasen kenmerken, wel voor een groot deel verklaren. Die bitterheid was de prijs, welke Tolstoi betalen moest voor de beteugeling van brandend sterke vitale aandriften. Zijn antagonistische instelling tegen de vrouw kwam - althans ten deele - voort uit het protest der mishandelde natuur.

Er is slechts één tijdperk in Tolstoi's leven geweest, waarin, voor zoover wij kunnen nagaan, van een dergelijk antagonisme in het geheel geen sprake is geweest, en wel het tijdperk der eerste veertien à zestien jaar van zijn huwelijk met Sophie Bers, de tijd van zijn echtelijk geluk, zijn ‘wittebroodsweken’, zooals hij schertsend zeide. In dien tijd heeft hij zeker zijn erotische gevoelens veel minder behoeven te onderdrukken, ze veel vollediger kunnen uitleven, dan ooit in de jaren daarvóór en daarna, afgezien van zijn bandelooze jeugd, het geval was. Daarbij werd natuurlijk een zeer groot deel van die aandriften in de jaren, dat ‘Oorlog en Vrede’ en ‘Anna Karénina’ ontstonden, gesublimeerd en verbruikt in poëtische produktie. Wij kunnen daarom aannemen, dat er in dit tijdvak van Tolstoi's leven evenwicht tusschen de normale uitleving en de sublimeering zijner erotische gevoelens bestond. Het onbewuste besef

van dat evenwicht maakte hem rustig, gelukkig en sterk.

Gedurende een groot deel van dit tijdvak, het meest harmonische uit heel zijn lange leven, heeft Tolstoi geen dagboek gehouden. De behoefte aan zelfwaarneming en zelfontleding was in die jaren blijkbaar sterk verminderd, terwijl tevens de, in dezelfde jaren totstand komende monumentale scheppingen, de onophoudelijk in zijn binnenste opwellende stroom van emoties en gevoelens voor een groot deel opslorpten. Uit de ‘Biecht’ en ook uit zijn korrespondentie, speciaal die met zijn nicht en vriendin, ‘baboeschka’ Alexandrine, weten wij dat Tolstoi in die jaren een geluk ervoer, als hij nog nimmer had ervaren, het geluk van een voortdurend intensief leven van de zinnen, het hart, den geest en de verbeelding, een leven tevens van innerlijke harmonie. De afmattende worsteling tusschen natuurlijke aandriften en zedelijke idealen was in die jaren in hem tot rust gekomen. Voor het eerst behoefde hij gevoelens, die met elementaire kracht bevrediging eischten, niet te onderdrukken, om zichzelf te kunnen achten als een zuiver en rechtschapen mensch. De zinnelijke aandriften, die hem tot dusver kortstondig genot hadden verschaft, duur betaald met zelfverwijt, zelfverachting en wroeging, verbonden zich in deze levensfase met zijn teerste gevoelens en zijn hoogste aspiraties tot warme stroomingen van liefde en vreugde.

In het grandioze berglandschap van Tolstoi's leven zien wij deze fase als een heerlijke, vruchtbare hoogvlakte. Het krampachtige begeeren der zinnen had opgehouden, evenals het krampachtig zich rekken en strekken der ziel naar hoogste volmaking. De innerlijke wrijvingen waren opgeheven, de innerlijke konflikten schenen opgelost. De scheppingskrachtige energie stroomde vrij en onbelemmerd uit.

De vereffening van Tolstoi's gevoel tegenover de vrouw, de verandering van zijn inzetting jegens haar, de opheffing van het antagonisme, dat hem in zijn jeugd gekweld had, - zij waren de gave vruchten, die Tolstoi's gelukkig gezinsleven in die jaren droeg. En tevens schiepen zij de innerlijke voorwaarden tot de liefdevolle uitbeelding der talrijke vrouwengestalten, die in ‘Oorlog en Vrede’ en in ‘Anna Karénina’ voorkomen, - jonge en oude vrouwengestalten, teedere en hartstochtelijke, droomerige en schalksche; ge-

stalten van dochters en moeders, van echtgenooten en zusters, allen verschillend, allen vol ruischend leven, en bijna allen van een beminnelijke menschelijkheid. In geen enkele van hen, met uitzondering van Helena Koeragoein, heeft het wijfjesdier den mensch en de moeder vernietigd. Allen zijn zij in staat, lief te hebben met het hart, niet enkel met de zinnen, in staat tot zuivere, zichzelf verloochenende liefde. Hun menschelijkheid werd niet vermoord door hun sexualiteit; hun zinnelijke neigingen voeden zich met alle sappen van gemoed, geest en verbeelding en verbinden zich daarmee tot een schoon geheel. Al deze meisjes- en vrouwengestalten zijn door en door reeël; zulke als zij hebben op aarde geleefd en leven ook heden nog tusschen ons; allen echter zijn ze aangezien met oogen, vol van een aandacht, die wij niet bezitten, gescherpt door een liefde, die ons ontbreekt. Aan die oogen ontging geen enkele feil en geen enkele zwakheid, maar ook zagen zij den kleinsten dauwdruppel van menschelijke goedheid en moederlijke zachtheid glinsteren in de verborgenheden van het hart.

In de werken van Tolstoi's jeugd komt slechts ééne vrouwenfiguur op den voorgrond, en wel Marianka, het mooie, fiere meisje uit ‘de Kozakken’, zoo vol onbewust leven, zoo betooverend in haar ondoorgrondelijkheid en raadselachtigheid. Marianka is gelukkig, omdat zij meer instinktmatig dan bewust leeft, jong en schoon is en volkomen aangepast aan haar omgeving. Zij gelijkt een lachende boschfee of een waternimf, een natuurwezen, in wie de ziel nog niet ontwaakte. In tegenstelling tot haar zijn de vrouwengestalten, die in ‘Oorlog en Vrede’ en in ‘Anna Karénina’ voorkomen, in hooge mate ziel-vol, vol innerlijke deining. Alles wat zij denken en doen, voelen en zeggen, wekt onmiddelijk weerklank in ons gemoed.

Ook zoo wij noch Tolstoi's eigen getuigenis over zijn huwelijksgeluk in de jaren, dat hij ‘Oorlog en Vrede’ schreef, noch dat van anderen hadden, zouden wij toch met zekerheid weten, dat gedurende die jaren zijn instelling jegens de vrouw vrij was van de bitterheid en schamperheid, die in zijn jeugd, en vooral in zijn ouderdom, zoo pijnlijk aandoen. Wij kunnen dit afleiden uit zijn werk. De geest van dat werk, de uit-

beelding daarin van zoovele onschuldige, reine, beminnelijke, echt menschelijke vrouwengestalten zou er ons borg voor zijn.

Met zijn huwelijk brak voor Tolstoi een tijdvak van scheppende werkzaamheid aan, zoo intens en vruchtbaar als hij nog nimmer gekend had. Het geluk dat het huwelijk hem schonk en de bevrediging, die hij vond in het gezinsleven, hadden een stimuleerende uitwerking op zijn dichterlijke gaven. De warmte, zijn zinnen, hart en geest toestroomend van de zuivere, begaafde, hartstochtelijke jonge vrouw, die hem vol vertrouwen haar liefde geschonken had, - haar onbegrensde bewondering voor, en aktieve belangstelling in, zijn letterkundigen arbeid, - de opgewekte sfeer van een normaal gezin, jaar op jaar verrijkt door de geboorte van een kindje, dat met de onvermijdelijke zorgen en lasten, ook nieuwe vreugden en lusten meebracht, - dit alles te samen werkte er toe mee, Tolstoi in een gelukkigen evenwichtstoestand te brengen. De kwellende gedachte der onopgeloste levensproblemen bleef in die jaren op den achtergrond van zijn bewustzijn. Het schrijnend bewustzijn van de tegenstrijdigheid, die tusschen zijn intuïtief besef van de hoogste levenswaarden en den opzet van zijn eigen leven bestond, scheen in hem te zijn uitgewischt. En juist doordat het uitgewischt scheen, kon het besef dier levenswaarden, - dat is de waardeering der onzelfzuchtige liefde als de hoogste kracht des levens, als de kracht die den mensch deel doet hebben aan het goddelijk wezen -, met haar glans en haar weldadige warmte heel de levenssfeer van ‘Oorlog en Vrede’ en ook nog - ofschoon op andere wijze en in mindere mate, - van ‘Anna Karénina’ doordringen.

De haast onbegrijpelijke tegenstellingen, die tusschen den Tolstoi van voor en van na de ‘wedergeboorte’ bestaat, verliezen veel van haar raadselachtigheid, wanneer wij ons indenken in de hartstochtelijke, absolute onvoorwaardelijkheid, waarmee Tolstoi heel zijn leven heeft geleefd. De profeet van Jasnaja Poljana zou geen inkarmatie geweest zijn van het diepste wezen van het russische volk, zoo hij zich niet voorbehoudloos had overgegeven aan datgene wat hij als waarheid erkende, en niet gepoogd had, uit zijn levenswaar-

heid de verste konsekwenties te trekken. Een overtuiging aanhangen, beteekende voor Tolstoi pogen, die overtuiging tot aan haar uiterste grenzen te verwezenlijken.

In zijn verhalend proza heeft Tolstoi al zijn innerlijke ervaringen verwerkt: in dat opzicht heeft alles wat hij schreef een biografischen inslag. Echter, in zijn werken heeft Tolstoi zijn wezen niet slechts *uitgebeeld*, maar het tevens *gesublimeerd*. De stroom zijner ongetemde, elementaire vitaliteit keert er terug als gepuurde, gelouterde kracht. Wie die vitaliteit wil betrappen in al haar onstuimigheid, zooals zij omhoog spuit uit de diepten van Tolstoi's wezen, die leze zijn brieven en dagboeken; ook leene hij het oor aan de getuigenissen van zijn vrouw, zijn bloedverwanten en vrienden. Allen blijken bij voortduring getroffen door den ademloozen vaart van Tolstoi's leven, het ontzaglijk élan, waarmee hij zich stort op de dingen, en de buitengewone kracht van koncentratie, waarover hij beschikt. Alles wat hij aanpakt, om 't even wat, landbouwkunde of grieksch, strategie of muziek, opvoedkunde of wijsbegeerte, pakt hij aan met hetzelfde vuur, dezelfde hartstochtelijke begeerte, het door en door te kennen. Alles is voor hem een stuk leven, dat deel heeft aan de schoonheid en heerlijkheid van het geheel. Hij worstelt ermee, zooals Jacob worstelde met den engel: hij weet van geen ophouden, eer hij het geheel in zich opgenomen heeft. Tolstoi kon niet lauw zijn, in zijn belangstelling zoomin als in zijn gevoel. Ieder voorwerp van weten verscheen hem op een gegeven oogenblik als een sleutel, waarmee hij de diepste levensgeheimen geloofde te zullen ontdekken. Boven elk ding zag hij op een zeker uur Gods adem uitzweven. Zooals zijn hartstochtelijke aard hem telkens verleidde tot excessen in de sfeer van het zinnelijke leven, zoo ook tot de buitensporige uitgifte van geestelijke kracht.

Menschen, die zich met hartstochtelijke belangstelling op het een of ander werpen, zijn betrekkelijk talrijk. Zeldzamer zijn zij, wier élan naar een aantal verschillende dingen uitgaat, de gepassioneerden met een wijd veld van belangstelling. Maar nog veel zeldzamer zijn de naturen, wier grage, driftige zinnen een groot aantal dingen opnemen in hun oneindige verbizondering en die tevens streven, het wezen

dier dingen en hun samenhang te doorgronden door middel van verstand en rede, - de gepassioneerde sensitivisten met filosofischen aanleg. Tot deze zeldzamen behoorde Tolstoi. Met volle kracht leefde hij op drie verschillende manieren: met de zinnen, met het gemoed en met het verstand. Uit drie werelden-van-ervaring gaarde hij de elementen bijeen, die zijn verbeelding tot de wereld der poëzie herschiep.

Tolstoi was hierin begenadigd boven vele andere kunstenaars, dat zijn zintuigelijke indrukken zoowel buitengewoon hevig als zeldzaam zuiver en gaaf waren. Maar hij heeft zich nooit op die indrukken alléén laten drijven, nooit de wereld beschouwd als een verzameling dingen om te zien, te hooren, te ruiken of te tasten: hij is nooit in de vluchtige verschijning opgegaan. Achter de verschijning vermoedde hij het wezen. Van jongs af aan besefte hij, dat dit wezen niet gevonden kan worden door te jagen van gewaarwording tot gewaarwording. Ook wist hij, dat het niet door opeenhooping van kennis wordt bereikt. Voor schoolmeesterswijsheid had hij enkel hoonende geringschatting en de experimenteele wetenschap heeft hem nooit bijzonder geïmponeerd. Intuïtief streefde hij naar verbinding van de kennis, die de zinnen aanbrengen, dat is de kennis van het konkrete, met inzicht in het algemeene wezen der dingen door filosofische bezinning en daadwerkelijke ervaring. Uit zijn werken spreekt een mensch, die niet enkel zijn zinnelijke indrukken van de dingen uitbeeldt, noch ze alleen abstrakt, verstandelijk, bestudeert, maar die ze behalve dit alles ook in en door de praktijk leert kennen, - een die gewaarwordt, weet en kan.

De ademlooze vaart, waarmee Tolstoi leeft, - het élan, waarmee hij zich telkens werpt op een nieuwe taak, - de onafgebroken wellende stroom van energie, die van hem uitgaat, - zij bewijzen welk een zeldzaam-sterke vitale kracht de natuur in hem had uitgestort. Die kracht werkte in Toltoi niet, zooals zoo vaak het geval is, bij stooten en vlagen, met daar tusschen in erge inzinkingen: neen, zij stroomde onafgebroken uit, slechts nu en dan even verminderend. Tolstoi vereenigde geestdriftig beginnen met onverdroten doorzetten. Hoe onvermoeid hij zijn werk verzuiverde en verbeterde, is bekend. Het verhaal gaat, dat zijn vrouw het manuskript van

'Oorlog en Vrede' zeven maal voor den druk heeft moeten overschrijven. Maar ook zoo dit verhaal waar is, heeft het enkel betrekking op den zichtbaren, den min of meer stoffelijken arbeid, die door een ontzaglijk fundament van onzichtbaren, zuiver geestelijken arbeid gedragen werd. In een brief aan een vriend, dateerend uit den tijd dat hij aan 'Oorlog en Vrede' bezig was, heeft Tolstoi even een tip van het gordijn opgeslagen, waarachter die onzichtbare arbeid geschiedde. Hij schrijft daarin, hoe onder het werken 'millioenen mogelijkheden' met betrekking tot de ontwikkeling der karakters en den gang van het verhaal bij hem opkomen. Die alle moest hij overwegen en indenken, om ten slotte daaruit de ééne te kiezen, door zijn naar binnen gerichten blik als de juiste, de meest levenskrachtige, de aan innerlijke waarheid rijkste erkend.[1)]

Met onuitputtelijk geduld en nimmer falende toewijding streefde Tolstoi ernaar, zijn innerlijke visie tot de grootste klaarheid te brengen en zijn gevoel zoo helder en precies uit te beelden, dat het op anderen kon overgaan. Buffons omschrijving van het genie als 'enkel langdurig geduld' moge het wezen daarvan onvoldoende en onvolledig belichten, wie Tolstoi bestudeert, moet erkennen, dat die omschrijving een deel waarheid bevat. Geduld op zichzelf is geen genie en kan het genie niet vervangen, zoomin als energie, vlijt en doorzetting dat kunnen. Maar om volkomen rijpe en volkomen gave vruchten voort te brengen, heeft het genie oneindig veel geduld - in den aktieven zin van het woord - noodig. Tot de volle waardeering van Tolstoi's levenswerk is het besef van de bijzondere mate, waarin hij dit aktieve geduld, dat is het vermogen tot langdurige en intensieve geestelijke koncentratie, gericht op scheppenden arbeid, bezat, onmisbaar.

Ondanks de oneindige zorgvuldigheid, waarmee Tolstoi werkte, had hij toch altijd het gevoel, in geduld en toewijding te kort te schieten. De ongelooflijke nauwgezetheid van zijn

1) In enkele gevallen schijnt Tolstoi moeite gehad te hebben, om onder de 'millioenen mogelijkheden', die zich aan hem opdrongen, de eene te vinden, die hem volkomen bevredigde: vandaar de verschillende lezingen van enkele episoden in sommige van zijn werken.

artistiek geweten leert men kennen uit zijn dagboeken, zoowel die van zijn jeugd als van de jaren 1895/1903. Telkens beschuldigt hij zich, een werk losgelaten te hebben, eer hij alles heeft beproefd, om het tot de grootste zuiverheid op te voeren. De zelfde verwijten, die hij zich deed, toen hij in den Kaukazus zijn eersteling schreef, deed hij zich bijna een halve eeuw later, onder het werken aan 'Opstanding': hij verwijt zich slordigheid, haastigheid, gebrek aan koncentratie en aan volharding.

Deze haast pijnlijke nauwgezetheid van Tolstoi's geweten ten opzichte van zijn letterkundig werk, was natuurlijk niets dan een uiting, op een bepaald gebied, van het rustelooze streven naar volkomenheid, dat de kern van zijn wezen is geweest.

Die nauwgezetheid is te treffender, omdat Tolstoi bijna voortdurend innerlijk bewogen was, - vaak *hevig* bewogen. Zijn emotioneele leven was overstelpend rijk. Innerlijke wellen, die bij de groote meerderheid der menschheid slechts bij groote tusschenpoozen schijnen te vloeien, stroomden bij hem aldoor met volle kracht. Zijn geestelijke spanning verslapte gedurende het grootste deel van zijn leven slechts zelden, en dan nog slechts voor korten tijd. Pas in zijn ouderdom, toen zijn lichamelijke kracht verminderde, heeft hij betrekkelijk lange periodes van geestelijke depressie doorgemaakt, zooals vele kunstenaars hun leven lang kwellen. In de jaren van zijn jeugd en zijn mannelijken leeftijd was hij daarvan in zeldzame mate vrij. Tolstoi heeft in die jaren tijdperken doorleefd van vreeselijken tweestrijd, van martelenden twijfel, van bitter verdriet en zelfs van wanhoop, maar het gevoel van machteloosheid en inwendige leegte heeft hij slechts zelden gekend. En ook dan, wanneer de zielewateren, na een springvloed van produktieven arbeid, even terug-ebden, ging die teruggang nooit zoo ver, of hij kon hun bruisen nog hooren.[1)]

1) Hoe snel en gemakkelijk Tolstoi, in den tijd dat hij over zijn volle weerstandsvermogen beschikte, dergelijke inzinkingen te boven kwam, dat bewijzen o.a. een paar uitlatingen in de brieven, die hij in den zomer van 1871 uit de steppen van Samara, waar hij heen was gegaan om zijn krachten te herstellen, aan zijn vrouw richtte. 'Het ergste is,' schrijft hij haar kort na zijn aankomst, 'dat ik door mijn onwel zijn slechts voor een tiende deel mijzelf ben. Ik ontbeer de geestelijke, vooral de poëtische genietingen: alles zie ik, zooals een doode het zou doen, - iets wat ik in vele menschen niet goed kan zetten. Op dit oogenblik zie ik zelf ook enkel het materieele, ik begrijp alles, maar zonder de kracht te hebben, de dingen, zooals vroeger, met liefde te doordringen.' Maar reeds vijf dagen later kan hij Sofia Andrejevna de verheugende mededeeling doen, dat het leven in hem was teruggekeerd. 'Het hunkeren en de onverschilligheid, waarover ik klaagde, zijn voorbij.... Alles is boeiend en nieuw.'

Zoo Tolstoi weinig geleden heeft onder de korststondige inzinkingen van zijn geestelijke spanning, - des te meer leed hij onder den strijd tegen zijn hartstochten en de, altijd dreigende, telkens met moeite bedwongen verstoring van zijn geestelijk evenwicht. In zijn jeugd brachten hoogmoed, opvliegendheid en onverdraagzaamheid hem vaak in konflikt met anderen. Bekend is zijn twist met Toergeniew, waarvan een instinktieve, organisch-gewortelde antipathie, die hij nimmer slaagde te overwinnen, wel de diepste oorzaak schijnt geweest te zijn.[1)]

Over de onhebbelijke manier, waarop hij als dertigjarig man tegen Toergeniew optrad, heeft Tolstoi zich later oprecht geschaamd: ook heeft hij, door het eerst de hand ter verzoening uit te steken, gepoogd zijn fout goed te maken. Maar in het algemeen trok hij zich konflikten met de buitenwereld nooit erg aan: een uitzondering hierop vormt alleen het tragische, dertig jaar lang aanhoudende konflikt met Sofia Andrejewna, dat de groote beproeving van zijn ouderdom is geweest. Ondanks de brandende eerzucht, die hem in zijn jeugd vervulde, en ondanks de ijdelheid, waar hij zijn leven lang tegen heeft moeten vechten - nog in een van zijn laatste levensjaren bekende Tolstoi aan een vriend, dat na de demonstraties ter eere van zijn 80sten verjaardag ‘de wonde der ijdelheid, die zich bijna had gesloten, zich in zijn hart opnieuw geopend had’ - liet het oordeel van anderen hem toch be-

1) Toergenieuw was de eenige letterkundige van den Sowremjenniekkring, die evenals Tolstoi van adelijke afkomst was; de eenige ook, waarin Tolstoi zijn evenknie als kunstenaar erkende. In de jaren 1857/59, toen Tolstoi veel met Toergeniew verkeerde, gaf hij de schuld van zijn geprikkeldheid jegens den schrijver van de ‘Gedenkschriften van een jager’ aan diens ‘demokratische heupen’ en zijn ‘onuitstaanbare manier van te ijsbeeren’. Vele jaren later, nadat Tolstoi zich in een boetvaardige bui met Toergenieuw had verzoend, heette het na een poosje, dat diens ‘indringerigheid’ op den duur iederen omgang onmogelijk maakte.

trekkelijk onverschillig. Niet in dat oordeel, maar in zijn eigen zelfbewustzijn en zelfverzekerdheid was ten slotte zijn leven verankerd.

Het grootste, pijnlijkste konflikt in Tolstoi's leven is het, telkens opnieuw uitbrekende konflikt tusschen de tegenstrijdige neigingen in zijn eigen hart geweest. Twee wezens botsten in hem: de zelfzuchtige, genotzuchtige mensch, wiens hartstochtelijke zinnen zich vasthaakten in de aarde, en de zedelijke mensch, die een afkeer had van zijn genotzucht en zelfzucht en met alle kracht worstelde om te leven naar den geest. Dit konflikt heeft in Tolstoi zijn leven lang gewoed. Ook in zijn jeugd, in den tijd zijner ergste uitspattingen, brak het streven naar hooger telkens door, en ook in zijn ouderdom, in den tijd dat al zijn denken en willen uitging naar God en den naaste te dienen, heeft hij, volgens eigen getuigenis, nog moeten worstelen tegen zijn hartstochten en driften.

Natuurlijk heeft dit konflikt in verschillende perioden van Tolstoi's leven allerlei vormen aangenomen. Het deed zich voor als de tegenstelling in hem zelf tusschen den ‘edelman’, die zijn sociale voorrechten, het gevolg van afkomst, opvoeding en omgeving, genoot als iets wat hem rechtens toekwam, en den ‘volksman’, die wist dat enkel beneden, tusschen de drommen der armen en eenvoudigen, de boom der godsvrucht wies en de bronnen van waarheid en gerechtigheid opwelden. Het deed zich ook voor als de tegenstelling in zijn ziel tusschen den hoogmoedigen mensch, die trotsch was op zijn gaven, zijn talenten, zijn werken, en misschien nog trotscher dan op dit alles op het niet te omschrijven element in zijn bloed, den neerslag van vele geslachten van heerschenden, dat hem gezag verleende ook bij hen, die zijn geestelijke gaven niet konden waardeeren, - en den deemoedigen mensch, deemoedig omdat hij wist, dat alle krachten van het bloed en alle krachten van den geest op Gods weegschalen van geen beteekenis zijn tegen één daad van zuivere, zelfvergeten menschenliefde. Het nam ook den vorm aan van de tegenstelling tusschen zijn gehechtheid aan een levensstaat, die in het sociale milieu, waartoe hij behoorde, voor vanzelfsprekend gold, - en zijn afschuw van een levensopzet, welks tegenpool onherroepelijk de fysieke en sociale ellende der volksmassa's

was. En ten slotte deed dit levenskonflikt zich in Tolstoi voor als de vraag, of hij nog langer mòcht, en nog langer kòn, leven naar een standaard-van-waarden, die rijkdom, aanzien, familiegeluk en zinnelijk genot boven-aan plaatste, dan wel moest pogen zijn leven in te richten naar een anderen standaard, voor welke de dienst van God en den naaste het hoogste was.

Het telkens weer uitbrekende konflikt in Tolstoi's hart heeft zijn leven-naar-buiten in hooge mate beïnvloed: men kan zelfs zeggen, dat het in verschillende tijdperken de voornaamste faktor geweest is, die de vormen daarvan bepaalde. Zijn vertrek naar den Kaukazus werd ingegeven door brandend verlangen te ontkomen aan het bittere zelfverwijt over de roekelooze wijze, waarop hij zijn leven bedierf. In zijn eenzaam bestaan tusschen zijn mede-officieren in de jaren daarna is telkens een streven bemerkbaar, te gehoorzamen aan de innerlijke stem, die hem aanspoorde onvermoeid naar het hoogste te streven. Zijn herhaalde pogingen om het bestier van zijn landgoed op zich te nemen en de verhouding tot zijn boeren bevredigend te regelen, - zijn optreden als vrederechter, - maar bovenal zijn, tot drie keer toe opnieuw opgevatte paedagogische werkzaamheid, - het waren alles uitingen van zijn onvoldaanheid over het leven, in hoofdzaak gewijd aan de bevrediging van persoonlijke behoeften en begeerten, dat hij ongeveer tot aan zijn 50ste jaar leidde, maar waarvan hij onderbewust altijd besefte, dat het met zijn diepste overtuiging in tegenspraak was. Telkens werd hij gedreven tot een of andere vorm van sociale werkzaamheid, tot werk dat in de eerste plaats *anderen* ten goede kwam. En toch kon geen enkele vorm daarvan hem duurzaam bevredigen, zoolang niet het konflikt in zijn hart in dier voege was opgelost dat de hoogere krachten van zijn wezen zich de lagere onderwierpen. Wel is waar scheen het een poos lang - in de jaren van zijn huwelijksgeluk - of een andere oplossing mogelijk was: de hoogere en de lagere zielekrachten verbonden zich: in ééne bedding stroomden zij gezamenlijk voort. Het altijd waakzame, altijd verontruste geweten kwam tijdelijk tot rust. In zijn ‘Biecht’ zegt Tolstoi, dat de religieus-zedelijke krisis in het laatste jaar vóór zijn huwelijk al luider en luider aan de poorten van zijn hart aanklopte. Door dat huwelijk werd haar uitbreken een aantal jaren ver-

schoven. Zeker zou Tolstoi het besef, dat zijn levensopzet tegen zijn hoogste aspiraties indruischte, niet lang meer hebben vermocht te onderdrukken, zoo de innerlijke krachten niet plotseling een anderen loop hadden genomen. In den tijd, dat hij met Sofia Andrejewna in het huwelijk trad, had hij op de vraag, hoe hij zijn leven moest inrichten, om het met zijn diepste aspiraties in overeenstemming te brengen, het antwoord nog niet gevonden. Misschien had hij die vraag in haar vollen omvang en al haar konsekwenties nog niet eens bewust gesteld.[1)] Zoo lang hij haar echter niet bewust gesteld en geen bevredigend antwoord gevonden had, gaapte ergens in de diepten van zijn wezen een afgrond van onrust. Hierdoor droeg hij vele jaren een ontzettende angst voor den dood in zich om. Ergens in hem smeulde het besef, dat een vreeselijk onheil hem bedreigde. En zoodra het gedroomd geluk verbleekte, dat de verbeelding hem voortooverde, in den tijd dat hij zijn heerlijkste werken schiep, kwam dit onheil met toomelooze kracht over hem.

In den tijd, dat Tolstoi ‘Oorlog en Vrede’ schreef, is zijn gemoed harmonischer gestemd, zijn leven gelukkiger, althans vrediger geweest, dan ooit daarvoor of daarna. Toch was juist in dien tijd de poëzie nog méér voor hem dan het leven, - anders gezegd, de wereld zijner verbeelding bezat voor hem grooter realiteit dan de ‘werkelijke’ wereld: hij voelde zich met haar nog vaster en inniger verbonden dan met zijn eigen gezin. Een aantal jaren na de voltooiing van zijn epos, heeft Tolstoi eens in een brief aan zijn vrouw erkend, zich in vele dingen schuldig tegenover haar te voelen. ‘Maar’, laat hij onmiddellijk op deze erkenning volgen, ‘mijn rechtvaardiging is, dat men, om werkelijk iets tot stand te brengen, alles ter wereld vergeten moet.’

1) In de levensherinneringen, door Tolstoi aan Biroekow voor diens groote biografie ter beschikking gesteld, verklaart hij heel zijn leven gestreefd te hebben, den zin des levens te vinden. ‘Maar,’ voegt hij hieraan toe, ‘gekompliceerde verschijnselen en gebeurtenissen hielden mij er langen tijd van terug, al mijn krachten aan de oplossing der levensvragen te wijden, tot eindelijk, als gevolg van een innerlijke stoot, al die krachten zich op één doel richtten en het vooze gebouw mijner levens-opvattingen en gewoonten in elkaar stortte.’

In de jaren der sterke, bestendige inspiratie, welker vruchten ‘Oorlog en Vrede’ en ten deele ook ‘Anna Karénina’ waren, heeft Tolstoi niet naar den ‘zin des levens’ gezocht, en niet daarnaar behoeven te zoeken, omdat hij dien zin intuïtief met vokomen zekerheid wist. Zijn groot proza-epos is vrij van iedere tendensie, dat is iedere verstandelijke voorkeur voor bepaalde beginselen en van ieder bewust streven, de voortreffelijkheid daarvan aan te toonen. Bij het schrijven bewoog hem enkel scheppingsdrang, enkel verlangen om de wereld, die in hem ontstond, zoo nauwkeurig en zuiver mogelijk uit te beelden. In ‘Oorlog en Vrede’ heerscht volkomen artistieke objektiviteit: het heeft geen andere strekking dan het daarin uitgebeelde leven zelf.

Maar Tolstoi's objektivisme en realisme in ‘Oorlog en Vrede’ beteekenen in het minst geen sceptische onverschilligheid voor de hoogste levenswaarden. Zij verhinderen hem geenszins te erkennen, dat een hoogste wet het leven bestiert en dat die wet liefde is. Deze erkenning is in ‘Oorlog en Vrede’ overal aanwezig. Het geloof aan de christelijke levenswaarden is de diepe moreele grondslag van het geheele werk. Liefde en deemoed stralen door dat werk van het begin tot het einde hun innerlijk licht uit. Zij zijn de waarheid en het leven: in de harten, waar zij te eenen male ontbreken, is het koud en donker; daar heerscht de geestelijke dood, daar begint Satans rijk, het rijk van duisternis en verstarring.

In die jaren van bloeiende, sterke mannelijkheid, dat een gelukkig huwelijks- en gezinsleven Tolstoi vreugde-ingebondenheid leerde kennen, hing de sfeer der verbeelding voor hem ten nauwste samen met de sfeer der werkelijkheid. Over de eerste lag een gloed gespreid, heerlijker nog dan de toch ook zoo heerlijke glans, die zijn leven als echtgenoot, vader en landheer omgaf. Maar de gloed der verbeeldingswereld was op geheimzinnige wijze aan die der werkelijke wereld gebonden. Zoo Tolstoi in het tijdvak van zijn echtelijk geluk haast onafgebroken verwijlen kon in dat paradijs der verbeelding, waartoe enkel de meest scheppingskrachtige zonen der menschheid toegang hebben, dan is het wel zeker, dat hij die toegang enkel vermocht te vinden, vanuit het andere paradijs, dat, geweven uit de stralen van zelfopofferende

liefde, uit teedere liefkoozingen en zoete kindergeluidjes, tusschen de goudenen uren der vruchtbare eenzaamheid te allen tijde voor hem open lag.

Toen Tolstoi aan ‘Anna Karénina’ begon, leefde hij geestelijk nog in dezelfde sfeer en voelde zich nog door dezelfde intuïtieve zekerheden gedragen als toen hij ‘Oorlog en Vrede’ voltooide. Maar hij brak den arbeid aan zijn groote psychologische roman herhaaldelijk af en liet dien een tijdlang liggen, omdat andere dingen, vooral op paedagogisch gebied, hem sterk in beslag namen. Zoo verliepen eenige jaren tusschen aanvang en voltooiing. En in die jaren raakte zijn intuïtieve zekerheid aan het wankelen: de eerste weeën zijner ‘tweede geboorte’ kondigden zich aan. Tolstoi begon bewust naar den ‘zin des levens’ te zoeken. Wel is waar had hij nog geen besef van de aardstorting, die in zijn binnenste geschiedde; zelfs slaagde hij er in, nogmaals tijd te winnen, door deemoedig vrede te zoeken in eerbiedige onderwerping aan de gebruiken en vormen der grieksch-katholieke kerk. Maar de prachtige intuïtieve vastheden, de rust en zekerheid in het allerdiepste, die hij onder het schrijven van ‘Oorlog en Vrede’ genoten had, waren reeds verloren. Een licht doofde langzaam uit in zijn binnenste, flikkerde nog wat - toen werd het nacht. Toen kwam de tijd van wanhopig worstelen, van gedachten aan zelfmoord, van volslagen innerlijke eenzaamheid. En weer was het zooals in zijn jeugd: niemand kon hem helpen. Vóór hem lag een moeilijke tocht, een jarenlange worsteling om door middel van den wil, het verstand en de rede, als bewuste, vast geankerde overtuiging terug te winnen, dat wat hij eens zonder strijd verworven, zonder bewust willen bezeten had. In den tijd dat hij nog draalde, nog niet geheel besloten was, of hij dat steile pad van worstelen en zoeken zou betreden, voltooide Tolstoi ‘Anna Karénina’.

‘Anna Karénina’ neemt in Tolstoi's oeuvre een bijzondere plaats in. Alles wat hij daarvóór schreef, was volkomen vrij van strekking, onder het schrijven stelde hij zich geen ander

doel dan de uitbeelding zijner innerlijke wereld.[1)] Wel is waar berustte die wereld op het fundament der christelijke geloofswaarheden, maar de logisch-onverbiddelijke konsekwenties dier waarheden voor het leven waren Tolstoi niet bewust geworden. Of, beter gezegd: hij had dat bewustzijn telkens, wanneer het dreigde door te breken, weer verdrongen. Daarentegen heeft Tolstoi in haast alles, wat hij na Anna Karénina voortbracht, bewust de poëtische uitbeelding ondergeschikt gemaakt aan de illustratie der geloofswaarheden en de verkondiging zijner, daarvan afgeleide, sociale denkbeelden. Anna Karénina is de letterkundige vrucht van een uiterst belangrijke overgangsfase in Tolstoi's ontwikkelingsgang. Het werk draagt van dien overgang den stempel. Men voelt daarin de verandering-van-richting, die Tolstoi's innerlijk leven gedurende het schrijven doormaakte: men ziet, hoe zijn inzetting tegenover het leven op het punt is, vernieuwd te worden.

Anna Karénina is een prachtig kunstwerk: grootsch van opzet, meesterlijk van karakter-analyse, meeslepend van voorstelling. Maar het feit, dat het in eene overgangsfase geschreven werd, maakt dat het lijdt aan een zeker dualisme. De wereld, die Tolstoi in Anna Karénina voor ons uitbeeldt, is geen afgerond geheel. Daarom schenkt dit werk ons niet die volkomen, voorbehoudlooze bevrediging, die Oorlog en Vrede ons geeft. Onder het lezen er van voelen wij, dat het centrum van Tolstoi's belangstelling zich onder het schrijven verplaatste. Die belangstelling koncentreerde zich oorspronkelijk op Anna, een der heerlijkste vrouwengestalten, in Tolstoi's verbeelding ontstaan, fijn van gevoel, teeder van gemoed, speelsch en bekoorlijk van geest, daarbij door en door oprecht en redelijk, maar ondanks dit alles, door een te kort aan moreele kracht, in verhouding tot de kracht van haar hartstocht, voorbeschikt tot de innerlijke ontwrichting, die voert

1) In 1859 verheerlijkte Tolstoi, in zijn intreerede voor een letterkundig genootschap, de kunst om de kunst. De voorzitter van het genootschap, Khomiakow met name, verkondigde, na Tolstoi als de vertegenwoordiger van de ‘artistieke letterkunde’ begroet te hebben, ‘het goede recht en de meerderwaardigheid der moreele en sociale kunst’. Tolstoi's bekende novelle ‘Drie dooden’ was kort daarvoor verschenen en Khomiakow beriep zich tegenover Tolstoi's theorien voor de zijne op de figuur van den ouden postillon uit dit verhaai. Uit een en ander blijkt, dat Tolstoi's scheppende werkzaamheid zijn bewust gedachteleven vooruit was.

tot haar tragischen dood. Die dood, de vreeselijke boete voor het valsche, kortstondige geluksgeflonker eener schuldige passie, jaagt ons een huivering door de leden. Maar allengs eischt de opbouw van Ljewin's en Kitty's levensheil, zich voltrekkend onder tal van innerlijke moeilijkheden en gevaren, meer en meer onze aandacht op. En lang eer de onverbiddelijke dreiging, als een mene tekel vooraan in het boek geplaatst, ten uitvoer wordt gebracht en het noodlot zich aan Anna voltrekt, beseffen wij, dat Tolstoi's diepste en waarachtigste belangstelling niet langer naar haar uitgaat. Die belangstelling koncentreert zich in het tweede deel al meer op Ljewin, de figuur, in welke Tolstoi, duidelijker dan in één andere uit zijn werken, een stuk van zijn eigen innerlijke ontwikkeling heeft afgebeeld. Terwijl Anna langs wegen van leugen en bedrog al dieper daalt, tot in den diepsten afgrond van zedelijke degradatie, voltrekt zich in Ljewin een onophoudelijk proces van zelfbevrijding van zelfzuchtige gewoonten, sleurgevoelens en doode gedachtevormen. Na een tijd van martelenden twijfel ontkiemt in zijn ziel het reddend geloof in de goddelijke essentie des levens en de verlossende kracht der naastenliefde. Wie de laatste hoofdstukken van Anna Karénina aandachtig leest, zal moeten erkennen, dat Tolstoi's worsteling om een bewusten religieuzen grondslag voor zijn leven te vinden, in zekeren zin reeds volstreden was, eer zij begon. De dichter laat Ljewin in die hoofdstukken niet slechts een soortgelijken strijd doormaken als die, waarvan hij later in ‘Biecht’ zoo aangrijpend alle bijzonderheden zou beschrijven, - hij laat ook in de ziel van zijn held, in den tijd dat deze hunkert naar het geloof, maar nog niet kán gelooven, de gedachte opkomen aan zelfmoord. Wij weten, hoe deze gedachte Tolstoi zelf vervolgd heeft in de jaren, dat hij als een wanhopige worstelde om licht en zekerheid. En ten slotte is het ook in ‘Anna Karénina’ het woord van een eenvoudige boer, waaruit Ljewin plotseling de waarheid tegenstraalt - het woord, dat ‘leven voor God’ hetzelfde beteekent als ‘leven voor zijn ziel en voor de waarheid’, - en dit weer hetzelfde als ‘leven van de liefde uit’. Gevoelens en gedachten, die reeds langen tijd in Ljewin woelden, maar die hij telkens verdrong, worden door dit woord met helder licht overgoten. Plotseling

wordt hem geopenbaard - en o, welk een vreugde bevat deze openbaring - dat in de uitspraak van het geweten een zekerheid is, uitgaande boven alle verstandelijke redeneering. Door zulk een redeneering de waarheid bewijzen, dat God liefde is en dat de mensch, die uit de liefde leeft, uit God leeft, is wel is waar niet mogelijk, maar voor de beteekenis en de vruchtbaarheid dier waarheid is het ook volkomen onnoodig. Van het oogenblik af, dat hij dit inziet, weifelt Ljewin niet meer: hij gelooft en vindt in het geloof het antwoord op de vraag ‘hoe te leven’.

Hier breekt het verhaal van Ljewin's ontwikkelingsgang af. Is Tolstoi, toen hij zijn eigen zoeken en streven in dezen russischen grondbezitter afbeeldde, waarlijk in zijn ziel overtuigd geweest, dat hij zelf nu voor goed had gevonden? Enkel hij, die Anna Karénina leest zonder te weten, door welke verscheuringen, welke duistere gewelven van vertwijfeling Tolstoi daarna is moeten gaan, eer het licht hem daagde, kan dit aannemen. Enkel zulk een onnoozelen kan het toeschijnen, dat de dichter, toen hij deze prachtige verbeelding van menschelijk dwalen en zondigen aan den eenen kant, menschelijk omhoog leven naar waarheid, rechtschapenheid en liefde aan den anderen, tot een einde bracht, het religieus-sociale probleem voor zich zelven opgelost had en den vrede gevonden. In werkelijkheid begon Tolstoi's kruistocht naar het beloofde land der waarheid pas daar, waar die van Ljewin eindigde. Degodzoeker Ljewin is slechts een eerste zwakke, gebrekkige inkarnatie van den godzoeker, die Tolstoi zelf nog moest worden, toen hij Anna Karénina schreef. En de zekerheid, waarin Ljewin vrede vindt, is slechts een voorspel, een voorbode, een morgenschemering van de zekerheid, die Tolstoi op den drempel van den ouderdom als prijs eener onverschrokken geestelijke worsteling zou verwerven.

HENRIETTE ROLAND HOLST.

(wordt vervolgd.)

Dimosthenis Voutyras, een Grieks satiricus.

Het Grieks van geen enkele periode bezit een woord voor weemoed, een gevoel dat berusting tot voorwaarde heeft. Grieks pessimisme leidt niet tot berusting en zelden tot werkeloze droefheid; voortgekomen uit idealisme, draagt het een strijdbaar karakter: het leven op aarde behoorde schoon te zijn en het lelike dient aan de kaak gesteld en vernietigd te worden. Zo ontstaat de satire, in tijden van welvaart en macht het meest gericht op personen en stelsels, bij rampspoed en nood een ruimer strekking aannemend. Heftig en ruw grijpen de jamben der oudste hekeldichters van Hellas hun tegenstanders aan; Lucianus en zijn Byzantijnse navolgers verguizen al wat hen in 't menschdom ergert, en, gelijk zij, komen de verbitterdste beschouwers van de hedendaagse maatschappij der Grieken in opstand tegen algemeenmenselike gebreken. De satires van dichters uit de negentiende eeuw zijn slap en onschuldig, vergeleken bij de felle aanklachten door de schrijver op wie ik hier de aandacht wil vestigen, tegen het moderne leven, tegen zijn zeden en zijn godsdienst geslingerd.

Van het leven van Dimosthénis Voutyrás is mij niet veel meer bekend dan dat hij in 1872 te Konstantinopel geboren werd, een moeilike strijd om het bestaan heeft gestreden, eerst op latere leeftijd zich aan de letterkunde heeft kunnen wijden en in de laatste tien jaren een buitengewoon vruchtbaar auteur is gebleken; het aantal der door hem geschreven novelles, in een zestiental bundels verenigd, zal wel de honderd nabij komen, waarbij dan gevoegd kunnen worden vier of vijf deeltjes die ieder één verhaal - romans kan men ze

nauweliks noemen - bevatten. De schrijver woont sedert lang te Athene; de meeste personen van zijn werk zijn bewoners der hoofdstad.

Het is niet te verwonderen dat bij zulk een overvloedige produktie niet alles volkomen geslaagd is. Verschillende novelles zijn niet anders dan schetsen gebleven, sommige geven slechts het ‘geval’ aan, of laten aan de lezer over om uit te maken wat Voutyrás bedoeld heeft met een beschrijving die aan een lijst zonder tekening doet denken. Doch ook die minder gelukkige novelles tonen de kenmerkende eigenschappen van de schrijver. Zijn verbeeldingskracht, zijn rijkdom van vinding, is onuitputtelik; niet alleen ontdekt hij, zelfs in de beperkte kring van zijn woonplaats, telkens nieuwe gegevens, maar ook in de karakteristiek van zijn personen herhaalt hij zich zelden of nooit. Die grote afwisseling is te meer opmerkelik, omdat zo vele van die verhalen heel kort zijn en hij zelfs in de grotere het onderwerp niet uitput; men gevoelt dat dezelfde stof bij vele anderen tot een roman zou uitdijen. En bewonderenswaardig is de scherpte waarmee die verschillende karakters zijn aangegeven; een enkel gezegde, een paar rake opmerkingen volstaan om de personen te onderscheiden. Zo is 't ook bij het behandelen van 't milieu: van beschrijvingen kan men eigenlik niet spreken, veeleer worden enkele punten aangewezen, die zo treffend zijn dat zij in onze geest een voorstelling van het geheel oproepen. Waarschijnlik is de oorzaak van dat zeer summiere wel eens te zoeken in zekere overhaasting, doch al zou men somtijds wat meer willen vernemen, die losse détails zijn zo gelukkig dat een criticus daarin een der beste eigenschappen van deze zeer oorspronkelike auteur heeft gezien.

Oorspronkelik is Voutyrás ook in die zin dat men in zijn werk al heel weinig invloed van buitenlandse beroemdheden kan aantonen; dat geldt ook van zijn stijl en zijn taal, de laatste zuiver weergevend wat in Athene tans gesproken wordt.

Voutyrás is een pessimist en een opstandige, maar geen melancholicus. In zijn jongste bundels treedt 't opstandige het meest op de voorgrond, en wel in de vorm van een bij oppervlakkige beschouwing zeer humoristiese, maar daarom

niet minder bittere satire. In een van zijn vroegere werken, dat naar 't eerste verhaal de welsprekende titel *Een ziek leven (Zoï arrosteméni)* draagt, heeft zijn pessimisme iets visioenairs, dat angst en gevaar verkondigt; zinnelike begeerten, verwijten tussen man en vrouw, sombere gedachten van luilakken en deugnieten vormen de onderwerpen die bij zeer realistiese voorstelling een duidelik symbolistiese betekenis hebben; in de schildering der bewoners van een woonkazerne - hier vooral doet de opzet een tegenhanger van Scharten's roman *Een huis vol menschen* verwachten - komen allerlei typen voor van ziekelike of kijvende individuen, meer beklagenswaardige dan lachwekkende slachtoffers van het leven. Later worden de lijnen vaster, het visioenaire komt op de achtergrond, het symbolisme wordt eenvoudiger en duideliker, het humoristiese element gaat overheersen, maar het wordt geheel dienstbaar gemaakt aan de satiriese strekking van het verhaal. Somtijs krijgt de satire een zeer persoonlik karakter, wel het sterkst in het boosaardige geschrift *In de Hel (Mesa sti Kolasi)*, dat echter alleen volkomen te begrijpen is voor Atheners die de ter hel verwezen vijanden van de schrijver kunnen herkennen. Buitenstaanders moeten zich vergenoegen met de virtuositeit waarmee de kwellingen der verdoemden zijn geschilderd.

Het best kan, naar ik meen, de persoonlikheid van Voutyrás geschetst worden voor hen die geen Nieuwgrieks kennen - vertalingen bestaan niet van zijn werk - door een overzicht te geven van twee der verhalen uit zijn laatste tijd; het eerste beslaat een afzonderlik deel, het tweede is de novelle die van een bundel het eerste stuk vormt en er de titel aan heeft gegeven. *Van de aarde naar Mars (Apo ti Ji ston Ari)* is de naam van het uitvoerigste geschrift; beide zijn te Athene in 1929 verschenen.

Vijf Atheners, plaagziek en geestig als de twee helden uit Aristophanes' *Vogels*, zijn in een vliegmachine naar de planeet Mars gekomen. Zij ontdekten een grote stad, met zeer brede wegen, omzoomd door huizen van de grootste tot de kleinste afmetingen, maar alle naar 't zelfde model gebouwd. Van bewoners is geen spoor te ontdekken, noch door het oog noch door het gehoor. Ook als zij geland zijn en, goed

gewapend, beginnen bos en veld te verkennen, vinden zij geen levend wezen; zo blijft het als zij bij de stad komen. Maar dan kan de vrolikste der vijf, Pasáris, een vriend van een goed glas wijn, die stilte niet langer verdragen en hij begint luidkeels te zingen. Dat heeft uitwerking. De gehele natuur begint te leven en van alle kanten klinkt in zuivere Griekse volkstaal: Welkom, Welkom! Apen, gevolgd door talloze vogels en weldra ook door andere dieren, leeuwen, tijgers, olifanten, beren, ja door de gehele fauna die de aarde kent, verlaten hun ondergrondse of in de toppen der boomen verborgen schuilplaatsen en omringen hen. De vrees is verdwenen, vriendelikheid en zachtheid straalt uit de ogen van allen. Onder leiding van een olifant worden de vijf menschen, de enige die zich op de planeet bevinden, in triomf naar een reusachtige zaal gevoerd. De kleine dieren hebben plaats genomen op de rug der grote, dichte scharen van vogels onderscheppen de felle gloed van de zon, en die allen heffen een welkom aan dat de planeet doet trillen. Dan rijst op uit de kelen der duizenden vogels een plechtig lied, een hymne aan de zon.

De Atheners zijn sprakeloos van verbazing, weldra van bewondering. Hun nieuwe vrienden, een der wijze olifanten vooral, dragen zorg dat zij eerst zich na hun inspannende reis kunnen verfrissen en verklaren hun dan, steeds in 't schone Grieks dat allen spraken, de raadselen van deze gelukkige maatschappij. Hier heerst tucht gegrond op wijsheid en ervaring. Groot en klein, zwak en sterk heeft gelijke rechten; de oudsten van elke soort vormen het bestuur, dat onder leiding staat van een elk jaar wisselende voorzitter, ditmaal de olifant Bas. En allen moeten werken, ieder naar zijn natuurlike aanleg. Kracht en vernuft hebben samengewerkt om de huizen te bouwen, waarvan de onderste helft door olfanten, rhinocerossen en andere reuzen wordt bewoond en de bovenverdiepingen door dieren als apen, eekhorens en vogels. Twist is onbekend, gebrek evenzeer. De bossen leveren voedsel in overvloed, aangevoerd door snelle vogels, of honing verschaft door bijen. De enige dieren die door de politiemacht van leeuwen en tijgers binnen een bepaald, dor gebied worden gehouden - gedood worden ook

zij niet - zijn een klein getal geweldig grote, op bloed beluste spinnen, groot en sterk genoeg om een olifant die alleen zich op dat terrein zou wagen, te doden.

Zeearenden, vele malen groter dan onze aarde kent, onderhouden de gemeenschap met andere steden, waar soortgelijke maatschappijen leven. Uit twijgen gevlochten netten, ruim genoeg om enige mensen of een zwaar dier op te nemen, worden door lussen aan zware stokken van ijzerhout opgehangen; de zeearenden grijpen die zwevende vervoermiddelen en worden op de tocht naar verre streken afgelost door naast hen vliegende hulptroepen. Zo maken dan de aardbewoners kennis met drie andere steden of staten, en zien zij ook de zee, waarvan evenzeer de bewoners in goed geordend verband met elkander omgaan. Hier moeten zij natuurlik van 't betreden der woonplaatsen afzien.

Diepzinnige gesprekken, mimiese voorstellingen en dansen verkorten de tijd, en daartussen is plaats voor een idylle die tevens even de sluier oplicht waarmee de schrijver zijn bedoelingen heeft gedekt. Reeds op de dag van hun aankomst heeft een bekoorlike apin de hand gedrukt van een der vijf mannen, van Farópoulos, die zij zich vaag herinnerde in een vroeger leven gezien te hebben. Vele dieren, als zij dromen of als zij ziek zijn, zegt de olifant Bas, hebben dergelijke visioenen, die hun weder te binnen komen nu zij voor 't eerst wezens aanschouwen gelijkend op de gestalten van hun dromen. Maar de herinnering van de jonge orangoetan Mela, het apinnetje dat tot heden van geen huwelik heeft willen weten en, vervuld van een onbepaald verlangen, door de bossen zwierf, wordt nauwkeuriger. Na een hevig onweer, als Farópoulos, in het bos verdwaald, door het stijgende water van een wolkbreuk dreigt weggesleurd te worden, redt hem de krachtige arm van Mela en brengt hem naast haar op de tak van een boom. Daar, tijdelik afgesloten van de wereld, verhaalt zij hoe in een vorig bestaan naast haar woonde een jonge man met zijn oude moeder; zij zelf verzorgde een blinde vader. Die jonge man kreeg haar lief en schreef des avonds op witte bladeren verzen aan haar gewijd. Maar een machtige en boze bloedverwant van haar bewerkte dat de jonge man in een donker, vochtig verblijf werd ge-

worpen; zij vergat hem niet, wierp bloemen in zijn gevangenis, en toen hij bevrijd was, spraken zij elkander in het geheim, tot op zekere dag, bij een noodweer gelijk aan het tegenwoordige, zij overvallen werden door een zondvloed, die haar ernstig ziek deed worden en weldra een einde maakte aan haar leven. Farópoulos, reeds dadelik op geheimzinnige wijze tot Mela aangetrokken, hoort haar zijn eigen geschiedenis, het droevig verloop van zijn liefde voor zijn aardse schone, zijn Maritsa, verhalen, en hij wordt zo diep bewogen dat hij telkens van de reddende boomtak dreigt te vallen. Intussen heeft de reddingsbrigade der dieren haar werk gedaan. Krokodillen hebben de kleine dieren aan de watersnood onttrokken, vogels hebben verdoolde vluchtelingen opgespoord en in veiligheid gebracht. Ook Farópoulos en de schone Mela kunnen terugkeren naar de stad. Is het wonder dat ten slotte hun trouwe liefde, die de vergetelheid van de dood overwon, door een wettig huwelik naar de strenge zeden van Mars wordt bekroond? Wel komen ook daar liefdesdrama's voor, een hoogst enkele maal ook ontrouw, maar als regel geldt daar huwelikstrouw: zelfs de hanen zijn er monogaam.

Pasáris, de wijndrinker, verlangt niet meer terug te keren naar de aarde, de Rotaarde, zoals hij onze planeet noemt. Hier is hij vrij van griep, cholera, ministers, kamerleden, militairen, rechters, politie, koningen, rijke en arme mensen; hier is niet de roverhoofdman Staat, die zijn belastingaanslagen op u afzendt onder de leus: ‘je beurs of je leven’, en die, als hij 't nodig vindt, 't masker van een huilerige vrouw draagt en zich dan Patrida noemt: Vaderland! En nu onze vriend ontdekt heeft dat op Mars de schoonste druiven groeien en hij er in geslaagd is wijn te maken, is zijn geluk volkomen. Die wijn laat hij ook proeven aan de dieren, en aanvankelik met sukses. Maar als de wijze olifant iets bespeurd van de gevolgen, als hij gezien heeft dat die drank hem en anderen tot dwaas gebabbel heeft verleid, verfoeit hij hem en hij verklaart niet te begrijpen hoe de mensen zulk vergift willen bereiden. Pasáris geeft de verklaring: de wijn is voor de aardbewoners noodzakelik, omdat de kleine razernij hen immuun maakt voor de grotere waartoe zij zeker zouden vervallen, indien zij zich niet geregeld inentten met

dit heilzame gif. De olifant en de andere dieren begrijpen hem niet; vermoedelik zijn zij daarvoor te gezond.

Met zeer veel moeite haalt men Pasáris over om de terugtocht naar de aarde te ondernemen. Zij zullen niet alleen daar heen gaan. Farópoulos zal natuurlik door zijn jonge vrouwtje vergezeld worden, en bovendien zal men als gasten meenemen een aantal dieren van velerlei soort: leeuwen, tijgers, wolven, schapen, hazen en een menigte anderen. Een aanhangsel bij de grote vliegmachine wordt met vereende krachten gebouwd om die arke Noachs te vervoeren. De dieren zullen later naar Mars teruggebracht worden.

Aandoenlik is 't afscheid van de edele Marsdieren. Een aantal grote vogels doet heilwensend uitgeleide.

De tocht wordt voorspoedig volbracht en men landt op de aarde. Daar treft hen een woest gebrul en angstig geschreeuw uit de afdeling die de Marsdieren heeft geherbergd en die grensde aan 't vertrekje waarin Farópoulos en Mela hun huweliksreis hebben gemaakt. Voorzichtig wordt een venster geopend, en dan aanschouwt men hoe bij 't aanraken der aarde, der Rotaarde mag Pasáris zeggen, de sterkste dieren op nieuw verscheurende dieren zijn geworden, hoe ze gedood hebben wat zwakker was dan zij, hoe ze ook Farópoulos en zijn vrouwtje tot hun prooi hebben gemaakt. -

Alleen een volledige vertaling zou het komiese van deze satiriese fantasie bij benadering tot zijn recht laten komen. De wijsgerige bespiegelingen van dieren en mensen over het ontstaan en waarschijnlik te niet gaan der bestaande schepping, over de mogelikheid van een schepper die met dit alles een doel heeft, en de zonderlinge vereniging van goedige rhinocerossen, die kleine vogeltjes op hun horens dragen, met krokodillen vol liefde voor hun medeschepselen, doen de lezer zelden in lachen uitbarsten, maar laten de glimlach niet van zijn lippen verdwijnen. Doch de satiriese bedoeling kan, hoop ik, ook uit dit beknopt overzicht blijken.

Onze maatschappij is volgens Voutyrás verdorven, hopeloos verdorven. Ongerechtigheid heerst zo algemeen op aarde, dat wie met onze planeet in aanraking komt, onmiddellik zijn beter ik verliest; het beestachtige, dat aan al het geschapene eigen is, barst los en de ruwste zelfzucht breekt uit.

Waar is Astraea gebleven toen zij met de gouden eeuw, waarin zij als de gerechtigheid heerste, de aarde verliet? Ik onderstel dat zij volgens de schrijver haar toevlucht vond op een andere planeet, bij andere schepsels. En moet men niet aannemen dat na de aardse dood de mensen, ten minste de goede, ter beloning naar die betere wereld verhuizen en in dieren veranderd worden? Daarop zinspelen de vage herinneringen der dromende dieren, dat getuigt duideliker de liefde van Maritsa, die voortleeft in Mela, de schone apinne.

Als zo vele pessimisten toont Voutyras (niet alleen in dit boek) dat hij een grote voorliefde heeft voor dieren. Voor hem, gelijk de paarden voor Swift, zijn zij onze betere broeders. En hun maatschappij op Mars, is een wijzere samenleving dan de onze, gelijk het Wolkenkoekoeksland van Aristophanes door de vogels beschermd werd tegen de boosheid van Griekse mensen en goden. -

Het andere geschrift waarbij ik wil staan, is een satire die vlijmender is omdat zij zich keert tegen een nauwer omschreven gemeenschap, het Athene van onze tijd. De titel luidt: *Opstanding*.

Foeltas, een oud man met profetiese gaven, heeft voorspeld dat zeven grote mannen uit de Oudheid in het leven zullen terugkeren. Aldus geschiedt. Een zwaar onweer, gevolgd door enkele hevige aardschokken, heeft verschillende huizen doen instorten; als Foeltas van zijn gewoon bezoek aan een klein koffiehuis terugkeert, vindt hij zijn groot woonhuis in puin. Gespaard is een daar achter liggende, hem ook toebehorende, kelderwoning. Daar wordt hij opgewacht door een brigadier van de politie die hem meedeelt dat de opengereten grond zeven wonderlike lichamen te voorschijn heeft gebracht, wonderlik doordat zij een sterk fosforiserend licht uitstralen. Als men naderde nam het licht af en het doofde uit wanneer iemand heel dicht bij kwam. De zeven slapers - want het was duidelik dat men levende wezen voor zich zag - werden op last van de regering naar het tentoonstellingsgebouw gebracht en daar kwamen zij langzamerhand tot het volle leven terug. Het fosforiseren hield op, hun gladde kaken en schedels werden met haar bedekt, blond, zwart en

bruin haar; op één hoofd groeiden grijze haren.... Dat alles duurde zeven dagen.

Intussen was Athene en weldra de gehele beschaafde wereld in rep en roer. De uitgezonden telegrammen werden beantwoord door berichten dat van alle windstreken officiële en niet officiële personen met vliegtuigen naar Athene kwamen om het wonder te aanschouwen. Regering en bevolking van Griekenland bleven nog in twijfel over de volledige juistheid van Foeltas' profetie. Als het nu eens niet-beroemde mannen bleken te zijn, of aan de geleerden van Europa onbekende, of zelfs vreemdelingen, of als ze voor goed insliepen, zonder zich bekend te maken? Men had getelegrafeerd dat, overeenkomstig Foeltas' woorden, grote kunstenaars naar Hellas waren teruggekeerd! Maar Foeltas twijfelde niet.

Eindelik verkreeg men zekerheid. Op een vroege morgen bewogen de ontwakende vreemdelingen zich op hun bedden en de een na den ander stond op. Zij herkenden Foeltas, die zij in hun geheimzinnige slaap hadden gezien. ‘Maar wie bent U?’, vroeg aan een van hen een omstander, die een Ilias in zijn hand hield. ‘Ik heet Aristophanes’, was het antwoord. ‘En U? en U?....’ Aeschylus, Sophokles, Euripides, Perikles, Phidias waren de namen die genoemd werden; alleen de man met de grijze haren en de grijze baard zweeg. ‘Hij is de oudste van ons, zei een der anderen, het is de oude Homerus.’

Het verblijf in het tentoonstellingsgebouw beviel hen niet; ze wilden terug naar de kelderwoning van Foeltas. In een grote gesloten auto werden ze daarheen vervoerd. Het volk was buiten zich zelf van geestdrift toen het de auto zag; een donderend ‘lang zullen ze leven’ weerklonk, men drong op om hun de hand te geven. De politie was nauweliks in staat hen te beschermen tegen de verering van het publiek. En de volgende morgen werd de belangstelling nog groter en nog lastiger.

Daar kwam de regering, daar kwamen hoogwaardigheidbeklеders van velerlei aard om de beroemde mannen te huldigen. Kommandeurskruisen en sjerpen versierden de borsten, wapperende pluimen de hoofddeksels. De herleefde Hellenen, nu voorzien van moderne kleding, horen zwijgend naar de

bombast van de eerste minister, wiens stadhuistaal, als 't wat lang duurt, onderbroken wordt door een paar kollega's, die hem influisteren dat hij niet moet vergeten de finantiële gunsten, mijnconcessies en dergelijke, die hij aan de neef van den een, aan den ander in eigen persoon heeft beloofd. 't Gefluister wordt langzamerhand een scheldpartij tussen de hooggeplaatste heren, en de redevoering van de premier (die in zijn speech telkens zich verspreekt door ‘onze partij’ te zeggen in plaats van ‘ons vaderland’) zou geheel in 't honderd gelopen zijn, als het opdringende volk niet door 't cordon van agenten had willen breken. Daar weet de minister wat op. ‘Een opwindende marsch!, kommandeert hij aan de bevelvoerende officier, en dan gaan we met ons allen naar 't tentoonstellingsgebouw.’ Met de muziek voorop, en 't zoeven nog dreigende volk juichend en dansend, gaan levenden en herleefden door de versierde straten. Op vragen omtrent hun verblijf sedert hun vorig bestaan op aarde kunnen de grote mannen geen antwoord geven: niemand van hen herinnert zich iets van die tussentijd, maar ze zijn in hun slaap goed ingelicht omtrent veel van het tegenwoordige en zo kunnen ze zich ook gemakkelik uitdrukken in de taal van heden. Vooral met Foeltas worden zij bevriend.

Dageliks worden zij vervoerd naar 't voor hen ingerichte gebouw der tentoonstelling, waar ze onmiddellik het werk dat hun in de Oudheid lief was voortzetten, maar de nacht brengen zij door in de kelderwoning van Foeltas. Met hun nieuwe stadgenooten bemoeien zij zich weinig.

Langzamerhand raakt men aan hun tegenwoordigheid gewoon. De vreemdelingen zijn naar hun verschillende landen teruggekeerd, in Athene gaat alles zijn oude gang, Foeltas is gestorven; men neemt geen notitie meer van de eens zo luid bejubelden. En nu ontdekt de regering dat men het tentoonstellingsgebouw voor iets anders nodig heeft en dat het niet aangaat van staatswege langer de zeven gasten te onderhouden. Zo moeten ze dan blijven in de lage kamers van Foeltas kelderwoning en voor hun eigen kost zorgen. Geld hebben ze weinig, want wel heeft hun oude vriend hen tot zijn universele erfgenamen gemaakt, maar de Staat heeft beslag gelegd op zijn bezitting en het testament ongeldig

verklaard. Vóór de weinige contanten, die Foeltas hun kon geven, geheel verteerd zijn in de volksgaarkeukens die zij hebben ontdekt, besluiten zij betalend werk te zoeken. Met Sophokles als woordvoerder gaan zij naar 't Ministerie van Onderwijs; hun illusie is aan de jeugd van gymnasium of hogeschool Grieks te leren en Sophokles vraagt om een plaats voor hem en zijn vrienden. De Minister kan hen niet ontvangen: de man is ziek, hij heeft te veel piepkuikens gegeten. Maar de sekretaris-generaal luistert met aandacht naar de wensen van allen, doch zet een zeer bedenkelik gezicht en kan alleen beloven dat zij over enkele dagen de beslissing van de regering kunnen vernemen.

Bij een volgend bezoek wordt hun dan meegedeeld dat het absoluut onmogelik is om aan de wensen van Sophokles en de zijnen te voldoen: zij bezitten geen enkel diploma, zij hebben nooit enig examen gedaan, hoe zouden zij dan onderwijs kunnen geven? Aan Phidias raadt men aan zich te laten inschrijven als student aan de Polytechniese School; Aristophanes zal, volgens de secretaris-generaal, 't best doen met een revue te schrijven, 't liefst een nog al gewaagde: dat doet lachen en dat geeft geld. Voor Homerus en de tragici heeft de Minister iets bedacht: als een grote, zeer grote gunst liet hij gereed maken voor Homerus een aanstelling tot schoolmeester in een lief dorpje in 't Noord-Westen van Macedonië,[1)] en de drie tragici zullen weldra iets soortgelijks ontvangen.

Zwijgend maar diep gegriefd verlaten de mannen het Ministerie. Dor en droog als het land, waar de bomen gekapt zijn, de Ilissos geen druppel water heeft en geen enkele bloem aan zijn boorden, zo zijn de harten der mensen geworden. Homerus is verontwaardigd, Aeschylus en Euripides zijn verbitterd, zelfs Sophokles kan zijn lankmoedigheid niet bewaren, en Aristophanes verbergt zijn gevoelens door sarkasme.

Perikles is niet meegegaan ter audiëntie. Hij heeft een andere weg gekozen om in zijn onderhoud te voorzien: een advokaat door hem geraadpleegd, meent dat een proces, waarbij hij van de Staat hem toebehorende terreinen zal

1) Een in menig opzicht nog onveilig en onherbergzaam oord, met een ruw klimaat.

terugvorderen, kans van slagen heeft. En Perikles vertrouwt vooral op zijn welsprekendheid. ‘Met enkele woorden van mij, meent hij, zal ik evenals vroeger het gehele Atheense volk aan mijn zijde brengen.’ Een paar dagen later blijkt dat ook de regering zulk een uitslag mogelik geacht heeft. Na een dag van ernstige letterkundige arbeid - hun troost en hun enig begeren - zitten de vrienden bij hun spaarlampje te wachten op de terugkeer van Perikles, die met Phidias naar de advokaat is gegaan. Na lange tijd komt Phidias alleen terug en brengt de verpletterende tijding dat Perikles door een sluipmoordenaar is gedood. Men zoekt en vindt zijn lijk; zijn vrienden begraven het in de stilte van de nacht. Maar dat brengt hen in aanraking met de politie! Zij hebben een onrechtmatige daad begaan, beweert de inspekteur; dadelik moeten zij aanwijzen waar het lijk zich bevindt, want de regering, die een interpellatie van de oppositie vreest, heeft besloten het onmiddellik en in 't diepste geheim te begraven. ‘Welnu,’ zegt Aristophanes, ‘dan hebben wij al verricht wat de regering wenst, en 't zal het beste zijn als de politie maar stil verdwijnt!’ Zo redt de blijspeldichter ook hier de situatie.

Treurig gaan de dagen voorbij in hun bedompte woning; vensters en deuren moeten zij gesloten houden ten gevolge van het gebruik dat zelfs goedgeklede Atheners maken van de bouwvallen en puinhopen die hun huisje omgeven. In de gaarkeuken waar ze hun avondeten gaan gebruiken, maken zij kennis met een arme drommel die hun verhaalt dat ook hij, na wisseling van de regering, een aanstelling kreeg als dorpschoolmeester in Macedonië. Hij toog er heen met zijn gezin, maar vond na allerlei ontberingen het genoemde dorp nergens; niemand kende het. Toen hij eindelik aan de regering liet weten, dat hij de plaats van zijn bestemming niet kon ontdekken, was het antwoord zijn ontslag ‘wegens gebrek aan voldoende kennis der aardrijkskunde’. ‘En hoe heette dat dorp?’, vroeg Homerus. ‘Midéni’.[1] ‘Maar dat is juist de naam die in mijn aanstelling vermeld staat!’, riep de grote dichter uit. Hij verklaart niet langer te willen lijden en een vast besluit genomen te hebben.

1) Vrij vertaald: ‘Nergenshuizen.’

Tevergeefs beproeft Aristophanes zijn vrienden er toe over te halen om Griekenland te verlaten en met hem naar Engeland, later naar Amerika te gaan. Hij heeft vriendschap gesloten met een kapitein die hem scheepsgelegenheid verzekerd heeft. In 't holst van de nacht wekt Homerus zijn vrienden en voert hen door de stille straten naar de zuilen die eens de tempel schraagden van de Olympiese Zeus. Daar leggen zij zich neer. Maar Aristophanes blijft bij zijn voornemen: zo lang er mensen zijn om wier gebreken hij kan lachen, wil hij blijven leven. Bewogen neemt hij afscheid van zijn vrienden en slaat de weg in naar de Piraeus.

De volgende morgen vond men bij de zuilen van de Olympiese Zeus vijf ineengezonken gestalten, wit als kalk, en een zware stok met gebogen greep, de staf van Homerus.

Evenals bij het vorige stuk het geval was, schuilt het komiese van Voutyrás' voorstelling vooal in de dialoog; dientengevolge legt een overzicht, waarbij het karakteristieke der levendig argumenterende personen niet kan worden weergegeven, allicht te veel nadruk op het tragiese element in deze satire. Vooral bij ons, die nu eenmaal alles veel zwaarder opnemen dan de Grieken, is 't gevaar groot dat men na lezing tot de slotsom komt: heel Griekenland, en Athene vooral, is een poel van ongerechtigheid. Maar voor men dat uitspreekt dient men zich toch af te vragen of men het recht heeft om, na aftrek van de overdrijving die men bij elke comicus en satiricus aanvaardt, te verklaren dat het in onze maatschappij zo heel anders zou gaan. Zou bij ons de geestdrift voor de herleefde helden van vroeger eeuwen blijvend zijn? Is in ons land bij de grote menigte de kennis der kunstenaars van de zeventiende eeuw zo veel grondiger dan die der Atheners van Voutyrás, waarvan er een, toen men meer dan genoeg had van het jubelen, beweerde dat Phidias sterk onder de invloed stond van Michel Angelo? En hecht onze aan steeds ingewikkelder examens verslaafde maatschappij minder aan papieren bewijzen van bevoegdheid dan de Griekse? Voutyrás hekelt niet een bepaalde minister, eigenlik ook niet uitsluitend zijn vaderland. Waarom willen Homerus en de zijnen, behalve Aristophanes, niet beproeven of het elders beter is? Waarom

willen zij sterven? Omdat zij wel begrijpen dat de *gehele* wereld veranderd is en voor hen onbewoonbaar is geworden. En waarom laat de schrijver alleen Aristophanes nog in leven blijven? Spreekt hij daarmee niet zijn mening uit dat in de tegenwoordige maatschappij het leven alleen dragelik is voor een satiricus met een overwegend gevoel voor humor?

Om Voutyrás goed te begrijpen moet men, als hij, naast verontwaardiging over onrecht, oog hebben voor het belachelike van het onvolmaakte mensdom.

D.C. HESSELING.

Het Voorbereidend Hooger en Middelbaar Onderwijs. (wetsontwerp-Waszink).

In 1903 werd de Ineenschakelingscommissie benoemd; in 1910 bracht zij haar lijvig tweedeelig rapport uit. In 1913 diende minister Heemskerk zijn Lyceum-ontwerpen bij de Tweede Kamer in; minister de Visser nam ze terug en gaf zelf een wetsontwerp tot regeling van het Middelbaar Onderwijs. Dit werd weer ingetrokken door minister Waszink, en deze laatste bewindsman kwam in 1928 met een nieuw Ontwerp tot regeling van het Voorbereidend Hooger en Algemeen Vormend Middelbaar Onderwijs. Er wordt verwacht, dat ook dit ontwerp het staatsblad niet zal bereiken. - Zoo wordt er ruim 25 jaren gewerkt aan de herziening van ons Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs zonder resultaat; slechts werden nu en dan kleine wijzingen ingevoerd - maar geen minister bleek in staat een grondige herziening tot stand te brengen.

Wat mag toch de oorzaak zijn van deze stagnatie in de wetgeving? Ligt het aan de onderwijskringen, waaruit tegen ieder ontwerp een te felle kritiek ontstond, of ligt de schuld bij het ministerie, dat niet in staat was die kritiek, welke in de Tweede Kamer haar weerklank vond, met superieure kennis van zaken tot zwijgen te brengen? m.a.w. zijn de onderwijskringen uit hun aard meer tot kritiek geneigd dan andere kringen der samenleving, of is ons Ministerie van Onderwijs niet zoodanig op de hoogte van de problemen, die ons Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs in beroering brengen, dat het in staat is met kennis, inzicht en volkomen beheersching

der materie de aanvallen der kritiek af te slaan en haar in een wetsontwerp belichaamde opvattingen tot wet verheven te krijgen? Staat ons Ministerie als superspecialiteit boven de zeer vele specialiteiten of quasi-specialiteiten op onderwijsgebied, die in pers en Kamer tot uiting komen, of is het slechts een speelbal, die door de geuite meeningen dan hier, dan daarheen gestooten wordt? -

In alle onderwijskringen wordt er over geklaagd dat van het Ministerie van Onderwijs geen leiding uitgaat. Is die klacht gegrond?

Het is mijn bedoeling met het oog op de beantwoording van bovengestelde vragen het Ontwerp-Waszink tot Regeling van het Voorbereidend Hooger en Algemeen Vormend Middelbaar Onderwijs nader te beschouwen.

De Minister begint zijn Toelichting met Algemeene Beschouwingen in 5 paragraphen. Daarin wordt uiteengezet, dat Z. Exc. een geheel nieuw ontwerp noodig achtte; dat het handelsonderwijs in dit wetsontwerp wordt opgenomen; het aantal schooltypen wordt verminderd; uniformiteit, simpliciteit en meer vrijheid in ons onderwijs zullen worden gebracht, en dat de kosten niet verhoogd, misschien zelfs verminderd zullen worden.

Het is niet mijn bedoeling op ieder dier paragraphen in te gaan. Slechts enkele opmerkingen over § 1 en 2 zullen voldoende zijn om een inzicht te geven in de mentaliteit van den wetsontwerper.

In § 1 zegt de Minister, dat hij ‘na rijp beraad’ gemeend heeft de voorkeur te moeten geven aan de indiening van een zelfstandig omgewerkt wetsontwerp boven een Nota van wijziging (op het ontwerp-De Visser). ‘Vooreerst ter wille van de leesbaarheid en overzichtelijkheid. Ten andere omdat de wijzigingen, welke hij na nauwgezette bestudeering van al de vooraf gegane stukken noodig achtte, van te ingrijpenden aard bleken om die door middel eener wijzigingsnota aan te brengen.’

Nu zal dus na ‘rijp beraad’ en ‘nauwgezette bestudeering’ ons Voorbereidend Hooger en Algemeen Vormend Middelbaar Onderwijs eens grondig geregeld worden! Zien wij hoe

grondig eenige fundamenteele problemen zijn bestudeerd!

De naam van het wetsvoorstel doet dadelijk de vraag rijzen: 'Waarom worden V.H. en A.V.M.O. in één wet geregeld en niet in twee?' Want dit is een groote verandering in onze onderwijswetgeving. -

Tot nu toe is het Gymnasiaal Onderwijs geregeld in de eenige malen herziene wet op het H.O., omdat het gymnasium gold als de school bij uitnemendheid opleidend voor de studie aan de Universiteit. Het M.O. was geregeld in Thorbeckes bekende, en meermalen herziene wet van 1863. Volgens het nieuwe wetsontwerp worden beide takken van onderwijs in één wet samengevat. Waarom? De vrager zoekt in de Toelichting tevergeefs naar een verklaring. Mocht hij zich daarover verbazen, dan kan zijn verwondering nog toenemen als hij in § 2 der Algemeene Beschouwingen wèl een betoog aantreft, dat de regeling van het Handelsonderwijs in deze wet tracht te rechtvaardigen. Dus V.H.O., A.V.M.O. en Handelsscholen en -cursussen worden in één wet samengevat. Dan zal de Minister ons zeker ergens verklaren, dat er tusschen die scholen een groote overeenkomst bestaat in het doel, dat alle drie soorten van onderwijs beoogen. Want van het doel, dat men zich met het onderwijs aan een schooltype voorstelt te bereiken, hangt af de opleiding der leeraren, de te doceeren vakken, en de wijze, waarop zij gedoceerd worden. - In de wet van Heemskerk op het H.O. staat dan ook in art. 1 wat de wetgever onder H.O. verstaat. En Thorbecke in 1863 gaf zich in zijn Memorie van Toelichting ook rekenschap van den aard der scholen, die hij in een wet ging organiseeren. Hij trachtte zich duidelijk voor te stellen het verschil dat er tusschen Hooger en Middelbaar onderwijs bestaat. 'Wanneer men hooger onderwijs bestemd acht voor het kleine getal van hen, die opleiding zoeken tot een werkzaamheid of betrekking, waartoe een geleerde vorming vereischt wordt; dan omvat.... het middelbaar onderwijs de vorming van die talrijke burgerij, welke het lager onderwijs te boven, naar algemeene kennis, beschaving en voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven der nijvere maatschappij tracht.' -

In den loop der jaren is de H.B.S.5.j.c. voor ± 50% een

school geworden opleidend voor Universiteit en Hoogeschool, dus een instituut van V.H.O. Daarnaast zijn handels-, landbouw-, nijverheidsscholen en -cursussen ontstaan voor de 'onderscheidene bedrijven der nijvere burgerij.' De H.B.S. 5 j.c. als natuurwetenschappelijke school heeft naast het klassieke gymnasium burgerrecht gekregen als school van V.H.O. Soms zijn zelfs H.B.S. en Gymn. als één school samengegroeid in één Lyceum als instituut van V.H.O. Deze nieuwe toestand moet wettelijk geregeld worden. Waarom in één wet tegelijk met het A.V.M.O., waaronder dan ook het Handelsonderwijs begrepen wordt, en waarom niet één wet voor het V.H.O. alleen? Een antwoord op die cardinale vraag is in het ontwerp noch in de toelichting te vinden. Dit probleem, voortkomend uit de historie en de ontwikkeling van ons onderwijs, is aan ons Ministerie van Onderwijs blijkbaar voorbijgegaan.

De vraag, of het V.H.O. niet beter in één afzonderlijke wet te regelen ware, hangt ten nauwste samen met een tweede: wat is het doel van, wat omvat iedere verschillende tak van onderwijs? Wat is het doel van het V.H.O., wat van het A.V.M.O., wat van het Handelsonderwijs? -

Er is boven reeds op gewezen, dat vroegere wetgevers begonnen met die vraag allereerst te stellen en te beantwoorden. Immers van het doel der scholen hangt af, welke vakken er gedoceerd moeten worden, volgens welke opvatting die zullen moeten worden onderwezen, en vooral, welke de opleiding moet zijn van de docenten, die aan de scholen verbonden zullen worden. In tegenstelling met Thorbecke en Heemskerk maakt minister Waszink zich van die principieele vraag af met de opmerking: 'Een omschrijving van het doel, zoowel van het V.H.O. als van het A.V.M.O., acht de ondergeteekende van geen nut'. En dan volgt nog de eenigszins kinderlijk aandoende argumentatie: 'zij komt ook in de geldende wet op het M.O. niet voor!'

Wel wordt het Handelsonderwijs (in § 2 der Algem. Besch.) gedefinieerd als 'onderwijs niet alleen opleiding gevend voor den handel maar dat ook opleidt voor verschillende andere takken van het maatschappelijk bedrijfsleven en voor administratieve beroepen'. Deze doelstelling wordt dan zeer na verwant genoemd aan die van de H.B.S. Zeker, de defi-

nitie ontloopt niet veel de bepaling van Thorbecke - maar de H.B.S. van Thorbecke is als instituut van V.H.O. de oude definitie ontloopen, en daardoor is de verwantschap juist zoek geraakt. En dan - waar is de verwantschap met het gymnasium, het andere instituut van V.H.O.?

Als men echter slechts van één schooltype een definitie geeft en voor de andere twee de omschrijving van het doel 'van geen nut acht', d.w.z. zich zelf niet duidelijk rekenschap geeft van de materie, die men gaat regelen, dan kan men zoo in het vage de 'doelstelling' gemakkelijk na verwant noemen!

Dan zal de Minister er allicht ook toe kunnen komen om zelfs zeer 'na verwant' te noemen de Middelbare School voor Meisjes en de aan te wijzen handelscursussen (art. 15). Want deze zijn de eenige schooltypen, die vallen onder het Algemeen Vormend Middelbaar Onderwijs. Immers de vroegere Middelbare Handelsschool (omgedoopt in Hoogere Handelsschool) wordt tot V.H.O. gemaakt; de H.B.S. 3. j.c. wordt opgeheven. Zoo blijven de twee zeer verschillende bovengenoemde scholen over voor het A.V.M.O. Zijn dat scholen met ongeveer hetzelfde doel?! Het onderwijs op handelscursussen '*Algemeen* vormend' in denzelfden geest als het onderwijs aan de Middelbare school voor Meisjes? Waartoe men al niet komen kan, als men het van 'geen nut acht' zich duidelijk rekenschap te geven van de materie, die men gaat regelen! Als men niet begonnen is met een juiste probleemstelling.

En hoe staat het nu met de kennis, die de wetsontwerper heeft van de betrokken takken van onderwijs in Nederland? Voor het verkrijgen van een antwoord op die vraag is het voldoende slechts een greep uit de materie te doen en alleen aan te roeren de questie van de opleiding der leeraren.

Eerst eenige aanhalingen, om door voorgangers van minister Waszink mijn greep te laten rechtvaardigen.

'Bij het onderwijs hangen misschien meer dan in eenigen tak van dienst de resultaten af van de bekwaamheid, tact en toewijding van het personeel.' Zoo sprak in 1900 minister Borgesius bij de behandeling van de begrooting van Binnenlandsche Zaken. En ruim 25 jaar later liet minister De Visser zich aldus uit: 'Bij geen enkelen tak van Onderwijs wordt

zooveel van de leeraren gevergd als bij het middelbaar onderwijs'.[1)]

Wat heeft het nieuwe wetsontwerp ons aangaande dat zeer belangrijke doel van een wet op het V.H. en A.V.M.O., de opleiding der leeraren, te zeggen?

Als eerste vraag doet zich voor: Moeten de leeraren aan handelscursussen dezelfde voorbereiding hebben als b.v. die aan een gymnasium? Algemeener gezegd: Moeten de leeraren bij het M.O. dezelfde zijn als die van het V.H.O.?

Op deze vraagt geeft het ontwerp-wet geen antwoord. -

Een tweede vraag: Wordt van de leeraren bij het V.H.O. academische vorming vereischt? Deze vraag wordt in het ontwerp niet aangeroerd. En toch voor allen, die zich met het regelen of het herzien van dit onderwijs hebben bezig gehouden, was dit een vraag van gewicht. Voor Thorbecke (1863), Kappeyne (1879), de Ineenschakelingscommissie (1910), minister De Visser (1920). Zij allen spraken de wenschelijkheid uit van een academische vorming der leeraren.[2)] Halen wij alleen de woorden van Kappeyne aan:.... 'eigenlijk moest van dezen (de leeraren) academische vorming worden gevraagd - en men moet de hoop niet opgeven het eenmaal zoover te brengen'. Dat was in 1879, juist vijftig jaar geleden!

In een 'voorontwerp' van wet, dat de tweede afdeeling van den Onderwijsraad in 1920 aan de leeraarsvereenigingen zond, spreekt hij als zijn overtuiging uit: 'Er is natuurlijk alles voor te zeggen, dat het corps leeraren aan scholen, die voorbereiding voor de studie in den ruimsten zin tot einddoel hebben, in zijn geheel, althans voor de wetenschappelijke vakken, samengesteld zij uit personen, die geheel zijn opgeleid aan de Universiteit, en daar den wetenschappelijken zin, de ruimte van gezichtsveld en de waardeering van anders gerichten arbeid hebben verkregen, die hun onderwijs eerst vruchtdragend en waarlijk ontwikkelend kunnen doen zijn. Het schijnt overbodig hierover uit te weiden.' Dat was voor den ontwerper van het wetsvoorstel, die alle stukken 'nauwkeurig heeft bestudeerd', nog maar acht jaar geleden. En juist in die acht jaren was het probleem der academische

1) Bij de opening van een R.K.H.B.S. in Den Haag.
2) Zie De Gids 1922, 2 p. 292/3.

opleiding meer voor de hand liggend dan ooit te voren. Immers, omdat in Thorbecke's tijd onze universiteiten er nog niet op ingericht waren voor alle wetenschappelijke vakken leeraren te vormen, moest Thorbecke wel de akten M.O. instellen. Zoo lang de wet op het Hooger Onderwijs niet herzien was, en in overeenstemming gebracht met de behoeften van het V.H. en M.O. moesten die akten gehandhaafd blijven. -

Evenwel, sedert 1920 is de Hoogeronderwijswet gewijzigd. Sedert 1922 maakt het Academisch Statuut het mogelijk in *alle* wetenschappelijke[1)] vakken van het V.H.O. een of meer onderwijsbevoegdheden aan de Universiteit te verkrijgen. Het is juist met het oog op de eischen van dat onderwijs, dat in het Academisch Statuut in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde, en in ruimere mate nog in die der Letteren en Wijsbegeerte, een zekere vrijgevigheid is betracht met het geven van onderwijsbevoegdheid. 'De praktijk van het onderwijs', zoo staat in de toelichting, 'eischt, dat de onderscheiden bevoegdheden niet al te zeer zijn verdeeld, opdat er keus zij van leeraren, die zoo noodig voor meer dan één vak krachtens hun bevoegdheid kunnen optreden. De doctorandus moet een bevoegdheid krijgen, welke voor het onderwijs praktisch nut heeft.' En zeer terecht heet het elders: 'ofschoon een vak maar voor een bepaald gedeelte is bestudeerd, b.v. als bijvak, wordt toch onderwijsbevoegdheid voor het geheele vak gegeven, omdat men aanneemt, dat, wanneer een student degelijke studie heeft gemaakt van één vak, waardoor hij de algemeene wetenschappelijke methode uit dat vak heeft leeren kennen, er geen bezwaar bestaat hem na zijn doctoraal examen ook voor een nevenvak, hetwelk met het hoofdvak verband houdt, onderwijsbevoegdheid te verleenen.'

Het is duidelijk: de wet op het H.O. is herzien met name voor de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, om die Faculteit te maken tot *het* instituut voor opleiding van leeraren in de Geschiedenis, het Nederlandsch en de moderne talen, op zijn minst voor de scholen van V.H.O. -

Na dit alles moest een nieuwe wet op het V.H. en A.V.M.O.

1) In tegenstelling met technische vakken als teekenen en boekhouden of een vak als lichamelijke oefening.

met die veranderingen in het H.O. rekening houden en maatregelen bevatten om de vorming der leeraren, zooals reeds sedert 1863 wordt gewenscht, langzamerhand geheel aan de Universiteit te brengen. Immers, indien er geen leeraren noodig waren, zou er geen Litteraire Faculteit bestaan, zoo min als een Medische, indien er geen dokters noodig waren. - En toch.... men zoekt tevergeefs in de Toelichting naar het besef bij den wetsontwerper, dat er, met het oog op het door hem te regelen onderwijs, door de afdeeling Hooger Onderwijs van zijn eigen ministerie veranderingen zijn aangebracht in de Wet op het H.O. Het schijnt, dat voor den Minister de Universiteit van 1928 nog dezelfde is als die van 1863, in den tijd van Thorbecke. Is er dan, vraagt men, geen voeling tusschen de verschillende afdeelingen van het Ministerie? Is er geen enkele der ambtenaren, die het geheel overziet?

Maar ook binnen de wanden der bureaukamers van de Afdeeling V.H. en M.O. zou de vraag hebben kunnen opkomen: 'Is het wel noodig gebleken, die akte-examen uit 1863 in hun geheelen omvang te laten bestaan? Althans voor het V.H.O.?' Zij is er echter niet gerezen. Het oude art. 69 der wet, is zonder verandering overgenomen als art. 65; '*Ieder* jaar worden door onzen Minister commissiën benoemd, aan welke wordt opgedragen hen te examineeren enz.' -

Tientallen jaren reeds brengen die commissiën verslagen uit aan Z.Exc., d.w.z. aan het Ministerie van Onderwijs. Er zijn er bij, welker bestudeering een Minister van Onderwijs zou hebben kunnen doen twijfelen aan de noodzakelijkheid van althans eenige *ieder jaar* te benoemen commissiën.

Het merkwaardigst zijn de verslagen aangaande de examens voor Staathuishoudkunde en Staatsinrichting. Telken jare worden 9 professoren benoemd om gemiddeld (over de laatste 5 jaren) 134 candidaten te examineeren. Het gemiddeld aantal der geslaagden is 48 per jaar. Hebben de H.B.S.S. zooveel nieuwe leerkrachten per jaar noodig?

Aan alle lycea en H.B.S.S. zijn ongeveer 140 leeraren in genoemde vakken werkzaam. Van hen zijn 75 Mr. Dr. of Drs. De akte-examens zijn dus bestemd om de overige 65 leeraren aan te vullen. Als wij aannemen, dat een leeraar

± 20 jaar in dienst blijft, dan zijn er per jaar noodig ongeveer 3. Neem er voor Indië nog 3 bij, dan worden het 6. Om die zes uit te kiezen worden ieder jaar 9 professoren eenige weken uit hun werk gehaald. Daarvoor betaalt de staat wekenlang reis- en verblijfkosten en vacatiegelden. -

Hierbij zij er op gewezen, dat in Nederland 6 faculteiten der Rechtsgeleerdheid zijn, instituten o.a. voor het verleenen van het recht om onderwijs te geven in staatsinrichting en staathuishoudkunde. En ieder weet, dat er een overvloed van Mrs. in de Rechten is. -

De commissies klagen ieder jaar over de geringe ontwikkeling der candidaten en over de resultaten der examens: ‘Onder de geslaagden waren zeer weinigen, wier examen beter was dan even voldoende’ (Staath. en Statistiek 1927.)

Deze examens hebben eigenlijk met ons middelbaar onderwijs bijna niets meer te maken. De Commissie voor Staatsinrichting 1927 meldt den Minister van Onderwijs: ‘De overgroote meerderheid der candidaten doet dit examen niet om daaraan een bevoegdheid te ontleenen tot het geven van schoolonderwijs, doch ter wille van een aanspraak op een hooger salaris’ (in een of andere administratieve betrekking). In 1928 geeft de Commissie dan ook den wensch te kennen, ‘dat publieke lichamen niet voortgaan met het toekennen van een hooger bezoldiging aan hun ambtenaren, als zij de akte staatsinrichting M.O. bezitten.’ -

Het is na het bovenstaande toch wel duidelijk, dat handhaving van deze akte-examens voor het V.H.O. (Lycea en H.B.S. 5. j.c.) zeker, en voor het M.O. waarschijnlijk geheel overbodig is. -

Er rijst twijfel of zulke verslagen ook behoord hebben tot de stukken, die ‘nauwgezet bestudeerd’ zijn, voordat de ontwerper aan zijn wetsvoorstel begon te werken. -

Merkwaardig zijn ook de verslagen aangaande de akteexamens voor Geschiedenis. Eenige aanhalingen uit die verslagen: ‘Het aantal goede examens bleef betrekkelijk klein. Ook onder de toegelatenen waren er, die nauwelijks in staat mogen worden geacht om vruchtbaar onderwijs in een zoo gewichtig vak als geschiedenis te geven’ (1925).... ‘Een feit is, dat met het toenemen van het aantal candidaten het

peil niet naar evenredigheid is gestegen.' De commissie komt zelfs tot de verzuchting: 'Stroodorschen is nooit een aantrekkelijke bezigheid' (1926). En eindelijk komt in 1928 vrijwel een veroordeeling van het geheele instituut dier examens: 'Opnieuw werd de commissie versterkt in haar overtuiging, dat, de goede candiaten niet te nagesproken, *op deze wijze en langs dezen weg het zeer bezwaarlijk is werkelijk goed onderlegde leerkrachten te kweeken*'. Is dit niet een veroordeeling van het systeem dier akte-examens? Veel vermorste tijd, veel nutteloos uitgegeven geld op de zwaarbelaste onderwijsbegrooting. -

Maar, zal men vragen, waar moeten zonder de akte-examens de leeraren vandaan komen?

Van onze 6 universiteiten! Het schijnt tot de veronderstelde vragers, en waarschijnlijk ook tot ons Ministerie van Onderwijs, nog nooit te zijn doorgedrongen, dat er een categorie van leeraren is, die altijd door de Universiteit is gevormd: die der leeraren in de Oude Talen. En de leeraren in de Natuur- en Scheikunde komen praktisch ook allen van onze Universiteiten, en eenige van Delft. Akte-examens in die vakken voor het V.H.O., in het nieuwe ontwerp weer figureerend zijn in den loop der jaren, evenals die in de staatswetenschappen, volkomen overbodig gebleken. -

Niettegenstaande de sterke vermeerdering der scholen zijn onze Universiteiten in staat gebleken zonder hulp van akteexamens de noodige leeraren te verschaffen voor Oude Talen, Natuur- en Scheikunde. Waarom zou dat na eenige jaren niet mogelijk zijn voor de andere wetenschappelijke vakken gedoceerd bij het V.H.O. (Gymnasium en H.B.S. 5. j.c.)? Door de invoering van het Academisch Statuut in 1922 heeft de Universiteit een reorganisatie ondergaan, voor een groot deel juist met het oog op de opleiding van leeraren.[1)]

1) De vraag, of nu onze philosophische en litteraire faculteiten volkomen zijn uitgerust om de a.s. leeraren ook in paedagogisch en dictaktisch opzicht althans theoretisch voor te bereiden, laat ik rusten. Dit is immers ook een questie van tijd. Als *alle* leeraren voor het V.H.O. aan de Universiteiten worden opgeleid, dan kan het toch niet uitblijven, of bij die faculteiten zal zich meer dan nu, naar beweerd wordt het geval is, het besef verlevendigen, dat zij mede verantwoordelijk zijn voor het V.H.O. in Nederland, zooals de medische faculteit voor de medische praktijk. Hoe kan men dat nu van die faculteiten verwachten, nu meer dan de helft der leeraren langs allerlei andere wegen, buiten de Universiteiten om, tot het V.H.O. worden toegelaten?

Hoeveel leeraren zijn er noodig voor het V.H.O. (Gymn. en H.B.S. 5. j.c.) in de vakken Nederlandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch?
Volgens het Jaarboekje van het Genootschap van Leeraren aan Nederlandsche Gymnasia en van de Algem. Vereeniging van Leeraren bij het M.O. over het jaar 1929 zijn aan Gymnasia, Lycea en H.B.S.S. 5. j.c. in genoemde vakken werkzaam[1)]

Nederlandsch	300[2)]
Geschiedenis	290
Fransch	320
Duitsch	270
Engelsch	250
Totaal	1430

Als de gemiddelde diensttijd gesteld wordt op 20 jaren, dan zijn er per jaar noodig voor Nederlandsch 15, Geschiedenis 15, Fransch 16, Duitsch 14, Engelsch 13. Een totaal van 73. Doen wij er voor ieder der vakken 1/3 d.w.z. ± 5 bij voor Indië en de reserve, dan komen wij op een getal van 98 leeraren, die per jaar ongeveer noodig zijn voor de aanvulling te leveren door 6 litteraire faculteiten. -

Hoe staat het tegenwoordig met de leverantie dier faculteiten?

Dit is alleen na te gaan voor Nederlandsch en Geschiedenis, daar de universitaire studie der moderne talen nog in een overgangsstadium verkeert. In de laatste 5 jaren (1924-1928) werden aan de Openbare Universiteiten en aan de R.K. Universiteit te Nijmegen 73 doctorale examens gedaan in de Nederl. Letteren. Dat wil zeggen per jaar ± 15. -

In diezelfde periode deden aan genoemde Universiteiten

1) De getallen zijn ±, want verscheidene leeraren geven les aan meer dan één school. - De getallen zijn dus eerder te hoog dan te laag. -
2) Dat is ongeveer evenveel als in de Oude Talen.

65 studenten een doctoraal examen in de Geschiedenis.[1] Dat is dus 13 per jaar.

Dat aantal is niet voldoende. De faculteiten leveren ongeveer 3/4 van hetgeen noodig is. Nu is het merkwaardig, dat de philosophische faculteit voor de natuurkunde en de scheikunde, en de litteraire faculteit voor de Oude Talen, voor welke drie vakken practisch geen akte-examens bestaan, wel hun taak ten opzichte van het V.H.O. kunnen vervullen terwijl de litteraire faculteit dat niet kan doen voor die vakken, waarin haar door akte-examens concurrentie wordt aangedaan. Het komt mij voor, dat hier een probleem ligt voor ons Ministerie van Onderwijs tot onderzoek en tot beraming van maatregelen opdat de litteraire faculteit haar taak ten opzichte van het H.V.O. geheel zal kunnen vervullen. - Als de regeering eens de akte-examens voor het V.H.O. geleidelijk afschafte en een deel van het vrijgekomen geld besteedde voor beurzen tot studie van Nederl., Gesch. en Moderne Talen aan een Nederlandsche Universiteit.... wellicht, dat na weinige jaren de stipendia niet meer noodig zouden zijn en het acte-instituut, geboren uit den achterlijken toestand van ons H.O. in 1863, zijn eenigszins verhaaste natuurlijke dood zou sterven.[2]

Of van het Ministerie van Onderwijs dergelijke maatregelen te wachten zijn?

Wij hebben boven reeds gezien, hoe de veranderingen in de Hooger Onderwijswet bij de Afdeeling voor V.H. en M.O. niet bekend schijnen te zijn. - Van die onkunde aangaande het H.O. levert de Mem. v. Toelichting op het wetsontwerp een frappant staaltje.

Volgens het beschouwde wetsontwerp zullen alle akteexamens gesplitst worden in examens A en B, zooals nu voor de moderne talen het geval is. Deze maatregel komt ook voor in het ontwerp- De Visser. Volgens dit ontwerp zouden die

1) De cijfers zijn aan den lagen kant, want de examens der Vrije Universiteit konden niet meegeteld worden, omdat zij in het Verslag niet duidelijk te vinden waren.
2) Men zegt, dat er tegenwoordig overvloed van leeraren is, behalve voor Oude Talen en voor Duitsch. Welk een geschikt moment, om de akteexamens een tijd lang te schorsen en het geld voor bovenaangeduid doel te gebruiken!

B.-examens worden afgenomen door de faculteiten. D.w.z. vooral door de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Immers, zooals wij gezien hebben, de hoogere akte-examens voor de natuur- en scheikunde zijn overbodig gebleken en komen bijna niet voor. - Deze bepaling is door minister Waszink niet overgenomen o.a. met de volgende argumentatie: 'De minister acht het.... tegen over de voor de hier bedoelde vakken aangewezen hoogleeraren ook niet billijk hun taak te verzwaren, door hen naast de Universitaire examens, ook met dit deel der akte-examens te belasten'.[1)] De taak der universiteit is in hoofdzaak: 'het vormen en voorbereiden tot het bekleeden van een maatschappelijke betrekking, waarvoor een wetenschappelijke opleiding wordt vereischt'. (vgl. art. 1 der Wet op het H.O.) Voor de litteraire faculteit wil dat zeggen: de vorming en opleiding van leeraren bij het V.H.O. Zonder de gymnasia en de H.B.S.S. zou het bestaan van een litt. fac. bijna geen zin hebben.

Nu weet ieder, die eenigszins met het universitaire leven bekend is, (al is hij maar één jaar student geweest, pedel of concierge), dat de hoogleeraren der theologische en der litteraire faculteiten verreweg het minst bezwaard zijn met het afnemen van examens. -

Wil men cijfers?

Aan de universiteit te Groningen was in 1928 het aantal geslaagden voor de candidaats- en doctorale examens in de faculteit der Rechtsgeleerdheid 38, der Geneeskunde 76, der Wis- en Natuurkunde 59, der Letteren en Wijsbegeerte 30.

Voor Leiden waren in datzelfde jaar de cijfers: Rechtsgeleerdheid 334, Geneeskunde 196, Wis- en Natuurk. 111, Letteren en Wijsbegeerte 40.

En hoevelen slaagden in 1927 voor de B.-examens? Engelsch 7, Fransch 12, Duitsch 6. Samen 25. Gesteld voor Nederlandsch en Geschiedenis bestonden ook B.-examens, dan was het aantal geslaagden misschien ook 25. Dat maakte dan samen voor 6 faculteiten 50 examens meer!

1) N.B. Een deel der hoogleeraren *is* belast met die examens, maar buiten den universitairen werkkring. - Indien de examens door de faculteiten zouden worden afgenomen, zou het voor die hoogleeraren een besparing van tijd zijn! -

Zelfs, indien men niet alleen rekent met de geslaagden, maar met hen, die zich aanmelden, dan zouden de hoogleeraren van iedere litt. faculteit, bezwaard met ± 30 examens meer dan nu het geval is[1)], door hun collega's der andere faculteiten benijd blijven wegens hun geringe examenlast.

Is men aan het Ministerie van Onderwijs zoo vreemdeling in het eigen Jeruzalem?

Evenmin als de Minister van zijn voorganger heeft overgenomen de bepaling, ‘welke het afnemen der hoogere akte van bekwaamheid (B.-akte) opdroeg aan de onderscheidene universiteitsfaculteiten’, heeft hij opgenomen ‘de bepaling, strekkende om van aanstaande leeraren het bezit van een getuigschrift te eischen, waaruit blijkt, dat zij tot het geven van onderwijs paedagogisch zijn voorbereid.’

Wel wordt het wenschelijk geacht, dat de meeste (waarom niet alle?) aanstaande leeraren voor hun toekomstig werk ook paedagogisch worden voorbereid en dat zij worden onderwezen in de methodiek en didaktiek van hun vak. Echter ‘stuit het wettelijk verplicht stellen van het bezit van bedoeld getuigschrift op praktische bezwaren, die er o.a. toe zouden leiden, dat voortdurend ontheffing van de verplichting zou moeten worden verleend.’

Welke zijn die bezwaren?

1ste. Deze paedagogische voorbereiding der leeraren voor het bijzonder onderwijs zou niet kunnen geregeld worden door een algemeenen maatregel van bestuur.

De beteekenis van dit bezwaar ontgaat ons. Kunnen van regeeringswege geen normen gesteld worden voor de kennis van de voornaamste psychologische en paedagogische begrippen? Kan niet van ieder aanstaand leeraar geëischt worden, dat hij aan een bijzondere of openbare universiteit op de hoogte zij gebracht van de problemen der doelstelling van

1) Om twee redenen is dit getal veel te hoog getaxeerd. 1° Wij hebben boven aangetoond, dat er per jaar niet 180 maar slechts ± 100 leeraren voor genoemde vakken noodig zijn. 2° De hoogleeraren zouden, indien het percentage der geslaagden door gebrekkige vooropleiding zoo klein bleef als nu het geval is, spoedig bij de regeering aandringen op strengere eischen voor de algemeene ontwikkeling, op dat niet hun tijd door ‘stroodorschen’, en dan nog wel onbezoldigd, zou worden in beslag genomen.

het V.H.O. en dus van de daaruit volgende voor de verschillende vakken toe te passen methodiek? En of hij vervolgens na eenigen tijd als hulpkracht zich praktisch geoefend heeft aan een bijzondere of een openbare school om zijn getuigschrift te verkrijgen, zal toch geen onderscheid behoeven te maken? -

2e. De praktijk der benoemingen geeft bezwaren.

'Hoe te handelen, wanneer plotseling een tijdelijk leeraar moet aangesteld worden, waarbij allicht een gegadigde met paedagogische voorbereiding niet beschikbaar zal zijn? En laat men voor tijdelijke aanstellingen den eisch van een getuigschrift vallen, gaat het dan aan den tijdelijk benoemde, wanneer hij overigens goed voldoet, te ontslaan?'

De Minister ziet bezwaren, waar zij in de praktijk niet behoeven te zijn. Als den a.s. leeraar bij zijn doctoraal examen, waaraan onderwijsbevoegdheid ontleend wordt, eenige algemeene kennis van psychologie, methodiek en paedagogiek gevraagd wordt, dan kan hem na zoo'n doctoraal examen het recht gegeven worden naar een tijdelijke leeraarsbetrekking te dingen. In die periode van tijdelijke werkzaamheid, dus als hulpleeraar, kan hij dan zijn getuigschrift als leeraar verwerven, en het recht om vast te worden aangesteld. -

Bovendien ligt het toch op den weg van den Minister van Onderwijs te zorgen, dat ook voor het leeraarsambt in den regel volledig bevoegde gegadigden, zelfs voor tijdelijke betrekkingen, aanwezig zijn, zooals voor het Lager Onderwijs, voor juridische, medische, technische diensten het geval is. Als dat bij het V.H.O. niet regel is, dan heeft dat onderwijs altijd, waarschijnlijk door gebrekkige overheidszorg, in een uitzonderingspositie verkeerd. Men rekent er bij de wettelijke regeling van een tak van dienst toch niet op, dat hij voortdurend in een toestand van malaise zal blijven verkeeren? Of doet men dat bij Onderwijs wel, omdat men er aan gewoon is geraakt?

3e. 'Ook komen er aan elk der scholen soorten vakken voor met een gering aantal lesuren. Verschillende juristen onderwijzen aan een H.B.S. de staatswetenschappen, accountants handelswetenschappen. Zullen deze voortaan geweerd moeten worden?' Aldus de Toelichting.

Dit is nu een typisch bezwaar van ons Ministerie van On-

derwijs. En het is ook typeerend, dat het Ministerie het probleem, dat achter dit bezwaar schuilt, niet ziet. Het probleem n.l. of het wenschelijk is, dat een jurist of accountant, wiens dagelijksch werk elders ligt, per week eenige malen er uitbreekt, om als nevenbaantje eenige uren les te gaan geven, en dan zijn eigenlijk werk weer te hervatten.

Als het den Minister ernst was met zijn bewering, dat 'hij voor niemand wenscht onder te doen in het besef der wenschelijkheid voor de meeste (waarom niet alle leeraren?) dat zij voor hun toekomstig werk ook paedagogisch worden voorbereid', dan zou hij nooit met bovengenoemd bezwaar voor den dag zijn gekomen. Dan zou hij integendeel hem die dit bezwaar mocht opperen, er op gewezen hebben, dat dergelijke gevallen tot de groote uitzonderingen zouden gaan behooren, of zelfs op den duur geheel verdwijnen. Immers het Academisch Statuut maakt het mogelijk aanstaande leeraren in Geschiedenis of Aardrijkskunde ook onderwijsbevoegdheid te doen verkrijgen in staatsinrichting en oeconomie. - Intusschen, er is boven reeds op gewezen, dat dit nieuwe Acad. Statuut en deszelfs bedoeling den Minister voor de praktijk van het V.H.O. niet bekend schijnt te zijn.[1)]

Gaat men uit van de opvatting, dat een leeraar zich geheel wijdt aan de school, waaraan hij verbonden is; dat hij al naar 't valt voor eenzelfde bezoldiging 20 of 26 uren les geeft; dat hij zoo noodig, als de school het eischt, ook buiten de uren van den lesrooster beschikbaar is; dat hij niet alleen tracht zijn speciaal vak eenigszins te beheerschen, maar ook zich met didaktische en paedagogische problemen, die de omgang met de jeugd hem dagelijks opleveren, bezig houdt; - gaat men uit van de opvatting dus, dat leeraar-zijn meer is, althans behoort te zijn, dan voor de klasse staan om te doceeren, dat het den geheelen mensch eischt - dan zal de wetgever er voor zorgen, dat enkele lesuren, door buitenstaan-

1) Wat de handelswetenschappen betreft, zou de toestand van die enkele uren bij het V.H.O. (in de handelsschool) en bij het M.O. voor Meisjes blijven bestaan. Maar het is juist de vraag, of deze technische vakken bij die laatste school thuis hooren, en of de handesschool bij het V.H.O. moet worden ingedeeld. Dat hangt af van de omschrijving van het doel der scholen. Maar die omschrijving acht de Minister nu eenmaal van geen nut!

ders gegeven, slechts bij uitzondering als tijdelijke maatregel voorkomen. -

Gaat hij echter uit van de gedachte, dat een leeraar een distributeur van kennis is in een of ander vak, die men per uur betaalt, desnoods 30 uur per week les laat geven, en als zijn aantal uren aan één school de 30 niet nadert, van de eene school naar de andere zendt als een commis-voyageur, die zijn waar aan den man moet brengen, dan past in die opvatting ook, dat men het uitzonderingsgeval der leeraren voor enkele lessen een bezwaar acht voor een regeling van de ook door den Minister zoo wenschelijk geachte paedagogische en didaktische opleiding van den leeraar. -

4e. 'Het onderwijs kent tal van ingenieurs en oud-officieren, die voortreffelijke leeraren zijn gebleken. Zal het gewenscht zijn deze mogelijkheid geheel af te snijden?' zoo vraagt de Minister. M.a.w. moet men aan de groote massa der leeraren een speciale opleiding voor hun ambt onthouden, omdat menschen met een speciale, gansch anders gerichte opleiding, op grond van een averechtsche wetsuitlegging,[1)] wel eens leeraar worden?

Er zouden nog meer beschouwingen te houden zijn naar aanleiding van het wetsontwerp. Men zou kunnen vragen, of het wenschelijk is, zonder eenige toelichting, het dure en ondoelmatige instituut der 'deskundigen', dat in zijn huidige samenstelling voor ons middelbaar onderwijs niet zonder beleediging is, zoo als het is te laten voortbestaan. Ook vraagt men zich af, of er geen andere weg is om dat instituut voor 's Rijks kas minder bezwarend te maken, dan door aan de ouders der eind-examinandi een belasting van *f* 50.000 op te leggen.

Maar het is genoeg.

Uit het besprokene blijkt duidelijk, dat er weinig kans bestaat, dat van ons Ministerie van Onderwijs in zijn tegenwoordige samenstelling een regeling van het Voorbereidend Hooger en van het Middelbaar Onderwijs te wachten is, die niet aan een verlammende kritiek uit de onderwijskringen zal bloot staan. -

1) Zie De Gids 1923, 2, p. 297/8.

Zijn er aan dat ministerie ambtenaren verbonden uit de praktijk van het onderwijs en met belangstelling voor onderwijsproblemen, zooals er bij Waterstaat ingenieurs, bij Defensie officieren, bij Financiën ontvangers werkzaam zijn?

Indien niet - dan staat het te vreezen, dat het gesukkel nog jaren zal duren.

Groningen.

J. AALBERS.

Roomsche en Fascistische staatsbeschouwing.

Tot een der merkwaardigste feiten in den ontwikkelingsgang van het koninkrijk Italië sinds de grondvesting van het fascistische regime aldaar in October 1922, behoort ongetwijfeld de totstandkoming van het zoogenoemde Lateraanverdrag en het daarbij behoorend accoord tusschen Italië en den Heiligen Stoel, tot doel hebbende de Romeinsche quaestie op te lossen. Opmerkelijk is hierbij ook, dat de onderhandelingen, in Augustus 1926 op verzoek van Mussolini begonnen en aanvankelijk gevoerd tusschen prof. Pacelli en den italiaanschen staatsraad Barone, tot op Januari 1929 volkomen geheim gebleven zijn. Het voorstadium werd op 11 Februari 1929 afgesloten, doordat op dien dag de onderteekening plaats vond van de op het verdrag betrekking hebbende documenten in de 'Sala Papale' van het Lateraansch paleis door Mussolini en kardinaal Gasparri. De wet, waarbij het verdrag met de vier annexen en het concordaat werd goedgekeurd, is op 14 Mei 1929 in de italiaansche Kamer aangenomen, terwijl de uitwisseling der ratificaties ongeveer een maand later geschiedde.

In den tijd, volgende op de beide redevoeringen, door Mussolini in Kamer en Senaat gehouden ter gelegenheid van de debatten over het verdrag in begin Mei 1929, heeft de paus meermalen, vaak op zeer scherpe wijze, zijne ontstemming te kennen gegeven over de manier, waarop de italiaansche minister-president zich daarbij uitliet o.m. over het ontstaan van het christendom, de opvoeding der jeugd, de in den staat verleende gewetensvrijheid en de souvereiniteit van den staat in verband met die der kerk. Vooral de brief, die de

'Osservatore Romano' - naar men weet het orgaan van het Vaticaan - op 5 Juni 1929 publiceerde en die door den paus aan kardinaal Gasparri werd geschreven, geeft in krachtige taal uiting aan bovengenoemde ontstemming en formuleert scherp de bezwaren, die in de kringen van het Vaticaan gevoeld worden tegen Mussolini's opvattingen omtrent de genoemde onderwerpen. De paus protesteert in dezen brief, behalve tegen de gemelde uitlatingen van Mussolini, die hij kettersch en meer dan kettersch noemt, mede tegen het feit, dat de katholieken in Italië niet gedwongen zullen worden een kerkelijk huwelijk te sluiten, waartegenover gesteld wordt, dat ieder katholiek onmiddellijk geëxcommuniceerd zal worden, zoo hij alleen een burgerlijk huwelijk sluit; tenslotte geeft hij zijn ongenoegen erover te kennen, dat de geestelijken, die de kerk verlieten om zich in staatsdienst te begeven, niet uit hun functie zullen worden ontzet.

In het midden latende of de pauselijke ontstemming al dan niet als terecht moet worden aangemerkt, kunnen wij in ieder geval het merkwaardige verschijnsel constateeren, dat nog vóór het verdrag, dat de Romeinsche quaestie moest oplossen, geratificeerd was, een dergelijke, zoozeer vijandige toon tusschen de hooge contracteerende partijen ontstaan was.

Is voor dit verschijnsel eene verklaring te vinden, en - zoo ja - op welke wijze? Deze vragen vormen het onderwerp van de hier volgende, uit hun aard slechts vluchtige beschouwingen.

Direct moge worden vooropgesteld, dat de verklaring van het genoemde verschijnsel m.i. hare oplossing zal moeten vinden in het fundamenteele verschil, dat te constateeren valt tusschen de roomsch-katholieke en de huidige fascistische opvatting, omtrent doel en wezen van den staat.

Bezien wij de roomsche staatsbeschouwing het eerst.

De grondslag van elke opvatting over doel en wezen van den staat, wordt gevormd door onze wijsgeerige levens- en wereldbeschouwing, zooals er tenslotte ook geen menschelijke daad is, die niet - bewust of onbewust - hierin haar stimulans vindt.

De groote theologen en moraal-philosophen der roomsch-katholieke kerk in de middeleeuwen, hebben de grondslagen gelegd,

waaraan nog heden de roomschen zich op het gebied van staats- en maatschappijleer oriënteeren; de grootste onder hen is ongetwijfeld Sint Thomas van Aquino, de 'doctor angelicus', die, levende in eene bloeiperiode der scholastiek, zijn leven wijdde aan de grondvesting van het philosophisch systeem, dat zich ten doel stelde de wijsbegeerte van Aristoteles in overeenstemming te brengen met de kerkleer, liever: de leer der kerk wijsgeerig te grondvesten. Achter de r.k. staatsopvatting staat alzoo in wezen de aristotelischthomistische philosophie, waarvan het karakteristieke hierin gelegen is, dat er eene synthese tot stand gebracht wordt tusschen de verschillende levenstegenstellingen, die in eene bepaalde rangorde geschikt worden; er is het rijk der natuur, waarboven staat het 'rijk der genade', beide echter evenzeer onderworpen aan de eeuwige wetten Gods. Alle levensvormen hebben van nature recht van bestaan, zijn echter - zooals wij ze uit onze aardsche ervaring kennen - nog in ontwikkeling; hun uiteindelijke doeleinden wortelen alle in den scheppingswil van God. Hun wordt tevens een bepaalde plaats gegeven in de orde der aardsche bestaansvormen, die eene hoogere waarde hebben naar mate zich in hun wezen en doeleinden Gods wezen meer weerspiegelt.

Met doel en wezen hangt weer ten nauwste samen de waarde der verschillende wegen en middelen, die de bestaansvormen tot hun volle ontwikkeling kunnen voeren. In de boven aangeduide rangorde staat de mensch het hoogst; in hem treffen wij aan een mikrokosmos, aan hem zijn alle andere levensvormen onderworpen; hij is 'animal rationale', zoowel als 'animal sociale'. 's Menschen aardsche taak bestaat in de ontwikkeling zijner persoonlijkheid als redelijk wezen en als gemeenschapswezen; zijn uiteindelijk doel is echter om eenmaal den uitbloei zijner zedelijkheid te genieten in eeuwige gelukzaligheid. Dit laatste doel reikt dus uit boven zijn 'aardsche' leven, dat slechts middel kan zijn om hem tot deze gelukzaligheid waardig te maken.

De natuur-wettelijke plicht om te leven volgens de algemeene wetten der ethica, alle krachten der persoonlijkheid tot hoogste ontwikkeling te brengen, kan de mensch slechts vervullen in samenleving met anderen. De 'vis socialis'

voert den mensch tot gemeenschappen, waarvan er ontelbaar vele zijn, verdeeld in ‘vrije’ en ‘natuurlijke’ gemeenschappen. Tot de laatste groep behooren eerstens het huisgezin, voorts de maatschappij of volksgemeenschap, opgebouwd uit de cellen der huisgezinnen. Afgezien van de kerk, is de volksgemeenschap de hoogste vorm van menschelijk gemeenschapsleven, eene ‘societas perfecta’, niet een willekeurig menschenwerk, doch natuurnoodwendig volgende uit en gegeven met de menschelijke natuur.

Onder de menschen heerscht ongelijkheid, in ontwikkeling, in beschaving, in geboorte, geestesgaven, in uiterlijke omstandigheden, hoezeer elk individu ook principieel gelijk is aan den ander in zijn aard van redelijk wezen en in zijn zedelijken plicht om zich de eeuwige gelukzaligheid waardig te maken. Bij de aaneensluiting der individuen, zoo ongelijk in de concrete levensomstandigheden, tot de organisatie der volksgemeenschap, is dus primair het doel om door dezen hoogsten vorm van gemeenschapsleven den mensch in staat te stellen zijn zedelijke taak ten beste te vervullen, terwijl de taak der maatschappij bestaat in het scheppen van de hiervoor meest gunstige voorwaarden. Daartoe is leiding noodig, als in elke gemeenschap met een bepaald omschreven doel, en deze leiding heeft noodzakelijkerwijze - door de vaak tegenstrijdige belangen en inzichten der individuen en derzelver ego-centriciteit - gezag noodig om de eenheid van handelen bij de bestaande tegenstrijdigheid, in het uiterste geval ‘corporaliter’, te verzekeren.

Gaan wij de vraag voorbij of er een kenmerkend onderscheid gemaakt moet worden tusschen staat en maatschappij, en definieeren wij den staat als den met gezag toegerusten vertegenwoordiger der volksgemeenschap. Dit gezag is wederom natuurnoodzakelijk gegeven met de menschelijke natuur door den scheppingswil Gods, is dus van goddelijken oorsprong, waaruit direct volgt, dat men voor dit gezag en den tijdelijken drager daarvan eerbied moet hebben.

Bovendien staat uit het bovenstaande vast, dat den staat en deszelfs gezag nooit meer of grootere beteekenis kan worden toegekend dan aan de volksgemeenschap zelf ten deel valt; en de beteekenis der volksgemeenschap - wij zagen

het boven - is hierin gelegen, dat in en door haar organisatievorm de mensch zijn redelijke en zedelijke levenstaak het beste kan volbrengen. Deze taak is het zich voorbereiden op, het zich waardig maken tot de eeuwige gelukzaligheid, die immers 's menschen eindbestemming is, reden tevens van zijn geheele levensbestaan.

De staat ontleent dus in laatste instantie zijn bestaansgrond aan het individu, is middel, geen doel; het individu is primair, de staat secundair.

Uit vorenstaande beschouwingen vloeit reeds noodwendig voort, dat van eene onderworpenheid van de kerk aan den staat geene sprake zal kunnen zijn; integendeel is er, althans behoort er te zijn, eene - hoewel indirecte - onderworpenheid van den staat aan de kerk, die evenzeer als de staat is eene ‘societas perfecta’, doch van hooger orde, in wezen zich richtende naar de eeuwigheid. Weliswaar hebben staat en kerk een eigen, afgebakend terrein van werkzaamheid, doch hun gezag is over dezelfde menschen; in de z.g. ‘res mixtae’, aangelegenheden, welke onder de jurisdictie van beiden vallen, heeft de kerk het beslissende woord. En hoe vele, of liever: hoe weinige aangelegenheden zijn in het wezen der zaak zuiver van politieken aard, vallende dus onder de beslissende jurisdictie van den staat?

Thomas van Aquino geeft in zijn beroemde werk ‘De Regimine Principum’ de verhouding in eene vergelijking aardig aan, waar hij zegt, dat ‘de stuurman, die zijn schip naar de haven voeren moet, den scheepsbouwer vermag te bevelen wat voor een schip hij maken moet.’ De aardsche Koning, drager van het staatsgezag, staat dus onder den waren Koning: Jesus, wiens plaatsvervanger hier op aarde de paus van Rome is.

Bovenstaande beschouwingen - ik zeide het reeds - vinden hun oorsprong in de grondslagen, voornamelijk gelegd door Thomas van Aquino; principieel zijn zij sindsdien niet veranderd. De theologen en wijsgeeren der kerk na de middeleeuwen tot op onzen tijd, alsmede de encyclieken der pausen, vooral die van den genialen Leo XIII, orienteeren zich op dit punt nog altijd aan den doctor angelicus.

Wij hebben gezien hoe de roomsche kerk begrippen als staat, maatschappij, kerk, individu en hun onderlinge verhoudingen globaal genomen opvat.

Hoe verhoudt zich nu het Fascisme tot deze verschijnselen?

Prealabele vraag hierbij is: Bestaat er eene bepaald omlijnde, algemeen als zoodanig erkende levens- en wereldbeschouwing, die men als uitgesproken 'fascistisch' zal kunnen bestempelen, en in welker raam vanzelve duidelijk is welke beteekenis daarin meer in het bizonder aan den staat moet worden toegekend?

Als bij elke jonge, geestelijke beweging van eenigen omvang in de wereldgeschiedenis, is ook hierbij de daad voorafgegaan aan de gedachte; het Fascisme, als belangwekkende cultuurbeweging van onzen tijd, is langzamerhand, na reeds zeven jaren van onafgebroken bewind, in het stadium gekomen, dat het door zijn incubatietijdperk is heengegroeid, en het heeft allen schijn, dat het, althans binnen afzienbaren tijd, in Italië vasten grond onder de voeten heeft gekregen. Met deze consolidatie is gepaard gegaan eene diepere bezinning op eigen beginselen en na de eerste jaren van louter actieven, meest intuitieven opbouw, hebben thans enkele der besten onder de fascisten zich ertoe gezet om de algemeene grondslagen hunner beweging theoretisch nader uit te werken en te analyseeren.

Wie zich wil oriënteeren omtrent de vraag uit welke bewegingen en als reactie waarop het Fascisme ontstaan is, neme het uitstekend gedocumenteerde boek van Dr. J.F. Otten ter hand, waarin bijkans al het materiaal vanaf het begin tot op 1928 op zeer kundige wijze is verwerkt. Dr. Otten definieert het Fascisme als 'het geheel van alzijdige nationale staatkunde, dat de grootheid van Italië als hoogste doel heeft'.

Het is altijd uiterst moeilijk, zoo niet ondoenlijk, eene jonge, nog groeiende beweging in hare essentieele waarde te treffen; de heer Otten stelt dit zelf voorop en zal de eerste zijn om zijne definitie niet als de eenig-juiste te beschouwen. Nochtans geven zijne woorden eene vingerwijziging.

Tot nu toe is er in Italië eigenlijk nog geen bepaald standaardwerk verschenen, dat eene uitgewerkte fascistische

staatsbeschouwing bevat, die algemeen als zoodanig wordt erkend en aanvaard; toch kunnen wij langzamerhand uit de verschillende geschriften op dit gebied enkele meer vaste omtrekken waarnemen van wat men den 'fascistischen staat' zal moeten noemen.

Elke leer omtrent doel en wezen van den staat wordt voor een belangrijk deel beheerscht door de verhouding van het enkele individu tegenover de gemeenschap. Prof. Gentile, die als philosoof en staats-theoreticus van den eersten rang op de algemeene denkrichting van het italiaansche volk een grooten invloed oefent, verwerpt in zijne verschillende werken ten eenenmale de theorie van het individualisme, vrucht van de Renaissance en der Hervorming; de fout dezer groote geestelijke bewegingen is, naar zijne overtuiging, het opsluiten der persoonlijkheid in zich-zelf, erkennende en opeischende de absolute waarde van de persoonlijkheid op zich zelf, zonder de hem omringende wereld daarbij voldoende in aanmerking te nemen. Tegenover dit individualisme stelt Gentile de opvattingen van den zeventiende-eeuwschen hoogleeraar en wijsgeer Vico, die, ten deel mede beïnvloed door de werken van Macchiavelli, den nadruk legde op de sociale natuur van den mensch, die slechts dan zijn juiste ontwikkelingslijn zal kunnen volgen, wanneer hij zichzelven ziet niet als afgescheiden individu, doch als lid eener hoogere gemeenschap; Vico keert zich vooral tegen de theorieën van het Natuurrecht.

Gentile trekt dan een lijn over Cuoco en Mazzini naar het Fascisme, dat hij als eene ethische wederopleving ziet van het Risorgimento; hij construeert dan den 'stato etico', die, verre van te zijn de loutere optelsom der afzonderlijke individuen, integendeel zelve eene moreele persoonlijkheid bezit, als het ware uitgeheven boven de hem toevallig samenstellende individuen. Deze ethische staat valt samen met de persoonlijkheid van het individu, zooals dit, ontdaan van zijne particuliere, veelal ego-centrische belangen, het beste van zichzelven in den staat dynamisch realiseert.

De staat vindt alleen in zichzelf zijne grenzen en heeft geheel eigen doeleinden en middelen om deze te bereiken; hij is de souvereine staat, kan geene andere machten naast of boven zich dulden en realiseert zich op zijn beurt in het moreel

bewustzijn van het individu, zooals dit het beste in zich in den staat verwezenlijkt.

Dit noemt Gentile dan den waarlijk ‘fascistischen’ staat.

Alfredo Rocco, de tegenwoordige minister van Justitie in Italië, stelt in zijne beschouwingen over het wezen van den staat veel scherper de onderworpenheid van het individu aan den staat; hij bestrijdt eveneens het staatkundig individualisme, dat tot voor kort gansch het politieke denken in Europa dermate heeft beheerscht, dat men zich eigenlijk de wereld daarzonder niet meer kon voorstellen. Liberalisme, democratie en socialisme ziet hij als even zoovele uitvloeisels van dit individualisme, in tactiek verschillend, in oorsprong en basis gelijk. Hij noemt de sociale en staatkundige opvattingen dezer theorieën ‘mechanisch’ of ‘atomistisch’: de maatschappij is gelijk aan een meervoudsvorm, t.w. de som der haar op een gegeven moment samenstellende individuen. De doeleinden der maatschappij moeten in laatste instantie identiek zijn aan de doeleinden der individueele leden; genoemde theorieën verschillen van elkaar slechts in de keuze der te volgen methoden, niet in hun grondbeginselen.

Rocco stelt daartegenover den fascistischen staat, waarin de maatschappij doel, het individu middel is om dit doel te bereiken. Liberalen, democraten en socialisten spreken van de rechten van het individu en de plichten van den staat, het Fascisme daarentegen van de plichten van het individu tegenover de rechten van den staat. ‘De achttiende eeuw - zegt Rocco ergens - heeft het individu van den staat bevrijd, de twintigste eeuw zal op haar beurt den staat van het individu bevrijden’. De maatschappij bedient zich in deze opvatting van het individu om haar eigen doeleinden te verwezenlijken. Aan den individueelen plicht om zich aan den staat te onderwerpen, ontleent Rocco de ethische waarde van het Fascisme.

Ook Rocco, al bouwt hij den fascistischen staat niet op dezelfde wijze op als Gentile zijn ‘stato etico’, stelt zich op het standpunt van de absolute staatssouvereiniteit, waarbij de staat, doel in zichzelven, op alle levensgebieden zijn taak te vervullen heeft; hij heeft zijn taak op economisch terrein, moet de tegenstelling tusschen kapitaal en arbeid in eene

hoogere eenheid oplossen. De staat heeft zijn eigen moraal, zijn godsdienst, om een woord van Mussolini te gebruiken: ‘Alles in, niets buiten den staat’.

Deze leer is niet nieuw, en als voorbeeld ware een uitspraak van een der meest bekende duitsche staatsrechtsgeleerden van de tweede helft der negentiende eeuw aan te halen, voorstander van de leer der absolute staatssouvereiniteit, die het staatsgezag noemt: ‘unabhängig, unwiderstehlich, heilig, ewig, onteilbar, unverantwortlich, inappellabel’.

Hierin herkent men gemakkelijk fascistische klanken.

In het bovenstaande werden de beschouwingen van twee der invloedrijkste fascistische staatsrechtsgeleerden geschetst en bij beiden treffen wij aan de sterk geprononceerde gedachte der meest absolute staatssouvereiniteit, die bij alle fascistische schrijvers in meer of mindere mate terugkeert.

De hoofdgedachte van de fascistische staatsleer, zooals deze zich vooralsnog krachtig naar voren dringt, is dus kort gezegd deze: de staat is er niet ten behoeve van het individu, doch het individu is er ten behoeve van den staat.

Is het noodig, nadat de roomsche en de fascistische staatsopvatting ieder afzonderlijk in het voorgaande werden weergegeven, nog uitvoerig uiteen te zetten dat en in hoeverre deze opvattingen elkander contrariéeren?

Wij zagen, dat de roomsche den staat en diens gezag ziet als een middel, hoezeer ook een noodzakelijk middel, hetwelk bestaat louter ter wille van de persoonlijkheid van den individueelen mensch, wiens laatste doel is de eeuwige gelukzaligheid. De staat kan hem bij het bereiken van dit doel behulpzaam zijn, de kerk, als noodzakelijke eeuwigheidsschakel, neemt in het scheppingsplan een veel hooger plaats in.

In de fascistische staatsopvatting wordt de kerk verlaagd tot staatskerk, de godsdienst wordt tot staatsgodsdienst; aan het belang van den staat is al het andere onderworpen.

Is het wonder, dat bij deze verschillende beschouwingswijzen wrijvingen ontstaan en booze woorden worden gesproken als geschiedde bij het ontstaan van het Lateraanverdrag? En is de voorspelling gewaagd, dat, bij bestendiging der fascistische opvattingen, in de toekomst dergelijke wrijvingen zich zullen herhalen?

De vraag is gewettigd wat hiervan het eind zal zijn.

De fascisten zien in het tegenwoordig Italië gaarne en bij voorkeur de erfgenaam van het romeinsche imperium; door den magischen glans en de machtige traditie van Rome verkreeg het christendom ook eerst zijne groote beteekenis, zooals Mussolini bij de bespreking van het verdrag in de Kamer zeide; anders ware het eene kleine en onbelangrijke secte gebleven, wier beteekenis zich tot Palestina zou hebben beperkt.

De italiaansch-fascistische staat, zich in zijn almacht kwijtende van zijn taak op het gebied der religie, heeft genadiglijk den roomsch-katholieken godsdienst als staatsreligie aangenomen, daarbij zich onvoldoende rekenschap gevende van het m.i. onbetwistbare feit, dat met deze keuze tegelijkertijd het paard van Troje werd binnengehaald. In eene degradatie tot staatskerk kan en zal de roomsche kerk op den duur niet berusten: de aard van haar beginsel en de lessen der historie wijzen dit uit.

En Mussolini, de schepper en tot nu toe - hoezeer hij ook tracht het fascistisch systeem van zijne eigene persoonlijkheid los te maken - de kurk, waarop het Fascisme drijft, hij is waarlijk de moderne wederopleving zelve van den romeinschen Imperator, die evenzeer den godsdienst in dienst stelde van den staat. De bladen melden thans, dat hij zich tot den roomschen godsdienst heeft bekeerd, zijn huwelijk schijnt reeds kerkelijk gewijd, hij-zelf een geregeld bezoeker van de mis. Zou het inderdaad een teeken zijn, dat deze krachtmensch en buitengewoon handig politicus, tevoren libre-penseur, langzamerhand bezig is terug te keeren van de ‘dwaalwegen’ zijner huidige staatkundige opvattingen om een goed en gehoorzaam zoon der Moeder Kerk te worden?

Ik zou het niet gaarne durven onderschrijven, met hoeveel aandrang de roomsche bladen het ons ook willen doen gelooven.

Voorspellingen op dit gebied zijn precair, doch als zeker mag worden aangenomen, dat beide partijen, zoowel de paus als Mussolini, uitstekend wisten wat zij deden en ieder op zijne wijze in het gesloten Lateraanverdrag een voordeel zien. Dat het tenslotte een compromis is en als zoodanig

geen der partijen algeheele voldoening geeft, mag wel als vaststaand worden aangenomen; heeft de paus niet naar aanleiding van het verdrag met nadruk medegedeeld, dat hij desnoods met den duivel zelven zoude hebben onderhandeld, zoo het slechts ware om een grooter kwaad af te wenden?

Het zal eenvoudig van de omstandigheden afhangen wie van hen, bij een eventueel in de toekomst volgend compromis, de meeste troeven in handen houdt.

Wij mogen met belangstelling de verdere ontwikkeling van het in bovenstaande beschouwingen aangeduide probleem afwachten.

AMSTERDAM, X - '29
C. BINNERTS

Engelands economische positie bij een mogelijken oorlog met de Vereenigde Staten van Amerika.

De tijd, dat een oorlog een aangelegenheid was van een enkele klasse is lang voorbij. Reeds met het opkomen der militielegers greep een oorlog diep in het volksleven in, maar nooit nog voelde men zoo juist, dat geen legers, maar volken met elkander streden als tijdens den wereldoorlog. Het physiek en psychisch uithoudingsvermogen van de millioenen mannen en vrouwen achter het front is een minstens even belangrijke factor als de technische uitrusting van het leger en het moreel der troepen.

Tot de nederlaag van Duitschland heeft dan ook de economische ontreddering ten gevolge van de hongerblockade minstens evenveel bijgedragen als het overwicht van de Amerikaansche troepen op het westelijk Front.

Hieruit volgt, dat de economische positie van een land van groot gewicht is voor zijn mogelijke verdediging.

Het merkwaardige is nu, dat in geen enkel land in 1914 de economische weerstand georganiseerd was. Wat dit betreft, stond Duitschland er even hulpeloos voor als Engeland of Frankrijk.

Na 1918 is men allerwege begonnen met den economischen weerstand te vergrooten. Reeds in 1923 schreef Generaal Serrigny in de Revue des Deux Mondes een artikel, waarin hij wees op de noodzakelijkheid den grondstoffentoevoer voor Frankrijk te verzekeren; en het heele streven van Engeland het ‘Imperium’ tot een ‘zelfgenoegzame wereld’ te maken moet ook worden opgevat als een poging zich voor tijden

van oorlog onafhankelijk te maken. Vooral voor Engeland is dit noodzakelijk, want de Duikbootenoorlog heeft wel bewezen, waar de zwakke zijde van het machtige wereldrijk ligt. Het afsnijden van Engeland van het wereldverkeer was in Napoleons tijd een middel om de Engelschen gevoelig in hun portemonnaie te treffen, thans is het meest elementaire leven in Engeland niet meer mogelijk zonder een uitgebreiden buitenlandschen handel.

De oorzaak hiervan is, dat Engeland sinds den Napoleontischen tijd een land is geworden waarin de industrie bijzonder overheerscht met als gevolg, dat het steeds meer afhanke lijk geworden is van landen met een agrarisch karakter.

Dit eenzijdige karakter van Engeland vormt de zwakke zijde van deze volkshuishouding. Het is daardoor gevoeliger voor economische crissisen en volkomen afhankelijk geworden van het economische wereldverkeer.

Het is dan ook geen toeval, dat juist van uit Engeland een sterke strooming voor vrijhandel opkwam. Een vrij economisch verkeer met de overige landen, een uitwisselen van elkaars producten en in het bijzonder de gelegenheid zich daarvoor levensmiddelen te verschaffen is voor Engeland een absolute noodzakelijkheid. Daarom ook was de duikbooten oorlog, hoe onmenschelijk gevoerd en hoe gevaarlijk uit politiek oogpunt, daar het Amerika aan de zijde der geallieerden zou brengen, het wapen dat rechtstreeks gericht was op de zwakste plek van de Engelsche volkshuishouding.

Zooals reeds gezegd, streeft men er thans in conservatieve kringen van Engeland naar om reeds in vredestijd een zekere afzondering te bewerkstelligen, om daardoor de economische verhoudingen van Engeland iets meer in te stellen op de mogelijke situatie bij een nieuwen oorlog.

Nu de spanningen tusschen Engeland en Amerika steeds toenemen, is het niet van belang ontbloot na te gaan in welke mate Engeland van dit reusachtige rijk met zijn enorme hulpbronnen afhankelijk is. Dit is vooral van belang, omdat het erkennen van deze afhankelijkheid en de wetenschap van de catastrophale verwoestingen op economisch terrein, die een oorlog met de Vereenigde Staten ten gevolge zal hebben een versterking van de vredesidee mogelijk kan maken.

Juist als men weet, dat een beroep op de ‘wapenen der barbaren’ niet alleen geen twijfelachtig resultaat zal opleveren maar de waarschijnlijkheid van een nederlaag, die misschien zelfs wel van een algeheele vernietiging van de gemeenschap na zich zal sleepen, is de kans groot, dat men bij geschillen van polito-economischen aard, zich aan een scheidsgericht zal willen onderwerpen.

Zooals in ieder industrieel land is ook in Engeland de verhouding tusschen de agrarische productie en de behoefte aan landbouw producten verstoord. Zelfs in de laatste 15 jaren is de met graan bebouwde oppervlakte in het Vereenigde Koninkrijk nog sterk afgenomen terwijl hetzelfde gezegd kan worden van de oppervlakte met andere landbouwgewassen beteeld.

	Oppervlakte bebouwd in acres: bebouwd met granen	**andere landb.gewassen**
1913	8.185.755	3.961.536
1914	8.192.027	4.030.979
1918	10.907.196	4.052.044
1920	9.352.040	4.062.907
1922	8.819.225	3.875.014
1924	7.013.315	3.002.732
1926	6.555.116	2.995.769
1927	6.310.967	2.980.951

Ook de veestapel nam af:

	1913	**1927**
Aantal paarden	2.147.928	1.343.231
Aantal runderen	11.896.479	8.183.029
Aantal schapen	27.552.136	25.208.101
Aantal varkens	3.294.215	3.124.412

Zoo is dus Engeland door het afnemen van de landbouwproductie en het toenemen van de bevolking, steeds meer aangewezen op invoer van agrarische producten, in het bijzonder van tarwe. Hiervan bedroeg in 1927 de invoer 125.659.297 cwt's.[1)] Hier tegen zinkt de eigen productie aan tarwe in 1927 n.l. 1.494.000 ton of 29.880.000 cwt's in het niet.

Juist omdat de vraag naar tarwe weinig elastisch is, zal Engeland steeds aangewezen zijn op toevoer van tarwe uit het buitenland.

Doch wij hebben niet alleen na te gaan hoe groot de totaal invoer is, wij moeten ook weten, waar deze voorraden in hoofdzaak vandaan komen, want daarvan hangt het af, of bij een mogelijken oorlog met de Vereenigde Staten deze toevoer ernstig gevaar loopt stop gezet te worden. Wat dit betreft, ligt de voorraadsschuur van Engeland hoogst ongunstig; immers de voornaamste leverancier is het werelddeel Amerika.

In 1927 bedroeg de invoer uit:

de Vereenigde Staten	39.668.620	cwts
Argentinië	20.577.928	cwts
Canada	39.305.087	cwts
	———	
totaal uit Amerika	99.551.635	cwts

Op een totaal invoer van 125.659.297 cwts beteekent dit dus bijna 80%.

Houdt men daarbij in het oog, dat het ver verwijderde Australië in 1927. 17.305.286. cwts of meer dan 13% van den totalen invoer leverde, dan ziet men hoe gevaarlijk deze situatie voor Engeland worden kan.

Zelfs als men aanneemt, dat Canada en Australië in een conflict tusschen Amerika en Engeland de zijde van het moederland kiezen, wat nog geenszins zeker is, is de kans, dat de invoer uit Canada en denkelijk ook die uit Australië ernstig gevaar loopt zeer groot.

1) 1 cwt = 1/20 ton.

Hieruit volgt dat een oorlog met de Vereenigde Staten de voedsel voorziening van Engeland hopeloos in de war kan brengen. De beteekenis hiervan is zeer groot. Wij zagen in het begin reeds dat voor een krachtige positie in een oorlog het physieke en psychische uithoudingsvermogen van een volk een beslissende factor is. Niets nu, beïnvloedt dit uithoudingsvermogen meer in ongunstigen zin dan gebrek aan brood. Als iets den weerzin van de arbeiders tegen een oorlog zal versterken dan is het juist dit dreigend te kort aan levensmiddelen. Omgekeerd zal dit rommelend revolutiegevaar, dat een noodwendig gevolg is van dit dreigend gebrek voor iedere Engelsche regeering een factor zijn, die niet over het hoofd te zien is en tot uiterste bereidwilligheid om de vrede te bewaren zal dwingen. Zoo gezien vormen de gevaren en ellende van den oorlog belangrijke factoren in den strijd om de vrede.

Een andere grondstof, waarvan het ontbreken tot groote interne moeilijkheden zal moeten leiden is katoen. Voor een belangrijk deel der textiel-industrie is katoen onontbeerlijk en indien de toevoer hiervan ophoudt zal dit leiden tot een groote werkloosheid in een belangrijk industrie-centrum.

Ook dit is nu juist geen situatie, die de inwendige orde en rust zal bevorderen, integendeel, de kans is zeer groot, dat gebrek aan brood en werk te samen een revolutie zal ontketenen.

In 1927 bedroeg de invoer van katoen 16.365.134 centals van 100 lbs.
Hiervan kwamen uit:

Vereenigde Staten	9.738.297	centals
Peru	1.075.393	centals
Brazilië	218.421	centals
	———	
Totaal uit Amerika	11.032.111	centals

Uit Amerika kwam dus in 1927 2/3 van den totalen katoen-invoer.

Tegenover dezen invoer is alleen die uit Egypte van 3.165.235 centals van gewicht. Als men nu in het oog houdt, dat in de katoen-industrie ruim 620.000 menschen werk vinden, dan is het duidelijk van welk gewicht een regelmatige toevoer van katoen voor de Engelsche volkshuishouding is. De econo-

mische geschiedenis van Engeland bewijst duidelijk hoe ingrijpend een te kort aan katoen werkt en tot welke spanningen het aanleiding geeft.
Ook op het gebied van de petroleum neemt Amerika practisch gesproken een onaantastbare positie in. Wel kan Engeland zijn vredesbehoeften uit eigen bronnen dekken, maar voor de zeer groote oorlogs-behoeften zijn deze niet voldoende. Daar komt bij, dat de behoefte aan petroleum nog steeds vermeerdert. Vooral in de scheepvaart neemt het gebruik van motoren inplaats van stoommachines sterk toe en heeft zelfs een verdringing van de stoommachine plaats. De nettotonnage van de in Engeland ingeschreven stoom- en motorschepen bedroeg:

jaar	**netto tonnage**	
	Stoomschepen	**motorschepen**
1923	10.897.138	263.205
1924	10.809.608	384.840
1925	10.964.526	498.731
1926	10.760.098	629.431
1927	10.576.800	770.039

Behalve met het sterk stijgende vredesgebruik van olie hebben we rekening te houden met een zeer belangrijke toename van olie en bezine voor oorlogsgebruik. Niet alleen dat steeds meer oorlogschepen met olie gestookt worden, maar het gebruik van motorische kracht in het leger neemt hand over hand toe. Voor het vervoer van materiaal en troepen worden vrachtauto's en desnoods autobussen gebruikt, terwijl ook als tractor voor het geschut de motor dikwijls boven paardentractie gekozen wordt. Daarbij komen dan nog de gevechtwagens, al of niet op rupsbanden, die in vele gevallen de oude cavalerie vervangen. In Engeland is men er al toe over gegaan oefeningen met geheel gemotoriseerde brigades te houden.

Deze korte schets is voldoende om duidelijk te laten zien van welk belang het voor een strijdende mogendheid is over veel en gemakkelijk te bereiken petroleum te beschikken.

Op het gebied van de petroleumproductie verkeert Amerika ook in een bijzonder gunstige positie, zooals uit de cijfers van de wereldproductie duidelijk blijkt. De petroleum-productie bedroeg in millioenen tonnen:

	1913	**1926**
Europa	12.3	13.0
Amerika	37.2	129.4
Azië	3.2	10.2
Afrika	-	0.2
De Wereld	52.7	152.8

Van de totale wereldproductie leverden alleen de Vereenigde Staten in 1926 106.3 millioen ton. Ook van deze zoowel voor als industrie als voor het oorlogvoeren zoo belangrijke stof is de wereld van Amerika en meer in het bijzonder van de Vereenigde Staten afhankelijk.

Een onzekere factor vormt hier evenwel Rusland.

Van dit land wordt immers de petroleum voorraad even groot geschat als die, welke de bodem der Vereenigde Staten geacht wordt te bevatten. Het is dus zeer goed denkbaar, dat in Rusland de petroleumindustrie een analoge ontwikkeling zal doormaken als in de U.S.A. maar het is niet waarschijnlijk, tenzij er in Rusland een contra-revolutie uitbreekt, dat Engeland in een conflict met de Vereenigde Staten over deze olie zal kunnen beschikken.

Anders staat het natuurlijk met de oliereserven in Azië, waar Engeland een overheerschende positie inneemt, hetzij doordat de petroleumvelden in Britsche koloniën liggen, hetzij doordat Engeland zich invloed in de exploiteerende maatschappijen verzekerd heeft. In dit verband willen wij wijzen op den strijd die er tusschen Engeland en Amerika gevoerd is over de Djambi-concessie in Ned. Oost-Indië, die ten gunste van Engeland beslist is.

Toch kan dit alles het feit niet ongedaan maken, dat Engeland in den strijd om de petroleum voor Amerika het veld heeft moeten ruimen, en dat Amerika en meer in het bijzonder de Vereenigde Staten ook op het gebied van de voor vredes-

als oorlogsdoeleinden, we mogen wel zeggen onmisbare grondstof in een zeer veel gunstiger positie verkeert dan Engeland. Dit klemt te meer, daar de Vereenigde Staten de petroleum *in* hun land hebben, terwijl Engeland op aanvoer van overzee aangewezen is, met alle risico's die daarin speciaal in oorlogstijd gelegen zijn.

Hoe nauw Engeland met Amerika economisch verbonden is, blijkt ten overvloede nog als we nagaan welk gedeelte van den totaal invoer in Engeland uit Amerika komt.

Wij zullen hier behalve den invoer uit de Vereenigde Staten ook die van de voornaamste andere staten in rekening brengen, benevens die van Canada. Dit wil niet zeggen, dat het zeker is, dat al deze staten in een oorlog met Engeland gewikkeld zullen worden, wel is het onwaarschijnlijk te achten dat zij, mocht zoo'n conflict uitbreken Engeland's zijde zullen kiezen. Zelfs voor Canada is dat nog lang niet waarschijnlijk, gezien de zeer ongunstige positie waarin Canada zich dan zou bevinden. Wij meenen evenwel het recht te hebben in dit geval de invoer uit geheel Amerika in rekening te brengen, omdat, zooals wij gezien hebben de positie van Engeland juist door een blockade zeer verzwakt wordt en er geen reden is waarom de Vereenigde Staten dit wapen niet even onmeedoogend tegen Engeland zullen hanteeren als dit land het tegen Duitschland deed.
In 1927 bedroeg de zuivere invoer, d.w.z. de invoer met buiten beschouwing laten van den doorvoer, uit:

de Vereenigde Staten	£ 188.795.720
Cuba	£ 6.474.761
Mexico	£ 5.282.915
De Centraal Amerikaansche Staten	£ 3.236.467
Peru	£ 7.708.497
Chili	£ 5.899.567
Brazilië	£ 3.572.016
Uruguay	£ 4.307.375
Bolivia	£ 6.708.780
Argentinië	£ 73.233.338
Canada	£ 52.418.340
Totaal	£ 357.637.776

Op een totalen zuiveren invoer van £ 1.095.388.311 maakt dus de invoer uit Amerika ruim 32% uit. Een sterke aanwijzing dus hoe zeer de Engelsche volkshuishouding op Amerika aangewezen is en welke noodlottige gevolgen een afsnijden van het transatlantische verkeer voor Engeland hebben moet.

Hoe zeer Engeland in den laatsten oorlog op de voorraden van Amerika gesteund heeft en daaraan voor een niet onbelangrijk deel zijn sterke positie ontleende blijkt wel uit de invoercijfers voor het jaar 1918. Duidelijk blijkt daaruit, dat Engeland de steun van Amerika noodig had en ieder zal dan ook moeten toegeven, dat Engelands positie in een oorlog met de Vereenigde Staten een geheel andere en veel ongunstigere zal zijn.

Invoer in Engeland in 1918 uit:

de Vereenigde Staten	£ 512.338.983
Cuba	£ 22.507.189
Mexico	£ 5.109.143
De Centrale Amerikaansche Staten	£ 344.576
Peru	£ 7.993.238
Chili	£ 19.088.559
Brazilië	£ 8.048.213
Uruguay	£ 6.419.155
Bolivia	£ 3.323.894
Argentinië	£ 62.697.936
Canada	£ 124.012.321
Totaal	£ 771.883.207

Op een totaal netto-invoer van £ 1285.205.822 maakt dit dus 60% uit. Alleen de Vereenigde Staten voerden met hun £ 512.338.983 reeds veel meer in dan alle Engelsche koloniën, Canada incluis, die het niet verder dan tot £ 410.882.045 brachten!

Deze cijfers leeren wel hoe zeer Engeland ook in tijden van oorlog op Amerika aangewezen is om zijn behoeften aan goederen te bevredigen.

Wij zien dus hoe Engeland zoowel in Vredes- als in Oor-

logstijd op Amerika in zijn geheel en op de Vereenigde Staten in het bijzonder is aangewezen. Wij hebben gezien, dat practisch gesproken 80% van de tarwe aanvoer direct door de Vereenigde Staten gecontroleerd kan worden, terwijl van de overblijvende invoer 13% uit het verwijderde Australië komt. Hierdoor heeft Amerika het in zijn macht het wapen den honger-blockade toe te passen.

De katoenindustrie in Engeland is voor 2/3 van haar grondstoffen van Amerika afhankelijk, terwijl in het algemeen ongeveer 1/3 van allen invoer uit Amerika komt.

Houdt men daarbij in het oog, dat de Vereenigde Staten 70% en geheel Amerika 85% van de petroleum-productie controleeren, dan is het duidelijk welke ontzettende gevolgen een oorlog met de Vereenigde Staten voor Engeland moet hebben. Het zal zich den toevoer zoowel van een belangrijk deel der levensmiddelen als van onontbeerlijke grondstoffen zien afgesneden. Het staat dus reeds bij den aanvang physiek en psychisch verzwakt. terwijl Amerika, over schier onuitputtelijke voorraden kan beschikken.

Engeland moge zich door overmatige inspanning een vloot bouwen die het tegen de Amerikaansche op kan nemen, het versterkt daarmede zijn economisch zwakkere positie niet. Met oorlogsschepen kan men een Zeeweg open houden, men kan er koopvaardijvaarders mee beschermen, maar men kan er het graan niet mede van den akker halen, de petroleum niet mede aan de oppervlakte brengen. Het zijn nu eenmaal geen oogstmachines en pompstations.

Het gebrek aan levensmiddelen en grondstoffen zal dan ook hoogst waarschijnlijk het trotsche Albion in een oorlog met de Vereenigde Staten ten onder brengen.

Zonder twijfel zijn dit factoren, die de vredes-bereidheid van Engeland zullen vergrooten. De zeer gematigde houding, zoowel van de Engelsche regeering als van de pers in de ‘I'm Alone-affaire’ is in dit verband teekenend voor de veranderde politiek van Groot-Brittanië, dat zeker voor den oorlog heel anders gereageerd zou hebben op het in den grond boren van een Engelsche koopvaarder!

Steeds meer verliest Engeland in verhouding tot Amerika van zijn invloed op de wereldmarkt. Londen als finantieel

wereldcentrum is verdrongen door New York. Het ontplooiende Amerika nestelt zich reeds in Europa.

General-Motors en Ford beheerschen niet alleen de automobielenmarkt maar ook reeds vele Europeesche fabrieken. De ‘belangen gemeenschap’ tusschen General-Motors en Opel is dan ook niets dan een schakel in een lange keten, het is slechts één factor in de Amerikaniseering van Europa, dat meer en meer op een kolonie, of liever op een schatplichtige van Amerika begint te gelijken.

Engeland heeft het sinds den 16den eeuw steeds tegen zijn concurrent op de wereldmarkt opgenomen. Spanje, Nederland, Frankrijk, Duitschland zagen zich achtereenvolgens door Engeland verslagen. Doch dit waren mededingers die niet over de geweldige reserven beschikten, welke thans, in geval van conflict, de Vereenigde Staten ten dienste zouden staan. Een Engelsch-Amerikaansche krijg zou bijna zeker de vernietiging van Engeland als wereldmacht ten gevolge hebben, en niet licht zal men Engeland een Staatkunde zien volgen, die deze waarheid miskent.

W.J. VAN DE WOESTIJNE

Eenige tooneel-voorstellingen.

De Drie Stuivers Opera.

De Drie Stuivers Opera, alias Drei Groschen Oper, alias The Beggar's Opera, is een fortuinlijk stuk met een bijzonder gelukkigen levensloop. Ze komt dan ook regelrecht uit Arcadia, uit het artificieel Arcadia, wel te verstaan, maar dat met evenveel werkelijkheid in de menschelijke verbeelding gedurende honderd jaar heeft bestaan als welk ander Wild West of Dorado ook; uit het Arcadia, dat voor Hooft een gedroomde tuin was waar prinses Granida in rondreed, dat bij Huyghens het Voorhout heette waar de avondrust der burgers in promeneerde, en dat, ondanks dat het van een idylle een mode en van een mode een fin-de-siècle geworden was, een door geen ander Elysium overtroffen finale speelde op het schavot der revolutie.

Maar nog ruim zeventig jaar vóór deze fatale gebeurtenis, juist ongeveer in het jaar dat Poot, in de nachtstilte van ons Hollandsch landschap, de Maan in Endymion's armen liet rusten, kwam er in Engeland een even raadselachtig als vernuftig brein, dat Jonathan Swift heette, de man van Gulliver's Travels, op het denkbeeld, dat men een vreemd en verrukkelijk soort verzen zou kunnen schrijven, wanneer men het pastorale genre, gelijk destijds in zwang, (naieve herders, landelijke verzuchtingen, natuur-fabels, e.d.) eens ging aanwenden voor het stadsvolk, zooals men het uit den treure voor het landvolk deed. Het bucolische van den baliekluiver, het schuinsmarcheeren van den leeg- en klaplooper, de ongereptheid van het vrije plebs, wien het moeras nu eenmaal een element is, de *after-all* schuldeloosheid der volstrekte onmaatschappelijkheid, de levenszwier zonder eenige scrupules, het oer-oud Ger-

manen-genot van te drinken en te dobbelen, terwijl de vrouwen het werk verrichten (hier natuurlijk alle mogelijk straatwerk); - was dit niet even arcadisch als welk ander landelijk paradijs ook? - Er bevond zich toevallig onder Swift's vrienden een innemend individu, met den opgewekten naam John Gay, die zich voornam zulke verzen eens te gaan probeeren.

John Gay had achter den toonbank gestaan in een zijdewinkel. Hoe lang dat duurde, en met hoeveel voorkomendheid en schelmschheid hij de dames bediende, weet zelfs Dr. Johnson niet, maar in 1712 werd hij particulier secretaris van een hertogin die zich gaarne prinses liet noemen. Het beste wat hij In de zee van vrijen tijd welke deze betrekking hem bracht verrichtte, was het opstellen van een vloeiend gedicht ‘Landelijke Vermaken’ dat hij met een vleiende dédicace aan den grooten Alexander Pope opdroeg. Pope was gecoiffeerd, en Pope's vrienden werden Gay's vrienden, al bleven ze hem meer als een charmanten jongen dan als een collega beschouwen. Zoo ongeveer als Lafontaine, waar hij in karakter zeer veel en in talent misschien meer dan men aanvankelijk meent mee gemeen heeft, door zijn vriendenkring beschouwd werd. Met oprechter genegenheid althans dan achting. Hij verwierf In 1720, door bij inteekening zijn verzamelde gedichten aan Lord Zus en Lady Zoo te verkoopen, een ongehoord kapitaal, waarmede zijn vrienden hem hielpen speculeeren, tot het vertwintigvoudigd en toen weer geheel verdwenen was. Van woede, en meer nog van puur gebrek, werd hij ernstig ziek. ‘Denk eens aan, niet meer dagelijks een schoon hemd en schapenvleesch.’ Maar in 1723 mag hij reeds weer aan het Hof komen voorlezen, en in 1726 snijdt hij over een belooning, die de jonge Cumberland hem voor een bundel opvoedkundige fabels zou geschonken hebben, met zulke wilde bedragen op, als slechts armoede en ijdelheid kunnen ingeven.

In 1727 onderging hij wederom bittere teleurstellingen, die hem bespaard waren gebleven, had hij zich eerder Plantijn's ‘n'espérer rien des grands’ ter harte genomen. Op dit moment kwam Swift's losse opmerking en Gay ging voor het eerst met geheel zijn hart en verstand aan den arbeid. Het werd iets minder-lyrisch dan de Dean verwacht had. Het werd een Ballade-Opera, een oplichters-vaudeville met zang-intermezzi,

half een parodie op de muzikale Italiaansche Opera, en voor de andere helft een proza-dialoog van een zoo rechtstreeksche en daardoor ontwapenende gewetenloosheid, met liedjes zoo suikerzoet-immoreel, als slechts het land van Fielding en Congreve kan opleveren; en het succes was in Londen en geheel Engeland jarenlang zoo overweldigend en aanstekelijk, dat de Italiaansche Opera haar zaal moest sluiten, dat de wegen op het Britsche eiland als nimmer tevoren wemelden van bandieten en zakkenrollers, en dat John Gay, toen hij in 1732 plotseling stierf, in Westminster Abbey werd begraven. Swift, met het voorgevoel van een naderend verlies, legde den brief met de doodstijding eenige dagen ongeopend terzijde.

Ziehier de voorgeschiedenis van de Drie-Stuivers-Opera, welke men thans in een uitnemende bewerking en uitvoering in het Centraal Theater te Amsterdam moet gaan zien. Ging het te Londen, vlak na den oorlog, gedurende vier jaar, als een charmant-gemonteerde ondeugende antiquiteit, de Duitsche bewerker Brecht, wiens voorbeeld Defresne, de Nederlandsche schrijver en regisseur, grootendeels volgde, heeft er een modern, met alle opzettelijkheden modern, music-hall spel van gemaakt, en de nieuwe ‘levensliedjes’, op melodieën van Weill, genre tango en blue; doen het overige om de tweehonderd jaar die het stuk telt te laten vergeten. De bewerking is bijzonder gelukkig geslaagd. De Engelsche valsche speler Macheath is een apache-moordenaar geworden, en oefent zulk een aantrekking uit, dat de politie-commissaris, die twee eeuwen geleden de medeplichtige was van Peachum, den heler en zakkenrollers-africhter, thans als een gezworen kameraad van Macheath optreedt. Zij zijn oude dienstvrienden, en met dit kameraadschapsgevoel door dik en dun, volgens Remarque het eenige goed dat de oorlog bracht, is de inhoud opeens van onzen tijd geworden en heeft nog een geheel andere diepte dan het origineel verkregen. Ook de verrukkelijke scène in het huidige stuk, de bruiloft van Macheath en Polly Peachum, met de gestolen huwelijksgeschenken, kwam in het oorspronkelijke niet voor, evenmin trouwens als het lied van Macheath onder den galg, waarover Brecht en Defresne dood-leuk Villon's beroemde ballade ‘Frères humains, qui après nous vivez’ vertaalden. Het is merkwaardig na te gaan, hoe dit onvergelijke-

lijke brokje poëzie zoowel het spel als Macheath's karakter met één ruk naar de hoogste tragische spanning opvoert, waarvoor dan weer de bewerkers als een verlossende finale vonden het juist op tijd verschijnen, tijdens het schorre jubelen van een slotkoor, van den redding-brengenden ‘pijlsnellen bode des konings’, een deus ex machina, die, zooals de bedelaars-meditatie waarmee het stuk besluit, mijmert: ‘in werkelijkheid nimmer komt, maar van het tooneel een kortstondig paradijs maakt.’

Het Hoedje uit Florence.

Van hoeveel belang een goede bewerking is, kan men zich duidelijk maken, als men na De Drie Stuivers Opera eens naar ‘Het Hoedje uit Florence’ gaat zien. Het is een opgerakeld stuk, uit den tijd van onze oud-tantes, mahonie-meubelen en huiskamer-muziek, een vermakelijk prul met een cascade van dwaze situaties, Labiche's eerste werk, (1851) dat zonder grondige herziening niet meer te vertoonen valt. Maar de bewerking is in één woord jammerlijk; Simon Koster heeft door het invoegen van de platstec abaret-conférencier moppen de stemming van Tweede Keizerrijk, welke in het oorspronkelijk stuk nog fijntjes tusschen het sarcasme van Daumier en de fantaisie van Offenbach heen en weer tintelt, bedorven, en er niets voor in de plaats gebracht. Waarom, als in het laatste bedrijf een schildwacht op de wijze van Speenhoff's ‘mannetjesputters’ wordt afgelost, waarom niet in deze richting verder gedurfd en het bedrijf naar den Dam, waar zoo vele nachtfuifjes een einde nemen, verplaatst? En het stuk begonnen op het Kalfje, inplaats van in het Bois de Vincennes? En het derde bedrijf in een grachtenhuis? En als bruiloftslied ‘wij gaan nog niet naar huis’ canonisch bewerkt? Men had er misschien nog beter een stuk à la een novelle van Wodehouse van kunnen maken. Piëteit tegenover het origineel is hier overbodig. En De Meester Jr. wiens regie, vooral van de bruiloftsstoet, aan durf en zwier niets te wenschen overliet, had dit heusch wel aangekund, en op dezen achtergrond meer relief aan den grotesken optocht verleend, dan thans het geval

was, nu het meest fade operette-libretto abrupt werd afgewisseld door Blauwe Vogel effecten. Het tempo was voortreffelijk, maar het werd door de luchtledigheid zoodanig versneld dat het rammelde en vermoeide. En ondanks alle tirelantijnen en fantastische tableaux van soms grootschen onzin, ondanks een werkelijke verkwisting van regie-virtuositeiten, welke maar zeer weinig tooneelleiders De Meester kunnen nadoen, snakte men meermalen naar de rust, al was het maar van een historisch miniatuur, van een sentimentaliteit of een andere menschelijke gemeenplaats. Men kan dit zonder twijfel alles aan de bewerking wijten. In ieder stuk dat goed getimmerd is, en dat is Le Chapeau de paille d'Italie, kan men beteekenis leggen door een nieuwe bekleeding. Maar die moet midden-in aanvangen, in het hartje, en er niet met dikke vlokken van kleuren wollig omheen wapperen. Niets bespeurt men zoo spoedig als de onzichtbare ijdelheid van binnen. Ik moet even Georgette Hagedoorn's bijzondere creatie van het bruiloftskind vermelden.

Een ideaal echtgenoot.

'An Ideal Husband' is Oscar Wilde's beste blijspel. Maar het is dat niet alleen, het is werkelijk een meesterstuk, en behoort tot het beste wat er in zijn genre de laatste vijftig jaar geschreven werd. Ik geef er u de juist één tikje tè bedachte Pleasant Plays van Shaw, plus de tè gevoelde van Barrie, plus de tè smal geïntrigeerde van Molnar, gaarne voor cadeau. De humor van den echten blijspeldichter heeft steeds de finesse om niet alleen zijn omgeving, maar in de eerste plaats zichzelf uit te beelden. De autobiografische tint is hier een daad van rechtvaardigheid, om niet slechts ten koste van anderen zijn geest te toonen. Bovendien, men houdt den menschen geen spiegel voor, en voelt daar het dieper belang niet van, zonder zelf met een mengeling van verteedering en ijdelheid daar urenlang verwijld te hebben. Het blijspel is de meest lyrische tooneelschrijfkunst. Ge merkt dit bij Beau-

marchais, bij De Musset, aan wien ik vooral denk dat Wilde in dezen veel te danken heeft.

In de Amsterdamsche couranten, bij de oordeelvellingen omtrent Verkade's wederopvoering van den Ideaal Echtgenoot, hebben de verslaggevers elkander algemeen nagepraat dat dit stuk verouderd zou zijn. Dit is alleen juist, wanneer verouderd klassiek beteekent. Het stuk is vol fijne en over de geheele breedte van het gegeven vertwijgde zielsbewegingen, die altijd blijven boeien. De raillerie van de dialoog, die nimmer kwetst en door niets anders dan puntigheid van in kort bestek verborgen gehouden gevoels-echtheid opvalt, beoogt alleen de personen in de gelegenheid te stellen zich in omgangstaal rechtstreeks uit te drukken. Geen enkele pose is hinderlijk wanneer men uit verlegenheid met eigen inwendige goedheid poseert, en de handeling gaat er natuurlijk en ingetogen toe en forceert door geen enkele overbodige complicatie dit spel van fijnzinnige karakterontplooiing. Welk een rijkdom van motieven! Robert Chiltern, de man die gespannen voor zijn ambitie leefde, en eindigt, op het moment dat hij bereikt wat hem voorzweefde, liefde hooger te stellen. Lady Chiltern, die aanvangt met de vereering die zij gevoelt voor de nobele idealen en onkreukbaren levenswandel van haar man (‘we needs must love the highest’) voor liefde te houden, en eindigt eerst recht te weten wat liefde in het hart beteekent, wanneer het standbeeld is ingestort. Mabel en Lord Goring, de beide leegloopers, die het leven zoo scherp zien dat zij hun eigen hart niet meer au sérieux kunnen nemen, en die blijken niets heviger te begeeren dan gewone stervelingen te worden. (Mabel: ‘All I want is to be a real wife to him’, en Goring: ‘I prefer my career domestic’; hun beider laatste woorden.) In al deze vier figuren, evengoed in Chiltern's Streberei, als in zijn vrouws zelf-begoocheling, evengoed in Mabel's franchise als in Goring's ledige mondaniteit, zit een goed deel, zit het beste deel van Oscar Wilde's eigen persoonlijkheid uitgesproken, met in het verborgene het fatale heimwee naar een werkelijkheid, die te rauwer en vernietigender zijn leven zou gaan openbreken, naarmate zijn geslepen cynisme zich hoogmoediger verzette. Want zelfs de bazar-glans van het namaak-perzisch en de kunst-orchideeën, waarmede hij het meerendeel van zijn werk

overlaadde, krijgt een ‘wachtende’ beteekenis, wanneer men de Gevangenis-Ballade in het uitzicht houdt, dat ijzeren gedicht van broederlijke deernis, die menschelijker kreet dan ooit eenig socialistisch dichter aanhief, een gedicht dat men, als het niet door een cel-nummer geteekend was, aan Tolstol alleen zou kunnen toeschrijven.

N.

Bibliographie.

Verzen van Vondel. Bloemlezing voor onzen tijd. Verzameld en toegelicht door dr. Catharina van de Graft. (W.L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij. Rotterdam. MCMXXIX).

Zou er wel één volk zijn met een zoo ontstellend gebrek aan litteraire traditie, of om het anders te zeggen, voor hetwelk de klassieke schrijvers zoo weinig leven, als het onze? Ik geloof het niet. Daarom moet elke poging om in deze leemte te voorzien op zich zelf reeds met vreugde worden begroet. Het is, zooals prof. Albert Verwey - verreweg onze eerste Vondel-kenner - zoo juist zegt (in zijn inleiding tot de Vondel-uitgave van dr. Differée) 'van het allergrootste belang, dat er veel drukken van Vondel bestaan'. De bloemlezing van mejuffrouw Van de Graft zou dus op zich zelf al instemming verdienen, zij verdient dit nog meer omdat zij in vele opzichten verdienstelijk is. Toch, indien ik mijn oordeel erover in een paar woorden moest samenvatten, zou dit aldus luiden: Goed, maar niet goed genoeg.

Als een 'bloemlezing voor onzen tijd' kondigt zij zich aan. Hierin ligt, behalve iets lichtelijk aanmatigends, vooral iets onjuists. Immers, Vondel is niet een zoo diffuus auteur als bijv. Donne, die een Logan Pearsall Smith behoeft om hem als het ware weer leesbaar te maken. Men kan hem waardeeren, of niet, maar in het laatste geval is er niets aan te doen en kan de onvergelijkste bloemlezer geen bewondering scheppen, waarvoor de potentie niet aanwezig is. Ik heb vroeger eens een bloemlezing uit Vondel bezeten, van P.H. van Moerkerken (de vader van onzen bekenden prozaist?) en als mijn geheugen mij niet bedriegt was het verschil tusschen deze, die zeker een veertig jaar geleden verschenen is, en die van mejuffrouw Van de Graft niet zoo overweldigend groot. Hiermee bedoel ik niets denigreerends, integendeel. Uit het werk van een klassiek dichter, zooals Vondel, komt langzamerhand, in den loop der eeuwen, een zeker 'blijvend gedeelte' naar voren, waaraan de een een kleinigheid kan toevoegen en waarvan de ander een kleinigheid kan afdoen, maar dat als geheel onveranderlijk is. Welke kleinigheid men eraan toevoegt of eruit weglaat, dat blijft natuurlijk iets subjectiefs, maar dit is tenslotte van niet zoo heel veel beteekenis en ik ontken dan ook met nadruk, dat een bloemlezing uit Vondel 'een sterk subjectief karakter' moet dragen, zooals mej. V.d.G. in haar voorrede zegt. Dit is waar voor een bloemlezing uit hedendaagsche poëzie (hoewel nog geen eens in die mate als men meent), maar niet voor een bloemlezing uit een klassiek dichter, of behoort dit althans niet te zijn.

De eisch, die ik aan een bloemlezing van 150 bladzijden uit Vondel

stel en, naar ik meen, volkomen gerechtigd ben te stellen, is: dat zij een compendium zal zijn van wat ik hierboven het blijvend gedeelte uit dien dichter noemde. Dat is een bloemlezing, waarin Ecce Homo, Heilige aandacht in de vasten, en de Rei na het derde bedrijf van Adam in Ballingschap (misschien het schoonste, zeker van het schoonste, wat Vondel ooit geschreven heeft) niet voorkomen, niet. (Ik noem hier maar een paar gedichten zooals zij mij invallen). Daartegenover staan er verzen in, die in een grootere bloemlezing, dat erken ik, misschien een plaats hadden mogen vinden, maar die uit een boekje van den gemelden omvang hadden kunnen worden gemist.

Het ergste wat mej. V.d.G. heeft gedaan is - Verwey heeft hierop ook al in het Algemeen Handelsblad gewezen - den 'Rijnstroom' verminken. De billijkheid gebiedt echter te zeggen, dat dit het eenige werkelijk onvergeeflijke in haar bloemlezing is. In het algemeen lijkt het mij echter weinig gelukkig, fragmenten in bloemlezingen op te nemen, al begrijp ik, dat de verleiding groot is. Natuurlijk is dit ook alweer geen wet van Meden en Perzen: de aanhef van de Geboorteklok, of juister de regels 25 t/m 44 daarvan, die prof. Kalff in zijn mooie bloemlezing 'Dichters van den ouden tijd' ook opnam, kunnen gerust afzonderlijk worden gelezen. Maar als regel komt het opnemen van fragmenten op verminken neer en als er, zooals in het onderhavige geval, complete gedichten, die niet gemist hadden mogen worden, voor moeten wijken, lijkt het mij alleen afkeurenswaardig.

Er is gezegd, en m.i. terecht, dat een bloemlezing pas bij haar tweede druk goed wordt. De bloemlezing van mej. V.d.G. bevat voor een goede de kern. Moge zij spoedig een tweede druk beleven. Maar moge die niet onveranderd zijn.

J.C.B.

Matthijs Vermeulen. Klankbord. Een verzameling muziek-critieken. Uitgeversbedrijf 'De Spieghel', Amsterdam-Mechelen - 1929.

Er is, in onze letteren, maar één man waarmede Matthijs Vermeulen als essayist te vergelijken zou zijn; maar één man, die nog met zulk een gedrongen gloed schreef over verschijnselen op kunstgebied, alsof zijn overtuigingen zijn beginselen waren en hij voor die beginselen een godsdienstoorlog aanbond; en dat is Van Deyssel, en dan nog de Van Deyssel uit de beste periode en in de beste opstellen. Er is nooit zoo, door niemand in het buitenland, naar mijn weten, over Zola geschreven als door Van Deyssel, en wanneer ik enkele bezielde pagina's van Proust uitzonder, weet ik niemand die Beethoven met zulk een machtige pen geschetst heeft als Vermeulen, toen hij twee jaar geleden, naar aanleiding van den honderdsten sterfdag van den onvoorwaardelijk bewonderden meester, een artikel in dit tijdschrift plaatste, dat men in deze verzameling met onverzwakte waardeering zal herlezen.

Vermeulen, met zijn explosieve potentie, met zijn heroïsche vereeringsen vernietigingsdrang, met het verbeten en bezeten Hercules-gebaar waarmede hij zijn zinsneden hakt en hamert, zou ook een met Van Deyssel vergelijkbare macht in zijn tijd kunnen bezitten en de hemel weet wat voor baanbrekende vernieuwingen in ons bewustzijn kunnen teweeg brengen, wanneer er, waag ik te vermoeden, een geheel toevallige omstandigheid, buiten zijn toedoen en ondanks zijn heftigste hunkering ontbrekend, in zijn leven aanwezig ware. Deze bewonderings-begeerige,

deze enorme handen die niet alleen wenschen te strijden maar ook te beschermen, deze sterke keel die niet alleen wil vermanen maar ook van zalige aanschouwing jubelen, vindt geen meesterlijk tijdgenoot als voorwerp voor zijn verrukkingen, maar moet een eeuw terug, naar Beethoven, om zich met onomwonden hartstocht aan het bewonderde te kunnen geven. Deze Nietsche heeft geen Wagner, deze Van Deyssel geen vier jaar ouderen Kloos, als troostende manifestatie van een ophanden zijnde en reeds bepaalbare schoonheid. Zulk een gemis heeft onberekenbare gevolgen. Het is een verloochening van het absoluut-psychisch element, dat aan elke geestelijke vernieuwing als drijvende oorzaak ten grondslag ligt, wanneer men de beweging van 80', als letterkundig verschijnsel, ergens anders aan toeschrijft dan aan het eenvoudige feit, dat Van Deyssel met recht een matelooze bewondering kon koesteren voor den vier jaar ouderen Kloos, die op zeer jeugdigen leeftijd zijn onvergelijkelijk werk had geleverd, voor Kloos die weer van zijn kant in den betreurden Perk steun vond. Ik zou dit voor Gorter ten opzichte van Van Deyssel, voor Leopold ten opzichte van Gorter kunnen doortrekken, en het zou u misschien duidelijk worden, hoe de omkeer van '80, die zich anders waarschijnlijk schilderkunstig of sociaal gekleurd het helderst geformuleerd had, thans, door de machtige persoonlijkheden dezer schrijvers en hun onderlinge relaties, voornamelijk onder letterkundig aspect op geheel ons volk Invloed heeft doen gelden. Ik wacht al jaren tevergeefs op een studie of een dissertatie, die dit allereenvoudigst gezichtspunt als basis durft nemen, die van hieruit het onderscheid kan maken tusschen het begrip ‘Tachtig’ en het daarmee geheel niet identieke begrip ‘Nieuwe Gids’, die aantoont hoe dit laatste gedurende zes jaar het orgaan kon zijn van het eerste en als zoodanig van een voor een tijdschrift in de geschiedenis onzer letteren ongeëvenaard belang, en die dan als vanzelf de gronden blootlegt waarom het zoo plotseling, omstreeks 1894, ineenstortte. Een geheim waar elk scherpzinnig mensch achter kan komen, als hij maar niets in handen neemt dan het werk van dit handjevol enkelingen, en uit het Handboek van Prinsen e.d. alles vergeet behalve de daar vermelde jaartallen.

Maar Vermeulen mist zulk een meester en tijdgenoot, mist hem aan de ziel en aan den lijve, en dit geeft letterlijk aan zijn stem lets van een roepende in de woestijn. Wie dit zoo ziet, zal met een bijzondere ontroering de drie artikelen lezen, welke in dezen bundel aan Diepenbrock gewijd zijn, en een interieur drama vernemen in het ‘*Tot een schaduw*’ waarmee hij zich rechtstreeks tot ‘de eenige die genie heeft’ richt. - ‘Gij zijt een meester en speelt de schim. Dat zijn onze verlangens niet. Dat bukt ons, dat vermindert ons, dat vermindert onzen moed en onze hoop.... Wat helpt in dit zonderlinge geval Diepenbrock, die eene schim wil zijn, alle bewondering en geestdrift?.... Hij staat in de groote stilte, onbereikbaar voor òns, onbereikbaar voor zichzelf. Zijn idealen schemerden en hij is meegegaan in den schemer, tot hij voor zijn tijdgenooten nauwlijks nog een levend wezen was.... Geen enkel enthousiasme zal daarbij baten....’ Heeft één onzer ooit Leopold zoo durven toespreken, en had hij niet hetzelfde gelijk gehad als Vermeulen hier? Maar daar vlak vóór laast gij den verrukten jubelzang over ‘De Mis van Diepenbrock’, en daar vlak achter ‘De uitvaart van Diepenbrock’ met een prachtige evocatie van Diepenbrock's kamer aan den rand van de stad, met het ‘wijkende’ van den meester tegenover stadsuitbreidingen en moderne muziekrichtingen, en met de zucht, bij het zien van Diepenbrock's

dirigeerstokken, waarop deze de schaarsche data zijner uitvoeringen geschreven had; ‘ja, veel onvervulde verlangens laat hij achter.’

En daar is, ander voorbeeld, zijn afrekening met Stravinsky, wien hij in de laatste werken intellectueele luiheid en lauwheid verwijt, karakterloos-modern tegenover de zeldzame energie van den aanvang. Maar sla terug en ge vindt een kenschetsing van den boer-componist, den Oostenrijker Bruckner ‘de eenige, na Beethoven, die onbeschrijfelijke dingen gecomponeerd heeft’, een kenschetsing als een met oer-woede ontworpen borstbeeld, in welks leem men de duimlengte en den vingerindruk van den boetseerder wel moet herkennen.

Sla terug, via ‘De dubbel Bach’, ‘Harmonie-Contrapunt’ naar het dezen bundel inleidend artikel ‘Buiten de warreling’. Ge leest daar naar aanleiding van Mengelberg: ‘Naast al zijn fouten of bedenkelijke hoedanigheden beschikt Mengelberg over zijn onweerstaanbaren magnetischen stroom van muziek, waartegen ik het altijd zal afleggen. Ik zelf heb nooit zijn consequente tegenstander kunnen blijven.... Het is zonder twijfel jammer, dat ik Mengelberg niet heb kunnen bewegen tot mijne zienswijze, die werkelijk van een hoogere gradatie is dan de zijne. Ik kan mij niet voorstellen, dat eene in wezen zoo uitnemende natuur als de zijne, zich op den duur bevredigd zal voelen met eene muziek-beoefening, zooals zij zich in den loop der jaren gesolidifieerd heeft -’

En lees daarop het slot van de Bruckner-studie en ge hebt, als ge verband durft leggen tusschen dit en den persoonlijken roep naar Mengelberg, een beeld van wat ik een interieur drama noemde:

‘Hanslick was Bruckner's verbeten en lang niet nobele aartsvijand. Hij heeft den meester der negen symphonieën welke.... gecomponeerd zijn als zingende architecturen, blindelings verworpen en onbehoorlijk uitgescholden. De tijd was te onrustig en te woelig voor Hanslick om de waarheid te zien en Bruckner miste er de scherpzinnigheid voor. Maar een Bruckner-psychologie zou rekening moeten houden met deze twee fundamenteele factoren: Hanslick, die hem afmaakte, die hem levenslang door het hoofd spookte en dien hij wel gaarne tevreden gesteld had met een goed werk, naief als hij was. En verder de idee, dat er eene sfeer was boven den mensch, boven het leven, eene sfeer van onzienlijk licht, van wonderbare warmte, waar heen alles trachtte, waarin alles zou opgenomen worden en opgelost en stralend vereenzelvigd.

Bruckner, de arme, povere, tragische Bruckner heeft zich misschien meer uitgesloofd voor Hanslick dan Brahms, Hanslick's vriend en ideaal. En om dat onuitgesproken, verre en gedroomde licht te naderen ontwierp hij de eene symphonie na de andere; met altijd denzelfden, langzamen opgang, dezelfde moeizame bedevaart van eerste deel over adagio en scherzo naar de stijgende glories der finale, waar alles radieerde in eene roos van vuur. -’

Het meest intense boek, het best geschreven proza, dat dit jaar in Nederland verscheen.

N.

Ernst Glaeser, Jahrgang 1902. (Berlin 1929, Gustav Kiepenheuer Verlag.)

-

Glaeser koos een goed gegeven: de omwenteling die de oorlog teweegbracht (vooral in de jeugd) in een kleine stad, die ver genoeg achter het front lag, om niet direct geteisterd te worden; alleen wanneer er geweldig

geschoten werd en de weersgesteldheid was sterk geleidend, kon men de kanonnen heel, heel in de verte hooren. Glaeser heeft op zichzelf ook uitstekend gezien hoe de geestesgesteldheid der menschen zich wijzigde met het verloop der materieele omstandigheden en nooden; maar hij beschreef dit verloop geweldig onhandig, schematisch en anecdotisch. Hij ziet niet waaruit en waardoor en waarin de kleine gemeenschap, de bijna persoonlijk wordende collectiviteit, die elke gemeenschap is, leeft en beweegt en zich uitdrukt. Hij neemt beurtelings de pruisische schoolmeester, de socialist, de jood, maar een gemeenschap is iets meer, zelfs iets geheel anders, dan het samenstel van zijn elementen. Deze stad leeft niet, en haar menschen leven zelfs niet, omdat hij ze als anecdotische typen ziet, niet als individuen; als geisoleerde schema's, niet als levende cellen en factoren.

Maar Glaeser had een ander doel tenslotte: hij wilde een jeugd beschrijven, een puberteitscrisis; en door zijn gegevens te preciseeren tot Jahrgang 1902 geeft hij te kennen, dat naar zijn meening deze jeugd, die in en ten deele door den oorlog tot bewustheid kwam, anders is dan eenige andere jeugd. Ik geloof met hem in die overigens zeer betrekkelijke eigen-aard; maar hij heeft door zijn werk dit denkbeeld volstrekt niet dieper in mijn gevoelsleven bevestigd; zijn poging dit te suggereeren is volkomen gefaald. Integendeel, al situeert hij deze jongens in den oorlogstijd, en in een stad, die door gebrek aan mannen, aan brood, aan duizend vitale elementen langzamerhand verdort en verschimmelt, (als hij dat eens werkelijk intensief had geschreven!) hij maakt hun diepste reacties juist weer geheel los van deze bepaalde omgeving, en suggereert dus precies het tegendeel van wat zijn titel aanduidt. Zijn Jahrgang 1902 is precies dezelfde als zijn Jahrgang 1899, of zijn Jahrgang 1943; want al zijn deze jongens in volmaakt abnormale omstandigheden opgegroeid, ze reageeren daarop in den grond niet alleen volkomen normaal, maar zefs volkomen algemeen, en zeker niet speciaal-oorlogsch, als ik die term nog eens bezigen mag: een Jahrgang 1902 werd het niet.

Ik heb een sterker bezwaar: het werd zelfs geen jeugd, van welken jaar-gang dan ook, terwijl dat toch en minstens tegelijk Glaeser's hoogste doel is geweest; en in aanleg ook zeker zijn kans. Maar telkens ontzenuwt en ontluistert hij hun felle, heldere onbevangenheid, en hun vurige critische kijk door zijn ouwelijke, hangerige, vaag-ironische sceptiek. Dit is in den grond mijn felste grief tegen Glaeser: hij is deloyaal; onbewust ongetwijfeld, maar daarom niet minder; en niet alleen tegen de volwassenen, die hij tot schema's en caricaturen maakt; niet alleen tegenover den schooltyran en den socialist, die in de verbijsterde eerste oorlogsdagen zijn beginsels verzaakt; neen, zelfs of juist en natuurlijk geheel tegen zijn wil, tegenover de jongens.

Glaeser's boek is mislukt, niet alleen omdat hij geen romancier is, maar door de factoren die ik hierboven aangaf. Maar ongetwijfeld is hij een novellist. De laatste twee hoofdstukken van zijn boek: ‘Hunger’ en ‘Homer und Anna’ zijn, als volkomen geïsoleerde fragmenten, twee uitstekende dingen. Als hij zich, althans voorloopig, tot dergelijke gegevens bepaalt, en zich nog sterker daarop concentreert, zal hij zeer zeker goed werk kunnen schrijven.

H.M.

De opdracht.

De kille, naakte directeurskamer, en het licht, dat door de hooge vensters binnenvalt, alsof het door ijsblokken gezeefd is...

Achter den lessenaar, die de gansche breedte van het vertrek inneemt, troont de geheimzinnige machthebber, de Werkgever, zwaar en geweldig, met in het welven van de schouders iets van het marmere van een Napoleon, en in den koepel van den kalen schedel iets dat aan den kop van een Mussolini herinnert.

Tusschen een telefoontoestel en den horen van een luidspreker ziet hij me aan, en ik voel een angst over mij komen, als staarde ik in de monden van het machinegeweer, dat de vijand in zijn modderige loopgraaf op mij gericht had. Een stoel werd mij niet aangeboden; ik sta op mijn lange en magere beenen te wiegelen naast mijn door wind en weder gedeukt handkoffertje, dat ik op den vloer heb neergezet. Ik huiver. Ik ben hier alleen met dien man en mijn schaduw, en beiden zijn genadeloos. Houterig en spichtig heeft de zon mijn spotbeeld geschetst op een zijwand, je zoudt zeggen, dat ik bedekt ben met de platen van een kapot harnas, mijn kinbaard lijkt touwpluis, belachelijk vergroot kromt zich mijn neus als de bek van een adelaar, en de kuif van mijn haren is in het vizier uit bordpapier van dien beroemdsten aller helmen herschapen.

De Don, neen, er is niemand ter wereld te vinden, die eraan zou wagen te twijfelen, of hij in den vleeze bestaan heeft. Commentators tikken Miguel de Cervantes op de vingers, schrappen kapittels, toonen het gewicht aan van gebeurtenissen, waar de berichtgever, naar hun meening, al te vluchtig

over heen geloopen is, en trachten de grenzen van dat leven breeder uit te leggen, evengoed als vaak de wanden van de evangeliën stuk worden gebroken, om uitzicht over de velden te winnen waar Christus als jongen gespeeld heeft. En natuurlijk, dat de ridder van de droevige figuur ook een jeugdtijd gekend heeft, voor de engel aan zijn bedstee stond met het verjaardagsgeschenk van een hemelsche dwaasheid. Heeft hij niet op aardsche wijze liefgehad, eer hij de knie boog voor de heilige maagd van Toboso, zijn jus primae noctis oefende hij dat niet uit als een naarstige en welmeenende meester, en uit welke leerschool bracht hij al die schoone woorden mee, door tralievensters gefluisterd, of door een gat in het dak van den koestal? Maar dan moet hij een nakroost geteeld hebben; en zouden het zoo niet zijn kinderen en kindskinderen geweest zijn, die, bezeten door den reislust des stamvaders, zich overal in den vreemde vertoond hebben; waren zij niet de schildwachten op posten, die nooit afgelost werden, de strijdmakkers van uit hun rijk verbannen koningen, en die minnaars, met een dracht stokslagen op hun rug, en een hond op hun hielen, van wie de beschimpte liefdesklachten een halve eeuw later op muziek zouden gezet worden? En had ik het zelve dan ook niet te wijten aan dien droppel Castiliaansch bloed in mijn aderen, en het beetje stof van la Mancha onder mijn gelapte schoenzolen, dat ik hier zoo goed als naakt voor God stond tusschen een potsierlijke schaduw en een kaduuk handkoffertje?

‘Ja,’ zeg ik, ‘zeker,’ terwijl ik een stuntelig gebaar met mijn stijven stroohoed maak.

De man heeft gesproken. Helder en hard klonk dat, als zilvergeld uitgeteld op een toonbank:

‘Waar duizenden en nogmaals duizenden zich aan komen bieden, is een schifting van noode, een keuze.’

Dat begrijp ik.

‘Een proef moet afgelegd worden als bij een vergelijkend examen, en alles zal ervan afhangen, hoe de gegeven opdracht blijkt vervuld.’

IJverig knik ik met het hoofd, terwijl mijn hart bonst van vertwijfeling. Hoe is het mogelijk geweest, dat ik ooit een voet heb gezet over dien drempel! Mijn schaduw haalt de

schouders op, schichtig en kouwelijk. Die oogen, waaraan het licht voorbijgegaan is stil en met gedoofde lampen, staren mij strak aan.

Weer gaat de stem spreken; maar dan plotseling begint het carillon van den toren te luiden. Vlak voor het open raam rijst de spits op, met zijn trossen van klokken tusschen een kantwerk van kruisbogen, en schudt zijn klanken over den kamervloer uit. Ik zie de lippen van den Meester bewegen, maar ik versta hem niet meer.

Het gedonder van het straatrumoer zoo even deed geen woord voor mij verloren gaan. Dat is één met de stilte geworden, en evenmin als de muziek van de sferen dringt daar een toon van tot ons door. We zijn doof voor het orkest van de hel en den hemel, en wie zou met de hand op het hart durven verzekeren, dat het mogelijk zou zijn om te leven, wanneer we, als Odysseus aan den mast vastgebonden, het verzuimd hadden, om onze ooren met was te verzegelen?

Maar het klokkenspel, dat door alles komt heendringen, geen sterveling biedt er weerstand aan. Het is als met den Westenwind, die door een arenveld vaart, en met zeeschuim, dat uiteenspat tegen bazaltblokken. Het wekt een uitzinnigheid in je op, een drang om te jubelen, te dansen, het sleurt je mee als een dor boomblad, stoeit met je, speelt met je, wervelt je in het ronde, en laat je achter tusschen een bos grashalmen, onder de naakte, warme middagzon. En waarom til ik dan nú ook niet de beenen op, de armen onder mijn jaspanden, en waarom sta ik hier doodstil en stumperig naast een dunne, trieste schaduw, die een moedeloos hoofd laat hangen? Omdat een magere hand in de mijne heeft gelegen, en een zorgelijke stem mij haar angstig: we moeten toch léven, toe heeft gefluisterd. Begrijp me, nièt leven, zooals ik het tot hier toe een schoon ding heb gevonden, en wat inhield, om van den morgen tot den avond de zon na te loopen, of, zooals Albertus Magnus dat gedaan heeft, om een lusthof vol rozen en vruchten in het hart van den winter te voorschijn te tooveren; maar leven, wat een helder wit kleed over de tafel wil zeggen, met een maal er op klaar gezet, dat niet overvloedig hoeft te wezen, doch met een paar sneden brood en een teug melk kan verzadigen, en zooveel vuur op de haard-

plaat, dat je kinderen niet de vingertjes in de mouw hoeven te steken, en een warme japon voor de moeder, en een loodgieter, die het lek in het dak dicht, en voor jezelf een kantoorkruk, wat avondgenoegen en een verpoozen op Zondag, ja, leven, dat de bleeke, onweerspreekbare waarheid binnenhaalt, en den droom van de deur stuurt. Omdat die hand, nauwelijks zoo zwaar als de sneeuw, die je van een tak neemt, een nacht lang in de mijne gerust heeft, en we gezocht hebben, beraadslaagd, en den honger in de oogen hebben gekeken en het gebrek hebben gewogen, dáarom beweeg ik mij niet, terwijl ik overstroomd word door de bruisende tonen, en draag ik het lijdzaam, dat mijn broeder daar tegen den zijwand er uitziet, als was hij, juist als voorheen onze voorvader, van zijn eersten dwaaltocht thuisgebracht, op een armzaligen ezel, geblutst, gedeukt en bont en blauw geslagen.

Intusschen de Meester.... Een geërgerd Caesarprofiel met een minachtenden blik naar den toren, en dan een driftig, kort gebaar van een hand als de vin van een zeehond.

Ik begrijp hem, struikelend over mijn eigen beenen tuimel ik op het raam toe, sluit het met een slag. Het lied is afgebroken, en een klok tikt. Hij wenkt mij. Twee stappen treed ik nader, twéé, uitgeteld. En dan deelt hij mij, terwijl ik op de helle lichtvlek neerkijk van een kalen schedel, zakelijk zijn opdracht mee. Hij reikt mij een brief over, vijfmaal gezegeld, dien moet ik bezorgen en het antwoord terugbrengen, verder is het noodig, dat ik naar een warenhuis ga, en ten bewijze er van, dat ik inderdaad daar geweest ben, het meest kenmerkende aan hem voorleg van dien winkel, en eindelijk geeft hij mij een adres op van een straat, waarvan ik den naam, die naar natte wasch riekt en bedorven haring, nooit van tevoren gehoord heb, en daar zal ik wie mij opendoet verzoeken, om mij te volgen.

Ik glimlach; een taak eigenlijk, die je een kwajongen opdraagt voor een paar stuivers. Den brief berg ik in een jaszak, en buk mij naar mijn koffertje. Dan draait hij zijn tikkende klok om, die een chronometer blijkt te wezen, en die naar me loert uit den ring van zijn cijfers. Hij verzoekt me, om mijn horloge naar het uurwerk te regelen, en hij zegt mij den tijd binnen welken de opdracht moet vervuld zijn.

Begrepen. En dadelijk daarop waait de wind van een dichtzwaaiende deur door mijn haren. De afscheidsbuiging, die ik gemaakt heb, krampt me nog na in de schouders, als ik me zie aangeland op een portaal, dat ik mij niet kan herinneren.

O, gejaagdheid, die als een panter, onder het al te vol in blad geschoten struikgewas van je ziel zit gedoken, brullend uitschiet, toeslaat, om met zijn prooi te verdwijnen in den put van het donker. Stommelend ijl ik een ijzeren trap af, enkel om mij den weg versperd te vinden door nu opstijgende treden. Neen, ik ontdek niemand, en ik haast me buiten adem door een doolhof van leuningen, kale corridors en vervelooze deuren. In mijn verbijstering open ik er een van, aarzelend, voorzichtig. Een holle kantoorzaal, klerken rij bij rij aan lange, gele tafels. Waar ik mijn knobbelig bovenlijf naar binnen steek, keeren zich alle gezichten, als aan een touw getrokken, naar mijn kant heen, terwijl de pennen door blijven schrijven. Ik stamel een verontschuldiging, terugwijkend. En ik vervolg mijn vruchteloozen tocht weer, wetend, dat iedere verloren minuut tegen een beurs goud opweegt. Ik verdwaal op een zolder, maak een mouw wit tegen een kelderwand; totdat plotseling van ver weg een gong dreunt. Meteen stort zich een menschenstroom over de gangen, sleurt me mee, draagt me, stormt met me de trappen af, de dag schuift een donker gordijn op, wind, zon, en ik ben buiten.

De eenige blijk ik, die staan blijft. Vlug en veerend snellen de lenige gestalten voorbij me, de beenen strekkend als bij een parademarsch. Ik laat ze, want ik moet mijn plan maken. De brief eerst; ik haal hem tevoorschijn; van nu af krijgt het minste gebaar een beteekenis. Verschrikt frons ik de wenkbrauwen, en breng het dokument dichter naar mijn bijziende oogen.

Wie kent dat gevoel niet, wanneer de angst, de beklemdheid je een hard, stijf masker voor het gezicht drukken, en je zoo aan de kaak gesteld wordt voor God en de wereld? Van ongeduld sidderend, onderzoek ik de envelop aan alle kanten. Hier heb je de lakken met het stempel des Machthebbers: een vuist, die een hamer omklemd houdt, en daar in forsche, duidelijke letters staat de naam van den geadresseerde geschreven; niets verder; geen straat aangeduid en

geen nummer. Boos opzet, vergissing? In ieder geval weer teruggaan: de portalen en trappen, de kille gerechtszaal, en de Caesar met de onderkaak van den gorilla; alles moet ik overdoen. En dat terwijl mijn plomp nikkelen horloge zijn seconden tegen mijn hart uittelt, en in mijn gedachten een kinderhand een leeg bord naar me toeschuift, en een nog bleeker, uitgeteerde hand een verschoten gordijn optilt, en er uitgetuurd wordt naar het bericht van mijn zege.

Kom, vlug dus, geen aarzelen. Maar terwijl ik me omdraai, hoor ik achter me een daverend geratel, een ijzeren hek zakt voor den ingang van het kantoor neer, stalen deuren zwaaien geluidloos op hun geoliede scharnieren, sluiten zich, laten geen reet zichtbaar. Ik zoek naar een belknop, maar die is er niet. Als een donkere rots rijst het gebouw op, afwerend, onwrikbaar, en steekt den arm van een afgestompten toren voor de blauwe lucht in de hoogte.

Neen, nu zijn alle overwegingen als stof op een windvlaag geworden. Voort moet ik aanstonds, al is het ook blindelings.

De trottoirband, daar wacht ik mijn kans af, gespannen.

De zuivere Septemberzon gudst neer van de gevels, en maakt het opstijgend stof tot een gouddamp. Langs mij kruisen zich de tremmen, met de wielen en de beugels zingende, taxi's springen tevoorschijn, razen voorbij, zijn verdwenen, luxe-wagens, een juweelglans over de carrosserieën, glijden en groeten elkaar met een lichtvonk, metaal flitst van rijwielen; de schering dit van een doek van Arachne, waar de schanddaden der goden in staan geweven, met ons, poovere voetgangers, als inslag.

Voorzichtig, en dat niet terwille van mij slechts. Ach ja, ik beken het, dat ik tot nu toe met opzet van mijn schaduw als van mijn eenigen metgezel heb gesproken, en niet van de anderen. Het moet een geheim blijven, dat je nimmer alleen bent en dat je door de gedaanten van je ziel wordt gevolgd. Trouwens je twijfelt, en zelfs wanneer, gelijk nu, je zenuwen als de pees van een boog zijn gespannen, aarzel je, en gelooft aan hersenschimmen. Een enkel maal lees je ervan, en een heel boek lang zie je Rogoschin met den luitenant buiten dienst, den bokser en de verdere bende op de hielen, en toch leg je een hand voor de lippen. Maar hier, in mijn

eenzaamheid op den stoeprand, wil ik voor een kort oogenblik geen geheim hebben, en ik verzeker het, dat achter iedereen aan, die de straat daar tracht over te steken, een drom opdringt van steigerende rossen, trosknechten, deernen en boosdoeners, bijna gestalteloos met het verkeer samenschuimend, en in het zonlicht fonkelend, dat als uitzinnig langs het asfalt danst. En wie het hoofd naar me wil toebuigen, dien zal ik ook dít in het oor fluisteren, dat met míj op een veiligen overtocht wachten een oude, magere hond, dien je verwaarloosd en zelfs een weinig schurftig zoudt kunnen noemen, een bleek bedelmeisje en een man uit een cabaretlied, met slechts één knoop aan een tot op den draad versleten jas over, blootshoofds, al de grijze haren in den wind. Geenszins bestrijd ik, dat er nog meer kunnen wezen, maar ik noem ze niet. Meteen moet ik plechtig verklaren, dat wat me in een stille hoop op meegevoel, in een zwakheid des harten, ontsnapt is, van nu af door me verloochend zal worden, en dat er tot aan het eind toe van mijn bekentenissen geen sprake meer van een gevolgstoet kan wezen. Aan elk voor zichzelf mag het vrijstaan, om me verder stad en land te zien doorkruisen, alleen met mijn city-bag of onder geleide. De verantwoording draag ik daar niet voor. Denk me hier enkel als aan den bodem vastgenageld, terwijl de hijgende tijd langs me voortijlt.

Een slagersjongen duwt me zijn mand tegen de borst, en verontschuldigt zich met een bespotting. Ik waag het. Het bruist rond me, brandingsgolven sluiten zich boven mij, en als ik de overzijde bereikt heb, veeg ik het zweet van mijn voorhoofd. En daarbij merk ik, dat mijn hand den brief nog krampachtig omklemd houdt. Ik kan het niet laten, om hem weer naar de oogen te brengen. Julius, lees ik, Julius Lindeman. Den man moet ik kennen, maar van waar en wanneer dan? En trouwens wat baat het? Hem hier uit een half millioen inwoners aan het daglicht te brengen, evengoed kan je in een bijenkorf het insekt met den langsten angel uit willen zoeken, of uit een mierenhoop de arbeidster, die uit het driehonderd vijf en zestigste ei is gekropen.

Loop ik op een kleipad tusschen de wei en het water, dan kan ik uit den afdruk van de halve maan van een hoefijzer den ouderdom van het paard, dat daar gepasseerd is, bepalen,

en uit de nadrukkelijkheid, waarmee het dubbelteenige merkteeken van het moederzwijn op het leem ingeplant staat, kan ik haar gewicht tot op een pond toe berekenen. Hoe dikwijls heb ik bij de stroovaalt de heksenletters onderzocht, door een hoenderen-congregatie achtergelaten, totdat ik het sic volo sic jubeo had gevonden, bij de drie punten dieper en als met hartstocht in den grond geperst, en waar de haan gestaan had, terwijl hij zich uitrekte, om den morgen met dien eenigen roep van een waarlijk groot en gulmondig welkom te groeten. O zon, hooigeur en zuchtende modder, - maar wat baat hier mijn kunde, waar iedere volgende schrede wegslijpt wat de vorige ingegriffeld heeft.

Moedeloos berg ik het couvert in een jaszak, en wacht onder het blauw van den herfsthemel, triest en gehavend als een treurwilg. En toch had ik één ding vergeten. Het toeval bedoel ik, of laat ik het liever in den tempel vereeren, waar het een marmeren altaar heeft en het de voorzienigheid noemen. Hoeveel malen heeft ze niet een appel in mijn schoot neer doen vallen, als ik dacht, dat ik dorst had, ja en hoe dikwijls was het slechts langs het koord van een herfstdraad, dat ze mij naar de plaats van vervulling gebracht heeft. Doch de honger is een grimmige deurwachter, die zelfs engelen van den drempel wijst. Ik had haar uit het oog verloren, ach sinds hoe lang al, en daarom spring ik op van verwondering, als er een hand op mijn schouder gelegd wordt.

'Julius,' roep ik, 'Lindeman!'

Nu is alles mij duidelijk geworden. Hij steekt zijn arm door den mijne, en rustig leidt hij mij van den vluchtheuvel, waarop ik gestaan heb, het schuifelend gedrang uit.

Hij is niet veranderd. Een van die gezichten, die jong blijven, ook als het haar met wit doorsprenkeld is, en waar een mond in glimlacht over de jaren, welke de eenige werkelijkheid zijn van dat leven: de jeugdtijd. Julius, die eenmaal zal sterven in hetzelfde huis tusschen de olmen, dat hem geboren zag worden, van wien de liefste tochten bedevaarten geweest zijn, en die ieder gesprek met een: weet je nog? aanvangt.

Hij brengt mij door kalmere buurten, wat weinig verschil maakt, omdat er toch alles gesloopt wordt, plaats inruimend

voor een bouwsel volgens de architectuur van de herinnering. En daar heb je het veertiende-eeuwsch kerkje, aan het eind van de dorpsstraat, en de smidse met zijn vuur en de muziek van den arbeid, en er vlak tegenover de school, alle vensters open naar den zomerdag, vlieggaten, zoemend van het a.b.c.-gezang van de kinderen, naast de licht gekalkte onderwijzerswoning, met Julius, den zoon van den meester, die het tuinhek opendoet, je een jubelenden groet toeroepend. Loop je verder, en heb je de laatste hofstee achter je gelaten, dan zie je het cricketveld blinken, frischgroen en sappig, en zoo in een warreling van hemdenwit flikkerend, dat je hart opspringt van blijdschap; waarna je den weg volgt, die zich de polders inslingert, en iedere nadering door een wolk stof aankondigt. Tot je afslaat bij een lindenlaan, die door een stil, eenvoudig huis wordt afgesloten, met manshooge stokrozen in het voortuintje, en een merel in den meidoorn, die 's avonds het lied vergeet te beëindigen, dat hij in den morgen aan heeft gevangen; een huis met een bank naast de voordeur, beroemd om zijn uitzicht, en een wingerd, langs den gevel klimmend, tot hij het dakvenster omklemd heeft, waar de nazaat van den dolenden ridder zijn beenigen jongenskop uitbuigt, de zon door zijn strooblonde haren laat spelen, den geur van den wind insnuift, en het landpad aftuurt naar de verwezenlijking van een wereld van verwachtingen.

Dit groeit hier, dit wordt hier geboren, terwijl ik naar de woorden van mijn makker van voor dertig jaar luister, en mij koester in de warmte van zijn nabijheid, den man achter den lessenaar, van wien je niet zeker kunt zeggen, of hij een sterveling is, een god of de duivel, heelemaal ben vergeten, en het getik tegen mijn hart aan vrijelijk achter een zwerm van verloren seconden laat aanrennen.

Ik blijf in dien eenigen tijd van mijn simpel geluk en mijn zuivere vreugde verzonken, tot we eensklaps, uit een stille steeg gekomen, voor het drukste plein van de stad staan, ik mij de handen voel drukken, me een tot morgen hoor toevoegen, en wij beiden meteen door een reep wielengeratel en zoeven van tramwagens worden gescheiden, even ondoorwaadbaar als een stroom lava, die door den Vesuvius uit is geworpen. Wanhopig ruk ik den brief uit mijn jaszak, en hem

als een vlag boven het hoofd zwaaiend, roep ik: Julius!

Een troep straatjongens, naast me op den overtocht wachtend, joelen me na: Julius, - en overal in het rond wordt geschaterd. Maar al lijkt het mezelf, of ik geschreeuwd heb met een stem, die zich op adelaarsvleugels boven het gedonder van het verkeer uitheft, ik zie mijn jeugdvriend aan de overzij opduiken, de schouders scheef getrokken en den rug gebogen, en hij wendt het hoofd niet om.

Wild schiet ik naar voren; met knarsende remmen schokt een auto stil vlak voor mijn voeten, en de chauffeur steekt een vuurrood gezicht en een vuist buiten de voorruit. Ik laat mij niet ophouden; Julius' hoed is het, die me toewenkt, boven de menschenzee dobberend. Ik strek de armen er naar uit; hij wordt ondergedompeld, om een eind verder weer boven te drijven. Ik volg hem naar den adem snakkend, terwijl mijn hart in een hijgende borst stuiptrekt. Bij elken straathoek spiegelt hij mij een welslagen voor, en speelt met mij het spel van een fata morgana.

Op die manier doorkruis ik het stadscentrum, waar het geratel gedempt klinkt, en de voorbijgangers rustiger wandelen. Als een filmheld wring ik mij door de menigte in een tienvoud versneld tempo, en ijl ik voorbij de café-ramen, nagestaard door de, als op den bodem van een diep water in hun welbehagen verdronken, bezoekers, die zich naar hun kleurige dranken heenbuigen, langzame kwinkslagen over mij wisselend, en dan langs de breede winkelruiten, waarachter het wild dier van de luxe zich tijger-gelijk in de zon koestert.

Ik ben nu weer van de kruin tot de voetzool vervuld van mijn opdracht, en van de gezichten gedrukt tegen het venster, van de handen, die door me gevuld moeten worden, en van het weinigje feestvreugde, dat ik tusschen vier kale muren als een sparappelvuur zal doen opvlammen. Is het dus wonder, dat de misbruikte minuten mij als een wespenzwerm in den nek zitten, en ik daarom met mijn puntige ellebogen ruim baan maak, en zonder dank u te zeggen de valsche munt van den spot in ontvangst neem. O ja, zonder wrok ook, maar zoo ergens kon het híer toch de plaats zijn voor een enkelen blik van die Deernis, die zoo hoog wordt geprezen. Misschien, hoewel niemand kan weten, dat mijn city-bag leeg is.

Tenslotte merk ik mij door Julius' vermeende hoofddeksel naar een onbekende plaats gevoerd, waar voor een verkeersweg een stegennet door werd gebroken. Een wijder stuk van den hemel blijkt open gekomen, en een duivenvlucht zie je omhoog rijzen in een lichte, zilveren flikkering. Toch is het dit niet, wat je geboeid houdt. Het is het blootgewoelde ingewand van de armelui's-woningen, dat zijn goorgele kubussen, zijn drekbruine zijvlakken en zijn wanden, waaraan het behangsel nog zit vastgekleefd, in een bouwstijl uit opiumdroomen voor het teedere blauw opstapelt, en erbarmen afsmeekt van de zon van September.

'Mijn God,' zeg ik, stilstaand, terwijl ik mijn handkoffertje naast me op de steenen zet. En, mijn voorhoofd fronsend, en den hals uitrekkend, denk ik - o gedachten, welke bij mij altijd onverhoopt en tegen den wind op aan komen vliegen - aan de vele dichters, die ons een stil vers of een schoone verbeelding na hebben gelaten, en hoe het een schandelijk gebruik is geworden, ook van hun schamele levens, en niet eens om een weg ruimer te maken, de pui naar beneden te halen, het geel en het bruin van hun heimelijkst gevoel te ontblooten, en onze nieuwsgierigheid op een schouwspel te vergasten, dat triest is, doch niet zonder grootschheid.

Langzaam verder slenterend spin ik mijn vergelijking uit tot in het oneindige, en het spreekt wel vanzelf, dat ik daarbij den god achter den lessenaar alweer ben vergeten, en evenmin aan het onvermurwbare denk van chronometers; maar mij mogelijk juist daarom eensklaps voor het warenhuis aanbeland vind, en de glazen deur voor me open zie draaien. Kalmte, wijding, het schuifelen van voeten, het gonzen van stemmen, een onmetelijk hoog koepeldak, dat zich boven mij welft, gaanderijen en boogvensters, toonbanken als altaren.... en ik ben in de kerk van het tweede kwart van de twintigste eeuw binnengetreden.

Mijn opdracht.... een kort moment wacht ik roerloos, de vingers om het handvat van mijn city-bag klemmend, en tracht mijn gedachten op één punt te richten, juist zooals ik dit zoo even voor het kantoor van den overbiddelijken Machthebber, ach, en hoe vruchteloos beproefd heb, doe een geweldigen stap op mijn dunne en stakerige beenen, en

maak een begin met een dwaaltocht uit een zang van Homerus.

Maar laat ik, nu ik mezelven voor den rechterstoel van de wereld gesteld heb, den last van mijn mislukkingen op de schouders, tegelijk aanvangen met een verontschuldiging. En dan zou ik deze vraag voor willen leggen: verhoogt een hongerige maag niet de vatbaarheid voor verstrooidheid, en is voor goede raad en rede vatbaar wie naar een jagend hart loopt te luisteren? Waarbij ook nog gevoegd zal moeten worden, dat de trappen, die ik op en neer klim, ruim en vorstelijk zijn, of ze naar troonzalen leiden, en dat ik daar in een betooverend licht wandel, door de edelsteenfacetten van gebrand glas teeder gedempt en geheiligd, terwijl ik zeker veel tegenspraak en verwijt kan ontzenuwen met de opmerking, dat het toch van den tempel het doel is, om zijn bezoekers door een droom te begoochelen, en ze voor de verwezenlijking er van de beurs te doen trekken.

Ach, tijd, taak en lastgeving, ik ben ze al op de benedenverdieping vergeten, in de war gebracht langs den neus uitglurend naar de linten, de strikken, de bonte gewaden, de hoeden van stroo, vilt, met een veer, met een touffe, die ik, als uit omgeworpen korven, uit vind gestort voor mijn voeten; en waarom anders ben ik ze vergeten, dan om mijn sjofele huisgezin hier rond om me heen te verzamelen, de een haar versleten voorschoot en de volgende een kapot jurkje af te laten leggen, waarna ik ze uitdos zóó luisterrijk, alsof ze een koning een handkus moeten gaan brengen, zonder dat ik er mezelven bij oversla; want ik ontdoe me van mijn vuile en slobberige plunje - neen, rustig, alleen in verbeelding - en ik kies een deugdelijk home-spun pak uit, zoo een dat je beenderige figuur jeugd geeft en losheid, en waarin je over zaken discussieeren kunt, en vertrouwelijke handdrukken uitdeelen; om, verder geslenterd, me een oogenblik later in een clubfauteuil neer te vleien, het overhemd van mijn smoking op te doen bollen, de glazen te vullen, Julius, dien ik te gast heb, mijn sigarettenkoker over te reiken, terwijl ik mij duidelijk dít hoor verkondigen: ‘rust is goed, maar de rust over de rust, o mijn beste, is beter.’

Dan vervolg ik mijn omzwerving, sta in verwondering,

steek den buik vooruit, buig het hoofd achterover, volg den menschendrom, sla gangen in, en keer terug langs gaanderijen, achteloos en onverschillig mijn leeg handkoffertje achter me aan zwaaiend; misschien wel met een argwanenden inspecteur van de zaak op de hielen, die er naar brandt, om me een kort woord in de ooren te fluisteren, mij naar zijn kantoortje te brengen, en mijn zakken en mijn city-bag te doorzoeken, hoewel ze immers alleen bol staan van den wind van de armoede.

Ik stoor er mij niet aan, en heb geen enkel kwaad vermoeden; vredig schrijd ik in mijn droom voort over Perzisch tapijtwerk, en maak halt voor een uitstalling van tuinmeubelen. Warm geel zijn ze, de stoelen, de lamp en de tafel, als waren ze uit gestolten zonnestralen gevlochten. Ik wieg op de beenen, waag een voorzichtig betasten, ja, en natuurlijk, dat hier een landhuis moet bij hooren met een ruim terras, dat uitziet over een groen, grazig parklandschap, en waar wij alle vier zijn vereenigd, behagelijk in het krakende riet leunend, bruin van huid en geurig, als een hooischelf, die een week lang onder de Julilucht stoofde.

En dit nog maakt van mijn dwaaltocht deel uit, dat ik telkens een hand, zoekend, in mijn broekzak steek, met verbaasde teleurstelling de paar stukken klein zilvergeld door de vingers laat glijden, en het aan mijn berooidheid alleen heb te danken, dat don Quichot's naneef en droomer zoo aanstonds niet, een heel fortuin en een half dozijn vervulde wenschen armer, de straatdeur van het warenhuis achter zich dicht zal voelen suizen.

Maar genoeg nu over luchtkasteelen, waar een zucht van de ziel je tot den bezitter van pleegt te maken, en die zelfs niet tegen het slaan van een klok kunnen.

En een klok slaat daar. Waar? Want iedereen weet toch, dat kerk en warenhuis ook dit met elkander gemeen hebben, dat tijdelijkheid er het kaf van het koren is, en alles wat het oogenblik afroept er uit den booze moet wezen. Misschien in mijzelven? In elk geval zóó luid klinken de slagen, dat ik de handen tegen de ooren moet klemmen, om nog een weinigje hoop te kunnen overhouden.

Voort weer! Droomen, wenschen worden uit mij wegge-

vaagd, de seconden beginnen in mijn vestzak opnieuw aan hun duizelingwekkende ronde, en ik draaf aan achter mijn opdracht: Het meest kenmerkende....! En als ik de eindelooze gangen van koopwaar langs me heenschuiven zie, hard van nieuwheid, fonkelend, smeulend, even nutteloos als ze onmisbaar is, voel ik een bitterheid jegens den Werkgever in mij aanzwellen. Omdat mijn voorvader galeiboeven bevrijd heeft en tegen molenwieken heeft gevochten, wordt ook mij een taak gesteld, die te dwaas is en te onmogelijk, dan dat een sterveling ter wereld ze vervullen kan. Of gaat het ook hier om het toeval, dien welput in de wildernis, en is het slechts zaak, dat ik er in mijn verbijstering niet aan voorbij ijl?

En mijn beenen reppen zich.

Trappen, liften, elleboogstooten en spotwoorden; God helpe me, maar hoe zal ik mijn keus doen? Ik sta stil voor een toonbank, en ik vraag de verkoopster: Het meest kenmerkende? Rustig rijst ze voor me op, wit en zwart, dat door een goudmist gekroond wordt. Ze schudt het hoofd, verwonderd, doch niet zonder meevoelen, omdat er in vrouwenharten voor de zonen van den man uit la Mancha toch altijd een verborgen warmte onder de asch ligt, en ze glimlacht. Ach, die glimlach, als die het mocht wezen; maar hoe maakt een havelooze hongerlijder er zich meester van, en dan nog, wát zou de kaalhoofdige koning achter zijn schrijfbureau er van denken moeten, wanneer ik, mijn city-bag uitpakkend, dat wonder uit mededoogen en goedwilligheid als uit zonnestralen en herfstdraden samengeweven, tusschen zijn telefoontoestel en zijn luidspreker een glans liet verspreiden?

Daarom weet ik niets beters te doen, dan een eerbiedige buiging te maken, mijn hoed op te zetten, en in mijn verwarring en mijn beschaamdheid ijlings de steile treden van een nauwe, donkere trap te beklimmen, totdat ik me plotseling onder den blooten hemel op den daktuin wedervind.

Onder klapperende tentdakjes zitten de gasten van de behagelijkheid schertsend tezamen; maar ik, op het hoogste punt stilstaand, klem mij aan den vlaggestok vast. Bijna met de hand kan ik ze grijpen, de buitelende zwaluwen, die de halve manen van hun vleugelslag in het email van het

najaarsche blauw griften; beneden me schittert het licht op de daken en de torens van een Bagdad uit het Arabische verhaal over een kalief. O, tot brons te worden hier, onder het wapperend dundoek, en tot in eeuwigheid een wachter te zijn over de stad, die ik liefheb. Ik zet de borst uit, trek mijn das recht, en neem de houding aan van een standbeeld. Maar goddank is mijn plicht waakzaam, ze schudt me uit een mijmering, die niemand een cent in de beurs brengt, drijft me met een paar zweepslagen de trap af, en doet me midden in de speelgoedafdeeling, boxen, hobbelpaarden, teddyberen en vliegende hollanders, belanden, als een steen in een zwerm kleurige zangvogels.

Meteen strek ik haastig een arm uit en til een bal omhoog tusschen de vingers. Zoo'n geel geribde, met paarse en vuurroode zijvlakken, die naar verf en caoutchouc riekt, waar je achteloos als kind mee gespeeld hebt, maar die je later zulk een geluk geeft, telkens als je het je herinnert, hoe hij tusschen je gezicht en de zon op en neer danste, dat je hem in een vers zoudt willen bezingen, ook al ben je geen dichter.

Aan de cassa betaal ik met bijna het gansche bedrag van mijn poovere bezitting, knip mijn city-bag open, en breng mijn buit in veiligheid. Het meest kenmerkende? Omdat hij op den aardbol lijkt en de sterren, begin heeft noch einde? Maar dan zou het leven in waarheid een spel zijn, en de specht van den honger, die een gat in je ingewand hakt, een illusie?

Naast me vonkt een lampje aan; rammelend wordt een stalen hek opzij gesmeten, en ik duik in de lift binnen. Blijmoedig voel ik mij, voor het eerst op mijn dwaaltocht, en ook mijn reisgenooten, die in de enge ruimte met mij samengepakt staan, moeten verheugd zijn over wat ze zich veroverd hebben. Echter geen sterveling toont het, en zwijgend zinken wij neer in de diepte als een kooi tonglooze nachtegalen.

Een schok, die slechts licht is, het hek, dat weer rinkelt, rustig stap ik uit, de rijzigste van allen. Tusschen twee rijen uitstallingen schrijd ik langzaam verder, het hoofd in den nek, als een fier strijdros. Alexander zou ik naar zijn zegepraal kunnen dragen, ach, slechts om één klein ding, dat me gelukt

is. Door de weerspiegelende draaideuren word ik met zachten drang naar buiten gedreven, en een nieuw veld van verrichtingen ligt voor me open.

Fel blikkerend wordt het licht teruggekaatst door het plaveisel, het verkeer beschrijft zijn vuurpijlbogen, en de tocht van de snelheid waait mijn gezicht langs. Het is, of machtige armen mij aan een borst klemmen, waarin de koortsgloed van het jachtende bloed bonst.

'Meer dan tijd,' wordt in mijn oor geroepen.

'Ja,' zeg ik. En de chronometer staart mij weer aan met het loerende oog van zijn uurplaat.

Neen, niet de opdracht zelve is het, die tot wanhoop brengt. Ze zouden je als taak kunnen stellen, om een duizend lichtjaren verwijderde ster naar de aarde te halen, of een mond te zoeken om te kussen, die nog nooit gelogen heeft; en het zou niet onmogelijk wezen. Maar de spanne tijds, waarbinnen alles zijn beslag moet krijgen, wil je niet voor een dank-je van den duivel gezwoegd hebben, dát is de doornenkroon om je slapen. Al bracht ik mijn city-bag mee tot den rand toe gevuld met diamanten uit Kaapstad, en ik zou een seconde te laat zijn, dan zou de handpalm, die op de vin lijkt van een zeehond, afwerend naar me heengekeerd worden; langzaam, stap voor stap, zou ik achterwaarts wijken, zonder een woord tot mijn verdediging te kunnen aanvoeren, en ik zou over den drempel terugtuimelen.

Snel dus, dadelijk, want geen enkele voorsprong is mij toebedeeld. Anderen laten zich in de kussens van hun Buick of hun Rolls Royce, als een kind in de armen van zijn moeder, naar hun doel voeren; terzij van het portierraam geuren rozen in een zilveren vaas, en de wereld glijdt aan ze voorbij, als een boeiende rolprent. Ik heb het geld nog niet eens bij elkaar voor een taxi. Terwijl mijn oogen den horizont afzoeken, struikelen mijn pijnlijke voeten over elke voeg in de straatsteenen, en zwaar draag ik, met knikkende knieën, neen, niet aan dat handkoffertje, maar aan een arm hart, dat nog hongeriger dan mijn ledige maag is.... En dat ook nu alweer een paar kostbare minuten voor me heeft laten teloorgaan.

Snel dus, dadelijk, de eerste stap. Ik loop toe op den poli-

tieagent, die zich op een kleinen vluchtheuvel geposteerd heeft. Ik vraag hem naar de straat, waarvan de naam naar natte wasch riekt en bedorven haring. Hij legt de richting uit, en verduidelijkt zijn woord met gebaren.

Hoekig en vierkant in zijn gladde kapotjas - zijn witte handschoen zwaait, en er glimt een vonk op zijn helm. Aan Neurenbergsch speelgoed moet ik denken, uit mijn kindertijd, aan de stijve poppen uit de arke Noachs, op hun voetstuk van een bleek-geel schijfje hout. Hij was er niet bij tusschen de herders en de herderinnetjes, zeker omdat hij toen al op wacht was gezet bij een verkeershoek. Maar heel zijn stramme staatsie stamt toch uit de spanen doos.

'Juist,' zeg ik, 'zeker,' volijverig met het hoofd knikkend, en tegelijk zit ik aan een kleine tafel voor een hoog, licht raam, schud een weerbarstige haarlok uit de oogen, open de arkdeur, doe de dieren buiten komen, paar bij paar, en bouw een nieuwe wereld.

Als de stem zwijgt, dank ik. Alleen één steeg, van alle die ik moet inslaan, heb ik onthouden; hier vlak bij. Ik steek naar haar over, binnensmonds zingend. Want steeds nog zit ik voor dat eerste venster des levens, dat door een wilde wingerdrank wordt omslingerd, en waar God bij je is in elken vogel, die pijlsnel voorbijschiet, en in ieder herfstblad, dat zich vallen laat. Sedert ben je er van opgestaan, en er hangt een duisternis in de gangen; maar nóg snijdt het een bloeiende lijst in het blauw uit, ook een moe, grijs hoofd kun je er uit neerbuigen, even, haastig, tusschen de eene regenvlaag en de andere, ja, en zelfs wanneer je er mee bezig bent, om de mazen van een stratennet, waarin ze den leeuwerik van je ziel hebben gevangen, te ontwarren, en je weet, dat de Machthebber je wacht achter zijn lessenaar.

Intusschen heb ik het einde van de steeg bereikt en van mijn eenige wijsheid, en weer moet ik vragen. Aan een jonge vrouw nu; want er is niemand anders te bekennen op het vale, uitgestorven pleintje, waar ik aangekomen ben. Vertrouwelijk legt ze een hand op een van mijn versleten mouwen, en ik zie haar wijzenden vinger als een vlug vogeltje voor mijn gezicht heen en weer fladderen. Ik maak een plechtstatige buiging, zoo een, als die drie honderd jaren geleden, op den

rommelzolder van een oud kasteel in een onvermeld dorpje in het hart van la Mancha werd vergeten, en die ik voor deze gelegenheid te voorschijn gehaald heb, afgestoft en in de plooi gestreken.

Ze blijft voor mij uitgaan met een zwevend-rappen tred. Iemand zeker, overpeins ik, die vroeg haar man heeft verloren, of geen vaas voor de roos van haar liefde heeft weten te vinden, die aan iederen bedelaar de kleine munt van haar vriendelijkheid uitdeelt, en 's avonds, als het licht brandt, zegt: ik kan niet.

'Ach, onzin,' mompel ik, terwijl ik op een puntigen steen trap, maar hoe kan ik het helpen, dat er geen opwindender spel bestaat in de wereld dan raden naar den levensloop van medemenschen.

Bij een zijstraat houdt ze stil, keert het hoofd naar mij om, knikt, en duidt aan, hoe ik verder te gaan heb. Een tweede buiging van een Grande van Spanje, en dan zie ik haar niet meer; maar wel het bordje, waarop ik een anderen straatnaam lees dan den gezochten. Natuurlijk die huizenrij afloopen? Ook dan nog blijk ik verkeerd te zijn. En bochten afzoekend en hoeken omdraaiend, verlies ik mij in een van die kleumige, op krukken voortstrompelende buurten, waarmee Satan, omstreeks tachtig, een bevallige stad heeft bedrogen.

Een schoenlapper naast zijn winkeldeur, het lederen schootsvel voor, de duimlappen aan, en de stalen bril op het voorhoofd geschoven. O broeder uit een oud Duitsch dorpsverhaal, denk ik verteederd, en daarom meld ik mij in mijn benardheid bij hém aan.

'Maar neen!' roept hij half lachend, meewarig, waarbij hij een gebaar maakt naar zulk een oneindige verte, dat ik het gevoel krijg, of ik mij bij een zwerm onder de wolken voortjachtende trekvogels zal aan hebben te sluiten, wil ik mijn doel ooit bereiken. En geen seconde, die er verloren mag gaan.

'Hu, hort,' schreeuwt een bende kwajongens, naast me meedravend, want ik rek den hals uit, sper mijn neusgaten open, til de knieën op, en rep de magere spillebeenen. Enkel matig in mijn vaart, als ik een nieuwe inlichting moet

inwinnen. Alle voor mij uitgestoken armen strekken zich naar een zelfde richting uit.

Kolenloodsen, stoomwolken en railsparen, die zich kruisen, knooppunten vormen, uiteenbuigen: de overweg.

Vlak voor mijn borst ploft de afsluitboom neer in een metalen geratel, en hakt mijn verderen voortgang middendoor met den slag van een valbijl.

Rustpoos en afwachten.

Een pekzwart rangeerlocomotiefje puft nader in een kortademig hijgen, met den elleboog van zijn overijlde zuigerstang pompend. Het davert voorbij me. Ik kijk naar het seinhuis. Zoo dadelijk? Want er is ook nog een brug voor de voetgangers voorhanden, die zich boven den overweg welft. Toch bedank ik er voor, om aan de eene zijde al de zes en dertig treden op te klimmen en een eender drie dozijn aan den anderen kant weer af te dalen, alleen maar, om me door het meesmuilen te laten begroeten van wie daar juist vóór mij rustig onder de omhoogrijzende hekken door zijn gewandeld.

Nog een korte minuut dus.

Intusschen vermeerdert zich het aantal van mijn lotgenooten. Slagersjongens met een schommelende mand voor het fietsstuur, buurvrouwen kakelend rond hun kinderwagens, lanterfanters, dankbaar om het oponthoud, sleeperskarren, droef en moede, naast plomp op hun rubber zich neerplantende vrachtauto's. Dat de hemel ze zegene, en onderwijl snellen de voortvarendsten de treden van de boogtrap op en neer.

Andermaal raast daar de locomotief langs, twee beestenwagens achter zich aanzeulend. De runderen staan er dicht in saamgepakt, je kijkt naar een verwarring van schuivende schoften, van horens, en het doffe loeien klaagt uit boven het gestamp der machine.

De drom der wachtenden begint ongeduldig te worden, grappen lachen op, en er wordt aan de afsluitboomen gerammeld.

Een onbeschrijfelijke verslagenheid maakt zich langzaamaan van mij meester, het is de diepe, donkere leegte van het godverlaten zijn. Ja, alsof God, tot aan dit uur toe, nimmer tot je was gekomen, dan in de schoonheid van een stralend

aangezicht, dan in het geurige bloemschuim der meidoorns, dan in een dauwdrop, in een vogellied, en het je nu plotseling aangekondigd wordt, dat hij voortaan slechts voor je te bereiken zou wezen onder de sintels, die langs de messen van de rails uitgestort liggen, en dat je handen de zijne niet anders zouden zoeken mogen dan tastend tusschen raderen, zich klemmend om vlampijpen en ondergedompeld in het ketelvuur. O, zon door mijn bloeiende jeugdvenster, ik kán niet, en zwaarder is díe opdracht, dan waarvoor de Meester van de wereld mij de straat heeft opgestuurd.

Nog blijft de barrière gesloten, en ik moet eindelijk een besluit nemen. Eer ik mijn sprong waag, spied ik vorschend rond mij heen. Ik houd den adem in. Dit nu is een van die oogenblikken met den nood op het hoogst, dat het wonder nabij is. Het doet er niet toe, of de werkelijkheid het voor je gereed heeft, evengoed kan het uit den naakten bodem worden tevoorschijn geroepen, en je de beteekenis duidelijk maken van den tooverstaf en het sprookje. Genoeg, als je een nimmer vervulden wensch rijk bent.

Terwijl ik me omkeer, is het een dubbele verrassing, die me gebracht wordt: een nieuw huis, slank en sober als een meisje, en een meisje, juist uit de deur stappend, dat welgebouwd als dat huis is, als Davids toren, waar altemaal schilden aan hangen der helden. Recht loopt ze op me toe met de rappe beenen, in haar kort manteltje, en het blij-zijn van het begin van de lente, dat me tegemoet straalt onder een mosgroenen klokhoed. Ze blijft naast me staan, knikt tegen me, lacht tegen me, of neen, tegen mij niet, maar - ach en waarom weet ik geen enkel geheim te bewaren? - tegen een jongen van achttien, aan wien de tijd voorbijgegaan is, en die om harentwille niet ouder is geworden.

O ja, ik geef toe, dat ik een vrouw heb, die ik een zuster noem in de armoede, en die de moeder van mijn kinderen is geworden, maar zíj is het toch niet, naar wie ik uit mijn dakraam, met den zomerwind in mijn gezicht, uitgezien heb, en die nooit is gekomen. Die nu als een bloem in de wildernis opgebloeid is, en daar bij me glanst en geurt, vlak aan mijn zijde, even jong en frisch gebleven, als ik me haar in mijn knapenverbeelding voorstelde en

tevergeefs naar haar hunkerde, en die mij ook herkend heeft, ondanks mijn overjas, die van zwart groen is geworden, mijn grijzende haren en mijn droevige figuur van sjofelen armoedzaaier.

'Wat een wachten,' zegt ze, op de dichte hekken wijzend, of eigenlijk roept ze het de dakkamer van een oud dorpshuis binnen, waar je niets dan een wit bed in kunt vinden, en een uit zijn krachten gegroeiden scholier, die zich de tranen uit de oogen veegt voor een kapot wandspiegeltje.

'Ja, wat een wachten.'

En dan legt ze een hand op mijn schouder, en begint zacht te fluisteren.

Ik luister, maar al bij haar eerste woorden zwelt een gedreun aan, de rails schudden, en het is de expres, die, met de vaart van een stormvlaag, aan ons voorbij dondert. Eerst de machine, gedrongen, geweldig, een bizon onder zijn soortgenooten, en dan de luxewagens, met hun namen van opgepoetst koper: Wagons-lits, Mitropa, in een marktschreeuwerige uitnoodiging naar zuidelijke bergmeren en blinkende sneeuwspitsen. Maar wat ze mij te zeggen heeft, niet enkel in mijn oor wordt het gesproken. Ik versta alles.

Over dien tocht heeft ze het, die, als hij eenmaal door je droom is ontworpen, en dan toch verzuimd werd, met al zijn hel-bezonde wegen in het diepst van je ziel naar je blijft wenken. Het door de duinen wandelen en over de zee uitturen, het de kleederen afleggen, en de schuimende branding tegemoet dansen, het volgen van hoefprenten langs een weidepad, het slapen 's avonds, met een dun tentdak boven je, onder de sterren, het liefhebben der aarde, het hand aan hand zitten, en het een gelofte doen aan de trekvogels. Ja, en hiertoe tracht ze een makker, met een strooblonde haarlok in de oogen, over te halen, in het korte tijdsbestek, dat een rij spoorwagens voorbijrazen, achteloos de stukken kilometer achter zich aan werpend.

'Kom,' zegt ze, en neemt me mijn city-bag af, en een tree of wat is ze al opgeklommen. Ik volg haar, een beetje stijf in de gewrichten, maar toch zoo geestdriftig, dat ik haar dadelijk ingehaald heb. Midden op de brug buk ik mij, kijk naar beneden: zwart kolengruis en het wentelen en het flik-

keren van het erbarmenloos werktuig, de put, waar de hel uitmondt. Weer hobbelt de rangeertrein aan, als een lastig insekt, dat zich niet van je laat afslaan. Juist onder onze voeten blaast het zijn rook uit, hult ons in een wolk. En dan gebeurt het, dat het lang al verjaarde verlangen van een eenzelvigen schoolknaap zich tenslotte vervuld vindt, en ik op de lippen gekust word.

Als ik weer opduik uit mijn verbijstering, is de stoom weggetrokken, en een eind verder, bij de trap naar beneden, wenkt me, een beetje spottend, het meisje, zittend op mijn city-bag. Naarmate ik nader kom, onderscheid ik haar slechter. Het lijkt, of ze zich in den menschendrom oplost, en allengs in zichzelf tezamenzinkt, als had ik enkel een dróóm gehad over haar en een jeugdigen makker.

Wanneer ik mijn handkoffertje opneem, roepend en zoekend, meegesleurd door de menigte, die zich door de, ja nu natuurlijk geopende, afsluitboomen perst, merk ik, dat het loodzwaar is geworden.

'Opdracht, opdracht,' mompel ik, mij met de ellebogen verwerend, als een soort van bezweringsformule tegen zomerwind en al te wufte wenschen. De knieën knikkend, strompel ik verder, waarheen vraag ik niet; strak voor mij uitziend.

Plotseling overmeestert me een onuitsprekelijke bevreemding; die uitstalling, dat half afgescheurde reclamebiljet, ik herken ze. Ik twijfel er aan of het mogelijk kan wezen; het angstzweet breekt mij uit.

Een bonzen op ruiten. Verschrikt tuur ik naar boven. En daar heb je het venster, waarvoor het gordijn teruggeschoven is, en drie gezichten, twee kindergezichten en van de moeder het bleekere, ernstigere, die zich tegen het glas aangedrukt hebben, met de wijd open, angstige oogen, de vragende monden. Neen, knik ik, já dan, en ik maak een gebaar naar de verte, dat mijn reis tot in het oneindige uitdijdt; en ik weet het, dat ze het gevoeld hebben, hoe krom mijn rug is, en hoe moe mijn voeten. Ik moet een teeken geven, dat ze geruststelt; maar ze zijn al van het raam teruggeweken, ach, zeker naar de leege tafel, waarvan ze gretig de resten bijeengegaard hebben, en die door een ontelbaar aantal malen gestopt laken bedekt is, en naar de koude kachel, waarin de

laatste vonk uitgedoofd ligt. Ik denk aan mijn kus, en ik schaam mij.

Een arm en een schouder worden naar omlaag getrokken door den last, dien ik heb mee te sleepen, en toch moet ik, na den angst en misschien wel de verwachting, die ik achter een beslagen ruit opgewekt heb, nu meer dan ooit verder.

Ik hink een nauw slop door, waarvan ik het bestaan nooit vermoed heb, en kom dan op een pleintje bij een beginpunt van de stadstram aan. De plompe, gele wagen staat onder zijn beugel te dommelen, op een houten bankje voor het wachthuis doen de conducteur en de bestuurder de minuten pratend en lachend voorbijgaan, en een van ze kruidt de herfstlucht met een wolk uit zijn doorrooker.

Er zijn van die kansen, die in een snorren van de wieken langs je gezicht suizen, en die je bij de vleugels hebt te grijpen, wil je niet al de gulden geschenken des hemels verzuimen.

Ik tik tegen mijn hoedrand, en noem den naam van de straat, waar ik een eeuwigheid lang tevergeefs naar gezocht heb.

'Ja,' knikt de man rustig, alsof wonderen geen duit kosten, en wijst naar den wagen.

Ik heb de koperen stang al in de hand, en een voet op de treeplank. Met een zucht van onuitsprekelijke verademing laat ik me op mijn plaats neervallen. Een ouderwetsch rijtuig, de beide banken overlangs, waar je met je reisgenooten bij elkaar zit als met je familie op een kerstavond. Even sluit ik de oogen, in een roerloos niet-zijn verloren; maar dan jaagt me het ongeduld op, ik begin met de vingers te trommelen, met de voeten te schuifelen, en dat, na de halve stad doorgerend te hebben als een bezetene, tot het eind der tijden hier roerloos in een glazen kooi, waar geen sterveling beweging in kan brengen, gevangen zitten, doet mijn bloed koken.

Eindelijk, buiten, verrijzen de twee voor het wachthuis, de een installeert zich, o mijn god en die uittartende traagheid, op het voorbalcon, en de andere geeft, nadat hij zijn pijp uitgeklopt heeft tegen een schoenzool, het sein van vertrekken.

'Seconden, die je wedloop houdt in mijn vestzak, nú kom ik mede.' Waarbij ik een zwaai met mijn arm maak.

Gegiechel.

Tegenover me hebben drie schoolkinderen de hoofden tezamengestoken, steelsgewijs naar me glurend. Naar mijn paars dasje, ik weet het, dat ik tevergeefs in de plooi tracht te trekken, naar mijn stroohoed, in dit voorjaar, wie zal het zeggen voor de hoeveelste maal al, met een citroen schoon gewreven, en naar het bobbelige koffertje, dat ik tusschen de knieën geklemd houd. Streng staar ik ze aan onder borstelige wenkbrauwen, langs een neus als de bek van een adelaar. Maar wie na twintig jaar wachtens, en dan toch niet te laat nog, uit zijn gevangenschap los gekust is, begrijpt alles, en kan meelachen. Bijna was ik gaan verzitten, om ze mijn geheim toe te vertrouwen. En ik zou mijn plan ten uitvoer gebracht hebben, als er niet een blauwe jas zich tusschen had geschoven. Ik reik den conducteur mijn laatste dubbeltje over.

Hoe weinig we vorderen, en dan lijkt het me nog, of we door de buurten, waar we langs sukkelen, als een hond bij den staart, vast worden gehouden. Vale straten, vol van kleine drukte, waar het eene huis aan het andere gelijk is, elk zijn tweelingsdeur heeft voor boven- en benedenverdieping, de daklijsten scheef hangen, de winkelpuien verveloos zijn en de uitstallingen grauw en wanstaltig. Wijken, niet uit steen en hout opgetrokken, maar uit een materie, waarbij je moet oppassen, om er niet een vonk van je cigaret te verliezen, en die plotseling verdwenen kunnen wezen, terwijl je in je bed opvliegt, en den zucht slaakt: goddank dat het een droom was.

Maar ik verzet er mij tegen om de onherroepelijk voorbijgaande minuten af te lezen van zoo'n cijferblad. Ik moet mijn gedachten bedriegen, ze afleiden, en de gelegenheid biedt er zich voor aan. Knarst de wagen niet telkens weer op zijn rem-ijzers, stopt en laat nieuwe passagiers binnen? Strompelt daar niet de grijsaard aan, die zich machteloos op de bank laat zakken, boven zijn stokje ineenschrompelt, en niets is dan een vervallen gevel met een bord: onbewoonbaar; en volgt hem niet de oude vrouw, schamel, met haar kapothoed, uit den vorm gezakt, welke de armzalige poging om zich te versieren opgegeven heeft in een geknakt veertje; en de man en het meisje stappen ze niet op rechte, slanke beenen voorbij

me, den wagen met een weigeur vullend van wind en van ruimte, ook al groent er een uur in den omtrek geen grasspriet tusschen de keisteenen? Vrienden, lotgenooten, wien zeker ook eenmaal de geweerloopen op de borst gericht werden, achter het schrijfbureau van den Werkgever, en aan wie in elk geval een taak moet opgedragen zijn, die binnen een bepaalden tijd moet vervuld worden. Waarom anders zouden ze zich tusschen de wielen laten voortdragen, en zoo gehaast opspringen, als de plaats van hun bestemming af wordt geroepen. Ik tuur uit en ik luister. Als ik geen gelapte schoenen aan had, een verkleurd vest en verrafelde broekspijpen, dan zou ik hun handen in de mijne willen nemen, en ze moed willen inspreken met het relaas van mijn mislukkingen.

Langzaam, o langzaam, en telkens bij den schok van een halte richt ik me half op, buig den romp voorover, en keer een vragend gezicht naar den conducteur om, die me geruststellend toewuift. Eindelijk, hoofdschuddend, schuifelt hij tusschen de knieën langs de banken door, terwijl hij mij in het oor roept: ‘tot het eind blijven zitten.’

Tot aan het einde? En me waarom niet dadelijk voortpakken? Natuurlijk dat ik me over mijn beenen geen illusies kan maken, en er van doordrongen ben, dat mijn koffertje zwaar weegt als de wereldbol, maar op je eigen kracht en je snelheid kun je vrijelijk spelen, als op een fluit aan je lippen, terwijl je hier gedwongen bent, om machteloos toe te luisteren. Ik wil een teeken geven, echter merk ik, dat we bezig zijn, de buurt uit bordpapier vaarwel te zeggen. Geduld dus.

De trambaan snijdt een nieuwe moot aan van den stadsromp, een steenkoolgebied, gashouders als mammouthen en elevators, die hun greep doen met den klauw van een saurus.

Voorbij weer. De een na den ander stijgen de reizigers uit, en ik blijf alleen achter. Ik vraag het, de oogen ten hemel: wanneer zou ik zijn begonnen aan dien tocht van de drie opdrachten? Een menschenleven lijkt er mee heen te zijn gegaan. In mijn gejaagdheid ruk ik den hoed af, strijk door de haren, en duw een vinger tusschen mijn halsboord en een knobbeligen adamsappel.

De conducteur en de bestuurder, samen op het voorbalcon,

schijnen zich kostelijk over iets te vermaken, ze schateren het uit, waarbij ze voorzichtig naar me omkijken. En ik, met mijn hongerig profiel, dat op het scherp van een bijl lijkt, en met mijn houterigheid van onbehouwen ledematen, ik voel een trots in mij gekrenkt, die stamt uit Castiliaansche kasteelen, en toch vergeef ik ze.

Ik vergeef ze, omdat mijn longen plotseling door een zilte frischheid gevuld worden, zonlicht als uit duizenden opengeworpen vensters binnen komt stroomen, wij den strandboulevard opzwenken, en ik me midden in de zee meen afgezet.

Het verwondert me, dat ik nog een trap heb af te klimmen, en een strook zand heb te doorkruisen, eer de zoom van de branding mijn voet nat maakt. Menschen zijn er niet, het grenzenloos blauw is er, waarin alleen de brekers hun schuimlijnen neerschrijven en wegwisschen, de meeuwen een zilveren vonk doen verschieten, en een bruin zeil aan den einder hangt. Ik heb mijn handkoffertje naast me neergezet; roerloos als een strandpaal sta ik opgericht. Het ruischen wordt rustig een stem rond me, en de reine koelte stoor ik niet. Totdat mijn aandacht door een klein wolkje gewekt wordt, het eenige aan een onbevlekten hemel. Het is bijna onzichtbaar, zoo nietig, maar ik verwonder mij er over, dat het, als een sneeuwvlok dit doen zou, het azuur loslaat en neerdaalt. Stadig me naderend wordt het nevelachtiger, en toch niet grooter dan een duivevleugel. Een knarsen aan mijn voeten leidt me af. Mijn koffertje blijkt opengesprongen. Als ik me buk, om het te sluiten, zie ik mijn handen in een witten damp grijpen. Terwijl ik het slot dicht knip, is alles verdwenen.

Dwaasheid en gezichtsbedrog, mompel ik gemelijk; wat me meteen uit den droom helpt.

Mijn lichtzinnigheid vervloekend, wanhopig over het tijdverlies, keer ik de oneindigheid den rug toe, waad met moeite door mulheid, voel mijn schoenen vol loopen, en hijsch me hijgend op tegen traptreden. Maar mijn city-bag lijkt me lichter geworden.

Het eindpunt - en de tramwagen nog wachtend, die me hier heen gebracht heeft. Twee vroolijke gezichten worden naar me omgewend, als ik mijn vraag doe; twee handen wijzen de

richting aan. Een paar stappen, en ik lees van het bordje den straatnaam af, die me zekerheid geeft, dat ik mijn doel, god zij geprezen, bereikt heb. Twee honderd en dertien, mompel ik, den kant houdend van de oneven nummers. Uitvorschend tuur ik naar de gevels op. Stil is de straat en uitgestorven; je mist er het ouderwetsche geteem van een valsch draaiorgel. 'Wie mij opendoet, verzoeken om mij te volgen,' ik vraag mij af wat ik straks mee op sleeptouw zal hebben te nemen. De laatste huizen van de rij begin ik te naderen; een vage onrust maakt zich van mij meester. Tweehonderd negen, elf; en dan een breede aardkuil, waar heipalen uit opsteken.

'Twee honderd dertien,' vraag ik aan een metselaar, naast een hoop steenen aan het schaften.

'Komt hier,' zegt hij, terwijl hij met de helft van zijn boterham op een omgevallen kalkbak wijst, en een stapel door elkaar geworpen balken.

Schrik ook, ja, maar meer nog gloeiende verbolgenheid doet me het bloed naar het hoofd stijgen. De Werkgever, uit wraak over mijn droomen, de paar koninkrijken, die ik tusschen de wolken gesticht heb, en die er mee zijn weggedreven, draagt hij mij daarom in de wereld het onmogelijke op? Of - en die gedachte stemt me zachter - zou van ieder sterveling zijn taak tusschen snorrende machineraderen een zinnelooze wezen, en gaat het tenslotte alleen maar om het stille, onverhoopte, dat door een meedoogende hand, Gods hand, voor je aan den wegrand wordt vergeten, en dat Julius is, de zee en het meisje? Maar wàt dan met de broodschaal die gevuld moet worden, en wat met het versleten jurkje, waarin je kinderen niet langer naar school kunnen gestuurd worden, en wat met de huishuur, en de ijskou van een hardvochtigen winter?

Moedeloos slenter ik verder, een verslagen man.

Tot ik een hoek ombuig, en aan het eind van een plantsoentje, een toren voor me oprijst, een goud cijferblad onder zijn galmgaten, waar de zonneschijn in weerkaatst wordt. En ik, die den ganschen dag lang angstvallig mijn oogen voor den tijd heb gesloten gehouden, ik moet er naar opzien.

'Wat!' roep ik, zoo luidkeels, dat een spreeuwenzwerm er

klapwiekend van opschrikt. Ik zet het koffertje neer aan mijn voeten, welf een hand tegen de wenkbrauwen, en haal mijn nikkelen horloge uit mijn vestjeszak. Geen twijfel blijft over, de groote wijzer, helder blinkend, staat vijf minuten voor het uur, dat voor mijn terugkeer bepaald is. Ach, en daar heb je den moed, die met zijn vlag begint te wuiven, het vertrouwen, de hoop en al de blijde metgezellen. In een haastigen greep pak ik mijn tasch beet, druk mijn hoed dieper in de oogen, en vang een wedstrijd op leven en dood aan.

Als vroeger, denk ik onder het voortdraven, wanneer ik me verslapen had, en het zaak was, om de schoolpoort voor het luien van de bel te bereiken.

Maar als ik met de geweldige vaart van mijn spichtige beenen, in de kern van de binnenstad aan ben gekomen, de statige pleinen doorkruis, en de breede straten opren, die het waard zijn, dat een koning er intocht komt houden, dán ben ik geen kind meer, dan voel ik mij groeien in mijn wil om te winnen, dan rijs ik met de schouders omhoog boven het gewoel van de menigte, als Gulliver boven het volk der Lilliputters. Het is, of ik mij daar zelf naast mijn handkoffertje zie heenijlen, den vogelenkop vooruitgestoken, schreden makend die een straat overbruggen, de regelen van het verkeer opheffen, en menschengezichten doen uitstaren naar het Homerisch gevecht van een halfgod met seconden.

Wat doet het er dan verder toe, of in de haast mijn hoed afwaait, waarvan een aansuizend tramwiel een stuk uit den rand snijdt, of ik struikel over een bananenschil, als uit den hemel tuimelend neerstort, en me weer opricht, of Julius Lindeman me onder een portiek toewenkt, en ik driftig van neen knik.

Dit enkel heeft beteekenis, dat ik de overhand krijg bij mijn worsteling, en mijn hamerend hart het niet opgeeft, dat een klokkenspel begint te spelen, waarvan de tonen me grimmig vertrouwd zijn, dat een muur voor me opdoemt - beton, glas en ijzer, samengevoegd tot een feillooze mathematiek van verhoudingen - dat stalen deuren openzwaaien, en ik bij den eersten klokslag van het uur, die weerklinkt uit den toren, een voet heb gezet over den drempel.

Gemakkelijk vind ik mijn weg langs de gangen en trappen, en als ik, diep ademend, moedig het hoofd hoog, op het bureau van den Werkgever toeloop, dreunt de laatste klokslag van het uur de vensters binnen.

Hij zit daar nog, zooals ik hem straks heb verlaten, verschanst achter zijn stapels registers en staten, en met een lichtschijn om den kalen schedel, als de aureool van een heilige.

Hoe anders sta ik hier, niet meer wiegelend op de magere beenen in het midden van de leege, kale zaal, verward geraakt in mijn eigen schaduw. Welbesloten heb ik mijn city-bag neergezet op den rand van den lessenaar, terwijl ik mijn horloge met ketting al voor den dag haal. De Meester van de wereld weert mij ongeduldig af met het gebaar van een geergerd examinator.

'Antwoord op brief,' bijt hij mij barsch toe.

O, maar ik ben niet in een stemming, om mij al bij een eerste schermutseling uit het veld te laten slaan. Ik maak mijn koffertje open, en, god weet waarom, steek ik er een hand in. Ik raak iets koels aan, vochtigs, en tot mijn verwondering is het een ruikertje, dat ik tevoorschijn breng. Het speenkruid en de dotters ze zijn frisch gebleven, juist zooals ze aan den slootkant bloeiden van een oud huis aan een lindenlaan, en de roem is er ook bij van een klein weiland, waar een dakvenster op uitziet, kievitsbloemen, zeldzaam, teer en bleek als de schim van een tulp. Behoedzaam schik ik ze in het drinkglas van den Meester.

Hij staart mij aan met de glanslooze oogen, en doet een korten, schorren lach hooren, dien ik trouwens neem voor wat hij waard is: een valsch muntstuk.

'Verder, verder,' roept hij, 'het meest kenmerkende.'

Wat ik nu uit de tasch til, zwaarder blijkt het dan een bal te wezen, en, ja, een appel zou het kunnen zijn, als er ooit zoo'n schoone vrucht aan een tak rood was geworden. Ik leg hem vlak voor hem neer, op zijn vloeiboek. Dadelijk werpt hij hem, en, het komt me voor, niet zonder een huivering van afschuw, in zijn papiermand. Doch de kamer blijft doorstroomd van een ijl geuren naar rozebottels.

'Meegebracht, wie?' vraagt hij vijandig.

Een geur, een glans, een koelte als van een lentemorgen. Zeker ben ik er niet van, of dit met mijn city-bag en het afmartelend gewicht, dat ik er aan mee had te sleepen, in verband moet gebracht worden, maar het meisje staat plotseling naast me, zonnig, met haar klokhoed op, en slank van postuur als een jongen. Ze heeft mijn hand gegrepen, haar schouder raakt den mijne aan, en juist zoo, kalm en zeker, ziet ze naast me het gevaar in de oogen, als ik eenmaal in mijn droomen gehoopt had, dat ze dit doen zou.

Een vreemde verandering is over den man achter zijn schrijftafel gekomen. Vergeefs tracht hij te spreken, hij zwaait naar ons met de armen, ik geloof, dat hij naar den belknop zoekt. Daarbij slaat hij zijn telefoontoestel om, dat met een slag op den grond klettert, en zijn papieren dwarrelen weg naar alle kanten.

Dan, o mijn tooverhoorn en schatkist van mijn mijmerijen, grauw handkoffertje, zweeft daar langzaam niet een nevel omhoog uit je binnenst, die zich tot een wit wolkje samenpakt, dat door een windzucht in het gelaat gewaaid wordt van den Werkgever? Kan gifgas, in een loopgraaf gedrongen, een vreeselijker verwoesting aanrichten? Hij rukt zijn hemdkraag los en snakt naar adem; hij krimpt in elkander, verliest zijn gedaante, verijlt, verdwijnt. Maar zijn gezicht is het, dat al mijn aandacht houdt gespannen; van purperrood begint het tot een lichtgoud te verbleeken, de grijns van de stuiptrekking beeft heen in een glimlach, en gaat als een zon schijnen. Een zon, die oprijst boven het landschap, zichtbaar nu de achterwand van de kamer uiteen is geschoven, en waar over alle akkers de oogst rijp is, mannen hun zeis slaan, vrouwen garven binden langs de helling van heuvels.

‘Een wonder,’ mompel ik, ‘maar dan is deze lange dag van beproeving mijn leven geweest, en ben ik overgegaan naar een andere wereld.’

Wat waar zou kunnen wezen, als niet een zijmuur van de kantoorzaal zich staande had gehouden, en schimmen met een schaduw konden zijn gezegend. Ja, want mijn schaduw zie ik strak en duidelijk tegen een wit vlak afgeteekend, mijn gehavende stroohoed is er in Mambrino's helm op herschapen, het geel koperen scheerbekken, mijn beenderige schouders

zijn er op bedekt met een gedeukt harnas, en wat aan mijn zij hangt, zou een zwaard kunnen wezen.

Door een open venster roept het toeten van een autohoren. En alles welt me weer in de borst op over drie hongerige gezichten, die zich tegen een glasruit gedrukt hebben.

'Kom,' fluistert het meisje, me wijzend op een weg door het koren.

Maar, behalve dat ik de rusting draag van mijn voorvader, wordt er ook iets van de dwaasheid van zijn warm, fier hart in me wakker. Ik buig het hoofd in gedachte, en druk de hand, die in de mijne ligt. Dan keer ik mij af van het stralende land en het meisje. Ik treed op de deur toe. Het is, of je het rinkelen van sporen hoort aan mijn voeten, en terwijl in een gebaar maak, als kuste ik het gevest van een degen, zucht ik: In godsnaam.

AART VAN DER LEEUW.

Hubertus bij zon en schaduw.

aan J.J.S., dorpsdokter.

Het was een flets verdriet dat hem het veld deed ruimen
in 't bruine huis, heel vroeg, en knikkren met de pruimen.
De rozen waren bleek in 't vochtig morgenlicht.
‘Niet glad genoeg’... Hij zuchtte en kreeg het ooft in zicht.
De pruimen blonken zeer en lokten hem tot spelen.
Hun schok gaf geen geluid. Het onverwachtsche kweelen
van vier vijf vogels dreef hem verder in het veld,
op stille pruime' en luide vogels niet gesteld.

‘Het is voorwaar te dwaas dat wat wij vèr zien blinken,
in onze handen nalaat vèruit te rinkinken!
't Verdriet wordt mij weer baas. Het is een oud verdriet,
gesijpeld uit den tijd van Kobus en Agniet.
Laat ons het bosch ingaan: één boom zou mij verleiden
mijn naam en hart weer in zijn schors te snijden!
Indien 'k mijn zakmes had: maar 't is al zóó lang weg!
Oud zakmes, oude droom, verloren in een heg
of aan een waterkant.... En wat is hièr voor water?
Een meer. Het Nieuwe Meer van den Herboren Sater.
Die sater, zou ìk zijn? Neen, zou ik wìllen zijn.
Ik bèn helaas een kleuter, blond en klein en fijn:
en om mijn zachte handjes niet kapot te wringen
begin ik onverwachts over dit meer te zingen’.

Hubertus zingt:

I

Wie roept er zoozeer?
Mijn hart in de boomen
Wil niet tot mij komen
Bij 't dampende meer.

Tien blauwe kasteelen
Verrezen hierrond.
O kind ongezond
Dat niet meer kan spelen!

O kleuter verstoord
Door 't morgenlijk fluiten,
Een Dame komt buiten,
Bedroefd en bekoord.

Want zwanen zoovelen:
Een zilveren vloot -
Komen voor haar kweelen
Het lied van hun dood.

Haar rouw is brutaal;
In 't morgenlijk blauwen
Een breuk van vertrouwen.
Hoe luidt haar verhaal?

De Dame ziet mij
Misvormd door haar tranen,
Lach vaag naar de zwanen
En wiegelt voorbij.

* * *

Hij kijkt haar na: helaas, zij is geheel verdwenen.
De zwanen ook. Maar 't gladde water wordt doorschenen
door scherpe stralen zon, mosgroen in 't donkre water.
De zon schijnt door hem heen; hij geeft een vreemd geschater
opeens: het schettrend einde van zijn vroegen zang.

'Nu is de poes dichtbij en klopt het hart mij bang!...
De poes? De poes voor mij is, hoop ik, toch een tijger?
Zoo'n tijger is sinds lang geen serieus bedreiger
en niet voorradig hier. Het mysterieuze riet
verbergt twee wreede bloedzuigers en anders niet.
Te hulp! o snel te hulp, vergeten Carabossen!
Asschepoes! Doorenroos! kasteelen en karossen!
Poes! De Gelaarsde Kat! Of heb ik niet de keus,
laat stappen in dit meer de kindereter Reus:
bloot voor het morgenbad; mes, kleeren in de struiken'.

Hij kon de zevenmijlslaarzen zoo goed gebruiken,
meende Hubertus. Maar de reus, de kat, de fee
verstoren van het landschap niet de stille vreê.
De zon alleen gaat voort haar stralen af te schieten
dwars door het watervlak, steeds méér, en een vergieten,
zoo dom, van zooveel goeds, giet zacht Hubertus in
een wonderlijke vreugd, de smaak van een begin.

Hij zingt:

II.

Nu heeft de zon verdreven
De damp en ook de dauw
En uit ons hart gewreven
Het laatste vlekje rouw.

Laat bloot de voeten schroeien
In 't wijde en rulle gras!
Het goud dat ons genas
Gaat welig voort te vloeien.

Een meisje van de heide,
Haveloos, bruin en rank,
Slaakt klaterend en frank
Den juichkreet der bevrijden.

Maar het gekerm der klokken,
Ondanks de lieve zon,
Heeft wreedelijk verschrokken
De vreugde die begon.

Kom mee, ver van de boozen,
Tot waar, zacht en voornaam,
Troont in een tuin van rozen
De grijze heer Khayyàm.

Die zoovele planeten
Zoo lang heeft bestudeerd,
En in dien tuin vergeten
Zichzelf den glimlach leert.

* * *

Hij gaat, maar gaat alleen, dat spreekt, en door de dreven
zal hij voortgaan, vandaag, zijn fantazie te weven.
Het is geen kunst, o neen, het is voor kunst te jòng,
zooals een oude kraai eens, diep-wantrouwig, zong,
maar 't is een gunst wellicht. ‘Mag het een gunst dan heeten?’
Hubertus, oude kraai, vroeg het aan uw geweten.
De kraai sprak: ‘Ja, dat wel.’ En dus, Hubertus gaat
door bosch en veld en wereld, vriendlijk en kordaat.

De dag was lang en heet; de zon straalde in zijn oogen
tot botergele vlinders vóór zijn stappen vlogen.
‘Ik glimlach door de wei, 't is wellicht idioot,
de vraag is maar voor wie? mij lijkt het bijna gróót!
Glimlachen tot zichzelf; wat kan men méér verlangen?
Een blauwe koe als spin in 't landschap te zien hangen?
Een zwarte koe, een wolk?’ Een wolk schoof vóór zijn blik.
‘Adieu-vaarwel, Marie! zou men niet zeggen: Stik!’
De zon was uitgedoofd. Hij wierp zich neer en lachte.

‘Wachten nu op den nacht, o gij die niets weer wachtte!’
Maar 't werd weer licht. En donker. Donker weer, en licht.
Hij lag languitgestrekt, genietend van 't gezicht.
‘Het lied van licht-en-donker fluistre door de abeelen.
Van welken dichterheld kan men zoo'n liedje stelen?’

Hij zingt:

III.

Als de schaduwen kruipen,
Overal, overal,
Laat ons met haast ontsluipen
Zoo een vertraagden val.

Wij luistren naar het kloppen
Dat ons hoe vaak bedroog,
En gaan ons goèd verstoppen:
Een huis is diep en hoog!

O kamers, half begeven
Door 't licht, de hoeken zwart,
't Is schaarste van het leven
In 't voos en krimpend hart!

Van achter de gordijnen,
Door 't open raam nog, zie
Het bloedeloos verschijnen
Van witte vrouwen, drie.

Geloof de schemervrouwen
Niet in heur vreemden tooi,
Zij zijn als de landouwen
Die leelijk zijn noch mooi.

Sluit liever àl de ramen;
O hart van duister vol,
Laat ons voor goed beamen
De zwartheid van dit hol!

* * *

Hij bleef languitgestrekt. Het was zoo donker niet
als hij had willen doen gelooven in zijn lied.
‘De schaduw maakt ons luier dan het zonnebranden.
Kom, Huibert, overeind! kom, spuug eens in je handen!
't Is bedtijd voor het lieve kind! Verstaan: wij heffen
ons krakend op en gaan, in pijnlijk plichtbeseffen.’

Hij liep, doch zonder haast. ‘Zou ik een glimworm zien?
Lang leven als 'k er zie, vóór 'k heb geteld tot tien.’
Hij telt, met vier hiaten. Schaduw zwelgt hem in.
‘Kom Nacht, lig over mij, o Nacht die ik bemin,
Nacht aan geruchten rijk, gestalten en Gevaar!
doch waarin tevergeefs ik naar één glimworm staar!’
De schuld lag ook aan hem. ‘Waarvoor weer zoo lang leven?
Vooroordeel van de Jeugd, dat ons steeds aan blijft kleven!
De dag is nauwlijks om; o, dood, onmerkbaar lang -
Te sterven rose-en-goud, als zoo'n zonsondergang!’

Aan 't einde van de laan staat reeds zijn huis te wachten:
het trouwe bruine huis van de benauwde nachten.
Hij plonst er zich nu in; de deur sluit met een knal.
Hij laat de blinden neer en toeft bij iedren val.
‘Ik heb den moed weer niet het laatste raam te sluiten.
Laat ons, vóór 't slapen gaan, nog een nocturne fluiten.’

Hij zingt:

IV.

De nacht is gezonken
Op 't bruine kasteel,
De boomen zijn dronken,
De weerlichten scheel.

Verrukklijke spoken,
Gezien langgeleên,
Dan immer verdoken:
Eén enkle nu! één!

Een man met een mantel,
Maar zonder gitaar,
Sombrero op bochel,
Waaruit een sigaar,

Glijdt rap door den tuin
Als roetzwarte stoom
En trekt uit den kruin
Van iederen boom

Een uilekreet schril
En guur door het donker,
Men ziet van zijn bril
Het spottend geflonker,

En met een soort staaf
Regelt hij het huilen
Van een vol en gaaf
Concerto van uilen.

* * *

....Le visage fraternel de son agonie.
(ANDRE MALRAUX)

Hij wendt zich om en staart: het flets en oud verdriet
staat in het donker hol en vlucht zijn oogen niet.
Zijn hart springt in hem op; soms is men 't meest verschrokken
van wat men overal en staâg heeft méégetrokken.
‘Ga zitten, vriend, ik zie dat gij u ook verveelt.
Ik zie het zelfs met vreugd. Ik rekende u misdeeld,
kreegt gij uw portie niet, vandaag, van mijn verveling.
Kom op de vensterbank genieten van de streeling
van 't zuidewindje, neen, van 't avond-windje kuisch;
het is wat broeierig, wat klam en klef in huis.’

De rozen bolden grijs door 't tulle van den nacht,
en op zijn vensterbank blikt hij-die-niets-meer-wacht
naast wie-hem-nooit-verliet bestendig naar die rozen.

'Je wilt niet dat ik praat? je vindt dat uit den Booze?
Je wilt misschien ook niet dat ik je tutoyeer?'....
Maar de ander heeft geen stem. Hij weet het al te zeer:
zou hij hem anders wel zoo vaak en gaarne ontvluchten?
Hij zwijgt dus ook. Bijna: hij moet soms éven zuchten.

De nacht werd dik en zwaar. Hij tuurde naar 't geflonker
van glimworm, vuurvlieg, speld. Geen speldeknopje blonk er.
Hij kreeg het tè benauwd en sloot het laatste raam.
'Vriend, de Verveling zelfs heeft niets meer in haar kraam....'
Maar de ander snurkte zacht, als kreunen door het donker.

E. DU PERRON

Over Tolstoi.

III.
Een nieuwe manbaarheid.

In zijn 'Biecht' noemt Tolstoi 1877 als het jaar, waarin voor het eerst na zijn huwelijk de martelende twijfel naar den zin des levens weer in zijn geest opdook. Wanneer die twijfel door hem heen sneed, dan begaf hem álles: iedere levenszekerheid, - de levenswil zelf. Heel het bestaan scheen opgelost te worden in deze twee vragen: 'Waarom? En wat dan?'

De oogenblikken, waarin Tolstoi vol ontzetting zijn levenswil voelde verlammen, gingen wel is waar voorbij, maar ze herhaalden zich steeds vaker, als de pijn-aanvallen van een vreeselijke kwaal. Weldra kwam het zoo ver, dat het gevoel 'het leven in het algemeen is doelloos en zinloos, dus is ook mijn eigen leven dit' hem geheel vervulde en onvatbaar maakte voor ieder ander gevoel. Hij werkte niet meer, verheugde zich in niets meer, stelde in niets meer belang. En toch wist hij heel goed, alle voorwaarden te bezitten tot wat de menschen volkomen geluk noemen: een goede gezondheid, een op zijn leeftijd zeldzaam uithoudingsvermogen, zoowel voor lichamelijken als voor geestelijken arbeid,[1)] een lieve vrouw, die dol op hem was, en een heele schaar

1) In zijn 'Biecht' vertelt Tolstoi, dat hij het bij het maaien tegen de boeren kon opnemen; geestelijken arbeid kon hij acht à tien uur achtereen verrichten, zonder eenige slechte gevolgen te bespeuren. Wel een bewijs, dat hij in den tijd, voorafgaande aan zijn bekeering, in het minst niet neurastenisch was, zooals sommige schrijvers ons willen doen gelooven.

lieve kinderen. Sedert zijn huwelijk was zijn materieel bezit zeer toegenomen. Zijn boeken brachten veel geld op, vooral 'Anna Karénina' bleek een ware goudbron. De brandende eerzucht van zijn jeugd was bevredigd; zijn naam was door heel Rusland beroemd en begon ook in Europa door te dringen. Hij bezat trouwe vrienden en was algemeen geacht. Zijn poëtisch vermogen werd in die jaren verlamd door de vreeselijke krisis in zijn gemoedsleven ('wanneer het leven zelf niets was, hoe kon dan haar spiegel, de kunst, iets zijn') maar hij voelde ongetwijfeld, dat, zoo hij die krisis slechts te boven kon komen, zijn oude kracht tot hem zou terugkeeren. In zijn vleesch stak geen enkele angel. Zoo het leven hem een zwarte leegte leek, dan was de oorzaak hiervan, dat het vuur der natuurlijke levensdrift in zijn wezen uitdoofde. Zoolang geen ander levensbeginsel de plaats dier drift had ingenomen, had hij het gevoel, niet meer te weten, waarom hij leefde. Zonder dit weten echter vermocht hij niet te leven; hij kon het niet in den letterlijken zin van het woord. Ondanks de ontzettende angst voor den dood, een angst, die van zijn kindsheid af soms plotseling door hem heen vlaagde en het bloed in zijn aderen verstijven deed, moest Tolstoi in dien tijd alle krachten van zijn verstand en zijn verantwoordelijkheidsgevoel te hulp roepen, om niet toe te geven aan den drang-tot-zelfmoord.

Het is niets ongewoons, dat een kunstenaar in een zeker levensstadium door een zware innerlijke krisis wordt overvallen. In den regel treedt die krisis in bij den overgang van de jeugd naar den mannelijken leeftijd.[1)] Dat zij bij Tolstoi zoo laat kwam, is in het minst niet verwonderlijk. Het stadium van levensdronkenschap duurde bij hem veel langer dan bij de meeste menschen, dank zij de ontzaggelijke drift zijner zinnen en zijn oneindig-sterke vitaliteit. Ook was die dronkenschap

1) Bij Herman Gorter, wiens aanleg in vele opzichten met dien van Tolstoi overeenstemt, - beide waren sensitivisten en hartstochtelijke naturen met filosofischen aanleg - brak de krisis in zijn innerlijk leven uit, toen hij nog geen dertig jaar oud was. De regels uit een der sonnetten van dien tijd:
'Maar ik lag wanhopende achterover
en voor mijn oogen werd het glanzen zwart'
verraden een soortgelijke vertwijfeling, als die Tolstoi kort voor zijn vijftigste jaar overmande.

in hem veel heviger dan in de meesten. Toen zij verging, leek het hem, als stortte hij in een afgrond. Tolstoi behoorde tot de gepassioneerde naturen, die niet kunnen leven zonder een gevoel van voortdurende verrukking over de grootheid en de schoonheid van het leven, dat is zonder geloof. Dit gevoel was vele jaren lang overstelpend sterk in hem geweest. Het had zich in den overgang van zijn eerste naar zijn tweede jeugd - dat is gedurende de eerste veertien à zestien jaar van zijn huwelijk - op geheel natuurlijke wijze verdiept. Hij had de volheid der natuurlijke liefde genoten, de liefde voor vrouw en kinderen. Hij was gebonden geweest door den zachten, sterken band der gezinsliefde. Uit de volheid van zijn eigen leven als man en vader had hij de maatschappij begrepen als een groot gezin, waarin ieder zijn plaats heeft en zijn taak vervult. Hij had de liefde beseft, het onzichtbare bindmiddel te zijn, dat de maatschappij bijeenhield, zooals zij dit het gezin deed, en ook had hij in haar de zon gezien, welker kracht doorwerkte in de geheele geestelijke wereld. In dit besef was hij gelukkig en sterk geweest en van dit besef uit had hij een harmonische verbeeldingswereld opgebouwd. Toen het hem ontzonk, werd de wereld een woestijn: hij moest opnieuw datgene gaan zoeken wat hij zoo vast en zoo innig bezeten had, het bewust heroveren of sterven. Hij moest zijn diepste levenswaarheden terugvinden: ze lagen op den grond van zijn hart, maar hij kon ze niet bereiken. Hij was van ze vervreemd, doordat hij niet naar hen geleefd had. Hij had geleefd voor zijn eigen begeerten, voor roem, rijkdom, genot, - en voor zijn gezin. Naar den standaard der wereld was zijn leven respektabel en prijzenswaardig, maar gemeten naar zijn eigen hoogste idealen was het laakbaar en slecht. De synthese, die zijn huwelijk tot stand had gebracht tusschen zijn hoogere en zijn lagere strevingen, bleek niet hecht genoeg om duurzaam te wezen. De lagere, zelfzuchtige aandriften, hoe ook verfijnd en veredeld, hadden zich toch weer ten koste van het hoogere streven doorgezet. Om ze duurzaam te beteugelen, moest een nieuw motief, met nieuwe, versche kracht toegerust, dat streven te hulp komen.

Het komt vaak genoeg voor, dat een mensch van zijn diepste levenswaarheden vervreemdt. Maar niet vele menschen wor-

den zich die vervreemding bewust. De meesten verdringen dat bewustzijn zoo lang mogelijk, dat is tot zij den dood voelen naderen. Dan pas, wanneer zij het niet langer kunnen verdringen, pogen zij die waarheden weer terug te vinden. Anders gezegd: zij pogen den zin-des-levens te doorgronden. Zij zoeken God. Echter zoeken zij hem niet, omdat het hun niet mogelijk is, te leven, zonder den grond des levens te kennen, maar omdat zij bang zijn voor den dood.

Dit nu is het, wat Tolstoi's ‘bekeering’ tot een buitengewone gebeurtenis in de geestelijke wereld maakt: dat niet de angst voor den dood, maar de onmogelijkheid, om zonder geloofszekerheid verder te leven, de diepste beweegreden van die bekeering is geweest. Bij de meeste ‘bekeerden’, die op rijperen leeftijd tot het geloof - hier in den zin van godsdienstig geloof - komen, is de vitaliteit verminderd. Hun bekeering is voor hen een wijze, om zich met het gevoel van verminderde vitaliteit te verzoenen, zich daarin te schikken. Die bekeering is het noodsein, dat zij hijschen, wanneer zij voelen weg te drijven van de vertrouwde vastheden van het eindige leven, naar de oneindige geheimenissen van het absolute.

Omgekeerd was Tolstoi's ‘bekeering’, zoo wij aan deze term voor de uitkomst van een langdurig proces van bewustwording en rijping willen vasthouden, een gevolg juist van het onverminderd blijven eener zeldzame vitaliteit, die, gelijk de toekomst zou leeren, in hem naar nieuwe wijzen-van-uiting streefde. Zij, die bekeering, was het bewijs, dat de drang naar zelfverwezenlijking, verwezenlijking van een steeds hooger zelf, nog even krachtig in hem leefde als in de dagen zijner jeugd.

Wanneer de levensdrang vermindert, het sexueele instinkt in kracht afneemt en de met dit instinkt samenhangende gevoelens, verlangens en illusies verzwakken, dan komt het oogenblik, waarop het groote levensavontuur voor den mensch aan glans inboet en zijn bekoring verliest. In de plaats van het onstuimig streven naar genot, rijkdom, kennis of macht treedt het verlangen naar rust en stabiliteit. De plastische kracht verdwijnt, de belangstelling voor algemeene dingen verflauwt, het vermogen tot vernieuwing gaat verloren. De mensch vermag zijn inzetting tegenover het leven niet meer te veranderen, hij blijft de oude banen volgen tot aan zijn

dood. Zeldzaam zijn de menschen, die in hun ouderdom de gevoeligheid en den hartstochtelijken drang der jeugd behouden: de menschen, in wien de kracht-tot-liefhebben onverzwakt blijft, en dien het tevens gelukt, deze kracht àl meer te sublimeeren. Deze zeldzamen alléén bezitten de gave, zich tot aan hun dood toe te vernieuwen en te verjongen.

Tolstoi behoorde tot deze zeldzame menschen. Stefan Zweig heeft voor de wonderbaarlijke intensiteit van zijn vermogen tot vernieuwing en verjonging een gelukkige term gevonden, wanneer hij schrijft, dat Tolstoi in den loop van zijn lang leven telkens opnieuw manbaar werd. De religieuszedelijke krisis, die Tolstoi in de jaren 1878/81 doormaakte, was geen gevolg van geestelijke vermoeidheid geen symptoom van verzwakking van zijn levensdrang: zij was de overgang tot een nieuwe manbaarheid.

Het is niet mogelijk te beslissen (althans voor mij niet), in hoever bijzondere gebeurtenissen en ervaringen in Tolstoi's leven tot het uitbreken der krisis van 1878 hebben geleid. Men zou daartoe veel beter de intieme bijzonderheden van dat leven moeten kennen.[1)] Die krisis eenvoudig ‘de uitkomst van de opeenvolgende zieletoestanden in het leven, dat omstreeks 1878 achter hem lag’ te noemen, zooals dit in een populair, vlot, maar oppervlakkig fransch biografietje gebeurt,[2)] brengt ons niets verder. Zeker heeft Tolstoi in de jaren '70 ervaringen doorgemaakt, die hem de wisselvalligheid van alle dingen en de onbestendigheid van alle aardsche geluk met bijzondere kracht tot besef moesten brengen. In betrekkelijk korten tijd had hij drie jonge kinderen en twee oude bloedverwanten, waar hij zeer aan gehecht was, verloren. Een dier twee was zijn lieve pleegmoeder Tatjana Ergolski. Echter, wellicht nog meer dan deze sterfgevallen in zijn onmiddellijke omgeving, hebben andere ervaringen van meer algemeenen aard in de diepte van zijn gemoed den omkeer voorbereid. Tot deze ervaringen

1) Over Tolstoi's verhouding tot zijn vrouw juist in die jaren weten wij door hem zelf uiterst weinig: in de duitsche uitgave zijner brieven aan haar (een boek van 328 bladzijden) nemen de brieven van de jaren '77 tot '82 nog geen achttien bladzijden in beslag. Wat zij zelve in haar autobiografie over die jaren vertelt, kan slechts met zeer veel voorbehoud aanvaard worden.

2) Tolstoi, par Albert Heim et Louis Lumet.

behoort in de eerste plaats het doodvonnis tegen den soldaat Chiboenin, wien Tolstoi tevergeefs het leven poogde te redden.

Uit Tolstoi's pleitrede voor den ongelukkige blijkt, dat hij zelf in dien tijd nog sterk bevangen was in konventioneele gevoelens en plichten. Hij beroept zich in zijn rede voornamelijk op verschillende wets-artikelen, om verzachtende omstandigheden te pleiten, zonder op het wezen der zaak in te gaan. Echter weten wij, dat het proces tegen Chiboenin en diens terechtstelling op Tolstoi gewerkt hebben als een bliksemschicht, welks felle flits hem een kant der sociale werkelijkheid openbaarde, die hem nog nooit zóó erg had ontsteld.[1)] In 1877 kreeg zijn gemoed een nieuwe schok door het uitbreken van den oorlog tusschen Rusland en Turkije. De gedachte daaraan, schreef hij in dien tijd aan Strachow, had al het andere in zijn bewustzijn verdrongen. In datzelfde jaar 1877 brak een hongersnood uit in de steppen van Samara: Tolstoi ging erheen en deed wat hij kon, om de hongerlijdende bevolking te helpen, maar het gevoel van de tegenstelling tusschen den overvloed bij hem zelf en zijn gelijken en de ellende der boeren liet hem niet los. Al deze ervaringen waren zeker geschikt, om Tolstoi te brengen op den weg der zelfbezinning. Daarbij kwam in die jaren de invloed van den kritikus en filosoof Strachow, een diepzinnig man, wiens levensbeschouwing in het grieksch-orthodoxe christendom gegrondvest was. Ondanks alle verschillen van wereldbeschouwing, die tusschen Tolstoi en Strachow bestonden, voelden zij zich in hun diepste streven verwant.

Tolstoi's worsteling om een nieuw levensgeloof, sterker gefundeerd dan het oude, bewuster, en zóó vast, dat het in zijn leven een werkende kracht werd, is zwaar geweest en heeft lang geduurd. Hij voelde, dat zelfzucht, hoogmoed en genotzucht hem afsneden van een gezindheid, waarin de zin des levens tot hem doordringen kon, en hij deed zijn uiterste best, om die gezindheid te verwerven. Eerst poogde hij, zich vol deemoed te onderschikken aan het gezag der kerk, haar leeringen te aanvaarden, tot haar ceremonieën mee op te

1) Twee en twintig jaar na de terechtstelling schreef Tolstoi aan Biroekow, dat dit voorval méér invloed op zijn leven gehad dan vele belangrijke gebeurtenissen.

gaan met de scharen ‘als een sneeuwklok in den grooten drom’. Maar hij kón niet: hoezeer hij hunkerde te gelooven, hij kon zijn verstand niet tot zwijgen brengen. Hij was te oprecht, om zich te kunnen wijsmaken, dat hij geloofde. Hij was te rationalistisch en te demokratisch, om het denkbeeld te aanvaarden van een dubbele leer van de kerkelijke mysteriën, speciaal van het misoffer: een symbolische voor de ingewijden en een letterlijke voor het volk.

Tolstoi's aanleg houdt het midden tusschen die van den rationalist en die van den mystikus. Van den rationalist heeft hij de kritische inzetting, den twijfel, het scepticisme, den onwil om iets, wat dan ook, aan te nemen, wat hij voor zijn verstand niet verantwoorden kan, den afkeer tegen alles wat tegen de rede ingaat. Van den mystikus heeft hij het vermogen, zich door intuïtie, verbeelding en koncentratie met de essentie der afzonderlijke wezens en met die van het absolute zijn te vereenigen. Hij was te zeer mystikus, om ongeloovig te kunnen zijn, maar te veel rationalist, om vizionair te wezen. Daarenboven was hij een daadkrachtige. De weg en de waarheid werden hem niet, zooals zij dit aan Dante werden, geopenbaard in grootsche vizioenen. Hij moest dien weg zoeken en naar de waarheid streven op drieërlei wijze: door het verstand om kennis en inzicht te verwerven; door koncentratie en askese, om boven de zintuigelijke wereld uit te rijzen tot de sfeer van het intuïtieve schouwen - en door het zedelijke streven, om te voelen, hoe zijn levenswaarheid lichaam kreeg in zijn daden.

Langs deze drie wegen is Tolstoi de vreeselijke geestelijke krisis, die het tijdvak zijner tweede jeugd afsloot, te boven gekomen. Jarenlang heeft hij door middel der rede hartstochtelijk gezocht, om de kern van het Evangelie te vinden; hij heeft hebreeuwsch geleerd om dit in het oorspronkelijke te kunnen lezen, daarbij die kern getoetst aan de hoogste wijsheid der oostersche volken: de oud-indische en chineesche filosofie, het boeddhisme.

Slechts op grond van ijverige, ernstige en nauwgezette studie der exegeze van het Nieuwe Testament kwam Tolstoi voor zichzelf omtrent de kern van het Evangelie tot zekerheid. Dat anderen die zekerheid allerminst gefundeerd acht-

ten, - dat zijn ontkenning der goddelijkheid van Christus zijn oude vriendin Alexandrine in het diepst van haar ziel wondde, - dat de wereld zijn opvatting der Bergrede onzinnig vond en de theologen over zijn bewijsvoering de schouders ophaalden, - dat alles deed er voor Tolstoi weinig toe. Hij had een verstandelijk fundament voor zijn geloof noodig en ploeterde hardnekkig, tot hij er een gevonden had, dat hem zèlf voldeed.

Het spreekt vanzelf, dat Tolstoi de waarheid in die jaren niet enkel zocht op te diepen in oude folianten. Hij zou zichzelf niet geweest zijn, zoo hij niet tevens had gepoogd, haar bloesem te plukken op de lippen van levende menschen en iets van haar straling op te vangen in hun blik. Hij zocht raad en voorlichting hij geleerde priesters en oude monnikken in reuk van heiligheid, maar ook sprak hij met vele arme pelgrims en bedevaartgangers en de beide mannen, wier invloed op zijn gedachten het sterkst was, waren van boerenafkomst. Terwijl zijn bezoeken aan kloosters - deze officieele vroomheidscentralen in het oude Rusland - in den regel uitliepen op teleurstelling, deed zijn omgang met de eenvoudige, vaak ongeletterde geloovigen uit het volk het licht weer dagen in zijn ziel. Bij hen vond hij de rechtschapenheid, de liefde tot den naaste, den zuiveren levenswandel, die voor zijn pragmatisch-gericht denken het bewijs waren van de echtheid van hun geloof, de echtheid hunner waarheid. Bij hen vond hij de zekerheid, niet steunend op redeneering, maar op intuïtie, niet op weten, maar op geloof, dat het leven een oefenschool was voor de ziel en dat dáárin zijn zin lag.

Door zijn aandacht te richten op de wijze, waarop de armen en eenvoudigen een leven van arbeid en zorgen als vanzelfsprekend aanvaardden, door hun gelatenheid in tegenspoed, hun berusting in ziekten en rampen en vooral door de rust, waarmee zij den dood tegemoet zagen, werd Tolstoi zich voor de eerste maal in zijn leven de beteekenis van deemoedige overgave aan een Hoogsten Wil volkomen bewust. Ook dit had hij reeds langen tijd intuïtief begrepen - hoe had hij anders ‘Drie dooden’ kunnen schrijven, - maar thans begreep hij het nog ànders, doordat hem volkomen duidelijk werd, achter welke wolk zijn intuïtieve zekerheden waren schuilgegaan. Zijn

eigen levensopzet had zich tusschen zijn ziel en de goddelijke waarheid geplaatst. In den nieuwen dag, die aan haar transen opging, leek het hem als was dat leven één jagen geweest naar zelfzuchtig genot, zooals zijn hart één knoedel geweest was van verwarde begeerten. Zoo hij den zin des levens niet had begrepen, dan kwam dit, doordat zijn eigen leven zinneloos was.

Zoo kwam voor Tolstoi de redding van beneden: van de bezonken wijsheid en goedheid, door de eeuwen beproefd en gelouterd, die in het volk leefde, en van het levend voorbeeld van het volk.

En terwijl hij zoo leerde en worstelde en zich verdeemoedigde in zichzelf, kwamen weer oogenblikken, zooals hij die in zijn jeugd had beleefd, waarin hij het Hart-des-Levens voelde kloppen en zich in den gloed daarvan zalig voelde vergaan. En eens, op een vroegen voorjaarsdag, toen hij alléén in de bosschen dwaalde, herdenkend zijn leven der laatste jaren, zijn krampachtig zoeken en zijn geslingerd worden tusschen vreugde en vertwijfeling, - toen zag hij plotseling, dat hij slechts leefde, wanneer hij zich zeker gevoelde van God. Alles kreeg zin en leven, wanneer de gedachte aan God zich daarmee verbond. God realiseeren en leven was één en hetzelfde. God was het leven.

Diezelfde waarheid was hem vroeger reeds verschenen. Maar aan alle gepassioneerde naturen verschijnen de waarheden, die zij het diepste voelen, in den loop der jaren telkens opnieuw, in steeds wisselende aspekten. Hun lijkt de laatste verschijning altijd de eerste. Immers, de geestdrift kent geen verouderen en de extaze voelt en erkent het wezen des levens altijd weer met een schok van verrukte bewondering, als begreep zij het voor de eerste maal.

Dezelfde extaze, dezelfde intuïtieve aanschouwing van God, die den onrijpen jongeling in den Kaukazus zulk een onuitsprekelijke blijdschap hadden geschonken, zij verlosten nu den gerijpten man, dolend door de bosschen van Jasnaja Poljana, van zijn angst en twijfel. Tusschen die beide oogenblikken van extaze lagen de levenservaringen van bijna dertig jaren. Maar terwijl de eerste vervloog, zonder meer na te laten dan een trilling in het gemoed, die allengs verzwakte, werd de tweede het uitgangspunt tot een nieuw

leven, dat is tot een nieuwe inzetting der persoonlijkheid tegenover het leven, tot een nieuwe geboorte. Deze tweede extaze boteekende voor Tolstoi de doorbraak der hoogere zedelijke persoonlijkheid. Die doorbraak manifesteerde zich aanvankelijk vooral door de ontzaggelijke kracht, waarmee de stem van het geweten in hem begon te spreken.

Wij hebben hiervoor reeds iets gezegd over Tolstoi's zeldzame artistieke nauwgezetheid. Nu kwam voor hem de tijd, waarin het gevoel zijner verantwoordelijkheid als mensch de overhand kreeg op zijn verantwoordelijkheidsgevoel als kunstenaar. Zijn ‘wedergeboorte’ dagteekent van het oogenblik, waarop de stem van het geweten zoo luid en nadrukkelijk in hem ging spreken, dat hij haar geboden volgen moest. Wat die stem van hem eischte, was: in zich zelven den zinnelijken mensch te overwinnen en uit de verhoudingen los te komen, waarin hij leefde. Het eene was even moeilijk als het andere. Tegen het eene verzetten zich zijn hoogmoed,[1)] zijn genotzucht, zijn drift en zijn egocentrisch wezen. Tegen het andere verhief zich de macht van gewoonte en sleur, de invloed van zijn gezin, van zijn omgeving en die, welke de opinie der ‘beschaafde kringen’ op hem uitoefende.

Niet met één slag kwamen de konsekwenties van de doorbraak, die in hem geschied was, Tolstoi tot bewustzijn. Het eerste gevolg van die doorbraak was een opvallende verandering in zijn optreden tegenover zijn omgeving. Het viel allen op, hoeveel milder en deemoediger hij was dan vroeger. ‘Leo is de meest overtuigde, de oprechtste Christen geworden’, schreef Sophie Andrejewna aan een familielid. Een der eerste handelingen, waar zijn verander de gezindheid uit bleek, was zijn verzoening met Toergeniew: hij vroeg den kunstbroeder, dien hij door zijn hoovaardigheid jaren geleden zoo bitter gekrenkt had, vergiffenis en noodde hem te Jasnaja Poljana te gast.

1) Hoe sterk de hoogmoed ook nog jaren na zijn ‘bekeering’ in hem spookte, blijkt o.a. uit de herinneringen, die Alexandra Tolstoi als inleiding tot haar briefwisseling met Tolstoi heeft gepubliceerd. In '82 bezocht Tolstoi haar te Moskou en weldra ontspon zich tusschen hen een hevig theologisch twistgesprek. In den loop daarvan riep de gravin uit, dat het haar leek als zag zij Lucifer, de vleesch geworden hoovaardigheid, achter Tolstoi's stoel staan. Deze antwoordde: ‘Certainement, je suis fier d'être le seul qui ai mis enfin la main sur la vérité’.

Tolstoi had nog slechts de allereerste stappen gezet op den weg van vernieuwing des harten, toen opnieuw de bliksem insloeg in zijn gemoed. Eén vreeselijke schok moest hij nog doormaken om, loskomend van zijn oude zelf, van de knelling der gewoonten en de macht der omstandigheden, vastberaden koers te zetten naar de idealen der evangelische liefde.

Sommige biografen onderscheiden in Tolstoi's leven een religieuze en een moreele krisis. In werkelijkheid was de ‘sociale’ krisis niets anders dan de volledige bewustwording, dat de religieuze waarheden, die Tolstoi in de jaren 1878/81 in zich opnam en assimileerde, onverbiddellijke konsekwenties hadden op *alle* levensgebieden en een volledige vernieuwing van zijn eigen leven noodig maakten. Deze bewustwording nam bij Tolstoi veel sterker dan zijn ‘religieuze krisis’ het karakter van een doorbraak aan, doordat een bepaalde gebeurtenis tot haar leidde. Die gebeurtenis was: zijn medewerking aan de volkstelling van 1882 te Moskou. Toen hij de ontzettende ellende leerde peilen, waarin duizenden mannen, vrouwen en kinderen hun leven voortsleepten, toen brak plotseling de laatste der dammen door, die de zelfzucht in hem had opgericht, om de stuwing der wateren van erbarmen en meegevoel te keeren. Hun vloed overstroomde zijn bewustzijn, alles, wat daarin nog weerstand bood, meesleepend. Op zijn ontdekkingstocht naar die afzichtelijke sloppen en nachtasyls, waar de armsten der armen op elkaar hokten, brak iets in hem. Thuisgekomen, liep hij rusteloos in zijn kamer heen en weer. Zijn smartkreten klonken door het huis: ‘zoo kàn men niet leven.’ Het waren de kreten van een hart in barensnood.

Toch poogden, toen de doorbraak geschied was, de zelfzuchtige neigingen nog het veld te behouden. De verleider deed tot het laatste toe zijn best, om het ontwaakte geweten in slaap te sussen. Een kompromis scheen mogelijk. Kon men deze ontaarde, door de ellende verstompte wezens wellicht nog redden door een breed-opgezette filantropische aktie? Een korten tijd liep Tolstoi gevaar op zijwegen te geraken. Maar toen hij in de oogen van den vroomen boer Soetajew, dien hij over zijn plannen sprak, enkel ongeloof

en afkeuring las, begreep hij zijn fout en schaamde zich. En van toen af aan begon hij met gekoncentreerde gespannenheid en heroïsche konsekwentie de gedachtedraden te spinnen, die hem zouden voeren tot de konceptie eener nieuwe maatschappij.

Zooals Tolstoi altijd intuïtief geweten had, dat leven van de liefde uit leven is in God, zoo had hij ook altijd beseft, dat de verhoudingen van heerschappij en dienstbaarheid tegen de goddelijke wet der liefde indruischen. Als jongeling had hij bij oogenblikken beseft, dat het geluk daarin bestaat, te leven voor anderen. In den Kaukazus was de meerderwaardigheid van het reine, onbedorven kozakkenmeisje boven de onbeduidende, gekunstelde dametjes uit zijn eigen kring hem bewust geworden. In een zijner eerste novellen ‘de Morgen van een Grondbezitter’ had hij reeds het konflikt uitgebeeld dat toen reeds in zijn onderbewustzijn leefde, maar nog vele jaren noodig zou hebben om te rijpen - het konflikt tusschen zijn inzicht in de goddelijke essentie der menschelijke persoonlijkheid en haar degradatie door de lijfeigenschap. In een zijner ‘Vertellingen van Sebastopol’ had hij den diepen indruk, die de metamorfose van den slaafschen lijfeigene in een dapper soldaat vol doodsverachting op hem maakte, waarheidsgetrouw en aangrijpend afgebeeld. Kort voor zijn huwelijk had hij in zijn Dagboek opgeteekend: ‘Ik had vrienden tot ik den Mammon diende, niemand nu ik de waarheid dien.’ Eenige jaren later legde hij in zijn novelle ‘Kholstomjer’, den vosruin, die de held van dit mooie verhaaltje is, zijn eigen denkbeelden over de ongerijmdheid van het eigendomsbegrip in den mond. Van het eerste oogenblik af dat hij, een onwetend en onevenwichtig jonkman, gepoogd had de ellende zijner boeren te verzachten, werd zijn verhouding tot hen door een gevoel van schaamte en schuld beheerscht. Schuldgevoel jegens het volk was zeker eene onder de innerlijke krachten, die hem dreven tot werkzaamheid op paedagogisch gebied. Maar tot dusver waren de impulsies, die hem telkens met kracht in de richting van sociale aktiviteit stuwden, telkens weer verzwakt en door tegenovergestelde impulsies vervangen. Voor Tolstoi was het niet mogelijk, aan zijn leven een vaste richting te geven, eer hij zijn denk-

beelden van een vast centrum uit ordenen kon. Zoodra hij in de religie dit centrum had gevonden, werd die ordening voor hem even natuurlijk en vanzelfsprekend, als zij voordien onmogelijk was geweest.

In ‘Wat moeten wij dan doen’ heeft Tolstoi met scherpe logika en grooten zedelijken moed de konsekwenties getrokken, die uit het evangelisch Christendom voor het leven - allereerst voor zijn eigen persoonlijk leven - behooren voort te vloeien. Het logisch gevolg van de gelijkheid aller menschen in God en voor God, is voor hem het afstand doen van alle sociale voorrechten. De grondslag van die voorrechten is de eigendom: deze is de spil van het kwaad en het middel bij uitnemendheid om te genieten van den arbeid van anderen, - de duivelsche instelling, die de menschheid doet ontaarden. Tolstoi's blik, gescherpt door zijn nieuwe liefde voor den mensch, die liefde voor het hoogste in den mensch is, ziet nu pas duidelijk, hoe uit de opeenhooping van den eigendom alle sociale en sociaal-ethische euvelen voortvloeien: voor de bezitters genot zonder arbeid, overmatige levensverfijning, leeglooperij en doodelijke verveling met al haar demoraliseerende gevolgen; voor de niet-bezitters arbeid zonder vreugde, eindeloos gezwoeg, dat het lichaam sloopt en den geest verstompt, onwetendheid en bijgeloof bestendigt en onherroepelijk leidt tot fysieke en moreele degradatie. Alle nevels zijn opgetrokken, alle schakels van den vreeselijken keten-van-schuld werden zichtbaar. De klasse der bezittenden, de staat met zijn machtsorganen, de kerk met haar instellingen tot verdomming der massa's, de kunst en de wetenschap, zij allen dragen mede-verantwoordelijkheid voor de afzichtelijke ellende, die het aanschijn der aarde schendt.

‘Wat moeten wij doen’ is een boek van aangrijpend realisme. Tolstoi's beschrijft de hel, waarin het lagere Moskousche proletariaat verdoemd was te leven, met de bijna fotografische nauwkeurigheid, die een oneindig sterker indruk maakt, dan sentimenteele verzuchtingen of retorische vervloekingen dit doen.

Maar ‘Wat moeten wij doen’ is ook een boek van profetische inspiratie. Door zijn bladzijden trilt de spanning eener hevige zedelijke verontwaardiging. De mensch, die

dit schreef, was tot in zijn diepste diepten bewogen door berouw over zijn eigen tekortkomingen, door de verontwaardiging over het gruwelijke onrecht, menschen aangedaan, door deernis met hen, die de slachtoffers van dit onrecht waren, door toorn jegens de zelfzuchtigen en harden-van-hart die zich over het lijden hunner medemenschen niet bekommerden, door den wil tegen het maatschappelijk onrecht te strijden, door vertrouwen in de uitkomst van dien strijd, dien hij zag als een strijd voor de vestiging van het Godsrijk op aarde.

In den eersten tijd, nadat de ‘doorbraak’ in zijn binnenste geschied was, den tijd dat zijn geheele ziel voortdurend in beroering was, ontsproten in Tolstoi haast alle gedachtekiemen, die hij in de jaren daarna tot een min of meer samenhangende levens- en maatschappijleer ordenen zou.

Al die kiemen zijn terug te voeren op de diepe religieuze ervaringen, die Tolstoi in het begin der jaren '80 doorleefde, ervaringen welker intensiteit overeenkomst vertoont met die van een natuurkatastrofe, waardoor de aardlagen verschuiven en ànders gestapeld worden. Inderdaad had de krisis in zijn zieleleven een gewichtige verschuiving in de rangschikking zijner levenswaarden tot gevolg. Roem, wereldsch aanzien en rijkdom, die bovenaan gestaan hadden, werden naar omlaag geslingerd; hun plaats namen innerlijke bevrediging in en besef, nader te komen tot het ideaal van onzelfzuchtige liefde.

Toen Tolstoi in het religieuze geloof den ‘zin des levens’ had ontdekt, kón hij niet anders dan zijn leven veranderen. Immers, deze ontdekking was samengegaan met de doorbraak in hem van het besef, dat in de wijze, waarop de menschen leefden, in de houding die zij aannamen tegenover de smart en den dood, in hun gedragingen jegens hun naasten, dat in dit alles het kriterium lag van de echtheid, het waarheidsgehalte van hun geloof. Den Zin des Levens te begrijpen was enkel mogelijk voor wie zelf niet zinneloos leefde. Zinneloos leven echter was zelfzuchtig leven, het geluk najagen op wegen, waar het niet te vinden was, streven naar de bevrediging van zinnelijke begeerten, die door hun aard en wezen nooit bevredigd konden worden.

Op zijn kruistocht om het ware geloof te vinden, had Tolstoi den zin van het ware leven ontdekt. Het eene kon niet gescheiden worden van het andere. Het leven der menschen uit den kring, waartoe hij behoorde, schreef hij in zijn 'Biecht', was slechts een schijnbeeld-des-levens: om waarlijk te leven, moest men zich daarvan losmaken. Een schijnbeeld was hun leven, omdat de voorwaarden tot geluk, te weten: het nauwe kontakt met de natuur, de bevrediging, volgend uit lichamelijken arbeid, een intiem gezinsleven en de vrije, natuurlijke omgang met alle menschelijke wezens, voor de zoogenaamd 'bevoorrechten' volslagen onbereikbaar waren. Wat de hoogste levenswaarden betreft: vrede, gemoedsrust, sereniteit in het aangezicht van den dood - zij konden enkel het deel zijn van hen, wier leven in overeenstemming met den goddelijken wil was, zooals dat regel is bij het gewone volk. Onder de motieven, die Tolstoi dreven tot levenshervorming, was zeker de behoefte, om van zijn eigen lijden, dat is van zijn diepe, pijnlijke onvoldaanheid over zijn eigen leven, verlost te worden, aanvankelijk het sterkste. Na de 'tweede doorbraak' echter werd dat motief overvleugeld door nieuwe motieven van hoogeren aard: rechtsvaardigheidsdrang en aktief meegevoel. Het verlangen, zijn eigen leven op een nieuwen, beteren grondslag te stellen - dat de drijvende kracht is van werken als 'Biecht' en 'Mijn geloof' - verwijdt zich tot het verlangen, waaraan 'Wat moeten wij doen' uiting geeft, om te werken voor een *algemeene* vernieuwing der grondslagen van het menschelijkmaatschappelijk leven.[1)]

Ik geloof niet, dat uit eenig ander soortgelijk geschrift der 19e eeuw een zóó sterke en zuivere gloed oplaait van zedelijke verontwaardiging over het maatschappelijk onrecht, van heiligen drang tot rechtvaardigheid, als uit Tolstoi's 'Wat moeten wij doen'. Zeker slaat die gloed ook op uit de geschriften der groote utopische en niet minder uit die der groote wetenschappelijke socialisten van die eeuw. Wij voelen hem werken in vele passages zoowel van het

1) Die verwijding van het gevoel komt duidelijk aan het licht in de titels van twee werken, die Tolstoi in die jaren schreef. De eerste luidt: '*Mijn* geloof'; de tweede: 'Wat moeten *wij* doen'.

'Kommunistisch Manifest' als van 'das Kapital'. Echter, in Marx' monumentale hoofdwerk gaat die gloed al te vaak schuil onder de zware wolkenlaag eener ontzaggelijke geleerdheid. Stapels feiten en bergen cijfers, abstrakte schema's en ingewikkelde betoogen verbergen voor den lezer het feit, dat Marx zijn levenswerk verricht heeft, gedreven door eenzelfden hartstochtelijken gerechtigheidsdrang, als Tolstoi bezielde. Zoo *wilde* Marx het immers: een socialisme, dat hoofdzakelijk in zedelijke gevoelens wortelde, leek hem zwak gefundeerd. Zijn streven ging er naar uit, in het 'Kapitaal' het wetenschappelijk-objektieve bewijs te leveren, dat de technisch-ekonomische ontwikkeling onvermijdelijk in het socialisme moest uitloopen. De kracht der ethische motieven, die hem bezielden, verraadt Marx slechts nu en dan, ondanks zijn bedoeling en tegen zijn wil. Daarentegen steunt haast Tolstoi's geheele betoog op die motieven. In hun naam wekt hij op tot een algemeene omwenteling in de eigendomsverhoudingen en de zeden. In tegenstelling tot Marx, die de diepste motorische kracht, welke de menschheid doet hongeren naar een rijk der broederlijke gerechtigheid, in de technische ontwikkeling ziet en uit die kracht den strijd der arbeidersklasse voor het socialisme afleidt, doet Tolstoi een voortdurend beroep op het ethisch-religieuze bewustzijn. Hij wil geen belangen organiseeren, maar gewetens wakker schudden. Hij ziet de maatschappij van sociale gelijkheid en broederlijke samenwerking komen, niet als resultaat van de ontwikkeling der techniek en de worsteling der arbeidersklasse om de macht, maar als uitkomst van de verheldering van het inzicht en van de toeneming der liefde in alle menschen.

Het is waar, dat ook Tolstoi gepoogd heeft, aan zijn leer over het ware leven en de ware maatschappij een wetenschappelijk fundament te geven. Door zijn uitlegging van de Evangelies, van de Bergrede vooral, meende hij zulk een fundament gelegd te hebben. Wanneer wij zouden zeggen, dat hij daarin gefaald heeft, omdat de officieele theologie zijn exegese niet ernstig neemt, dan zou een dergelijk oordeel toch slechts in zeer betrekkelijken zin juist zijn. Tolstoi's rationalistische kritiek op het Nieuwe Testament heeft zeker ont-

zaggelijke beteekenis gehad als een faktor ter bevrijding van de russische boerenmassa's uit de banden van het kerkelijk bijgeloof; te nauwernood geringere beteekenis, naar het ons voorkomt, dan Marx' meer-waardeleer heeft gehad als een middel, om de westersche arbeidersmassa's de oorzaken van hun armoe en ellende tot bewustzijn te brengen. Wat natuurlijk niet beteekent, dat Tolstoi's Evangelie-verklaring als wetenschappelijke prestatie zich in de verste verte met Marx' analyse van het kapitalistisch produktieproces kan meten. Marx was een wetenschappelijk, Tolstoi een dichterlijk genie. Maar zoo goed als in Marx iets van den dichter, den profeet, den visionair leefde, zoo goed leefde in Tolstoi iets van den denker, den man-van-wetenschap, den bouwer van systemen, - genoeg van dit alles om te maken, dat ook *zijn* levens- en maatschappijleer waardevolle verstandelijk-konstruktieve bestanddeelen bevat. En zoo Marx op Tolstoi vóór had zijn ontzaggelijke kennis der wetten van het ekonomisch-sociale leven, zoo had Tolstoi op Marx vóór zijn ontzaggelijke kennis van het menschelijk hart en zijn vermogen, door intuitie, meegevoel en verbeelding alle menschelijke beweegredenen te begrijpen en zich met alle menschen te vereenzelvigen.

Het fundamenteele verschil tusschen Tolstoi en Marx heeft geenszins tot gevolg, den eerste minder scherp te doen oordeelen over de moderne kapitalistische beschaving dan den tweede. Integendeel: Tolstoi's oordeel is in den grond der zaak zelfs scherper, omdat bij hem niet, zooals bij Marx, met afschuw van de kapitalistische exploitatie der arbeiders onbegrensde bewondering voor de kapitalistische techniek en wetenschap samengaat. Tolstoi is, wat Marx niet is, een principieel hater en bestrijder van de industrieële beschaving. Maar terwijl Marx in zijn denken en voelen uitgaat van een klasse, dat is van een onderdeel der menschheid, vereenzelvigt Tolstoi zich met de menschheid in haar geheel. Niet minder dan Marx is hij verontwaardigd over de onmenschelijke hardheid van de bezitters, de ‘sociale parasieten’, zooals hij ze gewoonlijk noemt. Hij spaart ze in geen enkel opzicht; ja in sommige opzichten ziet hij ze eerder te zwart. De beelden, die hij van hun maatschappelijk zijn ontwerpt, mogen ten tijde dat Tolstoi ze teekende misschien geheel en al toe-

passelijk zijn geweest op den kleinen kring der maatschappelijk bevoorrechten in Rusland, - op den grooten kring der Europeesche bourgeoisie zijn zij dit slechts onder zeker voorbehoud.[1)]

Tolstoi haat de liefdelooze gezindheid der bevoorrechten, maar niet hen zelven. Hij plaatst hen niet buiten de menschelijke gemeenschap, zoo min als hij dit de paupers en misdadigers doet. In alle menschen ziet hij de vonk van het goddelijke vuur, in allen voelt hij het smachten der ziel naar vereeniging met andere zielen, naar opgaan in de onzichtbare gemeenschap. Zoo hij de rijken vermaant, hoogmoed en hoovaardigheid uit hun hart te rukken, boete te doen en te leven van den arbeid hunner handen, dan is dit niet enkel uit deernis met de armen, maar ook uit deernis met hen zelven. In de rijken ziet hij beklagenswaardige schepsels, door hun rijkdom vereenzaamd, en wier geestelijke ellende de dichter even sterk realiseert als hij het de lichamelijke ellende der volksmassa's

1) B.v. de volgende passage uit ‘Mijn geloof’: ‘Neem een echtpaar uit de tamelijk welgestelde klasse en een echtpaar uit den boerenstand en vergelijk ze: ondanks de ontberingen, die de boeren lijden, en ondanks de overmatige arbeidslast, die ze verplettert.... zult ge bij hen gezonde mannen en vrouwen vinden, bij de anderen echter worden mannen en vrouwen ál ziekelijker. Wanneer ge in uw geheugen de rijken en hun vrouwen nagaat, die ge kent en gekend hebt, zult ge bemerken, dat de meerderheid uit zieken bestaat. Een gezond mensch, die 's zomers niet geregeld een kuur ondergaat, is onder hen even zeldzaam als een zieke onder de arbeiders. Al deze gunstelingen van de fortuin beginnen met de onanie, die als een natuurlijke voorwaarde van hun ontwikkeling beschouwd wordt. Zij zijn allen tandeloos, grijs of kaal op den leeftijd, dat de werkman op volle kracht komt.... Bijna allen lijden zij aan zenuw-, maag- of geslachtsziekten tengevolge van de onmatigheid in spijs en drank, van sexueele excessen of van het voortdurend slikken van medicijnen; en zij, die niet jong sterven, brengen de helft van hun leven door met zich te laten behandelen en met morphine te laten inspuiten. Maak een lijst van hun dooden: de eene schiet zich dood, een tweede valt ten prooi aan syphilis, een oude sterft door het gebruik van de geslachtsdrift opwekkende middelen, een jonge doordat hij zich laat ranselen, om de wellust op te wekken: aan den eenen knagen de luizen, aan den anderen de wormen: den een sleept de drank ten grave, den ander zijn gulzigheid, weer anderen gaan onder ten gevolge van morfine of door kunstmatige onderbreking der zwangerschap. Allen gaan zij te gronde als marte laars van de leer der wereld.’ Hierin is zeker veel waars, maar ook veel paradoxale overdrijving, en de gezondheidstoestand der arbeiders in het oude Rusland wordt, ter wille van de tegenstelling, veel te gunstig voorgesteld.

doet. De eenen zoowel als de anderen wil hij helpen en redden. Boven alle maatschappelijke tegenstellingen uit voelt hij altijd het feit der menschelijke eenheid. De maatschappelijke verlossing moet de verlossing van allen wezen; allen behoeven haar, immers, allen zijn aan het kwaad der liefdeloosheid onderworpen. En het behoeft geen betoog, dat voor Tolstoi de rijken in vele opzichten de verlossing nog méér behoeven dan de armen, die althans sommige voorwaarden tot geluk bezitten en door hun moeilijk leven den zin daarvan leeren beseffen.

Uit de erkenning van de absolute verwerpelijkheid van den partikulieren eigendom volgt voor Tolstoi de erkenning van de absolute verwerpelijkheid van den staat. Hij ziet in den staat de groote vijand der menschheid, de samentrekking en de materialisatie van alle geweldadige en roofzuchtige neigingen in een bloeddorstig lichaam. De funktie der organen van dit lichaam is de gewelddadige handhaving van de voorrechten der minderheid. Aan de kultureele funkties van den staat gelooft Tolstoi evenmin, als aan de mogelijkheid van diens geleidelijke vervorming tot een rechtsstaat.

In hun beoordeeling van den staat stemmen Marx en Tolstoi op één punt volkomen overeen: ook de schrijver van 'Das Kapital' zag in den staat enkel een machtsinstituut der heerschende klasse, dat de arbeidersklasse zoo fel mogelijk moest bestrijden. Maar Marx nam de mogelijkheid aan, dat de arbeidersklasse, door tegen den staat te strijden, van den staat zekere koncessies afdwingen kon, waaraan hij wel degelijk groote waarde toekende. De ondergang van den staat door 'afsterving' echter verplaatste hij naar het tijdvak, volgend op dat van de 'verovering der macht', dus naar een onbepaalde toekomst. Daarom kon in het marxisme het geloof aan het verdwijnen van den staat 'na de katastrofe', samengaan met het streven om de macht van den huidigen staat, hetzij als burgerlijk demokratisch of als bolschewistisch staatswezen, nog uit te breiden en te versterken. Tolstoi daarentegen wilde onmiddellijk een begin maken met de toepassing der middelen, die het afsterven van den staat ten gevolge moesten hebben: dienstweigering, weigering belasting te be-

talen, weigering om eenige funktie in welk orgaan, welke instelling van den staat ook, te bekleeden. Tolstoi's propagandistische geschriften zijn een doorloopende opwekking tot ongehoorzaamheid aan den staat, tot non-coöperatie. Zooals sommige engelsche socialisten den strijd willen voeren voor ‘het socialisme nù’, zoo wilde Tolstoi den strijd voeren voor ‘de vernietiging van den staat nù’.

In de eerste jaren van zijn ‘nieuwe leven’ heeft Tolstoi met al den hartstocht, die in zijn wezen lag, zijn ontdekking van den weg naar het ware menschelijk geluk gepropageerd. Als iedere apostolische natuur, die na veel pijn, strijd en vertwijfeling een waarheid gevonden heeft, die haar volkomen bevredigt, een ideaal wat haar geheel vervult, dacht hij, dat allen zich op zijne waarheid zouden storten, zoodra zij haar zagen, en zag hij de verwerkelijking van zijn idealen nabij.

Voor Tolstoi waren de jaren '80 een tijd van even sterke en voortdurende spanning als de jaren '60 dat waren geweest. Maar toen was de rusteloos-werkende verbeelding de bron-aar, die deze spanning voedde, terwijl het nu voornamelijk het rustelooskloppende geweten was, welks machtige trillingen zich voortplantten door de geheele persoonlijkheid. Van het geweten uit werd de verbeelding opnieuw bevrucht. Tolstoi kon niet enkel kritiek uit oefenen op instellingen en zeden, niet enkel maatschappelijke verschijnselen ontleden, betoogen en vermanen. Hij moest ook de bijzondere vormen uitbeelden, die menschelijke aandriften en hartstochten aannamen onder den invloed van een bepaald milieu en bepaalde omstandigheden: hij moest menschen uitbeelden en menschelijk gebeuren verhalen. In dezelfde jaren, dat hij zijn sociaal-religieuze en sociaal-ethische hoofdwerken schreef - ‘Mijn geloof’, ‘Wat moeten wij doen’, ‘Het koninkrijk Gods’ - en dat in hem de grondgedachten van zijn kritische beschouwing over de kunst tot rijpheid kwamen, heeft hij een aantal dichterlijke werken voortgebracht. De voornaamsten daarvan zijn ‘De dood van Iwan Iljitsch’, ‘de Macht der Duisternis’, de ‘Volksvertellingen’, de ‘Kreutzersonate’, en ‘Heer en Knecht’.[1)]

1) Al deze werken, waarop ik nog terugkom, ontstonden tusschen 1881 en 1896.

Al die werken op het gebied der wetenschap, der apostolische propaganda en der kunst, - Tolstoi schreef ze in een tijdvak van zijn leven, waarin de onophoudelijke worsteling tegen den ‘ouden mensch’ in hem, en de voortdurende wrijving met zijn naaste omgeving, toch zeker een groot deel zijner energie hebben moeten opslorpen. Maar de innerlijke zekerheid werd ál vaster in hem, ál sterker gefundeerd in zijn wezen. En uit haar vloeide onuitputtelijke kracht hem toe. Zeker bleef ook na zijn ‘wedergeboorte’ de oude mensch in hem leven: de trotsche en driftige, de eerzuchtige en genotzuchtige mensch. Vele rebellies en inzinkingen van het vleesch heeft Tolstoi gekend, - in zijn wil gewankeld echter heeft hij niet meer.

Die wil wierp zich in het eerste tijdvak van het nieuwe leven nog met het oude sterke geloof in het groote belang van voorschriften en regels, op de innerlijk-uiterlijke vervorming van zijn persoon en zijn bestaan. Weg met de weelde, die niet enkel de rijken bederft, maar ook de armen, aangelokt door de rijkdommen, van welker kruimels zij zich voeden. Weg met den lediggang, met de gewoonten, waardoor de rijken een muur optrekken tusschen zich zelven en de groote scharen der menschheid, gewoonten die het hun mogelijk maken, hun dagen met beuzelarijen te vullen. Weg met den opgeblazen hoogmoed van den intellektueel, die lichamelijken arbeid beneden zijn waardigheid acht: weg met de prikkels, die den mensch tot hun slaaf maken, zijn geweten afstompen en zijn wilskracht verlammen: de alkohol en de tabak. Weg met de genoegens, die de mensch zich verschaft ten koste van het lijden van andere schepsels: het nuttigen van vleesch en de jacht. Weg met den oorlog, die het inbegrip van alle redelooze wreedheid is. Weg met de wellust, die het inbegrip is van alle zedelijke ontaarding. Sober en kuisch moet de mensch leven, opdat zijn kracht tot hem invloeie en gelouterd worde, - opdat die verzamelde, gezuiverde kracht dan als liefde voor de menschheid en als haat tegen het onrecht uitvloeie over de wereld. - In die jaren sterft in Tolstoi de wereldling, uit ascetisme en geestelijke koncentratie wordt de profeet geboren. De dichter in hem leeft voort, maar veranderd, omdat het hart veranderd is.

De bijzondere beteekenis van Tolstoi's apostelschap in die jaren lag niet uitsluitend in den gloed, die zijn genie over opvattingen en denkbeelden uitstortte, welke voor Rusland niet volkomen nieuw waren; - immers, onder de russische sektariërs kwamen deze opvattingen veelvuldig voor. Tot die beteekenis werkte in hooge mate Tolstoi's maatschappelijke positie mede. Dat hij, een graaf, een grootgrondbezitter, de afstammeling van een der oudste russische geslachten, en daarbij een kunstenaar van wereldvermaardheid, de boerenkiel had aangetrokken en de ploeg bestuurde, omdat hij in het bestaan eener bevoorrechte klasse, die allen handenarbeid verachtelijk vond en door anderen verrichten liet, de wortel zag van alle sociale euvelen, - dit alles werkte niet slechts op de verbeelding der massa's, maar het dwong ook degenen onder de bevoorrechten, die niet volkomen opgingen in hun genoegens en hun persoonlijke belangen, om na te denken over hun leven. Niemand kon beweren, dat Tolstoi dwaze dingen verkondigde om de aandacht te trekken of dat hij de verhoudingen en de menschen niet kende, waartegen hij met zoo woedende felheid te velde trok. Een halve eeuw lang was zijn levensopzet de gewone geweest van den russischen grootgrondbezitter, al had zijn diepste ik de onmenschelijkheid en onchristelijkheid daarvan altijd beseft. Hij wist uit ervaring, welk een groote plaats zinnelijke genietingen in het leven der menschen van zijn stand innamen, hoeveel geld verspild werd aan eten en drinken, aan paarden en honden, aan jachtpartijen en drinkgelagen, - en hoeveel tijd verbeuzeld met babbelen, kaartspelen, flirten en niets doen. Aan dat leven had hij van kind af aan meegedaan. En al streefde hij persoonlijk met alle kracht, zich daarvan los te maken, in zijn onmiddellijke omgeving duurde het onveranderd voort: zijn vrouw en zijn kinderen leefden niet zoo heel anders, dan andere lieden van hun kring.

Maar Tolstoi kende niet enkel het leven van de adellijke grondbezitters, de officieren en de hooge beambten: hij kende ook het leven der volksmassa's door en door, zooal niet door ervaring, dan toch uit onmiddellijke aanschouwing. Hij had hun deugden bewonderd, zich over hun ondeugden bedroefd en radeloos tegenover hun nooden gestaan van het oogenblik af aan

dat hij, een 19-jarige jongeling, zich in zijn hoofd had gezet, hen tot betere, gelukkigere menschen te maken. Van het groote heerenhuis te Jasnaja Poljana kon men de boeren en de boerenvrouwen 's zomers zien zwoegen op het veld, van dat het dag werd tot het invallen der duisternis. Slechts enkele steenworpen van dat huis lagen hun hutten: hij was er vaak genoeg binnen gegaan om te weten, dat zij niet veel beter waren dan de holen, waarin de dieren huisden. Hij wist, hoe armzalig en hard hun leven was, hoe naakt hun armoe, hoe duister de nacht hunner onwetendheid. Dit alles was sedert hij kon denken een doorn in zijn vleesch geweest, al had hij de pijn daarvan niet altijd bewust gevoeld. Sedert hij tot het volle besef van wat goed en wat kwaad was ontwaakte, brandde zijn hart van wroeging en schaamte. Hij zag rond in de vertrekken van zijn wel is waar niet weelderig, maar ruim en geriefelijk ingericht huis; hij zag aan tafel bedienden in livrei een overdaad van zware en lekkere gerechten aandragen; hij hoorde de gesprekken aan van zijn kinderen, van hun opvoeders, van de gasten: allen waren zij vervuld van de gedachte aan hun eigen persoon, hun aller zin was gericht op het najagen van genot en vermaken. Hij echter was zich voortdurend bewust, dat de grondslag van hun aller leven de uitbuiting der boeren door den partikulieren eigendom was. En hij was zich ook bewust, dat het leven dier boeren, ondanks hun bijgeloof, hun ruwheid en hun drankzucht, oneindig meer waarde had voor God en voor de ménschheid, dan dat van zijn kinderen en van allen, die leefden, zooals zij. Er waren oogenblikken, dat dit bewustzijn een ondragelijke foltering was en dat hij het had kunnen uitschreeuwen van smart. In zulke oogenblikken prikkelde zijn omgeving hem onuitsprekelijk: hij voelde zich tusschen de zijnen vereenzaamd, erger nog: als een vreemdeling in een vijandelijk land.[1)]

1) Het gevoel van vereenzaming werd Tolstoi nu en dan te machtig: dan stortte hij zijn hart uit in een korte, bittere klacht aan de enkele vrienden, die hij bezat, of aan zijn geliefde dochter Mascha, de eenige van zijn kinderen, die hem werkelijk begreep. Het diepst opent Tolstoi voor haar zijn hart in een brief van 12 Januari 1897, dien ik in zijn geheel hier laat volgen. ‘Lieve Mascha’, begint deze aangrijpende brief, ‘ofschoon ik zelden met je praat, als je hier bent, zoo hunker ik thans, nu het mij erg slecht gaat, naar je meegevoel. Van al mijn familieleden ben je de eenige, die mij geheel begrijpt en met mij meevoelt.... Het leven van mijn omgeving, waaraan ik door mijn aanwezigheid deelneem, hetzij tengevolge van een zekere noodzakelijkheid, hetzij door mijn eigen zwakheid, - dit afschuwelijke gemis niet enkel aan elke redelijke en liefdevolle belangstelling voor de medemenschen, maar aan elke belangstelling in 't algemeen, behalve de grofste, dierlijkste - voor opschik, lekker eten, alle spelen, - en dit, door middel van het geld, met voeten treden van vreemden arbeid, - en dan nog zonder goedheid, integendeel, veroordeelend, verbitterd, voortdurend geprikkeld tegen alles, zoodra iets tegenloopt, - dit alles stuit mij somtijds zoozeer tegen de borst, dat ik daarin stik, dat ik zou kunnen schreeuwen en huilen, maar ik weet hoe nutteloos het zou zijn, immers niemand zou op mijn gevoelens acht slaan, laat staan ze begrijpen, iedereen zal moeite doen ze niet te begrijpen, zal ze ook zonder moeite niet begrijpen, zoomin als een paard ze begrijpen kan. Gisteren, aan het middageten hoorde ik de gesprekken aan: geen enkel levend woord, niets dan grappen zonder vroolijkheid, wederzijdsche liefdeloosheid, onsamenhangende monologen.... Hoe weerzinwekkend is dit alles en hoe weerzinwekkend is het ook, dat ik mijn verdriet hierover niet kan overwinnen en ook niets doen kan, om mij uit deze valsche positie te bevrijden, opdat de laatste jaren, maanden of dagen van mijn ouderdom rustig zouden verloopen en niet zoo onwaardig en schandelijk, als ik thans leef.’
Het is bijna niet aan te nemen, dat deze brief niet erg subjektief zou zijn. Er blijkt een irritatie uit, die een billijk oordeel van Tolstoi over zijn huiselijk milieu zoo goed als uitsluit. Uit de herinneringen van Alexandra Tolstoi krijgen wij een heel andere indruk van dit milieu. ‘Alle kinderen van Tolstoi’, schrijft zij, ‘waren vroolijk, begaafd en bijzonder eenvoudig, ik vond

HENRIETTE ROLAND HOLST.

(Wordt vervolgd.)

ze dan ook bijzonder sympathiek. Alle kinderen waren zeer op hun ouders gesteld en hadden vooral hun vader boven alles lief, al deelden niet allen zijn opvattingen'. Echter, toen zij dit schreef waren nog slechts de oudste kinderen volwassen. In de latere jaren werden de moeilijkheden steeds erger.

Philosophie en theologie.
Eenige aanteekeningen bij een tijdsprobleem.

Gelijk in de Middeleeuwen de wijsbegeerte met recht de dienstmaagd der theologie kon worden genoemd, zoo heeft men, omgekeerd, omstreeks het midden der vorige eeuw de theologie niet zonder grond de dienaresse der philosophie kunnen heeten. De ontzagwekkende bloei der idealistische philosophie in die dagen liet aan de theologie geen ruimte voor een eigen standpunt. Duidelijk komt dit uit in de opvattingen van Feuerbach, die de spekulatieve philosophie noemt ‘die wahre, die konsequente, die vernünftige Theologie’ en daarmede aan de theologie qua talis haren grond ontneemt. En inderdaad, een ‘idealistische’ theologie kan zich niet handhaven tegen welk wijsgeerig systeem dan ook. Wijsbegeerte en theologie mogen elkander historisch telkens weer bevruchten, principieel behooren zij *niet* tot dezelfde ‘werkelijkheid’. Het zij men de philosophie in haar kenkritische, hetzij men haar in haar metaphysische toespitsing neemt, zij kan en mag niet met de theologie als in hetzelfde vlak liggend worden gedacht, niettegenstaande *beide* uitingen zijn van *menschelijk* geestesleven. Een verabsoluteering der wijsbegeerte als de hegeliaansche dient evenzeer te worden buiten gesloten als een verabsoluteering der theologie in katholieken trant.

* * *

Aanvankelijk is men geneigd te meenen, dat aan philosophie en theologie in hun gemeenschappelijke kwaliteit van geestelijke levensuitingen ook een gemeenschappelijke ken-kritische

ondergrond past; men beschouwt aldus de kennis-leer als een afzonderlijke voor-philosophische en voor-theologische wetenschap. In deze richting gaat m.i. een meening als die welke tot eisch stelt voor een waarlijk theologisch boek ‘een wijsgeerig doordachten grondslag’. Speelt ons hier echter geen logisch vooroordeel parten? Men denke eens aan de philosophische en theologische systemen vóór Kant's kritiek! Neen, wij mogen de logische noodwendigheid eener algemeene kennisleer als propaedeuse voor alle wetenschappelijke arbeid, hoe sterk wij ook overtuigd zullen zijn van het groote nut eener ken-theoretische bezinning voor een ieder, die zich met wetenschappelijke arbeid bezig houdt - niet postuleeren als een essentieel waardeeringskriterium. De theologie heeft het recht te zijn een theologie ‘pure’ en als zoodanig te worden beoordeeld. Doelmatigheidsoverwegingen kunnen en mogen in een theoretisch-kritische beschouwing als de onderhavige niet op de eerste plaats worden gesteld.

De theologie berust op de werkelijkheid van het geloof, die naar haren aard is bestemd om alle andere, metaphysische, psychologische, natuurkundige, ethische en aesthetische, realiteiten van den menschelijken geest te doorbreken en zoo kan ook de theologie niet uitsluitend aan één van deze gekoppeld zijn; zij ‘raakt’ (behoort dit althans te doen!) *allen*, doch een bizonder innige verbinding, zooals wij die b.v. vooral met de metaphysische en de ethische realiteit nog wel eens plegen waar te nemen, duidt onherroepelijk op een moment van onmacht of verval in *beider* kernen. Zoo zeker als hun wederzijdsche *beroering* een teeken van gezond en opgewekt geestelijk leven is, zoo stellig is hun *vermenging* een ernstig ziekte-symptoom, dat men niet zonder meer mag doen voortwoekeren.

Hebben wij dus de kennis-leer als propaedeutisch bestanddeel van de theologie als zoodanig moeten afwijzen, thans doet zich de vraag voor hoe dan wel de verhouding tusschen de wijsbegeerte in haar kenkritische toespitsing en de zuivere theologie moet zijn. Het zal om te beginnen geen nader betoog meer behoeven, dat wij in onze beschouwingen ervan uitgaan, dat philosophie en theologie, ondanks het ‘eenig’ karakter der realiteit, waarop deze laatste berust en die vol-

komen ‘onvergelijkbaar’ is met de overige realiteiten van ons geestelijk leven, ten opzichte juist van onze menschelijkheid als aan elkander *nevengeschikt* moeten worden opgevat: de philosooph zoo goed als de theoloog bevinden zich met hun ‘kennis’ op denzelfden onzekeren, betrekkelijken bodem; beider kennis is door en door menschelijk en in geen enkel opzicht ‘bovennatuurlijk’, beiden wagen het onmogelijke en *moeten* het wagen, *omdat* zij ‘levende’ menschen zijn! Alle theoretische kennis veronderstelt een praktisch weten, zoo veronderstelt alle theologie.... een geloof. En evenals de wijsgeerige kennis niet leven kan van hare abstracties alleen, doch achter zich heeft den ganschen denkenden, willenden, voelenden en geloovenden mensch, zoo kan ook de theologie niet in dogmatische spitsvondigheden opgaan, maar dient er zich voortdurend van bewust te blijven, dat zij de hoedster is, hier en nu, van God's nimmer volgroeid geheim. Haar problematiek bestaat niet in de geduldige ontwarring van zelf-geschapen subtiliteiten, doch vóór alles - men moge dit haar ken-kritisch kapittel noemen! - worde zij zichzelf probleem; op andere weliswaar, maar niettemin overeenkomstige wijze als in Kant's kritiek de wijsbegeerte (en door haar de totaliteit van het menschelijk kennen) zichzelf probleem geworden is. Deze problematiek echter is bij haar geenszins van kenkritischen aard, zij ligt dieper, daar waar de stroomen van den geest ontwellen aan de groote, moederlijke duisternis. Vragend immers naar de mogelijkheid der Godskennis, zou zij Gods niet-zijn moeten veronderstellen: een absurditeit. En sterker nog: al zou zij slechts vragen naar de ken-mogelijkheid door het geloof, zij zou niet anders dan tot dwaasheid kunnen komen, immers: de geloovige *kent niet*, maar *wordt gekend;* hij staat, om met Buber te spreken, niet in relatie met de ‘Es-Welt’, doch met de ‘Du-Welt’ en alleen ten opzichte der ‘Es-Welt’ is nu eenmaal het verkrijgen van menschelijke kennis mogelijk.

De problematiek der theologie ontspringt daar waar de menschelijke geest zichzelf probleem wordt: in het geloof; daar waar ‘alles’ wat des menschen is, als ijdel en ontoereikend wordt erkend tegenover God's liefde en heerlijkheid. Een ergernis is het geloof alle ‘vraagrichtingen’ van den men-

schelijken geest, omdat het zelf de vraag is, die alle andere vragen anticipeert en dan nog in zich het eenig mogelijk antwoord draagt. In deze hulpelooze wetende-onwetendheid wortelt de oorsprong van alle theologie. Zij is op haar beurt alle wetenschap, en zelfs de wijsbegeerte, een ergernis en juist in de erkenning van haar aanvechtbaarheid schuilt de eenige waarborg voor haar wetenschappelijkheid, hoe paradoxaal dit ook klinken moge. Altijd weer moet zij er zich van bewust zijn, sterker en dieper dan eenige andere wetenschap, dat al onze kennis, voorzoover zij zich niet met praktische, toepassingen vergenoegen kan, een confrontatie met het Unbedingte is.

* * *

Wanneer wij de wijsbegeerte in haar metaphysische toespitsing vergelijken willen met de theologie schijnt dit ondernemen aanvankelijk volslagen hopeloos. Theologen en philosophen hebben zich zoo huiselijk op elkaars terreinen ingericht, dat het bijna wreed is hun idylle te verstoren. Niemand neemt aanstoot aan een term als ‘de metaphysiek van het geloof’, die schering en inslag in theologische referaten is en de ‘theologische’ apotheose van Dr. Bierens de Haan's ‘Menschengeest’ heeft wijsgeer noch theoloog doen huiveren.

Toch sluiten zuivere metaphysiek en zuivere theologie een vermenging hunner grondslagen ten eenenmale uit. Immers precies daar, waar het menschelijk denken in zijn metaphysiek tot afsluiting komt, begint het gebied, waarover de theologie zich te bezinnen (en te verantwoorden) heeft. Waar het denken zijn einde gevonden heeft, vangt het geloof zijn werking aan. Niet - dit nimmer - als de wanhoopsdaad van een in zich zelf verloren ik, dat ‘weten’ wil met welke middelen dan ook om aan de obcessie van zijn individualiteit te ontkomen; niet als een ‘opheffing’ van het denken, doch enkel en alleen als zijn *vervulling*. Wanneer het er omgaat, gelijk hier, de verhouding vast te stellen tusschen denken en geloof dan komen wij met de gemakkelijke ‘synthetische’ formule der boven-redelijkheid ten aanzien van dit laatste niet zonder meer uit. Ongetwijfeld: het geloof is in wezen boven-redelijk; doch het is daarom geen behagelijke divan, die bereid staat voor den vermoeiden mensch. De boven-

redelijkheid van het geloof dialektisch te erkennen beduidt nog niet de kracht dier bovenredelijkheid ook ‘aan den lijve’ te hebben ondergaan. Integendeel: de dialektiek der zuivere rede en die van het geloof spelen zich niet binnen dezelfde ‘dimensies’ - men vergeve mij dit modewoord - af. De dialektiek der zuivere rede berust op niets ‘anders’ dan op het samenstel van den menschelijken geest, de dialektiek van het geloof stamt louter uit God's onbegrijpelijke genade. Dat ik U tegenover mij vind, is de alle menschelijke weten te bovengaande oergrond van het geloof, waaruit het gansche ‘Gesprek’ van schepper en schepsel in zijn duizendvoudige modulaties openluikt.

Voor den metaphysicus is de eenheid van al het bestaande in laatste instantie een denk-noodwendigheid, voor den theoloog is zij niet meer dan het stramien, waarop God's veelvormige patronen in dageraadskleuren staan geborduurd. Zij is hem voor-beeld, belofte, doch zij kan hem nimmer *vervulling* zijn.

En goed is het dat dit alles zoo is, want zonder den metaphysicus, d.w.z. zonder de telkens en telkens weder luid wordende stem van zijn werk, zou de theoloog maar al te licht geneigd zijn alleen naar zichzelven te luisteren en als waarheid beschouwen wat enkel als gelijkenis is bedoeld. Juist het ‘tegenspel’ der wijsbegeerte kan hem leeren, dat alle wijsheid der menschen - en niet het minste de zijne! - dwaasheid is voor God. Valt dit weg, hetzij omdat wijsbegeerte en theologie zich onontwarbaar hebben vermengd, hetzij omdat de theoloog meent te hebben kunnen ‘afrekenen’ met de philosophie, dan verkommert de theologie en met haar het geloof. Het is de groote fout der oudere vrijzinnige richtingen, dat zij dit laatste ‘organische’ verband over het hoofd hebben gezien en meenden de theologische fundeering hunner vrijzinnige geloofsinhoud naar een verren toekomst te kunnen verschuiven. Hierop nader in te gaan valt echter buiten het bestek van ons onderwerp.

De metaphysicus, aan den anderen kant, zal goed doen niet achteloos voorbij te gaan aan de theologie van zijn tijd. Het kan hem ervoor behoeden méér te zeggen dan hij verantwoorden kan. Zoo licht wordt de metaphysiek een reservoir

van ontwrichte religiositeit, die de wetenschappelijke ernst der wijsbegeerte verdacht maakt. Wanneer Novalis in zijn 'Philosophische Fragmente' zegt: 'Man philosophiert gerade darum, warum man lebt', dan wordt daarmede de philosophie onttrokken aan de haar eigen werkelijkheid en tot haar schade en schande omnipotent gemaakt op een terrein, waar zij inderdaad slechts dienstmaagd behoort te zijn. Want 'leven' doet men niet om dezelfde reden waarom men philosopheert. Primum est vivere: geen levensverwerkelijking gaat zonder rest in abstracties op. Wie het waarom van het leven in de wijsbegeerte meent te zien gesteld, zal altijd bedrogen uitkomen, tot welk systeem hij zich ook wendt. Het waarom van het leven is een vraag, die in zich het antwoord draagt, een vraag, waarin alle overige menschelijk vragen is geanticipeerd, de vraag naar God, en het antwoord van God *in* die vraag: het geloof! Wie meent hier nog met een metaphysica, al ware het ook de verhevenste, uit te kunnen komen, heeft de vraag zelf nimmer in zijn volle diepte verstaan. Wanneer de wijsbegeerte vraagt naar het waarom des levens moet zij zonder antwoord blijven, want dan vraagt zij *verkeerd;* zij kan als alle wetenschap - ook de theologie! - niet verder vragen dan naar het hoe. 'Als menschen denken wij het Unbedingte. Hoe moeten wij het denken? Dat is het groote probleem der filosofie', aldus prof. Ovink op blz. 395 van zijn 'De Zekerheid der menschelijke Kennis'.

* * *

De verhouding tusschen wijsbegeerte en theologie wordt, afgezien van beider wezensonderscheid, in niet onduidelijke wijze gekarakterizeerd door de *taak* van wijsgeer en theoloog in de samenleving, die, in oorsprong van gansch verschillenden aard, ook thans een zoodanige vermenging van doeleinden is ten deel gevallen, dat het op het eerste gezicht vrijwel ondoenlijk schijnt beider terrein van werkzaamheid eenigszins scherp te omgrenzen. Het sterkst komt deze vermenging van doeleinden uit ten aanzien van het begrip 'levensbeschouwing', dat uit zijn aanvankelijk volkomen philosophische sfeer hoe langer hoe dieper in de theologische gedachtewereld is doorgedrongen en daaruit eerst in den

allerlaatsten tijd - ik herinner u aan een figuur als Gogarten - weder getracht wordt te verwijderen.

Een aanzienlijk gedeelte der moderne wijsbegeerte heeft zich sedert Kant in eenzijdig-kentheoretische richting ontwikkeld en daarmede haar aanspraak in laatste instantie liefde tot de *wijsheid* (en niet tot de *wetenschap* zonder meer!) te zijn prijs gegeven. Haar streven ging er naar uit zich als 'Wissenschaftslehre' tot een universeel fundament te ontwikkelen voor alle wetenschap; doch deze universaliteit moet als een oneigenlijke worden beschouwd tegenover die, welke de wijsgeerige werkzaamheid van den beginne af heeft gediend. De metaphysiek, die trouwens in elke kenleer, die zich buiten het domein der psychologie te houden weet, telkens weer tevoorschijn treedt, is de grondwortel van de philosophie en kan niet straffeloos worden veronachtzaamd. Nu kan, n'en déplaise het materialisme, geen levensbeschouwing zonder metaphysiek worden opgebouwd [In de principieele, consequente afwijzing van alle metaphysiek schuilt gewoonlijk de meeste 'metaphysiek!']; veeleer zijn beide één, gelijk vrucht en boom. Dit klinkt thans wellicht nog ongeloofelijk dilettantisch en toch is met een en ander het bestaanrecht der philosophie gemoeid! Het is de taak, d.w.z. de naar buiten gewende werkzaamheid van den wijsgeer, de levensbeschouwing van zijn tijd te doen spiegelen in zijn overdenkingen. Deze 'levensbeschouwing' is echter niet (waarvoor zij zoo dikwijls gehouden wordt) het grauw gemiddelde van den publieken smaak, maar de essentie van het geestelijk leven van een bepaalde cultuur-periode. Zij is geen excerpt of resumé van dood-getheoretiseerde levenswaarden, doch het kompas, waarop enkeling zoowel als gemeenschap de oceanen van den chaos bevaart.

Waar aldus het streven naar een levensbeschouwing inhaerent moet worden geacht aan het wezen van het geestelijk leven zelf, kan het niet verwonderen, dat, na de veronachtzaming van deze arbeid door de philosophie, het werk door andere machten overgenomen werd. Onder deze nu is in het bizonder te noemen de theologie, die sedert het einde der Middeleeuwen reeds zoo vaak hetgeen door de snel voortschrijdende Verlichting als verouderd of onnut siersel terzijde

geworpen was, had gepoogd te assimileeren. Wederrechtelijk kan men deze toe-eigening niet noemen, want zij geschiedde in Niemandsland en ten aanzien van een res nullius, doch zij was.... onnatuurlijk. Hoe beter de assimilatie gelukte, des te funester was de uitwerking op de theologie zelf. Zij werd een soort religieuze philosophie, een in dogmatische vormen gekleede levensbeschouwing, maar zij verloor haar wezenlijkst kenmerk: hoedster te zijn van het geloof. Zij 'emancipeerde' zich tot een geloof-op-eigen-houtje, tot een raisonnabele, op de realiteit van het gelijk-vloersche ingestelde godsdienstige overtuiging en dat is zij in haar kern gebleven tot in de twee eerste decennieën van deze eeuw. Zij overwoekerde de vitale kracht van het geloof dermate, dat politiek-religieuze en ethisch-religieuze bindingen ontstonden, die zich - wij mogen gerust aannemen in volkomen argeloosheid - met de werkelijkheid zelf van het geloof poogden te identificeeren. Zoo arbeidde een theologie, die levensbeschouwing wilde zijn, zich langzaam maar zeker in den grond; want hoe intenser zij zich in de geestelijke stroomingen van haar tijd waande te verdiepen, des te losser geraakte zij van haar moeder-bodem: het geloof. Te trachten deze tragische wending te verklaren moge thans ons eerste werk zijn.

Indien wij de vermenging van geloof en levensbeschouwing als een kwaad kwalificeeren dan wil daarmede niet zijn gezegd, dat wij hier met twee elkaar in de werkelijkheid uitsluitende begrippen hebben te doen. Beide zijn even onontbeerlijk voor ons geestelijk leven en sluimeren als kiemen in iederen mensch. Doch de levensbeschouwing behoort in vorming en groei tot het intellectueele bestanddeel van ons leven, terwijl het geloof is een suprarationeel element. En nu is het juist de spanning tusschen het rationeele en het existentieele (dat als zoodanig immer suprarationeel is), die zoowel aan de levensbeschouwing als aan het geloof de hun eigene kracht verleent. Het weten en het meer-dan-weten kunnen slechts aan elkander tot werkelijkheid worden. Het weten op en voor zich zelf is een even vruchtelooze ideologie als het geloof, dat afstand gedaan heeft van de betrekkelijkheden van mensch en wereld, waarin het oorspronkelijk werd geplaatst. Wie

louter weten om te weten wil, zal nimmer waarlijk *iets* weten; wie om des geloofs wille zich een geloovige betoont, zal altijd teekenen blijven vragen en nimmer ingaan tot het hart der werkelijkheid. Geen keuze en geen synthese is mogelijk om deze spanning te breken of te temperen: wie waarlijk weten wil, moet aanvangen te gelooven; wie gelooven wil zonder 'gezien' te hebben (alleen het 'onzichtbare' kan worden geloofd!) moet het weten niet schuwen. Er is geen ontkomen aan deze paradoxie; zij ligt in het leven zelf besloten en is daarom in den letterlijksten zin van het woord: een kwestie van leven en dood.

Wanneer de wijsbegeerte haar arbeid aan het levensbeschouwings-element staakt, wordt zij daardoor ontegenzeggelijk armer en verliest een goed deel harer aantrekkingskracht, maar zij blijft tenslotte zich zelf. Zij mag een kortzichtige, ongeoorloofde beperking aan haar werkzaamheid hebben gesteld, zoolang zij zich van psychologie onthoudt, vindt in haar wezen geen vertroebeling plaats. Zoodra echter de theologie zich bezig houden gaat met het levensbeschouwingselement brengt zij de zuiverheid van haar principes in gevaar. Zij ontneemt aan de maximale spanning, waaronder zij als *wetenschap van het geloof* staat, iets essentieels door haar aandacht te richten op de relatieve waarden van ons menschelijk denken. Zij verdoezelt daarmede haar 'onmogelijke' houding tegenover het Absolute door de totaliteit van het zijnde te stellen in zijn plaats. Haar God-menschelijke dialektiek wordt een verstandelijk over- en weer-vragen, een cirkelgang van zich steeds vlijmender toespitsend vernuft (men denke aan het Neo-Thomisme) of een grandioze, 'idealistische' oplossing van alle weerstanden, die God, wereld en mensch in een zinledig Niets doet ondergaan. Haar bodem, het geloof, wordt een (vaak onverholen) veracht, braakliggend stuk grond. Men laat haar gaarne aan psycho-analyse en historische kritiek: het wordt zoo weldra blameerend zich in ernst met geloofs-'waarheden' als zoodanig bezig te houden! De theologie kan zich rustig tot een religieuze levensbeschouwing 'ontwikkelen'.

Zij mag het leven duiden als een goddelijke wilsuiting misschien, doch zij is niet in staat deze wil in zijn volle con-

creetheid als een inter-persoonlijk gebeuren te verstaan. Zij cultiveert de individualiteit, maar laat de persoonlijkheid in haar duistere eenzaamheid verkommeren. Men vindt de weerspiegeling van dit alles in het lot der zich versplinterende kerk, want naarmate de theologie zich verder verwijdert van het geloof, valt schisma op schisma in de gemeente. Hier betreft het een geschil van leerstelligen aard, dat de murw geworden kern der gemeenschap doorbreekt, daar is het de algeheele ontreddering der prediking, die de besten vervreemdt van den dienst en slechts 'belangstellenden' overhoudt: de preek is een lezing geworden over een min of meer moreel of gewijd onderwerp....

Langen tijd heeft men geen waarde gehecht aan het bezit eener 'zuivere' theologie, nu begint men geleidelijk tot het inzicht te komen van haar veelomvattende werkzaamheid en van haar noodzakelijkheid voor den 'wederopbouw der cultuur', die zonder een tot nieuwen bloei gekomen geloofsleven ondenkbaar is. Een zuivere theologie is het symptoom van een gezond geloof.

* * *

Het zou kunnen schijnen alsof wij in het voorafgaande postuleerden de 'una sancta ecclesia' als een in den tijd verwerkelijkbaar instituut, als een realiteit *naast* de onze, van soortgelijke structuur. Niets beoogden wij minder. Het schismatisch karakter der huidige kerk is ons precies in zooverre tijdsbeeld en niet wezensbeeld als het uitgaat boven de noodzakelijke betrekkelijkheid der goddelijke openbaring in onze werkelijkheid. Tijdsbeeld is *niet* de gebrokenheid van God's Woord onder de menschen (ook het licht is ons slechts in zijn gebrokenheid gegeven), doch het niet willen aanvaarden dezer gebrokenheid: het *zelf* en *voor allen* willen zien; het miskennen van den vorm en het oeverloos maken van den inhoud, ten bate (en ten koste!) van onze eigen-wijsheid. Het zou ons te ver voeren hierop thans nader in te gaan. Voor ons onderwerp hebben wij niets dan dit ééne te weten, dat ook de theologie aan beide deel heeft, aan de wezenlijke en aan de historische schismatiek. De theologie kan niet 'universeel' in den philosophischen zin van het woord zijn ge-

oriënteerd, zij is gebonden aan een bepaalden geloofsvorm en aan diens staat op een gegeven moment. Zij heeft niet de - althans theoretische-vrijheid der wijsbegeerte, die 'aanvangen' kan waar en hoe zij wil. Aan Kant en Hegel laat zich - alweer: theoretisch - voorbij zien, aan Paulus en Luther niet. M.a.w.: Kant en Hegel vertegenwoordigen ten aanzien van de philosophie 'historische' waarden; de theologie echter heeft Paulus' en Luther's leer als *element*. Wij weten, dat ten opzichte der philosophie bovenstaande meening meermalen bestreden is en toch achten wij haar juister dan de tegenovergestelde, die Kant en Hegel tot systematische grootheden maakt en zoo het historisch gegevene verabsoluteert. Wanneer wij spreken van een 'terug naar Kant' dan bedoelen wij daarmede niet Kant te stellen als algemeengeldig systematisch uitgangspunt voor de moderne wijsbegeerte, wij wijzen aldus slechts op Kant als historisch knooppunt in de wijsgeerige problematiek, van bizonder belang voor den huidigen stand der philosophie weliswaar, doch niet van uitsluitend belang. Want 'teruggaande' tot Kant, zien wij, onherroepelijk, hem anders dan zijn tijdgenooten en menige generatie nà hen. Wij kunnen zijn figuur niet loswikkelen uit het tijdsverband, moeten haar met zijn 'einmalige' historische beperktheid aanvaarden. Daarom kunnen wij hem niet als symbool voor 'ons' systeem (als vlag op onze lading!) kiezen. Wij kunnen zijn werkelijkheid slechts naderen met de onze, gelijk wij van het brood moeten *gegeten* hebben om te *weten* wat brood is. Deze werkelijkheidsverhouding is beslissend voor de vruchtbaarheid van al hetgeen geworden is. Oók voor de theologie gaat zij op, doch ten haren aanzien kan zij niet de uiteindelijke zijn. Zeker: Paulus en Luther behooren thuis in het historisch deel der theologie, in de ontwikkelingsgeschiedenis der dogmatiek. Maar indien men hen uitsluitend op deze wijze beschouwt, bevindt men zich feitelijk op historisch-psychologisch terrein. Want hoe is zonder psychologische methode de *ontwikkeling* van eenig dogma te verklaren? En wie psychologie bedrijft, houdt zich in werkelijkheid niet bezig met zuivere theologie. Doch niet als dogmatici zijn Paulus en Luther 'elementen' der theologie; zij zijn dat enkel en alleen als geloovigen. Niet

hun werk noch hun leven is in de eerste plaats belangrijk voor haar, maar wat daarachter staat: hun door God (of den duivel) gegrepene menschelijkheid. [Door God (of den duivel) niet als een alternatief, doch als uitdrukking voor de nimmer en nergens voor den mensch met laatste zekerheid te werven inzichten in den goddelijken Wil. Geen handbreed is de weg der Genade voor al degenen die God's naam met 'bewustheid' op de lippen nemen!] De afgronden dezer orzekerheid, waaruit het geloof zijn ranken bloei omhoog zendt, deze zijn het, die, elementair, behooren tot (tenminste) alle westersch-christelijke theologie. *Niet* om Paulus' noch om Luther's theologie' gaat het, doch juist en onmiddellijk om dàt, waarvan zij de 'stamelende' uitdrukking zijn: om den Jacob's-worsteling van den geloovigen mensch. -

Misschien blijkt hieruit wel het best hoe ver theologie en wijsbegeerte uit elkander liggen. De philosophie zal altijd iets prometheïsch blijven hebben: de zucht tot grens-overschrijding harer vermogens. Zij zal nimmer tevreden kunnen zijn met de vonkjes, die zij aan den heiligen haard der goden ontroofde, steeds weer zal haar begeerte uitgaan naar het vuur zelf. Tegenover de theologie is dit haar zwakte, doch op zich zelf beschouwd is het haar kracht zooveel (en zoover!) te wagen. Hoe dieper ons weten doordringt in het rijk van het Absolute, hoe klaarder wij beseffen, dat alle menschelijk weten, ook het meest verhevene, minder dan een zonnestofje is ten opzichte van God's majesteit. En de grootste wijsgeeren hebben het altijd geweten, dat, hoe geweldig en al-omvattend hun stelsels zich ook uitspreidden over der menschen werkelijkheid, zij niet meer vermochten te zijn dan een herfstelijk spinrag, dat voor een oogenblik een zilver-glanzende sluiering over de dingen weeft. Wat de wijsbegeerte geeft, moet de theologie terugnemen: zij kan de absoluutheid der Rede, die, hoe hoog men daar ook ten hemel heft, altijd een menschelijk verbeeldingsspel blijft, niet aanvaarden. Zij mag er niet in toestemmen God in te sluiten binnen onze denkvormen. *Voor het denken* is God immer de gansch Andere, ook voor het theologisch denken; slechts voor het geloof is Hij.... Gij, die mij draagt en door mij gedragen wordt gelijk het kind in den schoot der moeder.

Doch eveneens: wat de theologie te bieden heeft, kan door den wijsgeer niet opgenomen worden in zijn werk. Het kan zijn blik verbreeden, *bepalen* kan het dien niet. Hem is een eigen gezichtspunt aangewezen, van waaruit hij de werkelijkheid kan maken tot de zijne; van waaruit hij in een vruchtbare 'organische' verhouding tot haar komt. Wanneer hij het zijne met het theologische vermengt, scheiden ondoordringbare nevelen hem van de realiteit. Zijn werkelijkheidswereld is opgeheven dan, heeft haar grond verloren: zij is geworden als een fotografische plaat, die dubbel werd gebruikt en waarop twee verschillende werkelijkheidsbeelden door elkander zijn gevloeid. Een verdubbelde 'werkelijkheid' echter is geen werkelijkheid meer, doch een phantoom, een fatamorgana, dat ons bedriegelijk weglokt in de barre woestijn der oneindigheid.

* * *

Philosophie en theologie hebben hun eigen werkelijkheid, of, zoo ge wilt: hun eigen standpunt ten opzichte van *de* werkelijkheid, en daarom kunnen zij niet werken op elkanders terrein. Een theologie, die het niet verder dan tot een religieuze levens-beschouwing brengt, heeft haar plicht verzaakt; een wijsbegeerte, die haar arbeid met 'een theologie' bekronen wil, overschrijdt haar bevoegdheden en pronkt dwaselijk met andermans veeren. De gemeenschap, die zij hebben, is die van alle menschelijke levensuiting: niets kan *in* zich zelf bestaan. De menschelijke geest kan gezien worden als één groot, wonderlijk fijn vertakt organisme, waarin geen nerfje kan worden gemist, doch waarvan elk 'orgaan' een bizondere, het geheel ten goede komende werkzaamheid te verrichten heeft. De theologie en de philosophie behooren tot deze organen. Tijdelijk mogen zij zich bij verminderde intensiteit van beider functie aan elkaars werkzaamheid hebben aangepast, hun *vergroeiing* is een ziekteverschijnsel, dat onze samenleving in haar 'edelste' deelen aantast. Hoe ver deze ziekte reeds is doorgewoekerd, moet wel zonder meer duidelijk zijn uit de onmacht van philosophie en theologie beide om hun tijd te geven wat hem toekomt: de prikkel tot een 'moderne' levensbeschouwing en een 'modern' geloof; d.w.z.

tot een levensbeschouwing en een geloof zoo adaequaat mogelijk aan de menschelijke werkelijkheid van vandaag. Niet ‘adaequaat’ aan hetgeen zij *is*, doch aan hetgeen zij verlangt te zijn; aan de onuitgesproken drang, die ook in haar leeft, om zich te voltooien, om te vervullen wat de zin des levens in haar bloed geschreven heeft. Doch zoowel in de philosophie als in de theologie schijnt dit gevoel voor de zin des levens nagenoeg verloren te zijn gegaan. Het lijkt wel of zij zich zoolang blind op elkaars bezittingen hebben gestaard, dat zij den Derde vergeten zijn tot Wiens dienst zij in het leven werden geroepen. Zij hanteeren de spade niet, maar vergapen zich aan elkander....

Een ‘aanleiding’ tot, niet een levensbeschouwing en een geloof zelf, kunnen philosophie en theologie ons verschaffen. Geen ‘theorie’ kan anders met ons communiceeren dan door hetgeen wij ‘aan den lijve’ ervoeren in deze dingen. Ten aanzien van het geloof en resp. de theologie hebben wij dit, naar wij meenen, duidelijk uit doen komen; wat de wijsbegeerte betreft is wellicht een enkel woord hierover nog op z'n plaats. Wat de philosophie kan brengen is *de lantaren*, tot lichten bereid, doch waarin *wij* nog de pit moeten ontsteken. Wie gelooft, heeft het licht *in zich* en ‘slechts’ - maar dit is noodzakelijk en uit het geloof zelf af te leiden! - *om het uit te dragen* de lamp der theologie van noode. De wijsgeer kan niet anders dan de lantaren gereed maken voor het gebruik, gelijk de kunstenaar de zijne.

Wijsheid en schoonheid hebben eerst zin tegenover hem, dien zij aanspreken; het geloof echter is het aanspreken zelf, niet als de een of andere ethische, aestetische of psychologische ‘gevoeligheid’, doch, centraal en onmiddellijk, in waarlijk schaamte-looze naaktheid: God's stem! Een ‘wonder’, een ‘mysterie’, een ‘dwaasheid’.... waarvoor geen woorden zijn.

Het lampje van den theoloog *licht voor*, dat van den philosooph *licht bij*! Het eerste is ons behulpzaam bij het ‘gaan’, het laatste bij het ‘werken’. Beide is onze plicht: voort trekken en arbeiden. Ons leven wordt voos en verkommert, wanneer wij hem verzaken. Wat beduidt evenwel dit voorttrekken, indien wij geen weg hebben voor onze voeten, hoe

ongebaand die moge wezen; indien wij ons niet bewegen in een bepaalde richting? Voor deze 'weg' en voor deze 'richting' behoeven wij de theologie. En wat beteekent ons arbeiden aan de menschelijke werkelijkheid, ons actief deelnemen aan het geestelijk leven, indien wij niet zouden kunnen zien wat wij deden en door een overdenking van den grond van ons kennen en de totaliteit van het zijnde niet het 'hoe' zouden leeren begrijpen van hetgeen wij in een spontane opwelling misschien begonnen zijn? Zouden wij zonder eenige kennis van het 'hoe' ook maar het geringste werk kunnen beëindigen?! Zie, voor dit alles is ons de wijsbegeerte onontbeerlijk. Als háár licht op onze handen valt, kan ons geen vertwijfeling bevangen over de ontoereikendheid van ons werk. Zij schenkt vertroosting en zij bemoedigt. Is dit niet het schoonste wat haar te doen staat? Zoo licht vergeten wij het, dat de philosophie voor alles wijsheid, *levens*-wijsheid in den ruimsten zin des woords behoort te zijn, dat men om 'wijsgeer' te zijn geen examens behoeft te doen, zelfs niet professor behoeft te zijn! Het streng 'wetenschappelijk' karakter, waarmede men haar in den laatsten tijd heeft uitgerust, verbergt slechts haar innerlijke 'ongerechtigheid'. Wijsbegeerte kan men niet 'leeren' als geschiedenis of geographie. Wie het bestaan van Kant zelfs niet vermoedt, kàn een waarachtiger wijsgeer zijn dan degeen, die ook de moeilijkste passages uit zijn kritieken 'in z'n zak' heeft! Waarheden als koeien, voorwaar; doch die nog altijd moeten worden herhaald. De wijsgeer is als de dichter b.v. niet een mensch-met-een-etiket, maar een specifieke persoonlijkheid en hetzelfde geldt voor den 'zuiveren' theoloog. Hoe verschillend hun geaardheid moge zijn, hierin komen zij overeen, dat zij beide op een *oorspronkelijke* wijze op de realiteit des levens reageeren. En geen ongelukkiger wezens zijn er dan zij die beide reactie-wijzen in zich trachten te vereenigen, die in de wijsbegeerte het geloof en in het geloof de wijsbegeerte zoeken. Voor hen willen deze aanteekeningen zijn geschreven als een aanroep tot zelfbezinning, gelijk zij ontstonden in het brein van hun schrijver.

R. HOUWINK.

Opperbevel.

Het probleem.

Regeering en volksvertegenwoordiging hebben bij de behandeling der begrootingen, in den loop der tijden dikwijls van gedachten gewisseld over de autoriteit, die in geval van oorlog voor de aanvoering van de strijdmacht in aanmerking zou komen. Soms heeft in het parlement zich wel eens een voorgevoel geopenbaard, dat bij een minister een zoodanig plan bestond ten opzichte van zijn persoon. Het vraagstuk was dan kennelijk ter spraak gebracht om de waarschuwing daartegen nog eens te doen hooren. Op alle banken was men het meestal eens, dat een minister geen actief troepencommando moet voeren. Mocht het uit een bijzondere reden raadzaam zijn aan een fungeerend minister het opperbevel toe te vertrouwen, dan zou aan de benoeming een ontslag als minister behooren vooraf te gaan. De gedachtenwisseling heeft overigens uitsluitend betrekking gehad op de staatsrechtelijke positie. Ook in tijd- en proefschriften is aan de verhoudingen, die uit de instelling van een opperbevel voortvloeien, meermalen aandacht gewijd. De regeling is altijd een vraag van aanpassen geweest. Vermoedelijk wel daarom heeft een bespreking van het onderwerp nooit den indruk kunnen geven van het vraagpunt te hebben uitgeput.

Aan het juridisch element is van militair standpunt niet bijster veel gelegen. Dit element schijnt ook voor de praktijk in het algemeen maar van ondergeschikte beteekenis te zijn. Wanneer een opperbevel wordt ingesteld, geschiedt dit in omstandigheden, die staatsrechtelijke oneffenheden gemakkelijk doen voorbijzien. De beroering van een ingetreden of van een zich meer locaal en scherper toespitsenden oorlogstoestand, slaat alle theorieën neer. En ook later, als weer normale tijden

zijn teruggekeerd, is er voor de aanpassingen, waarmede het staatsrecht zich beholpen heeft, geen aandacht meer. Er ligt dan actueeler en inderdaad ook gewichtiger werk voor de hand. Het kan gebeuren, dat op het publieke recht, met afwijkende toepassingen voor een opperbevel, gedurende jaren is inbreuk gemaakt en dat daarna, ook bij de tot toezicht geroepenen, voor het staatsrechtelijk wedervaren, van geenerlei belangstelling blijkt. Het staatsrecht is altijd een veld geweest waarop de theorie muggen heeft gezift en waarop de praktijk kameelen heeft verzwolgen. Toen Willem II in 1650 voor Amsterdam stond, opperde een van zijn adjudanten de bedenking, of de machtspolitiek van de heeren staten niet al te guur inging tegen de handvesten en previlegiën. De kolonel was maar weinig bekend met de langdurige pogingen en de moeizame correspondentie, die aan den maatregel waren voorafgegaan. De opmerking veroorzaakte een moment van stilte. Maar de prins, bij wien in zulke oogenblikken eerst zijn geest en pas daarna zijn boosheid werd opgewekt, maakte aan het incident met de volgende terechtwijzing een einde: ‘De heeren schout en de schepenen van Amsterdam zijn zeer geoefend in het voeren van twistgedingen, maar zij hebben een natuurlijken schroom voor deghens ende snaphanen.’ Ook nu nog worden, zoodra het gaat spannen, vragen van bevoegdheid en gezag, bij de militaire autoriteit sneller uit den weg gezet, dan voor de wachters bij het staatsrecht. Een militaire commandant is niet alleen verantwoordelijk voor een huis dat hij omhaalt, maar ook voor een huis dat hij zou laten staan, indien het voor een actueel en gewichtig defensie-belang zou moeten weggeruimd worden. Men gevoelt hoezeer dit aan een bevelhebber het doorhakken van juridische knoopen, des noods van een geheel kluwen, gemakkelijker maakt.

Voor de oplossing van het staatsrechtelijk probleem is het niet onverschillig hoe het gesteld wordt. Meer bevoegden mogen beslissen of ten deze de onderscheidingen niet nauwer begrensd en misschien bevattelijker worden, wanneer men de staatsrechtelijke vraag in een ietwat meer toegepasten zin zou stellen. Vragen voor de praktijk winnen veelal aan duidelijkheid als men er mede in het volle leven blijft. Men ziet

dit ook bij toeneming gebeuren. In de parlementen is de tendenz, veel meer uitsluitend dan voorheen, gericht op realiteit. Men laat de onmisbare fictiën van het staatsrecht voor wat ze zijn. Weinigen die niet het nuttelooze inzien om er zich à cheval op te zetten, en niemand die zich vleit, dat met die ritten nog prijzen te winnen zijn. Voor sommige juridische fijnheden, die men eertijds als waarborgen van rechtszekerheid nauwlettend bewaakte, is niet veel aandacht overgebleven. Het algemeen stemrecht is middel en waarborg genoeg. Wat niet van duidelijk praktisch belang is, wordt bij voorkeur ter zijde gelaten. Sedert het 'maling hebben aan juristerij' een gevleugeld woord werd, zijn, naar het schijnt, heel wat juristen in een zelfde maling gekomen.

Wanneer men het staatsrechtelijk probleem van het opperbevel praktisch-toegepast wil stellen, komt de navolgende overweging in aanmerking. Over de weermacht staat in gewone tijden een eenhoofdig gezag, dat van politieken en administratieven aard is. Het wordt uitgeoefend door den minister van defensie. Dit gezag is niet volkomen. Het staat in een betrekking van afhankelijkheid tot drie over of in den staat gestelde machten. Namelijk die van de koningin, van het regeerend kabinet en van de staten generaal. Hoe de ministerieele macht, uit deze drie sferen, normaal beïnvloed wordt, betreft elementaire vragen, waarvan de karakteristieke trekken hier toch eenigermate moeten opgehaald worden, omdat zij de regelingen omsluiten, waarin men het opperbevel zal hebben in te passen.

Het koninklijk oppergezag is in zijn wezen en werking onschendbaar. Het is haast overbodig op te merken, dat dit gezag des ondanks reëel is en dat men het, in het bijzonder bij de regeling van een opperbevel, niet buiten de overwegingen kan laten. Er is een periode geweest van publiekrechtelijke spitsvondigheid, men zou willen zeggen van publiek-rechtelijke romantiek, waarin de staats-theorieën het koninklijk gezag zóó hoog hadden verheven, dat het in het blauw van den hemel verdwenen was. Die toeleg merkt men niet meer op; hij behoort tot het verleden. De praktijk van het publieke recht heeft menige theorie, die overleefd was

en meestal slechts fictie was geweest, aan kant gedaan. Het kan alleen verhelderen, wanneer men, indien er aanleiding toe is, ook het koninklijk oppergezag tot de werkelijkheid betrekt. Het heeft daar trouwens, ter bevordering van de staatsbelangen, interne en buitenlandsche, met persoonlijke toewijding, van dag tot dag in verkeerd. Sfeer en zorgen van het koninklijk gezag staan in het volle leven. Stellig niet in de laatste plaats, ik zeide het reeds, voor een bemoeiing als de regeling van een opperbevel. Het koninklijk gezag heeft ten opzichte van het veilig en in stand houden van het rijk een roeping, die nog in het bijzonder door de artikelen 51 en 59 van de constitutie wordt levendig gehouden.

Het mag voor een volk een voorrecht heeten als niet alleen het gezag van de kroon maar tevens een hoog aanzien van de dynastie een werkelijkheid is. In kritieke tijden zijn het vaak de onweegbare invloeden, die over het lot van een land beslissen. In 1914 vestigde minister Cort van der Linden in het parlement daarop de aandacht. De minister rangschikte het hooge aanzien van de dynastie onder de redenen, die aan het ongerept blijven van ons gebied en tot het ongemoeid laten van de mobilisatie wezenlijk konden hebben bijgedragen.

Naargelang de koningin het dienstig acht, geven de ministers van hun plannen de kroon vooraf kennis. Zij raadplegen haar voor belangrijke maatregelen. Het hoogste staatsgezag beschikt voor adviezen over den raad van state. Het zetelt boven de partijen en in het bijzonder boven alles wat inen geren zin partijdig zou moeten heeten. Waarschijnlijk zal het, ook uit die reden, niet in de laatste plaats aandacht hebben voor zaken en diensten, die onttrokken moeten blijven aan den invloed van de partijpolitiek. Zoo met de diplomatie, de vloot en het leger.

Vermoedelijk zal het blijken niet uitvoerbaar te zijn, een statuut voor het opperbevel te ontwerpen, dat de normale bevoogding van de weermacht door het oppergezag intact laat. Het hooge staatsbelang waarborgt genoeg, dat het koninklijk gezag en de hoogere dienstressorten, niet slechts voor het noodige maar met alles wat nuttig kan zijn, aan de eischen van den toestand zullen inschikken. Men zal de wrijvingen trachten te voorzien en waar dit mogelijk is ze ongetwijfeld weten te

voorkomen. Het is intusschen goed zich te hebben ingedacht, dat een strijdmacht, onder een opperbevelhebber geplaatst, tot het hoofd van den staat in een ietwat veranderde betrekking komt. Normaal is voor de uitoefening van het oppergezag, omdat het onschendbaar behoort te zijn, de minister van defensie verantwoordelijk. Maar deze bewindsman zal waarschijnlijk, na de benoeming van een opperbevelhebber, ten aanzien van de actieve schepen en het actieve leger, geen inwerkende bevoegdheden meer hebben. Een beramend of opereerend opperbevel moet zelfstandig zijn; het behoort buiten het bereik te staan van mogelijke strategische ambities van den minister van defensie. Plaatst men ook voor deze verhoudingen de realiteit in haar rechten en ziet men onder het oog, dat een minister geen wezenlijke verantwoordelijkheid kan dragen voor een krijgsbeleid, dat men in facto, voorbedachtelijk aan zijn bemoeiingen zou hebben onttrokken, dan behoeft niet nader betoogd te worden, dat, waar een opperbevel fungeert, bij den minister van defensie geenerlei aansprakelijkheid en bij het oppergezag geen moreele mede-aansprakelijkheid zal kunnen worden aangenomen, voor een onverhoopt onjuist of een mislukt krijgsbeleid.

Op de tweede plaats komt als een beperking van het ministerieel gezag over de weermacht in gewone tijden, de verhouding van den minister van defensie in aanmerking tot het kabinet waarvan hij deel uitmaakt. De ministerraad moet vooraf gekend worden in alle belangrijke plannen en voordrachten. De raad van ministers keurt de beraamde maatregelen en de aanhangig te maken ontwerpen eerst goed, na ze aan het beginsel- en bestuursbeleid van het kabinet, en zoo er aanleiding toe is, ook op het stuk van de kosten, getoetst te hebben.

Last not laest is het de volksvertegenwoordiging, die het ministerieel gezag in zijn zelfstandigheid beïnvloedt. Die inwerking is verreweg het grootst, tevens ook het meest wisselvallig. De staten generaal hebben zoozeer tot taak op het bestuur van den staat contrôle te oefenen, zij zijn meestal in die mate aangewezen om bij de regeering op samenwerking te rekenen en ze hebben een zoo onfeilbaar machtsmiddel in het bepalen der credieten, dat voor een minister hunne

houding de hoofdfactor is, die over de mogelijkheid beslist om het bewind te voeren. De ministers zijn voor hun beleid en hun bestuur aan de staten generaal persoonlijk verantwoordelijk. Die verhouding is van het ambt onafscheidelijk. Zij kan niet voor eenige aangelegenheid tijdelijk buiten werking treden en blijft met name op den minister van defensie rusten, al zou gedurende een oorlogsperiode het gezag over de actieve strijdmiddelen aan een opperbevelhebber zijn overgedragen. Evenmin kan de ministerieele verantwoordelijkheid tijdelijk op een raad of op een college worden afgewenteld. De bezwaren tegen een en ander zetelen in het staatsrecht. Ze zijn vooral theoretisch. Hoe ook een maatregel tegen een beginsel of een bepaling van dit recht zou indruischen, het heeft voor de bestuurspraktijk geen remmende beteekenis, zoolang de staten generaal met de afwijking genoegen nemen, of althans er in berusten. Het ligt in de reden dat zij van de regeering vooral in dagen van gevaar, vóór alles vorderen dat er geregeerd wordt, met name dat in de eischen van den dienst, die zich uit den toestand opdringen, zonder aarzelen wordt voorzien. Wanneer overeenkomstig die eischen vastberaden gehandeld is, gaat de parlementaire controle, wat dientengevolge aan het staatsrecht gedeukt of verbogen mocht zijn, allicht stilzwijgend voorbij. In een nood, die de wetten breekt, komen de bezwaren daartegen niet in aanmerking. Zóó bezien zijn de staatsrechtelijke mogelijkheden voor ons even onbegrensd als voor het engelsche parlement, dat alleen aan zijn adàt gebonden is en dus in een noodgeval, bij de keuze van een uitweg, zich tot de mérites van de zaak kan bepalen.

Terughouding en voorzichtigheid bij de parlementaire controle bij opkomend en aanwezig oorlogsgevaar zullen het voor onze toestanden eerst recht klemmend maken, dat de minister van defensie en het overige legerbestuur, in de vraag van het opperbevel, met den toestand te rade gaan en een juist inzicht hebben in de eischen, die in verband daarmede ter voorziening, al of niet aan de orde moeten komen.

In het staatsrechtelijk samenstel: kroon, kabinet, minister en vertegenwoordiging ligt alle autoriteit besloten, die in gewone omstandigheden rechtstreeks op de defensie kan in-

werken. De viererlei sfeer van waaruit dit kan geschieden bleek nergens maar een blad papier te zijn. Ten aanzien van alle vier is het een inwerking op feitelijke verhoudingen. Elk der sferen behoort met het aandeel van zijn invloed tot het terrein, dat voor een regeling van het opperbevel onderzocht zal moeten worden. Praktisch-toegepast loopt het staatsrechtelijk probleem aangaande het opperbevel nu over deze drie vragen:

Op welke plaats van het aangeduide samenstel moet het gezag van een opperbevelhebber worden aan-, in- of bijgeschakeld?

Welk gezag moet aan een opperbevelhebber worden toegekend?

Welke wijzigingen komen, als gevolg van de schakeling, in elk van de in normale tijden werkende gezags- en invloedsressorten?

Het eischt toelichting wat met een bijschakeling bedoeld wordt. Er is een constructie denkbaar, waarin het opperbevel niet onder de regeering maar zijdelings van den ministerraad zou zijn ingehaakt. Het zou daar in een sfeer staan, eenigszins overeenkomende met die van een hoog college van staat. Een regeling, die aan de legerleiding een zelfstandige, maar in het staatsverband een aldus geïsoleerde positie had gegeven, onderstelt voor elk lid der regeering de verplichting, om het opperbevel met alle dienstige middelen voortdurend zooveel doenlijk behulpzaam te zijn. Aldus bijgeschakeld zou het legercommando alleen het constitutioneele koninklijke gezag boven zich hebben. In dit laatste behooren, voor wat de strategie aanbelangt, de leden van het kabinet geen anderen rol te vervullen dan dien van grande utilité. Het staatsrecht zou, voor een aldus gestatueerd opperbevel nog eens moeten uitgelegd worden. Zoo het moest zou het opnieuw rekbaar blijken te zijn en zou de praktijk zich schikken en plooien. De intrinsieke gebreken van het plan zijn intusschen zeer groot. Was men geheel zeker voor de aldus op zich zelf staande functie steeds een in alle opzichten geëigenden en bekwamen candidaat benoembaar te hebben, dan zou de geschetste regeling aan den nood het meeste tegenwicht en aan den staat den grootsten waarborg kunnen geven. In een op deze

wijze ingesteld opperbevel staan alle kansen echter op één kaart. Men is omtrent de bekwaamheid van een te benoemen generaal à priori maar zelden voldoende zeker. Het komt ook niet weinig op diens integriteit en persoonlijke omstandigheden aan. Misschien dat de bijschakeling aanbevolen zou kunnen worden waar men het ambt kan toevertrouwen aan een prins van den bloede. Groote populariteit, ervaring in de troepenleiding en strategische scholing zouden mede de keuze moeten rechtvaardigen. Met minder waarborgen schijnt het resultaat te wisselvallig en zou het te onberekenbaar zijn in zijn gevolgen. Dit moet er toe leiden om een opperbevel, dat niet rechtstreeks onder de regeering zou fungeeren, buiten aanmerking te laten. Men kan daar te gereeder toe besluiten, omdat bij een mobilisatie een aanleiding voor de benoeming niet automatisch ontstaat, integendeel altijd een witte raaf zal zijn.

Voor een oplossing van het in formule gebrachte probleem is omtrent de tweede der vragen eenige opheldering gewenscht. De vraag is zuiver militair. Het leiden van een operatie, en misschien niet minder het doeltreffend tegenstaan daarvan, vordert zelfstandigheid, evenwichtigheid en konsekwentie. De veldheer moet voor het aanwenden van de macht zich in eigen kring zelfstandig en rustig kunnen beraden. Gedurende den krijg zal van elk gewichtig besluit het voor en tegen overwogen en in zijn gevolgen moeten nagegaan zijn. De generalissimus dient, voor alles wat op zijn leiding betrekking heeft, van de stelligheid te kunnen uitgaan, dat men hem in zijn taak niet zal storen. Ongeacht of van een operatie dan wel van een taktiek van tegenwerken sprake is, onderstelt de opzet van een actie meer dan bloot een doelstelling en een vasten wil om op een resultaat aan te streven en dat te bereiken. Zekere faculteit om zich in de groote trekken van toestanden te oriënteeren, die kunnen te wachten staan, mag niet geheel ontbreken. Tegenslagen die men in de berekening niet als gebeurlijk heeft onder het oog gezien, treffen dubbel. Voor elken dwarsboom, dien de legerleiding kan bevroeden, behoort een korrektief of althans een tegemoetkoming overdacht te zijn.

Tot het tijdstip dat de strijd zijn oplossing nadert, dan wel

daarin een stilstand intreedt, omdat wederzijds het vuur tot de sintels is uitgebrand, hangt hetgeen op het gevechtsveld zich ontwikkelt samen met wat vooraf ging. De oorlogvoering is een kunst, voor welks toepassing de veldheer continu gereed moet zijn. Wanneer men haar werkzaamheid onder woorden wil brengen, komt men het dichtst bij de kern, als men haar de gave noemt om in alle toestanden de hoofdzaken en de bijzaken uit een te houden. De minste strategen zijn in dit snel en schier automatisch onderscheiden zóó bedreven, dat het hun evenwicht en zelfvertrouwen geeft. Ook de beste aanleg kan alleen door oefening en ervaring in de troepenleiding tot ontwikkeling worden gebracht en met studie der historie worden op peil gehouden.

Wat de karaktereigeschappen betreft gaat het voor de kunst der strategen allereerst op vastheid. Wanneer een goed overwogen beleid eenmaal ingezet is, moet een actie bij a begonnen tot z worden doorgevoerd. Een legerleiding mag zich daar niet van laten afbrengen, noch door invloeden van politici, noch door mislukkingen in het veld. Vóór alles dus vastheid. Een aanvaarde of aangegane actie mag niet worden losgelaten tenzij een duidelijke eigen overtuiging van den generalissimus er toe dwingt. Men zal derhalve den opperbevelhebber in zijn taak zelfstandigheid moeten waarborgen. De benoeming onderstelt een toestand van staatsgevaar. Dit rechtvaardigt niet alleen maar eischt, dat aan het statuut de zelfstandigheid wordt gegeven, die een richtige vervulling van het ambt mogelijk maakt.

Er zijn onder de hooggeplaatste militairen altijd personen geweest, die in een ongerepte zelfstandigheid van een nederlandsch opperbevel maar geringe fiducie hadden. Het voornemen om bij elke mobilisatie een opperbevelhebber te benoemen kan dit bewerkt althans er aan bijgedragen hebben. In omstandigheden die niet klemmend zijn of waarin geenerlei stategische taak te vervullen is, kan een gestatueerd opperbevel de eischen en de ware beteekenis van het ambt slechts vertroebelen. Een militair dictatorschap is alleen van pas als de staat een crisis doormaakt waarin zijn gebied een schok moet weerstaan, die het dreunen en duizelen doet. Het is uitsluitend een attribuut van kleine staten en van het strate-

gisch defensief. Nog nader zal dit worden onder het oog gezien.

De hooge officieren, die er een zwaar hoofd in hadden of aan een opperbevel wel ongestoord een vrije gestie zou worden gelaten, dachten daarbij meestal aan perioden van tegenspoed. In een nawerking daarvan is een opperbevel stellig het minst voor inmenging gevrijwaard en deze is als dan te meer te duchten omdat een legerleiding die in een depressie verkeert, er allicht ontvankelijker voor zal zijn.

Anderen meenen dat niet in een onverholen ingrijpen van het regeeringsgezag, maar in beïnvloeding langs omwegen de kwade kansen schuilen. Zij duchten het parlementarisme en stellen zich voor, dat de commandeerende generaal gedurende zijn ambtsvervulling, in het bijzonder bij de conceptie van gewichtige maatregelen, te veel zal worden afgeleid met belangstellende vragen en te zeer zal worden bezig gehouden met beschouwingen voor en tegen en met onverantwoordelijken raad. Men placht in dit verband aan de gedeputeerden op de schepen en te velde te herinneren. Deze intusschen waren bevoegde regenten, wier taak het was om op de zaken van de weermacht toe te zien. Zij namen de verantwoordelijkheid meestal over van hetgeen zij tegenhielden of bevorderden. Voor de huidige toestanden ducht men de inmenging van onbevoegden. Wanneer een opperbevel zich daar niet beslist tegen aan kanten zou en bij voorbaat allen raad van ongeroepenen aan de doovemansdeur laat kloppen, dreigt altijd de kans, dat het beleid schadelijk zal worden beïnvloed.

Nochtans wil het mij aannemelijk schijnen, dat het euvel niet meer zoo dreigend is als in vroegere tijden. Vooral na den wereldoorlog niet. Deze heeft bij de volken het besef levendig gemaakt, dat oorlogvoeren een bedrijf is van aangrijpende verantwoordelijkheid. Gemakkelijker zal een regeering in een te weinig aan inlichtingen en voeling vervallen, dan dat er bij haar gezindheid zou zijn om den generalissimus te veel op de vingers te zien. Niet onwaarschijnlijk zal achter de legerleiding soms politieke veiligheid worden gezocht en zal men er niet aan willen denken om zich met adviezen en vertoogen daar boven te plaatsen. Het is waar, carte blanche zal een staatsbestuur aan een opperbevelhebber niet

licht geven, maar wel zullen de hem verstrekte instructiën dikwijls op het zelfde neerkomen.

Er kan aanleiding zijn tot verhoogde waakzaamheid als de minister van defensie een ervaren deskundige is, die zich in staat gevoelt zelf het opperbevel te voeren. Heeft de minister de gemeenzaamheid in de aanvoering van groote troepen, die een opperste leiding behoort te onderscheiden, dan kan het gebeuren, dat hij de eischen van den toestand anders beoordeelt en pogingen doet om het kabinet voor zijn zienswijze te winnen. De loop der gebeurtenissen zou kunnen meewerken om hem daarin te doen slagen. Men verhele zich niet, dat de politieke verantwoordelijkheid een bewindsman, in de overtuiging dat hij moet ingrijpen, niet weinig kan stijven. Acht de minister van defensie het inzicht van den opperbevelhebber onjuist, dan moet hij wel tegen het vooruitzicht opzien om diens beleid misschien te moeten verantwoorden en goedpraten. Men bedenke, dat voor een toestand, waarin *geen* opperbevel gestatueerd is, eenige inwerking op de strategische methode niet onvoorwaardelijk buiten de bestuurstaak zou vallen van de regeering. Echter tegenover een opperbevel geplaatst is ook voor den minister van defensie, onder alle omstandigheden, terughouding de boodschap. Het krijgsbeleid behoort dan buiten hem om te gaan.

Het opperbevel kan tegen inbreuk op zijn zelfstandigheid eenigszins beschermd worden, door het voor de vervulling van zijn taak, bij internen regeeringsmaatregel, aansprakelijk te stellen niet aan het hoofd van het defensie-bestuur, maar aan de geheele regeering, dus aan het ministerieele kabinet als college. Indien dit laatste zich kon verbonden hebben om alle inlichtingen en wenken voor het opperbevel bestemd, uitsluitend schriftelijk te geven, zou de waarborg nog grooter zijn. Dan ware afgesneden, dat de militaire minister, zoo zijn overtuiging daartoe mocht nopen, vormelijk namens den ministerraad, tòch in de teugels van het opperbevel zou grijpen.

De bijgebrachte gegevens en beschouwingen schijnen als technische toelichting van het op te lossen probleem te vol-

staan. De in ons staatsrecht beter bevoegden dan ik, mogen de oplossing beproeven. Vooropgezet dat de staatsrechtelijke positie, die men aan het opperbevel zal inruimen, aan de eischen van het gezag en de zelfstandigheid van het ambt beantwoordt, zal, voor zoover er keuze is, naar mij voorkomt die oplossing moeten worden toegepast, welke van de grondwettige autoriteit van den minister van defensie en van haar normale drievoudige beïnvloeding het meest intact laat. Veel zal dit denkelijk voor geen der ressorten kunnen zijn. Voor elke oplossing culmineert de kwestie in het punt der politieke aansprakelijkheid. Daaraan toegekomen, zal men altijd staren op de vraag, hoe voor het aanwenden van de weermacht, het met de verantwoordelijkheid van den verantwoordelijken minister gesteld is. Heeft deze bewindsman op de strategische beschikkingen van den opperbevelhebber geen of maar geringen invloed, dan kan zijn aansprakelijkheid voor de leiding van den oorlog weinig anders dan een wassen neus zijn. Men is dan voor de publiek-rechtelijke verhoudingen aangewezen zoo als Bismarck wel zeide, op de staatsapotheek der surrogaten.

Vermoedelijk zal men, na de in- of aanschakeling van een opperbevel, ten einde voor de autoriteit van de regeering en van het gezag van de oorlogsleiding een bruikbaar geheel te verkrijgen, zijn toevlucht moeten nemen tot overbruggingen. Welke constructie men voor het tijdelijke getimmerte zou kiezen, onwaarschijnlijk is, dat het, op draagkracht en sierlijkheid beoordeeld, aan de kenners van het staatsrecht in een zelfde mate bevrediging zal geven. In den aanhef werd al opgemerkt, dat de vormverschillen voor de praktijk van ondergeschikte beteekenis zijn. In oorlogstijd vinden militaire regelingen wel genade. Er zullen dan op de noodbouwen, uit de staten generaal, geen gevaarlijke patronen worden afgeschoten.

L.M.A. VON SCHMID.

Den Haag, 21 juni 1929.

Toen Oom Paul niet naar Berlijn mocht.

Het was een kille, triestige herfstmorgen, die 23ste November 1900 toen de oude Kruger van de *Gelderland* te Marseille aan wal stapte. Ik zie nog hoe de frissche hollandsche Jantjes hem salueerden en hoor weer het salvo van het geschut en het luiden der klokken.

De oude man kon niet meer met de kommando's mee. Toen de vijand van alle kanten op Nelspruit aanrukte moest er worden raad geschaft: de president mocht de Engelschen niet in handen vallen. De Uitvoerende Raad vond er op, hem ‘verlof naar Europa te verleenen voor den tijd van zes maanden, om onze zaak aldaar te bevorderen.’ Hij zou beproeven, of de groote mogendheden van het europeesche vasteland iets voor de Boeren mochten willen doen....

De regen sloeg troosteloos neer; het was geen lachend gelaat, dat de anders zoo zonnige Zuiderstad dien dag Kruger toewendde, maar de vele duizenden die hem uren lang stonden op te wachten lieten zich door geen vlagen verstrooien. Voorop stonden de prefect, deputatiën van alle mogelijke departementale en stedelijke college's en lichamen, en een heirleger journalisten. Van al de toespraken verstond weliswaar de president geen woord, maar hij vatte de bedoeling, en daar begon nu die forsche zwaargeslagen man in de slecht zittende overjas - het verweerde gezicht onder den oudmodischen cylinder stak hoog boven de menigte uit - in zijn Boerentaal te antwoorden. Hij sprak, met vaste stem, van het vertrouwen in zijn God en in zijn volk. Op de aanwezige Afrikaanders en Nederlanders na begreep niemand den zin der woorden; doch de verschijning reeds ontroerde niettemin allen zichtbaar. Het sprong mij naar de keel; ik

ging achter den breeden rug van een voorman staan, en beet de lippen op elkander....

En toen werd hij van de eene officieele ontvangst naar de andere gesleept; nauwelijks vond hij een oogenblik tijd om te rusten. De manifestatiën te Marseille duurden twee volle dagen. Den derden vertrok hij, per aangeboden extra-trein, naar Parijs, maar zou de reis te Dijon onderbreken om daar den nacht door te brengen. Ik werd naar Parijs vooruitgezonden om kamers te bespreken in het Hôtel Scribe en op het ministerie van buitenlandsche zaken het noodige bestel te vernemen omtrent de ontvangst van president Kruger door president Loubet.

De uitgelatenheid der bevolking bij Kruger's aankomst te Parijs tart beschrijving, en zij hield gedurende heel zijn verblijf in de stad aan. Zoowel leden van het huis Orleans als Napoleoniden hadden verzocht hem in Hôtel Scribe te mogen verbeiden; het gaf een heele drukte, elk van die beide groepen (met talrijken aanhang) in een afzonderlijken salon te ontvangen en met champagne en sandwiches het lange wachten voor hen te breken (cocktails dronk Europa toen nog niet). Aan diplomaten mede was geen gebrek; daaronder bevonden zich mijne collega's von Miquel en von Haniel van de duitsche ambassade. Zij waren er *privatissimo*, zooals zij niet nalieten mij met nadruk te verzekeren; ik begreep op dat oogenblik nog niet waar die nadruk voor noodig was.

Ik had de eer de ontvangst op het Elysée, en Loubet's tegenbezoek in Hôtel Scribe, bij te wonen; ik wachtte den franschen president aan de hôteldeur op en geleidde hem naar Kruger. Telken male werd deze in Frankrijk bejegend met al het ceremonieel, tot de ontvangst van staatshoofden voorgeschreven, maar buitendien met een opvallende hartelijkheid. Er werd hem uitzicht geopend dat Frankrijk tot Engeland krachtige vertoogen in het belang der Boeren zou kunnen richten, indien Duitschland zich daarbij aansloot. Onmiddellijk werd nu de duitsche ambassade te Parijs er van onderrricht dat de president voorhad zich zonder verwijl naar Berlijn te begeven; het onderhoud dat de gezant Dr. Leyds daaover met den ambassadeur graaf Münster voerde, werd door mij bijgewoond. Maar van Berlijn kwam antwoord

dat de Keizer de eerstkomende dagen in Silezië op de jacht zou zijn en tot zijn leedwezen den president niet ontvangen kon. Met welk een spijt eene mededeeling als deze ook moest worden vernomen, zij mocht er den president niet van afhouden, eene poging te doen zich met de duitsche *regeering* in betrekking te stellen. Daarover werd nu een nieuwe bespreking met Münster belegd, die ik ook heb bijgewoond; men scheen het er over eens, dat de afwezigheid des Keizers geen grond opleverde van de voorgenomen reis af te zien. De ambassadeur bood aan, de Wilhelmstrasse van de bijzonderheden van 's presidenten reisplan (onderbreking te Keulen en te Maagdenburg) op de hoogte te brengen.

En zoo vertrok Kruger Zaterdag 1 December tegen 1 uur in den namiddag van het Noorderstation, door het parijsche publiek met uitbundige toejuiching uitgeleid. Het regende bloemen, en slechts met moeite kon hij door de samengepakte menigte heen die het station vulde zijn spoorwegrijtuig bereiken. Uit het coupévenster zagen wij een woelige zee van elkander verdringende menschen; ik merkte daaronder de heeren von Miquel en von Haniel op; zij droegen slappe deukhoeden die toen eigenlijk niet tot het wandeltoilet van een diplomaat behoorden; geen kwade voorzorg overigens, want de heeren liepen al evenveel stooten en duwen op als ieder ander. Ik wenkte hen wat ik kon, maar zij wilden mij blijkbaar niet zien.

In Noord-Frankrijk en België waren overal evenveel menschen op de stations, als tevoren tusschen Marseille en Parijs; de vruchtboomen langs den weg hingen vol wuivende jongens. Te Luik nog een laatste, buitengewoon stormachtige ovatie; toen kwam, zoo tegen 9 uur 's avonds, de eerste duitsche stad: Aken. Wij geloofden onze oogen niet: geen mensch op het perron dan de stationschef die een militair saluut bracht, en onmiddellijk reed de trein verder. Nu ja, wij waren al met vertraging uit Parijs vertrokken, en nu na Luik waren wij veel te laat; dat zou het moeten zijn....

Wij hadden geseind naar Keulen, om kamers in het Domhotel. De trein behoorde daar omstreeks elf uur aan te komen; het liep echter al naar twaalven. Eensklaps hield de trein stil, een eind vóór de stationskap, waarin, aan pijlers

en draagijzers, bij trossen de menschen hingen; ook tusschen de spoorstaven krioelde het van menschen. De trein trok nog even aan, maar stond weer stil: het was, naar het heette, te gevaarlijk het station binnen te rijden. Het duurde eenige minuten eer een hoog spoorwegbeambte in uniformjas aantrad en in een erbarmelijk schoolfransch den president uitnoodigde hier buiten het station te willen uitstappen en in een seinwachtershokje te wachten tot de voor hem en zijn gevolg bestelde rijtuigen van den hoofduitgang, waar zij gereed stonden, naar een zij-uitgang in de buurt van dat gebouwtje zouden zijn voorgereden. Of wij den man nu al in het duitsch te verstaan gaven dat hij gerust zijn moedertaal kon spreken, het was al om niet: hij voer in de mishandeling der fransche taal voort. Het laatste wat ik van Kruger zag was hoe hij, met moeite en gebogen, in het pikdonker (en het regende) den wagen afklom en over de rails strompelde; de heeren van het gevolg sleepten de handbagage achter hem aan. Ik stapte niet mee uit, want ik zou doorreizen naar Berlijn.

Langzaam en voorzichtig reed nu de trein de spoorhal binnen; de menschen weken uit, luid morrende dat zij Oom Paul niet hadden mogen begroeten. Ik vernam nu dat er van hoogerhand bevolen was de stations te Aken en te Keulen vóór Kruger's aankomst te doen ontruimen. Te Aken was die toeleg gelukt; te Keulen niet. Reizigers, sedert den namiddag daar uitgestapt, waren in het station blijven hangen, en duizenden uit de stad hadden de loketten bestormd om een of ander spoorkaartje te koopen dat hun recht gaf de perrons te betreden.

Den 2den December kort na achten was mijn trein aan de Friedrichstrasse te Berlijn. Ik vond daar mijn beide zusters, die te Berlijn hadden willen wezen als de president er zijn zou. Het eerste wat zij mij vroegen, was: ‘komt de president nu werkelijk?’ Hun aapjeskoetsier had het beter willen weten dan zij: ‘er zou wel wat tusschenbeide komen....’

Mijn taak was, evenals te Parijs, omtrent aankomst en verblijf van den president de noodige schikkingen te treffen. Ik reed dus naar het Palast Hôtel, bezichtigde de bestelde vertrekken en vroeg onmiddellijk gehoor aan bij den plaats-

vervangenden minister van buitenlandsche zaken; vervolgens bestelde ik, Unter den Linden, in opdracht van Oom Paul een grooten krans van riekende viooltjes met een strik in de ‘vierkleur’; in gulden letters zou daarop staan: ‘Präsident Krüger seinem Gönner Kaiser Wilhelm I’; - Kruger namelijk had de ouden Keizer ontmoet en vereerde hem oprecht. In persoon wilde hij den krans op diens graaf nederleggen. - Tegen één uur vereenigden mijne zusters en ik ons in het overvolle restaurant van het Palast Hôtel aan de lunch.

Vermoedelijk had de hôteldirectie over Oom Paul's voornemen en mijn aanwezigheid in verband daarmede het een en ander losgelaten, want wij hadden van alle kanten bekijks. Nauwelijks waren wij gezeten, of de gérant schoot op mij toe met een telegram uit Keulen. De aapjeskoetsier kreeg gelijk, want het telegram luidde: ‘De president heeft zijn reisplan veranderd en zal zich van hier naar den Haag begeven; wil hem, na al uwe zaken te Berlijn te hebben afgewikkeld, daarheen volgen’ (get.) Leyds. Mij tot kalmte dwingende (want de heele eetzaal staarde mij aan) zeide ik den gérant dat ik tot mijn leedwezen alles afbestellen moest: mijnheer de president zou niet naar Berlijn komen. De gérant ging van tafel tot tafel en in een oogwenk had zich de mare verbreid. Er hing een diep aangrijpende stilte in het lokaal, minuten lang: zwijgend, met bewogen blikken gaf men ons te verstaan dat men begreep, en hoe diep men zich schaamde..

Even later kwam bericht, dat ik om drie uur op buitenlandsche zaken gewacht werd. Excellentie von Derenthall, plaatsvervanger van minister von Bülow (schoot die ook hazen in Silezië?) ontving mij met een stortbad van verwijten. Hoe had de president het durven wagen(!) eene reis te aanvaarden die men hem door de ambassade te Parijs zoo duidelijk had doen ontraden? Dit voorgegeven ‘Abwinken’ kon ik loochenen: er was medegedeeld dat jachtvermaak den Keizer verhinderde den president persoonlijk te ontvangen, niet dat daarom ook de keizerlijke regeering zelve de deur op slot hield. Maar nu had ik het bij den ‘Unterstaatssekretär’ eerst recht verkorven: om het even of zijne verontwaardiging nu echt of gemaakt was, zij deed zich voor

als grenzenloos. Eindelijk scheen de Excellentie min of meer tot kalmte te komen en mijn gehoor als afgeloopen te beschouwen. Bij den neus weg stelde ik toen de vraag, wanneer ik den door den president bestelden krans in het mausoleum te Charlottenburg zou mogen nederleggen? De Unterstaatssekretär werd rood en vervolgens bleek; op eene 'Frechheit' als deze had niets hem voorbereid, en hij vond langen tijd geen woorden. Eindelijk wist hij dan te zeggen dat hij eerst verlof moest vragen aan het 'Zeremonienamt'; en ik ging heen.

Drie dagen verliepen, zonder bescheid. De krans verwelkte, niettegenstaande de bloemist hem in een donkere kamer had apart gezet. Ik kwam er toevallig achter, dat de man dit deed *op hoog bevel*. Er verbleef toen te Berlijn eene afrikaansche dame, Mevrouw de Villiers, die mij een bezoek gaf. 'Gij moet nog gauw even', had ik haar gezegd, 'onzen mooien krans gaan zien, eer hij misschien heelemaal verwelkt is'. Zij keek in de etalage te vergeefs uit naar een krans als ik haar beschreven had, heel van viooltjes en anderhalven meter hoog, stapte den winkel binnen en vroeg er den bloemist naar, tot diens zichtbare verlegenheid. Wie haar van dien krans iets had verteld? 'Het transvaalsche gezantschap.' Toen bracht de man haar naar het donkere kamertje aan de achterzijde van het huis. Waarom zulk een geheimenis? vroeg zij. 'Het is ons van hoogerhand bevolen.'

Ik vroeg den heer von Derenthall hoe het met de zaak stond, en kreeg ten antwoord, dat het 'Zeremonienamt' nog niets van zich had laten hooren. Den vierden dag had ik er genoeg van en ging tot geweld over. Ik schreef den opperceremoniemeester graaf Eulenburg die in Potsdam woonde een brief en stelde dien mijn belgischen kamerdienaar Honoré ter hand (de man verstond te nauwernood duitsch). 'Honoré, je gaat naar Potsdam, je spoort op waar graaf Eulenburg zijn villa heeft, je wacht voor het hek tot er een mijnheer in of uitkomt die je antwoord geeft in vloeiend fransch; als hij je verzekerd heeft, graaf Eulenburg te wezen en niemand anders moet je hem den brief geven en op antwoord wachten, en zonder dat antwoord kom je me niet meer onder de oogen'. Honoré was eergierig en een slimmerd; hij was onderofficier

bij de guides geweest; zulk een opdracht was een kolfje naar zijn hand. Tien uur 's morgens ging hij er op uit en was 's avonds om zevenen terug en zijn gezicht straalde: Monsieur le Comte had gezegd, dat ik morgen stellig antwoord hebben zou. Werkelijk had ik den volgenden morgen een telegram: daags daaraan, 's ochtends om negen uur, zou een hofrijtuig mij voor Charlottenburg komen halen. Het Zeremonienamt zou zorg dragen dat ook de krans daarheen kwam; een hofbeambte zou mij aan den ingang van het mausoleum opwachten.

Een (gesloten) hofrijtuig verscheen op het aangekondigde uur: een soort zwart kinderlijkwagentje reed er achter aan, waarin het treurig overblijfsel van mijn krans vervoerd werd, voor ieder berlijnsch oog verborgen. Het keizerlijke Duitschland was toen op het toppunt van zijn luister....

Ik heb nog vergeten te vertellen, dat mijne zusters en ik ook Zondagavonds in het restaurant van het Palast Hotel den maaltijd hielden. Het was er heel vol. Weer schoot de buigende gérant op mij toe, nu in opdracht van Z.K.H. Prins.... van Pruisen (de voornaam is mij ontschoten, maar ik herinner mij, dat het een der zoons van wijlen Prins Albrecht was) die zich veroorloofde, op de gezondheid van president Kruger te drinken. Ik liet mij de tafel van den prins wijzen en richtte mijn blik daarheen. Een figuur in de elegante uniform van het eerste regiment dragonders van de garde rees op, zijn gezelschap eveneens, en plechtiglijk dronk de prins mij toe. Ik stond op en deed bescheid. Die Hohenzollernprins in volle uniform wiens hart hem deze publieke demonstratie ingaf, ik denk met warmte aan hem, nog altijd.

Dien avond reisden mijne zusters naar Keulen, waar de president ze vriendelijk ontving; zij boden zich aanstonds als hulpsecretaressen aan, want de brieven en telegrammen uit alle deelen van Duitschland liepen in de duizenden en werden stuk voor stuk beantwoord.

Toen ik later in den Haag kwam hoorde ik wat er te Keulen gebeurd was. In opdracht der Keizerlijke regeering had de regeeringspresident von Tschirsky Kruger verzocht, Duitschland zoo snel mogelijk te verlaten. Ik begreep toen wat de

heeren von Miquel en von Haniel daar op den Gare du Nord hadden gedaan: het juiste oogenblik van Kruger's vertrek afkijken om het onmiddellijk naar Berlijn te kunnen overseinen.

Later ben ik tweemaal naar St. Petersburg gezonden om te ondertasten of Rusland iets in het belang der Boeren zou willen doen. Alle Russen betuigden hun sympathie, van den Keizer tot den geringsten boer, maar Duitschland's houding bond ook Rusland de handen.

Ascona, Nov. 1929.

F.A. VAN DER HOEVEN.

oud-gezantschapssecretaris der Z.A.R.

Moderne dichters.

Paul van Ostaijen.

Te denken, dat ik de weinige vrije uren, die de militaire dienst tijdens de mobilisatie mij overliet, besteedde aan het lezen van letterkundige tijdschriften! Het was in het najaar van 1916. Men wordt naderhand nimmermeer zoo gespannen op literaire actualiteit, als in de maanden dat men zelf zijn eersten bundel poëzie uitgeeft. Mijn 'Wandelaar' was een korte poos verschenen, toen ik in een tijdschrift voor het eerst verzen van Van Ostaijen las, aangehaald in een bespreking van zijn eersten bundel 'Music-hall'. Ik zal dien indruk nooit vergeten. Het waren slechts een paar regels, die door den recensent tamelijk belachelijk gevonden werden, maar die ik nog uit het hoofd citeeren kan. Ik 'herkende' terstond. Voilà un homme, zal ik zoo ongeveer gedacht hebben. Er was iets in de hardheid van het beeld, in de rapiditeit van het rythme van deze enkele nuchtere regels, welke voor mij boekdeelen spraken, waarvan ik den durf kon beseffen, en waaruit ik onmiddellijk opmaakte, hier voor iemand te staan die in denzelfden tijd leefde, voor eindelijk iemand waarmee ik rekening te houden had. Ik wist ook terstond waar hij vandaan kwam, dat wil zeggen, welke literaire school hij doorloopen had. Het nonchalante spleen van Laforgue en daarna het unanimisme van Jules Romains. Hij streefde nu, wist ik, naar een inwendige zelfherneming, naar het vinden van een eenheid te midden der levensverschijnselen, en dat in een wereld, waarin hij zichzelf niet mocht toestaan het eene ding te verwerpen en het andere te aanvaarden, het eene schoon en het andere onschoon te noemen, maar waarin hij

zichzelf oplegde, de gansche schepping *ipso facto* als eén aesthetisch geheel zich voor oogen te bewaren. Iedere critiek, iedere kiezende beschouwing, beteekende zwakheid van blik, beteekende zichzelf niet durven openbreken tot het absolute 'zien', beteekende bewustzijns-verenging, moedwillige bewustzijnsverbijzondering. De weg tot het 'opengebroken zien' was het 'constateeren', de taalhardheid, het voorkeurloos noemen van elk beeld met gelijk gewicht. 'De grasspriet is niet geringer dan het wentelen der sterren' sprak Walt Whitman, en, als literaire consequentie daarvan, 'schaf de bijvoegelijke naamwoorden af', had Marinetti in zijn manifest van het futurisme uitgeroepen. (Nog steeds een der heilzaamste wenken die men aan een beginnend dichter kan geven). Onze eenige taalrijkdom bestaat uit zelfstandige naamwoorden, de directe voorwerps-benoemingen; wij maken ons deze uitwendige wereld van het oog tot een inwendigheid, tot een bewust eigendom, door deze concreetheden in onderlinge positie en spanning te brengen: de functie van het werkwoord. Daarmede treedt echter de syntaxis op, het geheimzinnigste element van de taal, waardoor de koude aanduidingen door een zekere zelfvoortdrijving een vaart verkrijgen, waarin, buiten ons waarnemend bewustzijn om, het scheppend element gaat optreden. Zonder syntaxis geen creativiteit. Zonder syntaxis glijdt de wereld weer over ons bewustzijn voorbij gelijk de aanschouwde beelden over onze oogbal.

Maar laat ik u hier eerst de regels van Ostaijen overschrijven die mij in 1916 zoo bijzonder troffen. Ze zijn uit een gedicht 'Music-hall', het gedicht waarmee den gelijknamigen bundel opent. De music-hall, weliswaar iet-wat moderner getint, was een even typisch unanimistisch thema, op zichzelf even goed, als de stad, de straat, de kazerne. Een levenloos verzamel-ding, dat, op het moment dat het bevolkt wordt, een eigen leven verkrijgt, een leven dat wederom op eigenaardige wijze de samengestroomde toevallige bevolking tot een eenheid maakt en een kenmerkende eigenschap verleent. De kazerne is een dood ding, maar dan komt de soldaat, de kazerne vangt te leven aan en maakt eerst recht soldaten van de soldaten. Zoo beschreef Jules Romains de kazerne.

Zoo beschrijft Van Ostaijen de music-hall. Haar ziel leefde duizendvoudig verstrooid langs de straten, totdat de bezoekers binnenstroomen, en gezamenlijk haar ziel formeeren, haar ziel, die dan weder de menigte-ziel bepaalt. De passage, door den recensent aangehaald, betrof het weder verbrokkelen van deze ziel, het uiteengaan van het kortstondig hart, en ik bewonderde den moed van Van Ostaijen om van deze ontreddering zoo zakelijk als ooggetuige verslag te kunnen doen.

> Als het volk buiten was,
> Hebben de kellners ras
> Opgeruimd het glas-
> Werk en de stoelen boven
> Op de tafels geschoven.
> Dan zijn de kellners verdwenen
> En de lichten, die voorhenen
> Zoo vroolijk de zaal doorschenen,
> Zijn uitgedoofd. De dood,
> Zij werkt steeds onverdroten....

Na dertien jaar vind ik dit fragment nog even meesterlijk geteekend met het haastende en kletterende van den aanvang, met de verlangzaming van den in het duister der zaal stilwordenden laatsten zucht. En toen ik ‘Music-Hall’ in zijn geheel las, vond ik daarin tal van dergelijke scherpe omtrekken. Het gedicht is een unicum in onze taal. Het is met Van Looy's ‘Hartjesdag’ onze beste bijdrage tot het unanimisme, en het is gescheven door een jongen van negentien jaar.

Verder treffen we in dezen eersten bundel een serie liefdes-gedichtjes aan, waarvan elk een telkens verder stadium van het afloopen van een miserabel minnarijtje beschrijft: ‘Verzen voor de Prinses van Ji-ji’. Ze hebben weinig om het lijf, deze verzen, even weinig als waarschijnlijk de Prinses van Ji-ji zelf; zwakke navolging van Laforgue. Maar er zijn hier en daar een oogenblik scherper momenten. Ji-ji en de dichter plagen elkaar, en al zijn ze beiden het schertsen gewoon, zij zijn ‘vaak nog wat onhandig in 't onderscheiden van wat scherts is en wat waar.’ Van Ostaijen overpeinst:

> Zo werd de scherts 'n metselaar
> Die met stiekeme list
> Bouwt tusschen mij en haar
> Een wal van twist.

Het merkwaardige van dit rijmpje is de vrije gedurfdheid van het woord ‘metselaar’. Stond er bijvoorbeeld: ‘toen metselde de scherts’, hoeveel zwakker was deze voorzichtige beeldspraak geweest dan de directe personificatie. Men ziet thans het mannetje aan den arbeid. Iets dergelijks trad ook reeds op bij de ‘kellners’ van het vorige fragment. Juist door met hun argelooze vaknaam te worden aangeduid, verkrijgen deze handlangers van het fatum een geheel zichtbare geheimzinnigheid. In bijna al de langere gedichten van Van Ostaijen - en dit zijn de bes te, - treden dergelijke spookachtige heertjes, incognito in hun kleederdracht, opeens te voorschijn. De molenaar, de handelsreiziger, de schildwacht, de nachtwaker, de kleine kluizenaar.

* * *

Zijn tweede bundel ‘Het Sienjaal’ verscheen twee jaar later, in 1918. Ik meen dat het zijn beste werk bevat. Behalve de invloed van Walt Whitman, die overheerschend is, hoor ik ook Charles Péguy. Het rythme is breeder, rustiger, de beelden verschijnen niet enkel in uitgesneden omtrekken, maar brengen sfeer mee, een sfeer van meditatie en schemering. Er is, bij de ontzaglijke woordendurf en woordenrijkdom, iets sleepends in de toon, iets langzaams en nadrukkelijks. En wat opmerkelijk is voor onzen tijd, men heeft het gevoel dat de dichter niet alleen den lezer aanspreekt, maar tegen een geheel volk iets te zeggen heeft, iets vrooms en ernstigs. Het zijn gedichten uit een oorlogsland, uit een land van gemeenzame gevoelens. De dichter heeft niet meer noodig, gelijk in ‘Music-Hall’, om een eenheid uit een toevallig vergaderen van samentreffende fragmenten op te bouwen; er is reeds een immense ziel immer aanwezig: het volk, de menschheid.

> Ziel van buiten, geworden tot mijn ziel;
> Kracht, die weer buitenwaarts gaat.

Men leze het ‘Zomerregenlied’ (en men vergelijke dit eens met Van Schagen's Regen) het ‘Avondlied’, hiervan vooral den schilderenden inzet, ‘De appel’ (geschreven 10 October 1917, maar dat als een periode van Proust aan-

doet) ‘Zaaitijd’, met het breede bucolische landschap en het weglachen van twist en gramschap, en vooral het slotgedicht, waar de bundel naar genoemd is: ‘Het Sienjaal’. Men leze ook de gedichten welke meer onmiddellijk op den oorlog betrekking hebben, als ‘Gulden Sporen’ en ‘Aan een moeder’. In dergelijke met warme ontroering geschreven verzen herkent men de eerlijkheid aan het feit, dat de klank verhardt tijdens de ontboezeming, dat er geremd wordt inplaats van uitgevierd. Maar deze hardheid heeft meer oorzaken. Van Ostaijen's gemoedsleven moet van een niettezeggen teederheid en innigheid geweest zijn, met iets verlegens en weeks. Het overslaan van zulk een karakter naar plotselinge vlagen van ruwheid en brutaliteit, is een bekend verschijnsel. Van Ostaijen's verzen leveren daar voorbeelden genoeg van. En bij hem, van nature geneigd het accent te leggen eerder op de schrilheid van een sterk beeld dan op een heftiger bewogen syntaxis, werden deze uitvallen een groot gevaar voor zijn scheppend talent. Hoe langer hoe meer wordt het gedicht als het ware voortgestooten van bizar woord naar bizar woord, waartusschen het zinsverband inzakt als een slappe telegraafdraad van paal naar paal. De intensiteit zelve der visie wordt zoodanig geteisterd en opgezweept, dat elk herscheppen in poëzie bijna als verraad gaat aandoen. De formule der visie moet volstaan. Dan laat hij, onder invloed van zekere moderne richtingen als dadaïsme, waarvoor hij heusch te goed was en te veel talent had, op eenmaal alle syntaxis varen, spat de woorden als vonken over de witheid der pagina's zoodanig uiteen, dat de tusschenruimten dienst moeten doen als spanningbrengende stilten, waaruit dan op bepaalde tijdstippen, uit het zwijgende, kreten als vuistslagen opspringen, meent daarmede het absolute te benaderen, verklaart nu eerst ‘voor zijn pleizier’ gedichtjes te maken, vergenoegt zich een geruimen tijd van zijn kort leven met deze rythmische typographie als ersatz voor syntaxis, voelt dan toch weer een leegte, hoort jazzband-muziek, en krijgt de ingeving, de witte stilte waaruit de woorden verbrokkeld omhooglaaien, te vervangen door een ondergrond van een mechanische monotonie, welke die woorden opvangen, terugkaatsen en maatvast en syncopisch voortschokken moet.

Het eenig resultaat is het virtuozen-stukje ‘Boere-Charleston’; maar is het al dit dwalen waard geweest?

* * *

Met uitzondering van ‘Bezette Stad’, een typografische improvisatie afgekeken van Blaise Cendrars' ‘La fin du monde’, publiceerde hij in de laatste tien jaar van zijn leven geen verzen-bundels meer. Dit is een feit van beteekenis, vooral als men bedenkt dat hij slechts twee-en-dertig jaar oud was toen hij in 1928 stierf. Hij wist klaarblijkelijk wat het beteekent, een dichtbundel uit te geven, definitieve vorm te verleenen aan losse noteeringen, vooral omdat hij vervuld was van het besef, dat een verzamel-vorm weder op zichzelf iets uitdrukt en mededeelt aan het daarin opgenomene. Hoeveel temeer bestond deze moeilijkheid ten opzichte van de verzen zijner laatste jaren, die eigenlijk niet anders waren dan ‘tot dingen gestolde’ aparte sensaties. Zijn vrienden, toen hij gestorven was, hebben met deze scrupules natuurlijk geen rekening kunnen houden, maar eenvoudig een bundel samengesteld, in chronologische volgorde, geloof ik, van alles wat hij na het Sienjaal verspreid in tijdschriften en almanakken had gepubliceerd. (Paul van Ostaijen, Gedichten. - ‘De Gemeenschap’ Utrecht, ‘De Sikkel’ Antwerpen). Men vindt hier de ‘Feesten van Angst en Pijn’, de geteisterde notities waarvan ik zoojuist sprak, de werkelijkheids-bezetenheden die wel altijd meer een curiositeit zullen blijven dan bijdragen tot de kennis van Van Ostaijen's persoonlijkheid. Men had met deze publicatie gerust nog kunnen wachten, tot van Ostaijen's persoonlijkheid meer doorgedrongen was. Zij belemmert nu meer dan zij helpt. Bovendien is het geen uiterst toppunt als bijvoorbeeld Rimbaud's ‘Une saison en enfer’. Daarvoor is het teveel een moedwillige wegcijfering van gemoedsleven. Hoort men, zooals ik doe, hier en daar, waar de schuddende klanken opeens een waarachtig accent krijgen, een heimwee naar landelijke rust, naar het geboortedorp, naar het zinken van avondlicht tusschen donkere boomen, naar het park met de vijver, het krakend kiezel, de kikkers, naar de dorpsklok en de verre spoorweg-signalen, hetgeen hij in ‘Herinnering’ in Music-Hall zoo prachtig beschrijft,

dan geloof ik dat men het belangrijkste uit deze verwilderde dansen verstaan heeft. Tout le reste est littérature, neen, het is theorie, het is de verstarde abstractie, de methodische waanzin waartoe alleen een groot brein in staat is.

Deze 'Feesten van Angst en Pijn' had Van Ostaijen zelf gebundeld. Het volledig manuscript berustte bij den beeldhouwer Oscar Jespers. De inleiding deelt ons helaas niet mede wanneer het daar gedeponeerd werd. Van Ostaijen heeft het waarschijnlijk beschouwd, evenals hij zijn vorige bundels beschouwde - als een overwonnen standpunt, en is verder gegaan. Hij publiceerde het niet.

Het is moeilijk zijn laatste stappen te volgen. Terwijl hij rondliep met het voornemen een nieuwen bundel uit te geven, wat voor hem de formuleering van een laatst stadium beteekende, werd hij door de ziekte verrast, die na zes maanden een eind aan zijn leven maakte. De inleider tot de 'Gedichten', Gaston Burssens, zegt hieromtrent in de verantwoording, der uitgave:

'Blijft aldus nog het *Eerste Boek van Schmoll*, hetwelk de in portefeuille liggende en in tijdschriften verspreide gedichten der vijf laatste jaren moest bevatten, en welke de dichter onder deze titel zich voornam te publiceeren. Echter waren wij bij de keuze van de in portefeuille nagelaten gedichten aan ons zelf overgelaten. Het was ons niet mogelijk uit te maken in hoeverre een gedicht voor Paul van Ostaijen zijn waarde verloren had, omdat.... een ander gedicht wellicht voor zijn gevoel het zich gestelde probleem beter en met eenvoudiger middelen had opgelost. Want dit toch was zijn streven.... Kortom we hebben ons verplicht gezien alle verspreide en onuitgegeven nagelaten verzen op te nemen, op gevaar af de bedoelingen van den dichter te verraden....'

Had men deze verzameling dan niet juister 'Nagelaten Verzen' genoemd? De titel, welke de dichter zich als verzamelnaam indacht, mogen ze niet voeren, nu hij den bundel niet zelf samenstelde. - Eerste boek van Schmoll.

Het ligt in de lijn van Van Ostaijen om dit wonderlijk opschrift met een groot aanvangs- of slotgedicht verklaard te hebben, en tegelijk daarmede orde te hebben geschapen. Wat beteekent Schmoll? Is het de naam van een dorpsjongen, wiens

overpeinzingen de gedichten zouden heeten uit te beelden, en wiens levensgroot ernstig portret te midden dezer fantastische teekeningen zou gestaan hebben, gelijk Vincent van Gogh eens een boer schilderde, met op het behangsel, dat als achtergrond dienst deed, een wemeling van Japansche prenten? Maar elk vermoeden is hier een tasten in het ledig.

Een ander bezwaar dat ik tegen de samenstelling van ‘Gedichten’ gevoel, is dat de inleider, om aan dezen bundel het uiterlijk van compleetheid te geven, aan de ‘Feesten van Angst en Pijn’ en ‘Het eerste boek van Schmoll’, vooraf liet gaan een bloemlezing uit ‘Music-Hall’ en ‘Het Sienjaal’. Men ging daarbij zoo te werk, dat men die gedichten nam, waarvoor Van Ostaijen zelf in zijn laatste periode nog het meest voelde, of liever, die hij het minst verafschuwde, want hij beschouwde de bundels van 1916 en 1918 als minderwaardig werk. Had men niet beter gedaan, met de verzen te nemen, welke den dichter, ten tijde dat hij de bundels samenstelde, zoodanig principiëel voorkwamen, dat hij de bundels er naar noemde? Dus de beide titel-gedichten. Ik meen dat de lezers van ‘Gedichten’ daarbij gebaat waren geweest. Men had de figuur van Van Ostaijen meer ten voeten uit kunnen overzien, dan thans het geval is, nu teveel nadruk gelegd wordt op zijn slotperiode, welke hij zoo goed als zeker eveneens als overwonnen standpunt zou zijn gaan beschouwen, wanneer hij veertig geworden was. Wat bijvoorbeeld, losgerukt uit de suite ‘Liederen voor de Prinses van Ji-ji’, drie afzonderlijk onbeduidende romances te beteekenen hebben, is mij een raadsel.

Ook in deze laatste verzen treft allereerst het landschap. In warme en woelig-donkere beelden doemen dorpsgezichten voor u op. Er is een sterke binnengloed in de voorstellingen. Zware kleuren, verlatenheid, vreemd en ver licht. Het komt als een loome droom uit het verleden aangewolkt.

> Er moeten witte hoeven achter de zoom staan
> van de blauwe velden langs de maan
> 's avends hoort gij aan de verre steenwegen
> paardehoeven
>
> gij hoort plots het zijpelen
> van avondlik water -

de paarden drinken haastig
en hinneken
dan hoort men weer hun draven stalwaarts.

Het is niet een eenvoudige dorpsbedrijving, het is een uit een hemelsch landschap neerdalend dorpsbeeld. De hoeven zijn wit, staan voorbij de horizon en derwaarts keeren ook de geheimzinnige paarden terug. Het water dat zij gedronken hebben zijpelde uit 'maanfonteinen', zooals de dichter zegt in twee niet zeer fraaie regels, die ik met stipjes aangaf, omdat ik meen dat men ze zonder schade kan weglaten. Het was 'alles stille waan', zegt hij daar nog, deze avondgeluiden.

Er zijn tal van zulke prachtige evocaties in deze nagelaten gedichten, raadselachtig uit het onzienlijke plotseling zeer nabij verschijnend, in de wonderlijkheid van hun werkelijke gestalte; raadselachtig van een binnenlicht dat de verschijningen doortrilt.

Dit binnenlicht in de dingen was het wat Van Ostaijen uitdrukken wilde. Hij stelde het hooger dan de bezielde waarneming, die de dingen enkel optilt en van buiten vergoddelijkt, en, zooals hij het eens uitdrukte, 'buiten God' wil scheppen. Zoo begreep hij het bijbelwoord, dat de zon schijnt over goeden en boozen gelijkelijk, en dat de regen valt voor rechtvaardigen en onrechtvaardigen.

Dat deel van het dak waar de zon op ligt
rijst herdoopt en gelukkig in het licht;
dat waar echter de schaduw rust niet minder.

M. NIJHOFF.

Duitsche letteren.

Emil Ludwig: Juli '14 (Berlin 1929. Rowohlt). Comment étonnerai-je mes sots contemporains?

Ik heb nog eens met veel aandacht, weerzin en wrevel het gezicht (of wat daarvoor doorgaat) van Graf Berchtold bekeken, en ik kwam, ook daardoor, tot de bevestiging van mijn vooroordeel: dat Emil Ludwig een stommeling is, een begaafd prul, als men voelt wat ik zeggen wil, een speculant; een der ellendelingen, die correspondeeren met het ellendigste deel der actueele menschheid. Ik zal u toelichten wat ik bedoel.
-

De onnoozelste van alle hypothesen, die men heeft opgesteld om het ontstaan van den wereldoorlog te verklaren, is deze: dat hij het werk het duivelsch resultaat is geweest van de machinaties van enkele diplomaten, vorsten, politici; (en men behoefde er zich dus volstrekt niet over te verwonderen, dat Emil Ludwig deze veronderstelling tot thema nam voor een boek). Hij zal misschien zeggen, dat men na de lectuur van zijn werk, van zijn onthullingen en conclusies niet langer het recht heeft te zeggen, dat hij uitgaat van een hypothese, maar zijn protest gaat niet op: ik zou willen weten, wie na lezing van Juli' 14 in de waarschijnlijkheid zelfs maar van Ludwigs' stelling gelooft. Ik zou mij zelfs zeer goed voor kunnen stellen, dat iemand, die aanvankelijk, ondoordacht, zijn opvatting deelde, haar na de lectuur van het boek van Ludwig volkomen verwierp: zoo onaanvaardbaar simplistisch is ze, zoo geborneerd en banaal; en vooral: zoo geweldig beschamend; want stel dat in Juli en Augustus 1914 duizend

europeesche mannen (slechts) deze fantastische onzin hadden geloofd: dat tien, twintig schurken bezig waren een oorlog voor te bereiden, die door niemand of niets werd gewild, of als noodzakelijk gezien, door geen volk, door geen God, door geen fatum, door geen profeet, waarom hebben dan geen tien, twintig dier (slechts) duizend mannen den moed gehad die schurken zonder omhaal te vermoorden? - Dit precies is het vernederende van Ludwig's stelling, maar hij voelt dat blijkbaar volkomen anders: hij verwijt het ontstaan van dien ramp aan een Graf Berchtold, zonder ook maar een moment te onderzoeken: waarom men dien snoeshaan dan niet heeft gedood, als men werkelijk dacht dat hij c.s. een oorlog konden oproepen; zonder ook maar een moment te beseffen, dat een wereld die zich een oorlog laat schenken door dien Graf Berchtold, dien graaf en dien oorlog dan ook volkomen verdient. Maar Ludwig onthult en klaagt aan: en met griezel en bewondering slaat het vulgus waarvoor hij schrijft en waartoe hij behoort, zijn onthullingen gade. Ik voor mij geloof niet aan deze wordingsgeschiedenis van een der laatste openbaringen onzer verwording, maar wat Ludwig's onthullingen aan gaat: zij bevestigden mij een ongunstig vermoeden: dat de man die Bismarck beschreef, Christus, Goethe, de Balzac, welk genie niet?, een slordig veelweter is, een handig patheticus; een universeel en actueel schreeuwer en speculant.

Kasimir Edschmid: Lord Byron, Roman einer Leidenschaft, (Zsolnay, 1929).

Neen, dit is niet meer de mondaine expressionist van ‘Frauen’, de parvenu van ‘Die achatnen Kugeln’. Kasimir Edschmid is onherkenbaar veranderd. Tenslotte was ook zijn vroegere werk, in een genre dat men mag detesteeren, talentvol, maar het was protserig en verwaand-actueel. Ik heb onder het lezen van dit zeer charmant boek over Byron telkens met feller verwondering terug moeten denken aan Edschmid's begin, aan den tijd waarin dat ontstond, en aan ons, aan enkelen onder ons, die in dien tijd door hem werden geboeid en verward. Goed, deze voorkeur getuigde van slechten smaak, maar waarom zou men moeten beginnen met goe-

den smaak, en daarnaast is er een misschien kinderlijke voldoening voor ons in het feit, dat dezelfde Edschmid, wiens eerste boeken wij nu misschien volkomen onleesbaar zouden vinden, ons op dit oogenblik opnieuw boeit met een werk, waarin juist van zijn debuut vrijwel niets meer te vinden is. Misschien bewijst niets frappanter, en ik neem aan verheugender, hoezeer en in welke richting wij zijn veranderd.

Ik heb zelden een schrijver twee zulke uiteenloopende en tegenstrijdige genres zoo talentvol, en in hun soort zelfs meesterlijk, zien beheerschen als Edschmid: de wereldsche expressionist en nouveau riche van voor tien, twaalf jaar is als het ware expressief wereldsch geworden, en vreemder nog: niet onvoornaam; (ik voel hinderlijk, hóe denigreerend juist deze dubbele negatie is, maar ge zult verderop zien, waarom men juist hierin niet geheel gul kan zijn). Ik word echter ook nu nog geremd in mijn vreugde over zijn eindelijk, naar het soms schijnt, verworven wellevendheid, doordat hij vrijwel uitsluitend geweldig-gefortuneerden tot zijn figuren kiest. Men heeft mij gezegd, dat hij reeds in ‘Sport um Gagaly’ uitsluitend menschen beschreef, wier bestaan niet wordt ondermijnd, en ten deele bepaald, soms gezuiverd, soms ondragelijk vervuild door materieele nood; maar waren niet reeds de figuren van zijn vroegere boeken vrijwel alleen schatrijke cosmopolieten, walgelijk luxueuze nouveaux riches? werden zij daardoor alleen niet reeds bijna onwezenlijk, en was Edschmid zelf niet hinderlijk graag in hun kringen en intriges verstrikt?; en waarom liet hij zich ook nu nog verleiden tot den ondertitel: Roman einer Leidenschaft? Er is meer; er is ergens iets voor den schrijver niet zeer pleitends in zijn opvatting van zijn held. -

De bekwame duitsche-kroniek-schrijver van het Algemeen Handelsblad heeft het in zijn bespreking van Edschmid's Byron een voordeel genoemd, dat de schrijver den moed, den après tout vanzelf sprekenden moed heeft gehad Byron, den dichter, den daemon, den romantischen immoralist te zien en te verbeelden als een mensch van gelijke beweging als wij: en inderdaad is die zienswijze ver te verkiezen boven de gangbare opvatting, die kunstenaars allereerst ziet als half-goden, half-dieren, maar dan ook helaas als half-menschen,

terwijl men het onderscheid tusschen hen en de anderen alleen, maar dan ook geheel zoeken moet in de volledigheid, of als dat te grootsch is, dan toch in de dichtheid, de volheid hunner menschelijkheid, die weliswaar soortelijk anders wordt wanneer zij gaat gisten en scheppend wordt, maar die zich daarna van de creativiteit van andere uitvinders toch alleen onderscheidt doordat een chemicus b.v. in atomen, atoomgroepen, kernen denkt en een dichter b.v. in taal - Welnu: hoe beschouwt Edschmid Lord Byron?

Niemand zal kunnen beslissen hoe Byron was, ook hij zelf niet, maar één ding staat vast: hij heeft Childe Harold geschreven, en Manfred en Don Juan; en al kan men zich enkel verheugen over het feit, dat de schrijver van zijn biografie romancée dit dichterschap niet isoleert van zijn overig leven, en het niet opblaast tot onmenschelijke curiosa, het lijkt mij een onvergeeflijke fout, het dichterschap van een dichter, juist als levensfunctie, en zijn werk, als stuk leven, te reduceeren tot accessoria. Dat heeft Edschmid gedaan, en deze monsterlijke verminking gaat zelfs zoo ver, dat hij het werk, waaruit hij Byron het diepst had kunnen begrijpen, en waarin hij hem, voor ons, zonder een analytisch, of zelfs synthetisch essay te schrijven, het levendst had kunnen doen leven, vrijwel volkomen negeert. En waarom? Stel zelfs dat Byron het schrijven van zijn gedichten niet heeft beschouwd als een zeer vitaal element; welke reden heeft iemand die hem voor ons oproept hem in die pose te volgen? Wanneer hij, de romanceerende biograaf, de biograaf-romancier, niet de opvatting deelt, dat een dichter lééft in zijn werk (zoo sterk zelfs, dat hij juist dáár scheppend wordt) waarom kiest hij dan juist een dichter tot zijn figuur? De wijze waarop Edschmid Byron decimeert tot een sterke, charmante kerel, een nobel, koel, fel en hardnekkig sportsman, een vreemd berekenend enthousiast, die zijn leven waagt voor een troep grieksche rebellen, een prachtig loyaal, wonderlijk klaar romanticus - is onvergeeflijk als men bedenkt welk een daemon dien man moèt hebben bezeten, en welk een leven hij in zijn hart moèt hebben geleid. - Edschmid zou dit te verbeelden vermoedelijk niet hebben gekund, en wie neemt hem dat kwalijk? Maar

waarom dan, nog eens, neemt hij een dichter, een Byron? -

Hij neemt Byron uit afgunst, uit wraak, uit ressentiment, uit spijt, uit jaloerschheid. Ik kan er geen andere verklaring voor vinden. Hij heeft gevoeld, en ten slotte met recht, dat de cosmopolitische parvenu's die hij vroeger beschreef, geen partuur voor hem zijn, en hij zocht naar een man, die behalve een grand seigneur tevens een schepper was, een groote gedrevene, en hij vond Byron; maar hij voelde dat hij op zijn beurt, tegen dien Byron, die hij adoreerde en liefhad, in vrijwel elk opzicht het onderspit dolf; en hoe kon hij zich beter, en tevens kleiner over die teleurstelling wreken dan door hem, Lord Byron ons voor te stellen als een man van gelijke beweging als hij, Kasimir Edschmid. Maar Byron was en blijft van ander formaat, gesneden uit ander hout. - Misschien ligt er echter in deze wraak, behalve iets kleins, iets zeer tragisch; misschien heeft Edschmid Byron beschouwd als ‘hem, die hijzelf had kunnen zijn’; en is hij, in zijn hart, dan al niet meer dan voldoende gestraft, en heb ik mij niet haastig te haasten de andere kant van zijn boek te bezien? -

Deze Byron die Byron niet zijn kan, is een nobele en charmante figuur; en Edschmid beschrijft zijn gewraakte verhouding tot zijn halfzuster zoo innig en zoo decent, dat ik tevergeefs zoek naar eenig modern duitsch auteur die hem in tact en reserve zou evenaren. Deze roman van een incestueuze hartstocht inderdaad, is atmosferisch koel en transparant als een morgen vroeg in October. De menschen erin zijn, eenmaal aangenomen dat ze zoo zijn te zien (zoo weinig scheppend dus, wat Byron betreft) uitmuntend gekarakteriseerd. Een beheerschte hoogheid, een koele trillende noblesse blijft overal voelbaar, wordt soms plotseling bijna zichtbaar: en lang, weken lang na de lectuur, kan ik zonder eenige moeite deze atmosfeer bijna lichamelijk weer ondergaan; ik zie blauwe en gouden bosschen aan een einder van glooiende velden; een hert treedt daaruit, een vogel drijft langzaam voorbij, de lucht is zonnig en frisch, klaar en wonderlijk melancholisch; en terwijl wij uitrusten van een snelle jachtrit, vertelt een man, tegelijk sterk en ruim en vol van tot herinnering gedempten weemoed, over zijn leven, dat grootsch en glanzend begonnen is op de velden van

Cambridge, en dat nu, na vele verliezen, eenzaam en onvervuld ten einde gaat loopen in een dwaas avontuur. ‘Maar, nietwaar, men moet toch ergens zijn dagen en nachten mee vullen?’ Ik hóór Byron's stem. - Kasimir Edschmid heeft Byron's leven verteld zooals hij, Byron, hetzelf zou hebben gedaan: is er grooter lof en blaam denkbaar?
-

H. MARSMAN.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Thorbecke op de kaak.

- In ‘Onze strijd in de Staten-Generaal’, II, 1929, blz. 369-379, bespreekt mr. P.A. Diepenhorst den bekenden val van Van de Puttes cultuurwet in Mei 1866 en Thorbeckes rol daarbij. Zijn zegslieden, buiten de kamerstukken, zijn eenerzijds Groen (in 1866 tegen de zeventig, en sinds een jaar geen tweedekamerlid meer), anderzijds Buys (in 1866 in de dertig, en sinds twee jaar hoogleeraar te Leiden). De resumptie van mr. Diepenhorst luidt: ‘Weinig edele rol van Thorbecke bij amendement Poortman op de Cultuurwet’, - ‘weerwraak’, - ‘een daad, die de minst schoone bladzijde in zijn levensboek vormt’.

Ik kom van dit onteerend vonnis herziening vragen; eer is teer. Ik pleit: rechterlijke dwaling.

1. De feiten behoeven nauwelijks herinnerd. Nadat de tweede kamer van 1 tot 9 Mei 1866 algemeene beraadslagingen heeft gehouden over het in September 1865, dus nog tijdens het tweede-Thorbecke (1862-1866), ingediende wetsontwerp van Fransen van de Putte over het agrarisch vraagstuk in Indië, beraadslaagt zij op 11 en 12 Mei in het algemeen over den aanhef der voordracht, die bijzonderlijk handelt van den grondeigendom der inheemsche bevolking, en gaat zij op maandag 14 Mei over tot de artikelen zelf dier afdeeling. Dit heele beginstuk der wet, hetwelk een revolutie in het adatrecht van den Javaanschen boer beteekent - het adatgrondenrecht verdrongen door het tweede boek van ons burgerlijk wetboek -, is niet van den kranigen, doch aan rechtsgeleerdheid volstrekt vreemd gebleven minister zelf, maar van zijn juridischen helper, het kamerlid mr. Kappeyne. Het vindt tegenkanting niet enkel bij de sterke conserva-

tieve minderheid in de kamer, die, geleid door mr. Mijer, het gansche ontwerp wil treffen, doch ook bij een groepje van niet-conservatieven (liberalen en katholieken), die, de wet zelf begeerende, nochtans niet over zich kunnen verkrijgen dit beginstuk door te zwelgen. Reeds bij de algemeene beschouwingen blijkt op Kappeynes beginartikelen van toepassing wat mr. Diepenhorst schrijft van een beginartikel der kieswet-Tak (II, blz. 194): een ‘babylonische spraakverwarring ontstond’; juist daarom verbreekt op maandag 14 Mei, den elfden dag der discussie, de afgetreden minister Thorbecke na blijkbare aarzeling zijn zwijgen, en geeft een glasheldere, strikt zakelijke, preciseering van het twistpunt ‘adatgrondenrecht, of burgerlijk wetboek?’, een preciseering welke zich nergens tegen de strekking van het ontwerp en nergens tegen Putte richt (ik blijf ‘ingenomen met de strekking van het ontwerp’, ik blijf ‘bereid het doel der voordragt te helpen bereiken’), doch doorloopend en met vernietigende kracht tegen Kappeynes juristenwerk. Kappeyne, zijn werk bedreigd voelend, doet op 14 en op 17 Mei wat de kamer in gelijke omstandigheid wel meer heeft bijgewoond: hij pleit, dat ‘het verschil tusschen Westersch privaat eigendom en Javaansch grondregt’ weinig beteekent, door Thorbecke wordt overschat, een strijd lijkt die ‘alleen loopt over woorden’. Van de Putte, dit stuk der discussie niet meester - ‘De Javaan verdiept zich, evenmin als de Minister, in de spitsvondigheden van de juristen’ -, verwijst zijnerzijds op 15 en op 17 Mei naar een destijds, niet op Kappeynes raad, aangebrachte wijziging van het ontwerp, volgens welker raadseltaal ‘de regten van den inlander op den grond’ voortaan zullen worden ‘beoordeeld naar de beginselen van het burgerlijk regt voor Nederlandsch Indie’, doch ‘onverminderd de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken van den inlander’ (diens adatrecht), en verklaart tusschen ‘onaantastelijk individueel erfelijk bezit’ en ‘eigendom’ geenerlei verschil te begrijpen of te willen erkennen. Vandaar een dubbel gevolg. Vooreerst: op den laten middag van woensdag 16 Mei dient het kamerlid mr. Poortman een vriendschappelijk bedoeld amendement in, niet tegen Puttes plannen maar tegen het werk van Kappeyne gericht, juist

bestemd om het adatgrondenrecht veilig te stellen en om aldus handelend de aanneming van het ontwerp te verzekeren. En in de tweede plaats: op 17 Mei wordt Thorbecke door 's ministers slotwoord (hetwelk adatgrondenrecht en Europeeschen eigendom andermaal identificeert) gedwongen, rechtstreeks gedwongen, om, na dat slotwoord opstaande, in een paar wederom glasheldere en wederom strikt zakelijke woorden nog even vast te leggen, dat de uitweg van het ter verzoening beraamde wetsartikel onaannemelijk is: het artikel (Europeesch recht, doch terzelfder tijd adatrecht) ‘is geen regel en kan geen regel geven; het is integendeel, dunkt mij, de meest sterke antinomie, die ooit in eene voordragt van wet werd nedergelegd’. Tegenover Thorbeckes onaannemelijkverklaring van dit artikel blijft een onaannemelijkverklaring van het amendement-Poortman door den minister uit; men gaat enkele minuten later over tot stemming; het, ter redding beraamde, amendement-Poortman wordt aangenomen met 43 tegen 28 stemmen; de baan voor aanneming van het ontwerp-cultuurwet is vrijgemaakt; de kamer, na den zwaren dag, kan opgelucht uiteengaan. Den volgenden ochtend echter, vrijdag 18 Mei, doet Van de Putte, wat in Maart 1894 Tak zou doen na het eveneens als redding bedoelde en evenmin onaannemelijkverklaarde amendement-De Meijier (Diepenhorst, II, blz. 194-195): hij deelt der kamer mede, dat hij, door den koning gemachtigd, het ontwerp intrekt, en denzelfden dag vraagt het kabinet zijn ontslag. Het ministerie-Fransen van de Putte, ministerie van honderd dagen, is ten ende.

Over dit feitenrelaas zullen mr. Diepenhorst en ik het wel eens zijn. Thans de waardeering.

2. Waarom is Thorbecke, na de breuk van zijn tweede ministerie (Februari 1866), niet liever een tijdlang buiten de kamer gebleven, doch, evenals na de Aprilbeweging van 1853, daar aanstonds teruggekeerd? De vraag laat zich slechts beantwoorden met gissing. Vast staat alleen, dat in 1866 zijn vrienden sterke pressie in den zin van onmiddellijken terugkeer op hem hebben geoefend (De Gids 1895, III, blz. 515), dat ook Groen dezen terugkeer redelijk en heilzaam achtte (XI, 1866, blz. 19-20), en dat ook buiten Nederland

zulk blijven of in het parlement terugkeeren van een gevallen minister een gewone zaak is.

3. Vanwaar deze belangstelling bij Thorbecke, die vóór 1866 alleen vragen van Indisch staatsrecht en Indische staatkunde had aangeroerd - en daarmee op het Indisch staatsrecht heilrijken invloed had geoefend (anders Diepenhorst, II, blz. 368-369, 438) -, vanwaar Thorbeckes verrassende belangstelling voor adatgrondenrecht van Java? Maar was hij dan niet, als jongeman, in rechtshistorie geschoold geweest bij Eichhorn, in Göttingen; had hij niet ruim achttien jaar te Leiden met voorliefde de oudvaderlandsche rechtsgeschiedenis gedoceerd - men kent zijn rijke artikel uit 1838 -; en is zijn kameradvies van maandag 14 Mei 1866 iets anders dan toepassing op agrarisch volksrecht van Java van datgene, waarvoor Germaansch dorps-, grond- en markerecht zijn oog geopend had, in tegenstelling juist tot zijn leerling Kappeyne, voor wien Romeinsch en Napoleontisch privaatrecht alles is? Thorbeckes belangstelling is niet een ééndagsverschijnsel, een stroovuur, in 1866 opgevlamd en verteerd: al in 1854, bij het regeeringsreglement, toont hij een open hart voor Indisch volkseigen; in den nazomer van 1865, in den ministerraad, vraagt hij over een sprekend artikel uit Kappeynes beginstuk ‘Is dat niet wat westersch?’ (De Gids 1924, IV, blz. 121); al vóór Mei 1866 kent het publiek dan ook zijn bezwaar tegen het plan-Kappeyne (Groen, XX, 1866, blz. 20); in Juni 1867 is hij het, die, bij het ontwerp-Trakranen, de eenige heldere ontleding geeft van het Javasche recht op woesten grond; in Maart 1870 bij de agrarische wet, die zijn wensch van 14 Mei 1866 verwezenlijkt, komt hij nog even warm als vier jaar te voren voor het Javasche grondenrecht en het Javasche ‘dessaregt’ op. Pas sinds Puttes memorie van antwoord van 6 April 1866 - twee maanden na Thorbeckes val - was het adatgrondenrecht van den Javaan een brandende Nederlandsche strijdvraag der practische politiek: niet enkel voor Thorbecke, maar voor allen, alleen de oud-landvoogd mr. Duymaer van Twist (Thorbeckiaan, maar geen jabroer) uitgezonderd, die haar al tien jaar eerder ervaren had. Zoolang deze stof aan de orde en Thorbecke kamerlid is, neemt hij het adatgrondenrecht

hevig ter harte; bij discussies daarover in de tweede kamer heeft Thorbeckes woord de centrale plaats, gelijk in de eerste kamer dat van Van Twist. Wat een leed hadde kunnen uitblijven, als zeker voorgenomen bezoek van Putte in 1865 aan den dertien jaar ouderen Duymaer van Twist op Nieuw-Rande ware doorgegaan, of als Putte zich door een waarschuwende nota van Van Twist hadde laten weerhouden Kappeyne te nemen tot loods.

4. Waarom, als Thorbeckes bezwaar tegen Kappeynes beginstuk der cultuurwet overwegend is, laat hij het, om den minister van koloniën te ontzien, niet liever zeggen door een ander? De wedervraag is, wie die ander had moeten zijn. Baud, ook door Thorbecke hooggeëerd, is in 1866 al zeven jaar dood; Duymaer van Twist, die het in 1859 en 1863 met kennis en zeggingskracht voor adatgrondenrecht tegenover westersch privaatrecht met woord en pen had opgenomen, zit sinds 1865 in de eerste kamer; een derde is er niet. Mr. Mijer, de voorman der conservatieven, die thans onder aanroeping van Bauds naam en met gedurige citaten uit Duymaer van Twist zoo roerend voor het adatrecht strijdt, heeft in Januari 1849 als vice-president van het hooggerechtshof te Batavia juist bepleit, dat ‘de lessen der historie’ leiden tot oplegging aan een ‘overheerscht volk’ van het recht van den overheerscher. Mr. Keuchenius zal pas in September 1866 lid der kamer worden, en er in Juni 1867 zich ontpoppen als een Saulus van het adatgrondenrecht. Eerst in 1879 zal het geluid van Van Twist en Thorbecke worden overgenomen, door § 266 (later: 267) van Ons Program: ‘Niet op invoering van ónze wetboeken, maar op codificatie, na zuivering, van het in Indië geldend recht, komt het aan; want alleen dat wortelt in Indië's historie en zit met weêrhaken in de consciëntie der bevolking vast’. Derhalve heeft Thorbecke in 1866, in de tweede kamer, niemand, aan wien hij dezen strijd overlaten kán. Hij voert hem met zelfbeheersching en groote matiging; dát hij hem voeren zou, was ook Groens uitgesproken wensch (XI, 1866, blz. 19-20; vergelijk XIX, 1866, blz. 1, over Aziatische instellingen).

5. Hoe dan het krasse oordeel van Groen (1866), van Buys (1866), van De Beaufort (De Gids 1895, III, blz. 515) en

van mr. Diepenhorst zelf (1929) te verklaren? Het zijn twee onderscheiden oordeelen. Buys wráákt juist Thorbeckes terugkeer in de kamer, onderschrijft Groens kenschets van Thorbecke als ‘moordenaar der wet’, maar ontkent met klem Groens aanklacht ‘Thorbecke heeft weêrwraak gepleegd’ (De Gids 1866, III, blz. 11, tegenover Diepenhorst, II, blz. 376). Beaufort volgt Buys, Diepenhorst Groen. Mij dunkt, voor het krasse oordeel van alle vier is dit de verklaring: dat zij het gevaar, hetwelk den Thorbecke van 1866, 1867 en 1870 zoo concreet voor oogen stond, niet waarlijk zien; dat het hun lijkt, alsof Thorbecke meehelpt de cultuurwet te laten vallen op een bijzaak, die hij gerustelijk in den koop had kunnen meenemen; dat nog na dertig en na zestig jaar men niet beseft de gave weldaad, in Mei 1866 aan het volk van Java door Thorbecke bewezen. Aanneming van Kappeynes wetsartikelen zou een ontwrichting én van de dorpsgemeenten én van het inheemsche agrarisch recht hebben beteekend, waarvan Java zich niet zou hebben hersteld. Voor Buys - wiens moed een eeresaluut vergt -, gelijk voor vele jongere liberalen van toen en later, geldt bovendien, dat hij in oplegging van Europeesche inzettingen aan Indië slechts Rechtsveredeling en Vooruitgang vermag te zien; zooals Putte zelf op 17 Mei 1866 het in zijn slotwoord had geformuleerd: ‘die quaestie van den grondeigendom.... is de vaan van elke groote koloniale liberale hervorming’. Indien westersch eigendomsrecht voor den Javaan een echt liberale gedachte was, bestendiging van adatgrondenrecht den steun ontving van alle conservatieven tot den laatsten man, hoe kón dan de liberaal Thorbecke er tegen gesproken en tegen gestemd hebben zonder bijbedoeling? In 1870 zou de agrarische wet het raadsel oplossen: niet de echt liberale gedachte van het stelsel-Kappeyne, maar het stelsel-Poortman is daarin voor het grondenrecht van Indië aanvaard; niet tegen ‘de geheele cultuurwet’, gelijk Buys in 1866 meende (De Gids 1866, III, blz. 12) en Heemskerks Praktijk blijkbaar onderschreef (II, 1881, blz. 203-204), was Thorbecke gekant geweest, maar uitsluitend tegen dat beginstuk-Kappeyne, waarin ook Groen ‘eene sociale omwenteling’ had gezien (Diepenhorst, II, blz. 378). Van Twist, die met Thorbecke

over het ontwerp-cultuurwet voeling hield, heeff trouwens ondersteld, dat Thorbecke vóór de cultuurwet als geheel gestemd zou hebben, indien onverhoopt het amendement-Poortman verworpen ware (Levensberichten Letterkunde 1891, blz. 96-97). Vijftig jaar later, in Mei 1918, komt minister Pleyte nog eens met het echt liberale stelsel-Kappeyne bij de kamer terug; doch al in November 1920 verdwijnt die wetsvoordracht met stille trom.

6. Maar waarom heeft Thorbecke dan niet in September 1865, als voorzitter van den ministerraad, de indiening van Puttes wetsontwerp mét dit beginstuk weten te keeren? Twee herinneringen geven verklaring, zij het geen antwoord. In 1851 en 1852 - tot tweemaal toe dus - wordt tijdens het eerste-Thorbecke door het prul Pahud bij de kamer een ontwerp-regeeringsreglement ingediend, hetwelk na April 1853 onder zijn warmste bestrijders juist het kamerlid Thorbecke ontmoet. In 1904, tijdens het ministerie-Kuyper, wordt een wetsvoordracht inzake adatrecht ingediend (uit de pen van den antirevolutionnairen Delftschen oud-hoogleeraar mr. L.W.C. van den Berg), die in volle tegenspraak is met § 266 van Ons Program, en welker auteur dan ook vijf jaar later, op 29 September 1909, door de Standaard in een cassant zinnetje wordt verloochend. Noemt daarom iemand Kuyper en den Thorbecke van 1849 gebrekkige premiers? Hangt het niet samen met die eigenschap van het Nederlandsche tegenover het Britsche parlementaire stelsel, volgens welke in Engeland de prime minister al zijn kabinetsleden in de hand heeft, maar dan ook niet gedoogt, dat zijn kabinet anders valt dan als eenheid?

7. Rest tot slot de vraag, of Groen en Buys de meening der medespelers van 1866 vertolken. Het afscheidswoord van Putte op vrijdagochtend 18 Mei 1866 - ‘de Minister, met de verdediging der wet belast,’ kon zich bij het amendement-Poortman niet neerleggen ‘na de gisteren op het laatst der zitting gehouden redevoeringen’ - heeft dezen en genen doen denken, dat hij afgetreden is met wrok vooral tegen Thorbecke. Die onderstelling echter dampt weg bij lezing van het debat in zijn geheel. In Thorbeckes redevoeringen van 14 en 17 Mei is ieder woord vermeden, dat den voor-

maligen ambtgenoot zou hebben kunnen kwetsen of prikkelen; en wanneer de oude heer Van de Putte in het jaar 1893 mr. De Beaufort op diens verzoek omstandig inlicht over wat hem in 1866 met Thorbecke is weervaren (De Gids 1924, IV, blz. 103, 120-122), dan ontbreekt in die inlichting elke zweem van toespeling op een of ander leelijk streekje, door Thorbecke bij de cultuurwet uitgehaald. De man daarentegen, wiens toeleg en krenkend woord Putte weet te pressen tot de onberaden intrekking van zijn ontwerp, is kennelijk mr. Mijer (De Gids 1866, III, blz. 5-6, en IV, blz. 182): mr. Mijer, wien het te doen is om den val van ontwerp en minister beide; mr. Mijer, die op 1 Juni 1866 Puttes portefeuille zal overnemen; mr. Mijer, die op donderdag 17 Mei vlák vóór 's ministers slotwoord tot tweemaal toe aandringt, dat de voorstelling, als wilden Kappeyne en Poortman in den grond hetzelfde, hem een gevoel bezorgt van ‘walging’ - deze eerste grief is redelijk; nochtans zou het spel zich op 12 October 1906 in de tweede kamer herhalen -, en dat door zich het amendement-Poortman te laten opdringen de minister ‘eene morele nederlaag’ uitlokt. Al in 1867, bij de wet-Trakranen, ziet men Thorbecke en Van de Putte in de agrarische kwestie vrijwel één lijn trekken; op 18 Mei 1899, bij de Indische mijnwet, neemt Putte, zij het met veel minder zaakkennis, in de eerste kamer de houding in, die Thorbecke op 14 Mei 1866 had ingenomen jegens de cultuurwet; en tot op het eind van zijn leven is - zoover ik kan nagaan - de oude heer Van de Putte over ‘mijnheer Thorbecke’, gelijk hij altoos zei, blijven spreken als over een man, met wien hij weliswaar in vroeger jaren fameus gekibbeld had, maar wiens gedachtenis hij eerde als een ding zonder smet. En wat Thorbecke aangaat: als hoogleeraar, als minister en als kamerlid - niet in polemiek, waaraan hij niet deed - heeft hij talloozen in den lande van zich vervreemd door stroefheid en hoogheid; doch een onderstelling ten nadeele van zijn karakter, gelijk ze voor Mei 1866 gemaakt wordt door Groen en Diepenhorst (juist niet door Buys; De Gids 1866, III, blz. 11: ‘zijn geheele publieke leven protesteert tegen zulke vermoedens’), vindt steun in geen enkele bekend geworden gedraging zijnerzijds, hetzij van vóór, hetzij van na het cultuurwetsdebat.

Evenmin derhalve als ook maar eenig bewijs, is er in ons geding ook maar eenige aanwijzing ten gunste van de smadelijke legende over Thorbecke in Mei 1866, die al veel te lang heeft mogen leven.

8. Is het vorenstaande juist, dan heeft mr. Diepenhorst over Thorbecke in rechterlijke dwaling een oordeel geveld, dat niet mag worden gehandhaafd; en dan is hij bij dat oordeel, onbewust, aan den kant van mr. Kappeyne in plaats van aan den kant van dr. Kuyper gaan staan, dus - in zijn en mijn oog - aan den verkeerden kant.

C. VAN VOLLENHOVEN.

Bibliographie.

W.L.M.E. van Leeuwen. De Nederlandsche Dichtkunst sinds 1880. (Groningen J.B. Wolters).

Dit boek moest nu voorloopig de laatste bloemlezing uit onze nieuwe dichtkunst zijn. Men moest den stroom van hooger hand stopzetten. Het haalt immers niets uit of telkens nog weer iemand anders voor den dag komt met een boek, waarin de dichters van onzen tijd iets anders in het gelid zijn gezet dan in alle voorgaande, en waar men behalve de aan geen enkele bloemlezing ontsnappende standaardstalen van ieders dichterschap nog een enkel minder bekend vers aantreft. Ter oriënteering in onze nieuwe poëzie bestaan er twee bloemlezingen die geheel aan hun bedoeling beantwoorden: Coster's Nieuwe Geluiden, waarin men afgezien van enkele vergissingen volledig en betrouwbaar wordt ingelicht over aard en ontwikkeling onzer nieuwe poëzie, en Greshoff en De Miranda's Lyriek, dat zijn omvang tegen heeft (er zijn halve bundels in ondergebracht, wat overigens gemakkelijk kan gebeuren, nu verzenbundels dunner zijn geworden dan boombladen) maar waar men aan ieder die maar even den raadselachtigen toon getroffen heeft die de bestaansvoorwaarde is der poëzie, vindt recht gedaan. Vroeger was er nog dat aardige boekje van Van Hall, dat jammer genoeg de laatste jaren verwaarloosd werd. En daarnaast zijn er de ontelbare meer of minder geslaagde schoolbloemlezingen waartusschen De Bloeiende Bongerd van Poort en Mevr. Rengers uitmunt. Bastiaanse ging voor met een litteratuurbeschrijving samengaande met een bloemlezing. V. Leeuwen volgt hier dezelfde methode, duidelijker, overzichtelijker en met dieper inzicht in de ontwikkeling onzer poëzie. Het is de vraag of het goed is den docenten de inleidingen tot de poëzie, die zij te behandelen hebben, zoo pasklaar mee te geven en hun als het ware van alle vrijheid van behandeling te berooven, maar blijkbaar moet er rekening gehouden worden met een groote hulpeloosheid van vele docenten ten opzichte der litteratuur van hun eigen tijd, en zoodoende zal ook dit boek als al zijn voorgangers wel weer ‘in een behoefte voorzien.’

In elk geval is het boek ook buiten het onderwijs om een zeer geschikte, met goeden smaak, tact en begrip geschreven inleiding tot onze hedendaagsche poëzie. Het bevat karakteristieken die, hoewel ze uiteraard kort moesten zijn, meestal geheel afdoend zijn. In sommige gevallen is er een zeer gelukkige keus te waardeeren, als bijv. Gezelle's te weinig bekende Berechtinge, waarin men den geheelen Gezelle, den vrome en den kinderlijke, den bloemen- en vogelvriend, den wijze en den extati-

schen mysticus bijeen vindt; of dat ontroerend glimlachende gedicht van Van Duinkerken De litantie der zonderlinge zielen. Bepaalde verzen keeren, daar ze voor de karakteristiek van een dichter onontbeerlijk zijn, in iedere bloemlezing terug en ook hier ziet men die dus weer paradeeren; de beste verzen lijden op den duur onder dat eeuwig opnieuw voorrijden. Men kan bezwaar maken tegen de schematische indeeling in religieuse, wijsgeerige (hoe komt Pauwels daarbij verzeild?) en sociale poëzie. Onder de religieuse dichters vindt men een allegaartje van godzoekers bijeen die diametraal verschillende wegen begaan. De schrijver ziet zelf in, dat deze indeelingen slechts hulpmiddelen zijn en alleen de overzichtelijkheid ten goede komen, maar verschillende figuren worden door een dergelijke indeeling toch te sterk gestempeld.

Een andere volgorde ware buitendien wenschelijk geweest, waardoor de historische ontwikkeling, de lijn in onze poëzie, de merkwaardige continuïteit beter tot zijn recht zou zijn gekomen. Nu worden als we de jongste dichters reeds hebben gehad, nog weer de ouderen uit de school van Verweij voor het voetlicht gebracht. Bezwaar kan men verder maken tegen de ongelukkige term ‘gebrokenheid’ waarmee een geheele groep dichters wordt gemerkt - een term die zonderlinge voorstellingen oproept van een brokkenhuis met gips, biscuit en porcelein. Voor de weemoed, rusteloosheid en onvrede der met het aardsche onvoldane dichters voldoet nog altijd de term ‘romantisch verlangen’ het best, stellig beter ook dan ‘tragisch individualisme’ waar een tendentieuse bedoeling in gelegd kan worden. Jan Prins komt ook in deze bloemlezing te weinig tot zijn recht. Van de jongeren ontbreken hier o.a. Kuyle en Engelman, Theun de Vries en Van Geuns, Jo Landheer en onbegrijpelijkerwijs ook Paul v. Ostayen. Overigens is deze bloemlezing bruikbaarder dan de meeste andere.

Anthonie Donker.

Aleid Ages van Weel. De Hooge Luwe. Bussum, C.A.J. van Dishoek n.v. 1929.

‘De Hooge Luwe’ is het dagboek van een rustend predikant, die zijn laatste levensjaren in een klein dorpje slijt, temidden van zijn vroegere gemeente. De oude, zeventigjarige dominee keuvelt allergenoegelijkst en bijna tweehonderd bladzijden lang over het wel en wee der dorpelingen. Doch nergens weet hij ons te boeien of geeft hij iets meer dan een banale conventioneele en oppervlakkige beschrijving van zijn omgeving. Tevergeefs trachten wij de bezonken wijsheid, de fijne ironie of de bittere berusting van den ouderdom te vinden, 't is alles even zoetelijk en braaf.

Een natuurbeschrijving zooals die op blz. 89 is te vinden spreekt voorzichzelf:

‘Dezen morgen was het of in den duisteren nacht de aarde had geschreid over vergane bloei - verscheiden zomerweelde.

In zwaren dauw lag de grond gedrenkt - in trage droppen lekte het vocht uit boom en heesters. - Insteê van weelderige kleurenpronk hing overal bescheidener tooi van zilverige, ijle rag- en webbedraden. - Door dichte nevelen weerhouden zeefde flauw het rossig zonlicht naar de verkilde, vochte aarde. -

Ineens doorlichtte dan de gloed der warmtebron met kracht het dichte

floers, waarin de moe-verbloeide aarde heur tonend schoon verdoezeld hield.' -

Wanneer we bladzijden van dergelijke ontboezemingen gelezen hebben, een episode met een boerendochter die in de stad verleid is en een ontmoeting met een jeugdig, 'van geest sprankelend' jong gescheiden vrouwtje dat door haar bruten man niet begrepen wordt en waarvoor de dominee een vaderlijke sympathie voelt, achter den rug hebben, dan zijn we er ten volle van overtuigd dat noch Mevrouw Ages - van Weel, noch de oude heer ons iets te zeggen hebben. Het eenige waarin de schrijfster is geslaagd, is het scheppen van een innig-ouderwetsche, brave atmospheer en misschien was dat de bedoeling. -

N.v.K.B.